HİKMET

AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ

VEFATININ 100. YILINDA

ALİ EMÎRÎ EFENDİ

Özel Sayı

2024 "ÂLİ EMİRÎ" VEFATININ 100. YILI MÜNASEBETİYLE

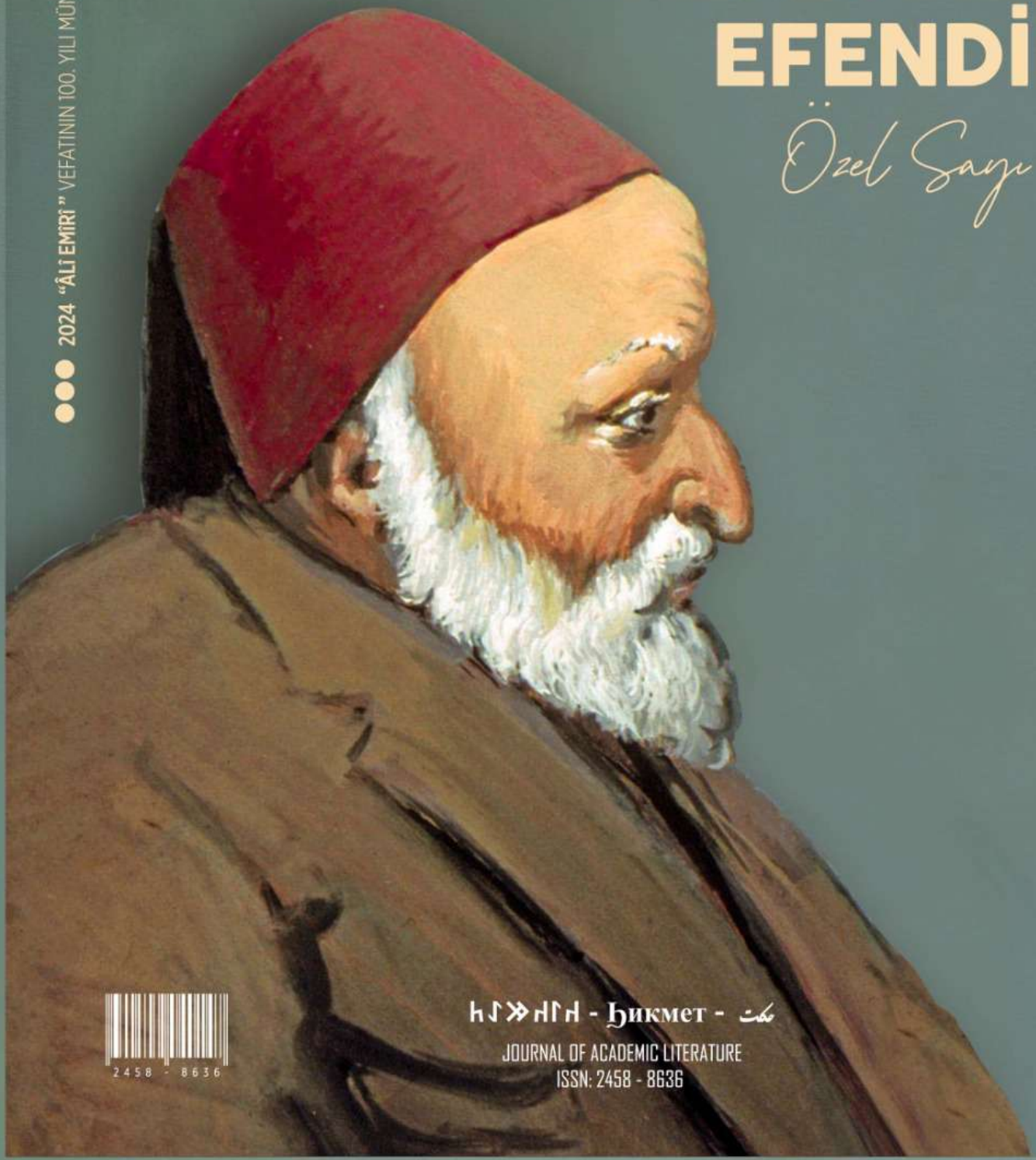

ھكمت - Ḥикмет - حكمت

JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE

ISSN: 2458 - 8636

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

DERGİ EDİTÖRÜ

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)

ÖZEL SAYI EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Sadık YAZAR
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)

Dr. Serap TANYILDIZ
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)

Dr. Uğur YİĞİZ
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Atabey KILIÇ
(Erciyes Üniversitesi, Kayseri/Türkiye)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
(Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman/Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Bedri MERMUTLU
(İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Selim SOMUNCU
(Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ
(Bolu Abant İzzet Üniversitesi, Bolu/Türkiye)
Prof. Dr. Kemal TİMUR
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Abdülkadir DAĞLAR
(Bolu Abant İzzet Üniversitesi, Bolu/Türkiye)
Doç. Dr. Özkan CİĞA
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Dr. Mehdi REZAI
(Allameh Tabataba'i University, Tahran/Iran)
Dr. Mohammed QASIM
(Sh. Benazir Bhutto University, Khyber Pakhtunkhwa/Pakistan)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Fatma S. KUTLAR OĞUZ
(Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. İhsan SAFİ
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye)
Prof. Dr. Hatice AYNUR
(Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Recep TEK
(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet BÜKÜM
(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye)
Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT
(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye)
Prof. Dr. Berat AÇIL
(Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Hanife KONCU
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU
(Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Emrah BİLGİN
(Ardahan Üniversitesi, Ardahan/Türkiye)
Melek GENÇBOYACI
(Fatih Millet Kütüphanesi, İstanbul/Türkiye)

Ⱨикмет - حكمت
JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE
ISSN: 2458 - 8636

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet Kartal (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Prof. Dr. Bahir Selçuk (Fırat Üniversitesi, Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Berat Açıl (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Beyhan Kanter (Fırat Üniversitesi, Elazığ/Türkiye)
Prof. Dr. Beyhan Kesik (Giresun Üniversitesi, Giresun/Türkiye)
Prof. Dr. Fatih Usluer (Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Prof. Dr. Mehtap Erdoğan Taş (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye)
Prof. Dr. Murat Karavelioğlu (Iğdır Üniversitesi, Iğdır/Türkiye)
Prof. Dr. Mücahit Kaçar (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Müjgan Çakır (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Prof. Dr. Nazire Erbay (Atatürk Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Prof. Dr. Ramazan Ekinci (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa/Türkiye)
Prof. Dr. Savaşkan Cem Bahadır (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Prof. Dr. Vildan Coşkun (Sakarya Üniversitesi, Sakarya/Türkiye)
Prof. Dr. Yavuz Bayram (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Abdulmuttalip İpek (Aksaray Üniversitesi, Aksaray/Türkiye)
Doç. Dr. Abdulsamet Özmen (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Doç. Dr. Abdülkadir Dağlar (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu/Türkiye)
Doç. Dr. Ahmet Kemal Gümüş (MEB/Türkiye)
Doç. Dr. Aysun Çelik (Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Bekir Belenkuyu (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir/Türkiye)
Doç. Dr. Burak Telli (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş /Türkiye)
Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Emrah Şahin (Ardahan Üniversitesi, Ardahan/Türkiye)
Doç. Dr. Esma Şahin Öztaş (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Esra Kürüm (Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis/Türkiye)
Doç. Dr. Fatih Koyuncu (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir/Türkiye))
Doç. Dr. Göker İnan (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Gülşah Gaye Fidan (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/Türkiye)
Doç. Dr. Halil Batur (Siirt Üniversitesi, Siirt/Türkiye)
Doç. Dr. Hamza Koç (Giresun Üniversitesi, Giresun/Türkiye)
Doç. Dr. Hasan Kaplan (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/Türkiye)
Doç. Dr. Kadri Hüsnü Yılmaz (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye)
Doç. Dr. Kenan Özçelik (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Akif Gözitok (Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Emin Bars (Bingöl Üniversitesi, Bingöl/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Fatih Çalışır (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Sait Çalka (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet Serkan Şahin (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Doç. Dr. Muhammed Felat Aktan (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa Sefa Çakır (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas/Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa Uğur Karadeniz (Samsun Üniversitesi, Samsun/Türkiye)
Doç. Dr. Muzaffer Kılıç (Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli /Türkiye)
Doç. Dr. Nesrin Sofuoğlu (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir/Türkiye)
Doç. Dr. Oğuz Yılmaz (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon/Türkiye)
Doç. Dr. Oğuzhan Şahin (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir/Türkiye)
Doç. Dr. Özkan Ciğa (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Doç. Dr. Sait Yılter (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı/Türkiye)
Doç. Dr. Sedat Kardaş (Muş Alparslan Üniversitesi, Muş/Türkiye)

Doç. Dr. Seyit Yavuz (Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum/Türkiye)
Doç. Dr. Şeyma Benli (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Doç. Dr. Türker Bulduk (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman/Türkiye)
Doç. Dr. Yasin Beyaz (Yalova Üniversitesi, Yalova/Türkiye)
Dr. Ahmet Akdağ (Sinop Üniversitesi, Sinop/Türkiye)
Dr. Ahmet Kara (Batman Üniversitesi, Batman/Türkiye)
Dr. Aslıhan Öztürk Doğan (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman/Türkiye)
Dr. Ayşenur Ekici (MEB, Konya/Türkiye)
Dr. Berk Yılmaz (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon/Türkiye)
Dr. Bilal Güzel (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Dr. Dursun Özyürek (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Ankara/Türkiye)
Dr. Elife Ateş (İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Dr. Ensar Karagöz (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul/Türkiye)
Dr. Eren Ertürkoğlu (MEB, Türkiye)
Dr. Fakirulah Yıldız (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul/Türkiye)
Dr. Fazile Eren Kaya (Hacettepe Üniversitesi, Ankara/Türkiye)
Dr. Gökhan Alp (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa/Türkiye)
Dr. Harun Korkmaz (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Dr. Hasan Ali Güneş (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ/Türkiye)
Dr. Hikmet Çiçek (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye)
Dr. Hulusi Eren (Muş Alparslan Üniversitesi, Muş/Türkiye)
Dr. İdris Söylemez (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye)
Dr. İsmet İpek (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul/Türkiye)
Dr. İzzet Eser (Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis/Türkiye)
Dr. Kadriye Hocaoğlu Alagöz (Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa/Türkiye)
Dr. Mesut Algül (Batman Üniversitesi, Batman/Türkiye)
Dr. Murat Aslan (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van/Türkiye)
Dr. Muzaffer Karataş (MEB, Adıyaman/Türkiye)
Dr. Necmiye Özbek Arslan (Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat/Türkiye)
Dr. Orhan Kılıçarslan (Düzce Üniversitesi, Düzce/Türkiye)
Dr. Osman Şenlik (Hakkari Üniversitesi, Hakkari/Türkiye)
Dr. Osman Türk (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa/Türkiye)
Dr. Özlem Batğı Akman (Siirt Üniversitesi, Siirt/Türkiye)
Dr. Recep Çelik (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir/Türkiye)
Dr. Saddam Çokur (MEB, Diyarbakır/Türkiye)
Dr. Sami Arslan (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Dr. Şaban Şahinbay (MEB, Sivas/Türkiye)
Dr. Şeyma Nur Zararsız (Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Kahramanmaraş/Türkiye)
Dr. Uğur Öztürk (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir/Türkiye)
Dr. Yasemin Akkuş (Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman/Türkiye)
Dr. Yasemin Karakuş (İstanbul Üniversitesi, İstanbul/Türkiye)
Dr. Zeynep Dinçer Berdibek (National Taiwan University, Tayvan)

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

TEKNİK SORUMLULAR

Nurulhilal ERTEKİN
(Mizanpaj Editörü)

Dr. Saddam ÇOKUR
(Editör Yardımcısı)

Gül Esra ALPKAYA
(Yabancı Dil Editörü)

Özlem COŞKUN
(Türkçe Dil Editörü)

Rumeysa GÜVEN
(Ön Kontrol Sorumlusu)

Şeyma Nur ATA
(Son Kontrol Sorumlusu)

İLETİŞİM

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature)
Baş Editör: Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ – Dicle Üniversitesi Diyarbakır/TÜRKİYE
Dergi Adresi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikmet
e-posta: hikmetakademik@gmail.com

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]
TÜBİTAK ULAKBİM DERGİPARK sistemi bünyesinde faaliyet gösteren uluslararası hakemli bir dergidir.
Dergide yayımlanan yazıların hukukî sorumluluğu yazarlara aittir.

https://app.trdizin.gov.tr/dergi/TVRnd05UVT0/hikmet-akademik-edebiyat-dergisi-online-	https://www.mla.org/
http://socialsciences.academickeys.com/jour_main.php	https://www.researchbib.com/?action=viewJournalDetails&issn=24588636&uid=rc802b
http://atif.sobiad.com/TarananDergiler	http://ktp.isam.org.tr/
https://arastirmax.com/tr	http://www.journaltocs.ac.uk

https://asosindex.com.tr	http://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/
https://davet.org.tr/#/loginpage	https://www.scilit.net/journal/64667
https://paperity.org/journal/36357/hikmet-akademik-edebiyat-dergisi-online	https://www.sciencegate.app/source/310509
https://publons.com/journal/215914/hikmet-akademik-edebiyat-dergisi-journal-of-academ/	https://www.acarindex.com/journals/hikmet-akademik-edebiyat-dergisi-265

HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi
[Journal of Academic Literature]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
Yıl 10, EYLÜL 2024

Ali Emîrî'ye Gazel

Muhtâc isen füyûzuna eslâf pendinin
Diz çök önünde şimdi Emîrî Efendi'nin

Âmid o şehr-i nûr öğünsün ile'l-ebed
Fazl u fazîletiyle bu necl-i bülendinin

İklîm-i Rûm'u gezdi otuz yıl taraf taraf
Bir maksadıyle tab'-ı nefâis-pesendinin

Yekpâre nûr olan bu kütübhâne-i nefîs
Yekpâre servetiydi bu âlemde kendinin

Ecdâd-ı pâkimiz gibi vakfetti millete
Hayrânı oldu halk eser-i bî-menendinin

Yâ Fahr-i Kâinât sen îfâ et ecrini
Dîvân-ı Kibriyâda bu şark ercümendinin

Yahyâ Kemâl Beyatlı
(*Eski Şiirin Rüzgâriyle*, 1962, 59-60)

HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi
[Journal of Academic Literature]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
Yıl 10, EYLÜL 2024

Ali Emiri Özel Sayısına Tarih

Besmele'yle başladık biz Kâdir Allâh adına,
Ârifân hep çağrışuban yetdiler imdadına.
*Heybesinde "**bir**" beşaret, geldi hâtif Ahmed'e*
*Dedi "**A'lâ bir kitâb olmuş Emîrî yâdına**" (1445)*

Ahmet Tanyıldız
Diyarbekir, 2024

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Teşekkür

Malumunuz olduğu üzere 2024 yılı; ömrünü kitaplarına, kitaplarını da milletine armağan etmiş olan Ali Emîrî Efendi'nin vefatının 100. sene-yi devriyesidir. Bu münasebetle Hikmet Akademik Edebiyat Dergimizin bu sayısı, *Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı* olarak arzı endam etti.

Özel Sayının hazırlanmasında ve yayımlanmasında emeği geçen editör ve yayın kuruluna, hakemlik yaparak değerli katkılar sunan özel sayı hakemlerine, yazılarıyla dergimizi zenginleştiren yazarlara ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Hususen yoğun çaba sarf eden Prof. Dr. Sadık Yazar, Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan, Dr. Uğur Yiğiz, Dr. Serap Tanyıldız, Dr. Saddam Çokur, Arş. Gör. Nurulhilal Ertekin, Şeyma Nur Ata, Gül Esra Alpkaya, Ömer Dinçer ve Arş. Gör. Özlem Coşkun'a müteşekkiriz.

Editör

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ

Eylül 2024, Diyarbakır

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

TAKDİM

Her milleti bir devlet sahibi olmaya çağıran ulus-devlet anlayışının temel taşlarının döşendiği bir ortamda Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılı sona ererken çok dilli ve çok uluslu bir maya ile yoğrulan Osmanlı kültürüne başka bir ifade ile eslaf ve kudema'ya dair neredeyse her şey gözden çıkarılmış, zihinlerde ve neşriyat âleminde bu kültürün maddî ve manevî unsurları yok sayılmaya, ötelenmeye, hor görülmeye başlanmıştır. Etkileri günümüze kadar devam eden bu süreç neticesinde nesiller arasında ciddi bir kültürel inkıta oluşmuşsa da tamamıyla bir yıkım ve yok oluşun önüne geçilebilmiştir. Bunda, insanüstü bir gayret ve serdengeçti edasında bir adanmışlıkla Osmanlı kültürünü gelecek nesillere aktarmak için çalışmalar yapan A. Süheyl Ünver, Tâhirülmevlevi, ve Necmeddin Okyay gibi çok kıymetli zevatın hayati önem taşıyan katkıları olmuştur. Şüphesiz bu kişiler arasında Alî Emîrî'yi de saymak gerekir.

Yetiştiği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtında yüzünü Batı'ya çevirmiş yeni bir ders müfredatlarıyla yeni okullarda yetişen bir nesil oluşup geleneksel olan her şeyin reddine doğru hızlı adımlarla ilerlenirken merkezdeki çalkantılardan nispeten daha azade kalmış bulunan Ali Emîrî, geleneksel bir eğitim sistemiyle tahsilini tamamladıktan sonra çocukluğundan beri süregelen bitmez tükenmez bir merak ve gayret ile kendini geleneksel olanı keşfedip korumaya ve yaymaya adamıştır. İstanbul'a geldikten sonra ise yenileşmenin ancak "redd-i mîrâs" ile olacağına inanmış hevesli bir nesil ile nihayet karşılaşan Ali Emîrî, tüm gücünü bu nesil ile kavgaya hasr edip klasik kültürü canlı tutmaya çalışmıştır.

Bu itibarla Ali Emîrî, Osmanlı kültürünün verasetini kabul etme konusundaki sorunlarını büyük ölçüde halleden Türk milletinin her zaman şükran ve minnet ile anacağı/anması gereken kişilerden biridir. İnce feraseti ile kadim Türk kültürünün hazinesi olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ü keşfetmekle kalmayıp Osmanlı'nın açık bir yazma kitap pazarı

hâline geldiği bir dönemde bu paha biçilmez eserin Türkiye'de kalması için her türlü fedakârlığı yapması bile onun asırlarca hatırlanması için tek başına yeterli bir sebeptir. Ancak onun yâd edilmeye değer daha birçok yönü bulunmaktadır. Hayatı boyunca tüm varlığını adayarak imparatorluğun geniş coğrafyasına yayılan yazma eserlerden çok önemli bir kısmını derleyip bunları herhangi bir karşılık beklemeden Millet ismini verdiği bir kütüphanede toplamış ve bunları milletine vakfetmiştir. Samimi bir vatansever olan Ali Emîrî Efendi, yaşadığı dönemde maalesef gereği kadar itina gösterilmediği günümüzde daha iyi anlaşılan maddi kültür değerlerine yönelik çağının çok ötesinde bir şuura sahiptir. Daha çocukluk yaşlarından itibaren cami, medrese, kervansaray gibi mimari yapılar yanında Türk-İslam medeniyetinde bir açık sanat müzesine dönüşmüş olan mezarlıklarda araştırmalar yapmış, buralarda gördüğü tahripleri not etmiştir. İstanbul'daki ikameti sırasında bu şuuru daha da artmış ve "vicdannâme" adını verdiği raporlar yazarak İstanbul'daki çeşme ve camiler gibi tarihî yapılardaki hırsızlıkları, tahribatı ve ilgisizliği Evkâf Nezâreti gibi ilgili mercilere göndermiş, ayrıca bunları çıkardığı dergide de neşretmiştir.

Tüm bu takdire şayan meziyetleri ve çabaları yanında Ali Emîrî, klasik Türk şiirinin önemli son temsilcilerinden biridir. Yaklaşık 13.000 beyitten oluşan ve klasik Türk şiirinin neredeyse tüm nazım biçimlerini ihtiva eden hacimli bir divan sahibi olan Emîrî, klasik tarzda kaside ve gazeller yazarken bu şiirlerinin bir kısmında hususen musammat nazım biçimindeki şiirlerinde yaşadığı sosyal ve siyasi aksaklıkları eleştirmiştir. Şairliği yanında bilhassa doğduğu topraklara yönelik biyografi çalışmaları, içten bir Osmanlı hânedanı muhibbi olarak Osmanlı padişah ve şehzadelerinin şiirlerini derlemesi ve onlara yazdığı tahmis ve tesdis biçimindeki eserleri ile de dikkat çeker. Osmanlı kültürü ve klasik edebiyat savunusuna yönelik mücadeles verdiği *Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası* ile *Târih ve Edebiyat Mecmuası* başlıklı dergiler çıkaran Ali Emîrî bu dergilerde neşrettiği önemli yazıları yanında birçok klasik şiiri yayımlamış, "nezâ'ir" başlıklı sayfalar ayırarak bu dergilerin adeta bir klasik edebiyat mahfiline dönüşmesini sağlamıştır. Ali Emîrî'nin zikre şayan bir diğer özelliği de klasik

metinleri neşretmeye yönelik öncü çalışmaları ve bu yöndeki şuurudur. O bu doğrultuda gerek dergisinde gerekse de müstakil kitaplar hâlinde neşredilmesini önemli gördüğü bazı Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinleri neşretmiş, aynı zamanda bu yönde kapsamlı bir proje de hazırlamıştır.

Bu millete ve vatana hizmetleri saymakla bitmeyecek olan Ali Emîrî bundan 100 yıl evvel, 23 Ocak 1924 yılında vefat etti. Dolayısıyla içinde bulunduğumuz yıl onun 100. ölüm yıl dönümüdür. Her klasik âlim ve sanatçı gibi gerek şiirlerinde gerekse de yazılarında ibkâ-yı nâm (adını ölümsüz kılma) arzusunu içtenlikle dile getiren Ali Emîrî için bu vesile ile bazı toplantılar yapıldı. Kıymetli dostum Ahmet Tanyıldız'ın teklifi üzerine Hikmet Dergisi'nde Ali Emîrî özel sayısı oluşturarak da kendisini bir kez daha şükranla ve minnetle anmayı amaçladık. Böylece Ahmet Tanyıldız ve *Ali Emîrî Divanı*'nı birlikte neşrettiğimiz sevgili kardeşim Mustafa Uğurlu Arslan ile beraber, daha ziyade Ali Emîrî Efendi'nin hayatı, şahsiyeti, eserleri ve onun hususi ilgi alanlarına yönelik bir sayı oluşturmaya çalıştık. Böylece bir nebze de olsa onun

> Gün gelir ki seng-i ḳabriñden de ḳalmaz bir nişān
> Sa'y ḳıl ibḳā-yı nāma ḫāke pinhān olmadan

beyti ile dile getirdiği arzusunu kendisi "hâke pinhân" olduktan sonra da gerçekleştirmeye gayret ettik. Bu vesile ile vefatının 100. sene-i devriyesinde Ali Emîrî'yi rahmetle, minnetle ve şükranla anarken kendisini yâd etmek amacıyla hazırladığımız bu sayının da ilim âlemine faydalı olmasını diliyoruz.

Özel Sayı Editörleri Adına

Prof. Dr. Sadık YAZAR

Eylül 2024, İstanbul

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

TAKRİZ

Sultan 2. Abdülhamid, Meşrutiyet ve işgal yıllarını bire bir yaşamış olan Ali Emirî Efendi, edindiği geniş kültür ve bulunduğu resmi görevler perspektifi ile zamanın sosyal ve siyasi çalkantılarını çok yakından izlemiş bir tanıktır. Bildiğini saklamayan ve sözünü sakınmayan karakteri ile bu netameli dönemi hasarsız atlatması kolay olmadığı halde bunu başarmış olmasının en önemli sebebi baştan beri kitaplar arasında bulduğu araştırma heyecanıydı. Memleketin geleceğini siyaset alanında arayan pek çok akran ve hemşehrisinin girdiği yola meyletmeyip bir avcı gibi kitapların peşinde dolaşmıştır. Kitaplara sığınmanın altındaki bu bibliyoman tercihin sadece bir mizaç ve karakter yapısı ile açıklanması yetersiz kalabilir; bu tercihte dönemin sosyal ve siyasal etkilerinin de şahsiyet unsurları kadar etkili olabileceğini hesaba katmalıdır. Ali Emirî gibi örneklerde sosyal etki müsbet yönden işlevsel olurken siyasal etki, gösterdiği baskıcı yapı ile menfi yönden işlevsel rol oynamış olmalıdır. Muhalif mürekkep taşıyan her kalemin kolayca kırıldığı bu zamanlarda 2. Abdülhamid ve Meşrutiyet döneminde yaşadığı kitaplı inziva yolunda Ali Emirî Efendi'nin yalnız olmaması ile bu yaklaşım teyid edilebilir. Tarih ve edebiyat araştırıcısı kalem sahibi bir neslin birbirinden beslenerek tarihimizin en yoğun ve bereketli iklimini oluşturdukları 1875 sonrasının yarım yüzyılını dolduran çalışmaları her şeye rağmen bu olumsuz şartların içinde olgunlaşmıştır.

Aynı yahut benzer alanlarda çalışan Mehmed Süreyya (1845-1909), Fındıklılı İsmet (1845-1904), Şemseddin Sami (1850-1904), Faik Reşad (1851-1914), Bursalı Tahir (1861-1925), İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957), Hüseyin Vassaf (1872-1929), Şemseddin Ulusoy (1867-1936), Amasyalı Hüsameddin (1869-1939), Ahmed Tevhid (1868-1940), Kilisli Muallim Rifat (1874-1953) bu isimlerden bir kısmıdır. Ali Emirî Efendi dâhil olmak üzere bu isimlerin hemen hepsi birbiriyle temas ve hatta iş birliği içinde olmuştur. Bu isimlerin açtığı kulvar ile geçmiş zaman birikimi önemli ölçüde kaybolmaktan kurtularak korunmuş, yorumlanmış ve gelecek nesillere zengin bir veri seti bırakılmıştır. Tam tersini düşünerek, bu isimlerin olmadığı varsayılacak olursa telafi edilemeyecek kadar büyük bir eksiklikle karşı karşıya olunacağına kuşku yoktur.

Bu kadronun ortak özelliği eski kaynaklara hâkimiyet bakımından ileri bir seviyeyi yakalamış olmalarıdır. Ancak içlerinden bazıları modern eğitim süreçlerinden geçmiş olduğu halde bu süreçten geçmemiş olanlar da devlet görevleri sırasında önemli kademelerde iş görmeleri ve bu vesileyle muhtelif vilayetleri dolaşmaları sayesinde modern şartlarla tanışarak bu eksikliklerini önemli ölçüde telafi etmişlerdir. Modern eğitim sürecinden geçenlere örnek Faik Reşad ve Bursalı Tahir; tamamen klasik usulde eğitim gören örnek ise Ali Emirî Efendi'dir. Hatta Ali Emirî Efendi, kendi modern mektep eksikliğini, "Ali Kemal Bey'e Cevap" başlıklı yazısında artı bir özellik gibi yorumlayarak kendi konumunu idealleştirmeye çalışır: "*Bilirsiniz ki ben Diyarbekir'den yetişmiş ve ecdâdımın evlâdına ait vakfı olan Sülûkiyye Mektebi'nde, ba'dehü amcamın (Şaban Kâmî) yanında ve bir müddet de Mardin'de Kasım Paşa Medresesi müderrisi nezdinde tahsil görmüş olup (...) devletin ne mekteb-i rüşdî ne de idâdisi ne de dârülfünûnunu gördüm. Devlet kesesinden tahsîl için Avrupa'ya da gitmedim. Bâbıâlî'ce ve İstanbul'un sâir devâirince de kesb-i selîka-i kemâlât edecek bir memûriyette istihdâm olunmadım. (...) Mekâtib-i resmiyyenin üzerimde hiçbir hakkı ve Avrupa'ya gönderilip uğrumda paralar sarf ederek yetişsin de vatan ve memlekete hizmet etsin yolunda benden arayacak hiçbir hesabı yokdur.*". Ali Emirî Efendi, bu hususta somut bir çözüm önerisinde de bulunur; tahsil için Avrupa'ya gönderilen öğrencileri kast ederek, "*Talebeyi benim merkez-i tahsîl-i kemâlâtım olan Diyârbekir'e gönderiniz; hem devlet bu kadar masraflardan kurtulur hem de her tâlib-i ilim benim gibi bir edîb-i yektâ, bir allâme-i müstesnâ olarak az vakitte avdet eder...*" demektedir.

Ali Emirî Efendi, tesis ettiği muazzam kütüphane ile kalmayıp yazdığı makaleler, içinde yer aldığı encümenler, yayınladığı nadir eserler, çıkardığı ve katkıda bulunduğu mecmua ve gazeteler, hatta bu yayınlar üzerinden girdiği polemikler ile kültür hayatımıza silinmez bir imza atmıştır. Hazine-i Evrak'ın düzenlenmesi sırasında İbnülemin, Kâmil Kepecipğlu, Muallim Cevdet ile birlikte arşivde çalışırken meydana getirdiği "Ali Emirî Tasnifi" yüz yıldan beri tarih araştırmacılarının vazgeçemedikleri bir başvuru kaynağıdır.

Ali Emirî Efendi'nin edebiyat tarihimize getirdiği önemli bir açılım da şehir şairlerini tanıtan eserler yazmasıdır. Kendi zamanına kadar "Osmanlı şuarâ tezkirelerinin umumi surette yazılmış olup, bir vilâyete veya bir memlekete mahsus şuarâ tezkirelerinin yazılmamış" olmasını

önemli bir eksiklik olarak görmüş; yazılanların da biyografilerinde müphem noktalar bırakıldığını ifade ederek Diyarbekir şairleri hakkında yazdığı *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* ve *Yanya ve İşkodra Şairleri* ile bu vadide ilk öncü çalışmaları yapmıştır.

Gerçekleştirdiği bu ve benzeri çalışmaların yanında projelendirdiği halde gerçekleştiremediği çok önemli girişimler de unutulmamalıdır. Örneğin Maarif Nazırı Ahmed Şükri Bey'in, "Tarih-i Osmanî ve Edebiyat-ı Osmanî hakkında şimdiye kadar neşrolunan âsârdan daha mükemmelini" yazmak üzere Ali Emirî Efendi'ye yaptığı teklif üzerine 30 cilt tutacak olan "Mufassal ve Musavver Tarih-i Osmanî" ile "Mufassal ve Musavver Tarih-i Edebiyat-ı Osmanî" yazma girişimine büyük bir heyecanla başlamış; ancak Şükri Bey'in nazırlıktan ayrılması ve yerine gelenlerin konuya ilgisizlikleri nedeniyle bu proje akim kalmıştır.

Sadece yazdığı, yayınladığı ve projelendirdiği çalışmalarla kalmayıp, bularak gün yüzüne çıkardığı nadir eserlerle de Ali Emirî Efendi, eşine az rastlanan kitap kâşiflerinden biridir. Bu ilgi ve merakın yarattığı deneyimle hangi kitapları toplaması gerektiğini çok iyi bilmiştir. Kütüphanesine koyduğu kitapların bilinçle seçilmiş kitaplar olduğu üstün körü bir bakışla bile anlaşılabilir. Millet Kütüphanesi'nde edebiyat ve tarih alanındaki nadir eserlerin yanında, nadir veya tek nüsha tıp ve musiki eserlerinin de mevcudiyeti dikkati çeker. Dîvânü Lügâti't-Türk ile Ali Emirî Efendi'nin bu keşifleri taçlanmıştır diyebiliriz. Yazıldığından sonra neredeyse 850 yıl âdeta meçhulde kalan bu kıymetli eseri adıyla ve cismiyle teşhis ederek ilim dünyasına yeniden kazandırmak Ali Emirî Efendi'nin bitip tükenmez arayışlarının kendisine bir hediyesi olmuştur.

Kültür hayatımıza yaptığı çok değerli katkılarıyla vazgeçilemeyecek ve unutulmayacak bir isim olan Ali Emirî Efendi'yi vefatının 100. yılında saygı ile anıyoruz.

Prof. Dr. M. Bedri MERMUTLU

İstanbul, 2024

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

ALÎ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI HAKKINDA

Diyarbakırlı Alî Emîrî Efendi; şair, edebiyat tarihi araştırmacısı, biyografi yazarı, kitapsever, kütüphaneci ve gazeteci gibi özellikleri ile arkasında birçok eser bırakan, vatanı ve milletine âşık, nevi şahsına münhasır önemli bir simadır. *Dîvânu Lügâti't-Türk* gibi Türk kültürünün paha biçilmez hazinesinin dünya üzerindeki yegâne nüshasını satın alarak onun yurt dışına çıkarılmasına engel olmuştur. Bütün varlığını harcayıp edindiği diğer seçkin yazma eserleriyle birlikte *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ü de herhangi bir karşılık beklemeden milletine vakfetmiştir. Osmanlı medeniyetine samimi bir hayranlık ve muhabbet duyan Emîrî Efendi, klasik şiiri elinden geldiğince ihya etmeye çalışmış, çıkardığı dergilerde ve yazdığı gazete yazılarında kadim kültür ve edebiyatı var gücüyle savunmuştur. Sahip olduğu bu güçlü şuur ve imza attığı birçok eser ile adını bu dünya sayfasında ölümsüz kılmıştır.

Alî Emîrî'nin hem kurucusu, hem bağışçısı hem de hafız-ı kütübü olduğu Millet (Yazma Eserler) Kütüphane'sinin müdiresi olarak, göreve geldiğimizden beri elimizden geldiğince ve dilimiz döndüğünce Emîrî Efendi'nin bu millete bıraktığı paha biçilmez mirasa ve aziz hatırasına sahip çıkmaya ve onun ismini yeni nesillere duyurmaya çalıştık. Vefatının 100. yılına tekabül eden Ocak 2024'ten beri kurum olarak Emîrî Efendi'nin hatırasına bazı bilimsel etkinlikler yaptığımız gibi başka kurum ve kuruluşlar tarafından hazırlanan etkinliklere de iştirak etmeye gayret ettik.

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi de Alî Emîrî'nin vefatının 100. yılı vesilesiyle 46 makalenin yer aldığı 1000 sayfayı aşkın oldukça hacimli bir özel sayı hazırlayarak onun aziz hatırasına sahip çıktı. Hazırlanan sayıdaki makalelerin önemli bir kısmı bizzat Alî Emîrî'nin hayatı ve eserlerine farklı bir bakış getiren kıymetli araştırma ve incelemelerden bir kısmı da onun hususi ilgi alanlarıyla ilgili çalışmalardan oluşmaktadır. Bu görünümü ile hazırlanan özel sayının birçok disiplindeki araştırmalar için istifadesi bol bir kaynak olacağında şüphe duymuyorum. Bu vesile ile ölümünün 100. yılı dolayısıyla Alî Emîrî Efendi'yi rahmetle, minnetle ve şükranla anarken başta editörler olmak üzere özel sayının hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkürlerimi arz ediyor ve "Hayırlı olsun Emîrî Sayısı" (خيرلي اولسون اميري صايي سي) diyorum.

Melek GENÇBOYACI
Millet Yazma Eserler Kütüphanesi Müdiresi

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Doç. Dr. Mehmet SÜME
Bir Osmanlı Maliye Bürokratı Olarak Ali Emîrî Efendi 1-17
Ali Emîrî Efendi as an Ottoman Finance Bureaucrat

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR
Ali Emîrî'nin Evlenmemeyi Tercihi Bağlamında "Güvercin" Başlıklı Şiirine Bakış 18-26
A Look at Ali Emiri's Poem Titled "Pigeon" in the Context of His Choice Not to Marry

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN
Ali Emîrî Efendi'nin Filistin Toprakları ile İlgili "İhtarnâmesi" 27-44
Ali Emîrî Efendi's 'Warning' Concerning the Lands of Palestine

Doç. Dr. Sedat KARDAŞ
Klâsik Edebiyatta Adlandırma Meselesi ve Ali Emirî'nin Tercihi: Osmanlı Edebiyatı 45-61
The Issue of Naming in Classical Literature and Ali Emiri's Preference: Ottoman Literature

Doç. Dr. Özkan CİĞA
Ali Emîrî Divanı'nda Aşkın Hâlleri 62-101
The States of Love in Ali Emiri's Divan

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül KARAYAZI BAL
Ali Emîrî Dîvânı'nda Temâşâdan Tefekküre Dâvet 102-122
Invitation from Contemplation to Reflection in Ali Emiri's Divan

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK
Ali Emîrî Dîvânı'nda Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler 123-148
Scientific and Technological Developments in Ali Emîrî's Dîvân

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU
Kastamonulu Latîfî ve Diyarbakırlı Ali Emîrî'nin "Kitâb" Redifli Şiirleri (Mukayeseli Okuma) 149-165
Poems of Latifi from Kastamonu and Ali Emiri From Diyarbakır on the Theme of "Book" (Comparative Reading)

Arş. Gör. Dr. Enes İLHAN
Ali Emîrî'nin Sultan Şairlere Yazdığı Tahmislere Ek: III. Ahmed Şiirlerinin Tahmîsâtı 166-195
Ali Emîrî's Supplement to the Poetic Imitations of Sultan Poets: The Tahmîsât of the Poems of Ahmed III

Dr. Öğr. Üyesi Hâcer SAĞLAM
Bir Hurûf-ı Mukatta Olarak Tâhâ Âyeti, Hz. Peygamber'in Şahsında Önemi ve Ali Emîrî Efendi'nin Divan'ındaki Tâhâ Redifli Şiirlere Dâir 196-209
On the Verse of Taha as al-Huruf al-Muqattaa (Dısjoined Letters), Its Importance for the Prophet Muhammad and the Poems With Taha Radif (Repeated Voice) in Divan (Collected Poems) By Ali Amiri Efendi

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KORKMAZ
Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'de Şâirlerin Tanıtımının İlk Cümle Bağlamında İncelenmesi 210-229
Analyzing the Introduction of Poets in Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid in the Context of the First Sentence

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan COŞGUN
Ortak Mahlas Sorununa Çarpıcı Bir Örnek: Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin (Necîb) Şiirlerinin Ali Emîrî Tarafından Sultan III. Ahmed'e (Necîb) Mal Edilmesi 230-264
A Striking Example of the Problem of Common Pseudonyms: Attribution of Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi's (Necîb) Poems to Sultan Ahmed III (Necîb) By Ali Emîrî

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Havva AŞI – Doç. Dr. Muhammed İkbâl GÜLER
Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe Dîvânlarda Yer Alan Ali Emîrî'ye Ait Kuyûdât — 265-289
Records of Ali Emiri in the Turkish Divans in the Ali Emiri Poetry Collection of the National Library

Doç. Dr. Lokman TAŞKESENLİOĞLU
Tezkirecilik Geleneğinin Devamı: Sadettin Nüzhet ve Türk Şairleri — 290-299
Continuation of the Tezkire Tradition: Sadettin Nüzhet and Turkish Poets

Öğr. Gör. Dr. Dursun ÖZYÜREK
Şair Tezkirelerinden Hareketle Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şair Portresi — 300-328
Portrait of Scholar-Poets in Classical Turkish Literature Based on Poet Tezkires

Dr. Öğr. Üyesi Serap DENİZMEN
Âşık Çelebi Tezkiresinden İstanbul Kültür Muhitine Bakış: Müellif, Mütercim, Hattat, Cüzhan ve Devirhanlara Dair Bazı Tespitler — 329-344
Reviewing the Culturel Neighborhood of Istanbul in the Tadhkira of Âşık Çelebi: Some Findings About Authors, Translators, Calligraphers, Cuzhans and Devirhans

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife ŞAHİNKAYA
Avfî'nin Kaleminden Biyografik Bir Hazine: Lübâbü'l-Elbâb — 345-355
A Biographical Treasure Written By Avfî: Lübâbü'l-Elbâb

Doç. Dr. Bilal ELBİR – Karden KARAKOÇ
Biyografik Kaynaklara Göre Alaşehirli Divan Şairleri — 356-373
According to Biographical Sources, Divan Poets from Alaşehir

Doç. Dr. Duygu KAYALIK ŞAHİN
Edebî Bir Üslup Olarak Ölümün İlintili Anlatımı: Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik Örneği — 374-426
The Related Narration of Death As a Literary Style: The Example of Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'sh-Şakâ'ik

Elif SAKARYA — 427-457
16. Yüzyıl Tezkirelerinde Nazire ile İlgili Kavramlar ve Nazirecilik Geleneği
Concepts Related to Nazira and the Tradition of Nazıire in the 16th Century Tazkiras

Prof. Dr. Sadık YAZAR – Şeyma Nur ATA
16. yüzyıl Şairlerinden Emânî'nin Ziyâfetnâme İsimli Mesnevisi ve Himaye Geleneği Açısından İncelenmesi — 458-519
16th Century Poet Emânî's Masnavi Titled Ziyâfetnâme and Its Analysis in Terms of the Tradition of Patronage

Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM
Mahremî'nin "Defter" Kasidesi — 520-539
Mahremi's Qasida With "Defter (Notebook)"

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Diyarbakırlı Garîbî ve Şiirleri — 540-575
Garîbî from Diyarbakır and His Poems

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ
Dârüşşafaka'da Bir Müderris: Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin Hayatı ve Eserleri — 576-602
A Mudarris at Daruşşafaka: The Life and Works of Mehmed Hâlis Efendi from Şirvan

Dr. Öğr. Üyesi Nejla DOĞAN
Acemzâde Hüseyin Efendi: Aile İlişkileri, Siyasi Etkisi ve Hayırseverlik İmgesi Üzerinden Bir İnceleme — 603-624
Acemzâde Hüseyin Efendi: a Study on Family Relations, Political Influence, and the Image of Philanthropy

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK – Doç. Dr. Seydi KİRAZ
Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem — 625-671
Ibrâhîm bin Edhem in Turkish Literature

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Ömer GÖK
El-Bolevî'ye Atfedilen Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ Mukaddimesinde Memlukler'e Dair Manzum Parçalar — 672-686
Versified Passages Concerning the Mamluks in Preamble of Translation of Qısas al-Anbiya Attributed to el-Bolevî

Dr. Öğr. Üyesi Nuray DEMİR ÖZTÜRK
II. Bayezid Döneminin Başlangıcından III. Murad Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Sultan ve Şehzadelerine İthafen Yazılmış Tıp Yazmaları — 687-713
Medical Manuscripts Written Dedicated to the Ottoman Sultans and Princes from the Beginning of the Period of Bayezid II to the End of the Period of Murad III

Dr. Ensar KARAGÖZ
Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâmesi Üzerine Bir Değerlendirme — 714-733
An Analysis of Tabībzāde Mehmed Şükrī Efendı and His Silsilenāme

Dr. Öğr. Üyesi Hasan DOĞAN
Klasik Türk Şiirinde Kitap İsimleriyle Şiir Yazma Geleneği ve Rahîmî'nin Esâmî-i Kütüp Tarzındaki Manzumesi — 734-767
The Tradition of Writing Poetry With Book Titles in Classical Turkish Poetry and Rahîmî's Poem in The Style of Esami-i Kutup (Book-Titles)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ
Müellifi Bilinmeyen Bir Dâsitân-ı İsmâ'îl Mesnevisi — 768-803
A Dasitan-ı Isma'il Masnavi of Unknown Author

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU
Ebû Sehl el-Mesîhî'ye Atfedilen Fizyonomi Konulu Bir Eser: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Firâsetnâme Tercümesi — 804-837
A Work on Physiognomy Attributed to Abū Sehl al Masihi: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi's Translation of Firâsetnâme

Arş. Gör. Dr. Murat ASLAN
Meçhul Bir Hurûfî Müellifin Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha Adlı Eseri — 838-858
The Work Called Risale-i Fazilet-i Sureti'l-Fatiha by an Unknown Hurufi Author

Dr. Öğr. Üyesi Musa TOZLU
17. Yüzyılda Mevlevi Bir Şair Selîmî Dede ve Dîvânçesi — 859-900
A 17th Century Mawlawi Poet Selîmî Dede and His Dîvânçe

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Said GÜLER
Şerh Literatüründe Bir İntihal Vakası: Padişaha Sunulmuş Gösterilen Tamamı Ç/alıntı Bir Kasîde-i Bürde Şerhine Dair — 901-915
A Case of Plagiarism in the Commentary Literature: an Entirely Plagiarized Commentary on the Qasīdah Al-Burdah Falsely Presented to the Sultan

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TIĞLI
Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazelini Kim Yazdı? — 916-934
Who Wrote the Gallıpoli Ghazal of Sultan Mehmed V Reşad?

Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK
15-20. Yüzyıl Divanlarında *Kenâr/Der-Kenâr (Et, Eyle, Ol)* Yapısının Anlam Çerçeveleri — 935-949
Semantic Frameworks of the Structures Kenâr/Der-Kenâr (Et, Eyle, Ol) in Divans of the 15th to 20th Centuries

Dr. Saddam ÇOKUR
Şârihin Kütüphanesinden: Süleymân Fehîm Efendi'nin Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânını Şerh Ederken Kullandığı Kaynaklar — 950-970
From the Şârih's Library: The Sourches Utilized By Süleymân Fehîm Efendi in His Commentary on Sâ'ib-i Tebrîzî's Dîvân

Volkan ARSLAN
Yüzyıl Müellifi Hızrî-i Bağdâdî'nin *Erkâniyye* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme — 971-1010
A Study on the Work of the XVI. Century Writer Hızrî-i Bağdâdî's Erkâniyye

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Emre ŞENGÜL
Kelîmî ve Yayımlanmamış Bir Gazeli 1011-1021
Kelîmî and an Unpuslihed Ghazal

Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK
Hâzâ Kitâb-ı Segir-Nâme (İnceleme-Metin) 1022-1043
Hâzâ Kitâb-ı Segir-Nâme (Review-Text)

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

Gül Esra ALPKAYA
Ali Emîrî Divânı 1044-1050

Zehra KİŞMİR
Ali Emîrî, Yemen Hatırâtı 1051-1053

Halil İbrahim KIRIK
Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid 1054-1058

Mehmet ÖZER
Ali Emirî Efendi, Osmanlı Doğu Vilâyetleri -Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi 1059-1063

Yağmur AKBABA
Mardin Artuklu Melikleri Tarihi 1064-1066

YAYIN İLKELERİ/ETİK KURALLAR/YAZIM KURALLARI
PUBLISHING PRINCIPLES/ETHICAL RULES/SPELLING RULES 1067-1071

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mehmet SÜME

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
Bolu/TÜRKİYE
sume_m@ibu.edu.tr
ORCID

BİR OSMANLI MALİYE BÜROKRATI OLARAK ALİ EMÎRÎ EFENDİ

ALİ EMÎRÎ EFENDİ AS AN OTTOMAN FINANCE BUREAUCRAT

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 16.07.2024
Kabul Tarihi: 12.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 16.07.2024
Accepted Date: 12.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Süme, Mehmet. "Bir Osmanlı Maliye Bürokratı Olarak Ali Emîrî Efendi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1-17.

Süme, Mehmet, "Ali Emîrî Efendi as an Ottoman Finance Bureaucrat", *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1-17.

10.28981/hikmet.1517429

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mehmet SÜME

BİR OSMANLI MALİYE BÜROKRATI OLARAK ALİ EMÎRÎ EFENDİ

ALİ EMÎRÎ EFENDİ AS AN OTTOMAN FINANCE BUREAUCRAT

ÖZ

Ali Emîrî, Nisan 1857'de Diyarbakır'da dünyaya geldi. Sıbyan mektebi ve medrese eğitimini burada tamamladı. Şair, yazar, eleştirmen, kütüphaneci, arşivci, tarihçi ve edebiyat tarihçisi olarak çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Ali Emîrî bütün bunların yanında oldukça başarılı bir Osmanlı maliye bürokratıdır. Otuz yılı aşkın bir zaman zarfında geniş bir coğrafyada üst düzey yöneticilik yapmış olması, onun meraklı ve araştırmacı ruhuyla birleşince çok yönlü kişiliği ortaya çıkmıştır. Ali Emîrî dendiğinde akla ilk gelen husus kitap merakı ve kurmuş olduğu Millet Kütüphanesi'dir. Onun kitap toplama ve kütüphanecilik konusundaki büyük başarısını Osmanlı bürokrasisinde aldığı görevlerle ve buna bağlı olarak elde ettiği gelirle ilişkilendirmek gerekir. Zira dar bir muhitte kalarak kısıtlı bir bütçe ile bu başarıyı elde etmesi beklenemezdi. Bu çalışmanın amacı arşiv belgelerinden de yararlanarak Ali Emîrî'nin geri planda kalmış olan bürokrat kimliğine dair bilgiler vermektir.

Anahtar Kelimeler: *Ali Emîrî, Osmanlı Maliyesi, Millet Kütüphanesi, Diyarbakır, Yemen.*

ABSTRACT

Ali Emîrî was born in Diyarbakır in April 1857. He completed his primary school and madrasah education here. He has a versatile personality as a poet, writer, critic, librarian, archivist, historian and literary historian. Besides all these, Ali Emîrî was a very successful Ottoman finance bureaucrat. Having served as a senior manager in a wide geography for more than thirty years, combined with his curious and investigative spirit, has resulted in his versatile personality. When Ali Emîrî is mentioned, the first thing that comes to mind is his interest in books and the National Library he founded. It is necessary to associate his great success in book collecting and librarianship with the positions he took in the Ottoman bureaucracy and the income he earned accordingly. Because he couldn't be expected to achieve this success by staying in a narrow environment and with a limited budget. The aim of this study is to give information about Ali Emîrî's identity as a bureaucrat, which remained in the background, by making use of archive documents.

Keywords: *Ali Emîrî, Ottoman Fınance, National Library, Diyarbakır, Yemen.*

Giriş

Ali Emîrî; şair, yazar, eleştirmen, kütüphaneci, arşivci, tarihçi ve edebiyat tarihçisi olarak çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Bahsi geçen alanlarda çeşitli eserler vermiş kütüphanecilik ve arşivcilikte önemli icraatlar da bulunmuştur. Bu eserler veya icraatları vesilesiyle onun çok yönlü kişiliği çeşitli çalışmalara konu olmuş, bu yöndeki neredeyse bütün özellikleri ele alınmıştır.

Şair ve yazar yönleriyle bilinen pek çok kimse hayatlarını idame ettirme adına bu uğraşlarının yanında bazı meslekleri de ifa etmişlerdir. Bu meslekler çoğu zaman sanatçı kimliklerinin gerisinde kalmıştır. Ali Emîrî için de benzer bir durum söz konusudur. O üç kıtaya yayılan Osmanlı coğrafyasının, Rumeli'den Anadolu'ya oradan Arabistan Yarımadası'na uzanan geniş topraklarında on beş farklı vilâyette kâtiplikten başlayarak, muhasebecilik, maliye müfettişliği ve defterdarlık görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca bu alanlarda elde ettiği başarıya bağlı olarak mutasarrıf ve vali vekillikleri yapmıştır (Gençboyacı, 2012, 211)

Hiç şüphesiz Ali Emîrî dendiğinde akla ilk gelen hususlardan biri de onun kitap merakı ve buna bağlı olarak kurmuş olduğu Millet Kütüphanesi'dir. Kendi deyimi ile dokuz yaşında başlayıp bir ömür boyu devam ettirdiği kitap okuma ve toplama alışkanlığı neticesinde büyük bir bölümü nadir ve tek nüsha olan 16.000 ciltlik koleksiyonunu milletine bağışlamıştır (Tayşi, 1989, 390).

Ali Emîrî kitaplarını satması için Fransızlar tarafından yapılan bir teklife "*Öldüğüm zaman milletime kalması için ben bu kitapları devletimin bana verdiği maaşla topladım, … Bir daha böyle bir teklifle gelirseniz sizi kovarım*" şeklinde cevap vermiştir (Cunbur, 1990, 250). Görev yaptığı yerlerde zorunlu ihtiyaçlarının dışında hiçbir şeye para harcamayarak tasarruf ettiği paralarla kitap satın alarak hayatının sonuna kadar eksilmeyen bir heyecan ve aşkla kitap toplamaya devam etmiştir (Tevfikoğlu, 1971, 149) .

1. Ali Emîrî'nin Çocukluğu ve Eğitimi

Ali Emîrî, Nisan 1857'de Diyarbakır'da dünyaya geldi. Babası Emîrîzade olarak bilinen tüccardan Mehmed Şerif Efendi'dir. İlk eğitimini sıbyan mektebinde tamamladı (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 311). Sulukiyye Mescidi Mektebi olarak da bilinen bu mektepte amcası Feyzullah Feyzi Efendi ona hocalık yaptı. Daha sonra Şirvan'a giderek Muhammed Emin Efendi'den dersler almıştır. 1870'ten sonra Diyarbakır'da Şaban Kâmî Efendi'den, Mardin'de ise Kasımiye Medresesi müderrisi Ahmed Hilmi Efendi'den üç yılı aşkın bir süre ilim tahsil etmiştir (Ali Emîrî, 2014, I/ 11) Aldığı medrese eğitimi sonucunda Arapça ve Farsçasını ilerletti. Farsça'dan Bahâristân ve Hâfız Divanı'nı okudu. Bu iki dile hâkim olmasına rağmen Türkçe yazıp söyledi (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 311).

Ali Emîrî'nin Emîrîzadeler olarak bilinen ailesi Diyarbakır'ın kültür hayatında önemli bir mevki işgal eder konumdaydı. Ailenin mensupları arasında, Diyarbakır gençliğini eğiten ünü şehir sınırlarını aşan şair, yazar ve hattatlar bulunuyordu (Esen, 1959, 659-660). Ali Emîrî'nin tutkuya dönüşen okuma ve kitap sevgisini bu muhitin bir eseri olarak değerlendirmek gerekir.

2. Ali Emîrî'nin İlk Dönem Memuriyetleri (1875-1885)

Ali Emîrî on sekiz yaşında katıldığı altı aylık telgrafçılık kursundan sonra telgrafçı oldu. Diyarbakır Posta İdaresi'ne 300 kuruş maaşla telgrafçı olarak atandı. Ancak bu sırada Mardin'de bulunduğu için telgrafçılık görevine başlamadı (Çelik, 1988, 11; Tayşi, 1989, 390). Yirmi yaşına ulaştığında 13 Mart 1877'de Mardin Sancağı Tahrirat Kalemi Kâtipliği'ne 150 kuruş maaşla atandı. Memuriyet hayatında ilk resmi görevi bu kâtipliktir. Ancak on sekiz aylık çalışmanın ardından istifa ederek Diyarbakır'a dönmüştür (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 311).

2 Eylül 1879'da bir takım yenilikler yapmak amacıyla Diyarbakır'da bulunan ve başkanlığını Abidin Paşa'nın yaptığı Heyet-i Teftişiye Kâtipliği'ne 500 kuruş maaşla atanmıştır. Abidin Paşa'nın maiyetinde Elazığ, Sivas ve Selanik'te bulunmuştur. Heyet-i Teftişiye'nin 9 Mart 1880 tarihinde lağvedilmesi sonucu bir müddet açıkta kalmıştır. 8 Ağustos 1880'e gelindiğinde 1750 kuruş maaşla, Ankara Vilâyeti Âşar Müdürlüğü'ne tayin olunmuştur. Kısa bir süre sonra bu kez 12 Eylül 1880'de Ankara Âşar Müdürlüğü gelirlerinin ihale ile mültezime verilmesiyle görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 311-312).

Bir müddet açıkta kaldıktan sonra 3 Mart 1881'de Anadolu'nun güneyindeki görevleri başladı. 1750 kuruş maaşla önce İçel Sancağı Âşar Müdürlüğü'ne atandı. Daha sonra becayişle 12 Şubat 1882 tarihinde aynı maaşla Kozan Âşar Müdürlüğü'ne geçti. Kozan'da bir buçuk yıl görev yaptıktan sonra 3 Ekim 1883'te Adana Sancağı Âşar Müdürlüğü'ne nakledildi. Ancak Ekim 1884'te adı geçen müdürlüğün lavğedilmesiyle daha önce de birkaç kez yaşadığı gibi açıkta kalmıştır. Açıkta kalma durumu yaklaşık altı ay sürmüş bu sürenin sonunda 1750 kuruş maaşla 22 Şubat 1886'da Adana Vilâyeti Âşar Nezâreti Baş Kitabeti'ne memur olarak atanmıştır. Ancak bu memuriyet hayatı da uzun soluklu olmamış atandıktan beş ay sonra 12 Temmuz 1886'da bu kez ülke genelindeki bütün âşar idarelerinin ilgasıyla İstanbul'a dönmüştür (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 318).

3. Ali Emîrî'nin Muhasebecilik Yılları (1887-1895)

İstanbul'da yaklaşık sekiz aylık bir zaman diliminde açıkta kalan Ali Emîrî 6 Şubat 1887'de 1800 kuruş maaşla Yanya Vilayetine bağlı Leskovik Sancağı Muhasebeciliği'ne atanmıştır. Leskovik'de bulunduğu sırada, geçmişte memuriyetinden istifa etmiş olması, kimi zaman hastalığı nedeniyle görev yerine gidememesi veya sıklıkla görev aldığı kurumların ilgası sonucunda açıkta kalması gibi sebeplerden dolayı hakkında şikâyet vuku bulmuştur (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 311-312). Gerçekte Ali Emîrî'nin sicil

kayıtları oldukça temizdi. Bu yönde daha önce görev yaptığı süre zarfında zimmet kaydının ve olumsuz tutum ve davranışının olmadığına dair, 27 Ekim 1880'de Ankara Vilâyeti Meclis İdaresi'nin, 8 Kasım 1884'de Adana Vilâyeti Meclis İdaresi'nin ve 22 Kasım 1884'te ise Maliye Sicil-i Ahvâl Şubesi'nin kararları vardı (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 319). Bu gelişmeler üzerine Maliye Meclisi Reisi İbrahim Paşa, Ali Emîrî'nin tercüme-i hâl kayıtlarından yararlanarak "*işlerinde ehliyetli ve dirayetli bir memurdur*" yönünde rapor yazmıştır. Hazîne-i Hâssa Nâzırı Agop Paşa'nın da benzer ifadelerin yer aldığı bir rapor yazmasıyla hakkındaki suçlamalar geçersiz kalmış ve memuriyet hayatı devam etmiştir (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 318) .

Ali Emîrî 12 Temmuz 1888'de yine 1800 kuruş maaşla o dönemde Ankara Valisi olan Abidin Paşa'nın isteği ve yardımıyla Kırşehir Sancağı Muhasebeciliği'ne nakledilmiştir. Bu gelişme üzerine önce İstanbul'a geldi, burada yaklaşık dört ay kaldıktan sonra Kırşehir'e geçti (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Çelik, 1988, 13) Ali Emîrî'nin dile getirilen bu resmî görevleri sırasında kitap toplama çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira Leskovik'ten İstanbul'a on dokuz kitap sandığı ile birlikte döndüğü dile getirilmektedir (Esen, 1959, 659-660).

Ali Emîrî'nin Kırşehir Sancağı Muhasebecili'ği dönemi memuriyet hayatında adeta bir dönüm noktası olmuştur. Memuriyetinde gösterdiği gayret, ciddiyet ve elde ettiği başarıdan dolayı takdir toplamıştır. Bunun sonucunda memuriyeti üçüncü dereceye yükseltilmiş ve beşinci dereceden mecidiye nişanı[1] ile ödüllendirilmiştir (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 313).

Ali Emîrî devlet memurluğunun yanında araştırma ve yazma çalışmalarını hiçbir zaman ihmal etmemiş Kırşehir'de bulunduğu sırada Osmanlı hanedanına olan bağlılığını ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı duyduğu sevgiyi dile getiren "Levâmiü'l-Hamîdiyye" adlı eserini tamamlamıştır. Yazdığı bu eser münasebetiyle padişah tarafında gümüş liyakat madalyası[2] ile taltif edilmiştir (BOA. İ. TAL. 2-73). Ayrıca padişah adına Mabeyn Başkâtibi'nin Maliye Nezâreti'ne gönderdiği bir tezkire ile Ali Emîrî 'nin kifayetine mütenasip bir vilayet defterdarlığına veya buna muadil bir memuriyete atanması istenmiştir. Bu atama işleminin takibinden ise Kırşehir Sancağı'nın

[1] **Mecidiye Nişanı:** Sultan Abdülmecid'in buyruğu ile 1852'de çıkarılan, en büyük Osmanlı nişanıdır. Güneş biçiminde değerli taşlarla süslenmiştir. Mecidiye Nişanı'nın beş rütbesi vardı. Nişan sayıları rütbelere göre sayılı tutulmuştu. Birinci 50, ikinci 150, üçüncü 800 dördüncü 3000, beşinci 6000 adetti. Mecidiye Nişanı bir beratla verilirdi. Her aşama ve sınıfta devlet hizmetlerinde başarılı olanlara verilmiştir (Sakaoğlu, 1985, 82).

[2] **Liyakat Madalyası:** İlk kez II. Abdülhamid devrinde 1890 yılında çıkarılmıştır. Devlet hayatını ilgilendiren bütün alanlarda başarılı olan, dürüst ve kahramanlık gösteren kimselere verilmesi öngörülen bir teşvik madalyasıydı. Ön yüzünde sultanın tuğra ve arması arka yüzünde ise "*sadakat ve şecaat ibraz edenlere mahsus liyakat madalyası*" ibaresi yazılıydı. Gümüş ve altından olmak üzere iki çeşidi vardı (Sakaoğlu, 1985, 76).

bağlı bulunduğu Ankara Vilayeti Valiliği sorumlu tutulmuştur (BOA. BEO. 48-3585).

Ali Emîrî Kırşehir Sancağı'nda elde ettiği başarılardan kısa bir süre sonra 28 Eylül 1894 tarihinde 2300 kuruş maaşla Trablusşam Sancağı Muhasebeciliği'ne atanmıştır (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 314) .

4. Ali Emîrî'nin Defterdarlık Görevi (1895-1896)

Trablusşam'da yaklaşık on ay görev yapan Ali Emîrî maliye rütbesi bir derece daha yükseltilerek 1 Temmuz 1895 tarihinde 3600 kuruş maaşla Mâmûretülazîz (Elazığ) Vilâyeti defterdarlığına nakledilmiştir (BOA. İML. 15-7). Bu ani nakil işlemi Elazığ defterdarı Mustafa Bey'in görevi suiistimali nedeniyle azledilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Konuya ilişkin 29 Haziran 1895'te sadâret makamından padişaha bir tezkire sunulmuştur. Defterdar Mustafa Efendi'nin suiistimallerinden dolayı göreve devam etmesinin caiz olamayacağı dile getirilerek yerine Trablusşam muhasebecisi Ali Emîrî'nin getirilmesi arz edilmiştir (BOA. İML. 15-7-BOA.; BEO. 649-48666). Elazığ defterdarlığı yaptığı dönemde bu görevine ek olarak 3 Ekim 1895'ten 14 Kasım 1895'e kadar 3000 kuruş beşte bir maaşla valilik vekâletinde bulunmuştur. Bu uygulamadan Ali Emîrî'nin dürüstlüğü ve çalışkanlığına binaen sorunları çözme adına bu tür görevlere getirildiğini söyleyebiliriz. Nitekim benzer bir uygulama Elazığ Defterdarlığı'nı yürüttüğü beşinci ayda yaşanmıştır. Erzurum defterdarının görevden alınması üzerine, vali Rauf Paşa'nın tavsiyesiyle Ali Emîrî 19 Ekim 1895'te 5400 kuruş maaşla Erzurum Defterdarlığı'na getirilmiştir (BOA. DH. SAİD. d. 10-659; Baştürk, 2013, 314).

5. Ali Emîrî'nin Maliye Müfettişliği Yılları (1896-1907)

Erzurum Defterdarlığı'nda sekiz ay kalan Ali Emîrî 21 Haziran 1896'da 7500 kuruş maaşla Yanya ve İşkodra vilayetleri maliye müfettişliğine getirildi. 21 Haziran 1896'da Erzurum'dan ayrılan Ali Emîrî Efendi 13 Ağustos 1896'da müfettişlik görevine başladı (BOA. DH. SAİD. d. 10-6599). Yanya Valisi Osman Bey ile Ali Emîrî arasında1899'da bir anlaşmazlık yaşandı. Yanya defterdarı Fevzi Bey hastalığı nedeniyle yerine muhasebe memuru Halil Efendi'yi vekil olarak bırakmış İstanbul'a gitmişti. Halil Efendi'nin defterdarlık işlerini yürütememesi üzerine defterdarlık vekâletine Maliye Nezâreti'nin onayı ile müfettiş Ali Emîrî getirilmişti (BOA. BOE. 1417-106218). Bu gelişmelerden rahatsız olduğu anlaşılan Yanya Valisi Osman Bey Ali Emîrî'nin kendisini dinlemediği, Leskovik vergi katipliğine uşaklarından birini getirdiği ve damadı Basri Efendi'yi[3] de Yanya vergi memurluğuna atadığı yönünde Maliye Nezâretine şikayette bulundu (BOA.Y.PRK.UM. 49-14). Aslında anlaşmazlık ramazan bayramı öncesinde memurların maaşının ödenmesi için gerekli olan paranın bir bölümünün Yanya Vilayeti'nce sağlanamamasından

[3] Ali Emîrî'ye dair literatürde onun hiç evlenmediği dile getirilmektedir. Burada Yanya Valisi'nin Ali Emîrî'nin damadını haksız yere maliye memurluğuna getirmiş olduğunu dile getirmiş olması bilgi eksikliğinden kaynaklanmış olsa gerektir.

kaynaklanıyordu. Ali Emîrî bu konudaki aksaklıkları tespit etti (BOA. BOE. 1417-106218).

Ali Emîrî'nin Yanya ve İşkodra'dan sonraki durağı Yemen oldu. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti merkeze uzak olan topraklarda hâkimiyeti sağlamakta zorlandı. Bu topraklardan biri de Arabistan yarımadasının güney ucunda yer alan Yemen'dir. O günlerin ulaşım ve haberleşme imkânı göz önünde bulundurulduğunda İstanbul'dan yaklaşık 3400 km. uzaklıkta olan Yemen'e müdahele etmek oldukça zordu.

Yemen'de 1890'lara kadar gönderilen tahkik heyetleri ve askerî komisyonlar marifetiyle bir takım ıslahat yapılmaya çalışılmışsa da bunlar etkili olamamıştır. Ayrıca bu yönde Yemen'de görevli olan başta valiler olmak üzere üst düzey yetkililerce bazı layihalar hazırlanmıştır. II. Abdülhamid yüzyılın sonunda Yemen'de Heyet-i Teftişiye aracılığıyla bir dizi ıslahat yapmaya çalıştı. Bu çalışmalar askeri tedbirle, nasihat heyetlerinin çalışmaları ve isyancı yerel gruplarla müzakere çerçevesinde gelişti (Özbozdağlı, 2018, 1326).

II. Abdülhamid'in Yemen vilayet merkezi ve merkeze bağlı kazaların mali bir ıslahata ihtiyacı yönündeki düşüncesi üzerine, daha önceki çalışmalarına istinaden akla ilk gelen kişi Ali Emîrî oldu. Ali Emîrî Maliye Nezâreti'nin konuya ilişkin yazısı, Mülkiye Komisyonu'nun kararı ve Padişahın irâde-i seniyyesiyle 3 Nisan 1900'de 10 bin kuruş maaşla Yemen Vilâyeti Maliye Müfettişliği'ne atanmıştır (BOA. BEO. 1467-109980; Çelik, 1988, 14). Bu görev Ali Emîrî'nin o güne kadar almış olduğu en üst düzey görevdir. Memuriyetlerinde gösterdiği gayret göz önünde bulundurularak ve yeni görevinde muvaffakiyet elde etmesi dileğiyle 3 Haziran 1900 yılında kendisine ikinci dereceden mecidiye nişanı verilmesi yönünde maliye nazırı tarafından sadâret makamına teklifte bulunulmuştur. İlgili teklif sadâret makamı tarafından 29 Eylül 1900'de onaylandıktan sonra padişaha arz edilmiş 19 Ekim 1900 tarihli bir irâde-i seniyye ile ilgili nişan verilmiştir (BOA. İ.TAL. 228-29). Ancak Ali Emîrî verdiği dilekçe ile hastalığı nedeniyle bünyesinin Yemen'e gidecek ve orada layıkıyla görev yapacak durumda olmadığını dile getirmiştir. Bu esnada Halep Defterdarı Rıza Bey'in 11 Ekim 1900'de görevden alınması üzerine, yerine Ali Emîrî düşünülmüş ve 23 Ekim 1900'de 4500 kuruş maaşla Halep Defterdarlığı'na atanmıştır (BOA. İ.ML. 40-66).

Ali Emîrî Halep Defterdarlığı'na başlamıştır. Ancak bir müddet sonra hastalığına binaen bu görevden affını istedi. İsteği kabul edilmekle birlikte yerine atanan şahsın göreve başlamasına değin görevinin başında kalması istendi. 1901 yılına gelindiğinde bir irâde-i seniyye ile Halep defterdarlığı görevinden affedildi. Bununla birlikte Halep'ten ayrılmasının gerçek sebebi olarak memur maaş ödemesinin hemen öncesinde merkezden para istenmesi üzerine ikilemde kaldığı daha sonra tavrını memurların maaşının ödenmesi yönünde kullandığı belirtilmektedir. Ertesi gün ise Mabeyn Baş Kâtipliği'ne gönderdiği bir yazı ile derin bir sevgi ve bağlılık duyduğu padişahın emrini

yerine getiremediği için göreve bu vaziyette devam etmeye yüzü olmadığını arz ettiği rivayet edilmektedir (Tevfikoğlu, 1989, 14,15)

Ali Emîrî 1904'te yeniden memuriyet talebinde bulundu. Bunun üzerine Maliye Kupon İdaresi Müdürlüğü'ne atanan Bağdat Defterdarı Nihad Bey'in vefatı üzerine bu göreve getirildi (BOA. İ. ML. 63-57). Fakat görevine resmi olarak başlamadan, Yemen Teftiş Heyeti üyeliğine atandı. Yemen Vilâyeti Teftiş Heyeti üyeliği 12 Mayıs 1905'ten 4 Ağustos 1906 tarihine kadar devam etti. Bu zaman zarfında aylık on bin kuruş maaş aldı.

1906 yılı sonbaharında Heyet-i Teftişiye Başkanlığı'na verdiği bir dilekçeyle ona karşı olan sevgisini her fırsatta dile getirdiği annesinin hastalığı nedeniyle İstanbul'a gitmek için üç aylık izin istedi. İlgili dilekçe Dâhiliye Nezareti'ne sevk edildi. Dâhiliye Nezâreti Ali Emîrî Efendi'nin isteğini uygun bularak yerine Mehmed Ali Bey ve İzmid Mutasarrıflığından ayrılmış olan Selim Sırrı Paşaların getirilmesi yönündeki kararını onaylanması için Sadâret makamına 16 Mart 1906'da havale etmiştir. Sadâret makamından Dâhiliye Nezâretine konuya ilişkin gönderilen cevabî yazıda şu hususlara yer verilmiştir. "*Ali Emîrî'nin mazeretine dair izin isteniyorsa da İstanbul'a geldikten sonra Yemen'e dönmeyeceği anlaşılmıştır. Hâlbuki şimdiye kadar kendisinin harcırahı ve maaşı için devletin hazinesi 3 bin liraya yakın bir fedakârlık etmiştir. Ayrıca görev aldığı teftiş heyeti henüz istenilen sonuçları elde etmemiştir. Bu durumda İstanbul'a gitmesi yönündeki izin isteği kabul edilemez. Ali Emîrî'nin Teftiş Heyeti'ne dâhil edilmesinin sebebi evvelce maliye mesleğinden yetişmiş olması bu konudaki vukûfiyeti ve defterdarlıklarda bulunmuş olmasıdır. Bu özelliklere sahip bir memura ihtiyaç vardır ve yerine düşünülen kişilerin maliye mesleği erbabından olmadıkları bilinmektedir. Bütün bunlara istinaden görevine devam edip teftiş heyetinin talimatları doğrultusunda çalışmasının gereği mahalline bildirmelidir. 30 Nisan 1906*" (BOA. DH. MKT. 1073-41) Bu gelişmeler üzerine Ali Emîrî Teftiş Heyeti'nde ki görevine bir müddet daha devam etti. Ancak daha sonra Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafla " *hastalığının acınacak hale geldiği bu yüzden çalışacak durumda olmadığını*" dile getirerek istifa etti. Elinde sağlığının iyi olmadığı yönünde Hüdeyde Hastahanesi doktorlarının verdiği bir rapor da bulunuyordu (BOA. BEO. 2886- 216384; Çelik, 1988, 16). Dâhiliye Nezâreti "*hastalığı nedeniyle istifası zaruri bulunmuş ve İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Yerine Amare mutasarrıflığından ayrılan Mehmed Ali Bey, Divaniye mutasarrıflığından ayrılan Hacı Hakkı Efendi ve İzmid eski mutasarrıfı Selim Sırrı Beylerden birinin düşünüldüğü*" yönündeki kararını onaylanması için 5 Ağustos 1906'da sadâret makamına bildirdi. Sadâret makamı ise ilgili kararı bir gün sonra 6 Ağustos 1906'da onayladı (BOA. BEO. 2886-216384).

Ali Emîrî'nin yürüttüğü Yemen Teftiş Heyeti üyeliği onun hayatında önemli bir yer teşkil etmiş kendisiyle ilgili resmî yazılarda uzunca bir süre "*Yemen Teftişiye Azasından*" ibaresiyle anılmıştır. Ayrıca Yemenle ilgili konularda onun bilgisine müracaat edilmiştir. 8 Eylül 1906 tarihli sadâret makamından Maliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda Yemen'de bulunan

askerlerin ihtiyaçlarının sağlanması hususunda Yemenin ahval-i maliyesi hakkında Ali Emîrî'den bilgi alınması ve ona göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA. BEO. 2905-217816).

Ali Emîrî Yemen'de yapılması gereken ıslahat hakkında geçmişte yapılan ıslahatın bir eleştirisini yaparak kendi raporunu hazırlamıştır (Yeşilyurt, 2007: 98). Bunun yanında İslam öncesi Yemen tarihinden başlayarak kendi dönemine kadar olan zaman dilimini ele alan Yemen Hatıratı adlı eserini kaleme almıştır (Yeşilyurt, 2009, 2303) Ülkemizde Yemen tarihi üzerine yapılan çalışmaların az olduğu göz önünde bulundurulduğunda Ali Emîrî'nin bu eseri önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

İstanbul'a dönen Ali Emîrî 30 Aralık 1906'da Maliye Nezâretinin talebi, 1 Ocak 1907'de Sadâret Makamı'nın onayı ile Maliye Meclisi üyeliğine atanmıştır (BOA. Y. A. RES. 141-3; BOA. İ. HUS. 149-36). Ancak bu görevin kısa sürdüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Ali Emîrî, Yemen Teftiş Heyeti görevinden ayrıldıktan sonra Maliye Nezâretine yazdığı bir dilekçe ile mâzûliyet maaşı[4] talep etmiştir (BOA. ŞD.1058-66). İlgili dilekçe Şûrâ-yı Devlet Tanzîmat Dairesi'nde 5 Ağustos 1907'de görüşülerek sadâret makamına bir mazbata ile bildirilmiştir. Sadâret makamından padişahın onayına sunulan mazbataya 23 Kasım 1907'de onay verilmiş böylelikle Ali Emir'ye 5 bin kuruş mâzûliyet maaşı bağlanmıştır (BOA. İ.TKS. 19-47). Ali Emîrî 5 bin kuruş mazuliyet maaşı aldığı sırada II. Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde 2600 kuruş maaşı yeterli görerek kendi isteği ile emekli olmuştur (Çelik, 1988, 16).

6. Ali Emîrî'nin Görev Yaptığı Yerlerdeki Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Ali Emîrî resmi görevi gereği bulunduğu yerlerde, asli görevi olan maliyeciliği yanında inceleme, araştırma ve sosyal faaliyetleri hiç eksik etmedi. Bu yerlerin edebiyatı ve tarihine dair araştırmalar yaptı ve önemli eserler vücuda getirdi. Kırşehir muhasebeciliği sırasında Hacı Bektâş-ı Velî hakkında araştırma yaparak dergâhının vakfiyesini buldu. Kendi imkânları ve Kırşehir halkının da katkısıyla Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı ve Kırklar meydanını genişletti. Yapılan düzenlemelerden sonra yazdığı beyitle ebced hesabıyla dergâhın yeniden açılış tarihini düşürdü (H. 1311/M. 1893).

"*Geldi Üçler yazdı târîh eyleyüb hamd-ı Hamîd*

Dilküşâ oldu mekân-ı Hâcı Bektâş-ı Velî", şeklindeki beyit sonradan kitabe haline getirilip, dergâhın avlu kapışan yerleştirilmiştir (Tevfikoğlu, 1989, 17).

[4] **Mâzûliyet Maaşı:** Tanzîmat'tan sonra, işten çıkarılan veya memûriyeti lağvedildiği için açıkta kalan memurlara açıkta kaldıkları süre zarfında devlet tarafından ödenen maaşa verilen isimdir. Mâzuliyet maaşı memurun hizmetine göre maaşının dörtte biri, üçte biri veya yarısı oranında olabilirdi (Pakalın, 1983, 424).

Ali Emîrî'nin Kırşehir Sancağı'ndaki başarıları devam etmiş, şehre Kızanlık/Kazanlık'tan[5] göç eden muhacirlerin iskânını sağlamıştır. İskânın yapıldığı bölgeye dönemin padişahı II. Abdülhamid'e izafeten Mâmürâtü'l-hâmidiye adı verilmiştir (BOA. DH. MKT. 76-42) İskân sırasında gösterdiği üstün çabadan dolayı Ali Emîrî'ye 13 Haziran 1893'te dördüncü dereceden Mecidiye Nişân'ı bir müddet sonra ise dördüncü dereceden Nişân-ı Âlî-Osmânî[6] ihsân buyurulmuştur. Bunun yanı sıra memuriyetteki mevkide ikinci dereceye yükseltilmiştir (BOA. İML. 15-7; BOA. DH. MKT. 1869-61).

Ali Emîrî bulunduğu şehirlerdeki eserlerin kitabelerini kayıt altına almıştır. Buralarda rastladığı önemli eserleri satın almış böylece Türk tarihi ve kültürü açısından birçok kıymetli eserin günümüze ulaşmasını sağlamıştır (Yeşilyurt, 2007, 26). Ali Emîrî sosyal ve kültürel alandaki çalışmalarının çok büyük bir bölümünü ise emeklilik yıllarında gerçekleştirmiştir.

7. Ali Emîrî'nin Emekliliği Döneminde Yaptığı Çalışmalar

Emeklilik kararı Ali Emîrî için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü onda tutku haline gelen okuma, araştırma, yazma ve kitap toplama faaliyetlerine artık daha fazla zaman ayıracaktı, öyle de oldu. Emekli olmakla birlikte bu süreçte yaptığı işlerin çok büyük bir bölümü aslında yine kamu hizmeti sayılabilecek niteliktedir. Bunların başında yıllardır biriktirdiği kitapları bir araya getirerek kurmuş olduğu Millet Kütüphanesi gelir. Elbette ki bir kütüphane kurmak ve burada müdürlük yapmak bir kamu hizmetidir.

Hiç şüphesiz Ali Emîrî'nin en büyük eseri kurduğu ve milletine bağışladığı Millet Kütüphanesidir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgâti't-Türk adlı eserini bulup satın alarak bizlere ulaştırması Türk kültürü için çok büyük bir hizmettir (Eraslan, 1990, 237) Ali Emîrî, otuz yılı aşkın memuriyet hayatı boyunca bulunduğu yerlerde kitap toplamıştır. Bu yüzden emekli olduğunda kırk sandık kitapla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Birçoğu tek nüsha nadir eserlerden oluşan kitaplarını milletine bağışladı. Adı kendisi tarafından verilen Millet Kütüphanesi 17 Nisan 1916'da yapılan bir törenle hizmete açılmıştır (Tayşi, 2020, 71). Millet Kütüphanesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında sağlıklı hizmet veremedi. Kuruluşunda başında Ali Emîrî'nin bulunduğu bir encümen oluşturulmuştu. Kütüphane encümeni mutad toplantılarını yapamadı. Encümenin yeniden kurularak, 11 Nisan 1921 Pazartesi günü saat iki buçukta Millet Kütüphanesi'nde ilk toplantısını yapması yönünde karar alındı. İlgili karar Şeyhülislam ve Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Vekili Nuri Efendi tarafından 2 Nisan 1921'de Dâhiliye Nezâretine bildirildi (BOA. DH.KMS. 61-3). Benzer sorunlar millî mücadele yıllarında İstanbul'un işgali sırasında da yaşanmıştır.

---

[5] **Kızanlık/Kazanlık:** Orta Bulgaristan'da 1400 yılı başlarında Sofya yakınlarında Osmanlılar tarafından kurulan bir Türk şehridir. Osmanlı metinlerinde daha çok Akçakazanlık şeklinde geçmektedir. Genel olarak Kızanlık şeklinde anılsa da ilgili maddenin yazarı Kıel bunun doğru olmadığını belirmektedir. (Kıel, 2022, 138).

[6] **Nişân-ı Âlî- Osmânî:** İlk kez 12 Aralık 1861'de Sultan Abdülaziz'in emriyle başarılı devlet görevlilerine iftihar işareti olarak verilen devlet nişanıdır (Artuk, 2007, 155).

Ali Emîrî Millet Kütüphanesi nazırlığını ölümüne kadar sürdürdü (23 Ocak 1924). Millet Kütüphanesi'ndeki idari görev nazırlık olarak anılmış, onun vefatından sonra yerine getirilen Necati İlter ile birlikte müdürlüğe dönüştürülmüştür (Tayşi, 2020, 71).

Ali Emîrî'ye gerek Millet Kütüphanesi'nin kuruluşu gerekse tarih ve edebiyat alanlarında yapmış olduğu çalışmalardan dolayı 28 Nisan 1920 tarihli bir irâde-i seniyye ile maârif nişanı verilmesi kararlaştırılmıştır. Karar 29 Nisan 1920'de Teşr'ifat Müdir-i Umûmiyyesi tarafından Maârif Nezâretine bildirilmiştir. Maârif Nezâreti ise ilgili kararı 2 Mayıs 1920'de "*Maârif perverliğinize binaen*" ibaresiyle Ali Emîrî'ye tebliğ etmiştir (BOA. MF. MKT. 1240-94).

Ali Emîrî'nin kamu hizmeti sayılabilecek bir diğer çalışması tıpkı bir akademisyen gibi Osmanlı tarihi ve edebiyatı alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Bu konuda 16 Ekim 1917'de Maârif Nâzırı yardımcısı Şükrü Bey'e gönderdiği bir mektupla, ilgili alanlardaki boşluğu dile getirdikten sonra Topkapı Sarayı arşivindeki belge ve resimlerden yararlanabilmek için izin talebinde bulunmuştur. Maârif Vekâlet'inden kendisine verilen cevapta her padişah dönemi için birer hatta gerekirse daha fazla ciltlerden meydana gelmek kaydıyla Tarih-i Osmanî ve Tarih-i Edebiyat-ı Osmanî adlı eserleri kaleme alması tensip buyurulmuştur. Bu konuda Topkapı Sarayı'ndaki her türlü belgeden yararlanıp resimlerin birer kopyasını alabileceği yönünde izin verilmiştir (BOA. MF. MKT. 1230-68).

Ali Emîrî her ne kadar Osmanlı Tarihi veya Osmanlı Edebiyatı Tarihi adıyla birer müstakil eser yayınlamamış ise de Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve II. Abdülhamid'i çeşitli yönleriyle ele alan eserler vermiştir. Ali Emîrî'ye kadar padişahların daha çok siyasi faaliyetleri ele alınmıştı. O padişahların şair olarak sanatçı kimliklerinin ön plana çıkarıldığı Cevâhirü'l-Mülûk adlı eseri kaleme aldı. (Sarıçiçek, 2014, 380) Ayrıca otuz bir sayı olmak üzere Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası ve beş sayı olmak üzere Tarih ve Edebiyat mecmualarını yayınlamıştır. Bu mecmualarda daha çok çağdaşı yazarlara yönelik eleştiri ve hicivlere yer vermişse de tarih ve edebiyatı ilgilendiren önemli makalelerinin de olduğu söylenebilir (Tevfikoğlu, 1989, 86-93).

Ali Emîrî'nin emeklilik dönemindeki diğer faaliyetlerini şu şekilde sıralayabiliriz. Târîh-i Osmânî Encümeni üyeliği ve Millî Tetebbular Encümeni Başkanlığı yapmıştır. Bâb-ı Âlî Kütüphanesi'ndeki evrakın tasnifi için Aralık 1920 tarihinde Vesâ'ik-i Târîhiyye Tasnif Encümeni kurulmuş ve başkanlığına Ali Emîrî getirilmiştir. Günümüzde Ali Emîrî'nin adıyla anılan ve elli üç ciltten oluşan bu kataloğ araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır (Demirbaş vd., 1999, 75-76). Arşiv tasnif komisyanu üyeliği Ali Emîrî'nin son görevi olmuş 23 Ocak 1924'te vefat etmiştir. Kabri Fâtih Camii hazîresindedir.

Sonuç

Ali Emîrî, Nisan 1857'de Diyarbakır'da dünyaya geldi. Sıbyan mektebi ve medrese eğitimini burada tamamladı. Emîrîzadeler olarak bilinen aralarında, şair, yazar ve hattatların bulunduğu bir aileye mensuptu. Okuma ve kitap tutkusu bu kültür ortamında başladı.

Ali Emîrî'nin kâtiplikle başlayıp Yemen Teftiş Heyeti Üyesi gibi üst düzey bir görevle neticelenen otuz yıllık memuriyet hayatı çok yönlü kişiliğinin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca onun kitap toplama ve kütüphanecilik konusundaki büyük başarısını da Osmanlı bürokrasisinde aldığı görevlerle ilişkilendirmek gerekir. Zira dar bir muhitte kalarak bu başarıyı elde etmesi beklenemezdi. Zaten araştırmacı ve meraklı bir kişiliğe sahip olan Ali Emîrî görev yaptığı yerlerin tarihine ilişkin araştırmalar yapmış böylece tarihçi kimliği ortaya çıkmıştır. Bu yerlere dair kendisinin aktardığı bilgiler ise zaman içinde birer belge konumuna gelmiştir. Örneğin "Yemen Hatıratı" bu kabilden bir eserdir. Yine görev yaptığı yerlerin şair ve yazarlarının biyografilerini araştırmış, edebiyat tarihçisi kimliği şekillenmiştir. "Yanya Şairleri" ve "İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri" edebiyat tarihçisi kimliğinin önemli ürünlerindendir.

Rumeli'nin bir ucu Yanya ve İşkodra'dan, Anadolu'da Kırşehir ve Adana'ya oradan Arabistan Yarımadası'nın güney ucundaki Yemen'e kadar uzanan memuriyet hayatı ona çok çeşitli eserlere ulaşma imkânı sağlamıştır. Ayrıca meselenin bir de mali boyutu söz konusudur. Her biri oldukça kıymetli olan bu eserleri elde etmek düzenli ve yüksek miktarda bir geliri gerektirir ki, Ali Emîrî üst düzey bir Osmanlı bürokratı olarak kimi zaman 10 bin kuruşa ulaşan maaşı ile bu imkânı elde etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri sorunlarla karşı karşıya geldiği 19. yüzyıl *"imparatorluğun en uzun yüzyılı"* olarak nitelendirilir. Ali Emîrî böyle bir ortamda yetişti. Devletin onlarca sorunla karşı karşıya geldiği süreçte bu sorunların üstesinden gelme gayretinde olan, dürüst, çalışkan, idealist ve vatanperver bir Osmanlı bürokratıydı. Memuriyetinin her aşamasında çeşitli devlet nişanlarıyla taltif edilmiş olması bunun en bariz göstergesidir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları[7]

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD. d)* No.10-659.

BOA. Osmanlı Arşivi. Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO) No. 48-3585.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* No. 649-48666.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* No. 1417-106218.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* No. 1417-109980.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* No. 2886-216384.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)* No. 2905-217816.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Taltifat (İ. TAL)* No. 228-29.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Maliye (İ.ML).* No. 40-66.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Maliye (İ.ML).* No. 63-57.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES).* No. 2905-217816.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Yıldız Sadâret Resmi Maruzat Evrakı (Y. A. RES).* No. 141-3.

BOA. Osmanlı Arşivi. *İrade Hususi (İ.HUS.).* No. 149-36.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Şurayı Devlet (ŞD).* No. 1058-66.

BOA. Osmanlı Arşivi. *İrade Tekaüd Sandığı (İ. TKS).* No. 19-47.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)*. No. 76-42.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)*. No. 1869-61

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT).* No. 1073-41.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT)*. No. 1240-94.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri* (DH. KMS). 61-3.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT)*. No. 1230-68.

BOA. Osmanlı Arşivi. *Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y. PRK. UM).* 49-14.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Taltifat (İ. TAL)* No. 2-73.

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Maliye (İ. ML).* No. 15-7.

[7] Arşiv kaynakları "https://katalog.devletarsivleri.gov.tr" adresinden alınmıştır.

2. Kitaplar ve Makaleler

Ali Emîrî. *Mir'âtü'l- Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîrî Âmid*. haz. Günay Kut- Mesud Öğmen- Abdullah Demir. 1. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Artuk, İbrahim. "Nişan". *DİA*. 33/154-156, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Baştürk, Sadettin. "Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Ali Emîrî Efendi'nin Sicil Kaydı". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi.* 12-45 (2013), 308-324.

Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi) I, haz. Demirbaş vd. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.

Cunbur, Müjgan. "Ali Emirî Efendi, Kütüphanesi ve Çıkardığı Mecmua". *Erdem* 6/16 (1990), 239-252. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Çelik, Kemal. *Ali Emîrî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri 1857-1924*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Eraslan, Kemal. "Ali Emirî Efendi". *Erdem* 6/16 (1990), 235-238. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Esen, Muzaffer. "Ali Emirî Efendi". *İstanbul Ansiklopedisi.* II/659-662. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat, 1959.

Gençboyacı, Melek. "Diyarbakır'dan İstanbul'a Ali Emîrî Efendi". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar* Dergisi. VII, Nisan (2012). 210-247. Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları.

Kıel, Machıel. "Kızanlık". *DİA*. 25/138-140, Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Özbozdağlı, Özer. "II. Abdülhamit'in Yemen'de Islahat Çabaları (1898-1908)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III, 1325-1348. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Pakalın, M. Zeki. *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.

Sakaoğlu, Necdet. *Tanzimattan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Sarıçiçek, Ramazan. "Ali Emîrî'ye Göre II. Bâyezîd (Adlî)'in Şiiri". *Ali Emîrî Hatırasına Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, *Bildiriler Kitabı*. 379-384. Diyarbakır: 2014.

Tayşi, Mehmet Serhan. "Ali Emirî Efendi". *DİA*. 2/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Tayşi, Serhan. "Millet Kütüphanesi". *DİA*. 30/70-71. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Tevfikoğlu, Muhtar. "Millet Kütüphanesi Kurucusu Ali Emîrî Efendi". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* XX/3, 147-155. Ankara: 1971.

Tevfikoğlu, Muhtar. *Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Yeşilyurt, Yahya. "Ali Emîrî'nin Yemen Islahına Dair Görüşleri" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literatureand History of Turkish or Turkic,* Volume 4/3 (2009), 2300-2321.

Yeşilyurt, Yahya. *Ali Emirî'nin Yemen Hâtırâtı.* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Ekler

Ek 1. Ali Emîrî'nin Memuriyet Sicil Kaydının İlk Sayfası

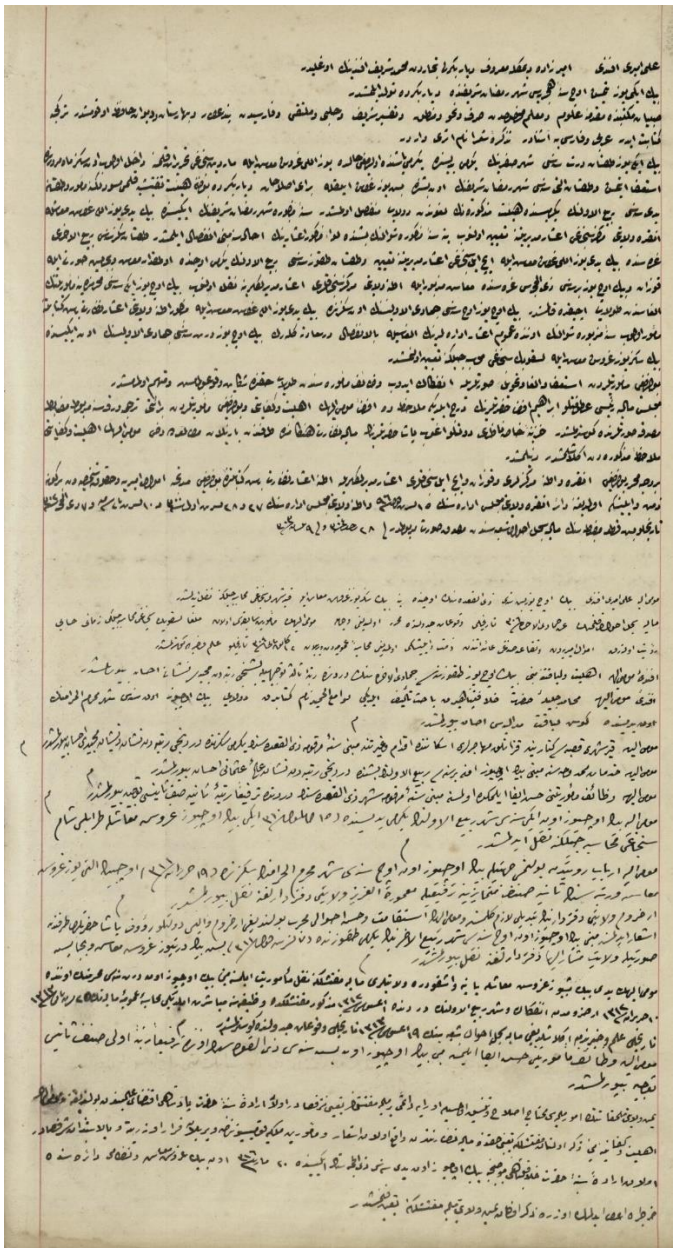

BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD. d)* No.10-659.

Ek. 2 Ali Emîrî'ye Birinci Dereceden Maârif Nişanı Verildiğine Dair Belge

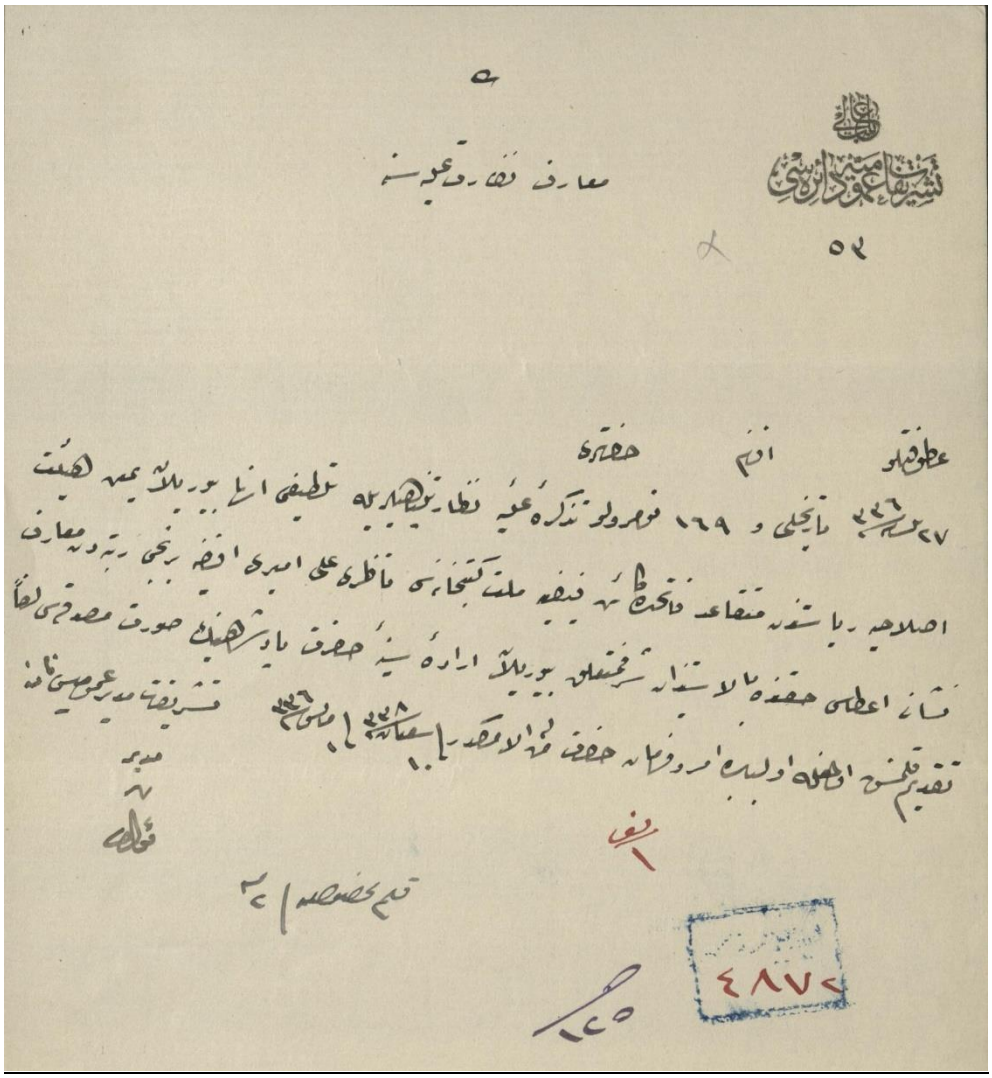

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT)*. No. 1240-94.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İstanbul/TÜRKİYE
mukac80@gmail.com
ORCID

ALİ EMÎRÎ'NİN EVLENMEMEYİ TERCİHİ BAĞLAMINDA "GÜVERCİN" BAŞLIKLI ŞİİRİNE BAKIŞ

A LOOK AT ALI EMIRI'S POEM TITLED "PIGEON" IN THE CONTEXT OF HIS CHOICE NOT TO MARRY

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 02.06.2024
Kabul Tarihi: 08.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 02.06.2024
Accepted Date: 08.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Kaçar, Mücahit. "Ali Emîrî'nin Evlenmemeyi Tercihi Bağlamında "Güvercin" Başlıklı Şiirine Bakış". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 18-26.

Kaçar, Mücahit. "A Look at Ali Emiri's Poem Titled "Pigeon" in the Context of His Choice Not To Marry". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 18-26.

10.28981/hikmet.1508879

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

ALİ EMÎRÎ'NİN EVLENMEMEYİ TERCİHİ BAĞLAMINDA "GÜVERCİN" BAŞLIKLI ŞİİRİNE BAKIŞ

A LOOK AT ALI EMIRI'S POEM TITLED "PIGEON" IN THE CONTEXT OF HIS CHOICE NOT TO MARRY

ÖZ

Ömrünü kitaplarına ve Millet Kütüphanesi'ne vakfeden Ali Emîrî, hayatı boyunca hiç evlenmemiş, bekar kalmayı tercih etmiştir. Ali Emîrî üzerine yapılan çalışmalarda onun bu tercihi, kitaplara duyduğu aşkla evlenmeyi hiç düşünmediği, âdeta kitaplarıyla evli olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Kendisinin konuyla ilgili tek izahı bir yazısında geçen "Ben belki kusûr ederim diye vâlideme hürmeten evlenmedim." şeklindeki cümlesidir. Ancak ömrünün çoğunu ailesinden uzakta geçirmiş olması, bu tercihinin sadece böyle bir düşünceden kaynaklanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Biz de meseleye katkı sunmak maksadıyla, kendisinin Divan'ında "Güvercin" başlığıyla yer alan bir şiirindeki görüşlerinden hareketle Ali Emîrî'nin evliliğe ve evlat sahibi olmaya dair görüşlerini tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamızın iddiası, Ali Emîrî Efendi'nin inceleyeceğimiz şiirinde de görüleceği üzere aslında evlenmeyi ve evlat sahibi olmayı kendisi açısından "faydasız" ve "yersiz" bir eylem görmesidir. Makalede, Ali Emîrî'nin söz konusu şiirinin metnine ve diliçi çevirisine yer verilerek bu ilginç şiirindeki görüşleri özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ali Emîrî, Divan, Güvercin Şiiri, Evlilik.*

ABSTRACT

Ali Emiri, who devoted his life to his books and the National Library, never married throughout his life and preferred to remain single. In the studies conducted on Emiri, this choice of his is interpreted as the fact that he never thought of getting married due to his love for books, and that he was literally married to his books. His only explanation on the subject is the following sentence in one of his articles: "I did not marry out of respect for my mother, in case I would offend her." However, the fact that he spent most of his life away from his family suggests that this choice may not have arisen solely from such a thought. In order to contribute to the issue, we will try to determine Ali Emiri's views on marriage and having children, based on his views in a poem titled " pigeon. " in his Divan. The claim of our study is that Ali Emîrî Efendi actually sees marriage and having children as "useless" and "undue" actions for himself, as can be seen in the poem we will examine. In the article, Ali Emîrî's views on this interesting poem will be summarized by including the text and intralingual translation of the poem in question.

Keywords: *Ali Emîrî, Divan, Pigeon Poem, Marriage.*

Giriş

Yahyâ Kemâl Beyatlı'nın "kafaca, ruhça, zevkçe, terbiyece, irfanca hâsılı hilkatçe ve bütün manasıyla eski (1984, 2)" şeklinde tarif ettiği Ali Emîrî, eskilerin tabiriyle nev'i şahsına münhasır biri olarak yaşamını sürdürmüştür. Türk kültür ve edebiyatına yaptığı bütün katkılar bir yana bırakılsa bile, sadece Divânu Lügâti't-Türk'ün tek nüshasını bulup yayınlanmasına vesile olması bile bu muhterem şahsiyetin ebediyen hayırla yad edilmesini sağlayacaktır. Ömrünü binbir zorlukla toplayıp milletine bağışladığı kitaplarının bulunduğu Millet Kütüphanesi'ne vakfederek tamamlayan Ali Emîrî'nin dikkat çeken önemli bir özelliği, geleneksel toplum yapısı ve inancın bütün teşviklerine rağmen ömrü boyunca hiç evlenmemiş olmasıdır.

Ali Emîrî üzerine yapılan çalışmalarda onun evliliği tercih etmeyişi çeşitli şekillerde izah edilmektedir. Ali Emîrî'nin Divan'ının bilimsel neşrini yapan Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın aşağıya aldığımız görüşleri, bu mesele hakkındaki genel izahların özetini ve genel değerlendirilmesini içermektedir:

> *Ali Emîrî'nin temel şahsiyet özelliklerinden biri de kanaatimizce yalnızlığı ve serazatlığıdır. Çocukluk döneminde bu yalnızlığını kalabalıklar içerisinde yaşamışsa da memuriyet hayatıyla birlikte artık bu kalabalıklardan da kurtulmuş ve hayatının geri kalanında evinde bir yakını olmadan tek başına uyumuş olmalıdır. Bu minvalde o, hayatı boyunca evlenmemiştir. Bir yazısında, "Ben belki kusûr ederim diye vâlideme hürmeten evlenmedim." derse de bunu romantik bir izah ya da bir "hüsn-i ta'lîl" olarak değerlendirmemek güçtür. Zira o zaten yirmili yaşlarının başında memleketinden ayrılıp ancak on beş sene sonra memleketine muvakkaten kalmak üzere dönebilmiştir. Evliliğine engel, dile getirilmeyen bir durum var mıydı bilmiyoruz; ancak bizce Ali Emîrî'nin hayatını bir kadınla birleştirmemiş olmasının sebebi zaten evli olmasından kaynaklanmaktadır. Aşırı bir yorum gibi gelse de onun daha küçük yaşlarından itibaren ilme âşık olup onunla Katolik nikâhı kıydığını söylemek mümkündür. Nitekim beklenmedik bir şekilde ve pek de makul olmayan bir emeklilik maaşına razı olarak memuriyet hayatını sonlandırmasını da bu bağlamda okumanın mümkün olduğunu düşünüyoruz* (Yazar ve Arslan, 2020, 47).

Yukarıdaki alıntıda dile getirildiği üzere Ali Emîrî'nin kitaplara duyduğu aşkla evlenmeyi hiç düşünmediği yorumuna biz de katılıyoruz. Ancak Yazar ve Arslan'ın da ifade ettiği gibi kendisinin "Ben belki kusûr ederim diye vâlideme hürmeten evlenmedim" şeklindeki izahının konuya açıklık getirmediğini, gurbette geçen ömründe bu düşüncenin evlenmeye mani olmayacağını düşünüyoruz. Bu bağlamda, kendisinin Divan'ında yer alan "Güvercin" başlıklı bir şiiri, meseleye nispeten başka bir izah daha getirmektedir. Aşağıda Ali Emîrî'nin söz konusu şiirinin metnine ve diliçi çevirisine yer verilerek bu şiirdeki görüşlerinden hareketle onun evliliğe ve evlat sahibi olmaya dair görüşleri özetlenecektir.

1. Güvercin Şiiri'nin Metni ve Diliçi Çevirisi

Klasik Türk şiirinin tarzına ve söyleyiş özelliklerine son derece hâkim olan Ali Emîrî'nin divanındaki 895 gazelin neredeyse yarısında nazire geleneği bağlamında şûhâne, âşıkâne, rindâne gibi klasik şairlerimizin gazelde takip etikleri edalarla gazel yazdığı görülmektedir. Ali Emîrî'nin dînî-ahlakî değerler ile vatan sevgisi gibi konulardaki hassasiyetlerini gösteren nasihat şiirleri ile eşyanın ve olayların hakikatini sorguladığı felsefî şiirlerinde temsîlî teşbihlere başvurduğu, kendisinin kişi, kurum ve olaylara dair binlerce gözleminden süzülen hükümlerini ve hayat tecrübesini yansıtan beyitlerde genel olarak temsilî teşbihlere dayanan bu anlatım tarzına başvurduğunu görmekteyiz.

Ali Emîrî'nin Divan'ında[1] yer alan ve yine bir temsîl yoluyla düşüncelerini dile getirdiği şiirlerden birisi de "Güvercin" başlığını taşımaktadır. Kıt'a-yı kebîre nazım şekliyle ve aruzun *mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* kalıbıyla kaleme alınan bu 17 beyitlik şiirde Ali Emîrî, evlenip çocuk sahibi olmanın "faydasız" ve "yersiz" bir iş olduğunu iki güvercin üzerinden temsil yoluyla anlatmakta, şiirin sonunda da konuyla ilgili düşüncelerini açıkça ifade etmektedir. Aşağıda öncelikle bu şiirin neşredilen Divan'da yer alan şekline (Yazar-Arslan, 2020, 519-520) ve tarafımızca yapılan diliçi çevirisine yer verilecektir. Diliçi çeviri yapılırken anlamın daha doğru ortaya çıkacağı durumlarda, birkaç beytin diliçi çevirisi birlikte sunulmuştur.

1. Māderle peder iki güvercin
   Ünsiyyet-i rūḥ ederler icrā

"Anne baba olan iki güvercin, ruh yakınlığı elde ederler."

2. Geşt eyleyerek revāḳ-ı ṭāḳı
   Ta'yīn ile bir mekān-ı tenhā
3. Sa'y eyleyip ol iki zavallı
   Bir lāne ederler onda inşā

"O iki zavallı, gökyüzünü dolaşarak tenhâ bir mekân belirler ve çalışarak orada bir yuva inşa ederler."

4. Neslin olacaḳ beḳāya ḫādim
   Evlād yetiştirip de zīrā

"Zira evlat yetiştirip de onları kendi nesillerinin sürmesine hizmet ettireceklerdir."

[1] Ali Emîrî'nin Divan'ı, Prof. Dr. Sadık Yazar ve Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan tarafından neşre hazırlanmıştır. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Nr. 37, 38, 39'da kayıtlı nüshaların esas alındığı bu neşirde Emîrî'nin Osmanlı hanedanına mensup şair padişah ve şehzadelerin şiirlerine yazdığı tahmis ve tesdisler yanında; 52 kaside, 137 tarih manzumesi, 895 gazel, 90 civarında musammat bulunmaktadır (Yazar - Arslan, 2020).

5. Vaḳtā ki gelir vücūda evlād
Seyr et ebeveynde sa'y-i evfā
6. Yā dāne ṭaşır peder dem-ā-dem
Yā vālide āb eder müheyyā

"Evlatları doğduğunda anne babadaki çabanın çokluğuna bak! Yavrular için ya baba sürekli dâne taşır, ya da anne su hazırlar."

7. Bir gün de görür o vālideyn ki
Nerde veled-i meserret-efzā
8. Belki almış onu yā bir ef'ī
Yā bir kedi eylemişdir ifnā

"O anne baba bir gün kendilerine mutluluk veren çocuklarının olmadığını görürler. Yavrularını ya bir yılan almıştır, ya da bir kedi öldürmüştür.

9. Ṭut kim bu tehālük-i ḳażādan
Olsun da ḫalāṣ o murġ-ı zībā
10. Olmaz mı hevāda geşt ederken
Bir loḳma-i şāhbāz-ı belā
11. Yāḫūd onu eylemez mi ṣayyād
Yerde yā hevāda bir gün imḥā

"Diyelim ki o güzel yavru bu şekilde ölmekten kurtuldu, havada uçarken baş belası bir şahinin lokması olmaz mı yahut bir avcı onu havada ya da yerde iken avlamaz mı?"

12. Biñde biri haydi ṭut ki olsun
Bu tehlikeden rehā ser-ā-pā
13. Hem de getirip cihāna evlād
Ensālini eylemişdir ibḳā
14. Encāmı nedir ne menfâ'at var
Ben añladığımsa cümle bī-cā

"Diyelim ki binde bir ihtimâl gerçekleşti de yavru kuş bu ölüm tehlikesinden kurtuldu, hem de bu dünyâya evlat getirerek anne babasının neslini devam ettirdi; bu işin sonu nedir, bunda ne menfaat var? Benim bundan anladığım şey, hepsinin yersiz olduğudur."

15. Bī-sūd değilse bu menāẓır
Beyhūde değilse bu temāşā

16. Bir ḥall edene teṣādüf etseñ

Meydāndadır işte bu mu'ammā

"Eğer bu görülenler faydasız değilse ve bu izlediklerimiz boş yere değilse, işte muammâ ortadadır, bunu halledene tesâdüf etsen (var mı bu muammâyı halleden?)."

17. Etdimse ḳuṣūr-ı cür'et-āmīz

'Afv eyleye Kibriyā-yı yektā

Eğer küstahlık edip kusur işlediysem, eşsiz olan Yüce Allah affetsin!"

2. Güvercin Şiiri Bağlamında Ali Emîrî'nin Evliliğe Bakışı

Ali Emîrî, yukarıda metnini ve diliçi çevirisini verdiğimiz şiirinde açıkça görüldüğü üzere birbirleriyle ruh birliği sağlayan iki güvercin temsili üzerinden evlilik, çocuk sahibi olma ve neslini devam ettirme gibi hususlardaki görüşlerini aktarmaktadır.

Şiirdeki iki güvercin evlilik bağıyla bir araya gelen kadın ve erkeğe işaret etmektedir. Şiire göre, çocuklarını büyütecekleri iyi bir yuva kurmak için sürekli çabalayan eşleri biraz da acıma nazarıyla "iki zavallı" olarak gören Emîrî, bütün bu çabaların "neslin bekâsı, soyun devamı" için yapılması yani çocuk doğurmanın arka planındaki gayenin kendi adını ve neslini devam ettirmek düşüncesi olduğunu vurgulamakta ve şiirin geri kalanındaki eleştirilerini de bu düşünce üzerinden ilerletmektedir.

Çocukları doğduktan sonra onları beslemek ve büyütmek için devamlı koşturan anne ve baba bir gün geldiğinde yavrularının ölümüyle karşılaşacaklardır. Güvercin yavrularının bir yılan, kedi yahut şahine yem olması ya da bir avcı tarafından vurulması gibi insanların da evlatları kendilerinin nesillerini devam ettirme fırsatı bulamadan ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Yani neslin devam ettirilmesi düşüncesinin de bir garantisi yoktur. Şiirdeki kuşların çabası boşa gittiği gibi evlenerek ömürlerini çocuklarına adayan anne babaların nesillerinin bu çocuklarla devam etmemesi, çocukların erken yaşlarda herhangi bir şekilde ölmesi mümkündür. Bunun yanında Ali Emîrî'nin, "Biñde biri haydi ṭut ki olsun" diyerek azlığına dikkat çektiği ihtimâlin gerçekleştiği ve yetiştirilen evlatların erken yaşta ölmeyip evlenmesiyle neslin devamına imkân doğmuş olması durumunda şu soru sorulmaktadır: Bu şekilde neslin devamı için evlenmek ve çocuklar için çabalamanın ne faydası vardır? Ali Emîrî'ye göre bu işin bir faydası yoktur, bunlar yersiz çabalardır.

Şiirin sonunda okura soru soran Ali Emîrî, gözlediği bu durumun başlı başına bir muammâ olduğunu belirterek okuyucuya bu işin sırrını çözen varsa gidip danışılmasını söyler. Aslında kendisi bu muammâyı çözmüştür: Evlenmenin esas gayesi neslin devamıdır, bunun için çabalayıp hayatını vakfetmek anlamsız ve faydasızdır. Ali Emîrî, bu sözlerinin, düşüncelerinin ve tercihinin milli ve dini geleneklere uymadığının, bu görüşünün yanlış olma

ihtimalinin farkında olduğundan şiirini bir özürle bitirir. Eğer böyle düşünerek küstahlık etmiş, bir kusur işlemişse yüce Allâh'ın kendisini bağışlamasını diler. Bu son beyitteki ifade tarzı kendisinin bu düşüncesinden vazgeçmediğini göstermektedir.

Ali Emîrî'nin evlilik hakkındaki bu görüşleri, Divan'ındaki başka bir şiirin iki beytinden de hissedilmektedir. Aşağıdaki gazelde dünyanın dert çekme yeri olduğu, insanların burada rahat edemeyecekleri düşüncesi ele alınmaktadır. Gazelin 5. Beytinde kafiye sesine ve yapısına uygun olarak beyit sonunda "tabîb" kelimesini seçen Emîrî, bu kelime üzerinden dünyanın bin türlü cefasını anlatabilecekken evlilikte çocukların hasta olmaları, anne babaların onlar için tabip aramaları sıkıntısını vurgulamıştır. Aynı şekilde gazelin 2. beytinde de anne babası dışında üç erkek kardeşiyle bir kız kardeşinin öldüğünü söyleyen Emîrî, kendisinin bu dünyada onların arkasından garip bir şekilde kaldığını ifade ederken okura yukarıdaki "Güvercin" şiirinde söylediği gibi neslin bekası için evlenilse de nihayetinde bu dünyadan göçüldüğünü, neslin devam edip etmemesinin ölenler için "faydasız" olduğu düşüncesini hisettirmektedir.

[fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilātün fâ'ilün]

Bir çekilmez derd imiş bu derd-i dünyā pek ʻacīb
ʻĀlemi imrār içünmiş derd-i aġyār u raḳīb

Üç birāder vālidimle vālidem hemşīrem āh
Gitdiler hep şimdi ḳaldım dār-ı dünyāda ġarīb

Nerdedir evvelki cemʻiyyet ḥużūr u inbisāṭ
Nerdedir aḳdemki āsār-ı sürūr u ferr ü zīb

Şimdi bildim aldar-imiş ādemi ālāyişi
Dār-ı dünyādır meğer kim bir mekān-ı dil-firīb

Evlenip eyler kimi peydā-yı evlād u ʻiyāl
Celb eder bīmār olan evlād u aḥfāda ṭabīb

Cilve-i renc ü ʻanā-yı ʻālemi nisyān içün
Böyle īcāb eyliyor fermān-ı Ḫallāḳ-ı mücīb

Bir 'aşırda ḳalmıyor milyarlardan bir kişi

Ey Emīrī 'ibret alsın bundan insān-ı necīb (Yazar-Arslan, 2020, 696-97).

Ali Emîrî'nin evlilik hakkındaki bu görüşlerine başka divan şairlerinde de rastlamaktayız. Örneğin Cinânî'nin aşağıdaki beytinde de görüleceği üzere, Ali Emîrî'nin kitaplarla iştigal etmek istemesi gibi önemli meşgaleleri olanlar ve kemâle ermek isteyenler için evlilik bir engeldir.

Teehhül olur mânî-i iştigâl

Tecerrüdde ol ister isen kemâl (Özkan, 1990, 195)

Klasik edebiyat eserleri incelendiğinde, eski şairlerimizin de özellikle nasihatname türü eserlerinde evliliğe dair bazı olumsuz görüşlerine rastlanmaktadır. Konuyla ilgili olarak "Klasik Türk Edebiyatında Evliliğe Dair Menfî Düşünceler" başlıklı bir makale kaleme alan Abdullah Aydın, şairlerimizin kadın algısı ve evliliğe dair olumsuz görüşlerini derleyip ayrıntılı olarak ele almıştır (2015). Biz konuyla ilgili diğer ayrıntıları söz konusu çalışmaya havale ederek Ali Emîrî'nin de bu şekilde düşünenlerden biri olduğunu ve kendisi için daha önemli olan meşgaleler sebebiyle evlenmemeyi tercih ettiğini düşündüğümüzü belirtmek istiyoruz.

Sonuç ve Değerlendirme

Biyografi çalışmalarında ele alınan kişilerin eserlerinin satır aralarında yer alan ifadelerin incelenmesiyle hâlihazırda kesin bilgi bulunmayan bazı hususlarda eldeki karinelerden hareketle tahminler yürütmek mümkündür. Biz de bu çalışmada, ömrü boyunca evlenmemiş olan Ali Emîrî'nin Divan'ındaki bir şiirinden hareketle evlenmeme sebebine dair bir tahminde bulunmaya çalışarak "Güvercin" başlıklı bu şiirin Ali Emîrî'nin evliliğe dair düşüncelerinin yansıması olduğunu belirttik.

Ele aldığımız şiirin son beytinde de görüleceği üzere Ali Emîrî, geleneğe mugâyir bir şekilde hareket ettiğini kabul etse de bu düşüncesinin sadece kendisini bağlaması yönüyle tercihinden vazgeçmemiştir. Ona göre bu kısa hayatta neslin bekası için evlenmek ve çocuk büyütmek kişiye menfaat sağlayacak bir iş değildir. Zira o kadar çabalama sonucunda ya çocuklar erken yaşta ölecek ya da kişinin nesli devam etse de bu, ona dünyada ve ölümünden sonra fayda sağlamayacaktır. Nitekim evlenmeyi değil de kitap biriktirmeyi kendisine daha faydalı bir iş olarak seçen Ali Emîrî, belki de bu düşüncesiyle kendisine dua edecek binlerce manevi evlat yetiştirmiş, neslini manen devam ettirmiştir. Ali Emîrî'nin şahsî bir tercihiyle ilgili bir meselede bundan sonra yazılacaklara/yapılacaklara katkıda bulunmayı amaçladığımız bu çalışmamızla doğru tespitte bulunmuş olmayı umuyoruz.

Kaynakça

Aydın, Abdullah. "Klasik Türk Edebiyatında Evliliğe Dair Menfî Düşünceler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15 (2015), 103-132.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Edebiyat'a Dair.* 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1984.

Çelik, Kemal. *Bir Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Mor Yayınları, 2007.

Özkan, Mustafa. *Cinânî, Cilâu'l-Kulûb*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 1990.

Yazar, Sadık-Arslan, Mustafa Uğurlu. Ali *Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN

Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
mustafaugurlum@gmail.com
ORCID

ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN FİLİSTİN TOPRAKLARI İLE İLGİLİ "İHTARNÂMESİ"

ALI EMIRI EFENDI'S "WARNING" CONCERNING THE LANDS OF PALESTINE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 27.03.2024
Kabul Tarihi: 24.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 27.03.2024
Accepted Date: 24.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Ali Emîrî Efendi'nin Filistin Toprakları ile İlgili "İhtarnâmesi"". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı (Eylül 2024), 27-44.

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Ali Emîrî Efendi's 'Warning' Concerning the Lands of Palestine". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 27-44.

10.28981/hikmet.1459832

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN

ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN FİLİSTİN TOPRAKLARI İLE İLGİLİ "İHTARNÂMESİ"

ALI EMIRI EFENDI'S 'WARNING' CONCERNING THE LANDS OF PALESTINE

ÖZ

Semavî dinler açısından büyük önem arz eden Filistin, tarih boyunca başta Asur, Babil, Pers, Memluk ve Osmanlı olmak üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Filistin, Memluk hâkimiyetinden sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Fransız ihtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımı, beraberinde Yahudi milliyetçiliğini de getirmiş ve Yahudiler, yurt arayışı içerisine girmişlerdir. Dünyanın farklı yerlerinde dağınık halde yaşayan, sığındıkları ülkeler tarafından sürülen, dışlanan Yahudilerin bir kısmı daha sonra çeşitli devletlerin de desteğini alarak Osmanlı egemenliğinde bulunan Filistin'e göç etmişlerdir.

1920'li yıllardabir gazetede Filistin topraklarının bir kısmının Yahudilere verileceği haberini okuyan Ali Emîrî Efendi, devlet yetkililerine ve hamiyetperver kimselere hitaben bir "İhtarnâme" yazmış ve bu metni "Osmanlı Tarih ve Edebiyat" mecmuâsında neşretmiştir.

Bu çalışmada, Ali Emîrî Efendi'nin zikredilen ihtarnâmesine ve metinle ilgili değerlendirme ve analizlere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Ali Emîrî, ihtarnâme.*

ABSTRACT

Palestine, which is of great importance for divine religions, has hosted many civilizations throughout history, such as Assyria, Babylon, Persian, Mamluk and Ottoman. After the Mamluk rule, Palestine continued to exist under the rule of the Ottoman Empire. The nationalist movement that spread after the French Revolution brought Jewish nationalism with it and Jews began to search for a homeland. Some of the Jews, who lived scattered in different parts of the world and were expelled and excluded by the countries they took refuge in, later immigrated to Palestine, which was under Ottoman rule, with the support of various states. Ali Emiri Efendi, who read the news in a newspaper in 1919 that some of the Palestinian lands will be given to the Jews, wrote a "Cease-and-Desist Letter" addressed to state officials and patriotic people and published this text in the magazine "Ottoman History and Literature". This study includes the analysis and the evoluations of that cease-and-desist letter, written by Ali Emiri.

Keywords: *Palestine, Ottoman History and Literature Magazine, Ali Emiri, Warning Book.*

Giriş

Semavî dinler açısından büyük önem arz eden Filistin, tarih boyunca başta Asur, Babil, Pers, Memluk ve Osmanlı olmak üzere pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Filistin, Memluk hâkimiyetinden sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında varlığını sürdürmüş, Fransız ihtilali sonrası yayılan milliyetçilik akımı, beraberinde Yahudi milliyetçiliğini de getirmiş ve Yahudiler, yurt arayışı içerisine girmişlerdir. Yahudilerin inancına göre Filistin topraklarının yer aldığı Ortadoğu bölgesi "vaad edilmiş topraklar" olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple dünyanın farklı yerlerinde dağınık halde yaşayan, sığındıkları ülkeler tarafından sürülen, dışlanan Yahudilerin bir kısmı, daha sonra çeşitli devletlerin de desteğini alarak Osmanlı egemenliğinde bulunan Filistin'e göç etmişlerdir. Özellikle II. Abdülhamit Han döneminde Yahudiler, kurtuluşu Osmanlı Devleti'ne sığınmakta görmüşler, başta İstanbul olmak üzere Selanik, İzmir ve İskenderiye'ye göç edip buralara yerleşmişlerdir (Yıldırım, 2021, 3842). Theodor Herzl, Yahudi devletini kurmak için Sultan İkinci Abdülhamid Han'dan, Osmanlı dış borçlarının ödenmesi karşılığında Filistin topraklarını istemiş ancak "*Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatanı kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır*" (Armağan, 30.05.2024) cevabıyla teklifi şiddetle reddedilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "HR.TO, 544/18" numarada kayıt belgelerden hareketle Özkan, Sultan Abdülhamid tahttan indirildikten 4 yıl sonra, Filistin topraklarını satın almak maksadıyla ABD'nin Los Angeles şehrinde yaşayan J. Jackson Smith'in Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat ettiğini ifade etmiş ve belgede şu bilgilerin yer aldığını dile getirmiştir: "*Kudüs-i Şerif ve nam-ı diğer Filistin, padişah hazretlerinin Asya'da sahip oldukları memleketlerinin bir kısmını teşkil ediyor. Padişah hazretleri iş bu toprakları satmayı düşündüğü takdirde bedelinin tarafıma bildirilmesini rica ederim*" (Özkan, 2023, 7).

Yapılan tekliflerden sonuç alamayan Yahudiler, Filistin'den çeşitli hilelerle küçük toprak parçaları satın almış ve zamanla işgal politikası güdüp misafir olarak sığındıkları Filistin topraklarında Theodor Herzl'in Yahudileri teşkilatlandırması ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin de desteğini almasıyla bir İsrail devleti kurmuşlardır. 14 Mayıs 1948 tarihinde de David Ben Gurion İsrail'in bağımsızlığını ilan etmiştir. Kuruluşundan bugüne İsrail devleti asıl toprak sahibi olan Filistinlileri savaş, sürgün ve soykırımlarla anavatanlarından uzaklaştırma politikası içerisine girmiştir.

İsrail, henüz bir ülke olma hüviyetine sahip değilken 1919 yılında bir gazetede Filistin topraklarının bir kısmının Yahudilere verileceği haberini işiten Ali Emîrî Efendi, devlet yetkililerine ve hamiyetperver kimselere hitaben bir "İhtarnâme" yazmış ve bu metni" Osmanlı Tarih ve Edebiyat" mecmuâsında neşretmiştir. İhtarnâmesinde yer alan bilgilere göre gazetede, Filistin topraklarının Yahudilere verilmesi ile ilgili haberlere inanmak istemediğini, bunun parayla yazdırılmış haberlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Emîrî Efendi, böyle bir durumun gerçekleşmesi durumunda

istikbalde ne kadar vahim durumların ortaya çıkacağını dünya tarihi ve peygamberler tarihinden edindiği bilgilerden hareketle dile getirmiştir.

1. "İhtarnâme"nin Muhtevası

Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası 31 Mart 1334 (1918) - 30 Eylül 1336 (1920) tarihleri arasında otuz bir sayı olarak neşredilmiştir. Derginin imtiyaz sahibi ve yöneticisi Ali Emîrî Efendi'dir. Neşredilen yazıların büyük bir kısmı Ali Emîrî Efendi'ye ait olup çoğu imzasızdır. Ona ait olmayan metinlerin bazıları da yazma eserlerden çıkarıp neşrettiği manzumelerdir.[1]

1.1. İhtarnâme'nin Yazılma Sebebi

Ali Emîrî Efendi, İhtarnâme'yi yazma sebebini bir gazetede Filistin topraklarının bir kısmının Yahudilere verileceği haberini okuduktan sonra yaşadığı derin üzüntü ve hissiyata bağlar. Filistin topraklarının Yahudilere verilmemesi gerektiğini iki ulu'l-azm peygamberin hayatı üzerinden tespitlerle dile getirmektedir.

Ali Emîrî Efendi, okuduğu haberden sonra o gece eski tarih kitaplarının manzaralarını tefekkür gözüyle seyrettiğini, bulunduğu âlemden farklı âlemlere dalıp gittiğini, kendisini bilmediği bir mest ve istiğrâk hali içinde iken "Dünyada en büyük insanlar kimlerdir?" ifadesini yüksek bir ses ile sorduğunu, bu sesin tesiriyle dalmış olduğu o tefekkürî âlemden tekrar şimdiki haline geldiğini ifade ederek sözlerine başlamıştır: "*Dün gece menâzır-ı tevârîh-i kadîmeyi dîde-i tefekkür ü ibretle seyr ü temâşâ ederken âlem-i sahvdan âlem-i istiğrâka rücû etmişim. Hangi âleme geçdiğimi ve ne gibi tefekkürlerde bulunduğumu dahi bilmiyorum. Kendimi bilmediğim bir gaşy u istiğrâk içinde iken "dünyâda en büyük âdemler kimlerdir" ta'bîri yüksek bir sadâ ile ağzımdan çıkdığını ve uğramış olduğum âlem-i mahvdan cihân-ı sahva geldiğimi anladım" (228).*

Ali Emîrî Efendi, "*hakîkaten dünyânın en büyük insanları kimlerdir*?" bunları ortaya çıkarmak mümkün değil midir? diyerek düşünmeye ve dünya tarihini yazan kitapların en derin köşelerinde bu hususu araştırmaya başladığını ifade eder. İçinde bulunduğu atmosferi ise şu şekilde dile getirir: "*Kendi kendime, hakîkaten dünyânın en büyük âdemleri kimlerdir, bunları arz u ivazdan sâlim bir sûretde acabâ taayyün etdirmek kâbil olamaz mı, dedim. Düşünmeğe başladım ve kâinât-ı târîhin en derîn köşelerini bile taharrîye daldım. Bütün menâzır-ı cihân-ı târîh gözümün önünden geçiyordu. Öyle geçiyordu ki bu menâzır-ı acîbeyi bir ârif, dîde-i basîretle keşfetmiş olsaydı beni kâinât-ı târîh ortasında zîr-i zemînde teleskoplar önünde oturmuş bir rassâd ve avâlim-i târîhi de yerinden oynamış sıra ile pîş-i nazarımdan gelip geçen nücûm-ı eflâk zannederdi. Cihânın ne kadar müceddidleri, müessisleri, büyük âdemleri var ise birer birer arz-ı endâm-ı hüviyet ederek tarassudgâhım önünden geçiyorlardı" (228).*

[1] bk. Polat, 2007, 482-483; Erdoğan Çeltik, 2007; Öztürk, 2011.

1.2. İnsanlık Tarihinin En Harika Şahsiyetleri Peygamberlerdir.

Ali Emîrî Efendi, dünya tarihi üzerine yapmış olduğu tetkikler neticesinde, dünyanın ne kadar müceddidleri ve büyük şahsiyetleri varsa gözünün önünden geçtiğini, bunların hepsinin hayatlarını incelediğini ifade etmiştir. Daha sonra beşeriyetin en harika insanlarının "büyük peygamberler" olduğunu vurgulamıştır. Bu zatların kainatın gerçek hizmetçileri ve kurtarıcıları olduklarını ifade ettikten sonra bu peygamberler içerisinde ise konuyla münasebeti hasebiyle Hz. İsa ve Hz. Muhammed aleyhisselamdan bahsedeceğini dile getirmiştir: *"Ben bunların cümlesinin hayât-ı teşrî'iyyelerini hâdde-i tedkîkden geçirdim. Kâffesinin ser-firâz ü mümtâzı ve kâinâtın müncî ve hâdim-i hakîkîsi, hâiz oldukları kuvve-i mâneviyye şöyle dursun hârika-i kudret-i beşeriyyeleri îcâbınca dahi enbiyâ-yı izâm hazerâtını buldum. Enbiyâ-yı izâm efendilerimizin cümlesinin büyüklüklerini burada tafsîlen beyân etmeğe kudret-i kalem ü kırtâs müsâid olmadığından yalnız Hz. Îsâ efendimiz ve Hz. Muhammed efendimiz hazerâtının ufak zannolunan ve fakat hakîkatde cihândan daha büyük olan birer büyüklüklerini arz ve irâe ile iktifâ edeceğim (229)."*

1.3. Hz. İsa Aleyhisselam ve Hz. Muhammed Aleyhisselam insanlık ve Filistin Tarihi Açısından da İki Önemli Peygamberdir.

Ali Emîrî Efendi İhtarnâmesi'nde, bu büyük peygamberlerin hepsinin büyüklüklerini ayrıntılı olarak anlatmaya kalem ve kağıdının kudretinin yetmeye müsait olmadığını ifade ettikten sonra Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in kainattan daha büyük olan büyüklüklerini arz etmekle iktifa edeceğini dile getirir. Hz. İsa'nın bir kudret-i hârika olarak pedersiz dünyaya geldiğini; bu harika kudret, Avrupalıların Filistin'i kendilerine peşkeş çektikleri Yahudiler tarafından kabul edilmediğini belirtir. Ona yapmadıkları eza ve cefa bırakmadıklarını, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı alıp Filistin'den uzaklaşmaya mecbur kaldığını, bir müddet sonra geri döndüğünde bu inatçı Yahudilerin yine onun peşinden düşmediklerini, bu hıyânet ve alçaklık ile sonunda Hz. İsa'yı terk-i cihâna mecbur ettiklerine İncil ve Kur'ân'ın ifade ettiğini şu şekilde dile getirmektedir: "*Mâlûmdur ki Hz. Îsâ efendimiz bir kudret-i hârika olarak pedersiz dünyaya geldi. Bu hârika-i kudreti bugünkü günde Avrupalılar Filistin'i kendilerine mâl etmek istedikleri Yahudiler kabûl etmediler. O vücûd-ı mübâreke yapmadıkları ezâ vü cefâ bırakmadılar. Envâ'-ı renc ü cefâya mârûz kalan tâhire ve mutahhara Hz. Meryem vâlidemiz Hz. Mesîh-i Rûhullâh'ı alıp Filistin'den savuşmağa mecbûr kaldı. Bir müddet sonra avdet buyurunca bu anûd Yahudiler, yine peşinden düşmediler. Ne gibi hıyânet ü denâet ile âkıbet-i Hz. Îsâ efendimizi terk-i cihâna mecbûr eylediklerine İncîl-i şerîf ve Kur'ân-ı azîm iki şâhiddir"(229).*

Ali Emîrî, Hz. İsa'nın yaşadığı sıkıntılara rağmen bugün dünyada ümmetinin çok fazla olmasını, onun dünyadaki en büyük insanlar arasında sayılmasının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir: *"İşte o mağdûr u mazlûm olan Îsâ efendimiz hazretlerinin vaz' eylediği esâs kavîm üzerine bugünkü günde mevcûd ve lâ-yetezelzel olan ümmet-i azîmesi ve bu ümmet-i*

azîmenin kudret ü mikneti meydândadır ki enbiyâ-yı izâmın, dünyânın en büyük âdemleri olduğuna birer delîl-i alenîdir (229).

İkinci delîl olarak ise peygamberimiz Hz. Muhammed aleyhisselâtu ve'sselâmı örnek verir. Hz. Muhammed'in de henüz pek küçük yaşlarda iken önce peder ve vâlidesinin vefât etmesi ile yetim kaldığını, birkaç sene sonra dedesi Abdülmuttalib'in de vefât ettiğini, dürr-i yetîm gibi tamâmıyla bî-kes bir suretde büyüdüğünü dile getirir. Hz. Peygamber, kavmini dine davet etdiği zaman tahkîr sûretinde "bir yetime mi ittibâ edeceğiz" dediklerini, bu zâta da inatçı kavminin etmedikleri eza ve cefa kalmadığını ifade eder. Nihâyet kendisini öldürmeye karar verdikleri gece tek başına memleketten çıkarak bir mağarada Hz. Ebûbekir ile bir araya geldiğini, Hz. İsa efendimiz vâlidesiyle Filistin'i nasıl terk etmiş ise bu yetimin de yalnız arkadaşıyla Mekke'yi terk ettiğini dile getirir. Hz. İsa'da olduğu gibi Hz. Muhammed'in de (a.s.) bugün ümmetinin sayısının oldukça fazla olduğunu ifade eder:

> *"İkinci delîl peygamberimiz Muhammed-i Arabî efendimiz hazretleridir. Mâlûmdur ki Hz. Muhammed henüz pek küçük iken evvelâ pederi ve sâniyen vâlidesi vefât ederek yetîm kaldı. Birkaç sene sonra ceddi Abdülmuttalib de vefât eyledi. Artık dürr-i yetîm gibi tamâmıyla bî-kes bir suretde büyüdü. Kavmini dîne dâvet etdikde tahkîr sûretinde "bir yetîme mi ittibâ' edeceğiz" derlerdi. Bu zâta da muânidînin etmedikleri ezâ vü cefâ kalmadı. Nihâyet kendisini itlâfa karâr verdikleri gece tek başına memleketden hurûc ederek gizli bir mağarada Ebûbekir ile birleşdi. Hz. Îsâ efendimiz vâlidesiyle Filistin'i nasıl terk etmiş ise bu yetîm de yalnız arkadaşıyla Mekke'yi terk eyledi. İşte bu yetîm ve bu bî-kes olan Muhammed efendimiz hazretlerinin de vaz' eylediği esâs metîn üzerine bugünkü günde muhalled ü pâydâr ve nice yüzlerle milyonlarla bâlig olan ümmet-i azîmesi meydândadır"(229-230).*

1.4. Müslümanlar Hristiyanların Kutsal Mekanlarına Saygı Duymuştur.

Ali Emîrî Efendi, Muhammed ümmetinin Yahudilerin yaptığı gibi Hristiyanlara düşmanlık etmediklerini, onların Kudüs-i şerifi ziyaretten asla men etmediklerini, Hristiyanların kutsal bildikleri mekânlara saygı duyduklarını ifade etmektedir:

> *"Lâkin şuna teessüf ediyorum ki Hz. Muhammed'in ümmeti Yahudiler gibi Hz. Îsâ'ya sû-i kasd etmemiş ve Kur'ân-ı şerîfde Hz. Îsâ efendimiz pek büyük bir sûretde medh ü senâ olunup bin üçyüz seneden beridir hristiyanların mukaddes bildikleri Kudüs-i şerîf ziyâretinden hiçbir hristiyân men' edilmeyerek büyük bir saygıyla kabûl ve birçok ta'zîmlerle ziyâret etdirilmekte bulunulmuştur" (230).*

İhtarnâme'de Ali Emîrî Efendi, Hz. Ömer döneminde yaşanmış olan tarihi bir hadiseye telmihte bulunur. Hz. Ömer, Kudüs'e geldikleri zaman Hristiyanların papazları kendisini Kumâme'ye dâvet edip ziyâfet verirler. Öğle ezanı okunur ve Bilâl-i Habeşî gelir. Yâ Ömer kalk namâza, der. Hz. Ömer kıyâm etmek isteyince Kumâme erkânı "Yâ halîfe, burası temizdir, namâzı burada kılınız" derler. Hz. Ömer kılmak istemez. Pek çok ricâ ederler. Hz. Ömer der ki: "Her yerde namâz kılabilirim lâkin sizin hâtırınız için burada

kılmıyorum." Oradakiler şaşırarak "niçin yâ Ömer?" derler. Hz. Ömer, buyururlar ki "Bir gün gelir de müslümanlar, bizim halîfemiz ashâb-ı kirâm ile burada namâz kılmıştır, biz burayı câmi yapalım, derler. Ben ileride başınıza böyle sıkıntılı bir durumun açılmaması için kılmıyorum." der. Hz. Ömer'in âdilâne olan bu büyüklüğü netîcesidir ki Kumâme'ye bin üç yüz seneden fazla bir süredir müdâhale ve tecâvüz edilmemişdir.

> *"Lâkin şuna teessüf ediyorum ki Hz. Muhammed'in ümmeti Yahudiler gibi Hz. Îsâ'ya sû-i kasd etmemiş ve Kur'ân-ı şerîfde Hz. Îsâ efendimiz pek büyük bir sûretde medh ü senâ olunup bin üçyüz seneden beridir ümmet-i Îsâ'nın mukaddes bildikleri Kudüs-i şerîf ziyâretinden hiçbir Hristiyân men' edilmeyerek kemâl-i hürmetle kabûl ve birçok ta'zîmlerle ziyâret etdirilmekde bulunulmuş iken gazetelerin rivâyetlerine bakılırsa dostları olan ümmet-i Muhammed elinden alınıyor da peygamberlerinin ve kendilerinin düşmanları bulunan Yahudilere veriliyor. İşte burasına aklım ermiyor. Daha doğrusunu söyleyeyim mi, gazeteler her ne kadar kuvvetli yazarlarsa yazsınlar, bir vechile inanamıyorum. Bundan belki elli sene evvel okuduğum bâzı târîhlerde hâlâ hâtırımdadır ki Hz. Ömer efendimiz Kudüs-i şerîfe geldikde kavm-i Nasara'nın papazları kendisini Kumâme'ye dâvet ve ziyâfet etmişlerdi. Öğle ezânı okundu. Bilâl-i Habeşî hazretleri geldi. Yâ Ömer kalk namâza, dedi. Hz. Ömer kıyâm etmek isteyince Kumâme erkânı "Yâ halîfe, burası temizdir, namâzı burada kılınız" dediler. Hz. Ömer kılmak istemedi. Pek çok ricâ etdiler. Hz. Ömer dedi ki: "Her yerde namâz kılabilirim lâkin sizin hâtırınız için kılmıyorum." Taaccüble "niçin yâ Ömer" dediler. Hz. Ömer efendimiz buyurdular: "Bir gün gelir, bizim halîfemiz ashâb-ı kirâm ile burada namâz kılmışdır, biz burayı câmi yaparız, derler. Ben ileride böyle başınıza bir gâileli mahzûr açılmasın için kılmıyorum." Hz. Ömer'in âdilâne ve munsıfâne olan bu büyüklüğü netîcesidir ki Kumâme'ye bin üç yüz seneden ziyâdedir müdâhale ve tecâvüz edilmemişdir. İslâmların en kuvvetli zamânında tecâvüz etmek istedikce Hz. Ömer'in bu muhalled kelâm ile kendilerini men' eylediğini hatırlayarak derhâl tecavüzden nedâmetle nükûl etmişler"* (230-231).

1.5. Filistin Toprakları Yahudilere Verilemez

Ali Emîrî Efendi, gazetelerin verdiği haberlere bakılırsa, Filistin, Hristiyanların dostları olan Muhammed ümmetinin elinden alınıyor da peygamberlerinin ve kendilerinin düşmanları bulunan Yahudilere veriliyor. İşte burasına aklım ermiyor. Daha doğrusunu söyleyeyim mi, gazeteler her ne kadar kuvvetli yazarlarsa yazsınlar, ben buna inanamıyorum, der. Özellikle para bakımından güçlü ancak nüfus bakımından Müslümanlardan yüzde yetmiş, seksen derece daha az olan Yahudilere toprak verilmesine akıl ve mantık açısından inanamıyorum, gazetedeki bu haberleri Yahudiler para ile yazdırmışlardır, der. *"Dünyâ nukûdunca pek zengin ve fakat adedleri Filistin'de İslâmlardan yüzde yetmiş seksen derece az olan Yahudilere vereceklerine, yine tekrâr ederim ki akıl ve mantıkça ber-vechile inanamıyorum ve Yahudiler gazetelerde para ile yazdırıyor demek istiyorum" (231).* Eğer, Yahudilere bu topraklar verilirse gelecekte ne gibi dehşetli hadiselere sebebiyet vereceğini anlatmaya gücüm yetmez, der.*"İmkân şekline ifrâgı hâlinde istikbâlen ne gibi*

dehşetli vukûatlara sebebiyet vereceği hakkındaki mütâlaâtı burada şimdiden bile îzâh etmeğe kalem ve kudretim gayr-ı müsâiddir[2]*" (231).*

1.6. Hristiyan ve Müslüman Devletlerinin Başkanları Yahudilere karşı Birleşmelidirler

Ali Emîrî Efendi, dünyanın mühim bir kısmını Hristiyanlar ve Müslümanların oluşturduğunu, Hrıstiyan ve Müslümanların Devlet Başkanlarının birleşmesi gerektiğini, böylece Filistin'in eski sınırlarının, Osmanlı devletinin hâkimiyet hakkına tecavüz edilmeksizin yine bâkî ve payidar kalması gerektiğini dile getirmektedir. "*inşallah re's-i umûrdaki muhterem zâtların vicdânları İslâmların da tedvîr-i umûr-ı kâinâtda bir mevkî-i mühim sâhibi olmak gibi hakîkat noktası üzerinde ittihâd ederler de devlet-i aliyye-i Osmâniyye'nin zîr-i idâre-i hükümrânîsinde olan bâzı kavme yalnız inkişâf ve terakkî-i hâllerini mûcib olacak teşebbüsât ile iktifâ ve bizim de kâbil-i ıslâh olacak birçok husûsâtımıza muâvenet icrâ ederek hudûd-ı kadîmesi vechile hakk-ı hâkimiyyet-i Osmâniyye'ye tecâvüz edilmeksizin yine bâkî vü pâydâr kalır" (32).*

Dünya haritasının ortada olduğunu ifade eden Ali Emîrî Efendi; azınlığın rahatı için, gereksiz devletler ve hükumetler kurarak dünyayı kana bulayıp insanlığın çoğunu mağdur etmeyeceklerine inancının tam olduğunu ifade etmektedir: *"Cihân haritası meydândadır. Zâten dünyâda mevcûd bulunan hükûmetlerin bâligan-mâ-belag adedleri kâfî iken, yeniden kral olalım, reîs-i cumhûr olalım hırs u sevdâlarıyla kapı kapı dolaşanların zâhirde parlak ve hakîkatde ser-â-pâ mübâyin sözlerine meyl edip de bilâ-lüzûm hükûmetler teşkîl edeceğiz diye yeni başdan âlemi kana boyayıp akalliyyetin keyfi için ekseriyyeti mağdûr etmeyeceklerine, âlem ne derse desin itmînânım ber-kemâldir" (32).*

2. Metin

Dünyâda En Büyük Âdemler Kimlerdir ve Kudüs-i Şerîf ve Filistin'in

Netîce-i İstikbâli Hakkında Bir Mütâlaa

Dün gece menâzır-ı tevârîh-i kadîmeyi dîde-i tefekkür ü ibretle seyr ü temâşâ ederken âlem-i sahvdan âlem-i istiğrâka rücû etmişim. Hangi âleme geçdiğimi ve ne gibi tefekkürlerde bulunduğumu dahi bilmiyorum. Kendimi bilmediğim bir gaşy u istiğrâk içinde iken "dünyâda en büyük âdemler kimlerdir" ta'bîri yüksek bir sadâ ile ağzımdan çıkdığını ve uğramış olduğum âlem-i mahvdan cihân-ı sahva geldiğimi anladım lâkin lisânımdan bî-ihtiyâr sudûr eden dünyâda en büyük âdemler kimlerdir ibâresi hâlâ kulaklarımı çınlatıyordu. Kendi kendime, hakîkaten dünyânın en büyük âdemleri kimlerdir, bunları arz u ivazdan sâlim bir sûretde acabâ taayyün etdirmek kâbil olamaz mı, dedim. Düşünmeğe başladım ve kâinât-ı târîhin en derin köşelerini bile taharrîye daldım. Bütün menâzır-ı cihân-ı târîh gözümün

[2] Bugün Gazze'de Yahudilerin Müslümanlara yaptıkları Ali Emîrî Efendi'nin 1900'lü yılların başında yapmış olduğu uyarıda ne kadar haklı olduğu aşikardır.

önünden geçiyordu. Öyle geçiyordu ki bu menâzır-ı acîbeyi bir ârif, dîde-i basîretle keşfetmiş olsaydı beni kâinât-ı târîh ortasında zîr-i zemînde teleskoplar önünde oturmuş bir rassâd ve avâlim-i târîhi de yerinden oynamış sıra ile pîş-i nazarımdan gelip geçen nücûm-ı eflâk zannederdi. Cihânın ne kadar müceddidleri, müessisleri, büyük âdemleri var ise birer birer arz-ı endâm-ı hüviyet ederek tarassudgâhım önünden geçiyorlardı.

Ben bunların cümlesinin hayât-ı teşrî'iyyelerini hâdde-i tedkîkden geçirdim. Kâffesinin ser-firâz ü mümtâzı ve kâinâtın müncî ve hâdim-i hakîkîsi, hâiz oldukları kuvve-i mâneviyye şöyle dursun hârika-i kudret-i beşeriyyeleri îcâbınca dahi enbiyâ-yı izâm hazerâtını buldum. Enbiyâ-yı izâm efendilerimizin cümlesinin büyüklüklerini burada tafsîlen beyân **[229]** etmeğe kudret-i kalem ü kırtâs müsâid olmadığından yalnız Hz. Îsâ efendimiz ve Hz. Muhammed efendimiz hazerâtının ufak zannolunan ve fakat hakîkatde cihândan daha büyük olan birer büyüklüklerini arz ve irâe ile iktifâ edeceğim.

Mâlûmdur ki Hz. Îsâ efendimiz bir kudret-i hârika olarak pedersiz dünyaya geldi. Bu hârika-i kudreti bugünkü günde Avrupalılar Filistin'i kendilerine mâl etmek istedikleri Yahudiler kabûl etmediler. O vücûd-ı mübâreke yapmadıkları ezâ vü cefâ bırakmadılar. Envâ'-ı renc ü cefâya mârûz kalan tâhire ve mutahhara Hz. Meryem vâlidemiz Hz. Mesîh-i Rûhullâh'ı alıp Filistin'den savuşmağa mecbûr kaldı. Bir müddet sonra avdet buyurunca bu anûd Yahudiler, yine peşinden düşmediler. Ne gibi hıyânet ü denâet ile âkıbet-i Hz. Îsâ efendimizi terk-i cihâna mecbûr eylediklerine İncîl-i şerîf ve Kur'ân-ı azîm iki şâhiddir. İşte o mağdûr u mazlûm olan Îsâ efendimiz hazretlerinin vaz' eylediği esâs kavîm üzerine bugünkü günde mevcûd ve lâ-yetezelzel olan ümmet-i azîmesi ve bu ümmet-i azîmenin kudret ü mikneti meydândadır ki enbiyâ-yı izâmın, dünyânın en büyük âdemleri olduğuna birer delîl-i alenîdir.

İkinci delîl peygamberimiz Muhammed-i Arabî efendimiz hazretleridir. Mâlûmdur ki Hz. Muhammed henüz pek küçük iken evvelâ pederi ve sâniyen vâlidesi vefât ederek yetîm kaldı. Birkaç sene sonra ceddi Abdülmuttalib de vefât eyledi. Artık dürr-i yetîm gibi tamâmıyla bî-kes bir suretde büyüdü. Kavmini dîne dâvet etdikde tahkîr sûretinde "bir yetîme mi ittibâ' edeceğiz" derlerdi. Bu zâta da muânidînin etmedikleri ezâ vü cefâ kalmadı. Nihâyet kendisini itlâfa karâr verdikleri gece tek başına memleketden hurûc ederek gizli bir mağarada Ebûbekir ile birleşdi. Hz. Îsâ efendimiz vâlidesiyle Filistin'i nasıl terk etmiş ise bu yetîm de yalnız arkadaşıyla Mekke'yi terk **[230]** eyledi. İşte bu yetîm ve bu bî-kes olan Muhammed efendimiz hazretlerinin de vaz' eylediği esâs metîn üzerine bugünkü günde muhalled ü pâydâr ve nice yüzlerle milyonlarla bâliğ olan ümmet-i azîmesi meydândadır. Binâen aleyh dünyâda en büyük âdemler kimlerdir diye vârid olacak bir suâle, enbiyâ-yı izâm efendilerimizdir, cevâbını vermekde erbâb-ı akl u insâf zerre kadar tereddüd etmezler.

Lâkin şuna teessüf ediyorum ki Hz. Muhammed'in ümmeti Yahudiler gibi Hz. Îsâ'ya sû-i kasd etmemiş ve Kur'ân-ı şerîfde Hz. Îsâ efendimiz pek büyük bir sûretde medh ü senâ olunup bin üçyüz seneden beridir ümmet-i

Îsâ'nın mukaddes bildikleri Kudüs-i şerîf ziyâretinden hiçbir Hristiyân men' edilmeyerek kemâl-i hürmetle kabûl ve birçok ta'zîmlerle ziyâret etdirilmekde bulunulmuş iken gazetelerin rivâyetlerine bakılırsa dostları olan ümmet-i Muhammed elinden alınıyor da peygamberlerinin ve kendilerinin düşmanları bulunan Yahudilere veriliyor. İşte burasına aklım ermiyor. Daha doğrusunu söyleyeyim mi, gazeteler her ne kadar kuvvetli yazarlarsa yazsınlar, bir vechile inanamıyorum. Bundan belki elli sene evvel okuduğum bâzı târîhlerde hâlâ hâtırımdadır ki Hz. Ömer efendimiz Kudüs-i şerîfe geldikde kavm-i Nasara'nın papazları kendisini Kumâme'ye dâvet ve ziyâfet etmişlerdi. Öğle ezânı okundu. Bilâl-i Habeşî hazretleri geldi. Yâ Ömer kalk namâza, dedi. Hz. Ömer kıyâm etmek isteyince Kumâme erkânı "Yâ halîfe, burası temizdir, namâzı burada kılınız" dediler. Hz. Ömer kılmak istemedi. Pek çok ricâ etdiler. Hz. Ömer dedi ki: "Her yerde namâz kılabilirim lâkin sizin hâtırınız için kılmıyorum." Taaccüble "niçin yâ Ömer?" dediler. **[231]** Hz. Ömer efendimiz buyurdular: "Bir gün gelir, bizim halîfemiz ashâb-ı kirâm ile burada namâz kılmışdır, biz burayı câmi yaparız, derler. Ben ileride böyle başınıza bir gâileli mahzûr açılmasın için kılmıyorum." Hz. Ömer'in âdilâne ve munsıfâne olan bu büyüklüğü netîcesidir ki Kumâme'ye bin üç yüz seneden ziyâdedir müdâhale ve tecâvüz edilmemişdir. İslâmların en kuvvetli zamânında tecâvüz etmek istedikce Hz. Ömer'in bu muhalled kelâm ile kendilerini men' eylediğini hatırlayarak derhâl tecâvüzden nedâmetle nükûl etmişler. İşte İslâmların, İslâm halîfelerinin tâ bin üç yüz seneden beri Hristiyânlar hakkında olan hürmet ü rahm-i şefkatine bi'l-mukâbele medenî Hristiyânların da İslâmlar hakkında mütevâlî vü pâydâr bulunan nevâziş ve muâvenetlerine nazaran dünyâ nukûdunca pek zengin ve fakat adedleri Filistin'de İslâmlardan yüzde yetmiş seksen derece az olan Yahudilere vereceklerine, yine tekrâr ederim ki akıl ve mantıkça ber-vechile inanamıyorum ve Yahudiler gazetelerde para ile yazdırıyor demek istiyorum. Evet, para pek değerli bir şeydir. Bunu dîvâneler de bilir. Fakat bir kere düşünmeli ki Yahudiler cihânın parasını toplayıp ceplerine doldurmuşlar ve dolduruyorlar. Cihân aç kalıyor. Bugünkü günde Bolşeviklerin dünyâyı tahrîb etmeğe çalışmakda oldukları da mâlûmdur. Böyle, dünyânın parasını toplayıp cihânı aç bırakmağa bunlar âlet-i müstakile teşkîl ve cihânın râhatını, tadını kaçırmağa başlıca sebeb oldukları hâlde bunlara mümâşât ve muâvenet edilip bir de Filistin kıt'ası ihsân edilmek imkânı olmayacağı bedîhîdir. İmkân şekline ifrâğı hâlinde istikbâlen ne gibi dehşetli vukûatlara sebebiyet vereceği hakkındaki mütâlaâtı burada şimdiden bile îzâh etmeğe kalem ve kudretim gayr-ı müsâiddir. **[232]**

Yalnız Filistin kıt'ası şöyle dursun, gönül ister ki zâten cihânın âdetâ kısm-ı âzamını Îsevîlerle Muhammedîler teşkîl eylediklerinden geçende neşr eylediğim "Osmânlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi" kitâbında îzâhen beyân eylediğim vech üzre inşallah re's-i umûrdaki muhterem zâtların vicdânları İslâmların da tedvîr-i umûr-ı kâinâtda bir mevkî-i mühim sâhibi olmak gibi hakîkat noktası üzerinde ittihâd ederler de devlet-i aliyye-i Osmâniyye'nin zîr-i idâre-i hükümrânîsinde olan bâzı kavme yalnız inkişâf ve terakkî-i hâllerini mûcib olacak teşebbüsât ile iktifâ ve bizim de kâbil-i ıslâh olacak birçok husûsâtımıza

muâvenet icrâ ederek hudûd-ı kadîmesi vechile hakk-ı hâkimiyyet-i Osmâniyye'ye tecâvüz edilmeksizin yine bâkî vü pâydâr kalır. Cihân haritası meydândadır. Zâten dünyâda mevcûd bulunan hükûmetlerin bâligan-mâ-belag adedleri kâfî iken, yeniden kral olalım, reîs-i cumhûr olalım hırs u sevdâlarıyla kapı kapı dolaşanların zâhirde parlak ve hakîkatde ser-â-pâ mübâyin sözlerine meyl edip de bilâ-lüzûm hükûmetler teşkîl edeceğiz diye yeni başdan âlemi kana boyayıp akalliyyetin keyfi için ekseriyyeti mağdûr etmeyeceklerine, âlem ne derse desin itmînânım ber-kemâldir.

Öyle ümîd ederim ki cihânda mevcûd olan hükûmetlerin hattâ bir hudûdunu bile tagyîr etmeksizin Îsevîlerle Muhammedîler ittifâk ve ittihâd ederek öylece tedvîr-i umûr ederler ve yukarıda denildiği üzere mevcûd olan kadîm her hükûmetin yine riyâset-i hükümrânîsi altında bâzı milel ve akvâma küşâyiş ve inbisât vermekden daha ileriye gitmezler. Ve bilhassa Anadolu kısmında cihân haritasını zerre kadar tagayyürâta uğratmazlar.

İhtâr bizden te'sîr Cenâb-ı Hak'dan

Sonuç

Filistin topraklarının Yahudilere verilme meselesi 1919'da Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. Maddesi gereğince Yahudilerin de önemli görevlerinin bulunduğu İngiliz mandasındaki Arap vilayetlerine bağımsızlık verilmiş ve İngiltere, 1920 Nisan ayında yapılan San Remo Konferansı'nda, Filistin'de manda yönetimini üstlenmiştir. Bu önemli tarihi süreçten sonra Filistin'in toprak bütünlüğü meselesi sürekli gündem meselesi olmuştur. Devrin önemli gazeteleri Filistin'de Yahudilere toprak verilme meselesini haber yapmaya başlamışlardır. İşte bu haberleri yakından takip eden Ali Emîrî Efendi, gazete haberlerinin Yahudiler tarafından para ile yazdırıldığını, böyle bir kararın alınması durumunda istikbalde insanlık açısından büyük problemlerin ortaya çıkacağını ifade eden "ihtarnâme" mahiyetinde bir makale kaleme almıştır. Bu ihtarnâmede Filistin meselesi, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in yaşadıkları şahsî ve tarihî kimlikleri üzerinden ele alınmıştır. Bu iki peygamberi, yetim olmaları, yaşadıkları topraklardan zorla çıkarılmaları, verdikleri mücadele sonrasında bugün dünyanın en büyük ümmetine sahip iki dinin peygamberleri olmaları açısından değerlendirmiş, daha sonra ise tarih boyunca Müslümanların, Hristiyanların kutsal mekanlarına saygı duyduklarını, Hristiyan ve Müslüman devletlerin başkanlarının Yahudilere karşı birleşmeleri gerektiğini ve hangi açıdan bakılırsa bakılsın Filistin topraklarının Yahudilere verilmesinin insanlığın gelecek tarihi açısından büyük sıkıntılar doğuracağını dile getirilmiştir.

Ali Emiri Efendi'nin "İhtarnâme"sini yazdığı yıllardan bugüne dair öngörüleri ve problemlere sunduğu çözüm önerilerinin geçerliliğini sürdürüyor olması oldukça ehemmiyetlidir.

Kaynakça

Ali Emiri. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Millet Kütüphanesi, AEGZM:571-572 [OTEM, 2/13 (31 Mart 1335),]

Armağan, Mustafa. *II. Abdülhamid'in Filistin hassasiyeti* (1), https://www.mustafaarmagan.com.tr/genel/ii-abdulhamidin-filistin-hassasiyeti-1/, Erişim 30.05.2024.

Brahim Bouazi. *19. Yüzyılda Filistin'de Arazi Satışları,* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Çeltik, Seher Erdoğan. *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Öztürk, Tuncay. *Ali Emîrî Efendi - Osmanlı Târîh Ve Edebiyyât Mecmuası (1-320 Arası Sayfalar)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Polat, Nazım H. "Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası". *DİA*. 33/482-483, İstanbul: TDV Yayınları, 2007

Özkan, Yasin. *Bir Damla Tarih*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2023.

Yıldırım, Yusuf. "İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/41 (2021), 3840-3884.

EK1

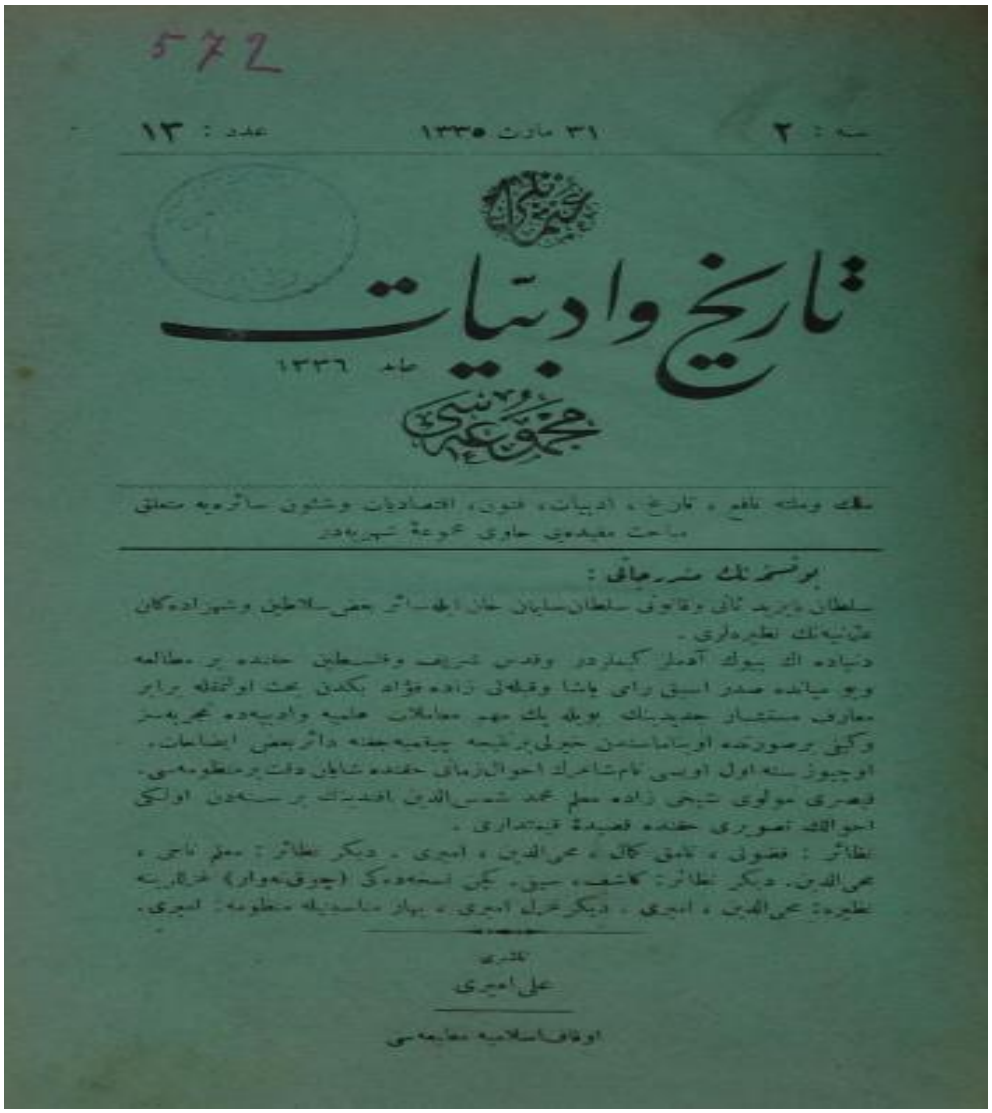
572

سنه : ٢ — ٣١ مارت ١٣٣٥ — عدد : ١٣

تاريخ وادبيات

جلد ١٣٣٦

مجموعهٔ نبذی

ملت وملته نافع ، تاريخ ، ادبيات ، فنون ، اقتصاديات وشئون سائره يه متعلق مباحث مفيده يى حاوى مجموعهٔ شهريه در

برنجى سنه نك مندرجاتى :

سلطان وليد ثانى وقانونى سلطان سليمان خان اطهـ اثر بعض سلاطين وشهزاده كان عن نيه نك تعليم دارى .

دنيا ده اك بيوك آفتلر كيملردر وقدس شريف وفلسطين حقنده بر مطالعه

ويو مياده صدر اسبق رامى پاشا وقطه لى زاده فؤاد بكدن بحث اولنمقله برابر معارف مستشارى حضرتلرنك بويله يك مهم معاملات علميه وادبيه ده محرر سز وكيلى برصورتده اولماسندن حيرتى برترجمه يه ميه جمعنه داثر بعض ايضاحات .

اوجيوز سنه اول اولسى تام شاعرك احوال زمانى حقنده شايان دقت برمطالعه سى .

قيصرى مولوى شيخى زاده معلم محمد شمس الدين افندينك برسنه دن اولكى احوالك تصويرى حقنده قصيدهٔ قيمتداريسى .

نظائر : فضولى ، تاشلى كال ، محى الدين ، اميرى ، ديكر نظائر : معلم ناجى ، محى الدين . ديكر نظائر : كاشفى ، سيبى ، كچى اسمه وك (چوقه وار) خارزمه نظيره : محى الدين ، اميرى ، ديكر غزل اميرى ، بهار ماسنه يله منظومه : اميرى .

نشر ايدن

على اميرى

اوقاف اسلاميه مطبعه سى

EK2

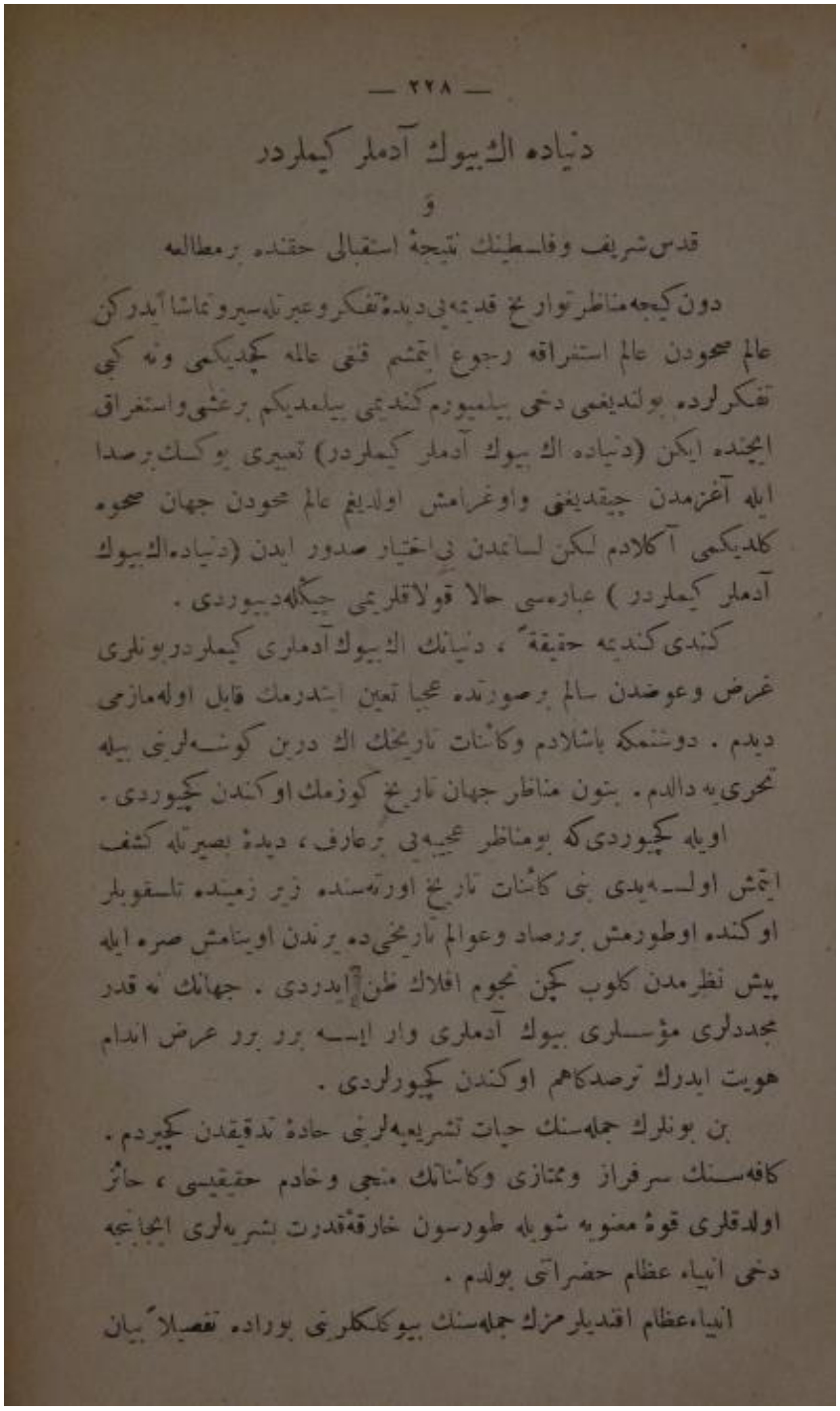

— ٢٢٨ —

دنیاده الك بیوك آدملر كیملردر

و

قدس شریف وفلسطینك نتیجهٔ استقبالی حقنده بر مطالعه

دون كیجه مناظر تواریخ قدیمه یی دیدهٔ تفكر وعبرتله سیر وتماشا ایدركن عالم محدودن عالم استغراقه رجوع ایتمشم قفی عالمه كچدیكمی ونه كبی تفكرلرده بولندیغمی دخی بیلمیورم كندیمی بیلمدیكم برغشی واستغراق ایچنده ایكن (دنیاده الك بیوك آدملر كیملردر) تعبیری بوكسك برصدا ایله آغزمدن چیقدیغی واوغرامش اولدیغم عالم محدودن جهان محوه كلدیكمی آكلادم لكن لسانمدن بی اختیار صدور ایدن (دنیاده الك بیوك آدملر كیملردر) عبارهسی حالا قولاقلریمی چیكله دیبوردی .

كندی كندیمه حقیقةً ، دنیانك الك بیوك آدملری كیملردر بونلری غرض وعوضدن سالم برصورتده عجبا تعین ایتدرمك قابل اولهمازمی دیدم . دوشنمكه باشلادم وكائنات تاریخنك الك درین كوشهلرینی بیله تحری یه دالدم . بتون مناظر جهان تاریخ كوزمك اوكندن كچیوردی .

اویله كچیوردی كه بومناظر عجیبه یی برعارف ، دیدهٔ بصیرتله كشف ایتمش اولسهیدی بنی كائنات تاریخ اورتهسنده زیر زمینده تلسكوبلر اوكنده اوطورمش برصاد وعوالم تاریخی ده یرندن اویانمش صره ایله پیش نظرمدن كلوب كچن نجوم افلاك ظن ایدردی . جهانك نه قدر مجددلری مؤسسلری بیوك آدملری وار ایسه بر بر عرض اندام هویت ایدرك ترصدكاهم اوكندن كچیورلردی .

بن بونلرك جملهسنك حیات تشریعیهلرینی حادهٔ تدقیقدن كچیردم . كافهسنك سرفراز وممتازی وكائناتك منجی وخادم حقیقیسی ، حاتم اولدقلری قوهٔ معنویه شویله طورسون خارقهٔ قدرت بشریهلری ایجابنجه دخی انبیاء عظام حضراتی بولدم .

انبیاء عظام اقدیلرمزك جملهسنك بیوكلكلرینی بورادہ تفصیلاً بیان

EK3

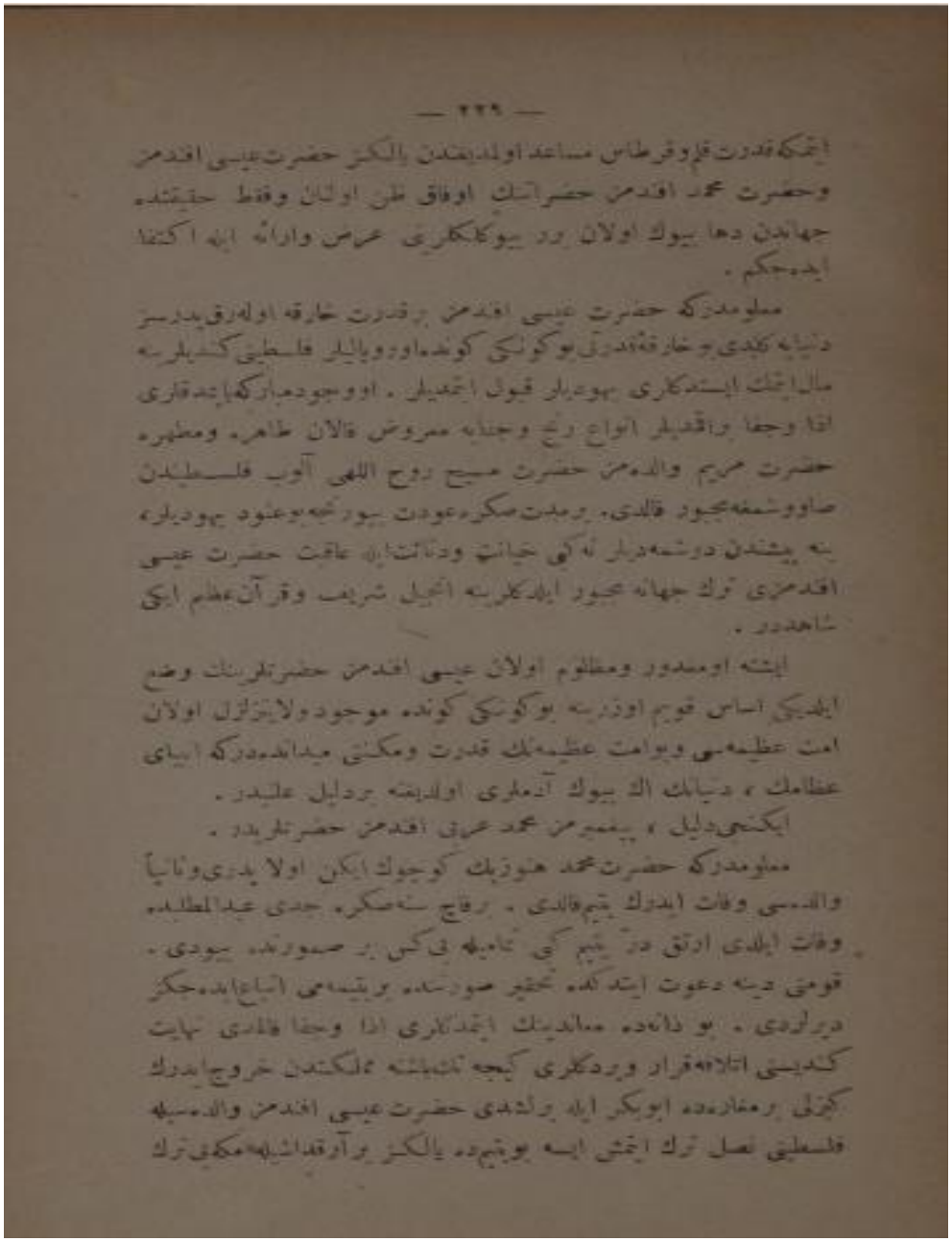

EK4

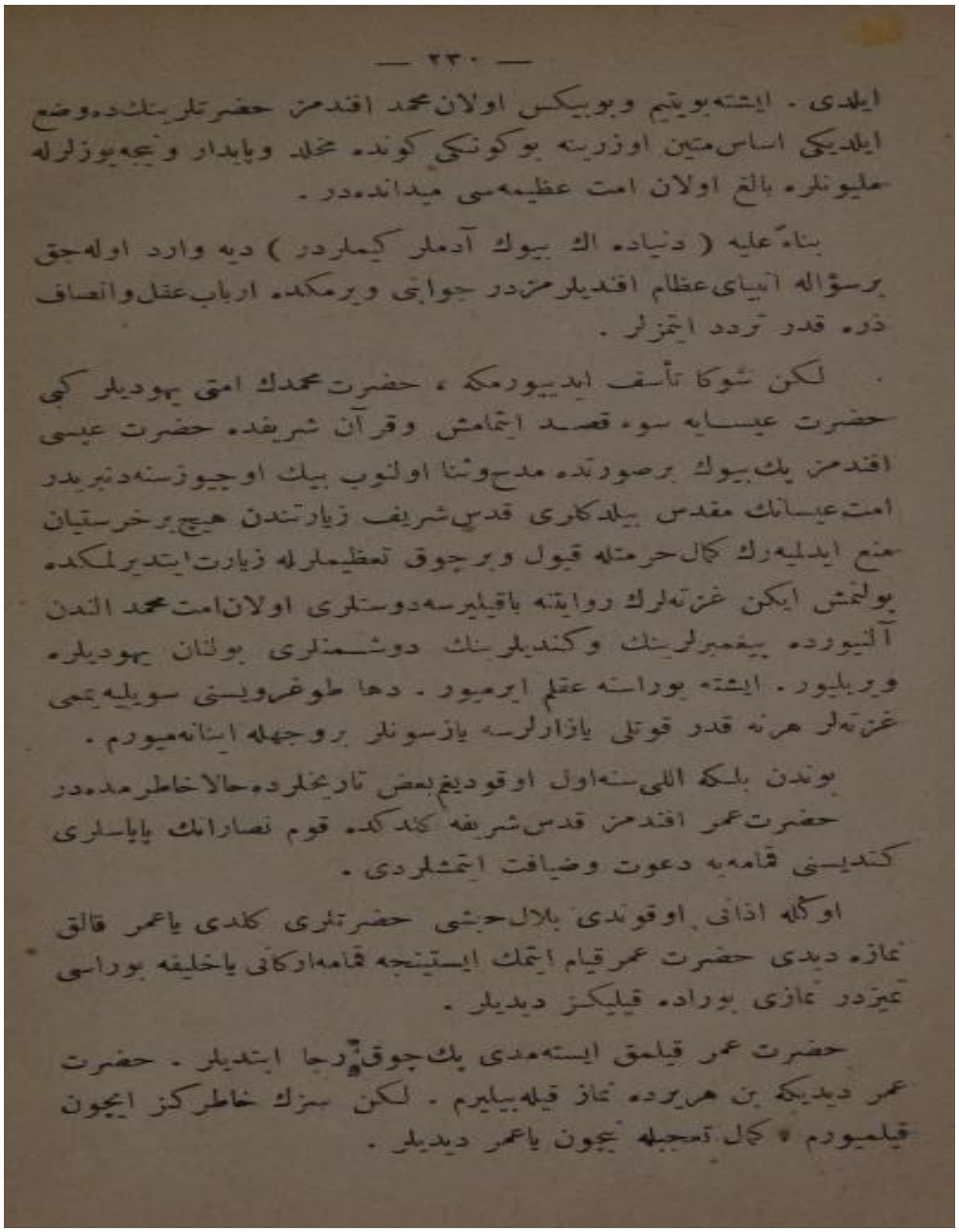

— ٢٣٠ —

ایلدی . ایشته بویتیم وبویله‌سی اولان محمد افندمن حضرتلرینك دعوضع ایلدیکی اساس متین اوزرینه بوکونکی کونده مخلد وپایدار وعجبه یوزلرله ملیونلره بالغ اولان امت عظیمه‌سی میدانه‌در .

بناءً علیه (دنیاده الك بیوك آدملر کیملردر) دیه وارد اولهجق برسؤاله انبیای عظام افندیلرمزدر جوابنی ویرمکده ارباب عقل وانصاف ذره قدر تردد ایتمزلر .

لکن شوکا تأسف ایدییورمکه ، حضرت محمدك امتی یهودیلر کبی حضرت عیسایه سوء قصد ایتمامش وقرآن شریفده حضرت عیسی افندمز پك بیوك برصورتده مدح وثنا اولنوب بیك اوچیوزسنه‌دنبریدر امت عیسانك مقدس بیلدکاری قدس شریف زیارتندن هیچ برخرستیان منع ایدلیه‌رك کال حرمتله قبول وبرچوق تعظیملرله زیارت ایتدیرلمکده بولنمش ایکن غزته‌لرك روایتنه باقیلیرسه دوستلری اولان امت محمد الندن آلنیوردم پیغمبرلرینك وکندیلرینك دوشمنلری بولنان یهودیلره ویریلیور . ایشته بوراسنه عقلم ایرمیور . دها طوغریسی سویلیه‌یمی غزته‌لر هرنه قدر قوتلی یازارلرسه یازسونلر بروجهله اینانه‌میورم .

یوندن بلکه اللی سنه‌اول اوقودیغم بعض تاریخلرده حالا خاطرمده‌در حضرت عمر افندمز قدس شریفه کلدکده قوم نصارانك پاپاسلری کندیسنی قامه‌یه دعوت وضیافت ایتمشلردی .

اوکله اذانی اوقوندی بلال حبشی حضرتلری کلدی یاعمر قالق نمازه دیدی حضرت عمر قیام ایتمك ایستیمجه قامه‌ارکانی یاخلیفه بوراسی تیمزدر نمازی بوراده قیلکز دیدیلر .

حضرت عمر قیلمق ایسته‌مدی پك چوق رجا ایتدیلر . حضرت عمر دیدیکه بن هرپرده نماز قیله‌بیلیرم . لکن سزك خاطرکز ایچون قیلمیوردم . کال تعجبله نیچون یاعمر دیدیلر .

EK5

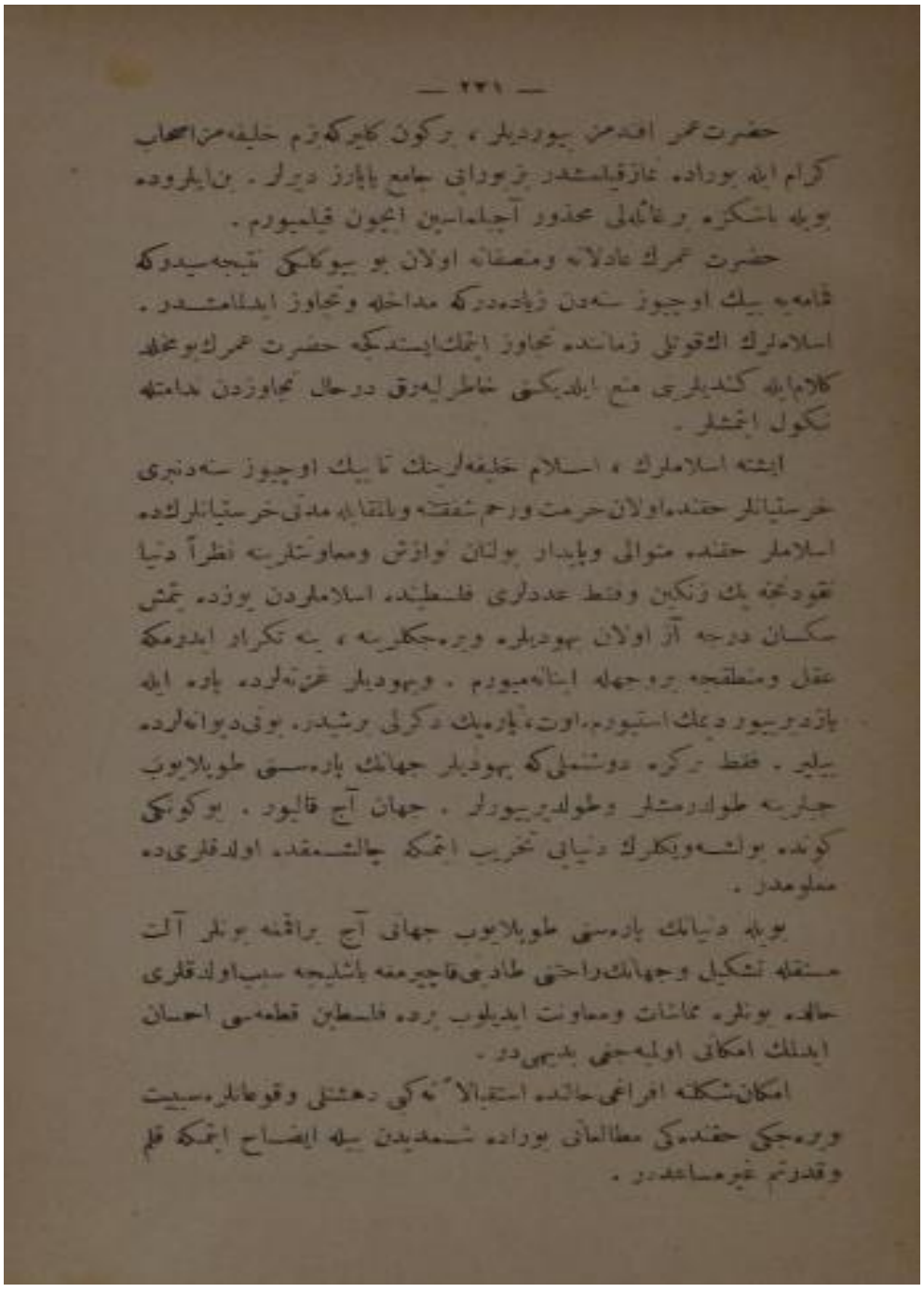

— ٢٢١ —

حضرت عمر افندمز بيوردبلر ، بركون كليركه زم خليفه من اصحاب كرام ايله بوراده نمازقيلمشدر ، بورداى جامع يابارز ديرلر . بن ايلروده بويله ماشكره رعائملى محذور آچيلماسين ايچون قيليورم .

حضرت عمرك عادلانه ومنصفانه اولان بو بيوكلكى نتيجه سيدركه ثمانيه يك اوچيوز سنه دن زياده در كه مداخله وتجاوز ايدلمامشدر . اسلامارك اقتولى زمانده تجاوز اتمك ايستدكجه حضرت عمرك بو محله كلامايله كنديلرى منع ايلديكى خاطر ايچون درحال تجاوزدن ندامتله نكول ايتمشلر .

ايشته اسلامارك ، اسلام خليفه لرينك تا يك اوچيوز سنه دنبرى خرستيانلر حقنده اولان حرمت ورحم شفقته وبالمقابله مدتى خرستيانلرك اسلامار حقنده متوالى وپايدار بولنان نوازش ومعاونتلرينه نظراً دنيا قودخه يك زنكين وفقط عددلرى فلسطينده اسلامردن يوزده يمش سكسان درجه آز اولان يهودبلره ويرمجكلرينه ، به تكرار ايدرمكه عقل ومنطقجه بر وجهله اينانميورم . ويهودبلر غرنه لرنده پاره ايله پازار بيور دعك استيورم . اوت ، پارمبك دكرلى برشيدر . بونى ديوانه لرده بيلير . فقط بركره دوشنملى كه يهودبلر جهانك پارهسنى طوپلايوب جيبلرينه طولدرمشلر وطولدرييورلر . جهان آچ قالبور . بوكونكى كونده بولنه ويكلرك دنياى تخريب اتمكه چالشمقده اولدقلرى ده معلومدر .

بويله دنيانك پارهسنى طوپلايوب جهانى آچ براقمه يولر آلت مستقله تشكيل وجهانك راحتى طادينى قاچيرمقه باشليجه سبب اولدقلرى حالده يولرده تحاشات ومعاونت ايديلوب برده فلسطين قطعهسنى احسان ايدلك امكانى اولمه حتى بديهى در .

امكان شكله اقراغى حالنده استقلالاً نه كى دهشتلى وقوعاتلر سبيت ويرمجكى حقنده كى معلوماتى بوراده شمديدن بيله ايضاح اتمكه قلم وقدرتم غير مساعددر .

EK6

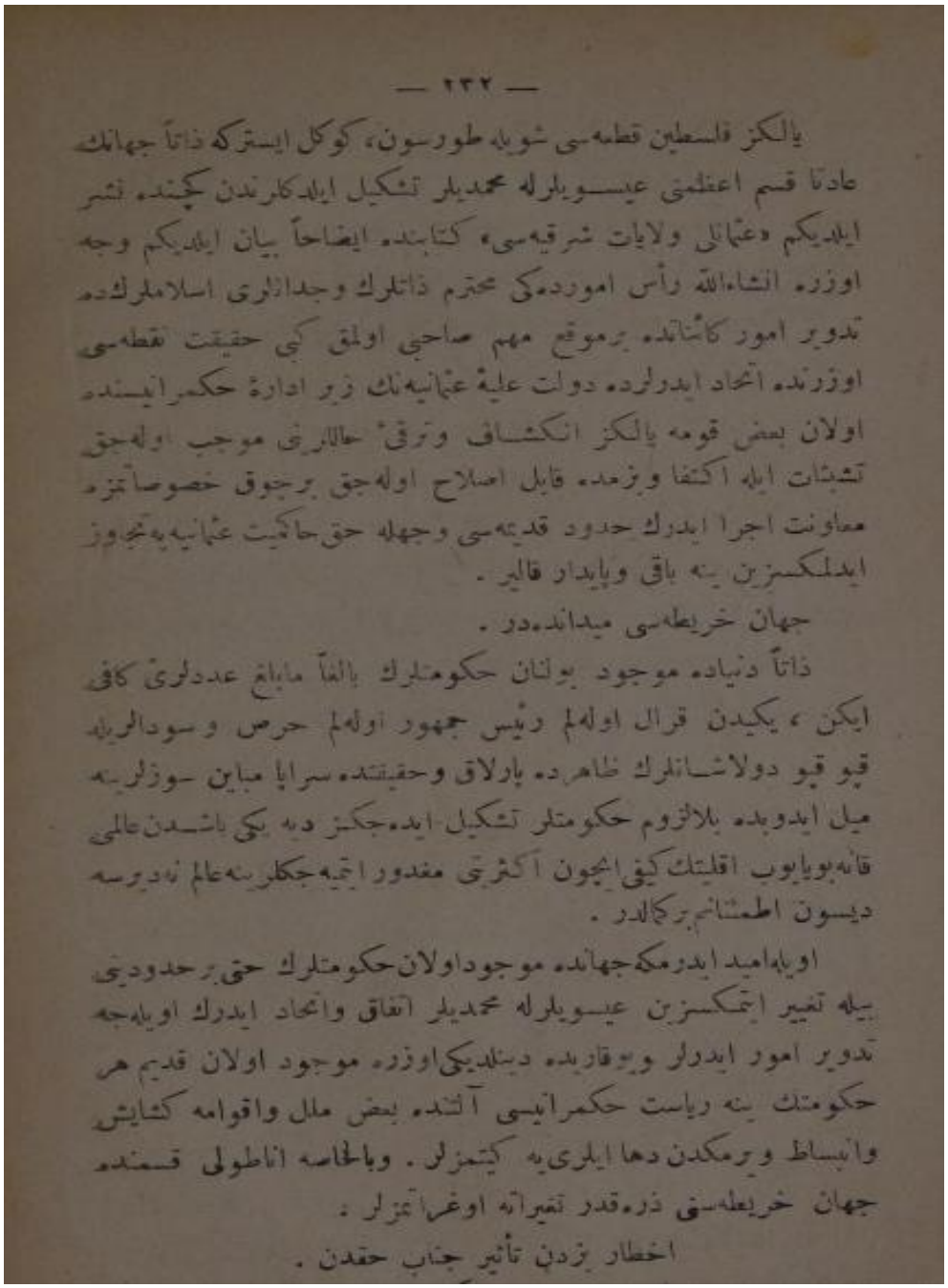

— ٢٣٢ —

يالكز فلسطين قطعه‌سى شويله طورسون، كوكل ايستركه ذاتاً جهانك عادتا قسم اعظمى عيسويلرله محمديلر تشكيل ايلدكلرندن كچنده نشر ايلديكم «عثمانلى ولايات شرقيه‌سى» كتابنده ايضاحاً بيان ايلديكم وجه اوزره انشاءالله رأس امورده‌مكى محترم ذاتلرك وجدانلرى اسلاملرك‌ده تدوير امور كاشانده برموقع مهم صاحبى اولمق كبى حقيقت نقطه‌سى اوزرنده اتحاد ايدرلرده دولت علية عثمانيه‌نك زير ادارهٔ حكمرانيسنده اولان بعض قومه يالكز انكشاف وترقى حالاتنى موجب اولهجق تشبثات ايله اكتفا ويزمده قابل اصلاح اولهجق برچوق خصوصاتنده معاونت اجرا ايدرك حدود قديمه‌سى وجهله حق حاكميت عثمانيه‌يه تجاوز ايدلمكسزين يىنه باقى وپايدار قالير .

جهان خريطه‌سى ميداندەدر .

ذاتاً دنيادە موجود بولنان حكومتلرك بالغاً مابلغ عددلرى كافى ايكن ، يكيدن قوال اولەلم رئيس جمهور اولەلم حرص و سودالريله قپو قپو دولاشانلرك ظاهردە پارلاق وحقيقتنده سراپا مباين سوزلريه ميل ايدوبده بلاتزوم حكومتلر تشكيل ايدەجكلرينه عالم نەدرسه ديسون اطمئنانم بركالدر .

اويله اميد ايدرمكه جهاندە موجوداولان حكومتلرك حتى برحدودينى بيله تغيير ايتمكسزين عيسويلرله محمديلر اتفاق واتحاد ايدرك اويله‌جه تدوير امور ايدرلر ويوقاريده ديندىكى اوزره موجود اولان قديم هر حكومتك يىنه رياست حكمرانيسى آلتنده بعض ملل واقوامه كشايش وانبساط ويرمكدن دها ايلرى يه كيتمزلر . وبالخاصه اناطولى قسمنده جهان خريطه‌سنى ذرەقدر تغيراته اوغراتمزلر .

اخطار يزدن تأثير جناب حقدن .

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Sedat KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Muş/TÜRKİYE
sedat_kardas@hotmail.com
ORCID

KLÂSİK EDEBİYATTA ADLANDIRMA MESELESİ VE ALİ EMİRÎ'NİN TERCİHİ: OSMANLI EDEBİYATI

THE ISSUE OF NAMING IN CLASSICAL LITERATURE AND ALI EMIRI'S PREFERENCE: OTTOMAN LITERATURE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 24.06.2024
Kabul Tarihi: 03.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 24.06.2024
Accepted Date: 03.07.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Kardaş, Sedat. "Klâsik Edebiyatta Adlandırma Meselesi ve Ali Emirî'nin Tercihi: Osmanlı Edebiyatı". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 45-61.

Kardaş, Sedat. "The Issue of Naming in Classical Literature and Ali Emiri's Preference: Ottoman Literature". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 45-61.

10.28981/hikmet.1504067

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Sedat KARDAŞ

KLÂSİK EDEBİYATTA ADLANDIRMA MESELESİ VE ALİ EMİRÎ'NİN TERCİHİ: OSMANLI EDEBİYATI

THE ISSUE OF NAMING IN CLASSICAL LITERATURE AND ALI EMIRI'S PREFERENCE: OTTOMAN LITERATURE

ÖZ

Osmanlı klâsik edebiyatı, XIII. yüzyıldan itibaren başlayıp klâsik İran edebiyatı etkisinde gelişimini sürdürmüş ve XIX. asrın ortalarına kadar devam ederek hakim edebiyat anlayışı olmuştur. Yenileşme ve Batılılaşma hareketleri neticesinde Osmanlı'nın genç aydınları yeni ideoloji ve akımlar keşfederek geleneksel kurumlara karşı saldırgan bir tutum sergilemiştir. Bu tutum kendini edebiyatta da göstermiş, yeni bir edebiyat anlayışı benimseyen aydınlar, eski edebiyat için çoğu olumsuz bakış açısı taşıyan aşağılayıcı mahiyette isimler kullanmıştır. Farklı siyasî ve kültürel kaygılarla verilen bu isimler etrafında zamanla bir adlandırma sorunu ortaya çıkmıştır. Söz konusu edebiyat için kullanılan adlandırmalardan biri de Osmanlı edebiyatı terimidir. Yaygın kanaatlerin aksine bu adlandırma sadece müsteşrikler tarafından kullanılmamış, klâsik edebiyat geleneği içerisinde yetişip bu anlayışla ürünler veren isimler de Osmanlı edebiyatı tabirini tercih etmiştir. Bu kişilerden biri de Ali Emirî Efendi'dir. Bu çalışmada, klâsik edebiyatta var olan adlandırma meselesi üzerinde durulmuş ve ilgili edebiyat için Ali Emirî'nin eserlerinde tercih ettiği Osmanlı edebiyatı terimi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Adlandırma Meselesi, Ali Emirî, Osmanlı Edebiyatı, Osmanlı Şiiri, Klasik Edebiyat, Divan Edebiyatı.*

ABSTRACT

Ottoman classical literature, starting from the XIIIth century, continued its development under the influence of classical Persian literature and continued until the middle of the XIXth century and became the dominant literary understanding. As a result of the renewal and Westernization movements, the young intellectuals of the Ottoman Empire discovered new ideologies and movements and displayed an aggressive attitude toward traditional institutions. This attitude also manifested in literature, and the intellectuals who adopted a new understanding of literature used derogatory names for the old literature, most of which carried a negative perspective. In time, a naming problem emerged around these names with different political and cultural concerns. One of the names used for the literature in question is the term Ottoman literature. Contrary to popular belief, this term was not only used by orientalists but also by those who grew up in the tradition of classical literature and produced works with this understanding. Ali Amiri Efendi is one of these people. In this study, the naming issue in classical literature is emphasized and the term Ottoman literature, which Ali Amiri preferred in his works, is discussed.

Keywords: *The Problem of Naming in Ottoman Literature, Ali Emirî, Ottoman Literature, Ottoman Poetry, Classical Literature, Divan Literature.*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu döneminde üretilen klâsik edebiyata atıfta bulunmak için kullanılan her biri farklı tarihsel, kültürel ve siyasi anlamlar taşıyan çeşitli terimler vardır. Bu durum ilgili edebiyat için hangi adlandırmanın tercih edileceği konusunda sorunlara yol açmaktadır. Genel olarak, klâsik edebiyatı tanımlamak için belli terminolojilerin kullanılması, tarihsel, dilsel ve kültürel faktörlerin yanı sıra kimlik, hafıza ve akademik söylemin ötesinde kültürel anlatıların inşasıyla ilgili daha derin gerilimleri ve karmaşıklıkları yansıtır. Dahası, klâsik edebiyatı tanımlamak için kullanılan adlandırma ve terminolojinin seçimi, halkın algılarını ve ulusal anlatılarını şekillendirir. Tercih edilen terminoloji, nesillerin bir coğrafyanın edebî mirasıyla nasıl ilişki kuracağını ve onu nasıl anlayacağını belirleyen eğitim müfredatını, edebiyat kanonlarını ve kültür politikalarını da etkiler.

Günümüzde, çalışma boyunca zikredilecek olan adlandırmaların bir kısmı terkedilmiş, kimi isimlendirmeler ise kullanılmaya devam etmektedir. Bu makalede olduğu gibi aynı tez, kitap, makale vb. çalışmalar içerisinde bile aynı edebiyat için farklı adlandırmalar bir arada kullanılmaktadır. Fakat genel itibariyle "Divan edebiyatı" terimi popüler yayınlarda, "klâsik edebiyat/klâsik Türk edebiyatı" ibareleri bilimsel yayınlarda tercih edilmektedir. "Eski Türk edebiyatı" ise daha çok dönem sınıflandırma ihtiyacını gidermek için ders adı olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, klâsik edebiyatta var olan adlandırma meselesini/sorununu çözmek değildir. Çalışmada, mevcut adlandırma problemine değinilerek, Osmanlı edebiyatı kavramının müsteşriklerin bakış açısını yansıtan bir kullanım olduğu ve isimlendirmelerin hiçbirinin o dönemde yaşayanlar tarafından kullanılan isimlendirmeler olmadığı iddialarına karşılık olarak, Osmanlı döneminde doğup Osmanlı sisteminde yetişmiş bir devlet adamı, edebiyat tarihinde bu edebiyata ait ürünler vermiş divan sahibi bir şair, tezkire yazarı ve münekkit olarak da bilinen Ali Emirî'nin bahse konu edebiyat için eserlerinde devamlı olarak kullandığı edebiyat-ı Osmâniyye (Osmanlı edebiyatı), şi'r-i Osmâniyye (Osmanlı şiiri) terimleri üzerinde durularak meseleye yeni bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

1. Klâsik Edebiyatta Adlandırma Meselesi/Sorunu

Genel itibariyle başlangıç dönemi XIII. yüzyıl olarak kabul edilen fakat kökenleri çok daha eskilere dayanan, İran edebiyatı etkisinde gelişerek XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar hakim edebiyat anlayışı olarak ürünlerini vermiş olan, etkileri günümüze kadar ulaşan klâsik edebiyat, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini ve gücünü kaybetmiş, yerini yeni bir edebî anlayışa bırakmaya başlamıştır.

Sanat gayesinin hakim olduğu bu edebiyata zaman içerisinde farklı isimler tarafından çoğu politik kaygılar neticesinde birtakım gerekçeler ileri sürülerek çeşitli isimler verilmiştir. Batı tesirinde ve özellikle Fransız

edebiyatı etkisinde doğup gelişim gösteren yeni dönem edebî anlayışı için edebiyyât-ı cedîde (yeni edebiyat) terimi kullanılmıştır. İlk zamanlar bu yeni edebî anlayışı eskisinden ayrı tutmak için öncekine edebiyyât-ı kadime (eski edebiyat), devrin mensur eserlerini dışarıda tutarak şi'r-i kudemâ (eskilerin şiiri) gibi adlandırmalar yapılmıştır (Saraç, 2018, 4-5). Fakat daha sonra eski edebiyat için çoğu tahkir amaçlı sayısız isimlendirme ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla bu isimlerin çoğu hatalı olduğu veya kapsayıcı olmadığı gibi gerekçelerle bir şekilde eleştirilip dışlanmıştır.

Enderun edebiyatı, saray edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı, havas edebiyatı, medrese edebiyatı, iskolastik edebiyat, mey ve mahbub edebiyatı, edebiyat-ı atika, ümmet çağı Türk edebiyatı, Divan edebiyatı-Divan şiiri, Osmanlı edebiyatı-Osmanlı şiiri, klâsik edebiyat-klâsik şiir, klâsik Türk edebiyatı-klâsik Türk şiiri, Osmanlı klâsik edebiyatı-Osmanlı klâsik şiiri, Eski edebiyat ve Eski Türk edebiyatı adlandırmaları söz konusu isimlendirmelerden sadece birkaçını oluşturur. Günümüzde yaygın olarak kullanılanları hariç, bu adlandırmaların hemen hemen hepsinin olumsuz bir anlam içerdiği görülür. Özellikle "iskolastik edebiyat" veya "mey ve mahbub edebiyatı" gibi adlandırmaların çok daha açık şekilde olumsuz ve aşağılayıcı mahiyette hüküm bildiren bir zihniyetin ürünü oldukları aşikardır (Akün, 1994, 389).

Ayhan Yaşar, *Yeni Türk Edebiyatında Divan Edebiyatı Değerlendirmeleri* adlı doktora tezinde, Ömer Faruk Akün'ün bu görüşlerinden hareketle, genel bir açıdan bakıldığında bu adlandırmaların içinde en tarafsız ve objektif olarak görülen ve bu sebeple yaygın olarak kullanılan "Divan edebiyatı-Divan şiiri" adlandırmasının bile bu olumsuz bakış açısından muaf olmadığını belirtmiş ve bilhassa Ömer Seyfettin'deki kullanımında "Divan edebiyatı" adlandırmasının, "şairlerin şiirlerini bir araya topladıkları eserlere divan dendiği ve netice itibarıyla onun divan adlı şiir mecmualarından meydana gelen bir edebiyat" manasında değil, "Osmanlı saray ve konaklarında teşekkül eden, divan dedikleri ekâbir meclislerine mahsus bir zümre edebiyatı" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (2023, 262-265).

Sadece belli bir kesime hitap eden edebiyat imajı uyandırmak amacıyla olumsuz manada kullanılan bu isimlendirmelerin, XX. asrın ilk çeyreğinden itibaren kullanılmaya başlandığı ve İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra siyasî ve fikrî iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne üye olmuş, etrafında toplanmış veya etkisinde kalmış isimler tarafından tercih edildiği bilinmektedir. Lale Devri'nden sonra başlatılan yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinin devamı olarak kabul edilebilecek bu dönemde, Osmanlının genç aydınları yeni fikir ve akımların etkisiyle eski ve geleneksel olan mevcut kurumların tamamına karşı eleştirilerinin dozunu arttırarak eskiyi yıkıp yeniyi inşa etme amacını taşımıştır. Geleneği temsil eden edebiyat da bundan nasibini almıştır. Söz konusu isimlendirmeleri bu doğrultuda değerlendirmek gerekir.

Nitekim son dönemde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda konuya bu şekilde yaklaşıldığı görülmektedir. Mehmet Mustafa Örücü, *Divan Edebiyatı Eleştirilerinin Eleştirisi (1860-1970)* adlı Doktora Tezi'nde, II. Meşrutiyet dönemindeki siyasal ve toplumsal konularında artış gösteren tartışmalara dikkat çekerek bu tartışmaların Osmanlıcılık, Panislamcılık ve Pantürkçülük ideolojileri etrafında toplandığına işaret etmiştir (s. 116). Devlet ile özdeşleşme, aidiyet ve bağlılık noktasında farklı yaklaşımlara sahip olan bu üç ideoloji arasında geçişler olduğu gibi ayrıştıkları noktalara değinen araştırmacıya göre, İkinci Meşrutiyet'i ilan eden iradenin egemen ideolojisi Osmanlıcılık olmasına rağmen, milliyetçilik etkisi altına giren gayrımüslim topraklarının Balkan savaşları sonunda kaybedilmesi, Müslüman olan Arnavutların dahi Osmanlı'dan ayrılıp bağımsızlığı tercih etmesi, Osmanlıcılık ve Panislamcılık düşüncelerine olan güvenin zayıflamasına sebep olmuştur:

> "*Dünyada ve Osmanlı'da uluslaşma bağlamında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında Türk uluslaşmasının, dış etkenlerin önemli ölçüde belirleyici olduğu zorunlu bir damıtım sürecinin neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu durum zaten Türkçü bir karaktere sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha milliyetçi politikalar izlemesine neden olmuştur*" (Örücü, 2022, 116).

Hiç şüphesiz bu gelişmeler edebiyata da tesir etmiş ve "Divan edebiyatından Milli edebiyata" doğru bir geçiş yaşanmıştır. Doğal olarak muarızlar bir yandan yeni olanı yüceltirken eskiyi temsil eden edebiyat için olumsuz çağrışımlar yapan adlandırmalarda bulunmuştur.

Ancak bu devirde dönemin ruhuna uyarak yapılan isimlendirmelerden olan havâs edebiyatı, enderun edebiyatı, sarây edebiyatı ve yüksek zümre edebiyatı gibi ilgili edebiyatı belli bir zümreye isnat eden menfî adlandırmalar pek benimsenmemiş, zamanla bu edebiyatın sosyal hayattan kopuk olduğu iddiaları bilimsel çalışmalarla çürütüldükten sonra tamamen terk edilmiştir. Ümmet edebiyatı, ümmet çağı Türk edebiyatı ve İslamî Türk edebiyatı isimlendirmeleri ise sanat yönü ön plana çıkan ortak medeniyet ve kültürlere dayalı bu edebiyatı, indirgemeci bir tavırla yalnızca dinî amaçlara yönelik bir edebiyat gibi gösterdiğinden bilimsellikten uzak görülmüştür (Güleç, 2011). Bununla beraber yeni eklenen isimlendirmelerle birlikte bu adlandırmalardan bazıları günümüze kadar ulaşmıştır.

Söz konusu adlandırmalardan "Divan edebiyatı" tabiri, günümüze kadar ulaşan en yaygın kullanıma sahip terim özelliği taşımaktadır. Terimin bu kadar yaygınlaşmasında, Ali Canip'in en doğru adlandırmanın bu tabir olduğuna dair görüşünün yer aldığı *Edebiyat* adlı kitabının 1924'ten itibaren yıllarca ders kitabı olarak okutulmasının büyük rolü olmuştur (1340, 207). Mütareke devrinde ortaya çıkan divan edebiyatı tabirinin önce Ömer Seyfeddin ve Ali Canip tarafından kullanıldığını, Cumhuriyet'in ilk yıllarınndan itibaren ise yaygınlık kazandığı bilgisini "Divan Edebiyatı" adlı İslam Ansiklopedisi maddesinde aktaran Ömer Faruk Akün, bu tabirle aslında Osmanlı saray ve konaklarında tertip edilen meclis ve divanlara özgü bir

yüksek zümre edebiyatının kastedildiğini fakat zamanla bu isimlendirmenin gerçek nedeninin unutulduğunu ve terimin dönem şairlerinin şiirlerini toplamış oldukları "dîvân" adı verilen kitaplardan hareketle verildiği düşüncesinin yerleştiğini ifade ederek bu yanlış isimlendirmenin ilmî ve yeterli bir adlandırma olmadığı kanaatini belirtmiştir (Akün, 1994, 389). Akün'ün söz konusu maddedeki görüşleri taraftar bulduğu gibi bu görüşte olmayan araştırmacılar da olmuştur.

M. Fatih Köksal, daha sonra *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları* adlı kitapta da yer verdiği ve bu edebiyat için kullanılan adlandırmaları bütüncül bir yaklaşımla ayrıntılı olarak kaleme aldığı "Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi" başlıklı makalesinde "Divan edebiyatı" isminin 1916 yılına kadar kullanılmadığını ifade etmiştir (Köksal, 2005, 12). Divan edebiyatı isimlendirmesini tereddüt etmeden kullanan isimlerden biri de Ali Nihad Tarlan'dır. Divan edebiyatı isminin kullanımı o kadar yaygınlaşmıştır ki bu terimi yanlış ve eksik bulanlar bile kullanmak durumunda kalmıştır. Bu isimlerden biri olan M. Fatih Köksal yaygın kanaate uyarak zaman zaman bu tabiri kullanmasına rağmen ismin divanı bulunmayan şairleri, mesnevileri ve nesir sahasını gözardı ettiği gerekçesiyle bu tabiri doğru bir isimlendirme olarak görmez (Köksal, 2005, 12-13).

Abdülkadir Dağlar ise "Divan edebiyatı" isminin savunmasını yaptığı makalesinde, geleneğe dâir cereyân eden isimlendirme tartışmalarında isimlendirmeye itiraz edenlerin dayanak noktalarını üç maddede topladıktan sonra ilgili adlandırmanın terimsel çerçevesi en belirgin isim olduğunu savunmuş ve "dîvân şiiri, dîvân nesri" gibi alt isimlendirmelerle beraber akademik ve popüler yayınlarda kullanılabileceği sonucuna varmıştır:

> "*1. Bu edebiyâtın şifâhî bağlamı, sâdece dîvân-ı humâyûn adı verilen yüksek devlet meclisleri değildir.*
> *2. Bu edebiyâtın kitâbî ürünleri, sâdece şâirlerin şiirlerinin toplandığı, dîvân adı verilen müstakil şiir kitâblarından ibâret değildir.*
> *3. Bu edebiyât, dîvân şiiri isminin sınırlandırdığı gibi, sâdece nazım edebiyâtı değil, aynı zamânda kuvvetli bir nesir edebiyatıdır*" (Dağlar, 2016, 166).

Genel itibariyle bu sebeplerle söz konusu tabir eksik ve yetersiz görülmüş, bahse konu edebiyat için daha sonraları "klâsik edebiyat" veya "klâsik Türk edebiyatı" isimlendirmesi tercih edilir olmuştur. Bilhassa akademisyen ve araştırmacılar tarafından bilimsel çalışmalarda tercih edilen bu adlandırmanın kaynağı ise Mehmet Fuat Köprülü'dür. Köprülü, ilk yazılarında, bu edebiyatı İslamî edebiyatın bir parçası olarak İslam medeniyeti etrafında gelişen müşterek bir edebiyat olarak görmüş ve kendine has değişmez ürünleri olan klâsik bir edebiyat olduğunu belirterek bu edebiyata "klâsik edebiyat" demenin zorunluluk teşkil ettiğini ifade etmiştir (Köprülü, 1980, 99-100). Zamanla bu isimlendirme "klâsik Türk edebiyatı" halini almış ve bu iki tabir birlikte kullanılmıştır. Nihad Sami Banarlı bu kişilerden biri olup *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin muhtelif yerlerinde "klâsik

edebiyat" ve "klâsik Türk edebiyatı" isimlerini kullanmıştır (Banarlı, 1971). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde, o zamana kadar Divan edebiyatı olarak adlandırılan edebiyata, klâsik Türk edebiyatı adının verilmesinin uygun ve hatasız bir isim olduğu vurgusu yapılarak eserde klâsik edebiyat ismi tercih edilmiştir (1977, 330). Mehmet Çavuşoğlu da kavramın sözlük anlamından yola çıkarak "klâsik edebiyat" adlandırmasını benimsemiştir (1986, 02). M. Fatih Köksal, *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları* adlı kitabında, mesele ile ilgili kendisinden önce belirtilen kanaatleri peş peşe verdikten sonra Araplar'dan zuhur eden bu edebiyata önce İranlılar ardından Türkler tarafından yeni birtakım hususlar eklendiğini belirterek "*asırlar boyunca oluşmuş bir kaideler silsilesini temsil ve teşmil eden, ilham kaynakları belirli böyle bir edebiyatı Klasik kabul etmek ve bu isimle anmanın uygun*" olacağını ifade etmiştir (2005, 16). İsimlendirme meselesinde en isabetli hükmü, Türk edebiyatı tarihinin en yetkin ismi olma sıfatını yakıştırdığı Köprülü'nün verdiğini ifade eden Akün (1994), bu adlandırmanın, bahsedilen edebiyatın ne derece ve nesiyle klâsik sayılabileceği, gerçek mânası ile klâsik bir edebiyatın ne olduğu veya ne olması gerektiği ile ilgili tartışmaları beraberinde getirdiğini ve Batı edebiyatlarındaki klasisizm ölçütlerini arayanların bu edebiyatta söz konusu ölçütleri göremediği gerekçesiyle adlandırmaya karşı çıktıklarını belirtmiştir (389). Bu isimlerden biri Ziya Gökalp'tir. Eski edebiyatın millî ölçüler ve zevki muhafaza etmediği için klâsik olamayacağını savunan Gökalp, bu edebiyatın klâsik sayılabilmesi için Yunan ve Latin edebiyatı seviyesine kadar çıkıp aynı zamanda millî kalabilmesi gerektiğini düşünür (Ünaydın, 1985, 188-190).

Şimdiye kadar ele alınan adlandırmalar içerisinde müsteşriklere yani şarkiyatçı ve oryantalistlere isnat edilen ve bu yüzden olsa gerek günümüzde daha az tercih edilen "Osmanlı edebiyatı" ve "Osmanlı şiiri" tabirleri üzerinde yeterince durulmadığı kanaatindeyiz. Bu isimlendirme ile Osmanlı ülkesinde ortaya konan edebiyat ve şiirin kastedildiği ve daha kapsayıcı olduğu açıktır.

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, Elias John Wilkinson Gibb, Edith Gülçin Ambros ve G. Walter Andrews bu ismi kullanan Batılı araştırmacılardan bazılarıdır. "Osmanlı şiiri" tabiri ilk kez Hammer'in 1836-38 yılları arasında tamamlayarak Sultan II. Mahmut'a sunmuş olduğu dört ciltlik *Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi (*Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit) adlı eserinde kullanılmıştır. Fakat bu isimlendirme daha çok, yazıldığı yıllarda *Târîh-i Eş'âr-ı Osmâniyye* ve sonraları *Osmanlı Şiiri Tarihi* olarak bilinen Gibb'in *A History of Ottoman Poetry (1900-1909)* adlı eseriyle hatırlanmaktadır.

Abdülhalim Memduh, Fâik Reşâd, ve Şehabeddin Süleyman gibi modern anlamda ilk yerli edebiyat tarihçileri de "edebiyyât-ı Osmâniyye" tabirini kullanmışlardır (Saraç, 2018, 5). Türk edebiyatında, edebiyat tarihi ismini taşıyan ilk eser olan Abdülhalim Memduh'un on dokuzuncu asrın sonlarında yazdığı *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* adlı eserinde Osmanlı edebiyatı tabirini tercih edilmiştir (1306). Aynı şekilde Faik Reşad (1327) ve Şehabeddin Süleyman (1328) da *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye* adlı edebiyat tarihlerinde bu

adlandırmadan yararlanmıştır. Yine, Menemenlizade Mehmet Tahir *Osmanlı Edebiyatı* (1896) ve Mehmet Celal de *Osmanlı Edebiyatı Nümuneleri* (1896) adlı eserlerine Osmanlı edebiyatı ismini kullanmıştır.

Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey tarafından yazılan ve Türk edebiyatının ilk düzyazı antolojisi kabul edilen *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (1308) adlı eserde Osmanlı edebiyatı terimi kullanılmıştır. Tanzimat birinci dönem şairi Ziya Paşa da *Şiir ve İnşa* adlı makalesinde, Osmanlı şiiri tabirini kullananlardandır (1868, 7). "*Divan edebiyatı tabiri sırf eski Osmanlı edebiyatı için ortaya atılmış ve onunla hep Osmanlı şiiri kastedilmiştir*" diyen Ömer Faruk Akün ise "Divan edebiyatı" adıyla Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı maddede onlarca kez "Osmanlı edebiyatı/Osmanlı şiiri" tabirini kullanmak durumunda kalmıştır (1994, 390).

Bu isimlendirme çağdaş araştırmacılar tarafından da tercih edilmektedir. Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi* (2004) adlı kitabı ile yayımı devam eden ve en son yedinci cildi yayımlanan *Osmanlı Şiir Klavuzu* (2016-2023) adlı ansiklopedik eserinde Osmanlı şiiri tabirini tercih etmiştir. Bu ismi seçme nedenini de açıklayan araştırmacı, söz konusu edebiyatın Arap ve Fars kültürünün bir uzantısı olduğu iddialarının tamamen ideolojik ve bir zamanların siyasî şartları gereği olup itibar edilmemesi gereken sığ ve ciddiyetten uzak isnatlar olduğunu belirtmektedir (Şentürk, 2016, 8). Ona göre, belli bir dönem Osmanlı edebiyatı ve şiiri isimlerinin tercih edilmemesi yeni kurulan devletin eskiyi unutturma çabasından dolayıdır. Dolayısıyla "Çağatay şiiri" denildiği gibi "Osmanlı şiiri" ve "klâsik Osmanlı şiiri" de denilebilmelidir (Şentürk, 1999, XII-XIII). Metin Akkuş da kitabına *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları: Makaleler*, (2000) adını vermiştir. Ali Fuat Bilkan ise *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar* (2006) kitabında bu ismi tercih edenlerdendir.

Görüldüğü üzere belli bir döneme kadar oldukça yaygın bir şekilde kullanılan "Osmanlı edebiyatı" ve "Osmanlı şiiri" adlandırmalarının kullanımı İkinci Meşrutiyet sonrasında egemen olan ideolojinin etkisiyle "sakıncalı" bulunmuş ve diğer isimlendirmelere göre daha az kullanılır olmuştur. Bu sakıncalı gerekçelerin başında hiç şüphesiz terimlerin oryantalistlerle ilişkilendirilmesi gelir. Oryantalist bakış açısını yansıttığı, sadece oryantalistler tarafından kullanıldığı ve o dönemde yaşayanlar tarafından kullanılmadığı şeklinde itirazlar da mevcuttur (Köksal, 2005, 24). Yekta Saraç ise bu terimin "*aynı kuramsal ve estetik temellere dayanan Beylikler çağı Türk edebiyatını göz ardı ettiği ve Osmanlı dönemi Türk Edebiyatı'nı Türk edebiyatı tarihinden bağımsız bir edebiyatmış gibi gösterdiği*" gerekçesiyle doğru bir adlandırma olarak kabul edilmediğini iddia etmiştir (Saraç, 2018, 5).

Osmanlı topraklarında, klâsik edebiyat geleneği kapsamında üretilen edebî ürünler için edebiyyât-ı Osmâniyye (Osmanlı edebiyatı) ve şi'r-i Osmaniye (Osmanlı şiiri) tabirlerini eserlerinde istikrarlı bir biçimde kullanan isimlerden biri de Ali Emirî Efendi'dir.

2. Ali Emirî Efendi (1857-1924)

Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişmiş önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Ali Emirî Efendi, daha ziyade, kitap tutkusu ve topladığı kitaplarla vakfederek tesis ettiği Millet Kütüphanesi; *Dîvânu Lügâti't- Türk* adlı eseri bulması ile anılmaktadır. Ali Emirî ayrıca nasir, şair, dergici, devlet memuru, kitap koleksiyoneri, eleştirmen kimlikleri ile de tanınmaktadır.

Emirî'nin hayatı hakkındaki bilgilere otobiyografik tarzda kaleme alınan *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eseri ile *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi* adlı kitabının mukaddimesinden ulaşılmaktadır (Yazar ve Arslan, 2020, 17-18). Diyarbakır ve çevresinde dönemin tanınmış ailelerinden Emîrî-zâdeler ailesinin bir mensubu olarak dünyaya gelmiştir (Tanç, 2019). Diyarbakırlı şairlerin biyografileri ile birlikte kendi hal tercümesinin de verildiği *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* adlı eserinde yer alan "*Vilâdet-i ʿâcizânem 1274/1857 sene-i hicrîsindedir*" şeklindeki cümleden, yazarın 1857 tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır (Kadıoğlu, 2018, 93). Ali Emirî, şair Saim Seyyid Mehmed Emirî Çelebi'nin torunlarından Seyyid Mehmed Şerif Efendi'nin oğludur. Eğitim hayatına geleneksel bir eğitim kurumu olan ve ailesi tarafından vakfedilen Diyarbakır Sülükiyye Medresesi Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. Amcası Fethullah Feyzi Efendi'den Farsça dersleri almış, ardından Mardin'deki dayısının yanına giderek orada birtakım tanınmış müderrislerden dersler alarak Arapça, Farsça ve diğer ilimlerdeki bilgisini ilerletmiştir (Tayşi, 1989, 390-391).

Ali Emirî Efendi yine hamilik geleneği sayesinde memuriyete atanmış, 1875-1908 yılları arasında otuz seneyi aşkın bir zaman diliminde devletin çeşitli kademelerinde hizmet vermiştir. Telgrafçılık, kâtiplik, defterdarlık, muhasebecilik ve maliye müfettişliği gibi görevlerde bulunmuş, geçimini memuriyetten elde ettiği maaşla sağlamıştır (Mert, 2022, 6). Memuriyeti esnasında sırasıyla Mardin, Islahiye, Harput, Sivas, Selânik, Atina, Ankara, İçel, Kozan, Adana, İstanbul, Yanya, Leskovik, Kırşehir, Trablusşam, Elâzığ, Erzurum, Yanya, İşkodra, Halep, Taip ve Yemen gibi önemli şehirlerde bulunmuştur. Ali Emîrî, İstanbul'a döndüğünde, 23 Kasım 1907 tarihinde kendisine 5.000 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmış, İkinci Meşrutiyet ilan edildikten sonra elli bir yaşındayken yüksek rütbe memurluk ve maaş imkanını bir kenara bırakıp 2600 kuruş maaşa kanaat ederek emekliye ayrılmıştır. *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi* adlı eserinde yer alan "*kendi ârzûmla emekli oldum ve elli seneden beri vicdânımın taşıdığı durumların zıddı birtakım garîb hâllerle karşılaşdığımdan dolayı bir köşeye çekildim*" sözlerinden Ali Emirî'nin İttihat ve Terakkî döneminin egemen anlayışını temsil eden faaliyet ve uygulamalardan duyduğu rahatsızlık sebebiyle emekli olduğu anlaşılmaktadır (Yazar ve Arslan, 2020, 38).

Memuriyeti boyunca memleketin geniş coğrafyasını görme fırsatı bulmuş; gittiği yerlerde, görevi dışında kitaplara olan tutkusunun bir sonucu olarak bir araya getirdiği kitapları Millet Kütüphanesi'nde toplamış ve bu kütüphaneyi 1916'da vakfetmiştir (Kadıoğlu, 2018, s.7). Ali Emîrî Efendi 23

Ocak 1924 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, son dileği olan Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin civarına gömülme isteği üzerine naaşı Fatih Camii haziresine defnedilmiştir (Çelik, 1988, 21).

Bulunduğu yerlerde daima araştırmalar yapmış, elde ettiği bilgileri emekliliğe ayrıldıktan sonra bilimsel usule uygun olarak neşretmiştir. Velut bir şair ve yazar olduğu anlaşılan Ali Emîrî'nin farklı türlerde kaleme aldığı sayısı yirmiyi aşan eseri vardır (Çelik, 1988, s. 30; Tayşi, 1989, s. 391; Yazar ve Arslan, 2020, s. 83). Şuara tezkiresi tarzında kaleme alınan *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri* ile *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* bu eserler arasında yer almaktadır.

3. Ali Emirî ve "Osmanlı Edebiyatı" Adlandırması

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren yenileşme ve Batılılaşma hareketleri merkezde güç bulmuş bunun neticesinde Osmanlı'nın genç aydınları etrafında yeni bir edebiyat geleneği oluşmaya başlamıştır. Merkezden uzak yerlerde ise klâsik şiir geleneksel yollarla inşa edilmeye devam etmektedir. Klâsik şiirin hâkim olduğu böyle bir ortamda, klâsik tedris ve edebiyat geleneğinin merhalelerini takip ederek yetişen Ali Emirî, yenilik arayışı etrafında cerayan eden yeni fikir ve akımlara yakından tanıklık etmiştir. Eski kültüre ve geleneksel değerlere bağlı bir hayat tarzı süren Ali Emirî, özellikle eskiye dair her şeyi reddetme yolunu tercih edip inandığı değerlere saldırıp eleştiren egemen nesle karşı şahsî ve fikrî mücadeleye girişmiştir (Yazar ve Arslan, 2020, 13). Yazarın eserlerindeki açık ve keskin eleştirilerine bakıldığında, Osmanlı'nın içinde olduğu olumsuz vaziyetten ve kısa sürede yıkılma eşiğine gelmesinden İttihat ve Terakkî ile zihniyetini sorumlu tuttuğu anlaşılmaktadır.

Meşrutiyet döneminden sonra, başlarda kendisi ile aynı anlayışta olup kendisinden dersler almak üzere onu ziyaretlerde bulunan Mehmet Fuat Köprülü ve Ömer Seyfeddin gibi isimlerin, sonraki yıllarda ulusalcılığa evrilen Türkçülük ve Turancılık düşüncesinin etkisiyle Osmanlı sultanları, tarihi, edebiyatı ve eski değerlere düşman olduklarını düşünen Ali Emirî, İslamcılık ve Osmanlıcılık anlayışına yakın bir çizgiyi takip etmiş, "kudemâ" ve kadim kütüre sahip çıkmak amacıyla neşirler yapmış ve muarızlarına keskin eleştiriler yöneltmiştir (Yazar ve Arslan, 2020, 60). Bu eleştiri ve tartışmalar, Nuri Sağlam'ın *Ali Emîrî Efendi ile Mehmet Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar I-II* (Sağlam, 2014) adlı makalelerinde yansıtıldığı gibi tek taraflı biriken şahsî öfkenin sonucu değildir. Bilakis bu münakaşalar o dönemin ruhunu yansıtan ve koşulları gereği gerçekleşen karşılıklı fikrî ve siyasî tartışmalardır. Yenilik taraftarı Türkçü çizgideki milliyetçi isimler Osmanlı ve kurumlarına dair eleştirilerde bulunurken, Osmanlıcılık anlayışını benimseyen Ali Emirî ve onun gibi düşünenler ise Osmanlı'yı ve geleneğini savunmuştur.

Nitekim Ömer Seyfettin, yenileşme hareketleri ile birlikte edebiyatta "asrî" çizgide bir gelişme yaşandığını fakat bu çizgiyi Alî Emirî Efendi ile Ahmet Haşim ve Halit Fahri gibi "muhafazakâr gençler"den oluşan, "Acem aruzu"nu kullanan, "sönük bir arta kalış" hâlinde yaşayan "edebiyat-ı atîka"

çizgisindeki isimlerin aksattığını ifade ederek tartışmaların bağlamını açıkça ortaya koymuştur (Yaşar, 2023, 291-292).

Neşrettiği eserler, çıkardığı dergiler ve kaleme aldığı makalelerinde dünya görüşünü açık bir şekilde ifade eden Ali Emirî Efendi, bir Osmanlı devlet adamı olmasının yanısıra gönülden bağlı olduğu Osmanlıcılık düşüncesinin de etkisiyle klâsik edebiyat geleneği içerisinde üretilen edebî ürünler için edebiyyât-ı Osmâniyye (Osmanlı edebiyatı) ve şi'r-i Osmâniyye (Osmanlı şiiri) tabirlerini kullanmıştır. Bu durum, Osmanlı edebiyatı terimini oryantalistlerle ilişkilendirerek terime olumsuz bir imaj verme çabası içerisindeki araştırmacıların, ibarenin edebiyat geleneği içinde yetişenlerce kullanılmadığı iddiası ile çelişmektedir.

Ali Emirî, maliye müfettişliği göreviyle ikinci defa gittiği İşkodra'da bölgedeki Osmanlı edebiyatının varlığından haberdar olunca şaşırıp hazırlamaya karar verdiği, ahali ve ulemanın aktardıkları, sonradan yanlarında getirdikleri divan ve mecmualardan hareketle Osmanlıca şiir yazan şairler ve divan sahiplerinin isimlerini, hayat hikayelerini ve şiirlerini topladığı *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri* diğer adıyla *Osmanlı Edebiyyâtı Âleminde Yeni Zuhur Eden Bir Hazine ve İşkodra Vilayeti Osmanlı Şairleri* (Karateke, 2018, 8-9) adlı eserinde Osmanlı klâsik edebiyatı için edebiyyât-ı Osmâniyye (Osmanlı edebiyatı) ve şi'r-i Osmâniyye (Osmanlı şiiri) terimlerini kullanmıştır.

Yazar, tezkire tarzında hazırladığı eserin mukaddimesinde İşkodra ulemasının kendisiyle Arapça, Türkçe ve Farsça konuşmaları üzerine şaşırarak konuyu Osmanlı edebiyatı tarafına çektiğini ifade etmiştir:

> "*Yanya ve havalisinde bir müddet geşt ü güzar eyledikten sonra, ikinci defʿa olarak İşkodra'ya geldim. Tesadüf bu ya, İşkodra ʿulemasından ziyarete gelen baʿzı zevat ʿArapça tekellüm ettiler. Benim garabetimi mucib olarak ne suretle öğrendiklerini su'al edince, biz Türkçe'den başka hem ʿArapça, hem Farisî bilir ve konuşuruz, bizim ecdadımız da böyle idi dediler. Ve hakikaten baʿzıları da pek fasih Farisî konuşmağa başladılar. Benim taʿaccübüm artmakla beraber kelâmı* ***ʿOsmanlı edebiyyatı*** *cihetine döktüm*" (Karateke, 2018, 8).

Emirî, metnin devamında, o tarihe kadar konuyla ilgili pek çok kitap okuduğu halde İşkodra vilayetinin dışına çıkmamış bu kişilerin eserlerine ve isimlerine rastlamadığını şu sözlerle belirtir: "***ʿOsmanlıca*** *şiʿir söylemiş bir ferdin değil âsârına ve hatta ismine de tasadüf etmemiştim*" (Karateke, 2018, 9). Burada ve eserin devamında yazarın Osmanlıca terimini kullanması "Osmanlıca diye bir dil yoktur bu kullanım doğru değildir/Osmanlıca değil doğrusu Osmanlı Türkçesi" iddialarını boşa çıkaran bir delildir.

Ali Emirî, mukaddimenin devamında, İşkodra'daki Osmanlı şairlerini çalıştığını duyan düşünürlerin Akçahisar ve Tiran gibi kazalarda da Osmanlı şairlerinin varlığını beyan etmeleri üzerine Arnavutlar'ın Osmanlı edebiyatı konusunda Osmanlının diğer memleketlerinden fark olmayacak şekilde

ilerleme kaydettiklerini hayretle karşıladığını ifade etmektedir. Yazar eserin tamamında olduğu gibi ilgili edebiyat için Osmanlı edebiyatı ibaresini kullanmış ve bu terimi kitabın adına da yansıtmıştır:

> "*Bulduğum şu mikdar ise gerek İşkodra'da ve gerek havalisinde topu üç aylık bir geşt ü güzar neticesidir. Bununla beraber o kadar sahib-divan şaʿirleri, o kadar metin sözler, o kadar içtimaʿî müşaʿareler gördüm ki Arnavutların* ***ʿOsmanlı Edebiyyatı*** *hususunda memâlik-i saire-i ʿOsmaniyye'den hiçbir fark olmayacak derecede terakki ettiklerine mütehayyir kaldım. Bilmediğim, memul etmediğim bir hal olduğu için kitabımın ismini* ***ʿOsmanlı Edebiyyâtı*** *ʿÂleminde Yeni Zuhur Eden Bir Hazine ve İşkodra Vilayeti* ***ʿOsmanlı Şaʿirleri*** *tevsim etmeyi münasib gördüm*" (Karateke, 2018, 9).

Yazar, tezkire kısmının ilk maddesi olan İşkodralı İbrâhîm Halîlî Paşa maddesinde, ilgili şairin edebiyat ve şiire olan ilgisinden bahsederken onun vilayet merkezine topladığı şair ve ediplerle karşılıklı şiirler söyleyerek o bölgede Osmanlı edebiyatının yaygınlaşmasına katkıda bulunduğunu belirtmiş ve bu bahiste edebiyyât-ı ʿOsmaniyye teriminden istifade etmiştir: "*Merkez-i vilayete cemʿ eylediği şuʿara ve üdeba ile müşaʿareler edip bu vesile ile* ***edebiyyât-ı ʿOsmaniyye****'nin teksir ve taʿmimine muvaffak olmuştur*" (Karateke, 2018, 12).

Yine, İşkodralı Ahmedî maddesinde, şairin tasavvufi neşve ile yazılmış şiirlerinden büyük bir Osmanlı Şairi olduğunun aşikar olduğunu iddia eden Ali Emirî, Türkçe anadili olmadığı halde onun bu derece kuvvetli şiir söylemesini, Osmanlı edebiyatının o çevrede ne kadar ilerleme gösterdiğine delil olarak gösterir:

> "*Vatanından harice çıkmamış ve memleketi ise Dersaʿadet'e baʿîd bulunmuş olduğundan teracim-i ahvâl kitablarımızın hiç birisinde nam-ı fazılânelerine tesadüf olunamaz. Mazmûn-ı eşʿarı neşve-i tasavvufla mâlî, kaʿbı ʿâlî bir* ***ʿOsmanlı şaʿiri*** *olduğu âsârından müstebandır. Türkçe lisan-ı mader-zâdı olmadığı halde, bu kuvvette şiʿir söylemesi* ***edebiyyât-ı ʿOsmaniyyenin*** *o havalide vaktiyle ne kadar terakki eylediğine bir delil teşkil eder*" (Karateke, 2018, 16-17).

Ali Emirî Efendi, kendi devrine kadar yazılan otuz kadar Osmanlı şuara tezkiresinin genele hitap ettiğini belirtmiş ve henüz bir vilayet ya da memlekete özgü tezkire yazılmamasına hayıflanarak "*Diyârbekir (Âmid) şehrinden evvel ve âhir zuhûr eden birçok ʿOsmânlı şuʿarâsının*" (Kadıoğlu, 2018, 22) varlığını kayıt altına almak amacıyla *Tezkire-i Şuʿarâ-yı Âmid* adlı eseri kaleme almıştır. Yazar bu eserinde de Osmanlı ülkesinde gelenek etrafında gelişen edebiyat için "Osmanlı edebiyatı" ve "Osmanlı şiiri" terimlerini kullanmayı tercih etmiştir.

Ali Emirî, söz konusu eserin Ülfetî maddesinde, Osmanlı edebiyatı açısından bereketli bir devir diye bahsettiği Kanunî Sultan Süleyman döneminde, İstanbulda söylenen bir beytin hızlı bir şekilde ülkenin en uzak

noktalarına kadar ulaştığını ve zamanın şairlerinin bu beyte nazireler yazdığını belirtmiştir. Yazar, o dönem koşullarında kitap ve şiir özelinde edebiyatın dolaşım hızı ile bunlara erişme imkanı hakkında fikir veren bu kıymetli bilgileri aktarırken "Edebiyât-ı 'Osmâniyye" teriminden yararlanmıştır:

> "*Kânûnî Sultân Süleymân hazretlerinin yarım 'asır kadar devâm eden devr-i saltanatları ki* ***Edebiyât-ı 'Osmâniyye****'nin pek bereketli bir devridir. İstanbul'da söylenen bir beyt Bağdâd ve Tebrîz'e kadar derhâl vâsıl olur ve Bağdâd'da söylenen bir matla' dahi bilâ-tevakkuf İstanbul'a, Burusa'ya, Edirne'ye ve Rûmeli'nden Macaristan'a varınca bilâd-ı vâsi'asına vâsıl olarak şu'arâ-yı zamân nazîreler îcâd ederdi"* (Kadıoğlu, 2018, 57).

Ayrıca Ali Emirî'nin bu eserinde, İran'daki edebiyat için "Edebiyât-ı Îrâniyye" (Kadıoğlu, 2018, 70) ve "'Acem edebiyatı" (Kadıoğlu, 2018, 289) tabirlerini tercih etmesi, günümüzdeki "Fars edebiyatı" kullanımı üzerine düşünülmesi gerektiğini de göstermektedir.

Bütün bunlarla birlikte Emirî, günümüzde kullanılan "Divan şairi" terimi yerine de Osmanlı şairi/şairleri (şu'arâ-yı 'Osmâniyye) ve eski şairlerimiz (şu'arâ-yı kadime) tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Yazar, Ahû'nun hal tercümesini aktarırken Hammer'in tezkiresinden de yararlanmış ve konuyla ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

> "*Müverrih-i meşhûr Hammer, "Câmi'-i Mehâsin-i Zurefâ-yı Ehli'z-zevkı ve'l-'irfân fî-Terâcimi Şu'arâ-yı Devlet-i Âl-i 'Osmân" nâmı tahtında* ***şu'arâ-yı 'Osmâniyye****'ye mahsûs olarak tertîb eylediği Tezkire-i Şu'arâ'sında bu zâtı zikr ederek cennetmekân Sultân Muhammed Hân-ı Râbi'in hânendegân-ı mu'âsırînden olduğunu ve sâhib-i "Mecmu'a-i Şarkıyât" Şeyhü'ş-şu'arâ nâmıyla tavsîf ettiğini yazıyor*" (Kadıoğlu, 2018, 153).

Aynı şekilde şair Hâmî maddesinde de Osmanlı şairleri (şu'arâ-yı 'Osmâniyye) tabiri tercih edilmiştir: "***Şu'arâ-yı 'Osmâniyye*** *içinde bir mevki'-i bülend-iştihâr ihrâz eden Hâmî, hayfâ ki zamân-ı hayâtında terceme-i ahvâl nâmına meydâna konulan eserlerin hiçbirinde dâhil değildir*" (Kadıoğlu, 2018, 231).

Ali Emirî, Halilî maddesinde şairin pek çok eserinin Hacı Kemâl'in *Câmi'u'n-Nezâ'ir* adlı eserinde nakledildiği halde sonraki şair tezkirelerinde beğenilmediğini belirterek tezkireci Kınalızade Hasan Çelebi'nin şiirlerinden örnek vermeye değer görmemesini eleştirdiği bölümde ise eski şairlerimiz (şu'arâ-yı kadime) tabirini kullanmıştır:

> "*Rûm'da Tezâkir-i Şu'arâ tanzîme başlanmazdan evvel Hâcı Kemâl nâm zât Câmi'u'n-Nezâ'ir ismiyle* ***şu'arâ-yı kadîme****mizin âsârını hâvî bir müntehabât-ı âsâr tertîb ve 918/1513 senesinde ikmâl ederek bu kitâbda Halîlî'nin pek çok âsârını nakl ve tahrîr eylemiş olduğu hâlde*

> *sonradan te'lîfe başlanılan tezkireler beğenmemekte ve hele Hasan Çelebi ise 'Gazelinde çendân letâfet nümâyan değildir, ol ecilden tahrîr ü tastîr olunmadı' diyerek bir beytini olsun yazmıyor. 'Acebâ Halîlî'nin şu mülemma' na't-ı şerîflerini intihâb edemez mi idi!*" (Kadıoğlu, 2018, 332).

Ali Emirî, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri* eserinde olduğu gibi *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* adlı eserinde de Osmanlıca terimini kullanmıştır. Yazar Cemilî maddesinde onun şark diyarından gelen bir Türkmen olduğuna delil olarak aktardığı Osmanlıca ve Çağatayca yazılan beyitlerinden "***'Osmânlıca*** *ve* ***Çağatayca*** *manzûrumuz olarak tahrîr olunan şu ebyât-ı selâset-edâsı bize her hâlde Sehî Çelebi'yi haklı gösteriyor*" şeklinde bahsetmiştir (Kadıoğlu, 2018, 194).

Ali Emirî'nin bu kullanımı, Ahmet Attila Şentürk'ün sarfettiği "Çağatay şiiri" denildiği gibi "Osmanlı şiiri" ve "klâsik Osmanlı şiiri" de denilebilmelidir (Şentürk, 1999, XIII) düşüncesini doğrulamakta ve söz konusu düşünceyi desteklemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, edebiyat tarihinde XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemi kapsayan, nazım şekilleri, vezin ve muhteva bakımından Arap ve İran edebiyatı etkisinde gelişip Osmanlıca ile yazılan eserler için farklı gerekçelerle kullanılan adlandırmalar etraflıca değerlendirilmiştir. Söz konusu edebiyat için çoğu siyasi, ideolojik ve kültürel sebeplerle kullanılan isimlerin ortaya çıkardığı adlandırma sorunu üzerinde durulmuştur. Bu adlandırma meselesinde, 1908 yılına kadar yaygın olarak tercih edilen fakat uzun bir süre müsteşriklerle ilişkilendirildiğinden kullanmaktan imtina edilen Osmanlı edebiyatı ve Osmanlı şiiri terimlerine ayrı bir yer verilerek ibarelere dair çekincelerin yersizliğine dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Bu adlandırmayı yanlış bulup kullanmaktan kaçınan araştırmacıların temel dayanakları olan Osmanlı edebiyatı kavramının müsteşriklerin kullanımı olduğu iddiasına yanıt verilmeye çalışılmıştır. Bu iddiaya karşılık olarak, müsteşrik veya oryantalist olmayan ilk yerli edebiyat tarihlerinde "edebiyat-ı Osmâniyye" kavramının tercih edilmesi ve Osmanlı ülkesinde farklı yerlerde yaklaşık kırk yıl kadar memuriyet görevinde bulunmuş, eserleri ve hizmetleri ile Osmanlı kültür ve edebiyatına önemli katkılar sunmuş olan Ali Emirî Efendi'nin eserlerinde bahse konu edebiyat için düzenli olarak edebiyat-ı Osmâniyye (Osmanlı edebiyatı), şi'r-i Osmâniyye (Osmanlı Şiiri) terimlerini kullanması karşıt tez olarak sunulmuştur. Bu şekilde meseleye farklı ve yeni bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmiştir. Yine bu tabire karşı çıkanların savunduğu "isimlendirmelerin hiçbiri o dönemde yaşayanlar tarafından kullanılan isimlendirmeler değil" iddiasına karşı, Osmanlı topraklarında doğup klâsik Osmanlı tedrisinden geçerek Osmanlı hamilik geleneği içinde memuriyete başlayan, Osmanlı memuriyet kademelerinde üst

derecelere kadar çıkan, o dönemin önemli devlet adamlarından Ali Emirî'nin eserlerinde istikrarlı bir biçimde Osmanlı edebiyatı ve şiiri terimlerini kullanması, karşı argüman olarak sunulmuştur.

Buna ilaveten, Osmanlı Edebiyatı teriminin tercih edilmesinin, geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin mirasını ve kültürünü kucaklama isteğiyle doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Bu tercih, sadece Osmanlı'nın edebî geleneğinin ulaştığı seviyeyi ön plana çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda Osmanlı kültürünün imparatorluk toprakları üzerindeki tarihsel önemine ve kalıcı etkisine de işaret eder. Bu terim aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş coğrafyasında var olan farklı seslerin ve bakış açılarının tanınmasını sağlar. Ayrıca, Osmanlı Edebiyatı terimi, dönemin edebi çıktılarını homojenleştirmek yerine farklı türlerin, üslupların ve etkilerin çokluğunu kabul eder. Bu sayede, Osmanlı İmparatorluğu'nun edebi ortamı daha incelikli bir şekilde anlaşılır ve farklı edebi gelenekler arasındaki etkileşim ve kesişme noktaları keşfedilir. Osmanlı edebiyatı adlandırması, Osmanlı'nın edebî mirasına küresel bir bakış açısı kazandırarak bu geleneğin karmaşıklığını ve zenginliğini vurgulamayı sağlar.

Sonuç olarak, kökleri ön Ortadoğu ve Asya'ya dayanan; tarihin başlangıcından günümüze kadar varlığını sürdürmüş çeşitli medeniyet, dil, din ve kültürlerden beslenerek gelişim kaydetmiş; belli ölçü, vezin, şekil ve muhteva gibi unsurlara sahip; kaynaklarda genel olarak XIII ve XIX. asırlar arasındaki dönemle tanımlanan; klasikleşme sürecini tamamlayıp klasik anlamdaki eserlerini ise XVI-XVIII. yüzyıllar içerisinde veren; etkileri güçlü olmasa da günümüze kadar devam eden söz konusu edebiyat için Osmanlı edebiyatı ve Osmanlı şiiri terimlerinin kullanılmasında bir sakınca olmadığı gibi Osmanlı klâsik edebiyatı (Osmanlı klâsik şiiri) tabirinin tercih edilmesinin daha doğru ve kapsayıcı bir adlandırma olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Abdülhalim Memduh. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası,1306.

Akkuş, Metin. *Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *DİA*. 9/389-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Ali Canip. *Edebiyat*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.

Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*. İstanbul: MEB Yayınları. 1971.

Bilkan, Ali Fuat Bilkan. *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: L&M Yayınları, 2006.

Çavuşoğlu, Mehmet. "Divan Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 36/415-416-417, (1986), 1-16.

Çelik, Kemal. *Ali Emirî: hayatı-şahsiyeti-eserleri 1857-1924.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Dağlar, Abdülkadir. "İsimlendirme Hengâmesinde Bir İsim Savunması: Dîvân Edebiyâtı" *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Prof. Dr. Mine MENGİ Özel Sayısı* 2/5 (2016), 164-179.

Ebüzziya Mehmet Tevfik Bey. *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Ebuziyya, 1308.

Faik Reşad, *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Zarafet Matbaası, 1327

Gibb, Elias John Wilkinson. *A History of Ottoman Poetry, I-VI*. London: Luzac & Co., 1900-1909.

Güleç, İsmail. "İslami Türk Edebiyatı İsmi Üzerine Bir Değerlendirme". *1. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 29-30 Nisan 2011, ed. Yalçın Yaman, İstanbul: Sütün Yayınları, 25-32. 2012.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.

Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*, Pest, 1836-1838.

Kadıoğlu, İdris. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58689,ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amidpdf.pdf?0

Karateke, Hakan T.. *İşkodra Vilâyeti 'Osmanlı Şa'irleri*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57434,iskodra-vilayeti-osmanli-sairleripdf.pdf?0

Köksal, Mehmet Fatih. "Klâsik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2 (1996), 209-223.

Köksal, Mehmet Fatih. *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.

Mehmet Celal. *Osmanlı Edebiyatı Nümuneleri*. İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver, 1896.

Menemenlizade Mehmet Tahir. *Osmanlı Edebiyatı*. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1896.

Mert, Ayşe Nur. *İşkodra Vilâyeti 'Osmanlı Şâ'irleri Adlı Tezkirenin Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Örücü, Mehmet Mustafa. *Divan Edebiyatı Eleştirilerinin Eleştirisi (1860-1970)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2022.

Sağlam, Nuri. "Ali Emîrî Efendi ile Mehmet Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar - I". *İlmi Araştırmalar* 10 (Ocak 2014), 113-134.

Sağlam, Nuri. "Ali Emîrî Efendi ile Mehmet Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar - II". *İlmi Araştırmalar* 11 (Şubat 2014), 89-98.

Şehabeddin Süleyman. *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyye*. İstanbul: Sancakyan Matbaası, 1328.

Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Şentürk, Ahmet Atillâ. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 1*. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi OSEDAM, 2016.

Tanç, Nilüfer. "Ali Emîrî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.* Erişim 22 Mayıs 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-emiri

Tayşi, Mehmet Serhan. "Ali Emîrî Efendi". *DİA.* 2/390-391. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 2. (haz. Ezel Erverdi vd.). İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Ünaydın, Ruşen Eşref. *Diyorlar ki*. (haz. Şemsettin Kutlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.

Yaşar, Ayhan. *Yeni Türk Edebiyatında Divan Edebiyatı Değerlendirmeleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2023.

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Ziya Paşa. "Şiir ve İnşa". *Hürriyet Gazetesi*, (No.11, 17 Eylül 1868), 7.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Özkan CİĞA

Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
ozkanciga@hotmail.com
ORCID

ALİ EMÎRÎ DİVANINDA AŞKIN HÂLLERİ

THE STATES OF LOVE IN ALI EMIRI'S DIVAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 10.07.2024
Kabul Tarihi: 14.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 10.07.2024
Accepted Date: 14.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Ciğa, Özkan. "Ali Emîrî Divanında Aşkın Hâlleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 62-101.

Ciğa, Özkan. "The States of Love in Ali Emiri's Divan". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 62-101.

10.28981/hikmet.1514098

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Özkan CİĞA

ALİ EMÎRÎ DİVANINDA AŞKIN HÂLLERİ

THE STATES OF LOVE IN ALI EMIRI'S DIVAN

ÖZ

Aşk, asırlar boyunca âşık, ma'şûk ve rakip sarmalında, mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî formuyla edebî metinlerde yerini almıştır. Özellikle klasik Türk şiirinde aşk olgusu, şairlerin edebî söylem ve hayal dünyası bağlamında geniş bir yelpazede sunulmuştur. Divan şiirinde aşk; çoğunlukla ma'şûka kavuşma arzusuyla ortaya çıkan ama vuslattan ziyade bu yolda yaşanan ızdırabın dile getirilmiş hâlidir. Aynı şekilde Allah'ın rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretinde çekilen sıkıntılar hakikî/ilahî aşk imajı çerçevesinde anlatılırken; mecazî/beşerî aşkta ise ma'şûkun güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal söylemlerle en iyi şekilde verilmeye çalışılır.

Bu çalışmada, Osmanlı medeniyetinin son dönemlerinde yetişmiş ender şahsiyetlerden biri olan Diyarbekirli Ali Emîrî'nin Divan'ı aşk bağlamında incelenmiştir. Divan'ında yer alan şiirlerde sevginin bir üst derecesi olarak kitaba, ilme, vatana, millete olan aşkının yanı sıra klasik üslupta da benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınmıştır. Böylece Ali Emîrî'nin aşk kavramına dair fikirleri, şiirlerinden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Divan Şiiri, Ali Emîrî, Aşk, Mecaz, Mana.*

ABSTRACT

Love, throughout the centuries, has found its place in literary works within the spiral of the lover, the beloved, and the rival, in both metaphorical/human and real/divine forms. Particularly in classical Turkish poetry, the concept of love is presented across a broad spectrum within the context of the poets' literary discourse and imagination. In Divan poetry, love is often expressed as the yearning to unite with the beloved, though it is mostly the suffering endured on this path, rather than the union itself, that is voiced. Similarly, the hardships endured in the pursuit of attaining God's favor and reaching him are depicted within the image of real/divine love, while in metaphorical/human love, the beloved's beauty and the desire for union are conveyed in the most artistic manner.

In this study, the Divan of Ali Emiri, one of the rare figures who emerged in the final periods of Ottoman civilization, is examined in the context of love. In the poems found in his Divan, metaphors, imagery, and comparisons related to metaphorical/human and real/divine love also adopted in the classical style are explored, alongside his love for books, knowledge, homeland, and nation, which represents a higher degree of affection. Thus, Ali Emiri's perspectives on the concept of love are explained through the lens of his poetry.

Keywords: *Divan Poetry, Ali Emiri, Love, Metaphor, Meaning.*

Giriş

Aşk/ışk, Arapça kökenli bir kelime olup "sarmaşık" anlamına gelen "aşeka" kelimesiyle özdeşleştirilir. Sözlüklerde "*aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor*" (Akalın vd., 2011, 171), "*bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet*" (Ayverdi vd., 2011, 200), "*sevgi, tutku, muhabbet*" (Parlatır, 2014, 112) şeklinde anlamlandırılmıştır. Kur'an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmemesine rağmen bu kelime "sevgi" çoğunlukla hub ve muhabbet, bazen de meveddet kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. "*Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmemişlerdir. İlk defa II. (VIII.) yüzyılda Allah ile kul arasındaki sevgiyi anlatmak üzere nâdiren de olsa aşk kelimesinin kullanılmaya başlandığını gösteren rivayetler vardır.*" (Uludağ, 11 Haziran 2024). Bir kısım tasavvuf sözlüklerinde ise aşk, "ifrât-ı muhabbet, iki rûhun birbirine ziyâde iltifât ve teânukudu" (Seyyid Mustafa Rasim Efendi, 2013, 791) "sevda, coşkunluk, bir şeye karşı aşırı düşkünlük" (Şimşek, 2017, 43), "aşırı derecedeki sevgi" (Cebecioğlu, 2009, 65) manalarıyla karşımıza çıkar.

Kelime kökeni itibarıyla yukarıda yer alan anlamlar çerçevesinde algılanan aşk, insan merkezli kâinat tasavvurunda ise her medeniyette büyük önemi haiz olmakla birlikte özellikle eski Yunan ve İslam felsefesinde sıkça işlenen bir konu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Antik Çağ düşünürlerinden Empedokles'in yazılarında aşk ve sevginin kozmolojik bir unsur olarak ifade edildiği görülür. "*Bu filozofa göre âlem, aşk ve nefret unsurlarının birleştirip ayrıştırdığı dönüşümlü bir oluş ve bozulma sürecinden sonra meydana gelmiştir.*" (Kutluer, 11 Haziran 2024). Aşk konusunda Empedokles'in yazılarından ziyade İslam filozoflarına esin kaynağı olan ilk metinlerin Eflatun ve Aristo'ya ait olduğu bilinmektedir. Özellikle Eflatun'un *Phaidros* adlı eserinde yer alan diyalogda aşkın bir tür sapıtma, bir ruh hastalığı olarak yorumlanması ancak bu deliliğin cismanî ve ilâhî olmak üzere iki ayrı karakterde olabileceğinin vurgulanması İslam filozoflarının dikkatini çekmiştir (Eflatun, 1943, 12, 33, 34; Kutluer, 11 Haziran 2024). Bu minvalde Ebû Bekir er-Râzî ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî aşkı bir tür ruh hastalığı olarak görmüş ve iffetsizlik olarak değerlendirmişlerdir (Kutluer, 11 Haziran 2024). El-Kindî'nin aşka dair felsefî görüşünden sonra "*Özellikle İhvân-ı Safâ'nın Resâ'il'inde aşk konusuyla ilgili olarak ileri sürülen farklı felsefî görüşler, konuya duyulan ilginin canlı şekilde devam ettiğini gösterir. Resâ'il'de Eflâtun'un aşkı bir tür ruh hastalığı ve cinnet hâli sayan fikirlerinin yanı sıra Aristo'nun aşkı sevginin ifrat şekli kabul eden görüşü nakledilerek aşka olumsuz tarzda yaklaşan felsefî görüşlere iştirak edilmediği belirtilir. İhvân'a göre aşk bir fazilettir; hatta Allah'ın yaratıklara bir lütfudur.*" (Kutluer, 11 Haziran 2024).

Yukarıda izahı bulunan felsefî görüş ve değerlendirmelerle birlikte aşk, divan şiirinde şairlerin edebî söylem ve hayal dünyası bağlamında geniş bir yelpazede sunulmuştur. Bir nev'i aşk, ma'şûka kavuşma arzusuyla ortaya çıkan ama vuslattan ziyade bu yolda yaşanan ızdırabın dile getirilmiş hâlidir. Allah'ın rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretinde çekilen sıkıntılar

hakikî/ilahî aşk imajı çerçevesinde anlatılırken; mecazî/beşerî aşkta ise ma'şûkun güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal söylemlerle en etkileyici şekilde verilmeye çalışılır. Divan şiirinde tasavvuf merkezli bir bakış açısıyla işlenen ilahî aşk, mecazî aşka nazaran daha üst bir seviyede değerlendirilir ve asıl aşkın ilahî aşk olması gerekliliği üzerinde durulur. Mecazî aşkın ilahî aşka ulaşmada bir rehber olduğu, aynı şekilde ilahî aşkın da Allah'a kavuşmada bir yol olduğu dile getirilir. Bu minvalde Seyyid Mustafa Rasim Efendi tasavvuf sözlüğünde mecazî ve ilahî aşk için şu değerlendirmelerde bulunur: "*Âşıklar, gerek mecâzî ve gerek hakîkî olsun râh-ı Hak'da bize kılavuzdur. Aşk-ı mecâzînin vusûl-i Hakk'a vesîle olduğu budur ki aşk-ı hakîkî ma'şûk-i hakîkîye vâsıta olduğu gibi, aşk-ı mecâzî dahi aşk-ı hakîkîye tarîkdir*" (2013, 789). Buna göre mecazî ve ilahî aşkın aslında Allah'a kavuşma yolunda bir rehber veya araç olarak algılandığını söylemek mümkündür. Ayrıca ilk dönemlerde Arap ve Fars edebiyatında esas olarak aşk konusunu ele alan, *hadarî* ve *uzrî* gazel diye adlandırılan türler, kaside nazım şekliyle teşekkül etmiştir. Bu türler, geleneksel aşktan bağımsız olarak hadarî ve uzrî aşk bağlamında tanımlanmış ve klasik Türk şiirinde de karşılık bulmuştur. Hadarî gazel; aşk, kadın, şûhluk, haz, zevk, eğlence, gününü gün etme gibi konularını ihtiva ederken; uzrî gazel, bir tür olarak dünyevî aşkın temiz ve ulvî boyutunu kapsar. Bu türdeki gazelde iki kişi arasında yaşanan bedensel haz ve arzudan, fiziksel temastan uzak tamamen saf ve temiz bir aşk söz konusudur (Armutlu, 2020, 15-18). "*Uzrî gazelin klasik Fars ve Türk şiirindeki karşılığı 'aşk-ı pâk' çerçevesinde oluşturulan âşıkâne gazel ve onun anlam dünyasıdır*" (Armutlu, 2020; 16). Daha önce bahsedilen mecazî aşkın ilahî aşka inkılabı hususunun aslında uzrî aşkla doğrudan bağlantılı olduğu görülür. Nitekim fiziksel haz ve temastan ziyade aşkın ulvî boyutunu esas alan uzrî aşkın beşerî aşk ile tasavvufî aşk arasında bir vasıta olduğu muhtemeldir (bk. Armutlu, 2020, 15-18, 71-119, 151-168, 273-316, 325-331). Bu bakış açısıyla hareket eden divan şairleri olduğu gibi aşkın kendisini ön planda tutan asıl mevzunun aşk olduğunu dile getiren şairler de vardır. Bu bağlamda divan şairlerinin aşk anlayışını idrak etme ve buna istinaden klasik Türk şiirini aşk bağlamında inceleme fırsatı sunan pek çok çalışma mevcuttur (bk. Batislam, 2003; Aydemir, 2010; Babacan, 2010; Çeltik, 2010; Gönel, 2010; İspir, 2010; Kazan, 2010; Koç Keskin, 2010; Kola, 2016; Ekici, 2017; Arı, 2018; Değer, 2020; Kaya, 2021). Söz konusu çalışmalarda şiirlerden hareketle aşkın anlam dünyası, tasavvuru ve şairlerin aşka dair düşünceleri incelenmiş, böylece tespit edilen farklılıklar dile getirilmiştir.

Bu çalışmada son asır Osmanlı medeniyetinin yetiştirmiş olduğu meşhur simalardan biri olan Diyarbekirli Ali Emîrî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecek ve akabinde *Divan*'ı aşk bağlamında incelenecektir. Divan'ında yer alan şiirlerde klasik üslupta benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınacaktır. Ayrıca Ali Emîrî Efendi'nin kitaba, ilme, vatana ve millete olan derin muhabbetinden ötürü bir tür aşk olarak algılanan bu

bağlılığı dile getirilecek olup şiirlerinden hareketle Ali Emîrî Efendi'nin aşk kavramına dair fikirleri anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Ali Emîrî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri[1]

1274/1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen Ali Emîrî Efendi, Diyarbakır'da Emîrîzâdeler diye tanınan kültürlü bir ailenin ferdidir. Onun büyük dedesi Mehmed Emîrî'dir. Ali Emîrî'nin bahsettiği üzere nesebi Hz. Muhammed'e kadar uzanan bir seyyiddir. Ali Emîrî'nin babası Seyyid Mehmed Şerîf kervan işleten bir tüccar olup annesi Zübeyde Hanım ise ev hanımıdır. Zübeyde Hanım Ali Emîrî'nin büyük amcası Şaban Kâmî'nin yeğenidir. Şaban Kâmî Efendi, Ali Emîrî'nin hem hocası hem de büyük amcası olarak onun yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Ahmed Âkif, Ahmed Reşîd ve Seyyid Mahmûd Ali Emîrî'nin kardeşleri olarak bilinir.

Ali Emîrî ilköğrenimini Diyarbakır'da Sülûkiye Medresesi Sıbyân Mektebi'nde tamamlamış, küçük yaşlarda Diyarbakır'da bulunan pek çok tarihî yapı üzerindeki yazıları okumaya merak sarmıştır. Âşık Ömer ve Sünbülzâde Vehbî'nin divanları ile edebiyatla hemhâl olmaya başlayan Ali Emîrî, kendisinin ifadesi üzerine büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'nin kendisine hediye ettiği ve içerisinde beş yüzden fazla şairin dört bin beyit kadar şiirinin bulunduğu mecmuayı kısa sürede ezberlediğini belirtir. Yine aynı şekilde Sultan Abdülaziz Han için yazmış olduğu bir kasidesinde altı yaşından itibaren pek çok eser okuyup şiir ezberlediğini ifade eder (Ali Emîrî, 1328; Yazar- Arslan, 2020, 28-29). Ali Emîrî, büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'den ilim tahsil etmiş, daha sonra Şirvân'da ikamet eden dayısı Abdulfettâh Fethî Efendi'nin yanına giderek orada çeşitli eserleri incelemiştir. 1869 yılında Diyarbakır'a dönen Ali Emîrî, bir süre daha Şaban Kâmî Efendi'nin rahle-i tedrisinde kalmıştır. Genç yaşlarda Arapça şiirler kaleme almaya başlamış, on sekiz yaşında telgraf kullanımına dair altı aylık süren bir eğitim almıştır. Hastalığı sebebiyle doktorun hava değişimi tavsiyesi üzerine Mardin'e gitmiş ve orada ilim tahsiline devam etmiştir.

1878 yılında Said Paşa'nın himayesiyle Mardin'de memuriyet hayatına başlayan Ali Emîrî, kısa bir süre sonra istifa ederek tekrar Diyarbakır'a gelmiş ve daha önce yazmaya başlamış olduğu *Mir'âtü'l-Fevâ'id*'i bitirmeye çalışmıştır. Said Paşa'nın tavsiyesi üzerine Abidin Paşa'nın kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirmiş ve görev amaçlı Abidin Paşa ile Elazığ, Sivas, İstanbul, Selanik, Adana gibi pek çok yere gitmiştir. Sonraları Ankara, Kozan, İçli, Arnavutluk sınırları dâhilinde bulunan Yanya Vilayeti Leskovik sancağı, Kırşehir, Trablusşam sancağı, Ma'mûretü'l-azîz vilayeti, Erzurum, Yanya, İşkodra, Halep ve Yemen'de çeşitli memuriyetlerde görev almıştır. Yemen'de

[1] Bu bölüm hazırlanırken metin içinde zikredilen kaynakların yanı sıra Ali Emîrî Efendi'nin kendi biyografisine de yer verdiği eseri "Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid" ile Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın hazırlamış oldukları "Ali Emîrî Dîvânı" adlı çalışmadan istifade edilmiştir (bk. Ali Emîrî, 1328; Ali Emîrî 2014; Yazar- Arslan, 2020).

bir yıl kaldıktan sonra hastalığından ötürü görevden ayrılarak emekli olmuştur. Ali Emîrî, memuriyet hayatında göstermiş olduğu gayretinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından pek çok nişan ve taltiflerle ödüllendirilmiştir. Emekliliğinden sonra önemli vazifelerde yer alıp vefatından önce Millet Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yapmıştır (Yazar- Arslan, 2020, 39-41).

Türk dünyası açısından büyük önemi haiz *Divanu Lügâti't-Türk* adlı eserin bulunmasına vesile olan Ali Emîrî, kaleme almış olduğu eserlerinin yanı sıra aziz milletine vakfettiği şahsi kütüphanesiyle herkesin takdirini kazanmıştır. Ömrünü ilme adayan ve vatan, kitap âşığı olarak tanınan Ali Emîrî, 23 Ocak 1924 tarihinde Şişli'de bulunan Fransız Hastanesi'nde vefat etmiştir (Kadıoğlu, 2005, 557-580; Arslan, 2016, 272-285; Yazar- Arslan, 2020, 24-48).

Yaşadığı çağın aydını, mütefekkir bir şairi olarak Ali Emîrî, Osmanlı döneminin son asrında yetişmiş, geleneğe bağlı ama bir o kadar da gelişime ve teknolojiye merakı olan bir kişiliğe sahiptir. İlmî derinliğe sahip Ali Emîrî, edebiyat başta olmak üzere sanat, tarih ve dönemin siyasetiyle ilgilenmiş, kaleme aldığı köşe yazılarında sosyal eleştirileri ve şahsi tenkitleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Ali Emîrî, hayatının her aşamasında doğruluktan ayrılmayan, vatana ve millete sadakati ile göz dolduran, görevine bağlı bir Osmanlı âlimi olmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır: *Cevâhirü'l-Mülûk, Levâmi'u'l-Hamîdiyye, Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîr-i Âmid, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid, Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid, İşkodra Vilâyeti Osmanlı Sairleri, İlmiye Sâlnâmesi'ndeki Terceme-i Hâller, Durûb-ı Emsâl, Mecma'u'n-Nezâ'ir/Vesâ'iku'l-Âsâr, Tenkîdât-ı Edebiyye /Müsahabât-ı Edebiyye, Vicdânnâmeleri, Ezhâr-ı Hakîkat, Yemen Hâtırâtı, Osmânlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi, Enmûzec Tercümesi, Divanlar* müstakil eserleri olmakla birlikte *Âmid-i Sevdâ, Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Tarih ve Edebiyat Mecmuası* neşrettiği dergilerdir (bk. Ali Emîrî, 1910; Ali Emîrî, 1922; Tevfikoğlu, 1989; Kadıoğlu, 2005, 557-580; Çelik, 2007; Ali Emîrî, 2007; Ali Emîrî, 2007a; Kadıoğlu, 2008, 9-24; Ali Emîrî, 2013; Tanyıldız, 2014; Ali Emîrî, 2014a; Ali Emîrî, 2015; Arslan, 2016a, 1-14; Ali Emîrî, 2017a; Ali Emîrî 2017; Yazar- Arslan, 2020, 17-80; Arslan, 2023, 11-50).

2. Ali Emîrî Divanı'nda Aşka Dair Tasavvurlar/ Mecazlar/ Benzetmeler

Divanında yer alan şiirlere bakıldığında Ali Emîrî, geleneğe bağlı olmasının yanı sıra edebî söylem ve bağdaştırmalar açısından onun yeni arayışlar peşinde olduğunu söylemek mümkündür. Şiirlerinde; klasik Türk şiirinde kullanılagelen mazmunlar, mecazlar ve benzetmeler yer aldığı gibi modern dünyanın da etkisiyle aşk, âşık, ma'şûk bağlamında sıra dışı imajlar, hayaller ve tasvirlere de rastlanır. Örneğin divan şiiri geleneğinde ulaşılamaz olan sevgili tipi Ali Emîrî'nin divanında bazen kendisinden hesap sorulan bazen de haddini bilmesi gereken bir kişi olarak karşımıza çıkar. Hatta

sevgiliye karşı sitemini daha üst bir seviyeye çıkararak onu yetiştiren validesine de çıkıştığı görülür:

Meh-pâreler de 'âdet ü erkânı bilmeli

Öğretmemiş o vâlide-i bî-zekâ sana (Yazar- Arslan, 2020, 595)[2]

Şair, bir sonraki beyitte ise güzelliğin geçiciliğine dikkat çekerek o zaman yalvarma sırasının sevgilide olup sevgiliden intikamını alacağını şöyle ifade eder:

Hüsnün geçince ben alırım senden intikâm

Nahvet düşer bana o zamân ilticâ sana (s. 595)

Nükteli söyleyişleri ile dikkatleri üzerine çeken Ali Emîrî, sevgili yerine bu defa âşıkları hedef hâline getirir ve güzeli sevmeyenleri eşekzâde olarak niteler:

Seviyor der Emîrî bir güzeli

Güzeli sevmeyen eşekzâde (s. 1022)

Aşkı, âşık ve ma'şûku çeşitli benzetmeler yoluyla dile getiren Ali Emîrî, samimi üslubu ve bazen gülümseten yorumlarıyla okurların zihninde güzel bir kurgu bırakmaktadır. Aşağıda yer alan beyitte aşk derdini böylesine şaşılacak bir durum olarak bilmediğini söyledikten sonra sevgiliyi bir tabibe, kendisini ise hastaya benzeterek nabzına vâkıf bir tabib/sevgili bulamadığını ifade eder:

Derd-i 'aşkı böyle bilmezdim 'acîb

Bulmadım ben nabzıma vâkıf tabîb (s. 693)

Yukarıda görüldüğü üzere Ali Emîrî, şiirlerinde sık sık dile getirdiği hasta-tabib ilişkisini divan şiirimizde yer alan âşık-ma'şûk metaforu çerçevesinde işlemektedir. Aşağıdaki beyitte de bu hususu görmek mümkündür. Beyitte, sevgiliye seslenerek rakibin artık aşka isti'dadının olmadığını ifade ettikten sonra hastanın vefat ettiğini, bu yüzden de tabibe gerek kalmadığını samimi bir yorumla dile getirir:

Yok rakîbin 'aşka isti'dâdı terk et ey habîb

Hastamız artık vefât etmiş ne lâzımdır tabîb (s. 694)

Ali Emîrî'nin yukarıda zikredilen sıradışı âşık ve ma'şuku ele alan tasvirlerinin yanı sıra bazı şiirlerinde daha önce de değinildiği üzere şehvetin gölgesinden ve fiziksel temastan uzak, mecazî aşkın ilahî aşka inkılabı

[2] Çalışmamıza konu olan bu beyitler Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın hazırlamış oldukları "Ali Emîrî Dîvânı" adlı çalışmadan alıntılanmıştır (bk. Yazar-Arslan, 2020). Ancak divanda yer almasına karşın çalışmamızın mahiyeti gereği alıntılanan beyitlerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamış olup ayın ve hemze işaretleri yer almıştır. Söz konusu alıntılarda bundan sonra sadece beyitlerin yer aldığı sayfa numaraları verilecektir.

hususunda köprü vazifesi gören uzrî aşkı görmekteyiz. Ali Emîrî'ye göre aşkına şehvet karıştırmayan âşık, mahşerde korkusuz bir şekilde âyân olur. Ona göre asıl aşk, içerisinde şehvetin yer almadığı aşktır:

O 'âşık kim safâ-yı 'aşkına şehvet karışdırmaz

Felâket-hâne-i mahşerde de ser-bâz olur peydâ (s. 558)

Bir başka beyittte ise şair "*samimi aşk*" ifadesini kullanarak bize uzrî aşkın bir başka hususunu hatırlatmaktadır. Burada da uzrî aşka göndermede bulunur ancak yaşadığı çağda artık uzrî aşkın yok olduğunu ifade etmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte samimi aşk için şimdi cihanda destanın olmadığını, hakikî sevgi için de dostların kaybolduğunu/bulunmadığını söyleyerek üzüntüsünü dile getirmektedir:

Samîmî 'aşk içün şimdi cihânda dâstân ma'dûm

Hakîkî hubb içün devr-i zamânda dûstân gâ'ib (s. 649)

Şair, başka bir beytinde aşk ile aklın bir yerde birlikte olamayacağını söyledikten sonra tanık olarak meczup/divâne olan âşıkları göstermektedir. Beyte göre âşıklar, öteden beri sürüp gelen bir meczubiyet hâlindeler ve bu durum bize divan şiirinde yer alan *bezm-i elest / bezm-i ezel* mazmununu hatırlatır. Bu mazmun bilindiği üzere tasavvufta ve İslam edebiyatında sıkça işlenmektedir. İlahî aşkın, aşkınlık hâlinin ezelden ebede devam ettiğini, âşıklarda süregelen bir meczubiyet hâlinin var olduğunu anlatma bağlamında bu mazmun şiirlerde konu edilir. Hatırlatmak gerekirse mazmun "*Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben "Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)" buyurunca ruhlar "Kalû: Belâ (Evet sen bizim Rabbimizsin dediler)"* (Pala, 2004, 72) sözüyle ikrar vermiş olan insanoğlunun bu söze sadık kalması istenmektedir. Ayrıca bu olay Kur'ân'da Ârâf/172. âyette de anlatılır.[3]

Bir yerde karârı olamaz 'aşk ile 'aklın

'Âşıkları seyr eyle ki şeydâ olagelmiş (s. 870)

Aşağıda yer alan beyitte görüldüğü üzere şair aşkınlık hâlini bir başka boyuta taşır. Aynada kendi aksini gören âşık, aynadaki kişiyi tanıyamadığını dile getirerek ma'şûkun aşkıyla kendi benliğini unutan bir âşık imajı vermektedir. Bu durum aşkınlığın bir üst seviyesidir ki önceki beyittte bahsedilen şeydâlık hâlinin devamı niteliğindedir:

'Aksimi gördükde kimdir bilmedim âyînede

Kendimi 'aşkınla ol rütbe ferâmûş eyledim (s. 932)

[3] *Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir* Ârâf/172 (Altuntaş-Şahin, 2011, 187).

Şair, bir başka beytinde ise aşka seslenerek ruhlara can verenin aşk olduğunu ifade ettikten sonra aşkın kendisinin hakikat kâinatı yani insanoğlunun asıl yurdu olan gerçekler âlemi olduğunu ifade etmektedir. Beyitte şair, ayrıca âlemin var olma sebebi Allah'ın tanınmaya duyduğu muhabbete dair bir hadise göndermede bulunur. Söz konusu hadis şöyledir: *"Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır. Bu sözde "tanınma" mârifet, "isteme" de muhabbet kavramlarıyla ifade edilmiştir*" (Uludağ, 25 Haziran 2024). Muhabbetin kaynağı olarak da beyitte yer alan "ruhlara can veren ey aşk" ifadesiyle evveliyatta aşkın varlığına dikkat çeker. Nitekim "*Sûfîlere göre mutlak gayb olan Hak ilk önce sevgi şeklinde tecelli ettiği için buna "taayyün-i hubbî" veya "taayyün-i evvel" denilmiştir. Nûr-ı Muhammedî, hakîkat-i Muhammediyye ve akl-ı evvel gibi isimler de verilen bu tecellinin gaybdan şehâdete doğru açılım kazanmasıyla muhabbet bütün varlıklara ve zerrelere sirayet etmiş, onların özünü ve var olma sebebini oluşturmuştur. Varlığının aslı muhabbet olduğundan insan ancak muhabbet yolunu izleyip Hakk'ı ve halkı severek Allah'ın yakınlığına erebilir*" (Uludağ, 25 Haziran 2024). Söz konusu beyit ise şöyledir:

Sensin ervâha cân veren ey 'aşk

Kâ'inât-ı hakîkat olmuşsun (s. 903)

Ali Emîrî, bir başka beyitte ise Allah aşkı olmasa idi kâinatın bir zerresinin bile yaratılmayacağını ifade ederek tekrar bize yukarıda izahı bulunan "*Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır.*" hadisini hatırlatmaktadır:

Olmasa 'aşk-ı Huda perde-ber-endâz-ı likâ

Zerre-i kevn ü mekân olmaz idi cilve-pezîr (s. 346)

Aynı durum aşağıdaki beyit için de geçerlidir. Şair; yerde, gökte, deryada yer alan tüm mevcudatın yaratılışında aşk olduğunu çok güzel bir şekilde ifade etmektedir:

'Aşkdır nakş-bend-i mevcûdât

Yerde gökde havâda deryâda (s. 1021)

Divan şiirinin geleneksel üslubunda sıkça işlenen mecazî ve ilahî aşk, Ali Emîrî'nin şiirlerinde de kendine özgü bir üslup, teşbih ve tasvirlerle yer alır. Ayrıca Ali Emîrî, Allah aşkı başta olmak üzere peygamber aşkı, vatan ve millet aşkı, kitap ve ilim aşkını her fırsatta dile getirir. Ali Emîrî, ilahî aşkı kaleme aldığı beyitlerde yaratıcıyı idrak etme, yaratılış sırrını tefekkür etme ve aşkın mahiyetini anlama yolunda okurlara sorular sorarak bu minvalde farkındalık oluşturur. Örneğin, Ali Emîrî münacaat türünde yazmış olduğu ilk kasidede "*kimdir, nerden*" gibi sorularla okura Allah'ın kudretini, aşkın kaynağını bulma yolunda sorular sorar:

Kimdir cemâl-i dilberi tâkat-güdâz eden

'Uşşâk-ı zârı kim ediyor 'aşka mübtelâ (s. 198)

Şair, asıl ma'şûkun Allah aşkı olduğunu dile getirdikten sonra hakiki aşka ulaşma adına yine Allah'tan yardım dilemektedir. Bu isteğini aşağıdaki beyitte şöyle dile getirir:

Mahbûb-ı hakîkî bana 'aşkındır İlâhî

Lutf eyle ulaşdır beni mahbûbuma yâ Rab (s. 658)

Aşkı, mecazlar ve yeni bağlamlar vasıtasıyla her defasında alışılmışın dışında bir söylemle dile getiren Ali Emîrî, şiirlerinde yer alan aşka dair diğer tasavvurlar mecazlar ve benzetmeler ise aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır:

2.1. Vatan, Millet

Ali Emîrî, küçük yaşlardan itibaren ideali uğruna ilim tahsilinden asla vazgeçmemiş, dokuz yaşlarında iken beş yüzün üzerinde şiir ezberlemiş, on yedi yaşlarında Diyarbakır'ın kültür tarihini konu edinen "*Mir'atü'l-fevâid*" adlı eseri kaleme almıştır. İlmî birikimi ve üstün zekâsı ile dikkatleri üzerine çeken Ali Emîrî, devletin önemli kademelerinde almış olduğu görevleri hakkıyla yerine getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hayatını sürdüren Ali Emîrî; Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine tanık olmuş bir şahsiyettir. Bu dönemlerde bilindiği üzere Osmanlı'nın siyasî ve askerî üstünlüğü sona ererken yeni dünya düzeninde yeni siyasî otoriteler baş göstermiştir. Ali Emîrî de dönemin diğer aydınları gibi vatan, millet sevdasıyla bu minvalde yazılar kaleme almış, şiirlerinde ecdat yadigârı olan vatan ve millet aşkını işlemiştir (Arslan, 2023, 32-35).

Vatan aşkını vatan için çalışma aşkıyla özdeşleştiren şair, aşağıdaki beytin ilk mısrasında özelde kendine genelde ise tüm vatana seslenerek vatan sevgisiyle çalış, hünerli ol, der. Bir sonraki mısrada da yeni dünya düzeninde ilimsiz ve sanatsız olma, diyerek öğüt verir:

Hubb-ı vatanla sa'y et Emîrî hünerver ol

Bî-'ilm ü san'at olma cihân ol zamân değil (s. 922)

Şair, bir başka beyitte ise vatan aşkını vatana karşı vicdani bir borç olarak görmektedir. Şair, vatan aşkını bir nura benzetir ve bu nuru vicdanının gizli veya açıktan her zaman ve her şekilde sakladığını belirtmektedir:

Vatan 'aşkı gibi bir nûru vicdânım nihân saklar

Nihân saklar 'ayân saklar hulâsa her zamân saklar (s. 825)

Ali Emîrî, divanında yer alan bir gazelinde ise sevgiliyi tarif ederken gazelin son beytinde o sevgiliye âşık olduğunu ilan eder. Ancak sevgilinin vatan olduğunu açıkladıktan sonra bu sevgilinin hizmetinde canını ortaya koyacak bir hâlde çalıştığını dile getirir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

'Âşıkız bir güzele ya'nî Emîrî vatana

Cân ile sa'y ederiz hidmet-i cânânemize (s. 1018)

Şair, vatan ve millet sevgisinden bahsederken Osmanlı askerine olan derin muhabbetini de dile getirmeyi ihmal etmez. Şair, aşağıdaki beyitte Osmanlı askerine her zaman iyi, mesut olmaları adına iyi dilek ve temennilerde bulunur:

Âferîn olsun size ey leşker-i 'Osmâniyân

Var olun mes'ûd olun mesrûr olun her bir zamân (s. 1081)

Vatan ve millet sevgisini her fırsatta dile getiren Ali Emîrî, "*millet*" redifli gazelinde vatan ve millet için faydalı olma adına en iyi hususun vatan aşkıyla çalışmak, sanat icra etmek ve ilim tahsil etmek olduğunu defalarca tekrar eder. Millet yek-vücud hamiyyetle çalıştığı takdirde muvaffak olacağını, geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok âlim ve sanatkârların yetişebileceğini söyler. Gazelin son beytinde ise Ali Emîrî, bir uyarıda bulunanarak mevcut asrın gaflet içinde geçmesi durumunda kaleme almış olduğu şiiri mezaristanda yâd etmelerini vasiyyet eder. Söz konusu gazelin bir kısmı aşağıda yer almaktadır:

Hünerverler yetişsin san'at îcâd eylesin millet

Hamiyyetle çalışsın mülkü âbâd eylesin millet

Çıkar seyr et ne İbni Rüşdlerle İbni Sînâlar

Hele bir kerre 'azm-i râh-ı ecdâd eylesin millet

…

Vatan evlâdıyız hep dahli yokdur bunda edyânın

Çalışsın ittihâd-ârâ ile ad eylesin millet

'Umûmî bir uhuvvet hâsıl etsin nûr-ı 'ismetle

Bütün yek-dîgere şefkatle imdâd eylesin millet

Bu gafletle geçerse ey Emîrî 'asr-ı hâzırda

Mezâristân içinde nazmımı yâd eylesin millet (s. 703)

2.2. Şehît

Bilindiği üzere İslam inancına göre mü'min biri, Allah yolunda yapılan bir savaşta veya herhangi bir afette vefat etmesi durumunda şehit olur. Ayrıca ilim yolunda canını veren kişi de şehitlerden sayılır ve şehitler ise sorgusuz cennete gireceklerdir. Divan şiirinde bu durum aşk şehidi olarak karşımıza çıkar (Pala, 2004, 423). Ali Emîrî de bir beytinde aşk uğruna kendi canından

vazgeçtiğini "şehîd-i aşk" tamlamasıyla ifade eder. Şair, sevgiliden rakibin ismini unutup bir kenara atmasını isterken kendi canını ise aşkı uğruna feda edebileceğini dile getirir:

Ben şehîd-i 'aşkınım cânım fedâdır uğruna

Lutf edip nâm-ı rakîbi kûşe-i nisyâna at (s. 714)

2.3. Cibrîl, Hz. Yûsuf, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim Halîl, Mevlânâ

Ali Emîrî, aşka dair kullandığı mecazlar, tasavvurlar ve benzetmelerin yanı sıra şiirlerinde bazen tarihî ve dinî şahsiyetlere de telmihlerde bulunur. Örneğin şair, tasavvufa dair kaleme aldığı bir gazelinde yer alan aşağıdaki beyitte Cebrâil'i hatırlatarak aşk Cebrail'i tarafından kendisine verilen ebedî ömrünün varlığı nedeniyle yok olma tehlikesinden uzak olduğunu ifade etmektedir:

Bir hayât-ı sermedî vermiş bana Cibrîl-i 'aşk

Sâlimim endîşe-i mahv u tebâhımdan benim (s. 955)

Şair, başka bir beyitte Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesini hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere Hz. İbrahim, dönemin hükümdarı olan Nemrûd'un zulmüne rağmen inandığı kutsal değerlerden vazgeçmemiş ve bu durum sonunda Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına sebep olmuştur. Ancak söz konusu ateş Hz. İbrahim'i yakmak yerine Allah'ın emriyle soğumuş ve Hz. İbrahim'e herhangi bir zararı dokunmamıştır. Bu hadise Kur'ân'da Enbiyâ/66-70. âyetlerde yer almaktadır.[4] Divan şiirinde de çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla bu olaya telmihlerde bulunulur. Şair, söz konusu beyitte kıskanç/rakip olanlar ile Nemrûd'u bir tutarak onlara Allah'ın dostu Halilullah'ın aşk ateşini hatırlatıp vücutlarındaki ateşle dağlanmış yaraları gösterelim demektedir:

Hâside keşf edelim nâr-ı Halîl-i 'aşkı

Âteş-i dâğımızı gösterelim Nemrûd'a (s. 1013)

Ali Emîrî, bu defa Hz. Yûsuf kıssasına[5] dikkat çekerek aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıyı Hz. Yûsuf'un suçsuz olmasına rağmen düştüğü zindana/kuyuya ve orada çektiği sıkıntılara benzetmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte gam zindanında çekilen sıkıntıları sormaktaki amaç, Yûsuf'a bulunduğu bela kuyusunun mahiyetini anlattırmak mıdır, diyerek ilahî aşkın şiddetini Hz. Yûsuf'un kıssasıyla ifade etmeye çalışmaktadır:

---

[4] *İbrahim, şöyle dedi: "Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?" "Yazıklar olsun, size de; Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?" (İçlerinden bazıları), "Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin" dediler. "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol" dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük*. Enbiyâ/66-70 (Altuntaş-Şahin, 2011, 358).

[5] bk. Yûsuf/1-111. (Altuntaş-Şahin, 2011, 254-266).

Sicn-i gamda çekdigim ahvâli sormakdan garaz

Yûsuf-ı 'aşka belâ-yı çâhı söyletmek midir (s. 772)

Bir diğer beyitte şair, gök cisimlerinin yaratılış nedenini Hz. Muhammed'e duyulan sevgiye bağlamaktadır. Şair, burada hüsn-i talil sanatını üstün zekâsıyla güzel bir şekilde işlemektedir. Beyittte ay, güneş ve yıldızların Hz. Muhammed'in aşkıyla cezbeye tutularak yokluktan sıçrayıp tâ gökyüzüne yaslandığını samimi bir üslupla dile getirir:

Hilâl ü mihr ü encüm cezbe-i 'aşk-ı Muhammed'le

'Ademden sıçramış tâ künbed-i devvâra yasdanmış (s. 867)

Şair, aşağıdaki beyitte ise Mevlânâ'nın aşk sırrının kendinde âyân olduğunu, yaratılışın/tabiatinin aynasında Allah'ın feyzinin şimşek çakar gibi parıldadığını dile getirir:

Sende zâhirdir Emîrî sırr-ı Mevlânâ-yı 'aşk

Meşrebin âyînesinde berk urur feyz-i Hudâ (s. 550)

2.4. Kâbe, Kerbelâ, Ravza-i Lâhût, Zemzem, Selsebîl

İslam inancına göre kutsiyet atfedilen coğrafi yer, mekân veya doğal kaynakların isimlerine divan şiirinde de rastlamak mümkündür. Divan şairleri söz konusu kutsalları genellikle bilinen özellikleri çerçevesinde konu edinir veya mecazlar yoluyla anlatmak istedikleri duygu ve düşüncelerini destekleyen bir benzetim olur. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, Müslümanların kutsal ibadet yeri olarak bilinen Kâbe, bir yönüyle gerçek manada kutsal mekânı kastettiği gibi bir yönüyle sevgilinin gönlü/kalbi olarak düşünülmüştür. Nitekim divan şiirinde veya tasavvufta Kâbe ile müminin gönlü/kalbi bir tutulur (Pala, 2004, 245). Buna göre şair bu beytinde, ma'şûkun aşk Kâbe'sinde âşıkları fedâ etme niyetinde olduğunu, Allah'ın ona kuvvet vereceğini ve bu nedenle de niyetinden vazgeçmemesi gerektiğini dile getirir:

Ka'be-i 'aşkında 'uşşâkı fedâdır niyyetin

Niyyetinden dönme artık Hak verir kuvvet sana (s. 600)

Şair, aşağıda yer alan beyitte Müslümanlar açısından büyük bir matem ve hüzün yeri olan Kerbelâ hadisesine göndermede bulunur. Bu hadise, bilindiği üzere iki İslam ordusunun birbirleriyle savaşması, burada Hz. Hüseyin'in ve taraftarlarının öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (Uzun, 27 Haziran 2024). Bu üzüntüyü şair, aşk ile özdeşleştirir ve aşk Kerbelâ'sını benden sorma ki bu durum mahşeri titreten bir savaştır, şeklinde ifade eder:

Sorma benden Kerbelâ-yı 'aşkı âh

Mahşeri lerzân eder hengâmedir (s. 807)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte Allah'ın zâtına mahsus olan ilk ve en yüce âlem olarak bilinen âlem-i lâhûta yer verir. Burada şair kendi gönlüne

seslenerek ey gönül, aşkın ulûhiyet âlemi senin gezip dolaşacağın yerdir, sevgilinin boyu ise senin için bir mücevher fidanıdır der:

Ey gönül cevlângehindir ravza-i lâhût-i 'aşk

Kadd-i cânân sanki bir nahl-i mücevherdir sana (s. 603)

Bir diğer beyitte şair, Kâbe'nin yakınındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal suya yani zemzeme atıfta bulunur. Şair, burada ilahî aşk bağlamında aşkı zemzeme benzeterek kendisinin aşk zemzemini Hz. Ebû Bekir'in elinden içtiğini, Hz. Ali'nin elindeki bardakta da kevser suyunu bulduğunu söyler. Böylece şair, aslında tasavvuf ve dinî itikad yolunda rehber olarak kabul ettiği dinî şahsiyetleri dile getirmektedir:

İçmişim ben zemzem-i 'aşkı yed-i Sıddîk'den

Sâgar-ı dest-i 'Alî'de âb-ı kevser bulmuşum (s. 227)

Şair, başka bir beyitte ise "*selsebîl-i aşk*" ifadesini kullanarak İslam inancına göre cennette bulunduğuna inanılan içimi hoş bir pınarı yani selsebili ilahî aşk çerçevesinde ele alır. Aynı beyitte meyhane tasviri yaparak aslında feyiz kaynağı olan tekkeye veya gönüle işaret eder. Kadehler ise hakikatle dolan müminin gönlü olarak düşünülebilir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Kadehler reng alır hum-hâne-i feyz-i hakîkatden

O bezme selsebîl-i 'aşk olur sahbâ-yı istignâ (s. 633)

2.5. Âyet, Namâz

Ali Emîrî, şiirlerinde "*aşk*" kelimesini bazen dinî formlar ve kavramlar bağlamında kullanmayı tercih ederek şiirlerine tasavvuf penceresinden bakmamızı sağlar. Örneğin aşağıda yer alan beyitte şair, iyi dilek ve temennilerde bulunarak şöyle der: Sadakatle sürekli aşk namazına iyi niyet et ki namaz kıldığın mihrapta melekler uçuşsun.

Zîr-i mihrâbındâ pervâz eylesin lâhûtiyân

Sıdk ile dâ'im namâz-ı 'aşka hüsn-i niyyet et (s. 721)

Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin yüz güzelliğinin delillerini, aşk âyetini yine sevgilinin temiz yüzünden ezber yaptığını, yaşayış tarzı gereği de dost olarak okul çocuğu istediğini dile getirir:

Âyet-i 'aşkı ruh-ı pâkinden ezber etmege

Hem-demim bir tıfl -ı mekteb isterim meşreb bu yâ (s. 643)

2.6. Âb, Havz, Bahr, Deryâ

Bir canlının yaşabilmesi için temel ihtiyaçları başında yer alan su, divan şiirinde çeşitli benzetmeler ve mecazlar aracılığıyla sıklıkla işlenmiştir. Doğanın dört temel birleşeninden biri olan su divan şiirinde "âb", "mâ", "zülâl" şeklinde isimlendirilmiştir. Su, gerek hayatî öneminden gerekse temizlik, saflık ve duruluğu temsil etmesi bakımından divan şiirinde pek çok hayal

öğesine konu olmuştur. Su hakkında bazen müstakil şiirler kaleme alınmakla birlikte bazen de divan şiirinde suya dair telmihlere, gelenek ve göreneklere, atasözleri ve deyimlere, dinî ve tarihî şahsiyetlerle özdeşleştirmelere yer verilmiştir. Konumuz itibarıyla Ali Emîrî, aşağıda yer alan beytinde tezattan da faydalanarak aşkın şiddetini anlatma adına "âb-ı aşk"ı, "âteş-efrûz-ı muhabbet" olarak tanımlamaktadır. Yani aşk suyu ateşi alevlendiren bir muhabbettir, demektedir. Şair, ikinci mısrada ise daha önce söylediğini açıklayarak ben yağmur gibi çok ağladıkça yârimdeki hiddet o derece artmaktadır, der. Görüldüğü üzere divan şiirinde yer alan âşık ve ma'şûk için geleneksel olarak kabul gören rollere burada da şahit olmaktayız. Nitekim âşık daima sıkıntı çeken ama şikâyette bulunmayan taraf iken ma'şûk ise verdiği eziyetten âşığı sürekli tecrübe eden bir role sahiptir. Söz konusu beytimiz ise şu şekildedir:

Âteş-efrûz-ı muhabbetdir Emîrî âb-ı 'aşk

Eşk-bâr oldukça ben yârimde hiddet artıyor (s. 769)

Şair, diğer beyitte yine âşığın akan gözyaşlarını ve dolayısıyla sevgiliye kavuşma arzusuyla çekilen ıstırabı tasvir etmektedir. Şair bu beytinde göz, hasret gözyaşını gönülden alarak akar, aşk havuzunun kaynağı tek iken su yatağı/yolu ise ikidir, der. Ali Emîrî, aşk havuzunun kaynağı birdir derken kavuşma arzusuyla hüzünlenen gönüle, iki su yatağı/yolu ise iki gözden akan gözyaşlarına benzetir:

Dîde eşk-i hasreti dilden alır eyler revân

Havz-ı'aşkın menba'ı birdir iki mecrâsı var (s. 789)

Başka bir beyitte şair, aşkı deryaya benzetenlere inanmazken kendisini deryaya düşmüş bir hâlde bulduğunu ifade eder. Ancak aşkın cezbesinden olsa gerek düştüğü deryanın neresi olduğunu bilememektedir. Şairin, bu beyitte aşkı sonsuz ve bir o kadar da çetin bir okyanusa benzettiğini söyleyebiliriz:

'Aşk içün derlerdi deryâdır ben etmezdim kabûl

Şimdi ol deryâya düşdüm sorma deryâ nerdedir (s. 823)

Aşağıda yer alan mahlas beytinde ise şair, gönül çok büyük aşk denizine düştü ve öldü, sahili olmayan bu denizin her katresi kızıl endişedir, der. Şair burada kulzüm ve bahr kelimelerini ayrı kullanmasına rağmen bize Asya ile Afrika'yı birbirinden ayıran Bahr-i kulzüm yani meşhur Kızıldeniz'i de hatırlatmaktadır ki bu deniz divan şiirinde büyüklüğü ve sahili olmayan bir deniz olarak anılagelmiştir. Sahili olmayan aşk denizinin her katresinin endişe olması ise âşığın düşmüş olduğu aşkın şiddetini anlatmaktadır:

Öldü bahr-i a'zam-ı 'aşka Emîrî düşdü dil

Bî-kerân bir kulzüm-i endîşedir her katresi (s. 1033)

2.7. Şerbet

Şerbet, bilindiği üzere içimi hoş, tatlı bir içecek olup aşağıdaki beyitte aşk şerbeti şeklinde yer alır. Divan şiirinde ölümsüzlük suyu olarak adlandırılan âb-ı hayât, sözü edilen aşk şerbetine benzetilir. Beyitte ayrıca aşk şerbetini içmek için "sa'y edin" ifadesiyle bize Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y eden Hz. Hacer'in ve oğlu Hz. İsmail'in hatırası olan zemzemi hatırlatmaktadır (Küçükaşçı, 28 Haziran 2024). Dolayısıyla aşk şerbeti en az âb-ı hayât gibi önemli olduğu kadar zemzem gibi de faydalı bir içecek olarak karşımıza çıkar:

Şerbet-i 'aşkın denilmiş nâmına âb-ı hayât

Sa'y edin nûş etmege zîrâ ki hâsiyyetlidir (s. 769)

Bu beyitte ise şair, aşk şerbetini bir defa içenin temiz gönlünde şarap arzusu ne arar diyerek ilahî aşka telakki olanın dünyanın geçici heves ve arzularından uzak kaldığını dile getirir:

Şerbet-i 'aşkını bir kerre cihânda içenin

Dil-i pâkinde dahi hâhiş-i sahbâ ne arar (s. 799)

2.8. Âfitâb, Şems, Mihr, Arş, Cihân, Kâ'inât, Âlem

Ali Emîrî, Allah'a ve peygamberlere karşı hissedilen derin aşk terennümünü bazen gök cisimleri üzerinden örnekler vererek anlatır. Örneğin aşağıda bir na't-ı şerîften alınan beyitte güneşe insanî vasıflar vererek onun gökyüzünde kalender-meşreb/mütevazı bir şekilde dolaşmasını Hz. Muhammed'in aşkından ötürü olduğunu ifade eder:

Devr eder âfâkı durmaz böyle bî-sabr u karâr

Hep senin 'aşkınla olmuşdur kalender âfitâb (s. 213)

Aynı şiirin başka bir beytinde ise şair, tekrar Hz. Muhammed'i kastederek senin aşk derdinden yorgun düşen gönül hastaları, ay senin yastığın, güneş ise yatağın olsa dahi rahatlamazlar, diyerek peygamber aşkıyla hemhâl olanın gönül rahatlığına eremeyeceğini anlatmak ister:

Derd-i 'aşkınla senin bî-tâb olan dil-hastagân

Râhat etmez mâh bâlîn olsa pister âfitâb (s. 214)

Şair, aşağıdaki beyitte âşığın bir aşk güneşinin özleminden şaşkın olduğunu, onun gizli, belirsiz bir şekilde dönüp durmasının ise bu şaşkınlığından kaynaklandığını anlatır:

O da ser-geştedir bir şems-i 'aşkın iştiyâkından

Rümûz-ı mübhem-i gerdûn-ı gerdân anlaşılmışdır (s. 809)

Başka bir beyitte şair, gökteki güneşin aşk pençesine esir olmayan kişi, bela tedbirlerinden yolunu bulamaz, der. Görüldüğü üzere şair, ilahî aşk esiri olmanın kötü bir durum değil de kişinin olası tehlikelere karşı tedbir

düşünmeden yol alabileceğini, hedefe ulaşabileceğini ifade eder. Başka bir deyişle aşk ile Allah'a tevekkül edenin gönlü rahat olur, karşısına çıkabilecek tehlikelere karşı tedbir almaya ihtiyacı kalmaz:

Olmayan pençe-i mihr-i felek-i 'aşka esîr

Edemez kendini reh-yâb-ı belâ-yı tedbîr (s. 346)

İslam inancına göre göğün en yüksek katı olan arş, mana boyutuyla Allah'ın kudretinin tecelli ettiği yer olarak bilinir. Ayrıca tasavvuf anlayışına göre müminin gönlü de arş, yani tecelli yeri olarak kabul edilir. Aşağıdaki beyitte şair; yücel çünkü aşk arşı senin aşağında/alçak yerde kalmıştır, der. Bunun sebebini ise sonraki mısrada şair, âşığın tekebbür, naz ve kanaat etme yüceliğine bağlamaktadır:

Bülend ol rütbe 'arş-ı 'aşk kim dûnunda kalmışdır

Revâk-ı nâz ü nahvet kubbe-i bâlâ-yı istignâ (s. 632)

Divanda yer alan bir gazelde, aşkın hâkim olduğu kâinatta yerin, gökyüzünün ve gök cisimlerinin tamamıyla olumlu yönde değiştiğini anlatan güzel bir beyitle karşılaşmaktayız. Şair söz konusu beyitte; aşk dünyasında yer ve göğün başka bir şekilde göründüğünü; yıldızların, canlıların, ufkun, doğu ve batının tamamının başka olduğunu dile getirir. Bu durum kişinin bulunduğu ruh hâlinin dışa yansıması olarak da algılanabilir. Nitekim kişi aşkla kâinatı algılar ve hayata aşkla bakarsa kâinatın tamamı da kendisine olumlu yönde yansır. İlgili beyit şöyledir:

Nücûmu enfüs ü âfâkı şark u garbı hep başka

Cihân-ı 'aşka olmuş başka arz u âsumân peydâ (s. 560)

Şair, okuru tefekküre sevk eden "seyr et" redifli gazelinin bir beytinde, aşk kâinatına gelip bülbülleri ve gülistanı seyr etmeyi tavsiye etmektedir. Bilindiği üzere divan şiirinde gül ve bülbül, ma'şûk ve âşığı simgelerken aynı zamanda gülistanın kendisi dünyaya işaret etmektedir. Bülbül ise dünyanın faniliğine aldanan insanoğlu olabilir. Nitekim aynı gazelin makta beytinde "Emîrî, dünyanın süsüne aldanma, ebedî olan aynayı seyr et." diyerek nasihatte bulunur. Söz konusu beyitler ise aşağıda yer almaktadır:

Gel sâha-i kâ'inât-ı 'aşka

Bülbülleri gülsitânı seyr et (s. 726)

Aldanma Emîrî nakş-ı dehre

Âyîne-i câvidânı seyr et (s. 726)

Ali Emîrî, bir diğer beyitte kendine seslenerek aşk âleminin nevrûzunu yani baharını yaşamadığını, âşığın/kendisinin rengi ise hazan yaprağının rengine benzediğini dile getirir:

‘Âlem-i ‘aşkın Emîrî görmedin nevrûzunu

Rengi benzer ‘âşıkın berg-i hazânın rengine (s. 995)

Başka bir beyitte ise âşığın ma’şûka yakınlığı ve uzaklığını aşk âleminin yaz ve kış mevsimlerine benzetmektedir:

Geh karîn-i vasl olur ‘âşık gehî mehcûr-i yâr

‘Âlem-i ‘aşkın dahi sermâ ile germâsı var (s. 789)

2.9. Bâğ, Gülşen, Gülzâr, Sahra

Divan şiirinde genellikle âşık ve ma’şûkun bulunduğu yer olarak tasvir edilen gülşen, gülzar ve bağ bazen dünyayı, cenneti bazen de baharın gelişini anlatma adına kullanılır. Ali Emîrî, bir beytinde aşk bağının cennet bahçesinden bir farkının olmadığını, bir tarafta çiçeklerin diğer tarafta ise ırmakların yer aldığını anlatır:

Farkı yokdu bâğ-ı ‘aşkın ravza-i firdevsden

Bir taraf üşkûfeler bir yanda cûlar var idi (s. 1047)

Şair, aşağıdaki beyitte bu defa “gülşen-i aşk” tamlamasını kullanır. Beyitte yer alan gül ve bülbüle ise insana ait vasıfları kazandırarak teşhis sanatından faydalanır. Şairin yaptığı tasvire göre gül, öten/konuşan bülbülde havadis bulunabilir diye aşkın gül bahçesindeki sedirine oturmak için çabalar. Şair gülü yani sevgiliyi meraklı birine benzeterek aşkın gül bahçesinin sedirine yani bülbülün/âşığın gönül bahçesinin başköşesine yerleşme telaşında olduğunu betimler:

Gül ‘azm ede mastaba-i gülşen-i ‘aşka

Belki bulunur bülbül-i gûyâda havâdis (s. 740)

Aşağıda yer alan mahlas beytinde şair kendine seslenerek benlik olmadan yâr gibi ebedîyiz, aşkın gül bahçesinde yürüyeniz, der. Burada yer alan “gülzâr-ı aşk” tamlamasıyla şairin, benlik kaygısı olmadan Allah’ı dost edinip gezilen dünyayı veya cennet bahçesini işaret ettiğini söylemek mümkündür:

Mânend-i yâr-ı bâkîyiz ammâ ki bî-vücûd

Gülzâr-ı ‘aşk içinde Emîrî revendeyiz (s. 861)

Şair, aşkta çekilen sıkıntıları anlatma adına bu defa “aşk sahrası” ifadesiyle aşkı ıssız bir çöle benzetir. Beyitte şair, ey Allah’ım aşk çölünde her taraftan kulağıma sevda zincirinin dehşetli sesi gelmektedir, diyerek hem aşka olan esaretini hem de aşkın hissettirdiği korkuyu ifade eder:

‘Aşk sahrâsında yâ Rab her tarafdan gûşuma

Dehşet-i âvâze-i zencîr-i sevdâdır gelen (s. 980)

2.10. Şehr/Şehir, Memleket, Mahzen, Lâne

Bir ülkenin idarî ve mülkî bakımdan en büyük toplu yerleşim alanı olan şehir, divan şiirinde sevgilinin veya aşkın diyarı olarak karşımıza çıkar. Ali Emîrî, divanında yer alan bir beytinde aşk şehrini ebedi yaşanacak memlekete yani cennete benzetir. Şair beyitte ebedî âleme sefere gitmenin çok fazla sürmeyeceğini, aşk şehrini bularak tehlikeli yollarda gitmenin uzun süreli olmayacağını dile getirir. Ayrıca dünya hayatının zahmetinin yanı sıra kısalığına ve ahiret yurdunun ise ebedîliğine dikkat çeker:

Ederiz bir ebedî mülke sefer çok sürmez

Şehr-i 'aşkı buluruz râh-ı hatar çok sürmez (s. 850)

Başka bir beyitte Ali Emîrî, biz aşk memleketinin padişahına kul köleyiz, onun saltanatının huzurunda gidenleriz/koşanlarız, der. Şair, yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitte de ebedî yurda göndermede bulunur:

Biz pâdişâh-ı memleket-i 'aşka bendeyiz

Pîş-i rikâb-ı saltanatında devendeyiz (s. 861)

Aşağıda yer alan beyitte şair, kuş yuvasını aşka benzetir. Bu aşk yuvasına ise divan şiirinde mazmun olarak yer alan hümâ kuşunun konduğunu söyler. Bilindiği üzere hümâ, Kafdağı'nda yaşadığı kabul edilen ancak gölgesinin bile bir kimsenin üzerine düşmesiyle o kimsenin başına devlet/talih kuşunun konacağına inanılan efsanevî bir kuştur (Pala, 2004, 216). Şair beyitte, aşk yuvamıza hümâ/talih kuşu kondu, bugün efsanemize/aşk maceramıza hakikat geldi, der. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Lâne-i 'aşkımıza kondu Hümâ-yı ikbâl

Geldi bir şekl-i hakîkat bugün efsânemize (s. 1021)

Şair, divanda yer alan gazelin mahlas beytinde sevgilinin güzellik unsurlarının gizlendiği yeri aşk mahzeni/ aşk hazinesi olarak betimler. Sevgilinin dişleri hazine gibi saklanmış incilere benzetilir. Sevgili güldükçe o değerli hazineyi gözetlemek de âşığa düşer. Şair beyitte, Emîrî artık aşk mahzeninin gözetleyeni/bakanı oldum, sevgilinin gülüşü bana gizlenmiş incileri gösterir, der.

Nâzır-ı mahzen-i 'aşk oldum Emîrî artık

Gösterir hande-i cânân dür-i meknûnu bana (s. 594)

2.11. Âteş, Nâr, Sûzân, Şu'le, Sûhte

Divan şiirinde ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ıstırabını, çektiği sıkıntıları anlatma adına sıkça kullanılan bir mazmun olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşığın ma'şûka duyduğu hasret genellikle yakıcı hatta yok edici ateş şeklinde şiirlerde dile getirilir. Aşkını gizlemeye çalışan âşık her ne kadar makbul olsa da aşk ateşini gönlünde saklayamaz ve bazen gökyüzüne yükselen bir âh olarak yedi kat feleği yakar ama yine de ma'şûkuna sesini duyuramaz.

Renk itibarıyla ateş, bazen sevgilinin yüz güzelliği unsuru olarak da tasvir edilir ki bu durum âşık için ölümcül bir hâle gelebilmektedir. Nitekim âşık bir pervâne gibi mum ışığına yani sevgiliye yaklaştıkça yanar kül olur ve çoğu zaman bundan şikâyetçi değildir.

İncelememize konu olan Ali Emîrî'nin divanında da durum çoğu zaman böyledir. Divanda yer alan aşağıdaki beyitte Ali Emîrî, aşkı tanımlarken âlemi yakıcı alevlerle kasıp kavuranın aşk olduğunu, tedbir ve düşünceleri altını üstüne getiren bir âfet olduğunu söyler. Söz konusu beyit ise şöyledir:

'Aşkdır âteş-i sûz-efgen-i kayd-ı 'âlem

'Aşkdır âfet-i berhem-zen-i re'y ü tedbîr (s. 346)

Şiirlerinde çoğu zaman aşk ile yakıcı ateşi bir tutan Ali Emîrî, "nedir" redifli gazelinin bir beytinde yine aynı şekilde aşk ile ateşi özdeşleştirir. Kaleme aldığı bu beyit bize ayrıca üslup olarak Şeyh Galib'in "âteş" redifli beytini de hatırlatmaktadır.[6] Şair beyitte, derdim ateş, aşkım ateş, ümitsizliğim ateş aman medet; bir avuç çöpe/süprüntüye yakıcı sevda nedir, der. Görüldüğü üzere şair, dünya hayatına dair her şeyi bir avuç süprüntü olarak görmekte ve verdiği değer bakımından kendini sorgulamaktadır:

Derdim âteş 'aşkım âteş ye'sim âteş el-amân

Bir avuç hâşâke böyle âteşîn sevdâ nedir (s. 835)

Ali Emîrî, bir diğer beyitte ise ateşe su serpilmesi durumunda ateşten dumanın çıkması gibi aşk ateşine düşmüş bir âşığı teselli etmeye gidilirse onun âh edeceğini söyler. Şair bu beyitte, âşığı tamamen ateşin kendisi olarak görmekte, gözyaşlarını ise ateşe serpilen su olarak tasvir etmektedir. Bilindiği üzere divan şiirinde kullanılan "âh" mazmunu çoğu zaman âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman şeklinde tasavvur edilir. Ali Emîrî de aşağıdaki beyitte bu mazmunu çok güzel bir şekilde işlemektedir:

Verirsen âteş-i 'aşka tesellî âh eder 'âşık

Olur su serpilirse âteşe zîrâ duhân peydâ (s. 561)

Şairin divanında aşk ateşi benzetimleriyle yazılmış pek çok beyte rastlamak mümkündür. Ancak tamamını burada veremeyeceğimiz için genellikle üslup ve tasavvur bakımından dikkat çekici olan beyitleri ele almaya çalıştık. Bunlardan biri de aşağıda yer alan beyittir. Şair, bu beyitte aşk ateşiyle yanan aşığın kendi hâlinden gayet memnun olduğunu, ateşin etrafında dönen pervane gibi şen olduğunu dile getirir:

Âteş-i 'aşk ile yandıkça safâ kesb ederiz

Degmesin kimse bizim neşve-i pervânemize (s. 1018)

[6] Söz konusu beyit şöyledir: "*Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûy-bâr âteş / Semender-tıynetân-ı aşka besdir lâle-zâr âteş*" (Okcu, 2011, 449).

Ali Emîrî, "ateş" kelimesinin müteradifi olan "nâr" kelimesini de aşk bağlamında beyitlerinde sıkça kullanır. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, bütün dünyayı güzellik mumuyla/aleviyle pervane eden ma'şûkuna, ay ve güneşe bakarsam senin aşk ateşinden daha hayırlı, kutlu değildir, der. Böylece sevgilinin etrafa saçtığı güzellik nurunu ay ve güneşin yaydığı ışıktan daha yararlı ve parlak olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca mazmun olarak kullanılan ve klasik Türk edebiyatında pek çok şair tarafından kaleme alınan "Şem' ü Pervâne" mesnevisine de telmihte bulunur. Söz konusu beyit şöyledir:

Hilâl ü şemse baksam nâr-ı 'aşkından değil eymen

Bütün dünyâyı şem'-i hüsnüne pervâne etdin hep (s. 683)

Şair, başka bir beytinde yine "Şem' ü Pervâne" mesnevisine telmihte bulunarak âşığa pervânenin mesnevideki yer aldığı rolü verir. O da pervâne gibi aşk ateşiyle yanmaktan memnun hatta sevgilinin yakıcı aşkından lezzet almaktadır:

Pervâne gibi derdine yanmakda safâ var

'Aşkınla olur 'âşık-ı sûzân mütelezziz (s. 766)

Bir diğer beyitte şair, gam karanlığında yolunu aydınlatacak, ona rehber olacak asıl ışığın ma'şûkun aşk alevi olduğunu dile getirirken âlemi aydınlatan ay ışığını istemediğini belirtir:

Şâm-ı gamda şu'le-i 'aşkın delîlimdir benim

Pertev-i 'âlem-nümâ-yı mâh-ı tâbân istemem (s. 941)

Ali Emîrî, bu beyitte ise yanıp kül olmuş âşığa cennet ve cehennemin bir olduğunu, sevgiliden ayrılan ölü için cehennemin bir teselli yeri olduğunu söyler. Çünkü âşık için sevgiliden ayrılık, cehennemin ta kendisidir:

Bir gelir sûhte-i 'aşkına nîrân ü cinân

Mürde-i hecrin içün cây-ı tesellâ dûzah (s. 756)

2.12. Bâde, Câm, Cür'a, Mînâ, Mest, Bî-hûş

Kelime anlamı şarap, içki, mey olan bâde, içenlerin aklını başından alması, sarhoş etmesi bakımından divan şiirinde çoğu zaman kişiyi kendinden geçiren aşkla bağdaştırılmaktadır. Divan şiirinde çoğu zaman bâdenin içine konulduğu câm, kadeh, mînâ gibi kelimeler söylenerek bâde, şarap, mey kastedilir. Bu minvalde gerek mecazî gerek ilahî aşk formlarında bâde kelimesi ve müteradifleri mecaz ve benzetmeler yoluyla sıkça işlenerek âşıkın ma'şûka veya fenâfillah makamına erişmesinde açıklayıcı bir vasıta olmuştur. Tasavvufta içenleri mest eden bâde, mecaz anlam kazanarak bazen ilim, zikir, şükür, sadakat vs. olurken bazen de mürşidden alınan bir himmet olarak da algılanabilmektedir. Tasavvuf yolunda makbul olan ise aşk badesiyle sarhoş olmak, kendinden geçmektir ki bu makam fenâfillah olarak bilinir.

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte dünya hayatındaki sarhoşluğun mahşerde de devam edeceğinden korkmaktadır çünkü aşk badesinin her damlasının ilaç olduğunu samimi üslubuyla dile getirmektedir:

Korkarım mahşerde de olmam Emîrî hûş-yâr

Bâde-i 'aşkın ki dârû-rîşedir her katresi (s. 1035)

Bir diğer beyitte ise şair, aşk bâdesi/şarabı kastedilerek her damlası kudret üzümünün özü olduğu için aşk bardağının bir yudumu bin aşığı sarhoş eder, der. Böylece şair, içilen aşk şarabının tesirini çok güzel bir şekilde anlatır:

Câm-ı 'aşkın cür'ası bin 'âşıkı ser-mest eder

Zübde-i engûr-ı kudret-rîşedir her katresi (s. 1031)

Şair, divanında yer alan bir gazelde Hz. Muhammed'e olan derin muhabbetini dile getirirken mahlas beytinde sevgisini şöyle ifade eder: Emîrî, senin bir yudum aşkınla mest ve şuurunu kaybetmiştir, ey şahlar şahı kusuru çoktur, onu affet. Şair, bu beyitte tasavvuf yolunda hissettiği aşkı, bir yudumuyla âşığı mest eden, kendinden geçiren bir içeceğe benzetir:

Emîrî cür'a-i 'aşkınla mest-i bî-şu'ûr olmuş

Onu 'afv et kusûru çokdur ey şâhenşeh-i yektâ (s. 544)

Şair, aşağıdaki beyitte ise kendisinin sevinç aydınlığını aşkının göz alıcı şarap bardağı olmasına bağlamaktadır. Aynı beytin ikinci mısrasında Hz. Süleyman'a telmihte bulunarak Hz. Süleyman'ın gül mührünün mutluluğu, kanaat şarabıdır, der. Görüldüğü üzere şair, "revnak-ı mînâ-yı 'aşkım" ifadesiyle aşkı göz alıcı şarap bardağına benzeterek içildiği takdirde kişiye müskirat hissi veren, neşe saçan bir kişiliğe büründürmektedir. Söz konusu beyit şöyledir:

Neşât-efrûz-ı tab'ım revnak-ı mînâ-yı 'aşkımdır

Gül-i mühr-i Süleymân-ı safâ sahbâ-yı istignâ (s. 634)

Ali Emîrî, başka bir beyitte, aşk sarhoşluğuna dikkat çeker. Şair beytin ilk mısrasında, ârifler hayret içinde dehşete düşmüş iken âşıklar ise aşkın sersemi/sarhoşudur, der. Bir sonraki mısrada ise bu ibret verici dünyada mest olmayan kimdir diyerek kâinatın yaratılışı karşısında aklın âcizliğini gözler önüne sermektedir:

'Ârifân medhûş-ı hayret 'âşıkân bî-hûş-ı 'aşk

Olmayan kimdir bu 'ibret-hâne-i imkânda mest (s. 727)

Bilindiği üzere ömrünü ilme ve milletinin hizmetine adayan Ali Emîrî, vefatına kadar herhangi bir evlilik gerçekleştirmemiştir. Ancak divanında kimi zaman divan şiiri geleneğine uyması adına mecazî aşkı işlediği, hatta sevgilinin güzellik unsurlarını başarılı bir şekilde yorumladığını söyleyebiliriz. Örneğin şair, sevgiliye dair yazmış olduğu bir gazelindeki mahlas beytinde sevgiliyi

konuşturur ve kendisinin aşk sarhoşu olma durumunu kabul etmenin mutluluğunu çok tatlı bir üslupla anlatır. Şair, sevgilinin neşelenmesinin sebebini ise yine kendi yazmış olduğu şiirlere bağlar. Beyit şöyledir: O ay yüzlü sevgili ben şimdi anladım, sen benim aşkımın sarhoşusun çünkü ey Emîrî senin şiirlerin bana neşe verdi, dedi.

Şimdi bildim mest-i 'aşkımsın dedi ol meh-likâ

Neş'e verdi ey Emîrî çünkü eş'ârın bana (s. 586)

2.13. Meyhâne, Humhâne, Meykede, Meclis

Divan şiirinde meyhâne, humhâne, meykede ve meclis gibi yerler içkili mekân, âşıkların toplanma yeri veya bir virâne olarak tasvir edilir. Bu mekânlarda yer alan kişiler ise âşıkların yanı sıra içkiyi dağıtan kişi sâkî, meyhaneci ise pîr-i mugândır. Tasavvufi mecrada bir sembol veya mazmun olarak kullanıldığında bu yerler tekke veya dergâh olarak betimlenirken şahıslar ise mecaz anlatımlarla mekâna gelenlerin gönlüne Allah sevgisini sunan kişiye sâkî, ilahî aşk şarabını dağıtan insan-ı kâmil pîr-i mugândır. Söz konusu mekânlar, aşk benzetimleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte Ali Emîrî, ey aşk meyhânesinin sâkîsi bana bir kadeh sun ki gönlümden dünyaya dair acıları, sıkıntıları temizleyeyim, der. Görüldüğü üzere aşk ile meyhâne mecaz anlatımla bir tutularak kendinden geçme ümidi ile sâkîden içki istenilmektedir:

Bir kadeh sun bana ey sâkî-i mey-hâne-i 'aşk

Edeyim sîneden âlâm-ı cihânı tathîr (s. 347)

Bir başka beyitte ise şair, pîr-i mugânın himmetini inkâr etmemesini çünkü kendisini aşk meyhânesine çeken kişinin tekrar pîr hazretlerinin olduğunu ifade eder. Şair, bu beyitte pîr-i mugândan alınan himmete işaret etmesine bakılırsa ilahî aşktan ve dolayısıyla tekkeden bahsettiği muhtemeldir:

Emîrî eyleme pîr-i mugânın himmetin inkâr

Seni mey-hâne-i 'aşka cenâb-ı pîr çekmişdir (s. 768)

Şair, bir diğer beyitte aşk meyhânesinin feyzi yine coştu, bahar olduğu için bütün insanlar ve canlılar mest oldu, der. Görüldüğü üzere bu defa baharın gelişi ile doğanın tekrar hayat bulması ve bu doğanın yaratılışına hayran kalanların kendinden geçmesini resmeden güzel bir beyitle karşılaşmaktayız. Buradaki "hum-hâne-i aşk" tabiatın kendisidir.

Hum-hâne-i 'aşkın yine cûş eyledi feyzi

Zîrâ ki bahâr oldu bütün ins ile cân mest (s. 710)

Ali Emîrî, aşk sarhoşluğunu bir diğer beyitte ise şöyle dile getirir: Biz aşk meyhânesinin şarabının sarhoşuyuz öyle ki gündüz ve gecenin geçişini fark etmeyiz. Şair, dolaylı yönden dünya hayatının sarhoşluğuyla ömrün geçişinin farkında olmadığımızı ifade etmektedir:

Mest-i şarâb-ı meykede-i ʻaşkız öyle kim

Fark etmeyiz güzâriş-i rûz u leyâlimiz (s. 857)

Şair, bir beytinde ise mükellef bir aşk meclisinde olması gerekenleri sıralamış. Beyit şöyledir: Ey Emîrî mürettep bir aşk meclisinin gereği olarak kadeh, bâde ve yâr isterim.

Ey Emîrî hem kadeh hem bâde hem yâr olmalı

Meclis-i ʻaşkı müretteb isterim meşreb bu yâ (s. 644)

2.14. Ârâmgâh, Hânkâh, Tâ'atgâh

Kelime anlamı, dinlenecek yer, mekân olarak bilinen ârâmgâh, aşağıdaki beyitte "ârâmgâh-ı ʻaşk" tamlamasıyla aşk yeri, aşk mekânı olarak ele alınmıştır. Şair, beyitte sevgiliye seslenerek senin köyünün/mahallenin köşesini aşk yeri yaparsak acaba o işveli sevgiliyi görür müyüz, der. Bilindiği üzere divan şiirinde sevgilinin mekânı genellikle "kûy" olarak adlandırılır. Ali Emîrî de o yerin köşesini aşk mekânı yapıp sevgiliyi görme ümidindedir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Etsek kenâr-ı kûyunu ârâmgâh-ı ʻaşk

Bilmem o yâr-ı ʻişve-edâyı görür müyüz (s. 859)

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin kapı eşiğini aşk mescidi olarak tasavvur etmektedir. Burada secdeler, baş eğmeler var diyerek sevgiliye karşı hürmeti ve muhabbeti anlatmaya çalışmaktadır. Kapı eşiğinde bekleyen âşık, sevgilinin yüzüne bakmaktan çekinerek ona karşı mahcubiyetini şair, baş eğmeler, ve secdeler olarak betimler. Beyit şöyle: Gönül alan sevgilinin eşiği aşk mescidi olmuştu, orada secdeler, baş eğmeler vardı.

Âsitân-ı dil-rübâ olmuşdu tâʻatgâh-ı ʻaşk

Secdeler rû-ber-zemînler ser-fürûlar var idi (s. 1048)

Bir başka beyitte ise aşkı dergâha, tekkeye benzetir. Şair beyitte, aşk tekkesinin öyle bir dervişi oldum ki kulağıma söylenen tehlillerin, zikirlerin şevki bana yâ hû nidâsı verir, der. Görüldüğü üzere bu beyitte âşık, aşk tekkesinin zikreden dervişi olarak tasvir edilir:

Hânkâh-ı ʻaşkın oldum öyle bir dervîşi kim

Gûşuma tehlîl-i şevki naʻra-i "yâ hû" verir (s. 814)

2.15. Tabîb, Bîmâr, Şifâ, Marîz, Hasta, Hastagân

Ali Emîrî, daha önce de ifade edildiği üzere hasta-tabib ilişkisini bazen âşık-ma'şuk bağlamında ele alırken bazen de aşk doktoruna başvuran bir âşığın hazin sonunu kaleme alır. Aşağıdaki beyitte de bu hususu görmek mümkündür. Şair, bu beyitte aşk derdine düşen ve sevgilisine kavuşma ümidi olmayıp devası olmayan bir âşığı tasvir eder. Söz konu beyit şöyledir: Bir aşk tabibi nabzıma baktı ve şöyle dedi, şifa bulmanın çaresi ancak canını terk

etmektir. Görüldüğü üzere âşık canından vazgeçmesi durumunda şifa bulabileceği anlatılır:

Bir tabîb-i 'aşk Emîrî nabzıma bakdı dedi

Terk-i cân etmekdir ancak çâre-i sıhhat sana (s. 600)

Şair, aşk derdinin devasının bir yerde yazılı olmadığını tasdik ettirmek için de Ebû Ali İbn Sinâ'nın *Şifâ* adlı eserini örnek olarak gösterir. Beyitte şair, aşk şifasını Ebû Ali İbn Sinâ Şifâ'sında yazmaz, aşk derdinin hastasına deva acaba nerededir, der:

Yazmaz şifâ-yı 'aşkı Şifâ'sında Bû-'Alî

Bîmâr-ı derd-i 'aşka devâ nerdedir 'aceb (s. 673)

Ali Emîrî, bir başka beyitte aşk hastalığının dünyada devasının olmadığını, âşığın ancak terk-i cân ile deva bulabileceğini anlatır. Beyit ise şöyledir: Âciz olan doktorlar nabzıma bakınca dünyada aşk hastalığı için ilaç olmadığını anladılar.

Bakınca nabzıma 'acz-i tabîbân anlaşılmışdır

Marîz-i 'aşka yok dünyâda dermân anlaşılmışdır (s. 809)

Bir başka beyitte şair; iyileşmesi imkânsız olan aşk hastası benim, iyileşme ümidinden artık vazgeçmekteyim, der.

Benim ol sıhhati nâ-kâbil olan hasta-i 'aşk

Tab'ım olmakdadır ümmîd-i şifâdan fârig (s. 890)

Aşağıdaki beyitte ise şair, aşk hastalığına yakalanan âşıkları ma'şûkun geçtiği yolda yatarak betimlemektedir. Sevgilinin bir bakışıyla hayata tutulan âşıkları, susuzlukla mücadele eden Kerbelâ sakinlerine benzetir:

Reh-güzârında yatan 'uşşâka eylerse nigâh

Hastagân-ı 'aşka sanki Kerbelâ'da su verir (s. 814)

2.16. Derd, Belâ, Gam, Mecrûh, Zahm, Cefâ, Hâtır-şikest

Divan şiirinde dert, belâ, gam, keder ve cefâ âşığın yakasını bırakmadığı ama aşığın da çoğu zaman onlarla hemhâl olmayı istemekten geri durmadığı durumlardır. Şiirlerde genellikle aşkı anlatma amacıyla aşkın tezahürü olarak karşımıza çıkan dert, belâ, gam, keder ve cefa gibi olumsuzluklar; mecazlar ve benzetmeler yoluyla şiire konu edilir. Âşık için aşk derdi genellikle hem zehir hem panzehirdir.

Aşağıdaki beyitte şair, dert ve gamın tarif edilemeyeceğini, bu derdi yaşayan kişinin hissedebileceğini telmihler yaparak anlatır. Şair beyitte, ne aşk derdini resmetmek için Behzâd ortaya çıkar ne de gam dağını yerinden sökmek için Ferhat belirir, der. Böylece meşhur minyatür sanatçısı Behzâd ile sevgilisine ulaşmak için dağları delen Ferhat'a telmihte bulunur:

Ne derd-i ʻaşkı tersîm etmeğe Behzâd olur peydâ

Ne kühsâr-ı gamı kalʻ etmeğe Ferhâd olur peydâ (s. 556)

Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin aşk belasını gece ve gündüz vakitlerinde yaşadığı hâlleri anlatarak dile getirir. Şair, gecem dehşet verici bir okyanus, gündüzüm ise hayret verici bir ayna; benim için sevgilinin aşk belası gece ve gündüzün âfetidir, der:

Gecem deryâ-yı dehşet gündüzüm âyîne-i hayret

Belâ-yı ʻaşk-ı dilber âfet-i leyl ü nehârımdır (s. 778)

Dert ve gam âşık için bazen mutluluk verici bir hâl olur. Bunun nedeni ise vuslat yolunda aşk derdine tahammül edemeyen, her zaman şikâyette bulunan âşık, sevgiliye kavuşamaz. Aşk derdiyle hoş olan âşık muradına erer. Nitekim aşk derdinden vazgeçen kişi ise âşık olamaz. Aşağıda yer alan beyte baktığımızda da aşk derdinden oldukça mesut bir âşık profili görmekteyiz. Şair beyitte, aşk gamı ve derdi gönlümü mesken edeli, içinde ziyafet olan bir haneye benzer, der:

Derd ü gam-ı ʻaşk eyleyeli sînemi mesken

Ol hâneye benzer ki ziyâfet var içinde (s. 998)

Bir diğer beyitte ise aşk bir yaraya benzetilir. Beyitte şair; öyle bir merhametsiz, aşk yarası etmiştir/ yapmıştır ki zehir saçan düşman eli benim yaramı bağlar, der.

Öyle bir âhen-dil etmişdir beni mecrûh-ı ʻaşk

Dest-i zehr-efşân-ı aʻdâ yâremi bağlar bana (s. 579)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte ise dünyadaki tüm eczaneleri aramasına rağmen henüz aşk yarasını iyileştirmeye yarayan bir merhem bulamadığını ifade eder.

Cüst ü cû etdim şu eczâ-hâne-i imkânı âh

İltiyâm-ı zahm-ı ʻaşka bulmadım merhem henûz (s. 852)

Daha önce de ifade edildiği üzere divan şiirinde kabul gören âşık, aşk derdine tahammül eder ve asla şikayette bulunmaz. Aşağıda yer alan mahlas beytinde de bu durumu görmek mümkündür. Şair beyitte, Emîrî; mert olan kişi aşk cefasına sebat eder, sabırsız âşıkların feryat edip inlemeleri ayıptır diyerek cefadan dolayı şikayetin ayıplanacak bir durum olduğunu dile getirir:

Emîrî merd olan eyler cefâ-yı ʻaşka sebât

Figân u nâle-i ʻuşşâk-ı nâ-şekîbân ʻayb (s. 691)

Şair, başka bir mahlas beytinde ise gönlü kırık âşığa teselli olsun diye bir gazeli kaleme aldığını söyler. Samimi bir üslupla kaleme alınan beyit şöyledir: Emîrî, gönlü kırık âşık okuyup teselli bulsun diye ibret kalemiyle bir gazel yazdım.

Hâme-i 'ibretle nakş etdim Emîrî bir gazel

Okusun bulsun tesellî 'âşık-ı hâtır-şikest (s. 727)

2.17. Bâzâr, Tâcir, Sûk, Bendergâh, Rüsûm

Divan şiirinde aşk, bazen alışveriş yapılan, kâr veya zarar edilen bir ticaretgâh, pazar veya çarşı yeridir. Âşık ve ma'şûk ise bazen kârlı iş yapan bir tüccar veya iflas etmiş bir satıcıdır. Ali Emîrî'nin divanı incelendiğinde divan şiirinin söz konusu bu hayal unsurlarını kendine has üslubuyla işlediğini görmek mümkündür. Aşağıda yer alan beyitte şair, gümüş tenli, cana yakın bir genci sevmeyen kişi, ona aşk pazarının müflisidir dense uygundur, der:

Dense lâyıkdır ona bâzâr-ı 'aşkın müflisi

Kim ki sevmez sîm-ten bir nev-civân-ı mûnisi (s. 1043)

Şair, mahlas beytinde kâr-zarar paylaşımı noktasında aşk ortağına yani sevgiliye seslenir. Beyit şöyledir: Ey aşk tüccarı, ne kadar zarar varsa tamamı benim, kâr ise senin olsun. Görüldüğü üzere hakikatte hiç de adil olmayan bir paylaşım. Ama aşk tüccarı, sevgili olunca son söz ona aittir:

Müşterek olsun Emîrî sana ey tâcir-i 'aşk

Ne kadar olsa zarar cümle bana kâr sana (s. 601)

Başka bir beyitte ise şair, gönlümü aşk limanının çarşısının esiri etsem, acaba iyilik ve ihsanda bulunan biri çıkıp da gönlümü o sevgiliye satmaz mı, der. Şair, esirlerin satıldığı aşk pazarını tasvir ederek bize Hz. Yûsuf'un pazarda köle olarak satılma hadisesini hatırlatmaktadır.[7]

Gönlümü etsem esîr-i sûk-ı bendergâh-ı 'aşk

Bir mürüvvetli 'aceb ol âfete satmaz mı yâ (s. 646)

Aşağıda yer alan beyitte görüldüğü üzere âşığın belirli bir süre sevgiliye ülfet ettikten sonra sevgilinin de gönlünün onda olduğunu hisseder. Âşık bunun farkında olduğu için bu defa sevgilinin koymuş olduğu aşk vergisinden muaf olmak ister. Beyit şöyledir, ey perî senin de aşka esir olduğun görülmektedir, benden aşk vergisi almanın sebebi nedir?

Benzer ki 'aşka sen de esîr oldun ey perî

Benden rüsûm-ı 'aşkı sü'âle nedir sebeb (s. 672)

2.18. Zencîr, Halka, Pençe

Şairlerin hayal dünyasına bağlı olarak mecazlar ve tasvirler aşk, bazen esaret alameti olan zincir veya halkaya benzetildiği gibi bazen de vahşi bir hayvanın pençesi olmaktadır. Aşağıdaki mahlas beytinde şair, ey Emîrî aşk zinciri beni öyle inletti ki gamsız olan divâneler bana ağlar, diyerek yaşadığı aşkın şiddetine dikkat çeker:

[7] bk. Yûsuf/1-111 (Altuntaş-Şahin, 2011, 254-266).

Ey Emîrî öyle inletdi beni zencîr-i 'aşk

Bî-gam-ı dünyâ olan dîvâneler aglar bana (s. 578)

Başka bir beyitte ise Ali Emîrî aşkı bir halkaya benzetir. Burada da Emîrî, gönlünü aşk halkasına bend et/bağla, bu aslan evde zincirsiz bırakılır mı diyerek gönlünü yırtıcı bir hayvan olarak aslana benzetir:

Bend eyle Emîrî dilini halka-i 'aşka

Zencîrsiz evde konulur mu bu gazanfer (s. 786)

Ali Emîrî bir diğer beyitte, aşkın pençesi elbisemi tuttukça deliliğin eteğinden yakama kadar tamamı gider/yırtılır, der. Şair, aşkın etkisiyle divâne, meczup olduğunu dile getirerek delilik alametlerinden biri olan elbisesinin baştan sona yırtılmasını tasvir eder:

Câme-i ârâmımı tutdukça 'aşkın pençesi

Tâ-be-dâmân-ı cünûn çâk-i girîbânım gider (s. 795)

2.19. Kitap, Dâstân, Nüsha, Nâme, Kıssa, Gazel, Defter-dâr

Ömrünü ilme adayan Osmanlı aydınlarından biri olan Ali Emîrî, bir kitap âşığı olarak da tanınır. Vefatından sonra vasiyeti gereği milletine vakfettiği şahsi kütüphanesi olan Millet Kütüphanesi, bunun en güzel delilidir. Şair, ayrıca Türk dünyası açısından büyük önem arz eden *Divanu Lügâti't-Türk* adlı eserin bulunmasına vesile olmuştur. Şair kitaba olan muhabbetini, aşkını divanına da yansıtarak divanda "kitap" redifli üç gazel kaleme almıştır. Ayrıca yer yer kitaba olan muhabbetini çeşitli mecaz ve teşbihler aracılığıyla dile getirmiştir. "*Alî Emîrî Efendi, bazen kâinatı bir kitaba benzeterek kâinat kitabını okumamızı telkin eder, bazen nâdir bulunan bir kitabın kıymetini dile getirir, bazen de kıymetli bir eseri ehil olmayan kimseye vermemenin gerekliliğini ifade eder.*" (Arslan, 2016, 275). Kitaba beslediği bu denli sevginin nihayetinde şiirlerinde kitabı bazen bir dost, sohbet arkadaşı, sırdaş bazen de nazlı bir sevgili, yâr olarak tasvir etmektedir. Aşağıdaki beyitlerde şairin kitaba atfettiği değeri görmek mümkündür:

Hem enîsim hem celîsim hem karînimdir kitâb

Yâr-i cânımdır habîb-i nâzenînimdir kitâb (s. 653)

'Âşıkân ma'şûk-ı gûn-â-gûna rabt-ı kalb eder

Ehl-i 'aşkım ben de ma'şûk-ı güzînimdir kitâb (s. 653)

Şair, bazı beyitlerde ise "kitâb-ı aşk" tamlamasını kullanarak bazen sevgilinin güzel yüzünü bazen de kutsal bir kitabı kastetmektedir. Aşağıdaki mahlas beytinde şair, ey melek yüzlü sevgili, aşk kitabını inceleyip Emîrî'ye zarafetinle yine kavuşma imasında bulunuyorsun, der:

Emîrî'ye zarâfetle yine bir remz-i vuslat var

Kitâb-ı 'aşka dikkat eyliyordun ey melek-sîmâ (s. 623)

Bir diğer beyitte ise şair, ey öğüt veren kişi, güzeller dininden beni uzak tutma çünkü ben aşk kitabıyla güzellere iman eylerim, diyerek aşk kitabını kutsal bir kitap olarak görmektedir:

Hûblar dîninden ey nâsıh beni men' eyleme

Ben kitâb-ı 'aşk ile hûbâna îmân eylerim (s. 929)

Ali Emîrî, aşkı sadece bir kitap değil ayrıca bazen bir destan, nüsha, kıssa, gazel veya nâme olarak da betimleyerek ilme olan sevgisini dile getirir. Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere şair, âşıklara hatıra kalması için aşk destanını yazarak güzel bir makale ve yeni bir risale oluştur, der:

Yaz dâstân-ı 'aşkını bir hoş makâle et

'Uşşâka yâdigâr olacak nev risâle et (s. 716)

Bir diğer beyitte şair, kaza okları üzerime yağmur gibi yağsa da senin aşk nüshan gönlümün derinliğindendir, der:

Yağsa da bârân gibi tîr-i kazâ âsûdeyim

Nüsha-i 'aşkın derûn-ı sîne-i cânımdadır (s. 795)

Şair, başka bir beyitte sevgiliye yazılan bir aşk mektubu üzerinden aşka dair teşbihte bulunur. Beyitte şair, her ne zaman elime kalem alsam derdim öylesine hücum eder ki aşk mektubunu tamamlamaya tahammül edemem, der:

Kalem alsam elime derdim eder öyle hücûm

Nâme-i 'aşkımı ikmâle tahammül edemem (s. 937)

Aşağıdaki beyitte Ali Emîrî gönlüne seslenerek ey gönül, senin aşk hikâyen dünyada destan olmuş, bu durumunu inkârdan başka fayda yok, der. Şair, herkesin işittiği bir aşk hikâyesi yerine aşkını gönülde saklayan bir âşık olmayı istemektedir:

Dâstân olmuş cihâna kıssa-i 'aşkın senin

Sûd yok ey dil sana inkârdan şimden girü (s. 988)

Şair, bu defa âşıkların gönlünü nadir eserlerin yer aldığı bir mecmuaya benzetir. Bu mecmuada pek çok aşk gazeli ve muhabbet vardır. Söz konusu beyit şöyledir:

Mecmû'a-i nâdîreye benzer dil-i 'uşşâk

Pek çok gazel-i 'aşk u muhabbet var içinde (s. 1001)

Ali Emîrî, samimi üslubu ve gülümseten kurgusuyla aşağıdaki beyitte aşkı gam defterine kayıt yazan bir defterdâra benzetir. Beyitte şair, Emîrî, bir

zaman biz de aşk defterdârı olduk, gam defterine pek çok hesap yazana âşina olmuşuz, der:

Bir zamân olduk Emîrî biz de defter-dâr-ı 'aşk

Olmuşuz gam defterinde çok hisâba âşinâ (s. 628)

2.20. Devlet, Himmet, Gayret, Ahvâl

Kelime anlamı saâdet, tâlih, baht, mutluluk olan devlet, divan şiirinde çeşitli tamlamalar ile birlikte sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de aşk kelimesi ile birlikte kullanılan "devlet-i aşk" tamlamasıdır. Âşık için aşk, bir devlettir/saâdettir. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere gözyaşı içinde kalan âşık, sevgiliye aşkının saadeti bana nasıl bir hâlet verdi ki gözyaşımı seyret, her damlası sanki parlak bir sırça inci tanesidir, der. Âşığın aşk derdiyle hemhâl olması onun için büyük bir mutluluk, sevinç kaynağıdır ki bu durumda âşık gözyaşları içindedir:

Devlet-i 'aşkın ne hâlet verdi seyr et giryeme

Sanki bir lü'lû-yi rengîn-şîşedir her katresi (s. 1032)

Gayret, çabalama anlamlarına gelen himmet, tasavvufta manevi yardım, ihsan anlamına da gelmektedir. Âşıklar ma'şûktan daima himmet bekler, vuslat için yardım dilerler. Şair aşağıdaki beyitte aşkın kendisi bir himmet olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık sevgiliye, senin aşk himmetinle gökyüzünde yol katedip sevdiğime kavuştum, feleklerin üstünde itibar sancağımı diktim, der. Sevgiliye kavuşmanın yine aşkın himmetiyle olabileceği dile getirilir:

Himmet-i 'aşkınla oldum 'arş-peymâ-yı visâl

Burc-ı eflâk üstüne dikdim livâ-yı şânımı (s. 1040)

Başka bir beyitte şair, aşkı gayrete benzetir. Gayret bilindiği üzere içten gelerek çalışma, çabalama anlamına gelmektedir ki bu tamamen bir özveri ile çabalamadır. Bu beyitte de şair; ey gönül, aşk gayreti başına bir mahşer kopardı/büyük bir kalabalık oluşturdu, dost, yabancı/düşman senin için hep bir aradadır, der.

Gayret-i 'aşk ey gönül mahşer kopardı başına

Yâr ile ağyâr şimdi hep berâberdir sana (s. 603)

Ali Emîrî, aşkın hâllerini ben şimdi anlatamam âh, bir güzele âşık ol, o zaman anlatırım, der. Şair, aşkı ancak yaşayanların anlayabileceğini, aşka düşenin hâlinden ancak aşka düşen kişinin anlayabileceğini samimi bir üslupla dile getirir:

Ahvâl-i 'aşkı söyleyemem âh şimdi ben

Bir şûha 'âşık ol o zamân söylerim sana (s. 610)

2.21. Dil-bend, Dil-harâb

Ali Emîrî, aşağıdaki mahlas beytinde bir vefasız gönül alan sevgiliye gönül bağlayan aşk oldum, devasız derde düştüm, aldığım tedbirler kayboldu, der.

Emîrî bir vefâsız dilbere dil-bend-i 'aşk oldum

Devâsız derde düşdüm çâre-i tedbîr nâ-peydâ (s. 559)

Bir sonraki beyitte ise şair, gönlü kırılmış aşkım ama kudret hazinesi bende, harap olan vicdanım bana bak ne cevherler verir, der. Bilindiği üzere divan şiirinde hazineler virânelerde gizlidir. Şair, gönlünü harabe olmuş bir virâneye benzeterek orada bir hazinenin varlığından bahsetmektedir. Viran olmuş bir gönlün hüznü nedeniyle gözlerden akıtılan gözyaşları cevherlere benzetilmektedir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Dil-harâb-ı 'aşkım ammâ kenz-i kudret bendedir

Bak ne gevherler verir vicdân-ı vîrânım bana (s. 588)

2.22. Çâker, Esîr

Şair, bu beyitte kendini aşkın kölesi olarak görmekte ve bundan başka bir mesleğe/yola sahip olduğunu söylerler ise hata yaparlar, der. Beyit şöyle; fakirim, dertliyim, yüreği yaralıyım, aşkın kölesiyim; bana başka bir meslekte/yolda olduğumu derlerse yanlış söylerler.

Fakîrim derdmendim sîne-çâkim çâker-i 'aşkım

Bana bir başka meslek 'atf ederlerse hatâ derler (s. 837)

Aşağıdaki beyitte ise şair, öyle merhametsiz/katı yüreklinin aşk esiri olduk ki âşığın feryâdını/iniltisini tekbirden fark etmez, der:

Öyle bir âhen-dilin olduk esîr-i 'aşkı kim

'Âşıkın feryâdını fark eylemez tekbîrden (s. 958)

2.23. Ehl, Merd, Ârifân

Divan şiirinde aşk/gönül ehli, ma'şûk için her şeyi göze alan, aklı başında olmayan bir topluluk olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte şair; aşk ehli makama heves etmez, altın kafes bülbüle zindan olur, der. Şair, görüldüğü üzere ehl-i aşkın sosyal statüdeki makam ve mevkide gözünün olmadığını, aksine bu duruma düşen bir âşığın kendisine zindan olan altın kafesteki bülbüle benzediğini dile getirir:

Kayd-ı câha ehl-i 'aşk itmez heves

Bülbüle zindân olur altun kafes (s. 865)

Başka bir beyitte şair, sevgiliye seslenerek ey güzel sen ne âfet olmuşsun, aşk ehline felaket olmuşsun, der. Bilindiği üzere âfet, büyük bir felaket anlamına gelmekle birlikte aynı zamanda çok güzel kadın anlamında da

kullanılmaktadır. Şair bu kelimenin kullanımıyla tevriye sanatını yapmış olur. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Ey güzel sen ne âfet olmuşsun

Ehl-i 'aşka felâket olmuşsun (s. 902)

Diğer beyitte şair; aşk erine, sözüne sadık öyle bir sevgili gerekir ki nazlı bir gülüşünde verdiği bin sözü/sırrı gizlesin, kaybolsun, der.

Gerekdir merd-i 'aşka öyle bir yâr-ı kavî-peymân

Ola bir hande-i nâzında bin va'd-i nihân gâ'ib (s. 649)

Aşağıdaki beyitte ise Ali Emîrî, bülbül külhânda dinlenir mi diye soru sorarak aşk ârifleri huzur veren bahçeyi terk edemez der. Bilindiği üzere ârif, divan şiirinde ve tasavvufta Allah'ın sırlarına vâkıf kimse olarak algılanır. Şair de bu beyitte bâğ-ı safâ derken ma'şûkun bulunduğu yeri kastetmesi muhtemeldir. Beyit şöyledir:

Bâğ-ı safâyı terk edemez 'ârifân-ı 'aşk

Ârâm eder mi sâha-i külhanda 'andelîb (s. 690)

2.24. Dür, Ma'den-i Yektâ, Seng

Bilindiği üzere divan şiirinde değerli madenî taşlar, mecazlar ve teşbihler vasıtasıyla sevgilinin yüz güzelliğini, âşığın virâne gönlünü veya gözyaşlarını anlatmak için sıkça kullanılır. Aşağıdaki beyitte de Ali Emîrî, aşkı bir tür değerli taş olan dür yani inciye benzetir. Beyit şöyledir: Senin aşkının incilerini göz alıcı/parlak can hazinesi yaparım, resim gibi güzelliğini vicdanın tapınma yeri yaparım.

Dürr-i 'aşkın revnak-ı gencîne-i cân eylerim

Levha-i hüsnün perestişgâh-ı vicdân eylerim (s. 929)

Şair, başka bir beyitte aşkı eşsiz bir madene benzetir. Beyitte şair, sonsuzluk madeninde başka cevher bulmuşum, büyüklük âleminde eşsiz bir maden olan aşk, diyerek aşkın azametine ve önemine dikkat çeker:

A'zamiyyet 'âleminde ma'den-i yektâ-yı 'aşk

Sermediyyet ma'deninde başka cevher bulmuşum (s. 225)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte ise aşkı bir taşa ve kırılan aynayı ise harap olmuş kırık gönlüne benzetir. Beyit şöyledir: Aşk taşı ile kırılan aynaya döndüm, gönülde sevgililerin dertlerinin nakışları başka başkadır, der. Şair kırık gönül aynasında her sevgilinin farklı bir iz bıraktığını ifade eder:

Döndüm şikeste âyîneye seng-i 'aşk ile

Dilde nukûş-ı derd-i bütân başka başkadır (s. 830)

2.25. Tesîr, Esrâr, Sır, Ketm, Nühüfte, Hafî

Aşk; kimi zaman âşık ve ma'şûka tesir eden güçlü bir bağ, kimi zaman sırlı, gizli bir söz veya durum olabilmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, aşkın etkisiyle kendisine deryada yüzen balığı örnek alarak kendini ateşin derinliklerinde ilerleyen bir yüzücü olarak görmektedir:

Mâhî-i deryâ-yı feyz etmiş beni te'sîr-i 'aşk

Kendimi âteş derûnunda şinâver bulmuşum (s. 227)

Ali Emîrî, başka bir beyitte ise hakikat meclisinde tanıdıklarını bulduğunu bu nedenle de kendine âşina görmediği yabancıların aşk sırlarından uzak kalmak istediğini dile getirir:

Ba'd-ez-în bîgâne-i esrâr-ı 'aşk olsun ırağ

Ben hakîkat meclisinde âşinâlar bulmuşum (s. 228)

Divan şiirinde aşk, sırlı bir hâl alır ve bu sırra ancak âşık olanlar vâkıf olur. Aşağıdaki beyitte bir mazmun olarak da kullanılan Şem' ü Pervâne mesnevisine şair, atıfta bulunmaktadır. Istırap içinde yanıp kül olan pervâneden aşk sırrını anlayan şair, sevgiliye kavuşmanın ancak sevgilinin hüsnünde canını feda etmekle olabileceğini dile getirir:

Şem'-i hüsne cân fedâ etmektedir feyz-i visâl

Anladım bu sırr-ı 'aşkı sûziş-i pervâneden (s. 963)

Şair bu beyitte ise aşkını gizlemeyi istemediğini, yaşam tarzı gereği yârini âlemde herkesin tanımasını istediğini dile getirir. Bu beyit ile şair, divan şiirinin son döneminde kendini hissettiren üslup değişikliğine dikkat çeker. Bir dönem aşkın ve dolayısıyla sevgilinin gizliliği kabul görürken Ali Emîrî'nin de ifade ettiği üzere meşhur olan aşk ve sevgili makbul olur. Bu yönüyle şair, aşkını ve ma'şûkunu gizleyen pervâne yerine aşkını ilan eden bülbülü örnek alır. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Ketm-i 'aşk etmek Emîrî olmamış 'âdet bana

Yârimi 'âlemde meşhûr isterim meşreb bu yâ (s. 644)

Aşağıda yer alan beyitlerde ise aşk tamlamasıyla kullanılan "nühüfte" ve "hafî" kelimelerini görmekteyiz. Bu kelimeler gizli, saklı manalarına gelir ki tamlama olarak gizli/saklı aşk, anlamında kullanılır. Birinci beyitte şair, öylesine gizli bir aşk ki canın feryat ve inlemelerine konu olur, der. İkinci beyitte ise şair, bir gizli aşk ki meleklerin gönlündeki övünç kaynağıdır, der. Her iki beyitte de şair, aşkın gizlenmesinin ne derece önemli olduğuna dikkat çeker:

Bir 'aşk-ı nühüftedir meğer kim

Feryâd u figân-ı câna bâ'is (s. 217)

Bir ‘aşk-ı hafî ki zerresidir

Fahr-i dil-i kudsiyâna bâ‘is (s. 217)

2.26. Şiddet, Hücûm

Aşağıdaki beyitte şair, aşkın şiddetini, zorluğunu anlatma adına “şiddet-i aşk” tamlamasını kullanır. Şair, aşk şiddetiyle gözünden çıkan yaşları aleve benzeterek bu alevin her damlasının ise ateş gibi parlak endişe verici bir avizeye dönüştüğünü ifade eder. Avizeyi bir gök cismi şeklinde düşünürsek gözyaşının her bir damlasının yıldıza veya alev topu olarak güneşe benzediğini anlamak muhtemeldir:

Şiddet-i ‘aşkınla çeşmimden çıkan her şu‘lenin

Âteşîn âvîze-i endîşedir her katresi (s. 1034)

Ali Emîrî, bu beyitte ise âşık ve ma’şûku tanımlar. Sana azametli bir güzellik ile şahlara layık mükemmel bir sevgili derler, bana ise aşka saldıran divâne/çılgın bir âşık derler:

Şükûh-ı hüsn ile şâhâne bir dilber sana derler

Hücûm-ı ‘aşk ile dîvâne bir ‘âşık bana derler (s. 836)

2.27. Lisân, Zebân, Zemzeme, Güft ü Şinîd

Şair, kâinatta ilk yaratılanın aşk olduğunu samimi ve güzel bir üslupla dile getirir. Beyitte şair, ne sen ne ben ne gönül ne cân henüz meydana gelmeden/yaratılmadan aşk dili dedikodu yapar, konuşurdu, der:

Lisân-ı ‘aşk ederdi güft ü gû tâ olmadan evvel

Ne sen peydâ ne ben peydâ ne dil peydâ ne cân peydâ (s. 560)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah’ın sevgili kulları feryatla arzuladıklarını istemez, aşk dili ve feryat etme birbirinden farklıdır, der:

Hâl ehli tâlib-i emel olmaz figân ile

‘Aşk-ı zebân meşk-i figân başka başkadır (s. 830)

Ali Emîrî, başka bir beyitte şairlerin aşk nağmeleriyle sevindiklerini, onların marifet gül bahçesinin öten bülbülleri olduklarını dile getirir:

Gülşen-i ma‘rifetin bülbül-i gûyâlarıdır

Oldular zemzeme-i ‘aşk ile hurrem şu‘arâ (s. 568)

Diğer beyitte ise şair, sevgili kastedilerek aşk haberlerini düşmanın duymaması gerektiğini, müsait bir zaman ve yerde bu haberleri gizlice söyleyeceğini ifade eder:

Güft ü şinîd-i‘aşkı ‘adû duymasın amân

Meclis müsâ‘id olsa nihân söylerim sana (s. 609)

2.28. Nazar, Mu'cizât

Kelime anlamı olarak nazar, bakış, bakma ve olumsuz manada göz değmesi olarak bilinir. Tasavvufta ise nazar, feyz alma, lütuf ve keremle görme, mürşidin müridine manevi yolla bakışı gibi manalara gelir (Cebecioğlu, 2009, 467). Beyitte şair, gönül aşk bakışının şimşeği/parıltısını nasıl gizlesin, yâ Rab bir zerrede bir güneş gizlenir mi, diyerek ma'şûkun nazarını güneşe, kendi gönlünü ise zerreye benzetir:

Etsin nice dil pinhân berk-i nazar-ı 'aşkın

Bir zerrede bir Hurşîd pinhân ola mı yâ Rab (s. 657)

Başka bir beyitte ise şair, mümkün olamayacak bir durumu aşk mucizesine bağlamaktadır. Beyit şöyledir: Pamuğu ateşte gizleyen aşk mucizesini gör, dayanacak gücümü bırakmayan derdimi, gönlümde saklarım. Dertlerini her an alevlerle tutuşabilecek pamuğa benzeterek dertlerinin gizlemesini aşk mucizesiyle açıklar:

Penbeyi âteşde saklar mu'cizât-ı 'aşkı gör

Derd-i tâkat-sûzumu sînede pinhân eylerim (s. 930)

2.29. Tarîk, Reh/Râh, Âdâb

Takip edilen yol, izlenen usul anlamına gelen tarîk, reh, râh; divan şiirinde sevgiliye giden yol manasında kullanılır. Tasavvufta ise gönül ehlinin Allah'a ulaşma yolu, izlediği usul veya tarîkat olarak anlaşılır. Şair beyitte, aşk yolunu kolay sananlar gaflet etmişler, gönül ilk adımında susuz bir vadiye düşmüştür, diyerek aşk yolundaki sıkıntılara, zorluğuna işaret eder:

Tarîk-i 'aşkı âsân zann edenler gaflet etmişler

Gönül evvel kademde vâdî-yi bî-âba düşmüşdür (s. 805)

Bir diğer beyitte ise şair, aşk yolunda seyahat eden asıl/gerçek âşığın kim olduğunu tanımlar. Beyitte şair, aşk yolunda seyahat eden asıl/gerçek âşık, ma'şûkun cemâlinin arzusuyla vücudu fani etmektir, der. Böylece âşık, fenâfillâh makamına erişir:

'Âşık-ı hâs odur kim reh-i 'aşkında eder

Taleb-i şevk-i cemâlin ile ifnâ-yı vücûd (s. 761)

2.30. Hüsrev, İskender, Cemşîd, Şâh

Kelime anlamı olarak hüsrev, padişah manasında olup aynı zamanda meşhur "Hüsrev ü Şîrîn" mesnevisindeki erkek kahramanlardan birinin adıdır. Hüsrev, divan şiirinde çoğu zaman aşkın hükümdarı olarak algılanmış ve mecazlar, teşbihler bu minvalde kurgulanmıştır. Aşağıda yer alan beyte de bakılırsa aşk hükümdarı yine hüsrevdir:

Hüsrev-i 'aşkın iki cilve-i gaybiyyesidir

Eyleyen kişver-i tahkîk u mecâzı teshîr (s. 346)

İskender ve Cemşîd, divan şiirine sıkça konu olan ve telmihlerde bulunulan şahsiyetlerdendir. İskender bilindiği üzere ölümsüzlük suyunu bulma yolunda karanlıklar ülkesine gidişi, Aristo ile diyalogları, ayna mazmunu ve büyük bir komutan olması nedeniyle şiirlerde yerini alır (Pala, 2004, 236-237). Cemşîd ise büyük bir hükümdar, Nevrûz gününde tahta oturması, şarabı bulan kişinin o olmasının yanı sıra Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinin erkek kahramanıdır (Pala, 2004, 86-88). Aşağıdaki şiirde ise bu şahsiyetler aşk tasavvuru bağlamında ele alınmıştır. Beyitte şair, bâde/şarabın her damlası rindi yani gönül ehlini kudret aynasında aşkın İskender'i ve Cemşîd'i olarak gösterir, der:

Gösterir her rindi bir İskender ü Cemşîd-i 'aşk

Bâde kim mir'ât-ı kudret-pîşedir her katresi (s. 1033)

Aşağıdaki beyitte ise şair, ayrılık gecesinde gam ateşi gönül için bin dağ yakmış, aşk şahım meclisimde gecelerken bin çerağ yakılması/olması çok mu, der. Bu beytin ikinci mısrasını başka şekilde de anlamak uygundur. Şöyle ki ayrılık gecesinde gam ateşi gönül için bin dağ yakmış, aşk şahıyım gece vakitleri meclisimde bin çerağın yakılması/olması çok mu?

Şâm-ı hecrinde dile bin dâğ yakmış nâr-ı gam

Şâh-ı 'aşkım geceler bezmimde çok mu bin çerâğ (s. 890)

Sonuç

Divan şiirinde aşk; âşık, ma'şûk ve rakip üçgeninde gelişen ve mecaz söylemlerle okurun zihninde somutlaştırılmaya, okura hissettirilmeye çalışılan evrensel bir duygudur. Klasik Türk şiirinde mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Mecazî/beşerî aşkta sevgilinin güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal ifadelerle anlatılmaya çalışılırken hakikî/ilahî aşkta ise daha çok Allah rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretini anlatma kaygısı vardır. Ayrıca fiziksel haz ve temastan ziyade aşkın ulvî boyutunu esas alan uzrî aşkın da beşerî aşk ile tasavvufî aşk arasında bir köprü olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada, Osmanlı aydını Diyarbekirli Ali Emîrî'nin Divan'ı aşk bağlamında incelenmiştir. Ali Emîrî, geleneğe bağlı olmasının yanı sıra edebî söylem ve bağdaştırmalar açısından onun yeni arayışlar peşinde olduğu söylenebilir. Divanda klasik Türk şiirinde kullanılagelen mazmunlar, mecazlar ve benzetmeler yer aldığı gibi modern dünyanın da etkisiyle aşk, âşık, ma'şûk bağlamında sıra dışı imajlar, hayaller ve tasvirlere de rastlanır. Şiirlerinde ulaşılamaz olan sevgili ile birlikte sıradan bir sevgili tipiyle de karşılaşmak muhtemeldir. Ayrıca nükteli söyleyişleri, samimi üslubu, aşka dair gülümseten yorumları dikkatlerden kaçmaz. Özellikle vatan, millet, ilim ve kitaba olan aşkını divanda her fırsatta dile getirir. Şiirlerinde sevginin bir üst derecesi olarak kitaba, ilme, vatana, millete olan aşkının yanı sıra klasik üslupta da benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınmıştır. İncelenen divanda, ayrıca beşerî aşk ile

tasavvufî aşk arasında bir vasıta durumunda olan uzrî aşka dair örnekler de tespit edilmiştir. Divanda aşka dair hususlar anlatılırken birtakım mecaz, tasavvur ve teşbihlere başvurulmasının yanı sıra tarihî ve dinî şahsiyetlere, yer isimlerine ve bir kısım eserlere de telmihlerde bulunulmuştur.

Mecazî, ilahî ve uzrî aşk formlarının çeşitli bağdaştırmalarla yer aldığı divanda aşkı tanımlama, anlatma adına kullanılan ve çoğu zaman "aşk" kelimesi ile tamlama hüviyetine sahip olan özel isim ve kelimelerden bazıları ise şunlardır: "*vatan, millet, şehit, Cibrîl, Hz. Yûsuf, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim Halîl, Mevlânâ, Kâbe, Kerbelâ, ravza-i lâhût, zemzem, selsebîl, âyet, namâz, âb, havz, bahr, deryâ, şerbet, âfitâb, şems, mihr, arş, cihân, kâ'inât, âlem, bâğ, gülşen, gülzâr, sahra, şehr/şehir, memleket, mahzen, lâne, âteş, nâr, sûzân, şu'le, sûhte, bâde, câm, cür'a, mînâ, mest, bî-hûş, meyhâne, humhâne, meykede, meclis, ârâmgâh, hânkâh, tâ'atgâh, tabîb, bîmâr, şifâ, marîz, hasta, hastagân, derd, belâ, gam, mecrûh, zahm, cefâ, hâtır-şikest, bâzâr, tâcir, sûk, bendergâh, rüsûm, zencîr, halka, pençe, kitap, dâstân, nüsha, nâme, kıssa, gazel, defter-dâr, devlet, himmet, gayret, ahvâl, dil-bend, dil-harâb, çâker, esîr, ehl, merd, ârifân, dür, ma'den-i yektâ, seng, tesîr, esrâr, sır, ketm, nühüfte, hafî, şiddet, hücûm, lisân, zebân, zemzeme, güft ü şinîd, nazar, mu'cizât, tarîk, reh/râh, âdâb, Hüsrev, İskender, Cemşîd, şâh.*"

Kaynakça

Akalın, Haluk vd. *Tükçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Ali Emîrî. *Cevâhirü'l-Mülûk*. hzl. İdris Kadıoğlu, Halil Çeçen ve Ramazan Sarıçiçek. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2013.

Ali Emîrî. *Hakikat Çiçekleri - Ezhâr-ı Hakîkat*. hzl. Abdülkadir Demir. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

Ali Emîrî. *Hakikat Çiçekleri*. hzl. İbrahim Coşkun, İstanbul: Beyan Yayınları, 2017a.

Ali Emîrî. *Levâmi'u'l-Hamidiyye*. hzl. Hasan Doğan. Diyarbakır: Buhara Yayınları, 2017.

Ali Emîrî. *Mir'atü'l Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*. hzl. Günay Kut, Mesud Öğmen ve Abdullah Demir. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014a.

Ali Emîrî. *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*. hzl. Abdulkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu. İstanbul: BKY Yayınları, 2015.

Ali Emîrî. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. hzl. İdris Kadıoğlu. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2014.

Ali Emîrî. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. İstanbul: Matbaa-yı Âmidî, 1328/1910.

Ali Emîrî. *Vesâiku'l-Âsâr*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1341/1922.

Ali Emîrî. *Yemen Hâtırâtı*. hzl. Yusuf Turan Günaydın. Ankara: Hece Yayınları, 2007a.

Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Arı, Ramazan. "Klasik Türk Şiiri Gazel Geleneğinde Duygularla İlişkisi İtibariyle Aşk -Fuzûlî Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 71-100.

Armutlu, Sadık. *Gazel Felsefesi, Gazelde Beşerî Aşkın Kaynaklarını Aramak (Hadarîlik-Uzrîlik)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Ali Emîrî Efendi Dîvânı'nda Kitap ve Şairin 'Kitâb' Redifli Üç Gazeli". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı* 2/5 (2016), 272-285.

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Bir Nâşir Olarak Ali Emîrî Efendi ve Gazete Kasîdesi". Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED) 8/17 (2016a), 1-14.

Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.

Aydemir, Yaşar. "Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 48-62.

Ayverdi, İlhan vd. *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük.* İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş., 2011.

Babacan, İsrafil. "Şeyh Gâlib'in Gazellerinde Vâsûht" *Tarzı Aşkın İzleri". Türklük Bilimi Araştırmaları Journal of Turkology Research* 15/28 (2010), 57-68.

Batislam, Hanife Dilek. "Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm". *Folklor/Edebiyat Dergisi* 9-2 (34, 2003/2), 186-199.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.

Çelik, Kemal. *Bir Kitap Dostu Alî Emîrî Efendi*. Ankara: Mor Yayınları, 2007.

Çeltik, Halil. "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 135-145.

Değer, Mete Bülent. "Klasik Türk Şiirinde Âşığın Sevgili İle Vuslatı". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/101(2020), 115-134.

Eflatun, *Phaidros.* çev. Hamdi Akverdi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

Ekici, Hasan. "Nev'î Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler". Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi 1 (2017), 21-36.

Gönel, Hüseyin. "Divan Şiirinde Sevgiliye Dair". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 208-222.

İspir, Meheddin. "Bâkî Dîvânı'nda Âşık İle İlgili Bazı Anlam Unsurları". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 282-290.

Kadıoğlu, İdris. "Hayatını Milletine Adayan Şark Bilgini Ali Emîrî ve Cevâhirü'l Mülûk'u". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD), Prof. Dr. Hüseyi Hatemi'ye Armağan* 3/6 (2005), 557-580.

Kadıoğlu, İdris. *Osmanlı Hânedânı Hayrânı Ali Emîrî Efendi: Otobiyografi, Cevâhirü'l-Mülûk Mukaddimesi*. Malatya: Öz Serhat Yayıncılık, 2008.

Kaya, Bülent. "Klasik Türk Şiirinde Gelenek Çizgisi Dışında Âşık ve Sevgilinin Yeri". *Turkish Studies - Language* 16/3 (2021), 1937-1957.

Kazan, Şevkiye. "Şeyhülislam Yahya Divanında "Aşk"ın Anlam Çerçevesi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 336-367.

Koç Keskin, Neslihan. "Maşûk, Âşık ve Rakip Arasındaki Hiyerarşik İlişkiler". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 400-420.

Kola, Fatma. "Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (Xvı. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)". *Journal of Turkish Language and Literature* 2/2 (2016), 67-94.

Kutluer, İlhan. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (11 Haziran 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#2-felsefe

Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Zemzem", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim (28 Haziran 2024). https://islamansiklopedisi.org.tr/zemzem

Okcu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Türkiye diynet Vakfı Yayınları, 2011.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2014.

Seyyid Mustafa Râsim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*. çev. İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Tanyıldız, Ahmet. "Akrabalık Yönüyle Diyarbakırlı Dîvân Şairleri". *Alî Emîrî Hatırasına Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*. 401-410. Diyarbakır: 2014.

Tevfikoğlu, Muhtar. *Alî Emîrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (11 Haziran 2024). https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1

Uludağ, Süleyman. "Muhabbet". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim (25 Haziran 2024). https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1

Uzun, Mustafa İsmet "Kerbelâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim (27 Haziran 2024) https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela#3-turk-edebiyatinda-kerbela

Yazar, Sadık – Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül KARAYAZI BAL

Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Karabük/TÜRKİYE
nurgulkarayazi@gmail.com
ORCID

ALİ EMÎRÎ DÎVÂNI'NDA TEMÂŞÂDAN TEFEKKÜRE DÂVET

INVITATION FROM CONTEMPLATION TO REFLECTİON IN ALİ EMİRİ'S DIVAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 01.07.2024
Kabul Tarihi: 14.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 01.07.2024
Accepted Date: 14.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Karayazı Bal, Nurgül. "Ali Emîrî Dîvânı'nda Temâşâdan Tefekküre Dâvet". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 102-122.

Karayazı Bal, Nurgül. "Invitation From Contemplation to Reflection in Ali Emiri's Divan". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 102-122.

10.28981/hikmet.1508784

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nurgül KARAYAZI BAL

ALİ EMÎRÎ DÎVÂNI'NDA TEMÂŞÂDAN TEFEKKÜRE DÂVET

INVITATION FROM CONTEMPLATION TO REFLECTİON IN ALİ EMİRİ'S DIVAN

ÖZ

Kültür târihimizin önemli şahsiyetlerinden Ali Emîrî Efendi (1857-1924), daha ziyâde ve öncelikli olarak Türk dili, târihi ve toplum hayatının her sahasına ait çeşitli ve zengin bilgileri ihtivâ etmesi açısından eşsiz değerde bir kaynak olan Dîvânu Lügâti't-Türk'ü bulup yurt dışına kaçırılmaktan kurtarmasının yanı sıra kitap aşkı, birçok fedâkârlıkların gölgesinde biriktirdiği nitelikli yazma eser kitapları ve sahip olduğu bu eserlerle oluşturduğu kütüphanesini gönülden bağlı olduğu milletine bağışlamasıyla hatırlanan bir Osmanlı münevveridir. Bu yönleriyle tavsif ve takdir edilen Emîrî'nin klasik Türk şiiri geleneğinde kaleme aldığı şiirlerinin mânâ dünyasının zenginliği de üzerinde düşünülüp araştırılması gereken bir hakikattir.

Şâirin geleneğin söz vâdisinde yazdığı şiirlerinde dikkat çeken husûsiyetlerden biri İslâmî dünya görüşünün, hayat ve hakikat telakkîsinin onun şiirlerinin mânâ dünyasını şekillendirmesidir. Tasavvuf literatürüne de hâkimiyeti şiirlerinde âşikâr olan şâir; âleme, eşyâya, mevcûdâta hikmet nazarıyla bakmakta okuyucusunu da aynı hakikati görmeye dâvet etmektedir. Şiirlerinde sıklıkla "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" ifâdelerinin yer alması onun bu dâvetinin izharı olsa gerektir.

Bu makalede Emîrî'nin Dîvân'ında yer alan "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" kelimelerinin geçtiği seçili beyitler söz varlığı çerçevesinde öne çıkan kavramlar açısından ele alınıp değerlendirilecek; Emîrî'nin hikmet, ibret, mev'ize çizgisindeki şiirlerinde görülen başarılı anlatım tarzı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ali Emîrî, Âlem, Temâşâ, Seyr, Tefekkür.*

ABSTRACT

Ali Emiri Efendi (1857-1924), one of the most important figures in the history of our culture, not only found and saved Dîvânu Lügâti't-Türk, which is a unique source in terms of containing various and rich information about Turkish language, history and every field of social life, but also saved it from being smuggled abroad, Emiri is an Ottoman intellectual who is remembered for the quality manuscript books he accumulated under the shadow of many sacrifices and for donating his library of these works to his nation, to which he was devoted. The richness of the world of meaning of Emiri's poems written in the tradition of classical Turkish poetry, which are recommended and appreciated in these aspects, is a fact that should be considered and researched.

One of the most striking features of the poet's poems written in the tradition is that the Islamic worldview and the understanding of life and truth shape the world of meaning of his poems. The poet, whose command of Sufi literature is also evident in his poems, looks at the world, things and beings through the lens of wisdom and invites his readers to see the same truth. The fact that his poems frequently include the expressions "look, see, watch, contemplatıon " must be a manifestation of this invitation.

In this article, selected couplets in Emiri's Divan in which the words "look, see, watch, contemplatıon" appear will be analyzed and evaluated in terms of the concepts that stand out within the framework of vocabulary; Emiri's successful narrative style seen in his poems in the line of wisdom, lesson and advice will be tried to be revealed.

Keywords: *Ali Emiri, Universe, Contemplatıon, Reflection.*

Giriş

Âlemden âdeme, âdemden âdemlere ve insanın kendi benliğine giden bir yolculuğun ilk basamağı bakmaktır, diyebiliriz. Görmeyi bir farkındalık, seyretmeyi farkında olarak izlemek, temâşâ etmeyi ise izlenilen şeye dâhil olarak onun hakikatini idrâk etmek şeklinde yorumlayabiliriz.

Bir Osmanlı münevveri ve klasik şiir geleneğine bağlı kalarak kaleme aldığı şiirleriyle divan sahibi Ali Emîrî Efendi (1857-1924), âdemin âlemdeki bu yolculuğuna dikkat kesp etmiş ve yolcunun yolculuğunun anlam kazanmasının âlemin hakikatlerine aklî ve kalbî melekeleriyle dâhil olmasıyla mümkün olabileceğini fark etmiştir. Bu bilincin bir yansıması olsa gerektir ki şiirlerinde sıklıkla "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" ifâdeleriyle okuyucunun dikkatini âlemdeki mevcûdâtın hakikatini ibret nazarıyla temâşâya dâvet etmektedir.

Bir başka ifâdeyle devrinin adamı olarak yaşadığı toplumdaki idârî, ekonomik, kültürel ve "Vapura bak şemendiferi telgırafı gör/ Evvel cihân şimdi cihân başka başkadır" sözleriyle teknolojik değişim ve gelişimi gören, yaşayan, şiir diliyle de kaleme alan Ali Emîrî, okuyucunun dikkatini tüm bu farklılıkları idrâk ederken çok daha yüce bir dünyanın sırlarını keşfe çağırmaktadır. Elbette bu keşif, nazar-ı dikkati sevk edilen yöne çevirmekle olacaktır. Bunun için de şâir "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" sözleriyle dâvete iştirâki talep etmektedir.

Dilimizde çokça kullandığımız söz konusu kelimelerin Emîrî'nin şiirlerinde kastedildiği anlamları şöyle sırayabiliriz: Bakmak, "gözleri bir şey üzerine çevirmek; görüp incelemek, tetkik etmek; üzerinde durmak, önem vermek, göz önünde bulundurmak, nazarîtibâra almak; görmek, anlamak, idrak etmek" (Ayverdi, 2010, 108). Görmek, "Bir nesne veya kimsenin varlığını algılamak, hissetmek; (bir şeyin oluşuna veya var olduğuna) şâhit olmak, müşâhede etmek; anlamak, idrak etmek; fark etmek; keşfetmek, bulmak; gönül gözüyle bilmek, sezmek, hissetmek" (Ayverdi, 2010, 431). Seyr, "bir şeyi zevk alarak gözle tâkip etme, bakma, izleme, temâşâ"; "Tasavvufî literatürde 'bir insanın vahdet âleminden kesret âlemine ve bu kesret âleminden tekrar Hakk'a yükselmek için yaptığı mânevî yolculuk'". Seyr etmek, "gözü ile tâkip etmek, bakmak; izlemek; uzaktan bakmak, karışmamak, herhangi bir müdâhalede bulunmamak" (Ayverdi, 2010, 1096-1097). Temâşâ, "bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme", "tasavvufî mânâda 'maddî ve mânevî âlemlerdeki ilâhî güzellikleri, Allah'ın tecellîlerini seyretme'; seyretmek, bakmak" (Ayverdi, 2010, 1231).

İslami hassasiyetleri güçlü, müttaki bir insan olarak yaşayan Alî Emîrî Efendi'nin *Dîvân*'ını neşrederek titiz bir çalışma ortaya koyan Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan bu konuda şöyle bir tespitte bulunmuşlardır: "Başta biyografik eserleri olmak üzere eserleri ve yazılarından anlaşıldığı kadarıyla Ali Emîrî tasavvuf kültürüne aşinadır; bu aşinalık kimilerine göre vukufiyet de olabilir. Her hâlükârda o, söylemsel bağlamda tasavvuf geleneğine uzak biri

değildir, birçok yazısında mutasavvıflardan hürmetle ve saygıyla bahsetmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalarda onun bir tarikata intisabı noktasında herhangi bir ipucuna rastlamadık. Haddizatında ondan böyle bir bağlılığı beklemediğimizi de ifade etmek isteriz." (Yazar-Arslan, 2020, 47)

Biz de söz konusu kelimelerle sınırlandırarak *Dîvân*'da yaptığımız araştırma neticesinde, Emîrî'nin şiirlerindeki samîmî ifadelerden onda tasavvufa vukufiyetin ötesinde beyitlerine nakşettiği ve setrettiği irfânî hakîkatleri tecrübe etmiş bir muhib edâsının olduğunu söylebiliriz. Ele aldığımız beyitlerin Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle örtüşmesinin yanı sıra hikmetli sözlerindeki mazmunların İbnü'l-Arabî'nin eserlerindeki vahdet-i vücûd düşüncesinin benzetme kavramlarıyla benzerliği bilmenin ötesinde tecrübe diliyle kaleme alındığını düşündürmektedir.

Temâşâdan Tefekküre

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyette Cenâb-ı Hak, insanları âlemi temâşâya dâvet etmekte ve onda nice delillerin olduğuna işâret etmektedir. Bakara sûresi 164. âyet-i kerîmede , "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır." buyurmaktadır. Âyette işâret edilen bütün bu kanıtların insanı kuşatan, onun her gün şâhit olduğu, içinde yaşadığı alelâde tabiat olaylarından seçilmiş olması ilgi çekicidir. "Buna göre insanoğlu her an Allah'ın varlığını, birliğini, kudretinin yüceliğini yansıtan kanıtların ortasında yaşamaktadır. Tabiat bizâtihî mûcizedir; fakat insan tabiat olaylarını her gün görüp durduğu için bu olaylardaki tecellilerin farkında değildir." Âyetin sonunda "aklını işleten bir topluluk için" denilerek tabiatteki her ân gerçekleşen bu mûcizeyi ancak aklını kullananların idrâk edebileceğine dikkat çekilmiştir.[1]

İtikad sâhibi bir mümin olarak Ali Emîrî, inancının gereği bir bakış açısıyla hikmet, ibret nazarıyla âleme bakmakta ve bunu şiirlerinde dile getirmektedir:

Devr-i feleğin 'âkıla 'ibret var içinde

Bak gerdiş-i dolâbına nevbet var içinde (G. 798/1)

"Âkıl sahipleri için feleğin devrinde ibret vardır. Felek dolabının dönüşüne bak, içinde nöbet vardır."

Dünyâya bakmadan garazım hüsnü görmedir

Bâzâra gitmeden emelim vech-i hoş-nümâ (K. 1/ 94)

[1] https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/171/164-ayet-tefsiri. [E.T.: 09.08.2024]

diyerek âleme bakmaktaki gâyesinin güzeli ve güzelliği görmek olduğunu söyleyen şâir, baktığı her varlıkta O'nun tecellisini görmektedir:

Nev-civân görsem derim Allâh bir

Pîre-zen görsem derim yâ Kibriyâ

Katreye baksam derim yâ Müste'ân

Zerreye baksam derim yâ Rabbenâ (K. 2/18, 19)

Her güzellik, her fazîlet ve kemâl, o hakîkî "Cemâl" in dalları ve ışıklarıdır. Bu beyânda "Bütün güzellerin güzelliği O'nun cemâlinden ödünç alınmıştır" denilmiştir (Ankaravî, 2007, 50).

"Seyr et" redifli yedi beyitlik gazelde şâir, zâhirden bâtına doğru bir seyre dâvet etmektedir: Şâir olup cihânı, ârif olup nihânı seyret. Dünya gamına alışmamış etfâldeki figanı, gönüldeki âsumânı, cân âleminin yıldızlarını, aşk kâinâtının güllerini, bülbüllerini; bâğ ile bağbânını seyr et. Ey Emîrî, dehrin nakışlarına aldanma da ebedî, bâkî olan aynayı seyr et:

Bir şâ'ir olup cihânı seyr et

Bir 'ârif olup nihânı seyr et

Dünyâ gamına alışmamışlar

Etfâldeki figānı seyr et

Doğsun hele mihr ü mâh-ı safvet

Sen dildeki âsumânı seyr et

Bak kevkebe-i cihân-ı câna

Ne çarhı ne ahterânı seyr et

Gel sâha-i kâ'inât-ı 'aşka

Bülbülleri gülsitânı seyr et

Gör hem gülü hem de gül-'izârı

Hem bâğ ile bâğbânı seyr et

Aldanma Emîrî nakş-ı dehre

Âyîne-i câvidânı seyr et

(G. 339/1-7)

Şâirin "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" sözleriyle tefekküre dâvet eylediği söylemlerini şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

a) Hakk'ın Nûru ve Kudreti

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olan Nûr, Allah'ın Zâhir ismiyle tecellîsidir; yâni bütün âlem sûretlerinde "zâhir" olan "vücûd"dur. Kâşânî "Allah semâlar ve arzın nûrudur" (Nûr, 24/35) âyetinin tefsîrinde şöyle demektedir: "Nûr kendi zâtıyla zâhir ve eşyâ kendisiyle zâhir olandır. Nûr ilâhî isimlerden, zuhûrunun şiddeti ve eşyânın kendisi ile zuhûr etmesi bakımından mutlak bir isimdir. (...) Yâni ruhların semâlarını ve cesedlerin arzını ızhar edendir. Bu nûr 'mutlak vücûd'dur ki, mevcut varlıklardan vücut bulan her şey O'nunla aydınlanıp vücut bulmuştur" (Tahralı, 2005, 37, 39).

Taşmak (Uludağ, 2001, 13 ; Cebecioğlu, 2005, 214; El-Hakîm, 2005, 196), bir şeyin kolaylıkla akması gibi anlamlara gelen feyz ise, bir başka tanıma göre, âlemin Allah'tan, derece derece fakat devamlı bir sûrette iniş tarzı ile ve başka bir mevcûdu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekâmülüne ve bunun ilâhî nazar altında devamı mânâsında kullanılan bir terimdir. Feyz her ân tecellî etmekte (ortaya çıkmakta)dir. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Bu varlık, zâtlarındaki imkân sebebiyle yok olmakta; fakat Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır (Cebecioğlu, 2005, 214). Bu hakîkatin bilincinde olan şâir, okuyucuyu âlemleri tasavvur, ufukları temâşâ etmeye ve ezel nûrunun mevcûdâttaki âşikâr feyzini idrâke sevk etmektedir:

Ekvânı kıl tasavvur âfâkı et temâşâ

Nûr-ı ezel nümâyân feyzin eder hüveydâ

(G. 48/1)

Feyz ile varlığın âşikâr olması ve âdemin âlemdeki mevcûdâtı idrâki bağlamında Nûr, yaratmanın ve idrâkin kaynağıdır (El-Hakîm, 2005, 497).

Emîrî, Nûr'un etrafında bir pervâne gibi olup da âlemi seyri tavsiye etmektedir:

Seyr et bu nûr-ı a'zam-ı imkânı ol müdâm

Pervâne-i çerâğ-ı fürûzân-ı Kibriyâ

Bir kerre intizâm-ı zemîn ü zamâna bak

Fikr et nedir celâlet-i zî-şân-ı Kibriyâ

(G. 4/3-4)

"Cenâb-ı Kibriyâ'nın yüce nûrununun parlak ışığının etrafında pervâne gibi ol da seyr et. Zaman ve mekânın düzenine, tertibine bak da O'nun azametini fikr eyle."

Bu seyirde görülecektir ki felekler ve yeryüzü baktıkça çözülemeyecek bir muammâdır:

Bakdıkça Emîrî eder eflâk ü zemîne

Hall olmayacak öyle mu'ammâyı temâşâ

(G. 74/7)

Bir muammâ olan varlığı çözme yolunda şâir, okuyucusundan mevcûdâttaki, âlemdeki mükemmeliğe, Hakk'ın azametine yalnız bakmasını değil bu mükemmelliği zihninde canlandırmasını, hayâl etmesini de isteyerek bakıştan öte idrâk mertebesine yükselmesini arzu etmektedir:

Bu ekmeliyyeti seyr et şu a'zamiyyete bak

Nedir tasavvura al 'izz ü kibriyâ-yı Hudâ

(G. 14/2)

Şu hakîkat de bilinmelidir; bu seyrin mümkinâtı, âlemdeki bunca estetik yaratılışı seyredebilmek de Hakk'ın lutfudur:

Bunca masnû'âtı seyr etmek de Hakk'ın lutfudur

Âdeme gerçi bu dünyâ bir felâket-hânedir

(G. 436/6)

Akıl ve hayat verip bu "nüh eyvânı, zemîn ü âsumânı"seyrettiren Vehhâb ismininin tecellisiyle "karşılık beklemeden bol bol veren" (Topaloğlu, 2012, 610) Allah'tır:

Yaratdın sun'-ı kudretle bu nüh eyvânı yâ Vehhâb

Kemâl-i bî-misâlin olmuşum hayrânı yâ Vehhâb

Bize 'akl u hayât ihsân edip seyr etdiren sensin

Zemîn ü âsumânı encüm ü erkânı yâ Vehhâb

(G. 215/1,2)

Rabbimizin buyurduğu üzere "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir." (Mü'minûn, 23/14). Emîrî'nin şu beyti âyetin manzûm ifâdesi gibidir:

Yaratmış bak ne 'âlî kâ'inâtı Hâlık-i zü'l-men

Niçe sun'-ı ezel her zerresinde gün gibi rûşen

(G. 38/1)

"İhsan sahibi yaratıcı, kâinâtı nasıl yüce yaratmış bak. Her zerresinde nice ezel sanatı gün gibi âşikârdır."

Her zerre bir cihân, her lahza bir zamandır. Her lahza hayret verici, her zerre kudreti süsleyendir:

Her zerre bir cihândır her lahza bir zamândır

Her lahza hayret-âver her zerre kudret-ârâ

(G. 48/3)

Varlığın hakîkati cihetinden "her bir zerre ancak onun zâtıyla mevcûddur ve zât-ı Hak onların her birerlerinde birer isim ile mütecellîdir" (İbnü'l-Arabî, 2017, 633).

Zîr ü bâlâya bakan eyler Emîrî i'tirâf

Kâ'inâtın şüphesiz bir sâni'-i yektâsı var

(G. 445/7)

"Ey Emîrî yere ve göğe bakan itiraf eder ki kâinâtın şüphesiz eşsiz bir yaratıcısı var."

Neye baksam gözüme kudret-i Mevlâ görünür

Şeş cihâtımda bütün feyz-i tecellâ görünür

(G. 473/1)

"Neye baksam gözüme Mevlâ'nın kudreti görünür. Altı cihetimde, her tarafımda bütün tecellî feyzi görünür."

diyen şâir, okuyucunun bakışını Hakk'ın kudretini, gücünü idrâke yönlendirir. Âlemler, "devamlı ve mükemmel biçimde yaratan" (Topaloğlu, 1997, 303) Hallâk'ın kudretinin kemâline delildir zîra âlemlerdeki bu göz alıcı intizam yalnız o kudret sahibine yakışır:

Kemâl-i kudret-i Hallâk'ı gör 'avâlimde

Bu intizâm-ı müdebdeb o kudrete yakışır

(G. 467/4)

Bu hakikati tefekkür ederek, feleğin intizamını, sabit yıldızları ve gezegenleri gör; Hâlık'ın kudretinin ihtişamına bir nazar et:

İntizâm-ı feleği sâbit ü seyyâreyi gör

Hâlık'ın bir nazar et debdebe-i kudretine

(G. 809/3)

Altı cihetli [sağ-sol, ön-arka, alt-üst] âlemi seyrelediğinde idrâk edeceksin ki Hâlık'ın kudretinin nihâyeti yoktur:

Kudret-i Hâlık'ın nihâyeti yok

'Âlem-i şeş-cihâtı seyr eyle

(G. 785/2)

b) Basîret/İbret Nazarıyla Bakış:

Ali Emîrî Efendi, Kur'ânî bir ifâdeyle, ibret nazarıyla âleme bakmayı tavsiye ve teşvik etmektedir :

Bak dîde-i 'ibretle bu dünyâya Emîrî

El-kudretu ve'l-'izzetü lillâhi cemî'â

(G. 47/5)

"Ey Emîrî, bu dünyâya ibret gözüyle bak. 'Bütün kudret ve izzet Allah'a aittir.'"

Ey dil şu hâb-ı gaflet-i beyhûdeden uyan

'İbret gözüyle eyle temâşâ-yı rûzgâr

Seyr et nasıl 'ayân olacak ol vakit sana

Esrâr-ı kâ'inât u hafâyâ-yı rûzgâr

(K. 49/15, 16)

"Ey gönül şu beyhûde gaflet uykusundan uyan da ibret gözüyle zamanı (vakti) temâşâ eyle. İşte o vakit sana kâinâtın ve zamanın (vaktin) sırları âşikâr olacak."

Ric'at eyler aslına her şey' cihânda 'âḳıbet

Hep olur tedrîc ile eşyâ türâba münkalib

'Âleme 'ibretle bak olma 'imâret-yâb-ı zevk

Niçe bin ma'mûreler olmuş harâba münkalib

(G. 265/2,3)

"Cihânda her şey aslına rücû eder. Eşyâ yavaş yavaş toprağa dönüşür. Âleme ibretle bak; zevkle mamur olma, zevkin rahatlığına kanma. Nice mâmur yerler harabeye dönüşmüş."

Sözlük anlamı "idrâk, firâset, kalb gözü ile görüş" (Cebecioğlu, 2005, 85) demek olan basîret, tasavvufî ıstılah olarak; kalbde bir nûrdur ki onunla eşyânın hakîkatleri ve bütün işlerin içyüzleri anlaşılır. Nitekim gözle de, duyulan ve görülen şeyler anlaşılır (Ankaravî, 2007, 41).

Yüce Allah Kur'ân-ı Mübîn'de, "Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir; gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır." (Nûr

sûresi 24/44) buyurmaktadır. Bu âyet-i kerîmede de ifâde edildiği üzere Allah'ın kudretinin izharı olan bu âlemde basîret sahipleri için büyük bir ibret vardır. Emîrî de Allah'ın kudretinin keşfinde basîreti dürbün yapanların gözlerine uzakların yakın göründüğünü söylemektedir:

Basîret dûr-bîn olsun da keşf-i kudretullâha

Nasıl bak çeşmine kurbiyyet-i eb'âd olur peydâ

(G. 54/5)

Basîret gözüyle bakana vahdetin güzelliği de âşikârdır:

Aç çeşm-i basîreti nazar kıl

Meydânda 'ayân cemâl-i vahdet

(G. 302/2)

İbretle cihâna ve cihânda kendinin hâline nazar etmeyen ise kemâlât sırlarına vâkıf olamaz:

Vâkıf olamaz sırr-ı kemâlâta Emîrî

'İbretle cihân hâline kim ki nazar etmez

(G. 527/6)

Zîra vücûdun (varlığın) nüsha-i kübrâsı olan kâinât, ihsanların en büyüğüdür. İbret nazarıyla vücûdu (varlığı) temâşâ eylemeyen bu ihsânın da farkına varamaz:

A'zam-ı mevhibedir nüsha-i kübrâ-yı vücûd

Nazar-ı 'ibret ile eyle temâşâ-yı vücûd

(G. 396/1)

c) Kâinât Kitabı

Tasavvuf ve İslâm düşünce tarihinde büyük etkileri bulunan sûfî müellif (Kılıç 1999, 20/ 493) Muhyiddin İbnü'l-Arabî (v. 1240) *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde kitap benzetmesi ile âlemi şöyle tasvir eder: "Bütün âlem yazılmış bir kitaptır. Şu halde âlem, dürülmüş değil, yayılmıştır. Böylece açılmış olmakla onun rahmet nedeniyle yaratılmış olduğu bilinir. Ortaya çıkmasıyla da, içindeki şeyler bilinir ve anlaşılır. Harflerini birbirine ekleyerek, kendisini bir kitap yapmıştır. Bu belirttiğimiz tarzda âlemin düzenidir. Onun açılmış olmasının rahmetten kaynaklandığını belirttik; çünkü o, rahmetten gelmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: 'Rahman ve Rahîm'in indirdiği. Âyetleri tafsil edilmiş kitap.' [Fussilet, 41/2-3]. Başka bir âyette ise 'Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah'ın katından indirilmiştir.' [Hûd, 11/1] Tafsil eden herkes, hikmet sahibi değildir. Âlem ise, hikmetle meydana geldigine ve Hakk'ın ayetlerin hükümlerini bildiğine ve ayetlere ve mevcutlara merhamet ettiğine kanıttır. Mevcutlar, ilahi kitaptır" (El-Hakîm, 2005, 423).

Ali Emîrî Efendi de benzer bir ifâdeyle, "irfân sahiplerine cihân, hikmet sırlarının yazılı olduğu bir kitap gibidir. Onun her bir noktasından irşâdın mânâsı âşikâr olur" der:

Kitâb-ı sırr-ı hikmetdir cihân erbâb-ı 'irfâna

Ki her bir noktasından ma'nî-i irşâd olur peydâ

(G. 54/4)

Okuyucuyu Hakk'ın kudretine alâmet, hikmette benzersiz bir kitap olan "zemîn ü âsumânâ [yere ve göğe]" bakmaya, idrâk etmeye dâvet eder:

Bak zemîn ü âsumâna kudret olmuş rû-nümâ

Bir kitâb-ı bî-nazîr-i hikmet olmuş rû-nümâ

(G. 166/1)

Nitekim âlemde kürreden zerreye varıncaya kadar her şey bir hikmete mebnî ve intizam üzredir. Cihân kitabının müellifi Allah'tır. Yaratılış sayfalarının bir noktası dahi hiçbir şey abes; boş, anlamsız değildir:

Bir kerre intizâm-ı zemîn ü zamâna bak

Bir zerreye varınca bu eşyâ değil 'abes

Allâhdır kitâb-ı cihânın mü'ellifi

Bir nokta-i sahâyif-i inşâ değil 'abes

(G. 345/4, 5)

Emîrî, okuyucunun bakışını bir âhenk ve intizâm üzre olan kâinâtta görünen varlıklara çevirerek onu tefekküre, Hakk'ın kudretini düşünmeye, hikmeti yakalamaya teşvik etmektedir:

Zemîn ü âsumâna bak da derk et eyleyen kimdir

Semâda encümen rahşân zemînde dilberân peydâ

(G. 64/4)

"Yere ve göğe bak da idrak et. Gökyüzündeki parlak yıldızları yeryüzündeki güzelleri yaratan kimdir?"

Eyliyor cevv-i havâda gerdiş-i bî-ittikâ

Bak nasıl 'âlî yaratmış Rabb-ı ekber âfitâb

(G. 221/3)

"Hikmet nazarıyla hava boşluğunda (atmosferde) herhangi bir şeye yaslanmadan devreden güneşe bak. Rabb-i Ekber nasıl yüce yaratmış!"

Baharda Hakk'ı zikreylen kuşları da seyr et:

Seyr et bahâr-ı kudret-i imkân-ı 'âlemi

Murgān eder tilâvet-i ezkâr-ı Kibriyâ

(G. 6/6)

Bir goncaya bak, Sâni' olan Allah'ın eserine hayran ol. Ondaki sanatı ve mahareti fikr eyle, düşün, anlamaya çalış:

Bir goncaya bak Sâni'in ol sun'una hayrân

Fikr eyle ne san'at ne mahâret var içinde

(G. 798/4)

Mevcûdâtta insanın hayatında dikkat etmesi gereken bazı inceliklerin sırları da vardır. Şâir, bu bakışlardan öğüt alınacak hikmetlere de işâret eder:

Mahfî tutulur cümle mühim şeyler Emîrî

Rabb-i samed'in bak ki şeb-i Kadr'i bilinmez

(G. 549/5)

"Ey Emîrî, bütün mühim işler gizli tutulur. Rabb-i Samed'in bin aydan hayırlı Kadir gecesinin vakti bilinmez, bundaki hikmeti anla."

Berbâd olur Emîrî ser-efrâz-ı kibr olan

Bak serv-i ser-keşe ne çeker rûzgârdan

(G. 726/8)

"Ey Emîrî, kibirle başı dik gezen kimsenin hâli perîşan olur. Dik başlı, inatçı servi rüzgârdan neler çeker, gör."

d) Nakış/Nakkaş

Bütün kâinât, Hakk'ın esmâsının tecellîlerinden ibârettir. Her nakşın bir nakkaşı olduğu gibi âlemin sûretinde görünen bu mükemmel nakışların bütünü de İlâhî Nakkaş olan Allah'a âittir ve her nakış O'nun varlığına delil âyetlerdir (Karayazı, 2007, 288).

Nakşa bak eyle tefekkür kudret-i üstâdını

Her cihān-ı zerreden bin san'at olmuş rû-nümâ

(G. 166/4)

"Nakşa bak onu var eden üstâdın kudretini tefekkür eyle. Her zerre âleminden bir sanat görünmektedir."

Hudâ'nın sanatındaki mükemmelik akıllara sığmaz:

Bir kerre bak vücûduna bir de şu 'âleme

Sığmaz 'uḳūla hârika-i san'at-i Hudâ

(G. 16/3)

Hilkatteki süs, gönle hayret verir, zîra her bir zerre vahdetin bir aynasıdır. İbret gözüyle milyonlarca yıldızı, gökleri temâşâ eylemek ise insanı dehşete ve hayrete gark eyler:

Verdi hayret ey gönül ârâyiş-i hilkat bana

Oldu her bir zerre bir âyîne-i vahdet bana

Çeşm-i 'ibret etdi milyonlarla seyr-i ahterân

Verdi eflâki temâşâ dehşet ü hayret baña

(G. 82/1,2)

Hakîki Nakkaş'ın nakışlarındaki sanatı dikkatli bir gözle seyredip ibret almak gerekir:

Çeşm-i dikkatle zevi'l-ervâhı seyr et 'ibret al

Nakşı nakkāş-ı hakīkīnin nasıl san'atlidir

(G. 412/6)

Nakşedip süsleyen Nakkaş'a ulaşabilmek için de mâsivâdan bî-nukuş olmak (gönlü onların sevgisiyle bezememek) gerekir (Ögke, 2018, 125).

Kün-fe-kân, "Ol (dedi), hemen oluverdi" (Yılmaz, 1992, 503) anlamındaki bu ifâde Yâsîn sûresi 36/82. âyette "kün fe-yekûn" şeklinde geçmekte olup "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir." hakîkatine işâret etmektedir.

Emîrî, söz konusu âyetten iktibasla Kibriyâ'nın eyvânındaki (katındaki, arşındaki) sanatın sonu olmadığını dile getirmektedir:

Nakş-ı bedî'-i küngüre-i kün-fe-kânı gör

Yok intihâ-yı san'at-i eyvân-ı Kibriyâ

(G. 5/4)

Emîrî'nin sözleri İranlı filozof ve şâir (Sevgi, 1994, 453) Efdalüddîn-i Kâşânî'nin şu beytini çağrıştırmaktadır:

هر نقش كه بر تختهٔ هستی پیداست

آن صورت آن كس است كان نقش آراست

"Varlık sahasında zuhûr eden her nakış, o nakşı çizip süsleyenin suretidir" (Ankaravî, 2007, 226).

e) Vahdet/Tevhîd Sırrı

Tevhîd; birlik, Allah'ın zatını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmektir. Tevhid, bir görme, bir bilme hâlidir. Sûfî

yanızca Bir'i görür, yalnızca Bir'i bilir. O'ndan başka bir varlık olduğunu ne görür ne bilir (Uludağ, 2001, 359).

Emîrî, tevhîd sırrına erenin gözündeki birliğe işâretle şöyle der:

Zerreler de vahdet-i Mevlâ'ya burhândır bütün

Cüz' ü kül feyż ehlinin çeşminde siyyândır bütün

Çeşm-i isti'dâdını remz-âşinâ-yı kudret et

Bak zemîn ü âsumâna sun'-ı Yezdân'dır bütün

(G. 734/1,2)

"Zerreler de bütünüyle Mevlâ'nın vahdetine, birliğine delildir. Feyz ehlinin gözünde cüz ve kül birbirine eşittir. İstîdad, kabiliyet gözünü kudretin remzine âşinâ eyle. Yer ve göğe bak, tamâmen Yezdân'ın eseridir."

Birliğe erenin zevâli de mümkün değildir, o yok olmaz. Varlığını Hakk'ın varlığında yok eden ebediyyen bâkîdir:

Bir kerre de bak muvahhidîne

Meydânda durur ricâl-i vahdet

Hakk'ı tanıyanlara zevâl yok

Kābil mi ola zevâl-i vahdet

(G. 302/9,10)

Bütün âlem ez-Zâhir [zuhur eden] ismi yönünden ilâhî tecellînin sûretidir. Hak, eşyâda tecellî eder ve bu tecellîyle eşyâya varlık verir. Âlemde her nefes devam eden bu tecellî tektir ve tecellîgâhın istidâdının değişmesiyle mazharlarda çoğalır (El-Hakîm, 2005, 608).

Hakikatte bütün eşyânın renkleri tek renktir. Çeşit çeşit şekildeki zuhur, gözün yanıltmasıdır. Dikkatle düşünüp idrâk etmek gerekir ki göz içinde türlü türlü renkler varken bakışa tek renk gösteren basîretin sırrıdır:

Hakīkatde bütün elvân-ı eşyâ reng-i vâhiddir

Zuhûr-ı şekl-i reng-â-reng tağlît-ı nazardandır

Nazar kıl çeşm içinde var iken elvân-ı gûn-â-gûn

Nigâha reng-i vâhid gösteren sırr-ı basardandır

(G. 485/8)

Bu cihetten basîret nazarıyla kâinâta bakıldığında anlaşılacaktır ki varlık tek, kisveler ise farklı ve çoktur (en-Nablûsî, 2003, 19); kudretin âhengi çeşit çeşittir:

Nazar kıl kâ'inâta muhtelif âheng-i kudretdir

Zihî kādir ki etmiş merd ü zen pîr ü civân peydâ

(G. 61/3)

f) Gizli Hazine

"Küntü kenz", tasavvufî metinlerde sıkça kullanılan mevzû bir hadisin ilk iki sözcüğüdür. Hadisin tam metni, "Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en-u'rafe fe-halaktü'l-halka li-u'rafe" [Suyûtî, ed-Düreru'l-mensûre, 126; Aliyyu'l-Kārî, Esrâru'l-merfûa, 273; Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, II/191 (h. no:2016)] şeklindedir. "Ben gizli bir hazineydim. Bilinmekliğimi arzuladım ve mahlûkātı yarattım." meâlindeki "bu kudsî hadis, âlemin varlık sebebini açıklayan bir ifâde olarak sûfilerin arasında şöhret kazanmıştır. Âlemin varlık sebebi, Allah'ın bilinme isteğidir. Burada hareket noktası, bir şeyin kendisini doğrudan ve dolaylı, başka bir ifadeyle kendiliğiyle bilmesi ile 'ayna gibi başka bir yer' vasıtasıyla bilmesi arasındaki farktır. Allah kendisini biliyordu. Ancak bu bilme, bir şeyin kendisini kendisinde ve doğrudan bilmesi demekti. Âlemin var olması, ikinci bilginin sonucudur. Bu ise Allah'ın başka bir şeyde kendisini görmesi ve bilmesi demektir. En genel ifadesiyle âlemin varlık sebebi, bu bilinme arzusudur" (İbnü'l-Arabî, 2016, 268-269)

Kudsî hadiste geçen "ahbebtü" kelimesi bağlamında "hubb (sevgi)", yaratılışın sırrı ya da yaratılışın sebebi olarak değerlendirilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin sözleriyle ifâde edersek, "muhabbet Hakk'ın 'Dipsiz Karanlık=Amâ' hâlinden çıkarak kendisini bütün varlıkların sûretlerinde izhâr etmeye başlamasının sebebidir. Daha genel bir ifâdeyle muhabbet 'her hareket'in ilkesidir. Âlemde vuku bulan bütün hareketlerin hepsi 'muhabbet'in itici kuvvetinin eseridir" (İzutsu, 2005, 190).

Emîrî de âlemde nümâyan olan "küntü kenzin" sırlarını anlamayı okuyucusuna telkin etmektedir:

Nazar kıl kâ'inâta anla küntü kenzin esrârın

Nümâyân bî-nihâyet gevher-i rahşende kân gā'ib

(G. 212/2)

g) Ayna

Kâinâtın vücûdu Hakk'a nisbetle, O'nun bir aynası durumundadır. Aklımız ve hissimizle idrâk ettiğimiz her şey O'ndan zâhir olur. Başka bir ifâde ile, Allah Teâlâ zâtı cihetinden değil; fakat fiil ve sıfatları yönünden bütün kevnî (mücerred ve müşahhas) sûretlerde, kendisinde değişme ve başkalaşma olmaksızın tecellî ve tezâhür eder.

Kâinât Hakk'ın vücûduyla kāim ve Hakk'ın vücûd aynasında zâhir olan birtakım îtibarlardan, fânî ve zâil sûretlerden ibârettir (Eraydın, 2002, 27). Hakîkat nazarıyla bakan dünyâ ve içindekilerin Hakk'ın kudretini yansıtan sırlı bir ayna olduğunu idrâk edecektir:

Ne sûretler eder seyr et 'ayân dünyâ vü mâ-fîhâ

Olur âyîne-i kudret-feşân dünyâ vü mâ-fîhâ

Bakınca kâ'inâta söylerim fart-ı tahayyürle

'Ayân dünyâ vü mâ-fîhâ nihân dünyâ vü mâ-fîhâ

(G. 192/1,2)

Îman gözüyle cihan aynasına bakan da ondaki rengârenk nakışlarda gizli vahdet sırrını görecektir:

Dîde-i im'ân ile bakdım cihân mir'âtına

Nakş-ı gûn-â-gûnu var ammâ ki hep vahdet-nümâ

(G. 164/4)

Hakîkî vücûd birdir, mümkin varlıkların sûretlerinde çoğalmıştır (Tahralı, 2005, 41). "Varlık sâhasında zâhir olan her bir nakış, o nakşı süsleyen zâtın sûretidir. Kadîm bir derya dalgalanınca dalga derler ve dalgalanma sûretini dalgaya nisbet ederler. Dalgaların çokluğu deryayı çoğaltmaz. İsimlerin sayıları ne kadar artarsa artsın müsemmâ her veçhile daima birdir" (Fahrüddin-i Irakî, 1963, 18, 20).

Tecellî, gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara denir (Cebecioğlu, 2005, 638). Aynadan aynaya nakışların aksinin düşmesi, gönülden gönüle tecellînin mümkün oluşuna delildir:

Düşer âyîneden âyîneye bak 'aks-i nukūş

Anla imkân-ı tecellâyı gönülden gönüle

(G. 781/2)

Âlem, Hakk'ın sûretidir (İbnü'l-Arabî, 2017, 671). Gizli sırlar, sûret aynasındadır. Sırlarların keşfi için bu aynaya bakmak gerekir:

Teftîş-i mezâhirle olur keşf-i serâ'ir

Âyîne-i sûretde gör esrâr-ı nihânı

(G. 873/3)

Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecellî edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Hakk'ı görmeye vahdet denilmiştir (Uludağ, 2001, 212). Her

varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir (Cebecioğlu, 2005, 366).

Kesret, vahdete aynadır:

Seyr eylediğin şu kesret olmuş

Âyîne-i bî-misâl-i vaḥdet

(G. 302/13)

ğ) Âdem/Adam

Tasavvufî mânâdaki adam (racül), bilinç alanını Allah'ın istîlâ ettiği yâni sürekli Allah'ı tefekkür eden kişi olup Nûr sûresindeki şu âyetle açıklanır : "Ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı erkekler..." (Nûr, 24/37). Bu tasavvufî mertebeye ulaşmış kadınlara da racül (erkek) denir. (Cebecioğlu, 2005, 32)

Emîrî "âdem (adam)"de bulunması gereken hasletleri şöyle sıralar:

İnsân olan dünyâyı, her zerredeki kudret-i Mevlâ'yı, yer ve göklerdeki intizâmı vereni yüce bir bakışla temâşâ ile tefekkür eder:

İnsân mı o kim etmeye dünyâyı tefekkür

Her zerredeki kudret-i Mevlâ'yı tefekkür

Kimdir veren eflâk ü zemîne bu nizâmı

'Ulvî-nazar ol et bu temâşâyı tefekkür

(G. 502/1,2)

Âdem isen Hâlık'ın hikmetini idrâke çalış. Bak ki hikmet kitâbından sana ne mânâlar görünür:

Hikmet-i Hâlık'ı idrâke çalış âdem isen

O kitâb ise sana bak ki ne ma'nâ görünür

(G. 473/4)

Mev'izeler

Ali Emîrî'nin kendi nefsine ve onun nezdinde okuyucusuna "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" kelimeleri çerçevesinde bazı öğütleri bulunmaktadır:

Bak sîretine her kişinin nakşına bakma

Âsâr-ı edeb sûret-i sîmâya sığışmaz

(G. 551/4)

"Her kişinin nakşına (sûretine) bakma, sîretine (özüne, karakterine, ahlâkına) bak. Edebin varlığını gösteren izler sîrettedir, kişinin sûretine sığmaz."

Terk et yeter muhabbet-i dünyâyı ey gönül

İkbâle kıl nazar olur encâmı lâ-bekā

(K. 1/44)

"Ey gönül dünya muhabbetini terk et. Bu dünyada elde ettiğin makam, mevki, saadet bunlara nazar kıl [göreceksin ki] hepsi geçicidir."

Deme ol yârdan evvel niçün ağyâr olur peydâ

Nazar kıl bâğa kim gülden mukaddem hâr olur peydâ

(G. 57/1)

"Niçin yârdan evvel ağyâr ortaya çıktı, deme. Bağa nazar kıl, gülden önce diken belirir."

Fırsat-ı dünyâya aldanma Emîrî şâkir ol

Kıl nazar geçmiş zamânlar hep hayâl olmuş sana

(G. 138/7)

"Ey Emîrî, dünya fırsatına aldanma, şükret. Geçmiş zamanlara nazar kıl, şimdi sana hepsi hayâl olmuş."

Âlemde her zerrede âşikâr olan Hakk'ın sanatındaki mükemmellik karşısında Emîrî, acziyetinin idrâkiyle şöyle der:

Bir 'âcizim ki şimdi derim kendi kendime

Bu 'âlem-i 'anâsırı terk et bekāyı gör

(G. 506/8)

"Bir âcizim ki şimdi kendi kendime derim: 'Bu âlem-i anâsırı [dünya âlemini] terk et; bekāyı gör."

Bekā bir bakıma insanın kendisinin etrafındaki halkı ve eşyâyı görmemesi hâlidir. Nefsinde fânî olan insan, Hak ile bâkî olur. Allah'ta fenâya eren de yine O'nunla bâkî olur (Kara, 1995, 334; Yılmaz, 1997, 176; Uludağ, 2001, 134; Yılmaz, 2004, 218-219).

Sonuç

Kültür târihimizin önemli şahsiyetlerinden Ali Emîrî Efendi (1857-1924), daha ziyâde ve öncelikli olarak *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ü bulup yurt dışına kaçırılmaktan kurtarmasının yanı sıra kitap aşkı, nitelikli yazma eser kitapları ve sahip olduğu bu eserlerle oluşturduğu kütüphanesini gönülden bağlı olduğu milletine bağışlamasıyla hatırlanan bir Osmanlı münevveridir.

Emîrî, klasik Türk şiiri geleneğinin izinde kaleme aldığı şiirlerde, şiir söylemedeki kudreti kadar şiirlerindeki mânâ derinliği açısından da araştırılması gereken bir şahsiyettir.

İslâmî dünya görüşü, hayat ve hakikat telakkîsi onun şiirlerinin mâhiyetinin şekillendirmesinde en etkili unsur olmuştur. Tasavvuf literatürüne de hâkimiyeti şiirlerinde âşikâr olan şâir; âleme, eşyâya, mevcûdâta hikmet nazarıyla bakmakta, okuyucusunu da aynı hakikati görmeye dâvet etmektedir. Şâirin bu temâşâya dâveti, belki de tabiatin insanın farkında olsun veya olmasın bir kimlik arayışında ona kendi hakikatini hatırlatan bir âyet, Hakk'ın varlığına bir ayna olduğunu ifâde etmek içindir. Mutlak Vücûd'un Hak olduğu bilincindeki insan için mahlûkat arasında bir bağ olduğu, varlığın varlığa ayna olduğu, varlıklar içinde zübde-i âlemin âdem olduğu teslimiyetle kabul edilmiş bir hakîkattir. Şâhit olarak geldiğimiz bu âlemde, varlığımızın sırlarından biri de müşâhede, temâşâ etmemizdir.

Dîvân'da "bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" ifâdelerinin yer aldığı beyitlerin fazlalığı onun bu dâvetinin izharı olsa gerektir. İlgili kelimelerin geçtiği seçili beyitler etrafında yaptığımız araştırmamızda öne çıkan kavramlar, şâirin âleme bakışıyla birlikte tasavvufun sembolik diline de âşinâlığını ortaya koymaktadır. Nitekim Emîrî'nin seyre "temâşâ"ya dâveti, kelimenin tasavvuf literatüründeki bir diğer anlamı "mânevî yolculuk"la ilişkilendirilerek seyirden sefere, bakıştan hakîkate yolculuğa bir teşvik olarak da yorumlanabilmektedir.

Muhafazakâr bir kişililiğe sahip olan şâirin ifâdelerinde, Kur'ân âyetlerindeki ince mesajları beyitlerine titizlikle yerleştirdiği görülmektedir. Ayrıca Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonra sistemleşen vahdet-i vücûd düşüncesinin izleri de dikkat çekmektedir. İbnü'l-Arabî düşüncesinde önemli bir sembol olan "ayna" Emîrî'nin de âleme ve âdeme bakışında başvurduğu kavramlardan biridir.

Şâirin yetişmesinde etkili olan büyük amcası Şâbân Kâmî Efendi, divan sahibi bir şâir ve çeşitli ilimlere vakıf olmasının yanı sıra Kâdirî ve Rifâî Tarikatı şeyhidir. İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı şâirleri üzerindeki tesiri de birçok araştırmayla ortaya konulmuştur. Bu iki husûsiyeti göz önüne aldığımızda Ali Emîrî'nin tasavvufî eğilimini tespit etmek güçse de onun muhib edâsının şiirlerine aksettiğini söyleyebiliriz.

Ali Emîrî'nin hikmetle süslediği beyitleri ve mev'ize edâsındaki şiirleri onun şiir söylemedeki başarısının delilleridir. Niyetinin sâdece edebî sanatlarla müzeyyen beyitler kaleme almak değil, okuyucusunun fikir ve gönül âleminde hikmet parıltıları da uyandırmak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda *Dîvân*'ında temsilî teşbihlerle nazma bürünmüş nice özlü söz yer almaktadır.

Çalışmamızı ""bak, gör, seyr et, temâşâ eyle" ifâdeleriyle sınırlandırdığımız için bu kavramlar çerçevesinde Ali Emîrî'nin şiirlerinde öne çıkan tasavvufî söylemlere dikkat çekmeye çalıştık. Şâirin *Dîvân*'ının titiz, şümûllü bir çalışmayla her beyitteki mânâ gözetilerek çalışılması ve ondaki kavram ve unsurların tespit edilmesi Alî Emîrî'yi anlamak kadar son sönem Osmanlı şiir geleneğini yansıtması adına da büyük bir hizmet olacaktır. Şâirin

beyitleri arasına nakşettiği "işâret taşları"nın tâkip edilip iz sürülmesi onu anlamak yolunda okuyucuya kolaylık sağlayacaktır.

Kaynakça

Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye*. yay. haz. Mehmet Demirci. İstanbul: Vefa Yayınları, 2007.

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.

El-Hakîm, Suad. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.

en-Nablûsî, Abdülgânî. *Âriflerin Tevhîdi*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Eraydın, Selçuk. "Fusûsu'l-Hikem'e Yapılan Bâzı Îtirazlar", Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi IV*. haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002, 27-62.

Fahrüddin-i Irakî. *Parıltılar*. çev. Saffet Yetkin. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1963.

https://ganjoor.net/babaafzal/robba/sh17 [E.T. 27.06.2024]

https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/171/164-ayet-tefsiri. [E.T.: 09.08.2024]

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi 1. Cilt*. tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk. yay. haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, M. Nedim Tan, Ercan Alkan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

İbnü'l-Arabî. *Fusûsu'l-Hikem*. çeviri ve şerh: Ekrem Demirli İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016

İzutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*. çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Kara, Mustafa. "Fenâ". *DİA*. İstanbul: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995. C. 12, 333-335.

Karayazı, Nurgül. *Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Tasavvufî Kavram ve Unsurlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlâhiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999. C.20, 493-516.

Ögke, Ahmet. *Elmalı Erenlerinde Mânâ Dili*. İstanbul: H Yayınları, 2018.

Sevgi, H. Ahmet. "Efdalüddîn-İ Kâşânî". *DİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994. C. 10, 453-455.

Tahralı, Mustafa. "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık". Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi III*. haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005, 9-63.

Topaloğlu, Bekir. "Hâlik". *DİA*. İstanbul: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997. C. 15, 303-304.

Topaloğlu, Bekir. "Vehhâb". *DİA*. İstanbul: İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012. C. 42, 610-611.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Yazar, Sadık- Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Yılmaz, H. Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yılmaz, H. Kamil. *Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.

Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK

Iğdır Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Iğdır/TÜRKİYE
abdulhakimtugluk@gmail.com
ORCID

ALİ EMÎRÎ DÎVÂN'INDA BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK GELİŞMELER

SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS IN ALİ EMÎRÎ'S DÎVÂN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 09.07.2024
Kabul Tarihi: 17.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 09.07.2024
Accepted Date: 17.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Tuğluk, Abdulhakim. "Ali Emîrî Dîvân'ında Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 123-148.

Tuğluk, Abdulhakim. "Scientific and Technological Developments in Ali Emîrî's Dîvân". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 123-148.

10.28981/hikmet.1513557

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK

ALİ EMÎRÎ DÎVÂN'INDA BİLİMSEL VE TEKNOLOJİK GELİŞMELER

SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS IN ALİ EMÎRÎ'S DÎVÂN

ÖZ

Diyarbekir'in Türk edebiyatına armağan ettiği mümtaz şahsiyetlerden biri olan Ali Emîrî Efendi edebiyat tarihi, tenkit ve süreli yayınlar konusundaki çalışmalarının yanı sıra hacimli bir divan tertip etmiştir. Klasik şiir zevkinin son bayrak taşıyıcılarından olan Ali Emîrî, şiirlerinde geleneğe bağlılığının yanında asrının kimi ilmî ve ictimai meselelerine de duyarsız kalmamıştır. Şiirlerinde telgraf, telsiz telgraf, telefon, şimendifer, tayyare, fotoğraf, elektrik gibi insan hayatını kolaylaştıran gelişmelere yer veren Ali Emîrî gazete, saat kulesi, baraj, kız mektepleri, darülfünun, sanayi, ticaret, ziraat gibi konulara da yer vermiştir. Gazete üzerine müstakil bir kaside, telsiz telgraf ile alakalı müstakil bir gazel neşreden Ali Emîrî divanının muhtelif yerlerinde terakkinin, gayret ve çalışmanın önemine dikkat çekmektedir. Teknik imkânların insan aklının ve gayretinin bir meyvesi olduğunu ve bunların Allah'ın kudretine delil olduğunu şiirlerinde dile getiren şair, insan yaşamını kolaylaştıran ilmî ve ictimai imkânları övmüş ve bu hususta teşviklerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ali Emîrî, Bilim ve Teknik, Yenilik.*

ABSTRACT

Ali Emîrî Efendi, one of Diyarbekir's distinguished gifts to Turkish literature, edited a voluminous divan in addition to his works on literary history, criticism and periodicals. Ali Emîrî, one of the last flag bearers of classical poetic taste, did not remain insensitive to some scientific and social issues of his century as well as his adherence to tradition in his poems. In his poems, Ali Emîrî included developments that facilitated human life such as telegraph, wireless telegraph, telephone, railway, aeroplane, photography and electricity, but he also included subjects such as newspaper, clock tower, dam, girls' schools, darülfünun, industry, trade and agriculture. Ali Emîrî, who published a separate ode on the newspaper and a separate ghazal on wireless telegraphy, draws attention to the importance of progress, effort and work in various parts of his divan. Expressing in his poems that technical possibilities are the fruit of human intellect and endeavour and that they are evidence of Allah's power, the poet praised the scientific and social possibilities that facilitate human life and encouraged them in this regard.

Keywords: *Ali Emîrî, Science and Technic, İnnovation.*

Zaḥmet istersem 'aṭālet pek büyük zaḥmet verir

Rāḥat istersem çalışmaḳ 'ayn-ı rāḥatdır bana

(Ali Emîrî, 2020, 574)

Giriş

Bilim ve sanat camiasına mal olmuş şahsiyetler genellikle bazı yönleriyle daha fazla ön plana çıkarlar. Dikkatler o şahsın şöhret bulmuş taraflarına yönelince diğer önemli cepheler zaman zaman gölgede kalabilir. Ali Emîrî Efendi de Dîvân-ı Lügati't-Türk'ün bulunmasındaki hizmetiyle ve vakfettiği paha biçilemeyecek kitaplarıyla kurulan Millet Kütüphanesiyle şöhret bulmuştur. Ancak onun süreli yayın ve neşir faaliyetleri, tenkit alanındaki yazıları, edebiyat tarihine kazandırdıkları ve hacimli Dîvân'ı da kültür ve edebiyat tarihimiz bakımından oldukça önemlidir. Ali Emîrî Efendi'nin Dîvân'ı Klasik Türk şiiri şemsiyesi altındaki kimliğinin yanı sıra devriyle de alaka kuran dikkat çekici bir eserdir. Bu Dîvân'da, Batı'dan memleketimize taşınan teknolojiye sahip çıkan ve çalışmanın, terakkinin önemine dikkat çeken vurgulu bir ses bulunmaktadır. Daha önce Sadullah Paşa'nın Ondokuzuncu Asır manzumesinde akla, bilgiye ve hızla değişen yaşama çekilen dikkatler, Ali Emîrî Dîvân'ında tekâmül ederek karşımıza çıkar. Sadullah Paşa, zamanın ve mekânın uzaklığını kısaltan Ondokuzuncu Asır harikalarına övgüde bulunurken toplumun uzun vadede geçireceği dönüşüme de işaret etmişti. Felsefî yönü ön planda olan bu manzumede deneysel aklın ön plana çıkarıldığını görmek mümkündür. Ali Emîrî de akıl ve tecrübenin ürünü olan teknik imkânları ön plana çıkarır. Bunu yaparken müreffeh bir hayat isteyen Osmanlı vatandaşının sözcülüğünü yapan Ali Emîrî'nin asrın modernliklerine yaptığı değerlendirmeler pragmatist olduğu kadar neviyle iftihar eden bir insanın tepkilerini de içerir. Bu itibarla şiirlerinde akıl ile sezginin birlikteliği söz konusudur.

Ali Emîrî'nin şiirlerinde bilimsel ve teknik içeriğe yer vermesinin arka planı vardır. Döneminin edebiyat ortamına bir eleştiri niteliğini taşıyan bu arka planı onun *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nın 13 Teşrinievvel 1917 tarihli nüshasında yayımlanan *Gazel Tarzı ve Tayyare* adlı yazısından okumak mümkündür. İlgili yazısında şairlerimizin Avrupa'daki yenilikleri görmezden gelmelerini eleştiren Ali Emîrî, şunları söyler: "Ulûm ve fünûn Avrupa'da terakki etti. "Sabah-ı marifet dünyayı tuttu, cihan cihan terakki, zaman zaman ulûm" oldu. Şimendiferler, elektrikler, telefonlar, fotoğraflar, tayyareler, telsiz telgraflar, daha neler.. daha neler.. Birbirini vely ederek saha-ârâ-yı uyûn-ı hayret oluyor. Acaba edîblerimiz bugünkü terakkiyât-ı medeniyye hakkında nazmen ne gibi manalar, mazmunlar icad ettiler? Hiç!" (Ali Emîrî, 1917, 181) Ona göre Avrupa'nın gerisinde kalmamız "maneviyat kandili yağının" azalmasına ve ecdada ait ilmî birikimi koruyamayışımıza bağlıdır. Ali Emîrî yazısında Osmanlı dilaverleri tarafından idare edilen bir tayyare karşısında aklına gelen bir beyitten hareketle tayyare hakkında müstakil bir gazel yazmaya karar verdiğini de belirtir. Aynı yazıda şimendifer, elektrik, telefon,

telsiz telgraf ve fotoğraf hakkında da manzumeler karaladığını belirterek bunları da sırasıyla neşredeceğini açıklar. Bu itibarla Ali Emîrî'nin teknolojik gelişmelere dair yazdığı şiirlerin önemli bir kısmının 1. Dünya Savaşı yıllarına rastladığı anlaşılmaktadır.

1. Ali Emîrî Efendi'de İlim Aşkı ve Terakki Fikri

Ali Emîrî Efendi, hayatını araştırma ve eser telif etmekle geçirmiş müdakkik bir şahsiyettir. O, Dîvân'ının pek çok yerinde çalışmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ona göre gerçek insan ilim tahsili yolunda çalışan kişidir:

Ādem oldur ki ede himmet-i taḥṣīl-i 'ulūm

Maṭla'-ı ḳalbi ola maşrıḳ-ı tenzīl-i 'ulūm (Ali Emîrî, 2020, 667)

İlim tahsil etmenin tek başına kâfi gelmediğini, ilim öğretmek gerektiğini de belirten şair, faydalı ilimlerin tahsil edilmesinin lüzumunu aksi takdirde uğraşın boşa gideceğini savunur:

Sāde taḥṣīl olamaz kāfī gerekdir tedrīs

Naḳş ola levḥa-i vicdāna temāsīl-i 'ulūm

Lāzım insān olana sa'y-i 'ulūm-ı enfa'

Yoḳsa beyhūde olur himmet-i tekmīl-i 'ulūm (Ali Emîrî, 2020, 928)

Ali Emîrî, zahmeti tembellikte rahatı ise çalışmakta bulur. O, hayatında tıpkı şiirinde söylediği gibi davranan bir şahsiyettir:

Zaḥmet istersem 'aṭālet pek büyük zaḥmet verir

Rāḥat istersem çalışmaḳ 'ayn-ı rāḥatdır bana (Ali Emîrî, 2020, 574)

İlmin ve ilerlemenin gerekliliğini savunurken adeta kendi hayatını özetleyen şair, çok çalışmak için az uyumak gerektiğini salık verir:

Fekk-i 'ayn et çoḳ çalış 'ilme Emīrī az uyu

Cāhil ü ebter ḳalır ger olsa insān mest-i ḫāb (Ali Emîrî, 2020, 667)

Görev bilincine çok dikkat eden Ali Emîrî, görevlerinde ihmalkârlık gösterenlere ya da hıyanet edenlere şiddetle tepki gösterir:

Vaẓīfesinde tekāsül ü yā ḫiyānet eden

Bu milletiñ iki dünyāda şermsārı ḳalır (Ali Emîrî, 2020, 838)

Milletin mutluluğu hiçin hünerverlerin sanat icadından geri kalmaması gerektiğini vurgulayan şair, hamiyetle çalışıldığı takdirde İbn-i Rüşd, İbn-i Sina gibi isimlerin ortaya çıkmasının çok da zor olmadığına işaret eder:

Hünerverler yetişsin san'at īcād eylesin millet

Ḥamiyyetle çalışsın mülkü ābād eylesin millet

Çıḳar seyr et ne İbni Rüşdlerle İbni Sīnālar

Hele bir kerre 'aẓm-i rāh-ı ecdād eylesin millet (Ali Emîrî, 2020, 703)

Çalışmak, azmetmek ve bu yolda sabretmek Ali Emîrî'nin düşüncesinde oldukça önemlidir. O, işlerinde sebatsız olanlara baş eğmeyeceğini şu ifadelerle haykırır:

Sābitim 'azmimde etmem bī-sebāta ser-fürū

Dönmesin isterse maḳṣūdumca devrān istemem (Ali Emîrî, 2020, 938)

Ali Emîrî Efendi, mucit olan kimseye yüksek bir mevki biçer. Mucit, icat etmekle adını dünyada baki kılmış olur. O, adeta kendisi için değil milleti için yaşayan kimsedir. Bu itibarla fert önemlidir. Fert, içinde bulunduğu cemiyeti ihya etmesi münasebetiyle Ali Emîrî'nin şiirinde özel bir konuma sahiptir:

Mūcid-i ma'rifetiñ şöhreti īcādı ḳalır

Bu cihān tā ki devām etmededir adı ḳalır

'Āḳil eyler mi fedā ẕevḳine istiḳbāli

Kendisi gitse daḫi millet ü evlādı ḳalır

Ferdiñ icmā'ı ile ḥāṣıl olur cem'iyyet

Raḳamıñ cem'i içinde yine āḥādı ḳalır (Ali Emîrî, 2020, 804)

Ali Emîrî Dîvân'ında çalışmak, gayret göstermek, vatan, hamiyet, Osmanlılık gibi eylem ve kavramların yüceltilmesinin yanı sıra rüşvet, irtikâp, bencillik gibi kötü davranışlardan uzak durulması hususunda ciddi ihtarlar bulunmaktadır. Çalışkanlığa ve dürüstlüğe yapılan bu vurgu, onun şiirlerinde bilim ve tekniğe ait unsurların yoğunluğunu da önemli ölçüde izah etmektedir.

2. Ali Emîrî Dîvân'ında Teknolojik Araçlar[1]

Hevâ vü berk ü ziyâ vü buhâr u mıknatıs

Yed-i tasarruf-ı insanda unsûr-ı harekât

Sadullah Paşa

(Kaplan vd. 1978, 651)

[1] Ali Emîrî Dîvânı'nda bilim ve tekniğe ait içeriğe kısmen değinen bir çalışma için bkz. (Özmen, 2019, 109-122)

2.1. Telgraf ve Telefon

Osmanlı Devleti'nde Posta Nezareti Tanzimat'ın ilanından bir yıl sonra 1840'ta kurulmuştur. Ali Emîrî Efendi'nin doğumundan iki yıl önce 1855'te de Telgraf Müdürlüğü kurulmuştur. İlk telefon santrali ise 1909 yılında tesis edilmiştir. (PTT, 2 Temmuz 2024) Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde telgraf ve telefona yer vermesinin ardında bu fenne olan ilgisi yatmaktadır. Nitekim *Tezkire-i Şuara-i Âmid*'de şunları söyler: "Telgraf fennindeki seyyâle-i berkıyye hârikasına merâk ederek 1292 senesinde altı mâh kadar ba'zı günler Diyârbekir telgraf-hânesine devâm ve az vakitte pek ziyâde meleke ve vukûf hâsıl eyledim." (Kadıoğlu, 2018, 94) Yine aynı eserden Ali Emîrî Efendi'nin bir ara Diyarbekir Telgrafhanesine tayin edildiği ancak Said Paşa'nın isteğiyle bu göreve gitmediği anlaşılmaktadır. Ali Emîrî, kimi şiirlerinde telgrafı şimendifer ya da diğer medeniyet harikalarıyla birlikte zikreder. Onun yazdığı gazel, kabloluya göre daha modern bir vasıta olan telsiz telgraf üzerinedir. Telsiz telgrafın (radyotelegraf) keşfi kablolu telgraftan çok sonradır. Herhangi bir kabloya ihtiyaç duymaksızın radyo dalgalarından faydalanarak iletişimi o günün koşullarında baş döndürücü bir hıza eriştiren bu vasıta karşısında Ali Emîrî hayretini şu dizelerle dile getirir:

Āyet oldu ḳudret-i Yezdān'a telsiz telġıraf

Ṣaldı bir şekl-i ġarīb ekvāna telsiz telġıraf

'Aḳlımız ermezdi telli telġırafıñ sırrına

Şimdi çıḳdı sāḥa-i imkāna telsiz telġıraf (Ali Emîrî, 2020, 892-893)

Ali Emîrî, telsiz telgrafı Yaratıcının kudretine delil olarak göstermekte ve kablolusu bile aklın idrak kabiliyetinin haricinde iken kablosuz olanın büyük bir yenilik olduğuna işaret etmektedir. Şair, telsiz telgrafı marifetler padişahı ve sultan-ı sanayi olarak görür:

Ma'rifetler pādişāhı der isem şāyestedir

Baḳ ne 'ālī ṣan'at-i şāhāne telsiz telġıraf

Nāmına şāyeste sulṭān-ı ṣanāyi' söylesem

Baḳ ne 'ālī ṣan'at-i şāhāne telsiz telġıraf (Ali Emîrî, 2020, 893)

Telsiz telgraf, şairin ahvalini dosta, sevgiliye bildiren bir vasıtadır aynı zamanda:

Aldı ġam baḥrinde emvāc-ı belā eṭrāfımı

Ḥālimi 'arż eylesin yārāna telsiz telġıraf (Ali Emîrî, 2020, 893)

Şair başka bir gazelinde telsiz telgrafın *derd-i derûn*'u sevgilinin kalbine ulaştıran bir vasıta olduğunu söyler:

Derd-i derūnu eyledi īṣāl-ı ḳalb-i yār

Telsiz şu telġıraf-ı ġarābet-medār ile (Ali Emîrî, 2020, 1017)

Ali Emîrî'nin şiirinde medeniyet harikaları Allah'ın kudretine delil olarak gösterilmiştir. Dîvân'ın ilk şiiri olan Münacat'ta telgrafın hızı bu minvalde zikredilir:

Nerden alır bu sür'at-i bī-misli telġırāf

Vapur at gibi nice olmuş yem-āşinā (Ali Emîrî, 2020, 199)

Ali Emîrî, yaşadığı dönemin muhayyilesine sunduğu teknik imkânları görmezden gelmemiş ve bunları işleyerek Dîvan şiirinin tematik evrenine renk katmıştır. Telefon, bu minvalde Dîvân'da yer alan vasıtalardan biridir. Telefon hakkında müstakil bir gazel neşreden şair, hayatın bu yeni nesnesini Klasik şiirin bildik mazmunlarıyla karşılar. Ancak şairin dilinde bu mazmunlar yeni bir şahsiyetle mısralara aktarılır. Namık Kemal'in Klasik şiirde sevgili tasvirine ilişkin şu tenkidini hatırladıktan sonra Ali Emîrî'nin elinde telefon olan sevgili tasviri şiir ve gerçeklik bağlamında daha da önem kazanır: "…Hançerini Merih'in göğsüne saplamış memdûhlar, feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş; cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış; bağırdıkça arş-ı a'lâ sarsılır, ağladıkça dünyâ kan tûfânlarına gark olur âşıklar, boyu serviden uzun, boyu kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılış kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı ma'şûklarla mâl-â-mâl göreceğinden kendini dîvler, gulyabânîler âleminde zanneder." (Namık Kemal, 1315, 5-6) Elbette Âli Emîrî'nin şiirinde Namık Kemal'in tenkit ettiği tarzda sevgili tasvirleri yok değildir. Ancak sevgilinin telefonla buluştuğu aşağıdaki dizeler, değişen hayatın etki sahasını göstermesi bakımından dikkate değerdir:

Maḥrem-i la'l-i leb-i māhveşāndır telefon

Hem-dem-i 'āşıḳ-ı şūrīde-nişāndır telefon

(…)

Telefon gördüm elinde bugün ol mehveşimiñ

Reşk-baḫş-ı dil-i ḫurşīd-ruḫāndır telefon

Telefona ṭutalı meh-beçeler gūş u dehān

'Āşıḳ-ı dil-şüde-i gūş u dehāndır telefon (Ali Emîrî, 2020, 973)

Gazelde günümüzle alakasını kurabileceğimiz ve bu yönüyle zamanını aşan kısım ise telefonun bilgi verme aracı ve genç yaşlı herkesin ilgi odağı olmasıyla ilgilidir:

Keşf eder ḫalḳa merāḳ eylediği ḥādiseyi

Merci'-i ḳāfile-i pīr ü civāndır telefon (Ali Emîrî, 2020, 973)

Gazelin sonunda telefon tellerinin korunmasıyla alakalı bir uyarı yapmadan edemez şair. Şair, çok güç koşullarda sağlanan telefon bağlantılarının farkında olacak ki söyle seslenir muhataplarına:

Vāḳıf ol ḥikmete zinhār doḳunma teline

Doḳunursañ teline beste-zebāndır telefon (Ali Emîrî, 2020, 973)

Başka bir gazeline de telefonla başlayan şair, bu aygıtın sevgiliyle olan irtibatı kurma özelliğine dikkat çeker:

Ṣoḥbetler etdir ey telefon nāzlı yār ile

Şīrīn-süḫan efendim olan şīvekār ile (Ali Emîrî, 2020, 1017)

Telefonun sevgiliyle konuşmaya vesile olduğu için mutluluk yaşatmasını bir başka şiirinde şöyle dile getirir Ali Emîrî:

Nisyān eder miyim telefon hīç ben seni

Sensiñ ḫiṭāb-ı yār ile mesrūr eden beni (Ali Emîrî, 2020, 1051)

Görüldüğü üzere, Ali Emîrî Efendi telgraf ve telefona şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Elinde telefon âşığıyla hasbihal eden ya da telgraf ve telsiz telgrafla hâlini yâre arz eden âşığın görüntüsü, Klasik Türk şiirinde elbette yeni bir manzaradır. Bunda, Osmanlı münevverinin çağın faydalı olan modern yanlarını kanıksayıp sahiplendiğini müşahede etmek mümkündür.

2.2. Şimendifer

Büyük bir devrim sayılan demiryolu taşımacılığı daha önce at ve benzeri binek hayvanlarıyla ya da bunların çektiği vasıtalarla ulaşım ihtiyacını karşılayan insanlık için büyük kolaylıklar sağlamıştır. Motorlu taşıtlardan çok önce hayatımıza giren demiryollarının Osmanlı'daki mazisi Tanzimat'tan öncesine kadar uzanmaktadır. "Memleketimizde demiryolu inşası fikri 1836'da doğmuştur. Bu fikri doğurtan da İngilizlerdir. Maksatları Hindistan yolunu elde bulundurmaktır." (TCDD, 1928, 9) İngilizlerin bu fikri yirmi yıl sonra hayata geçmiş ve 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu hattı işletme hakkı İngilizlerde olmak üzere açılmıştır. Aynı tarihlerde Osmanlı hududu dâhilindeki Romanya'da bulunan demiryolu hattının imtiyazını da İngilizler almıştır. (TCDD, 1928, 9) Sonraki dönemlerde hızlı bir gelişim gösteren ve Bağdat ile Hicaz Demiryollarıyla geniş bir ağa ulaşan demiryolu yatırımları Cumhuriyet döneminde Anadolu'da ciddi bir ivme kazanmıştır. Günümüzde bile önemini kaybetmeyen demiryollarına Ali Emîrî Efendi de temas etmiş ve bu hususta müstakil bir gazel neşretmiştir. Ona göre demiryolları zeminin demir damarlarıdır ve memlekete saadet bahşetmektedir:

Şimendifer ki zemīniñ demīr damarlarıdır

Verir ḥayāt-ı sa'ādet vücūd-ı memlekete (Ali Emîrî, 2020, 1014)

Şimendiferi marifete hızlı bir şekilde ulaşmanın aracı olarak gören şair, böylece onu medeniyetin vazgeçilmezleri arasına koymuş olur:

Şimendifer gibi sür'atle 'azm-i rāh edelim

Vuṣūl bulmaḳ içün taḫtgāh-ı ma'rifete

Şimendifer eder īṣāl baḫtiyārānı

Diyār-i ma'rifete bārgāh-ı salṭanata (Ali Emîrî, 2020, 1015)

Ali Emiri, şimendiferi işaret ederek muhataplarına bir hedef gösterir. Bu, Batı'ya gitme ve oradaki hünerleri memlekete getirme hedefidir. Ali Emiri, Avrupa'ya gidip memlekete değer katamadan dönenlere tarizde bulunmaktadır. Demiryolu nimetinden en verimli bir şekilde istifade edilmesi gerektiği düşüncesinde olan Ali Emîrî'nin bu tavrı onun hamiyetli duruşunun bir tezahürüdür:

Şimendiferle kemālātı naḳl-i mülk eyle

Güzel çiçekleri cem' et güzīde bir demete

Şimendiferle gidip ġarba 'ālim ol 'ālim

Hüner güherlerini ṭopla kenz-i memlekete (Ali Emîrî, 2020, 1015)

Şair, şimendiferin bunca ehemmiyetine rağmen memleketimizde yeterinde yaygınlaşmadığını düşünmekte ve hâlâ deve sırtında sefalet içinde olduğumuzdan şikâyet etmektedir:

Yazıḳ ki nāḳa-süvār-ı sefāletiz ḥālā

Şimendifer yapılırken cihānda her cihete (Ali Emîrî, 2020, 1015)

Başka bir şiirinde şimendiferin hızlı bir şekilde hareket etmesini Allah'ın varlığına delil olarak gösteren Ali Emîrî, medeniyet harikalarının insanlara verilmiş birer mevhibe olduğuna işaret eder. Onun münacat türünde kaleme aldığı bir şiirinde yer alan aşağıdaki beyit bu yönüyle manidardır:

Kimdir veren buḫāra bu āsār-ı ḥayreti

Kimdir eden şimendiferi böyle tīz-pā (Ali Emîrî, 2020, 199)

Ali Emîrî, şimendiferin yük ve yolcu taşımacılığında ne kadar hayati bir öneme sahip olduğunu idrak etmiş ve bunu manzumelerinde işlemiştir. Onun, sadece bireysel konulara yönelmeyip hem devleti hem de toplumu yakından ilgilendiren hususlarda kalemini sakınmaması dikkate değerdir. Cumhuriyet Dönemi'nde demiryollarına yapılan yatırımlar, şairimizin bu hususta dile getirdiği temennilerin ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

2.3. Tayyare

Günümüzde başta ulaştırma ve savunma olmak üzere pek çok sahada kritik bir öneme sahip olan havacılık faaliyetleriyle insanlığın modern anlamda tanışması 1903 yılında Wright kardeşlerin teşebbüsüyle olmuştur.

Osmanlı'da ise havacılıkla alakalı gelişmeler 1909 yılında başlamış ve resmî olarak 1912 yılında Türk havacılığı faaliyet göstermeye başlamıştır. 1. Dünya Savaşı ile birlikte önem kazanan bu faaliyetler Cumhuriyetle birlikte ciddi bir ivme kazanmış ve 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasıyla taçlanmıştır. Bu sahaya Ali Emîrî Efendi de kayıtsız kalmamış ve tayyare ile alakalı müstakil iki şiir kaleme almıştır. Her iki şiirde de mucizelerle teknolojik harikalar arasında bir bağ olduğu düşüncesi işlenmiştir.

Bir gazel olan ilk şiirde dinî-tasavvufi bir anlam kazanan tayyare Peygamber Efendimizin şahsiyetinden, mucizelerinden Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. İsa gibi Peygamberlerle alakalı telmihlere kadar geniş bir satha nüfuz eder. Şair, hakikatin yakinen anlaşılması noktasında tayyareden yararlanır. Bu şiirde hüsn-i talil ve telmih başlıca sanatlar olarak dikkat çeker:

Ḳaṣdıñ ey ṭayyāre sırrullāhı söyletmek midir

Remz ile her ʻārif-i āgāhı söyletmek midir

ʻĀlemiñ fevḳinde ʻālemler seyāḥat eyleyip

Nev-ẓuhūr aḫbār ile efvāhı söyletmek midir (Ali Emîrî, 2020, 816)

Tayyareyi Burak'a benzeten Ali Emîrî, Şakk-ı Kamer mucizesine telmihte bulunarak onu kameri konuşturmakla estetize eder:

Ey Burāḳ-ı berḳ-sürʻat iʻtilādan maḳṣadıñ

Baḥs-i *venşaḳḳa'l-ḳamer*de māhı söyletmek midir Ali Emîrî, 2020, 816)

Şair tayyareyi miraç mucizesiyle ilişkilendirir ve onun Burak ve Refref'e benzemek isteyişinden söz eder. Tayyare, miraç mucizesini anlamak ve anlatmak için bir ölçü olabileceği gibi onu inkâr edenlere de bir cevap niteliği taşımaktadır:

Böyle taḳlīd-i Burāḳ u Refref etmekden ġaraż

ʻAşḳ ile ḫurşīd-i gerdūn-cāhı söyletmek midir

Münkir-i miʻrāca ḫarḳ-ı ʻālem-i bālā ile

Çāre-i imkān-ı ʻazm-i rāhı söyletmek midir

Böyle ey ṭayyāre bālāya ṣuʻūduñdan murād

Ḫalḳa miʻrāc-ı Resūlullāh'ı söyletmek midir (Ali Emîrî, 2020, 816)

Şiirde Hz. Musa'nın Sina Dağı'nda Allah ile konuşmasına da yer verilir. Peygamberlerin sema ile alakalı mucizelerini tayyare ile akla yakınlaştıran Ali Emîrî, mucizelerin kimi icatların keşfine ön ayak olmasına da uzaktan uzağa işaret etmiş olur:

Sāḥa-i Sīnā'da ey ṭayyāre gezmekden murād

Müjde-i Ṭūr-ı tecellīgāhı söyletmek midir (Ali Emîrî, 2020, 817)

Tayyare ile alakalı ikinci şiirde Hz. Süleyman'ın tahtı ve Burak gibi motiflerden faydalanılsa da tayyarenin bir icat olarak harikuladeliği daha fazla ön plana çıkar. Bu şiirin ilk beytinde tayyareye binmiş sevgili ile karşılaşırız:

Ṭayyāreye binmişdi bugün nāz ile cānān

Seyr eyler idi ṣanki felekde meh-i tābān

Derdi baña mihmān geliyor işte o meh-rū

Mesrūr idi efl ākde ḫurşīd-i dıraḫşān (Ali Emîrî, 2020, 974)

Hz. Süleyman'ın tahtına benzetilen tayyarenin âlemin seyrine vesile olması münasebetiyle şükran hissi dile getirilir. Bu icat için gerekli olan hususiyetleri insanlara verdiği için Allah yüceltilir:

Ṭayyāreyi gördükçe havāda ṣanırım ben

Gūyā ki havā üzre gezer taḫt-ı Süleymān

Erbāb-ı fünūn eyledi ṭayyāreyi īcād

Şimdi ederiz 'ālem-i bālāları seyrān

İnsānlara verdiñ ne büyük ḳudret İlāhī

Īcād ediyor ma'rifetiñle neler insān (Ali Emîrî, 2020, 974)

Şair tayyareyi örnek alarak bizim de bir hüner elde etmemiz gerektiğini, şartların bunun için uygun olduğunu ifade ederek bir bakıma gençlere öğütte bulunur:

Biz de edelim ġayret edip bir hüner ibdā'

Vāsi' duruyor sāhire-i 'ālem-i 'irfān (Ali Emîrî, 2020, 974)

Gökte gezinmeleriyle parlak birer yıldıza benzetilen tayyareler aynı zamanda insana bir hedef gösterir. İmkân sahasında bunca yenilik, icat varken hünersiz kalmak doğru olmaz:

Bir necm-i münevver görünür her biri gūyā

Ṭayyāreler etdikçe şu āfāḳda cevlān

Lāyıḳ mı Emīrī saña ḥālā hüneriñ yoḳ

Doldu hüner ü ṣan'at ile sāḥa-i imkān (Ali Emîrî, 2020, 974)

Ali Emîrî Efendi'nin tayyareler hakkında söylediği beyitler hava edebiyatı bağlamında oldukça önemlidir. 1925 yılında kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nden çok önce tayyarelerin ehemmiyetini manzumelerinde işleyen şairimiz, bu hususta bilinç uyandırma yolunda öncü isimlerdendir. Havacılık ve edebiyat ilişkisi Türk Tayyare Cemiyeti tarafından 1927 yılında neşredilen *Hava Edebiyatı* isimli antoloji ile oldukça güçlenmiş ve Ali Emîrî Efendi'nin *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nda yaptığı eleştiri bir bakıma meyvelerini vermiştir.

2.4. Fotoğraf

Hiçbir zaman fotoğrafını aldırmadığı nakledilen (Yazar-Arslan, 2020, 46) Ali Emîrî Efendi'nin Süheyl Ünver tarafından çizilmiş bir portresi bulunmaktadır. Her ne kadar elimizde ona ait bir fotoğraf mevcut değilse de Dîvân'ında fotoğraf ile alakalı müstakil iki şiir kaleme almış ve diğer şiirlerinin birkaçında fotoğraf sanatı ile alakalı beyitlere yer vermiştir. Üç beyitten müteşekkil *Fotoğraf* başlıklı şiiri şöyledir:

Göstermededir ṣan'at-i yektāyı fotoġraf
Żabṭ etmededir nefḥa-i zībāyı fotoġraf

Sevdāları cūş etdiriyor ṣavt-ı raḳīḳi
Giryān ediyor 'āşıḳ-ı şeydāyı fotoġraf

Ne tārı ne mıżrābı ne de ḳāri'i vardır
'Arż etmededir ḳudret-i kübrāyı fotoġraf (Ali Emîrî, 2020, 892)

Diğer bir şiirinde fotoğraf sanatı, sevgilinin güzelliğini ortaya koyması bakımından dile getirilir. Bu durum karşısında şairin yaşadığı sevinç paylaşılır:

Āh foṭoġraf severim ben seni
Naḳş ediyorsuñ ne güzel gülşeni

Gülşen içinde ediyorsuñ 'ayān
Ḳāfile-i dilber-i sīmīn-teni (Ali Emîrî, 2020, 1051)

Fotoğraf sayesinde sevgiliye kolaylıkla ulaşabilme imkânı doğmuştur. Bu sayede sevgilinin nazı olmadan onun güzelliğini seyretmek mümkündür. Görülüyor ki Ali Emîrî Efendi, Klasik şiirde aşığın cefa çekme meselesine fotoğraf vasıtasıyla yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu durum şiir ile sosyal hayat arasındaki ilişkinin gücünü de ortaya koymaktadır. Zaman ve zeminin değişimiyle şiir iklimine dâhil olan unsurlar, Divan şiiri estetiği açısından yeni olsalar da artık kemalini bulmuş bir muhitin eksenini değiştirmeyecektir.

Ancak okurun bu iklimde soluduğu yeni esintilerin dikkate değer olduğu muhakkaktır :

Gösteriyorsuñ naẓar-ı ‘āşıḳa

Ḥüsn ü cemāli dehen ü gerdeni

Sāye-i ḥüsnüñde seniñ bī-niyāz

Seyr ederim meh-beçe-i aḥseni

Āferīn ey ṣan‘at-i zībā saña

Cāndan Emīrī seviyor pek seni (Ali Emîrî, 2020, 1051)

Şiirine fotoğraf sanatını çok sevdiğini belirterek son veren Ali Emîrî Efendi'nin günümüze ulaşan bir fotoğrafının olmaması bir hayli ilginçtir.

2.5. Vapur

Ali Emîrî Efendi'nin hakkında müstakil şiir kaleme aldığı araçlardan biri de vapurdur. Aslında deniz araçlarının insanlığın tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olduğu malumdur. Ancak buharlı deniz taşıtlarının gündemimize girmesi Mehmet Ali Paşa'nın 1825 tarihinde Mora İsyanında Osmanlıya destek amacıyla gönderdiği buharlı gemilerle başlar. (Düzcü, 2013, 115) Dolayısıyla Ali Emîrî Efendi'nin vapur üzerine yazdığı şiiri de bu minvalde değerlendirmek gerekir. Denizde hızlı yol alan ve yolcularını sağ salim bir şekilde varış yerine ulaştıran vapur, şiirde hayatı kolaylaştıran yönleriyle ele alınır. Şairin Yemen'de bulunduğu dönemde Kızıldeniz ve Aden Körfezi civarında Edremid Vapuruyla yaptığı seyahatten kesitler sunan manzumede hayranlık ön plandadır:

Sābitiz biz yürüyor ṣanki bütün arż u semā

Olmasın mı buña ḥayrān ‘urefā-yı vapur (Ali Emîrî, 2020, 402)

Vapur düdüğünün çıkardığı sesi gülbange benzeten şair, deniz aracının yol alırken çıkardığı seslerden hareketle onu bir aşığa benzetir.

Ḳuru bir sāde nefesle ediyor nāle vü āh

Çıḳıyor göklere gülbāng-i nidā-yı vapur

O da bir baġrı yanıḳ ‘āşıḳ-ı ḥasret-zededir

Ne içündür deme bu ṣavt u ṣadā-yı vapur (Ali Emîrî, 2020, 402)

Yolculuğun rahat geçtiğini belirten şair, bunun için Allah'a şükreder. Bu, bir bakıma vapurla yolculuğu teşviktir:

Ḥamdülillāh bu ḳadar merḥale cevlān etdik

Görmedik ẕerre ḳadar renc ü eẕā-yı vapur (Ali Emîrî, 2020, 402)

Yirmi yedi beyitten oluşan vapur manzumesi, vapurun kazalardan emin olması için yapılan dua ve gidilecek yere sağ salim varıldığını haber vermekle noktalanır. Ali Emîrî Efendi kara, hava ve deniz taşıtlarının üçüyle de alakalı müstakil şiir yazmış olmakla ulaştırmanın bir medeniyet için ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Şair, içinde yaşadığı dünyaya karşı bigâne kalmadığı gibi, insanlığın yararına olan güncel gelişmeleri estetik bir dille ortaya koymuştur. Medeniyet harikalarına yapılan bu övgü, gelenekle bağı güçlü olan bir şairin entelektüel görgüsünü ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir.

2.6. Sanayi, Ticaret ve Ziraat

Dîvân'ında sanayi, ticaret ve ziraat ile alakalı müstakil şiirlere yer veren Ali Emîrî Efendi, geçmişten günümüze ekonominin temelinde yer alan bu üç istihdam alanından övgüyle söz etmiştir. Şiirlerin ortak hareket paydası, muhatapların bu alanlarda faaliyet göstermek üzere teşvik edilmesidir.

2.6.1. Sanayi

Sun' sözcüğü, güzel sanatlarla ilgilenenlerin aşina olduğu geniş bir kelime hazinesi ile dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, *sınaî*, *sınaat (sanayi)*, *masnu*, *sâni'*, Yaratıcı anlamındaki *Sâni'*, *masnu*, *masnuat*, *tasannu* gibi sözcükler hep sanat odağında bir araya gelirler. Bunlardan sanayi, her ne kadar sanat sözcüğünün çoğulu olsa da günümüzde makineye dayalı üretim faaliyetlerinin genel adıdır. Ancak nihai amacı estetik amaca dönük olmasa, sözgelimi ticari bir amaç taşısa bile ürünün estetik kategoride değerlendirilebiliyor olması ya da özel bir beceri gerektirmesi, orada sanat ve sanatkârdan bahsetmemiz için yeterlidir. Geçmişte güzel sanatlar "sanayi-i nefîse" olarak adlandırılmaktaydı. Sanayi ifadesi, Batı'da makineleşmenin sonucu olarak kurulan fabrikaların meydana getirdiği makineli üretimle yeni bir anlam kazandı. Bu yoldaki sanayi, Osmanlı'da da yavaş yavaş görülmeye başladı. Yoksa Osmanlı şiirinde sanayi ile alakalı kullanımlar oldukça eskidir. Söz gelimi 14. yüzyıl şairi Ahmedî'nin Germiyanoğlu Beyi Emir Süleyman'a sunduğu bir kasidede aşağıdaki beyte rastlanmaktadır:

Çün irdüm hazretüñe arz itdüm

Medâyıhda bedayı'la sanâyi' (Ahmedî, 2015, 113)

16. yüzyıl şairi Sehî Bey'in Divân'ında ise sanayi ifadesi şöyle yer almaktadır:

Yine śanâyi'-i śun'-ı Ḥudâ-yı Rabb-i ġafûr

Derûn-ı perde-i ġayb-ı tutuḳdan itdi ẓuhûr (Sehî Bey, 2020, 184)

Şeref Hanım ise bir beyitte mecnunluk ilminin tezahürlerinden sanayi olarak söz eder:

'Arz it dilâ sanâyi'-i fenn-i cünûnuñı

Eylerse rûh-ı Kays pesend istemez misin (Şeref Hanım, 2018, 295)

Ali Emîrî Efendi ise Avrupa'nın sanayileşme hamleleri ile attığı adımları şiirinde dile getirmiştir. Dîvân'ındaki Münacat'ta yer alan aşağıdaki beyitte Sanayi Devrimi'ne atıf vardır:[2]

Kimdir bilād-ı ġarbı eden şimdi müstenār

Oldu neden ṣanāyi'e gencîne Avrupa (Ali Emîrî, 2020, 199)

Sanayi redifli iki gazel kaleme alan Ali Emîrî Efendi, bu gazellerde hem güzel sanatları hem de üretimi kastederek toplumun refah seviyesinin yükselmesinin lüzumuna vurgu yapmıştır. Bu vurgu ilk gazelin henüz başında kendini göstermektedir:

Kesretli ola şehrimiziñ bey' ü şirāsı

Mekşūf ola her cānibe ebvāb-ı ṣanāyi (Ali Emîrî, 2020, 886)

Gazelin genelinde bir niyaz havası hâkimdir. Şair, sanayi erbabının çoğalması isteğini şiirinin merkezine koyar:

Yā Rab ola bu beldede günden güne müzdād

Şübbān-ı bedāyi' ile ṭullāb-ı ṣanāyi'

Her ṣan'ate her güne müşevviḳ ola peydā

Dā'im mütezāyid ola esbāb-ı ṣanāyi' (Ali Emîrî, 2020, 887)

Şair, sanayi ile alakalı diğer gazelinde sanayi erbabının olmadığı bir şehrin şöhretinin de olmayacağını ifade eder. Şairin sanayi ifadesinden ilk kastının toplumsal refahı sağlayan faaliyetler olduğunu anlamak zor değildir:

Ol memleketiñ şöhreti nā-būd u 'ademdir

Bir şehrde olmaz ise aṣḥāb-ı ṣanāyi'

Ol belde olur sāḥa-i gülşen gibi ma'mūr

Bir beldede etse cereyān āb-ı ṣanāyi' (Ali Emîrî, 2020, 887)

Şair, her sanata meyledilmemesi gerektiğini, uğraşılacak sanatın benzersiz olması gerektiğini öğütler. Bu öğüt, yapılacak uğraşın boşa gitmemesi ya da diğer bir ifade ile katma değerinin olması yönünde anlaşılabilir:

Her ṣan'ate meyl eyleme ol himmeti 'ālī

Zīrā ki gerekdir saña nā-yāb-ı ṣanāyi' (Ali Emîrî, 2020, 887)

[2] Söz konusu atıfa dair tespit için bkz. (Serin, 2007, 10).

Şairin sanayi hakkındaki tutumu o denli keskindir ki aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere bu yolda yürümeyenlerin işleri abes görülmüştür:

Hem ṭutduġuñ hem ḳıldıġıñ ey şāb 'abesdir

Ger secdegehiñ olmasa miḥrāb-ı ṣanāyi' (Ali Emîrî, 2020, 887)

Ali Emîrî Efendi sanayi sayesinde bazı harikaların mucize seviyesine çıktığını ifade etmektedir:

Var öyle bedāyi' ki onu eylemiş īṣāl

Tā mertebe-i mū'cize īcāb-ı ṣanāyi' (Ali Emîrî, 2020, 887)

Bir şair, nasir ve naşir olduğu kadar mensup olduğu cemiyetin maddi-manevi kalkınması için çalışan Ali Emîrî, sanayi redifli şiirleriyle Klasik Türk şiirinin tematik evrenine yeni bir renk katmıştır.

2.6.2. Ticaret

Ticaret konusunda müstakil bir gazel neşreden Ali Emîrî Efendi, uygunsuz yollardan kazanç elde edilmesine karşı çıkarak ticareti teşvik etmiştir. Kişiyi avutan boş uğraşlara karşın ticaret yüceltilir:

Terk eyle reh-i fısḳı bıraḳ cām-ı ṣafāyı

Al deste zer ü gevher-i tābān-ı ticaret

Güş-ı naġam-ı ṣavt-ı dil-ārāya çalışma

Güş eyle ṣadā-yı zer-i raḫşān-ı ticaret (Ali Emîrî, 2020, 707)

Fakirliğin yok edilmesi için çalışmak gerekir. Bunun için en iyi yol çalışmaktan ve ticaretten geçer:

Sa'y eyle ki nā-būd edesiñ ẓulmet-i faḳrı

Doğsun başıña şems-i dıraḫşān-ı ticaret (Ali Emîrî, 2020, 707)

İnsana lazım olan iki şeyin ilim ve ticaret olduğunu ifade eden şair, Peygamber Efendimizin de ticaretle uğraştığını hatırlatarak bu uğraşın ne kadar yüce olduğunu dile getirir:

Elzem olan insāna cihānda iki şeydir

İḳdām-ı reh-i 'ilm ü şitābān-ı ticaret

Peyġamber-i ẕī-şānımız etdi onu icrā

Fikr eyle naṣıl 'ālī imiş şān-ı ticaret (Ali Emîrî, 2020, 707)

Ali Emîrî Efendi'nin sanayi ve ticarete bu denli ihtimam göstererek gençleri bu yolda teşvik etmesi oldukça önemlidir. Devletin iktisadi yönden

büyük zorluklar çektiği bir dönemde, toplumsal refahı temin edecek çözümlerin dile getirilmesi dikkate değerdir.

2.6.3. Ziraat

Ziraat, hayvancılıkla birlikte insanlığın en kadim geçim kaynağıdır. Medeniyetlerin teşekkülünde zirai faaliyetlerin büyük bir rolü olmuştur. Toprağa bağlılığı hayati derecede olan insan, tarımsal üretimin artması ve verimliliğin yükselmesi için sürekli çaba sarf etmiştir. Günümüzde sanayi toplumlarının refah seviyelerinin yüksek olmasının arka planında bile çoğunlukla tarımsal üretim bakımından kendine yetebilir olmak yatmaktadır. Fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması zaruri olan insanın hayatını idame ettirmesi için ziraat olmazsa olmazdır. Ali Emîrî'nin Dîvân'ında ziraat konulu müstakil bir manzume kaleme alması bu bakımdan oldukça önemlidir. İlgili manzumenin ilk beytinde ziraatın insanın hüviyetiyle olan alakasını görmekteyiz:

İnsāndır o kim eyleye iḳdām-ı zirā'at

Aṣḥāb-ı ni'amdır bize ḫuddām-ı zirā'at (Ali Emîrî, 2020, 1017)

Ziraat alanında çalışanların işlerini hakkıyla yaptıklarında umduklarını bulacakları ifade edilerek bu alanda çalışanların alın terinin helal olduğuna vurgu yapılmıştır:

Nāmūs u edeble çalışan merd-i ḫıredmend

Elbette olur vāṣıl-ı in'ām-ı zirā'at

Her ḳısmı helālidir onuñ cümle mübārek

Çünkü mütenevvi' olur aḳsām-ı zirā'at (Ali Emîrî, 2020, 708)

Şaire göre ziraatla uğraşan kişi sadece kendisine değil yaşadığı topluma da fayda sağlar. Bu itibarla ziraatla uğraşmakta sebat edenler gerçek insan olarak görülür. Bu meslek aynı zamanda Hz. Âdem'in de icra ettiği makbul bir uğraştır.

Hem kendine hem mülke olur ḫidmeti şāmil

Bir başḳa keremdir kerem-i 'ām-ı zirā'at

Ol ādeme ḥaḳḳı ile ādem denilir kim

Dā'im ede iḳdām ile ibrām-ı zirā'at

Tā etmiş idi ḥażret-i Ādem onu icrā

Tebcīl ile yād olsa n'ola nām-ı zirā'at (Ali Emîrî, 2020, 709)

Gayret göstererek tarımla uğraşan kişi toprağı adeta altına çevirir. İktisadi kalkınmaya olan katkıları düşünüldüğünde, şairin ziraatı iksire benzetmesi hiç de mübalağalı değildir:

Himmetle zirā'atdir eden toprağı altun

İksīr-i ḫudā-dād olur iḳdām-ı ticāret (Ali Emîrî, 2020, 709)

Ali Emîrî Efendi'nin şiirinde tarımda makineleşmeye ilişkin bir ifadeye rastlanmaz. Nitekim Osmanlı Devleti'nde tarımda makineleşme kimi sebeplerden dolayı oldukça zayıf kalmıştır. "Osmanlı tarım sektörünün geneli içinde makineleşmenin marjinal önemde kaldığı" (Baskıcı, 2003, 52) ifadesinden hareketle Ali Emîrî Efendi'nin de realiteye göre hareket ettiğini ve yöntemden çok tarımsal üretime yönelmeyi teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Gerçek anlamıyla 1950'li yıllardan sonra yaygınlaşan makineli tarımın (İnci, 2022, 143) Ali Emîrî'nin kaleminde hayat bulması zaten beklenemezdi.

2.7. Teknoloji Kolajı

Kimi şiirlerini belirli bir konuda müstakil olarak bilim, teknik ve fenne ayıran Ali Emîrî Efendi, kimi şiirlerinde ise döneminin harikalarını bir arada okurlarının dikkatine sunar. Bir kolaj görüntüsü içeren bu şiirlerde dönemin teknolojilerinin farklı beyitlerde bir arada sunulduğu görülür. Bu şiirlerden ilki telefonla başlar:

Ṣoḥbetler etdir ey telefon nāzlı yār ile

Şīrīn-süḫan efendim olan şīvekār ile (Ali Emîrî, 2020, 1017)

Şiir, ulaşımı kolaylaştıran ve sürprizlere kapı açan trenin sevgiliyle görüşmeye imkân tanıması ile devam eder:

Dünyā ṣafāsı doġrusu pek bī-ḳarār imiş

Bir gün şimendiferde görüşdüm nigār ile

Hz. Süleyman'ın rüzgâra binerek seyahat etmesine telmihen tayyareyi hatıra getiren şair sırasıyla elektrik ve telgraftan bahis açar:

Gūyā bu gönlüm oldu Süleymān-ı rūzgār

Ṭayyārelerle gezdi havāda o yār ile

Ẓulmet göründü dīde-i ye'se elektiriḳ

Ḳaldım ṣabāḥ olunca ġam-ı intiẓār ile

Derd-i derūnu eyledi īṣāl-ı ḳalb-i yār

Telsiz şu telġıraf-ı ġarābet-medār ile (Ali Emîrî, 2020, 1017)

Ali Emîrî diğer bir şiirinde ise hayatı kolaylaştıran, zaman ve mekânın uzaklığını azaltan harikuladelikleri daha felsefî bir söylemle dile getirir. Şair, bilinmezliklerin artık bilinir hâle geldiğine işaret ederek şiirine başlar:

Feṭḥ oldu der-i kenz-i ḫafāyā-yı bedāyi‘

Neşr etdi żiyā gevher-i yektā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 888)

Yukarıdaki beyit, Sadullah Paşa'nın Ondokuzuncu Asır manzumesindeki şu mısraları hatıra getirir:

Erişti evc-i kemâlâta nûr-ı idrâkât

Yetişti rütbe-i imkâna kısm-ı mümteni'ât

Besâit oldu mürekkeb mürekkeb oldu besâit

Bedâhet oldu tecârible hayli mechûlât (Kaplan vd. 1978, 651)

İnsanın ateşten ve buhardan istifade etmesi de Ali Emîrî'nin dikkatini çekmiş ve fen sayesinde harikuladelik kumaşının dokunmaya devam ettiği ifade edilmiştir:

Āteşle buḫār oldu benī ādeme maḥkūm

Nesc olmadadır fenn ile kālā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 888)

Gaz ile elektrik lambasının mumun devrini bitirdiği, matbaa sayesinde yüz binlerce kitabın kolaylıkla basılarak insanların istifadesine sunulduğu da aynı şiirde dile getirilir:

Yaġ mūmunu söndürmedi mi ġāz ile lanba

Yoḳ fā'ide-i şekve-i bī-cāy-ı bedāyi‘

Yüz biñ kütüb-i nāfi‘ayı fenn-i ṭıbā‘at

Bir ānda eder maṭba‘a-pīrā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 888)

Daha sonra sırasıyla fotoğraf, telefon ve telgraf, demiryolu ve balonla seyahatten övgüyle bahsedilir. Şair medeniyet harikalarının saymakla bitmeyeceğini ifade ettikten sonra asıl meseleye gelir: Tembelliği terk etmek, çalışmak, özgün eserler vermek. Bunun için de uyku ve gaflet gibi ömrü tüketen sebeplerden uzak durmak gerekir:

‘Āḳilseñ eğer sen daḫi et terk-i beṭā'et

Ol himmet ü iḳdām ile cüyā-yı bedāyi‘

Īcād-ı kemālāta çalış merd-i baṣīr ol

Āδār-ı ẕekāvetle ḳıl iḥyā-yı bedāyi‘

Uyḳu gibi ġafl et gibi ġāṣıblara ‘ömrüñ

Ḳapdırma eyā merd-i müzekkā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 888)

Ali Emîrî, her şey keşfedildi zannına kapılarak atalete düşülmemesi gerektiğini, daha keşfedilecek çok yeniliğin bulunduğunu ifade ederek muhataplarını uyarır:

Dūn-himmet olup ṣanma ṣaḳın ḳalmadı bitdi

Keşf olmadı bir ḫayli beḳāyā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 889)

Şiirini Diyarbekir'e yönelik bir temenni ve dua ile bitiren Ali Emîrî Efendi, Allah'ın yardımıyla bu şehre mebzul miktarda sanat harikasının nail olmasını temenni eder. Bu sanat harikalarının ne olduğu hakkındaki mukadder soruyu da son beyitte açıklar:

‘Avn-i Ḥaḳ ile şehrimiz Āmid'e pey-ā-pey

Peydā ola biñ ṣan‘at-i kübrā-yı bedāyi‘

Biñ fabriḳalar makineler olsun Emīrī

Āmid'de ḳarīben şeref-efzā-yı bedāyi‘ (Ali Emîrî, 2020, 889)

Ali Emîrî'nin memleketin imarına, kalkınmaya dönük bir diğer şiirinde ise Sultan II. Abdülhamid ve Adana Valisi Abidin Paşa[3] övgüsü ile vurgulanan teknik gelişmelere yer verilmektedir. Şair, II. Abdülhamid'i şiddetle eleştirenlerin bile inkâr etmediği imar ve yatırım faaliyetlerini Adana'da açılan İdadi Mektebi münasebetiyle zikreder:

Zamān-ı şevketinde ḥażret-i ‘Abdülḥamīd Ḫān'ıñ

Teraḳḳī etdi el-ḥaḳ bu vilāyet ‘adl ü rāḥatle (Ali Emîrî, 2020, 452)

Adana ve civarındaki havalide başta alt yapı faaliyetleri olmak üzere vatandaşların hizmetine sunulan diğer olanaklar şiirin muhtevasını oluşturur. İlk olarak Adana-İçel hattında yapılan yolların ulaşımı kolaylaştırmasından övgüyle söz edilir:

Cebelḳozan İçel sancaḳlarına şoseler yapdı

Niçe kühsārı yıḳdı yollar açtırdı sühūletle

Ne dil-keş oldu git bir kerre de gölüñ ṭarīḳin gör

Eğerçi dāstān olmuşdu dillerde ṣu‘ūbetle

[3] Abidin Paşa'nın Adana Valiliği hakkında detaylı bilgi için bkz. (İşisağ, 2019)

Öñünden cisr-i Seyḥān'ıñ varınca bāb-ı Ṭarsus'a

Ne vāsi' bir ṭarīḳ açdı kemāl-i istiḳāmetle (Ali Emîrî, 2020, 452)

Daha sonra Seyhan nehrinin kenarına başta sel olmak üzere diğer zararlardan korumak amacıyla yapılan setlere dikkat çekilir:

O sedler kim yapıldı nehr-i Seyḥān'ıñ kenārında

Bu şehri etdi iḥyā tāzeden def'-i mażarratla (Ali Emîrî, 2020, 452)

Seyhan civarında yapılan otel, kıraathane gibi imar faaliyetlerinin yanı sıra 1882'de Abidin Paşa tarafından yaptırılan Saat Kulesi de şiirde kendine yer bulur. Şair, yerden yüksekliği 35 metre olan (Acun, 2018, 13) bu kulenin irtifaını mübalağalı ifadelerle dile getirir:

Binā etdirdi köprünüñ başında muntaẓam hotel

Ḳırā'atḫāneler nehr üzre inşā oldu zīnetle

Ya sā'at ḳullesi ser çekdi el-ḥaḳ evc-i a'lāya

Dem-ā-dem himmetin i'lān eder āvāz-ı sā'atle (Ali Emîrî, 2020, 452)

Şehir yaşamını kolaylaştıran aydınlatma meselesi de Ali Emîrî'nin gündemindedir. Sokakların gaz lambaları ve kandillerle donatılmasıyla şehrin artan güzelliği ve şairin bundan duyduğu memnuniyet şöyle dile getirilir:

Soḳaḳlar ġaz u ḳandīllerle buldu geceler revnaḳ

Dü bālā oldu şehriñ zīneti kesb-i leṭāfetle (Ali Emîrî, 2020, 452)

Ali Emîrî Efendi, asrının teknolojik gelişmelerini bir arada vererek döneminin değişen yaşam koşullarından kesitler sunmuştur. Ulaştırma ve haberleşmeyi önceki dönemlere göre hızlandıran vasıtalar ve diğer teknik imkânlar, şiirin muhtevasında çeşitlik sağlamıştır.

3. Ali Emîrî Dîvânı'nda İlmî Vasıtaların Övgüsü

3.1. Gazete ve Kitap

Şair ve nasirliğinin yanı sıra süreli yayın neşriyatında da bulunan Ali Emîrî, neşrettiği mecmua ve gazetelerde çok sayıda makaleye imza atmıştır ve öncülük ettiği süreli yayınların yazı yükünü önemli ölçüde üzerine almıştır. O, bu yönüyle Ahmet Midhat Efendi'ye benzemektedir. Onun süreli yayınlar cephesine verdiği ehemmiyet Dîvân'ında yer alan ve gazeteleri konu edinen müstakil bir kasidede hülasa edilmiştir. "Alî Emîrî Efendi'nin gazete kasidesi, Osmanlı basın tarihinde gazetenin içerik bakımından nasıl değişime uğradığını, gazetenin okuyucu tarafından nasıl değerlendirildiğini göstermesi açısından kayda değer bir şiirdir." (Arslan, 2016, 5) Kaside ilk olarak Filip Efendi tarafından çıkarılan *Tarîḳ* gazetesinde yayımlanmıştır. Gazetenin 30 Eylül 1886 tarihli 901 numaralı sayısında yayımlanan kasidenin başına şu not eklenmiştir: "Mülga Adana Vilâyeti A'şâr Başkâtibi sâbık Ali Emîrî Efendi'nin

rüfekâmız hakkında sitâyişi hâvî tanzîm ettiği manzûme-i nev-zemîndir" (1886, 3) Elli bir beyitten oluşan kaside genel itibarıyla gazetelere ve gazetecilik mesleğine ilişkin övgü içermekle birlikte başta *Tarîk* olmak üzere *Tercümân-ı Hakîkat*, *Saadet*, *Ahter, Hakâyık* gibi süreli yayınların bizzat ismi verilerek de övgüde bulunulmuştur. Kasidenin girişinde gazetenin Allah'ın ihsanı olduğunu vurgulayan şair, fazilet ve irfan ehlinin gazetelerin etrafında bulunduğuna işaret ederek neşriyatı en yüksek mertebe olarak görür. Ancak şunu özellikle vurgulamak gerekir ki Ali Emîrî Efendi'nin gazete övgüsü laf kalabalığından ibaret değildir. O, gazeteyi faydalarını ortaya koyarak över. Mesela aşağıdaki beyitte gazetenin düşünceyi geliştirdiğinden hareketle bir övgü söz konusudur:

Ṭab'a ḳuvvet getirir fikre verir 'ulviyyet

Öyle mecmū'a-i ilhām-edādır ġazete (Ali Emîrî, 2020, 375)

Başka bir beyitte ise gazetenin yürütme gücü üzerindeki tesirinden söz edilir. Bu yönüyle gazete, kamu düzeninin iyileşmesine katkıda bulunmaktadır. Şinâsî'nin Tercümân-ı Ahvâl Mukaddimesi'ndeki "Mâdem ki bir heyet-i ictimâiyede yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniye ile mükelleftir, elbette kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfiine dair beyân-ı efkâr etmeyi cümle-i hukuk-ı muktesebesinden addeyler." (Şinâsî, 1960, 2) tespitini düşündüğümüzde Ali Emîrî'nin aşağıdaki mısraları daha iyi anlaşılacaktır:

Niçe iḫṭārı olur ḥüsn-i ḳabūle maẓhar

Devlete bā'is-i tezyīd-i ḳuvādır ġazete (Ali Emîrî, 2020, 375)

Aynı kasidenin başka bir beytinde ise ilmî ve edebî eserlerin neşrine vesile olmasıyla gazetenin övüldüğünü görürüz:

'Ulemānıñ eder āsārını neşr ü i'lān

Nā'il-i medḥ ü senā-yı 'ulemādır ġazete (Ali Emîrî, 2020, 375)

Gazete sadece güncel haberleri vermekle kalmaz, aynı zamanda insanlara görmedikleri yerleri tanıtır ve hariç memleketlerden haber verir. Şair bu duruma şu beyitlerle dikkat çeker:

Gösterir görmediğiñ yerleri seyr eyle naşıl

Çeşm-i idrāk-i dile rāh-nümādır ġazete

Ediyor ḥālini her memleketiñ keşf ü beyān

Muḫbir-i müjde-resān-ı ġurebādır ġazete (Ali Emîrî, 2020, 376)

Ali Emîrî Efendi kasidesini gazetelerin sayısı ve tirajı hakkındaki temennisiyle bitirir:

Mülkümüzde o ḳadar raġbete maẓhar ola kim

Ola milyonlar ile çıḳsa da nādir ġazete (Ali Emîrî, 2020, 376)

Gerçek bir kitap tutkunu olan Ali Emîrî Efendi, kitap hakkında da müstakil şiirler kaleme almıştır. O, sadece kitap toplayan biri olmayıp aldığı kitapları okuyan, tetkik eden ve bu çerçevede çok sayıda eser telif eden bir şahsiyettir. Nitekim ölümünün ardından kaleme alınan bir yazıda onun kütüphanesinde sahifeleri kesilmemiş kitapların bulunmadığı ifade edilmektedir: "Emîrî Efendi bir bibliophile idi. Parasının kısm-ı a'zâmını kitaba verir, pek sâde ve kanaatkârâne yaşardı. Nafakasından bile keserek kitap satın almak kendisi için bir ibtilâ, bir aşk idi. Bu ibtilâsı mükemmel bir kütübhâneye mâlikiyyetten ziyâde okumak aşkından tevellüd etmişti. Kütübhânesinde - Avrupa'daki bazı zenginler ve bizdeki yeni âlimler gibi- sahifeleri kesilmemiş kitablar yoktu." (H. N., 1340, 120) Onun Yemen'de kabilelerin isyanda olduğu bir dönemde Yemen tarihine ilişkin nadir bir eseri istinsah edebilmek için göze aldığı maddi ve manevi tehlikeleri dikkate aldığımızda Ali Emîrî Efendi'nin kitapla olan alakası daha iyi anlaşılır. Onun kitap hakkındaki gazellerini de bu kavrayışla okumak gerekir.

Kitabı her sohbete tercih eden ve onu sevgilisi olarak gören Ali Emîrî Efendi, ilmî mevzuların hayat bulmasını kitaplara bağlar:

Ḳalmazdı fāżılān arasında bu ḳīl ü ḳāl

Ser-beste olmasaydı eger ḥikmet-i kitāb (Ali Emîrî, 2020, 651)

Kur'an-ı Kerîm'in envarı, hadislerin feyzi, geçmiş zamanların ahvali hep kitaplardadır:

Ondadır envār-ı Ḳur'ān ondadır feyż-i ḥadīs

Āb ü t āb-ı ravża-i īmān ü dīnimdir kitāb

'Ālemiñ māżīdeki aḥvāl-i gün-ā-gūnunu

Keşf içün mu'ciz-nümā bir dūr-bīnimdir kitāb (Ali Emîrî, 2020, 652)

Aşağıdaki beyitte *hatt* sözcüğünü cinaslı bir şekilde kullanan şair, kitaba verdiği değeri, Klasik şiirin sevgiliye verdiği değerle tezat oluşturacak şekilde ortaya koyar:

Dilber-i nev-ḫaṭṭa baḳmam var iken ḫaṭṭ-ı süṭūr

Dil-sitānım dilber-i feyż-āferīnimdir kitāb (Ali Emîrî, 2020, 653)

Kitap, tükenmez bir hazine olması yönüyle de şiire konu edilmiştir. Ali Emîrî Efendi kitaba atfettiği *kenz-i lâ-yefnâ* sıfatı ile Peygamber Efendimizin hadis-i şerifine telmihte bulunmuştur. Kitap ayrıca kâinatta bir üretim zemini olarak görülmüştür ki bu düşünce oldukça önemlidir:

Rūz u şeb ṣarf eylerim ammā tükenmez servetim

Şeb-çerāġım gevherim dürr-i semīnimdir kitāb

Bir muṭalsam *kenz-i lā-yefnā*sıdır endîşemiñ

Kā'ināta vāridāt-ı nev-zemīnimdir kitāb (Ali Emîrî, 2020, 653)

Âşıkların maşuklarıyla türlü türlü bağ kurmasına karşılık Ali Emîrî Efendi, kitabı tek aşkı, sevgilisi olarak görür:

'Āşıḳān ma'şūḳ-ı gün-ā-güna rabṭ-ı ḳalb eder

Ehl-i 'aşḳım ben de ma'şūḳ-ı güzīnimdir kitāb (Ali Emîrî, 2020, 653)

Hayatını kitapla iştigal etmekle geçiren Ali Emîrî Efendi'nin bu minvalde yazdığı şiirler, aynı zamanda onun kısa fakat verimli ömrünü de hülasa etmektedir.

3.2. Okullar

Ali Emîrî Dîvân'ında çeşitli okulların açılması münasebetiyle yazılmış şiirler bulunmaktadır. Bunlardan Bilecik'te inşa edilen kız mektebine tarih düşürmek için yazılan şiir, kız çocuklarının eğitiminin önemini göstermesi bakımından önemlidir. Sultan II. Abdülhamid'e ve okulun inşasında katkısı bulunanlara yapılan teşekkürü hariç tutarsak şiirin asıl önemi kızların eğitimine vurgu yapan aşağıdaki beyitte saklıdır:

İnāsa dīnini bilmekle bir de ṣan'at elzemdir

Yapılmışdır şu emr-i ḫayr içün bu mekteb-i zībā (Ali Emîrî, 2020, 423)

Şiirin Dîvân'ın farklı bir nüshasında yer alan hâlinde kızların eğitimiyle alakalı şu beyitlere yer verilmektedir:

Sāye-i ḥażret-i şāhānede bu mekteb-i feyż

Burada oldu ināsa ne güzel dār-ı edeb

Dīnini bilmelidir bir de umūr-ı beyti

Bu olur işte bu dünyāda ināsa maṭlab (Ali Emîrî, 2020, 510)

Adana Valisi Abidin Paşa tarafından yaptırılan Mekteb-i İdadi için de tarih düşüren Ali Emîrî Efendi, inşa edilen okulun gelecekteki çocuklar için bir lütuf olduğuna işaret eder:

Ḫuṣūṣā mektebiñ hem mevḳi'i hem şekl-i merġūbu

Hezārān bārekallāh intiḫāb olmuş baṣīretle

Ne himmet etdiğin te'mīn istiḳbāl-i eṭfāle

Baḳan añlar bu 'ālī mektebe bir çeşm-i diḳḳatle (Ali Emîrî, 2020, 452)

Mektepler, Darülfünûnlar başlığı ile müstakil bir gazel kaleme alan Ali Emîrî Efendi, eğitim ve öğretimin önemini vurgular. İbn-i Sinâ, İbn-i Rüşd,

Muhyiddin-i Arabi, İbn-i Razi, Gazali gibi isimlerin mekteplerden zuhur ettiğini ifade eden şair, mekteplerin ilim yuvası olduğuna işaret eder. Bu yolda çalışmayanlar adeta geleceklerinin celladı hükmündedirler:

Onda tābāndır nuḳūş-ı kā'ināt-ı 'ilm ü fen

Saḳf-ı mekteb başḳa bir āyīne-i eşyā olur

Ḥayf kim sa'y-i kemālāt etmeyen nev-resteler

Kendi istiḳbāline cellād-ı bī-pervā olur (Ali Emîrî, 2020, 830)

Söz konusu şiirinde Ali Emîrî Efendi darülfünunlarla alakalı bir temennisini de dile getirir:

Mülkümüzde kāşki olsaydı biñ dārü'l-fünūn

Her biri çünkü tecellī-ḫāne-i Mevlā olur (AED, 831)

Ali Emîrî Efendi'nin yükseköğretimin memleket sathına yayılması hususundaki temennisi günümüz Türkiye'sinde karşılık bulmuştur.

Sonuç

Ali Emîrî Efendi şiirlerinde devrine yabancı kalmamış, gerek döneminin sosyal şartlarını irdelemiş, gerekse toplum ve birey için terakkiye vesile olacak kimi çözüm yollarını sunmuştur. Bu minvalde, Osmanlı'da somut bir biçimde izleri görülen bilim ve teknikle alakalı gelişmeleri şiirlerine konu edinen Ali Emîrî Efendi, değişen yaşam koşullarının şiire nasıl yansıdığını göstermiştir. Telefon ve telgrafın artık gündelik hayatın birer nesnesi olmaya başladığını, tayyare ve şimendiferin ulaşımı kolaylaştıran vasıtalar olduğunu, elektrik ve hava gazının yaşamı kolaylaştırdığını Ali Emîrî'nin şiirlerinde görmek mümkündür. Bunun yanı sıra teknik imkânların netice verdiği imar işleri ile sanayi, ticaret, ziraat alanındaki faaliyetler de şairimizin muhteva dünyasının parçası olmuşlardır. Kitap, gazete gibi neşriyat unsurları ile okullar ve darülfünunlar, ilim ve fennin yaygınlaşması münasebetiyle Dîvân'da zikredilmiştir. Ali Emîrî'nin bunlardan söz etmesi sadece bir durum tespitinden ibaret değildir. O, gençlere bir hedef göstermek ve ideal sunmak amacı da taşımaktadır. Çalışmayı, keşfetmeyi ve üretmeyi her daim tavsiye eden ve tavsiye ettiklerini hayatında tatbik eden Ali Emîrî Efendi, her daim minnetle anılacaktır.

Kaynakça

Acun, Hakkı. *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2018.

Ahmedî. *Dîvân*, haz. Yaşar Akdoğan, E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015.https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/ 10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0

Ali Emîrî. "Gazel Tarzı ve Tayyare". *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, 6/37 (1917), 181.

Ali Emîrî Efendi. *Ali Emîrî Dîvânı*, haz. Sadık Yazar-Mustafa Uğurlu Arslan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Bir Nâşir Olarak Alî Emîrî Efendi ve Gazete Kasîdesi". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 17 (2018), 1-14.

Baskıcı, Murat. "Osmanlı Tarımında Makineleşme (1870-1914)". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58/01 (2003), 1-53.

Düzcü, Levent. "Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)". *History Studies*, 5/1 (2013), 113-127.

H.N. "Ali Emîrî Efendi". *Millî Mecmua.* 8, 7 Şubat 1340, 120-121.

İnci, İbrahim. "Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Tarımsal Makine ve Ekipmanların Modernizasyonu 1948-1960". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 7/13 (2022), 142-154.

İşisağ, Ahmet Nadir. *Abidin Paşa Bir Adana Valisi.* Ankara: Akademisyen Yayınevi, 2019.

Kaplan, Mehmed vd. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi,* Cilt II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Namık Kemal. *Celâleddin Harzemşâh*. (Mısır) Kahire, 1315.

Özmen, Abdulsamet. "Klasik Türk Şiirinde Değişen Muhtevâ: Ali Emîrî Örneği". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2019), 109-122.

Sehî Bey. *Sehî Bey Dîvânı*. haz. Hakan Yekbaş, E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020 https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0

Serin, Sefer. *Diyarbakırlı Ali Emirî Divanı, İnceleme-Metin*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Şeref Hanım. *Şeref Hanım Dîvânı*. haz. Mehmet Arslan, E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018 https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0

Şinâsî. *Makaleler.* Külliyat IV, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Dün Bugün Yayınevi, 1960.

TCDD, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihçesi ve İşletme Netayici 1926 ve 1927 Senelerinde*, İstanbul: Haydarpaşa Demiryolları Matbaaası, 1928.

Tarîk, 30 Eylül 1886, nr. 901, 3.

https://www.ptt.gov.tr/hakkimizda-tarihce erişim tarihi: 02.07.2024

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
ikadoglu@gmail.com
ORCID

KASTAMONULU LATÎFÎ VE DİYARBAKIRLI ALİ EMÎRÎ'NİN "KİTÂB" REDİFLİ ŞİİRLERİ (MUKAYESELİ OKUMA)

POEMS OF LATIFI FROM KASTAMONU AND ALI EMIRI FROM DIYARBAKIR ON THE THEME OF "BOOK" (COMPARATIVE READING)

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 24.06.2024
Kabul Tarihi: 28.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 24.06.2024
Accepted Date: 28.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Kadıoğlu, İdris. "Kastamonulu Latîfî ve Diyarbakırlı Ali Emîrî'nin "Kitâb" Redifli Şiirleri (Mukayeseli Okuma)". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 149-165.

Kadıoğlu, İdris. "Poems of Latifi From Kastamonu and Ali Emiri From Diyarbakır on the Theme of "Book" (Comparative Reading)". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 149-165.

10.28981/hikmet.1504339

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. İdris KADIOĞLU

KASTAMONULU LATÎFÎ VE DİYARBAKIRLI ALİ EMÎRÎ'NİN "KİTÂB" REDİFLİ ŞİİRLERİ (MUKAYESELİ OKUMA)

POEMS OF LATIFI FROM KASTAMONU AND ALI EMIRI FROM DIYARBAKIR ON THE THEME OF "BOOK" (COMPARATIVE READING)

ÖZ

Bu çalışmada "kitâb" redifli iki şiir üzerinde durulmuş, bu şiirler üzerine mukayeseli okumalar yapılmış, şiirler şekil ve içerik yönünden incelenmiştir. Çalışmanın amacı farklı yüzyıllarda yaşamış olan iki şairin aynı vezin ve redifli, aynı konulu şiirlerini karşılaştırmaktır. Latîfî'nin (ö. 1582) "kitâb" redifli şiiri yazmış olduğu eserin (Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ) yazılış sebebi bölümündedir. Toplam yedi beyitlik bu şiirde Latîfî, kitaba duyduğu sevgiyi dile getirmiştir. Son asır edebiyat tarihçisi ve divan şairi olan Ali Emîrî (ö. 1924) de "kitâb" redifli toplam dört şiir kaleme almıştır. Bu şiirlerin üçü divanda (Ali Emîrî Dîvânı) biri ise tezkirededir (Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid). Ali Emîrî'nin yazdığı ve tezkiresine aldığı "kitâb" redifli şiir, şekil ve içerik yönünden Latîfî'nin "kitâb" redifli şiiriyle benzerlikler arz etmektedir. Dolayısıyla Latîfî'nin "kitâb" redifli şiirine Ali Emîrî'nin nazire yazmış olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak bu konuda kesin bir bulgu yoktur. Çalışmada önce Latîfî ve tezkiresi hakkında kısa bilgi verilmiş ardından eserdeki "kitâb" redifli şiir incelenmiştir. Sonra Ali Emîrî ve tezkiresi hakkında kısa bilgi verilmiş ardından eserdeki "kitâb" redifli şiir aynı yöntemle incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan anlaşılacağı üzere, her iki şairin de mecazlı bir anlatımla sevgiliye (kitap) hitap ettiği, benzer ifadelerle sevgiliyi tavsif ve tasvir ettiği görülmektedir. Çalışmada iki tablo yer almaktadır. Birinci tabloda iki şairin şiirleri karşılaştırılarak okunmuş ve beyitlere anlam verilmiştir. İkinci tabloda ise âşık-sevgili kelimeleri bağlamında "kitâb" redifli şiirlerin kelime örüntüleri çıkarılmıştır. Tablolarla ilgili yorum ve değerlendirmeler yapılmış, sonuç ve kaynakça yazılarak çalışma tamamlanmıştır. Ekler bölümünde Tezkire-i Latîfî (el yazması) ve Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid (matbu)'deki "kitâb" redifli şiirlerin fotoğraflarına yer verilmiştir

Anahtar Kelimeler: *Klasik Edebiyat, Latîfî, Ali Emîrî, Kitap, Şiir, Mukayese.*

ABSTRACT

In this study, two poems with the rhyme "kitâb" were focused on, comparative readings were made on these poems, and the poems were examined in terms of form and content. The aim of the study is to compare the poems of two poets who lived in different centuries, in the same meter and rhyme, on the same subject. Latîfî's poem with the rhyme "kitâb" is included in the reason for writing section of his own biographies (Tezkiretü'ş-Şuara ve Tabsıratü'n-Nuzamâ). In this poem of seven couplets, Latîfî (d.1582) expressed his love for the book. Ali Emiri (d. 1924), a literary historian and divan poet of the last century, wrote a total of four poems with the rhyme "kitâb". Three of these poems are in the divan (Ali Emiri Divan) and one is in the anthology (Tezkire-i Şuara-yi Amid). The poem with "kitab" rhyme that Ali Emiri wrote and included in his memoirs is similar to Latîfî's poem with "kitab" rhyme in terms of form and content. Therefore, it is possible to say that Ali Emiri may have written a poem similar to Latîfî's poem with "kitâb" rhyme. However, there is no definitive finding on this subject. In the study, first brief information was given about Latîfî and his tezkire, and then the poem with the "kitâb" rhyme in the work was examined. Then, summary information about Ali Emîrî and his work was presented, and then the poem with the "kitâb" rhyme in the work was examined with the same method. As can be understood from the findings, it is seen that both poets address the beloved (book) with a metaphorical expression and describe the beloved with similar expressions. There are two tables in the study. In the first table, the poems of the two poets were compared and read and the couplets were given meaning. In the second table, the word patterns of the poems with the redif "kitab" in the context of the words lover-beloved are extracted. Comments and evaluations were made on the tables, and the study was completed by writing the results and bibliography. In the appendices section, photographs of the poems with "kitâb" rhyme in Tezkire-i Latîfî (manuscript) and Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid (printed) are included.

Keywords: *Classic Literature, Latîfî, Ali Emîrî, Book, Poetry, Comparison.*

Giriş

Tarihin eski çağlarından günümüze kadar kitaplar, ilim erbabının yetişmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Onun için âlimlerin nezdinde her zaman kitabın paha biçilmez bir değeri vardır. Aynı zamanda mühim birer âlim olan Osmanlı dönemi çoğu divan şairi de kitaba gereken önemi fazlasıyla vermiş, onu başucundan hiç ayırmamıştır. Kitaptan gereği şekilde istifade etmeyi bilmiş olan bu şairlerden bazıları kitap sevgisini yeri geldikçe şiirlerine de yansıtmışlardır.

DİA "Kitap" maddesinde kelimenin sözlük ve terim anlamları şöyle verilmiştir: Arapçada kitâb "toplamak, bir araya getirip dikmek, bağlamak; yazmak, istinsah etmek" anlamlarına gelen ketb kökünden türemiş bir masdar olup yazılarak bir araya getirilen bilgilerle bunların yazıldığı malzemeyi ifade eder. İslamî literatürde kitap "Kur'ân-ı Kerîm, vahiy, mektup, belge, iki kapak arasında toplanmış bilgi, bir eserin ana konularından her biri" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır… Araplar'da yazı yazma bir eksiklik sayılırdı, çünkü ezberde bilgiyi tutmak onlara göre daha kıymetliydi. Câhiz (ö. 255/869) ise bu durum karşısında canlı türlerine dair eseri *Kitâbü'l-Hayevân*'da şöyle der: "Kitabı ayıpladın; halbuki ben ondan daha iyi komşu, daha insaflı ortak, daha uyumlu yoldaş, daha mütevazi öğretmen ve daha yeterli, yanlış yola saptırmayan, bıktırıp usandırmayan, arkadaş görmedim." (Bozkurt, 2002, 120-121)

16.yy Türk şair ve yazarlarından Kastamonulu Latîfî ve 20.yy şair, yazar ve düşünürlerinden Diyarbakırlı Ali Emîrî, yaklaşık dört yüz yıl arayla yazdıkları "kitâb" redifli şiirlerinde aynı sevgiyi kendilerine has üslupla ve manzum olarak dile getirmişlerdir. Her ikisi de kitaba sımsıkı âşıktır. Ancak onlardaki aşk sadece geçici, maddî bir sevgiden ibaret değildir. Her iki şair de dünyada en değerli sevgilinin kitap, en yüce sevginin de kitap sevgisi olduğuna dikkat çekmektedir. Onlar tarifi imkânsız aşkı, kitap aşkı olarak somutlaştırıp öne çıkan duygularını gönülden dillendirmiş, bu sevgi hislerini beyitlere şairane ve ustaca yansıtmışlardır.

1. Kastamonulu Latîfî ve Tezkiresi

Tezkire yazarı ve şair olan Latîfî (ö. 990/1582), Kastamonu'da doğmuş ilk eğitimini doğduğu şehirde tamamlamıştır. Asıl adı Abdüllatif olan yazar şiirde Latîfî mahlasını kullanmıştır. Kastamonu'dan İstanbul'a gitmiş, kâtip olmuş, Osmanlı coğrafyasının muhtelif şehirlerinde görev yapmıştır. Kaynaklar onun küçük yaştan itibaren şiir ve inşaya meyli olduğunu belirtir. Defterdar İskender Çelebi'ye sunduğu "Bahariye" kasidesi sayesinde üne kavuşmuştur. Uzun yıllar Balkan şehirlerinde imaret kâtipliği yapan şair, kâmil bir insan ve iyi bir münşi olarak İstanbul'a dönmüştür. Tezkiresini tamamlamış (1546) ve devrin hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Eyüp el-Ensarî vakfı kâtipliğine tayin edilmiş, burada uzun yıllar vazife yapmıştır. Görevden el çektirilip Rodos'a sürgün edilen şair, affedildikten sonra tekrar İstanbul'a dönmüş, yeni görevi için Mısır'a

gönderilmiş, oradan Yemen'e giderken bindiği geminin batması sonucu boğularak ölmüştür (1582). Bir divan oluşturacak kadar şiiri bulunan şair daha çok nesir yazarlığı ile tanınmıştır. On iki eser yazdığını kendi biyografisinde açıkça beyan etmişse de eserlerinin tamamı ele geçmemiştir. Eserleri şunlardır: *Tezkiretü'ş-şuarâ, Evsâf-ı İstanbul, Fusûl-i Erbaa, Nazmü'l-cevâhir, Sübhatü'l-uşşâk, Enîsü'l-fusahâ, Evsâf-ı İbrâhim Paşa, Esmâü Süveri'l-Kur'ân*. En önemli eseri elifba sırasına göre kaleme aldığı şairler tezkiresidir. Başta bu eserinde olmak üzere mensur eserlerinde secili nesrin olgun örneklerini vermiştir (Sevgi, 2003, 111-112; Canım, 2021)[1]. *Latîfî Tezkiresi*'nin bir kopyası özel kütüphanemizdedir.[2]

Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)'de yazılan maddede eserle ilgili genel bilgiler verilmiş, en önemli kısımlarından birinin içerisinde "kitâb" redifli şiirin de yer aldığı "Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb" bölümü olduğu vurgulanmıştır.

> Anadolu sahasında Edirneli Sehî Bey'in Tezkiresi (1538)'nden sonra yazılmış ikinci tezkiredir.[3] Latîfî, tezkiresini 1546 tarihinde tamamlamıştır. Yazıldıktan sonra devrin padişahı Kanunî Sultan Süleyman (ö. 1566)'a takdim edilen Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n Nuzamâ, mukaddime, üç fasıl ve hâtime bölümlerinden oluşmaktadır. Tezkiredeki toplam şair sayısı 334'tür… Tezkiretü'ş-Şu'arâ'nın yazılış sebebi, "Sebeb-i te'lîf-i kitâb..." başlığı altında açıklanır. Yazarın hayatına dair bazı bilgileri de ihtiva eden bu bölüm, tezkirenin en önemli kısımlarından birisidir (Canım, 2021).

2. Latîfî'nin "Kitâb" Redifli Şiiri

Bu şiiri inceleyip üzerine yorum yapan Dursun Ali Tökel, yazısında şu satırlara yer vermiştir:

> Evet Latîfî'nin dediği gibi kitap kenz-i lâ-yefnâdır, yani bitimsiz bir hazine; gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahârdır, yani ilkbaharda açmış yüz yapraklı eşsiz bir gül; yâr-ı gam-küsârdır, yani bütün sıkıntıları def eden hakiki bir dost! Bu sözlerin kitap hakkındaki özlü sözler listelerine girmesi için onlar yapacaklarını hakkıyla yapmışlar, daha da yapacak bir şeyleri yok. Eğer onların halefi olarak yapacak bir şeyimiz bizim de yoksa o zaman yatacak yerimiz de yok demektir! (Tökel, 2014, 33).

Başında "Li-müellifihî" ibaresi olan bu şiir, çoğu yazma nüsha ve tezkirenin matbu nüshasında (1314) beş, bir yazma nüshada yedi beyit olup aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle yazılmıştır. "-ıdur **kitâb**" redifli şiirde "-g**âr, -güsâr, -şümâr,** -**kâr,** -**bahâr**, -**yâr"** kelimelerindeki "âr"

[1] *Latîfî Tezkiresi* hakkında daha geniş bilgi için bk. Canım, 25.04.2024.

[2] Aslı Diyarbakırlı yazar Esma Ocak'ın (ö. 2011) özel kütüphanesinde olup bir kopyası özel kütüphanemizde bulunan *Latîfî Tezkiresi*'nin eksik bir el yazma nüshasında toplam 273 şairin biyografisine yer verilmiştir (Canım tarafından yayımlanan Tezkire'de şair sayısı 334). İncelemede kullandığımız bu özel nüshada üzerinde durulan şiir, sebeb-i te'lif bölümünde olup toplam beş beyittir.

[3] *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rum*, Garîbî'nin Anadolu sahası şairleri hakkında yazdığı ve bu alanda ilk olduğu düşünülen eserdir. Bk. Babacan, 2022 (TEES: 28.08.2024)

mürekkep kafiyedir. Latîfî'nin kitaba bakışı, aşığın sevgiliye bakışından farksızdır. Şair nazarında kitap dünyadaki en değerli nimettir. Şiirin matlaında ifade edildiği gibi, gönül ehli için kitap, "yâr-ı gâr", "yâr-ı gam-güsâr"dır. Gönül ehlinin mağara arkadaşı, dert ortağı kısaca gerçek dostu kitaptır. Ona göre, cahilin eğlencesi olan mal ve servet, irfan ehli için kitaptır ve o kitap "mâl-ı bî-şümâr" yani bitmez tükenmez bir hazine yani sonsuz zenginliktir. Ehl-i fazl için bir kitap yaprağı, altınla dolu hazinelerden daha değerlidir. Durgun gönülleri açan kitaptır. Kitap, "gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahâr" yani ilkbahar mevsiminin yüz yapraklı bir gülüdür. Dünyada kusursuz bir dost arayan kitabı bulmalı, ona sarılmalı ve onu okumalıdır. Aşağıda Latîfî'nin kitâb redifli şiiri ile beyitlerin dil içi çevirilerine (kısmen izahlı) yer verilmiştir.

Vezin: [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Her dem ehl-i dillerüñ yanında yârıdur kitâb[4]

   Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-güsârıdur kitâb

(Kitap, her an gönül ehlinin yanından ayırmadığı bir sevgilidir. Kitap, her zaman gönül ehlinin dostu, onların teselli edici yoldaşıdır.)

2. Nitekim eglencesidür mâl u servet câhilüñ

   Ehl-i 'irfânuñ da mâl-ı bî-şümârıdur kitâb

(Mal ve servet cahilin eğlencesidir. İrfan ehlinin sonsuz serveti ise kitaptır.)

3. Yegdurur biñ kân-ı zerden ehl-i fazla bir varak

   Câhil almaz bir pula n'itsün ne kârıdur kitâb

(Kerem sahibi fazıllar için kitabın her bir yaprağı bin hazineden daha değerlidir. Cahilin kitapla işi olmaz, o kitaba bir kuruş bile harcamak istemez.)

4. Kenz-i lâ-yefnâya[5] irer pâdişâh-ı vakt olur

Her kimüñ gencîne vü gencînedârıdur kitâb[6]

(Hazinesi ve hazine bekçisi kitap olan bir kimse, bitmez tükenmez bir hazineye sahip olur hatta vaktin padişahı olur.)

5. Gel berü ey zulmet içre âb-ı hayvân isteyen

Bu sevâd içre o 'aynuñ çeşmesârıdur kitâb

(Ey zulmette hayat suyu isteyen, beri gel. Kitap bu karanlık dünyada gözün nuru, hayat pınarıdır.)

---

[4] 1a: Ehl-i dillerüñ yanında yâr-ı gârıdur kitâb M

[5] الْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى "Kanaat, tükenmez bir hazinedir." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/84; Beyhakî, "Zühd", 2/88; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/133.

[6] 4. ve 5. beyitler Ö ve M'de olmadığı için italik yazılmıştır.

6. Goncaveş dil-teng olanuñ göñlin açar gül gibi

San gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahârıdur kitâb

(Gonca gibi kapalı olanın gül gibi gönlünü açar. Kitap sanki ilkbahar mevsiminin yüz yapraklı gülüdür.)

7. Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel

Ey **Latîfî** her kimüñ yanında yârıdur kitâb[7]

(Ey Latîfî, sevgili gibi kitabı koynunda olan kişi, dünyada eşsiz bir dost, bir yar bulmuş demektir.)

3. Diyarbakırlı Ali Emîrî ve Tezkiresi

Ali Emîrî 1857 yılında Diyarbakır'da doğmuş, 1924 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Şiirlerinde Emîrî mahlasını kullanmıştır. Diyarbakırlı şairlerin biyografilerine dair yazdığı *Tezkire*'nin fihristinde kendisini "Türâb-ı ikdâm-ı kâ'inât, râkımu'l-hurûf Emîrî-i hakîr" diye takdim etmiştir. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* olarak bilinen şairler tezkiresinin müellifidir. 1296/1879'da tamamlanan bu eser, müellifi tarafından 1328/1910'da Matbaa-i Âmid'de 424 sayfa olarak eski harflerle bastırılmıştır. Eser İdris Kadıoğlu tarafından yeni harflerle yayımlanmış (Ankara, 2014), bu çalışma ayrıca Kültür Bakanlığı tarafından e-kitap (Ankara, 2018) olarak basılmıştır. *Tezkire*sini 21 yaşında tamamlayan Ali Emîrî, bu eserde kendi biyografisine de oldukça geniş yer vermiştir. Biyografisinin sonunda, on üç beyitlik meşhur "kitâb" redifli Türkçe ve *Zi-hicrânet besî hûn-ı belâ der-sîne pinhânest / 'İlâc-ı müşkilem der-dest-i tedbîr-i tu âsânest* matlalı altı beyitlik Farsça bir gazelini eklemiştir (Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, s. 97-98; Kadıoğlu, 2018, s. 148-151).[8]

4. Ali Emîrî'nin "Kitâb" Redifli Şiiri

Ali Emîrî'nin Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (e-kitap) tarafından yayımlanan divanında üç adet "kitâb" redifli gazel yer almaktadır. Bu gazellerden ikisi vezin, redif ve içerik yönünden Latîfî'nin "kitâb" redifli gazeliyle aynı, biri farklıdır. Birincisinde sekiz, ikinci ve üçüncüsünde dokuzar beyit yazılı olan bu gazellerin matla beyitleri şöyledir:[9]

---

[7] Bu şiir çoğu yazma ve matbu nüshada beş, Nuruosmaniye 03725'te ise yedi beyittir. *Tezkire-i Latîfî*, 03725, 6a; *Tezkire-i Latîfî*, Ö, 6b; *Tezkire-i Latîfî*, 1314, 15; Canım, 2000, 86; Canım, 2018, 52.

[8] Ali Emîrî (hayatı, edebi kişiliği ve eserleri) hakkında daha geniş bilgi için bk. Kadıoğlu, 2018, 5-16, Tanç, 2021, Yazar ve Arslan, 2021, 17-124.

[9] Ali Emîrî Divanı'ndaki kitap redifli gazeller üzerine bir makale kaleme alan Arslan (2016); Emîrî'nin "kitâb" redifli üç gazel yazdığını ve bu şiirlere divanında yer verdiğini belirtmektedir. Birinci gazelde kitap sohbetinin önemine değindiğini, ikinci gazelde kitabı bir muskaya benzeterek hep göğsünde taşıdığını, üçüncü gazelde ise kitabı en yakın bir dost bir sevgili olarak vasıflandırdığını dile getiren yazar çalışmasının sonunda Emîrî'nin bu üç gazelinin metnine yer vermiştir. Bk. Arslan, 2016, 279-282.

[mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün]

Her sohbete müreccah olur sohbet-i kitâb

Yâr u habîbim oldu benim hazret-i kitâb (G. 217)

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Sîne-i şevkimde bir hırz-ı yakînimdir kitâb

Dîde-i endîşede nûr-ı mübînimdir kitâb (G.218)

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Hem enîsim hem celîsim hem karînimdir kitâb

Yâr-i cânımdır habîb-i nâzenînimdir kitâb (G. 219)[10]

Ali Emîrî, divanında "Emîrî" mahlasının geçtiği 218 ve 219. gazellerden derleme yoluyla bazı beyitleri çıkarıp bazı beyitler ilave etmek suretiyle toplam 13 beyitlik yeni bir gazel kaleme almış ve bu şiiri *Tezkire*de biyografisinin sonuna kaydetmiştir. Üzerinde durulan şiir matbu *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'in 97-98. sayfalarındadır.

Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de kendi biyografisinin sonunda, Türkçe şiirlerine örnek olarak kaleme aldığı "kitâb" redifli uzun bir şiire yer vermiştir. Latîfî'nin "kitâb" redifli şiiriyle aynı vezin ve redifle yazılan bu şiir, toplam on üç beyit olup ona nazire niteliği taşımaktadır. Bu şiirde ek+kelime hâlde redif (-imdir kitâb) ve mürekkep kafiye (în) kullanılmıştır. Konu bütünlüğü açıkça görüldüğü için *yek-âhenk*, beyitleri aynı kudrette ve etkileyicilikte söylendiği için *yek-âvâz* gazel türünün güzel bir örneği olan bu şiirin tüm beyitlerinde işlenen konu kitap sevgisidir. Aşağıda Ali Emîrî'nin *Tezkire*'deki kitâb redifli şiirine ve beyitlerin dil içi çevirilerine (kısmen izahlı) yer verilmiştir.

Vezin: [fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Sîne-i şevkimde bir hırz-ı mübînimdir kitâb

   Dîde-i endîşede nûr-ı yakînimdir kitâb

(Kitap, aşk dolu göğsümde asılı duran bir tılsım; akıl ve düşüncemin gözünü aydınlatan sağlam bilgi kaynağıdır.)

[10] *Ali Emîrî Dîvânı*'nı yayımlayan Yazar ve Arslan, Dîvandaki "kitâb" redifli şiirler hakkında: "Çalışmamızda 217 ve 218 numaralarda yer alan "kitâb" redifli iki ayrı gazel *TŞA*'da tek bir gazel hâline getirilip bazı beyitleri birleştirilmiştir. Bu birleştirme sırasında birkaç beyit dışarıda bırakılırken hem gazelin tamamı hem de kimi beyitleri yeniden düzenlenmiştir." Notunu düştükten sonra *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid (TŞA)*'deki "kitâb" redifli 13 beyitlik şiirin transkripsiyonlu metnine de yer vermişlerdir. Bk. Yazar-Arslan, 2021, 653. 02.05.2024.

2. Kıblegâhım merci'-i feyz-i necâtım reh-berim

Dest-gîrim mürşid-i hikmet-karînimdir kitâb

(Kitap, benim hem kıblegâhım, hem kurtuluş feyzimin kaynağı, hem rehberim; hem de elimden tutan, hikmetle yolumu gösteren mürşidimdir.)

3. Yâdigârıdır birer şems-i zekânıñ her biri

Nûrdan bir 'âlem-i feyz-âferînimdir kitâb

(Kitapların her biri ayrı bir zekâ güneşinin (âlimler) yadigârı ve feyiz aldığım birer nur âlemidir.)

4. Bir mutalsam *kenz-i lâ-yefnâ*sıdır[11] endîşemiñ

Şeb-çerâğım gevher-i dürr-i semînimdir kitâb

(Kitap, hem düşünce dünyamın tükenmez tılsımlı bir hazinesi; hem gece lambam, hem de en değerli mücevherimdir.)

5. Gülsitânımdır gül-i n'eşküftedir ma'nâları

Bir meserretgâh-ı vicdân-ı hazînimdir kitâb

(Kitap benim için gülistan, kitabın manaları ise açılmamış güldür. O benim gamlı gönlüm için bir dinlenme yeridir.)

6. Sünbülistândır hutût-ı nev-be-nevdir sünbülü

Bir teferrücgâh-ı tab'-ı şevk-bînimdir kitâb

(Kitap benim için çeşitli, kıvrım kıvrım ve güzel yazılarla dolu sanatlı sümbül bahçesidir. O benim neşeli, coşkulu tabiatım için bir mesiredir.)

7. 'Âşıkân ma'şûk-ı gûn-â-gûna rabt-ı kalb eder

Ehl-i 'aşkım ben de ma'şûk-ı güzînimdir kitâb

(Âşıklar türlü türlü sevgiliye gönlünü kaptırır. Ben de aşk ehliyim, benim gözde sevgilim ise kitaptır.)

8. Dil-ber-i nev-hatta bakmam var iken hatt-ı sütûr

Yâ canımdır yâ habîb-i nâzenînimdir kitâb

(Satırlardaki güzel yazılar varken yeni yetişen güzellerin yüz hatlarına bakmam. Kitap benim hem canım hem de cananımdır, benim işveli sevgilim kitaptır.)

9. 'Âlemiñ mâzîdeki ahvâl-i gûn-â-gûnunu

Keşf içün mu'ciz-nümâ bir dûr-bînimdir kitâb

---

[11] اَلْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى "Kanaat, tükenmez bir hazinedir." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/84; Beyhakî, "Zühd", 2/88; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/133.

(Kitap benim için mucizevi bir dürbündür. Onunla âlemin mazideki türlü hallerini keşfeder, hayretle seyrederim.)

10. Hûr ile gılmâna beñzer anda mazmûn u me'âl

Hoş geçer 'ömrüm benim huld-ı berînimdir kitâb

(Kitaptaki mazmun ve manalar, cennetteki huri ve gılmana benzer. Onun mütalaasıyla ömrüm çok güzel geçer, kitap beni cennetin en yüksek makamına çıkarır.)

11. Andadır esrâr-ı Kur'ân andadır feyz-i hadîs

'Arş-ı dilde levh-i mahfûz-ı yakînimdir kitâb

(Kur'an'ın sırları, hadislerin feyzi ondadır. Kitap, kalp aynasına Levh-i Mahfuz'un tecellisidir.)

12. Hikmet anda ma'rifet anda hakîkat andadır

Hâsıl-ı ser-mâye-i dünyâ vü dînimdir kitâb

(Hikmet onda, marifet onda, hakikat ondadır. Dünya ve dine ait sermayemin hülasası kitaptır.)

13. Hâlik'a hamd ü senâ olsun Emîrî rûz u şeb

Kurretü'l-'ayn-ı hayâtım hem-nişînimdir kitâb[12]

(Emîrî, yaratıcıya hamd ü sena olsun, gece gündüz hayatımda olan, aynı mekânı paylaştığım, gözümün nuru kitaptır.)

5. Mukayeseli Okuma

Bu çalışmada Latîfî ve Ali Emîrî'ye göre kitap nedir? Sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bağlamda her iki şairin aynı vezin ve redifli iki şiiri mukayese edilerek okunmuştur. Latîfî'nin kendisine has üslubuyla yaptığı kitap yorumunu daha da geliştiren Ali Emîrî, onun yedi beyte sıkıştırdığı veciz anlatımı sözü gereksiz yere uzatmadan on üç (divanda yirmi altı) beyitte aynı güzellikte ve daha etkileyici biçimde sunmuştur. Her iki şairin "Kitap nedir?" sorusuna verdiği cevapların beyitlere yansıması aşağıdaki tabloda gösterilmiş, değerlendirme bölümünde tablonun yorumu yapılmıştır.

[12] "Kitâb" redifli bu şiirin metni için bk. Ali Emîrî, 1328, 97-98; Kadıoğlu, 2014, 130-131; Kadıoğlu, 2018, 150-151; Yazar ve Arslan, 2021, 653.

Tablo-1

Latîfî'ye göre kitap	Ali Emîrî'ye göre kitap
1. Kitap, Latîfî'nin yanından hiç ayırmadığı bir sevgilidir. Onun dostu, teselli edici yoldaşı kitaptır.	1. Kitap, Emîrî'nin aşkla dolu olan göğsünde asılı duran bir tılsım, bir muskadır. Onun akıl ve düşüncesine rehberlik eden, gözünü açan sağlam bir bilgi kaynağıdır.
2. Mal ve servet cahilin eğlencesidir. Bilge kişi Latîfî'nin tükenmez serveti ise kitaptır.	2. Kitap, Emîrî'nin hem kıblegâhı hem kurtuluş vesilesi hem de rehberidir. Onun elinden tutan, hikmetle ona yol gösteren bir mürşittir.
3. Latîfî için kitabın her bir yaprağı bin hazineden daha kıymetlidir. Cahilin kitapla hiç alakası yoktur.	3. Emîrî'ye âlim cetlerinden kalmış birer yadigâr olan kitaplar, onun âlemine feyiz nurları serpmektedir.
4. Latîfî'nin hem hazinesi hem de hazine bekçisi kitaptır. Kitap sahibi olan bitmez tükenmez bir hazineye maliktir, devrin en zengin padişahı odur.	4. Kitap, Emîrî'nin hem tükenmez tılsımlı bir hazinesi hem gece lambası hem de en değerli mücevheridir.
5. Latîfî, karanlıkta hayat suyu arayan bir keşşaftır, kitabı bulmuştur. Kitap bu karanlık dünyada onun gözünün nuru, hayat suyunun membaıdır.	5. Kitap, Emîrî için derilmemiş bir gül bahçesidir. Kitabın manaları açılmamış güle benzer. Kütüphane ise onun hüzünlü gönlü için bir dinlenme yeridir.
6. Latîfî'nin gönlü gonca gibi kapalı iken kitap onun gönlünü gül gibi açmıştır. Kitap sanki ilkbahar mevsiminde açan yüz yapraklı güldür.	6. Kitap Emîrî için çeşitli, adeta sanatlı sümbül bahçesidir. Kütüphane ise onun neşeli, coşkulu tabiatını canlandıran bir mesiredir.
7. Latîfî'nin sevgilisi kitaptır, hep onunla beraberdir, kitabı koynundadır. Onun için kitap, dünyada eşsiz bir dost, kusursuz bir sevgilidir.	7. Âşıklar türlü sevgililere gönül bağlamıştır. Emîrî de aşk ehlindendir ancak onun gözde sevgilisi kitaptır.
	8. Emîrî, kitap satırlarındaki güzel yazılar varken yeni yetişen güzellerin yüz hatlarına bakmaz. Kitap onun hem canı hem de cananıdır, işveli sevgilisi kitaptır.
	9. Kitap Emîrî için mucizevi bir dürbündür. Şair onunla tarihin mazi derelerindeki olayları hayretle seyreder, ondan ders çıkarır.
	10. Kitaptaki mazmun ve manalar, cennetteki huri ile gılman gibi kıymetlidir. Emîrî kitap mütalaasıyla ömrünü güzelce geçirmektedir. Kitaplar onu cennetin en yüksek makamlarına kadar çıkaran birer manevî asansördür.
	11. Kitapta Kur'an'ın sırları, hadislerin feyzi vardır. Kitap, Emîrî'nin kalp aynasına Levh-i Mahfuz'un bir yansımasıdır.
	12. Kitap hikmet, marifet ve hakikatle doludur. Emîrî'nin dünya ve dine ait tüm sermayesi kitaptır. O ömrünü kitaplara, kitaplarını da Millet Kütüphanesi'nde milletine vakfetmiştir.

	13. Emîrî, durmadan Allah'a şükreder. Çünkü gece gündüz aynı mekânı paylaştığı gözünün nuru sevgili kitaplarıyla beraberdir, onları hiç bırakmaz.

Kitap sevdalısı Latîfî ve Ali Emîrî'nin "kitâb" redifli şiirlerinde kitabın vasıflarını yansıtan kelime ve kelime grupları aşağıdaki tabloda sunulmuş, değerlendirme bölümünde tablonun yorumu yapılmıştır.

Tablo-2

ÂŞIK	MA'ŞÛK (SEVGİLİ)	EVSÂF-I KİTAP
Latîfî	Kitap	1. yâr(dır)[13] 2. mûnis-i evkât(dır) 3. yâr-ı gam-güsâr(dır) 4. mâl-ı bî-şümâr(dır) 5. gencîne(dir) 6. gencînedâr(dır) 7. çeşmesâr(dır) 8. gül-i sad-berg-i fasl-ı nev-bahâr(dır) 9. yâr(dır)
Ali Emîrî	Kitap	1. hırz-ı mübîn(dir) 2. nûr-ı yakîn(dir) 3. kıblegâh(dır) 4. merci'-i feyz-i necât(dır) 5. reh-ber(dir) 6. dest-gîr(dir) 7. mürşid-i hikmet-karîn(dir) 8. âlem-i feyz-âferîn(dir) 9. şeb-çerâğ(dır) 10. gevher-i dürr-i semîn(dir) 11. meserretgâh-ı vicdân-ı hazîn(dir) 12. teferrücgâh-ı tab'-ı şevk-bîn(dir) 13. ma'şûk-ı güzîn(dir) 14. cân(dır) 15. habîb-i nâzenîn(dir) 16. mu'ciz-nümâ dûr-bîn(dir) 17. huld-ı berîn(dir) 18. levh-i mahfûz-ı yakîn(dir) 19. ser-mâye-i dünyâ vü dîn(dir) 20. kurretü'l-'ayn-ı hayât(dır) 21. hem-nişîn(dir)

6. Değerlendirme

Latîfî yazdığı yedi beyitlik "kitâb" redifli şiirde, dokuz kelime ve kelime gurubuyla kitabı tavsif ederken Ali Emîrî on üç beyitlik şiirde kitabı vasf etmek için yirmi bir kelime veya kelime gurubu kullanmıştır. Latîfî şiirinde kitaba bakışını dolaylı anlatımla (…yâr+i+dür kitâb) ve üçüncü teklik iyelik eki kullanarak genel olarak değerlendirmiş Ali Emîrî ise kitaba özel bir değer atfederek kitabı bizzat sahiplendiğini hissettirmiştir. O zımnen kendisine

[13] Buradaki kelime ve kelime gruplarının günümüz Türkçesiyle anlamları beyitlerin dil içi çevirisi bölümü ve değerlendirmede verilmiştir.

sorduğu kitap nedir? sorusuna "ma'şûk-ı güzîn+im+dir kitâb" gibi cevaplar verirken tavsifte kullandığı birinci teklik iyelik ekiyle kitaba bizzat sahip çıktığını göstermek ister adeta. Latîfî herkes için kitabın ne kadar değerli olduğunu anlatırken Emîrî bizzat kendisi için kitabın ne anlam ifade ettiğini açıklamaktadır.

Her dem ehl-i dillerüñ yanında yârıdur kitâb

Mûnis-i evkâtı yâr-ı gam-güsârıdur kitâb

Beytiyle başlayan şiirde Latîfî, kitabı her zaman gönül ehlinin yanında bulunan alımlı bir sevgiliye benzetmektedir. Ona göre, ariflerin dostu, onların teselli edici yoldaşı kitaptır.

Sîne-i şevkimde bir hırz-ı mübînimdir kitâb

Dîde-i endîşede nûr-ı yakînimdir kitâb

Matla beytinde Ali Emîrî, kitabı bir tılsım ve muskaya benzetmekte aşk dolu göğsünde asılı duran bu tılsımın kendisine her zaman şevk verdiğini dile getirmektedir. O, hem akıl gözünün feri hem de düşüncesinin sağlam ışık kaynağı olarak gördüğü kitabı koynunda saklamaktadır.

Latîfî'ye göre kitap; alımlı bir sevgili, vefalı bir dost, teselli edici bir yoldaş, tükenmez bir servet, bitmez bir hazine, hayat suyunun membaı, gözün nuru, gönül ferahlatan bir iksir, eşsiz bir dost, kusursuz bir sevgilidir.

Ali Emîrî'ye göre ise; bir tılsım, bir muska, yol gösteren bir rehber, bir bilgi kaynağı, bir kıblegâh, bir kurtuluş vesilesi, bir mürşit, birer yadigar, tükenmez tılsımlı bir hazine, bir gece lambası, en değerli bir mücevher, derilmemiş bir gül bahçesi, açılmamış bir gonca, bir dinlenme yeri, sanatlı bir sümbül bahçesi, bir mesire, gözde bir sevgili, can ve canan, işveli bir maşuk, mucizevi bir dürbün, birer manevî asansör, Levh-i Mahfuz'un bir yansıması, dünya ve din sermayesi, gözün nuru, beraber vakit geçirdiği bir sevgilidir.

Her iki gazelin en güzel beyti (beytü'l-gazel) dördüncü beyittir. Bu beyitte "kitâb"ın kıymeti bir hadis-i şerife telmihle anlatılmaktadır.

Latîfî	**Emîrî**
*Kenz-i lâ-yefnâ*ya irer pâdişâh-ı vakt olur Her kimüñ gencîne vü gencînedârıdur kitâb	Bir mutalsam *kenz-i lâ-yefnâ*sıdır endîşemiñ Şeb-çerâğım gevher-i dürr-i semînimdir kitâb

اَلْقَنَاعَةُ كَنْزٌ لَا يَفْنَى "Kanaat, tükenmez bir hazinedir." hadisinden ilham alan her iki şair de kitabın sonsuz bir hazine olduğunu, bu hazineye sahip olan kişinin de dünyanın en zengini olduğunu veciz bir ifadeyle dile getirmiştir. Her iki şairin de ulaşmak istediği nihai hedef şiirlerin son beyitlerinde şöyle dile getirilmiştir:

"Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel

Ey Latîfî her kimüñ yanında yârıdur kitâb"

"Ey Latîfî, sevgili gibi kitabı koynunda olan kişi, dünyada eşsiz bir dost, bir yar bulmuş demektir" anlamına gelebilecek Latîfî'nin makta beytinde işaret edilen ve özellikleri sıralanan sevgiliye kavuşmak Emîrî Efendi'ye nasip olmuştur.

"Hâlik'a hamd ü senâ olsun Emîrî rûz u şeb

Kurretü'l-'ayn-ı hayâtım hem-nişînimdir kitâb"

"Ey Emîrî, hayatını anlamlandıran ve yolunu aydınlatan aynı zamanda yanından hiç ayırmadığın beraber yatıp kalktığın, sadık bir sevgili bulduğun için gece gündüz Allah'a şükretmelisin" diyerek bulduğu nimetin şükrünü eda etmenin önemini dile getirmektedir. Emîrî, kitap için her şeyini vermiş, ömrünü kitaba vakfetmiş bir Osmanlı aydınıdır. O'nun gündüz yolunu aydınlatan, gece de yanından hiç ayırmadığı kusursuz bir sevgilidir, kitap.

Sonuç

Bu çalışmada Latîfî ve Ali Emîrî'nin "kitâb" redifli iki şiiri mukayese edilerek okunmuş, şiirler şekil ve içerik yönünden incelenmiştir. Şiirlerde şekil ve muhteva benzerliği (vezin, redif, konu) dikkat çekmektedir. Ali Emîrî nazire geleneği içinde önemli bir yere sahip olup bu geleneği başarılı bir şekilde sürdüren şairlerden biridir. Yazdığı tezkire bir yönüyle nazire mecmuası niteliğindedir. Bu eserde Emîrî'nin, çoğunluğu Diyarbakır ve çevresinde yetişen şairlerin şiirlerine olmak üzere çok sayıda şairin beyitlerine nazire yazdığı görülmektedir. Bu bağlamda her iki şairin de kitap redifli şiir yazması ve bu şiirlere tezkirelerinde yer vermesi, ayrıca kitabı benzer ifadelerle tavsif etmeleri Latîfî'nin kitap redifli zemin şiirine Emîrî'nin nazire yazmış olabileceği fikrini güçlendirmektedir.

İncelemede de değinildiği gibi her iki şair için de kitap kusursuz bir sevgilidir. Bu sevgili dünyevi sevgililere hiç benzemez çünkü onlar geçici olan maddî güzellikleri, kitap ise daimi olan manevi güzellikleri temsil eder. Kitaplar birer hazinedir. Bu hazine dünyadakilere hiç benzemez çünkü bitmez ve tükenmez. Kitap ve kütüphane bir gül ve sümbül bahçesidir. Onlar, dünyadaki gül bahçelerine hiç benzemez çünkü solmayan güllerle doludur. Kitap ve kütüphane bir mesiredir. Ondaki meserret geçici değil, daimidir. Orada gönlü ferahlatan, kalbe ve duygulara sonsuz genişlik veren bir sır vardır. Ârifin kitaba kavuşma aşkı, âşığın maşuka kavuşma şevkinden farksızdır. Marifet bahçesinden gül dermek isteyen âşık kitaba vurulmalı, bu yolda gayret sarf etmeli, kitap dostu ve kitapların hizmetkârı olmalıdır.

Ömrünü kitaba adayan ve kitaba hizmetkâr olan bu iki kitap sevdalısı görüldüğü gibi aynı membadan beslenmekte, aynı duyguları terennüm etmekte, aynı hissiyatı gelecek nesle aktarmaktadır. Ecdadın kitaba ve dolayısıyla okumaya verdiği önemi en güzel ifadelerle anlatan bu şiirleri okumak hem kalbi, hem ruhu hem de bütün hissiyatı doyurmaktadır. İncelenen bu şiirler, bundan sonra kitap üzerine yapılacak araştırma ve yazılacak yazılar için çok önemli malzeme içermektedir.

Kaynakça

Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/133. 24.06.2024. https://lib.efatwa.ir/

Ali Emîrî. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid.* İstanbul: Matbaa-yı Âmid, 1328.

Arslan, Mustafa Uğurlu. "Alî Emîrî Efendi Dîvânında Kitap ve Şâirin 'Kitâb' Redifli Üç Gazeli". *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 5 (Ekim 2016), 272-285.

Babacan, İsrafil. "Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rum (Garîbî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022. 28.08.2024. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-mecalis-i-su-ara-yi-rum-garibi.

Beyhakî, "Zühd", 2/88. 24.06.2024. https://lib.efatwa.ir/

Bozkurt, Nebi. "Kitap" *DİA*, 26/120-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002. 24.06.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/kitap

Canım, Rıdvan (hzl.). *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: KTB Yay., 2018. 24.04.2024. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0

Canım, Rıdvan (hzl.). *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: AKM Yay., 2000.

Canım, Rıdvan. "Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Latîfî)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. 2021. 25.04.2024. http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama-latifi.

Kadıoğlu, İdris. *Ali Emîrî Efendi, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid.* Ankara: Son Çağ Yayıncılık, 2014.

Kadıoğlu, İdris. *Ali Emîrî Efendi, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018. 18.01.2024. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208593/ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amid.html

Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314.

Latîfî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ li-Mevlânâ Latîfî*. (Bir Kopyası Özel Kütüphanemde).

Latîfî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 03725.

Sevgi, Ahmed. "Latîfî". *DİA*. 27/111-112. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994. 25.04.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/latifi

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/84. 24.06.2024. https://lib.efatwa.ir/

Tanç, Nilüfer. "Ali Emîrî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.* 18.01.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-emiri

Tökel, Dursun Ali. "Latîfî der ki: Kitap yüz yapraklı bir güldür." *Türk Dili* 106 (748) (2014), 28-33.

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Ed. Günay Kut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020. 02.05.2024. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/ali-emiri-divani_738.aspx?CatId=271

EKLER

EK1-LATÎFÎ TEZKİRESİ'NDEKİ (Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nu: 03725, 6[a]) "KİTÂB" REDİFLİ ŞİİR

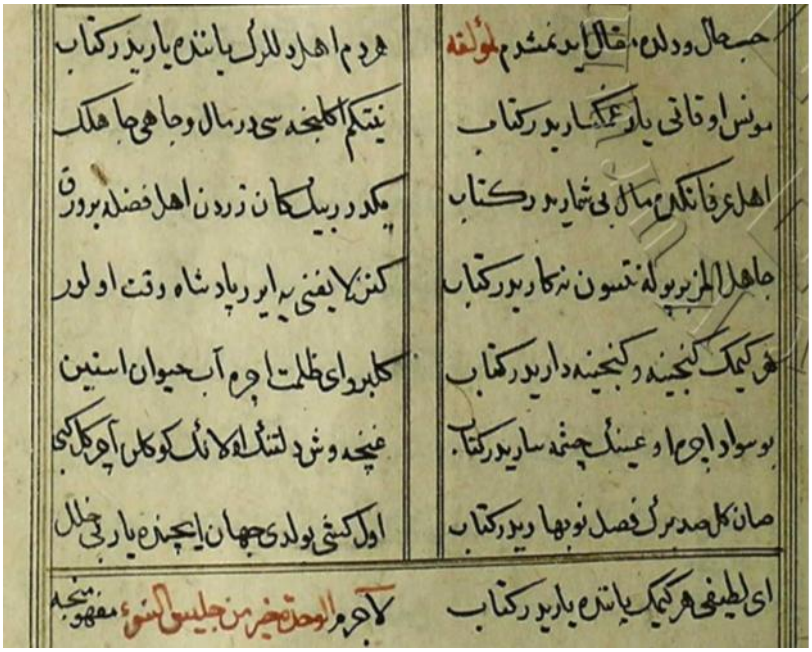

EK2- *TEZKİRE-İ ŞUARÂ-YI ÂMİD*'DEKİ (Dersaadet, 1328, s. 97-98) "KİTÂB" REDİFLİ ŞİİR

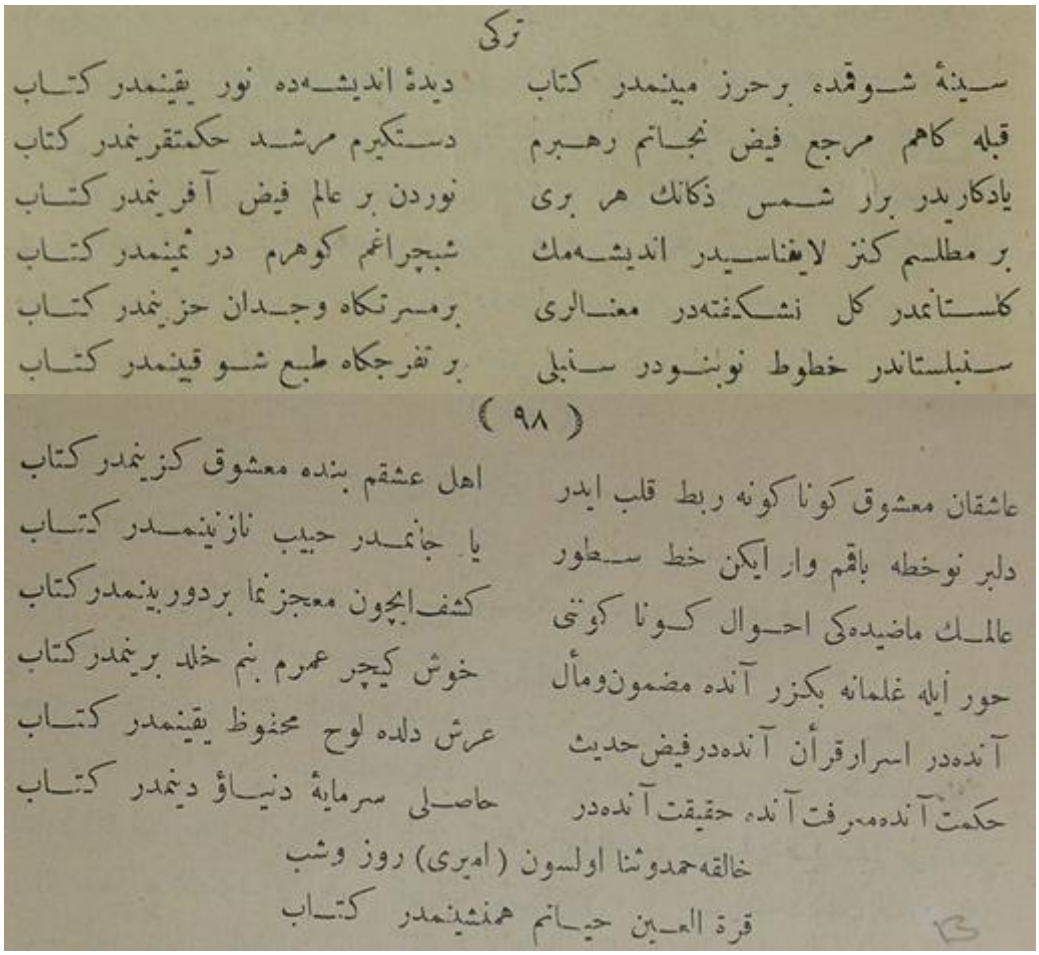

ترکی

سینهٔ شوقده برحرز مینمدر کتاب — دیدهٔ اندیشه‌ده نور یقینمدر کتاب
قبله کاهم مرجع فیض نجاتم رهبرم — دستگیرم مرشد حکمتقرینمدر کتاب
یادکاریدر برر شمس ذکانك هر بری — نوردن بر عالم فیض آفرینمدر کتاب
بر مطلسم کنز لایفناسیدر اندیشه‌مك — شبچراغم کوهرم در ثمینمدر کتاب
کلستانمدر کل نشکفته‌در معنالری — برمسرتکاه وجدان حزینمدر کتاب
سنبلستاندر خطوط نوبنودر سنبلی — بر تفرجکاه طبع شوقینمدر کتاب

(۹۸)

عاشقان معشوق کونا کونه ربط قلب ایدر — اهل عشقم بنده معشوق کزینمدر کتاب
دلبر نوخطه باقم وار ایکن خط سطور — یا جانمدر حبیب نازنینمدر کتاب
عالمك ماضیده‌کی احوال کونا کونی — کشف ایچون معجزنما بردوربینمدر کتاب
حور ایله غلمانه بکزر آنده مضمون ومآل — خوش کیچر عمرم بنم خلد برینمدر کتاب
آنده‌در اسرارقرآن آنده‌درفیض حدیث — عرش دلده لوح محفوظ یقینمدر کتاب
حکمت آنده‌معرفت آنده حقیقت آنده‌در — حاصلی سرمایهٔ دنیاؤ دینمدر کتاب

خالقه‌حمدوثنا اولسون (امیری) روز وشب
قرة العین حیاتم همنشینمدر کتاب

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Arş Gör. Dr. Enes İLHAN

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Tekirdağ/TÜRKİYE
enesilhan@nku.edu.tr
ORCID

ALİ EMÎRÎ'NİN SULTAN ŞAİRLERE YAZDIĞI TAHMİSLERE EK: III. AHMED ŞİİRLERİNİN TAHMÎSÂTI

ALİ EMÎRÎ'S SUPPLEMENT TO THE POETIC IMITATIONS OF SULTAN POETS: THE TAHMÎSÂT OF THE POEMS OF AHMED III

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 26.06.2024
Kabul Tarihi: 05.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 26.06.2024
Accepted Date: 05.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

İlhan, Enes. "Ali Emîrî'nin Sultan Şairlere Yazdığı Tahmislere Ek: III. Ahmed Şiirlerinin Tahmîsâtı". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 166-195.

İlhan, Enes. "Ali Emîrî's Supplement to the Poetic Imitations of Sultan Poets: The Tahmîsât of the Poems of Ahmed III". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 166-195.

10.28981/hikmet.1505212

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Arş. Gör. Dr. Enes İLHAN

ALİ EMÎRÎ'NİN SULTAN ŞAİRLERE YAZDIĞI TAHMİSLERE EK: III. AHMED ŞİİRLERİNİN TAHMÎSÂTI

ALI EMÎRÎ'S SUPPLEMENT TO THE POETIC IMITATIONS OF SULTAN POETS: THE TAHMÎSÂT OF THE POEMS OF AHMED III

ÖZ

Ali Emîrî, şairliğiyle, tarihçiliğiyle, eleştirmenliğiyle, neşir çalışmalarıyla, dergi ve kitap projeleriyle XIX. yüzyıl Türk kültür ve edebiyatında önemli mevkiler edinmiş yazarlardandır. Onun Osmanlı padişahlarına duyduğu derin sevgisi ve hürmeti, şair mizacı ve velut kişiliği ile birleşmiş ve padişah şairlerin şiirlerinin neşri mevzuunda hatırı sayılır miktarda eser ortaya çıkmıştır. Bu neşirlerde Ali Emîrî'nin tahmis ve tesdisler aracılığıyla padişah şairlerle şiir zemininde edebî bir münasebette bulunduğu görülür. Pek çok padişah şaire yazdığı tahmislerinin bir arada verildiği Cevâhirü'l-Mülûk adlı eseri bu münasebeti örneklendirmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in şiirleri örneğinde olduğu gibi bazen de tek bir padişah şairin şiirlerine yazdığı tahmislerden oluşan müstakil eserler verir. III. Ahmed (ö. 1149/ 1736) şiirlerinin tahmis, tesdis ve terkiplerinden oluşan ve Millet Kütüphanesi'nde AE Manzum 529 arşiv numarasında kayıtlı eseri de bu minvaldedir. Eserde III. Ahmed Dîvânçesi ve Ali Emîrî'nin tahmis, tesdis ve terkipleri yer almaktadır. Çalışmamızda söz konusu manzumeler takdim cümleleri, ilk bent ve son bent itibarıyla neşredilerek Ali Emîrî'nin III. Ahmed şiirleriyle olan edebî münasebeti ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ali Emîrî, III. Ahmed, Tahmis, Tesdis.*

ABSTRACT

Ali Emîrî is one of the prominent writers in 19th-century Turkish culture and literature, known for his poetry, historiography, criticism, publication works, and journal and book projects. His deep love and respect for the Ottoman sultans combined with his poetic temperament and prolific personality have resulted in a significant number of works published on the subject of the poetry of sultan-poets. His work "Cevâhirü'l-Mülûk," which compiles many tahmises written for sultan-poets, exemplifies this relationship. Sometimes, as in the example of the poems of Sultan Mehmed the Conqueror, he also produces private works consisting of tahmises written for the poetry of a single sultan-poet. His work, consisting of tahmises, tesdises, and terkibs of the poems of Sultan Ahmed III (d. 1149/1736), is also in this vein and is archived at the Millet Library under the catalog number "AE Manzum 529." The work includes the Divan of Sultan Ahmed III and the tahmises, tesdises, and terkibs by Ali Emîrî. In our study, the aforementioned poems are published with their introductory sentences, first stanzas, and final stanzas, thereby highlighting Ali Emîrî's literary relationship with the poetry of Sultan Ahmed III.

Keywords: *Ali Emîrî, III. Ahmed, Tahmis, Tesdis.*

Giriş

Tarihçi, gazeteci, şair, münekkit, kütüphaneci vasıflarıyla tanınan Türk edebiyatının önemli simalarından Ali Emîrî'nin, telif, istinsah ve kitap temini şeklinde özetlenebilecek yazma eserler üzerine olan meşguliyeti ve mesaisi, çok yönlü mizacının en önemli amillerindendi. Kaşgarlı Mahmûd'un o zamana kadar ele geçmemiş Türkçenin önemli dil yadigârlarından *Dîvânü Lügâti't-Türk* isimli eserini bulup ilim âlemine duyurması, çoğunluğu nadir ve tek nüshadan oluşan yaklaşık 16000 eserden oluşan kütüphanesi, telif ve tercüme ettiği onlarca eseri, tamamladığı ve yarım bıraktığı neşir projeleri onun bu meşguliyetinin mahsulleridir.[1] Çalışmaları içerisinde Osmanlı padişah şairleri ve şiirleri hususu, ayrı bir yeri işgal eder. Onun Osmanlı padişahlarına duyduğu sevgi ve sadakat, bu çerçevede müstakil bazı neşirlerin ortaya çıkmasına vesile olur.[2] Dikkat çekici olan ise padişah şairlerin şiirlerinin neşrinde muhakkak bir tahmis ve tesdis zemininin de olmasıdır. Ali Emîrî yalnızca padişah şairlerin şiirlerini neşretmemiş aynı zamanda bu şiirlere tahmis ve tesdislerde bulunarak bir nevi padişah şairlere nazire külliyatı oluşturmuştur. Necîb mahlasıyla şiirler yazan "Lâle Devri" padişahı III. Ahmed'in (ö. 1149/ 1736) şiirlerine yazdığı tahmis, tesdis ve terkipler de bu külliyatın birer halkası hüviyetindedir.

"Beşleme, beşli duruma getirme" anlamlarına gelen tahmis, beyitlerle yazılmış bir manzumenin her bir beytinin üstüne aynı ölçü ve kafiyede üçer dize eklenmesiyle ortaya çıkan muhammese denir (Dilçin, 2013, 223; Erdoğan, 2002, 17).[3] Şairler kendi devirlerinde veya kendilerinden önceki devirlerde yaşamış, önemli şairlere, padişah ve devlet adamlarına tahmis yazabilecekleri gibi kendi şiirine de tahmislerde bulunabilir. Esas olan eklenen mısraların ses, şekil, kafiye ve anlam bakımından zemin mısralarla uyumlu olmasıdır. Eğer zeminde yer alan beytin üzerine dörder mısra ekleniyorsa ortaya çıkan nazım şekli tesdis olarak adlandırılır (Dilçin, 2013, 230). Tesdis, tahmis kadar yaygın bir nazım şekli olmayıp genelde tek bir mısranın tazmin edilmesi suretiyle oluşturulmaktadır (Kurnaz ve Çeltik, 2013, 295). Ali Emîrî'nin "terkib" olarak adlandırdığı yedi beyitlik bentlerden müteşekkil nazım şekli, esas itibarıyla tesbi (yedileme)dir.[4] Tesbide zemin şiir eğer bir beyitse dörder mısra ve eğer murabbadan alınma bir dörtlükse üçer mısra eklenir. Klasik Türk şiirinde örneğine çok fazla rastlanmayan bir nazım şekli olarak tesbi, Ali Emîrî'nin eserlerinde sıklıkla bulunmaktadır.

---

[1] Ali Emîrî'nin neşir çalışmalarına dair detaylı ve kuşatıcı bilgiler için bk. (Yazar ve Arslan, 2020, 83-129).

[2] Ali Emîrî'nin, Osmanlı padişah şairlerin şiirleri çerçevesinde yapılmış müstakil çalışmalara bir sonraki bölümde değinileceğinden burada tekraren atıfta bulunulmamıştır.

[3] Tahmis genelde gazel nazım şekline uygulansa da kaside ve terkîb-bendin de tahmis edildiği uygulamalar mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. (Kurnaz ve Çeltik, 2013, 275, 280).

[4] Dîvânlarda kayıtlı şiirlerin farklı nazım şekli adlandırmalarıyla karşılandığı malumdur. Kıta ile nazmın, kaside ile mesnevinin birbirine karıştığı örnekleri görmek mümkün olabildiği gibi konumuzla da ilintili olduğu veçhile bazı dîvânlarda müsebbaların tercî-bend adıyla verildiği tespit edilmektedir (Kurnaz ve Çeltik, 2013, 317-318). Ali Emîrî'nin tesbi nazım şekline terkib adını vermesi de bu kabilden bir adlandırma olabilir.

1. Ali Emîrî'nin Padişah Şairlerin Şiirlerine Yazdığı Tahmis, Tesdis ve Terkiplere Dair

Ali Emîrî'nin Osmanlı hanedan mensuplarına karşı derin saygısı ve üst düzey sevgisi, gerek kendi anlatımlarından gerek eserlerinden gerekse onu tanıyanların nakillerinden anlaşılmaktadır. Fatih Sultan Mehmed'e (ö. 886/ 1481) duyduğu hürmet ve sevgi eseri öldüğünde onun yanına gömülmeyi vasiyet eder. Abdülaziz (ö. 1293/ 1876), V. Murad (ö. 1322/ 1904), II. Abdülhamid (ö. 1336/ 1918), V. Mehmed (ö. 1336/ 1918) ve Vahdeddin (ö. 1344/ 1926) Ali Emîrî'nin yaşamında tanık olduğu padişahlardır. Bunlar içerisinde bilhassa II. Abdülhamid'in yeri daha önceliklidir. II. Abdülhamid'e yazdığı tarih manzumelerinden müteşekkil *Levâmi'u'l- Hamîdiyye* isimli eseri bu hususu delillendirmektedir (Akçay, 2014, 11-12; Doğan, 2022).

Yazar, şair, tarihçi, kütüphaneci, gazeteci kimliklerinin yanı sıra padişah şairlerin şiirlerini yayımlama, dîvân ve dîvânçelerini istinsah etme, şiirlerine nazire ve tahmisler yazma hususunda taşıdığı bilinç düzeyi, Ali Emîrî'nin mizacının en önemli yönünü teşkil etmektedir. Kurmuş olduğu *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda kendi şiirleri ve Muhyittin Râif'in (ö. 1955) şiirlerinden sonra en çok sultan ve şehzadelerin şiirlerine yer verir. Dergisinde Adile Sultân'ın (ö. 1316/ 1899) 15, Kanunî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/ 1566) 13, Sultan III. Murad'ın (ö. 1003/ 1595) 10 ve Sultan I. Ahmed'in (ö. 1026/ 1617) 7 şiirini yayımlar (Erdoğan Çeltik, 2015, 88). Ali Emîrî'nin padişah şairlerin şiirlerine yönelik çalışmaları içerisinde en kapsamlısı hiç şüphesiz *Cevâhirü'l-Mülûk*'tur. O, şiir yazan tüm Osmanlı padişahlarının şiirlerini bir araya getirip tahmis ve tesdis yazmak istemiş ancak bazı sebeplerle buna muvaffak olamamıştır. *Cevâhirü'l-Mülûk* bu anlamda planlandığı gibi tamamlanmamış bir eser hüviyetindedir (Yazar ve Arslan, 2020, 87). Eserde "Osmân, Orhân, I. Murâd, Bâyezîd, Çelebi Mehmed'in birer şiiri, II. Murâd'ın 4, 'Avnî (Fâtih)'nin 86, 'Adlî (II. Bâyezîd)'nin 142, Selîmî (I. Selîm, Yavuz)'nin 17, Muhibbî (Süleymân, Kanuni)'nin 19 olmak üzere toplam 273 şiir tahmis, tesdis, tesbi ve tetsi' edilmiştir" (Kadıoğlu, Çeçen ve Sarıçiçek, 2013, 8).[5] *Cevâhirü'l-Mülûk*'taki şiir sayılarından hareketle Ali Emîrî'nin Fatih'in ve II. Bâyezîd'in tüm şiirlerini tahmis ettiği söylenebilir. Ayrıca yine Fatih'in şiirlerinin tahmis ve tesdislerinden oluşan *Tahmîsât u Tesdîsât-ı Ali Emîrî Efendi* isimli müstakil bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eserdeki verilere göre Ali Emîrî, *Fâtih Dîvânı*'nda yer alan 84 şiirin tamamına yakınına tahmis, tesdis ve terkip kaleme almıştır (Akçay, 2013, 23).

---

[5] *Cevâhirü'l-Mülûk*'un mukaddimesinde geçen şu manzumeden Ali Emîrî'nin hanedan mensubu şairlerin şiirlerinin istinsahı ve tahmîsâtı için gösterdiği çabaya şahit olunmaktadır:

Dîvânını etti Rabb-ı Mennân
Bir haylisiniñ bu 'abde ihsân
…….
Cem' etmeğe sarf-ı himmet ettim
Tahmîse de bezl-i gayret ettim (Kadıoğlu, Çeçen ve Sarıçiçek, 2013, 48-49)

Ali Emîrî'nin padişah şairlerin şiirlerine yazdığı müstakil eserlerden biri de çalışmamızın da konusunu teşkil eden *Sulṭān Aḥmed-i ṣāliṣ Ḥażretleriniñ Ġazeliyyāt u Ebyātıyla Taḥmīsātı* isimli eserdir. III. Ahmed'in şiirlerinin toplu olarak bulunduğu tek nüsha olması yönüyle de önemli olan bu eserin III. Ahmed şiirleriyle ilgili kısmına dair bir neşir yapılmıştır (bk. İlhan, 2016).

2. III. Ahmed (Necîb) Şiirlerinin Tahmislerinin Yer Aldığı Nüsha ve İçeriğe Dair Bazı Bilgiler

Ali Emîrî'nin tahmisleri, Fatih Millet Kütüphanesi'nde "AE Manzum 529" arşiv numaranda kayıtlı olan *III. Ahmed Dîvânçesi*'nin devamında bulunmaktadır. Ali Emîrî tarafından rika hatla kaleme alınan eserin, ilk 33 varağında *Dîvânçe* metni ve devamındaki 50 varaklık kısımda tahmisler yer almaktadır. Eserin zahriyesinde "Sulṭān Aḥmed-i Ṣāliṣ Ḥażretleriniñ Ġazeliyāt u Ebyātıyla Taḥmīsātı" başlığı yazılıdır. *Dîvânçe* metninin bitiminde başkaca bir başlık verilmemiş olup doğrudan tahmislere geçilmektedir. Ketebe kısmında istinsah tarihine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Sade bir görünüme sahip eserde, kenar cetvelleri, serlevhalar, tezhip, minyatür vb. herhangi bir tezyinat yer almamaktadır.

1 mesnevi, 11 murabba, 38 gazel, 6 kıta, 5 matla, 3 şarkı, 7 mısra ve 1 müfred *III. Ahmed Dîvânçesi*'nde tespit edilen nazım şekillerinin toplam sayılarıdır (İlhan, 2016, 24). 35 gazel, 1 kıta, 1 mısra, 10 murabba, 1 müfred ve 4 matla Ali Emîrî tarafından tahmis/ tesdis/ terkip edilmiştir. Eserde 37 tahmis, 10 terkip ve 5 tesdis yer almaktadır.

3. III. Ahmed Şiirlerinin Tahmislerinde Kullanılan Takdim Cümlelerine Dair Bazı Dikkatler

III. Ahmed şiirlerinin tahmislerinden önce çoğunluğu üç veya dört satırdan oluşan nadiren yedi-sekiz satıra kadar çıkabilen bazı takdim cümleleriyle karşılaşılmaktadır. Bu kısımlar, padişah hakkında iyi dilek ve temennileri içeren Arapça dua cümleleri ile başlar.[6] "Allah, affını onun üzerine bolca yağdırsın"; "Allah, onu rahmetine gark etsin"; "Allah, onun üzerine rahmet iksirini döksün" örneklerinde görüleceği üzere genelde bağışlanma, Allah'ın lütuf ve ihsanlarına nail olma, bu temennilerin içeriğini oluşturmaktadır. Aşağıya alınan takdim cümleleri şiirlerden önce gelen bu ifadelere örnek teşkil etmektedir.

> Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **جاد الله تعالى بمزيد الرحمته عليه** ḥażretleriniñ bir nüsḫa-i kübrā-yı ḥırz u emān gibi vişāḥü'ṣ-ṣadr-ı iftiḫār-ı üdebā olan bir maṭla'-i münevver-i tāc-dārīleriniñ tesdīsi
>
> [İşaret olunan rahmetli Sultan (III. Ahmed) "Allah, onun üzerindeki rahmetini artırsın" hazrelerinin, ediplerin iftihar ettikleri yüce bir korunma muskası gibi olan aydınlık matlalarının tesdisi]

[6] Bu cümleler metinde Ali Emîrî tarafından tırnak işareti ile belirtilmiştir.

Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **توجّ الله تعالى اكليل البهاء عليه** ḥażretleriniñ baḥr-i mevc-ā-mevc-i ilhām olan ṭabʿ-ı hümāyūnlarınıñ ihdā-yı sāḥil-i selāset eylediği ġazel-i dür-dāne-edālarınıñ taḫmīsi

[İşaret olunan rahmetli Sultan (III. Ahmed) "Allah, ona güzellik tacını giydirsin" hazretlerinin ilham dalgalarının denizi olan mübarek şairlik mizacından selâset sahiline armağan eylediği inci tanelerini andıran gazelinin tahmisi]

Tahmislerinde genel anlamda sade bir üslup kullandığı, Arapça ve Farsça tamlamalara geleneğin el verdiği ölçüde temas ettiği görülen Ali Emîrî'nin tahmislerden önce gelen takdim kısımlarında daha ağır bir dilden yana tavır aldığı tespit edilmektedir. "Keşīde-i silkü'l-leʾāl-i ḍarāʿat; perveriş-yāfte-i ṣadef-pāre-i ṭabʿ-ı humāyūn; āyīne-i ṭabʿ-ı tāb-nāk-ı şāhāne; naḳş-ṭırāz-ı levḥa-i ḥikmet; zemzeme-baḫşā-yı ḳulūb-ı müştāḳān; ġazel-i münevverü'l-envār-ı melāʾik-meşrebāne" ifadeleri, yukarıda temas edilen külfetli dilin teşkiline zemin hazırlayan Arapça-Farsça tamlama örnekleridir. Takdim kısımlarında iyi dilek ve temennilerin yanı sıra III. Ahmed'in şiirlerinin ve şairliğinin değerlendirilip övüldüğü de görülmektedir. "Lü'lüʾ, ġarrā, tāb-nāk, bī-bedel, cihān-tāb-ı ḫūrşīd, cihān-sitān, melāḥat, cihān-ḳıymet, münevver, ṣadef-pāre, dür-dāne, bī-naẓīr, gencīne-efrūz, şeh-dāne, pertev-efzā, ekmel, şuʿle-efşān, rengīn, bihterīn, münevverü'l-envār, melāʾik-meşrebāne, leṭāfet, nā-dīde, eşiʿa-efzā, gevher-i yektā" kavram ve terkipleri, III. Ahmed şiirlerinin güzel, parlak, eşsiz ve etkileyici yönlerini ifade sadedinde kullanılmaktadır. Takdim kısımlarında yer yer III. Ahmed'in şairlik mizacı, çeşitli övgü ifadeleriyle yüceltilmektedir. "Perveriş-yāfte-i ṣadef-pāre-i ṭabʿ-ı humāyūn (mübarek şairlik mizacının besleyip büyüttüğü inci taneleri); āyīne-i ṭabʿ-ı tāb-nāk-ı şāhāne (padişahın parlak mizacının aynası); şemʿ-i żiyā-dār-ı ṭabʿ-ı şāhāne (mükemmel mizacının ışık saçan güneşi); ġazel-i münevverü'l-envār-ı melāʾik-meşrebāne (melek mizacından ortaya çıkan parlak gazel); żamīr-i bāriḳa-ārā (şairin ışıkları süsleyen gönlü); ṭabīʿat-i feyż-nāk (feyizli şairlik mizacı); maḥṣūl-ı deryā-yı ṭabʿ-ı şāhāne (denize benzer mükemmel şairlik mizacının mahsulü); ravża-i mübāreke-i ṭabʿ-ı şāhāne (mükemmel şairlik mizacının bereketli bahçesi)" bu kabilden ifadelerdir. III. Ahmed'in şiirleri değerlendirilirken belâgat, fesâhat ve selâset kavramlarına da müracaat edilir. Söz gelimi onun şiirleri fesâhat cevheridir (cevher-nümā-yı feṣāḥat); belâgat âleminin süsüdür (ʿālem-i belāġati tezyīn iden); belagat süsleyicisidir (ṭırāzende-i belāġat); belâgat hazinesidir (gencīne-efrūz-ı belāġat); fesâhatin tecelli yeridir (tecellī-nümā-yı feṣāḥat); selâsetli mısralardan oluşmaktadır (mışraʿ-i selāset-āheng). Şiirle iştigal edenler üzerinden III. Ahmed şiirlerinin etki düzeyi verilmeyi çalışılır. Onun şiirleri sözden anlayanların kıskançlıklarını artırır (reşk-efzā-yı derūn-ı süḫān-sencān); fasihlerin özlemini duydukları şiirlerdir (ḥasretü'l-fuṣaḥā); doğuda ve batıda yaşayan tüm ediplerin övgüsüne mazhardır (cālib-i taḥsīn-i büleġā-yı meşriḳ u maġrib); devrin zevk sahiplerinin dimağlarına lezzet verir (lezzet-baḫş-ı edmiġa-i ẕāʾiḳa-sencān-ı rūzigār); şairlerin göz aydınlığıdır (münevver-sāz-ı enẓār-ı şuʿārā).

Eserde yer alan ve içeriğe dair bilgileri verilen bu takdim ifadeleri başka bir eserinde de aynı şekilde bulunmaktadır. Ali Emîrî'nin Fatih Sultan Mehmed'in (ö. 886/ 1481) tüm şiirlerini tahmis ettiği "*Tahmîsât u Tesdîsât-ı Ali Emîrî Efendi*" isimli eserinde yer alan takdim ifadeleri incelenmiş ve III. Ahmed şiirlerinin öncesinde verilen takdim cümleleri ile büyük oranda benzerlikler tespit edilmiştir. Arapça dua ifadeleri iki eserde de ayniyetle takip edilmekte ve dua ifadelerinden sonra gelen değerlendirme ve övgü cümlelerinde benzerlikler bulunmaktadır. Aşağıya her iki eserden alınan takdim ifadeleri benzerliklerin boyutuna dair fikir verici mahiyettedir.[7]

> Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **لطّف الله تعالى حرّ القيامته عليه** ḥażretleriniñ şāyeste-i taḥrīr levḥa-i cihān-tāb-ı ḫurşīd olan bir mışrāʿ-i emlaḥ-ı belāġat-nişānlarınıñ taḫmīsi (*Sulṭān Aḥmed-i ṣāliṣ ḥażretleriniñ ġazeliyāt u ebyātıyla taḥmīsātı*, 40b)
>
> Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh "laṭṭafa'llāhü teʿālā merri el-ḳıyāmetihi ʿaleyh" ḥażretleriniñ şāyeste-i taḥrīr levḥa-ı ḫurşīd-i cihān-tāb olan ġazel-i emlaḥ-ı belāġat-nişāneleriniñ taḫmīsi (Akçay, 2013, 108)
>
> Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اتم الله تعالى نعمته عليه** ḥażretleriniñ vesīle-i devām-ı duʿā-yı raḥmet-i cihāniyān olan naʿt-i şerīf-i ḥaḳāyıḳ-āmūz-ı cihān-sitānlarınıñ taḫmīsi (*Sulṭān Aḥmed-i ṣāliṣ ḥażretleriniñ ġazeliyāt u ebyātıyla taḥmīsātı*, 46a)
>
> Sulṭān-ı maʿfūr müşārün ileyh "Etemma'llāhü teʿālā niʿmetihi ʿaleyh" ḥażretleriniñ vesīle-i devām-ı duʿā-yı raḥmet-i cihāniyān olan ġazel-i ḥaḳāyıḳ-āmūz cihān-sitānlarınıñ taḫmīsi (Akçay, 2013, 123)
>
> Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اسبل الله تعالى نعمائه عليه** ḥażretleriniñ maṭlaʿ-ı füyūżāt-ı Rabbāniyye olan żamīr-i bāriḳa-ārālarıñdan ḫurşīd-i cihān-tāb gibi ṭulūʿ iden ġazel-i kerāmet-i müdellel-i ʿārifāneleriniñ taḫmīsi (*Sulṭān Aḥmed-i ṣāliṣ ḥażretleriniñ ġazeliyāt u ebyātıyla taḥmīsātı*, 68b)
>
> Sulṭān-ı maʿfūr müşārün ileyh "Esbela'llāhü teʿālā niʿamātihi ʿaleyh" ḥażretleriniñ maṭlaʿ-ı feyyāżāt-ı Rabbāniye olan żamīr-i bāriḳa-ārālarından ḫurşīd-i cihān-tāb gibi ṭulūʿ iden ġazel-i ḥaḳīḳat-i müdellil-i ʿārifāneleriniñ taḥmīsi (Akçay, 2013, 179)

Benzerliklerden Ali Emîrî'nin padişah şairlerin şiirlerini tahmiste bulunurken kalıp bir şablona göre hareket ettiği ve bu şablonu Fatih Sultan Mehmed ile III. Ahmed'in şiirlerinin tahmisinde uyguladığı söylenebilir. Zira *Cevâhirü'l-Mülûk*'ta benzer takdim ifadelerine rastlanmamaktadır. Aşağıdaki tabloda III. Ahmed şiirlerinin tahmis, tesdis ve terkiplerinde şiirden önce gelen tüm takdim cümleleri yer almaktadır.

[7] İlk olarak III. Ahmed şiirlerinin tahmsilerinde geçen takdim cümleleri, sonrasında Fatih Sultan Mehmed şiirlerinin tahmislerinde geçen takdim cümleleri verilmiştir. III. Ahmed şiirleri örneği varak numarasıyla yazılırken Fatih Sultan Mehmed şiirleri örneğinde ilgili tez çalışmasına göndermede bulunulmuştur.

Tablo 1. Şiirlerden önce gelen takdim ifadeleri[8]

1. Tahmis, 33b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyhḥażretleriniñ [9]اسبغ الله تعالى غفرانه عليه rūḥ-ı aʿẓam-ı kā'ināt seyyid-i ekber-i mevcūdāt [10]عليه على الصلوة و ازكى التحياة efendimiz ḥażretleriñden istidʿā-yı şefāʿati muḥtevī keşīde-i silkü'l-le'āl-i ḍarāʿat buyurduḳları naʿt-ı ġarrā-yı belāġat-iʿtilā-yı mülūkāneleriniñ taḫmīsi
2. Tahmis, 34b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [11]مدّ الله تعالى ظلال راحمته عليه "ḥażretleriniñ perveriş-yāfte-i ṣadef-pāre-i ṭabʿ-ı humāyūnları olan dīger lü'lü'-i naʿat-ı şerīf etḳıyā-pesend-i şāhāneleriniñ taḫmīsi
3. Tahmis, 35a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [12]اقبل الله تعالى بوجهه الكريم عليه ḥażretleriniñ āyīne-i ṭabʿ-ı tāb-nāk-ı şāhāneleriñden cevher-nümā-yı feṣāḥat olan dīger naʿt-ı şerīf-i bī-miṣāliñ taḫmīsi
4. Tesdis, 36a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [13]صاغف الله تعالى بركاته عليه ḥażreleriniñ ʿālem-i belāġati tezyīn iden bir müfred-i naʿat-i ʿālü'l-ʿāl-i Ḫüsrevāneleriniñ tesdīsi
5. Tesdis, 38a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [14]اجرى الله تعالى عواءد الرحمته عليه ḥażretleriniñ [15]شفاعتى لاهل الكبائر من امتى ḥadīṣ-i şerīfi raġbet-şiken-i ḫaṭṭ-ı Yaʿḳut u ʿİmād olacaḳ mertebede ḥāriḳā-i mahāret ü leṭāfeti ḥā'iz olmaḳ üzere ḳalem-i muʿciz-raḳam-ı şāhāneleriyle ṭuġrā-yı ġarrā şeklinde taḥrīr buyurduḳları levḥa-i yektā-yı zīnet-iʿtilāsı bir maḥal-i mübārekde manẓūr-ı faḳīr olaraḳ ziyāret ile müşerref olunmuş ve ketebe mevḳiʿinde keẕālik ḫaṭṭ-ı dest-i mülūkāneleriyle işbu beyt-i taḥiyyāt-āyātıñ tektīb buyrulduġı görülmüş olmaġla el-ḥaḳḳ mevḳiʿ-i münāsibde pertev-efzā ve manẓūme-i belāġat ve maʿrifete şeh-beyt-i yektā olan maṭlaʿ-i bedīʿ-i feyyāżāneleriniñ tesdīsi
6. Tahmis, 40a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [16]اهبط الله تعالى ملائكته الرحمته عليه ḥażretleriniñ naḳş-ṭırāz-ı levḥa-i ḥikmet olan naʿt-ı şerīf-i selāset-āheng-i pādişāhāneleriniñ taḫmīsi

[8] Tablo hazırlanırken ilk sütuna takdim cümlesinin bulunduğu varak numarası ile tahmis, tesdis ve terkip numarası yazılmıştır. İkinci sütunda takdim cümlelerine yer verilmiştir. Arapça ifadeler Arap harfleri ile gösterilmiş olup bu ifadelerin manaları dipnotta belirtilmiştir.
[9] Allah, affını onun üzerine bolca yağdırsın.
[10] Salat ve selamların en güzeli onun üzerine olsun.
[11] Allah, rahmet gölgesini onun üzerine uzatsın.
[12] Allah, ona cömertlikle muamele etsin.
[13] Allah, bereketini onun üzerine sarsın.
[14] Allah onu rahmetine gark etsin.
[15] Şefaatim ümmetimin büyük günahlılarınadır (Yılmaz, 2013, 620).
[16] Allah, rahmet meleklerini onun üzerine indirsin.

7. Tahmis, 41b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [17]لطّف الله تعالى حرّ القيامته عليه ḥażretleriniñ şāyeste-i taḥrīr levḥa-i cihān-tāb-ı ḫūrşīd olan bir mışrāʿ-i emlaḥ-ı belāġat-nişānlarınıñ taḫmīsi
8. Tahmis, 42b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [18]اسال الله تعالى زلال الرحمته عليه ḥażretleriniñ ʿāşıḳ-ı cemāl-i cenāb-ı Resūla'llāh olduḳlarına bir delīl-i metīn olan naʿt-i berceste-i raşīnü'l-inşālarınıñ taḫmīsi
9. Tahmis, 43a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [19]ابد الله تعالى سوانع النعم عليه ḥażretleriniñ şükūfe-i şāhāne-ẓuhūr-ı ḥadīḳa-i maʿrifet olan naʿt-ı şerīf-i feyż-āverāneleriniñ taḫmīsi
10. Tahmis, 43b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [20]بارك الله تعالى بفضله عليه ḥażretleriniñ yādigār-ı ḳıymetdār-ı aḫlāf olan naʿt-ı mülhemiyyet-i mükellel-i üstādāneleriniñ taḫmīsi
11. Tahmis, 44a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [21]اطلع الله تعالى شمس المغفرة عليه ḥażretleriniñ rūşenāsāz-ı ʿuyūn-ı mefḫaret olan naʿt-ı şerīf-i bī-bedel-i şehriyārīleriniñ taḫmīsi
12. Tahmis, 45a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [22]حبّ الله تعالى سأبيب الرحمته عليه ḥażretleriniñ terāne-i lāhūtī-i ḳudsiyān gibi zemzeme-baḫşā-yı ḳulūb-ı müştāḳān olan naʿt-ı celīl-i meserret-telḳīn-i tāc-dārīleriniñ taḫmīsi
13. Tahmis, 46a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [23]اتم الله تعالى نعمته عليه ḥażretleriniñ vesīle-i devām-ı duʿā-yı raḥmet-i cihāniyān olan naʿt-i şerīf-i ḥaḳāyıḳ-āmūz-ı cihān-sitānlarınıñ taḫmīsi
14. Tahmis, 46b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [24]ادام الله تعالى انسكاب الرحمته عليه ḥażretleriniñ dāġ-ı dil-i dānişverān olan bir ġazel-i ḥaḳāyıḳ-şiʿārlarınıñ taḫmīsi
15. Tahmis, 47b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [25]بسط الله تعالى جناح الرئفته عليه ḥażretleriniñ reşk-efzā-yı derūn-ı süḫān-sencān olan dīger bir ġazel-i melāḥat-şiʿār-ı sālikāneleriniñ taḫmīsi
16. Terkip, 48a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh [26]ذرّ الله تعالى اكسير الرحمته عليه ḥażretleriniñ ḳalem-i taṣavvuf-raḳam-ı şāhāneleriyle ṭırāzende-i

[17] Allah, kıyamet gününün sıcaklığını onun üzerine hafifletsin.
[18] Allah, rahmetini onun üzerine bolca indirsin.
[19] Allah, nimetlerini sonsuza dek onun üzerine sürdürsün.
[20] Allah, lütfuyla onu mübarek kılsın.
[21] Allah, mağfiret güneşini onun üzerine parlatsın.
[22] Allah'ın sevgisi ve rahmeti onun üzerine olsun.
[23] Allah, onu tastamam nimetlendirsin.
[24] Allah, onun üzerine rahmetini yağdırmaya devam etsin.
[25] Allah, onun üzerindeki merhamet kanadını genişletsin.

	belāġat olan naʿt-i cāmiʿü'l-füyūżāt –ı Besṭāmiyāneleriniñ terkībi
17. Tesdis, 49a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh وسّع الله تعالى الخيرات عليه[27] ḥażretleriniñ ḳaṣīde-i mübāreke-i ber'iyyeden "Muḥammed Seyyidü'l-kevneyn ve'ş-saḳaleyn" mıṣrāʿ-i cihān-ḳıymetini ṭuġrā şeklinde taḥrīr buyurdukları levḥa-i füyūżāt-iḥtivā bir mevḳiʿ-i ʿālīde meşhūr-ı ʿuyūn-ı mefḫaret olaraḳ ziyāret ve telşīm olunmuş ve imżā maḳāmında daḫi işbu maṭlaʿ-i maḥmidet-i şunʿ-i üstādāneleri tasṭīr buyrulmuş olmaġla vāṣıl-ı ṭabaḳa-i ʿulyā-yı mahāret ü melāḥat olan şeh-beyt-i meẕkūr-ı ʿalü'l-ʿāliñ tesdīsi
18. Tesdis, 50b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh جاد الله تعالى بمزيد الرحمته عليه[28] ḥażretleriniñ bir nüsḫa-i kübrā-yı ḥırz u emān gibi viṣāḥü'ṣ-ṣadr-ı iftiḫār-ı üdebā olan bir maṭlaʿ-i münevver-i tāc-dārīleriniñ tesdīsi
19. Tahmis, 52b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh زاد الله تعالى انوار رحمته عليه[29] ḥażretleriniñ perveriş-yāfte-i ṣadef-pāre-i ṭabʿ-ı hümāyūnları olan dür-dāne-i ġazel-i bī-naẓīriñ taḫmīsi
20. Tahmis, 53b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh تفضّل الله تعالى بتشفيع النبى عليه[30] ḥażretleriniñ tāb-baḫş-ı ʿālem-i ʿirfān olan ġazel-i sālimü'l-ḥulel-i şüreyyā-intiẓāmlarınıñ taḫmīsi
21. Tahmis, 54a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh انزل الله تعالى سكينته عليه[31] ḥażretleriniñ gencīne-efrūz-ı belāġat olan ġazel-i şeh-dāne-i dürriyyü'l-lemʿānlarınıñ taḫmīsi
22. Tahmis, 54b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh يسّر الله تعالى ورود الحوض عليه[32] ḥażretleriniñ kevkeb-i āsumān-ı ʿulviyet olan naʿt-ı pertev-efzā-yı şehriyārīleriniñ taḫmīsi
23. Tahmis, 55b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh اكرم الله تعالى ضيافته عليه[33] ḥażretleriniñ ḥasretü'l-fuṣaḥā olan bir ġazel-i ḥalāḳat-peyvest-i ḥakīmāneleriniñ taḫmīsi
24. Tahmis, 56a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh توجّ الله تعالى اكليل البهاء عليه[34] ḥażretleriniñ baḥr-i mevc-ā-mevc-i ilhām olan ṭabʿ-ı hümāyūnlarınıñ ihdā-yı sāḥil-i selāset eyledigi ġazel-i dür-dāne-

[26] Allah, onun üzerine rahmet iksirini döksün.
[27] Allah, hayırları, iyilik ve güzellikleri onun üzerine genişletsin.
[28] Allah, onun üzerindeki rahmetini artırsın.
[29] Allah, onun üzerindeki rahmetinin nurlarını artırsın.
[30] Allah, ona Peygamber Efendimizin şefaatini lütfetsin.
[31] Allah, onun üzerine sekinetini indirsin.
[32] Allah, onun (cennet) havuzuna ulaşmasını kolaylaştırsın.
[33] Allah, ona türlü ziyafetler ikram etsin.
[34] Allah, ona güzellik tacını giydirsin.

	edālarınıñ taḫmīsi
25. Tahmis, 56b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh ḥażretleriniñ münevver-sāz-ı enẓār-ı şuʿārā olan bir ġazel-i ekmel-i şāhāneleriniñ taḫmīsi
26. Tahmis, 57b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **زيّن الله تعالى بتيجان النور عليه**[35] ḥażretleriniñ şemʿ-i żiyā-dār-ı ṭabʿ-ı şāhānelerinden şuʿle-efşān-ı ʿālem-i ḥaḳīḳat olan naʿt-ı şerīf-i münevver ü rengīnleriniñ taḫmīsi
27. Tahmis, 58b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **تجلى الله تعالى بانوارالجلالته عليه**[36] ḥażretleriniñ teʾbīd-i memlūkiyet-i ḥażret-i ḥabīb-i ilāhī ve niyāz-ı beḳā-yı tevcihāt-ı muẓīḳu'l-füyūżāt-ı cenāb-ı risālet-penāhīyi şiʿr ü tanẓīm eyledikleri naʿt-ı şerīf-i dil-keş ü bihterīnleriniñ taḫmīsi
28. Tahmis, 59b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **ادار الله تعالى اكواب النعيم عليه**[37] ḥażretleriniñ şāmil-i teşbīh-i bedīʿ olan naʿt-i şerīf-i feyyāżāneleriniñ taḫmīsi
29. Tahmis, 60a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **نشر الله تعالى لواء الحمد عليه**[38] ḥażretleriniñ bir kevkeb-i dürrī-i hidāyet gibi cihān-ı eşʿārı tenvīr iden ġazel-i münevverü'l-envār-ı melāʾik-meşrebāneleriniñ taḫmīsi
30. Terkip, 61a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **القى الله تعالى جلباب العفو و الامان عليه**[39] ḥażretleriniñ manẓar-ı bedāyiʿ-i sünūḥāt olan vicdān-ı ḥaḳāyıḳ-ʿunvān-ı belīġāneleriniñ sāʾiḳa-i şevḳ-baḫşāsıyla nuṭḳ-ārā-yı kerāmet olduḳları naʿt-ı şerīf-i tażarruʿ-nişānlarınıñ terkībi
31. Terkip, 61b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **جعّل الله تعالى لباس العزّ عليه**[40] ḥażretleriniñ lāyıḳ-ı taʿlīḳ-i ḳubbe-i felek-i mīnā-fām olan naʿt-ı mürtecel-i feyyāżāneleriniñ terkībi
32. Tahmis, 62b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **نشر الله لمعات الغفران عليه**[41] ḥażretleriniñ yādigār-ı ḳıymetdār-ı aḫlāf olan naʿt-ı şerīf-i ʿubūdiyet-i taḳvā-şiʿārāneleriniñ taḫmīsi
33. Terkip, 63b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **تقبل الله تعالى منه اداء مافرض عليه**[42] ḥażretleriniñ maṣdar-ı feyżü'l-füyūż olan zebān-ı cevāhir-feşān-ı ʿāşıḳānelerinden şeref-ẓuhūr iden naʿt-ı celīl-i iştiyāḳ-efrūz-ı bī-

[35] Allah, onu nurdan taçlarla süslesin.
[36] Allah, onun üzerine ihtişamının nuruyla görünsün.
[37] Allah, onun üzerine nimet dolu kadehleri dolaştırsın.
[38] Allah, hamt sancağını onun üzerinde genişletsin.
[39] Allah, ona affın ve güvenliğin elbiselerini giydirsin.
[40] Allah, ona izzet elbisesini giydirsin.
[41] Allah, ona bağışlanma nurunu serpsin.
[42] Allah, üzerine farz kıldığı ibadetlerden eda ettiklerini kabul eylesin.

	müdānīleriniñ terkībi
34. Terkip, 64a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **افرغ الله تعالى قطرات اللطف عليه**[43] ḥażretleriniñ tecellī-nümā-yı feṣāḥat olduḳları bir münācāt-ı tażarruʿ-beyyināt-ı fārūḳāneleriniñ terkībi
35. Tahmis, 64b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اوفد الله تعالى ملائكته الرحمته عليه**[44] ḥażretleriniñ tevḥīd-āmūz-ı kā'ināt olan bir ġazel-i ḥaḳāyıḳ-mümeşşil-i maḳbūl u güzīnleriniñ taḫmīsi
36. Tahmis, 65a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اورد الله تعالى حورالحسان عليه**[45] ḥażretleriniñ tuḥfe-i girān-ḳıymet .....[46] –pīrāları olan ġazel-i vaḥdet-i müseccel-i maʿārif-penāhīleriniñ taḫmīsi
37. Tahmis, 66a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **عطف الله تعالى قلب الحبيب عليه**[47] ḥażretleriniñ cālib-i taḥsīn-i büleġā-yı maşrıḳ u maġrib olan ġazel-i bī-ḫalel-i maḥviyet-āyīnleriniñ taḫmīsi
38. Tahmis, 66b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اسهل الله تعالى جواز السراط عليه**[48] ḥażretleriniñ bāʿiṯ-i tenşīṭ-i ḳulūb-ı muvaḥḥidīn olan ġazel-i sālimu'l-ʿilel-i mūḥaḳḳiḳāneleriniñ taḫmīsi
39. Terkip, 67a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اظلّ الله تعالى عرش الرحمته عليه**[49] ḥażretleriniñ melikü'l-kelām-ı ḥaḳāyıḳ-niẓām olan münācāt-ı şehvār-ı ḫāḳānīleriniñ terkībi
40. Terkip, 67b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **شكر الله تعالى له ثناء الناس عليه**[50] ḥażretleriniñ şecere-i ṭayyibe-i fikr-i mülūkānelerinden nāme-yāfte olaraḳ bir mīve-i nev-bāve-i kerāmet gibi leẕẕet-baḫş-ı edmiġa-i ẕā'iḳa-sencān-ı rūzigār olan bir münācāt-ı kibriyā intisāb-ı şehinşāhīleriniñ terkībi
41. Tahmis, 68b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **اسبل الله تعالى نعمائه عليه**[51] ḥażretleriniñ maṭlaʿ-ı füyūżāt-ı Rabbāniyye olan żamīr-i bāriḳa-ārālarıñdan ḥurşīd-i cihān-tāb gibi ṭulūʿ iden ġazel-i kerāmet-i müdellel-i ʿārifāneleriniñ taḫmīsi

[43] Allah, lütuf damlalarını onun üzerine döksün.
[44] Allah, rahmet meleklerini ona yollasın.
[45] Allah ona cennet güzelliklerini bahşetsin.
[46] Bu kısım silinmiştir.
[47] Allah peygamberinin kalbini (şefkatini) ona yönlendirsin.
[48] Allah, onun sırattan geçişini kolaylaştırsın.
[49] Allah'ın rahmet tahtının gölgesi onun üzerine olsun.
[50] Allah, insanların ona olan övgüsünü artırsın.
[51] Allah, ona nimetlerini versin.

42. Tahmis, 69b	Sulṭān-ı ḥikmet-nişār müşārün ileyh اسبل الله تعالى فيضه عليه[52] ḥażretleriniñ rū-şināsān-ı ʿuyūn-ı mefḫaret-i ʿālemiyān olan bir ilāhī-i füyūżāt-ı nā-mütenāhī-i şehriyārîleriniñ taḫmīsi
43. Terkip, 70b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh ḥażretleriniñ خلّد الله تعالى رحمته عليه[53] her kelime-i bedīʿası müfessir-i ḥaḳīḳat u ḥikmet olan bir eşer-i belāġat-güster-i ḥakīmāneleriniñ terkībi
44. Tahmis, 71a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh اوصل الله انوار مغفرته عليه[54] ḥażretleriniñ naḳş-ṭırāz-ı levḥa-i ḥikmet olan mıṣraʿ-i selāset-āheng-i pādişāhāneleriniñ taḫmīsi
45. Tahmis, 72b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh غفرالله تعالى له ماشق عليه[55] ḥażretleriniñ menbaʿ-i selsebīl-i kemālāt olan sīne-i ḥaḳāyıḳ-ı defīnelerinde perveriş bularaḳ ābrū-yı belāġat ıṭlāḳına şāyān bulunan ġazel-i şeffāf u dil-nişīnleriniñ taḫmīsi
46. Tahmis, 73b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh نثرالله تعالى جواهرالاحسان عليه[56] ḥażretleriniñ gülistān-ı bī-naẓīr fikr-i belīġānelerinden bir ġonca-i ḫoş-bū-yı leṭāfet gibi şeref-nümā-yı cihān-ı ʿirfān u ṣafā-baḫş-ı ʿuyūn-ı ʿālemiyān olan naʿt-ı şerīf-i mümtāz-ı nā-dīde-zemīnleriniñ taḫmīsi
47. Tahmis, 74a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh ḥażretleriniñ انعم الله تعالى بالجنته عليه[57] bürhān-ı celīl-i feṣāḥat u ḥikmet olan naʿt-i şerīf-i ʿālem-ārālarınıñ taḫmīsi
48. Tahmis, 75a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh اغدق الله تعالى سلسبيل الرحمته عليه[58] ḥażretleriniñ maşrıḳ-ı bedr-i belāġat olan ṭabīʿat-i feyż-nāklerinden neşr-i şaʿşaʿa-i nūr iden ġazel-i eşiʿa-efzālarınıñ taḫmīsi
49. Tesdis, 76a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh هوّن الله تعالى الحساب عليه[59] ḥażretleriniñ mecrā-yı kevşer-i belāġat olan kilk-i reşāḳat-i silk-i bedīʿānelerinden cereyān iden bir maṭlaʿ-ı şeh-vār-ı irticāl-kārāneleriniñ tesdīsi
50. Tahmis, 77a	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh ادّرالله تعالى لبان الرحمته عليه[60] ḥażretleriniñ maḥṣūl-ı deryā-yı ṭabʿ-ı şāhāneleri olup raġbet-şiken-i ḳıymet-i gevher-i yektā olan naʿt-i iltimāʿ-ārā-yı bī-naẓīriñ

[52] Allah, yüce lütfunu ona bahşetsin.
[53] Allah, ona merhametini sonsuza kadar devam ettirsin.
[54] Allah, ona mağfiret nurlarını ulaştırsın.
[55] Allah, ona zorluk çıkaranı affetsin.
[56] Allah, ona iyilik mücevherlerini bahşetsin.
[57] Allah, ona cennetini ihsan etsin.
[58] Allah, ona lütfunun bolca akmasını sağlasın.
[59] Allah, onun hesabını kolaylaştırsın.
[60] Allah, rahmetini ona bahşetsin.

	taḫmīsi
51. Terkip, 77b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **انطق الله تعالى الكاتبين ثنا و عليه**[61] ḥażretleriniñ maʿden-i yevāḳīt-ı maʿrifetu'llāh olan ḳalb-i ṣafvet-i celb-i ṣıddīḳānelerinden nūr-ı cevher-i ḥaḳīḳat gibi tele'lü' eyleyen naʿt-i celīl-i ʿāṣıḳāneleriniñ terkībi
52. Terkip, 78b	Sulṭān-ı maġfūr müşārün ileyh **امصر الله تعالى مزن الرحمته عليه**[62] ḥażretleriniñ ravża-i mübāreke-i ṭabʿ-ı şāhānelerinden ser-keşīde-i ʿālem-i bālā-yı ḍarāʿat olan bir münācāt-ı sāṭiʿü'l-ifāde-i mülūkāne ve keşīrü'l-istifāde-i feyyāżāneleriniñ terkībi

4. III. Ahmed Şiirlerinin Tahmis, Tesdis ve Terkiplerine Dair Bazı Dikkatler

Ali Emîrî'nin III. Ahmed şiirlerine tahmis, tesdis ve terkip yazarken zemin şiirin nazım şekline göre hareket ettiği görülmektedir. Şiir bir gazel, mısra ve kıta ise tahmis; murabba ise terkip, müfret ve matla ise tesdis kaleme almıştır. Tahmislerde zemin şiirin her beytine bir bent yazıldığı dikkat çekmektedir. Buna göre eğer gazel beş beyitten oluşuyorsa tahmis de beş bentten müteşekkildir. Bir adet kıta ve bir adet mısranın tahmisinde durum değişmektedir.[63] Kıta tahmis edilirken son beyit esas alınmış ve her bentte tekrar edilmiştir. Mısra da ise tabii olarak esas alınan mısranın her bentte tekrarı söz konusudur. Tesdislerde durum biraz farklıdır. Zira matla ve müfrede tesdis yazıldığından bent sayısı zemin şiire bağlı değildir.[64] Tesdislerden üçü 10 bentten, biri 9 ve diğeri 8 bentten oluşmaktadır. Murabbalara yazılan 10 adet terkipte Ali Emîrî, dört mısra üzerine üçer mısra eklemek suretiyle bentlerini teşkil etmiştir. Bunu yaparken murabbanın ilk bendini ikiye ayırmış iki mısra üzerine beş mısra eklemiştir. Sonraki bentlerde böyle bir tutum görülmemektedir. Böylelikle üç bentten oluşan murabbaın terkibi dört, dört bentten oluşan murabbaın terkibi beş ve beş bentten oluşan bir murabbaın terkibi altı bentle tamamlanmıştır.

Tahmis yazımının gereği olarak Ali Emîrî, zemin şiire bağlı kalmış kafiye ve aruz açısından zemin şiirin ölçüsüyle hareket etmiştir. Aruza hâkimiyet ve kafiye bulma açısından Ali Emîrî'nin başarılı şiirler yazdığı söylenebilir. Mana ve hayal açısından da zemin şiiri yakalamaya çalışan şairin, bu doğrultuda bazı girişimleri göze çarpmaktadır. İlk olarak III. Ahmed ile benzer söylem ve

---

[61] Allah, kâtiplerin övgüsünü ona ulaştırsın.
[62] Allah, rahmet bulutlarını onun üzerine indirsin.
[63] Mustafa Erdoğan, tek bir mısraın ele alınıp dört mısra eklemek suretiyle ortaya çıkan nazım şeklinin tahmis değil tazmin olduğu kanaatindedir. "Bu şekilde yazılan muhammeslere tahmis değil tazmin yoluyla yazılmış nazire muhammes" demenin daha makul olduğunu ifade etmektedir (Erdoğan, 2002, 18). Gibb, bir mısraya veya tek bir beytin tekrarına bağlı oluşturulan muhammeslerin mütekerrir tahmis olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir (Gibb, 1999, 75).
[64] "Şairler genelde bir gazelin matlasını tazmin ederek müseddes yazma yoluna gitmişler ve bu tarzda yazdıkları müseddeslere de tesdis adını vermişlerdir" (Kurnaz ve Çeltik, 2013, 295).

ifadelerde bulunmaya çalıştığı görülür. Aşağıya alınan bent bu durumu örneklemektedir.

Ey vücūd-ı bī-naẓīri iftiḫār-ı şeyḫ ü şāb

Ey cemāl-i bī-miṣāli zübde-i ümmü'l-kitāb

Ey ḥabīb-i müctebā ey şāfiʿ-i rūz-ı ḥisāb

Ey resūl-i ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb

Nūr-ı pākiñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb

Bendin son iki mısrasında görülen nida ifadeleri Ali Emîrî tarafından taklit edilmiş ve "ey" seslenme ünlemi ile III. Ahmed'in şiirine eklemlenmeye çalışılmıştır. Bu suretle kafiye ile sağlanan ahenk pekiştirilmiştir. III. Ahmed'in şiirleri büyük oranda Allah'a yakarış ve peygamber sevgisi üzerinedir.[65] Tahmislerinde Ali Emîrî'nin bu muhteva zeminine uygun, acziyetin, günahkârlığın, şefaat ve af talebinin dile getirildiği lirik şiirler kaleme aldığı görülür. Nitekim yukarıya alınan bent de bunu örneklemektedir.

Ali Emîrî, Osmanlı padişahlarına duyduğu sevgi ve saygısı dolayısıyla kaleme aldığı tahmislerinde padişahlığı ve şairliği bağlamında III. Ahmed'in övgüsüne de yer vermektedir.

Kelām-ı Ḫān Aḥmed mevc-baḫşādır mül-i ṭabʿa

Virir cevlān cenāb-ı Ḥaydar-āsā düldül-i ṭabʿa

Emīrī baḳ ne ʿālī feyż ider ilḳā gül-i ṭabʿa

Ne ārām eylemek mümkin Necībā bülbül-i ṭabʿa

Fiġān-ı ṣayḥa-i naʿt-i resūli durma inşād it

[III. Ahmed'in şiirleri Ali Emîrî'nin şairlik tabiatını coşturur. Hz. Ali'nin atını harekete geçirmesi gibi III. Ahmed'in şiirleri de şairliğini harekete geçirip mizacına feyz ve bereket verir.]

Naẓmı Sulṭān Aḥmediñ oldı Emīrī pāk ü ḫāṣ

Eyledi bāb-ı Ḥabība'llāh'a kesb-i iḫtiṣāṣ

Gösterir her naʿt-ı pāki böyle biñ ḳudsī ḫavāṣ

Aḥmedā gel olmaḳ isterseñ eger ġamdan ḫalāṣ

Ol Resūl'üñ sünnetinde olasıñ ṣāḥib-maḳām

[Sultan Ahmed'in şiirleri orijinal ve tertemizdir. Bu suretle o peygamber kapısına ulaşmada mertebe kat etti. Onun her naatı binlerce kutsî niteliklere sahiptir.]

Bazen zemin şiirin beytinden hemen önce "nasıl söylemiş, ne söylemiş, ne güzel söylemiş" vb. geçiş ifadeleriyle övgü sadedinde III. Ahmed'in şiirine

[65] Bu hususla ilgili bk. (İlhan, 2016, 12-23).

işarette bulunur. "Naẓar ḳıl keşf ider nükteyi Ḫān Aḥmed-i Yektā", "Kelām-ı pāk-i Aḥmed Ḫān'ı ḳıl güş", "Yazdı bu dört mıṣra'ı pek āb-dār", "Āh idüp bu beyti tekrār eylesün her bir edīb", "Emīrī ṣādıḳān itsün bu beyti ḳalbe de mesṭūr", "Baḳ ne 'ālīdir bu dört mıṣra'-ı tām", "Baḳ ne dir bu dört mıṣra'da o şāh-ı muḥterem", "Olsun evrādıñ bu dört mıṣrā' dehr-i fānide", "Baḳ ne dir bu dört mıṣra'da o sulṭān-ı cihān" mahlasın geçtiği bentlerde sıklıkla karşılaşılan geçiş ve övgü ifadeleridir. Aşağıdaki tabloda Ali Emîrî'nin III. Ahmed'in şiirlerine yazdığı tahmis, tesdis ve terkiplerin listesi verilmektedir.

Tablo 2. Ali Emîrî'nin III. Ahmed şiirlerinin tahmis, tesdis ve terkipleri[66]

İlk Bent	**Son Bent**	**Varak/ toplam bent**
Cebīniñ maşrıḳ-ı mihr-i hüdādır yā Resūla'llāh Leb-i ḥikmet-feşānıñ cān-fezādır yā Resūla'llāh Kelāmıñ māye-i feyż-i ṣabādır yā Resūla'llāh *Ruḫuñ bir ḳıt'a-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Resūla'llāh* *Dü-çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Resūla'llāh*	Meded ey pādişāh-ı a'ẓam-ı ma'mūre-i dünyā Emān ey şehriyār-ı erḥam-ı maḥrūse-i ferdā 'İnāyet it Emīrī ḫasteye ey müşfiḳ-i yektā *Kerem ḳıl ey Ḫudāvend-i şerīf-i ṣoḥbet-i Mevlā* *Necīb'iñ derdine feyżiñ devādır yā Resūla'llāh*	**33b, 5**
Vücūduñ şems-i eflāk u zemīndir yā Resūla'llāh Ẕuhūruñ iftiḫār-ı mā vü ṭīndir yā Resūla'llāh Kelāmıñ lübb-i Ḳur'ān-ı mübīndir yā Resūla'llāh *Cenābıñ ḥażret-i sulṭān-ı dīndir yā Resūla'llāh* *Cemāliñ maṭla'-i nūr-ı yaḳīndir yā Resūla'llāh*	Ḫulūṣ-ı ḳalb ile olmış Emīrī bende-i luṭfuñ Ḳuluñdur çākeriñdir müẕnib-i şermende-i luṭfuñ Amān yā faḫr-ı 'ālem eyleme giryende-i luṭfuñ *Necīb-i zār u 'āciz rū-siyeh cūyende-i luṭfuñ* *Ṭurur bābıñda me'va'l-müẕnibīndir yā Resūla'llāh*	**35a, 4**
Tarīḳ-i Ḥaḳḳ'a nūruñ oldı rehber yā Resūla'llāh Ẕuhūruñ ḳıldı dünyāyı münevver yā Resūla'llāh Kelāmıñda 'ayāndır feyż-i kevṯer yā	Revādır çıḳsa eflāka Emīrī āh u feryādıñ Ġarīḳ-i ẕünb ü 'işyān oldı zīrā ḳalb-i nā-şādıñ Meded yā seyyidü'l-kevneyn-i rehber	**35a, 4**

[66] Tahmislerin tümünün gösterilmesi makale sınırlarını aşacağından tablo oluşturulurken şiirlerin ilk ve son bentleri esas alınmış, Necîb'in mısraları italik karakterle gösterilmiştir. Şiirlerin yer aldığı varak numaraları ve bent sayıları da bir sonraki sütunda verilmiştir. Tahmislerin tümü ile ilgili münferit bir çalışma yürütülmektedir.

Resūla'llāh *Vücūduñda görindi sırr-ı ekber yā Resūla'llāh* *Şuhūduñda bulındı nūr-ı evfer yā Resūla'llāh*	eyle irşādıñ *Necīb-i zāre olsun cānibiñden luṭf u imdādıñ* *Ḳatı muḥtāc-ı iḥsāndır bu bī-fer yā Resūla'llāh*	
Meded ey şehsüvār-ı aḳdes-i meydān-ı ḳurbu'llāh Amān ey kişver-i raḥmetde bī-mānend-i şāhenşāh Ḫabīr-i cürm ü ʿişyānımda ey peyġamber-i āgāh Żaʿīfem rū-siyāhem teşneyem şermendeyem eyvāh *Zülāl-i şefḳatiñden eyle irvā yā Ḥabība'llāh* *Ḳurutdı ṭāb-ı ʿişyān ḳalmadı ṭāḳat bu ʿācizde*	Emīrī ümmetiñdir ġarḳ-āṣām u menāhīdir Geçirmiş ʿömrini ġafletle dilbend-i nevāhīdir Muʿāṣıra naẓīri gelmemiş bir ʿabd-i sāhīdir Seniñ ancaḳ ḳuluñdur başḳa fiʿli cümle vāhīdir *Zülāl-i şefḳatiñden eyle irvā yā Ḥabība'llāh* *Ḳurutdı ṭāb-ı ʿişyān ḳalmadı ṭāḳat bu ʿācizde*	**36a, 9**
Sen ol sulṭān-ı bāḳīsin ḥayātıñla ḳadem hemtā[67] Ebed mir'āt-ı ḥüsnüñdür ezel dīdārıña meclā Vücūduñ dürre-i beyżāsına olmuş beḳā deryā *Şefī'ü'l-müẕnibīn ey şeh-i iḳlīm-i mā evḥā* *Ḥadīṣ-i pākiñi Sulṭān Aḥmed eylemiş ṭuġrā*[68]	Ḥadīṣ-i raḥmet-āṣārıñ tesellī baḫş ider her gāh Kebā'ir ehliniñ sensin ümīdi yā Resūla'llāh Emīrī çākeriñ ʿişyān ile ālūdedir eyvāh Bu menşūr-ı emāna istinādım var faḳat bi'llāh *Şefī'ü'l-müẕnibīn ey şeh-i iḳlīm-i mā evḥā* *Ḥadīṣ-i pākiñi Sulṭān Aḥmed eylemiş ṭuġrā*	**38a, 10**
Ey vücūd-ı bī-naẓīri iftiḫār-ı şeyḫ ü şāb Ey cemāl-i bī-miṣāli zübde-i ümmü'l-kitāb Ey ḥabīb-i müctebā ey şāfiʿ-i rūz-ı ḥisāb *Ey resūl-i ḥażret-i Ḫaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb* *Nūr-ı pākiñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb*	Ey nişān-ı imtiyāzıñ *ḳul hüva'llāhu eḥad* Ey berāt-ı tebʿatiñ teblīġ-i *Allāhü'ṣ-ṣamed* Bu Emīrī ʿabdiñe iḫlāṣ u ḥubbuñdur sened *Bu Necīb bī-çāreñe ey faḫr-i küll eyle meded* *İştiyāḳıñ āteşinden derd-mend oldı kebāb*	**40a, 4**
Başladı neşr itmege nevrūz-ı yektā āb u	Nūş-ı mey ol nāzenīni eylemiş revnaḳ-	**40b, 9**

[67] Bu bent 5 beyitten oluşmaktadır.
[68] Bu tesdisin bazı bentlerinin neşri ve diliçi çevirileri için bk. (Keskiner, 2012, 343-345).

tāb Oldı berfiñ ḫāne-i ārāmı ber-bād u ḫarāb İtdi bī-çāre biraz gerçi ʿināddı irtikāb *Nūrdan bir ṭop ile maḥv itdi anı āfitāb* *Bir gümüşden ḳalʿa gördüm anda gizlenmişdi āb*	nişār Gerdeni billūr-veş olmış Emīrī tāb-dār Bir luġaz tanẓīminin ḥaḳḳında emr itseydi yār *Remz ile tavṣīfine böyle iderdim ibtidār* *Bir gümüşden ḳalʿa gördüm anda gizlenmişdi āb*	
Amān yā ḥażret-i Allāh bu ʿabd-i mücrimi şād it Mürüvvet ḳıl şefāʿat ḳıl ḳuyūd-ı ġamdan āzād it Oḳurken defter-i ġufrānı luṭfen nāmımı yād it *İrā'et eyle rūy-ı feyż-baḫşıñ bāña imdād it* *Nesīm-i iltifātıñla ġubār-ı hecri ibʿād it*	Kelām-ı Ḫān Aḥmed mevc-baḫşādır mül-i ṭabʿa Virir cevlān cenāb-ı Ḥaydar-āsā düldül-i ṭabʿa Emīrī baḳ ne ʿālī feyż ider ilḳā gül-i ṭabʿa *Ne ārām eylemek mümkin Necībā bülbül-i ṭabʿa* *Fiġān-ı ṣayḥa-i naʿt-i resūli durma inşād it*	**42b, 3**
Maḳarr-ı şevḳdir ehl-i yaḳīne meclis-i mevlid Bedeldir ġurfe-i ḫuld-ı berīne meclis-i mevlid Maḳām-ı feyż-i aʿẓamdır zemīne meclis-i mevlid *Ṣafā-baḫş-ı velādır mü'minīne meclis-i mevlid* *Feraḥ-zādır ḳulūb-ı müslimīne meclis-i mevlid*	Emīrī mevlid-i pāk-i Resūla'llāh merġūbdur O ʿālī menḳıbet ins ü melek nezdinde maṭlūbdur Göñülden feyż-i pāki dāfiʿ-i ekdār u āşūbdur *Simāʿ-ı sīret-i mevlid Necībā emr-i maḥbūbdur* *Żiyā virir vücūh-ı sāmiʿīne meclis-i mevlid*	**43a, 3**
Cemāliñ ey ḥabīb-i ḫāṣṣ-ı Mevlā öyle enverdir Sipihriñ māh u ḫūrşīdi aña nisbetle bī-ferdir Gelince vaṣfıña hep ins ü cin mehbūt u mużṭardır *Eyā maḥbūb-ı Ḥaḳ ẕāt-ı şerīfiñ sırr-ı ekberdir* *Seniñle ṣadr-ı aʿlā-yı risālet daḫi efḫardır*	Emīrī ẕünbümüñ miḳdārına ḥayretdedir deryā Şefīʿim de faḳat aʿlālarıñ aʿlāsıdır ḥaḳḳā Naẓar ḳıl keşf ider nükteyi Ḫān Aḥmed-i Yektā *Ġarīḳ-i baḥr-ı ʿişyānem Necībā gerçi kim ammā* *Efendim eşfaḳ u hem mücrimīne raḥmı ekşerdir*	**43b, 5**
Zülāl-i iltifātıñ kevşer-i Firdevs-i ḳudretdir Kelām-ı selsebīliñ revnaḳ-ı gülzār-ı ḫilḳatdir Vücūd-ı bī-miṣāliñ şeb-çerāġ-ı kenz-i	Ne rütbe bu Emīrī olsa da aşāma müstaġraḳ Şefīʿü'l-müẕnibīne beklerim elṭāfıñı muṭlaḳ Vücūd-ı aḳdesiñ kevneyne Mevlā	**44b, 5**

raḥmetdir *Cemāliñ ey nebī mir'āt-ı envār-ı sa'ādetdir* *Nigāhıñ maḫż-ı feyż-i raḥmet ü esrār-ı ru'yetdir*	eylemiş revnaḳ *Sen olduñ istinādı 'ācizān-ı ümmetiñ ancaḳ* *Cenābıñ bu Necīb-i zāre dīvār-ı şefā'atdir*	
Uġruña cān virmege ol bende kim niyyetlidir Bir pula ṣaymaz cihānı öyle bir devletlidir Nā'il-i luṭfuñ olan elbette pek ṣervetlidir *Cism-i pāk-i ḥażretiñ ġāyet ile ḳıymetlidir* *Her vecihden ṭal'at-ı esmā ile ziynetlidir*	Bu Emīrī vaṣf-ı şānıñ 'āciz ü ḥayrānıdır Āsitān-ı luṭfuñ ammā çāker-i giryānıdır Tūtiyā-yı ḫāk-i pāyiñ ṭālib-i iḥsānıdır *Der-geh-i pākiñ ġubārı kuḥl-ı çeşm-i cānıdır* *Bu Necīb'e ḳulluġuñ ġāyet ḳatı raġbetlidir*	**45a, 6**
Cemāliñ kā'inātıñ zīveridir Yegāne maṭlab-ı ins ü perīdir Bütün lāhūtiyān bülbülleridir *Gül-i ḫoş-bū ruḫuñ reşk-āveridir* *Gülün aṣlı seniñ rūyuñ teridir*	Seni vaṣf eylemişken Rabb-i Ġaffār Naṣıl itmez Emīrī 'aczin iḳrār Ne yapsın şevḳiñ eyler sevḳ-i güftār *Ḳabā-yı vaṣfıñ ilbāsa Necīb-i zār* *Bu elfāẓı getirdi pek cerīdir*	**46a, 4**
Luṭf-ı Ḥaḳ yār olsa bir şaḫṣa cihān aḥbāb olur Her sözi sem'-i ḳula gevher-i şeb-tāb olur Ḫār u ḫāşāke naẓar ṣalsa gül-i şād-āb olur *Feyż-i Ḥaḳ imdād itdükde ḳalem mīzāb olur* *Ḳaṭre-i dād-ı Ḫudā'dan ḥavż-ı dil pür-āb olur*	Ṭālib-i taḥḳīḳ olanlar buldı feyż-i ẕü'l-minen Ey Emīrī ḳaldılar ṣūret-perestān mürde ten Neşve-i ma'nā ile kesb-i ḥayāt eyler beden *Gel Necībā cür'a-i āb-ı ḥayāt-ı ma'nīden* *Eyle nūş andan içenler şeyḫ olursa şāb olur*	**46b, 4**
Gözünde 'āşıḳānıñ nem gerekdir Dili derd ü ġama maḳsem gerekdir Sürūra ṭālib olmaz ġam gerekdir *Gönül Ḥaḳ derdine maḥrem gerekdir* *Belā-yı 'aşḳına hem-dem gerekdir*	Emīrī 'aşḳ ile ol mest ü medhūş Ḥaḳīḳat ẕevḳini itme ferāmūş Kelām-ı pāk-i Aḥmed Ḫān'ı ḳıl gūş *Necībā dest-i feyż-i Ḥaḳla mey-nūş* *Olan dil 'īş-i cām-ı Cem gerekdir*	**47b, 4**
Ey resūl-i a'ẓam-ı ḳudret-şümūl Raḥmet-i Raḥmān'a ey naḳş-ı ḥuṣūl Buldı nūr-ı 'aşḳıña her kim duḫūl Olmaz artıḳ her dü 'ālemde melūl Vird ider bu naẓmı erbāb-ı 'uḳūl	Ḥażret-i Ḫān Aḥmed-i 'irfān-şi'ār Buldı ḥikmetle Emīrī iştihār Yazdı bu dört mıṣra'ı pek āb-dār *Gül cemāliñ olduġına āşikār* *Āh-ı dil-sūz bülbülāna oldı kār*	**48a, 4**

Şuʿle-i ẕāt-ı şerīfiñ yā Resūl *Tāb-baḫş-ı dīde-i ʿuşşāḳdır*	*Bu Necīb-veş ṣad hezār vardır hezār* *Ruḫlarıñ mirʾāt-ı pür-eşvāḳdır*	
Oldı peydā maʿden-i ḥikmetde yektā bir güher[69] Ḥāşılātın bir yire cemʿ eyledi yā baḥr ü ber Yā ẓuhūra geldi bu şeh-levḥa-i ḳudsī hüner Ḫatṭ-ı Sulṭān Aḥmed'e ḥayrān olur cinn ü beşer *Oldı işbu mışraʿ-i naʿt-ı celīl ü muʿteber* *Kilk-i Sulṭān Ahmed ibn-i Ḫān Meḥmed'den eşer*	Ṣanki ḳoymışdur ḥurūfı dürr ü gevher şekline Ey Emīrī belki bir rūḥ-ı muṣavver şekline Reng-i ḥibri beñzemiş müşg-i muʿaṭṭar şekline Virmiş imdād-ı İlāhī zīb ü zīver şekline *Oldı işbu mışraʿ-i naʿt-ı celīl ü muʿteber* *Kilk-i Sulṭān Ahmed ibn-i Ḫān Meḥmed'den eşer*	**49a, 10**
Nev-bahārıñ feyżi virdi kā'ināta zīb ü fer Sebz-renk oldı zemīn eşkūfe-pīrā her şecer Eyledi ʿazm-i gülistān ḫalḳ-ı ʿālem ser-be-ser Oldı hem-rāhım benim de bir cüvān-ı nükte-ver *Biz ṣafā ile neşād-ābādı itdik çün maḳar* *Saña da ey ġam ʿadem-ābāda lāzımdır sefer*	Şebnem-i berrāḳa ʿaks itdikçe nūr-ı āfitāb Her biri elmās-ı raḫşān şeklin eyler iktisāb Gülşen-i ʿālem Emīrī buldı feyż-i bī-ḥisāb Oldı gūyā her çiçek yāḳūt-ı aḥmer dürr-i nāb *Biz ṣafā ile neşād-ābādı itdik çün maḳar* *Saña da ey ġam ʿadem-ābāda lāzımdır sefer*	**50b, 9**
Bu miḥnet-gehde dil-ḫvāh üzre kimse kāmrān olmaz Göñül naḫlinde şehbāz-ı sürūra āşiyān olmaz Esīr-i ḳayd-ı miḥnet olmadıḳ hīç bir zamān olmaz *Hücūm-ı ceyş-i ġamdan baña bir kehf-i emān olmaz* *Sirişk-i dīde ḫūn oldı ki hīç bir dem nihān olmaz*	Düşün rūz-ı cezāyı ey Emīrī hevli vāfirdir Saña aʿṣāb-ı cismiñ her biri bir ḫaṣm-ı ẓāhirdir O yerde ḥākim-i muṭlaḳ cenāb-ı Rabb-i ḳādirdir *Varınca ʿarṣa-gāh-ı ḥaşre kim şāh u gedā birdir* *Cevābıñ var mı anda ey Necīb ketm-i zebān olmaz*	**52b, 5**
Şanma kim mest ü ḫarāb-ı gerdiş-i peymāneyiz Dil-ḫarāb olmaḳla maʿmūruz ʿaceb vīrāneyiz Gerçi sermestiz faḳaṭ müstaġni-i	Zīr ü bālāya naẓar ṣaldıḳça çeşm-i dil müdām Ḳudret-i Mevlā ʿayān eyler niẓām u intiẓām Gülşen-i dehri Emīrī eyledim teftīş-	**53b, 4**

[69] Bu tesdisin neşri ve diliçi çevirisi için bk. (Keskiner, 2012, 346-352).

meyḫāneyiz *Sāġar-ı ʿaşḳ ile her dem neş'e-ver mestāneyiz* *Vaḳtimiz yoḳ şaḥv içün biz dā'imā sekrāneyiz*	tām *Dost hevāsından Necībā yoḳdur özge bir merām* *Fi'l-ḥaḳīḳa böyledir ḥāl ġayriye bīgāneyiz*	
Sīnede cevlāna geldi derd-i bī-pāyān-ı ʿaşḳ Merkez-i ceyşe hücūm oldı yine meydān-ı ʿaşḳ Rekz olundı burc-ı ḳalb üzre livā-yı şān-ı ʿaşḳ *ʿĀlem-i mülk-i derūnum żabṭ idüp cānān-ı ʿaşḳ* *Şaḥn-ı dilde ḥükmin icrā eyledi sulṭān-ı ʿaşḳ*	ʿAşḳ-ı Mevlā'dır Emīrī ādeme lāyıḳ olan Ḥażret-i Allāh'a rabṭ-ı ḳalb ider ʿāşıḳ olan Baḳ naşıl eyler teʿālā ʿaşḳ ile fā'iḳ olan *Naḳl-ı ʿömrin beẕl ider maʿşūḳ içün ṣādıḳ olan* *Ey Necīb itmez tereddüd cān virür ḳurbān-ı ʿaşḳ*	**54a, 4**
Ḥaḳīḳat gülşeni ẕat-ı şerīfiñ kūyıdır ancaḳ O kūy-ı raḥmetiñ feyż-i İlāhī cūyıdır ancaḳ O cūyuñ da şefāʿat silsilesi ṣuyıdır ancaḳ *Gül-i zībā cenāb-ı ḥażretiñ ol rūyıdır ancaḳ* *Zebān-zed müşk-i rūmī de o verdiñ būyıdır ancaḳ*	Vezāndır bād-ı raḥmet gülşen-i sīr-āb-ı luṭfında Emīrī kevşeriñ feyżi ʿayāndır āb-ı luṭfında Şefāʿat reng ü bū olmış gül-i şād-āb-ı luṭfında *Necīb-i derd-mend kemter ḳulıdır bāb-ı luṭfında* *Kerem ḳılmaḳ ḳadīmī aña luṭf-ı ḫūyıdır ancaḳ*	**54b, 4**
Ey göñül zühd-i riyāyı ʿaşḳa tebdīl itmediñ Mürşid-i seccāde-i irşāda tebcīl itmediñ Ḫān-kāh-ı ʿaşḳda tekbīr ü tehlīl itmediñ *Ey göñül sen maṭlab-ı aʿlāyı taḥṣīl itmediñ* *Var ise zād-ı reh-i ʿuḳbāyı tekmīl itmediñ*	Naḳş-bend-i ʿālem-i imkān olan Rabb-ı mucīb Ey Emīrī herkese fevz ü necāt itsün naṣīb Āh idüp bu beyti tekrār eylesün her bir edīb *Ey göñül bir dem leb-i iḳbāl ile miṣl-i Necīb* *Kūşe-i seccāde-i ʿirfānı taḳbīl itmediñ*	**55b, 4**
Ey dil bu cihān mülküne seyrāne mi geldiñ Teftīş-i serāperde-i imkāna mı geldiñ Ey bülbül-i ḫoş-nefḥa gülistāna mı geldiñ *Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ* *Maḳṣūd ḳoḳusın almaġa meydāna mı*	Ḫān Aḥmed-i ṣāliṣ o şehin-şāh-ı muʿallā Nūş itdi ḥaḳīḳat ḳadeḥinden mey-i maʿnā Keşf eyler Emīrī anı bu naẓm-ı dil-ārā *Sāḳī-i ezel şerbetini ṣundı Necībā* *Bu neş'eyi iẓhār ile mestāne mi geldiñ*	**56a, 4**

geldiñ		
Marīż-ı ʿaşḳıñam Loḳmān-ı cān-ı müstemendimsiñ Zebūn-ı hicriñem ṣayyād-ı ṭabʿ-ı derd-mendimsiñ Şikār-ı çeşmiñem bir şāh-bāz-ı ser-bülendimsin *Esīr-i zülfüñem kākül perīşān bir efendimsiñ* *Dil-i dīvāneme zencīr-zen ṣāḥib-kemendimsiñ*	Hümāyūn-nuṭḳ-ı pāk-i ḥażret-i Ḥān Aḥmed-i maġfūr Lisān-ı aṣdıḳāda olsa şāyāndır eger meẕkūr Emīrī ṣādıḳān itsün bu beyti ḳalbe de meṣṭūr *Gerek cevriñle maḥẕūn it gerek luṭfuñla ḳıl mesrūr* *Gerek aġlat gerek güldür efendimsiñ efendimsiñ*	**56b, 4**
ʿĀleme Ḳur'ān gibi itdiñ nüzūl Ka'ināt̲iñ maḳṣadı buldı ḥuṣūl Derk-i envārıñda ḳāṣırdır ʿuḳūl *Berḳ urup nūr-ı cemāliñ yā Resūl* *Pür-żiyā ḳıldı cihānı ṣaġ u ṣol*	Bu Emīrī ḳaldı mecrūḥ u ġarīb Derdine dermān iden yoḳ bir ṭabīb İştiyāḳıñ ḳoymadı tāb u şekīb *Nā-tüvāndır çāker-i zārıñ Necīb* *Ṭut eliñ ḳaldır saña itsün vüṣūl*	**57b, 6**
İşte mevcūdāt-ı Rabb-i lem-yezel İşte tārīḫ-i ümem işte düvel İşte gülzār-ı cihān işte milel *Ey gül-i pākīze-i sırr-ı ezel* *Gelmedi mānend-i ẕātıñ bir güzel*	Ey cemīʿ-i enbiyāya ḫātime Aldı eṭrāfım ḳuyūd-ı muẕlime Bir nigāh it bu Emīrī āṣime *Yā Resūla'llāh Necīb-i mücrime* *Ḳıl kerem tā irmeye aṣlā ḫalel*	**58b, 6**
Bir ṭutuşmuş ṭā'ir-i bī-lāneyem ben yā Resūl Şevḳ ile mehcūr-ı āb u dāneyem ben yā Resūl Öyle sūzānem ki āteş-ḫāneyem ben yā Resūl *Şemʿüñe pervāneyem ḳoy yanayım ben yā Resūl* *Feyżüñe ʿaṭşāneyem ṣun ḳanayım ben yā Resūl*	İtmedim ḥüsn-i ʿamel kesbin Emīrī iʿtiyād Eyledim dā'im ḫaṭā üstinde ışrār u ʿinād Yā Ḥabība'llāh mürüvvet ḳıl meded feryād u dād *Nīm nigāh-ı cevr ile olsun Necīb ābād u şād* *Luṭf u iḥsān it ḳatı vīrāneyem ben yā Resūl*	**59b, 5**
Āşiyānān-ı cihān bīgānesidir bu göñül Şoḥbet-i bezm-i ezel dīvānesidir bu göñül Murġ-ı ʿaşḳıñ āteşīn bir lānesidir bu göñül *Şemʿ-i ẕāt-ı kibriyā pervānesidir bu göñül*	Naḫl-i tedbīriñ dilersin dest-i aʿdā dirmesün Bāġ-ı maḳṣūduñ Emīrī yā gül-i ġam virmesün Ṣaḳla sırrıñ öyle kim fikri ḥasūduñ irmesün *Ḥücre-i ḳalbiñ Necīb ḫıfẓ eyle aġyār*	**60a, 3**

Feyż-i esrār-ı Ḫudā kāşānesidir bu göñül	*girmesün* *Zīra kim Sulṭān-ı ʿaşḳuñ ḫānesidir bu göñül*	
Ey ḥabīb-i bī-naẓīr-i kibriyā Ey şefīʿ-i müẕnibīn-i mā-sivā Ey ümīd-i aʿẓam-ı pīr ü fetā ʿĀcizem ẕünb ü ḫaṭādan yoḳ rehā Eylerem bu naẓm ile ʿarż-ı recā *ʿĀcizān-ı ümmete rūz-ı cezā* *İt nigāh eyle ʿināyet yā Resūl*	Ey Emīrī ʿömrüm olmuşdur tebāh Gitdim elden şefḳat itmezse o şāh Eylerem bu dört mışraʿa nigāh *Olmuşam ʿişyānla gerçi rū-siyāh* *Ḥālimiz düşvārdır ṣad güneh āh* *Faḫr-i ʿālemdir Necīb bize penāh* *İt nigāh eyle ʿināyet yā Resūl*	**61a, 5**
Faḫr-i ʿālemdir ḥabīb-i kibriyā-yı müsteʿān Ḫalḳ olundı nūr-ı pākinden zemīn ü āsumān Ḳışşa-i mevlūdına müştāḳdur kerrūbiyān Mevlid-i pāk-i Resūla'llāh'dır dünyāya cān Baḳ ne dir Ḫān Aḥmed-i ṣāliş şeh-i muʿciz-beyān *Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı resūl ile yanan* *İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-i Resūl'e ḥāżır ol*	Mevlid-i pāk-i Resūla'llāh'a eyle ilticā Ḫākidir ol meclisiñ çeşme Emīrī tūtiyā Ḳıl bu dört mışraʿ ile ādāb-ı ʿubdiyyet edā *Rūy-ı cāna ṣaç gül-āb-ı naʿt-ı pāk-i Muṣṭafā* *Micmer-i dilde ʿābīr-i şevḳi yaḳ ol pür-żiyā* *Şerbet-i ʿaşḳ-ı Resūl'e ḳıl Necībā e'ṣṣelā* *İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-i Resūle ḥāżır ol*	**61b, 4**
Ey velīler mefḫarı mümtāz-ı mecmūʿ-ı enām Ey ḥafīler rehberi sulṭān-ı raḥmet-ittisām Ey dü-ʿālem zīveri şāhen-şeh-i yektā-maḳām *Ey nebīler serveri maḥbūb-ı ins ü ḫāṣ u ʿām* *Ḳıl şefāʿat bendeñe cürm ile olmayam melām*	Naẓmı Sulṭān Aḥmediñ oldı Emīrī pāk ü ḫāṣ Eyledi bāb-ı Ḥabību'llāha kesb-i iḫtiṣāṣ Gösterir her naʿt-ı pāki böyle biñ ḳudsī ḫavāṣ *Aḥmedā gel olmaḳ isterseñ eger ġamdan ḫalāṣ* *Ol Resūl'üñ sünnetinde olasıñ ṣāḥib-maḳām*	**62b, 5**
Mefḫar-ı āl-i ʿabāya ʿāşıḳam Ḫaẓret-i nūr-ı ḍuḥāya ʿāşıḳam Ser-firāz-ı mā-sivāya ʿāşıḳam ʿĀşıḳam şems-i hüdāya ʿāşıḳam Hem bu beyt-i cān-fezāya ʿāşıḳam *Ẕāt-ı pāk-i Muṣṭafā'ya ʿāşıḳam* *Cān ile faḫrü'l-verāya ʿāşıḳam*	Ey Emīrī itsün ol şāhı bekām Cennet ü rü'yetle ḥayy-ı lā-yenām Baḳ ne ʿālīdir bu dört mışraʿ-ı tām *Eşigiñde ʿabd-i memlūk ol müdām* *Ondan özge yoḳdur iʿlām-ı merām* *Salṭanat budur Necībā bil tamām* *Şimdi ẕāt-ı müctebāya ʿāşıḳam*	**63b, 4**

Ḫudāyā sensiñ ol Ḫallāḳ u Raḥmān Seniñ elṭāfıña yoḳ ḥadd ü pāyān Seversiñ ʿaczin iḳrār itse insān İder Sulṭān Aḥmed Ḫān-ı ẕī-şān Bu müfredle niyāz-ı luṭf u iḥsān *İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān* *Hemān iḥsānına ḳaldım efendim*	Raḥīmā sensiñ ol bī-miṣl ü enbāz Emīrī ʿabdıñ itsün ʿafvıñ iḥrāz Bu dört mıṣraʿı ḳıldım ḳalbe dem-sāz *Ḳabūl-ı der-gehiñ maḥbūb-ı ser-bāz* *Olurlar fāʾiḳü'l-aḳrān u mümtāz* *İlāhī ḳıl Necīb'i vāḳıf-ı rāz* *Hemān iḥsānına ḳaldım efendim*	**64a, 3**
Ġafletde niçün ey dil kāhil oṭursuñ Müstaġraḳ-ı ālām olaraḳ böyle çürürsüñ Ḳıl tevbe ṣadūḳ ol naẓar eyle ne görürsüñ *Dil-beste olup cānib-i Mevlā'ya ṭursuñ* *Maḳṣūda vüṣūl saña nümāyān ola bir gün*	Tezyīn-i ṣıfāt eyler ise ʿaşḳ ile her kim Dīvān-ı mükāfāta olur lāyıḳ-ı taḳdīm Bu ḳavle Emīrī gibi ol sen daḫi teslīm *Merd nāmı Necībā aña şāyeste olur kim* *Kānūn-ı maḥabbetde o sūzān ola bir gün*	**64b, 5**
Bülbül-i ʿaşḳ oldı seyr it bu göñül pervānesin Ġoncası şemʿ-i rıżādır gör cihān ferzānesin Lāne-i tevḥīd bildi mā-sivā kāşānesin *Buldı ẕikru'llāh ile dil murġı şimdi lānesin* *Līmaʿallāh evcine ḳondı görüp cānānesin*	Ey Emīrī sırr-ı ʿaşḳ'ullāhı iẓhār eylediñ Ṣayḥa-i dil-sūz-ı ẕikru'llāhı tekrār eylediñ ʿĀlemi ḥikmet rumūzından ḫaber-dār eylediñ *Gülşen-i tevḥīd-i Ḫaḳḳ'da keşf-i esrār eylediñ* *Bülbül-i şeydā mısın ayā Necībā yā nesin*	**65a, 4**
Kim imiş añla edeb iḳlīminiñ ʿallāmesin ʿİlme saʿy eyler donandırmaz cemāl ü cāmesin Kevṣer-i ʿilm-i ledünne lüle eyler ḫāmesin *Mekteb-i ʿirfān içinde oḳuyan ʿaşḳ nāmesin* *Çeşme-i feyż-i Ḫudā'dan ṭoldurur peymānesin*	Baḫṣe ʿācizdir Emīrī bunda ḥüssād-ı lecūc Ehl-i himmet ḳayd-ı nāsūtiyyeden eyle ḫurūc Pāye-i ḳadri olur hem-sāye-i ẕātü'l-bürūc *Şāhid-i ḳaṣrı anuñ kim ide aʿlāya ʿurūc* *Sāye mi ṣala Necīb dünyāya bir de ṣanasın*	**66a, 3**
Hezārāndır çemende nāẓır-ı mirʾāt-ı feyż-i gül Aña bir başḳa ḥālet baḫş ider şevḳ-i cemāl-i gül Ṣafā senden dem-i vuṣlatda eyler baḳ naṣıl gulġul *Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña*	Ḥaḳīḳat baḥriniñ ġavvāṣı oldum saʿy u ġayretle Taḥarrī eyledim lüʾlüʾ-i feyżi dest-i himmetle Emīrī añladım ʿavn-i cenāb-ı Rabb-i ʿizzetle *Bu dürr-i remz-i ʿaşḳa sen de rāġıbsın*	**66b, 3**

bülbül *Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından*	*ṣadāḳatle* *Necībā dil ṣadefdür añla tevḥīdiñ nişānından*	
Ey kerīm-i aʿẓam-ı vaḥdet-nişān Ey ḥaḳīḳī pādişāh-ı kün fekān Ḳudretiñden ẕerredir kevn ü mekān Ḫāme-i Ḫān Aḥmed-i muʿciz-beyān Oldı bu tevḥīd ile ḥikmet-feşān *Ẕikriñ ile olmışam raṭbü'l-lisān* *Yā ġıyāse'l-müşṭaġīşīn el-amān*	ʿAnber-i ḫoş-bū degildir böyle ṭīb Naẓm-ı şehle ḳıl Emīrī kesb-i zīb Nuṭḳıdır bu dört mışrāʿ-ı muşīb *İki ʿālemde eyā Rabb-i mucīb* *Herkesiñ maḳṣūdını eyle naṣīb* *Ẕerre-i ʿaşḳıñ niyāz eyler Necīb* *Yā ġıyāse'l-müşṭaġīşīn el-amān*	**67a, 6**
Olmadı bir ṭāʿatim dünyāda maḳrūn-ı rıżā Defter-i aʿmālim oldı mecmūʿ-ı ẕünb ü ḫaṭā Merkez-i ʿubdiyyeti itmek gerek insāna cā Añladım bu nükteyi oldum ʿalā'iḳden rehā Eyledim bu müfred-i raḫşānı ṭabʿa rehnümā *Giceler bīdār olup ṣad cān ile ḳılup recā* *Ẓāhir ü bāṭın umūrum isterem ilāhīden*	Ḥażret-i Ḫān Aḥmed-i ṣālis şeh-i ʿālīhimem Eyleyüp cāndan niyāz-ı kibriyā-yı ẕü'l-kerem Baḳ ne dir bu dört mışraʿda o şāh-ı muḥterem *ʿĀḳıbet ber-kām olur Ḥaḳ'dan uman derdine em* *İrişür dermān der-i Mevlā'da ol ṣābit-ḳadem* *İḥtiyācıñ ʿarżıña olsun Necīb çeşmiñde dem* *Ẓāhir ü bāṭın umūrum isterem ilāḥīden*	**68a, 4**
Feyż-i ẕikru'llāhı ḳalb-i merd-i ẕī-şānda ara İsm-i aʿẓam sırrını mühr-i Süleymān'da ara Çāre-i derd-i dili dermān Loḳmān'da ara *Vaṣl-ı yāre himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara* *Vech-i pāk-i ruʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara*	Çeşm-i ber-ḫāk ol ḥużūr-ı mürşid-i ẕī-şāna gel Ey Emīrī merkez-i ʿabdiyyet-i Raḥmān'a gel Mecmaʿ-ı envār-ı ẕikru'llāh-ı feyż-efşāna gel *Ṭavḳ-ı ʿaşḳı gerden-i ḥarḳa ṭaḳup meydāna gel* *Fevz ü maḳṣūdı Necībā sen bu dīvānda ara*	**68b, 5**
Olsun müdām aġzıñda dil eẕkār-ı hū yā hū ile Tezyīfe ḳalbiñ saʿyi ḳıl güftār-ı hū yā hū ile Bul feyż-i Ḥaḳḳ'ı muttaṣıl iḳrār-ı hū yā hū ile *Ṭoldur cihānı ey göñül tekrār-ı hū yā hū*	Her ẕerre-i ḥikmet-nişān her ḳaṭre-i ʿibret-feşān Ḫūrşīd ü māh u aḫterān el-ḳıṣṣa arż u āsumān Eyler Emīrī hep ʿayān esrār-ı ḥayy-ı müsteʿān *Hū ile ṭolmuşdur cihān bu sırra sen itme*	**69b, 5**

ile *Tā ki münevver ola dil envār-ı hū yā hū ile*	*gümān* *Eyle Necībā gel fiġān tekrār-ı hū yā hū ile*	
Ġurūb eyler semāda şems-i tābān Olur āfil zemīnde ḥüsn-i ḫūbān Bu yolda oldı cārī ḥükm-i Yezdān Müsāfirdir cihānda cümle insān Yazar bu beyti Aḥmed Ḫān-ı ẕī-şān *ʿĀzīzim eyledik çün ʿazm-ı cānān* *Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh*	Cihān degmez beliyyāt-ı şiḳāḳa Emīrī olma ma'il ṭumṭurāḳa Bu dört mıṣraʿı yaz ṭāḳ u revāḳa *Yanar muḫliṣleriñ nār-ı firāḳa* *Ṣabāḥ-ı ḥaşre dek bu iḥtirāḳa* *Necībā aġlayalım iftirāḳa* *Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh*	**70b, 4**
Ḫam oldı ḳāmetim yoḳ meyl-i ebrū ʿabd-i ʿācizde Dükendi ārzū-yı ḥāl ü gīsū ʿabd-i ʿācizde Mübeddel oldı żaʿfa tāb-ı bāzū ʿabd-i ʿācizde *Cihānda ḳalmadı ḥırṣ-ı tekāpū ʿabd-i ʿācizde* *Ġınā geldi tüvān yoḳ baʿd-eẕīn bu ʿabd-i ʿācizde*	Cihān gerçi Emīrī ravża-i ẕevḳ ü meserretdir Faḳaṭ iḳbāl ü şervet olmasa dār-ı felāketdir Olan insāna elzem ḥüsn-i aḫlāḳ u ʿibādetdir *Beḳā müjde vücūd-ı Ādem'e dünyā muvaḳḳatdir* *Ġınā geldi tüvān yoḳ baʿd-eẕīn bu ʿabd-i ʿācizde*	**71a, 9**
Ṣādıḳ ol Mevlā nedīm-i nükte-dān itsün seni Nükte-i ʿilm-i ledünne tercümān itsün seni Ḥikmet-efrūz-ı rumūz-ı ʿārifān itsün seni *Āşinā-yı bezm-i yār ol pür-fiġān itsün seni* *Ḫiẕmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni*	ʿĀlem-i imkānda olmaksa merāmıñ feyż-yāb Meclis-i rindān-ı feyż-ā-feyże eyle intisāb Eyleme nūş-ı pey-ā-peyden Emīrī ictināb *Sāġar-ı ṣahbā-yı ʿaşḳ ile Necībā neş'e-yāb* *Ol tamāmen tā ki āzād-ı cihān itsün seni*	**72b, 6**
Faḫr-i ʿālemdir bu imkān kenziniñ dür-dānesi Oldı şemʿ-i ḥüsnünüñ şems ü ḳamer pervānesi Ḳudsiyān olmuş ser-ā-pā ʿāşıḳ-ı dīvānesi *Ḥażret-i maḥbūb-ı Ḥaḳ ḫubl-i rüsül şāhānesi* *Nūr-ı pāk ile münevverdür bu dil kāşānesi*	Cān fedā olsun seniñ uġruñda ey ʿālī ḥabīb Ey ḥabīb-i bī-naẓīr-i ḥażret-i Rabb-ı mucīb Bu Emīrī'niñ yamandır ḥāli ḳalmışdır ġarīb *Yā Resūla'llāh ġarībiñdir seniñ mücrim Necīb* *Nā'il it rūz-ı cezā aña şefāʿat kānesi*	**73b, 4**
*Küntü kenz*iñ ey muḳaddes ey muʿallā	Bu Emīrī görmemişdi böyle bir derd-i	**74a, 4**

gevheri Gelmemiş mişliñ cihān ḫalḳ olduġı demden beri Müşterī olsa ʿaceb mi cān ile ins ü perī *Ey cemāli burc-ı ḥüsnüñ āfitāb-ı enveri* *Rūşen oldı mihriñe māh olduġıçün müşterī*	ʿacīb Her ḳuşūrum vażʿ-ı meydān itmege var biñ raḳīb Yā Resūla'llāh utandırma beni ḳaldım ġarīb *Bir ġarīb-i derd-mendiñdir seniñ mücrim Necīb* *Yoluña ṣad cān ile olsun fedā cān u seri*	
Emel altun ḳadeḥlerle içirdi ādeme zehri Ḥaḳāyıḳ-bīn-i eşyā ol ʿuyūnuñdan aḳıt nehri Beḳāya olmasa müncer çekilmez ʿālemiñ ḳahrı *Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i dehri* *Bütün maḥv u fenādan ḥişşe yapdı ʿālemiñ şehri*	Emīrī ehl-i teslīm ol atıl meyāna ṣıdḳ ile Ḳadem baṣ şāh-rāh-ı meslek-i merdāna ṣıdḳ ile İriş mīḳāt-ı ʿīd-i vuṣlat-ı cānāna ṣıdḳ ile *Bu gün saʿy eyle Ḥaḳḳ'a cānını ḳurbāna ṣıdḳ ile* *Necībā geldi gitdi yevm-i ʿömrüñ ẓuhrı vü ʿaṣrı*	**75a, 4**
Rīḫte ṣāfī gümüşden pençesi Böyle dil-ber münteḥabdur bencesi Dil-berāndır bāġ-ı ḳudret ġoncası Ḫoş gelir ṭabʿa miyānıñ incesi *Ḳadd-i dil-ber gibi dil eglencesi* *Ġam-güsārem Ḳara Aġaç bağçesi*	Rūḥ şeklin kesb ider anda nesīm Gösterür bir başḳa ḫāṣṣiyet şemīm Ey Emīrī cān bulur ṭabʿ-ı selīm Zīr ü bālāsında var feyż-i ʿamīm *Ḳadd-i dil-ber gibi dil eglencesi* *Ġam-güsārem Ḳara Aġaç bağçesi*	**76a, 8**
Ḫāmem dem-ā-dem naʿtiñi eyler Muḥammed Muṣṭafā Nuṭḳum şenā-yı pākiñi söyler Muḥammed Muṣṭafā Çeşmim mübārek vechiñi gözler Muḥammed Muṣṭafā *Rūy-ı Ḫudā mirʾātiñi göster Muḥammed Muṣṭafā* *Dil sen şerīfiñ vaṣlını ister Muḥammed Muṣṭafā*	Olmuş Emīrī dāʾimā muḥtāc-ı iḥsān u ʿaṭā Zīrā ki ṣunʿıdır aña taḥṣīl-i āşām u ḫaṭā Lāyıḳ degül ol bī-nevā maḫzūn ola rūz-ı cezā *Sen şāhı itmişdir Ḫudā sulṭān-ı cümle enbiyā* *Eyler Necīb senden recā kevşer Muḥammed Muṣṭafā*	**77a, 4**
Ḳurre-i ehl-i yaḳīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Nūr-ı Firdevs- berīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Rūḥ-ı eflāk u zemīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā	Ey Emirī ʿāşıḳ-ı ṣādıḳ bu dünyāyı nide ʿAşḳ-ı maḥbūb-ı Ḫudāyı dilde āḫir berk ide Olsun evrādıñ bu dört mışrāʿ dehr-i fānide *Çün muʾaḫḫar mübtedādır her kim anı*	**77b, 4**

Cān-ı Cibrīl-i Emīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Lübb-i Ḳurʾān-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā *Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā* *Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā*	*derk ide* *Gerçi āḫirde gelüp oldı muḳaddem maʿnide* *Ṣad ṣalāt bizden Necībā rūḥ-ı pākine gide* *Raḥmeten li'l-ālemīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā*	
Aldı eṭrāfım zebūn itdi beni nefs ü hevā Defter-i aʿmālim oldı mecmaʿ-ı ẕünb ü ḫaṭā Rūz-ı maḥşerde nolur ḥālim benim yā Rabbenā Olmadı bir ḫiẕmetüm dünyāda maḳrūn-ı rıżā Eyledim bu dört mıṣraʿla niyāz u ilticā *Yā ilāhī pür-ẕünūbem ʿafvıñ ile ḳıl rehā* *Ẕerre-i iḥsān ile setr it ʿuyūbumı şehā* *Āsitānıñdan cüdā itme beni rūz-ı cezā* *Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni*	Ḥażret-i Ḫān Aḥmed-i Ṣāliṣ şeh-i cennet-mekān Eyleyüp cāndan niyāz-ı kibriyā-yı müsteʿān Naẓm-ı pākidir Emīrī sırr-ı aʿẓamdan nişān Cennet ü dīdār ile olsun beḳāda şādumān Baḳ ne dir bu dört mıṣraʿda o sulṭān-ı cihān *Ḳıl Necīb-i derd-mendi naẓre-i ʿafve nişān* *Cürmini ʿafv eyle it şāyeste-i ḥūr-ı cinān* *Ol ḥabībiñ dā'imā vird-i zebānıdır hemān* *Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni*	**78b, 3**

Sonuç

Sulṭān Aḥmed-i Ṣāliṣ Ḥażretleriniñ Ġazeliyyāt u Ebyātıyla Taḥmīsātı, Ali Emîrî'nin Osmanlı padişah şairlerinin şiirlerine dair hazırladığı ve kendi tahmis, tesdis ve terkiplerini de ihtiva eden neşir çalışmalarının bir halkasını teşkil etmektedir. Eser Fatih Millet Kütüphanesinde "AE Manzum 529" arşiv numarasında kayıtlı olan *III. Ahmed Dîvânçesi'*nin devamında bulunmaktadır. İlk 33 varağında *Dîvânçe* metni yer alırken devamında 50 varaklık bölümde tahmis, tesdis ve terkipler bulunmaktadır. Buna göre *III. Ahmed Dîvânçesi'*nde kayıtlı 35 gazel, 1 kıta, 1 mısra, 10 murabba, 1 müfred ve 4 matla Ali Emîrî tarafından tahmis/tesdis/terkip edilmiştir.

Ali Emîrî, III. Ahmed'in şiirlerini tahmis ederken Fâtih'in şiirlerine uyguladığı bir şablona göre hareket etmiştir. Manzumelerden önce III. Ahmed'e iyi dilek ve temennilerde bulunduğu Arapça dua ibareleri ve devamında III. Ahmed'in şairliğine ve kişiliğine çeşitli övgüleri içeren Arapça-Farsça tamlamalarla dolu mensur ifadeler yer almaktadır. Bu takdim cümlelerinden sonra manzumeye geçilir. Fatih'in şiirlerine yazdığı tahmis ve tesdislerde görülen takdim cümleleriyle karşılaştırıldığında büyük oranda benzerlikler tespit edilmiştir. Zemin şiirin nazım şekli tahmis, tesdis ve

terkibin yazımında belirleyici rol oynamıştır. Şiir bir gazel, mısra ve kıta ise tahmis; murabba ise terkip, müfret ve matla ise tesdis kaleme alınmıştır. Eserde 37 tahmis, 10 terkip ve 5 tesdis yer almaktadır.

Tahmis ve tesdis yazımı gereği zemin şiirin ölçü ve kafiyesine göre hareket eden Ali Emîrî, çeşitli vasıtalarla mana ve hayal noktasında da zemin şiirle uyumu sağlamaya çalışmıştır. Bu noktada başarılı şiirler kaleme aldığı söylenebilir. Şiirlerin takdim cümleleri, ilk ve son bentleri ortaya konarak Ali Emîrî'nin padişah şairlere olan ilgisi III. Ahmed üzerinden ortaya konmuştur. Çalışmamız, Ali Emîrî'nin Osmanlı padişahlarına karşı ilgisi ve saygısı temelinde ortaya konacak çalışmalara katkı sağlayıcı mahiyettedir.

Kaynakça

Akçay, Ülkü. *Fatih Sultan Mehmed'in Eş'ârının Tahmîsât u Tesdîsâtı (Tahmîsât u Tesdisât-ı Ali Emîrî Efendi)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Akçay, Ülkü. "Ali Emîrî Efendi'nin Hanedan Sevgisi ve II. Abdülhamid'e Yazdığı Levâmi'ü'l-Hamîdiyye Adlı Eseri". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2014), 11-19.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Doğan, Hasan. Levâmiu'l-Hamîdiyye. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. 2022. https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/levamiu-l-hamidiyye-tees-1472

Erdoğan Çeltik, Seher. *Ali Emîrî'nin Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Erdoğan, Mustafa. *Türk Edebiyatında Muhammes*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Gıbb, E. J. Wilkinson. *Osmanlı Şiir Tarihi I-II* (Çev. Ali Çavuşoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

İlhan, Enes. *Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb): Hayatı, Sanatı ve Dîvânçesi.* Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2016.

Kadıoğlu, İdris, Çeçen, Halil ve Sarıçiçek, Ramazan. *Ali Emîrî Efendi, Cevâhirü'l-Mülûk*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Keskiner, Philippe Bora. *Sultan Ahmed III (r.1703-1730) As a Calligrapher and Patron of Calligraphy*. Londra: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

Kurnaz, Cemal ve Çeltik, Halil. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi.* Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları, 2013.

Yazar, Sadık ve Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayetler ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Hâcer SAĞLAM

Kafkas Üniversiesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kars/TÜRKİYE
ediybe@gmail.com
ORCID

BİR HURÛF-I MUKATTA OLARAK TÂHÂ ÂYETİ, HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSINDA ÖNEMİ VE ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN DİVAN'INDAKİ TÂHÂ REDİFLİ ŞİİRLERE DÂİR

ON THE VERSE OF TAHA AS AL-HURUF AL-MUQATTAA (DISJOINED LETTERS), ITS IMPORTANCE FOR THE PROPHET MUHAMMAD AND THE POEMS WİTH TAHA RADİF (REPEATED VOICE) IN DIVAN (COLLECTED POEMS) BY ALI AMIRI EFENDI

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 28.06.2024
Kabul Tarihi: 12.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 28.06.2024
Accepted Date: 12.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Sağlam, Hâcer. "Bir Hurûf-ı Mukatta Olarak Tâhâ Âyeti, Hz. Peygamber'in Şahsında Önemi ve Ali Emîrî Efendi'nin Divan'ındaki Tâhâ Redifli Şiirlere Dâir". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 196-209.

Sağlam, Hâcer. "On the Verse of Taha as al-Huruf al-Muqattaa (Dısjoined Letters), Its Importance for the Prophet Muhammad and the Poems With Taha Radif (Repeated Voice) in Divan (Collected Poems) By Ali Amiri Efendi". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 196-209.

10.28981/hikmet.1506583

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Hâcer SAĞLAM

BİR HURÛF-I MUKATTAA OLARAK TÂHÂ ÂYETİ, HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSINDA ÖNEMİ VE ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN DÎVÂN'INDAKİ TÂHÂ REDİFLİ ŞİİRLERE DÂİR

ON THE VERSE OF TAHA AS AL-HURUF AL-MUQATTAA (DISJOINED LETTERS), ITS IMPORTANCE FOR THE PROPHET MUHAMMAD AND THE POEMS WİTH TAHA RADİF (REPEATED VOICE) IN DÎVÂN (COLLECTED POEMS) BY ALI AMIRI EFENDI

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'de âyetler, muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki şekilde tavsif edilir. Muhkem âyetler, manasında tereddüt bulunmayan, açık âyetler olarak kabul edilirken müteşâbih âyetler, manası herkesçe anlaşılamayacak âyetler nevindendir. Bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaalar, genel kanaate göre müteşâbih âyetler arasındadır. Müteşâbih âyetler, çoğu müfessir ve mutasavvıfa göre, Allah ve Resûl'ü arasındaki sırları ihtiva eder. Bununla birlikte, gerek müfessirler gerekse mutasavvıflar, hurûf-ı mukattaaları çeşitli şekillerde tevil etmiş, anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu âyetlerden biri, Tâhâ sûresinin başı olan "Tâhâ" (طٰهٰ) harfleridir. Tâhâ harfleri, kendisinden sonra gelen âyetler dikkate alınarak veya Resulullah'ın durumuna istinaden birkaç farklı şekilde tevil edilmiştir. Bununla birlikte, "Tâhâ" âyetinin Resulullah'ın isimlerinden biri olduğuna dâir bir hadisin varlığından da söz edilir. Var olduğu söylenen bu hadise istinaden, klasik Türk edebiyatı dîvânlarında, bazı na't ve mevlid metinlerinde "Tâhâ" isminin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ancak, 1000 civarındaki dîvân taramasında Ali Emîrî'nin dîvânı dışında, Tâhâ âyetinin redif olarak kullanıldığına şimdilik rastlanmamıştır. Klasik Türk şiiri geleneğinden beslenmiş, son dönem temsilcilerinden Ali Emîrî Efendi'nin dîvânında ise, Tâhâ isminin müstakil olarak yer aldığı beyitlere ilaveten "Tâhâ" redifli iki gazel görülmüştür. Bu yazıda, Ali Emîrî'nin ilgili beyit ve gazellerine dikkat çekilerek "Tâhâ" ismini klasik Türk şiiri geleneği çizgisinde ve hangi çerçevelerde ele aldığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kur'ân-ı Kerîm, Müteşâbih Âyetler, Hurûf-ı Mukatta, Tâhâ, Ali Emîrî Dîvânı.*

ABSTRACT

The verses in the Qur'an are described in two ways: Muhkam (clear) and Mutashabih (allegorical). Muhkam verses are considered to be those whose meanings are so clear that no other meaning can be assigned to them, while Mutashabih verses are those that cannot be understood by everyone. Al-Huruf al-Muqattaa among primary ones of some surahs are, by general belief, among the Mutashabih verses. Mutashabih verses, according to most exegetes and Islamic scholars, embody the secrets between Allah and His Prophet. Nevertheless, both exegetes and scholars have tried to interpret and make sense of al-Huruf al-Muqattaa in several ways. One of these verses is the "Taha" (طٰهٰ) letters at the beginning of the Surah Taha. Taha letters have been interpreted in several different ways, taking into account the verses that succeed them or based on the condition of the Prophet Muhammad. In addition, there has also been a hadith (collection of sayings and teachings of Prophet Muhammad) which claims that the verse "Taha" is the name of the Messenger of Allah. Referring to that hadith, researchers have observed that the name "Taha" appears in the Dîvâns of the classical Turkish literature and some Naat and Mawlid (observance of the birthday of Prophet Muhammad is reported to have been born) texts. However, in the search of around 1000 dîvân, researchers have not yet come across any use of "Taha" as a radif, except the dîvân by Ali Amiri Efendi. However, the dîvân by Ali Amiri Efendi, one of the representatives of the last period who was nourished by the tradition of classical Turkish poetry, contains two poems with "Taha" radif along with the couplets in which the name "Taha" appears independently. This article draws attention to the related couplets and poems by Ali Amiri and analyses the frameworks in which he discussed the name "Taha" along the lines of the tradition of classical Turkish poetry.

Keywords: *Qur'an, Mutashabih Verses, al-Huruf al-Muqattaa, Taha, Dîvân by Ali Amiri.*

Giriş

Müfessir ve kelamcılar, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini iki sınıfta değerlendirir. Bunlar; muhkem ve müteşâbih âyetlerdir. Muhkem âyetler, esnek anlamlar içermeyen, birçok şekilde tevil edilemeyecek, manası sarih ayetler iken; müteşâbih âyetler, manası tevile muhtaç, sırrına Allah ve Resûl'ünden başka kimsenin vâkıf olamayacağı âyetlerdir[1]. Muhkem veya müteşâbihâttan olduğu hususu tartışmalı olsa da genel olarak müteşâbih âyetler olarak tavsif edilen hurûf-ı mukattaalar, Kur'ân'ın nüzûlünden itibaren gerek müslümanların gerekse gayr-ı müslim kesimin ilgisini çekmiştir. "Kesilmiş harfler" manasındaki "hurûf-ı mukattaa"lara çok sayıda müfessir ve âlim tarafından tevil getirilmiş, ancak son tahlilde, bu âyetlerin manası hakkında kesin bir sonuca ulaşılamayacağı ifade edilmiştir. Getirilen teviller arasında, bu harflerin Allah'ın isimlerine delâlet ettiği yorumu bulunduğu gibi, Hz. Peygamber'in isimlerine delâlet ettiği yorumu da bulunmaktadır (İbn Kesîr, 2009, 143, 150; Cerrahoğlu, 1971, 135; Akpınar, 2003, 57; Akgül, 2006, 55-56; Yıldız, 2016, 54, 65; Maden, 2024, 105, 109).

Bilhassa "Tâhâ" ve "Yâsîn" harflerinin Hz. Peygamber'in isimleri olduğuna dair kaynaklarda rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerden birini Elmalılı Hamdi Yazır nakleder. *Şifâ-i Şerîf*'te, Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet ile Nakkâş'ın "*Benim Kur'an'da yedi ismim vardır: Muhammed, Ahmed, Tâhâ, Yâsîn, Müddessir, Müzzemmil, Abdullah*" (Yazır, 2022, 655) beyanı mevcuttur[2]. "Tâhâ" ve "Yâsîn" âyetlerinin Hz. Peygamber'in ismi olduğuna dair bu nevi rivayetlere dayanan kabul, eserlere ve klasik Türk edebiyatı kaynaklarından olan dîvânlar ve mevlidlere intikal etmiştir. Az sayıda da olsa Taşlıcalı Yahya Bey, Şeyhülislâm Es'ad Efendi, Nev'î, Ahmedî, Murâdî gibi bazı dîvânların na't türündeki kaside, gazel ve diğer manzûmelerinde "Tâhâ" ve "Yâsîn" âyetlerine rastlanır. Bugünün okuyucusunun ilgili âyetlerin Hz. Peygamber'e atfedilmesinin nedenini anlayamaması normal kabul edilebilecek bir durumdur. Oysa gelenekten gelenler ya medrese tahsilinin ya da dinî kaynaklarda nakledilen rivayetlere vâkıf bulunmanın bir sonucu olarak ilgili âyetlerin Hz. Peygamber'e atfedilme sebebine vâkıf bulunmaktadırlar. Klasik dönemin son asır şairlerinden olup gelenekten beslenen ve her fırsatta bununla övünen Ali Emîrî'nin de şiirlerinde "Tâhâ" redifli manzûmeleri görmek mümkündür. "Yâsîn" ismi, var olduğu söylenen aynı hadiste yer almasına rağmen, *Dîvân*'da redif olarak mevcut olmasa da "Tâhâ" isminin geçtiği farklı şiirlere ait beyitlerle birlikte, "Tâhâ" redifli iki gazel de mevcuttur.

1. Hurûf-ı Mukattaalar

Kur'ân-ı Kerîm'de 29 sûrenin başında yer alan hurûf-ı mukattaalar, "hece harfleri" ismi ile de anılmaktadır. Müfessir ve mutasavvıflar tarafından,

[1] Muhkem ve müteşâbih kavramları ve ilgili âyetler üzerine yapılmış bazı çalışmalar için bk. Cerrahoğlu, 1971; Duman, 2005; Güven, 2010; Apa, 2002, 151-168.
[2] Ayrıca bk. İmam Kurtubî, 2000, 295-296; Yıldız, 2016, 91, 93.

ekseriyetle müteşâbih âyetler sınıfına dâhil edilen hurûf-ı mukattaalar, toplamda Arap alfabesinin 14 harfine tekabül eder. Bu harfler şunlardır: *Elif, Hâ, Râ, Sîn, Sâd, Tâ, Ayn, Qâf, Kâf, Lâm, Mîm, Nûn, Hâ, Yâ*. *Şu cümle bunların hepsini toplamıştır: نص حكيم قاطع له سر (Nassun Hakîmun Kâtı'un lehû Sirrun / Hikmeti, son noktayı koyucu, gizemli bir metin)* (Akpınar, 2003, 56). İbn İshâk'ın Câbir İbn Abdullah'tan rivayetine yer veren İbn Kesîr'e göre; Yahudilerden bazıları bu harflere sayısal değer vermek sûretiyle Hz. Peygamber ve ümmetinin ömrünü tespit ve tayin etmeye çalışmış, bunun üzerine; "*O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir…*" (Diyanet İşleri Başkanlığı (Yeni), 15.06.2024) meâlindeki Âl-i İmrân sûresinin 7. âyeti nâzil olmuştur (İbn Kesîr, 2009, 146). Bu itibarla bu tavsif ve tasnifin temeli, ilgili âyete müsteniddir.

Hurûf-ı mukattaalar, Kur'ân'ın i'câzından sayılmaktadır. Bu nedenle Selef âlimleri gibi bir kısım âlime göre, müteşâbihâttan olduğu gerekçesi ile bu âyetlerin manası bilinemez. Buna en büyük delil olarak, Hz. Peygamber'in bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamış olması getirilir. Ayrıca, Hz. Ebûbekir'in "*Allah'ın her kitabının bir sırrı vardır. Kur'ân'daki sırrı da sûrelerin başlarındaki harflerdir*" (Akgül, 2006, 54) ve Hz. Ali'ye ait "*Her kitabın bir özü vardır. Bu kitabın özü ise hece harfleridir*" (Akgül, 2006, 54) sözleri de hurûf-ı mukattaaların manalarının bilinemeyeceğinin delillerinden sayılmıştır. Hece harflerinin âyet olup olmadığı hususu ise, âlimlerin müttefik olmadığı bir başka konudur.

Müteşâbihâttan olduğu gerekçesi ile hurûf-ı mukattaalarla ilgili tevilden kaçınan ulemâya karşın, kelâmcılar, Kur'ân'da her âyetin açık olduğu gerekçesi ile muhkem saydıkları bu âyetlere tevil getirmeyi tercih etmişlerdir. Bu görüşler, ilgili kaynaklarda genişçe yer bulmuştur. Burada, tekrara düşmemek adına söz konusu teviller uzun uzadıya ele alınmayacak; ancak konunun anlaşılması için bir kısmından maddeler halinde kısaca bahsedilecektir[3]:

1. Hece harfleri, ait olduğu sûreyi tanımlar; "Elif-Lâm-Mîm el-Bakara" (Bakara sûresi), "Elif-Lâm-Mîm tenzîl" (Secde sûresi) gibi.

2. Hece harfleri, iki sûreyi birbirinden ayırma fonksiyonunu icra etmektedir. Bir sûrenin bitip diğerinin başladığı, hurûf-ı mukattaalar sayesinde anlaşılır.

3. İlgili harfler, Kur'ân üslûbu gereği, çeşitli nesne ve gıdalara olduğu gibi harflere de yönelik olarak yemin/kasem manası içermektedir.

4. Her harfin bir sembol olduğu ve bu harflerin açılımlarının çeşitli manalar içerdiği hususu, bilhassa mutasavvıflar tarafından dile getirilmiştir.

[3] Maddelerin oluşturulmasında faydalanılan kaynaklar için bk. İbn Kesîr, 2009; Cerrahoğlu, 1971; Duman-Altundağ, 1998; Akpınar, 2003; Duman, 2005; Akgül, 2006; Yıldız, 2016; Önder, 2019; Maden, 2024.

Dikkat çeken görüşlerden birini, İbnü'l-Arabî *Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de açıklar. İbnü'l-Arabî, bu harflerin toplamının yirmi sekiz olduğunu dikkate alıp "iman yetmiş küsur şubedir" hadisinden yola çıkarak bir kulun bu harflerin hakikatini bilmeden imanın sırlarında kemâle eremeyeceğini ifade etmiştir (İbn Arabî, 2019).

5. Bir kısım âlim, kulların takvasını imtihan maksadıyla nâzil olduğu düşüncesine istinaden, ilgili âyetlerin sorgulanmaması gerektiğini belirtmişlerdir.

6. Hurûf-ı mukattaalar, Kur'ân'ın i'cazından olup aynı alfabeyi kullanan topluma, kitabın bir benzerinin gelemeyeceği hususunda meydan okumaktadır.

7. Şia imamlarına, -örnek olarak- Tabersî'ye göre bu harfler, mezheplerinin doğruluğuna işaret eden birtakım gizli manalar içermektedir.

8. Hurûf-ı mukattaalar, Katâde, Mücâhid gibi bir kısım müfessir ve âlime göre Kur'ân'ın isimlerindendir.

9. Hurûf-ı mukattaalar, İbn Abbas gibi bir kısım müfessir ve âlime göre Allah'ın isimleridir. Örnek olarak "Kâf", "Kerîm", "Kebîr"; "Hâ", "Hâdî" gibi isimlere tekâbül etmektedir.

10. Yine İbn Abbas gibi bazı âlimlere göre, hece harfleri, Hz. Peygamber'e hitap ile birlikte, onun isimlerindendir.

Söz konusu bu tevillerden, varlığı ifade edilen bir hadise dayanarak klasik Türk edebiyatı metinlerinde, "Tâhâ" harflerinin, en çok, Hz. Peygamber'e ait isimlerin remzi olduğu kabulü görülmektedir. Bu nedenle yazının konu ve çerçevesi gereği, hurûf-ı mukattaaların Hz. Peygamber'e hitap ve onun isimlerinden olduğu hususu üzerinde durulacaktır.

1.1. Hurûf-ı Mukattaalardan "Tâhâ"nın Hz. Peygamber'in İsmi Olduğu ve Tevillerine Dair

Hurûf-ı mukattaaların Hz. Peygamber'in isimlerinden olduğu hususu, Cübeyr b. Mut'im'in naklettiği bir hadise dayandırılır. Allah Resûlü, *"Ben, Muhammed'im. Ben, Ahmed'im. Ben, küfrün benimle mahvedildiği el-Mâhî'yim. Ben, insanların arkamda toplandığı el-Hâşir'im. Ben, el-Âkıb'ım."* buyurmuştur (Diyanet İşleri Başkanlığı, 15.06.2024). Kaynaklara göre, *Kur'ân'daki Tâ-Hâ, Yâ-Sîn, Hâ-Mîm gibi çeşitli sûrelerin başındaki ifadelerden Peygamber'imizin kastedildiği yorumu yapılarak onlar da isim listesine eklenmiştir* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013, 238). Bu itibarla ilgili isimlerin Peygamber'imize ait olduğu hususu, hadis kaynaklı olmaktan çok, hadise yönelik yorumlara ve ilâveye dayalı görünmektedir. Bununla birlikte, İmam Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinde, Suyûtî'nin *Ed-Durru't-Mensûr*'unu kaynak göstererek "*Benim, Rabbimin nezdinde on tane ismim vardır." diye buyurmuş ve bunlar arasında Tâ-Hâ ile Yâsîn'i saymıştır* (İmam Kurtubî, 2000, 295-296) cümlesine yer vermektedir.

"Tâhâ" ve "Yâsîn" isimlerinin Resulullah'ın isimlerinden olduğuna dair bahsi geçen hadisin varlığı net olmasa da ilgili harflerin gelenek içinde Hz. Peygamber'e atfedildiği ve bu şekilde yaygınlaştığı kesin görünmektedir. Bunlardan bilhassa "Tâhâ" isminin, dîvân ve mevlidlerde sıkça zikredildiği fark edilir.

Tâhâ sûresi, ilk âyeti ile anılmaktadır. İki ayrı harf olan *Tâ* ve *Hâ* harfleri için çeşitli teviller yapılmıştır. Bir görüşe göre; Hz. Peygamber'in ayakları şişinceye kadar namaz kılması veya bir başka rivayete göre, namazda ağırlığını bir ayağına vermesi neticesinde bu âyet nâzil olmuş ve "yere bas" emri gelmiştir. Buna göre; "Tâhâ", ilk duruma göre "ayaklarını dinlendir", ikinci duruma göre "ayağını yere bas" demektir (İmam Kurtubî, 2000, 296). Bir başka görüş, *Tâ* harfinin "Tahhir" (temiz tut), kalbi veya ümmeti şirkten koruma manasında olduğu yönündedir (Yıldız, 2016, 90). Tevillerin bu yazıyı ilgilendiren, Hz. Peygamber'in isimleri olduğu hususundaki farklı görüşlere gelince bu konuda Kurtubî şu yorumda bulunmaktadır: "Tâ" *Peygamber efendimizin Tâhir ve Tayyib isimlerinin başlangıcıdır, Hâ da onun Hâdî isminin başlangıcıdır. Bir diğer görüşe göre "Tâ" ey ümmetine şefaati tama' eden, "Hâ" ise ey yüce Allah'ın kullarını hidayete ileten demektir* (İmam Kurtubî, 2000, 295-296). Kuşeyrî'ye göre *Tâ* harfi "Tûbâ" veya "Tâbe"ye, *Hâ* harfi ise "*hedâ" yahut "ihtedâ"* fiillerine işaret ettiğinden "Tâhâ"; *Biz senin iç dünyanı sarıp sarmaladık (Taveynâ) Bizden başkasını anmaktan alıkoyduk ve biz seni bizim yolumuza ulaştırdık (hedeynâ)* (Akpınar, 2003, 66) manasına gelmektedir.

2. Klasik Türk Şiiri Metinlerinde "Tâhâ" Âyeti

Klasik Türk şiirinde, "Tâhâ" âyetinin, bilhassa dîvânların na't ve kaside bölümleri ile mevlid manzûmelerinde Hz. Peygamber'in ismi olarak zikredildiği görülür. Şihâbî Dîvân'ında Hz. Peygamber'in künyesi, "Yâsîn" ile birlikte "Tâhâ" olarak kaydedilmiştir:

Egerçi Âdem'e oldı müyesser alleme'l-esmâ

Olupdur Mustafâ'nun künyeti Yâsîn ile **Tâhâ** (K. 13/6) (Şihâbî, 1999)

Hayâlî-î Gülşenî Dîvân'ında, yine Peygamber'in isimlerinden biri olarak "Tâhâ" zikredilir:

Ahmed ü Mahmûd u **Tâhâ** çün adundur yâ Muhammed

Vâsfunı kemâli ile nice ide kimse hâ şâk (G. 144/7) (Hayâlî-i Gülşenî, 1998)

Kemal-i Ümmî Dîvân'ında "Tâhâ", birkaç yerde yer alır. Bunlardan birinde, sûre olarak Tevbe ve Yâsîn ile beraber anılır:

Tevbe vü **Tâhâ** vü Yâsîn ḥaḳḳıçun

Hem heme Hâ mîm ü Tâ sîn hakkıçün (K. 7/102) (Kemâl Ümmî, 1997)

Bir başka beyitte ise, Hz. Muhammed'in ismi olarak anılır:

İy **Tâha** vü Yâsîn ile memdûh u mükerrem

İy Tevrit ü İncîl ile mezkûr Muhammed (K. 22/3) (Kemâl Ümmî, 1997)

Cem Sultan Dîvânı'nda da Hz. Muhammed'in nişanesi olarak "Tâhâ" zikredilmiştir:

Aç cân gözini gör ki ne nakş ile zeyn olur

Tâ-hâ nişânesiyle nişânı Muhammed'ün (TB. 1/114) (Cem Sultan, 1989)

Revânî Dîvânı'nda da aynı manaya rastlanır:

Hil'at-i levlâk ile teşrî idüp zâtın Hudâ

Gâh Yâ-Sîn'de tavsîf oldı ol gâh **Tâ-Hâ** (Murabba 2/2) (Revânî, 17.06.2024)

Ahmedî Dîvân'ındaki "Yâsîn" redifli gazelde, Resulullah'ın yanağı Tâhâ'ya benzetilmiştir:

Bu cân dudaguña kevser yüzüñe dir ve'l-fecr

Gönül yanaguna Tâ-hâ dir ü saña Yâ-sîn (G. 509/6)

Sultan III. Murad'a ait Murâdî Dîvânı'nda, "Tâhâ" sûresi zikredilir. Burada, "Tâ" ve "Hâ" harflerinin "Tâhir, Tahhir, Tayyîb" ve "Hâdî" manâlarına atıf vardır. "İndirilen" manasındaki "münzil" kelimesi ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilerek "Tâ" ve "Hâ"nın ilgili manaları "nass" çerçevesinde değerlendirilmiştir. Beytin ikinci mısraında anılan "gece yürüyüşü" manasındaki "esrâ" kelimesi ile İsrâ sûresi kastedilmiştir. Aynı zamanda, Tâhâ sûresindeki İsraoğullarının Mısır'dan çıkarılışı olayına atıfta bulunulur. Tâhâ sûresinde İsrailoğulları, Hz. Mûsâ'nın önderliğinde şirkten temizlenip arınmış ve hidayete ermiştir:

"**Tâ-Hâ**"[4] didi çün nass ile bürhân ile münzil

"**Tâ-Hâ**"da bulındı yine "**Tâ-Hâ**" ile "esrâ" (Muradî, 81/4)

15. yy. şairi Feyzî'nin *Kût-ı Rûhî* mevlidinde "Tâhâ", bir yemin/kasem olarak yer almıştır. Bu mana, Tâhâ'nın tevillerinden biri ve klasik Türk şiirindeki genel tercihin dışındadır:

Kalellâhü te'âlâ lemâ halaktü'l-eflâk[5]

Kasemdür adına Yâsin ü **Tâhâ** (M. 84/9) (Feyzî, 2021)

Şiî görüşlü şairlerin dîvânlarında ise, Hz. Ali'ye atfedilen manalar çerçevesinde bir kullanım mevcuttur. En dikkat çeken yorum, âyetin Hz. Peygamber yerine, Hz. Ali'nin ismi olarak kullanılmasıdır. Bunlardan biri olan

[4] "Tâhâ" kelimesinin yazımı, örnek gösterilen çalışmalarda "Tâhâ, Tâ-hâ, Tâ-Hâ" veya vezin gereği "Tâha" şeklinde görülmektedir. Kelimenin yazımı hususunda, kaynak gösterilen çalışmalardaki bu tercihlere uyulmuştur.

[5] "Allah buyurdu: Felekleri yaratmazdım.", manasındaki söz, kutsî hadisten iktibastır.

15. yüzyılın Şiî-Caferî şairlerinden Karamanlı Aynî'nin Dîvân'ında yer alan aşağıdaki beyitte, "Tâhâ", Hz. Ali'ye nispet edilmiştir:

Sadr-ı **Tâhâ** 'Ali'yem hem mîr-i nahlün bâliyem

Mü'min isen ben şifâ-yı hânedânem[6] ya kimem (K. 55/38) (Karamanlı Aynî, 17.06.2024)

Aynî Dîvânı'nın cifr esaslı manzûmesinde ise, *Hû* ve *Hâ* zikirleri, "Tâhâ"nın ikinci harfi olan *Hâ*'ya nispet edilmiştir. Burada, haflerin sırlı manalarına işaret söz konusudur:

Hû diyen ü Hâ diyen sırr ile **Tâhâ** diyen

Remzi bilen Hâ diyen gel bana gel gel bana (K. 58/5) (Karamanlı Aynî, 17.06.2024)

Dîvân ve mevlidlerdeki bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür. Ancak genel olarak, Hz. Peygamber'in ismi etrafında, sûre adı olarak ve yemin/kasem lafzı olarak kullanıldığı görülmektedir. Nadiren Şiî mezhepli şairlerin dîvânlarında ise, Hz. Ali'ye atfedilmiştir.

2.2. "Tâhâ" İsminin/Âyetinin Ali Emîrî Dîvân'ındaki Görünümü

Medrese tahsiline dayalı, geleneksel bir eğitim görmüş olan Ali Emîrî, gençliğinde edebiyatla da meşgul olmuş ve çok sayıda şiir ezberlemiştir (Ali Emîrî Efendi, 2020, 28-29). Klasik Türk şiirine vukûfiyeti oldukça fazladır. Dîvân'ındaki dinî muhtevalı şiirlerin çokluğu ise dikkat çekmektedir. Dîvân'ında, klasik Türk edebiyatının geleneksel konuları ve mazmunlarına sıkça yer verdiği görülür.

Yukarıda ifade edildiği gibi, klasik Türk şiirinin kaynaklarından olan dîvân ve mevlid metinleri incelendiğinde, "Tâhâ" ismi/âyetinin şairler tarafından, bilhassa, Hz. Peygamber'in ismi olarak zikredildiği görülmektedir. Bu durum, şairlerin, klasik şiirin beslendiği âyet, hadis gibi dinî kaynaklara hâkimiyetlerinin bir göstergesidir. Aynı gelenekten gelmiş olan Ali Emîrî'nin Dîvân'ında da ilgili kaynaklara sıkça atıf görülmektedir. Bunlardan birini oluşturan "Tâhâ" âyetinin müstakil olarak birkaç beyitte ve ayrıca iki gazelde redif olarak görülmesi, onun klasik şiire vukûfiyetinin delillerinden sadece birini oluşturur.

Araştırmalarımıza göre, diğer dîvânlarda görülmeyen "Tâhâ" redifi, Ali Emîrî'nin *Dîvân*'ında iki ayrı gazelde mevcuttur. İlgili gazeller, hurûf-ı mukattaa örneği olan "Tâhâ" hecelerini redif olarak kullanmış olması bakımından incelemeye değerdir.

Ali Emîrî Dîvân'ında "Tâhâ" ismi/âyeti çoğunlukla Hz. Peygamber'in ismi olarak kullanılmıştır. Ancak, "Sultân Mehmed Reşâd Hân Hakkında Kasîde"

[6] Kelime, alıntılanan metinde, "handânem" şeklindedir. Ancak bu şekilde vezin hatalıdır. Hem vezin gereği hem de Hz. Ali'den söz edildiği dikkate alınarak kelimenin "hânedânem" şeklinde okunmasının daha doğru olacağı kanaati ile kelime görüldüğü şekilde aktarılmıştır.

başlıklı kasidenin 73. beytinde, bahsi geçen kullanımdan farklı olarak "Tâhâ" ile birlikte, "Yâsîn" sûresinin de ismi anılarak bu iki sûre hakkı için dua edilmiştir. Şairin bu kullanımı, diğer dîvân ve mevlidlerdeki gibi olup sıra dışı bir özellik sergilemez.

Muvaffak olsun ol sultân-ı Cem-câh

Be-hakk-ı sûre-i Yâsîn ü **Tâhâ** (K. 29/73)

2.3. "Tâhâ" Âyetinin Hz. Peygamber'in İsmi Manasına Alındığı Manzûmeler

"Tâhâ" lafzı, *Dîvân*'da, çoğunlukla Hz. Peygamber'in ismi olarak yer almaktadır. Aşağıdaki beyitlerde, Hazret-i Tâhâ olan Resul'ün hakkı için duanın kabulü istenir[7]:

Kabûl eyle du'âmı yâ mucîbe's-sâ'ilîn âmîn

Be-hakk-ı levh-i a'zam arş u kürsî **hazret-i Tâhâ** (K. 24/64)

Du'â-yı devletin her lahza her dem her nefes her ân

Benim vird-i zebânımdır be-hakk-ı **hazret-i Tâhâ** (K. 32/5)

O düstûr-ı güzîde sâye-i şâhânede dâ'im

Ola mesrûr u kâm-âver be-hakk-ı **hazret-i Tâhâ** (T. 22/13)

Aşağıdaki tarih manzumesinde din ve dünyanın iftiharı olarak "Hazret-i Tâhâ" ifadesine yer verilmiştir:

Hemîşe mazhar olsun lutf-ı şâhenşâha ol âsaf

Be-hakk-ı iftihâr-ı dîn ü dünyâ **hazret-i Tâhâ** (T. 16/8)

Aşağıdaki kasidede, Abdülhamid Han için "Hazret-i Tâhâ'nın vekilidir" denerek padişahın Peygamber'in vekili olduğuna dikkat çekilmiştir:

Cihân-dâr-ı 'Alî-hatvet cihân-bân-ı velî-haslet

Cihân-gîr-i Ömer-heybet vekîl-i **hazret-i Tâhâ** (K. 33/11)

Aynı mana, aşağıdaki beyitte de mevcuttur:

Mücessem nûr-ı a'zam kutb-ı efham gavs-ı a'lemdir

Vekîl-i bî-nazîr-i **hazret-i** Mahmûd u **Tâhâ**'dır (T. 68/4)

Sultan Vahdettin'in şehzadesinin dünyaya gelişine düşülen tarih manzumesinde, yine Hz. Peygamber'in ismi olarak "Hazret-i Tâhâ" ifadesine yer verilmiştir:

[7] Şiirlerin tamamı için bk. Ali Emîrî Efendi, 2020.

Mesrûr u mu'ammer olalar vâlid ü mevlûd

Yâ Rabbi be-hakk-ı şeref-i **hazret-i Tâhâ** (T. 1/4)

Dîvân'ın bir gazele ait beytinde, "Ravza-i Tâhâ" terkibi ile Hz. Peygamber'in kabr-i şerîfi olan Ravza-i Mutahhara kastedilmektedir:

Birinde Ka'be-i Mevlâ birinde Ravza-i **Tâhâ**

Nazîri cennet-i a'lâ diyâr-ı Yesrib ü Bathâ (G. 28/6)

Aynı başlık altında yer alan iki gazel ise, "Tâhâ" rediflidir. Şair, ilk beyitte, açıkça "Tâ-hâ" âyetinin "Hâ" harfine dikkat çekerek, "nûr-ı hüdâ" terkibi ile ilgili harfin "hidayet nûru" manasında olduğunu ifade etmiştir. İkinci mısrada, Peygamber âşıklarının virdlerinin sabah-akşam "Tâhâ" olduğu ifade edilerek yine isim, Hz. Peygamber'e atfedilmiştir:

Senin ism-i şerîfin oldu ey nûr-ı hüdâ **Tâhâ**

Olur evrâd-ı pâk-i âşıkân subh u mesâ **Tâhâ** (G. 29/1)

İkinci beyitte, "Allah'ın sana hitap ettiği o mübarek isim olan "Tâhâ" ile senden yardım dilesem" manası vardır:

N'ola ben de medâr-hˇâh olsam ol ism-i mübârekle

Hitâ[b] etdi sana zât-ı celîl-i Kibriyâ **Tâhâ** (G. 29/2)

Üçüncü beyitte, şair, "Tâhâ" olan Hz. Peygamber'in önderliği olmaksızın, iki dünyada günahkâr ve kara yüzlü, perişan olacağı manasına yer vermiştir. Burada, Tâ harfinin "Tahhir", "Tâhir" veya "Tayyîb" manasının dikkate alınarak "günahkâr" ve "siyah-rû" sıfatlarına yer verildiği anlaşılmaktadır. Buna ayrıca, "reh-nümâ" sıfatı ile "Hâ" harfinin "hidayet veren" manasındaki "Hâdî" ismine işaret ettiği görülmektedir. Buna göre; "Tahhir, Tâhir ve Tayyib temizlemez; doğru yolu gösterme, Hak yola sevketme manasındaki Hâdî hidayet etmezse günahkâr ve siyah yüzlü olarak kalırım", denmektedir:

Güneh-kârım siyeh-rûyum olur hâlim perîşân âh

İki dünyâda olmazsa benim-çün reh-nümâ **Tâhâ** (G. 29/3)

Evrâd u ezkâr (vird ve zikirler), tasavvuf yolundaki müridlerin belli vakitlerde, belli sayılarda tekrar ettiği isim, âyet, sıfatları içerir. Aşağıdaki beyitte, Tâhâ isminin tüm evrâd u ezkârlara dâhil edilmesi öğütlenerek makbuliyeti için de duanın sonunda "Tâhâ" isminin zikredilmesine vurgu yapılır. Burada, "*Bana, duanızın başında, ortasında ve sonunda salât okuyun.*" (Tirmizî, 20.06.2024) hadisine istinaden, duanın kabulü için sonunda Hz. Peygamber'i anmaya işaret edilmiştir. Onu anmaktan kasıt, ona salavat getirmektir. Bu itibarla Tâhâ'yı anmak, "Tâhâ" isminin sahibi olan Resul'e salavat manasındadır:

Bütün evrâd u ezkârında zikr et nâm-ı **Tâhâ**'yı

Olur makbûl-i Mevlâ olsa encâm-ı du'â **Tâhâ** (G. 29/4)

Bir diğer beyitte, Hz. Peygamber, hesap gününde mutlak şefaatçi olarak anılır:

Mu'allâ mevki-i ser-nâme-i fermân-ı kurbiyyet

Şefî-i mutlak-ı hengâme-i rûz-ı cezâ **Tâhâ** (G. 29/5)

Sonraki beyitte ise, açıkça, "Tâhâ" isminin Resul'e ait olduğu ifade edilmiştir:

Kitâb-ı münzel-i Mevlâ olan Kur'ân-ı a'zamda

Yazılmış ism-i pâkin ey Resûl-i Kibriyâ **Tâhâ** (G. 29/6)

Dua beytinde, iki cihanın iftiharı olan Peygamber'e "yâ Tâhâ" şeklinde seslenilerek yardım dilenilir. Bu yardım ile elbette şefaat kastedilmektedir:

Emîrî'nin zamân-ı hevl-i vâveylâ-yı mahşerde

Yetiş imdâdına yâ mefhar-ı kevneyn yâ **Tâhâ** (G. 29/7)

Bu gazelin hemen ardından gelen, medhiye türündeki diğer gazelde de Hz. Peygamber'e "Tâhâ" şeklinde hitap edilmiştir:

Ezel sultânı sensin ey şeh-i kevneyn yâ **Tâhâ**

Ebed burhânı sensin yâ habîb-i Kibriyâ **Tâhâ** (G. 30/1)

İkinci beyitte, Hz. Peygamber'in isimleri; Muhammed, Ahmed, Mahmud, Emîn, Mustafâ ve Tâhâ olarak yazılmıştır:

Yazılmış hâme-i kudretle nâmın arş-ı a'zamda

Muhammed Ahmed u Mahmûd Emîn u Mustafâ **Tâhâ** (G. 30/2)

Diğer beyitte, "Tâhâ", peygamberlik tahtında, ebedî şahlar şahı olarak tavsif edilmiştir:

Risâlet kâ'inâtında hatîb-i minber-i kudret

Nübüvvet tahtgâhında şehinşâh-ı bekâ **Tâhâ** (G. 30/3)

Aşağıdaki beyitte, Hakk'ın faziletli kullarının Hakk'ı gören gözünde, "Tâhâ"nın açık, gizli, cennetler ve sema olduğu manası vardır:

Olur ebrâr-ı Hakk'ın dîde-i hak-bîn-i hubbunda

Ayân **Tâhâ** nihân **Tâhâ** cinân **Tâhâ** semâ **Tâhâ** (G. 30/4)

Bir diğer beyitte, felekte güneşin, Kur'ân'da ise "Tâhâ"nın göze parlaklık verdiği ifade edilmiştir. Bununla açıktan Tâhâ sûresi, zımnen ise Hz. Peygamber kastedilmiştir:

Eğer eflâke baksam vechini izhâr eder hurşîd

Eğer Kur'ân'ı açsam çeşme bahş eyler cilâ **Tâhâ** (G. 30/5)

Sonraki beyitte, Ahmed ile birlikte, mâsivâdan kurtulmanın tabibi olarak "Tâhâ" zikredilmiştir. Burada, *Tâ* harfinin "Tahhir, Tâhir veya Tayyib" manası ile birlikte, *Hâ* harfinin Hâdî açılımına da işaret vardır. Çünkü kişi, ancak temizlendiğinde ve hidayete erdiğinde tedavi olmuş olur:

Necât-ı ümmet-i sermed hayât-ı millet-i emced

Habîb-i müste'ân Ahmed tabîb-i mâ-sivâ **Tâhâ** (G. 30/6)

Makta' beytinde, yine, *Tâ* harfinin "Tahhir, Tâhir" ve "Tâyyib" manaları ile *Hâ* harfinin "Hâdî" sırrına işaret edilmiştir. Günahın karanlığına gark olmuş olan Emîrî'yi ancak, *Tâ* temizleyip *Hâ* hidayete erdirebilir:

Emîrî ümmetindir gark-ı deycûr-ı günâh olmuş

Yetiş lutf-ı inâyet eyle ey şems-i duhâ **Tâhâ** (G. 30/7)

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının dinî kaynaklarından biri de hiç şüphesiz ki âyet ve hadislerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih âyetlerinden olan Tâhâ, Hz. Peygamber'in ismi olduğu tevili ile klasik şiirin kaynaklarından olan dîvân ve mevlid gibi metinlerde yüzyıllarca yerini almıştır. Kaynaklar, Tâhâ'nın Hz. Peygamber'in ismi olduğuna dair hükmü bir yoruma bağlarken bu yorum, gelenek içinde fazlaca benimsenmiştir. Bazı dîvânlarda, Allah'ın isimlerinden bir olarak kullanılırken; bazı dîvânlarda ait olduğu sûrenin önemi çerçevesinde de kullanıldığı görülmüştür. Bazı Şiî mezhepli şairlerin dîvânlarında ise Hz. Ali'ye atfen "Tâhâ" ismine yer verilmiştir. Ancak, tüm yüzyıllar dikkate alınarak 1000 civarındaki dîvân üzerinde yapılan araştırmada, Ali Emîrî Dîvân'ı dışında, "Tâhâ" redifli bir gazel veya kasidenin şimdilik bulunmadığı görülmektedir. Son dönem şairlerinden, medrese kökenli geleneksel bir eğitim almış olan Ali Emîrî, Dîvân'ında "Tâhâ" âyetine farklı beyitlerde yer vermekle beraber, "Tâhâ" redifli iki gazel de kaleme almıştır. Bu durum, onun, aldığı eğitimi Dîvân'ına tam olarak aksettirdiğinin göstergelerinden biridir. Şair, yazdığı şiirlerde, "Tâhâ" ismini sadece zikretmekle kalmamış, aynı zamanda, "Tâhâ" âyetindeki *Tâ* ve *Hâ* harflerinin tevilini de dikkate almıştır. Böylece, şair, beyitlerdeki manayı *Tahhir, Tâhir*, *Tayyîb* ile *Hâdî* şeklinde olan isimler üzerine kurma hassasiyeti göstererek bu isimlere âlimler tarafından getirilen tevillere vukûfiyetini ifade etmiştir.

Kaynakça

Ahmedî. *Dîvân*. haz. Dr. Yaşar Akdoğan. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0

Akgül, Muhittin. "Mukattaa Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 49-65.

Akpınar, Ali. "Kur'ân'da Hece Harfleri (Hurûf-i Mukattaa) ve Kuşeyrî'nin Hece Harfleri Yorumu". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 11 (2003), 55-73.

Ali Emîrî Efendi. *Ali Emîrî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. haz. Sadık Yazar-Mustafa Uğurlu Arslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020

Apa, Enver. "Müteşabih Ayetler Kavramı Hakkında Tarihî ve Semantik Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. XLIII/2 (2002), 151-168.

Feyzî. *Ruhların Gıdası 15. Asır Şairi Feyzî'nin Kût-ı Rûhî İsimli Mevlidi*. haz. Arzu Atik,- Güler Doğan Averbek. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2021.

Cem Sultan. *Cem Sultan'ın Türkçe Dîvân'ı*. haz. İ. Halil Ersoylu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü ('İlmu Usûli't-Tefsir)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Hadislerle İslam*. 6. Cilt. Dinî Yayınlar, 2013. https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/

Duman, M. Zeki. "Müteşâbihâtın Te'vili". *Bilimname* IX/3 (2005), 39-54.

Duman, M. Zeki - Altundağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 18 (1998), 401-408.

Güven, Mustafa. "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Müteşâbihat Problemi ve Te'vil". *Hikmet Yurdu Dergisi* 3/5 (2010), 291-321.

Hayâlî-i Gülşenî. *Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı*. haz. Türkân Alvan (Çınar). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 1. Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.

İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri*. C. 2. çev. Prof. Dr. Bekir Karlığa-Prof. Dr. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2009.

İmam Kurtubî. *El-Câmi'u li-Ahkam'il-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 16. Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2000.

Karamanlı Aynî. *Karamanlı Aynî Dîvânı*. haz. Ahmet Mermer. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-275960/karamanli-ayni-dîvâni.html

Kemâl Ümmî. *Kemâl Ümmî Dîvânı İnceleme-Metin*. haz. Hayati Yavuzer. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Doktora Tezi, 1997.

Murâdî. *Murâdî Dîvânı*. haz. Ahmet Kırkkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Maden, Gülhan. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Hurûf-ı Mukattaa ve Tevili". *Rize İlahiyat Dergisi* 26 (2024), 101-118.

Önder, Abdullah. "Hurûf-u Mukatta'a". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2019), 97-116.

Revânî. *Revânî Dîvânı*. haz. Ziya Avşar. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196374/revani-dîvâni.html

Şihâbî. *Şihâbî Dîvanı ve Grameri*. haz. Harun Yıldız. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Tirmizî. *Sünen-i Türmizî*. Erişim 20.06.2024. Erişim Adresi http://www.kutubusitte.com/

Türkçe Kur'an Mealleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı (Yeni)*. Erişim 15.06.2024. Erişim Adresi https://www.kuranmeali.com/

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. C. 4. haz. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Yıldız, Mustafa. *Klasik Ve Modern Tefsirlerde Hurûf-i Mukattaa Algısı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KORKMAZ

İzmir Demokrasi Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir/TÜRKİYE
ayseornek@gmail.com
ORCID

TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD'DE ŞÂİRLERİN TANITIMININ İLK CÜMLE BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

ANALYZING THE INTRODUCTION OF POETS IN TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD IN THE CONTEXT OF THE FIRST SENTENCE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 01.07.2024
Kabul Tarihi: 08.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 01.07.2024
Accepted Date: 08.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Korkmaz, Ayşe. "Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'de Şâirlerin Tanıtımının İlk Cümle Bağlamında İncelenmesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 210-229.

Korkmaz, Ayşe. "Analyzing the Introduction of Poets in Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid in the Context of the First Sentence". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 210-229.

10.28981/hikmet.1508552

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe KORKMAZ

TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD'DE ŞÂİRLERİN TANITIMININ İLK CÜMLE ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

ANALYZING THE INTRODUCTION OF POETS IN TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD IN THE CONTEXT OF THE FIRST SENTENCE

ÖZ

Tezkireler, şâirlerin hayatları, eserleri, edebî kişilikleriyle alakalı bilgiler veren eserlerdir. Türk edebiyatında Ali Şir Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâis adlı eseriyle başlayan ve XX. yüzyılda Mahmud Kemal İnal'ın Son Asır Türk Şâirleri ile son bulan bu gelenekte önemli bir yer tutan tezkirelerden biri Ali Emirî'nin Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı tezkiresidir. Diyarbakır doğumlu olan yazar, tezkiresinde Diyarbakır'da doğmuş veya yolu bir şekilde Diyabakır'a uğramış şâirlerin hayatlarını, kendi tecrübe ve gözlemleri ve doğruluğundan emin olduğu kaynaklardaki bilgiler vasıtasıyla anlatmıştır. Tezkire içerisinde, şâirler hakkında birçok konuda bilgi bulabilmek mümkündür. Çalışmada, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'deki bu bilgi bolluğu sadece maddelerin giriş cümleleri ekseninde incelenecek ve mevcut konular tespit edilip sınıflandırılacak ve örneklerle desteklenecektir. Tezkirenin genelindeki konu çeşitliliğinin giriş cümlelerine nasıl yansıdığı ve ilk cümlelerde nelere dikkat edildiği tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tezkire, Ali Emirî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.*

ABSTRACT

Tezkires are works that give information about the lives, works and literary personalities of poets. Ali Emirî's Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid is one of the tezkires that occupies an important place in this tradition, which started with Ali Şir Nevâyî's Mecâlisü'n-Nefâis in Turkish literature and ended with Mahmud Kemal İnal's Last Century Turkish Poets in the XXth century. In his tezkire, the author, who was born in Diyarbakır, describes the lives of poets who were born in Diyarbakır or whose paths somehow passed through Diyarbakır, through his own experiences and observations and the information in the sources he is sure of their accuracy. It is possible to find information on many subjects about poets in the Tezkire. In this study, this abundance of information in Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid will be analyzed only on the axis of the introductory sentences of the articles and the existing topics will be identified and classified and supported with examples. It will be determined how the diversity of subjects in the whole of the tezkire is reflected in the introductory sentences and what is paid attention to in the first sentences.

Keywords: *Tezkire, Ali Emirî, Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.*

Giriş

Arapça z-k-r kökünden türemiş ve hatırlamaya vesile olan şey anlamına gelen tezkire, dilimizde farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır: pusula; bir iş için izin verildiğini bildiren resmî kâğıt, askerlik görevinin bittiğini bildiren belge (Türkçe Sözlük, 2011, 2345). Bir edebiyat terimi olarak bakacak olursak tezkire; belli bir meslekte tanınmış kişilerin (öncelikle şâirler olmak üzere, hattat, musikî ustaları, veliler vb.) hayatları ve sanatları hakkında bilgi veren eserlerdir (Çapan, 2005, 1).

Türk edebiyatında Arap ve Fars edebiyatlarını örnek alarak başlayan tezkirecilik geleneği zamanla Türk kültür ve edebiyatının etkisiyle özgün örnekler vermiştir. Bu tezkireler sayesinde dil ve edebiyatımızın önemli temsilcilerinin unutulmamaları ve gelecek kuşaklara aktarılmaları sağlanmıştır (Kılıç, 2007, 546).

XV. yüzyılda Ali Şir Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is* adlı eseriyle başlayan tezkirecilik geleneğinde, XX. yüzyılda Nâil Tuman'ın yazmış olduğu *Tuhfe-i Nâilî* adlı esere kadar manzum veya mensur birçok tezkire yazılmıştır. Bu tezkireler gerek şâirlerin biyografileri ve eserleri hakkında bilgiler vermesi gerekse dönemin sanat anlayışı, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında ipuçları barındırması bakımından oldukça önemli eserlerdir. Bu özelliklerinin yanı sıra aynı zamanda (kendileri doğrudan bir edebî eleştiri eseri olmasa da) devrin edebî eleştirisini temsil etmesi sebebiyle de önem kazanmaktadır (Tolasa, 2002, X). Bu eserlerden biri de XX. yüzyılda Ali Emirî tarafından yazılmış olan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Amid*'dir.

Ali Emirî 1274/1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. İlim ve sanata önem veren bir ailede büyüyen Emirî, ilk öğrenimine Sülûkiye Mescid-i Şerifi Mektebinde başlamış, Fethullah Feyzi Efendi ve Mehmed Şaban Kâmî Efendi'nin ilim ve irfânından faydalanmıştır. Küçük yaşlarda şiir yazmaya, gençlik yıllarında da eski yapılardaki kitabeleri okumaya merak salmış, birçok eseri ezberlemiştir (Kadıoğlu, 2018, 4). 1285/1868'de bir yıllığına Siirt-Şirvan'a gitmiş ve Nevinli Mehmed Efendi'den dersler almıştır. Daha sonra Diyabakır'a dönen Emirî burada amcası Şaban Kâmî Efendi'den de dersler almıştır. Bu esnada hat sanatıyla da ilgilenmiş ve oldukça başarılı eserler vermiştir. Ömrünün bir döneminde tarihe ve tarih kitaplarına merak salmış, hatta bu durum onun sağlığını etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Bunun üzerine hava değişimi için Mardin'e dayılarının yanına gitmiş, bu değişim ona iyi gelmiştir. Burada Ahmed Hilmi Efendi'den üç yıl boyunca ders almış ve okumalarına devam etmiş, Arapça şiirler ezberleyip söylemeye başlamıştır. Bir dönem Mardin'de Tahrîrât Kalemi kâtipliği yapmış, 1295/1878'de bu görevden istifa ederek Diyarbakır'a geri dönmüştür. Her ne kadar memuriyet istemese de yaşanılan bazı olaylar neticesinde 30 yıl boyunca farklı farklı şehirlerde memur olarak çalışmıştır. Bu görevlendirmeleri sırasında edindiği tüm kitapları Millet Kütüphanesinde toplamış, 1916 yılında milletine vakfetmiştir. Ali Emirî 23 Ocak 1924 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (Kadıoğlu, 2018, 5-7).

Ali Emirî ilimle dolu hayatında birçok eser yazmıştır. Bunlardan bir kısmı biyografik eserlerdir: *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, *Mir'âtü'l-Fevâ'id Mukaddimesi ve Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcim-i Şu'arâ-yı Âmid*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* (İsen, 2009, 172).

Çalışmamıza konu olan *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, 1296/1879 senesinde tamamlanmış, 1327/1909'da Matbaa-i Âmid'de eski harflerle 424 sayfa olarak basılmıştır. Eserde başlangıçtan 1296/1878'e kadar Diyarbakır ve çevresinde yetişmiş şâir, âlim, hattat, musiki-şinâs gibi şahısların hâl tercümeleri ve sanatları ele alınmıştır. Sadece bir bölgeyi ele alması bakımından diğer tezkirelerden ayrılmaktadır. Eserde yer verdiği şâirlerin seçiminde Diyarbakır ile bağlantılı olması koşulu mevcuttur (Kadıoğlu, 2018, 11-12). Eserin mukaddimesinde bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemektedir:

Sâ'ir memleket ahâlîsinden olup şehrimizde vefât eden şu'arâ ile şehrimizden sâ'ir mahallere 'azîmet ve tavattun eyleyenleriñ evlâd ü ahfâdından şâ'ir zuhûr etmiş ise silsile-i ensâb ma'lûm olmak içün Mir'ât-ı Fevâ'id'deki tertîb sûretiyle bu muhtasarda dahi mündericdir. Bir de kendileri memleketimize mensûb olmadığı yahud şehrimizde vefât eylemediği hâlde ba'zı tezkirelerde tevellüd veya vefâtı şehrimize nisbet edilenler de vardır. Hakîkat añlaşılmak içün onlar dahi muhtasar sûretiyle derc ve irâ'e olunmuştur (Kadıoğlu, 2018, 24).

Bu ifadeye göre Ali Emirî; Diyarbakırlı, başka memleketten olup Diyarbakır'da vefat eden, Diyarbakır'da doğup başka memleketlere yerleşen ve Diyarbakırlı olmadığı hâlde bazı kaynaklarda oraya nisbet edilen şâirleri eserine dâhil etmiştir (Öztürk Doğan, 2022, 441).

Ali Emirî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'in yazılışı hakkında bilgi verdiği "*İfâde-i Mahsûsa*" kısmında şöyle söylemektedir:

Yazık ki şimdiye kadar yazılan otuz kadar 'Osmânlı Tezâkir-i Şu'arâsı umûmî sûretiyle yazılmış olup bir vilâyete veya bir memlekete mahsûs tezâkir-i şu'arâ yazılmamıştır. Memleketimden henüz hârice çıkmadığım âvân-ı civânîde idi ki mütâla'a eylediğim Tezâkir-i Şu'arâda maskat-ı re'sim olan Diyârbekir (Âmid) şehrinden evvel ve âhir zuhûr eden birçok 'Osmânlı şu'arâsının esâmî ve ahvâli yazılmadığı ve yazılanların da ekseri yanlış ve gayr-ı muvâfık sûrette bulunduğu ve bir kısmınıñ maskat-ı re'sleri hiç gösterilmediği veya başka memleketlere nisbet eylediği görülmesi üzerine Diyârbekir (Âmid) şehri şu'arâsına ve bu meyândaki sâ'ir hünerverâna mahsûs bir tezkire yazmak arzûsu hâsıl oldu (Kadıoğlu, 2018, 22).

Bu ifadelerden yola çıkarak Emirî, genel tezkirelerin aksine, bir bölgeye mahsus bir tezkire yazmak istediğini, bu bölgenin doğum yeri olan Diyarbakır olacağını söylemektedir. Bu bölgede yetişmiş şahsiyetlerin bazıları hakkında, diğer biyografik kaynaklarda hiç bilgi olmadığını, bazıları hakkında verilen bilgilerin ise yanlış olduğunu belirtmektedir. İşte bu sebeple, kendi doğduğu yer olan Diyarbakır'da yetişmiş şu'arâ ve hünerverân hakkında bir tezkire yazma gereği duyduğunu işaret etmiştir.

Ali Emirî, aynı bölümde eseri yazarken nelerden faydalandığını da şu şekilde açıklamaktadır:

Îcâb eden kitâbları tetebbu' eyledikten başka eyyâm-ı münâsibede bir seneden ziyâde şehrin mezarlıklarını dolaşmak ve memleketin seksen, doksan yaşlarındaki ihtiyârlarına mürâca'at eylemek ve gece gündüz üç sene çalışmak sûretiyle biñ beş yüz sahifeden mütecâviz Mir'ât-ı Fevâ'id ismiyle bir eser meydâna getirmiş idim (Kadıoğlu, 2018, 22).

Buradan anlaşılacağı üzere Emirî, gerekli gördüğü kitapları etraflıca inceleyip araştırmış, bir seneden uzun süre mezarlıkları dolaşmış, şehrin yaşlılarına başvurmuş ve gece gündüz çalışmıştır. Ali Emirî'nin tezkiresinde kaynak olarak kullandığı eserler içerisinde dîvânlar, mesnevîler, mecmu'alar, tezkireler ve diğer biyografik eserler vardır. Bu kaynakları bilgi ve örnek vermek için kullanmasının yanında bazı durumlarda bu kaynaklardaki bilgilerin eleştirilerini de yapmıştır.

Ali Emirî, Diyarbakır ile bağlantılı şâirlere yer verdiği *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'i yazmak için kendisinden önce yazılmış bütün tezkireleri incelemiş, bilinen şâirlerin yanı sıra tezkirelerde adı geçmeyen veya unutulan şâirleri de eserine dâhil etmiştir. Bu şâirler hakkında bilgi verirken bazı unsurlara dikkat ettiği görülmektedir. Eserde şâirlerin isimleri, mahlasları, akrabalık ilişkileri (kimin oğlu/kızı, torunu, amcası vb olduğu), doğum tarihi ve yeri, ölüm tarihi ve gözlemlediği kadarıyla kabrinin yeri hakkında muhakkak bilgi verilmeye çalışılmıştır. Şahısların hangi ilimlerde ve kimlerden öğrenim gördüğü belirtilmiştir. Belli bir meslek grubuna dâhil olanların meslekleri hakkında bilgi verilmiş, şâirlerin görev icabı bulunduğu yerlere de değinilmiştir. Bazı şâirlerin fiziksel ve şahsî özellikleriyle ilgili geniş malumat verilmiştir. Şâirlerin ömürleri boyunca görüştüğü önemli şahsiyetlerin isimleri zikredilmiştir. Kişilerin yaşamlarından anekdotlara yer verilmiş, bazı durumlarda Ali Emirî bahsettiği kişiyle ilgili kendi başından geçen olaylara da değinmiştir.

Eserin dikkat çekici noktalarından biri, eserin yazımı esnasında Ali Emirî'nin kullandığı kaynaklardır. Yazım aşamasında oldukça fazla eserden faydalanan Ali Emirî, özellikle kendinden önce yazılmış tezkirelerdeki eksiklikler ve yanlışlıklar tespit ve tenkit etmiş, ardından doğru bilgileri eklemiştir. Bunlara ek olarak şâirlerin eserlerinin isimlerini zikretmiş ve eserlerinden örnekler vermiştir.

Tezkirenin dikkat çekici özelliklerinden biri de şâirlerin, başka şâirlerin şiirlerine yazmış olduğu nazirelere yer vermesidir. Yazılmış olan nazireler tek tek biyografilerin altına eklenmiştir. Bu özellik, esere bir nazire mecmuası niteliği de kazandırmaktadır.

Tezkirede, sadece Diyarbakırlı şâirlerden bahsedilmemiş, bölgede yetişmiş ve başka eserlerde adı geçmeyen önemli isimlere de yer verilmiştir. Örneğin; halk arasında çok okunan *Pendnâme* adlı eserin yazarı Ahmedî, İbrâhîm Gülşenî ve onun sulbünden gelenler eserde önemli bir yer

tutmaktadır. Ayrıca halk tarafından sevilen ve aynı zamanda kendileri de şâir olan Diyarbakır valileri, bugün unutulmuş dîvân şâirleri, saz şâirleri, hânendeler, kahvehâne şâirleri gibi birçok şahıs da tezkirede kendine yer bulmuştur.

Bu yazıda Ali Emirî'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* adlı tezkiresinin hem matbu hem de yazma nüshası hakkında yapılan çalışmalardan faydalanılarak eserdeki 194 madde, giriş cümleleri bakımından incelenmiştir. Müellifin, şâirler hakkında söylediği ilk şeyin hangi bilgileri ihtiva ettiği tespit edilmiş ve sınıflandırılmıştır. Böylelikle Ali Emirî'nin şâir hakkında bilgi verdiği ilk cümlede neleri önemsediği belirlenmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili verilen örneklerden matbu nüshada olanlar İdris Kadıoğlu'nun çalışmasından ve yazma nüshalarda olanlar ise Hasan Yılmaztürk'ün yüksek lisans tezinden alınmıştır. Aynı zamanda çalışmada tezkirede yer alan konu ile ilgili mevcut tüm örnekler kullanılmamış, geneli temsil ettiği düşünülen örneklere yer verilmiştir.

Tezkiredeki maddelerin giriş cümlelerinin incelenmesi sonucunda tespit edilen bilgiler ve sınıflandırmalar şu şekildedir:

Şâirlerin İsimleri

Ali Emirî, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'de şâirler hakkında bilgi verirken seksen dört maddede ilk olarak şâirlerin isimlerine yer vermiştir. İsim verilen cümlenin çok kısa olması dolayısıyla, isimden hemen sonraki cümlede hangi bilgilerin yer aldığı da tespit edilmiştir.

Emirî, şâirin ismini zikrettikten hemen sonra şâirin akrabalık ilişkilerine değinmiş ve kim olduğunu belirginleştirmiştir. Bu bilgilerin baba-oğul/kız veya dede-torun ilişkisi bağlamında ele alındığı görülmektedir:

İsm-i 'âlîleri Muhammed'dir. Pîr-i tarîkat-ı Gülşeniyye kutbü'l-'ârifîn gavsü'l-vâsılîn hazret-i İbrâhîm Gülşenî-i Âmidî kuddise sırruhü's-samedî hazretleriniñ ahfâd-ı vâlâ-nijâdındandır. (Hâletî)

İsm-i 'âkifâneleri Râhiledir. Diyarbekir hânedânından Ahmed Bey merhûmun kerîmesi ve şâ'ire-i nezîhe Hatîce 'İffet Hanım'ın küçük hemşîresidir. (Sırrî Hanım)

İsm-i Kerem-penâhîleri Mustafa'dır. 'Ulemâ vü fuzalâ-yı memleketden Diyabekir nâ'ib-i esbâkı Sâlih Efendi merhûmun mahdûm-ı 'âlîleridir. (Sûfî)

İsmi 'İffet-pîrâları Hadîce'dir. Hânedân-ı memleketden Ahmed Bey'in kerîmesi ve sâbıku't-terceme Râhile Sırrî Hanım'ın hemşîre-i kebîresidir. ('İffet Hanım)

İsimleri Muhammed Sa'îd'dir. Âtiyü't-terceme müftî-i memleket Lebîb Efendi'nin ahfâdındandır. (Fâ'iz)

İsimleri 'Abdülvehhâb'dır. İsimleri sebkat eden Remzî Efendi'nin hafîdi ve Tâhir Tâ'ib Efendi'nin mahdûmudur. (Vehbî)

İsm-i 'âlîleri Ahmed'dir. Emîrî-zâdedir. Bu fakîr-i câmiu'l-hurûfun büyük birâderidir. ('Âkif)

İsm-i 'âlîleri Muhammed'dir. Pîr-i tarîkat İbrâhîm Gülşenî Hazretleri'nin veled-i necîbleridir. (Za'fî)

Bazı şâirlerin isim bilgilerinden sonra onların halk arasında hangi isimle veya ünvanla şöhret kazandığı vurgulanmıştır:

İsm-i sâmîleri Muhammed'dir. Zamânında Muhammed Ağa diye şöhret-şi'âr idi. (Ümnî)

İsm-i âsafâneleri Seyyid 'Alî Celâlüddîn'dir. 1238/1823 senesinde Rûmeli ser-'askeri iken vefât eden füzelâ-yı vüzerâdan meşhûr Celâl Paşa'dır. (Celâl Paşa)

İsm-i 'âlîleri Sâdullah'dır. Diyarbekir hânedânından Fethî-zâde 'ünvânıyla be-nâm idi. (Sa'îd)

İsm-i 'âlîleri 'Osman'dır. Şaşı-zâdelikle ma'rûf idi. ('Âzîm)

İsmi Muhammed şöhreti Müftîzâde'dir. (Kudsî)

İsimlerin belirtilmesinden sonra yer alan bilgilerden bir diğeri de doğum ve ölümleri hakkındadır. Emirî, ismini verdiği şâirin doğum yeri, doğum tarihi veya ölümü hakkında bilgi vermeyi uygun bulmuştur:

Nâmı Ahmed, mevlidi şehr-i şehîr-i Âmid'dir. (Hicâzî)

İsimleri Zülfikâr'dır. 1230/1815 senesinde şimşîr-i vücûdu niyâm-ı 'ademden zuhûr etmiştir. (Dürcî)

Nâm-ı bihterînleri Muhammed'dir. 1170/1757 hudûdunda şehrimizde dünyâya gelmiştir. (Remzî)

İsm-i vâlâları Hasan'dır. Maskat-ı re'si Akıska şehridir. Şehrimizde vefât eden şu'arâdandır. 1220/1806 senesinde tevellüd eylemiştir. (Cevrî)

Nâm-ı 'âlîleri 'Alî'dir. Diyârbekir'e on iki sâ'at mesâfede bulunan Savur kasabası etrâfında vâkı' Sürgücî 'aşîretinden zuhûr etmiştir. (Zârî)

İsm ü şöhreti Molla 'Alî'dir. Şehrimiz derûnunda vâkı' iç kal'ada tevellüd eylemişdir. (Tufeylî)

Aşağıdaki örnekte de doğduğu yılda meşhur olan paşanın ismini alması dolayısıyla doğuma yer verilmiştir:

İsm-i muhteremleri Muhammed'dir. Sadr-ı esbak-ı meşhûr Muhammed Râgıb Paşa merhûmuñ zamân-ı sadâretinde 1175/1762 hudûdunda tevellüd eylediklerinden Muhammed Râgıb tesmiye kılınmıştır. (Râgıb)

Ali Emirî, bazı şâirlerin isimlerini söyledikten hemen sonra onların eğitimleri hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiler hangi ilim dallarında veya kimlerden eğitim aldıkları hakkındadır. Bazen de eğitimleri sonrasında gittikleri yerler ve aldıkları görevlerden de bahsedilmiştir:

İsmi Muhammed'dir. Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i bizâ'a-i 'ulûm u ma'ârif ederek 'asrîniñ 'ulemâ ve şehrîniñ şu'arâsı sınıfına dâhil olmuştur. (Edîb)

İsm-i behînleri Mustafa'dır. Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i bidâ'a-i kitâbet ederek Anadolu ve Rumeli semtlerinde birçok vülât-ı kirâmın dîvân efendiliklerinde istihdâm olunmuş. (Safvet)

İsimleri Mûsâ'dır. Tahsîl-i bidâ'a-i ma'ârif eyledikden sonra Dersa'âdet'e 'azîmetle 1286'da Batum sancağı tahrîrât müdîrligine ve ba'de Bagdat rüsûmât müdîrligine ta'yîn olarak işbu tezkirenin târîh-i tahrîri olan 1295 senesinde Dersa'âdet'e 'azîmet eylemişdir. (Safvet)

İsmi Muhammed'dir. Üstâd-ı ekremimiz Şa'bân Kâmî Efendi Hazretleri'nden tahsîl-i bidâ'a-i kemâlât eyledikden sonra hüsn-i hattı hasebiyle Câmî-i Kebîr kağısında bir bâb-ı mektubcu dükkanı küşâd eyledi. (Mâhir)

İsmi 'Abdülkerîm'dir. Ba'de't-tahsîl Dersa'âdet'e 'azîmet ederek ketebe-i dîvân-ı sultânî zümresine dâhil olmuş idi. (Şânî)

Emirî bazen şâirin ismini verdikten sonra onun mesleğini dile getirmiştir. Bâkî'nin şekerci, Fedâyî'nin vekîl, Lüzûmî'nin memur, Vecdî'nin mücellit, Vasfî'nin gümrük memuru olduğu bilgisi verilmiştir:

İsmi 'Abdulbâkî'dir. Üstâd bir şekerci idi. (Bâkî)

İsmi Ahmed'dir. 1280 senesinde arâzî kitâbetiyle bi'l-âhere tahrîrât müsveddeligi me'mûriyetiyle on beş sene mikdârı Si'ird sancağında istihdâm olunarak işbu tezkiremizin târîh-i tahrîri olan 1295 senesinde memleketi olan Diyarbekir'e 'avdet ile dîvân-ı eş'ârının tertîbiyle meşgûldür. (Lüzûmî)

İsm-i vâlâları İsmâ'îl'dir. Bir müddet Câmi'-i Kebîr kapısında bir dükkân küşâdıyla mücellitlik ve ba'de terk ederek ashâb-ı mesâliha'arz-ı hâl ve mektûb yazarak imrâr-ı evkât eylemekde bulunmuş idi. (Vecdî)

Bazı şâirlerin isimleri belirtildikten sonra ne kadar yaşadıklarından ve yaşamları boyunca ne ile anıldığından bahsedilmiştir:

İsm-i 'âlîleri Muhammed'dir. 'Ömr-i kâmilâneleri yüz seneyi tecâvüz eden mu'ammerînden ve âgûş-ı ihtirâmında birçok e'âzım perverde eden memleketimiziñ eşrâf-ı be-nâm ve üdebâ-yı kemâlât-ittisâmındandır. (Emirî)

Ali Emirî bazı şâirler hakkında verdiği ilk bilgilerde şâirin isminden hemen sonra şahsî birtakım özelliklerine değinmiştir. Örneğin Rızâ maddesinde isminin Muhammed olduğu belirtilmiş ve onun hem edebî yönüne hem de doktor oluşuna değinilmiştir:

İsm-i 'âlîleri Muhammed'dir. Üdebâdan ve meşâhîr-i etibbâ-yı memlekettendir. (Rızâ)

Şehdî maddesinde ise onun âlim, fâzıl ve kâmil bir kişi olduğu bilgisi verilmiştir:

İsm-i fâzılaları Yahyâ'dır. 'Âlim, fâzıl, kâmil bir zât idi. (Şehdî)

Ziyâ hakkında ise, anlayışlı/kavrayışı yüksek bir zât olduğundan ve insanî açıdan nitelikli olduğundan bahsedilmiştir:

İsm-i münîrleri Yûsuf'dur. Memleketin erbâb-ı dirâyet ve ashâb-ı insâniyetinden idi. (Ziyâ)

Bunlara ek olarak, bazı şâirler için memleketin beylerinden, ulemânın ileri gelenlerinden, memleketin önde gelen edebiyatçılarından veya faziletli kimselerden olduklarına dair bilgiler, isimlerinin hemen ardına eklenmiştir:

İsm-i necîbâneleri Muhammed'dir. Ümerâ-yı hânedân-ı memleketden idi. ('İzzetî)

İsm-i fâzılâneleri Ahmed'dir. Şehrimizin a'lâm-ı 'ulemâsındandır. ('Azmî)

İsm-i 'âlîleri İsmâ'îl'dir. Memleketin ser-âmedân-ı üdebâsındandır. (Fâmî)

İsm-i 'âlîleri 'Alî'dir. Fuzalâdan bir zâtdır. (Nisbetî)

Tezkiredeki giriş cümlelerine bakıldığında en fazla yer tutan kategorinin "isim" olduğu görülmektedir. Günümüzde, sosyal ilişkilerimizde birini tanıtırken veya tanıştırırken öncelikle ismini söylememiz gibi, Emirî de şâirlerin öncelikle gerçek isimlerine yer vermiş, ardından onlarla ilgili ek bilgilere geçmiştir. 194 madde başı şâirin 84 tanesinde ilk cümle şâirlerinin isimlerinin anılmasıyla başlamıştır.

Akrabalık İlişkileri

Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'e ilk cümle ekseninde baktığımızda karşımıza çıkan diğer bir unsur akrabalık ilişkileridir. Bir önceki maddede yer alan isimden hemen sonra verilen akrabalık ilişkilerinden farklı olarak bu bölümde isim verilmeden, doğrudan akrabalık ilişkileri ele alınarak bir giriş yapılmıştır. Şâirler, halk tarafından tanınan büyükleri/ataları vasıtasıyla tanıtılmıştır.

-Baba-Oğul

Akrabalık ilişkilerinden ilki baba-oğul ilişkisidir. Aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi, madde başı şâir tanıtılmaya başlanırken ilk olarak kimin oğlu olduğundan bahsedilmiştir. Bunun sebebi olarak, şâirlerinin babalarının halk tarafından iyi tanınması gösterilebilir. Böylelikle Emirî, bahsettiği şâir hakkında okuyucuyu bu şekilde bilgilendirmiş olmaktadır. Bu bilgilendirme sırasında bazı detaylara değinilmiştir. Örneğin; Ahmed Paşa maddesinde şâir kimin oğlu olduğu belirtilerek tanıtılırken Ahmed Paşa'nın babası Çerkes İskender Paşa'dan da bahsedilmiş ve onun Diyarbakır'daki bazı mimari eserleri yaptırdığı söylenmiştir:

Şehrimizde câmi'-i şerîf ve sa'ir ba'zı âsâr-ı hayriyye ile ibkâ-yı nâm eden âti't-terceme Çerkes İskender Paşa'nın mahdûm-ı kebîridir. (Ahmed Paşa)

Yine aynı şekilde Edhem maddesinde, Edhem'in babası Mustafa Tâlib Efendi için de kısa bir bilgilendirme eklenmiş, onun zamanın Nef'î'si olan bir Kadızâde olduğu ve tezkirede daha önceden adının geçtiği belirtilmiştir:

Hânedân-ı memleketten Nef'î-i zamân Kâdî-zâde âti't-terceme Mustafâ Tâlib Efendi merhûmuñ mahdûmudur. (Edhem)

Tespit edilen örneklerde, şâir babası ile tanıtılırken kısaca babaları hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden bazıları şöyledir: İsmi verilen babanın daha önce tezkirede bahsedildiği veya ilerleyen maddelerde isminin zikredileceği, memleketin hanedanından olduğu, bazı müşkillere çözüm bulduğu, Ermeni olduğu, görevi, memleketin fâzıllarından olduğu vb. Aşağıda bunlarla alakalı birkaç örnek sunulmuştur:

Âti't-terceme 'Azîz Mahmûd Urmevî hazretleriniñ mahdûm-ı mürşîdâneleridir. (İsmâ'îl Çelebi)

Hânedân-ı memleketten merhûm Sâlih Ağa hafîdi ve Hâcı 'Osmân Ağa'nıñ mahdûmu, ihvânımızdan Zülfikâr Zihnî Efendi'dir. (Zihnî)

Diyarbekir Ermeni tâifesi hânedânından Çelebi-zâde Armuş Efendi'nin mahdûmudur. (Lutfî)

Tercemesi sabk eden sâhib-i câmi' Çerkes İskender Paşa'nın üçüncü mahdûmudur. (Muhammed Paşa)

Ayrıca, inceleme esnasında madde başı şâirin kaçıncı çocuk olduğuna dair bilgilere rastlanmıştır:

Şehrimizde câmi'-i şerîf ve sa'ir ba'zı âsâr-ı hayriyye ile ibkâ-yı nâm eden âti't-terceme Çerkes İskender Paşa'nın mahdûm-ı kebîridir. (Ahmed Paşa)

Tercemesi sabk eden sâhib-i câmi' Çerkes İskender Paşa'nın üçüncü mahdûmudur. (Muhammed Paşa)

Kahramân-ı meydân ve sâbıku't-terceme İskender Paşa merhûmuñ ikinci mahdûmu... (Derviş)

Râyic maddesinde ise Râyic'in babası hakkında daha geniş bilgi verilmiş, onun Dilâveriyye Medresesi'nde müderris ve aynı zamanda müftü olduğuna değinilmiştir:

Fâzıl-ı bî-nazîr Mansûrî-zâde Ahmed Efendi'niñ mahdumu, Mustafâ Mucîb Kemâlî Efendi'niñ mahlâs-ı dîgeridir. Pederleri Ahmed Efendi, Diyârbekir'de medâris-i resmiyyeden olan Dilâveriyye Medresesi müderris-i 'alî-kadri ve Diyârbekir müftîsi idi. (Râyic)

-Dede-Torun

Akrabalık ilişkilerinden bir diğeri dede-torun ilişkisidir. Emirî bazı şâirleri takdim ederken onu dedeleri vasıtasıyla tanıtmıştır. Bu dedelerden özellikle İbrahim Gülşenî dikkat çekicidir. Halk arasında iyi bilinen ve sevilen bir şahsiyet olmasından dolayı madde başı şâirlerin tanıtımında ismi geçmektedir.

Terceme-i ahvâl-i mürşidâneleri bu mecelle-i perîşâna zînet veren kutbü'l-'ârifîn bedreka-i ehl-i yakîn Şeyh İbrâhîm Gülşenî hazretleriniñ hafîdi ve Şeyh

Ahmed Hayâlî hazretleriniñ mahdûm-ı reşîdi ve Seyyid 'Alî Safvetî hazretleriniñ birâder-i necâbet-i be-dîdi ve Seyyid Muhammed Hâletî hazretleriniñ 'amm-ı edîb ü ferîdidir. (Hasan)

Pîr-i tarîkat-i 'âliyye İbrâhîm Gülşenî-i Âmidî Hazretleri'nin hafîd-i 'âlîleri ve Emir Ahmed Hayâlî Hazretleri'nin mahdûm-ı 'âlîleridir. (Safvetî)

Bazı maddelerde şâirin hem babasının hem de dedesinin kim olduğu belirtilmiş ve böylece şâirin soyu hakkında daha kesin bilgi sunulmuştur:

Hânedân-ı memleketden fâzıl-ı be-nâm Pîrânî 'Ömer Efendi'nin ahfâdındandır. Pederi Muhammed Efendi, anın pederi Hâcı 'Alî Efendi'dir. Kendileri de memleketin mücâz u me'zûn-ı 'ulûm olan 'ulemâsından idi. (Sa'îd)

Hânedân-ı memleketden sâbıkü't-terceme İbrâhîm Cehrî Efendi'nin hafîdi ve âtiyü't-terceme Süleymân Nazîf Efendi'nin mahdûm-ı mu'allâ-rüsûmudur. (Sa'îd Paşa)

Emirî'nin, bazı maddelerde akrabalık ilişkilerini silsile veya sülale kavramları üzerinden anlattığı görülmektedir:

Şehrimizden zuhûr eden 'Üryânî-zâde silsile-i mübeccelesindendir. (Hayrî)

Hânedân-ı memleketden olan Çerhî-zâdelerdendir. (Muhammed Efendi)

Rûşenî ve Vâsıf maddelerinde hem sülale hem de baba adı geçmektedir. Böylelikle hangi sülaleden kimin oğlu olduğu belirginleştirilmiştir:

Hazret-i Gülşenî (kuddise sırruhü'l-ganî) sülâlesinden ve Diyârbekir meclis-i idâre a'zâsından merhûm Hâcı Sâlih Efendi'niñ mahdûmu Hâcı Bekir Rûşenî Efendi'dir. (Rûşenî)

Şehrimizin hânedânından Gülşenî-zâdelerden merhûm Şeyh Muhammed Efendi'nin mahdûmudur. (Vâsıf)

Ali Emirî için bir şâirin tanıtımında akrabalık ilişkilerinin de önemli rol oynadığı görülmektedir. Tezkire içerisinde 18 maddede ilk cümlenin bu minvalde oluşturulması, Ali Emirî'nin bu konuya verdiği önemi göstermektedir.

Sanatı Hakkında

Şâir tezkireleri, şâirlerin hayatları hakkında verdikleri bilgilerin yanında onların şâirlik vasıfları, edebî güçleri, eserlerinin niteliği, sanatı hakkında vb. yorumlar içerir. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'de bir tezkirede var olması beklenen tüm unsurları görebilmek mümkündür. Bunların içine az önce bahsi geçen edebî yön de girmektedir. Emirî, bazı şâirleri tanımlarken ilk cümlede onların sanat yönüne değinmiştir. Cedîdî isimli şâir tanıtılırken ilk olarak onun kahvehane şâirlerinden olduğu ve basit vezinli manzumlar yazdığını belirtmektedir:

'Âmiyâne nazm-ı mevzûn inşâd eden kahve-hâne şâ'irlerindendir. (Cedîdî)

Bir başka şâirimiz Civân hakkında ise onun saz şâiri olduğu, kahvehanelerde mu'ammâ ve lügaz tertip ettiği, millî duygular barındıran bir tarzı olduğu ve ümmî şâirlerin önde gelenlerinden biri olduğu vurgulanmıştır:

"Hâcı Civân" lakabıyla benâm, zamânımız sâz şâ'irlerindendir. Kahve-hânelerde mu'ammâ, lügâz tertîb eden ve lisân-ı millî üzre söz söyleyen ümmî şu'arâmızıñ ser-âmedânındandır. (Civân)

Aşağıdaki örnekte Hasretî isimli şâir için bir yergi mevcuttur. Onu, her ne kadar bir şeyi düzgün ve kurallara uygun olarak yazmada iyi olmasa da Allah'ın bir lutfu olarak tabîatinden ölçülü gazeller ortaya çıkarabilen ve kendini şâir zanneden biri olarak nitelendirmektedir:

Kudret-i kitâbetten bî-behre olduğu hâlde bir lutf-ı Hudâ-dâd olarak tabî'atinden mevzûn gazeller zuhûr eden müteşâ'irîn-i memlekettendir. (Hasretî)

Hasretî'nin aksine Halîfe için ise bir övgü söz konusudur:

Biñ târîhinden mukaddem olan şu'arâ-yı Âmid'iñ üstâd-ı fesâhat-nihâd ve mürebbî-i belâgat-i'tiyâdı, ser-âmed-i fuzalâ bir edîb-i hikmet-ihtivâdır. (Halîfe)

Hamdî maddesinde, eserleri beğenilen ve belagat konusunda öne çıkan bir şâir olduğu belirtilmiştir:

Şehrimiziñ ser-âmed-i üdebâ-yı pesendîde-âsâr bir şâ'ir-i âteş-zebân-ı belâgat-nisârıdır. (Hamdî)

Bu örneklerde görüldüğü gibi Emirî, tezkiresindeki altı maddede, şâirlerin takdimine onların sanatları hakkında yorum yaparak başlamıştır. Bu durum Emirî'nin o şâirler için düşündüğü ve aklına gelen ilk şeyin sanatları olduğu izlenimine ulaştırmaktadır.

Eserleri

Şu'arâ tezkirelerinde, şâir hakkında verilmesi beklenen bilgilerden biri onun eserleridir. Şâirin kaç eser yazdığı, bu eserlerin konuları, sanatsal yönü gibi birtakım malumat okuyucuya sunulmalıdır. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*'de, şâirlerin eserleri hakkında verilen bilgileri metnin baş, orta ve son kısımlarında görebilmek mümkündür. Aşağıdaki örneklerde giriş cümlelerinde eserlerinden bahsedilen şâirler ele alınmıştır.

Ahmed maddesinde şâir tanıtılırken *Pend-nâme* isimli eserle, Ref'et maddesinde ise *Mevlid-i Şerîf* isimli eserle dikkat çekilmiştir:

On biñ beytten mütecâviz Pend-nâme nâzımı Ahmed-i Mürşidî hazretleridir. (Ahmed)

Tarz-ı cedîd ismiyle mevsûm ve meşhûr olan Mevlid-i Şerîf'iñ nâzımı hoca İbrâhîm Re'fet Efendi'dir. (Ref'et)

Benzer bir şekilde Mürşidî maddesinde tanıtım, eser ismiyle başlamaktadır. Mürşidî'nin meşhur *Pend-nâme*'nin sahibi olduğu söylenerek hakkındaki ilk bilgiler verilmiştir:

Pend-nâme-i meşhûr sâhibi 'Ârif Evhadî fâzılü'l-ma'nâ es-Seyyid Ahmed Hazretleri'nin lakab-ı meşhûrlarıdır. (Mürşidî)

Âmidî için, tezkirelerde isminin bulunmadığı fakat yazdığı manzum bir lügati Emirî'nin gördüğü bilgisi verilmiştir. Böylelikle tezkirelerde adı dahi geçmeyen bir şâir, eseri vasıtasıyla okuyucuya sunulmuştur:

Tezkirelerin hiçbirinde ism ü resmi muharrer değildir. Manzûm bir lûgat kitâbı manzûrumuz olmuştur. (Âmidî)

Hafîd Paşa maddesinde, devletin vezirlerinden olduğu bilgisinin hemen ardından bir divanı olduğu belirtilmiştir:

Vüzerâ-yı 'izâm-ı Devlet-i 'Âliyye'den şeyh-zâde şöhretiyle be-nâm sâhib-dîvân-ı belâgat-'unvân İbrâhîm Paşa merhûmdur. (Hafîd Paşa)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Emirî, beş adet şâiri tanıtırken ilk olarak onların eserlerinden bahsetmiştir. Yazar bu beş maddenin üçünde eserlerin isimlerini zikrederek söze başlamıştır. Bu durum, bu eserlerin halk tarafından bilinen eserler olduğunu ve şâirin ilk olarak bu yolla tanıtılmak istendiğini düşündürmektedir. Emirî, diğer iki maddede ise eserlerin türleri hakkında bilgi vererek dikkat çekmiştir.

Meslek

Tezkire yazarları şâirlerin hayatları hakkında bilgi verirken onların mesleklerine de değinmektedir. Şâirliklerinin yanında geçimlerini hangi yolla, nasıl kazandıkları hakkında verilen bu bilgiler, şâirin eserleri incelenirken dikkate alınmalıdır. Çünkü şâir, yaptığı işler ile ilgili bilgileri, araç-gereçleri ve bu iş vesilesiyle sosyal hayatında muhatap olduğu kitleyi eserlerine yansıtmaktadır. Ali Emirî, tezkiresinde 13 şâiri tanıtırken kurduğu ilk cümle onların meslekleri hakkında olmuştur.

İlk cümlede verilen bu mesleklerden bazıları şunlardır: Muallim, bânî, demirci, telgraf ser-muhabere memuru, müezzin, vâli, tüccar, basmacı, kazasker vb.

Örneğin; Sıdkî ve Hamdî maddesinde, şâirlerin aynı zamanda muallimlik yaptığından bahsedilmiştir:

Şehrimizin Rûm kapısı civârında bir mekteb-i zîbâda mu'allimdir. (Sıdkî)

Mekteb mu'allimliğiyle imrâr-ı vakt ü hâl eder üdebâ-yı memleketten bir zât-ı 'âlî-kadr idi. (Hamdî)

Bânî olarak andığı İskender Paşa için, inşa etmiş veya ettirmiş olduğu yapılar hakkında bilgi verilmiş, böylelikle şâirin kim olduğu daha açık bir şekilde ortaya konmuştur:

Şehrimizde nâm-ı 'âlîsine mensûb câmi'-i şerifiñ ve Dağkapısı civârında Hamamlı kasr-ı dilârâsıyla şimdi harab bulunan germâbeniñ ve daha birçok hayrât ve müberrât ile hâlâ ahfâdı yedinde mevcûd ve İskender Paşa hânesi demekle ma'rûf kâşâne-i cesîmiñ bânî ve sâhibi bulunan gâzî-i meşhûr İskender Paşa'dır. (İskender Paşa)

Aşağıdaki örnekte şâirin mesleği olan müezzinliğinin sebebi olarak, nağmelerinin ruha canlılık katması ve ferahlatıcı olması gösterilmiştir:

Terennümât-ı rûh-efzâ vü negamât-ı ferah-ârâ ile ma'rûf bir zât oldugundan Câmi'-i Kebîr müezzinleri sınıfına mülhak idi. (Figânî)

Konu ile alakalı bazı diğer örnekler şunlardır:

Şehrimiziñ demirci esnâfından bir merd-i nîgû-hisâldir. (Hadîdî)

Diyarbekir telgıraf ser-muhâbere me'mûrudur. (Fethî)

Kürdistan vâliliginde bulunan vüzerâ-yı 'izâmdan Ayaşlı Müftî-zâde Es'ad Muhlisî Paşa merhûmdur. (Es'ad Muhlisî Paşa)

Basmacılık san'atına sâlik idi. (Vâhib)

Doğum-Ölüm

Tezkirelerde karşımıza çıkan bilgilerden biri de doğum/ölüm yeri ve tarihidir. Şâirlerin yaşadıkları yüzyılı ve coğrafyayı, hangi kültürle yetiştiklerini ve kimlerle çağdaş olduklarını görmemizi sağlayan bu bilgiler sayesinde onların sanatlarını ve eserlerini anlamamız kolaylaşmaktadır. Emirî tezkiresinde, altı maddede doğum veya ölüm ile ilgili bilgiler kullanılarak giriş yapılmıştır.

Râmiş ve Muslihiddin Lârî maddelerinin ilk cümleleri şâirlerin nerede doğduklarıyla ilgilidir:

Şehrimizden zuhûr etmiştir. (Râmiş)

Kasaba-yı Lâr'da tevellüd etmişdir. (Muslihiddin Lârî)

Cemilî maddesinde Diyarbakır'da doğduğu ve sonrasında başka yerlere farklı sebeplerle gittiği, Hüseyin maddesinde Diyarbakır'a on sekiz saat mesafede olan Mardin'de doğduğu belirtilmiştir:

Takrîben 870/1466 hudûdunda şehrimizde tevellüd ederek evâ'il-i eyyâmı Akkoyunlu hükûmetine müsâdif olmakla Tebrîz'e ve 900/1495 hudûdunda Herât'a giderek Sultân Hüseyin Baykara'nıñ vezîr-i a'zamı meşhûr 'Alî Şîr Nevâyî hazretleriniñ Çağatay lisânı üzre olan dîvân-ı eş'ârına inşâd-ı nezâ'ir eylemiştir. (Cemilî)

Diyârbekir (Âmid) şehrine on sekiz sâ'at mesâfede vâkı' Mardin'den zuhûr etmiştir. (Hüseyin)

Es'ad Paşa ve Hüsâmî maddelerinde ilk olarak şâirlerin Diyarbakır'da vefat ettikleri bilgisi verilmiştir. Es'ad Paşa'nın vali oluşu ve sonradan

Diyarbakır'a gelip burada vefat edişi, Hüsâmî'nin ise aslen Edirneli olup bir sebeple Diyarbakır'a gelişi ve 1608 senesinde burada vefat edişi dile getirilmiştir:

Memleketimizde vefât eden vülât-ı kirâmdandır. (Es'ad Paşa)

Edirneviyyü'l-asldır. Îrân seferleri münâsebetiyle serdâr-ı ekrem Cığala-zâde Sinân Paşa mâ'iyyetiyle şehrimize gelerek 1016/1608 senesinde vefât eden şu'arâdandır. (Hüsâmî)

Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'i giriş cümleleri bakımından incelemeye aldığımızda, doğum/ölüm kavramlarının sadece altı maddede kendine yer bulabildiğini görmekteyiz.

Öğrenimi

Tezkirelerde şâirler hakkında bulabileceğimiz bilgilerden bir diğeri de onların öğrenim hayatıdır. Şâirin hangi medreselerde kimlerin tedrisinden geçtiği, hangi bilim/ilim dallarında eğitim aldığı, hangi dilleri (Arapça, Farsça) bildiği gibi malumata ulaşabilmek mümkündür.

Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid, içerik olarak birçok tezkireye nazaran oldukça fazla bilgi ihtiva etmektedir. Bu bilgilerden biri, şâirlerin eğitim-öğretim hayatıdır. Şâirler tanıtılırken, onlar hakkında verilen ilk bilgiler incelendiğinde dört maddede ilk cümlenin şâirlerin tahsiliyle ilgili olduğu görülmektedir.

Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i kemâlâta ikdâm ederek 'urefâ-yı 'asrî zümresine dâhil olmuştur. (Hâlid)

Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i 'ilm ü 'irfân eylediginden neşr-i 'ulûm-i 'âliye ile evkât-güzâr olurlardı. (Ferdî)

Tahsîl-i dest-mâye-i kitâbet eyledikden sonra 1230 hudûdunda Mısr-ı Kahire'ye 1250 hudûdunda Dersa'âdet'e 'azîmet ve andan Anadolu'ya rıhletle ba'zı mütesellimîn ve voyvodegân kitâbelerinde ba'de Kastamonu ve Sivas eyâletleri defterdârları mu'tîlerinde istihdam olundukdan sonra Musul vâlîsi meşhûr İnce Bayrakdar-zâde Muhammed Paşa'ya dîvân kâtibi olmuşdur. ('İsmet)

Memleketinde tahsîl-i kemâlât ederek Dersa'âdet'e 'azîmet eylemişdir. (Şerîfî)

Konu ile ilgili örneklerin azlığı, şâirlerin öğrenim hayatlarının genellikle maddenin ilerleyen kısımlarında zikredilmesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki dört örnek Emirî'nin bu konuyu göz ardı etmediği ve giriş cümlelerinde kullandığını göstermektedir.

Millet

Tezkirelerde farklı bir milletten gelen şâirlerin milletleri hakkında bilgiler bulabilmek mümkündür. Daha önce belirtildiği gibi *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, Diyarbakır'da doğmuş veya bir şekilde Diyarbakır ile bağlantısı bulunan şâirleri ele alan bir tezkiredir. Diyarbakır farklı milletlerden, farklı

mezheplerden birçok insanın yaşadığı bir şehirdir ve bu şehirdeki şâirlerin bazıları da farklı milletlere mensuptur. Emirî, Mesîhî ve Şîrîn mahlaslı şâirlerin Ermenî olduklarını hemen ilk cümlede belirtmiştir:

Şehrimizin Ermenî tâ'ifesindendir. (Mesîhî)

Diyarbekir'in Ermenî milletindendir. Sadâsı latîf idi. (Şîrîn)

Şâir Oluşları

İncelenen tezkire, bir şâirler tezkiresi olduğu için içerisinde yer alan şahısların tamamı şâirdir. Bu sebeple Emirî, birçok şâirin tanıtımına başlarken ilk olarak onların bu vasfını dile getirmiştir. Bazıları için şehrin eski şâirlerinden olduğu, bazıları için memleketin belagatli şâirlerinden olduğu giriş cümlesinde vurgulanmıştır:

Şehrimizin şu'arâsından olup 'Acem-zâde şöhretiyle ma'rûf idi. (Şuhûdî)

Şehrimizin efâzıl-ı şu'arâsındandır. (Fehmî)

Memleketin şu'arâ-yı belâgat-ârâsındandır. Şu'arâ-yı eslâfı tetebbu' etmişdir. (Nusretî)

Şehrimiziñ şu'arâ-yı kadîmesindendir. (Halîlî)

Şu'arâmızın a'zâm u efâzıl-ı kudemâsındandır. (Nesîmî)

Dâhil Oldukları Grup

Tezkirelerde isimleri yer alan şâirler, sadece şu'arâya değil, aynı zamanda farklı gruplara dâhildirler. Emirî, bazı şâirler hakkında bilgi verirken ilk olarak onların hangi gruba dâhil olduğunu belirtmiştir. Şehrin ahalisi, nüktedanı gibi tanımlamaların yanında, şehrin fuzalâ, ulemâ, urefâ, üdebâ, eşraf gibi gruplarından olduğuna dair açıklamalar yapmıştır:

Şehrimiz ahâlîsinden ve dervîşân-ı saffet-menişândan bir kalender-i hoş-etvâr idi. (Bey'âtî)

Memleketimiz nüktedânları ve zürefâ-yı şu'arâdandır. (Fâruk)

Diyarbekir 'ulemâ vü 'urefâsındandır. Zamânında Hezîmî-zâdelikle ma'rûf idi. (Muhammed Efendi)

Şehrimiz üdebâsındandır. (Sîret)

Eşrâf-ı memleketden 'asrının şu'arâ ve vaktinin zurafâsından idi. (Güzârî)

Memleketimiz fuzalâsından ve şu'ârâsından bir zât idi. (Selâmî)

Üdebâ ve şu'arâdan bir zât-ı 'âlî-kadr idi. (Şeref)

Ezkiyâ vü üdebâdan bir zât idi. (Kâmî)

Bazı şâirler için memleketin köklü ailelerinden geldiği bilgisi sunulmuştur:

Şehrimiz hânedânındandır. Evâ'il-i hâlinde mebâbî-i 'ulûma sarf-ı evkât eylemiş idi. ('İlmî)

Şehrimiz hânedânından ve fuzalâsından idi. (Muhammed Efendi)

Şehrimizin hânedânından Hasan Çelebi'dir. (Nihânî)

Silsile-i eşrâf-ı hânedân ve sâhibü'l-hayr ve'l-hasenât olan 'ulemâ-yı be-nâm-ı zevi'l-ihtirâmdan Hâcı Muhammed Râgıb Beyefendi merhûmdur. (Râgıb)

Şehrimiz zâdegânından, şeyh-zâdelerdendir. Nâm-ı vâlâları Ebû Bekir'dir. (Bekrî)

Râ'if isimli şâir, "memleketin ileri gelenleri" şeklinde genel bir sınıflandırmayla tanıtılmıştır:

Mütehayyızân-ı memleketten Feyzu'llâh Râ'if Efendi hazretleridir. (Râ'if)

Bir diğer grup olarak şeyhleri görmekteyiz. Emin ve Resmî mahlaslı şâirlerin Nakş-bendî şeylerinden olduğu dile getirilmiş, Gülşenî için de tarikatin piri tanımı kullanılmıştır:

Meşâyıh-ı 'izâm-ı Nakş-bendî'den "Şeyh Emîn Tokâdî" 'unvânıyla meşhûr-ı cihân olan zât-ı 'âlî-kadrdir. (Emin)

Gürûh-ı meşâyih-i kirâm arasında Açıkbaş şöhretiyle be-nâm olan Şeyh Halîl-i Nakş-bendî Mahmûd Resmî Efendi hazretleridir. (Resmî)

Pîr-i tarîkat Hazret-i İbrâhîm Gülşenî'dir. (Gülşenî)

Tezkirede yer alan şâirlerin, şâirlik vasıflarının yanında farklı farklı vasıflara sahip olduklarını bilen ve bunu hemen ilk cümleyle gösteren Emirî, şâirlerin şâirlik dışındaki diğer özelliklerine de dikkat çekmek istemiştir. Eser içerisinde konuyla alakalı oldukça fazla örnek olması bu isteği kanıtlamaktadır.

Şahsî Özellikler

Tezkirelerde, şâirlerin hayatları hakkında bilgi verilirken onların kişisel birtakım özelliklerine (fiziksel özellikleri, fıtratı, mizacı, huyları vs.) yer verildiği görülmektedir. İncelenen tezkirede Gayret ve Şûhî ilk olarak tabiatleriyle tanıtılırken Nigâhî ümmî oluşuyla ve Yüsrî cömertlik ve olgunluğuyla ön plana çıkartılmıştır:

Tabî'atı letâife meyyâl hazır-cevâb bir zât idi. (Gayret)

Memleketimizin ümmî şu'arâsındandır. (Nigâhî)

Şehrimizin tab'ı latîf ve eş'ârı zarîf olan şu'arâsındandır. (Şûhî)

Fazl u kemâl ile mevsûf bir zât idi. (Yüsrî)

Diğer

Yukarıdaki sınıflandırmaya dâhil edilemeyen fakat bir kategori oluşturmak için de yeterli örnek görülemeyen birkaç eklemenin bu başlık altında yapılması uygun bulunmuştur.

İki maddede (Hâmî ve Refî) giriş cümlesinde diğer tezkirelere gönderme yapılmaktadır. Hâmî'nin diğer terceme-i ahvâl kitaplarında isminin olmayışı eleştirilirken Refî'de *Ârif Hikmet Tezkiresi*'nden doğrudan alıntı yapılmıştır. Bu şekilde Emirî, hem bilgi bulunmayan bir şâir hakkında bilgi sunduğunu dile getirmiş hem de diğer tezkirelerde var olan bilgilerden faydalanmıştır:

Şu'arâ-yı 'Osmâniyye içinde bir mevki'-i bülend-iştihâr ihrâz eden Hâmî, hayfâ ki zamân-ı hayâtında terceme-i ahvâl nâmına meydâna konulan eserleriñ hiçbirinde dâhil değildir. (Hâmî)

İsm-i sâmîleri Muhammed'dir. Şeyhülislâm 'Ârif Hikmet Beyefendi tezkiresinde buyururlar ki: "es-Seyyid Muhammed Refî' Diyârbekrî'dir. Meşhûr sâhib-i dîvân Seyyid Lebîb-i Âmidî'niñ oğlunuñ oğludur. Âmid'de 1169/1756 senesi Şa'bân-ı şerîfiniñ dördüncü çehârşembe günü 'âleme vaz'-ı kadîm etmiştir. (Refî')

Sünnî mahlaslı şâir hakkında verilen ilk bilgi Semendereli olduğudur. Bu bilginin hemen ardından Diyarbakır'a geldiği ve tüm ömrünü Diyarbakır'da geçirdiği dile getirilmiştir:

'Aslı Semenderelidir. Diyarbekir'e hicret ederek tamâmî-yi müddet-i hayâtında Şehr-i Âmid'de sâkin olmuşdur. (Sünnî)

Sonuç

Ali Emirî'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid* adlı tezkiresi ile diğer tezkireler arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. İlk ve en önemli fark olarak Emirî'nin sadece bir bölgedeki şâirleri tezkiresine alması gösterilebilir. Bahsedilen bölge Diyarbakır'dır. Emirî, Diyarbakırlı veya yolu bir şekilde Diyarbakır'a düşmüş şâirlere tezkiresinde yer vermiş ve her bir şâir için memleket ile nasıl bağlantılarının olduğunu belirtmiştir. Diğer fark olarak, tezkirede yer alan şâirler hakkında verilen bilgilerin ya kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak ya da belli ve güvenilir kaynaklar vasıtasıyla ulaşılması gösterilebilir.

Şu'arâ tezkirelerinde, tezkire yazarları şâirler hakkında birçok konuda bilgi vermektedir. Şâirin ismi, mahlası, memleketi, akrabalık ilişkileri, öğrenim hayatı, mesleği, doğumu, ölümü, hakkındaki anekdotlar, şahsî özellikleri, eserleri, sanatı gibi mevzuların bazen hepsi bazen de birkaçı tezkirelerde yer almaktadır.

Bu çalışmada, tezkiredeki madde başı şâirler tanıtılırken giriş cümlesi olarak hangi konuların/bilgilerin ele alındığı incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen konuların hangilerinin ilk cümlede yer aldığı tespit edilmiştir.

Buna göre 194 şâir arasında seksen altı tanesinin giriş cümlesinde şâirin ismi yer almaktadır. Tezkire yazarı, şâiri tanıtmak için öncelikle ismini

vermeyi uygun bulmuştur. Böylelikle mahlası ile madde başı olmuş şâirlerin gerçek isimleri okuyucuya bildirilmiştir. Bu isim cümleciklerinin hemen ardından birçok farklı konu ele alınmış ve şâirin tanıtımı genişletilmiştir. Şâirin isminin verilmesinin ardından onun akrabalık ilişkilerine (kimin oğlu/kızı veya torunu olduğuna dair bilgiler), ünvanına, doğum ve ölümüyle ilgili tarih-yer bilgilerine, eğitimine, mesleğine, yaşamları hakkında bilgilere, şahsî özelliklerine ve hangi gruba dâhil olduklarına dair bilgiler eklenmiş ve giriş cümlesiyle şâir bu bilgiler eşliğinde tanıtılmaya başlanmıştır.

Giriş cümleleri bağlamında incelenen tezkirede diğer öne çıkan bilgi, akrabalık ilişkileridir. Bu cümlelerde şâirin kimin oğlu/kızı, torunu olduğu veya hangi sülaleden geldiği belirtilmiştir. Bu bilgilerin ilk cümlede yer almasının asıl sebebi olarak şâirin babasının veya dedesinin veya mensup olduğu sülalenin Diyarbakır'da iyi tanınan ve sevilen insanlar olmasıdır. Emirî, şâirleri bu şekilde bir cümleyle tanıtmaya başlayarak söz konusu şâirin kimlerden olduğunu belirtmiş ve okuyucu için köklü ve sevilen bir aileden geldiği duygusunu oluşturmuştur.

Tezkirede öne çıkan konulardan biri de şâirin dâhil olduğu grubun belirtilmesidir. Emirî yirmi yedi maddede, şâiri takdim ederken onun hangi grup içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Dervişân, zürefâ, üdebâ, eşrâf, ezkiyâ gibi sınıflandırmalar yaparak adı geçen şâirin şehirde nasıl bilindiğini öne çıkarmıştır.

Bunların yanı sıra Emirî'nin, farklı konularla ilgili bilgiler vererek maddeye giriş yaptığı da gözlemlenmiştir. Şâirin sanatı, eserleri, mesleği, doğum veya ölümü, öğrenimi, milleti, şâir oluşları ve şahsî özellikleri giriş cümlelerinde yer alan diğer konulardandır. Bu diğer konular arasında, şâirlerin dâhil oldukları gruplar, örneklerinin bol olması dolayısıyla dikkat çekmiştir.

Bu kadar çeşitli konunun ilk cümlede karşımıza çıkışı, Emirî'nin belli kurallara bağlı kalarak eserini yazmadığı, her şâire ve onun özelliklerine göre konuları bir önem sırasına koyduğu düşüncesine ulaştırmıştır. Aynı zamanda daha ilk cümleden farklı farklı konuların ele alınışı, tezkiredeki bilgi çeşitliliğini ve Emirî'nin bu bilgileri sunmaktaki isteğini gözler önüne sermektedir. Neredeyse her şâir için farklı farklı konuların öne çıkması ise Ali Emirî'nin eserini yazarken şâirlerin kişisel farklılıklarına ve şahsî özelliklerine dikkat ettiğini ve şâir hakkında en kesin ve tanıtıcı bilgiyi vermek istediğini göstermektedir.

Kaynakça

Ali Emîrî Efendi. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Haz. İdris Kadıoğlu. E-Kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208593/ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amid.html (Erişim tarihi: 01.07.2024)

İsen, Mustafa vd. *Şâir Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Kılıç, Filiz. "Edebiyat Tarihimizin Vazgeçilmez Kaynakları: Şair Tezkireleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 5/10 (2007), 543-564.

Mustafa Safâyî Efendi. *Tezkire-i Safâyî*. Haz. Pervin Çapan. Ankara: AKM Yayınları, 2005.

Öztürk Doğan, Aslıhan. "Ali Emirî'nin Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid'inde Meslektaşlarına Yönelik Tenkitleri ve Bilgi Tashihleri". *TULLIS*, 7/3 (2022), 437-454.

Tolasa, Harun. *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Türkçe Sözlük. Haz. Şükrü Halûk Akalın ve başk. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Yılmaztürk, Hasan. *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid'in Tenkitli Metni*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan COŞGUN

Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Çorum/TÜRKİYE
g_coşgun03@hotmail.com
ORCID

ORTAK MAHLAS SORUNUNA ÇARPICI BİR ÖRNEK: EŞREFZÂDE ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN (NECÎB) ŞİİRLERİNİN ALİ EMÎRÎ TARAFINDAN SULTAN III. AHMED'E (NECÎB) MAL EDİLMESİ

A STRIKING EXAMPLE OF THE PROBLEM OF COMMON PSEUDONYMS: ATTRIBUTION OF EŞREFZÂDE ABDÜLKÂDIR EFENDI'S (NECÎB) POEMS TO SULTAN AHMED III (NECÎB) BY ALİ EMÎRÎ

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 12.06.2024
Kabul Tarihi: 31.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 12.06.2024
Accepted Date: 31.07.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Coşgun, Gökhan. "Ortak Mahlas Sorununa Çarpıcı Bir Örnek: Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin (Necîb) Şiirlerinin Ali Emîrî Tarafından Sultan III. Ahmed'e (Necîb) Mal Edilmesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 230-264.

Coşgun, Gökhan. "A Striking Example of the Problem of Common Pseudonyms: Attribution of Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi's (Necîb) Poems to Sultan Ahmed III (Necîb) By Ali Emîrî". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 230-264.

10.28981/hikmet.1500257

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan COŞGUN

ORTAK MAHLAS SORUNUNA ÇARPICI BİR ÖRNEK: EŞREFZÂDE ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN (NECÎB) ŞİİRLERİNİN ALİ EMÎRÎ TARAFINDAN SULTAN III. AHMED'E (NECÎB) MAL EDİLMESİ*

A STRIKING EXAMPLE OF THE PROBLEM OF COMMON PSEUDONYMS: ATTRIBUTION OF EŞREFZÂDE ABDÜLKÂDIR EFENDI'S (NECÎB) POEMS TO SULTAN AHMED III (NECÎB) BY ALİ EMÎRÎ

ÖZ

Edebî bir muhitte şairin kimliğini gösteren ve bir şairin diğer şairlerden tefrik edilmesini sağlayan mahlasın, Türk edebiyatındaki uzun serüveninde pek çok aşamalardan geçtiği, farklı kullanım alanları oluştuğu görülmektedir. Bir şairi diğerinden ayıran mahlasın birden fazla şair tarafından kullanılması ve bunların sayılarının zamanla artmasıyla şairlerin hayatının, eserlerinin ve en önemlisi de şiirlerinin birbirine karışmasına neden olmuştur. Bu çalışmaya konu olan Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi ve Sultan III. Ahmed'in eserleri de bu karışıklıktan nasibini almış, ortak mahlas kullanmaları nedeniyle Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirler Sultan III. Ahmed'e atfedilmiştir. İki şairin de "Necîb" ortak mahlasını kullanmasından kaynaklı karışıklığın müsebbibinin önemli bir hâfız-ı kütüp olan, ömrünü değerli kitapların toplanmasına ve korunmasına vakfeden mudakkik bir âlimin yani Ali Emîrî Efendi'nin kalemiyle gerçekleşmiş olması ayrıca dikkate değerdir. Çalışmada Ali Emîrî'nin sebep olduğu düşünülen karışıklık nedeniyle Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'ye ait en az 39 manzumenin Sultan III. Ahmed'e atfedilmesi meselesi etraflıca ele alınacak, Ali Emîrî'yi bu karışıklığa sevk eden âmiller irdelenecektir. Söz konusu ortak şiirlerin neden Sultan III. Ahmed'e ait olamayacağı, delilleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylece hem edebiyat tarihimizdeki bir yanlışlık düzeltilecek hem de Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin edebî hakkı teslim edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, Ortak Mahlas, Necîb, Sultan III. Ahmed, Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, Ali Emîrî.*

ABSTRACT

It is seen that the pseudonym, which shows the identity of a poet in a literary circle and enables a poet to be distinguished from other poets, has gone through many stages in its long adventure in Turkish literature and has different areas of use. The pseudonyms used to distinguish poets from each other did not always fulfill this function, and due to the fact that many poets used common pseudonyms over the centuries, some poets' lives, works and, most importantly, poems were confused with each other. The works of Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi and Sultan Ahmed III, the subject of our study, were also subjected to this confusion, and poems belonging to Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi were attributed to Sultan Ahmed III due to their common pseudonym. It is also noteworthy that the cause of the confusion, due to both poets' use of the common pseudonym "Necîb", was the pen of Ali Emîrî Efendi, an important Hâfız-ı kütüp, a scholar who devoted his life to the collection and preservation of valuable books. In this study, the issue of attributing at least 39 poems by Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi to Sultan Ahmed III due to the confusion caused by Ali Emîrî will be discussed in detail, and the factors that led Ali Emîrî to this confusion will be analyzed. The issue of why the common poems in question cannot belong to Sultan Ahmed III will be tried to be revealed with evidence. In this way, both a mistake in our literary history will be corrected and Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi's literary right will be delivered to him.

Keywords: *Classical Turkish Literature, Common Pseudonym, Necîb, Sultan Ahmed III, Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, Ali Emîrî.*

* Bu makale Prof. Dr. Zülfikar Güngör'ün danışmanlığında Gökhan Coşgun tarafından hazırlanan "*Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir b. İzzeddîn ve İlâhiyât Dîvânı*" adlı doktora tezinden faydalanılarak üretilmiştir.

Giriş

Bir şairin kimliğinin belirlenmesinde en önemli hususlardan biri hiç şüphesiz şairin şiirlerinde kullandığı takma adı olan mahlasıdır. Klasik Türk edebiyatı şairleri, mahlas kullanımı ve seçimi konusunda özellikle Fars şairlerinin etkisi altında kalmışlardır. Klasik Türk edebiyatının kurucularından sayılan divan şairi Şeyhî (ö. 832/1429'dan sonra) ile başlayan mahlas kullanma geleneği (Yıldırım, 2006, 12), bazı farklılıklara uğrasa da modern edebiyat dönemine dek hem divan şairleri hem halk şairleri hem de tekke-tasavvuf edebiyatı şairleri tarafından kullanılagelmiştir. Bu süreçte bazı şairler mesleklerinin, bazı şairler bağlı bulundukları tarikat ve meşrebin bazıları da kendi isimlerinin ya da kişisel ve fiziksel niteliklerinin bir yansıması olarak mahlas kullanmışlardır. Klasik Türk edebiyatının Osmanlı coğrafyasında süren altı asırlık uzun seyri boyunca binlerce şairin bu edebî geleneğe dâhil olduğu düşünüldüğünde aynı mahlası kullandıkları için "mahlastaş şairler" olarak adlandırılan birçok şairle karşılaşmak kaçınılmazdır. Bu konuyla ilgili yaptığı bir çalışmasında Mustafa İsen, altı asırlık klasik edebiyatımız sürecinde birçok divan şairinin ortak mahlas seçtiğini belirterek bunlardan en çok benimsenenin 41 şairin kullanımıyla Feyzî, 24 şairin kullanımıyla Abdî, 23'er şairin kullanımıyla Ârif ve Şeyhî ile 20 şairin kullanımıyla Âlî mahlasları olduğunu tespit etmiştir (İsen, 2010, 208-217). Ortak mahlas hususunda; Taşlıcalı Yahya (ö. h.990/m.1582) ve Şeyhülislam Yahya (ö. h.1053/m.1644) gibi şairlerin isimlerini kendilerine mahlas olarak seçmelerinden dolayı aynı mahlası kullanmış olmaları;[1] aynı meslek erbabının mesleğine nispeten ortak mahlas kullanmaları[2] ve bazı şairlerin de kendilerinden önce yaşamış büyük şairlere benzeme çabalarının bir sonucu olarak onların mahlaslarını kullanmaları[3] gibi pek çok amilden söz edilebilir.[4]

Edebiyat tarihimizde, şairlerin aynı mahlasları seçip kullanmalarından kaynaklanan en önemli sorun, onların kimliklerinin net bir şekilde tespit edilememesi ve hayatlarına dair karışıklıkların ortaya çıkmasıdır. Bu sorunun farkında olan tezkire yazarları kendi eserlerinde bu durumdan yakınmış ve kendilerine göre çözüm yolu üretmişlerdir. Bu bağlamda Latîfî, aynı mahlasta olan şairlerin, bazen memleketlerini bazen de mesleklerini zikrederek farklı

[1] Bu konuda "Abd" ile başlayan isme sahip şairlerin "Abdî" mahlasını kullanması; Zihnî-19, Mehmed-18, Hamdî-17, gibi mahlasların çokluğu mahlas-isim ilişkisini açıklamaktadır (İsen, 2010, 217).

[2] Mesleğine nispeten ortak mahlas kullanan şairlerden bazıları şöyledir: Hâfız-15, Kâtibî-5, İlmî-10, Kandî-2 (İsen, 2010, 217).

[3] Kendinden önce yaşamış ve ün sahibi olmuş saz şairlerinin geleneğini devam ettirmek isteyen muakkibi şairler ünlü şairin mahlasını kullanmış ve kendi şiirleri zamanla ünlü şairin şiirleri ile karıştırılmıştır (Koz, 1987, 175).
Daha çok Halk edebiyatı şairlerinde görülen bu husus, az da olsa divan edebiyatı şairleri tarafından da tercih edilmiştir. Az sayıda şairin tercih etmesinin en önemli sebebi divan şairleri arasında ünlü şairin mahlasının kullanılmasının hoş karşılanmamasıdır (İsen, 2010, 217).

[4] Divan şairlerinin tezkireler ışığında mahlas seçimi ile ilgili bilgi için bk. Tolasa, 2002, 229-238.

kişiler olduğunu belirtmiştir. Latîfî, tezkiresinde, "Ulvî" mahlaslı iki şair için birine "Ulvî" diğerine "Ulvî Müderris" (İsen, 1999, 450-452); "Zârî" mahlaslı üç şair için birine "Zârî Sûzenî", birine "Zârî Tokatî" diğerine "Zârî Üskübî" demek suretiyle şairleri tefrik etmeye çalışmıştır (İsen, 1999, 477-486).

Tezkire yazarları, aynı mahlası kullanan şairleri her ne kadar ayırmaya çalışmış olsalar da bazı şairlerin şiirlerinin ve hayatlarının karışmasını önleyememişlerdir. Mustafa Safâyî Efendi, 1720'de tamamladığı *Tezkire-i Safâyî*'de Râsih mahlasını kullanan Sofyalı Yusuf adında bir şairden bahsettikten sonra Balıkesirli Ahmed Râsih'e[5] ait olduğu düşünülen "üstüne" redifli gazelden örnekler vermiştir (Üzer Altuner, 1989, 270-273). Mahlastaş şairlerle ilgili günümüzde yapılan akademik çalışmalarda da bu karışıklıkların olduğu görülmektedir.[6]

Çalışmamıza konu olan Abdülkâdir Efendi de bu karışıklıktan nasibini alan şairlerden biridir. Abdülkâdir Efendi'ye dair yapılan karışıklıkları ele almadan önce onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Abdülkâdir Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. h.874/m.1470[?]) yedinci kuşaktan torunu olan Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, hicrî 1115/m.1703 yılında Bursa'nın, döneminde önemli ve etkili dergâhlarından olan İncirli Dergâhı'nda dünyaya gelmiştir (Vassaf, 2015, 1/110). Dedesi Eşrefî ekolün temsilcilerinden Muhammed Eşref-i Sânî, babası ise İncirli Dergâhı'nda uzun yıllar meşihat makamında bulunan, Bursa'nın önemli kütüphanelerinden Eşrefzâde İncirli Dergâhı Kütüphanesi'ni kuran, *Enîsü'l-Cenân*[7] adıyla sekiz ciltlik Arapça Kur'ân tefsirini kaleme alan-dönemin önemli âlimlerinden Eşrefzâde Ahmed İzzeddîn Efendi'dir. (ö. h.1153/m.1740) İlk öğrenimini babası İzzeddîn Efendi'den tamamlayan Abdülkâdir Efendi, dönemin önemli hocalarından zâhirî ve bâtını ilimleri tahsil etmiş, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir (Güzel, 2021, 387-388). Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetinin oluşmasında büyük bir rol oynayan babası İzzedîn Efendi, oğlu Abdülkâdir Efendi'nin hem ilmî hem de tasavvufi şahsiyetinin şekillenmesinde önemli paya sahiptir. Nitekim h.1137/m.1725 yılında babası ile hacca giden Abdülkâdir Efendi, hac dönüşü (18-22 yaşlarında) tasavvuf yoluna girmiş, babasına intisap ederek kısa sürede seyr ü sülûkunu tamamlayıp babasının önemli halifeleri arasında yerini almıştır (Yıldırım, 2022, 250-251). Babası ile birçok ilim meclisinde bulunan Abdülkâdir Efendi, vefatından üç ya da dört yıl önce (h.1150/m.1737 yılı civarı) bizzat babası tarafından İncirli Dergâhı'na postnişin olarak tayin

[5] Balıkesirli Ahmed Râsih ve eserleri hakkında bilgi için bk.Yazar, 2020, 637-673.
[6] Ortak mahlas kullanılmasından kaynaklı karışıklıkların giderilmesine yönelik yapılan bazı çalışmalar için bk. Kufacı, 2019, 551-581; Erdoğan, 2009, 55-82; Tanyıldız, 2019, 147-175; İçli, 2023, 296-322.
[7] İzzeddîn Efendi tarafından kaleme alınan bu tefsir üzerine bir doktora tezi yapılmıştır. Bkz. Çalık 2009.

edilmiş, İzzeddîn Efendi'nin vefat ettiği h.1153/m.1740 tarihine kadar bu dergâhta vekâleten meşihat makamında bulunmuştur (Tennûrîzâde, Şer'iyye 1129, vr. 12a). İzzeddîn Efendi'nin vefatı üzerine şeyhlik postuna asaleten oturan Abdülkâdir Efendi, birer gün Ulucami, Kaygan Camii, Emir Sultan Camii'nde ve bir gün de İncirli Dergâhı'nda olmak üzere haftanın dört günü babasının yarım kalan Kur'ân tefsiri derslerini devam ettirmiştir. Meşihatta bulunduğu yarım asır boyunca bu dersleri hiç bırakmamış, Kur'ân-ı Kerîm'i en az üç kez tefsir dersleriyle hatmetmiştir (Coşgun, 2024, 497-498). Yaşadığı dönemde saygın bir konumu bulunan ve Bursa'nın eşrafı arasında sayılan Abdülkâdir Efendi, hayatının son dönemlerinde Bursa vilayet ayanları arasında yerini almış, Bursa için önemli olan bazı konularda görüşüne başvurulan biri olmuştur.

Abdülkâdir Efendi'nin Muhammed Safiyyüddîn, Muhammed Necmüddîn, Şemseddîn ve Şerîfe Mediha Hatun olmak üzre dört çocuğu bulunmaktadır. Ömrünü Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve anlatılmasına adayan Abdülkâdir Efendi, hicrî 1200/m.1786 yılında hastalanmış bu nedenle büyük oğlu Muhammed Safiyyüddîn'i yerine vekaleten şeyh olarak tayin etmiştir (Coşgun, 2024, 38-46). Abdülkâdir Efendi bu hastalığından kurtulamamış ve hicrî 21 Rebîulâhir 1202/m. 30 Ocak 1788 tarihinde Çarşamba günü vefat etmiş, Bursa İncirli Dergâhı haziresine defnedilmiştir (Yıldırım, 2022, 255).

Vefatından sonra dergâh postnişinliğine önce büyük oğlu Safiyyüddîn Efendi asaleten tayin edilmiş, Safiyyüddîn Efendi'nin hicrî 1205/m.1791 yılında hac farizası için gittiği Mekke'de hayatını kaybetmesi üzerine dergâh idaresi küçük kardeşi Muhammed Necmüddîn Efendi'ye tevdi edilmiştir. Necmüddîn Efendi, vefat yılı olan hicrî 1217/m.1802'ye kadar dergâh meşihatinde kalmıştır.[8]

1.2. Eserleri

Tarikat adap ve erkânına göre faaliyetlerin icra edilmesinin yanı sıra ilimle de iştigal edilen bir dergâhta dünyaya gelen Abdülkâdir Efendi, küçük yaşlarından itibaren başta babası İzzeddîn Efendi'nin sohbet meclisi olmak üzere birçok ilim meclisinde bulunmuş; dönemin önemli âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Tahsil ettiği bu ilmi ve ailesinden tevarüs ettiği tasavvufi irfanı, hem dergâhının müntesipleriyle paylaşmış hem de Bursa'nın önemli camilerinde halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuş, tefsir dersleri tertip etmiştir. Ömrünü Kur'ân'ın anlaşılmasına adayan Abdülkâdir Efendi'nin yarım asır süren bu tefsir dersleri, *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* ve *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* adında iki tefsir kitabıyla neticelenmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin edebî yönünü gösteren eserleri ise; *İlâhiyât Dîvânı*, *Mevlid* ve *Münşeât*'ıdır.

[8] Eşrefzâde Abdülkâdir Efedi'nin hayatı, ailesi ve tasavvufî/ilmî/edebî görüşleri hakında geniş bilgi için bkz. Coşgun 2024, 21-110.

1.2.1. Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân

Abdülkâdir Efendi'nin ilmî seviyesini en iyi gösteren eser hiç şüphesiz üç cilt olarak kaleme alınan tefsiridir. Babasının yarım kalan tefsir dersini bitirdikten sonra kendisi, üç gün farklı camilerde ve bir gün de kendi dergâhında olmak üzere haftada dört gün tefsir dersi yapmaya başlamıştır. Vefatına kadar devam eden bu derslerin yazıya aktarılmasıyla *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri meydana gelmiştir. Kendisi, eserinin adını tefsirin birinci cildinin girişinde *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* koyduğunu belirtmektedir (Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, Genel 994, vr. 1b). Arapça olarak kaleme alınan ve üç ciltten oluşan tefsirinin birinci cildi Fatiha Sûresi'nden başlayarak Mâide Sûresi'nin sonuna kadardır. En'âm Sûresi'den başlayan ikinci cilt Fâtır Sûresi'nin sonuna kadarki ayetleri kapsamaktadır ve en hacimli cildi oluşturmaktadır. Üçüncü cilt ise Yâsîn Sûresi'nden itibaren Kur'ân-ı Kerîm'in sonuna kadarki ayetleri ihtiva etmektedir. Eserin müellif hattı ile nüshaları Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 994-996 numaralarda kayıtlıdır.

1.2.2. Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân

Abdülkâdir Efendi'nin *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ın yazılmasıyla neticelenen birinci tefsir dersleri h.1182/1768 yılında tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra ikinci kez tefsir dersleri başlatan Abdülkâdir Efendi, ikinci tefsir dersini vefatına yakın hitama erdirmiş ve bu derslerden oluşan Arapça ikinci bir tefsir daha kaleme almıştır. İki ciltten müteşekkil tefsir kitabına *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* ismini vermiştir. Bu eser de *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirinin benzeri özellikleri taşımaktadır. Eser iki cilt halinde Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 997-998 numaralarda bulunmaktadır.

Abdülkâdir Efendi'nin ilmî yönünü gösteren bu kıymetli iki eser hakkında şimdiye kadar yapılmış herhangi akademik bir çalışma bulunmamaktadır. İleride bu konuyla ilgili yapılacak kapsamlı çalışmalarla Abdülkâdir Efendi'nin hem müfessirlik yönü ortaya çıkarılmış hem de eserlerindeki karışıklıklar tamamen giderilmiş olacaktır.

1.2.3. Mevlidi'n-Nebî

Mevlid gecesi başta olmak üzere mübarek gün ve gecelerde okunmak üzere Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât* adlı mevlidinden etkilenilerek kaleme alınmıştır. Klasik mevlid metinlerinde bulunan mirac, risalet, rihlet gibi bölümlerin[9] bulunmadığı bu eserde, tevhid (1-14. beyitler) ve Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan viladet bölümü (15-242. beyitler) bulunmaktadır. Kaynaklarda eserin mevlid gecelerinde birçok kişinin katılımıyla okunduğu zikredilmektedir (Yıldırım, 2022, 253; Mehmed

[9] Günümüze kadar yazılmış mevlid metinlerinde genel olarak ele alınan konular şunlardır: Tevhitten sonra Hz. Peygamber'in doğumu "vilâdet", peygamberliğin gelişi "risâlet", Allah'ın huzuruna yükselişi "Mi'râc" ve dünyadan ukbaya geçişi "rihlet" (Yıldız, 2017, 188).

Şemseddîn 1332, 63). Eser, Mustafa Kara tarafından bir sempozyum aracılığıyla kendi özel kütüphanesinde bulunan tek nüsha üzerinden ilim âlemine tanıtılmıştır (Kara, 2005, 269-297).

1.2.4. Münşeât

Abdülkâdir Efendi'nin eserlerinden bahseden kaynaklarda *Münşeât*'a dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Onun münşeât sahibi olduğu, Bursa dergâh kütüphanelerinin listesinin bulunduğu defterlerde kayıtlıdır. Halihazırda Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan ve biri Mehmed Şemseddîn Ulusoy (Genel 5294) tarafından kaleme alınmış üç defterde Abdülkâdir Efendi'nin münşeâtının olduğu bildirilmiştir. Hatta Genel 5291 ve 5294 numaralı defter listesinde iki münşeatının olduğu yazılıdır. Yeterli başka deliller olmaksızın sadece bu defter kayıtlarından yola çıkılarak Abdülkâdir Efendi'nin bir münşeatının olduğuna hüküm vermek konusunda ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Diğer yandan aynı defterlerde yer alan Abdülkâdir Efendi'nin eserleri hakkındaki bilgilerin tamamının doğru olması, aksi ispatlanana kadar bu kayıtların dikkate alınması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır.

Bu vesile ile yaptığımız kütüphane taramalarında İncirli Dergâhı kütüphanesine kayıtlı iki münşeât nüshası tespit edilmiştir. Birincisi Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvânı*'nın kayıtlı olduğu Genel 1248, 1249 numaralarından hemen sonra gelen, Genel 1250/2'de kayıtlı nüshadır. Nüshada iki kez Abdülkâdir Efendi'nin adı zikredilmektedir.

İkinci nüsha ise Genel 1243 numarada kayıtlı bir mecmuadır. Bu mecmuanın başında (vr. 1a) Abdülkâdir Efendi'ye ait temellük kaydı bulunmaktadır. Temellük kaydının altında Eşrefiye Dergâhı vakıf mührü vardır. Mecmuanın bizim için önemli bir hususiyeti de Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında olmayan üç şiirini barındırıyor olmasıdır. Mecmualarda resmi yazı örneklerinin bulunması Abdülkâdir Efendi'nin resmî yazı örneklerine de ilgi duyduğunu göstermektedir.

1.2.5. İlâhiyât Dîvânı

İlâhiyât Dîvânı, Abdülkâdir Efendi'nin edebî yönünün ortaya koyduğu en önemli eseridir. Tasavvufî şiir geleneğinin güzel örneklerini barındıran, tasannu için değil Allah sevgisiyle, gönle doğan ilahi tecellilerin bir yansıması olarak terennüm edilen ilahilerden oluşan *Dîvân*'ın ne zaman yazıldığı ve tamamlandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Eserdeki şiirlerin hurûf-ı hecâ gözetilmeksizin dizilmiş olması gibi mürettep divanların ilk şartını taşımaması nedeniyle eser bir divandan çok mecmua özelliği taşımaktadır. *Dîvân*'da toplam 373 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerden 248'i gazel, 2'si kaside, 23'ü kıt'a, 99'u ise musammat nazım şekliyle yazılmıştır. Tamamı aruz ölçüsü

ile yazılan şiirlerin 74'ü nutuk; 69'u naat; 28'i münâcat; 6'sı tevhid; 5'i methiye; 2'si ise silsilenâme türünün özelliklerini taşımaktadır.[10]

Araştırmalarımız neticesinde *Dîvân*'ın kütüphanelerde iki nüshası tespit edilmiştir: Bunlardan Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1248 numarada kayıtlı olanı en hacimli *Dîvân* nüshası olup biz bu nüshanın müellif hattı olduğunu düşünmekteyiz. 91 varaktan oluşan nüshada Abdülkâdir Efendi'ye ait 360 şiir bulunmaktadır. Nüshanın 83a-90b sayfaları arasında çoğunluğu Eşrefoğlu Rûmî'ye ait bestelenmiş şiirler ve makamları bulunmaktadır. Nüshanın en az beş varağı kopmuştur.[11] İkinci nüsha ise Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1249 numarada kayıtlıdır. 1248 numaralı nüshadan istinsah edildiği anlaşılan nüshada esas kabul ettiğimiz nüshadan farklı olarak bir şiir bulunmaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin bu iki nüsha dışında bulunması muhtemel şiirlerini tespit edebilmek amacıyla yaptığımız taramalarda Abdülkâdir Efendi'ye ait bir mecmuada 3; *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nın başında 1; Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu 632 numarada kayıtlı şiir mecmuasında ise 8 şiir tespit edilmiştir.[12] Böylece Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirlerin sayısı 373 olmuştur. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân'ı* üzerine bir doktora çalışması yapılmıştır (Coşgun, 2024).

Kısaca Abdülkâdir Efendi'nin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra makalemizin problem alanını oluşturan asıl konuya geçebiliriz. Bu konu; Necîb mahlasıyla şiirler yazan Sultan III. Ahmed'in şiirleriyle, aynı mahlası kullanan Abdülkâdir Efendi'nin bazı şiirlerinin Ali Emirî Efendi vasıtasıyla karıştırılmasıdır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde söz konusu şiirlerin aidiyeti tartışılacak, Ali Emirî Efendi'nin bu karışıklıktaki rolü belirlenecek ve Abdülkâdir Efendi'nin edebi hakkı teslim edilmeye çalışılacaktır.

2. Abdülkâdir Efendi'ye Ait Şiirlerin III. Ahmed'e Atfedilmesi ve Ali Emîrî Efendi'nin Bu Karışıklıktaki Rolü

Yukarıda belirtildiği üzere isim ve mahlas benzerliği şairlerin hayatı ve eserleri hakkında karışıklığa sebep olmuş, en mudakkik araştırmacılar bile yeri gelmiş bu hataya düşmüşlerdir. Abdülkâdir Efendi ve şiirleri de isim ve mahlas benzerliğinden kaynaklanan benzer karışıklıklardan nasibini almıştır. Nitekim Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Abdülkâdir Efendi'nin vefat tarihini aynı isim ve mahlasa sahip olan Bursalı Abdülkâdir Necîb (ö. 1022/1613)[13] ile karıştırarak hicrî 1022 olarak göstermiştir (Bursalı, 1971, 1/40). Yine "Eşrefzâde" nisbesini kullanması ve isminin Abdülkâdir

[10] Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nı tanıtmak amacıyla Öznur Özer tarafından *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü'ne* yazılan bilgilerde pek çok hata göze çarpmaktadır. Örneğin Özer'in dile getirdiği gibi Dîvân'da müseddes ve müfret bulunmamaktadır. Murabba sayısı 108 değil 98; kıt'a sayısı ise 17 değil 23'tür (Özer, 2022).

[11] Makalede bu nüshadan 1B olarak bahsedilecektir.

[12] Makalede bu nüshadan M olarak bahsedilecektir.

[13] Abdülkâdir Necîb Efendi'nin hayatı hakkında kısa bilgi için bk. Kaplanoğlu 1998, 60.

olması hasebiyle aynı nisbeye ve isme sahip İznik Eşrefiye Dergâhı'nın onuncu postnişini olan Şeyh Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir bin Abdullâh Efendi (ö. 1176/1762) ile karıştıran Mehmed Rif'at ise Sırrî'ye ait *Sırr-ı Devrân* adlı eseri şairimize nisbet etmiştir (Çakır, 2006, 796-797). Bağdatlı İsmail Paşa da *Hediyyetü'l-ârifîn* adlı eserinde *Sırr-ı Devrân* adlı eseri Abdülkâdir Efendi'nin eserleri arasında zikretmiştir (Bağdatlı, 1951, 1/604).

Abdülkâdir Efendi'yle ilgili karışıklıklar yukarıda bahsedildiği üzere sadece hayatına ve eserlerine yönelik yapılmamış, bu makalenin esas problemini oluşturan ve yazılma amacını belirleyen asıl karışıklık, onun şiirlerinin başkasına mal edilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim bu karışıklık, mudakkik bir hâfız-ı kütüb olan ve ömrünü değerli el yazmalarının toplanması ve istinsahına adayan; *Dîvânü Lügâti't-Türk* gibi Türk dili açısından eşsiz önemi haiz eserlerin günümüze ulaşmasını sağlayan[14]; 30.000 cilt eser toplayarak[15] Millet Kütüphanesi'nin kurulmasına öncülük eden Ali Emîrî tarafından yapılmıştır. Osmanlı'nın son döneminde yetişen önemli aydınlarından olan Ali Emîrî, hayatı boyunca sadece kitapları toplamakla yetinmemiş birçok telif/tercüme eser de kaleme almıştır.[16] Osmanlı hanedanına son derece bağlı ve hanedanın muhibbi olan Ali Emîrî'nin Osmanlı hanedanını konu alan eserleri arasında en çok bilineni hiç şüphesiz *Cevâhirü'l-mülûk* adlı eseridir. Hicrî 1319/1901 tarihinde iki cilt olarak kaleme alınan bu eserin ilk cildi sadece 60 sayfalık bir mukaddimeden oluşmaktadır. Eserde başta padişahlar olmak üzere Osmanlı hanedanına mensup kişilerin yazdığı şiirler hakkında değerlendirmeler yapılmış ve Osman Gazi'den başlanarak Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kânûnî Sultan Süleyman'ın da dâhil olduğu padişahların şiirleri tahmis edilmiştir.[17]

Osmanlı hanedanına bu denli derin bir sevgi besleyen ve padişahların eserlerine her fırsatta ihtimam gösteren Ali Emîrî Efendi, "Necîb" ve "Ahmed" mahlaslarıyla şiirler yazan Sultan III. Ahmed'in mecmualarda bulduğu şiirlerini ve çeşme, türbe gibi yapılar için yazdığı tarih manzumelerini derlemiş ve "*Sultân Ahmed-i Sâlîs Hazretleri'nin Gazeliyyâtı*" adı altında bir dîvânçe tertip etmiştir.[18] Ayrıca aynı nüshada Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-mülûk*'te

[14] Türk dili, tarihi ve kültürü açısından eşsiz bir eser olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ün satın alınma serüveni hakkında bk. Ali Emîrî, 2020, 80-83.

[15] Ali Emîrî bir yazısında "Şeyhülislâm Hayrî Efendi ile Pîrîzâde İbrâhim Beyefendinin nezâretleri zamânında altı kütübhâneden nakl olunan ve Evkâf 'tan verilen kitâblar da sekiz bin râddesinde olduğundan berâber otuz bine mütekâribdir. İnşâallâh karîben otuz bini de geçecektir." diyerek topladığı ve ona verilen eserlerle otuz bin civarında eserin olduğunu yakın bir zamanda daha da artacağını bildirmiştir (Ali Emîrî, 2020, 77).

[16] Ali Emîrî Efendi'nin eserleri hakkında bilgi için Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Aslan tarafından hazırlanan *Ali Emîrî Divanı* adlı çalışmaya bakılabilir (Ali Emîrî, 2020, 83-130).

[17] *Cevâhirü'l-mülük* Latin harflerine aktarılarak Diyarbakır Valiliğince yayınlanmıştır (Ali Emîrî, 2013).

[18] Bu nüshada buluna bütün şiirler, III. Ahmed'in olduğu düşünülerek bir tenkide tabi tutulmadan yayınlanmıştır. Bk. İlhan, 2016.

olduğu gibi Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğü ama aslında Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirlerin bazı beyitlerini tahmis etmiştir.[19]

Ali Emîrî tarafından tertip edilen *III. Ahmed Dîvânçesi*'nde -bir gazeli mükerrer olmak üzere- toplam 72 manzume yer almaktadır. *Dîvânçe*'de; 1 mesnevi, 11 murabba, 38 gazel (biri mükerrer), 6 kıt'a, 5 matla, 3 şarkı, 7 mısra ve 1 müfret bulunmaktadır. Eserin büyük bölümü gazel ve murabba nazım biçimiyle yazılmış şiirlerden oluşmaktadır.

Abdülkâdir Efendi'nin "Necîb" mahlasıyla şiirlerinin yer aldığı bir dîvânının tespitiyle birlikte önce edebiyat tarihimizde yer alan ve bu mahlası kullanan şairler araştırılarak bu şairlerin eserleri ve şiirleri incelenmiştir. Bu amaca yoğunlaşan araştırmalarımız esnasında Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunan bazı şiirlerin Ali Emîrî'nin tertip ettiği ve yukarıda bahsedilen, Sultan III. Ahmed adına düzenlenmiş *Dîvânçe*'de de bulunduğu fark edilmiştir. Bu tespitle birlikte Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün incelenmesi ve onun adına Ali Emîri Efendi tarafından düzenlenen *Dîvânçe*'nin irdelenerek değerlendirilmesinin elzem olduğu görülmüştür. Bu konuya eğilmemize neden olan bir diğer amil ise Ali Emîri Efendi'nin hazırladığı *Dîvânçe*'deki bazı şiirlerin üslup açısından farklılıklar barındırmasıdır.[20] Bu itibarla Ali Emîrî Efendi'nin Osmanlı padişahlarının şiirlerini nasıl derlediği konusu önem kazanmış ve araştırmalarımız burada yoğunlaşmıştır.

Cevâhirü'l-mülûk bu amaçla incelendiğinde Ali Emîrî'nin; Yavuz Sultan Selim Han'ın,

---

[19] Ali Emîrî Efendi III. Ahmed Dîvânçesi'nin tertibinin yanı sıra 37'si tahmis, 10'u terkib ve 5'i tesdis olmak üzere toplam 52 manzume kaleme almıştır. Bazı şiirlerin tamamı tahmis ya da tesdis edilirken bazı şiirlerin iki mısrası vasıta beyti olarak kullanılmış ve terci-i bend şeklinde yazılmıştır. 52 manzumenin 39 tanesi Abdülkâdir Efendi'nin, geri kalan 13 şiir ise III. Ahmed'in şiirlerine tahmis/tesdis/terkib yapılmıştır. Ali Emîrî Efendi'nin, şiirlerin III. Ahmed'e ait olduğundan hiç şüphesinin olmadığı şu terkibin matla bendinde açıkça görülmektedir:
Faḫr-ı ʿālemdir ḥabīb-i kibriyā-yı Müsteʿān
Ḫalḳ olundı nūr-ı pākından zemīn ü āsumān
Ḳıṣṣa-i mevlidine müştāḳdır kerrūbiyān
Mevlid-i pāk-ı Rasūlullāhdır dünyāya cān
Baḳ ne dir Ḫan Aḥmed-i Sālīs şeh-i muʿciz-beyān
Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol (Ali Emîrî, Ali Emîrî Manzum 529/2, vr. 62a.)
Manzumeler için bk. Ali Emîrî, Ali Emîrî Manzum 529/2, vr. 33b-79a.

[20] *Dîvânçe*'de bulunan şiirlerin uslup farkı hakkında bir fikir verebilmesi amacıyla iki murabba matlaı aşağıda kaydedilmiştir:

Birinci murabba:	**İkinci murabba:**
Beni terk itdi sulṭānım	Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
Kimüñle yār olur şimdi	İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol
Dehānı şeker-efşānım	Ḳalbi ser-tā-ser ʿaşḳ-ı Rasūl'le dolan
Kimüñle yār olur şimdi	İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol

Bendlerde görüldüğü üzere birinci bendde dünyevi bir sevgiliden bahsedilip onun ayrılığından dem vurulurken ikinci murabbada Hz. Peygamber'in mevlidi için düzenlenen meclislere katılmayı tavsiye etmektedir. Kelime kadrosu ve edanın da farklılığı göze çarpmaktadır.

"Şîrler pençe-i kahrımdan olurken lerzân

Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek"

beytiyle başlayan şiirini bir mecmuada gördüğünü, beyti tahmis edip bir gazetede yayınladığını, yayın sonrasında olumlu pek çok tepki aldığını, bunun üzerine mecmualardaki Osmanlı padişahlarına ait şiirleri derlemeye ve onları tahmis etmeye başladığını belirtmesi[21] üzerine öncelikle Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan şiir mecmuaları taranmaya başlanmıştır.[22] İncelemelerimiz sonucunda Ali Emîrî Manzum 632 numarada kayıtlı bulunan mecmuada Necîb mahlasıyla kayıtlı 45 şiirin olduğu tespit edilmiştir.[23] Genel olarak mutasavvıf şairlerin şiirlerinden oluşan bu mecmuadaki Necîb mahlasıyla kaleme alınan 45 şiirden 40 tanesinin Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sinde, 37 tanesinin de Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nda bulunduğu saptanmıştır. Tespit edilen bu ortak şiirlerin aidiyeti hususu aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir:

2.1.Şiirlerin III. Ahmed'e Aidiyetinin Tartışılması

Sultan IV. Mehmed'in (ö. h.1104/m.1693) oğlu ve Sultan II. Mustafa'nın (ö. h.1115/m.1703) kardeşi olan Sultan III. Ahmed, h.1084/m.1673 tarihinde doğmuştur. Kardeşi Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle 1703 tarihinde tahta geçen Sultan III. Ahmed, 1730 tarihine kadar yirmi yedi yıl Osmanlı tahtında kalmıştır. Yeniliğe açık bir padişah olan Sultan III. Ahmed, bir matbaada ilk defa Türkçe eser bastırmış, Tulumbacı Ocağı'nı[24] kurmuş, Paris'ten getirilen çizimlerle İstanbul'un çeşitli yerlerine kasırlar yaptırmış,

---

[21] İlgili kısım şu şekildedir: "Selâtîn-i müşârun ileyhime vesîle-i tezâkür-i rahmet olmak üzere bir hizmet ü ubûdiyyetde bulunarak ihrâz-ı şeref ü mefharet etmekliğim esbâbını birçok tasavvur eylediğim hâlde bir vesîle-i münâsibe-i hüsne bulamıyordum. Bin üç yüz sekiz (m.1890) senesinde Kırşehrî Sancağı Muhâsebeciliğinde bulunduğum esnâda bir gün Yavuz Sultân Selîm Han Hazretleri'nin '*Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek*' mısrâ-ı belâgat-itimâını tekrâr eylemiş ve tekrâr eyledikçe tahsîn-hân-ı selâtîn olmuş idim. Mısrâ-ı mezkûrı tahmîs arzûsına düşdüm. Karaladığım bir şey elden ele gezerek Ankara Vilâyeti Gazetesiyle de neşr edildi. Dâhil ü hâric-i vilâyetden takdîri hâvî birçok mektûblar aldım. Bunun üzerine selâtîn-i muazzame-i Osmâniyyenin âsâr-ı şâhânelerini cem ü tertîb ü tebvîb etmeğe karâr verdim." (Ali Emîrî, 1319, 1/19-20).

[22] Bu konuda, Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan Türkçe şiir mecmualarını tanıtan, Murat A. Karavelioğlu tarafından hazırlanan çalışma bize yol gösterici olmuştur. Çalışma için bkz. Karavelioğlu, 2017, 427-465.

[23] Bu mecmuanın 1a sayfasında Seyyid Muhammed Hâfız Efendi'ye ait h.1258/m.1842 tarihli temellük kaydı bulunmaktadır. Bu durumda şiir mecmuasının 1842 yılından önce tertip edildiği anlaşılmaktadır. Ali Emîrî Efendi'nin m. 1857 tarihinde dünyaya geldiği dikkate alındığında; şiir mecmuasının Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'den çok önce kaleme alındığı görülmektedir. Dolayısıyla ortak şiirlerin *Dîvânçe*'den mecmuaya aktarılma ihtimali bulunmamaktadır. Sözkonusu şiir mecmuası Emine Karakurt tarafında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Karakurt, 2020.

[24] Osmanlı döneminde çıkan yangınlara sistemli bir şekilde müdahale edilmesi amacıyla 1720 yılında kurulan Tulumbacı Ocağı hakkında bilgi için bkz. Çelik, 2012, 41/369-371.

lale bahçeleri kurdurmuştur. Bu dönemde çiçekçilik bir meslek haline gelmiş; çini, kumaş, kâğıt fabrikaları açılmıştır.[25]

Kendisi sanata meraklı olup sanata ve sanatçıya değer veren Sultan III. Ahmed, dönemin önemli hattatlarından olan Hafız Osman'dan (ö. h.1110/m.1698)[26] sülüs ve nesih; Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'den (ö. h.1182/m.1768)[27] nestalik dersleri almıştır. Hat sanatında başarılı eserler vücuda getirmiş, başta hattatlar olmak üzere sanat erbabını korumuştur.[28]

Şiirle de meşgul olan III. Ahmed, "Necîb" ve "Ahmed" mahlasıyla şiirler kaleme almış; başta Lale Devri'nin en önemli şairlerinden Nedîm (ö. h.1143/m.1730) olmak üzere Seyyid Vehbî (ö. h.1149/m.1736), İzzet Ali (ö. h.1147/m.1734), Vak'anüvis Râşid Mehmed (ö. h.1148/m.1735), Nahîfî (ö. h.1151/m.1738) gibi dönemin ünlü şairlerini himayesine almıştır.[29]

Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden ilk bahseden tezkireci, Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi'dir (ö. h.1151/m.1739). Hicrî 1134/m.1722 tarihinde tamamladığı eserinde "İkbâlî" mahlasını kullanan Sultan II. Mustafa ile başlayan Sâlim Efendi, ikinci şair padişah olarak Sultan III. Ahmed'den bahsetmektedir. Sâlim Efendi, Sultan III. Ahmed'in hayatını ve tahta geçtikten sonraki icraatlarını ağdalı bir üslupla anlattıktan sonra şiirleri hakkında fazla bir değerlendirmede bulunmadan "*Bu dürr-i şâhvâr ol pâdişâh-ı maârif-penâhın ve ol şehenşâh-ı pür-intibâhın melikü'l-kelâm olan kelâm-ı mülûkânelerinden zâde-i tab-ı hümâyûnları olan âsâr-ı celîlü'l-mikdârlarındandır*." (Mîrzâzâde Sâlim Efendi, 2018, 80-81) diyerek üç şiirini vermiştir. Şiirlerin matlaları şöyledir:

Ey gönül sen maṭlaʿ-ı aʿlāyı taḥṣīl itmediñ

Var ise ẕāt-ı reh-i ʿuḳbāyı tekmīl itmediñ[30]

Hücūm-ı ceyş-i ġamdan baña bir kehfü'l-emān olmaz

Sirişk-i dīde ḫūn oldı ki hīç bir dem nihān olmaz[31]

[25] Sultan III. Ahmed'in hayatı ve saltanatında yaşanan olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Tuncer, 2023.
[26] Sülüs, nesih ve rik'a hat nevilerinde yazdığı hatlarla etkisinin günümüzde de devam ettiği meşhur hattat Hafız Osman Efendi ve ekolü hakkında bilgi için bkz. Dere, 2001.
[27] Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin hayatı ve eserlerinden örnekler için bkz. Serin, 2010, 361-363.
[28] Hat sanatında önemli eserler veren Sultan III. Ahmed'in hat sanatına dair çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Erdem, 2019.
[29] Sultan III. Ahmed dönemi şairlerinin devlet ricaliyle olan bağı hakkında bilgi için bkz. Onay, 2022.
[30] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 29. şiirdir. İki manzumenin de beyit sayısı aynıdır. Bkz. İlhan, 2016, 51.

Ẕikriñ ile olmuşum raṭbü'l-lisān[32]

Yā ġıyāṣe'l-müsteġīṣīn el-emān

'Aşḳıñ ile eylerim āh u fiġān

Yā ġıyāṣe'l-müsteġīṣīn el-emān[33]

Bu üç şiir Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunurken Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunmamaktadır.

Sâlim Efendi'den sonra Sultan III. Ahmed'den bahseden bir diğer tezkireci Şehrîzâde Vahdetî'dir (ö. h.1178/m.1764). Vahdetî, h.1152/m.1741 tarihinde kaleme aldığı *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ*[34] adlı tezkiresinin ilk bölümünde, şiirle meşgul olan padişahların hayatlarını yazmış, şiirlerinden örnekler vermiştir. Sultan III. Ahmed'in anlatıldığı bölümde "Necîb" mahlasıyla şiirler yazdığını belirten Şehrîzâde Vahdetî, üç şiirini örnek olarak vermiştir. Vahdetî, Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden şöyle bahsetmektedir:

---

[31] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 25. şiirdir. İki manzumenin de beyit sayısı aynıdır. Bkz. İlhan, 2016, 47.

[32] Ortak şiirler konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu manzumenin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Bu manzume 632 numaralı şiir mecmuasında 3 bend; *Sâlim Tezkiresi*'nde 2 bend; Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'de ise 5 benddir. Ali Emîrî'nin bu şiiri mecmuadan değil başka bir kaynaktan bulduğu ve *Dîvânçe*'ye eklemiş olduğu görülmektedir. Kanaatimizce Abdülkâdir Efendi ile Sultan III. Ahmed'in şiirlerinin karışmasında kilit rol oynayan manzume budur. Bu şiirin *Sâlim Tezkiresi*'nde bulunması ve *Sâlim Tezkiresi*'nin tamamlandığında (m.1722) Abdülkâdir Efendi'nin henüz 16-19 yaşlarında olduğu dikkate alındığında, Abdülkâdir Efendi'nin o yaşta bu şiiri yazmasının ve Sâlim Efendi'nin sehven eserine almasının pek mümkün olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla şiirin Sultan III. Ahmed'e ait olma ihtimali çok yüksektir. Bununla birlikte III. Ahmed'in hânende ve müezzin-i hassaları (padişah müezzinleri) arasında yer alan Tosunzâde Abdullah Efendi'nin (ö. h.1127/m.1715) mezkûr şiiri mahur makamında bestelemiş olması şiirin III. Ahmed'e aidiyetini güçlendirmektedir (Ergun, 1942, 297-298.)
Bu manzume hakkında üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Ali Emîrî'nin yanılmasının ve sehven Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerini *Dîvânçe*'ye almasının sebebini açıklar niteliktedir. Şöyle ki, Ali Emîrî Efendi, kanaatimizce önce *Sâlim Tezkiresi*'nde bu şiiri görmüş olmalıdır. Daha sonra mecmua taramalarında 632 numaralı şiir mecmuasını bulmuş, içerisinde *Sâlim Tezkiresi*'nde bulunan mezkûr şiiri gördüğünde diğer şiirlerin de Sultan III. Ahmed'e ait olacağını düşünerek mecmuada bulunan Necîb mahlaslı şiirleri *Dîvânçe*'ye dâhil etmiş olmalıdır. Bu ihtimal dikkate alındığında Ali Emîrî'nin *Dîvânçe*'yi tertip ederken rast gele davranmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani kanaatimizce Ali Emîrî'nin ortak şiirlerin Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu savunurken dayandığı en önemli delili bu şiirin, mecmuada bulunması olmuştur. Tabii ki bu tespitimiz daha fazla delile dayandırılmaya muhtaçtır. Belki de ileride yapılacak farklı çalışmalarla bu tespitimiz kesinlik kazanacaktır. Bu manzume yukarıda verilen bilgiler ve yüksek ihtimalle III. Ahmed'e ait olması sebebiyle Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ına dâhil edilmemiştir.

[33] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 48. şiirdir. Terzkirede iki bend ikin Ali Emîrî nüshasında beş benddir. Bkz. İlhan, 2016, 69.

[34] Eserin tanıtımı Ersen Ersoy tarafından yapılmıştır. Bilgi için bkz. Ersoy, 2011, 45-56.

"Ẕikr-i eşʿār-ı ān Sulṭān-ı maġfūr: Pādişāh-ı mümā ileyh -esbaġallāhu zülāli viṣālihi ʿaleyh- Ḥażretleriniñ feżāʾil-i mütenevviʿalarından mā-ʿadā ʿilm-i eşʿārda daḫi misli nādir bir sulṭān-ı māhir idi. maḫlaṣ-ı hümāyūnları 'Necīb' olup bir iki eşʿār-ı belāġat-şiʿār ol sulṭān-ı ʿālī-şān ve ol ḫaḳan-ı ẕī-şānıñ ṭabʿ-ı hümāyūnlarıdır ki teberrüken taḫrīr ü tasṭīr olundı." (Şehrîzâde Vahdetî, 00074/1, vr. 51a)

Alıntıda bahsedilen şiirlerin matlaları şöyledir:

Ey gönül sen maṭlaʿ-ı aʿlāyı taḥṣīl itmediñ
Var ise ẕāt-ı reh-i ʿuḳbāyı tekmīl itmediñ[35]

Esīr-i zülfüñüm kākül-perīşān bir efendimsin
Dil-i dīvāneme zencīr-zen ṣāḥib-kemendimsin[36]

Behā-yı reşḥ-i laʿliñ cān degil mi
Bu naḳde ol metāʿ erzān degil mi

N'ola biñ cān ile īmān getürsek
Ecell-i muʿcizeñ Ḳurʾān degil mi

Şefāʿat yā Rasūlaʾllāh seniñdir
Necīb ḳuluñ aña şāyān degil mi[37]

Vahdetî, bu üç şiiri verdikten sonra İstanbul'daki bazı yapılar ile Şehzade Seyfeddin'in[38] doğumuna düşülmüş tarihleri kaydetmiştir. Tezkirede bulunan üç şiirden iki tanesi Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunurken bir tanesi bu nüshada bulunmamaktadır. Muhtemelen Ali Emîrî, *Dîvânçe*'yi tertip ederken bu tezkireyi görmemiştir. Kanaatimizce sultana ait bir mısrayı bile *Dîvânçe*'sine kaydeden Ali Emîrî, eğer bu tezkireyi görmüş olsaydı içindeki

[35] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 29. şiirdir. Manzume, Ali Emîrî nüshasında dört beyit iken Vahdetî'de üç beyittir (Şehrîzâde Vahdetî, 00074/1, vr. 51a).
[36] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 32. şiirdir. Manzume, Ali Emîrî nüshasında dört beyit iken Vahdetî'de iki beyittir (Şehrîzâde Vahdetî, 00074/1, vr. 51a).
[37] Bu manzume Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunmamaktadır bu nedenle şiirin tamamı yazılmıştır (Şehrîzâde Vahdetî, 00074/1, vr. 51a).
[38] Hicrî 21 Receb 1140/m. 3 Mart 1728 tarihinde doğan Şehzade Seyfeddin'in doğumu hakkında geniş bilgi ve III. Ahmed'in şehzadenin doğumuna düştüğü tarih mısrası için bkz. (Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi, 2013, 3/1586-1587)

şiirleri *Dîvânçe*'ye kaydederdi. Tezkirede bulunan yukarıdaki şiir örnekleri Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunmamaktadır.

Vahdetî'nin kaleme aldığı tezkireden sonra Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden bahseden diğer bir eser ise Ali Nureddîn Efendi tarafından h.1311/m.1893 tarihinde yazılan *Kelâmü'l-mülûk Mülûkü'l-kelâm* adlı eserdir. Şiirleri bulunan yirmi Osmanlı padişahının manzumelerine yer verilen eserde her padişahın şairliği ve şiirleri hakkında kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur.[39] Ali Nureddîn Efendi, Sultan III. Ahmed'in şiirleri hakkında şu kısa değerlendirmeyi yapmıştır: "*Sulṭān Aḥmed-i Sālīs Ḥażretleriniñ ḳudret-i ḳalemiyyeleri ve ciyādet-i fikriyyeleri āsār-ı şehriyārīlerinde sāṭıʿ ve ebvāb-ı bedīʿadan her biri bir mıṣrāʿında lāmiʿdir.*" (Ali Nureddîn, 1311, 12). Bu kısa ifadeden sonra "na't-ı şerîf" başlığı altında;

"Zülāl-i şefḳatindir eyle irvā yā Ḥabīballāh

Ḳurutdı tāb-ı ʿışyān ḳalmadı ṭāḳat bu ʿācizde

… geldi bu emr-i salṭanatda gitdi çün ḫ̆āhiş

Ġınā geldi tüvān yoḳ baʿd-ezīn bu ʿabd-i nā-çīzde" (Ali Nureddîn, 1311, 50)[40]

dörtlüğü verildikten sonra

"Tārīḫi Sulṭān Aḥmed'iñ cārī zebān-ı lūleden

Aç besmeleyle iç ṣuyuñ Ḫan Aḥmed'e eyle duʿā" (Ali Nureddîn, 1311, 50)[41]

tarih beyti kaydedilmiştir. Bu manzumelerin ikisi de Abdülkâdir Efedni'nin *Dîvânı*'nda bulunmamaktadır. Ali Nureddîn Efendi'nin Sultan III. Ahmed'in şiirleri hakkında söyledikleri Sâlim ve Vahdetî'den farklı değildir.

Kelâmü'l-mülûk'den sonra Sultan III. Ahmed'den bahseden diğer bir tezkire ise Mehmed Sirâceddîn tarafından yazılan ve hicrî 1325/m.1907 yılında tamamlanan *Mecmaʿ-ı Şuʿarâ ve Tezkire-i Üdebâ* adlı tezkiredir. Mehmed Sirâceddîn, tezkiresinde Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden şöyle bahsetmektedir:

> *"Zâde-i bî-nazîr-i tabʿ-ı şâhâneleri olan ilâhiyyât ve nuʿûtı pek kesîr olup mutasavvıfâne ve baʿzen mecâzî kisvesinde muhakkıkâne inşâd-ı eşʿâr-ı hümâyûn buyururlar idi. Eşʿâr-ı üstâdânelerini 'Necîb' mahlasıyla tevşîh*

[39] Eser İsmail Avcı tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır (Avcı, 2016, 427-438).
[40] Bu manzume Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada iki defa yazılmıştır. Önce ilk iki mısrası "beyt-i ḍarāʿat-eser" başlığı altında verilmiş (İlhan 2016, 32) daha sonra . "Ḳıṭʿa" başlığı altında tamamı kaydedilmitir (İlhan, 2016, 75).
[41] Ali Emîrî'nin düzenlediği divançede beyitin sadece ikinci mısrası verilmiştir (İlhan, 2016, 87). Bu durum Ali Emîrî'nin divançeyi düzenlerken *Kelâmü'l-mülûk* adlı eseri görmediği izlenimini oluşturmaktadır.

eyliyorlar idi ki aded-i ömr-i şâhânelerine muvâfıkdır." (Mehmed Sirâceddîn 2018, 21).

Mehmed Sirâceddîn, III. Ahmed'in edebî kişiliğiyle ilgili olarak bu görüşleri belirttikten sonra eserinde onun dört şiirine yer vermiştir. Bu dört şiirden ilk üçü Sâlim Tezkiresi'ndeki şiirler ile aynıdır. Dördüncü şiirin matlaı ise şöyledir:

Ruhuñ bir kıt'a-i nûr-ı Hudâ'dır yâ Resûlallâh

Cemâliñ hâlet-efzâ dil-güşâdır yâ Resûlallâh

Mehmed Sirâceddîn, bu şiiri verirken tıpkı Ali Emîrî gibi dört beyit olarak vermiştir. Tezkirede verilen beyitler ile Ali Emîrî'nin verdiği beyitler aynıdır. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ınında ise bu şiir 19 beyittir (180G)[42]. Bu durum, Mehmed Sirâceddîn'in Ali Emîrî nüshasını gördüğü ve eserinde ondan faydalandığı düşüncemizi güçlendirmektedir.

Cevâhirü'l-mülûk adlı eserden anlaşılacağı üzere Ali Emîrî'nin Osmanlı sultanlarının şiirlerini toplama düşüncesi h.1308/m.1890 yılında başlamış, *Cevâhirü'l-mülûk* ise h.1319/m.1901 tarihinde yayımlanmıştır. Sultan III. Ahmed'e ait *Dîvânçe*'de bulunan bir mısraın *Cevâhirü'l-mülûk*'te Ali Emîrî tarafından tahmis edildiği görülmektedir (Ali Emîrî, 1319, 56-60). Kanaatimizce Ali Emîrî, Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sini 1890-1901 yılları arasında tertip etmiş olmalıdır. Mehmed Sirâceddîn ise bu tezkireyi h.1325/m.1907 yılında tamamlamıştır. Aradan geçen en az altı yıllık sürede Mehmed Sirâceddîn'in Ali Emîrî nüshasını görmüş olma ihtimali çok yüksektir. Bununla birlikte Sultan III. Ahmed'den bahsederken "… *ilâhiyyât ve nu'ûtı pek kesîr olup mutasavvıfâne ve ba'zen mecâzî kisvesinde muhakkikâne* …" şiirlerinin olduğunu bildirmiştir. Diğer tezkirelerde yer almayan bu bilgi, sanki Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunan Abülkâdir Efendi'ye ait şiirleri tarif etmektedir.

Mehmed Sirâceddîn'in yazdığı tezkire ve Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüsha ile birlikte bu dönemden sonra Sultan III. Ahmed ve onun edebî yönü ile ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak bu iki eser dikkate alınmış, Sultan III. Ahmed'in mutasavvıfâne şiirler kaleme aldığı belirtilmiştir.[43] İki dîvânda ortak

[42] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin Dîvânı'nda bulunan gazel (G), kıt'a (K) ve musammatların (M) verilmesinde Gökhan Coşgun tarafından hazırlanan doktora tezi esas alınmış, tezdeki şiir numaraları kullanılmıştır.

[43] Şair padişahların edebî yönünü inceleyerek padişahların kaleme aldığı şiirlerden örnekler veren *Saraydan Şiirler* adlı eserinde Vahid Çabuk; Sultan III. Ahmed'in edebî yönünü kaydederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Devrin zevk ve eğlenceli hayatından maddeten kendisini çekip çıkaramayan şair padişah, gazel, naat ve şarkıları ile manevi bakımdan bir huzur arayışı içinde olmuştur … Zaman zaman mutasavvıf olarak kendini gösteren Sultan III. Ahmed, beyitlerinde bu hususa da güzel örnekler vermiştir… Diğer taraftan para ve mal düşkünü olan Sultan III. Ahmed'in şiirlerinde para ve mal ile ilgili hiçbir temas yoktur.*" Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere araştırmacılar Sultan III. Ahmed'in yaşam tarzı ile söyledikleri şiirleri telif etmekte güçlük yaşamışlardır. Vahid Çabuk, eserinde Ali Emîrî nüshasında bulunan ve çoğu

olan şiirlerin Sultan III. Ahmed'e aidiyeti konusunda sadece Mehmed Sirâceddîn'in tezkiresinde bilgi bulunmaktadır. Bu bilginin de Ali Emîrî nüshasının Mehmed Sirâceddîn tarafından görülmesi ile ilgi olduğu düşünülmektedir.

2.2. Şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye Aidiyetinin Tartışılması

Abdülkâdir Efendi ve Sultan III. Ahmed dîvânlarında yer alan ve önceki başlık altında bahsedilen ortak şiirlerin aidiyeti hususunda daha kesin hükümler verebilmek için bu şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye aidiyetini gösteren delillerin de incelenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi'den bahseden birincil derecedeki kaynaklar; şiirlerin bulunduğu *Dîvân* nüshaları; şiirlerin beyit sayısı, dil ve üslubu; Ali Emîrî'nin istinsah sürecinde yaptığı müdahaleler gibi konular tarafımızca incelenmiş ve şu tespitlere ulaşılmıştır:

Tarafımızdan tespit edilen, Abdülkâdir Efendi'ye ait *Dîvân*'ın Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1248 ve 1249 numaralarda kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların hem Osmanlı Türkçesi ile yazılmış

Abdülkâdir Efendi'ye ait olan 12 manzume vermiş, hatta Ali Emîrî'nin tahmis ettiği bazı şiirleri de Sultan III. Ahmed'e atfederek kaydetmiştir (Çabuk, 2016, 262-270).

Şiir yazan padişahlar hakkında kısa bilgiler veren Hilmi Yücebaş, "*Şair Padişahlar*" adlı eserinde III. Ahmed'in hayatından kısaca bahsetmiş ve şiirleri hakkında bir yorumda bulunmadan altı manzumesini kaydetmiştir. Diğer çalışmalara nisbeten daha çok III. Ahmed'e ait olan şiirlerin verilmesi -Altı manzumenin sadece bir tanesi Abdülkâdir Efendi'ye aittir.- Yücebaş'ın kendine göre bazı incelemeler yaptığını düşündürmektedir (Yücebaş, 1960, 103-106).

Sultan şairlerin şiirlerini derleyen Mustafa İsen ve A. Fuat Bilkan çalışmalarında Sultan III. Ahmed'e ait olmayan şiirleri zikretmişlerdir (İsen-Bilkan, 1997, 213-215).

Şiir ile meşgul olan padişahların edebi yönünü inceleyen diğer bir eser de Coşkun Ak tarafından yayınlanan "*Şair Padişahlar*" kitabıdır. Ak, eserinde III. Ahmed'in şiir ile meşgul olduğunu dile getirmiş şiirleri ile yaşamı arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Ak, III. Ahmed'in Lale Devri'nde yaşadığı zevk ü sefadan duyduğu pişmanlığı dinî muhtevalı şiir yazarak dile getirdiğini, şiirleri bu pişmanlığın izlerini taşıdığını ifade etmiştir. Hiçbir tenkite tabi tutmadan çoğunluğu Abdülkâdir Efendi'ye ait olan otuz manzume örnek olarak verilmiştir (Ak, 2001, 305-319).

Zülfikar Güngör tarafından yayınlanan *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na't*lar adlı çalışmada ise III. Ahmed'e atfedilen üç na't örnek olarak verilmiştir. Söz konusu na'tların üçü de Abdülkâdir Efendi'ye aittir (Güngör, 2009, 82-91).

Ali Emîrî Manzum 632 numarada kayıtlı şiir mecmuasını çalışan Emine Karakurt, mecmuada bulunan "Necîb" mahlaslı 45 şiirin 40'ını Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu bildirmiştir (Karakurt, 2020, 31-32).

Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden ve edebi yönünden bahseden diğer bir eser ise Nihat Öztoprak editörlüğünde bir seri olarak çıkarılan *Osmanlı Hanedan Şairleri* adlı çalışmadır. Ozan Yılmaz tarafından yazılan "Necîb (Sultan III. Ahmed)" adlı bölümde Yılmaz, kendinden önceki bilgileri tekrarlamış ve bir tenkide tabi tutmadan Sultan III. Ahmed'in dört şiirini vermiştir. Bu dört şiirden ikisi Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirlerdir (Yılmaz, 2021, 275-287).

Son olarak Sultan III. Ahmed'in günlük yaşamı ve yakın çevresi özelinde hazırlanan doktora tezinde, Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün aktarılmasında genel olarak kendinden önceki çalışmalar takip edilmiş ve aynı yanlışa düşülmüştür. Bununla birlikte arşiv belgelerinde bulunan Sultan III. Ahmed'e ait az sayıda şiirlerin tezde kaydedilmesi, Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün aydınlatılması açısından önemlidir (Tuncer, 2022, 287-296).

kütüphane demirbaş defterlerinde hem de güncel kütüphane kayıtlarında Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıktır. Bu noktadan hareketle, şiirlerin karışmasına neden olan *Mecmua'*daki 45 şiirden 37 adedinin Abdülkâdir Efendi'ye ait dîvân nüshalarında yer alması, Ali Emîrî'nin bu şiirlerin III. Ahmed'e ait olduğuna dair fikrinin isabetli olmadığını göstermektedir.

Daha önce belirtildiği üzere *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı biyografik eserinde Abdülkâdir Efendi'nin hayatına geniş yer ayıran ve onun şairlik yönünden kapsamlı bir şekilde bahsederek şiirlerinden örnekler veren ilk kişi Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'dir. Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin eserindeki bilgiler; Gazzîzâde'nin hem bizzat Abdülkâdir Efendi'yle tanışmış biri olması hem de Abdülkâdir Efendi'nin oğlu Safiyüddin Efendi'nin manevi oğlu olması, kendisi de aynı kültür çevresinde yetişmiş biri olarak Eşrefiyye tarikatına olan yakınlığı, Abdülkâdir Efendi'yi tanıyan başta ailesi olmak üzere güvenilir kişilerden derlediği bilgilerle eserine kaydetmesi gibi açılardan ele alındığında, Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin aidiyeti meselesinin aydınlığa kavuşturulmasında oldukça önemlidir.[44] Gazzîzâde, Abdülkâdir Efendi'nin "*Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni / Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni*" (246G/1) matlalı şiirini Niyâzî Mısrî'ye (ö. h.1105/m.1694) nazire olduğunu ve Abdülkâdir Efendi'nin halifesi tarafında bestelenerek merasimlerde okunduğunu bildirmektedir.[45] Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti kesin olan bu şiiri, Ali Emîrî Efendi, III. Ahmed adına düzenlediği *Dîvânçe*'ye almak suretiyle ona nispet etmiştir ancak yukarıda belirttiğimiz üzere bu tercih doğru değildir.

Ortak şiirler mecmuadan *Dîvânçe*'ye aktarılırken şiirlere Ali Emîrî tarafından bazı müdahalelerin olduğu tespit edilmiştir. *Mecmua* ve Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bir yerde "Dervîş Necîb" olarak kullanılan mahlas, Ali Emîrî tarafından "mücrîm Necîb" olarak değiştirilmiş[46] ya da *Mecmua*'da "Dervîş Necîb" mahlasıyla yer alan şiirler *Dîvânçe*'ye dâhil edilmemiştir (Karakurt, 2021, 322). Aynı şekilde "Gel Eşrefî Dergâhına" vasıta beyitli manzume de Ali Emîrî tarafından *Dîvânçe*'ye alınmamıştır.[47] Yine bir şiirde "Yanar dervīşleriñ nār-ı firāḳla" dizesini, "Yanar muḫlisleriñ nār-ı firāḳla" şeklinde değiştirmiştir.[48]

---

[44] Gazzîzâde Abdüllatif Efendi *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı eserini hazırlarken bizzat görüp şahit olduğu ya da doğruluğu kesinleşmiş bilgileri eserine dâhil etmiştir. Eserin yazılış yöntemi hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım, 2022, 128-130.

[45] Bu husus Ravzâtü'l-müflihûn'da şöyle geçmektedir: "*İşbu güfte daḫı mâruẕ'-ẕikr ser-firāz-ı zümre-i ʿāşiḳān ü ẕākirān (Ahmed Raşid Efendi), ḥisār beste-bend idüp āġāz olunduḳda burc u bārū-yı ʿaşḳdan hezār nāġmeler nümāyān olur. Ve bu nuṭḳ-ı saʿādetleri, sulṭānü'l-ʿāşıḳīn Ḥażret-i Mısrī -ḳuddise sırruhu'l-ʿālī- efendimiziñ bu kelām-ı feyz-encāmlarına naẓīredir.*" Bundan sonra Niyāzī Mısrī'ye ait "*Zühdüni ḳo ʿaşḳa düş ehl-i cenān itsün seni / Pīr-i ʿaşḳa ḳulluḳ it cānāna cān itsün seni*" matlalı şiiri kaydetmiştir (Yıldırım, 2022, 256-257).

[46] İlgili şiir için (227. gazel) bkz. Coşgun, 2024, 690.

[47] İlgili şiir için (79. musammat) bkz. Coşgun, 2024, 795-796.

[48] İlgili şiir için (76. Musammat, 5. bend) bkz. Coşgun, 2024, 793.

Aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere Ali Emîrî nüshasında bulunan ortak on üç şiirin beyit/bend sayısı Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ındakilerden eksiktir. Bu bağlamda "Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb / Nūr-ı pākiñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb" (17G/1) matlalı gazel Ali Emîrî'de 4 beyit iken Abdülkâdir Efendi'de 6 beyittir. Yine "Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña bülbül / Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından" (16K/1) matlalı kıt'a, Ali Emîrî'de 3 beyit iken Abdülkâdir Efendi'de 6 beyittir.

632 numaralı mecmua incelendiğinde görüleceği üzere Ali Emîrî'deki beyitler ile mecmuadaki beyitler hem sayı hem de içerik olarak aynıdır. Bu da göstermektedir ki Ali Emîrî, şiirleri bu mecmuadan istinsah etmiştir.

Mecmua ve Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan bildirme eki "durur", Ali Emîrî tarafından vezin bozulmayacak biçimde "-dur" şekline dönüştürülmüştür.[49]

Yukarıdaki hususlarla birlikte Ali Emîrî Efendi'nin şiirlere en bariz müdahalesi ise *Dîvânçe*'ye aldığı bazı şiirleri önce mecmuadaki gibi yazıp sonra beğenmeyerek silip yeniden yazmasıdır. Divançe'nin sayfaları dikkatle incelendiğinde şiirlere yönelik müdahalelerin bazı silinmeler ve eklemeler şeklinde olduğu hatta bu bölümlerin okunabildiği görülmektedir.

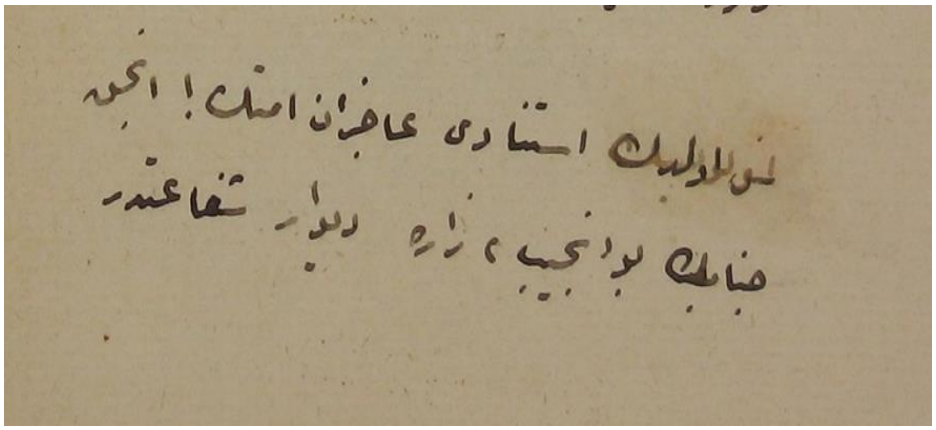

Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshadan alınan yukarıdaki kesitte (AE vr. 8b) "Olupsıñ istinādı ʿācizān-ı ümmetiñ ancaḳ" mısrasında önce "Olupsıñ" kelimesi yazılmış sonra silinerek vezin ve anlamı bozmadan "Sen olduñ" şeklinde bir düzeltmeye gidilmiştir.

[49] İlgili tasarruflar için (32. gazelin ikinci beyiti, 85. gazelin dördüncü beyiti, 106. Gazelin dördüncü beyiti ve 48. Musammatın üçüncü bendi) bkz. Coşgun, 2024, 340, 580, 596, 766.

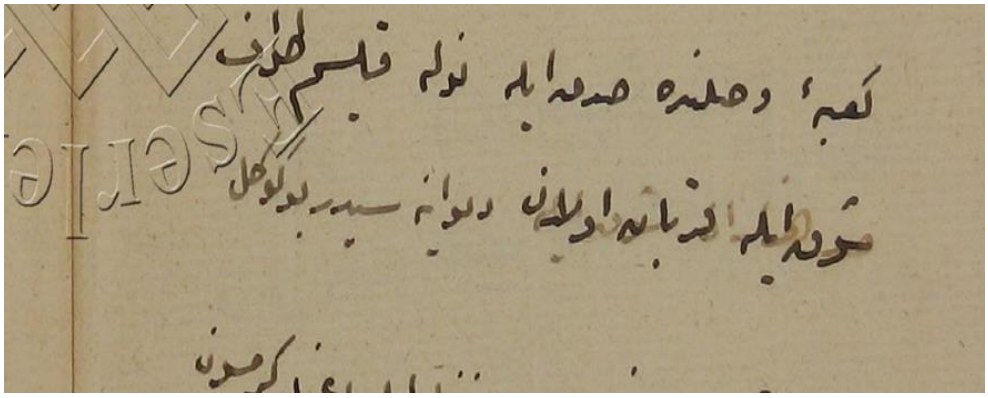

Yine yukarıdaki resimde (AE vr. 15b) görüleceği üzere "Ṣad hezārān şevḳile ḳurbānesidir bu gönül" mısraında "Ṣad hezārān şevḳile" yazılmış daha sonra silinerek "Şevḳile ḳurbān olan" yazılmıştır. Bu ve benzeri müdahaleler yazma nüsha üzerinde silinmiş olsa da hâlâ okunabilmektedir (Necîb, Ali Emîrî 529/1, vr. 8b, 15b).

Abdülkâdir Efendi ile III. Ahmed'in şiirleri dil ve üslup özellikleri açısından karşılaştırıldığında iki önemli farklılıkla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, tekke ve tasavvuf çevrelerinde yetişmiş ve edebî terbiyesini bu ortamlarda edinmiş bir mutasavvıf şair olarak Abdülkâdir Efendi'nin; edebî dil olarak kendinden önceki şairler tarafından işlenmiş bir tasavvuf edebiyatı dilini bulması ve bu yüzden şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bu dil ve üslup anlayışını benimsemiş olmasıdır. Bu dil anlayışı, kendisini en çok eklerin arkaik şekillerinin kullanımlarından kaynaklanan farklılıklarda göstermektedir. III. Ahmed'in şiirlerinde ise böyle arkaik bir dil kullanımı ve üslup özelliği bulunmamaktadır. Diğer yandan yukarıda bahsedilen ortak şiirlere müdahaleleri açısından Ali Emîrî Efendi'nin Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirleri *Mecmua*'dan hareket ederek yanlışlıkla III. Ahmed'e mal ettiği ve şiirlerdeki Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren ekleri XVIII. yüzyıl dil özelliklerine uyarlama tasarruflarında bulunduğu görülmektedir. Aşağıda örneklenen bu tespitler, aslında Abdülkâdir Efendi'ye ait olan mezkûr şiirlerin sehven III. Ahmed'e nispet edildiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Bu konun daha iyi anlaşılması açısından birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: Ali Emîrî Efendi, III. Ahmed adına düzenlediği dîvânçede aslı "Olupsıñ" olan kelimeyi "Sen olduñ" (76G/5); "Yoḳdurur" olan kelimeyi "Yoḳdur ol" (48M/3); "Reh-i vuṣlatdurur" olan tamlamayı "Reh-i vuṣlat olur" (32G/2) ve "Gelüben" kelimesini de "gelmişim" (59M/1) şekillerinde yazmak suretiyle arkaik dil özelliklerinden çıkarıp XVIII. yüzyıl Türkçesine tebdil etme tasarrufunda bulunmuştur.

İki şairin şiirlerini üslup açısından mukayese ettiğimizde de yukarıdakine benzer farklılıklarla karşılaşmaktayız. Örneğin mutasavvıf bir şairin şiir anlayışı, şiire yüklediği misyon, şiirlerinin hedef kitlesi ve şiirlerinde kullandığı kelime kadrosunun; daha çok klasik üslubu tercih eden ve dindışı

konularda yazan bir şairinkinden farklı olacağı tartışılmaz bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, Lale Devri'yle (1718-1730) adeta özdeşleşen Çırağan Âlemleri'ne[50] katılan, birçok mesire alanında eğlenceler tertip eden ve bu eğlencelerde bizzat bulunan bir padişahın,

"*Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara*

Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara" (13G/1) diyerek himmeti, pir-i irfanda araması;

"*Zāhid yetişür ṣūfīye bu ṭaʿnı bıraḳ gel*

Zīrā ki o dervīş daḫi yārān ola bir gün" (17G/4) diyerek sufi-zahid çatışmasına değinmesi ya da şiirleri aracılığıyla muhiplerini mevlid meclislerine davet etmesi, hayat tarzı ve konumuyla pek örtüşmemektedir. Bu şiirlerdeki üslup daha çok, ömrünü Kur'ân'ın anlaşılmasına vakfeden; mevlid gecelerinde okunmak üzere bir *Mevlid* kaleme alan; dervişlerini dünyanın keşmekeşinden kurtulmaları için dergâhına davet eden Abdülkâdir Efendi'nin üslubuna yakın görünmektedir. O hâlde üslup açısından yaklaşıldığında da Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin III. Ahmed'in şiirlerinden kolaylıkla tefrik edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda bahsedilen ortak şiirlerin hangileri olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi ve 632 numaralı *Mecmua*'daki (M) ile Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'deki (AE) şiirlerin beyit/bend sayılarının ortaklığının daha net görülebilmesi için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Ayrıca Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin bulunduğu 1B nüshasındaki şiirlerin beyit/bend sayıları da bu tabloda verilerek aradaki farkın görülmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Tabloda, 632 numaralı mecmuada bulunan 45 şiirin matla beyit/bendleri verilmiş, bu 45 şiirin 1B nüshası ile *Dîvânçe*'deki ortak şiirlerle karşılaştırılması yapılmıştır.

Ortak şiirlerin nüshalara göre dağılımı ve beyit/bend sayıları:

No	**MATLA BEYTİ/BENDİ**	**BEYİT/BENT SAYISI**		
		1B	**M**	**AE**
1	Rūy-ı Ḫudā mirʾātıñı göster Muḥammed Muṣṭafā Dil sen şerīfiñ vaşlını ister Muḥammed Muṣṭafā	4	4	4
2	Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara	5	5	5

[50] Osmanlı döneminde lale şenlikleri ya da lale çırağanları olarak bilinen ve özellikle Sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa ile anılan, genelde İstanbul elitlerinin özelde Saray efradının tertip ettiği bu eğlenceler, Lale Devri'nin eğlence kültürünü yansıtan en önemli faaliyetlerdir. Lale çırâğânları hakkında geniş bilgi için bkz. (Koç Keskin, 2014; Kumbar 2018, 699-730).

3	Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb Nūr-ı pākıñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb	6	4	4
4	İrā'et eyleyüp feyż-baḫş rūyuñ baña imdād it Nesīm-i iltifātıñla ġubār-ı hecri ibʿād it	3	3	3
5	Ṣafā-baḫş-ı velādır mü'minīne meclis-i mevlid Feraḥ-zādır ḳulūb-ı müslimīne meclis-i mevlid	-	3	3
6	Eyā maḥbūb-ı Ḥaḳ ẕāt-ı şerīfiñ sırr-ı ekberdir Seniñle ṣadr-ı aʿlā-yı risālet daḫi efḫardır	5	5	5
7	Ey derdlü bil dermān saña imdād-ı Raḥmān yetişür Rāh-ı Ḫudā'ya reh-nümā irşād-ı pīrān yetişür	4	4	-
8	Gönül Ḥaḳ derdine maḥrem gerekdir Belā-yı ʿaşḳına hem-dem gerekdir	6	4	4
9	Cemāliñ ey Nebī mir'āt-ı envār-ı saʿādetdir Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rü'yetdir	5	5	5
10	Eyledikde feyż-i Ḥaḳ imdād ḳalem mīzāb olur Ḳaṭre-i dād-ı Ḫudā'dan ḥavż-ı dil pür-āb olur	5	4	4
11	Cism-i pāk-ı ḥażretiñ ġāyet ile ḳıymetlidir Her vecihden ḫilʿat-ı esmā ile ziynetlidir	-	6	6
12	Gül-i ḫoş-bū ruḫuñ reşk-āveridir Gülüñ aṣlı seniñ rūyın teridir	-	4	4
13	Ṣāġar-ı ʿaşḳıla her dem neş'edār mestāneyüz Vaḳtimiz yoḳ ṣaḥv içün pür-iʿtibār sekrāneyüz	4	4	4
14	ʿĀlem-i mülk-i derūnum żabṭ idüp cānān-ı ʿaşḳ Ḥışn-ı dilde ḥükmin icrā eyledi sulṭān-ı ʿaşḳ	4	4	4
15	Gül-i sīr-āb cenāb-ı ḥażretiñ rūyıdurur ancaḳ Zebān-zed müşk-i Rūmī'de seniñ būyıdurur ancaḳ	-	4	4
16	Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ Maḳṣūd ḳoḫusın almaġa meydāna mı geldiñ	4	4	4
17	Şemʿ-i ẕāt-ı kibriyā pervānesidir bu göñül Feyż-i esrār-ı Ḫudā kār-ḫānesidir bu göñül	4	4	4
18	Şemʿiñe pervāneyim çün yanayım ben yā Rasūl Feyżiñe ʿaṭşāneyim ṣun ḳanayım ben yā Rasūl	5	5	5

19	Berḳ urup nūr-ı cemāliñ yā Rasūl Pür-żiyā ḳıldı cihānı ṣaġ u sol	8	6	6
20	Ey gül-i pākīze-i sırr-ı ezel Gelmedi mānend-i ẕātıñ bir güzel	8	6	6
21	Ṣubḥ u mesā sizler ile ṣāḥib-i eẕkār olalım Ṣad cānile şimden gerü cāhid-i der-kār olalım	-	4	-
22	Mekteb-i ʿirfān içinde oḳuyan ʿaşḳ nāmesin Çeşme-i feyż-i Ḫudā'dan ṭoldurur peymānesin	5	3	3
23	Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin	4	4	4
24	Vücūduñda olupdur sırr-ı ekber yā Rasūlallāh Şühūduñda bulundı nūr-ı ezher yā Rasūlallāh	4	4	4
25	Vāṣıl-ı evc-i kerāmetdir gürūh-ı Eşrefī Maẓhar-ı sırr-ı velāyetdir gürūh-ı Eşrefī	6	4	-
26	Ḥażret-i Maḥbūb-ı Ḥaḳ ḫayl-i rusül şāhānesi Nūr-ı pāḳıñla münevverdir bu dil eyvānesi	5	4	4
27	Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i dehri Bütün maḥv u fenādan ḥaṣṣa-yābdır ʿālemiñ şehri	5	4	4
28	Ey cemāli burc-ı ḥüsnüñ āfitāb-ı enveri Rūşen oldı mihriñe māh olduġiçün müşterī	4	4	4
29	Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni	6	6	6
30	Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña bülbül Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından	6	3	3
31	Dil-beste olup Ḥażret-i Mevlā'ya ṭurursañ Maḳṣūda vüṣūl saña nümāyān ola bir gün	5	5	5
32	Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Maḳdemiyle oldı eflāk u zemīn envarda ġarḳ Oldurur nūr-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā	3	3	3
33	Şuʿle-i ẕāt-ı şerīfiñ yā Resūl Tāb-baḫş-ı dīde-i ʿuşşāḳdır Bend ider āşüfteñi gīsūlarıñ Ḳaşlarıñ miḥrāb-ı pür-eşvāḳdır	3	3	3

34	Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol Ḳalbi dā'im ser-te-ser şevḳ-i Rasūl ile ṭolan İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol	3	3	3
35	ʿĀcizān-ı ümmete rūz-ı cezā İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl Şānıña olan teraḥḥümdür sezā İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl	4	4	4
36	Gel dünyeye itme heves Olmaya żāyiʿ bir nefes Tā tükenince sende ses Ḥaḳ hū diyü ẕikr eyle gel	5	3	-
37	Ẕāt-ı pāk-ı Muṣṭafā'ya ʿāşıḳım Cānla faḫr-ı cihāna ʿāşıḳım Maḳsem-i feyż ü nevādır ol şerīf Menbaʿ-ı cūd u ʿaṭāya ʿāşıḳım	4	3	3
38	İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim Gelüben ḳapıña üftān u ḫayrān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	4	2	2
39	Ẕikriñ ile olmuşum raṭbü'l-lisān Yā Ġıyāṣe'l-müstaġīṣīn el-emān ʿAşḳıñ ile eylerim her dem fiġān Yā Ġıyāṣe'l-müstaġīṣīn el-emān	-	3	5
40	Giceler bīdār olup ṣad cānile ḳılup recā Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan Derdile pür-zār olup Ḥaḳ'dan niyāz eyle rehā Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan	-	3	3
41	ʿAzīzim eylediñ çün ʿazm-i cānān Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh Viṣāl-i Ḥaḳ'la olduñ şād u ḫandān Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh	3	3	3
42	Ey ʿāşıḳ-ı ẕāt-ı Ḫudā Gel Eşrefī Dergāhı'na Cān u diliñ bulsun nevā Gel Eşrefī Dergāhı'na	5	5	-
43	Yā İlāhī pür-ẕünūbem ʿafvıñile ḳıl rehā Ẕerre-i iḥsānile setr it ʿuyūbumı şehā	-	3	3

	Āsitānıñdan cüdā itme beni rūz-ı cezā Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni			
44	Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh	19	4	4
45	Cenābıñ ḥażret-i sulṭān-ı dīndir yā Rasūla'llāh Cemāliñ maṭlaʿ-ı nūr-ı yaḳīndir yā Rasūla'llāh	-	4	4

632 numaralı mecmuada bulunan Necîb mahlaslı 45 şiirden 33 tanesi hem 1B hem AE nüshasında bulunmaktadır. 8 manzume sadece AE ve M nüshalarında; 4 şiir ise sadece M ve 1B nüshalarında ortaktır. 1 manzume ise sadece M nüshasında bulunmaktadır. AE ve M nüshalarında ortak 40 şiir bulunurken 1B ve M nüshaları arasındaki bu sayı 37 şiirdir. Mecmuadaki 45 şiirin AE ve 1B nüshalarına göre dağılımı şöyledir:

Grafik-1: 632 Numaralı Mecmua'daki 45 şiirin diğer nüshalara göre dağılımı:

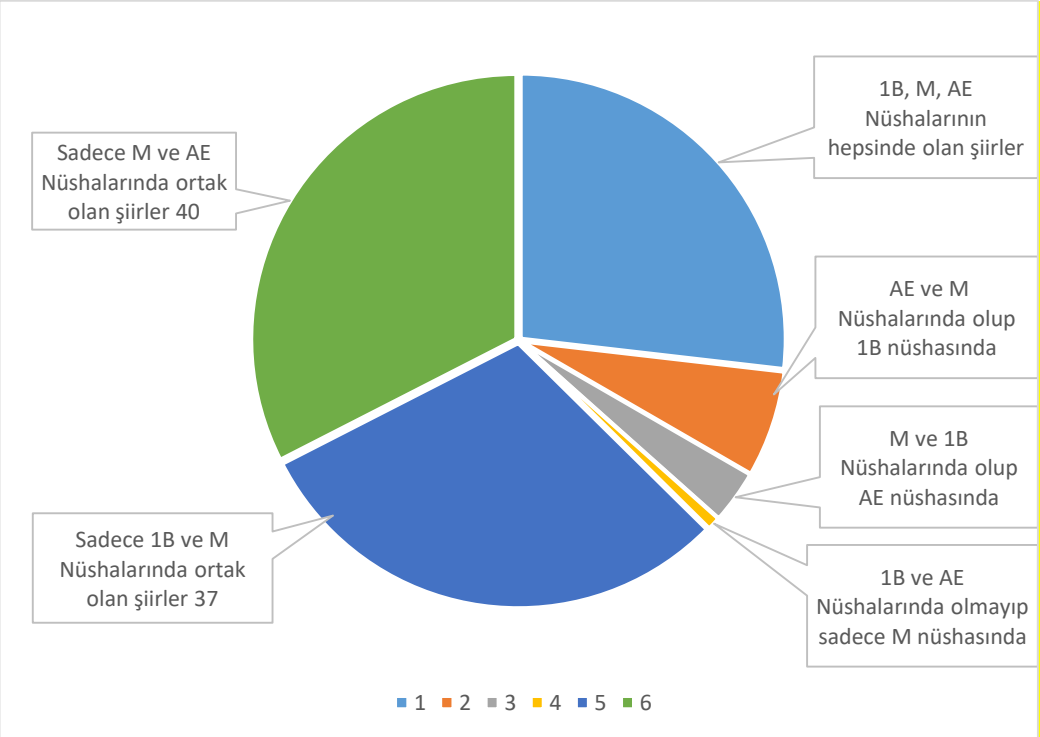

Ortak olan şiirlerin beyit/bend sayıları incelendiğinde; M ve AE nüshalarında bulunan ortak şiirlerin -bir şiir hariç- beyit/bend sayılarının aynı olduğu görülmektedir. 1B ve M nüshasında bulunan ortak şiirler incelendiğinde ise M nüshasında bulunan 13 şiirin beyit/bend sayısının 1B nüshasında bulunan şiirlerin beyit/bend sayısından eksik olduğu

görülmüştür. Bu bağlamda, beyit sayısı farklılığının en dikkat çekici olanı ise 1B nüshasında bulunan ve

"Ruḫuñ bir ḳıṭ'a-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh

Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh" (180G/1)

beytiyle başlayan 19 beyitlik manzumenin M ve AE nüshasında 4 beyit olmasıdır.

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alındığında her iki dîvânda (Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* ile III. Ahmed'e atfedilen *Dîvânçe*) yer alan ortak şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu kesinlik kazanmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere toplam 72 manzume bulunan Sultan III. Ahmed'e ait *Dîvânçe*'de 11 murabba ve 37 gazel bulunmaktadır. *Dîvânçe*'de bulunan 48 şiirin (murabba ve gazel) en az 33 tanesi; *Mecmua*'daki ortak şiirler de hesaba katıldığında 39 şiir Abdülkâdir Efendi'ye aittir. Bununla birlikte geri kalan 9 şiirden 3 tanesi *Sâlim Tezkiresi*'nde zikredilmiştir. Bu şiirler çıkarıldığında kalan irfani şiir sayısı 6'dır.

Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi *Divanı*'nın 1B nüshası incelendiğinde bu nüshanın halihazırdaki 82a numaralı sayfasında kurşun kalemle yazılmış "81" varak numarası görülmektedir. Üstelik bu sayfasından sonra *Dîvân*'ın bütünlüğünün Eşrefoğlu Rûmî'nin araya eklenmiş şiirleriyle bozulduğu ve bu şiirlerin, divanın 91a numaralı sayfasına kadar on varak boyunca devam ettiği görülmektedir. 91a sayfasında ise yine 82a sayfasında olduğu gibi kurşun kalemle ve aynı yazı karakteriyle "86" numaralandırılmasının yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu durum, Abdülkâdir Efendi *Dîvân'*ının 1B nüshasında en az 5 varaklık bir eksikliğin -tahminen yirmi, yirmi beş manzume- olduğunu kesin bir şekilde göstermektedir. Dolayısıyla III. Ahmed'e atfedilen söz konusu irfani altı şiirin bu eksik kısımlarda olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Bununla birlikte Sultan III. Ahmed'e nisbet edilen mezkûr şiirlerin dil ve üslup özelliklerinden yola çıkılarak Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu düşünülmekle birlikte *Dîvân*'nın kâmil başka bir nüshası tespit edilinceye kadar bu şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti hususunu kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sebeple *Mecmua*'da bulunmayan ve Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti henüz kesinlik kazanmayan mezkûr şiirler ihtiyaten çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

Sultan III. Ahmed'e ait *Dîvânçe*'deki gazel ve murabbaların dışında kalan şiirlerin ise aslında dağınık bir vaziyette olduğu ve Ali Emîrî'nin gayretleriyle toplandığı görülmektedir. Yani Ali Emîrî, III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğü ya da ona aidiyeti kesin olan çeşme kitabeleri, türbelerdeki veya camilerdeki hat eserlerini ya da tarih manzumelerini toplamış ve *Dîvânçe*'ye dâhil etmiştir.

Konunun daha iyi anlaşılması, nüshalar arasındaki geçişin daha iyi fark edilmesi amacıyla ortak şiirlerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

Şiirler verilirken 1B nüshası esas alınmış, M ve AE nüshalarındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

Şiir Örnekler:

Ġazel[51]

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh
Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh

2. Vücūd-ı raḥmet-āsārıñ ṭulūʿı ẓulmet-i küfri
Giderdi cümle īmān-āşinādır yā Rasūla'llāh

3. Hezārān ġarḳa-i ʿiṣyān u ṭuġyāna necāt olmaḳ
Olursa ẕerre raḥmıñ bī-merādır yā Rasūla'llāh

4. Egerçi ṣūretā Ādem olupdur mebde-i insān
Cenābıñ ḫalḳa rūḥen mübtedādır yā Rasūla'llāh

5. Der-i pākıñda ḫidmet ʿayn-ı ʿizzet maḥż-ı devletdir
Aña tevfīḳ-i rabbānī ʿaṭādır yā Rasūla'llāh

6. Olandır rūz-ı rüstā-ḫīz selāmetle felāḥ ehli
Diyen cān yoluña benden fedādır yā Rasūla'llāh

7. Seniñ pā-būsuñ oldı ʿarşa ṣad minnet keremkārā
Ḳamu sen şāha ṭālib-intimādır yā Rasūla'llāh

---

51. **1B 15[a], M 88[b], AE 3[b].**
a) 1B nüshasında bu şiir iki kez yazılmıştır. 1B 7[a] sayfasında dört beyit alınmış ve başına şu ibare düşülmüştür: Bu silk-i beste-i şeh-nāz eş-Şeyḫ Necīb Efendi güfte-i Sulṭān Eşref-zāde.
b) M ve AE nüshalarında 4 beyit bulunmaktadır, bu beyitler sırasıyla; birinci, ikinci, on altıncı ve on dokuzuncu beyitlerdir.
1. // Dü çeşmiñ: Cemāliñ AE.
2. / ṭulūʿı: tulūʿın M.
8. **/ lenterānī**: "Sen beni asla göremezsin." A'râf 7/143.

8. Ḫiṭāb-ı ***len terānī*** Mūsā'ya olmuş iken ammā
Ḥiyāẕ-ı rü'yete ẕātıñ duʿādır yā Rasūla'llāh

9. Tehī-dest müflis-i aʿmāl-i āḫret ehl-i īmāna
Semāḥat-pīşe şānıñ ḫoş ġınādır yā Rasūla'llāh

10. Ṣadāḳat-kār olan gürīsne-i ʿuşşāḳıña mihriñ
İdām-ı maʿnevī aṣlī nevādır yā Rasūla'llāh

11. Cebīn-i tābnāk-ı enveriñdir ḳıble-i İslām
Siyeh gīsūlarıñ ʿibret-nümādır yā Rasūla'llāh

12. Kemāl-i ḍavʾ-ı vechiñden münevver oldı burc-ı dīn
Ḥaḳīḳat menbaʿ-ı nūr u ẕekādır yā Rasūla'llāh

13. Cenāb-ı Aḥmed'iñ miʿrāc u seyr[i] ʿālem-i ḳurba
Gürūh-ı enbiyādan Muṣṭafā'dır yā Rasūla'llāh

14. Eger ki Yūsuf olmuşdı kemāl-i ḥüsnile mümtāz
Velīkin emlaḥ andan müştehādır yā Rasūla'llāh

15. Görünce nisve vech-i Yūsuf'ı çün kesdiler destler
Seni gördükde cān virmek revādır yā Rasūla'llāh

16. Gülistān-ı risālet içre ẕāt-ı gülbünüñ ancaḳ
Ḫudāyī bir nihāl-i müntehādır yā Rasūla'llāh

17. Seniñ yāḳūt-ı ẕātıñ genc-i ṣunʿ-ı Ḥażret-i Ḥaḳ'da
Yeter mi ḳıymet aña bī-behādır yā Rasūla'llāh

18. Bütün ʿālem iderler vaṣf-ı ḥüsnüñ ḥaşre dek gerçi
Kemāl-i vaṣfıñ ider kibriyādır yā Rasūla'llāh

19. Kerem ḳıl ey Ḫudāvend-i şerīf-i ṣoḥbet-i Mevlā
Necīb'iñ derdine feyżiñ devādır yā Rasūla'llāh

Ġazel[52]
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
***Remel* – + – – / – + – – /– + –**

1. Berḳ urup nūr-ı cemāliñ yā Rasūl
Pür-żiyā ḳıldı cihānı ṣaġ u ṣol

2. Ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır ruḫlarıñ
Perteviñ dā'imdürür itmez üfūl

3. Rūz u şeb ḥāżır olur dīvānıña
Cümle eflākdan melek idüp nüzūl

4. Ṣad hezārāsā ṣalātıla selām
Cānib-i ʿizziñe bizden ḳıl ḳabūl

5. Merḳadiñ eflāk ṭavāf ider müdām
Rifʿatine anıñiçün buldı yol

6. Būy-ı derdiñ şemm ider ʿāşıḳlarıñ
Ravża-i pākıña itdikde duḫūl

---

52. **1B 51ᵇ, M 91ᵃ, AE 17ᵇ.** M ve AE nüshalarında 5. ve 6. beyitler yoktur.
1. // dā'imdürür: dā'im ṭurur AE.
2. // Cümle eflākdan melek idüp nüzūl: Ḳudsiyān eflākdan eyler nüzūl AE.
3. / Ṣad hezār-āsā: Ṣad hezār olsun AE.
// ʿizziñe: ʿizzete AE; ʿizzetine M.
1. / Beyne ḳabrī minberī: Beyne ḳabr minber M.
Beyne ḳabrī minberī: "Kabrim (Evim) ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir." Hadis'in aslı: "***Mā-beyne beytī ve minberī ravżātün min-riyāzi'l-cennet***." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/165-166 (Hadis nu: 2727).
2. / Nā-tüvāndur Çākeriñ olsun Necīb: Nā-tüvāndur Çāker-i zārıñ Necīb AE.

7. ***Beyne ḳabrī minberī*** çünki didiñ
Ehl-i Ḥaḳ taṣdīḳ idüp itmez nükūl

8. Nā-tüvāndır çākeriñ olsun **Necīb**
Ṭut elin ḳaldır saña itsün vüṣūl

Ġazel[53]
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün
Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Ḥażret-i Maḥbūb-ı Ḥaḳ ḫayl-i rusül şāhānesi
Nūr-ı pāḳıñla münevverdir bu dil eyvānesi

2. Ḥamdü li'llāh sen şehiñ sevdāsı ile dem-be-dem
'Andelib-i ṭab'ımıñ na'tıñladır efġānesi

3. Baḥr-ı elṭāf-ı Ḫudā gevherlerine zübdedir
Ey kerīmü'ẕ-ẕāt vücūduñ cevher ü dür-dānesi

4. Kişver-i ḥüsn ü melāḥat taḫtınıñ sulṭānısıñ
Oldı meftūnuñ hezārān Yūsuf-ı Ken'ānesi

5. Yā Rasūla'llāh ġarībiñdir seniñ **Dervīş Necīb**
İt meded rūz-ı cazā aña 'ināyet kānesi

Sonuç

Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi ile Sultan III. Ahmed'in aynı mahlası kullanması neticesinde Abdülkâdir Efendi'ye ait olan en az 33 şiir, Ali Emîrî tarafından Sultan III. Ahmed'e mal edilmiştir. Ali Emiri Koleksiyonu 632 numarada kayıtlı *Mecmua*'daki diğer şiirleri de eklediğimizde bu sayı 39'a yükselmektedir. Bu karışıklığın müsebbibi olarak öne çıkan Ali Emîrî'nin, Sultan III. Ahmed *Dîvânçesi*'ni tertip ederken kaynak olarak başvurduğu söz konusu Mecmua'daki şiirleri rast gele *Dîvânçe*'ye almadığı, kendine göre haklı

---

53. **1B 19ᵇ, M 91ᵃ, AE 27ᵇ.** M ve AE nüshalarında üçüncü beyit bulunmamaktadır.
4. / sulṭānısıñ: sulṭānısın M, AE.
5. / Dervīş Necīb: mücrim Necīb AE.
// İt meded: Nā'il it M, AE.

sebeplerinin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ali Emîrî'yi bu yanlışa sevk eden en önemli sebep *Safâyî Tezkiresi*'nde bulunan ve Sultan III. Ahmed'in müezzinlerinden Tosunzâde Abdullah Efendi'nin bestelediği dolayısıyla Sultan III. Ahmed'e aidiyet ihtimali yüksek olan "*Yā ġıyāse'l-müstaġīsīn el-emān*" vasıta mısralı manzumenin *Mecmua*'da kayıtlı olmasıdır. Kanaatimizce Ali Emîrî, hanedan sevgi ve muhabbetinin verdiği şevk ve heyecanla yukarıdaki manzumeyi delil göstererek diğer şiirlerin de Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu düşünmüş, söz konusu ortak şiirleri fazla bir tenkite tabi tutmadan Sultan III. Ahmed Divançesi'ne dahil etmiştir. Bununla birlikte bu karışıklığın ortaya çıkmasında Ali Emîrî kadar 632 numaralı Mecmua'yı tertip eden kişinin fark gözetmeden hem Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirleri hem de Sultan III. Ahmed'e aidiyet ihtimali yüksek olan "Yā ġıyāse'l-müstaġīsīn el-emān" vasıta mısralı manzumeyi mecmuasına kaydetmesi olmuştur.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan biri de Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirlerin Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sinden çıkarılmasından sonra geriye kalan şiirlerin bir dîvânçe oluşturacak kadar yekûn tutmamasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere *Dîvânçe*'de -biri tekrar olmakla birlikte- 72 manzume bulunmaktadır. Ortak şiirler çıkarıldığında Sultan III. Ahmed *Dîvânçe*'sinde kalan manzumelerin toplam beyit/bend sayısı yüzü geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki Sultan III. Ahmed, şiirle meşgul olmuş fakat bir dîvânçeyi dolduracak kadar çok şiir kaleme almamış ya da kaleme almışsa da henüz tespit edilememiştir.

Başta Ali Emîrî koleksiyonunda bulunan şiir mecmuaları olmak üzere yapılacak yeni mecmua çalışmalarının ve Sultan III. Ahmed'in edebî yönü ve şiirleri hakkında elde edilecek yeni bilgilerin bu konunun daha çok aydınlatılması için büyük önem taşıdığı ortadadır.

Kaynakça

Ali Emîrî. *Ali Emîrî Dîvânı*. ed. Günay Kut. thk. Sadık Yazar - Mustafa Uğurlu Aslan. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2020.

Ali Emîrî. *Cevâhirü'l-mülük*. 2 Cilt. İstanbul: Asr Matbaası, 1319.

Ali Emîrî. *Cevâhirü'l-mülük*. thk. İdris Kadıoğlu vd. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2013.

Ali Emîrî. *Tahmîs-i Sultan Ahmed-i Sâlîs*, İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Manzum 529/2.

Ali Nureddîn. *Kelâmü'l-mülûk Mülûkü'l-kelâm*. İstanbul: Âlem Matbaası, 1311.

Ak, Coşkun. *Şair Padişahlar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, 2001.

Avcı, İsmail. "Şair Osmanlı Padişahlarına Dair Bir Eser: Kelâmü'l-mülûk Mülûkü'l-kelâm". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/35 (2016), 427-438.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn*. thk. Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1951.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.

Çakır, Adalet. *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-Âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Çelik, Yüksel. "Tulumbacı". *İslam Ansiklopedisi*. 41/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çabuk, Vahid. *Saraydan Şiirler*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Dere, Ömer Faruk. *Hat Sanatında Hafız Osman Efendi ve Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5294.

Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5291.

Erdem, Sümeyra. *Sultan III. Ahmed'in Bazı Eserlerinin Hat Sanatı Bakımından Tahlili*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2019.

Erdoğan, Mustafa. "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Sorunu ve Kabûlî Örneği". *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 53 (2009), 55-82.

Ersoy, Ersen. "Şehrîzâde Muhammed Saîd Vahdetî'nin (ö.1764/65) Şairler Tezkiresi Mahzenü's-Safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ Üzerine". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 45-56.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel 994.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan 217/2-218.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel 2110.

Ergun, Sadettin Nüzhet. *Türk Musikisi Antolojisi: Dini Eserler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942.

Gazzîzâde, Abdüllatîf. *Ravzâtü'l-muflihûn*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan 1041.

İçli, Ahmed. "Ah Fasîh Vah Fasîh: Beheştâbâd'ı Kim Yazdı?". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 31 (2023), 296-322.

İlhan, Enes. *Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-.* İstanbul: Gece Kitaplığı, 2016.

İsen, Mustafa. "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler". *Tezkireden Biyografiye*. 206-219. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.

İsen, Mustafa. *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999.

İsen, Mustafa - Bilkan, Ali Fuat. *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1997.

Güngör, Zülfikar. *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar (Metin Şerhi).* Ankara: Araştırma Yayınları 2009, 82-91.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1998.

Kara, Abdullah. *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kara, Mustafa. "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i". *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu* 4. 269-297. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005.

Karakurt, Emine. *Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karavelioğlu, Murat A. "Millet Kütüphanesi AE Manzum Koleksiyonunda Bulunan Bazı Türkçe Şiir Mecmuaları". *Dîvânu Lügâti't-Türk'ten Senglâh'a Türkçe -Doğumunun 60. Yılında Mustafa Kaçalin Armağanı-.* ed. Mehmet Ölmez vd. 427-465. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

Koç Keskin, Neslihan. *Osmanlı Lale Şenlikleri: Çerâğân*. Ankara: Semih Yayıncılık, 2014.

Koz, M. Sabri. "Aşık Edebiyatında Ortak Mahlas Sorunu". *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri.* 169-179. Eskişehir: Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987.

Kufacı, Osman. "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Kullanımının Yol Açtığı Sorunlar ve Nâtıkî Dîvân'ı Örneği". *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir*. 551-581. İstanbul: Kriter Yayınları, 2019.

Kumbar, Özlem. "Lale Çırağanı Nedir?" *Lale Devrinde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*. ed. İlyas Gökhan vd. 699-730. Konya: Laçin Yayıncılık, 2018.

Mehmed Sirâceddîn. *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. thk. Mehmet Arslan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Mehmed Şemseddîn. *Yâdigâr-ı Şemsî*. Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1332.

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkîretü'ş-şuarâ*. Haz. Adnan İnce. Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Onay, Ebru. *III. Ahmed Devri Osmanlı Şiirinde Sosyal Ağlar ve Edebî Prestij*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Özel, Öznur. *İlâhiyât (Necîb/Necîbâ).* Türk Edebiyatında Eserler Sözlüğü, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/ilahiyat-neciba-necib. [Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2024].

Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmaîl Âsım Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli.* thk. Abdülkadir Özcan vd. 3 Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.

Şehrîzâde Vahdetî. *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mc. O. 00074/1.

Tanyıldız, Ahmet. "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nesîmî Kitabı*. 147-175. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.

Tennûrîzâde, Mustafa. *Hediyyetü'l-fukarâ*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Şer'iyye, 1129.

Tolasa, Harun. *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi -Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre-.* Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002.

Tuncer, Şaduman. *Sultan III. Ahmed*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023.

Üzer Altuner, Nuran. *Safâyî ve Tezkiresi İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ I-V*, thk. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Yazar, Sadık. "Eylemişler Râsih'e Bühtân Bühtân Üstüne: Balıkesirli Râsih'in Eserlerine Dair Bilgilerin Tashihi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (İstanbul 2020), 637-673.

Yıldırım, Ali. *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2006.

Yıldırım, Metin. *Gazzîzâde Abdüllatif Efendi ve Ravzâtü'l-muflihûn Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük).* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yıldız, Alim. "Hz. Muhammed (S.A.S.) İle İlgili Edebi Türler". *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı.* ed. Ali Yılmaz. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Yılmaz, Ozan. "Necîb: Sultan III. Ahmed". *Osmanlı Hanedan Şairleri: Osman Bey'den Vaahdettin'e.* ed. Nihat Öztoprak. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Yücebaş Hilmi. *Şair Padişahlar*. İstanbul: Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıtçılık ve Kitapçılık, 1960.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Havva AŞI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Samsun/TÜRKİYE
21280423@stu.omu.edu.tr
ORCID

Doç. Dr. Muhammed İkbâl GÜLER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Samsun/TÜRKİYE
mikbalguler@outlook.com
ORCID

MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ EMÎRÎ MANZUM KOLEKSİYONU'NDAKİ TÜRKÇE DÎVÂNLARDA YER ALAN ALİ EMÎRÎ'YE AİT KUYÛDÂT

RECORDS OF ALI EMIRI IN THE TURKISH DIVANS IN THE ALI EMIRI POETRY COLLECTION OF THE NATIONAL LIBRARY

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 29.06.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 29.06.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Aşı, Havva - Güler, Muhammed İkbâl. "Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe Dîvânlarda Yer Alan Ali Emîrî'ye Ait Kuyûdât". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 265-289.

Aşı, Havva - Güler, Muhammed İkbâl. "Records of Ali Emiri in the Turkish Divans in the Ali Emiri Poetry Collection of the National Library". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 265-289.

10.28981/hikmet.1507009

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Havva AŞI

Doç. Dr. Muhammed İkbâl GÜLER

MİLLET KÜTÜPHANESİ ALİ EMÎRÎ MANZUM KOLEKSİYONU'NDAKİ TÜRKÇE DÎVÂNLARDA YER ALAN ALİ EMÎRÎ'YE AİT KUYÛDÂT

RECORDS OF ALI EMIRI IN THE TURKISH DIVANS IN THE ALI EMIRI POETRY COLLECTION OF THE NATIONAL LIBRARY

ÖZ

Yazma eserler, ana metni ve üzerine yazılan metin dışı kayıtlarıyla Osmanlı okuma kültürünü günümüze taşıyan önemli kaynaklardandır. Bu bağlamda yazma eserlerin içinde yer alan metinle birlikte üzerine yazılan metin dışı kayıtların da her birinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı'nda Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda 1.966 eser mevcuttur. Bu eserlerin 370'i Türkçe yazma dîvânlardan oluşmaktadır. Padişah ve şehzâde dîvânları, müellif hattı nüshalar ve doğrudan Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshaları da içinde barındıran bu koleksiyon, kuyûdât bakımından da zengin bir içeriğe sahiptir. Koleksiyonda temellük kaydı, istinsâh kaydı, fevâid kaydı, mübâyaa kaydı, mühür, manzume, dua ve tanımlanamayan birçok kayıtla birlikte doğrudan Ali Emîrî tarafından eklenmiş kayıtlar da tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan Türkçe dîvânlardaki metin dışı bütün kayıtlar üzerine inceleme yapılmış; fakat bu çalışmada sadece Ali Emîrî tarafından Türkçe yazma dîvânların muhtelif sayfalarına eklenen kayıtlar değerlendirilmiştir. Kurduğu kütüphaneyle Türk dili, tarihi ve edebiyatına önemli hizmetler sunan Ali Emîrî, kütüphanesindeki kitaplara eklediği kayıtlarla da günümüze farklı alanlarda bilgi aktarmıştır. Çalışmada Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe dîvânlar örneğiyle Osmanlı'nın son dönemlerinde okuma kültürünü ve bu kültürün bir yansıması olan metin dışı kayıtların içerik zenginliğini göstermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *El Yazması, Ali Emîrî, Koleksiyon, Dîvân, Kuyûdât.*

ABSTRACT

Manuscripts, with their main text and extra-textual records, are important sources that carry the Ottoman reading culture to the present day. In this context, each of the extra-textual records written on it and the text in the manuscripts must be examined separately. There are 1.966 works in the Millet Library Ali Emîrî Poetry Collection in the Manuscripts Database of the Turkish Manuscripts Association. Three hundred seventy of these works consist of dîvâns written in Turkish. This collection, which includes the sultan's and prince's dîvâns, author-line copies, and copies directly copied by Ali Emîrî, also has rich content regarding records. Records added directly by Ali Emîrî, along with ownership records, copying records, valuable records, purchase records, seals, verses, prayers, and many unidentified records, were also identified in the collection. All extra-textual records in the Turkish dîvâns of Ali Emîrî's Poetry Collection were examined during the research process. Still, in this study, only the records added to various pages of the written Turkish dîvâns by Ali Emîrî were evaluated. Ali Emîrî, who provided essential services to the Turkish language, history, and literature with the library he founded, has conveyed information in different fields to the present day with the records he added to the books in his library. İn the study is intended to reveal the reading culture in the last periods of the Ottoman and the content richness of extra-textual records that reflect this culture, with the example of Ali Emîrî Poetry Collection Turkish dîvâns.

Keywords: *The Manuscript, Ali Emîrî, Collection, Dîvân, Records.*

Giriş

Ey gören bu şerhi taʿyîb eyleme
Gün olur ki bâis-i rahmet olur[1]

Genelde Osmanlı kültürünü, özelde ise Osmanlı okuma kültürünü günümüze taşıyan temel kaynaklardan biri yazma eserlerdir. Metin içi ve metin dışı anlamlı parçaları içinde saklayan bu eserler, muhtelif sâiklerle biriktirilmiş ve tevârüs yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır. Günümüzde kütüphanelerde muhafaza edilen birçok yazma eserin varlığı, genellikle bu koleksiyonlara dayanmaktadır. Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa (ö. 1676), Şehit Ali Paşa (ö. 1716), Veliyüddin Cârullah Efendi (ö. 1738), Defterdar Âtıf Efendi (ö. 1742), Tavukçubaşı Damadı Reîsülküttap Mustafa Efendi (ö. 1749), Sadrazam Koca Râgıb Paşa (ö. 1763), Reîsülküttap Kayserili Mehmed Râşid Efendi (ö. 1798), Reîsülküttap Mehmed Emin Vahîd Paşa (ö. 1828), Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (ö. 1848), Reşit Efendi (Abdurreşîd Mehmed b. Feyzuddin Sünbül b. Abdulmennân, ö. 1858), Bozcaadalı Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa (ö. 1903) ve Ali Emîrî (ö. 1924) yazma eser koleksiyonu olan kişilerdendir.

Ali Emîrî; Osmanlı'nın son döneminde yaşamış Türk tarihi ve edebiyat tarihi araştırmacısı, kütüphaneci, yazar, şair, biyografya ve bibliyografya âlimi olarak nitelendirilir (Çelik, 2007, 12). Hayatı boyunca kitap toplayan Ali Emîrî, 1857'de Diyarbakır'da doğmuş; ilk mektebini buradaki Sülûkiyye Medresesi'nde tamamlamıştır. Babası, şair Sâim Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi'nin torunlarından Seyyid Mehmed Şerif Efendi'dir (Tayşi, 1989, 390). 1914'te *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü bularak Türk dünyasına kazandıran Ali Emîrî, 1916'da biriktirdiği kitaplarla Millet Kütüphanesini kurmuş; 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir (Işın, 2010, 389).

Ali Emîrî; Osmanlı tarihleri, padişah dîvânları, şuarâ tezkireleri ve fermanlardan oluşan ve çoğu tek nüsha olan 16.000 cilt kitabını ismini kendisinin verdiği Millet Kütüphanesine bağışlamış; 17 Nisan 1916'da açılan bu kütüphanede ölene kadar nâzırlık görevi yapmıştır (Tayşi - Ülker, 2020, 71). Faruk K. Timurtaş'a göre o, kitabı sadece merak dolayısıyla toplayan bir kitapsever değildir. Kitaptan iyi anlayan bir uzman, kütüphaneci ve bibliyograftır (Timurtaş, 1979, 115). Onun kitap okuma sevgisi kendi sözleriyle şöyle özetlenebilir: "*Târîhler mutâla'asına dahi öyle bir meslek-i ciddiyâne ile sarf-ı evkât eyledim ki, hâb u râhatı ve uykuyu gâ'ib ettim. Lanba*

[1] Ali Emîrî imzalı mübâyaa kaydının altında yazılı olan bu beyit, *Vehbî Dîvânı*'nın (AEmnz497) sonunda 198b sayfasında yer almaktadır. Ali Emîrî'ye dair yapılan çalışmalarda Manzum Koleksiyonu'ndaki eserlerin koleksiyon numaraları "AE Manzum 227", "AE MNZ 37", "A. E. Manzum 202" gibi faklı biçimlerde kullanılmış olsa da bu makalede örnek olarak gösterilen dîvânların koleksiyon numaraları, araştırmacıların bu eserlere kolaylıkla ulaşmaları amacıyla kütüphane kayıtlarında verilen biçimde (AEmnz497) kullanılmıştır. Ayrıca dîvânların sayfa numaraları yazma eserlerin yaprak tavsif biçimi esas alınarak metnin başladığı yaprağın ön yüzü "a", arka yüzü "b" ile gösterilmek suretiyle numaralandırılmış; vikâyelerin gösteriminde ise ön vikâye için "öv", arka vikâye için "av", zahriye için "zh" kısaltması kullanılmıştır.

kenarında kitâb mutâla'a ederken sabâh olmak defe'âtle vâki' oldu. Uyusam kimse yanımda yatamazdı. Okuduğum kitâpları sûret-i 'alenî ile tekrâr edermişim" (Kadıoğlu, 2018, 94).[2]

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı'nda Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda 1.966 eser (matbu, yazma) kayıtlıdır. Bu eserlerden 552'si dîvânlardan oluşmaktadır. Türkçe (534), Farsça (11), Çağatayca (3) ve Arapça (1) dîvânların 382'si yazma, 170'i ise matbudur. Ayrıca hâlihazırda mezkûr Türkçe yazma dîvânların 369'unun görüntüsü veri tabanında bulunmaktadır. Çalışmada da Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan bu 369 Türkçe yazma dîvân[3] kuyûdât bakımından incelenmiştir.

Yazma ya da *el yazması*; bir hattat, müellif veya müstensihin kaleminden çıkmış eserlerin genel adıdır (Ece, 2015, 236). Kütüphanelerde doğrudan müellif tarafından yazılmış eserlerle birlikte bu eserlerin farklı kişiler tarafından ve farklı zamanlarda çoğaltılmış nüshalarının da kayıtlı olduğu görülür. Bu bağlamda mütâlaa edilmek, okunmak, okutulmak, satılmak gibi sebeplerle müstensihler tarafından çoğaltılan yazmalar, *nüsha* olarak kabul edilir[4] (Arslan, 2020, 21-22). Yazma eserlerin sadece ana metinlerinin değil metin dışı kayıtlarının da önemli bilgiler içerdiğini söylemek mümkündür. Daha çok zahriyelerde ve eserin sonunda yer alan bu kayıtlar, yazılış sebeplerine göre ferağ, temellük, kıraat, semâ, icâzet, vakıf, mukabele, mütalâa, mübâyaa, fevâid gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır.

Son dönemlerde gerek müellif hattı eserlerin gerekse çoğaltılmış nüshaların muhtevaları ile birlikte metin dışı kayıtlarının da incelendiği görülmektedir. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak* (Arslan, 2020), *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras* (Artan - Aynur, 2022), *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi ve Derkenar Notları* (Açıl, 2020) bu konudaki önemli çalışmalardandır. Arslan, çalışmasında yazma eser ve nüsha farkına dikkat çekerek istinsâh kayıtlarının tanımı, işlevi, istinsâh kaydının yapısal analizi, nüsha çoğaltma eyleminin bittiğini gösteren "istinsâh fiilleri" gibi hususları İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri çerçevesinde (Arslan, 2020) kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Açıl'ın editörlüğünü yaptığı çalışmada ise Cârullah Efendi Koleksiyonu'ndaki bütün eserlerin derkenar notları incelenmiş; derkenar notlarının kitap kültürü çalışmalarında önemli veriler sunabileceği ortaya konulmuştur (Açıl, 2020). Bu bağlamda incelenen derkenar notlarının tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, dil,

[2] Ali Emîrî'nin kütüphaneciliğine dair ayrıntılı bilgi için bk. İdris Kadıoğlu, *Ali Emîrî Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid,* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-578, Ankara 2018.

[3] Araştırmaya konu olan Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki 369 Türkçe dîvâna Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veri Tabanı üzerinden ulaşılmıştır. İlgili eserler için bk. https://portal.yek.gov.tr/

[4] Eser-nüsha terimlerine dair yapılan açıklamalar, her ne kadar malumu ilam kabilinde olsa da çalışma boyunca kullanılan ilgili terimlere dair kısa bir izah ihtiyacı duyulmuştur.

edebiyat, tarih, mantık, matematik, felsefe gibi alanlara katkısı, kitapta somut olarak görülmektedir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yazma Eserler Merkezi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) iş birliğinde, TÜBİTAK'ın da desteğiyle 16-18 Mayıs 2024 tarihinde "Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler" sempozyumu[5] düzenlenmiştir. Sempozyumda "derkenar kayıtlarının metne aidiyeti", "eylem temelli bir kuyûdât tasnifi", "kuyûdâtın biyografi yazımındaki önemi" gibi kuyûdâtın kapsam ve önemini gösteren konular tartışılmıştır.

Bu çalışmada ise Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe dîvânlarda yer alan Ali Emîrî'ye ait kuyûdât üzerine bir inceleme yapılmıştır. İncelenen el yazmalarındaki kuyûdâttan kimisi doğrudan Ali Emîrî imzası taşırken kimisi de Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshalarda yer almaktadır. Çalışmada öncelikle Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalardaki kuyûdâtın Ali Emîrî'ye aidiyeti tartışılmıştır. Zira incelenen dîvân nüshaları içerisinde Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalarda herhangi bir istinsâh kaydına rastlanmamıştır. Lâkin kimi nüshaların içerisinde yer alan Ali Emîrî imzalı kayıtlar, ilgili nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiğine işaret etmektedir. Bu sebeple, kuyûdât incelemesine geçilmeden önce Ali Emîrî imzasını taşıyan nüshaların özelliklerine değinilmiştir. Bu özelliklerden hareketle Ali Emîrî imzasını taşımayan fakat imzalı nüshalarla ortak özellikler gösteren nüshalara işaret edilmiş; böylelikle ilgili nüshalarda tespit edilen kuyûdâtın Ali Emîrî'ye ait olduğu iddia edilmiştir.

İlgili inceleme sonrasında nüshalar üzerindeki Ali Emîrî tarafından kaydedilmiş nüsha-müellif adı, müellife dair biyografik bilgiler, fihristler, Alî Emîrî'nin yararlandığı kaynaklara dair notlar, dipnotlardaki kayıtlar ve farklı türde (fevâid kaydı, temellük kaydı, istinsâh kaydı, istiktâb kaydı, mübâyaa kaydı vd.) tespit edilen kayıtlar sınıflandırılarak örnekleriyle açıklanmıştır.

Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshaların genel özellikleri

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki 369 Türkçe dîvândan Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş nüshalarda nüshanın onun kaleminden çıktığını gösteren belirli kayıtlar bulunmaktadır. İlgili nüshalarda yazı türü, yazı karakteri, mühür kullanma biçimi; nüsha-müellif adlandırma yöntemi; açıklamaya besmele rumuzu (bihi) ile başlama; müellife dair biyografik bilgiler verme; verdiği bilgilerin kaynağını gösterme; açıklamalar için dipnot yöntemi kullanma; fihrist oluşturma; özellikle zahriye ve vikâyelerinde nüshanın muhtevası, dili ve sayfa sayısı hakkında bilgi verme gibi Ali Emîrî'nin üslubunu yansıtan karineler tespit edilmiştir.

İncelemelere göre Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalardaki ve diğer nüshalarda kullandığı yazı türü rik'adır. Nüshaların özellikle vikâye ya da

[5] "Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler" sempozyumuna dair ayrıntılı bilgi için bk. https://yazmaeserler.fsm.edu.tr/haber/Kuyudat-Yazma-Eserlerde-Bireysel-ve-Toplumsal-Hafizaya-Dair-Izler-Sempozyumu-Tamamlandi2024-06-07-15-56-08pm Erişim 17 Ağustos 2024.

zahriyelerinde "Türkçe dîvân", "numara", "aded-i sahîfe", "aded-i ebyât" notları ile birlikte müellif-eser bilgisi ve vakıf mührü bulunmaktadır. Zahriyelerine kaydedilmiş kısaca tanıtım şeklindeki *Dîvân-ı Vecdî* (AEmnz488), *Dîvân-ı Fâik* (AEmnz320), *Dîvân-ı Fıtnat Hanım* (AEmnz348/1), *Dîvân-ı Sâlik* (AEmnz192), *Dîvân-ı Şeyhî* (AEmnz239) gibi müellif-eser bilgisinin yanı sıra *"Çeşmîzâde vakanüvîs Mustafa Reşîd Efendi'dür. Vefât 1181"*[6] (AEmnz168) gibi müellifin biyografisine dair daha ayrıntılı bilginin verildiği nüsha adlandırmaları da tespit edilmiştir.

Ali Emîrî'nin kendi kaleminden çıkan yazılarda dikkat çeken başka bir özellik ise besmele için "bihi" rumuzunu kullanmasıdır. *"İslâm yazma kitap geleneğinin bir parçası olan Osmanlı yazma geleneğinde metin, 1b yüzünde besmeleyle başlamaktadır"* (İhsanoğlu - Aynur, 2003, 233). Ali Emîrî'nin de istinsâh ettiği bazı nüshaların metnin başlangıcı olan 1b yüzünde; esere ya da müellife dair zahriye, ön/arka vikâyelerine eklediği kayıtların üstünde besmele "bihi" rumuzu[7] görülmektedir.

Görsel 1: *Adlî Dîvânı* (AEmnz277/1) (1b) serlevha öncesi Besmele rumuzu

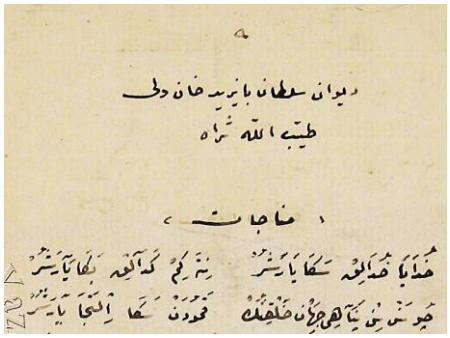

Görsel 2: *Fasîh Dîvânı* (AEmnz328/1) (zh) Besmele rumuzu ile başlanmış kayıt

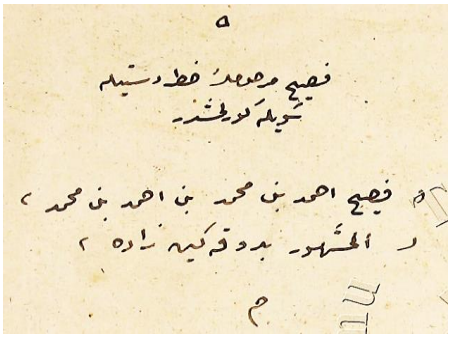

Birinci görselde Ali Emîrî'nin *Adlî Dîvânı*'nı istinsâh etmeye besmele (bihi) ile başladığı; ikinci görselde ise *Fasîh Dîvânı'nın* (AEmnz328/1) zahriyesinde[8] yer alan *"Fasîh merhûmun hatt-ı destiyle şöyle görülmüştür:*

[6] Çalışmada örnek gösterilen el yazmalarından yapılan metin içi alıntıları, uzun ünlüler (^), sâkin ayın (‘), sâkin hemze (’) işaretiyle gösterilmek suretiyle yazılmıştır. Metin dışında orijinal görsellerle birlikte verilen alıntılarda ise transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

[7] Besmele "bihi" rumuzu tespit edilen nüshalar şunlardır: AEmnz277/1 (1b), AEmnz40 (1b), AEmnz382 (1b), AEmnz380 (av), AEmnz423 (1b), AEmnz356 (1b), AEmnz187 (1b), AEmnz400 (1b), AEmnz417 (1b), AEmnz438 (1b), AEmnz436 (1b), AEmnz506 (zh), AEmnz257 (zh), AEmnz460 (zh), AEmnz2 (zh), AEmnz328/1 (zh), AEmnz202 (öv), AEmnz88 (av). Ayrıca *Ahmedî Dîvânı*'nın (AEmnz15) zahriyesinden sonra eklenen kâğıttaki kayıt üzerinde besmele "bihi" rumuzu bulunmaktadır.

[8] Bu kaydın olduğu varağın görüntüsü, kütüphane kayıtlarında nüshanın sonunda verilmiştir. "Millet Genel Kütüphanesi" kaydı da olan bu varak, esas itibarıyla nüshanın ön varağıdır. Eserlerin incelenmesi sürecinde *Âsım Dîvânı* (AEmnz268), *Lüzûmî Dîvânı* (AEmnz384), *Sırrî Hanım Dîvânı* (AEmnz202) gibi bazı nüshaların sayfa görüntülerinin –özellikle zahriye ve vikâyelerinin- sisteme düzensiz kaydedildiği tespit edilmiş; çalışmada ise yaprak numaralarının doğru biçimde sıralanmasına dikkat edilmiştir.

Fasîh Ahmed bin Mehmed bin Ahmed bin Mehmed el-meşhûr bi-Dukakinzâde" bilgisini besmele rumuzu (bihi) ile başlayarak kaydettiği görülmektedir.

Ali Emîrî'nin Türkçe dîvânlar üzerine eklediği muhtelif kayıtlar

İncelenen 369 Türkçe dîvânda Ali Emîrî tarafından düşülmüş az sayıda fihrist, temellük, istiktâb, mübâyaa türünde kayıtlarla birlikte fevâid olarak değerlendirilebilecek çok sayıda kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlar, türlerine göre ilgili başlık altında değerlendirilmiştir.

a. Fevâid kaydı

Fevâid, "fayda" kelimesinin çoğuludur. Fevâid kaydı ise yazma eserlerin muhtelif sayfalarına eklenen kısa ve özlü bilgiler içeren not, beyit, atasözü gibi kayıtlardır (Mollaibrahimoğlu, 2017, 166). Edebiyat ve kültür tarihçiliği için belgesel malzeme olarak nitelendirilen bu kayıtlar, başka türlü ipucu bulunamayan bilgiler için araştırmacılara fikir verecek içerik sunar. "*Müellifin biyografisine dair bilgiler, başka eserlere dair tamamlayıcı ve aydınlatıcı iktibaslar, eserin içeriğiyle ilgili olmayan doğum-ölüm tarihleri, değişik hesaplamalar, ilaç terkipleri, zelzele, salgın hastalık, yaşanmış önemli bir hadise fevaid kaydı olarak değerlendirilir*" (Ece, 2015, 315). Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe dîvânlarda da müellifin biyografisine dair bilgiler, başka kaynaklardan alınmış müellifin hâl tercümeleri, müellif için dua ifadeleri ve döneme dair bilgiler tespit edilmiştir.

Ali Emîrî'nin fevâid kayıtlarında yararlandığı kaynaklar

Ali Emîrî, istinsâh ettiği nüshalar ile kütüphanesinde bulunan diğer nüshalara dipnot biçiminde metnin altına ve nüshaların muhtelif sayfalarına fevâid olarak değerlendirilebilecek bilgiler eklemiş; bu bilgilerin de bazılarının kaynağını göstermiştir. Bu bağlamda *Avnî Dîvânı*'nda (AEmnz531) *Sehî Bey Tezkiresi, Âşık Çelebi Tezkiresi, Riyâzî Çelebi Tezkiresi, Rızâ Tezkiresi, Hasan Çelebi Tezkiresi, Târih-i Enderûn, Câmiu'n-Nezâir*; *Adlî Dîvânı*'nda (AEmnz277/1) *Câmiu'n-Nezâir*, *Mecmûa-i-Müntehabe; Sırrî Hanım Dîvânı*'nda (AEmnz202) *Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası, Meşâhîru'n-Nîsâ*; *Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*'nda (AEmnz127) *Keşfü'z-Zunûn, Kâfzâde Tezkiresi, Rızâ Tezkiresi, Riyâzî Tezkiresi, Hadîkatü'l-Cevâmi', Osmanlı Şâirleri*; *Cevdet Dîvânı*'nda (AEmnz85) *Fatîn Tezkiresi*; *Ahmed Paşa Dîvânı*'nda (AEmnz15) *Latîfî Tezkiresi*, açıklamalar için kaynak gösterilen eserlerdendir. Nüshalara eklenen bu kayıtların muhtevaları, ilgili kaynakların isimlerinin verilmesi, Ali Emîrî'nin okuduğu ya da belirli sebeplerle çoğalttığı eserler için araştırmalar yaptığını, dolayısıyla onun kitap kültürünü ve bibliyograf yönünü somut olarak göstermektedir. Kaynak gösterilerek verilen kayıtların muhtevaları, çalışmanın ilgili bölümlerinde ele alınmıştır.

Hâl tercümeleri ve biyografik kayıtlar

Ali Emîrî'nin yazma eserlerine eklediği kayıtlar arasında müellife dair farklı kaynaklardan nakledilmiş hâl tercümeleri (*Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tercüme-i Hâli, Ahmet Cevdet Efendi'nin Tercüme-i Hâli)* de bulunmaktadır.

Genel itibarıyla kitap uzmanı, kütüphaneci ve bibliyograf olarak anılan Ali Emîrî, biyografi (hâl tercümesi) konusunda da âlim denilecek seviyede bilgili addedilmiştir (Timurtaş, 1979, 116). *Ahmed Paşa Dîvânı*'nın (AEmnz15) ön vikâyesinden sonra nüshanın genel sayfalarından farklı bir kâğıt, nüshaya eklenmiştir. Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan bu sayfada besmele rumuzu (bihi), Ali Emîrî vakıf mührü, *Latîfî Tezkiresi*'nden alıntı (Sâhib-i Dîvân Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tezkire-i Latîfî'deki Tercüme-i Hâli[9]), Ahmed Paşa'nın soyuna dair künye bilgisi (Dîvân-ı Ahmed Bey ibn Mehmed Paşa ibn Ahmed Paşa Dukakinzâde) ve Ahmed Paşa'nın babasının ve dedesinin vefat tarihi (Dukakinzâde Mehmed Paşa 964 senesinde ve pederi Ahmed Paşa 920 senesinde vefat etmişlerdir.) kaydedilmiştir. Ali Emîrî'nin bu sayfada verdiği bilgiye göre dîvânın sahibi Ahmed Paşa'nın oğlunun adı Mehmed Bey; onun da oğlunun adı şair Ahmed Fasîh Bey'dir. Dîvân sahibi Ahmed Bey'in annesi Sultân Bâyezîd-i Sânî'nin kızı Gevher-i Mülûk'dür. Şair Fasîh Bey'in silsilesi, "*Fasîh Ahmed Bey ibn Mehmed Bey ibn sâhib-i Dîvân-ı Ahmed Bey ibn Dukakinzâde dâmâd-ı şehriyârî Vezîr Ahmed Paşa ibn Dukakinzâde Vezîr Mehmed Paşa*"dır. Ali Emîrî silsileyi yazdıktan sonra bu bilgi için Fasîh'in hatt-ı destiyle yazılmış bir mecmûa-i makbereyi kaynak göstermiş ve altına adını yazarak metni tamamlamıştır. Genel itibarıyla Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshaların özelliklerini de yansıtan bu kaydın orijinal görüntüsü aşağıda verilmiştir.

Görsel 3: *Ahmed Paşa Dîvânı*'nda (AEmnz15)
Ali Emîrî'nin müellife dair açıklamaları
(Sâhib-i Dîvân Dukakinzâde Ahmed Bey'in Tezkire-i Latîfî'deki Tercüme-i Hâli)

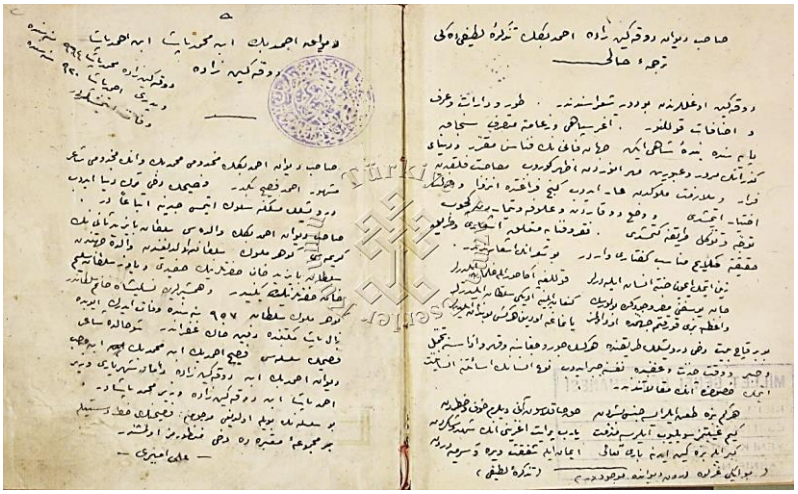

[9] Ali Emîrî'nin kaydettiği bu hâl tercümesi, Latîfî'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve Tabsıratü'n-nuzamâ* eserinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Canım, 2018, 124-125.

Cevdet Dîvânı'nda (AEmnz85) fevâid kaydı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın şeceresine dair bilgi; *Fatîn Tezkiresi*'nden alınmış Ahmed Cevdet Paşa'nın tercüme-i hâli[10]; yine aynı sayfalarda Ali Emîrî vakıf mührü ve Millet Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Dîvânın zahriyesindeki bu kayıtta müellif Ahmed Cevdet Paşa'nın şeceresi, büyük dedesinden başlayarak bir çizelge ile gösterilmiştir. Bu çizelgeye göre Ahmed Cevdet Paşa'nın büyük dedesi Borlulu Halil Ağa'dır. Dedesi Reîsülküttap Mehmed Recâî Efendi, babası ise Recâîzâde İbrâhîm Münif Bey'dir. Çizelgenin sonunda ortada, çalışmaya konu olan dîvân sahibi Ahmed Cevdet ve kardeşleri sadâret mektupçusu Abdülhamid Bey ile şair Mustafa Sâmil Bey'in adı yazmaktadır. Şecerede Ahmet Cevdet Paşa'nın amcası Mehmed Celâleddîn Bey ve diğer akrabaları yer almamaktadır (Abdulkadiroğlu - Sarı, 2009, 324). Bu bilgilere göre Ali Emîrî'nin kütüphanesine aldığı kitapları okumanın ötesinde araştırdığı; esere ve müellife dair araştırmalar yaparak bunları kaydettiği sonucuna varmak mümkündür.

Görsel 4: *Cevdet Dîvânı*'ndaki (AEmnz85) (zh)
Ahmed Cevdet Efendi'nin Tercüme-i Hâli ve Şeceresi

Ali Emîrî'nin farklı kaynaklardan yararlanarak üzerine açıklamalar yazdığı diğer bir nüsha, *Hâkânî Bey Dîvânı*'dır. Bu nüshanın (AEmnz127) sonunda isimsiz bir istinsâh kaydı mevcuttur. *Hâkânî Dîvânı*'nın farklı bir nüshası Abdülkerim Gülhan tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada künyesi verilen nüsha da tanıtılmış ve müstensih bilgisi için *"kuvvetle ihtimal Ali Emîrî"* olabileceği belirtilmiştir (Gülhan, 1996). Nüshaya ana metinden önce yapılan eklemeler[11] ve zahriyesindeki kayıtlar, müellif Hâkânî Mehmed Bey ile ilgilidir. Nüshanın zahriyesinde ve dîvânın sonunda Millet Kütüphanesi mührü; Ali Emîrî tarafından eklenen "Hakânî" başlıklı

[10] Ali Emîrî'nin kaydettiği bu hâl tercümesi, Fatîn Davud'un *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)* adlı eserinde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Çiftçi, 2017, 71.
[11] Nüshanın 3-10 varakları arasına "Osmanlı Şâirleri" adlı matbu metinden 12 sayfa eklenmiştir.

mensur metnin üstünde ise Ali Emîrî vakıf mührü mevcuttur. Ali Emîrî, Hâkânî hakkında bilgiler verirken *Keşfü'z-Zunûn, Tezkire-i Kâfzâde, Tezkire-i Rızâ, Tezkire-i Riyâzî, Osmanlı Şâirleri* gibi kaynaklardan yararlanmış; kendi düşünceleriyle birlikte Muallim Nâcî'nin matbu eserinden de alıntılara yer vermiştir.

Görsel 5: *Hâkânî Dîvânı*'ndaki (AEmnz127) (zh)
fevâid kaydından bir bölüm

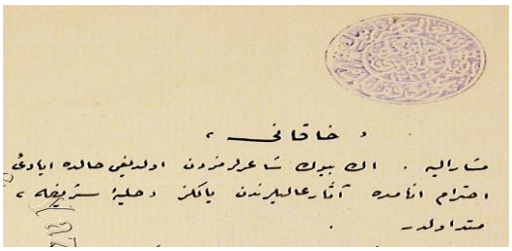

Ali Emîrî, Hakânî ile ilgili bilgileri vermeden önce *"Keşfü'z-Zunûn'dan naklolunan", "Tezkire-i Kâfzâde'den", "Tezkire-i Rızâ'dan",* gibi başlıklarla yararlandığı kaynaklara atıfta bulunmuştur. Nüshadaki matbu alıntıdan önce de yine *"Muallim Nâci merhûm dahi şöylece hikâyet eyliyor."* ifadesiyle ön bilgi verilmiştir. *Osmanlı Şâirleri* adlı matbu eserin derkenarına Hâkânî'nin gazeli için "*Muallim Nâci, Hâkânî'nin şu gazelini görseydi elbette Hâkânî'yi eşsiz kabûl ederek ser-levha-i iftihâra derc ederdi.*" yorumu yapılmıştır. Ali Emîrî, müellif Hâkânî hakkında *Hadikatü'l-Cevâmî*'yi kaynak göstererek "*Mektebin penceresi önünde açıkta hilye sahibi Hâkânî Mehmed Bey medfûndur ki Güzelce Rüstem Paşa'nın kerîmezâdesi ve Sadr-ı a'zam Ayâs Paşa'nın dahi akrabasıdır.*" bilgisini vermiştir. Ayrıca zikrettiği altı kaynağın hiçbirinde Hâkânî'nin doğum tarihi, tahsil süresi gibi bilgilerin olmadığını belirtmiştir. Ali Emîrî'nin dîvândan önce verdiği son bilgi, Hâkânî'nin Ayâs Paşa mahdûmu olduğudur.

Fâiz Dîvânı'nın (AEmnz319) zahriyesinde de kaynak gösterilerek dîvânçenin 1b sayfasının derkenarındaki yazıya şerh düşülmüştür. Ali Emîrî'nin üslubunu yansıtan kayıt, şu şekildedir. *"Edirneli Börekcizâde Fâiz'in dîvânçesinde sahîfe kenârındaki yazı yanlıştır. Sâlîm Tezkiresi'nde Börekcizâde'ye aid numûne beytleri bu dîvânçede mevcuttur."*

Dipnotlardaki fevâid kayıtları

Ali Emîrî'nin kitap tutkusu, okuma eylemiyle sınırlı değildir. O, Türk tarihi ve edebiyatı için önemli olan eserleri toplamış, istinsâh etmiş ve bu eserleri kayıt altına alarak daha çok insana ulaşmasını sağlamıştır. Manzum eserler koleksiyonundaki Türkçe dîvânlar içinde Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalar da[12] mevcuttur. Bu nüshalar incelendiğinde Ali Emîrî'nin istinsâh sürecinde yanlış bilgileri düzeltme, açıklamalar için numaralandırmak

[12] Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'ndaki Türkçe Dîvânlar içinde Alî Emîrî tarafından istinsâh edildiği tespit edilen nüshalar "istinsâh kaydı" bölümünde tablo biçiminde gösterilmiş; bu nüshaların Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiklerine dair karineler, örneklendirilerek açıklanmıştır.

suretiyle dipnot kullanma, dipnotlara fevâid kaydı olarak değerlendirilebilecek bilgiler ekleme, alıntı bilgiler için kaynak gösterme gibi uygulamaları olduğu görülür. Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen *Avnî Dîvânı*'nın (AEmnz531) 6b, 11b, 16a, 17a, 18b, 19a sayfalarında, *Nâmık Kemâl Dîvânı*'nın (AEmnz423) 7b sayfasında, *Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz40) 15a sayfasında, *Adlî Dîvânı*'nın (AEmnz277/1) 3a, 6b, 30a, 30b, 32b, 34b sayfalarında dipnotlar tespit edilmiştir.[13]

Diyarbekirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı (AEmnz202),[14] Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen nüshalardandır. Ali Emîrî, nüshada tashihler yapmış, açıklamalarını dipnot biçiminde numaralandırarak özellikle sayfaların altına kaydetmiştir. Nüshada 12 dipnot tespit edilmiştir. Dipnotlardan bir tanesinde Ali Emîrî, kendi adını da yazmıştır. Kayıtlar içinde *"Mâba'dı hâtırda kalmamıştır.* (7a)*"*, "*Bu müseddes tamâmiyle (1877) senesinde tab' olunan Zihnî Efendi merhûmun Meşâhiru'n-Nîsâ nâm kitâbında mestûr ve muharrerdir*. (8a)" gibi kısa notlarla birlikte uzun açıklamalar da yer almaktadır. Nüshanın 19a sayfasındaki Ali Emîrî imzasını taşıyan açıklama ve orijinal metin aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 6: *Diyarbekirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı*'ndaki (AEmnz202) Ali Emîrî imzalı dipnot (19a)

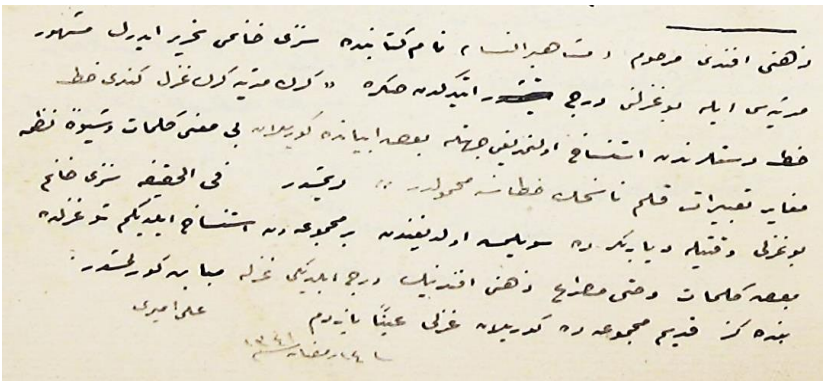

Zihnī Efendi merḥūm *Meşāhīru'n-nīsā* nām kitābında Sırrī Ḫanım'ı taḫrīr iderek meşhūr mersiyyesi ile bu ġazelini derc etdikden ṣoñra "gerek merṣiye gerek ġazel kendi ḫaṭṭ-ı destlerinden istinsāḫ olunmadığı cihetle baʿż-ı ebyātda görülen bī-maʿnā kelimāt u ṣīve, naẓma muġāyir taʿbīrāt ḳalem-i nāsiḥuñ ḫaṭāsına maḥmūldur." dimişdür. Fi'l-ḥaḳīḳa Sırrī Ḫanım bu ġazeli vaḳtiyle Diyārbekir'de söylemiş olduġından bir mecmūʿadan istinsāḫ eyledigim şu ġazelde baʿżı kelimāt ve ḫaṭṭā mısrāʿ Zihnī Efendi'nüñ derc eyledigi ġazele mübāyin görülmüşdür. Bendeñiz ḳadīm mecmūʿada görülen ġazeli

[13] İncelenen nüshalar arasında Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen fakat dipnot biçiminde herhangi bir açıklama olmayan *Harâbî Dîvânı* (AEmnz777) gibi nüshalar da mevcuttur.

[14] *Sırrî Râhile Hanım Dîvânı* (AEmnz202), Berat Açıl tarafından yüksek lisans tezi olarak incelenmiştir. Açıl, çalışmasında dîvân metniyle birlikte dipnotları, metin dışı kayıtları da ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Açıl, 2005.

ʿaynen yazdım. ʿAlī Emīrī, fī 14 Ramażān sene 1341 [m. 30 Nisan 1923].

Avnî Dîvânı'ndaki (AEmnz531) dipnotlarda Ali Emîrî'nin istinsâh sürecinde mecmûa ve tezkirelerden yararlandığı görülür. Dîvânın aslında yer almayan bir beyti, istinsâh ettiği bu nüshaya eklerken *"Dîvân-ı aslîde yalınız üç beyit muharrer, şu iki beyit Tezkiretü's-Sehî'den nakl olunmuştur*. (6b)*"* bilgisini kaydetmiştir. *Emîrî Dîvânı*'nda (AEmnz40) da *"Bu gazelin şu üç beyti kadarı bazı mecmûalarda şukka sûrette muharrerdir. Lâkin merhûmun hatt-ı destiyle görülen gazel ayniyle böyledir.* (15a)*"* tespitiyle gazelin asıl şekline dair bilgi vermiştir. *Adlî Dîvânı*'nda (AEmnz277/1) istinsâha kaynaklık teşkil eden dîvânın eksik olan sayfalarına dair notlar da tespit edilmiştir. Nüshanın 3a sayfasındaki dipnotta *"Dîvân-ı aslîde burada bir yaprak zâyi' olmuştur. Fakat şu gazel Sultân Selîm Hân-ı Sânî emriyle yazılan mecmûa-i-müntehabede dahi mevcut olmakla şu üç beyit oradan nakl ile gazel ikmâl edilmiştir."*; ikinci dipnotta ise *"Burada dahi dîvân-ı aslîde bir yaprak noksandır."* şeklinde nüshanın hem biçimi hem de muhtevasıyla ilgili açıklamalar kaydedilmiştir.

Dua niteliğindeki kayıtlar

Ali Emîrî, dîvânları isimlendirirken ve belirli kayıtların sonunda dua ifadelerine yer vermiştir. *Lâmiî Dîvânı*'nın (AEmnz380) arka vikâyesindeki Ali Emîrî'nin imzasının da olduğu kayıtta eserin yazılma sebebinden sonra *"Rahmetullâhi aleyh"* duası mevcuttur. Ali Emîrî, *Avnî Dîvânı*'nı (AEmnz531)(1b) ve *Adnî Dîvânı*'nı (AEmnz279)(1a) isimlendirirken Mahmûd Paşa ve Fatih Sultan Mehmed'i "*Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh"* (1a) ve *"Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sânî Nevverallâhu merkadehu"* (1b) şeklinde dua ifadesiyle kaydetmiştir. *Nakşî Dîvânı* (AEmnz460) ve *Hüdâyî Dîvânı*'nın (AEmnz506) zahriyelerinde de müellif Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Nakşî'nin isimleri besmele (bihi) ile başlanmak suretiyle dua ifadeleriyle (kuddise sırruhu'l-âlî, kuddise sırruhu's-samedânî) kaydedilmiştir. Aşağıda orijinal metni gösterilen bu iki kayıtta müellifin biyografisine dair öz bilgilerin de olduğunu söylemek mümkündür.

Görsel 7: *Aziz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı* (AEmnz506)(zh) müellif bilgisi

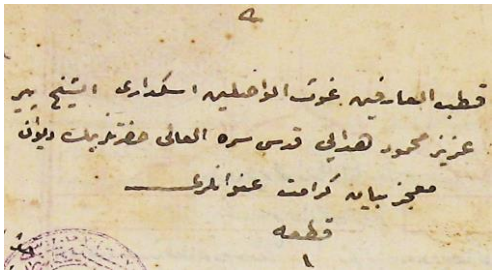

Bihi. Ḳutbu'l-ʿārifīn ġavsu'l-vāṣılīn Üsküdārī eş-şeyḫ, pīr ʿAzīz Maḥmūd Hüdāyī ḳuddise sırruhu'l-ʿālī ḥażretlerinüñ dīvān-ı muʿciz-beyān-ı kerāmet-ʿunvānları. Ḳıṭʿa 1

Görsel 8: *Nakşî Dîvânı* (AEmnz460)(zh) müellif bilgisi

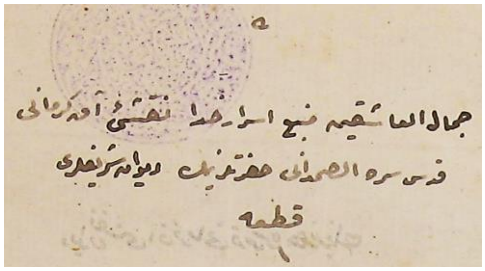

Bihi. Cemālü'l-ʿāşıḳīn menbaʿ-ı esrār-ı Ḫudā Naḳşī-i Aḳkirmānī ḳuddise sırruhu's-ṣamedānī ḥażretlerinüñ dīvān-ı şerīfleri. Ḳıṭʿa 1

Fihristler

Ali Emîrî'nin kütüphanesine aldığı kitapları titizlikle tetkik ettiği, bunun sonucunda kitapların eksik yerlerini tamamladığı, yanlış yerlerini düzelttiği, eser ve müellifle ilgili bilgiler yazdığı, incelenen yazma eserlerdeki kayıtlarda açıkça görülmektedir. Eserle ilgili kaydedilen bilgilerden bazıları sınırlı bilgi içerirken bazıları ise eserin bütününü kapsayan fihrist niteliği taşımaktadır. *İbrâhîm Dîvânı*'nın (AEmnz737/22) ön kapağının iç yüzünde, AEmnz382[15], *Lebîb Dîvânı*'nın (AEmnz380) 184b-193b sayfalarında fihrist biçiminde; *Şâkir Dîvânı* (AEmnz224), *Nakşî Dîvânı* (AEmnz463), *Necib Dîvânı* (AEmnz529), *Nef'î Dîvânı* (AEmnz455/1) ve *Vecdî Dîvânı'nın* (AEmnz488) zahriyelerinde içeriğe dair kayıtlar tespit edilmiştir. *Vecdî Dîvânı'*nın (AEmnz488) zahriyesinde *"Baş tarafında Nâbî'nin bir mikdâr hezliyyâtı vardır.", Şâkir Dîvânı*'nın (AEmnz224) zahriyesinde *"1-Gazeliyyât-ı Şâkir Efendi Gelibolulu maa terceme-i hâlihi, 2-Senâî-i Kadîm'in Tercî-i Bend-i Meşhûrı", Necîb Dîvânı*'nın (AEmnz529) zahriyesinde *"Sultân Ahmed-i Sâlis Hazretlerinin Gazeliyyâtı ve Ebyâtıyla Tahmîsâtı"* bilgileri verilmiştir.

*Nakşî Divân*ı'nın (AEmnz463) zahriyesinde numara verilerek *"Dîvân-ı Nakşî [1]*" yazılmış ve bu numara verilen ibareye dipnot düşülerek sayfanın altında *"[1] Gazelleri başka başka olmak üzere iki aded Nakşî Dîvânı'dır."* açıklaması yapılmıştır. Ayrıca nüshanın içindeki manzumelere dair sayfanın ortasına *"Baş tarafında Şeyh Cemâl, Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Adlî Efendi, Kerîmüddîn Efendi hazarâtının dahi gazelleri vardır."* bilgisi kaydedilmiştir.

Lâmiî Dîvânı'nın (AEmnz380) arka vikâyesinde yazma eserin içeriği ile ilgili olarak *"Külliyât-ı Lâmiî şiirin fezâili ve ta'rîfâtı ve teşbîhâtı hakkında. Baş tarafında bir latîf risâleden sonra beş defter üzerine şöyle tertîb olunmuştur. 79-Defter-i evvel: kasâid, 189- Defter-i sânî: tercîât/murabbaât/muhammesât, 261-Defter-i sâlis: gazeliyât, Defter-i râbi': müteferrikât, Defter-i hâmis: mesneviyyât"* sınıflandırmasıyla fihriste yer verilmiştir.

Görsel 9: Lâmiî Dîvânı'nda (AEmnz380) (av) Ali Emîrî'nin nüsha ile ilgili notları ve fihrist

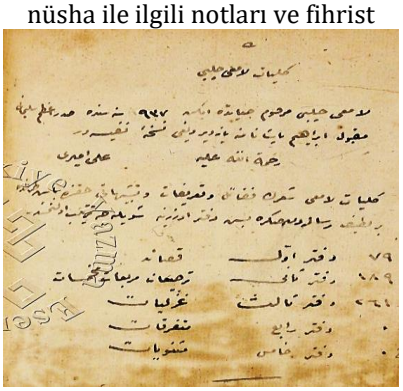

[15] Veri Tabanı'nda ön vikâye varağı ve fihrist, metnin sonunda numaralandırılmıştır. Buna göre fihrist nüshanın 184b-19a sayfalarındadır. Fakat görüntülerin karıştırılmış olabileceği dolayısıyla fihristin esas itibarıyla ön vikâye varağından sonra yer aldığı düşünülmektedir.

İbrâhîm Dîvânı'nın (AEmnz737/22) ön kapağının iç kısmında ise nüshanın içindeki eserleri gösteren bir fihrist kaydedilmiştir. *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı* ile başlayıp *Dîvân-ı Şeyh İbrâhîm Oğlanlar Şeyhi* ile biten fihristte yazı türü, asıl metinde olduğu gibi rik'adır. İlgili fihristin yazı benzerliği dışında Ali Emîrî tarafından kaydedildiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir. *Lebîb Dîvânı* (AEmnz382) da besmele rumuzu (bihi) ile başlamaktadır. Dîvân'da Ali Emîrî tarafından hazırlandığı düşünülen 160 başlıktan oluşan bir fihrist yer almaktadır. Başlıklardan bazıları şu şekildedir. *"Fihrist-i Dîvân-ı Lebîb-i Âmedi", "Münâcât-ı Hazret-i Cenâb-ı Perverdigâr-1", "Na't-ı Şerîf-i Hazret-i Resûl-i Ekrem Habîb-i Muhterem aleyhi's-salâtü ve's-selâm-4", "Hacı Ali Paşa kethüdâsı Dervîş Ağa'ya yazılan tercî-i benddir-244", "Vüzerâdan bazısına yazılan eşâr-ı latîfedir-227" "İbtidâ-i gazeliyyât-ı belâgat-âyât-160"* vd.

Örneklerde de görüldüğü üzere Ali Emîrî, alıp okuduğu kitapları farklı açılardan incelemiş; gerekli gördüğü yerlerde tashihler yapmış; metnin içeriğiyle ilgili zahriye ve ön/arka vikâyesine notlar kaydetmiştir.

Diğer fevâid kayıtları

Diyarbekirli Sırrî Râhile Hanım Dîvânı'nın (AEmnz202) sonunda Yahyâ Paşa Vakfı'nın Küçükçekmece'de bulunan gayrimenkullerinin bilgisini içeren fevâid kaydı mevcuttur. 88b-94b[16] sayfalarındaki bu kayıtta birtakım gayrimenkullerin gelir hesapları yapılmıştır[17] (Açıl, 2005, 112). Besmele rumuzu (bihi) ile başlanan kaydın başlığı şu şekildedir: *"Bihi. Gül Câmi-i şerîfinde vâki ceddim merhûm Yahyâ Paşa vakfının Çekmece-i sagîr kazâsında vâki musakkafât ve müştemilâtı hâvî ber-vech-i zîr tahrîr olunur."* Kaydın devamında Baruthane Yolu, Timur Kapı Çiftliği, Küçük Çekmece Kazası, Kuleli Çiftliği, Beykoz Karyesi, Çavuş Paşa Çınar Bahçesi, Beykoz merası, Arpalık tarlaları, İncirli tarlası gibi vakıf arazilerine dair harman, dönüm, senelik kira hesapları ve vakıf malları üzerine tasarruf sahibi Mehmed Rıfat Paşa'nın oğlu Rauf Bey'in rızasıyla Simon ve Sabuh Bey'e verilen toplam dönüm miktarı bilgileri bulunmaktadır. Arka vikâyede ise verilen bilgilere dair "*...hudûd ve mevkilerin beyan defteridir.*" açıklaması yapılmıştır. Bu kayda dayalı olarak Ali Emîrî'nin Yahyâ Paşa ile olan yakınlığı araştırılmıştır. Ali Emîrî Dîvânı'nda (Yazar - Arslan, 2020) ve "Ali Emîrî'yi Okumak" (Eren, 2014) makalesinde Ali Emîrî'nin soy ağacı bulunmaktadır. Seyyid Mehmed Emirî Çelebi (ö. 1137) ile başlayıp Cemil Bey, İrfan Bey, Safiyyüddîn Bey ve Ragıb Bey (ö. 1324) ile tamamlanan bu soy ağacının kaynağı Ali Emîrî ile ilgili beratlara dayanmaktadır (Gençboyacı, 2012). Ayrıca Yahyâ Paşa vakfına dair ulaşılan

[16] Berat Açıl'ın verdiği bilgiye göre Dîvân, 26b'den 89a'ya kadar beyaza boştur (Açıl, 2005, 111). Fakat kütüphane kayıtlarında bu boş yaprakların görüntüsü olmayıp ön ve arka vikâyeler de dâhil olmak üzere 31 yaprak görüntüsü bulunmaktadır.

[17] Doğrudan Ali Emîrî imzası taşımayan bu kayıt, ana metinle aynı yazı karakterini yansıtmaktadır. Nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olması, 19a sayfasındaki dipnotta Alî Emîrî imzasının olması gibi karinelere dayanarak bu kaydın da Ali Emîrî tarafından nüshaya eklendiği düşünülmektedir. Nitekim Açıl da çalışmasında fevâid kayıtlarını Ali Emîrî'ye isnat etmiştir (Açıl, 2005, 112).

bilgilere göre ilgili vakfın II. Bayezid'in damadı Yahyâ Paşa tarafından 1503 yılında Üsküp'te kurulan vakıf olabileceği düşünülmektedir. Yahyâ Paşa, hazırlattığı bazı vakfiyelerde "kendisi hayatta iken tevliyetin elinde olmasını, vefatından sonra ise sırayla büyük oğlu Bali Bey'e, sonra oğlu Mehmed Çelebi'ye sonra oğlu Mustafa Çelebi'ye, sonra da oğulları Ahmed, Mahmud, Yusuf ve İskender Çelebilere verilmesini şart koşmuştur (İnbaşı, 2010, 10-11). Ulaşılan kaynaklarda Ali Emîrî ile Yahyâ Paşa arasında doğrudan bir yakınlık tespit edilememiştir. Fakat fevâid kaydına göre adları zikredilen gayrimenkullerin vakıf malı olmaları sebebiyle bu malların silsile hâlinde sonraki kuşağa aktarıldığı düşünülürse Yahya Paşa, Mehmet Rıfat Paşa, oğlu Rauf Paşa ve Ali Emîrî arasında bir akrabalık olma ihtimali söz konusudur.

Ayrıca *Ali Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz37) zahriyesinde 16 Kânûn-i evvel 1334 (16 Aralık 1918) tarihli İstanbul nüfusunu gösteren bir kayıt[18] tespit edilmiştir. Bu kayıtta *"Hükûmet İstanbul'un umûmî nüfûsunun tahrîri işini bitirmiştir. Elde edilen netâyice nazaran ilk bakışta ekseriyyet Türklerdedir. Akşam."* ve "*129.827 nüfûsu ecnebîler teşkîl ediyor ki bu mikdâr, her zamân muhavveldir. Numro: 58, 17 Kânûn-ı Evvel 1334/1918 Hâdisât*" bilgisi ile birlikte *İslâm: 603.919, Rûm: 218.003, Ermenî: 77.245, Mûsevî*: *55.333, milel-i sâire: 9.860, nüfûs-ı ecnebiyye: 129.827, [toplam] 1.094.187, farkı: 10.937, yekûn: 1.105.124"* nüfus oranları verilmiştir. Ali Emîrî'nin verdiği bilgiye göre yabancıların nüfusu 129.827'dir fakat bu sayı bir miktar değiştirilmiştir. Ali Emîrî, İttihat ve Terakkî'nin henüz etkin olmadığı yıllarda Anadolu'daki Müslüman ve Müslüman olmayanların nüfusuna yapılan müdahaleyi bir eleştiri olarak devlet kurumlarına bildirmiştir (Yazar - Arslan, 2020, 66). Eserine düştüğü nüfus bilgileri de onun bu konudaki endişesinin somut göstergesi olarak değerlendirilebilir.

b. Temellük kaydı

Yazma eserlerin zaman içinde değişik sebeplerle (hediye, miras, satın alma vd.) el değiştirdiği görülür. Bu dolaşım sürecini eserdeki temellük kayıtlarıyla tespit etmek mümkündür. Esere sahip olan kişinin mülkiyetini göstermek amacıyla düştüğü kayda *temellük* denir (Ece, 2015, 380). İncelenen Türkçe dîvânlar içinde sadece *Ali Emîrî Dîvânı*'nın (AEmnz37) iç kapağında besmele rumuzu ile başlanmış Ali Emîrî'nin temellük kaydı tespit edilmiştir. Temellük kaydının orijinal görseli ve çeviri metni aşağıda verilmiştir.

[18] *Ali Emîrî Dîvânı*'nda bu kayıt için "*Akşam gazetesinin haberinden hareketle İstanbul'daki nüfus sayımına dair bir bilgi*" açıklaması mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Yazar - Arslan, 2020, 132.

Görsel 10: *Ali Emîrî Dîvânı*'ndaki (AEmnz37) Ali Emîrî'nin temellük kaydı

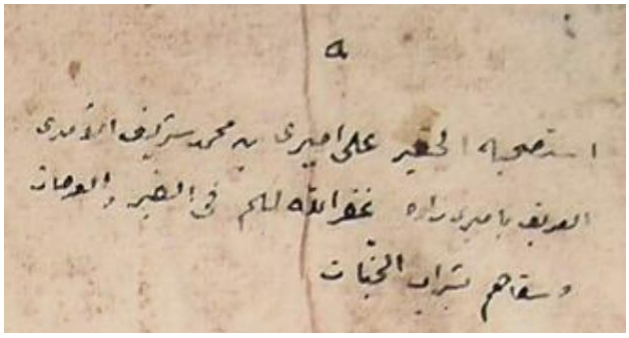

Bihi. İstesḥabehu el-ḥaḳīr ʿAlī Emīrī bin Meḥmed Şerīf el-Āmidī el-ʿarīf bi-Emīrīzāde ġaferallāhu lehum fi'l-ḳabri ve'l-ʿaraṣāt ve seḳāhum bi-şarābi'l-cennāt.

c. İstinsâh ve istiktâb kaydı

İstinsâh, bir metnin kopyasını çıkarmak suretiyle çoğaltma işlemidir. İstinsâh kaydı ise istinsâhın tamamlandığını göstermek amacıyla nüshanın sonuna müstensih tarafından düşülen kayıttır (Açıl vd. 2022, 96). Koleksiyonda Ali Emîrî'nin hatt-ı destiyle yazılmış *Dîvân*'ının[19] yanı sıra doğrudan istinsâh kaydı bulunmayan fakat belirli karinelerle istinsâh ettiği belirlenen nüshalar da mevcuttur. *Sırrî Râhile Hanım Dîvânı* (AEmnz202), *Harâbî Dîvânı* (AEmnz777) ve *Necîb Dîvânı* (AEmnz529), Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen ve kütüphane kayıtlarında da istinsâh bilgisine yer verilen nüshalardandır. Ali Emîrî'nin okuma kültürünü de yansıtan bu nüshalar, kuyûdâtların tespitine kaynaklık teşkil etmeleri bakımından önemli olduğu düşünülerek çalışmanın kapsamına alınmış ve bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Sırrî Râhile Hanım Dîvânı (AEmnz202) Berat Açıl tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmış ve nüshanın müstensihi olarak çalışmada *Ali Emîrî* bilgisi verilmiştir (Açıl, 2005, 113). *Hâkânî Mehmed Beg Dîvânı* (AEmnz127) için kütüphane kayıtlarında "*Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim divan bittikten sonra 'İstinsâh eylediğimiz dîvânda ketebe şöyledir.'*" bilgisi de verilmiştir. *Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*, Abdülkerim Gülhan tarafından 1996'da doktora tezi olarak tenkitli biçimde neşredilmiştir. Bu çalışmada nüshanın Alî Emîrî tarafından istinsâh edilmiş olabileceği bilgisine yer verilmiştir (Gülhan, 1996, 72). Kütüphane kayıtlarında *Nâmık Kemâl Dîvânı*'nın (AEmnz423) istinsâh bilgisi için Tâhiru'l-Mevlevî kaynak gösterilerek "*FSM 46M'de kayıtlı Millet Kütüphanesindeki 'Divanların Fihristi' adlı eserinin 22. sayfasında, Tâhiru'l-Mevlevî bu divanın müstensihinin Ali Emîrî*

[19] *Ali Emîrî Dîvânı*, Mustafa Uğurlu Arslan tarafından yüksek lisans tezi (Arslan, 2008) olarak çalışılmış; sonrasında ise Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan tarafından hazırlanarak Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde yayımlanmıştır (Yazar - Arslan, 2020). Dîvân'ın neşrinde Millet Kütüphanesinde kayıtlı üç nüshadan da yararlanıldığı görülmektedir.

olduğu" bilgisine yer verilmiştir. *Dîvân-ı Lebîb* (AEmnz382) nüshasında yer alan fihristin ise Ali Emîrî tarafından hazırlanmış olabileceği bilgisine yer verilmiştir.[20] Ayrıca *"Diyarbakırlı Lebîb Divânı"* çalışmasında istinsâh bilgisi için kütüphane kaydı kaynak gösterilmiş ve nüshadaki hattın *"Ali Emîrî hattı olduğu"* açıklaması yapılmıştır (Kurtoğlu, 2017, 37). *Emîrî Dîvânçesi* (AEmnz40), Abdulmenaf Yüksel tarafından yüksek lisans tezi olarak neşredilmiştir. Çalışmada dîvânçenin tek nüshasının Millet Kütüphanesinde kayıtlı olduğu ve bazı şiir mecmûalarında şiirleri yer alan Mehmed Emîrî Çelebi'nin manzumelerinin Ali Emîrî tarafından bir dîvânçe hâlinde toplandığı bilgileri mevcuttur (Yüksel, 2019). *Avnî Dîvânı*'na (AEmnz531) dair kütüphane kayıtlarında *"23b-72b sayfaları arasında Ali Emîrî'nin müellifin manzumelerine yaptığı tahmîsât ve tesdîsât bulunmaktadır."* bilgisi verilmiştir. Muhammed Nur Doğan tarafından neşredilmiş *Avnî Dîvânı*'nda da bilinen tek nüshanın Millet Kütüphanesinde olduğu ve Ali Emîrî tarafından iki defa kopya edilerek ilim dünyasına tanıtıldığı bilgisi yer almaktadır (Doğan, 2023, 16). *Adlî Dîvânı*'nın (AEmnz277/1) da kütüphane kayıtlarında istinsâh bilgisine rastlanmamaktadır. *"Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî"* adlı çalışmada mezkûr nüshanın Ali Emîrî tarafından istinsâh edildiği ve aynı koleksiyonda bulunan bir başka *Adlî Dîvânı* (AEmnz274) nüshasının istinsâha kaynaklık teşkil ettiği bilgisi paylaşılmıştır (Bayram, 2008, 69). *Tahmisât-ı Dîvân* (AEmnz528/2) künyesiyle kayıtlı *Adlî Dîvânı*'nın matbu nüshasında ise matbu bölüm sonrasında Ali Emîrî'nin hatt-ı destiyle dîvândaki şiirlere yaptığı tahmisâtı yer almaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde aşağıda Ali Emîrî tarafından istinsâh edilen nüshalar gösterilmiştir.

Tablo 1: Ali Emîrî'nin istinsâh ettiği nüshalar

Nu.	**Eser**	**Müellif**
AEmnz277/1	Dîvân-ı Adlî	Adlî, Sultan II. Bâyezid
AEmnz531	Dîvân-ı Avnî	Avnî, Sultan II. Mehmed
AEmnz40	Dîvân-ı Emîrî	Emîrî, Seyyid Mehmed Emîrî Çelebi
AEmnz127	Dîvân-ı Hâkânî Mehmed Beg	Hâkânî Mehmed Bey, Ayaspaşazâde Mehmed b. Abdulcelîl el-İstanbulî
AEmnz777	Dîvân-ı Harâbî	Harâbî, Ahmed Edîb
AEmnz382	Dîvân-ı Lebîb	Lebîb, Hüseyin Abdulgafûr el-Âmidî
AEmnz423	Dîvân-ı Nâmık Kemâl	Nâmık Kemâl
AEmnz529	Dîvân-ı Necîb	Necîb, Ahmed-i Sâlis b. Muhammed
AEmnz202	Dîvân-ı Sırrî Râhile Hanım	Sırrî, Râhile Hânım Diyârbekrî

Ali Emîrî, kütüphanesine aldığı kitapları sadece kendisi istinsâh etmemiş başkalarına da istinsâh ettirmiştir. *Vâlî Dîvânı*'nın (AEmnz486) zahriyesinde nüshanın istinsâh ettirildiğine dair *"Asıl nüshasının hattı siyâkate meyyâl olduğundan ayniyle hesâb olur gibi istinsâh olundu/ettirildi"* ve *"Bir defa mukâbele olunabildi."* şeklinde istiktâb ve mukâbele kaydı bulunmaktadır. *Hâkânî Mehmed Bey Dîvânı*'nın (AEmnz127) sonunda (52b) ise istinsâhı

[20] İlgili nüshaların kütüphane kayıtlarındaki istinsâh bilgileri için bk. https://portal.yek.gov.tr/ Erişim 27 Ağustos 2024.

yapılan nüshanın hangi nüshadan çoğaltıldığına dair bir kayıt tespit edilmiştir: "*İstinsâh eylediğimiz dîvânda ketebe şöyledür: Temmet - Dîvân-ı Hâkânî aleyhi rahmeti'l-Bârî min-yedi Seyyid Hâfız-ı Şirâzî min-telâmiz-i Gülşenî Ferîdî gafera lehumâ ve ileyhi'r-rûhânî."* Bu bilgiye göre Ali Emîrî, haklarında bilgi edinemediğimiz Gülşen-i Ferîdî'nin talebesi Seyyid Hâfız-ı Şirâzî tarafından istinsâh edilen nüshayı çoğaltmıştır. Aynı sayfanın kenarında birçok nüshada görülen *"aded-i ebyât 1090"* bilgisi de mevcuttur.

d. Mübâyaa (satın alma) kaydı

İncelenen nüshalarda tespit edilen diğer bir kayıt türü ise mübâyaadır. Bu kayıtlar bulunduğu nüshanın satın alınmasına dair bilgi içerir. *Vehbî Dîvânı*'nın (AEmnz497) 198b sayfasında ve *Âgâh Dîvânı*'nın (AEmnz2) zahriyesinde nüshanın satın alınmasına dair kayıt tespit edilmiştir. *Vehbî Divânı*'nın (AEmnz497) 198b sayfasındaki kayıtta Emîrî[21] imzasıyla eserin 21 Zilka'de 1296 (6 Kasım 1879) tarihinde Sivas'tan alındığına dair bir kayıt ve bu kaydın altında da rahmete vesile olması amacıyla yazılmış bir beyit bulunmaktadır. *Emîrî* imzasını taşıyan mübâyaa kaydının orijinal metni aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 11: *Vehbî Dîvânı*'ndaki (AEmnz497)
Ali Emîrî'nin mübâyaa kaydı

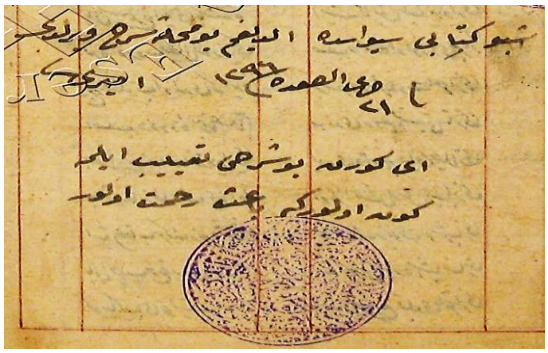

İşbu kitābı Sivas'da aldığım bu maḥalde şerḥ virildi. Fī 21 Ẕi'l-ḳa'de sene 1296. Emīrī.

Ey gören bu şerḥi ta'yīb eyleme
Gün olur ki bā'iṯ-i raḥmet olur

Âgâh Dîvânı'nın (AEmnz2) zahriyesinde de Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan eserin satın alınma hikâyesi bulunmaktadır. Ali Emîrî'nin 8 Nisan 1868 tarihinde Câmi-i Kebîr'in Sipâhiler Çarşısı tarafındaki bir dükkândan 1 liraya nüshayı aldığına dair bilgileri içeren bu kaydın orijinal metni aşağıda verilmiştir.

[21] Ali Emîrî, eserlerinde "Emîrî, Alî Emîrî, Alî Emîrî-i Âmidî, Kâtip Ferdi" imzalarını kullanmıştır (Eren, 2014, 180).

Görsel 12: *Âgâh Divânı*'ndaki (AEmnz2)
Ali Emîrî'nin mübâyaa kaydı

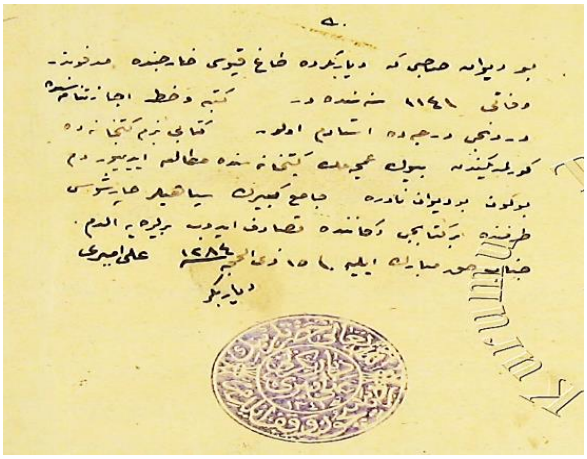

Bihi. Bu dīvān ṣāḥibi ki [Ḥācı Ḫāfıż Meḥmed Bulaḳ] Diyārbekir'de Ṭaġ Ḳapusı ḫāricinde medfūndur. Vefātı 1141 [m. 1728] senesindedir. Ketebe ve ḥaṭ icāzet-nāmesinden dördünci derecede üstādım olur. Kitābı bizim kütüb-ḫānede görülmediginden büyük ʿamcamuñ [Şaʿbān Kāmil Efendi] kütüb-ḫānesinde müṭālaʿa idiyordum. Bugün bu dīvān-ı nādire, Cāmiʿ-i Kebīr'üñ Sipāhiler Çarşusı ṭarafında bir kitābçı dükkānında teṣādüf idüp bir liraya aldım. Cenāb-ı Ḥaḳ mübārek eyleye. Fī 15 Ẕi'l-ḥicce sene 1284 [8 Nisan 1868], Diyārbekir, ʿAlī Emīrī.

Bunlar dışında *Ahmed Paşa Dîvânı*'nın (AEmnz13) 1a sayfasında *"Bu Ahmed Paşa Dîvânı böyle noksân ve üstünde vakıf mührü olduğu hâlde müzâyedede alınan bazı kitaplar içinde durur."* şeklinde bir kayıt mevcuttur. İstanbul'da kitap meraklıları ve sahaflar açısından kitap temin edebilmenin en önemli yolu muhallefatlardan (tereke) çıkan kitapların müzâyedesidir. Kitap meraklılarının sağlıklarında vakfetmedikleri kitapları, ölümlerinden sonra ya mirasçılar arasında paylaşılmış ya da müzâyede yoluyla satışa çıkarılmıştır. Filibelizâde'nin 13 Aralık 1733'te, Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın 10 Kasım 1735'te, Ali Paşa'nın 29 Nisan 1736'da, Selanik Mutasarrıfı Vezir Numan Paşa'nın 14 Ağustos 1756'da, Sabık Hotin Muhâfızı Halil Paşa'nın 27 Ağustos 1758'de, Seyyid Osman Haşim Paşa'nın 12 Aralık 1827'de, Veliyüddin Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin 19 Ocak-6 Şubat 1806'da, Mora Valisi Şâkir Paşa'nın Mart 1819'da kitapları müzâyede yoluyla satılmıştır (Erünsal, 2013: 291-306). Ali Emîrî'nin Ahmed Paşa Dîvânı'nın 1a sayfasına düştüğü kayıtta da eserin müzâyede yoluyla alındığı dolayısıyla Ali Emîrî'nin müzâyede yoluyla da kitap temin ettiği görülmektedir. Lâkin kastedilen müzayedeyi tespit hususunda mezkûr kayıtta yeterli bilgi mevcut değildir.

e. Vakıf kaydı (mühür)

İncelenen nüshaların özellikle zahriyelerine, metnin başladığı bölümün üzerine ve metnin bittiği bölümün altına Ali Emîrî vakıf mührü basıldığı

görülmektedir. Bununla birlikte iç sayfalarına mühür basılmış nüshalar da[22] mevcuttur. Sülüs hattı ile hakkedilmiş Ali Emîrî vakıf mührü, iç ve dış daire biçimindedir. İç dairede Ali Emîrî'nin vefatından bir yıl öncesi tarihi kayıtlıdır. Ali Emîrî Vakıf mührü ve metni aşağıda gösterilmiştir.

Görsel 13: Ali Emîrî Vakıf Mührü
Allâh Te'âlâ Hazretlerinin rızası için vakf eyledim.
Diyarbakırlı Ali Emîrî 1341 (m. 1923)

f. Dîvânların tesmiye edilmelerine dair kayıtlar

İncelenen nüshalarda, Ali Emîrî'nin ilgili dîvânın ön vikâye veya zahriyesine dîvân sahibinin vefat tarihi, baba adı, mesleği ve nereli olduğuna dair bilgileri içeren nüsha tesmiyesinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ali Emîrî'nin *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî-Terâcimi Meşâhîri Âmid* adlı eseri, Diyarbakır'da yetişen meşhur kişilerin alfabetik sırayla biyografilerini içerir. Ali Emîrî bu eseri yazarken biyografilerini yazacağı kişilerin mezarlarını arayarak bulduğu mezarların mezar taşlarından bilgiler edinmeye çalışmıştır (Kut, 2014, 15). Bu eser ve vakfettiği yazma eserler üzerine kaydettiği ilgili nüshaların müelliflerine ait bilgiler, Ali Emîrî'nin çeşitli alanlardaki yazarlığı ile birlikte biyografi yazarlığının önemli izlerindendir. Dîvân isimlendirmesinde müellife dair kaydedilen bilgilerle ilgili tespitler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

Tablo 2: Ali Emîrî'nin tesmiye ettiği dîvânlardaki isimlendirme örnekleri

Nu.	**Yaprak**	**Eser adı**	**Nüshaya kaydedilen eser-müellif bilgisi**
AEmnz279	1a	Adnî Dîvânı	Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh
AEmnz14	zh	Ahmed Paşa Dîvânı	Muhtasar Dîvân-ı Veliyyüddînzâde Ahmed Paşa
AEmnz15	ek yaprak[23]	Ahmedî Dîvânı	Dîvân-ı Ahmed Bey b. Mehmed Paşa b. Ahmed Paşa Dukakinzâde
AEmnz268	zh	Âsım Dîvânı	Dîvân-ı Abdü'l-Azîz Âsım-ı Irâkî
AEmnz531	1b	Avnî Dîvânı	Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sânî Nevverallâhu Merkadehu
AEmnz88	av	Câzim Dîvânı	Sâhib-i Dîvân-ı Câzim Efendi

[22] Zahriyelerinde mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEmnz531, AEmnz777, AEmnz417, AEmnz88, AEmnz201, AEmnz356, AEmnz279, AEmnz356, AEMnz168, AEmnz483, AEmnz381, AEmnz531 vd. Metnin başladığı bölümün üzerinde mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEmnz40, AEmnz127, AEmnz87, AEmnz319, AEmnz15 vd. Metnin bittiği bölümün altında mühür tespit edilen bazı nüshalar: AEMnz410, AEmnz356, AEmnz356 vd. İç sayfalarında mühür tespit edilen bazı nüshalar ve mühürlerin bulunduğu sayfa numaraları: AEmnz260 (21b), AEmnz225 (35b ve 36a), AEmnz287 (5b, 19a, 47a, 164b, 166a) vd.

[23] Bu bilgi, dîvân metninin başladığı yaprak ile zahriye arasına sonradan eklenmiş kâğıt üzerine kaydedilmiştir.

AEmnz87[24]	1b	Cevrî Dîvânı	Dîvân-ı Cevrî Dede
AEmnz319	zh	Fâiz Dîvânı	Edirneli Börekcizâde Fâiz'in Dîvânçesi
AEmnz356	zh	Feyzî Dîvânı	Topkapulı Feyzî Dîvânı
AEmnz381	zh	Lebîb Dîvânı	Âmidî Abdü'l-fakîr Lebîb Dîvânı
AEmnz384	öv	Lüzûmî Dîvânı	Diyarbekirli Ahmed Luzûmî Efendi'nin Dîvânı
AEmnz410	zh	Mekkî Dîvânı	Sâhib-i Dîvân Mekkî Bey
AEmnz417	zh	Nâ'ilî-i Cedîd Dîvânı	Dîvân-ı Nâ'ilî-i Cedîd Manastırlı
AEmnz483	zh	Neylî Dîvânı	Dîvân-ı Mirzazâde Ahmed Neylî
AEmnz150	av	Râşid Dîvânı	Kastamonu ve Trablusgarb Vilâyetleri Kapu Kethudâsı İbrâhîm Râşid Efendi Dîvân-ı Eş'ârı
AEmnz168	zh	Reşîd Dîvânı	Çeşmîzâde Vakanüvîs Mustafa Reşîd Efendi
AEmnz201	av	Sırrî Dîvânı	Dîvân-ı Sırrî-i Üsküdârî

Yukarıda görüldüğü üzere Ali Emîrî, istinsâh ettiği dîvân nüshalarına ya da kütüphanesinde bulunan diğer dîvânlara eserin ya da müellifin künyesi niteliğinde bilgiler eklemiştir. Özellikle zahriyelerde görülen bu kayıtlar, müellifin biyografisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin Nâilî, Sırrî, Feyzî Lüzûmî, Harâbî ve Âsım dîvânlarında müellifin nereli olduğuna; Râşid Efendi ve Reşîd'in mesleğine; Ahmed Paşa, Fâiz ve Neylî'nin soyuna dair bilgileri bu kayıtlardan takip etmek mümkündür. Bu bilgilerin yanı sıra müellifin vefat tarihlerinin de kaydedildiği ve nüshanın isimlendirilmesinin bu yolla yapıldığı görülmektedir. *"Çeşmîzâde Vakanüvis Mustafa Reşîd Efendi'dir. Vefât 1181"* (AEmnz168), *"Târîh-i vefât-ı Şeyh Seyyid Mehmed Cemâleddîn Uşşâkî - 1164"* (AEmnz82), *"Sâhib-i Dîvân-ı Mekkî Bey 1328 senesinde vefât etmiştir."* (AEmnz410), *"Mustafâ Sâhib, Hâcı Mehmed Ağazâde Bursalı, Kütahya Mevlevî Şeyhi. Vefâtı 1140/1727"* (AEmnz242). Bu örnekler, zahriyelerde tespit edilen vefat kayıtlarındandır.

Ali Emîrî, dîvânları isimlendirirken bazılarında müellifi dua ile anmıştır. Örneğin *Avnî Dîvânı*'ndaki (AEmnz531) "*Dîvân-ı Ebu'l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Sânî Nevverallâhu merkadehu*" ve *Adnî Dîvânı*'ndaki (AEmnz279) "*Dîvân-ı Mahmûd Paşa-yı Velî Rahmetullâhi Aleyh*" kayıtlarında Fatih Sultan Mehmed ve Mahmûd Paşa dua ile anılmıştır. Nitekim çalışmanın başında verilen Ali Emîrî'nin *Vehbî Dîvânı*'na kaydettiği beyitte de bazı müellifleri dua ifadesiyle anmakla birlikte kendisi için de dua istediği görülmektedir.

Ali Emîrî'nin belirli kaynaklar vasıtasıyla ya da kendi araştırmaları sonucunda edindiği bu bilgilerin şairlerin biyografilerinin doğru tespit edilmesinde önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler, her ne kadar dîvân tesmiyesinde yer alsalar da biyografiye dair ilgili kayıtları, fevâid kaydı olarak değerlendirmek de mümkündür.

[24] Kütüphane kayıtlarında nüshanın sonundaki varakta (91) görüntülenen bu kayıt, esas itibarıyla nüshanın 1b yüzünde dîvân başlamadan önce yer almaktadır.

Sonuç

Yazma eserler, hem muhtevaları hem de farklı kişiler tarafından üzerine eklenen kayıtlarıyla Osmanlı okuma kültürünü daha genel bir ifadeyle Osmanlı kültürünü günümüze aktaran önemli kaynaklardandır. Bu kaynakların okunması gibi yazılıp çoğaltılması ve biriktirilmesi de tarihî süreç içinde gelenek hâlinde devam etmiştir. Günümüzde kütüphanelerde kayıtlı birçok yazma eser ya da nüshanın varlığı bir koleksiyoner sayesindedir. Osmanlı'nın son dönem kitap koleksiyonerlerinden biri de Ali Emîrî'dir. O, küçük yaştan itibaren biriktirmeye başladığı kitaplarla Millet Kütüphanesini kurmuş; birçok nadir eserin günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Millet Kütüphanesi kayıtlarına göre Ali Emîrî Koleksiyonu'nda manzum ve mensur farklı türde 33.037 eser bulunmaktadır. Bu nüshalardan 370'i Türkçe yazma dîvândır. Çalışmanın kapsamı, Yazma Eserler Veri Tabanı'ndaki görüntüsü olan 369 Türkçe yazma dîvândan oluşmaktadır. Bu nüshalar içinde *Ali Emîrî Dîvânı*'nın nüshaları ile birlikte Ali Emîrî tarafından istinsâh edilmiş başka dîvân nüshaları da yer almaktadır. Ulaşılan 369 nüsha, metin dışı kayıtları bakımından incelenmiş; istinsâh kaydı, istiktâb kaydı, temellük kaydı, fevâid kaydı, mübâyaa kaydı, vakıf kaydı, mühür, manzume, hadis, dua gibi farklı türde metin dışı kayıtlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte makalenin konusunu tespit edilen kayıtların tamamı değil sadece Ali Emîrî'nin imzasını taşıyan ya da Ali Emîrî tarafından eklendiği düşünülen kayıtlar oluşturmuştur.

İncelenen nüshalarda genel itibarıyla Millet Kütüphanesi mührü ve Ali Emîrî vakıf mührü bulunmaktadır. "Türkçe dîvân", "aded-i sahîfe", "aded-i ebyât", "yer numarası" ve "nüsha-müellif adı bilgisi" birçok nüshada tespit edilen kayıtlardandır. Bunlar dışında söze besmele rumuzu (bihi) ile başlama, müellife dair biyografik bilgi verme, tezkirelerden yararlanarak müellifin hâl tercümesini yazma, tashihler yapma, alıntı değerinde kaydedilen bilgilerin kaynağını gösterme, açıklamalar için dipnot kullanma, eserin içeriğine dair bilgi verme ya da fihrist oluşturma gibi Ali Emîrî'nin kitap okuma kültürüne ve kütüphaneciliğine dair üslubunu da gösteren kayıtlar tespit edilmiştir.

Çalışmada öncelikle kayıtların belirlenmesine kaynaklık teşkil eden Ali Emirî tarafından istinsâh edilmiş nüshaların genel özellikleri tanıtılmıştır. İncelenen nüshalarda en fazla fevâid kaydı tespit edilmiştir. Hâl tercümeleri, müellifin biyografisine dair bilgiler, bibliyografik kayıtlar, fihristler, nüfus ve vakıf gelirlerine dair çeşitli hesaplamalardan oluşan fevâid türündeki kayıtlarla birlikte temellük, istinsâh, istiktâb, mübâyaa, vakıf gibi diğer kayıtlar örnekler eşliğinde değerlendirilmiştir. Tespit edilen bir mübâyaa kaydının akabinde yazdığı "*Ey gören bu şerhi ta'yîb eyleme / Gün olur ki bâis-i rahmet olur*" beyti de göstermektedir ki Ali Emîrî, farklı okurların nüshaya nüfûz edebilmeleri için eklediği kuyûdâtı –ayıplanmayı göze alarak- rahmet vesilesi ümidiyle yazma eserlere eklemiştir.

Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda yer alan 369 Türkçe dîvândaki Ali Emîrî kuyûdâtı örneklemiyle metin dışı kayıtların içerik zenginliğini

göstermek ve bu kayıtlar çerçevesinde Ali Emîrî'nin örnek niteliğindeki okuma kültürüne dair tespit ve kanıtları günümüze taşımak mümkün olmuştur.

Kaynakça

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim – Sarı, Mehmed. "Külliyât-ı Recâî-zâde Ahmed Cevdet (Nevâdiü'l-Âsâr, Zînetü'l-Mecâlis, Dîvânçe)", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S.39, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı*, (2009), s.323-333.

Açıl, Berat. *Sırrî Râhile Hanım ve Dîvânı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları.* İstanbul: İlem, 2020.

Açıl, Berat vd. (haz.). *İSAM Tenkitli Neşir Kılavuzu.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yay. 2022.

Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Efendi ve Divanı.* İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Arslan, Sami. *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

Artan, Tülay – Aynur, Hatice. *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*. İstanbul: Dergâh yay, 2022.

Bayram, Yavuz. *Amasya'ya Vâli Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şâir Adlî Sultân İkinci Bâyezîd Hân-ı Velî Hayatı, Şahsiyeti, Şâirliği Dîvânının Tenkidli Metni.* Amasya: T.C. Amasya Valiliği Yayın No: 26, 2008.

Canım, Rıdvan. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (Tenkitli Metin).* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-604, 2018.

Çelik, Kemal. *Bir Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Mor Yayınları, 2007.

Doğan, Muhammed Nur. *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 22, 3. Basım, 2023.

Ece, Selami. *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri I-II.* Erzurum: Eser Basım Yayın, 2015.

Eren, Aysun. "Ali Emîrî'yi Okumak", *Ali Emîrî Hatırasına Uluslararası VIII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Atabey Kılıç vd., Diyarbakır: T.C. Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları:15, 2014.

Erünsal, E. İsmail. *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Çiftçi, Ömer. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l- Eş'âr).* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi- 469, 2017.

Gençboyacı, Melek. "Diyarbakır'dan İstanbul'a Ali Emîrî Efendi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: VII, (2012).

Gülhan, Abdülkerim. *Hakanî Mehmed Bey Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1996.

Işın, Ekrem. *Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nden Bir Seçme Ali Emîrî Efendi ve Dünyası* Fermanlar, *Beratlar, Hatlar, Kitaplar.* İstanbul: Mas Matbaacılık, 2010.

İhsanoğlu, Ekmeleddin - Aynur, Hatice. "Yazmadan Basmaya Geçiş: Osmanlı Basma Kitap Geleneğinin Doğuşu (1729-1848)", *Osmanlı Araştırmaları XXVII Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan-1*, (2003), s.219-255.

İnbaşı, Mehmet. "Yahya Paşa'nın Üsküp'teki Vakıfları", *Vakıflar Dergisi,* S, 53, (2020), s. 8-27.

Kadıoğlu, İdris. *Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-578, 2018.

Kurtoğlu, Orhan. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı* (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri Dizisi-569, 2017.

Kut, Günay. *Mir'âtü'l-Fevâ'id Fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 11, 2014.

Kuyûdât: Yazma Eserlerde Bireysel ve Toplumsal Hafızaya Dair İzler Sempozyumu. Erişim 17 Ağustos 2024.

https://yazmaeserler.fsm.edu.tr/haber/Kuyudat-Yazma-Eserlerde-Bireysel-ve-Toplumsal-Hafizaya-Dair-Izler-Sempozyumu-Tamamlandi2024-06-07-15-56-08pm

Mollaibrahimoğlu, Süleyman. *Yazma Eserler Terminolojisi.* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Tayşi, Mehmet Serhan. "Ali Emîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, (1989), s.390-391. Erişim 11 Haziran 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-emiri-efendi

Tayşi, Mehmet Serhan - Ülker, Mustafa Birol. "Millet Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, (2020), s.70-71. Erişim 12 Haziran 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/millet-kutuphanesi

Timurtaş, F. Kadri. "Millet Kütüphanesinin Kurucusu Ali Emiri Efendi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* C. XXVIII, S. 3, (1979), s.115.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Yazma Eserler Veri Tabanı. Erişim 23 Haziran 2024. https://portal.yek.gov.tr

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı.* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 172, 2020.

Yüksel, Abdulmenaf. *Mehmed Emîrî Çelebi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânçesi (İnceleme-Metin).* Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Lokman TAŞKESENLİOĞLU

Giresun Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Giresun/TÜRKİYE
lokmantaskesenlioglu@gmail.com
ORCID

TEZKİRECİLİK GELENEĞİNİN DEVAMI: SADETTİN NÜZHET VE *TÜRK ŞAİRLERİ*

CONTINUATION OF THE TEZKIRE TRADITION: SADETTİN NÜZHET AND *TURKISH POETS*

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 20.03.2024	Received Date: 20.03.2024
Kabul Tarihi: 11.07.2024	Accepted Date: 11.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024	Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Taşkesenlioğlu, Lokman. "Tezkirecilik Geleneğinin Devamı: Sadettin Nüzhet ve Türk Şairleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 290-299.
Taşkesenlioğlu, Lokman. "Continuation of the Tezkire Tradition: Sadettin Nüzhet and Turkish Poets". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 290-299.

10.28981/hikmet.1455783

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Lokman TAŞKESENLİOĞLU

TEZKİRECİLİK GELENEĞİNİN DEVAMI: SADETTİN NÜZHET VE *TÜRK ŞAİRLERİ*

CONTINUATION OF THE TEZKIRE TRADITION: SADETTİN NÜZHET AND *TURKISH POETS*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı tarihinin en önemli kaynaklarından biri tezkirelerdir. 15. yüzyıldan beri sayıları ve hacimleri artarak 19. yüzyıla kadar ulaşmış olan tezkireler, bu dönemde de şairlerin hayatlarını ve eserlerinden örnekleri ihtiva etmeye devam etmiştir. Modern biyografiye geçiş aşaması olan 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında ise geleneğin devamı olarak kabul edilebilecek çok kıymetli ansiklopedik çalışmalar da kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan biri de Sadettin Nüzhet Ergun'un en önemli ve son eseri olan Türk Şairleri'dir.

Şair, Sâdî Dergahı şeyhi, musikişinas, halkıyatçı gibi pek çok vasfı kendisinde başarıyla toplamış olan Sadettin Nüzhet en çok biyografi ve incelemeleriyle tanınmaktadır. Halk edebiyatından klasik ve çağdaş edebiyata onlarca şahsiyet hakkında önemli eserler vücuda getirmiş olan Sadettin Nüzhet; Türk Şairleri'inde 1074 şair ve yazarın biyografilerini derlemiştir. 1946'da vefat etmesi nedeniyle yarıda kalan eser, ancak dördüncü cildin ilk bölümü olan 98. formaya ve F harfine kadar yayımlayabilmiştir. Büyük maddi imkansızlıklar ve insanüstü bir çabanın ürünü olan çalışma bu kadarıyla bile Türk edebiyatı tarihi için önemli bir kaynak olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl tezkire geleneğinden kısaca bahsedilmiş, geleneğin devam olarak 20. yüzyılda kaleme alınan benzer eserler üzerinde durulmuş, bu eserlerden Türk Şairleri detaylı olarak ele alınmıştır. Eserin genel mahiyeti incelenmiş ve eser hakkında devrin önemli edebî simalarının görüşleri derlenerek eserin Türk edebiyat tarihi için değeri vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tezkire, Sadettin Nüzhet, Türk Şairleri, Biyografi.*

ABSTRACT

One of the most important sources of the history of classical Turkish literature is tezkires. the treatises, which have increased in number and volume since the 15th century and reached up to the 19th century, have continued to contain the lives of poets and samples of their works during this period. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, which is the transition stage to modern biography, very valuable encyclopedic works that can be considered as a continuation of the tradition have also been written. One of these works is Sadettin Nüzhet Ergun's last and most important work, Turkish Poets.

Sadettin Nüzhet, who has successfully collected many qualities such as poet, Sadi dergah sheikh, musician, folklorist, is best known for his biographies and reviews. Sadettin Nüzhet, who has composed important works about dozens of personalities from folk literature to classical and contemporary literature, has compiled the biographies of 1074 poets and writers in Turkish Poets. the work, which was interrupted due to his death in 1946, could only be published up to the 98th fascicle and the letter F, the first part of the fourth volume. The work, which is the product of great material impossibilities and a superhuman effort, is considered an important source for the history of Turkish literature even to this extent.

In this study, the 19th century tezkire tradition was briefly mentioned, similar works written in the 20th century as a continuation of the tradition were focused on, Turkish Poets were discussed in detail from these works. The general nature of the work has been examined and the opinions of the important literary figures of the period have been compiled about the work and the value of the work for Turkish literary history has been tried to be emphasized.

Keywords: *Tezkire, Sadettin Nüzhet, Turkish Poets, Biography.*

Giriş

Klasik Türk edebiyatı tarihinin en önemli kaynaklarından biri tezkirelerdir. 15. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanan, kendine has üslubu nedeniyle bir edebî metin olarak kabul edilen tezkireler 19. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde yazılmaya devam etmiş, bu dönemden sonra ise yerini yavaş yavaş modern biyografilere bırakmıştır. Bununla birlikte bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilecek bu safhada 19. ve 20. yüzyıllarda tezkire geleneğinin devamı olarak kabul edilebilecek eserler de mevcuttur. Bu geçiş devri eserlerinin çoğunlukla bir tezkirenin son zeyli, bu döneme kadar kaleme alınmış tezkirelerin tamamından geniş bir derleme veya çok öz bir seçki niteliği gösterdiği görülmektedir. *Türk Şairleri* de dâhil olmak üzere bu eserlerin bir kısmının geniş hacimlerinden ötürü tamamlanamamış olması ise Türk edebiyat tarihi açısından büyük bir kayıptır.

19. Yüzyıl Tezkireleri ve Geleneğin Devamı

Sayısı itibarıyla son derece zengin bir tezkire literatürüne sahip olan 19. yüzyıl klasik Türk edebiyatı, önemli bir kısmı önceki tezkirelerin zeylleri olan pek çok biyografi ve antoloji içerikli çalışmanın kaleme alındığı bir dönem olmuştur.

Şefkat-i Bağdadî tarafından yazılan *Tezkire-i Şuarâ*, 1730-1814 yılları arasında yaşayan 125 şairin çok kısa biyografileri ve şiirlerinden örnekleri içermektedir. Bu yönüyle İsmail Beliğ'in *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyl-i Zübdeti'l-Eş'âr*'ının zeyli olduğu belirtilmektedir (Kılıç 2022).

Son devir Osmanlı âlimleri arasında önemli bir yeri olan Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey; edebiyat, fıkıh ve biyografi gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. Dönemin önemli kültür ve edebiyat merkezlerinden biri haline gelmiş zengin bir kütüphaneye de sahip olan yazar (Erdem, 2014); *Tezkiretü'ş-Şuara*'sında 1592-1837 yılları arasında yetişen 203 şair hakkında bilgi vermiştir. Eserin en dikkat çekici tarafı ise sadece Anadolu ve Rumeli sahalarında değil Azerbaycan, İran, Kafkasya ve Çağatay gibi çok farklı sahalarda yetişmiş şairler hakkında da bilgiler içermesidir.

Son dönem divan şairlerinden olan Fatîn tarafından kaleme alınan *Hâtimetü'l-Eş'âr* ise, Türk tezkireleri arasında en hacimlilerinden biridir. Sâlim'in Tezkire-i Şuarâ'sına zeyl olarak yazılan tezkirede 1721-1853 yılları arasındaki 672 şair hakkında bilgi ve örnek metinler bulunmaktadır. Diğer tezkirelerden de kaynak olarak yararlanan eserin en önemli özelliği şairler arasında bir ayrım yapılmadan, tespit edilen bütün şairlere ait kayıt tutulması gayretiyle oluşturulmasıdır.

Bazı kaynaklarda türünün son örneği sayılan *Fatîn Tezkiresi* de dâhil olmak üzere bu döneme kadar yazılan tezkirelerin büyük bir kısmı derlenmiş; 3180 şaire ait biyografi 1988'de yapılan bir çalışmada bir araya getirilmiştir (İpekten vd., 1988).

Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Esad adıyla meşhur; tarih, dil, din ve tasavvufla ilgili pek çok eser kaleme almış olan Esad Efendi tarafından yazılan *Bâğçe-i Safâ-Endûz* devrin diğer tezkire mahiyetli çalışmalarındandır. İçerisinde 1722'den yazıldığı dönem olan 1835'e kadar yaşamış 209 şair hakkında bilgi bulunan eser, Sâlim Tezkiresi'nin zeyli niteliğindedir.

1860 yılında Hacı Tevfik tarafından tamamlanan *Mecmua-i Terâcim* ise 1595'ten itibaren yaşamış olan 542 şahsiyet hakkında kısaca bilgiler içeren bir tezkire niteliğindedir. Herhangi bir dizinlemeye tâbi tutulmadan derlenen bu bilgiler arasında Arap ve Fars şairlere de rastlanmaktadır.

Daha çok gazeteci kimliği ile tanınan ve Çaylak Tevfik namıyla ünlenen Mehmet Tevfik tarafından kaleme alınan *Kâfile-i Şuarâ*, Osman Gazi döneminden 1873 tarihine kadar yaşamış önemli şairleri ihtiva etmesi gayesiyle yazılmaya başlanmışsa da tamamlanamamıştır. Yazarın, önceki tezkirelerde bulunan önemli 281 şair hakkında bilgi vermesi, eserin geniş kapsamlı bir çalışma olacağının göstergesidir. Fakat D harfine kadar 10 cüz halinde yayımlanan eserin kalan kısmı basılamamıştır.

Tanzimat döneminin önemli edebiyat ve fikir adamlarından Recâizâde Mahmud Ekrem Bey tarafından yazılan retorik kitabı *Talîm-i Edebiyat*'ın devamı niteliğinde 1888'de kaleme alınan *Kudemâdan Birkaç Şair*'de (Ceyhan-Koşik, 2014) 15-19. asırlar arasında yaşamış 11 edebî şahsiyet hakkında çok teferruatlı bilgiler mevcuttur. Ele alınan şahsiyet sayısı sınırlı olmakla birlikte modern edebî tenkit hususiyetleri çerçevesinde ayrıntılı incelemeler yapılmış olması bakımından önemlidir.

Tanzimat döneminde eski ve yeni şiir anlayışları arasındaki dengeyi sağlam şekilde kuran şahsiyetlerden biri olan Muallim Naci; ders notlarını, çıkardığı Mecmua-i Muallim dergisindeki biyografileri gözden geçirmiş ve 1890'da *Osmanlı Şairleri* adıyla yayımlamıştır. Klasik edebiyatın 38 önemli şairinin biyografileri, onlara ait pek çok örnek beyit ve şiir ile yazarın onlar hakkındaki değerlendirmelerini içermesi (Muallim Naci, 2004) eserin kıymetli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmesine vesile olmuştur.

Son dönem Osmanlı yayın hayatının üretken yazarlarından olan Fâik Reşat tarafından kaleme alınan ve yazarın tezkire olarak adlandırdığı *Eslâf*, Osmanlı âlim ve şairlerinin biyografileri ile manzum eserlerinden parçalar içeren bir eser niteliği taşımaktadır. Herhangi dizinlemeye tâbi tutulmadan 71 edebî şahsiyet hakkında bilgi veren eserde yazar, özellikle gençlere şiirin sadece vezin ve kafiyeden ibaret olmadığını, gerçekten şair olmak için ilim sahibi ve gerçek düşünür olmak gerektiğini göstermek istediğini ifade etmiştir (Kutlu, ty.).

1908 yılında Mehmed Sirâceddîn tarafından yazılan *Mecma-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Avusturyalı büyük tarihçi ve şarkiyatçı Joseph von Hammer'in 2200 şairin biyografisini içeren meşhur eseri *Câmi-i Mehâsin-i Zurefâ-yı Ehlü'z-zevk ve'l-irfân fî Terâcim-i Şuarâ-yı Devlet-i Âl-i Osmân*'ın (Ortaylı, 1997) dördüncü ve son cildinin tercümesi ve gözden geçirilmiş baskısı niteliğindedir.

Yazarın Tezkire olarak adlandırdığı eser, 1701-1852 yılları arasındaki dönemde yaşamış 75 şair hakkında bilgi vermektedir.

Dîvân-ı Lügati't-Türk de dâhil olmak üzere bütün hayatını nadir eserleri bulmaya, muhafaza etmeye adayan Ali Emîrî Efendi'nin kaleme aldığı tarih ve edebiyatla ilgili pek çok eserinden biri olan *Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid*, Diyarbakır'da yetişmiş olan 212 şair hakkında kısa bilgiler içermektedir (Güner-Güner, 2003). 3 cilt olarak tasarlanan eserin sadece ilk cildi yayımlanabilmiştir.

Halil Nihat, Ahmed Haşim, Fazıl Ahmet, Hüseyin Daniş, Mehmet Akif, Hüseyin Vassaf, İsmail Saib Sencer, Süleyman Nazif, Ali Canip, M. Fuad Köprülü gibi dönemin ilmî ve edebî açıdan en önde gelen şahsiyetleriyle yakın dostluk ilişkileri kuran İbnülemin Mahmut Kemal İnal; dönemin önemli dergi ve gazetelerinde yayımlanan makalelerinin yanı sıra tarih, ticaret, askerî, hukuk, dinî ilimler, şiir, hikâye, roman gibi çok farklı alanlarda ve türlerde eserler kaleme almış, fakat özellikle biyografileriyle şöhret bulmuştur. İbnülemin'in en önemli eseri olan *Son Asır Türk Şairleri*, *Fatin Tezkiresi*'ne zeyl olarak yazılmış ve 1853'ten eserin basıldığı dönem olan 1930'a kadar yaşamış 574 şairin biyografisini bünyesinde toplamıştır (Levend, 2014). Kendi ifadesiyle üç yüz sene önce yaşayan şairler hakkında teferruatlı bilgiler mevcut ise de beş on sene önce yaşamış bir şair hakkında yeteri kadar bilgi bulunmadığı (İnal, 1999) için bu eseri kaleme almıştır. Biyografileri oluştururken çoğunlukla şairlerin kendilerinden mektup yoluyla elde ettiği birinci dereceden bilgilerden istifade etmiş, müellifler ve eserleriyle ilgili kendi yorumlarını da ifade etmekten çekinmemiştir. Ayrıca bir romancı bakış açısına ve kuvvetli bir müşahede gücüne sahip olan İbnülemin, mizah kudreti ile eserine özel bir renk katmış, daha yakın olduğu şairleri daha kudretli, bir kısmını ise genel özellikleri ile ele almıştır (Tanpınar, 2015).

Tezkire geleneğinin son ve en önemli eserlerinden biri olan *Tuhfe-i Nâilî*, Mehmed Nail Tuman tarafından 1949'da tamamlanmıştır. Yazar, bütün divan şairlerinin biyografilerini içeren bir eser oluşturmak istemiş, bunun için de şair tezkireleri başta olmak üzere 75 kaynaktan istifade ederek 6000 civarında şair hakkında bilgi derlemiştir. Kaynaklarda bulunan çelişkili hususları gidermiş, hiçbir kaynakta adı geçmeyen pek çok şaire ait bilgiye de ulaşmıştır (Kaya, 2009). Alfabetik olarak dizinlediği eserinde her bir şairden örnek şiirler de vermeye gayret eden Nâil Tuman, bu eseri ile tezkireciliğin Türk edebiyatında geldiği noktayı göstermektedir (Taşkesenlioğlu, 2020).

Tezkire geleneğinin devamı olarak nitelendirilebilecek ve hatta bilinen önemli tezkirelerin genel bir derlemesi ve özeti olduğu ifade edilebilecek bir diğer eser de Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* adlı çalışmasıdır.

Sadettin Nüzhet Ergun ve *Türk Şairleri*

Tasavvuf araştırmacısı, kütüphaneci, musikişinas, şair ve aynı zamanda edebiyat tarihçisi olan Sadettin Nüzhet Ergun; Osmanlı döneminin son, Cumhuriyet döneminin ise ilk yıllarında yaşamış âlim ve entelektüel bir

şahsiyettir. Tasavvuf, edebiyat tarihi, biyografi-inceleme, halk bilimi ve musiki gibi alanlarda onlarca başarılı esere imza atmış olan Sadettin Nüzhet'in aynı zamanda bir şair olarak yayımladığı şiirleri de mevcuttur (Taşkesenlioğlu, 2018).

Tasavvufun ortaya çıkması ve yayılması hakkında tasavvuf tarihi için önem arz eden *İlm-i Tasavvuf*; bir dönem görev yaptığı Konya'nın folklorik malzemelerini derlediği *Konya Vilayeti Halkıyat ve Harsiyat*; edebiyatı eski, yeni veya halk diye ayırmadan detaylı incelemelerde bulunduğu *Halk Şairleri, Bektaşi Şairleri, Mevlana, Şeyh Galib, Neşati, Baki, Namık Kemal, Cenap Şehabettin, Aka Gündüz, Ali Canip* gibi biyografik eserler; modern anlamda edebiyat tarihi örnekleri olarak kabul edilebilecek *Tanzimat'a Kadar Muhtasar Türk Edebiyatı Tarihi ve Numuneleri, Edebiyat ve Edebiyat Tarihi Özü*; Türk halk şiirinden güzel örnekler içeren *Halk Edebiyatı Antolojisi* ve musiki hakkındaki derin bilgisini açıkça gösterdiği *Türk Musikisi Antolojisi* gibi her biri alanında çok önemli eserleri mevcuttur (Akgün, 2008; Soysal Doğan, 2017). Bununla birlikte en önemli eserinin, divan edebiyatı geleneğinin bir uzantısı olan tezkireciliğin son örneklerinden biri olarak kabul edilen *Türk Şairleri* olduğu söylenebilir.

Eserde; her dönem, gelenek ve edebî sahadaki Türk müellifleri geniş bir çerçevede ve alfabetik olarak ele alınmıştır (Taşkesenlioğlu, 2018). Yaşayan şahsiyetler de dâhil olmak üzere 1074 şair ve yazarın sadece biyografileriyle sınırlı kalınmamış, zengin örnekler verilerek onların sanattaki durumunun tespitine yönelik tetkikler yapılmıştır. Bunun yanında pek çoğuyla ilgili resimler, el yazıları ve fotoğraflar gibi görseller de kullanılmıştır (Ergun, 1936-1946). Fakat Sadettin Nüzhet'in 1946'da vefatına kadar -hasta yatağında dahi sürdürdüğü- çalışması 98 cüz halinde ancak F harfine kadar yayımlanabilmiştir.

Önsözde şimdiye kadar tüm Türk şairlerini içeren bir eser kaleme alınmadığını belirten Sadettin Nüzhet; yalnız klasik şairlerle yetinmeyeceğini, Azeri ve Çağatay sahasındaki şairleri de eserine dahil edeceğini; Abdal, Hurufi, Kızılbaş ayırt etmeden bütün saz şairlerine eserinde yer vereceğini bildirmiştir.

Sadettin Nüzhet, eserini oluştururken tezkirelerle yetinmediğini pek çok farklı kaynaktan yeni yeni şairler ve bilgiler edindiğini de ifade etmiştir. Tüm bu şairler hakkında asırları, zümreleri, tarikatları ve memleketleri gibi konularda bilgiler vermiş; ekseriyetle müspet tarafları üzerinde durmuştur. Tüm bu bilgileri verirken hangi kaynaktan istifade ettiğini de belirterek eserine ilmi bir boyut katmıştır. Hatta halk şairleri ile ilgili araştırmalarında cönkler, tezkireler, sefineler, menakıpnameler ve tarihlerin yanı sıra yaşayan ihtiyar âşıklar ve ağıtçı kadınlardan da derlemeler yapmıştır (Çevik, 2018). Biyografik malumatın yanısıra geniş örneklere de yer vererek eserine bir antoloji mahiyeti kazandırmak istediğini de yine önsözde beyan etmiştir.

Sanat değerleri bakımında diğerlerinden ayrılan üstat şairler ise çok daha teferruatlı olarak ele alınmış, şiir yazmış olmakla birlikte diğer nevilerde kudret gösteren şahsiyetler de esere dahil edilmiştir.

Eser hakkında Sadettin Nüzhet'in bir kısmını öngördüğü eleştiriler de olmuştur. Antolojide verilen bilgilerin şairlere göre detaylarının orantısız olması veya yaşayan şairlerin de esere dahil edilmesi gibi doğabilecek tartışmalara yazar, eserin önsözünde cevap vermiştir. Bununla birlikte verdiği bilgilerin çoğunlukla kaynaktan aynen alıntı yapılmış olması, eserin adının *Türk Şairleri* olmasına rağmen şairlik hüviyeti olmayan edebiyatçıların da esere alınmış olması gibi bazı problemler daha sonraki dönemlerde dile getirilmiştir.

Eserin göze çarpan bir diğer hususiyeti ise dizinlemesinin bir miktar karışmış olmasıdır. Birinci fasikülde Âbâdî ile başlayan eser, 160. sayfada Azîm (Şabanzade)'e kadar gelmiş, fakat yeniden Abbas Haveri maddesiyle başlayarak A harfini ikinci kez farklı şairlerle oluşturmuştur. Buradan Sadettin Nüzhet'in A harfini Azîm'e kadar getirdiği, sonradan tespit ettiği maddeleri de yeniden eserine dahil ettiği anlaşılmaktadır. Bütün bir külliyatın olumsuz şartlarda ve tek bir kişi tarafından hazırlandığı düşünülürse (Beyaz, 2017) bu durumun son derece kabul edilebilecek bir kusur olduğu ifade edilebilir.

Sadettin Nüzhet ve Eseri Hakkında Görüşler

Eser yayımlandığı dönemden itibaren büyük ses getirmiş, önemli araştırmacı ve edebiyat tarihçileri tarafından övgüyle söz edilmiştir. Reşad Ekrem Koçu, Yılmaz Öztuna, Ali Nihad Tarlan, Agâh Sırrı Levend, Mehmet Behçet Yazar gibi devrin önemli simaları eser hakkında müspet değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Tarihçiliği ve özellikle İstanbul'un bütün yönlerini kayıt altına aldığı *İstanbul Ansiklopedisi'*yle meşhur Reşad Ekrem Koçu; yarım kalmasına rağmen eserin tetkik erbabını şuara tezkirelerine müracaattan kurtaracak muazzam bir eser olduğunu, tamamlanabilseydi son asır Türk şairleri içinde pek çok simayı Mahmut Kemal İnal'ın şahsi garazkar hükümlerinden kurtarmış olacağını (Koçu, 1968, 5179) belirtmiştir.

Kendisi de devrin tezkire yazarlarından olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal ise yazarın kendi eserinden yararlanmasından memnuniyet duyduğunu söylemiş, onun şair olmak itibarıyla bir nükte-i pür-letafet ve şeyh olmak cihetiyle büyük bir keramet göstermiş bir şahsiyet olduğunu nükte ile ifade etmiştir (İnal, 1999, 2020).

Aynı zamanda tarihçi ve siyasetçi kişiliğiyle de bilinen ve Türk musikisine büyük hizmetleri olan Yılmaz Öztuna, Sadettin Nüzhet'in fevkalade çalışkan ve Osmanlı şiirinin her üç çeşidinde mütehassıs bir bilgin olduğunu, kendisinin Sadeddin Nüzhet'ten hususi olarak aruz ve divan şiiri dersleri aldığını beyan etmiştir. Ayrıca Köprülü'den sonra Türk edebiyatı tarihi

sahasında yetişen en büyük âlim olduğunu da vurgulamıştır (Öztuna, 1990, 261).

Sadettin Nüzhet'in hocası olan büyük edebiyat tarihçisi ve şair Ali Nihad Tarlan da onun birçok eski menbalara müracaat ederek ve o menbaları esaslı bir tenkide tabi tutarak vücuda getirdiğini, fakat itmamına muvaffak olamadığı *Türk Şairleri*'nin adeta bir abide olduğunu söylemiştir. Bu hususta ne kadar ihtimam ile ve ilmi metotlara sadık kalarak çalıştığına bizzat kendisinin şahit olduğunu da ayrıca belirtmiştir (Tarlan, 1976, 8).

Şairliğinin yanı sıra biyografi ve inceleme alanlarında da eserler vücuda getirmiş olan Mehmet Behçet Yazar, adeta edebiyat yolunda ve müstakbel edebiyat tarihimizin içinde ölmez vesikalar vermek amacıyla kendi vücudunu ve sıhhatini muhataraya koyacak derecede hasr ve vakfettiğini belirterek Sadettin Nüzhet'in eserini hazırlamasındaki azmine işaret etmiştir (Yazar, 1999, 273).

Türk edebiyat tarihçileri içerisinde önemli bir yeri olan Nihat Sami Banarlı da Sadettin Nüzhet'in çalışkanlığına işaret ederek onun adını ve eserini Agâh Sırrı Levend, Ahmed Hamdi Tanpınar, Mustafa Nihat Özön ve İsmail Habib Sevük ile birlikte anmıştır (Banarlı, 1998, II/1265).

Klasik Türk edebiyatı araştırmalarının temel isimlerinden olan Agâh Sırrı Levend, eserin bilimsel metodolojisini takdir ettiğini beyan ederek; kaynaklarda yer alan bütün şairler hakkında verdikleri bilgiyi ekleyerek incelemelerini genişlettiğini, şairlerin eserlerinden geniş örnekler vermiş olduğunu söylemiştir. Levend; *Türk Şairleri* eğer bitirilebilseydi, Türk edebiyat tarihi için çok büyük ve zengin bir hazine olacağı kanaatini de eklemiştir (Levend, 2014, 449).

Sonuç

Tezkirecilik geleneği başladığı 15. yüzyıldan beri itibar görerek 19. yüzyıla kadar ulaşmış, bu dönemde şairlerin hayatlarını ve eserlerinden örnekleri derleyen önemli eserler vücuda getirilmiştir. Modern anlamda biyografiye geçişten önceki safha olan bu dönemde geleneğin devamı olarak kabul edilebilecek çok kıymetli ansiklopedik çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan biri de Sadettin Nüzhet Ergun'un son ve en önemli eseri olan *Türk Şairleri*'dir.

Hem klasik ve çağdaş edebiyattan hem de halk edebiyatından, Azerbaycan ve Çağatay sahaları da dahil olmak üzere bütün şairleri ihtiva etmesi amaçlanan eser tezkirelerin yanında daha pek çok kaynaktan istifade edilerek kaleme alınmıştır. 1074 şair ve yazarın biyografilerini içeren eser yazarın vefatıyla yarıda kalmış, ancak dördüncü cildin ilk bölümü olan 98. formaya ve F harfine kadar gelinebilmiştir.

Büyük maddi imkansızlıklar ve insanüstü bir çabanın ürünü olan eser yayımlanabildiği kadarıyla bile Türk edebiyatı tarihi için önemli bir kaynak olarak nitelendirilmektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyıl tezkire geleneğinden kısaca bahsedilmiş, geleneğin devamı olarak 20. yüzyılda kaleme alınan benzer eserler üzerinde durulmuş, bu eserlerden *Türk Şairleri* detaylı olarak ele alınmıştır. Eserin genel mahiyeti incelenmiş ve eser hakkında devrin önemli edebî simalarının görüşleri derlenerek eserin Türk edebiyat tarihi için değeri vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Akgün, G. Nilgün. *Sadettin Nüzhet Ergun'un Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II cilt, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Beyaz, Yasin. *Sadettin Nüzhet Ergun Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.

Ceyhan, Âdem-Koşik, Halil Sercan. *Recaizâde Mahmut Ekrem Kudemâdan Birkaç Şair.* İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2014.

Çevik, Mehmed. *Sadettin Nüzhet Ergun Halk Şairleri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2018.

Erdem, Sadık. *Tezkire-i Şuarâ İnceleme-Çeviriyazı-İndeksi Tıpkıbasım / Ârif Hikmet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Güner, Galip - Güner, Nurhan. *Ali Emîrî Efendi Esâmî-i Şuarâ-yı Âmîd*. Ankara: Anı Matbaa, 2003.

İnal, İ. Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, IV cilt. (Haz. İbrahim Baştuğ), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

İpekten, Haluk - İsen, Mustafa - Toparlı, Recep - Okçu, Naci - Karabey, Turgut. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Kaya, Resul. "Tuhfe-i Nâilî'de Şair Kimlikleri". *Turkish Studies*, 4 (2009), 727-743.

Kılıç, Filiz. "Tezkire-i Şu'arâ (Şefkat)". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tezkire-i-su-ara-sefkat. [Erişim Tarihi: 11 Haziran 2024].

Koçu, Reşat Ekrem. "Ergun (Hüseyin Sadettin Nüzhet)", *İstanbul Ansiklopedisi*. 9/5178-5179. İstanbul: Koçu Yayınları, 1968.

Kutlu, Şemseddin. *Faik Reşad Eslâf /Eski Bilginler, Düşünürler, Şairler*. yy: Kervan Yayıncılık. ty.

Levend, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Muallim Naci. *Osmanlı Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.

Ortaylı, İlber. "Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr Von", *DİA.* 15/13-14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, I cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Soysal Doğan, Ayşe Asude. *Sadettin Nüzhet Ergun Bektaşi Şairleri ve Nefesleri,* Ankara: Çolpan Kitap, 2017.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Tarlan, Ali Nihat. "Sadettin Nüzhet İçin", *Öğretmen – Edebiyat Tarihçisi – Yazar ve Kütüphaneci Sadettin Nüzhet Ergun*, (Haz. Bedi N. Şehsuvaroğlu ve Muzaffer Gökman), İstanbul: İstanbul Şehir Kütüphanesi Yayınları, 1976.

Taşkesenlioğlu, Lokman. "Sadettin Nüzhet'in Gazelleri ve Diğer Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 20, 307-332, 2018.

Taşkesenlioğlu, Lokman. *Klasik Türk Edebiyatı (Kavramlar, Şekil ve Tür Bilgisi, Ses ve Ahenk Unsurları, Anlam ve Mecaz Dünyası),* Ankara: Nobel Yayınları, 2020.

Yazar, Mehmet Behçet. *Edebiyatçılar Âlemi*, (Haz. Mustafa Everdi), Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Öğr. Gör. Dr. Dursun ÖZYÜREK

Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Yabancı Diller Yüksekokulu
Türkçe Bölümü
Ankara/TÜRKİYE
dursunozyurek1@gmail.com
ORCID

ŞAİR TEZKİRELERİNDEN HAREKETLE KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÂLİM-ŞAİR PORTRESİ

PORTRAIT OF SCHOLAR-POETS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE BASED ON POET TEZKIRES

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 22.03.2024
Kabul Tarihi: 12.06.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 22.03.2024
Accepted Date: 12.06.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Özyürek, Dursun. "Şair Tezkirelerinden Hareketle Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şair Portresi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 300-328.

Özyürek, Dursun. "Portrait of Scholar-Poets in Classical Turkish Literature Based On Poet Tezkires". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 300-328.

10.28981/hikmet.1457317

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Öğr. Gör. Dr. Dursun ÖZYÜREK

ŞAİR TEZKİRELERİNDEN HAREKETLE KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÂLİM-ŞAİR PORTRESİ*

PORTRAIT OF SCHOLAR-POETS IN CLASSICAL TURKISH LITERATURE BASED ON POET TEZKIRES

ÖZ

Klasik Türk edebiyatında şairlerin yetiştiği meslek sınıflarının başında ilmiye sınıfı gelmektedir. Buna göre kadılık ve müderrislik başta olmak üzere ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görev yapan şairler, bir yandan mesleklerini devam ettirirken diğer taraftan kültür ve şiir faaliyetlerinin içerisinde yer almışlardır. Bu anlamda "âlim" ve "şair" kimliklerini bir arada bulunduran bu şairler, klasik Türk edebiyatının gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. İlmiye sınıfından yetişen şairleri "âlim-şair" kavramı etrafında değerlendirmeyi teklif eden bu yazıda, XVI. yüzyıl şair tezkirelerinden hareketle âlim-şairlerin portresi ortaya çıkarılacaktır. İlk olarak "âlim-şair" kavramı açıklanmaya çalışılacak, ardından âlim-şairlerin portresini ortaya çıkaran üç temel özellik üzerinde durulacaktır. "İlim sahibi olma", "çok yönlü olma" ve "farklı dillerde şiir yazabilme" olarak ele alınan bu özellikler, şuara tezkirelerinden alınan örnekler yardımıyla açıklanacaktır. Bu kapsamda Sehî Bey'in (ö. 1548) Heşt-Bihişt'i, Latîfî'nin (ö. 1582) Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı, Bağdatlı Ahdî'nin (ö. 1593) Gülşen-i Şu'arâ'sı, Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'sı, Kınalızâde Hasan Çelebi'nin (ö. 1604) Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı, Beyânî'nin (ö. 1597) Tezkiretü'ş-Şu'arâ'sı gibi tezkirelere ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1600) Künhü'l-Ahbâr adlı eserinin tezkire kısmına sıklıkla gönderme yapılacaktır. Bunun yanında tezkirelerde âlim-şairlerle ilgili kullanılan tabir ve ifadeler de değerlendirilecektir. Ayrıca bu yazıda XVI. yüzyıl şair tezkireleriyle ilgili bazı gözlemlere de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, İlmiye Sınıfı, Şair Tezkiresi, Âlim-Şair Portresi.*

ABSTRACT

In classical Turkish literature, the scholarly class is a significant professional group that trains poets. In light of this, poets who held positions of authority within the scholarly class—particularly as muderris and kadı—participated in literary and cultural endeavours while still upholding their careers. In this sense, these poets, who combine their identities as scholars and poets, occupy an important place in the development of classical Turkish literature. This article aims to evaluate the poets who grew up in the scholarly class around the concept of 'scholar-poet' that will reveal a portrait of the scholar-poets based on the 16th century poet tezkires. First of all, this text aims to explain the concept of scholar-poet and then highlight three key features that define scholar-poets. In this framework, these characteristics, which are considered to be "knowledgeable", "versatile" and "able to write poetry in different languages", are explained with the help of examples taken from the poet tezkires. Sehî Bey's (d. 1548) Heşt-Bihişt, Latîfî's (d. 1582) Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Bağdatlı Ahdî's (d. 1593) Gülşen-i Şu'arâ, Âşık Çelebi's (d. 1572) Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, Kınalızâde Hasan Çelebi's (d. 1604) Tezkiretü'ş-Şu'arâ, Beyânî's (d. 1597) Tezkiretü'ş-Şu'arâ, and the tezkire section of Gelibolulu Mustafa Âlî's (d. 1600) Künhü'l-Ahbâr will be mentioned a lot in this context. In addition, the terms and expressions used in the tezkires about scholar-poets will also be evaluated. This article includes observations about the 16th century poet tezkires.

Keywords: *Classical Turkish Literature, Scholarly Class, Poet Tezkire, The Portrait of The Scholar-Poet.*

* Bu çalışma Prof. Dr. İsmail Güleç danışmanlığında 2023 yılında tamamladığımız "Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler (XV ve XVI. Yüzyıl)" başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı Prof. Dr. İsmail Güleç Hocama çok teşekkür ederim.

Giriş

Klasik Türk edebiyatında şairlerin biyografilerine bakıldığı zaman önemli bir kısmının kadılık ve müderrislik başta olmak üzere ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görev yaptığı göze çarpmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı döneminde şairlerin yetişmesi bakımından ilmiye sınıfının önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Buna göre ilmiye sınıfında yetişen şairlerin nasıl bir eğitim aldığı, hangi dersleri okuduğu, hangi muhitlerde bulunduğu ve bunun neticesinde nasıl bir portreye sahip olduğu merak uyandıran konular arasındadır. Bu yazının temelini teşkil eden "âlim-şair" kavramı, bu tür sorulardan hareketle ortaya çıkmıştır.

Klasik Türk edebiyatında ilmiye sınıfından yetişen şairleri "âlim-şair" kavramı etrafında değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda "âlim-şair" kavramı, medrese eğitimi görmüş, ilmiyenin çeşitli kademelerinde görev yapmış, özellikle kadılık ve müderrislik gibi görevlerde bulunmuş şairleri belirtmek üzere kullanılmaktadır. Meslekî açıdan ilmiye teşkilatının mensubu olan âlim-şairler, diğer taraftan kültür ve sanat faaliyetlerini yürütmek suretiyle şuara zümresine de dâhil olmuşlardır. Böylece "âlim-şair" olarak nitelendirdiğimiz şairler bir taraftan meslekî statüsünü korurken diğer taraftan şiirle ilgilenerek klasik Türk edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Burada ilmiye teşkilatının bir mensubu olmak konusu sadece resmî görevler bakımından ele alınmamalıdır. Dönemi itibarıyla ilmî özellikleri bakımından öne çıkan ve ulemadan sayılan şairleri de bu çerçevede ele almak mümkündür.

Meslekî yönelimleri açısından âlim-şairleri değerlendirdiğimizde, ilmiye teşkilatının doğası gereği kadılık ve müderrislik görevinde bulunanlar ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında ilmiyenin üst kademelerinde olup bürokrasinin de bir parçası sayılan kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerini yürüten âlim-şairler vardır. Diğer taraftan Osmanlı eğitim sisteminde farklı düzeylerde talebeler için kullanılan "danişment" ve "muit"lik yapan şairler ile müftülük görevinde bulunmuş şairler de bu kapsamda sayılabilir.

Âlim-şairleri sabit ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bir zümre olarak değerlendirmemek gerekir. Bazı âlim-şairlerin zamanla ilmiye mesleğinden kalemiye ve seyfiye gibi farklı meslek gruplarına geçtiği veya ilim yolundan tamamen uzaklaşıp tasavvufa meylettiği bilinmektedir. Ayrıca az sayıda da olsa farklı meslek gruplarından ilmiyeye sonradan geçip önemli mevkilere gelen âlim-şairler bulunmaktadır. Bunların yanında ilmiye sınıfından yetişen şairleri "âlim-şair" kavramı etrafında toplarken bunun karşılığında "bürokrat-şair", "esnaf-şair" veya "asker-şair" gibi farklı meslek sınıflarından yetişen şairlerin de olduğunu belirtmek gerekir.

İlmiye sınıfı, şairlerin yetişmesi bakımından önemli bir kaynak konumundadır. Buna göre ilmiye sınıfından yetişen şairler hem nicelik hem de nitelik bakımından klasik Türk edebiyatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Mustafa İsen'in şair tezkirelerinden hareketle yaptığı çalışmalara göre yüzyıl

ayrımı gözetmeden şairlerin en çok tercih ettiği mesleklerin başında kadılık ve müderrislik meslekleri gelmektedir. Bu anlamda İsen "kadı, müderris, naip, danişment, kazasker, şeyhülislam" gibi ilmeye mensuplarını bir arada değerlendirdiğinde ilmiye sınıfının şairler arasında %36 gibi bir oranla birinci sırada geldiğini belirtmektedir (2010, 195-198). Dolayısıyla âlim-şairlerin oranı yüzyıllara göre değişmekle beraber şairler arasında diğer meslek sınıflarına göre belirleyici bir noktada yer almaktadır.

Âlim-şairleri daha yakından tanıyabilmek için "ulema" kavramının muhtevasına ve ulemanın görev sahasına detaylı bir şekilde bakmak gerekir. "Ulema" eğitim, hukuk, fetva, diyanet ve zaman zaman bürokraside sorumluluk üstlendiği gibi bazen de resmî bir görev almadan tamamıyla kendisini hususi olarak toplum hizmetine adayan ilim erbabı için kullanılmaktadır. Ulema gelenek ve imtiyazlarını genellikle iyi koruyan, temsil ettiği hukukî ve dinî formasyondan dolayı toplumun her kesiminde etkili olan önemli bir zümredir (İpşirli, 2021, 4). Ulemanın görev sahasına baktığımızda açık bir şekilde çeşitlilik göze çarpmaktadır. Buna göre ulemanın "tedrîs, kazâ ve iftâ" olmak üzere genel hatlarıyla üç temel görevi bulunmaktadır. "Tedrîs", yani medresede müderrislerin üstlendiği eğitim öğretim faaliyeti, "kazâ" yetkisi haklıyla haksızı ayırt etmek için kullanılan hukukî fonksiyon, "iftâ" ise danışma niteliğinde fetva vermektir (Beyazıt, 2014, 7). Ulemanın görev sahasındaki bu çeşitlilik âlim-şairleri çok yönlü bir şekilde yetişmeye sevk etmekle birlikte onları pek çok göreve hazır bir bürokrat hâline getirmektedir. Nitekim Abdurrahman Atçıl (2019), Osmanlı döneminde bürokrasinin bir parçası hâline gelen ulema için "âlim-bürokrat" tabirini kullanmaktadır.

Âlim-şair kavramı kelime düzeyinde ilmiye sınıfından yetişen şairleri belirtmek üzere kullanılmasına rağmen müstakil bir mesele ve tartışma konusu olarak ele alınmamıştır. Bu çalışmanın kaynağını teşkil eden doktora tezinde bir kavram olarak öne sürülmeden önce muhtelif çalışmalarda sadece tanımlayıcı bir kelime olarak kullanılmıştır. Mesela Halil İnalcık'ın *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab* adlı kitabında "Selim'in musâhibi âlim-şair Hâlimi Çelebi'nin yaşamı…" (2018, 373) şeklinde bir âlim-şairi tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Aslı Niyazioğlu'nun *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar* adlı çalışmasında "Atâyî'nin çağdaşları onun bu âlim-şairler grubuna dâhil olma iddiasını nasıl karşılıyordu?" (2020, 49) şeklinde bir zümre olarak geçmektedir. Olcay Kocatürk'ün konuyla ilişkili olan *Şairin İlimle İmtihanı* adlı kitabında ise "Tam da bu iki kimliğinin (âlim ve şair) gereğine uygun olarak, fikir ve his faaliyetlerinin merkezinde yer alan 'marifet'e erişme amacını, bazen âlimane bazen şairane…" (2020, 220) farklı şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla daha önceki çalışmalarda âlim-şair ifadesi farklı yönleriyle kullanılmasına rağmen müstakil bir mesele ve kavram olarak detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Bunların yanında ilmiye sınıfının üst düzey

görevlilerinden şeyhülislamlık yapmış şairlerle ilgili hususî çalışmaların yapıldığı ve "şeyhülislam şair" ibaresinin kullanımda olduğu söylenmelidir[1].

Âlim-şair kavramının izlerini klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından sayılan şair tezkirelerinde sürdüğümüzde farklı sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Tezkire müellifleri ilmiye sınıfından yetişen şairleri belirli terkip ve tabirlerle zikretmiş, onların meslekî statülerine göndermelerde bulunmuştur. Hatta ilmiyeden yetişen şairlerden kazaskerlik veya şeyhülislamlık gibi önemli görevlerde bulunanlar başta olmak üzere onlarla ilgili özenli bir dil kullanıldığı ve kelimelerin ilmiyeyle ilgili hususları çağrıştıracak şekilde seçildiği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında özellikle XVI. yüzyıl şair tezkireleri mercek altına alındığında Sehî Bey (ö. 1548) ve Bağdatlı Ahdî'nin (ö. 1593-94) âlim-şairlere hususî bir bölüm ayırdığı da görülmektedir. Nitekim Sehî Bey *Heşt-Bihişt* adlı tezkiresinde "4. Tabaka"yı, Bağdatlı Ahdî ise *Gülşen-i Şu'arâ* tezkiresinde "2. Ravza"yı âlim-şairlere ayırmaktadır. Sehî Bey "Tabaka-i Çihârum" bölümünde "Dördüncü tabaka bihiştinde meclis idüp fazilet gülistânında ma'ânî güllerin çîn iden ve ilm ü ma'rifet bûsitânında ezhâr-ı fezâyil-i reyâhîn diren fuzalâ ve ulemâ…" (2017, 52) sözleriyle bu kısmı fazıl ve âlim kişilere ayırdığını belirtmektedir. Bağdatlı Ahdî ise 2. Ravza'nın başında "Mevâlî-i 'izâm ve 'ulemâ-yı fihâm ve müderrisîn-i nîk-nâm güftârındandur" (2009, 50) sözleriyle bu kısmı üst düzey ilim adamları ve meşhur müderrislere ayırdığını açıklamaktadır.

Sehî Bey ve Bağdatlı Ahdî'nin tezkireleri bölümlendirmesiyle ilgili bu tutumları ilmiye sınıfından yetişen şairlere dair bir farkındalık olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dönemin diğer tezkirelerine bakıldığında ise âlim-şairlerle ilgili şu ifadelere rastlamak mümkündür: "Ulemânun şu'arâsından ve şu'arânun fuzelâsındandur." (Latîfî, 2017, 171); "Kuzât tâyifesinden ve ehl-i 'ilm zümresinden…" (Latîfî, 2017, 192); "Mevlânâ-yı müşârün ileyh Sofya'dan 'ulemâ zümresinde ezkiyâdan ve sulehâ fırkasında asfiyâdandur." (Âşık Çelebi, 2010, 1524); "Lâkin mevâlînün mevâlîsindendür ve bu tâ'ife-i 'âlînün 'ilm ü kemâlle müte'âlîsindendür." (Kınalızâde, 2017, 681); "Kuzâtun şânlularındandur." (Beyânî, 2017, 32); "Zümre-i kuzâtun zî-şân olanlarındandur." (Gelibolulu Mustafa Âlî, 1994, 206). Dolayısıyla diğer tezkire müellifleri her ne kadar âlim-şairlere ayrı bir bölüm ayırmasalar da onların meslekî statüsüne dair göndermede bulunmuşlar ve onları diğer şairlerden ayıran ifadelere yer vermişlerdir.

Âlim-şairlerin yetişip gelişmesinde ilmiye aileleri, akrabalık ilişkileri, medrese eğitimi, hoca-talebe ilişkisi ve kültür muhitleri olmak üzere çeşitli etkenler rol oynamıştır. Medrese eğitimi ve müfredatı sayesinde ilmî kişiliklerini geliştiren âlim-şairler, diğer taraftan medrese dışında çeşitli muhitlerde bulunarak farklı açılardan kendilerini geliştirmişlerdir. Buna göre medrese müfredatı çerçevesinde fıkıh, tefsir, kelam, hadis ve belagat gibi ilimlerde ilerleyen âlim-şairler, bir yandan meslekî kariyerlerini inşa ederken

[1] Konuyla ilgili Ali Fuat Bilkan ve Yusuf Çetindağ'ın (2006) *Şeyhülislam Şairler* adlı kitabı burada zikredilebilir.

diğer taraftan da edebî şahsiyetlerini besleyecek muhitlerde ve çevrelerde bulunmuşlardır. Bununla ilişkili olarak âlim-şairlerin portesini açıklarken pek çok konuya temas etmek yerinde olacaktır.

Âlim-şair kavramının kapsam ve sınırları yukarıda bahsi geçen hususlar çerçevesinde belirlendiğine göre, âlim-şair portresini ortaya çıkaran temel özellikler bu minavalde açıklanabilir. Nitekim elinizdeki yazıda XVI. yüzyıldaki şair tezkirelerinden hareketle âlim-şair portresini ortaya çıkaran ve onlarda yaygın olarak görülen üç temel özellik üzerinde durulacaktır. "İlim sahibi olma", "çok yönlü olma" ve "farklı dillerde şiir yazabilme" olarak belirlenen bu hususiyetler, tezkirelerden alınan çeşitli örneklerle detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

1. İlim Sahibi Olmak

Âlim-şairi tanımlayan ve niteleyen en önemli hususlardan birisi ilim sahibi olmasıdır. Âlim-şairdeki ilmî birikim sadece temel eğitim sürecinden geçmesi ile açıklanamaz. Bunun aksine âlim-şairlerde "ilimle meşgul olma" durumu bir mizaç hâline dönüşmüştür. İlim veya bilgi sahibi olmak, bu yolda bir merak ve çaba göstermek, kabiliyet geliştirmeye çalışmak ve çeşitli ilim sahalarında ileri düzeyde olmak hemen hemen bütün tezkire yazarlarının şairlerle ilgili bahsettiği değer ölçülerinin başında gelmektedir. Bu hâl ve vasfa sahip şairlere karşı takınılan saygılı tavırlar ve kullanılan övgü dolu ifadeler de bu önem derecesini açıkça göstermektedir (Tolasa, 2002, 75). Ayrıca âlim kimliğinin yanı sıra şairliği de olan veya iyi bir şair olmasının yanı sıra ilmî durumu ve bilgisi de yerinde olan şairler takdir ve tasvip edilmekte; her ne kadar "cahil olan şairler" yerilse de bizzat şairlik için ilmi şart sayan bir durumla karşılaşılmamaktadır (Tolasa, 2002, 81). Buna göre her ne kadar sıradan bir şair için ilmî birikim şart koşulmasa da âlim-şairin bu konuda ilerlemesi ve kendisini geliştirmesi önemli bir fark olarak belirmektedir.

"İlim" ile "şiir" kavramları arasındaki yakınlık, âlim-şairin bu iki konuya olan yatkınlığını açıklayabilmektedir. Nitekim modern dünyadaki yaygın kanaatin aksine, "ilim" ve "şiir" kavramları klasik düşüncede genellikle birlikte müzakere edilmektedir. Bu iki kavram arasındaki kadim ilişki ve tartışma, bu bölümün sınırlarını aşacağı için ikisi arasındaki etimolojik ilişkiye vurgu yapmakla yetinilecektir. Buna göre "şiir" kelimesinin kaynak dil olan Arapçada karşılıklarına bakıldığında "bilmek/bilgi" ve "anlamak" kelimelerinden beslenir; bu da şiir kelimesinin "şuur"la olan etimolojik ilgisini göstermesinin yanında "şiir" ile "ilim" kavramları arasında kurulan köprüye işaret etmektedir (Kocatürk, 2020, 30). Nitekim ikisinin de hakikate yöneltici olma vasfı ortaklık sağlasa da hakikati arama ve sunma biçimleri konusunda farklılık taşıdığı da söylenmelidir (Kocatürk, 2020, 47). Böylece "bilgi" ve "bilim" gibi kavramlar her ne kadar bugün "şiir" ve "edebiyat"tan farklı hususiyetlermiş gibi gösterilse de İslam ve Osmanlı düşünce geleneğinde bu iki kavramın aynı kaynaktan beslendiği ve şairlerin de bu düşünce yapısıyla hareket ettiği belirtilmelidir.

Şuara tezkirelerinin mukaddime kısımlarına ayrıntılı bir şekilde bakıldığında şairin aynı zamanda ilim sahibi olması gerektiğiyle ilgili konular üzerinde durulmaktadır. Tezkirelerin mukaddime kısımlarında yürütülen "ilim" ve "şiir"le ilgili tartışmalar; şiirin *Kur'ân* ve hadisler ışığında meşrulaştırılma çabası; sultanların ilim adamları ve şairleri himaye etmesi konularında sunulan bilgiler dikkat çekmektedir. Özellikle Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinde bu konuların ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı ve şairlerin biyografik bilgilerini vermeden önce bu konularda bir zemin hazırlandığı söylenmelidir. Bununla ilişkili olarak Âşık Çelebi mukaddime kısmında "Şi'rün ma'nâsı lügatde 'ilm-i dakîk oldugı cihetden 'ilm ile müterâdifdür." (2010, 121) diyerek "şiir" ile "ilm" kavramlarının birbiri ardına gelen ve eş anlamlı kelimeler olduğunu söylemektedir. Şiirin faydalı yönleri ve ilmî meseleler konusunda nerede konumlandırılacağını da tartışan Âşık Çelebi, çeşitli örnekler ve alıntılarla şiiri meşrulaştırmaya ve itibarını yükseltmeye çalışmaktadır. Benzer konular özellikle divan dibaceleri ve mesnevilerin sebeb-i telif kısımlarında da müzakere edilmektedir.

Âşık Çelebi *Dîvân'*ında yer verdiği bir beyitte kendisinin sadece "şiir ve nesirle" ilgilenmediğini aynı zamanda "fazilet, kemal, ilim ve irfan" konularında da bilgi sahibi olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

Yalınız şi'r ü inşâdan dem urmaz Âşık-ı şeydâ

İder hem da'vâ-i fazl u kemâl u 'ilm ü 'irfânı (Aşık Çelebi, 2017, 19)

Burada bir âlim-şair olarak Âşık Çelebi'nin şiir ve nesrin yanında "fazilet, kemal, ilim ve irfan" konularına dikkat çekmesi önemlidir. Dolayısıyla kendisiyle ilgili böyle bir meziyeti zikretmekte ve bu faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirmektedir.

XVI. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan Nev'î Efendi'nin (ö. 1599) Sadrazam Koca Sinan Paşa'ya (ö. 1596) yazdığı ders içerikli bir mektubunda şairin aynı zamanda ilim ehli olması gerektiğiyle ilgili tartışma yürütülmektedir[2]. Bu mektupta yukarıdaki misallere benzer şekilde "ilim" ile "şiir"in aynı anlama geldiğinden söz edilerek şiiri ve şairi meşrulaştırma çabası gözlemlenmektedir. Nev'î Efendi, Sadrazam Sinan Paşa'ya ders veren bu mektubunda şiiri ilim, mantık, dil, âyet, hadis, sünnet, gelenek ve insan yaratılışına dayanarak savunmaktadır (Kortantamer, 1991, 221). Nev'î şiirin savunmasını yaparken yer yer şiirin ne olduğu konusuna da değinmektedir. Bu sebeple onun bu ifadeleri edebiyat teorisi açısından da dikkate değerdir (Kortantamer, 1991, 223). Dolayısıyla tezkire mukaddimeleri, dibaceler ve mesnevilerin sebeb-i teliflerinin yanında bu türden mektup ve yazışmalar da şairlerin poetikasını ve edebiyat eleştirisini anlamamıza yardımcı olmakta, "ilim" ile "şiir" arasında kurulan çeşitli ilişkilere ışık tutmaktadır.

[2] Mektubun metni Nevî Efendi'nin oğlu Atâyî tarafından yazılan *Şekâik Zeyli*'nde yer almış (2017, 1147-1150) ve Kortantamer (1991) tarafından da incelenmiştir.

Şuara tezkirelerinde "ilme meşgûl", "ulûmu tertib üzere görmek", "tarîk-i ilme sülûk", "ulûm-ı zâhiri kesb etmek", "câmi-i ulûm u fünûn", "makâm-ı tahsîl ü tekmîlde", "ilmiyle âmil", "tarîk-i ilmi aslınca görmek" ve "tahsîl-i ilm ü kemâlde" gibi tabir ve ibareler şairlerin belli bir eğitim sürecinden geçtiğini göstermektedir. Söz konusu ifadeler özellikle âlim-şairlerde görülen "ilim sahibi olma" ve her zaman "ilimle meşgul olma" durumlarını açıklamak üzere kullanılmaktadır. Bu ifadeler Sehî Bey, Latîfî ve Ahdî Çelebi gibi tezkire yazarları tarafından yer yer genel ve soyut anlamlarda kullanılsalar da Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müellifler tarafından somutlaştırılmakta ve çeşitli örneklerle detaylı bilgiler sunulmaktadır. Ayrıca şuara tezkirelerde "ilim" kelimesi ile günümüzdeki "bilim" veya "bilgi" kelimelerinden tam olarak hangisinin kastedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Bazı yerlerde bunların genel anlamlarda kullanıldığı, bazı yerlerde ise bunlara özel anlamlar yüklendiği söylenmelidir (Tolasa, 2002, 76-77).

Âlim-şairin ilim sahibi olduğunu ve dönemin standart eğitim sürecinden geçtiğini tarif eden en önemli tabirlerden birisi "ulûm tertîb üzere görmek" ifadesidir. Söz konusu tabir Fâtih Sultan Mehmed'in (salt. 1444-1446, 1451-1481) düzenlediği tedris kanununun mevcudiyetine, yürürlükte olduğuna ve ilimlerin belirli bir tertibe göre okutulduğuna delalet etmektedir (İzgi, 2019, 64). Bu anlamda "ulûmu tertîb eden" şair, medrese müfredatında tabi olmuş ve belirli kitapları "başlangıç-orta-ileri" düzeylerinde tamamlamış olmalıdır. Sehî Bey'in ilmiyeden yetişen şairleri ayırmak üzere bu tabire yer verdiği, bu gibi şairleri "ehl-i ilmdendür" veya "ehl-i ilm tayifesindendür" diyerek nitelendirdiği görülmektedir. Mesela XV. yüzyılın sonlarında vefat eden Cihânî'yi (ö. 1512-20[?]) "Ehl-i 'ilmdendür. Anadolu vilâyetindendür. 'Ulûmı tertîb üzre görmişdür." (2017, 155) diyerek tanıtmaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan Nikâbî'yi (ö. 1533-34[?]) de "Ulûmı tertîb üzre görmiş fâzıl u kâmil hoş-tab' kâdı olmış kişidür." (2017, 162) diyerek benzer şekilde takdim etmektedir. Dolayısıyla her iki şairin de dönemin medrese eğitimini tahsil ettiği ve eğitimini belirli bir düzen dahilinde tamamladığı anlaşılmaktadır.

"Ulumı tertîb üzere görmek" ifadesinin yanında farklı tabirlere de yer veren Sehî Bey, ilim sahibi olan şairlere ayrı bir değer göstermektedir. Mesela XV. yüzyılın önemli şairlerinden olan ve daha çok kasideleriyle şöhret bulan Ahmed Paşa'yı (ö. 1496-97) "Kendüsi ulûm-ı zâhiri kesb itmiş zû-fünûn sâhib-fezâyil ehl-i dil…" (2017, 25) şeklinde tarif etmektedir. Müderris, kadı ve kazaskerlik gibi önemli görevlerde bulunan Ahmed Paşa'nın Fâtih Sultan Mehmed'e (salt. 1444-1446, 1451-1481) hocalık yaptığı ve onun üzerinde etki bıraktığı ayrıca belirtilmektedir. Böylece "ulûm-ı zâhiri kesb eden" âlim-şairin ilim sahibi olması ve bu donanımlarıyla ilmiye sınıfında yükselmesi dikkate değerdir.

Latîfî Tezkiresi'nde de şairlerin ilim sahibi olması ve bu meziyetlerini geliştirmeye çalışmasıyla ilgili ifadeler oldukça fazladır. Şairlerin kadı, müderris veya şeyhülislam görevlerinde bulunduklarını özellikle belirten

Latîfî, saygı gösterdiği şairler için "ilmiyle âmil" notu düşebilmektedir. Bu minvalde XV. yüzyıl âlim-şairlerinden Nûrî-i Kâdî'yı (XV. yy) "Kısm-ı kuzâtda 'ilmiyle 'âmil bir 'âlim-i Rabbânî ve 'ulûm-ı fetvâda Nu'mân-ı sânî ve fünûnun ekserinde kâmil kimesne idi." (2000, 549) sözleriyle takdim etmektedir. Burada şairin "kadı sınıfından", "ilmiyle amel eden" ve "fenlerin çoğunda başarılı" birisi olduğu zikredilmektedir. Benzer şekilde Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562) de "Ulûm-ı 'âliyenün ve fünûn-ı mu'teberenün ekserinde bî-bedel…" (2000, 301) sözleriyle "yüksek ilimlerde ve muteber fenlerde eşsiz bir kimse" olarak tasvir edilmektedir.

XV. yüzyılın çok yönlü âlimlerinden olan Molla Lutfî (ö. 1495) de çeşitli açılardan methedildikten sonra ondaki "küllî olma durumunun" aynı asırda yaşayan kişilerde olmadığından bahsedilmektedir: "Bir mertebede câmi'-i 'ulûm u fünûn idi ki anda olan külliyet mu'âsırlarında yogidi ve şi'r ü kasîdede 'asrınun Hassân u Selmânı idi." (2000, 482). Buna göre "câmi'-i 'ulûm u fünûn" olarak nitelendirilen âlim-şair, şiir ve kaside sahasında ise meşhur şairlerle karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla Latîfî şairleri sınıflandırırken ilmiyedeki başarılarına ve çok yönlü yapılarına özellikle gönderme yapmakta, ayrıca âlim-şairlerle ilgili daha seçkin kelimeler kullanmaktadır.

Bağdatlı Ahdî *Gülşen-i Şu'arâ* tezkiresinde âlim-şairlerin ilmî kişilikleriyle ilgili bilgiler paylaşmakta ve bu bilgiler çoğunlukla Sehî Bey ve Latîfî tezkiresinde olduğu gibi genel ifadelere dayanmaktadır. Bu minvalde şairlerin kadı, müderris veya mevâlî zümresine mensup olduğunu dile getiren Ahdî, onların ilim sahibi olmasına kısaca değinmektedir. Mesela Cevrî Çelebi'nin (ö. 1585) kadı zümresinden olduğunu ve "zahir ilimlerde gayret gösterdiğini" şu şekilde söylemektedir: "Kuzât zümresindendür. 'İlm-i zâhire cidd ü cehd idüp bir mikdâr tahsîl ü tekmîl itmişdür." (2009, 122). Benzer şekilde müderris sınıfından asıl adı İbn-i Yemîn olan Cevherî'yi (ö. 1582-90[?]) "Zümre-i müderrisîndendür. 'Ömr-i latîfin ve evkât-ı şerîfin mütâla'a-i 'ilme sarf itmek üzredür." (2009, 120) şeklinde takdim etmektedir. Nitekim burada da âlim-şairin vaktinin çoğunu ilme sarf ettiği ve bu yolda kendisini geliştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Bağdatlı Ahdî tezkiresinde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi âlim-şairlerin ilmî durumlarıyla ilgili bilgilerin genel ifadelerle de olsa paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Âşık Çelebi; Sehî Bey, Latîfî ve Ahdî'den farklı olarak âlim-şairlerin ilmî hayatıyla ilgili daha detaylı bilgiler paylaşabilmektedir. Nitekim onun tezkiresinde âlim-şairlerin kimlerden eğitim gördüğü, kimden mülâzım olduğu ve ilişki ağlarıyla ilgili farklı içerikte bilgiler bulmak mümkündür. Mesela Molla Çelebi unvanıyla da tanınan kadı ve kazaskerlik görevlerinde bulunan Vusûlî (ö. 1590) ile ilgili bilgiler paylaşılırken onun "ulûm-ı mütedâvileyi 'ale't-tertîb" gördüğü ve Anadolu kazaskeri Mehmed Çelebi'den mülâzım olduğu anlatılmaktadır:

> Tahsîl-i kemâlât-ı melekiyye ve tekmîl-i melekât-ı külliyede neşv ü nemâ bulup 'ulûm-ı mütedâvileyi 'ale't-tertîb görüp Mîrim Kösesi merhûm Mehemmed Çelebi'den Anatolı kâzî-'askeri iken mülâzım oldılar. (2010, 564)

Burada Sehî Bey'de sözünü ettiğimiz "ulûmu tertîb üzere görmek" tabirinin farklı bir şekilde kullanıldığı ve âlim-şairin dönemin eğitim sürecini tamamladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca "tahsîl-i kemâlât-ı melekiyye ve tekmîl-i melekât-ı külliyede" yetişmesi âlim-şairin bütünlüklü bir eğitim sürecinden geçtiğini ve çeşitli melekeler kazandığını göstermektedir.

Âşık Çelebi'nin âlim-şairin ilim sahibi olmasıyla ilgili en çok kullandığı ifadelerden bir diğeri "tarîk-i ilme sülûk etmek" tabiridir. Nitekim bu ifade de "ilim sahibi olmanın" bir mizaç hâli ve uzun bir yol olduğuna delalet etmektedir. Ahdî tezkiresinden örnek verdiğimiz Cevherî (ö. 1582-90[?]), benzer şekilde Âşık Çelebi tezkiresinde de sürekli ilimle meşgul olan ve "tarîk-i ilme sülûk"u olan birisi olarak takdim edilmektedir:

> Tarîk-i 'ilme sülûk idüp Pervîz Efendi'den olan mülâzımînden ve şeb ü rûz tekmîl-i hulk u hısâl ve tahsîl-i 'ilm ü kemâle kûşiş idüp ifâde-i 'ulûm ve ifâza-i fühûma müdâvimîndendür. (2010, 501)

Ayrıca Âşık Çelebi, onunla ilgili dönemin başka bir âlim-şairi Pervîz Efendi'den (ö. 1579) mülâzım olduğu bilgisini de paylaşmakta ve onun ilim sahibi olmasını seçkin kelimelerle ifade etmektedir.

Âşık Çelebi eğitim sürecine o kadar önem vermektedir ki Nevâlî Çelebi'yle (ö. 1595) ilgili kısımda "*Evvelu mâ lezime li'l-insâni* ki tahsîl-i 'ilm ü ma'rifetdür, tab'-ı vakkâd-ı nakkâdı ana iştigâl itmişdür." (2010, 897) satırlarıyla "insan için gerekli ilk şeyin ilim ve marifet tahsili" olduğunu söylemektedir. Bu anlamda ilim ve marifet tahsilini bir arada kullanan Âşık Çelebi, âlim-şairin tabiatını bu yola sarf ettiğinden bahsetmektedir. Başka bir yerde Sehî Bey'in terminolojisine gönderme yapan Âşık Çelebi, Celîlî'nin (ö. 1569-70) eğitim sürecini tamamladığını şu şekilde ifade etmektedir:

> 'Unfuvân-ı şebâbda tahsîl-i 'ulûma sülûk idüp tarîk-i mu'tâda revân olup gâyet-i hareketin hıdmet-i mevâlî-i mütekâ'idine irgürmişdür. Sehî Beg ıstılâhınca tarîkin tekmîl idüp dersin görmişdür. (2010, 480)

Söz konusu alıntıda görüldüğü üzere Celîlî için "Sehî Bey'in ıstılahınca tarîkin tekmil ettiğini" belirten Âşık Çelebi, çeşitli tabirlerle onun iyi bir eğitim sürecinden geçtiğini anlatmaktadır. Ayrıca "emekli mevâlînin hizmetinde" bulunduğu bu satırlarda zikredilmektedir. Bunun yanında Harun Tolasa'nın sözünü ettiği XVI. yüzyıl tezkireleriyle ilgili bir terminolojinin mevcut olduğu düşüncesi (2002, 64), Âşık Çelebi'nin Sehî Bey'in kullandığı ıstılahlara gönderme yaptığı bu satırlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tezkire yazarları şairlerin ilim sahibi olmasıyla ilgili durumları anlatırken benzer tabir ve ifadelere başvurmaktadır.

Kınalızâde tezkiresine baktığımızda dönemindeki tezkirelere benzemekle birlikte Kınalızâde Hasan Çelebi'nin anlattığı kişinin ilmî seviyesine göre kelimelerde oldukça seçici olduğu, anlattığı kişinin mesleğine ve mahlasına göre mecazi yapıyı kurguladığı söylenebilir. "Tarîk-i ilme sülûk/sâlik" olmak tabirini de kullanan Kınalızâde, âlim-şairlere ayrı bir ehemmiyet göstermekte ve onlarla ilgili detaylı bilgiler paylaşmaktadır.

Mesela XVI. yüzyıl şairlerinden Muzaffer Ayânî Efendi'yi (ö. 1611) tanıtırken onun ilim yolunda devam ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

> Tarîk-i 'ilme sâlik olup mülâzım oldukdan sonra hidmet-i medârise-i 'ulûma kâ'im olmışdur. Kalem-i dü-zebân vasf-ı hâl ü şânın bu cerîde-i 'irfânda beyân u 'ıyân itdükde İstanbulda kırk akçe medreseden ma'zûl idi. (2017, 624)

Burada âlim-şairin "tarîk-i ilme sâlik olduğunu" belirten Kınalızâde, onu tanıtırken "ıyân" ve "beyân" kelimelerini özellikle kullanmaktadır. İlmiyede önemli yerlere gelen 'Ayânî/'Iyânî, Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra kadılık görevinde de bulunmuştur. Kınalızâde ilmî kişiliği bakımından önemli gördüğü bu kişiyi mahlasını çağrıştıracak kelimelerle zikretmektedir.

Kınalızâde müderris ve kadılık görevlerinde bulunan âlim-şair Vekil Sinanzâde Nihâlî'yi (ö. 1618) anlatırken onun "Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf" olduğunu söylemektedir:

> Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf olmagla fezâ'il ü kemâlât ile ma'rûf u mevsûf âftâb-ı ma'ârif-i mütekâsiresi lâmi' ü rahşân ve mahâsin-i bâtine vü zâhiresi gün gibi zâhir ü 'ıyân olup nihâl-i zât-ı bâ-kemâli bûstân-ı fezâ'il ü ma'ârifde pür-berg ü bâr olmış ve kasr-ı vücûd-ı felek-misâli envâ'-ı kemâlât u letâ'ifle pür-nakş u nigâr olmışdur. (2017, 876)

"Makâm-ı tahsîl ü tekmîlde dâ'imü'l-'ukûf olmak" ifadesiyle ilim yolunda süreklilik ve bu yola çekilmeyi anlatan Kınalızâde, "fezâil, kemâlat, ma'rûf, lâmi', rahşan, nihâl, bûstân" vs. gibi kelimelerle anlatımı güçlendirmekte ve onun ilim sahibi olduğunu anlatmaktadır. Böylece âlim-şairin hem ilmiye ile olan irtibatı güçlü bir şekilde tasvir edilmekte hem de ilmî yolculuğu sırasında kazandığı özellikler zikredilmektedir.

Kınalızâde, abartılı ve övgü dolu ifadelere yer vererek âlim-şairin ilmî bakımdan üstün özelliklerine değinmektedir. Mesela XVI. yüzyılın çok yönlü şairlerinden birisi olan Fevrî (ö. 1571), "Lâkin mevâlînün mevâlîsindendür ve bu tâ'ife-i 'âlînün 'ilm ü kemâlle müte'âlîsindendür." (2017, 681) şeklinde takdim edilerek mevleviyet sahibi, önemli bir isim olduğu dile getirilmektedir. Nitekim devrin en önemli medreselerinde görev yapan Fevrî, Şam kadılığı da yapmıştır. Bu konular hakkında da detaylı bilgiler sunan Kınalızâde, onun "ilm ve kemâl konusunda yüceldiğini" söyleyerek ondan övgüyle söz etmektedir. Dolayısıyla Kınalızâde âlim-şairlerin ilmî konularda ileri olma özelliğini birkaç kelimeyle geçiştirmemekte, onları en seçkin kelimelerle ve mecazlarla tasvir etmekte, yer yer onların ilmî kariyerleriyle alakalı detaylı bilgiler de sunabilmektedir.

Kınalızâde Tezkiresi'nin özeti mahiyetinde olan Beyânî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı, XVI. yüzyılın son tezkiresi olup Kınalızâde tezkiresinde bulunmayan 5 şairi (Hakanî, Hâletî, Hızrî, Mu'îdî, Meylî) ihtiva etmektedir (Solmaz, 2017, 6). Beyânî'nin Kınalızâde tezkiresini özetlerken hangi bilgileri verdiği ve nelerin üzerinde durduğu önemli bir husustur. Kendisi de kadılık ve müderrislik yapan Beyânî'nin âlim-şairlere ayrı bir önem verdiği, şairlerle

ilgili âlim, kadı, müderris veya varsa mevleviyet durumu gibi özellikleri belirttiği söylenmelidir. Bazı şairleri oldukça kısa bilgilerle geçiştiren Beyânî, dönemi itibarıyla öne çıkan âlim-şairlere daha fazla yer vermektedir. Beyânî şairleri "kadı" veya "müderris" zümresi şeklinde kısaca tanıttığı gibi Molla Lutfî (ö. 1495) örneğinde olduğu üzere detaylı bilgiler de vermektedir:

> Merhûm Sinân Paşa'dan ulûm-ı ['âliye] ve fünûn-ı ['âliye] tahsîl idüp merhûm Alî Kuşcı Acem'den geldükde telemmüz idüp ulûm-ı riyâziyyeyi tekmîl itmişdi. Niçe medârise müderris olup müdârese itdükden sonra Sahna ba'dehû Burusa'da Murâdiyeye vâsıl olmışdur. (2017, 168)

Burada XV. yüzyılın çok yönlü âlimlerinden Molla Lutfî ile ilgili bilgiler paylaşan Beyânî, her ne kadar bunları Kınalızâde'den özetlemiş olsa da onun kimlerden eğitim aldığı ve nerelerde görev yaptığıyla ilgili bilgileri atlamamıştır. Dolayısıyla *Beyânî Tezkiresi* her ne kadar özet mahiyette olsa da bu tezkirede âlim-şairlerle ilgili dikkat çeken hususlar paylaşılmış, ilmiyede yetişen şairlerin bu kimlikleri üzerinde durulmuş ve yeri geldikçe onların ilmî kariyerleriyle ilgili konulara da temas edilmiştir.

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar* adlı genel tarih kitabında şairlerle ilgili paylaştığı bilgiler şuara tezkireleriyle büyük bir benzerlik taşımaktadır. Diğer tezkirelerle birlikte değerlendirebileceğimiz bu biyografik bilgilere baktığımızda, âlim-şairlerin eğitim ve meslek durumuyla ilgili konulara yer verildiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Âlî, âlim-şairlerle ilgili "kuzât taifesinden" veya "müderris taifesinden" gibi genel bilgiler verebilmektedir. Bu bakımdan Sehî Bey ve Latîfî'ye benzetebileceğimiz Âlî, ilmî yönleriyle başarılı bulunan âlim-şairlerden övgüyle söz etmektedir. Mesela XIV. yüzyılın önemli âlim-şairlerinden olan Ahmedî (ö. 1412-13[?]) şu şekilde takdim edilmektedir:

> 'Ulûm-ı ma'kûl ü menkûlde fâyık ve 'ilm-i usûl u fürû'da envâ'-ı i'zâz ü ikrâmla imtiyâz bulmaga lâyık bir lâ'übâlî 'âlim ü kâmil ve matbû'-ı tıbâ'-ı ekser-i ehl-i fezâ'il idi. (1994, 105)

Bu çerçevede çeşitli ilim sahalarında üstün görülen Ahmedî, "âlim, kâmil, fâzıl" bir kişilik olarak tasvir edilmektedir. Bunun yanında *Künhü'l-Ahbar*'ın tezkire kısmındaki genel tabloya baktığımızda Âlî, birebir tanık olduğu olaylar ve edindiği bilgiler haricinde âlim-şairleri tanıtırken sadece "zümre-i kuzâtdan bir kâbil kimse imiş." (1994, 157), "Zümre-i kuzâtun zî-şân olanlarındandur." (1994, 206) gibi genel ifadelere başvurmuştur. Bu sebeple Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müelliflerin aksine kelime tercihinde ve kurguda seçici davranmadığı ama ilim sahibi olan kişileri ayrıca vurguladığı anlaşılmaktadır.

Âlim-şairleri niteleyen ve tanımlayan en önemli hususların başında ilim sahibi olması gelmektedir. Âlim-şairlerde sözünü ettiğimiz ilim sahibi olma durumu, sadece temel eğitimden geçmesi ile açıklanmamalıdır. Burada üzerinde durulması gereken nokta onlardaki ilim sahibi olma ve ilimle meşgul olma durumu bir mizaç hâline dönüşmüştür. Bu çerçevede şuara tezkirelerine

bakıldığında hemen hemen hepsinde ilim sahibi olan ve ilmiye sınıfında yetişen şairlerden söz edildiği, mesleklerinin özellikle zikredildiği ve bu konuda kendisini geliştirmeye çalışan şairlerden övgüyle bahsedildiği söylenebilmektedir. Bu anlamda şuara tezkirelerinde karşılaştığımız "ilme meşgûl", "ulûmu tertib üzere görmek", "tarîk-i ilme sülûk", "ulûm-ı zâhiri kesb etmek", "câmi-i ulûm u fünûn", "makâm-ı tahsîl ü tekmîlde", "ilmiyle âmil", "tarîk-i ilmi aslınca görmek" ve "tahsîl-i ilm ü kemâlde" gibi tabir ve ibarelerle şairlerin ilmî birikimine ve eğitim sürecine vurgu yapılmaktadır. İlimlere yatkın olan ve bu yolda ilerlemek için çaba harcayan şairlerden övgüyle ve hayranlıkla söz edilmektedir.

Sehî Bey, Latîfî, Bağdatlı Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi müellifler şairlerin ilmî özelliklerini daha genel ve soyut ifadelerle anlatırken Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi tezkire yazarları bu konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. Bunun yanında Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi tezkire yazarlarından hareketle biyografi geleneğimizde estetik bir kaygının da olduğundan söz edilmelidir[3] (Güleç, 2013). Nitekim bu tezkire yazarları anlatacakları kişinin meslekî durumuna ve mahlasına göre kelimelerde seçici davranabilmekte ve mecazî kurguyu bu minvalde oluşturabilmektedir. Sonuç itibarıyla tezkirelere baktığımızda âlim-şair portresinin en önemli yönünü ihtiva eden ilim sahibi olmaya çeşitli açılardan vurgu yapıldığı görülmektedir.

2. Çok Yönlü Olmak

Âlim-şair portresinin önemli özelliklerinden birisi olan çok yönlülük, âlim-şairlerin pek çok alanda bilgi sahibi olmasını belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Klasik Türk edebiyatındaki şairleri incelerken sıklıkla karşımıza çıkan bu ifade, şairlerin tek yönlü bir kimliğe sahip olmasından ziyade pek çok kimliği ve özelliği bir arada taşıyabilmesine işaret etmektedir. Tezkireler üzerine değerli çalışmalar yapan Harun Tolasa'nın (2002) "şahsiyet zenginliği" olarak ifade ettiği çok yönlülük, âlim-şairlerin farklı ilim sahalarında bilgi sahibi olması ile farklı sanat ve hüner dallarında marifet kazanması olarak iki başlıkta değerlendirilebilir. Bununla ilişkili olarak âlim-şairler kelam, fıkıh, usul, hadis gibi yüksek dinî ilimlerde bilgi sahibi olabildikleri gibi şiir ve inşa konusunda da çalışmalar yapabilmektedir. Diğer taraftan musiki, hat, kitabet ve süsleme gibi farklı sanat dallarında yetenek kazanabilmektedir. Ayrıca bu bilgi ve hünerlerin yanında tasavvufî konularda da yetkinleşip farklı kimlikleri bir arada temsil edebilmektedirler.

"Kemâl, kâmil, kemâlât, fazl, fazilet, fâzıl, fezâyil, marifet, ârif, irfân, maârif" vb. gibi tabir veya kavramlarla ifade edilen ve genel olarak şahsiyet zenginliği, derinliği ve olgunluğu şeklinde karşılanabilecek bazı vasıflar, şairlerin en önemli özellikleri arasında olup şuara tezkirelerinde takdirle karşılanmaktadır (Tolasa, 2002, 166). Özellikle Latîfî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müelliflerin bu konuya çok fazla önem verdiğini ve çok yönlü

[3] *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde estetik kaygı, kurmacanın rolü ve işleviyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Güleç, 2013, 209-224).

şairleri bu özellikleri kapsamında tanıttıklarını söylemek gerekir. Bu anlamda tanıttıkları şairlerin yetişme koşulları, aile yapısı ve ilişkileri gibi konulara da temas eden müellifler, onların hangi marifet ve meziyetlere sahip oldukları ve hangi ilimlerde ilerlediklerinden söz etmektedir.

Şairlerin yetiştiği müesseselerin aile, medrese, tekke, dergâh, asker ocağı, esnaf ve kültür muhitleri gibi çeşitlilik göstermesi (Açıkgöz, 1990, 159) onların çok yönlü bir portreye sahip olmasına zemin oluşturmaktadır. Medrese eğitiminde pek çok disiplinle hemhal olmaları ve farklı alanlardaki kitapları tahsil etmeleri onların bu yönünü desteklemiş olmalıdır. Bu anlamda medrese müfredatında görülen çeşitlilik, yüksek ilimlerden önce öğrenilen alet ilimlerindeki farklılık ve âlim-şairlerin daha sonradan kazandıkları hüner ve kabiliyetler çok yönlü kimliklerine katkı sağlamıştır. Burada altı çizilmesi gereken husus, âlim-şairlerin ilmî ve edebî kimliklerinin birbirini tamamlaması ve çok yönlü kişiliklerinin de hesaba katılarak onların bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesidir. Klasik Türk edebiyatıyla ilgili çalışmalarında şairlerin çok yönlü kimliğinin izlerini süren Dursun Ali Tökel, bu şairlerin sadece şair kimliğiyle ön plana çıkarılmaması ve onların bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini özellikle belirtmektedir (2023, 130-132).[4]

Şuara tezkirelerinde karşılaşılan "zü-fünûndur", "her fende duhûlı var", "ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmîl", "envâ-ı fezâyille ma'rûf", "enva'-ı 'ulûm ve aksâm-ı fünûna kâdir", "her hünerde mâhir" vb. ifadeler genellikle çok yönlü şairleri tanıtmak üzere kullanılır. Bu anlamda âlim-şairin çok yönlü olduğunu anlatırken "fünûn, hüner, kabiliyet, maharet, nev'î, enva', ekser, mecma', sair" gibi kelimeler yardımcı olmaktadır. Ayrıca "Her fende duhûlu var" gibi ifadeler, şairin ilim ve bilgi derinliğinden ziyade, onun bu konudaki genişliğini, teferruatlı bakışını ve çok yönlülüğünü göstermektedir. Sadece bir konuda ihtisas ve hüner sahibi olmaması, yani şairin "yek-fen" olmayışı meziyet olarak takdim edilmektedir (Tolasa, 2002, 78). Dolayısıyla tezkirelerdeki bu ifadelerden anladığımız kadarıyla, günümüzdeki yaygın anlayışın aksine, bir konuda uzmanlaşma ve mütehassıs olma yerine çok yönlülük tercih edilmektedir. Bu anlamda âlim-şairler farklı ilim sahalarında bilgi sahibi olabildiği gibi musiki, hattatlık, kâtiplik, nakış, süsleme sanatı, güzel konuşma, hitabet ve nüktedanlık gibi birbirinden farklı hüner ve maharetlere sahip olabilmektedir.

2. 1. İlim Dallarında Çok Yönlülük

Âlim-şairlerin çok yönlü olmasının ilk veçhesi kelam, fıkıh, hadis, akait, usul gibi birbirinden farklı yüksek dinî ilimlerde söz sahibi olmasıdır. Medrese eğitiminin bir neticesi olan bu durum, edebî şahsiyetle bütünleşince zengin bir kişilik ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu ilim dallarının yanına tasavvufî konular

[4] Tökel'in "Divan Şairleri Niçin Yazardı?" ve "Divan Şairleri Nasıl Yazıyordu" başlıklı yazılarında bu konunun üstünde özellikle durulmaktadır. Bkz. (Tökel, 2023, 129-186).

da eklenebilmektedir. Nitekim bunların izini şuara tezkirelerinde sürdüğümüzde pek çok misalle karşılaşmak mümkündür.

XVI. yüzyıl tezkirecilerinden Sehî Bey, âlim-şairlerin çok yönlü olma durumlarını daha genel ifadelerle anlatmaktadır. Şairlerle ilgili isim ve memleket bilgisi verdikten sonra genellikle onların hangi alanlarda maharetli olduğunu da söylemektedir. Mesela Osmanlı tarihinin önemli simalarından olan ve çok yönlü kişiliğiyle tanınan İdrîs-i Bitlisî'nin (ö. 1520) oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi (ö. 1574) yine babasına benzer şekilde "Fazl u kemâl ile memlû envâ-ı ma'ârifle toptolu eş'âr u inşâ tufeyli güşâde-dil" (2017, 45) ifadeleriyle çok yönlü kişiliğiyle tanıtılmaktadır. Çeşitli yerlerde kadılık yapan ve en sonunda Anadolu defterdarlığına kadar yükselen Ebülfazl Mehmed Efendi üç dilde şiir yazmasının yanında tarihî, ilmî ve edebî eserlere de sahiptir (Özcan, 1994, 356-367). Bu anlamda *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* adlı siyer-i nebîsi, *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz* adlı tefsir tercümesi ve *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* adlı ahlak tercümesi onun öne çıkan eserlerinden bazılarıdır (Demir, 2023). Sehî Bey de onun "fazilet ve kemal sahibi" ve "çeşitli hünerlerle dopdolu" olduğunu özellikle söylemektedir.

Sehî Bey yukarıdaki örnekte olduğu gibi XVI. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden Sâdî Çelebi'yi (ö. 1539) çeşitli vasıflarıyla takdim etmektedir:

> Envâ'-ı fezâyille ma'rûf ve asnâf-ı hasâyille mevsûf fâzıl-ı cihân ve kâmil-i devrân 'ilm-i hikmetde ser-âmed ve sâyir fünûnda ercümend her 'ilmde mâhir ü fenne kâdir tab'î istikâmeti ve zihnî selâmeti bir mertebededür ki andan artuk olmak makdûr-ı beşer degüldür. (2017, 58)

Burada birbirinden farklı vasıfları ve faziletleri ile dile getirilen Sâdî Çelebi, çeşitli medreselerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra şeyhülislamlığa kadar ulaşan önemli bir isimdir. "Hikmet ilminde" ve "diğer fenlerde muteber" olarak tanıtılan Sâdî Çelebi, "her ilimde mahir" ve "her fenne kâdir" bir isim olarak zikredilmektedir. Bunun yanında çeşitli eserlere şerh, haşiye ve talikât yazan Sâdî Çelebi, şiirle de uğraşmış çok yönlü bir kişiliktir. *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (el-Fevâ'idü'l-behiyye)* adlı tefsiri medreselerde yardımcı kaynak olarak okutulmakla birlikte *Manzûme fi'l-fıkh*, *Hâşiye 'ale'l-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye* ve *Hâşiye 'ale'l-Kâmûs li-Fîrûzâbâdî* farklı metin türlerindeki eserlerine örnek verilebilir (İpşirli ve Demir, 2008, 404-405). Sehî Bey'in onunla ilgili övgü dolu ifadeleri o kadar ileri boyuta taşınır ki bir müddet sonra "ona şairlik isnat etmeyle" ilgili tereddüt yaşadığı da görülmektedir. Dolayısıyla dönemi itibarıyla öne çıkan bu iki isimde görüldüğü gibi Sehî Bey, çok yönlü kişiliğe sahip âlim-şairler üzerinde ayrıca durmuş ve onlardan övgüyle söz etmiştir.

XVI. yüzyılın diğer önemli bir tezkiresi olan Latîfî'nin *Tezkiretü'ş-Şuârâ'*sında çok yönlü şairler özellikle belirtilmekte ve onların başarılı olduğu alanlara dair bilgiler verilmektedir. Mesela klasik Türk edebiyatının kurucu isimlerinden olan ve mesnevileriyle tanınan Şeyhî (ö. 1429'dan sonra) ile XV. yüzyılın diğer önemli bir ismi olan ve kasideleriyle tanınan Ahmed Paşa (ö. 1496-97) çeşitli yönleriyle anılmaktadır. Buna göre Latîfî aynı zamanda

hekimlik de yapan Şeyhî'yi "'İlm-i zâhir ü bâtında yed-i 'ulyâsı ve fenn-i tevhîd ü tasavvufda kısmet-i 'uzmâsı var idügi taksîm-i merâtib-i tevhîdâtından zâhirdür." (2000, 339) şeklinde tanıtmaktadır. Burada özellikle "ilm-i zâhir ü bâtında" ileri olması onun hem dünyevî ilim dallarında hem de tasavvufî konularda bilgi sahibi olmasıyla ilgilidir. Dönemin önemli isimlerinden birisi olan Ahmed Paşa'ya baktığımızda ise "bâb-ı 'ilm ü ma'arifde enva'-ı 'ulûm ve aksâm-ı fünûna kadir idi." (2000, 155) şeklinde tanıtılmaktadır. Burada ise "bâtinî ilimlere" vurgu yapılmadan doğrudan şairin "ilim ve maarifte çeşitli bilgilere sahip olduğu" dile getirilmektedir. Dolayısıyla âlim-şairlerin tasavvufî kimlikleri de dikkate alınarak çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olmaları anlatılmaktadır.

Şuara tezkirelerinde çok yönlülüğü sebebiyle üzerinde dikkatle durulan isimlerden birisi XVI. yüzyılın önemli simalarından Kemal Paşazâde'dir (ö. 1534). Hem ilmî hem de edebî şahsiyeti bakımından âlim-şair portresinin bütün özelliklerini bünyesinde barındıran Kemal Paşazâde, tezkirelerde çeşitli yönleriyle övgüye layık görülen bir isim olmuştur. Latîfî'nin onunla ilgili "Her fende bir risâle ve her nev' 'ilmde bir makâle yazmışdur." (2000, 160) sözünden anlaşılacağı üzere dönemin en velut müelliflerinden birisidir. Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde eserler kaleme alan Kemal Paşazâde, bir kısmı müstakil olmak üzere çeşitli ilim dallarında şerh ve haşiye türünde eserler yazmıştır. Edebiyat sahasında özellikle *Yusûf u Zeliha* mesnevisi ile bilinen Kemal Paşazâde, tarih sahasında da *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ile meşhurdur. Bunun yanında akait, kelam, tefsir, fıkıh, fıkıh usulü ve felsefe gibi alanlarda irili ufaklı risaleler ve eserler telif etmiştir (Çelebi, 2022, 245-247). Bu açılardan Kınalızâde de onun üzerinde uzunca durur ve onu tanıtmaya "Mefhar-ı emâsil-i Rûm ve mu'ciz-i efâzıl-ı fezâ'il- rukûm çemenârâ-yı gülistân-ı 'ulûm nahl-bend-i bûstân-ı menşûr u manzûm…" (2017, 162) ifadeleriyle başlar. Dolayısıyla onu Anadolu'daki emsallerinin övünç vesilesi gören Kınalızâde, "Lâkin merhûm-ı merkûmun cemî'-i 'ulûma nisbeti 'ale's-sevâ olup her birinde fâ'ik-i akrân ve nâdire-i dünyâ idügi zâhir ü hüveydâdur." (2017, 163) sözleriyle onun çok yönlülüğüne vurgu yapmaktadır.

Latîfî'nin çok yönlülüğü vesilesiyle vurguladığı âlim-şairlerden bir diğeri XVI. yüzyılın önemli simalarından Lâmiî Çelebi'dir (ö. 1532). Tasavvufî kimliğiyle de ön plana çıkan Lâmiî Çelebi, özellikle Molla Câmî'den (ö. 1492) yaptığı çevirilerle ve şerhleriyle tanınmaktadır. Molla Câmî'nin siyer türündeki eserinin genişletilmiş tercümesi olan *Tercüme-i Şevâhidü'n-nübüvve,* yine aynı müellife ait evliya tezkiresinin genişletilmiş tercümesi olan *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns* ve *Hüsn ü Dil, Münâzara-i Bahâr u Şitâ, Münşeât-ı Mekâtib* gibi eserler onun eserlerinden bazılarıdır (Kut, 2003, 96-97). Latîfî onu tanıtırken övgüyle söze başlamakta ve başarılı olduğu alanları sıralamaktadır:

> Beyne'l-fuzalâ ve'l-bülagâ fazl u kemâlden 'addolınan kemâlâtun ekserinde sâhib-i 'amel ve 'ilm-i nazm u inşâda ve fenn-i Fürs ü 'arûzda ve lugaz u mu'ammâda hod darb-ı meseldür." (2000, 475)

Bu sebeple sadece şair kimliğiyle ele alınmayan Lâmiî Çelebi'nin pek çok hususta amel sahibi olduğu; nazım, inşa, Farsça, aruz, lügaz ve muamma gibi alanlarda başarı gösterdiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Latîfî onun çok yönlülüğüne temas etmekle yetinmeyip hangi alanlarda kalem oynattığını anlatmakta ve ilerleyen kısımlarda onun eserleriyle ilgili bilgiler paylaşmaktadır. Bu vesileyle Latîfî'nin çok yönlü âlim-şairlere ayrı bir önem verdiği ve onlardan övgüyle söz ettiği açıkça görülmektedir.

XVI. yüzyılın bir diğer tezkiresi olan Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâsı*'nda da çok yönlü şairler bu özellikleriyle zikredilmektedir. Nitekim Ahdî, Sehî Bey tezkiresinde olduğu gibi çok fazla detay bilgi paylaşmadan çoğunlukla bu durumu tasvir etmekle yetinmiştir. Mesela önemli yerlerde müderris ve kadılık görevlerinde bulunduktan sonra Anadolu kazaskerliğine kadar yükselen Pervîz Efendi (ö. 1579) şu şekilde takdim edilmektedir:

> Ekser-i 'ulûmı merhûm Kemâl Paşa-zâde hıdmetlerinden tahsîl ü tekmîl itmekle ferîd-i dehr ve vâhid-i 'asr olup mütâla'a-i dakîki tahrîr-i dürer-nisâr ve mülâhaza-i 'amîki kalem-i 'anberîne mukârin olmagla ma'ânî-i âsârı envâ'-ı 'ulûmda tasnifât-ı mu'ciz-âyâtı ve asnâf-ı fünûnda te'lifât-ı belâgat gâyâtı beyne'l-'ulemâ şuyû' bulup ve 'inde'l-fuzalâ mütedâvil ü matbu' vâkı' olmışdur. (2009, 53)

Buna göre Pervîz Efendi'nin Kemal Paşazâde'nin yanında yetişip ilimlerin çoğunu ondan öğrendiğini dile getiren Ahdî, onun pek çok alanda başarı gösterdiğini ve eserlerinin ulema arasında bilindiğini söylemektedir. Bu anlamda çeşitli ilim dallarında şerh, haşiye ve talikât yazan Pervîz Efendi, şairliği de dikkate alınarak çok yönlü bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Böylece Ahdî'nin de diğer tezkire yazarları gibi bu özelliğe vurgu yaptığı ve buna dair tespitlerini dile getirdiği görülmektedir.

Âşık Çelebi şairlerin çok yönlü kimliklerine önem vermiş, şairleri tanıtırken hemen hemen ilk sıralarda bu yönlerinden bahsetmiştir. Bu bakımdan Âşık Çelebi'ye göre sadece ilimde başarı göstermek yeterli olmayıp farklı marifet ve meziyetlere sahip olmak bir övgü vesilesi olmuştur. Kendisi de ilmiyeye mensup bir âlim-şair olan Âşık Çelebi'nin bu çerçevedeki görüşleri dikkate değerdir. Mesela Dânişî (ö. 1561) mahlasıyla şiirler yazan âlim-şair Süleymânegî-zâde Pîrî Çelebi "Yalnuz 'ilmde degül her hünerde mâhir ve her ma'rifetde sâhib-i hazz-ı vâfir idi." (2010, 507) sözleriyle tanıtılmaktadır. XVI. yüzyılın başka bir âlim-şairi olan Mâşîzâde Fikrî Çelebi'den (ö. 1575) şöyle söz edilmektedir: "Sülûk-ı tarîk-i 'ilm müstefâd 'alâ vechi'l-mu'tâd idüp a'lâm-ı dîn olan 'ulemâ-yı ehl-i yakîn hıdmetlerinde her fenne kûşiş ve her 'ilme verzîş idüp…" (2010, 1215). Buna göre ulemanın hizmetinde bulunan Fikrî Çelebi'nin "her fende gayreti ve her ilimde çalışması" olduğu anlatılmaktadır. Bunların bir kısmı genel ifadeler içerse de yeri geldikçe Âşık Çelebi'nin bunları açıkladığı ve bu marifetlere dair detaylar sunduğu da söylenmelidir.

Âşık Çelebi'nin çok yönlülük bağlamında kullandığı tabirlerden bir diğeri "zû-fünûn", yani "ilim, bilgi sahibi" ifadesidir. Âşık Çelebi bir şairin çok yönlülüğüne vurgu yapmak istediği zaman bu ifadeden sıklıkla

faydalanmaktadır. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Necmî (ö. 1570) şu şekilde takdim edilmektedir:

> Fuzalâ-yı ‘asrdan her gûne ‘ilmün ser-hadd-i nihâyetine ta‘lîmi reh-nümûndur.
>
> Mısrâ‘
>
> Muhassal zû-fünûndur zû-fünûndur. (2010, 861)

Böylece “her çeşit ilimde rehber” kişilik olarak tasvir edilen Necmî, özetle bilgili ve çeşitli fenlerde ileri birisi olarak tanıtılmaktadır. Dolayısıyla “fen” veya “fünûn” ile ilim, bilgi ve hüner dalları kastedilmekte ve şairlerin bu bakımdan çok yönlülükleri anlatılmaktadır (Tolasa, 2002, 77).

Çok yönlülük kapsamında üstünde durulması gereken isimlerden bir diğeri *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseriyle tanınan Kınalızâde Ali Çelebi’dir (ö. 1572). Âşık Çelebi onun çok yönlü kimliğini tanıtırken “zû-fünûn” olmayla ilgili ayrıntıları da vermektedir:

> Zû-fünûndur ki her fende müteferrid dinilse revâdur ki gûyâ ol fenne nisbet yek-fendür ve her gûne ‘ilmde ‘alem olup ‘ilmi ‘ayn itdügi beyne’l-‘ıyân mu‘ayyen ü mu‘âyendür. ‘İlm-i hadîsde gûyâ birâder-i Müslim’dür ki âlemde müsellem-i her fâzıl u âlimdür. Takrîr-i usûlde Pezdevî’den ekmeldür tahrîr-i fürû‘da karındaşı ‘Abdu’r-rahîm bile yanında kâzî Fâzıl’dan efdâldür. (2010, 1112-13)

Âşık Çelebi onun bilgili bir kişi olduğunun altını çizerek “her fende eşsiz” olduğunu söylemektedir. Bunun ardından onun faziletli ve âlim bir kişi olduğunu da belirttikten sonra onu çeşitli ilimlerde şöhret bulmuş kişilerle mukayese ederek derecesini yükseltmektedir. İlerleyen kısımlarda İslami ilimlerle ilgili pek çok konuya da gönderme yapan Âşık Çelebi, onun ilmiye ailesinden gelen birisi olduğunu da göz önünde tutarak yetiştiği çevreler ve yanında bulunduğu hocalarla ilgili bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla ilmî ve edebî kimliğiyle bir bütün olarak ele alınan Kınalızâde Ali Çelebi, Türkçe ve Arapça pek çok alanda eser vermiş bir isim olarak çok yönlülüğü ile dikkat çekmektedir. *el-Es‘âf fî ahkâmi’l-evkāf, Risâle fi’l-vakf, Hâşiye ‘alâ Envâri’t-tenzîl, Tabakâtü’l-Hanefiyye* ve *Hâşiye ‘ale’l-Keşşâf* gibi eserler onun fıkıh, kelam ve çeşitli alanlarda yazdığı eserlerden bazılarıdır (Aksoy, 2022, 416-417).

Âlim-şairlerin çok yönlü olması konusuna en çok dikkat çeken tezkire yazarlarından birisi Kınalızâde Hasan Çelebi’dir. Kınalızâde âlim-şairleri tanıtırken onların başarılı ve marifetli oldukları konular hakkında bilgiler vermektedir. Bir âlim-şair belirli bir ilimde ilerlemişse özellikle zikredilmektedir. Bu çerçevede XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Âgehî’yle (ö. 1577) ilgili hemen ilk satırlarda şu bilgiler verilmektedir:

> Hakkâ ki ‘ulûm-ı ‘akliyye vü nakliyyede mâhir ve ma’ârif-i külliyye vü cüz’iyyede ‘adîl ü nazîri nâdir oldugından gayrı hûb eş’ârı ve mergûb güftârı vardur. (2017, 197)

Buna göre Âgehî'nin "akli ve naklî ilimlerde başarılı, külli ve cüzi marifetlerde benzeri olmayan biri" olduğunu dile getiren Kınalızâde, bu yönleriyle şiirde de yetkin olduğunu söylemektedir.

Kınalızâde, XVI. yüzyılın bir diğer âlim-şairi ve öne çıkan tabibi olan Şah Mehmed Efendi'yi (ö. 1521) tanıtırken çok yönlülüğü ve özellikle tıp alanındaki bilgisini şu şekilde anlatmaktadır:

> 'Ulûm-ı 'akliyye ve sâ'ir-i fünûn-ı külliye ve ma'ârif-i cüz'iyyede mâhir sâhibü'l-mefâhir ve'l-me'âsir 'ilm-i tıbbı kânûnı üzre müfredât u mürekkebât ve esbâb u 'alâmât ile tahsîl ü tekmîl idüp külliyât u cüz'iyyâtını câmi' ü hâvî şifâ-yı eskâm ve devâ-yı emrâz u âlâmda hükemâ-yı sâlife ve etibbâ-yı sâbıkaya mu'âdil ü müsâvî Bokrât-ı zemân ve Câlînûs-ı devrân sânî-i İbn-i Sînâ olmağla şöhre-i dünyâ olmış idi. (2017, 467)

Hakîm mahlasıyla şiirler de yazan Şah Mehmed Efendi, tıp sahası başta olmak üzere yüksek dinî ilimlerle ilgili şerh ve haşiyeler de yazmıştır. Bu minvalde çok yönlü bir kişi olarak zikredebileceğimiz Şah Mehmed Efendi "aklî ilimler, küllî fenler ve cüzî marifetlerde başarılı" birisi olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca antik çağın meşhur filozof ve tabiplerinden Hipokrat ve Câlînûs başta olmak üzere, İslam bilim tarihinin önemli isimlerinden İbn Sînâ (ö. 1037) ile karşılaştırılmaktadır. Bu vesileyle onun tıp alanındaki şöhretinden ve çeşitli ilimlerdeki başarısından övünçle söz edilmektedir. Böylece Kınalızâde bir âlim-şairin çok yönlülüğüne vurgu yaparken o alanda meşhur olmuş kişilere de gönderme yapabilmekte ve mecazî kurguyla onu en iyi şekilde tanıtmaya çalışmaktadır.

2. 2. Sanat ve Hünerde Çok Yönlülük

Şuara tezkirelerinde musiki ve hat sanatı başta olmak üzere kitabet, nakkaşlık, süsleme ve edebî kişilikle ilişkili olarak muamma, nükte, latife ve hitabet gibi konularda kendisini geliştiren şairlerden övgüyle söz edilmektedir. Tezkirelerde üzerinde durulan ve "ilm-i edvâr" olarak da bilinen musiki konusunun âlim-şairlerin çok yönlülüğüne katkı sağladığı söylenebilir. Mesela Âşık Çelebi, XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden Selmân-ı Bursevî'yi (XVI. yy.) "Ehl-i edvâr ve ehl-i nefs ve fenn-i mûsîkîde mâhir, haylî nakş u tasnîfe 'âlim ü 'ârif ve kendü dahı her 'amele kâdir musannif idi." (2010, 1001) şeklinde tanıtmaktadır. Onun "musikide mahir" olduğunu dile getiren Âşık Çelebi, "her işte yeteneği" olduğundan söz etmektedir. Bu kapsamda Âşık Çelebi tezkiresinde "Sülûkî, Garâmî, İlmî, Revnak, Ubeydî, İşretî, Arşî, Makamî, Sabûhî, Hüdâyî, Meşrebî, Derûnî-i Sâlis, Sâlikî, Emîrek, Edâyî, Zâim, Ahmed Çelebi, Şâvur, 'Ayânî, Tâbî, Vecdî, Merdümî, Zeynî, Sâgarî, Tûtî-i Latîf, Aşkî-i Saruhanî" gibi şairlerin musiki ile ilgili faaliyetlerinden söz edilmektedir (Tolasa, 2002, 171). Burada bütün şairlerin musikide büyük başarılar gösterdiğini söylemek yerine musikinin çeşitli safhalarıyla ilgilendiklerini ve çok yönlü kimliklerine katkı sağladığını belirtmek yerinde olur.

Âlim-şairlerin çok yönlü kişilikleriyle alakalı genel bilgiler sunan Gelibolulu Mustafa Âli, XVI. yüzyıl âlim-şairlerinden 'Ubeydî mahlaslı

Abdurrahman Çelebi'yle (ö. 1573) ilgili bilgiler verirken onun çok yönlülüğüne ve musiki bilgisine şu şekilde gönderme yapmaktadır:

> 'Âlem-i tufûliyetden tahsîl-i 'ilm ü kemâle çalışdı. Sâ'ir fünûndan gayri 'ilm-i mûsikî ile tab'-ı nâzügi alışdı. Farazâ ki musennefâtı ile 'Irâk u Hicâza âvâzeler saldı. (1994, 315)

Buna göre 'Ubeydî'nin çocukluğundan itibaren ilim tahsiliyle uğraştığını söyleyen Âlî, onun "musiki gibi diğer ilimlerde" de başarılı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca "onun yazdığı eserlerin Irak ve Hicaz gibi bölgelere âvâzeler saldığını" anlatarak, bu alandaki şöhretine ve başarısına gönderme yapmaktadır. "Irak" ve "Hicaz" kelimelerinin aynı zamanda birer musiki terimi ve makam isimleri olduğu bilindiğine göre müellifin bunları özellikle tercih ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Gelibolulu Mustafa Âlî de her ne kadar Âşık Çelebi ve Latîfî kadar olmasa da âlim-şairlerin çok yönlülüğüne vurgu yapmakta ve onların musiki ile ilgili kabiliyetlerini zikretmektedir.

Tezkire yazarlarının üzerinde durdukları konular arasında hattatlık, kâtiplik ve nakkaşlık gibi zanaat yönü de bulunan hüner ve kabiliyetler vardır. Nitekim âlim-şairlerin biyografilerine detaylı bir şekilde bakıldığında bir kısmının aynı zamanda güzel yazıyla uğraştığı ve hattatlık yaptığı görülmektedir. Bu isimler bazen bir yazı çeşidinde öne çıkabildiği gibi bazen bir ilgili alanı vesilesiyle geçmektedir. Bu vesileyle "Alâeddîn Ali Çelebi, Remzî, Fânî (Meylî, İsa Hoca), Fikârî (Seyyid Mehdî Efendi), Hâfız-ı Acem (Hâfızüddin Mehmed Efendi), Sa'yî (Memikzâde Ramazan), Ubeydî/Abdî (Müeyyedzâde Abdî Çelebi), Na'îmî (Çeşmecizâde Ni'metullah), Fevrî (Ahmed Efendi), Rızâyî (Baba Çelebi), Rey'î (Sarı Re'yî Çelebi), Garâmî (Remmâl), Zuhûrî (Tülbendzâde Mehmet Efendi), Sâ'î (Eminzâde Abdülkerîm Çelebi)" gibi âlim-şairlerin hattatlık yönü vardır. Bunlar arasından müderris ve kadılık görevlerinde bulunan Remzî Çelebi (ö. 1547-48) Âşık Çelebi tarafından "Şu'arâ-yı 'ulemânun her hünerde behremendi" (2010, 1381) olarak tanıtılmış ve "talik yazıda iyi olduğu" belirtilmiştir: "Ta'lîki hûb yazardı. Vasf-ı dil-berde didügü gazelleri dahı mahbûb yazardı." (2010, 1382). Dolayısıyla hat sanatıyla uğraşan ve belirli yazı çeşitlerinde başarı gösteren âlim-şairlerin bu meziyetine özellikle vurgu yapılmaktadır. Ayrıca musiki, hattatlık, kâtiplik, nakkaşlık gibi çeşitli kabiliyetler üzerinde Latîfî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi gibi müellifler daha fazla durmaktadır.

Âlim-şairlerin çok yönlülüğüyle ilgili bilgileri sadece şuara tezkireleriyle kısıtlamamak gerekir. Dönemin diğer biyografi kaynakları da bu konu üzerinde durmuş ve âlim-şairlerin çeşitli alanlarda gösterdikleri başarılarla ilgili bilgiler paylaşmıştır. Mesela *eş-Şekâik* adlı eserinde âlimlerin hayat hikâyelerini paylaşan Taşköprülüzâde, âlimlerin farklı meziyet ve hünerleri hakkında bilgiler vermekte ve onların çok yönlü olma özelliğini vurgulamaktadır.

Âlim-şair portresinin en önemli hususlarından birisi olan çok yönlülük, misallerde açıklandığı üzere, biyografi kaynaklarının ehemmiyet verdikleri

konuların başında gelmektedir. Burada çok yönlülük ile vurgulamak istediğimiz klasik dönemde âlim-şairlerin tek bir konuda ihtisaslaşmak yerine farklı alanlarda bilgi ve hüner sahibi olmasıdır. Bu çerçevede âlim-şairler kelam, fıkıh, usul, hadis gibi yüksek dinî ilimlerde bilgi sahibi olabildikleri gibi şiir ve inşa konusunda da çalışmalar yapabilmektedir. Âlim-şairin inşa kabiliyeti de tezkirelerde farklı bir meziyet olarak zikredilmekte, bu sebeple çok yönlülük kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bunun yanında âlim-şairler musiki, hat, kitabet ve süsleme gibi farklı alanlarda da yetenek kazanabilmektedir. Bu vesileyle tezkire yazarları çok yönlülük konusunu önemsemekte ve farklı alanlarda kendisini geliştiren şairleri "zû-fünûndur", "her fende duhûlı var", "ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmil", "envâ-ı fezâyille ma'rûf", "enva'-ı 'ulûm ve aksâm-ı fünûna kadir", "her hünerde mâhir" gibi ifadelerle anmaktadır. Şüphesiz çok yönlülük kapsamında ismini andığımız âlim-şairler burada bahsedilenlerle sınırlı değildir. Diğer âlim-şairler de konusu geçen vasıflar ve özellikler çerçevesinde tanıtılmakta, bu yönleriyle dikkat çeken âlim-şairlerden övgüyle söz edilmektedir.

3. Farklı Dillerde Şiir Yazabilmek

Âlim-şairle ilgili dikkat çeken özelliklerinden bir diğeri farklı dillerde şiir yazma becerisidir. "Elsine-i selâse" yani, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiir yazabilen âlim-şairler, şuara tezkirelerinde takdirle karşılanmış ve bu kabiliyete sahip kişilerden övgüyle bahsedilmiştir. Âlim-şairlerin çok yönlü olma özelliğinin devamı niteliğinde olan bu meziyet, onların eğitim hayatları boyunca farklı kaynaklardan beslenmesiyle de ilişkilidir. Nitekim medrese müfredatının bir parçası ve ilimlerde ilerlemenin önemli bir basamağı olan Arapça, âlim-şairlerin eğitim hayatında ve meslekî kariyerinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Farsça, klasik Türk edebiyatına kaynaklık etmesi sebebiyle şairlerin edebî şahsiyetlerinin oluşumunda mühim bir yerde durmaktadır. Bu sebeple âlim-şairler için önemli bir yere sahip olan Arapça ve Farsça, Harun Tolasa'nın ifadesiyle Osmanlı dönemi şairi ve aydını için ilim, sanat ve kültür açısından bilinmesi, öğrenilmesi büyük değer taşıyan, saygı ve takdir gören, hatta yüceltilen iki dil olmuştur (Tolasa, 2002, 250).

Medreselerde okutulan kitapların dili Arapça olduğu için dinî ilimleri öğrenebilmek amacıyla Arapçayı hakkıyla öğrenmek gerekmektedir. Bu açıdan yüksek ilimleri tahsil amacıyla okutulan dil ilimleri alet ilimleri arasından sayılmıştır (Fazlıoğlu, 2018, 158). Ayrıca kelam, fıkıh ve tefsir gibi yüksek dinî ilimlerin temel metinleri Arapça olduğundan ve Arapçanın bu ilimleri öğrenmek için hazırlayıcı bir rolü bulunduğundan Arapça öğretimi bu derslerin öğretiminden önce gelmektedir. Bu sebeple Arapça medrese eğitiminde derslere hazırlayıcı bir nitelikte olduğundan müfredat derslerinin ilk sıralarında yer almaktadır (Can, 2019, 144). Dolayısıyla Arapça medrese eğitimini tamamlamak ve meslekî kariyerde ilerlemek isteyen ulema adaylarının başarı göstermek zorunda oldukları bir sahadır.

Farsçanın öğrenilme sürecini ise Arapçadan farklı bir şekilde değerlendirmek gerekir. Farsça henüz XIV ve XV. yüzyıllardan itibaren divan

şairlerine model olan ve mesnevi tercümeleri vasıtasıyla pek çok konu ve motife kaynaklık eden bir dil olmuştur. Bu dilin de en iyi şekilde öğrenilmesi, bu yolda gayret gösterilmesi ve eserler meydana getirilmesi kaynaklarda sıklıkla bahsi geçen hususlar arasındadır. Böylece Türk dilinde başarı göstermenin yanı sıra Arap ve Fars dillerinde bilgi sahibi olmak ve bu dillerde şiir yazabilmek âlim-şair portresini tamamlayan özelliklerden birisi olmuştur.

Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı bilim mirasıyla ilgili yaptığı çalışmalar neticesinde Osmanlı bilim literatürünün astronomi, matematik, coğrafya, musiki, askerlik, tabii ve tatbiki bilimler, tıp, astroloji ve mevzuat-ı ulûm gibi alanlarda 20154 eser ihtiva ettiğini söylemektedir. Bu eserler üzerine yapılan değerlendirmelere göre yüzyıllar içinde Türkçe, Arapça ve Farsça eserlerin sayısı toplamda 19546'dır. Bu dillerin bir arada ikisi veya üçüyle yazılan eserler 199 ve bu üç dilin dışında başka dillerde yazılan eserlerin sayısı ise 297'dir (2017, 99). Dolayısıyla genel hatlarıyla bakıldığında Osmanlı döneminde üretilen eserlerin büyük bir çoğunluğunu bu üç dil oluşturmaktadır. Ayrıca ilk dönemlerde Arapça telif hareketi ağırlık kazanırken zamanla bilim dili olarak Türkçenin geliştiği ve Arapçanın yerine geçtiği söylenebilir. Bunun yanında Farsçanın da önemli bir yere sahip olduğu ama XVII. yüzyıldan sonra önemini kaybettiği görülmektedir[5] (İhsanoğlu, 2017, 99). Bu vesileyle Osmanlı döneminde XV. yüzyıldan itibaren Türkçeye olan ilginin zamanla arttığı ve Türkçenin bilim dili olarak gelişmesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinin hemen hemen hepsinde üç dilde şiir yazma kabiliyetine sahip şairlerden bahsedilmektedir. Tezkirelerin bir kısmı bu durum üzerinde ayrıntılı bir şekilde dururken bir kısmı da bunu sadece genel bir bilgi mahiyetinde vermektedir. Üç dilde şiir yazmak her ne kadar takdir toplasa da sadece Türkçe şiir yazanlarda bu açıdan bir eksiklik görüldüğü söylenemez. Nitekim tezkirelerde bu tür bilgiler daha çok şairin genel kültür ve yeteneğini tanıtmak, o dillerde eserinin bulunup bulunmadığını bildirmek ve edebî faaliyetlerinin saha ve sınırlarını tespit etmek amacıyla verilmektedir (Tolasa, 2002, 253). Bu kapsamda şuara tezkireleri Arapça ve Farsçada bilgi sahibi olmakla iyi bir şair olmayı ayrı safhalarda değerlendirmektedir.

Farklı dillerde şiir yazma kabiliyeti, âlim-şairlerin çok yönlü olma özelliğinin bir yansımasıdır. Mesela Osmanlı Devleti'nin önemli âlimlerinden olan ve İstanbul'un ilk kadısı olarak bilinen Hızır Bey (ö. 1459) Sehî Bey tezkiresinde çok yönlülüğü ve farklı dillerde şiir yazması vasıtasıyla tanıtılmaktadır:

> İstanbul kâdısı olmuş fâzıl u kâmil ve her fenne kâdir ve her 'ilmde mâhir kimse idi. Hoş-tab' gazelliyâtı güzel ve ebyâtı bî-bedel nazmı selîs ve edâsı nefîs Arabî vü Parsî vü Türkî dilde eş'ârı var. (2017, 53)

[5] Söz konusu bilgiler İhsanoğlu'nun çalışmasında tablo ve grafikler yoluyla açıklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İhsanoğlu, 2017, 220-221; 236-237).

Buna göre "fâzıl" ve "kâmil" kişiliğinin yanında "pek çok alanda bilgili" bir isim olarak zikredilen Hızır Bey, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Benzer şekilde Muslihidîn Remzî Efendi (XVI. yy.) de çok yönlü kişiliğinin yanında üç dilde şiir yazan birisi olarak verilmiştir:

> Gelibolu kâdîsı olmış zâhir 'ulûma sa'y-ı belîg ve cehd-i bî-dirîg itmiş fâzıl u kâmil çok fenne kûşiş itmiş kavâ'id-i şi'ri hûb ve üslûb-ı bedî' ü beyânı mergûb ihâta itmiş 'Arabî vü Parsî vü Türkî eş'ârı var. (2017, 161)

Dolayısıyla Sehî Bey'in üç dilde şiir yazma konusunu önemsediği ve bunu çok yönlülükle ilişkili olarak ele aldığı, bu sırada onların şiirleriyle alakalı da genel yorumlarda bulunduğu görülmektedir.

Latîfî Tezkiresi'ne bakıldığında ise ilmiye ailesinden olan Zeynep Hatun'un (ö. 1474-75) babasından çeşitli ilimleri tahsil edip Farsça divanlar ve Arapça kasideler okuduğu şu şekilde dile getirilmektedir:

> Pederi cevherinde kâbiliyyet ve zihninde zekâvet ihsâs u iz'ân idüp her dürlü fenden ve her nev'-i 'ilmden ta'lîm ü tefhîm idüp Fârisî dîvânlar ve 'Arabî kasîdeler okutmış tahsîl-i ma'rifet ve kesb-i kâbiliyyet itdükden sonra... (2000, 288)

Buna göre Zeynep Hatun'un eğitim sürecinde ve diğer dillerle tanışmasında ailesinin önemli bir rolü olduğu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun ardından Latîfî onun Farsça ve Türkçe şiirlerle Fatih Sultan Mehmed (salt. 1444-1446/1451-1481) adına divan tertip ettiğinden söz etmektedir (2000, 289).

Bağdatlı Ahdî'nin *Gülşen-i Şu'arâ*'sına bakıldığında üç dile hâkim ve bu dillerde şiir yazabilen şairler özellikle belirtilmektedir. Mesela XVI. yüzyılın en önemli ve çok yönlü şairlerinden Fuzûlî'nin (ö. 1556) Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazması ve bunların kendi çevrelerinde meşhur olması şu şekilde ifade edilmektedir:

> Gün gibi câme-i zerrîn-i ma'nâ ile a'yân içre mübeyyen ve lisân-ı Tâzî'de olan ebyâtı fusahâ-yı 'Arab'da meşhûr güftâr-ı Nevâyi-âyîni Türkân-ı Mogol yanında mezkûr ve zebân-ı Fürs'de olan dîvânı pesendîde-i şu'arâ-yı her merzbûm ve eş'âr-ı Türkîsi makbûl-i zurafâ-yı Rûm olmışdur. (2009, 241)

Benzer şekilde XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden 'İlmî'nin (ö. 1597-98) Türkçe ve Farsça şiir yazması ve böylece ulema arasında makbul karşılanması "Zebân-ı Fârisî vü Türkî'de nazm-ı belâgat-nizâm ile makbûl-i 'ulemâ-yı kirâm ve pesendîde-i hâs u 'âm olmışdur." (2009, 67) şeklinde ifade edilmiştir. Bunların yanında dönemin bir diğer âlim-şairi olan ve Hâtifî mahlasıyla şiirler yazan Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1562) Arapçayı gereği kadar bildiği ve Farsça konusunda kendisini geliştirdiği şöyle anlatılmaktadır:

> Zîrâ ki 'ulûm-ı 'Arabiyye'yi geregi gibi bilmiş ve zebân-ı Fürs'ün müşkilâtına esb-i hâl kılup durûb-ı emsâl ve lâzım olan me'âlin zabt idüp tekellümine müdâvemet gösterüp makbûl-i ehl-i ma'rifet kimesnedür. Tab'-ı nâzüki [elsine-i] selâsede nazm-ı dil-küşâya kâdir ve her birinün edâsına şâ'ir-i sâhir 'ilm-i edvârda mâhir ve letâyif-i ferah-fezâsı vâfirdür. (2009, 307)

Buna göre âlim-şairin Arapça ve Farsça öğrenme konusunda kendisini yetiştirdiği ve "elsine-i selâse"de şiir yazabildiği anlatılmaktadır. Bu sebeple "marifet ehlinin makbulü" olarak tanıtılan âlim-şairin başarılı olduğu diğer alanlar da zikredilmektedir. Dolayısıyla Bağdatlı Ahdî'nin şairlerin üç dilde şiir yazabilme özelliğini önemsediği ve bu şairler başta olmak üzere pek çok şairde benzer bilgiler paylaştığı görülmektedir.

Âşık Çelebi de diğer tezkire yazarları gibi şairlerin üç dilde şiir yazma kabiliyetleri üzerinde durmakta ve kısa bilgilerle de olsa bu meziyete temas etmektedir. Mesela XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden Kınalızâde ailesine mensup Mîrî Kadızâde Müslimî Efendi'nin (ö. 1585) üç dilde şiir yazabildiği "Fârsî ve Türkî şi'r söyler ve üç lugat ile inşâ eyler." (2010, 806) sözleriyle ifade edilmiştir. Benzer şekilde XV. yüzyılın öne çıkan âlimlerinden olup Hatemî mahlasıyla şiirler yazan Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö. 1516) üç dilde şiir söylediği "Arabî ve Farsî ve Türkî şi'r söyler imiş ve kavâbil ü emâsili terbiye eyler imiş." (2010, 1496) şeklinde anlatılmaktadır. Bunun yanında "kavâbil ü emâsili terbiye eyler" sözüyle onun hocalık vasfına da vurgu yapıldığı görülmektedir. Böylece Âşık Çelebi'nin de yeri geldikçe âlim-şairlerin farklı dillerde şiir yazabilme özelliğine temas ettiği anlaşılmaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresine bakıldığında diğer tezkirelere benzer şekilde âlim-şair tanıtılırken üç dilde şiir yazma hususiyeti üzerinde durulduğu görülmektedir. Mesela Kâf Ahmed Çelebizâde olarak bilinen Mustafa Efendi'nin (XVI. yy.) üç dilde şiir yazdığı "Fârisî vü Türkî eş'ârı ve zebân-ı 'Arabî üzre kasâ'id-i belâgat-şi'ârı vardur." (2017, 784) ifadesiyle bildirilmektedir. Benzer şekilde XVI. yüzyılın öne çıkan simalarından kadı, müderris ve şeyhülislam gibi önemli görevlerde bulunan ve Meylî mahlasıyla şiirler yazan Bayramzâde Zekeriyya Efendi'yle (ö. 1592) alakalı detaylı bilgiler verildikten sonra üç dilde şiir yazdığı şu şekilde belirtilmiştir: "Sâ'ir fezâ'ilden fazla 'Arabî vü Fârisî vü Türkî eş'ârı ve bu fende tab'-ı bülendlerinün nihâyetde iktidârı ve bî-hadd ma'ânî-[i] ebkârı vardur." (2017, 822). Kınalızâde bununla da kalmamış Meylî'nin Türkçe ve Farsça şiirlerinden örnekler vererek onu bütün yönleriyle ele almıştır. Dolayısıyla âlim-şairlerle ilgili detaylı biyografik bilgiler sunarken bu durumu açıklama ve örneklendirme yoluna gitmiştir.

XVI. yüzyılın bir diğer tezkiresi olan Beyânî'nin *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı her ne kadar özet mahiyette olsa da âlim-şairlerin dil becerisiyle alakalı kısımlara yer ayırmaktadır. Âlim-şairlerin dil yönündeki meziyetlerine çoğunlukla değinen Beyânî, dönemi açısından önemli gördüğü kişiler üzerinde -diğer şairlere nispetle- daha fazla durmuştur. Mesela Osmanlı'nın önemli şeyhülislamlarından olan Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 1574) kimlerden eğitim aldığı ve nerelerde görev yaptığını belirttikten sonra "Arabî kasâ'idi eşher ü min-kasîde-i İmrü'l-kays'dur. Fârisî nazma dahı kemâl-i rüsûhı vardur." (2017, 66) ifadesiyle Arapça ve Farsça şiirler yazdığını söylemiştir. Bunun yanından ona ait birkaç Türkçe şiir paylaştığını da söylemek gerekir. Ayrıca XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden, çeşitli yerlerde müderrislik görevinde bulunmuş ve şehzade hocalığı yapmış olan Azmî Pîr Mehmed'in (ö. 1582) "Arabî vü Fârisî vü Türkî

vü Nevâyî nazma kâdir belki cümlesinde kâmil ü mâhirdür." (2017, 124) ifadesiyle üç dilde ve Çağatay Türkçesinde bilgi sahibi olduğu söylenmektedir. Bunun yanında Azmî'nin tercüme ettiği eserler hakkında da kısa bilgiler verilmektedir. Dolayısıyla Beyânî dönemi açısından önemli gördüğü âlim-şairler hakkında daha detaylı bilgiler sunmakta ve onların farklı dillerdeki becerileri konusunda değerlendirmeler yapmaktadır.

XVI. yüzyılın âlim-şairlerinden olan ve *Selim-nâme* adlı eseriyle tanınan Şükrî-i Bitlisî (ö. 1531[?]) *Selim-nâme* adlı eserinin sonunda kendi hayatıyla ilgili bilgiler paylaşmakta ve "6 dilde gazel yazabildiğini" övünerek söylemektedir[6]:

Şâ'irem işte ortalıkda sözüm
Altı dilde gazel direm men özüm

Türkî dir men revân Nevâyî gibi
Fârisîde hemân Binâyî gibi

'Arabî söylerem velî Kürdüm
'Aybsız Tanrıdur budur hûrdum

Ermenî dilini kemâlince
Bilürem Hindî dahı hâlince

Oldum idi müderris ü kâdî
Hem hatîb-i zemâne-i mâzî… (Şükrî-i Bitlisî, 1997, 312; Âşık Çelebi, 2010, 1431)

Şükrî'nin bu mısraları, âlim-şairin kendini tanıtırken dil becerisini gündeme getirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu anlamda Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe, Ermenice ve Hintçe gibi farklı dillerde şiir yazabilen Şükrî, meşhur kişilerle kendini karşılaştırarak bu yönünü öne çıkarmaktadır. Başka bir deyişle özgeçmişini sunan şair, şiirdeki maharetlerini sıralamaktadır (Tökel, 2019, 87). Şairin kendisiyle ilgili bilgiler verdiği bu kısmın şuara tezkirelerinde paylaşılması da oldukça önemlidir.

Sadece şuara tezkirelerinde değil dönemin diğer biyografik kaynaklarında da farklı dillerde şiir yazma kabiliyetine dair notlar düşüldüğünü söylemek gerekir. Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü'l-Ahbâr*'da şairlerin hayat hikâyelerine yer verdiği kısımlarda onların dil becerileriyle alakalı bilgiler paylaşmaktadır. Bunların diğer şuara tezkirelerine benzer şekilde şairleri tanıtıcı nitelikte kısa bilgiler olduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında Taşköprülüzâde'nin *eş-Şekâ'ik* adlı eserine bu açıdan bakıldığında bazı âlimlerin farklı dillerde şiir yazdığına dair ifadeler

[6] Söz konusu eser Mustafa Argunşah tarafından incelemeyle birlikte yayınlanmıştır. Bkz. (Şükrî-i Bitlisî, 1997)

bulunmaktadır. Bu hususta Taşköprülüzâde'nin özellikle Arapça kaside konusunda başarı gösteren şairlere ayrı bir yer ayırdığını söylemek gerekir.

Âlim-şairlerin çok yönlü portresinin devamı niteliğinde olan üç dilde şiir yazma kabiliyeti, tezkirelerde çeşitli açılardan konu edilmektedir. Buna göre Osmanlı ilim ve kültür hayatının başlıca kaynakları olan "elsine-i selâse", yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmak ve bu dillerde eserler meydana getirebilmek övgüye yaraşır bir konu olmuştur. Bu çerçevede şuara tezkirelerinin müellifleri, tanıttıkları şairler arasında bu meziyete sahip kişiler üzerinde ayrıca durmuş, bazı yerlerde onların farklı dillerdeki şiirlerinden örnekler vermiştir. Ayrıca burada âlim-şairler ekseninde Arapça ve Farsça merkeze alınmış olsa da Ahmed Paşa (ö. 1496-97) gibi bazı münferit örneklerin Rumca gibi farklı dillere ilgi duyup bu dillerde kalem oynattığı bilinmektedir. Nihai olarak sadece şuara tezkirelerinde değil, diğer tarihî ve biyografik kaynaklarda da âlim-şairlerin bu dillerde şiir yazabilmesi üzerinde durulmuş ve bu kabiliyete sahip şairlerden övgüyle söz edilmiştir.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında ilmiye sınıfından yetişen şairleri "âlim-şair" kavramı etrafında değerlendirmeyi teklif eden bu yazı, âlim-şair kavramının detaylı bir açıklaması ve âlim-şairlerin temel portre özelliklerinden oluşmaktadır. Kadılık ve müderrislik başta olmak üzere muit, danişment, müftü, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiye sınıfının çeşitli kademelerinde görev yapan âlim-şairler, bir taraftan mesleklerine devam ederken diğer taraftan da edebî ve kültürel faaliyetler içerisinde yer almışlardır. Bu anlamda hem "âlim" hem de "şair" kimliklerinin ikisini de bünyesinde barındıran bu kişiler, çok yönlü bir kişilik olarak öne çıkmaktadır. Bu tanımlama şairlerin meslekî özelliklerinden hareketle ortaya çıkarılmasına rağmen eğitim süreçleri ve ilişki ağları başta olmak üzere onlarla ilgili pek çok unsurun şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

XVI. yüzyılda yazılmış şair tezkirelerinden hareketle âlim-şairlerin portre özelliklerine bakıldığında üç temel özellik göze çarpmaktadır. Âlim-şair kavramının doğası gereği "ilim sahibi olma" durumunun onlarda bir mizaç hâline dönüştüğü görülmektedir. Bu çerçevede tezkire müellifleri "ilme meşgûl", "ulûmu tertib üzere görmek", "tarîk-i ilme sülûk", "ulûm-ı zâhiri kesb etmek", "câmi-i ulûm u fünûn", "makâm-ı tahsîl ü tekmîlde", "ilmiyle âmil", "tarîk-i ilmi aslınca görmek" ve "tahsîl-i ilm ü kemâlde" gibi tabir ve ibarelerle şairlerin ilmî birikimine ve eğitim sürecine vurgu yapmakta, ilim sahibi olan şairlerden övgüyle söz etmektedir. Bunun yanında âlim-şairler bir taraftan fıkıh, tefsir, kelam ve usul gibi yüksek dinî ilimlerde söz sahibiyken diğer taraftan farklı meziyet ve kabiliyetlerle kendilerini geliştirmişlerdir. Âlim-şairlerin çok yönlü olma özelliği kapsamında değerlendirdiğimiz bu husus, onları diğer şairlerden ayıran en önemli özelliklerden biridir. Âlim-şairler ilim dallarında çok yönlü olabildiği gibi çeşitli sanat ve hünerlerde kendilerini geliştirerek farklı meziyetlere sahip olmuşlardır. Bu durum ise tezkirelerde "zû-fünûndur", "her fende duhûlı var", "ekser-i ulûmu tahsîl ve tekmil", "envâ-ı

fezâyille ma'rûf", "enva'-ı 'ulûm ve aksâm-ı fünûna kadir", "her hünerde mâhir" gibi ifadelerle zikredilmekte ve kendisini farklı açılardan geliştiren şairlerden övgüyle söz edilmektedir.

Âlim-şairlerin meslekî ihtiyaçlarının bir gereği olarak Arapça ve edebî faaliyetlerin bir ürünü olarak Farsçayı iyi derecede biliyorlardı. Bunun neticesinde âlim-şairlerin büyük bir kısmının "elsine-i selase", yani Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde şiir yazma kabiliyetine sahiptir. Diğer özelliklerde olduğu gibi bu durumun da tezkire müellifleri tarafından övgüye layık bir konu olduğu görülmektedir. Bununla ilişkili olarak tezkirelerde şairlerin farklı dillerde yazdığı şiirlerden örnekler verilmektedir.

XVI. yüzyıl şuara tezkirelerine genel hatlarıyla bakıldığında âlim-şairlerle ilgili bir dikkatin söz konusu olduğu ve buna dair benzer bir terminolojinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Sehî Bey ve Bağdatlı Ahdî'nin tezkirelerinde âlim-şairlere ayrı bir yer ayrılması bunu en iyi şekilde göstermektedir. Ayrıca Sehî Bey, Latîfî, Bağdatlı Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Âlî gibi tezkire yazarları şairlerin ilmiye sınıfından gelmesi ve ilim sahibi olması gibi durumları daha genel ve soyut ifadelerle anlatırken Âşık Çelebi ve Kınalızâde gibi müellifler bu durumları detaylı bir şekilde açıklamış ve âlim-şairlerle ilgili daha geniş biyografik bilgiler vermişlerdir. Bu anlamda âlim-şairin kimin yanında yetiştiği, hangi hocalardan ders aldığı, kimden mülâzım olduğu, hangi medrese ve şehirlerde görev yaptığı gibi konular üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple söz konusu tezkirelerde dönemin eğitim ve öğretim faaliyetleri, hoca-talebe ilişkileri ve mülâzemet durumuyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Kınalızâde tezkiresinin bir nevi özeti mahiyetinde olan Beyânî tezkiresinde ise genel ifadelere yer verilmekle birlikte ilmiye sınıfı şairleriyle ilgili bilgiler özetlenmekte ve âlim-şairin medrese eğitimiyle ilgili süreçlerine dikkat edilmektedir. Dolayısıyla tezkire müellifleri âlim-şairlerle ilgili biyografik bilgiler verme konusunda farklı yönelimler gösterse de onların tanıtımı ve methedilmesiyle ilgili benzer ifadelere başvurmuşlardır.

Âlim-şairlerle ilgili tartışmaları yukarıdaki bilgilerle sınırlandırmamak gerekir. Burada onların portresini ortaya çıkaran üç temel özellik tartışılmakla birlikte konuyu farklı yönlerden değerlendirmek mümkündür. Onların yetişme süreçleri, aldıkları eğitim, kurdukları ilişkiler, bulundukları muhitler, şiir yazma süreçleri ve meslekî özelliklerinin şiirlere yansıması gibi hususlar konunun farklı açılardan tartışılmasına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

Açıkgöz, Namık. "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebî Kültür Hayatı". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*. 157-172. Ankara: TTK Yayınları, 1990.

Ahdî. *Gülşen-i Şu'arâ*. haz. Süleyman Solmaz. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/ahdigulsen-i-suara.html

Aksoy, Hasan. "Kınalızâde Ali Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* 25/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Âşık Çelebi. *Meşâirü'ş-Şu'arâ: İnceleme-Metin.* haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar.* çev. Gürzat Kami. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Beyânî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. haz. Aysun Sungurhan Eyduran. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194495/beyani-tezkiresi-tezkiretus-suara.html

Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl).* Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Bilkan, Ali Fuat - Çetindağ, Yusuf. *Şeyhülislâm Şairler*. Ankara: Hece Yayınları, 2006.

Can, Betül. "Osmanlı Medrese Müfredat Programlarında Arapça'nın Yeri (XVII.-XVIII. Yüzyıl)." *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans.* ed. Fuat Aydın vd. 143-174. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.

Can, Betül. "Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri". *Ekev Akademi Dergisi* 14/44 (2010), 305-320.

Çelebi, İlyas. "Kemalpaşazâde [Eserleri]". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.

Demir, Özlem. *Ebu'l-Fazl Mehmed b. İdrîs el-Bitlisî'nin Serîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr'ı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Fazlıoğlu, Şükran. "Kevâkib-i Seb'a'ya Göre Osmanlı Medreselerinde Arap Dili ve Belagati Öğretimi." *Osmanlı'da Dil ve Edebiyat.* ed. Bayram Ali Kaya - Feyza Betül Aydın. 153-166. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.

Gelibolulu Mustafa Ali. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. haz. Mustafa İsen. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.

Güleç, İsmail. "Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) Meşâirü'ş-Şuârâ'sında Kurmacanın Yeri ve İşlevi. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı.* ed. Mustafa Özkan vd. 201-224. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2014

İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Osmanlı Bilim Mirası: Birinci Cilt Mirasın Oluşumu, Gelişimi ve Meseleleri.* İstanbul: YKY, 2017.

İnalcık, Halil. *Has-Bağçede 'Ayş u Tarab: Nedîmler Şâirler Mutribler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018

İpşirli, Mehmet - Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/404-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi.* İstanbul: Kronik Kitap, 2021

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.

Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. haz. Aysun Sungurhan Eyduran. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-suara.html

Kocatürk, Olcay. *Şairin İlimle İmtihanı: Nev'î'nin Şiiri Üzerine Metinlerarası Bir İnceleme.* İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2020.

Kortantamer, Tunca. "Nev'î Efendi'nin Sadrazam Sinan Paşa'ya Ders Veren Bir Mektubu." *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 11/11 (1991), 215-228.

Kut, Günay. "Lâmi'î Çelebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* 27/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Latifî. *Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ.* haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

Niyazioğlu, Aslı. *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar.* çev. Ayşen Anadol. Doğan Kitap, 2020.

Özcan, Abdülkadir. "Ebülfazl Mehmed Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özyürek, Dursun. "Klasik Türk Edebiyatında Âlim-Şairler (XV ve XVI. Yüzyıl). İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Sehî Beg. *Heşt Bihişt*. haz. Haluk İpekten vd. PDF: Kültür Bakanlığı, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78460/tezkireler.html

Solmaz, Süleyman. *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde (Ahdî – Gelibolulu Âlî-Kınalızâde Beyânî) Şairin Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

Şükrî-i Bitlisî. *Selîm-nâme.* haz. Mustafa Argunşah. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.

Tolasa, Harun. *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebî Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şairi de Okur'du.* İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şairi Diyor ki*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Serap DENİZMEN

Kastamonu Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kastamonu/TÜRKİYE
sdenizmen@kastamonu.edu.tr
ORCID

ÂŞIK ÇELEBİ TEZKİRESİNDEN İSTANBUL KÜLTÜR MUHİTİNE BAKIŞ: MÜELLİF, MÜTERCİM, HATTAT, CÜZHAN VE DEVİRHANLARA DAİR BAZI TESPİTLER

REVIEWING THE CULTUREL NEIGHBORHOOD OF ISTANBUL IN THE TADHKIRA OF ÂŞIK ÇELEBİ: SOME FINDINGS ABOUT AUTHORS, TRANSLATORS, CALLIGRAPHERS, CUZHANS AND DEVIRHANS

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 27.06.2024
Kabul Tarihi: 22.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 27.06.2024
Accepted Date: 22.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Denizmen, Serap. "Âşık Çelebi Tezkiresinden İstanbul Kültür Muhitine Bakış: Müellif, Mütercim, Hattat, Cüzhan ve Devirhanlara Dair Bazı Tespitler". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 329-344.

Denizmen, Serap. "Reviewing the Culturel Neighborhood of Istanbul in the Tadhkira of Âşık Çelebi: Some Findings About Authors, Translators, Calligraphers, Cuzhans and Devirhans". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 329-344.

10.28981/hikmet.1505919

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Serap DENİZMEN

ÂŞIK ÇELEBİ TEZKİRESİNDEN İSTANBUL KÜLTÜR MUHİTİNE BAKIŞ: MÜELLİF, MÜTERCİM, HATTAT, CÜZHAN VE DEVİRHANLARA DAİR BAZI TESPİTLER

REVIEWING THE CULTURAL NEIGHBORHOOD OF ISTANBUL IN THE TADHKIRA OF ÂŞIK ÇELEBİ: SOME FINDINGS ABOUT AUTHORS, TRANSLATORS, CALLIGRAPHERS, CUZHANS AND DEVIRHANS

ÖZ

16. asrın ünlü biyograflarından Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü'ş-şu'arâ adını verdiği şâirler tezkiresi günümüzde hâlâ ehemmiyetini koruyan Osmanlı edebiyatı kaynaklarından birisidir. Eserde tüm Osmanlı imparatorluk coğrafyası ve insanı çok canlı bir şekilde tasvir edildiğinden sosyo-kültürel tarih çalışmaları için de çok değerlidir. Müellif ve tezkiresini çeşitli açılardan inceleyen çalışmalar mevcutsa da İstanbullu şâirler ve İstanbul kültürü özelinde bir inceleme yapılmamıştır. Bu makalede Meşâ'irü'ş-şu'arâ'daki İstanbullu yada bir şekilde yolu İstanbul'a düşen şâirler ele alınmıştır. İstanbul'daki kitap, kütüphane, tercüme, kitap sanatları, hüsn-i hat ve camii mûsikîsi kültürü bağlamında ismi geçen şâirler tasnif edilmiş ve imparatorluk başkentinin karakteri bu isimler üzerinden okunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Âşık Çelebi, Tezkire, Şehir Kültürü, İstanbul, Kitap, Kütüphane.*

ABSTRACT

16th century famous biographer Âşık Çelebi's tadhkira of poets, Meşâ'irü'ş-şu'arâ, is one of the most important sources of Ottoman literature that still retains its importance today. It is also very valuable for socio-cultural history studies as the entire Ottoman imperial geography and people are depicted very vividly in the work. Although there are studies examining the author and his tezkire from various perspectives, there has not been an examination of Istanbul poets and Istanbul culture. This article focuses on the poets whose biographies are given in Meşâ'irü'ş-şu'arâ, either from Istanbul or who somehow traveled to Istanbul. The poets mentioned in the context of the book, library, translation, book arts, calligraphy and mosque music culture in Istanbul are classified and the character of the imperial capital is tried to be read through these names.

Keywords: *Âşık Çelebi, Tadhkira, Urban Culture, Istanbul, Book, Library, Manuscripts.*

Giriş

Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* isimli şâir tezkiresi 16. asrın en mühim biyografik kaynaklarından biridir. Müellif sadece şâirlerin hayat hikayelerini vermekle yetinmemiş; dönemin sosyo-kültürel yapısına ışık tutacak mühim bilgiler de paylaşmıştır. Devrinin meşhur şâirlerinin birçoğuyla dostluk kurması sebebiyle canlı hayat portreleri çizmeyi başaran Âşık Çelebi Osmanlı imparatorluk kültürü, İstanbul'daki yaşam tarzı ve şehir hayatı üzerine çok kıymetli anekdotlar aktarmıştır.

Fatih Sultan Mehmed (ö. 1481), 1453'te İstanbul'u fethettiğinde şehir harap vaziyetteydi. Birkaç kez Anadolu ve Trakya'da meskun ahâliyi İstanbul'a getirtip iskan etmiş; ancak gelenler geçim imkanlarının azlığı sebebi ile şehirden ayrılmışlardı (İnalcık, 2015, 44). İlk yıllarda durum böyleyken Sultan'ın büyük bir gayretle ilmek ilmek işlediği İstanbul yaklaşık 100 yıl sonra tüm ihtişamıyla yabancı seyyahları kendine çeken bir başkent olarak arz-ı endam etmekteydi (bkz. And, 2016). Âşık Çelebi tezkiresinde de İstanbul kültürel, sanatsal ve mimarî anlamda kimliğini bulmuş bir şehir olarak görünmektedir. İstanbul doğumlu bazı şairler için "İstanbul çocuğu" anlamına gelen "İstanbul ferzendi" ibaresi şehir kimliğini üzerinde taşıyan insanlar için bir ayrıcalık ifâdesi sayılmalıdır.

İstanbul'un edebî muhitleri ise pâdişahların sarayları, devlet adamlarının konakları, esnaftan bazı kimselerin dükkanları ve meyhanelerdi (İpekten, 1996, 7). Bunlara ek olarak Hasköy, Eyüp, Kağıthane çemenleri ve Galata'daki bahçeler şâirlerin toplanma yerleriydi (Âşık Çelebi, 2010, 469). İstanbul'da mesire, seyrangâh, zâviye ve hangâhın olmadığı zamanlarda Safâyî'nin Galata civarındaki zâviyesinin bahçesine gidilirdi (2010, 1290). Ayrıca 954 senesi Muharrem ayının onuncu günü (2 Mart 1547) Yûsuf Sîneçâk'ın (ö. 1546) talebesi Mevlana Şûrî (ö. 1582), Günâhî (ö. 1580) ve sair Mevlevilerin cem olup pek hoş bir tavır ve üslup ile zikreyledikleri; Cafer-âbâd Tekkesi'nde aşure yaptırdıkları; zürefâ ve urefâyı toplayıp sohbet ettikleri akabinde Mevlevi ayini üzere sema ettikleri; meclisde bulunan bazılarının tıraş olup İmam Hüseyin aşkına Şâh-ı Horasan (İmam Ali Rıza) şevkine vücutlarına burçlar, elifler çizdikleri nakledilir (2010, 686). Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında dinî mekanların da şâirlerin toplandığı mekanlar arasına dahil edilmesi gerekir.

Osmanlı devlet düşüncesinde sultan, herşeyin merkezindeki kişidir. Sanatın, mimarinin, ilmin ve edebiyatın hâmîsi odur (bkz. İnalcık, 2003). İkametgâhı olan saray ise aynı zamanda Osmanlı kültürünün üretildiği yerdir; bu sebeple sultan ve sarayı imparatorluk coğrafyası için bir model teşkil eder. Sözün bilhassa şiirin çok kıymetli olduğu bu devirlerde Osmanlı padişahları II. Murad'dan (ö. 1451) itibaren şiir yazmaya başlamış (Kut, 2000, 161); söz meydanında da at koşturmuş; şiiri ve şâiri himaye etmişlerdir. Şahsî kütüphanelerini kuran sultanların beğendikleri Arapça ya da Farsça eserleri ilim ehli kimselerden tercüme etmesini istediklerine dair bilgiyi Âşık Çelebi

tezkiresi de onaylar. Ayrıca İstanbul'daki -gerek sultan gerek ulema ve şuarâ nezdinde- kitap ve kütüphane kültürüne dair fikir veren mühim anekdotlar paylaşılmıştır.

Yine sultanlar tarafından İstanbul'da inşa edilen camiilerin nasıl canlı mekanlar haline geldiği tezkireden öğrenilmektedir. Camiilerde görevli hem sesi güzel hem de şâir olan imam, hafız, cüzhan, devirhan ve buhurculara dair anlatılanlar dinî yapıların her anlamda ihya edildiğini göstermektedir; zîrâ güzel sesli okuyucular daha çok kişinin camiide toplanmasına sebep olmaktadır. Görevlilerin ise belli bir adab ve erkanla hareket etmesi istenmiştir. Bu anlamda Süleymaniye Camii'nin vakfiyesi güzel bir örnek teşkil eder; çünkü görevlilerde aranan şartlar, vazife dağılımı, icra edilen işte uyulacak kurallar kalem kalem yazılmıştır (Kürkçüoğlu, 1962).

Âşık Çelebi ve tezkiresi her daim araştırmacıları kendine çeken edebî ve tarihî bir kültür hazinesi olmuştur. Bu makalede ise müellifin aktardığı bilgiler ışığında İstanbul kültür muhitine odaklanılmıştır. Muhakkak İstanbul'un edebî/kültürel muhitlerine dair yazılan -*Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'nın da kaynak olarak kullanıldığı- en nitelikli eser Haluk İpekten'in *XV.-XVI. Yüzyıllarda Edebî Muhitler* adlı çalışmasıdır (1996). Ayrıca *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'yı tenkitli metin olarak hazırlayan Filiz Kılıç'ın neşrinde (2010), Aynur ve Niyazioğlu'nun editörlüğünü üstlendiği *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*'da (2011) yazarı ve yazdıklarını çeşitli açılardan inceleyen bölüm ve makaleler mevcuttur. Âşık Çelebi tezkiresinde mutasavvıfları (Avcı, 2023, 197-226), mûsikîşinasları (Pekin, 2012, 505-509), Balkan şehirlerini (Çınarcı, 2021, 277-287) yada daha genel bir bakışla tezkirelerde Galata'yı ele alanlar (Çavuşoğlu, 2003, 47-60; Karavelioğlu, 2014, 65-95) mevcutsa da *Meşâ'irü'ş-şu'arâ*'da İstanbul'u ve İstanbulluları inceleyen olmamıştır.

Makalede yukarıda bahsedilen eserlerdeki kişilere, gruplara ve konulara tekrar değinilmedi. Çalışma yolu bir şekilde İstanbul'a düşen, İstanbul'da doğup büyüyen şâirlerle sınırlı tutuldu. Çeşitli başlıklar altında topladığımız şâirler şehirdeki kitap, kütüphane ve tercüme kültürü, hat sanatı, dinî mûsikî üzerine fikir verecek şekilde tasnif olundu. Bu makalenin -Osmanlı müelliflerinin âdeti olduğu üzere- Âşık Çelebi ve *Meşâ'irü'ş-şu'arâ* hakkında yapılan çalışmalara bir zeyl olacak şekilde tertip edilmesine özen gösterildi.

İstanbul'un mimari ve kültürel inşası

Meşâ'irü'ş-şu'arâ fasl-ı evvel, mukaddime ve tezkire kısmı olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Müellif "Fasl-ı evvel"de leff ü neşr, beyan, bedî, şiir gibi meselelere değindikten sonra Osmanlı padişahlarının biyografilerini paylaşır. İlk mahlas kullanan padişahın Sultan II. Mehmed olduğunu belirtir ve fetihten sonra hükümdarın şehri mânen ve maddeten nasıl inşa ettiğini anlatır. Ana hatlarıyla günümüz diline sadeleştirilen kısım şöyledir:

> "Tahta oturduktan sonra kendine yakışan bir pâyitahtı olsun istedi ve Kostantiniyye'yi fethederek makar-ı saltanat kıldı. Hem mührünü taşıması hem de kendisinden sonra gelen haleflerinin ikamet etmesi için -'Mekanın

> şerefi orada oturan iledir.' düsturunu gözeterek- İstanbul'da oturmayı seçti. Binbir direkli İrem bağlarına benzer bir bahçe yaptırdı. İnşa ettirdiği saltanat sarayının eşi benzeri görülmemişti. Güngörmez Sarayı'nı define mahzeni eyledi; gökteki yedi burç misali Yedikule'yi yaptırdı. Allah'ın kendisine verdiği nimetlere bir şükür nişanesi olarak Fatih Camii'ni; ilim öğrenmenin lüzumuna binaen Semaniye Medreseleri'ni yaptırdı. Semaniye ilim ehlinin, fazl u kemal erbabının durağı oldu. İlim öyle ilerledi ki vezirlerden Sinan Paşa, Ahmed Paşa, Mahmud Paşa, Mollahünkaroğlu Mehmed Paşa ve erkân u âyandan çok kimse zuhur etti." (2010, 190-192).

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra şehri îmar etmeye girişmişti. Çok kısa bir zaman içinde şehrin çehresi ve demografisi değişmiş, Bizans Kostantiniyyesi'nden Osmanlı İstanbulu'na dönüşmüştü. Bu dönemi tüm mîmârî unsurlarıyla inceleyen mimar-mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi'nin (ö. 1984) şu tespiti mühimdir:

"*Zâten, aldıkları şehir Kostantıniyye idi; onu birkaç senede bir İstanbul yapıverdiler; bu öyle kolayca tahakkuk edecek basit bir iş değildi; Bizans'ın enkaazı, tutumu içinde boğulsalardı İstanbul, İstanbul olur muydu*?" (1973, 308).

Şehirde yeni bir medeniyet ve kültür ibdâ etmenin yolu ilk olarak mîmârîden geçmektedir. Çünkü bir şehrin kimliğini ele veren, kişide o mekana dair kanaat oluşturan en mühim görsel unsur mîmârî yapılardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürdüğü modern öncesi dönemde ise şehirler din anlayışına göre şekillenmiştir zîrâ "*bütün büyük dinler kendi amaçlarına göre tasarlanmış mimari yapılara sahiptir ve bu yapıların her biri o dine ait ulûhiyyet telakkilerini, ibadet şekillerini ve cemaat yapılanmalarını yansıtan karakteristik özellikler taşır.*" (Mülayim, 2020, 91). İslam fetihleri boyunca ele geçirilen yerlerde en büyük ibadet yapısının camiiye çevrilmesi veyahut oraya hemen bir ulucami inşa edilmesi (Çam, 2012, 80) bir gelenek halini almıştır. Bu minvalde Âşık Çelebi tezkiresinde Fatih Sultan Mehmed'in biyografisi aktarılırken İstanbul'un pâyitaht ilan edilmesi; Yedikule Hisarı, Fatih Camii ve Semaniye Medreseleri'nin inşası gibi faaliyetlerden bahsedilmiştir. Çelebi ayrıca Fatih'in binbir direkli İrem bağlarını anımsatan bahçeler yaptırdığını yazar. Sultanlar saltanat sarayı kadar dinlenme ve eğlenme mekanları olan hasbahçeye de özen göstermişlerdir (bkz. Atasoy, 2002). Kuvvetle muhtemeldir ki müellifin kasdettiği yer Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusundaki asma bahçeleridir (Necipoğlu, 2014, 237). Ayrıca tarihi kaynaklarda Sultan'ın yeni saray bahçelerine 20.000 adet servi, çınar ve çeşitli türlerde ağaçlar diktirdiği bilgisi mevcuttur (Atasoy, 2015, 536).

1453'ten sonra İstanbul'un isimlendirilmesi tarihçilerin farklı görüşler serdettiği bir meseledir. İnalcık, fetihten sonra ulemanın "İslambol" şeklini tercih ettiğini ve -Evliya Çelebi'ye dayanarak- 17. yüzyılda "İslambol" adının yaşamakta olduğunu düşünmektedir (2015, 36). Necipoğlu ise sikkelerde Konstantiniyye yazmasına rağmen halkın kısa süre içinde şehri İstanbul olarak andığını yazmıştır (2021, 27). Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-şu'arâ*'sının

yazma nüshaları Necipoğlu'nu onaylar niteliktedir. Müellifin müseveddesi olduğu düşünülen yazmada "استانبول" yani "İstanbul" şeklinde yazıldığı görülmektedir (Hüdayi Efendi, 1157, 15b).

Çelebi'ye göre Semaniye Medreseleri'nin kuruluşu ilmin inkişafına vesile olmuş, Fatih Sultan Mehmed vüzerâsından Sinan Paşa (ö. 1486), Ahmed Paşa (ö. 1496-97), Mahmud Paşa (ö. 1474), Molla Hünkaroğlu Mehmed Paşa gibi nazımda veyâhut nesirde maharet sahibi zatlar yetişmiştir. Burada dikkati çeken isim Molla Hünkaroğlu Mehmed Paşa'dır; çünkü Âşık Çelebi Karamânî Mehmed Paşa olarak bilinen veziri bugün pek kullanılmayan "Molla Hünkaroğlu" nisbesiyle anmıştır.

Fatih'e vezirlik yapmış kişiler arasında Mehmed isminde iki paşa vardır: Biri Rum Mehmed Paşa (ö. 1474 [?]) diğeri ise Nişânî mahlaslı Karamânî Mehmed Paşa'dır (ö. 1481). "Molla Hünkaroğlu" ile kasdedilen Mevlânâ soyundan gelen biri olmalıdır; çünkü Mevlânâ'nın bir ünvanı da "Molla Hünkar"dır (Öngören, 2004, 441). Karamanlı Mehmed Paşa Karamânî nisbesinin yanında Konevî olarak da anılmıştır ve tam adı Mehmed Paşa b. Ârif Çelebi el-Celâlî es-Sıddîkî'dir. Babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî soyundan olup Konya Mevlânâ Dergahı postnişinidir (Küçükdağ, 2001, 449). Bu bilgiler ekseninde Âşık Çelebi'nin yaşadığı dönemde Karamanlı Mehmed Paşa'nın "Molla Hünkaroğlu" nisbesi hâlâ bilinmekte olduğu ve Paşa'nın bu şekilde anılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır.

Müellifin özenle seçtiği bu isimler vezirlik rütbesine yükselmiş mühim bürokratlar olmalarının yanı sıra ilmî ve edebî sahada da tebârüz etmiş kimselerdir. Klasik Türk edebiyatının en başarılı mensur münâcat örneği kabul edilen *Tazarru'nâme*'nin müellifi Sinan Paşa İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'in oğludur. Bir dönem vezirlik yapması sebebiyle "Paşa" ünvanı alan Sinan Paşa kadılık ve müderrislik görevlerinde bulunmuş; din, tasavvuf ve ahlak gibi konularda çeşitli eserler kaleme almıştır (Koç, 2009, 229-231). Fatih döneminin meşhur divan şâiri Ahmed Paşa, II. Murad dönemi kazaskerlerinden Veliyüddin Efendi'nin oğludur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan şâir vezirlik makamına kadar yükselmiştir. Adnî mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazan veziriazam Mahmud Paşa sanatçıların büyük hâmisi olarak anılan bir devlet adamıdır (Tekindağ, 2003, 377). Veziriazam Karamânî Mehmed Paşa tarihçiliği ve inşa sanatındaki maharetinin yanı sıra mutasavvıfları, şâirleri, ilim adamlarını himaye etmesiyle de tanınmış bir isimdir (Küçükdağ, 2001, 450-451).

Âşık Çelebi devlet adamlığıyla beraber şiir ve inşa sahasında çığır açan bu kişileri Osmanlı İmparatorluğu'nun edebî, ilmî ve kültürel gelişiminde bir model teşkil ettikleri için özellikle anmıştır.

1. İstanbul Ferzendleri

Tezkirede bazı şâirler için "İstanbul ferzendi" ibaresi kullanılmıştır. Bu şâirlerden ilki Mimar Hüseyin Çelebi'nin oğlu Ahmed Çelebi'dir. İlim ehlinin

ileri gelenlerinden bir danişmend olup tâlik yazıda mahirdir. Çelebi, şâirin Farsça şiirlerinden iktibaslar yapmıştır (Âşık Çelebi, 2010, 324).

Diğeri Fehmî'dir. Yeniçeri taifesinden ilm ü marifet sahibi bu zat daha sonra İstanbul'dan ayrılıp görevi gereği Trablus'a gitmiştir (2010, 1256-1257).

Âftâbî ilm ü kemâldan behremenddir. Arapçaya dâir bazı ilimleri devrinin önde gelen âlimlerinden tahsil etmiştir. Aynı şekilde Farsça da öğrenmiştir. Sultan Süleyman divanı katiplerindendir, belâgatı kuvvetlidir (2010, 350).

İstanbul ferzendlerinin içinde en dikkat çeken Emîrek'dir. Asıl adı Mustafa'dır; İran'dan göçen Hekim Molla Üveys'in oğludur. Hassa hekimlerinden olan Emîrek, birçok fende behre sahibi bir kişiydi. Ney, kemançe, tanbur çalan ve sesinin pek güzel olduğu rivayet edilen şâir hüsn-i hatta İbn Mukle (ö. 940) ve Yâkūt el-Müsta'sımî (ö. 1299) gibi ekol sahibi hattatlardan daha iyi bir hattat olduğu iddiasındaydı. Kıyafetleri zarif, tavr u tarzı Acemâne olarak tavsif edilmiştir. İstanbul çocuğu olmakla övündüğü Farsça beyt şöyledir:

El-minnetu lillâh ki neyem çun dihiyân kul

Ferzend-i Sitânbûlem u ferzend-i Sitânbul

[Allah'a şükür, köylü kullar gibi değilim. İstanbul çocuğuyum, İstanbul çocuğu!] (2010, 371-379).

Dört şâir üzerinden "İstanbul ferzendi"nin genel karakterini ve özelliklerini belirlemek güçtür. Ancak şâirlerin ön plana çıkan hususiyetlerini yorumlamak mümkündür. İlk bakışta dikkati çeken Ahmed Çelebi, Âftâbî ve Emîrek'in Farsça biliyor oluşudur. Fatih Sultan Mehmed ile birlikte Farsça şiire ve Acem şâirlere olan rağbet daha da artmıştır; ancak Acemlere gösterilen bu teveccüh dönemin bazı şâirleri tarafından eleştirilmiş ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.[1] Durumu pek güzel özetleyen Le'âlî'nin şu beyti çok meşhurdur:

Olmak istersen îtibara mahal

Ya Arabdan yahûd Acem'den gel

Acem'ün her biri ki Rum'a gelür

Ya vezâret ya sancak uma gelür (Latîfî, 2018, 457).

Âşık Çelebi'nin tezkiresini yazdığı 16. asırda ise Farsçanın edebî muhitlerde yerini iyice pekiştirdiği görülür. Dile bihakkın vakıf Osmanlı müelliflerinin sayısı artmış; Farsçadan Türkçeye tercüme ve şerh faaliyetleri bu yüzyılda hız kazanmıştır (bkz. Yazar, 2011). Farsça divan sahibi, Muhibbî mahlaslı Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) oğlu Şehzade Mustafa'nın (ö.

[1] Konu hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz. (Ceylan, 2023).

1553) hocalığını yapan Sürûrî (ö. 1562) şehzade için Farsça *Bostan* şerhi kaleme almıştır. Farsça bir eserin Farsça şerh edilmesi gerektiğini söyleyen (Sürûrî, Veliyüddin Efendi, 2680, 2a) müellifin bu tercihinden Şehzade Mustafa'nın Farsçasının bir şerh metnini anlayacak kadar iyi olduğunu anlıyoruz. Osmanlı sultan ve şehzadelerinin Farsçaya verdikleri ehemmiyet bu örnek üzerinden gayet iyi okunmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı hanedanının Farsçaya olan ilgisinin bir diğer sebebi yanıbaşındaki Safevilerle sadece siyasî alanda değil; -Fars dili ve edebiyatını himaye ederek- edebî sahada da rekabet etmek istemesidir.

Her dört şâir de ilim sahibi olarak tavsif edilmiştir. Müellifin bu özelliğin üzerinde durması ismi geçen şâirlerin kendi emsallerinden daha iyi bir eğitim aldığını düşündürmektedir. Bunlara ek olarak Ahmed Çelebi tâlik yazıda marifet sahibidir; Âftâbî'nin belâgati iyidir. Birden fazla enstrüman çalabilen, sesi güzel ve hüsn-i hatta behre sahibi olan Emîrek İstanbullu olmakla övünmekte haklıdır.

Görünen o ki *İstanbul ferzendleri* sadece mesleklerini icra etmekle yetinmiyorlardı. Şiir meclislerinin yanısıra çeşitli ilim meclislerine devam ediyor, sesi güzel olan mûsikîyle meşgul oluyor, enstrüman çalıyor yada hüsn-i hattı adından söz ettirecek kadar iyi yazıyordu.

2. Müellifler, Mütercimler, Hattatlar ve Kitap Sevdalıları

Osmanlı padişahları I. Murad'dan (ö. 1389) itibaren husûsî kütüphanelerini kurmuş (Ünver, 1948, 298); çeşitli konularda te'lif ya da tercüme eserler yazılmasını emretmiş; kendilerine sunulan eserlerin hüsn-i hat ile yazılıp tezhiplenip ciltlenmesine ayrıca ehemmiyet göstermişlerdir. II. Murad devri ise ilim ve kültür hayatının gözle görülür bir ivme kazandığı dönemdir (bkz. Azamat, 1996). Şeyhî (ö. 1429'dan sonra), *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisini II. Murad'a sunmuş, padişah eseri çok beğenmiş; eserin müsveddesinin temize çekilmesini istemiş ancak Şeyhî bu işlem tamamlanmadan vefat etmiştir (Âşık Çelebi, 2010, 1454). Fatih Sultan Mehmed döneminde İstanbul'a çeşitli şehirlerden farklı ekollere mensup birçok âlim, şâir ve sanatkar gelmiş; ilmî, edebî ve kültürel anlamda gelişmekte olan Osmanlı'ya önemli katkılarda bulunmuşlardır. Fatih'in şahsî kütüphanesine ait olduğu tespit edilen 200'ü aşkın mükemmelen tezhiplenmiş ve ciltlenmiş yazma onun ilme ve edebiyata olan teveccühünün ispatıdır (TYEKB, 2023). II. Mehmed, Fatih Camii içinde de bir kütüphane kurdurmuştur. II. Bayezid (1481-1512) döneminde Ayasofya ve Zeyrek medreselerindeki kitaplar buraya aktarılarak camide bulunan dolaplara yerleştirilmiştir. Yine bu dönemdeki kaleme alınan vakfiyeye göre günlük 6 akçe ücretle bir hâfız-ı kütüb tayin edilmiştir (Erünsal, 1995, 250). Âşık Çelebi, İstanbullu şâir Sabrî'nin babası Monla Arab'ın Sultan Mehmed Camii'nde hâfız-ı kütüb olduğunu naklederek bu bilgiyi destekleyen bir mâlûmat paylaşmıştır (2010, 1282).

Fatih'in (1451-1481) hükümdarlığının son zamanlarında ortaya çıkan Efşancı Mehmed Çelebi (ö. 1534) hüsn-i hatta mahir bir zattı. Çok hızlı yazabilen Efşancı 7000 beyit civarında olan *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisini bir gecede yazıp Sultan II. Bayezid'e sunmuştur. Ayrıca Rum/Anadolu'daki ilk katı' (kağıt oyma) sanatçısıdır (2010, 998).[2]

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mısır seferi sırasında yanında bulunan ve o esnada Anadolu kazaskeri olarak görev yapan Kemalpaşazâde'den (ö. 1534) İbn Tağriberdî'ye (ö. 1470) ait *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kāhire* isimli Mısır tarihini tercüme etmesini istemiştir. Kemalpaşazâde mukābele-i kitapta yardım etmesi için Aşçızâde Hasan Çelebi'yi (ö. 1535) istemiş; kendisi tercüme işiyle meşgul olurken Hasan Çelebi yazılanları temize çekmiştir. Yavuz Selim ve ordusu geceleri konaklamak için durduklarında ikisi sabaha dek tercüme ile meşgul olmuş; sabah olunca padişaha yazdıkları cüzü sunmuşlardır. Kitabın büyük bir kısmının tercüme edildiğini belirten Âşık Çelebi eseri *küşâyende vü hoşâyende* olarak tanımlamıştır (2010, 299-300). Bu eserin günümüzde hiçbir nüshasına rastlanmamıştır. Bazı kaynaklarda (Çuhadar-Yiğit, 1999, 387; Güzel, 11 Haziran 2024) *Nücûm-ı zâhire* tercümesine dair verilen bilgiler Kâtib Çelebi'nin (ö. 1657) *Keşfü'z-zunûn* isimli bibliyografik eserine dayanmaktadır. Kâtib Çelebi, Yavuz Selim'in Mısır fethi sırasında *Nücûm-ı zâhire*'yi gördüğünü, o esnada yanında bulunan ve Anadolu kazaskeri olan Kemalpaşazâde'den tercümesini istediğini, Aşçızâde Hasan Çelebi'nin de eseri beyaza çektiğini nakleder (Kâtib Çelebi, 2014, 1933). Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgilerin Âşık Çelebi'ninkilerle benzer olduğu gözlerden kaçmaz. Dolayısıyla kitabın hikayesinden ilk bahseden kişi Âşık Çelebi'dir.

Yavuz Sultan Selim'in bahsedilen tercüme için Kemalpaşazâde'ye ne kadar ihsanda bulunduğu meçhuldür. Ancak II. Bayezid dönemine ait bir in'âmat defterindeki rakamlar bu gibi hizmetlerin karşılığı hakkında fikir sahibi olmamıza imkan vermektedir. Kemalpaşazâde *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı eserini II. Bayezid'e sunmuş; karşılığında 30.000 akçe, samur kürklü bir cübbe ve elbiseyle taltif edilmiştir (Erünsal, 2024, 299).

Kanunî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine *Firûz Şâh* hikayesini tercüme etmeye başlayan Celalzâde Salih Çelebi (ö. 1565) çok kısa bir zamanda çeviriyi tamamlamış; sekiz ciltlik bir eser meydana getirmiştir. Âşık Çelebi bu kitabı övmüş hem vazıh hem de fasih olarak nitelemiştir. Salih Çelebi emekli olduktan sonra Eyüp civarındaki evinde dinlenirken Şehzade Bâyezid (ö. 1562) kendisinden *Câmi'ü'l-hikâyât* adlı eserin tercümesini istedi. Hiç müsvedde kullanmadan kafiyeli, secili, sanatlı bir üslupla kaleme aldığı eserin ilk cildini kendi el yazısıyla yazmış, diğer ciltleri başkasına yazdırmıştır. Âşık Çelebi eserin sehl-i mümteni olduğu fikrindedir (2010, 1270-1272).

[2] Katı' sanatı ve sanatçılarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Çağman, 2014.

İyi bir tercüme mütercimin yüksek bir makama getirilmesine vesile olabilirdi. Alâaddîn Ali Çelebi (ö. 1543-1544), Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'ye (ö.1505) ait *Envâr-ı Süheylî*'yi tercüme eder; *Hümâyunnâme* olarak isimlendirdiği eseri Kanunî'ye sunar (2010, 1109). Kitabı bir gecede okuyan padişah eseri o denli beğenir ki Alâaddîn Ali Çelebi'ye Bursa kadılığını verir (Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi, 2017, 18).

II. Selim'in ulemadan kitap sunan kişileri çok yüksek meblağlar ile ödüllendirmesi kitaba ne denli düşkün olduğunu göstermektedir (Âşık Çelebi, 2010, 236-237).

Âşık Çelebi tezkiresinden naklettiğimiz bu anekdotlar Osmanlı padişahlarının kitap te'lif ve tercüme faaliyetlerinin üzerinde titizlikle durduklarını göstermektedir. Şahsî kütüphaneleri için kimi zaman sipariş veriyor kimi zaman da fethedilen şehirlerdeki kitapları kendi koleksiyonlarına aktarıyorlardı. Örneğin Yavuz Selim, Mısır'da Mahmudiye, Müeyyed ve Sargatmış Medreseleri'ndeki kıymetli kitapları İstanbul'a gidecek ganimetlerin arasına dahil etmiştir (Kazan, 2007, 87). Ayrıca saray içinde de kitap istinsahı yapılıyordu. 1546 tarihli ehl-i hıref defterine göre Osmanlı sarayında 21 hattat ve müstensih; 12 mücellid çalışmaktaydı (Yaman, 2008, 502-503).

Hayatının bir döneminde katiplik yapan Âşık Çelebi yazısı güzel kimseler üzerinde özellikle durmuştur. Bu kişilerin en becerikli olanlarından biri Sâ'î'dir. Asıl adı Abdülkerim Çelebi olan şâir nesih ve tâlik yazıda mahirdi. Küçük yaştayken istinsah etmek üzere yazdığı kitap ve risaleler etrafındakileri büyülemiştir. Ebussuûd Efendi'den (ö. 1574) mülazım olmuş; müderrislik yapmış sonrasında kadılık mesleğine sülûk etmiştir. Hattatlığın yanında efşanber yani katı' sanatçısı olan Sâ'î harf kesmekte[3] de usta bir isimdi (2010, 933-934).

İstanbul doğumlu Şeydâ (ö. 1580) tâlik, nesih, rikâ', gubârî, divânî yazılarında ustaydı. Sülüs ve nesih yazısının güzelliği zamanının kalem ehli tarafından takdir edilmişti. Aynı zamanda müzehhipti; cedvel yada pergel kullanmaya ihtiyaç duymayacak kadar marifetli bir cedvelkeşti (2010, 1459-1460).

Ünlü şâir Zâtî (ö. 1546) istinsah ettiği dîvân ve kitaplara serlevha hazırlar, cedvel çeker, tezhiplerdi (2010, 1576).

İstanbul ferzendleri içinde adını andığımız Emîrek, harflere yeni bir form kazandıran tevkī' ve rikā' üstadı (Özaydın, 1999, 212) İbn Mukle (ö. 940) ve aklâm-ı sittenin ölçülerini belirleyen (Serin, 2013, 291) Yâkūt el-Müsta'sımî'den (ö. 1299) daha iyi yazdığını söyleyecek kadar yazıda iddialıydı (2010, 372).

Tezkirede, yukarıda ismi anılan şâirlerin hat ve tezhip sanatından bir gelir elde ettiklerine dair bir îmâ yoktur. Sadece Zâtî'nin Bayezid Camii

[3] İnce yazı oymacılığı.

avlusunda remilcilik yaparak geçindiğini biliyoruz (Coşkun, 2013, 150). Kuvvetle muhtemeldir ki Zâtî -sipariş üzerine- istinsah ettiği kitapları satıyordu; cedvel çekme ve tezhip işini ücret mukabilinde yapıyordu. Sâ'î mahlaslı Abdülkerim Çelebi'nin de müstensihlikten ve efşanberlikten -kağıt oyma sanatı ile kestikleri harflerden hat levhaları yaparak- para kazandığını varsaymak mümkündür. Yazısı güzel olan Şeydâ ve Emîrek için de aynı durum geçerlidir. Saray'daki ehl-i hıref ve Bedesten (Kapalıçarşı) esnafından başka kitap istinsah ederek, cedvel çekip tezhipleyerek yada efşanberlik yaparak geçinen ve dönemin seçkin zümresinden sayılan bir grup zanâatkâr daha mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.

Meşâ'irü'ş-şu'arâ'da kitap düşkünü şâirlere dâir ilginç anekdotlar mevcuttur. Kemalpaşazâde'nin çeşitli ilimlerde yazılmış üç yüzden fazla kitap ve risalesi olduğunu nakleden müellif efâzıldan bazı kimselerin "*gönlüm gamnâk olsa Kemal Paşazâde müellefâtına nazar ederim, def eyler*" dediğini belirtir (2010, 298). Yine Kemalpaşazâde'nin huzurunda oturanlardan biri "Monla Refikî[4] ilim ehli olmadığı halde her bulduğu kitabı toplar. Acaba bunca kitabı ne yapar?" şeklinde bir soru sorar. Ünlü şeyhülislam "bazı dostların kitabı alıp işkence ettiğini buna nispetle hapsin işkenceden yeğ olduğu" şeklinde cevap verir (2010, 300).

Mesleği kadılık olan Pârepârezâde Ahmed Çelebi (ö. 1560) azledildiği vakit yol harcı için kitabını satan, yolu İstanbul'a düştüğünde mülazemet harçlığı için katiplik yapan müstağni bir zattır (2010, 315).

Adı Mehmed olan Sâ'ilî günlerini bazen Rumeli'de bazen İstanbul'da geçirmektedir ve varı yoğu kitaptır. Âşık Çelebi onun ne yapıp edip kitaba akçeyi, pulu bol bol bulduğunu söyler (2010, 942).

Layihî mahlaslı Mustafa Sirozî'nin (ö. 1565) birçok kitabı olduğu ve bunları hayır için vakfettiği nakledilmiştir (2010, 756).

Fatih Sultan Mehmed'in Mahmutpaşa ve Beyazıt arasında inşa ettirdiği İstanbul Bezzazistanı'ndaki (Bedesten) birkaç dükkan sahhaflar için tahsis edilmişti (Erünsal, 2015, 614). Tezkirede bu bilgiyi destekler biçimde Çerak isimli bir kişinin İstanbul Bezzazistanı'nda kitap sahhafı olduğu bilgisi verilmiştir (2010, 349).

Erünsal, 16. yüzyılın sonuna doğru İstanbul'da kitap ticaretinin önemli bir gelişme kaydettiğini yazar; kütüphanelerin ve çarşının kitapla dolup taştığı bilgisini paylaşır (2021, 107). Âşık Çelebi'nin te'lif, tercüme ve kitap sanatlarına dair naklettikleri bu gelişmenin daha erken tarihlerde yaşandığını düşündürmektedir. Çelebi, tezkiresini 1544'ten sonra yazmaya karar vermiş 1568 yılında tamamlamıştır (Gökyay, 2004, 355). Tezkirede 1544'ten 1568'e uzanan İstanbul panaromasına bakıldığında Kemal Paşazâde müellefatına bakarak yani kitap/kütüphane seyrederek neşe duyan fazilet ehli

[4] Kemalpaşazâde Edirne Darülhadisi'nde müderris iken Refikî ile tanışıp dost olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Köksal, 23 Ocak 2024.

kitapseverler göze çarpar. Ayrıca bir kadı yol parası için kitaplarını hemen satıp nakde dönüştürebiliyor ise bu kitap piyasasının canlılığına delalet eder. 1565 yılında vefat eden şâir Layihî'nin kitaplarını hayır için vakfetmesi "kitap vakfı" âdetinin sadece Osmanlı padişahları ve üst düzey bürokratlar arasına sıkışıp kalmadığının işaretidir.

3. Cüzhan ve Devirhanlar

Vakit namazların öncesinde veyahut sonrasında Kur'an-ı Kerîm'den bir cüz okumakla görevli kişiye "cüzhan" denirdi (Berki, 1966, 10). Camii, tekke, zaviye ve bazı türbelerin vakıf kayıtlarında bu uygulamaya rastlanmaktadır (Akgündüz, 2020). Âşık Çelebi'nin cüzhan ve devirhanlar hakkında naklettiği bilgileri anlamak ve anlamlandırmak için *Süleymaniye Vakfiyesi*'ne bakmak yerinde olacaktır. 1557 yılında tanzim edilen vakfiyeye göre cüzhanların Kur'an ehli salih kimselerden, fasih tilavetli, sahih okuyuşlu kārîler arasından seçilmesi istenmiştir (Kürkçüoğlu, 1962, 34). Âşık Çelebi hangi camiide vazifeli olduğunu söylemeksizin Behlûl isimli İstanbullu bir şâir için şu bilgileri verir:

"*İmâm u cüz'-hân ve mu'allim ü hâfız-ı Kur'ân kısmınun eşrâfındandur*." (Âşık Çelebi, 2010, 444).

"Dilsiz dânişmend" lakabıyla anılan şâir Âhî'nin (ö. 1517-18) yakın dostu Dellakzâde de Sultan Mehmed türbesinde cüzhandır (2010, 394).

Devirhanlar ise vakfın şartları gereğince cuma ya da herhangi bir gün öğle namazından evvel Kur'an-ı Kerîm'den Mülk sûresi ya da başka bir sûre okuyan görevlilerdir (Berki, 1966, 12). Süleymaniye vakfiyesinde devirhan olacak kimselerin hâfızlığı hakkıyla bilen, salih, mütedeyyin, güzel sesli, güzel nağmeli ve tecvid kurallarına vakıf kişiler olması istenmiştir. 10 kişiden müteşekkil bu grubun başında en ehil olan "sermahfil" bulunur ve diğerlerinin azil ve nasb edilmesine karar verirdi. Cuma günü mahfilde toplanan devirhanlar belirlenen kāide üzere yüksek sesle Kur'an'dan birer aşır okumakla vazifelendirilmişlerdir (Kürkçüoğlu, 1962, 34).

İstanbullu Zeynî hâfız ve hafızzâdedir. Hem cemali hem de sesi güzel olan şâir cüzhan ve devirhanlık yapıyordu. Kendine has okuyuş tarzı ile her caminin aranılan kişisiydi. Uzun bir müddet cüzhanlık ve devirhanlıktan sonra Karamanpazarı'nda[5] sahaf dükkanı açtı. Sonra saç ve sakalını çar-darb[6] edip Kalenderî dervişleri arasına katıldı. Meye ve afyona mübtela oldu. Fakr u zaruret içinde vefat etti (2010, 588-589).

[5] Fatih Camii ve Saraçhane arasındadır (Başkan, 2012, 126).

[6] "Kalenderîler'in ve abdalların eriştikleri mânevî bir zevk sonunda veya Allah yolunda her şeyden soyunduklarını, her şeyi terkettiklerini anlatmak maksadıyle saç, sakal, kaş ve bıyıklarını ustura ile tıraş etmeleri usûlü". *Kubbealtı Lugatı*, "çar-darb" (Erişim 14 Haziran 2024).

İstanbul'un Dâvud Paşa mahallesinden olan Sebzî hâfız ve cüzhandı. Ömrünü ilim ve irfan ehli ile geçiren şâirin şiirlerinden -özellikle *Ergavân Kasidesi*'nden- övgü ile bahsedilmiştir (2010, 943).

Sonuç

Âşık Çelebi'nin biyografi yazarlığındaki başarısının sırrı zarif ve latif bir ruha sahip olmasının yanı sıra devrinin meşhur şairleriyle olan şahsî tanışıklığı ve dostluğudur. Seyyid bir ulema ailesine mensup olan müellif Osmanlı adabını ve kültürünü çok küçük yaşlarda edinmiş olsa gerektir; zîrâ feraset ve basiretle kişileri, zümreleri tahlil edebilmiştir.

Meşâ'irü'ş-şu'arâ penceresinden Âşık Çelebi'nin gözleriyle temaşa etmeye çalıştığımız 16. asır İstanbul'u Bizans Kostantiniyyesi'ni çoktan geride bırakmış; Osmanlı impataratorluk düşüncesi ile yoğrulmuş kimlik sahibi bir şehir olarak boy göstermektedir. Biyografisi verilen İstanbul şâirlerinin arka planda mîmârîsi, sanatı, edebiyatı, mûsikîsi, kendine has âdabı ve yaşam tarzıyla nümâyan olan şehri ihya ettikleri fark edilir. Şahsî kütüphanelerinin yanı sıra umumî kütüphaneler kuran sultanlara ilmiye sınıfından şâirler yeni yazdıkları kitapları sunmakta yada sultanlar beğendikleri eserlerin tercümesini kendilerinden istemektedir. Kitaba olan teveccüh hat, tezhip ve cild sanatlarının tekamülünü sağlamış; sahaflık mesleği daha da gelişmiş böylece şehirde kitap merkezli bir üst kültür ortaya çıkmıştır. Kalemiye sınıfından katip şâirler çeşitli hat stillerinde behre sahibi olmuş; güzel yazılarıyla da etrafa nam salmışlardır. Hat sanatında usta olanların bazısı müzehhiplik de yapmaktadır. Güzel sesli hâfız şâirler -genellikle selâtin-camiilerde cüzhan ve devirhan olarak görevlendirilmiş; vakıf kurallarıyla belirlenmiş bir usûl üzere Kur'ân-ı Kerîm tilavet etmektedirler. Görülmektedir ki İstanbullu olan veyahut sonradan İstanbul'a yolu düşen bu kişilerin ortak özelliği birden fazla fende veyahut sanatta usta olmalarıdır.

Bahçe, çemenzar yada mesire yerinde toplandığını bildiğimiz şâirlerin kimi zaman bir tekke bahçesinde bir araya geldiği görülmüştür. Farklı tasavvufî kollara mensup şâir dervişlerin bir aşûre gününde hep beraber yaptıkları tören bir arada nezaketle yaşamayı telkin eden İstanbul imparatorluk kültürünün ürünüdür. Bu anlamda İstanbul sultan tarafından kültürel açıdan beslenirken kendisi de üzerinde meskûn bulunanları bu gelişimden hissedâr etmektedir.

16. asır Osmanlı kronikçisi Talikizâde Osmanlı padişahlarının sahip olduğu faziletleri sayarken İstanbul gibi bir şehre sahip olmanın Osmanlı hanedanını daha prestijli kıldığını söyler. Fatih'ten Kanunî'ye kadar geçen dönemde sultanlar, vezirler, âlimler, sufiler ve şâirlerin eliyle yoğrulan İstanbul Mimar Sinan ile tam anlamıyla kendini bulmuş, görsel olarak kemale ermişti. Âşık Çelebi'nin temâşâ ettiği şehir bu İstanbul'du.

Âşık Çelebi tezkiresi özelinde kendinden önceki çalışmalara bir zeyl olarak tertip edilmiş bu makalede İstanbul'un kültür ve sanatına katkı veren

şâirler kitap yazımı, tercüme, kitap sanatları, kitap ve kütüphane kültürü, camii mûsikîsi açısından değerlendirilmiştir. Bu sebeple Osmanlı İstanbulu şehir kültürü ve kimliği üzerine çalışan araştırmacılara yeni bir bakış sunacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

Âşık Çelebi. *Meşâirü'ş-şuarâ*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, Hüdayi Efendi, 1157, 15b.

_____. *Meşâ'irü'ş-şu'arâ inceleme-metin*. haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar. ed. Hatice Aynur, Aslı Niyazioğlu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

Akgündüz, Murat. "Osmanlı Döneminde Camilerde Kur'ân Okunmasıyla İlgili Görevliler". *Diyanet İlmî Dergi* 56 (2020), 443-458.

And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Atasoy, Nurhan. *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Aygaz, 2002.

_____. "İstanbul Bahçeleri". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 4/534-571. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

Avcı, Sait. "Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü'ş-Şu'arâ Tezkiresinde Mutasavvıf Şairler". *Nisar* 2 (2023), 197-226.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'mârîsinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481) III*. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.

Azamat, Nihat. *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, doktora tezi, 1996.

Başkan, Yahya. "Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfus". *Tarih Dergisi* 55 (2012/1), 107-134.

Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*. Ankara: Doğuş Matbaacılık, 1966.

Ceylan, Ece. "Acem diyarından gelen şairler ve Osmanlı edebî çevrelerinin onlara bakışı (XV. ve XVI. Yüzyıl)". *TUDED* 63/1 (2023), 61–86.

Coşkun, Vildan S. "Zâtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 44/150-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çağman, Filiz. *Katı' Osmanlı Dünyasında Kağıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları*. İstanbul: Aygaz A.Ş., 2014.

Çam, Nusret. "Ulucami". *DİA*. 42/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çavuşoğlu, Mehmed. *Divanlar Arasında*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.

Çınarcı, Mehmet Nuri. "Âşık Çelebi'nin Meşâ'irü'ş-Şu'arâ Tezkiresinde Balkan Şehirleri". *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları BALTED* 3/2 (2021), 277-287.

Erünsal, İsmail E. "İstanbul'da Kitap Ticareti ve Sahaflar". *Antiçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 7/614-632. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

_____. *Osmanlılarda Kitap Ticareti SAHAFLAR ve KİTAPÇILAR*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

_____. *EDEBİYAT TARİHİ YAZILARI Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2024.

Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi. *Hümâyûn-nâme*. haz. Tuncay Bülbül. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Gökyay, Orhan Şaik. "*Meşâ'irü'ş-şu'arâ*". *DİA*. 29/355-357. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

İnalcık, Halil. *Şâir ve Patron- Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2003.

_____. "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. 1/36-85. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

Karavelioğlu, Murat A. "Şuara Tezkirelerinde Galata Tasvirleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 50/1 (2014), 65-95.

Kazan, Hilal. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Sarayının Sanatı Himayesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 2007.

Koç, Aylin. "Sinan Paşa". *DİA*. 37/ 229-231. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Köksal, Mehmet Fatih. "Refîkî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 23 Ocak 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/refiki .

Kut, Günay. "Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf Ve'l Kalem Sahipleri)". *İlmî Araştırmalar* 9, 161-178.

Küçükdağ, Yusuf. "Karamânî Mehmed Paşa". *DİA.* 24/ 449-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip. *Süleymaniye Vakfiyesi*. Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962.

Latîfî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0 .

Mülayim, Selçuk. "Mimari". *DİA*. 30/91-95. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimarî, Tören ve İktidar*. çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *DİA.* 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özaydın, Abdülkerim. "İbn Mukle". *DİA.* 20/211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Pekin, Ersu. "Âşık Çelebi'nin Musannifleri, Hanendeleri, Sazendeleri". *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005)*. ed. Edhem Eldem vd. 505-579. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Serin, Muhittin. "Yâkūt el-Müsta'sımî". *DİA*. 43/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

"Sultan Fatih'in Şahsî Kitaplığı" Yazma Eser Kataloğu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.

Sürûrî. *Şerh-i Bostan*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 2680, 2a.

Tekindağ, Şehabeddin. "Mahmud Paşa". *DİA*. 27/376-378. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Unan, Fahri. "Sahn-ı Semân". *DİA*. 34/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yaman, Bahattin. "1545 Yılı Osmanlı Saray Sanatkârları". *Belleten* 72/264 (2008), 501-534.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 2011.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife ŞAHİNKAYA

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Nevşehir/Türkiye
serifeordek@nevsehir.edu.tr
ORCID

AVFÎ'NİN KALEMİNDEN BİYOGRAFİK BİR HAZİNE: LÜBÂBÜ'L-ELBÂB

A BIOGRAPHICAL TREASURE WRITTEN BY AVFÎ: LÜBÂBÜ'L-ELBÂB

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 05.07.2024
Kabul Tarihi: 02.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 05.07.2024
Accepted Date: 02.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Şahinkaya, Şebnem Şerife. "Avfî'nin Kaleminden Biyografik Bir Hazine: Lübâbü'l-Elbâb". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 345-355.

Şahinkaya, Şebnem Şerife. "A Biographical Treasure Written By Avfî: Lübâbü'l-Elbâb". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 345-355.

10.28981/hikmet.1510956

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife ŞAHİNKAYA

AVFÎ'NİN KALEMİNDEN BİYOGRAFİK BİR HAZİNE: LÜBÂBÜ'L-ELBÂB

A BIOGRAPHICAL TREASURE WRITTEN BY AVFÎ: LÜBÂBÜ'L-ELBÂB

ÖZ

Farsça tezkireler hicrî yedinci yüzyıldan itibaren yazılmaya başlamıştır. Tezkire türünde yazılan eserler kendisinden sonra gerek Fars edebiyatında gerek Türk edebiyatında yazılmış olan birçok tezkireye modellik etmiştir. Tezkire kitapları sadece şairlerin değil, sanatkârların, hükümdar ve vezirlerin, âlimlerin, hattatların, edip ve sûfîlerin de hayatları ve eserleri hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Bu eserler, tarihî ve kültürel mirasın geçmişten günümüze taşınmasına vesile olmaktadır. Bu açıdan biyografik eserler, edebiyatçılar, tarihçiler, dilbilimciler ve diğer araştırmacılar için incelemesi gereken hazine değerinde eserlerdir.

Bu çalışmada öncelikle tezkire türü, tezkire türünün ortaya çıkışı, Fars edebiyatında tezkire yazıcılığı ve Fars edebiyatında yazılan bazı tezkireler üzerinde durulmuştur. Ardından Muhammed Avfî'nin hayatı başlığı altında, doğumu ve ailesi ile ilgili bilgilere, eğitimine, seyahatlerine, eserlerine ve aldığı görevlere değinilmiştir. Son başlıkta ise Fars edebiyatının ilk tezkiresi kabul edilen "Lübâbü'l-Elbâb" hakkında bilgi verilmiştir. Eserin bölümleri, içeriği, bölümlere göre ihtiva ettiği biyografi sayısı, dil ve üslup hususiyetleri gibi konular ele alınmış ve böylelikle eser değerlendirilmeye ve tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın literatüre ve bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fars Edebiyatı, Tezkire, Biyografi, Avfî, Lübâbü'l-Elbâb.*

ABSTRACT

Persian tezkires began to be written in the seventh century of Hijri. The works written in this genre served as models for many of the tezkires written in Persian and Turkish literature. Tezkire books are important sources that provide information about the lives and works of not only poets, but also artists, rulers and viziers, scholars, calligraphers, writers and Sufis. These works are instrumental in carrying historical and cultural heritage from the past to the present. Biographical works are invaluable resources that should be studied by literary scholars, historians, linguists, and other researchers.

In this study, the genre of tezkire, the emergence of the tezkire genre, the writing of tezkire in Persian literature, and some tezkire written in Persian literature are first emphasized. Then, under the heading of Muhammad Awfi's life, information about his birth and family, his education, travels, works, and duties were mentioned. In the last chapter, information is given about "Lübâbü'l-Elbâb", which is considered to be the first tezkire of Persian literature. The chapters of the work, its content, the number of biographies it contains according to the chapters, its language and stylistic features are discussed, and thus the work is evaluated and introduced. The purpose of the study is to be a contribution to the literature and other studies to be done in this field.

Keywords: *Persian Literature, Tezkire, Biography, Avfî, Lubāb al-Albāb.*

Giriş

"Anmak, hatırlamak" anlamındaki *"zikr"* kökünden türeyen, Arapça bir kelime olan tezkire, *"hatırlamaya vesile olan şey"* demektir (Öz, 2012, 68). Bu türde yazılan eserlerin temel amaçları arasında şairlerin adını, hayatını, yetiştiği çevreyi, eğitimini ve şiirlerini zikrederek söz konusu şairlerin hatırlanmasına vesile olmak vardır. Tezkireler, biyografik ve antolojik bilgiler içeren eserlerdir (Öz, 2012, 68).

Tezkire türünün temeli, âlimlerin ve şairlerin biyografilerini ihtiva eden tabakât kitaplarına dayanmaktadır. Arapça bir sözcük olan tabakât, *"tabaka"* sözcüğünün çoğuludur. Bu sözcük, derece, konum, mertebe, sınıf, zümre anlamlarına geldiği gibi yirmi, otuz ve yüz yıllık zaman dilimleri için de kullanılabilmektedir (Subaşı, 2021, 29). Ancak İslâm geleneğinde âlimler, şairler ve sanatkârlar gibi ayırıcı niteliklere, vasıflara sahip olan şahsiyetlerden bahseden bir türü ifade etmektedir (Durmuş, 2010, 288).

Hicrî ikinci yüzyıldan itibaren tedvin (yazma) hareketinin baş gösterip yayılması çeşitli kitapların yazılmasına sebep olmuştur. Bu yazılan kitaplar arasında tabakât ismini taşıyan biyografik içerikli eserler de vardır. Emeviler devrinde zuhur eden dini, kültürel ve politik hususiyetler tabakât türünün gelişmesine imkân vermiştir. Tabakât türü, hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllarda en iyi formuna ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde tabakât türü eserlerde önemli birtakım özellikler görülmeye başlamıştır. Müellifler bu eserlerde, önemli görülen ve dönemin ileri gelen kişileri üzerine yoğunlaşıp onları tabakalara ayırarak yazmaya başlamışlardır. Ancak aynı dönem içerisinde bu yöntemin kullanılmadığı eserler de bulunmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse hicrî ikinci yüzyıldan on dördüncü yüzyıla kadar "Tabakatü'ş-Şu'arâ" adıyla kaleme alınan şair biyografilerine rastlanmakla birlikte bu eserlerin sayısının özellikle dokuzuncu yüzyılda arttığı görülmektedir (Subaşı, 2021, 29-30).

İslami dönemden sonra biyografi geleneğinin başlamasında Peygamber'in hayatının ve faaliyetlerinin incelenmesi, hadislerin toplanması da etkili olmuştur. Keza İslam tarihinin önemli şahsiyetlerinin topluma örnek teşkil etmesi açısından takdimi ve Arap geleneğindeki soyla övünme alışkanlığı biyografiyi daha önemli hale getirmiştir (İsen, 2006, 107).

Yedinci yüzyılın sonlarına kadar Arapça devam eden tezkire geleneği, söz konusu yüzyıldan sonra yerini Farsça örneklere bırakmaya başlamıştır. Farsça biyografi yazma geleneğinin nasıl ve ne zaman başladığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Adında tezkire ifadesine yer verilen ilk çalışma, Ferîduddîn Attâr tarafından kaleme alınan *"Tezkiretü'l-Evliyâ"*dır. İlk defa tezkire ifadesinin kullanıldığı bu eser aslında bir tabakât kitabıdır. Adında tezkire geçmesine rağmen bu türden farklı olan Nâsırüddîn Tusî tarafından yazılan *"Tezkire"* adlı eserde ise tezkire sözcüğü öğüt verme anlamında kullanılmıştır (Ünal, 2023, 59). Tezkire sözcüğü, şairlerin hal tercümesi manasında ise ilk kez Muhammed Tâhir Nasrâbâdî'nin yazdığı "Tezkire-i Nasrâbâdî"de kullanılmıştır (Monferid, 2019, 168). Bu durum aslında Fars

edebiyatında tezkire sözcüğünün ilk başlarda şairlerin biyografilerini içeren, hâlini beyan eden eserler anlamında kullanılmadığını göstermektedir.

Muhammed Avfî'nin kaleme aldığı *"Lübâbü'l-Elbâb"* bu türün Fars edebiyatındaki ilk örneğidir. Avfî''nin eserinden önce yazılmış olan *"Çehâr Makale"* ve *"Menâkıbü'ş-Şu'arâ"* gibi eserler şiir ve şair hakkında bilgiler ihtiva etmesine rağmen tam bir tezkire özelliği taşımadıkları için Avfî'nin eseri Fars edebiyatının ilk şairler tezkiresi olarak kabul edilmektedir (Yıldırım, 2012, 5-7). Yazarın eserinde kullandığı yöntem, Arapça yazılan tezkirelerle benzerlik göstermektedir.

Avfî'nin tezkiresinden sonra Molla Câmî tarafından kaleme alınan *"Bahâristân"*, Devletşâh b. Alâüddevle tarafından kaleme alınan *"Tezkiretü'ş-Şu'arâ"* tezkireleri ise kendilerinden sonra yazılan birçok tezkireyi etkilemiştir. Hem Fars hem de Türk tezkirelerine model olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen tezkirelerin dışında yazılan bazı Farsça tezkireler şu şekilde sıralamıştır;

"Letâifnâme, Tezkire-i Ravzatu's-Selâtîn, Tuhfe-i Sâmî, Tezkire-i Harâbât, Tezkire-i Meyhâne, Mecma'u'ş-Şuarâ-i Cihângîrî, Tabakât-i Şâh Cihânî, Hazîne-i Genc-i İlahî, Tezkire-i Nasrâbadî, Letâif-i Hiyâl, Mir'âtu'l-Hiyâl, Hemişe Bahâr, Sefine-i Bîhaber, Sefine-i Hoşgû, Yed-i Beyzâ, Tezkire-i Nudret, Bahâristân-i Sohen, Riyâzu'ş-Şuarâ, Müntehabu'ş-Şuarâ, Müntehab-i Hâkim, Tezkire-i Hüseynî, Cevâhiru'l-'Acâyib, Nefâisu'l-Meâsir, Müzekkir-i Ahbâb , Mecma'u'l-Fuzelâ, Mecâlisu'l-Mu'minîn , Hülâsatu'l-Eş'âr ve Zübdetu'l-Efkâr, Hülâsatu'ş-Şuarâ (Bothâne), 'Arafâtu'l-Âşıkîn ve 'Arasâtu'l-Ârifîn, Hulâse-i 'Arifân, Mecma'u'l-Nefâis, Tezkiretu'l-Mu'âsırîn, Sefine-i Alî-i Hazîn, Tuhfetu'ş-Şuarâ, Sefinetu'ş-Şuarâ, Tezkire-i Bînezîr, Merdom-i Dîde, Hizâne-i 'Âmire, Âteşkede-i Âzer, Gol-i Re'nâ, Şâm-i Garîbân, Tezkire-i Yûsuf Alî Hân, Hülâsatu'l-Kelâm, Suhuf-i İbrâhîm, Hazînetu'ş-Şuarâ, Sohenverân-i İrân, Mecmau'l-Fussahâ, Heft Âsumân, Nigâristân-i Sohen, Tezkire-i Sohenverân-i Yezd, Tezkire-i Târîhî Hülâsatu'l-Efkâr, Mahzenu'l-Gerâyib, Sefîne-i Hindî, Tabakât-i Sohen, Tezkire-i Kâtib, Nişter-i 'Aşk, Enîsu'l-'Âşıkin, Mihek-i Şuarâ, Netâyicu'l-Efkâr" (Ünal, 2023, 59).

1. Muhammed Avfî'nin Hayatı

Döneminin seçkin edipleri arasında yer alan Sedîduddîn Muhammed el-Avfî'nin, 567-572 (1171-1177) yılları arasında Buhârâ'da doğduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda adının Nûriddîn veya Cemâleddîn olduğu belirtilmektedir (Matînî, 1987, 117-118). Ancak müellif, kendi imzasını taşıyan eserlerinde Nûriddîn veya Cemâleddîn değil Sedîdüddîn adını kullanmaktadır. Hindistanlı âlim Muhammed Nizâmüddîn *"Introduction to the Jawami'u'l-Hikayat wa Lawami'ur-Riwayat of Sadidu'd-din Muhammed al-Awfi"* adlı çalışmasında müellifin ismiyle ilgili şunları söylemektedir:

"Şu ana kadar bahsi geçen eserlerin çoğunda Avfî'nin lakabı yanlış temellere dayalı olarak Nûriddîn olarak geçmekle birlikte o dönem âlimlerince

kendisine Sedidüddîn lakabı verilmiştir." (Nizâmüddîn Muhammed'den aktaran Uz, 2017, 2).

Avfî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgileri, büyük oranda *"Lübâbü'l-Elbâb"*ın neşri sırasında Mîrzâ Muhammed Kazvînî tarafından eserin başına eklenen mukaddimeden öğrenmekteyiz (Browne-Kazvînî, 1906). Sonraki yıllarda Avfî ve eserleri üzerine çalışmalar yapılmış olsa da Kazvînî'nin verdiği bilgilere ilave yapılmamıştır.

Yazarın soyu, Hz. Muhammed'in sahabelerinden biri olan Abdurrahman b. Avf'a dayandığı için daha çok "Avfî" ismiyle tanınmıştır (Matînî 1987: 117-118). Babası, Merv kadısıdır (Yazıcı 1991: 115-116). Dedesi Şerefüddîn Ebu Tâhir Yahyâ b. Tâhir, hem kadı hem de Maveraünnehir'in önde gelen âlimlerindendir. Dayısı Mecdüddin Muhammed b. Ziyâüddîn Adnan ise Karahanlı Devleti hükümdarlarından Kılıç Tamgaç Han'ın hekimidir (Yazıcı, 1991, 115-116).

Avfî, ilköğrenimini Buhara'da tamamladıktan sonra kendini geliştirmek amacıyla yolculuklar yapmaya başlamıştır. Mâverâünnehir, Horasan ve Hindistan bölgelerindeki Harezm, Nişâpûr, Semerkant, Amu, Asfezâr, Herat, Esferâyîn, Sicistân, Gazneyn, Lahor ve Delhi gibi çoğu şehri gezmiştir. Bu şehirlerde âlimlerle, faziletli kişilerle ve ileri gelen insanlarla tanışıp görüşmüştür. Öğreniminin şekillenmesinde İmam Burhânü'l-İslâm Tâcuddîn Ömer b. Mes'ûd, İmam Ruknuddîn Mes'ûd b. Muhammed İmamzâde'nin büyük katkıları olmuştur (Browne, 1903, 38). Ayrıca *"Lugat-ı Ezher Müellifi"* lakabıyla tanınan Kutbuddîn de Avfî'nin eğitimine katkı sağlamış kişilerdendir. Avfî, seyahat ettiği yerlerdeki güzel şiir örneklerini de toplayabilmiştir (Nizâmüddîn Muhammed'den aktaran Uz, 2017, 4). Hatta Hârizm'de karşılaştığı Mecdüddîn Şeref b. Müeyyid el-Bağdâdî'nin de uzun bir süre yanında kalmış ve ünlü şiirlerini kendisinden dinlemiştir. Adı zikredilen âlimlerin dışında, daha pek çok alanında uzman hocadan icazet almıştır.

Avfî, 1201 yılında Semerkant'a gittiği zaman dayısının yardımlarıyla Kılıç Tamgaç Han'ın hizmetine girmiştir. Ardından bilgili ve becerikli olan Avfî, veliaht Kılıçarslan Hâkan Nusredüddîn'in ilgisini çekerek onun münşîlik hizmetini yürütmüştür. Ancak burada uzun süre kalmamıştır (Yazıcı, 1991, 116).

Moğol saldırılarının olduğu dönemde ise Sind bölgesine gitmiştir. Burada Gûr sultanlarından Nâsıruddîn Kabâce'nin hizmetine girerek 1220-1228 yılları arasında onun sarayında kalmıştır. Bu süre zarfında Nâsıruddîn Kabâce'nin veziri Aynü'l-Mülk Fahruddîn'e ithafen İran edebiyatının ilk şairler tezkiresi olan "*Lübâbü'l-Elbâb"*ı kaleme almıştır (Köprülü, 1979, 21; Yıldırım, 2021, 128). Yine bu dönemde, önemli eserlerinden biri olan *"El-Ferec Ba'de'ş-Şidde"* adlı eserinin tercümesini yapmıştır. Ayrıca Kabâce'nin isteği üzerine *"Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât"* adlı eserinin yazımına da burada başlamıştır (Safâ, 2002, 274).

Nâsıruddîn Kabâce, 1228 yılında Gûr meliklerinden Sultan Şemsüddîn İltutmuş'a yenilmiştir. Bunun üzerine Kabâce, Sind nehrine atlayarak ölmüştür. Sultan İltutmuş, Kabâce'nin Sind'deki yönetimine son vermiştir. Avfî, bundan sonra Sultan Şemsüddîn İltutmuş'un hizmetine girerek Delhi'de ikamet etmiştir. Kabâce'nin isteği üzerine başladığı *"Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât"* adlı eserini, Sultan Şemsüddîn İltutmuş'un veziri Nizâmülmülk Cüneydî adına Delhi'de tamamlamıştır (Browne, 1903, 43-45).

Mevcut bilgiler doğrultusunda Avfî'nin hayatının büyük bir bölümünün Hindistan coğrafyasında geçtiğini söylemek mümkündür. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda 1232-1233 yılına kadar yaşadığı belirtilmektedir (Matînî, 1987, 118; Safâ, 2002, 274).

2. Lübâbü'l-Elbâb

İran edebiyatının ilk şairler tezkiresi olarak bilinen *"Lübâbü'l-Elbâb"*, Muhammed Avfî tarafından 1221 yılında Nâsıruddîn Kabâce'nin veziri Aynü'l-Mülk Fahruddîn Hüseyin'e ithafen kaleme alınmıştır (Yıldırım, 2012, 5-7).

*"Lübâbü'l-Elbâb"*ın önemi sadece ilk tezkire olmasıyla değil aynı zamanda Avfî'nin çağdaşı olan birçok şairin biyografisine ve şiirlerine yer vermesinden kaynaklanır.

Avfî, Moğol saldırılarından önce birçok şehre seyahat edip çağdaşı olan şairlerle tanışıp görüşmüştür. Eserinde, kaynaklarda adına ve şiirlerine rastlanmayan pek çok şaire ve şiir öneklerine yer vermiştir. Böylelikle çağdaşı olan şairlerin biyografilerinin ve şiirlerinin sonraki nesillere aktarılmasına vesile olmuştur (Yıldırım, 2012, 5-7).

"Lübâbü'l-Elbâb", eski çağların çok sayıda şairi hakkında değerli bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle Fars şiirinin ilk dönemlerine ışık tutan bir tezkire hüviyetine de sahiptir. Ayrıca eser, sanatlı bir nesir örneğidir. Avfî, bu eserinde diğer eserlerine nazaran daha süslü ve sanatlı söylemlere yer vermekte; şairlerin unvanlarını, mahlaslarını, doğumlarını ve memleketlerini dahi yazarken secili ve sanatlı ifadeler kullanmaktadır.

Tezkirenin birtakım eksikleri de söz konusudur. Özellikle biyografik bilgilerde bazı hatalara ve şairlerin ölüm tarihlerinin verilmemesi gibi eksikliklere rastlanmaktadır.

Nimet Yıldırım, *"Fars Edebiyatında Kaynakbilim"* adlı çalışmasında *"Lübâbü'l-Elbâb"* ile ilgili şunları söylemektedir;

"Tarih tespiti ve diğer bazı konulardaki dikkatsizliğine rağmen içerdiği konuların başka kaynaklarda bulunmaması, Fars edebiyatının ilk dönemlerine ait eldeki tek ve en önemli senet niteliğinde olması, önceden tanınmayan çok sayıda şairin biyografisini içermesi açısından İran edebiyatı tarihi için önemli bir kaynak olan bu eser, kendisinden sonra gelen tezkire yazarlarının işlerini kolaylaştıracak bir tarzda kaleme alınmıştır." (Yıldırım, 2012, 6).

Tahsin Yazıcı ise *"Lübâbü'l-Elbâb"* ile ilgili olarak şunları söylemektedir;

"*Lübâbü'l-Elbâb şairler hakkında bazen çok az bilgi içermesine, ölüm tarihlerini bile kaydetmemesine, üslûbunun ağırlığına, örnek verilen şiirlerin bazen şairin üslûbu hakkında bir fikir vermemesine rağmen Fars şiirinin ilk dönemleri hakkında değerli bilgiler içermektedir."* (Yazıcı, 2003, 241-242).

Avfî'nin şairler tezkiresi Fars şiirinin ilk dönemleri hakkında bilgi vermesi ve tarihî bir vesika değerinde olması açısından oldukça önemli bir eser olmasına rağmen ünlü tezkireci Devletşâh, şairler tezkiresinde Avfî'nin eserinden hiç söz etmemiştir. Devletşâh, tezkiresinin mukaddimesinde bu eseri, elli yaşında yazmaya başladığını ve İran şairlerinin hâl tercümelerini yazanın sadece kendisi olduğunu belirtmektedir (Lugal, 2011, 15). Avfî'nin eserinden çok sonra Ali b. Mahmûd el-Hüseynî'nin kaleme aldığı, büyük oranda *"Lübâbü'l-Elbâb"* ile benzerlikler gösteren *"Bezm-ârây"* adlı eserde de Avfî'den ve eserinden hiç söz edilmemiştir (Pello, 2019, 16) . Dolayısıyla Emin Ahmed Râzî'nin *"Heft İklîm"* adlı eserine kadar bu eserden hiç bahsedilmemiştir (Köprülü, 1979, 23).

Avfî, tezkiresinde 13. yüzyılın başlarına kadar Farsça şiir söyleyen 299 şairin biyografisine ve şiirlerinden örneklere yer vermiştir. Mukaddime, on iki bölüm ve hatimeden oluşan eser, toplamda iki cilttir. Avfî'nin, tezkiresinin mukaddimesi şiirin ve şairliğin mahiyeti bakımından önemli konuları ihtiva etmektedir. Yazar, bu bölümde şiir ve şair eleştirisine yönelik görüşleriyle dikkat çekmektedir. Hatta mukaddime bölümünde ortaya koyduğu görüşler, Farsça tezkire yazıcılığını da edebî eleştiriye doğru yöneltmeye başlamıştır.

Nasrullah Pürcevadi, *"Attâr ve Avfî'ye Göre Şiirin Felsefî Eleştirisi"* adlı çalışmasında, *"Lübâbü'l-Elbâb"* mukaddimesinde Avfî'nin şiir ve şairliğin eleştirisi konusunda ortaya bir tartışma attığını şöyle ifade etmektedir;

"Şiir eleştirisine ilişkin bu tartışma, şiirin söz yapısı ve dış yönüyle ilgili değildir. Şiirin anlamsal değeri ya da şairin düşünceleri konusunda da değildir... Attâr, anlam değeri ve şairin düşünceleri açısından şiir eleştirisi konusunu açık olarak ortaya koymuştur. Fakat o, bu konuya girmeden ve şiirin anlamını din ya da şeriat açısından inceleyip değerlendirmeden önce şiiri mutlak olarak göz önüne almış ve şiir konusunda yargıda bulunmuştur." (Pürcevadi, 1992 ,241)

Müellif, eserin mukaddimesine şu ifadelerle başlamaktadır;

"Dürr-i tevhîd ki ez sadef-i ma'rifeteş cevheriyân-ı fesâhat [bizâ'at] kerdendî ü hâsıl-ı i'tirâf-ı bülegâ ân bûdî ki kâlû te'alâ lâ 'ilme lenâ illâ mâ 'allemtenâ... Ber câme-i kevn reng-i fesâd ne-mâned zîrâ ki şer'-i û tahûr âmed ü der bâzâr [bâ] revâc hakîkat kesâd ne-mâned çün û râ vakt-i zuhûr âmed sad hezâr dürûd u âferîn-i bî-şümâr ez zebân-ı mâ vü hızâne-i rahmet-i âferîdegâr nisâr-ı ravza-i mukaddes-i mutahhir-i û bâd ü imdâd rıdvân-ı muttasıl-ı revân yârân-ı û ki kevâkib-i âsumân-ı hidâyet budend muharrir-i în fusûl ü mukarrir-i în vusûl Muhammed-i Muhammed 'Avfî aslahallâhu şânehu vü sânehu 'ammâ

şânehu mî-gûyed ki ittifâk-ı cilve-i în 'arâyis-i ebkâr u şikûften-i în envâr u ezhâr der çemen-i letâyif-i eş'âr be fasl-ı bahâr bûd…"[1] (Browne, 1903, 51).

Ayrıca müellif bu bölümde eserini yazma sebebini dile getirip tezkiresini ithaf ettiği Aynü'l-Mülk Fahruddîn Hüseyin'e süslü ifadelerle övgülerde bulunmaktadır. Ardından eserinin bölümlerinden bahsedip *"fasl"* başlığına geçmektedir. Sonrasında tezkirenin birinci bölümüne geçiş yapmaktadır.

Birinci bölümde Avfî, *"Der Fazîlet-i Şi'r ü Şâ'ir"* başlığına yer vermiştir. Bu başlık altında şiir ve şairin faziletlerinden söz etmiştir.

İkinci bölüm *"Der Ma'nâ-yı Şi'r"* başlığıyla devam etmektedir. Bu bölümde şiirinin anlamı, şiir kavramının mahiyeti üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, *"Der Ma'nâ-yı Ânk Evvel Şi'r Ki Güft"* başlığına yer verilmiştir. Bu başlık altında ilk şiir söyleyenin kim olduğu üzerinde durulmaktadır. Burada Hz. Âdem'e ait olduğu düşünülen bir şiirin varlığından da söz edilmektedir.

Dördüncü bölüm, *"Der Ma'nâ-yı Ân Ki Evvel Kes Şi'r-i Parsî Ki Güft"* başlığı altında il Farsça şiiri kim söylediği konusu üzerinde durulmaktadır. Hatta bu bölümde Avfî, ilk Farsça şiir söyleyen kişinin Behrâm-ı Gûr olduğunu şöyle dile getirmektedir;

"Be-bâyed dânist ki evvel kesî ki şi'r-i Pârsî guft Behrâm-ı Gûr bûd…"[2] (Browne, 1903, 69)

Beşinci bölüm, *"Der Letâyif-i Eş'âr-ı Mülûk-ı Kibâr"* başlığıyla başlamaktadır. Büyük meliklerin, sultanların yazdığı şiirlerin güzelliği hakkında olup 28 şair sultana ve şiirlerinden örneklere yer verilen bir bölümdür.

Altıncı bölümde "*Der Letâyif-i Eş'âr-ı Vüzerâ vü Sudûr"* başlığı yer almaktadır. Burada da vezirlerin ve sadrazamların şiirlerinin güzelliğinden bahsedilerek 42 vezir ve sadrazamın biyografisine, şiirlerinden örneklere yer verilmektedir.

Yedinci bölüm *"Der Zikr-i Sudûr-ı Ulemâ vü Eimme-i Fuzelâ"* başlığıyla başlamaktadır. Bu bölümle ulema ve imam şairlerden söz edilmektedir. Ancak bu bölüm kendi içinde dört fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda Mâverâünnehir,

---

[1] Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla, O'nun fesahat cevherlerinin marifetinin sadefinden tevhid incisi ortaya çıktı. Belagat sahiplerinin itirafı şöyledir ki "Dediler ki bizim bize öğrettiğin şeyden başka bilgimiz yoktur." (Bakara 32). Dünya elbisesinde kötülük kalmayacak çünkü O'nun dini (bütün kötülükleri) temizledi. Dünyaya hakikatin ulaşmasıyla dünya pazarı yokluktan kurtuldu. Çünkü O, ortaya çıktı. Yüz binlerce selam ve sayısız övgü bizim dilimizden, yaratıcının rahmet hazinesinden onun kutsal ve temiz ruhuna armağan olsun. Cennet sakinlerinin yol gösterdiği gökyüzündeki bu yıldızlar, yağmur misali dostların üzerine yağmıştır. Bu bölümleri yazan, toparlayan Muhammed-i Muhammed Avfî "O'nun, Allah'ın nezdinde yüce makamındaki yerini hesaba katarak" şöyle diyor ki bu güzel bakire gelinlerin toplanması, güzel şiirlerin bahçesinde güllerin açması ve ışıkların belirmesi bahar mevsiminin gelişiyle oldu.

[2] İlk Farsça şiir söyleyen kişinin Behrâm-ı Gûr olduğu bilinmelidir.

ikinci fasılda Horasan ve Nîmrûz, üçüncü fasılda Irak, dördüncü fasılda ise Gazne ve Lahor bilginlerinin, imamlarının biyografileri ve şiirlerine yer verilmektedir. Bu bölüm, toplam 60 şahsiyetin biyografisini ihtiva etmektedir. Tezkirenin birinci cildi burada sonlanmaktadır.

Tezkirenin ikinci cildi, sekizinci bölümle başlamaktadır. Bu bölüm, *"Der Zikr-i Letâyif-i Eş'âr-ı Şu'arânî Ki Ahd-i Âl-i Leys ü Âl-i Tâhir ü Âl-i Sâmân Bûde-end"* başlığını taşımaktadır. Bu kısımda Tahirîler, Saffarîler, ve Sâmânîler dönemi şairleri ve yazdıkları güzel şiirlere değinilmiştir. Burada 31 şahsın biyografisi yer almaktadır.

Dokuzuncu bölüm *"Der Zikr-i Şu'arâ-yı Âl-i Sebük Tegin"* başlığını taşıyor olup Sebük Tegin / Gazneliler dönemi şairlerini ihtiva etmektedir. Bu bölümde 29 biyografi yer almaktadır.

Onuncu bölümde "*Der Zikr-i Letâyif-i Şu'arâ-yı Âl-i Selçuk"* başlığı yer almaktadır. Selçuklular dönemi şairlerinin biyografilerini ve şiirlerini içeren bu başlıkta toplam 52 biyografiye yer verilmektedir.

On birinci bölüm *"Der Zikr-i Letâyif-i Şu'arâ-yı Ki Derîn Karn Bûde-end Ba'd Ez Ahd-i Devlet-i Mu'izzî vü Sencerî"* başlığını taşımaktadır. Avfî, burada ise Muizzî ve Sultan Sencer döneminden sonraki Selçuklu şairlerinden söz etmektedir. Bu bölümde 53 şairin biyografisi yer almaktadır.

On ikinci bölüm olan son bölümde ise Avfî, "Der Zikr-i Letâyif-i Eş'âr-ı Sudûr u Efâzıl ki Bedîn Hazret-i Mahsûsend ü Berîn Devlet-i Mevsûm" başlığına yer vermektedir. Burada, Avfî'nin kendi nazarında özel bir yeri olan şairlere yer verilmiştir. Burada 4 şairin biyografisi bulunmaktadır.

Bu bölümlerin ardından Avfî, *"Hatimetü'l-Kitâb"* başlığına yer vermektedir. Burada tezkiresinin sonuna geldiğini belirterek bir kasideye yer vermektedir.

Avfî'nin tezkiresini yazarken kullandığı metoda bakıldığı zaman Arapça yazılan tezkirelere benzediği dikkat çekmektedir: öncelikle şairler hakkında, bilgi, tespit ve değerlendirmelere yer vermiş ardından şairlerin eserlerinden örnekler vererek biyografileri oluşturmuştur.

Tezkirenin dil ve üslup özelliklerine gelince, eserin sanatlı bir nesir örneği olduğu görülmektedir. Avfî'nin uzun ve secili cümleleri, sanatlı ifadeleri sıklıkla eserinde kullandığı ve kimi zaman da bu edebî sanatları kullanmada başarısız olduğu dikkat çekmektedir. Avfî'nin eserde yer verdiği bu uzun, sanatlı ve ağır cümleler kimi zaman eseri anlaşılamaz bir hale getirmektedir. Abdüsselam Bilgen'in, Avfî'nin üslubu ile ilgili görüşleri şu şekildedir;

"Avfî, yaşadığı dönemin dil ve üslup anlayışına büyük ölçüde uymaktadır. Şairleri tanımlarken kullandığı dil, her bakımdan estetik nesrin tipik bir örneğidir... Söz ve mana sanatlarının birçoğunu kullanmıştır. Ancak seci sanatına ayrı bir özen gösterdiği hemen dikkat çekmektedir. Genel olarak edebî sanatları kullanmada usta olduğu söylenemez." (Bilgen, 1985, 223).

"Lübâbü'l-Elbâb"ın , ilk olarak ikinci cildi 1903 yılında *"Persian Historical Texts*" serisinde Edward G. Browne tarafından yayımlanmıştır. Eserin birinci cildi, 1906 yılında Edward G. Browne ve Mirza Muhammed Kazvînî tarafından yine *"Persian Historical Texts*" serisinde yayımlanmıştır. Said Nefîsî ise yukarıda bahsi geçen baskıları esas alıp üzerine eklediği tashih ve notlarıyla eseri Tahran'da yeniden yayımlamıştır.

Sonuç

"Lübâbü'l-Elbâb", Fars edebiyatının ilk şairler tezkiresi olup bu dalda kendisinden sonra yazılan birçok esere öncülük etmiştir. Bu eser, Fars edebiyatı tarihi için oldukça önemli bir kaynaktır. Eserde önceden tanınmayan, başka kaynaklarda adına rastlanmayan şairlerin biyografilerine ve şiirlerine yer verilmiştir. Ayrıca Fars edebiyatının ilk dönemleri hakkında bilgi veren eldeki tek kaynaktır.

Avfî'nin tezkiresine, yaptığı seyahatler de ayrıcalık katmaktadır. Moğol öncesi dönemde, çeşitli bölgelere yaptığı seyahatlerde görüştüğü kişilerden topladığı materyaller son derece önemlidir. Henüz şiirleri bir araya getirilerek divanları oluşturulmamış şairlerle görüşmesi ve şiirlerinden örnekler alması *"Lübâbü'l-Elbâb"*ı eşsiz kılmaktadır. Ancak eser, birtakım eksiklikler ve hatalar da barındırmaktadır. Eserde kimi zaman şairlerin biyografileri hakkında çok az bilgiye yer verilmiştir. Ayrıca kişilerin ölüm tarihlerine yer verilmemiş olması, dil ve üslubunun ağırlığı, seçtiği şiirlerde bazen özensiz davranması, seçtiği örnek şiirlerin biyografisine yer verilen kişinin üslubu hakkında fazla bilgi vermemesi eserde görülen olumsuzluklar arasındadır.

Bir mukaddime, on iki bölüm ve hatimeden oluşan eser, her ne kadar bazı eksikliklere ve hatalara sahip olsa da müellifin yaşadığı dönemin şiir temaları hakkında önemli bilgiler vermesi, sözlü kültüre ait önemli malzemeleri anekdotlar aracılığıyla ölümsüzleştirmesi açısından oldukça değerlidir.

Kaynakça

Bilgen, Abdüsselam. "Muhammed Avfî'nin Lubâb Al-Albâb Tezkiresi ve Üslup İle İlgili Görüşleri". *Doğu Dilleri Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi.* C. IV / 1, (1985), 207-223.

Browne, Edward Granville- Kazvînî, Mirza Muhammed. *Persian Historical Texts, v. IV., The Lübâbu'l-Albâb (First Part) of Muhammad Awfi.* London: 1906.

Browne, Edward Granville. *Persian Historical Texts, v. II., The Lübâbu'l-albâb (Second Part) of Muhammad Awfi.* London: 1903.

Durmuş, İsmail. "Tabakât". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 39/288-290. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

İsen, Mustafa. "Şair Biyografileri: Tezkireler". *Türk Edebiyatı Tarihi.* 2/107-116. İstanbul: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.

Köprülü, M. Fuad. "Avfî". *İslam Ansiklopedisi (MEBİA)*. 2/21-23. İstanbul: MEB Basımevi, 1979.

Lugal, Necati. *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ) Devletşâh*. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

Matînî, Jalal. "Awfî, Sadîd-Al-Dîn". *Encyclopedia Iranica.* Vol. III / Fasc. 2 / 117-118. London, 1987.

Monferid, Efsâne. "Farsça Tezkire Yazıcılığı". Çev. Çetin Kaska. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 7/19, (2019), 167-177.

Öz, Yusuf. "Tezkire". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 41/68-69. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Pello, Stefano. *Sadîd al-Dîn Muhammad Avfî- "Le Gemme Della Memoria: Antologia Del Jawâmi' Al-Hikâyât Wa Lawâmi' Al-Riwâyât"*. Torino: Einaudi, 2019.

Pürcevadi, Nasrullah. "Attâr ve Avfî'ye Göre Şiirin Felsefî Eleştirisi". Çev. Hicabi Kırlangıç. *Doğu Dilleri Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Dergisi.* V/1, (1992), 239-254.

Safâ, Zebîhullâh. *İran Edebiyatı Tarihi.* Çev. Hasan Almaz. Ankara: Nüsha Yayınları, 2002.

Subaşı Adalar, Derya. "Arap Edebiyatında Tabakât (Biyografi) Türünün Gelişimi". *Ankara Üniversitesi DTCF Doğu Dilleri Dergisi.* VI/1, 28-47.

Uz, Emin. *Avfî'nin Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât İsimli Eserinde Mizahî Karakterler ve Anekdotik Unsurlar.* Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2017.

Ünal, Sonay. "Tarihî Kaynak Olarak Farsça Tezkireler". *XIX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler Kitabı.* 55-70. Ankara: 2023.

Yazıcı, Tahsin. "Avfî". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 4/115-116. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Yazıcı, Tahsin. "Lübâbü'l-Elbâb". *TDV İslam Ansiklopedisi.* 27/241-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Yıldırım, Nimet. *Fars Edebiyatında Kaynakbilim*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012.

Yıldırım, Nimet. *İran Edebiyatı İslamiyetten Gaznelilere*. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2021.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Bilal ELBİR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Manisa/TÜRKİYE
bilal.elbir@hotmail.com
ORCID

Karden KARAKOÇ
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Niğde/TÜRKİYE
kardenkarakoc@yandex.com
ORCID

BİYOGRAFİK KAYNAKLARA GÖRE ALAŞEHİRLİ DİVAN ŞAİRLERİ

ACCORDING TO BIOGRAPHICAL SOURCES, DIVAN POETS FROM ALAŞEHİR

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 15.05.2024
Kabul Tarihi: 01.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 15.05.2024
Accepted Date: 01.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Elbir, Bilal-Karakoç, Karden. "Biyografik Kaynaklara Göre Alaşehirli Divan Şairleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 356-373.

Elbir, Bilal-Karakoç, Karden. "According to Biographical Sources, Divan Poets From Alaşehir". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 356-373.

10.28981/hikmet.1484441

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Bilal ELBİR

Karden KARAKOÇ

BİYOGRAFİK KAYNAKLARA GÖRE ALAŞEHİRLİ DİVAN ŞAİRLERİ

ACCORDING TO BIOGRAPHICAL SOURCES, DIVAN POETS FROM ALAŞEHİR

ÖZ

Alaşehir; verimli toprakları, jeopolitik konumunun etkisiyle eski çağlardan beri yerleşim yeri olmuş ve birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla başlayan süreçte Türkmenlerden Alaşehir civarlarına yerleşen olmuş ve Selçuklular ilçeyi ele geçirmek için mücadeleler vermiştir. Alaşehir, tam olarak Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ve Osmanlı döneminde önemli sancaklardan olan Saruhan (Manisa) ve Aydın vilayetine bağlı kalmıştır. Alaşehir'in jeopolitik konumunun yanında kültürel ve edebi konumu da incelenmeye değerdir.

Biyografik kaynaklarda Alaşehirli olarak tanıtılan Veysî, Makâlî (2), Kâdî, Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, Abdî mahlaslı dokuz divan şairi vardır. Bu şairlerden Veysî, Makalî ve Kâdî mahlaslı şairler divan, mesnevî münşeat vb. eserleri sayesinde tez, makale, bildiri gibi akademik çalışmalara konu olmaları bakımından ismi zikredilen diğer şairlere göre daha çok tanınmaktadır. Bu çalışmada daha önce çeşitli çalışmalara konu olan Veysî, Makâlî, Kâdî mahlaslı şairler kısaca tanıtılmış ve bu şairler hakkında diğer çalışmalarda olmayan bazı tespitlere yer verilmiştir. Biyografik kaynaklarda Alaşehirli olarak kayıtlı olan, hayatları ve eserleri hakkında kısıtlı bilgilerin bulunduğu Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, Abdî mahlaslı beş şair hakkında ise ulaşılan tüm bilgilere ve bu şairlerin şiirlerinden örneklere yer verilerek söz konusu şairler üzerine bazı tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Alaşehir, Veysî, Makâlî, Kâdî, Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, Abdî.*

ABSTRACT

Alaşehir, with its fertile lands and strategic location, has been a settlement since ancient times and has been the cradle of many civilizations. With the opening of Anatolia's gates to the Turks, Turkmen settlers arrived in the vicinity of Alaşehir, and the Seljuks struggled to seize the district. Alaşehir came under full Ottoman rule during the reign of Yıldırım Bayezid and remained part of the important Sanjak of Saruhan (Manisa) and the Aydın province during the Ottoman period. In addition to Alaşehir's geopolitical location, its cultural and literary location is also worth examining.

According to biographical sources, there are nine divan poets known as Alaşehirli: Veysî, Makâlî (2), Kâdî, Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, and Abdî. Among these poets, Veysî, Makalî, and Kâdî, with their divan, mesnevî, and other works, have been more recognized in academic studies such as theses, articles, and presentations compared to other poets. In this study, Veysî, Makâlî, and Kâdî, who have been the subject of various works before, are briefly introduced, and some findings not mentioned in other studies are presented. For the five poets registered as Alaşehirli in biographical sources, namely Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, and Abdî, who have limited information about their lives and works, all available information and samples of their poetry are provided, and some observations are made about these poets.

Keywords: *Alaşehir, Veysî, Makâlî, Kâdî, Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, Abdî.*

Giriş

İlk çağlardan beri yerleşim yeri olan Alaşehir; *Philedelphia*, *Neocaesarin* adlarıyla anılagelmiştir. *"Kardeş severlik*" anlamına gelen *Philedalphia* adını şehrin kurucusu olan Bergama Kralı I. Attalos vermiştir. Uzun süre bu adla anılan ilçede 17.yüzyılda çok yıkıcı bir deprem meydana gelmiş ve Roma İmparatoru Tiberius, *Philedelphia'*ya yardım etmiştir. İlçe halkı kralın bu yardımına duyduğu şükran borcu olarak kral adına bir tapınak yaptırmış ve Alaşehir'e *"Sezar'ın yeni kasabası"* manasına gelen Neocaesaria ismini vermiştir. Bu isim Alaşehir, Türklerin hâkimiyetine geçinceye kadar kullanılmıştır.[1]

Malazgirt Zaferi'nden (1071) sonra Anadolu'ya yayılan Türkmen boylarından bir kısmı Alaşehir'e yerleşmiş, bu dönemde Selçuklularla Bizanslılar arasında Alaşehir sık sık el değiştirmiştir. Alaşehir'in tamamen Türklerin eline geçmesi Osmanlı dönemindedir. Osmanoğulları Beyliği'nin Anadolu'da Türk birliğini kurmasında en son ele geçen yerlerden biri Alaşehir'dir. Yıldırım Bayezid, Osmanlı toprakları arasında sıkışıp kalmış Alaşehir'i almak istemiş ve Alaşehir tekfuruna teslim olması için çağrıda bulunmuştur. Bu çağrıya mağrurane cevap veren Alaşehir tekfurunun bu tutumuna karşılık Yıldırım Bayezid Bizanslılardan aldığı askerlerle Alaşehir'e ilk hücumu yapmış ve kısa bir süre sonra 20 Aralık 1389'da ilçeyi ele geçirmiştir (Türkmen, 2017, 1-6).

Alaşehir'le ilgili bir beyte rastladığımız kaynaklardan biri 'Muhtasar ve Manzum Tarih-i Osmanî''dir. Muhtasar ve Manzum Tarih-i Osmanî'nin bilinen tek nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Sultan Reşad Kitaplığı No: 576 kayıtlı olup yazmanın 3b numaralı varağında eserin "Nâzımı: Mehmed Cemil Kulları" ibaresi yer almaktadır. Biyografik kaynaklarda Mehmet Cemil hakkında bilgi bulunamamıştır. Eserin Sultan Reşad'a sunulduğu 3b varağında yazılıdır. Mehmed Cemîl'in Osman Bey'den II. Osman'a kadar on altı Osmanlı padişahını anlattığı manzum eserinde Yıldırım Bayezid bölümünde Alaşehir'e yazılmış bir beyit de vardır.

Tırhala Yenişehr **Alaşehr**

Alındı idildi düşmenân kahr (Güzel, 2017, 26).

Fethin ardından Yıldırım Bayezid Alaşehir'e cami, mektep, hamam, hayrat gibi binalar inşa ettirmiştir. Şehrin civarında bulunan Türk aşiretlerinden birçoğu Alaşehir'e yerleşmiş, şehrin yerli halkını oluşturmuştur.

Alaşehir, Osmanlı idaresinde kesintisiz 531 sene kalmıştır. Kanûnî'nin hükümdarlığı zamanında Osmanlı, otuz eyalete bölünerek yönetilmiştir. Bu eyaletlerden biri Kütahya'dır ve Aydın, Saruhan (Manisa), Hüdavendigâr (Bursa), Kastamonu, Menteşe, Muğla, Bolu, Ankara, Çankırı, Afyon, Antalya, Isparta, Sultanönü ve Balıkesir sancakları Kütahya eyaletine bağlıdır. Alaşehir bu teşkilatlanmada Aydın'a bağlı bir yerleşim birimidir. 1811 yılında ise Aydın

[1] Detaylı bilgi için bkz. Korkusuz, 2019.

da eyalet merkezi olmuş ve Alaşehir 1922'ye kadar Aydın'a bağlı bir yer iken 1922'de Saruhan'a (Manisa) bağlanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında 1920 Yunan işgaline uğrayan Alaşehir, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasıyla 26 ay 11 günlük süren işgalden kurtularak tekrardan Türk hâkimiyetine girmiş ve Yunanlılar giderken Alaşehir'i yakıp yıkmıştır.[2]

Yıldırım Bayezid, Alaşehir'i ele geçirince *Philedelphia* olan ismini Alaşehir olarak değiştirmiştir. Türkmenler arasında ise *Alaşır* ve *Alaşar* deyişleri de kullanılmıştır. Bir rivayete göre ise, Toptepe mevkiine çıkan Yıldırım Bayezid "Ne âlâ şehir" demiş ve Yıldırım Bayezid'in bu sözüne istinaden ilçeye Alaşehir denilmiştir.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde *"Eski Alaşehir Kalesi'nin Özellikleri"* başlığı altında Alaşehir'e yönelik izlenimlerini vermiştir. Evliya Çelebi'ye göre Alaşehir, Aydın Bey Oğlu Sultan Yakup tarafından fethedilmiş, Osmanlı döneminde ise Yıldırım Han Alaşehir'i Osmanlı mülküne katmıştır. *"78 köyü, 24 mahallesi, 2070 toprak örtülü eski tarz evi vardır. 24 caminin olduğu şehrin tam ortasında kiremitli ama gayet sanatlı Yıldırım Bayezid Han Camii vardır. Camideki medrese de Yıldırım Han'ındır. Faaliyette olan medrese, âlimlerin övdüğü dereceli medreselerdendir. Yine çarşı yakınında Sülün Muslu Paşa Camii ve şehrin en yüksek bayırında altı kubbeli Şeyh Sinan Hazretleri Cami vardır. Şeyh Sinan ve evlatları bu caminin bahçesindeki türbede medfûndur, türbeyi halkın her kesiminden insan ziyaret etmektedir. Diğer camiler Puslulu Camii ve Kadı Şeyh Camii'dir. Bunların dışında Alaşehir'de bir tekke, bir medrese, 16 mektep, 2 hamam, 9 han ve içinde 800 dükkânı olan çarşısı vardır. Haftada bir büyük pazar olunca köylerden toplanan tüccarlar gelip bu dükkânları açıp alışveriş ederler. Neftî boyası ve tabakhanesi meşhur olup 70 boyahane dükkânı vardır* (Kahraman, 2011, 59).

Konumu, tarihî, doğal güzelliklerinin yanı sıra tarım ve ticaretin de geliştiği Alaşehir kimi zaman şairlerin şiirlerine konu olmuştur. İzzet mahlaslı şairin, Biladiyesi'nde yer verdiği şehirlerden biri de Alaşehir'dir.

Görmedi çeşm-i cihân böyle bir **a'lâ şehri**[3]

Hıfz-ı şâhî ile mahfûz ola her bir yanı (Kaplan, 2020, 479).

Alaşehir tarihten bu yana çeşitli dinlerin ve kültürlerin yaşandığı bir yerleşim yeri olmuştur. Öyle ki Yıldırım Bayezid şehri aldığında tapınağı yıktırmayıp karşısına cami yaptırmıştır. Böylesine köklü bir kültür ve medeniyetin olduğu şehirde sanatkâr yetişmemesi düşünülemez. Sözlü kültürün yanında Osmanlı'dan Cumhuriyete Alaşehir'de azımsanamayacak sayıda şair yetişmiştir. Osmanlı döneminde Alaşehir'in gerek önemli eyaletlere -Kütahya, Aydın, Saruhan- yakınlığı gerek sözü edilen eyaletlerin şehzade

[2] Detaylı bilgi için bkz. Türkmen, 2017.

[3] Beyitte geçen "a'lâ şehri" ifadesi şehirlerin güzelliklerini nitelendirmede yaygın kullanımlardan biridir; ancak burada Alaşehir'in bizzat kendisi için kullanılmıştır. Bkz. "Şiirde geçen yerler şunlardır: Aden, Ahyolu, Akbaba, Akpınar, Akyar, Alaman, Alasonya, **Alaşehir**…" (Kaplan, 2020, 447).

yetiştiren merkezler olması nedeniyle sanatkârlar için uygun ortamın hazırlanmasında katkı sağlamıştır.

Çalışmamızda da ele alacağımız gibi biyografik kaynaklarda Alaşehirli olduğu belirtilen divan şairi vardır.

Tablo 1: Alaşehirli Divan Şairleri

Sıra	Şair /Mahlas	Yaşadığı Yüzyıl	Mesleği
1	Makâlî Mehmed Çelebi(hamâmcı-zâde)	16.yy	Kadı
2	Makâlî (Mustafa Beğ)	16.yy	Kadı
3	Kâdî	16. yy	Kadı
4	Zârî	16.yy?	Kâtip, mütevelli, mühürdar
5	Kudsî	17.yy	Müderris
6	Veysî	17.yy	Kadı
7	Abdî	18.yy ?	?
8	Sa'îd	18. yy	Müderris, Müneccim-i Sânî
9	Tâ'ib	18.yy	Hazinedar, Mütesellim

Yaptığımız araştırmalara göre kaynaklarda Alaşehirli olduğu söylenen dokuz divan şairi vardır. Bu şairlerden Veysî, Kâdî mahlaslı birer şair ve Makâlî mahlaslı iki şair bu çalışmadan önce yapılan çalışmalarda tanıtılıp haklarında bilgiler verilmiştir.[4] Bu nedenle bu dört şair bu çalışmada kısaca tanıtılmış ve bu şairlerle ilgili diğer çalışmalarda olmayan bazı hususlara yer verilmiştir. Kaynaklarda kısıtlı bilgilerin olduğu Abdî, Kudsî, Tâ'ib, Zârî, Sa'îd,

[4] Bu bağlamda en geniş çalışmayı Sadık Erdem yapmıştır. Erdem, iki ayrı makalede toplam 42 Manisalı şairi ele almıştır. Çalışmamızdaki Makâlî Mustafa Beğ, Makâlî (Hamamcızâde) ve Veysî dışındaki 6 şair Erdem'in çalışmasında yoktur. Bkz. Erdem, 2004, 74-108; Erdem, 2003, 191-215.

mahlaslı beş şair hakkında farklı kaynaklardan ulaştığımız tüm bilgiler ise bu çalışmada verilmeye çalışılmış ve eldeki bilgilerden hareketle şairler hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur.

1. Veysî

Alaşehir'de doğan ve asıl adı Üveys olan Veysî'nin kaynaklarda adı Üveys Çelebi ve Üveys b. Mehmed olarak geçmektedir. Mehmed adında Alaşehirli bir kadının oğlu olan Veysî'nin bazı kaynaklarda Veysî-i Üskübî olarak kaydedilmesi, uzun süre Üsküp'te çalışması ve Üsküp'e yerleşerek burada ölmesinden kaynaklanmaktadır (Çelebi 1941, I/738; Sâmî 1316, VI/4713). Alaşehirli şair Makâlî Mustafa Bey (ö.997/1589)'in kız kardeşinin oğludur. Alaşehir'de başladığı eğitimini, İstanbul'da Salih Molla Efendi (ö.996/1588)'nin yanında tamamlamış ve ondan mülâzemet almıştır (Gencay, 2009, 288).

Münşî ve şair olan Veysî, şiirlerinden çok nesriyle tanınmasına rağmen hemen hemen bütün şuara tezkirelerinde kendisine yer verilmiş ve adını duyurmuştur. Sanatlı nesrin en güzel örneklerini ortaya koyan Veysî, kendinden sonra sanatlı nesir yazan Nergisî gibi şairlere örnek olmuştur. Veysî'nin *Divan, Siyer-i Veysî*, *Hâbnâme*, *Münşe'ât*, *Hicviyye* gibi çok sayıda eseri vardır.

Veysî Divanı'nı Zehra Toska yüksek lisans tezi olarak günümüz harflerine aktarmış (1985), Fadıl Hoca ise *Divan*'ı çeşitli yönlerden tahlil etmiştir (2002). *Divan*'da iki naat, başta Sultan Murad olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazılmış 26 kaside, 61 gazel ve 10 civarı musammat vardır. Veysî'nin İstanbul'un ahvalini, idarecilerin yetersizliklerini, halkın yoksulluğunu dile getirdiği *İstanbul Kasidesi, Divan*'ında yoktur; ancak bu şiire bazı şiir mecmualarında rastlanılmıştır. Kaside, Günay Kut tarafından günümüz harflerine aktarılmıştır (1970, 169-178).

Veysî, edebiyatımızda daha çok nesirleriyle şöhret bulmasına rağmen şairliği de güçlü bir sanatçıdır. Nitekim Kınalızâde Hasan Çelebi Veysî'yi *"Medh ü senâya lâyık ve sezâ olan şuarâdandur."* diye övmektedir.

Şair, *Divan*'ında çeşitli yerlerde şairliğini ve şiirini övmüştür:

Hürrem-i nazmda her beyt-i bülendüm Veysî

Kıblegâh-ı kalemidür şu'ara-yı Rûmun (Toska, 1985, 205).

Köhne resm-i kalem-i Veysî sihr-ârâdur

Taze tarz-ı suhan-ı nâdire sincân-ı 'Acem (Toska, 1985, 84).

Ben ilden saklamam eş'âr-ı rengin-safâ- bahşum

Eğer şimdi geleydi gösterürdüm şi'ri Selmâna (Toska, 1985, 95).

Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölge ve kazalarında şer'i vazifeler gören Veysî'nin en çok görev aldığı belki de en çok bulunmak istediği şehir Üsküp'tür. Üsküp, aynı zamanda Veysî'nin yedi kere atanıp azledildiği yerdir. Bazen görevinden azledilmesi veya görevinin başkasına verilmesi Veysî'yi derinden etkilemiştir. "Veysî'nin mansıbımız Tophaneli Salih namındaki kadıya verilmiş diye feryâdnâmeleri mecmualarda yer almıştır" (Toska, 1985, 21). *Divan*'da Veysî'nin bu türden bir üzüntüsünü dile getiren şiirler vardır:

Terk-i dünyâ itdi cân-ı mübtelâ şimden gerü

Kalmadı endişe-i zevk u safâ şimden gerü

İtmesün devlet benümle merhaba şimden gerü

Âhir oldı ömr çün geçdi hevâ şimden gerü

Neyleyem el virdügin dünyâ bana şimden gerü (Toska, 1985, 188).

Veysî Divanı'nda şair Bâkî'nin ölümü üzerine (ö.1594) yazılmış bir beyit dikkat çekicidir:

Defn idüp Bâkîyi eşrâfı bugün İstanbulun

Didiler Veysîye şimden gerü siz bâki olun (Toska, 1985, 228).

2. Kâdî

Divan edebiyatında kadılık mesleğini icra eden çok sayıda şair olmasına rağmen "Kâdî" mahlasını kullanan şair sayısı azdır. 14. yüzyıl şairi Kadı Burhanettin "Kadı" adıyla meşhur olmuşsa da şiirlerinde mahlas kullanmamıştır. Tezkirelerde ise kadı mahlaslı bir şaire rastlanılmamıştır.[5]

Bursalı Mehmet Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde "Alaşehir'de medfun Kâdî mahlaslı mürettep ârifâne divanı olan Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi de bazı karinelere göre Yiğitbaşı şubesinden âşık ve ârif bir zattır." diyerek Alaşehirli Kâdî hakkında bilgi verip şiirlerinden iki beyit örnek vermiştir (M. Tahir 1972, C.1 226).

Nûş eden aşkın şarabın âb-ı kevser istemez

Bâğı vaslın seyreden firdevsi âlâdan geçer

Mâsivâyı **Kadiyâ** terk eyle yârin aşkına

Âşık-ı dîdâr olan dünyâ ve ukbâdan geçer (M. Tahir 1972, 1/226).

Kâdî'nin mensup olduğu Halvetiye tarikatının şeyhi Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin, Akhisar kazasına bağlı Marmara ismiyle söylenen nahiyedendir. Alâeddîn-i Uşşâkî'den bâtınî ilimleri tahsil ederek irşad hizmetiyle Manisa'ya gönderilmiştir. O tarihte İstanbul şeyhleri arasında ortaya çıkan bir meselenin halline memur edildiklerinden şahit olunan manevî kemâlâtından dolayı,

[5] Köksal, 2013. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadi

evvelce verilen Yiğitbaşı lakabı yeniden takılmıştır. Bundan sonra Manisa'ya dönüp eskisi gibi taliplerin irşadıyla meşgul olup, 1504'te vefat etmiş ve ismiyle anılan dergâhta medfundur (Dikici, 2018, 477; Erdem, 2004, 77-78).

Yiğitbaşı'nın ölüm tarihine bakarak Kâdî'nin 16. yüzyılda yaşadığını söylemek mümkündür. Kâdî'nin bilinen tek eseri *Divan*'dır. *Divan* iki ayrı araştırmacı tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.[6] Bursalı Mehmed Tahir'in yukarıda verdiği gazel şairin *Divan*'ında da vardır. Kâdî, *Divan*'ında Alaşehirli olduğunu Halvetî tarikatına mensup olduğunu dile getirmiştir:

Bana **Alaşehri** Hakk Aydın ilin itmiş vatan

Halvetîyem mahlasım Kâdı Muhammed adımız (Aydın, 2009, 453).

Şairin vefat tarihi belli değildir; ancak Divan'ındaki bir beyitte onun kırk yaşında hâlâ hayatta olduğunu anlamak mümkündür:

Çihil sâl içre başımdan geçen ahvâl çok sandım

Nazar kıldım hakîkatde hemân bir an imiş bildim (Aydın, 2009, 454).

Kâdî'nin şiirlerine mecmualarda da rastlanılmaktadır. Kâdî'nin *Pervane Bey Mecmuası*'nda bir nazire gazeli vardır. Bu gazel, on altıncı yüzyılda yaşayan Hâşimî-i Acem'in zemin şiirine yazılmıştır ve *Kâdî Divanı*'nda da mevcuttur.[7]

Baş koşanlar heves-i zülf-i perîşânlar ile

Vâdî-i gamda yürür bî-ser ü sâmânlar ile (Gıynaş, 2017, 2198).

Aynı gazel Edirneli Nazmî'nin *Mecmau'n-Nezâir*'de (Köksal, 2017, 1454) de vardır. Kâdî'nin *Divan*ında yer alan bir gazelin önemli mecmualara girmesi onun döneminde tanınan bir şair olduğunu göstermektedir.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Alaşehir'i ele aldığı bölümde Kadı Şeyh Camii'ni de saymıştır (Kahraman, 2011, 59). Yaptığımız ziyarette caminin depremlerde zarar gördüğü için yıkıldığı ve 1987 yılında yeniden inşa edildiği bilgisine ulaşılmıştır.

[6] bk. Aydın, 2002; Kayalar, 2002.
[7] bk.Köksal, 2013. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadi

Fotoğraf 1: Kadı Şeyh Camii

Caminin bahçesine Kadı Muhammed adına sonradan bir türbe yaptırılmış ve önündeki tabelada *Kâdî Divanı*'nı çalışan ve aynı zamanda Kâdî'nin hayatı ve edebi kişiliği üzerine makale yazan Haluk Aydın'ın makalesinden[8] seçilen bazı bilgilere yer verilmiştir.

Bursalı Mehmed Tahir, Kâdî için *"Alaşehir'de medfûn"* ifadesini kullanmıştır; fakat şairin mezarının nerede olduğu şu ana kadar tespit edilememiştir.

Fotoğraf 2: Kadı Şeyh Türbesi

Kadı Şeyh Camii'nin yakınlarında Şeyh Sinan Camii ve Türbesi bulunmaktadır. Depremlerde zarar görmeyen bu cami ve türbe tarihî dokusunu hâlâ korumaktadır. Şeyh Sinan Camii ve Türbesi Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde Kadı Şeyh Camii'nin hemen öncesinde sayılan camiler arasındadır. Evliya Çelebi, Şeyh Sinan ve evlatlarının bu caminin bahçesinde

[8] bk. Aydın, 2009, 450-460.

medfûn olduğunu ve her kesimden insanın camiyi ve türbeyi ziyarete geldiğini dile getirmektedir (Kahraman, 2011, 59). Günümüzde de Yıldırım Beyazit Cami, Şeyh Sinan Cami ve Kadı Şeyh Cami Alaşehir'de sık sık ziyaret edilen camilerdendir. Şeyh Sinan Camii'nde olduğu gibi caminin bahçesine caminin emektarının defnedilmesi Kâdî'nin mezarının da Kadı Şeyh Camii bahçesinde olabileceğinin uzak bir ihtimal olmadığını göstermektedir.

3. Makâlî Mehmed Çelebi

Kaynaklarda Makâlî mahlasını kullanan Alaşehirli iki divan şairine rastlanılmaktadır. Bunlardan biri "Hammâmcızâde" sanıyla tanınmıştır. Asıl adı Mehmed Çelebi'dir. Alaşehir'de doğan Makâlî, Kanûnî ve II. Selim dönemi şairlerindendir. Arapzâde'den mülazım olan Makâlî; kadılık vazifesinde bulunmuş ve 1584 senesinde vefat etmiştir (Yuvacı, 2014, 310, İsen, 2017, 269; Solmaz, 2018, 276-277).

Ahdî; Makâlî'yi gece gündüz ilimle meşgul olan, hüner sahibi, ince manalı ve hoş sözler söyleyen atasözleri ve deyimleri kullanmayı seven bir şair olarak tanıtmıştır (Solmaz, 2018, 276).

4. Makâlî Mustafa Bey

Alaşehirli iki Makâlî'den biridir. *Künhü'l-Ahbâr'*da Makâli mahlasını kullanan iki şairin Âlî tarafından bir mecliste bir araya getirildiği, birinin okuduğu şiire diğerinin sahip çıktığı anlatılır. Asıl adı Mustafa olup "Kör Makâlî" de denilmiştir. Turak Çelebi'nin bölüğünde günlük beş akçe karşılığı görev yapmıştır. 1588-1589'da vefat etmiştir. (Yuvacı, 2014, 310; İsen, 2017, 270-271; Solmaz, 2018, 276-277).

Riyâzî; *Riyâzü'ş-şuarâ*'da Makâlî'nin *Divan*'ı olduğunu ve *Divan*'ından seçtiğini söylediği dördü Türkçe biri Farsça 5 şiire eserinde yer vermiştir (Açıkgöz, 2017, 300). Söz konusu *Divan*'a henüz ulaşılamamıştır. Makâlî mahlasıyla yazılmış şiirlere mecmualarda sık sık rastlanmaktadır. Fatih Koyuncu, bir makalesinde *Divan*'ı olduğu söylenen Makâlî Mustafa Bey'in mecmualarda karşılaşılan şiirlerinin bazılarını yayımlamıştır.[9]

5. Abdî

Şu'arâ tezkirelerinde Abdî mahlaslı birden çok şair vardır. Bu şairlerin bazılarının biyografilerinde nereli olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Alaşehirli Abdî mahlaslı bir şaire ise rastlanılmamıştır; ancak Sadettin Nuzhet Ergun *Türk Şairleri* adlı eserinde Abdî mahlasını kullanan 25 şaire yer vermiştir. Alaşehirlizâde Abdî bu kişilerden biridir. Ergun, 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerinin olduğu bir mecmuada Alaşehirlizâde Abdî başlığıyla bir gazelin olduğunu belirtmiş ve söz konusu gazeli aktararak Abdî'nin tasavvufa mütemayil 18. yüzyıl şairlerinden olabileceğini ifade etmiştir.

[9] Detaylı bilgi için bk. Koyuncu, 2011, 303-324.

Eyler gül-i ümidimi hoşbû-yi ter seher
Her dem nesîm-i rahmet-i Yezdân eser seher

Evrâd hân sâlikin eyler dehânını
Hengâm-ı hatm-i hâcede hem pür şeker seher

Hasretkeşân-ı vaslı hulûs-ı derûn ile
Vuslat peyâmı ile sabâ müjdeler seher

Kavs-ı derûndan atılan tîr-i tîz-i âh
Ehdâf-ı tâk-ı hüsn-i kabûle geçer seher

Abdî hemîşe merd-i seher hîz-i himmet ol
Elbet niyâz-ı merdi kılar mu'teber seher (Ergun, 1936, 182).

Abdî mahlaslı bu şiir; gazel nazım biçimiyle ve aruz vezninin *Mefûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün* kalıbıyla yazılmıştır. Şairin vezin tercihine bakıldığında tekke-tasavvuf şairlerinin çok kullandığı bir aruz kalıbını seçmiş olduğu görülmektedir. Halk şairlerinin bazıları divan edebiyatı nazım şekillerini ve aruz veznini kullanarak şiirler yazmışlardır. Ancak elde olan bir gazelden hareketle Abdî'nin tekke-tasavvuf şairi olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Ergun'un bahsettiği Abdî mahlaslı ele aldığımız bu şair; tezkirelerdeki Abdî mahlaslı bir şair olabileceği gibi tezkirelere girmemiş farklı bir şair de olabilir.

Yaptığımız araştırmalarda "Alaşehirlizâde" ifadesine bir şiirde daha rastlanılmıştır. Manisa merkezde bulunan ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın hayır eserlerinden olan Hafsa Sultan Hamamı'nın kapısında Arapça altı dizelik hamamın yapılışına düşülen tarih kitabesi vardır.[10] Kitabenin son iki dizesi "Buranın tam tarihini hatırlatmak için Alaşehirlizâde şöyle dedi: Bu hamamların en güzelidir." manasına gelen şiir vardır (Konyalı, 1969, 54). Bu kitabede Alaşehirlizâde olarak geçen ve Arapça şiiri bulunan şairin Kanunî'nin annesinin yaşadığı yüzyıla bakılarak 16. yüzyıllda yaşadığı söylenebilir. Dolasıyla bu kitabedeki şiirin sahibi Alaşehirlizâde'nin; Ergun'un 18. yüzyıl şairlerinden dediği Alaşehirlizâde Abdî'den farklı bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

[10] bk. Konyalı, 1969, 47-56.

6. Kudsî (?-ö.1718)

Kaynaklarda Kudsî mahlasını kullanan birden fazla şairin biyografisi vardır. Bunlardan biri Alaşehirli Kudsî'dir ve Kudsî hakkında bilgi veren kaynaklardan biri Tuhfe-i Nâilî'dir. M. Nâil Tumân, Kudsî maddesinde *Mecelle*, *Sâlim Tezkiresi, Osmanlı Müellifleri, Vekâyi'u'l-Fuzalâ Şakâyık* zeylini kaynak olarak göstermiştir (2001, 826).

Vekâyi'ul-Fuzalâ'da asıl adının Abdullah olup babasının Alaşehirli Nūrullāh-zāde Mustafā Efendi olduğu belirtilmiştir. Abdullah Efendi mülazemet aldıktan sonra Hızır Çelebi Medresesi (1086/1675), İskender Paşa Medresesi'nde (1091/1680) görev yapar. Osmanlı coğrafyasının değişik şehirlerinde (Bosna, Mekke, Cürce, Menemen, Foça) görev yapan Abdullah Efendi, Edirne'deyken (1113/1701) Şaban ayında şirpençe hastalığından vefat etmiştir. Edirne'de bulunan Taşlık Camii haziresine defn olunmuştur (Ekinci, 2018, 2174-2175).

Kudsî'nin *Salim Tezkiresi*'ne göre asıl adı Abdullah'tır. Alaşehir'de doğmuştur. Medrese eğitimi alan Kudsî Sahn müderrisi iken Edirne'ye misafirliğe gitmiş ve Ramazan ayına denk gelen 1718 yılının Ağustos ayında vefat etmiştir. Sâlim, Kudsî'nin bir beytine yer vermiştir.

Nakş-ı şi're çalışup nâmumuzı ey **Kudsî**

Sözin hâme ile şâ'ir-i zer-dûz idelüm (İnce, 2018, 377).

Kudsî'nin kaynaklara göre *Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye, Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fimâ Yahtâcûne İleyhi'l-Mülûk, Tercüme-i el-Berkü'l-Yemâni fi'l-Fethi'l-Osmanî* adlı Arapça'dan tercüme üç eseri vardır. Üç eserinde de Sultan III. Ahmet'i metheden ve eserlerini ona sunan şairin III. Ahmet tarafından himaye edilip edilmediğiyle ilgili bir bilgi yoktur.[11] Ancak biyografik kaynaklarda kendisine pek az yer verilmesine bakılırsa şairin yaşadığı dönemde çok meşhur olmayan bir şair olduğunu söylemek mümkündür. Kudsî'nin Arapça'dan tercüme bu üç eseri kendisi hakkında bilgi veren kaynaklarda Arapçasının iyi olduğu görüşünü doğrulamaktadır.

Kaynaklarda bir *Divançe*'sinin de olduğu söylenen Kudsî'nin bu eserinin bir nüshasına henüz rastlanılmamıştır. Kaynaklarda şu ana kadar bir gazeline rastlanılmıştır. *Salim Tezkiresi*'nde bir gazelinin makta beyti verilmiştir:

Tâb-ı zülfünle dili şem'-i şeb-efrûz idelüm

Çıkarup subha şebi 'işret-i nev-rûz idelüm (İnce, 2018, 377).

7. Sa'îd

Tuhfe-i Naili'de; Mehmed Sa'îd Efendi Alaşehirli müderris ve müneccim-i sânî olarak tanıtılmıştır (Odabaşı, 2009, 363). Öğrenimini Alaşehir'de tamamladıktan sonra takvim hazırlamak, savaş, düğün, doğum gibi önemli addedilen olaylarla ilgili kutlu saati belirlemekle görevli "müneccim-i sânî"

[11] Detaylı bilgi için bk. Rabbaa, 2013, 25-27.

görevine getirilmiştir (Erdem 1994, 162; Akbayar 1996: 1445). Müderris ve müneccim-i sânî olduğu söylenen Sa'îd 1748'de vefat etmiştir (Odabaşı, 2009, 363). Râmiz, onun değerli bir müderris, şiir ve inşaya hâkim bir şair olduğunu söyler (Erdem 1994, 162). Ulaştığımız kaynaklarda şiirinden bir örneğe yer verilmemiştir.

8. Ta'îb

Salim Tezkiresi'nde Ta'îb mahlaslı 5 şairin biyografisine yer verilmiştir. Bunlardan biri Alaşehirli Ta'îb'dir. *Salim Tezkiresi*'ne göre Ta'îb; Aydın vilayetine bağlı Alaşehir kasabasında doğdu. Asıl adı Mustafa'dır ve Alaşehirli Ali Nakşibendî'nin oğludur. Fıkıh ve kelâmda mahir olan Ta'îb, İstanbul'a giderek Seydîzâde Ahmed Paşa-zâde Mehmed Paşa'ya intisab etti. Paşa'nın teveccühünü kazanan Ta'îb Paşa'nın hazinedarı oldu. Seydîzâde Mehmed Paşa vefat edince onu kethüdası olan Osman Paşa'ya intisap etti. Osman Paşa, Tire vali olunca Ta'îb'i Tire mütesellemi yaptı. Osman Paşa vefat edince Ta'îb Paşa'nın ölümüne Arapça bir kıt'a kaleme almıştır:

Ra'allâhu eyyâme's-sürûri fe-innehâ

Temürrü serî'âtin ke-merri's-sehâbi

Ene uhsî fî-ke'n-nücûme ve lâkin

Li-gumûmi'z-zamâni lestü bi-muhsî[12]

Ta'îb'in acımasız hicivleri vardır. Mesnevi yazmada kabiliyetli olsa da mesnevi yazmadı. Bu kıt'ası meşhurdur:

Dil-i âşıka cefâdan gele rûy-ı yâre düşmez

Gül-i terden âh u şekve dehen-i hezâra düşmez

Ser-i kûy-ı yâre uğra dil-i zârdan haber ver

Dime ey sabâ güzârım benim ol diyâre düşmez

Rivâyete göre Hüseyin Efendi Şam kadısı olup Şam'a gidince Ta'îb, Hüseyin Efendi'nin ayrılığa dayanamamış ve üzüntüsünden İstanbul'u terk edip Şam'a gitmiştir. İçindeki bulunduğu bu durumu bu kıt'a ile dile getirmiştir:

Sorarsa hâl-i dil-i zâr-ı Tâibi yârân

Netîce âteş-i hicrân ile işi bitdi

[12] "Tanrı, o sevinçli günleri gözetsin; çünkü onlar, bulutun geçtiği gibi hızla geçerler. Ben sende yıldızları sayıyorum; ama zamanın üzüntülerini sayıcı değilim."

Olup fütâdesi bir şûh-ı fitne-engîzün

Hevâ-yı zülfi ile azm-i Şâm idüp gitdi (İnce, 2018, 150-151).

9. Zârî

Biyografik kaynaklarda birden fazla Zârî mahlaslı şairin biyografisi vardır. Âşık Çelebi, bildiği üç Zârî'nin olduğunu dile getirmiş ve bu şairlerden birinin Alaşehirli Abdurrahman Çelebi olduğunu söylemiştir. Âşık Çelebi'ye göre Zârî İbrahim Paşa'nın arpa kâtibi iken sonradan divan kâtibi olmuştur. Vefat vaktinde Basra'da defterdardır. Âşık Çelebî şairin şiirlerinden örnek vermemekle beraber şiirde pek iyi olmadığını dile getirmiştir (Kılıç, 2018, 248). *Tuhfe-i Naili*'de de Âşık Çelebî kaynak gösterilerek Zârî mahlaslı şairlerden biri Alaşehirli olarak tanıtılmıştır (Odabaşı, 2009, 293).

Ahdî, *Gülşen-i Şuâra*'da Zârî'nin adının Ali olduğunu fakih namıyla tanındığını babasının görev yeri Seydişehir'de doğduğunu ifade etmektedir. Yine Ahdî'ye göre Zârî'nin dayısı Yenişehir Sancakbeyi Gülzâde Mehmed Çelebi'dir. Dayısıyla birlikte İstanbul'a giden Zârî, reis-i küttâb olan Abdurrahman Efendi'den ders almıştır. Sultan Selim'in lalası Vezir Mustafa Paşa'nın önce divan kâtibi, daha sonra Paşa'yla birlikte Şam'a gidip onun mühürdarı olmuştur. Rıdvan Paşa'nın divan kâtibi olarak gittiği Basra'da vefat etmiştir. Orada medfûndur, ölüm tarihi belli değildir. Döneminin ünlü fakihlerindendir. Şiir ve inşaya hâkimdir, şiirleri beğenilmektedir. Ahdî, şairin üç farklı şiirinden birer beyit örneği vermiştir.

Katlüme tîr-i müjenle çünki tedbîr eyledün

Yâ niçün ey kaşı yâ hayr işi te'hîr eyledün

*

Gönlüni döndürdiler bezm-i gamunda sâgarun

Başına çökdi o kan ayaklunun yir yir habâb

*

Girmez kulağına o mehün itdügün figân

Yaşun irerse Zârî göge âh u zâr ile (Solmaz, 2018, 173-174).

Sonuç

Biyografik kaynaklarda Alaşehirli olarak tanıtılan ve şiirlerinden örnekler verilen Divan şairleri vardır. Bu çalışmada; Alaşehirli olduğu söylenen Veysî, Makâlî (2), Kâdî, Zârî, Tâ'ib, Sa'îd, Kudsî, Abdî mahlaslı 9 şair ele alınmıştır.

Alaşehirli olduğu söylenen, tezkirelerde, birçok kaynakta biyografisine ve eserlerine yer verilen şairlerden en önde geleni Veysî'dir. Şair ve münşî olan Veysî süslü nesrin edebiyatımızdaki en önemli temsilcilerinden biridir. Uzun süre Üsküp'te kadılık yapmıştır. Divan'ı ve nesir türünde eserleri olan şairin eserleri birçok çalışmaya konu olmuştur.

Tezkirelerde Kâdî mahlaslı bir şaire rastlanılmamıştır; ancak Bursalı Mehmet Tahir'in eserinde Kâdî mahlaslı bir şairin biyografisi vardır. Kâdî'nin müntesip olduğu Halvetiye tarikatının şeyhi Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'in ölüm tarihine (1504) ve Kâdî'nin Pervane Bey Mecmuası'ndaki Hâşimî-i Acem'in zemin şiirine yazdığı şiire bakılarak Kâdî'nin on altıncı yüzyıl Divan şairlerinden olduğunu söylemek mümkündür. Alaşehir'deki camilerden biri Evliya Çelebî'nin *Seyahatnamesi*'nde adı geçen Kadı Şeyh Camii'dir. Depremlerde tahrip olan caminin yerine yenisi yapılmış avlusuna da Kâdî Muhammed adına sonradan bir türbe inşâ ettirilmiştir. Kaynaklarda "Alaşehir'de medfun" olduğu yazan Kâdî'nin mezarının kesin olarak nerede olduğu belli değildir. 16. yüzyılın önde gelen mecmularında şiirlerine rastlanan Kâdî'nin her ne kadar tezkirelere girmese de kısmen tanınan bir şair olduğu söylenilebilir.

Kaynaklarda Alaşehirli olduğu söylenen ve Makâlî mahlasını kullanan iki şair vardır. İki şair de 16. yüzyılda yaşamıştır. Bunlardan biri "Hamamcızâde" sanıyla tanınan Makâlî Mehmed Çelebi'dir. Diğeri ise "Kör Makâlî" de denilen Makâlî Mustafa Bey'dir. Kaynaklarda Makâlî Mustafa Bey'in *Divan*'ı da olduğu söylenmektedir; ancak *Divan*'a henüz ulaşılamamıştır. Tezkirelerde iki şairin de şiirlerinden örnekler verilmiştir. Ayrıca birçok mecmuada Makâlî mahlaslıyla yazılmış şiirler vardır. Aynı şehirden aynı mahlası kullanan ve aynı yüzyılda yaşayan iki şairin çıkması az rastlanan bir durumdur. Bu durum iki şairin şiirini ayrıştırmayı zorlaştırmaktadır.

Tezkirelerde Abdî mahlaslı birden çok şair vardır. Bu şairlerin biyografilerinde Alaşehir ibaresine rastlanılmamıştır. Sadettin Nüzhet Ergun ise Türk Şairleri isimli eserinde "Alaşehirlizâde Abdî" başlığıyla bir şaire ve şiirine yer vermiştir. Ergun, Abdî'ye 18. yüzyıl şairlerinin şiirlerinin bulunduğu bir mecmuada rastladığını bildirmiş ve mecmuadan aldığı gazeli aktarmıştır. Bir başka "Alaşehirlizâde" ifadesine Manisa merkezde bulunan Hafsa Sultan Hamamı'nın kitabesinde rastlanılmıştır. Kitabede hamamın yapılış tarihine "Alaşehirlizâde" nin söylediği bir Arapça tarih kıtası vardır. Hamamın yapılış tarihine bakıldığında burada ismi geçen "Alaşehirlizâde"nin 16.yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda "Alaşehirlizâde" ifadesini kullanan iki farklı şair ortaya çıkmaktadır.

Tezkirelerde Zârî mahlaslı birden çok şair vardır. Bu şairlerden biri Âşık Çelebi'nin *Tezkire*'sinde Alaşehirli olarak tanıtılmıştır. Âşık Çelebi, kısa bir biyografisini verdiği Zârî'nin şiirinden örnek vermemiş ve şiirinin pek iyi olmadığını dile getirmiştir. Âşık Çelebî'ye göre Alaşehirli olan Zârî, Ahdî'nin *Tezkiresi*'nde Seydişehirli olarak verilmiştir. Ahdî, Zârî'nin uzunca bir biyografisine ve üç şiirinden birer beyit örneğine yer vermiş; şairin şiir ve inşaya hâkim olduğunu ve şiirlerinin beğenildiğini ifade etmiştir. Tezkirelerdeki bu iki farklı görüş Zârî'nin nereli olduğuyla ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda Zârî'nin Alaşehirli olduğunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.

Tezkirelerde birden fazla Tâ'ib mahlaslı şair vardır. Bunlardan biri Alaşehirli'dir. Tâ'ib'in *Salim Tezkiresi*'nde uzunca bir biyografisine ve şiirlerinden üç kıt'asına yer verilmiştir. Bu kıt'alardan biri Arapça'dır.

Tezkirelerdeki birden fazla Sa'îd mahlaslı şairlerden biri Alaşehirli'dir. Kaynaklarda Sa'îd'in nüneccim-i sânî olduğu, şiir ve inşada kabiliyetli olduğu dile getirilmektedir. Şairin şiirinden bir örnek ise verilmemiştir.

Tezkirelerde Kudsî mahlaslı birden fazla şairden sadece biri Alaşehirli olarak tanıtılmıştır. *Salim Tezkiresi*'nin yanı sıra Şeyhi'nin Şakayık-ı Numaniye zeylinde biyografisi yer alan Kudsî'nin üçü Arapça'dan tercüme biri *Divançe* olmak üzere dört eserinin olduğu söylenmektedir. Fakat üç eseri eldeyken *Divançe*'sine henüz ulaşılamamıştır. Kaynaklarda bir gazeline yer verilmiştir. Mecmualarda Kudsî mahlaslı birçok şiire rastlanılmakla beraber birden fazla Kudsî mahlaslı şair olmasından dolayı bu şiirlerin hangi şaire ait olduğunu tespit etmek oldukça zordur.

Kaynaklarda toplamda 9 şairin Alaşehirli kaydedilmesi Alaşehir ölçeğinde düşünüldüğünde azımsanmayacak bir sayıdır. Söz konusu şairlerin eserlerine, şiirlerinden örneklere veya şairlikleri ile değerlendirmelere ulaşmak bizi bu şairlerin bir yerlerde tespit edilmeyi bekleyen şiirlerinin ve eserlerinin olduğu gerçeğine götürmektedir. Aynı mahlası kullanan şairlerin olması işi zorlaştırsa da bu alanda yapılacak her çalışmanın şehirlerin edebî muhitinin ve portresinin ortaya konulmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Alaşehir'in geçmiş dönemlerdeki tarihini, kültür ve sanatını ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışma, yapılacak yeni araştırmalarla zenginleşecektir.

Kaynakça

Açıkgöz, Namık. *Riyâzî Muhammed Efendi Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: KTB Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0.

Akbayar, Nuri (hzl.). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Aydın, Haluk. "Alaşehirli Kadı Muhammed, Hayatı ve Edebî Kişiliği". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/21 (2009), 450-460.

Aydın, Haluk. *Alaşehirli Kadı Muhammed Divanı (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin).* Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Bursalı M. Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. (Hzl. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), C.1, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1972.

Dikici, Recep. "Şehzâde II. Mehmed'in İlme Katkısı ve Osmanlı Dönemi Manisalı Âlimler". *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi- Kültürü-Ekonomisi.* ed. Muzaffer Tepekaya-Zafer Atar. Cilt I/473-490. İstanbul: Manisa Celal Bayar Ünv. Yayınları, 2018.

Ekinci, Ramazan. *Vekāyi'u'l-fuzalâ Şeyhî'nin Şakāik Zeyli,* C 3. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.

Erdem, Sadık. "XV. ve XVI. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri". *Türkbilig* 8 (2004), 74-108.

Erdem, Sadık. "XVII. ve XIX. Yüzyılda Yaşamış Manisalı Divan Şairleri" *Türk Dünyası Araştırmaları,* 145 (2003), 191-215.

Erdem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*. Ankara: AKM Yayınları, 1994.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. C 1. İstanbul: Bozkurt Yayınevi, 1936.

Gıynaş, Kamil Ali. *Pervâne Bey Mecmuası*. Ankara: KTB Yayınları 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0.

Güzel, Bilal. *Mehmed Cemîl Muhtasar ve Manzûm Târîh-i Osmânî.* Ankara: KTB Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55873,muhtasar-ve-manzum-tarih-i-osmanipdf.pdf?0.

Hoca, Fadıl. *Veysî Divânı Tahlili.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

İnce, Adnan. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ Sâlim Efendi.* Ankara: KTB Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57124,mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0.

İsen, Mustafa. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: KTB Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?0.

Kahraman, Seyit Ali. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine.* 9. Kitap, C 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Kaplan, Hasan. "Bir İstanbul methiyesi: İzzet'in Bilâdiyesi". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5/2 (2020), 442-487.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn ani'l-esâmî ve'l-fünûn*. C I. İstanbul: 1971

Kayalar, Serdar. *Kâdı Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin).* Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-şu'arâ*. Ankara: KTB Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suaranpdf.pdf?0.

Konyalı, İbrahim Hakkı. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafse Sultan'ın Vakfı ve Manisa'daki Hayır Eserleri". *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 47-56.

Korkusuz, Günnur. *Alaşehir Yöresi Doğum Gelenekleri ve Çocuk Folkloru Ürünleri*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Koyuncu, Fatih. "Alaşehirli Makâlî Mustafa Bey ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Mahmut Kaplan Armağan Sayısı* 9/2 (2011), 303-324.

Köksal, Mehmet Fatih. "Kâdî". *TEİS*, 2013, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kadi.

Köksal, Mehmet Fatih. *Edirneli Nazmî Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Metin)*. Ankara: KTB Yayınları, 2017.https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0.

Kut, Günay. "Veysî'nin Divanında Bulunmayan Bir Kasidesi Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 18 (1970), 169-178.

Mehmed Süreyya (1308-15/1890-97). *Sicill-i Osmânî*. C II, İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Odabaşı, Mihrican. *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. cilt , s. 234-467*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Rabbaa, Rababa. *Abdullah Kudsî ve Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye'si*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Sâmî, Şemsettin. *Kâmûsu'l-a'lâm*. C 6. İstanbul: 1316.

Solmaz, Süleyman. *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı.* Ankara: KTB Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0.

Toska, Zehra. *Veysî: Divanı, Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985.

Türkmen, Osman. *Alaşehir Yöresindeki Efsane ve Memoratlar*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezli Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yuvacı, Bünyamin. *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ (II. Cilt, s. 735-999).* Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Zavotçu, Gencay. *Rıza Tezkiresi*. İstanbul: Sahaflar Yayınları, 2009.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Duygu KAYALIK ŞAHİN

Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Bartın/TÜRKİYE
dkayalik@bartin.edu.tr
ORCID

EDEBÎ BİR ÜSLUP OLARAK ÖLÜMÜN İLİNTİLİ ANLATIMI: HADÂ'İKU'L-HAKÂ'İK FÎ TEKMİLETİ'Ş-ŞAKÂ'İK ÖRNEĞİ

THE RELATED NARRATION OF DEATH AS A LITERARY STYLE: THE EXAMPLE OF HADÂ'İKU'L-HAKÂ'İK FÎ TEKMİLETİ'SH-ŞAKÂ'İK

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 30.04.2024
Kabul Tarihi: 31.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 30.04.2024
Accepted Date: 31.07.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Şahin, Duygu Kayalık. "Edebî Bir Üslup Olarak Ölümün İlintili Anlatımı: Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik Örneği". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 374-426.

Şahin, Duygu Kayalık. "The Related Narration of Death As a Literary Style: The Example of Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'sh-Şakâ'ik". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 374-426.

10.28981/hikmet.1475978

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Duygu KAYALIK ŞAHİN

EDEBÎ BİR ÜSLUP OLARAK ÖLÜMÜN İLİNTİLİ ANLATIMI: HADÂ'İKU'L HAKÂ'İK FÎ TEKMİLETİ'Ş-ŞAKÂ'İK ÖRNEĞİ

THE RELATED NARRATION OF DEATH AS A LITERARY STYLE: THE EXAMPLE OF HADÂ'İKU'L-HAKÂ'İK FÎ TEKMİLETİ'SH-ŞAKÂ'İK

ÖZ

Nev'izâde Atâyî tarafından 1634 yılında Taşköprîzâde Ahmed İsâmeddin Efendi'nin Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye'sine zeyil olarak yazılan Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik adlı biyografik eserde sanatlı ve ilintili ölüm tasvirleri yapıldığı görülmektedir. Bu tasvirlerde Atâyî, klasik Türk nesir geleneğine bağlı bir anlatıma sahip olmakla birlikte biyografi yazıcılığında öne çıkan örtmece ifadelere başvurarak ölümü ifade etmiş, duyulduğu anda dahi insan muhayyilesinde olumsuz etki yaratan ölüm mefhumunu yumuşatarak kaleme almıştır. Türk ve İslam dünyasının inancına, kültürüne ve değerlerine yönelik kültür kodlarının izini sürebildiğimiz bu ölüm kayıtlarında Atâyî, hâl tercümesini yazdığı kişilerin ismi, mahlası, mesleği, ölüm şekli, ölüm zamanı ve ölüm mekânı gibi çeşitli hususiyetlerle ilinti kurarak ölümü nitelemiştir. Ölüm bağlamındaki ilintili anlatım üslubunun Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik'taki varlığını ortaya koymayı hedeflediğimiz bu çalışmada, ilintili anlatıma örnek teşkil eden ölüm ifadeleri tespit edilip değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik, Nev'izâde Atâyî, Üslup, İlintili Anlatım, Ölüm Örtmeceleri.*

ABSTRACT

It is seen that artistic and relevant depictions of death were made in the biographical work named Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik, written by Nev'izâde Atâyî in 1634 as an addendum to Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye of Taşköprîzâde Ahmed İsâmeddin Efendi. In these depictions, Atâyî, in addition to having a narrative based on the classical Turkish prose tradition, expressed death by resorting to euphemistic expressions that are prominent in biography writing. He wrote by softening the concept of death, which has a negative impact on the human mind even when it is heard. In these death records, we can trace the cultural codes regarding the beliefs, culture and values of the Turkish and Islamic world. Atâyî expressed death by making connections with various characteristics such as people's names, pseudonyms, professions, manner of death, time of death and place of death. In this study, where we aim to reveal the existence of the related narrative style in the context of death in the work called Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik, death expressions that are examples of related narrative have been identified and evaluated.

Keywords: *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik, Nev'izâde Atâyî, Style, Related Narrative, Euphemisms For Death.*

Giriş

Kaynakları, malzemesi ve dil kullanımı bakımından zengin bir yapıya sahip olan klasik Türk nesrinde çok sayıda biyografik eser kaleme alınmıştır. Estetik ve sanatın ön planda tutulduğu bu eserlerde, kişilerin ölümlerine dair bilgiler genellikle ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir. Duyulduğu anda dahi insanları korku ve karamsarlığa sevk eden ölüm gerçeğini daha naif ve güzel ifade etme isteği zamanla bir geleneğe dönüşmüştür. İslam inancına göre bir son olmayıp ebedî bir başlangıcın ilk basamağı olan ölüm, nâsirlerin kaleminde çok yönlü olarak ele alınmış ve çoğu zaman estetik ibarelerle açıklanmıştır. İnsanın aslına dönmesi, Allah'a kavuşması, gerçek ve sonsuz hayata ulaşması şeklinde tasvir edilen ölüm tasavvufta ise dünyada iken gurbette kabul edilen insanın asıl vatanına dönmesi ve sevgiliye kavuşulan bir düğün gecesi olarak görülmüştür (Yeniterzi, 1999, 115).

İnsanlığın başından itibaren merak ve korku uyandıran, sonrasında yaşanan yas süreci ile geride kalanları psikolojik açıdan etkileyen ölüm kavramı örtmece sözcüklerin yoğun olarak kullanıldığı alanlardan biridir (Polat-Yılmaz, 2022, 304). "Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelerin, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması, edebikelam" (*Güncel Türkçe Sözlük,* 25 Nisan 2024) şeklinde tanımlanan örtmece terimi, anlam değişmediği hâlde algılamayı değiştirmeye yönelik bir anlatım tarzıdır (Demirci, 2008, 22).

Bir dilin sözvarlığını zenginleştiren örtmece ifadeler, "güzel adlandırma" terimi ile de karşılanmaktadır. "Kimi varlıklardan, nesnelerden söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacına yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayı" (Aksan, 2009, 98) şeklinde tanımlanan güzel adlandırma, ölüm kavramının dile getirilmesinde biyografi yazarlarının başvurduğu sanatların başında gelmektedir. Biyografik eserlerin pek çoğunda kişinin ölümüyle ilgili bilgilerin teşbih, telmih, hüsn-i talil ve iştikak gibi sanatlarla ifade edildiği, ölüm mefhumunun güzelleştirilerek estetik bir şekilde kaleme alındığı dikkatleri çekmektedir.

Süreç içerisinde ortaya çıkan örtmece sözcükler gelişigüzel seçilmemiş, içinde bulunulan toplumun inanç sistemi, norm ve değerleri, sosyo-psikolojik durumu, kültürel birikimi vb. dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir (Polat-Yılmaz, 2022, 312). Ölümü dile getirmek, bir medeniyetin dil kabiliyetini gösterdiği kadar, varlık anlayışına da ışık tutar. Ölümü algılama meselesi daha çok ruhanî ve vicdanî alanı bağlarken onun dile getirilmesi duyuşsal kabiliyete ve estetik yargıda bulunabilme keyfiyetine muhtaçtır (Mermer, 2021, 417).

Çalışmamızın temelini oluşturan *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*[1] adlı biyografik eserde de ölüm mefhumunun doğrudan dile getirilmediği estetiğin öncelenerek sanatlı ve ilintili ölüm tasvirleri yapıldığı görülmektedir. *Zeyl-i Şakâ'ik*, *Zeyl-i Atâyî* ve *Atâyî Zeyli*[2] isimleriyle de anılan bu eser Taşköprîzâde Ahmed İsâmeddin Efendi'nin (ö. Receb 968/Mart-Nisan 1561) *Şakâ'iku'n-nu'mâniyye fî 'Ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*'sinin ilk Türkçe zeylidir. Velut bir müellif olan Nev'izâde Atâyî (ö. 1046/1636-37) bu zeyli *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'nin Türkçe genişletilmiş tercümesi olan ve Mecdî Mehmed Efendi (ö. 999/1591) tarafından yazılan *Hadâ'iku'ş-Şakâ'ik* adlı eseri esas alarak kaleme almıştır. 1133 hâl tercümesini ihtiva eden *Atâyî Zeyli*, telif edildiği dönemde Türk edebiyatının en hacimli tabakât biçiminde yazılan eseri hüviyetini taşımaktadır.[3]

Atâyî, edebiyat sanatının sunduğu imkânların yanı sıra kendi kültürel birikimini, inançlarını, mensubu olduğu milletin sanat geleneğini ve tarihî-kültürel birikimini sentezlediği (Kayalık Şahin, 2022, 331) bir üslupla ölümü ifade ederken biyografi geleneğinde hâsıl olan örtmece ifadelere başvurmuştur. Kaleme aldığı hâl tercümelerinin pek çoğunda kişilerin ölümüne dair kayıt düşerken kişinin yaşı, mesleği, ismi, lakabı, ölüm sebebi ve takip ettiği tasavvuf yolu gibi çeşitli hususlarla ilintili ifadeler kullanmıştır. Edebî sanatların etkileyicilik ve estetik gibi çeşitli fonksiyonlarından yararlanarak yaptığı ölüm tasvirlerinde soğuk olan ölüm kavramını güzelleştirerek ifade eden ve okurun muhayyilesinde ölümü yumuşatan Atâyî'nin ölüm ile ilgili kullandığı ibare, ifade ve çağrışımlarda Türk ve İslam dünyasının inancına, kültürüne ve değerlerine yönelik kültür kodlarının izi sürülmektedir. Arapça ve Farsça tamlamaların sıklıkla yer aldığı bu tasvirlerdeki çoğu seçili olan cümlelerde "artık bir ölüm kaydı değil; bir ölüm estetiği söz konusudur (Mermer, 2021, 407).

Bu çalışmada, hâl tercümesini yazdığı kişilerin ismi, mahlası, mesleği, ölüm şekli, ölüm zamanı ve ölüm mekânı gibi çeşitli hususiyetlerle bağlantı kurarak ölümü ifade ettiği görülen Atâyî'nin, ölüm bağlamındaki ilintili anlatım üslubunun ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu gaye doğrultusunda, *Atâyî Zeyli*'ndeki ölüm ifadelerinden sadece ilintili anlatıma örnek teşkil edenler tespit edilip değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.[4] Belirlenen ilintili ölüm ifadeleri "Biyografi Sahibinin İsmi veya Mahlasıyla İlgi Kurularak

[1] *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*'ın inceleme ve tenkitli metnine dayanan bir doktora çalışması Suat Donuk tarafından 2015 yılında yapılmış olup, çalışmanın gözden geçirilmiş hâli kitap olarak 2017 yılında yayımlanmıştır.

[2] Çalışmamız boyunca bu isimlendirme kullanılacaktır.

[3] *Atâyî Zeyli* hakkındaki detaylı bilgi için bk. (Donuk 2017).

[4] Biyografik eserlerdeki ölüm ifadeleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmış olup, bu çalışmaların birçoğunun ölüm ifadelerine sadece fişleme tekniğiyle işaret ettiği görülmektedir. Çalışmamızın sınırları ve metodu belirlenirken ölüm ifadelerine daha çok ilintili anlatım üslubu perspektifinden yaklaşan Ayşe Korkmaz- Mustafa Yasin Başçetin, Maşallah Kızıltaş ve Kenan Mermer'in çalışmalarından ilham alınmıştır. İlgili çalışmalar için bk. (Korkmaz-Başçetin, 2018, 271-292); (Kızıltaş, 2018, 553-577); (Mermer, 2021, 389-423).

Ölümün İfade Edilmesi", "Biyografi Sahibinin Mesleğiyle İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi", "Biyografi Sahibinin Ölüm Tarihiyle İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi" ve "Biyografi Sahibinin Ölüm Mekânıyla İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi" olmak üzere dört başlık altında tetkik edilmiştir. Çalışmamızda *Atâyî Zeyli*'ndeki ölüm ifadelerinin fişlenerek okura sunulmasından ziyade ölüm bağlamındaki ilintili anlatımın Atâyî'nin nesir üslubuna etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Biyografi Sahibinin İsmi veya Mahlasıyla İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi

1.1. Biyografi Sahibinin İsminin veya Mahlasının Aynı Şekliyle Ölüm İfadesi İçerisinde Kullanılması

Atâyî Zeyli'ndeki ölüm ifadelerinin birçoğunda biyografisi verilen kişinin ismi veya mahlasının doğrudan yer aldığı görülmektedir. Üftâde'nin ölümünü *"…nihāl-i sāyedār-ı vücūdı ḫāk-i fenāya* ***üftāde****…"* (Donuk, 2017, 1/1002) şeklinde kaleme alan Atâyî, kelimelerin çağrışım dünyasına hâkim bir tutumla okurun düşünce ve anlam kapılarını aralayarak ölümü estetik bir hâle büründürmüştür.

Bahrî Hasan Çelebi'nin ölümü için "Rahmet denizinin çukuru oldu" manasına gelen *"…ġavṭa-ḫor-ı* ***baḥr****-ı raḥmet olmış idi."* (Donuk, 2017, 1/862) ifadelerini kullanan Atâyî'nin, biyografisi verilen Bahrî Hasan Çelebi'nin mahlasını hem olduğu gibi kullandığı hem de mahlasın manasıyla ölüm ifadesini pekiştirerek anlam katmanı oluşturduğu görülmektedir.

Râzî Efendinin ölüm kaydındaki *"…****rāz****-ı mermūz ve* ***sırr****-ı süveydā-yı merkūz gibi zīr-i ḫākde meknūz oldı.*" (Donuk, 2017, 2/1580) ifadelerinde görüldüğü üzere Atâyî, tercüme sahibinin ismiyle ilintili olarak hem Farsça "râz" kelimesini hem de Arapça "sır" kelimesini bir arada kullanarak üslubunu zenginleştirmiştir.

Atâyî, **Çeşmecizâde** Nimetullah Efendi'nin ölümünü *"…ṭarīḳ-ı* ***çeşme****-i* ***mā'u'l-ḥayātı*** *mesdūd ve 'āzim-i* ***mā****'-ı meskūb u ẓıll-ı memdūd oldı."* (Donuk, 2017, 1/484) ifadeleriyle kaleme alırken "çeşme" kelimesini kullanmakla birlikte "mâ'u'l-hayât" ve "mâ'" gibi çeşme kelimesiyle alakalı sözcüklere de yer vermiştir. Bu ifadelerde yer alan *"…'āzim-i* ***mā****'-ı meskūb u ẓıll-ı memdūd oldı."* ifadesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer almaktadır. Atâyî, mezkûr ifadede görüleceği üzere *"Ve zıllin memdûdin, Ve mâin meskûbin"*[5] ayetlerini değiştirerek iktibas etmiştir.

Necmî Efendi için *"…****necm****-i ḥayātı āfil ve naḫl-i ḳāmeti fenāya mā'il olup,* ***'Ve'n-necmu ve'ş-şeceru yescudân'***[6] *ṣaḥīfe-i ḥāline 'unvān olmış idi."* (Donuk, 2017, 1/545) ve **Nurullah** Efendi için *"…çerāġ-ı efrūḫte-i ḥażret-i mollā*

[5] *"Kesintisiz gölgeler altında, çağlayanların kenarında."* (*Kur'ân Yolu*, 18 Mart 2024, el-Vâkıa 56/30-31).
[6] *"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler."* (er-Rahmân 55/06).

*olmağla **'nūrun 'alā nūr'**[7] mażmūnı ile hüveydā…"* (Donuk, 2017, 2/1409) ifadelerini kullanan Atâyî'nin, kişilerin isimlerinin geçtiği ayetlerden iktibasta bulunarak ölümü kaleme aldığı ve bu sayede üslubuna renk kattığı görülmektedir.

Atâyî, Bostanzâde Efendi'nin ölümünü, *"…**bostān**-ı zindegānīsi mübtelā-yı ẕüyūl-i fenā ve şāḫsār-ı emānīsi berg-rīz-i **hādimü'l-leẕẕāt** ile bī-berg ü nevā oldı."* (Donuk, 2017, 2/1334) şeklinde kaleme alırken hem "hayat bostanı" ifadesini kullarak biyografi sahibinin ismini olduğu gibi kullanmış hem de *"Lezzetleri yok eden ölümü çok hatırlayınız."*[8] hadisini nâkıs iktibas ederek anlatım çeşitliliği oluşturmuştur.

Atâyî, ünvanı şah olanların ölüm kayıtlarını benzer ifadelerle dile getirken başta "şah-mat" terimi olmak üzere satranç oyunu ile alakalı olan terim ve ifadeleri kullanmıştır. **Şâh** Meḥemmed Efendi için "Hayat örtüsü (satrancın oynandığı örtü) ölüm eliyle dürüldü ve ecel Leclâc'ının hamlesiyle de şâh mât oldu." manasına gelen *"…**naṭ**'-ı ḥayātı ṭayy-kerde-i dest-i memāt ve **Leclāc**-ı ecel manṣūbesi ile "Şāh māt" olup…"* (Donuk, 2017, 1/541) ifadelerini kaleme alan Atâyî, **Şâh** Mehemmed Efendi'nin ölümünü satranç terimleriyle ilişkilendirmiştir. Satranç oyununun mucidi ve piri olarak bilinen "Leclâc" yahut "Leylâc"[9], satranç örtüsü/tahtası anlamına gelen "nat'", satrançta çeşitli oyunlarla oyunu bitirmek anlamına gelen "mat olmak" ve kral öldü manasına gelen "şah-mat" kelimeleri birarada kullanılmıştır. *"…**Şāh**-ı çūpīn gibi ḳuvvet ü ḥareketi mefḳūd ve ṭarīḳ-ı āmed-şüd-i **naṭ**'-ı ṣıḥḥati mesdūd olup **Leclāc**-ı ecel "**şāh māt**" dimiş idi."* (Donuk, 2017, 1/932) şeklindeki Nakîb Şâhı Şah Mehmed için kaleme alınan ölüm ifadelerinde de benzer bir ilişkilendirme görülmektedir.

Atâyî'nin ölüm ifadelerinde biyografi sahibinin ismi, mahlası ya da lakabıyla alakalı deyimler de yer almaktadır. **Gümüşayak** lakaplı Ali Efendi için *"…bezm-i cihāndan **ayaḳ çeküp** cām-ı ecelden bī-hūş…"* (Donuk, 2017, 2/1354) ifadelerini kullanan Atâyî, onun dünya meclisinden ayak çektiğini kaleme alarak ilintili bir anlatım oluşturmuştur.

"Vücudunun keskin kılıcı tabut kını ile ortadan kaldırıldı ve Sam'ın kılıcı gibi fena çukuruna gömüldü." manasına gelen *"…**ḥüsām**-ı vücūdı **ḳırāb**-ı tābūt ile nā-peydā ve **ṣamṣām-ı Sām** gibi medfūn-ı daḫme-i fenā olmış idi."* (Donuk, 2017, 1/272) şeklindeki **Hüsâmeddîn** Efendi'nin ölüm kaydında, biyografi sahibinin hem isminin hem ismiyle alakalı kelimelerin hem de yine ismiyle alakalı şöhrete sahip olan bir kişinin zikredilerek katmanlı bir anlatım oluşturulduğu görülmektedir. Zâl'in babası, Rüstem'in dedesi, Nerîmân'ın oğlu ve Gerşâsp'ın torunu olan Sâm, savaşlarda yiğitçe savaşıp olağanüstü işler

[7] *"Nur üstüne nûr."* (Nûr 24/35).
[8] Tirmizî, "Zühd", 4; İbn Mâce, "Zühd", 3.
[9] Konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Pala, 2006, 344).

başarmış ve kendisine Ferîdûn tarafından dünya pehlivanı unvanı verilmiştir.[10]

Kaleciklizâde Ahmed Efendi'nin ölüm kaydında da ismi ve ismiyle alakalı kelimelerin yanı sıra ismiyle alakalı meşhur bir kişinin de zikredilerek anlatının mahiyetinin pekiştirildiği görülmektedir. "Ecelin Cengiz'i, vücut kalesini darmadağın ve beden burcunu toprağa denk etti." manasına gelen *"…**Cengīz**-i ecel **ḳal'a**-i vücūdını zīr ü zeber ve **burc**-ı bedenin ḫāke ber-ā-ber eyledi."* (Donuk, 2017, 2/1804) ifadesiyle yakıp yıkması ve zulmü ile ünlenen Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hükümdarı (Zavotçu, 2018, 147) olan Cengiz Han'a göndermede bulunularak ölüm tasvir edilmiştir.

Iydî Efendi'nin biyografisindeki *"…**'īdgāh**-ı sürūrı mātemkede-i melāl oldı."* (Donuk, 2017, 2/1317) ve **İşretî** Çelebi'nin biyografisindeki *"…**'işret-serā**-yı ḫānesi mātemkede oldı."* (Donuk, 2017, 1/365) şeklindeki ifadelerde görüldüğü üzere Atâyî, biyografi sahiplerinin isimlerine veya lakaplarına Arapça ve Farsça çeşitli ekler getirerek türettiği kelimelerle de ölümü kaleme almıştır.

Kara **Mahmud**'un biyografisindeki *"…'āzim-i dāru'l-ḫulūd ve murabba'-nişīn-i maḳām-ı **maḥmūd** olup…"* (Donuk, 2017, 1/582) ve Kefevî **Mahmud** Efendi'nin biyograsindeki *"…rū-nihāde-i dergāh-ı Ma'būd ve 'āzim-i dārü'l-ḫulūd-ı maḳām-ı **maḥmūd** oldı."* (Donuk, 2017, 1/828) şeklindeki ifadelerde "mahmud" kelimesinin manasının gözetilerek kullanıldığı, her iki biyografide de aynı terkiplere yer verildiği görülmektedir. Bu husus, Atâyî'nin "mahmud" kelimesini sadece makamla ilişkilendirdiğine delalet etmektedir.

Atâyî, biyografi sahiplerinin isimlerinin geçtiği manzumeler vasıtasıyla da ölümü dile getirmiştir. **Hazanî**'nin biyografisinde Gazâlî'ye ait "Ömrümün ilkbaharı geçti, sonbaharı geldi. Gam akşamının sabahı olmadığından ümit sabahına eremedim." beytinin onun ölüm hâlini yansıttığını ifade etmiştir:

"…ṭoḳuz yüz yetmiş ṭoḳuz senesinde, Beyt:

*İrdi **ḫazānı** 'ömrümüñ veh ki daḫı bahārı yoḳ*

Ṣubḥ-ı ümmīde irmedüm ġam şebinüñ nehārı yoḳ[11]

zebān-zed-i lisān-ı ḥāli ve ḫātime-i rūz-nāme-i aḥvāli olmış idi."

(Donuk, 2017, 1/583)

Atâyî, Terzi Muslihiddin'in ölümünü "'Başkasının bağlılık ipini makas gibi kes' mısrasında olduğu gibi nefes ipliği kesildi; bağları, Hz. İsa'nın iğnesi gibi eteğine sarıldı ve 'Terziye göç demişler [iğnem başımda demiş]' atasözüne uyarak bir nefeste Hakk'a ulaştı." manasına gelen ifadelerle kaleme almıştır:

"…Mışrā':

[10] Detaylı bilgi için bk. (Yıldırım, 2008, 669-670).
[11] Bu beyit, Gazâlî mahlaslı Deli Birader'e aittir. Beytin geçtiği yer için bk. (Işınsu Durmuş, 2020).

Mıḳrāż *gibi* ***rişte****-i* ***peyvend****-i ġayrı* ***kes***[12]

mażmūnı üzere ***bürīde-tār****-ı nefes olup* ***'alā'iḳ*** *u esbāb* ***sūzen-i 'Īsā*** *gibi dāmen-gīr ve āmāl-i bī-me'āl-i dehr-i pür-şitāb, ḫār-ı ḫalīde-i żāmīr olmamaġın dest-yārī-i sebük-bārī ile bir nefesde vāṣıl-ı Ḥaḳḳ ve "****Derzīye*** *göç demişler…" meseline mā-ṣadaḳ olmış idi."* (Donuk, 2017, 2/1329).

Yukarıdaki ölüm kaydında görüldüğü üzere terzilikle alakalı terimlerin yer aldığı bir manzumenin alıntılanması, Hz. İsa'nın iğnesi kıssasına telmihte bulunulması[13] ve terzilikle alakalı bir de atasözüne yer verilmesi ilintili ve çok katmanlı bir anlatımı meydana getirmiştir.

Tablo 1: Biyografi sahibinin isminin veya mahlasının aynı şekliyle ölüm ifadesi içerisinde kullanıldığı biyografiler[14]

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İFADESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā Meḥemmed **('Ayşī Efendi) {'Ayşī}**	"…berg-i **'i**şi āsīb-resīde-i ḫazān ve nām ü nişānı ẕikr-i '**i**ş-i nā-murādān gibi maḥż-ı dāstān oldı." (s. 1367)	Hayat yaprağı sararıp soldu ve onun ismi, muradı olmayanların yaşam zikri gibi destanlaştı.
el-Mevlā Ḥasan (**Baḥrī** Ḥasan Çelebi) **{Baḥrī}**	"…ġavṭa-ḫor-ı **baḥr**-ı raḥmet olmış idi." (s. 862)	Rahmet denizinin çukuru oldu.
eş-Şeyḫ 'Ömer ('Ömer **Bākī**)	"…menzil-i **bāḳī**ye 'azīmet itmiş idi." (s. 1528)	Ebedî menziline doğru yola çıktı.
el-Mevlā Ramażān bin 'Abdu'l-muḥsin	"…rūḥ-ı revānı 'āric-i ma'āric-i 'illiyyīn ve dāḫil-i nüzhetkede-i **behişt**-i	Ruhu en yüce makamın merdivenlerine doğru yükseldi ve yüce cennete

[12] Bu mısra Bâkî'ye aittir:
Zülf-i nigâre şâne-veş olursa dest-res
Mikrâz gibi rişte-i peyvend-i ġayrı kes (Küçük, ts., 168).

[13] Rivâyete göre Hz. İsa'nın üzerinde dünya eşyası olarak bir tas, bir tarak ve bir iğne varmış. Birinin eliyle su içtiğini, bir başkasının da parmaklarıyla sakalını taradığını görünce tası ve tarağı bırakmış. Göğe çıkarıldığı zaman üstünde dünya nimeti olarak yalnızca bu iğne bulunmuş ve bu yüzden sorguya çekilmiştir (Pala, 2006, 248-249).

[14] Çalışmamızdaki bütün tablolar, Suat Donuk'un "*Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli (C. I-II)*" başlıklı çalışması esas alınarak hazırlanmış olup parantez içinde verdiğimiz sayfa numaraları mezkûr çalışmadaki sayfa numaralarıdır.

el-Vizevī eş-Şehīr bi-**Behiştī** (**Behiştī** Efendi) **{Behiştī}**	berīn oldı." (s. 580)	dâhil oldu.
el-Mevlā 'Abdu'l-**bāḳī** (**Beḳāyī** Efendi) {**Beḳāyī**}	"...**beḳā-yı** fenāya tebdīl ve kevkeb-i vücūdı burc-ı ḫāk-i mezāra taḥvīl eyledi." (s. 951)	Fenâ sonsuzluğuna yöneldi ve vücut yıldızı mezar toprağının kalesi oldu.
el-Mevlā Muṣṭafā İbn el-Mevlā el-Fāżıl **Bostān** es-Ṣadru'l-celīl (**Bostān-zāde** Efendi)	"...**bostān**-ı zindegānīsi mübtelā-yı ẕüyūl-i fenā ve şāḫsār-ı emānīsi berg-rīz-i *hādimü'l-leẕẕāt*[15] ile bī-berg ü nevā oldı." (s. 1334)	Hayat bahçesi, yokluk eklerinin müptelası oldu ve lezzetleri yok eden arzularının ağacını yapraksız ve nasipsiz bıraktı.
el-Mevlā Aḥmed bin 'Abdu'l-laṭīf eş-Şehīr bi-**Buḫārī-zāde** (**Buḫārī-zāde** Aḥmed Çelebi)	"...bā'is-i germiyyet-i **buḫārī**-i dimāġ olan **buḫā**r-ı raḳīḳı münḳażī oldı." (s. 783)	Akıl buharının sıcaklığına sebep olan ince buharı sona erdi.
el-Mevlā Muṣṭafā eş-Şehīr bi-**Ḫazānī** (Mevlānā **Ḫazānī**) {**Ḫazānī**}	...Beyt: *İrdi **ḫazānı** 'ömrümüñ veh ki daḫı bahārı yoḳ* *Ṣubḥ-ı ümmīde irmedüm ġam şebinüñ nehārı yoḳ* zebān-zed-i lisān-ı ḥāli ve ḫātime-i rūz-nāme-i aḥvāli olmış idi. (s. 583)	"Ömrümün ilkbaharı geçti, sonbaharı geldi. Gam akşamının sabahı olmadığından ümit sabahına eremedim." beyti onun hâl dilini yansıtan son sözleri oldu.
el-Mevlā **Celāl** (Yegān-zāde **Celāl** Efendi)	"...rūy-māl-i dergāh-ı Ẕü'l-**celāl** eyledi." (s. 1408)	Celal sahibi olan Allah'ın dergâhına yüz sürdü.

[15] *"Lezzetleri yok eden ölümü çok hatırlayınız."* Tirmizî, "Zühd", 4; İbn Mâce, "Zühd", 3.

Muṣṭafā Beg (Nişāncı **Celāl**-zāde) {Nişānī}	"…menşūr-ı 'ömri ṭūmār ve defter-i ḥayātı ḫatm-kerde-i dest-i rūzgār olup i'tidāl-i māh-ı **celālī**si berg-rīz-i fenāya tebdīl (s. 490)	Ömür kâğıtları dağıldı ve hayat defteri sonlanıp yücelik ayının yumuşaklığı fenâ yaprağına döndü.
el-Mevlā Ḥüsāme'd-dīn **(Cellād-zāde)**	"…küşte-i **cellād**-ı dehr-i bī-emān oldı." (s. 1499)	Merhametsiz dünyanın cellâdı canını aldı.
el-Mevlā Muṣṭafā (**Cenābī** Efendi) **{Cenābī}**	"…emānī-i dünyeviyyeden me'yūs ve müteveccih-i **cenāb**-ı Ḳuddūs oldılar." (s. 904)	Dünya arzusundan ümidi kalmadı ve Kuddûs olan Allah'a yöneldi.
el-Mevlā Ni'metu'llāh **(Çeşmeci-zāde)** {Na'īmī}	"…ṭarīḳ-ı **çeşme**-i **mā'u'l-ḥayātı** mesdūd ve 'āzim-i **mā**'-ı meskūb u ẓıll-ı memdūd[16] oldı." (s. 484)	Ölümsüzlük suyunun çeşmesinin yoluna set çekildi ve çağlayan bir su başı ile yayılmış sürekli bir gölgeye yöneldi.
el-Mevlā Ḫalīl bin 'Īsā Paşa (Ḫalīl Beg el-Cenderī) {Muḫliṣī / **Defterī**}	"…**defter**-i ḥayātı ḳarīn-i ḫitām oldı." (s. 510)	Hayat defteri tamamlandı.
el-Mevlā Muṣliḥi'd-dīn (**Derzī** Muṣliḥi'd-dīn)	"…Mışrā': ***Mıḳrāż*** *gibi* ***rişte****-i* ***peyvend****-i ġayrı* ***kes***[17] mażmūnı üzere **bürīde-tār**-ı nefes olup '**alā'iḳ** u esbāb **sūzen-i 'Īsā** gibi	"Başkasının bağlılık ipini makas gibi kes" mısrasında olduğu gibi nefes ipliği kesildi, bağları Hz. İsa'nın iğnesi gibi eteğine sarıldı. "Terziye göç demişler [iğnem

[16] *"Kesintisiz gölgeler altında, çağlayanların kenarında."* (el-Vâkıa 56/30-31).
[17] *"Zülf-i nigâre şâne-veş olursa dest-res*
Mikrâz gibi rişte-i peyvend-i ġayrı kes" (Küçük, ts., 168).

	dāmen-gīr ve āmāl-i bī-me'āl-i dehr-i pür-şitāb, ḫār-ı ḫalīde-i żāmīr olmamağın dest-yārī-i sebük-bārī ile bir nefesde vāṣıl-ı Ḥaḳḳ ve ***'Derzīye göç demişler...'*** meseline mā-ṣadaḳ olmış idi." (s. 1329)	başımda demiş]" atasözüne uyarak bir nefeste Hakk'a ulaştı.
eş-Şeyḫ Meḥemmed (**Dizdār**-zāde Efendi)	"...**dizdār**-ı ḳal'a-i bedeni hücūm-ı emrāżla maḳām-ı me'lūfinden ḫurūc ve menār-ı envār-ı 'illiyyīne 'urūc itmiş idi." (s. 1247)	Beden kalesinin muhafızı, hastalık hücumuyla alışkın olduğu makamdan çıkıp en üst makamın nurlu minaresine yükseldi.
el-Mevlā Şemse'd-dīn Meḥemmed bin eş-Şeyḫ **Ġarse'd-dīn** Aḥmed eş-Şehīr bi-Şihāb (Re'īsü'l-eṭıbbā **Ġarse'd-dīn**-zāde)	"...**ġars**-ı ḫāk-i fenā ve tuḫm-i emeli hebā oldı." (s. 738)	Fenâ toprağına dikildi ve arzu tohumu hebâ oldu.
el-Mevlā 'Abdu'llāh bin 'Abdu'l-ḳādir **(Ġazālī-zāde)**	"...**ġazāle**-i rūḥı burc-ı bedenden ġārib ve vaḥşetgāh-ı dehr-i pür-şūrdan dārü'l-üns-i ḳudse hārib oldı." (s. 533)	Ruh ceylanı bedeninden uzaklaştı ve korkuyla dolu dünyadan mübarek yakınlığın mekânına kaçtı.
el-Mevlā 'Alī **(Gümişayaḳ)**	"...bezm-i cihāndan **ayaḳ çeküp** cām-ı ecelden bī-hūş ve ġalṭān-ı ḫulle vü istebraḳ-ı nüzhetgāh-ı sürūş olmış idi." (s. 1354)	Ölüm kadehinden içince kendinden geçip dünya meclisinden ayak çekti ve cennet elbisesiyle mesire yerlerinde dolaşan bir

		melek oldu.
eş-Şeyḫ İbrāhīm **(Gülşenī) {Gülşenī}**	"…terk-i nüzhetgāh-ı cihān ve 'azm-i **gülşen**-serā-yı cinān itmişler idi." (s. 390)	Dünya bahçesini terk etti ve cennet sarayının gül bahçesine doğru yola çıktı.
eş-Şeyḫ Aḥmed Ḫayālī **(Gülşenī-zāde** Seyyid Ḫayālī) {Ḫayālī}	"…gül-berg-i cem'iyyeti perīşān ve 'āzim-i **gülşen**-i cinān oldı." (s. 682)	Gül yapraklarının tamamı perişan oldu ve cennetlerin gül bahçesine doğru yola çıktı.
el-Mevlā **Ḥamza** (Germiyānī **Ḥamza** Efendi) {Vuṣūlī}	"…**ḥamza**-i ṣandalī-nişīn-i bedeni seyr-i Ḳāf-ı 'ademe revān ve ṣaḥīfe-i 'ālemde elif-i ḳāmeti ġamze-i ser-pençe-i ecelden hemze gibi pīçān oldı." (s. 1077)	Sandal ağacından yapılan güçlü beden tahtı yokluk Kaf'ını seyretmeye gitti ve dünya sayfasındaki elif gibi uzun ve dik boyu ecel pençesinin göz kırpmasıyla hemze gibi büküldü.
el-Mevlā 'Abdu'llāh (Ḳızılca **Ḫayre'd-dīnoġlı**)	"…tevdī'-i 'ālem-i fānī ve şeb-be-**ḫayr**-ı rūz-ı zindegānī itdiler." (s. 1506)	Fânî âleme veda edip canlılık günü hayırla canlandırıldı.
el-Mevlā **Ḥüsāme'd-dīn (Ḥüsām** el-Ḳāżī)	"…**ḥüsām**-ı vücūdı ḳırāb-ı tābūt ile nā-peydā ve ṣamṣām-ı Sām gibi medfūn-ı daḫme-i fenā olmış idi." (s. 272)	Vücudunun keskin kılıcı tabut kını ile ortadan kaldırıldı ve Sam'ın kılıcı gibi fena çukuruna gömüldü.
el-Mevlā Bayram (**'Iydī** Efendi)	"… **'īdgāh**-ı sürūrı mātemkede-i melāl oldı." (s. 1317)	Neşesinin bayram yeri, hüznün matem evine döndü.
el-Mevlā **İslām** (**İslām** Efendi)	"…āheng-i ḥiccetü'l-**İslām**-ı dārü's-selām ve istilām-ı maḥācir-i ḥavrā içün ṣaḥn-ı cinānda maḳām	Cennette İslam haccının ahengini yaşamak ve hurilerin göz çukurlarını öpmek için cennet

	eyledi." 1079	meydanına yerleşti.
el-Mevlā Muṣṭafā bin Ḥasan bin ʻAbdu'llāh (**ʻİşretī** Çelebi) **{ʻİşretī}**	"…sebzezār-ı ḥayātı semūm-zede ve **ʻişret**-serā-yı ḫānesi mātemkede oldı." (s. 365)	Ömrünün yeşillik bahçesi sam yeline tutuldu ve evinin meyhanesi de matem evine döndü.
el-Mevlā el-Fāżıl **ʻİvaż** (**ʻİvaż** Efendi)	"…ʻāriża-i maraż, cevher-i ẕātına ʻaraż olup kesr-i *hādimü'l-leẕẕāt*[18]-ı ḥarf-i ʻillete **ʻivaż** olmaġın…" (s. 866)	Hastalık, zatının özüne eklenip illet harfinin lezzetleri yok eden ölüm meleğine bedel olarak kırıldı.
el-Mevlā Aḥmed **(Ḳalʻacikli-zāde)**	"…Cengīz-i ecel **ḳalʻa**-i vücūdını zīr ü zeber ve **burc**-ı bedenin ḫāke ber-ā-ber eyledi." (s. 1804)	Ecelin Cengiz'i, vücut kalesini darmadağın ve beden burcunu da toprağa denk etti.
el-Mevlā Şeyḫī (**Kākülperīşān** Şeyḫī Efendi)	"…ḫāk-i fenāya üftān ve şemle-i şemli **kāküli** gibi perīşān oldı." (s. 1215)	Fenâ toprağına düştü ve sarığı, kâkülü gibi dağıldı.
el-Mevlā İbrāhīm **(Ḳaṣṣāb-zāde)**	"…şemşīr-i ḳażżāb-ı **ḳaṣṣāb**-ı ecelden ḳurbān ve dīde-dūz-i riyāż-ı cinān olmış idi." (s. 1600)	Ecel kasabının çok keskin olan kılıcıyla kurban oldu ve cennet bahçelerine göz dikti.
el-Mevlā **Ḳuṭbu'd-dīn** el-ʻAcemī **(Ḳuṭb-ı** Taḥtānī)	"…**ḳuṭb**-ı şimālī-i ḥayātı merkez-i vücūddan zā'il ve devre-i dūlāb-ı ʻömri ʻāṭıl olup..." (s. 507)	Hayatının kuzey kutbu vücudunun merkezinden yok oldu ve ömrünün dönen dolabı işe yaramaz bir hâl aldı.
el-Mevlā **Maḥmūd** el-Esved el-Kösec (Ḳara **Maḥmūd)**	"…ʻāzim-i dāru'l-ḫulūd ve murabbaʻ-nişīn-i maḳām-ı **maḥmūd** olup…" (s. 582)	Cennete doğru yola çıktı ve övülmeye layık olan makama oturdu.

[18] *"Lezzetleri yok eden ölümü çok hatırlayınız."* Tirmizî, "Zühd", 4; İbn Mâce, "Zühd", 3.

el-Mevlā Bālī (Manav **Şems**)	"...**şems**-i vücūdı ġārib ve ġazāl-i rūḥı vaḥşetgāh-ı dünyādan hārib oldı." (s. 822)	Vücut güneşi battı ve ruh ceylanı dünyanın vahşet yerinden kaçtı.
el-Mevlā **Maḥmūd** bin Süleymān (Kefevī **Maḥmūd** Efendi, Ṣāḥibü'l-Ketā'ib)	"...rū-nihāde-i dergāh-ı Ma'būd ve 'āzim-i dārü'l-ḫulūd-ı maḳām-ı **maḥmūd** oldı." (s. 828)	Allah'ın dergâhına yüz sürdü ve övülmeye layık olan makama doğru yola çıktı.
Mollā **Ḳābıż** (Maḳtūl **Ḳābıż**)	"...naḳd-i cānı **ḳābıż**-ı ervāḥa teslīm itdügine "el-**Ḳābıż**" (934) lafẓı tārīḫ düşmiş idi. (s. 433)	Canını ruhları alana teslim etti ve "el-kâbız" sözü ölüm tarihi oldu.
el-Mevlā Meḥemmed (İstanbulī **La'lī** Efendi) {**La'lī**}	"...'**aḳīḳ**-ı seyyāl-i **ḫūn**-ı revānı buzlı **la'l** gibi efsürde-i 'acz ü a'yā olup cevher-i mizācı şikeste..." (s. 1420-1421)	Akıp giden kanının akik taşı buzlu kırmızı taş gibi güçsüzlükten ve acizlikten dondu ve yaratılış cevheri kırıldı.
el-Mevlā Meḥemmed **(Naḳş-bend-zāde)**	"...**naḳş**-ı perend-i dil-pesend-i vücūdı pīçide-i minvāl-i 'adem ve ṣūret-i dīvār gibi bī-cān ü beste-dem olmış idi." (s. 1821)	Gönlün beğendiği ipekli kumaşın nakşı, hiçlik doğrultusunda kıvrıldı ve bir duvar gibi cansız ve nefesi tutulmuş oldu.
el-Mevlā **Necme'd-dī**n bin Meḥemmed eş-Şehīr bi-**Necmī** (Necmī Efendi) {Necmī}	"...**necm**-i ḥayātı āfil ve naḫl-i ḳāmeti fenāya mā'il olup, "Ve'n-**necmu** ve'ş-şeceru yescudân"[19] ṣaḥīfe-i ḥāline 'unvān olmış idi." (s. 545)	Hayat yıldızı battı ve fidan boyu yok oldu. *"Bitkiler-yıldızlar ağaçlar secde ederler"* ayeti hâlini yansıttı.
el-Mevlā Meḥemmed	"...**nihāl**-i vücūdı ḫazān-ı fenā ile bī-**berg** ü ber ve	Vücut fidanı fenâ baharı ile yapraksız ve meyvesiz

[19] *"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler."* (er-Rahmân 55/06).

(Nihālī Efendi) {Nihālī}	şarṣar-ı kūh-endāz-ı **mergle** ḫāke ber-ā-ber oldı." (s. 1566)	kaldı. Dağ gibi yeşilliği fırtına ile toprak oldu.
Ni'metu'llāh Çelebi	"…murġ-ı rūḥı vāṣıl-ı ma'āric-i 'illiyyīn ve dāḫil-i **ni'metkede**-i behişt-i berīn oldı." (s. 520)	Ruh kuşu cennetteki en üstün makamın merdivenlerine ulaştı ve cennetin en yüksek makamına dâhil oldu.
el-Mevlā Meḥemmed Çelebi bin Ramażān (**Nişāncı** Ramażān-zāde)	"…rū-gerdān-ı 'unvān-ı bī-ṣebāt-ı cihān ve bī-nām ü **nişān**-ı vādī-i ḫamūşān oldı." (s. 578)	Dünyanın sebatsız ünvanı yüz çevirdi ve suskunlar vadisinin isimsizi ve nişansızı oldu.
eş-Şeyḫ 'Alī **(Noḳṭacı** 'Alī Efendi)	"…**noḳṭa**-i ẕāt-ı mes'ūdı sütürde-i ṣaḥīfe-i şühūd olmış idi." (s. 707)	Saadetli varlığının noktası, şühûd sayfasından silindi.
el-Mevlā Aḥmed **(Noḳṭa-zāde)**	"…**noḳṭa**-i vücūdı sütürde-i gizlik-i fenā ve ṣaḥīfe-i şühūddan maḥv-kerde-i üstād-ı ter-dest-i ḳażā oldı." (s. 1764)	Vücut noktası, yokluk kalemtraşıyla kazındı ve şühûd sayfasından silindi.
eş-Şeyḫ Muṣliḥi'd-dīn eş-Şehīr bi-**Nūre'd-dīn-zāde** (**Nūre'd-dīn-zāde** Efendi)	"…pertev-i nūr-ı vücūdı mużmaḥill ve 'ālem-i envāra müsta'cil olmış idi." (s. 706)	Vücut nurunun ışığı yok oldu ve nurlar âlemine acele etti.
el-Mevlā **Nūru'llāh (Nūru'llāh** Efendi)	"…çerāġ-ı efrūḫte-i ḥażret-i mollā olmaġla **"nūrun 'alā nūr"**[20] mażmūnı ile hüveydā…" (s. 1409)	Onun kandilinin ışığı "Nur üstüne nûr" ayetiyle âşikâr oldu.

[20] *"Nur üstüne nûr."* (Nûr 24/35).

el-Mevlā Yūsuf (**Rāzī** Efendi)	"...**rāz**-ı mermūz ve **sırr**-ı süveydā-yı merkūz gibi zīr-i ḫākde meknūz oldı." (s. 1580)	Üstü kapalı ifade edilen sır ve saplanmış siyah noktanın sırrı gibi toprak altına gömüldü.
el-Mevlā **Rıḍvān** (**Rıḍvān** Efendi)	"...ravḍa-i **rıḍvāna** ḫırām itdiler." (s. 1479)	Cennete doğru salınarak yürüdü.
el-Mevlā **Rıḍvān** (Ṣalıncaḳ **Rıḍvān** Efendi)	"... 'īdgāh-ı ervāḥ-ı Mü'minīn olan ḥaẓā'ir-i cināna revān ve ravża-i **rıżvāna** ḫırāmān olmış idi." (s. 1341)	Mümin ruhların bayram yeri olan cennete salınarak yürüdü.
el-Mevlā el-Fāżıl ve'l-Maḫdūm el-Kāmil Meḥemmed 'Alī eş-Şehīr bi-**Rıżāyī** (**Rıżāyī** Çelebi) {**Rıżāyī**}	"...iḫrāz-ı **rıżā**-yı Raḥman itmekle ravża-i rıżvāna ḫırām ve 'azm-i nüzhetgāh-ı dārü's-selām itmiş idi." (s. 1779)	Allah'ın rızasını kazanarak cennete yürüdü ve cennet bahçelerinde dolaştı.
el-Mevlā **Sirāce'd-dīn** (**Sirāc** Efendi)	"...**sirāc**-ı vehhāc-ı vücūdı sīlī-i dest-i rūzgār ile terk-i taḫt u tāc-ı meclis-i şühūd eyledi." (s. 1296)	Vücudunun çok alevli olan kandili, zamanın şamarı ile tacı ve tahtını terk etti.
el-Mevlā **Sinān** (Köse Sinān)	"...**sinān**-ı zebān-ı munṭaliḳu'l-beyānı jengār-beste olup āḫir 'adem diyārına ṭoġrıldı." (s. 1700)	Salıverilen söz mızrağı paslanıp ölüm diyarına doğruldu.
el-Mevlā **Sinān** (Baba-zāde **Sinānı**)	"...rāyāt-ı ḥayātı şikeste ve **sinān**-ı zebānı zeng-beste olup üftāde-i ḫāk-i fenā ve dil-dāde-i 'ālem-i beḳā olmış idi." (s. 1615)	Hayat sancağı kırıldı ve dil mızrağı paslanıp fenâ toprağına düşerek bekâ âlemine gönül verdi.
eş-Şeyḫ **Sefer**	"...bu cā-yı ḫāṭırnākden	Hatrı olan bu mekândan

Ḫˇāce (**Sefer** Ḫˇāce)	**sefer** ve menzil-i emn ü ḥużūra güẕer eyledi." (s. 430)	sefer ederek güvenli ve huzurlu mekâna geçti.
el-Mevlā **Sefer** bin Meḥemmed el-Ḳayṣerī (Ḳayṣeriyyeli **Sefer** Efendi)	"…ḳaṣr-ı mesāfe-i ḥayāt ve lāzıme-i **sefer** üzere çār tekbīr-i vedā'-ı ṣalāt eyledi." (s. 886)	Hayat mesafesini kısalttı ve gerekli olan sefer için veda namazına dört tekbir getirdi.
el-Mevlā **Sefer** (Ḳaramanī **Sefer** Efendi)	"…nev-**sefer**-i dārü's-selām ve rū-nihāḍe-i dergāh-ı Melik-i 'Allām olup…" (s. 1786)	Dârüsselâm'a yeni sefere çıktı ve her şeye kâdir olan Allah'ın huzuruna yüzünü sürdü.
eş-Şeyḫ Muṣṭafā (**Selāmī** Efendi) {**Selāmī**}	"…azm-i dārü's-**selām** ve cennāt-ı firsevsi maḳām eyledi." (s. 1010)	Dârüsselâm'a doğru yola çıktı ve Firdevs cennetinde karar eyledi.
el-Mevlā **Şemse'd-dīn** (Ḫˇāce-zāde **Şems** Efendi)	"…kevr-i 'imāme-i **şemsi** cāmesi gibi melfūf-ı kefen-i bayramī ve burc-ı tūde-i mezār āḫirīn-i menzil-i ārāmı olup, "İze'ş-**şems**u kuvviret" [21] mā-ṣadaḳ-ı ḥāli, "Ve ize'l-kevākibu'n-teseret"[22] vaṣf-ı sirişk-i aḥbāb-ı perīşān-ḫāṭır-ı şikeste-bāli olmış idi." (s. 1228)	Güneş sarığının her bir kıvrımı bayram elbisesi gibi kefenine sarıldı ve mezar yığınının burcu son menzili olup "Güneş dürülüp karardığında" ayeti hâlini "Yıldızlar dağılıp saçıldığında" ayeti de kanadı kırık gönlünün dostlarının gözyaşını tarif etti.
el-Mevlā **Şāh** Meḥemmed bin Ḫurrem (**Şāh** Meḥemmed Efendi)	"…**naṭ**'-ı ḥayātı ṭayy-kerde-i dest-i memāt ve **Leclāc**-ı ecel manṣūbesi ile "**Şāh** māt" olup…" (s. 541)	Hayat örtüsü (satrancın oynandığı örtü) ölüm eliyle dürüldü ve ecel Leclâc'ının hamlesiyle de şâh mât oldu.
el-Mevlā **Şāh**	"…**şāh**-ı Çūpīn gibi ḳuvvet	Şah-ı Çupin gibi kuvvet ve

[21] *"Güneş dürülüp karardığında"* (et-Tekvîr 81/1).
[22] *"Yıldızlar dağılıp saçıldığında"* (el-İnfitar 82/2).

Meḥemmed (Naḳîb **Şâhı**)	ü ḥareketi mefḳûd ve ṭarîḳ-ı âmed-şüd-i **naṭ**'-ı ṣıḥḥati mesdûd olup **Leclâc**-ı ecel "**şâh mât**" dimiş idi." (s. 932)	hareketi kayboldu ve sağlık örtüsünün gelip gittiği yol kapanıp ecel Leclâc'ı ona şâh mât dedi.
el-Mevlā **Şāh** Meḥemmed ('Alī Beg-zāde **Şāh** Çelebi)	"...şāh-ı evreng-i vücūdı ḫal'-ı ḫil'at-i müste'ār ve serīr-i mesned-i 'izz ü i'tibārdan bedel taḫta-i ten-şūy üzere ḳarār eyledi." (s. 1336)	Vücut tahtının şahı, sahte kaftanı çıkardı ve izzet ile itibar makamının tahtına bedel olarak teneşirde yer tuttu.
el-Mevlā **Şem'ī** (**Şem'ī** Efendi) **{Şem'ī}**	"...**şem'**-i vücūdı püf-zede-i ṣarṣar-ı ḥimām ve **rişte**-i 'ömr-i memdūdı āteş-i ḥarāret-i ġarīziyye ile temām oldı." (s. 953)	Vücut mumu ölüm rüzgârı tarafından üflenerek söndürüldü ve uzunömür ipi vücut ısısının ateşiyle yok oldu.
el-Mevlā **Şemse'd-dīn** (Köse **Şems** Efendi)	"...**şems**-i ḥayātı ġārib ve bezm-i kesretden hārib olup..." (s. 1599)	Hayat güneşi battı ve kesret meclisinden kaçtı.
el-Mevlā **Tāce'd-dīn** İbrāhīm el-Manavī (Zervā Tāce'd-dīn, Ḥāfıẓ-ı Muḥīṭ)	"...**tāc**-ı ḫūrşīd-i irtifā'-ı ḥayātı zevāl ve ṭāḳ-ı ṭāḳıyye-i cem'iyyeti inḥilāl bulup..." (s. 482)	Hayatının yükselen güneşinin tacı yok oldu ve cemiyeti koruyan kemeri dağıldı.
el-Mevlā **Tāce'd-dīn** (Manav **Tāce'd-dīn**)	"...**tāc**-ı ibtihācı zīver-i tābūt-ı fenā ve ḳabā-yı bībeḳā-yı iḳbāli sütre-i taḫt-ı Çūbīn-i pā-der-hevā olup..." (s. 1200)	Sevinç tacı, fenâ tabutunun süsü; ikbalinin ölümlü zırhı da Çûbîn tahtının havada kalan örtüsü gibi oldu.
el-Mevlā **Tāce'd-dīn** (**Tāce'd-dīn**	"...**tāc**-ı şeb-çerāġı imtizāc-ı ḫūrşīd gibi mütevārī-i ġamām-ı ḥimām	Gece parlayan kandil tacı güneş gibi ölüm bulutunun arkasına

Efendi)	olduḳda…" (s. 1483)	saklandı.
el-Mevlā Muṣṭafā bin ʻAlī (**Turābī**-zāde, Aḳşehrī)	"… ʻālem-i āḫirete sefer ve zīr-i **turābı** maḳarr itmişler idi." (s. 829)	Âhiret ülkesine gitti ve toprak altını mesken edindi.
el-Mevlā Muṣṭafā **(ʻUşşāḳī**-zāde)	"…terk-i ḳuyūd-ı bī-sūd-ı cihān ve Kaʻbetü'l-**ʻuşşāḳ**-ı mecmaʻ-ı liḳā'u'llāha iḥrāmı kefen ber-düş idüp revān oldı." (s. 1751)	Cihanın faydasız kayıtlarını terk etti ve kıyamet gününün kavuşma yeri olan âşıklar Kabesi'ne doğru ihramı (kefeni) sırtına alarak yürüdü.
el-Mevlā İbrāhīm (**Āẕerī** Çelebi) {**Āẕerī**}	"…şuʻle-i **āẕeri** munṭafī ve şeb-çerāġ-ı peykeri müntefī olmış idi." (s. 853)	Ateş alevi söndü ve yüzünün gece parlayan ışığı yok oldu.
eş-Şeyḫ Meḥemmed eş-Şehīr bi-**Üftāde** (**Üftāde** Efendi Ḥażretleri)	"…nihāl-i sāyedār-ı vücūdı ḫāk-i fenāya **üftāde** ve gül-berg-i ʻiẕār-ı nezāhet-ālūdı dergāh-ı Ḫudā'ya nihāde oldı." (s. 1002)	Vücut fidanının gölgesi fânî toprağa düştü ve nezâhet dolu yanağının gül yaprağı Allah'ın dergâhına kondu.
el-Mevlā Meḥemmed bin ʻAbdu'l-ʻazīz (**Vücūdī** Efendi) {**Vücūdī**}	"…ārzū-yı envār-ı şühūd ile maḥv-ı **vücūd** ve nisār-ı naḳdīne-i cān ile ʻarż-ı seḫā vü cūd eyledi." (s. 1442)	Şühût nurlarının arzusuyla vücudu mahvoldu ve can parasını saçarak cömertlikte bulundu.
el-Mevlā ʻAlā'e'd-dīn (ʻAlī **Żav'**)	"…**żav**-ı mışbāḥ-ı ḥayātı püf-zede-i ṣarṣar-ı fenā ve evrāḳ-ı cemʻiyyeti nümūdār-ı eydī-i Sebā oldı." (s. 281)	Hayat kandilinin ışıltısı fenâ rüzgârıyla söndürüldü ve bütün yaprakları Sebâ ülkesinin ellerini gösteren oldu.
el-Mevlā Meḥemmed **Zemān** (Meḥemmed	"…**zemān**-ı ʻömri ḳaṭʻ-ı peyvend-i ḥāl ü istiḳbāl eyledi." (s. 1449)	Ömrü, şimdinin ve geleceğin bağını kesti.

Zemān Efendi)		
eş-Şeyḫ Aḥmed (Ḳalburcı Şeyḫi) (**Mihmāndār**)	"...**mihmān**-ı mükerrem-i dārü's-selām oldı." (s. 685)	Mübarek Dârüsselâm'a misafir oldu.
el-Mevlā Ḥüseyn (**Ẓuhūrī** Efendi)	"...şem'-i ḥayātı püf-zede-i ṣarṣar-ı fenā ve şu'le-i **ẓuhūrı** cevher-i cān gibi nā-peydā olup..." (s. 1234)	Hayat mumu fenâ rüzgârıyla söndü ve varlığının ateşi can cevheri gibi ortadan kayboldu.

1.2. Biyografi Sahibiyle Aynı İsme Sahip Meşhur Bir Kişinin İsminin Zikredilmesiyle Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî, biyografi sahibiyle aynı isme sahip şöhret sahibi bir ismi zikrederek ya da aynı isme sahip ismin şöhret vesilesine atıfta bulunarak ölümü niteler. *"...**İdrīs**-i rūḥ-ı pür-fütūḥı a'lā-yı 'illiyyīne revān oldı."* (Donuk, 2017, 1/1531) ifadesinde görüldüğü üzere **İdris** Efendi olarak tanınan Şeyh Ali'nin ölüm kaydı "Ferahlıklarla dolu ruhu İdris gibi en üstün makama doğru yola çıktı." şeklinde dile getirilmiştir. İdris Efendi'nin makamı, Hz. İdris'in makamına teşbih edilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de yer alan, *"Kitapta İdrîs'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi. Onu üstün bir konuma getirdik."* (Meryem 19, 56-57) ayetlerinin neye delâlet ettiği hususunda farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları bunun İdris'in ruhunun kabzedildiği dördüncü veya altıncı kat sema olduğunu, bazıları bununla cennetin kastedildiğini, kimileri de ona peygamberlik verilmesinin ima edildiğini söylemişlerdir (Harman, 24 Nisan 2024).[23] Atâyî de İdris Efendi'nin ölüm kaydında bu ayetlere manen telmihte bulunmuştur. Ayrıca biyografi sahibinin ismiyle müştak olan "**a'lā"** kelimesine "**a'lā-yı 'illiyyīne"** terkibi içersinde yer veren Atâyî, Şeyh Ali Efendinin ölüm güzellemesini, "a'lâ-yı 'illiyyîne" gönderme yaptığı Bâkî'ye ait bir beyitle de taçlandırmıştır:

"...İdrīs-i rūḥ-ı pür-fütūḥı a'lā-yı 'illiyyīne revān oldı. Beyt:

***Rūḥ-ı revānı göklere irdi** Hümā gibi*

Ḳaldı ḥażīż-i ḫākde bir iki üstüḫᵛān[24]*"* (Donuk, 2017, 2/1531)

Cafer Efendi ismine sahip olan dört farklı biyografideki ölüm kayıtlarında Cafer B. Ebû Tâlib'in (ö. 8/629) zikredildiği ve biyografi sahiplerinin ona teşbih edildiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in amcasının

[23] Detaylı bilgi için bk. (Kaplan, 2020, 63-83).
[24] Bu beyit Bâkî'ye aittir. bk. (Küçük, ts., 57).

oğlu olan Cafer B. Ebû Tâlib, Mûte'de yapılan savaşta sancağı taşırken her iki kolunu da kaybedip şehit olmuş ve kendisine Allah tarafından iki kanat bahşedildiğinin ve cennette uçtuğunun Hz. Muhammed'e vahyedilmesiyle Tayyâr lakabıyla anılmıştır.[25] *"...**Ca'fer-i Ṭayyār** -ı rūḥı vāṣıl-ı evc-i 'illiyyīn olmış idi."* (Donuk, 2017, 1/736), *"...mānend-i **Ca'fer-i Ṭayyār** ve kevkeb-i seyyār, a'lā-yı 'illiyyīnde ḳarār idüp..."*(Donuk, 2017, 1/827) ve *"...ve **Ca'fer-i Ṭayyār**-ı rūḥı vāṣıl-ı evc-i 'illiyyīn oldı."* (Donuk, 2017, 1/736; 2/1602) cümlelerinde görüldüğü üzere Cafer-i Tayyâr'ın kanatlanarak cennete vâsıl olması inancına telmihte bulunularak ilintili bir anlatım oluşturulmuştur.

Kara **Cafer**'in biyografisinde ise hem Cafer-i Tayyâr'la hem de Abbâsîlerin önde gelen devlet adamlarından biri olan ve adına altın sikkeler bastırmasıyla bilinen Cafer-i Bermekî'yle (ö.187/803) (Yıldız, 26 Nisan 2024) bağlantı kurulmuştur. Atâyî, *"...murġ-ı rūḥı riyāż-ı ḳudse **ṭayyār** ve naḳd-i vücūdı mānend-i zer-i **Ca'ferī** medfūn-ı daḫme-i mezār olup..."* (Donuk, 2017, 1/280) cümlesiyle Kara Cafer'in ruh kuşunun tıpkı Cafer-i Tayyâr gibi cennete uçtuğunu, bedeninin de Caferî altını gibi toprağın altına gömüldüğünü ifade etmiştir.

Kepenekcizâde **Süleyman** Efendi, Bıyıklı **Süleyman** Efendi ve Müftü **Süleyman** Efendi'nin biyografilerindeki ölüm ifadelerinde telmih ve teşbih suretiyle Hz. Süleyman'ın zikredildiğini görmekteyiz. "Yola çıkan kuşu, Süleyman'ın Hüdhüd'ü gibi bekâ âlemine kanat açtı." manasına gelen *"...**murġ-ı revānı Hüdhüd-i Süleymānī** gibi 'ālem-i beḳāya **pervāz** eyledi."* (Donuk, 2017, 1/739) ifadelerinde Atâyî, Kur'ân'ın pek çok ayetinde geçen ve Hz. Süleyman'a hizmet eden bir kuş olan "Hüdhüd" (Pala, 2006, 227-228) ile "murg" ve "pervaz eylemek" gibi kuşla ilintili kelimelere yer vererek ölüm tasviri yapmıştır. Ayrıca Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşabilme mucizesine[26] telmihte bulunarak zengin bir anlatım oluşturmuştur.

Atâyî, Bıyıklı **Süleyman** Efendi ve Müftü **Süleyman** Efendi'nin ölümünü kaleme alırken Hz. Süleyman'la ilintili kelimeleri kullanmanın yanı sıra Hz. Süleyman ile ilgili ayetlerden de alıntı yapmıştır. Mezkûr biyografilerde yer alan *"...**murġ**-ı fermān-ber-i rūḥ-ı revānı evc-i 'illiyyīne **pervāz** ve zebān-ı ḥāli **'mâliye lâ era'l-hudhude'** mefhūmını ḫatm-i kelām-ı meclis-i rāz eyledi."* (Donuk, 2017, 2/1224) ve *"...**Hüdhüd**-i rūḥ-ı revānı **ḳafes**-i tenden āzād ve **Süleymān**-ı zebān-ı ḥāli '**mâliye lâ era'l-hudhude**' mażmūnı ile feryād iderek..."* (Donuk, 2017, 2/1454) ifadelerinde *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum"* manasına gelen Neml Sûresi 20. ayetinden iktibas yapıldığı görülmektedir. Bu ifadelerde, biyografi sahiplerinin mübarek makama uçmalarıyla Hüdhüd'ün ortadan kaybolması ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda, Neml Sûresi'nin 20-22. ayetlerinde yer alan *"Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?' diye sordu. 'Ya bana açık bir gerekçe*

[25] Detaylı bilgi için bk. (Önkal, 26 Nisan 2024).
[26] *"Süleyman Dâvûd'un yerine geçti. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lutuftur."* (en-Neml 27/16)

getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu -boğazlarım!' Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: 'Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana kesin bir bilgi getirdim.'" şeklindeki kıssaya telmihte bulunulmuştur.

Cemşîd soyundan gelen ve bir adalet timsali olarak anılan Feridun, kötülüğü ve zulmü ile tanınan Dahhak'ı öldürerek tahta oturmuştur.[27] **Nişancı Feridun** Ahmed Bey'in biyografisindeki *"...**Ferīdūn**-ı taḫt-nişīn-i rūḥı daḫme-i ḫāk içre nihān ve ṣaḥīfe-i 'ālemden **bī-nām ü nişān** oldı."* (Donuk, 2017, 1/958) ifadesinde görüldüğü üzere İran şahlarından Feridun'a telmihte bulunulmuş, ayrıca "bî-nâm ü nişân" kelimelerine yer verilmesiyle de biyografi sahibinin "nişancı" olmasıyla da ilinti kurulmuştur.

İskenderzâde Abdurrahim Efendi'nin ölümü, efsanevî şahsiyet olan ve ölümsüzlük suyunu aramasıyla bilinen İskender'le ilintilenerek verilmiştir. Rivayete göre İskender, ordusu ile zulûmat ülkesine âb-ı hayâtı aramaya gitmiş ama veziri olan Hızır, suyu bulup içtiği hâlde ona nasip olmamıştır (Pala, 2006, 250). *"...**İskender**-i cānı mübtelā-yı ẓulemāt-ı 'ālem-i cismānī ve **leb-teşne-i mā'u'l-ḥayāt-ı cāvidānī** iken **sebū**-yı mizācı şikeste ve gelū-yı **ṣurāḥī**-i nefesi beste olup ḥıyāż-ı riyāż-ı cinān içün **ḳaṭre**-zenān-ı revān oldı."* (Donuk, 2017, 2/1212) şeklindeki ölüm kaydında görüldüğü üzere Atâyî, ölümsüzlük suyu ve ebedî hayat ile alakalı kelimelere yer vererek ölümü nitelerken, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki Kehf Sûresi'nin 83-99. ayetlerinde geçen Zülkarneyn ile aralarında benzerlik bulunan İskender'in destanî-efsanevî hayatına da telmihte bulunmuştur.

Tablo 2: Biyografi sahibiyle aynı isme sahip meşhur bir kişinin ismi zikredilerek ya da aynı isme sahip meşhur bir kişiye atıfta bulunularak ölümün ifade edildiği biyografiler

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İBARESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
eş-Şeyḫ 'Alī (**İdrīs** Efendi el-Meşhūr)	"...**İdrīs**-i rūḥ-ı pür-fütūḥı a'lā-yı 'illiyyīne revān oldı. Beyt: Rūḥ-ı revānı göklere irdi Hümā gibi Ḳaldı ḥażīż-i ḫākde bir iki üstüḫ̌ān (s. 1531)	Ferahlıklarla dolu ruh İdris'i, en üstün makama doğru yola çıktı. Beyit: Akıp giden ruhu Hümâ gibi göklere erişti. Toprağın en aşağı yerinde bir iki kemik kaldı.
el-Mevlā **Ca'fer** Mu'allim-i Şehzāde-i Pādişāh-ı	"...ve **Ca'fer-i Ṭayyār**-ı rūḥı vāṣıl-ı evc-i 'illiyyīn olmış idi." (s. 736)	Ruhunun Cafer-i Tayyar'ı, en üst makamın doruğuna ulaştı.

[27] Detaylı bilgi için bk. (Pala, 2006, 163; Yazıcı, 26 Nisan 20024).

ʻĀlem-penāh (**Caʻfer** Efendi)		
el-Mevlā **Caʻfer** (**Caʻfer** Efendi)	"…mānend-i **Caʻfer-i Ṭayyār** ve kevkeb-i seyyār, aʻlā-yı ʻilliyyīnde ḳarār idüp…" (s. 827)	Cafer-i Tayyar ve dönen yıldızlar gibi, en yüce makamda karar eyledi.
el-Mevlā **Caʻfer** (Şireli **Caʻfer** Efendi)	"…ve **Caʻfer-i Ṭayyār**-ı rūḥı vāṣıl-ı evc-i ʻilliyyīn oldı." (s. 1602)	Ruhunun Cafer-i Tayyar'ı, en üst makamın doruğuna ulaştı.
el-Mevlā **Caʻfer** (Ḳara **Caʻfer**)	"…murġ-ı rūḥı riyāż-ı ḳudse **ṭayyār** ve naḳd-i vücūdı mānend-i zer-i **Caʻferī** medfūn-ı daḫme-i mezār olup…" (s. 280)	Ruh kuşu mübarek bahçeye (Cafer-i Tayyar) gibi uçtu ve vücudu Caferî altını gibi toprak altına girdi.
el-Mevlā **Süleymān** (Kepenekci-zāde)	"…**murġ**-ı revānı **Hüdhüd-i Süleymānī** gibi ʻālem-i beḳāya **pervāz** eyledi." (s. 739)	Yola çıkan kuşu Süleyman'ın Hüdhüd'ü gibi bekâ âlemine kanat açtı.
el-Mevlā **Süleymān** (Bıyıḳlı **Süleymān** Efendi)	"…**murġ**-ı fermān-ber-i rūḥ-ı revānı evc-i ʻilliyyīne **pervāz** ve zebān-ı ḥāli ***"mâliye lâ era'l-hudhude"***[28] mefhūmını ḫatm-i kelām-ı meclis-i rāz eyledi." (s. 1224)	Yola revan olan ruh kuşu mübarek makama kanat vurdu ve onun hâl dili *"…Hüdhüd'ü niçin göremiyorum…"* ayetini son söz olarak söyledi.
el-Mevlā **Süleymān** (Anṭaliyye Müftīsi **Süleymān** Efendi)	"…**Hüdhüd**-i rūḥ-ı revānı **ḳafes**-i tenden āzād ve **Süleymān**-ı zebān-ı ḥāli ***"mâliye lâ era'l-hudhude"***[29] maẓmūnı ile feryād iderek..." (s. 1454)	Yola revan olan Hüdhüd'ü ten kafesinden kurtuldu ve Süleyman'ın hâl diliyle *"…Hüdhüd'ü niçin göremiyorum…"* ayetini feryad etti.

[28] *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum?"* (en-Neml 27/20).
[29] *"Hüdhüd'ü niçin göremiyorum*?" (en-Neml 27/20).

Ferīdūn Beg(**Ferīdūn** Beg et-Tevḳī'ī)	"...**Ferīdūn**-ı taḫt-nişīn-i rūḥı daḫme-i ḫāk içre nihān ve ṣaḥīfe-i 'ālemden bī-nām ü nişān oldı." (s. 958)	Ruh tahtında oturan Feridun, toprak içine saklandı ve âlem sayfasından ismi silindi.
el-Mevlā 'Abdu'r-raḥīm (**İskender**-zāde)	"...**İskender**-i cānı mübtelā-yı ẓulemāt-ı 'ālem-i cismānī ve **leb-teşne-i mā'u'l-ḥayāt-ı cāvidānī** iken **sebū**-yı mizācı şikeste ve gelū-yı **ṣurāḥī**-i nefesi beste olup ḥıyāż-ı riyāż-ı cinān içün **ḳaṭre**-zenān-ı revān oldı." (s. 1212)	Can İskender'i, cismani âlemin zulümlerine müptela ve ebedî hayatın suyuna susamışken huy testisi kırıldı. Nefes sürahisinin boğazı bağlandı ve cennet bahçelerinin havuzları için damla vurarak revân oldu.

1.3. Biyografi Sahibinin İsmi veya Mahlasıyla Alakalı Kelime Kullanılarak Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî Zeyli'ndeki ölüm ifadelerinde biyografi sahibinin ismini ya da mahlasını doğrudan kullanma yerine ismi ya da mahlasıyla alakalı kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Bunlar çoğunlukla kelimenin farklı dillerdeki karşılığı şeklindedir. **Babakuşi** lakaplı Abdurrahman Efendi'nin ölüm kaydını *"...**murġ**-ı cānı burc-ı bedenden remān ve 'ālem-i ḳudse **per-zenān** olup..."* (Donuk, 2017, 1/755) şeklinde dile getiren Atâyî, kuş manasına gelen Farsça "murg" kelimesini ve kanat vurmak/çırpmak manasındaki "per-zenân" kelimesini bir arada kullanarak ilintili bir anlatım oluşturmuştur.

Atâyî, kimi zaman da biyografi sahibinin ismi ya da mahlasının anlam dünyasıyla bağlantılı olan kelimeleri zikrederek ölümü ifade etmiştir. **Balıkzâde** İbrahim Çelebi'nin biyografisinde "Celâl sahibi olan Allah'ın rahmet denizine gitti." manasına gelen *"...'avm-ı **deryā**-yı raḥmet-i Ẕü'l-celāl itmiş idi."* (Donuk, 2017, 2/1073) cümlesinde "Balıkzâde" kelimesiyle ilintili olarak "derya" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Sakkâ Hasan Efendi'nin ölümünü "Cennet sularına can atıp hayat çeşmesinden el yıkadı." anlamındaki *"...**selsebīl**-i cināna cān atup **ser-çeşme**-i ḥayātdan **el yudı**."* (Donuk, 2017, 2/1468) cümlesiyle kaleme alan Atâyî, sakkâ kelimesiyle ilintili "selsebîl", "ser-çeşme" ve "el yumak" kelimelerini bir arada kullanmıştır.

Sarhoş Bâlî lakaplı Şeyh Bâlî'nin biyografisindeki "Ecelin neşe veren son kadehinden sarhoş oldu" manasına gelen *"...**cām**-ı ṣafā-encām-ı ecelden **mest**-i*

üftāde..." (Donuk, 2017, 1/699) ifadesinde görüldüğü üzere, sarhoşlukla alakalı "câm" ve "mest" kelimelerine yer verilmesiyle ölüm nitelenmiştir.

Tablo 3: Ölüm ifadesi içerisinde biyografi sahibinin ismi veya mahlasıyla alakalı kelimelerin kullanıldığı biyografiler

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İBARESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā 'Abdu'r-raḥmān **(Babaḳuşī)**	"...**murġ**-ı cānı burc-ı bedenden remān ve 'ālem-i ḳudse **per-zenān** olup..." (s. 755)	Can kuşu, beden kalesinden uçtu ve kutsal âleme kanat açtı.
el-Mevlā Aḥmed **(Babaḳuşīoġlı)**	"...**ṭā'ir**-i rūḥı āşiyān-ı ezelīye 'avdet eyledi." (s. 1490)	Ruh kuşu, ezelî yuvasına geri döndü.
el-Mevlā İbrāhīm bin 'Alī (**Balıḳ-zāde** İbrāhīm Çelebi)	"...'avm-ı **deryā**-yı raḥmet-i Ẕü'l-celāl itmiş idi." (s. 1073)	Celâl sahibi olan Allah'ın rahmet denizine gitti.
el-Mevlā Ḳāsım (**Bülbül-zāde**)	"...**murġ**-ı cānı āşiyāne-sāz-ı ḳandīl-i nūr...olup..." (s. 1217)	Can kuşu, nur kandilinin yuvasını yaptı.
eş-Şeyḫ **Bedre'd-dīn** (**Bedre'd-dīn** Efendi)	"...**māh**-ı cihān-tābvārī verā-yı perde-i 'ademde mütevārī oldı." (s. 1007)	Cihânı aydınlatan ay gibi hiçlik perdesinin arkasına saklandı.
el-Mevlā Ḥüsām (Ġalaṭalı Ḥüsām [**Münkir**	"...terk-i **ḫum-ḫāne**-i ġurūr ve **bī-hūşī**-i **cām**-ı mergle **ḫ̆āb**-ı ḥużūr itmiş	Gurur meyhanesini terketti ve ölüm kadehinin verdiği sarhoşlukla huzur uykusuna daldı. Mısra:

Ḥüsām])	idi. Mışrā‘: ***Mestlik** pāyāne irse irişür elbette **ḫ̆āb**”*[30] (s. 1669)	Mestlik hâli sona erdiğinde uykuyla karşılaşırsın.
el-Mevlā Muṣṭafā bin ‘Alī (Küçük **Bostān**)	“… ‘umūm-ı semūm-ı fenā **sebzezār**-ı zindegānīsini ifnā idüp…” (s. 532)	Her şeyi yok eden sam yeli onun da hayat bostanını yok etti.
el-Mevlā Muṣṭafā (**Bostān-zāde** Muṣṭafā Çelebi)	“…me’men-i mü’min olan **gülzār**-ı ‘ademe güẕār itmekle restgār oldı.” (s. 1211)	Müminin sığınacağı yer olan yokluk bahçesine gitmekle kurtuldu.
el-Mevlā Ḥasan (Ḥasan el-Germiyānī) **[Saḳḳā** Ḥasan]	“…**selsebīl**-i cināna cān atup **ser-çeşme**-i ḥayātdan **el yudı**.” (s. 1468)	Cennetlerin suyuna can atıp hayat çeşmesinden el yıkadı.
el-Mevlā **Ḥüsāme’d-dīn** (Ḳoca **Ḥüsām**)	“…**ṭīġ**-i bürrān-ı ecel keşmekeş-i ḫavf u recāsına fayṣal virdi.” (s. 273)	Ecelin keskin kılıcıyla korku ve ümit karmaşasına son verdi.
el-Mevlā Ḥüsām (Ḫ̆āce Fesād **Müsveddesi**)	“…müsvedde-i Celālī gibi dest-i nehhāb-ı ecelden ġāret-zede ve **ḥarf-i vücūdı ṣaḥīfe**-i ‘ālemden ḥakk-kerde oldı.” (s. 1775)	Celâlî’nin kötü bir benzeri gibi ecelin yağmacılığına uğradı ve vücut harfi âlem sayfasından kazındı.
el-Mevlā **Nūru’llāh** (**Nūru’llāh** el-Ḥamīdī)	“…mānend-i āḫirīn-i **şu‘le-i şem‘dān**, meclis-i şühūddan nihān oldı.” (s. 1741)	Şamdanın son alevi gibi, şühûd meclisinden kayboldu.
el-Mevlā **Ḫıżr**	“…şikeste-**sebū-yı çeşme-**	Ölümsüzlük suyunun

[30] Bu mısra Bâkî’ye aittir.
“Derd-i ‘aşkuñ ‘âşık-ı miskîni âhir öldürür
Mestlik pâyâne yitse irişür elbette ḫ̆âb” bk. (Küçük, ts., 81).

(**Ḫızr** Efendi)	**i zindegānī** ve ʻāzim-i ābiş-ḫor-ı naʻīm-i cāvidānī oldı." (s. 1722)	çeşmesinin testisi kırıldı ve ebedî cennetin kadehine yol aldı.
el-Mevlā Yaḥyā bin Dervīş **(Ḳuş Yaḥyā** Efendi)	"…**murġ**-ı rūḥı **ḳafes**-i tenden **pervāz** ve rütbe-i ʻaliyye-i şehādeti iḥrāz itmiş idi." (s. 1361)	Ruh kuşu ten kafesinden uçtu ve yüce şehitlik mertebesine ulaştı.
el-Mevlā Muṣṭafā (**Yumurta Vāʻiẓi**) {Ḥalīmī}	"…**beyża**-i vücūdı şikest ve **zemzeme**-i iştihārı **pest** oldı." (s. 1413)	Vücut yumurtası kırıldı ve meşhur sesi kısıldı.
eş-Şeyḫ Bālī (**Ser-ḫoş** Bālī Efendi) {Cevherī}	"…**cām**-ı ṣafā-encām-ı ecelden **mest**-i üftāde ve ḫāk-i niyāz-ı dergāh-ı çāre-sāze rū-nihāde oldılar." (s. 699)	Ecelin neşe veren son kadehinden sarhoş oldu ve çare bulduğu dergâhın yalvarış toprağına yüzünü koydu.
el-Mevlā **Sināne'd-dīn** Yūsuf el-Ḫaṭīb (Muḥżır Ḳulı **Sinān** Efendi)	"…lisān-ı munṭaliḳu'l-beyānı mānend-i **şemşīr**-i ḫaṭīb, zengār-beste-i ecel ve mizmār-ı ḫancere-i ḫoş-elḥānı miṣāl-ı nāy-ı şikeste-ḳaḍīb…(s. 361)	Onun hatip kılıcı gibi olan beyân dili pas tuttu ve hoş nağmelerinin nefesli sazı, kırık ney gibi oldu.
el-Mevlā ʻAlī bin eş-Şeyḫ Meḥemmed (**Serçe** ʻAlā'e'd-dīn)	"…**murġ**-ı cān-ı nā-tevānı ʻazm-i **āşiyān**-ı ḳadīm ve **güncişk**-i sūrāḫ-ı tekyegāhı seyr-i riyāż-ı dārü'n-naʻīm eyledi." (s. 584)	Güçsüz can kuşu kadim yuvasına gitti ve tekkenin serçe kuşu cennet bahçelerine yürüdü.
el-Mevlā **Şemse'd-dīn** Aḥmed bin **Bedre'd-dīn** Maḥmūd (**Şems**	"…**necm**-i ḥayātı üfūl ve maġrib-i ʻademe ḳufūl eyledi. " (s. 284)	Hayat yıldızı battı ve yokluk ülkesine geri döndü.

Çelebi)		
el-Mevlā Şeyḫ Meḥemmed (**Şems-zāde** Çelebi)	"…**necm**-i ḥayātı üfūl eyleyüp müddet-i 'ömri encāma ve **āftāb**-ı serī'u's-seyri maġrib-i şāma yetmiş idi." (s. 1513)	Hayat yıldızı sönerek ömrü sona erdi ve hızlıca akıp giden güneşi battı.
[Nüvīdī Yūsūf {Nüvīdī}] "**Beydaḳ** Çelebi "	"…pāy-māl-i **fīl**-i gerdūn ve **naṭ**'-ı vücūddan bīrūn olmış idi." (s. 902)	Filin ayakları altında çiğnenmiş ve vücut örtüsünden dışarı çıkmıştı.
el-Mevlā Meḥemmed bin 'Abdu'llāh el-Müştehir bi-Mollā sümme bi-Ḥubbī Mollāsı (**Ḥubbī** Mollāsı) {Vuṣūlī}	"…ṣaḥīfe-i 'ālemden maḥv-ı ṣūret ve ibḳā-yı resm-i **ḥüsn**-i sīret eyledi." (s. 913)	Âlem sayfasından kayboldu ve siretinin güzelliğini resmetmeye devam etti.
el-Mevlā **Şāh** Meḥemmed (Kepenekci-zāde **Şāh** Çelebi)	"…**mansūbe**-i çarḫ-ı daġal-bāz ile **māt** olmış idi." (s. 1112)	Hilekâr dünyanın hamlesi ile yenildi.
el-Mevlā **Şücā'** (Ḳasṭamonılı **Şücā'** Efendi)	"…**ḫamīs**-i ecel mülk-i vücūdına **türktāz** ve murġ-ı rūḥı 'azm-i firāz eyledi…" (s. 1391)	Cesur ecel, beden mülkünü yağmaladı ve ruh kuşu yükseğe uçtu.
el-Mevlā 'Abdu'l-ḳādir (**Yılancıḳ** Efendi)	"…zehr-i **mār**-ı merg ile bī-cān olup cem'iyyeti tārmār ve mihmān-ı vaḥşetkede-i mūr u **mār** oldı." (s. 929)	Ölüm yılanının zehri ile cansız olup cemiyeti dağıldı ve yılan ile karınca mekânının misafiri oldu.

el-Mevlā 'Alī bin İlyās (**Ṭaş-zāde**)	"...**la'l-i gevher**-rīzi beste-dem ve endāḫte-i ceyb-i 'adem oldı." (s. 940)	Cevher döken kırmızı taşın nefesi tutularak yokluk cebine atıldı.

1.4. Biyografi Sahibinin İsmi veya Mahlasıyla Müştak Kelimelerin Kullanılmasıyla Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî, biyografi sahiplerinin ismi veya mahlasıyla müştak kelimeleri bir arada kullanarak ölümü ifade etmiştir. **Cemâlîzâde** Abdulbâkî Efendi'nin ölüm kaydını kaleme alırken *"...māh-ı serī'u's-seyr-i 'ömri encām-resīde-i maġrib-i şām olup senā-yı **cemīli** bāḳī..."*(Donuk, 2017, 2/1218) cümlesinde görüldüğü üzere ismiyle müştak "cemîl" kelimesini kullanarak ilintili bir anlatım oluşturmuştur.

Takıyyüddîn-i **Râsıd** Efendi'nin biyografisindeki "Mezar rasathanesinde karar kıldı ve Allah'ın rahmet nurlarına göz dikti." manasına gelen *"...**raṣad**-ḫāne-i laḥdde ḳarār ve **dīde-dūz**-i envār-ı raḥmet-i Perverdigār oldı."* (Donuk, 2017, 1/857) cümlesinde görüldüğü üzere hem isimle müştak olan "rasad-hâne" kelimesine hem de râsıd kelimesiyle ilintili olarak göz dikmek manasına gelen "dîde-dûz" kelimesine yer verilmiştir.

Sa'dîzâde Efendi'nin ölüm kaydında ismiyle müştak olan "sad" ve "suud" kelimeleriyle aynı anlama gelen "ferhunde" kelimesini bir terkip içerisinde *"...**sa'du's-su'ūd**-ı **ferḫunde-ṣu'ūd**-ı rūḥı burc-ı bedenden ġārib..."* (Donuk, 2017, 2/1381) şeklinde kullanan Atâyî, aynı zamanda aliterasyon ve asonans sanatlarıyla da üslubunu süslemiştir.

Atâyî, müştak kelimelerle birlikte mahlasla/isimle anlamsal açıdan ilintili başka kelimelere yer vererek anlatımı zenginleştirmiştir. Şeyh 'Ali **Safvetî** Efendi'nin biyografisinde "Hayatının saf olan suyu tozlandı ve onun berrak aynası, yokluğun toz getiren rüzgârından bulanıklaştı." anlamına gelen *"...**zülāl**-i **ṣāf**-ı ḥayātı muġberr ve āyīne-i ṭab'-ı **ṣafā**-āyīni ṣarṣar-ı ġubār-engīz-i fenādan **mükedder** olmış idi."* (Donuk, 2017, 2/1242) ifadelerini kullanarak ölümü tasvir eden Atâyî, Safvetî kelimesiyle müştak olan olan "sâf" ve "safâ" kelimelerinin yanı sıra saf su manasına gelen "zülâl"i ve saf olmayan anlamındaki "mükedder"i kullanarak yakın ve zıt anlamlı kelimelerle örülü ilintili bir anlatım oluşturmuştur.

Atâyî, Kürd **Maksûd** Efendi'nin ölüm haberini "Maksûd"la müştak olan "maksad" kelimesini zikrederek *"...'ālem-i feżā-yı 'uḳbāya sefer ve maḳṣad-ı aṣlīye güẕer eyledi."* (Donuk, 2017, 2/1080) şeklinde kaleme almıştır.

Remzîzâde Efendi'nin ismiyle müştak olan "mermûz" kelimesine yer veren Atâyî, *"...vāṣıl-ı raḥmet-i Bārī ve suḫan-ı **mermūz** u ẕeheb-i meknūz gibi verā-yı perde-i 'ademde mütevārī oldı."* (Donuk, 2017, 2/1125) ifadesiyle ölümü nitelemiştir.

Kudsî Efendi'nin biyografisinde de benzer şekilde "Kudsî" ile müştak olan "Kuddûs" kelimesi zikredilerek *"...bi'l-külliye ḥayātdan me'yūs ve müteveccih-i cenāb-ı **Ḳuddūs** olmışlar idi."* (Donuk, 2017, 2/1611) şeklinde ölüm kaydı tutulmuştur.

Tablo 4: Biyografi sahibinin ismi veya mahlasıyla müştak kelimelerin kullanılmasıyla ölümün ifade edildiği biyografiler

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İBARESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā 'Abdu'l-bāḳī bin Meḥemmed bin 'Alā'e'd-dīn el-**Cemālī (Cemālī-zāde)**	"...māh-ı serī'u's-seyr-i 'ömri encām-resīde-i maġrib-i şām olup senā-yı **cemīli** bāḳī..." (s. 1218)	Akıp giden ömrü batarak sona erişti ve güzel parıltısı bâkî kaldı.
el-Mevlā Takıyyü'd-dīn el-Mışrī (Takıyyü'd-dīn-i **Rāşıd**)	"...**raşad**-ḫāne-i laḥdde ḳarār ve **dīde-dūz**-i envār-ı raḥmet-i Perverdigār oldı." (s. 857)	Mezar rasathanesinde karar kıldı ve Allah'ın rahmet nurlarına göz dikti.
el-Mevlā Meḥemmed (**Sa'dī-zāde** Efendi)	"...**sa'du's-su'ūd**-ı **ferḫunde-ṣu'ūd**-ı rūḥı burc-ı bedenden ġārib mā'u'l-ḥayāt-ı zindegānīsi ḫāk-i vücūdında ġā'ir ü ġā'ib olmış idi" (s. 1381)	Ruhunun uğurlu yükselişi beden burcundan battı ve canlılık veren hayat suyu vücut toprağında kayboldu.
eş-Şeyḫ 'Alī (**Ṣafvetī** Efendi) **{Ṣafvetī}**	"...**zülāl**-i **ṣāf**-ı ḥayātı muġberr ve āyīne-i ṭab'-ı **ṣafā**-āyīni ṣarṣar-ı ġubār-engīz-i fenādan **mükedder** olmış idi." (s. 1242)	Hayatının saf olan suyu tozlandı ve onun berrak aynası, yokluğun toz getiren rüzgârından bulanıklaştı.
el-Mevlā Maḳṣūd (Kürd **Maḳṣūd** Efendi)	"...'ālem-i feżā-yı 'uḳbāya sefer ve **maḳṣad**-ı aṣlīye güẕer eyledi." (s. 2/1080)	Öteki âleme sefer eyleyerek aslî mekânına geçti.
el-Mevlā Meḥemmed	"...vāṣıl-ı raḥmet-i Bārī ve suḫan-ı **mermūz** u ẕeheb-	Allah'ın rahmetine ulaştı ve remizli sözler ile gizli

(**Remzī-zāde**) {'İlmī}	i meknūz gibi verā-yı perde-i 'ademde mütevārī oldı." (s. 2/1126)	altınlar gibi yokluk âleminde saklandı.
el-Mevlā Meḥemmed (**Ḳudsī** Efendi)	"…bi'l-külliye ḥayātdan me'yūs ve müteveccih-i cenāb-ı **Ḳuddūs** olmışlar idi." (s. 2/1611)	Hayatının tamamından ümidini kesti ve Kuddus olan Allah'a yöneldi.

2. Biyografi Sahibinin Mesleğiyle İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî Zeyli'nde ölüm ifade edilirken, biyografi sahiplerininin mesleğiyle bağlantı kurulmuştur. **Kadı** Munuk Ali Efendi için "Kadı iken ecelin hükmüne boyun eğdi" manasına gelen *"…**ḳāżī** iken ḥükm-i ecele rāżī…"* (Donuk, 2017, 1/843) ifadesini kullanan Atâyî, kadılık görefini ifa eden Pârepârezâde Ahmed Efendi'nin ölümü için de *"…**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup…"* (Donuk, 2017, 1/289) ibaresine yer vererek kişilerin mesleklerine atıfta bulunmuş, yargılarken yargılanan hâle geldiklerini dile getirmiştir. Ayrıca, "Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı." manasına gelen *"…**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī oldu…"* ifadesine kadılık mesleğini yerine getiren pek çok kişinin biyografisinde yer verildiği görülmektedir. Bu durum Atâyî'nin üslubunda tekrarlara yer verdiğini göstermektedir.

Atâyî'nin kadı olarak görev yapan bazı kişilerin ölüm ifadelerinde kadı kelimesine yer vermeden kadılık ile ilgili kelimelere yer verdiği de görülmektedir. Kâmîzâde Mehmed Efendi'nin ölümünü*"…fermān-ı ecele rıżā virüp rūzgār-ı ġaddār ile maceraları **fayṣal**-resīde-i meżā mā-mezā oldı."* (Donuk, 2017, 2/1207) cümlesiyle kaleme alan Atâyî, kesin hükme ulaşmış manasına gelen "faysal-resîde" kelimesini kullanarak kadılıkla ilintili bir anlatım sergilemiştir. Rızâyî Çelebi'nin biyografisinde de "Allah'ın rızasını kazanmak için canının din borcunu ödemeyi hükmederek cennete doğru yürüdü ve cennet bahçelerinde dolaştı." manasına gelen *"…**ḳażā**-yı dīn-i vācibü'l-edā-yı naḳd-i cān ve iḥrāz-ı rıżā-yı Raḥman itmekle ravża-i rıżvāna ḫırām ve 'azm-i nüzhetgāh-ı dārü's-selām itmiş idi."* (Donuk, 2017, 2/1779) cümlesinde, kadılıkla alakalı "kazâ" kelimesine yer verildiği görülmektedir.

Atâyî'nin, müderrislik vazifesiyle meşgul olan kişilerin ölümünü kaleme alırken benzer ve tekrar ifadelere başvurduğu görülmektedir. "*…**ders** ü devri encām ve nāme-i āmāli resīd-i temme'l-kelām-ı ḫitām buldı."* (Donuk, 2017, 1/289), *"…**ders** ü devri temām ve müddet-i ḥayātı ḳarīn-i ḫitām oldı."* (Donuk, 2017, 1/320) ve *"…**ders** ü devri āḫir…"* (Donuk, 2017, 1/339) örneklerinde görüldüğü üzere kişilerin meslekleriyle müştak olan "ders" kelimesinin kullanımıyla ilintili bir anlatım oluşturulmuştur. Ayrıca Atayî, *"…**ders** ü devri resīde-i ḫitām ve **kitāb**-ı 'ömri temām oldı."* (Donuk, 2017, 1/341), *"…**ders** ü*

devri temām ve ***muṣḥaf****-ı 'ömri ḳarīn-i ḫitām oldı."* (Donuk, 2017, 1/802) ve *"...**ders** ü devre dest-i āḫir ve **ṭayy-ı ṭūmār**-ı ma'ālī vü mefāḫir itmiş idi."* (Donuk, 2017, 1/577) örneklerinde görüldüğü üzere kişilerin sadece meslekleriyle müştak olan kelimelerle ölümü nitelemeyip, meslekleriyle alakalı kelimeleri de kullanmıştır.

Şehzade Hocası Haydar Efendi'nin ölümünü "Can çocuğu, öğrenim âleminin okulundan ürktü." manasına gelen *"...**ṭıfl**-ı cānı **mu'allim-ḫāne-i 'ālem-i taḥṣīlden** remān..."* (Donuk, 2017, 1/801) ifadesiyle niteleyen Atâyî, Haydar Efendi'nin mesleğiyle alakalı kelimelere yer vererek ilintili anlatım sergilemiştir.

Celâlzâde Mustafa Bey, "yabancı hükümdarlara yazılacak namelerle vezirlere verilecek menşur ve beratların müsveddelerini hazırlamak, ahitname, berat, menşur, nâme ve fermanların baş tarafına tuğrayı çekmek" (Sertoğlu, 2015, 525) şeklinde tanımlanan "nişancı" göreviyle meşgul bir devlet memurudur. Atâyî onun ölümünü nişancı mesleğiyle ilintili "menşur", "ṭūmār", "defter", "varaḳ" ve "ceride" kelimelerine yer vererek *"...**menşūr**-ı 'ömri **ṭūmār** ve **defter**-i ḥayātı ḫatm-kerde-i dest-i rūzgār olup i'tidāl-i māh-ı celālīsi berg-rīz-i fenāya tebdīl ve dest-i **varaḳ**-gerdān-ı ecel **cerīde**-i 'ālemden ṣūret-i ḥālin taḥvīl eyledi."* (Donuk, 2017, 1/490) cümlesiyle kaleme almıştır.

Defterdar Abdurrahman Çelebi'nin ölümünü *"...**ṭayy-ı evrāḳ**-ı leyl ü nehār iderek dest-i rūzgār **defter**-i a'mārını ṭūmār ve **ḫāme**-i çābük-seyr-i āmāli **feẕleke**-i ḫātimede ḳarār eyledi."* (Donuk, 2017, 1/769) şeklinde defterdarlık mesleği ile ilinti kelimelerle veren Atâyî, Şehnameci Fethullah Efendi'nin ölümünü de *"...**nāme**-i 'ömri āḫir ve dem-beste-i menāfiẕ ü menāḫir olup **evrāḳ-ı müsevvedātı defter**-i āmāli gibi perīşān ve **ṣaḥā'if-i münşe'ātı** eczā-yı vücūdı gibi bī-nām ü nişān oldı."* (Donuk, 2017, 1/311) cümlesinde görüldüğü üzere şehnamecilikle alakalı kelimelerle kaleme almıştır.

Tabip Mehmed Efendi için "Tabiat doktoru, beden tedbirinde (iyileştirmede) âciz (oldı)." manasına gelen *"...**ṭabīb**-i ṭabī'atı **tedbīr-i bedende** ḳāṣır..."* (Donuk, 2017, 1/538) cümlesini kuran Atâyî, hem tabip kelimesini hem de tedavi etmek/iyileştirmek olarak yorumlayabileceğimiz "tedbīr-i beden" terkibini kullanarak meslekle doğrudan ve dolaylı olarak bir ilinti kurmuştur.

Vaizlik göreviyle meşgul olan Taceddin Efendi'nin ölüm kaydında*"...**ḥalḳa-i ṣoḥbeti** güsiste -niẓām ve devre-i cām-ı eyyāmı temām oldı."* (Donuk, 2017, 1/405) ifadelerini kullanan Atâyî, dinî konuşma yapan vaiz ile ilgili olarak "sohbet" kelimesini kullanmıştır. Yazar, "Sohbet halkasının düzeni bozuldu" şeklindeki ifadeyle kişinin ölüm haberini vermiştir.

Şeyh Yakup Efendi'nin biyografisindeki *"...terk-i **tekyegāh**-ı fānī ve 'azm-i dārü'n-na'īm-i cāvidānī eyledi."* (Donuk, 2017, 1/1008) ifadesinde görüldüğü üzere Seccadenişîn Şeyh Yakup Efendi'nin mesleğiyle ilintili olarak "tekyegâh" kelimesi kullanılmıştır.

Tablo 5: Ölümün biyografi sahibinin mesleğiyle ilgi kurularak ifade edildiği biyografiler

İSMİ/MAHLASI	MESLEĞİ	ÖLÜM İBARESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā Aḥmed (Pārepāre-zāde)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup..." (s. 289)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı.
Yavaş Çelebi	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ḥimām müteḳāżī oldı." (s. 522)	Kadı iken alacaklı ölüm borçluyu sıkıştırdı.
Buḫārī-zāde Aḥmed Çelebi	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī..." (s. 783)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı.
el-Mevlā 'Alī bin Bālī (Munuḳ 'Alī Efendi)	Kadı	"...**ḳāżī** iken ḥükm-i ecele rāżī ve şu'ūn-ı ḥāli münḥaṣır-ı māżī oldı." (s. 843)	Kadı iken ecelin hükmüne boyun eğdi ve işleri mâzîde kaldı.
el-Mevlā Pīrī (Ḫˇāce Pīrīsi)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup..." (s. 891)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı.
el-Mevlā Meḥemmed (Sipāhī-zāde)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup ḳażāya rāżī oldı." (s. 906)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve o da bu hükme razı oldu.
el-Mevlā 'Abdu'r-raḥīm (Ḳınalı-zāde Kirāmī Çelebi) {Kirāmī}	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olmış idi." (s. 954)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı.
el-Mevlā Sināne'd-dīn	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup..." (s.	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu

Yūsuf (Ümmī Sinān bin Ca'fer)		1125)	sıkıştırdı.
el-Mevlā Maḥmūd bin Pīrī (Fenārī-zāde)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī ve şu'ūn-ı ḥāli münḥaṣır-ı māżī oldı." (s. 1134)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve işleri mâzîde kaldı.
el-Mevlā Meḥemmed (Ehlī Çelebi) {Ehlī}	Kadı	"...**ḳāżīsi** iken dā'in-i ecel müteḳāżī ve şu'ūn-i ḥāli münḥaṣır-ı māżī oldı." (s. 1203)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve işleri mâzîde kaldı.
el-Mevlā Meḥemmed bin 'Alī (Çelebi Ḳāżī)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup ḳażā-yı dīn-i vācibü'l-edā-yı cān ve seyr-i riyāż-ı cinān içün terk-i 'alā'iḳ-ı cihān itmiş idi...." (s. 1342)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı. Canının din borcunu ödemek ve cennet bahçelerini seyretmek için dünya ile bağlarını kesti.
el-Mevlā Meḥemmed (Laṭīf-zāde)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olmış idi." (s. 1451)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı.
el-Mevlā Burhān (Burhān Efendi)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup ḳażāya rāżī..." (s. 1576)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve (o da) bu hükme razı oldu.
el-Mevlā Muṭahhar (Muṭahhar Efendi)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i saḫt-gīr-i ecel müteḳāżī olmış idi." (s. 1717)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu çok fazla sıkıştırdı.
el-Mevlā İbrāhīm	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup..." (s.	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu

(İbrāhīm Efendi)		1774)	sıkıştırdı.
el-Mevlā Muṣṭafā (Budinī)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī olup şu'ūn-i ḥāli münḥaşır-ı māżī oldı." (s. 1828)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve işleri mâzîde kaldı.
el-Mevlā 'Ömer (Ḫˇāce Fesād)	Kadı	"...**ḳāżī** iken dā'in-i ecel müteḳāżī ve ḳażāyı dīn-i vācibü'l-edā-yı cāna rāżī olup..." (s. 1853)	Kadı iken alacaklı ecel borçluyu sıkıştırdı ve Canının din borcunu ödemeye razı oldu.
el-Mevlā Meḥemmed (Müderris-zāde)	Kadı	"...**ḳāżī** iken eyyām-ı rebī'-ı ḥayātı münḳażī ve şu'ūn-ı ḥāli münḥaşır-ı māżī olmış idi..." (s. 918)	Kadı iken ömrünün baharı sona erdi ve işleri mâzîde kaldı.
el-Mevlā Meḥemmed (Kāmī-zāde Efendi)	Kadı	"...fermān-ı ecele rıżā virüp rūzgār-ı ġaddār ile maceraları **fayṣal**-resīde-i meżā mā-mezā oldı." (s. 1207)	Ecel fermanına rıza gösterip gaddar zaman ile maceraları "olan oldu, geçen gitti" şeklinde kesin hükme bağlanmıştır.
el-Mevlā el-Fāżıl ve'l-Maḫdūm el-Kāmil Meḥemmed 'Alī eş-Şehīr bi-Rıżāyī	Kadı	"...**ḳażā**-yı dīn-i vācibü'l-edā-yı naḳd-i cān ve iḥrāz-ı rıżā-yı Raḥman itmekle ravża-i rıżvāna ḫırām ve 'azm-i nüzhetgāh-ı dārü's-selām itmiş idi." (s. 1779)	Allah'ın rızasını kazanmak için canının din borcunu ödemeyi hükmederek cennete doğru yürüdü ve cennet bahçelerinde dolaştı.
el-Mevlā	Kadı	"...dīn-i vācibü'l-edā-yı	Ruhunun din

Muṣṭafā bin Meḥemmed (Mi'mār-zāde Efendi)		rūḥı ḳażā ve keşmekeş-i dünyādan ḳaṭ'-ı peyvend-i meżā mā-meżā eyledi." (s. 334)	borcunu ödemek için hükmetti ve dünya keşmekeşinden "olan oldu, geçen gitti" şeklinde bağını kesti.
Ḥasan Çelebi	Müderris	"...müddet-i ḥayātı encām ve **defter**-i 'ömri feẕleke-i ḫitām buldı." (s. 275)	Hayat süresi doldu ve ömür defteri sona erdi.
el-Mevlā Muṣṭafā (Vaḥyī-zāde)	Müderris	"...**ders** ü devri encām ve nāme-i āmāli resīd-i temme'l-kelām-ı ḫitām buldı." (s. 289)	Dersi ile zamanı nihayete erdi ve istek mektubunun son sözü yazılıp tamamlandı.
el-Mevlā Ḳāsım bin Süleymān (Ṣāḥibü't-Taṭbīḳ)	Müderris	"...**ders** ü devri temām ve müddet-i ḥayātı ḳarīn-i ḫitām oldı." (s. 320)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve hayat süresi sona erdi.
el-Mevlā Şeyḫī (A'rec Şeyḫī Çelebi)	Müderris	"...**ders** ü devri āḫir..." (s. 339)	Dersi ve zamanı sona erdi.
el-Mevlā Meḥemmed bin İbrāhīm el-Ḥalebī (Ḥanbelī-zāde Meḥemmed Efendi)	Müderris	"...**ders** ü devri resīde-i ḫitām ve **kitāb**-ı 'ömri temām oldı." (s. 341)	Dersi ve zamanı sona erdi, ömür kitabı tamamlandı.
el-Mevlā Cum'a (Cum'a	Müderris	"...**ders** ü devri temām ve 'āzim-i dārü's-selām	Dersi ile zamanı sona erdi ve Dârü's-

Efendi)		olup…" (s. 343)	selâm'a yola çıktı.
el-Mevlā Ḥasan bin 'Alī bin Ḥasan (Çerçīn-zāde)	Müderris	"…**ders** ü devri temām ve müddet-i ḥayātı ḳarīn-i ḫitām olup…" (s. 512)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve hayat süresi sona erdi.
el-Mevlā Aḥmed bin Maḥmūd (İmām-ı 'Arab-zāde)	Müderris	"…**ders** ü devri temām ve müddet-i ḥayātı ḳarīn-i ḫitām…" (s. 537)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve hayat süresi sona erdi.
el-Mevlā 'Alī bin Ḳāsım ez-Zeytūnī (Zeytūnī-zāde)	Müderris	"…**ders** ü devre dest-i āḫir ve **ṭayy-ı ṭūmār**-ı ma'ālī vü mefāḫir itmiş idi." (s. 577)	Dersi ile zamanına son defa katıldı ve ululuk defterini dürüp iftihar etti.
el-Mevlā Sinān (Aḳyazılı Sinān Çelebi)	Müderris	"…**defter**-i **ders** ü devri itmām…" (s. 624)	Ders ile zaman defteri tamamlandı.
el-Mevlā Naṣūḥ bin Yūsuf (Selānikī Naṣūḥ Efendi)	Müderris	"…**ders** ü devri encām ve manẓūme-i aḥvāli ḥüsn-i ḫitām bulup…" (s. 635)	Dersi ile zamanı son buldu, hâl manzûmesi güzel sonlandı.
el-Mevlā Ḫayre'd-dīn Ḫalīl (Ḫalīl-i Ḳayṣerī)	Müderris	"…**ders** ü devri temām ve 'āzim-i dārü's-selām oldı." (s. 651)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve Dârü's-selâm'a yola çıktı.
el-Mevlā Meḥemmed bin 'Abdu'l-'azīz (Mu'īd-zāde Efendi)	Müderris	"…**ders** ü devri encām ve defter-i 'ömri feẕlek-i ḫitām bulup…" (s. 751)	Dersi ile zamanı sona erdi ve ömür defteri son cümlesini söyledi.

el-Mevlā Yaḥyā el-ʻAcemī (ʻAcem Yaḥyā)	Müderris	"...**ders** ü devri temām ve āftāb-ı ʻömri vāṣıl-ı maġrib-i şām oldı." (s. 774)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve ömür güneşi battı.
el-Mevlā Caʻfer (Ḳasṭamonılı Caʻfer Efendi)	Müderris	"...**ders** ü devri temām ve muṣḥaf-ı ʻömri ḳarīn-i ḫitām oldı." (s. 802)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve ömür kitabı sona erdi.
el-Mevlā Süleymān (Köse Süleymān)	Müderris	"...**ders** ü devri āḫir ve dem-beste-i menāfiẕ ü menāḫir oldı." (s. 1331)	Dersi ile zamanı son buldu ve nefesi kesildi.
el-Mevlā Meḥemmed (ʻAyşī Efendi) {ʻAyşī}	Müderris	"...**ders** ü devri encām ve sübḥa-i enfās-ı ḥayātı ʻuḳde-i ḫitām bulup..." (s. 1367)	Dersi ile zamanı sona erdi ve hayat tesbihinin nefesi düğümlendi.
el-Mevlā Saʻīd (Ḳara Saʻīd)	Müderris	"...**ders** ü devri encām ve **defter**-i ʻömri feẕleke-i ḫitām buldı." (s. 1508)	Dersi ile zamanı sona erdi ve ömür defteri son cümlesini söyledi.
el-Mevlā Yaḥyā (Yayla-zāde)	Müderris	"...**ders** ü devri temām ve sübḥa-i enfāsı ḳarīn-i ḫitām olup..." (s. 1742)	Dersi ile zamanı tamamlandı ve nefes tespihi sonlandı.
el-Mevlā Şücāʻu'd-dīn bin Süleymān bin Ḫalīl el-Maḥmūdī (Şücāʻ-ı Maḥmūdī)	Müderris	"...**sicill**-i ʻömri ḳarīn-i ḫitām ve müddet-i zindegānīsi temām oldı." (s. 310)	Ömür defteri son buldu ve yaşam süresi tamamlandı.
el-Mevlā	Müderris	"...**defter-i sicillāt**-ı	Ömür defteri son

Bedre'd-dīn Maḥmūd (Mu'allim Maḥmūd Efendi)		'ömri resīde-i feẕleke-i ḫitām ve bāb-ı murabba'-nümā-yı laḥdden müteveccih-i Dārü's-selām olup…" (s. 515)	cümlesini söyledi ve mezardan Dârüsselâm'a yöneldi.
el-Mevlā 'Alī bin 'Abdu'l-'azīz bin el-Mevlā Ḥüsām bin Ḥāmid (Ümmüveled-zāde Efendi)	Müderris	"…dīn-i vācibü'l-edā-yı rūḥı ḳażā ve ḥākimü'l-vaḳt-i ecel **defter**-i ḥayātını ḫatm u imżā itmiş idi." (s. 625)	Ruhunun din borcunu ödemek için hükmetti ve ecel hâkimi, hayat defterini sonlandırdı.
el-Mevlā Ḥasan (Aḫī-zāde Ḥasan Çelebi)	Müderris	"…ḥüccet-i tencīm-i 'ömri resīde-i feẕlek-i ḫitām ve **defter**-i zindegānīsi resīd-i ceffe'l-ḳalem birle temām oldı." (s. 907)	Ömür yıldızının belgesi tamamlandı ve hayat defteri Allah'ın takdiriyle sona ulaştı.
el-Mevlā Ḥüsāme'd-dīn (Ḥüsām Efendi)	Müderris	"…**sicill**-i 'ömri ṭayy-kerde-i ḫitām ve **defter**-i ḳażāyā-yı āmāli temām oldı." 1076	Ömür defteri dürüldü ve emellerinin hüküm defteri tamamlandı.
el-Mevlā 'Abdu'r-raḥmān (Ḳāzī-zāde Maḫdūmı 'Abdu'r-raḥmān Çelebi) {Dā'ī}	Defterdar	"…**ṭayy**-ı **evrāḳ**-ı leyl ü nehār iderek dest-i rūzgār **defter**-i a'mārını **ṭūmār** ve **ḫāme**-i çābük-seyr-i āmāli feẕleke-i ḫātimede ḳarār eyledi." (s. 769)	Gece gündüz evrakları dürerek zamanın eli ömürler defterini büktü ve emellerinin hızlı giden kelemi son sözünü söyledi.
el-Mevlā Feṭḥu'llāh	Şehname	"…**nāme**-i 'ömri āḫir ve dem-beste-i menāfiẕ ü	Ömür mektupu sonlandı ve nefesi

(Fetḥu'llāh-ı ʻAcemī) {ʻĀrif}	ci	menāḫir olup **evrāḳ-ı müsevvedātı defter-i āmāli** gibi perīşān ve **ṣaḥā'if-i münşe'ātı** eczā-yı vücūdı gibi bī-nām ü nişān oldı." (s. 311)	sonlanıp müsvedde evrakı emellerinin defteri gibi perişan ve münşeat sayfaları vücudu gibi isimsiz kaldı.
el-Mevlā Ḥaydar (Şeh-zāde Ḫˇācesi Ḥaydar Efendi)	Şehzade Hocası	"…ṭıfl-ı cānı **muʻallim-ḫāne**-i ʻālem-i **taḥṣīlden** remān ve ʻīdgāh-ı ervāḥa revān olup…" (s. 801)	Can çocuğu, öğrenim âleminin okulundan ürktü ve ruhların bayram yerine yürüdü.
eş-Şeyḫ Tāce'd-dīn İbrāhīm bin Ḥamza (Tāce'd-dīn Efendi)	Vaiz	"…**ḥalḳa-i ṣoḥbeti** güsiste -niẓām ve devre-i cām-ı eyyāmı temām oldı." (s. 405)	Sohbet halkasının düzeni bozuldu ve günlerinin kadehi dönüşü tamamladı.
Muṣṭafā Beg (Nişāncı Celāl-zāde) {Nişānī}	Nişancı	"…menşūr-ı ʻömri **ṭūmār** ve **defter**-i ḥayātı ḫatm-kerde-i dest-i rūzgār olup iʻtidāl-i māh-ı celālīsi berg-rīz-i fenāya tebdīl ve dest-i varaḳ-gerdān-ı ecel **cerīde**-i ʻālemden ṣūret-i ḥālin taḥvīl eyledi." (s. 490)	Ömür fermanı dürüldü ve hayat defteri sonlanıp yücelik ayının yumuşaklığı fena yaprağına döndü. Ecelin yaprak döndüren eli, âlem gazetesindeki hâlini değiştirdi.
Ferīdūn Beg(Ferīdūn Beg et-Tevḳīʻī)	Nişancı	"…Ferīdūn-ı taḫt-nişīn-i rūḥı daḫme-i ḫāk içre nihān ve ṣaḥīfe-i ʻālemden **bī-nām ü nişān** oldı." (s. 958)	Ruh tahtında oturan Feridun, toprak içine saklandı ve âlem sayfasından ismi silindi.

el-Mevlā Meḥemmed (Sifālī-zāde)	Hekim	"…**ṭabīb**-i ṭabī'atı **tedbīr-i bedende** ḳāṣır…" (s. 538)	Tabiat doktoru, beden tedbirinde (iyileştirmede) âciz (oldı).
eş-Şeyḫ Meḥemmed bin Seyyidī Aḥmed eş-Şehīr bi-Ḥakīm Çelebi (Ḥakīm Çelebi)	Hekim	"…tiryāk-i erba'a-i terkīb-i 'anāṣırı hevā-yı fenā ile muḫtell ve eczā-yı ṭabā'i'-i vücūdı refte refte bī-te'sīr-i 'amel olmaġın 'āzim-i **şifā-ḫāne**-i dārü'n-na'īm ve ḥikmet-i bāliġa-i luṭf-ı ḳadīm ile żayf-ı iḥsān-ı Kerīm oldılar." (s. 657)	Dört unsurdan meydana gelen tiryak macunu fenâ isteğiyle bozuldu ve vücut tabiatının parçası yavaş yavaş işlerinin tesirini azalttığı için Dârünnaîm cennetinin şifahanesine doğru yola çıktı ve ezeli lütuf ve ihsana ulaşarak Kerim olan Allah'ın ihsanına misafir oldu.
Baḳḳāl-zāde-i Diger	Hekim	"…nāme-i āmāli köhne taḳvīm gibi 'amel-mānde ve **ṭabīb**-i ṭabī'ati tedbīr-i bedenden 'āciz ü dermānde olup…" (s. 1100)	Emellerinin mektubu köhne takvim gibi âtıl ve tabiat doktoru beden tedbirinden aciz ve güçsüz oldu.
eş-Şeyḫ Ya'ḳūb (İlāhī-zāde Efendi)	Seccaden işîn	"…terk-i **tekyegāh**-ı fānī ve 'azm-i dārü'n-na'īm-i cāvidānī eyledi." (s. 1008)	Fani tekkeyi terk etti ve ebedî olan cennete yürüdü.
el-Mevlā Aḥmed (Dökmeci-zāde Dāmādı)	Seccaden işîn	"…keşmekeş-i dehrden āzāde ve **dergāh**-ı ḳāżīyyü'l-ḥācāta rū-nihāde olup…" (s.	Dünya karmaşasından kurtuldu ve Allah'ın dergâhına yüzünü

		1201)	sürdü.
eş-Şeyḫ ʻAbdu'l-vehhāb (ʻAbdu'l-vehhāb Efendi)	Şeyh	terk-i **zāviye**-i fenā ve ʻazm-i bādiye-i beḳā eyledi. (668)	Fenâ zaviyesini terketti ve bekâ çölüne doğru yola çıktı.
eş-Şeyḫ Maḥmūd (Maḥmūd Efendi)	Şeyh	"…ālāyiş-i dünyādan pāk ve zāviye-nişīn-i ḫāk oldı." (s. 1524)	Dünya gösterişinden temizlendi ve toprak zaviyesinde oturan derviş oldu.
el-Mevlā Maḥmūd (Ḫaṭīb Maḥmūd Çelebi)	Hatip	"…rāh-ı nefesi beste ve revnaḳ-ı mizmār-ı vücūdı şikeste olmış idi." (s. 1233)	Nefesi tükendi ve vücudunun nefes yolunun parlaklığı ortadan kalktı.
el-Mevlā Muṣṭafā (Yumurta Vāʻiẓi) {Ḥalīmī}	Vaiz	"…beyża-i vücūdı şikest ve zemzeme-i iştihārı pest oldı." (s. 1413)	Vücut yumurtası kırıldı ve meşhur sesi kısıldı.

3. Biyografi Sahibinin Ölüm Tarihiyle İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî, biyografisini kaleme aldığı kişilerin ölüm tarihleriyle ilintili ölüm tasvirleri de yapmıştır. Hac ibadetinin gerçekleştiği ay olan zilhicce ayında vefat eden Dursun Efendi'nin ölümü *"…şehr-i **Ẕi'l-ḥicce**'de **ṭā'if**-i cānı **ḥiccetü'l-vedāʻ-ı vücūd**…"* (Donuk, 2017, 1/279) cümlesinde görüldüğü üzere hac ibadetiyle ilintili kelimeler vasıtasıyla verilmiştir. Benzer şekilde zilhicce ayında vefat eden Kurd Ahmed Çelebi için de "Zilhicce ayında ömür haccı tamamlandı ve yaşam belirtisi sona erdi" manasına gelen *"…Ṭoḳuz yüz yetmiş **Ẕi'l-ḥicce**'sinde **ḥicce**-i ʻömri temām ve ḥüccet-i zindegānīsi ḳarīn-i ḫitām olup…"* (Donuk, 2017, 1/318) ifadelerine yer vererek ilintili bir anlatım oluşturulmuştur.

Molla Ahmed Efendi'nin safer ayında vefat etmesi sebebiyle "Safer ayının on üçüncü günü ahiret seferine acele etti ve mübârek âleme göçtü" manasına gelen *"...biñ ṭoḳuz **Ṣafer'inüñ** on üçünci güni **sefer**-i āḫirete isti'cāl ve 'ālem-i ḳudse intiḳāl eyleyüp..."* (Donuk, 2017, 2/1195) cümlesini kaleme alan Atâyî, "safer/صفر" ve " sefer/سفر" kelimeleri arasında ses benzerliği kurarak ölümü nitelemiştir. Aynı ifadeleri Ḥasan Efendi'nin biyografisindeki *"...**Ṣafer'inde** cānib-i āḫirete **sefer**..."* (Donuk, 2017, 2/1569) cümlesinde görmekteyiz.

"Yevm-i hamîs" yani perşembe günü vefat eden Şüca Efendi'nin ölüm kaydında, beşinci manasına gelen "hamîs/خميس" kelimesiyle birlikte mezkûr kelimeye sadece ses bakımından benzeyen ve cesur anlamındaki "hamîs/حميس" kelimesi birarada kullanılmıştır. *"Cesur ecel, beden mülkünü yağmaladı."* manasına gelen *"...yevm-i **ḫamīsde ḫamīs**-i ecel mülk-i vücūdına türktāz..."*(Donuk, 2017, 2/1391) cümlesinde ses benzerliği bulunan kelimelerin kullanılmasının yanı sıra biyografi sahibinin ismi olan "şüca" kelimesiyle eş anlamlı olan "hamîs/حميس" kelimesine yer verilmesiyle de ilintili anlatım hâsıl olmuştur.

Atâyî, Kurban Bayramı'nda vefat eden Kadızâde Mehmed Efendi için *"...yevm-i **'īd-i aḍḥāda uḍḥiye**-i **kebş**-i cān ve 'azm-i **'īdgāh**-ı cinān eyleyüp..."* (Donuk, 2017, 2/1826) ifadelerini kullanmıştır. "Kurban bayramı günü, can koçu kurban oldu ve cennetin bayram yerine doğru yola çıktı." manasına gelen bu cümlede Atâyî, "kurban bayramı", "koç", "kurban olmak" ve "bayram yeri" kelimelerini bir arada kullanarak ilintili bir anlatım ortaya koymuştur. Aynı zamanda benzer ses ve kelime tekrarlarıyla da ahengi yakalayarak üslubunu zenginleştirmiştir.

Müderriszâde Mehmed Efendi'nin biyografisinde *"...Ṭoḳsan ṭoḳuz **Rebī'u'l-evvel**'inde ḳāżī iken eyyām-ı **rebī**'-ı ḥayātı münḳażī...olmış idi."* (Donuk, 2017, 1/918) şeklinde ölüm bilgisi verilmiştir. Atâyî, bahar anlamındaki "rebî" kelimesiyle ilkbahar manasına gelen ve aynı zamanda ölüm zamanını belirten "Rebî'u'l-evvel" kelimesini bir arada kullanmıştır.

Ramazan ayında vefat eden Menteşeli Abdurrahîm Efendi'nin ölüm kaydını ramazan ayı ile ilgili olan "iftar" terimini kullanarak ***"...Ramażān'ında** riyāż-ı ḳudse güẕār ve ḥiyāz-ı cinândan **ifṭār** itmiş idi."* (Donuk, 2017, 1/938) cümlesiyle ifade eden Atâyî, kişinin ölüm zamanıyla ilintili bir anlatım kaleme almıştır.

Atâyî, Niksarî Efendi'nin abdest aldığı vakit vefat etmesi üzerine *"...ṣalāt-ı ṣubḥ içün **āb-dest** alurken **dest-şūy**-ı ālāyiş-i dünyā-yı fānī..."* (Donuk, 2017, 1/293) cümlesinde görüldüğü üzere "dünya gösterişinden elini yıkadı" ifadesiyle ilintili bir ölüm kaydı kaleme almıştır.

Tablo 6: Biyografi sahibinin ölüm tarihiyle ilgi kurularak ölümün ifade edildiği biyografiler

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İFADESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā Ṭursun bin el-Ḥāc Murād (Ṭursun Efendi)	"...**Ẕi'l-ḥicce'**de **ṭā'if**-i cānı **ḥiccetü'l-vedā'-ı vücūd**..." (s. 279)	Zilhicce ayında canı, vücudun son haccı için tavaf etti.
el-Mevlā Ḳurd Aḥmed (Ḳurd Çelebi)	"...**Ẕi'l-ḥicce**'sinde **ḥicce**-i 'ömri temām ve ḥüccet-i zindegānīsi ḳarīn-i ḫitām olup..." (s. 318)	Zilhicce ayında ömür haccı tamamlandı ve hayat belgesi sonlandı.
el-Mevlā Yaḥyā bin 'Ömer (Beşikṭaşī Yaḥyā Efendi) {Müderris	"...**Ẕi'l-ḥicce**'sinüñ leyle-i **'īd-i aḍḥā**sında **uḍḥiye-i kebş**-i cān ve taṣfiye-i mir'āt-ı cenān itmişler idi." (s. 563)	Zilhicce ayının kurban bayramı gecesinde can koçu kurban edildi ve gönül aynası temizlendi.
el-Mevlā İbrāhīm bin Muṣṭafā (Levḥ-ḫ ̌ān İbrāhīm Efendi)	"...**Ẕi'l-ḥicce**'sinde **menāsik**-i **ḥiccetü'l-vedā'-ı Ka'be**-i vücūdı temām ve ḥüccet-i tencīm-i 'ömri ḳarīn-i ḫitām oldı." (s. 1337)	Zilhicce ayında vücudu son haccını yaptı ve ömür yıldızı tamamlandı.
el-Mevlā İslām (İslām Efendi)	"...**Ẕi'l-ḥicce**'sinde āheng-i **ḥiccetü'l-İslām**-ı dārü's-selām ve istilām-ı maḥācir-i ḥavrā içün ṣaḥn-ı cinānda maḳām eyledi." (s. 1079)	Zilhicce ayında Darüsselam'da İslam haccının âhengini yaşamak ve hurilerin gözlerine el sürmek için cennet meydanında makam tuttu.
el-Mevlā Ḥasan (Ḥasan Efendi)	"...**Ṣafer**'inde cānib-i āḫirete **sefer**..." (s. 1569)	Safer ayında ahiret tarafına sefer eyledi.
el-Mevlā el-Fāżıl Şemse'd-dīn Aḥmed el-Enṣārī (Mollā Aḥmed	"...**Ṣafer**'inüñ on üçünci güni **sefer**-i āḫirete isti'cāl ve 'ālem-i ḳudse intiḳāl eyleyüp..." (s. 1195)	Safer ayının on üçüncü günü ahirete acele sefer ve mübarek âleme intikal eyledi.

Efendi)		
el-Mevlā Aḥmed (Teẕkireci Aḥmed Efendi)	"...**Ṣafer**'inde 'ālem-i āḫirete sefer ḳılup..." (s. 1386)	Safer ayında ahiret âlemine sefer eyledi.
el-Mevlā Meḥemmed (Müderris-zāde)	"...**Rebī'u'l-evvel**'inde ḳāżī iken eyyām-ı **rebī'**-ı ḥayātı münḳażī...olmış idi." (s. 918)	Rebiyülevvel ayında kadı iken hayat baharının günleri sona erdi.
el-Mevlā Muḥyi'd-dīn (Ḍārib Muḥyi'd-dīn)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir olup bir gice ḥarāmīler elinde şehīd ve 'arṣa-i vücūddan nā-bedīd oldı." (s. 345)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sonlanıp bir gece haramiler tarafından şehit edildi ve vücut arsası görünür oldu.
el-Mevlā Meḥemmed (İmām-zāde Efendi)	"...**Rebī'u'l-evvel**'inde i'tidāl-i **rebī'**-i ḥayātı ḫazān-resīde-i fenā olup sebze-zār-ı zindegānīsi ḳable'l-iftā ifnā itmiş idi." (s. 356)	Rebiyülevvel ayında hayat baharının başlangıcı yokluk baharına erişip hayat bahçesi fetva vermeden evvel yok edildi.
el-Mevlā Luṭfu'llāh (Ḳaba Lüṭfī)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir olup..." (s. 507)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sona erdi.
el-Mevlā Aḥmed bin eş-Şeyḫ Muṣliḥi'd-dīn eş-Şehīr bi-Mu'allim-zāde (Mu'allim-zāde Efendi)	"...**Rebī'u'l-evvel**'inde sinn-i şerīfleri vāṣıl-ı heftād olduḳda ḥāṣıl-ı **rebī'**-i ḥayāt olan gül-berg-i ümmīdi ber-bād olup füc'eten irtiḥāl ve seyr-i riyāż-ı ḳudse isti'cāl itdiler." (s. 618)	Rebiyülevvel ayında yaşı yetmişe ulaştığında hayat baharındaki ümit yaprağı soldu ve aniden göç edip mübarek bahçeyi seyre acele etti.
el-Mevlā Meḥemmed	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir..." (s.	Rebiyülahir ayında hayat

Çelebi bin Sinān (Sinān Efendi-zāde Meḥemmed Çelebi)	790)	baharı sona erdi.
el-Mevlā Muṣṭafā bin Ḥüseyn bin Sinān (Ketḫudā Muṣṭafā Efendi)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'de **rebī'-i** ḥayātı āḫir ve rū-gerdān-ı cānib-i ma'ālī vü mefāḫir oldı." (s. 1658)	Rebiyülahir ayında ayında hayat baharı sona erince yüce ve iftihar edilecek tarafa gitti.
el-Mevlā 'Alī bin Meḥemmed (Ḫˇāce Efendi Birāderi)	"...**Rebī'u'l-evvel**'inde **rebī'-i** ḥayātı mübtelā-yı **ḫazān** ve ṭarab-ḫāne-i ṣafāsı beytü'l-aḥzān olup..." (s. 1766)	Rebiyülevvel ayında hayat baharı sonbahara müptela oldu ve mutluluk yeri hüzün evine dönüştü.
ş-Şeyḫ Meḥemmed (Ṣāliḥ İmām Efendi)	"...**Rebī'u'l-evvel**'inde eyyām-ı **rebī'**-i ḥayātı temām oldı." (s. 1857)	Rebiyülevvel ayında hayat baharının günleri sona erdi.
eş-Şeyḫ Sinān (Sinān Efendi) {Sinānī}	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir ve seyr-i **nev-bahār**-ı 'ālem-i envār ile mütefāḫir oldı." (s. 1861)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sona erdi ve nurlar âleminin ilkbaharını seyretmekle övündü.
el-Mevlā 'Alī (Emīn-zāde Manṭıḳī 'Alī Çelebi)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir olup..." (s. 1113)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sona erdi.
el-Mevlā Yaḥyā (Naḳīb Yaḥyā Efendi) {Mīrī}	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir olup ol naḫl-i ser-sebz-i ḥadīḳa-i siyādet mübtelā-yı ṣarṣar-ı fenā ve berg-rīz-i **ḫazān**-ı mergle bī-berg ü nevā oldı." (s. 1169)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sonlandı; o efendilik bahçesinin yeni yetişmiş hurma ağacı fena rüzgârı ve ölüm baharının yaprak dökmesiyle yapraksız ve nasipsiz oldu.

el-Mevlā Dede (Dede Efendi)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir olup nā-kām ü nā-ümmīd 'azm-i ümmīdgāh-ı cāvīd eyledi." (s. 1340)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sonlanıp nasipsiz ve ümitsiz bir şekilde ebedî ümit mekânına doğru yola çıktı.
el-Mevlā Ebūbekr (Ḳara Bekir)	"...**Rebī'u'l-āḫir**'inde **rebī'**-i ḥayātı āḫir..." (s. 1484)	Rebiyülahir ayında hayat baharı sonlandı.
el-Mevlā Ḥasan Beg (Ḥasan Beg Efendi)	"...yevm-i **ḫamīs**de **ḥamīs**-i ecel mülk-i vücūdına türktāz ve ṭā'ir-i rūḥı evc-i 'illiyyīne pervāz eyledi." (s. 760)	Beşinci gün cesur ecel, beden mülkünü yağmaladı ve ruh kuşu mübarek yuvaya kanat açtı.
el-Mevlā Şücā' (Ḳasṭamonılı3 Şücā' Efendi)	"...yevm-i **ḫamīsde ḥamīs**-i ecel mülk-i vücūdına türktāz..." (s. 1391)	Beşinci gün cesur ecel, beden mülkünü yağmaladı.
el-Mevlā Meḥemmed (Ḳāżī-zāde)	"...yevm-i **'īd-i aḍḥāda uḍḥiye**-i **kebş**-i cān ve 'azm-i **'īdgāh**-ı cinān eyleyüp..." (s. 1826)	Kurban bayramı günü, can koçu kurban oldu ve cennetin bayram yerine doğru yola çıktı.
el-Mevlā Muṣliḥi'd-dīn Muṣṭafā en-Niksārī (Niksārī Efendi)	"...**ṣalāt-ı ṣubḥ içün āb-dest alurken dest-şūy**-ı ālāyiş-i dünyā-yı fānī ve rū-nihāde-i dergāh-ı re'fet-penāh-ı Sübḥānī olup füc'eten irtiḥāl ve raḥmet-i Ḥaḳḳ'a isti'cāl eyledi." (s. 293)	Sabah namazı için abdest alırken dünya gösterişinden elini yıkadı ve Sübhan olan Allah'ın merhamet dergâhına yüzünü sürdü. Aniden ölerek Allah'ın rahmetine acele etti.
el-Mevlā 'Abdu'r-raḥīm (Menteşeli 'Abdu'r-raḥīm	"...**Ramażān'ında** riyāż-ı ḳudse güẕār ve ḥiyāz-ı cinândan **ifṭār** itmiş idi..."	Ramazan ayında mübarek bahçeye doğru gitti ve cennet havuzlarında iftar

Efendi) {Niyāzī}	(s. 938)	yaptı.

4. Biyografi Sahibinin Ölüm Mekânıyla İlgi Kurularak Ölümün İfade Edilmesi

Atâyî Zeyli'nde biyografi sahibinin ölüm mekânıyla ilintili kelimelerle de ölümün ifade edildiği görülmektedir. Cemâlizâde Efendi'nin Kahire'ye yerleştiği vakit sayılı nefesinin sayısını tamamladığını *"**Ḳāhire**-i ma'azziyyede temeddün eyleyüp kemāl-i şevket-i bāhire ve ḳuvvet-i **ḳāhire** ile nuḳūd-ı enfās-ı ma'dūdeyi…"*(Donuk, 2017, 1/287) sözleriyle belirten Atâyî, mekânla ilintili bir anlatım sergilemiştir.

Kara Davudzâde'nin hac ibadetiyle meşgulken Beytülharam'da hayatını kaybetmesi üzerine Atâyî, *"**Tehyi'e-i esbāb-ı ḥacc-ı Beytü'l-ḥarām esnāsında** reh-zen-i ecel 'inān-gīr-i 'azm u ihtimām olup **devre-i ṭā'if-i 'ömri** temām ve vāṣıl-ı ravża-i dārü's-selām oldı."* (Donuk, 2017, 1/502) cümlesinde görüldüğü üzere "Kâbe" ve "tavaf" kelimeleri ile ilintili kelimeler seçerek ölümü nitelemiştir.

Hoca Kayını olarak bilinen Mehmed Efendi'nin Üsküdar Köprüsü'ne geldiğinde ölüm hâdisesinin gerçekleşmesini *"…Üsküdār **ma'berine** geldükde **baḥr**-ı fenādan '**ubur** ve **sāḥil**-i beḳāda ḥaṭṭ-ı riḥāl-i iḳāmet ü ḥużūr eyledi."* (Donuk, 2017, 1/287) cümlesiyle bildiren Atâyî, "köprü" ve "deniz" ile ilgili kelimeleri bir arada kullanarak mekânla ilintili bir anlatım gerçekleştirmiştir.

Pirlepeli Hasan Çelebi'nin bir gemi ile seyahat hâlindeyken vefat etmesi üzerine gemi ile ilintili "deryâ", "keştî" ve "bâdbân" kelimelerini kullanarak ölümü niteleyen Atâyî, Hasan Çelebi'nin gemi ile İstanbul'a gelirken yokluk denizine doğru yöneldiğini; gemi ve yelkenin ona tabut ve kefen olduğunu söylemiştir. Akabinde "gemi" ile alakalı bir beyit de alıntılayan Atâyî, biyografiyi zenginleştirmiştir:

> *"…**Gemi** ile İstanbul'a gelürken **deryā**-yı 'ademe revān ve **keştī** ile **bādbān** tābūt ü kefenden nişān olup, Şi'r:*
>
> *Yudı çirk-i dünyādan el ol zemān*
>
> ***Ecel teknesi** oldı zevraḳ hemān …"* (Donuk, 2017, 2/1108).

Tablo 7: Biyografi sahibinin ölüm mekânıyla ilgi kurularak ölümün ifade edildiği biyografiler

İSMİ/MAHLASI	ÖLÜM İBARESİ	DİL İÇİ TERCÜMESİ
el-Mevlā Cemāle'd-dīn el-Cemālī	"**Ḳāhire**-i ma'azziyyede temeddün eyleyüp kemāl-i şevket-i bāhire ve ḳuvvet-i **ḳāhire** ile nuḳūd-ı enfās-ı	Kahire'ye yerleşip ezici üstünlük ile sayılı nefesinin sayısını tamamladı ve 968

(Cemālī-zāde)	ma'dūdeyi itmām ve ṭoḳuz yüz altmış sekiz senesinde 'azm-i dārü's-selām eyledi…" (s. 287)	senesinde Darüsselam'a yola çıktı.
el-Mevlā Muṣṭafā bin Dāvud (Ḳara Dāvud-zāde)	"**Tehyi'e-i esbāb-ı ḥacc-ı Beytü'l-ḥarām esnāsında** reh-zen-i ecel 'inān-gīr-i 'azm u ihtimām olup **devre-i ṭā'if-i 'ömri** temām ve vāṣıl-ı ravża-i dārü's-selām oldı." (s. 502)	Beytülharam'da hac kıyafetlerini hazırlarken ecel eşkıyası yolunu kesti ve ömür tavafının dönüşü tamamlanarak Darüsselam bahçesine ulaştı.
el-Mevlā Meḥemmed bin Maḥmūd (Ḫˇāce Ḳayını)	"…Üsküdār **ma'berine** geldükde **baḥr**-ı fenādan '**ubur** ve **sāḥil**-i beḳāda ḥaṭṭ-ı riḥāl-i iḳāmet ü ḥużūr eyledi." (s. 287)	Üsküdar köprüsüne geldiğinde fena denizinden geçerek bekâ sahiline ulaştı ve oraya yerleşerek huzura kavuştu.
el-Mevlā Ḥasan (Pirlepeli Ḥasan Çelebi)	"…**Gemi** ile İstanbul'a gelürken **deryā**-yı 'ademe revān ve **keştī** ile **bādbān** tābūt ü kefenden nişān olup, Şi'r: *"Yudı çirk-i dünyādan el ol zemān* *Ecel teknesi oldı zevraḳ hemān …"* (s. 1108)	Gemi ile İstanbul'a gelirken yokluk denizine doğru yöneldi ve gemiyle yelken ona tabutla kefen oldu. Şiir: "Dünyanın kirinden temizlendiği zaman, ecel teknesi hemen kayık oldu."
el-Mevlā Ebu'l-faẓl ed-Defterī (Defterdār Ebu'l-faẓl Efendi) {Faẓlī}	"…Ṭoḳuz yüz seksan iki Ša'bān'ında, beyt: *Cennet ḳoḫusı gelmege başladı meşāma* *İrişe gibi ḳāfilemüz menzil-i* ***Şāma***[31]	982 yılının Şaban ayında, beyit: "Kafilemiz Şam'a yaklaştığında burnuma cennet kokusu gelmeye başladı" beytinde olduğu gibi Şam iline vardığında

[31] Bu beyit Üsküplü İshak Çelebi'ye aittir. bk. (Keklik, 2014, 325).

	mażmūn-ı bī-miṣāli kitābe-i ṭāḳ-ı aḥvāli olup medīne-i **Şām**'a dāḫil olduġı gibi āftāb-ı 'ömri vāṣıl-ı maġrib-i **şām** ve 'āzim-i ḥaẓā'ir-i dārü's-selām oldı." (s. 652-653)	ömür güneşi battı ve Darüsselam hazirelerine doğru yola çıktı.
el-Mevlā Yaḥyā (Aḫī-zāde Yaḥyā Çelebi)	"…merḥale-i **Şām**'da reh-zen-i ecel sedd-i rāh-ı merām eyleyüp şehr-i Şevvāl'de **rūz**-ı dil-fürūz-ı ḥayātı **şām**a ve müddet-i 'ömri encāma irişdi." (s. 1412)	Şam tarafındayken ecel eşkıyası istek yoluna set oldu ve şevval ayında gönle aydınlık veren günü batarak ömür süresi sonlandı.
el-Mevlā 'Abdu'l-ġanī bin Emīr Şāh ('Abdu'l-ġanī Efendi) {Ġanī}-	"…**Cānib**-i berden gelürken Burūsa'ya ḳarīb olduḳlarında maraż-ı hā'il nazil olup ol marażdan intiḳāl ve **cānib**-i ḳudse isti'cāl itdiler." (s. 875)	Üst taraftan gelirken Bursa'ya yaklaştığında korkunç bir hastalığa yakalanıp o hastalıktan öldü ve mübarek tarafa acele etti.
el-Mevlā Muṣṭafā (Yūnus-zāde)	"…**Şılasına** uġrayup ol esnāda ḫāk-i vücūdı alduġı yire teslīm ve rūḥ-ı revānı 'azm-i **mavṭın-ı ḳadīm** oldı." (s. 928)	Sılasına uğradığı esnada vücut toprağını aldığı yere teslim etti ve revân olan ruhu kadim yurda doğru yola çıktı.
el-Mevlā Aḥmed (Motonī Aḥmed Efendi)	"…'alīlen İstanbul'a vāṣıl olup **keşti**-i ṣabā-sür'atden çıḳduġı gibi zevraḳ-ı tābūta süvār ve **sāḥil**-i 'ademde **lenger-endāz**-ı ḳarār oldı." (s. 1782)	Hasta bir şekilde İstanbul'a ulaştığında hızı saba rüzgârını andıran gemiden inip tabut gemisine bindi ve yokluk sahiline demir attı.
el-Mevlā İbrāhīm (Kevākibī-zāde)	"…**Süveys İskelesi**'ne giderken **gülū**-feşārī-i mergle beste-dem ve **ġarḳ-ı**	Süveys İskelesi'ne giderken ölümün boğazı bağlandı ve yokluk

	deryā-yı 'adem olup…" (s. 1809)	denizinde boğuldu.
el-Mevlā Yaḥyā (Yaḥyā el-Cānīkī)	"…şılasından gelürken İznīḳmid **ma'berinde baḥr**-ı fenādan **'ubūr** ve **sāḥil**-i beḳāda ḥużūr eyledi." (s. 1834)	Memleketinden gelirken İznik yakınlarında, fena denizinin köprüsünden karşıya geçerek bekâ sahilinde konakladı.

Sonuç

Bu makalede, çok sayıda biyografinin yer aldığı *Atâyî Zeyli*'ndeki ölüm ifadeleri tetkik edilmiştir. Klasik Türk nesir geleneğine bağlı olarak biyografiler kaleme alan Atâyî'nin yer verdiği ölüm ifadelerine farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmış ve ilintili anlatım üslubunun varlığı örnekleriyle ortaya konulmuştur. Daha çok tezkirelerdeki ölüm ifadelerinin incelendiği çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, tabakat türündeki bir zeyildeki ölüm ifadeleri Atâyî'nin nesir üslubu bağlamında değerlendirilmiştir. Neticede, *Atâyî Zeyli*'ndeki ölüm ifadelerinde biyografi sahibinin ismi, mahlası, mesleği, ölüm zamanı ve ölüm mekânıyla ilintili bir anlatımın hâsıl olduğu görülmüştür.

Başta müsecca satırlar olmak üzere yer verdiği söz sanatları ve ilintili anlatımla ifadesini zenginleştiren ve üslubuna güzellik katan Atâyî, anlamsal bir bağlam oluşturarak akıcılık sağlamıştır. Hayal gücünün ve kelime hazinesinin zenginliğine paralel olarak ölümü tasvir ederken, ölümün soğuk hissiyatı yerini hoş bir edaya bırakmış ve okurun muhayyilesinde ölüm mefhumu güzelleşerek estetiğe bürünmüştür.

Biyografi sahibinin ismi veya mahlasını ölüm ifadesi içerisinde kullanarak doğrudan ilinti kuran Atâyî'nin, biyografi sahibiyle aynı isme sahip şöhret sahibi bir kişiyi zikretmek suretiyle dolaylı olarak ölüm güzellemesi yaptığı müşahede edilmiştir. Aynı zamanda biyografi sahibinin ismi veya mahlasıyla ya yakın anlamlı ya zıt anlamlı ya müştaklık gösteren ya da farklı dillerde karşılık gelen kelimelerin kullanılmasıyla da dolaylı yoldan bir bağ kurulduğu da görülmüştür. Atâyî, sadece mahlasla ilinti oluşturarak ölümü tasvir etmemiş, kişinin mesleği, ölüm zamanı ve mekânıyla ilgili kelimelerle ölümü niteleyerek okurun zihnindeki ölüm mefhumunun göndergelerini çoğaltmıştır.

Ölümün insan üzerindeki olumsuz etkisini hafifletmek arzusuyla daha yumuşak bir üslup tercih ettiğini söyleyebileceğimiz Atâyî'nin kurduğu ölüm ifadelerinde, klasik Türk şiirinin kalıplaşan mazmun ve mecazlarıyla birlikte "bikr-i fikr"in de olduğu görülmektedir. Başta telmih ve teşbih olmak üzere muhtelif söz sanatları ve dil imkânlarıyla geliştirdiği sanatlı söyleyiş formları, onun farklı ölüm tasvirleri yapmasına imkân sağlamıştır. Atâyî aynı ifadeleri çok sık tekrar etmemiş, çoğu birbirinden farklı olan ifadeler kaleme almıştır.

Bu sebeple *Atâyî Zeyli*, alelade bir biyografik eser olmanın ötesinde çok katmanlı bir anlatımın hâsıl olduğu sanatkarâne bir metin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.

Demirci, Kerim. "Örtmece (euphemism) kavramı üzerine". *Milli Folklor* 77 (2008), 21-34.

Donuk, Suat. *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Durmuş, Tuba Işınsu. "Gazâlî Deli Birader". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 24 Nisan 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/gazali-deli-birader/neciba-necib-esrefzade-seyyid-haci

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 26 Nisan 2024. https://sozluk.gov.tr/

Harman, Ömer Faruk. "İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/idris

İbn Mâce. *es-Sünen*. nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh. Riyad: Darussalam, 1991.

Kaplan, Abdurrahim. "Meryem Suresi 57. Âyet Bağlamında Hz. İdrîs'in (As) Göğe Yükseltilmesiyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/1 (Haziran 2020), 63-83.

Kayalık Şahin, Duygu. "Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik'ta Telmih ve Teşbih Unsuru Olarak Şahıslar". *Selçuk Türkiyat* 56 (2022), 329-358.

Keklik, Murat. *Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Kızıltaş, Maşallah. "Beliğ Tezkiresi'nde Şairlerin Ölümünün İfade Edilişi". *Turkish Studies* 13/28 (2018), 553-577.

Korkmaz, Ayşe - Başçetin, Mustafa Yasin. "Gülşen-i Şuarâ ve Âdâb-ı Zurafâ'da Bir Üslûp Özelliği Olarak Mahlasla İlintili Anlatım". *Turkish Studies* 13/5 (2018), 271-292.

Kur'ân Yolu. Erişim 10 Ağustos 2018. https://kuran.diyanet.gov.tr

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı.* PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0

Mermer, Kenan. "Nuhbetü'l-asar ve Gül-deste-i Riyaz-ı İrfan'a Göre Ölüm Estetiği". *Bilimname* 44 (2021), 389-423.

Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Tâlib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-ebu-talib

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2006.

Polat, Kadim ve Yılmaz, Aysun Ezgi. "Dilde Ölümü Gölgelmek: Safâyî Tezkiresi'nde Ölümle İlgili Örtmeceler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/3 (2022), 302-324.

Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lugati*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2015.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1975.

Yazıcı, Tahsin. "Ferîdun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/feridun

Yeniterzi, Emine. "Divan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (1999), 115-140.

Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul, 2008.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Nisan 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-b-yahya-el-bermeki

Zavotçu, Gencay. *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2018.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Elif SAKARYA

Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Eskişehir/TÜRKİYE
sakarya.elif605@gmail.com
ORCID

16. YÜZYIL TEZKİRELERİNDE NAZİRE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE NAZİRECİLİK GELENEĞİ

CONCEPTS RELATED TO NAZIRA AND THE TRADITION OF NAZIRE IN THE 16TH CENTURY TAZKIRAS

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 03.06.2024
Kabul Tarihi: 09.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 03.06.2024
Accepted Date: 09.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Sakarya, Elif. "16. Yüzyıl Tezkirelerinde Nazire ile İlgili Kavramlar ve Nazirecilik Geleneği". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 427-457.

Sakarya, Elif. "Concepts Related to Nazira and the Tradition of Nazıire in the 16th Century Tazkiras". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 427-457.

10.28981/hikmet.1509797

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Elif SAKARYA

16. YÜZYIL TEZKİRELERİNDE NAZİRE İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE NAZİRECİLİK GELENEĞİ

CONCEPTS RELATED TO NAZIRA AND THE TRADITION OF NAZIRE IN THE 16TH CENTURY TAZKIRAS

ÖZ

Nazire veya nazirecilik en genel tanımı ile vezin, kafiye ve ölçü birlikteliği göz önünde bulundurularak bir şiirin benzerini ve aynı zamanda ondan daha iyisini yazma işlemidir. Nazire eğitim faaliyeti veren, şiir geleneğinin devamlı olmasını sağlayan ve devrin şairlerini yetiştiren önemli bir okul işlevi de görmektedir. Bu şair yetiştirme görevi gören okulda şairler zemin şiir şairini geçme arzusu, gereklilik görme, meydan okuma ile dostluk gösterme gibi çeşitli sebeplerle nazireler kaleme alarak kendilerini göstermektedir. Bu çalışmada bu sebeplere de değinilerek 16. yüzyılda kaleme alınan yedi tezkirede nazire kavramı ve nazire ile ilgili diğer kavramlardan olan nakize, cevap, müşâare ve tazmin ele alınmıştır. Nazire, nazire mecmuaları ile nazirelerin yazılma sebeplerine değinilmesinin ardından nazire ile ilgili kavramlar ve bu kavramların tezkirelerdeki kullanımları tespit edilmiş ve yapılan tespitlerin ardından konu örnekleriyle birlikte açıklanmıştır. Müstakil bir biçimde ele alınarak kullanımlarının netleştirilmesinin amaçlandığı kavramların incelenmesinden sonra nazirecilik geleneğinden bahsedilerek eserlere yazılan nazireler ve şiirlere yazılan nazireler olarak iki temel ayrıma gidilmiş ve bu kısımda şairlerin nazire yazma sebepleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Nazire, Nakize, Cevâb, Müşâare, Tazmin.*

ABSTRACT

Nazire or nazire, in its most general definition, is the process of writing a poem similar to a poem and at the same time better than it, taking into account the unity of meter, rhyme and meter. Nazire also functions as an important school that provides educational activities, ensures the continuity of the poetry tradition and trains the artists of the period. The poets who did the work of breeding these poets showed that by writing verses for various reasons such as the desire to surpass the ground poetry poet, seeing necessity, and showing challenge and friendship. By mentioning these effective reasons, the concept of nazire and other concepts related to nazire, such as nakize, answer, mushaare and compensation, were discussed in seven tezkires written in the 16th century. After mentioning nazire, nazire magazines and the reasons for writing nazires, the concepts related to nazire and the use of these concepts in tezkires were determined and after the determinations, the subject was explained with examples. After examining the concepts in which it is aimed to clarify their use in a separate manner, two basic distinctions were made as the nazires written in the works and the nazires written in the poems by mentioning the nazire regime, and the errors of these manuscript writers in writing nazire continue to emerge.

Keywords: *Nazire, Nakize, Cevâb, Mutual Poems, Tadmin.*

Giriş

Klasik Türk Edebiyatı'nın başlangıcından itibaren varlığını gösteren ve gittikçe yaygınlaşan nazirecilik, zaman içerisinde bir gelenek hâline gelmiştir. Bu gelenek yıllar içinde önemini kaybetmeden sürdürülmüş ve Klasik Türk Edebiyatı'nın sonrasında da şairler tarafından benimsenmiştir. Nazirecilik geleneği ile ilgili şu ana kadar gerek nazireyi konu edinen gerekse içerisinde nazireden de bahsetmenin elzem olduğu çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki Tevfik Fikret'in "*Nazire-perdâzlık*" (1987) başlıklı yazısıdır. Fikret, çalışmasında nazire ve taklit arasındaki ilişkiyi değerlendirmiş ve bu konu ile ilgili görüşlerini açıklamıştır. Nazireden bahsedilen bir diğer çalışma Nihad Sami Banarlı'nın "*Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler*" (1963, 1-24) adlı metninde nazireye ayırdığı kısımdır. Nazireye ayrılan bu bölümde Banarlı Doğu'daki ve Batı'daki nazire anlayışlarına değinerek edebiyatımızdaki nazire geleneğini ve bu geleneğin katkılarını anlatmıştır. Banarlı'nın çalışmasındaki tespitler özellikle Bâkî ve Ahmed Paşa'nın ilişkisi üzerinden okuyucuya sunulmuştur.

"*Divan Şiirinde Nazire Geleneği*" (1981, 24-26) adlı çalışmasıyla nazireyi konu edinen bir diğer isim Mustafa İsen'dir. İsen, bu çalışmasında nazireyi, nazirecilik geleneğinin oluşumu ve gelişimini ana hatlarıyla ele almıştır.

Nazireyi temel bir kavram olarak alan ve ayrıntılı bir biçimde sunarak edebiyatımıza katkı sağlayan çalışmalardan biri Edith Ambros'un kaleme aldığı "*Nazire, The Will-o'-the wisp of Ottoman Dîvân Poetry*" (1989, 57-65)başlıklı yazısıdır. Bu çalışmada Ambros, nazireyi diğer şiirlerden ayıran faktörler üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmıştır.

Nazirecilik geleneğinin ele alındığı çalışmalardan biri Hasan Aktaş tarafından "*Nazirecilik Geleneği ve Çağdaş Şiirimizin Ufukları*" (2001, 282-294) başlığıyla yayımlanmıştır. Aktaş bu çalışmasında Cumhuriyet dönemindeki şairlerin divan şairlerine yazdıkları nazireleri ele almıştır.

Nazire ile ilgili en kapsamlı çalışma M. Fatih Köksal'a aittir. Nazirenin tanımından başlayarak nazireciliğin bir gelenek halini almasına, mecmualara, nazirenin yazılış sebeplerine kadar nazire ile ilgili hemen her türlü bilgiyi "*Sana Benzer Güzel Olmaz – Divan Şiirinde Nazire*" (2018) adlı kitabında toplamıştır.

Nazire ile ilgili kavramlardan olan ve nazire benzeri şiirlerle ilgili müstakil çalışmalar yok denecek kadar azdır. Nazire ile ilgili kavramlardan biri olan ve karşılıklı şiirleşmek anlamına gelen müşâare ile ilgili Ali ihsan Öbek "*Klasik Türk Edebiyatında Müşâare*" (2005) başlıklı çalışması konusu itibariyle oldukça yol gösterici olmuştur.

Zaman geçtikçe önemli bir gelenek hâline gelen nazire yazma, yazılan nazireler ve nazire yazanlar ile ilgili müstakil eserlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç neticesinde ortaya "nazire mecmuaları" çıkmıştır. Devir şairlerinin şiir anlayışları, eğilimleri, zevkleri, işledikleri konular, şekil, vezin, kafiye ve redif

tercihleri ile ilgili önemli bilgilerin açığa çıkmasına yardımcı olan bu mecmualar ayrıca tarihimizin içerisinde adı günümüze ulaşmayan fakat yaşadığı dönemde tanınan şairleri de edebiyatımıza kazandırmaları sebebiyle oldukça önemlidir. Birçok kaybolmuş eser, adı unutulmuş şair nazire mecmuaları sayesinde gün yüzüne çıkmıştır. Edebiyat tarihimiz boyunca derleyeni belli olan beş adet nazire mecmuasına rastlanmıştır. Mecmualardan ilki Ömer bin Mezîd tarafından derlenen *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*'dir. II. Murâd devrinde derlenen bu eserde 84 şairin 397 şiiri bulunmuştur (Canpolat, 1995, 7). Sadettin Nüzhet Ergun (1928, 1721-1722) tarafından ilk kez tanıtılan eserle ilgili ayrıntılı inceleme Mustafa Canpolat tarafından yapılmıştır. Mecmuanın en önemli özelliği Nesîmî, Ahmedî ve Şeyhî gibi önemli şairlerin nasıl bir ortamda yetiştikleri, etkilendikleri ve etkiledikleri şairler hakkında daha önce bahsedilmeyen bilgilere yer vermesidir.

Derleyeni belli olan ikinci nazire mecmuası Eğridirli Hacı Kemal'in derlediği *Câmi'u'n-Nezâ'ir*'dir. Mecmua ile ilgili ilk olarak Yasemin Ertek Morkoç (2003) bir çalışma yapmıştır. Ardından mecmuanın Bayezid nüshasını ele alarak Orhan Kılıçarslan (2022) bir doktora tezi hazırlamıştır. Kılıçarslan'ın tezinde belirttiğine göre eserde şairin kendi şiirleri dahil olmak üzere 266 şair ve 3140 şiir derlenmiştir. Diğer mecmualarda yer almayan ya da çok az bahsedilen Dehhânî, Dâî, Şeyyad Hamza gibi şairlerin şiirleri bu mecmuada bulunmuştur.

Üçüncü ve derlendiği dönem içerisinde en fazla tanınan mecmua Edirneli Nazmi tarafından hazırlanmıştır. *Mecma'u'n-Nezâ'ir* adlı bu eserde 360 şairin 3356 şiirine (Köksal, 2018, 80) rastlanmıştır. 14, 15 ve 16. yüzyıllardaki nazire şairlerini ve şiirlerini barındıran eser ile ilgili M. Fatih Köksal doktora tezi hazırlamıştır.

Kanûnî döneminde yaşayan ve I. Ahmed ile döneminde yetişen şairlerin nazirelerini toplayan bir isim Pervâne Bey'dir. 641 varaktan oluşan bu eser, müellif hattı olmadığından dolayı orijinalliğini koruyamamıştır. Mecmua ile ilgili olarak Kâmil Ali Gıynaş (2014) bir doktora tezi hazırlamış ardından eseri üç cilt halinde neşretmiştir.

Derleyeni belli olan son nazire mecmuası Budinli Hisâlî tarafından hazırlanan *Metâli'u'n-Nezâ'ir*'dir. Mecmua, dönemin diğer nazire mecmualarından farklı olarak şiirlerin sadece matla beyitlerine yer vermiştir. Eser ile ilgili Bilge Kaya (2003) tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır.

Derleyeni belli olan beş nazire mecmuasının haricinde derleyeni belli olan fakat varlığı günümüze ulaşmayı başaramayan bir mecmua Sabrî adlı şair tarafından derlenmiştir. *Ahdî tezkiresi*nde yer alan bilgiye göre İstanbullu olan şair, yazılan nazireleri incelemiş ve bu nazireleri C*âmi'u'n-Nezâ'ir* adında bir mecmuada derlemiştir (Solmaz, 2018, 197).

Şairleri nazire yazmaya iten sebepler şairden şaire ve hatta dönemden döneme farklılık göstermektedir. Bu yüzden herhangi bir şairin ne sebeple bir nazire yazmaya ihtiyacı olduğu, şairi nazire yazmaya iten durumların varlığı

genelleme yapılamayacak kadar kendine özgüdür. Fakat elimizdeki bilgilerle birlikte nazirelerin varlığına dayanarak her şair ve şiir için geçerli olmasa bile bazı genel sebepler sayılabilmektedir. Bu sebeplerle ilgili M. Fatih Köksal'ın kitabında topladığı başlıklar şu şekildedir:

a. Zemin şiiri geçme arzusu.

b. Meydan okumalara cevap verme ihtiyacı.

c. Üstad şairleri izlemek.

d. Bir dostluk nişanesi olarak nazireleşmek.

e. Genç şairleri teşvik için nazire yazmak.

f. Nazirenin sağladığı imkân: Hazır kalıplar. (Köksal, 2018, 112-126)

Bu sebepler haricinde bir neden de bir şairin şiirine nazire yazma gerekliliğidir. Tezkirelerde Hâfız-ı Acem'in Kadri Efendi'nin şiirine yazdığı nazire ile ilgili olarak bu şiire nazire yazılması gereklidir açıklaması bir başka nazire yazma sebebini açığa çıkarmaktadır (Kılıç, 2018, 257). Gubârî-i Diger adlı şairin Ahmed Paşa'nın şiirlerini inceleyerek şiirlerine nazire yazma gayreti içerisine girmesi de nazire yazma sebeplerinden biridir (Kılıç, 2018, 553). Ayrıca Sülûkî adlı şairin dönemdeki neredeyse her şairin şiirine nazireler yazarak kendine şairler arasında yer bulma çabası da nazirenin yazılış sebeplerinden birinin katılım isteği olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2018, 433-434). Bahsedilen sebeplerin ortak noktası "kendini kanıtlayarak bir yer bulma"dır. Gerek usta bir şairin şiirine nazire yazma gayreti göstermek gerekse nazire yazmayı bir gereklilik olarak görmenin ortak noktası budur.

Nazirecilik geleneğinde, esere ya da şiire yazılmış olan nazirelerde şairler bazı koşulları göz önüne almışlardır. İlk olarak şairler bir nazire yazarken zemin şiirin nazım şekline, veznine, kafiye ve eğer şiirde yer verilmişse redifine dikkat etmiştir. İkinci olarak ise zemin şiirin anlam dünyası nazire yazarken şairler tarafından titizlikle incelenmiştir. Böylece bu iki hususa dikkat edilerek şiir hem şekil olarak hem de içerik bakımından örnek alınarak benzeri yazılan şiiri de bünyesinde barındırmaya devam etmiştir.[1]

Bu çalışma kapsamında 16. yüzyılın tezkire yazarları olan Sehî Bey, Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi, Beyânî, Kınalızade Hasan Çelebi ve Gelibolulu Ali'nin tezkireleri incelenmiştir. Tezkireler incelenirken özellikle nazire ve nazire ile ilgili kavramlardan "nakize, cevâb, müşâare ve tazmin"in tezkirelerde nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur. Kavramlarla ve tezkirelerdeki bu kavramlarla ilgili örnekler incelendikten sonra nazirecilik geleneğinden bahsedilmiş ve gelenek kapsamında eserlere yazılan nazireler ile şiirlere yazılan nazireler anlatılmıştır.

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, 2018, 49-55.

1. Nazire ile İlgili Kavramlar

1.1. Nazire:

Bir şairin şiirine sonradan bir başka şair veya şairin kendisi tarafından, kafiyeleri veya kafiye ve redifleri aynı olan, aynı vezin ve konuda yazılan, çoklukla gazel ve kasidelerde görülen benzer şiirlere nazire veya cevap denir (Yavuz, 2013, 359). Nazire yazmak, dönem içerisinde "tanzir etmek, nazire yazma, nazire söyleme, nazire deme, cevap deme, cevap yazma, cevap verme" (Köksal, 2018, 19) gibi ibarelerle adlandırılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı geleneğinde şairlerin kendilerini yetiştirebilmesi, kendinden önce yazılanlardan daha güzel eserler verebilmesi, dönem şairleri arasında kendine bir yer edinebilmesi gibi durumlarla beraber nazirecilik geleneği de ön plana çıkmıştır. Çeşitli amaçlar çerçevesinde toplanan nazirecilik veya nazire yazma şairler için adeta itici bir güç konumuna gelmiştir. Henüz kendini tam manasıyla geliştirememiş fakat gelişime açık olan şairler bu itici güçle kendilerini adeta bir okuldaymışçasına şiir bilgisinin gelişmesi ve yeteneklerinin artması için zorlamışlardır. Kendinden önce eserler veren şairlere karşı hayranlık besleyerek onun gibi olma arzusuyla usta gördüğü, saygı duyduğu ve imrendiği bir şairin şiirini kendisine örnek alan şair, orijinalinden daha güzelini yazma amacıyla nazirecilik geleneğine adımını atar. Şair, attığı bu adımla birlikte başka bir dünyanın kapılarını açarak o andan itibaren adeta bir yarışın içerisinde yer alır (Yavuz, 2013, 360).

Nazire ile ilgili tanım yapılırken genellikle nazirelerin bir gazele veya kasideye yazılacağı üzerinde durulur. Fakat nazire bir gazele, bir kasideye yazılabileceği gibi bir şair tarafından bir başka şairin eserinin bütününe de yazılabilir. 16. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde eserin bütününe yazılan oldukça fazla nazire örneğine rastlanmıştır. Nazirelerin hangi nazım şekillerine yazıldığı hususunda tezkirelerde detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Tezkirelerde detaylı bilgi bulunmamasına karşın nazire mecmuaları ve nazire ile ilgili diğer çalışmalardan yararlanarak Köksal şu tasnifi yapmıştır (Köksal, 2018, 26)

a. Mesnevilere Yazılan Nazireler
b. Diğer Nazım Şekillerine Yazılan Nazireler
c. Bir Eserin Tümüne Yazılan Nazireler

Köksal'ın tasnifi göz önünde bulundurulduğunda tezkirelerdeki nazire kavramının kullanımı da şekillenmektedir. Tasnifin ilk maddesindeki mesnevilere yazılan nazirelere, tezkire yazarları kimi zaman nazire derken kimi zaman cevap adı vermiştir.[2] Cevap veya nazire kavramlarından hangisinin ne için kullanıldığı tezkirelerde açıklığa kavuşmuş bir durum değildir.

[2] Bu konu ile ilgili ayrıntılı inceleme "Cevap" kısmında verilmiştir.

İkinci madde olan diğer nazım şekillerine yazılan nazirelerde, gazel ve kasidelere yazılanlar göze çarpmaktadır. Tezkirelerde gazel ve kasideden, yazılan nazireden, nazire yazandan ve nazire yazılandan bahsedilirken gazel ve kaside haricindeki nazım şekillerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda, tezkire yazarlarının mesnevi, gazel ve kasideler üzerine yazılmış nazireler üzerinde durduğu söylenebilir.

Tezkirelerden kitap olarak tanımlayabileceğimiz bir şairin eserinin tümüne yazılmış nazireler de bulunmaktadır. Köksal'ın tasnifindeki üçüncü madde olan bu tür nazireler genellikle Fars şairlerinin eserlerine yazılan nazirelerden oluşmaktadır.[3]

1.1.2. Nakize:

Eski Türk edebiyatı geleneğinde nazirenin geniş kapsamlı ve yaygın bir nazım türü olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Nazire her ne kadar yaygın bir kullanım alanında sahip olsa bile bir şiirin anlam olarak zıttının kastedildiği şiirlerin adı olan nakizenin bir o kadar az kullanıldığı görülmektedir. Nazirede olan anlam bütünlüğü nakizede yerini anlamın tersine bırakmıştır. Bu sebeple nakizeler, nazireler kadar sık ele alınmamıştır.

16. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde nakize ile ilgili iki kullanıma rastlanmıştır. Bu kullanımların ikisi de Latîfî'nin tezkiresinde geçmektedir. Bunlardan ilki Sagârî adlı şairin Necati Bey'e yazdığı belirtilen nakizelerdir. Şair Sagârî, Necati Bey'in gazellerinin bir kelimesini yahut ibaresini bozmuş ve şairi alaya alarak onun şiirlerine nakize yazmıştır (Canım, 2018, 261). Nakizenin kullanımı ile ilgili bir diğer örnek Likâyî adlı şairin Ahmedî-i Tebrîzî'nin *Yusûf u Züleyhâ* adlı mesnevisine yazmış olduğu nakizesidir. Nazire yazmayı amaçlayan Likâyî, eseri nakize olarak şekillendirmiş ve yazdığı eseri Sultan Bayezid'e sunmuştur[4]. Eseri okuyan Sultan Bayezid hiddetlenip bu yazılan nakizenin yakılmasını emretmiştir. Böylece Likâyî tarafından yazılan nakize örneği günümüze ulaşmayı başaramamıştır (Canım, 2018, 474).

Tezkirelerde geçen ve nakizenin kavram olarak kullanımına değinen bu iki örnek haricinde Latîfî'nin tezkiresinde "nakize"nin geçtiği bir kısım daha bulunmaktadır. Latîfî'nin aktardığına göre, Valihi adlı bir şair "Türk dilinde Necati Bey'in şiirlerine benzer nazire yazılmaz, yazılan bu nazireler ancak nakize olur" (Canım, 2018, 544) diyerek Necati Bey'in şiirinin büyüklüğünü vurgulamıştır.

---

[3] Bu konu ile ilgili ayrıntılı inceleme "Eserlere Yazılan Nazireler" kısmında verilmiştir.

[4] Cemal Kurnaz, bahsedilen şairin Ahmedî olduğunu söylemiştir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalar ışığında Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ adlı bir mesnevisinin olmadığı, bu eserin Ahmedî-i Tebrizî'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır.
bk. Kurnaz, 2007, 5; Gülüm, 2021, 50-51,
Ayrıntılı bilgi için: Çeri, 2010; Yapıcı, 2006; Korkmaz, 2014.

1.1.3. Cevap:

Cem Dilçin, nazire için "tanzir etmek, nazire yazma, nazire söyleme, nazire deme, cevâb deme, cevâb yazma, cevâb verme" tanımını kullanmıştır (Dilçin, 1986, 108). Bu tanım göz önüne alındığında nazire bir tür cevap verme uğraşı olarak görülmüştür. Fakat durum odur ki nazire ve cevap kavramlarının birbiri yerine kullanılıp kullanılmayacağı, birbirlerine eşdeğer bir anlamda olup olmadıkları henüz netleşmiş bir konu değildir. Bu konuya ilişkin Gibb, bir mesneviyi taklit biçiminde yazılmış eserlere cevâb denildiğini ifade ederken (Gibb, 1999, 79) Tahir Olgun "cevâb" kavramını, İran şairlerinin nazire karşılığı bir terim olarak tanımlamıştır (Olgun, 1984, 114).

Çalışmaya göre Gibb'in tanımı da Olgun'un tanımı da cevâb kavramını tam olarak karşılamamaktadır. Bu iki tanım göz önüne alındığında kasideler ve gazellere yazılan cevaplar, cevap kavramının dışında kalmaktadır.

16. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında "cevâb" kavramının net bir tanım olarak kullanılmadığı açıkça görülmektedir. Cevâb, kimi yazarlar tarafından mesnevilere yazılan nazireler için kullanılırken kimi yazarlar tarafından ise kasidelere ve gazellere yazılan nazireler için kullanılmıştır. "Cevâb-ı hamse" veya "cevâb-ı penc-genc" olarak adlandırılan hamselere yazılan nazirelerde "cevâb" kavramının kullanılması Gibb'in cevab için yaptığı tanımı doğrulamakla birlikte Sehî Bey'in *Heşt Behişt* adlı tezkiresinde geçen Kurbî adlı şairin Ahmed Paşa'nın "koynına" redifli gazeline cevap yazması (İsen, 2017a, 183) gibi gazel ve kasidelere yazılan nazireleri eksik bırakmaktadır. Latîfî tezkiresinde Behiştî (Canım, 2018, 154), Fuzûlî-i Bağdâdî (Canım, 2018, 416), Muîdî (Canım, 2018, 487), Celîlî-i İznikî (Canım, 2018, 175), Hamdi Çelebi (Canım, 200) ve Taşlıcalı Yahyâ (Canım, 2018, 568) gibi isimlerin hamseleri cevap kavramı ile açıklanmaktayken diğer tezkirelerde bu durum geçerli değildir. Bu kavram karmaşası içerisinde cevâb kavramının şair ve yazarlar tarafından ne için kullanıldığı tam olarak açığa çıkmamaktadır. Bu yüzden mesnevilere yazılan veya gazeller ile kasidelere yazılan ya da İran şairlerine yazılan nazirelere cevâb denir, tanımları cevâb için ne tam doğru ne de tam anlamıyla yanlış bir açıklamadır. Sonuç itibariyle cevâb, bugüne kadar yapılan açıklamaların hepsini kapsayan oldukça geniş bir anlamdadır.

16. yüzyıl tezkire yazarlarından Sehî Bey, İran şairlerinin kaleme aldıkları kasidelere (İsen, 2017a, 21-27), Hafız-ı Şirazi (İsen, 2017a, 27), Hace-i Selmân ve Molla Cami'nin gazellerine (İsen, 2017a, 42) şairler tarafından cevâb yazıldığını belirtir. Ayrıca İzârî'nin "kınama" yolu ile Molla Lutfî'nin kasidesine cevâb verdiğini (İsen, 2017a, 54) ve yukarıda belirtildiği gibi Kurbî adlı şairin Ahmed Paşa'nın gazeline cevâb verdiğini ifade etmektedir.

Sehî Bey'in tezkiresindeki kullanımlar haricinde kendisine yazılan bir nazireye karşılık olarak bir şiir yazmak da cevâb kavramının kapsamındadır. Latîfî tezkiresinde bahsedilen Ahmed Paşa'nın, Niyazi-i Burusevî'nin kendisine yazdığı nazireye cevâb yazarak karşılık vermesi bu duruma bir örnektir

(Canım, 2018, 540). Nazire'nin bir tür cevap verme olduğu düşünüldüğünde buradaki olay yazılan bir cevâba karşılık vermek şeklinde açıklanabilir.

Cevâb kavramının kullanılışına bakıldığında dikkati çeken ilk husus, Gibb'in tanımını destekleyecek şekilde mesneviler için yazılan nazirelere cevâb adının verilmesidir. Özellikle hamselere yazılan nazirelere cevâb denilmektedir. Bu kullanımın ardından cevâb kavramının, en fazla İran şairlerinin kaside veya gazellerine yazılan cevâblar için kullanıldığı açıkça görülmektedir. Kasideler yazılan cevâblarda özellikle belli başlı şair ve eserler ön plana çıkmaktadır. Öne çıkan ve kendilerine cevâb yazılan şairler, Zahir-i Faryabî, Hâfız-ı Şirâzî, Hâce-i Selmân ve Molla Câmî iken en fazla cevâb yazılan eserler Hâfız'ın hamsesi, Zahir-i Faryabî'nin kasideleri ile Molla Câmî'nin gazelleridir.

Sabâyî adlı şair tarafından Katibî'nin *Deryâ-yı Ebrâr* ve *Şütûr ü Hücre* adlı kasidelerine yazılan cevâb (Canım, 2018, 323) Latîfî tezkiresinde "cevâb" ile açıklanırken diğer tezkire yazarları bu iki esere yazılan karşılığı nazire olarak almayı tercih etmiştir. Bu hususta "cevâb" kavramı ile "nazire" kavramının çoğu şair ve yazar tarafından eşdeğer bir anlamda kullanıldığı söylenebilir.

İran sahasında yazılan eserlere cevâblar hariç tutulduğunda Osmanlı sahası içerisinde Ahi tarafından Lâmii Çelebi'nin *Hüsn ü Dil* eserine yazılan cevâb (Canım, 2018, 564; Kılıç, 2018, 167) karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca saha içerisinde Ahmed Paşa ve Necâtî Bey'in gazellerine yazılan nazirelerin de cevâb içerisinde değerlendirildiği görülmektedir.

Cevâb kavramı ile ilgili ilgi çekici hususlardan biri tezkireler kapsamında bir eserin tamamına yazılan nazirelerin "cevâb" olarak alınmasıdır, bu eser ister bir gazel ister bir kaside ister bir mesnevi olsun tamamına yazıldığı takdirde tezkire şairleri tarafından cevâb olarak değerlendirilmişlerdir. Latîfî bu durumla ilgili olarak özellikle İbrahim Gülşenî'nin Molla Câmî'nin otuz bin beytine kırk bin beyitlik cevâb yazmasına (Canım, 2018, 90) ve Ahmed Rıdvân'ın Molla Câmî'nin mesnevisinin otuz bin beyit ve altı cildine yazdığı cevâba değinmiştir (Canım, 2018, 126).

Bahsedilen bu durumlar haricinde "karşılık verme" anlamıyla da şairlerin birbirlerine yazmış oldukları şiirler de cevâb olarak tezkirelerde yer almıştır. Cevâbın bu kullanımı bir nevi müşâare ile aynı anlamda olarak görülse bile tam olarak müşâare değildir. Şairlerin kullanımlarına bakıldığından bir şairin bir olay, durum veya konu hakkında kaleme aldığı bir gazel veya mısraya bir başka şairin gerek latife yollu gerek ise ciddi bir manada karşılık olarak yazdığı şiirler de cevâbın kapsamındadır. Tezkirelerdeki bu açıklamaya uygun kullanımlar cevâb kavramının sözlük anlamını karşılayacak biçimdedir. Âşık Çelebi ve Gelibolulu Ali'nin tezkirelerinde geçen Sagârî ve Refikî'nin Edirne'nin balçığı yüzünden birbirlerine yazdıkları şiirler bu duruma örnektir (Kılıç, 2018, 404; İsen, 2017b, 147) . Ayrıca Şavur ile Tâli-î (Canım, 2018, 289), Mahremî ile Keşfî

(Canım, 2018, 478), Ahî ile Nasuhî (Sungurhan, 2018b, 209) arasında da birbirlerine cevâb yazma durumu vardır. Bunlar cevâbın nazire ile eşdeğer tutulduğu örneklerin dışında değerlendirilmelidir. Nazire ile eşdeğer anlamında kullanılan cevâb kavramında şairler vezin, kafiye ve ölçüyü dikkate alırken bahsedilen durumda bu tür kurallar göz ardı edilir. Burada şairlerin yazdığı cevâblar sadece nazireden değil ayrıca müşâareden de ayrılmaktadır.

Tablo 1: *Tezkirelerde "Cevâb" Kavramının Kullanımı*

Tezkire Yazarı	**Yazan Kişi**	**Tezkirede Bahsediliş Şekli**
Sehî Bey	Mahmud Paşa	Zahir-i Faryabî'nin kasidelerine ve Hafız-ı Şirâzî'nin gazellerine cevap yazmıştır.
Sehî Bey	Sultan Selim Şah	Kemâl-i Isfahânî'nin "*ber-ser*" redifli kasidesine cevap yazmıştır.
Sehî Bey	Muhyiddin Çelebi	Molla Cami ve Hâce-i Selmân'ın gazeline cevap yazmıştır.
Sehî Bey	Çakeri Sinan Bey	Zahir-i Faryabî'nin kasidesine cevap yazmıştır.
Sehî Bey	İzârî	Molla Lutfî'nin kasidesine "kınama" yolu ile cevap yazmıştır.
Sehî Bey	Kurbî	Necâtî Bey'in "*koynına*" redifli gazeline cevap yazmıştır.
Ahdî	Tabî Efendi	Zaifi Bey'in mısrasına cevap yazanlardan biridir.
Ahdî	Firdevsî	Seyyid Alioğlu'nun *Şerh-i Gülistân*'ına cevap yazmıştır.
Latîfî	Ahmed Paşa	Niyazi-i Burusevi'nin kendisine yazdığı nazireye cevap yazmıştır.
Latîfî	İbrahim Gülşenî	Molla Cami'nin 30 bin beytine 40 bin beyitlik cevap yazmıştır.
Latîfî	Ahmed Rıdvan	Molla Cami'nin 30 bin beyit ve 6 cildine cevap yazmıştır fakat beğenilmemiştir.
Latîfî	Behişti	Cevâb-ı hamsesi vardır.
Latîfî	Celilî-i İznikî	Cevâb-ı penc-genci vardır.
Latîfî	Hamdi Çelebi	Hamseye cevabı vardır.

Latîfî	Sabâyî	*Deryâ-yı Ebrâr* ve *Şütûr ü Hücre*'ye cevap yazmıştır.
Latîfî	Ferdi Çelebi	Ahmed Paşa'nın matlasına cevap yazar.
Latîfî	Fuzûlî-i Bağdâdî	Hamseye cevap yazmıştır.
Latîfî	Muidî	Cevâb-ı penc-genci vardır.
Latîfî	Taşlıcalı Yahyâ	Cevâb-ı hamse vardır.
Latîfî	Hümâmî	Lamî'nin *Hüsn ü Dil*'ine cevap yazmıştır.
Hasan Çelebi	Ulvî	Hâce-i Selmân'a cevap yazmıştır.
Âşık Çelebi	Sebzî	Neredeyse şiir yazan herkese cevaplar yazmıştır.

1.1.4. Müşâare:

Müşâare, karşılıklı şiir söylemek ve okumak; şairlerden birinin bir manzumesine diğer bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere nazire yazmak anlamında gelmektedir (Vanlıoğlu - Atalay, 1994, 216). Bu tanım dışında müşâarenin tezkirelerdeki kullanımına bakıldığında şairlerin her zaman karşılıklı şiirleri aynı vezin, kafiye ve ölçüde yazmadıkları dikkati çekmiştir. Tezkirelere göre önemli olan şairlerin kullandığı vezin, kafiye ve ölçü değil birbirlerine verdikleri karşılıktır.

Karşılıklı şiirleşmek anlamına gelen müşâare kavramında şairler kimi zaman sevdikleri, saygı duydukları şairlerin şiirlerine karşılık verirken kimi zaman da karşılıklı çekişme içinde şiirleşmektedirler. Tezkirelerde bu iki duruma Âşık Çelebi ve Hayâlî Bey ile Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Bey'in karşılıklı şiirleşmeleri net bir örnek teşkil etmektedir. Âşık Çelebi, Hayâlî Bey'in yokluktan şikâyet ettiği bir gazeli okuyup ona bir cevap niteliğinde gazel yazıp göndermiş, bu gazelin üzerine Hayâlî Bey de Âşık Çelebi'nin kendisine cevap olarak bir başka gazel yazıp göndermiştir (Kılıç, 2018, 660). Aralarında dostluk göz önünde bulundurulduğunda buradaki müşâare sevgiye ve dostluğa dayanan bir şiirleşmenin örneği olmuştur. Diğer yandan Taşlıcalı Yahyâ ve Hayâlî Bey'in birbirlerine karşılıklı hakaretlerle dolu şiirleri kızgınlığın adeta birbirlerine karşı duydukları nefretin açığa çıktığı bir şiirleşme örneğidir (Kılıç, 2018, 657-658).

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde müşâare adı net bir biçimde geçmese bile şairlerin birbirlerine karşılıklı yazdığı şiirlerden bahsedilmiştir. Karşılıklı olarak şiirler yazan şairler arasında en fazla nefret söylemine maruz kalıp bunlara karşılık veren şair olarak Hayâlî Bey yer almaktadır. Sadece Taşlıcalı Yahyâ değil aynı zamanda Zâtî de Hayâlî Bey ile arasında çekişme olan şairlerden biridir. Birbirlerine karşı yazdıkları şiirlerde yer yer küfür içerikli söylemler de oldukça fazladır.[5] Hayâlî Bey, her ne kadar dönem şairlerinin

[5] İlgili şiirler için bk. Kurtoğlu, 2017, 315.

birçoğu ile karşılıklı bir çekişme durumunda bulunsa bile Hayretî ve İshâk Çelebi gibi şairler tarafından bir dostluk çerçevesi içerisinde görülmüş (Kılıç, 2018, 659) ve bu şairlerle de karşılıklı olarak şiirleşmiştir.

Âşık Çelebi tezkiresinde Hayâlî Bey dışında, özellikle çekişme ve birbirlerini hicvetme olarak bahsi geçen diğer iki şair Zâtî ve Mesîhî'dir (Kılıç, 2018, 677). Dönemin diğer tezkirelerinde de Zâtî ve çeşitli şairler arasında müşâarelerin olduğu belirtilmiştir. Mesîhî ile arasındaki çekişme ve birbirlerini hicvederek karşılıklı şiirleşmelerinin örnekleri Latîfî tezkiresinde de geçmiştir (Canım, 2018, 485). Padişaha sundukları bir gazelin aynı olması üzerine Zâtî bir şiir yazarak Mesîhî'nin kendi sözlerini çaldığını iddia etmiş, bunun üzerine de Mesîhî bir cevap yazmış ve aralarındaki şiirleşme bu şekilde başlamıştır. Zâtî ile Andelîbi (Canım, 2018, 384) ve Zâtî ile Keşfî (Canım, 2018, 233-234) de birbirlerini hicvederek müşâare geleneğine katkı sunmuştur.

Müşâareler tezkirelere göre kimi zaman bir aşk mektubu gibi görülmüştür. Makâmî ve çağdaşı Mihrî arasındaki şiirleşme buna örnek olarak gösterilebilir. Makâmî, Mihrî'ye bir şiir yazarak bu şiirleşme faslını başlatmış ve karşılıklı olarak şiirler söyleyerek müşâare geleneğini sürdürmüşlerdir (Kılıç, 2018, 353). Sagârî ile Amri arasındaki müşâare ise birbirleri ile olan dostluklarından kaynaklıdır (Kılıç, 2018, 404). Müstehcen ifadelerle birbirlerine şiirler söyleyen Sagârî ve Amri dışında Gazâlî ile Revânî Bey arasında da müşâare görülmüştür. Bir içki meclisinde Revânî Bey'in dövülmesini duyan Gazâlî, bir şiir kaleme almış ve bu şekilde aralarında tatlı çekişme başlamıştır (Kılıç, 2018, 701). Ahî ile Celîlî arasında da buna benzer bir durum bulunmaktadır. Bir şiir meclisinde Celîlî, kendi beyitlerini parça parça okuyup Ahî'ye sen de kendi kitabından bazı beyitler oku diyerek ısrar edince Ahî, müstehcen bir mısra ile Celîlî'ye cevap vererek aralarındaki müşâareyi başlatmıştır (Kılıç, 2018, 168).

Âşık Çelebi, çağdaşı olan birçok şairle karşılıklı şiirler söyleyerek müşâare geleneğini sürdüren isimlerden biridir. Sadece Hayâlî Bey ile değil aynı zamanda Sihrî ile de birbirlerine şiirler göndermişlerdir (Sungurhan, 2018b, 422). Dostluğa dayanan bu müşâarelerde bahsedilen şairler dışında Zâtî ile Sehî (Canım, 2018, 284) ve Bâkî ile Rûhî (Sungurhan, 2018b, 80-81) de müşâare yazmış şairlere örnek gösterilebilir. Cafer Çelebi ile Hacı Hasan-zâde'nin (Kılıç, 2018, 201) de müşâare ettiklerini belirten Âşık Çelebi, ayrıca padişahın huzurunda öne geçme mevzusu ile aralarında müşâareleşmeye başlayan İshâk Çelebi ile Cafer Çelebi'den de bahsetmiştir (Kılıç, 2018, 133).

*Hasan Çelebi tezkiresi*nde geçen müşâare örneklerinden biri Sücûdî ile Revânî arasında olandır. Revâni, Sultan Selim için "berf" redifli bir kaside yazmış ve Sücûdî bu şiir üzerine Revânî'ye bir mısra göndermiştir. Revânî'nin cevap vermesi üzerine aralarında şiirleşme başlamıştır (Sungurhan, 2018b, 419).

İsimleri geçen şairler dışında *Sehî Bey tezkiresi*nde Sultan Mehemmed Han'dan bahsedilen yerde padişahın çeşitli illerden yetenekli şairleri

huzuruna getirtip, onları müşâare ettirdiği ve bu şairlere büyük bir saygı gösterdiği ifade edilmiştir (İsen, 2017a, 15). Yine *Sehî Bey tezkiresi*nde Mir Süleyman'ın Şeyhî ile Ahmedî'yi bir araya getirip müşâare ettirdiği belirtilmiştir (İsen, 2017a, 71). Sehî Bey de tıpkı Âşık Çelebi gibi dönemindeki şairlerle müşâare eden bir şairdir. Karşılıklı şiirleştiği şairler arasında dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Zeynel Paşa da bulunmaktadır (İsen, 2017a, 33).

Hasan Çelebi, tezkiresinde Tâli'î adlı şairin çağdaşları olan Necâtî Bey ve Sun'î ile müşaarede bulunduklarını (Sungurhan, 2018b, 521), Mahvî adlı şairin ise oğluyla müşâare adı altında şiir yarışına girdiğini söylemiştir (Sungurhan, 2018b, 761). Sultan Murad döneminin şairlerinden olan Hümâmî'nin de çağdaşları olan Şeyhî ve Ahmedî ile çeşitli şiir meclislerinde müşâare ettiği tezkirede belirtilmiştir (Sungurhan, 2018b, 924).

Beyânî, Kara Fazlî olarak adı geçen şairin sadece Zâtî ile müşâare ettiğini ve onun çırağı olduğunu ifade etmiştir (Sungurhan, 2018a, 148).

Sonuç itibariyle şairler kimi zaman dostça kimi zaman sert ifadelerle birbirleri ile karşılıklı şiir söyleme yarışına girmişlerdir. Tezkirelerde şairlerin birbirlerine karşılıklı şiir söylemeleri kimi zaman müşâare olarak belirtilmiş olsa bile çoğunlukla kavram belirtilmemiş, sadece "birbirlerine karşılıklı cevap yazmışlardır" şeklinde söylenmiştir.

Tablo 2: *Tezkirelerde "Müşâare" Kavramının Kullanımı ve (Varsa) Sebepleri*

Tezkire Yazarı	**Cevap Yazan**	**Cevap Yazılan**	**Sebep**
Âşık Çelebi	Cafer Çelebi	Hacı Hasan-zâde	-
Âşık Çelebi	Hayâlî	Âşık Çelebi	Dostluk.
Âşık Çelebi	Hayâlî	Taşlıcalı Yahyâ	Çekememezlik.
Âşık Çelebi	Hayâlî	İshâk Çelebi	Dostluk.
Âşık Çelebi	Zâtî	Hayâlî	-
Âşık Çelebi	Zâtî	Mesîhî	Tevarüd.
Âşık Çelebi	Makâmî	Mihrî	"Aşk ilanı" olarak birbirlerine karşılıklı cevaplar yazmışlardır.
Âşık Çelebi	Sagârî	Amrî	Aralarında şakalaşma mahiyetinde cevaplar vardır.
Âşık Çelebi	Gazâlî	Revânî	-
Âşık Çelebi	İshak Çelebi	Cafer Çelebi	Üstünlük kavgası.
Gelibolulu Ali	Sücûdî	Revânî	-
Gelibolulu Ali	Sihrî	Mevlânâ Âşık	-
Hasan Çelebi	Sihrî	Âşık Çelebi	-
Hasan Çelebi	Sücûdî	Revânî	-

Hasan Çelebi	Tâli-i	Necâti	-
Hasan Çelebi	Tâli-i	Sun-î	-
Hasan Çelebi	Hümâmî	Ahmedî	-
Hasan Çelebi	Hümâmî	Şeyhî	-
Hasan Çelebi	Zâtî	Andelîbî	-
Sehî Bey	Zeynel Paşa	Sehî	-
Sehî Bey	Diğer şairler	Vasfî	-
Beyânî	Ruhî	Bâkî	-
Beyânî	Kara Fazlî	Zâtî	-
Beyânî	Ahî	Nasûhî	Nasuhi, Ahi'den yardım ister fakat sonradan gıybetini yapar. Bunun üzerine Ahi cevap yazmıştır.
Latîfî	Zâtî	Keşfî	-
Latîfî	Mahremî	Keşfî	Birbirlerine hezel niteliğinde cevapları vardır.
Latîfî	Zâtî	Mesîhî	Tevarüd.

1.1.5. Tazmin:

Belagat kitaplarındaki genel anlamıyla "tazmin" kavramı, bir şairin başka bir şairin şiirindeki bir mısrayı ya da beyitini kendi şiirine katarak ortaya koyduğu nazire benzeri şiirlere verilen addır. Tazminde esas olan başka bir şairin sadece bir mısra veya bir beytinin ele alınarak onun çeşitli nazım şekillerinde tamamlanmasıdır. Bu bir gazel olabileceği gibi muhammes, müseddes, tahmis, tesdis, tercî-bent, müstezad gibi nazım şekilleri de olabilir (Köksal, 2018, 60).

Şairler, tıpkı nazirede olduğu gibi tazminde de sevdikleri, beğendikleri, saygı duydukları şairlerin şiirlerini tazmin etmişlerdir. Ayrıca tazmin edilen şiirle, şairin tazmin yazarak ortaya koyduğu şiir arasında vezin ve kafiyenin aynı olması da tazmin yazmanın gereklerinden biridir. Bir diğer önemli husus ise şairin, tazmin ettiği şiirin şairini eserinde anmasıdır. Eğer ki şairin ismi anılmıyorsa bu bir sirkat olarak görülmektedir. Bu durum sadece bilindik şairlerin mısra ya da beyitlerinde dikkate alınmamaktadır. Hasan Çelebi, tezkiresinde bu duruma dair bir örnek vermektedir. Tezkireye göre Zâtî, Bâkî'nin bir mısrasını alıp bu mısrayı tazmin etmiştir. Tazmin ettiği şiir için "Bâkî gibi şâ'ir-i sâhirin şi'rin uğurlamak 'ayb degüldür" (Sungurhan, 2018b, 228) diyerek adını geçirmediği halde, onun gibi büyük bir şairin ismini zikretmemenin bir kusur sayılmayacağını belirtmiştir.

16. yüzyıl tezkirelerine göre, Zâtî'nin Bâkî'nin mısrasını tazmin etmesi haricinde şiirleri en fazla tazmin edilen şair Ahmed Paşa'dır. Âşık Çelebi, Hasan Çelebi ve Latîfî'nin tezkirelerinde belirtilene göre Meâlî ve Enverî

Ahmed Paşa'nın mısralarını tazmin eden iki isimdir (Kılıç, 2018, 323; Sungurhan, 2018b, 215; Canım , 2018, 139;). Bu şairler haricinde Harirî-i Bursevî kendinden önce gelen şairlerin şiirlerini (Canım, 2018, 189), Rızâyî ise özellikle Arap şairlerin şiirlerini tazmin etmiştir (Canım, 2018, 240). Hasan Çelebi ayrıca tezkiresinde Seydî adlı şairin de şiirleri tazmin ettiğini söylemiş fakat şairin tazmin ettiği şairlerden bahsetmemiştir (Sungurhan, 2018b, 456).

Latîfî tezkiresinde tazmin eden şairler ile ilgili bilgiler diğer tezkirelere göre daha fazladır. Tazmin yazan şairlerin başında Sehâyî adlı şair gelmektedir. Az konuşan biri olduğu vurgulanan şairin beyitlerinin tamamı başka şairlerin tercümesi ve şairlerin şiirlerinden tazmin ettiklerinden oluşmuştur (Canım, 2018, 267). Özrî de tıpkı Sehâyî gibi şiirlerini tazmin yoluyla yazan bir şairdir. Latîfî'ye göre Özrî yeteneği olmadığı için tazmin yoluyla şiirler kaleme almıştır (Canım, 2018, 365). Yetenekli olmadıkları için tazmin üzerinden ilerleyen bu iki şairin aksine Necmî tazmin işinde oldukça takdir edilesi bir yere sahip olarak görülmüş ve tazmin ettiği şiirler oldukça sevilmiştir (Canım, 2018, 509).

Tablo 3: *Tezkirelerde "Tazmin" Kavramının Kullanımı*

Tezkire Yazarı	**Yazan**	**Yazılan ve Sebebi**
Âşık Çelebi	Meâlî	Ahmed Paşa'nın mısralarını tazmin eder.
Hasan Çelebi	Seydî	-
Hasan Çelebi	Enverî	Ahmed Paşa'nın mısrasını tazmin eder.
Hasan Çelebi	Zâtî	Bâkî'nin şiirlerini tazmin eder.
Latîfî	Harirî-i Bursevî	Kendinden önceki şairlerin şiirlerini tazmin eder.
Latîfî	Rızâyî	Arap şairlerin şiirlerini tazmin eder.
Latîfî	Sehâyî	-
Latîfî	Özrî	Yeteneği olmadığı için diğer şairlerin şiirlerini tazmin eder.
Latîfî	Necmî	-
Ahdî	Enverî	Ahmed Paşa'nın "kerem" kasidesini tazmin eder.

2. Nazirecilik Geleneği

Gelenek veya gelenek kavramı; geçmişten, geçmişteki birikimden yararlanma, bu yararlanmayla birlikte onu tekrar bir yorum içerisine dâhil

ederek kullanma veya süregelen birikimi işe yarar bir noktaya döndürmek etrafında şekillenmektedir. Gelenek kavramı bu yüzden özellikle şiiri merkezine alan tartışmaların temel dayanağıdır. Şiir söz konusu olduğunda gelenek, Türkçenin, İslam estetiğine dayalı altı asırlık tecrübesini, yani halk ve divan şiirinin müşterek zeminini karşılar (Macit, 1996, 11). Bu bağlamda divan şiiri kendi içerisinde kuralları olan geleneğe bağlı bir şiirdir denilebilir.

Edebiyat geleneği içerisinde nazire veya nazirecilik geleneğinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Nazirecilik geleneği, şairlerin kendini geliştirip yetiştirdikleri bir okul görevini yerine getirdiği gibi şairlere şiir yazmadaki becerilerini gösterme fırsatını da sunmaktadır. Neredeyse her şair, kendinden önce yaşamış ya da çağdaşı olan yetenekli şairlerin şiirlerinin benzerini yazarak değer görmek ister. Bunu yaparak şair hem kendini ispatlayacak hem de tanzir edilen eserle birlikte kendi şiirinin büyüklüğünü de ortaya çıkaracaktır. Ayrıca kendini ispatlama çabası haricinde nazirecilik geleneği çerçevesinde şair, sevdiği ve saygı duyduğu bir şairin şiirlerine de nazire yazarak aralarındaki dostluğu pekiştirme fırsatını elde edecektir.

Şairlerin nazire yazmaya başlamaları ile Klasik Türk Edebiyatı olarak adlandırılan dönem neredeyse aynı zamana denk gelmektedir. Bu durum aslında nazirenin edebiyat içerisinde ne denli bir öneme sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Ahmedî, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Necâtî gibi usta şairlerin yetiştiği bir dönemde nazire yazma geleneğinin oldukça geliştiğini kanıtlayan bir husus, nazirelerin bir mecmua etrafında toplanarak "nazire mecmuaları"nın kaleme alınmasıdır. Daha bu dönemde, yani Klasik Türk şiirini ilk oluşum evrelerinde yaygınlaşan nazire söyleme, zamanla bir gelenek hâlini almış ve önemini hiçbir dönemde yitirmeksizin bu şiirin devrini tamamlamasına kadar devam etmiştir (Köksal, 2018, 105).

Çalışmanın bu bölümünde nazirecilik geleneği kapsamında eserlere yazılan nazireler ve şiirlere yazılan nazireler iki ayrı bölümde incelenmiştir.

2.1. Eserlere Yazılan Nazireler

Nazirelerin bir şairin bir şiirine ya da şiirinin bir parçasına aynı ölçü, redif ve kafiye ile yazılmış şiirler olduğu bilinmektedir. Nazirecilik geleneği kapsamında yüzyıllar boyunca kaleme alınan nazireler çoğunlukla şiire veya şiirin bir parçasına yazılmış olan eserleri kapsamaktadır. Fakat bu eserler dışında şairler, bir başka şairin bir eserinin tamamına da nazire yazmayı gelenek içerisinde gerçekleştirmeyi başarmışlardır.

16. yüzyıl tezkirelerinde bir eserin tamamına nazire yazdığı açıkça belirtilen yirmi dokuz şairin adı geçmektedir. Adı geçen bu şairler genellikle Fars şairlerinin şiirlerinin tamamına nazire yazmışlardır. Tespitlerimize göre eserin tamamına olacak şekilde en fazla nazire yazılan eserler *Hâfız Divanı* ve *Deryâ-yı Ebrâr*'dır. Bu eserlerin ardından en fazla nazire yazılanlar ise Katîbî'nin *Hücre ü Şütûr* ve *Tecnisad*'ı ile Cem Sâdî'nin *Nuniyyesi*'dir.

Hızrî (Canım, 2018, 211), Nisârî (Solmaz, , 2018, 287), Nevâlî (Solmaz, 2018, 82), Ebu'l Fazl Efendi (Solmaz, 2018, 57), Fazlî Efendi (Sungurhan, 2018b, 665) *Hâfız Divanı*'na nazire yazan isimlerdir. *Hâfız Divanı*'nın ardından en fazla nazire yazılan ikinci eser olan *Deryâ-yı Ebrâr*'a ise Müslim Çelebi (Kılıç, 2018, 343), Arifî Hüseyin Çelebi (Canım, 2018, 356), Müslîmî ve (Sungurhan, 2018a, 186) Şâhî-i Şarkî (Canım, 2018, 293) gibi şairler nazireler yazmıştır. Kâmî (Kılıç, 2018, 301) ve Sabâyî (Canım, 2018, 323) adlı şairler Katîbî'nin *Hücre ve Şütûr* adlı eserine nazire yazarken Ata'î Üskübî yine Katibi'ye ait olan *Tecnisât*'a nazire yazmıştır (Canım, 2018, 374). Müfti Ahmed Çelebi, Molla Câmî'nin *Baharistân* adlı eserine "*Nigâristân*" adını verdiği bir nazire yazmış (İsen, 2017a, 57), aynı şekilde Hamdullah Hamdi de Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn*'u ile *Muhammediye*'sine nazire olarak "*Ahmediyye*" adını verdiği bir eser kaleme almıştır (Sungurhan, 2018a, 57). *Beyânî tezkiresi*nde adı geçen Mehemmed-i Diger adlı şair, Molla Câmî'nin *Lüccetü'l-Esrâr*'ına nazire yazmıştır (Sungurhan, 2018a, 180). Latîfî, Şeyhî'nin Farsça bir eser olan *Kıssa-i Hüsrev* adlı eseri Türkçe olarak en güzel söyleyen şair olduğunu belirtirken bu şiirin benzersiz bir nazire olduğunu da söylemiştir (Canım, 2018, 310). Bütün bu bahsedilen çalışmaların ortak noktası hepsinin kitap olarak sayılabilecek eserlerin tamamına yazılmış nazireler olmasıdır. Bu tür eserin tamamına yazılan nazireler ile ilgili dikkati çeken bir husus, bu eserlerin büyük bir çoğunluğunun İran şairlerinin mesnevilerine yazıldığıdır.

İran şairlerinin eserlerine yazılanlar haricinde Osmanlı sahası içerisinde özellikle eserinin tamamına nazireler yazılan üç isim ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki Lâmii Çelebi'nin *Hüsn ü Dil* adlı eseridir. Ahî (Kılıç, 2018, 125) ve Tabî-i Çelebi tarafından bu esere nazireler yazılmıştır. Ahî, Lâmii'nin eserine nazire yazarken diğer yandan Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisine de nazire yazmıştır. *Hüsn ü Dil* mesnevisinden sonra Osmanlı sahasında tamamına en fazla nazire yazılan ikinci eser Mesîhî'ye ait olan *Şehr-engîz*'dir. *Şehr-engîz*'e nazire yazan iki önemli isim Tabî-i Çelebi (Canım, 2018, 158) ile Firdevsî'dir (Solmaz, 2018, 245). Bahsedilen isimler dışında Cemîlî adlı şair de Ali Şir Nevâî'nin üç cilt divanına nazire yazmıştır (Canım, 2018, 180).

Tablo 4: *Tezkirelere Göre Bir Eserin Tamamına Yazılan Nazireler*

Tezkire Yazarı	**Nazire Yazan**	**Nazire Yazılan Şair/Eser**
Âşık Çelebi	Ahî	Lamî-i Çelebi'nin *Hüsn ü Dil*'ine nazire yazar.
Âşık Çelebi	Kâmî	Kâtibî'nin *Hücre ü Şütur*'una nazire yazar.
Âşık Çelebi	Müslim Çelebi	*Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire yazar.
Âşık Çelebi	Nisârî	*Hafız Divanı*'na nazire yazar.
Gelibolulu Ali	Sabâyî	Kâtibî'nin *Hücre ü Şütur*'una nazire yazar.

Gelibolulu Ali	Arîfî	*Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire yazar.
Gelibolulu Ali	Monla Arif	İmam Razî'nin kasidesine nazire yazar.
Gelibolulu Ali	Nizâmî	Ahmed Paşa'nın "*güneş*" ve "*la'l*" redifli kasidelerine.
Hasan Çelebi	Dürrî-yi Diger	Cem Sa'dî'nin *Nuniyye*'sine nazire yazar.
Hasan Çelebi	Zârî	Necâtî'nin "*döne döne*" redifli gazeline nazire yazar.
Hasan Çelebi	Zemânî	Ahmed Paşa'nın "*ateş*" kasidesine nazire yazar.
Sehî Bey	Müfti Ahmed Çelebi	Câmî'nin *Baharistan*'ına "*Nigaristân*" adında bir nazire yazar.
Sehî Bey	Sabâyî	Kâtibî'nin *Hücre ü Şütur*'una nazire yazar.
Beyânî	Tabî-i	Mesîhî'nin *Şehr-engîz*'ine nazire yazar.
Beyânî	Hamdî	*Leylâ vü Mecnûn* ile *Muhammediyye*'ye nazire olarak "*Ahmediyye*" adlı bir kitap yazar.
Beyânî	Fazlî Efendi	*Divan-ı Hâfız*'a nazire yazar.
Beyânî	Mehemmed-i Digeri	Molla Câmî'nin *Lüccetü'l-Esrâr*'ına nazire yazar.
Beyânî	Müslîmî	Attâr'ın *Deryâ-yı Ebrâr*'ına nazire yazar.
Ahdî	Ebu'l-Fazl Efendi	*Hâfız Divanı*'na nazire yazar.
Ahdî	Nevâlî	*Hafız Divanı*'na nazire yazar.
Ahdî	Firdevsî	Mesîhî'nin *Şehr-engîz*'ine nazire yazar.
Ahdî	Nisârî	*Hafız Divanı*'na nazire yazar.
Latîfî	Ahî	Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'ine nazire yazar.
Latîfî	Tabî-i Çelebi	Lamî-i Çelebi'nin *Hüsn ü Dil*'ine nazire yazar.
Latîfî	Cemîlî	Nevâî'nin 3 cilt divanına nazire yazar.
Latîfî	Hızrî	*Hâfız Divanı*'na nazire yazar.
Latîfî	Hayâlî-i Kâtib	Necâtî'nin "*hatem*" redifli kasidesine nazire yazar.

Latîfî	Rızâyî	Necâtî'nin "*girih girih*" redifli gazeline nazire yazar.
Latîfî	Zârî-i Üskübî	Necâtî'nin "*döne döne*" redifli gazeline nazire yazar.
Latîfî	Du'âyî	Cem Sa'dî'nin *Nuniyye*'sine nazire yazar.
Latîfî	Zamânî	Ahmed Paşa'nın "*ateş*" kasidesine nazire yazar.
Latîfî	Şâhî-i Şarkî	*Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire yazar.
Latîfî	Arîfî Hüseyin Çelebi	*Deryâ-yı Ebrâr*'a nazire yazar.
Latîfî	Arîfî Hüseyin Çelebi	Ahme Paşa'nın "*kasr*" ve "*güneş*" redifli kasidelerine nazire yazar.
Latîfî	Ata-î Üskübî	Kâtibî'nin *Tecnisât*'ına nazire yazar.
Latîfî	Nizâmî	Ahmed Paşa'nın "*kasr, la'l* ve *güneş*" kasidelerine nazire yazar. Üstünlük çabası.
Latîfî	Niyâzî-i Burusevî	Ahmed Paşa'nın "*kasr*" kasidesine beyit beyit nazire yazar.

2.2. Şiirlere Yazılan Nazireler:

Şiirlere yazılan nazireler kısmında tezkire yazarlarına göre sıralama yapmak daha doğru bir yol olacaktır. Devrin ilk tezkiresi olan *Heşt Behişt*'te Sehî Bey, dönemin önemli şairlerin biri olduğunu söylediği Mevlânâ Şirâzî'ye birçok şairin nazire yazdığını ifade etmiştir. Sehî Bey, tezkiresinde nazire yazan veya nazire yazılan isimler ve şiirler hakkında fazla bilgi vermeyip şairlerin nazire yazma sebeplerine de değinmeden yüzeysel bir anlatımla bilgilerini sunmuştur. Sehî Bey'in ardından ikinci tezkireyi kaleme alan Latîfî de tıpkı Sehî Bey gibi şairlerin nazire yazma sebeplerine değinmeden nazire yazan ve nazire yazılan şairleri sıralamıştır. Latîfî'nin tezkiresinde yazdıklarına göre dönem içerisinde şiirlerine en fazla nazire yazılan iki isim ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Ahmed Paşa'dır. Ahmed Paşa'nın çağdaşı ve aynı zamanda arkadaşı olan Harirî-i Bursevî ona nazire yazan şairlerin başında gelmektedir (Canım, 2018, 189). Bursevî haricinde Sûnî-i Bursevî de Ahmed Paşa'nın şiirlerine nazire yazan bir diğer isimdir (Canım, 2018, 335-336). Latîfî tezkiresinde Ahmed Paşa'ya yazılan nazireler ile ilgili dikkati çeken bir husus, ona nazire yazan bazı şairlerin direkt olarak kasidelerine nazire söylemeleridir. Zamânî adındaki şairin Ahmed Paşa'nın "ateş" kasidesine (Canım, 2018, 255), Arifî Hüseyin Çelebi (Canım, 2018, 356) ile Nizâmî'nin (Canım, 519) ise "kasr", "güneş" ve "la'l" kasidelerine nazire yazdığı belirtilmektedir. Ayrıca Niyâzî-i Bursevî de şairin "kasr" kasidesine beyit beyit

nazire yazanlar arasındadır (Canım, 2018, 540). Kendisine yazılan nazireler haricinde Ahmed Paşa'da padişahın isteği ile Ali Şir Nevâî'nin şiirlerini incelemiş ve şairin şiirlerine nazireler yazarak padişaha sunmuştur.

Kendisine en fazla nazire yazılan ikinci isim Necâtî Bey'dir. *Latîfî tezkiresi*ne göre Siyâbî (Canım, 2018, 165), Sadi-i Cem (Canım, 2018, 274), Sûzî (Canım, 2018, 281), Kânî Efendi (Canım, 2018, 427) ve Mihrî (Canım, 2018, 497) Necâtî Bey'e nazireler yazan şairlerdendir. Bu şairler dışında Hayâlî-i Kâtib, Piri Paşa'nın vezirliğini kutlamak amacıyla Necâtî Bey'in "hatem" redifli kasidesine (Canım, 2018, 219), Rızâyî "girih girih" redifli gazeline (Canım, 2018, 241) ve Zârî-i Üskübî de "döne döne" redifli gazeline nazireler yazmıştır (Canım, 2018, 253). Ahmed Paşa ve Necâtî Bey'in haricinde nazire yazan ve nazire yazılan şairlere bakıldığında Ziyâyî'nin Hamdullah Hamdi'nin Kıssa-i Yûsuf'una (Canım, 2018, 346), Hamdi Çelebi (Canım, 2018, 200), Sûnî-i Kâtib (Canım, 2018, 336), Zuhûrî (Canım, 2018, 354) adlı şairlerin kime nazire yazdığı belirtilmese de sıkı bir nazire şairi oldukları tezkirede söylenmiştir. Tıpkı bu şairler gibi Nâlişî de kimin olduğu fark etmeksizin bulduğu her şiire nazire yazmıştır (Canım, 2018, 571). Devrin hüner sahibi şairlerinden biri olup vaktinin çoğunu *Hâfız Dîvânı*'nı inceleyerek geçiren Hızrî, divandaki bazı şiirlere de nazireler yazmaktan geri kalmamıştır (Canım, 2018, 211).

*Latîfî tezkiresi*ne göre Ata-i Üskübî ve Hümâmî Fars şairlerine (Canım, 2018, 374-564), Refikî Emir Hüsrev Dihlevî'ye (Canım, 2018, 242), Yetîm Ali Çelebi Hayretî'ye (Canım, 2018, 567), Sâyî-i Saruhânî devrin sultanı Kanûnî'ye (Canım, 2018, 278), Sûnî-i Kadîm Hâce Selmân ile Zahir'e (Canım, 2018, 332), Kandî-i Şirozî Sultan Cem ile Sâdî'ye (Canım, 2018, 430) nazireler kaleme almıştır. Bu şairler haricinde tezkirenin yazarı olan Latîfî de Zeyneb Hanım (Canım, 2018, 257) ile Haşîmî'ye nazireler yazmış ve tezkireciliğinin yanında şairlik yeteneğini de sergilemiştir. Haşîmî ile ilgili olarak "cânânlar ile" redifini ilk onun bulduğunu daha sonra yazılan şiirler ve nazirelerin onun izinden gittiğini (Canım, 2018, 558) de belirten Latîfî, Derûnî adındaki şairin de "gibi" redifli şiirlere en güzel nazireleri yazdığını söylemiştir (Canım, 2018, 223).

Devrin üçüncü tezkiresi olan Ahdî'nin tezkiresinde de Sehî Bey ve Latîfî'de olduğu gibi şairlerin nazire yazma sebeplerine değinilmemiştir. Sâmî, Sabri Çelebi, Arif Çelebi, Lâzımî, Müslim Çelebi ve Nâdirî adlı şairler dönem içerisinde nazirecilikleri ile tanınmış isimlerdendir. Hangi şairlere nazire yazdıkları belli olmasa bile Ahdî'ye göre çağdaşları olan şairlerin neredeyse hepsine nazireler yazmışlardır. Muhîtî Efendi (Solmaz, 2018, 273) ve Sânî Bey (Solmaz, 2018, 126) de çağdaşları arasında kendilerine çokça nazire yazılan iki isimdir. Bu isimler haricinde Celâl Efendi, devrin şairlerinin gazellerinin birçoğu için nazire yazmış ve yazdığı nazireleri armağan ederek oldukça cömert iltifatlara ulaşmıştır (Solmaz, 2018, 58). Hâfız'ın divanına nazireler yazan Nevâlî Çelebi (Solmaz, 2018, 82), Dâî Efendi'ye nazireler yazan Mehemmed Paşa (Solmaz, 2018, 84), Yûsuf Bey'e nazireler yazan Sâfî (Solmaz, 2018, 203) de dönemin önde gelen nazirecilerindendir. Arif Çelebi de

tezkirede oldukça öne çıkarılan, kendisinden önceki ve çağdaşlarının kasidelerine oldukça güzel nazireler yazmış (Solmaz, 2018, 214) ve naziresini yazarken kafiye için son harflerin uyumlu olması yeterli iken, bununla yetinmeyip son harften önceki harflerle de uyum bulma sanatı (Ertuğ, 2021, 2174) anlamına gelen ma-la-yelzem sanatını da ustalıkla kullanmıştır. Arifî, dönemin önde gelen şairlerinden Hayâlî Bey'in şiirlerine (Solmaz, 2018, 233) La'lî ise Nişânî'ye nazireler yazmıştır (Solmaz, 2018, 263). Murâdî-i Acem, Hâce-i Selmân'ın şiirlerini incelemiş ve birçoğuna nazire söyleyerek kendine bir yer bulmaya çalışmıştır (Solmaz, 2018, 281).

Devrin sosyal hayata en fazla değinen ve diğerlerine göre verilen bilgilerin oldukça geniş olduğu bir diğer tezkiresi Âşık Çelebi'nin kaleme aldığı tezkiredir. Bu tezkirede nazire ve nazire ile ilgili kavramların kullanılışına dair ayrıntılı bilgiler olmasının yanı sıra şairlerin hangi sebeple nazireleri yazdığı da ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. Âşık Çelebi'ye göre şairlerin nazire yazma sebepleri arasında padişah isteği, şairlik yeteneğini ölçme, nazire yazılmasının gerekliliği, üstünlük çabası, kendini deneme ve daha iyisini ortaya koyma gayreti bulunmaktadır. Sebepler ve nazirelere bakıldığında ilk olarak padişah isteği öne çıkmaktadır. Ali Şir Nevâî, Sultan Bayezid'e vaktiyle otuz üç adet gazel göndermiştir. Gönderilen şiirleri oldukça beğenen Sultan Bayezid, bu şiirleri Ahmed Paşa'ya iletip bunlara nazire yazmasını istemiştir. Bu şekilde padişahın isteği üzerine Ahmed Paşa, Nevâî'nin şiirlerine nazireler yazmıştır (Kılıç, 2018, 112-113).

Bir mecliste bulunan şairler Kadri Efendi'nin kasidesindeki matlayı okuyarak Derûnî'den bu matlaya nazire söylemesini istemişlerdir. Âşık Çelebi'nin ifade ettiğine göre orada şairler, nazire söylemesini isteyerek Derûnî'nin şairlik yeteneğini ölçmeye çalışmışlardır (Kılıç, 2018, 225). Devrin yetenekli şairlerinden olan Kadri Efendi'ye Derûnî haricinde, Hâfız-ı Acem de nazire yazmıştır. Kadri Efendi'nin son derece yetenekli olduğunu düşünen Hâfız, ona nazire yazmanın bir gereklilik olduğunu söyleyerek şiirlerine nazireler yazarak kendince bir gerekliliği yerine getirmiştir (Kılıç, 2018, 257).

Hıfzî, Âşık Çelebi'ye göre iki isme nazire yazmıştır. Bunlardan ilki Mesîhî'dir. Mesîhî'ye yazdığı naziresinde herhangi bir sebep ortaya çıkmazken nazire yazdığı diğer bir isim olan Zâtî'ye yazmış olduğu naziresinde bir sebep bulunmuştur. Bilindiği gibi Zâtî, yaşadığı dönemde oldukça saygı duyulan ve becerikli görülen bir şairdir. Zâtî'nin şiirlerine nazire yazan Hıfzî de yazdığı naziresi ile övünerek, kendisinin de en az Zâtî kadar yetenekli bir şair olduğunu vurgulayarak kendini kanıtlamaya çalışmıştır (Kılıç, 2018, 268).

Nazirelerin yazılma sebepleri arasında kendini kanıtlama ve kendinden önceki şairden daha güzelini yazma arzusu şairler arasında üstünlük çabasının doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu üstünlük çabası sadece Zâtî ile Hıfzî arasında değil ayrıca Arîf'in Hakânî'ye, Subhî'nin Ali Şir Nevâî'ye yazdığı nazirelerde de açıkça görülmüştür. Arîf, Hakânî'nin şiirini tanzir ettiğinde gizli olanı açığa çıkardığını düşünerek kendini övmüştür (Kılıç, 2018, 444). Subhî de Ali Şir Nevâî'ye yazdığı naziresinde tıpkı Hıfzî ve Arîf gibi kendini övmüş ve

aslından daha iyi bir eser ortaya çıkardığını vurgulamıştır (Kılıç, 2018, 559). Bu şairler ve nazire yazma sebeplerinin dışında Sâfî adlı şair Ahmed Paşa'ya nazire yazmayı denemiştir. Bir deneme olarak gördüğü olayda şair aslında bir gayret içerisine girerek kendini yetiştirmeyi amaçlamıştır. Sâfî gibi Gubârî-i Diger de Ahmed Paşa'nın şiirlerine nazire yazmaya gayret etmiştir (Kılıç, 2018, 553). Sülûkî, dönem şairlerinin arasında kendine bir yer bulabilmek amacıyla devrin şairlerine nazireler yazarak katılım isteğini bu şekilde dile getirmiştir (Kılıç, 2018, 433-434).

Rahmî, Nişânî Bey ve Muhyî gibi şairler de dönem içerisinde nazire yazan isimlerdendir. Dönem içerisinde kendisine nazire yazılan diğer bir isim ise tezkirenin yazarı Âşık Çelebi'dir. Tezkire yazarı olmasının yanı sıra şairlik yeteneği de bulunan Âşık Çelebi'nin şiirlerine Kâmî (Kılıç, 2018, 303) ve Hayâlî Bey nazireler yazmıştır.

Hasan Çelebi tezkiresine göre Ahî (Sungurhan, 2018b, 218), Gubârî-i Diger (Sungurhan, 2018b, 633) Ahmed Paşa'ya, Şânî (Sungurhan, 2018b, 462), İzzetî (Sungurhan, 2018b, 561), Mânî (Sungurhan, 2018b, 738) ve Münîrî-i Diger (Sungurhan, 2018b, 801) bizzat Hasan Çelebi'ye nazireler yazmıştır. Ayriyeten Ahî (Sungurhan, 2018b, 218) ve Mîrî (Sungurhan, 2018b, 815), Necâtî Bey'e, Serhoş Bâlî olarak da bilinen Cevherî Sâdî'ye nazireler söylerken (Sungurhan, 2018b, 434), Bâkî ile çağdaşı olan Rûhî de birbirlerinin şiirlerine karşılıklı olarak nazireler (Sungurhan, 2018b, 229) yazmışlardır. Ümîdî adlı şair de Bâkî'nin şiirlerine nazire yazmıştır fakat durum odur ki Ümîdî'nin nazireleri Bâkî'nin taklidi olmaktan öteye geçememiştir (Sungurhan, 2018b, 209). Gubârî-i Diger, Firdevsî'ye ve Ahmed Paşa'ya nazire yazma gayreti içine girmiş ve güzel bir anlam dünyası ortaya çıkarmıştır (Sungurhan, 2018b, 633). Hıfzî, *Âşık Çelebi tezkiresi*nde bahsedildiği gibi Zâtî'ye nazireler yazarak kendini övmüş ve Zâtî kadar iyi bir şair olduğunu ispat etme çabası içine girmiştir (Sungurhan, 2018b, 300). Devrin şairleri tarafından önemli bir yerde görülen Cevânî'ye de şairler tarafından oldukça fazla nazire yazıldığı Hasan Çelebi tarafından aktarılmıştır (Sungurhan, 2018b, 279).

Devrin tezkire yazarlarından biri olan Beyânî'nin tezkiresinde nazire ile ilgili kullanımlar oldukça azdır. Beyânî, tezkiresini kaleme alırken olaylara ve sebeplere değinmeden sadece nazire yazan ve yazılan şairlerden bahsetmiştir. Bahsedilene göre Derûnî Kadri Efendi'ye (Sungurhan, 2018a,70), Derûnî-i Sânî Agehî'ye (Sungurhan, 2018a, 71) ve Hasan Çelebi Nişânî'ye (Sungurhan, 2018a, 208) nazire yazmıştır. Ayrıca Meylî'den bahseden Beyânî, onun şiirlerine birçok nazire yazıldığını ifade etmiştir (Sungurhan, 2018a, 198).

Gelibolulu Ali'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ında bazı şairlerin nazire yazma sebepleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ahmed Paşa'nın padişah isteği ile Ali Şir Nevâî'nin şiirlerine nazireler yazdığından bu tezkirede de bahsedilmiştir (İsen, 2017b, 48). Aynı şekilde Ümîdî adlı şairin sürekli olarak Bâkî'nin şiirlerine nazireler yazarak kendi üslubuna yitirmiş olduğu da tezkirede yer alan anekdotlardandır. Gelibolulu Ali, Ümîdî'nin kibirli bir biçimde Bâkî ile bir tartışma içerisine girdiğini fakat bu tartışmanın bir sonuca bağlanmadığını

ifade etmiştir (İsen, 2017b, 112). Monla Arîf adındaki şair, Gubârî'nin şiirlerine nazire yazarak ondan daha iyi bir şair olduğunu kanıtlama gayreti içerisine düşmüşken (İsen, 2017b, 165), Gubârî de Arap şairlerden Farazdak'ın yazdıklarına kötülemiş, ondan daha iyi şiirler yazabileceğini ispatlamak amacıyla Farazdak'a nazireler yazmıştır. Gubârî, Farazdak haricinde Câmî, Hâfız ve Cahizâ gibi şairlere de nazireler yazarak üstünlüğünü kabullendirmeyi amaçlamıştır (İsen, 2017b, 176). Sâdî (İsen, 2017b, 54), Ahî (Kılıç, 169) ve Mihrî (İsen, 2017b, 81) çağdaşları ve aynı zamanda arkadaşları olan Necâtî Bey'e, Ali Çelebi (İsen, 2017b, 173) Gelibolulu Ali'ye nazireler yazmıştır. Şevkî (İsen, 2017b, 74) ile Haşîmî'ye (İsen, 2017b, 88) kimin nazire yazdığı belirtilmese de bu iki isim dönem içerisinde hatırı sayılır derecede nazireler almışlardır.

Divan şairlerinin kendini ispat etme, üstünlük çabası, dostluk, meydan okuyarak bir şairi geçme gibi birçok sebeplerle nazireler yazdıkları bilinen bir gerçektir. Üstünlüğünü kanıtlama isteğiyle kendi şiirine nazire isteme ve dostluğa dayanan ilişkiler içerisinde nazire isteme de şairlerin nazire yazma sebepleri arasındadır. Bu iki sebep ile ilgili olarak tezkirelerde de bazı anekdotlar yer almaktadır. Bunlardan ilki Sehî Bey, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde geçen şair Gubârî ile ilgili olandır. Tezkire yazarları arasında olayla ilgili küçük farklılıklar olsa bile temelinde hepsi aynı hikâye üzerinden ilerler (Canım, 2018, 58; Kılıç, 2018, 456). Gubârî, yazdığı bir gazelde yazdığı şiire nazire yazana bir altın vereceğini belirtir. Bunun üzerine bazı şairler Gubârî'nin şiirine nazire yazarak altını almayı hedefler ve bu konu üzerine devrin müftüsü olan Sâdî Çelebi'ye danışırlar. Sâdî Çelebi, ona danışan şairlere bu yazdıkları nazirelerin Gubârî'nin şiirini geçemeyeceğini, hiçbirinin onun şiirine denk olmadığını ve Gubârî'nin kendilerinden daha iyi bir şair olduğunu kabullenmelerini söyler. Sâdî Çelebi'nin kendisi hakkında söylediklerini duyan Gubârî "Kimse eş'âruma toz kondurmamaz" (Kılıç, 2018, 1616) mısrasının geçtiği kıtayı kaleme alır.

Âşık Çelebi tezkiresinde geçen bir diğer anekdot şöyledir. Yazara göre Bâkî ile arası iyi olmayan Gubârî, şiirlerinin birçoğunu nazire tarikiyle Bâkî'den alan ve bununla beraber Bâkî'ye karşı üstünlük çabası içine giren Gubârî'ye karşılık Bâkî de durum karşısındaki memnuniyetsizliğini şiirleriyle dile getirir (Kılıç, 2018, 177; Kaplan, 2022, 40).

Şairlerin şiirlerine nazire istemesi ile ilgili tezkirelerde yer alan bir diğer olay, Arifî ile Âşık Çelebi'nin arasında geçmektedir. Bir şiir meclisinde şair Arifî bir gazel yazarak bunu mecliste okur. Şiirini okunmasının ardından Arifî, orada bulunanlardan nazire yazmalarını ister. Aynı mecliste bulunan Âşık Çelebi bu teklifi karşılık vererek bir gazel söyler ve bu gazel oldukça beğenilir (Kılıç, 2018, 448).

Hayâlî Bey ve Âşık Çelebi arasında da böyle bir hadise yaşanmıştır. Âşık Çelebi vebaya yakalandığında Hayâlî onu ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Âşık Çelebi'ye birkaç gazel söyleyip ondan bu gazellere nazire yazmasını istemiştir (Kılıç, 2018, 664).

Emrî Çelebi'de Edirne'de iken bir gazel kaleme almıştır. Gazeli okuyan tezkire şairleri, Edirne'de bulunan diğer şairlerden Emrî'nin gazeline nazire yazmalarını istemişlerdir. Kendisine yazılan nazireleri gören Emrî de bu nazirelere karşılık olarak tekrar nazire kaleme almıştır (Solmaz, 2018, 100).

Tablo 5: *Tezkirelere Göre Şiirlere Yazılan Nazireler ve (varsa) Sebepleri*

Tezkire Yazarı	**Nazireyi Yazan**	**Nazire Yazılan Şair/Eser**	**Yazılış Sebebi**
Âşık Çelebi	Ahî	Necâtî	-
Âşık Çelebi	Ahî	Ahmed Paşa	-
Âşık Çelebi	Gubârî	Bâkî	Üstünlük çabası.
Âşık Çelebi	Celâlî	Zâtî	-
Âşık Çelebi	Derûnî	Kadri Efendi	Şairlik yeteneğini ölçme amacıyla nazire yazar.
Âşık Çelebi	Hâfız-ı Acem	Kadri Efendi	Gereklilik.
Âşık Çelebi	Hıfzî	Mesîhî	-
Âşık Çelebi	Hıfzî	Zâtî	Bu naziresi ile övünür. Övgü, üstünlük çabası vardır.
Âşık Çelebi	Hayretî	Hayâlî	Takdir (Şiirleri nazire yazılamayacak kadar güzel der.)
Âşık Çelebi	Kâmî	Âşık Çelebi	-
Âşık Çelebi	Muhyi	-	-
Âşık Çelebi	Nişânî Bey	-	-
Âşık Çelebi	Sürûrî Efendi	Gubârî	-
Âşık Çelebi	Arîf	Hakânî	Üstünlük çabası (Gizli olanı açığa çıkardım der.)
Âşık Çelebi	Sâfî	Ahmed Paşa	Deneme.
Âşık Çelebi	Subhî	Ali Şir Nevâî	Övünme/ Üstünlük çabası.
Âşık Çelebi	Hayâlî	İshak Çelebi	-
Âşık Çelebi	Hayâlî	Âşık Çelebi	-
Âşık Çelebi	Gubârî-i Diger	Ahmed Paşa	Nazire yazmaya çabalar. Gayret vardır.
Âşık Çelebi	Rahmî	-	-

Âşık Çelebi	Sülûkî	-	Nazire yazarak şairler arasında yer bulmak ister. Katılım isteği.
Gelibolulu Ali	Sâdî	Necâtî	-
Gelibolulu Ali	-	Şevkî	-
Gelibolulu Ali	Ümîdî	Bâkî	Neredeyse her gazele nazire yazarak kendi edasını kaybetmiş.
Gelibolulu Ali	Monla Arîf	Gubârî	Üstünlük çabası.
Gelibolulu Ali	Ali Çelebi	Gelibolulu Ali	-
Gelibolulu Ali	Gubârî	Farazdak	Farazdak'ın yazdıklarını kötüler. Üstünlük çabası.
Gelibolulu Ali	Gubâri	Câmî, Hâfız, Cahizâ	Kendini kanıtlama.
Gelibolulu Ali	Yetîm	Hayretî	-
Gelibolulu Ali	Derûnî	Agehî	-
Gelibolulu Ali	Şânî	Gelibolulu Ali	-
Gelibolulu Ali	Sâdık	Nerdeyse her gazel yazana.	-
Gelibolulu Ali	Ahmed Paşa	Ali Şir Nevâî	Padişah isteği.
Gelibolulu Ali	Mihrî	Necâtî	-
Gelibolulu Ali	-	Haşîmî	-
Hasan Çelebi	Ümîdî	Bâkî	Taklit.
Hasan Çelebi	Ahî	Ahmed Paşa	-
Hasan Çelebi	Ahî	Necâtî	-
Hasan Çelebi	Bâkî	Ruhî	-
Hasan Çelebi	-	Cevânî	Beğeni.
Hasan Çelebi	Hıfzî	Zâtî	Övünme.
Hasan Çelebi	Serhoş Bâlî	Sâdî	-
Hasan Çelebi	Cevherî	Sâdî	-
Hasan Çelebi	Şânî	Hasan Çelebi	-
Hasan Çelebi	İzzetî	Hasan Çelebi	-
Hasan Çelebi	Sürûrî Efendi	Gubârî	-
Hasan Çelebi	Gubârî-i Diger	Firdevsî	Nazire yazmak isteği, gayret.
Hasan Çelebi	Gubârî-i Diger	Ahmed Paşa	Gayret.
Hasan Çelebi	Mânî	Hasan Çelebi	-
Hasan Çelebi	Münîrî-i Diger	Hasan Çelebi	-
Hasan Çelebi	Mîrî	Ahmed Paşa	-
Sehî Bey	-	Mevlânâ Şirâzî	-
Beyânî	Derûnî	Kadri Efendi	-

Beyânî	Derûnî-i Sânî	Agehî	-
Beyânî	-	Meylî	-
Beyânî	Hasan Çelebi	Nişânî	-
Ahdî	Celâl Efendi	-	-
Ahdî	Nevâlî	Hâfız	-
Ahdî	Mehemmed Paşa	Dâî Efendi	-
Ahdî	-	Sânî Bey	-
Ahdî	Sâmî	-	-
Ahdî	Sabri Çelebi	-	-
Ahdî	Sâfî	Yusuf Bey	-
Ahdî	Arîf Çelebi	-	-
Ahdî	Arîfî	Hayâlî Bey	-
Ahdî	Lâzımî	-	-
Ahdî	La'lî	Nişânî	-
Ahdî	Müslim Çelebi	-	-
Ahdî	-	Muhîtî Efendi	-
Ahdî	Murâdî-i Acem	Hâce Selmân	-
Ahdî	Nadirî	-	-
Latîfî	Siyâbî	Necâtî	-
Latîfî	Harirî-i Bursevî	Ahmed Paşa	-
Latîfî	Hamdi Çelebi	-	-
Latîfî	Hızrî	Hâfız	-
Latîfî	Latîfî	Zeyneb Hanım	-
Latîfî	Sâdî-i Cem	Necâtî	-
Latîfî	Sûzî	Necâtî	-
Latîfî	-	Şevkî	-
Latîfî	-	Şeyhî (Hüsrev ü Şîrîn)	-
Latîfî	Sûnî-i Bursevî	Ahmed Paşa	-
Latîfî	Zuhûrî	-	-
Latîfî	Ata-i Üskübi	Fars şairlerine	-
Latîfî	Kânî Efendi	Necâtî	-
Latîfî	Mihrî	Necâtî	-
Latîfî	Nâlişî	Her bulduğu şiire.	-
Latîfî	Valîhî	-	-
Latîfî	Latîfî	Haşîmî	-
Latîfî	Hümâmî	Farsça kasidelere.	-
Latîfî	Yetîm Ali Çelebi	Hayretî	-
Latîfî	Derûnî	"gibi" kafiyesine en güzel.	-
Latîfî	Refîkî	Emir Hüsrev Dihlevî	-

Latîfî	Sayî-i Saruhânî	Kanûnî	-
Latîfî	Sûnî-i Kadîm	Hâce Selmân	-
Latîfî	Sûnî-i Kadîm	Zahir	-
Latîfî	Sûnî-i Katib	-	-
Latîfî	Ziyâyî	-	-
Latîfî	Kandî-i Şirozî	Sultan Cem	-
Latîfî	Kandî-i Şirozî	Sâdî	-

Sonuç

16. yüzyıl tezkirelerinde nazire ve nazire ile ilgili kavramlardan nakize, cevâb, tazmin ve müşâare ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Müstakil olarak isimleri geçen bu kavramlar çeşitli yönleriyle tezkirelerde ele alınmıştır. Tezkirelerde kullanımı bakımından nazire kavramına bakıldığında, nazire ile cevâb'ın bir anlam karmaşası içerisinde birbirleri yerine kullanıldığı görülmüştür. Kimi tezkire yazarları tarafından mesnevilere yazılan nazireler "cevâb" kavramı ile açıklanırken kimi yazarlar tarafından kaside veya gazellere yazılan nazireler için kullanılmıştır. *Latîfî tezkiresi*nde Behiştî, Fuzûlî-i Bağdâdî ve Taşlıcalı Yahyâ gibi hamse kaleme almış şairler ve yazdıkları hamse için "cevâb" kavramının kullanıldığı görülmüştür. Fakat hamseler için cevâb kavramının kullanımı diğer tezkireler için geçerli bir durum değildir. Latîfî haricinde dönemin diğer tezkirelerine bakıldığında kasideler için de gazeller için de cevâb kavramının kullanıldığı belirlenmiştir.

Sonuç itibariyle cevâb kavramı ile ilgili söylenebilecek olanlar şunlardır:

a. Cevâb kavramı hamselere, gazellere ve kasidelere yazılan nazireler için kullanılabilmektedir.

b. Yapılan tanımlamaların birçoğu cevâb kavramını tam karşılamamaktadır. Bu yüzden cevâb bütün tanımları kapsayan geniş bir kavram olarak düşünülmelidir.

c. Özellikle *Latîfî tezkiresi*ne göre cevâb kavramı hamseye yazılan nazireler için kullanılmaktadır. Diğer nazirelerde bu durum söz konusu değildir.

d. "Cevâb" kavramı ile ifade edilen gazellere ve kasidelere yazılmış nazirelerde bazı şairler öne çıkmıştır. Kasidelerine cevâb yazılan şairler Zahir-i Faryabî, Hâfız-ı Şirâzî, Hâce-i Selmân ve Molla Câmî iken eser olarak en fazla cevâb yazılanlar Hâfız'ın hamsesi, Zahir-i Faryabî'nin kasideleri ve Molla Câmî'nin gazelleridir.

e. Osmanlı sahasında Lamî Çelebi'nin *Hüsn ü Dil*'ine yazılan nazirelerin cevâb olarak alındığı görülmüştür. Hüsn ü Dil haricinde Ahmed Paşa ve Necâtî Bey'e yazılan nazirelerin de kimi tezkire yazarları tarafından cevâb olarak alındığı tespit edilmiştir.

f. Cevâb kavramı ile ilgili bütün kullanımlar değerlendirildiğinde yazılan nazire bir eserin tamamına yazılmışsa bu durum tezkire yazarlarının nezdinde cevâb kavramı ile açıklanmıştır.

g. Tezkirelere göre bahsi geçen cevâb kullanımları dışında bir şairin bir olay, durum veyahut konu hakkında kaleme aldığı şiirlere bir başka şairin latife yollu ya da ciddi bir biçimde karşılık vermesi de cevâb kavramı ile açıklanmıştır. Buradaki cevâb kavramı direkt olarak kelimenin anlamından ortaya çıkmıştır. Bu cevapları yazarken şairler kimi zaman naziredeki gibi vezin, kafiye ve eda uyumuna dikkat etmişken kimi zaman bunu göz ardı etmiştir.

Nazire ile ilgili bir diğer kavram "müşâare"dir. Edebiyat terimi olarak bu kavram, bir şairin şiirine aynı vezin, kafiye ve redifte nazire yazmak olarak kullanılmıştır. Tezkirelerde kimi şairler bu duruma dikkat ederken kimi zaman bu uyum göz ardı edilmiştir. Kavram, nazire ile ilgili olarak kullanılırken bazı durumlarda şairlerin vezin, kafiye uyumunu göz ardı ederek birbirlerine yazdıkları karşılıklı şiirleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

Edebiyat terimi olarak bir şairin şiirindeki bir mısrayı ya da beyti alıp kendi şiirine katmak anlamına gelen tazmin de tezkirelerde rastlanan nazire ile ilgili kavramlardan biridir. Tazmindeki esas amaç başka bir şiirin alınıp farklı nazım şekilleri ile tamamlanması olduğu için tazmindeki nazım şekilleri değişiklik göstermektedir. Naziredeki gibi şairler tazminde de sevdikleri, hürmet ettikleri şairlerin şiirlerini tazmin etmişlerdir. Tazmin edilen bu şiirlerde tazmin edilen şiir ve ortaya çıkan şiirde vezin, kafiye ve redif uyumu aranmıştır. Dikkat edilen bir diğer unsur şiirin tazmin edildiği şairin anılmasıdır. Tezkirelere göre tazmin edilen şairin adının anılması durumu döneminde usta olan ve bilinen şairlerin mısra ya da beyitleri için geçerli bir durum değildir. Zâtî, Bâkî'nin bir beytini tazmin ettiğinde bu durumla ilgili "Bâkî gibi büyüleyici bir şairin şiirini almak ayıp değildir" diyerek Bâkî'nin ismini anmamasının ayıp olmadığını söylemiştir.

Nazirenin karşıtı olan "nakize" de tezkirelerde bahsedilen kavramlardandır. Bir şiirde anlam olarak zıttının kastedilerek nazire yazılması olayı olan nakize, nazirenin aksine kullanımı en az olan kavramdır. Tezkirelerin tamamında nakizeye iki yerde rastlanmıştır. Bunlardan ilki Sagârî'nin Necâtî Bey'in şiirlerine yazdığı nakizelerdir. Sagârî, neredeyse Necâtî Bey'in tüm şiirlerine nakizeler yazmış fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır. Nakizenin kullanıldığı ikinci yer, Likâyî'den bahsedilen bölümde yer almıştır. Likâyî, Ahmedî-i Tebrîzî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı eserine nazire yazmak isterken bu amacından sapmış ve nakize yazmıştır.[6] Dönemin padişahına sunulan eser, padişahın emriyle yakılmıştır.

[6] Cemal Kurnaz bahsedilen şairin Ahmedî olduğunu söylemiştir. Fakat son çalışmalar ışığında Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ adlı bir mesnevisinin olmadığı, bu eserin Ahmedî-i Tebrizî'ye ait olduğu ortaya çıkmıştır.
bk. Kurnaz, 4; Gülüm, 2021, 50.

Nazirelerin birçoğu bir şiire yazılmışken bazıları eserin tamamına yazılmıştır. Tezkirelere göre 16. yüzyılda bir eserin tamamına nazire yazan yirmi dokuz şairin ismi geçmiştir. Adı geçen şairlerin yazdıkları nazirelerin büyük bir çoğunluğunun Fars şairlerinin eserlerine olduğu tespit edilmiştir. *Hâfız Divanı* ve *Deryâ-yı Ebrâr* tamamına nazire yazılan eserlerin başındandır. Nicelik olarak bu iki eseri Katîbî'nin *Hücre ü Şütûr* ve *Tecnisâd*'ı ile Cem Sâdî'nin *Nuniyye* adlı eserine yazılan nazireler takip etmiştir. Osmanlı sahasında ise Lamî Çelebi'nin *Hüsn ü Dil*'i, Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'i ve Mesîhî'nin *Şehr-engîz*'inin tamamına nazireler yazılmıştır. Eserin bütününe yazılan nazirelerin neredeyse tümü mesnevilere yazılan nazirelerdir. Bu durumda nazirelerin hangi nazım şekilleri ile yazıldığı hususunda bazı değişiklik yapılması gereklidir. Köksal'ın tasnifinde nazirelerin yazıldığı nazım şekilleri üç gruba ayrılmıştır. Bunlar mesnevilere yazılanlar, diğer nazım şekillerine yazılanlar ve bir eserin tümüne yazılanlardır. Dikkat edildiği üzere mesnevilere yazılan nazireler, bir eserin tamamına yazılan eserlerin içerisinde yer alabilmektedir. Özellikle tezkirelerdeki kullanımlara bakarak eserin tamamına yazılan nazireler ve diğer nazım şekillerine yazılan nazireler tasnifi daha doğru bir tasnif olacaktır.

Nazirecilik geleneğinin çok önemli bir kısmını şiirlere yazılan nazireler oluşturmaktadır. Tezkirelere göre şiirlere yazılan nazirelerle ilgili tespitler şu maddeler altında açıklanabilir:

a. Dönem tezkirelerine göre şiirlerine en fazla nazire yazılan iki isim vardır. Bunlar Necâtî Bey ile Ahmed Paşa'dır.

b. Ahmed Paşa'nın "kasr", "güneş", "la'l" ve "ateş" kasideleri en fazla nazire yazılan kasidelerdir.

c. Necâtî Bey'in "hatem", "girih girih", "koynına" ve "döne döne" redifli şiirleri ise en fazla nazire yazılan gazellerdir.

d. Ahmed Paşa ve Necâtî'nin haricinde en fazla nazire yazılan şiirler Hâfız'ın şiirleridir. Hâfız'ın şiirlerinden sonra ise Hâce-i Selmân'ın şiirlerine yazılan nazireler gelmektedir.

e. Nazireler ile ilgili çalışmalarda yer almayan gereklilik, padişah isteği, katılım isteği ve şairlik yeteneğini ölçme gibi sebepler Âşık Çelebi tezkiresinde örneklerle belirtilmektedir.

f. Tezkire yazarları, tezkirecilik haricinde şairlik yeteneklerini sergilemek amacıyla nazireler yazmış ve onların şiirlerine de nazireler ile karşılık verilmiştir.

g. Tezkirelere göre şairlerin nazire yazma sebeplerinin altında genellikle üstünlüğünü kanıtlama çabası yer almaktadır. Bu sebep haricinde şairler, karşısındaki şairi takdir etme, zemin şiiri yazan şairi geçme arzusu, meydan okuma ve dostluk göstergesi olarak nazire yazma, genç şairleri teşvik etmek amacı ile nazire yazma gibi sebeplerle nazireler yazmışlardır.

Kaynakça

Aktaş, Hasan. "Nazirecilik Geleneği ve Çağdaş Şiirimizin Ufukları". *Hece*, 53-55 (2001), 282-294.

Ambros, Edith Gülçin. "Nazire, The Will-o'-the wisp of Ottoman Dîvân Poetry". *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes*, 79 (1989), 57-65.

Atalay, Mehmet - Vanlıoğlu, Mehmet. *Edebiyat Lügatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994.

Banarlı, Nihad Sami. "Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1963), 1-24.

Canım, Rıdvan. *Latîfi Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html

Canpolat, Mustafa. *Ömer bin Mezîd Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Çeri, Ahmet. *Tebrizli Ahmedî'nin Yûsuf u Zelîha İsimli Eseri (vr. 35b-70b) (İnceleme-Metin-Dizin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ergun, Sadettin Nüzhet. "Hasan Oglı ve Yeni Bir Gazeli". *Millî Mecmua*, 9/107 (1928), 1721-1722.

Ertek Morkoç, Yasemin. *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmi'u'n-Nezâ'ir*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Ertuğ, Atilla. "Arap Dili ve Edebiyatında Lafzî Sanatlar ve Kuran-ı Kerim'deki Örnekler". *ATLAS Journal*, 7/44 (2021), 2159-2177.

Gıynaş, Kamil Ali. *Pervane Bey Mecmuası*. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014.

İsen, Mustafa vd. *Heşt Behişt, Sehî Bey*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017a. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=8816E9D43A0753D1CD6190B43AAD44746220F9FFC2400A5EBE5209E58D62D4D8

İsen, Mustafa. "Divan Şiirinde Nazire Geleneği". *Mavera*, 54 (1981), 24-26.

İsen, Mustafa. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017b. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html

Kaplan, Hasan. "Bir Yarışma Olarak Nazire: 16. Yüzyılda Ödüllü Bir Nazire Müsabakası". *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5 (2022), 35-60.

Kaya, Bilge. *Hisâlî, Hayatı, Eserleri ve Metâli'u'n-Nezâir Adlı Eserinin Birinci Cildi (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html

Kılıçarslan, Orhan. *Eğridirli Hacı Kemal Câmi'u'n-Nezâ'ir Eksik Şiirler Bâyezid Nüshası No: 5782 (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2022.

Korkmaz, Zeynep. *Tebrizli Ahmedî, Yûsuf u Zelîha (vr. 71a-102b) (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım).* İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.

Köksal, M. Fatih. *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2018.

Kurnaz, Cemal. *Osmanlı Şair Okulu*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 2007.

Macit, Muhsin. *Gelenekten Geleceğe.* Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

Olgun, Tahir. *Tahirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.

Öbek, A. İhsan. *Klasik Türk Edebiyatında Müşâare (Fâiz-Sâfî).* İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları, 2005.

Solmaz, Süleyman. *Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/Ahdî-gulsen-i-suara.html

Sungurhan, Aysun. *Beyânî Tezkiresi*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018a. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78352/eski-turk-edebiyati.html

Sungurhan, Aysun. *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018b. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html

Tevfik Fikret. "Nazire-perdâzlık". *Tevfik Fikret Dil ve Edebiyat Yazıları*. ed. İsmail Parlatır. Ankara: TDK Yayınları, 1987.

Yapıcı, Ali İhsan. *Ahmedî'nin Yusuf u Züleyhâ'sı*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yavuz, Kemal. *Türk Şiirinde Nazire*. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 10/10 (2013), 359-424.

Yılmaz, Kadri Hüsnü. *Divan Şairlerinin Meydan Okumaları ve Kendi Şiirlerine Nazire İstekleri*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7/3 (2018), 1660-1678.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Sadık YAZAR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İstanbul/TÜRKİYE
zyazar@gmail.com
ORCID

Şeyma Nur ATA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
İstanbul/TÜRKİYE
edibeseyma.nur@gmail.com
ORCID

16. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN EMÂNÎ'NİN ZİYÂFETNÂME İSİMLİ MESNEVİSİ VE HİMAYE GELENEĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

16TH CENTURY POET EMÂNÎ'S MASNAVI TITLED *ZİYÂFETNÂME* AND ITS ANALYSIS IN TERMS OF THE TRADITION OF PATRONAGE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 02.07.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 02.07.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Yazar, Sadık - Ata, Şeyma Nur. "16. yüzyıl Şairlerinden Emânî'nin Ziyâfetnâme İsimli Mesnevisi ve Himaye Geleneği Açısından İncelenmesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Yıl 2024, Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 458-519.

Yazar, Sadık - Ata, Şeyma Nur. "16th Century Poet Emânî's Masnavi Titled *Ziyâfetnâme* and Its Analysis in Terms of the Tradition of Patronage". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 458-519.

10.28981/hikmet.1509451

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Sadık YAZAR

Şeyma Nur ATA

16. YÜZYIL ŞAİRLERİNDEN EMÂNÎ'NİN *ZİYÂFETNÂME* İSİMLİ MESNEVİSİ VE HİMAYE GELENEĞİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

16TH CENTURY POET EMÂNÎ'S MASNAVI TITLED *ZİYÂFETNÂME* AND ITS ANALYSIS IN TERMS OF THE TRADITION OF PATRONAGE

ÖZ

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış Emânî mahlaslı bir şair tarafından yazılan Ziyâfetnâme isimli Türkçe eser, mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup 281 beyitten oluşmaktadır. Bahsi geçen dönemin kudretli devlet adamı Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın güçlü himayesi ile nişancılık görevine kadar yükselen Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan ayı boyunca verdiği ziyafeti konu alan bu eser, Osmanlı edebiyat geleneğinde çok fazla örneği bulunmayan yeni bir tür özelliği arz ederken Osmanlı himaye geleneğinin yapısı hakkında konuşmak için de uygun bir zemin oluşturmaktadır. Yapılan araştırma neticesinde, gerek biyografik kaynaklar gerek mesnevi edebiyatı gerekse Osmanlı edebiyatı tarihine dair umumi çalışmalarda veya Ferîdûn Ahmed Bey'e dair literatürde bahsi geçmeyen dolayısıyla daha evvel müstakil bir çalışmaya konu olmadığı anlaşılan Ziyâfetnâme isimli mesnevi, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Makalede söz konusu mesnevinin çeviri yazı metni hazırlanıp diliçi çevirisi yanında verilmiştir. Buna ilaveten, klasik biyografik ve bibliyografik kaynaklar gibi birincil kaynaklar ile ikincil kaynaklardan hareketle eser yazar ilişkisi irdelenip metinde yazar olarak görünen Emânî'nin kim olabileceği ele alınmıştır. Bunun akabinde içerik analiz yöntemi ile mesnevinin tertibi ve içeriği ayrıntılı olarak betimlendikten sonra metin, himaye geleneği kapsamında içerik analizine tabi tutulup daha çok lafız, ses ve ahenk bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Rusçuklu Emânî, Ferîdûn Ahmed Bey, Ziyâfet-Nâme, 16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatı, Himaye.*

ABSTRACT

The Turkish work Ziyâfetnâme, written in the second half of the 16th century by a poet who used the pseudonym Emânî, is written in the form of a masnavi and consists of 281 couplets. This work, which describes a feast held during the month of Ramadan by Ferîdûn Ahmed Bey, who was appointed as the engagement officer with the strong support of the Grand Vizier Sokullu Mehmed Pasha, a prominent statesman of the era, represents a literary genre with few precedents in the Ottoman literary tradition. It also provides an opportunity to examine the structure of the Ottoman patronage tradition. As a consequence of the research, his masnavi Ziyâfetname, which has not been referenced in biographical sources, in general studies on the history of masnavi literature and Ottoman literature, or in the literature on Ferîdûn Ahmed Bey, and therefore has not been the subject of an independent study previously, is the focus of this study. In the article, the edition critic of the masnavi in question and its intralingual translation have been prepared. In addition, based on primary sources such as classical biographical and bibliographical sources as well as secondary sources, the relationship between the author and the work is analyzed and the identity of Emânî, who appears as the author in the text, is discussed. Subsequently, after describing the order and content of the masnavi in detail with the content analysis method, the text was subjected to content analysis within the scope of the patronage tradition and analysed mostly in terms of sound and harmony.

Keywords: *Amânî of Rusçuk, Farîdûn Ahmed Bey, Ziyâfet-Nâmah, 16th Century Classical Turkish Literature, Patronage.*

Giriş

Edebî türler bakımından oldukça zengin bir görünüm arz eden klasik Türk edebiyatı, bu türlerin önemli bir kısmını -özellikle Fars edebiyatını model alarak- eklemlendiği müşterek İslamî edebiyattan hazır olarak almışken bir kısmını ise zamanla kendisi oluşturmuştur. Fetihten sonraki birinci klasik dönemde, özellikle de miladi olarak 16. yüzyıla tekabül eden devrede, bu bağlamda birçok yeni türün ortaya çıktığı veya daha yaygın hâle geldiği görülmektedir. Şehrengiz ve sûrnâme örneğinde olduğu gibi şair ve edipler, edebî üretimlerinin muhtevasını genişletirken içinde bulundukları toplumun hususi yönlerini de ihmal etmemeye gayret etmişlerdir. Söz konusu türlerin kapsamını ortaya koyup bunları umumi hatları ile tanıtan çalışmalar (bk. Akkuş 2006; Canım, 2010) yanında bu türlerin örneklerini teker teker tanıtan ve neşrini amaçlayan çok sayıda çalışma da yapılmıştır. Bu çalışmanın konusunu da 16. yüzyılın sonlarına doğru yazılan ve mevcut çalışmalara göre yeni bir tür özelliği arz ettiğini düşündüğümüz bir metin olarak Emânî mahlaslı bir şairin *Ziyâfetnâme* isimli 281 beyitlik mesnevisi oluşturmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın güçlü himayesi ile nişancılık görevine kadar yükselen Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan ayı boyunca verdiği ziyafeti konu alan Emânî'nin *Ziyâfetnâme* isimli mesnevisi hem yeni bir tür örneği olarak hem de Osmanlı himaye geleneği kapsamında üzerinde konuşmak için farklı bir zemin oluşturmaktadır. Yapılan araştırma neticesinde, biyografik kaynaklarda mesnevi edebiyatında ve gerekse Osmanlı edebiyatı tarihine dair umumi çalışmalarda mezkur eserden söz edilmediği görülmüştür. Öte taraftan eserin içeriği ve yazılış amacı ile yakından ilişkili olan Ferîdûn Ahmed Bey'e dair literatürde de böyle bir eserin varlığına dair bilgi verilmediği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, 16. yüzyıl şairlerinden Emânî'nin, daha evvel müstakil bir çalışmaya konu olmadığı anlaşılan *Ziyâfetnâme* isimli mesnevisinin çeviri yazı metni hazırlandığı gibi bu metin, himaye geleneği kapsamında içerik analizine tabi tutulup ses ve ahenk bakımından incelenecektir.

1. Emânî ve *Ziyâfetnâme* İsimli Mesnevisi

1.1. Eserin Nüshası

Emânî'nin *Ziyâfetnâme* isimli manzumesinin ulaşabildiğimiz tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 5946 numarada kayıtlı yazma eserin içerisinde yer almaktadır. Aslen Ferîdûn Ahmed Bey'in *Münşe'âtü's-Selâtîn* isimli eserinin bir nüshasından ibaret olan bu yazma kitapta, *Münşe'âtü's-Selâtîn*'ın diğer nüshalarından farklı olarak araya birkaç farklı metin eklenmiştir. Bunlardan biri olan *Ziyâfetnâme*, mevcut numaralandırmaya göre nüshanın 431a-434b sayfaları arasında yer almaktadır. *Ziyâfetnâme*, her biri 29 satırdan oluşan sayfalarda üç sütun hâlinde kaydedilmiş olup başlıklar kırmızı mürekkeple imla edilmiştir. Metin talik hatla yazılmış, her sayfada reddâde kelimesi kullanılmıştır. Ne

Ziyâfetnâme'nin sonunda ne de yazmadaki diğer metinlerin sonunda istinsah kaydı vardır.

1.2. Eserin Yazarı Emânî'ye Dair Bilgiler

Eldeki eserin yazarı, erişebildiğimiz tek nüshasının başlığında "Żiyāfet-nāme-i Ferīdūn Aḥmed Nişānī Ḫan Naẓm-i **Emānī**" şeklinde kaydedildiği gibi eserin sonunda da şairin mahlasını şu şekilde andığı görülmektedir:

Ki **Emānī** ḳulın ol māh-ı cihān

Ġarḳ ide ni'mete hem-çün Ramażān (166)

Bu bilgiye göre *Ziyâfetnâme*'nin şairi Emânî mahlaslı bir şairdir. Eserin, Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan'da verdiği ziyafetleri konu aldığı dikkate alındığında Emânî ismi sürpriz olmaz. Zira Ferîdûn Bey'in hayatı hakkında bilgi veren klasik kaynaklarda, özellikle de *Selanikî Tarihi*'nde kaydedildiği üzere Ferîdûn Bey'in ölümüne tarih düşüren de yine Emânî'dir (İpşirli, 1989, 1/140). Bu bilgiler çerçevesinde bahsi geçen Emânî'nin aynı mahlası kullanan şairlerden hangisi olduğu üzerinde durmakta, mümkünse de eserin yazarını diğer Emânî'lerden tefrik etmekte fayda vardır. Bunun için elimizde önemli iki karine bulunmaktadır:

1. Bahsi geçen Emânî, Ferîdûn Bey'in yaşadığı dönemi idrak etmiş 16. yüzyıl şairlerinden olmalıdır.
2. Emânî, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha da ayrıntılandırılacağı üzere Ferîdûn Bey'in himayesindedir.

Mevcut bilgiler etrafında klasik biyografik kaynaklara müracaat edildiğinde bu mahlası kullanan birkaç şairin olduğu görülmektedir. *Osmanlı Müellifleri*'nde bahsi geçen Mûsâ Emânî'nin 1164 [1750-51] yılında hayatta olduğu belirtildiğinden (Saraç, 2016, 2/843) bu şairi devre dışı bırakmak kolaydır; ancak diğer Emânî mahlaslı şairler 16. yüzyılda yaşamıştır. Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın bahsettiği Emânî Muhammed Beg de 1015/1607 yılında vefat etmişse de Safevî Hanedanı'nın himayesinde yaşamış bir şair olup İstanbul'a gelmemiş olduğundan (Kuşoğlu, 2012, 110) eldeki eserin yazarı Emânî olabilmesi mümkün değildir. Sehî Bey'in 945/1538 yılında tamamlanan *Heşt Behişt* isimli tezkiresinde söz konusu edilen Emânî'nin de eserin yazıldığı tarihte müteveffa olması (İpekten vd., 2017, 145) dolayısıyla 991/1583 yılında vefat eden Ferîdûn Bey'i görmesi mümkün olamayacağından yine eldeki eserin yazarı olması güçtür.

Bunların dışında kaynaklarda bahsi geçen üç Emânî bulunmaktadır. Bunlardan biri Ahdî'nin tezkiresinde madde başı yaptığı şairdir. Ahdî, Niğbolu asıllı olduğunu belirttiği bu Emânî'nin doğum veya ölüm tarihine dair bilgi vermez. Ancak anlatımına bakılırsa eserin yazıldığı dönemde hayattadır, öyle ki Ahdî şairden tezkiresine almak üzere örnek beyitler almıştır. Ahdî'nin verdiği bilgiye göre bu zat dânişmend zümresindendir (Solmaz, 2018, 101). Latîfî'nin tezkiresinde bu mahlaslı bir şair yer almazken Âşık Çelebi Emânî

mahlaslı iki şaire yer verir. Bunlardan ilki İstanbullu olup Defterdar İskender Çelebi'nin musahibi olarak takdim edilendir. Hazine kâtibi olarak görev yapan şair Âşık Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Hazine-i Sultânî kâtipliğinde bulunduktan sonra hazine kâtipliğinden bölüğe geçti. İskender Paşa hadisesinde İbrahim Paşa tarafından ulûfesi kesildi. Paşa'ya yazdığı bir kıt'adan sonra 28 akçelik ulufesi geri verildi. Ancak daha sonra uzleti seçip Selanik'te bir tevliyet görevini kabul etti. Bu görevini sürdürürken Selanik'te vefat etti (Kılıç, 2018, 147). Tezkiresini 976/1568-69 yılında tamamlayan Âşık Çelebi, şairden müteveffa olarak bahsetmesine karşın şairden bahseden bazı kaynaklarda ölüm tarihi 999/ 1590/9 olarak kaydedilmiştir. TEİS maddesi yazarının da ifade ettiği üzere kuvvetle muhtemel, aralarında hayli benzerlik olduğu için Rusçuklu Emânî ile karıştırılmış olmalıdır (Köksal, 29 Haziran 2024). Âşık Çelebi'nin verdiği bilgileri kabul ettiğimizde İstanbullu Emânî'nin de ölüm tarihi hesabı ile eldeki eserin yazarı olması mümkün değildir.

16. yüzyılda yaşamış olan bir diğer Emânî mahlaslı şair ise Rusçuklu Mustafâ'dır. İlk defa Âşık Çelebi'nin tezkiresinde madde başı yaptığı bu şair, verilen bilgiye göre Rusçuk'ta emînlik görevinde bulunan birinin oğludur. Önceleri ilim tahsili ile meşgul olmuş, Kınalızâde Alî'nin Şam kadılığı görevi sırasında onun hizmetinden feragat etmiştir. Böylece başka bir meslek alanına geçen Mustafâ Emânî, inşâ sahasında kalem oynatıp başarılı olduğu gibi hüsn-i hatta da merak saldı. Sonunda kalemiye sınıfına intisap etti (Kılıç, 2018, 148).

Âşık Çelebi'nin verdiği bilgileri daha da detaylandıran Kınalızâde Hasan Çelebi'nin şairi daha yakından tanıdığı anlaşılmaktadır. Tezkiresini 1586 yılında tamamlayan Hasan Çelebi, Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere ilaveten, şairin babasının hizmetinde iken kitâbet semtine geçtiğini ve bazı "ashâb-ı devlet ve erbâb-ı izzete" intisap ettiğini belirtir. Emânî'nin zeametle divan kâtibi olduğunu söyleyen tezkire yazarı, şairin bazı güzel şiirleri olduğunu ifade etmekle birlikte onun daha çok tarih düşürme konusunda mahir olduğunu; ancak bu konuda çok özensiz davranıp önüne gelen her konu ve olay için tarih düşürdüğünü eleştirel bir üslup ile dile getirir. Öyle ki şehre bir misafir bile gelse ona hoş geldin demek için tarih düşürür. Hasan Çelebi, onu ayrıca herkesin ayağına varmakla da eleştirir. Hasan Çelebi'nin anlatımına göre yazar ona dair bilgilerin verildiği tarihte hayattadır (Sungurhan, 2017, 200).

Künhü'l-Ahbâr isimli eserini 1592-1598 yılları arasında yazan Gelibolulu Mustafâ Âlî de Rusçuklu Emânî'ye eserinde yer verir. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin verdiği bilgiler dışında farklı bir bilgi vermeyen Âlî, onun ilim ve irfanını takdir ederken henüz bir divan sahibi olmadığını belirtir. Net olarak belirtmese de Âlî'nin cümlelerinden şairin bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır (İsen, 2017, 230). Ancak tezkiresini 1018/1610 yılında tamamlayan Riyâzî, onun 1000 yılında vefat ettiğini ve Edirnekapı hâricinde medfun olduğunu kaydeder (Açıkgöz, 2017, 64). Kâf-zâde de sadece Emânî olarak andığı şairin 1000 yılında vefat ettiğini teyit eder (Kayabaşı, 1997, 149).

Yukarıda verilen bilgileri değerlendirdiğimizde, çalışmamıza konu olan *Ziyâfetnâme* isimli metnin Rusçuklu Mustafâ Emânî tarafından yazılmış olması en kuvvetli ihtimaldir. Her şeyden evvel, hayatta olduğu dönem ve icra ettiği meslek dikkate alındığında onun Ferîdûn Bey'i görmüş olması hatta onunla mesai arkadaşlığı yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Kendisinden bahseden kaynakların Emânî'yi erbâb-ı devlete intisap eder bir tabiatta göstermesi bunu teyit etmektedir. Öte taraftan onun tarih düşürmekte mahir ve meşhur olup çok sayıda tarih manzumesi kaleme aldığı bilgisi de bu ihtimali desteklemektedir. Zira birçok kaynakta belirtildiği ve bir beyti alıntılandığı üzere Ferîdûn Bey'in ölümüne tarih düşüren şair de yine Emânî mahlaslı bir şairdir. Bahsi geçen tarih manzumesinin tam hâli *Selânikî Tarihi*'nde şu şekilde kaydedilmiştir:

[Mefāᶜīlün mefāᶜīlün feᶜūlün]

Ferīdü'l-ᶜaṣr idüñ iy fāᵓiḳu'd-dehr

Zamānuñda añılmazdı Ferīdūn

Cihānı ḳıldı [pür] nām u nişānuñ

Çerāġuñla ṭolıdur rubᶜ-ı meskūn

Emānī didi tārīḫ-i vefātuñ

"Nişānuñ ḳaldı dünyāda Ferīdūn" (İpşirli, 1989, 1/140)

(نشانك قالدي دنياده فريدون)

Eserin kaynaklarda bahsi geçmeyen bir Emânî'ye ait olma ihtimali bulunmakla birlikte yukarıdaki karinelere bakılırsa bu zayıf bir ihtimaldir. Biz aksi bir bilgi veya belge ortaya çıkmadığı müddetçe *Ziyâfetnâme* isimli bu eserin, 1000/1591-92 yılında vefat ettiği belirtilen Rusçuklu Emânî tarafından yazıldığını kabul edeceğiz.

1.3. Mesnevinin Tertibi ve Konusu

Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan ayında vermiş olduğu 30 günlük ziyafeti konu edinen mesnevî, "Żiyāfet-nāme-i Ferīdūn Aḥmed Nişānī Ḫan Naẓm-i Emānī" başlığıyla isimlendirilmiştir. Aruzun fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün kalıbıyla yazılan eser 281 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi nazım biçiminin geleneksel yapısına uygun olarak asıl konunun işlendiği bölümden evvel bir giriş bölümüne yer verilir. Dört alt başlıktan oluşan bu giriş bölümünde besmele lafzından sonra yedi beyit içerisinde Allah'a hamd makamında bir tevhid kısmı yer alır. Şairin yaptığı hamd, gelişigüzel ve alelâde sözlerle değil, berâat-i istihlal sanatının başarılı bir örneği sergilenerek eserin konusunu çağrıştıracak söz varlığı ve kavramlarla yapılır. Bundan dolayıdır ki tevhid bölümündeki her beyte; "na'īm, mün'im, rāzıḳ, mufḍil, bāẕil-i na'mā, simāṭ-ı kerem, beẕl ider, ni'am, ḫ̆ān-ı iḥsān, ni'met, ṭoylayup" gibi eserin konusunu çağrıştıracak kelimelerin serpiştirildiği görülmektedir. Böylece Allâhu teâlânın insanlara sayısız nimet ve ziyafetler bahşeden en büyük varlık olduğuna vurgu

yapılmıştır. Hamdele ardından gelen "fī Na'ti Nebī *'Aleyhi's-Selām*" başlıklı bölümdeki 6 beyitte Hz. Peygamber'i överken de Emânî'nin berâ'at-i istihlâl sanatını devam ettirme eğiliminde olduğu, bu anlamda O'nun cömertliği, ümmetine şefaat sofrasını açması ve misafirperverliğine değindiği görülmektedir. Bu bölümün ardından dört halife medhine yer verilen 8 beyitlik "Menḳıbe-i Aṣḥāb-ı Kirām *raḍiyallāhu 'anhum*" kısmı yer almıştır. Gerek naat kısmı gerekse de bu bölümde, Emânî'nin anlatımı büyük oranda sözün hakikati üzerinden yürürken medih işlevi büyük oranda tensîk-i sıfât, yani niteliklerin peşi sıra ifade edilmesi şeklinde tezahür etmektedir. Bu bölümün sonrasında, hem eserin konusunu oluşturan ziyafetin tertip sebebini hem de eserin telif sebebini açıklayan bölüme geçilmiştir. "Sebeb-i Tertīb-i İṭ'ām-ı Ramażān der- Sī şeb teḳabbelallāh" başlıklı 13 beyitten oluşan bu bölümde Emânî, eserini yazma nedenini açıklarken evvela devrin nişancısı Ferîdûn Ahmed Bey'i mesleği ve cömertliği üzerinden medhetmekte ve ona dualar etmektedir. Bu kısımda şairin daha çok tensîk-i sıfâttan istifade ettiği görülse de medhin tabiatına uygun olarak mübalağa sanatını da etkin olarak kullandığı görülmektedir. Müteakip beyitlerde Ferîdûn Bey'in her Ramazan ayı boyunca insanlara ziyafet vermek gibi bir niyeti olduğunu dile getirmektedir. Bu doğrultuda düzenlenen otuz günlük ziyafet, metnin konusunu ve yazılış sebebini oluşturmuştur. Sebeb-i telifin son beytinde, ziyafetin ilk gecesinin benzersiz olduğu ifade edilerek sonraki günlerde verilen ziyafetlerin mahiyeti ve amaçları, farklı başlıklar altında işlenmiştir.

Ramazan ayında 30 gün boyunca verilen ziyafetler, 18 başlık altında toplanarak işlenmiştir. Başlıklandırmalarla oluşturulan her alt bölüm, o gün veya günlerdeki ziyafetlerin kimler niyetine verildiğine göre ayrılmıştır. Bu taksime göre ilk gün verilen ziyafet Allah rızası içindir. 7 beyitlik bu kısımda, ziyafeti düzenleyenler tarafından herkese oldukça bol ihsanlar edildiğinden, insanların güzelce doyurulduğundan bahsedilir. Yine 7 beyitte anlatılan ikinci gün Hz. Muhammed'in ruhu için, üç ve sekizinci gece aralığındaki ziyafetler dört halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in ruhları için, dokuzuncu gece Hz. Abbas ve Hamza'nın, 10-19. günler aşere-i mübeşşerenin, 20. gece İmâm-ı Azam'ın, 21. gece İmâm-ı Şâfi'î'nin, 22. gece İmam Ahmed b. Hanbel'in, 23. gece İmâm Malik'in, 24. gece geçmiş hükümdarların, 25. gece Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar geçmiş Osmanlı padişahlarının, 26. gece ise Sultan Süleyman'ın, Kadir Gecesi'ne denk gelen 27. gece Sultan Selim'in (II. Selim), 28. gece Sultan Murad (Murad III), 29. gece Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa ve 30. gece ise yine tüm peygamberlerin ruhu için düzenlenmiştir. Her bir kişi veya grup için düzenlenen ziyafet/ler anlatılırken benzer bir metin akışı gözlemlenir. Evvela ruhuna ziyafet düzenlenen zatların güzel hasletlerinden bahsedilerek medhedilmekte, daha sonra ise ziyafetteki topluluğun ziyafet vesilesiyle onlara dualar ettiği anlatılmaktadır. Bölümlerdeki bu genel ve ilk elden göze çarpan içerik, özellikle Sultan Süleyman'a hasredilen bölümle birlikte biraz farklı bir hâl almaktadır. Bu bölümlerde Emânî, asıl konuya değindikten sonra o bölümü bir şekilde Ferîdûn Bey ile ilişkilendirip ondan bahseder, bölümü ona ettiği dua ile sona erdirir.

Emânî eserini iki alt başlıktan oluşan bir hâtime ile sonlandırır. Hâtimenin ilk kısmında "Ḫatm-i Kelām be-Du'ā'-ı Ṣāḥib-i Ṭa'ām" başlığı altında Allah'a dualaların kabulü ve hacetlerin giderilmesi için niyaz edilmekte, Ferîdûn Bey'in adı zikredilerek ona hayırlı dualarda bulunulmaktadır. Bunu takip eden "Taḫṣīṣ-i Du'ā be-cihet-i Evlād-ı Emcādeş" başlığından sonra ise Emânî, hamisi Ferîdûn Bey'in Numân ve Mîr Halîl adlı iki oğlu için dualar etmiş, akabinde hamisinden kendi şanına yaraşır bir ihsan görme arzusu taşıdığını dile getirerek eserine son vermiştir.

1.4. *Ziyâfetnâme*'nin Klasik Türk Edebiyatındaki Yeri

Emânî'nin "*Ziyâfetnâme*" kelimesiyle takdim edilen mesnevisi içeriği itibarıyla daha evvel söz konusu edilmeyen bir türe işaret eder gibidir. Klasik Türk edebiyatındaki türleri sınıflandıran başlıca kaynaklara müracaat edildiğinde "Ziyâfetnâme" isminde müstakil bir türe yer verilmediğini görmekteyiz (Bk. Canım, 2010; Akkuş, 2006). Bununla birlikte eser, Ramazan ayında her gün verilen bir ziyafeti konu etmesi hasebiyle muhteva bakımından bazı türlerle ilişkili görünebilir. Bunlardan ilki şarap meclislerindeki şölen ve eğlencelerden bahseden işretnâme, sâkînâme veya sahbânâme türüdür (Canım, 2010, 2-4). Mesnevi, terkîb/tercî-bend veya kaside nazım şekilleri ile yazılabilen bu türdeki metinlerde şarap ve onun çevresindeki kavramlar bazen dünyevî bazense tasavvufî bağlamda işlenmiştir (Canım, 2010, 208). Bu tür eserlerde sâkînin eserin merkezinde yer aldığı ve medhedildiği, şarap ve kadehe dair mazmunların ya da eğlence meclisindeki unsurların zengin bir biçimde esere yayıldığı, mecliste çalgı çalan mutrib ile âşıkların gönlü arasında bağlantılar kurulduğu görülmüştür (Canım, 208-218). Buna karşın Emânî'nin *Ziyâfetnâme*'sinde verilen ziyafetlerin içeriğinden bahsedilmez; bu anlamda her gece verilen iftarlarda ne tür yemekler yendiği, neler içildiği gibi konularda bilgi verilmez.

Ziyafet konusu dolayısıyla akla gelen bir diğer tür ise düğün, ziyafet, tören ve şenliklerin hikayeleştirildiği sûrnâme türüdür (Canım, 2010, 266). *Ziyafetnâme,* düğün söz konusu olmasa da devlet ricali tarafından düzenli bir biçimde sürdürülen bir ziyafet meclisini konu edinmesi ve anlatılan bu ziyafetin tıpkı sûrnâmelerde günlerce süren şölenler gibi otuz gün boyunca devam etmesi bakımından bu türle bazı ortaklıklar barındırmaktadır. Esasında tahkiye edilen ziyafet ya da şölenin tarihi bir gerçekliğe işaret etmesi (Canım, 270) bakımından da *Ziyâfetnâme* sûrnâme türüne yakın görünmektedir. Fakat günümüze gelen sûrnâmelerin hepsi Mehmed Arslan'ın örneklerine de yer verdiği gibi saraydaki düğün, sünnet ya da evlenme merasimi münasebetiyle yazılan düğün şenliklerini konu edinmiştir.[1] Düğün ve merasimlerin çeşitli yönleri daha fazla öne çıkartılarak da yazabilen bu tür, şölen kültürü açısından tarihi bir hazine sayılmıştır (Arslan, 2007, 222-246).

[1] Arslan bu duruma istisna olarak Nev'î tarafından ekâbirden olan Muhammed Çelebi'nin oğlunun sünneti için yazılan metni örnek göstermektedir. Saray dışını konu edinse de bu metnin konusu da bir düğün merasimidir (Arslan, 2007, 222).

Bu eserlere dair verilen örneklerden bazılarının ziyafet hususuna daha fazla yer verdiği anlaşılsa da sûrnâme türü eserlerin öncelikle bir düğün merasimi etrafında kurulmuş olması *Ziyâfetnâme*'yi bu türden uzaklaştırmaktadır. İkinci olarak, Emânî'nin mesnevisi; yemekleri, hazırlıkları, ziyafetten istifade edenleri ve ortama dair unsurları çok daha renkli ve detaylı bir şekilde ele alan surnâmelerden bu özellikleri barındırmaması noktasında da ayrılmaktadır.

Ferîdûn Bey'in Ramazan ayının 30 günü boyunca verdiği ziyafetleri konu edinen *Ziyâfetnâme*, Ramazan ayına yayılmış bir hadiseyi tahkiye etmesi yönüyle klasik Türk edebiyatındaki Ramazaniyye türüyle de ilişkilendirilebilir. Ramazan ayı dolayısıyla padişah veya hamilere sunulabilen, Ramazan ayının faziletlerini ve o aydaki kültürel ortamı aksettiren metinlere Ramazaniyye adı verilmektedir (Uzun, 2007). Ramazaniyyelerin yazım sebepleri genellikle şairlerin kültürel malzemeleri kullanmaya olan meyli ve bu yolla memduhlardan ihsan görme arzusu olarak gösterilmiş, yine birçoğunun da Ramazanın dinî atmosferinden ve faziletlerinden daha fazla istifade et(tir)meyi amaçlayan metinler olduğu görülmüştür (Yılmaz, 1995, 61-62). Bu amaçlara paralel olarak Ramazaniyyeler, Amil Çelebioğlu'nun daha evvel sınıflandırdığı gibi konularının mahiyetine göre dinî, tasavvufî ve edebî Ramazaniyyeler olarak ayrılmışlardır (Yekbaş, 2012, 175). Dinî/didaktik tarzdaki Ramazaniyyelerde orucun faziletleri, tasavvufî Ramazaniyyelerde ise bu ayın içerdiği tasavvufî remizlerin konu edinildiği, aynı zamanda Ramazanın geliş coşkusu veya veda hüznünün işlenebildiği görülmüştür. Edebî tarzdaki Ramazaniyeler ise Ramazanın sosyal ve kültürel ortamını yansıtmaları açısından oldukça zengin metinlerdir. Bu tür metinlerde Ramazan hazırlıkları ve hilâlin görünmesi meselesi; oruç, sahur, imsak, Kadir gecesi gibi Ramazana dair dini unsurlar; mahya gibi bazı Ramazan gelenekleri ve Ramazanda ortaya çıkan türlü eğlenceler; davulcu, tiryaki, imam, rind, zahid gibi Ramazan tiplemeleri ve iftar ziyafetlerinin şairler tarafından sıkça konu edinildiği, bu unsurların edebî malzeme olarak da kullanılmasıyla çeşitli medihlerin oluşturulduğu görülmektedir (Yekbaş, 2012). Rıdvan Canım da "divan şiirinde şairlerin devlet büyüklerinden veya dostlarından olan memduhu övme kastıyla kaleme aldıkları Ramazan konulu kaside tarzındaki şiirler (Yekbaş, 2012, 184)" ifadeleriyle edebî Ramazaniyeelerin tanımını yaparken bu metinlerin medih kastına dikkat çekmektedir. Yine Çelebioğlu'nun ifadeleri, Ramazaniyelerin muhteva açısından bahsi geçen bu üç gruptan yalnızca birine hasredilemeyeceğini belirtmektedir (Yekbaş, 175). Biçimsel özelliklerine değinmek gerekirse divan şiirindeki ramazaniyelerin büyük çoğunluğunun kaside nazım biçiminde kaleme alındığı (Yekbaş, 185); bunun dışında mesnevi, gazel, terkîb-bend gibi birçok nazım biçimiyle de yazılabildikleri görülmüştür (Canım, 2010, 190-203).[2]

[2] Rıdvan Canım, mesnevi nazım şekliyle yazılan Ramazannâmeleri ele aldığı kısımda müstakil bir mesnevi formunda olan metinler için Süleyman Nahîfî'nin *Fazîlet-i Savm* adlı Ramazan ve orucun faziletlerini konu edinen dini-didaktik eserini örnek vermektedir. Bunun dışında

Hamd, naat, sebeb-i telif, günlere göre 15 alt bölümlük asıl hikâye bölümü ve hâtime kısımlarından meydana gelen *Ziyâfetnâme*'yi biçimsel özelliği itibariyle müstakil bir mesnevi saymak ve bu anlamda örnekleri fazla bulunmamakla birlikte mesnevi formundaki müstakil Ramazaniyye örnekleriyle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Fakat gerek Ramazaniyyelerin birçok nazım şekliyle yazılabilir olduğunun bilinmesi gerekse mesnevi formunda olan eserlerin biçimsel formlar içerisinde azınlığı oluşturmaları[3] bu biçimsel özelliğin Ramazaniyyelerin ön plana çıkan hususiyetlerinden biri olarak sayılmasının pek doğru olmadığını ve metni bu türe atfetmeye kâfi gelmeyeceğini göstermektedir. Haddizatında türlerin belirlenmesindeki ana etken de "konu" olarak kabul edildiğinden[4] *Ziyafetnâme*'nin klasik bir Ramazaniyye ile muhteva noktasında gösterdiği benzerlikler çok daha mühim bir rol oynayacaktır. Diğer birçok türde olduğu gibi Ramazaniyyelerde de metnin başından itibaren içeriği hakkında fikir veren bir giriş yapılır ve genellikle kaside tarzındaki Ramazaniyyelerin nesip bölümünü Ramazan ve Ramazana dair konular oluşturur (Yekbaş, 2012, 184). Söz konusu eser nesip bölümünden bahsedilebilecek bir kaside olmasa dahi berâet-i istihlâl'in yoğun şekilde işlendiği bu başlangıç kısımları, metinlerin muhtevası ve dolayısıyla türü hakkında önemli karineler içerirler. Bu doğrultuda müstakil bir mesnevi olan *Ziyafetnâme*'nin giriş bölümlerini oluşturan hamd, naat, ashâb-ı kirâm övgüsü gibi kısımlara baktığımızda cömertlik, sofra, nimet, ziyafet ve misafirperverlik gibi sıfatların vurgulandığını ve daha metnin en başından itibaren Ramazan ayından ziyade "ziyafet, in'âm edilme" gibi olgulara vurgu yapıldığını görmekteyiz. Metnin devamında da dinî Ramazaniyyelerdeki gibi Ramazana dair kavramların zikredilmesi veya faziletlerin dile getirilmesi; tasavvufî Ramazaniyyelerde olduğu gibi oruç ayındaki remizlerin işlenmesi ya da edebî olanlarda görülen zengin sosyokültürel malzemenin kullanılması tarzında bir muhtevanın olmadığını, hatta imsak/iftar/sahur gibi Ramazana ait temel kavramların dahi metinde konu edilmediğini görmekteyiz. *Ziyafetnâme*'nin konusunu dış dünyadaki Ramazan ayı manzarasından ziyade hami konağı sınırlarında kalan ziyafet meclisi oluşturmakta, ziyafetin içeriği yalnızca meclistekilerin gönlünü hoş eden, padişahlara yaraşır, eksiksiz (35, 36, 48, 93 vd.) ve çok güzel yiyecek-içecekler (233) olarak söz konusu edilmektedir. Bu metin özelinde, ön plana çıkan Ramazan geleneğinin hami özelinde daha bireysel ve mekânla sınırlı bir âdet olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Sebeb-i telif bölümünde bizzat ifade edildiği gibi Ferîdûn Ahmed Bey her Ramazan ayında bayrama değin insanlara akşam ziyafetleri vermeyi amaçlamıştır:

---

bahsetmiş olduğu örnekler ise bazı mesnevilerin içerisinde görülen Ramazan konulu bölümlerden oluşmaktadır (Canım, 2010, 192).

[3] Hakan Yekbaş, Ramazaniyyelere dair makalesinde 123 örnek üzerinden biçimsel özelliklerini de tespit ederek bir liste oluşturmuş ve bu eserlerden yalnızca 3 tanesinin mesnevi formunda olduğunu tespit etmiştir. Bu eserler de yine müstakil mesneviler olmayıp divanlar içerisinde yer almaktadırlar Bkz. (Yekbaş, 2012, 186-88).

[4] Bu konuya dair bkz. (Benli, 2019, 15).

Niyyeti budur o ẕü'l-iclālüñ

Ol hümā-ḳadr [u] Ferīdūn-fālüñ

Her mübārek Ramażān tā Şevvāl

Ṭoylaya 'ālemi fī külli leyāl (31-32)

Ferîdûn Ahmed Bey çevresinde oluşan bu Ramazan ziyafeti geleneği, Allah rızası amaçlanarak mübarek ay vesilesiyle kıymetli zatların ya da ruhlarının yâd ve medh edilmesi ve şahıslara dua edilmesi şeklinde görünmektedir. Metin, söz konusu ziyafetin niteliği noktasında da daha fazla detaylı bilgi vermemekte, muhteva olarak başta hami Ferîdûn Ahmed Bey'in övgüsü olmak üzere ruhlarına ziyafet verilen çeşitli devlet büyüklerinin medihlerini daha ön plana koymaktadır. Dolayısıyla Ramazan ayının, muhtevanın temelini oluşturmak yerine bir zaman dilimi olarak yer aldığı mesnevide esas olarak temel bir kaside ile aynı amaç güdülmüş, kuvvetle muhtemel tarihi gerçekliği bulunan bu bir aylık hami ziyafeti onun hoşuna gidecek ve yeni ihsanlara kapı aralayacak şekilde yeniden kurgulanmıştır. Yani bu kurgu, divan şiirindeki Ramazaniyyelerde olduğu gibi tamamıyla hayale dayalı olmayıp mevcut bir olayın resmedilmesiyle oluşmuştur.

2. Bir Kaside veya Himaye Aracı Olarak Emânî'nin *Ziyâfetnâme*'si: Mesnevide Saklı Kaside

Yazılı kültüre dayalı modern öncesi birçok toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ilim ve sanat üretimi büyük oranda himaye geleneği etrafında şekillenmekteydi. Hami ve mahminin (sanatçı/âlim) karşılıklı menfaatine dayanan bu gelenek, sanatçı veya âlimleri bir hami arayışına zorladığı gibi hamiyi de maiyetinde mahmi konumunda bulunan bir sanatçı bulundurmaya icbar ediyordu.[5] Güç ve iktidarın en yüksek düzeyde temsilcisi olması dolayısıyla olsa gerek daha ziyade sultan/padişah ekseninde anlaşılmaya çalışılan Osmanlı dönemi himaye geleneğinde, Tuba Işınsı Durmuş'un da belirttiği üzere sultandan başlayarak daha alt konumlara yayılan hiyerarşik bir düzenin himâye faaliyetlerine verdiği destek Osmanlı'nın bütün dönemlerinde siyasi yapıyla bağlantılı olarak az ya da çok karşımıza çıkmakta (Durmuş, 2009, 192) ve farklı konumlarda bulunan hami figürleri ile karşılaşmak mümkün hâle gelmektedir. Bu anlamda daha nihai ve asıl ulaşılmak istenen padişah veya veziriazamlar gibi hamiler yanında bu asıl hamilere ulaşmayı sağlayan beyler ve devlet ricali gibi (Durmuş, 2009, 192) ara/cı hamilerden de bahsetmek mümkündür. Bu aracı hamiler, bulundukları konum gereği aynı zamanda mahmi konumunda da olabiliyorlardı.

[5] Makalenin sınırlı hacmi dolayısıyla burada Osmanlı dönemi himaye geleneğine dair geniş teorik bir zemin oluşturamıyoruz ancak konunun farklı araştırmacılar tarafından ele alındığını belirtmekte fayda vardır. Bkz. İpekten, 1996; Sharlet, 2011; İnalcık, 2016; Durmuş, 2009; Durmuş, 2021.

Böyle bir himaye sisteminde, sanatçı ve âlim açısından bir hamiye ulaşabilme veya edindiği himayeyi koruma ve sürdürmenin en önemli yolu bir şekilde hamisinin himayesini de yansıttığı bir üretim faaliyeti içinde bulunmaktı. Osmanlı edebiyat ve ilim geleneği bu gözle incelendiğinde haddizatında çok sayıda sanatçı veya âlimin bir eser kaleme alıp bunu bir hamiye sunarak onun himayesine girmeyi amaçladığı görülmektedir. İlk defa bir himaye kazanmak için olsun veya edindiği himayeyi korumak için olsun, sanatçının hamiyi dikkatlice izleyip onu öne çıkaracak, ona bağlılığını ifade edecek, edindiği himayeyi hak ettiğini gösterecek vesileler bulması, oluşan fırsatları kaçırmaması gerekmektedir. Nitekim bu vesilelerle haminin ismi ölümsüzleştirilip toplumdaki değeri artırılırken (Durmuş, 2009, 83) şairin de -şiirlerinin beğenilmesi ile- toplumsal statü veya korunma elde etmesi ya da çeşitli maddi kazanımlara ulaşması mümkün olur (Büyükkaradoğan, 2024, 42-43). Bunun yanı sıra elde edilebilen maddiyat bazen bir caize, düzenli bir maaş ya da görev terfisi olabilmektedir (Durmuş, 2009, 88). Yine meslekî bir değişim dönüşüm, sünnet, düğün, hayrat inşası gibi vesileler sanatçı için önemli fırsatlardır.[6] Bu durum, sadece bir hamiye bağlı olan sanatçı için değil günü kurtarma derdinde olup her türden mütevazı himayeye talip olan sanatçı için de geçerlidir. Bu çalışmaya konu ettiğimiz Emânî'nin *Ziyâfetnâme*'si de bu bağlamda üretilmiş bir metin gibidir. Bu noktada mesnevinin bazı beyitlerinde şairin niteliği fark etmeksizin bir câize/ihsan beklentisinde olduğunu bizzat ifade ettiğini de görmekteyiz. Şair bu beyitlerde Ferîdûn Bey'in kendisini Ramazan ayı gibi nimetlere boğmasını, himmet ve ihsanıyla mutlu etmesini istemektedir. "Niʿmete ġarḳ ide ben bendesini / Bende-i bī-kes ü efgendesini" ifadeleriyle kendisini ona kul olarak görüp nimetlendirilme beklentisini arz etmiş, ilerleyen kısımda ise "Dimezem baña fülānı itsün / Şānına lāyıḳ olanı itsün" ifadeleriyle beklentisini daha da net bir şekilde dile getirerek eseri yazma amacını ön plana çıkarmıştır.

Emânî'nin muayyen ve sürekli bir hamiye bağlı olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz ancak onu tezkiresinde madde başı yapan Kınalızâde Hasan Çelebi, sanatçı kişiliğinden övgü ile bahsettikten sonra onun "günü kurtarma" derdinde olan bir sanatkâr niteliği gösterdiğine işaret olarak okunabilecek şu ifadelere yer verir:

> Hemân 'aybı oldur ki ol dil-ber-i bâ-kemâl herkesün ayagına varmagla ibtizâl bulmışdur. Ve erzen-misâl lâ-yu'add velâ yuhsâ olmagla erzân-bahâ olmışdur. Bir emr-i hakîr içün bî-hadd târîhler kasîdeler diyüp şehre bir müsâfir gelse hôş-âmed ol gün nice târîh hâzır ider. Bihâr-ı zehhâr-ı iktidârlarına sâhil ü kenâr yokdur (Kınalızâde Hasan Çelebi, 2017, 200)

Bu ifadeler Emânî'nin sabit ve daimi bir himaye bulma konusunda güçlük çektiğini ima etmektedir. Hasan Çelebi'nin zımnen eleştirdiği üzere

[6] Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Mnz 754 numarada kayıtlı olan mecmua bu anlamda güzel bir örnektir. XIX. yüzyılın başında Tâhir el-Mevlevî isimli biri tarafından derlenen bu mecmuada Yusuf Ağa-zâde Mehmed Sâdık Efendi isimli bir haminin çocukluğundan başlayarak hayatındaki önemli hâdiselere düşürülen tarihlerin bir araya getirildiği görülmektedir. Bk. Kansun 2022.

hami arayışı sırasında sanatını araç olarak kullanan Emânî, bu uğurda her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışmaktadır. Şehre gelen bir misafire hoş geldin demeyi bile edebî kabiliyetini gösterip sanatsal üretimine himaye sağlamak için bir fırsat olarak değerlendirmekte, himaye beklentisinde bulunduğu kişiler için tarih manzumeleri ve kasideler yazmaktadır. Kuvvetle muhtemel Osmanlı edebiyat geleneğindeki birçok sanatçı için geçerli olan bu durum, sanatçıların hami konumundaki kişilerin her ânını ve her eylemini dikkatlice takip ederek bunları karşılıklı menfaat bağlamında bir fırsata dönüştürmeye sevkettiği anlaşılmaktadır. Ferîdûn Ahmed Bey ile ilişkisi konusunda kati bilgiye sahip olamadığımız Emânî'nin onu da yakından takip ettiği, oldukça varlıklı olduğu anlaşılan ve Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesinde nişancılık görevinde kadar yükselen Ferîdûn Ahmed Bey'in himayesini kazanmak için fırsat kolladığı görülmektedir. Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan ayında verdiği ziyafet onun için iyi bir fırsat olmuştur.

Emânî'nin bulduğu fırsat, sanatçının kendisini hamiye duyurma yollarından oldukça farklı bir "vesile"dir: Ferîdûn Ahmed Bey'in Ramazan ayı boyunca her akşam verdiği ziyafet. Yukarıda üzerinde durmaya çalıştığımız üzere bu, anlaşıldığı kadarıyla takip edilen veya çok sayıda örneği bulunan bir yol da değildir. Gözlerin bu türden fırsatları kolladığı aynı yıllardadır ki Bosna'dan İstanbul'a gelip himayesiz kalan İntizâmî de bir arkadaşının tavsiyesi üzerine daha evvel pek başvurulmayan bir yola başvurarak 1582 yılında yapılan meşhur sünnet düğününü gün gün ve ayrıntılı olarak anlatıp sesini duyurmaya çalışır ve bunda başarılı da olarak Türk edebiyatında birçok örneği oluşacak olan sûrnâme türünün derli toplu ilk örneğini ortaya koyar.[7] Ancak Emânî, yukarıda da değindiğimiz üzere, İntizâmî gibi ele aldığı konuyu veya yakaladığı fırsatı ayrıntılı olarak işleme gibi bir kaygı içerisine girmez. Onun 281 beyitten oluşan mesnevisi ile oluşturduğu bilgi alanı oldukça sınırlı olup bir cümle ile özetlemek mümkündür: Ferîdûn Ahmed Bey, Ramazan ayı boyunca her biri önemli bir zatın ruhuna olmak üzere her gece ziyafet vermiştir. Verilen ziyafetlerde ne tür yemekler yer aldığı, kimlerin bu ziyafetlere iştirak ettiği, kişi, mekân veya yemeklerin tasviri gibi beklentiler eserde karşılıksız kalır. Dolayısıyla Emânî'nin seçtiği konu tam anlamıyla bir araçtır, haminin cömertliği merkeze alınarak ona ulaşmayı sağlayan bir amaç. Kuvvetle muhtemel Emânî'nin yakaladığı bu vesile hami konumunda olan Ferîdûn Ahmed Bey'in de öne çıkarılmasını istediği –belki de beklediği- bir vesiledir. Zira Ferîdûn Ahmed Bey'in de eserin yazıldığı yıllarda yaşandığı anlaşılan padişah değişikliği dönemini, yani II. Selim'in peşinden III. Murad'ın tahta geçtiği dönemi hasarsız şekilde atlatmak istediği, oldukça minnettar olduğu hamisi Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa sayesinde ulaştığı mesleki konumu devam ettirmek amacında olduğu, bunun için sahip olduğu maddi varlığını da seferber etmekten kaçınmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki III. Murad'ın tahta geçişi sırasında Mudanya İskelesi'nde bulunan

[7] İntizâmî bahsi geçen eserinin telif sürecini, otobiyografisi olan *Tuhfetü'l-İhvân* isimli eserinde kendi ağzından ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bk. Okuyucu ve Yazar 2022, 146-153.

kalyetesini padişahın emrine amade etmiş, padişah bu sayede hızlı ve sorunsuz bir şekilde tahta geçmeyi başarmıştır (Ferîdûn Ahmed Bey, Revan Köşkü 8). Ferîdûn Ahmed Bey'in kalyetesi, gerçekte padişahın tahta geçmesinde ne kadar önemli rol oynadı bilmiyoruz ancak bizzat Ferîdûn Bey'in *Münşe'âtü's-Selâtîn* isimli eserinin girişindeki anlatımı dikkate alan bir okuyucu, bahsi geçen kalyete olmasa padişahın tahta geçiş sürecinin oldukça sorunlu olacağını düşünebilir. Söz konusu kalyetenin öneminden Ferîdûn Bey'in sadece kendisi değil, kuvvetle muhtemel onunla yakın arkadaş olan tarihçi Selanikî de yazdığı *Vekâyi'nâme*'sinde aynı hararetle bahseder (İpşirli, 1989, 1/100). Haddizatında derleyip oluşturduğu *Münşe'âtü's-Selâtîn* isimli kitabından da bu doğrultuda beklentiler içinde olduğu anlaşılan Ferîdûn Ahmed Bey'in sahip olduğu himayeyi kaybetmemeye çalışması, hatta yeni bir hamiye kendisini kabul ettirmeye çalışırken sahip olduğu maddi varlığı, iktidarını ve hamilik konumunu da bu uğurda kullanmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bundan dolayıdır ki Emânî'nin yazdığı bu *Ziyâfetnâme*, bizatihi kendisinin projesi gibi görülse de Ferîdûn Ahmed Bey'in tetiklediği bir süreç olarak da okunabilir.[8]

Her ne şekilde ve her ne amaçla olursa olsun, Emânî'nin yazdığı *Ziyâfetnâme* ile birlikte Ferîdûn Ahmed Bey'in ne kadar cömert biri olduğu kamuoyuna ve "ilgili"lere güçlü bir şekilde duyurulmuştur. Ancak yakalanan bu "vesile" sayesinde, Ferîdûn Ahmed Bey'in çocuk yaşından itibaren himayesini gördüğü ve nimetinden istifade ettiği hamilere yönelik bağlığını ve vefasını ikrar ve ifade edip onlara dua etme imkânı da bulunmuştur. Nitekim Emânî, Kanuni Sultan Süleyman'ın ruhu için verilen gecenin anlatıldığı

[8] Ferîdûn Bey'in, yaşadığı dönemde önemli bir hami olduğuna dair güçlü karineler bulunmaktadır. Çalışmamızın sınırlı hacmi içerisinde bunları ayrıntılandırmak mümkün değildir. Bununla birlikte Ferîdûn Ahmed Bey'e dair yakın zamanda neşretmek istediğimiz çalışmada tafsilatı ile ele almayı düşündüğümüz bu karinelerden biri olarak Ferîdûn Bey'in klasik Türk şiirinin en önemli temsilcilerinden biri olan şair Bâkî'ye sağladığı himayeye yer vermekte fayda vardır. Konuyla ilgili bir çalışmasında Hasan Kaplan, Kanuni sonrası dönemde Bâkî'nin sarayın ilgisini yeniden çekmesinde Ferîdûn Bey'in etkili olduğunu düşünmektedir:
Bâkî, Temmuz 1569'da Ferîdûn Bey'in etkisiyle Mahmud Paşa Medresesine atanır. Şair, iki yıllık bu görevinden sonra sırasıyla önce Temmuz 1571'de Eyyûb (Eyüp) Sultan Medresesine sonra da Haziran 1573'te Sahn Medresesine müderris olur. Bu tarihten itibaren şair, sarayın ilgisini tekrar görür, Ferîdûn Bey ve sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın yardımıyla padişahın huzuruna tekrar çıkar (Kaplan, 2021, 72).
Kaplan, Bâkî'nin Ferîdûn Bey'e dariyye türünde 23 beyitlik bir kaside takdim ettiğini, bu kasidesinde Ferîdûn Bey'in şaire yönelik ihsanına imalar bulunduğunu ifade eder (Kaplan, 2021, 65).
Kaplan, Bâkî-Ferîdûn Bey ilişkisi bağlamında Nev'îzâde Atâyî'nin verdiği bilgi ve yaptığı değerlendirmelere de yer vermektedir. Atâyî, Ferîdûn Bey'in köşkünün şairlerin toplanma yeri ve onun meclisinin bağış ve cömertlik kaynağı olduğunu aktarırken Bâkî gibi bir şairin memduhu olmanın Ferîdûn Bey'e kıyamete kadar iftihar vesilesi olacağını söyler (Donuk, 2017, 958). Anlaşılan Bâkî'nin Ferîdûn Bey'e takdim ettiği şiir amacına hizmet etmiş, onun himaye ve himmetini kazanmasına vasıta olmuştur. Ferîdûn Bey de Atâyî'nin aktardığına göre bu şiiri çok beğenmiş, köşkünün kapısı ve duvarına bu kasideyi süs yapmıştır: "Hâlâ ol kasîde-i garrâ Ahurkapusında vâki' olan kâşânesinün pîrâye-i der ü dîvârıdır (Donuk, 2017, 958)." (Kaplan, 2021, 65).

bölümden itibaren Ferîdûn Ahmed Bey'in her padişah döneminde gördüğü lütuf ve ihsanlardan da bahseder.

Konuyla ilgili çalışmalarda ifade edildiği üzere, Osmanlı himaye geleneğinde sanıldığı gibi sadece sanatçı istifade etmez, bu bağlamda asıl kazancı haminin sağladığı söylenebilir (İnalcık, 2003, 10; Büyükkaradoğan, 2024, 40). Bununla birlikte sanatçı da yaptığı üretim sayesinde amaçladığı himayeyi elde etmeyi bekler. Bu doğrultuda daha evvel pek örneği görülmeyen bir konu ile hamisini veya muhtemel hamisini öne çıkarmayı başaran Emânî, sadece Ferîdûn Ahmed Bey'in verdiği bir ziyafeti edebî bir esere konu etmekle yetinmez, aynı zamanda bu eser içerisinde hamisini merkeze alan bir anlatım sergileyerek tercih ettiği nazım biçimi olan mesneviyi adeta araçsallaştırıp 281 beyitlik mesnevi nazım biçimindeki *Ziyâfetnâme*'sini bir "kaside"ye dönüştürür. Bu hâli ile eser ilk bakışta Ramazan ayı boyunca verilen ziyafetlerden bahsediyor gibi görünse de şairin oluşturduğu kurgu sayesinde arka fonda yer yer Ferîdûn Ahmed Bey'in biyografisine önemli veriler sağlayan bir kasideye dönüşmüştür. Neredeyse her bölümün sonunda hamisine farklı yapıdaki cümleler ile dualar eden Emânî, eserin birçok yerinde sözü bir şekilde ona getirmeyi başarır. Bu bağlamda Kanûnî Sultan Süleyman'ın ruhu için verilen ziyafeti anlatırken padişahın Ferîdûn Ahmed Bey'i keşfedip ona verdiği değerden bahseder. Sultan Selim ve Sultan Murad'ın ruhları için verilen ziyafetlerin anlatıldığı iki kısımda da şair sözü Ferîdûn Ahmed Bey'e getirip bu iki padişahın ona verdiği değeri ve onu atadığı görevleri özetler. Eserin en uzun bölümünü teşkil eden Sokullu Mehmed Paşa'nın ruhu için verilen ziyafetin anlatıldığı kısımda ise Emânî âdeta Ferîdûn Ahmed Bey'in kısa bir biyografisine yer verir. Bu bölümde verilen bilgiler Ferîdûn Ahmed Bey'in hayatına dair boşlukları dolduran, dolayısıyla da onun hayatına dair literatüre önemli katkılar sunan değerli verilerdir. Bu bağlamda şair, Ferîdûn Ahmed Bey'in bebek iken Hacı Kurd isimli bir dindar tarafından bulunup yetiştirilmesini görece uzun bir anlatı ile tahkiye ederken onun Çivizâde Defterdar Abdî Çelebi'nin himayesinde bulunduğunu da kaydeder. Eserin sonunda, biraz da ilgisiz bir bağlamda, Ferîdûn Ahmed Beyin çocuklarına da hususi bir dua bölümü açan Emânî'nin burada verdiği bilgiler, Ferîdûn Ahmed Bey'in ismi daha evvel bilinmeyen bir oğlu hakkında bilgi sahibi olmamızı da sağlamaktadır.

Bu yapısı ile Emânî'nin *Ziyâfetnâme*'si, Aslı Büyükkaradoğan'ın yakın zamanda yüksek lisans tezine konu ettiği metinle benzerlik arz eder. Büyükkaradoğan, 16. yüzyılda yaşamış olduğu anlaşılan Mîrzâ mahlaslı bir şairin, yazdığı 500 küsur beyitlik bir mesneviyi nasıl bir kasideye dönüştürdüğünü, ele aldığı konu ve mesnevi nazım biçimini nasıl bir araç hâline getirip hamisinden af dilenerek kaybettiği himayeyi geri alma peşine düştüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır. Bizce Emânî'nin metni de -herhangi bir caize bulma arzusu daha açık olmakla birlikte- bu bağlamda okunmaya oldukça elverişli bir metindir. Ancak kendisi de sanattan anlar ve yaşadığı dönemde nişancılık görevine kadar yükselmiş önemli bir münşî olan Ferîdûn

Ahmed Bey'in himayesini kazanmak için yazılan metnin edebî değeri, onun sanatkâr ve sanattan anlar bir hami olarak temsilciğini yapacak kadar yeterli midir? Özellikle de şiirin veya nazmın araçsallaştırıldığı bir içerikte bu ne derece mümkündür? Aşağıdaki bölümde Emânî'nin eserinde, lafız ve mana bakımından sağlanan veya sağlanamayan edebiliği ana hatlarıyla betimlemeye çalışacağız.

3. Hami'ye Sunulan Ürünün Edebiliği[9]

Emânî, sebeb-i telifte eserini kaleme alış maksadını belirtmekten ziyade hamisi Ferîdûn Bey'in bu ziyafeti tertibinin nedenini açıklamakta, mesnevinin genelinde de merkezde hamisi olmak suretiyle çeşitli medihlere yer vermektedir. Eserin hâtime kısmındaki "Ni'mete ġarḳ ide ben bendesini/ Bende-i bī-kes ü efkendesini" ifadelerinden de anlaşıldığı kadarıyla şairin eserini yazma amacı hamisinden ihsan görebilmektir. Bu noktada bir karşılık alma beklentisiyle oluşturulan bu metnin hamiyi temsil etmeye veya ona sunulmaya yaraşır bir estetik yapıda olması beklenir. Bu anlamda eserin klasik Türk edebiyatının üzerine inşa edildiği edebiyat nazariyesine uygun bir yapıda kurulması ve bu edebiyatın geleneklerini ideal düzeyde veya bu düzeye yakın bir seviyede yansıtması böylece asgarî düzeyde de olsa haminin sanatçıdan beklentilerini karşılaması beklenir. Bunu izlemek amacıyla yaptığımız incelemenin ilk ve öncelikli yönü, 17. yüzyıl öncesi klasik Türk edebiyatında şair ve münşilerin çok hassas davrandıkları sözün lafzî değerini ortaya koymaya yönelik olacaktır. Bu doğrultuda öncelikle mesnevideki aruz ve kafiye uygulaması üzerinde duracağız.

Emânî'nin mesnevisini inşa etmek için seçmiş olduğu vezin, cedid bahrinin ilk ve son tef'ileleri "fâ'ilâtün" ve "fa'lün" olarak değişiklik gösterebilen ve açık hece bakımından zengin olan *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* veznidir. 11'li heceden oluşan, ilk ve son tef'ilelerindeki değişikliklerle 10'lu heceye de düşebilen bu vezni kullanarak mesnevilerdeki geleneksel tercihe uygun hareket eden şair, özellikle imale-i maksure uygulamasını ele aldığımız kısımda görüleceği üzere, hem bu vezindeki açık hece sayısını görece fazla olmasından hem de ilk ve son tef'ilelerinin esnek yapısından dolayı başarılı bir şekilde faydalanmıştır.[10]

---

[9] Bu bölümü oluştururken Cihan Okuyucu ve Sadık Yazar tarafından 2022'de yayımlanan Bosnalı İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân* adlı mesnevinin edebiliğine dair yaptıkları bakış açısı ve inceleme yöntemine büyük oranda bağlı kalacağız. Bunun gerekçesi için de bahsi geçen çalışmada ileri sürülen argümanları kaynak aldığımızı belirtmek isteriz. Bu doğrultuda *Ziyâfetnâme*'de lafız açısından sağlanan edebiliği incelemek için öncelikle sözün nazm edilmesi/dizilmesi sırasında oluşa(maya)n selaset ve ahenk ile kaçınıla(maya)n rekaketten veya tenafürden bahsetmek amacıyla metindeki aruz ve kafiye uygulamasına odaklanacağız. Bunun için bir excel dosyasında, metnin bütün beyitleri üzerine bina ettiğimiz bir veri girişinin analizi ve sonuçlarını burada sunacağız.

[10] Bu noktada 281 beyitlik eserin tümü üzerinden yaptığımız değerlendirmede tefile değişimlerini doğal bir uygulama sayarak ayrıca ele almadığımızı belirtmek isteriz.

Türkçede açık hecelerin fazla olması ve kelimelerin daha çok ünlü ile bitmesi, Ana Türkçede uzun ünlülü olan kelimelerin çoğunun bu uzunluğunu kaybetmesi ya da bu uzunluğun unutulması gibi sebepler (Kaplan, 2011, 633-34) dolayısıyla aruzun klasik Türk edebiyatında uygulanması sırasında şairlerin hecelerin belirlenen özellikleri ile yetinmeyip başta imale-i maksure olmak üzere imale-i memdude, vasıl (ulama), zihaf ya da sekt gibi uygulamalara başvurmaya ihtiyaç duydukları görülmektedir. Bununla birlikte az sayıda da olsa herhangi bir aruz uygulamasına başvurulmadan da kimi beyitlerin kurulabildiği görülmektedir ki bu durum şair veya nazımların aruzu başarılı bir şekilde kullandıklarına haml edilebilir. Emânî'nin mesnevisinde hiçbir aruz uygulamasına yer verilmeyen 38 beyit tespit edilmiştir. Bu sayı eserin geneline nisbetle %13,52 oranına tekabül etmektedir. Bu türden yapılan aruz incelemeleri sınırlı sayıda olduğundan eldeki bu veriyi başka örneklerle mukayese etmek şimdilik güçtür[11] ancak bu sayı ve oranın düşük olmadığı rahatlıkla ifade edilebilirken şairin elden geldiğince rekaketten[12] uzak, ses değeri yüksek bir metin inşa etme amacına da işaret emektedir. Bu kabilden bir örnek sayabileceğimiz aşağıdaki beyitte hiçbir aruz uygulamasına başvurulmadan yalnızca ikinci mısranın ilk tefilesindeki esneklikten yararlanılarak beyit inşa edilmiştir:

Daḫi ezvā/cı vü evlā/dı içün

Cümle ḫuddā/mı vü aḥfā/dı içün (47)

İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ında varılan sonuca benzer şekilde bu türden beyitlerin genellikle tarsi sanatının uygulandığı beyitler olduğu görülmektedir. Beyit düzeyinde herhangi bir aruz uygulamasına başvurmadan kurduğu bu metinler yanında Emânî'nin çok sayıda mısrada da herhangi bir aruz işlemi kullanmadığı görülür. Özellikle de Türkçe yazılan bir metinde vezne uydurulması hayli güç olan çok sayıdaki Arapça dua cümlesini metne yerleştirirken şairin herhangi bir aruz uygulaması kullanmaması onun aruza hâkimiyetini göstermektedir. Mesnevinin konusu ve yapısı gereği şair her bölümün sonunda çok sayıda dua metnine yer verir. Bunların bir kısmı *Yesserallāhu te'ālā mā-şā (25), Raḍıyallāhü te'ālā 'anhüm (59), Nevverallāhu te'ālā ḳabreh (78), Ġaferallāhu lehū ṭābe ṣerāh (126)* gibi Arapça dua cümleleridir. Mesnevinin bütününde bu şekildeki yaklaşık olarak 25 dua cümlesinin herhangi bir aruz işlemi olmaksızın tek mısra oluşturacak şekilde başarılı bir biçimde vezne uydurulduğu görülmektedir.

Bu tarz örneklerin dışında kalan 238 beyitte, yani eserin %84,69'luk diliminde vezni sağlayabilmek adına çeşitli aruz uygulamaları kullanılmıştır. Bilindiği üzere başta şiirin saf hâli olan ve kısa bir nazım biçimi olarak

[11] İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ına yönelik yapılan incelemede bir sayı verilmeden mesnevide bu türden beyitlerin yer aldığı ve bunların daha ziyade tarsi sanatının uygulandığı beyitlerde ortaya çıktığı belirtilmiştir (Bk. Okuyucu ve Yazar 2022, 200-202).

[12] Rekâket kavramı makale boyunca selaset kavramının karşıtı olarak kullanılıp nazmın/şiirin inşadı sırasında oluşan tutukluk, ahenksizlik anlamında kullanılmıştır.

karşımıza çıkan gazellerde aruz vezni en ideal boyutuyla uygulanmaya ve olası aksama ihtimalleri aruz uygulamalarıyla ortadan kaldırılmaya gayret edilmiştir. Fakat mesnevi gibi uzun soluklu manzumelerde bu ideal görüntüyü korumak çeşitli sebeplerden dolayı daha zor olabilmekte; bu bağlamda, başvurulan aruz uygulamalarının artması ve uygulama sınırlarının genişletilmesiyle birlikte metindeki ahenk olumsuz anlamda etkilenebilmektedir (Okuyucu ve Yazar 2022, 203).

3.1. İmâle-i Maksûre

Aruzun Türkçedeki uygulaması dikkate alındığında genel olarak Türkçe kök ve ekler, Farsça terkiblerdeki "i" sesleri ve bağlaç vâvları gibi alanlarda imale-i maksure kullanımının meşrû görülüp yaygın olduğu anlaşılırken müenneslik tâ'sı ve hâ'-ı resmî ile biten Arapça ve Farsça asıllı kelimelerdeki hecelerde ise imâle-i maksure uygulamasına cevaz verildiği anlaşılmaktadır. Öte taraftan Arapça veya Farsça asıllı kelimelerdeki kısa heceleri uzun okumaya icbar eden imâlelerin fahiş bir hata, Türkçe asıllı kelimelerin kök ve gövdelerinde bulunup da imlası med harfi ile gösterilmeyen e gibi seslerde imâle kullanımının daha sınırlı ve düşük olup bu alanlarda yapılan imâlenin de nahoş görülüp ideal bir aruz uygulamasında kaçınılan heceler olduğu kabul edilmiştir (Okuyucu ve Yazar 2022: 203). Türkçe yazılan manzum bir metinde en fazla başvurulan imale-i maksure uygulaması Emânî'nin mesnevisinde metnin selasetini oldukça olumlu şekilde etkileyecek şekilde sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunda tercih edilen veznin 6 kısa/açık hece ve 5 uzun/kapalı heceden oluşup ulamaya başvuru oranını düşüren yapıda olması önemli oranda imkân tanısa da şairin özel gayreti de etkili olmuştur. Nitekim 281 beyitlik eserin toplam 73 beytinde hiçbir imale-i maksure uygulaması görülmemiştir ki bu oldukça yüksek bir sayıdır. Söz konusu 73 beyitten dört tanesinin tamamıyla Arapça birisinin ise bütünüyle Farsça yazılmış olması da şairin bu kısımlarda imale-i maksure kullanmaya ihtiyaç duymaması sonucunu doğurmuştur. Mesnevinin bütününde başvurulan imale-i maksure sayısını şu tablo ile göstermek mümkündür:

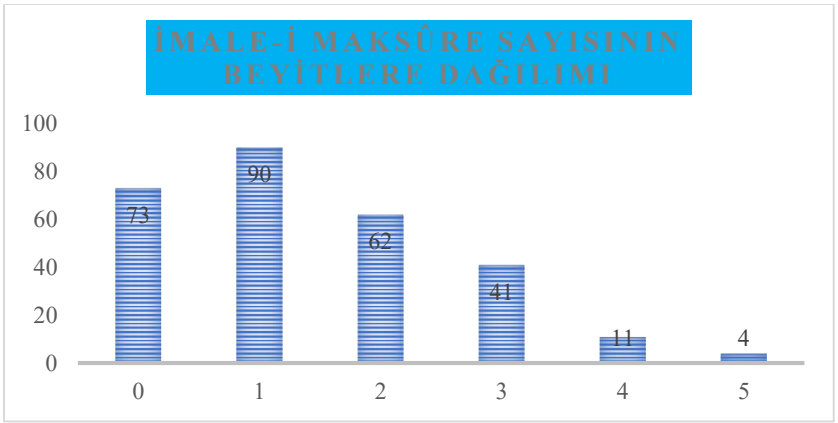

Görüldüğü üzere 281 beyit boyunca, bir beyit içerisinde en fazla 5 adet imale-i maksure kullanılmış, bu da 4 beyitle sınırlı kalmış, beyitlerin çoğunda 1 adet imâle uygulamasından yararlanılmıştır. Bu itibarla beyit başına 1,4[13] imale-i maksûre düşmektedir ki bu Türkçe bir metin için başarılı sayılabilecek bir uygulamadır. Bunun yanısıra toplam 73 beyitte hiçbir imale-i maksure uygulamasının görülmemesi de veznin tatbiki noktasında geleneksel temayüle uygun[14] başarılı sayılabilecek bir sonuçtur. Şair böylece imale-i maksure uygulaması açısından veznin akışına elden geldiğince asgari düzeyde müdahale ederek ahenk yönü yüksek bir metin kurmayı başarmıştır.

Ziyâfetnâme'de imale-i maksureye başvurulan alanlar yoğun bir şekilde ünlü ile biten Türkçe ekler üzerinde olmuş, bunu Farsça terkib ünlüsü olan "i" sesi ve Türkçe kök/gövdeler üzerindeki imâleler izlemiştir.

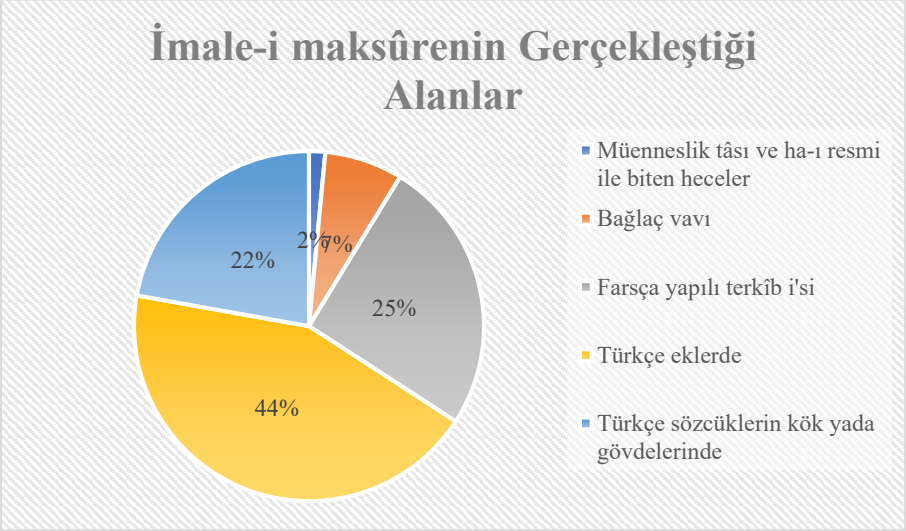

Bu tabloya göre imale-i maksurelerin kullanım alanlarının klasik Türk edebiyatı metinlerinde kullanılan imale-i maksure alanları dışına çıkılmadığını söyleyebilmek mümkündür. Türkçe asıllı kelimelerde bulunan imale-i maksure uygulamaları ise yukarıdaki ikinci grafikte görüldüğü üzere genel olarak kelimelerin ilk hecesinde oluşmuştur. Bu kullanımlar ise kelime sonlarındaki imâlelere nazaran daha başarısız görülebilir (Saraç, 2011, 211).

[13] Aynı sayıda kısa ve uzun heceden oluşan 16. yüzyıl şairlerinden İntizâmî'nin *Tuhfetü'l-İhvân*'ında, 213 beyit üzerinde yapılan incelemeye göre bu ortalama 1,98'e tekabül eder (Okuyucu ve Yazar, 2022, 204). Bir diğer 16. Yüzyıl şairi Mîrzâ'nın 1444 beyitten oluşan mesnevisinde 140 beyit üzerinden yapılan incelemede bu oranın 3,85 olduğu görülmektedir (Büyükkaradoğan, 2024, 91).

[14] Atıf vâvları, tamlama kesraları ve Arapça/Farsça kelime sonlarındaki ünlülerde yapılan imale-i maksureler eskiden beri kusur görülmemektedir. Türkçe kelimelerde ise özellikle kelime ortasındaki imâleler çirkin karşılanır (Saraç, 2010, 211). Türkçe ögeler dışındaki imale-i maksure alanları Saraç'ın ifade ettiği dairelerde kullanılmış, Türkçe imâleler ise evvelâ grafikte de görüleceği üzere kelime başı ve ortasında olmayacak şekilde Türkçe eklerde kullanıldığı için bu şekilde değerlendirilmiştir.

Bunun yanı sıra Türkçe "ile" bağlacı veya edatının bir veya ikinci hecesinde, "kab, sağ, açuk, dahi" gibi ünlünün med harfi ile gösterildiği kelimelerde ve sık olarak "gice" kelimesinin son ünlüsünde imale-i maksure görülmüştür. Bu kelimeler içerisinde sesin aslî değerini rekaket derecesinde bozacak bir imâle ile karşılaşılmamıştır. İmâle-i maksûrenin en yoğun kullanıldığı alan Türkçe ekler olup bunlar içerisinde de en fazla 3.tekil şahıs iyelik ekinde imale-i maksure yapılmıştır. Onu hemen ardından yönelme, belirtme ve dilek/istek kipi ekleri takip etmektedir. Eklerde yoğun bir biçimde imâle kullanımı geleneğe uygun bir tasarruf olmakla beraber bazı kullanımlar yalnızca vezni korumak için olmayıp anlama da katkı sağlamaktadırlar. Örneğin bu bağlamda neredeyse istek ekinin kullanıldığı her yerde bu ek üzerinde imâle yapılmış olması, şair tarafından dile getirilen hayırlı dua ve niyazlardaki duygu aktarımını pekiştiren bir okuma şeklini doğurmuştur. Toplam 28 örneği bulunan bu tarz uygulamalardan bir örneğe aşağıda yer verilmiştir:

Ṭoylay**a** ḫᵛān-ı firāvānı ile

Şād id**e** himmet ü iḥsānı ile (267)

Emânî, eserinde Arapça veya Farsça sözcüklerdeki kısa ünlüler üzerinde imale-i maksure uygulaması gerçekleştirmemiş ve kusur addedilen (Saraç, 2010, 211) bu tür bir örneğe yer vermemiştir. Bu verilerden yola çıkarak şairin imale-i maksurelerde makbul karşılanmayan bir uygulamada bulunmama çabası olduğunu söylemek mümkündür. Öte taraftan bazı imaleleri simetrik bir şekilde kullanarak şiirsel bir paralelizm oluşmasını sağlayarak (Saraç, 2011, 214; Kaplan, 2017, 409) imâle-i maksûre kullanımından kaynaklanan sınırlı düzeydeki ses zedelenmesini de telafi etmeye gayret etmiştir. Ayrıca şair, kullandığı Arapça iktibas ve dua cümlelerinde veya Farsça cümle ve beyitlerde imale-i maksureyi neredeyse hiçbir şekilde kullanmayarak[15] bu ifadeleri vezne başarılı bir şekilde sığdırmıştır:[16]

Mihr-i gül-çehr-i sipihr-i levlāk

Hūr-ı pür-nūr-ı **"*ve mā-erselnāk*" (9)**

"*Ekrimu'ḍ-ḍayf*"-ile 'āmil olıcaḳ

Ḥażretüñ ḳavline ḳā'il olıcaḳ

-

[15] Bu durumun tek istisnası mesnevinin son beyti olan "Bād tevfīḳ refīḳaş her bār /Ḥātime ḫayr şeved āḫir-i kār" beyitinde altı çizili gösterilen imale-i maksuredir. Yine müenneslik tâ'sı üzerinde gerçekleşen bu uygulamanın da makbul bir tasarruf sayılacağını belirtmekte fayda vardır.

[16] Bosnalı İntizâmî'nin mesnevisinde Arapça-Farsça iktibasların bazı kısımlarında imale-i maksureden kaçınılamadığını gözlemlenmiştir (Okuyucu ve Yazar, 2022, 207).

Ḳaddesallāhu teʿālā sırrah

Esbeġallāhü ʿaleynā birrah (63)

Ḥaṣṣahullāhu mezīdeʾz-zülfā

Bād hemvāre penāheş Mevlā (30)

İmâle-i maksûre uygulamasına yönelik incelemeden sonra Emânî'nin metninde fesahate ve selasete halel getirilebilecek herhangi bir durumla karşılaşılmadığı ifade edilebilir.

3.2. İmâle-i Memdûde

Uzatma, çekme anlamlarına gelen imale-i memdude/medd, aruzda bileşik hecelerin kendi değerlerinden biraz daha fazla uzun okunmasıdır. Bileşik hece, iki ünsüzle veya bir uzun ünlüden sonra gelen bir veya iki ünsüzle biten heceler olup bu heceler bir uzun, bir kısa hece değerinde (bir buçuk hece olarak) okunur (Saraç, 2010, 211). imale-i memdude adı verilmektedir. İmâle-i memdûde uygulanmadığı takdirde medli heceler genelde kendilerinden sonra vasıl imkânı olan bir kelimeye ulanır ya da terkipte olduklarında terkip sesi olan i sesine vasledilerek okunurlar.[17] *Ziyâfetnâme*'nin tamamında medli hecelere yönelik yapılan inceleme neticesinde, metinde kullanılan medli hecelerin ya vasıl uygulaması ile değerlerinin düşürüldüğü[18] veya bir buçuk değerinde değerinde kullanıldıkları görülmüştür. Bu bağlamda *Ziyâfetnâme*'de medli hecelerin aslî değerini düşürüp bir uzun/kapalı hece olarak değerlendirmek şeklindeki zihaf uygulaması bulunmamaktadır. Eserde 121 adet medli hecede ise hecelere aslî değeri verilerek imale-i memdude uygulanmış, bunlardan 57'sinde nûn harfi dışında bir medli hece bir buçuk değerinde okunmuşken 9'unda medli heceden sonra ulama imkânı bulunmasına rağmen vezni sağlayabilmek adına, dilin doğasına ve veznin akışını zedeleyecek şekilde ulama yapılmayıp söz konusu medli hece bir buçuk değerinde okunmuştur. İmâle-i memdûde uygulanan kelimeler çok çeşitli olmakla birlikte bunların büyük kısmı "şâd" örneğinde olduğu gibi med harfi ve ünsüz birleşiminden oluşan hecelerdedir. Bunun dışında yalnız sekiz adet med ise "kadr, hamd" kelimelerinde olduğu gibi iki ünsüzle biten heceler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Medli hece özelliğinde olduğu hâlde bir buçuk değerinde okumanın hatalı kabul edilebildiği nûn ile biten medli hecelerde (Okuyucu ve Yazar, 2022, 209) Emânî'nin tercihi bu kabulü doğrular nitelikte olmuş ve şair toplam 35 adet nûn sesiyle biten medli heceyi tek kapalı hece kabul ederken yalnızca "sultân"

[17] Bu çeşit bir okuma neticesinde medli hecenin buçuklu değeri de düşmüş olur. Bu durumu aruzun imladan ziyade okunuşu esas almasıyla ilişkilendirilmektedir (Okuyucu ve Yazar, 2022, 207).

[18] Bu şekilde bulunan 200 civarında hece bulunmaktadır.

kelimesinin geçtiği bir örnekte nûn harfine rağmen med uygulamıştır. Sultan Murad'ın söz konusu olduğu bu tek örnekte, şairin padişahı takdim ederken vurguyu artırmak amaçlı böyle bir uygulamaya başvurduğu, dolayısıyla bu tercihin anlamla ilişkili olduğu hissedilmektedir:

Bīst ü heştüm şebi ol şem'-i murād

Şāh-ı dīn ḥażret-i Sulṭ**ān** Murād (127)

Ulama imkânı bulunmaktayken imale-i memdudeyi tercih etmek, dilin ve okuyuşun doğal akışına uygun olmayarak lafzın ahengini zedeleyici bir unsurdur[19] (Okuyucu ve Yazar, 2022, 210). Emânî'nin mesnevisinde bu tür kullanımlar 9 yerde görülmüştür. Metnin hacmine göre niceliği çok da az sayılamayacak olan bu tercihler, şair tarafından eksik hece sayısına olan ihtiyacı tamamlamak için bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi bazen bu tercihle tefilelerin kapalı heceyle biterek yeniden kapalı bir hece ile başlamasından doğabilecek ahenk aksaklıklarının önüne geçilmiş,[20] yine bu örnekteki gibi med vesilesiyle bazı kelimelerin okunuşları uzatılarak medih amacıyla kullanılan sıfattaki anlam daha vurgulu hâle getirilmiş, ikinci mısradaki kullanımla da bir paralelizm oluşturulmuştur:

'Āḳibet bir dür-i şeh-v**ār** olur

Her gören aña ḫarīd**ār** olur (127)

Yine bazen anlama katkı sağlasa da sanatsal gayenin arka planda kaldığı metinlerde daha sık görülebilen (Okuyucu ve Yazar, 2022, 210) Türkçe kelimelerdeki imale-i memdude hadiselerine Emânî'nin metninde tek bir örnek dışında rastlamamaktayız. Aşağıda yer verdiğimiz bahsi geçen bu örnekte "aç" kelimesi üzerinde med uygulanmıştır. İlk etapta şairin anlamı vezne oturtmak için mecburen başvurduğu bir uygulama gibi görünen bu örneğin ikinci mısrasında kendisine paralel olacak şekilde bir med uygulamasının (hamd) daha yapılması, üstelik "hamd" kelimesindeki bu meddin de ulama imkânına rağmen gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir:

Fuḳarā **aç** gelüp ṭoḳ gideler

Ḥaḳḳ'a çoḳ ḥamd idüp şükr ideler (42)

3.3. Zihaf

Emânî'nin metninde zihafa başvurunun oldukça sınırlı bir sayı ve söz varlığında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Eserde kuvvetle muhtemel Türkçeleşmiş biçimleri ile metne dâhil edilen "dûst" ve "hâssâseten" kelimelerindeki medli heceler birer uzun hece olarak değerlendirilerek zihaf

[19] Bununla birlikte, Hasan Kaplan'ın da çalışmasında isabetle ifade ettiği üzere vurgu, anlam ayırma gayesi gibi kimi kasti amaçlara matuf, şairlerin bilinçli olarak imâle-i memdude uygulamasını ulamaya tercih ettikleri görülebilmektedir. (Bk. Kaplan, 2018, 845).

[20] Nitekim ulama imkânına başvurulduğu takdirde beyitte bir hece daha eksik olacağı için şairin son tef'ileyi "fa'lün" olarak esnetmesi gerekecek, bu tef'ileye uygunluk sağlanabilmesi için de ulama yapılan hecede imale-i maksure yapılarak kapatılması lazım gelecekti.

yapılmıştır. Bunların dışında "bîst" kelimesi de metin boyunca kullanıldığı 6 kez kısa yani tek bir kapalı hece olarak değerlendirilmiştir. Burada şairin zihaf uygulamasına başvurduğunu düşünmek doğru olmaz zira bu kelimenin Farsça sözlüklerde yer aldığı üzere muhaffef biçimi de bulunmaktadır. Dolayısıyla şairin kelimeyi bu muhaffef biçimiyle metinde kullandığı anlaşılmaktadır. Aynı durum metin boyunca bir kez kullanılan "peygamber" kelimesinin ikinci hecesi için de geçerlidir.

Bunların dışında kalan 14 zihaf uygulamasının tamamı sonu yâ elif-i maksûreyle sona eren hecelerde gerçekleşmiş olup görece daha fazla ses zedelenmesine sebep olan û ve â seslerinde zihafın yapılmadığı görülmüştür. Sonu î ile biten hecelerde yapılan zihafların ise 10 tanesi klasik Türk edebiyatı metinlerinde zihaf bağlamında görmeye alışık olduğumuz "ya'nî" kelimesinde gerçekleşmiştir. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye* adlı çalışmasında metnin edebî değerini düşürmeyen ve bir ölçüde hoş karşılanan zihaf çeşitlerine yer verirken bu konuya da değinerek kelime sonunda bulunan yâ ve med harflerinin imla harfi gibi okunmalarının bu tür zihaflardan sayıldığını ifade etmektedir (Saraç, 2011, 216). Selami Ece de sonundaki yâ'nın vokal olarak okunduğu bazı durumlara yer vererek içerisinde "ya'nî" kelimesinin de bulunduğu bu gibi iki heceli kelimelerin son hecelerinin sıklıkla zihaflı okunduklarını kaydeder (Ece, 2015, 545). *Ziyâfetnâme*'de zihaf uygulanan diğer kelimeler "tûtî", "hâdî" ve "tevkî'î" kelimeleridir. Bu kelimeler de gerek Saraç ve Ece'nin kaydettiği mezkur zihaf alanına uygun bir yapıda olmaları, gerekse yâ ile biten terkibin ilk kelimesini oluşturmaları sebebiyle nisbeten makbul bir alanda (Saraç, 2011, 216) zihafa uğramışlardır.[21] "Şâfi'î" kelimesinde ise nisbet yâ'sı üzerinde zihaf yapıldığından yine makbul bir daire dışına çıkılmadığı (Bayram, 2022, 363; Saraç, 2018, 53) görülür.

3.4. Vasıl/Ulama ve Sekt Hadiseleri

Vasıl, sonu ünsüzle biten kapalı bir heceyi ardından gelen bir ünlüye katarak okumak, böylece hece değerini düşürerek açık hece ihtiyacını gidermektir. Vasıl hadisesi dilin tabii akışına uygun bir hadise olduğu için mana yönünden tefrik kastı olmadıkça vasıl imkânı olan yerlerde bunu uygulamamaya "sekt" adı verilmiştir (Saraç, 2007, 208). 281 beyitlik *Ziyafetnâme*'de ulama imkânı bulunan 222 yerde vasıl uygulaması meydana gelmiş, 58 yerde ise sekte başvurulmuştur. Mesnevinin hacmi dikkate alındığında sekte normalden fazla bir şekilde başvurulduğunu söylemek mümkündür.

Vasılları incelerken doğal olarak Farsça yapılı terkip ünlüsüne vasledilen kelimeleri incelememize almadık. 169 örneğiyle vasılların en büyük bölümü medli hece ve bir ünlü arasında yapılmış olanlardır. Bu örneklerde hem aslen Türkçe olmayan kelimelerdeki medli hecelerin vezni zorlayıcı etkisi ortadan

[21] Bu durumun Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe gazellerinde de gerçekleştirildiği Ahmet Emin Saraç'ın "Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi" adlı tezinde kaydedilmiştir bk. (Saraç, 2018, 53-54).

kaldırılmış hem de telaffuzdaki gibi okuma kolaylığı sağlanmıştır. Bu sayıyı 145 örnekle ünsüzle biten bir kelime ve ünlü arasında yapılan vasıllar takip etmektedir. Farsça bir örnekte ise medli hece uzun ünlüye vasledilerek açık hece oluşturulmadan sadece hece değeri azaltılmıştır. Ünlünün ünlüye vasledildiği örnekler ise yalnızca 3 adettir. Söz konusu kelimeler "k'ol (ki ol)" ve "nic'olacağı (nice olacağı)" gibi manzum metinlerde genellikle vaslı görmeye alışık olduğumuz örneklerdir. Bu itibarla sekt hadiselerine gelmeden evvel yapılan vasıllarda şairin dilin doğal akışına uygun ve makbul tercihlerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Fakat sekt hadiseleri, anlama katkı sağlayan 20 örneği dışındaki 38 yerde vezinle sağlanan ahengin nispeten eksik kalmasına neden olmuştur. Aşağıda anlama, tonlamaya veya telaffuzla oluşturulacak iç kafiyeye herhangi bir katkı sağlamadığı halde doğal telaffuzu bozan ve veznin aksamadan uygulanması için tercih edilen bu sekt hadiselerinden örnekler verilmiştir:

Habbesi olmayan ol şeb meṣelā

Nāgehān mālik-i dīnā**r** ola (83)

Fuḳarā aç gelüp ṭoḳ gideler

Ḥaḳḳ'a çoḳ ḥam**d** idüp şükr ideler (42)

Eserin tamamındaki sekt hadiselerinin 38'i, yani %65'i anlama veya ses değerine herhangi bir katkı sağlamayan ve dilin doğal akışına aykırı bu gibi uygulamalardır. %35'inde ise sektler bazen anlama bazen de ses uyumuna katkı sağlar biçimde kullanılmışlar, virgül görevi görerek anlama uygun bir tonlama oluşturmuş ya da telaffuzda iç kafiye oluşmasını sağlamışlardır.[22] Örneğin aşağıdaki ilk beyitte gösterilen sekt, şartlı yapıyla kurulan ifadeyi daha vurgulu hale getirerek adeta virgül görevi görmüş, ikinci beyitte de benzer bir doğrultuda kullanılmıştır:

Ne olısar hele āḫir göresin

Ben ölürse**m/ o** deme sen iresin (215)

Her kişi ki**m** ola ḥükmine muṭī'

Ser-firāz ola şerīf-ile vaẓī' (146)

Aşağıdaki örneklerin ilkinde ise sektin yapılması ilk beyitte "mükemmel" ve "ekmel" kelimelerinin tam olarak tefile bitimiyle sona ermelerini ve bu kelimelerin sonundaki ortak sesler sayesinde iç kafiyenin oluşmasını sağlamıştır. İkinci beyitte de işretlenen "ler" hecesi üzerinde sekt yapılması bir önceki mısranın ilk tefilesiyle paralel bir ses uyumu oluşturarak yine iç kafiyeye katkı sağlamıştır:

[22] Sektin vurgu işlevi için bk. Okuyucu ve Yazar, 2020, 215.

Cümle peyġamber ü mürseller içün

Ol mükemmel/ olan ekmel/ler içün (224)

Nevḥa eyler görür ol körpe ḳuzı

Şefḳat eyler aña göyinür özi (181)

Emânî'nin aruz uygulamaları noktasında yapılan bu incelemeler neticesinde şairin aruz uygulamalarını gelenekte kullanılagelen şekilde sürdürmeye gayret ettiğini, imale-i maksure ve memdude uygulamalarında aşırıya düşmeyerek makbul alanları kullandığını, bilhassa zihafa düşmemeye çabalayıp zihaf yaptığı alanların neredeyse tamamını zihafın makbul görüldüğü birkaç alan üzerinden seçtiğini söyleyebiliriz. Sekt uygulamasındaki %75'lik alan haricinde Emânî'nin inşa ettiği metin, sözün nazma uydurulması bakımından rekaket kavramından uzak ve vezne göre okunuşu büyük oranda kesintiye uğratmayan selis bir metin olarak değerlendirilebilir.

3.5. *Ziyâfetnâme*'de Kafiye Kullanımı

Sözü başarılı bir şekilde nazma uydurduğu sonucuna vardığımız Emânî'nin kurduğu metni, aruz dışındaki ahenk unsurları bakımından nasıl geliştirdiğini görmek açısından öncelikle onun kafiye uygulamasına bakmak gerekir. Eserin tamamı üzerinde yapılan incelemede 158 beyitte mürdef, 82 beyitte mücerred, 29 beyitte mukayyed, 13 beyitte de müesses kafiye kullanıldığı görülmüştür:

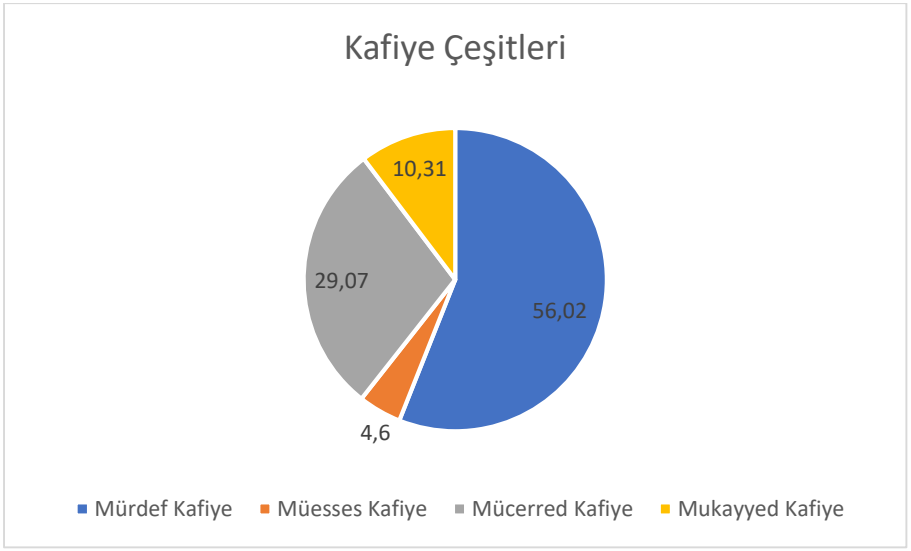

Bu beyitlerden 23 tanesinde ise zikredilen kafiye çeşitlerinin yanı sıra farklı cinas uygulamalarının oluşturduğu ilave ses ortaklıkları da bulunmaktadır. Bu sayısal veriler, klasik Türk şiirindeki genel kafiye kullanımına benzer bir veri sunmuştur. Mürdef kafiyeler genel itibariyle

beklendiği gibi Türkçe ve Farsça kelimelerdeki ses ortaklıklarıyla oluşmuştur. Bunlardan yalnızca 5 beyitte Türkçe kelimedeki ünlü harfler "â" sesini veren bir med harfi gibi düşünülmüş (huruf-ı müstahlefe) ve mürdef kafiye oluşturulmuştur. Kafiye kelimelerinin çok büyük bir bölümünü Arapça kelimeler, daha sonra Farsça kelimeler oluşturmakta olup Türkçe kafiye kelimeleri daha az bir oranı teşkil etmektedir. *Ziyâfetnâme*'de kafiye ile beraber ahenk unsuru olarak rediflerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. 281 beyitlik mesnevinin 117 beyitinde redif yer almaktayken 164 beytinde yer almamaktadır. Kullanılan rediflerin büyük bir çoğunluğu 108 beyitle Türkçe rediflerden oluşmaktadır. Arapça dua lafzıyla biten iki beyitte Arapça ekler redif olarak kullanılırken iki beyitte de redifi Farsça ekler oluşturmuştur. Bunların dışında yalnızca bir ek veya kelimeden oluşmayıp Arapça, Farsça ve Türkçe ortak anlam ve seslerinin birleşimiyle oluşan 5 adet redif örneği yer almaktadır. Redif seçiminde Türkçe ağırlıklı hareket eden şairin bu tercihleri de klasik Türk şiirindeki genel temayüle uygundur. Kafiye noktasında dikkati çeken bir husus da, şairin bazı beyitlerde aynı veya benzer vezinlerdeki Arapça kelimeleri paralel yapılar halinde kullanarak oluşturduğu düzenli ses birlikleridir. Tarsi olarak da adlandırılabilecek olan bu örnekler iç ahenge de katkı sağlayarak metnin ses ve musiki değerini yükseltmektedir. Aşağıdaki beyitler bahsettiğimiz kabilden örneklerdir:

Mün'im ü rāzıḳ-ı eşyā oldur

Mufḍil ü bāẕil-i na'mā oldur

*

Basṭ idüp ḫalḳa simāṭ-ı keremi

Beẕl ider 'āleme dā'im ni'ami

*

Vüzerā vü ümerā vü küberā

'Ulemā vü ṣuleḥā vü fuḳarā

"Ta'mîm-ta'zîm, "vâsıl-dâhil", "ulemâ-fukarâ" gibi Arapça aynı kelime vezniyle oluşturulan kafiye kelimeleri ise 49 beyitle kafiye içerisinde %17'lik bir orandadır. Fakat bu oran ism-i fâ'il, mücerred /mezîd masdar, ism-i mef'ûl gibi birebir aynı görev ve seslere sahip kelime vezinlerinin kullanıldığı kısmı ifade etmektedir. Hareke birliğinden doğan ses uyumlarını yakalama peşinde olan şair, bazen aynı vezinde olmasa da bu kullanımı andırırcasına benzer kelime kalıplarını da kafiye kelimelerinde tercih etmiştir. Örneğin 123. beyitte kafiyeyi oluşturan "cihân" ve "cinân" kelimelerinden ilki Farsça, diğeri Arapça olmasına rağmen hareke birliği ortak vezindeki kelimelerle aynı ses uyumunu yakalatmıştır. 137. beyitteki "mâh-gâh" kelimeleri ve 144. beyitte ki "tırâz-firâz" kafiye kelimelerini bu minvalde örnek göstermek mümkündür.

3.5.1. Kafiye Kusurları

Eserde farklı görevlerde ve aynı sesleri oluşturan kafiye seslerinin hiç kullanılmadığı, kısaca kafiyenin uygulanmadığı bir örneğe rastlanmamıştır. 281 beyitlik mesnevide kafiye kusurlarının görüldüğü 15 beyit yer almaktadır. Bu beyitlerin 10 tanesinde, Türkçe, Arapça veya Farsça eklerin kafiye sesi sayılmasından kaynaklı tekellüfle kafiye oluşturulma hadisesi söz konusudur. Bu kafiye kusuru en fazla Türkçe eklerle oluşturulmuş, Arapça eklerin kafiye sesi kabul edildiği iki beyte yer verilmiştir. Aşağıdaki ilk beyitte "velî" ve "demi" kelimelerinin kafiyeli sayıldığını, kelimenin aslından olmayan Türkçe "+i" eki çıkarıldığı takdirde ortada bir ses birliği kalmadığını görmekteyiz. İkinci beyitte ise Arapça aidiyet zamiri olan "hüve (h)" "mülk" kelimesine birleşmiş, bu ses Farsça "geh" kelimesinin sonundaki aslî hâ sesiyle kafiyeli kabul edilmiştir:

Āṣafına o Süleymān-ı vel*ī*

Maḥrem-i rāz ider ol pāk-dem*i* (107)

*

Ḫalledallāhu te'ālā mülke*h*

Bād ez-āfāt penāheş her ge*h* (128)

Bu tarz kafiye kusurlarının yanı sıra iki beyitte Türkçe asıllı sözcüklerde revi öncesindeki ünlü harfler ya da harekeler ridf harfi gibi kabul edilmiştir. Aşağıda bir örneğine yer verilen bu durum, klasik şiirde örneklerine rastlanır bir durumdur (Bk. Okuyucu ve Yazar, 2022, 221; Kaçar, 2010, 88). Bu kullanımlar, şairlerin kafiyeyi bazı yerlerde sese değil de imlâya göre düzenleyebildiğini düşündürmesi bakımından bu uygulamanın tam olarak bir kusur sayılmasına ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. Fakat bu tarz örneklerin mesnevide çok seyrek bir biçimde kullanılması bu istisnai kullanımın kafiye bulma güçlüğünden doğduğunu destekler gibidir:

Daḫi esbāb-ı żiyāfet ne ki var

Eyleyüp cümlesini istiḥżār (36)

Mesnevideki iki beyitte, revi öncesindeki harekelerin uyumsuzluğundan kaynaklanan ve **ikvâ** olarak adlandırılan kafiye kusurunun (Saraç, 2007, 273) yer aldığı görülmektedir. Bu duruma örnek olarak karşımıza çıkan beyitlere aşağıda yer verilmiştir.İlk beyitteki hareke farkı seslendirme esnasında meydana çıkarak metnin fesahatine halel getirmektedir. Türkçe kelimelerin yer aldığı ikinci beyitte ise vâv ve yâ harfleriyle yazılan vokaller/harekeler nedeniyle bu uyumsuzluk yalnızca sesle sınırlı kalmamıştır:

Ḫāmesi virdi nişāna şer**e**fi

Bir seḥāb oldı anuñ her el**i**fi (141)

*

Ne olısar hele āḫir g**ö**resin

Ben ölürsem o deme sen **i**resin (215)

Bu tarz kafiye kusurlarının yanı sıra bir beyitte revi harflerinin aynı anlam ve görevde olduğu bir örneğe rastlanmıştır, bu beyitte kelime sonlarında herhangi bir ses birliği olmadığı için aslında redif olması gereken sesler kafiye olarak kullanılmıştır:

Oğlı gibi anı besler gözed*ür*

'İlm ta'līmine üstāde vir*ür* (186)

Mesnevide kafiye kusurunun görüldüğü son alan da **ikfâ** olarak adlandırılan ve revi harflerinin mahreç (harflerin çıkış yeri) olarak birbirine çok yakın harflerden seçildiği (Saraç, 2007, 274) durumdur. Bu durum mesnevinin yalnızca tek bir beytinde gerçekleşerek "ikrâm-firâvân" kelimelerindeki mim ve nûn harfleri revi olarak sayılmış gibi görünmektedir. Dolayısıyla Saraç'ın divan şiirinde en fazla b-p sesleriyle gerçekleştirildiğini ifade ettiği (Saraç, 2007, 274) bu durumun metindeki örneği daha nadir bir sesle gerçekleştirilmiştir. Bu noktada şairin mim ve nûn harfleri öncesindeki ortak elif harfleri vesilesiyle bu kusuru daha örtük hâle getirmeye çabaladığını söylemek mümkün olabilir.

Ziyâfetnâme'deki kafiye kusurlarının tamamı eserde %1,7'lik bir dilimi oluşturması ve klasik şairlerin yer yer başvurabildiği kabilden uygulamalar olarak ortaya çıkmaları nedeniyle kafiye uygulamalarının genel manada başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Bu başarı, 281 beyitlik mesnevide 154 beytin sadece Arapça ve Farsça sözcüklerle kafiyelenmesiyle de yakından ilişkili görülmektedir. Nitekim kafiye kusuru tespit ettiğimiz 15 beytin 10'u Türkçe kelimelerin kendi içerisinde ya da Arapça/Farsça kelimelerle takfiye edilmesinden doğan bir uyumsuzluk nedeniyle kusurlu hâle gelmiştir.

Kafiye ve rediflerle oluşturduğu metni ahenk bakımından geliştiren Emânî, metnin bu yönünü tarsili yapılar, yer verdiği cinas ve iştikak türünden sanatlarla da geliştirmiştir. Bu anlamda mesnevide tarsi sanatına uygun olarak birkaç beytin ses yönünden güçlü bir ritmik yapıya büründürüldüğü görülmektedir. Aşağıdaki beyitte şair ilk iki tefiledeki kelimeleri birbirine paralel olarak aynı vezindeki (Arapça kelime kalıbı) kelimelerle oluşturur. Vezin ve kafiye ile haddizatında sağlanmış olan ahenk bu tercihle birlikte beyitte çok daha geliştirilmiştir. Bununla da yetinmeyen şair, beyitte yer verdiği dört adet imale-i maksure ile iki adet vaslı birbirine mukabil olarak kullanınca beyit bütünüyle simetrik ve ritmik bir hâl alıp bir belagat sanatı olarak tarsi sanatının tanımına oldukça uygun bir örnek ortaya çıkarmıştır:

Enfes**-i** eṭ/'ime**-i** gū/n-ā-gūn

Elṭaf**-ı** eş/ribe**-i** rū/ḥ-efzūn (35)

Vüzerā vü ümerā vü küberā

'Ulemā vü ṣuleḥā vü fuḳarā (92)

Aşağıdaki üç beyit de tarsili bir yapıda olup Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın övgüsü kısmından alınmıştır. Mısra başlarında "kanı bir" ifadesinin yinelenmesi ve sondaki kafiye sesleriyle birlikte sağlanan ahenk beyitlerin tümüne, tüm kelimelerine uygulanan simetri ile en üst noktaya çıkmıştır.

Ḳanı bir böyle vezīr-i a'ẓam

Ḳanı bir böyle müşīr-i efḫam

Ḳanı şānı gibi bir 'ālī-şān

Ḳanı ẕātı gibi şāh-nişān

Ḳanı bir böyle vezīr-i nāfi'

Ḳanı bir böyle muḥīṭ-i vāsi' (165-167)

Döneminde yaşadığı birçok klasik Türk şairi gibi Emânî'nin de cinas sanatına düşkün olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu kafiye alanında gerçekleşen cinaslar da bir tür yineleme sağlayarak metnin ses yönünü geliştirmiştir. Aşağıdaki örnekte Emânî bu türden bir ses yinelemesi yaparken tasannuya düşmeksizin bu yinelemeye rağmen farklı iki anlam dairesi oluşturmayı başarmış, aynı zamanda işaretli kelimelerde yalnızca bir harfin harekesinin değişik olmasıyla cinâs-ı muharref (Saraç, 2016, 247) oluşturmuştur:

Tāsi'a ḥażret-i **'ammān**-ı güzīn

Ḳulzüm-i ḥikmet ü **'ummān-ı** yaḳīn (53)

Bunların dışında; bast-bisât (37), iṭ'ām-ı ṭa'ām (48), Hasen, Hüseyn, ahsen (52), mâlik, mülk; kevn ü mekān (80), Vāsiṭī vāsıṭasıyla (204), mükemmel-ekmel (224), hâdî-hüdâ (225) gibi kelime kümelerinde olduğu gibi şairin iştikak sanatıyla da kurduğu metni selaset ve ahenk bakımından geliştirdiği görülmektedir.

Ziyâfetnâme, yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere lafız yönünden oldukça güçlü bir edebî metin olsa da anlam sanatları bakımından, başka bir ifadeyle sözün mecaz yönünü işlevsel olarak kullanmak bakımından esere dair aynı sonuca varmak güçtür. İçeriği gereğiyle olsa gerek şairin daha çok sözcüklerin hakikat anlamları üzerinden hareket edip teşbih, istiare, kinaye gibi aslî mana sanatları yanında bedî ilmi kapsamında değerlendirilen anlamla ilgili edebî sanatlardan sınırlı oranda yararlandığı müşahede edilmiştir. Eserin tertibi ve içeriğinden bahsedilirken değindiğimiz üzere, şairin övgü alanlarına geçtiği bölümlerde tensîk-i sıfât ve mübalağa gibi kaside türünde de sıklıkla başvurulan sanatları görece daha fazla kullandığı görülmektedir.

4. *Ziyâfetnâme*' nin Çeviri yazı Metni[23]

No	Beyit	Çeviri
	Żiyāfet-nāme-i Ferīdūn Aḥmed Nişānī Ḫan Naẓm-i Emānī	
	[Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]	
1	*Bismillāhirraḥmānirraḥīm* Ol-durur ḫalḳa viren nāz u na'īm	Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla (başlarım). Halka nimet ve bolluk veren O'dur.
2	Mün'im ü rāzıḳ-ı eşyā oldur Mufḍil ü bāẕil-i na'mā oldur	Tüm varlığa nimet ve rızık veren O'dur. (Onlara) nimetler dağıtıp lutfeden O'dur.
3	Basṭ idüp ḫalḳa simāṭ-ı keremi Beẕl ider 'āleme dā'im ni'ami	Halka cömertlik yaygısını yayıp âleme daima nimetler saçar.
4	Ḫ̆ān-ı iḥsānı küşāde her ān Ġarḳadur ni'meti baḥrına cihān	İhsanı sofrası her an açıktır; tüm dünya O'nun nitmeti denizinde boğulmuştur.
5	Ṭoylayup 'ālemi her şām u seḥer Ḫ̆ān-ı iḥsāna ṣalādur yek-ser	Her akşam ve sabah, âleme ziyafet verip baştanbaşa herkesi iyiliği sofrasına davet eder.
6	Bī-kerān cūdı firāvān keremi Luṭfı vāfir mütekāẕir ni'ami	Cömertliği uçsuz ve bucaksız, iyiliği çok, nimetleri sayısız.
7	Tek yi bu tekye-i dehrüñ ni'amın Kim ṣayar ḥażret-i Ḥaḳḳ'uñ keremin	Sen yeter ki bu dünya tekkesinin nimetlerini ye, yoksa yüce Allah'ın cömertliğini kim sayabilir.
	fī Na'ti Nebī '*Aleyhi's-Selām*	**Hz. Peygamber'in -Selam O'nun Üzerine Olsun-**

[23] Metin düzeni, transkripsiyon alfabesi, ayet/hadis/kelâm-ı kibâr gibi klasik formdaki iktibasların yazımı ve notlandırılmasında *İSAM Tenkitli Neşir Klavuzu*'na bağlı kalınmıştır. Kılavuz'un sunduğu tam ve hafif transkripsiyon seçeneklerinden tam transkripsiyon alfabesi tercih edilmiştir. Başta Türkçe asıllı ekler olmak üzere çeviri yazı metinde klasik Osmanlı Türkçesi imlası/seslendirmesine bağlı kalınmıştır.

		Övgüsü
8	Siyyemā ḥażret-i sulṭān-ı ümem Faḫr-ı ʻālem ser ü sālār-ı ḥarem	Özellikle ümmetlerin sultanı, âlemin övüncü, haremin başı (Hz. Muhammed)
9	Mihr-i gül-çehr-i sipihr-i "*levlāk*[24]" Hūr-ı pür-nūr-ı "*ve mā-erselnāk*[25]"	"Sen olmasaydın" semasının gül çehreli, "Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik" (ayetinin) nur dolu güneşi.
10	Ṭūṭī-i nükte-güzār-ı *Ṭāhā*[26] ʻAndelīb-i İrem-i *mā-evḥā*[27]	"Tâhâ"nın nükteli konuşan papağanı, "Mâ evhâ" İrem'inin bülbülü
11	Ḍayfıdur ʻāmmeten bu ümmet Ḫāṣdur şānına miżyāfiyyet	Bu ümmet umumen onun misafiridir, misafirperverlik onun şanına özgüdür.
12	Çekdi ekvāna şefāʻat ḫ̆ānın Görmedük kimse mi var iḥsānın	Tüm varlıklara şefaatinin sofrasını sundu, bu iyiliği görmeyen kimse var mı?
13	Mübtehic ẕātı-y-ile Ümm-i ḳurā Cūdınuñ lemʻasıdur nār-ı ḳırā	Ümm-i Kurâ (Mekke) onun zatıyla onurlu ve mutlu, misafirperverlik ateşi onun cömertliğinden bir parıltıdır.
	Menḳıbe-i Aṣḥāb-ı Kirām *raḍiyallāhu ʻanhum*	**Hz. Peygamber'in Saygın Ashabının Övgüsündedir -Allah onlardan razı olsun-**
14	Bā-ḫuṣūṣ ol ḥażarāt-ı ẕī-şān Çār yārān-ı saʻādet-ʻunvān	Özellikle Hz. Peygamber'in şu mutluluk nişanı olan dört candan arkadaşı
15	Çār dīvār-ı ḥisār-ı esrār	Sırlar hisarının dört duvarı; her

[24] *levlāk:* Tasavvuf literatüründe meşhur olan bu hadisin tam metni "*levlâke levlâke lemâ halaktu'l-eflâk*" şeklinde olup "Sen olmasaydın alemleri yaratmazdım." anlamına gelmektedir. Bk. Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* ve *Muzîlü'l-İlbâs ammâ İştehere mine'l-Ahâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, C. II, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1932, s. 164.

[25] *ve mā-erselnāk:* Aslı "Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik." mealindeki "ve mā erselnāke illā raḥmeten li'l-ᶜālemīn" ayetidir. Bk. Enbiya 21/112.

[26] *Ṭāhā*: Kur'an-ı Kerim'deki 20. surenin ismi olup Hz. Peygamber'in isimleri arasında sayılır.

[27] *mā-evḥā:* "vahyedilecek şeyi …" mealindeki bu ibare, Necm (53) suresinin 10. ayetinde geçmektedir.

	Her çehārı yek ü her yek daḫi çār	dördü bir, her biri de dörttür.
16	Ḳāleb-i dīne ‘anāṣırdur olar Şāri‘uñ şer‘ine nāṣırdur olar	Din kalıbının temelidirler onlar; Allah'ın koyduğu kurallara yardımcı olurlar.
17	Cümlenüñ ḥubbına cehd it her ān Ṣaḳın ifrāṭdan el-ḳıṣṣa hemān	Her birini sevmek için her an çabala, ancak aşırılıktan her zaman sakın.
18	‘Unṣuruñ biri ola çün ġālib Bellüdür nice_olacaġı ḳālıb	Bu dört esastan biri biraz fazla olsa kalıbın ne olacağı bellidir.
19	Pes berāberce sev ol şāhları Bir ḳiyās eyle hep ol māhları	Dolayısıyla (Hz. Peygamber'in) bu padişahlar mertebesindeki arkadaşlarını birlikte sev, o ay gibi parlak olan dostları aynı sanma.
20	Severüz her birinüñ bendesiyüz Āl ü ṣaḥbuñ bugün efgendesiyüz	Biz her birini sever, her birine köle oluruz. Hz. Peygamber'in ailesi ve candan dostlarının aşığıyız.
21	Her biri pür mey-i vaḥdet bir ḫum *Raḍiyallāhu ta‘ālā ‘anhum*	Her biri vahdet şarabıyla dolu bir küp gibidir. Allah hepsinden teker teker razı olsun.
	Sebeb-i Tertīb-i İṭ‘ām-ı Ramażān der-Sī Şeb *teḳabbelallāh*	**Ramazan Ayının Otuz Gecesi Boyunca İnsanları Doyurmanın Sebebi -Allah Kabul Etsin.**
22	Ba‘de tevḥīd-i Ḫudā na‘t-i Resūl İdelüm maḳṣad-ı aḳṣāya duḫūl	Allah'ın tevhidi ve Hz. Peygamber'in övgüsünden sonra asıl maksada giriş yapalım.
23	Merkez-i dā'ire-i nām u nişān Ferr-i tevḳī‘ Ferīdūn-ı zamān	Şan ve şöhret dairesinin merkezi, nişancılık görevinin parlaklığı, zamanın Ferîdûn'u
24	Nāmı Aḥmed laḳabı Efrīdūn Görmedi miṣlini Zāl-i gerdūn	İsmi Ahmed, lakabı Ferîdûn, felek Zâl'i onun benzerini görmedi.

25	Ḫātem-i ʻaṣr Nişāncı Paşa *Yesserallāhu teʻālā mā-şā*	Yüzyılın mührü Nişancı Paşa'ya Allah dilediğini nasip etsin
26	Bir girān-māye güherdür ol şān Müfteḫir ẕātı ile kevn ü mekān	Onun şanı, değeri ağır bir mücevherdir, zatı ile tüm varlıklar iftihar ederler.
27	Luṭfınuñ ḥaddi vü pāyānı mı var Ḫātemüñ söylemeye cānı mı var	İyilik ve cömertliğinin sınırı ve sonu mu var ki mührün bunları söylemeye canı olsun
28	Maʻn[28]'e teşbīh anı zāyid maʻnī Şey midür Ḫātem-i Ṭā'ī[29] yaʻnī	Onu Ma'n'e benzetmek gereksiz bir manadır, onun katında Hatim-i Tâ'î'nin bir değeri mi var?
29	Lafẓen ü maʻnen odur ṣāḥīb-i cūd Ki işi luṭf u kerem beẕl-i vücūd	Gerek lafız gerekse de mana bakımından o cömertlik sahibidir, zira onun işi gücü dayima cömertlik ve iyilik yaparak varlık saçmaktır.
30	*Ḥaṣṣahullāhu mezīde'z-zülfā* *Bād hemvāre penāheş Mevlā*	*Allah daha fazla mevki ve makamı ona tahsis etsin; koruyucusu daima Mevlâ olsun*
31	Niyyeti budur o ẕü'l-iclālüñ Ol hümā-ḳadr [u] Ferīdūn-fālüñ	*O saygınlık/şeref sahibi, Hümâ rütbeli, Ferîdûn talihlinin niyeti şudur ki:*
32	Her mübārek Ramażān tā Şevvāl Ṭoylaya ʻālemi fī külli leyāl	Her mübarek Ramazan'dan Şevval ayına dek her gece tüm insanlara ziyafet versin
33	Āḫir-i şehre degin pey-der-pey Ḫ̆ān-ı luṭfı çekile olmaya ṭay	(Ve) Ayın sonuna dek peşisıra lütfunun sofrası çekilsin, ortadan kaldırılmasın.
34	Şeb-i evvelde rıżā'en lillāh	İlk gecede Allah rızası için öyle bir ziyafet verildi ki eşi benzeri

[28] Maʻn: Tam adı Ebü'l-Velîd Maʻn b. Zâide b. Abdillâh eş-Şeybânî (ö. 151/768 [?]) olup Emevîler devri kumandanı, Abbâsîler'in Yemen ve Sîstan valisidir. Klasik İslam edebiyatlarında ideal cömertlik timsali olarak anılan isimlerden biridir. Bk. Kelpetin, Erişim 2 Eylül 2024.

[29] Ḫātem-i Ṭā'ī: Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi. Bk. Tülücü, Erişim 25 Temmuz 2024.

	Bir żiyāfet ki ‘adīmü’l-eşbāh	yoktu.
	Şeb-i Evvel Rıżā’en lillāhi Te‘ālā	**Birinci gece: Yüce Allah’ın Rızası İçin (Verilen Ziyafet).**
[431[b]] **35**	Enfes-i eṭ‘ime-i gūn-ā-gūn Elṭaf-ı eşribe-i rūḥ-efzūn	Çeşit çeşit, en nefis yemekler; rûhu canlandıran pek latif/hoş içecekler.
36	Daḫi esbāb-ı żiyāfet ne ki var Eyleyüp cümlesini istiḥżār	Ve ziyafet için gerekli ne varsa hepsini hazırlayıp/getirtip
37	Ba‘d-ez-ān eyleyeler ḫalḳa ṣalā İdeler basṭ-ı[30] bisāṭ-ı na‘mā	Ondan sonra halkı davet edip nimetler yaygısını sererler
38	Diyeler yiyiñ içiñ bī-minnet Size maḫṣūṣ-durur bu ni‘met	Minnet duymaksızın yiyin için, bu nimet size tahsis edilmiştir derler.
39	Maḥż-ı rıḍvān-ı Ḫudā’dur maḳṣūd Ġāyet-i cūd-durur beẕl-i vücūd	(Bunda) amaçlanan yalnızca Allah rızasıdır. Varlığı sarfetmek cömertliğin zirvesidir/nihai mertebesidir.
40	Ḫāṣılı beẕl-i firāvān ideler Ālemi ġarḳa-i iḥsān ideler	Hâsılı, fevkalade/alabildiğince çok harcarlar. Herkesi ihsâna boğarlar.
41	Her kişi maṭlabına vāṣıl ola Hep murādāt o gice ḥāṣıl ola	Tüm dilekler o gece elde edilir (ve) herkes isteğine ulaşır.
42	Fuḳarā aç gelüp ṭoḳ gideler Ḥaḳḳ’a çoḳ ḥamd idüp şükr ideler	Fakirler aç gelip tok giderler. Allah’a çok hamd edip şükrederler.
	Şeb-i s̱ānīyye be-cihet-i rūḥ-ı pāk-i ṣāḥib-i tāc-ı *Levlāk ṣallallāhü ‘aleyhi ve sellem*	**İkinci gece: Levlâk tacının sahibi (Hz. Muhammed’in) -Allah’ın selamı onun üzerine olsun- tertemiz ruhu dolayısıyla (verilen ziyafet).**

[30] basṭ-ı: bu kelimeyi “ideler basṭ bisāṭ-ı na‘mā” şeklinde terkipsiz olarak okumak da anlamsız olmayacaktır. Bu tercihin de uygun olduğunu kabul etmekle birlikte eylemi “bast-ı bisât-ı na’mâ etmek” olarak varsayıp okuma tercihimizi bu şekilde yaptık.

43	Şeb-i s̱ānīde Resūlü'ş-ṣaḳaleyn Nāvek-endāz-ı kemān-ı *ḳavseyn*[31]	İkinci gecede; insan ve cinlerin elçisi, "kavseyn" yayının okunu atan
44	Ya'nī kim ḥażret-i sulṭān-ı verā Şemse-i küngüre-i arż u semā	Yani âlemlerin sultanı, yer ve gök kubbesinin şemsesi,
45	Mīhmān-dār-ı serāy-ı īmān Ser ü sālār-ı gürūh-ı ekvān	İman sarayının mihmandarı, varlık âlemlerindeki toplulukların başı ve önderi (olan Hz. Muhammed)
46	Rūḥ-ı pāki içün ol sulṭānuñ Ol şehinşāh-ı 'aẕīmü'ş-şānuñ	O sultanın, o şanı yüce padişahlar padişahının tertemiz ruhu için,
47	Daḫi ezvācı vü evlādı içün Cümle ḫuddāmı vü aḥfādı içün	Ayrıca zevceleri, çocukları ve tüm hizmetçi ve torunları(nın ruhu) için,
48	Ḫalḳa iṭ'ām-ı ṭa'ām eyleyeler Ḥāṣılı beẕl-i temām eyleyeler	(Halka yemek yedirmek, hâsılı tam bir ikram yapmak [amacındadır.]
49	Āl ü aṣḥābına her ṣubḥ-ile şām Rūḥ-ı pākine ṣalāt-ile selām	Her sabah ve akşam, (Hz. Muhammed'in) tertemiz ruhu, ailesi ve ashabına salat ve selam olsun.
	Ez-Şeb-i Ṣāliṣe tā Şeb-i Ṣāmine be-Cihet-i Ervāḥ-ı Ṭayyibe-i Ḫulefā-yı Rāşidīn ve'l-Haseneyn *Rıḍvānallāhu 'Aleyhim Ecma'īn*	**Üçüncü Geceden Sekizinci geceye kadar, Râşid Halifeler (dört büyük halife) ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in -Allah onlardan razı olsun- Güzel Ruhları Dolayısıyla**
50	Leyle-i s̱āliṣe Ṣıddīḳ-i taḳī Rābi'ā ḥażret-i Farūḳ-ı naḳī	Üçüncü gece takva sahibi hazreti (Ebû Bekir) Sıddîk, dördüncü gece samimi hazreti (Ömer) Faruk,
51	Ḫāmise ḥażret-i 'Oṣmān-ı zekī	Beşinci gece tertemiz hazreti Osmân, altıncı gece Allah'ın

[31] *ḳavseyn:* "...iki yay aralığı kadar..." mealindeki bu ibare Kur'an-ı Kerim'de (Necm: 9) geçmektedir.

	Şeb-i sādis Esedullāh-ı vefī	aslanı vefalı hazreti (Alî)
52	Sābi'a rūḥ-ı revān-baḫş-ı Ḥasen Ṣāmine behr-i Ḥüseyn-i aḥsen	Yedinci gece Hz. Hasan'ın can bahşeden ruhuna, sekizinci gece de (insanların) en güzeli Hz. Hüseyin için [ziyafet verilir.]
	Şeb-i Tāsi'a Be-Cihet-i Ervāḥ-ı Ṭayyibe-i Ḥamza vü 'Abbās *Raḍıyallāhu 'Anhümā*	**Dokuzuncu gece Hz. Hamza ve Hz. Abbâs'ın -Allah ikisinden razı olsun- Güzel Ruhları Dolayısıyla (Verilen Ziyafet)**
53	Tāsi'a ḥażret-i 'ammān-ı güzīn Ḳulzüm-i ḥikmet ü 'ummān-ı yaḳīn	Dokuzuncu gece hikmet ve yakin bilgi okyanusu olan iki seçkin amca
54	Ḥażret-i Ḥamza cenāb-ı 'Abbās Ḫīre-i āl-i Nebī ḫayru'n-nās	Hz. Peygamber'in ailesinin en faziletlisi ve insanların en hayırlısı Hazreti Hamza ve Abbâs [için ziyafet verilir.]
	Ez-şeb-i dehüm tā hejdehüm Dehüm be-Ervāḥ-ı Ṭayyibe-i 'Aşere-i Mübeşşere *Raḍıyallāhü 'Anhüm*	**Onuncu geceden on sekizinci geceye kadar Cennetle Müjdelenen On Sahabi'nin -Allah kendilerinden razı olsun- Ruhları Hürmetine (Verilen Ziyafet)**
55	Ba'd-ez-ān hejde hemīn şāma degin Ḥāṣılı ḳaç gice itmāma degin	Bundan sonra 18. gece akşama kadar hasılı birkaç gecenin tamamlanmasına kadar
56	Behr-i ervāḥ-ı kibār-ı 'aşere *Ellezī bāye'a taḥte'ş-şecere*	Ağaç altında (Hz. Peygamber'e) biat eden on büyük sahabenin her birinin ruhları için
57	On sekizinci gice tāmmeten Şühedāᵓ-i Uḥud'a'āmmeten	On sekizinci gece ise bütünüyle Uhud şehitlerinin (ruhları için)
58	Nūzdeh şebde ṣaḥābī-i güzīn Ol gice anlar içün ola hemīn	On dokuzuncu gecede bütünüyle seçkin sahabelerin (ruhları için)

59	Her biri çeşm ü çerāġ-ı merdüm *Raḍıyallāhü teʻālā ʻanhüm*	Onların her biri insanoğlunun gözü ve çerağı gibidir. Allah onlardan razı olsun.
	Şeb-i Bīstüm be-Cihet-i Rūḥ-ı Şerīf-i İmām-ı Aʻẓam *Raḥimehullâh*	**Yirminci Gece: İmâm-ı Âzâm'ın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-Rûh-ı Şerifi İçin (Verilen Ziyafet).**
60	Şeb-i bīstümde hümām-ı ekrem Ḫˇāce-i dehr ü imām-ı aʻẓam	Yirminci gecede; (o) en cömert yiğit, cihânın hocası ve en büyük imam
61	Zümre-i müctehidīnüñ şāhı Burc-ı ifżālüñ o rūşen māhı	Müçtehidlerin/din âlimlerinin padişahı, lutfetme burcunun o parlak ayı.
62	Maʻrifet ravżasınuñ nuʻmānı Ṣābit olmışdur anuñ rüchānı	Marifet/ilim bahçesinin gelincik çiçeği(dir), onun üstün değeri ispatlanmıştır
63	*Ḳaddesallāhu teʻālā sırrah* *Esbeġallāhü ʻaleynā birrah*	Yüce Allah sırrını mübarek kılsın, onun iyiliğini üzerimize yağdırsın
64	Beẕl olup ol gice nāz u niʻmet Oḳıya fātiḥa ḫayru'l-ümmet	O gece naz ve nimet (cömertçe) sarfedilip ümmetin hayırlıları o şâhın rûh dolu rûhu ve asrındaki diğer büyükler/ileri gelenler iç fatiha okur.
65	Rūḥ-ı pür-ravḥı-y-içün ol ḫānuñ Daḫı ʻaṣrında olan aʻyānuñ	
66	ʻUlemā vü ṣuleḥā ehl-i sülūk Ṣürefā vü süʻadā mīr ü mülūk	O geceyi alimler, dervişler, şerefli kimseler, mübarekler, bey ve hükümdarlar (gibi) cümlesini kapsayacak hâle getirirler. Her birini gönülden yüceltirler.
67	Ol şebi cümleye taʻmīm ideler Her birin cān ile taʻẓīm ideler	
68	**Şeb-i Bīst ü Yeküm be-Cihet-i Rūḥ-ı Şerīf-i İmām Şāfiʻī *Raḥimehullāh***	**Yirmi Birinci Gece: İmâm Şâfi'î'nin -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Rûh-ı Şerifi İçin (Verilen Ziyafet).**

[432ª]	Leyle-i bīst ü yeküm ferruḫ-fāl Ḥażret-i Şāfi ʻī-i ḫūb-ḫiṣāl	Yirmi birinci gece mübarek ve güzel huylu Hazret-i Şâfi'î
69	Ol gice rūḥ-ı şerīfi-çün anuñ Şehd-i pāk ü laṭīfiyçün anuñ	O gece onun şerefli/temiz ruhu için, temiz ve güzel kabri için
70	Daḫi ʻaṣrındaki serverler içün Ol zamānda bulınan erler içün	(Ve) onun devrindeki ileri gelenler, o zamanda bulunan yiğitler için
71	Yine envāʻ-ı nefāyis fi'l-ḥāl Fuḳarāya ideler beẕl-i nevāl	(O gece) türlü türlü nefis yemekler yenip fakirlere ihsân/bağış sarfederler.
72	Ḳulleteyn ola o şeb ḳab u ḳacaḳ Şāfiʻī ḥavżı ḳadar ola ṭabaḳ	O gece kap kacak iki kule olsun. Tabaklar, şâfi'î havuzu kadar olsun.
73	*Bād der-ḥaşr şefīʻeş şürefā* *Şāfiʻī yār şeved rūz-ı cezā*	Kıyamet günü onun şefaatçisi şerifler olsun. Şâfi'î ceza gününde dostu olsun.
	Şeb-i bīst ü düvvüm be-cihet-i rūḥ-ı şerīf-i İmām Ḥanbel	**Yirmi İkinci Gece: İmâm Hanbel'in Rûh-ı Şerîfi İçin (Verilen Ziyafet)**
74	*Leyle-i bīst düvüm ān efḍal* *Aḥmedü'l-ḫalḳi imām-ı Ḥanbel*	Yirmi ikinci gece o pek faziletli, yaradılmışların övgüye pek lâyığı/Ahmed'i İmâm Hanbel
75	Rūḥ-ı pākiyçün o ẕü'l-ifżālüñ Ol Hümā-ḳadr u hümāyūn-fālüñ	O lutuflar sahibinin, o Hümâ rütbeli ve mübarek talihlinin temiz ruhu için
76	Daḫi ʻaṣrında olan iḫvānı Ol zamānuñ dükeli aʻyānı	Ve devrindeki can dostları, o zamanın tüm ileri gelenleri (için)
77	Cümlenüñ rūḥ-ı revānıy-çün o şeb Gele meydāna ne mümkin ise hep	O gece hepsinin ruhu hürmetine, mümkün olan her şey meydana gelsin.
78	*Nevverallāhu teʻālā ḳabreh*	Yüce Allah onun kabrinin nurlandırsın, ecrini kat kat

	Żā'afallāhu te'ālā ecrah	artırsın.
	Şeb-i Bīst ü Sivvüm be-Cihet-i Rūḥ-ı Şerīf-i İmām Mālik *Raḥmetullāh*	**Yirmi Üçüncü Gece: İmâm Mâlik'in -Allah'ın Rahmeti Üzerine Olsun- Rûh-ı Şerîfi İçin (Verilen Ziyafet)**
79	Leyle-i bīst ü sivüm ey sālik Behr-i ta'ẓīm-i İmām Mālik	Ey yolcu, yirmi üçüncü gece İmâm Mâlik'i yüceltmek içindir.
80	Ya'nī ol mālik-i mülk-i 'irfān Ḫusrev-i nām-ver-i kevn ü mekān	Yani, o irfan/anlayış memleketinin hükümdarı (ve) kainatın meşhur Husrev'idir.
81	Rūḥ-ı pür-ravḥı-y-içün ol şāhuñ Daḫi iḫvānı-y-içün ol māhuñ	O padişahın huzur dolu ruhu için ve o ay'ın dostları için
82	Bir güzel ḫūb żiyāfet ideler Ṭoylayup ḫalḳı ri'āyet ideler	Güzel bir ziyafet düzenlerler, halkı yedirip içirerek onları ağırlarlar.
83	Habbesi olmayan ol şeb meṣelā Nāgehān mālik-i dīnār ola	Mesela zerresi (dahi) olmayan o gece bir anda dinar/para sahibi olur
84	*Reffe'allāhü te'ālā ḳadreh* *Şerreḥallāhü te'ālā ṣadreh*	Yüce Allah onun kıymetini artırsın, gönlünü ferahlatsın.
	Şeb-i Bīst ü Çehārüm be-Cihet-i Ervāḥ-ı Selāṭīn-i Selef-i Mü'minīn *Raḥimehümüllāh*	**Yirmi Dördüncü Gece: Müminlerin Geçmiş Hükümdarlarının -Allah'ın Rahmeti Üzerlerine Olsun- Ruhları İçin (Verilen Ziyafet)**
85	Leyle-i bīst ü çehārum yek-ser Pāk-dīn pāk-naẓar serverler	(Yirmi dördüncü gece baştan sona dini temiz, nazarı temiz önderler,)
86	Ya'nī ser-cümle selāṭīn-i selef Tā ile'l-ān ḫulefā ba'de ḫalef	(Yani tamamıyla evvelki sultanlardan şimdiye dek olan halifeler (ve) onların ardından gelenler,)

87	Ehl-i īmānda geçen şehler içün Mihr-ile şöhre olan mehler içün	(Mümin padişahlar için, güneşle meşhur olan aylar için)
88	Pādişāhāne żiyāfet ideler Ḫusrevāne niçe şöhret ideler	(Padişahlar gibi ziyafet verirler, hükümdarlar gibi hayli şöhret elde ederler.)
	Şeb-i Bīstüm ü Pencüm be-Cihet-i Ervāḥ-ı Selāṭīn-i Selef-i āl-i 'Oṣmān tā Sulṭān Süleymān *Raḥimehümüllāh*	**Yirmi Beşince Gece: Sultan Süleyman'a Kadarki Geçmiş Osmanlı Padişahlarının -Allah'ın Rahmeti Üzerlerine Olsun- Ruhları İçin (Verilen Ziyafet).**
89	Ḫams ü 'ışrīn şebi çün dāḫil ola Her kişi maṭlabına vāṣıl ola	(Yirmi beşinci gece geldiğinde herkes dileğine ulaşır)
90	Āl-i 'Oṣmān'dan ilā hāẕe'l-ān Tā be-devrān-ı Süleymān-ı zamān	(Osmanoğullarından şimdiye dek, zamanın Süleyman'ının saltanatına kadar)
91	Ne ḳadar şāh-ı cihān geldi-y-ise Taḫt-ı 'Oṣmān'a ne ḫān geldi-y-ise	(ne kadar cihan padişahı geldiyse, Osmanlı tahtına hangi hükümdar geldiyse…)
92	Vüzerā vü ümerā vü küberā 'Ulemā vü ṣuleḥā vü fuḳarā	(Vezirler, emirler ve büyükler; alimler, salihler ve dervişler)
93	Cümlenüñ rūḥ-ı revānıy-çün o şām Tā ṭoyınca çekeler ḫalḳa ṭa'ām	O gece hepsinin ruhu için halk(ın önüne) doyuncaya kadar yemek dizerler.
94	Rūḥına cümlesinüñ raḥmetler 'İzzet ü maġfiret ü ḥürmetler	Hepsinin ruhuna rahmetler, izzet, hürmet ve bağışlanma (olsun).
	Şeb-i Bīst ü Şeşüm be-Cihet-i Rūḥ-ı Şerīf-i Sulṭān Süleymān *Raḥimehullāh*	**Yirmi Altıncı Gece: Sultan Süleyman'ın -Allah Ona Rahmet Eylesin- Rûh-ı Şerîfi İçin (Verilen Ziyafet)**
95	Şeb-i bīst ü şeşüm ol ne rü'yet Şāh-ı şāhān-ı Süleymān-ḥaşmet	Yirmi altıncı gece, o ne manzara! Padişahlar padişahı Süleyman (gibi) heybetli…

96	*Raḥmetullāhi 'aleyhim ve 'aleyh* *Naẓarallāhu ileyhim ve ileyh*	Allah o (padişaha) ve diğerlerine rahmet eylesin ve onlara baksın (korusun).
97	Ḫāṣṣaten rūḥ-ı şerîfiyçün anuñ Ravża-i pāk-i laṭîfiyçün anuñ	Özellikle onun (Sultan Süleyman'ın) rûh-ı şerîfi için, hoş (ve) temiz makamı için
98	Çeşn-i şāhī ideler ol gice tā Ṣubḥa dek eyleyeler beẕl ü 'aṭā	O gece sabaha değin padişahlar gibi ihsan edip bağışta bulunurlar.
99	Kimi yine kimini götüreler Fuḳarā ol gice ḳadre ireler	Yemeklerin kimi yensin kimini götürsünler; fakirler o gece kıymet görsünler/Kadir gecesinin mutluluğuna erişsinler.
100	Ramażān'uñ bulalar ḳadrin o şeb Dilde tekrār ola ẕikr-i yā Rab	O gece Ramazan ayının kadrini bulurlar, dillerinde Allah zikrini tekrar ederler.
101	K'ol şehüñ 'aṣr-ı hümāyūnında Devlet-i ma'delet-efzūnında	Ki o padişahın saltanatı devrinde, (onun) adaleti çoğaltan devletinde; bu Hümâ rütbeli, Şuayp tabiatli, Müşterî bahtlı ve Ferîdûn talihli (Ferîdun Ahmed Bey) birçok kez mertebeler katetmiş, himmet tarlasını ekmiş (ve) yeşermiş.
102	Bu Hümā-ḳadr ü Şu'aybī-meşreb Müşterī-baḫt ü Ferīdūn-kevkeb	
103	Niçe kez ḳaṭ'-ı merātib itmiş Mezra'-ı himmeti ekmiş bitmiş	
104	Yine maḳṣūd u murādı ḥāṣıl Devlet-i şāhda olmış vāṣıl	Sonuç olarak yine maksat ve dileğine (bu) padişahın devletinde ulaşmış.
105	Çok teraḳḳīler idüp şāh-ı cihān Ḫāṣ-ı dergāh ider ol māhı hemān	Cihan padişahı (Kanuni Sultan Süleyman) çok defa görevinde yükselterek o ay'ı (Ferîdûn) has dergahına alır.
106	Ḥarem-i ḫāṣa görür lāyıḳdur Gönli açuḳ gözi uyanuḳdur	(Onun) gönlü açık ve zeki olduğunu, kendi özel haremine lâyık olduğunu görür.

107	Āṣafına o Süleymān-ı velī Maḥrem-i rāz ider ol pāk-demi	O Allah'ın sevgili kulu Süleymân, o temiz nefesliyi (Ferîdûn'u) vezirinin sırrına mahrem eder.
108	Āb-ı luṭfıyla bulup neşv ü nemā Etmekiyle büyümişdür maḥżā	Onun lütfunun çeşmesiyle neşvünemâ bulup onun ekmeği ile büyümüştür.
109	Vāḳı'an aṣl-ı veliyyü'n-ni'met Ol kerem kānı imiş bī-minnet	Hakikaten (Ferîdûn'un) asıl velinimeti o minnet duymayan cömertlik sahibi imiş.
110	Dār-ı İslām'a vuṣūli evvel Silk-i tīmāra duḫūli evvel	İslam yurduna ilk defa varması ve timar gerdanlığına ilk kez girmesi,
111	Şāniyen bunca sa'ādet devlet Bu ḳadar rif'at ü 'izzet ḥürmet	İkinci olarak bunca bahtiyarlık, devlet (ve) bu kadar yücelik, saygınlık, hürmet hep onun yardımı ve ihsânı; . (ve) opadişahın bol lütfudur.
112	Hep anuñ himmet ü iḥsānıdur Ol şehüñ luṭf-ı firāvānıdur	
113	*Ḥūr-ı 'în bād ḳarīneş ferdā* *Şād bādā heme ferdā ferdā*	Huri(ler) kıyamette onun yakını/dostu olsun, teker teker hepsi şâd olsun.
	Ḫāṣṣa-i Leyletü'l-Ḳadr be-cihet-i rūḥ-ı şerīf-i Sulṭān Selīm Ḫān *raḥimehullāh*	**Kadir Gecesi'nin Hassası, Sultân Selim Hân'ın -Allah ona rahmet etsin- şerefli ruhu dolayısıyla (Verilen Ziyafet).**
114	Leyletü'l-ḳadr olıcaḳ tā rūz Ḥażret-i pādişeh-i 'adl-efrūz	Kadir gecesi olunca sabaha değin, adaleti aydınlatan padişah hazretinin yani cihan sultanlarının sultanı, zamanın Süleyman'ının oğlu Sultan Selîm(in ruhu için ziyafet verilsin)
115	Ya'nī sulṭān-ı selāṭīn-i cihān Şeh Selīm [i]bni Süleymān-ı zamān	
116	Ol şebi ḫāṣ-ı hümāyūn ideler Devlet ü 'izzete maḳrūn ideler	O geceyi padişaha mahsus kılıp devlet ve izzete yakınlaştırsınlar.

117	Her ne beẕl olsa sebīlullāha Ecri rāci‘ ola rūḥ-ı şāha	Allah yolunda her ne ikram edilirse sevabı o padişahın ruhuna gitsin.
118	Ki anuñ devleti eyyāmında Ḥaşmet ü şefḳati hengāmında	Çünkü onun saltanatı günlerinde, haşmet ve şefkatı zamanında (Ferîdûn Bey), düşmanı ve hasetçilerini bertaraf etti, böylece (önündeki) müşkülleri adaletle ile çözdü.
119	Def‘ idüp ḫaşm u ḥasūdın evvel Müşkilin āḫir idüp ‘adl ile ḥal	
120	Ḥaḳ te‘ālādan olup fetḥü’l-bāb Ba‘dehū ḳıldı re’īsü’l-küttāb	Sonrasında ise yüce Allah'tan kapı açılıp padişah onu reisülküttap olarak tayin etti.
121	Ḫidmetinden ḳamu rāżī şākir Olmaġın oldı aña Ḥaḳ nāṣır	Herkes onun (Ferîdûn) hizmetinden memnun ve müteşekkir olunca Allah kendisine yardım etti.
122	Rif‘at ü ḳadr bulup sulṭāndan Oldı tevḳī‘*ī* bi’l-āḫir andan	Padişahtan yücelik ve değer görüp sonunda nişancı olmaya hak kazandı.
123	Ol nişāncı idi kim şāh-ı cihān Eyledi raḥmet-ile ‘azm-i cinān	Cihan padişahı vefat edip cennete yöneldiğinde o (Ferîdûn) nişancı olarak görev yapıyordu.
124	Rūḥ-ı pākini Ḫudā ḳılsun şād Ṭoylasun raḥmet-ile Rabb-i ‘ibād	Allah o (padişahın) tertemiz ruhunu mutlu kılsın, kulların Rabbi onu rahmetiyle toylasın (ziyafetlendirsin).
125	Mażca‘ı rūşen ü pür-nūr olsun Uḫrevī ḳaṣrı da ma‘mūr olsun	Kabri aydın ve nurlu olsun, (bu dünyadaki köşkü gibi) ahiretteki köşkü de mamur olsun.
126	*Rezzeḳallāhu lehū min na‘māh* *Ġaferallāhu lehū ṭābe ṯerāh*	Allah onu nimetleri ile rızıklandırsın, günahlarını bağışlayıp toprağını güzel kılsın.

	Şeb-i Bīst ü Heştüm be-Cihet-i Devām-ı Devlet-i Sulṭān Murād Ḫān *Ḫullidet Ḫılāfetühū*	**Yirmi sekizinci gece: Sultan Murad'ın -hilafeti ebedi olsun- devletinin devamı dolayısıyla (Verilen Ziyafet)**
127	Bīst ü heştüm şebi ol şem'-i murād Şāh-ı dīn ḥażret-i Sulṭān Murād	Yirmi sekizinci gece, o dileklerin mumu, dinin padişahı Sultan Murad hazreti (ne hasredilsin)
128	*Ḫalledallāhu te'ālā mülkeh* *Bād ez-āfāt penāheş her geh*	Allah mülkünü ebedi kılsın, her an afetlerden korunsun.
129	Ol gice her ne ola beẕl-i ni'am Añıla ḥaşmet-i Sulṭān-ı kerem	O gece ikram edilen her nimetle birlikte kerem padişahının haşmeti de anılsın.
130	Oḳına Fāṭiḥa birle iḫlāṣ 'İzz ü iḳbāli içün 'āleme ḫāṣ	Onun yüceliği ve ikbali için Fatiha ve İhlas okunsun ki ebedi devlet ve uzun bir hayatla ömrüne yüz bin bereket olsun.
131	Ki ola 'ömrine yüz biñ berekāt Devlet-i sermed-ile ṭūl-i ḥayāt	
132	Ḳalbine rūḥ-ile rūḥāniyyet Ẕāt-i pākine ṣafā vü rāḥat	Kalbine ruh ve ruhaniyet, tertemiz zatına da safa ve rahat olsun.
133	Āḫiri 'āḳıbeti ḫayr ola hem Dest-gīri ola Faḫr-ı 'ālem	Sonunda akibeti hayr olsun, âlemin övüncü olan (Hz. Muhammed) onun elini tutsun.
134	Daḫı şehzādeleri ṣıḥḥati-çün Cümlenüñ 'izzeti vü rif'ati-çün	(Bu gece verilecek ziyafet) o padişahın tüm şehzadelerinin sağlığı, izzeti ve yücelikleri için olsun.
135	Sāye-i ẓıll-i Ḫudā'da mecmū' Ola pāyende uṣūl-ile fürū'	Onların hepsi, aslı ve fer'leri ile (çocuklarıyla) Allah'ın gölgesinin gölgesinde payidar olsunlar.
136	Her biri 'adl-ile mümtāz olsun Bāġ-ı dehr içre ser-efrāz olsun	Her biri adaletle seçkin olsun, dünya bahçesi içerisinde seçkin olsunlar.

137	Devletinde bu şehinşāhuñ o māh Ṣadr-ı devletde mekīndür her gāh	Bu sultanlar sultanının devrinde o ay (Ferîdûn), her zaman devletin en başında oturmaktadır.
138	Yāver ü yārı olup ʻavn-i Ḫudā Ḳıldı anı çü nişāncı ḥālā	Allah'ın yardımı kendisine yardımcı oldu, (padişah) ona yürütmekte olduğu nişancılık görevini verdi.
139	Bu yeter baḫt[ı] ʻarūsına[32] nişān Der-ber ide anı parmaḳda hemān	(Bu görev) Bahtının gelinine nişan olarak yeter (bir hediyedir) onu hemen parmağına taksın.
140	Evc-i dīvānda hem ol ᶜālī-ḳadr Meh-i tevḳīʻi ḳılup kilk-ile bedr	O şanı yüce (Ferîdûn), Divan'ın göğünde nişancılık ayını kalem ile dolunaya dönüştürdü.
141	Ḫāmesi virdi nişāna şerefi Bir seḥāb oldı anuñ her elifi	Onun kalemi nişancılığa şeref verdi, onun her bir elifi bir buluta döndü.
142	Oldı ol neyyir-i çarḫ-ı aʻẓam Maṭlaʻ-ı şems-i murād-ı ʻālem	En büyük felekteki o güneş (Ferîdûn), tüm âlemin dilek güneşinin doğduğu yerdir.
143	Mīm mihr oldı ḳamer rāsı anuñ **[433ª]** Ẓaferüñ rāyeti ṭuġrāsı anuñ	Mîm harfi onun güneşi, râ harfi de ay oldu. Zaferin sancağı da onun tuğrası oldu.
144	Nūnları ol ʻaleme zīb ü ṭırāz ʻĀlemi ṭutdı nişīb ile firāz	Nûn harfleri, iniş çıkışlarıyla âlemi egemenliğine alan o sancağa süs ve nakıştır,
145	Ne ʻalem ejder-i fermān-ı ḳażā Ki ġıdāsıdur anuñ ṭavʻ u rıżā	Ne sancağı, o gıdası itaat ve rıza olan kader fermanının ejderidir.
146	Her kişi kim ola ḥükmine muṭīʻ	Onun hükmüne boyun eğen büyük küçük herkes, şerefli bir

[32] baḫt[ı] ʻarūsına: metinde 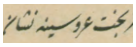 şeklinde yazılan bu ibare "baḫt-ı ʻarūsına" gibi okunmaya elverişli olsa da anlam bakımından sorunlu görünmektedir. Bundan dolayı "baḫt" kelimesinden sonra unutulduğu varsayılan bir yâ harfinin olduğu farz edilerek metin tamiri yapılmıştır.

	Ser-firāz ola şerīf-ile vażī‘	seçkin olsun.
147	İnḥirāf eyleyen ol fermāndan Zehr yuda ġażab-ı sulṭāndan	O fermandan yüz çeviren sultanın gazabından zehir yutsun.
148	Ḳaplaya ‘ālemi yā Rab dükeli Mālik-i Eşter[33]’üñ ol tīġi gibi	Allah'ım, onun fermanı Mâlik-i Eşter'in[34] kılıcı gibi tüm dünyayı kaplasın.
	Şeb-i Bīst ü Nühüm be-Cihet-i ‘Ömr ü Devlet-i Vezīr-i A‘ẓam Muḥammed Paşa *Edāmehullāhu*	**Yirmi Dokuzuncu gece: Veziriazam Mehmed Paşa'nın -Allah (onun hükmünü) devam ettirsin- ömrü ve devleti(nin devamı) dolayısıyla (Verilen Ziyafet)**
149	Siyyemā bist ü nühüm şeb maḫżā Behr-i ta‘ẓīm-i veliyyi’n-na‘mā	Özellikle yirmi dokuzuncu gece, sadece o velinimetin, yani devlet sahibi, ululuk semasının gül çehreli güneşi, tüm âlemin dileklerine vesile olan padişahın veziri, veziriazam, halkın en cömerdi Muhammed Paşa'nın -Yüce Allah ona dilediğini nasip etsin- yüceltilmesi için olsun.
150	Ya‘nī kim ḥażret-i ṣāḥib-devlet Mihr-i gül-çehr-i sipihr-i ‘aẓamet	
151	Āṣāf-ı şāh-ı murād-ı ‘ālem Cümletü’l-mülki vezīr-i a‘żam	
152	Ekremü’l-ḫalḳi Muḥammed Paşa *Yesserallāhu ta‘ālā mā-şā’*	
153	‘Ömrine biñ berekāt olmaġ-içün Ẕātına ṭūl-i ḥayāt olmaġ-içün	Ömrüne bin bereket, zatına uzun bir hayat olması için
154	İzdiyād-ı ni‘am u mālı içün İntiẓām-ı heme aḥvāli içün	Nimetleri ve malının artması, tüm işleri düzene sokması için
155	‘Āḳibet āḫiri ḫayr olmaġ-içün	Sonunda akibetinin hayr olması

[33] Mâlik-i Eşter: Hz. Ali'nin sadık taraftarı olan meşhur Arap cengâveri; tam adı Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyegûs el-Eşter en-Nehaî'dir (ö. 37/657 [?]). Hayatı için bk. Özaydın, "Eşter", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ester, Erişim 25 Haziran 2024.

[34] Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyegûs el-Eşter en-Nehaî (ö. 37/657 [?])Hz. Ali'nin sadık taraftarı olan meşhur Arap cengâveri. (Özaydın, Erişim Tarihi 25.06.2024)

	İki ʻālemde ṣafā bulmaġ-içün	ve iki âlemde safa bulması için
156	İdeler mā-meleki ḫalḳa niṯār Beẕl-i cūd eyleyeler bi't-tekrār	Sahip olduğu her şeyi halka saçıp tekrar tekrar cömertlik edeler.
157	Ḥıfẓ ide ẕātını Ḥaḳ sübḥāneh *Aʻẓamallāhu teʻālā şāneh*	Allah onun zatını korusun, şanını yüce kılsın.
158	ʻÖmr ü devletle ser-efrāz olsun Āḫiretde daḫi mümtāz olsun	Ömrü ve devleti ile (bu dünyada olduğu gibi) ahiretde de seçkin olsun,
159	Budur ümmīdümüz ol ḥażretden Ṣaḳlaya ẕātını her āfetden	Allah'tan ümidimiz budur ki o veziriazamı her afetten saklasın.
160	Sāye-güster ola āfāḳa hemīn *Raḥmet ān-rā ki be-gūyed āmīn*	Tüm ufuklara saye salsın, amin diyene rahmet olsun.
161	Ola evlādı muʻāmmer yā Rab Cümle maḳṣūdını sen vir yā Rab	Allahım, çocuklarına uzun ömürler nasip eyle, onun tüm dileklerini yerine getir.
162	Umaruz āḫiri maʻmūr ola Maẓhar-ı raḥmet ü maġfūr ola	Umarız ki sonu mamur olup rahmet ve mağfirete mazhar ola.
163	Ḳıldı anı çü Ḫudā-yı ekrem Üç şehinşāha vezīr-i aʻẓam	Allah onu üç padişaha veziriazam yaptığı gibi işin sonunda da tüm dünyada zatının ağacını berhurdar etsin.
164	Cümle ʻālemde daḫi āḫir-i kār Devḥa-i ẕātın idüp ber-ḫordār	
165	Ḳanı bir böyle vezīr-i aʻẓam Ḳanı bir böyle müşīr-i efḫam	Nerede bunun gibi bir veziriazam! Nerede bunun gibi şerefli bir devlet adamı!
166	Ḳanı şānı gibi bir ʻālī-şān Ḳanı ẕātı gibi şāh-nişān	Nerede onun şanı gibi şanı yüce! Nerede onun zatı gibi padişah nişanlı!
167	Ḳanı bir böyle vezīr-i nāfiʻ	Nerede bunun gibi faydalı bir vezir! Nerede bunun gibi engin

	Ḳanı bir böyle muḥīṭ-i vāsi‘	bir okyanus!
168	Ḫalḳ ile ḫalḳ işi *sırran ve cihār* Yār-ı ġārı fuḳarādur her bār	Gizli ve açık şekilde işi gücü halk ile olmaktır. Hakiki dostu daima fakirlerdir
169	Ḫātemidür vüzerānuñ taḥḳīḳ Anda ḫatm oldı bugün fikr-i daḳīḳ	Muhakkak o vezirlerin sonuncusudur. Bugün ince fikir onda son halini almıştır.
170	Her biri ḫūb u hemān ṣaġ olsun Cümle ‘ālemde yüzi aġ olsun	Her biri iyi ve yalnızca sağ olsunlar. Her âlemde yüzleri ak olsun.
171	Ol gice ‘ālem-i iḥsān ideler Herkese beẕl-i firāvān ideler	O gece lütuf âlemi kursunlar. Herkese bolca ihsanda bulunsunlar.
172	Cümleden ẕātını taḳdīm ideler Şānını cān ile ta‘ẓīm ideler	Onun zatını herkesten önde tutsunlar, şanını gönülden yüceltsinler.
173	Hem daḫi iki veliyyü’n-ni‘amuñ Rūḥı içün iki ṣāḥib-keremüñ	Bundan başka, iki nimet ve kerem sahibinin ruhu için
174	Çivi-zāde biri meşhūr-ı diyār Ya‘nī ‘Abdī Çelebi defterdār[35]	(Ki onlardan) biri memlekette meşhur olan Çivizade, yani Defterdar Abdi Çelebi’dir
175	Biri şīr-efgen-i güftār-şikār Ḥacı Ḳurd dirler-imiş bir dīndār	Diğeri Hacı Kurt dedikleri aslan tutan söz avcısı bir dindardır.
176	Bir ġazāda meger ehl-i İslām Ṭoyum olmış geregi gibi tamām	Meğerse müslümanlar bir savaşta olması gerektiği gibi tamamen ganimet elde ettiğinde, bu da avlanıyor, dağ ve ovalardan geçiyorken kulağına hüzünlü bir ses erişir. O kıymetli inci “(Bu da) ne
177	Bu daḫi ṣayd u şikār eyler-iken Küh u hāmūnı güẕār eyler-iken	

[35] Bahsi geçen Çivizâde Defterdar Abdî Çelebi, Şeyhülislam Çivizâde Mehmed Efendi'nin kardeşi olup mukâtaacı şakirdliğinden yetişip rüesâdan oldu. Sonra başdefterdar olup senelerce bu hizmette bulundu. 7 Safer 960 (23 Ocak 1553) da vefat etmiştir. Bk. Mehmed Süreyya, 1996: I/49.

178	İrişür gūşına bir ṣavt-ı ḥazīn Neyki dirken görür ol dürr-i ṣemīn	ki?" derken beylere yaraşır tavırlarla etrafı seyreden aslan gibi (birinin) bir sazlıkta yattığını görür.
179	Bir neyistānda yatur ṣīrāne Seyr ider her ṭarafı mīrāne	
180	Ṣadef olmış aña gehvāre-i sīm Ḳundaġıyla yatur ol dürr-i yetīm	Gümüş beşik ona sedef olmuş, o eşsiz inci (de) kundağıyla yatmaktadır. O körpe kuzunun feryat ettiğini görür. Ona şefkat duyar (ve) içi kaynar. O cihân kurdu, (kendi kendine) "Kurdum diyerek (onu) bırakma" deyip hemen o kuzucuğu kapıverir.
181	Nevḥa eyler görür ol körpe ḳuzı Şefḳat eyler aña göyinür özi	
182	Ḳoma ḳurdum diyüp ol gürg-i cihān Ḳapar ol ḳuzıcaġı daḫi hemān	
183	Baḳmaz ardına gider ṣāma degin 'Azm ider ḫiṭṭa-i İslām'a degin	Ardına bakmadan akşama kadar gider, İslam ülkesine doğru yola çıkar.
184	Oġul idüp anı baġrına baṣar Ḳurretü'l-'ayn olur ol nūr-ı baṣar	Onu oğlu yerine koyup bağrına basar. O göz nuru, göz aydınlığı olur.
[433[b]] **185**	Ḳoynına ḳoyar anı der-kirdār Devḥa-i ẕātı olur ber-ḫordār	Onu inci gibi koynuna koyar, zatının ağacı/soyağacı bahtiyar olur.
186	Oġlı gibi anı besler gözedür 'İlm ta'līmine üstāde virür	Onu oğlu gibi besler ve gözetir. İlim öğrenmesi için onu bir hocaya verir.
187	Bu ġanīmet yeter ol ḳurda hemān Berre-i birre ire desti revān	O kurda ganîmet olarak yalnızca bu yeter. Eli tez vakitte Allah'ın ihsanına ulaşsın.
188	Az zamān içre ider çoḳ taḥṣīl Eyler envā'-ı kemāli tekmīl	(O kuzucuk) az zamanda çok fazla ilim öğrenir, olgunluğun/kemâlin çeşitlerini büsbütün tamamlar.
189	'Āḳibet bir dür-i şeh-vār olur	Sonunda padişahlara lâyık (koca) bir inci tanesi olur. Her

	Her gören aña ḫarīdār olur	gören kendisini almk ister / müşterisi olur.
190	Nice devlet ne sa'ādetdür bu Ḥaḳ bilür maḫż-ı ġanīmetdür bu	Bu nasıl bir mutluluk ve saadettir! Allah bilir bu ganimetin ta kendisidir.
191	Ṣadefe ḳāni' iken dür bulasın Keyl-i meyli birr-ile pür bulasın	Sedefle yetinirken inci bulasın! Muhabbet ölçeğini iyilikle dolmuş bulasın!
192	Gökde isterken o māhı nā-gāh Vire bir sezmedügüñ yirde İlāh	Sen o ayı gökte ararken, Allah (hiç) beklemediğin bir yerde versin!
193	Meger ol gürg-i cihān-dīde imiş Ser-be-ser 'ālemi gerdīde imiş	Meğer o, tecrübeli kurt imiş. Dünyayı baştan başa dolaşmış.
194	Var imiş fenn-i ferāsetde eli Yoġ-imiş hīç cihānda bedeli	Yüksek kavrayış/anlayış sanatında eli varmış, dünyada ona karşılık hiç kimse yokmuş.
195	N'olacaġın bilür-imiş anuñ Ol hümā-ḳadr u Ferīdūn-şānuñ	O Hümâ rütbeli ve Ferîdûn isimlinin (ileride) ne olacağını bilirmiş.
196	Ol neyistānda idüp istidlāl Ḥükm idüp ātiyeye ṭutmış fāl	O sazlıkta (buna) kanaat getirip hükmederek geleceğe niyet etmiş /fal tutmuş.
197	Gāve 'aḥdinde olan Efrīdūn Beslenüp buldı çü luṭf-ı Bī-çūn	Gâve[36]'nin devrindeki Ferîdûn'un beslenip Allah'ın lütfunu bulması gibi bu da onu tıpkı Ferîdûn gibi ihsan ederek oğlu gibi beslemiş.
198	Bu daḫi anı Ferīdūn-mānend Beslemiş luṭf ile miṣl-i ferzend	
199	Dimiş ehl-i ḳalem olur bu cüvān	Bu genç kalem ehli/münşî olur, yaşarsa çok şan şöhret bulur

36 "...Efsanenin bir varyantına göre ise Dahhâk'i yenen Kâve'dir (Kâvî, Gâve). Bir demirci olan Kâve, ayı veya aslan derisinden yapılmış önlüğünü bir mızrağın ucuna bağlayarak Dahhâk'e karşı ayaklanan halkın başına geçmiştir. Zaferden sonra kendisine hükümdarlık teklif edildiğinde bunun için ehil olmadığını söyleyip yanında bulunan Cemşîd'in soyundan Efrîdûn (Ferîdun) adındaki gencin hükümdar yapılmasını istemiştir. Ferîdun'un tahta çıktığı o gün bayram ilân edilmiş, Direfş-i Kâveyân adı verilen Kâve'nin önlüğü de altın ve kıymetli taşlarla süslenerek hükümdarlık sancağı yapılmıştır..." (Bozkurt, 27 Ağustos 2024)

	Ṣaġ olursa ḳoya çoḳ nām u nişān	demiş.
200	Ney ḳalemdür ḳaleminden her ān Çeşme-i āb-ı ḥayāt ola revān	O ne kalem (ki) kaleminden her an hayat suyu çeşmesi akacak!
201	Ya'nī üftāde vü bī-çārelerüñ Mürde-i fakr olan āvārelerüñ	Yani düşkün ve çaresizlerin, fakirlikten ölmüş perişan kimselerin tek kalemde nicesini bir nefeste bey yapıp ihya edecektir.
202	Ser-ḳalemden niçesini yek-ser Bir nefesde beyken iḥyā idiser	
203	Hele taḥsīn anuñ idrākine Āferīnler naẓar-ı pākine	Hele onun anlayış yeteneğine aferin! Temiz nazarına aferinler olsun!
204	Vāsiṭī vāsıṭasıyla her bār Ola manẓūr-ı e'ālī vü kibār	Kapısının aracılığıyla her an şerefli ve büyük kimseler tarafından görünür olsun.
205	Ola her emri anuñ ḫayr-ı umūr Her varaḳda ola nāmı mesṭūr	Onun her işi işlerin (en) hayırlısı olsun. Her yaprakta adı yazılı olsun.
206	Ola aṣḥāb-ı dilüñ maḳbūli Bī-ta'ab ḥāṣıl ola me'mūli	Gönül ehlinin itibarını görsün, ümit ettiği şey zahmetsizce gerçekleşsin.
207	Dā'imā münşeriḥu'ṣ-ṣadr ola Āsümān-ı şerefe bedr ola	Daima gönlü ferah olsun, şeref gökyüzünün ayı olsun!
208	Ola engüşt-nümā-yı devrān Dostına Yūsuf u a'dāya sinān	Dostuna Yusuf, düşmanlara mızrak olsun, dünya onu parmakla göstersin!
209	Nāz ile şöhre-i āfāḳ ola Ẕātına her kişi müştāḳ ola	Cömertlik ve nimet ile her yerde meşhur olsun! Ona herkes hasret duysun.
210	Be-ṣafā-yı ḳalem ü himmet-i nūn Ola meşhūr-ı velāyet ẕü'n-nūn	Kalem'in neşesi ve Nûn'un yardımıyla velilikte "nûn sahibi" (olarak) şöhret bulsun.
211	Mīr-mīrān ola inşā'allāh	Beylerbeyi olsun inşallah.

	Ṣanehullāhu te'ālā ve Ǵalāh	Allah onu korusun ve yüceltsin.
212	Niçe āṣārı ḳala dünyāda Ola ḫoş-ḥāl umarın 'uḳbāda	Dünyada birçok eseri kalsın, umarım ahirette (de) memnun olsun.
213	'Ömr ü devletle ser-efrāz olısar Gitdügince daḫi mümtāz olısar	Uzun ömür ve devletiyle seçkin olacak, zaman geçtikçe onun seçkinliği artacak.
214	Ka'be-veş ola cihān müştāḳı Ṭuta nāmı dükeli āfāḳı	Tüm dünya onu Kabe gibi, arzulasın; adı her tarafa yayılsın!
215	Ne olısar hele āḫir göresin Ben ölürsem o deme sen iresin	Sonunda ne olacağını göresin! Ben ölürsem o zamana sen erişesin!
216	Bir eṣer ḳoya cihānda bu püser Sözini güş iden aġzın öpüser	Bu oğlan cihanda bir eser bıraksın! Sözünü dinleyen onun ağzını öpsün.
217	Umduġı gibidür ol rāh-nümūn Didüginden daḫi ṣad bār efzūn	O yol gösterici, beklediği gibidir. (Hatta) dediğinden bile yüz kat fazladır.
218	'Ömr ü devletle ser-efrāz olsun 'Adl ü inṣāf-ile mümtāz olsun	Uzun ömür ve devlet ile başı yükseğe ersin. Adalet ve insaf ile seçkin olsun.
219	Böyle olmaḳ gerek oġul olıcaḳ Aña olmaḳ[37] gerek ḳul olıcaḳ	Oğul olduğunda böyle olmak gerek, köle olunacaksa ona olmak gerek.
220	Hele biz bende-i fermānıyuz Cān u dilden ḳulı ḳurbānıyuz	Hele biz onun emir kuluyuz. Büyük bir samimiyetle kulu ve kurbanıyız.
221	Cān u dilden severüz ol ḫānı Ḳanı anuñ gibi ādem cānı	Biz o hânı gönülden severiz. Onun gibi insan nerededir?
222	Dā'imā devleti müzdād olsun	Devletinin ömrü daima uzun olsun! İşretinin/zevk ü sefâsının

[37] Veznin akışı "olmaḳ" sözcüğünün ikinci hecesinde yapılan imâle-i memdûde uygulamasıyla sağlanmıştır.

	Ḫāne-i ‘işreti ābād olsun	evi mamûr olsun.
	Şeb-i sī be-Cihet-i Ervāḥ-ı Ṭayyibe-i Cümle Enbiyā *‘Aleyhimü’ṣ-Ṣalātü ve’s-Selām*	**Otuzuncu Gece: Bütün Peygamberlerin (Allah’ın selâmı üzerlerine olsun) Güzel Ruhları İçin (Verilen Ziyafet).**
223	Otuzıncı gice pes āḫir-i kār Enbiyā içün ola bi’t-tekrār	Otuzuncu gece en sonunda tekrar peygamberler için olsun.
224	Cümle peyġamber ü mürseller içün Ol mükemmel olan ekmeller içün	Tüm peygamber elçiler için, o en kusursuz mükemmeller için.
225	Ya‘nī ser-cümle ulü’l-‘azm rüsül Hādī-i rāh-ı hüdā mürşid-i kül	Yani baştan bütünüyle azim sahibi, hidayet yolunu gösterenler, herkesin rehberi olan peygamberler (için).
[434ª] **226**	*Bād berbā berekāteş rīzān* *Fe-‘aleyhim ṣalavātü’r-Raḥmān*	Rüzgar bereketini döksün! Rahmân’ın selamı onların üzerine olsun.
227	Daḫi her birisinüñ ümmeti-çün Āli aṣḥābı vü ẕürriyyeti-çün	Ve dahi her birinin ümmeti için, ailesi, ashabı ve nesli için.
228	Ehl-i īmān içün el-ḳıṣṣa hemān İdeler ol gice vāfir iḥsān	Kısacası, o gece yalnız müminler için bolca ihsan ederler.
229	Ḫāṣ u ‘āma ideler ni‘meti ‘ām Nāḳıṣ olan ola ol gice temām	Nimeti, seçkin ve halk zümresinden herkese yayarlar, eksik olan o gece tamamlanır.
230	Şol ḳadar beẕl ideler sīm ü zeri Ṭoya aç gözlülerüñ dīdeleri	Gümüşü ve altını o kadar esirgemeden verirler ki, aç gözlülerin (bile) gözleri doyar.
231	Bes degül mi fuḳarāya bu nüvīd Gicesi ḳadr ola vü gündüzi ‘īd	Fakirlere gecesi Kadir, gündüzü bayram olan bu müjde yetmez mi?
232	Ḫāṣılı āḫir olınca Ramażān	Sonuç olarak Ramazan ayı bitinceye dek halka doyuncaya

	İdeler ḫalḳa ṭoyınca iḥsān	kadar ihsan ederler.
233	Pişe her gice güzel ni‘metler Çekile rūḥ-fezā şerbetler	Her gece güzel nimetler pişer, ruh artıran şerbetler verilir.
234	Yinile içile bī-ecr ü ivaż Maḥż-ı rıḍvān-ı Ḫudā ola ġaraż	Ücret ve karşılık olmaksızın yenilsin, içilsin! Maksat yalnızca Allah rızası olsun!
235	Rūḥ-ı pür-ravḥları şād ola Dilleri ḳayddan āzād ola	Rahmet dolu ruhları şad olsun! Gönülleri endişeden âzâd olsun!
236	*Ḫatemellāhu le-nā bi'l-ḥüsnā* *Fe'hve mevlānā ve ni‘me'l-mevlā*	Allah bize güzel bir son versin. O bizim mevlâmızdır, o ne güzel hamidir!
	Ḫatm-i Kelām be-Du‘ā'-ı Ṣāḥib-i Ṭa‘ām	(Söz Bitimi: Yemeğin Sahibi İçin Dua)
237	Yā İlāhī keremüñ vāfīdür Ni‘amuñ ḳullaruña kāfīdür	Ey İlâhî, cömertliğin sözünde durur! Nimetlerin kullarına yeterlidir!
238	Ḫālıḳ u rāzıḳ-ı eşyāsın sen Ṣāḥib-i ‘arş-ı mu‘āllāsın sen	Sen yaratıcı, her şeyin rızkını temin eden, yüce arşın sahibisin!
239	Ni‘amuñ ‘āleme ‘ām u şāmil Vaḥdet-i ẕātuña herkes ḳā'il	Nimetlerin âleme yayılmış ve onu kaplamıştır. Zatının tekliğine herkes iman etmiştir.
240	Cümleye senden irür neşv ü nemā Bilürüz mu‘terifüz āmennā	Herkesin büyüyüp yetişmesi senin sayende olur; bunu bilir ve itiraf etiiğimiz gibi buna (böylece) iman ederiz.
241	Müstecāb eyle du‘āmuz yā Rab Ḳılma ma‘kūs recāmuz yā Rab	Allahım, duamızı kabul eyle, ricamızı geri çevirme.
242	Cümle ḥācātumuzı eyle ḳabūl Bāb-ı luṭfuñda bizi ḳılma melūl	Tüm hacetlerimizi kabul eyle, bizi lütfunun kapısında melul (kederli) kılma.
243	Gerçi ḥācātumuzuñ ġāyeti yoḳ	Her ne kadar ihtiyaçlarımıza bir son olmazsa da senin lütfunun

	Bilürüz līk ḳatı luṭfuñ çoḳ	sonsuz olduğunu (çok iyi) biliriz.
244	Şimdilik ġāyet-i dil-ḫ ̆āh hemīn Budur iy ṣāni‘-i nüh ṭāḳ-ı berīn	Ey dokuz katlı yüce (göğün) yaratıcısı (Allahım) şimdilik gönlün tek ve son istediği budur:
245	K’ol Ferīdūn-ı Sikender-cāhı Ma‘delet-gāh u seḫā dergāhı	İskender kadehli, adaletin merkezi ve cömertlik dergahı olan şu Ferîdûn’u yani şu himmeti yüce, konuğa ikramda bulunan velinimeti(mi), adalet ve insaf ile seçkin kılıp yöneticiler içinde güzide eyle.
246	Ya‘nī ol ḥażret-i vālā-himemi *Mükrimü’ḍ-ḍayf ü veliyyü’n-ni‘ami*	
247	‘Adl ü inṣāf ile mümtāz eyle Ümerā içre ser-efrāz eyle	
248	Her ne ḥācet ki diler eyle ḳabūl Eyle meᵓmūlini dāᵓim maḥṣūl	Her ne dileği olursa kabul eyle, gönlünden geçeni edinmesini sağla
249	Nāmını çünki Ferīdūn itdüñ Tāli‘in sa‘d u hümāyūn itdüñ	Mademki ismini Ferîdûn, bahtını da kutlu ve uğurlu kıldın.
250	Baḫtiyār eyle Ferīdūn-āsā Berter eyle anı gerdūn-āsā	(Meşhur İran şahı) Ferîdûn gibi onu da bahtiyar eyle, gökyüzü gibi onu yüce kıl.
251	Her dü ‘ālemde sa‘ādetler vir Devlet ü ‘izzet ü rifʿatler vir	Her iki dünyada da ona mutluluklar, yücelikler ve sıhhatler ver.
252	Tā beḳā mümkin ola dünyāda Ġamdan eyle dilini āzāde	Şu dünya baki olduğu müddetçe onun gönlünü gam ve kederden azat eyle.
253	Kāmurān eyle cihānda her ān Her neye ṣunsa eli ire hemān	Dünyada iken onu her an mutlu kıl, elini her neye sunsa ona erişmesini sağla.
254	Ġam-ı ferdāyı nedür bilmeye hīç Olmaya kimse sözinden pür-pīç	Yarın kaygısı nedir hiç bilmeye, onun sözünden hiç kimse incinmesin.

255	‘Îş ü ‘işretle geçe eyyāmı Rūzı fîrūz ola ferruḫ şāmı	Günleri eğlence ile geçsin, günü kutlu gecesi uğurlu olsun.
256	İrmeye ‘ömri behārına ḫazān Devḥa-i ‘adli gibi ola cüvān	Ömrünün baharına hazan ermesin, adaletinin çınarı gibi hep genç kalsın.
257	Baḫtı fîrūz ola nevrūz-āsā *Raḥmet ān-rā ki be-güft āmīnā*	Bahtı, Nevruz gibi uğurlu olsun, (bu dualara) amin diyenlere Allah rahmet etsin.
	Taḫşīş-i Du‘ā be-cihet-i Evlād-ı Emcādeş	O’nun (Ferîdûn Ahmed Paşa’nın) Çocuklarına Hususi Dua.
258	Siyyemā ol iki naḫl-i zībā Ol iki serv-i revān-ı vālā	Hususi olarak o iki güzel fidan, o iki uzun boylu servi, yüce Allah’ın lütfu ve cömertliğinin ta kendisi olan, yani Numan Bey ve Mîr Halîl her iki âlemde de mutlu olup Tuba gibi saye salsınlar.
259	Maḥż-ı luṭf u kerem-i Rabb-ı celīl Ya‘nī Nu‘mān Beg-ile Mīr Ḫalīl	
260	Her dü ‘ālemde olup ber-ḫordār Sāye-güster olalar ṭūbī-vār	
261	Cümle ḫidmetde ola bendeleri Dükeli bende-i efgendeleri[38]	Tüm kulları ve köleleri onların hizmetinde olsun.
262	‘İzz ü rif‘atle ser-efrāz olsun Kimi şāhīn kimi şehbāz olsun	Ululuk ve yücelik ile seçkin olsunlar; kimi şahin kimi de doğan olsun.
263	Olalar her biri rif‘atde çü māh Vire maḳṣūd u murādın Allāh	Onların her biri yücelikte ay gibi olsun, Allah her ne muratları varsa versin.
264	Dergehin eyle penāh-ı fuḳarā Melce’-i ‘ālem ü kehfü’l-‘ulemā	Onların eşiklerini fakirlerin, âlemin ve âlimlerin sığınağı kıl.
265	Umaruz ol şehüñ iḥsānından	O şahın çok ve sınırsız lütuf ve ihsanından umarız ki o dünyayı

[38] efgendeleri: figendeleri M.

	[434b] Luṭf-ı mebẕūl u fırāvānından	aydınlatan ay gibi olan (Ferîdûn Ahmed Bey), Emânî kulunu Ramazan gibi nimete gark etsin.
266	Ki Emānī ḳulın ol māh-ı cihān Ġarḳ ide ni‘mete hem-çün Ramażān	
267	Ṭoylaya ḫvān-ı firāvānı ile Şād ide himmet ü iḥsānı ile	Mükellef sofrası ile konuklayıp himmeti ve ihsanı ile onu mutlu etsin.
268	İrgüre ‘īd-i viṣāle her gāh Ber-murād eyleye bā-‘avn-i İlāh	Her an onu vuslat bayramına eriştirip Allah'ın yardımı ile her arzusuna kavuştursun.
269	Budur ümmīd ki ol kān-ı kerem Lücce-i ni‘met ü ‘ummān-ı kerem	Ümidim budur ki o cömertlik madeni, nimet ve kerem okyanusu (Ferîdûn), ben kimsesiz ve düşkün kölesini nimete gark etsin.
270	Ni‘mete ġarḳ ide ben bendesini Bende-i bī-kes ü efgendesini	
271	Luṭfına maẕhar ide leyl ü nehār İde maḳṣūdını ḥāṣıl her bār	Gece ve gündüz lutfuna mazhar kılıp her an her arzusunu yerine getirsin.
272	“*Ekrimu'ḍ-ḍayf*[39]”-ile ‘āmil olıcaḳ Ḥażretüñ ḳavline ḳā'il olıcaḳ	(“Misafire ikramda bulunun.” hadisi ile amel edip Hz. Peygamber'in sözüne uyunca
273	Bendeye vācib olur in‘āmı İḥtirām u kerem ü ikrāmı	Ben kölesine de nimet vermesi, saygı göstermesi, cömertlikte bulunması ve iyilik etmesi gerekir.
274	Dimezem baña fülānı itsün Şānına lāyıḳ olanı itsün	Ben, (o) bana şunu veya bunu yapsın demem, şanına layık neyse o iyilikte bulunsun.
275	Ḍayfıyuz ḥāṣılı ol miżyāfuñ Ol muḥīṭ-i kerem ü elṭāfuñ	Sözün özü biz o cömertlik ve iyilikler okyanusu olan konukseverin konuğuyuz.

[39] *Ekrimu'ḍ-ḍayf:* “Misafire ikramda bulununuz.” anlamında olan bu ibare burada olduğu gibi hadis olduğuna inanılan bir sözdür.

276	Ṭurmasun ḍayfını ikrām itsün Rūz u şeb beẕl-i firāvān itsün	Gece gündüz durmadan konuğuna çokça ikramda bulunsun.
277	Ṭoylayup luṭf-ile her şām u seḥer Nev-be-nev tāze-be-tāze yek-ser	Lütuf gösterip her gece ve gündüz yeni yeni ve taze taze ziyafetler versin.
278	Himmeti ʻāleme mebẕūl olsun Ḥāṣılı ḥāceti maḥṣūl olsun	Himmeti tüm âleme saçılsın, özetle tüm arzularına erişsin.
279	Ḫ̆ān-ı iḥsānı çekilsün her ān Ṣoñ nefes hem-rehi olsun īmān	Her an iyiliğinin sofrası çekilsin, son nefeste iman onun yoldaşı olsun.
280	*Raḥmetullāhi ʻaleynā ve ʻaleyh* *Naẓarallāhu ileynā ve ileyh*	Bize ve ona Allah rahmet etsin ve bakışını bizden ve ondan esirgemesin.
281	*Bād tevfīḳ refīḳaş her bār* *Ḫātime ḫayr şeved āḫir-i kār*	Her zaman başarı onun dostu olsun, işin sonunda sonu hayr olsun.

Sonuç

Bu çalışmayla birlikte tezkirelerde ismi zikredilip kişiliği hakkında bilgi verildiği hâlde günümüze herhangi bir eserine ulaşılmayan 16. yüzyıl şairlerinden Emânî'nin *Ziyâfetnâme* isimli mesnevisi gün yüzüne çıkarılmış olup çeviri yazı metni hazırlanmıştır. Tespit edilen bu ve benzeri metinler ve türler Osmanlı edebiyatı geleneğinin sınırlarını belirlemek için kat edilecek daha çok mesafenin olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya konu olan *Ziyâfetnâme* isimli eser, klasik Türk edebiyatının hayli zengin olan tür dünyasından herhangi birine doğrudan uymamaktadır. Bu itibarla ramazannâme, sûrnâme gibi bazı türlerle dolaylı bir ilişkisi olsa da içeriği itibarıyla Emânî'nin mesnevisi yeni bir edebî tür ortaya koymaktadır. Bir hamiye sunulmak üzere kaleme alındığı açıkça belirtilen bu yeni türdeki mesnevinin bilhassa lafzi yöndeki edebîliğini ortaya koymak üzere yapılan detaylı aruz ve kafiye incelemesi neticesinde, şairin hamisine sunulmaya elverişli, klasik Türk edebiyatının estetik anlayışına göre iddialı bir edebî metin ortaya koyma çabasında olduğu sonucuna varılmıştır. Eserin tümündeki aruz ve kafiye uygulamalarının dikkate alındığı bu incelemeye göre eserin %32'sinde aruz uygulamalarına hiç başvurulmadan vezin sağlanmış, aruz uygulamalarında genel olarak kusur addedilebilecek tasarruflara yer verilmemiş, bunların yanı sıra bazı med veya sekt uygulamaları da lafızdaki

ahenge veya anlama katkı sağlayacak biçimlerde kullanılmışlardır. Şairin aruz kullanımındaki başarısı kafiye noktasında da benzer biçimde ortaya çıkmış, klasik Türk şiirindeki genel manzarayı devam ettirecek şekilde en fazla mürdef kafiyenin kullanıldığı metinde kafiye kusuru görülen beyitler yalnızca %1'lik bir parçayı oluşturmuştur. Şairin bazı lafız ve ses tekrarları ile oluşturduğu tarsili yapılar, %8 oranındaki cinas kullanımı, kimi beyitlerde ortaya çıkan iştikaklar ve iç kafiyeye veya anlama katkı sağlayan birtakım aruz uygulamaları şairin lafız, ses ve ahenk bakımından başarılı bir ürün ortaya koyduğunu göstermiştir. Metnin anlam yönünden edebiliğinin ise görece daha zayıf kaldığı sonucuna varılmıştır. Emânî, her ne kadar anlam yönünden edebi sanatlar kullanımına çok da uygun olmayan bir konuyu manzum olarak anlatmayı tercih etmişse de özellikle kaside türünde görülen tensîk-i sıfat ve mübalağa sanatlarından yoğun olarak, teşbih ve benzeri manaya taalluk eden sanatlardan ise sınırlı düzeyde yararlanarak oluşturduğu metni edebileştirme kaygısı içerisinde olmuştur.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu en çarpıcı sonuç, sanatçı-hami ilişkisinin tezahür biçimlerindeki çeşitliliktir. Klasik dönem sanatçısı, hamisinin her ânını ve her eylemini dikkatle takip etmekte olup onun her bir aktivitesini kamuoyuna duyurmaya, böylece hem hamisinin propagandasını yapmaya hem de kendisini hamiye kabul ettirmeye çalışmaktadır.

Çalışmanın daha hususi sonuçlarından birisi de 16. yüzyılın önde gelen nişancılarından biri olan Ferîdûn Ahmed Bey'in hayatı ve hamiliğine dair sağladığı belge değerindeki bilgilerdir. Emânî'nin metni ile birlikte Ferîdûn Ahmed Bey'in varlıklı ve cömert bir hami olduğu bir kez daha ortaya teyit edilmişken onun kaynaklarda bahsi geçmeyen bir oğlunun ismine yer verilmesi de önemlidir.

Kaynakça

Açıl, Berat, vd. *Tenkitli Neşir Kılavuzu: (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)*. İstanbul, İslam Araştırmaları Merkezi (İsam); Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.

Aslan, Recep. "Kulleteyn ile İlgili Rivâyetin İsnâd ve Metin Açısından Değerlendirilmesi" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 139-162.

Bayram, Yavuz. "Arûz Tasarrufları Bağlamında Bir Gül Kasidesi (Fuzûlî)", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), s. 359-383.

Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara, Sümerlerden Osmanlılara Bitmeyen Tartışmaların Hikâyesi*. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.

Bezci, Gül. Osmanlı toplumunda Ramazan kültürü. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Bozkurt, Nebi. "Mihrican". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim: 29 Ağustos 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/mihrican.

Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. Yekta Saraç. 3 cilt. İstanbul: TÜBA Yayınları, 2016.

Büyükkaradoğan, Aslı. *Hikâye yoluyla 'arz-ı hâl': XVI. yüzyıl şairlerinden Mîrzâ'nın Mesnevisi (Metin-inceleme).* İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. İstanbul: Grafiker Yayınları, 2010.

Canım, Rıdvan. *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretname*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Çelebioğlu, Amil. *Ramazannâme*. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.

Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed Aclûnî. *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs ammâ İştehere mine'l-Ahâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*. Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1932.

Ertan, M. Emin. *Divan Edebiyatında Ramazâniyyeler Üzerine İncelemeler.* Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Ferîdûn Ahmed Beg. *Münşeâtü's-Selâtîn*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, 5946, 431a-434b.

Ferîdûn Ahmed Beg. *Münşeâtü's-Selâtîn*. İstanbul: Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1960.

Günaydın, Alper. "Aruzun İmlası ve Telaffuzu." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, (31/2, 2021), s. 681-710. https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.940404

İpekten, Haluk vd. *Sehî Beg-Heşt Behişt*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

İsen, Mustafa. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Kaçar, Mücahit. *İbni Kemâl Dîvânı'nın İncelenmesi (Nazım Bilgisi-Belâgat-Üslûp ve Dil Özellikleri-Muhtevâ)*. İstanbul: İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Kansun, Sinem. *Tâhir el-Mevlevî'nin Yusuf Ağa-zâde Mehmed Sâdık Efendi'ye Dair Tarihleri Derlediği Bir Mecmua (Ali Emîrî Manzum 754).* İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisans Tezi, 2022.

Kaplan, Hasan. "Bâkî-İktidar Münasebeti ve Bu Münasebete Çok Yönlü Bir Bakış", *Es-seyf ve'l-kalem: Şiir ve Kültürel İktidar*, Ed. M. Esat Harmancı vd. S. 47-96. Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, 2021.

Kaplan, Hasan. "Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler". *Journal of Turkish Studies* (6/4 Fall 2011), p.633-647

Kaplan, Hasan. "Fuzûlî'nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûlî'nin Med Kullanımının Bâkî'yle Mukayesesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi TEKE*, S. 7/2, (2018), 837-876.

Kaplan, Hasan. *Bâkî'nin Ses Dünyası.* İstanbul, DBY Yayınları, 1. Basım, 2017.

Kayabaşı, Bekir. *Kaf-zade Fa`izi`in Zübdetü`l-Eş`arı.* Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Kelpetin, Mahmut. "Ma'n bin Zâide", TDV İslam Ansiklopedisi. Erişim: 02.09.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/man-b-zaide.

Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi-Meşâ'irü'ş-Şuarâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Köksal, M. Fatih. "Emânî", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Erişim Tarihi: 29 Haziran 2024. EMÂNÎ (yesevi.edu.tr)

Kuşoğlu, Mehmet Oğuzhan. *Sâdıkî-i Kitâbdâr'ın 'Mecma'ü'l-Havâs' Adlı Eseri: İnceleme-Metin-Dizin.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalı Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Mehmed Süreyya Bey. *Sicill-i Osmânî*. Yayına Hazılrayan: Nuri Akbayır. Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman. 3.Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Okuyucu, Cihan-Yazar, Sadık. *Tuhfetu'l-İhvan. XVI. Yüzyıldan Bir Kâtibin Sergüzeşti /Bosnalı İntizâmî*. İstanbul: Yazma Eser Kurumu Yayınları, 2022.

Özaydın, Abdülkerim. "Eşter", *TDV İslâm Ansiklopedisi.* Erişim 25 Haziran 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ester.

Saraç, A. Emin. *Fuzulî'nin Farsça ve Türkçe Gazellerinin Aruz ve Kafiye Bakımından İncelenmesi*. İstanbul: Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2016.

Saraç, M.A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi-Biçim, Ölçü, Kafiye*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2007.

Selanikî Mustafa Efendi. *Târîh-i Selânikî*. nşr. Mehmed İpşirli. Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Sharlet, Jocelyn. *Patronage and Poetry in the Islamic World: Social Mobility and Status in the Medieval Middle East and Central Asia.* London: I. B. Tauris, 2011.

Solmaz, Süleyman. *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâ'sı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Sungurhan, Aysun. *Kınalızâde Hasan Çelebi- Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Tülücü, Süleyman. "Hâtim et-Tâ'î". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim: 25 Temmuz 2024.

Uzun, Mustafa İsmet. "Ramazâniyye". *TDV İslam Ansiklopedisi.* Erişim 5 Mayıs 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/ramazaniyye--edebiyat.

Yekbaş, Hakan. "Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 6, (2012/2), 173-230.

Yüksel, Sedit. "Eski Edebiyatımızda Ramazan". *Türkoloji Dergisi*, VII/1 (1977), 35-39.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM

Çukurova Üniversitesi
Fen – Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Adana/TÜRKİYE
batislam@cu.edu.tr
ORCID

MAHREMÎ'NİN "DEFTER" KASİDESİ

MAHREMİ'S QASIDA WITH "DEFTER (NOTEBOOK)"

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 25.06.2024
Kabul Tarihi: 05.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 25.06.2024
Accepted Date: 05.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Batislam, Hanife Dilek. "Mahremî'nin "Defter" Kasidesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 520-539.

Batislam, Hanife Dilek. "Mahremi's Qasida With "Defter (Notebook)"". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 520-539.

10.28981/hikmet.1504766

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Hanife Dilek BATİSLAM

MAHREMÎ'NİN "DEFTER" KASİDESİ

MAHREMİ'S QASIDA WITH "DEFTER (NOTEBOOK)"

ÖZ

Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan, kaynaklarda XVI. yüzyıl divan şairi olarak yer verilen Mahremî, yeni yapılan araştırmalarla daha iyi tanınmıştır. Türkî-i Basit şiirleri ve Tatavlalı Mahremî ismiyle anılan şairin divanı olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, mecmualarda çeşitli şiirlerine rastlanmaktadır. Üç bölümden oluşan Şehnâmesi'nde II. Bayezid'in seferleriyle Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinden, Kanuni Sultan Süleyman'ın Belgrad ve Rodos fethinden söz edilir. Mahremî'nin Şütürnâme, Mecmau'l-letâyif, Tarabü'l-mecâlis, Basîtnâme adlı eserlerinin yanı sıra bir kaside mecmuasında tevhid, na't, münâcât, mersiye, muhammes ve kaside olmak üzere otuz yedi şiiri tespit edilmiştir.

Mahremî'nin eserlerinde ve şiirlerinde Osmanlı tarihini ilgilendiren önemli bilgilere rastlanmıştır. Bu bilgilerden bir kısmının şairin kendisinin de katıldığı seferlerdeki gözlemlere dayalı olduğu anlaşılmıştır. Şairin edebî yönü bulunan eserlerinin ya da şiirlerinin incelenmesinin hem edebiyat hem de tarih araştırmalarına katkısı olacağı düşünülerek makalede Mahremî'nin Mecmu'â-i Kasâid-i Türkiyye'de yer alan, Pîrî Mehmet Paşa için yazdığı "defter" redifli kasidesi, biçim, içerik ve dil bakımından incelenip değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *XVI. yüzyıl, Divan Şiiri, Tatavlalı Mahremî, Kaside, Defter.*

ABSTRACT

Mahremi, who is mentioned in the sources as a 16th century divan poet, about whom not much is known about his life, has become better known with new research. Although there is no information about the where abouts of divan of the poet who is known by his Türki-i Basit poems as Mahremi of Tatavla, his various poems can be found in magazines. His Shahname, which consists of three parts, mentions Bayezid II's campaigns, Selim the Grim's campaigns of Persia and Egypt, and Suleyman the Magnificent's conquests of Belgrade and Rhodes. In addition to Mahremi's works named Şütürname, Mecmau'l-letayif, Tarabü'l-mecâlis, and Basitname, thirtyseven poems were identified in a qasida magazine, including tawhid, na'at, munadjat, marsiya, muhammes and qasida.

Important information regarding Ottoman history was found in Mahremi's works and poems. It has been understood that some of this information is based on observations made during campaigns in which the poet himself participated. Considering that examining the literary works or poems of the poet will also contribute to historical research, Mahremi's qasida with "defter(notebook)" radif written for Piri Mehmet Pasha, which was published in Mecmu'a-i Kasaid-i Türkiyye, was examined and evaluated in terms of form, content and language in the article.

Keywords: *16th century, Divan Poetry, Mahremi of Tatavla, Qasida, Notebook.*

Giriş

Mahremî'nin Hayatı ve Eserleri

Biyografi kaynaklarında Mahremî mahlaslı birden çok divan şairi olduğu görülür. Bunlardan biri asıl adı Muhammed Ali olan 1848 yılında Antep'te doğmuş ve başta Mahremî olmak üzere Mücrimî, Selâmî ve Avnî mahlaslarını da kullanan XIX. yüzyıl şairidir (Yakar, 2020). Şairin divanı vardır ve yayımlanmıştır (Yakar, 2012). Bir diğeri Esrar Dede'nin tezkiresinde andığı, 1543 tarihinde Konya'da ölen Mevlevî Mahremî Dede'dir. Bu iki şairin makaleye konu olan Tatavlalı Mahremî ile ilgisi yoktur. Ancak Esrar Dede'nin tezkiresinde verilen gazel örneğinin Tatavlalı Mahremî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Genç, 2000, 473-474).

İncelemeye konu olan "defter" redifli kasidenin sahibi XVI. yüzyıl divan şairi Tatavlalı nisbesiyle bilinen asıl adı Ahmed, mahlası Mahremî olan şairdir. Kaynaklar Mahremî'nin doğum tarihini vermemekle birlikte, Galata'nın köylerinden olan Tatavla'da (bugünkü Kurtuluş) doğduğunu söylemektedir. Şairin babasının II. Bayezid'in musahiplerinden Tatavlalı Mehmed Ali Bey olduğu *Şehnâme*'sinde yer alan bilgilerden ve *Mecmau'l-letâyif*'te müellif adı olarak Ahmed b. Mehmed b. Tatavul Ali yazılmasından anlaşılmıştır. Medrese öğreniminden sonra Galata'da yirmi yıl kadar kâtiplik ve naiplik görevinde bulunan Mahremî, Pîrî Paşazâde Mehmed Çelebi ile Aşçızâde Hasan Çelebi'nin Paskalya törenini izlemek için kıyafet değiştirip Galata'da kiliseye gitmeleri üzerine;

"Galata'ya sanem seyrine gelmiş

Sitanbul'dan bir iki din ulusu"

beytini söylemesi yüzünden vazifesinden azledildiyse de adı geçenlerden özür diledikten sonra görevine iade edilmiştir. Galata Kadısı Beyşehirli Hasan Çelebi Selânik kadılığına tayin edilince onunla birlikte Selânik'e gitmiş, İstanbul'a dönerken bindiği gemi düşman eline geçince eşi ve çocuklarıyla birlikte esir düşmüştür. Mahremî, fidye için gerekli parayı bulmak üzere eşini ve çocuklarını rehin bırakıp İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bindiği gemi Eğriboz'da Kızılhisar Kalesi'ne uğradığında arkadaşı şair Esîrî'den, yakın dostlarından Kâtibî mahlaslı Seydi Ali Çelebi (Reis) ve Nigârî mahlaslı Nakkaş Haydar'ın Barbaros Hayreddin Paşa'nın donanmasıyla Tunus'a gittiklerini öğrenince üzülmüştür. Nakkaş Haydar ve Seydi Ali'nin içinde bulunduğu gemi rüzgârın ters yönde esmesiyle Kızılhisar Kalesi'ne sürüklenmiş, Mahremî eski dostlarıyla buluşarak onlarla beraber İstanbul'a gitmiştir. Gerekli parayı topladığı sırada 1535 yılında vefat etmiştir. Kafzâde Fâizî Mahremî'nin ölümüne "Âh rihlet-i Mahremî" tarihini düşürmüştür. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda farklı gösterilmiştir. Nakkaş Haydar toplanan 1700 floriyi şairin ailesini kurtarmak için göndermiştir. Mahremî'nin oğullarından biri bu sırada ölmüş; eşi, iki kızı ve bir oğlu İstanbul'a dönebilmiştir. Hammer ve Babinger'e göre fidye parasını Barbaros Hayreddin Paşa vermiştir. Türkçе kaynaklarda

bu bilgi teyit edilmemektedir (Kutlu, 1986, C 6, 118; Aynur, 2003, C 27, 390-391; Aynur, 2021).

Mahremî'nin tanınmasını sağlayan Fuat Köprülü'dür. Köprülü'nün *"Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri"* başlıklı kitap ve makalelerinde Türkî-i Basît akımının öncüsü ve temsilcisi olarak söz ettiği iki şairden biri Mahremî'dir. Köprülü'ye göre XVI. yüzyılda Türk şiiri üzerinde İran şiirinin etkisi gittikçe artmış, Türkçe kelimelerin yerini Arapça, Farsça kelime ve terkipler almıştır. Bu sırada ortaya çıkan Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî aruz vezniyle fakat sade Türkçe ile yabancı kelimelerden arındırılmış bir dille şiirler yazmaya başlamışlar, buna da Türkî-i Basît adını vermişlerdir. Fuat Köprülü'nün bu görüşü uzun süre kabul görmüşse de son yıllarda gerek Mahremî gerekse Edirneli Nazmî hakkında yapılan çalışmalarla Türkî-i Basît tekrar tartışılmaya başlamıştır (Kutlu, 1986, C 6, 118; Avşar, 2001, 127-143; Köksal, 2002, 101-123; Aynur, 2003, C 27, 390-391; Aynur, 2009, 34-59; Aynur, 2021; Karavelioğlu, 2012, 139-168; Karavelioğlu, 2017, 323-341).

Mahremî'nin bilinen eserlerinden biri *Şehnâme*'dir. 12.280 beyit olan bu eser üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, ayrı bir cilt olup II. Bayezid'in seferlerinden söz eder. İkinci bölüm, Yavuz Sultan Selim dönemine ve özellikle İran ve Mısır seferlerine dairdir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk iki yılındaki olaylar, Belgrad ve Rodos'un fethi üçüncü bölümde anlatılır. *Şehnâme*'nin ikinci bölümü üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır (Aynur 1993). *Şütürnâme* adlı mensur-manzum karışık ahlâk kitabı mahiyetindeki eserde bir devenin başından geçen olaylar latifeler hâlinde anlatılır (Demirel, 2005, 49-66). *Mecmau'l-letâyif* adıyla bilinen mensur-manzum karışık bir diğer eserinde Mahremî, dost meclislerinde okunması için Acem büyüklerinin latifelerini topladığını belirtir. İkisi Türkçe, diğerleri Farsça olan seksen dokuz latife, başta Sultan Ya'kûb, Hâfız, Mevlânâ Selmân, Sultan Hüseyin Baykara, Kâtibî, Câmî, Mevlânâ Tûsî, Şah Mahmûd olmak üzere çeşitli kişiler hakkındadır. *Tarabü'l-mecâlis* adlı mensur-manzum karışık eser, Hüseyin b. Hasan el-Hüseynî'nin aynı adlı öğüt kitabının çevirisidir. Kitapta kuşlar ve vahşi hayvanların başından geçenler anlatılır. Elde bulunmayan *Basîtnâme* adlı eseri nedeniyle Fuat Köprülü, Mahremî'yi Türkî-i Basît'in temsilcilerinden biri kabul etmiştir. Eserin konusu ve nazım şekli bilinmemekle birlikte, mesnevi olduğu tahmin edilmektedir. Çeşitli mecmualarda gazelleri bulunmaktadır. Mahremî'nin *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*'de 37 kasidesiyle (Karavelioğlu, 2015) çeşitli mecmualarda 13 gazeli tespit edilmiştir (Aynur, 2003, C 27, 391; Aynur, 2021).

Mahremî, *Şehnâme*'sinde kendisini Nizamî, Hüsrev, Câmi ve Şeyhî ile karşılaştırdığı gibi, eserini Firdevsî'ninkinden üstün görmüştür. *Şehnâme*'si üzerine yapılan çalışmada Mahremî'nin hem mesnevisinde hem de kaside ve gazellerinde dönemin şiir anlayışını yansıttığı, Türkî-i Basît'i çağrıştıracak şiirlerine rastlanmadığı ortaya konulmuştur (Aynur, 1993; Karavelioğlu, 2017, 323-341). Çağdaşı şairler gibi eserinde bol bol deyim ve atasözlerine yer vermiş; hatta Farsçadan deyim bile çevirmiştir. Tabiat taklidi kelimelerle

arkaik Türkçe kelimeleri kullanmıştır. Mahremî'nin Âşık Çelebi ve Âlî'nin sözünü ettiği, Fuat Köprülü'nün ayrıntılı olarak üzerinde durduğu *Basîtnâme*'si ele geçmediği sürece, Türkî-i Basît'in varlığı ve Mahremî'nin katkısı konusunda yeni şeyler söylemek mümkün değildir (Aynur, 2021).

Mahremî'nin *Şehnâme*'sini doktora tezi olarak hazırlayan Hatice Aynur *Şehnâme*'de bahsi geçen şehirlerle sur içi ve sur dışı İstanbul konulu çalışmalar yapmıştır (Aynur, 1993; Aynur, 2015, 201-214; Aynur, 2018, 43-68; Aynur, 2020, 175-181). Mahremî hakkında önemli yayınları olan araştırmacılardan biri de Murat Ali Karavelioğlu'dur. Yazar, Mahremî'nin şiirleri hakkında (Karavelioğlu, 2012, 139-168), *Mohaç Fetihnâmesi* ile ilgili (Karavelioğlu, 2013a, 217-236), Mahremî'nin kaside mecmuasındaki şiirlerinin tarihi arka planını açıklayan (Karavelioğlu, 2013b, 380-455), Türkî-i Basît'i ve Mahremî'nin Türkî-i Basît şairi olup olmadığını tartışan (Karavelioğlu, 2017, 323-341), şairin Balkanlardaki hayatı ve tarihî hadiseleri ele alışına dair bilgiler veren makaleler yayınlamıştır (Karavelioğlu, 2022, 224-234). Karavelioğlu'nun Mahremî konulu çalışmaları arasında verdiği ayrıntılı bilgiler bakımından *Mahremî'nin Belgrad Fethine Kasidesi ya da Kanuni Methiyesi* adlı Belgrad'ın fethinin 500. yılı anısına hazırlanan kitap önemli bir kaynaktır (Karavelioğlu, 2021).

Defter ve Defterin Divan Şiirindeki Kullanım Özellikleri

Sözlüklerde "defter"e verilen karşılıklardan birkaçı şöyle sıralanabilir: Mütercim Âsım'ın *Kamus Tercümesi'nde* "(ed-defter) için tâ-yı fevkiyye ile [ca'fer] vezninde) birbirine zamm olunmuş sahîfeler cemâ'atine ya'nî birbirine zamm ve peyvend olunmuş niçe evrâkı müştemil nüshaya denir ki lisânımızda dahi defter ta'bîr olunur ve ba'zen dâl'ını meksûr ederler. Cem'i defâtir gelir. Şârih der ki defter kelimesi 'Arabîdir, lâkin iştikâkı ma'lûm değildir. Ve ba'zı 'Arab dâl'ı tâ'ya ibdâlle tefter derler." (Koç-Tanrıverdi, 2013, C 2, 1944).

"Birbirine zam ve rabt olunmuş evrâkdan müteşekkil tûlânî mecmû'a. Envâ'ı vardır: Vâridât defteri, defter-i a'mâlât, defter-i masârifât. Defter-i kebîr=Kütük, hulâsa-i ahvâl-i mâliyeyi hâvî esas defteri. Defter-i a'mâl=Bir şahsın hasenât ve seyyi'âta 'â'id kâffe-i ahvâl ve ef'âlini hâvî mecmû'a. Usûl defteri=Hesâbât-ı mâliyenin kavâ'id-i câriyesini gösteren kısm-ı riyâzî. Defterî=Deftere mensup, defterci. Defterhâne ve Defter-i hakânî=Tahrîr-i emlâk kuyûdunı hâvî defâtirin hıfz olunduğu mahal. Defterdâr=Evâ'ilde mâliye nâzırlarının 'unvân-ı remîsi idi. E'l-yevm vilâyât-ı şâhânede cibâyet-i emvâl-i devlete me'mûr olan en büyük zâta ıtlak olunur." (Birinci, 2019, C 2, 371).

"Genellikle hafif bir kapak içerisinde, yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları" tanımıyla *Türkçe Sözlük'te* yer verilen defterle ilgili olarak ayrıca "defter açmak, defter tutmak, defterden silinmek, (birini) defterden silmek, defteri dürülmek, defteri kapamak veya kapatmak, defterinde olmamak, defterine yazmamak, defterini dürmek" deyimleri ve "defter emini, defterhane, defterihakani, defterikebir, adi defter, ana defter,

büyük defter, günlük defter, zımbalı defter, adres defteri, akıl defteri, bakkal defteri, banka defteri, cep defteri, hatıra defteri, işletme defteri, karalama defteri, kasa defteri, kayıt defteri, kopya defteri, mevduat defteri, müsvedde defteri, şiir defteri, yevmiye defteri" gibi kullanımlar bulunmaktadır (Türkçe Sözlük, 2009, 482-483).

Arapça isim olan "defter" eskiden dikilmiş kâğıt mecmuası anlamında ve cilt yerine kullanılan bir terimdir. Birçok kâğıtların birbirine bağlanmasıyla elde edilir. Çoğulu "defâtir" dir. Defter kelimesi günümüzde daha farklı anlamlarla ve özelliklerle kullanımdadır. Defterle bağlantılı olarak geçmişte başka kelime ve eklerle birlikte çeşitli tamlamalar kurulmuş, yeni tabirler oluşturulmuştur. Bunlar arasında; "defter-i a'mâl", "defter-dâr", "defter-hâne", "defter kethüdâsı", "defter-i hâkânî", "defter-i kebîr" vb. yanı sıra "defter-i aşk", "defter-i uşşâk", "defter-i gül", "defter-i hüsn", "defter-i cevr", "defter-i dâniş", "defter-i hâric", "defter-i hiyle", "defter-i rûze (defter-i sıyâm)" gibi örnekler sayılabilir (Devellioğlu, 1986, 204; Pala, 1989, 124; Pakalın, 1993, C 1, 411; Şentürk, 2019, C 3, 71-74).

Defter, yazı yazmak üzere bir kenarı dikilerek veya ciltlenerek birçok kâğıdın birbirine bağlanmasıyla meydana gelir. Çok yapraklı ya da ikiye katlanmış, iç kısmındaki bir yüzü yazılmış kâğıt şeklinde olabilir. Aslı Grekçe olan defter kelimesi "post, hayvan derisi" anlamlarındadır. Eski Yunan'da parşömen, genel olarak da yazı malzemesi için kullanılmıştır. Herodotos, milattan önce V. yüzyılda İyonyalıların ve kendi çağdaşı birçok kavmin yazı yazmak için deri kullandığını, papirüs tomarlarına diphthera denildiğini belirtir. Kelime İslamiyet'ten önce İran yoluyla Arapçaya daha sonra da Türkçeye geçmiştir (Göyünç, 1994, C 9, 88).

Divan şiirinde defter genellikle "felek, gönül, tomar" ve "divan" kelimeleriyle birlikte anılır. Defterin açılması ve yanlış yazıldığı zaman yazının defterden kazınması söz konusu edilir. Divan şairleri defter kelimesini XVI. yüzyıla kadar daha çok şiirlerin bir araya getirildiği "divan" anlamında kullanmışlardır. Bazı örneklerde kalıplaşmış ve yaygın bir ifade olan "defter ü divan" şekliyle de karşılaşılır. Eski kitap ve defterlerin cübbenin göğüs hizasında kuşak üzerine gelen ceplerde taşınması nedeniyle koyun ve defter birlikte anılan kelimelerdir. Sevilen nesnelerin kucaklanıp bağıra basılması bu söylemde etkili olmuştur. Ayrıca gül parça parça yapraklarıyla bir defteri andırır. Defterle ilgili olarak "defter açmak", "deftere yazılmak, divana kaydolmak", "ser-defter" tabirlerinin yanı sıra "defteri dürülmek" deyimi sık kullanılan sözlerdendir (Pala, 1989, 124; Şentürk, 2019, C 3, 71-74).

Divan edebiyatında sevgilinin yüzü güzelliklerin bir araya toplandığı defter gibidir. Gül, yapraklarıyla deftere benzetilir. Sevgilinin güle benzeyen yüzü aynı zamanda İrem bağının defterinin bir nüshasıdır (TDEA, 1977, C 2, 219).

Divan tahlili çalışmalarında defterle ilgili bazı unsurlara yer verilmiştir (Kurnaz, 1987, 171-172; Sefercioğlu, 1990, 109; Tarlan, 2004, 180).

"Defter Göstergesinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı Üzerine" başlıklı konuyla doğrudan ilgili ve kapsamlı denilebilecek bir makalede farklı divan şairlerinin divanlarından alınmış, içinde "defter"in geçtiği seçilmiş beyitler üzerinden defterin divan şiirindeki kullanımına ve özelliklerine yönelik bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre; divan şairleri, "defter"le ilgili olarak şekil bakımından; "düzlük, iki kapaktan oluşma, kapakların açılıp kapanması, yaprakları, yazılması, hacmi", renk bakımından; "beyazlık, siyahlık, parlaklık"; soyut bakımdan; "içerik, okuma, anlamlandırma, etkileme, silinme, sonu gelme, abartı, değerli olma" vb. özellikleri ele alarak anlatım imkânlarını genişletmişlerdir. Yazıda defterle ilgi kurulan unsurlar "âşık, şair, sevgili, âşık-sevgili arasındaki bağlantıya yönelik, tabiat ve eşya bağlamında" olmak üzere tasnif edilerek açıklanmıştır. Defterle birlikte yararlanılan diğer unsurlar bölümünde de "defter-abartı-eser-akıl-idrak" ilgisi değerlendirilmiştir. Defterin deyimlerdeki kullanımının örneklendirildiği alt başlığın ardından makale sonuç ve kaynakçayla tamamlanmıştır (Özerol, 2022, 996-1013). Yazar, çalışmasında "defter" redifli şiirlere değinmemiştir. Fakat redif kelimesi olarak belirli bir nesne ya da kavramın seçildiği şiirlerde söz konusu unsur daha ayrıntılı ve farklı yönleriyle ele alınacağından varsa bu tür örnekler de dikkate alınmalıdır.

Defter edebî metinlerdeki anlamlarının ve kullanım özelliklerinin dışında devlet yönetiminde ve tarihî kayıtlarda farklı yönleriyle yer almaktadır. "İslam ve Türk devlet bürokrasisinde çeşitli kayıtların tutulması için kullanılan evrakın bir araya getirilmiş şekli" olarak tanımlanan bu tür arşiv defterlerinin çok çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Başlangıçta mali teşkilatı İlhanlı tesirinde gelişen Osmanlı Devleti'nde sistemli bir şekilde defter tutma usulü olduğu bilinmektedir. İlk dönemlerden başlayarak defter tutulduğu ve bunların korunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivi'nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır. Arazi tahrirlerine ait bugüne ulaşabilen en eski defter 835 (1432) tarihlidir. XVI. yüzyılda "mufassal", "icmal", "tımar" ve "rûznâmçe" olmak üzere tutulan defterlerin sayıları binlerle ifade edilir. XVI. yüzyılda Divân-ı Hümâyun kalemlerine ait "mühimme", "ruûs", "tahvil"; defterdarlığa yönelik "muhasebe", "mukâtaa", "rûznâmçe", "tamirat", "keşif" ve "ahkâm"; askeri teşkilatla ilgili "mevâcib"; vakıflar için "vakıf rûznâmçe defterleri", XVII. yüzyıldan sonra görülen "şikâyet defterleri"yle devletin sınırlarının zamanla genişlemesi sonucunda sadece Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık sayıları üç yüz bine ulaşan defter türleri oluşmuştur. Bunlardan başka kazalarda kadılarca tutulan mahkeme kayıtları, merkezden gönderilen emirler ve mahallî kararların yazıldığı kadı sicilleri de önemli miktarlara ulaşmıştır. İslam dünyasında kurulan devletlerde, başka birçok müessesede de olduğu gibi defter türleri ya da defterle ilgili tabirler arasında benzerlikler vardır. Bazen defterlerin ismi "rûznâmçe" örneğinde olduğu gibi korunurken bazen de "kanun" ve "tahrir defteri" örneklerinde görüldüğü üzere ismi değiştirilmiştir. Tahrir defterlerinin başında vilayet veya liva kanunnamelerinin bulunması dikkat çekici özelliklerdendir. Ayrıca bu defterlerde ilk defterlere atıf yapılırken

"defter-i köhne", daha sonrakiler için "defter-i atîk", son defter için de "defter-i cedîd" tabirleri kullanılmıştır (Göyünç, 1994, C 9, 90).

Osmanlı Devleti döneminde kullanılan deftere dair bazı terimler ve defter çeşitlerinden birkaçı şöyle sıralanabilir: *"Defterhâne:* Arazi ve tımar kayıtlarıyla ilgili defterlerin saklandığı devlet dairesi." (Afyoncu, 1994, C 9, 100); *"Defter Emini:* Defterhâne âmirine verilen isim." (Afyoncu, 1994, C 9, 91); *"Ahkâm Defteri:* Genellikle maliyeye ait hükümlerin toplandığı defterlerin adı." (Sahillioğlu, 1988, C 1, 551); *"Atik Şikâyet Defteri:* Osmanlılarda XVII. yüzyılın ortalarından itibaren herhangi bir şikâyet için Divân-ı Hümâyun'a yapılan müracaatlara karşılık olarak çıkan fermanların kaydedildiği defterlere verilen isim." (Aktaş, 1991, C 4, 68); *"Ayniyat Defteri:* XIX. yüzyılda sadaretten nezaretlere, çeşitli dairelere ve vilayetlere yazılan tezkirelerin suretlerinin kaydedildiği defterlere verilen ad." (Aktaş, 1991, C 4, 277); *"Esâme:* Kapıkulu askerlerinin isim ve maaşlarının kayıtlı olduğu defterleri, bu defterlerdeki isimleri ve daha çok burada adı geçenlerin ellerindeki belgeyi ifade eden tabir." (Özcan, 1995, C 11, 355); *"Mühimme Defteri:* Divân-ı Hümâyun'da bulunan zabıt suretlerinin toplandığı defterlere verilen ad." (Kütükoğlu, 2020, C 3, 519); *"Rûznâmçe:* Osmanlı bürokrasisinde çeşitli kalemlerde tutulan bir tür defterin ismi." (Afyoncu, 2008, C 35, 276); *"Sicill-i Ahvâl Defterleri:* Devlet memurlarının sicil kayıtlarını içine alan defterlerin adı." (Sarıyıldız, 2009, C 37, 134); *"Şer'iyye Sicilleri:* Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defter." (Uğur, 2010, C 39, 8).[1]

Defter Kasidesi ve Dil İçi Çevirisi

Mahremî'nin "defter" redifli kasidesini yazdığı ve başka görevlerin yanı sıra defterdarlık da yapmış Pîrî Mehmet Paşa'nın 1463 yılında Konya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Babasının Halvetiyye şeyhi olarak bulunduğu Amasya'da başladığı medrese tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Amasya Mahkemesinde kâtiplik yaptıktan sonra babasından dolayı Amasya valiliği sırasında kendisini tanıyan II. Bayezid'in tahta çıkması üzerine Sofya, Siroz ve Galata kadılıklarında bulunmuştur. İstanbul Fâtih İmareti mütevelliliğine getirilmiştir. II. Bayezid'in son yıllarında kadılıktan hazine defterdarlığına geçmiştir. Yavuz Sultan Selim'in cülûsunun ardından başdefterdar olmuştur. Çaldıran seferine Rumeli defterdarı olarak katılmıştır. Çaldıran'da Safevî ordusu ile karşılaşıldığı sırada yapılan müşaverede hemen savaşa girilmesi konusundaki fikirleri kabul görmüş ve Yavuz Sultan Selim'in takdirini kazanmıştır. Şah İsmail'in savaş meydanından kaçıp Tebriz'i terk etmesiyle onun şehirdeki hazine ve mallarının denetim altına alınması işiyle görevlendirilmiştir. 1514 yılında Mustafa Paşa'nın azlinin ardından vezirliğe getirilmiştir (Küçükdağ, 2007, C 34, 280).

Amasya'daki yeniçeri ayaklanmasında konağı yağmalanan Pîrî Mehmet Paşa, İstanbul'a dönüldükten sonra yapılan tahkikatta bu işte ihmali olduğu

[1] Defter çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için burada verilen tanımların da yer aldığı Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine bakılabilir.

gerekçesiyle vezirlikten azledilmiştir. Zaman zaman azledilip tekrar farklı görevlere getirilen Pîrî Mehmet Paşa, Güneydoğu Anadolu ve Suriye fethinin ardından kurulan Arap ve Acem kazaskerliğini de üstlenmiştir. İstanbul muhafızıyken aldığı önlemlerle Mısır'daki ordunun maaş problemini halletmiş, kısa sürede hazırlattığı seksen iki parça gemiyle ordunun ihtiyacı olan erzakı ve iki büyük topu Mısır'a göndermiştir. Yavuz Sultan Selim'in Vezir-i a'zam Yûnus Paşa'yı idam ettirmesinden sonra Şam'a gelmesi istenen Pîrî Mehmet Paşa 1518 yılında vezir-i a'zamlığa getirilmiştir. Pîrî Mehmet Paşa, Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar vezir-i a'zamlık görevini koruduğu gibi Kanunî Sultan Süleyman'a da üç yıla yakın vezir-i a'zamlık yapmıştır. Belgrad kuşatmasına katılarak kalenin ele geçirilmesinde yararlılık göstermiştir. Rodos'un zaptı hususunda toplanan divanda buranın da mutlaka alınması gerektiğinde ısrar etmiş, Rodos seferine karar verildiğinde padişahla birlikte kuşatmaya katılmıştır. 1523 yılında azledilerek yerine İbrahim Paşa getirilmiş, bunun üzerine Mehmet Paşa vefatına kadar kalacağı Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir. Kanunî'nin Alman seferinden dönüşünden sonra 1532'de çiftliğinde vefat etmiştir. Kabri Silivri'de yaptırdığı caminin hazîresindedir (Küçükdağ, 2007, C 34, 280-281).

Pîrî Mehmed Paşa kaynaklarda genellikle iyi bir devlet adamı olarak tanımlanır. Yavuz Sultan Selim'e uzun süre vezir-i a'zamlık yapmış olması onun tecrübeli ve iş bilir bir şahsiyet olmasıyla açıklanır. İlmiyeden yetişmesine rağmen savaşlarda, kuşatmalarda askerî yeteneklerini göstermiş ve kazanılan başarılarda önemli rol oynamıştır. Donanmanın gelişmesinde ve İstanbul'da büyük bir tersane yapılmasında hizmeti görülmüştür. Tasavvufla yakından ilgilenen Pîrî Mehmet Paşa, kendisi âlim ve şair olduğu gibi şairleri de himaye etmiştir. Himayesini görenler arasında Cafer Çelebi, Kalkandelenli Sücûdî Çelebi ve Celalzâde Mustafa Çelebi sayılabilir. Kaynaklarda "Remzî" mahlasıyla şiirler yazdığı ve bunları bir divançede topladığı belirtilirse de böyle bir eser günümüze ulaşmamıştır (Küçükdağ, 2007, C 34, 281).

Mahremî'nin incelemeye konu olan defterdar Pîrî Mehmet Paşa'ya yazdığı *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*'de bulunan (Karavelioğlu, 2015, 549-550) methiye kaside 22 beyittir. Aruzun Mefâ'ilün/Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Kasidede ilk 5 beyit nesib bölümü olup defterin özellikleri ve devlet düzenindeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. 6. ve 7. beyitler methiyeye geçişi sağlayan girizgâh beyitleridir. 8-17. beyitler methiye beyitleridir. 18.-19. beyitlerdeki fahriyenin ardından mahlasın kullanıldığı 20. beyit taç beyti, son iki beyit ise dua beyitleridir. Kasidede tegazzül bölümü yoktur. Şair, kasidede redif olarak memduhun mesleğine uygun "defter"i kullanmıştır. Çünkü şairin memduhu bir süre defterdarlık[2] görevinde bulunmuş daha sonra da vezir-i a'zam olmuştur. Divan şiirinde defter çeşitli şekillerde yer almakla birlikte kaside redifi bağlamında kullanımı bilebildiğimiz kadarıyla çok yaygın görülmemektedir.

[2] Defterdar: Osmanlı Devleti'nde mâlî işlerin başında bulunan yüksek memur. Başdefterdar sonraları mâliye nâzırı adını almıştır. bk. (Pakalın, 1993, I/411).

Mefâ'ilün/Fe'ilâtün/ Mefâ'ilün/Fe'ilün

1. Nizâm-ı mülke medâr olmasa eger defter

Cihânda olmaz idi böyle mu'teber defter

"Eğer defter ülkenin düzenine dayanak olmasa dünyada böyle itibarı, değeri olmazdı." beytinde defterin, defterle tutulan kayıtların ülkenin düzeninin dayanağı olduğuna ve bu nedenle dünyada itibar gördüğüne işaret edilmiştir. Defterin değerli olması devlet düzeninin sağlanmasındaki önemiyle açıklanmıştır. Defter, devlet düzenini koruyan bir devlet adamı gibi düşünülüp kişileştirilmiş bu yolla, tarihî kayıt ve bilgilerden de anlaşıldığı üzere, gelişmiş bir devlet düzeni için defter tutulmasının gerekliliği de vurgulanmıştır[3].

2. Cevâhir-i sühen ile mülebbes idüp özin

Nişân-ı husrev ile bağlanur kemer defter

"Defter, özünü (kendini) söz cevherleriyle giydirip padişah nişanı ile kemer bağlanır." beytinde şair, defterin elbisesinin söz mücevherleri olduğunu belirtirken defteri kişileştirir. Deftere yazılanları mücevher ve elbise benzetmeleri aracılığıyla anlatır. Defterin kemeri de yani yapraklarının bağlanıp bir araya getirilmesi de padişah nişanıyla tuğra ya da madalya aracılığıyla sağlanmıştır. Bu bağlamda defter sahip olduğu söz mücevheriyle giydiği elbise sayesinde padişahın takdirini kazanıp onun tuğrasıyla beline kemer takmıştır[4]. Beyitte geçen "alamet, işaret" vb. anlamlarda kullanılan Farsça "nişan" kelimesinin Osmanlı bürokrasisindeki; "devleti temsil eden hükümdarlık alameti, tuğra", padişah tuğrası taşıyan belgelere verilen "nişan-ı hümâyun" ismi, "devletin üstün hizmet karşılığı verdiği, genellikle süslü ve değerli taşlarla bezeli bir çeşit madalyon" [5] vb. gibi farklı karşılıkları düşünüldüğünde defterin değerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Böylece "kemer-elbise" "nişan-cevâhir" arasında kurulan bağlantı daha anlamlı hâle gelmektedir.

3. Umûr-ı memleket olmasa ger aña merbut

Küşâde olmaz idi her seher çü hûr defter

"Eğer devlet işleri ona bağlanmış olmasa defter her seher güneş gibi açılmazdı." beytinde defterin açılmasıyla güneşin seher vakti ortaya çıkması arasında bir benzerlik kurulmuş, ayrıca dünya hayatının yürütülmesinde güneş ne kadar önemliyse devlet işlerinin de o denli deftere bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Günün, güneşin doğmasıyla devlet işlerinin de defter

[3] Beyitte yer verilen Farsça kurala göre yapılmış "nizâm-ı mülk" tamlamasıyla Büyük Selçuklu veziri, Ortaçağ İslâm dünyasının en başarılı devlet adamlarından biri olan "Nizâmülmülk" ve onun elli defter (bölüm ya da fasıl) hâlinde yazılmış ünlü Siyasetnâme'sinin hatırlatıldığı düşünülebilir. bk. (Özaydın, 2007, 33/194-196)

[4] "Kemer bağlamak, kemer kuşanmak " ifadesi ahilik ve esnaf kültürüyle bağlantılı olarak belli bir rütbeye ve makama ulaşmış olmayı temsil eder. Ayrıca "Şed" olarak da adlandırılır. Fütüvvet ve tarikat ehline has tasavvufî folklorik bir gelenektir. bk. (Algar, 2010, 38/405-406).

[5] Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. (Artuk, 2007, 33/154-156; Derman, 2012, 41/336-339)

kayıtlarına bakılarak "defter açılarak"[6] başlamasının benzerliği ve önemi hatırlatılmıştır. Defterin devlet işlerindeki yeriyle güneşin hayati değeri üzerinde durulurken önemli devlet meselelerinin deftere yazıldığı belirtilmiştir.

4. Umûr-dîde vü müşkil-güşâ-yı pîr-durur

Verür kazıyye-i sad-sâleden haber defter

"Defter, görmüş geçirmiş ve zor işleri çözüme kavuşturan güngörmüş biridir; yüz yıllık işlerden haber verir." beytinde defter, içinde yazılanlar sayesinde güngörmüş, tecrübeli bir yaşlı olarak düşünülmüş, sorun çözebilen insana benzetilerek kişileştirilmiştir. Yüzlerce yıllık olaylardan, geçmişten haber vermesi deftere yazılanların kalıcılığına ve uzun bir zaman diliminde var olacağına işaret etmektedir. Ayrıca geçmişte düzenli tutulan defter kayıtlarının sağladığı birikimle zor işlerin halledilebileceği söylenmiştir.

5. İçinde münderiç ahvâl-i mülk ser-cümle

Kilîd-i mahzen-i esrârdur meğer defter

"Defter içinde bütün ülkenin hâllerinin yer aldığı sırlar mahzeninin kilidi olsa gerek." beytinde defter, içinde ülkenin her şeyinin bulunduğu sırlar deposunun kilidi olarak nitelendirilmiştir. Her şey deftere yazıldığı için defter sırların bulunduğu yerin kilidi gibidir. Beyitte "defter-kilid-i mahzen-i esrâr" teşbihi yapılmıştır.

6. Umûr u seyr ü sülûk-i mülûk-ı mâziyeden

Eser belürmez idi kalmasa eser defter

"Defter eser (alamet olarak) kalmasa, geçmiş hükümdarların yaptıklarından ve ettiklerinden bir iz kalmazdı." beytinde defterde bulunanlar, yazılanlar olmasa geçmişe dair bilgilerden, eski hükümdarların izledikleri yol ve yöntemden bir iz kalmazdı denilmektedir. Defterin içindekiler sayesinde geçmişle yaşanan zaman arasında bağ kurulabileceği hatırlatılmaktadır. Beyitte "eser" tekririyle ahenk güçlendirilmiştir.

7. Meğer ki bağladı bil hidmet-i hudâvende

Ki kendüzine verür böyle zîb ü fer defter

"Demek defter hükümdarın hizmetinde bel bağladığı için kendisine böyle süs ve parlaklık verir." beytinde, teşhisle hükümdarın hizmetinde bulunmayı uygun gören, ona hizmet etmek niyetinde olan defter, kendisini süsler ve parlaklık verir. Hükümdara uygun bir görüntüye kavuşmaya çalışır. Çünkü hükümdar defteri sıradan bir defter olamaz, görüntüsü süslü ve parlaktır. Defterin süsü hükümdar defteri oluşuna bağlandığı için hüsn-i ta'lil yapıldığı söylenebilir. Beyitte "ümitle bağlanmak, güvenmek" anlamındaki "bel

[6] "Defter açmak" amel defterinin açılması, sevap ve günahların görülmesi gibi yaygın ve bilinen anlamı dışında aynı zamanda maliye ile ilgili bir tabir olmalıdır (Şentürk, 2019, 3/72-74). Beyitte de bu tabirle devlet, memleket işleriyle ilgili bir anlam verilmiştir.

bağlamak" deyimi kullanılarak anlam zenginliği sağlanmış ve defterin hükümdarın hizmetinde olacağına güveni nedeniyle kendini süsleyip güzelleştirdiği ifade edilmiştir. Defterin görüntüsünün parlaklığından söz edilerek biçimsel özelliğine değinilmiştir.

8. Cihân-ı mekrümet ü fazl ya'ni defterdâr

Kamer-likâ vü 'Utârid-makâl ü hûr-defter

"İyiliğin ve cömertliğin cihanı (sembolü) olan defterdar, ay yüzlü, Utarit sözlü ve güneş defterlidir." beytiyle defterdarın methine geçilir. Şair, defterdarın fazilet ve cömertlik sahibi olduğuna dikkat çeker. Ay yüzlü, Utarit sözlü defterdar ve onun güneş gibi (parlayan) defteri benzetmeleriyle defterin ve memduhunun vasıflarını sıralar. Defterle güneş arasında parlaklık bakımından benzerlik ilgisi kurar. Ayrıca benzetme ögeleri gök cisimleri olmaları nedeniyle kendi içinde ilişkilidir. Utarit kâtiplerin piri, hitabet ve belâgat ilâhı sayıldığı için "debîr-i felek" adı verilir (Pala, 1989, 504). Bu nedenle Utarit divan şiirinde genellikle kâtip, kalem ve defterle birlikte anılır ve telmih unsuru olarak kullanılır.

9. Cenâb-ı Pîr Muhammed muhît-i lutf u kerem

Kemâl ü fazl ile a'yân içinde ser-defter

"Pir Muhammed hazretleri cömertlik, iyilik deryası, olgunluk ve meziyetiyle a'yân[7] içinde önde gelendir." Defterdarın ismi anılarak devam edilen bu methiye beytinde şair, onun cömertlik, iyilik, olgunluk, fazilet sahibi, ayanın (devlet adamlarının) önde geleni ve saygını olduğunu söyler. Cömertlik ve iyiliğini büyük denize, okyanusa benzeterek mübalağa yapar. Memduhunun vasıflarını sıralayıp överken defterle bağlantılı "ser-defter" [8] ifadesinden yararlanır.

10. Eyâ bülend-cenâb u refî'-mertebe kim

Kemâl-i midhatüñe olsa bahr ü ber defter

"Ey zatı yüce, mertebesi yüksek kişi! Senin övgünün kemal mertebesinde denizler ve karalar defter olsa…" beytinde deniz ve kara defter olsa çok değer verilen defterdarın methini yazmaya yetmez denilip sonraki beyitle anlam bütünlüğü sağlanarak övgüde mübalağa yapılmıştır. Beytin anlamı diğer beyitle tamamlandığı için bu beyit "beyt-i merhun" dur.

---

[7] A'yân: Osmanlı Devleti'nde halkın seçtiği vergilerin, masrafların dağıtılması ve toplanması gibi hususlarda kadılar ve valilere karşı halkın vekili olan kimsedir. Bir yerin veya bir sınıfın ileri gelenleri anlamında da kullanılır. bk. (Sertoğlu, 1986, 25; Pakalın, 1993, 1/120-122)

[8] "Ser-defter" tabirine, "defter çeşitlerinde adı geçen en kıdemli, itibarlı isimler"i ifade etmenin yanı sıra "ismi âşıklar zümresi defterinin en başında yazılı olan kimse" anlamında "ser-defter-i 'uşşâk" şeklinde manzum metinlerde sıkça rastlanır. Unvan kelimesine "ser-nüvişt" ve "ser-defter" karşılıklarının verilmesi bu kelimelerin eş anlamlı kullanıldığını göstermektedir (Şentürk, 2019, 3/73-74).

11. Revâ-durur ki yazılmaz kemâl-i mertebede

Olursa safha-i çerh ü zemîn eger defter

"...gökyüzü ve yeryüzü de defter olsa lâyıkıyla yazılması mümkün ve uygun değildir." beytinde bir önceki beyitte olduğu gibi mübalağa yoluyla defterdarın olgunluğunun derecesinin fazlalığından yeryüzü ve gökyüzü sayfasının defter olmasının onun vasıflarını yazmaya yetmeyeceği söylenmiştir. Beyitte "yeryüzü" ve "gökyüzü" defter sayfasına benzetilmiştir.

12. Meger ki medhüñi yazmak diler varaklarına

Debîr-i çerh anuñ-içün açar seher defter

"Sayfalarına övgünü yazmak istiyor olmalı ki felek yazıcısı (Utarit (Merkür) gezegeni), (her) seher defter açar." beytinde feleğin yazıcısı olarak bilinen Utarit'in seher vakti yapraklarına defterdarın övgüsünü yazmak için "defter açtığı"[9] söylenerek mübalağa, telmih ve hüsn-i ta'lîl yapılmıştır.

13. Hisâb-ı fazl u kemâlâtuña irişmez idi

Tolaydı sıfr u elif birle ser-be-ser defter

"Defter baştanbaşa sıfır ve elifle dolaydı; olgunluklarının ve faziletinin hesabına erişmezdi." Beyitte söz konusu edilen sıfırla elifin bir araya gelmesi on beş rakamına karşılık olur. On beş ya da katları gibi anlamları düşünüldüğünde şair, memduhunun olgunluğunun ve faziletinin kolayca hesaplanamayacağına dikkat çekip mübalağa yapmıştır. Divan şiirinde elif ve sıfırın yana yana gelmesi, rakam olması nedeniyle hesapla oluşturduğu tenasüp dışında, âşığın durumunun anlatımında ya da başka pek çok çağrışımla açıklanmaktadır. Bunlardan biri de "âh"dır[10].

14. Sutûr ile rakam erkâm gibi görinür idi

'Adû gözine öñüñde açaydı ger defter

"Eğer düşman(ın) gözü önünde defter açaydı, satırlar ile yazı rakamlar (sayıların yazılmışları)gibi görünürdü." beytinde düşmanın gözü önünde açılan defterde satırlarla yazının rakamlar (sayılar) gibi göründüğünden söz edilmiştir.[11] Düşmanın önünde açıldığı için defterde muhtemelen gizli yazılmış büyük hesapların bulunduğu anlaşılacaktır. Beyitte mecazen başka anlamları da olan "defter açmak" tabiri ile "satır, rakam, erkâm" ilgisine yer verilmiş, "rakam-erkâm" arasında da iştikak yapılmıştır.

---

[9] "Defter açmak" divan şiirinde farklı anlamlarda kullanılan bir tabirdir. bk. (Şentürk, 2019, 3/72).

[10] Elifle sıfırın değişik anlam ve çağrışımları konusunda bk. (Onay, 992, 370-371; Tökel, 2003, 129-134).

[11] Beyitteki "erkâm" kelimesiyle eskiden "erkâm-ı dîvâniye" (divan rakamları) olarak adlandırılan ve İslâm devletlerinde, özellikle İlhanlılar ve Osmanlılarda maliye ile ilgili hesapları tutmak için kullanılan bir tür şifre rakamlara gönderme yapılmış olabilir. Bu kullanım maliye kayıtlarında ve defterdarların tuttuğu defterlerde yaygındır. bk. (Sahillioğlu, 1994, 9/433-435).

15. Hezâr deftere sığmazdı şerh-i ahlâkuñ

Hezâr kerre hezâr olsa satr-ı her defter

"Defterin her satırı binlerce defter olsa güzel huylarının anlatımı binlerce deftere sığmazdı." beytinde hezâr (bin) tekririyle mübalağa yapılarak memduhun güzel ahlakının açıklamasının binlerce deftere sığmayacağı söylenmiştir. "Deftere sığmak" tabiri ile anlam zenginliği sağlanmıştır.

16. Hisâb-ı fazluñı yazmag-içün debîr-i felek

Nücûmdan rakam eflakden eder defter

"Felek yazıcısı (Utarit (Merkür) gezegeni), iyiliğinin hesabını yazmak için yıldızlardan rakam (harf) feleklerden (göklerden) defter edinir." beytinde şair, mübalağa ile memduhunun faziletinin hesabını felek yazıcısı Utarit'e yazdırmak için yıldızları harf, gökyüzünü defter yaptırır. Beyitte şiir boyunca tekrarlanan "Utarit" telmihinin yanı sıra "yıldızlar-rakam", "felekler-defter" teşbihlerine yer verilmiştir.

17. Diler ki gülşen-i medhüñde uça anuñ-içün

Açar çü murg-ı sühan-sâz bâl ü per defter

"Defter övgünün gül bahçesinde uçmayı dilediği için söz şakıyan kuş gibi kanat açar." beytinde defter defterdarın övgüsünü yapmak için söz söylemeye hazır bir kuş gibi bahçede kanat çırpar. Defterdarın methi gül bahçesine, defter de o bahçede kanat açan, söz söyleyen kuşa benzetilmiştir.

18. Kemâl ü fazl ile bahs atına süvâr olsan

Kalem elüñde olur nîze vü siper defter

"Olgunluk ve cömertlikle söz atına binsen, kalem elinde mızrak, defter de kalkan olur." beytinde şair, olgunluk ve faziletle söz atına bindiğinde elindeki kalemin mızrak, defterin kalkan olacağını söyleyip fahriyeye geçer. Kendini överken "bahs-at", "kalem-nîze", "defter-siper" teşbihlerinden yararlanır.

19. Dürerdi defterini görmese öñüñde 'allâme

Cevâhir-i sühanüñ birle pür-dürer defter

"Allame (her şeyi bilen, çok âlim kimse) önünde sözünün cevherleriyle birlikte inci dolu defter görmese defterini dürerdi." beytinde şair bir önceki beyitte olduğu gibi fahriye yaparak söz cevheriyle dolu defterini önünde görmeyen çok bilgili kimsenin kendisinin defterini düreceğini (işine son vereceğini) söyler. Fahriyeden duaya yönelir. "Defterini dürmek"[12] deyiminden yararlanan şair, sözünü mücevhere, defterini de söz mücevheri ve inciyle dolu bir nesneye (hazineye) benzetir. Beyitte yer verilen "dürer"ler arasında cinas yapılmıştır.

[12] "Defter-i tayy olmak" şekli de bulunan deyim "işini bitirmek", "mahvetmek", "feshetmek" gibi anlamlar da ifade eder (Şentürk, 2019, 3/74).

20. Du'âya Mahremî bel bağla kim temâm olmaz

Kalemle medhi anuñ levh ola meğer defter

"Mahremî, duaya bel bağla (güven) ki onun övgüsü kalemle tamam olmaz; ancak levh (üzerine yazı yazılabilecek düz yüzey) defter(iyle) ola." beytinde şair, memduhunun övgüsünün kalemle tamamlanamayacağını ancak levha defter olursa bunun mümkün olabileceğini ve bu durumda duaya güvenmek gerektiğini anlatır. Beyitte levh ile "levh-i mahfuz" çağrışımı yapılmıştır. Şairin mahlasını kullandığı beyit olduğu için kasidenin "taç beyti" dir.

21. Neçe ki ola yemîn ü yesâr-ı insânda

Müdâm dest-i melek birle hayr u şer defter

"Nasıl ki insanda solda ve sağda devamlı melek eliyle birlikte hayır ve şer defter ola." beytinde insanın sağında ve solunda yaptığı iyi ve kötü işlerin hayır ve şerrin melek eliyle bir defter olduğu yani amel defterine yazıldığı, kaydedildiği söylenmiş, kirâmen kâtibin meleklerine[13] ve dolaylı olarak amel defterine telmih yapılmıştır. Bu meleklerin insanın iki yanında bulunduğu ve sağdakinin sevapları, soldakinin günahları yazdığı kabul edilir.

22. Sicill-i 'ömrüñi tayy itmeyüp kazâ tâ haşr

Küşâde ola vücûduñla her seher defter (Karavelioğlu, 2015, 549-550, K.100)

"Ta kıyamete kadar kaza (kaderin gerçekleşmesi) ömrünün kaydını (defterini) ortadan kaldırmayıp defter her seher varlığınla açılmış ola." beytiyle şair, memduhunun kıyamete kadar ömür kaydının devamlılığını ister. Her sabah defterin onun varlığıyla açılması için dua edip kasidesini tamamlar.

Kaside içerik açısından genel olarak değerlendirildiğinde, şairin memduhun "lütuf, kerem, kemâl, ahlâk, cömertlik, iyilik ve yüce mertebeli olma" vb. vasıflarına değindiği görülmektedir. Kasidelerde çoğunlukla memduhun vasıfları geleneğe uygun verilir. Reisü'l-küttâb ve defterdarlara sunulan methiye kasidelerde memduhun "kalemi, ihsanı, keremi, lütfu, ikbâli, cömertliği, inşâsı, söz ustalığı, şiiri, adaleti" vb. özellikleri üzerinde durulur. Ayrıca Fatih Kanunnamesinde defterdarlar için divandan ya da maliyeden gelişine göre iki farklı elkab kullanılacağına işaret edilmiştir (Aydemir, 2013, 375). Bu bilgilere bakılarak şairin büyük ölçüde methiyede geleneğe uygun davrandığı söylenebilir.

Dil ve anlatım bakımından kasideye bakıldığında, hemen hemen bir iki beyit dışında bütün beyitlerde "cevâhir-i sühen", "kilîd-i mahzen-i esrâr" gibi Farsça tamlamaların kullanılması dikkati çekmektedir. Genel anlamda şiirin söz varlığında Farsça ve Arapça kelimelere daha çok yer verilmiş birkaç deyim

[13] Kirâmen Kâtibîn insanların söz ve davranışlarını kaydeden melekler için kullanılır. bk. (Üzüm, 2002, 26/59-60; Kutlar, 2005, 4/148-149)

dışında Türkçe kelimeler fazla tercih edilmemiştir. Kasidelerin çoğunda olduğu üzere methiye bölümünde dil daha ağırdır.

Kasidenin redifi "defter"e gelince; "defter" şiirde, divan şiirinde sık rastlanan kullanımlarından ziyade bir devlet görevi olan defterdarlıkla bağlantılı olarak, devlet işlerindeki önemi, kayıt tutma aracı olmasıyla geçmişten geleceğe bilgi ve haber aktarma yönüyle öne çıkarılmıştır. Fiziksel özelliklerinden, niteliklerinden söz edilirken "kemer gibi bağlanması", "söz elbisesi giymesi", "açılması", "yazılması", "kendini süslemesi" ve bunların da onun devlet işleriyle padişahla ilgisi nedeniyle ortaya çıkan nitelikler olduğuna dikkat çekilmiştir. İçeriği bakımından sır hazinesi olan defter kişileştirilir; tecrübeli, güngörmüş bir pir gibi sorun çözer ve geçmişten haber verir. Beyitlerde defterle bağlantılı olarak "satır", "rakam", "erkâm", "hesap", "varak", "yazmak" ve "kalem"den söz edilmiştir. "Bel bağlamak", "defterini dürmek", "defter açmak" deyimleriyle "deftere sığmak", "hezâr defter" tabirlerinden yararlanılmıştır. Özellikle feleğin yazıcısı olarak adlandırılan "Utarit"e sıkça telmih yapılmıştır. Defterle başka gök cisimleri arasında ilgi kurulmuş, defter güneşe benzetilmiştir. "Defter-bahr ü ber; defter-zemîn-safha-i çerh" teşbihlerinin yanı sıra "defter-kuş, defter-kalkan" teşbihleri yapılmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak; Mahremî, Defterdar Pîrî Mehmet Paşa için yazdığı kasidede biçim bakımından klasik kasidede bulunan bütün bölümlere yer vermemiştir. Örneğin; tegazzül yoktur. Nesip bölümünden methiyeye geçişe kadar olan kısım daha çok defterin devlet idaresi için yeri ve önemine ayrılmıştır. Girizgâh ve methiyeden sonra fahriye, taç ve dua ile kaside tamamlanmıştır. Kasidelerde beyit sayısı genelde tek olmakla birlikte bu kaside 22 beyitten oluşmaktadır. Şair, memduhunun mesleğine uygun olarak "defter" redifini kullanmış, şiirin yazıldığı kişi ile şiirde kullandığı redif kelimesi yoluyla güçlü bir bağ kurmuştur. Daha da önemlisi şair "defter"in divan şiirinde âşıkâne tarzdaki yaygın kullanımından farklı olarak bir devlet adamı methiyesi vesilesiyle bürokrasi, devlet işleri ve kayıt tutmak bakımından önemine, itibarına değinmiştir. Defterdar için yazdığı methiye aracılığıyla Osmanlı devletindeki defter tutma geleneğinin bazı yönlerini hatırlatmış ve bu gelenekle zengin bir arşive ulaşıldığının ipuçlarını vermiştir. Defterin şeklinden çok içeriğine, içine yazılanlara, geçmişe dair verdiği bilgilere, geçmişten geleceğe bir iz bırakıp sorunların çözümüne yardımcı olmasına özellikle dikkat çekmiştir. Kasidede ayrıca deftere yazılanlar, defter aracılığıyla yapılan hesaplar ve kayıtlar söz konusu edilmiştir. Defterle çeşitli unsurlar arasında benzerlik ilgileri kurulmuş, defter kişileştirilmiştir. Şair, defterin hem biçimi hem de içeriğiyle ilgili bazı benzetme ve hayallerden yararlanıp telmih yapmıştır.

Mahremî basit Türkçe ile yazan bir şair olarak bilinse de incelenen kasidede bu yönünün görüldüğü söylenemez. Şair şiirin dil ve anlatımında Arapça Farsça kelimelere Türkçe kelimelerden daha çok yer vermekle birlikte

bazı deyim ve tabirlerle anlatımı daha etkili hâle getirmiş ayrıca teşbih, telmih, teşhis vb. edebî sanatlardan, methiyede ise daha çok mübalağadan yararlanmıştır.

Günümüzde teknolojinin getirdiği imkânlar nedeniyle geçmişteki işlevlerinin bir kısmını kaybeden ya da tamamen işlevsiz hâle gelen bazı maddî kültür unsurları bulunmaktadır. "Defter, kitap ve kalem" gibi kültürel birikimin kayıt altına alınmasında önemli görevleri olduğu bilinen nesnelerin geçmişteki yeri ve özelliklerinin neler olduğu, edebî metinler aracılığıyla takip edilerek bugüne ulaştırıldığında zamanın getirdiği değişim daha iyi gözlemlenebilecektir. Bu nedenle nesnelerin kültür tarihi içindeki yerinin yazılı kaynaklar aracılığıyla tespiti geçmişle bugün arasında bağ kurabilmek açısından gereklidir.

Kaynakça

Afyoncu, Erhan. "Defter Emini". *DİA*. 9/91-93. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.

Afyoncu, Erhan. "Defterhâne". *DİA*. 9/100-104. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.

Afyoncu, Erhan. "Rûznâmçe". *DİA*. 35/276-278. İstanbul: TDV Yayınevi, 2008.

Aktaş, Necati. "Atik Şikâyet Defteri". *DİA*. 4/ 68. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991.

Aktaş, Necati. "Ayniyat Defteri". *DİA*. 4/277-278. İstanbul: TDV Yayınevi, 1991.

Algar, Hamid. "Şed". *DİA*. 38/405-406. İstanbul: TDV Yayınevi, 2010.

Artuk, İbrahim. "Nişan". *DİA*. 33/154-156. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.

Avşar, Ziya. "Türkî-i Basîti Yeniden Tartışmak". *Bilig* 18 (2001,Yaz), 127-143.

Aydemir, Yaşar. "Memduhun Vasıfları ve Gelenek". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII Kasîdeye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 362-377, 2013.

Aynur, Hatice. *Mahremî ve Şeh-nâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

Aynur, Hatice. "Mahremî". *DİA*. 27/390-391. İstanbul: TDV Yayınevi, 2003.

Aynur, Hatice. "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek". *Turkish Studies: Edebiyatımızda Mahallîleşme ve Türkî-i Basît-Prof. Dr. Mustafa İsen'e Armağan* 4/5 (2009), 34-59.

Aynur, Hatice. "Tatavlalı Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde Şehirler". *M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler.* haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Ülke Yayınları, 201-214, 2015.

Aynur, Hatice. "Tatavlalı Mahremî'nin (ö. 1535) *Şehnâme*'sinde Sur Dışı İstanbul'u". *Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri (19-21 Mayıs 2017, İstanbul 29 Mayıs*

Üniversitesi). ed. Feridun M. Emecen vd. 43-68. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2018.

Aynur, Hatice. "Tatavlalı Mahremî'nin (ö. 1535) *Şehnâme*'sinde Suriçi İstanbul'u." *YILLIK: Annual of İstanbul Studies* 2 (2020), 175-181.

Aynur, Hatice "Mahremî, Ahmed, 2021". Erişim: 14.06.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahremi-ahmed

Birinci, Ali. Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî* [C II]. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, 2019.

Demirel, Şener. "16. Yüzyıl Divan Şairlerinden Tatavlalı Mahremî ve Şütür-Nâmesi." *Milli Folklor* 65 (2005), 49-66.

Derman, M. Uğur. "Tuğra". *DİA*. 41/336-339. İstanbul: TDV Yayınevi, 2012.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat [7. Baskı].* Ankara: Aydın Kitabevi, 1986.

Genç, İlhan. *Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*. Ankara: AKM Yayıları, 2000.

Göyünç, Nejat. "Defter". *DİA*. 9/88-90. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.

Karavelioğlu, Murat Ali. "About Mahremi's Poems". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45 (2012), 139-168.

Karavelioğlu, Murat Ali. "Mahremî'nin Mohaç Fetihnamesi Örneğinden Hareketle Edebî Metinlerin Tarihî Olayları Anlatımına Dair". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 11 (2013a), 217-236.

Karavelioğlu, Murat Ali. "Tarihin Edebiyatı 15. ve 16. Yüzyıl Kasidelerinde Tarihî Arka Plan". *Kasideye Medhiye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 380-455, 2013b.

Karavelioğlu, Murat Ali. *Mecmua-i Kasaid-i Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları, 2015.

Karavelioğlu, Murat Ali. "Mahremî Türkî-i Basît Şairi midir?". *Vefatının 30. Yılında Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş Hatırasına Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri (30 Mayıs-1 Haziran 2012, İstanbul).* 323-342. Ankara: 2017.

Karavelioğlu, Murat Ali. *Mahremî'nin Belgrad Fethine Kasidesi Ya da Kanuni Methiyesi*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.

Karavelioğlu, Murat Ali. "16. Yüzyıl Şairlerinden Mahremî'nin Balkan Coğrafyasındaki Hayatı ve Tarihî Hadiseleri Ele Alışı Hakkında Bazı Tespitler". *Edebî Eleştiri Dergisi* 6/2 (2022), 224-234.

Koç, Mustafa-Tanrıverdi, Eyyüp. Mütercim Âsım Efendi *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi [C II].* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013.

Köksal, Fatih "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Dîvân'ına Yeni Bakışlar". *Bilig* 20 (2002), 101-123.

Kurnaz, Cemal. *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*. Ankara: KTB Yayını, 1987.

Kutlar, Fatma Sabiha. "Kirâmen Kâtibîn". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları Ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü.* 4/148-149. Ankara: AKM, 2005.

Kutlu, Mustafa. "Mahremî". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi.* 6/118. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.

Küçükdağ, Yusuf. "Pîrî Mehmed Paşa". *DİA.* 34/280-281. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Mühimme Defteri". *DİA*. 3/519-522. Ankara: TDV Yayınevi, 2020.

Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar Ve İzahı* (haz.: Cemâl Kurnaz). Ankara: TDV Yayınevi, 1992.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmülmülk". *DİA.* 33/194-196. İstanbul: TDV Yayınevi, 2007.

Özcan, Abdülkadir. "Esâme". *DİA*. 11/355-356. İstanbul: TDV Yayınevi, 1995.

Özerol, Nazmi. "Defter Göstergesinin Klasik Türk Şiirinde Kullanımı Üzerine". *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 8/4 (2022), 996-1013.

Pakalın, Mehmet Zeki. "Defter-Defterdâr". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* I/411. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü [C. I-II].* Ankara: Akçağ Yayınları, 1989.

Sahillioğlu, Halil. "Ahkâm Defteri". *DİA*. 1/551. İstanbul: TDV Yayınevi, 1988.

Sahillioğlu, Halil. "Divan Rakamları". *DİA*. 9/433-435. İstanbul: TDV Yayınevi, 1994.

Sarıyıldız, Gülden. "Sicill-i Ahvâl Defterleri". *DİA*. 37/134-136. İstanbul: TDV Yayınevi, 2009.

Sefercioğlu, Nejat. *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli.* Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lûgatı [2. Baskı].* İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.

Şentürk, Ahmet Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu [C 3]*. İstanbul: OSEDAM, 2019.

Tarlan, Ali Nihat. *Şeyhî Divanını Tetkik [4. Baskı].* Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004.

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği.* Ankara: Hece Yayınları, 2003.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. "Defter". 2/219. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Türkçe Sözlük (haz. Komisyon, 10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Uğur, Yunus. "Şer'iyye Sicilleri". *DİA*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınevi, 2010.

Üzüm, İlyas. "Kirâmen Kâtibîn". *DİA,* 26/59-60. Ankara: TDV Yayınevi, 2002.

Yakar, Halil İbrahim. "Mahremî, 2020". Erişim: 14.06.2024 https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mahremi

Yakar, Halil İbrahim. *Ayıntablı Mahremî Divanı*. Konya: Palet Yayınları, 2012.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

Harran Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Şanlıurfa/TÜRKİYE
ebektas@harran.edu.tr
ORCID

DİYARBAKIRLI GARÎBÎ VE ŞİİRLERİ

GARÎBÎ FROM DIYARBAKIR AND HIS POEMS

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 22.03.2024
Kabul Tarihi: 12.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 22.03.2024
Accepted Date: 12.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Bektaş, Ekrem. "Diyarbakırlı Garîbî ve Şiirleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 540-575.

Bektaş, Ekrem. "Garîbî From Diyarbakır and His Poems". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 540-575.

10.28981/hikmet.1457288

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ

DİYARBAKIRLI GARÎBÎ VE ŞİİRLERİ

GARÎBÎ FROM DIYARBAKIR AND HIS POEMS

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı ile ilgili araştırmalarda, şiir mecmualarının yeri ve önemi tartışmasızdır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 776 demirbaş numarasıyla kayıtlı küçük hacimli bir mecmua bu çalışmanın esasını teşkil eder. Mecmuada Garîbî mahlasını kullanan bir şairin manzumeleri yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde yaşamasına rağmen yazılı ya da sözlü hiçbir kaynakta ismine rastlayamadığımız Garîbî'nin söz konusu manzumelerinde hayatı hakkında kısa bazı bilgilere ulaşıyoruz. Asıl adı Ahmed Edîb olan şairin doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. Diyarbakırlı olan Garîbî'nin Mahmud Nedim adında küçük yaşta bir oğlu ile adını bilmediğimiz bir kız kardeşinin olduğunu; yine manzumelerini mürşidine göndermek üzere tebyiz eden Garîbî'nin müstensih olduğunu öğreniyoruz. Şair, tasavvufa ilgi duymadan önce derbeder bir hayat sürdüğünü ve bundan pişmanlık duyduğunu, tarikata intisap ettikten sonra şiire merak sarıp duygu ve hislenmelerini manzumeler şeklinde ifade etmiştir. Şairlik iddiasında olmayan Garîbî, manzumelerini bazen hece bazen de aruz veznine uydurmaya gayret etmiş ancak söz konusu manzumeler belli bir nazım şekline uymadığı gibi vezinleri de problemlidir. Bu çalışmada Garîbî'nin hayatı ve mecmuadaki manzumeleri ilim âlemine tanıtılacaktır

Anahtar Kelimeler: *Diyarbakır, Ahmed Edîb, Garîbî, Şiir.*

ABSTRACT

The place and importance of poetry magazines in research on classical Turkish literature is undoubtedly indisputable. This study is based a small volume magazine registered under the number 776 in the Manuscript Donations Department of Istanbul Suleymaniye Library. The magazine contains poems by a poet using the pseydonym "Garîbî". Although he lived during the Rebuplic period, we could not find his name in any written or verbal source, but we have some brief information about his life from his poems. His real name is Ahmed Edîb and his birth and death dates are unknown. We learn that, Garîbî is from Diyarbakır and had a young son named Mahmud Nedim and a his sister whose name is unknown. We also learn that he compiled his poems to send to his sheikh (master). Before meeting sufism, Garîbî lived a bohemian life and regretted it. After entering the tariqah, he became interested in poetry and expresses his feelings by poems. Garîbî, who does not claim to be a poet, tried to write his poems sometimes in syllables and in aruz (prosody) meter, but these poems do not comply with the verse forms and the meter of the poems is problematic. In this study, it is aimed to introduce Garîbî's life and his poems in the magazine to the scientific community.

Keywords: *Diyarbakır, Ahmed Edib, Garibi, Poem.*

Giriş

Klasik Türk edebiyatıyla ilgili çalışmaların her geçen gün arttığı, ismi hiç duyulmamış şair ve yazarların tespit edilip eserlerinin ilim âlemine tanıtıldığı ve bu tür akademik çalışmalarla literatürün zengileştiği görülmektedir. Edebiyat alanındaki bu verimli çalışmalarla birlikte gerek yurt içi gerekse yurt dışı kütüphanelerinde keşfedilmeyi bekleyen yüzlerce eserin ya da onlarca şairin/yazarın olduğu da muhakkaktır. Lisansüstü öğrencilerin tez konularını belirleme aşamasında tespit ettiğimiz küçük hacimli bir yazma eserdeki manzumelerin şairi olan Garîbî de bugüne kadar ismi duyulmamış, şiirleri üzerine de herhangi bir çalışma yapılmamış bir şairdir. Yakın dönemde, başka bir ifade ile Cumhuriyet döneminde yaşamasına rağmen yazılı ya da sözlü hiçbir kaynakta ismine rastlayamadığımız Garîbî'nin şiirlerinin yer aldığı bu mecmua, çalışma konusu olarak belirlenmiştir. Söz konusu mecmua, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 776 demirbaş numarasıyla kayıtlı olup tamamı 26 sayfadır. Güzel bir nesih hatla yazılan esere sayfa numaları verilmiş, şiirler siyah ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Garîbî'nin Hayatı ve Şairliği

Gerek yazmada yer alan şiirlerin mahlas beyitlerinde gerekse açıklama mahiyetindeki cümlelerde verilen bilgilere göre manzumelerin şairi Garîbî'dir. Asıl adı Ahmed Edîb olan şair, muvaşşah/akrostiş şeklindeki şiirinde hem sıfatını hem adını hem de mahlasını açıkça belirtmiştir. Bu şiire göre Garîbî'nin tam ismi Tâcî Ahmed Edîb'tir. Garîbî ise şiirlerinde kullandığı mahlasıdır.

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda ismine ulaşamadığımız Garîbî, yazmada verilen bilgilere göre Diyarbakırlıdır. Doğum ve ölüm tarihi bilinmeyen şairin 20. yüzyılda yaşadığı kesindir. Çünkü yazmanın sonundaki "23 Kânûn-ı evvel 940 Diyarbakır" ifadeleriyle hem memleketi hem de yazmanın telif tarihi açık bir şekilde belirtilmiştir.

Yine Garîbî'nin Yunus Emre (ö. 1321) övgüsünde yazdığı şiirinin başındaki açıklama cümlelerinde kendisinin İstanbul'da bulunduğu bir zamanda, Eminönü Halkevi'nde bir edebiyat gecesinin tertip edildiğini, Dede Korkut ve Yunus Emre ile ilgili konuşmaların yapılıp onların edebiyat tarihindeki tesirlerinin konuşulduğunu ve bu toplantının Cumhuriyet gazetesinde haber olarak yer aldığını, kendisinin de tesadüf eseri olarak gazetedeki haberi gördüğünü ve o iki büyük zatın resimlerini keserek hürmet ve muhabbet beslediğini dile getirir. Devamında, Koca Yunus övgüsünde yazılmış hiçbir övgü şiire rastlamadığını, Yunus'un ilhamına nail olmak için onun övgüsünde duygu ve düşüncelerini, kalbinden doğan hislerini olduğu gibi kaleme aldığını ifade eder.

Şairle ilgili bilgiler, üzerinde çalıştığımız eserdeki bilgi kırıntılarından ibaret olduğu için ailesi hakkında maalesef bir bilgiye sahip değiliz. Eserin sonunda, şair muhatabına selamlarını iletirken ailesinden iki kişinin ismini

zikretmiştir. Biri kız kardeşi, diğeri ise oğludur. Ahmed Edîb'in kız kardeşinin varlığının dışında herhangi bir bilgi bulunmazken oğlunun adının Mahmud Nedim olduğunu ve eserini yazdığı dönemde oğlunun okula daha yeni başladığını kaydeder.

Garîbî, mürşidine yazdığı anlaşılan ilk şiirden sonraki nesir kısmında, kendisinin yıllarca rintmeşrep/rint tabiatlı ve harabatî/meyhaneye düşkün bir hayat sürdüğü için mürşidinin bilgi ve görgüsünden mahrum kaldığını ancak şeyhinin kendisine himmet edeceğine olan ümidini hiç kaybetmediğini yazar. Şair, "manevî istinadgâh" diye tanımladığı şeyhinden aldığı ilham neticesinde, şiirin usul ve kurallarını bilmediği ve vezin, kafiye bilgisine de sahip olmadığı hâlde biraz şiir benzeri manzum sözler söyleyebildiği için kendisini bahtiyar addettiğini dile getirir. Neticede şiirdeki kusurlarının ortada olduğunu ancak bazı şiirlerini güzel söylediğine inandığı için övündüğünü ve sevindiğini ifade eder.

Yine tarihçi Ahmed Refik Bey'in (ö.1937) ilmî araştırmaları ile Köprülüzâde Mehmet Fuat'ın (ö. 1966) makalesinde tafsilatıyla anlattıkları Bursa'nın fethi sırasında Ahulı Baba'nın gösterdiği olağanüstü hâlleri konu alan manzumesiyle ilgili nesir kısımda

> "*Kavâ'id-i şi're bîgâne vezin ve kâfiye usûllerindeki kusûrlarımın bî-nihâye olmasına rağmen kalbe hükm eden mechûl bir kuvvet tarafından söylenmiş güzel sözler zehâbında bulunuyorum.*" (s. 24)

cümlesiyle kendi şairliğini açıkça ortaya koyuyor.

Şairin bu değerlendirmelerinden ve mecmuadaki manzumelerden hareketle Garîbî'yi şair olarak değerlendirmek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü o, duygularını, hislerini vezin, kafiye, redif ve şiirin asıl ögesi olan anlama pek riayet etmeden içinden geldiği gibi söylemeğe çalışan bir nâzımdır.

Yine elimizdeki yazmanın 26. sayfasında verilen bilgilere göre Garîbî, daha önce yazdığı şiirlerini mürşidine göndermiş olup bu mecmuada yer alan şiirleri ise sonradan söylenmiştir. Şair, mürşidi olarak değerlendirdiği Şeyh Muhammed Nurî ile Şeyh Mehmed Tevfik Efendi'nin de şiirlerini içerecek bir seçki hazırlayıp ciltledikten sonra bir kopyasını da mürşidine göndermek istediğini söyler:

> "*Lutf-nâme-i mürşidânelerinizde buyurulduğu vecihle büyük 'azîzlerimin şi'rlerinin bir nüshasını da efendime irsâl edeyim... bi'z-zât fakîriniz elceyizimle yazmış olduğum büyüklü küçüklü on beş cilde yakın kıymetdâr âsârın fakîr göçdükde yâd ellerde kalacağından korktuğum için inşâallâh kısmet olup İstanbul'a avdetimde bunları efendim azîzime ve yahûd kütübhânelerden birine teslîm ve ihdâ etmek tasavvurundayım.*" (s. 26)

Garîbî yukarıdaki ifadeleriyle müstensih olarak on beş cilde yakın eser istinsah ettiğini, çoğalttığı bu eserlerin ölümünden sonra kaybolmaması için ya mürşidine ya da bir kütüphaneye bağışlamak istediğini açıkça ifade eder.

Ancak yazarın bahsettiği bu eserler hakkında hiçbir malumata sahip değiliz. Şair aynı yazının devamında istinsah ettiği bazı eski harfli metinleri yeni harflerle yazmayı düşündüğünü ancak bu düşüncesinden bazı nedenlerden dolayı vazgeçtiğini söyler.

Aşağıdaki bentte de şairin pirinin Rufâ'î tarikatına nensup bir şeyh olduğunu öğreniyoruz.

"Fedâ olsun bu öz cânım dil mülkünün sultânına

Sıdkıla basdım kadem râh-ı Hak erkânına

*Baş u cân koydum **Garîbî** pîrim **Rufâ'î** meydânına*

Hak cemâlin gördüm anda başka sa'âdet istemem" (s. 7)

Manzumelerinin İçeriği

Şairin hayatı hakkındaki bu kısa bilgilerden sonra elimizdeki mecmuanın içeriğine değinmek yerinde olacaktır. Mecmuada toplam on altı manzume yer almaktadır. Yazmadaki ilk manzume, Garîbî'nin mürşidinden aldığı iltifatlı mektubun ümitsiz kalbinde oluşturduğu uyanış ve ferahlık üzerine söylemiştir. Şeyhine bağlılığını değişik sıfatlarla dile getiren şair, şeyhine intisap etmeden önceki hayatını beyhude geçirdiği için pişmanlık duyduğunu, bağlandıktan sonra kendisinden çokça istifade ettiğini şöyle özetler:

> *"Senelerden beri rind-meşreb ve harâbâtîligim hasebiyle hicrânkeş bulunmaklığım fakîrinizi ma'ârif-i ledünniyye-i mürşidânenizden mahrûm kılmışdır. Binâ'en-'aleyh böyle olmakla berâber pek çoklarının bu sâhadaki aksaklıklarına ve benimsememezliklerine rağmen fakîr-i dil-rîşiniz de hakîkat-ı bâtıniyye uğrundaki çalışmalarım zevâle uğramayıp bi'l-'aks tezyîd ü tedvîminin nazar-ı himmet-i mürşidâneleri neticesi olduğuna kat'î olarak zâhib oluyor ve bu zehâb dolayısıyla da kalbimde çocuk sevinçleri hissediyorum."* (s. 2)

İkinci manzume, şairin isim (Tâcî Ahmed Edîb) ve mahlasını (Garîb/î) remzeden akrostiştir. Akabinde, Yunus Emre'nin Cumhuriyet gazetesinde basılan resminden hareketle şairin ona karşı duyduğu derin saygısını dile getirdiği övgü dolu şiiri yer alır. Methiye olarak değerlendirilebilecek şiirde, Yunus'un tasavvufî şiirin kurucusu ve kendisinden sonraki pek çok şaire ilham kaynağı olduğu, Âşık Paşa (ö. 1332) ile birlikte Türk diline yeni hayat verdiklerini ifade ettikten sonra kendisinin Koca Yunus'a âşık olduğunu ve her an onu zikrettiğini söyler.

Dördüncü şiir, 7'li ve 8'li hece vezniyle yazılmış olup tasavvufî remizlerle örülüdür. Her insanın bir hazine ve kendine mahsus bir hâlinin olduğunu söyleyen şair, insanın ancak kâşif ve ârif kimseler tarafından anlaşılabileceğini söyler. Vücudu/varlığı "hatt-ı Yezdân", "sırrü'l-beyân" ve "seb'ü'l-mesân" olarak değerlendiren ve Kur'ân'ın Necm suresinden

iktibaslarla türlü benzetmeler yapan Garîbî, özetle insanın âlemin özü olduğunu vurgular.

Şairin aruz vezniyle yazmaya çalıştığı ancak başaramadığı beşinci manzumesi murabba nazım şekliyle yazılmış olup tasavvuf içeriklidir. Garîbî, Rufâ'î tarikatına mensup piri için yazdığı anlaşılan manzumede, "canı canan için feda etme, varlıktan geçme, benliği terk etme, nefsini bilip hakikî vuslata erme, siva/dünya elbisesinden soyunup hizmete durma, fakr elbisesini giyme, nefsi öldürme, emellerin peşinde koşmama, dünya makamını istememe, aşk yolunun eri olma, dünyadan tecrit olma, mürşidin hizmetinde sebat etme, kısacası hak yolun kurallarına sıdk ile sarılıp canını ve başını ortaya koyup Allah'ın cemalini görme" gibi temalar/hususlar üzerinde durur.

Matla beyti olmaksızın gazel nazım şekliyle yazılan ve yer yer "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıbına uydurulmaya çalışılan altıncı manzumede şair, kendini rind olarak görüp zahide sataşmakta, namaz kılmanın farziyeti ile namazdaki kıyâm, kuûd, rukû ve secde-i şükr'ün sırrı üzerinde durur.

Yedinci manzumede yaratılış gayesini bilmeyen insanların yaşayışlarına değinen şair, insanın bu dünyaya gönderilmesindeki asıl maksadın insanın kendini bilmesi, kendini bildikten sonra da Rabbini tanıması yani tasavvufî ifade ile "*Men arefe nefsehû fe-kad arefe rabbehû"*[1] hadisine nâil olabileceğini dile getirir. Tasavvuf anlayışı çerçevesinde kâinatın yaratılışını izah etmeye çalışan Garîbî, dört unsur üzerinde durur; kâmil mürşide/yol göstericiye bağlanmanın gerekliliğini hatırlatır; mürşidi olmayanın mürşidinin şeytan olduğunu söyler ve "ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa…" (Lokmân 27) Allah'ın sıfatlarını yazmaya yetmeyeceğini söyleyerek şiiri bitirir.

Rind-zahid tipinin özelliklerinin anlatıldığı sekizinci manzume dokuz beyitlik gazel formunda olup vezne uyduralamamıştır.

Dokuzuncu manzume, beş beyitlik ve "olur" redifli bir gazeldir. Âşıkane tarzda yazılan gazelde, aşk yoluna giren salikin meziyetleri anlatılır. Edep ve erkân gören derviş, "âleme sultân, ârif-i billâh, âlim-i dânâ, küntü kenzullâh sırrına vâkıf ve gerçek sevgiliye kavuşan" biri olarak nitelendirilir.

"Medhiyye-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet" başlığıyla yer alan yedi beyitlik gazelde Garîbî, ismini anmadığı mürşidinden birinin âdeta fizikî portresini çizer. Makta beytindeki "*Var eden sensin beni kim Garîbî kurbân olur"* (s. 12) farklı şekillerde de yorumlanabilecek mısraı ile şeyhine bağlılığını beyan eder.

Mesnevî nazım şekliyle ancak belli bir kalıba uymayan onbirinci manzumede, şairin ifadesiyle "şeytân ve rahmân" diğer bir ifade ile "hayır ve şer" kavramları üzerinde durur; görünüşte âlemde her ne kadar ikilik varsa da hakikatte âlemin bir/vahdet olduğu dile getirir. Uslanmayan gönlüne seslenen şair, sonu pişmanlık olan bir hayatı terk etmek gerektiğini, öz ile kışır/kabuk arasında kalan insanın özü yani ebedî hayatı seçmesini tavsiye eder.

[1] *"Kendini bilen kuşkusuz Rabbini de bilir*." Aclunî, 2/262.

Vahdet-i vücûd anlayışının anlatıldığı gazel formundaki onikinci manzumede "cân ve cânân, vâcid ve mevcûd, bekâ ve fenâ, ulvî ve süflî" kavramlarından sonra oruç ve namazın faziletlerine değinen Garîbî, akabinde insanın ulvî âlemden süflî âleme gönderilişinin hikmetleri üzerinde durur.

Onüçüncü manzume ise şairin İstanbul'da ikamet eden mürşidi Hâfız Hasan Efendi'nin göndermiş olduğu mektubun kendisinde bıraktığı memnuniyet üzerine yazılmış bir teşekkürnâme mahiyetindedir. Mürşidin salike kazandırdığı meziyetleri uzun uzun anlatan şair, tasavvuf yolunu över. Mesnevî nazım şekliyle yazılan manzumede aruz vezni sağlanamamıştır.

Dörtlükler hâlinde yazılan ondördüncü manzumenin başında yer alan "*Ehlu'llâhın dem aldığı hakkında silsile-nâmelere kayd geçmemiş aceb niçin sır etmişler bu kaziyyeyi Kur'ân'da vârid olan âyetler olmuş*" (s. 19) cümlesinde ifade edildiği üzere şair, İslam dininde içkinin tedricî olarak yasaklanmasının sebepleri üzerinde durur. Hz. Muhammed ve Hz. Ali yolunda gidenlerin içki içmelerine manen cevaz verildiği, bu zümrenin isyan etmedikleri, toplanıp bir can oldukları, bu zümreden birçok sultanın velayet mertebesine eriştiği, Akyazılı Sarı Saltık, Geyikli Baba, Balım Sultan, İbik Baba, Burak Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Sarban Ahmed, Kaygusuz Sultan, Balım Sanî, Otman Babaların aşk şarabıyla dervişleri sarhoş ettikleri, Sarı Saltık'ın Edremit sahillerinde Rumlara kahramanca saldırdığı, Hoy'dan Anadolu'ya hicret eden Geyikli Baba'nın Orhan Gazi'ye himmet edip zafer kazandırdığı, özellikle Bursa'nın fethindeki üstün kahramanlıkları dile getirilir. Erenlerin aşk şarabıyla sarhoş olup velayet makamına çıktıklarını hatırlatan şair, erenlerin Hallac-ı Mansur'un "sırr-ı ene'l-hakk"a erdiklerini, hak marifetinin insanda zahir olduğunu bu yüzden âdeme/insana saygı ile bakmak gerektiğini, "Ali Hak'dır Hak Ali'dir" sözünün manasız olduğunu, Hz. Ali'nin bu tür sözlerden hoşnut olmadığını, daima namaz kılıp oruç tuttuğunu, Hz. Ali'nin her hâlinde fazilet bulunduğunu nakleder. Devamında Horasan'dan Anadolu'ya hicret eden Hacı Bektaş-ı Velî'nin asla içki içmediğini, riyazet ve ibadetle meşgul olduğunu, Allah dostlarına içki içtikleri ithamında bulunanların hak yolundan çıktıklarını söyleyen Garîbî, "*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır*." (Bakara 115) âyetiyle müjdelendiğini söyler.

Garîbî mensur kısımda, manzumenin yazılış sebebini uzunca izah ettikten sonra manzumenin sonlarında dile getirilen hususların bazı Bektaşîleri rahatsız edebileceğini, kendisinin dile getirdiği mevzuların Edîb Harabî Baba'nın *Dîvânı*[2]'nda da sabit olduğunu söyler.

Garîbî "pîrim" redifli son gazelinde de Rufaî tarikatına mensup şeyhini övmüştür. Şeyhin ismini vermeden sadece "Fırat nehri kenarında aşk sohbeti meydanında kurbiyeti taşla tasdik olunan zat" olarak ifade edilen şahsın Rufaî tarikatının kurucusu Ahmed er-Rufâî olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Toplam onbeş manzumeden oluşan bu mecmuanın sonunda "*23 Kânûn-ı evvel 940 Diyarbakır, el-fakîrü't-türâbî Ahmed Edîb Garîbî*" (s. 27) ferağ kaydı

[2] Bk. Gümüşoğlu, 2003.

olarak değerlendirilebilen bilgi ile şairin okuyanlardan özrünü istediği "*Zihn ü fikrimi işğâl eden gürültülerden ötürü vâki olan hatâların nazar-ı müsâmaha ile görülmesini niyâz eylerim efendim.*" (s. 27) cümlesiyle eser son bulur.

Ayrıca sonradan ilave edildiği "*Meşâyih-i Kâdiriyye'den Üsküdârî 'Osmân Şemsî Efendi Hazretlerinin Zâtî*[3] *tarafından söylenmiş bir şi'rinin nazîresinin deyiş tarzı taklîden söylenmişdir.*" (s. 28) cümlesiyle bildirilen Osman Şems Efendi'nin (ö. 1893) XV. yüzyıl şairi Necatî'ye (ö. 1509) nazire olarak yazdığı "döne döne" redifli gazeli takliden söylenmiş bir şiiri yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, hayatı ve eserleri hakkında yazılı ve sözlü hiçbir kaynakta bilgi bulamadığımız Diyarbakırlı Garîbî'ye ait toplam on altı manzumenin yer aldığı yazma hâlindeki şiir mecmuası ele alınıp değerlendirilmiştir. Mecmuadaki manzumelerden ve manzumelerin başında verilen kısa bilgi notlarından hareketle şairin hayatı, şairliği diğer bir ifade ile müteşairliği ortaya konulmaya çalışılmış ve manzumelerin içerikleri hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Özetle tasavvuf kültüründen etkilenip duygu ve düşüncelerini edebiyat kaidelerine uymadan nazmeden Garîbî'nin özellikle Diyarbakır edebiyat ve kültür hayatına kazandırılması amaçlanmıştır. Mecmuanın, sadece uzun ünlü, ayın ve hemzelerin gösterildiği Latin harfli çeviriyazısı aşağıda sunulmuştur.

(s. 1)

[Metin]

[I]

Huzûr-ı 'Âlî-i Mürşidânelerine

Dil-âgâhım ve sebeb-i feyz-i irşâdım efendim

İrsâline lutf u inâyet buyurulan iltifât-nâme-i irşâdîleri dil-i hazînimin huzûz u sürûrunu bâdî ve kalb-i nevmîdimin intibâh u inşirâhını bâ'is bulunduğu ecilden himmet-i ilhâmınızla kalbimden şu şi'r tulû' eylemişdir.

Şeyhim senin yoluna kurbân olayım gideyim

Ne emredersen emrine fermân olayım gideyim

Lutfun ile oldu dil şâd hem dahı gamdan âzâd

Şükr 'afva oldum nâ'il kulun olayım gideyim

[3] "döne döne" redifli zemin gazel Zâtî'ye değil Necâtî'ye aittir. (Tarlan, 1997, 433-34) Nazire olarak Üsküdarlı Osman Şems Efendi'den etkilenerek söylenen gazelde vezne uymayan mısralar olduğu gibi aruz kusurları da fazladır.

Kusûruma mu‘terifim çok ma‘ârif gâ’ib etdim
Geçdi bî-hûde zamânım esef edeyim gideyim

Yolum yolca olsa idi harâbâta sapmasaydım
Sa‘yim yola sarf olaydı ‘ârif olayım gideyim

Himmetinin gâyeti yok öteden beri nazarın çok
Her cihet kusûrum çok hâk-pây olayım gideyim

Havâs cifr verdin bana simyâ kimyâ etdin i‘tâ
Rindligim mâni oldu hep ana hayıflanayım gideyim

Bundan böyle şeb [ü] rûz eşk-rîz olmakdır kârım
Bu hâlime her bâr âh u zâr olayım gideyim
[s. 2]
Yok olsun bu harâb-âbâdda bi’l-cümle varım
Kim nihâyet bu fânîden âh olayım gideyim

Himmetini dirîğ etme kim hoş nazar ‘atf eyle
Ebed olayım bende kölen olayım gideyim

Garîbî garîb oldu gözleri yaş ile doldu
Ma‘rifetin ‘ummânına Dicle-veş akıp gideyim

[II]

Senelerden beri rind-meşreb ve harâbâtîligim hasebiyle hicrânkeş bulunmaklığım fakîrinizi ma‘ârif-i ledünniyye-i mürşidânenizden mahrûm kılmışdır. Binâ’en-‘aleyh böyle olmakla berâber pek çoklarının bu sâhadaki aksaklıklarına ve benimsememezliklerine rağmen fakîr-i dil-rîşiniz de hakîkat-ı bâtıniyye uğrundaki çalışmalarım zevâle uğramayıp bi’l-‘aks tezyîd ü tedvîminin nazar-ı himmet-i mürşidâneleri neticesi olduğuna kat‘î olarak zâhib oluyor ve bu zehâb dolayısıyla da kalbimde çocuk sevinçleri hiss ediyorum.

Tâcî

Taltîf-i cânânla oldu dil şâd
El-hamdu li'llâh dıyk-ı gönül buldı güşâd

Cemâlinden ref etdi yâr nikâbı
Yâr yolunun ben dahı olayım türâbı

Ahmed

İ'lâ-yı himem oldu nev-hayâta bâ'is
Hamd ana kim ilhâm oldu hâdis

Ma'rifet-i nefse dil buldı yol
Dâmen-i mürşidi bırakma kul ol

(s. 3)

Edîb

Eylesem n'ola yâre cânımı kurbân
Dil-hˇâh olarak dergehinde derbân

Yâ ilâhî bâ'is-i mesârımdır mürüvvetin
Bâdî-i huzûzum oldu fütüvvetin

Garîb

Garîb u mehcûr u kalb-i gamgîn
Râğıb-ı meydân-ı 'aşk-ı temkîn

Yanar şeb [u] rûz bu 'aşkıla dil
Bârika-i 'aşkla ref oldu zıll

Sürûruma yokdur hadd u gâyet
Ana bâ'is efendimdendir 'inâyet

Yâ Rab ayırma **Garîbî**'yi bu yoldan

Bir dahı mehcûr kılma beni vusûldan

[III]

Fakîriniz daha İstanbul'da iken Eminönü Halkevi'nde Edebiyât Gecesi nâmıyla bir müsâmere toplantısında Yûnus Emre ve Dede Korkut'un Türk edebiyât âlemine olan manzûmî yararlıkları görüşülmüş ve fikr-i felsefîleri hakkında sohbetler edilip mütâla'alar serd edilmiş ve bu müfîd görüşmeler *Cumhuriyyet* gazetesinde de intişâr etmiş olmakla berâber her iki erenin yan yana olmak üzere resimleri de derc edilmiş idi. Tesâdüfî olarak elime geçen bu kıymetli gazetede münderic resimleri keserek hürmet ve muhabbetle hıfz etmekle berâber Koca Yûnus'un (**s. 4**) ilhâmâtına nâ'il olabilmek emeliyle o iki cemâl-i Hakk'a bir 'aşk-ı huşû'-ı ma'nevîyle ara sıra tevâzu'-kâr nazarlar atf etmekdeyim.

Hazret-i Yûnus'un cemâl-i pür-envârındaki melâhat ü incizâb ve gözlerinde parlayan nûr-ı ma'ârif-i Rabbâniyyeye hayrân olmamak kâbil degil. Andan aldığım ilhâm bu şâ'ir-i huceste ve âşık-ı dil-şüküfte Yûnus Koca hakkında hîç bir şâ'ir tarafından bir medhiye yazılmış olduğuna râstlamamış olduğuma binâ'en fakîrden tulû' eden şu şi'rden dolayı kalbimde meserret ü mahzûziyyet hisleri duymakdayım.

Yûnus Emre cemâlinin önünde

Mütevâzı huzûrunda egdim boynumu

Hâlinde nümâyân kenz-i ma'ârif

Bâb-ı ma'ârifine döndüm yönümü

Başında 'arakiyye şâl 'imâmesi

Sırtında çizgili var bir hırkası

Gülistân erenlerin bir gül gonçesi

Medhine hasr eyledim cümle sözümü

Cemâlinde hüveydâ nûr-ı ma'rifet

Gözlerinde okunur 'ilmile hikmet

Şi'irleri bana olmuşdur sohbet

İlhâm için vermekdeyim ana özümü

Andan sonra gelen cümle erenler
Hazretden aldılar ilhâm şi‘r bilenler
Şi‘r-i tasavvufun bânîsidir diyenler
Gerçeklediler anlar da benim fikrimi

(s. 5)

‘Asrında ‘Âşık Paşa vardı hem-râhı
Türk diline verdiler yeni hayâtı
Bu dille çaldılar ‘âşıklar sâzı
Bu yola sarf eyledim ben de ‘aşkımı

Andan beri söylendi Türkçe nefesler
İlâhî mersiye hem kasîdeler
Nây kemân kânûn hem dâ’ireler
Nağmeleri artırır cümle şevkimi

Yûnus Koca ‘âşıkıyım hem budalâsı
Tapduk Emre’dir anın mevlâsı
Bu **Garîbî** de olmuşdur kemterânesi
Alır yâda her ân anın zikrini

[IV]

Yedi sekiz aydan beri ara sıra mâ‘nevî istinâdgâhımdan aldığım ilhâm netîcesi usûl ve kavâ‘id-i şi‘re mahremiyetim vezin ve kâfiye tarzlarına olan vukûfsuzluğum mevcûd olduğu hâlde şöyle böyle biraz şi‘r benzeri manzûmî sözler söyleyebilmekde olduğumu görmekle özümü bahtiyâr ‘addediyorum. Binâ’en-‘aleyh nazar-ı mürşidânelerince de müşâhede buyurulacağı vechile pek çok kusûrlara tesâdüf edilecegi bedîhîdir. Bununla berâber ‘aklımca gûyâ bazılarında güzel söylemiş olduğuma kanâ‘at getirmek sûretiyle tefâhürde bulunuyor ve ‘âdetâ seviniyorum.

(s. 6)[4]

Benim özge hâlimi
‘Ârif olanlar anlar

[4] Bu şiir, 7’li ve 8’li hece ölçüsüyle yazılmıştır.

Kenzimdeki mâlımı
Kâşif olanlar anlar

Vücûdum hatt-ı Yezdândır
Serâpâ sırrü'l-beyândır
Hem dahı *seb'ü'l-mesân*[5]dır
Kâri' olanlar anlar

Saçlarım leyl-i tavîldir
Kaşlarım *kâbe kavseyn*[6]
Gözlerim *tarfetü'l-'ayn*dır[7]
Ev ednâyı[8] bilenler anlar

Bu sırra vâkıf olan
'İlm-i hikmet okuyan
Zâtı zâtında bulan
'Akl-ı ma'âd olanlar anlar

Mürşide kim bî'at eden
Müşkilin cümle hall eden
Âdem olup cennete giren
Hâlis olanlar anlar

'Ârif olan nefsine
Eren vahdet zevkine
Giren hakîkat kenzine
Gevher bulanlar anlar

5 "Yedi âyetten meydana gelen Fâtiha sûresi.
6 "iki yay aralığı kadar", Necm 9.
7 "Göz açıp kapayacak sürede."
8 "yahut daha az oldu", Necm 9.

Âdemdir ‘âlemin özü
Hakdır **Garîbî**’nin sözü
Ümmü’l-kitâbdır yüzü
Nâzır olanlar anlar

[V]

Cânımı cânâna verdim gayrı bir cân istemem[9]
Varımı yağmâya verdim dahı varlık istemem
Ben bu yola ‘azm edeli geçdim hevâyı meşrebi
Zevk-i *lâ-yefnâ*[10]yı buldum başka ezvâk istemem
(s. 7)
Benligi terk eyleyip girdim tarîk-i vahdete
Nefsimi bildim lehü’l-hamd vardım hakîkat-i vuslata
Soyunup sivâ libâsından hizmete durdum bugün
Libâs-ı fakr ile fahrım câme-i zînet istemem

Fikrimi saldım bu bahrin zevk-i lâ-yefnâsına
Rûz u şeb cehdindeyim ‘aşkımın ihyâsına
Çâre-cû olmakdayım nefsimin imhâsına
Kalmadı kalbimde âmâl câh-ı dünyâ istemem

Çekdim el ârzû-yı sivâdan ben ise çokdan beri
Şimdi âmâlim benim olmak tarîk-i ‘aşk eri
Nefs elinden kim halâsa imkân bulmakdır yeri
Bundan a‘lâ’ nesne yokdur gayrı kârı istemem

Bunlara çâre muhakkak tecrîd-i ‘âlem etmek gerek
Hidmet-i mürşidde dâ’im bel bağlayıp durmak gerek
Özünü meydân-ı pîrde puhte kılıp yakmak gerek
Yâri buldum yâr benim yâr u cânân istemem

[9] Manzumenin bazı beyit ve mısraları “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbına uymaktadır.
[10] “*El kanâatü kenzün lâ yefnâ*/Kananat tükenmez bir hazinedir.” hadisinden alıntı.

Fedâ olsun bu öz cânım dil mülkünün sultânına
Sıdkıla basdım kadem râh-ı Hakk erkânına
Baş u cân koydum **Garîbî** pîrim **Rufâ'î** meydânına
Hak cemâlin gördüm anda başka sa'âdet istemem
(s. 8)

[VI]
Zâhid bizi ta'n eyleme mescide gelmez diye
Biz namâzı beş vaktde Hakla îfâ etmekdeyiz

Sen ise secde edersin câmi'in dîvârına
Biz ise yârin cemâlin secdegâh etmekdeyiz

Cennete girsem diye rûz u şeb gayretdesin
Cennet içinde biz her bâr seyr-i cemâl etmekdeyiz

'Akl-ı yakîn ile bil kim emr-i salâtın sırrını
İsbât-ı âdemîyetdir el-hak müdde'â etmekdeyiz

Hilkat-ı âdemden beri emr-i tabî'îdir salât
Bu emr-i mübeccele biz her ân iktifâ etmekdeyiz

Âdem ismi bahş olunmuşdur tabî'atdan âdeme
Bu üç harfi âdemde her vakt görmekdeyiz

Bu üç erkân âdemde zâhirdir şübhesiz
Kıyâm ku'ûd rükû' ile isbât-ı âdemîyet etmekdeyiz

Bu üç vaz' ism-i âdemdir muhakkak bilesin
Bu üç sırra âşinâ olup tahsîl-i hakîkat etmekdeyiz

Dördüncü secde-i şükürdür bil ki ‘ârif olasın
Hakîkat-ı salâta ‘âlim olup kesb-i ‘irfân etmekdeyiz

Ey **Garîbî** bilmek istersen salâtın sırrını
Bu sırra ‘ârif olmakla tahsîl-i salât etmekdeyiz
(s. 9)

[VII]
Senden gayrı enîsim kalmadı şu ‘âlemde
Kime hâlimi desem yüz döndürür ol ânda

Senden bahs eder olsam lâ-kayd davranırlar
Şer‘i vâsıta Edîb ümmîde kapılırlar

İş güçleri laklakla ‘ömür güzâr ederler
Hayâtın rûşeni böyle imiş sanırlar

Buraya gelmeden murâd ne idigin bilmezler
Hayvânlar gibi gelip yine öyle giderler

Buraya gelmeden maksad kendimizi bilmekdir
Kendimizi bilerek Hakk’ı bunda görmekdir

Hak varlığı var etdi kendi içine girdi
Kim kendi kendini yine kendi seyr etdi

Bu kesret ‘âleminde Hak hâzır u nâzırdır
Kabîh görmeyin bir şey insânlığı hâ’izdir

Fakat Hakk’ın özünü eger istersen bilmek
Elzem olur ana kim gözden hicâbı silmek

Hicâbtadır bilesin kim âteş su havâ toprak
Bunu çıkar aradan ba‘dehu kalana bak

Bu ‘anâsır-ı erba‘a vücûdundur anı ko
Giderince ne kalır işte Hakk’ın özü o

Bakınma sağa sola göreyim anı diye
Mürşid-i hâzık gerek çeşminin pasın sile

Asıl özü ki Hakk’ın mürşid-i kâmildedir
‘Âlemin tasarrufu cümle hep elindedir
(s. 10)
Vakt geçirmeksizin bir mürşid-i kâmile git
Bulduğunda hîç durma kendisine bî‘at et

Ol ki seni sana bildire kim mutlak
Seni sana bildirip Hakk’ı buldura el-hak

Kıldığın bunca namâz hîç bir işe yaramaz
Mürşid-i kâmile bî‘at et seni yâbânda komaz

Mürşidi olmayanın mürşidi şeytândurur
Bu şeytâna uyanın mekânı gayyâdurur

Şeytânı kov mülkünden rahmân tasarruf etsin
Şeytân kim şübhe vü gümândır bırak anı kov gitsin

Hak zâtı bilinmek için yaratdı bu ‘âlemi
Yaratdı ‘âlem içinde sıfâtında âdemi

Bu sûretle *sırr-ı küntü kenz*[11] oldu âşikâr
Ehad iken kendin tevhîden etdi izhâr

‘Arşa çıkıp kürsîden hep ‘âlemi seyr etdi
Yaratdığı bu varlık böyle hitâma erdi

Hakk’ın bu hikmetinin tavsîfine gâyet yok
Bu bâbda söylenecek sözler kim pek çok

Ağaçlar kalem olup deryâlar mürekkeb olsa
Vasfına imkân olmaz insânlar yazar olsa

Hakk’ın ‘ilmi bu ‘âlemde bir noktadır anlayana
Bahr-ı muhîte dalıp katre katre damlayana

Garîbî garîb oldu bu yolda fahîr oldu
Varlığın oda verip töküldü fakîr oldu
(s. 11)

[VIII]
Zâhid bize hor bakma sakın biz ‘âlemin yektâsıyız
Cirm-i sağîr görme bizi biz ol kevnin icmâliyiz

Biz Hak ile hak olmuşuz bel bağlayıp dost olmuşuz
Dost cemâlin görmüşüz kim ehl-i Hak hem-râhıyız

Zâhire kim kılma nazar teşevvüşden eyle hazer
Kendine bak etme hatar ‘âşık-ı Hak hem-pâsıyız

[11] Hadis olduğu rivayet edilen ve mutasavvıflarca sıklıkla iktibas edilen “*Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u’refe fe-halektü’l-halka li-u’refe (li-ya’rifûnî*”); Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi diledim, bunun için (beni bilmeleri için) yarattıkları yarattım.” anlamındaki hadisten alıntı.

Şer‘le ‘amel etmez diye buğz ile sakın etme nazar
Bâtınımız şer‘ledir meydân-ı ‘aşk merdânıyız

Senin şer‘in para etmez bu sırra kim ‘aklın ermez
Pîr-i mugâna intisâb et bak biz ki hem-akdâhıyız

Sa‘y eyle kim ol âdem etme zinhâr bizleri zem
Etmezler sana sonra kerem biz ol Hakk’ın yeksânıyız

Hâlimizi hâl eyledin kâlimizi kâl eyledin
Yolumuzu yol eyledin ehl-i hâl hem-hâliyiz

‘Aşkımızın gâyeti yok Hak ‘aşkına şevkimiz çok
Boş lâflara karnımız tok cânân ‘aşk-efzâsıyız

Cânân zikrinde dâ’imâ efgândayız şeb-i yeldâ
Ey **Garîbî** ol kâ’imen vâcid-i Hak hem-cânıyız

[IX]
Râh-ı ‘aşka dâhil olan mazhar-ı sırru’llâh olur
Edeb erkân gördügünde ‘âleme sultân olur

Mekteb-i ‘irfân diye zikr edilen bu meydândır
Bu mektebde tahsîl eden ‘ârif-i bi’llâh olur

Bu mektebe devâmdan kasd âdemîyet eylemekdir kim
Bu dersi kim hatm edenler ‘âlim-i dânâ olur
(s. 12)
Bu kitâb kim vücûdundur adına ümmü’l-kitâb denmiş
Bu sırra ‘ârif olanlar *küntü kenzu’llâh* olur

Ey **Garîbî** sen de git bir üstâd-ı kâmil tut elin
Mürşide yetdikde bir cân vâsılu'llâh olur

[X]
Medhiyye-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet[12]

Medh-i cânân eylesem dinleyen hayrân olur
Kâmetin 'arz etmiş olsam her gören seyrân olur

Mâh-ı nevdir kim cemâli 'âlemi pür-nûr eder
Berk urur envârı her bâr san bir meh-tâb olur

Saçları nermîn ü kumral sanki bir ebr-i latîf
Setr-i mâh etmişe benzer sanasın sehâb olur

Kaşları *kâbe kavseyn ev ednâ* sırrın eder ifşâ
Gözleri âhûveş cezbesi a'lâ olur

Yanağı bir gülistândır penbe açılmış gülleri
Nokta nokta hâli var kim güllere gonçe olur

Dehânın içre dendânı her biri dür dânesi
Görenler hayrân olur hem dahı sehhâr olur

Güşâd etdikde cânân dehânın her nefes
Kim zuhûr eyler 'ayânen Tâhâ ile Yâsin olur

Sen benim cânımsın efendimsin velî-ni'metim
Var eden sensin beni kim **Garîbî** kurbân olur

[12] Manzumenin bazı mısra ve beyitleri "fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün" kalıyla yazılmıştır ancak vezne uymayan mısralar çoktur.

[XI]

Gençligim gitdi elden eriştim ihtiyârlığa
Gönül kocamaz oldu takıldı bu varlığa

Ben bu varlık içinde görürüm şeytân rahmân
Ayırd edemem bir türlü her ikisin bir zamân

Kaldı fikrim hayretde bu sırrın hikmetine
‘Akıl erdirmedim bir türlü ‘acâ’ib ‘illetine

‘Aklım şuna yatdı ki bu iki kuvvet âdeme
Musallat olmuş hükm eder her ikisi bedene

Olmuş biri hayra âlet dîger birisi şerre
Göze görünmez ammâ her ikisi dahı bende

Hayr u şer her neyse her ikisin ben etdim
Yine bu her iki yola ayağımla ben gitdim

İki dedim ise ben iki degil kim birdir
İki degildir bu ‘âlem cümlesi hep birdir

Birine dâll denmiş birisine de mudil
Bırak bu ikisin sen de olasın mukbîl

Sana bırak dedimse ‘aceb ben bırakdım mı
Bu ikiden birinden halâs bulabildim mi

İhtiyârlığa vardım gönül hâlâ tâze
Ediyor beni gönlüm ‘âlemlere kepâze

Hîç haddini bilmiyor gönül her şeyi istiyor
Zevk ü safâ eglence güzel taleb ediyor

Hitâb ediyorum gönlüme nedir bu emellerin
Geçdi mevsimi heyhât yıkıldı temellerin
(s. 14)
Uslan artık ey gönül oldun ihtiyâr gayrı
Tabî'at seni etmiş her şeyden artık ayrı

Ne tuhafmış bu gönül ki iki sevdâ peşinde
Hem cân ister cânân sever 'aklı hep ikisinde

Gönlüme hitâbım iki karpuz bir koltuğa sığmaz
Bir gönülde iki sevgi kânûn-ı 'aşka uymaz

Hangisi muvâfıksa kabûl et dîgerin bir yana bırak
Anın sevdâ-yı 'aşkına rûz u şeb kendini yak

Gönül beni dinlemez emeller peşinde gezer
Olmayacak şeylerden beni ziyâde üzer

Halâsına çâre ne etmeli bilmem bu işin
İyi görmüyorum bu hâlin böylelikle gidişin

Ey gönül artık bırak içinden bu teşvîşi
Âdem ol âdeme gel vazgeç artık bu revişi

'İrfân bezmine var 'ârif ol bu sevdâdan vazgeç
Ecel yaklaşmadadır bilesin başına er geç

Vaktini zâyi‘ etme fârig ol ‘abesle iştigâlden
Sonunda nâdim olursun çek kendini evhâmdan

Bakdın ki olmayacak terk-i terk et bu varlığı
Bırak bu ‘âlem-i gülistânı kim içi dolu hârlığı

Gerçi hep varlık hakdır ammâ biri öz ü biri kışır
Öze tâlib ol âdemdir dîgeri ise hışır

Âdem hakîkî hakdır kim şeb rûz taleb et anı
Ey **Garîbî** iyi bilesin işte odur ‘âlemin cânı
(s.15)

[XII]
Cânân ile cân olmuşuz ayrı gayrı yokdur bize
Vâcidle mevcûd olmuşuz kim ayrılık yokdur bize

Kendiden var etdin ‘âlemi hem geldin berâber ‘âleme
Bekâdan fenâya inmişiz ammâ hîç fenâ bulmaz bize

Libâs-ı âdeme geldik yedik içtik berâberce
Yek-vücûduz her cihetce bil kim husûmet olmaz bize

Bir kez zâhid sor ki bize Hak yemez içmez diye
Bu kaziyye ‘ulvîde cârî süflîde lâzımdır bize

Bunu ger şerh edeyim sana ki Kur’ân’a müstenid olsun
Arz süflî semâ ‘ulvîdir kim su’âl olmaz bize

Biz ki ‘ulvîden mukaddem nüzûl etdik bu süflîye
Kadrini takdîr için ancak tecellî olmuş bize

Buraya nüzûlden kasd yiyip içmek degildir hâ
Sırrıyet-i ‘âlem ü âdem bilinmek mutlak lâzımmış bize

‘İbâdât u tâ‘atın lüzûmundan kim inbi‘âs etmiş
Kendisin i‘lâm için Hakk ihsân olunmuşdur bize

Cennete girsem diye savm u salât eyler isen
Cennet içindeyiz yâ hû ihtiyâc yokdur bize

Maksad-ı savm u salât bu süflîden halâsdır kim
Makâm-ı nüzûle tekrâr ‘urûcdur cennet-i a‘lâ bize

Makâm-ı nüzûle tekrâr ‘urûca muvaffak olan ervâh
Ol vakt lâzım degildir yiyip hem içmek bize

Ol makâmda olan ervâhın gıdâsı zikru’llâh olur
Melâ’ik zümresidir bil Hak nasîb etsin bize
(s. 16)
Ol makâm-ı kudsîleriyle sohbet her vakt cârî olur
Bu ebedî sa‘âdetden gayrı hutûr gelmez bize

Ey **Garîbî** anladın mı savm u salâtın sırrını şimdi
Bu sırra ‘ârif olmak çün gerekdir bir mürşid-i kâmil bize

[XIII]

Efendicigim:

İstanbul’da olan ihvânlardan Hâfız Hasan Efendi tarafından gönderilen mektûb ve hediyeye huzûz ve huzûr-ı kalb bulduğumdan gönülden şu tulû‘ât himmet-i ilhâmınızla sânih olmuşdur.[13]

[13] Şiirin vezni yer yer “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbına uyuyor ancak vezni bozan yerler fazladır.

Merhabâ ey cân Hasan'ım merhabâ
Bûs edeyim ellerin uzat bana

Kara Abdâl'a[14] mülâkî etdin beni
Hak erenler de şâd-kâm etsin seni

Bu vechle kalbime bahş etdin sürûr
Allâh da dü-cihânda seni kılsın mesrûr

Hasret-i cânânla her gün âh edem
Âhıma imdâda geldin şükr dedim

Leblerinin bûsesi etdi beni mest
Ref' olup heycân kalbim oldu pest

Hüsn-i nazarım vardı evvelce sana
Bâdî-i tezyîdi oldu lutfun bana

Sıhhatine du'â-hˇân olmakdayım
Hasret-i 'aşkınla ben dâ'imâ solmakdayım

Severdim evvelden seni şimdi bir kat daha
Bâkî olsun 'aşkımız ilâ nihâ
(s. 17)
Hidmetin hak erenlerde olsun kabûl
Fakîrce bu himmet pek oldu makbûl

Uzat **Garîbî** tekrâr öpsün elini
Zikrine hasr etmede dâ'im dilini

[14] Kaynaklarda ölüm tarihi 1886 olarak verilen Kara Şemşî Abdal ile Garibî'nin mülaki/yüzyüze görüşmeleri mümkün görünmemektedir. Şairle çağdaş olan bu şahıs hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

Ol Hak ki Hâlık-ı *kün fekân*dır[15]
Tebcîle zâtı pek ehakdır

Kendisi her yerde hâzır u nâzır
Bin türlü nikâb içinde zâhir

Göremez anı bunda a'mâ olan
Görür anı 'ârif-i bînâ olan

İşbu hâzır u nâzır olan mevcûd
Hakdır cümlesi vü hem yek-vücûd

Zâhide sorsan eger kim Hak nedir
Hepsi Hak derler ammâ bilmem nedir

Zât u sıfâtıyla göster bana Hakkı
Deyince şaşırıp gider 'aklı

Diyemez kim kemâliyle Hakk âdemdedir
Kendisi hem bu evde demdedir

Hoşuna gitmiş başka evden ziyâde
Tasarrufda andan görmüş istifâde

Âdem kim Hakk'ın eli ayağıdır zâhir
Bâtın eli âdem-i kâmildedir bâhir

Âdem-i kâmilin zâhire yokdur ihtiyâcı
Elsiz ayaksız anın olur sirâcı[16]

[15] " 'Ol' der ve olur.", Bakara 117.
[16] Metinde "seyrânı" şeklinde yazılan kelimenin anlama göre "sirâc" olması gerektiği kanantindeyiz.

(s. 18)

Bir lahzada eder ‘âlemi geşt ü güzâr
Uzatsa elini istedigini tutar

Anlara kim uzak yakın olmaz
Ma‘ârif-i ledünnîyeleri nihâyet bulmaz

Olmuşlar bular ‘ilm-i Hak’da mâhir
Hak ise olmakda bunlarla fâhir

Bunlar ki hüzn-i hatardan her cihet sâlim
Haklarında buyruldu *lâ havfun ‘aleyhim*[17]

İşte ol Hakdır zâhir u bâtın
İnan buna kim küfrinden sakın

Git âdem-i kâmile hem öp elini
Zinhâr küfrden hıfz et dilini

Ol âdem ki seni yitire murâda
Edersin pek çok andan istifâde

Seni sana bildirip eder kâmil
Kenz-i ma‘ârifle olursun hâmil

Ol zamân olursun ‘âlemde sultân
Kaçar yanından dîv ü şeytân

Ol vakt her eşyânın bâtın-ı hitâbı
Vâsıl-ı sem‘in olur *ene’l-hak*[18] kelâmı

[17] ‘‘Onlara korku yoktur.’’, Yunus 62.

Ayırd edemezsin eşyâyı birbirinden
Görürsün âdemde kemâl cümlesinden

Gerçi eşyâya hoş nazar farzdır
Ammâ kim âdem-i kâmile muhabbet hakdır
(s. 19)
Bunlara ver gönlünü alasın gönül
Gülistân-ı ma'ârifde bular oldular gül

Garîbî âdem-i kâmile et muhabbet
Sonunda bulursun elbet himmet

[XIV]

Ehlu'llâhın dem aldığı hakkında silsile-nâmelere kayd geçmemiş 'aceb niçin sır etmişler bu kaziyyeyi Kur'ân'da vârid olan âyetler olmuş.

Zamân-ı sa'âdetde alınırdı dem
Vukû'a başladı ehl-i beyti zem
Namâzda hatâlar vâki' oldu hem
Bu sebeble tahrîmine lüzûm görülmüş

Râh-ı Muhammed 'Alî'ye dâhil olana
Erkân u âdâbı görmüş olana
Hakîkat-ı Ahmedî'ye sâdık kalana
İçmelerine ma'nen cevâz verilmiş

Bu zümre içip etmezler 'isyân
Her biri birbirini 'add eder ihvân
'Aynı cem toplanıp olurlar bir cân
Hak böyle cânlara selâm eylemiş

[18] "Ben hakkım." Hallac-ı Mansur'a isnat edilen söz.

Bu zümre içinde nice sultânlar
Mertebe-i velâyete ermiş olanlar
Kemâl-i ‘irfâniyyete varmış olanlar
Hak bunları kendine ma‘şûk eylemiş
(s. 20)
Akyazılı Sarı Saltık Sultânlar
Geyikli Baba ile Balım Sultânlar
İbik Baba ile de Burâk Babalar
Şarâb-ı ‘aşkla tâlibânı sekrân eylemiş

Abdâl Mûsâ Abdâl Murâd Sultânlar
Sârbân Ahmed’le Kaygusuz Sultânlar
Balım Sanî vü hem Otmân Babalar
‘Âşıkânı şarâb ile sîr-âb eylemiş

Sarı Saltık Sultân ki bir zamân
Sallarla Edremid sâhilinden yürüdü hemân
Rûm iline akınlar etdiler yamân
Hak kudretini bunlardan izhâr eylemiş

Geyikli Baba Hoy’dan Anadolu’ya hicret
Etdi de ‘Osmâncıklara eyledi himmet
Orhan Gâzî’ye nasîb etdi gâlibiyyet
Kuvve-i İlâhî bunlarda zuhûr eylemiş

Bu eren yalnız başına etdi Burusa’ya hücûm
Kilîsâya tehassun etdiler kâfirler ‘umûm
Kalblerine ‘ârız oldu şiddetli gumûm
Efsâne degil hakîkat vukû‘a gelmiş

Elinde altmış okkalık kılıç sanki Zülfekâr
Kâfirleri ol kılıçla eyledi kahhâr
Seher vakti kestâne ağacı içine firâr
Bu sûretle Burusa fethi müyesser olmuş
(s. 21)
'Osmân Gâzî'nin baş kumandanı
Türklerin kahramân bir Alparslan'ı
Hem Geyikli Baba'nın mürîd-i hâssı
Orhan'a bu gâlibiyyeti tebşîr eylemiş

Alparslan delâletiyle Gâzî Orhan'ın
Gönlünü almak için Geyikli Baba'nın
Himmeti var olsun koca Sultân'ın
Küplerle rakı şarâb irsâl eylemiş

Görünce Baba geldigini bu armağânın
Yüzüne nazar saldı Balım Sultân'ın
Bize hediyyesidir Gâzî Orhan'ın
Pilav-ı zerde için bal pekmez ihdâ eylemiş

Açıldıkda küpler bal pekmez çıkdı
Getiren hâdimler bu hâle şaşdı
Aşlar pişip hem sofralar serildi
Fakîr fukarâ yiyip du'â eylemiş

Bu aşlardan Orhan'a hisse ayrıldı
Pamuk dolu bir kutuya âteş konuldu
Bu mukâbil armağan Orhan'a kim sunuldu
Hakk erenlere 'acâ'ibin in'âm eylemiş

Bu erenleri *şârîbü'l-leyli ve'n-nehâr*[19]
Sanma günâha girersin zinhâr
'İbâdet-i riyâzat etdiler her bâr
Bu vechle vilâyetler ihsân olunmuş
(s. 22)
'İrfâniyyet-i velâyet sa'y ile olur
Çalışmayan sonunda lâyıkın bulur
Makâm-ı süflîde hâli kim n'olur
'Urûc-ı merâtibe bu yolda erkân kurulmuş

Riyâzât u 'ibâdâtı inkâr edenler
İstihfâf u istihzâ ile nazar edenler
Hak 'ibadetden münezzehdir diyenler
Bu gürûha Hak'dan la'net olunmuş

Bir tefahhus etseler vücûd şehrini
İdrâke alsalar ev sâhibini
Ol cihete çevirseler cân kulağını
Hakk kendini zikri ile meşgûl eylemiş

Kalb Allâh ismini rûz u şeb zâkir
Nefesde hayy ismiyle meşgûldür zâhir
Bu sırra inanmayan elbetde kâfir
Hakk bu yolda ulûhiyyetini isbât eylemiş

Bu sırra mahrem olan cümle erenler
Hakk'ın hakîkatine 'aklı yetenler
Ol makâma mütevâzı' boyun egenler
Hakk anları sırr-ı *ene'l-Hakk*'a mahrem eylemiş

[19] Gece, gündüz içki içen; sürekli sarhoş.

İnsânda zâhirdir ma‘rifet-i Hak
‘Arş-ı a‘zam denilen vücûd-ı mutlak
Hakk âdemdir her ân hürmet ile bak
Âdemde *küntü kenz* sırrını ‘ayân eylemiş
(s. 23)
‘Alî Hak’dır Hak ‘Alî’dir sözün edenler
Deyip de türlü türlü herze yiyenler
Kardeş bacısına yan göz edenler
Şâh-ı Merdân’dan bunlara nefret edilmiş

Hazret-i şâh-ı velâyet namâz okurdu
Günlerce yemez içmez sâ’im olurdu
Her hâlinde fazîlet bâhir olurdu
Bu hakîkat vesâ’ikle isbât edilmiş

Hazret-i Hünkâr kat‘iyyen almamışdır dem
Anınçün ol hazreti edemezler zem
Horasân’dan Anadolu’ya hicretini hem
Riyâzât u i‘tikâf ile imrâr eylemiş

Bu hakîkat-ı müsbete meydânda iken
Hadîka-i ehlu’llâha böyleleri olmuşlar diken
Turuk-ı ‘aliyyeye bu hâl-i haysiyyet-şiken
Râh-ı Hak’dan böyleleri tecrîd edilmiş

Ey Garîbî uzatma artık sözünü
Bu veche tevcîh eyle cümle özünü
Her mevcûda ‘ibretle aç bak gözünü
Sümme vechu’llâh[20] âyetiyle tebşîr eylemiş
(s. 24)

[20] “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.”, Bakara 115.

[XV]

Mürşid-i dil-âgâhım ʻazîzim efendicigim,

Yukarıda yazılmış manzûme müverrih Ahmed Refîk Beg tarafından hazîne-i evrâkdan yapılan tedkîkât-ı ʻilmiyyesinden Türk Yurdu Risâlesi'nde mufassalan yazılmış Köprülü-zâde Fu'âd Beg'in menkıbe-i târîhiyye olan makâlesinin musavveridir.

Geyige binerek Hoy'dan Diyâr-ı Rûm'a hicret edip ʻOsmân Gâzî ve Orhan'ın Burusa'ya yaptığı akına yalnız başına dest-i şerîfinde altmış okkalık kılıç olduğı hâlde iştirâk etmiş olan Ahulı Baba'nın yaptığı ve gösterdigi hârik-i ʻâde bürhân nazar-ı istiğrâb u taʻaccübümü mûcib olduğunda böyle merâk-âver olan bir vakʻa-i târîhiyyeyi cânlı bir sûretde nazma almak emeline düştüm. Bilmem efendicigim becerebilmiş miyim? Kavâʻid-i şiʻre bîgâne vezin ve kâfiye usûllerindeki kusûrlarımın bî-nihâye olmasına rağmen kalbe hükm eden mechûl bir kuvvet tarafından söylenmiş güzel sözler zehâbında bulunuyorum.

Bu manzûmenin nihâyet kısmı tarîk-i Bektaşîye mensûbiyyetinden baʻzılarını gocunduracağı zuʻmındayım. Bu cihet mesmûʻât kabîli olmayıp Erenköyü'ndeki Muhammed ʻAlî Hilmî Baba Hazretleri'nin (Uçman, 2003, 440) halîfelerinden Edîb Harâbî Baba'nın (Uçman, 1994, 422) fakîrinizde olan gayr-ı matbûʻ *Dîvânı*'nda mevcûd bir şiʻriyle sâbitdir.

(s. 25)

Bilin ey ehl-i hakîkât Rifâʻî'dir benim pîrim

Mü'eyyed olan bürhânı Rifâʻî'dir benim pîrim[21]

Sabâvet hâlinde vâkiʻ olan bürhânına anın

Salan hayrete aktâbı Rifâʻî'dir benim pîrim

Meclis-i bezm-i ʻirfânda def çalan sâzendenin

Şikest eden defin ol ân Rifâʻî'dir benim pîrim

Bu meclis meclis-i ʻirfândır zâhirî meclis degil

Kalb-i sâzendeyi kâşif Rifâʻî'dir benim pîrim

[21] Manzumenin ilk beyti başta olmak üzere bazı beyit ve mısraların vezni [mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün] kalıbına uymakta ancak bu kalıba uymayan beyitler çoğunluktadır.

Fırât Nehri kenârında meydân-ı ‘aşk-ı sohbetde
Kutbiyyeti şecerle olan tasdîk Rifâ‘î’dir benim pîrim

‘Abdü’lkâdir Geylânî ‘aliyyü’ş-şâmile sâ’ir meşâyih miyânında
İhrâz-ı şeyhü’ş-şüyûh eden Rifâ‘î’dir benim pîrim

İşârât-ı ma‘ânîyle teşrîf-i Hac etdiler cümle
Âşikâren yed-i takbîl-i Mustafâ eden Rifâ‘î’dir benim pîrim

Esmâ-i hüsnânın beş yüz olduğun takrîr eden meşâyihe
Cümle mevcûd ismu’llâh diyen Rifâ‘î’dir benim pîrim

Bu berâhîn-i mezkûre kâfîdir ‘irfân ehline çünkim
Bürhânına olmayan nihâyet Rifâ‘î’dir benim pîrim

Fazîletde tevâzu‘da mesîli yokdur ‘âlemde
Rüteb-i vâlâsı gavs-ı ekber Rifâ‘î’dir benim pîrim

Ey **Garîbî** böyle bir pîr-i ‘âlîye müntesibsin iftihâr eyle
Kurbân olsun bu öz cânım Rifâ‘î’dir benim pîrim

(s. 26)

Bundaki münderic eş‘âr efendime ihdâ’en akdemce göndermiş olduğum eş‘ârda mevcûd olmayıp sonradan himmet-i ilhâmınızla tulû‘ etmiş şi‘rlerdir.

Bunların bir nüshasını da fakîriniz kendim için yazdım fakat bunların evvel baş kısmına büyük ‘azîzlerim eş-Şeyh Muhammed Nûrî[22] ve eş-Şeyh Mehmed Tevfîk Efendi[23] Hazretleriyle ‘azîzim efendimin eş‘ârını sırasıyla yazıp bir hâtıra olmak üzere birlikde teclîd etmek ârzûsundayım. Lutf-nâme-i mürşidânelerinizde buyurulduğu vecihle büyük ‘azîzlerimin şi‘rlerinin bir nüshasını da efendime irsâl edeyim. Ve bu sûretle efendime bir hidmet-i fakîrânede bulunmuş olayım. Bu yoldaki hizmetleri seve seve îfâ edecegimi ‘arz eylerim.

[22] Kaynaklarda aynı isme sahip birçok şahıs bulunmakla birlikte şahsın kimliği kesin olarak tespit edilememiştir.
[23] Bu zatın kimliği tespit edilememiştir.

Şimdiye kadar almış olduğum kitâblarla bi'z-zât fakîriniz elceyizimle yazmış olduğum büyüklü küçüklü on beş cilde yakın kıymetdâr âsârın fakîr göçdükde yâd ellerde kalacağından korkduğum için inşâ'allâh kısmet olup İstanbul'a 'avdetimde bunları efendim 'azîzime ve yâhûd kütübhânelerden birine teslîm ve ihdâ etmek tasavvurundayım. Cümlesi eski Türkçe ile yazılı olduğu için daha yeni mektebe devâm etmekde olan oğlum kulunuz Nedîm'in de istikbâlde işine yaramayacağı **(s. 27)** bedîhîdir. Muhtevâsı altmış yetmiş sahîfeden 'ibâret olan ba'zısı yeni harflerimizle yazmayı tasavvur etmiş isem de ne kadar olsa el yazısının okunmasındaki müşkilâtı ve lüzûmunda ara yerlerinde yazılması îcâb eden eş'ârın satırları tecâvüz etmekde bulunması hasebiyle bu emelimden vazgeçdim.

Fakîriniz, bacım ve oğlum 'azîzim efendimin ve bacı vâlidenin hürmet ü ta'zîmle ellerinizden takbîl eder, 'aşk-ı niyâz eyleriz. Ve muhterem mahdûm ve torununuza mahsûs selâmlarla 'aşk-ı niyâz eyleriz. Oğlum Mahmûd Nedîm de hürmetle ellerinden niyâz eyler. Bâkî hayır du'ânızı ve himmet-i ilhâmınızı niyâz eylerim 'azîzim efendicigim. Hû Allâh eyva'llâh.

Diyarbekir

Fakîrü't-türâbî Ahmed Edîb ve'l-Garîb

Zihn ü fikrimi işgâl eden gürültülerden ötürü vâki' olan hatâların nazar-ı müsâmaha ile görülmesini niyâz eylerim efendim.

23 Kânûn-ı evvel 940 Diyarbekir

el-fakîrü't-türâbî Ahmed Edîb Garîbî

(s. 28)

[XVI]

Sonradan 'ilâve:

Meşâyih-i Kâdiriyye'den Üsküdârî 'Osmân Şemsî Efendi Hazretlerinin Zâtî[24] tarafından söylenmiş bir şi'rinin nazîresinin deyiş tarzı taklîden söylenmişdir.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün][25]

Allâh Allâh diyerek zikr ederiz döne döne

Şem'a-i 'aşka biz her bâr yanarız döne döne

Şerer-i âhımızı görse zâhid ol ân kaçar

Yâr 'aşkına dem-â-dem âh eyleriz döne döne

[24] 2 numaralı dipnota bakınız.
[25] Bu şiirde de veznin aksadığı birçok mısra var.

Bahş olunmuşdur ezelî bize bu hâlet-i ‘aşk
Âteş-i sûzân içinde pişeriz döne döne

Gördügün cümle eflâkın devrini sen sanma tehî
‘Aşk-ı yâr ile her ân zâkir olur döne döne
“Kademi yer mi basar zülfüne berdâr olanın
‘Aşk u şevk ile verür cân u seri döne döne”[26]
Gayra meyli olamaz âteş-i ‘aşka yananın
Şereri çıkar **Garîbî** göklere kim döne döne

Kaynakça

Aclunî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. C/1-2. Beyrut: 1351-52.

Ahmed Edîb Garîbî. *Şiir Mecmuası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, Demirbaş No: 776.

Gümüşoğlu, Dursun. *Ahmed Edîb Harâbî Dîvânı*. İstanbul: Can Yayınları, 2003.

Kurân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. (haz. A. Özek, vd). Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Tarlan, Ali Nihat. *Necâtî Divânı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.

Uçman, Abdullah. “Edîb Harâbî”. TDV İslam Ansiklopedisi. 22.04.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/edib-harabi

Uçman, Abdullah. “Mehmed Ali Hilmi Dedebaba”. TDV İslam Ansiklopedisi. 22.04.2024 https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ali-hilmi-dedebaba

Yekbaş, Hakan. “Harâbî, Ahmed Edîb”. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. 22.04.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/harabi-ahmed-Edîb

Yıldırım, Yusuf. *Osman Şems Efendi, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı (Metin-İnceleme-Tahlil).* İstanbul: Marmara Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013.

Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.

[26] Bu beyit Necâtî'nin gazelinden alınmıştır (Tarlan, 1997, 433).

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Rize/TÜRKİYE
mehmetsamil.bas@erdogan.edu.tr
ORCID

DÂRÜŞŞAFAKA'DA BİR MÜDERRİS: ŞİRVANLI MEHMED HÂLİS EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A MUDARRIS AT DARUŞŞAFAKA: THE LIFE AND WORKS OF MEHMED HÂLİS EFENDİ FROM ŞİRVAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 17.05.2024
Kabul Tarihi: 12.06.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 17.05.2024
Accepted Date: 12.06.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Baş, Mehmet Şamil. "Dârüşşafaka'da Bir Müderris: Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin Hayatı ve Eserleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 576-602.

Baş, Mehmet Şamil, "A Mudarris At Daruşşafaka: The Life and Works of Mehmed Hâlis Efendi from Şirvan", *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 576-602.

10.28981/hikmet. 1485945

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şamil BAŞ

DÂRÜŞŞAFAKA'DA BİR MÜDERRİS: ŞİRVANLI MEHMED HÂLİS EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A MUDARRIS AT DARUŞŞAFAKA: THE LIFE AND WORKS OF MEHMED HÂLİS EFENDİ FROM ŞİRVAN

ÖZ

Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi, Osmanlı'nın son döneminde 1843-1913 yılları arasında yaşamış son Osmanlı uleması şahsiyetlerden biridir. Memleketi Şirvan'da başlayan ilim hayatı bir süre Amasya'da devam etmiş ve İstanbul'da kemâle ermiştir. Fatih Câmii'nde Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçtikten ve onun ilk icâzet verdiği isimlerden biri olduktan sonra Kemalpaşa'da müdürlük ve Menemen'de kaymakamlık gibi bazı görevlerde bulunmuş; ardından yetiştiği Fatih Külliyesinin önemli kısımlarından olan Tabhâne Medresesi'nde dersler vermiş ve Ders Vekili makamına kadar yükselmiştir. Vefatına kadar Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye azalığında bulunmuştur. Koca Mustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi'nde Arapça ve Galata Rüşdiyesi'nde Farsça muallimliği yapsa da onun en çok emek verdiği kurum özellikle Arapça, akaid, belagat ve fıkıh derslerini okuttuğu ve otuzbeş yıl hizmet ettiği Dârüşşafaka olmuştur. Arapçaya ve Farsçaya olan vukûfiyyeti dolayısıyla kaleme aldığı eserler Dârüşşafaka'da ders kitabı olarak okutulmuştur. Bununla birlikte medreselerde tedrisatın yenilenmesi ve bu kurumların ıslah edilmesi hususunda büyük bir çaba göstermiş, 1910 yılında Medâris-i İslâmiye'nin açılış konuşmasını ve hazırlıklarını yapmıştır. Kaynaklarda Şirvanlı Mehmed Hâlis'e ait olmayan eserlerin bazıları ona ait gösterilmiş, bazı eserlerine ise hiç değinilmemiştir. Bu makale, Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatını ulema sicil dosyasından, arşiv belgelerinden ve hakkında bilgi veren diğer kaynaklardan hareketle ortaya çıkarmayı; aynı ismi taşıyan Mehmed Hâlis isimli şahsiyetlerin kimler olduğunu netleştirerek kaynaklardaki problemleri çözmeyi, Şirvanlı Mehmed Hâlis'in kaynaklarda zikredilen ve edilmeyen eserlerinin hangilerini olduğunu tespit etmeyi ve diğer Mehmed Hâlis isimli şahıslara ait olup Şirvanlı Mehmed Hâlis adıyla kataloglanan ya da zikredilen eserleri tespit etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk İslam Edebiyatı, Mehmed Hâlis, Müderris, Dârüşşafaka, Biyografi.*

ABSTRACT

Mehmed Hâlis Efendi from Şirvan was one of the last Ottoman scholars who lived between 1843 and 1913 during the last period of the Ottoman Empire. His scientific life, which started in his hometown, Şirvan, continued for a while in Amasya and reached perfection in Istanbul. After being taught by Yusuf Ziyaeddin Efendi at the Fatih Mosque and being one of the first people to be licensed by him, he served as a director in Kemalpaşa and a district governor in Menemen. Then, he gave lectures at Tabhâne Madrasah, one of the important parts of the Fatih Social Complex where he grew up, and was promoted to the position of Deputy Lecturer. He was a member of Majlis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye until his death. Although he taught Arabic at the Koca Mustafa Pasha Military Junior High School and Persian at the Galata Junior High School, the institution where he worked most was Daruşşafaka, where he taught Arabic, creed, belagat and fiqh courses and served for thirty-five years. Due to his proficiency in Arabic and Persian, the works he produced were taught as textbooks at Daruşşafaka. In addition, he made a great effort to renew education in madrasahs and reform these institutions, and made the opening speech and preparations for Medaris-i Islamiye in 1910. In the sources, some of the works that do not belong to Mehmed Hālis of Shirvan are attributed to him, while some of his works are not mentioned at all. This article aims to reveal the life of Mehmed Hālis Efendi from Şirvan based on the ulema registry file, archival documents and other sources that provide information about him, to solve the problems in the sources by clarifying who other people named Mehmed Hālis are, to determine which works of Mehmed Hālis from Şirvan are mentioned and not mentioned in the sources, and to identify the works belonging to other people named Mehmed Hālis that are cataloged or mentioned under the name Mehmed Hālis from Şirvan.

Keywords: *Turkish Islamic Literature, Mehmed Hâlis, Muderris, Dârüşşafaka, Biography.*

Giriş

Osmanlı'da Fatih Medreseleri ile başlayan ve Süleymaniye Medresleri ile devam eden eğitimin devletin himâyesinde teşekkülü hem ders veren hocaların hem de öğrencilerin masraflarını karşılayan bir bütünlük arz ediyordu. Medrese mezunlarının devlete hizmet etmeleri gerektiği gibi devletin de onlardan hizmet alması tabii idi. Zamanla medreselerden mezun olanların sayısı arttıkça müderris olarak tayin edilecekler belli bir düzene göre seçilmeye başladılar. "*Daha önce her medreseye bir müderris verilirken XX. yüzyıl başlarında mekteblere benzer medreseler açılınca her derse bir müderris atama sistemi kabul edildi. Bu atamalar ders adları ve müderris adları sıraya konularak"* (Koç, 2022, 29) yapılmaktaydı.

Devletin yüksek kademelerinde görev almak isteyenler doğal olarak öncelikle İstanbul'daki medreselerde icazet alıp düzenlenen imtihanlara girmekte idiler. Tanzimat Fermanı sonrası yayımlanan nizamnamelerin bir kısmı da eğitimin iyileştirilmesi hususundadır. Bu açıdan bakıldığında XIX. yüzyıl bir geçiş dönemi olarak görülebilir. Bu yüzyılda *Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye* adıyla oluşan cemiyyet ilk halk mektebi olarak kurulan Dârüşşafaka'yı tesis etmişti.

Dârüşşafaka'da ilk ders 15 Haziran 1279 (27 Haziran 1863) tarihinde ikinci sınıfta Kayserili Mustafa Paşa tarafından verilen *Ma'lûmat-ı Nâfia* dersiyle başlamıştır. Bu okula alınacak öğrenciler için gerekli şartlar on yaşından küçük ve on iki yaşından büyük olmamak, anneden babadan ya da yalnız babadan mahrum olmak, ilk mekteplerin en az dördüncü sınıfına geçen ya da o derece tahsil gördüğü imtihanla sabit olanlar arasında yapılacak olan sınavı kazanmak, illetli hastalığı olmamak ve aklî melekeleri yerinde olmak şeklinde belirlenmişti (Mehmed İzzet vd., 1927, 31, 70).

Bu çalışmaya konu edilen Mehmed Hâlis Efendi, eğitim için İstanbul'a geldiğinde Dârüşşafaka henüz tam olarak kadrolaşmış ve mezun vermiş değildi. Mehmed Hâlis'in eğitimini tamamlaması, devletin farklı kademelerinde görev alıp tekrar İstanbul'a muallimlik-müderrislik vazifesi için döndüğü yıllar Dârüşşafaka'nın parıldamaya başladığı yıllara denk gelmektedir. İyi bir eğitim almış olan Mehmed Hâlis Efendi'nin Dârüşşafaka özelinde ve dînî eğitimin ıslahı noktasında bir dilci olarak uygulamaları ve onun Osmanlı ulemalarının son halkasında olması önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir.

1913'te vefat ettiğinde Mehmed Hâlis'in biyografisinin mutlaka yazılması gerektiğine işaret eden Tâhirü'l-Mevlevî'nin bu isteği yeterince yerine getirilmediği gibi Mehmed Hâlis'in eserlerinin adları bile geçen zaman içinde tam olarak bir arada zikredilememiştir. Hatta ona ait olmayan eserler onunmuş gibi sehven kataloglanmış farklı Mehmed Hâlis'ler bu sebeple birbirine karışmıştır. Bu makale bu sebeplerle hem Mehmed Hâlis'in hayatını ve eserlerini tespit etmeyi hem de ona ait olmayan eserlerin hangileri olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Mehmed Hâlis İsimli Müellifler

Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatına dâir kaynak araştırması yaptığımız sırada Mehmed Hâlis adında 8 ismin daha var olduğunu gördük. Çoğunluğu Mehmed şeklinde okunan bu isimlerin Muhammed olma ihtimali de söz konusudur. Her ne kadar Hâlis mahlası başka müellifler tarafından kullanılsa da biz burada sadece Mehmed Hâlis ismindeki müelliflere yer vererek Şirvanlı Mehmed Hâlis ile diğerlerini birbirinden ayırma yoluna gittik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı sahasında adı Mehmed Hâlis olan müellifler şu kimselerdir:

1.1. Kâtib Mehmed Hâlis Efendi (17. yy.)

Osmanlı Müellifleri'nin derc edilmemiş kitaplar bölümünde *"Beşâretnâme - Tarih-i Umumîden hûnîn ve hazîn bir faslı. Osman-ı Sânî'nin hal' u şehâdeti ile Mustafa-yı evvelin ikinci cülûsunu gâyet münşiyâne hikâye eyler bir tarihçedir. Müellifi: Enderûn-ı Hümâyun Kilâr-ı Âmiresinde Masraf Kâtibi Mehmed Hâlis Efendi."* (Tahir, 2000, 3/187) şeklinde adı geçen Mehmed Hâlis Efendi, tam adı *Beşaretnâme-i Sultan Mustafa Han* şeklinde olan eserin müellifi olup bu eserini 1622'de kaleme almıştır (Tezcan, 1999, 84, 87). *Zafernâme-i belâgat-ünvân der beyân-ı gazavât-ı Sultan Osman Hân-ı Gazi* (Yücel, 1979; Sarıışık, 1999) adında daha önce yazdığı bir eseri daha vardır.

1.2. Mehmed Hâlis Efendi (17-18. yy.)

17. yüzyılın ortalarında İstanbul Kasımpaşa'da doğan Mehmed Hâlis Efendi, dîvân şairlerindendir. Medrese eğitimi gördü. Veziriazam Bıyıklı Mustafa Paşa'ya imamlık yaptı. Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi'den 1691'de aldığı icâzet ile Galatasaray Medresesi'nde birinci dereceden; 1692'de Emre Hoca Medresesi'nde ikinci dereceden müderrislik yaptı. 1693'te Sahn-ı Semân; 1697'de Sahn müderrisliği derecesine yükseldi. Nişâncı Paşa-yı Cedîde ve Mehmed Paşa Medresesi'nde (1698-1700) ve 1703'te Süleymaniye ve Ayasofya müderrisliklerine getirildi. 1709'da Medine kadılığında bulundu. Bu görevi sırasında Medine'de 23 Haziran 1709'da vefat etti ve Cennetü'l-Bakî'ye defn edildi. Mutasavvıf bir şair olup, mevlevî tarikine mensuptu. Bilinen tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*'ının nüshası Ali Emirî Kütüphanesi 129 numarada kayıtlıdır (İnce, 2004, 4/371; Atıcı, 2009, 2-13; Aksoyak, 2020; Başarır, 2023, 3-4).

1.3. Çeşmizâde Mehmed Hâlis Efendi

Çeşmizâde Mehmed Hâlis, İstanbullu olup fıkıh âlimlerindendir. Dedesi Muhammed Efendi Çeşme kazasının Kekre köyündendir. Fetva emîni görevinde bulunduğu sırada 1297 (1880) yılında Üsküdar'da vefat etti. Kısıklıda Selâmi Ali Efendi yakınında medfundur. Fetva kitaplarından Ali Efendi, Behçet, Abdurrahim, İbni Nüceym fetvalarındaki on binden fazla Türkçe fetvayı ihtiva eden ve kolayca bulmak için cetvelli bir tarzda hazırlanan *Hülasatü'l-Ecvibe* isminde iki cilt yazma eseri ile feraizden bir kitabı bulunmaktadır (Tahir, 2000, 1/271). Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi (1210-

1298/1795-1880) zamanında fetva emini görevinde bulunmuştur (Kılıçer, 1973, 87).

1.4. Mehmed Hâlis Salahaddin

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü BB0000011218 numarada kayıtlı *Bilumum Yangınlara Karşı En Mükemmel Vesâil-i-Tecviziye* adlı 13 sayfalık, küçük boy ve İstanbul Burhan Sami Matbaasında basılan eser Mehmed Hâlis Salahaddin adına kayıtlıdır (Mehmed Hâlis Salahaddin, ts.). Kaynaklarda Mehmed Hâlis Salahaddin hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1.5. Mehmed Hâlis Eşref

Mehmed Hâlis Eşref, Mülkiye Kaymakamı Mehmed Eşref Efendi'nin oğludur. 1279'da (1862) Bulgaristan'ın Çirpan kasabasında doğdu. Çirpan ve Filibe'de sibyan ve rüşdiye mekteplerinde okudu. 27 Eylül 1304'te Mekteb-i Hukuk'tan mezun oldu. Türkçe, Fransızca ve Bulgarca bilmektedir. 1 Şubat 1301'de Maarif Nezareti Kütüphaneler Müfettişliğini vekâleten yürüttü. Ardından 18 Kanun-ı Sani 1304 tarihine kadar Encümen-i Teftîş ve Muayene Kitabetine memur edildi. 12 Eylül 1306'da Luleburgaz Bidayet Mahkemesi başkanlığı görevinde bulundu. Hakkındaki bazı bilgi notları Bilim Sanat Merkezi, Ali Birinci Koleksiyonu AB790378 numarada ve sicil kaydı Osmanlı Arşivi'nde (BOA *[DH.SAİD.d]*, 71, 323) bulunmaktadır. Mehmed Hâlis'in *Bulgarca Kıraat* isimli eseri Mayıs 1303 (1887) tarihinde basıldığı bilgisi *Devr-i Hamîdî Âsârı* isimli eserde mevcuttur (Mehmed Murad, 1308, 34). Bir diğer eseri olan *Bulgarca Sarf* Milli Kütüphane EHT 1954 A 151 numarada kayıtlıdır. 1313'te (1897) Bulgar Matbaası'ında basılan eser 107 sayfadır.

1.6. Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis Bey

1273 (1856) yılında İstanbul'da doğan Mehmed Hâlis, Muzika-i Hümâyun Arabî muallimliğinden emekli Abdullah Efendi'nin oğludur. On yedi yaşında 1290 (1873) tarihinde memuriyet hayatı başlayan Hâlis Efendi, 1901'de Hazîne-i Hâssa-i Şâhâne Muhasebeciliğine tayin edilmiş ve bu vazifesi 1908 yılına kadar devam etmiştir. II. Abdülhamid devrinin devlet adamlarından olduğu sebebiyle II. Meşrutiyet'ten sonra mal ve mülkleri haczedilip sahip olduğu rütbeler kaldırılıp nişanları geri alınmıştır. 31 Mart Vakası'ndan (13 Nisan 1909) sonra Midilli'ye sürgün edilmiş; 1912'de affedilmiş ve hak ettiği emeklilik maaşınına bağlanmıştır. 26 Cemâziye'l-âhir 1340 (24 Şubat 1922) tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Ortaköy'de Yahyâ Efendi Dergâhı'ndan kaldırılmış ve babası Hacı Abdullah Efendi'nin yanına defnedilmiştir (Hızlı, 2022; Ceyhan, 2024, 66-67).

Mehmed Hâlis Efendi, on bin ciltten fazla kitabı havi zengin kütüphanesini Maarif Nezareti'ne satmıştır. Bu hususa binâen İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*'nde Ali Emirî Efendi'nin Mehmed Hâlis'in bu eylemini eleştirmesini "*Emiri Efendi, "Halis Efendi, kitablarını şu kadar bin liraya sattı, şöyle etti böyle yaptı" diyerek sütunlar dolusu yazılar*

yazdı, Halis Efendi ile beraber Maarif Nezaretine de musallat oldu. Hatta bir dereceye geldi ki anın vaveylasını dinleyenler "kaşki sen de Halis gibi kitablarını satmış olsa idin de ortalığı böyle velveleye vermeseydin" dediler." (İnal, 1999, 1/462) cümleleriyle dile getirmektedir. Mehmed Hâlis Efendi'nin adı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin Hâlis Efendi koleksiyonunda yaşatılmaktadır.

Mehmed Hâlis'in 1324 (1908-1909) tarihinde *Gurerü'l-hikem*'den seçtiği Hz. Ali'ye ait vecizeleri Türkçeye çevirerek Mahmud Bey Matbaası'ında bastırdığı 52 sayfalık *Envâru'l-Edeb* adlı bir eseri ve 1333'te (1917) Kanaat Kütüphanesi Matbaası'nda bastırdığı *Cihâd-ı Ekber* adında cihad risaleleri bağlamında 40 sayfalık bir derlemesi mevcuttur. Bunların dışında *Kitab-ı Akaid, Kitabu'l-Ahlak Tercümesi* ve *Mefâtihu'l-Gayb* tercümelerini havi müsvedde hâlinde bulunan eserleri İBB Atatürk Kitaplığı'nda yer almaktadır.

1.7. Kerküklü Mehmed Hâlis (1875-1923)

Asıl adı Mehmed olan Mehmed Hâlis, Kerküklü şair Şeyh Rıza'nın oğlu olup 1875'te Kerkük'ün Bulak mahallesinde doğdu. Eğitimini Kerkük'te aldı. Divan şairlerindendir. Süleyman Nazif'in Musul Valiliği döneminde Duhok ilçesi kaymakamı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye geldi. Süleyman Nazif aracılığıyla İbnülemin Mahmud Kemal ile tanıştı. Hilafet taraftarı görüldüğünden Kerkük'e geri gönderildi. Kefri kazasında kaymakamlık yaptı. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler aleyhine yazdığı bir şiir yüzünden işinden oldu. Verem hastalığından 1923'te vefat etti (Ünver, 2004, 4/372).

1.8. Zabıt Kâtibi Mehmed Hâlis (1886-?)

Mehmed Hâlis Efendi hakkındaki bilgiler İSAM Ulema Sicil Dosyaları 2737 numarada kendi yazısıyla Ağustos 1910 tarihinde Meşihat Dairesine için yaptığı başvurudaki sicil kaydındadır. Buna göre adı Mehmed, mahlası Hâlis'tir. Zilhicce 1304 (Ağustos 1887) tarihinde Konya'nın Ahmed Fakih Mahallesi'nde doğmuştur. Babasının adı Hasan Necmeddin Efendi'dir. Annesi Hatice Hanım'dır. Babası Sille Naibi Naib Hasan Efendizâde'nin soyundan olup Tezkirecizâdeler sülalesindendirler. Aile Konya'nın yerlilerindendir. Babası Hasan Necmeddin Efendi 4 Şubat 1893'te vefat etmiştir. Mehmed Hâlis Efendi ilk olarak 17 yaşında Konya Duyûn-ı Umûmiye'de göreve başlamıştır. Babasının vefatı sonrası Konya Alaaddin Câmii'nde onun talebelerinden Molla Ahmed oğlu Ahmed Nazif'e vekillik yapmıştır. Bir süre Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nde görev aldıktan sonra, Konya Şer'iyye Mahkemesi zabıt kâtibi olmuştur. 1910 tarihinde tutulan kayda göre matbu ya da yazma bir eseri bulunmamaktadır.

2. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin Hayatı

Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatıyla ilgili bilgileri dört başlık altında ele almaya çalışacağız. Önce onun hakkında bilgi veren kaynaklara değinecek, ardından doğumu, tahsili ve yaptığı görevlere yer vereceğiz. Vefatına dair bilgiler ile vefatından sonra hakkında yazılanlarla Mehmed Hâlis Efendi'nin biyografisini aydınlatmaya çalışacağız.

2.1. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'niyle İlgili Kaynaklar

Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatına dâir bilgilerinin kronolojik sıraya göre incelediğimizde en önemli kaynağın kendi kaleminden çıkmış olan sicil kaydından elde edildiğini görmekteyiz. Meşihat Arşivi'nde 2 nüshası bulunan bu biyografinin tutulduğu tarih 24 Muharrem 1311'dir (7 Ağustos 1893). "*Şeyhulislamlık bünyesinde faaliyet gösteren Sicillat-ı Şer'iyye Dairesi, Meşihat'ın ilga edilmesinden sonra İstanbul Müftülüğü'ne bağlı bir birim olarak çalışmalarına devam etmiştir*" (Işık, 2015, 71). İstanbul Müftülüğü'nde yer alan bu sicillere bugün İslam Araştırmaları Merkezi'nden ulaşılabilmektedir. Mehmed Hâlis'in sicil kaydı burada Ulema Sicil Dosyaları bölümünde 135 numarada kayıtlıdır ve toplamda 34 evraktır.

Diğer bir önemli kaynak 1333/1915'te birinci cildi yayımlanmış (Akün, 1992, 6/457) olan *Osmanlı Müellifleri*'nde yer alan (Tahir, 2000, 1/303) bilgilerdir. Burada yer alan bilgilerin özeti *Meşhur Adamlar* isimli ansiklopedik eserin Halis Efendi maddesinde (Gövsa, 1933, 2/664) kullanılmıştır. 1927 yılında yayımlanan *Dârüşşafaka* adlı eser ise *Osmanlı Müellifleri*'ndeki bilgilere yeni bilgiler ekleyerek Mehmed Hâlis'in hayatına dair önemli bilgiler içermektedir (Mehmed İzzet vd., 1927, 76-77, 95, 177).

Mehmed Hâlis Efendi hakkında şimdiye kadarki en kapsamlı çalışma onun ulema sicil dosyasından hareketle *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eserinde bilgi veren Sadık Albayrak'a aittir (1996, 3/162-163). Zikrettiğimiz bu kaynaklardan hareketle "*Mehmed Hâlis Efendi*" ansiklopedi maddesinde bu bilgiler harmanlamıştır (Maviş, 2003, 28/490) ancak Mehmed Hâlis'e ait olmayan bazı eserler isim benzerliği nedeniyle ona atfedilmiştir.

Kasım 1913'te yayımlanan *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*'nde Dârüşşafaka'nın tarihçesi tafsilatlı olarak yer almaktadır (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*, 1332). Burada da Mehmed Hâlis Efendi'ye dair bazı bilgiler yer almakla birlikte bu bilgiler ve diğer bazı kaynaklarda ders vekili Hâlis Efendi adıyla geçen bilgiler Mehmed Hâlis Efendi'nin biyografisine dair çalışmalarda kullanılmamıştır.

Vefat tarihiyle ilgili olarak araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız kaynaklardan *Sabah Gazetesi, Şehbal*, *Sırâtımüstakîm* ve *Sebîlürreşâd*'daki yazılar da Mehmed Hâlis'in biyografisine ışık tutan önemli kaynaklardır.

2.2. Mehmed Hâlis'in Doğumu, Tahsili ve Yaptığı Görevler

Mehmed Hâlis Efendi, memleketi Şirvan'da 1259 (1843) tarihinde doğmuştur. Şirvan o dönemde, *Bitlis vilayetinin Siğerd (Siirt) sancağında bir kazadır* (Sâmi, 1996, 2853). 1938'e kadar Zubovka olarak ve 2008 yılına kadar Ali–Bayramlı adıyla anılan Azerbaycan'ın da Şirvan isimli bir şehri vardır. Mehmed Hâlis'in Şirvan doğumlu olduğundan bahseden bazı kaynaklar onu sehven Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinden (Mustafaev, 2019, 29) zikretmiştir.

Mehmed Hâlis'in babası Hacı Mehmed Efendi'dir. İlk tahsilini Şirvan'da tamamlayan Mehmed Hâlis, eğitim amacıyla 1277 (1861) tarihinde Amasya'ya

ilm yolculuğuna çıkmıştır. Amasya'da altı yıl kalıp Arapça nahiv ilmine dair bir eğitim aldıktan sonra 1283 (1867) yılında İstanbul'a göçmüş ve Fatih Külliyesi'ndeki Tâbhâne Medresesi'nde ikamet etmiştir. 27 Şubat 1860 tarihinden itibaren Fatih Câmii müderrisliğinde bulunan Tikveşli Hacı Hafız Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin (d.1830-ö.1920) sabah ve ikindi derslerine devam ederek kendisinden icazet almıştır. Yusuf Ziyaeddin Efendi *Celâl* ve *Mir'ât* okutarak 1910 tarihine kadar iki kez icâzet vermiş dönemin meşhur âlimlerindendir. Kendisinden icâzet alanlar arasında Mehmed Hâlis Efendi'den başka "*Serezli Hacı Mustafa Nuri Efendi, Taşköprülü Abdullah Rüşdî Efendi, meşhur vaizlerden Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Manisalı Hoca Emin Efendi, doktor ve feylesof Ödemişli Mustafa Fehmi Efendi gibi birçok büyük âlim*" bulunmaktadır (Hızlı, 2018, 39-40). Mehmed Hâlis, icâzetnamesinde Arapça, Farsça ve Türkçe lisanlarını "*tekellümen, nazmen ve neşren tahrîr u kitabete muvaffak*" yazılı olduğunu bildirmektedir (İSAM, *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. No. 0135, 01).

Mehmed Hâlis İstanbul'a geldiği vakit (1867) maarifteki imtihana katılarak üçüncülük derecesiyle o tarihte açılan *Teftişu'l-Muallimîn* isimli mektebe başlamıştır. Bu okul Osmanlı'daki teftiş hizmetlerine (Erdem, 2009; Yıldız, 2014; Keklik, 2023) ileride ilan edilecek olan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'ne hizmet edecek müfettişleri yetiştirmekte idi. 27 Safer 1287 (29 Mayıs 1870) tarihinde maarifte diğer muallimlerle girdiği müsabaka-i imtihanda Farsça muallimliği şehadetnâmesi almaya hak kazanmıştır.

Mehmed Hâlis Efendi, 1287 (1871) yılında girdiği sınavda 2. Ordu-yı Hümâyun'un Ankara sancağı dairesindeki 5. Redif alayının kur'a mümeyyizliği görevine tayin edilmiştir. Bu vazifesini hakkıyla eda ettiği için Ankara'daki memurlar, 6 Safer 1288'de (27 Nisan 1871) *Makam-ı Celil-i Seraskeri*'ye bir mazbata yazmışlardır. 24 Muharrem 1290 (24 Mart 1873) tarihinde Aydın vilayetine bağlı Nîf nahiyesi (İzmir'in Kemalpaşa ilçesi) müdürlüğüne tayin edilmiştir. Bu vazifede 8 ay kaldıktan sonra 28 Teşrîn-i Evvel 1289'da (9 Kasım 1873) İzmir'in Menemen kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. 5 ay görev yaptığı Menemen Kaymakamlığı'ndan 27 Mart 1290 (8 Nisan 1874) tarihinde istifa ederek Menemen'den ve 31 Mart 1290'da (12 Nisan 1874) İzmir'den ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştür. 12 Rebiulevvel 1291 (29 Nisan 1874) tarihinde kendisine *"berâet-i zimmet mazbatasını"* düzenlenmiştir.

Şevval 1293'de (Ekim 1876) ruûs imtihanına girip Ders Vekaleti'nin müsadesi ve Meşihat makamının emriyle Fatih Câmii'nde ulûm-ı aliyye ve ilâhiyye derslerini vermeye hak kazanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra 15 Cemaziyelahir 1294 (27 Haziran 1877) tarihinde müderrislik sınavına girmiş ve cevabı ince bir zeka ve dikkat gerektiren sorulara verdiği doğru cevaplar neticesinde Ruûs-i hümâyûnu hak edişi tescillenmiş ve ilgili resmî makama teklifte bulunularak 1296'da (1878) Ruûs-ı hümâyûn'a girmiştir. Ders vekâletinden ayrılış tarihi 11 Mart 1327'dir (24 Mart 1911).

Mehmed Hâlis Efendi'nin muallimlik görevleri 1291 (1874) yılında *Paşa Kapısı Rüşdiye-i Askerîyesi'*nde Arapça muallimliğiyle başlamıştır (İSAM,

Meşihat Arşivi [*MŞH.SAİD*], No. 0135, 17). Kuruluşunda (1875) yer aldığı Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesi'nde Arapça muallimliği görevinde bulundu. 25 Ağustos 1303 (6 Eylül 1887) tarihinde Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiye'sindeki Arapça muallimliği Fatih Rüşdiye-i Askerîyesi'nde devam etti. Buradaki görevi 14 Mayıs 1324 (27 Mayıs 1908) tarihinde Mehmed Hâlis'in vekâletinde bulunan Hasan Hilmi Efendi'ye verilmiştir (İSAM, *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 0135, 17).

Farsça muallimliği 19 Şevval 1292 (18 Kasım 1875) tarihinde Galata Mekteb-i Rüşdiyesi'nde başlamıştır. Buradaki görevinden 1 Mart 1301'de (13 Mart 1885) ayrılmıştır. 1295-1296 yılları arasında (1878-1879) bir yıl *Menşe-i Küttâb-ı Askerî*'de fıkıh hocalığı yapmıştır. Bu okul Kasımpaşa'da bulunan *Bahriye Rüşdiyesi*'nin devamı olup mezunları bahriye kâtipliği yapmaktaydı (Ünal, 2009, 598).

Dârüşşafaka muallimlerinden Mehmed Lütfî Efendi'nin 1 Teşrin-i Evvel 1294 (13 Ekim 1878) tarihinde görevinden ayrılması üzerine Dârüşşafaka'da Akaid-i Diniye ve Arapça muallimliğine tayin olunmuş ve aynı yıl içinde Dârüşşafaka'da okutulan Fıkıh ve Mecelle dersleri de kendisine verilmiştir. Dârüşşafaka'daki muallimlerin bir kısmı fahri olarak görev yapmakta iken *"müderrisinden ve Askerî Rüşdiyesi muallimlerinden Mehmed Hâlis Efendi dâimî ve muvazzaf muallimliğe ta'yin olunmuştur*". Buradaki görevinin 35 sene kadar sürdüğü bilgisi de yine aynı eserde *"müderrisînden ta'yînînden vefatına (1329) kadar Daru'ş-şafaka'dan ayrılmamış olmasına göre Hâlis Efendi 35 sene mualllimlik itmiş dimektir"* (Mehmed İzzet vd., 1927, 76) şeklinde geçmektedir. Keza 17 Rebiulahir 1325 (30 Mayıs 1907) Maarif Nezareti'den Meşihat Dairesine yazılan evrakta 1878'den 1907'ye kadar Mehmed Hâlis Efendi'nin Dârüşşafaka'da aldığı maaşlara yer verilmiştir (İSAM, *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 0135, 14). Yine Dârüşşafaka'nın eski müdürü Rasih Bey Efendi'den açılan Belağat-ı Osmaniye dersine vekâleten bakmakta olan Mehmed Halis Efendi'ye bu dersin asaleten verildiğine dair belge 20 Mart 1322 (2 Nisan 1906) tarihlidir (BOA, *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, No. 923, 69).

Mehmed Hâlis Efendi, 25 Rebiulevvel 1297'de (29 Mart 1878) uhdesine tevcîh olunan İbtidâî Hariç İstanbul müderrisliği, 13 Rebiulevvel 1306'da (18 Kasım 1888) Hareket-i Hariç'e, 25 Cemaziyelahir 1306'da (26 Şubat 1889) İbtidâî Dahil'e, 13 Cemaziyelahir 1309'da (14 Ocak 1892) Hareket-i Dahil'e, 25 Zilhicce 1310'da (10 Temmuz 1893) Musıla-i Sahn'a, 1 Zilhicce 1312'de (26 Mayıs 1895) Sahn'a, 1 Recep 1314'de (6 Aralık 1896) Hareket-i Altmışlı'ya, 17 Safer 1316'da (7 Temmuz 1898) Hamise-i Süleymaniye'ye, 3 Ramazan 1316'da (15 Ocak 1899) Süleymaniye'ye terfi' olmuştur. 1 Muharrem 1317'de (12 Mayıs 1899) tevcih buyurulan Mahreç'den Halep mevleviyyetine, 27 Zilhicce 1321'de (15 Mart 1904) Bilâd-ı Hamse pâyesine yükselmiştir (İSAM, *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 0135, 8). Sadık Albayrak daha sonra Haremeyn-i Muhteremeyn pâyesine yükseldiğini ifade etmektedir (1996, 3/163) ancak Haremeyn payesine yükseldiğine dâir Meşihat arşivinde bir bilgi

bulunmamakta ve pâyelerini ne zaman aldığına dair birkaç farklı evrakta Haremeyn ifadesinin karşılığı boş durmaktadır. Şeyhulislamlığa ait 3 Numaralı Telhis Defteri'ne göre 3 Muharrem 1322'de (20 Mart 1904) "*bin üç yüz yirmi bir senesi Zilhiccesinin… yirmi yedinci gününden itibaren sabıkan Halep kadısı Şirvanî faziletli Mehmed Halis… Kudüs-i Şerif payesi tevcih"* (Koç, 2022, 52) buyurulduğu bilgisi mevcuttur.

Mehmed Hâlis Efendi, farklı kurumlardaki muallimlik görevlerine ek olarak 21 Teşrin-i Sâni 1300'de (3 Aralık 1884) *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye* azalığına ve 22 Rebiulevvel 1306'da (26 Kasım 1888) *Tetkik-i Müellefat Encümeni* azalığına tayin olunmuştur. Üstün hizmetlerinden ötürü 9 Kanun-ı Sani 1325'te (22 Ocak 1910) kendisine Mecidiye Nişanı verilmiştir (BOA, *Bâbıâli Evrak Odası Evrakı [BEO]*, No. 3697, 277223).

07 Safer 1328 (17 Şubat 1910) tarihli *Sırâtımüstakîm* dergisinin 76. sayısında, *Yeni Gazete*'nin 3 Safer 1328 tarihli sayısında yayımlanan *Âlem-i İslâma Bir Tebşîr Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül* başlıklı yazı aynen alıntılanmış ve *Ders Vekîli Hâlis Efendi'nin Nutku* ile *Said Paşa Hazretlerinin Nutku*'na yer verilmiştir. Buna göre ders vekili sıfatıya Mehmed Hâlis Efendi, Fatih Câmii Külliyesi'nde yer alan Tâbhâne Medresesi'nde 13 Şubat 1910'da resmî bir hazırlık yapmış, bu önemli toplantıya "*ricâl-i ilmiyye, fuzalâ-yı benâm ile vükelâ ve nüzzârdan münâsib görülenleri, rüesâdan bazı zevât da'vet edilmiş ve taraf-ı âlî-i fetvâ-penâhîden kendilerine tezkireler irsâl olunmuş, bazılarına da telgrafla beyân-ı ma'lûmât*" verilmiştir. Ders Vekili Hâlis Efendi'den başka Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, Ayan Reisi Said Paşa, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa, Meclis-i Mebusan Reis-i Sânîsi Mustafa Asım Efendi, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi gibi devlet ricalinin katılım sağladığı bu törende (Atay, 1983, 231; Şahintürk, 2024, 112) Batumlu Hâfız Süleyman Efendi ve Fatih Câmi-i şerîfi imamlarından Filibeli Arab Mehmed Efendi'nin aşr-ı şerifleri ile başlayıp Gürcü Hâfız Mehmed Said Efendi'nin Buhârî-i Şerîf dersi ile devam etmiştir. Dersin ardından Mehmed Hâlis Efendi, hazıruna medreselerin ve Maarif-i İslamiyyenin tarihçesi hakkında bilgi verip eğitimdeki kusurları ve yenileşmeye dair mütalaalarını içeren önemli bir konuşma yapmış ve "*Umum Medâris-i İslâmiyye'de Neşr ve Ta'mîm Olunmak ve On iki Senede İkmâl Edilmek Üzere Bu Kere Tertîb Olunan Ulûm ve Fünûnun*" hangilerini olduğunu sıralamıştır. Hâlis Efendi'nin ardından Said Paşa da Hâlis Efendi'nin teşebbüste bulunduğu bu gayrete teşekkür sadedinde bir konuşma yapmıştır (Sırâtımüstakîm, 1328, 377-382). Hâlis Efendi'nin konuşmasından bir bölüm şöyledir:

"Hakîkati beyândan ictinâb etmeyelim, fikrimizi serbest söyleyelim, yekdiğerimizi aldatmayalım. Acı acı hakîkatleri umûmun enzâr-ı intibâhına mekşûf bir sûrette arz eyleyelim ki hatâmızı anlayabilelim. Çünkü hatâyı anlamak hakîkate doğru ilk adımı atmak demektir…. Medâris-i İslâmiyyemizin usûl-i tedrîsini ıslâh ile beraber fünûn-ı hâzıraya âit dersleri ilâve ediyoruz. Kaviyyen ümîd eyliyoruz ki az zaman zarfında telâfî-i mâfât ederek maârif-i

İslâmiyyemizi zamanla mütenâsib bir hâl-i mükemmeliyyete ifrâğ edeceğiz. Fakat bu ümîdimizin husûle gelmesi; şu teşebbüsümüzün sâha-i tekemmüle îsâli pek büyük muâvenetlere gayretlere mütevakkıftır. Biz her türlü gayret ve fedâkârlıklara âmâdeyiz. Hükûmetimizin muâvenetinden de emîniz." (Sırâtımüstakîm, 1328, 380-381).

Tâbhâne Medresesi'nde gerçekleşen ve Hâlis Efendi'nin hazırlıklarını yaptığı bu törenle tanıtımı yapılan Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi 26 Şubat 1910 tarihinde yayımlananarak Osmanlı taşrasında medrese kurma teşebbüslerine (Şahintürk, 2024) ve Osmanlı'nın son dönemindeki yüksek din eğitiminin (Atay, 1983; Nazıroğlu, 2020, 29-31) ıslah hareketlerine öncülük etmiştir.

2.3. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin Vefatı

Mehmed Hâlis Efendi'nin vefatına dair *Osmanlı Müellifleri'*nde "*1331 târihinde irtihal iderek Fatih Câmi-i şerifi haziresine defnedildi*" (Tahir, 2000, 1/303) bilgisi vardır. Vefatı sonrası Dârüşşafaka mektebinden Meşihat Dairesine yazılan bir yazıda "*Efendim, Hâlis Efendi merhûmun tekâüdiyesine medâr olmak üzere tercüme-i hâline lüzûm hâsıl olmuş oldığıyla lütfen bir nüshasının müsvedde olarak bilahire itâsı hususuna inayet buyurulması istirham olunur efendim. 28 Mart 1329*" (İSAM, *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 0135, 18) cümlelerinden Hâlis Efendi'nin vefatı sonrası ailesine ödenecek emekli maaşı işlemleri için bazı bilgilere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Hâlis Efendi'nin vefat yılı olan hicrî 1331'in sonunda Muharrem 1332'de yayımlanan *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi'*nde de Mehmed Hâlis'in 1331 hicrî yıl içinde vefat ettiği bilgisi geçmektedir. Bu salname, Dârüşşafaka'nın kuruluşundan Maarif Nezaretine devredilişine ve Dârüşşafaka'nın tesis edilmesinde alınan kararlardan, uygulanacak olan programa ve kuruma yapılan bağışların kimler tarafından ne kadar olduğuna değin etraflıca bilgiler içermektedir. Buna göre 3 Nisan 1303 (15 Nisan 1887) tarihinde mektebin en ileri gelen isimlerinden biri Mehmed Hâlis Efendi "*Akaid-i Diniyye ve Ulûm-ı Edebiyye*" muallimidir ve mektepteki programa şekil veren heyette yer almaktadır (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*, 1332, 27-28).

12 Kanun-ı Sâni 1324 (25 Ocak 1909) tarihinde Dârüşşafaka'da uygulanacak olan program için seçilen on kişilik Meclis-i Tedris Azalığına seçimle gelen isimlerden biri olarak *"Ders Vekili Hâlis Efendi"*nin de adı vardır. Bu meclis 23 Kanun-ı Sâni 1324'te (5 Şubat 1909) toplanarak Dârüşşafaka'nın Maârif-i Umûmiye Nezâretine teslimi ve uygulanacak prosedür bağlamında mütalaa etmekteydiler (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*, 1332, 31). Sonraki yıllarda her yıl yaz aylarında toplanan bu heyetin 30 Temmuz 1328 (12 Ağustos 1912) tarihli toplantısına Mehmed Hâlis Efendi'nin Sadrazam Gâzi Ahmed Paşa ile başka bir toplantısı olması nedeniyle katılamadığı ve tertip edilecek programa dair görüşlerini çocuklarının toplantıya getirdiği ve

netice olarak bilahare Hâlis Efendi'nin görüşlerinin daha sonra bizzat alınacağı karara bağlanmıştır (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*, 1332, 102-109).

Dârüşşafaka'da 19 Temmuz 1329'da (1 Ağustos 1913) toplanan Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'nin toplantı tutanaklarında bir yıl içinde vefat etmiş olan azaların isimleri geçmektedir. Burada *"Cemiyet azasından olup sene-i câriye zarfında vefatı vuku' bulanların isimleri taraf-ı riyasetden ber vech-i âti [merhum: Ahmed Mithat Efendi, Doktor Hayreddin Paşa, Ebu'zziya Tevfik Bey, Hasan Rıza Paşa, Hacı Hâlis Efendi, Nazım Paşa, Ali Bey, Ömer Eşref Efendi, Ali Nusret Bey, mekteb mezunlarından Hüseyin Efendi] okunarak ailelerine cemiyyet namına ta'ziyetnameler yazılmasına"* karar verilmiştir (*Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi*, 1332, 112).

Salname'den edinilen bu bilgilere göre Mehmed Hâlis Efendi vefatına kadar Dârüşşafaka'daki görevine devam etmiştir. Toplantıya gelemediğinde yerine mütalaasını aktarması için çocuklarının gitmiş olmasına göre en az iki oğlu vardır. Vefat edenler arasında adı geçerken kendisinden "hacı" olarak bahsetmiş olmaları muhtemelen Kasım 1912'de hac farizasını yerine getirdiğini göstermektedir.

1927 yılında yayımlanan *Dârüşşafaka* isimli eserde Mehmed Hâlis Efendi'ye dair müstakil bir bölüm yazılmıştır. Burada *"1294'te Mehmed Lütfî Efendi'nin infikâkı üzerine 1 Teşrin-i Evvel 1294 tarihinde müderrisînden ta'yîninden vefatına (1329) kadar Daru'ş-şafaka'dan ayrılmamış olmasına göre Hâlis Efendi 35 sene mualllimlik itmiş dimektir"* (Mehmed İzzet vd., 1927, 76) ve aynı eserin bu mektepte görev yapmış "*muvazzaf muallimler*" kısmında "*Hâlis Efendi, Arapça, Akâid ve Edebiyat. 1 Teşrin-i Evvel 1294, 23 Mart 1329"* (Mehmed İzzet vd., 1927, 95) bilgileri verilmektedir.

Anlaşılacağı üzere Mehmed Hâlis'in, Dârüşşafaka'da 1 Teşrin-i Evvel 1294 (13 Ekim 1878) tarihinde başlayan görevi 23 Mart 1329 (5 Nisan 1913) tarihinde sonlanmıştır. 28 Mart 1329 tarihinde Meşihât Dairesinden merhum Hâlis Efendi'nin tercüme-i hâlinin istenmiş olması ve vefatına kadar Dârüşşafaka'da görevli olduğu göz önüne alındığında Mehmed Hâlis Efendi 23 Mart 1329'da (5 Nisan 1913) İstanbul'da vefat etmiştir. Nitekim 24 Mart 1329 / 6 Nisan 1913 tarihli *Sabah Gazetesi*'nde *"Ziyâ'-ı Azîm"* başlıklı yazıdaki *"Memleketimizin ecille-i ulemasından ve Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye azâsından ve Dârüşşafaka müessislerinden mekteb-i mezkûr fıkıh muallimi ders vekil-i sâbıkı fâzıl-ı muhterem Hacı Hâlis Efendi dün bade'z-zevâl Fatih civarındaki ikâmetgâhında irci'î emr-i celîline lebbeyk-zen icâbet olmuştur. Cenâzesi bugün bade's-salâtı zuhr ihtifâlât-ı fâika ve tekrîmât-ı lâyika ile kaldırılarak Fatih Câmi-i Şerifinde namazı bi'l-edâ makbere-i mahsûsasına defn olunacaktır. Cenâb-ı Hak garîk-i rahmet eyleye."* (*Sabah*, 06 Nisan 1913, 3) ifadeleri ile vefat haberi verilmektedir.

2.4. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'niyle İlgili Yazılanlar

Dârüşşafaka'nın ortalama olarak her yıl yirmiye yakın mezun verdiği, 1927 yılına kadar da 755 mezununun olduğu ve mezunlarının isimleri

Dârüşşafaka'nın tarihçesinde belirtilmektedir (Mehmed İzzet vd., 1927, 101). Bu mezunlar arasında yer alan 1301 (1886) yılı mezunlarından ve meşhur *Dârüşşafaka* (İsmail Safâ, 1328, 106-109) şiirini kaleme alan Trabzonlu İsmail Safâ'nın (1867-1901) (Karaca, 2001, 23/121-122), hocası Mehmed Hâlis için 1316 (1899) tarihinde yazdığı manzumenin dört mısraına Hâlis Efendi'ye dair kısa bir malumat verildiği esnada değinilmiştir (Mehmed İzzet vd., 1927, 76-77).

1909-1914 yılları arasında onbeş günde bir neşredilen magazin ve fikir dergisi *Şehbal*'in (Polat, 2010) 15 Nisan 1329 (28 Nisan 1913) tarihli 74. sayısının 27. sayfasında "*Merhum Hâlis Efendi*" başlıklı isimsiz bir yazı kaleme alınmış, Hâlis Efendi'nin karakalem bir resmine yer verilmiş ve İsmail Safâ'nın 9 Ramazan 1316'da (18 Ocak 1899) kaleme aldığı manzume ilgili sayfada yayımlanmıştır. "*Hâlis Efendi Merhûm Hakkında Sitâyişnâme-i Kadîm*" şeklinde başlıklandırılan İsmail Safâ'nın şiiri:

مرحوم خالص افندی

Yegâne maksadı bilmek, bilüp de öğretmek
Hayâtı hep okumakla okutmağa masrûf
Virir mekâtibe hâhişle ayrı ayrı emek
İder medârisi ihyâ bu hâce-i ma'rûf.
Rumûz-ı metni ehâdîs ile tefâsîrin
Muhât-ı fikr-i tebahhur nümâsıdır ağreb,
Karîn-i hıfz-ı hatîrânesi bu tahrîrin
Enâfis edebiyât-ı Fars u Türk ü Arab.
Bu hâli cümle telâmîzce müsellemdir;
Bir inşirâh virir nutkı her sebak-hâna.
Gidin de bir bulunun dersi başka âlemdir;
Bakın lisâna gelir sanki bir kütübhâne.
Dalar gider kişi takrîrini işitdikce;
Dü çeşmini dile nâzır bulur huzûrunda;
Gönül vücûdunu gâib ider de gitdikce,
Bütün selefleri hâzır bulur huzûrunda.
Hitâb ider nazarında taharrük ecfân;
Nedir o vaz-ı mehâbet-ver dehâ mutâd!
Nedir o nâsıyede berk berk olan irfân.
Nedir o haslet-i ulviyye hayret ey üstâd!
Hudâ bilir emeğin çok o dâr-ı eytâma,

Bütün çıkanlara yıllarca dersler virdin.

Bütün şu heyet-i uzmâ-yı dîn-i İslâma

Fazîlet öğretecek hâceler yetişdirdin.

Muallim-i evvel daha çok yıl kemâl-i izzetle,

Değil Safâ gibi bir müstefîd-i nâçîzin,

- Medâyihinde benim duyduğum şu lezzetle –

Kasîde-hânın ola muktedir-i telâmîzin!

9 Ramazân 1316 İsmâîl Safâ

Şehbal'in 1 Mayıs 1329 tarihli 75. sayısının 20. sayfasındaki "*geçen nüshada merhum Halis Efendinin resmi ile tercüme-i hali derc edilmiş idi. Bu resmin merhumun vefatından sonra karakalem ile yapılmış olduğu ve tercüme-i hâle ait fıkranın da merhumun talebesinden Behcet Kâmî Bey tarafından yazıldığı sehven zikr olunmamıştır*." (Şehbal, 1329, 20) ifadeleri ile bir tashih yapılmıştır. Anlaşıldığı üzere yazıyı ve resmi kaleme alan Behcet Kâmî Bey, Dârüşşafaka'nın mezunlarından ve Dârüşşafaka'nın *Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye* azâlarından biri olup o sırada Kahire Kançaları (Konsolos) idi (Mehmed İzzet vd., 1927, 151). Ayrıca *Çocuklar İçin Tarih-i İslam* adlı bir eseri bulunmaktadır (Tahir, 2000, 3/182).

Behcet Kâmî'nin, hocasının vefatına dair yazdığı yazıda 70 yıllık ömründe çalışıp çabalamanın getirdiği ihtiyarlık altında Mehmed Hâlis "*dürüst bir kâmet, kör ve çatık kaşlar, o kaşların manzara-i heybetini berk-i zekâ tezyîn iden nâfiz gözler, sîmâsına bir hakk-ı hürmet-bahş iden kırışık lıhye, el-hâsıl bütün melâmih-i vecîh-i insânî teshîre kâfî idi. Büyük destârı yarım asırlık dârât kemâlinin esfer-i şânı idi.*

Mühîb sadâsıyla söze başladığı vakit muhâtablarının hissedâr-ı huşû' olmaması kâbil değildi. Onun feyz-i hitâbeti geçmiş asırların menkûşât-ı ilmiyye ve intibâ'ât-ı ma'neviyyesini câmi' bir hazîne idi. Kâh edyânın serâir mûtekadâtına nüfûz ider, kâh belâgat-i füsûnkârıyla edebiyât-ı şarkıyyenin mevzûât-ı muhalledesini inşâd eylerdi. Tanıyanlar hâfızasındaki metânete hayrân olurlardı. Sanki eslâfın bütün âsâr-ı güzîdesi onun memlûk-ı fikrîsi idi. Kütüphânesinde elsine-i şarkıyye ile yazılmış binlerce müellefât ve Hindceye varıncaya kadar birçok lisânlardan müteaddid kütüb-i dîniyye ve felsefiyye vardı. Bu kitâbların ledünniyyâtı, hatta sahîfeleri, satırları üstâdın mahfaza-i zihninde mahkûk idi. Hâlis Efendi Arab Edebiyatında da bir kudret-i fevka'l-âde iktisâb itmişti.

Üstâd Hâlis, ömrünün sonuna kadar kendi hayât-ı kemâlâtı içün nasıl azm ü safvetle çalışdıysa telâmîzini de aynı hulûs ü gayretle tenvîre itinâ iderdi.

Dûçâr olduğu hastalığın son zamanlarında tezâhürâtı pek elîm idi. Onun ciğerleri hayât-ı nesîmîden nisâb-ı tabîîsini alamıyordu; dâimâ ecel teri dökerek öksüre öksüre Dârü'ş-şafaka'ya gelir; avârız-ı sahtı metâib-i pîrîsini çiğneyerek

merdivenleri çıkar; talebesine böylece bir numûne-i cehd-i irâe iderdi." (Behcet Kâmi Bey, 1329, 28).

18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913) tarihli *Sebîlürreşâd* dergisinde de *Merhum Hocâ Hâlis Efendi* başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Bir Pazar günü gazete sayfasında Hâlis Efendi'nin vefat haberini okuyup cenaze namazına katılmak için Dârüşşafaka'ya giden Tâhirü'l-Mevlevî, Mehmed Hâlis Efendi'nin cenazesindeki müşahadelerini edebî bir dille ve yer yer şiir metinleriyle süsleyerek aktarmaktadır.

Tâhirü'l-Mevlevî, devletin sıkıntılı bir dönem geçirdiği zaman diliminde Mehmed Hâlis'in vefatı ile vatanın "*bir cihân-ı fazilet bir müfekkire-i ma'rifet gayb etti"*ğini ve "*yeni bir dâğ-ı teessür açıldı"*ğını dile getirmektedir:

"Pazar günü sabahı idi ki okuduğum bir gazete ders vekîl-i sâbıkı Hâlis Efendi'nin dün vefât ettiği cihetle bugün Fâtih Câmi'i'nde namazı ba'de'l-edâ türbe-i şerîfesine defn olunacağını haber veriyordu. Bu kara haber, pîş-i nazarımda tekâsüf ederek mâtemî bir sütre şeklini aldı. Etrâfımı karanlık görmeye başladım. Çünkü ilim ve ma'rifet güneşi ebediyyen gurûb etmişti. Yetîm çocuklar gibi boynum bükülüp bilâ-ihtiyâr gözyaşlarım döküldü. Zîrâ kemâl ve fazîlet babası sermedî bir gurbete çıkıp gitmişti.

Tâhirü'l-Mevlevî, "*bir gece evvel görüp de ta'bîr ve te'vîl edemediğim bir rüyâ hatırıma geldi".* diyerek rüyasını *"merhûmun derslerine vekâlet eden Hoca Tahsin Efendi hazretlerinin okuduğu* **يَا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ اِرْجِعِى اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِى فِى عِبَادِى وَادْخُلِى جَنَّتِى** [*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!* Fecr, 27-30] *nazm-ı kerîmini dinlemiştim. Meğerse râziye ve marziyye olarak ibâd-ı rahmân ve ravza-i rıdvâna duhûlü emr olunan nefs-i mutma'inne Üstâd Hâlisu'l-cenânın rûh-ı itmînânı imiş."* (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131) şeklinde yorumlamaktadır.

Dârüşşafaka'ya giden Tâhirü'l-Mevlevî, Mehmed Hâlis Efendi'nin tabutunun mektebe haber verilmeden erkence Fatih Câmii musalla taşına bırakıldığı haberini alır. Dârüşşafaka'nın idarecileri, muallimleri ve sekizinci sınıftan beşinci sınıfa kadar olan öğrencileri ile birlikte Fatih Câmii'ne doğru yürürler. Yolda hüzünlendiren bir tabloyla karşılaşır. Mehmed Hâlis'in hocası "*beyâz sarığı ile ak sakalının birleşmesinden sîmâ-yı fazîleti nûrânî bir dâire içinde kalmış olan"* Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi "*bir eliyle şemsiyesine, diğeriyle hizmetçisine istinâd ettiği halde zâde-i irfânının yani mücâz-ı mümtâzı bulunan Hâlis Efendi merhûmun cenâze namazını kılmaya"* (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131) gitmektedir.

Kılınan öğle namazının ardından cemaat musalla taşının başına dizildi. Mehmed Hâlis'in tabutunun üstüne ve Ka'be-i Mükerreme pûşîdesinin altına *Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye*'nin (Dârüşşafaka) kırmızı atlasdan sancağının örtüldüğünü söyleyen Tâhirü'l-Mevlevî, münasebetsizin birinin "*Bu kırmızı örtü de ne oluyor, bu da nereden çıkdı! Diye söylenmeye kalkıştığını"* ve kendisine *"Efendim! Şurada bir yetîm mektebi var, adına Dârüşşafaka derler.*

Vaktiyle bir cem'iyet-i hayriyye teessüs ederek o mektebi vücûda getirmiş Hoca Efendi merhûm da cem'iyet a'zâsından ve mektep müessislerinden olduğu için hizmetinin şükrânesi olmak üzere o cem'iyet-i hayriyyenin bayrağı tabutunun üstüne örtüldü" (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131-132) şeklinde cevap verdiğini dile getirmektedir.

Cenaze namazı kılındıktan sonra Mehmed Hâlis'in Dârüşşafaka'da ders verdiği o yetim çocuklar "*muhterem hocalarının tabutunu omuzlarına değil başları üstüne kaldırdılar. O bâr-ı kıymettârı biraz fazla taşımak emeliyle türbe-i şerîfenin Karadeniz kapısından girmek üzere şâdırvân avlusunun dışından dolaştılar. Kıymet-i ilmi takdîr ile mahfâza-i fazîleti başlarında götüren bu hazîn kâfileye hâce-i merhûmun gerek müstefîz-i tedrîsâtı gerek müstefîd-i musâhebâtı olan zevât-ı muhlisa da iltihâk ediyor ve –ta'bîr câizse– tabutun kolları kapanın elinde kalıyordu."* (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131-132).

Mehmed Hâlis'in tabutu "*Fâtih Türbesi hazîresine getirildi ve senelerce rahle-i tedrîs ve kürsî-i mevâ'iz üzerlerinde nâtık bi'l-hak olan o vücûd-ı muhterem, makâm-ı vâpesînine indirilip… Rabb-i rahîmin merhamet-i gufrân-penâhına tevdî' edildi."* (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131-132).

Tâhirü'l-Mevlevî, yazısının devamında Hâlis Efendi'nin ilmî birikimi ile ilgili de düşüncelerini aktarmaktadır. *"Merhûm; ihâta-i ilmiyyesi i'tibârıyla fezâyı fezâil, hele edebiyât-ı Arabiyyede allâme-i bî-muâdil idi. Nısf asra yakın bir müddet zarfında gerek cevâmi'de, gerek mekâtibde neşr-i ulûm ederek birçok şâkird yetiştirmiş ve şâkirdlerinin üstâzîye irtikâ eylediklerini görmekle iftihâr etmişti. Tedrîsâtı ne kadar muhakkıkâne ise muhâdarâtı da o nisbette mülâtıfâne idi. İktidâr-ı ilmîsine rağmen son derece mütevâzı' davranır, muhâtabı velev ki bir âciz olsun onunla müzâkerede bulunurdu. Hatta bir def'a abd-i âcizden bir mes'ele istîzâhına tenezzül göstermiş, Hicaz'da putperestliği neşreden Amr bin Luhay'ın ismini sormuştu.*

Bahr-ı vesî' ma'lûmâtından birer katre olabilecek bazı âsâr bırakmışsa da en mühim ve en nâfi' eseri: Medârisin ıslâhıyla talebe-i umûma [ulûma!] fünûn-ı cedîde tedrîsi hakkındaki teşebbüsü idi. Vâ esefâ ki ders vekâleti esnâsında başlanılıp intizâma konulamayan bu teşebbüs, merhûmun tekâüdünden sonra büsbütün acîb bir şekil aldı ve –merci'-i âlîsinin afvına iğtirâren söylemeye cesâret edeceğim ki– emr-i tedrîsât çoluk çocuk elinde kaldı. Keşki merhûm sağ olsa ve tekâüd edilmemiş bulunsaydı da başladığı hayırlı işi hüsn-i netîceye îsâl etseydi." (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131).

Tâhirü'l-Mevlevî, Mehmed Hâlis'in tercüme-i hâlinin Dârüşşafaka'ca yazılmasına karar verildiğini, *"ihtisâs-ı ilmîsi hakkında ise hem-mesleği olan ulemâ-yı kirâmdan, bi'l-hâssa ders şerîki bulunan Tırnovalı Mehmed Efendi hazretlerinden"* kâfi derecede bir malumat beklediğini dile getirmektedir. *Dârüşşafaka* kitabında Mehmed Hâlis ile ilgili kısmi bazı bilgiler olduğunu ama Tırnovalı Mehmed Efendi'den beklenen bir yazıya ulaşamadığımızı belirtelim.

Tâhirü'l-Mevlevî, yazısını son olarak "*Meslekdaşları arasında hasbe'l-beşeriyye kendisinden hoşlanmayanlar varsa bile Allah rızâsı için îfâ-yı*

şehâdetten geri durulmamalıdır ki büyüklerin hayât-ı ilmîsine dâir verilecek ma'lûmât, iktisâb-ı irfân husûsunda küçükler için şevk ve gayret uyandırır ve ulemânın tekessürüyle ilmin terakkîsine bâdî olur. Ben, şu perîşân, lâkin samîm-i rûhumdan hurûşân olan sözlerle hisseme düşen vazîfeyi îfâya çalıştım. Daha fazlası daha salâhiyetdâr olan zevât-ı fâzılanın himmet ve gayretinden intizâr olunur." cümleleri ile bitirmektedir (Tâhirü'l-Mevlevî, 1329, 131-132).

3. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin Eserleri

Mehmed Hâlis Efendi'nin kaynaklarda adı geçen ve tespit ettiklerimizle birlikte toplam 7 eseri vardır. Matbu olan bu eserlerin en hacimlisi 99 sayfa olup biri üç yazarlıdır. Alfabetik sıra ile eserleri şunlardır:

3.1. Gevher-i Sencîde

Gevher-i Sencîde, Farsça dilbilgisi kitaplarından biri olup Tanzimat döneminde askerî rüşdiyelerde okutulmuştur (Çelik, 2005, 228). Farsça gramer kaidelerinin 36 sayfada anlatıldığı bu eser üç yazarlıdır. Eser Diyarbakırlı Lebibzâde Subhî Efendi'nin takriziyle başlamaktadır (2-4). Ardından Remzî Efendi'nin kitabın yazılışına düşürdüğü iki tarih manzumesine yer verilmiştir (5-6). Buna göre eser 1 Zilkade 1295 (27 Ekim 1878) tamamlanmıştır. Eserin mukaddimesinin sonunda eseri kaleme alanların isimleri "*Sâliseden Seyyid Mehmed Sîret, müderrisînden Mehmed Hâlis, Kaymakam es-Seyyid Mehmed Sâlih*" (Mehmed Hâlis vd., 1295, 10) şeklinde kayıtlıdır. Eserin asıl metni 12-36 sayfaları arasındadır. Son sayfada Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şâhâne Matbaası'nda 27 Zilhicce 1295 (22 Aralık 1878) tarihinde basıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bir nüshası İBB Atatürk Kitaplığı AG_0364 numarada kayıtlıdır. 1884 yılında Sultan II. Abdülhâmid tarafından Amerika Birleşik Devletleri Milli Kütüphanesi'ne hediye edilmiş bir nüshası ise Library of Congress'te 2018672710 numaradadır.

3.2. İlm-i Kelâm

Osmanlı Müellifleri'nde Mehmed Hâlis'e ait bir eser olduğu ve Dârüşşafaka'da okuttuğu eserlerinden biri olarak belirtilen *İlm-i Kelâm* adlı esere (Tahir, 2000, 1/303) dair katalog taraması yaptığımız kütüphanelerde ulaşamadık.

3.3. Mîzânü'l-Edebden Sarf

Adı kaynaklarda geçmeyen ancak Mehmed Hâlis'in kendi elyazısıyla tuttuğu sicil kaydında eserleri arasında zikrettiği "*Mîzân-ı Sarf nâm risale*" ifadesinden hareketle yaptığımız katalog taramalarında İBB Atatürk Kitaplığı Bel_Osm_K.07218/02 numarada kayıtlı "*Mîzânü'l-Edebden Sarf / Naşir Hâlis*" isimli bir eserin katalog bilgisine ulaştık. Görüntülerini makalemiz sırasında kullanıcılara açtırdığımız bu eser incelemelerimize göre Mehmed Hâlis'e aittir.

Mîzânü'l-Edebden Sarf adlı eser, 1307 (1890) yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış Arapça sarf konusunda 121 sayfa, dili Türkçe, 47 ders bölümüne taksim edilmiş derleme bir eserdir. Nitekim eserin mukaddime bölümünde meşhur "*Mîzânü'l-Edeb*"in sarf bölümünden istifade ederek

hazırlandığı dile getirilmektedir. Bu sebebledir ki künye sayfasında "*Dârüşşafaka'nın dördüncü sınıf-ı şâkirdanına tedrîs olunmak üzere muallimîn tarafından intihâb ve kabûl olunmuştu*r" bilgisi altında müellif olarak "*tensîk eden Hâlis*" ifadesine yer verilmiştir (Mehmed Hâlis, 1307, 1). Dârüşşafaka'da okutulan diğer bazı kitaplarla (*Müntehâbat-ı Gülistan, Mîzânül-Edebden Sarf, Emsile-i Cedîde, Hesab*) birlikte ciltlenmiştir. *Mîzânül-Edebden Sarf*'ın bu baskısı sondan eksiktir. 121 sayfalık eserin 96. sayfasından sonrasına kâğıtlar eklenmiş 97-121 arası sayfalar elyazısı ile eserin aslından buraya yazılmıştır.

3.4. Mîzânu'l-Ezhân

Mehmed Hâlis'in *Mîzânu'l-Ezhân* adını verdiği ve ilk olarak 1324'te (1908) Mahmud Bey Matbaası'nda basılan eseri Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (ö.1413) *Risâle-i fi'l-Mantık* adlı Farsça eserinden ve onun oğlu Nûreddin tarafından eserin Arapçaya çevirisinden istifade edilerek Türkçeye çevirdiği ve öğrencilerin istifadesine sunduğu eseridir. Mehmed Hâlis bu hususu eserin 2-3. sayfalarında açıklamaktadır. Kitabın adında *Mîzânu'l-Ezhân*'dan önce daha küçük yazıyla "*İlm-i Mantıkdan*" ifadesi yer almaktadır. 99 sayfalık eserin son sayfasında 8 Rebiulevvel 1325'te (21 Mayıs 1907) Salı günü ikindi namazından önce tamamlandığı yazılıdır. Eserin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 11592 numarada kayıtlı nüshası "*Şirvanlı Mehmed Hâlis, İlm-i Mantık*" adıyla kayıtlıdır. Eserin metni Kudret Büyükcoşkun tarafından hazırlanan *Mantık Metinleri 1-2* adlı eserde günümüz Türkçesine çevrilmiştir. (Büyükcoşkun, 1998, 105-189).

3.5. Müntehab-ı Âdâb u Hutab (Tatbîkât-ı Arabiyye)

Mehmed Hâlis'in kendi yazısıyla tuttuğu sicil kaydında *"Tatbîkât-ı Arabiyye"* şeklinde ifade edilen ancak matbu baskıda *Müntehab-ı Âdâb u Hutab* adının yer aldığı 32 sayfalık bu eserin dili Arapçadır. Eserin 1307'deki 3. baskısının iç kapağında birinci parantezde "*Kavâid-i Arabiyye Tatbîki İçün"* ve ikinci ve daha büyük parantez içinde *"Müntehab-ı Âdâb u Hutab"* başlığı bulunmaktadır. "*Umûm-ı Mekâtib-i Rüşdiye-i Askeriyyelerde tedrîs olunmak üzere Meclis-i Maarif-i Askeriye ve Dârüşşafaka'da tedrîs olunmak üzere Meclis-i Tedrisiyye-i İslâmiyye taraflarından intihâb u kabûl buyurulmuşdur*" yazılıdır (Mehmed Hâlis, 1307, 1). Eser 36 ders olarak başlıklandırılmıştır. Eserde Dârüşşafaka mührü olup *"her hukûkı Dârüşşafaka'ya âiddir"* ifadesi düşülmüştür. Eser konu itibariyle Arapça dilbilgisi konularını havidir.

Eserin 32. sayfasında 1303 yılı Ramazan ayının ortalarında (Haziran 1886) tamamladığı kayıtlıdır. Mehmed Hâlis'in adı bu sayfada *Mehmed Hâlis bin Mehmed el-müderrisü fî Câmi'u's-Sultân* (Fatih Câmii) şeklinde geçmektedir. İlk baskısı 1303'te (1886) Mihrân Matbaası'nda yapılmıştır.

3.6. Telhîsü'n-Nahv

Telhîsü'n-Nahv, Mehmed Hâlis'in ilk baskısı 1305 (1889) tarihinde yayımlanan ve müellifin vefat yılı olan 1328 (1913) yılı da dâhil Mahmud Bey Matbaası'nda farklı zamanlarda tekrar tekrar baskıları yapılan eseridir. Dili

Arapçadır. 63 sayfadır. Eserin 1316 (1899) tarihli 9. baskısının ilk sayfasında "*Umûm-ı Mekâtib-i Rüşdiye-i Askeriyyenin üçüncü ve Dârüşşafaka'nın beşinci senelerinde tedrîs olunmak üzere Meclis-i Maarif-i Askeriye ve Heyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye taraflarından intihâb u kabûl olunmuştur*" yazılıdır. Müellif adı "*Müderrisînden Mehmed Hâlis Efendinin eseridir*" şeklinde kayıtlıdır. Bu baskının 59. sayfasındaki temmet kaydı 7 Zilkade 1316 (18 Mart 1899) tarihlidir. 1328 tarihli baskıda ise Maarif Nezâret-i Celîlesinin 249 numaralı ve 23 Haziran 1321 tarihli ruhsatnamesiyle bastırıldığı yazılıdır. Müellifin adı burada *"Meclis-i Tedkîkât Şeriyye Azâsından ve Dârüşşafaka Muallimlerinden Mehmed Hâlis*" şeklinde geçmektedir. "*Mekteb-i Dârüşşafaka*" mühürlü olup *"Mekteb mührüni hâvî olmayan nüshalar sahtedir"* kaydı düşülmüştür. 59. sayfada Rebiulevvel 1331'de (Şubat 1913) tamamlandığı yazılıdır.

Telhîsü'n-Nahv genellikle birer sayfadan oluşan 50 derse ayrılmıştır. Başlıklandırmalar "*ders 1, ders 2, ders 3*" şeklindedir. 60-63. sayfalarda *Takrizât* başlığı altında Mehmed Re'fet, Lebibzâde Subhî Âmedî, Yahya Reşîd ve Mustafa Mihâlici'nin kitaba yazdıkları takrizler bulunmaktadır. Bu isimler Mehmed Hâlis zamanında yaşayan ve bir kısmı Dârüşşafaka'da ders vermiş muallim ve müderris şahsiyetlerdendir.

Telhîsü'n-Nahv temel alınarak 1312 (1896) tarihinde Ali b. Ahmed Akhisârî tarafından 67 ders ve 188 sayfalık *Hülâsatü'l-İ'râb* adlı Türkçe bir eser yazılmıştır. Eserin ilk sayfasında *"Asâkir-i şâhâne rüşdiyelerinde ve Dârüşşafaka'da tedrîs buyurulan Telhîsü'n-Nahv nâm metn-i şerîfin üzerine Hülâsatü'l-İrâb eser-i cedîdinin Maarif Nezâret-i Celîlesinin fî 4 Receb sene 311 ve fî 30 Kanun-ı Evvel sene 309 ve 745 numrolı ruhsatnâmesiyle birinci defa olarak Matbaa-i Âmirede tab' olunmuşdur"* yazılıdır (Akhisârî, 1312, 1). Eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp. İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu numara 2974'te kayıtlıdır.

Telhîsü'n-Nahv'in kütüphanelerde pek çok matbu nüshası olmakla birlikte bazısı başka isim üzerine kataloglanmıştır. Örneğin 1323 (1907) tarih baskılı İBB Atatürk Kitaplığı TB_0881 numarada kayıtlı nüshaya yazar bilgisi olarak Vehbî Yekebaş (Abdullah Vehbi Yekebaş d.1890-ö.1965) ismi girilmiştir.

3.7. Usûl-i Akâid

Osmanlı Müellifleri'nde Mehmed Hâlis'in *Usûl-i Akâid* adlı bir eserinin olduğu ve bu eserin Dârüşşafaka'da okutulduğu belirtilmiştir (Tahir, 2000, 1/303). Bu esere, katalog taraması yaptığımız kütüphanelerde ulaşamadık. Bununla birlikte İBB Atatürk Kitaplığı OE_001789 numarada kayıtlı olup konusundan hareketle katalog bilgisinde "*Kitab-ı Akaid*" şeklinde isimledirilen ve müellifi "*Mehmed Hâlis (-1913 M)*" olarak belirtilen eserde Mehmed Hâlis adı geçmemektedir. 20 varak hacminde ve müsvedde olan bu yazmadaki hat da Şirvanlı Mehmed Hâlis'in hattıyla örtüşmemektedir.

4. Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'ye Ait Olmayan Eserler

Eserlerinde Mehmed Hâlis adından başka ayırıcı bir isim kullanmayan Mehmed Hâlis ile diğer Mehmed Hâlis adını taşıyan Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'in eserleri çeşitli çalışmalarda ve kataloglarda karıştırılmıştır. Bu bağlamda Şirvanlı Mehmed Hâlis'e ait olmayan eserlerden bahsederek nerede ve ne suretle adlarının geçtiklerine değinmeye çalışalım.

4.1. Cihâd-ı Ekber

Mehmed Hâlis adıyla basılmış *Cihâd-ı Ekber* isimli eser, Osmanlı'nın, Rusya ile birlikte hareket eden İngiltere ve Fransa'ya karşı 14 Kasım 1914'te Cihad-ı Ekber ilan etmesinin (Kol, 2017, 38-51) ardından kaleme alınmıştır. 40 sayfadır. Dili Türkçedir. Eserin ilk sayfasında *"Cihâd-ı Ekber hakkındaki tetbiâtı ve sadr-ı İslâmdaki bazı mücâhidîn-i İslâmiyyenin izhâr itdikleri müesser hamâseti şâmildir."* kaydı düşüldükten sonra müellif adı olarak *"Câmi'i Mehmed Hâlis."* ve "*hâsılâtı Müdâfa-i Milliyeye terk edilmiştir*." yazılıdır. 1333'te (1917) Kanaat Kütüphanesi Matbaası'nda basılmıştır.

Eserin 2 ve 3. sayfalarında yer alan mukaddimesini incelediğimizde "*padişâhımız emirü'l-mü'minîn efendimiz fetâvâ-yı şerîfe mûcibince bize taarruz idenlere karşu i'lân-ı cihâd-ı ekber eyledi. Cümleten silâha sarıldık. Bu cihâd-ı ekberin ma'nâ-yı ulvîsi bütün âlem-i islâma münteşir olacağından cümlesi bu halîfe-i âlî makâmın emrine imtisâle dînen ve siyâseten me'mûr ve mükellefdir. Cihâdın mevzûât-ı esâsiyesiyle sadr-ı islâmda tatbîk olunan ahkâm-ı âliyyesini istitâatim hâricinde olduğu hâlde bir çok kütüb-i mu'tebere ve esânid-i sahîha ve sâik-i adîdeye istinâden ve itimâden bu muhtasar risâlede 'alâ kadri'l-imkân cem' u telfîka cür'et eyledim*" (Mehmed Hâlis, 1333, 3) cümleleri ile eserin neden yazıldığı ifade edilmektedir. Bir nüshası Süleymaniye Ktp. Hasan Hayri Abdullah Efendi Nr. 00274'te diğer bir nüshası Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Nr. 030734'te Mehmed Hâlis adıyla kayıtlıdır. İSAM 184893 numarada *Envârü'l-Edeb* ile birlikte ciltlenmiş bir nüshası daha vardır.

Cihâd-ı Ekber adlı eserin Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'ye ait olduğuna dair yanlış bilgi veren ilk kaynak Mehmed Hâlis Efendi maddesinde Hakkı Maviş olup eserleri arasında "*Cihâd-ı Ekber (İstanbul 1333)*" ifadesiyle zikreder (2003, 28/490). İkincisi ise, Bursalı Mehmed Tahir'in ilk kez toplu bir şekilde cihad risalelerini zikrettiği "*Fezâîl-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye*" adlı makalesinden hareketle kütüphane kataloglarından istifade ederek bu listeyi *I. Dünya Savaşı'na Biyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri* isimli bildiride güncelleyip yayınlayan Abdullah Taha İmamoğlu, *Cihâd-Ekber*'i "*Şirvan doğumlu Halis Efendi*" izahatı ile Mehmed Hâlis'e atfeder (2015, 163). *Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri* adlı çalışmada da *Cihâd-ı Ekber*, Şirvanlı Mehmed Hâlis'e ait bir eser olarak yanlış zikredilmiştir (Arpa - Birışık, 2011, 220).

Cihâd-ı ekber ilânı 14 Kasım 1914 tarihlidir. *Cihâd-ı Ekber*'in yayımlandığı yıl ise 1333'tür (1917). Şirvanlı Mehmed Hâlis'in vefat tarihi 1913 olduğuna göre bu eserin müellifi Şirvanlı müderris Mehmed Hâlis değil,

Hazîne-i Hâssa müsteşâr-ı sâbıkı ve hâlen İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olup kendi adıyla *Hâlis Efendi Kütüphanesi* diye anılan Mehmed Hâlis (1856-1922) (Ceyhan, 2024, 63,67) olması gerekir. Zira eserin yayımlandığı tarihte hayattadır.

4.2. Envâru'l-Edeb

Kütüphane kataloglarında Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin adı ve vefat tarihi verilerek kayıtlanan eserlerden biri Hz. Ali'nin vecizelerini içeren tercüme bir eser bağlamındaki *Envâru'l-Edeb*'dir. Örneğin İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_001792 ve Beyazıt Kütüphanesi Veliyüddin Efendi VM4020-155 numarada kayıtlı nüshalar Mehmed Hâlis Efendi, 1331/1913 adıyla yanlış kayıtlanmıştır. Bu katalog bilgilerinden hareketle "*Envârü'l-âdâb (İstanbul 1324)*" (Maviş, 2003, 28/490) şeklinde eser Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'ye atfedilmiştir.

Envâru'l-Edeb adlı eser "*19. asrın ikinci yarısı ve 20. asrın ilk çeyreğinde yaşamış Osmanlı devlet adamlarından, aynı zamanda binlerce değerli eserden meydana gelen kütüphanesiyle tanınmış kitapseverlerden olan"* (Ceyhan, 2024, 64) Mehmed Hâlis Efendi'ye (1273-1340/1856-1922) aittir. Eser 1324 (1908-1909) tarihinde İstanbul Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olup 52 sayfadır. 2 sayfalık mukaddimeden sonra Abdülvâhid b. Muhammed Temîmî Âmedî'nin *Gurerü'l-hikem* (Âmedî, 2018) adlı eserinden seçilen Hz. Ali'nin vecizeleri bir kitap hâline getirilmiştir. *Envârü'l-Edeb*'i incelediğimizde Mehmed Hâlis madde başı yapmış olduğu paragraf sayısı 480'dir. Her paragrafta bir vecizeyi Türkçeye çevirmiş ve bazılarına açıklama girmiştir. Eser hakkında ilk inceleme *Âdem Ceyhan'ın Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri* isimli çalışmasıdır (2006, 332-338). Eserin müellifi Mehmed Hâlis'in hayatı ve *Envârü'l-Edeb*'in diliçi çevirisi ve çeviriyazı metninin konu olduğu makalede madde başı vecize sayısı 496 olarak belirtilmiştir (Ceyhan, 2024, 63). Bunlardan ayrı olarak *Envâru'l-Edeb*'in muhtevası kısaltılmış ve sadeleştirilmiş olarak ve Mehmed Hâlis'in adı anılmaksızın *Hz. Ali Efendimizden Öğütler Edeb Nurları* (Gürlek, 1995) adıyla yayımlamıştır (Ceyhan, 2006, 338).

Mehmed Hâlis'in *Envâru'l-Edeb*'inin müsveddesi de İBB Atatürk Kitaplığı numara OE_Yz_1792'de kayıtlıdır. Bu yazma toplam 30 varaktır. Matbu nüshasında yer alan mukaddime ile başlayan yazmada mukaddimenin sonunda isim olarak "*Şûrâ-yı Devlet Azasından*" ifadesi yer almaktadır. Bu yazmada müsvedde hâlindeki *Envâru'l-Edeb*'e isim olarak "*İzhâr-ı Edeb*" ismi verilmiştir. Yazmada, matbu nüshada neşredilmiş 480 vecizenin yarısı kadarı yer almakta olup varaklar arasında başka bir esere ait birkaç varak bulunmaktadır. *Envâru'l-Edeb*'in müsveddesi müellfinin yazı hattını belirtmesi açısından önemlidir. Zira Şirvanlı Mehmed Hâlis'e atfedilerek kataloglanan eserlerin ona ait olmadıkları bu hat ile ayırt edilebilmektedir.

Envâru'l-Edeb isimli bir başka eser ise Abdullah Sabri Efendizâde Meclis-i İntihâb Hükkâm-ı Karâr Kâtibi ve Aşiret Mektebi İnşâ ve Tarih Muallimi Ali Nureddin Efendi'ye ait olup 1319'da Dersaadet'te basılmıştır. Bir nüshası İBB

Atatürk Kitaplığı OE_TK_03154 numarada *"Karter, Abdullah Sabri"* adına kayıtlıdır. Eserin birinci bölümü *Münacaat, Kaside-i Bediiyye, Tevhid-i Bâri, Zühd ü Takva, İlm, Sıdk, Edvâr-ı Hayât-ı İnsaniye ve Tahsîl, Uhuvvet u Meveddet, Fıkra*; ikinci kısmı *Hikemiyyât*; üçüncü kısmı *Durûb-ı Emsâl*; dördüncü kısmı *Fükâhât* ve beşinci kısmı *Elgâz* başlıklı olup 168 sayfadır (Ali Nureddin, 1319).

4.3. Kitâb-ı Akâid

İBB Atatürk Kitaplığı OE_001789 numarada kayıtlı olup konusundan hareketle "*Kitâb-ı Akâid*" şeklinde isimledirilen ve müellif bilgisine "*Mehmed Hâlis (-1913 M.)*" adı girilen bir yazma vardır. Eser, müsveddedir ve 20 varaktır. Yazmada Mehmed Hâlis adı geçmemektedir. Eserin hattı İBB Atatürk Kitaplığı numara OE_Yz_1792'de kayıtlı *Envâru'l-Edeb*'in hattı ile aynı olduğundan bu eser Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'e (1856-1922) aittir.

4.4. Kitâbu'l-Ahlâk Tercümesi

İBB Atatürk Kitaplığı OE_Yz_001793'te kayıtlı olan *Kitâbu'l-Ahlâk* tercümesi isimli bu yazma İbn Arabi'nin eserinden tercümedir. 12 varak ve müsvedde hâlindedir. Kütüphane katalogunda mütercim olarak "*Mehmed Halis (-1913 M.)*" bilgisi girilmiştir. Yazmanın hattından bu tercümenin Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'e (1856-1922) ait olduğu anlaşılmaktadır.

4.5. Mefâtîhu'l-Gayb Tercümeleri

Mütercimine "*Mehmed Halis (-1913 M.)*" bilgisi girilen İBB Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 765, 766, 1238, 1788 ve 1790 numarada kayıtlı yazmalar *Mefâtîhu'l-Gayb*'ın kısmi tercümeleri olup bu tercümeler müsvedde hâlindedir. Bu müsveddelerin sadece 765 numaralı olanının başında "*Hulefâ-yı mukaddes ve sultân-ı âdil-i zî-şân efendimiz hazretlerinin abd-i memlûkleri Mehmed Hâlis'in eser-i âcizânesidir*" kaydı mevcuttur. Bu kayıttan hareketle aynı hatta ait eserlere kataloğun mütercim-müellif kısmına "*Mehmed Halis (-1913 M.)*" bilgisi girilmiştir. Kimi *Mefâtîhu'l-Gayb*'ın tercümesi kimi Nûr suresi 35. âyetinin tefsiri kimisi de Yâsin suresinin tefsiri olan bu eserler *Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri* adlı çalışmada (Arpa - Birışık, 2011, 220) kataloglamadaki hatadan dolayı Şirvanlı Mehmed Hâlis'e ait eserler olarak zikredilmişlerdir. Ancak bu yazmaların tümündeki hat *Envâru'l-Edeb*'in müsveddesindeki hat ile örtüştüğünden bu eserler Şirvanlı Mehmed Hâlis'e değil, Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'e (1856-1922) ait eserlerlerdir.

Sonuç

Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin hayatı ve eserlerini ulema sicil dosyasından, arşiv belgelerinden, hakkında bilgi veren eserlerden ve dağınık hâlde bulunan diğer kaynaklardan hareketle ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışma ile ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

Osmanlı literatüründe Mehmed Hâlis ile aynı adı taşıyan 8 müellif daha vardır. Bu isimler Kâtib Mehmed Hâlis (17.yy), Mehmed Hâlis (17-18.yy), Çeşmizâde Mehmed Hâlis, Mehmed Hâlis Salahaddin, Mehmed Hâlis Eşref,

Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis, Kerküklü Mehmed Hâlis ve Zabıt Kâtibi Mehmed Hâlis'tir. Ali Emirî Efendi'nin kitaplarını sattığından yakındığı Hâlis Efendi ise Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'tir.

Mehmed Hâlis 1843'te Şirvan'da doğmuş, Amasya'da ve İstanbul Fatih Câmii Külliyesi Tâbhâne Medresesi'nde eğitim almış, Tikveşli Yusuf Ziyaeddin'den icâzetli Türkçe, Arapça ve Farsçayı çok iyi konuşabilen ve yazabilen muallim, müderris, ders vekili bir şahsiyettir.

Fatih Câmii'ndeki ders halkalarından ayrı olarak Kocamustafa Paşa, Galata ve Fatih Askerî Rüşdiyelerinde Arapça, Farsça, Belâgat-ı Osmaniye, Fıkıh, Akaid gibi dersler vermiş verdiği derslere dâir de eserler kaleme almış, kendi eserlerini okutmuştur. Özellikle daimi kadrosunda olduğu Dârüşşafaka mektebinde 35 yıl gibi bir süre vefatına kadar hizmet etmiş, azalığında bulunmuştur. 5 Nisan 1913'te 70 yaşında vefat etmiş, Fatih Câmii haziresine defn edilmiştir. Vefatına dâir bir yazı kaleme alan Behcet Kâmî Bey aynı zamanda karakalem portresini de çizmiştir. Diğer bir öğrencisi İsmail Safâ'nın Mehmed Hâlis'e dâir bir manzumesi vardır. Cenazesine katılıp müşahedelerini yazıya döken isimlerden biri de Tâhirü'l-Mevlevî'dir.

Mehmed Hâlis Efendi'nin Medâris-i İslâmiye toplantısını tertip etmesi, burada bir konuşma yapması ve medreselerin ıslahı noktasındaki mütalaaları ufuk açıcı olmuş ve takdir görmüştür.

Kaynaklarda Şirvanlı Mehmed Hâlis ile karıştırılan kendisiyle aynı dönemde yaşamış olan Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'tir. Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'in 5 eseri kataloglarda ve buradan hareketle bazı akademik çalışmalarda Şirvanlı Mehmed Hâlis'e atfedilmiştir. Bu bilgiler düzeltilmiştir. Hazîne-i Hâssa Müsteşârı Mehmed Hâlis'in *Envârü'l-Edeb* adlı eseri gün yüzüne çıkartılsa da diğer matbu eseri *Cihâd-ı Ekber* ve müsvedde hâlindeki *Kitâb-ı Akâid, Kitâbu'l-Ahlâk Tercümesi* ile *Mefâtihu'l-Gayb Tercümeleri* akademik çalışmalara konu olmayı beklemektedir.

Şirvanlı Mehmed Hâlis Efendi'nin bilinen eserleri matbu olup 7 tanedir. Bunlardan *Gevher-i Sencîde* üç yazarlıdır. Farsça dilbilsine dair bir eserdir. *İlm-i Kelâm* ve *Usûl-i Akâid* adlı eserleri *Osmanlı Müellifleri*'nde zikr edilse de bu eserlerin nüshalarına ulaşılamamıştır. *Mîzânu'l-Edebden Sarf*, *Telhîsün-Nahv* ve *Müntehab-ı Âdâb u Hutab* adlı eserleri Arapça dilbilgisi ve uygulamalarına dair eserleridir. *Mîzânü'l-Ezhân* ise mantık ilmine dâirdir.

Şirvanlı Mehmed Hâlis'in eserleri üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Hem eserlerinin neşrinin hem Arapça Farsça ve Türkçe dil eğitiminde izlediği yöntemin hem de Dârüşşafaka özelinde uygulamaya ve ıslah ederek güçlendirmeye çalıştığı din eğitimine dâir görüşlerinin ayrı ayrı çalışmalarla gün yüzüne çıkartılması son Osmanlı ulemasından biri olan Mehmed Hâlis Efendi'nin birikimini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akhisârî, Ali b. Ahmed. *Hülâsatü'l-İrâb*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1312.

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Mehmed Hâlis Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2020. Erişim 05 Mayıs 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halis-mehmed-halis-efendi

Akün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/452-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)*. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Ali Nureddin. *Envâru'l-Edeb*. Dersaadet, 1319.

Âmedî, Kadı Nâsihuddin Ebu'l-Feth Aldülvâhid b. Muhammed Temimî. *Gurerü'l-Hikem İmam Ali'den (a.s.) Nurlu Hikmetler ve İnci Sözler*. çev. Kadri Çelik. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2018.

Arpa, Recep - Birışık, Abdulhamit. "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18 (2011), 191-232.

Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.

Atıcı, Muammer. *Mehmet Hâlis Efendi ve Mehmet Hâlis Efendi Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Başarır, Yasin. *Mehmed Hâlis Dîvânı'nın Bağlamlı Dizini ve İşlevsel Sözlüğü*. Düzce: Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Behcet Kâmi Bey. "Merhum Hâlis Efendi". *Şehbal* 74 (15 Nisan 1329), 28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Bâbıâli Evrak Odası Evrakı [BEO]*, No. 3697, 277223.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, No. 923, 69.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri [DH.SAİD.d]*, No. 71, 323.

Birinci, Ali. "Mehmed Halis Eşref". Bilim Sanat Vakfı Arşivi. AB790378. Erişim 10 Mayıs 2024. http://dspace.sozlutarih.org.tr:8080/handle/20.500.11834/ 3911

Büyükcoşkun, Kudret. *Mantık Metinleri*. 1 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi. Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye: Hükümet Matbaa-i İslamiyesi, 1332.

Ceyhan, Âdem. "Hz. Ali'nin Hikmetli Sözlerinden Seçmeler: Mehmed Hâlis'in Envârü'l-Edeb İsimli Eseri". *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 22 (Prof. Dr. Hasan Kavruk Armağan Sayısı) (2024), 63-116.

Ceyhan, Âdem. *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap, 2006.

Çelik, Ahmet. *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Erdem, Yasemin Tümer. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 26 (2009), 55-92.

Gövsa, İbrahim Alaettin. *Meşhur Adamlar Hayatı -Eserleri*. İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1933.

Gürlek, Dursun. *Hz. Ali Efendimizden Öğütler Edeb Nurları*. İstanbul: Sezgin Neşriyat, 1995.

Hızlı, Kasım. "Hazine-i Hassa Müsteşarı Mehmed Hâlis Bey: Bir Kitapsever Portresi". *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları İtibar ve İhtiras*. haz. Tülay Artan, Hatice Aynur. haz. Tülay Artan, Hatice Aynur. 545-576. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.

Hızlı, Kasım. "Reisü'l-Ulema Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin Huzur Dersi Takririnde Sultan II. Abdülhamid'e Eğitim ve İdareye Dair Yaptığı Tavsiyeler". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4/6 (2018), 37-56.

Işık, Ayhan. "İstanbul Müftüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi". *Din ve Hayat* 24 (2015), 70-76.

İmamoğlu, Abdullah Taha. "I. Dünya Savaşına Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri". *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında I. Dünya Savaşı ve Mirası, Bildiri Kitabı*. ed. Halil Çetin - Lokman Erdemir. 151-179. Çanakkale: Çanakkale Valiliği Yayınları, 2015.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuârâ*. haz. Müjgân Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 1999.

İnce, Adnan. "Hâlis (?-23.6.1709)". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 4/371. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

İslam Araştırmaları Merkezi. *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 0135.

İslam Araştırmaları Merkezi. *Meşihat Arşivi* [*MŞH.SAİD*], No. 2737.

İsmail Safâ. *Mensiyyat*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 2. Baskı., 1328.

Karaca, Alâattin. "İsmâil Safâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Keklik, Ebubekir. "Son Dönem Osmanlı Eğitiminde Teftiş Hizmetleri ve Teftiş Mevzuatı". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 1533-1549.

Kılıçer, M. Esad. "Kemâlpaşazade'nin Aile Hukuku ile İlgili Bazı Fetvâları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1973), 83-95.

Koç, İbrahim. *Şeyhülislamlığa Ait Üç Numaralı Telhis Defterinin Transkrisiyon ve Değerlendirmesi (Vr.96-192)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kol, Meltem. *Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik Bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Maviş, Hakkı. "Mehmed Hâlis Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/490. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Mehmed Hâlis. *Cihâd-ı Ekber*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi Matbaası, 1333.

Mehmed Hâlis vd. *Gevher-i Sencîde*. Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1295.

Mehmed Hâlis. *Mîzânu'l-Edebden Sarf*. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1307.

Mehmed Hâlis. *Müntehab-ı Âdâb u Hutab*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 3. Baskı., 1307.

Mehmed Hâlis Salahaddin. *Bilumum Yangınlara Karşı En Mükemmel Vesail-i-Tecviziye*. Burhan Sami Matbaası, ts.

Mehmed İzzet vd. *Daru'ş-şafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi Daru'ş-şafaka Nasıl Doğdu, Ne Hidmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?* İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1927.

Mehmed Murad. *Devr-i Hamîdî Âsârı*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1308.

Mustafaev, Jafar. *Kafkasya Türklerinden Ömer Faik Numanzade'nin Hayatı ve Faaliyetleri (1827-1937)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Nazıroğlu, Bayramali. *Derdimiz İlahiyat*. İstanbul: Okur Akademi, 2020.

Polat, Nazım H. "Şehbâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/423-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sabah. "Zıyâ-ı Azîm" (06 Nisan 1913), 3.

Sâmi, Şemseddin. *Kâmûsu'l-Âlâm (Tıpkıbasım)*. Ankara: Kaşgar Neşriyat, 1996.

Sırâtımüstakîm. "Âlem-i İslâma Bir Tebşîr Medâris-i İslâmiyye'de Bir Hatve-i Tekâmül". *Sırâtımüstakîm* 76 (Safer 1328), 377-382.

Şahintürk, Hasan. "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi Sonrasında Osmanlı Taşrasında Medrese Kurma Teşebbüsleri (1910-1914)". *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni* 3/5 (2024), 106-133.

Şehbal. "Tashih". *Şehbal* 75 (01 Mayıs 1329), 20.

Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*. Ankara: Bizim Büro Yay., 2000.

Tâhirü'l-Mevlevî. "Terâcim-i Ahval Merhûm Hoca Hâlis Efendi". *Sebîlürreşâd* 242 (18 Nisan 1329), 131-132.

Tezcan, Baki. "Zafername Müellifi Halisi'nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasebetiyle". *Osmanlı Araştırmaları* 19/19 (1999), 83-98.

Türk Sarışık, Zeynep. *II. Osman Dönemine Aid Bir Kaynak: Zafernâme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Ünal, Uğur. "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri". *Belleten* 73/267 (2009), 581-604.

Ünver, Niyazi. "Hâlis (1875-1923)". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 4/372. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.

Yıldız, Hasan. "Tanzimat'tan Günümüze Maarif Müfettişliği ile İlgili Düzenlemeler Bağlamında Etik İlkeler". *Türkiyat Mecmuası* 24/2 (2014), 261.

Yücel, Yaşar. "Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir Zafer-nâme". *Belleten* 43/170 (1979), 313-364.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nejla DOĞAN

Karabük Üniversitesi
Tarih Bölümü
Karabük/TÜRKİYE
nejlad1@gmail.com
ORCID

ACEMZÂDE HÜSEYİN EFENDİ: AİLE İLİŞKİLERİ, SİYASİ ETKİSİ VE HAYIRSEVERLİK İMGESİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

ACEMZÂDE HÜSEYİN EFENDİ: A STUDY ON FAMILY RELATIONS, POLITICAL INFLUENCE, AND THE IMAGE OF PHILANTHROPY

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 25.06.2024
Kabul Tarihi: 28.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 25.06.2024
Accepted Date: 28.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Doğan, Nejla. "Acemzâde Hüseyin Efendi: Aile İlişkileri, Siyasi Etkisi ve Hayırseverlik İmgesi Üzerinden Bir İnceleme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 603-624.

Doğan, Nejla. "Acemzâde Hüseyin Efendi: a Study on Family Relations, Political Influence, and the Image of Philanthropy". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 603-624.

10.28981/hikmet.1504948

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nejla DOĞAN

ACEMZÂDE HÜSEYİN EFENDİ: AİLE İLİŞKİLERİ, SİYASİ ETKİSİ VE HAYIRSEVERLİK İMGESİ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

ACEMZÂDE HÜSEYİN EFENDİ: A STUDY ON FAMILY RELATIONS, POLITICAL INFLUENCE, AND THE IMAGE OF PHILANTHROPY

ÖZ

Acemzâde Hüseyin Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na siyasi ve kültürel alanlarda önemli katkılar sunan etkili bir devlet adamı olarak ön plana çıkmaktadır. Bürokraside farklı görevler üstlenerek hacegân sınıfına yükselmiş ve kariyeri boyunca en dikkate değer vazifesini reisülküttaplık makamında icra etmiştir. Bu çalışmada, Hüseyin Efendi'nin hayatına kapı aralamak amacıyla üç ana konuya odaklanılmıştır. İlk olarak, imparatorluğun merkez bürokrasisi için vazgeçilmez bir unsur olan reisülküttaplık makamına atanmasında aile ilişkileri ve bağlarının nasıl etkili olduğu konusu irdelenecektir. İmparatorluk'ta aktif bir görev üstlendiği için Fazıl Ahmed Paşa ile kurduğu yakın ilişkilerin bir patronaj veya himaye sistemi oluşturup oluşturmadığı sorgulanacaktır. İkinci olarak, Hüseyin Efendi'nin İbrahim Paşa'nın ölümünde oynadığı role değinilecektir. Dönemin kaynakları ışığında paşanın ölümünün haklı veya haksız olduğu konusunda makul bir değerlendirme yapıldıktan sonra, Hüseyin Efendi'nin ölümüne de değinilecektir. Makalede, Hüseyin Efendi'nin trajik ölümünün, dönemin içinde bulunduğu güç mücadeleleri ve karmaşık siyasi atmosferinin somut bir örneği olduğu ileri sürülmektedir. Son kısımda ise, Hüseyin Efendi'nin günümüze ulaşabilen vakfiyesi ışığında hayırseverlik kaygısına odaklanılıp hayır işlerinde etkin bir rol oynamasının halk nezdinde olumlu bir imaj yaratma amacını içerip içermediği tartışılacaktır. Böylece, Osmanlı tarihinde önemli bir figür olan Acemzâde Hüseyin Efendi'nin imparatorluk tarihindeki konumu belirlenerek, idari yapıdaki etkisi ve değeri hakkında daha objektif bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Acemzâde Hüseyin Efendi, Biyografi, Vakıf, Osmanlı Siyasi ve Kültür Tarihi.*

ABSTRACT

Acemzâde Hüseyin Efendi is regarded as a prominent statesman who made substantial political and cultural contributions to the Ottoman Empire. He assumed various roles within the bureaucracy, ultimately attaining the rank of hacegân. Throughout his career, he fulfilled his most notable duty in the office of reisülküttap. This study addresses three principal areas of investigation in order to elucidate hitherto uncharted aspects of Hüseyin Efendi's life. First, this study will examine the role of family relations and ties in his appointment to the office of reisülküttap, which was an indispensable element of the central bureaucracy of the Empire. The question will be posed as to whether his close relations with Fazıl Ahmed Pasha, as he assumed an active role in the Empire, constituted a system of patronage or protection. Secondly, this study will examine the role that Hüseyin Efendi played in the death of Ibrahim Pasha. Subsequently, a reasonable assessment will be made of whether the pasha's death was justified or unjustified in light of the sources from the period in question. The death of Hüseyin Efendi will also be addressed. The article posits that Hüseyin Efendi's untimely demise serves as a tangible illustration of the intense power struggles and intricate political milieu that pervaded the era. The final section will examine Hüseyin Efendi's philanthropic concerns in the context of his surviving waqf and investigate whether his active role in charity was intended to create a positive image in the eyes of the public. This analysis will determine the position of Acemzâde Hüseyin Efendi, an important figure in Ottoman history, in the history of the empire and provide a more objective evaluation of his influence and value in the administrative structure.

Keywords: *Acemzâde Hüseyin Efendi, Biography, Waqf, Political and Cultural History of the Ottoman Empire.*

Giriş

Acemzâde Hüseyin Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na siyasi ve kültürel alanlarında önemli katkılarda bulunmuş bir devlet adamıdır. Doğum yılı hakkında bir kayıt mevcut değildir.[1] Bâb-ı Âli'de yetişmiş ve defterdarlık, nişancılık gibi devlet görevlerini üstlenerek hacegân sınıfına dahil olmuştur (Süreyya, 1996, 702-703).

Acemzade Hüseyin Efendi, kariyerine maliye kaleminde *şıkk-ı evvel* tezkirecisi sıfatıyla başlamıştır[2] (BOA, KK. d. 2468,1; BOA. MAD. d. 7906). Bu vazifesinin ardından *ruznamçe-i evvel*[3] görevini üstlenmiştir. H. 1074/1663'te Acemzâde Hüseyin Efendi'nin kariyerinde önemli bir dönüm noktası sayılabilecek bir durum gerçekleşmiş ve Şamizâde Efendi'nin yerine reisülküttap tayin edilmiştir (Özkasap, 2004, 48). Bu görevini ifa ederken 1076/1666'da Fazıl Ahmed Paşa ile Girit Seferine katılmıştır. H. 1080/1669'da sefer dönüşü İstanbul'a vardıklarında reisülküttaplık makamına Koca Mustafa Efendi atanmıştır. (*Sefinetü'r-Rüesâ*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 27-28). Reisülküttaplık makamından sonra yine hacegânlık sınıfında yer alan defterdarlık, ordu nişancılığı gibi birçok saygın unvana sahip olmuştur[4] (Süreyya, 1996, 703; *Sefinetü'r-Rüesâ*, 28). Ayrıca, 1085/1675 tarihli büyük ruznamçe kalemine ait masraf defterinde Acemzade Efendi'den ruznamçe-i evvel olarak bahsedilmektedir. Böylece, kendisinin bir süreliğine bu kalemde görev aldığını söylemek mümkündür (BOA, KK. d. 2112, 2).

Menâsıb-ı dîvâniyye sınıfına mensup olan Acemzâde Hüseyin Efendi, defterdarlık görevini yerine getirirken 9 Rebiulahir 1094 tarihinde (7 Nisan 1683) orta defterdar kâimmakamlığı görevi ve hil'at giyme onuruna nail olmuştur (Yılmaz, 2006, 28). 1683 yılında Osmanlı ordusuyla Belgrad'a doğru hareket ederken Sultan IV. Mehmed'e eşlik etmiştir. Otağın kurulduğu yerde, 9 Cemaziyelevvel 1094 tarihinde (6 Mayıs 1683) kuşluk vaktinde sadrazam ve diğer devlet erkânının huzurunda bazı görev değişiklikleri gerçekleştirilmiştir. Acemzâde Hüseyin Efendi, ordu nişancılığı görevi için hil'at giymiştir[5] (Yılmaz, 2006, 38; Türkal, 2012,801). Ardından 2 Şaban 1094 tarihinde (27 Temmuz 1683) bir kez daha görev değişikliği yapılmıştır. Harac Muhasebeciliği görevinde bulunan Mustafa Efendi maliye tezkireciliği görevine getirilmiş ve boşalan makam, ordu nişancılığı görevini icra eden Acemzâde Hüseyin

[1] Evliya Çelebi'ye göre, Manya Vilayeti'nin kuzeyindeki Duran köyünde doğmuştur ancak burada bahsedilen kişinin söz konusu olan Acemzâde Efendi olduğu düşünülmemektedir. (bakınız: Evliya Çelebi, 2011, 8/546). Ayrıca, vakfiyesinde İstanbul'da ikamet ettiği belirtilmektedir.

[2] 9 Receb 1065/15 Mayıs 1655. "*der zaman-ı Acemzâde Hüseyin Efendi tezkire-i mâliyye şıkk-ı evvel* ..." Maliye tezkireciliği görevini 8 Ramazan 1066/30 Haziran 1656 tarihinde de ifa ettiği kayıtlara yansımıştır.

[3] Büyük Ruznameci: Hazine-i Amire dairesinin amiri.

[4] Hacegânlık, Osmanlı merkez bürokrasisine bağlı kalem amirleri için kullanılan bir terimdir. Acemzâde'nin yapmış olduğu reisülküttaplık, nişancılık, defterdarlık gibi görevler hacegân sınıfının birinci gurubunu oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için: İpşirli, 1996, 14/430-431.

[5] Silahdar'da belirtilen tarih farklıdır. Bu sırada, Sultan IV. Mehmet avdan dönerek otağına girmiştir.

Efendi'ye verilmiştir. Bundan sonra, nişancılık görevine ek olarak haraç muhasebecilik vazifesini ifa etmiştir[6] (Yılmaz, 2006, 95).

Acemzâde Hüseyin Efendi, H. 1096 tarihinde (M. 1684) defter eminliği görevini yürütürken, Engürüs (Macaristan) bölgesindeki Serasker İbrahim Paşa'nın Estergon'dan geri çekildiği ve Ösek kalesinin tamiratına başlamak üzere yola çıktığı sırada, düşmanlarla barış için müzakerelerde bulunduğu haberi Kara İbrahim Paşa tarafından bildirilmiştir. Bu nedenle, Hüseyin Efendi, olayın ayrıntılarını araştırmak amacıyla Engürüs bölgesine gönderilmiştir. Yapılan tahkikat ve soruşturma sonucunda, İbrahim Paşa'nın devlet politikalarına aykırı bazı eylemlerde bulunduğuna dair bir rapor yazarak onun idamına neden olmuştur. Bu olaydan sonra, Hüseyin Efendi ordu-yı hümâyunda görevlendirilmiştir. H.1098/M.1687 senesinde Niş'te meydana gelen askeri isyanda, bazı ileri gelen kişilerle birlikte Yeniçeriler tarafından idam edilmiştir (Süreyya, 1996,703; *Sefinetü'r-Rüesâ*, 28). Vefatından sonra Girit'teki tımar ve zeametlerin tevcih edilmesini içeren belgeden Mehmed isminde bir oğlu olduğu tespit edilmiştir. (BOA, Ali Emiri, SSÜL. II, 28/2791).

Acemzâde Hüseyin Efendi, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar hizmet vermiş ve "pîr-i kühen-sâl", "kârdân-ı sütûde" gibi sıfat ve unvanlarla anılan, önemli bir devlet adamıdır. Hayatıyla ilgili somut veriler sınırlı olmasına rağmen üstlendiği çeşitli vazifelerden edindiği bilgi ve birikimiyle Osmanlı siyasi ve kültürel hayatına katkıda bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışmada, Acemzâde'nin kariyerinde önemli bir dönüm noktası olan Reisülküttaplık görevi sırasındaki faaliyetlerine ayrıntılı olarak değinilecek ve ardından kaynaklarda ihtilaflı olan İbrahim Paşa'nın idamı meselesi incelenecektir. Çalışmanın temel amaçlarından biri, İbrahim Paşa'nın ölümünde oynadığı rolün ortaya çıkarılmasıdır.

Çalışmanın sonraki bölümünde, İbrahim Paşa'nın idamından sonra ortaya çıkan isyan sırasında Acemzâde'nin trajik ölümüne odaklanılacaktır. Böylece, Hüseyin Efendi'nin hayatının belirsizliklerle dolu olan kısımları aydınlatılarak daha kapsamlı bir değerlendirme yapmaya gayret edilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise Hüseyin Efendi'nin hayır ve hasenatına, tespit edilen vakfiye üzerinden hayırseverlik yönüne değinilecektir. Böylece, Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devleti içerisinde saygın ve makbul bir konuma sahip olup olmadığını ve hizmetlerinin Osmanlı Devleti tarafından ne ölçüde değerli bulunup takdir edildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Acemzâde Hüseyin Efendi ve Reisülküttaplık: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rolü ve Etkisi

İmparatorluğu'n önemli kurumlarından biri olan Reisülküttaplık makamı hakkında eldeki mevcut en eski bilgi Fatih Sultan Mehmed'in Kanunnamesi'nde yer almaktadır. Merkezi yönetimin ayrılmaz bir parçası

[6] Silahdar tarihine göre, 1 Şaban 1094/ 26 Temmuz 1683 tarihinin pazartesi günü atamalar gerçekleşmiştir. Türkal, 2012, 847.

olarak kabul edilen bu makam, beratların, fermanların ve çeşitli hükümlerin yazılması, düzenlenmesi ve tuğraların çekilmesi gibi görevleri ifa etmektedir. Ayrıca, devletler arası yazışmaların denetlenmesi ve kayıtlarının tutulması gibi önemli görevleri de üstlenmektedir. XVII. yüzyılda Bâb-ı Âli'nin kurulmasından sonra Reisülküttaplık makamı bu merkeze taşınmış, görev ve yetkileri de genişlemiştir. Bu dönemden itibaren, elçilerle yapılan ön görüşmeler gibi çeşitli bürokratik görevlerin yanı sıra, ordunun sevk ve sayımı, ihtiyaçlarının karşılanması gibi askeri görevleri de üstlenmiştir (Ahıshalı, 2007, 546-547; Özcan, 1982, 35; Hallaçoğlu, 1991, 18; Ahıshalı, 2023). Merkezi otoritenin sağlanması, belgelerin düzenlenmesi ve kayıtların tutulması gibi görevleriyle Reisülküttaplık makamı, imparatorluğun siyasi, idari, hukuki ve askeri işleyişinde hayati bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, makamın işlevleri ve etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısının anlaşılması ve analiz edilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Acemzâde Hüseyin Efendi'nin reisülküttaplık görevi, Sultan IV. Mehmed döneminde gerçekleşmiştir. Saltanatının (1648-1688) ilk yıllarında, babaannesi Kösem Sultan ile annesi Hatice Turhan Sultan'ın devlet yönetiminde etkin roller üstlenmiştir.[7] Osmanlı Devleti'nin varlığı boyunca, önemli bürokratik makamlara atamaların belirli figürler aracılığıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Acemzâde Hüseyin Efendi'nin selefi olan Şamizâde Mehmed Efendi'nin reisülküttaplık görevine gelmesinde Hatice Turhan Sultan ile olan yakın ilişki ağları bu durumun bir örneği olarak gösterilebilir. Aralarındaki bağ o kadar yakın olmalı ki, sadaret mührünün Köprülü Mehmed Paşa'ya verilmesinde Hatice Turhan Sultan'ı ikna eden en önemli figür Şamizâde Hüseyin Efendi'dir[8] (Gökçek, 2006, 5). Bu atama ve aziller bizlere Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet yönetiminde etkin olan kadın figürlerin, özellikle Kösem Sultan ve Hatice Turhan Sultan'ın bürokratik atamalarda etkili olduğunu ve reisülküttaplık gibi önemli makamların belirlenmesinde mühim rol oynadıklarını gösterdiği gibi dönemin Osmanlısının siyasi ve bürokratik yapısının anlaşılması ve analiz edilmesi açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Şamizâde Hüseyin Efendi, Köprülü'nün sadrazam olmasında oynadığı rolün mükâfatını yeniden reisülkküttaplık makamına atanarak elde etmiştir[9] (*Sefinetü'r-Rüesâ*, 27-28). Ancak, 1656 yılında elde ettiği bu makam, Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa tarafından 1663 yılında idam edilmesi sonucunda sona ermiştir (Çalışır, 2016, 107).

1663 yılında Şamizâde'nin idam edilmesiyle birlikte, 9 Safer 1074 (12 Eylül 1663) tarihinde Ruznameci olarak görev yapan Hüseyin Efendi reisülküttap olarak atanmıştır (*Sefinetü'r-Rüesâ*, 29; Mühürdar Hasan Ağa,

[7] Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Altınay, 2015. Afyoncu - Demir, 2016.

[8] Metinde şöyle yer almaktadır: "*Şâmî-zâde Vâlide Sultân tarafına haber gönderüp bu vezîrin elinden iş gelmez. Memâliki Osmâniyye elden gitdi. Âlem herc u merc ve dek-i fitne galeyâna başlayup her gûşe bir fitne ve her tarafda zorbâlar peydâ oldı. Devlet murâd iderseniz Köprülü Mehmed Paşa'yı vezîr idersiniz.*"

[9] Şamizade Efendi daha önce bu makama atanmıştır ancak Sadrazam İpşir Mustafa Paşa aleyhinde girişimlerde bulunması hasebiyle bu görevinden azledilmiştir.

2013, s. 138). Uyvar seferi sırasında Reisülküttaplık makamına tevcih edilen Acemzâde Hüseyin Efendi, Fazıl Ahmed Paşa ile yakın bağlar kurmuştur. Bu yakınlık bizlere merkezi bürokraside önemli bir pozisyon olan reisülküttaplık görevine genelde Köprülü ailesi ile bağlantılı kişilerin seçildiğini de göstermektedir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve bürokratik yapısında aile ilişkileri ve bağlarının nasıl etkili olduğunu bir kez daha düşündürtmektedir.[10]

Acemzâde'nin reisülküttaplık görevine ve Fazıl Ahmed Paşa arasındaki yakın bağa dair elimizdeki en önemli kaynak Mustafa Zühdî'nin *Ravzatü'l-Gazâ* adlı eseridir. Mustafa Zühdî, bu eserinde 1663-1665 yılları arasında bizzat şahit olduğu veya duyduğu olayları kaleme almış ve Avusturya seferine odaklanmıştır. Eserde farklı konu başlıkları bulunmakla birlikte, "*Der-beyân-ı Evsâf-ı Re'isü'l-küttâb Acem-zâde Hüseyin Efendi*" başlığı altında Acemzâde Hüseyin Efendi'ye ayrı bir bölüm ayrılmış ve Acemzâde Hüseyin Efendi'nin reisülküttaplık dönemi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

1663-1664 yılları arasında Osmanlı Habsburg İmparatorluğu arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda Vasvar Antlaşması imzalanmıştır. (Kolçak, 2012, 560-562). Bu antlaşma süreci, iki tarafın görevlendirdiği bürokratlar arasındaki uzun mektuplaşmalar sonucunda tamamlanmıştır. Sulh metninin kaleme alınmasında dönemin reisülküttabı olan Acemzâde'ye çok iş düşmüştür (Kolçak, 2017, 25-88). Zühdî, 1075 senesinin Rebîülevvel ayının 1. günü, yani 22 Eylül 1664 Pazartesi günü, reisülküttap makamında bulunan Acemzâde'nin Fazıl Ahmed Paşa'nın emriyle Padişah IV. Mehmed adına bir *name-i hümayûn* yazdığını aktarmaktadır. (Yılmaz, 2012, 27). Zühdî, anlaşma mektubunun kaleme alınmasında Fazıl Ahmed Paşa'nın büyük etkisi olduğunu ve Paşa'nın söz sanatındaki yeteneğiyle tanındığını şu sözlerle dile getirmektedir:

"*…ol lisân-ı hâme-i mu'ciz-beyânında yenâbî-i hikmet cârî ve kelâm-ı mü'essiri mânend-i kilâb ahvâl-i âleme sârî fenn-i hikmette mes'ele amûz-ı lokmân ve sanâyi'-i bedî'ada üstâd-ı hâce-i cihân olan müşârün-ileyh sadr-ı âzam-ı âlî-şân hazretlerinin kilk-i bedî'ü'l-beyânları ki ka'rîm-i efkârın gavvâsı ve bahr-ı ukul ve derrâkın gavta-zen bî-kıyâs ve hass'ül hâssıdır sâhil-i beyâna getürdüğü lâlî-i şâhvârı muma-ileyhe re'îsü'l-küttâb Acemzâde Hüseyin Efendi Hazretleri dahî sımat-ı tahrîre getürüp … mehfûmu üzre bir nâme-i şehinşâh-ı sultânî resm ü tahrîr ve bir ahd ü misâk-ı şehriyârî bast ü takrir eylemiştir ki…*" (Yılmaz, 2012, 27-28).

Yukarıda ifade edildiği üzere, Fazıl Ahmed Paşa söz sanatında büyük üne ve yeteneğe sahiptir ve Acemzâde Hüseyin Efendi gibi yetenekli bir kişiyi bu

[10] Bununla birlikte, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Köprülü ailesiyle olan yakın ilişkisi, onun reisülküttaplık görevine getirilmesindeki tek belirleyici faktör olmayabilir. Kişisel yetenekler, bilgi birikimi gibi etkenler de göz önünde bulundurulmalıdır. Acemzâde'nin kütüphanesinde bulunan kitaplar kayıt altına alınmıştır. Tek varaktan oluşan kayıtta, çeşitli tefsir, hadis ve mecmua eserleri olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bizlere Hüseyin Efendi'nin eğitimine önem verdiğini de göstermektedir. TSMA. d. 3480.

önemli görevde istihdam etmişti. Birinci sınıf hacegân olan reisülküttapların, doğrudan sadrazam nezaretinde çalışmak ve yazışmaları yönetmek zorunda olmalarından dolayı (Ortaylı, 2008, 215-217) Acemzâde Hüseyin Efendi'nin dönemin sadrazamı ile yakın bağ kurmasının tabii bir durum olduğunun da altını çizmek gerekir. Ancak, Fazıl Ahmed Paşa'nın etkileyici retorik becerileri, 1664 tarihli ahidnamenin oluşturulmasında büyük bir rol oynamış ve Acemzâde'nin bu süreçte önemli bir deneyim elde etmesini sağlamıştır.

Mustafa Zühdî'nin aktardığı bilgilere göre, Rebiülevvelin 7'sinde (28 Eylül 1664) sadrazam otağında vezirler, ocak ağaları, yeniçeri ağaları ve defterdarlar gibi birçok üst düzey görevlinin katılımıyla bir merasim tertip edilmiş ve hazırlanan metin karşılıklı iki devlet arasında takdim edilmiştir. Uzlaşı ve barışı içeren mektubun teslim törenine iştirak eden kişilerin paye ve çeşitli hil'atlarla ödüllendirildiği notu da düşülmüştür (Yılmaz, 2012, 28). Sulhun hazırlanmasında birinci derecede rol oynayan Hüseyin Efendi'nin de bu merasim sırasında taltif edildiği düşünülmektedir.

Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Fazıl Ahmed Paşa ile yakın ilişki içerisinde bulunduğunun bir diğer göstergesi Girit seferine katılmasıdır.[11] 1665 senesinde iştirak ettiği Girit seferinde paşanın yanında reisülküttap olarak yer almıştır. Acemzâde'nin fethe bizzat katıldığını gösteren bir diğer belge fetih sonrası bölgedeki vakıf faaliyetlerini anlatan vakfiyeye aittir. Hem vakfiye, hem de kroniklerin anlatımlarına göre, Acemzâde Hüseyin Efendi Kandiye'nin tahriri sırasında sadrazamın yanında olmuştur. Kandiye'nin anahtarı sadrazama sunulduğu sırada bazı devlet adamlarının sevinçten ağladığı kayıtlara geçmiştir. Fethin coşkusuna dâhil olanlardan biri de Acemzâde Hüseyin Efendi'dir. Mevcut kaynakların sınırlılığına rağmen, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Fazıl Ahmed Paşa ile olan yakın ilişkisi ve üstlendiği vazifeler, patronaj sistemi ve himaye uygulamasının varlığına işaret etmektedir.[12] Hüseyin Efendi'nin uzun yıllar boyunca reisülküttaplık görevini sürdürmesi ve Fazıl Ahmed Paşa'nın seferlerine katılması, bir koruyuculuk ilişkisinin varlığını göstermektedir. Ayrıca, aşağıda detaylı şekilde inceleyeceğimiz vakfiyesinde görüldüğü üzere, Kandiye'nin fethinden sonra bölgedeki çeşitli mülklerin Hüseyin Efendi'ye tahsis edilmesi, aralarındaki bağı gösteren bir diğer delil olarak değerlendirilebilir.

1669 senesinde İstanbul'a döndüklerinde bu makama reis vekili olan Koca Mustafa Efendi geçmiştir (*Sefinetü'r-Rüesâ*, 29-30). Ancak, 1666 yılında görevinden azledildiği ve yerine Hacı Mustafa Efendi'nin geçtiği iddia edilmektedir (Sezer, 2023, 20).

[11] Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bakınız: Özbek, 2006; Adıyeke, 1988. Mustafa bin Musa, 2016.

[12] Fazıl Ahmed Paşa'nın ilim insanlarını desteklediğine/patronaj sistemine dair detaylı bilgi için bakınız: Çalışır, 2016, 151-152.

2. Gizemli İhanetin Ardındaki Gerçekler: Acemzâde Hüseyin Paşa'nın Serasker İbrahim Paşa'nın İdamındaki Rolü ve Sorumluluğu

IV. Mehmed döneminin en çok tartışılan ve üzerine en çok yazılan siyasi olayı, şüphesiz Viyana Kuşatması'dır. Bu kısa çalışmada, yaşanan hezimetin faturasının Budin Valisi İbrahim Paşa'ya (Özcan, 1998, 221-235) yüklenilmesi hususuna değinilecek ve Acemzâde'nin bu olaydaki rolü kaynaklar doğrultusunda incelenecektir. Böylece, tartışılmaya devam edilen bu hususa küçük bir katkı sunulacaktır.

Bilindiği üzere, dönemin Veziriazamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1683 tarihinde Yanık ve Komaron kalelerinin fethi için sefere çıkmış ancak sefer sırasında yönünü Viyana'ya çevirmeye karar vermiştir. Bu kararını, yanındaki devlet ricali ile paylaşarak onların da fikrini almıştır. Viyana'nın kuşatılması kararının alındığı harp meclisinde hem destekleyenler hem de karşıt görüşte olanlar bulunmaktaydı. Bu kararını doğru bulmayanlardan biri de Budin Valisi İbrahim Paşa olmuştur. Önemli kalelerin ele geçirilmeden Viyana'nın kuşatılmasının sonuçlarının ağır olacağını dile getirmesi sadrazamın düşmanlığını çekmesine sebebiyet veren ilk adım olmuştur (Cezar, 2011, 2147-2148; Hammer, 1990, 270-315).

Kuşatma başladığında İbrahim Paşa'ya himayesindeki askerlerle birlikte Yanıkkale civarındaki köprülerin emniyeti görevi verilmiştir (Cezar, 2011, 2152; Hammer, 1990, 313-316). Fakat, savaş sırasında beklenmedik gelişmeler ortaya çıkmış ve Merzifonlu tarafından, maiyetindeki askerlerle birlikte Viyana ordugahına çağrılmıştır. Kısa bir süre sonra, farklı cephelerden gelen yenilgiler sonucunda, siperlerdeki askerler başta olmak üzere herkes muharebe sahasını terk etmiş ve savaş büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Ancak, Merzifonlu, tüm hatalarına rağmen suçu başkasına atmanın peşine düşmüş ve ilk hedefte kendisine muhalif olan İbrahim Paşa yer almıştır. İbrahim Paşa'nın harp meydanını erken terk ettiğini ve düşmanla iş birliği içerisinde olduğunu iddia ederek idam edilmesini istemiştir (Uzunçarşılı, 1988, 413-418; Cezar, 2011, 2156).

İstanbul, Merzifonlu'nun bu iddiasının araştırılması ve İbrahim Paşa'nın idamının uygun olup olmadığının soruşturulması için Acemzâde Hüseyin Efendi'ye görev vermiştir. *Sefinetü'r-Rüesâ*'da Acemzâde'nin görevinin tevdi edildiği kısım şu ifadelerle belirtilmiştir: "*…Engürüs cânibi Ser'askeri İbrahim Paşa Estergon'dan ric'at vü bi'l-iktizâ Ösek Kal'e'si ta'mîrine mübaşeret zımnında küffâr ile müsâlemeye dâ'ir mükâlemesi Vezir-i A'zam Kara İbrahim Paşa'nıñ efvâhdan mesmû'u olmakdan nâşî sâhib-i terceme Hüseyin Efendi'yi istikşâf hâkîkat-i hâl içün ser-'asker müşârunileyh tarafına irsâl…*" (*Sefinetü'r-Rüesâ,* 28; Raşid Mehmed Efendi, 2013, s. 286).

İbrahim Paşa'nın kafirlerle barış için müzakere yaptığına dair Kara İbrahim Paşa'nın ağzından duyumlar gelmiştir. Bu iddianın doğruluğunu araştırmak ve ne olduğunu öğrenmek için Defter Emini Acemzâde Hüseyin Efendi, Engürüs bölgesine gönderilmiştir. Ahmed Resmi Efendi'nin anlattığına

göre, Acemzâde, askerlerden edindiği bilgilere dayanarak bir rapor hazırlamıştır. Raporda, "*…ba'de't-tecessüs mugâyir-i mizâc-ı devlet ba'z-ı harekâtını tahrîr ü imlâl etmekle…"* sözlerine yer vererek *"…ser-'asker paşanıñ i'dâmına 'illet olmuşidi".* Resmi Efendi'ye göre, Acemzâde Hüseyin Efendi suçsuz olan paşanın ölümüne sebep olmuştur ve eserinin devamında Defterdar Mehmed Efendi'nin tarihinden alıntıyla durumun haksızlığına şöyle dikkati çekmektedir: "*Hüseyin Efendi daḫi bu fi'l-i nâ-becânıñ ez-müddet de cezâsın müşâhede*"(*Sefinetü'r-Rüesâ,* 29).

Acemzâde Hüseyin Efendi gerçekten bu konuda haksız bir rapor kaleme almış mıydı? Eğer İbrahim Paşa suçsuz ise Acemzâde Hüseyin Efendi neden böyle bir rapor kaleme almıştır? Acemzâde Hüseyin Efendi'nin raporunun doğruluğunu veya haksızlığını değerlendirebilmek için döneme ait birincil kaynaklara başvurarak idam konusundaki görüşlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu kaynaklar incelenerek olayın nasıl gerçekleştiği, İbrahim Paşa'nın suçsuzluğu veya suçluluğu konusunda daha makul bir değerlendirme yapılabilir.

İbrahim Paşa'nın hain olup olmadığı üzerine bilgiler aktaran dönemin önemli kaynaklarından biri Raşid Efendi'ye aittir. *Raşid Tarihi*'nde Defter Emini Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Ösek'e varmasının ardından, detaylı araştırma yapmadan İbrahim Paşa'nın düşmanla sulh ettiğine dair ordu halkından duyduklarını devlete hemen ilettiği iddia edilmektedir. Resmi Efendi gibi, Raşid Efendi de Acemzâde'nin haksız olduğunu belirtmektedir. Vezirin savaş ve mücadelelerde gösterdiği sabır ve azimle ünlendiğini, kendisi hakkında düzenlenen suçlamaların ve haksız ithamların yanlış ve iftira temelli olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: "*Vezir-i müşarün-ileyh bulunduğu ma'ârik-i harb ü kıtâlde namdâr-ı sabr u sebât iken töhmet ü taksîrâtla i'dâm-ı vücûdu hakkında tertîb olunan mukeddemâtı garaza mebni müftereyât olduğun…".* Hatta *"… az zamanda bâ'is olanların helâki isbât eyledi*ğini" belirterek ölümüne sebep olanların hak ettikleri cezayı gördüklerini vurgulamaktadır (Raşid Mehmed Efendi, 2013, 287).

Benzer yoruma *Silahdar Tarihi*'nde de rastlanılmaktadır. Vakur, akıllı, ihtiyatlı ve savaşçılıkta usta olarak tanımlanan İbrahim Paşa'nın Beç yenilgisinde Yanık'ta "*garazen bi-cürüm*" şeklinde ifade edilerek haksız yere katledildiği notu düşülmüştür. Görüldüğü üzere, Silahdar da Mustafa Paşa'nın yenilginin sebebini Budin Valisi İbrahim'e atarak suçsuz yere ölümüne sebep olduğunu açıkça dile getirmiştir (Türkal, 2012, 916).

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Acemzâde'nin olayın iç yüzünü öğrenmek amacıyla Ösek'e vardığında, birileriyle bizzat görüşmeden ve herhangi bir keşif yapmadan, ordu halkının arasında dolaşan söylentileri dikkate alarak Devlet'e bir rapor yazdığını ve bu raporu Abdizâde Mehmed Ağa aracılığıyla İstanbul'a gönderdiğini belirtmektedir (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, 209). İbrahim Paşa'nın "*Devlet-i 'Aliyye'nin emek-dârı ve vüzerâ'-i i'zâmın nâm-dârı olup, dâ'imâ merâsim-i gayret ü hamiyyet idüp, serhadd-i mansûrenin hıfz ü hırâseti umûruna 'alâ-mâ-hüve'l-me'mûr bezl-i makdûr ve re âyâ vü berâyânın*

himaye vü sıyânetine sa'y-i nâ-mahsûr üzere…" olduğunu ve vezirin her zaman hayır ve hasenat işleriyle uğraştığını vurgulamıştır. Vezirin savaş sırasında ihmali olduğu söylentisinin, kendisine yöneltilen kin ve nefret dolayısıyla ortaya çıkan yalan haberler olduğunu iddia etmektedir. Acemzâde'nin ise bu konuyu yeterince araştırmadan asılsız söylentilere dayanarak bir rapor yazmasından şikâyet etmektedir. Diğer kaynaklarda belirtildiği gibi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'da, Acemzâde'nin bu töhmeti araştırmadan rapor hazırladığını ve İbrahim Paşa'nın ölümüne sebebiyet verdiğini açıkça dile getirmiştir.[13] (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995, 210).

Padişahın eniştesi olan İbrahim Paşa'nın savaş gününde savunma sorumluluğundaki bölgeyi erken terk ettiği ve bozguna yol açtığı iddiasıyla haksız yere idam edildiği, genel olarak kaynakların kabul ettiği bir kanıdır.[14] Ancak, az da olsa bazı eserlerde bu iddiaların aksine İbrahim Paşa'nın haksız olduğu fikri yer almaktadır. Bu konuda önemli bilgileri ihtiva eden çalışmalardan biri, Esîrî Hasan Efendi'ye aittir. Esîrî Efendi, İbrahim Paşa'nın "*serdâr-ı ekrem hazretlerinin işi ileri gitdüğini istemeyenlerin başı olduğunu*" iddia ederek, sadrazamı kıskandığını ve yenilgiye bilerek neden olduğunu ileri sürmektedir. (İnan, 2017, 1406).

İbrahim Paşa'nın savaşın sonuna kadar aktif olarak savaşıp savaşmadığı veya erken firar ettiği konusunda kaynaklarda farklı görüşler bulunmasına rağmen, çoğunluğu paşanın ölümünün haksız olduğu konusunda ortak bir kanata sahiptir. Eser sahiplerinin kaleme aldıkları olay örgüsünde Merzifonlu Mustafa Paşa'ya yönelik olumsuz tutumun olduğunun da altını çizmekte yarar vardır. Keza, bu durum bizlere, eser sahiplerinin bazılarının paşaya besledikleri negatif hislerin göstergesi olabileceği gibi kaynakların tarafsız olmadıklarını da hatırlatmaktadır. Ancak, sebep her ne olursa olsun kaynaklar incelendiğinde, İbrahim Paşa'nın haksızlığa uğradığını ve mağlubiyetin suçlusunun İbrahim Paşa olarak ilan edilmesi çabalarının olduğu sonucu geçerliliğini korumaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere, İstanbul, olayın iç yüzünü öğrenmek için görevlendirdiği Acemzâde Efendi'nin nihai raporuna itimat ederek paşanın idam edilmesine karar vermiştir. Dönemin kaynaklarının genel kanaati Acemzâde Hüseyin Efendi'nin yeterli bir araştırma yapmadığı ve Paşa'nın ölümüne neden olduğu yönündedir. Bu durumda, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin neden böyle bir rapor hazırladığı ilk akla gelen sorudur.

Budin Valisi İbrahim Paşa'nın düşmanlarla iş birliği yapıldığına dair ilk duyumun Veziriazam Kara İbrahim Paşa tarafından ortaya atıldığına değinmiştik. Peki Kara İbrahim Paşa neden böyle bir iddiada bulunmuştur? İbrahim Paşa, Budin Muhafızlığı sırasında gösterdiği başarılar ve yetenekler

[13] Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın eserinde İbrahim Paşa'nın savaş meydanını herkesten önce terk ettiği suçlamasına şöyle cevap vermiştir: "*Hâşâ ben fırâr itmedim. Siz 'avdet eylediğinizde zâhiren ben yalnız meks idecek değilim*". Detaylı bilgi için bakınız, 159-160.
[14] Bu konuda yapılan güncel ve detaylı çalışma için bakınız: Şakul, 2021, 88-96.

nedeniyle büyük bir ün kazanmış ve lakabı, Sultan IV. Mehmed tarafından "Şeytan"dan Melek'e dönüştürülmüştür. Bu başarısıyla beraber adı, sadrazamlık için bile geçmeye başlamıştı. Ancak, bu durum Kara İbrahim Paşa tarafından şiddetle kıskanılmasına ve görevden uzaklaştırılması için uygun bir fırsat aramaya başlamasını da beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, Kara İbrahim Paşa'nın kendisini güçlü göstererek sadrazamlık makamına oturması için rakibi olarak gördüğü Melek İbrahim Paşa'yı ortadan kaldırması gerekiyordu. Kara İbrahim Paşa, Avusturya savaşının yenilgisi ile aradığı fırsatı yakalamıştı. Padişah'a gönderdiği mektupla valinin idam edilmesini talep etmişti.[15] İşte, tam bu mektup üzerine paşanın idamı gündeme gelmiştir.[16] Acemzâde Efendi de Kara İbrahim Paşa'nın iddialarına benzer bir rapor yazarak haksız bir ölüme neden olmuştur. Böyle bir raporu kaleme almasının olası sebeplerinden biri de Kara İbrahim Paşa'nın gücü ile bağlantılı olabilir. Acemzâde'nin Merzifonlu'nun yerine sadrazam olarak geçen Kara İbrahim Paşa'nın ihtiraslı ve rakiplerine karşı acımasız biri olmasının farkında olması ve gücünden çekinmesinden dolayı özensiz bir rapor kaleme alabileceği oldukça makul bir gerekçe olarak karşımızda durmaktadır.

Acemzâde Hüseyin Efendi'nin kötü bir niyeti olmadan raporu kaleme almış olma olasılığı da söz konusudur. Herhangi bir art niyet olmadan olayın iç yüzünü tam bilememek, sınırlı bilgiyle raporu kaleme almış olma ihtimali de varsayımlar arasında yer almaktadır. Ordunun içinde güvendiği kişiler tarafından yanlış bilgilendirilmek veya yönlendirilmek suretiyle böyle bir raporu kaleme alması ihtimal dahilindedir. Her ne sebep olursa olsun, güç mücadelesi ve siyasi rekabetin sonucunda bir paşanın ölümüne sebebiyet verilmiştir.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi İntikam: Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Suikast Sonucu Öldürülmesi

Merzifonlu Mustafa Paşa'nın idamıyla başlayan Köprülü ailesinin yönetimden uzaklaştırılma hareketi, Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olan Siyavuş Paşa'yı da etkilemiş ve görevinden azledilmesine sebep olmuştur. Ancak, Siyavuş Paşa kısa bir süre sonra gösterdiği başarılar sayesinde tekrar önemli görevlere getirilmiştir. Özellikle Budin savunmasındaki kayda değer başarıları, Siyavuş Paşa'nın kariyer basamaklarını tırmanmasına olanak sağlamıştır. 3 Şevval 1098 (12 Ağustos 1687) tarihinde meydana gelen ve tarihi kayıtlara "Şikloş Yenilgisi" olarak geçen savaş sonrası askerler arasında çeşitli sebeplerden dolayı bir isyan zuhur etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, 419;

[15] Kara İbrahim Paşa'nın Viyana Seferindeki rolü için bakınız: İnalcık, 2020, 204.

[16] Kara İbrahim Paşa, Merzifonlu Mustafa Paşa'nın himayesinde hızla kariyer basamaklarını tırmandı ve IV. Mehmed'e yakınlaşarak etkili bir konuma geldi. Sadrazamlık makamına olan hırsları ve güç arzusu nedeniyle Kara İbrahim Paşa, sadece Melek İbrahim Paşa'nın değil, aynı zamanda hamisi Merzifonlu Mustafa Paşa'nın da idamında önemli bir rol oynadı. Kara İbrahim Paşa, sadrazam pozisyonuna yükselmek için rakiplerini saf dışı bırakmak ve kendisine rakip olarak gördüğü kişileri ortadan kaldırmak amacıyla stratejiler geliştirdi. Bu durum, Kara İbrahim Paşa'nın hırslarının ve iktidar mücadelesinin bir sonucuydu. Detay için bakınız: Raşid Mehmed Efendi, 2013; Türkal, 2012; Özcan, 2020, 21/329-330.

Sarıcaoğlu, 2009, 313-315). Büyük bir isyan içerisindeki ordu (Yeniçeri ocağı çavuşları zümresinden Fetvacı Ahmed Çavuş ve sipahi zümresinden Küçük Mehmed ve Mülazımbaşı Ahmed ve ikinci mülazımbaşı Ahmed ve Malatya Kethüdayeri Çolak Hüseyin ve Tokat Kethüdayeri Ebu Yusuf oğlu Hamza ve Kurşunlu Kethüdayeri Mehmed ve Adana Kethüdayeri Kel Piri ve Sivas Kethüdayeri Deli Piri ve bazı sipahi bölükleri ve levendat bölükbaşıları) (Türkal, 2012,1074; Raşid Mehmed Efendi, 287) "*her zaman destimize dâmen-i fursat girmez, birkaç gün bizler dahi şu rüzgarda atup tutalım*" diyerek başta Padişah IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi olmak üzere, "*Defterdar es- Seyyid Mustafa Paşa ve Reis Mehmed Bey ve Defter Emini Acemzâde Hüseyin ve tezkireciler gibi birkaç bellü başlu erkan-ı devletin idam*" edilmesini istemişlerdir. Böylece "*…cümle nas bizlerden havfa düşüp dilhâhımız üzre Devlet-i Aliyye'yi kabza-i tasarrufa alırız…*" düşüncesindeydiler. Bu isyan sırasında veziriazamlık makamına atanan Siyavuş Paşa asileri sakinleştirmeye uğraşsa da başarısız olmuştur[17] (Raşid Mehmed Efendi, 312; Türkal, 1076-1077).

Ertesi gün, 28 zilkade 1098 (5 Ekim 1687), yeniçeri, cebeci ve topçu neferleri ile kalabalık bir ordu sadrazam otağının etrafında söz konusu kişilerin katli için bağırmaya başladılar. Veziriazam Siyavuş Paşa ve adamları, kalabalık ve öfkeli gurubu sakinleştirmek için uğraştıysa da bir sonuç alamadılar. Önce, bir buçuk yıldır ulufe yüzü görmediklerini iddia ederek "*defterdarı isteruz*" diyerek önce defterdarı, ardından tezkirecileri öldürtmüşlerdir. Saldırdıkları otağda yer alan bir diğer kişi Acemzâde Hüseyin Efendi idi. "*her kim vezîr-i a'zam olur ise, nedîm olup şeytân yolın gösterir ve hilâf-ı inhâ Melek İbrâhîm Paşa'yı katl itdürdi, anı da isteriz*" deyüp, çadırını basıp Acemzâde'yi meydâna çıkarttılar. Otağın önünde kılıçla "*pâre pâre*" ederek öldürdüler (Türkal, 1078), İbrahim Paşa'nın idam edilmesinde Acemzâde Hüseyin Efendi'nin rolü olduğunu düşünen ordu mensupları tarafından vahşice katledilmiştir. Defterdar Mehmed Efendi'nin tarihi kayıtlarında da İbrahim Paşa hakkındaki yersiz suçlamadan dolayı Hüseyin Efendi'nin cezasını çekmesi gerektiği notunun düşürüldüğünü de hatırlatmak gerekir. [18]

Raşid Tarihi'nde Acemzâde Hüseyin Efendi'nin ordu tarafından otağına saldırılması sonucunda nasıl trajik bir şekilde hayatını kaybettiği şöyle ifade edilmiştir: "*Öteden berü Devlet-i aliyyenin hidemât-ı me'mûresinde nice mesâ'î-i meşkûresi zuhûra gelen Defter emini Acemzâde Hüseyin Efendi gibi bir pîr-i köhne sâl ve bir kârdân-ı sütûde-hâli dahi çadırında basup tîğ-i gadr ile şehîden helâk ve rîş-i sefîdini âlûde-i hûn u hâk eylediler.*" (Raşid Mehmed Efendi, 312).

---

[17] Bu arada Siyavuş Paşa, 21 zilkade 1098'de (28 Eylül 1687) tarihinde sadaret mührünü Niş menzilinde almıştır ve askerler sadrazamlık makamını elde etmesinin kendilerinin sayesinde olduğunu iddia etmekteydiler.

[18] Benzer söylemi Mehmed Süreyya'nın kaleme aldığı *Sicill-i Osmânî* adlı eserinde de rastlamaktayız: "*Budin Valisi İbrahim Paşa'yı tahkike gitti. 1098'de (1687) Yeğen Osman Paşa'nın ayaklanmasında eşkıya elinde şehid edildi. İbrahim Paşa'nın düşmanla görüştüğü haberini tahkikteki aykırı hareketinin cezasını gördü.*" 703.

Defterdar Sarı Mehmet Efendi de *Zübde-i Vekayiat* adlı eserinde Acemzâde'nin ölümüne değinmektedir. Mehmet Efendi, Acemzâde'yi yıllarca devlete hizmet etmiş, tecrübeli ve saygın bir kişi olarak nitelendirmektedir. Acemzade'nin ölümüyle ilgili olarak ise şu ifadelere yer vermiştir: "*çadırında ol gürûh-ı şakâvet-enbûhdan birkaç hûnîler tîg-ı bürrân ile üzerine hücûm ve rîş-i sefidine merhamet eylemeyüp katl eylediler*" (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 245). Aksi yönde iddiada bulunan kaynakla da karşılaşılmıştır. Üsküdarî Abdullah Efendi, Acemzâde Efendi'nin "*bî-günâh*" katledildiğini aktarmaktadır (Üsküdarî Abdullah Efendi, 2017).

Birincil kaynaklar sayesinde, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin 98/1687 senesinde ordu-yı hümayûnda görevli iken Şiklos yenilgisi sonrasında isyan eden askerler tarafından Niş'de öldürüldüğü bilinmektedir. Metinlerde aktarılan bilgiler, Hüseyin Efendi'nin trajik ölümü hak ettiği konusunda hem fikirlerdir. Olayın trajik boyutunu aktarırken, Acemzâde'nin toplumda ve devlet yönetiminde önemli bir konuma sahip olduğunu gösterdikleri gibi hayatının sona erişiyle ortaya çıkan acımasızlığı ve şiddeti de vurgulamaktadırlar. Aynı zamanda, Acemzâde'nin ölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu güç mücadeleleri, entrikaları, karmaşık ve belirsiz siyasi atmosferi yansıtan çarpıcı örneklerden birisi olarak değerlendirilebilir.

4. Hayırseverlik İzleri: Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Vakıf Faaliyetlerinin Yansımaları

Acemzâde Hüseyin Efendi sadece siyasi arenada rol oynamamış, aynı zamanda vakıf ve hayırseverlik faaliyetlerinde de bulunmuştur. Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Girit'te Kandiye kalesinde olan vakfına ait vakfiyesinin[19] bir sureti Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Başkanlığı'nın Vakf-ı Cedit defterleri fonunda (VAYS. VC) yer almaktadır.[20] Toplamda 23 görüntüden meydana gelen vakfiye 28 numaralı defter olarak kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt, Acemzâde'nin toplumda önemli bir figür olduğunu ve maddi kaynaklarını sosyal hizmetlere ve yardıma yönlendirdiğinin kanıtıdır.

İlk sayfada vakfiyenin aslına uygun olarak tasdik edildiği ve ona göre amel edilmesi gerektiği notu düşürülmüştür (TK. GM.d./2210, varak 2). Dünya hayatının geçiciliğine ve bu fani dünyada güçlüklerin bulunduğuna dikkat çekilerek, hayır ve hasenatın önemi vurgulanmış ve ahirete hazırlık yapmanın ehemmiyeti belirtilmiştir. Allah'ın rızasını kazanmak ve sürekli sadaka vermek

[19] Bu vakfiyenin başka bir sureti Musa Sezer tarafından transkribe edilmiştir. Yazar, Kuyud-ı Kadime arşiv kataloğundaki vakfiyeye ulaşmıştır bakınız: Işık vd., 2012, 337. Bu vakfiye, çalışmamıza başlanıldığında henüz söz konusu belge yayımlanmamıştı. Bu yüzden, başbakanlık Osmanlı Arşivinin farklı fonundaki orijinal kaynağa daha önce ulaşıp çevirdiğimiz için atıflarda bu kaynağa referans verdik.

[20] Belgenin kullanılan suretine Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi aracılığıyla temin edilmiştir. Atıf yapılırken sistem de kayıtlı olduğu TK. GM.d/2210 yer bilgisinin dikkate alındığını belirtmek isterim.

amacıyla camiler ve mescitler gibi çeşitli hayır işlerinin yapımına yoğun bir çaba sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir (TK. GM.d./2210, varak 3-4) Salih bir evlat, geride bırakılan ilim ve sadaka-i cariye dışında, insanın dünya üzerindeki tüm çabalarının boş olduğu ifade edilmiştir. Kuran-ı Kerim'de yer alan *inne mâ-ya'muru mesâcidi'llâhu men-amene bi'llâhi ve'l-yevmi'l-âhir* (Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inananlar inşa eder) ve "*men câe bi'l-hasenâtı felehu aşru emsâliha*" (Kim bir iyilikle gelirse ona on katı vardır) ayetlere vurgu yapılarak bu düşünce desteklenmiştir. İstanbul'un darphane yakınlarındaki Sekbanbaşı Yakup Ağa Mahallesi'ndeki eski reisülküttap olan Acemzâde Hüseyin Efendi'nin şahitler huzurunda beyan edilen vakıf belgesi, bu ayetler vurgulanarak tasdik edilmiştir (TK. GM.d./2210, varak 5).

H. 1080/M. 1670 yılında Girit'in fethinden sonra, bölgede geniş çaplı bir imar faaliyeti başlatılması amacıyla bir hatt-ı hümayun yazılmıştır. Bu hatt-ı hümayun, mevcut kiliselerin cami ve mescitlere dönüştürülmesini ve bu imar çalışmalarına katılmak isteyen hayırseverlere arazilerin hibe ve temlik edilmesi emredilmiştir. Acemzâde Hüseyin Efendi'de bizzat Fazıl Ahmed Paşa ile bu fethe katılması ve onun ile olumlu ilişkilerinin bulunması sonucu bölgedeki çoğu yeri alarak vakfa dönüştürmüştür.

Acemzâde Hüseyin Efendi'ye de Kemerkapı civarında yer alan ve *Kera Tokori* ismiyle bilinen harabe manastır tahsis edilmiştir. Hüseyin Efendi, bu manastırı kendi adıyla anılan bir camiye dönüştürmüştür. Manastırı keşfe giden grup arazinin enine genişliğinin 16, boyuna uzunluğunun 36 toplamda 576 zira ebatlarında olduğunu tespit etmiştir (TK. GM.d./2210, varak 6). Evliya Çelebi'ye göre, Kandiye kalesinde 71 adet mahalle camisi bulunmaktadır. Mescitler içerisinde en kalabalık cemaate sahip olan Acemzâde Hüseyin Efendi Camii'sidir (Çelebi, 2011, 493).

Mülknâme-i Hümayûn, Acemzâde Hüseyin Efendi'ye verildikten sonra Kemersuyu[21]'ndan 2,5 masura[22] su hibe edilmiştir. "*Men bena'llâhe mesciden bena'llâhu lehu mislehu fi'l-cenneti*" (Kim Allah için bir mescit yaparsa Allah'ta cennette onun için bir ev yapar) hadisine dayanarak, söz konusu manastırın içi temizlendikten sonra alanın üçte ikisine bir mescid-i şerif, geriye kalan üçte birine bir mektep[23] ve mektebin yakınına bir çeşme ile beş adet *kenif* (ayakyolu) inşa edilmiştir. Kemer üzerinden gelen 2,5 masura su, yeni yapılan çeşmelere takılan lüleler vasıtasıyla kullanışlı hale getirilmiş ve Müslümanların abdest almaları kolaylaştırılmıştır (TK. GM.d./2210, varak 7). Manastır'dan dönüştürülen caminin hizmetinde çalışan görevlilerin ücretleri ve diğer masrafları, para vakfı başta olmak üzere diğer gelir kaynaklarından kesintisiz olarak karşılanmıştır.

[21] Evliye Çelebi bu suyun "âb-ı hayât" olduğunu belirtir. (2011, 385)
[22] Osmanlılarda akarsu ölçü birimidir.
[23] Mektebin inşa edildiği alanın yanındaki arsa satın alınarak çeşme ve beş aded *kenif* inşa edilmiştir.

Fetihten sonra bölgedeki dükkanlar, evler, arsalar ve mahzenler gibi taşınmazlar tahrir edilmiş ve isteyen kişilere satılmak üzere satışa çıkarılmıştır.[24] Vakfiyede bu *izn-i ammâ* vurgu yapılarak Kera Angelo Mahallesindeki caminin bitişiğindeki emlak ve arazinin Acemzâde Hüseyin Efendi tarafından satın alındığı belirtilmiştir (TK. GM.d./2210, varak 8). Mescidin de üzerinde bulunduğu arsa tûlen ve arzen 2390 zira olup, üç taraftan umumi yol ve bir taraftan Sadaret Kethüdası Mahmut Ağa'nın vakfı ile çevrilidir. Bu arsanın içerisinde bir kahvehane, bir börekçi dükkânı, bir ekmekçi fırını, bir kalcı dükkânı, bir ekserci dükkânı ve mescidin duvarına bitişik mihrabın iki penceresi arasında 3 attar dükkânı, yine üst katında bir oda bulunan dükkân (TK. GM.d./2210, varak 9), her biri üst katında birer oda bulunan sebzeci, berber ve bakkal dükkanı, ve yine her biri üst katında birer oda bulunan bir ya da iki kemerli olmak üzere 7 adet göncü (derici) dükkanı, üst katında oda bulunan kemerli bir adet aşçı dükkanı, bir adet helvacı dükkanı, üst katında bir oda ve bir mahzeni bulunan bir pide fırını ve alt katında 2 oda ve küçük bir avludan oluşan bir ev bulunmaktadır (TK. GM.d./2210, varak 10). Reisülküttap Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Manastır'dan dönüştürdüğü caminin etrafında onlarca dükkân, oda, mahzen ve ev bulunmaktadır. Hüseyin Efendi, caminin yanında bulunan vakıfların yanı sıra bölgenin farklı yerlerinde çeşitli yapılar da satın almıştır.

Caminin de yer aldığı Kera Angelo Mahallesi'nde bulunan ve üç tarafı umumi yol ile ve bir tarafı Zülfikar Ağa'nın vakfı ile çevrili olan ve dükkân ve evler fetihten sonra Müslümanların eline geçmiştir. Arzen ve tulen toplamda 593 zira büyüklüğünde olduğu tespit edilen söz konusu yerler Hüseyin Efendi tarafından parayla satın alınmıştır (TK. GM.d./2210, varak 10). Bölgenin batı kısmında yer alan 29x5 (145) zira büyüklüğündeki arsa, söz konusu mülklerin olduğu yere ilhak olunca toplamda 738 zira arsa elde edilmiştir. Bu bölgede olan dükkânlar ve evler şunlardır: İki kemerli bir göncü dükkânı (üst katında bir oda bulunmaktadır), iki kemerli bir göncü dükkânı, bir kemerli Papuççu dükkânı, bir kemerli bir bakkal dükkanı, bir kemerli aşçı dükkanı, iki berber dükkanı (her biri birer kemerli), bir ev (üst katında bir oda ve mutfak, alt katında ise bir oda, mahzen ve havludan oluşan), ve bu eve bitişik bir ev (üst katında bir oda, alt katında iki oda, bir mahzen ve bir havlu bulunmaktadır) (TK. GM.d./2210, varak 11).

Kera Angelo Mahallesi'nde başka mülk ve evleri de satın almıştır. Bahsi geçen birbirine bitişik evin karşı sokağında, fetihten sonra Acemzâde Hüseyin Efendi tarafından saltanat-ı aliyyeden satın alınan dükkân ve evler bulunmaktadır (TK. GM.d./2210, varak 11). Bu arazi, yaklaşık 1580 zira büyüklüğüne olup, dört tarafı umuma açık yollarla çevrilidir. Bu arazi üzerinde bulunan dükkânlar ve evler şunlardır: alt katında üç oda ve avlu bulunan bir ev, alt katında bir odadan oluşan bir dükkân, alt ve üst katlarında birer oda ve avlu bulunan dört ev, alt katında ikişer oda ve avludan oluşan iki ev, alt

[24] Kandiye Kalesinin fethi sonrası kiliselerin camiye dönüştürüldüğüne dair örnek bir emri ferman için bakınız: İE. EV. 19/2243.

katında birer oda ve avlu bulunan iki ev, alt katında sadece birer odadan oluşan iki ev, alt ve üst katlarında ikişer oda ve bir mahzeni bulunan bir ev (TK. GM.d./2210, varak 12).

Fetihten önce Ayana olarak bilinen mahallede, Fazıl Ahmed Paşa'nın inşa ettiği hamamın karşısında bulunan gayrimüslimlere ait mülkler, fetihten sonra satışa çıkarılmıştır. Bu arsaların toplam büyüklüğü tulen ve arzen olarak 1206 zira olup, üç tarafı umumi yol ve bir tarafı Mahmud Ağa vakfı ile çevrilidir. Bu bölgede hesaplanan mülkler şunlardır: üçü mahsenli ve üçü mahsensiz olmak üzere altı adet bakkal dükkânı ve on üç odalı, mahzeni bulunan bir ev. Bahsedilen tüm mülklerin, sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve kamu yararına olmak amacıyla, maddi ve manevi hiçbir karşılık beklenilmeden Acemzâde tarafından satın alınarak vakfedildiği vurgulanmıştır[25] (TK. GM.d./2210, varak 13).

Vakfın şartları detaylı bir şekilde belirtilmiştir. İmam için belirlenen şartlar şu şekildedir: Tüm mülkler mütevelli tarafından kiraya verilecek ve elde edilen gelirin dörtte biri ile *ribā*, camide cemaate imamet yapacak ve beş vakit namazı kıldıracak olan imama günlük 8 akçe olarak ödenecektir. İmam, namazdan sonra Peygamber efendimiz için Yasin süresini okuyacak ve buna karşılık bir akçe, Müslümanlar için Amenerrasulü okuyacak ve buna karşılık bir akçe, anne ve babasının ruhları için Amme suresini okuyacak ve buna karşılık bir akçe, Mülk suresini okuyacak ve buna karşılık bir akçe, sıbyan mektebinde öğretmenlik yapacak ve günlük sekiz akçe alacak, vakfın katibi olacak ve buna karşılık iki akçe alacak şekilde, imamın günlük maaşı toplamda 22 akçe olarak belirlenmiştir. Ayrıca imamın, vakfın karşısındaki evde ikamet etmesi de şart koşulmuştur (TK. GM.d./2210, varak 14). Müezzin için belirlenen şartlar şu şekildedir: Düzgün karakterli ve sesi güzel bir müezzinin camide görev yapması karşılığında günlük altı akçe ödenecektir. Ayrıca, mektepte vekil olarak görev yapması halinde günlük altı akçe alacaktır. Müezzinin günde üç kez İhlas suresini okuması karşılığında günlük bir akçe ödenecektir. Önemli gecelerde, örneğin Ramazan-ı Şerif gibi, kandil yakma görevini üstlenmesi halinde günlük bir akçe alacaktır. Toplamda, müezzinin günlük maaşı 14 akçe olacaktır. Ayrıca, imama verilen evin karşısında bulunan üç odalı ve bir avludan oluşan vakıf ev, müezzinin ikamet etmesi için tahsis edilmiştir. Kayyım için belirlenen şartlar şu şekildedir: Caminin kapılarını açıp kapatacak, kandilleri zamanında yakıp söndürecek ve gerekli hizmetleri yerine getirecek olan kayyıma günlük beş akçe ödenecektir. Ayrıca, caminin ferraş (temizlik), kennas (süpürme) gibi bazı görevlerini yerine getirmesi halinde de günlük beş akçe ödenecektir. Böylece, kayyımın günlük toplam maaşı 10 akçe olacaktır. Ayrıca, imam ve müezzin gibi, kayyıma da bir vakıf ev

[25] Evliya Çelebi, Acemzâde'nin toplamda 50 dükkânı olduğunu belirtmiştir. Ancak, elimizdeki vakfiyede tüm dükkanlar dahil edildiğinde böyle bir sayının abartılı olduğu tespit edilmiştir. Evliya Çelebi, 8/497. Ayrıca Kandiye'ye ait tahrir defterleri incelendiğinde de oradaki kayıtlı sayının Evliya Çelebi'nin bahsettiği sayı ile örtüşmediği tespit edilmiştir. Tahrirdeki kayıtlı mülklerin sayısının vakfiyede belirtilen rakamlara daha yakın olduğunu belirtmek gerekir. BOA, TT. d. 798.

tahsis edilmiştir. Bu vakıf evde kayyım ikamet edecektir (TK. GM.d./2210, varak 15)

Vakfiye metninde caminin genel bakımıyla ilgili olarak da şartlar belirtilmiştir. Bu şartlar şunlardır: Kemer üzerinden gelen 2,5 masura suyun aktığı çeşmeler ve muslukların ihtiyaç duyulduğunda tamir edilmesinden sorumlu kişiye günlük iki akçe ödenecektir. Camideki her biri için her sene on vukiye mum satın alınacak ve büyük şamdanlara konulacak. Ayrıca, Şaban ayının 15. gecesinde mumlar yakılacaktır. Her gece mihrabın her iki tarafında mumların yakılabilmesi için bir vukiye mum temin edilecektir. Mescidin içinde veya dışında kullanılan kandiller için on beş vukiye yağ satın alınacak. Ramazan ayı geceleri ve diğer önemli gecelerde kullanılmak üzere her sene 45 vukiye kandil yağı satın alınacak. Caminin ve mektebin hasırlarının her üç yılda bir yenilenmesi için Mısır (Burya) hasırları satın alınıp döşenecektir (TK. GM.d./2210, varak 15- 16). Sonuç olarak, caminin mumları, yağları ve hasırları gibi genel bakımıyla ilgili olarak vakfiye metninde belirtilen şartlar göz ardı edilmemiştir.

Vakfiye metnine göre, Kandiye kalesindeki kadı ve gönüllü ağalardan oluşan heyetin her sene Muharrem ayında vakfı ziyaret etmeleri ve vekil kaymakamların tuttuğu muhasebe defterini kontrol etmeleri istenmiştir. Bu ziyaret ve kontrol sayesinde vakfın gelir ve giderlerinin doğru bir şekilde kaydedildiği ve yönetildiği teyit edilecektir. Muhasebe defterinin incelenmesinden sonra, gelir ve giderler dengelenir ve arta kalan ücret belirlenir. Bu arta kalan ücretin güvenilir bir kişi aracılığıyla vakıf kurucularına gönderilmesi istenmektedir. Bu şekilde vakıf gelirleri etkili bir şekilde yönetilecek ve vakfın amacına uygun kullanımı sağlanacaktır. Vakfiye metninde, mütevelli tarafından vakfın yönetimine ilişkin yetkilerin tamamen kendisinde olacağı belirtilmiştir. Bu yetkiler arasında vakfın tüm tasarruf hakkının mütevelli tarafından yapılacak tağyir (değişiklik), tebdil (değiştirme) ve teksir (çoğaltma) işlemlerine tabi tutulması yer almaktadır. Mütevelli, bu yetkileri sağlığı müsait olduğu sürece kullanacak ve vakfın işleyişinde gerekli değişiklikleri yapabilecektir. Ayrıca, mütevellinin vefatından sonra vakfın tevliyet görevinin olgun ve yetişkin bir evlada devredileceği belirtilmiştir. Bu evladın da vefat etmesi durumunda tevliyet görevi, evladın çocuklarına ve nesilden nesile aktarılacaktır. Ancak, Allah korusun, nesilden hiç kimse kalmazsa yani aile soyunun devam etmemesi durumunda mütevellilik görevini ifa edecek kişinin, kadıların oybirliği ile salih ve mütedeyyin bir kişinin seçileceği belirtilmiştir (TK. GM.d./2210, varak 17). Bu şartlar, vakfın devamlılığını ve doğru yönetimini sağlamaya yönelik tedbirler olarak yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, Acemzâde'nin Osmanlı toplumunda etkili bir figür olduğunun bir diğer göstergesi maddi kaynaklarını hayır işlerine harcayarak vakıflar kurmasıdır. Kandiye'nin tekrardan ihyası için çarşıdaki mülkleri satın

alarak tamir ettirmiştir.[26] Evliye Çelebi'ye göre, Acemzâde, Kandiye dışında İstanbul'da da Bâzerganbâşı adıyla bir mescit yaptırmış ve Şeyhzade Mehmed Efendi'yi minberine koymak için seçmiştir.

Acemzâde'ye ait söz konusu vakfiye, onun siyasi bağlantılarını daha görünür kıldığını söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile, hayır ve hasenat işlerinin ardında, merkezle olan siyasi yakınlığının yattığı daha belirgindir. Özellikle, Fazıl Ahmed Paşa ile olan yakınlığı sonucunda Kandiye bölgesindeki birçok mülkü satın alması bu durumu desteklemektedir.

Acemzâde Hüseyin Efendi'nin, hayırseverlik güdüsü ile vakıf kurduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda değinildiği üzere, birçok mülkü kendi parasıyla satın almıştır. Kendi parasıyla birçok mülk satın alarak maddi gelirlerini hayır işlerine harcaması, onun samimi bir hayırseverlik niyetine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, vakıf faaliyetlerinin bir kişinin toplumdaki yeri ve saygınlığını artırma potansiyeli bilinmektedir. Bu nedenle, Acemzâde'nin hayır işlerinde etkin bir rol üstlenmesinin arkasında halk nezdinde olumlu bir imaj yaratma amacı yatabilir. Peki, neden böyle bir imaj oluşturma gayesinde olabilir?

Bu noktada, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin siyasi çıkarlarını güçlendirmek amacıyla bu stratejiyi tercih edebileceği varsayımlarından biri akla gelebilir. Siyasi alanda etkili olmak ve güç kazanmak isteyen bir kişi, toplum nezdinde saygınlık kazanmak için hayırseverlik ve vakıf faaliyetlerini kullanabilir. Bu şekilde, halk arasında popülerlik kazanarak destek ve takdir elde etme şansını artırabilir. Ayrıca, toplumda saygınlık kazanmak, siyasi bağlantılarını güçlendirmek için de bir araç olabilir.

Sonuç

Acemzâde Hüseyin Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'na uzun yıllar hizmette bulunmuş, hîle vü hud'adan uzak, pîr ü emek-dâr, eşi ve benzeri olmayan (*adîmü'l-misl*), sadâkatli, doğru sözlü gibi çeşitli niteliklerle kayda geçen bir devlet adamıdır (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 160). Hayatı ile ilgili bilgiler sınırlı olmasına rağmen, bu çalışma ile Hüseyin Efendi'nin hayatına dair bir kapı aralamaya çalışılmıştır. Kariyeri boyunca farklı devlet vazifelerini üstlenmiş ve hacegân sınıfına kadar yükselmiştir. Üstlendiği kritik görevlerden biri, merkezi yönetimin ayrılmaz bir parçası olan reisülküttaplık makamıdır. Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Osmanlı bürokrasisinin temelini oluşturan bu makama atanmasıyla, Köprülü ailesi ile olan yakın ilişki ağını gün yüzüne çıkardığı gibi kadın figürlerin bürokrasi ve siyasetteki etkisini de ortaya koymuştur. Ayrıca, bu makama atanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuki, siyasi, askeri ve idari işleyişinde kritik bir rol üstlenen Acemzâde, önemli bir askeri ve diplomatik süreçte Vasvar barış antlaşması metnini hazırlayarak büyük bir sorumluluk üstlenmiştir. Dönemin ünlü sadrazamı

[26] Evliya Çelebi'nin anlatısı bu durumu doğrulamaktadır. "*...bütün vezirler ve vekiller nice bin hayrat ve hasenatlar inşa edip Kandiye şehri gül gibi olup güldü.*" Çelebi, 497. Bölgede yapılan imarlar için bakınız: Gülsoy, 1997, 199-201.

Fazıl Ahmet Paşa'nın etkileyici retorik becerileri, Acemzâde'nin yeteneklerini geliştirmesine katkı sunmuştur. Diğer bir ifade ile, Osmanlı bürokrasisinde liderlerin himayesinde bulunmak Acemzâde Efendi'ye önemli bir devlet tecrübesi kazandırmıştır.

Osmanlı siyasi tarihine damgasını vuran II. Viyana kuşatması sonrası idam edilen Budin Valisi İbrahim Paşa'nın ölümünde oynadığı rol, Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Osmanlı siyasetindeki yerini ve gücünü gösteren bir diğer örnektir. Hazırladığı haksız rapor sonucunda İbrahim Paşa idam edilmiştir. Bu durum dönemin içinde bulunduğu siyasi rekabet ve güç mücadelesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere, 17. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu siyasi ve askeri alanlarda çekişmenin ve kaos ortamının yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemde farklı gruplar ortaya çıkmış ve bireyler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu ortamda, güçlü devlet adamlarının bile tarafsızlıklarını korumakta zorlandığı göz önüne alındığında, haksız yargılamalar ve idamların kaçınılmaz olduğunu söyleyebiliriz. Acemzâde'nin ölümü de bu dönemin etkileyici bir diğer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Acemzâde Hüseyin Efendi'nin Osmanlı toplumunda etkili bir figür olduğu gerçeği, maddi kaynaklarını hayır işlerine harcayarak vakıflar kurmasıyla da kanıtlanmaktadır. Ancak, bu durumun ardında siyasi bağlantılarının daha görünür hale gelmesi de dikkat çekmektedir. Özellikle Fazıl Ahmed Paşa ile olan yakınlığı, Kandiye bölgesindeki birçok mülkünü satın almasına yol açmıştır. Bu da onun merkezi yönetimle olan yakın ilişkisini göstermektedir. Acemzâde Hüseyin Efendi, Osmanlı toplumundaki etkisi ve hayırseverliği nedeniyle övgüye değer bir devlet adamıdır ancak yakın ilişkileri ve üstlendiği kritik görevlerdeki eleştirilebilir yanlar da göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Birincil Kaynaklar

Ali Emiri, Süleyman II/ AE. SSÜL. II. 28/2791

İbnülemin Vakıf / İE. EV. 19/2243

Kamil Kepeci defterleri/ KK. d. 2468.

MAD.d. 7906

MAD.d. 2747.

Tapu ve Kadastro Temel Müdürlüğü Defterleri/ TK. GM.d /2210

Topkapı Sarayı Müze Arşivleri defterleri/TS. MA. d. 3480.

Ahmed Resmi Efendi. *Sefinetü'r Rüesa*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 1269.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiat*. haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemmed Zılli. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. C. 8, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Gökçek, Mehmet Fatih. *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi "Târîh-İ Sülâle-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil).* İstanbul: Marmara Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Hafız Hüseyin Ayvansarayi. *Vefayat-ı Selatin ve Meşahir-i Ricali*. haz. Fahri Ç. Derin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.

İnan, Göker. *Hasan Esiri'nin Mi'yarü'd-Düvel ve Misbarü'l- Milel isimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.

Karaçay Türkal, Nazire. *Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa- Zeyl-i Fezleke*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Mustafa bin Musa, *Tarih-i Sefer ve Feth-i Kandiye*. haz. M. Aydın, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*. C.3, haz. Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Mühürdar Hasan Ağa, *Cevahirü't Tevarih*. haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Sivas: Asitan Kitap, 2013.

Özbek, Şeyma. *Tarih-i Mu'teber Feth-i Kandiye (Transkript ve Tahlil)*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Özkasap, Hande Nalan. Tarih-i Nihadi (152b-233a). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Raşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*. C. 1., haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Üsküdarî Abdullah Efendi, V*âkı'ât-ı Rûzmerre*. haz. Erhan Afyoncu, Cilt III, , Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Yılmaz, Mehtap. *Vekayi'name (Vekayi-i Beç)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yılmaz, Merve. *Mustafa Zühdî, Ravzatü'l-Gazâ (Târih-İ Uyvar) (1663-1665) Tahlil ve Metin.* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

İkincil Kaynaklar

Adıyeke, Nuri. *Hikâyet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye.* İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988.

Afyoncu, Erhan-Demir, Uğur. *Turhan Sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Ahıshalı, Recep. "Reisülküttap". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 34/546-549. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Ahıskalı, Recep. *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık (XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Timaş, 2023.

Altınay, Ahmet Refik. *Kadınlar Saltanatı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.

Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. C. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Çalışır, Muhammed Fatih. *A Virtuous Grand Vizier: Politics and Patronage in the Ottoman Empire during the Grand Vizierate of Fazıl Ahmed Pasha (1661-1676)*. Georgetown University, Doktora Tezi, 2016.

Gülsoy, Ersin. *Girit Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Tesisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Hammer, Joseph V. *Büyük Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmet Ata, Vecdi Bürün, Refik Özden, İstanbul, 1990.

Hallaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III. Köprülüler Devri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

İpşirli, Mehmet. "Hacegan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/430-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu. haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Mehmet Yıldırır, Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2012.

Kolçak, Özgür. "Vasvar Antlaşması". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 14/25-88. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Kolçak, Özgür. "XVII. Yüzyıl Osmanlı-Habsburg Diplomasi Tarihine Bir Katkı: 1664 Vasvar Antlaşması'nın Tasdik Sürecine Dair Yeni Bulgular". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* 22/43, (2017), 25-88.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Özcan, Abdülkadir. "Fatih'in Teşkîlat Kanûnnamesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi* 33, (1982), 7-57.

Özcan, Abdülkadir. "Melek İbrahim Paşa". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 12, (1998), 221-235.

Özcan, Abdülkadir. "Kara İbrahim Paşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/329-330. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.

Sarıcaoğlu, Fikret. "Köprülü Damadı Siyavuş Paşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/313-315. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Sezer, Musa. "Acemzâde Hüseyin Efendi ve Kandiye Kalesi'ndeki Vakıfları". *Anasay* 25, (2023), 18-39.

Şakul, Kahraman. *II. Viyana Kuşatması- Yedi Başlı Ejderin Fendi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C. 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK
Erciyes Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Kayseri/TÜRKİYE
r.celik@erciyes.edu.tr
ORCID

Doç. Dr. Seydi KİRAZ
Hitit Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Çorum/TÜRKİYE
seydikiraz.27@gmail.com
ORCID

TÜRK EDEBİYATINDA İBRÂHÎM BİN EDHEM

IBRÂHÎM BIN EDHEM IN TURKISH LITERATURE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 27.06.2024
Kabul Tarihi: 04.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 27.06.2024
Accepted Date: 04.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Çelik, Ramazan-Kiraz, Seydi. "Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 625-671.

Çelik, Ramazan-Kiraz, Seydi. "Ibrâhîm bin Edhem in Turkish Literature". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 625-671.

10.28981/hikmet.1506137

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK

Doç. Dr. Seydi KİRAZ

TÜRK EDEBİYATINDA İBRÂHÎM BİN EDHEM*

IBRÂHÎM BIN EDHEM IN TURKISH LITERATURE

ÖZ

İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, menkabeleri, kerametleri, sözleri Türk edebiyatında birçok manzum ve mensur eserde işlenmiştir. Bu konularda müstakil, kapsamlı eserler yazıldığı gibi kimi kitaplarda İbrâhîm bin Edhem'in belli yönleri ön plana çıkarılmıştır. Hem divan hem de halk edebiyatı geleneğinde onun menkabevî hayatına dair eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler "İbrâhîm bin Edhem Hikâyesi/ Menâkıbı/ Destânı/ Kıssası/ Velâyet-nâmesi, Edhem-nâme" gibi isimlerle anılmıştır. Yazma ya da matbu telif edilen bu eserlerde İbrâhîm bin Edhem'in hayatı çok yönlü muhteva özellikleri ile ele alınmıştır. Babası Derviş Edhem ile annesinin aşk hikâyesi; annesinin ölmesi; dirilip kabirden çıkması ve Edhem'le evlenmesi; bu evlilikten İbrâhîm'in doğması; İbrâhîm'in vefat eden dedesinin yerine tahta geçmesi; saltanatının ihtişamı; taht üzerinde uyurken rüya görmesi; ava çıktığında bir geyiğin dile gelip onunla konuşması; Hz. Hızır'ın onu irşad etmesi; tacını ve tahtını terk etmesi; Merv, Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Tarsus gibi muhtelif şehirleri gezmesi; helal kazancın peşinde koşması, rızkını alın teri ve elinin emeğiyle kazanması; oğlunun ve eşinin onu aramaya çıkması; ailesiyle buluşması ve onlarla buluştuktan bir süre sonra oğlunun vefat etmesi edebiyatımızda anlatılan hadiselerden bazılarıdır. Kimi eserlerde bu olayların hepsine yer verilir, bazı eserlerde ise zikredilen olayların belli bölümleri anlatılır. Mensur eserler, genellikle tahkiyeli bir üslupla ve sade bir dille konuyu ele alırken manzum eserlerde, yerine göre süslü, sanatlı ve lirik bir üslup görülmektedir. Bu çalışmada Mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in hayatı hakkında bilgi verildikten sonra onun menkabevi hayatının Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulacaktır. Divan, tasavvuf, Tanzimat ve modern Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan bazı şiir örneklerine yer verilip İbrâhîm bin Edhem muhtevalı velâyet-nâme/menâkıp-nâmeler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Edebiyatı, tasavvuf, İbrâhîm bin Edhem, Şiir, Velâyet-Nâme.*

ABSTRACT

Ibrâhîm bin Edhem's life, stories, miracles and sayings have been covered in many verse and prose works in Turkish literature. In some books, certain aspects of Ibrâhîm ibn Edhem have been emphasized, as well as in detached, voluminous works on these subjects. In both divan and folk literature traditions, works on his legendary life have been written. These works were named with names such as "Ibrâhîm bin Edhem Story/ Menâkıb/ Epic/ Parable/ Velâyet-nâme, Edhem-nâme". In these manuscripts or printed works, the life of Ibrâhîm bin Edhem is discussed with multifaceted content features. The love story of his father Dervish Edhem and his mother; his mother's death; her resurrection from the grave and her marriage to Edhem; the birth of Ibrâhîm from this marriage; Ibrâhîm's succession to the throne in place of his deceased grandfather; the splendor of his reign; his dream while sleeping on the throne; a deer coming out of the grave and speaking to him while he was out hunting; his guidance by Hadrat Hızır; leaving his crown and throne; traveling to various cities such as Merv, Mecca, Medina, Damascus, Baghdad, Tarsus; seeking halal sustenance, earning his sustenance by the sweat of his brow and the labor of his hands; his son and his wife following him; meeting his family and his son's death some time after meeting them are some of the events described in our literature. In some works, all of these events are included, while in others, certain parts of the events mentioned are narrated. While prose works generally deal with the subject in a narrative style and in a simple language, an ornate, artistic and lyrical style is seen in verse works. In this study, after giving information about the life of the Sufi Ibrâhîm bin Edhem, the reflections of his legendary life on Turkish literature will be emphasized. Some examples of poems written about Ibrâhîm bin Edhem in Divan, Sufi, Tanzimat and modern Turkish literature will be included and velâyet-nâme/menâkıp-nâmes with the content of Ibrâhîm bin Edhem will be analyzed.

Keywords: *Turkish Literature, Sufism, Ibrâhîm bin Edhem, Poetry, Velâyet-Nâme.*

* Bu çalışma Seydi Kiraz danışmanlığında 2022 yılında tamamladığımız *Türk Edebiyatında İbrâhîm Bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (inceleme-metin-indeks)* başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

Türk kültürü, birçok kaynaktan beslenen büyük bir nehir gibi farklı coğrafyalarda, muhtelif kültür, inanç ve medeniyetlerden beslenerek zenginlik kazanmıştır. Uzun zaman dilimindeki bu değişim ve gelişim sürecinde, karşılaşılan farklı kültür unsurlarını kendi mizacıyla kaynaştırarak özgün eserler ortaya çıkarmış, özellikle İslâmî dönemde bu alanda çok büyük ilerleme kaydetmiştir. Gerek yazılı gerek sözlü kaynaklardan beslenen Türk edebiyatı, İslam'ın etkisiyle zengin bir edebî çeşitliliğe kavuşmuştur. Mutasavvıfların hayatını anlatan velâyet-nâme/ menâkıp-nâme türündeki eserler de hem şekil hem muhteva bakımından İslâmî devrin dikkate değer eserlerindendir. Bu tür metinlerde velî, eren, ermiş, mutasavvıf, şeyh ya da evliyâ olarak adlandırılan zatların hayatları, menkabeleri ve kerametleri anlatılır.

Tasavvuf cereyanlarının İslâm âleminde büyük ölçüde yayılmasından ve tarîkatların kuvvetlenip teşkilatlanmasından sonra özellikle h. 5. (m. 11.) yüzyıldan itibaren önce Arap, sonra Fars daha sonra da Türk edebiyatında hacimli bir menâkıp edebiyatı oluşmuştur (Ateş, 1949, 702). Bu oluşum neticesinde vücuda gelen velâyet-nâmeler, "Türk kültürünün İslâmî dönemde ortaya koyduğu dikkate değer edebî mahsullerinden"dir (Ocak, 1992, 11). Edebiyat tarihçisi M. Fuad Köprülü, Türk edebiyatında menâkıp-nâmelerin ortaya çıkışını şu sözlerle dile getirir:

> "XI-XIII. asırlar esnasında İslâm âleminde tasavvuf cereyanı kuvvetlenince bazı büyük pîrlerin isimlerini taşıyan ve onların medfenleri etrafındaki büyük tekyeye (hânkâh) bağlı sair birtakım tekyeler kurarak çok geniş sahalara yayılan tarîkatlar meydana çıktı ve bu arada her tarîkata mahsus olarak hususi bir edebiyat da teşekkül etti. Kendilerine mahsus renk ve şekillerde kostümlere ve külahlara, hususi birtakım ayin ve erkânlara, zikir tarzlarına, dua formüllerine malik olan bu türlü türlü tarîkatların edebiyatlarında, kendi pîrlerine yani ilk kurucularına ve tarîkatın inkişafında kuvvetli rolleri olan sair büyük şahsiyetlere ait menkabe kitapları, derhal çok büyük bir ehemmiyet kazandı." (1943, 421)

Türk edebiyatında yazılan ilk menâkıp-nâme örneği, h. 5. (m. 11.) yüzyılda yazılan *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dır (Ocak, 1992, 43). Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın efsanevî hayatının anlatıldığı eser, tam anlamıyla menkabe özelliği gösterir. Bu ilk eserden sonra Türk tasavvuf edebiyatının öncüsü kabul edilen Hoca Ahmet Yesevî hakkında menkabeler kaleme alınmıştır (Canım, 2013, 145). Anadolu sahası dışında yazılan bu iki menakıp-nâmeden sonra bu alanda pek çok eser kaleme alınmıştır. Birçok dinî eserle birlikte menâkıp-nâmeler, yüzyıllar boyunca Müslüman Türk milletinin manevî terbiyesinde mühim bir işlev üstlenmiştir. Bu türde yazılan kitaplar, Orta Asya'dan Anadolu ve Balkanlara kadar geniş Türk coğrafyasında ilim meclislerinin dikkat, ilgi ve saygıyla okunan ve dinlenilen eserleri olmuşlardır.

Menâkıp-nâme türünde yazılan eserler, başlangıcından itibaren iki temel muhteva çerçevesinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki din yolunda, cihad

anlayışıyla mücadele eden kahramanların hayatı etrafında yazılan destanî menkabeler (*Battal-nâme ve Dânişmend-nâme, Saltuk-nâme*…), diğeri ise yaşadıkları zaman diliminde zühd ve takva bakımından iştihar etmiş mutasavvıfların hayatı ile ilgili yazılan menâkıp-nâmelerdir (Bayezid-i Bistâmî…) (Canım, 2013, 142). Çalışmaya konu olan İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan menakıp-nâmeler ikinci gruba dahil edilebilir.

İlk dönem mutasavvıflarından İbrâhîm bin Edhem (ö. 161/778), İslam kültüründe önemli yeri olan bir mutasavvıftır. Dünyevi saltanatı terk edip dervişane, mütevazı bir hayat yaşaması yönüyle numûne olarak görülmüştür. Onun hayatı uzun yıllar boyunca birçok efsanevî olayla birlikte anlatılagelmiştir. Hükümdar iken tacını ve tahtını terk edip tasavvuf yoluna giren İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, tasavvuf ve divan edebiyatından modern zamanlara kadar Türk edebiyatında ele alınıp anlatılan önemli bir hadisedir.

Klasik Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatı istiğna sembolü olarak görülür. Özelliklede tasavvuf edebiyatı çerçevesinde oluşturulan metinlerde onun zühd ve takva yoluna girmesi yoğun olarak işlenir. Allah aşkının maddî her türlü makam ve hevesten üstünlüğü, onun hayatıyla örneklendirilir. Şairlerin bir kısmı dünyevî arzulardan müstağni oluşlarını onun hayatına atıf yaparak dile getirir. Bu yönüyle İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, klasik Türk şiirinin çözümlenmesinde önemli rolü olan mazmunlardan biri sayılabilir. Bazı şairler/yazarlar eserlerinin bir bölümünde ona atıfta bulunurken bazıları da onu anlatan müstakil eserler kaleme almıştır.

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatının en ayrıntılı anlatıldığı tür, velâyet-nâme/menâkıp-nâmelerdir. Çalışmamızın esas konusu olan İbrâhîm bin Edhem hakkında hem Batı Türkçesi hem de Doğu Türkçesi ile çeşitli velâyet-nâmeler/menâkıp-nâmeler yazılmıştır. Bu eserlerde ihtişamlı bir hayat sürerken saltanatı terk edip zühd ve takva yoluna girip fakirliği ihtiyar eden m. 8. asır mutasavvıfı İbrâhîm bin Edhem'in menkabevî hayatı, kişiliği, tarîkatı ve kerametlerine yer verilmiştir. Onun menkabeleri önce sözlü kültürde anlatılarak nesilden nesile aktarılmış, daha sonra yazıya geçirilmiştir.

Bu çalışmada İbrâhîm bin Edhem'in hayatının Türk edebiyatına yansımaları üzerinde durulacaktır. Mutasavvıfın hayatı, şahsiyeti, hadisçiliği, dostları ve tarikati hakkında bilgi verildikten sonra edebiyatımızdaki *İbrâhîm bin Edhem* temalı eserler/akademik çalışmalar üzerinde durulacak; ardından divan, tasavvuf, Tanzimat ve çağdaş Türk şiirinde İbrâhîm bin Edhem hakkında yazılan şiir örneklerine yer verilecektir. Ayrıca *İbrâhîm bin Edhem* muhtevalı velâyet-nâme/menâkıp-nâmeler incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İbrâhîm bin Edhem Hayatı, Şahsiyeti ve Tesiri

1.1. Hayatı

Mutasavvıf, muhaddis, zâhid olarak bilinen İbrâhîm bin Edhem'in künyesi Ebû İshak, nesebi ise İbrâhîm bin Edhem bin Süleyman bin Mansur

Belhî şeklindedir (Abdurrahman Câmî, 2011, 157).[1] İlk tabaka sûfîlerindendir. H. 80 (m. 700) yılında Horasan bölgesindeki Belh şehrinde dünyaya gelmiştir (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî 2013, 9). Anne ve babasının hac ibadeti esnasında Mekke'de doğduğu da rivayetler arasındadır (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 178). Nesebi Belh'teki sultanlar sülalesine dayanır (İmam Şa'rânî, 1968, 263). Benî Temîm veya Benî İcl adlı bir Arap kabilesinden, köklü ve şerefli bir aileye mensuptur (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 179; Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 15). Hakkındaki bazı bilgiler kimi kaynaklarda birbirinden farklılık arz etmektedir. Belh'i terk ettiğinde şehzade ya da padişah olduğuyla ilgili muhtelif bilgiler vardır (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 11; Ferîdüddîn Attar, 1984, 144; Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 175). Avlanmaya gittiği sırada gaipten duyduğu bir ses, onun dünya makamlarını terk edip gafletten uyanmasına, zühd ve takva yoluna yönelmesine vesile olur (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 11). Tahtı terk etmeden evvel itibarlı ve ihtişamlı bir hayatı vardır. Başına gelen bazı olağanüstü olaylar neticesinde bütün bu zenginlikleri ve refahı bırakması, İslâm edebiyatlarında destanlaştırılarak anlatılır. Memleketinden ayrılmasının ardından uzun süre çöllerde yaşadığı, karşılaştığı bir şahsın ona "ism-i azam" duasını öğrettiği, bu duayı okuduktan sonra Hazret-i Hızır'la görüştüğü, menkabevî hayatına dair anlatılan hadiselerden bazılarıdır (Öngören, 2000, 293). Yolculuğunun nihayetinde Mekke'ye gider. Orada bir süre kaldıktan sonra Irak, Anadolu ve Şam gibi farklı bölgelere gidip helal rızık kazanmaya gayret etmiştir. Yine bu amaçla Merv, Bağdat, Humus, İskenderiye, Kudüs, Tarsus, Antakya, Basra, Maraş, Şam, Kûfe, Nişabur, Mansure (el-Masîsa), Medine, Kaysâriye (Filistin'in sahil şehri), Sur (Lübnan), Askalan gibi muhtelif şehirleri dolaştığı farklı kaynaklarda belirtilmiştir. Buralarda odunculuk, çiftçilik, ırgatlık, bostan bekçiliği, duvarcılık gibi işler yapmış, el emeğiyle rızkını temin etmiştir (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 178-79). Memleketinden ayrılmadan önce evlenmiş, bu izdivaçtan bir erkek çocuğu doğmuştur. *Ebû İshak* künyesi ile anılmasından, oğlunun adının İshak olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda tek oğlunun olduğu ve onun isminin de Muhammed olduğu yazılıdır (Belh Şehrinde Olan İbrâhîm ibn Edhem'in Hikâye-i Latifesi, 1230, v. 114b; Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem, 1934, 53). Evlilik hakkında olumsuz sözleri (Menâkıb-ı İbrâhîm bin Edhem, Yazmalar, v. 10a) zühd yoluna yöneldikten sonra bir daha evlenmediği kanaatini oluşturur. H. 166 (m. 783) yılında Bizanslılarla Müslümanların yaptığı bir deniz savaşında (Arendonk, 1949, 886) Şam'da vefat ettiği belirtilir (Abdurrahman Câmî, 2011, 157).[2] Anadolu'ya yapılan bir seferden dönerken Cezire bölgesinde vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Suriye'deki Lazkiye

[1] Bazı araştırmacılar onun nesebini İbrâhîm bin Edhem bin Mansûr bin Yezîd bin Câbir (Ebû İshak) el-Tamîmî el-İclî şeklinde verir (Arendonk, 1949, 886). İranlı yazar Ebû Tâlib Mîr Âbidînî tam şeceresini şu şekilde verir: Ebû İshak İbrâhîm bin Edhem bin Mansur bin Zeyd bin Câbir bin Sa'lebe bin Sa'd bin Hılâm bin Sâme bin Rabîa bin İcl bin Lehîm el-İclî et-Temîmî el-Belhî (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 17).

[2] Farklı kaynaklarda da İbrâhîm bin Edhem'in vefat yılı olarak h. 161-166 (m.776-783) yılları zikredilmiştir.

şehrinde İbrâhîm bin Edhem'e ait olduğu düşünülen bir türbe ve cami bulunmaktadır (turbeler.org, 18 Nisan 2024).[3] Bazı kaynaklarda kabrinin, Lazkiye'nin güneydoğusundaki Cebele'de, *Câmiu's-Sultân İbrâhîm* isimli caminin yakınlarında olduğu (Özaydın, 1993, 184) ve cami adına bir vakıf bulunduğu belirtilir (Çakar, 2008, 29).

İlk dönem tabakat kitaplarında ve bazı kaynaklarda, İbrâhîm bin Edhem'in maddî makamları bırakıp manevî işlere yönelmesi birbirinden farklı rivayetlerle nakledilmiştir. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'ye göre İbrâhîm bin Edhem, gaipten gelen "Ey İbrâhîm! Sen bu iş için mi yaratıldın, bununla mı emrolundun?" sesinin etkisiyle bu yolculuğa başlamıştır. Bu sesi duyduktan sonra yolda rastladığı çobanlarından birinin yün abasını giymiş ve Mekke'ye doğru yola çıkmıştır (2018, 11). *Hilyetü'l-Evliya*'da yine avda olduğu bir sırada arkadan "Sen bu iş için yaratılmadın. Ey İbrâhîm! Yaratılış gayen bu değil. Bu işleri yapman sana emredilmedi!" şeklinde bir ses duyduğu rivayet edilmiştir. Sonra ailesinin yanına dönmüş, ardından şehrini terk edip Irak'a gitmiştir (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 175). Kimi kitaplarda ise İbrâhîm bin Edhem'in avlandığı sırada bir av hayvanının konuşup onu ikaz ettiği dile getirilir. Mevlana Celaleddin-i Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh*'i bu kitaplardandır. Eserde İbrâhîm Edhem'in avda izini sürdüğü bir ceylanın ona "Allah seni bu iş için yaratmadı. Beni avladığında senin eline ne geçecek?" dediği rivayet edilir. İbrâhîm, ceylandan bu sözleri duyunca bir nara atmış, atından inmiş, süslü kıyafetlerini, atını ve silahını bir çobana verip çobanın giydiği köhne kıyafeti de kendi giymiş ve yollara düşmüştür. Mevlana bu hadiseden hareketle şunları söyler: "İbrâhîm'in niyeti ahuyu avlamak idi fakat Hak Teâlâ ahu ile onu avladı, ta ki bu dünyada Hakk'ın muradı yerine gelir." (1994, 147) Başka kaynaktaki bir bilgiye göre de İbrâhîm bin Edhem'e tahtı terk etme nedeni sorulduğunda o şu cevabı vermiştir:

> "Tahtımda oturduğum bir gün karşıma bir ayna getirdiler. O aynaya baktığımda evimin bir kabristan olduğunu gördüm. Aynada hakiki dostluk ve mukabelesiz sevgi namına bir şey yoktu. Önümde uzun bir yol görünüyordu fakat yol azığım da yoktu. Yine aynada gözüme adil bir kadı göründü. Beni yargılayacak gibi duran o kadıya sunacak hakiki hiçbir mazeretim de yoktu. Aynada gördüklerim mal, mülk ve saltanattan soğumama sebep oldu." (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 33-34).

Zemahşerî'den aktarılan başka bir rivayete göre İbrâhîm bin Edhem bir gün saray penceresinin kenarından dışarıyı seyrediyordu. Saray yakınlarında bir adam gördü. Adam, bohçasından bir parça ekmek çıkardı ve yedi, biraz da su içti. Sonra huzurla uyudu. Bunu gören İbrâhîm bin Edhem "İnsan nefsi, az bir nimete kanaat edebildiğine göre ben bu kadar dünya servetini ne

[3] El yazması eserlerin birinde İbrâhîm bin Edhem'in kabri ile ilgili şu bilgi bulunmaktadır: İbrâhîm'in kabri belürsizdür bir niceler eydür Bağdâd'dadur ve bir niceler eydür Şâm taallukunda Celiyye'dedür ve bir niceler eydür ol Tanrı hâsı idi Hak Teâlâ rahmetine vardı Hakk'a ulaşdı nirede gerekse hâzırdur rahmetu'llâhi aleyh rahmeten vâsiaten (Menâkıb-ı İbrâhîm bin Edhem, Yazmalar, v. 13b)

yapayım?" diye düşündü. Sarayından çıktı ve uzun bir yolculuğa başladı (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 34).

İbrâhîm bin Edhem'in Belh'ten ayrılma olayı, Ferîdüddîn Attar'ın *Tezkirerü'l-Evliyâ*'sında daha ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yukarıda bahsi geçen av hadisesi de zikredilmekle beraber eserde, bu hadiseden önce vukua gelen iki garip olay daha anlatılır. Buna göre İbrâhîm bin Edhem, bir gece vakti tahtı üzerinde uzanmış yatarken sarayın damından bir ayak sesi işitir, tavan adeta sallanır. "Kimsin, gece vakti saray damında niçin dolanırsın?" diye seslenir. Bir kişi "Devemi kaybettim, onu arıyorum." diye cevap verir. Sultan "Ey acemi, şaşkın! Deve dam üstünde mi aranır?" diye çıkışır. Deveci "Ey gafil, sen Tanrı'yı atlas döşekler içinde, taht üzerinde mi ararsın? Senin rahatlık içinde Tanrı araman, benim dam üstünde deve aramam gibidir." şeklinde bir cevap verir ve kaybolur. Padişah şaşkınlık yaşar. Ertesi gün kederli bir vaziyette tahtında oturmakta iken saraya heybetli bir er gelir. Hükümdarın karşısına dikilir. Saray erkânı bu zatın teklifsizce gelişine şaşırır. Sultan, ona kim olduğunu ve niçin geldiğini sorar. O adam da bu mekânın bir kervansaray olduğunu, bir gün istirahat edip gideceğini söyler. Sultan İbrâhîm buranın kendine ait bir saray olduğunu, kervansaray olmadığını ifade eder. Adam, bu sarayın önceki sahiplerini sorar. Sultan da tek tek atalarını sayar. Adam, "Bu ataların şimdi neredeler?" diye sorunca padişah "Bu âlemden göçüp ahirete gittiler." diye cevaplar. Adam da "Bu ne biçim bir saraydır ki biri gelip biri gitmektedir?" der ve acele ile oradan uzaklaşmaya çalışır. Sultan, onunla konuşmak istediğini söyler ve kim olduğunu sorar. Adam da "Ben arzî, bahrî, berrî ve semaî biriyim. Herkes tarafından bilinen ismim Hızır'dır." diye cevap verir ve kaybolur (1984, 144-45). Bu hadiselerin sonunda İbrâhîm bin Edhem tacını ve tahtını bırakıp vatanını terk eder.

Şemseddin Sâmî, İbrâhîm bin Edhem'in babasının Belh hükümdarlarından olduğunu, gördüğü rüya ve hatiften duyulan bir sesten dolayı ailesinden ayrılıp peşmîne-pûş (yün hırka giyen) olduğunu belirtir. Hakkındaki rivayetlerin gerçek olanlarını şaibeli olanlardan ayırt etmenin kolay olmadığını söyler (h. 1306/m. 1888, 538). Agâh Sırrı Levend, onun avda gördüğü bir karganın, elleri ve ayakları iyice bağlanmış bir kişiyi beslediğini görmesinin ardından, rızkın Allah tarafından gönderildiğini anlayıp dünya saltanatını bıraktığını dile getirir (2015, 147). Dursun Ali Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar* adlı kitabında İbrâhîm bin Edhem'i de divan şiirinin mitolojik kaynaklarından biri olarak ele alır. Tökel, İbrâhîm bin Edhem'in salatanatından ayrılmasına sebep olarak başka kaynaklarda rastlamadığımız şöyle bir menkabe anlatır: Hükümdarın odasını ve yatağını her sabah toplayıp temizleyen bir hizmetçisi, bir gün sultanın yatağına yatar. Yatağında bir hizmetçi kızın yattığını gören sultan, çok öfkelenir ve kızı azarlayıp döver. Kız ağlamaya başlar. Sultan yaptığından pişmanlık duyar, hizmetçi kızdan özür diler. Kız şöyle der: "Sultanım, bu cezayı hak ettim, beni dövdüğünüz için ağlamıyorum. Ağlamamın nedeni şudur ki ben kısa bir süre bu yatakta uyudum ve şiddetli bir ceza ile karşılaştım, siz yıllardır bu yatakta yatıyorsunuz, kim bilir hâliniz nice olur?" Sultan bu sözlerden çok etkilenir. Ve

padişahlığı terk edip dervişlik yoluna sülûk eder (2000, 407). Bazı kaynaklarda İbrâhîm bin Edhem'in salatanatını terk etme süreci ile ilgili kendi sözlerine yer verilir. Buna göre o, bu durumu şu sözlerle anlatır: "Allah'a yemin olsun ki ailemden ayrılmamın ve mülkümü bırakmamın yegâne sebebi Allah'ı her şeye tercih etme aşkıdır." (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 13). Aynı mevzu ile ilgili olarak İskenderiye'de bir gence söylediği sözler ise şöyledir: "Dünyaya karşı zühd ve Allah Teâlâ tarafından mükâfatlandırılma ümididir." (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 12). Allah rızası uğrunda yola çıkan İbrâhîm bin Edhem'e, Davut adlı bir zatın ism-i azam duasını öğrettiği rivayet edilir, Hz. Hızır da ona yoldaş olmuştur. Hz. Hızır; onu irşad eden, hidayet yoluna hazırlayan, ilim öğretip nasihat ve dua eden ilk mürşididir (Ebû Abdurrahman es-Sülemî, 2018, 14).

Ebû Nuaym'ın rivayetine göre İbrâhîm bin Edhem önce Irak'a gider.[4] Helal rızkı nerede bulacağını araştırır. Bazı şeyhler Şam beldelerinde bulabileceğini söyler. O da Mansura'ya (el-Masîsa) gelip bir müddet çalışır fakat yine helal kazanç temin edemediğini düşünür. Tecrübeli bazı kişiler ona "Eğer tam helalinden kazanmak istersen Tarsus'a git, orada mübah işler çoktur." der. Tarsus'a gider; tarlalarda, bahçelerde, bostanlarda çalışır. Ata bindiği bir gün gayptan şöyle bir ses duyar: "Ey İbrâhîm! Bu boş işlerle vakit geçirme de nedir?" Aynı ses "Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn, 23/115) mealindeki ayeti okur. Zorluk günü olan kıyamete hazırlık yapmasını ve Allah'tan korkmasını ona nasihat eder. İbrâhîm, bu sözler üzerine dünya işlerini bırakıp sadece ahirete ait ibadetler ile meşgul olmaya başlar ve Tarsus'tan ayrılır (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 175-76).

Bazı araştırmacılar, İbrâhîm Edhem menkabelerinde Buddha'nın hayat hikâyesinin taklit edildiğini (Arendonk, 1949, 886; Sunguroğlu, 1974, 12) hatta onunla ilgili menkabelerin Buddha hikâyesinin bir nevi devamı mahiyetinde olduğunu (Çağatay, 1956, 157) dile getirir. Özellikle Yahudi asıllı Macar müsteşrik Ignaz Goldziher (1850-1921) İbrâhîm Edhem'in yaşamıyla Buddha'nın (MÖ 563-483) hayatı arasında benzer yönler olduğunu ve onun hayatı ile ilgili anlatıların Buddha'nın yaşamından esinlenerek ortaya çıktığı düşüncesini savunur (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 25). Kitaplarında İslâm inancı hakkında "Mekke'nin Yahudileştirilmiş dinî âdetleri" değerlendirmesini yapan ve kendisini "samimi, katı bir Yahudi" (Görgün, 1996, 105) olarak tanımlayan Goldziher'in bu tezi hakikatlere uygun görünmemektedir ve kendi içinde birçok zıtlıklar barındırmaktadır (Öngören, 2000, 293). Buddha'nın dünya işlerinden el etek çekmesinin sebepleri; hayattaki acı ve ıstıraplardan uzaklaşmak gayesiyle bütün arzu ve istekleri bırakma düşüncesi, yaşlılık, hastalık ve ölüm iken (Sunguroğlu, 1974, 18; Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 26) İbrâhîm bin Edhem'in dünya işlerini ve hükümdarlığı terk etmesinin nedeni, hayatındaki olağanüstü bazı hadiseler ve Hz. Hızır'ın irşadıdır. Sözlü kültürde

[4] Ferîdüddîn Attar ise ilk olarak Merv'e, daha sonra Nişabur'a gittiğini ve burada dokuz yıl bir mağarada yaşadıktan sonra Mekke'ye gittiğini belirtir (Ferîdüddîn Attar, 1984, 146-47).

nesilden nesile nakledilen bu gibi menkabelerde bazı benzer yönler bulunması ve kimi hadiselerin içi içe girmesi gayet normaldir. Nitekim Buddha ile ilgili bir kitap yazan Asaf Halet Çelebi, bu konuda şunları söyler:

> "Aralarındaki müşterek vasıfları göz önünde bulundurarak İslâm tasavvufunun Budizm tesiri altında kaldığını iddia eden geçen asrın bazı müsteşriklerine rağmen bu fikir, bugün fazla revaç bulmamıştır lâkin bu müşterek vasıflar, bilhassa eski Budist merkezleri olan Türkistan şehirlerinde zuhur eden ve eskiden rahiplerin inzivaya çekildikleri aynı mağaralarda yaşayan Müslüman evliya ve azizlerinin menkıbelerinde böyle bir tesir imkânını kat'iyetle reddetmek de doğru olmaz." (Çelebi, 2015, 14).

1.2. Şahsiyeti

Hayatı ile ilgili anlatılan menkabe, kıssa, hikâye ve ona isnad edilen bazı sözlerden hareketle mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in inanç, itikat ve ameli şahsında birleştiren bir sûfî olduğu söylenebilir. Onun tasavvuf düşüncesinde, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan nazarî sûfîlikten farklı bir yol takip ettiği görülmektedir (Arendonk, 1949, 886). O, şeriatın kaidelerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, zühd ve takvayı hayatına esas yapmıştır. Helal rızık temin edebilmek için muhtelif diyarlara hicret etmiş, elinin emeğiyle geçinmiş, kanaatkârlığı hayatında esas ittihaz edip kazancından ihtiyaç fazlasını fakirlere dağıtmış, her türlü amel ve ibadetinde samimiyet, ihlas ve takvayı esas almış bir mutasavvıftır. Rivayete göre İbrâhîm bin Edhem Mekke'deyken pederinin vefatı ona haber verilir. O da *innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn* (Bakara, 2/156) der. Pederinin vasiyetini yerine getirmek için memleketine gider. Mirastan kendine düşen payı diğer varislere paylaştırır ve Mekke'ye döner (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 199). Onun tasavvuf anlayışı hem ilmî hem amelî bir özelliktedir. İbadetlerine azami dikkat etmekle beraber yaptığı her işi en doğru ve güzel bir biçimde tamamlamaya özen gösterdiği dile getirilir. Ramazan ayında oruçlu iken tarlada ekin biçtiği sırada bir dostu "Ey Ebû İshak! Şehre gelsen de Ramazan ayının son on gününde şehirde bulunup Kadir Gecesi'ni beraber ihya etsek." diye temennide bulunur. O ise dostuna "Siz de burada durun ve işinizi en güzel surette yapın, böyle yaparsanız sizin için her gece Kadir Gecesi gibi olur." der (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 184).

İbrâhîm bin Edhem'in zarif yapılı, fasih konuşan bir kişilik sahibi olduğu ve şiir okumayı sevdiği ifade edilir (İmam Şa'rânî, 1968, 263). Uzun müddet beraber seyahat ettiği bir arkadaşı yolculuğun sonunda ondan özür diler ve "Seni incittim, kusuruma bakma." der. O ise "Seninle olan dostluğumuz, sözünü ettiğin kötü hâlleri bana örttü." şeklinde cevap verir ve şu şiiri okur:

Yârin musibeti bana medh ve senâ gibi gelir

Gayrın lütuf ve medhi cevr ve cefâ gibi gelir (Mevlânâ Nureddin Abdurrahman ibn Ahmed Câmî, 1971, 107).

Şüpheli olan her şeyden uzak dururdu, boğazından helal olan rızıkların geçmesini isterdi. Ona göre bir insanın manevi derecesi helal rızık yemesiyle

anlaşılabilirdi. Bu husuta bir arkadaşına şunları söyler: "Bizim nezdimizde hac ve cihadla meşhur olup yükselen bir adam soylu değildir. Bizim yanımızda asil ve yüce olan kişi, midesine ne girdiğinin farkında olan kişidir. Helale dikkat edendir." (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 177). Aynı konuyla alakalı olarak şu söz de ona aittir: "Haram yeme, yediklerini temizle, gece vakti namazdan ve gündüzleri oruç tutmaktan sorumlu değilsin." (Kuşeyri, 1978, 47). Helal olduğuna kanaat getirdiği gıda bulamayınca toprak yerdi. Bazı zaman bir ay süresince kil yediği olurdu. Bunun nefsine daha kolay geldiğini ifade eder, böylece helal rızık peşinde zahmet çekmekten kurtulduğunu söylerdi. Zaten az yerdi, bunun için bünyesi çok zayıftı. Böyle olmasına rağmen helal olmayan bir gıdayı yememe konusunda sebatkârdı (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 11). Çok az bir gıda ile beslendiğinden dolayı bazı zamanlar tek abdestle on beş vakit namaz kıldığı söylenir (İmam Şa'rânî, 1968, 264). Giyim kuşamında da sadeliğe önem verirdi, bu konuda çok mütevazı idi. Kış mevsiminde sade bir post, yaz mevsiminde ise iki parça elbise ile idare ederdi. Geceleri çok az uyur, tefekkür eder; gündüzleri ise oruç tutardı (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 179).

İbrâhîm bin Edhem, kimi zaman münzevî bir hayat yaşasa da genellikle insanlar arasında bulunmuştur. İnsanların dertleriyle hemhâl olmuş, onlara namazı cemaatle kılmayı, ilim meclislerine devam etmeyi, hacca gitmeyi, cihada katılmayı, nefsin heva ve arzularına uymamayı tavsiye etmiştir (Öngören, 2000, 294). O, birçok hususta yardıma ihtiyacı olanların imdadına da koşmuş, bu işler karşılığında herhangi bir karşılık talep etmemiştir. Tarlalarda çalıştığı zaman kendi işlerini hızlıca bitirir, yardıma muhtaç zayıf ve güçsüz kimselere de yardım ederdi (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 178-185). Bununla birlikte halkın kendine hürmet, iltifat ve taziminden nefsine gurur gelmemesi için uzak durmaya gayret eden bir abiddi. (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2015, 49). Kimi zaman dağlarda, tek başına ibadet ve dua ettiği nakledilir. Dağdan şehre indiğini gören bir kimse "Nereden geliyorsun?" diye sorar. "Allah ile münâcâttan." şeklinde cevap verir (İmam Gazâlî, t.y., 597).

İbrâhîm bin Edhem için vatanından uzaklaşmanın çok zor bir imtihan olduğu söylenir. Bu hususta "Bütün ibadetleri yaptım. Ama kendimle en zor kavgayı vatan konusunda verdim." dediği rivayet edilir. Bu konudaki başka bir sözü ise şöyledir: "Tüm acıları tattım. Vatanımdan ayrılmak gibi ağır geleni olmadı."(Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 184).

İbrâhîm bin Edhem, Basra çarşısında gezdiği bir vakit halktan biri yanına yaklaştı ve dedi ki: "Ey Ebû İshak! Allah, kerim kitabında 'Dua edin, size cevap vereyim.' buyuruyor. Bizler çok zaman dua ettiğimiz hâlde hiçbir niyazımız kabul olmuyor. Bu nasıl bir iştir?" İbrâhîm şöyle cevap verdi: "Ey Basralılar! Kalpleriniz on meselede iflas etmiştir. Ölmüş kalple yapılan dua makbul olur mu? Evvela Allah'ı tanırsınız ama onun hakkına riayet etmezsiniz, kitabını okursunuz ama kitapta anlatılanların gereğince amel işlemezsiniz, Peygamber'i sevdiğinizi ifade edersiniz ama sünnetine uymazsınız, şeytanı

düşman telakki ettiğinizi söylersiniz ama peşinden ayrılmazsınız, cenneti talep edersiniz ama oraya girmek için çabalamazsınız, ateşten korktuğunuzu söylersiniz ama günahlara batmışsınız, 'Ölüm haktır.' dersiniz ama ölümden sonraki hayat için hazırlık yapmazsınız, mümin kardeşlerinizin ayıplarıyla uğraşırsınız ama kendi günahlarınızı unutursunuz, nimet ve bolluk içinde yüzüyorsunuz ama Rabb'inize gerektiği gibi şükretmiyorsunuz, durmadan ölü gömüyorsunuz ama ibret alıp bir an düşüneniniz yoktur."(Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 193-94) .

1.3. Hadisçiliği

İbrâhîm bin Edhem'in muhaddislik tarafı da vardır. Tâbiîn ve tebeü't-tâbiînden az sayıda sahih hadis rivayet etmiştir. Muhaddis Ebû Hâzim (ö. 97/715), müfessir Katâde bin Diâme (ö. 117/735), Küfeli hadis ve kıraat âlimi Ebû İshak es-Sebîî (ö. 127/745), ilk zahidlerden Mâlik bin Dînâr (ö. 131/748'den önce), ilk megâzî müelliflerinden Mûsâ bin Ukbe (ö. 141/758), hadis, kıraat ve ferâiz alanlarındaki ilmiyle meşhur olan A'meş (ö. 148/765), muhaddis ve fakîh Muhammed bin Aclân (ö. 148/765), Hanefî mezhebi imamı müçtehid Ebû Hanîfe (ö. 150/767), fıkıh ve hadis âlimi Evzâî (ö. 157/774), muhaddis Şu'be bin Haccâc (ö. 160/776), müfessir, muhaddis ve zâhid Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), hadis hafızı Ebân bin Yezîd (ö. 163/779-80) gibi şahıslardan ve pederi Edhem bin Mansûr'dan hadis naklettiği rivayet edilmektedir. Hadis toplamakla meşgul olduğu takdirde amelî ibadetleri ihmal etme endişesinden dolayı, az sayıda hadis rivayet ettiği belirtilir (Öngören, 2000, 294). Onun rivayet ettiği hadis-i şeriflerden bazıları şunlardır:

> "İbrâhîm bin Edhem, Ebû İshak'tan, o Ammâre el-Ensârî'den, o Ebû Hureyre'den, o da Resulullah'tan (sav.) naklediyor: Fitne gelir ve kulları çekip alır, silip süpürür. Sadece âlim, ilmiyle kurtulur." (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 204).

> "İbrâhîm bin Edhem, Muhammed bin Aclan'dan, o Sehl bin Muaz'dan, o Enes el-Cühenî'den, o babasından, o da Rasulullah'tan (sav.) rivayet ediyor: Bir kimse kızgın olduğu ve bunu ifade edip boşalmaya gücü yettiği hâlde sabreder ve ağzını tutarsa kıyamet gününde Allah ona huri kızları nasip eder." (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 205).

> "İbrâhîm bin Edhem, Hişam bin Urve'den, o babasından, o Hz. Aişe'den, o da Rasulullah'tan (sav.) naklediyor: 'Sizi iki sarhoşluk kaplayacak: Hayat sarhoşluğu ve cehalet sarhoşluğu. Bu durumda iyiliği emretmeyecek, kötülükten kaçınmayacaksınız. O zaman kitap ve sünneti ayakta tutanlar, önceki Muhacir ve Ensar gibi sayılacaktır." (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 205; İbn Vaddâh, t.y., Hadis no: 189).

1.4. Dostları ve Onun Hakkında Söyledikleri

On İki İmâm'dan biri olan Muhammed Bâkır'la (ö. 114/733) İbrâhîm bin Edhem'in görüştüğü (Osmanzâde Hüseyin Vassâf, 2015, 48), insanlara hidayet yolunu tebliğ hususunda ondan icazet aldığı ve yine Cafer-i Sâdık (ö. 148/765) ile konuştuğu nakledilir (Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013, 41). Ebû Yusuf Gasûlî (ö. 140/758), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Fudayl bin İyaz (ö.

187/803), İbrâhîm bin Beşşar er-Ritâbî, Ebû Abdillah es-Sehâvî, Ali bin Bekkâr, Huzeyfe Maraşî, Silm Havvas yakın dostlarındadır (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 177; Abdurrahman Câmî, 2011, 158). Horasanlı sûfî Ebû Alî Şakîk bin İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî'nin (ö. 194/810) onun yegâne müridi olduğu rivayet edilir (Sunar, 1978, 30; Bolat, 2010, 305). Ebû İshak İbrâhîm el-Herevî, Ebû İshak el-Fezârî, Muhalled bin Hüseyin de sohbet meclislerine katılan şahsiyetlerdir (Öngören, 2000, 294).

Tanınmış muhaddis, müçtehid, fakîh ve sûfîlerden bazıları İbrâhîm bin Edhem hakkında iltifatkâr sözler söylemişlerdir. İbrâhîm bin Edhem, İmâm-ı Âzam'ın (ö. 150/767) ziyaretine geldiğinde İmâm'ın talebeleri onu hakir görmüşler, bu durum üzerine İmâm-ı Âzam "İbrâhîm Edhem, seyyidimiz, efendimizdir." demiştir. Onun bu efendiliğe nasıl ulaştığı sorulduğunda "O daima Hak ile meşgul, bizler ise başka işlerle meşgulüz." şeklinde cevap vermiştir (Ferîdüddîn Attar, 1984, 144). Hadis ve fıkıh âlimi Evzâî (ö. 157/774) "Şeyhler arasında İbrâhîm bin Edhem'den daha faziletlisi yoktur. O akranlarının en cömerdidir." demiştir (Ebu Nuaym el-İsfahânî ve İbnü'l-Cevzî, 1996, 185). İlk dönem sûfîlerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) onun hakkında şöyle demiştir: "Mefâtih-i ulûmdur yani ilimlerin anahtarları İbrâhîm Edhem'in elindedir." (Ferîdüddîn Attar, 1984, 144; Hazai, 2017, 101). Fıkıh ve hadis âlimi, mutasavvıf Kelâbâzî (ö. 380/990), İbrâhîm bin Edhem'i gaybdan gelen bir sesle ikaz edildiği için "murâd" sıfatına nail olmuş, Allah'ın cazibe kuvvetiyle kendine cezbettiği sûfîlerden saymaktadır. Müellif Hücvîrî'ye (ö. 465/1072) göre o, Hz. Hızır tarafından terbiye edilmiştir (Öngören, 2000, 293). Âlim, sûfî ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) onu Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezîd-i Bistâmî gibi tasavvuf erbabıyla birlikte "mânâ denizinin yüzücüleri" olarak tavsif eder ve "Ebû Hanîfe'ye uyanların din yolunu kesen eşkıyanın şerrinden, bu sûfîlere uyanların ise hilekâr nefsin tuzaklarından kurtulduğunu" (Öngören, 2000, 294) söyler. Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân-ı Kebîr*'de ise şöyle söyler: "Nice iğdiş (hizmetçi), nice ağa, Tanrı şarabının verdiği sarhoşlukla şehrimizde dükkânını, varını yoğunu rehin etmiştir. Marifet atına binmiş İbrâhîm Edhem'e bak, o padişah tahtını, tacını feda etmiş gitmiştir."(1957, 162).

1.5. Edhemiyye Tarîkatı

Babasının adı ile anılan ve İbrâhîm bin Edhem'e nispet edilen Edhemiyye tarîkatının, kim tarafından, ne zaman, nerede kurulduğu tam olarak bilinmemektedir (Uludağ, 1994, 421). Edhemiyye ile ilgili en ayrıntılı bilgi, Vâhidî'nin (ö. 985/ 1577) *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân* adlı kitabında bulunmaktadır. Eserde Vâhidî, İslâm inancı içinde olmakla beraber ehlisünnet akidesinin haricinde yol tutan fakat kendilerini suret-i haktan gösteren on taife hakkında bilgi verir, bunların özelliklerini hem manzum hem mensur bir şekilde anlatır. Bektaşî, Haydarî, Mevlevî gibi taifelere Edhemîleri de ilave eder ve bu taifenin kendilerini kâmil olarak gördüklerini fakat gerçekte bâtıl olduklarını ifade eder:

Zu'mlarınca kâmillerdürürler

Hakîkat bu ki bâtıllardururlar (Karabey vd., 2015, 14)

Vâhidî, Edhemîleri şeklî bakımdan sünnete uyan kimseler olarak tarif eder. Bıyıkları kısa, sakalları uzun, yeşil hırka giyen, boyunlarına tespih takıp, ilahilerle coşan bir taife olarak tasvir eder. Edhemîler Belhli olduklarını, diyar-ı Acem'den geldiklerini ve şeyhlerinin isminin Hamîd-i Belhî, onun şeyhi de Hamîd-i Kerhî olduğunu söyler. Pîrlerinin İbrâhîm Edhem olduğunu belirtip kendilerini şöyle tanıtırlar:

Bil İbrâhîm-i Edhem şâhımuzdur

Semâ-yı cân u dilde mâhımuzdur 4

Biz anuñ bâr-gâhı bendesiyüz

Biz anuñ bendesi efkendesiyüz 11

Bizüz bu âlem içre Edhemîler

Gönüller yâresine merhemîler 12 (Karabey vd., 2015, 270-75).

Edhemîler, insanla âlemi kıyaslayıp âlemde olan her şeyin insanda da var olduğuna inanırlar. Tac, sarık, cübbe gibi kıyafetlerini büyük âlemdeki unsurlarla bağlantı kurarak anlamlandırırlar (Karabey vdğ., 2015, 270-75). *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik* adlı eseriyle maruf olan Harîrîzâde (1850-1882), Edhemiyye mensuplarının "efkârın def'i, masivanın terki ve ağyar muhabbetinin ref'i" düşüncesini temel aldıklarını söyler ve virdleri hakkında bilgi verir (Uludağ, 1994, 421).

Bazı Şîa kaynaklarında, Edhemiyye silsilesi İmâm Muhammed el-Bâkır veya İmâm Zeynelabidin'e dayandırılır. Süleyman Uludağ, XVIII. yüzyıla kadar tarîkatın bazı şubelerinin Sünnî özelliklerini koruduğunu sonra ise Şiî-Bâtınî kimi zümrelerin etkisinde kaldıklarını belirtir. Fakat Edhemiyye'nin umumiyetle Sünnî bir tarîkat olduğunu söyler (1994, 421). M. Fuad Köprülü, Edhemiyye'yi heteredoks mahiyetli tarîkatlardan sayar (1999, 184). Eski Osmanlı tarihçilerinin *edhemî* kelimesini *torlak, abdal, haydarî, şeyyad* gibi batınî anlayışı ifade eden kelimelerle müteradif olarak kullandıklarını söyler (1996, 50). Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi, h. 1033 (m. 1613) yılında yazdığı *Semerâtü'l-Fuâd* adlı kitabında Edhemiyye silsilesine yer verir (1967, 173). Edhemiyye mensupları dört terkli (dilimli) bir başlık takarlar. Bu başlığa "tâc-ı Edhemî" denir. Tacın şekli sembolik bazı anlamlar taşır. Dört dilimli olması kelime-i tevhîdde bulunan dört kelimeye işarettir. Bununla beraber Allah ve Muhammed kelimelerinin dörder harften teşekkül etmesine ve dört kutsal kitaba delalettir. Edebî metinlerde, "tâc-ı Edhemî" terkibi genellikle İbrâhîm bin Edhem'in hükümdarlığı bırakıp fakr yolunu tercih etmesini ve

dünya nimetlerine karşı müstağni oluşunu sembolize eden bir ifade olarak zikredilmiştir (Uludağ, 1994, 421).

2. Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem

İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, kerametleri, menkabeleri Türk edebiyatında bazı manzum ve mensur eserlerde anlatılmıştır. Bu konuda müstakil, teferruatlı eserler yazıldığı gibi bazı kitaplarda İbrâhîm bin Edhem'in belli özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Hem divan hem halk edebiyatı geleneğinde onun menkabevî hayatına dair eserler yazılmıştır. Bu eserlerden özellikle sadece İbrâhîm bin Edhem'in hayatını ele alanlar dikkat çekicidir. Bu muhtevada yazılan eserler, "İbrâhîm bin Edhem Destânı/ Hikâyesi/ Kıssası/ Menâkıbı/ Velâyet-nâmesi, Edhem-nâme" gibi muhtelif isimlerle anılmıştır. Mutasavvıfın hayatı, bu eserlerde çok yönlü muhteva özellikleri ile ele alınmıştır. Pederi Derviş Edhem ile annesinin aşk hikâyesi; annesinin ölümü; dirilip mezardan çıkması ve Edhem'le evlenmesi; bu izdivaçtan İbrâhîm'in doğması; İbrâhîm'in dedesinin yerine tahta geçmesi; saltanatının büyüklüğü; taht üzerinde uyurken garip bir rüya görmesi; avda bir geyiğin onunla konuşması; Hz. Hızır'ın ona mürşitlik yapması; yaşadığı bazı garip hadiselerden sonra tacını, tahtını ve şehrini terk etmesi; Merv, Mekke, Medine, Bağdat, Şam gibi muhtelif şehir ve bölgelere seyahati; helal rızık arayışında olması, rızkını alnının teri ve elinin emeğiyle kazanması; oğlunun ve eşinin onu araması; ailesine kavuşması ve bu buluşmadan bir müddet sonra oğlunun vefat etmesi edebiyatımızda onun hayatı ile ilgili anlatılan hadiselerden bazılarıdır. Bazı eserlerde yukarıda zikredilen olayların hepsine yer verilir, kimi eserlerde ise zikredilen olayların bazı bölümleri anlatılır. Mensur eserler, çoğunlukla tahkiyeli bir üslupla ve sade bir dille konuyu anlatırken manzum eserlerde yerine göre sanatlı ve lirik bir üslup öne çıkarılır.

İbrâhîm Edhem hakkında yazılan hikâye ve menkabelerin Türk edebiyatına ilk kez Ferîdüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından geçtiği tezi (Kocatürk, 1964, 162), tadil edilmesi gereken bir iddiadır. Vasfi Mahir Kocatürk'ün dile getirdiği bu genelleme, kimi araştırmacılar tarafından da kabul görmüştür (Albayrak, 2000, 295; Güder, 2011, 9). Araştırmalar neticesinde *Tezkiretü'l-Evliyâ* kaynaklı metinlerin, yaklaşık 10 varaklık manzum bir metin ve birkaç varaklık mensur tercümeden ibaret olduğu tespit edilmiştir.[5] Bununla birlikte edebiyatımızda şimdiye kadar varlığı tespit edilmiş "İbrâhîm bin Edhem" temalı en hacimli eserlerden, 81 sayfalık Afgan-Özbek Türkçesiyle yazılmış *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* adlı nazım-nesir karışık eserin, 30 varaklık *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı manzum metnin ve *Belh Şehrinde Olan İbrâhîm bin Edhem'in Hikâye-i Lâtifesi* adlı mensur metnin teması *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki muhtevadan çok büyük

[5] Bu manzum metnin toplam 30 nüshası tespit edilmiştir. 6 nüshası üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmış, çalışılmayan 24 farklı nüsha incelenmiş ve 4 farklı nüshası tarafımızca tenkitli olarak çalışılmıştır (Çelik, 2022, 457-98).

farklılıklar arz etmektedir.[6] Bu tespitlerden hareketle edebiyatımızda, İbrâhîm bin Edhem menâkıbını anlatan eserlerin birden çok ve farklı kaynağı olduğu söylenebilir. Orta Asya sözlü Türk kültürü, muhtelif tabakât kitapları, Arap edebiyatı, evliyâ tezkireleri, tasavvufî eserler ve Bektaşî kültürü bu kaynaklara örnek gösterebilir.

"İbrâhîm bin Edhem" temalı hikâyeler, Türk edebiyatında XIV. asırdan itibaren, mensur olarak görülmektedir. İlk örneklerinin ne zaman yazıldığı bilinmese de bu yüzyıldan sonra manzum örneklerin de görülmeye başlandığı kabul edilir. Diğer dinî hikâyeler çoğunlukla beyitlerle ve aruz ölçüsü ile kaleme alındığı hâlde İbrâhîm bin Edhem hikâyelerinde beyit ve dörtlüklerin, aruz ile hecenin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Albayrak, 2000, 295; Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem, 1934, Dâstân-ı Hazret-i İbrâhim, Yazmalar, 1801).

İbrâhîm bin Edhem, Türk edebiyatında hem müstakil kitaplara hem de akademik çalışmalara konu olmuş bir mutasavvıftır. Evliyâ tezkireleri ve çeşitli yazma eserlerden hareketle onun hakkında araştırma/inceleme vb. kitaplar (Huri, 1969; Sunguroğlu, 1974; Biray-Sarı, 1995; Eroğlu, 2006; Tomor, 2010; Güder, 2011; Edhem, 2011; Ebu Tâlib Mîr Âbidînî, 2013), makaleler (Derdiyok, 1997; Yılmaz, 2000, 2007) yazılmış, yüksek lisans (Aslankaya, 1985; Güder, 1992; Güzel, 1995; Gedikoğlu, 1998; Gül, 2008) ve doktora tezleri (Rai, 1976; Çelik, 2022) hazırlanmış, sempozyum bildirileri (Karga, 2014; Taşkesenlioğlu, 2019; Çelik, 2019) sunulmuştur. M. Mahfuz Söylemez, İ. Çetin Derdiyok, Ömer Bayram Eroğlu, Nurcan Öznal Güder, Sibel İzzi Gedikoğlu, Bilge Karga ve Lokman Taşkesenlioğlu'nun çalışmaları aynı İbrâhîm Edhem kıssasının farklı nüshaları üzerinedir. Özellikle Necip Fazıl Kısakürek'in *İbrahim Ethem* (Kısakürek, 2010) adlı tiyatrosu, Musa Yaşaroğlu'nun *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem* (Yaşaroğlu, 2014) adlı romanı ve Ersin Özdil'in *Sarayını Terk Eden Hükümdar İbrâhîm Bin Edhem* (Özdil, 2016) adlı romanı, akademik çalışmaların dışında, onun hayatını edebî anlamda ele alan yakın dönem eserlerindendir.

Genellikle mutasavvıfın anne-baba ve ailesinin hayat hikâyesini, mesnevi nazım biçiminde lirik bir tarzda anlatan ve İbrâhîm bin Edhem'in tasavvufî hayatına yer vermeyen Edhem ü Hüma mesnevileri, çalışma konumuz dışında olmakla beraber bu eserler *Edhem-nâme* türü olarak kabul edilir. Bu türde bilinen üç eser vardır. Birincisi Lâmiî Çelebi'ye (ö. 938/1531), ikincisi Na'tî Mustafâ'ya (ö. 1131/1718), üçüncüsü de Sabit'e (ö. 1124/1714) aittir. Lâmiî Çelebi'nin eserine ulaşılamamıştır.

2.1. Tasavvuf, Divan, Tanzimat ve Modern Türk Şiirinde İbrâhîm bin Edhem

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem hakkında müstakil eserler yazılmış olmakla beraber onun hayatını telmih ya da teşbih yoluyla şiirlerinin

[6] Burada isimleri zikredilen eserlerin tam metinleri tezimizdeki metinler bölümünde bulunmaktadır, bakılabilir.

bir bölümünde ele alan şairlerimiz de olmuştur. Hoca Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye, Mevlana'dan Nef'î, Bâkî gibi divan şairlerine, Tanzimat Dönemi müellifi Ziya Paşa'dan Cumhuriyet Devri şairleri Behcet Necatigil ve Cahit Zarifoğlu'na kadar birçok sanatçımız şiirlerinde İbrâhîm bin Edhem'i zikretmiş; Allah sevgisi, zühdü, istiğnası, tacı, kerametleri gibi farklı özellikleriyle onu eserlerine yansıtmışlardır. Bazı şairler dünya makam ve nimetlerini terk etmek bakımından kendilerini İbrâhîm bin Edhem'e benzetmiş; kimileri de İbrâhîm'i sultan iken geda eyleyen aşk duygusunu yüceltmiştir. Bazıları "tâc-ı Edhem" mazmununu farklı yönleri ile ele alıp her taç giyenin Edhem olamayacağını dile getirmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), hikmetlerinde, İbrâhîm bin Edhem'i aşk erenleri için örnek gösterir. Gerçek âşıkların, Edhem gibi malını dağıtıp canından geçmesi gerektiğini dile getirir. Kendinin altmış üç yaşında yer altına girmesini İbrâhîm bin Edhem'in dünya saltanatını terk etmesine benzetir:

Gerçek âşıklar geçer olur canlarından

Ethem gibi dağıtıp yok eder malını

Nâdânlara mânâ sırrı demek olmaz

İnci cevher ucuz ucuz satmak olmaz

Ethem gibi dünya derdi koymak olmaz

Koymak olmaz pîr dediğin yapmayınca

Sizi bizi Hak yarattı taat için

Ey acaib yemek içmek rahat için

"Kâlû belâ" dedi ruhum mihnet için

Ethem olup yer altına girdim işte (Zeybek, 2010, 94, 304)

Yunus Emre (ö. 720/1320), şiirlerinde, İbrâhîm bin Edhem'i dünya sultanlığını terk etmesi ve yüce makamlara ulaşması yönüyle ele alır. Aşk onu saraylardan alıp köhne yerlere getirmiştir. Bu sayede Edhem'in Hak katında ulvi bir makam edindiği ve emrini balıklara bile tutturduğu ifade edilir:

İbrâhîm Edhem vaktı terk itdi tâc u tahtı

Allâh 'ışkına bakdı ol sırrı tuyan benem

Koyup İbrâhîm Edhem tâc u tahtı

Yiri külhân olupdur 'ışk elinden

Ol meclisün 'âşıkları İbrâhîm Edhem'dür biri

Belh şehri gibi bin ola her gûşede vîrânesi (Tatcı, t.y., 150, 331)

İğnesin suya atan, balıklara getirten,

Tacın tahtın terk eden İbrâhîm Edhem yatur (Karakoç, 2011, 94)

Ahmedî (ö. 815/1412-13), aşkın haremine herkesin mahrem olamayacağını, her İbrâhîm'in aşk dergâhında "Edhem" olamayacağını dile getirir:

Her kişi bu harem-i aşkda mahrem olmaz

Her Birâhîm bu dergâhda Edhem olmaz (Akdoğan, 2015, 398)

Bazı şiirlerde İbrâhîm bin Edhem'in zühdü, günah ve haramlardan uzak durması, emir ve yasaklara titizlikle uyması ve takvâlı olmasına (vera) atıf yapılır. Zâtî (ö. 953/1546), övdüğü şahsiyetleri vera yönüyle İbrâhîm bin Edhem'e benzeterek yüceltir:

Kelâm-ı hikmet ile ol Ebâ Alî'yi sıya

Verâ sözinde ide İbni Edhem'i ilzam

Su'âl-i hikmet iderse Ebû Alî ola denk

Veradan açsa kelâm İbni Edhem ola mürîd (Kurtoğlu, 2017, 184)

XVI. yüzyıl şairi Cenâbî Paşa (ö. 969/1561-62), hilekâr şeyhleri eleştirdiği şiirinde İbrâhîm adlı her şeyhin, İbrâhîm bin Edhem gibi ihlaslı olamayacağını ifade eder:

Ey Cenâbî şeyh-i şehrün mekrine aldanma kim

Her Birâhîm ismine mazhar düşen Edhem degül (Kesik, 1996, 138)

Bâkî (ö. 1008/1600), *Dîvân*'ında kıyafet ve zahiri görünüşün gizli eğlenceye engel olmadığını, ariflerin mecliste aşkın dolu kadehini *tâc-ı Edhem*'den içtiğini dile getirir:

Nihânî işrete mâni degüldür kisvet ey zâhid

İçerler bunda 'ârifler toluyı tâc-ı Edhem'den (Küçük, t.y., 234)

Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö. 1008/1600), *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı eserinde İbrâhîm bin Edhem'le ilgili menkabeye yer verir. İlk hikâyede, İbrâhîm Edhem'in padişahlığı terk etme macerasını dile getirir ve cihan kavgasının zor olduğunu, bundan el çekip aşk yoluna vasıl olmak gerektiğini söyler:

(Hikâyet)

Dür-i deryâ-yı atâ kân-ı kerem

Zıll-ı Hak yani Birâhîm Edhem

Belh iklîmine sultân idi ol

Sâhib-i şevket (ü) unvân idi ol

Altun üsküfler ile nice gulâm

Her biri mâh gibi bedr-i tamâm

…

Gördi kim âhir-i devlet letdür

Terkini urdı garaz uzletdür

Çok olur saltanatun gavgâsı

Âdem'e gussa virür ferdâsı (2018, 94-96)

Aynı eserde zikredilen ikinci manzum kıssada, Dicle Nehri kıyısında hırkasını yamayan İbrâhîm bin Edhem'in elindeki iğneyi ırmağa atıp balıklardan iğnesini getirmeleri hadisesini anlatır. Âlî, hikâyeden hareketle, âşıkların her türlü maksatlarına kolayca kavuşabildiklerini ifade eder (2018, 154-55).

Nâdirî (ö. 1036/1627), altın tacını terk etmesi yönüyle feleği, İbrâhîm Edhem'e benzetir:

Felek tâc-ı zerîn terk itdi İbrâhîm Edhem-veş

Derûnında 'aceb mi eylese nûr-ı siyeh me'vâ (Ak, 2014, 599)

Azmizâde Hâletî (ö. 1040/1631), gönül memleketini aşk şâhına teslim ederek İbrâhîm bin Edhem'in yolundan gittiğini söyler:

Tutdum İbrâhîm Edhem meslegin ey Hâletî

Eyledüm teslîm şâh-ı 'ışka gönlüm kişverin (Kaya, 2017, 464)

Nefî (ö. 1044/1635), kendisinin aşk şâhı olduğunu, Cem'in kadehinin kendine tac-ı Edhem gibi geldiğini ifade eder:

Şâh-ı aşkım âlem-i manâ müsellemdir bana

Ser-nigûn peymâne-i Cem tâc-ı Edhem'dir bana

Bir tutarsa pâdişâh ile gedâyı mey n'ola

Hem sifâl-ı meygede hem tâc-ı Edhem'dir kadeh (Akkuş, 2018, 236)

Şeyhülislâm Yahyâ (ö. 1053/1644), zâhidde İbrâhîm Edhem neşesi ya da aşk sarhoşluğu bulunmadığını, hiç olmazsa *tâc-ı Edhem* neşesini terk etmemesi gerektiğini ona salık verir:

Tâc-ı Edhem neş'esin terk itme bâri zâhidâ

Çünki yokdur sende İbrâhîm Edhem neşvesi (Kavruk, t.y., 432)

Şeyh Gâlib (ö. 1213/1799), *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde yaptığı tasvirlerde söz mülkü ile İbni Edhem'in toprakları arasında bağlantı kurar:

Mülk-i sühanı sevâd-ı a'zam

Bir buk'ası taht-ı İbni Edhem (t.y. ,12)

Sa'id Giray (ö. 18. yüzyıl), mert olan insanların ziynetli kıyafetlerle övünmemesi gerektiğini, İbrâhîm bin Edhem'in kıymetinin yücelmesine sebep kaba yünden yapılmış eski elbiseler olduğunu söyler:

Merd olanlar câme-i zîbâ ile fahr eylemez

İrtifâ'-ı kadr-i İbrâhîm Edhem'dür palâs (Karaköse, 2017, 85)

Sünbülzâde Vehbî (ö. 1224/1809), bu fena mülkünü Edhem gibi terk ettiğini ve fakirlikle iftihar ettiğini söyler:

Edhem gibi terk eylemişiz mülk-i fenâyı

Şâhâne tefâhürle deriz kim ne gedâyız (Yenikale, 2017, 283)

Mutasavvıf şairlerimizden Kuddûsî (1769-1849), aşk derdinin padişâh olan İbrâhîm bin Edhem'i miskin ve aç bir hâle getirdiğini söyler:

Soydı Edhem-zâdeyi ʿuryān kodı

Şâh iken miskin ü ac kıldı bu ʿışk (Doğan, 2013)

Mehmed Sıdkî (ö. 19. yüzyıl) cihan pazarında nâm kazanmak isteyenlerin İbrâhîm Edhem gibi köhne elbiseleri tercih etmeleri gerektiğini belirtir:

Dilersen nâm-ver olmak bu bâzâr-ı cihân içre

Varup İbrâhîm Edhem tek libâsın köhne-şâl eyle (Eren, 2017, 102)

Erzincanlı tekke şairi Salih Baba (1846?-1907?), zamanın Hızır'ı olan mürşidi, İbrâhîm Edhem gibi arayıp bulmak gerektiğini telkin eder:

Varını yağmaya verip İbrâhîm Edhem gibi

Arayıp Hızr-ı zamânı bulmayan dervîş midir (Salih Baba, 2015, 101)

Tanzimat şairlerinden Ziya Paşa (1829-1880), her şahsın Hakk'ın mahremi olup salih kullar arasına giremeyeceğini belirtir ve tac giyen her fakirin Edhem olamayacağını söyler:

Her şahsı harîm-i Hakk'a mahrem mi sanursın

Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanursın (Göçgün, 1987, 622)

Yozgatlı Fennî (1850-1918), muhabbet Belh'inin tahtını zinetlendiren bir şâh iken saltanat hevesinin kendinden uzaklaştığını ve böylece Edhemî olduğunu söyler:

Edhemîyim çıktı hâtırdan hevâ-yı saltanat

Ben muhabbet Belh'inin şâh-ı serîr-ârâsıyım (Ergin, 1996, 34)

Cumhuriyet Dönemi şairlerinden Behcet Necatigil (1916-1979), bir şiirinde İbrâhîm Edhem'in mana arayışını sorgularken diğer bir şiirinde Hz. İbrâhîm'le İbrâhîm Edhem'i birlikte zikreder. Her ikisinin de aşk yolunda bedenlerini ateşe attığını ifade eder:

Değil İbrahim Edhem, İskender

Neydi karanlıklarda aradıkları

Artık yollarda da yoksa

Artık hırkalar da, ülkeler de boşsa

Ne yapayım ben bu artıkları? (Necatigil, 2009, 186)

Kimi gül bahçesini

Hiç yoktan verir suya

Kimi İbrahim, Edhem

Bir beden ateşe vurur. (Necatigil, 2009, 368)

Yakın dönem şairlerimizden Cahit Zarifoğlu (1940-1987), *Gülücük* adlı çocuk şiirleri kitabında, İbrâhîm Edhem'in hayatına yer verir. Onun padişahlığı terk etme sürecini ve suya attığı bir iğneyi balıkların bulup getirmesini anlatır:

İBRAHİM ETHEM

Suya bir iğne attı

Deniz kıyısında

Yamalı giysiler içinde
Bir adam

Yüzlerce balık
Ağızlarında birer iğne
Başlarını çıkardılar sudan

Bir padişahtı
Dünya padişahıydı
Denize gelmeden önce
Bir gün sarayında
Uyuyordu
Atlas döşeğinde

Tam gece yarısı
Damda bir gürültü
Bağırdı padişah
-Kim var orada
Damda işin ne

Dedi ki damdaki
-Devemi arıyorum

-Be adam dedi padişah
Damda mı aranır
Kaybolan deve

-Behey gafil
Dedi adam padişaha
Ya hiç aranır mı Allah

Sarayda
Atlas döşeklerde

Bir ah
Çekti padişah
Hemen kalktı
Sarayı bıraktı

Çıkardı sırma kaftanını
Armağan etti bir çobana

Fakir bir çoban
Gibi giyindi
Gitti denizlere

Şimdi yoksul
Kendi yamar giysilerini
Ama balıklar bulup getirir
İğnesi düşse denize (Zarifoğlu, 1991, 56-58)

2.2. İbrâhîm bin Edhem Velâyet-nâmeleri/ Menâkıp-nâmeleri

Türk edebiyatında "İbrâhîm bin Edhem" temalı menkabeler incelendiğinde, bu eserlerin muhteva bakımından temelde iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki "Edhem ü Hüma" ya da "Edhem-nâme" diye de isimlendirilebilen, İbrâhîm bin Edhem'in anne ve babasının aşk hikâyeleri etrafında gelişen lirik metinler oluşturur. Bu türün bilinen üç örneği bulunmaktadır. Birincisi Lâmiî Çelebi'ye (ö. 938/1531) ait olduğu söylenen ve tespit edilemeyen *Kıssa-i Edhem ü Hüma* isimli eserdir (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 1972, 215). İkincisi Bosnalı Sabit Alâaddin'in (ö. 1124/1714) *Edhem ü Hümâ* adlı mesnevisidir. Tamamlanmamış olan bu eser, yaklaşık bin beyitten oluşur. Araştırmacılar, eserin mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'le olan münasebetine ihtiyatla yaklaşmışlardır (Özyıldırım, 2021). Eserle ilgili olarak Turgut Karacan bir çalışma yapmıştır (Sâbit Alâaddin, 1990). Bu gruptaki üçüncü eser Na'tî Mustafâ'nın (ö. 1131/1718) *Edhem ü Hümâ* mesnevisidir. Eser, 1198 beyitlik, çift kahramanlı bir aşk hikâyesidir. Eser, Derviş Edhem'le şâh kızı Hüma arasında geçen aşk macerasını ve bu ikilinin evliliği neticesinde

doğan İbrâhîm'in hikâyesini anlatır. Eserin tenkitli metni Ahmet Yılmaz tarafından çalışılmıştır (2010, 35).

İkinci gruptaki eserlerde ise bizzat mutasavvıf İbrâhîm bin Edhem'in hayatı ele alınır. Saltanatı terk etme süreci, ailesi, seyahat ettiği yerler, dostları, kerametleri, menâkıbı, sözleri, yaşadığı maceralar ve ölümü anlatılır. Bu eserlerin ortak özelliği, yukarıda da belirtildiği gibi doğrudan "İbrâhîm bin Edhem" muhtevalı oluşlarıdır. Bu türde yazılan eserler arasında benzer konular görülse de birbirinden çok büyük farkları olan olaylar da anlatılmaktadır.

Bu grupta yer alan eserlerden Safâ'nın *İbrâhîm Edhem Destânı* isimli 154 beyitlik mesnevisinde İbrâhîm bin Edhem'in, bir şah kızı ile evlendirilmesi anlatılır. Padişah, kızını İbrâhîm'e vermek için denize attığı yüzüğünü bulup getirme şartı koşar. Yüzüğü balıkların yardımı ile arayıp bulan İbrâhîm, kızla evlenir. Padişah kızı, İbrâhîm'e yüz vermez, İbrâhîm kızdan ayrılır. Müellif Safâ, eserde anlatılan şahıs ve olayların sembolik bazı unsurlar olduğunu ifade eder ve şöylece nasihat eder: Hikâyede zikredilen padişah Cenâb-ı Hak'tır, deniz marifettir, yüzük ise imandır. Hakk'a ulaşmak iman ile mümkün olabilmektedir. Padişâh kızı ise dünyadır, insanın imtihanıdır (Yılmaz, 2000).

İkinci gruba giren eserlerden istinsah tarihi en eski olanı, birçok evliya ile birlikte İbrâhim bin Edhem menâkıbını da içine alan Ferîdüddîn Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı kitabının XIV. yüzyılda yazılmış tercümesidir. Eserin eski Anadolu Türkçesine tercüme edilmiş bir nüshası, Macar Bilimler Akademisinin Şark El Yazması Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu eseri, Macar Türkolog György Hazai tıpkıbasım olarak Almanca yayımlamıştır. Sonradan eserin Almanca bölümleri Türkçeye çevrilerek yeniden yayımlanmıştır (2017).

Bir diğer Attar tercümesi ise XV. yüzyıla aittir ve Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesinde 13548 numarada kayıtlıdır. Yazmanın istinsah yılı 862/1458'dir. Mensur eser, Türkiye kütüphanelerinde ulaşabildiğimiz istinsah tarihi en eski olan *İbrâhîm bin Edhem* menâkıbıdır. Ketebe kaydında ifade edilmemiş olsa da eser, Attar'ın *Tezkiretü'l*-Evliyâ'sının tercümesi mahiyetinde, 21 varaklı bir metindir. Eserin tam ismi *Fî Zikr-i İbrâhîm Edhem Rahmetu'llâhi Aleyh fi't-Türkiyye*'dir (Çelik, 2022, 591-601).

Türk edebiyatında aynı temayı daha teferruatlı işleyen dikkat çekici üç eser daha vardır. Bunların birincisi, müellifi bilinmeyen *Kıssa-i İbrâhîm Edhem, Hikâye-i İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı İbrâhîm Edhem* gibi muhtelif isimleri ve birçok nüshası olan, yaklaşık 255 beyitlik manzum eserdir. İkincisi Adanalı Seyyid Nevrûz bin Îsâ'nın (ö. 1860?) Alevî-Bektaşî kültürü ve anlayışıyla yazdığı 1045 beyitlik *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı mesnevisidir. Üçüncüsü ise Afgan-Özbek Türkçesi ile yazılan *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* adlı 80 sayfalık, hem manzum hem de mensur bölümleri olan eserdir. Çalışmanın bu bölümünde bu üç eser üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Hikâye-i İbrâhîm Edhem

Bu eserlerden ilki *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*'dir. Eserin yaklaşık 30 nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmada değerlendirilecek nüsha, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 9260/3 numarası ile kayıtlıdır. Harekeli nesih hatla yazılan metnin istinsah yılı 1165/1751, müstensihi Molla Hüseyin bin İbrâhîm'dir. Kâğıt türü harf filigranlı, dili Türkçedir. Kahverengi meşin kaplı, üstü aşınmış, mıklepli ciltli bir eserin 30b-37a varakları arasındadır. Eser adı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Çift sütunlu metnin bazı sayfaları on dört, bazıları da on beş satırlıdır.

İlk beyit:

Yine geldi gönlime bir söz dahı

Söyleyem diñler iseñ ey cân ahî

Son beyit:

Okuyanı diñleyeni yazanı

Rahmetüñle yarlıgagıl [yâ Ganî]

Eser, şöylece özetlenebilir:

İbrâhîm Edhem; nüfuz sahibi, güçlü kuvvetli, malı mülkü çok olan Horasan padişahıdır. Sultan, bir gün taht üzerinde uyurken bir düş görür. Düşünde sarayın damı sallanır, damda bir kişi gezer. İbrâhîm Edhem "Kimsin, gece vakti burada ne yapıyorsun?" der. O da "Senin deve çobanınım, kaybettiğim develerimi burada arıyorum." şeklinde cevap verir. Hükümdar "Ey cahil adam, şaşkın mısın yoksa deli mi? Sarayın damında deve olur mu?" diye çıkışır. Adam "Padişahım, siz ipek kumaşlar içinde yatarsınız, altın taht üzerinde otup Tanrı'ya ulaşmak istersiniz. Tanrı bu şekilde bulunur mu? Daima nefsinin isteklerine uymakla Tanrı bulunmaz. Şaşkın olanın kim olduğu bellidir, kendinize bir bakın. Ha benim saray damında deve aradığım ha senin Tanrı'ya kulum dediğin, ikisi arasında fark yoktur. Sözlerim bu kadar, şayet beni dinlemezsen tacı tahtı başına dar ederim." der ve gözden kaybolur. İbrâhîm Edhem uyanır, kaygıya düşer. Üç gün boyunca yemeden içmeden kesilir. Kavmi, "Ey şâhımız, size ne oldu, bu hâliniz nedir? Bize haber verin." derler. Padişah, hiçkimseye bir şey anlatmaz.

Yine tahtında oturduğu bir gün saraya heybetli bir adam gelir. Kimseye görünmeden içeri giren adama, kapıcılar engel olamaz. Padişahın karşısına dikilip selam verir. İbrâhîm Edhem "Kimsin, böyle gelmeye sebep nedir?" diye sorar. Adam "Padişahım! Bir kervanım var, burada konaklamak isterim." der. İbrâhîm Edhem şaşırır. "Deli misin be adam, padişahın sarayına kervan mı girer? Git, kendine başka bir yer bul." diye adamı azarlar. Adam, "Padişahım buradan sen de bir gün gidersin. Bu sarayın senden önceki sahibi kimdi?" Padişah "Atamdı." der. Adam "Daha önce kimdi?" "Dedemden önce de filan kimse idi." diye cevap verir. Sonra "Sarayı sana bırakanlar şimdi neredeler?" der. İbrâhîm Edhem "Hepsi ecel şarabını içip ahirete göçtü." der. Adam, "Hani

kervansaray değil demiştiniz? Bakın, gelen herkes göçüp gitmiş. İşte burası bir kervansaraydır. Sen ahirete hazırlanmalısın. Gönlünü fani işlere verme, fani olanları baki olan ile değiştirme, dünya uğruna ahiretini yıkma!" der, ders verir ve kaybolur. Bu adam aslında Hızır ya da İlyas peygamberdir. İbrâhîm Edhem'i irşad etmek için Allah tarafından gönderilmiştir. Gördüğü garip rüyadan sonra kervancının sözleri de İbrâhîm Edhem'i derinden sarsar. Takati kalmaz. Herkesten ayrı kalıp "Hâlimizi sen bilirsin ey Rabb'imiz!" diye ağlayarak dua eder. Gözüne uyku girmez.

Ertesi gün ava gitmek ister. Atı, kıyafetleri hazırlanır, ava gidilir. İbrâhîm Edhem, askerinden uzaklaşıp tek başına dağlarda gezerken bir avaz işitir. İlkinde kulak vermez, sonra bir kez daha aynı sesi işitir. Üçüncü kez "İntibah!" yani "Uyan!" diye bir avaz duyar. Gamlanır, sabrı kalmaz, gözleri yaşla dolar. Karşısına bir geyik çıkar. Geyik dağa kaçar, onu yakalamak için peşinden koşar. Geyik zor durumda kalınca hükümdara dönüp fasih bir dille konuşmaya başlar: "Canımı sen mi verdin ey şâh, sana böyle mi emretti ilah? Aç kalıp da etime mi muhtaç oldun?" der. Allah'a niyaz eder: "Yâ Rabbî bu şâhın elinden bana aman ver." der. Bu garip manzara karşısında İbrâhîm Edhem yine kendinden geçer, atından düşer. At, padişahı bırakıp Horasan'a döner. At şehre döndüğü hâlde padişahın gelmediğini gören saraydakiler şaşırır. Kavim kabilesi ağlaşıp feryad eder.

Bir müddet baygın yatan padişahın aklı başına gelince yerinden kalkar. Atını bulamaz. Nasuh tövbesi yapar, sırlar ona keşfolur. Çok ağlar, o kadar ki gözyaşları kıyafetini ıslatır. Yaban ellere doğru yol alır. Yolda kendi çobanlarından biri ile karşılaşır. Sırtındaki kıymetli kumaş kürk ile çobanın köhne kıyafetini değiştirir. Bu hâl, onları izleyen melekleri sevindirir. Melekler, "İbrâhîm Edhem faniyi baki ile değiştirdi, dünyanın kötü elbiselerini çıkarıp ahiretin kıymetli kıyafetlerini kabul etti." diye sevinirler.

Saraydan ayrıldığında sultanın iki aylık bir oğlu vardır. Çocuk büyüp delikanlı olunca babasını merak eder. Annesi "Oğlum, baban ava gitti, geri gelmedi. Nereye gittiğini kimse bilmedi." deyip ağlar. İbrâhîm Edhem'in Horasan'ı terk etmesi üzerinden on sekiz yıl geçtikten sonra oğlunun yanına bir adam gelir. "Padişahım, pederinizi Mekke'de gördüm. Dağdan sırtında odun getirip Mekke pazarında satar, dervişlerin kethüdası olmuş." der. Yiğit padişah bu sözleri duyunca duygulanır, gözleri yaşla dolar, adama mükâfat verir. Askerlerini toplayıp tacir kıyafeti giyerek Mekke'nin yolunu tutar. Annesi, buna razı olmasa da oğlunu da yolundan çeviremez. Mekke'ye varırlar. Kâbe civarına gelirler. İbrâhîm Edhem'in oğlu, oradaki dervişlere babasını sorar. Dervişler "Evet o bizim ulumuzdur, ipini ve baltasını alıp oduna gitti." diye cevap verir. Biraz sonra babasının sırtında bir yük odunla geldiğini görür. Babasının beli bükülmüş, karnı sırtına yapışmış, yanakları solmuştur. Üzerinde eski bir kıyafet, yalın ayak bir vaziyettedir. Babasının acınacak hâlini gören delikanlı, bir deyiş söyler. Sonra babasının yanına varır, kendini tanıtır ve ona sarılır. İbrâhîm Edhem bu delikanlının oğlu olduğunu anlayıp çok sevinir. Allah'a şükreder. Fakat oğlunu görüp mutlu olmasının Allah'a olan

kulluğuna halel getireceğini ve yeniden dünya sevgisinin kalbinde yer edeceğini düşünen sultan, şöyle bir niyazda bulunur: "Ey Rabbim, on sekiz yıl boyunca kulluğuna biraz boyun eğmişken, şimdi bu delikanlı beni yine dünyaya davet ediyor. Beni memleketime götürmek ister, bütün emeklerim zayi olur. Ya benim canımı ya onun canını al!" İbrâhîm Edhem'in ağzından çıkan bu dua ile oğlu yere yıkılır. Halk toplanır, bakarlar ki delikanlı vefat etmiş. İbrâhîm Edhem çocuğunun yanına gelip ona sarılır, ağlar. Oğlu için bir deyiş der. "Keşke buraya gelip beni bulmasaydın." diye feryat eder. Hikâye, bu şekilde sona erer (Çelik, 2022, 457-98).

2.2.2. Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem

Üzerinde durulacak ikinci eser, Nevrûz bin İsâ Adanavî'nin (1792/1860?) *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı mesnevisidir. Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesinde 06 Hk 5044/3 numarası ile kayıtlıdır. Tek nüshasına ulaşılabilen eser 32 varaklı, 17 satırlı ve 1045 beyittir. Nesih kırması, harekesiz bir hatla yazılmıştır. Kahverengi meşin kaplı, karton bir cildi vardır. Yaprakları lekeli 262 varaklık bir yazmanın, 228b-259a arasındadır. *Velâyet-nâme*'nin sonunda, *Temmetü'l-kitâb Bî-çâre Seyyid Âşık Nev-rûz Velî* şeklinde bir istinsah kaydı bulunmaktadır.

İlk beyit:

Evvel zikr idelim Allâh'ıñ ismini

Yâd idelim kamu sun'ı resmini

Son beyit:

Fâilâtün fâilâtün fâilât

Vir Muhammed Mustafâ'ya biñ salât

Eserin tam adı, *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem Pâdişâh-ı Belh u Buhâr Sultân Kaygısız 'Abdâl*'dır. Mesnevi nazım şekli ve aruz ölçüsü ile yazılan eser, bu konudaki diğer eserlere göre büyük ölçüde farklı ve orijinal bir muhtevaya sahiptir. Şöyle ki eserin ilginç kurgusunda, 8. asırda yaşadığı rivayet edilen İbrâhîm Edhem'in 13. asırda yaşayan Hacı Bektaş-ı Velî'ye mürid yapılması ve eserin ilerleyen kısmında adının Kaygusuz Abdal olarak değiştirilmesi söz konusudur.

Mesnevide, İbrâhîm bin Edhem'in saltanatı terk etme süreci klasik anlatımlardaki gibidir. Asıl fark Belh'ten ayrıldıktan sonra kendine bir mürşit araması sırasında ortaya çıkar. Esere göre gaipten duyulan bazı sesler, ona Hünkâr Hacı Bektaş'a talebe olması yolunda telkinde bulunur. Bu telkinler üzerine, kaynaklara göre 8. yüzyılda yaşadığı bilinen sûfî İbrâhîm bin Edhem, 13. yüzyıl mutasavvıfı Hacı Bektaş Velî'yi kendisine mürşid seçer. Eserin ilk dikkat çekici yönü budur. Hacı Bektaş, İbrâhîm Edhem'i talebeliğine kabul eder, dergâhına alır ve ona "Kaygısız" adını verir. Hikâyenin bundan sonraki bölümlerinde İbrâhîm bin Edhem, "Kaygısız Sultan, Kaygısız Edhem, Kaygısız Abdal" şeklinde anılır. Eserin devamında, İbrâhîm Edhem'in, 15. asır

mutasavvıfı Kaygusuz Abdal'ın kimlik ve kişiliğine büründüğü görülür. Kaygusuz Abdal'ın yaşamı ile ilgili anlatılan olayların bir kısmı Kaygısız Edhem'in hayatıyla mezcedilir. Bununla da kalınmaz, genellikle Yunus Emre'nin menkabevî hayatında anlatılan kimi menkabeler de (bir dergâhta kırk yıl hizmet etmesi, yılanları odun taşımada ip olarak kullanması, dergâhı terk edip tekrar geri dönmesi vb.) Kaygısız Edhem Sultan'a mal edilerek nakledilir. Böylece, farklı zaman dilimlerinde yaşadığı bilinen muhtelif mutasavvıflar hakkında rivayet edilen birçok menkabenin, İbrâhîm bin Edhem'in şahsında toplanması ile dikkate değer bir eser ortaya çıkmıştır. *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* bu bakımdan özgün muhtevaya sahip bir eserdir. Eserin bütünü şöylece özetlenebilir:

Velâyet-nâme, mesnevi geleneğine uygun olarak Allah'in zikri ile başlayıp Hz. Âdem, Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Velî methiyesi ile devam eder. Eserde İbrâhîm Edhem, Hacı Bektaş'ın mukarrebi yani yakınlarından biri olarak tanıtılır ve hikâyeye böyle başlanır. İbrâhîm Edhem, Buhara'da hükümdarlık yapmakla beraber geniş bir coğrafyada hüküm sürmektedir. Malı mülkü çoktur, hükmü çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Sultan İbrâhîm Edhem, korkulu bir düş görür. Sarayının damından bir gürültü işitir. Dama çıkar, bir adam görür. Adamın önünde on deve gören padişah şaşırır. Çobana kızar. Çoban, İbrâhîm Edhem'e nasihat edip ondan dünyayı terk etmesini ister. Bu şekilde gerçek ihlasa ulaşacağını, zengin ve fakirlerin ona biat edeceğini ifade eder ve kaybolur. Çobanın sözleri İbrâhîm Edhem'i derinden etkiler. Ertesi gün divanının ileri gelenlerini toplar ve saltanat işlerini onlara bırakıp çöllere düşer. Sarayından ayrılırken yanına bir tespih, bir tarak, bir altın tas, bir ayna, bir de havlu alır. Irmak kenarında bir adamın abdest aldıktan sonra eteği ile yüzünü kuruladığını, parmaklarıyla zikir çektiğini, suda kendi aksini seyrettiğini, parmağı ile sakalını taradığını, avucuyla su içtiğini görünce bu beş nesneyi de terk eder. Yoldaki bu ermiş adam, bir iğnenin dünya malı olarak ona yeteceğini telkin eder. Edhem, dersini alıp yoluna devam eder. Önce Bağdat'a daha sonra da Basra'ya gider ve bir ırmak kenarında ikâmet eder.

Edhem'in şehrini ve saltanatı terk etmesi, annesini çok üzer. Kadın, oğlunu bulmaya ve onu yeniden sarayına getirmeye karar verir. Allah'a yalvarır: Hz. Peygamber hürmeti için, Hz. Ali'nin velâyeti ve kerameti hakkı için isteğinin kabul olmasını niyaz eder. Basra civarına gelip nehir kenarındaki oğlunu bulur. Onu yeniden Belh'e götürmek ister. Edhem, annesinin bu isteğine karşı çıkar. Zulümsüz saltanat olmayacağını, sultan olan kişinin cin, hayvan ve insanlara hükmetmesi gerektiğini söyler. Buna delil olarak iğnesini suya atar ve balıklardan iğnesini kendine getirmesini ister. Bir balık, ağzında iğne ile çıkagelir. Edhem, iğneyi balığın ağzından alınca annesi şaşırır ve "Bu sultanlık sana mübarek olsun." diye dua ederek oğlunun yanından ayrılır. Edhem, bir süre daha orada kalır ve mürşidine ulaşma fikriyle tekrar yollara düşer.

Musul'a, ardından Mardin'e gider. Mardin civarındaki Abdülaziz Dağı'nda bir savmada (tapınak) ibadetle meşgul olan bir derviş görür. Ona misafir olur. O abide, her gün gaipten bir ekmek ve cennet yemeklerinden bir sini büryan gelir. Edhem'in gelmesiyle iki ekmek, iki tabak yahni ve büryan gelir. İkinci gün üç kap, dördüncü gün dört kap yemek gelir. Abit bu durumdan şüphelenir. Bu işteki sırrı merak eder. Edhem, bütün macerasını ona anlatır. Abit, Edhem'in durumunu takdir etmekle beraber kendinin seksen sene ibadet ettiği hâlde bu kadar ikramlara vasıl olamadığını düşünüp haset eder. Manevî makamını kaybeder. Her ikisinin rızıkları kesilir, bir daha yemek gelmez.

Edhem, açlığa önem vermeden üç gün boyunca zikir ve ibadetine devam eder. Abit ise açlığa dayanamayıp zikri ve şükrü unutur. Ekmek bulmak ümidiyle Mardin'e gidip bir Yahudi'nin kapısına gelir, aç olduğunu söyleyip ekmek ister. Ekmekleri alır, dışarı çıkınca kapıda bir köpekle karşılaşır. Köpek abide saldırıp tüm ekmeklerini yer. Abit sahibinin kendine beş on ekmek verdiğini ve bunların hepsini elinden aldığını söyleyip köpeğe bağırır. Köpek dile gelir ve şöyle der: "Ey azgın abit! Sen Allah'a isyan ettin. Melekler her gün sana cennetten güzel yemekler getirirdi, sen ise yanındaki misafirini horladın, ondan ikrah kıldın. Ben sahibime sabah akşam hizmet ederim. Sahibim, bana her gün bir ekmek verir, bazı günler de bir şey vermeyi unutur. Akşama kadar aç gezerim. Ama başka kapıya gitmem. Aç, susuz bu kapıda beklerim. Eğer anladıysan sana verilecek en güzel cevabı verdim. Yürü, yine kulluğa ve ibadete devam et. Allah katında dua makbuldür." diye nasihat eder. Abit, istiğfar edip Murtazâ hakkı için af talep eder. Hatiften bir ses duasının kabul olduğunu söyler. Misafirinin yüzü suyu hürmetine bağışlandığını söyler. Abit savmasına döner. Allah'ın orayı çayır, çimen bağ, bostan ve gülşene çevirdiğini görür. Edhem'in üzerine de bir gölgelik kurulduğunu görür, şaşırır. Allah'ın, dostuna birçok izzet ve ikramda bulunduğuna şahit olur. Edhem, halis şarapları içip sarhoş olup kendinden geçmiştir. Bu hâl karşısındaki abit, secdeye kapanır, Allah'a şükreder. Edhem ayılır. Abit, özür diler. Edhem, savmadan ayrılır.

Mardin'den Rakka'ya ardından da Urfa'ya gelir. Halilurrahman'ı ziyaret edip bir süre burada kalır. Hatiften bir ses, Edhem'e velî olduğunu, zahir ve batın bütün ilimlerin ona ihsan edildiğini, Hünkâr'ın dergâhına varıp onun hizmetine girmesi gerektiğini, ancak bu hâlde gayesine ulaşabileceğini salık verir. Hacı Bektaş-ı Velî övülür. İbrâhîm Edhem, "İşittik ve itaat ettik." der ve yola devam eder. Fırat Nehri kıyısına gelir, nehirden büyük bir balık çıkar. Balık, günlerdir Edhem'i beklediğini söyleyip sırtına binmesini ister. Edhem, Allah'a secde ve dua eder. Balığın sırtına binip nehrin karşısına geçer.

Antep yakınlarından geçip Maraş'a gider. Ceyhun, Seyhun ırmaklarını geçer. Tarsus'a gelir, burayı beğenir. Danyal Hazretlerinin mezarını, türbeleri, Ashab-ı Kehf'in makamını ziyaret eder. Sonra Bulgar Dağı'na gidip Bulgar erenlerini ziyaret eder. Hünkâr'ın dergâhına ulaşır. Ulu kapıya yüz sürüp hizmete girer. Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî, onu karşılayıp "Safa geldin." der ve yanında kaygı ve keder çekmemesi gerektiğini söyler. "Kaygısız ol, kaygı

çekme, benimsin. Başımın tacı, gözümün nuru, canımsın." gibi sözlerle ona iltifat eder. Hacı Bektaş, ona sırtında odun taşıyarak dergâha kırk yıl hizmet etmesini emreder. Bu hizmetin neticesinde icazet alabileceğini söyler. "Artık ismin Kaygısız Sultan olsun." der. Edhem, Hünkâr'ın bu sözlerini kabul eder. Artık o, Kaygısız lakabıyla anılmaya başlar.

İbrâhîm Edhem, her sabah Hırka Dağı'na gidip bir odun yükü sırtına yüklenir ve dergâh mutfağına getirir. Tam kırk yıl boyunca bu hizmetini, devam ettirir. Kırk yılın bitmesine bir gün kala, Hünkâr, onu yanına çağırır. Bir günlük hizmeti de bitirdiğinde icazetini alabileceğini söyler, ona iltifat eder. Kaygısız Edhem, huzurlu bir şekilde uyur, sabah olunca kalkıp tekrar oduna gider. Fakat ipi dergâhta unutur. Odunları kesip hazırlar, ipi olmadığı için gözyaşı döker. İp için geri gitse geç kalacağını ve Hünkâr'ın yanında kötü bir nâm kazanacağını düşünür. Kendine bir yol göstermesi için Allah'a yalvarır. Cenâb-ı Hak ona iki yılan gönderir. Yılanları bağlayıp odunları arasına koyar. Dergâha gelince yılanları çözer, odunlar yere düşer ve bir gürültü duyulur. Hünkâr, uykudan uyanır. Gürültünün kaynağını sorar. Birkaç derviş durumu öğrenip Hünkâr'a haber verir. Kaygısız'ın odunları dergâhın önüne yıktığını ve gürültünün ondan geldiğini söyler. Bu durumu edepsizlik telakki eden Hünkâr Hacı Bektaş, Kaygusuz Abdal'ın dergâhtan uzaklaştırılmasını emreder. Hizmetini tamamlamak üzere olduğu için gururlandığını söyleyip "Katıma gelmesin, ona yol verin, gitsin. Hizmeti boşa gitmiştir, gururuyla kendini mahvetmiştir." der. Kaygısız, Hünkâr'ı görmek ister fakat onu dergâha almazlar.

Kaygısız Edhem, yeniden yollara çıkar. Bir kış günü Adana'ya gelir. Soğuk havada sığınacak sıcak bir yer arar. Bir külhan ocağına varıp külhanda kalmaya başlar. Kış uzun sürer, külhanda odun kalmaz. Kaygısız Edhem, iki ayağını külhan ocağına sokar, bacakları kütük gibi yanmaya başlar. Külhancı hamam suyunun ısındığını görür, şaşırır. Kapı aralığından bakar ki derviş, hareketsiz bir hâlde, "Hû Hû!" diye zikrediyor. Külhancı, Edhem'in kerameti karşısında çok etkilenir. Derviş, külhancıya başka bir isteği olup olmadığını sorar. Külhancı, maddî sıkıntı çektiğini söyler. Derviş Edhem "Eteğini aç." der. Elini sokup ocaktan üç avuç kor ateş alır, külhancının eteğine kor. Kor ateş, saf altına dönüşür. Külhancı buna da çok şaşırır. Kaygısız Edhem, külhandan ayrılır. Mısır'a giden iki kişiye arkadaş olur. Onlardan biri "Dua edeyim, siz de âmin deyin, Allah rızkımızı versin." der ve eder. Gaipten üç kap yemekle üç ekmek gelir. İkinci gün diğer adam dua eder. Yine üç kap yemek gelir, yer ve şükrederler. Üçüncü gün dua sırası Kaygısız Edhem'e gelir. Arkadaşları "Dua et de Hak'tan nasibimiz gelsin." der. Kaygısız "Allah'ım, beni arkadaşların yanında utandırma. Bunlar kimin ismine dua etti iseler onun hürmetine bize rızık gönder." diye dua eder. Her birine üçer ekmek ve üçer kap da yemek gelir. Yemeklerini yerler. İki şahıs "Aferin ihlâsına ey yoldaş, sana bu ihlas nasıl erişti ki böyle bereketli dua ettin?" der. Kaygısız "Sizler kimin adına dua ettiyseniz ben de onun adına dua ettim." diye cevap verir. Onlar "Biz Kaygısız Edhem'in hürmetine dua ettik." deyince Kaygısız Sultan, kendi ismiyle dua edildiğini anlar ve çok mahcup olur. "Ey yoldaşlar, Kaygısız benim." der.

Başından geçen macerayı anlatır. Arkadaşları "Ey divane! Sen o âli dergâhtan niçin ayrıldın? Yürü Hz. Hünkâr'ın yanına var. Yine hizmete devam et." diye telkin ederler. O, Hünkâr'ın huzuruna varacak yüzü olmadığını söyler. Arkadaşları "Sen dergâh önüne gidip yat. Hırkanı da başına çek. Hünkâr dışarıda ise gelir, bu yatan kimdir diye sorar. İçeride ise dışarıya çıkıp yine bu yatan kimdir, diye sorar. Sen 'Kaygısız'ım efendim, gaflete düştüm.' de başka bir şey deme. 'Bizim Kaygısız mısın?' diye sorarsa eteğine yapış. Kendini ona teslim et." şeklinde nasihat eder. Kaygısız, arkadaşlarının dediği gibi Hünkâr'ın dergâhına gelir. Başını dergâhın eşiğine koyar. Hünkâr gelince ayağıyla teper, "Bu edepsizce yatan kimdir?" diye sorar. Edhem der ki: "Kaygısız'ım, ey şâhım." Hünkâr, eteğini tutup "Yine yanımda kaygısız ol." deyip onu dergâha kabul eder.

Bir müddet sonra Hacı Bektaş, Kaygısız'a icazet verir. Onu Mısır'a göndermek ister. "Oraya vardığında armağan olarak bana kırk küp zülâl bal ve kırk küp taze yağ gönder." der. Kaygısız'ın sağ pazusunu tutup "Gözünü kapat." der. Kaygısız, gözünü kapatıp açınca kendini Mısır'ın Dimyat şehrinde bulur. Mısır yolunda dokuz adama yoldaş olur. Bu dokuz kişi ile Mısır şâhından bahşiş almak ister. Rastladıkları başka bir şahıstan Mısır şâhının özürlü olduğunu, ağzının eğri, bir gözünün kör, elinin çolak, belinin kambur ve ayağının aksak olduğunu öğrenirler. Adam, hükümdarın bir kimseden ilaç bulursa tahtını ona teslim edeceğini de söyler. Kaygısız, arkadaşlarına dua eder. Her birinin azaları Mısır şâhına benzer. Ağızları eğri, kolları çolak, gözleri kör, kulakları sağır, belleri kambur, dilleri lal ve bir ayakları topal olur. Şâhın huzuruna giderler. Şâh, "Siz bana mı öykünürsünüz?" der. Onlar "Hayır, Allah bizi böyle yarattı." der. Garip tavırlarından şüphelenen sultan öfkelenir, onları cezalandırılmak ister.

Padişahın sinirlendiğini gören Kaygısız, müsaade isteyip gerçekleri arz eder. Padişahtan bahşiş almak niyetiyle şekillerinin böyle olması için dua ettiğini söyler. Sultan, "Sizde keramet var mıdır? Madem öyle, dua edin, benim de hâlim düzelsin." der. Kaygısız dua edince Allah, sultanın bütün hastalıklarına şifa verir. Hepsi sağlam olur. Hükümdar çok sevinir, Kaygısız'ın bütün isteklerini yerine getirmeyi arzular. Kaygısız, Hünkâr'ın talebini hatırlar. Hazineden kendisi için bir şey istemediğini, sadece keşkülü miktarınca bal ve yarısı kadar da yağ istediğini söyler. Hünkâr'ın talebi, kerametvari birkaç olaydan sonra yerine gelir. Keşkülün dolduğunu gören padişah ve Kaygısız Abdal memnun olur. Kaygısız, Mısır halkının kendine zarar vermemelerini sultandan ister. Hükümdar bu arzuyu da yerine getirir. Kaygısız Abdal, Mısır'da kalır, birçok keşf ü keramet gösterir. Mısır halkı ona hizmet eder. Hikâye böylece sona erer (Çelik, 2022, 348-456).

2.2.3. Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem

Bu konudaki en hacimli ve derli toplu eserlerden biri de *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem*'dir. Afganistan'nın Lahor şehrinde (şimdi Pakistan'a bağlı) 1352/1934 yılında Hacı Sıddık Hacı Hocendi tarafından basılan, nazım-nesir karışık bir eserdir. Yazarı belli değildir. Eser *Râviyân-ı ahbâr u nâkilân-ı*

âsâr u muhaddisân-ı dâstân u bûstân andağ rivâyet kılıpdurlar kim… cümlesiyle başlar. Manzum bölümlerde beyit, dörtlük ve bent nazım birimlerine yer verilmiştir. Şiirlerlerde hem hece hem de aruz ölçüsü kullanılmıştır. Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Katalogu'na, 10738 numara ve 0115197 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Metin, Afgan-Özbek Türkçesi dil hususiyetlerini yansıtan Çağatay Türkçesiyle yazılmış ve Arap alfabesi ile basılmıştır. Eserde mutasavvıf İbrâhîm'in, babası Edhem'den başlayarak vefatına kadar olan hayat hikâyesi, lirik bir tarzda dile getirilir. Olaylar, "el kıssa" şeklinde başlayan 116 parçada düz yazı şeklinde anlatılır. Konuşmaları ihtiva eden şiirlerin 52'si koşma, 25'i gazel, 14'ü muhammes, 1'i de mesnevidir. Eserde toplam 92 şiir bulunmaktadır. Manzum bölümlerde hem halk hem de divan şiirinin özellikleri görülür. Şiirlerin dili akıcı ve sanatlıdır. Eserin orijinal metnine ait bir bölüm:

El-kıssa

Sultân İbrâhîm bir kademde iki rek'at namâz okup Hudâ-yı Te'âlâ'nı zikrini könglide yâd kılıp şol hâlde barur irdiler ve bu arada tört yıl otı. İrse künlerde bir kün Hazret-i Sultân İbrâhîm'ni arkalarıdın bir niçe kârvânlar yitüştiler. Hazret-i Sultân'nı kördiler kim 'aceb dîvâne şûrîde hâl ve 'aşk muhabbet-i Hudâ'ga ber-kemâl başdın ayağı âteş-i 'aşkğa ğark bolğan yolğanda körüp. Hazret-i Sultân'dın suâl kıldılar ve aydılar: Ey dîvâne kaydın kilip kayda barursız didiler. Hazret-i Sultân İbrâhîm bir söz didiler:

Ey yârânla[r] işitingiz dâğ-ı pinhân mende bar

Ka'be-sârı 'azm itip yollarda efğân mende bar

Maksadımğa yetmesem yüz dâğ-ı ârmân mende bar

Közlerimni yaşıdın deryâ-yı 'ummân mende bar

Hakk kabûl itgey yârânlar 'ıyd-ı kurbân mende bar

Çıkmışam Belh şehridin ne aş alıp men ne nân

Tâc u taht u memleketdin ayrılıp men bî-hânumân

Maksadım şoldur Hudâvendim manga birgey îmân

Mülk-i dünyâdın kiçip men dostlar men bî-gümân

Hakk yolıda 'azm itip sevdâ-yı hicrân mende bar

Öz diyârımda meni cây u mekânım bar idi

Akrabâ kavm u karındaş mihrübânım bar idi

Köşk ü eyvân tâc u taht u zer-nigârım bar idi
Mülk ü esvâbım meni hem hânumânım bar idi
Uşbu hâletde gedâ men sûz u efğân mende bar

Niçe gafletler bile hem ötgerüp 'ömrimni men
Cürm ü 'isyânlar bile hem kiçe kündüzümni men
Bir Hudâ'nı yolıda sarf eyledim cânımnı men
Közlerimdin kan töküp her lahzâ kanımnı men
Ta ki yetkünçe neyteyin dâğ-ı ârmân mende bar

Atım İbrâhîm irür Belh şehride bir şâh idim
Saltanatlık şâh idim mahbûblara hem-râh idim
Hil'atim zer-beft-i meşrûh sâhib-i bârgâh idim
Leşkerimni sânı yok irdi 'aceb dil-hâh idim
Atlas u kemhâda algan köhne-çekmen mende bar (Çelik, 2022, 539-40)

Eser şöylece özetlenebilir:

Belh şehrinde "Mâlik Şâh" adlı gayet güçlü, dindar, iradeli, insaflı ve adaletli bir hükümdar bulunmaktadır. Kırk yaşına gelen Mâlik Şâh'ın hiç çocuğu olmamıştır. Bir erkek çocuk vermesi için Allah Teâlâ'ya gece gündüz dua eder. Duası gerçekleşir fakat Allah ona erkek değil, bir kız çocuk bağışlar. Çocuğa "Melike Huban" adını koyarlar. Melike büyür, serpilir, gelişir ve güzel bir kız olur. Bağdat'ta Edhem isimli bir divane vardır. Edhem, Belh'e gelir. Melike Huban'ı görünce ondan çok etkilenir, Melike'nin güzelliği karşısında büyülenip ona âşık olur.

Edhem dayanamaz, padişahın huzuruna çıkar, kızına olan aşkını dile getirir ve Melike'yi ister. Padişah, başvezirle istişare eder. Başvezir "Hünkârım, ona ben cevap vereyim." der. Gerçekleşmesi adeta imkânsız olan bir istekte bulunur. Başvezir "Sende başlık parası yoktur ama padişahın kızına talip olmuşsun. Kızı almak istiyorsan kırk günlük mesafedeki Şûr Nehri'ne varıp 'güher-i şeb-çerağ' adlı kıymetli mücevheri buraya getirmelisin." der. Edhem zorlu mücadelelerden sonra Allah'ın inayeti ve oradaki askerlerin de yardımıyla bir çuval mücevher toplar. Padişahın huzuruna çıkar. Yanındaki mücevherlerden birini çıkarıp padişaha verir. Vezir "Bu, padişahın hazinesinde bulunan mücevherdir. Onu sen çalmışsın." der. Edhem bir çuval mücevheri vezirin önüne serer. Vezir, hayrette kalır fakat kızı yine de Edhem'e vermezler. Vezir, "Sen fakir bir adamsın, padişah kızı sana layık değildir." der. Onu saraydan kovar. İçi aşkla yanan Edhem, Mâlik Şâh'a beddua eder. Bedduası tutar, Melike Huban vefat eder. Kızı defnederler. Herkes

uzaklaştıktan sonra Edhem, Melike'nin kabrine girer. Allah'a Melike'ye can vermesi için niyazda bulunur. Gaipten gelen bir adam mezara girip Melike'ye neşter vurarak onu diriltir. Melike Huban, mezarda Edhem'i görür. Ona kim olduğunu sorar. Edhem kendini tanıtıp Melike'ye âşık olduğunu söyler. Melike, Edhem'in hâlini anlar, beraberce kabirden çıkarlar. Melike de Edhem'le evlenmeyi arzu ettiğini söyler. Edhem, onunla evlenir. Fakat bu durumu Mâlik Şâh'tan gizlerler.

Seneler geçer… Edhem ve Melike'nin İbrâhîm adlı bir oğulları doğar. İbrâhîm büyür, yedi yaşına gelir. Saray hizmetçilerinde biri onu görür, hayranlıkla bakar. Bu hâli izleyen diğer bir hizmetçi, saraydakilere Gülefza adlı hizmetçinin İbrâhîm'e âşık olduğunu söyler. Fakat durum zannedildiği gibi değildir. Gülefza, İbrâhîm'i saraya davet eder ve onun saray hanımının vefat eden kızına çok benzediğini ve bunun için ona sevgi gösterdiğini söyler. Padişah hanımı "Bu çocuğun annesini hemen saraya getirin!" diye emir verir. Melike önce saraya gelmek istemez fakat ısrarlar karşısında dayanamayıp gelir. Annesi onunla karşılaşınca çok sevinir. "Ölen kızım dirildi." der ve coşkun şiirler okur. Mâlik Şâh bu haberi duyunca Allah'a çok şükreder. İbrâhîm'in de torunu olduğunu öğrenir ve kendinden sonra hükümdarlığa İbrâhîm'in geçmesini vasiyet eder. Mâlik Şâh bir gün vefat eder. İbrâhîm, dedesinin yerine tahta geçer.

Padişah İbrâhîm bin Edhem, bir gün ava gider. Bir kulan görüp peşine düşer. Okunu çeker, tam fırlatmak üzereyken kulan dile gelir ve şöyle der: "Bana niçin zulmediyorsun, Allah seni, avlanmak için mi yarattı?" Çok şaşıran İbrâhîm, eve döner. Uykusu kaçar. Gece vakti atlarına yem verirken saray damında bir adamın gezdiğini fark eder. Adama, niçin damda gezdiğini sorar. Adam "Kaybolan develeri arıyorum." der. İbrâhîm, bu adamın bir hırsız olduğunu düşünür. "Sarayın damında deve ne gezsin, in çabuk aşağı, yalancı!" diye adama hakaret eder. Adam ise "Ahmak ve yalancı olan sensin ki atlas kıyafetler içinde, türlü türlü yiyecek yiyerek Allah'a kavuşmak istiyorsun. Senin Allah'a ulaşma isteğin, benim saray damında deve aramam gibidir." der ve kaybolur. Bu garip olaylar neticesinde İbrâhîm bin Edhem, bir yol ayrımına gelip önemli bir karar verir: Sabahın erken bir vaktinde eşi Zülfiye Ayem'i, sarayını, saltanatını terk ederek Belh'ten ayrılır; kalenderlik yoluna girer. Yolda kendine ait koyun ve deve sürüleri görür. Çobanlar ile muhabbet eder. Çobanlar padişahı tanımaz. Bu uçsuz bucaksız sürülerin sahibinin kim olduğunu sorar. Çobanlar İbrâhîm bin Edhem'in olduğunu söyler. Sultan, bunların hepsinin Allah'ın mülkü olduğunu söyleyip çobanlardan birinin eski elbisesi ile kendi ihtişamlı kıyafetini değiştirip yola devam eder.

Zülfiye Ayem, sabah uyandığında eşini göremez. Devlet erkânı bir araya gelip hükümdarın hâlini anlar. Timur Han isimli bir vezir, Sultan'ı takip edip onu bir ırmak kenarında bulur. Tekrar saltanata geçmesini talep eder fakat sultan razı olmaz. Onları ikna edebilmek için elindeki iğneyi ırmağa atar ve "İğneyi kim bulup getirecek?" diye sorar. Yanına gelenler "Biz ırmaktaki iğneyi bulamayız." der. Sultan ise nehirdeki balıklara "İğnemi bulup getirin."

der. Balıklar hep birlikte koşar. Bir balık, iğneyi bulup getirir. Çevresindekilere "Benim küçük bir isteğimi bile yerine getiremediniz." der. Vezirler ve oraya gelenler mahcup bir eda ile Belh'e döner.

Sultan İbrâhîm'in gayesi Mekke'ye gidip kalan ömrünü orada ibadetle geçirmektir. Maceralı bir seyahatten sonra bir Arabînin kılavuzluğunda Mekke'ye varır. Mekke'ye ulaştıklarında Kâbe'nin yerinde olmadığını görüp şaşırırlar. Arabî "Buraya çok kez geldim, Kâbe'nin yeri burasıydı, acaba şimdi nerededir?"deyip hayrette kalır. Sultan İbrâhîm bu durumu kendi uğursuzluğuna yorar. Kelime-i tevhîdi zikrederek gözyaşlarıyla Allah'tan yardım ister. Allah tarafından bir nida duyulur ki "Ey İbrâhîm, yanıma gel ama bil ki Kâbe bir dostumu karşılamaya gitti, onun ismi Rabiâ'dır. Basra'dan buraya geliyor." der. Burada ismi zikredilen meşhur kadın, mutasavvıf Rabiâtü'l-Adeviyye'dir (ö. 185/801).

Bibi (Hanımefendi) Rabiâ, yedi yıllık bir seyahatle Kâbe'ye varmaya çalışmaktadır. Basra'dan Mekke'ye olan seyahatin yedi yıl sürmesinin nedeni her adımda iki rekât namaz kılıp, ağlayarak ve dua ederek Kâbe'ye doğru yürümesidir. Kâbe'ye yakınlaştığı vakit, hayız olup temizlenmek ister. Gusül almak için su arar, bulamaz. İki gözü iki çeşme hâlinde ağlayarak Cenab-ı Hakk'a yalvarır. Allah, onu bir kuyuya yönlendirir, kuyudan su çekip gusül abdesti alır. Kuyunun kıyısında susuz kalmış bir köpek vardır, o köpeğe de su verir. Köpek dile gelip Bibi Rabiâ'nın her arzusunu yerine getirmesini Allah'tan talep eder. Bu durumda Kâbe, Bibi Rabiâ'yı karşılamaya gelmiştir ama Rabiâ Kâbe'ye bakmaz. Sultan İbrâhîm bin Edhem ve yanındakiler Rabiâ'nın yanına geldiğinde Kâbe'nin, onun çevresinde döndüğünü görüp hayret ederler. Kâbe'ye neden bakmadığını sorarlar. Rabiâ "Zahmetsiz ve emeksiz ele geçen nimet nimet değildir." der. İbrâhîm, Bibi Rabiâ'ya "Ben de Kâbe'ye geldim fakat Kâbe beni karşılamadı. Niçin seni karşıladı?" diye sorar. Rabiâ ise köpeğe su verdiğinden dolayı Allah'ın ikram olarak Kâbe'yi yanına getirdiğini söyler.

Bu olaydan sonra Sultan İbrâhîm, Kâbe'yi tavaf eder ve bir müddet Mekke'de kalır. Bu sırada Kâbe'ye gelen hacılar bir yerde toplanıp her biri bir keramet gösterir. Bir zatın duasıyla gökten altı sofra iner. Bir başka evliyâ dua edince gökten dokuz sofra iner. Sıra İbrâhîm bin Edhem'e gelince o dua eder, dört yüz sofra gelir. Herkes şaşırıp "Yâ Rabbî, İbrâhîm henüz yeni geldi, nasıl bir hasleti var ki bir duası ile dört yüz sofra birden geldi?" diye niyaz ederler. Allah tarafından "Siz fakirlere bir iki sofra açtınız ve sonunda onu da terk ettiniz. İbrâhîm fakir fukaraya her gün dört yüz sofra açardı ve onları terk edip benim yoluma girdi." şeklinde bir nida duyulur. Bu hadise üzerine İbrâhîm bin Edhem Kâbe'yi bir daha tavaf eder. Sonra Medine-i Münevvere'ye gider. Medine'de odunculuk yapmaya başlar. Getirdiği odunları satıp elde ettiği kazancı dervişlere, dul ve zayıf kadınlara paylaştırır. Bir parçası ile de kendi ihtiyaçlarını karşılar.

Sultan Belh'ten ayrılken, eşi hamiledir. Vakti gelince bir erkek çocuk doğar. Adını Muhammed koyarlar. Muhammed büyür, on beş yaşına gelir.

Annesine babasının nerede olduğunu sorar. Annesi Sultan İbrâhîm'in yaşadıklarını oğluna anlatır. Muhammed, babasını ziyaret etmek ister. Annesi, buna razı olmaz fakat oğlunun ısrarları karşısında dayanamaz. Mekke'ye babasını görmeye gider. Zahmetli bir yolculuk neticesinde vardığı Mekke'de babasını bulamaz. Kimse dilini anlamaz, o da orada konuşulan dili bilmez. Bağdat'tan gelmiş olan Abdülcebbar Baba adlı bir adam, Muhammed'i yanına çağırıp babasının Medine'ye gittiğini söyler. Muhammed, Medine pazarına gider, iki gün babasını bekler. İkinci günün sonunda babasını görür. Bakar ki babası sırtında odun taşımaktadır. Babası odunu satıp gelirini fakirlere paylaştırdıktan sonra virane kulübesine gider. Muhammed, babasının arkasından kulübeye girer ve selam verir. Kendini tanıtır. Baba oğul hasret giderir.

Sultan İbrâhîm, Belh'i, ileri gelen devlet adamlarını, saraylarını, güzel bağ ve bahçelerini, hoş mekânlarını, kadılar, müftüler ve âlimlerini sorar. Eşi Zülfiye Ayem'in durumunu öğrenmek ister. Muhammed, annesinin çok büyük acılar çektiğini ifade eder. Sultan, çok duygulanır ve gönlü Belh şehrine ve vatanına meyleder. O sırada Allah tarafından bir ses gelir ki "Ey İbrâhîm, oğluna kavuşup beni unuttun, oğlundan ya da benden geç." Sultan İbrâhîm'i titreten bu ses onu çok korkutur. "Ey Allah'ım, rızanı kazanmak amacıyla bunca zahmete katlanıp buralara geldim, senden başka niyetim, hedefim, arzum yoktur. Bana çok gördünse bu oğlumu al." diye yalvarır. Hazret-i Azrail Muhammed'in ruhunu kabzeder. Sultan, oğlunun naaşını yıkar, kefenleyip cenaze namazını kıldırır. Oğlunu defneder. Acı bir feryat eder. Bu olaydan sonra Kubeys Dağı'nda bir mağarada inzivaya çekilir. İbadetle meşgul olur.

Uzun zaman geçmesine rağmen Muhammed'in dönmediğini gören annesi Bibi Zülfiye Ayem, oğlunun hasretine dayanamaz. Hacılardan sorar, kimseden bir haber alamaz ve o da yola çıkar. Yollarda, çöllerde perişan bir şekilde aç, susuz olarak yürür. Beli bükülür, yürümeye mecali kalmaz. Ağlayarak Allah'a yakarır. Allah, Hazret-i Hızır'ı onun yardımına gönderir. Hazret-i Hızır, ile konuşur, durumunu beyan eder. Hızır Aleyhisselam'ın duasıyla bir deve peyda olur. Deveye binip Medine'ye giderler.

Bu arada Kubeys Dağı'ndaki Sultan İbrâhîm'in eceli gelir, bekâ âlemine göçer. Cenazesini kırklar yıkayıp tekfin ederler. Medine'nin ileri gelenleri Sultan'ın naaşını defneder. Hazret-i Hızır rehberliğindeki Bibi Zülfiye Ayem, Sultan İbrâhîm'in cenaze merasimine yetişir. Zülfiye Ayem, eşinin ve oğlunun kabirlerini görüp feryat eder. Cenab-ı Hak'tan kendi canını da kabzetmesini ister. Duası kabul olur ve Bibi Zülfiye de ruhunu teslim eder. Zülfiye Ayem, oğlu ile eşinin kabirleri arasına defnedilir.

Hikâyenin son kısmındaki rivayete göre, Sultan İbrâhîm Edhem'in talebelerinden biri istihareye yatar. Sultan İbrâhîm'i rüyasında görür. Ona "Ey pîrimiz, Cenab-ı Hak size ne nimetler ihsan etti?" diye sorar. Sultan İbrâhîm de "Hak Teâlâ bütün günahlarımı bağışlayıp cenneti nasip etti ve didarını vaat etti." diye cevap verir. Eser, bu talebenin, dünyanın faniliğini anlatan bir gazeli ile hitama erer (Çelik, 2022, 499-590).

Yukarıdaki eserlerle birlikte yazma eser kütüphanelerde tespit edilen "İbrâhîm bin Edhem" muhtevalı Osmanlı Türkçesi ile yazılan toplam eser sayısı 38'dir. Bu eserlerin 6'sı mensur, 31'i manzum, 1 tanesi de nazım-nesir karışıktır. Bu eserlerin kütüphane ve arşiv numaraları bir tabloda şöyle gösterilebilir:

	Eser Adı	**Müellifi**	**Manzum/ Mensur**	**İstinsah Tarihi**	**Varak/Sayfa umarası**	**Kütüphane ve Arşiv Numarası**
1.	*Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem*	İsâ b. Nevrûz	Manzum	19. yy.	228b-259a	Millî Kütüphane Yazma Eserler, 06 Hk 5044/3
2.	*Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*	Safâ	Manzum	-	10a-11a	Millî Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, 03 Gedik 18190
3.	*Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem*	-	Nazım-nesir karışık	18. yy.	1-111	Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Katalogu, 10738-0115197
4.	*Belh Şehrinde Olan İbrâhîm ibn Edhem'in Hikâye-i Latifesi*	-	Mensur	1230/18	111a-117a	TDK Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Yz. A 6/3
5.	*Hikâye-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1165/17	30b-37a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9260/3
6.	*Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1240/182	1b-11a	Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 11748/YZ0052

7.	*Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*	-	Manzum	1216/1801	1b-12a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 2607
8.	*Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*	-	Manzum	1232/181	34b-43a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2069/3
9.	*Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*	-	Manzum	-	1b-33a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8213
10.	*Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*	-	Manzum	-	8b-16b	Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu
11.	*Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1256/184	1b-11a	Konya Mevlana Müzesi (Etnografya) Kütüphanesi, 4004/2
12.	*Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	144b-157a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4309/2
13.	*Destân-ı İbrâhîm*	-	Manzum	1240/182	1b-13a	Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesi, 5921
14.	*Destân-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	7b-16b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 196
15.	*Destân-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	1b-9a	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T961

16.	*Destân-ı İbrâhîm Edhem Der- Padişâh-ı Bilâd-ı Horasan*	-	Manzum	-	3b-10b	Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22 Sel 3449/2
17.	*Kıssa-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	37a-41b	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 6286-3
18.	*Destân-ı İbrâhîm Horasânî*	-	Manzum	1249/183	71a-78b	Diyanet Yazma Eser Kütüphanesi, 810.2423
19.	*Hikâye-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum		1b-2b	Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 3676/7
20.	*Hikâye-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1317/190	1b-11b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9798/1
21.	*Hikâye-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	1b-56a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4630/1
22.	*Hikâye-i İbrâhîm Ethem*	-	Manzum	-	36b-53a	Millî Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 1637/3
23.	*Hikâye-i İbrâhîm Ethem*	-	Manzum	-	112a-113b	Millî Kütüphane Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 01 Hk 1125/2
24.	*Horasan Padişâhı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1264/184	1b-14a	İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Manzum 874
25.	*Destân (İbrâhîm b. Edhem)*	-	Manzum	-	8a-17a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9961/2

26.	*İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1201/178	11a-21a	İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar Yazma Eserler Koleksiyonu, Bel Yz K1604
27.	*İbrâhîm Ethem Destânı*	-	Manzum	-	6a-15b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 9265
28.	*Kıssa-i İbrâhîm Edhem Kasîdesi*	-	Manzum	1233/1816	13b-24	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 130
29.	*Manzum İbrâhîm Edhem Kıssası*	-	Manzum	1262/1846	18b-28b	Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi, 37 Hk 4112/3
30.	*Manzume-i İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	1254/183	13b-20a	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 10117/2
31.	*Menâkıb-ı İbrâhîm bin Edhem*	-	Mensur	1235/181	7b-13b	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 661/2
32.	*Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem*	-	Manzum	-	1b-26a	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 4696
33.	*Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem*	-	Mensur	-	101b-109b	Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu, 1865
34.	*Zikr-i İbrahim Edhem*	-	Mensur	862/145	2a-21b	Konya Koyunoğlu Yazma Eserler Kütüphanesi, 13548

35.	*Tercüme-i Hâl Ebû İshak İbrâhîm bin Edhem*	-	Mensur	1331/1913	845-848	Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 262/503
36.	*Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem*	-	Mensur	-	1b-36a	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T 6652
37.	*İbrâhîm Edhem Destânı*	-	Manzum	-	39b-50a	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Yeni Yazmalar Koleksiyonu, 520
38.	*Kıssa-i İbrâhîm Edhem Kasîdesi*	-	Manzum	1233/181	13-24	Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 130

Sonuç

İbrâhîm bin Edhem, geniş İslâm coğrafyasında düşünce, nasihat, söz ve kerametleri dilden dile, gönülden gönüle dolaşan bir mutasavvıftır. İslâm tarihi ile ilgili kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan bu meşhur sûfî, özellikle halk kültüründe yaygın bir üne sahiptir. Onun hayatı, dünyanın her türlü cazibesi karşısında ahiret hakikatini bilmenin, bu uğurda mücadelenin simgesi olmuştur. İbrâhîm bin Edhem; saltanat, zenginlik, ihtişam, hazine, mal çokluğu gibi dünyevî nimetlerin Allah sevgisi ve imanı karşısında bırakılabileceğinin somut bir örneğini oluşturur. O, baki lezzetleri fani güzelliklere gönül rızası ile tercih edebilmenin sembolüdür. Bazı eserlerde hayatı ve menkabeleri hakkında birbirinden farklı bilgiler bulunan İbrâhîm Edhem hakkında ittifak edilen konu, onun fani dünya makamlarını kendi isteğiyle terk edip zühd ve takva yolunu tercih etmesidir. O, münzevi bir hayat yaşayıp toplumdan uzaklaşmak yerine ırgatlık, bekçilik, odunculuk gibi bedenî işler yaparak halkın arasında Hakk'a ulaşma yolunda çaba harcamıştır. Helal rızık kazanma yolunda mücadele etmiş, ilmiyle amel etmeyi hayatında düstur edinmiştir. Herkese hakkı ve sabrı tavsiye etmiş, ibadette ihlaslı olmayı, nefsin hazlarını terk edip çalışmayı, kibirlenmemeyi, takvayı, günahlardan sakınmayı salık vermiştir. Yardıma muhtaç olanlara el uzatmış, dostlarına karşı fedakârane muamelede bulunmuş, köhne elbiseler giymiş, az yemiş, az uyumuş, fakrı kendine bir yaşam tarzı olarak seçmiştir. Bütün bu özellikleri ile yaşadığı zamanda ve vefatından sonraki dönemlerde insanların bilhassa Müslümanların kendisini örnek aldığı bir Allah dostu olmuştur. Tüm İslâm edebiyatlarında onunla ilgili eserler kaleme alınmış, özellikle Türk edebiyatında, hem Batı Türkçesi hem de Doğu Türkçesiyle manzum ve mensur

menkabeler yazılmıştır. Bu durum, onun hem İslâm hem de Türk kültürü ve coğrafyasında çok iyi tanındığına ve sevildiğine bir işarettir.

Edebiyatımızda İbrâhîm bin Edhem temalı müstakil kitaplar kaleme alınmış olmakla beraber şiirlerinde, onun ismini ve menâkıbını telmih ya da teşbih yoluyla zikreden şairlerimiz de vardır. Hoca Ahmet Yesevî'den Yunus Emre'ye, Mevlana'dan Nef'î, Bâkî gibi divan şairlerine, Ziya Paşa'dan Behcet Necatigil ve Cahit Zarifoğlu'na kadar birçok sanatçımız şiirlerinde İbrâhîm bin Edhem'in ismini zikretmiş; zühdü, takvası, Allah sevgisi, kerametleri, tacı gibi farklı hususiyetleriyle onu eserlerine yansıtmışlardır. Klasik Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatı istiğna sembolü olarak görülür. Özellikle tasavvuf edebiyatı çerçevesinde oluşturulan metinlerde onun zühd ve takva yoluna girmesi yoğun olarak işlenir. Şairler dünyevi istek ve arzulardan müstağni oluşlarını onun hayatına atıf yaparak dile getirir. Bu yönüyle İbrâhîm bin Edhem'in hayatı klasik Türk şiirinin çözümlenmesinde önemli rolü olan mazmunlardan biri sayılabilir. İbrâhîm bin Edhem hakkında sadece şiir değil tiyatro ve romanlar da yazılmıştır. Necip Fazıl Kısakürek *İbrâhîm Ethem* adlı tiyatrosunda onun hayatını kaleme almıştır. Musa Yaşaroğlu *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem* adlı romanında ve Ersin Özdil *Sarayını Terk Eden Hükümdar İbrâhîm Bin Edhem* adlı romanında onun yaşamını anlatmıştır. Bununla beraber İbrâhîm bin Edhem'in hayatı ve menâkıbı hakkında sempozyum, makale, yüksek lisans ve doktora tezi, araştırma/inceleme yazısı gibi onlarca akademik çalışma yapılmıştır.

Türk edebiyatında İbrâhîm bin Edhem'in hayatının en kapsamlı şekilde ele alındığı edebî tür velâyet-nâmeler/menâkıp-nâmelerdir. Araştırmalar sonucunda, Türkiye'deki yazma eser kütüphanelerinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış İbrâhîm Edhem Destanı/ Menkıbesi/ Hikâyesi/ Kıssası/ Velâyet-nâmesi gibi farklı isimlerle kayıtlı 38 esere ulaşılmıştır. Bu eserlerden 6 tanesi mensur, 31 tanesi manzum 1 tanesi de nazım-nesir karışık olarak yazılmıştır. Manzum eserlerin iki tanesinin müellifi belli, diğerlerinin ise müellifleri belli değildir. Manzum olan 31 eserden 29'u aynı nüsha şeceresinin farklı varyantlarıdır. Geriye kalan 2 manzum eserden birincisi Safâ'nın *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm* adlı eseri, diğeri ise Adanalı Seyyid Nevrûz'un *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'*idir. Nazım-nesir karışık olan *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem*'in de müellifi belli değildir. 1934'te Lahor'da Osmanlı Türkçesi ile taşbaskı usulüyle basılan eser, Doğu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtır. İbrâhîm bin Edhem'in hayatını en ayrıntılı biçimde anlatan bu eserin 1981 yılında İran'da basılan diğer bir nüshası *İbrâhim bin Edhem Kıssası* adıyla farklı araştırmacılar tarafından çalışılmıştır. Lahor nüshası ile İran nüshası arasında bazı farklılıklar olduğu görülmüştür. Ulaşılabilen 6 mensur eserden 4'ü Attar'ın *Tezkiretü'l-Evliya*'sındaki "İbrâhîm bin Edhem" bölümünün farklı asırlardaki tercümesidir. Bu alanda müellifi belli olmayan farklı muhtevaya sahip bir başka mensur eser ve Mahmud adlı bir yazarın 1331/1913'te *İslâm Mecmuası*'ndaki iki sayfalık mensur bir biyografisi de mevcuttur. Hâli hazırda "İbrâhîm bin Edhem" muhtevalı 40 civarında yazma/basma eserin mevcudiyeti, onun halk nezdindeki itibariyle ilgili önemli bir göstergedir.

İbrâhîm bin Edhem hakkındaki menâkıp-nâmelerin şekil bakımından manzum, mensur, nazım-nesir olmak üzere üç şekilde yazıldığı görülmektedir. Bu eserlerde umumiyetle İbrâhîm bin Edhem'in tahta çıkışı, saltanatı, yaşadığı bazı olağanüstü hadiseler, hükümdarlığı terk edip zâhidâne bir hayat yaşaması dile getirilir. Bu konular, genel anlamda Sünnî İslâm çerçevesindeki anlatılarla paralellik göstermektedir. Ama Seyyid Nevrûz'un Bektaşî an'anesi çerçevesinde kaleme aldığı *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* mesnevisi, bu muhtevada yazılan diğer bütün menkabelerden farklı olan bir eserdir. *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem*, tespitlerimize göre, mutasavvıf İbrâhîm Edhem'in hayatını Alevî-Bektaşî düşüncesi ile ele alan tek eser olma özelliği gösterir. Eser, üç önemli mutasavvıfın hayat hikâyelerinin kesiştirilmesi yönüyle orijinal bir özellik taşır. Mesnevide İbrâhîm bin Edhem'in hayatı, Bektaşî kültür ve edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Kaygusuz Abdal'ın hayatı ve şahsiyetiyle birleştirilir. Hacı Bektaş Velî'den farklı zaman dilimlerinde yaşadığı bilinen iki tasavvuf erbabı, eserde tek bir kişiymiş gibi görülmektedir. Eserde İbrâhîm bin Edhem'in Hacı Bektaş-ı Velî dergâhında yetişen bir mürid olarak gösterilmesi ve isminin önce "Kaygısız Edhem" sonra ise "Kaygısız Abdal" olarak değiştirilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte eserde İbrâhîm Edhem'in hayatının Alevî-Bektaşî kültür ve inancıyla yoğrulması, bu konuda kaleme alınan diğer menâkıp-nâmelerden farklılık gösteren önemli bir bulgudur.

Bu çalışma, İbrâhîm bin Edhem hakkındaki hikâye ve menkabelerin Türk edebiyatına Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sından geçtiği tezinin gerçeği tam olarak yansıtmadığını ortaya koymuştur. Tasnif edilen İbrâhîm Edhem menâkıp-nâmelerinden 280 beyitlik manzum bir metin ve yaklaşık 20 varaklık mensur bir eserde anlatılanlar *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki anlatım ile benzerlik göstermektedir. Fakat bunların dışında edebiyatımızda şimdiye kadar varlığı tespit edilmiş "İbrâhîm bin Edhem" temalı en hacimli eserlerden Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış 81 sayfalık *Kıssa-i Hazret-i Sultân İbrâhîm bin Edhem* isimli nazım-nesir karışık eserin, 30 varaklık *Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem* adlı manzum eserin, Safâ'nın yaklaşık 250 beyitlik *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*'inin ve *Belh Şehrinde Olan İbrâhîm bin Edhem'in Hikâye-i Lâtifesi* adlı mensur metnin teması *Tezkiretü'l-Evliyâ*'daki muhtevadan çok büyük farklılıklar arz etmektedir. Bu tespitlerden hareketle edebiyatımızda, İbrâhîm bin Edhem menâkıbını anlatan eserlerin birden çok ve farklı kaynağı olduğu söylenebilir. Arap edebiyatı, tabakât kitapları, evliyâ tezkireleri, tasavvufî eserler, Orta Asya sözlü Türk kültürü ve Bektaşî kültürü bu kaynaklara örnek gösterebilir.

Sonuç olarak bu çalışmada İbrâhîm bin Edhem'in tasavvufî, tarihî ve menkabevî hayatının edebiyatımızdaki tezahürleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

Abdurrahman Câmî. *Evliya Menkıbeleri (Nefahâtü'l-Üns)*. (Terc. ve Şerh eden Lâmiî Çelebi. Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara). İstanbul: Pinhan Yayınları, 2011.

Ak, Murat. *Na'tlerin Tasavvufî Temelleri ve Na't Mecmuaları (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 1210, 1211-Tenkidli Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yaymlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Akdoğan, Yaşar. *Ahmedî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2015.

Akkuş. Metin. *Nef'î Dîvânı*. Ankara: E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018

Albayrak, Nurettin. 2000. "İbrâhim b. Edhem (Edebiyat)". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 21:295-96. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Arendonk, C. Van. "İbrâhim". *İslâm Ansiklopedisi* 5: 886-887. İstanbul: MEB Yayınları, 1949.

Aslankaya, Selim. *İbrâhîm Bin Edhem'in Hayatı, Menkıbe ve Sözleri ve Menâkıb-ı İbrâhîm Ethem Adlı Eserin Transkribesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1985.

Ateş, Ahmet. "Menâkıp". *İslâm Ansiklopedisi* 7: 701-702. İstanbul: MEB Yayınları, 1949.

Babinger, Franz, ve Mehmet Fuat Köprülü. *Anadolu'da İslâmiyet*. Çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Belh Şehrinde Olan İbrâhîm ibn Edhem'in Hikâye-i Latifesidir. Ankara: TDK Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. Yz. Av6/3, 111a-117a, 1230/1815.

Biray, Himmet-Sarı, Mehmet. *İbrâhim Bin Edhem Kıssası*. Afyon: Medrese Kitabevi, 1995.

Bolat, Ali. "Şakîk-i Belhî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 38:305-6. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. C. 1. Haz. Fikri Yavuz ve İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

Canım, Rıdvan. "Klâsik Türk Edebiyatında Menâkıb-nâmeler". *Avrasya Etüdleri* 43(1) (2013), 139-59.

Çağatay, Saadet. "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 4 (1956), 153-77.

Çakar, Enver. "Cebele'de İbrahim Edhem Makamı ve Vakfı". *Vakıflar Dergisi*. (2008), 25-34.

Çelebi, Asaf Hâlet. *Pali Metinlerine Göre Gotama Buddha*. Ankara: Hece Yayınları. 2015.

Çelik, Ramazan. *Türk Edebiyatında İbrâhîm Bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (İnceleme-Metin-İndeks)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2022.

Çelik, Ramazan. "Adanalı Seyyid Nevrûz'un Hayatı, Sanatı ve Velâyetnâme-i İbrâhîm Edhem Adlı Eseri". *Gümüşhane Üniverisitesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBK) Tam Metin Kitabı*. 213-232. Gümüşhane: 2019.

Dâstân-ı Hazret-i İbrâhim. Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 2607, 1b-12a, 1216/1801.

Derdiyok, İ. Çetin. "Adana İl Halk Kütüphanesinde Bulunan Bir Hikâye-i İbrâhîm Edhem Nüshası". *Türkoloji Araştırmaları* (1997), 125-39.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî. *Tabakâtu's-Sûfiyye*. Çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi, 2018.

Ebu Nuaym el-İsfahânî-İbnü'l-Cevzî. *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları (Hilyetü'l-Evliya-Sıfatü's-Saffe)*. C. 6. Çev. Said Aykut, Enver Gülenç, Yahya Atak, Abdülhamid Birışık ve Fuat Aydın. İstanbul: Sebat Yayınları, 1996.

Ebu Tâlib Mîr Âbidînî. *İbrahim Edhem*. İstanbul: Irmak Yayınları, 2013.

Eren, Abdullah. *Mehmed Sıdkî Dîvânı.* E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Ergin, Ali Şakir. *Fennî Dîvanı*. Ankara: Yozgat Belediyesi, 1996.

Eroğlu, Ömer Bayram. *İbrahim Edhem*. Safranbolu: Künye Yayınları, 2006.

Ferîdüddîn Attar. *Tezkirerü'l-Evliya*. Çev. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

Gedikoğlu, S. Sibel İzzi. *Kısa-i İbrahim b. Edhem*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Tuhfetü'l-Uşşâk*. Haz. İ. Hakkı Aksoyak. Ankara: KTB Yayınları , 2018.

Göçgün, Önder. *Ziyâ Paşa*. İzmir: KTB Yayınları, 1987.

Görgün, Tahsin. "Goldziher, Ignaz (Metodu)". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 14:105-11. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Güder, Nurcan Öznal. *Dastan-ı İbrahim Edhem (metin-sözlük-ekler dizini)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Güder, Nurcan Öznal. *İbrahim Edhem Destanı*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları, 2011.

Gül, Halime. *İbrâhîm Bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Güzel, Muhammed Esat. *Ebû Abdullah İbn Mende'nin (öl. 395/1005) Rivayetiyle İbrâhîm Bin Edhem'in (öl. 161-2/778) Hadis Cüz'ü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Hazai, György. *Ferîdüddîn Attâr'ın Tezkeretü'l-Evliyâ'sının Eski Anadolu Türkçesi Tercümesi (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2017.

Huri, Sofi. *İbrâhîm bin Edhem*. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1969.

İbn Vaddâh. *Kitâbü'l-Bidaʿ ve'n-nehyü ʿanhâ*. Hadis No: 189.

İmam Gazâlî. *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*. C. 4. Çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.

İmam Şa'rânî. *Tabakatü'l-Kübrâ*. C. 1. Çev. Abdulkadir Çiçek. İstanbul: Toker Yayınları, 1968.

Karakoç, Sezai. *Yunus Emre*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2011.

Karaköse, Saadet. *Sa'id Giray Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Karga, Bilge. "Hacı Süleyman Ay'ın Kitaplığında Bulunan Bir Dastan-ı İbrahim Edhem Nüshası". *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. C. 3. İstanbul: 2014.

Kavruk, Hasan. *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, t.y.

Kaya, Bayram Ali. *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Sakarya: KTB Yayınları, 2017.

Kesik, Beyhan. *Cenabî Paşa Divanı (Hayatı, Edebi Kişiliği, Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni)*. Elazığ: Fırat üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Kısakürek, Necip Fâzıl. *İbrahim Ethem*. İstanbul: Büyük Doğu, 2010.

Kıssa-i Hazret-i Sultan İbrahim bin Edhem. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Katalogu, 10738-0115197, 1-111, 1934.

Kocatürk, Vasfi Mahir. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964.

Köprülü, Fuad. *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: TTK Basımevi, 1999.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları I.* Ankara: TTK Basımevi, 1943.

Kuddusî Ahmet. *Kuddûsî Divanı*. Haz. Ahmet Doğan. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.

Kurtoğlu, Orhan. *Zâtî Dîvânı-Gazeller Dışındaki Şiirler-(İnceleme-Tenkitli Metin)*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Kuşeyri. *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyri)*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, t.y.

Levend, Agâh Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Menâkıb-ı İbrâhîm bin Edhem. Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 661/2, 7b-13b, 1235/1820.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî. *Dîvân-ı Kebîr*. C. 1. Çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî. *Fîhi Mâ Fîh*. Çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Mevlânâ Nureddin Abdurrahman ibn Ahmed Câmî. *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds Tercümesi*. Çev. Kâmil Candoğan ve Sefer Malak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1971.

Necatigil, Behçet. *Şiirler*. haz. Ali Tanyeri-Hilmi Yavuz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Nizâmî, Khaliq Ahmad. "Çiştiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 8:343-46. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: TTK Basımevi, 1992.

Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefine-i Evliya*. C. 2. Haz. Ali Yılmaz ve Mehmet Akkuş. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Öngören, Reşat. "İbrâhim b. Edhem". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 21:293-95. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Özaydın, Abdülkerim. "Cebele". TDV İslâm Ansiklopedisi 7: 83-84. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Özdil, Ersin. *Sarayını Terk Eden Hükümdar İbrâhîm Bin Edhem*. İstanbul: Ulak Yayıncılık, 2016.

Rai, Kıyamuddin. *Afganistan-Özbek Şivesi ile İbrâhîm-i Edhem Kıssası Üzerine Dil İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1976.

Sâbit Alâaddin. *Edhem ü Hüma*. Haz. Turgut Karacan. Sivas: Dilek Basımevi, 1990.

Sarı Abdullah Efendi. *Semerât-ül-Fuâd (Gönül Meyveleri)*. Çev. Yakup Kenan Necefzade, İstanbul: Neşriyat Yurdu. 1967.

Söylemez, M. Mahfuz. *Dâstân-i İbrâhîm Edhem*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Sunar, Cavit. *İslam Tasavvuf Tarihi*. Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.

Sunguroğlu, İshak. *Guatama Buddha ve İbrahim ibni Edhem*. İstanbul: Melek Sile Matbaası, 1974.

Şemsettin Sâmi. *Kâmûsu'l-A'lâm*. C. 1. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1888.

Şeyh Galib. *Hüsn ü Aşk*. Haz. Muhammet Nur Doğan. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, t.y.

Taşkesenlioğlu, Lokman. "İbrahim Ethem Destanı'nın Tespit Edilen Yeni Bir Nüshası Hakkında Bir İnceleme". *Al-Farabi IV. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*. 754-66. Erzurum: 2019.

Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, t.y.

Tomor, Ahmet. *İbrâhîm Bin Edhem Hazretlerinden Beş Tavsiye*. Adapazarı: Adapazarı Okumayı Teşvik Derneği Yayınları, 2010.

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

Turbeler.org. "İbrahim Bin Edhem Hz. Türbesi". https://www.turbeler.org/detay/930-ibrahim-bin-edhem-hz. Erişim 18 Nisan 2024.

Uludağ, Süleyman. "Edhemiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 10:421. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Vâhidî, *Hâce-i Cihân ve Netîce-i Cân (İnceleme, Tenkitli Metin).* Haz. Turgut Karabey, Bülent Şığva ve Yusuf Babür. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Yaşaroğlu, Musa. *Aşkın Kölesi İbrâhîm Bin Edhem*. İstanbul: TÜRDAV Yayınları, 2014.

Yenikale, Ahmet. *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, 2017.

Yılmaz, Ahmet. "Mesnevi'de İbrahîm-i Edhem Hikâyeleri". *İSTEM* (10) (2007), 221-26.

Yılmaz, Ahmet. "Safâ'nın İbrâhîm Edhem Destânı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (7) (2000), 285-304.

Yılmaz, Ahmet. *Naatî'nin Edhem ile Hümâ Mesnevisi*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010.

Zarifoğlu, Cahit. *Gülücük*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1991.

Zeybek, Namık Kemal. *Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2010.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Ömer GÖK

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Ankara/TÜRKİYE
omer.gok@akmb.gov.tr
ORCID

EL-BOLEVÎ'YE ATFEDİLEN TERCEME-İ KISAS-I ENBİYÂ MUKADDİMESİNDE MEMLUKLER'E DAİR MANZUM PARÇALAR

VERSIFIED PASSAGES CONCERNING THE MAMLUKS IN PREAMBLE OF TRANSLATION OF QISAS AL-ANBİYA ATTRİBUTED TO EL-BOLEVÎ

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi:10.07.2024
Kabul Tarihi: 02.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 10.07.2024
Accepted Date: 02.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Gök, Ömer. "El-Bolevî'ye Atfedilen Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ Mukaddimesinde Memlukler'e Dair Manzum Parçalar". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 672-686.

Gök, Ömer. "Versified Passages Concerning the Mamluks in Preamble of Translation of Qısas al-Anbiya Attributed to el-Bolevî". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 672-686.

10.28981/hikmet.1514171

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Ömer GÖK

EL-BOLEVÎ'YE ATFEDİLEN TERCEME-İ KISAS-I ENBİYÂ MUKADDİMESİNDE MEMLUKLER'E DAİR MANZUM PARÇALAR

VERSIFIED PASSAGES CONCERNING THE MAMLUKS IN PREAMBLE OF TRANSLATION OF QISAS AL-ANBİYA ATTRIBUTED TO EL-BOLEVÎ

ÖZ

Türk edebiyatı tarihinde, tarihî şahsiyetlere ve tarihî olaylara dair yazılmış çok sayıda manzum esere rastlanmaktadır. Bunlar müstakil olabileceği gibi herhangi bir eserin içerisinde de yer bulabilmektedir. Bu çalışmada İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü numara 444'te kayıtlı Mustafa b. Mirza el-Bolevî'ye isnat edilen ve mensur olarak kaleme alınan Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ'nın mukaddime kısmında bulunan Türk İslam tarihine katkı sunacak manzum kısmın çeviri yazısının yapılması, incelenmesi ve tanıtılması amaçlanmaktadır. Söz konusu manzum kısım yüz dört beyitten müteşekkil olup tercümeden bağımsız olarak bilhassa Memluk Sultanlığı tarihine ve onun son hükümdarı Sultan Kansu Gavrî'ye dair bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde Kansu Gavrî'nin önemli emirlerinden Mîr Hüseyin'e ve o dönemde Cidde'de inşa edilen bazı tarihî yapılara da göndermeler bulunmaktadır. Çalışmanın bu yönüyle hem Türk tarihine hem Memluk tarihine hem de Türk edebiyatı tarihine katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mustafa b. Mirza el-Bolevî, Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ, Memluk Devleti, Sultan Kansu Gavrî, Tercüme.*

ABSTRACT

In the history of Turkish literature, there are many poetic works concerning historical figures and historical events. These can be standalone or can be found within other works. In this study, it is aimed to transcribe, examine, and introduce the poetic part found at the beginning of the prose work Translation of Qısas al-Anbiya, attributed to Mustafa b. Mirza el-Bolevî, which is registered under number 444 in the Hüsrev Pasha Section of the İstanbul Süleymaniye Manuscript Library. The poetic part in question consists of one hundred and four couplets and contains information particularly on the history of the Mamluk Sultanate and its ruler, Sultan Qansuh al-Ghuri. The work also makes references to Mir Hussein, one of the important emirs of Qansuh al-Ghuri, and to some historical structures built in Jeddah during that period. It is believed that this study will contribute to both Turkish history, Mamluk history and the history of Turkish literature.

Keywords: *Mustafa b. Mirza el-Bolevî, Translation of Qısas al-Anbiya, Mamluk Sultanate, Sultan Qansuh al-Ghuri, Translation.*

Giriş

Türk edebiyatında tercüme eserler arasında dinî muhtevalı eserlerin tercümesi oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Arapça veya Farsça yazılmış kısas-ı enbiyâ, hilye-i şerîf, esmâ-yı hüsnâ ve siyer-i nebi nitelikli eserlerin Türkçeye kazandırılması günümüzde de devam etmektedir. Türk edebiyatında tam, muhtasar ve ilaveli çok sayıda tercümeleri bulunan kısas-ı enbiyâ türündeki eserlerin en meşhurları birçok defa istinsah edilen Sa'lebî'nin *Kitâbu Araisü'l-mecâlis fî Kısasi'l-Enbiyâ*'sı ile Kisâî'nin *Kitâbu Bed'i'd-Dünyâ ve Kısasi'l-Enbiyâ* adlı kitaplarıdır. (Karataş, 2013, 119; Şahin, 2022, 495).

Mustafa b. Mirza el-Bolevî'ye isnat edilen *Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ* da Kisâî'den yapılan kısas-ı enbiyâ tercümelerine bir örnektir. Yazmanın sonundaki ketebe kaydında, tercümeye Muhammed b. Abdillâh el-Kisâî'nin *Kitâbu Bed'i'd-Dünyâ ve Kısasi'l-Enbiyâ* adlı eserinin kaynaklık ettiği açıkça belirtilmektedir. Aynı kayıtta tercüme işinin H 1145 (M 1732) yılında tamamlandığı belirtilse de buna ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Nitekim aynı eseri gören Sadık Yazar da "Bu bölümde "*temmet kitâbetü tercemeti'l-kitâb*…" ifadesiyle tercümeyi istinsah ettiğini açıkça ifade eden bu zatın tercümenin sahibi olduğunu ihtiyatla karşılamamız gerekir" kanaatindedir (Yazar, 2011, 951). Tercüme nüshanın bir lisansüstü teze konu edildiği tespit edilmiş, söz konusu çalışma incelendiğinde eserin sadece yüz varaklık kısmının çeviri yazısının yapıldığı görülmüştür (Ocak, 2020). Ancak burada ele aldığımız manzum kısma ve mütercimine dair çelişkili hususlara, ilgili tezde herhangi bir atıf yapılmamıştır.

Mensur olarak kaleme alınan *Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ*, 375 varaktan müteşekkil olup el-Kisâî'nin eserinin tam bir tercümesidir. Yazma nüsha incelenirken başında, tercümeden bağımsız olarak Memluk tarihine ilişkin bir bölümün mevcudiyeti dikkatimizi çekmiştir. Bu çalışmada yazma nüshanın kısas-ı enbiyâ tercümesi kısmı değil, eserin başında bulunan manzum kısmın incelenmesi söz konusudur. Fakat tercüme kısmının da farklı bir çalışma gerektirdiği ortadadır.

Yazma eserlerde birbiri içerisine derc edilmiş fakat birbirinden farklı konuları anlatan pek çok edebî, tarihî metinle karşılaşmak mümkündür. Ele alacağımız manzumeler de bu kabîl metinlerden sayılabilir. Memluk Devleti'nin son sultanı Kansu Gavrî ve onun emirlerinden Mîr Hüseyin ile o günkü Memluk Devleti sınırları içerisinde kalan Cidde'deki bazı tarihî yapılara ilişkin bilgiler içeren bu bölümün şekil ve muhteva açısından incelenerek ortaya konmasının siyaset, edebiyat, mimari, şehircilik, biyografi geleneğimize ve bilhassa Memluk tarihine katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

1. Manzum Kısmın Nâzımına Dair Değerlendirmeler

Kaynaklarda hayatı hakkında fazla malumat bulunmayan el-Bolevî ile ilgili *Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ*'nın sonundaki ketebe kısmından bazı bilgiler elde edilmektedir. Bu bilgilerden hareketle eserin kaynağının Muhammed bin Abdillah el-Kisâî'nin *Bed'i'd-Dünyâ ve Kasasi'l-Enbiyâ* olduğu ve Mustafa b. Mirzâ el-Bolevî'nin, eserin tamamlanma tarihi olan H 1145'lerde İstanbul Uzun Çarşı

yakınlarındaki Çandarlızade Atik İbrahim Paşa Camii'nde imamlıkla vazifeli olduğu anlaşılmaktadır.[1]

Manzum bölümün sonunda "Nâzımuhu kâtibi hâze'l-kitâb"[2] diye bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt, ilk bakışta bu bölümün de *Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ* mütercimine ait olduğunu düşündürmektedir. Ancak tercümenin tamamlanma tarihi (H 1145) ve metin içinde geçen tarihî şahsiyetler ve tarihî olaylar, bu düşüncemizde şüphe uyandırmaktadır. Kansu Gavrî'nin Memluk Sultanı olarak H 906-922 yılları arasında hüküm sürmüş ve bu sırada Mısır'da ve Hicaz'da çok fazla mimari yapı inşa ettirmiştir. Elimizdeki manzum metinde bu yapıların yapılışına dair bilgiler olduğu gibi, bir yapıya dair "tarih düşürme" mütercim hakkında soru işareti doğurmaktadır. Nitekim Mustafa b. Mirzâ'nın bu tarihlerde hayatta olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla bu bölümün farklı bir müellifin elinden çıkmış olması akla gelmektedir. "Nâzımuhu kâtibi hâze'l-kitâb" kaydı varken bu bölümün farklı bir kalemden çıkmış olduğunu düşünmek ise başka bir çelişkidir. Janos Eckman "Memluk sultanları ve ileri gelenleri için Farsça ve Arapçadan tercüme ve istinsah edilmiş, Osmanlı Türkçesi ile yazılı birkaç edebî eser vardır" (1983, 87-88) der ve bazılarının isimlerini sayar. Eckman'ın ifadelerinden hareketle, elimizdeki nüshanın da böyle bir saikle kaleme alınmış olabileceğini ihtimal dâhilinde tutabiliriz.

Bu çalışmada esas olarak Memluk tarihi ve Kansu Gavrî'ye ilişkin manzum bölüm irdelendiği için mütercim, müellif, müstensih meselesinin müstakil bir çalışmada ele alınması daha doğru olacaktır.

2. Manzum Kısmın Şekil ve Dil Özellikleri

Terceme-i Kısas-ı Enbiyâ'nın baş tarafında bulunan manzum kısım 4 varak, 104 beyitten müteşekkil olup mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Aruzun *fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün* kalıbıyla yazılan metinde vezin kullanımın kusursuza yakın olduğu söylenebilir. Sondaki "Nâzımuhu kâtibi hâze'l-kitâb" kaydından manzum kısmın da tercüme sahibinin kaleminden çıktığı anlaşılmaktadır. Cidde'de inşa edilen "Furzati'l-mübârek" yapısına ilişkin tarih düşürmeden hareketle bu bölümün H 920 tarihlerinde kaleme alınmış olabileceği ileri sürülebilir.

"O dönemin kaynaklarında hiç Arapça bilmediğinden de söz edilen Kansu Gavrî, okuyabilmek için Arap edebiyatının klasiklerini Türkçeye çevirt[miştir]" (İsen, 2022). İncelenen manzum kısmın bulunduğu el-Kisâî'nin kısas-ı enbiyâsının tercümesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Anadolu Türkçesi ile kaleme alınan

[1] "Temmet Kitābehu Tercümeti'l-Kitābi'l-Mevsūmu bi-*Bedvi'd-Dünyā ve Ḳaṣaṣi'l-Enbiyā'* li'ş-şeyḫi'l-imāmi'l-ʿālimi'l-ʿārifi'l-maʿrūfi bi-Muḥammed bin ʿAbdullāhi'l-Kisā'ī raḥemehu'llāhu raḥmeten vāsiʿaten ʿalā yedi'l-ʿabdi'l-müẕnibi'l-ḫaḳīri aḫḳari ʿibādi'llāhi ve efḳari ḫalḳi'llāhi'l-muḥtāci ilā raḥmeti'llāhi'l-ġaniyyi Muṣṭafā Efendi ibni İmirza el-Bolevī tābe'llāhu ʿaleyhi ve tecāveze ʿan vālideyhi ve aḥsene ileyhimā ve ileyhi İmām-ı Cāmiʿ-i İbrāhīm Paşa-yı ʿAtīḳ der-nezd-i Uzun Çarşu bi-Medīneti'l-Ḳosṭanṭıniyye şāneha'llāhu ʿani'l-āfāti ve'l-beliyyeti fī evsaṭi şehri Ṣaferi'l-ḫayri sene ḫamse ve erbaʿīn ve mi'e ve elfi mine'l-hicreti'n-Nebeviyyeti'l-Muṣṭafaviyyeti ḫāmiden li'llāhi teʿālā ve muṣalliyen ʿalā nebiyyihi setebḳī ḫuṭūṭī fi'd-defātiri cümleten ʿalā ennehā tebḳī ve tefnī enāmulā feyā nāẓiran fīhā seli'llāhe raḥmeten li-kātibihe'l-medfūn taḥte'l-cenādil. Sene 1145" (*Terceme-i Kısasu'l-Enbiyâ*, Hüsrev Paşa, 444, 374b).

[2] Bu beyitleri nazmeden bu kitabın müellifidir.

manzum bölümde oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Kendisi de aynı zamanda şair olan Kansu Gavrî, döneminde sanat erbabına sahip çıkmış etrafında edebî bir muhit oluşmuştur. "Sultan Gavrî'nin etrafında ve bu edebî muhitte gördüğümüz bazı şâirler içinde Diyabekirli Şerîfî, Yaş Bek, İbrâhim Gülşenî ve Nâsır gibi sanatkârlar önde gelirler" (Yavuz, 2002, 28). Sultanın Memluk coğrafyasındakilerin yanı sıra Anadolu'dan gelen şairlere sahip çıkması, onları himaye etmesi ve buna mukabil onların da eserlerini Türkçe ile kaleme alması Kansu Gavrî'nin Türkçeye verdiği ehemmiyetin bir göstergesidir. Manzum kısımda, sadece birkaç beyitte ayet ve hadislerden iktibas yapıldığı için Arapça ibarelere rastlanmaktadır. Öte taraftan bölüm başlıklarının da Arapça kaidelere göre tanzim edildiğini belirtmek gerekir.

Manzum kısmın harekeli olarak yazılması, metnin okunmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak birkaç noktada benzer kullanımların farklı harekelenmesi, eserin eleştirilebilecek taraflarındandır. Öyle ki aşağıdaki örnekte görüleceği üzere aynı kelimenin bir beyitte iki farklı şekilde yazılışı "itinasızlık" izlenimi doğurmaktadır:

Biñ taḥiyyāt olsun *anuñ* cānına

Daḫı *anıñ* āline ve'ṣḥābına

Yazımdan başka vezin hususunda da bazı tutarsızlıklara değinmek gerekmektedir. Klasik şiir geleneğinde pek hoş karşılanmayan Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun okunması gereken hecelerin vezin geceği kısa okunması hususu (zihaf) birkaç mısrada karşımıza çıkmaktadır. Örneğin "Geçmek andan ḫalḳ ḳalurdı *ʿaciz*" ve "Bir *adem* boyunca yüksekdür yine" mısralarında *âciz* ve *âdem* kelimelerinin ilk heceleri vezin gereği kısa okunmuştur.

3. Manzum Kısmın Bölümleri ve Muhteva Özellikleri

Bütün geleneksel manzum metinlerde olduğu gibi Allah'a hamd, Peygamber'e salavat ile başlayan manzum kısım yedi başlıktan meydana gelmekte olup her bir başlığın muhtevası ve beyit dağılımı şu şekildedir:

1. "fī tevḥīd-i Bārī subḥānehu ve teʿālā ʿazze ismuhu": Allah'a hamd u senada bulunulan bu başlık beş beyitten oluşmaktadır.
2. "fī naʿti'n-nebiyyi ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalavāti ve ekmelü't-taḥiyyāt": Hz. Peygamber'e, onun âline ve ashabına selam ve salavat getirilen bu bölüm de beş beyitten müteşekkildir.
3. "fī medḥi's-sulṭāni'l-aʿẓami'l-aʿdeli Ḳanṣuhü'l-Ġavrī eʿazzellāhu enṣārahu": El-melikü'l-eşref lakabıyla anılan Sultan Kansu Gavrî, M 1250-1517 tarihleri arasında Mısır, Hicaz, Suriye ve Kuzey Afrika'da hüküm süren Memluk Devleti'nin son hükümdarıdır. Kansu Gavrî'nin methini içeren bu bölüm otuz bir beyitten müteşekkil olup hacim bakımından en geniş bölümdür. İlk beyitlerde ulülemre itaatin önemini vurgulayan şair, daha sonra bir hükümdarda bulunması gereken özellikleri sayar ve bütün bu özellikleri Sultan Kansu Gavrî'nin taşıdığını ifade eder.

Kansu Gavrî döneminde Memluk Devleti, deniz yoluyla Portekiz ve İspanya'nın saldırılarına maruz kalmıştır (İbn İyas, 2021, 375). "Özellikle Portekizliler'in Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Denizi'ndeki faaliyetleri, Memlukler'i zor durumda bıraktığı gibi mukaddes yerler de tehdit altına girmiş bulunuyordu" (es-Seyyid, 2001, 314). Bu tehditler üzerine Kansu Gavrî, Emir Hüseyin'i görevlendirmiş ve mukaddes toprakların savunması için önemli bir mevki teşkil eden Cidde'de savunma yapıları başta olmak üzere çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Öyle ki "Sultan Kansu Gavri'nin Cidde'ye naib olarak tayin ettiği Hüseyin el-Kürdi tarafından dokuz ay gibi kısa bir sürede bir kale yaptırılmış ve bu kale sonradan bölgenin müdafaası Osmanlılar'a geçtiğinde çok faydalı olmuştur" (Bilge, 1993, 524). Bu ifadeler, inşa edilen yapıların bölge Osmanlı'nın hâkimiyetine geçtikten sonra da önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir. Aşağıda yer alan 4, 5 ve 6. başlıklarda Cidde naibi Emir Hüseyin himayesinde yapılan kale, sur, burç ve liman gibi mimari yapıların tasvir edilerek anlatılması söz konusudur.

4. "fī taʿrīf-i ḥiṣār-ı Ciddeti'l-maḥrūseti ve burceh": On üç beyitlik bu bölümün ana konusu Cidde'de inşa edilen hisar ve burçlardır. Müellif burçların heybeti ve sağlamlığından övgüyle bahsederken halkın buraya "Burc-ı Âbâd" ismini verdiğini dile getirmektedir.

5. "fī taʿrīfi'l-cisri ve bābihi ve burceh": Cidde'yi çevreleyen surlar içinde inşa edilen köprü, kapı ve burçların tasvir edildiği bu bölüm on beyitten oluşmaktadır. Müellif burada inşa edilen burcun azametini anlatmak için "dağ"a benzetmiştir.

6. "fī taʿrīf-i Furżati'l-mübāreketi ve burceyhi ve ġayrihi": Memluk devrinin canlı tarihçilerinden İbn İyas, Kansu Gavrî dönemini anlattığı eserinde H 920 Muharrem'inde (M 1515 Mart) Cidde Limanı için "Frenklerin Hind Denizi'nde tüccarlara saldırısı sebebiyle haraptı" demektedir (İbn İyas, 2021, 354). Muhtemelen bu yıl içerisinde liman yenilenip burçları sağlamlaştırıldı ve ticaret gemilerinin hareketliliği sağlandı. Müellifin, ihtişamından ötürü limanı ravzaya (cennete) benzetmesi ve onun inşaatının bitimine tarih düşürmesi dikkat çekicidir:

   Yıl *doḳuz yüz yigrimi* [oldı] tamām
   Var idi hicretden ey ʿālī-maḳām

7. "fī saʿyi'l-emīri'l-ekremi'l-eşcaʿi'l-Emīr Ḥüseyn edāma'llāhu emāretehu": Manzum kısmın son başlığı altında Kansu Gavrî'nin güvenilir emirlerinden Emir Hüseyin methedilmektedir. Kansu Gavrî döneminde fasılalarla iki defa Cidde naipliğine tayin edilen Emir Hüseyin manzumede mübalağalı bir şekilde övülmektedir. Kendisinin yemeden, içmeden, uyumadan gece gündüz sultana hizmet etmek için çabaladığı; gerek savaş meydanında gerek imar işlerinde üstün gayret gösterdiği vurgulanmaktadır. Bölüm Sultan Kansu Gavrî'ye edilen dua ile son bulmaktadır.

4. Kisâî'den Yapılan Diğer Tercümelerde Manzum Kısım Var mı?

Kemal Erarslan ve İsmet Cemiloğlu, İstanbul kütüphanelerinde iki farklı Kisâî tercümesinden haber vermektedir (Cemiloğlu, 1988, 237; Eraslan, 1970, 127). Erarslan bu tercümelerden birinin müstensihinin Abdülaziz bin Mahmud el-İsfahanî olduğunu, diğerinin mütercim ve müstensihinin belli olmadığını belirtmektedir (Eraslan, 1970, 127). Bu çalışmada ele alınan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümünde bulunan nüsha İstanbul'daki yazmaların sayısını artırmıştır. Bunlardan başka biri Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, diğeri Ankara Millî Kütüphane'de olmak üzere iki farklı Kisâî tercümesi daha bulunmaktadır (Cemiloğlu, 1988, 237; Tümer, 1978, 400). Günay Tümer, Kastamonu'daki nüshanın mütercimin bilinmediğini fakat el-Cenâb es-Seyfî bin İbrahim bin el-Merhûm Demirbay tarafından istinsah edildiğini bildirmektedir (Tümer, 1978, 400).

Burada sayılan Kisâî tercümelerinin her biri görülmüş; hiçbirinde manzum bir metinle karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla bu bölüm sadece Hüsrev Paşa nüshasına özgü görünmektedir.

5. Nüsha Tavsifi

Manzum kısmın bulunduğu tek nüsha, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümünde bulunmaktadır. Demirbaş numarası 444'tür. Eser ismi katalog kaydında *Terceme-i Kısasu'l-Enbiyâ* olarak geçmektedir. Mustafa b. Mirzâ el-Bolevî'ye isnat edilen bu nüshanın istinsah tarihi H 1145'tir. Yazı türü nesih olup 325x210-210x130 mm ölçülerindedir. Varak numaraları tercüme kısmından başladığı için manzum metne numaralandırma yapılmamıştır. Eserin başındaki 4 varaka tekabül eden kısım manzum metni ihtiva etmektedir. Metnin dört tarafını çevreleyecek şekilde ince kırmızı cetvel çekilmiştir. Satır sayısı 15, sütun sayısı 2'dir. Söz başlarında kırmızı, metin kısmında siyah mürekkep kullanılmıştır. Manzum kısmın sonundaki "Nâzımuhu kâtibi hâze'l-kitâb" kaydı, tercüme ile bu kısmın aynı müstensihin/müellifin elinden çıktığını işaret etmektedir.

6.1. Metin Kurulurken İzlenen Yol

1. Metnin hazırlanmasında İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümünde bulunan esas alınmıştır.
2. Beyit takibi yapılabilmesi için 5'in katlarına göre numaralandırma yapılmıştır.
3. Metinde bazı kısımlarda yazım farklılıkları göze çarpsa da bunlar o günkü dil hususiyetlerini yansıtması bakımından düzeltilme yoluna gidilmemiştir (anuñ/anıñ, -dir/-dür gibi)
4. Metin içerisinde geçen Arapça ayet ve ibareler dipnot ile belirtilmiştir.
5. Metinde geçen bölüm başlıkları kalın (bold) olarak yazılmıştır.
6. Metinde büyük-küçük harf kullanımına dikkat edilmiş; şahıs ve mekân isimlerinin baş harfleri büyük yazılmıştır.

7. Metne tarafımızca yapılan eklemeler köşeli parantez [ ] içerisinde gösterilmiştir.
8. Aslında uzunluk bulunan ancak vezin gereği kısa olması gereken â, î, û sesleri, kısa olarak (Gavrî/Gavri, sabâh/sabah gibi) gösterilmiştir.
9. Metinde "Times Turkish Transcription" yazı tipi kullanılmıştır.

6.2. Transkripsiyonlu Metin

fî tevḥîd-i Bârî subḥânehu ve teʿālā ʿazze ismuhu

[fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün]

Evvel Allāh'uñ ṣenāsın iderem
Ḥamd u şükr-i bī-ḳıyāsın iderem

Ol ki hep sulṭānlarıñ sulṭānıdır
Ne dise fermān anuñ fermānıdır

Ol bir emri ile iki ʿālemi
Ḳıldı mevcūd [u] yaratdı ādemi

Ay u güne nūr verici ol durur
Yer ü gögi saḳlayıcı ol durur

Pādişāh-ı lemyezeldür lāyezāl
Ḳādir-i bīçūn ḥakīm-i ẕü'l-celāl

fî naʿti'n-nebiyyi ʿaleyhi efḍalu'ṣ-ṣalavāti ve ekmelü't-taḥiyyāt

Ḥamd-i Ḥaḳ'dan ṣoñra naʿt-ı Muṣṭafā
Şimdi oldı vācib ü lāzım bana

Ol Rasūl-i Ebṭaḥī vü Hāşimī
Zübde-i ādem nebīler ḫātemi

Ol ki yitürdi kelām-ı Ḥaḳ bize
Doġdı gösterdi Ḥaḳ-ı muṭlaḳ bize

Server u serdār u serḫayl-i rusul
Gerçi soñ geldi velī öñdündür ol

Biñ taḥiyyāt olsun anuñ cānına
Daḫı anıñ āline ve'ṣḥābına

fî medḥi's-sulṭāni'l-aʿẓami'l-aʿdeli Ḳanṣuhü'l-Ġavrī eʿazzellāhu enṣārahu

Çün *aṭīʿu'llāhe aṭīʿu'r-rasūl*
Ḥaḳ bize emr itdi vü ḳılduḳ ḳabūl

Ṣoñra *ulu'l-emri minküm* hem dedi
Muṣḥaf içinde bunuñ tek söyledi[3]

[3] 11 ve 12. beyitlerde "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de" (Kur'an-ı Kerim, 4/59) ayetinden iktibas yapılmıştır.

Yaʿni kim Ḥaḳḳ'a ʿibādet ḳılıñız
Pes ulu'l-emre iṭāʿat ḳılıñız

Ol ulu'l-emre ki ʿadl u dād ider
Milket-i İslām u dīn ābād ider

Ol ulu'l-emre ki ṣāḥib-dād ola
ʿAdlden ʿālem ḳamu ābād ola

Ḥaḳ diye ḥak işide ḥaḳ işleye
Ḥaḳ buyura ḥaḳ sora ḥaḳ isteye

Şerʿden bir ḳılca ṭaşra çıḳmaya
Ẓulm ile ḫalḳuñ evini yıḳmaya

Meẕhebi vü milleti muḥkem ola
Dīni vü īmānı müstaḥkem ola

Ẓāhiri vü bāṭını ārī ola
Yaramaz evṣāfdan ʿārī ola

Ḫalḳ andan rāżı vü ḫoşnūd ola
Ṣāḥib-i ḫulḳ u ʿaṭā vü cūd ola

Şöyle ulu'l-emr kim itdi Ḫudā
Hīç bilürsin kim dürür ol muḳtedā

Pādişāh-ı ʿaṣr **Sulṭān Ġavri**'dür
Kim ḫalīfe devri anuñ devridür

Ṣāḥib-i taḫt u livā vü iḥtişām
Şarḳ u ġarbuñ pādişāhı bi't-tamām

Pādişāh-ı ʿādil ü ʿākil kim ol
Tañrı'dan bir ḥamle ol ġāfil degül

Ol ki ḫulḳ u lüṭuf anuñ şānıdur
Ḫalḳ üzre raḥmet-i Subḥānidür

Ne buyursa şerʿi ile buyurur
Ne ḳılursa şerʿ ile anı ḳılur

Çün ki gördi Tañrı aña lāyıḳın
Virdi aña üç ḥarem[4] sulṭānlıġın

Doġrı *ẓıllu'llāhi fi'l-arżeyn*[5] durur
Nāṣır-ı şerʿ ü niẓām-ı dīn durur

Çün ʿadū-yı dīni defʿ itmek diler
Ṣaġ u ṣolunda durur feṭḥ ü ẓafer

Sancaḳ-ı nuṣret anuñ öñündedür
ʿAsker-i devlet anuñ ṣoñundadur

[4] Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ kastedilmektedir.
[5] "Allah'ın iki cihanda gölgesi" demektir.

Müşterī anuñ üzerne çün hümāy
İndürür iḳbāl-i devlet yıl u ay

Daḫı Keyvān bir kemīn ḳulı durur
Kim dün ü gün ṣaġ u ṣolun ṣaḳlayor

Kevkeb-i burc-ı saʿādetdür bugün
Dürri-i dürc-i celādetdür bugün

Şöyle ʿadl u dād u inṣāf eyledi
Kim cihānı ẓulmden ṣāf eyledi

Doġrı ġāzī fī-sebīli'llāhdur
Dün ü gün ḳāʾim bi-emri'llāhdur

Ger göreydi Ḥātem anuñ himmetin
Himmetinden utanurdı şeksizin

Gölgesinde diñlemiş il u ulus
Ḳorḳusından ditrer Efrenc ü Urus

Kim ki baş çekdi anıñ fermānıdın
Ṣaġınursın doymış ol öz cānıdın

Kim ki baş ḳoydı aña baş oldı ol
Baḫt u devlet ile yoldaş oldı ol

Şöyle emn ü emniyet ṣalmış durur
Kim ne yer kim taḫt-ı fermānındadur

Ḳurt u ḳoyun bir bıñarda ṣu içer
Serçe ile ḳarçıgay bile uçar

fī taʿrīf-i ḥiṣār-ı Ciddeti'l-maḫrūseti ve burceh

Ey şehinşāh-ı cihān ẓıll-ı İlāh
Kim cihān görmedi sen tek pādişāh

Ne memālik kim senüñ ḥükmüñdedür
Emn ü eymenlik anuñ içindedür

Gün güne maʿmūr-ı rāġ olur ḳamu
İl ü ulus anda diñlenür ḳamu

Ḫāṣṣa **Cidde Benderi** ey pādişāh
Kim olupdur devletiñde taḫtgāh

Ḫaṣmdan maḥfūẓdur şehr ü diyār
Ḫāṣṣa şimdi kim tamām oldı ḥiṣār

Bir ḥiṣārdur aġ u ṣāfī baş başa
Aḳlığından oḫşayor mermer ṭaşa

Ortasında daḫı vardur iki burc
Birbirin içre ṣanursın iki dürc

Daşradan gören ikisin bir görür
Heybetinden ādeme heybet gelür

Yüce vü müstaḥkem [ü] inlü vü aḳ
Ehremen'üñ künbetinden ḳatıraḳ

Ṣāniʿ anıñ üstüne erlik yerin
Eylemişdür daḫı ṭoplar yerlerin

Tā ki düşmen cānın ala daşradan
Cidde ḫalḳı ḳalalar ṣaġ u esen

Burc-ı Ābād anuñ adın ḳoydılar
Doġrı ism-i bā-müsemmā didiler

Tā ebed yā Rab yıḳılmaḳ görmeye
Tañrı deñiz āfetinden saḳlaya

fī taʿrīfi'l-Cisri ve bābihi ve burceh

Sūr içinde daḫı bir yer var idi
Şehre dāḫil kim ḳatı düşvār idi

Cümcüme tek olmış idi dib[i]siz
Geçmek andan ḫalḳ ḳalurdı ʿaciz

Kim anuñ üzre başardı ayaġın
Baṭar idi yedi ḳat yire degin

Bir sed anuñ üzerine yapdılar
Ṭaş u ṭoprak ile ṭolu ser-be-ser

İki oḳ atımca olsa ṭūlunı
Yaġlayup ṭaşlarla ṣaġ u ṣolunı

ʿArż u giñligi daḫı şöyle durur
Kim yigirmi atlu ṣaf ile durur

Bir adem boyunca yüksekdür yine
Ḫalḳ āsān varur anuñ üstüne

Açdılar andan deñize bir ḳapu
Kim ḫalāyıḳ feṯḥ bābıdur ḳamu

Bir buruc daḫı yanında yapdılar
Kim ʿadū ger gelse cānın alalar

Bes ʿaẓīm ü muḥkem [ü] inlü vü aġ
Kim gören ṣanur anı bir yüce ṭaġ

fī taʿrīf-i Furżati'l-mübāreketi ve burceyhi ve ġayrihi

Bir güzel yer daḫı olmış şehrde
Kim kimesne gördügi yoḳ dehrde

İlk kim bünyād kılmışlar durur
Furża anı ad[ı] ḳoymışlar durur

Līk şimdi her kimi görer anı
Ravżadur dir Furża dimez adını

İçerisi şöyledür uzunluġı
Daḫı giñligi vü hem açuḳluġı

Kim eger yüz gemi gelse dobṭolu
Anıñ içinde yeri vardur ḳamu

Daḫı şöyle bir ḥiṣārı var durur
Kim gören dir sedd-i İskender budur

Yüce vü inlü vü heybetlü aẕīm
Tā ḳıyāmet olsa yā Rab müstaḳīm

Çevresinde daḫı vardur ṭāḳlar
Kim ḳumaş anda ḳoyalar ḫ^{v}āceler

Daḫı şöyle aġ[ı] ḳılmışlar durur
Kim gice kim girse aydınlıḳ görür

İki dervāze açupdurlar aña
Naḳşlar dürlü ḳazupdurlar aña

Üstlerinden ṭāklar kim var durur
Kisra ṭākına berāberlik ḳılur[6]

Daḫı bu dervāzelerüñ heresi
Var durur iki ḳanatlu ḳapusı

Şöyle ḳılmışlar demürden örtülü
Kim gören ṣanur demürdendür ḳamu

Yine bu ḳapu ki baḥre açılur
İki burc iki ḳolunda var durur

Şöyle heybetlü ki kim aña baḳar
Heybetinden göñlüne ḳorḳu düşer

Her biri bir ṭaġ gibidür ṭaşları
Kim öküz gerdūnla çekmiş bir biri

Ger anuñ güzelligin şerḥin virem
Ger disem biñ beyt[i] artuḳ olsa kem

Şöyle güzeldür ki kim girse ana
İstemez daḫı ki dışaru çıḳa

Şimdi ben tārīḫini diyem saña
Tā bilesin kim ḳaçan oldı bina

[6] Vezinde bozukluk var, "kim" silinirse düzeliyor.

Yıl doḳuz yüz yigrimi[7] [oldı] tamām[8]
Var idi hicretden ey ʿālī-maḳām

Kim binā oldı bu ḳutlu ṭurfeler
Pādişāḥuñ devletinden ser-be-ser

Tā ebed Tañrı teʿālā saḳlasun
Āfet-i ʿarż u semādan görmesün

fī saʿyi'l-emīri'l-ekremi'l-eşcaʿi'l-Emīr Ḥüseyn edāma'llāhu emāretehu

Pādişāhā artuḳ olsun devletüñ
Ḳāʾim olsun taḫt u tāc u ḥaşmetüñ

Mīr Ḥüseyn eski ḳadīm ḳuluñ durur
Kim senüñ yoluñda bunca cān virür

Tā gelüpdür Cidde'ye andan berü
ʿÖmri geçürmiş bu işlerde ḳamu

Ṣabaḥ aḫşama degin durup durur
İki ayaġ üzre vü iş buyurur

Yimek içmek bilmez ü uyḳusı yoḳ
Gice olanda ṣanursın üssi yoḳ

Daḫı şehrüñ yaḫşı yamanı bakup
ʿAdl üzerne ḫalḳ sorgusın sorup

Ḳullaruñ yimeklerin içmeklerin
Görmek andan ġāzīliḳ yaraḳların

Dost u düşmeni gözetmek her yaña
Geh ʿimāret fikrin ü gāhī ġazā

Gice gündüz işleri budur anuñ
Bu kemīne Mīr Ḥüseyn eski ḳuluñ

Tañrı ḳoysa sulṭānuñ emri ile
Kāfir ile daḫı ġāziliḳ ḳıla

Maḥv ḳılsa deñiz üzre kāfiri
Birisin ḳoymaya anlardan diri

Erliginden Hind yolı açıla
Sulṭānuñ ẕikri cihānda yayıla

Pādişāhuñ bir duʿācı ḳulıdur
Kim ne iş buyursa anı bitürür

Raḥmet ü şefḳat diler sulṭāndan ol
Gerçi sulṭān raḥmeti eksük degül

[7] Miladi 1514-1515 yılına tekabül etmektedir.
[8] Vezni sağlamak için "oldı" eklenmiştir.

Himmet aña hīç eksük ḳılmasun
Tā bulardan daḫı artuḳ işlesün

Kim melikden bir naẓar ey pādişāh
Yeg dürür ḳuvvetden ü zerr ü sipāh

İy Ḫudā tā ʿālem ü ādem ola
Tā cihān üzerne berr ü yem ola

Ġavri Sulṭān pādişāh olsun müdām
Berr ü baḥre ḥükm ḳılsun ve's-selām

Nāẓımuhu kātibi hāze'l-kitāb[9]

Sonuç

Hükümdarlara, emirlere, yöneticilere, hamilere methiyeler yazmak klasik Türk edebiyatında bir gelenektir. Klasik şiir sahasında eser kaleme alan hemen her şairin içinde yaşadığı dönemde hâkim olan otoriteye yönelik övgü içerikli şiirlerine rastlanır. Bu çalışmayla birlikte ilk kez ortaya konan manzum metnin de bu kabîl eserlerden olduğu değerlendirilmektedir. Her ne kadar nâzımı/şairi tespit edilemese de Memlukler'in Türk hükümdarlarından Kansu Gavrî ve onun Cidde Naibi Emir Hüseyin'e yönelik övgü dolu ifadelerin bulunması, eserin bu iki şahsiyetten birine takdim edildiğini akla getirmektedir.

Manzum bölüm, Kansu Gavrî ve Emir Hüseyin'in kişiliğine dair bilgiler içermesi bakımından biyografi tarihine, Memluk yönetimine ilişkin bilgiler vermesi bakımından siyasi tarihe, bilhassa Cidde özelinde mimari eserlere ilişkin bilgi vermesi bakımından da şehir ve mimarlık tarihine katkı sunmaktadır. Öte taraftan tüm bunların şiirle ifade edilmesi, edebiyat tarihi açısından kıymeti haizdir. Çalışmamızın bütün bu alanlara katkı sağlayacağını ümit etmekle birlikte manzum bölümün Memlukler'in yıkılmasından bir iki yıl öncesine tarihlenmesi itibarıyla da araştırmacıların dikkatini çekeceğini düşünüyoruz.

Kaynakça

Abdülazîz bin Mahmûd el-İsfehanî. *Sıfâtu'l-Haremeyn*. haz. Necati Demir. Ankara: Akçağ Yayınları.

Bilge, Mustafa L. "Cidde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/523-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Cemiloğlu, İsmet. "Kısas-ı Enbiya ve Türkiye Kütüphanelerindeki Kısas-ı Enbiya Nüshaları". *Türk Kültürü Araştırmaları* 26/2 (1988), 235-242.

Eckman, János. "Memlûk-Kıpçak Edebiyatı". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 30-31 (1982-1983), 85-99.

Erarslan, Kemal. "Kisâ'î'nin Kitabu Bed'i'd-Dünyâ ve Kısasi'l-Enbiyâ Adlı Eserinin İstanbul'daki Tercümeleri". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 18 (1970), 125-132.

[9] Bu beyitleri nazmeden bu kitabın müellifidir.

Es-Seyyid, Seyyid Muhammed. "Kansu Gavri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/314-316. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

İbn İyas. *Memluk Devleti'nin Son Yılları Kansu Gavrî ve Osmanlılar (1501-1516)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İsen, Mustafa. "Kansu Gavrî, el-Eşref Kansu el-Gavrî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 03.02.2014. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kansu-gavri-elesref-kansu-elgavri

Karataş, Ahmet. "Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü". *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (2013), 113-126.

Ocak, Fadime. *Kisâi'nin Kısasu'l-Enbiyâsı'nın Mustafâ Efendi ibni İmirzâ el-Bolevî Tercümesi (1b-100b) İnceleme-Metin-Değerlendirme-Sözlük*. Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Şahin, M. Süreyya. "Kısas-ı Enbiyâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/494-495. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Terceme-i Kısasu'l-Enbiyâ. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 444.

Tümer, Günay. "Bir Türkçe Kasas-ı Enbiyâ". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1-2 (1978), 397-404.

Yavuz, Orhan. *Kansu Gavrî'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nuray DEMİR ÖZTÜRK

Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Balıkesir/TÜRKİYE
demirnurayozturk@gmail.com
ORCID

II. BAYEZİD DÖNEMİNİN BAŞLANGICINDAN III. MURAD DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OSMANLI SULTAN VE ŞEHZADELERİNE İTHAFEN YAZILMIŞ TIP YAZMALARI

MEDICAL MANUSCRIPTS WRITTEN DEDICATED TO THE OTTOMAN SULTANS AND PRINCES FROM THE BEGINNING OF THE PERIOD OF BAYEZID II TO THE END OF THE PERIOD OF MURAD III

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 05.04.2024
Kabul Tarihi: 04.05.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 05.04.2024
Accepted Date: 04.05.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Demir Öztürk, Nuray. "II. Bayezid Döneminin Başlangıcından III. Murad Döneminin Sonuna Kadar Osmanlı Sultan ve Şehzadelerine İthafen Yazılmış Tıp Yazmaları". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 687-713.

Demir Öztürk, Nuray. "Medical Manuscripts Written Dedicated to the Ottoman Sultans and Princes from the Beginning of the Period of Bayezid II to the End of the Period of Murad III". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 687-713.

10.28981/hikmet.1465446

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Nuray DEMİR ÖZTÜRK

II. BAYEZİD DÖNEMİNİN BAŞLANGICINDAN III. MURAD DÖNEMİNİN SONUNA KADAR OSMANLI SULTAN VE ŞEHZADELERİNE İTHAFEN YAZILMIŞ TIP YAZMALARI*

MEDICAL MANUSCRIPTS WRITTEN DEDICATED TO THE OTTOMAN SULTANS AND PRINCES FROM THE BEGINNING OF THE PERIOD OF BAYEZID II TO THE END OF THE PERIOD OF MURAD III

ÖZ

Osmanlı sultan ve şehzadeleri devletin kuruluşundan itibaren edebî, tarihî, kültürel ve bilimsel faaliyetlere ilgi göstermiş ve bu faaliyetleri gerçekleştirenleri teşvik etmiştir. Bu doğrultuda birçok müellif, mütercim, şarih ve hatta müstensih onların beğenisini ve himayesini kazanmak amacıyla eserler kaleme almıştır. Bu çalışmada da II. Bayezid döneminden III. Murad dönemine kadar sultan ve şehzadelere ithafen kaleme alınan telif, tercüme veya şerh özelliği gösteren tıp konulu Arapça, Farsça ve Türkçe eserler ile bu eserlerin ulaşılabilen bütün nüshaları incelenmiştir. İnceleme yapılırken ilk olarak eser ve müellifi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Ardından eserlerin yurtiçi ve yurtdışında olmak üzere çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalarının her birine ulaşılarak bu nüshaların hangi yılda, kim için, kim tarafından kaleme alındıkları, varak ve satır sayıları, nüshalar arasındaki farklılıklar, varsa nüshanın madalyonlu ya da şemseli olma özelliğine değinilmiştir. Bu bilgilerin dışında nüshaların kime ya da kimlere ithaf edildikleri hakkında ayrıntılı değerlendirmeler yapılmış, böylece hem nüsha bazlı himaye hem de arz-talep ilişkisi belirlenmiştir. Ayrıca nüshalar hakkında bilgi verilirken bu zamana kadar yapılan araştırmalarda bu eserler ve nüshalar hakkındaki yanlışlıklar ve eksiklikler de giderilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı Osmanlı sultan ve şehzadeleri için hazırlanmış telif, tercüme veya şerh özelliği gösteren tıp eserlerinden hareketle onların ilme, kültüre ve dile katkılarını ortaya çıkarıp bu alanda yapılan çalışmalardaki eksik ve yanlışlıkları da gidermektir.

Anahtar Kelimeler: *Tıp Yazmaları, İthaf, Himaye, Nüsha, Sultanlar Ve Şehzadeler.*

ABSTRACT

Ottoman sultans and princes have shown interest in literary, historical, cultural and scientific activities since the establishment of the state and encouraged those who carried out these activities. In this regard, many authors, translators, commentators and even copyists have written works in order to gain their appreciation and protection. In this study, Arabic, Persian and Turkish works on medicine, which were written as copyrights, translations or commentaries dedicated to the sultans and princes from the reign of Bayezid II to the reign of Murad III, and all accessible copies of these works were examined. While examining, firstly, brief information about the work and its author was given. Then, each of the copies of the works in various libraries at home and abroad was accessed, and the year in which these copies were written, for whom and by whom, the number of folios and lines, and if there were any differences between the copies, whether the copy had a medallion-ornament, were mentioned. Apart from this information, detailed evaluations were made about who or to whom the copies were dedicated, thus both copy-based patronage and the supply-demand relationship were determined. In addition, while providing information about the copies, an attempt has been made to eliminate the inaccuracies and deficiencies about these works and copies in the research carried out so far. The aim of the study is to reveal their contributions to science, culture and language, based on the medical works prepared as copyrights, translations or commentaries prepared for the Ottoman sultans and princes, and to eliminate the deficiencies and errors in the studies carried out in this field.

Keywords: *Medical Manuscripts, Dedication, Patronage, Copies, Sultans And Princes.*

* Bu makale Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından BAP-23-1004-004 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Giriş

Osmanlı sultan ve şehzadelerinin himayelerinde eserlerin tercüme, telif ve şerh edilmesi geleneği I. Murad döneminde başlamıştır (Yazar, 2011, 135) Emir Süleyman (Karavelioğlu, 2017, 391-448), Çelebi Sultan I. Mehmed, II. Murad (Azamat, 1996) dönemlerinde kültürel ve bilimsel faaliyetlerin artması ve bilhassa Fatih Sultan Mehmed döneminde himaye geleneğinin kurumsal bir hal almasıyla birlikte tercüme, telif ve şerh edilen eserlerin hem sayılarında hem de niteliklerinde büyük değişimler yaşanmıştır (Demir Öztürk, 2023, 957-977).

Fatih Sultan Mehmed devrinin kültürel birikimini devralan II. Bayezid ise (ö.1512) şehzadeliğinden itibaren meşhur bilginleri etrafında toplamış ve bu dönemde kendisine birçok eser sunulmuştur (Turan, 1992, 5/234-238). II. Bayezid'in ilim ve kültür hayatına büyük önem verdiğini, dönemindeki âlim, şair ve sanatkârları birçok caizeler ile takdir ettiğinden anlayabiliriz (Erünsal, 1981, 303-342; Emecen, 2011, 48). Sultan'ın 1503-1511 yılları arasında muhtelif kişilere verdiği hediyelerin ve ihsanların isimlerinin yer aldığı *İn'amât Defteri*'nde (Açıkgöz, 1996) ve saray kitapçısı el-Atûfî'nin kaleme aldığı II. Bayezid devri saray kitaplığının listesinde Sultan'ın farklı ilimlere olan ilgisini takip etmek mümkündür (Necipoğlu vd. 2019). Ayrıca bu listede tıp konulu birçok eser de bulunmaktadır (Varlık, 2019, 2/527–555).

II. Bayezid'in tıbba olan ilgisi Amasya valiliği döneminde başlar, bu dönemden itibaren birçok tıp eseri kendisine takdim edilmiştir. Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından kaleme alınan *Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşâhî* ve yine Sabuncuğlu'nun öğrencisi Muhyiddin Mekkî'nin kaleme aldığı *Nazmü't-Teshîl* isimli eserler II. Bayezid'in şehzadelik döneminde kendisine sunulmuştur. Yine İbrâhîm b. Abdullah el-Cerrâh'ın *Alâim-i Cerrâhîn*'i, Ahî Çelebi'nin *Risâle-i Hasât el-Kilyateyn ve'l-Mesâne*'si ve el-Atûfî'nin *Zuhrü'l-'Atşân* isimli eserleri Türkçe olarak kaleme alınan ve II. Bayezid'e sunulan eserlerdir. Bunların dışında Sultan'a Arapça eserler de ithaf edilmiştir. Bunlar, el-Tunisî'nin *el-İs'âd ve'l-İmdâd li-Masâlihi'l-Enfüs ve'l-Ecsâd 'ani'l-Basâ'it ve'l-Mürekkebât*'ı ve *Tahzîbü't-Tahzîb ve La'mati't-Tabîbi'l-Arîb*'i, İbnü'l-Mutatabbîb'in *Şerh Teşrîhi Kânunçe li'l-Çağmînî*'si, el-Müneccim'in *Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha*'sı, el-Kuraşî'nin *Şeceretü't-Tıbb*'ı, Ahî Çelebi'nin *Şerh-i Kânunçe li'l-Çağminî*'si ve el-Atûfî'nin *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân*'ıdır. Sultan'a sunulan Farsça tek eser ise Hatâyî-i Mâzenderânî'nin kaleme aldığı *Risâle-i Teşhîsiyye fi't-Tıbb*'tır.

Sultan II. Bayezid zamanında yazılmış bazı tıp yazmalarında sultanla birlikte sancağa çıkmış bazı şehzadelere (Ahmed, Korkut) de ithaf vardır. Örneğin, iki nüshası bulunan *Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha* isimli eserin bir nüshasında Şehzade Ahmed'e diğer nüshasında da II. Bayezid'e ithaf vardır. Ayrıca bu şehzadeler için müstakil olarak yazılmış eserler de mevcuttur. Örneğin, el-Amâsî Arapça olarak yazdığı *Havasü'l-Edviyeti'l-Müfrede*'yi Amasya valisi olduğu dönemde Şehzade Ahmed'e (ö. 1513); Deli Birâder de bahnâme

türündeki *Dâfiu'l-Gumûm ve Râfiu'l-Hümûm*'u Şehzade Korkut'a (ö. 1513) sunmuştur.

II. Bayezid'den sonra tahta geçen Yavuz Sultan Selim (ö.1520) ilim öğrenmeye meraklı, şairlere ve âlimlere hususî meclislerinde yer veren, savaşlara gidiş ve dönüşlerinde bile seyyar kütüphanesini yanında bulunduran, bilgilerini çoğu zaman hocaları ile mütalaa eden bir sultandır (Yağcı, 2014, 52). Zenbilli Ali Efendi, Kemalpaşazâde, İdrîs-i Bitlisî gibi dönemin âlimlerine verdiği değer, sohbet meclislerinde onları takdir etmesinden anlaşılabilir (Emecen, 2011, 100). Kendisine coğrafî, dinî-ahlakî, edebî, tarihî ve tabii ilimlere ait pek çok eser sunulmuştur. Bu eserlerden tıbba dair olanı dönemin önemli âlimlerden *İdrîs-i Bitlisî*'nin veba konusunda kaleme aldığı *Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ*'dır.

Yavuz Sultan Selim'in tek varisi olarak tahta geçen Kanûnî Sultan Süleyman (ö. 1566), *Süleymannâme*lerde ve şehnâmelerde gazi sultan, âdil hükümdar, İslamın savunucusu, edebiyat ve sanat hamisi imajıyla övülmüştür (Emecen, 2010, 38/62-74; Çelebioğlu, 1994). Kanûnî; Kemalpaşazâde, Ebüssuûd Efendi, Celâlzâde Mustafa gibi döneminde yaşayan âlimleri himaye etmiş ve huzurunda yaptırdığı ilmî tartışmalara katılanlara yüklü miktarlarda caizeler vermiştir (Erünsal, 1984, 1-17; Emecen, 2011, 160). Saltanatı boyunca onun adına pek çok eser telif ve tercüme edilmiş, ayrıca onun için yazılan tarihler *Süleymannâme* adıyla anılmıştır (Emecen, 2011, 160). Sultana ikisi Türkçe biri Farsça olmak üzere üç tane tıp eseri ithaf edilmiştir. Bunlardan Türkçe olanlar Ebülfazl Mehmed Efendi'nin *Kânûn el-İlâc ve Şifâ el-Emrâz li-Külli Mizâc*'ı ve Mahfî-i Gîlânî'nin *Terceme-i Risâle-i Çûb-ı Çînî*'sidir; Farsça olan ise el-Kazvînî'nin *Nasîhat-nâme*'sidir. Ayrıca bu dönemde Kanûnî'nin oğlu Şehzade Mustafa için hocası Gelibolulu Sürûrî, İbnü'n-Nefîs'in meşhur eseri *Mûcez*'i Türkçe şerh ederek *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb* ismiyle Şehzade'ye sunmuştur.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın uzun saltanat yıllarından sonra tahta geçen oğlu II. Selim (ö.1574) dönemin kaynaklarına göre eğlenceye meyilli, âlim ve şairlerin çevresinde bulunmasından hoşlanan, gösteri erbabını yanından eksik etmeyen, musikiyi seven, âlicenap bir sultandır (Emecen, 2011, 36). Kara Fazlî, Münşî Bâlî Çelebi, Meşâmî, Ulvî, Hâtemî, Kâsımî, Firâkî ve hocası Ataullah Efendi gibi şair ve âlimlere sancak beyliği zamanından itibaren hürmet gösterip itibar etmiştir (Emecen, 2009, 36/ 414-418). Devrinde II. Selim'e beş tane tıp eseri sunulmuştur. Bunlardan üçü Türkçe, ikisi Arapçadır. Nidâî'nin kaleme aldığı *Dürr-i Manzûm*, *Menâfi'ü'n-Nâs* ve *Rebî'ü'-s-Selâme* isimli eserler Türkçe; el-Kâzî'nin *Hıfzıssıhha li-Bedeni'l-İnsân* ve el-Cîlânî'nin *Risâle fi Hıfzi's-Sıhha* isimli eserler ise Arapçadır.

II. Selim'den sonra tahta geçen III. Murad (ö.1595) tarihe, tasavvufa, astronomiye, ilm-i firasete, edebiyata meraklı bir sultandır. Kendi döneminde birçok eserin telif, tercüme ve şerh edilmesini teşvik etmiştir. Kitaplara meraklı olan Sultan'ın resimli yazmalarda tasvir edilmiş bir kütüphanesi de mevcuttur

(Öztürk, 2021, 609-687). Birçok konuda olduğu gibi tıp alanında da Sultan'a sunulmuş çeşitli eserler bulunur (Öztürk, 2024, 291-377). Gelibolulu Mustafa Âlî, Sultan'ın şehzadeliği döneminde Türkçe olarak kaleme aldığı *Râhatü'n-Nüfûs*'u, el-Gîlânî ise baha dair Farsça olarak kaleme aldığı *Tezkiretü'ş-Şehevât fi Tabsıratü'l-Lezzet*'i III. Murad'a sunmuştur. Hasan b. Abdurrahman Efendi ise Sultan'ın emri doğrultusunda ve Hoca Sâdeddin Efendi'nin gözetiminde İbn-i Kütbî'nin meşhur tıp eserini *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesau't-Tabîbe Cehluhu* adıyla tercüme etmiştir.

Çelebi Sultan I. Mehmed'le başlayan sultanların kütüphaneleri için yazılmış madalyonlu eser geleneği en fazla madalyonlu eserin kaleme alındığı Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra da devam etmiştir (Komisyon, 2022). el-Kuraşî'nin *Şeceretü't-Tıbb* isimli eseri II. Bayezid, el-Atûfî'nin *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân* isimli eseri Kanûnî Sultan Süleyman ve yine el-Atûfî'nin bir diğer eseri olan *Zuhrü'l-'Atşân* Pargalı İbrahim Paşa'nın şahsî kütüphaneleri için hazırlanmış madalyonlu eserlerdir. el-Gîlânî'nin *Tezkiretü'ş-Şehevât fi Tabsıratü'l-Lezzet* isimli eseri ise şemseli olup III. Murad'ın mütalaası için hazırlanmıştır.

Müellif veya mütercimlerin birden fazla haminin arz ve talepleri doğrultusunda eserlerinin ithaf kısımlarını değiştirerek farklı hamilere sunmaları II. Bayezid devri sonrasında da yaygın bir anlayıştır. Yeni bir eser yazmaktansa var olan eserin yalnız ithaf kısmının değiştirilerek birden fazla kişiye takdimi pratik olmasının yanı sıra nüsha bazlı himayenin de varlığını ve önemini göstermektedir. Örneğin, el-Müneccim *Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha* isimli eserini hem II. Bayezid'a hem de Şehzade Ahmed'e sunmuştur. el-Atûfî kaleme aldığı *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân* ile *Zuhrü'l-'Atşân* isimli eserlerinin ithaf kısmını değiştirmek suretiyle aynı eseri hem II. Bayezid'a hem Kanûnî Sultan Süleyman'a hem de Pargalı İbrahim Paşa'ya ithaf etmiştir. Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'unda da benzer bir durum söz konusudur; aslında II. Selim adına yazılan bu eserin bir nüshasında da Sahip Giray'a ithaf vardır.

Sultanlara ithaf edilen eserlerin konuları birbirinden farklılık gösterir. Müellifler, sultanların ilgileri ve ihtiyaçları doğrultusunda eser kaleme almışlar ya da tercüme etmişlerdir. II. Bayezid'e ithaf edilen eserlerde genel tıp, ilaç terkipleri, müfred devalar, böbrek hastalıkları ve cerrahî konular ön plana çıkarken Yavuz Sultan Selim'e veba; Kanûnî Sultan Süleyman'a genel tıp, veba, tıbb-ı nebevî ve bitkiler hakkındaki konuları ihtiva eden eserler sunulmuştur. II. Selim'e tıbba dair genel konular ve veba hakkında eserler ithaf edilirken III. Murad'a müfred devalar ile özellikle bahname türünde eserler takdim edilmiştir.

Sultanların ilgileri ve ihtiyaçları dışında toplumun genelini ilgilendiren olaylar da tıp eserlerinin konusunu oluşturur. Örneğin, on altıncı yüzyılda etkisini gösteren veba salgını bu dönemde kaleme alınan eserlere yansımıştır. Gerek telif gerekse tercüme edilen birçok eser, vebadan doğrudan ya da dolaylı olarak bahsetmiştir. On altıncı yüzyılın başında İdrîs-i Bitlisî çıktığı hac

yolculuğundan dönerken Mısır'a veba salgınından dolayı uğramadığını veba hakkında yazdığı eserinin mukaddimesinde belirtmiş ve İstanbul'a döndükten sonra da *Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ*'yı yazarak Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir. Yine dönemin önemli isimlerinden biri olan el-Kazvînî, bulaşıcı hastalıklar ve veba üzerine Farsça kaleme aldığı *Nasîhat*-nâme'yi Kanûnî'ye ithaf etmiştir. Osmanlı sahasında veba konulu Türkçe olarak telif edilen ilk eser ise Nidâî'nin *Rebî'ü'-s-Selâme*'sidir. Kısa fakat faydalı bilgilerin bulunduğu eserde veba, veba salgını, vebanın belirtileri, tedavisi, vebaya faydalı ya da zararlı olan yiyecek, içecek ve durumlardan bahsedilmiştir. II. Selim'e ithaf edilen eser, on altıncı yüzyılda imparatorluk topraklarında da geniş bir yayılma alanı bulmuştur ve vebanın etkisini görmek açısından önemlidir.

Tercüme veya telif edilen eserlerin konuları kadar yazıldıkları dil de önemlidir. II. Bayezid'e sunulan tıp eserlerinden beş tanesi Türkçe, yedi tanesi Arapça ve bir tanesi Farsçadır. Yavuz Sultan Selim'e sunulan tek eser Arapçayken Kanûnî Sultan Süleyman'a biri Farsça üçü Türkçe dört eser sunulmuştur. II. Selim'e üç Türkçe iki Arapça eser ithaf edilirken III. Murad için bir Farsça ve iki Türkçe eser kaleme alınmıştır. Sultanların telif ve tercüme eserlerin dili konusundaki takdirlerini ve teşviklerini göstermesi bakımından bu sayılar önemlidir. Fatih Sultan Mehmed döneminde tek bir Türkçe tıp eseri sultana sunulmuş olmasına karşın II. Bayezid'le birlikte yeniden Türkçe telif ve tercümeye rağbet tıpkı Fatih dönemi öncesinde olduğu gibi artmıştır.

Sultanlara ithaf edilen tercüme ve telif eserlerin nüsha sayıları hem kendi dönemlerinde hem de daha sonraki dönemlerde eserlerin beğenildikleri ile ilgili göstergeler olabilir. Bazı eserler tek nüsha olma özelliği gösterirken bazılarının nüsha sayıları oldukça fazladır. Örneğin, saray kitapçısı olan Atûfî'nin kaleme aldığı *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân*'ı, Gelibolulu Sürûrî'nin *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb*'ı, Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'u ve *Menâfi'ü'n-Nâs*'ı yazıldıkları yüzyılda ve sonrasında birçok kez istinsah edilmiştir. Nüsha sayılarının farklılık göstermesinde eserlerin konuları, müellifin kendisi, eserin şekli (manzum-mensur olması), dili etkili olmuştur. Özellikle Nidâî'nin bahsi geçen iki eserinde bu etkileri görmek mümkündür.

1) Şerefeddin Sabuncuoğlu: *Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşâhî*

Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* isimli eserini 1465'te seksen üç, *Mücerrebnâme*'yi ise 1468'de seksen beş yaşındayken yazmıştır. Bu bilgilerden hareketle kendisinin 1386'da doğduğu söylenebilir (Yıldırım, 2008, 358-59). Amasya Dârüşşifâsı'nda eğitimini tamamlayan Sabuncuoğlu aynı zamanda burada on dört sene tabiplik de yapmıştır. *Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşâhî* isimli eserini de II. Bayezid'in Amasya valisi olduğu dönemde ona ithafen kaleme almıştır. Eser, Zeyneddin Ebu'l-Fazl İsmail b. Hüseyin Cürcânî'ye ait *Zahîre-i Harzemşâhî*'nin Akrabâdîn kısmının tercümesidir, aslından farklı olarak Sabuncuoğlu yirmi dokuz ve otuz üçüncü bapları eklemiştir (Doğan, 2009, 19). İlaç terkiplerini ihtiva eden eserde müfred devalar, macunlar, haplar,

şuruplar, gargaralar ve merhemler gibi birçok konu hakkında bilgi verilir (Doğan, 2009, 23).

Eserin bilinen beş nüshası vardır. Bu nüshalar içerisinde en erken tarihlisi TSMK A. nr. 2124'te kayıtlı olan nüshadır. Eserin bütün nüshalarında Şehzade (II.) Bayezid'e ithaf vardır. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde, Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 467'de eserin bir nüshasından daha bahsedilir. Fakat bu nüsha Sabuncuoğlu'nun *Mücerrebnâme*'sine aittir (İhsanoğlu vd., 2008, 58-60). Eserin *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde yer almayan bir diğer nüshası da Milli Kütüphane A. 8522'de (v. 127, 23 s.) kayıtlıdır. Şehzade (II.) Bayezid'e ithafın bulunduğu nüsha 21 Safer 1094/19 Şubat 1683 tarihinde istinsah edilmiştir ve müstensihi belli değildir.

2) Hatâyî-i Mâzenderânî: *Risâle-i Teşhîsiyye fi't-Tıbb*

Risâle-i Teşhîsiyye fi't-Tıbb isimli eserin bilinen tek nüshasında müellif kendi adının Hüsâm b. Şemseddîn el-Hatîbî el-Hüseynî el-meşhûr Seyyid Hatâyî-i Mâzenderânî olduğunu söylemiştir. Yine eserin mukaddimesinde II. Bayezid döneminde İran'dan gelerek Osmanlı sarayına intisap ettiğini ve Sultan'ın çevresinde birçok hekimin bulunduğunu kendisinin ise onlardan farklı olarak nabız ve karure (idrarın incelenmesi) hakkında bir eser yazarak Sultan'a sunmak istediğini belirtmiştir. Farsça olan eser bir mukaddime iki bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. İlk bölüm idrar hakkında olup on dokuz fasıldır; ikinci bölüm nabız hakkında olup altı fasıldır.

Eserin müellif hattıyla Sultan II. Bayezid'e ithafen yazılmış nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (bundan sonra İÜNEK-) AY. nr. 321'de (v. 59b-74b, 21 s.) kayıtlıdır. Yazmanın ferağ kaydında eserin 12 Şevval 889/2 Kasım 1484'te bitirildiği yazılıdır.

3) Muhammed b. Lutfullah el-Amâsî: *Havasü'l-Edviyeti'l-Müfrede*

II. Mehmed döneminde yaşayan ve Amasyalı hekimlerden biri olan Muhammed b. Lutfullah, II. Bayezid'in Amasya valiliği döneminde buradaki darüşşifada hekimlik yapmış ve eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır (Kahya- Demirhan Erdemir, 2021, 152). Kahya ve Erdemir, el-Amâsî'nin *Havasü'l-Edviyeti'l-Müfrede* isimli eserini II. Bayezid'e ithaf ettiğini ve İstanbul yazma kütüphanelerinde eserin birçok nüshasının olduğunu belirtmişlerdir (Kahya- Demirhan Erdemir, 2021, 153). Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda eserin bilinen tek nüshasının II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'e ithaf edildiği tespit edilmiştir. Arapça olarak kaleme alınan eserde, alfabetik bir sıra ile müfred devalar hakkında bilgi verilmiş, müellif tarafından da eserin muhtasar olduğu belirtilmiştir (1b).

Eserin bilinen tek nüshası vardır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (bundan sonra SK-) Ayasofya nr. 3627'de (v. 48, 15 s.) kayıtlı, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'e ithaf edilen nüsha 892/1486-1487'de istinsah edilmiştir ve müstensihi belli değildir (İhsanoğlu vd., 2008, 86).

4) Muhammed b. Mansûr b. Mübârek el-Tunisî el-Arabî: *el-İs'âd ve'l-İmdâd li-Masâlihi'l-Enfüs ve'l-Ecsâd 'ani'l-Basâ'it ve'l-Mürekkebât*

Muhammed b. Mansûr b. Mübârek el-Tunisî el-Arabî hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Tıbba dair yazmış olduğu üç eserinden ikisini II. Bayezid'e sunmuştur. *el-İs'âd ve'l-İmdâd li-Masâlihi'l-Enfüs ve'l-Ecsâd 'ani'l-Basâ'it ve'l-Mürekkebât* isimli eserinin dibace kısmında tıp hakkında genel bilgiler verilip ameli ve nazari olarak sınıflandırma yapılmıştır. Nazari kısım kendi içinde mukaddime, kaide, fasıl ve baplardan oluşmaktadır. Ameli kısımda ise mukaddime ve müdrekler vardır. Müdrekler kendi içinde kısımlara ayrılmıştır. Burada hastalıklar, ilaçlar, macunlar, merhemler hakkında bilgiler verilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 88).

Eserin bilinen iki nüshası vardır. SK- Fatih nr. 3529'da ve TSMK A. nr. 1954'te kayıtlı olan nüshalar II. Bayezid'e ithaf edilmiş olup istinsah tarihleri ve müstensihleri belli değildir.

5) Muhammed b. Mansûr b. Mübârek el-Tunisî el-Arabî: *Tahzîbü't-Tahzîb ve La'mati't-Tabîbi'l-Arîb*

el-Arabî'nin Arapça olarak kaleme aldığı ve II. Bayezid'e ithaf ettiği bir diğer eseri de *Tahzîbü't-Tahzîb ve La'mati't-Tabîbi'l-Arîb*'dir. Bu eser müellifin daha önce kaleme aldığı *el-İs'âd ve'l-İmdâd li-Masâlihi'l-Enfüs ve'l-Ecsâd 'ani'l-Basâ'it ve'l-Mürekkebât* isimli eserin muhtasarıdır [1b]. *Tahzîbü't-Tahzîb*'te, tıbbın ameli ve nazari bahislerinden sonra tıbba dair konuların açıklandığı bölümler, hastalıklar, ilaçlar ve zehirlerden bahsedilen çeşitli kısımlara yer verilir.

Eserin bilinen üç nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 88). Bu nüshalardan SK- Esad Efendi nr. 2461'de kayıtlı olan nüsha eksiktir. TSMK A. nr. 1991'de ve TSMK A. nr. 2087'de kayıtlı olan nüshalarda ise II. Bayezid'e ithaf vardır.

6) Muhyiddin Mekkî: *Nazmü't-Teshîl*

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencisi olan Muhyiddin Mekkî hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. *Nazmü't-Teshîl*'den tıbba meraklı ve çalışkan bir kişi olduğunu, şiire yeteneğinin bulunduğunu öğrenmekteyiz (Kaya, 2008, 25). Muhyiddin Mekkî, *Nazmü't-Teshîl*'i II. Bayezid'in Amasya şehzadeliği esnasında kaleme alarak şehzadeye ithaf etmiştir. II. Bayezid için hazırlanan bu nüshayı Mekkî'nin hocası Şerefeddin Sabuncuoğlu istinsah etmiştir. Hacı Paşa'nın *Teshîlü'ş-Şifâ*'sının nazma çekilmiş hâli olan eser, üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde tıp ilmi, ikincisinde gıdalar, şerbetler, edviyeler ve üçüncüsünde hastalıkların sebebi, belirtisi ve ilaçları anlatılmıştır (Kaya, 2008, 35).

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 89). Milli Kütüphane Adnan Ötüken nr. 60'ta kayıtlı olan ve II. Bayezid'e ithafın

bulunduğu nüsha Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından Amasya Darüşşifası'nda 871/1466-1467 yılında istinsah edilmiştir.

7) Rûhullâh b. Ahî el-Mutatabbîb: *Şerh Teşrîhi Kânunçe li'l-Çağmînî*

el-Mutatabbîb hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi Çağmînî'nin *Kânûnçe* isimli eserini ayrıntılı olarak şerh etmiş ve *Şerh Teşrîhi Kânunçe li'l-Çağmînî* ismini vermiştir. Bir mukaddime ve on makaleye ayrılan eserde tıbba dair genel konular ele alınmıştır.

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 91). TSMK A. nr. 2051'de kayıtlı olan ve II. Bayezid'e ithafın bulunduğu nüshanın ferağ kaydında eserin 15 Cemaziyelevvel 915/31 Ağustos 1509 tarihinde bitirildiği yazılıdır.

8) Abdurrahman b. Ebî Yûsuf el-Hâfız el-Müneccim: *Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha*

Abdurrahman b. Ebî Yûsuf, eserinin mukaddimesinde verdiği bilgiye göre devrin önemli bir müneccimi olan ve Kûçek diye bilinen Yezdanbahş'tan nücum ilmini öğrenmiş bir müneccimdi. Hipokrat, Sokrat, Galen, İbn Sinâ gibi önemli hekimlerin kitaplarını okumuş ve yine devrin önemli tabiplerinden biri olan Hekim İshak'tan da tıp tahsili görmüştür [2a-2b]. Sultan II. Bayezid'e ve oğlu şehzade Ahmed'e ithafen Arapça *Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha*'yı kaleme almıştır. Eser, on iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerde insan bedeninin halleri, havanın durumu, yiyecekler, içecekler, hareket, uyku ve ilaçlardan bahsedilmiştir.

Eserin bilinen iki nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 94). SK- Ayasofya nr. 3635'te bulunan nüsha II. Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed'e; TSMK A. nr. 2010'da kayıtlı olan nüsha ise II. Bayezid'e ithafen yazılmıştır. Eserin ismi bu nüshada *Cevherü Hıfzi's-Sıhha fi't-Tıbb* olarak geçer.

9) İbrâhîm b. Abdullah el-Cerrâh: *Alâim-i Cerrâhîn*

İbrâhîm b. Abdullah hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur; baba adının Abdullah olmasından ve Grekçe ile Süryaniceyi bilmesinden mühtedi olabileceği düşünülmüştür (Yıldırım, 2000, 21/ 284-285). *Alâim-i Cerrâhîn*'in mukaddime kısmında eserini II. Bayezid'in Mora seferi esnasında kaleme aldığını söylemesi onun saray cerrahı olabileceği fikrini doğurmuştur (Gürlek, 2016, 23). İbrâhîm b. Abdullah, *Alâim-i Cerrâhîn*'in yazılışı ile ilgili Mora seferi sırasında Modon kalesinde Yunanca-Süryanice yazılmış *Çindâr* isimli bir kitap bulduğunu ve bu eseri tercüme ederek *Alâim-i Cerrâhîn*'i meydana getirdiğini söylemiştir (Gürlek, 2016, 21). *Alâim-i Cerrâhîn,* yaralar, kırıklar, çıkıklar, çeşitli hastalıklar, ilaçlar, merhemler, macunlar, müshiller gibi farklı konuları ele alan yirmi iki bölümden oluşmaktadır. Tam bir tercüme özelliği göstermeyen eser, İbrâhîm b. Abdullah'ın tecrübelerini de ihtiva eder.

Eserin bilinen altı nüshası vardır ve tüm nüshalar II. Bayezid'a ithaf edilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 96). En erken tarihli olan nüsha SK- Hekimoğlu

nr. 568'de kayıtlıdır. Bunun dışında İÜNEK- TY nr. 7147'de kayıtlı olan nüshada eserin ismi *Hazâ Kitâb-ı İbrâhîm Cerrâh-nâme-i Yûnânî* olarak geçmektedir.

10) Ahmed Hayatî b. Muhammed el-Kuraşî- *Şeceretü't-Tıbb*

Ahmed Hayatî b. Muhammed, Dımaşk'ta reisületibba görevinde bulunmuştur (İhsanoğlu vd., 2008, 97). el-Kuraşî, *Şeceretü't-Tıbb* isimli eserini II. Bayezid'e ithaf etmiştir. Eserin tamamında konular tablolar yardımıyla açıklanmıştır. Madalyonlu olan eserin dili Arapçadır.

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 97). TSMK A. nr. 2045'te (v. 43, muhtelif satır) kayıtlı olan nüsha II. Bayezid'in şahsî kütüphanesi için yazılmıştır. Yazmanın ferağ kaydında eserin Cemaziyelahir 917/Ağustos-Eylül 1511 tarihinde Edirne'de yazıldığı kayıtlıdır. Nüshanın madalyonlu kısmında şu bilgiler yer almaktadır: "*haza'l-kitâb semmeytuhu bi-Şecereti't-Tıb elleftuhu li-resmi'l-hizânetil-âmire es-sultâniyye el-hâkâniyye halefü'l-hilafeti'l-osmâniyye eyyedellâhu bi't-te'yidati's-sübhaniyye lealle en ya'rifeni es-sultân el-adil ve yeslukeni fi mesleki'l-efâdil*"[1]

11) Hakîm-şâh Muhammed b. Mübârek el-Kazvînî: *Nasîhat-nâme*

Tefsir, mantık, kelam âlimi ve tabip olan el-Kazvînî, ilk eğitimini Kazvîn'de aldıktan sonra ünlü âlim Devvânî'nin yanına Şîraz'a gitmiş, burada kendini yetiştirdikten sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle (Karavelioğlu, 2020, 273-306) II. Bayezid tarafından İstanbul'a saraya davet edilmiştir. Padişah hekimi sıfatıyla I. Selim'in birçok seferine katılmış, Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında ise vefat etmiştir (Fani, 1997, 15/194-195).

el-Kazvînî, 929/1522-23'te Farsça olarak kaleme aldığı *Nasîhat-nâme* isimli eserini Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf etmiştir. Ayet ve hadislerle desteklenen eserde havanın temizliği, veba, bulaşıcı hastalıklar gibi konular ele alınmıştır; mensur olan eserde klasik Fars şairlerinin şiirlerinden de alıntılar yapılmıştır.

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 104). SK- Şehid Ali Paşa nr. 2799'da kayıtlı ve Kanûnî Sultan Süleyman'a ithafın bulunduğu nüsha Mesûd b. İbrahim b. Emrullah b. Abdî b. Durmuş tarafından İstanbul'da Davud Paşa Mahkemesine yakın el-Hâc Timur Mahallesinde 22 Safer 1078/13 Ağustos 1667'de istinsah edilmiştir.

12) Ahî Çelebi: *Risâle-i Hasât el-Kilyateyn ve'l-Mesâne*

Kaynaklarda Ahmed veya Mahmud isimleriyle geçen Ahî Çelebi, 1432'de doğmuştur; babası Candaroğlu İsmâil Bey'e hizmet eden Tabip Kemâleddin'dir (Bayat, 1988, 1/528-529). Tıbba dair ilk bilgileri babasından öğrenen Ahî

[1] "Bu kitabı *Şeceretü't-Tıb* olarak isimlendirdim ve onu Osmanlı hilafetinin halefi, sultanlar hakanı hazine-i amire için yazdım, Allah onu kutlu teyitlerle desteklesin, umulur ki adaletli sultan onun sayesinde beni tanır ve beni faziletli insanların zümresine dâhil eder."

Çelebi daha sonra devrin önemli hekimleri olan Kutbüddin ile Altunîzâde'den ders almış ve Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde hekimlik ve hekimbaşılık görevlerinde bulunmuştur.

Ahî Çelebi, II. Bayezid'e ithafen Türkçe olarak *Risâle-i Hasât el-Kilyateyn ve'l-Mesâne*'yi kaleme almıştır. Eser, böbrek taşının kimlerde olduğu, vücutta nerelerde bulunduğu, böbrek ve mesane taşları, kötü mizaç, ilaçla tedavide kullanılan yağlar, macunlar gibi konuları ihtiva etmektedir (Kahya, 1996, 293-342).

Eserin bilinen yedi nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 107). En erken tarihli nüsha SK- Bağdatlı Vehbi nr. 1491'de kayıtlıdır. II. Bayezid'e ithafın bulunduğu nüshanın istinsah tarihi 893/1487-1488'dir. Bunun dışında Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tıb nr. 298'de kayıtlı ve 28 Safer 1080/28 Temmuz 1669 tarihinde istinsah edilmiş olan nüshada eserin ismi *Kitâbu'l-Ahcâr fi'l-Mesân Yahsuli'l-İnsân* olarak geçmektedir.

13) Ahî Çelebi: *Şerh-i Kânunçe li'l-Çağminî*

Ahî Çelebi tarafından II. Bayezid'e ithafen Arapça olarak kaleme alınmış bir diğer eser *Şerh-i Kânunçe li'l-Çağminî*'dir. Eser, Mahmûd b. Ömer el-Çağmînî'nin *Kânûnçe* isimli eserinin şerhidir. On makale olan *Şerh-i Kânunçe*'de makaleler kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Eserde tabiat kuvvetleri, teşrih, insan bedeni, nabız, baş hastalıkları, göğüs hastalıkları, iç hastalıkları, yiyecek ve içecekler olmak üzere çeşitli konular ele alınmıştır.

Eserin bilinen tek nüshası vardır. SK- Nuruosmaniye nr. 3529'da (v. 128, 21 s.) kayıtlı, II. Bayezid'e ithafın bulunduğu nüsha 2 Zilhicce 982/15 Mart 1575'te istinsah edilmiş olup nüshanın müstensihi belli değildir. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde eser sehven Türkçe olarak gösterilmiştir ancak Arapçadır (İhsanoğlu vd., 2008, 108).

14) Mevlânâ Mehmed Gazâlî (Deli Birâder): *Dâfi'u'l-Gumûm ve Râfi'u'l-Hümûm*

Mevlânâ Mehmed Gazâlî (ö.1535), Bursa'da dünyaya gelmiş ve döneminde Deli Birader lakabıyla şöhret bulmuştur, devrin âlimlerinden Muhyiddin Acemî'den ilim tahsil etmiş ve tasavvufa yönelmiştir. Deli Birader, Şehzade Korkut'un yakınlarında bulunmuş ve onun ölümünden sonra Bursa Geyikli Baba Zâviyesi şeyhliğini almıştır, çeşitli yerlerde müderris olarak da görev yapmıştır. Bir zaman sonra İstanbul'a gelen Deli Birader meşhur hamamını da bu esnada yaptırmıştır; bu hamamın yıktırılması üzerine İstanbul'dan ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve orada vefat etmiştir (Gökyay, 1994, 9/135-136).

Piyale Bey'in emriyle *Dâfi'u'l-Gumûm ve Râfi'u'l-Hümûm* isimli eseri kaleme almış ve II. Bayezid'in şehzadesi Korkut'a ithaf etmiştir. Eserini kaleme alırken *Kitâbu Reşîdü'l-Lebîb fî Mu'âşereti'l-Habîb*, *Kitâb-ı Felek-i Me'ânî ve*

Hezeliyyât-ı 'Aynî ve Fuhşiyyât-ı Gaybî, *Kitâb-ı Elfiyye ve Şelfiyye* isimli kitaplardan faydalanmış ve yedi bölüm üzerine oluşturduğu eserinde baha dair hikâyelere yer vermiştir (Kuru, 2000, 41). Eserin bilinen beş nüshası vardır fakat *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü*'nde eserin iki nüshasından bahsedilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 114). Nüshaların çoğu on yedinci ve on sekizinci yüzyıla ait olup hepsinde Şehzade Korkut'a ithaf vardır.

DİA'da eserin İÜNEK- TY. nr. 1400'de bir nüshasının olduğundan bahsedilmektedir fakat bu nüshanın başlığında *Letâ'if-nâme* isminde başka bir eser kayıtlıdır. *Letâ'if-nâme* başlığının üzerine "*Delü Birâder Efendinün Letâ'if-nâmesidür*" ibaresi sonradan yazılmıştır.

15) el-Atûfî el-Merzifonî: *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân*

Hayreddin Hızır b. Mahmûd el-Atûfî (ö.1541), Merzifonludur, devrin tanınmış âlimlerinden Bahşı Halîfe, Amasyalı Mevlânâ Abdî, Kutbüddin Muhammed ve Bursalı Mevlânâ Hocazâde'den dersler almıştır. II. Bayezid onu saray görevlilerine hoca olarak tayin etmişse de bir müddet sonra İstanbul camilerinde vaaz verip tefsir okutmayı daha faydalı görerek bu görevinden ayrılmıştır (Çakan, 1991, 4/ 99-100). Tefsir, hadis, mantık, tıp, kelam gibi birçok alanda eser kaleme alan el-Atûfî'nin bazı eserlerinin nüshaları hem II. Bayezid hem Kanunî Sultan Süleyman hem de Pargalı İbrahim Paşa'nın kütüphaneleri için hazırlanmıştır. el-Atûfî Arapça olarak kaleme aldığı *Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân*'ı II. Bayezid'e ithaf etmiştir. Eserin bir nüshası da daha sonra Kanûnî Sultan Süleyman'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Yine aynı eserin Pargalı İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiş bir nüshası daha bulunmaktadır. Tıbb-ı nebevi özelliği gösteren eser üç baba ayrılmıştır.

Eserin bilinen on üç nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 130)[2]. Eserin en eski nüshası SK- Nuruosmaniye nr. 3546'da (v. 181, 15 s.) kayıtlı olup Sultan II. Bayezid'a ithaf edilmiştir. Ramazan 918/Kasım-Aralık 1512'de istihsah edilmiş olan nüshanın başında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Kütüphanesi için hazırlandığı belirtilen bir madalyon da vardır. Madalyonda şu ibare yer almaktadır: "*Li-hizâneti Sultân Süleymân e'anehu er-Rahmân el-Müste'ân*."[3]

[2] Eserin Ankara Üni. Tıp Fakültesi Deontoloji nr. 7273, British Library nr. Or. 6247, British Museum nr. 306 ve California University nr. MS Ar. 22 (VIII)'de bulunan nüshalarına ulaşılamamıştır.

[3] "Sultan Süleyman'ın kütüphanesi içindir. Yardımcı Rahman ona yardım etsin."

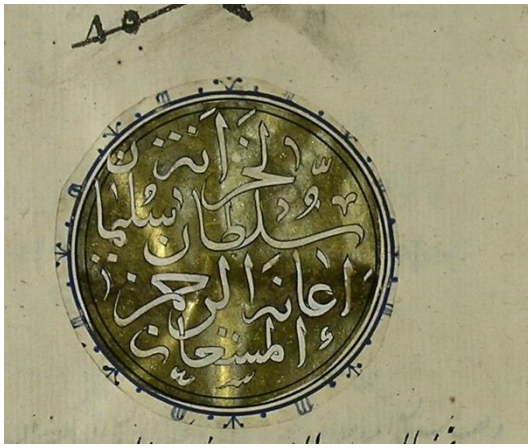

Eserin on iki nüshası II. Bayezid'a ithaf edilmişken TSMK A. nr. 2095'te (v. 192, 15 s.) kayıtlı olan nüsha Pargalı İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir.

16) el-Atûfî: *Zuhrü'l-'Atşân*

el-Atûfî tarafından II. Bayezid'e ithafen yazılan bir diğer eser *Zuhrü'l-'Atşân*'dır. Türkçe olarak kaleme alınan ve manzum bir hadis şerhi olan eserde, maddi hastalıklar ve manevi güzellikler, suyu üç nefeste içmenin faydası gibi Hz. Peygambere ait olan hadislerin şerhi yer almaktadır (Sağlam, 2017, 66). Eserin bilinen iki nüshası bulunmaktadır (İhsanoğlu vd., 2008, 130).

Eserin en eski nüshası SK- Nuruosmaniye nr. 3546'da (v. 183b-185b, 21 s.) kayıtlı olup Sultan II. Bayezid'a ithaf edilmiştir. Nüsha Ramazan 918/Kasım-Aralık 1512'de istinsah edilmiş olup müstensihi belli değildir. Eserin bir diğer nüshası TSMK A. nr. 2094'de (v. 49a-59b, 10 s.) kayıtlı olup bu nüshada II. Bayezid'a ithafın bulunduğu beyitler çıkartılarak nüsha, Pargalı İbrahim Paşa'nın kütüphanesi için yeniden hazırlanmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan yazmanın giriş kısmında Pargalı İbrahim Paşa'nın Kütüphanesi için yazıldığına dair bir madalyon bulunmaktadır. Madalyonda şu ibare yer almaktadır: "*Li-hizmeti hizâne-i İbrâhîm Paşa e'anehu'llâhu 'alâ mâ yeşâ*."[4]

17)İdrîs-i Bitlisî: *Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ*

[4] "İbrahim Paşa'nın kütüphanesine hizmet içindir. Allah dilediği şeylerde ona yardım etsin."

15. yüzyılın ortalarında Bitlis'te dünyaya gelen müellif, münşî, şair, hattat ve siyaset adamı olan İdrîs-i Bitlisî, Diyarbekir ve Tebriz'de aklî ve dinî ilimler konusunda eğitim almıştır (Genç, 2019). Akkoyunlular zamanında münşîlik yapan Bitlisî, Akkoyunluların ortadan kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve II. Bayezid'in emriyle meşhur *Heşt Behişt* isimli Osmanlı Tarihini kaleme almıştır (Özcan, 2000, 21/485-488)

İdrîs-i Bitlisî, 1511 yılında gemiyle Mısır'a uğradıktan sonra hacca gitmiş; dönüşte veba salgını dolayısıyla Mısır'a uğramadan İstanbul'a dönmüştür. Bitlisî, İstanbul'a döndükten sonra veba hakkında bir risale kaleme almıştır. *Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ* isimli eseri, bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Eserin bölümlerinde sırasıyla vebanın sebepleri ve keyfiyeti; vebanın olduğu yerlerden kaçmanın önemi ve vebanın tedavisinde kullanılan ilaçlardan söz edilmiştir. İdrîs-i Bitlisî, Arapça olarak kaleme aldığı eserini Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmiştir.

Eserin bilinen on iki nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 102). Bu nüshalar içerisinde en erken tarihlisi SK- Şehid Ali Paşa nr. 2033'te (v. 61b-100b, 19 s.) kayıtlı olup Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. 933/1526-1527 yılında istinsah edilen nüshanın müstensihi belli değildir. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde, SK- Şehid Ali Paşa nr. 2023 ve Hamidiye nr. 1128'de eserin birer nüshasından daha bahsedilir. Fakat bu nüshalar İdrîs-i Bidlîsî'nin *Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ*'sına ait değildir (İhsanoğlu vd., 2008, 101-102).

18) Gelibolulu Sürûrî: *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb*

Sürûrî Muslihuddin Mustafa b. Şaban el-Gelibolevî er-Rûmî (ö.1562), şair, fakîh, mütercim, muhaddis, müfessir ve şârih olup Gelibolu'da dünyaya gelmiştir (Kaçar-Akdağ, 2022). Sürûrî Kara Dâvud İzmitî, Nihâlî, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Taşköprizâde Mustafa Efendi ve Abdülvâsi Efendi'den ilim tahsil etmiştir (Güleç, 2010, 38/170-172). Pîrî Mehmed Paşa Medresesi'nin müderrisliğine getirilen Sürûrî daha sonra Şehzade Mustafa'nın hocalığını da yapmıştır; çok sayıda eser kaleme alan Sürûrî devrinin en velûd şarihi olarak bilinir (Güleç, 2010, 38/170-172).

İbnü'n-Nefîs'in İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ının özeti mahiyetinde kaleme aldığı *el-Mûcez* isimli eseri Sürûrî tarafından şerh edilerek *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb* adıyla Şehzade Mustafa'ya sunulmuştur. Eser, dört bölümdür, bu bölümlerde sırasıyla tıbbın amelî ve ilmî kaideleri, devalar ve gıdalar, hastalıklar ve vücudun tamamında ya da birçok organında etkili olan hastalıklar üzerinde durulmuştur (Kaçar-Akdağ, 2022, 38-47).

Eserin bilinen on yedi nüshası bulunmaktadır (İhsanoğlu vd., 2008, 142-143). En erken tarihli nüsha SK- Ayasofya nr. 3662'de (v. 537, 17 s.) kayıt olup Şehzade Mustafa'ya ithaf edilmiştir. Bu nüsha Yusuf b. Kemal tarafından Şevval 959/Eylül-Ekim 1552'de istinsah edilmiştir. Yusuf b. Kemal bu nüshayı müellif nüshasından çoğalttığını yazmada ifade etmiştir. Bu nüshada Şehzade

Mustafa'nın isminin geçtiği yer ise karalanmıştır. Diğer yandan eserin Ayasofya nüshası dışında İngiltere Milli Kütüphane Türkçe Yazmaları nr. 11282, SK-Hekimoğlu Ali Paşa nr. 576, SK- Kadızade Mehmed nr. 347 ve SK- Şehid Ali Paşa nr. 2060'da bulunan nüshaları on altıncı yüzyılda istinsah edilmiş olup bu durum esere olan rağbeti göstermektedir. Eserin bilinen on yedi nüshası dışında tarafımızca tespit edilen on sekizinci nüshası ise Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi nr. 1118'de (v. 386, 19 s.) kayıtlıdır.

19) Ebülfazl Mehmed Efendi: *Kânûnü'l-İlâc ve Şifâ'ü'l-Emrâz li-Külli Mizâc (Terceme-i Zahîre-i Hârizmşâhî mine't-Tıb)*

İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu olan ve eğitimini önce babasından ardından devrin âlimlerinden alan Ebülfazl Mehmed Efendi, çeşitli şehirlerde kadılık görevinde bulunmuş ve ardından Anadolu defterdarlığı hizmetine getirilmiştir, hayatı boyunca ilimle meşgul olan Mehmed Efendi, şiirler kaleme almıştır (Özcan, 1994, 10/356-357).

Ebülfazl Mehmed Efendi, *Kânûnü'l-İlâc ve Şifâ'ü'l-Emrâz li-Külli Mizâc* isimli eserini Kanunî Sultan Süleyman'a ve Rüstem Paşa'ya ithaf etmiştir. *Zahîre-i Hârizmşâhî*'nin tercümesi olan eser dokuz bölüme ayrılmıştır. Bunlarda tıbbın tarifi ve sınırları, insanın halleri, sağlığı koruma, hastalıklar, humma, ilaçlar gibi konular ele alınmıştır.

Eserin bilinen üç nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 144). Bu nüshalar içerisinde en erken tarihli olanı TSMK Emanet Hazinesi, nr. 1832'de (v. 462, 19 s.) kayıtlı olup 1 Muharrem 959/29 Aralık 1551'de istinsah edilmiştir ve müstensihi belli değildir. Bu nüshanın ithaf kısmı bulunmamaktadır. SK-Nuruosmaniye nr. 3574'te (v. 244, 27 s.) kayıtlı olan nüshada ise hem Kanuni Sultan Süleyman'a hem de Rüstem Paşa'ya ithaf vardır. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde (İhsanoğlu vd., 2008, 144) ve Ahmed Ateş'in makalesinde (Ateş, 1948, 175) SK- Antalya Tekelioğlu nr. 457'de eserin bir nüshasının daha olduğu söylenmiştir fakat bu numarada Nâbî'nin *Zeyl-i Siyer-i Veysî*'si bulunmaktadır.

20) Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî: *Dürr-i Manzûm*

Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî (ö.1567'den sonra) hakkında bilgiler kendi eserlerinin içinde verdikleri ile sınırlıdır. Babası Kudüs'ten Ankara'ya gelerek buraya yerleşmiştir. Sâhip Giray kendisine çok değer vermiş ve Kanûnî'ye elçi olarak göndermiştir. Tıp ilmini Hz. Peygamberin soyundan biri ona öğretmiş ve Kırım'dan dönerken Konya'da valilik yapan II. Selim'e hekimlik hizmetinde bulunmuştur (Demir Öztürk, 2021, 18-19).

Nidâî, Arapçadan *Menâfiü'n-Nâs* isimli eseri Türkçeye tercüme ettikten sonra muhtasar bir biçimde yeniden kaleme almış ve eserini *Dürr-i Manzûm* olarak isimlendirmiştir. II. Selim'e ithaf edilen eserde sağlığın korunmasıyla alakalı tavsiyeler, hastalıklar, şerbetler, macunlar ve tiryaklardan bahsedilen dört bölüm ile mukaddime ve hatime kısımları yer alır (Ay, 2000, 24).

Eser yazıldığı tarihten itibaren birçok kez istinsah edilmiştir bu sebeple eserin yüzden fazla nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 156-161). Eserin birçok nüshasının bulunmasının yanı sıra bir diğer özelliği kendi döneminde farklı kişiler için de nüshalarının hazırlanmasıdır. Örneğin, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Camii nr. 3249'da kayıtlı nüsha Devlet Giray'a ithaf edilirken Diyarbakır Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi nr. 503 ve SK- Şehid Ali Paşa nr. 2039'da kayıtlı olan nüshalarda baş kısımda Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf, son kısımda ise Sultan II. Selim'e dua bulunmaktadır. Bursa Ulucami nr. 3543'te (v. 25a-43b, 19 s.) kayıtlı nüshada ise diğer nüshalardan farklı olarak II. Selim'e dua edilen kısımda III. Murad'a dua yer almaktadır. Ayrıca *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde bu nüsha Nidâî'nin diğer bir eseri olan *Menâfi'ü'n-Nâs*'a ait gösterilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 170).

Dürr-i Manzûm yazıldığı dönemde oldukça rağbet görmüş olup eserin Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyüddin Efendi nr. V1669, Bibliothèque Nationale Suppl. Turc. 829, Manisa nr. 3118, Milli Kütüphane nr. A 2203, SK- Esad Efendi nr. 2468, SK- Hacı Selim Ağa (Kemankeş) nr. 348 ve TSMK Revan 2038'de kayıtlı olan nüshaları on altıncı yüzyılda istinsah edilmiştir.

Bütün bu bilgiler dışında *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü*'nde Nidâî'nin iki eserinin (*Dürr-i Manzûm* ve *Menâfi'ü'n-Nâs*) bazı nüshaları birbirine karıştırılmıştır. Örneğin, *Dürr-i Manzûm*'un Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Feridun Nafiz Uzluk nr. 222'de kayıtlı olan nüshası *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde Nidâî'nin bir diğer eseri *Menâfi'ü'n-Nâs*'a ait olarak gösterilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 169). Benzer durum Milli Kütüphane nr. A 2058 (İhsanoğlu vd., 2008, 172), Milli Kütüphane nr. A 5097 (İhsanoğlu vd., 2008, 172), SK- Hacı Beşir Ağa nr. 654 (İhsanoğlu vd., 2008, 163) ve SK- Hacı Mahmud Efendi nr. 5567'de kayıtlı (İhsanoğlu vd., 2008, 166) nüshalar için de geçerlidir.

Bu nüshalar dışında *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi nr. 19 (İhsanoğlu vd., 2008, 159); Konya Koyunoğlu Yazma Eser Kütüphanesi nr. 12038 (İhsanoğlu vd., 2008, 160); Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nr. R 5322 (İhsanoğlu vd., 2008, 160); Milli Kütüphane 4077 (İhsanoğlu vd., 2008, 160); SK- Hacı Beşir Ağa nr. 518 (İhsanoğlu vd., 2008, 160) ve SK- Serez 3838 (İhsanoğlu vd., 2008, 161)'de eserin bazı nüshalarından bahsedilir fakat bu nüshalar *Dürr-i Manzûm*'a ait değildir.

21) Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî: *Menâfi'ü'n-Nâs*

Nidâî'nin manzum-mensur karışık olarak kaleme aldığı ve Farsçadan tercüme ettiği bir diğer eseri *Menâfi'ü'n-Nâs*'tır (Özçelik, 1990; Özçelik, 2007, 33/ 77-78). Altmış bölümden ve bir mukaddimeden meydana gelen eserin ilk kırk dört beyitlik kısmı tıpla alakalı ayet ve hadislerdir. Bu bölümün ardından gelen kısımlarda ise insanın yaratılışı, beden sıvıları, organlar, mizaçlar, nabız, idrar, baş ve yüzdeki hastalıklar, cüzam, hacamat, sünnet, felç, akciğer

hastalıkları, kadın hastalıkları ve tedavide kullanılan yağlar, yakılar, merhemler, şaraplar, müshiller ve macunlardan bahsedilmiştir.

Menâfi'ü'n-Nâs, Nidâî'nin bir diğer eseri olan *Dürr-i Manzûm*'dan farklı olarak yazıldığı yüzyılda pek rağbet görmemiştir. Ulaşabildiğimiz 150 civarındaki nüshadan sadece biri on altıncı yüzyılda istinsah edilmiştir. Konya Koyunoğlu Yazma Eser Kütüphanesi nr. 12033'te (v. 1b-101b, 21 s.) kayıtlı ve II. Selim'e ithafın bulunduğu nüsha 16 Şevval 1001/16 Temmuz 1593'te istinsah edilmiştir, müstensihi belli değildir.

On yedinci yüzyılda eser önem kazanarak yirmi iki kez istinsah edilmiştir. Bunlar; Berlin Eyalet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin) Ms. Diez A. Oct. nr. 187, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi nr. 458,Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi nr. 522, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi nr. 674, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Müzesi nr. 983, Gazi Hüsrev Bey nr. R 2354, Gazi Hüsrev nr. R 8566, Milli Kütüphane Adnan Ötüken (Cebeci) nr. 1076, Milli Kütüphane nr. 3422, Milli Kütüphane nr. 470, Milli Kütüphane nr. A 576, Milli Kütüphane nr. A 6189, Muallim Cevdet nr. K 518, SK- Lala İsmail nr. 389, SK- Nuruosmaniye 3604, SK- Nuruosmaniye nr. 3556, SK- Nuruosmaniye nr. 3603, SK- Reşid Efendi nr. 712, SK- Şehid Ali Paşa nr. 2104, SK- Şehid Ali Paşa nr. 2105, SK- Tercüman nr. 185 ve Universitätsbibliothek Leipzig [DE-UBL] Cod. Turc. nr. 27-1'de kayıtlı olan nüshalardır.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Menâfi'ü'n-Nâs'ın Bursa Ulucami nr. 3543 (İhsanoğlu vd., 2008, 170); Beyazıt Umumi nr. 633 (İhsanoğlu vd., 2008, 170); Beyazıt Umumi nr. 975 (İhsanoğlu vd., 2008, 170); Hacı Beşir Ağa 661(İhsanoğlu vd., 2008, 163); Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Feridun Nafiz Uzluk nr. 222 ve 6948 (İhsanoğlu vd., 2008, 169); Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 2793 (İhsanoğlu vd., 2008, 172); Konya Koyunoğlu Yazma Eser Kütüphanesi nr. 12038 (İhsanoğlu vd., 2008, 168); Milli Kütüphane A 5097 (İhsanoğlu vd., 2008, 172); Milli Kütüphane nr. A 2058 (İhsanoğlu vd., 2008, 172); SK- Hacı Mahmud Efendi nr. 5567 (İhsanoğlu vd., 2008, 166); Süleymaniye SK- Hacı Mahmud Efendi nr. 5542 (İhsanoğlu vd., 2008, 171); SK- Hacı Selim Ağa nr. 882 (İhsanoğlu vd., 2008, 166) ve SK- Mihrişah Sultan nr. 271'de (İhsanoğlu vd., 2008, 172) kayıtlı bazı nüshalarından bahsedilir fakat bu nüshalar *Menâfi'ü'n-Nâs*'a ait değildir.

Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm* ve *Menâfi'ü'n-Nâs* isimli eserlerinin giriş kısmı birbirine çok benzediği için istinsah edilen bazı nüshalarda eserler birbirine karışmıştır. Örneğin, SK- Hacı Mahmud Efendi nr. 5523'te (v. 116, 21 s.) kayıtlı olan ve Mehmed Reşid ibn Mehmed Emin Hâfızzâde tarafından 19 Zilhicce 1244/15 Haziran 1829'da istinsah edilen *Menâfi'ü'n-Nâs* nüshasının giriş ve son kısmı *Dürr-i Manzûm*'dan orta kısımları ise *Menâfi'ü'n-Nâs*'tan alıntılanmıştır.

22) Nidâî: *Rebî'ü'-s-Selâme*

Nidâî'nin *Rebî'ü'-s-Selâme* isimli eseri veba ve veba salgını hakkında Osmanlı sahasında Türkçe olarak kaleme alınmış ilk eserdir. II. Selim'e ithaf

edilen eser manzum ve mensur karışık olarak yazılmıştır. Bir mukaddime, yedi bölüm ve bir hatimeden meydana gelen eserde vebanın anlamı, bulaşma sebepleri, cin taifesinin özellikleri, vebanın belirtileri, vebadan kaynaklanan ateş, vebanın ve pis havanın defiyle ilgili tedbirler, vebaya karşı faydalı gelen yiyecek ve içecekler, hareketler, kusma ve banyo gibi durumlar ile veba zamanında doğru olan davranışlar ve ilaç konuları işlenmiştir (Demir Öztürk, 2021, 15). Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan SK- Hacı Selim Ağa nr. 882'de kayıtlı, II. Selim'e ithafın bulunduğu nüsha geç bir tarih olan 1162/1748-1749'da istinsah edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Yeniler nr. 265'te kayıtlı olan nüshanın ise istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

23) Mahfî-i Gîlânî Ebu Hayrullah: *Terceme-i Risâle-i Çûb-ı Çînî*

Mahfî-i Gilanî, on altıncı yüzyıl şairlerinden olup hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kanunî'nin Irakeyn Seferi sonrasında Şah Tahmasb'tan kaçarak Osmanlı'ya sığınan İranlı bir şairdir. Gilanî, Türkçe ve Farsça eserler kaleme almıştır (Taşkın, 2012, 2424). Çeşitli savaşlara katılan Gilanî'nin yazdığı eserlerden hareketle iyi bir eğitim aldığı; Hintçe, Farsça ve Türkçeyi bildiği söylenebilir.

Terceme-i Risâle-i Çûb-ı Çînî, Hintçe küçük bir tıp risalesinin tercümesidir. Eserini Muzaffer Şah için önce Hintçeden Farsçaya ardından da Kanûnî için Türkçeye tercüme etmiştir. Eser, bih-i çinî denen şifalı bir otun faydaları hakkındadır (Taşkın, 2012, 2432).

Eserin bilinen üç nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 192). İstinsah tarihleri olmayan nüshalar Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilmiştir. Eserin ismi SK- Ayasofya nr. 1685'deki nüshada *Penc-i Çînî* olarak kaydedilmiştir.

24) Ni'metullâh b. el-Kâzî: *Hıfzıssıhha li-Bedeni'l-İnsân*

II. Selim döneminde hekimlik yapan el-Kâzî, Kemal Paşazade ve Sinanuddin Yusuf gibi devrin âlimlerinden tıp okumuş, Bursa Yıldırım Bayezid Bimaristanı'nda çalışmıştır. *Hıfzıssıhha li-Bedeni'l-İnsân* isimli Arapça eserini II. Selim'e ithafen kaleme almıştır. Eser, bir mukaddime on üç bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. İnsan bedeninin sıhhatinin sebepleri, doğum, emzirme, yiyecek, içecek, uyku, cima, yıkanma, mevsimler, hava, veba gibi konular eserde ele alınmıştır [1b-5a].

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 193). SK- Fatih nr. 3558'de kayıtlı olan bu nüsha Sultan II. Selim'e ithaf edilmiş olup nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

25) Unsurî el-Cîlânî: *Risâle fi Hıfzi's-Sıhha*

el-Cîlânî'nin hayatı hakkında bilgiler sınırlıdır. Tıbba dair kaleme aldığı *Risâle fi Hıfzi's-Sıhha* isimli eserini Yavuz Sultan Selim'e ithaf ettiğine göre on altıncı yüzyıl tabiplerinden olduğu söylenebilir. Eserinin girişinde birçok ilim öğrendiğini bunlardan en faydalısının tıp olduğunu ifade etmiştir. el-Cîlânî Arapça olarak kaleme aldığı *Risâle fi Hıfzi's-sıhha* isimli tıp eserinde Galen,

Hipokrat gibi önemli hekimlerin kitaplarından derlediği sağlığa faydalı olan bilgilerle eserini meydana getirmiştir.

Eserin bilinen tek nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 194). SK- Fatih nr. 3561'de kayıtlı olan ve Yavuz Sultan Selim'e ithafın bulunduğu nüsha Zilhicce 907/Haziran-Temmuz 1502'de istinsah edilmiştir müstensihi belli değildir.

26) Gelibolulu Mustafa Âlî: *Râhatü'n-Nüfûs*

Şair, tarihçi ve çok yönlü bir kişi olan Mustafa Âlî Efendi (ö.1600) birçok eser kaleme almıştır. Hayatı boyunca pek çok resmî görevde bulunmuş ve bunlarda dikkat çekmemiş ise de bilhassa tarihçiliği ve yoğun edebî faaliyetleri ile asıl şöhreti yakalamıştır (Kütükoğlu, 1989, 2/414-416; Fleischer, 1997).

Gelibolulu Âlî'nin baha dair kaleme almış olduğu eserinin ismi *Râhatü'n-Nüfûs*'tur. III. Murad için tercüme edilen eser, Manisa'da şehzadeliği esnasında ona sunulmuştur. İki cüzden oluşan eserin birinci cüzü kadınlar ikinci cüzü erkekler için olup her iki cüz dört bölümden oluşmaktadır (Adıgüzel, 2020).

Eserin bilinen dokuz nüshası vardır (İhsanoğlu vd., 2008, 196). Tüm nüshalarda Şehzade (III.) Murad'a ithaf ve oğlu Şehzade (III.) Mehmed'e övgü vardır. Eserin Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi nr. 600'de (v. 158, 15 s.) kayıtlı olan nüshası Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından Safer 989/Mart-Nisan 1581'de istinsah edilmiştir. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Litaratürü*'nde Raşid Efendi nüshası Mustafa Âlî'ye nispet edilmektedir fakat bu nüshada herhangi bir ferağ kaydı yoktur. Aynı şekilde Selimiye nüshası için istinsah tarihi verilmiş fakat müstensih belirtilmemiştir. Bu yazmanın daha net çekilmiş görüntülerine bakıldığında müstensihin Mustafa Âlî olduğu anlaşılmaktadır. Eser üzerine yapılan doktora tezinde ve aynı tezin basılmış halinde nüshanın bu özelliğine ne yazık ki dikkat edilmemiştir (Adıgüzel, 2020).

27) Hasan b. Abdurrahman Efendi: *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesau't-Tabîbe Cehluhu*

Hasan b. Abdurrahman(ö. 1595) III. Murâd dönemi divân kâtiplerindendir. *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesau't-Tabîbe Cehluhu* isimli eserinin mukaddimesinde kendisini Hasan oğlu Abdurrahmân olarak tanıtıp hayatı boyunca birçok hastalık geçirdiğini ve hekimlerle sohbetleri esnasında bu eseri tercüme etmeye karar verdiğini ifade eder.

III. Murad'ın emri ve Hoca Sâdeddin Efendi'nin gözetiminde kaleme alınan *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesau't-Tabîbe Cehluhu*, İbn Kütbî'nin eserinin tercümesidir. Eserde, sebeb-i telif ve mukaddime kısımlarının ardından eserin ana bölümü başlar; burada müfret devalar Arap harflerine göre tertip edilmiştir.

Eserin bilinen üç nüshası vardır ve hepsi III. Murad'a ithaf edilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, 189). Eserin Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi nr. 4715'te (v. 783, 19 s.) kayıtlı olan nüshası mütercim Hasan b. Abdurrahmân tarafından 1001/1592-1593'te istinsah edilmiştir (Hasan b. Abdurrahmân, 2024).

28) Safiyüddîn Muhammed b. 'Abdullâh el-Tabîb el-Gîlânî: *Tezkiretü'ş-Şehevât fi Tabsıratü'l-Lezzet*

Molla Safî olarak da bilinen Safiyüddîn Muhammed (ö.1601) hekim, edip, mantıkçı ve Arap dili uzmanıdır; başka hekimlerin aciz kaldığı birçok hastalığı iyileştiren büyük bir hekim olarak tanınan Safiyüddîn Muhammed, Mekke'ye giderek Şerif Hasan b. Abî Numay'ın hizmetinde çalışmıştır (İhsanoğlu vd., 2008, 216).

Safiyüddîn Muhammed, Farsça olarak kaleme aldığı *Tezkiretü'ş-Şehevât fi Tabsıratü'l-Lezzet* isimli eserini III. Murad'ın mütalaasına sunmuştur. Baha dair yazılan bu eser bir mukaddime, yedi makale ve bir hatimeden meydana gelir [7b-8a].

Eserin bilinen tek nüshası bulunmaktadır (İhsanoğlu vd., 2008, 216). SK-Nuruosmaniye nr. 3479'da (v. 209, 15 s.) kayıtlı, şemseli ve III. Murad'a ithafın bulunduğu nüsha Muhammed b. Ahmed el-Mağribî el-Mekkî el-Mâlikî tarafından Mekke'de Zilhicce 994/Kasım-Aralık 1586 tarihinde istinsah edilmiştir.

Eserler Listesi

Sayı	Müellif/Mütercim	Eserin Adı	Eserin Dili	İthaf
1.	Şerefeddin Sabuncuoğlu	*Tercüme-i Akrabadin-i Harzemşâhî*	Türkçe	II. Bayezid
2.	Hatâyî-i Mâzenderânî	*Risâle-i Teşhîsiyye fi't-Tıbb*	Farsça	II. Bayezid
3.	Muhammed b. Lutfullah el-Amâsî	*Havasü'l-Edviyeti'l-Müfrede*	Arapça	Şehzade Ahmed
4.	Muhammed b. Mansûr b. Mübârek el-Tunisî el-Arabî	*el-İs'âd ve'l-İmdâd li-Masâlihi'l-Enfüs ve'l-Ecsâd 'ani'l-Basâ'it ve'l-Mürekkebât*	Arapça	II. Bayezid
5.	Muhammed b. Mansûr b. Mübârek el-Tunisî el-Arabî	*Tahzîbü't-Tahzîb ve La'mati't-Tabîbi'l-Arîb*	Arapça	II. Bayezid
6.	Muhyiddin Mekkî	*Nazmü't-Teshîl*	Türkçe	II. Bayezid

7.	Rûhullâh b. Ahî el-Mutatabbîb	*Şerh Teşrîhi Kânunçe li'l-Çağmînî*	Arapça	II. Bayezid
8.	Abdurrahman b. Ebî Yûsuf el-Hâfız el-Müneccim	*Kitâbu'l-Cevher fî Hıfzi's-Sıhha*	Arapça	II. Bayezid ve Şehzade Ahmed
9.	İbrâhîm b. 'Abdullah el-Cerrâh	*Alâim-i Cerrâhîn*	Türkçe	II. Bayezid
10.	Ahmed Hayatî b. Muhammed el-Kuraşî	*Şeceretü't-Tıbb*	Arapça	II. Bayezid
11.	Ahî Çelebi	*Risâle-i Hasât el-Kilyateyn ve'l-Mesâne*	Türkçe	II. Bayezid
12.	Ahî Çelebi	*Şerh-i Kânunçe li'l-Çağminî*	Arapça	II. Bayezid
13.	Mevlânâ Mehmed Gazâlî (Deli Birâder)	*Dâfiu'l-Gumûm ve Râfiu'l-Hümûm*	Türkçe	Şehzade Korkut
14.	el-Atûfî el-Merzifonî	*Ravzatü'l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü'l-Ebdân*	Arapça	II. Bayezid Eserin bazı nüshaları Kanûnî ve Pargalı İbrahim Paşa'nın kütüphanesi için hazırlanmıştır.
15.	el-Atûfî el-Merzifonî	Zuhrü'l-'Atşân	Türkçe	II. Bayezid Eserin bazı nüshalarında II. Beyazıd'ın ismi çıkarılarak Pargalı İbrahim Paşa'nın ismi yazılmıştır.

16.	İdrîs-i Bitlisî	*Risâlatu'l-İbâ 'an Mevâki' el-Vebâ*	Arapça	Yavuz Sultan Selim
17.	Hakîm-şâh Muhammed b. Mübârek el-Kazvînî	*Nasîhat-nâme*	Farsça	Kanûnî Sultan Süleyman
18.	Gelibolulu Sürûrî	*Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb*	Türkçe	Şehzade Mustafa
19.	Ebülfazl Mehmed Efendi	*Kânûn el-İlâc ve Şifâ el-Emrâz li-Külli Mizâc (Terceme-i Zahîre-i Hârizmşâhî mine't-tıb)*	Türkçe	Kanûnî Sultan Süleyman
20.	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	*Dürr-i Manzûm*	Türkçe	II. Selim Eserin bir nüshasının Bursa Ulucami nr. 3543) sonunda II. Selim yerine Şehzade (III.) Murad'a dua bulunmaktadır. Eserin Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Orhan Camii nr. 3249'da bulunan nüshasında ise Giray Han'a ithaf bulunmaktadır.
21.	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	*Menâfi'ü'n-Nâs*	Türkçe	II. Selim
22.	Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî	*Rebî'ü'-s-Selâme*	Türkçe	II. Selim
23.	Mahfî-i Gîlânî Ebu Hayrullah	*Terceme-i Risâle-i Çûb-ı Çînî*	Türkçe	Kanûnî Sultan Süleyman
24.	Ni'metullâh b. el-Kâzî	*Hıfzıssıhha li-Bedeni'l-İnsân*	Arapça	II. Selim

25.	‘Unsurî el-Cîlânî	*Risâle fi Hıfzi’s-Sıhha*	Arapça	II. Selim
26.	Gelibolulu Mustafa Âlî	*Râhatü’n-Nüfûs*	Türkçe	Şehzade (III.) Murad
27.	Hasan b. Abdurrahman Efendi	*Tercüme-i Mâ-Lâ Yesau’t-Tabîbe Cehluhu*	Türkçe	III. Murad
28.	Safiyüddîn Muhammed b. ‘Abdullâh el-Tabîb el-Gîlânî	*Tezkiretü’ş-Şehevât fi Tabsıratü’l-Lezzet*	Farsça	III. Murad

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı sultan ve şehzadelerine ithafen kaleme alınmış tıp konulu yirmi sekiz eser ve bu eserlerin dört yüzden fazla nüshasının konuları, dili, nüsha özellikleri ve istinsah kayıtları incelenmiştir. Çalışma, II. Bayezid döneminden başlayıp III. Murad döneminin sonuna kadarki tıp eserlerini kapsamaktadır. Bu tıp yazmalarından II. Bayezid’e on üç, Şehzade Ahmed’e bir, Şehzade Korkut’a bir, Yavuz Sultan Selim’e bir, Kanûnî Sultan Süleyman’a üç, Şehzade Mustafa’ya bir, II. Selim’e beş, III. Murad’a üç eser ithaf edilmiştir. Sultan ve şehzadelere ithaf edilen eserlerden yedi tanesi tercüme, dört tanesi şerh ve geriye kalan on yedi tanesi telif eser olma özelliği gösterir.

Sultan ve şehzadelere ithaf edilen eserlerin mukaddimelerinde bulunan sebeb-i telif kısımlarının değiştirilerek yeni hamilere sunulması anlayışı I. Mehmed’den itibaren başlamıştır. II. Bayezid, Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim devirlerinde de kaleme alınan bazı eserlerin ithaf kısımları değiştirilerek eserler birden fazla hamiye sunulmuştur. Bu hamilerin şehzade ve sultanlar olmasının yanı sıra Pargalı İbrahim Paşa ve Rüstem Paşa gibi dönemlerinde oldukça etkin roller üstlenen vezirler de olabildiği görülür. Bu nüshaların farklı kişilere ithafı bize nüsha bazlı himayeyle birlikte arz-talep ilişkisi doğrultusunda yeni eserlerin kaleme alınması yerine var olanların giriş kısımlarının pratik bir biçimde değiştirilerek sunulması tercihini de gösterir.

Sultanlara ve şehzadelere ithaf edilen eserlerin bir kısmı da onların şahsî kütüphaneleri için hazırlanmıştır. Çelebi I. Mehmed’le başlayan şahsî kütüphaneler için madalyonlu/şemseli tıp konulu yazma hazırlama geleneği II. Bayezid ve Kanûnî dönemlerinde de devam etmiştir. Sultanların madalyonlu yazmalara olan ilgisi bazı devlet adamlarını da etkilemiştir. Örneğin, el-Atûfî’nin *Ravzatü’l-İnsân fî Tedâbirü Sıhhatü’l-Ebdân* isimli eserinin bir nüshası Kanûnî’nin bir diğer nüshası da Pargalı İbrahim Paşa’nın şahsî kütüphanesi için

madalyonlu olarak hazırlanmıştır. Böylelikle tıp konulu yazmalarda Çelebi Mehmed ile Fatih döneminin sonuna kadar hami olarak sadece sultanların ismi zikredilirken II. Bayezid döneminde bu hamilere şehzadeler de dâhil olmuş, Kanûnî döneminde ise üçüncü bir hami olarak paşalar ortaya çıkmıştır.

Tıp yazmalarının konuları seçilirken hami konumundaki sultan ve şehzadelerin tercihleri ve istekleri doğrudan etkili olduğu gibi toplumun genelini etkileyen olaylar da yazılan eserlerin konusunu belirlemiştir. Örneğin, III. Murad'a sunulan tıp eserlerinin konusu baha dair ve yalnız Sultan'ı ilgilendirirken Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Selim ve II. Selim dönemlerinde imparatorluğun hemen her noktasını kasıp kavuran veba salgını neticesinde kaleme alınan ve sultanlara sunulan eserlerde veba ön plana çıkmıştır.

Tıp eserlerinin hangi dilde yazıldıkları Türkçeye olan ilginin görülmesi açısından dikkate değerdir. Çalışmaya konu olan yirmi sekiz eserin on dördü Türkçe geri kalanın on biri Arapça ve üçü de Farsçadır. Bu bize yazılan Türkçe eserler ile Arapça ve Farsça eserler arasındaki dengeyi de gösterir. Beylikten imparatorluğa geçiş sürecinde Türkçeye verilen önem beraberinde hızlı bir tercüme ve telif hareketini doğurmuş ve Türkçenin bilim dili olmasında gösterilen bu çabalar Fatih sonrasında tahta geçen sultanlarla da devam etmiştir. Örneğin, en fazla tıp eserinin kaleme alındığı II. Bayezid döneminde Sultan'a beş Türkçe eser ithaf edilmiştir. Ayrıca II. Selim döneminde yazılan *Menâfi'ü'n-Nâs* ve onun muhtasarı olan *Dürr-i Manzûm*'un sade bir Türkçe ile yazılması bu iki eserin üç yüzden fazla nüshasının oluşmasını sağlamış; halk arasında beğenilen bu eserler defalarca istinsah edilmiştir. Buna karşın Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan eserler ise genellikle tek nüsha olarak kalmıştır.

Sultan ve şehzadelere sunulan tıp eserleri onların kendi dönemlerindeki kültürel ve bilimsel faaliyetler hakkında fikir sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır. Osmanlının beylikten başlayarak imparatorluk olmasındaki sürece eşlik eden bu tıp eserlerinin dilleri, hamileri, konuları, nüsha sayıları ve özellikleri Osmanlı sultan ve şehzadelerinin genelde bilim özelde tıp üzerindeki etkilerini görmek açısından büyük bir öneme sahiptir.

Kaynakça

Açıkgöz, Mustafa. *2. Beyazid Devri İn'amat Defteri (Muharrem-Zil-hicce 910/Haziran-Mayıs 1504-1505*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Adıgüzel, Ahmet. *Râhatu'n-Nüfûs Üzerine Bir Dil İncelemesi: İnceleme-Metin-Dizin-Sözlük-Terimler*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2020.

Ateş, Ahmet. "Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Mühim Eserler". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3-4 (1948), 171-191.

Ay, Ümran. *Nidâî Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 200.

Azamat, Nihat. *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.

Bayat, Ali Haydar. "Ahî Çelebi, Mehmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/528-529. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Çakan, İsmail Lütfi. "Atûfî, Hayreddin Hızır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 4/99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çelebioğlu Âmil. *Kânunî Sultân Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: MEB, 1994.

Demir Öztürk, Nuray. "Osmanlı Sultanlarına İthafen Yazılmış Tıp Eserleri-I (Fatih Devrinin Sonuna Kadar)". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* s. 13 (2023): 957-977.

Demir Öztürk, Nuray. *16. Yüzyılda Veba Üzerine Yazılmış Bir Tıp Eseri Nidâî'nin Rebî'u's-Selâme'si*. Ankara: Grafiker, 2021.

Doğan, Şaban. *Terceme-i Akrabâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (giriş-inceleme-metin-dizinler)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Emecen, Feridun. "Selim II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 36/ 414-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Emecen, Feridun. "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/62-74. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Emecen. Feridun M. *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.

Erünsal, İsmail E. "Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezid Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, s. 10-11 (1981): 303-342.

Erünsal, İsmail E. "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri". *Osmanlı Araştırmaları*, s. 4 (1984): 1-17.

Fani, Eyyüp Sabri. "Hakîm Şah el-Kazvînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/ 194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*. Çeviren Ayla Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Genç, Vural. *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bidlîsî (1457-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.

Gökyay, Orhan Şaik. "Deli Birader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 9/135-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Güleç, İsmail. "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/170-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gürlek, Mehmet. *Alâ'im-i Cerrâhîn Cerrâh-nâme (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)* İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2016.

Hasan b. Abdurrahmân. *Tercüme-i Mâ-lâ Yesa'u't-Tabîbe Cehluhu: Hekimlere Gerekli Bilgiler*. Yayına Hazırlayan: Sibel Murad - Nuray Demir Öztürk - Ahmet Akdağ, Editör: Mücahit Kaçar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2024.

İhsanoğlu, Ekmeleddin vd. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008.

Kaçar, Mücahit-Akdağ, Ahmet. *Şerh-i Mûcez fi't-Tıbb: İbnü'n-Nefîs'in el-Mûcez fi't-Tıbb'ının Şerhi*. Editör: Nuray Demir Öztürk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2022.

Kâhya, Esin- Erdemir, Ayşegül Demirhan. *Bilimin Işığında Başlangıçtan Cumhuriyete Türklerde Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.

Kâhya, Esin. "Onbeşinci Yüzyılda Yaşamış Hekimlerimizden Hekimbaşı Âhî Çelebi". *Erdem*, 9/25 (1996), 293-342.

Karavelioğlu, Murat Ali. "Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'nin Edebî Muhiti," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 44 (Aralık 2020): 273-306.

Karavelioğlu, Murat Ali. "Şehzade Emir Süleyman Çelebi'nin Edebî Muhiti" Türk Dünyasının Ulu Çınarı: Mertol Tulum Kitabı. 391-448. İstanbul: Sivrihisar Belediyesi Yayınları-IV, 2017.

Kaya, Emel. *Muyîddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2008.

Komisyon. *"Sultan Fatih'in Şahsî Kitaplığı" Yazma Eser Sergisi Kataloğu*. Ed. Muhittin Macit, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022.

Kuru, Selim Selim. *A Sixteenth Century Scholar Deli Birâder and His Dâfi'u'l-Gumum ve Râfi'ul'l-Humum*. Cambridge: Harvard University, Doktora Tezi. 2000.

Kütükoğlu, Bekir. "Âlî Mustafa Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Necipoğlu, Gülru vd. *Treasures of Knowledge: an Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*. 2 C. Leiden: Brill, 2019.

Özcan, Abdülkadir. "Ebülfazl Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 10/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Özcan, Abdülkadir. "İdrîs-i Bitlisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/485-488. İstanbul: Tdv Yayınları, 2000.

Özçelik, Sadettin. "Nidâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/77-78. İstanbul: Tdv Yayınları, 2007.

Özçelik, Sadettin. *Nidai Mehmet Çelebi, Menafi'ün-Nas (Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizini)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1990.

Öztürk, Uğur. "Kitaplar ve Hazineler: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (2021), 609-687.

Öztürk, Uğur. *Osmanlı Dünyasında Himaye İlişkileri ve Yazılı Kültür Sultan III. Murâd Devri (1574-1595)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024.

Sağlam, Ayşe. "Atuffî'nin Zuhrü'l-'Atşân Mesnevisi". *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 3 (2017), 64-80.

Taşkın, Gülşah. "Kanunî Döneminde "Mahfî" Bir Şair: Mahfî-i Gilanî ve Bih-i Çinî Tercümesi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 2423-2443.

Turan, Şerafettin. "Bayezid II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/234-238, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Varlık, Nükhet. "Books on Medicine: Medical Knowledge at Work", *Treasures of Knowledge : An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3 - 1503/4)*. 527–555. Ed: Necipoğlu, Gülru vd. Leiden: Brill, 2019.

Yağcı, Ömer Gökhan. *Yavuz Sultan Selim Dönemi Kültür ve Edebiyatı*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora, 2014.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

Yıldırım, Nuran. "İbrâhim b. Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Ensar KARAGÖZ

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
İstanbul/TÜRKİYE
karagozensar@gmail.com
ORCID

TABÎBZÂDE MEHMED ŞÜKRÎ EFENDİ VE SİLSİLENÂMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ANALYSIS OF TABĪBZĀDE MEHMED ŞÜKRĪ EFENDI AND HIS *SILSILENĀME*

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 08.05.2024
Kabul Tarihi: 12.06.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 08.05.2024
Accepted Date: 12.06.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Karagöz, Ensar. "Tabîbzâde Mehmed Şükrî Efendi ve Silsilenâmesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 714-733.

Karagöz, Ensar. "An Analysis of Tabībzāde Mehmed Şükrī Efendı and His *Silsilenāme*". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 714-733.

10.28981/hikmet.1480404

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Ensar KARAGÖZ

TABÎBZÂDE MEHMED ŞÜKRÎ EFENDİ VE SİLSİLENÂMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ANALYSIS Of TABĪBZĀDE MEHMED ŞÜKRĪ EFENDI AND HIS *SILSILENĀME*

ÖZ

İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde ve son derece geniş bir coğrafyaya yayılmasında tasavvufun, dolayısıyla tarikatların rolü yadsınamaz. Tasavvuf ekollerini, diğer bir ifade ile tarikatların tarihi ise klasik dönemlerden itibaren araştırmacıların ilgi duyduğu bir alan olmuş; bu sebeple irili ufaklı birçok eser yazılmış, risaleler telif edilmiştir. Özellikle biyografik eserler içerisinde konumlandırabilecek olan silsilenâme türü eserler, bu ilginin neticesinde ortaya çıkmış bir türdür ve tasavvuf tarihi çalışmalarına kaynaklık etmesi cihetinden önemli bir görev üstlenmektedir. Bu açıdan silsilenâmeler, özellikle biyografik metinlerin inşasında araştırmacıların sıklıkla müracaat ettiği kaynakların başında gelmektedir. Bu türün en bilinen ve istifade edilen örneklerinden biri de hususen İstanbul tasavvufi hayatıyla ilgilenen araştırmacıların sıklıkla müracaat ettiği Mehmed Şükrî Efendi'nin Silsilenâme'sidir. Bu eser dışında Mehmed Şükrî Efendi'nin yine İstanbul tekkeleri tarihiyle alakalı İstanbul Hangâhları Meşâyihi adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

Bu makalede önce Mehmed Şükrî Efendi'nin biyografisine dair bazı bilgiler tashih edilecek, daha sonra eserin telif metoduyla alakalı bir takım yeni bilgiler verilecek ve son olarak da Müstakîmzâde'nin Halil es-Sünbülî vasıtasıyla devam eden silsilenâme yazma geleneğine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tabîbzâde Mehmed Şükrî, Silsilenâme, Tasavvuf, İstanbul Hangâhları, Tekke.*

ABSTRACT

The role of Sufism and the sects in the development of Islamic culture and civilization and its spread over an extremely wide geography cannot be denied. The history of Sufi schools, or, in other words, the history of tariqas, has been a field of interest for researchers since the classical period. As a result, many works have been written and treatises have been compiled. The silsilenāme, which can be situated within biographical works, emerged as a consequence of this interest and serves as an important source for the study of Sufi history. In this regard, silsilenāme are among the most frequently utilized sources by researchers, particularly in the construction of biographical texts. One of the most well-known and utilized examples of this genre is Mehmed Şükrî Efendi's Silsilenâme, which is frequently consulted by researchers interested in the Sufi life of Istanbul. In addition to this work, Mehmed Şükrî Efendi also has another work titled Istanbul Hangâhları Meşâyihi, which is also related to the history of Istanbul tekkes.

This article will first correct some information about the biography of Mehmed Şükrî Efendi, then provide some new information about the method of composition of the work, and finally touch upon the tradition of Müstakīmzāde's writing of silsilenāme, which continued through Khalil al-Sunbülī..

Keywords: *Tabībzāde Mehmed Şükrī, Silsilenāme, Sufism, Istanbul Hangāhs, Derwish Lodges.*

Giriş

Tekkeler tarihinin yanı sıra özellikle İstanbul tekkeleri ve tasavvuf hayatıyla ilgilenenlerin yakından bildiği bir sima olan Mehmed Şükrî (ö. 1916'dan sonra), kendisine gösterilen bu ilgiye rağmen hayatı bir o kadar karanlıkta kalmış, "meşâhir-i mechûle"den bir müelliftir. İstanbul tekkeleriyle ilgili yapılan çalışmaların hemen hemen hepsinde bir şekilde Mehmed Şükrî Efendi'nin eserlerine atıf yapılmaktadır. Bununla birlikte aşağıda zikredilecek ve hemen hemen birbirinin aynı olan bilgiler haricinde hakkında pek bir şey yazılmamıştır.

Mehmed Şükrî Efendi'nin biyografisiyle ilgili ilk bilgi veren kişi Şinasi Akbatu'dur. Cemalettin Server Revnakoğlu'ndan (ö. 1968) nakille sadece Mehmed Şükrî Efendi'nin Kocamustafapaşalı olduğunu ve "iptila derecesinde bir tekke müdavimi" olduğunu söylemektedir (Akbatu, 1980). Mehmed Şükrî Efendi'nin biyografisinden bahseden ikinci şahıs ise Klaus Kreiser'dir. Kreiser, Mehmed Serhan Tayşi'yle birlikte hazırladığı *Mecmû'a-i Tekâyâ* neşrinin girişinde Mehmed Şükrî Efendi'nin Karagümrük Cerrâhî Âsitanesi'nde[1] İbrahim Fahreddin Efendi'ye[2] zâkirbaşılık yaptığını belirtmektedir (Zâkir Şükrü Efendi, 1980). Son olarak Turgut Kut, Akbatu ve Kreiser'in verdiği bilgilerin yanı sıra ilerleyen sayfalarda tanıtılacak eserlerdeki kayıtlardan hareketle Mehmed Şükrî Efendi'nin Kocamustafapaşa'da oturduğunu, 15 Mayıs 1874 tarihinde Maliye kâtiplerinden biri olduğunu, 20 Eylül 1916 yılında da hayatta olduğunu ifade eder (Kut, 1995). Mehmed Şükrî Efendi'yle ilgili yapılan daha sonraki çalışmalarda bu bilgilerin tekrarlandığı görülmektedir (Erünsal, 2003).

Diğer taraftan literatürde Mehmed Şükrî Efendi'ye üç eser atfedilmektedir. Bunlardan ilki *Mecmû'a-i Tekâyâ*, *İstanbul Hangâhları Meşâyihi* ve *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi* adlarıyla anılan, İstanbul tekkelerinde postnişin olan kişilerin isimlerinin yer aldığı eserdir.[3] İkincisi muhtelif tarikatların silsilelerini ihtiva eden *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*[4] üçüncüsü ise tek nüshası İsmail E. Erünsal'ın şahsi kütüphanesinde bulunan *Mecmû'a-i İlâhiyyât*'tır.[5]

---

[1] Günümüzde hala faal olan bu tekke 18. yüzyılın başlarında Nureddin-i Cerrâhî (ö. 1721) adına Sultan III. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. İstanbul tasavvufi hayatının en canlı bir şekilde yaşandığı bu tekkeyle ilgili olarak bk. (Öztürk, 2004) (Tanman, 1995).

[2] İbrahim Fahreddin Efendi, Karagümrük Nureddin-i Cerrâhî Asitânesi'nin 18. postnişini olup 1966 senesinde vefat etmiştir. Soyadı kanunuyla birlikte Erenden soyadını almıştır. Klaus Kreiser'den itibaren Fahreddin Efendi'nin soyadı müteselsil bir yanlışlıkla Erenler şeklinde Mehmed Şükrî çalışmalarına girmiştir.

[3] Eser Şinasi Akbatu, Klus Kreiser-Serhan Tayşi ve son olarak Turgut Kut tarafından neşredilmiştir.

[4] Bu eser üzerine bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bk. (Usta, 2006).

[5] Eseri üzerine hem kendisi hem de kızı Zeynep Hümeyra Erünsal (Ciğer) tarafından ilmî çalışmalar yapılmıştır. (Erünsal, 1996) (Erünsal, 2005) (Ciğer, 2017).

Mehmed Şükrî Efendi'nin Biyografisine Zeyl

Literatürde Mehmed Şükrî Efendi'nin hayatına ve eserlerine dair yukarıda ifade ettiğimiz bilgiler dışında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Yaptığımız incelemelerde onun hayatıyla ilgili karanlıkta kalan bazı noktaların olduğu görülmektedir. Bu karanlık noktalardan ilki Mehmed Şükrî Efendi'nin zakirbaşılığıyla ilgilidir. Kreiser'in kaynak vermeden naklettiği bu bilgi, Mehmed Şükrî Efendi'nin "Zâkir Şükrü Efendi" şeklinde yanlış tanınmasına sebep olmuştur. Ayrıca şahsına zâkirbaşılık gibi bir vazifenin nispet edilmesi, kendisinin Cerrâhî tarikatından olduğu gibi yanlış bir intibaı uyandırmaktadır. Fakat konuyla alakalı literatürde[6] ve Cerrâhî Asitânesi'nin kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmaz.[7]

Bununla birlikte Mehmed Şükrî Efendi'nin istinsah ettiği bir nüsha, bize onun meşrebi ve tasavvufî intisabıyla ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Millet Kütüphanesi Ali Emiri, Şeriyye 1081 numarada kayıtlı *Menâkıb-ı Şeyh Hasan Ünsî* isimli eser Mehmed Şükrî Efendi tarafından 28 Recep 1289/1 Ekim 1872 tarihinde istinsah edilmiştir. Nüshanın sonunda yer alan istinsah kaydı şu şekildedir (Has, Ali Emiri Ef. Şeriyye, 1081, 65a):

Alâ yedi'l-abdi'l-hakîri'l-fakîr ilâ keremi mevlâhu'l-kadîr es-Seyyid Mehmed Şükrî ibn İsmâ'îl Hakkı et-tabîb el-Hâlidî en-Nakşibendî. Ve hümâ mürîd-i hazret-i eş-şeyhü'l-ekrem ve mürşidü'l-a'zam cenâb-ı el-Hâc eş-Şeyh Mehmed Feyzullâh Efendi el-Kudsî el-Vidinî.

Bu kayda göre Mehmed Şükrî Efendi'nin ve babasının Nakşî-Hâlidî olduğu ve Feyzullah Efendi'ye intisap ettikleri anlaşılmaktadır. İstinsah kaydında ismi zikredilen kişi, devrin önemli Nakşî şeyhlerinden Hacı Feyzullah Efendi'dir (ö. 1876).[8] İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal'in (ö. 1957) babası Mehmed Emin Paşa (ö. 1908), Mehmed Akif Ersoy'un (ö. 1936) babası Mehmed Tâhir Efendi (ö. 1888), şair Leskofçalı Gâlib Bey (ö. 1867) ve Fevzi

---

[6] Özellikle İstanbul tekkeleriyle ilgili verdiği eşsiz bilgilerle bir başvuru kaynağı olan Cemalettin Server Revnakoğlu'nun Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan koleksiyonunda ve buradan tasnifle Mustafa Koç'un yaptığı neşirde Mehmed Şükrü Efendi'nin zâkirbaşılığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır (Koç, 2022).

[7] Fahreddin Efendi'nin kaleme aldığı *Envâr-ı Pîr Nureddîn* adlı eserde âsitânede zâkirbaşılık yapmış kişilerin isimleri zikredilmekte ve burada Mehmed Şükri Efendi'ye tesadüf edilmemektedir (Dal, 2006). Ayrıca asitânenin bugünkü zâkirbaşısı olan Neyzen Hakan Alvan Bey'den öğrendiğim kadarıyla tekkede hizmet eden zâkirbaşılar arasında Mehmed Şükrî isminde biri bulunmamaktadır. Verdiği bilgilerden dolayı kendilerine teşekkür ediyorum.

[8] Hacı Feyzullah Efendi, 1806 senesinde Hezargrad'da dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilini ikmal ettikten sonra Sirozlu Ömer Paşa'nın maiyetine girmiş ve beraberinde çeşitli illerde vazife almıştır. Malatya'da bulunduğu sırada Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin halifelerinden Vaiz Hüseyin Efendi'ye (ö. 1840?) intisap etmiştir. Daha sonraları Hâlid-i Bağdadî'nin bir diğer halifesi Konya'da yaşayan Mehmed Kudsî Efendi'ye (ö. 1852) intisap edip hilafet almıştır. 1856 yılında İstanbul'a gelerek Şehremini'de bulunan evinin bahçesine küçük bir mescit yaptırıp irşada başlamıştır. Kuleli Vakası'na karıştığı gerekçesiyle sürgün edilmiş ve 1861'de umumi af ile İstanbul'a gelmiştir. 1871 yılında Fatih Molla Gürani Mahallesi Saray Hamamı Sokağı 1982 ada 9, 10 ve 49 parsellerde kendisi için inşa edilen tekkede irşada başlamış ve 1876 senesinde vefat edip tekkenin bahçesine defnedilmiştir (Kaymakçı, 2019).

Çakmak'ın (ö. 1950) şeyhi olarak bilinen Küçük Hüseyin Efendi (ö. 1930) gibi devrin önde gelen devlet ve ilim ricali Hacı Feyzullah Efendi'nin müritleri arasında yer almaktadır.

İstanbul Hângâhları Meşâyihi'nin eklerinde yer alan ve aşağıda görseli bulunan bir kayıt ise Mehmed Şükrî Efendi'nin Feyzullah Efendi'yle olan irtibatını iyice somutlaştırmaktadır. Nakşibendiliğin Hâlidiyye kolunun pîri kabul edilen Mevlanâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (ö. 1827) halifelerinden Şeyh Abdullah el-Mekkî'nin (ö. 1849/50) halifelerinin yer aldığı silsilenin sonunda Mehmed Şükrî Efendi "Kıtmîr-i hazret-i Şeyh Mehmed Nûrî kuddise sırruh Mehmed Şükrî" yazmaktadır (Mehmed Şükrî, Atatürk Kitaplığı, K75). Mehmed Nûrî Efendi (ö. 1885), Hacı Feyzullah Efendi'nin önde gelen halifelerindendir.[9]

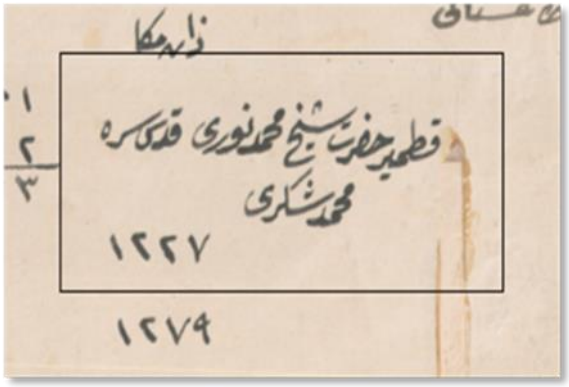

Görsel 1. Mehmed Şükrî'nin İmzası

Mehmed Şükrî'nin kimliği ve Hâlidîlerle olan irtibatıyla ilgili Revnakoğlu'nun notlarında önemli bir kayıt daha bulunmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Medresesi'yle ilgili notların yer aldığı dosyada Revnakoğlu şunları yazmıştır (Revnakoğlu, Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoğlu, 63):

Küçük Hüseyin Efendi merhûmla Ayaklı Kütüphane Şükrî merhûm efendi pek uzun yıllar bu medresede oturmuş ve çalışmışlardır.

İmrahor Tekkesi'yle ilgili yazdığı bir kayıtta (Revnakoğlu, Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoğlu, 264) Ayaklı Kütüphane Şükrî Efendi ifadesi yine karşımıza çıkmaktadır:

Menteşeli İbrahim Efendi'den sonra halifesi Resul Efendi ve daha sonra Emânî Efendiler şeyh olmuşlardır. Bunlar hakkında Molla Gürânî şeyhi Nurullâh

[9] Şeyh Melek Efendi, Melek Hoca olarak bilinen Mehmed Nûrî Efendi aslen Edirnelidir. Fatih dersiamlarından olup uzun müddet Beyazıt ve Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde Cuma vaizliği yapmıştır. Hacı Feyzullah Efendi'ye intisap edip kendisinden Nakşî/Halidî icazeti almıştır. Hacı Beşir Ağa Tekkesi'nde şeyhlik yapmış ve 1885 yılında vefat edip Eyüplülerin Melek Efendi Tepesi andıkları yere defnedilmiştir (Koç, 2003).

Bey'de mahfuz Kocamustafapaşalı, 'Ayaklı Kütüphane' denilen zâtın yani Şükrî Efendi'nin defterindeki kayıtlara bakılacak.[10]

İlk kayıtta zikredilen Küçük Hüseyin Efendi, Hacı Feyzullah Efendi'nin müridi olup daha sonraları Feyzullah Efendi'nin halifelerinden Şeyh Hasan Visâlî'ye (ö. 1902) intisap etmiştir. Revnakoğlu'ndan naklettiğimiz ilk kayıtta yer alan Ayaklı Kütüphane Şükrî Efendi'nin Küçük Hüseyin Efendi'yle olan irtibatı onun Mehmed Şükrî Efendi olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Aynı şekilde ikinci kayıtta yer alan "Kocamustafapaşalı" bilgisi ise bu ihtimali daha da arttırmaktadır. Zira Şinasi Akbatu, Revnakoğlu'ndan nakille Mehmed Şükrî Efendi'nin Kocamustafapaşalı olduğunu söylemektedir.

Ayrıca "Ayaklı Kütüphane" ibaresi Mehmed Şükrî Efendi'nin ilmi kimliğiyle de örtüşmektedir. Şöyle ki yine *İstanbul Hângâhları Meşâyihi*'nin eklerinde bulunan bir ödünç kitap listesi Mehmed Şükrî Efendi'nin tasavvufa ve tasavvufî eserlere olan ilgisini açıkça yansıtmaktadır. "Ba'zı zevâtda olan kitâblarım" başlığı altında kütüphanesinden ödünç olarak verdiği kitapların listesini yapan Mehmed Şükrî Efendi, hangi kitabı kime ne zaman verdiğini ve ne zaman geri aldığını kaydetmiştir.[11] Listede yer alan 22 kitabın neredeyse tamamı tasavvuf ve şeyh biyografileriyle ilgili eserlerdir. Bu durum Revnakoğlu'nun Mehmed Şükrî Efendi'yle ilgili "iptila derecede tekke müdâvimi" tanımıyla örtüşmektedir.[12]

[10] Burada zikredilen Nurullah Bey, Koruk Tekkesi Şeyhi ve Merkez Efendi Camii imam-hatibi Mehmed Nurullah Kılıç'tır (ö. 1977). Nurullah Kılıç'ın metrukatı yakın zamanlarda sahaflarda satılmıştır. Nurullah Kılıç'ın terekesinden çıkan bir Sünbülî menakıbnamesi Seyfettin Ünlü tarafından neşredilmiş olup (Ünlü, 2020) 3 ciltlik *Şecere-i Halvetiyye-yi Sünbüliyye* adlı eser ise İnsan ve İrfan Vakfı arşivine intikal etmiştir.

[11] Listenin transkripsiyonu için bk. Ek.

[12] Bu liste *İstanbul Hângâhları Meşâyihi* adlı eseri hazırlayan Turgut Kut'un da dikkatinden kaçmıştır. Eserin Atatürk Kitaplığı'nın dijital kütüphane sistemine eklenen görüntüsü incelendiğinde bazı eksikliklerinin olduğunu fark edilmiştir. Zira Salih Zeki Çağatay'ın (ö. 1984) hazırlayıp eserin sonuna eklediği fihristte yazılan bazı belgelerin dijitallerinin olmadığı anlaşılmıştır. Bununla ilgili yardımına başvurduğumuz Atatürk Kitaplığı nadir eserler uzmanı Sn. Hüseyin Türkmen, eseri görmemizi sağladı. Eseri incelendiğinde yaklaşık 15 belgenin dijitalinin sisteme yüklenmediği anlaşıldı. Yardımların dolayı kendilerine teşekkür ediyorum.

Görsel 2. Mehmed Şükrî Efendi'nin Ödünç Verdiği Kitapların Listesi

Mehmed Şükrî Efendi hakkında yazma eser kütüphaneleri üzerinden yaptığımız araştırmalarda kendisine izafe edilen eserler haricinde bizzat onun elinden çıkmış olan 18 nüsha tespit edildi. Bilinen eserleri de bu sayıya eklendiğinde Mehmed Şükrî Efendi'nin kütüphanesinden çıkan kitap sayısı 21'e yükselmektedir. Tespit edebildiğimiz nüshaların neredeyse tamamı tasavvuf, özellikle de tekke mensuplarının biyografileriyle ilgilidir. Bunların 10'u doğrudan kendisinin istinsahı olup 8'i temlik ettiği nüshalardır. Bu nüshalardan 7'si ise ödünç kitaplar listesinde bulunmaktadır.

Aşağıda yer alan listeden de anlaşılacağı üzere Mehmed Şükrî Efendi'nin tasavvufa, özellikle de biyografik eserlere karşı ciddi bir merakı vardır. Maliye kâtibi olması ise bu kadar eser istinsah etmesini kolaylaştıran âmillerdendir. Revnakoğlu'nun "Ayaklı Kütüphane" olarak tanındığını söylediği kişinin Mehmed Şükrî Efendi olma ihtimali bütün bu karinelerle kesin gibidir.

Künyesi	Eser Adı	Tarih	Nüshayla İlişkisi
Ali Emiri, Şeriyye 1091	*Menâkıb-ı Şeyh Şa'bân-ı Veli* ve *Türbenâme*	7 Receb 1289	İstinsah

Ali Emiri, Şeriyye 1081	*Menâkıb-ı Şeyh Hasan Ünsî*	28 Receb 1289	İstinsah
Ali Emiri, Şeriyye 1082	*Hülâsatü'l-Hediyye*	15 Şevval 1289	İstinsah
Yazma Bağışlar 7463	*Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye-i Şuttâriyye*	Zilhicce 1289	İstinsah
Ali Emiri, Şeriyye 1128	*Hediyyetü'l-İhvân*	1290	İstinsah
Ali Emiri, Şeriyye 722	*Tayyibetü'l-Ezkâr*	30 Ramazan 1290	Temellük
Ali Emiri, Şeriyye 1104	*Mecmû'a*[13]	Safer 1291	İstinsah
Ali Emiri, Şeriyye 282	*Mecmû'a*[14]	23 Ramazan 1291	Temellük
Ali Emiri, Şeriyye 1110	*Tuhfetü's-Sâlikîn ve Hediyyetü'l-Müsterşidîn*	17 Zilhicce 1291	Temellük
Staatsbibliothek zu Berlin Ms. or. oct. 2745	*Şerh-i Vird-i Settâr*	27 Zilhicce 1291	Temellük
Ali Emiri, Şeriyye 1064	*Tezkiretü'l-Müteahhirîn*	8 Muharrem 1292	Temellük
Yazma Bağışlar 7464	*Mecmû'atu'r-Resâ'il*[15]	1293	İstinsah
Staatsbibliothek zu Berlin Ms. or.	*Kenzü'l-Esrâr fî Tarîki'l-Bayramiyye*	1293	İstinsah

[13] Mecmuada *Menâkıbnâme-i Hazret-i Şeyh Mehmed Nasûhî*, *Tahrîrât ve Mektûbât-ı Nasûhî Efendi*, *Menkıbe-i İsmâ'il Efendi*, *Vahdet-i Vücûd Risâlesi*, *Risâle-i Nefsiyye* bazı tasavvufi şiirler yer almaktadır.

[14] Nüsha, tasavvufi eserlerin yer aldığı bir mecmua olup içerisinde şu risaleler bulunmaktadır: Abdülmecid-i Sivâsî, *Dürerü'l-Akâ'id ve Gureru Külli Sâ'ikin ve Kâ'id* (1a-54b); *er-Risâletü'l-Fihrisiyye bi Tabakâti Ulemâ'i Ehli's-Sünneti mine'ş-Şâfi'iyye* (58a-70a); Dâvûd-i Kayserî, *Mukaddimetü Şerhi't-Tâ'iyye* (72b-80b).

[15] Müstakîmzâde'nin *Envâru'd-Diyâr bi-Himâyeti'l-Âbâr*, *Düstûru'l-Amel-i Şâhâne*, *Nüsha-yı Ricâlü'l-Bedr ve Tenvîrü'l-Emâne* adlı eserlerin bulunduğu mecmuadır.

oct. 2722			
Ali Emiri, Şeriyye 1111	*Menâkıbnâme-i Emir Sultan*	Ramazan 1293	Temellük
Türk Tarih Kurumu Y-416	*Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam*	Muharrem 1296	Temellük
Ali Emiri, Manzum 296	*Dîvân-ı Eşrefzâde İzzeddin*	3 Zilhicce 1296	İstinsah
Ali Nihat Tarlan 63	*Tercüme-i Fıkarât-ı Ubeydullah-ı Ahrâr*	1317	Mütalaa
Ali Emiri Şeriyye 1129	*Hediyyetü'l-Fukarâ*		İstinsah

Tablo 1. Mehmed Şükrî Efendi'nin Kütüphanesinden Çıkmış Nüshalar

Mehmed Şükrî Efendi'nin nüshaları kendisiyle ilgili bir takım başka bilgileri de edinmemizi sağlamaktadır. Onun meşhur olduğu Tabîbzâde lakabı, ailesiyle değil doğrudan babası İsmail Hakkı Efendi'nin mesleği ile ilgilidir. "es-Seyyid Mehmed Şükrî b. İsmail et-Tabîb" şeklinde yazdığı ketebe kayıtlarına göre babası İsmail Hakkı Efendi, tabiptir (Ali Emiri Ef. Şeriyye, 282, 722, 1081, 1082, 1110). Ayrıca *Şerh-i Vird-i Settâr* nüshasının başındaki 27 Zilhicce 1291/4 Şubat 1875 tarihli temellük kaydı ile *Tezkiretü'l-Müteahhirîn* nüshasının başındaki 8 Muharrem 1292/14 Şubat 1875 temellük kaydı incelendiğinde babasının kesin olmamakla birlikte bu tarihler arasında yahut 14 Şubat 1875 tarihinden önce vefat ettiği ileri sürülebilir.[16]

Mehmed Şükrî Efendi'nin tespit edilen söz konusu nüshaları, onun eserleriyle ilgili olarak da bazı bilgileri tekrar gözden geçirmemizi gerektirmektedir. İstinsah ettiği nüshalar içerisinde Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin (ö. 1788) eserleri çoğunluktadır.[17] Müstakîmzâde'nin 6 eserini istinsah eden Mehmed Şükrî Efendi'nin 2 Müstakîmzade eserinde de temellük kaydı bulunmaktadır. Ayrıca *İstanbul Hângâhları Meşâyihi*'nin eklerinde "Müstakîmzâde Şeyh Süleymân Sadeddin Efendi'nin tahsil-i ilm eylediği üstâzları" başlığı altında bir liste bulunmaktadır (Mehmed Şükrî,

[16] *Şerh-i Vird-i Settâr* nüshasının başındaki temellük kaydı "es-Seyyid Mehmed Şükrî b. İsmâ'îl" şeklinde olup *Tezkiretü'l-Müteahhirîn* nüshasının başındaki temellük kaydı ise "es-Seyyid Mehmed Şükrî ibnü'l-merhûm İsmâ'îl" şeklindedir. Bu kayıtlardan hareketle İsmail Hakkı Efendi'nin yukarıda zikredilen iki tarih arasında vefat ettiği düşünülebilir. Fakat önceki istinsah ve temellük kayıtlarında babasını merhum şeklinde zikretmemiş olabileceği ihtimalinden kesin bir çıkarım yapmak doğru değildir. (Müstakîmzâde, Staatsbibliothek zu Berlin Ms. or. oct., 2745) (Enfî Hasan Efendi, Ali Emiri Ef. Şeriyye, 1064).

[17] Müstakîmzâde'nin hayatı ve eserleriyle ilgili ayrıca bk. (Karagöz, 2022).

Atatürk Kitaplığı, K75). Bu durum Mehmed Şükrî Efendi'nin Müstakîmzade'ye ve eserlerine karşı alakasını göstermektedir. Onun kendisi gibi Nakşîbendî tarikatından olan ve özellikle biyografi alanında çokça eser vermiş bir müellifi takip etmesi gayet doğaldır. Bununla birlikte *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye* olarak meşhur olmuş eserinin bu takibin bir neticesi olup olmadığı ise bilinmemektedir.

Silsilenâme-i Sûfiyye Telif mi, Tezyil mi?

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3680 numarada kayıtlı bir mecmua, tasavvuf tarihi çalışmaları için son derece ehemmiyetli bilgiler içermektedir. Çeşitli tarikatların 19. yüzyıl başlarına kadar silsilelerinin yazıldığı bu eser, Müstakîmzâde'nin talebelerinden Derviş Halil es-Sünbülî (ö. 1803) tarafından tertip edilmiş olup içerdiği tarikat silsileleri *Silsilenâme-i Sûfiyye* ile hemen hemen aynıdır.

Tam künyesi Derviş Halil es-Sünbülî b. İbrahim-i Dîdârî b. el-Hâc Halil b. İbrahim b. Muhyiddin ed-Dımaşkî olup Müstakîmzâde'nin önde gelen talebelerindendir. Hatta kendisinin birçok eserini istinsah ederek bunların günümüze intikalinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Tam olarak ne zaman tanıştıkları bilinmemekle birlikte Müstakîmzâde'nin eserlerinden yaptığı ilk istinsah 1193/1779 tarihli olduğundan bu seneden önce tanıştıkları düşünülebilir. (Müstakîmzâde, DTCFK, İsmail Saib I, 2119). "Ba'is-i hayâtım" şeklinde andığı Müstakîmzâde'ye son derece bağlı olan Halil es-Sünbülî son demlerine kadar üstadının yanından ayrılmamıştır (Müstakîmzâde, TSMK, Yeni Yazmalar, 347). Tıpkı Müstakîmzâde gibi tarih, biyografi özellikle de şeyhlerin hayat hikayelerine karşı derin bir alakası olup tertip ettiği mecmua/lar bu alakayı açık bir şekilde yansıtmaktadır.[18] Esad Efendi 2397 ve 3402 numaralı mecmular, Halil es-Sünbülî tarafından tertip edilmiş olup Nev'îzâde Atâ'î'nin ve Şeyhî'nin *eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye* zeyillerinde bulunan meşâyih biyografilerini ihtiva etmektedir.[19]

Esad Efendi 3680 numarada kayıtlı mecmua da bu alakanın bir sonucu olmalıdır. Mecmua, genel itibariyle 3 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Halil es-Sünbülî'nin farklı evrad, zikir ve senetlerini havi Hattat İbrahim Tahir el-

[18] Halil es-Sünbülî'nin günümüze intikal eden yazmaları bunlarla sınırlı değildir. Müstakîmzâde'nin mürettibi olduğu bilinen ve en geniş ilahi mecmualarından biri olan Esad Efendi 3397 numaralı mecmua Halil es-Sünbülî tarafından istinsah edilmiştir. Ayrıca Esad Efendi 3347 numaralı mecmua ile Ali Emiri, Şeriyye 1330 numaralı tasavvufî eserlerin bulunduğu mecmua ve Mısır, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye M. Tarih Türkî 163 numaralı meşayih biyografilerinin bulunduğu mecmua da Halil es-Sünbülî'nin hattıyladır.

[19] Mecmualar birbirinin devamı niteliğindedir. Esad Efendi 3402 numaralı mecmua Atâ'î'nin zeylini, Esad Efendi 2397 numaralı mecmua da genel itibariyle Şeyhî'nin zeylini içermektedir. Ayrıca 2397 numaralı mecmuada *Şakâyık*, Gelibolulu Âli ve Râşid'den de nakiller bulunmaktadır. 2397 numaralı mecmua Mustafa Demirel tarafından *Mecmua-i Vefeyât-ı Meşâyih* ismiyle yayınlanmış olup önsözünde eserin "On yedinci yüzyıl bilginlerinden Halil Efendi'ye ait" olduğu belirtilmiştir Nitekim mecmuada yer alan bir kısım zevatın vefat tarihleri incelendiğinde Halil Efendi'nin o tarihte hayatta olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte müstakil bir telif gibi tanıtılan mecmuanın telif değil, "müntehap" bir eser olduğunu söylemek daha doğrudur (Halil Efendi, 2019).

Eşrefî'den (ö. 1794'ten sonra) aldığı icâzetleri kapsamaktadır. Bu icazetler Müstakîmzâde'nin İbrahim Tahir'e verdiği *Hizbü'l-Hıfz*, Sened-i Fâtihatü'l-müselsel, Sened-i *Cevheretü't-Tevhîd fi'l-Akâ'id*, *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin 6 cildinin rivâyet, kıraat ve tahrir izni, *Evrâd-ı Fethiyye*, *Kasîdetü'l-Münferice*, *Kasîdetü'l-Bürde*, *Kasîdetü'l-Emriyye*, *Kasîdetü'l-Mudariyye*, *Kasîdetü'l-Gazeliyye* ve bazı salavatları ihtiva etmektedir. İkinci kısım tarikat silsileleri olup son kısım da Seyyid Ahmed en-Nahlî'nin *Vureykat* isimli sebetidir.

Mecmua farklı varakların ve formaların bir araya getirilmesi suretiyle tertip edildiğinden tertip tarihini tam olarak tespit etmek güçtür. Bununla birlikte eserde yer alan icazetlerin tarihine bakılırsa mecmuanın 1206-1207/1792 tarihlerinden sonra tertip edildiği söylenebilir. Silsilelerde bulunan tarihler içerisinde en ileri tarihli kayıt ise Kalaycı Osman Ağa'nın vefat tarihi olan 25 Safer 1203/25 Kasım 1788'dir (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Kütüphanesi, 3680). Buradan hareketle silsilelerin bu tarihten önce yazılmaya başlandığı ileri sürülebilir.

Mecmua ve *Silsilenâme*'nin benzerlikleri incelendiğinde *Silsilenâme*'nin 26a varağında bulunan silsilenin sonundaki şu kayıt hayli dikkat çekicidir: *Hâk-i pây-ı âşıkân-ı sâdıkân <u>câmi'-i fakîr</u> Halil ibn İbrahim ibn Muhyiddin eş-Şâmî*.

Bu kayıtta yer alan "câmi-i fakir" ibaresi silsileyi *cem'* eden kişiye işaret etmektedir. Yazma eserlerle ilgilenenlerin bildiği üzere ceme'a (**جمع**) masdarının ism-i faili olan câmi' kelimesi toplayan, bir araya getiren manalarına gelmekle birlikte mecmualarda müellif ve mürettib yerine de kullanılmaktadır. Halil es-Sünbülî'nin mecmuasının 57a varağına bakıldığında aynı silsile ve sonundaki ibare karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki görüntüden de anlaşılacağı üzere kayıtlar birbirinin aynıdır.

Görsel 3. Halil es-Sünbülî ve Mehmed Şükrî'nin Silsilenâmelerindeki Ortak Kayıt

İki eserin birbiriyle olan benzerliği sadece bu kayıtla sınırlı değildir. Mehmed Şükrî Efendi'nin *Silsilenâmesi*'nin başında 12 tarikatın isimlerinin yer aldığı "Budur on iki tarîk-i sûfiyân ey müstefîz" mısraıyla başlayan bir manzume bulunmaktadır. Aynı manzume Halil es-Sünbülî'nin mecmuasında silsilelerin başladığı yerde karşımıza çıkmaktadır (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3680) (Mehmed Şükrî, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdai Ef. 1098).

Bununla birlikte iki eserde yer alan silsilelerin sayfa tertibinin birbirinden farklı oluşu silsileleri sayfa sayfa karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Mehmed Şükrî'nin *Silsilenâme*'si İbrahim b. Edhem'in (ö.778?) merkezde olduğu Edhemî ve Çiştî silsileleriyle başlarken Halil es-Sünbülî'de Abdülkadir-i Geylânî'nin (ö. 1166) Hafiyye Silsilesi ve Hırka Silsilesi bulunmaktadır (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Kütüphanesi, 3680). Aynı şekilde Mehmed Şükrî'de 7b'de bulunan Şa'bânî silsilesi, Halil es-Sünbülî'de 69a varağında ve silsilelerin sonlarında yer almaktadır. Bunun sebebi Mehmed Şükrî Efendi'nin mecmuaları doğrudan kopyalamak yerine silsile silsile şeklinde temize geçmesidir. *İstanbul Hangâhları Meşâyıhı*'nın ekler kısmında olup *Silsilenâme*'ye girmeyen birçok silsile bulunmaktadır. Eklerde yer alan bu silsileler de bu durumu somutlaştırmaktadır.

Yukarıda yer alan benzerliklerin Mehmed Şükrî'nin *Silsilenâme*'sini Halil es-Sünbülî'nin mecmuasından derlediği konusunda bir kanaat oluşturmamıza yardımcı olmakla birlikte farklılıkların da bu kanaati sağlamlaştırmaya yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Halil es-Sünbülî'de Şeyh Ahî Mîrim eş-Şirvanî-yi Gülâbâdî'nin halifelerinin yazıldığı kısımda Tapduk Emre ve ona bağlı olarak da Yunus Emre (ö. 1320[?]) zikredilmektedir. Mehmed Şükrî de ise Tapduk Emre ve Yunus Emre'nin isimleri yazılmamıştır. Bunun sebebi Sünbülî'nin verdiği silsilenin yanına "bu yanlıştır" yazılmış olmasıdır. Muhtemelen Mehmed Şükrî eseri tetkik ettiği sırada bu yanlışlığı fark etmiş ve *Silsilenâme*'sine bu kısmı almamıştır (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3680) (Mehmed Şükrî, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdai Ef. 1098). Bunun gibi mecmuada yer alan bazı kayıtlar *Silsilenâme*'de bulunmaz.

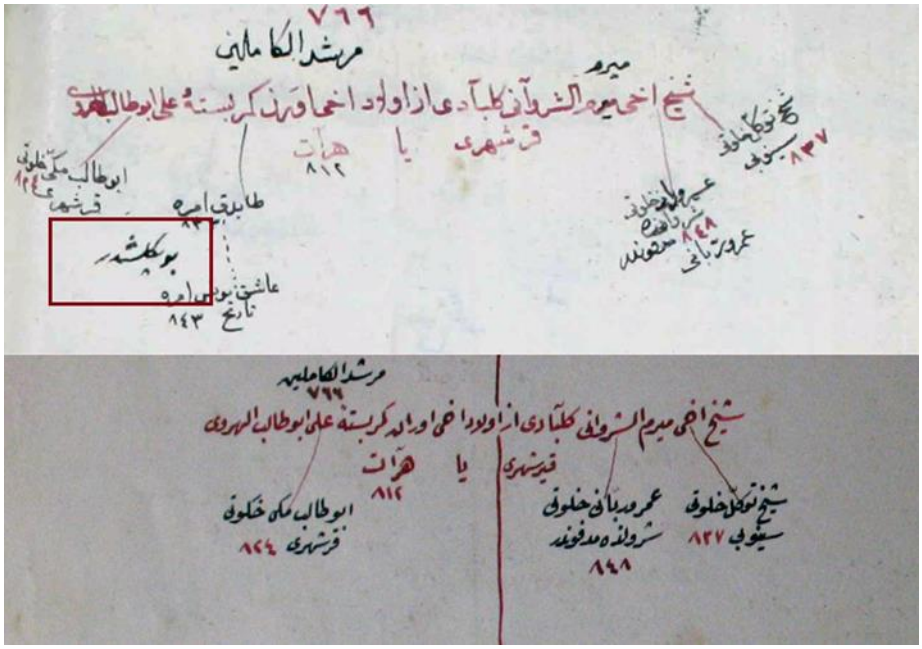

Görsel 4. Halil es-Sünbülî'nin mecmuasında "Bu yanlıştır" şeklindeki kayıt ve Mehmed Şükrî'nin *Silsilenâme*'sindeki aynı yer

Yukarıda ifade edildiği üzere Halil es-Sünbülî'yle Müstakîmzâde'nin arasındaki yakınlık eserlerinden ve istinsah ettiği nüshalardan takip edilebilmektedir. Halil es-Sünbülî'nin mecmuasında bulunan, dolayısıyla Mehmed Şükrî'nin de *Silsilenâme*'sine aldığı Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* adlı eserinden yapılan intihap örnek olarak gösterilebilir. Müstakîmzâde'nin Esad Efendi 3465 numarada bulunan mecmuasında "Sâkıb Dede Efendi'nin *Sefîne-i Nefîse*'sinde olan hulefâ" başlıklı bir liste bulunmaktadır. Müstakîmzâde'nin *Sefîne*'de bulunan Mevlevî halifelerinin kısa biyografileri ile vefat ve ölüm tarihlerini yazmış olduğu bu liste aynı başlık ve aynı şekilde Halil es-Sünbülî'nin mecmuasına girmiştir. Daha sonraları Mehmed Şükrî Efendi de satır halindeki listeyi sütunlara bölüp aynen *Silsilenâme*'sine almıştır. Aynı şekilde "Cümle çelebiyân-ı *Sefîne*-i Sâkıb" ve "*Sefîne-i Nefîse*'nin cild-i sâlisi hâvî olduğu meşâhir-i fukarâ bunlardır" başlıklı listeler de Halil es-Sünbülî ve Mehmed Şükrî'de karşımıza çıkmaktadır (Müstakîmzâde, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 3465) (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3680) (Mehmed Şükrî, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdai Ef. 1098).

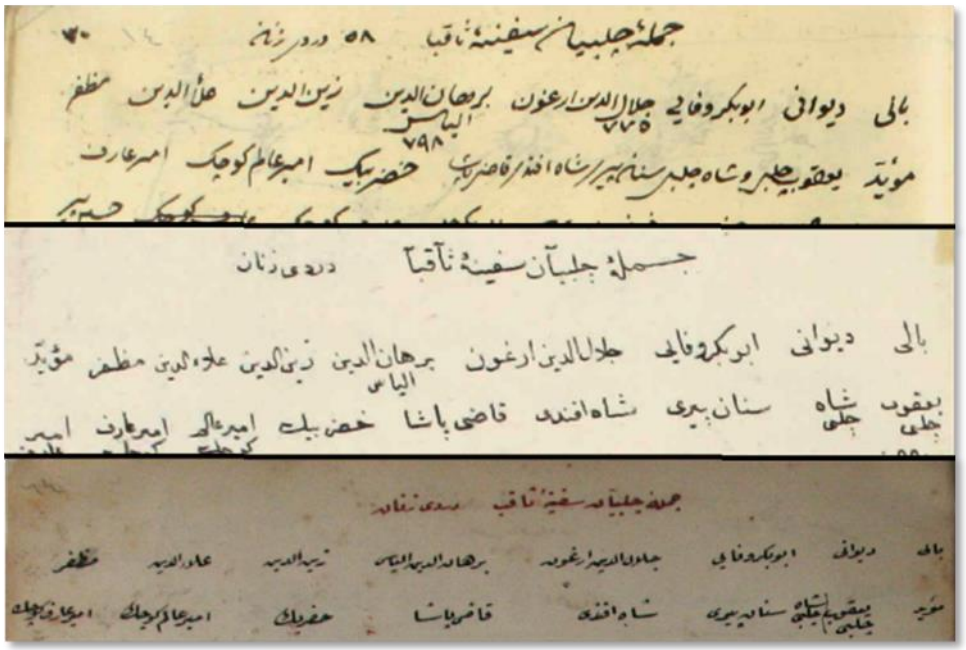

Görsel 5. Müstakîmzâde, Halil es-Sünbülî ve Mehmed Şükrî'de aynen bulunan Çelebi Listesi

Halil es-Sünbülî mecmuasını tertip ederken Müstakîmzâde'nin eserlerinden istifadenin yanından kendisinden doğrundan destek almış ve mecmuasını tashih de ettirmiş olmalıdır. Mecmuanın 69a varağında bulunan Karabaş Ali Efendi'ye (ö. 1686) uzanan Şabânî silsilesinin kenarında bulunan şu kayıt, Müstakîmzâde'nin hattıyladır:[20]

Arapgir'den Kastamonî Şa'bân Efendi Âsitânesi'nde şeyh bulunan Mustafâ Efendi'den hilâfetle Menemen kasabasına irsâl ve Kalafat karyesinde ikâmet ba'dehû 1080 târîhinde Üsküdar'a gelüp Atîk Vâlide Zâviyesi'ne 1085 şeyh olup esnâ-yı va'azda nâ-sezâ kelimât zuhûruyla Limnî'ye nefy ve 1096'da hac ve avdette Kal'a-i Nahl'da 2 Safer 1097 Cum'a fevt oldu. Mağz-ı Fusûs, Tarîkatnâme, Ta'bîrnâme, Şerh-i Akâ'id ve sâir âsârı vardır.

Müstakîmzâde yazdığı eserlerle tasavvuf ve tekke tarihi çalışmalarına en fazla katkıyı sunan müelliflerdendir. *Mecelletü'n-Nisâb*, *Tuhfe-i Hattâtîn*, *Devhatü'l-Meşâyih* gibi biyografi eserlerinde ele aldığı kişilerin tasavvufi yönünü mutlaka vurgulamış, birçoğunun silsilelerini dahi vermiştir. *Mecelletü'n-Nisâb*'ın bilinen tek nüshasının sonunda yer alan silsileler bu nevidendir (Müstakîmzâde, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 628). Ayrıca mecmularında farklı tekke ve dergahlarla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır.[21]

[20] Mecmuanın 19a varağında bulunan Eşrefî silsilesinde de Müstakîmzâde'nin eklemeleri bulunmaktadır (Halil es-Sünbülî, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3680).

[21] Örneğin İstanbul tekkelerinin âyin günlerini yazıldığı liste için bk. (Müstakîmzâde Süleymaniye Ktp. Esad Ef. 3465).

Bununla birlikte Müstakîmzâde'nin tertip ettiği müstakil bir tarikat silsilenâmesi de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla tek nüshası bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde bulunan rulo şeklindeki silsilenâmede Müstakîmzâde'nin silsilenâmeyi *Tabakât-ı İmam Şa'râvî*, *Tabakât-ı İmâm Münâvî*, *Nefehâtü'l-Üns*, *Reşehât*, *Zeyl-i Nefehât*, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* ve zeyilleri, *Risâletü's-Seyyid Nimetullâh-ı Velî*, *Lemezât*, *Ravzatü'l-Ebrâri'l-Ahbâbi'l-Ahyâr* ile Seyyid Seyfullâh, Seyyid Nizâmüddîn el-Hüseynî, Hüseyin-i Kerbelâyî'nin eserleri ve başka eserlerden tashih edip derleyerek 15 senede tekmil ettiği yazılıdır (Müstakîmzâde, İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. 1312).

Görsel 6. *Silsiletü'l-Evliyâ*'nın sonunda yer Arapça Ferağ Kaydı

Şunu da ifade etmek gerekir ki Mehmed Şükrî Efendi'ye sadece Müstakîmzâde ve Halil es-Sünbülî'nin silsileleri kaynaklık etmemiştir. Bu mecmuada bir başka silsilename müellifi olan Harîrîzâde Mehmed Kemaleddîn Efendi'nin (ö. 1882) silsilenamesinin de izlerine rastlıyoruz. *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakā'ik fî Beyâni Selâsili't-Tarâ'ik* isimli 3 ciltlik muhallet tarikat ansiklopedisiyle tanınan Harîrîzâde'nin, tasavvuf tarihiyle ilgili pek çok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden anlaşıldığı üzere müdekkik bir alim olan Harîrîzâde bir şekilde Halil es-Sünbülî'nin de mecmuasına ulaşmış ve mütalaa etmiştir.[22] Halil es-Sünbülî'nin mecmuasının 69b varağında farklı bir hat ve kalemle yazılmış küçük bir silsile bulunmaktadır. Şa'bâniyye-i Karabaşiyye

[22] *Tıbyân*'nın birçok yerinde Müstakîmzâde'ye ve eserlerine atıflar bulunmaktadır. Örneğin İbn Akîle'nin (ö. 1737) silsilesinin anlatıldığı kısımda "Tomaru'ş-Şeyh el-ma'rûf bi-Müstakîmzâde" şeklinde Müstakîmzâde'nin silsilenamesine atıf yapmaktadır (Harîrîzâde, Süleymaniye Ktp. İbrahim Ef. 431).

silsilesinin devamı olan bu silsile, Harîrîzâde'nin hattıyla kendi silsilesini ihtiva etmektedir. Aynı silsile Mehmed Şükrî'de de karşımıza çıkmaktadır.

Esasında Harîrîzâde ile Mehmed Şükrî arasında bir yakınlık olduğu yukarıda zikredilen ödünç kitap listesinden anlaşılmaktadır. Mehmed Şükrî *Silsilenâme*'yi Harîrîzâde'ye 1291/1874 senesinde ödünç vermiş ve Harîrîzâde'nin vefatından 23 gün sonra yani 25 Zilkâde 1299/8 Ekim 1882 senesinde geri almıştır.[23] *Silsilenâme*'nin sonundaki ferağ kaydında Mehmed Şükrî Efendi'nin eseri 28 Rebiyyülevvel 1291/15 Mayıs 1874 tarihinde bitirdiği anlaşıldığından aynı sene içerisinde Harîrîzâde'ye ödünç verdiği söylenebilir. Yaklaşık 8 sene Harîrîzâde'de kalan *Silsilenâme* muhtemelen onun *Tibyân*'ı yazdığı sırada yanında bulunuyordu. Bu uzun sürede eseri mütalaa eden Harîrîzâde tıpkı Halil es-Sünbülî'nin mecmuasına yazdığı gibi *Silsilenâme*'ye de kendi Ayderûsiyye silsilesini eklemiştir. Fakat Mehmed Şükrî Efendi eserine yapılan müdahaleden hoşlanmamış olmalı ki bu kısmı silip silsileyi tekrar düzenlemiştir.[24]

Sonuç

Mehmed Şükrî Efendi'nin *Silsilenâme*'si doğrudan doğruya bir telif olmayıp Halil es-Sünbülî'den devşirdiği bilgilerin üzerine bina ettiği bir eserdir. 1203/1788 civarına kadar Halil es-Sünbülî'nin tertip ettiği silsileleri olduğu gibi *Silsilenâme*'sine almış olan Mehmed Şükrî Efendi eserini Hüdai Kütüphanesi'ne vakfettiği 22 Zilkaade 1334/20 Eylül 1916 tarihine kadar geliştirmeye devam etmiştir.

Bu noktada akla şu soru gelmektedir: Mehmed Şükrî Efendi doğrudan doğruya kaynak olarak kullandığı Halil es-Sünbülî'den ve mecmuasından neden bahsetmedi? Bu sorunun cevabı biraz da Osmanlı aydınının nezdinde daha doğru bir tespitle İslam telif geleneğinde bilgiye olan bakışla alakalı olmalıdır. O günkü şartlar için bilgi mefhumunun okur yazar gruplar nezdindeki anlamı günümüzdekinden biraz farklıdır. Günümüzde intihal olarak adlandırabileceğimiz birçok fiil, klasik devirde son derece normal karşılanmaktaydı. Aslında daha hadislerin tedvini ile başlayan bilgi isnadı mefhumu İslam ilim disiplini içinde sağlam prensiplere bağlanmış olsa da "İlim Çin'de de olsa alınız" hadis-i şerifinin bilginin kamusallaşmasına hizmet ettiğini gözden kaçırmamak gerekir. Bu doğrultuda klasik telifat geleneği içerisinde birçok âlim bir şekilde edindikleri bilgiyi kendilerine hamletmiş ve eserlerinde kaynak göstermeksizin kullanmışlardır. Mehmed Şükrî Efendi de belki de "mîrî malı" olarak gördüğü bu bilgileri kendi çalışması için temellendirmiş ve *Silsilenâme*'sini bunlar üzerinden oluşturmuştur.

Genel itibariyle bu çalışmada Mehmed Şükrî Efendi'nin karanlıkta kalan hayatı elde edilen yeni bilgiler ve bulgular eşliğinde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Vidinli Hacı Feyzullah Efendi'ye olan intisabı, ailesi ve yaşadığı

[23] Bk. Ek.

[24] Eserin sonundaki fevaid de Harîrîzâde'nin hattıyladır (Mehmed Şükrî, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüda Ef. 1098).

muhit tespit edilip literatürdeki bilgiler tashih edilmiştir. Ayrıca ödünç verdiği kitaplar ve kütüphanesinden yola çıkarak entelektüel kimliği aydınlatılmaya gayret edilmiştir. Özellikle *Silsilenâme*'si üzerinde durulup eserin aidiyeti ve telif metodu üzerinde bir takım yeni bilgiler ilgili literatüre kazandırılmıştır.

Kaynakça

Akbatu, Şinasi. "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihi". *İslam Medeniyeti* 4 (1980), 51-96.

Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cemaleddin Server Revnakoğlu 63, 264.

Ciğer, Zeynep Hümeyra. *Ömür Bahçesinin Gülü Solmadan = Memû'a-i İlâhiyyât*. İstanbul: Dergah Yay., 2017.

Dal, M. Fahreddin. *Fahreddin Efendi Hazretleri'nin Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Enfî Hasan Efendi. *Tezkiretü'l-Müteahhirîn*. İstanbul: Ali Emiri Millet Kütüphanesi, Şeriyye 1064.

Erünsal, Zeynep *Hümeyra. Mehmed Şükrü Efendi'nin 'Mecmu'atü'l-İlâhiyyât' adlı Eserinin Transkripsiyonlu Çevirisi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Mezuniyet Tezi, 1996.

Erünsal, İsmail E. "Mehmed Şükrü". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVIII (Ankara: 2003), ss. 533-534.

Erünsal, İsmail E. "Mecmû'a-i Tekâyâ Müellifi Mehmed Şükrü Efendi'nin Bilinmeyen Bir Eseri: Mecmû'a-i İlâhiyyât". *İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı*. İstanbul: 2005, 146-158.

Halil Efendi. *Mecmua-i Vefeyât-ı Meşâyih*. Haz. Mustafa Demirel. İstanbul: Cinius Yay., 2019.

Halil es-Sünbülî. *Mecmû'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3680.

Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin. *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakā'ik fî Beyâni Selâsili't-Tarâ'ik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi 431.

İbrahim Has. *Menâkıb-ı Şeyh Hasan Ünsî*. İstanbul: Ali Emiri Millet Kütüphanesi, Şeriyye 1081.

Kaymakçı, Fatma. *Nakşbendi Meşâyihinden Hacı Feyzullah Efendi ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Karagöz, Ensar. *İlmiye Teşkilatı Tarihine Kaynaklık Eden Bir Âlim: Eserleriyle Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.

Koç, Mustafa. *Revnakoğlunun İstanbul'u Fatih I-IV*. İstanbul: Fatih Bel. Yay., 2022.

Kut, Turgut. "İstanbul Hangahları Meşayihi". *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı = Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı* I/19 (1195): 1-156.

Mehmed Şükrî. *İstanbul Hangâhları Meşâyıhı*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları K75.

Mehmed Şükrî. *Silsilenâme-i Sûfiyye*, İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi 1098.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nisebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 628.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Mecmû'a*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3465.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Mecmû'atu'r-Resâ'il*. Ankara: DTCFK, İsmail Saib I 2119.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Mecmû'atu'r-Resâ'il*. İstanbul: TSMK, Yeni Yazmalar 347.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Silsiletü'l-Evliyâ*. İstanbul: Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi 1312.

Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin. *Şerh-i Vird-i Settâr*. Berlin: Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. oct. 2745.

Öztürk, Mehmet Cemal. *Cerrâhîlik: Hz. Pîr Nûreddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*. İstanbul: 2004.

Tanman, M. Baha, "Nureddin Cerrahî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* VI. (İstanbul: 1995), ss. 97-99.

Usta, Muhittin. *Tabîb-zâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsilenâme-i Sufiyye İsimli Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2006.

Ünlü, Seyfettin. *Gönül Ehli İçin Seçilmişler Silsilesi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2020.

Zâkir Şükrü Efendi. *Die Istanbuler Derwisch Konvente und ihre Scheiche = Mecmu'a-i Tekâyâ*. trans. Mehmed Serhan Tayşi. Eingeleitet und mit indizes versehen von Klaus Kreiser. Freiburg: 1980.

EK: Mehmed Şükrî Efendi'nin Ödünç Verdiği Kitapların Listesi

Ba'zı zevâtda olan kitâblarım

1- Silsilenâme-i Tarîkat-ı Aliyye: Harîrîzâde Kemâl Efendi'de. Târîh-i teslîmi: 1291. 25 Zilkaade 1299 ahz olunmuştur.

2- Meşâyîhnâme-i İslâm: Bu dahi Kemâl Efendi'de. Ahz şod.

3- Hadîka-i Nediyye, Kezâ. Ahz olunmuştur.

4- Kitâb-ı Şemâ'il-i Şerîf, Koruk Şeyhi Kemâl Efendi'de. Târîh-i teslîmi 1293.

5- Fıkarât-ı Nakşibendiyye-i Ahrâriyye ve Tercüme-i Risâle-i Kudsiyye ve Risâle-i Esrâr-ı Nihân, Şükrî Efendi'de. Târîh-i teslîmi 1296, Gurre Zilhicce 1298 ahz olunmuştur.

6- Resâ'il-i Yiğitbaşı Ahmed Efendi, Şeyh Abdüllatif Efendi'de. Târîh-i teslîmi 12 Safer 1296. 29 Zilkaade 1297 ahz olunmuştur.

7- Fütüvve-i Tarîk-i Rifâ'î: Şeyh Abdüllatif Efendi'de, Târîh-i teslîmi 30 Şevval 1297, 3 Cemaziyyelahir 1300 ahz olunmuştur.

8- Menâkıbnâme-i Meşâyih ve Mecâzib, Seyydi Nizâm Şeyhi Şücâ' Efendi'de, târîh-i teslîmi Receb 1296, 16 Zilkaade 1300 ahz olunmuştur.

9- Mecmû'a-i İlâhiyyât ve Dîvân-ı İzzeddîn Efendi ve Ravzatü'n-Nükabâ ve Kenzü'l-Esrâr-ı Cezbî, Şeyh Vefâ Türbedârı Osman Efendi'de, târîh-i teslîmi 1297, 15 Cemaziyyelahir 1300 ahz şod.

10- Cevâhiru'l-Kulûb ve Dîvânçe-i Cemâlî-i Halvetî, Koca Mustafa Paşa Pîş-kademi Şeyh Şükrî Efendi'de, târîh-i teslîmi 18 Şaban 1297, 18 Safer 1301 ahz şod.

11- Tercüme-i Muhtasaru'l-Velâye ve sâ'ire, Dîvân kalemi kâtiblerinden Mustafa Rüşdî Efendi'de, târîh-i teslîmi 16 Safer 1298.

12- Dîvân-ı Şeyh Cemâlî, kezâ Rüşdî Efendi'de, Teslîm Rebiyyülâhir 1298, ahz şod.

13- eş-Şakâyıku'n-Nu'mâniyye, Üsküdarlı Cemâl Efendi'de, târîh-i teslîmi 1293, 26 Rebîülâhir 1298 târîhinde ahz olunup şeyh efendiye verilmiştir.

14- Hediyyetü'l-İhvân Şeyh Nazmî Efendi, Aksaray'da Şeyh Necib Efendi'de, târîh-i teslîmi 21 Cemâziyelâhir 1298, 16 Zilhicce 1299 ahz şod.

15- Şerh-i Ebyât-ı Hazret-i Mısrî, Şeyh Efendi'ye 17 Ramazan 1298 verilmiştir. 26 Rebiyyülevvel 1300 ahz olundu. Hacı Mustafa Efendi'dedir. Koca Mustafa Paşa, târîh-i teslîmi 26 Muharrem 131.

16- Mecmû‘atü’l-Letâ’if Sandûkatü’l-Me‘ârif, Harîrîzâde Şeyh Kemâl Efendi’de, târîh-i teslîmi 16 Zilhicce 1298, 16 Zilka’de 1299 ahz olunmuştur.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Hasan DOĞAN

Gümüşhane Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Gümüşhane/TÜRKİYE
hasandogan@gumushane.edu.tr
ORCID

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KİTAP İSİMLERİYLE ŞİİR YAZMA GELENEĞİ VE RAHÎMÎ'NİN ESÂMÎ-İ KÜTÜP TARZINDAKİ MANZUMESİ

THE TRADITION OF WRITING POETRY WITH BOOK TITLES IN CLASSICAL TURKISH POETRY AND RAHÎMÎ'S POEM IN THE STYLE OF ESAMI-I KUTUP (BOOK-TITLES)

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 23.06.2024
Kabul Tarihi: 11.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 23.06.2024
Accepted Date: 11.07.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Doğan, Hasan. "Klasik Türk Şiirinde Kitap İsimleriyle Şiir Yazma Geleneği ve Rahîmî'nin Esâmî-i Kütüp Tarzındaki Manzumesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 734-767.

Doğan, Hasan. "The Tradition of Writing Poetry With Book Titles in Classical Turkish Poetry and Rahîmî's Poem in The Style of Esami-i Kutup (Book-Titles)". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 734-767.

10.28981/hikmet.1503578

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Hasan DOĞAN

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KİTAP İSİMLERİYLE ŞİİR YAZMA GELENEĞİ VE RAHÎMÎ'NİN ESÂMÎ-İ KÜTÜP TARZINDAKİ MANZUMESİ

THE TRADITION OF WRITING POETRY WITH BOOK TITLES IN CLASSICAL TURKISH POETRY AND RAHÎMÎ'S POEM IN THE STYLE OF *ESAMI-I KUTUP (BOOK-TITLES)*

ÖZ

Türk tarihinin en uzun soluklu edebî geleneği olarak kabul edilen klasik Türk edebiyatında şairler, çeşitli sanatsal ve edebî tekniklerle eserlerini süsler ve zenginleştirirlerdi. Bu sayede hem okuyucunun ve dinleyicinin hem de sanat destekçileri mesabesindeki hamilerinin ilgi ve dikkatlerini çekmeye gayret gösterirlerdi. Klasik şiir geleneğinin sınırları keskin çizgilerle belirlenmiş olsa da bazı divan şairlerinin bu gayretlerinin neticesinde yeni söyleyiş ve tarzlar ortaya çıkmıştır. Şairlerin yenilik arayışlarının neticesinde ortaya çıkan tarzlardan biri de kitap isimleriyle şiir yazma geleneğidir. Şairler, manzumelerinde kitap isimlerini kullanarak hem bilgi ve kültürlerini sergilerler hem de metinlerine derinlik kazandırırlar. Bu çalışmada, klasik Türk şiirinde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren rağbet gören kitap isimleriyle şiir yazma geleneği incelenecek ve esâmî-i kütüp olarak tavsif edilen tarzda kaleme alınmış manzumelere değinilecektir. Daha sonra ise XVIII. asrın başlarında hayatta olan Rahîmî mahlaslı şairin Sultan III. Ahmed Kütüphanesi için kaleme aldığı esâmî-i kütüp tarzındaki tarih manzumesi etraflıca ele alınacak ve şairinin kimliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Divan Şiiri, Kitap Adları, Esâmî-İ Kütüp Tarzı.*

ABSTRACT

In classical Turkish literature, which is considered the longest-lasting literary tradition in Turkish history, poets embellished and enriched their works with various artistic and literary techniques. In this way, they endeavored to attract the attention and interest of both the reader and listener and their patrons, who were the guardians of art. Although their boundaries were sharply defined, some divan poets' efforts resulted in the emergence of new discourses and styles. One of the styles that emerged as a result of the poets' search for innovation is the tradition of writing poems with book titles. By using book titles in their verses, poets both display their knowledge and culture and add depth to their texts. In this study, the tradition of writing poems with book titles in classical Turkish poetry, which has been popular since the early eighteenth century, will be analyzed and the verses written in the style described as esâmî-i kütüp (book-titles) will be mentioned. Then, the history verse in the style of esâmî-i kütüp written for the Sultan Ahmed III Library by the poet with the pseudonym Rahîmî, who was alive in the early eighteenth century, will be discussed in detail and the identity of the poet will be tried to be determined.

Keywords: *Divan Poetry, Book Titles, Esâmî-İ Kütüp Style.*

Giriş

Kültür ve bilginin taşıyıcılarından olan edebî metinler, özelde ise şiir, devraldığı birikimi sonraki nesillere taşıyarak kültür ve bilginin devamlılığına katkıda bulunurlar. Şiir, okuyucu ve dinleyicisine bir edebî haz kazandırırken aynı zamanda yazılı kültüre ait bazı unsurların da çeşitli sanat oyunlarıyla kayıt altına alınmasını sağlar. Bu bağlamda özellikle Doğu medeniyetinin temelini oluşturan bazı eser ve yazarlara atıfta bulunulduğu görülür. Genelde edebiyat özelde ise klasik şiirde kitap isimlerinin kullanılması bu metinleri ortaya koyan şahsiyetlerin kültürel birikimini ve ilham kaynaklarını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Şiiri bir hüner gösterisi olarak da gören Osmanlı şairlerinin kitap isimlerini manzumelerine yansıtmaları ise daha ilgi çekici olmakla beraber derinlemesine düşünmeye ve çok yönlü bakmaya sevk etmesi açısından okuyucular için belirli bir donanım gerektirmektedir.

Kitap isimleriyle şiir yazma geleneği, şairlerin bilgilerini ve okur-yazar olduklarını göstermenin yanı sıra, muhataplarına da zengin bir edebî ve kültürel referanslar ağı sunar. Şairler, genellikle dinî, edebî, felsefi ve bilimsel eserlerin isimlerini şiirlerinde kullanarak okuyucularının dikkatini çekerler ve onlara mesajlarını daha etkili bir şekilde iletirler. Şiirde anlatım gücü, az sözle çok şey anlatma gayreti içerisinde olan şairlerin eser isimlerini manzumelerinde alelade bir şekilde zikretmeleri beklenemez. Zira bu türden manzumelerin ekseriyetinde konu edilen kitap isimleri, birer çağrışım öğesi olarak kullanılmalarının yanı sıra müellifleri, muhtevaları ve kelime anlamlarını da kapsayan teşbih, mecaz, tevriye vb. gibi edebî sanatlarla yani ses ve anlam açısından şiirselliğe katkıda bulunacak şekilde kullanılırlar (Kurnaz, 2005, 66).

Son çeyrek asırda klasik Türk şiirini anlamaya yönelik çalışmalar artmış olsa da divan şiirinde kitap isimlerinin kullanımı, divan şiiri ve kitap kültürü[1] gibi hususlarda pek çalışma yapılmamıştı. Divan tahlillerindeki kısa bölümler hariç tutulursa Cemal Kurnaz'ın 1989 yılında kaleme aldıkları *Divan Şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine* başlıklı yazıları bu konudaki öncül çalışmalardandır.[2] Uzun yıllar bu çalışma haricinde bir araştırma yapılmayan konunun son on yılda bazı araştırmacıların dikkatini çektiği görülür. Nitekim Metin Akkuş'un divan şiirindeki kitap isimlerini konu alan iki çalışması (2014; 2021) ile Dursun Ali Tökel'in divan şairlerinin kitap algısına odaklanan yazılarının derlemesinden oluşan *Divan Şairi de Okur'du* adlı çalışmalarını da

[1] Burada kastedilen çalışmalar, kitap kültürünün şiire yansıyan yönlerini irdeleyen araştırmalardır. Dolayısıyla burada Osmanlı kitap kültürü ile ilgili literatüre girilmemiş ve şiir-kitap-kütüphane ilişkisini ele alan çalışmalara değinilmiştir. Öte yandan Berat Açıl'ın Osmanlı kitap kültürünü çerçeve, tarihçe ve yöntem açısından değerlendirdiği çalışmaları ile yine aynı araştırmacının editörlüğünde hazırlanan ve Osmanlı yazma kitap kültürünün derli toplu olarak ilk kez ele alındığı *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* adlı çalışmayı burada anmak gerekir (2015).

[2] Aynı yazı daha sonra Cemal Kurnaz'ın makalelerinin bir derlemesi mahiyetindeki *Divan Dünyası* isimli kitapta *Divan Şiirinde Kitap Adları* başlığıyla yayınlanmıştır (Kurnaz, 2005).

burada anmak gerekir (2023). Ayrıca Hatice Aynur ve Özge Öztekin'in çeşitli kütüphaneler için kaleme alınan tarih manzumelerini konu ettikleri çalışmaları şiir-kütüphane ilişkisini ele almaları açısından önemi haizdir (Aynur, 2007; 2014; 2016; 2021; 2024; Öztekin, 2016; 2018). Öte yandan yakın zamanda tamamlanan *Klasik Türk Edebiyatında Kitap ve Kütüphane* başlıklı doktora tezi bu konuda en kapsamlı araştırmadır. Bahis konusu araştırma, divan şairlerinin kitap ve kütüphane algıları, kitap ve kütüphane konulu manzumeler, tezkire ve divanlarda kitaplar için kullanılan sıfatlar, kitap etrafında oluşturulan metaforlar, kitap sanatlarının şiire yansıyan yönleri ile kitaplarla ilgili âdet, gelenek ve inanışların kapsamlı olarak irdelendiği dikkate değer bir çalışmadır (Koşmaz, 2023). Bu açıdan tekrara düşmemek adına elinizdeki bu çalışmada divan şairlerinin kitap algılarına çok değinilmeyecek ve çalışmanın esasını teşkil eden kitap isimleriyle yazılmış manzumelere odaklanılacaktır.

1. Osmanlılarda Kitap İsimleriyle Şiir Yazma Geleneği

Osmanlı şiirinde kitap isimlerinin kullanımı birkaç kategoride değerlendirilebilir. Bu gruplardan ilki hemen her divan yahut mesnevide görebileceğimiz ve kitap isimlerini kişisel tercih ve şairlik kudretlerine bağlı olarak muhtelif beyitler arasına serpiştiren şairler oluşturur. Bu tür manzumelerin ekseriyetinde şairler bazı kitaplara atıfta bulunarak sevgili yahut memduhu yüceltmeyi amaçlamışlardır. Bununla beraber bazı eserlerin de kimi edebî tasvirler vesilesiyle söz konusu edildiği görülür. *Bostan, Gülistan, Baharistan, Keşşâf, el-Kânûn, eş-Şifâ, Mahzenü'l-Esrâr*, *Matla'u'l-Envâr* gibi eserler divan şiirinde özellikle sevgili tipinin tasvirinde ve memduh övgüsü vesilesiyle sık anılan eserlerdendir. Divan ve mesnevilerde bazı eserlerin ise karşılaştırma, küçük görme, örnek alma vb. saiklerle konu edildiği dikkat çeker. Özellikle mesnevilerde karşılaşılan bu örneklerde şairler kendi eserlerini kabul ettirebilmek için daha önce kaleme alınmış bazı eserleri zikrederler. Kimi zaman da şairler; beslendikleri, örnek ve ilham aldıkları eserlerden söz edebilirler (*bk*. Kurnaz, 2005; Akkuş, 2014). İlk kategoride değerlendirdiğimiz bu örneklerin aşağıda değinilecek esâmî-i kütüp tarzı manzumelerden temel farkı, kitap isimlerinin tek bir manzumede belirli bir kompozisyon dâhilinde anılmaktan ziyade muhtelif şiir parçaları içerisinde yer almalarıdır.

1.1. Esâmî-i Kütüp Tarzı ve Türk Edebiyatındaki Örnekleri

Osmanlı şiirinde kitap isimlerinin konu edildiği ikinci grup örnekler ise bu çalışmanın da esasını teşkil eden *esâmî-i kütüp* tarzındaki şiirlerdir. Bu tarzda kaleme alınmış manzumelere geçmeden önce bu şiir geleneğini doğuran etkenlere değinmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere XVIII. yüzyıl Osmanlıların siyaset, kültür, medeniyet ve edebiyat gibi hemen her alanda yenilikler yaşadığı bir asırdır. Sultan III. Ahmed'in (salt.1701730) tahta çıkmasıyla başlayan sosyal ve kültürel hayattaki değişim ve gelişim, 1718

yılında Lale Devri'yle ivme kazanarak devam etmiş ve asrın başından itibaren görülen bu zihniyet çözülüşü zamanla sanatın çeşitli dallarına da aksetmiştir.

Edebî anlamda *son klasik dönem* olarak adlandırılan bu yüzyılda sanatçılar, büyük oranda önceki yüzyılın sanat anlayışını tanzir ve taklit yoluyla devam ettirmekle beraber devrin ruhunun bir yansıması olarak şekil ve içerik bakımından klasik anlayışın katı kurallarını terk etme yoluna da gitmişlerdir. Nitekim bu yüzyılda şairlerin dış dünyaya daha fazla yöneldikleri, sosyal hayat unsurlarına daha fazla yer verdikleri ve şiiri konuşma diline yaklaştırarak üslup açısından da yenilik arayışında oldukları görülmektedir (Horata, 2009, 14; 54). Devlet yöneticilerinin de şiir ve edebiyatla ilgilenmeleri ve kimi şairleri himayelerine almaları söz konusu farklılıkların artışında önemli bir etken olmuştur. Zira şairler, padişah yahut diğer devlet ricalinin ilgisini çekerek himayelerine girebilmek adına önceki asırdan miras aldıkları edebî geleneğin sınırlarını zorlamış ve farklı tür ve tarzlarla öne çıkmaya çalışmışlardır. Kişilere özel şiir mecmualarının derlenmesi ve esami tarzı şiirlerin kaleme alınmasını söz konusu çabaların ürünleri olarak değerlendirmek mümkündür. Esami tarzı manzumelerin alt başlıklarını oluşturan çiçek/lale isimleri (*esâmî-i lâle*) ve kitap adları (*esâmî-i kütüp*) ile yazılan şiirler de Lale Devri'yle beraber rağbet bularak yaygınlaşmıştır. Ayrıca çiçek/lale isimleri ile şiir yazmanın doğuşunda nasıl ki Osmanlıların başta lale olmak üzere çiçeklere hayranlık duymaları ve çiçek yetiştiriciliğine önem göstermeleri etkili olmuşsa (Önal, 2009 924), esâmî-i kütüp tarzının doğup gelişmesinde de başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerindeki imar faaliyetleri ve kütüphane sayısının artışı önemli bir amil olmuştur.

XVIII. asır İstanbul'unda kitap basımı, istinsahı, dolaşımı, koleksiyonları, koleksiyonerleri ve kütüphanelerinin nicelik ve nitelik açısından artması ve gelişmesi, kültürel ortamı belirleyen en önemli unsur olmuştur. Nitekim Osmanlı kütüphaneleri ile ilgili kapsamlı araştırmalar yapan İsmail Erünsal, XVIII. yüzyılı, bilhassa I. Mahmud (salt.1730-1754) devrini, Osmanlılarda kütüphanelerin ve kitabın altın çağı olarak nitelemektedir. Bu yüzyılda III. Ahmed (salt.1703-1730), I. Mahmud (salt.1730-1754) ve III. Osman (salt.1754-1757) dönemlerinde zengin koleksiyonlu ve geniş kadrolu kütüphanelerin kurulduğu görülmektedir. Söz konusu asırda imparatorluğun en uzak kalelerinde bile kütüphaneler kurmaya çalışılmış ve Anadolu'da da kütüphaneler kurulmaya başlamıştır (Erünsal, 2015, 491-492; Aynur, 2021, 121). Tüm bu etkenlerin bir sonucu olarak esâmî-i kütüp manzumelerinin bu asırda rağbet görmesi normal karşılanmalıdır. Zira aşağıda değinileceği üzere esâmî-i kütüp manzumelerinin neredeyse tamamının kütüphane açılışları vesilesiyle kaleme alınmış olmaları bu görüşü desteklemektedir.

Klasik Türk şiirinde *esâmî-i kütüp/kitap adları* türü kapsamında değerlendirilen örneklerde şairler tıp, matematik, astronomi; Kur'an, tefsir, fıkıh, kelam/akait, ahlak, tasavvuf; felsefe, mantık; gramer, lügat, belagat, edebiyat, vb. alanlarla ilgili önemli gördükleri eserleri manzumelerine yerleştirerek okuyucunun bu eserlerle temas kurmasını amaçlarlar (Akkuş,

2014, 17; Akkuş, 2021, 129). Şairlerin gelişiminde etkin rol oynayan bu eserler, aynı zamanda Osmanlı şiirinin arka planını da oluşturmaktadır. Şiirde sözü edilen kitapların ekseriyeti İslam medeniyetinin ortak malı olmuş klasik yahut popüler eserlerdir. Esâmî-i kütüp tarzı şiirlerde hemen her beyitte bir veya birkaç eser ismi zikredilir. Bu örneklerde şairler bir taraftan çeşitli alanlarla ilgili yazılı müktesebatı naklederlerken aynı zamanda memduhu da yüceltirler. Hatta muhtemeldir ki yeni açılan bir kütüphanede bulunan veya bulunması gereken önemli eserleri konu ederler. Esâmî-i kütüp manzumelerinden ilk söz eden Metin Akkuş'tur (2014, 2021). Akkuş ilgili çalışmalarında *esami* türü manzumelerin bir üst başlık olarak düşünülebileceğini belirtip çiçek, meslek ve kitap adları ile yazılan manzumelerin de alt başlıklar altında değerlendirilebileceği görüşündedir.[3] Burada bir hususu da belirtmek gerekir ki Akkuş, bahis konusu çalışmalarında esâmî-i kütüp manzumelerini bir tür olarak değerlendirmektedir. Oysa bu manzumeler, gemicilik ve satranç terimleri veya kekeme dili ile yazılmış manzumelerde de görüldüğü üzere şiire hâkim olan dil ve anlatım özellikleri yönünden farklılık arz etmektedir. Dolayısıyla türden ziyade esâmî-i kütüp tarzından söz etmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Esâmî-i kütüp tarzının rağbet bularak gelişmesi her ne kadar XVIII. yüzyılda görülmüş olsa da önceki yüzyıllarda yaşayan kimi şairlerin de bu tarzı andıran manzumeler kaleme aldıkları görülür. Örneğin XV. asır şairlerinden Karamanlı Aynî'nin (öl.1490-94?) "*bahs*" redifli gazeli (G.83), baştan sona kitap ve kütüphane metaforuyla yazılmıştır. Bahis konusu gazel, çeşitli kitap isimleri barındırması açısından bu tarzın ilk denemeleri arasında zikredilmelidir (Mermer, 2020, s. 316-317). XVI. asır şairlerinden Bâkî'nin (öl.1600), dönemin padişahı Sultan Süleyman'ın (salt.1520-1566) kendisine çeşitli kitapları hediye etmesi üzerine teşekkürnâme mahiyetinde yazmış olduğu on bir beyitlik kıt'a da bu tarzın en eski denemelerindendir. "*Keşf-i Keşşâf ile Hidâye inâyet olundukda pâye-i serîr-i a'lâya ref' olunmuştur*" başlıklı kıt'ada Bâkî, ima yoluyla beş kitabı anmaktadır (Tökel, 2023, 47; Koşmaz, 2023, 66).[4] Yine XVI. yüzyıl şairlerinden Âşık Çelebi'nin (öl.1571), Şeyhülislâm Muhyiddîn Efendi ve Müfti-zâde Efendi övgülerinde yazdığı iki kasidenin belirli bölümlerinde İslam dünyasının beslendiği kimi eser ve müelliflerden söz edilmektedir (F. Kılıç, 2017, s. 12-13; 27-30). Bu istisnai örnekler hariç tutulursa esâmî-i kütüp tarzının rağbet görerek yaygınlaşması XVIII. asrın ilk çeyreğinde başlamıştır. Bu manzumeler genellikle hüner gösterisi olarak kaleme alındıklarından şiirde geçen kitap isimlerinin çoğunlukla sözlük anlamları da kastedilecek şekilde tevriyeli

[3] Esami tarzı şiirlere dâhil edilebilecek dikkat çekici örnekler kaleme alan şairlerden biri de Zîver Paşa'dır (öl.1862). Zîver'in "*esâmî-i süfün-i harbiyye…*" ve "*esâmî-i süfün-i hümâyûn…*" başlıklı tarihleri gemi isimleriyle yazılmış olmaları açısından dikkate değerdir. Söz konusu manzumelerin ilkinde otuz beş, ikincisinde ise yirmi yedi gemi ismi konu edilmiştir (Zîver Paşa, 1313, 115-116, 189).

[4] Tökel (2023) ve Koşmaz (2023) ilgili çalışmalarında Bâkî'nin *Keşşâf*, *Hidâye* ve *Ekmel* olmak üzere üç kitabı ima ettiği görüşündedirler. Fakat kanaatimize göre aynı manzumenin üçüncü beytindeki "*bahâr*" ve "*gülistân*" kelimeleri de *Baharistan* ve *Gülistan* isimli kitapları ima edecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır (bk. Küçük, 1994, 440).

kullanıldığı görülür. Bununla beraber yine aynı yüzyılda kaleme alınmış kimi didaktik metinlerde de esâmî-i kütüp tarzını görmekteyiz. Bu nedenle esâmî-i kütüp tarzındaki manzumeleri *bilgi vermek, bir şeyler öğretmek amacıyla kaleme alınanlar* ve *hüner gösterisi olarak poetik kaygılarla kaleme alınanlar* olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle ilmî saiklerle kaleme alınmış esâmî-i kütüp manzumeleri değerlendirilecek ve ardından edebî yönleri öne çıkan esâmî-i kütüp örneklerine değinilecektir.

Klasik şiirde yer edinen kitaplar isimlerinin bir bölümünü didaktik kaygılarla ve bilgi vermek maksadıyla kaleme alınan manzumelerde görmekteyiz. Âlim yönleriyle dikkat çeken şairlerde karşımıza çıkan bu örneklerde şairler, şiiri bir şeyler öğretmek ve bilgi nakletmek maksadıyla araç olarak kullanmışlar ve kimi zaman manzumelerinde ele aldıkları konuyla alakalı okunması gereken eserleri zikretmişlerdir. Çeşitli ilim dalları ile ilgili bilgiler nakleden bazı şairler de manzumelerinde değerlendirdikleri ilmî sahanın en önemli eserlerini ismen anarak okuyucu ve dinleyicilere nasihat vermeyi uygun görmüşlerdir. Esâmî-i kütüp tarzının didaktik örneklerini oluşturan bu manzumelerde zikredilen eser adları genellikle edebî sanatlardan uzak, tamamen birer telif olmalarıyla yer bulurlar. Nehcî (öl.1680'den sonra), Nazîr İbrahim (öl.1774-75), Erzurumlu İbrahim Hakkı (öl.1780), Salâhaddîn-i Uşşâkî (öl.1782), Derûnî mahlaslı Nebî Efendizâde Ali Uşşâkî (öl.1786) ve Râcî (öl.19. yy) gibi şairler bu türden manzumelere örnek oluşturabilecek şiirler kaleme almışlardır (Koşmaz, 2023, 45). Nitekim Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1752 yılında kaleme aldığı *Tertîb-i 'Ulûm* adlı 125 beyitlik manzumesinde okunmasını gerekli gördüğü ilimleri otuz bir dalda toplamış ve her bir daldaki önemli eserleri de zikretmiştir. *Tertîb-i 'Ulûm*, XVIII. yüzyıl Osmanlı medreselerinde okutulan kitapları yansıtması açısından dikkate değerdir (Fazlıoğlu, 2005, 119). Örnek olması açısından bahis konusu manzumenin *âdâb* ilmiyle ilgili kitap önerilerini içeren bölümü aşağıda verilmiştir (Fazlıoğlu, 2005, 127):

Âdâbı öğren oku *Huseyni*

*Şerh-i 'Adud*la bul *Mîr ü Zeyn*i

Merhûm Saçaklı öğretmiş âyîn

Âdâbdan eyle *Takrîr Kavânîn*

Hısnu'l-Hasîn kıl âdâba rehber

Hıfz it *Emâlî* hem *Fıkh-ı Ekber*

Ta'rîf-i Seyyid bil ıstılâhı

Hem *Ahterî*den zabt it *Sıhâh*ı

Vankulını bil *Kâmûs*a bul râh

Fârsî *Halîmî* bil *Ni'metullâh* (b.79-83)

Kitap isimlerinin ilmî açıdan konu edildiği bir diğer eser de Derûnî mahlaslı Nebî Efendizâde Ali Uşşâkî'nin (öl.1786) *Kasîde fi'l-Kutubi'l-Meşhûre fi'l-'Ulûm* adlı manzumesidir. Eserin katalog kaydında ve ilgili neşirlerde sehven kaside olarak belirtilmiş olsa da manzume, 52 beyitlik bir mesnevidir. Derûnî, söz konusu eserinde yirmi dokuz ilim dalından ve bu ilimleri öğrenmek için gerekli bazı eserlerden söz etmektedir (Avcı, 2018, 88; Fazlıoğlu, 2003, 198). Şairin *hadis* ve *tefsir* alanıyla ilgili önerileri şu şekildedir (Fazlıoğlu, 2003, 30):

Hem dahı 'ilm-i hadîs *içre Buhârî-yi şerîf*

Oku hem *İbn Melek* ile *Mesâbîh-i münîf*

Kâdî Beyzâvî ile *Keşşâf*a olgıl mu'tebir

Bunları añlar isen gayrı tefâsîr elde bir (b.37-38)

XVIII. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen müellifi meçhul *Manzûme fî Tertîbi'l-Kutub fi'l-'Ulûm* adlı manzume de esâmî-i kütüp tarzının didaktik örneklerindendir. Diğer manzumelerin aksine hece vezniyle kaleme alınan bu manzumede de Osmanlı ilim çevrelerinde kullanılan ders kitapları konu edilmiştir (Fazlıoğlu, 2003, 98-100). Manzumenin beşinci dörtlüğü şu şekildedir (Fazlıoğlu, 2003, 100):

*Telhîs*in bahsine gark olup batup

Muhtasar sözüne *Mutavvel* katup

*Miftâh*ın üstine *Seyyid*i tutup

İlim deryâsına dalsan olmaz mı

Yukarıda değinilen manzumelerle birebir benzeşmese de burada XVII. yüzyıl şairlerinden Rızâyî mahlaslı Tokatlı İshâk Efendi'nin (öl.1689) *Nazmu'l-Ulûm* adlı mesnevisini de anmak gerekir. Zira ilimlerle ilgili manzum bir nasihatname olan ve 1687'de tamamlanan eserde, çeşitli ilim dallarıyla ilgili öğütler verilirken yer yer ele alınan konunun meşhur eserleri de ismen zikredilir (Özfırat, 2006, 81-226; Yıldırım, 2018, 170).

Bilgi vermeyi ve bir şeyler öğretmeyi önceleyen esâmî-i kütüp tarzı manzumelerden ilginç örneklerinden bir bölümünü de manzumelerinde kendi eserlerini zikreden şairler vermiştir. Bu şiirlerde şairler kendi eserlerini

zikrederek isimlerinin ve eserlerinin unutulmamasını amaçlamışlardır. Şemseddîn Sivasî'nin (öl.1597) *Mir'atü'l-Ahlâk* adlı mesnevisinin bitiş bölümü ile son dönem şairlerinden Şemsî mahlaslı Mehmet Şemseddin Ulusoy'un (öl.1936) "Âsârımun esâmîsini mübeyyin manzûmedür" başlıklı şiiri bu kategorinin ender örneklerindendir (Koşmaz, 2023, 45).

Esâmî-i kütüp tarzı şiirlerin en dikkat çekici ve önemli örneklerini hüner gösterisi amacıyla kaleme alınmış manzumeler oluşturur. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden yani Lale Devri'nden itibaren görülmeye başlayan bu tarz manzumelerin çoğunluğu kütüphane açılışları için yazılmış tarihlerdir. Bunun yanı sıra farklı konularda esâmî-i kütüp tarzıyla yazılmış manzumeler de yok değildir. Aşağıda esâmî-i kütüp tarzında yazılan tarih manzumeleri ile ilgili bilgiler kronolojik sırayla verilecek ve ardından muhtelif konulardaki esâmî-i kütüp manzumelerine değinilecektir. Yapılan taramalar neticesinde esâmî-i kütüp tarzında kaleme alınmış şu tarih manzumeleri tespit edilmiştir:

1. Şeyhülislâm İshâk Efendi'nin (öl.1734), III. Ahmed (salt.1703-1730) tarafından 1719 yılında Topkapı Sarayı avlusuna yaptırılan kütüphane için "*Târîh berây-ı kitâb-hâne*" başlıklı tarih kasidesi kaleme almış ve kasidesinde elli beş civarında kitap ismi zikretmiştir (Koşmaz, 2023, 665-666). İshâk'ın söz konusu kasidesi, mevcut bilgilerimize göre bir kütüphane için kaleme alınmış esâmî-i kütüp tarzındaki ilk örneklerden biridir.

2. Rahîmî mahlaslı şairin yine aynı kütüphane için yazmış olduğu tarih kıt'ası, esâmî-i kütüp tarzındaki tarihlerden ikincisidir. Manzumede kırk üç kadar eser ve müellif zikredilmiştir. Bahis konusu manzume makalenin ikinci bölümünde etraflıca ele alınacaktır.

3. Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin (öl.1753) Ayasofya Külliyesi I. Mahmûd Kütüphanesi için kaleme aldığı "*Târîh-i dîger*" başlıklı tarih kıt'ası esâmî-i kütüp tarzındaki üçüncü tarihtir. 1740 yılında inşası tamamlanan kütüphane için kaleme alınmış 24 beyitlik bu tarih manzumesinde Es'ad, XVIII. yüzyılda Osmanlı âlimlerince muteber görülen ve Osmanlı kütüphanelerinde eserleri bulunan bazı yazarları ismen zikreder ve eserlerine atıfta bulunur (Aynur, 2014, s. 694; Doğan, 1997, 145-147).

4. Hanîf mahlaslı İbrahim Hanîf Efendi'nin (öl.1775) aynı kütüphane için yazmış olduğu iki beyitlik manzume de esâmî-i kütüp tarzı şiirlerden sayılabilir. Manzumede dört kitap ismi zikredilmiştir (Aynur, 2014, 714).

5. Ayasofya Külliyesi I. Mahmûd Kütüphanesi için esâmî-i kütüp tarzında tarih kaleme alan şairlerden biri de Kasımpaşalı Sâlik'tir (öl.1800'den sonra). "*Târih-i Kütüb-hâne-i Sultân Mahmûd der-Ayasofya*" başlıklı 12 beyitlik tarih kıt'asında Sâlik, XVIII. yüzyıl Osmanlı'sında medreselerde

okutulan ve İslam dünyasında önemli görülen yirmi dört kadar kitap ismini zikreder (Aynur, 2014, s. 696; Kılıç, 1998, 334-335).

6. Nevres-i Kadîm'in (öl.1762), Sadrazam Tiryaki Mehmed Paşa'nın 1747 yılında yaptırdığı düşünülen kütüphane[5] için kaleme aldığı "*Târih-i kütüb-hâne-i sadr-ı a'zam es-Seyyid el-Hâc Mehmed Paşa*" başlıklı tarih kıt'ası da esâmî-i kütüp tarzındadır. 11 beyitlik bu manzumede Nevres, önemli gördüğü bazı kitap isimlerini zikreder (Akkaya, 1996, 164; Aynur, 2007, 191).
7. Haşmet'in (öl.1768), I. Mahmud (salt.1730-1754) tarafından 1742 senesinde Fatih Camii'nin kıble duvarında yaptırılan kütüphane için yazmış olduğu 11 beyitlik tarih kıt'ası da esâmî-i kütüp tarzındandır. "*Târîh-i kütüb-hâne der-Câmi-i Fâtih Sultân Muhammed Hân be-esâmî-i kütüb inşâ kerde bûd*" başlıklı manzumede yirmi dört kadar kitap ismi zikredilmiştir (Aksoyak-Arslan, 2018, 106-107; Aynur, 2014, 700).
8. Aynı kütüphane için tarih kıt'ası kaleme alan şairlerden biri de Ahmed Hasîb Efendi'dir (öl.1752-53). "*Târîh-i Hasîb el-Burusevî*" başlıklı esâmî-i kütüp tarzındaki kıt'a 52 beyitten oluşmaktadır. Hasîb söz konusu manzumesinde yüz yirmi kadar eser ve müellif ismini zikretmektedir (İnan, 2020, 473-476).
9. Hâkim mahlaslı Seyyid Mehmed Efendi (öl.1770) de III. Osman (salt.1754-1757) tarafından inşası tamamlanarak 1755 yılında açılışı yapılan Nuruosmaniye Kütüphanesi için esâmî-i kütüp tarzıyla 6 beyitlik bir tarih kıt'ası kaleme almıştır. "*Târîh-i Kütüb-hâne-i hümâyûn*" başlıklı manzumede on bir kadar kitap ismine yer verilmiştir (Mehmed Hâkim Efendi, 2019, 1/355; Uğur, 2021, 131).
10. Tab'î mahlaslı Siyâhî-zâde Alî b. Şeyh Mehmed (öl.1785-89 arası) de Nuruosmaniye Kütüphanesi vesilesiyle şiir söyleyen şairlerdendir. "*Kasîde-i müştemile berây-ı esâmî-i kütüb ki be-her yek ism-râ ma'nâ-yı münâsib şod be-makâm u der-zımneş târîh-i kütüb-hâne-i 'Osmâniyye der-zemen-i kâtibü'l-Harameyn İbrâhim Efendi*" başlıklı 19 beyitlik "*kütüb-hâne*" redifli kaside, aynı zamanda İbrahim Efendi övgüsü de içermektedir. Esâmî-i kütüp tarzındaki kasidede otuz beşe yakın kitap ve müellif ismi zikredilmiştir (Kaya, 2009, 67-69).
11. Lebîb-i Âmidî'nin (öl.1768-69) 1763 yılında yapımı tamamlanan Râgıb Paşa Kütüphanesi için kaleme aldığı "*Râgıb Paşanın kitâb-hânesine târîhdir*" başlıklı tarih kıt'ası da esâmî-i kütüp tarzındadır. 8 beyitlik söz konusu manzumede, on kadar kitap ismine yer verilmiştir (Aynur, 2016, 60-61).

[5] Gerçekte yapılıp yapılmadığı tam olarak tespit edilemeyen söz konusu kütüphane ile ilgili bazı ihtimallerin değerlendirildiği bir çalışma için (bk. Aynur, 2007)

12. Şerîf mahlaslı Mehmed Şerîf Efendi (öl.1790), Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi'nin (öl.1768) İstanbul'da Beyazıt Camii'nin kıble yönünde kurduğu kütüphane vesilesiyle esâmî-i kütüp tarzıyla bir tarih kaleme almıştır. "*Târîh-i Türkî Berây-ı Kitâbhâne-i Veliyyüddîn Efendi*" başlıklı 9 beyitlik tarih kıt'asında sekiz kadar kitap ismi ile bazı müellif isimleri zikredilmiştir (Yağcı, 2006, 146).
13. Hayrî mahlaslı Seyyid Mehmed Hayrî Efendi'nin (öl.1789-90), Hamidiye Kütüphanesi olarak da bilinen I. Abdülhamid'in (salt.1774-1789) 1780 yılında kurduğu kütüphane için yazmış olduğu 4 beyitlik kıt'a da esâmî-i kütüp tarzındadır. "*Târîh-i kütüb-hâne*" başlıklı tarih manzumesinde altı kitap ismi anılmıştır (Şener, 1999, 255).
14. XVIII. asırda neşet edip rağbet kazanan esâmî-i kütüp tarzının XIX. asırda da devam ettirildiği görülür. Nitekim XIX. yüzyıl şairlerinden Antepli Aynî (öl.1837), Reîsülküttâb Mehmed Emin Vahîd Paşa (öl. 1828) tarafından 1811 yılında Kütahya'da yaptırılan kütüphane için esâmî-i kütüp tarzında iki tarih kıt'ası kaleme almıştır. "*Vahîd Paşa merhûm kable'l-vüzerâ Kütâhiyyede ihyâsına muvaffak oldıgı kütüb-hâne târihi*" ve "*Dîger*" başlıklarında olmak üzere beş ve dört beyitlik bu tarihlerde sekiz kadar kitap ismine yer verilmiştir (Koşmaz, 2023, 671-672).
15. XIX. asırda esâmî-i kütüp tarzını devam ettiren şairlerden biri de Kıbrıslı Hasan Hilmî Efendi'dir (öl.1847). Sultan II. Mahmud (salt.1808-1839) tarafından 1829 yılında Lefkoşa'ya yaptırılan kütüphane için kaleme aldığı 48 beyitlik tarih kasidesinde Hilmî, on civarında eser ismine yer verir (Koşmaz, 2023, 647-651). Diğer manzumelerle karşılaştırıldığında bu kasideyi doğrudan esâmî-i kütüp tarzında yazılmış bir manzume olarak değerlendirmek zor olsa da XIX. asırda geleneğin etkilerinin devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere esâmî-i kütüp tarzı tarih düşürme sahasında rağbet kazanmış olsa da aynı yüzyılda kaleme alınmış muhtelif konulardaki bazı manzumelerin de bu tarzla yazıldıkları görülür. Naat, methiye ve mersiye türünde yazılan söz konusu manzumeler ve şairleri şunlardır:

16. Yüsrî'nin (öl.1723'ten sonra) "*Esmâ-i kütübi müştemil na't-ı şerîf*" isimli kasidesi esâmî-i kütüp tarzıyla kaleme alınmıştır. 91 beyitten oluşan naatta yüz yirmi beş kadar kitap ismi zikredilmiştir (Atak, 2016, 69-78). Hayatı hakkında elimizde yeterli bilgi olmayan Yüsrî'nin XVIII. asrın ilk yarısında hayatta olduğu kesindir. *Dîvân*'ındaki en yakın tarihin 1136/1723 olduğu bilindiğinden bahis konusu naatın 1723 yahut daha önceki yıllarda kaleme alındığı söylenebilir. Bu bakımdan Yüsrî'nin esâmî-i kütüp tarzındaki naatı, Şeyhülislâm İshâk ve

Rahîmî'nin manzumeleriyle beraber bu tarzın en eski örnekleri arasındadır.[6]

17. Antakyalı Münîf'in (öl.1743-44) Lâle Devri'nin şöhret sahibi şeyhülislâmlarından Yenişehirli Abdullah Efendi (öl.1743) övgüsünde yazdığı 24 beyitlik kaside de esâmî-i kütüp tarzındadır. "*Der-vasf-ı Şeyhü'l-İslâm 'Abdullâh Efendi bâ-esmâ'ü'l-kitâb*" başlıklı kasidede kırk civarında kitap ismi söz konusu edilmiştir (Küçük, 1999, 81-83).

18. Methiye türü ve esâmî-i kütüp tarzındaki manzumelerden birini de Sünbülzâde Vehbî (öl.1809) kaleme almıştır. "*Der-sitâyişkârî-i müşârun ileyh be-telmîhât-ı esâmî-i kütüb*" başlıklı Şeyhü'l-İslâm Pîrî-zâde Sâhib 'Osmân Efendi (öl.1770) övgüsünde kaleme alınan 23 beyitlik kasidede Vehbî, Osmanlı medreselerinde okutulan ve İslam âleminde önemli addedilen elli dört kadar esere değinmiştir (Babür, 2018, 67-70).

19. Esâmî-i kütüp tarzında kaleme alınmış dikkat çekici manzumelerden biri de Lebîb-i Âmidî sanıyla şöhret bulan Diyarbakırlı Hüseyin Abdulgafûr Lebîb'e (öl.1768-69) aittir. Mersiye türünde olan "*Esâmi-i kütübü hâvî mersiye-i bî-bedeldir ki Hâdimî merhûma söylemişdir*" başlıklı manzume her bir bendi sekiz beyit olan beş bentten oluşan bir tercî-i benttir. Söz konusu mersiyede Lebîb, İslam dünyasında şöhret bulan çok sayıda müellif ve eseri zikretmektedir (Kurtoğlu, 2017, 153-155).

20. Râtib mahlasıyla şiir söyleyen Tosyalı Ebubekir Râtib'in (öl.1799), Şeyhülislam Muhammed Şerif Efendi'nin (öl.1790) 1192/1778 yılında şeyhülislâmlık makamına getirilmesi üzerine kaleme aldığı uzunca tarihi de burada anmak gerekir. Esasen bir tarih olmasına rağmen 78 beyitlik matla beyti olmayan bir kaside görünümünde olan manzumede[7] ellinin üzerinde eser ve müellif zikredilmiştir (Agun, 2023, 105-109). Bu açıdan söz konusu manzumeyi esâmî-i kütüp tarzı şiirler arasında zikretmek gerekir.

Yukarıda bilgileri verilen örneklerin yanı sıra yine XVIII. asırda kaleme alınmış bazı metinlerde de benzer anlayışı görmekteyiz. Söz konusu şiirler, yukarıdaki manzumelere nispetle tam anlamıyla esâmî-i kütüp manzumesi sayılmasa da yüzyıla hâkim olan anlayışın etkilerini yansıtmaları açısından

[6] Edebî açıdan yenilik kovalayan bir şair olduğu anlaşılan Yüsrî'nin yine esami tarzında sayılabilecek "E*smâ-yı libâsı müştemil kasîdedür*" başlıklı manzumesi de bulunmaktadır. 57 beyitlik kasidede altmış yedi kadar kıyafet ve kumaş adına yer verilmiştir (Öztürk, 2020, 394). Ayrıca Yüsrî Dîvânı'nda "*Cinâs-ı durûbı müştemil kasîde-i nâ-şenîde*" başlıklı bir kasidesi daha bulunmaktadır. 36 beyitlik söz konusu kasidede kırk bir kadar pekiştirilmiş kelimeye yer verilmiştir (Atak, 2016, 92-96).

[7] Bir mecmuada tesadüf edilen söz konusu manzumeyi şairin kendisi de "*Degildir bu* ***ḳaşīdem*** *gerçi ḳadr ü şānına şāyān*" ifadeleriyle kaside olarak takdim etmektedir. Bu açıdan bahis konusu manzumeyi matla beyti bulunmayan bir kaside olarak değerlendirmek mümkündür. Lakin aynı zamanda manzumenin son beytinde ebcetle 1192/1778 tarihinin düşürülmüş olması bu fikre de ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir (Agun, 2023, 108).

anılmaya değerdir. Nitekim Nâfiz mahlaslı Lâzikî-zâde Feyzullâh Efendi (öl.1797) *Dîvânı*'ndaki altı, yedi ve on dördüncü kasidelerin bazı bölümlerinde çok sayıda eser ve müellifin anıldığını görmekteyiz (Demir, 2017, 62-72, 89-94). Özellikle XVIII. asır ve sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış manzum metinlerin taranmasıyla esâmî-i kütüp tarzı manzume örneklerinin artacağı kesindir. Burada bir hususu da özellikle belirtmek gerekir ki esâmî-i kütüp tarzı olarak nitelediğimiz tarz sadece manzum metinlere özgü bir gelenek değildir. Zira yakın zamanda yayınlanan bir çalışma, kitap adlarıyla yazılmış bir mektubun varlığından da haber vermektedir. Yazarı bilinmeyen söz konusu mektupta farklı ilim dallarından 96 eser zikredilmektedir (Benli, 2023, 32).

Kitap isimleriyle ilgili bu denli malzemenin oluşu bu hususla ilgili bir tasnifi de gerekli kılmaktadır. Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle klasik Türk şiirinde kitap isimlerinin kullanımını aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür. Burada yapılan tasnif, şairin ne gibi saiklerle kitap isimlerini zikretmiş olabileceğini anlamaya yönelik bir deneme olarak görülmelidir.

Klasik Türk Şirinde Kitap İsimlerinin Kullanımı

1. *Divan, mesnevi vb. gibi eserlerde muhtelif saiklerle zikredilen kitaplar*

1.1. Sevgiliyle ilgili benzetmelerde konu edilen eserler:

Özellikle gazel veya aşk konulu mesnevilerde örnekleri görülen bu türden örneklerde şairler sevgili ile bazı kitaplar arasında ilişki kurarlar. Bu örneklerde kitap isimlerinin aynı zamanda sözlük anlamları da kastedilir.

1.2. Memduhun yüceltilmesi vesilesiyle konu edilen eserler:

Genellikle kasidelerde yahut diğer nazım şekilleri ile kaleme alınmış methiyelerde karşımıza çıkan bu türden kullanımlarda da bir önceki grupla benzer şekilde kitap isimleri farklı anlamları kastedecek şekilde konu edilirler.

1.3. Karşılaştırma, yüceltme veya küçük görme, örnek alma, öneride bulunma vs. amaçlarla zikredilen kitaplar:

Şairler bazen kendi telifatlarını yüceltmek için başka eserlerle karşılaştırma yaparlar. Genellikle mesnevilerin sebeb-i telif bölümlerinde karşılaştığımız bu örneklerde şairler kendi eserlerine meşruiyet kazandırmak adına benzer tür ve şekilde kaleme alınmış eserleri zikrederek onlardan daha iyi bir eser yazdıkları iddiasında bulunurlar. Bazı şairler ise eserlerini yazarken kaynak olarak kullandıkları ve ilham aldıkları eserleri zikretmektedirler. Örneğin Behiştî (öl.1571-72)'nin *Heşt Behişt* mesnevisinin ilk hikâyesinde "*Yazar Keşşâf ile Tefsîr-i Kâzî / Hudâ sâhiblerinden ola râzî*" ifadeleriyle yararlandığı eserleri zikreder (Yeniterzi, 2018, 22).

2. Esâmî-i kütüp tarzında yazılan manzumeler

2.1. Nasihat veya bilgi vermeyi amaçlayan esâmî-i kütüp tarzı manzumeler

2.1.1. Kitap önerisi mahiyetinde olan veya mevcut öğretim programını bildiren esâmî-i kütüp manzumeleri:

Bu türden manzumeler önceki sayfalarda değinildiği üzere ilmî kaygılarla ve bir şeyler öğretmek düşüncesiyle kaleme alınmış örneklerdir. Bu örneklerde bazen bir durumun aktarılması da söz konusudur. Örneğin Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Tertîb-i 'ulûm* adlı esâmî-i kütüp tarzındaki manzumesi kitap tavsiyesi içermenin yanı sıra Osmanlı medreselerinin XVIII. asırdaki görünümü (eğitim/öğretim programı) hakkında da bilgi vermektedir. Derûnî, Nazîr, Râcî, Salâhaddîn-i Uşşâkî ve Nehcî'nin yukarıda değinilen manzumeleri bu grupta değerlendirilmelidir. Bu kategorideki örneklerin bir sonraki başlıktakilerden temel farkı şairlerin başka müelliflerin eserlerine atıfta bulunmuş olmalarıdır.

2.1.2. Şairlerin kendi eserleriyle ilgili bilgileri esâmî-i kütüp tarzıyla bildirmeleri:

Şu ana kadar az sayıda örneğine rastladığımız bu gruptaki manzumelerde şairler kendi eserlerini zikrederek eserlerinin ve isimlerinin unutulmamasını düşünürler. Şemseddîn Sivasî'nin *Mir'atü'l-ahlâk* adlı mesnevisinin hâtime bölümü ile Şemsî mahlaslı Mehmet Şemseddin Ulusoy'un "*Âsârımun esâmîsini mübeyyin manzûmedür*" başlıklı şiiri bu kategorinin bilinen iki örneğidir.

2.2. Sanat gayesiyle ve hüner gösterisi olarak kaleme alınmış esâmî-i kütüp manzumeleri:

Bu çalışmanın odağındaki manzumede olduğu gibi kitap isimlerinin yalnızca telif olmalarıyla değil, birer çağrışım öğesi oluşturacak şekilde kullanıldığı manzumelerdir. Bu manzumelerin ilk gruptaki manzumelerden temel farkı Doğu medeniyetine yön veren önemli kitaplarla ilgili metaforların şiirin tamamına hâkim olmasıdır. Mevcut tespitlerimize göre birçoğu tarih manzumesi olan bu örneklerden bir kısmı da naat, methiye ve mersiye türünde yazılmıştır.

2. Rahîmî'nin Esâmî-i Kütüp Tarzındaki Manzumesi

2.1. Manzumenin Şairi

Manzumenin elimizdeki tek nüshasının kayıtlı olduğu yazmanın hiçbir yerinde şair ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Bu bakımdan şairin kimliğini tespit etmek için eldeki manzume tek veri konumundadır. Nitekim manzumenin 15. ve 22. beyitlerinde geçtiği üzere söz konusu manzumeyi Rahîmî mahlaslı bir şair kaleme almıştır.

ʿİmādü'd-dīn iken her bir kütüb lāyıḳ mıdur ḳalmaḳ

Raḥīmī beyti gibi cā-be-cā pejmürde vīrāne (b.15)

Raḥīmī sende yoḳdur istiṭāʿat şiʿr ü inşāya

Duʿādur Maṭlab u Maḳṣūd o sulṭān ibn-i sulṭāna (b.22)

Ayrıca şiirin son beytinde ebced ile 1131/1719 tarihi düşürülmüştür:

Zihī **Kenzü'l-ʿilim** dāru'l-kütüb oldı mülūkāne

زهي كنز العلم دار الكتب اولدي ملوكانه

Bu iki veriden hareketle çalışmamıza konu olan manzumeyi XVIII. asrın ilk çeyreğinde hayatta olan Rahîmî mahlaslı bir şair yazmış olmalıdır. Başta tezkireler olmak üzere, biyografik eserler üzerinde yapılan taramalarda XVIII. yüzyılda yaşadığı bilinen Rahîmî mahlaslı tek şaire tesadüf edilmiştir. Asıl adı Abdurrahîm olan söz konusu şair, İstanbul'da doğmuştur. Babası Habeş valisi Mustafa Paşa'dır. Bu sebeple şair, babasına nispetle "*Habeşî-zâde Abdurrahîm Rahîmî Bey*" olarak anılmaktadır. Eğitimini tamamladıktan sonra Dîvân-ı Hümâyûn'da memuriyete başlayan Rahîmî, bir süre Silahdar Ali Paşa'ya (öl.1716) divan kâtipliği yapmış ve ardından sırasıyla tezkire-i sânî ve tezkire-i evvel olmuş fakat 1128/1715-1716'da görevlerinden azledilmiştir. İki yıl kadar bir aranın ardından 1131/1718'de maliye tezkirecisi olarak memuriyete tekrar dönmüştür (Aksoyak, 2015; Donuk, 2020, 39). Kaynakların verdiği bu bilgiyi bazı Osmanlı kronikleri de doğrulamaktadır. Şöyle ki Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tesadüf edilen 1131-32/1718-19 yıllarına ait ahkam defterinde Habeşî-zâde Abdurrahîm Efendi'nin maliye tezkirecisi olduğu kayıtlıdır (BOA, KK.d., 2488). Ayrıca aynı arşivde bulunan 1135/1723, 1137/1725, 1139/1726 tarihli muhtelif kroniklerde "*Tezkire-i evvel Habeşî-zâde Abdurrahîm Efendi*" ifadeleri yer almaktadır. Bu belgelerden hareketle biyografik kaynakların Rahîmî'nin tezkirecilik görevini yürüttüğü sıralarda vefat ettiği şeklindeki nakilleri nispeten doğru kabul edilebilir (BOA, AE.SAMD.III, 116-11477; AE.SAMD.III, 18-1621; EV.VKF., 11-40; AE.SAMD.III-184-17903). Gün olarak bir tutarsızlık söz konusu olsa da kaynaklar Rahîmî'nin 1140/1727 yılında vefat ettiği hususunda hemfikirdirler. Fakat bazı kaynaklar bu vefatın 25 Kasım, bazıları ise 30 Kasım'da gerçekleştiğini öne sürerler.

Rahîmî hakkında bilgi veren kaynakların tamamına yakını ondan övgü ile söz edip Rahîmî'nin şiir ve inşada başarılı, hoşsohbet, nazik ve tasavvufî ıstılahlara vâkıf; lugaz ve muamma çözmede mâhir bir şair olduğunu naklederler. Bu övgülerin yanı sıra kaynaklarda Rahîmî'nin özellikle tarih düşürmede hayli yetenekli olduğunun belirtilmesi, çalışmamıza konu olan manzumenin Habeşî-zâde'ye aidiyetini güçlendiren bir veridir. Nâbî (öl.1712) ile aralarındaki dostluğa dikkat çeken kaynaklar, Rahîmî ile Nâbî'nin

mektuplaştıklarını ve müşterek şiirler söylediklerini de naklederler (Aksoyak, 2015; Donuk, 2020, 39-40). Nâbî'nin mektuplarından oluşan münşeatının Habeşî-zâde tarafından bir araya getirilerek istinsah edilmesi ve söz konusu münşeatta iki ismin birbirlerine gönderdikleri çok sayıda mektubun bulunması kaynakların verdiği bilgiyi doğrulamaktadır (bk. Oktay, 2017).[8]

Habeşî-zâde Rahîmî hakkında bilgi nakleden eserlerden bazıları da Melâmîlik kaynaklarıdır. Söz konu kaynaklarda Melâmî şeyhi olarak anılan Rahîmî'nin çocukluk yaşlarından itibaren Melâmî, Halvetî, Celvetî ve Gülşenî şeyhlerinin sohbetlerinde bulunduğu fakat ona asıl cezbe kazandıran kişinin Melâmî kutuplarından Bursalı Seyyid Muhammed Hâşim Efendi (öl.1678) olduğu belirtilir. Devrinin meşayıhı ile arası hayli iyi olduğu gözlenen Rahîmî, bu iyi ilişkilerini *Matla'u'l-İşrâk* (*Matla'u'l-'uşşâk*) adlı silsilenâmesi ve Koca Mustafa Paşa Dergâhı Halvetiyye postnişinlerinin isimlerini zikrederek oluşturduğu bir manzume ile edebîleştirmiştir. Rahîmî'nin dönemin şeyhleriyle görüştüğünü ve aralarında bir samimiyet olduğunu gösteren diğer bir veri de Gülşenî tarikatının önemli şeyhlerinden Hasan Sezâ'î'nin (öl.1738) Habeşî-zâde'ye özel olarak iki mektup göndermesidir. Kendisinden övgü ile söz eden Melâmî kaynakları Rahîmî'nin benzersiz bir kâtip olduğunu belirterek onun arif ve âlimlerin gözbebeği, fazilet, marifet ve hikmet sahibi bir şair olduğunu da özellikle vurgularlar (Er, 2015, 429-437).

Habeşî-zâde Rahîmî hakkında bilgi barındıran kaynaklar onun mürettep bir *Dîvân*'ından söz etseler de söz konusu eser şu an için elimizde değildir (Donuk, 2020, 41). Bazı şiir mecmualarında şiir örneklerine rastlanan Rahîmî'nin şu ana kadar *Matla'u'l-İşrâk* adlı silsilenâmesi ile Mora'nın fethini konu eden 29 beyitlik *Târîh-i feth-i Mora li-şehîd Alî Paşa* başlıklı manzumesi[9] tespit edilmiştir. Şairin Bayramî-Melâmî tarikatına mensup şeyhlerin silsilesini konu eden *Matla'u'l-İşrâk* adlı manzumesi Suat Donuk tarafından iki nüsha üzerinden neşredilmiştir (bk. Donuk, 2020). Ayrıca şairin Koca Mustafa Paşa Dergâhı Halvetiyye postnişinlerinin isimlerini kaydettiği altı beyitlik bir manzumesi de bulunmaktadır (Er, 2015, 429-30). Öte yandan yukarıda ifade edildiği üzere kaynaklarda Rahîmî'nin lugaz ve muamma sanatıyla ilgilendiği ve bu konuda hayli yetenekli olduğu belirtilmiştir. Bu veriden hareketle yapılan taramalarda Beyazıt Kütüphanesi'nde B10519 arşiv numarasıyla kayıtlı *Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-yı Sugrâ-yı Câmî* unvanlı bir esere tesadüf edilmiştir. Katalog kaydında Rahîmî Efendi isimli bir şârihe atfedilen eser üzerinde yaptığımız incelemelerde bahis konusu Rahîmî'nin Habeşî-zâde Abdurrahîm olduğu kanısına varılmıştır. Şöyle ki eserin ferağ kaydında bahis konusu şerhin 1117/1705-06 yılında tamamlandığını belirten bir ebcet kaydı yer almaktadır:

[8] Söz konusu münşeatta Nâbî'nin, Habeşî-zâde Rahîmî'nin bir gazeline yazmış olduğu bir tahmis de kayıtlıdır (Oktay, 2017, 282-283).

[9] Bahis konusu tarih manzumesi Milli Kütüphane Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu 06 Hk 3752 numarada kayıtlı mecmuanın 25a yaprağında yer almaktadır.

Bi-ḥamdillāh idüp saʿy ile iḳdām
Nihāyet buldı bunda seyr-i aḳlām

İdüp tevfīḳini rehber ilāhum
Bu şerḥime müyesser oldı itmām

Raḥīmī oldı bu itmāma tārīḫ
Bulup feyż-i ilāhi ile encām [17a]

بلوب فيض الٰهي ايله انجام [1117/1705-06]

Bu kayıt Rahîmî'nin yaşadığı yıllarla örtüşmektedir. Dolayısıyla belirtilen şerhi şu an için Habeşî-zâde Rahîmî'ye isnat etmek yanlış olmayacaktır. Öte yandan söz konusu şerhin giriş kısmında Rahîmî, Yusuf Efendi isimli birinden övgüyle söz ederek bu ismin zamanın en önemli kişilerinden sayıldığını belirtir ve onu efendisi olarak takdim eder. Ardından da Yusuf Efendi'nin meclisinde bulunduğu esnada Abdurrahmân Câmî'nin (öl.1492) *Risâle-i Sugrâ* isimli muamma risalesinin okunduğunu ve Yusuf Efendi'nin, kendisinden bu risaleyle alakalı Türkçe şerh yazmasını istediğini nakleder [2a]. Bilindiği üzere asıl adı Yusuf olan Nâbî de muamma sanatıyla ilgilenmiş ve *Dîvânı*'nda 186 kadar muammaya yer vermiştir (Erkal, 2014). Bu durum, Rahîmî ile Nâbî'nin dostlukları da dikkate alındığında sözü edilen Yusuf Efendi'nin şair Nâbî olabileceğini düşündürmektedir. Fakat şu aşamada bu fikri bir ihtimal olarak değerlendirmek gerekmektedir.[10]

2.2. Yazılış Tarihi ve Nedeni

Daha önce ifade edildiği üzere manzumenin son beytinde ebcet ile 1131/1719 tarihi düşürülmüştür. Ayrıca manzumenin başlığında "***Tārīḫ-i Raḥīmī Berāy-ı Kitāb-ḫāne***" ifadelerine yer verilmiştir. Bu başlık, manzumenin bir kütüphane için kaleme alınmış olduğunu gösterse de hangi kütüphane olduğuna dair bir kaydın düşülmemesi en sondaki tarihten hareketle araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır. Bunun yanı sıra şiirin ilk beytinde geçen "***Cenāb-ı ḥażret-i sulṭān Aḥmed ḫān-ı ġāzī***" ibaresi sözü edilen kütüphanenin Sultan Ahmed tarafından yaptırıldığına işaret etmektedir. Bu verilerden hareketle Rahîmî, çalışmaya konu manzumesini III. Ahmed'in (salt.1703-1730) 1719 yılında Topkapı Sarayı avlusunda yaptırdığı kütüphane vesilesiyle kaleme almış olmalıdır.

[10] Bu makale yayın sürecinde iken Rahîmî'nin *Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Sugrâ-yı Câmî* adlı eseri bir çalışmaya konu olmuş ve muhteva hususiyetleri değerlendirilerek tam metniyle birlikte neşredilmiştir (bk. Ateş, 2024).

Önceleri cami ve köşklerde kitap dolapları şeklinde küçük kütüphaneler kabul görülürken Lale Devri'nde müstakil kütüphaneler yaptırmak âdeta moda hâline gelmiştir. Sultan III. Ahmed bu anlayışın da etkisiyle Sarây-ı Cedîd olarak bilinen Yenisaray'da dağınık hâlde bulunan kitapları bir yerde toplamayı düşünmüş ve saray avlusundaki II. Selim'in bakımsız köşkünü yıktırıp bir kütüphane yaptırmayı uygun görmüştür. III. Ahmed Kütüphanesi veya Enderun Kütüphanesi olarak da anılan söz konusu kütüphane inşaatı 17 Şubat 1719 başlamış ve kısa sürede tamamlanarak 23 Kasım 1719'da resmî bir törenle açılmıştır (Eyice, 1989, 40). Rahîmî'nin hayatı hakkında bilgilerin verildiği bölümde ifade edildiği üzere şair bu tarihlerde maliye tezkirecisi olarak görev yapmaktadır. Bu bakımdan muhtemeldir ki Rahîmî bu açılışa canlı şahitlik etmiş ve çalışmaya konu olan tarih manzumesini bu vesileyle padişaha sunmuştur.

2.3. Şekil Özellikleri

Çalışmamıza konu olan manzume kıt'a nazım şekliyle kaleme alınmış bir tarihtir. Redif kullanılmayan manzumede müesses kafiye tercih edilmiştir. Bununla beraber bazı mısralarda kafiyeyi oluşturan sesler kelimenin asli harfleri iken (*vîrâne, şâhâne, kâşâne, dürdâne, kütübhâne vs.*) kimi mısralarda ise kafiye seslerinin kelime kökü+eklerden oluştuğu görülür (*fermâna, irfâna, dırahşâna, subhâna, ihsâna, nisyâna, gülistâna, Osmâna vs.*). Öte yandan her iki şekilde tercih edilen kafiye seslerinin genellikle Arapça ve Farsça kelimelerden oluştuğu dikkat çekmektedir. Aruzun ***mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*** kalıbıyla kaleme alınan tarih manzumesi, 24 beyittir.

2.4. Muhteva Özellikleri

Esâmî-i kütüp tarzının, şiirin tamamında hâkim olduğu manzumede daha ilk beyitten başlamak suretiyle hemen her beyitte bir veya daha fazla kitap ismi zikredilmiştir. Manzumede kitap isminin yer almadığı yalnızca iki beyit bulunmaktadır. Şiirin elimizdeki tek nüshasında zikredilen kitap isimlerinin üzeri kırmızı mürekkeple (sürh) ile çizilmiş ve böylelikle okuyucunun dikkati çekilmiştir. Manzume tümüyle Sultan III. Ahmed övgüsü içermekte, başka hiçbir şahıs doğrudan yahut dolaylı olarak konu edilmemektedir. Mevzubahis şiirde 43 kitap ve 2 müellif ismine yer verilmiştir. Esâmî-i kütüp tarzının belirgin özelliği olarak söz konusu bu kitap isimlerinin iki veya daha çok anlama gelecek şekilde kullanıldığı ve padişahın tevriye, telmih, teşbih, iham, mübalağa vb. edebî sanatlar çerçevesinde methedildiği müşahede edilir. Rahîmî'nin manzumesinde zikrettiği eserler ve bu eserlerin müellifleri aşağıda tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Rahîmî'nin Esâmî-i kütüp tarzı manzumesinde zikredilen kitaplar ve müellifleri

	Eser	**Müellif**
1.	*Aksa'l-Ereb*	Zemahşerî (öl.1144)
2.	*Arâ'is [Arâyis]*	Şiirde *Arâyis* şeklinde geçen kelime ile hangi kitabın kastedildiği anlaşılamamıştır. Rahîmî bu kelimeyi zikrederek kütüphanedeki *Arâ'is* başlıklı tüm eserleri kastetmiş olabilir.
3.	*Bahâristân*	Abdurrahman-ı Câmî (öl.1492)
4.	*Binâ*	Arapça'daki fiil kalıplarına dair müellifi meçhul eser.
5.	*Enfüs*	Bu kelimeyle şairin hangi eseri kastettiği anlaşılamamıştır.
6.	*Esâs[ü'l-Belâga]*	Zemahşerî (öl.1144)
7.	*el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*	Süyûtî (öl.1505)
8.	*Gencîne-i Râz*	Taşlıcalı Yahyâ (öl.1582)
9.	*Gülistân*	Sa'dî-i Şîrâzî (öl.1292)
10.	*Hedâyâ*	Metinde bu şekilde geçen kelime ile hangi kitabın kastedildiği anlaşılamamaktadır. Öte yandan söz konusu kütüphaneye ait katalog üzerinde yaptığımız taramalarda başlığında *Hidâye* kelimesi yer alan otuz civarında kitap tespit edilmiştir. Dolayısıyla Rahîmî, tüm bu eserleri beraberce kastetmiş olabilir.
11.	*Hikmet*	Şiirde "*beyt-i Hikmet*" şeklinde geçen ifadede hangi eserin kastedildiği anlaşılmamaktadır. Burada söz konusu ifadeyle Ortaçağ İslâm ilim ve kültür

		tarihinde tercüme ve yüksek seviyedeki ilmî araştırmaların yapıldığı merkezler için kullanılan ve İslam âleminin ilk büyük kütüphanesi olarak kabul edilen *Beytü'l-hikme* (Kaya, 1992, 88) de kastedilmiş olabilir.
12.	*Hikmetü'l-'Ayn*	Ali b. Ömer Kâtibî el-Kazvînî (öl.1277)
13.	*Husnu's-senâ [me'a Hulâsatü'l-Âdâb]*	Ömer Çelebi (öl.1577-78)
14.	*Hümâyûn*	Tam anlaşılmamakla beraber Alâeddin Ali Çelebi'nin (öl.1543) *Hümâyûnnâme* adlı eseri kastedilmiş olabilir.
15.	*el-İtkân*	Süyûtî (öl.1505)
16.	*el-Kânûn [fi'-Tıb]*	İbn Sînâ (öl.1037)
17.	*Kenzü'l-'İlm*	Hangi kitabın kastedildiği tam anlaşılmamakla beraber Pezdevî'nin (öl.1089) *Kenzü'l-Vusûl*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (öl.1310) *Kenzü'd-Dekâ'ik* veya Müttakî el-Hindî'nin (öl.1567) *Kenzü'l-Ummâl* adlı eserlerinden birinin kastedilmiş olması muhtemeldir.
18.	*Mahzenü'l-Esrâr*	Nizâmî-i Gencevî (öl.1214?)
19.	*el-Makâsıd*	Sa'deddin et-Teftâzânî (öl.1390)
20.	*el-Maksûd*	Müellifi bilinmeyen Arapça sarf ilmiyle ilgili eser.
21.	*el-Matlūb [Matlab]*	Şiirde *Matlab* şeklinde geçen eserin *el-Maksûd* kitabının müellifi meçhul şerhi olabilir.
22.	*Mecma'u'l-Bahreyn*	Radıyyüddin es-Sâgânî (öl.1252),
23.	*Mecma'u'l-Envâr*	Za'îf Yahyâ Hacı Mustafaoğlu (öl.15.asır?)
24.	*Meğârib*	Bu kelime ile hangi eserin kastedildiği

		anlaşılamamıştır.
25.	*Meşârik[u'l-Envâri'n-Nebeviyye]*	Radıyyüddin es-Sâgānî (öl.1252)
26.	*Misbâhu'l-Münîr [fî Garîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfi'î]*	Ahmed b. Muhammed Feyyûmî (öl.1368-69)
27.	*Mufassal*	Zemahşerî (öl.1144)
28.	*el-Muhtasar*	Sa'deddin et-Teftâzânî (öl.1390)
29.	*el-Mutavvel*	Sa'deddin et-Teftâzânî (öl.1390)
30.	*Muvâfak[ât]*	İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî (öl.1388)
31.	*Muvaffak*	Bu kelime ile hangi eserin kastedildiği anlaşılamamıştır.
32.	*el-Mücmel[ü'l-luga)*	İbn Fâris (öl.1004)
33.	*Pertev-bahş*	Hangi esere atıf yapıldığı anlaşılmamakla beraber Şihâbüddîn Sühreverdî'nin (öl.1191) *Pertev-nâme* adlı eseri kastedilmiş olabilir.
34.	*Ravza*	Metinde yalnızca "*Ravza*" şeklinde geçen kelime ile hangi kitabın kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Bununla beraber Baldırzâde Mehmed Efendi'nin (öl. 1650) *Ravza-i Evliyâ*; Muhammed Bâkır Hânsârî'nin (öl. 1895) *Ravzâtü'l-cennât*; Nevevî'nin (öl. 1277) *Ravzatü't-tâlibîn* veya Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (öl. 1223) *Ravzatü'n-nâzır* adlı eserlerden biri kastedilmiş olabilir.
35.	*Sarf*	Arapça dilbilgisi kurallarının kelime yapısıyla ilgili kolu. Osmanlı medreselerinde *el-Emsile*, *Binâ'ü'l-Ef'âl* ve *el-Maksûd* gibi anonim kitaplar ile İbnü'l-Hâcib'in (öl.1249) *eş-Şâfiye*; Zencânî'nin (öl.1262?) *el-'İzzî* ve Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (öl.XIV. yy) *Merâhu'l-*

		Ervâh adlı eserleri sarf öğretiminde yoğun ilgi görmüştür (Kılıç, 2009, 137).
36.	*Sırr-ı Hikmet*	Bu ibare ile hangi eserin kastedildiği anlaşılmamakla beraber Derviş Hasan Medhî'nin (öl.?) İbn-i Sînâ'nın hayatını konu alan *Esrâr-ı Hikmet* adlı eserine atıf yapılmış olabilir.
37.	*Şemsü'l-Ma'ârif*	Ahmed b. Ali el-Bûnî (öl. 1225)
38.	*Şeref-bahş:*	Metinde *Şeref-bahş* şeklinde işaretlenen kelimeyle hangi kitaba telmih yapıldığı anlaşılamamıştır. Öte yandan Seyyid Nizamoğlu'nun (öl.1601) *Şeref-i Siyâdet* adlı eseri veya Lâmi'î Çelebi'nin (öl.1532) *Şerefü'l-insân* adlı eseri kastedilmiş olabilir.
39.	*eş-Şifâ*	İbn Sînâ (öl. 1037)
40.	*Tuhaf*	Bu kelime ile hangi eserin kastedildiği anlaşılamamakla beraber *Tuhfe* kelimesinin çoğulu olan *Tuhaf* kelimesi zikredilerek *Tuhfe* başlıklı tüm eserlere atıf yapılmış olabilir.
41.	*Umdetü'l-Ahkâm*	Cemmâîlî (öl. 1203)
42.	*Zehru'l-Âdâb*	Ebû İshak el-Husrî (öl. 1022)
43.	*Zübde*	Bu kelime ile hangi eserin kastedildiği anlaşılamamakla beraber *Zübde* başlıklı tüm eserlere atıf yapılmış olabilir.

Şiirde geçen bu kitap isimlerinin yanı sıra Rahîmî, bahis konusu manzumesinde kimi yazar ve şairlerden de söz etmektedir. Nitekim Fars edebiyatının en büyük şairlerinden sayılan ve Türk edebiyatına da tesirleri olan Nizâmî-i Gencevî (öl.1214?) bu şairlerden biridir. Bu ismin yanı sıra manzumede İmâdüddîn şeklinde bir isim de zikredilmiştir. Fakat burada söz konusu ismin hangi şair veya edip olduğunu kestirmek zordur. Öte yandan bahis konusu ismin Isfahanlı edip ve tarihçi İmâdüddîn el-İsfahânî (öl.1201) olması muhtemeldir. Rahîmî'nin manzumesinde geçen tüm bu eserlerin Sultan III. Ahmed Kütüphanesi'nin ilgili kataloglarında yer alıyor olması üzerinde düşünülmesi gereken dikkat çekici bir husustur. Bu açıdан bakıldığında Rahîmî'nin manzumesini kütüphanedeki mevcut kitaplar üzerinden

oluşturduğu söylenebilir. Bir diğer ihtimal ise Rahîmî'nin manzumesini işiten padişahın şiirde zikredilen kitapları kütüphaneye kazandırmış olmasıdır. Fakat şiirdeki bazı ifadeler birinci seçeneği daha muhtemel kılmaktadır. Zira Rahîmî, manzumenin on birinci beytinden itibaren Sultan Ahmed'in birçok eseri kütüphaneye kazandırarak unutulmaktan kurtardığını nakleder:

Hedāyā vü **Tuḥaf Enfüs ʿArāyis** nüsẖalar cümle

Ḫazīne içre cemʿ olmuş ḳonup dōlāb-ı nisyāna (b.13)

Manzumede dikkat çekici bir diğer nakil ise Sultan III. Ahmed'in hattatlığına yöneliktir. Nitekim kaynaklarda nakledildiği üzere Sultan Ahmed, devrin meşhur hattatı Hâfız Osman'dan (öl.1698) sülüs ve nesih, Veliyyüddin Efendi'den (öl.1768) de ta'lik meşk etmiş iyi bir hattat olduğu gibi, zamanının hat üstatlarını da himaye ve teşvik etmiştir. Ayrıca kendi devrinde inşa edilmiş birçok yapının inşa kitabesini de kendi elleriyle yazmıştır (Aktepe, 1989, 37). Rahîmî, manzumede Sultan Ahmed'in bu yönüne atıfta bulunarak kendi hüsnühattıyla çok sayıda eser istinsah ettiğini belirtir:

Maḥallī nüsẖalar merġūbe ḥüsn-i ẖaṭṭıyla ekşer

Niẓāmī her birinüñ meyl itmişdi perīşāne (b.14)

Manzumede Rahîmî'nin özellikle vurguladığı hususlardan biri de Sultan Ahmed'in hamiliğidir. Şair, Sultan Ahmed'in yakut, inci ve elmas gibi zenginliklere bakmayıp ilme (ve dahi ilim erbabına) rağbet ettiğini belirtir:

Naẓar-pāş olmayup yāḳūt u laʿl ü dürr ü elmāsa

Ḥaḳīḳat-bīn olup raġbetler itdi ʿilme şāhāne (b.16)

2.5. Rahîmî'nin Esâmî-i Kütüp Tarzındaki Tarih Manzumesinin Transkripsiyonlu Metni[11]

[59b]

Târîḫ-i Raḥîmî Berây-ı Kitâb-ḫâne

[mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

1. Cenâb-ı ḥażret-i sulṭân Aḥmed ḫân-ı ġāzî kim
   Muvâfaḳdur **Maḳâṣıd**dan ne eylerse ḫıdîvâne
2. İder **İtḳân** ile şerʿa muvâfıḳ he ne emr itse
   Sezâdur derler ise **ʿUmdetü'l-Aḥḳâm** o fermâna
3. Ne reʾy eylerse **Miṣbâḥu'l-Münîr** ṭabʿ-ı derrâki
   Görinür mû-be-mû hep **Sırr-ı Ḥikmet** ehl-i ʿirfâna
4. **Meşârik** hem **Meġârib** ṣît-i iclâli ile memlû
   Żıyâ-yı ʿadli reşk-endâzdur mihr-i dıraḫşâna
   [60a]
5. İder **Şemsü'l-Maʿârif** kevkeb-i iḳbâline ġıbṭa
   Nigâh-ı luṭfı **Pertev-baḫş** olursa tîre-baḫtâne
6. Vücûdı **Mecmaʿu'l-Envâr** u ḳalbi **Maḫzenü'l-Esrâr**
   Kelâmı nükte-perver **Ḥikmetü'l-ʿayn** mülûkâne

---

11 Rahîmî'nin çalışmaya konu manzumesinin şu ana kadar tek nüshası tespit edilmiştir. Söz konusu nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde NEKTY03531 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Mecmû'atü'r-Resâ'il*'in 59b-61a varakları arasında derkenar olarak kaydedilmiştir. Kırımlı Âlî (öl.1724'ten sonra) tarafından derlenmiş olması muhtemel olan 196 varaklık mecmuada Kırımlı Âlî'nin *Ukde-güşâ* isimli eseri ile *Ehâdîs-i Şerîf*, *Esmâ'ü'l-Hüsnâ*, *Esmâ'ü'n-Nebî* gibi metinler yer almaktadır. Ayrıca mecmuanın derkenarları ile normal sayfalarında başta *Kırımlı Âlî Dîvânı* olmak üzere Ârif, Azmî, Bahâdır Girây, Bâkî, Câmî, Cevrî, Cinânî, Dânişî, Dürrî, Ebu's-Sa'îd Ebu'l-Hayr, Ehlî-i Şîrâzî, Emrî, Feyzî-i Hindî, Fuzûlî, Hâfız, Hâletî, Hâşimî, Hezârî, Himmet-zâde, Hüseyin Baykara, Hüseyin Senâyî, Itrî, İbn-i Yemîn, Kâdı Nûr, Kadrî, Kâmî, Karahisârî, Kelîm, Kemâl Paşa-zâde, La'lî, Makâlî, Mantıkî, Mevlânâ, Misâlî, Nâ'ilî, Nâbî, Nahîfî, Nâzır-ı Herevî, Nazîm, Necâtî, Necîb, Nedîm, Nef'î, Nefes-zâde, Nev'î, Ömer Hayyâm, Örfî, Rahîmî, Râmî, Râsih, Rezmî (Safiye Sultân-zâde), Rızâyî, Rif'atî, Riyâzî, Rûhî, Sa'dî, Sâ'ib, Sabrî, Sâfî, Sâkıb, Sâlim, Selîm, Şâhid, Şâkir, Şânî, Şehdî, Şehrî, Şems-i Tebrîzî, Tâhir Vahîd, Tâlib, Ubeydî, Ulvî, Vâlî, Vecdî, Vehbî, Veysî ve Yahyâ mahlaslı şairlere ait çok sayıda şiir de kaydedilmiştir (Doğan, 2023, 2264). Çeviri yazılı metin, Mehmet Fatih Köksal'ın *Metin Neşrinin Ana Esasları* başlıklı çalışmalarında belirlediği yöntemler esas alınarak oluşturulmuştur (Köksal, 2012, 207-209). Eski harfli metinde üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek belirtilen kitap isimleri koyu/bold yazılarak vurgulanmıştır.

7. Muḥīṭ-i ẕātına nisbetle ḳaṭre **Mecmaʿu'l-Baḥreyn**
   Tehī-sāz olmadadur dest-i cūdı baḥr ile ḳāna
8. Mizāc-ı ʿālemi muḫtel ḳomaz tedbīr ider dā'im
   Şifā-sāz olmaġı **Ḳānūn** ile eyler ḥakīmāne
9. Aña ḥāşā ki **Eşbāh ve'n-Neẓā'ir** ola ʿālemde
   Ki zīrā ẓıll-ı Ḥaḳdur miṯl olmaz ẓıll-ı Subḥāna
10. Ġazāya rāh-ı ḥaḳḳa **Ṣarf** içün buḫl eylemez mālı
    Rıżāsı yoḳdur ammā itmege itlāf-ı yābāna
11. Ḫuṣūṣan şimdi bir ḫayra **Muvaffaḳ** eyledi Bārī
    Ki maẓhar olmadı İslāmda bir şeh bu iḥsāna
12. **Tefāsīr** ü **Eḥādīṯ** ü **Kelām** u **Ḥikmet** ü **Manṭıḳ**
    Muṭavvel Muḫtaṣar Mücmel Mufaṣṣal nice dürdāne
13. **Hedāyā** vü **Tuḥaf Enfüs ʿArāyis** nüsḫalar cümle
    Ḫazīne içre cemʿ olmuş ḳonup dōlāb-ı nisyāna
    [60b]
14. Maḥallī nüsḫalar merġūbe ḥüsn-i ḫaṭṭıyla ekṯer
    Niẓāmī her birinüñ meyl itmişdi perīşāne
15. **ʿİmādü'd-dīn** iken her bir kütüb lāyıḳ mıdur ḳalmaḳ
    Raḥīmī beyti gibi cā-be-cā pejmürde virane
16. Naẓar-pāş olmayup yāḳūt u laʿl ü dürr ü elmāsa
    Ḥaḳīḳat-bīn olup raġbetler itdi ʿilme şāhāne
17. **Binā**ya **Ṣarf**-ı himmet[ler] idüp ṭarḥ-ı **Esās** itdi
    Yapup bir beyt-i **Ḥikmet** eyledi anı kütüb-ḫāne
18. Rıżā-yı ḥażret-i Ḥaḳḳa vesīle-cū idi çünkim
    Kitāb içün ʿaceb mi yapsa bir maḫṣūṣ kāşāne
19. Nice kāşāne **Zübde Ravża**-i **Zehru'l-edeb** deryā
    Bahāristān muʿayyendür ki ṭaʿn eyler **Gülistāna**
20. Çıḳarup anları keşf eyledi **Gencīne-i Rāz**ı
    Ki tā neşr eyleye feyż-i ʿulūmı ehl-i ʿīrfāna

21. Olup **Ḥusnu'ş-Şenā**ya şimdi bir güne daḫı maẓhar
Şeref-baḫş oldı ḥaḳḳā ḫāndān-ı āl-i ʿOṯmāna
22. *Raḥīmī* sende yoḳdur istiṭāʿat şiʿr ü inşāya
Duʿādur **Maṭlab** u **Maḳṣūd** o sulṭān ibn-i sulṭāna
[61a]
23. **Hümāyūn** nüsḫa-i ẕāt-ı şerīfin ḥıfẓ ide Allāḥ
Duʿā-yı devleti **Aḳṣa'l-ereb**dür her müselmāna
24. Didi taḥsīn idüp erbāb-ı fen ol beyt içün tārīḫ
Zihī **Kenzü'l-ʿilim** dāru'l-kütüb oldı mülūkāne
زهي كنز العلم دار الكتب اولدي ملوكانه [1131/1719]

Sonuç

Kitap isimlerinin şiirde kullanılması, şairleri yetiştiren ve onlara ilham veren yazılı kültürü göstermesi açısından önemli işaretlerdir. Şairlerin bir kitap ismini açıkça zikretmeleri hem örnek aldıkları müellif ve eserleri ortaya koyma hem de okuyucu ve dinleyiciye kitap önerisi mahiyetinde tavsiyeler verme şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca şairlerden birçoğu kitap isimlerini çeşitli anlamlara gelecek şekilde manzumelerine yerleştirerek bir bakıma hüner gösterisi yapmayı da amaçlamışlardır. Başlarda muhtelif şiirlerde çeşitli vesilelerle ve çoğunlukla benzetme ve çağrışım unsuru olarak zikredilen kitap isimleri XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yeni bir tarza kaynaklık etmiştir. Metin Akkuş'un tespitleriyle esâmî-i kütüp olarak adlandırılan bu tarz manzumelerde hemen her beyitte bir veya birkaç kitap anılmaktadır. Bazı didaktik örnekleri de görülen esâmî-i kütüp tarzının dikkat çekici örneklerini daha çok hüner gösterisi olarak kaleme alınan manzumeler oluşturur. Bu manzumelerde şairler kitap isimleri bir veya birkaç anlama gelecek şekilde manzumelerine yerleştirerek memduhu övmek ve bu sayede ilgisini kazanmak gayretindedirler.

Türk edebiyatında esâmî-i kütüp tarzında on dokuz farklı şair tarafından kaleme alınmış 21 manzume tespit edilmiştir. Bu manzumelerin iki tanesi hariç, tamamı XVIII. asırda kaleme alınmıştır. Bu bakımdan söz konusu tarzın, XVIII. yüzyılda moda hâline geldiğini söylemek mümkündür. Esâmî-i kütüp tarzı manzumelerin ekseriyetini kütüphaneler için yazılmış tarih kıt'a veya kasideleri oluşturmaktadır. Bu açıdan XVIII. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde inşa edilen kütüphane binalarının bu türün gelişimine doğrudan etkisi vardır. Öte yandan şahıs övgüsü içeren kimi methiyelerin de esâmî-i kütüp tarzıyla kaleme alındığı da vakidir. Yüsrî'nin esâmî-i kütüp tarzıyla kaleme adlığı naat ile Lebîb-i Âmidî'nin kaleme aldığı mersiye bu tarzın farklı konulardaki dikkat çekici örneklerindendir. Esâmî-i kütüp tarzıyla manzumeleri tespit edilen şairler şunlardır: Şeyhülislâm İshâk, Rahîmî,

Şeyhülislam Es'ad, İbrahim Hanîf, Kasımpaşalı Sâlik, Nevres-i Kadîm, Haşmet, Ahmed Hasîb, Hâkim, Tab'î, Mehmed Şerîf, Seyyid Mehmed Hayrî, Antepli Aynî, Kıbrıslı Hasan Hilmî, Yüsrî, Antakyalı Münîf, Sünbülzâde Vehbî, Lebîb-i Âmidî ve Tosyalı Ebubekir Râtib. Bu şairlerden birçoğunun kütüphane açılışı vesilesiyle esâmî-i kütüp tarzında manzume kaleme almış olması söz konusu manzumeleri daha da ilgi çekici kılmaktadır. Zira bu manzumelerin bazısında anılan kitapların, açılışı yapılan kütüphane raflarında bulunuyor olması söz konusu manzumelerin manzum kataloglar mesabesine getirmektedir. Eğer şiire konu olan kitaplar, şiirin yazılmasına vesile olan kütüphanelerde bulunmuyor ise de esâmî-i kütüp manzumelerini kitap temini hususunda ilgili makamlara yazılan dilekçeler şeklinde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Bu durum, manzumelere konu olan kütüphanelerin ilgili kataloglarının detaylı bir dökümü ile ortaya çıkabilir. Bu sayede kütüphanelerde bulunmasına rağmen zaman içerisinde kaybolan bazı eserlerin tespiti de mümkün olabilir.

Mevcut bilgilerimize göre esâmî-i kütüp tarzında kaleme alınan ikinci tarih manzumesi, bu çalışmaya konu olan *Târîh-i Rahîmî Berây-ı Kitâb-hâne* başlıklı tarihtir. Söz konusu tarih manzumesi, XVIII. asır şairlerinden ve devrinin maliye kâtiplerinden olan *Habeşî-zâde Abdurrahîm Rahîmî Bey* tarafından kaleme alınmıştır. Kıt'a nazım şekliyle ve aruzun *mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün* kalıbıyla kaleme alınan manzume 24 beyittir. Manzume, Sultan III. Ahmed tarafından Topkapı Sarayı'nın içerisine yaptırılan ve 1131/1719 yılında inşası tamamlanan Sultan III. Ahmed Kütüphanesi'nin açılışı vesilesiyle kaleme alınmıştır. Manzumede 43 kitap ismi ile 2 müellif zikredilmiştir. Söz konusu kitap isimlerinin tamamı iki veya daha çok anlama gelecek şekilde ve Sultan III. Ahmed'in övgüsünü içeren çağrışım unsuru olarak anılmıştır.

Kaynakça

Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ankara: Nobel Yayınları İlem Kitaplığı, 2015.

Agun, Aleyna. *Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 720'de Kayıtlı Mecmû'â-ı Kasâ'id ee Tevârih (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Akkaya, Hüseyin. *Nevres-i Kadim And His Turkish Divan (Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı) Part 2: Critical Edition and Index*. Cambridge MA: Harvard University, The Department of Near Eastern, 1996.

Akkuş, Metin. "Klasik Türk Edebiyatının Kültür Kaynakları: Eserler". *Doğu Esintileri* 1 (2014), 13-32.

Akkuş, Metin. "Metinlerarasılık Bağlamında Klasik Türk Şiirinin Bilimsel Arka Planı". *Doğu Esintileri* 1/14 (2021), 129-150.

Aksoyak, İsmail Hakkı-arslan, Mehmet. *Haşmet Dîvânı - Abbâs Efendi-zâde Mehmet Haşmet*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-204116/hasmet-divani.html

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Rahîmî, Habeşî-zâde Abdurrahîm Rahîmî Bey". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2015. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rahimi-habesizade-abdurrahim-rahimi

Aktepe, Münir. "Ahmed III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/34-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Atak, Mustafa. *Yüsrî Ahmed Nazif Dede ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Ateş, Gıyasettin. "Rahîmî'nin Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Suğrâ-yı Câmî Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32/32 (2024), 104-151. https://doi.org/10.15247/devdergisi.1464517

Avcı, İsmail. "Ali Uşşâkkî'nin Manzum Kur'an Falı: Sürûr-nâme". *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan*. ed. Üzeyir Aslan vd. 83-103. İstanbul: İlâhiyât Yayınları, 2018.

Aynur, Hatice. "1747 Tarihinde Sadrazam Tiryaki Mehmed Paşa'nın Kütüphanesi Yapıldı mı?" *Meral Alpay'a Armağan*. haz. Hülya Dilek-Kayaoğlu. 189-197. İstanbul: yy, 2007.

Aynur, Hatice. "I. Mahmûd'un (ö. 1754) Kütüphaneleri ve Tarih Manzumeleri". *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan: Edebiyat ve Tasavvuf - Kütüphanecilik ve Arşivcilik II*. haz. Hatice aynur vd. 681-734. İstanbul: Ülke Kitapları, 2014.

Aynur, Hatice. "Ragıb Paşa Kütüphanesi Hakkında Yazılan Tarih Manzumeleri". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25/4 (2016), 47-66.

Aynur, Hatice. "Murad Molla Kütüphanesi ve Yapım Kitabesi". *Z Kültür-Sanat-Şehir Tematik Dergi* 5 (2021), 121-123.

Aynur, Hatice. "Nâ-bedîd Bir Kütüphane İçin İkinci Tarih Manzumesi: Feyzî'nin Tiryâkî Mehmed Paşa Kütüphanesi'ne Şiiri". *Zemin* 7 (2024), 146-155. https://doi.org/10.5281/zenodo.12518751

Babür, Yusuf. "Kitaba Medhiye: Sünbülzâde Vehbî ve Esâmî-i Kütüb Kasidesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 4/1 (2018), 62-85.

Benli, Şeyma. "Osmanlı Kitap Kültürüne Dair Deneysel Bir Örnek: Kitap İsimleriyle Yazılmış Bir Mektup". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 12 (2023), 28-42. https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1347669

Demir, Hiclal. *Lâzikîzâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191378/lazikizade-feyzullah-nafiz--divan.html

Doğan, Hasan. "XVIII. Yüzyıl Sanatçılarından Kırımlı Âlî ve Eserleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 7/3 (2023), 2246-2287. https://doi.org/10.34083/akaded.1378626

Doğan, Muhammet Nur. *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Divanının Tenkitli Metni*. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.

Donuk, Suat. "Habeşîzâde Abdurrahim Rahîmî'nin Matla'u'l-işrâk Adli Silsilenâmesi ve Matla'u'l-işrâk'a Göre Tarikatlar ve Şeyh Silsileleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 20/1 (2020), 38-62. https://doi.org/10.30627/cuilah.724948

Er, Şaban. *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2015.

Erkal, Abdülkadir. "Nâbî, Yûsuf Nâbî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabi-yusuf-nabi-efendi

Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Eyice, Semavi. "Ahmed III Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Fazlıoğlu, Şükran. "Manzûme Fî Tertîb El-Kutub Fî El-Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları". *Değerler Eğitimi Dergisi* I/1 (2003), 97-110.

Fazlıoğlu, Şükran. "Nebi Efendi-zade'nin 'Kaside fi el-Kutub el-Meşhure fi el-'Ulum'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası". *Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları* 3 (2003), 191-221.

Fazlıoğlu, Şükran. "Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurum İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı". *Dîvân: İlmî Araştırmalar Dergisi* X/18 (2005), 115-173.

Horata, Osman. *Has Bahçede Hazan Vakti*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

İnan, Göker. "Kitaplarla Tarih Yazmak: Fatih Külliyesi'ndeki I. Mahmud Kütüphanesi İçin Kitap İsimleriyle Söylenmiş Bir Tarih Manzumesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25/25 (2020), 421-490.

Kaya. "Beytü'l-hikme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/88-90. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kaya, Nejla. *Tab'î, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*. Afyon: Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi Divanı - Es-seyyid Pir Mehmed bin Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195827/asik-celebi-divani.html

Kılıç, Hulûsi. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kılıç, Müzahir. *Sâlik Efendi (Kasımpaşalı) Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.

Koşmaz, Seyfullah. *Klasik Türk Edebiyatında Kitap ve Kütüphane*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Köksal, M. Fatih. "Metin Neşrinin Ana Esaslari". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 31 (2012), 179-209.

Kurnaz, Cemal. "Divan Şiirinde Kitap Adları". *Divan Dünyası*. 66-79. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

Kurtoğlu, Orhan. *Lebîb Dîvânı - Diyarbakırlı Lebîb*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194358/diyarbakirli-lebib-divani.html

Küçük, Sabahattin. *Antakyalı Münîf Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım*. Ankara: TDK Yayınları, 1994.

Mehmed Hâkim Efendi. *Hâkim Efendi Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.

Oktay, Adnan. *Münşeât-ı Nâbî: Nâbî'nin Mektupları - Yusuf Nâbî*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

Önal, Sevda. "Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/2 Winter (2009), 878-895. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.652

Özfırat, Bayram. *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Öztekin, Özge. *XIX. Yüzyılda İstanbul- Kent Mimarisini Şiir Üzerinden Okumak*. Ankara: Ürün Yayınları, 2016.

Öztekin, Özge. "Kültür Tarihi Bağlamında Geç Osmanlı Dönemi Bilgi Merkezleri: Şiirin Belleğine Yansıyan Kütüphane-Matbaa-Arşiv Binaları". *8. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*

Bildiriler Kitabı. Ankara: Hacetteğe Üniversitesi, 53-65. https://by2018.bilgiyonetimi.net/wp-content/uploads/sites/24/2020/12/imcw-2018-bildiriler-kitabi.pdf

Öztürk, Zehra. "Yüsrî ve Esmâ-yı Libâs kasidesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 20 (2020), 378-401. https://doi.org/10.29000/rumelide.791779

Rahîmî Efendi. *Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-yı Sugrâ-yı Câmî*. Beyazıt Kütüphanesi, B10519.

Şener, Hasan. *Hayrî (Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.

Tökel, Dursun Ali. *Divan Şairi de Okur'du*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Uğur, Abdullah. "Kütüphanelere Şiirle Tarih Düşürmek". *Z Dergisi* 5 (2021), 130-131. https://www.zdergisi.istanbul/makale/kutuphanelere-siirle-tarih-dusurmek-551

Yağcı, Ömer Gökhan. *Mehmed Şerif Efendi Divanı (İnceleme-Metin)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yeniterzi, Emine. *Heşt Behişt - Vizeli Ramazn Behiştî*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Yıldırım, Ali. "İshâk Bin Hasan Tokadî'nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 163-178.

Zîver Paşa. *Âsâr-ı Zîver Paşa: Dîvan ve Münşeât*. Bursa: Vilâyet Matbaası, 1313.

Arşiv Kaynakları

BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. "Abdürrahim Bey (İstanbul-Asıl)", 29-12-1137. EV.VKF., 11 - 40.

BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. "Habeşî-zâde Abdurrahîm Efendi ve Defterdâr İbrâhîm Efendi zamanına ait ahkâm kayıtları", 23-01-1131. KK.d..., 2488.

BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. "Habeşî-zâde Abdurrahîm'e verilen zeamet", 14-05-1135. AE.SAMD.III, 116 - 11477.

BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. "Habeşî-zâde Abdurrahîm'in mutasarrıf olduğu bağın Mülkname-i Hümayunu", 28-08-1135. AE.SAMD.III, 18 - 1621.

BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri. "Habeşî-zâde Abdurrahîm'in zeâmet değişikliği ile ilgili arz-ı hâli", 16-01-1139. AE.SAMD.III, 184 - 17903.

EK: Rahîmî'nin Esâmî-i Kütüp Tarzındaki Tarihinin Eski Harfli Metni

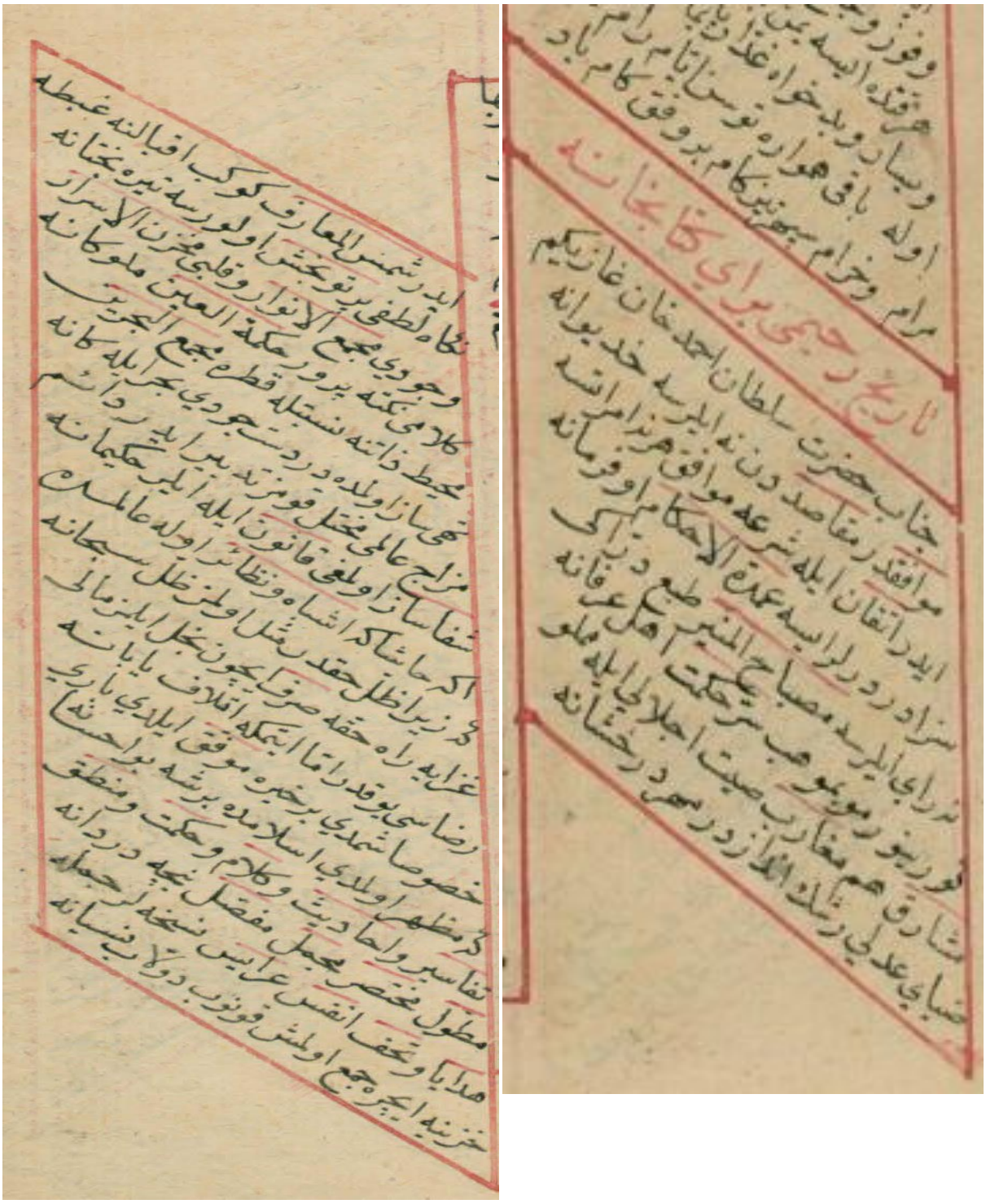

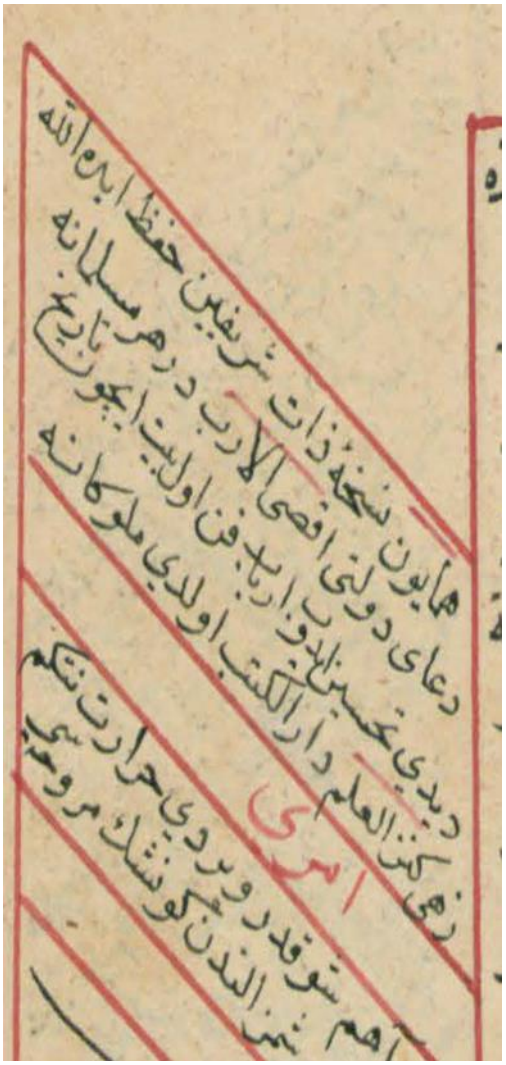

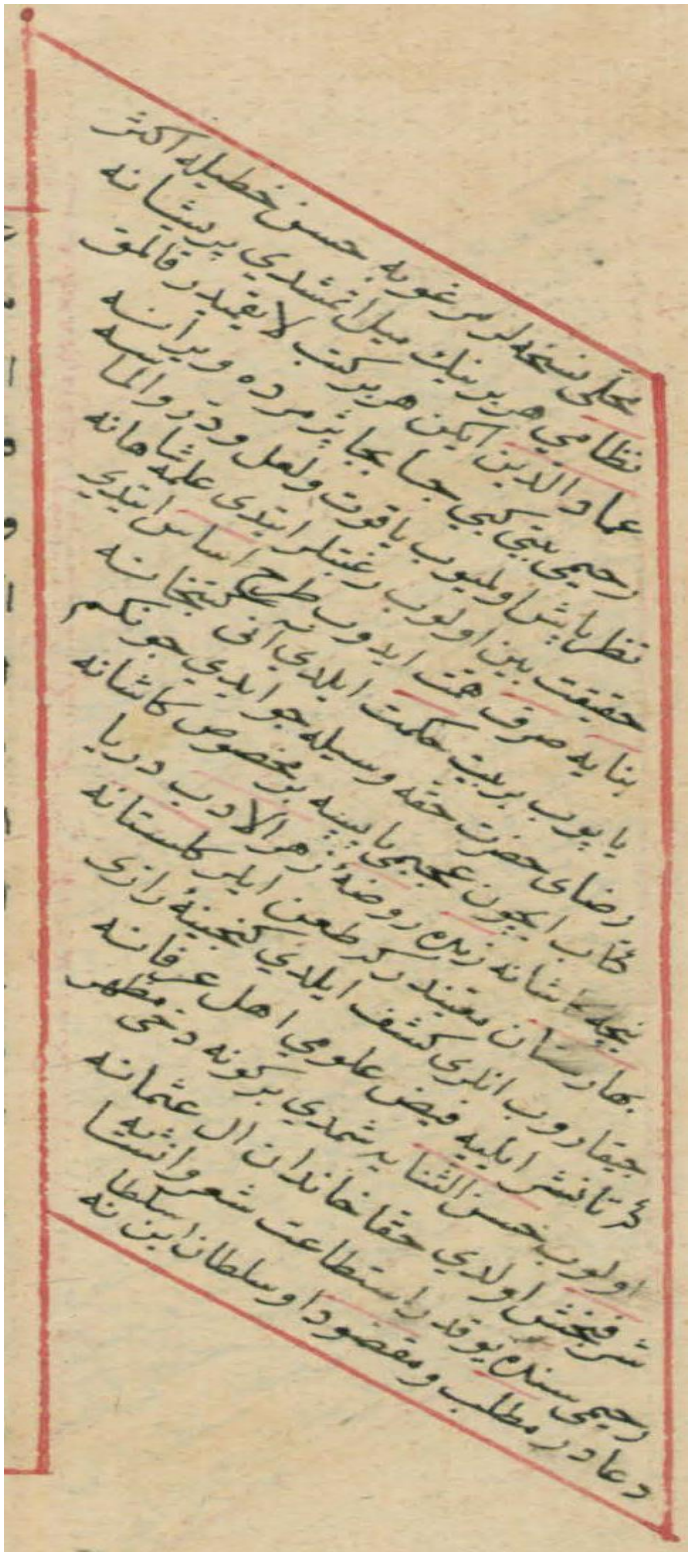

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ

Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Karabük/TÜRKİYE
dr.ayseyilmazzz@gmail.com
ORCID

MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR DÂSİTÂN-I İSMÂ'ÎL MESNEVİSİ

A DASITAN-I ISMA'IL MASNAVI OF UNKNOWN AUTHOR

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 01.07.2024
Kabul Tarihi: 24.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 01.07.2024
Accepted Date: 24.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Yılmaz, Ayşe. "Müellifi Bilinmeyen Bir Dâsitân-ı İsmâ'îl Mesnevisi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 768-803.

Yılmaz, Ayşe. "A Dasitan-ı Isma'il Masnavi of Unknown Author". *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 768-803.

10.28981/hikmet.1507847

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YILMAZ

MÜELLİFİ BİLİNMEYEN BİR DÂSİTÂN-I İSMÂ'ÎL MESNEVİSİ

A DASITAN-I ISMA'IL MASNAVI OF UNKNOWN AUTHOR

ÖZ

Peygamber kıssaları, insanların sıradan hayatlarını etkileyen olağanüstülüklerle örülüdür ve içerisinde çeşitli değer yargıları barındırmaktadır. Bu nedenle sanatın bütün şubelerinde sıklıkla yer bulan kıssalar, edebiyatta da duygu yüklü metinlerin inşasını sağlar. İbrahim peygamberin bir çocuğu olması için Tanrı'ya adak adaması, oğlu İsmail dünyaya geldiğindeyse ahdini tutup en sevdiğini kurban etmesinin istenmesi hadisesi üzerine inşa edilen Dâsitân-ı İsmâ'îl mesnevisi, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda Mec. 107/2 numarasıyla kayıtlı, müellifi meçhul bu mesnevi 196 beyit ve 12 dörtlükten oluşmuştur. Makalede nüsha farkları gösterilerek çeviri yazısı yapılan metnin şekil, üslup ve içerik özellikleri de incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: *İbrahim Peygamber, İsmail Peygamber, Kurban, Kıssa, Manzum/Dinî Destan.*

ABSTRACT

The parables of the Prophet are woven with extraordinary events that affect people's ordinary lives and contain various value judgments. For this reason, parables, frequently found in all branches of art, enable the construction of emotionally charged texts in literature. The Dasitan-ı Isma'il masnavi, which is based on the incident of the prophet Abraham's sacrifice to God to have a child, and when his son Ismail was born, he was asked to keep his covenant and sacrifice his favorite one, constitutes the basis of this study. Registered in Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Library Turkish Manuscripts Catalog with the number Mec. 107/2, this masnavi, whose author is unknown, consists of 196 couplets and 12 quatrains. In the article, the translated text's form, style and content features are also analysed by showing the copy differences.

Keywords: *Prophet Abraham, Prophet Ismail, Sacrifice, Parable, Manzum/Religious Epic.*

Giriş

Mesneviler; his âlemini harekete geçirecek çeşitli bağlar kurulması için duygulara dayalı olaylar, güçlü hayaller ve sanatı yer yer ihmal eden bir üslupla kaleme alınır. Bazı eserlerde bu inşa sürecine değerler eğitimi, bilgi aktarımı, şuur oluşturma gibi gayretler eklenir. Dinî konularda eser veren şairler mesnevilerini bu bilinçle kaleme alır ve ahlaki gelişimini gözettiği insanları, Tanrı'nın dilediği hâle dair bilgilendirme hedefi güder. Divan edebiyatı kaynakları içinde din ve tasavvuf ilk sırada yer alır (Levend, 1984, 9). "[S]anat hiçbir zaman bir fantezi ve oyuncak değildir. Bilakis neticeleri itibariyle cemiyetleri içten yürüten hâkim bir kudrettir" (Tarlan, 1990, 33). Sanatçının bu kudreti din hizmetinde kullandığı da olur. "İşte Allah, insan ve kâinat telakkisinin İslam dünyası içindeki bu hususiyeti, fikrin bu tarzdaki teselsülüne meydan vermiştir. Bu görüş divan edebiyatının bütün mahsullerinde kendini hissettirir" (Levend, 1984, 88).

Peygamber kıssaları, Tanrı'nın en seçkin kulları olarak bildirilen peygamberlerin hayatlarındaki önemli kesitlerdir. Bu kıssalar arasında İsmail peygamberin, babası İbrahim peygamber tarafından kurban edilmek üzere hazırlanması hadisesi önemli bir yer tutar. *Saffât suresinde* geçen kıssa, edebiyat zemininde de bir karşılık bulur. İsmail peygamberin kurban edilecekken taşı yaran bıçağın onun boynunu kesmemesiyle beraber gökten bir koçun armağan olarak indirilmesi, Türk edebiyatındaki manzum dinî destanlarda ele alınan konulardan birine dönüşmüştür.

Peygamberlerin hayatlarını dinleme, öğrenme, özümseme isteği insanlarda yüzyıllar boyunca canlı kalacak bir alakayı besler. Bu çalışmada temel alınan *Dâsitân-ı İsmâ'îl*'deki[1] olaylar zinciri 196 beyit ve 12 dörtlük çerçevesinde teşekkül etmiştir. Mezkûr mesnevi, *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda Mec. 107/2 numarasıyla kayıtlıdır ve başlığı olmaması hasebiyle muhtevaya göre adlandırılmıştır. Bu çalışma ilk bölümünde katalogdaki künye kaydı esas alınan *Dâsitân-ı İsmâ'îl*'in şekil, üslup ve içerik açısından incelenmesini; ikinci bölümündeyse *Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu*'ndaki 06 Mil Yz A 3211 numaralı nüsha ile karşılaştırılarak metnin transkripsiyonlu olarak aktarımını içermektedir. Eserdeki kalem hataları (eksik, fazla, hatalı hareke ve harf) düzeltilmiştir.

1. Müellif Hakkında

Dâsitân-ı İsmâ'îl'de müellifle alakalı herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Mahlas beyti her iki nüshada da yoktur. Bu çalışmaya kaynaklık eden, *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda Mec. 107/2 numaralı müellifi bilinmeyen mesnevinin

[1] El yazma metinde eser adına tesadüf edilemediği için koleksiyona kaydedilen isim esas alınmıştır.

müstensihi "Hilmi Hasan Efendi[2]" diye kaydedilmiştir. *Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu*'ndaki 06 Mil Yz A 3211 (N2) numaralı mesneviyi istinsah eden de eser sonunda zikredilmiştir: "Arşiv kataloğunda yazarı belli olmayan bir mesnevi yazmasına rağmen eserin sonunda müstensihinin Molla Osman ve eser isminin 'Kitab-ı Destan' olduğu kaydedilmiştir" (Ebrahim, 2018, 1).

Sanat kaygısından uzak, dine hizmet için yazılmış bu tür eserlerin; sözlü geleneğin tesiriyle dilden dile yayılması, farklı kişilerce başka beyitlerin de eklenmesiyle zenginleşmesi, yer yer unutulup yer yer değiştirilmesi kaçınılmaz olduğundan müellifleri ekseriyetle bilinmez.

2. *Dâsitân-ı İsmâ'îl*'e Dair

2.1. Eserin Nüshaları

Bu çalışmada, İbrahim peygamberin, kurban etmek üzere büyük oğlu İsmail'le çıktığı yolculuğun öncesi ve sonrasını anlatan mesnevinin iki nüshası incelenmiştir. N1'de olmayan 127, 129, 131, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198. beyitler N2'de; N2'de olmayan 59, 60, 61, 72, 116, 158, 159, 184, 185, 186, 187, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208. beyitlerse N1'de yer almaktadır. Basit süslemeli serlevha ile başlayıp harekeli nesihle kaleme alınan ilk nüsha (N1) *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda Mec. 107/2 numarasıyla kayıtlıdır.

İkinci nüsha (N2) *Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu*'ndaki 06 Mil Yz A 3211 numaralı *Manzûm Hikâyeler Mecmû'ası*'nın 24a-33b sayfaları arasına harekeli nesih ile yazılmıştır. "Hâzâ Dâstân-ı Halîlullâh ve İsmâ'îl Nebîullâh" başlığıyla başlayan ve 191 beyit ve 7 dörtlükten oluşan nüshanın bitişinde "Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât/ Mustafa'nın ruhuna vir salavât" beytiyle vezin bildirilmiştir. Bu nüsha daha evvel Satı Kumartaşlıoğlu[3] tarafından makale olarak yayımlanmıştır ve -mecmuanın tamamı- Yasmin Hajı Ebrahim[4]'ce yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

N1 (Nüsha 1) olarak tanımlanan ve bu makalede işlenen mezkûr mesnevinin ele alınan nüshasında diğer nüshada yer almayan beyitler, ara konu başlıkları bulunmakta ve dörtlüklerle yazılan bölüm çok daha güçlü bir bütünsellik barındırmaktadır. Bütün bunların ortaya konması amacıyla bahsi geçen nüshalar incelenmiş -ḳoru/ḳurı sanılan kelimenin (173/N2) ḳuzı (176/N1) olduğunun görülmesi gibi- eksikler, farklar, hatalar gösterilmiş ve N1 nüshasının en doğru şekilde ortaya konması amaçlanmıştır.

---

[2] Terkiben Arapça yazım hususiyetlerine uygun olarak Hasan el-Hilmi şeklinde kayıtlı künye bilgisinde Hilmi'nin müstensihin lakabı olduğunu, devamında adını ikinci kez "Hilmi" olmaksızın zikredişinden anlamak mümkündür.

[3] Satı Kumartaşlıoğlu (2015). "Kur'an Kıssalarının Dinî Edebiyata Tesirine Bir Örnek: Dâstân-ı Hazret-i İbrahim", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 36, 249-77.

[4] Yasmin Hajı Ebrahim (2018). Manzum Hikâyeler Mecmuası: Kitab-ı Destan, Kız Destanı, Hazâ Kitâb-ı Destân-ı Yohsul, Yayınlanmamış YL Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

2.2. Biçim Özellikleri

Dâsitân-ı İsmâ'îl, Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmış 196 beyit ve 12 dörtlükten mürekkep manzum dinî bir mesnevidir. Hem kafiye düzeni hem aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla kolayca ve istenen uzunlukta yazılabilmesi hasebiyle bu tür hikâye edişlerde şairler, mesnevi nazım biçimini tercih etmiştir. "Şair her beyte iki uyak bulmak zorunda olduğundan, mesnevi en kolay nazım biçimi sayılır" (Dilçin, 2000, 167). Mesnevi tertibinde öncelikle dibace bulunması gelenek hâline gelmişse de *Dâsitân-ı İsmâ'îl* kısa olduğundan bazı bölümler gibi dibaceye de tesadüf edilmez. Eser besmele ile başlar.

Allah adın deyüben söz idelim

Allah adın kamu dipdüz idelim (1)

Ahmet Kartal'ın, İsmail Ünver'den istifadeyle sınırlarını çizdiği tasnife göre I. kategoriye (okura bilgi vermek, onu eğitme amacı güden eserler: dinî, tasavvufî, ahlâkî eserlerle eski bilimlerle ilgili olan ve ansiklopedik bilgiler veren mesnevîler) dâhil edilebilecek (Kartal, 2207, 354) *Dâsitân-ı İsmâ'îl*'deki bölümler klasik mesnevilerin aksine, bir yahut iki beyitten oluşur. Bunun nedeni beyit sayısının azlığı ve eserin itibar sahibi birine sunulmak yahut yetenek sergilemek için değil, halka bu kıssayı öğretme gayesiyle yazılması olmalıdır. Çoğu divan şairinin, dîvânlarının başında yer alan ve onlarca beyitten müteşekkil Hz. Peygamber'i öven (Yeniterzi, 1993: 89) naat bölümü de eserde bir beyitten ibarettir.

Bir salavât verelim peygambere

Dîn diregi ol Muhammed servere (3)

Eserdeki sebeb-i telif bölümü aşağıdaki iki beyit olarak belirlenebilir. İlkinde bu hikâyeti dinleyip manasını anlayacak kişilerden dem vurulurken diğerinde, sözü gün gibi ayan etme isteği dile getirilmiştir:

Bir hikâyet söyleyem dinleyesin

'Âkîl isen ma'nâsın anlayasın (2)

Dahi sonra bu sözi söyleyelim

Gün gibi anı 'ayân eyleyelim (4)

Buradan itibaren mesnevinin yazılışındaki temel amaç olan "âğâz-ı dâstân" başlar. Kurban hadisesi detaylıca ele alınır, betimlemeler ve duygu yoğunluğunun hissedildiği bir edebî düzey inşa edilmeye çalışılır. "Hazret-i İsmâ'îl 'Arafatda Ne Oldugın Beyân" başlıklı kısım 8'li hece ölçüsü, "aaab" kafiye örgüsüyle yazılmış 12 dörtlükten ibarettir. Dörtlüklerin ayağı "mı ki anacugum"dan anlaşılacağı üzere bu bölüm, kurban edilmek üzere olan İsmail peygamberin annesini andığı bir ağıt şeklinde tasarlanmıştır. Aruzla yazılan mesneviye, hece ölçüsüyle kaleme alınmış 12 dörtlük yerleştiren müellifin (yahut müstensihin) amacı; keder, endişe ve acı ile sarsılan bir çocuğun

annesine yönelen duygu yüklü son sözlerini daha vurgulu hâle getirmek, monotonluğu kırmak, halkın şiiri ezberlemesi için kolaylık sağlamak vb. şeklinde sıralanabilir.

"Hâzâ Şerh-i Hazret-i İsmâ'îl'in Yasını Beyân" başlıklığıyla birlikte âgâz-ı dâstân tamamlanırken "hatime"ye sıra gelir. Bu son bölümde, Hazreti peygambere sıdk ile salavat getirilmesi istenir:

Bunda hatm oldı bu destân-i yârâ

Vir salavât sıdkla peygambere (206)

Hikâyenin kurduğu ideal alemi şair, herkesin anlayabileceği sadelikte aktarmış görünmektedir. Eserde aydınlatıcı bir bilgi ve mahlas beyti bulunmadığından müellif meçhuldür. Aruzun remel bahrinde "fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün" kalıbıyla kaleme alınan *Dâsitân-ı İsmâ'îl*; halk için yazıldığından Türkçe kelimelerin tercih edilmesi, sözün ve özün ön planda oluşu, sanat kaygısından uzak bir üslup kurulması ve dinî hislerin gözetilmesi gibi nedenlerden ötürü aruz kusurları ile ilerler. Örneğin "İsmâ'îl"in yazılışı sebebiyle yol açtığı zihaf, yinelenir. Şairin bunu kusur kabul etmediği tekrarlamakta beis görmeyişinden anlaşılmaktadır çünkü "İsmâ'îl"i, "İsmail" şeklinde, kısa ünlüye kulak yatkınlığıyla algılamıştır. Bu da şiirin, aruzla yazmayı bilen bir halk şairi tarafından kaleme alınıp alınmadığı sorusunu doğurur.

N2'de olmayan N1'in sonundaki iki beytin diğer sayfaya geçildikten sonra farklı şekilde yazılmasının nedeni beyitlerin müstensihe ait olduğunu düşündürür zira "bunu yazan" ifadesi buna alamet olabilir:

Dinleyenlerle okuyanlar içün

Bir du'â eyleyelim bunı yazan içün (207)

Bunı yazan âzâd olsun tamudan

Okuyup dinleyenler hem kamudan (208)

Kafiyelere bakıldığındaysa ekseriyetle mücerret kafiyenin tercih edildiği görülür. Bunun yanında çoğu beyitte uyum, sadece redifle sağlanmıştır. Ayrıca bazı beyitlerde/dörtlükte ne redif ne de kafiye vardır. Bu durum eserde sanat amacı güdülmemesi, müstensihin dikkatsizliği gibi nedenlerle açıklanabilir:

Kalkdı ol Halîl bakı 'ibrete

Nitesin bilmedi kaldı hayret (32)

İsmâ'îl didi sana olam muti'

Babacugum beni 'arafata getü (59)

Ana anda kuzı bunda
Bu hasretim kıyamet
Kala mı ki anacugum (162)

Dügün deyi aldadılar
'Arafata yolladılar
Zü'l-celâl böyle buyurdı
Ma'lûm olsun anacugum (184)

Didi dostum gönlün olmasın melûl
İşde *ve fedeynâhu bi-zibhin 'azîm* (201)

2.3. Dil Özellikleri

Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan esere ait iki nüshanın da harekeleri oldukça açıktır, okunaklıdır. Bilhassa bu çalışmada ele alınan nüsha, kâğıda özenle işlenmiştir. Fakat yine de harf kullanımında düzensizlikler/hatalar söz konusudur. Örneğin ateş manasına gelen od (63), bir başka beyitte ot (81) yazımıyla farklı iki şekilde kayda geçer.

Mesnevinin aktarımı esnasında çeşitli dil özellikleri kaydedilmiştir. Eserdeki zaman ekleri Türkiye Türkçesi ile benzerlikler arz etmekle beraber, gelecek zaman eki "-ısar, -iser" dönem özelliklerini yansıtması açısından dikkat çeker: idiser (118), aldadıser (119). Emir çekimindeki teklik ikinci şahısta "-gıl/-gil" eki örnekleri mevcuttur: ayrılmagıl (78), baglagıl (156). Ek fiilin geniş zaman eki "-durur"un bir beyitte redif olarak kullanımı söz konusudur: oldurur (197). Metne fiilimsiler açısından bakıldığındaysa zarf fiil eki "-uban/-üben" ile karşılaşılır: deyüben (1), deviniben (86).

Akuzatif eki "-ı/-i" metinde kullanılsa da yer yer "-n"nin bu fonkiyonu üstlenmesi söz konusudur: ellerin (68); ķaftanların (53), kadrin (131). Genitif eki vokalinin "-ın/-in" düz yazıldığı örneklere rastlanır: anıñ (12), ananıñ (73). Geniş zaman bildirme fonksiyonuna sahip ekleşmiş yardımcı fiilin hem düz hem de yuvarlak vokalli şekliyle kullanıldığı da olur: vardır (54), vardur (142).

Eserin yazıldığı dönemde aktif kullanım alanına sahip olan fakat zamana yenilerek arkaik duruma düşmüş bazı kelimeler de şöyle sıralanabilir: katı, döy-, yavı, yarlık, tamu, katı, kanda, birin birin…

Mesnevinin cümle yapısı incelendiğindeyse metnin eylem ağırlıklı bir şekilde inşa edildiği görülür. Eylemin fazla kullanılması şiire hareket, anlatıma güç katar: söz it- (1), dipdüz it- (1), 'ayân eyle- (4), şerh it- (5), cefâlar eyle- (6), ihsân eyle- (6), kurbân it- (9, 16, 34, 47, 118), ogul vir- (11, 16), uyku gel- (13), fikir it- (14), kurbân kıl- (20), lutf eyle- (21), terk eyle- (21), gönül kıl-

(23), kâ'il ol- (23), kurbân eyle- (26, 27, 40, 174), ferah ol- (27), nidâ it- (30), kurbân ol- (33, 147, 182), dost ol- (37, 189), ta'accüb eyle- (38, 174), var it- (39), âzâd it- (39), maskara eyle- (41), fikir eyle- (49), kutlu ol- (55), yoldaş al- (56), şâz eyle- (56, 203), temâşâ eyle- (56), kurbân vir- (60, 92, 126, 188), bend it- (67), göz aç- (78), yalınız kal- (86), tesellî kıl- (89), bîzâr eyle- (95), kâr eyle- (95), n'eyle- (96, 117, 155), fitne kıl- (105), haber vir- (108), kör ol- (109, 121, 136), firkat kıl- (111), yavı ḳıl- (122), gözsüz ḳal- (123), terk eyle- (126), secde kıl- (131), lâyık ol- (142), şerh eyle- (147), helâl kıl- (153, 168, 186), görmez ol- (154), emrin eyle- (156), güç ol- (157), âsî ol- (158), hasret ol- (158), cevâb vir- (161), kavîl eyle- (165), elvedâ' ol- (169), başına vir- (172), ötmez ol- (177), boyun vir- (180), ma'lûm ol- (184), tamâm ol- (186), da'vâ kıl- (188), bıçak al- (191), sabırlık vir- (192), dile gel- (196), tamâm eyle- (195), tamâm kıl- (197), selâm kıl- (200), koç vir- (100), melûl ol- (201), hatm ol- (206), du'â eyle- (207), âzâd ol- (208).

2.4. Mesnevinin Tahkiye Unsurları

Teslimiyeti, inancı ve itimadı temsilen anlatılagelen kurban hadisesi *Kuran-ı Kerim*'de şöyle geçmektedir: "Bunun üzerine kendisine akıllı ve iyi huylu bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik. Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.' Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, 'Ey İbrâhim!' diye ona seslendik; 'Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.' İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Onun hakkında, 'İbrâhim'e selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı" (*Saffât suresi* 17/101-111).

Sadece dinî inanışı değil, şahsiyet eğitimini de geliştirmek için seçildiğine inanılan peygamberler, bazı olağanüstü güçlerle donatılmıştır. Onların yaşam alanları yüksek hislerle örülmüş erdeme dayalı, Yaratıcının kudreti ekseninde şekillenen ulvi bir çekime sahiptir. Bilhassa İbrahim peygamber ve oğlu İsmail peygamber arasındaki bu kıssa akılda kalıcılığı ve tesiri epey yüksek; Tanrı aşkı, güven, tevekkül, hüzün ile kurulmuş akıcı, heyecan uyandıran metinlerin inşasına fırsat vermiştir. "Hz. İsmail hakkındaki müstakil eserlerin bir bölümünü halk için kaleme alınmış manzum ve mensur dinî hikayeler teşkil etmektedir. İlk Türkçe peygamber kıssalarından oluşan Rabgûzî'nin kapsamlı *Kısasü'l-Enbiyâ*'sı da bunlardan biridir (Rabgûzî, 49-52. v.; neşr. Ata 1997: 68-72). (...) *Kıssa-ı Zebîh İsmâ'îl* bölümünde Hz. İsmail'in kurban edilişi ayrıntılı bir şekilde tasvirlerle manzum ve nesir karışık olarak verilmiştir" (Yazıcı, 2016, 192). Aynı kıssayı içeren diğer eserlerden bazılarıysa şöyledir: Abdülvasi Çelebi *Halilname*, İsmail Malati *Destan-ı İsmail*, Aksaraylı Îsâ *Destân-ı İsmâîl*. Ayrıca Âşık Sümmânî'nin kaleme aldığı *Hz. İsmail Destanı* da çağımıza dek bu kıssanın önemini koruduğuna delalettir.

2.4.1. Olay

İbrahim peygamber malı mülkü çok olan ama oğlu olmayan bir adamdır fakat baba olmayı çok istemektedir. Tanrı'ya bunun için yalvararak bir de adak adar. Sunduğu adak en sevdiğini kurban etmektir. Nihayet vakti geldiğinde Tanrı ona sevgili bir oğul armağan eder, bu oğul ki adeta avuç içinde bir bülbül gibi şirindir. Şekerden tatlı yavrusunu sevmekten İbrahim'in gözüne uyku dahi girmez. Bu sevgi ile elbette ahdini unutur. Nihayet gaflet uykusunun gözünü tuttuğu bir gece Rabbü'l-celil ona ahdini sorar çünkü ondaki hâl dostluğu terk eylemek manasına gelecektir. "Ya beni sev ya anı sev yâ Halîl" diyen Tanrı'ya yüz koç kurban eden İbrahim peygamber, yüreğini ferahlatacak affa mazhar olamaz. Bu kez yüz sığır boğazlayıp Hak yola kurban verir ama ahdinin yerini tutmaz. Ardından yüz devesini gözünü dahi kırpmadan kurban eder, yine ahdinden kurtulamaz. Bu üç yüz kurbanın ardından yüz kölesini azat etse de rüyasında işittiği nida şöyle der: "Ol gece Tanrı didi dinle sözi / Yâ Halîl maskara eyledin bizi" (40); "İsmâ'îl'dir sevdügün bilmez misin / Bizim içün sen anı kılmaz mısın" (41); "Ben senin sözin tutup verdim anı / Sen bana vermez misin sevgülini" (42).

Olay örgüsünün ilk düğümü böylece atılır. Yüksek iradeli peygamber ahdini yerine getirip sevgili oğlunu kurban edebilecek midir? İbrahim peygamber bunun üzerine "İsmail'im" diyerek ağlar, başka bir çözüm bulamaz ve oğlunu kurban etmeye karar verir. Annesine yapacağı açıklamanın kaygısıyla ızdıraba düşer ve nihayet Kâbe taraflarında bir düğüne davetliyiz der. Eşinden; İsmail'in nazlı saçlarını taramasını, ela gözlerini sürmelemesini, ellerini kınalamasını, çizmesini ve kaftanını giydirmesini ister. Anne yüreğine yangın düşse de ses çıkarmaz, çaresizce oğlunu hazırlamaya başlar. Oğlunun saçlarını tarayıp boynuna bent eyler, ellerini kınalar, gözlerini sürmeler, kaftanını giydirir, çizmesini önüne koyar ve oğlunu seyre koyulur. Oğul, anasının elini öper; ana oğlunun gözlerini öper. Yavrusunu düğüne gitmek üzere eşine emanet eder. Böylece baba ve oğul yola girer.

Onların yolculuğu okurun şehadetinde ilerlerken İsmail'in kurbanlık koç misali öz anasının merhametli elleriyle hazırlanması, anlatıma derin bir keder katar. Bütün tasvirlerin hizmet ettiği masumiyet, teslimiyet, acizlik gibi duygular eşliğinde ikinci merak düğümü atılır. Bu yolun sonu gerçekten ölüme mi varacaktır?

Şeytan anaya varır ve onu teselli etmeye geldiğini, İsmail'inden haberler getirdiğini belirterek olacakları anlatır: "Ne tursın hanı nazlı İsmâ'îl / Anı bogazlamaga gitdi Halíl" (90). Hacer ana işittiklerine inanamaz, düğüne diye götürüp de ata evladına kıyamaz diye yüreğini soğutmaya çalışır. Şeytan ise getirdiği haberin sahihliği bahsinde ısrarcıdır. Nihayet Hacer ana ızdıraba gark olarak gonca gül içindeki bülbül diye tasavvur ettiği yavrusu için ağıtlar yakmaya başlar: "Tokuz ay yüregimde sakladugum / Her gece beşigini bekledügüm" (97). Vazifesini yerine getirmiş, çemene ateş düşürmüş iblis bu kez oğul İsmail'in katına varır. Ona anacığının firkat acısıyla iki gözünü de yitirdiğini söyler. İsmail'den "Çünki derdime döyüp nice kıya / Bubaya ben

n'eyledim beni boğazlaya" (117) cevabını alır. Acı içinde kalan çocuk, babasına annesinin durumundan haber verir. İbrahim peygamber, o dem evladının anasına ne hesap vereceğini düşünür. Fakat cennete gitmek istiyorsa oğlunu kurban etmek zorundadır: "Çâre yokdur İsmâ'îl'imden geçem / Uçmagın kapusın evvel açam" (130). Ata-oğul Tanrı'ya sığınıp attıkları taş ile iblisin gözünü çıkarır. Kör şeytandan böylece kurtulup arafata ererler.

Şeytan ve insanın mücadelesinin ardından İsmail anacığını aklından bir dem çıkaramaz. Babasına henüz evdeyken olacakları annesine söylemenin evla olabileceğini şöyle gerekçelendirir: "Âh anama sarılup koka idim / Doya doya yüzine baka idim" (148). Analık hakkını helal edip etmeyeceğini merak ettiği anasına son kez doya doya bakmak istediğini fikredip dillendiren İsmail, nihayet dua eder: "Hak ta'accüb eyledi bu varlıga / Allah bir koç kurbân eyle beni yarlıga" (175).

"Hazreti İsmâ'îl 'Arafatda Ne Oldugın Beyân" bölümü, hece vezniyle yazılan on iki dörtlükten oluşmuştur. Oğlun ağzından anaya ağıt, son söz, özlem mahiyetindeki bölüm hasretin, sevginin, keder ve çaresizliğin halkın dilinden karşılık bulmasıyla şekillenir. "Mı ki anacuğum" tekrarı istifham sanatı ile şiirin mısralarını birbirine kenetler. Bu 12 dörtlük; eli-ayağı bağlı İsmail'in, anne sevgisi ve özlemi karşısındaki çaresizliğini gözler önüne serer.

"Hâzâ Şerh-i Hazret-i İsmâ'îl'in Yasını Beyân" başlıklı son bölüm N2 nüshasında olmayan mısralara sahiptir. Kurban edeceği oğlunun başını Kıble'ye çeviren İbrahim peygamber, kurban İsmail'in gözlerini kapatarak bıçağı sağ eline alır. Bu eserdeki son düğümdür. Az sonra boyna vurulan bıçak kesmez olur. Yetmiş kez bıçağı çalsa da yavrusunun boynunu kesemez. Taşa vurduğunda taşı kesiveren bıçağa bu hikmetin nedenini sorar: "Didi kim ey bıçak kesdin daşı / Neçün tamâm eylemedin bu işi" (195). Taş ise meseleyi izaha kavuşturur: "Dile geldi ol bıçak der yâ Halîl / Kesme didi bana Rabbü'l-celîl" (196). Tanrı gökten bir koç indirmiş, hem teslimiyet ve tevekkülünü sınadığı İbrahim peygamberi evlat katili olmaktan esirgemiş hem de İsmail peygamberi anacığına bağışlamıştır.

2.4.2. Kişiler

Eser; İbrahim peygamber, büyük oğlu İsmail peygamber ve eşi Hacer'in kurban hadisesi karşısındaki hâlleri üzerine imar edilmiştir. Kafiye arayışlarını kolaylaştırdığı ve Tanrı ile dostluğu sergilemesi açısından olmalıdır ki eserde "Halil" diye geçen İbrahim peygamber, evladını çok seven bir baba konumundadır. Bu öyle bir sevgidir ki adeta ona taparlar: "Ata ana ana şöyle tabdılar /Allah ile 'ahdi kim unutdılar" (15). Ahdi hatırlatıldığındaysa İbrahim peygamber, Tanrı'ya karşı gelemeyerek evladını düğüne gideceğiz diye yanına alarak yollara düşer. Ona nasıl kıyacağına şaşmış kalmış, keder içinde yandıkça yanmıştır: "Hem bogazlamaga nice döyeyim / Ol gül yüzin nice ḳana boyayım" (160). Oğlunu kurban etmeden evvel bağladığındaysa acıyla ağlamıştır: İsmâ'îl'i bubası pek baġladı / Yüregi

döymedi zârı zârı agladı" (163). Yine de oğlunun nazik boynuna bıçağı çalacak kadar sözüne sadıktır. Bu rabıtası gökten koç inmesiyle neticelenir.

Oğul İbrahim, öleceğini anladığında tek acısı annesi ile vedalaşamamak olan bir evlattır. Annesine doya doya bakmadığı için acı çeker ve on iki dörtlükten oluşan "Hazreti İsmâ'îl 'Arafatda Ne Oldugın Beyân" ağıt yahut veda bölümünde sözü daima "anacugum" diye tamamlar. Bunun yanında yüreğine daha ziyade ızdırap veren şeytanı taşlayıp kör edecek kadar da babasının kararına sadıktır.

Hacer; yavrusunu tertemiz seven, ciğeri gibi kollayıp büyütmüş fedakâr bir annedir. Düğün için süslediği evladı kurban edilmeye götürülürken yüreğine ince bir sızı düşer, bu anne ve yavrusu arasındaki duygusal bağa işarettir. Yine de eşine itaat eder, olanda hikmet gözler ve sükûn ehlinden sayılır.

Şeytan eserdeki olağanüstü yani karanlık taraftaki unsurdur. Kuranda bildirildiği üzere âdemoğlunu yerer ve doğru yoldan çevirmeye azmeder. Bu vazifesini hem anne Hacer'e hem de oğul İsmail'e karşı sergiler fakat en sonunda gözü kör edildiğinde ortadan kaybolur.

2.4.3. Yer ve Zaman

"Mesnevilerde konu ne olursa olsun, dikkati çeken ilk özellik olayın masal havası içinde anlatılmasıdır. Akıl ve mantık ölçülerini aşan bir sürü olay birbirini izler. Olayın geçtiği yer ve zaman belirsizdir" (Dilçin, 2000, 177). Dolayısıyla bu mesnevide de vaziyet aynı hakikat çizgisinde ilerler. *Dâsitân-ı İsmâ'îl*'de yer kavramı rüya âlemi ve gerçeklik arasında iki ana dairede çizilir. Rüyalar ahdin yerine gelmesi üzerine inşa olurken gerçeklik üç yüz kurban verilip yüz köle azat edilse de arafata doğru ilerlenen bir yolu işaret eder. Gerçek yer; olayın başladığı evleri, düştükleri yol ve nihayetinde vardıkları arafattır. Burada ayrıca yerin, yön vurgusuyla karşılandığı bir beyit şöyledir:

Eşid imdi ol Halîl'in işini

Kıble'ye çevirdi İsmâ'îl'in başını (189)

Zaman ise kısa ve uzun dilimlerde ilerler. Ahit, erkek evladın dünyaya gelişi, büyümesi, İbrahim peygamberin rüyaları ve 300 kurban kesip 100 köle azat ederek mesuliyetten kurtulmaya çalışması eserdeki uzun zaman dilimini oluşturur. Kısa zaman dilimi ise oğul İsmail'in düğün için hazırlanması, arafata bir günde geliş, bıçağın yetmiş hamlede kesmeyişi üzerine kişilerin ruhsal durumu da izah etmek üzere yavaş yavaş örülerek ilerler. Zamanın en kritik olduğu can alıcı an, bıçağın İsmail'in boynuna sürülmesi ve koçun indirilmesi arasındaki gerilimi yansıtır.

Eserdeki bütün zaman içinde beliren parça zamanlardan biri bebeğin anne karnında gelişimini tamamladığı dokuz aydır. Dokuz ay eserde üç kez tekrarlanır (97, 101, 150). Bu, anne ile evlat arasındaki bağın neden mukaddes ve güçlü yaratıldığı sırrını ifşa eden bir ipucudur. Bebeğin doğumuyla birlikte

annenin gece vakti tatlı uykusundan feragat edişi, fedakarlığı sergiler mahiyettedir:

Gece kalkup beşigimi bekleyen

Tokuz ay batın içinde saklayan (150)

2.5. Anlatımdaki Edebî Yön ve Sanatlı İfadeler

Dâsitân-ı İsmâ'îl'in her ne kadar dinî bir metin olduğu göz önünde bulundurulsa da hüzün, ayrılık, çaresizlik, hasret, vedalaşma duygu ve durumları ile örüldüğü için insanı derinden etkileyecek çağrışımlara sahiptir. Herkes için yazılan eser, bütün insanlara has hisler ile samimi bir niyetle örülür. "Dağdaki çobandan, saraydaki devlet başkanına kadar her çeşit insana hitap etmek durumundadır. (…) [H]erkesi kucaklar, her kesime hitap eder ve hiçbir şekilde toplum içinde sınıf farkı yaratmaz" (Güzel, 2004, 80).

Eserdeki edebî zevki güçlendiren estetik izahlar, genellikle renkler ile zihinde kalıcı tesirler bırakır. Mesela İsmail'in sürmelenen güzel gözleri "ela"dır. Kına sürülürken yeşil, yıkandığında turuncudur ve neşeyi, düğünü yani yeni bir hayatı ve yaşam sevincini yansıtır. Bu düğüne ama aslında ölüme hazırlık uygulaması, metin akışında üç kez tekrarlanır. Saçların "nazlı" sıfatıyla ifade edilişi (50, 151) kırılganlığı, hassasiyeti, güzelliği düşündürmeye yarar. "Gönül içinde bülbül" dendiğinde ise gönül, kıvrımları hoş kokularla bütünleşen bir gül tahayyülü yaratırken İsmail peygamber bülbül olarak nitelenir. Bir başka beyitte gonca gül (100), anne kucağında nazlanışı (101), öleceği vakit annesini "öksüz" koyacak (102) olması da incelikli diğer ifadelerdendir.

Dokuz aylık hamilelik süreci de içten bir izahla anlatılmıştır: "Tokuz ay yüregimde sakladugum" (97). Rahimde gelişen bebeğin aynı zamanda annesinin kalbinde de yeri büyüyecek, son nefese dek sürecek o bağlar ilmek ilmek güçlenecektir. Ayrıca düğün diye çıkılan yolun ölüme varacak olmasına rağmen düğüne hazırlığın ölüme hazırlığa ulaşması, insan zihnindeki hüzün algısını harekete geçirir ve duygu yüklü bir anlatım düzeyi yakalanır.

Mesnevideki duygu yoğunluğunun en yükseğe çıktığı bölüm, gerçeklik eşiğini başarıyla yansıtan derin hisler uyandıran kurban anıdır. İsmail peygamberin başının Kıble'ye çevrilmesi (190), babasının sağ eline bıçağı alıp sol eliyle evladının başını eğişi (191), gözlerini kapayıp Hak'tan sabır dileyişi (192), yetmiş kez çalınan bıçağın İsmail'in boynunu kesmeyişi (193), fakat aynı bıçağın değdiği taşı baştan başa kesiverişi (194) merak uyandıran bir akışta anlatılır. Olağanüstü varlıklardan şeytanın fitne donuna girmesi, fitne atına atlaması (87, 106) ve gönlünün karalığına (93) vurgu yapılmıştır. "Kara" sıfatı bu tarifte bilhassa seçilmiştir çünkü olağanüstü varlıkların karanlığına, bilinmezliğine böylece bir gönderme söz konusudur.

Mesneviye edebî sanatlar açısından bakıldığında tenasüp, mübalağa, nida, tekrir, tezat yanında istifhamın sıklıkla kullanılması dikkat çeker. Bunun sebebi kurban hadisesinin insan psikolojisinde yaratacağı korku, kaygı ve

çaresizliği okura sorularla düşündürme gayreti olmalıdır. Tanrı'nın soruları hâkimiyet ve kudretin asıl sahibi oluşunun altını çizerken İsmail ve annesinin soruları şaşkınlığı, kederi ve çaresizliği hissettirir: "Âh ban'olan kimselere ola mı / Bu hasretlik kıyâmete kala mı" (149), "Aldadın idi dügüne gidem bile / Böyle mi kavl eyledin anamile" (165). İstifham sanatının eserde geniş bir yer edindiği "Hazreti İsmâ'îl 'Arafatda Ne Oldugın Beyân" bölümündeki dörtlüklerin "mı ki anacugum" sorusu ile tamamlanışıyla da açıklanabilir.

Teşhis sanatının örneği bıçağın, kesmeme nedenini izah ettiği beyitte gizlidir: "Dile geldi ol bıçak der yâ Halîl / Kesme didi bana Rabbü'l-celîl" (196). Teşbih örneği olarak sözün güne benzetildiği şu örnek dikkat çeker: "Dahi sonra bu sözi söyleyelim / Gün gibi anı 'ayân eyleyelim" (4). İstiarenin en başarılı kullanımıysa İsmail peygamber için "kuzu" denmesidir. Böylece hem masumiyetine, hem anasından ayrı kalışına hem de kurban edileceğine gönderme yapılmış olur: "Döndi Halîl İsmâ'îl'e der kuzı / Dinlegil atadan bu sözi" (140). Mesnevinin sonlarına gelindiğinde bir ayete iktibas yapılır: "Didi dostum gönlün olmasın melûl / İşde *ve fedeynâhu bi-zibhin 'azîm*" (201). Bu ayetin izahı şöyledir: "Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik" (*Saffât suresi* 17/107). Mecaz-ı mürsel örneğindeyse parça-bütün ilişkisi ile ev-aile bağlamında kurulan alaka vurgulanmış olur: "Çünki yola girdi ogul ata / Bakın imdi evde olan firkata" (80).

2.6. Eserdeki Yerli Ögeler

Halkın bir kıssayı daha kolay anlaması, ezberine alarak unutmamasına hizmet eden bir eserde halk tabirleri elbette sıklıkla kullanılacaktır. Ana hasretine rağmen babaya asilik yapmaktan çekinme (158) ataya saygıyı kanıtlar.

Çok sevmenin "tapmak" fiiliyle ifade edilişi sevgide bulunduğuna inanılan ilahi bağı düşündürür (15). Ayrıca yüreğe ayrılık ateşinin düşmesi (63), sözünü tutmak (65), kendi gözümden sakınmak (71), hasretten belin bükülmesi (73), dertte komak (79), hasret çekmek (85), ciğerin dağlanması (116), arada kalmak (125), doya doya bakmak (148), başını taşlara vurmak (183) gibi deyimler de mesneviye güç katan anlam katmanları oluşturulmasına hizmet etmiştir.

Metin

(Fā'ilātün / Fā'ilātün / Fā'ilün)

18.a. 1. Allah adın deyüben söz idelim
Allah adın ḳamu dipdüz idelim[5]

2. Bir ḥikāyet söyleyem diñleyesin
'Āḳil iseñ ma'nāsın añlayasın[6]

[4] adın: - N2, dipdüz: düpdüz N2. idelim: idelüm N2.
[6] söyleyem: söyleyelüm N2.

3. Bir ṣalavāt verelim peyġambere
Dīn diregi ol Muḥammed servere[7]

4. Daḫi ṣoñra bu sözi söyleyelim
Gün gibi anı 'ayān eyleyelim[8]

5. İsmā'īl'le Ḫalīl'iñ aḥvālini
Şerḥ idem ben diñler iseñ sen anı[9]

6. Anlara Ḥaḳ ne cefālar eyledi
Ṣoñra gine luṭf-ı iḥsān eyledi[10]

7. Ol Ḫalīl'iñ mālı mülki çoḳ idi
Velākin hiç oġlı ḳızı yoḳ idi[11]

8. Şöyle kim 'ömri içinde ol Ḫalīl
Yalvarurdı Tañrı'sına ol Ḫalīl[12]

9. Bir oġul baġışla luṭfıñdan baña
Sevdigimi ḳurbān idem ben saña[13]

10. Şol ḳadar ḳıldı münācāt ḥażrete
Tā ki İsmā'īl'e olunca ata

11. Bir oġul virdi aña Ḥaḳ sevgüli
Ṣanasın avcu içinde bir bülbüli[14]

12. İsmā'īl virdiler anıñ adını
Çün şekerde bulmadılar dadını[15]

18b. 13. Şol ḳadar ḳatı severdi atası
Uyḳu gelmezdi gözine yatası[16]

---

[7] verelim: virelim N2.
[8] söyleyelim: söyleyelüm N2, eyleyelim: eyleyelüm N2.
[9] diñler iseñ : diñlerseñ N2.
[10] gine: yine N2.
[11] mülkü: gāyet N2, hiç oġlı ḳızı: oġlu kızı hiç N2.
[12] Tañrısına ol Ḫalīl: ḥażrete ol Celīl N2.
[13] sevdigimi: sevdügüm N2.
[14] avcu içinde bir: uçmaġun ol N2.
[15] çün şekerde bulmadılar: şol şekerden görmediler N2.
[16] atası: anası N2, yatası: yanası N2.

14. Ey fikir iderdi gezip ṭurası
Hem anasınıñ ciger-pāresi[17]

15. Ata ana aña şöyle ṭapdılar
Allah ile ʻahdi kim unutdılar

16. Dimiş idi bir oġul virgil baña
Sevdigimi ḳurbān idem ben saña[18]

17. Şol ḳadar verdi aña Ḫaḳ mühleti
Göñlüni verdi aña Ḫalīl ḳatı[19]

18. Bir gece ol Ḫalīl yatmış idi
Ġaflet uyḳusın gözin ṭutmış idi[20]

19. Düş içinde çaġırup Rabbü'l-celīl
Ḳanı ʻahdiñ nice oldı yā Ḫalīl[21]

20. Çünki benden bir oġul istemiş idiñ
Sevdügüm ḳurbān ḳılam dimiş idiñ[22]

21. Bir oġul baġışlayup luṭf eylediñ
Yā Ḫalīl dōstluġı terk eylediñ[23]

22. Kişi evlādın sevmesi lāyıḳ mıdır
Beni terk etmek saña lāyıḳ mıdır[24]

23. Bir ādemde iki göñül ḳılmadım
İki şey sevmege ḳā'il olmadım[25]

24. Her kim evlādın seve yā mālını
Ṭamu içre bile kendi ḥālini[26]

---

[17] ey: anı N2.
[18] sevdigimi: sevdügümi N2.
[19] Ḫaḳ: - N2, göñlüni: göñlini N2, aña Ḫalīl: Ḫalīl aña N2..
[20] kim: - N1, uyḳusın: uyḳusı N2.
[21] çaġırup: çaġırur N2, ol: - N1.
[22] bir: - N2.
[23] bir: ben N2, eylediñ: eyledüm N2, sen: - N1.
[24] evlādın sevmese: evlād sevmek N2, etmek: itmek N2, lāyıḳ mıdır: lāyıḳ mıdur N2..
[25] ḳılmadım: ḳılmadum N2, olmadım: olmadum N2.
[26] evlādın: evlādını N2.

25. Ya beni sev ya anı sev yā Ḫalīl
Uyḳu içinde söyledi Rabbü'l-celīl[27]

26. Tez beńilleyüp Ḫalīl uyḳudan baḳa
Tā ki yüz ḳoç ḳurbān eyledi Ḥaḳ'a[28]

27. Ol gece feraḥ olup yatdı Ḫalīl
İşid imdi ne didi Rabbü'l-celīl[29]

19a 28. Didi dõstum bu mıdır naz etdiginñ
Niçün ḳurbān etmezsin sevdiginñ[30]

29. Ḳalḳup ol gün yüz ṣıġır boġazladı
Ḥaḳ yolına anı ḳurbān eyledi

30. Ol gece kim ġaflet[e] vardı Ḫalīl
Yine bir nidā itdi Rabbü'l-celīl[31]

31. Didi dõstum 'ahdiñe durmaz mısın
Sevdiginñ terkini sen ḳılmaz mısın[32]

32. Ḳalḳdı ol Ḫalīl baḳdı 'ibrete
Nitesin bilmedi ḳaldı ḥayret[e] [33]

33. Yüz devesi varıdı segirdür gelür
Anları bilmedi ḳanḳısı ḳurbān olur[34]

34. Ey birāder eşid imdi sen anı
Ḳurbān itdi Ḫalīl üç yüz ḥayvānı

35. Etdi Ḫalīl ḳıldım üç yüz ḥayvānı
Yerine getürdim ancaḳ nezrimi[35]

---

[27] içinde: içre N2, Rabbü'l-celīl: aña Celīl N2.
[28] Ḫalīl uyḳudan baḳa: uyḳudan Ḫalīl baka N2.
[29] ol: o N2, gece: gice N2, didi: dedi N2.
[30] didi: dedi N2, ey: - N1, dõstum: dõst N2, naz etdiginñ: nezīriñ N2, niçün ḳurbān etmezsin sevdiginñ: sevdigüñ ḳurbān etmezsin niçün N2.
[31] ġaflete: ġaflet N1.
[32] ey: - N1, dõstum: dõst N2, sen: - N2, ḳılmaz mısın: virmez misin N2.
[33] ḳalḳdı: ḳaldı N2, ḥayrete: ḥayret N1.
[34] segirdür gelür: sevgüli N2, Anları bilmedi ḳanḳısı ḳurbān olur: Ḳurbān idüp cümlesin ḳıldı ölü N2.
[35] ḥayvānı: rızḳını N2, ancaḳ: - N2.

36. Böyle deyüp uyḳuya vardı Ḫalīl
Yine bir nidā etdi Rabbü'l-celīl[36]

37. Dõst olan dõstuna böyle m'idiser
Dõst yoluna sevdigün ḳurbān keser[37]

38. Uyḳusından uyanup gör n'eyledi
İşbu sözlere ta'accüb eyledi

39. Yüz ġulāmı var idi ġāyet şīrīn
Āzād itdi anları birin birin[38]

40. Etdi ḳurbān eyledim yüz ḳulumı
İşde yerine getürdim ḳavlümi[39]

41. Ol gece Tañrı didi diñle sözi
Yā Ḫalīl masḳara eylediñ bizi[40]

42. İsmā'īl'dir sevdügüñ bilmez misin
Bizim içün sen anı ḳılmaz mısın[41]

19b 43. Ben seniñ sözin ṭutup verdim anı
Sen baña vermez misin sevgüliñi[42]

44. Ḫalīl andan uyḳudan beñilledi
İsmā'īl'im deyü çoḳ aġladı[43]

45. Ah n'idem ger disem anıñ anasına
Döyelim anasınıñ feryād yasına[44]

46. Meger ki oldurur bu sözi ṣaḳlayam
Dügüne oḳudılar bizi deyem[45]

---

[36] Yine bir nidā etdi: Bir nidā etdi yine N2.
[37] sevdigün ḳurbān keser: sevdügün terk idiser N2.
[38] ġulāmı: ḳulı N2.
[39] ḳulumı: kulı N2, ḳavlümi: ḳavli N2.
[40] gece: gice N2, maskara: masḥara N2, eylediñ: eylersin N2.
[41] ḳılmaz mısın: virmez misin N2.
[42] sözin: sözüñ N2, vermez misin sevgüliñi: virmeyince dõstluk ḳanı N2.
[43] andan: anda N2, deyü: deyüben N2.
[44] nidem: nideyim N2, disem: dir isem N2, anıñ: - N2, döyelim: döymeye N2, kimse: - N1, bu: - N1.
[45] meger ki: yegregi N2, ṣaḳlayam: ṣaḳlayım N2, deyem: diyem N2.

47. Öyle deyüp İsmā'īl'i alam gidem
'Arafata eletüp anı ḳurbān idem[46]

48. Anası bilmez anı ṣanur dügün
Ṣoñra bu dert yüregine olur dügün[47]

49. İşbu tedbīriyle fikir eyledi
İsmā'īl'iñ anasıña söyledi[48]

50. Anasına didim kim yā Ḥācer'e
İsmā'īl'iñ nazlı ṣaçını ṭara[49]

51. Ala gözlerini anıñ sürmele
Ol mübārek ellerini ḳınala

52. Çizmesin geydür anıñ ayaġına
Ol atasınıñ yüregi yaġına[50]

53. Hem daḫi ḳaftanların geydüresin
Benim ile dügüne göndüresin

54. Kā'be ṭarafında vardır bir dügün
Dügüne oḳudılar bizi bugün[51]

55. Şöyle bil kim ol dügün ḳutlu ola
İsmā'īl benim ile bile ola[52]

56. Yoldaş alup bu bayı şāz eylesin
Hem daḫi dügün temāşā eylesin[53]
[54]

57. İsmā'īl benim yüregim yaġıdır
Hem daḫi yüregim içinde bāġıdır[55]

---

[46] anı: - N2.
[47] yüregine: yürege N2.
[48] tedbīri: tedbīrleri N2, Ḫalīl: - N1, fikir: fikr N2, İsmā'îl'i: İsmā'îl'iñ N2, anasıña söyledi: Ḥaḳḳ'a ḳurbān virem dedi N2.
[49] anasına didim: Ḫalīl ol dem dedi N2.
[50] anıñ: daḫi N2, atasınıñ: anası N2, yüregi: yüregin N2, yaġına: bağına N2.
[51] vardur: vardır N2.
[52] bil: - N2.
[53] alup: olup N2, eylesin: eylesün N2.
[54] Anası dedi meded İsmā'īl'im / Gönlümüñ içinde öten bülbülüm: - N1-(N1'de 58. beyit)
[55] yaġıdır: yaġıdur N2, yüregim içinde: cigerimüñ N2, bāġıdır: bāġıdur N2.

20a

58. Anası didi meded İsmā'īl'im
Göñlümüñ içinde öten bir bülbülim[56]

59. İsmā'īl didi saña olam muṭi'
Babacuġum beni 'arafata getü[r][57-58]

60. Buba beni 'arafata getüresin
Ḥaḳ yolına beni ḳurbān viresin[59]

61. Oġul İsmā'īl'im ala gözin göreyin
Görkli yüzin yüzime süreyin[60]

62. İsmā'īl gözim öñünde ṭurası
Görmeyince ana gözsüz olası[61]

63. Ata oġul siz gidince dügüne
Ayrulıḳ odı düşdi yüregime[62]

64. Ben anıñ ayrulıġına döyemem
Bir gün anı görmesem eylenemem[63]

65. Āh illā n'idem er sözini ṭutmalı
Ṭutmasam ṭamu dibine gitmeli[64]

66. Çāre yoḳdur bu ḥasretligi çekmek gerek
Er ne derse sözini ṭutmaḳ gerek[65]

67. Böyle deyüp İsmā'īl'iñ ṣaçını
Ṭarayup boynuna bend itdi anı

68. Ṭura gelüp ḫõş ṣıġadı ḳolların
Ḳınaladı İsmā'īl'iñ ellerin[66]

---

[56] bir: - N2.
[57] - N2.
[58] Beyitte kafiye problemi vardır.
[59] - N2.
[60] - N2.
[61] ṭurası: durası N2, gözsüz: gözsiz N2.
[62] gidince: gidicek N2, düşdi: düşe N2, yüregime: yüregüme N2.
[63] döyemem: döyemeyem N2, bir gün anı: bir dakik N2, eylenemem: eglenemeyem N2.
[64] illā n'idem: n'idem illā N2, dibine: dibinde N2.
[65] ḥasretligi: ḥasreti N2, derse: dirse N2, sözini: sözüni N2.
[66] ṭura: ṭurı N2.

69. Gözlerine sürme çeker anası
Daḫi anasınıñ ciger-pāresi[67]

70. Çıḳarup ḳaftānların aldı eline
Getürüp anı geydürdi İsmā'īl'e[68]

71. Çizmesin öñine ḳodı anası
Oġlunı kendü gözinden ṣaḳınası[69]

72. İsmā'īl'iñ anası baḳdı ay yüzine
Ol sā'at düşdi kendi özine[70]

20b 73. İsmā'īl öpdi ananıñ elini
Ḥasreti bükdi ananıñ bilini[71]

74. Oġlunı ḳucaḳladı öpdi gözin
Yüzine sürdi ananıñ gül yüzin[72]

75. Didi senden ben nice ayrılayım
Ayrulıḳ odına nice döyeyim[73]

76. İşbu resmle nice sözler söyledi
Elin aldı Ḫalīl'e ışmarladı[74]

77. İsmā'īl saña emānet yā Ḫalīl
Öñüne düş de aña olġıl delīl[75]

78. Döndi oġluna didi ayrılmaġıl
Göz açup hem ol Ḫalīl'den ayrılmaġıl[76]

79. Dertde ḳorsıñ anayı birücügüm
Cümle 'ömrüm ḥāṣılı birücügüm[77]

---

[67] çeker: çekdi N2, dahı: dedi N2, anasının: ananıñ N2, ciger: cigeri N2.
[68] eline: ele N2, getürüp: ki virür N2, anı geydürdi: bir bir anı: N2.
[69] çizmesin: çizmesini N2, önine: önüne N2, kendü: kendi N2
[70] - N2.
[71] ḥasreti: ḥasretligi N2, ananıñ: anıñ N2.
[72] ḳucakladı: ḳocdı N2, gözin: gözlerin N2, gül: - N2.
[73] ben: - N2, ayrılayım: ayrılam N2, ayrulıḳ: ayruluḳ N2, odına: derdine N2, döyeyim: döyem N2.
[74] resmle: resme N2.
[75] düş de: düşüp N2.
[76] ol: - N2.
[77] ḳorsıñ: ḳorsuñ N2, birücügüm: biricügüm N2, 'ömrüm: 'ömrim N2.

80. Çünki yola girdi oġul ata
Baḳıñ imdi evde olan firḳata[78]

81. Anıñ ardınca ṭaşraya çıḳar
Yüregine ṣoñra bir ot düşmüş yaḳar[79]

82. Yā Ḫalīl urdıñ yürege yarayı
Ḳanda ḳoyup gidersiñ bī-çāreyi[80]

83. Ṣoñ sözim söyleyem eşidesiñ
Beni öldürüp de anda gidesin[81]

84. Āḫiret evlerine beni gönderesin
Ḳanda giderseñiz andan gidesin[82]

85. İsmā'īl'im gerüye baḳmayasın
Hem daḫi ana ḥasretin çekmeyesin[83]

86. Gitdi anlar yalıñız ḳaldı ana
Döniben geldi eve yana yana[84]

87. Şeyṭān ol dem girdi fitne ṭonına[85]
Aġlayaraḳ geldi Ḫācer ḳatına

21a 88. Ṣordı Ḫācer sen kimsin ey kişi
Ḫācetiñ ne ise bitürem işi[86]

89. Didi geldim ben saña tesellī ḳılmaġa
İsmā'īl'iñ ḥālin ḫaber vermege[87]

90. Ne ṭurursın ḥanı nazlı İsmā'īl
Anı boġazlamaġa gitdi Ḫalīl[88]

---

[78] girdi: girdiler N2.
[79] ṭaşraya: ṭaşra N2, yüregine: yürege N2, ṣoñra: ṣanki N2, ot: od N2.
[80] urdıñ : urduñ N2, ḳoyup gidersiñ: gidersin ḳoyup N2.
[81] var: - N1.
[82] gönderesin: göndüresin N2, giderseñiz: giderseñ N2, andan: anda N2.
[83] gerüye: girü bile N2, daḫi: - N2, ana: anası N2, ḥasretin: ḥasretini N2.
[84] gitdi: getdi N2, yalınız: yalunuz N2, döniben: dönüben N2.
[85] N1'de yazan kelime: .
[86] ṣordı: turdı N2, aña: - N1, sen kimsin: - N2, kişi: kişi sen N2, anı: - N1, işi: - N2.
[87] vermeye: virmege N2.
[88] ṭurursın: durursın N2, ḥanı: ḳanı N2.

91. Ḥācer ider hiç atası ḳıya mı
Dügüne alup gidüp öldüre mi[89]

92. İblis ider aña kimsin Ḥācer'e
Ḫalīl anı dõstuna ḳurbān vire[90]

93. Ḥācer ider hey göñlü ḳara
Ol kim dayanur oġlunı ḳurbān vere[91]

94. İblīs ider öyle buyurdı Celīl
Anı ḳurbān etmege gitdi Ḫalīl

95. İblis Ḥācer'i bīzār eyledi
İllā sözi yürege kār eyledi[92]

96. Āh nazlı nazlı besledügim İsmā'īl
Ey 'aceb n'eyledi seni bugün Ḫalīl[93]

97. Ṭoḳuz ay yüregimde ṣaḳladuġum
Her gece beşigini bekledügüm[94]

98. Ṣaḳınurdım kendi gözümden seni
Firḳate düşürdiñ āḫir sen beni[95]

99. Ey güzel ṣaçın ṭaraduġım ḳuzı
Eli ḳınalı sürmeli ala gözi[96]

100. Ey elimden bir ṭutam ḳonca gülüm
O gülüñ içinde öten bir bülbülüm[97]

101. Ey ananıñ ḳucaġında nazlanan
Ṭoḳuz ay baṭnı içinde gizlenen

21b 102. Ey mübārek ayaġına çizme çeken
Anasını öksüz ḳoyup od yaḳan[98]

---

[89] atası: ata N2, oġlına: - N1.
[90] kimsin: kim N2, yā: - N1, vire: ide N2.
[91] dedi: - N1, gönlü: gönli N2, ol kim: kim ol kim N2, dayanur: - N2, vere: vire N2.
[92] İblis Ḥācer'i bīzār eyledi: Ḥācer ol dem iblīsi āzār eyledi N2.
[93] besledügim: besledügüm N2, ey: āh N2, n'eyledi: n'ider N2, bugün: - N1.
[94] yüregimde: baṭın içinde seni N2, ṣaḳladuġum: ṣaḳladum N2, bekledügüm: bekledüm N2.
[95] ṣaḳınurdım: ṣaḳınurdum N2, kendi: kendü N2, düşürdiñ: düşürdüñ N2.
[96] ṭaraduġım: ṭaraduġum N2.
[97] elimden: elde N2, ḳonca: ġonca N2, gülüñ: göñül N2, bir: - N2.

103. Ey güzel ḳaftānların ṣırta geyen
Bubam ile dügüne gidem deyen[99]

104. Bubasıyla dügüne giden İsmā'īl
Ḳanda eletdi 'aceb seni Ḫalīl[100]

105. Gitdi iblis Ḥācer aġlar zārı zār
Diñle şeyṭān daḫi ne fitne ḳılar

106. O la'īn atladı fitne atına
Şol dem vardı İsmā'īl'iñ ḳatına[101]

107. İsmā'īl ider neye geldiñ bize
Eşidüp İblis anı ṭutdı söze[102]

108. Didi kim ey güzel İsmā'īl añla
Anañ ḥālinden ḫaber virem anı diñle[103]

109. Anañ gönderdi diñle bu sözi
Firḳatinden kör olmış iki gözi[104]

110. İblis ider ey yalancı kişi
Ḳalḳup evden dügüne giden kişi[105]

111. Anası anıñ içün firḳat ḳıla
Dügüne giden yine erte gele[106]

112. İblis ider öyle ṣandıñ İsmā'īl
Seni boġazlarsa bugün Ḫalīl [107]

113. Nerede dügün anı bir ṣoralım
Ḳanda giderseñiz anda gidelim[108]

---

[98] çeken: giyen N2, anasını: anayı N2, od: oda N2.
[99] Bubam ile dügüne gidem deyen: Yüregime dürlü acılar ḳoyan: N2.
[100] bubasıyla dügüne: benim ile bile N2, eletdi: iletdi N2.
[101] o: ol N2, atladı: aṭlandı N2, vardı: irdi N2.
[102] dedi: - N1, ider: - N2, neye: niye N2, ṭutdı: geldi N2.
[103] didi: dedi N2, ḥālinden ḫaber virem: hālin diyeyim N2.
[104] beni: - N1, bu: - N2, firḳatinden: firāḳıñdan N2.
[105] iblīs: İsmā'īl N2, giden: gitse N2.
[106] yine: kişi N2.
[107] ṣandın: ṣandun N2, boġazlarsa: boġazlayısar N2.
[108] bir: - N2, ṣoralım: ṣorar mısın N2, ḳanda: ḳancaru, giderseñiz: gidersiñiz N2, anda: - N2, gidelüm: bilür misin N2.

114. Bu kez didi o la'īn iblīse
Tañrı'nıñ buyruġın ṭutmayan telbīse[109]

115. Ben ananıñ yüreginiñ yaġıyam
Hem daḫi ananıñ ciger bāġıyam[110]

116. Hem anam baña nazlı nazlı aġlasın
Cigercügin ursın daġlasın[111]

22a 117. Çünki derdime döyüp nice ḳıya
Bubaya ben n'eyledim beni boġazlaya

118. İblis ider öyle buyurdı Celīl
Seni ḳurbān idiser bugün Ḫalīl

119. Seni dügüne deyüp aldadıser
Eletüp anda Ḥaḳ'a ḳurbān keser[112]

120. İsmā'īl döndi bubaya baḳdı yā Ḫalīl
Dön gidelüm hiç dügün ḥācet degil[113]

121. İsmā'il dedi diñle benden bu sözi
Firḳatinden kör olmış iki gözi[114]

122. Āh oġlunı yavı ḳılan anacuġum
Ey 'aceb yüzin görem ki anacuġum[115-116]

123. Aġlayup gözsüz ḳalan anacuġum
Böyle böyle aġlayan anacuġum[117-118-119]

---

[109] bu kez: İsmā'īl N2, o: kim ol N2, la'īn: - N2, Tañrı'nıñ: Tañrı N2, buyruġın : buyuruġın N2, ṭutmayan: ṣıyan N2.
[110] daḫi: - N2, ciger: cigeriniñ N2, bir: - N1.
[111] - N2.
[112] dügüne: dügün N2, var: - N1, keser: viriser N2.
[113] döndi: eydür N2, baḳdı: - N2.
[114] İsmā'il dedi diñle benden bu: Diñlemedüñ mi bu kişiden N2, Firḳatinden kör olmuş iki: Görmez olmış dertli ananıñ N2.
[115] āh: - N2, Ey 'aceb yüzin görem ki: Aġlayup gözsiz ḳalan N2.
[116] N2'de bir mısra eksiktir.
[117] Aġlayup gözsüz ḳalan anacuġum: - N2, böyle böyle: böyle didi N2, aġlayan anacuġum: aġladı yana yana.
[118] Aġlayup N1'de iki kez yazılıdır.
[119] N2'de bir mısra eksiktir.

124. Oġlunıñ firāḳını gördi ata
Nitesin bilmedi ḳaldı ḥayrete

125. Ne yamān miḥnet-i bedbaḫt olmış[am]
İki dõstuñ arasında ḳalmışam

126. Bilmezem ki ḳanḳısın terk eylesem
İsmā'īl'im Ḥaḳḳ[a] ḳurbān virsem[120]

127. Āh ne cevāb versem anıñ anasına
Döymeye dõslar ananıñ yasına[121]

128. İsmā'īl'i vermesem Ḥaḳ yoluna
Eve eletsem anası sevine[122]

129. İllā Ḥaḳḳ'ıñ emrini terk etmegi
Niçün āḫir ṭamu dibne gitmegi[123]

130. Çāre yoḳdur İsmā'īl'imden geçem
Uçmaġıñ ḳapusın evvel açam[124]

125

131. Bu kez iblīs kendi ḳadrin bilmedi
Hem daḫi Ādem'e secde ḳılmadı[126]

127

22b. 132. Sen inanma ol la'īniñ sözini
Ḳanda görmiş ananıñ gözlerini[128]

129

133. Çünki İsmā'īl işitdi bu sözi
Bir ṭaş atdı çıḳdı iblīsiñ gözi[130]

131

134. Ṣaymayup atasından bu sözi
Vurdı ol la'īniñ çıḳdı iki gözi[132]

---

120 ki: - N2, ḳanḳısın: ḳanḳısını N2, İsmā'īl'im: İsmā'īl'i N2, Ḥaḳḳ: Ḥaḳḳ'a N2, mı: - N2.
121 versem: virem N2, anıñ: - N2, dõslar: taşlar N2, ananın: anası N2.
122 Ḥaḳ: dõs N2, eletsem: iletsem N2.
123 etmege: etmeli N2, niçün: - N2, āḫir: yarın N2, dibne: dibinde N2, gitmegi: ḳalmalı N2.
124 İsmā'īl'imden: İsmā'īl'den N2, ben: - N1, uçmaġıñ: uçmaġuñ N2.
125 Döndi dedi ol Ḥalīl evlādına / Şeyṭān eydürler bu kişi adına: - N1.
126 Kez: ki N2.
127 Bu ki her kişiyi azdursa gerek / Kendüni birle ṭamuya ḳoysa gerek: - N1.
128 ol: bu N2, sözini: sözlerin N2, bu: - N2, gözlerini: gözlerin N2.
129 Bir ṭaşıla urdı bu iblīs mātayı / Sürdi cennetden bu ādem atayı: - N1.
130 çıḳdı iblīsiñ: iblīsiñ çıḳdı N2.
131 Ṣaymayıp ata sözini İsmā'īl / Ḥaḳḳ içün ne iderse itsin Ḥalīl, N1 (üzeri çizilmiş beyit).

135. Ḫalīl vurdı çıḳdı iblīsiñ gözi
Bizim ile ḳalmadı ġayrı sözi[133]

136. Şeyṭān kör oldı gidelim tezcerek
Ḥaḳ yolın görmeyen göz böyle gerek[134]

137. Ata oġul iblīsi kör itdiler
Anı ḳoyup ol aradan gitdiler

138. İsmā'īl'i alup gitdi ata
Erdiler bir günde 'arafata[135]

139. Çünki buba oġul 'arafata vardılar
Anda bir güzel maḳām irdiler[136]

140. Döndi Ḫalīl İsmā'īl'e der ḳuzı
Diñlegil atadan bu sözi[137]

141. Ṣaymadı ata sözini İsmā'īl
Ḥaḳ içün ne iderse etsin Ḫalīl[138]

142. Çünki lāyıḳ olmışam ben kulluġa
N'iderem fānī vardur Ḥaḳ yarlıġa[139]

143. İllā bubacuġum beni öldürecek
'Arafatda Ḥaḳḳ'a ḳurbān verecek[140-141]

144. Nic'edersin evde ḥasretlik çekeni
İsmā'īl'im deyü yola baḳanı[142]

---

[132] ṣaymayup: ṣaymayuben N2, atasından: atasınıñ N2, bu: - N2, sözi: sözini N2, vurdı: urdı N2, ol la'īniñ çıḳdı iki gözi: çıkardı lā'înüñ gözini N2.
[133] vurdı çıḳdı iblīsiñ gözi: eydür iblīsiñ çıkdı gözi N2, ġayrı: ayruḳ N2.
[134] Şeyṭān kör oldı gidelim tezcerek: Gidelüm tezrek Ḥaḳ yoluna gerek N2, Ḥaḳ yolın görmeyen göz böyle gerek: Görmeyeni böyle mi gerek N2.
[135] alup: aldadup N2, erdiler: irdiler N2, günde: gün N2, varup: - N1.
[136] buba oġul: - N2, bu: - N1, vardılar: irdiler N2, güzel: - N2, maḳām: ḥalvet N2, yere: - N1.
[137] İsmā'īl'e: - N1, diñlegil: diñle N2, dertli: - N1, atadan: atañdan N2.
[138] ṣaymadı: ṣıma N2, ata sözini: atanıñ sözin N2, yā: - N1, iderse: iderseñ N2, etsin: it N2, Ḫalīl: kabul N2.
[139] kulluġa: kul ḥaḳa N2, vardur: var iken N2, Ḥaḳ: - N2, yarlıġa: ḳul baka N2.
[140] bubacuġum: baba N2, sen: - N1, öldürecek: öldüricek N2, nic'edeyim: - N2, verecek: viricek N2.
[141] "Nic'edeyim" N1'de, bir önceki ve bir sonraki beyitte farklı çekimlerle tekrarlanması sonucu hata ile yazılmış olmalıdır. Vezne bakarak da bu hükme varılabilir.
[142] nic'edersin: Niderem N2, ḥasretlik: ḥasret N2.

145. Ne cevāb veresin bī-çāreye
Oġul acısını gören anaya[143]

23a 146. Bir daḫi meger eve varmayasın
Dertli ananıñ yüzin görmeyesin

147. Kim n'olaydı evde bārī söyleseñ
Ḳurbān olacaġım anama şerḥ eyleseñ[144]

148. Āh anama ṣarılup ḳoḳa idim
Doya doya yüzine baḳa idim[145]

149. Āh bañ'olan kimselere ola mı
Bu ḥasretlik ḳıyāmete ḳala mı[146]

150. Gece ḳalḳup beşigimi bekleyen
Ṭoḳuz ay baṭın içinde ṣaḳlayan[147]

151. Güzel ṣaçımı nazlı nazlı ṭarayan
Gece gündüz fikrimiñ ḳaydın ṣayan[148-149]

152. Āh güzel gözlerime sürme çeken
Hem daḫi ellerime ḳına yaḳan[150]

153. Āh şimdiki ḥālimden anam bile mi
Analıḳ ḥaḳḳını ḥelāl ḳıla mı[151]

154. Çünki Ḫalīl eşiddi bu sözleri
Yaş ṭoluḳdı görmez oldı gözleri[152]

155. Didi cānım İsmā'īl n'eyleyelim
Çāre yoḳdur bu işi ne ḳılalım[153]

---

143 veresin: vireyim N2, ol: - N1.
144 olacaġım: olacaġımı N2, anama: - N2.
145 ben: - N1, ḳoḳa idim: ḳoḳaydum N2, doya doya: ṭoya ṭoya N2, baḳa idim: baḳaydum N2.
146 Kimselere: kimseye N2, ḥasretlik: ḥasretim N2.
147 gece: gice N2, baṭın: göñül N2, içinde: evinde N2.
148 güzel: bu N2, fikrimiñ: fikrim N2, ḳaydın: ḳaydını N2, sayan: yayan N2.
149 Āh nazlı nazlı (üzeri çizilmiş kelime grubu).
150 āh: ey N2.
151 āh: - N2, ḥālimden: hālimi N2, anam bile mi: bile mi ki anacuġum N2, ḥaḳḳını: ḥakkın N2, ḳıla mı: ḳıla mı ki anacuġum N2.
152 çünki: çün N2, eşiddi: diñledi N2, yaş: yaşıla N2, ṭolukdı: ṭoldı N2, görmez: - N2, oldı gözleri: mübārek gözleri N2.

156. İsmā'īl ider Ḥaḳḳ'ıñ emrin eylegil
İşbu elim ayaġımı bağlaġıl[154]

157. Āh cān acısı güç ola kim çekinem
Ḫaṭālayın bir yanıña ṭoḳunam[155]

158. Ḳorḳaram ki 'āṣī olam ataya
Ḥasret oldum çünki dertli anaya

159. Āh Ḫalīl ider nice bağlayam eliñ
Yā nice ötmez idem ol bülbül diliñ[156]

160. Hem boġazlamaġa nice döyeyim
Ol gül yüziñ nice ḳana boyayım[157]

23b 161. Ḥāl budur ki ben seni boġazlayam
Anañ ṣorar ise ne cevāb virem[158]

162. Āh gel berü hey ḳuzucaġım İsmā'īl
Tañrı'nıñ emridir hem bayılmaġıl[159]

163. İsmā'īl'i bubası pek bağladı
Yüregi döymedi zārı zārı aġladı[160]

164. İsmā'īl andır aġladuġıñ
Bilmedim āḫir sen beni aldaduġıñ[161]

165. Aldadıñ idi dügüne gidem bile
Böyle mi ḳavl eylediñ anamile[162]

166. Çünki bu işleri baña ider idiñ
Boġazlamaġa alup gider idiñ[163]

---

153 didi: dedi N2, ey: - N1, n'eyleyelim: n'eyleyelüm N2, yoḳdur: nedir N2, kılalım: kılalum N2.
154 elim: elimi N2.
155 āh: belki N2, ola kim: - N2.
156 āh: - N2, ol: - N2.
157 ol: - N2, döyeyim: döyem N2, yüzin: yüzini N2, boyayım: boyayam N2.
158 budur: bu ki N2.
159 Āh: - N2, hem: ya N2.
160 yüregi: - N2, döymedi: döyemedi N2.
161 andır: dir nedür N2, aġladuġıñ: aġladuġuñ N2, sen: - N2, aldaduġıñ: aldaduġuñ N2.
162 aldadın: aldatdıñ N2, idi: itdin N2, gidem: - N2.
163 işleri: işi N2.

167. Āh bu işi evde diseñ baña n'ola
Baḳa idim anama doya doya[164]

168. Öpeyidim ḫāk-i pāye melāl
Anacuġum emzürdügin ḳıla ḥelāl[165]

169. Āh elvedā' olsun saña cānım ana
Benim içün gezesin yana yana[166]

170. Sen ṣanursın beni gitdi dügüne
Ben dōs oldum Tañrı'nıñ buyruġına

171. Biz muṭī'yüz her ne kim Ḥaḳ'dan gelür
Ana ḥasreti beni deli ḳılur[167]

172. Āh ayrulığı ḳul başına vermesün
Āh nice dem ana yoḳluġını kimse görmesün[168]

173. Āh n'idem ana yüzin görmedim
Hem daḫı nice olduġımı bilmedim[169]

174. Ḥaḳ ta'accüb eyledi bu varlıġa
Allah bir ḳoç ḳurbān eyle beni yarlıġa[170]

175. Nübüvvet tācını Allah geydür başım
Anacuġum başlasın yasıma[171]

24a Ḥażreti İsmā'īl 'Arafatda Ne Olduġın Beyān (8'li Hece ölçüsü)

176. Ana anda ḳuzı bunda
[Ḥasret ḳaldı ḳıyāmete][172]
Bu ḥasretim ḳıyāmet[e]
Ḳala mı ki anacuġum[173-174]

---

[164] āh: - N2, doya doya: doya ṭoya N2.
[165] anacuġum: - N2, emzürdügin: emzürdügini N2, ḳıla: ḳılaydı N2.
[166] gezesin: gezersin N2.
[167] ḥasreti: ḥasretiñ N2.
[168] Āh nice dem: - N2.
[169] Nidem: nideyim N2, görmedim: görmedüm N2, daḫi: nice N2, olduġımı: olduġunı N2, bilmedim: bilemedüm N2.
[170] - N2.
[171] - N2.
[172] - N1.

177. Bugün ötmez oldı dilim
Bağladı ayağım elim
İşbu ḥālim saña ma'lūm
Ola mı ki anacuġum[175]

178. Bubamıñ baña ḳaṣdı ne
Boġazlayınca dõsduna
'Aceb meyyitim üstüne
Gele mi ki anacuġum

179. Böyle buyurdu Ẕü'l-celāl
Bu ṣoluser güzel cemāl
'Aceb emzürdügin ḥelāl
Ḳıla mı ki anacuġum[176]

180. Boyun virdi Ḥaḳḳ'a ata
Dünyāsın āḫrete ṣata
Bu ḥasretim ḳıyāmet[e]
Ḳala mı ki anacuġum

181. Bubam vardur deyüp dügün
Getürüp bağladı bugün
Bu dert yüregine dügün
Ola mı ki anacuġum[177]

182. Ḳurbān olduġımı bile
Yola gire yele yele
Güzel ṣaçın yola yola
Gele mi ki anacuġum

183. Ne geldi dertli başlara
Mutī'yüz cümle işlere
'Aceb başını ṭaşlara
Ura mı ki anacuġum

184. Dügün deyi aldadılar
'Arafata yolladılar

---

[173] āh: - N1, bu: - N2, ḥasret ḳaldı ḳıyāmete: - N1, bu ḥasretim: ḥasretiñ tā N2.
[174] N1'de bir mısra eksiktir.
[175] bugün ötmez oldı: Āh ötmez ola bugün N2.
[176] bu ṣoluser: ṣolar N2, ḳıla mı: ide mi N2.
[177] bugün: elim N2.

Ẕü'l-celāl böyle buyurdı
Ma'lūm olsun anacuġum[178-179]

185. Sürme çeker gözlerime
Ḳına yaḳar ellerime
Anam baḳar yollarıma
Baḳa mı ki anacuġum[180]

24b 186. Anacuġum düşüm görsin
Atam murādına ersin
Ḳısmetimüz tamām olsun
Ola mı ki anacuġum[181]

187. Bubam öñüm sıra varsın
Anama da ma'lūm olsun
Emzürdügin ḥelāl ḳılsun
Ḳıla mı ki anacuġum[182]

Hāẕā Şerḥ-i Ḥażret-i İsmā'īl'iñ Yasını Beyān

188. Ey ata dōst da'vāsın ḳılasın
Dōs yolına beni ḳurbān viresin[183]

189. Sen bir oġul ile ben bir cān ile
Ẕī-ṣafā dōst olalım sulṭān ile

190. Eşid imdi ol Ḫalīl'iñ işini
Ḳıble'ye çevirdi İsmā'īl'iñ başını[184]

191. Hem daḫi saġ eline bıçaḳ alur
Ṣol eliyle başcuġazın ḳañırur

192. Yumdı gözin çaldı boynuna bıçaḳ
Sen ṣabırlıḳ viresiñ bu derde Ḥaḳ[185]

---

178 - N2.
179 Dörtlükte kafiye problemi vardır.
180 - N2.
181 - N2.
182 - N2.
183 da'vāsın: - N2, dōs: dōst N2.
184 İsmā'īl'iñ: anıñ N2.
185 boynuna bıçak: bıçaḳ boynuna N2, bu: - N2.

193. Çaldı Ḫalīl yetmiş kez bıçaġı kesmedi
Hiç nice çalduġını ol bilmedi[186]

194. Bu kez Ḫalīl çaldı bıçaġı ṭaşa
Kesdi bıçaḳ ol daşı başdan başa[187]

195. Didi kim ey bıçaḳ kesdiñ daşı
Neçün tamām eylemediñ bu işi[188]

196. Dile geldi ol bıçaḳ der yā Ḫalīl
Kesme didi baña Rabbü'l-celīl[189]

197. Buyruḳ anıñdur buyuran oldurur
Cümle işleri tamām ḳılan oldurur[190]

198. Ben ne ḳıldım ki beni vurdıñ ṭaşa
Ya niçün eyledim İsmā'īl başa[191]

[192]

25a 199. İşbu ḥāl üzre iken Cebrā'īl
Es-selāmü 'aleyke der yā Ḫalīl[193]

200. Tañrı selām ḳıldı saña yā Ḫalīl
İşde bir ḳoç virdi saña Rabbü'l-celīl[194]

201. Didi dōstum göñlüñ olmasın melūl
İşde *ve fedeynāhu bi-ẕibhin 'aẓīm*[195–196]

---

[186] Ḫalīl: - N2.
[187] Ḫalīl çaldı: çaldı Ḫalīl N2, daşı: ṭaşı N2.
[188] didi: dedi N2, daşı: ṭaşı N2, eylemediñ: ḳılmadıñ N2, bu: işbu N2.
[189] der: dir N2, baña: bir ḳılın N2.
[190] işleri tamām ḳılan oldurur: anıñ buyruġuna ḳuldurur N2.
[191] Ben ne ḳıldım ki beni vurdıñ: N'eyledim beni ursın N1, Ya niçün eyledim: Ya ne ṣuç işledi N2.
[192] Çün Ḫalīl'e geldi bıçaḳdan cevāb / Ḥaḳ te'âlâ Cebrā'īl'e ḳıldı hitāb: - N1.
Tiz ilet İsmā'īl içün ḳurbānı / Ḳurtar ol bize fedā olan cānı: - N1.
Ḳoç getürdi ḳurbān içün Cebrā'īl / İsmā'īl ḳurtuldı şāz oldı Ḫalīl: - N1.
Ḥaḳ seven göñüle nesne ṣıġmaya / Dōstı dōstdan hiç kimse ṣımaya: - N1.
Tā ki bunda ḫatm olsun bu kelām / Vir ṣalavāt Muṣṭafā'ya ve's-selām: - N1.
Okuyanı diñleyeni yazanı / Raḥmetiñle yarlıġaġıl yā Ganī: - N1.
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt / Muṣṭafā'nıñ rūḥına vir salavāt: - N1.
Ger dilersiz bulasız oddan necāt / 'Aşḳıla derdile idüñ eṣ-ṣalāt: - N1.
[193] - N2.
[194] - N2.
[195] - N2.
[196] Beyitte kafiye problemi vardır.

202. Hem daḫi İsmā'īl biz aña baġışladıḳ
Hem ḥaḳḳında çoḳ iḥsānlar işledik[197]

203. Ol ḳoçu boġazladı anda Ḫalīl
Anları şāz eyledi Rabbü'l-celīl[198]

204. Gitdi Cebrā'īl yine tā ḥażrete
Baḳıñ imdi siz daḫi ol 'ibrete[199]

205. Tañrı'nıñ dōstı Ḫalīl gibi gerek
Dōs yoluna varını virmek gerek[200]

206. Bunda ḫatm oldı bu destān-ı yārā
Vir ṣalavat ṣıdḳ ile peyġambere[201]

207. Diñleyenlerle okuyanlar içün
Bir du'ā eyleyelim bunı yazan içün[202]

208. Bunı yazan āzād olsun ṭamudan
Oḳuyup dinleyenler hem ḳamudan[203]

Sulṭān-ı enbiyālar rūḥiçün şefā'atler müyesser olmaḳlıġiçün ḥażret-i Ḥabībullah rūḥiçün üstāẕ-ı ḫalīfelerimüz analarımuzıñ-atalarımuzıñ ābā'-i ecdādlarımuzıñ rūḥiçün ḥaḳḳ celle ve 'ale'l-Fātiḥa.

Ketebehü'l-ḥaḳīr el-fa[ḳ]īr ilā raḥmete Rabbihi'l-Ġafūr Ḥasan el-Ḥilmī ene üstāz es-Seyyid Muḥammed ez-Zühdi el-ḥaḳīrü'l-ḥayyir İlyās oġlu Ḥasan Efendi ibn Ḥüseyn bi-kazā'i merkūzihī sākinen kūy.

Temmetü'l-kitāb diyüb sellim-ḳalem.

Bunı yazdım çoḳ çekerdim 'alem.

197 - N2.
198 - N2.
199 - N2.
200 - N2.
201 - N2.
202 - N2.
203 - N2.

Sonuç

Bu çalışmada müellifi bilinmeyen *Dâsitân-ı İsmâ'îl* adlı mesnevinin çeviri yazısı yapılmış, metinden kurma işleminin ardından eserin şekil, üslup ve içerik özellikleri incelenmiştir. *Dâsitân-ı İsmâ'îl*, İsmail peygamberin kurban edilmek üzere babası İbrahim peygamber tarafından annesinden teslim alınarak götürülmesi ve Tanrı tarafından gökten bir koç indirilmesi kıssasını anlatır. Bu kıssanın özünde tevekkül, teslimiyet, sabır ve özlem duyguları belirmekte, okuyana sabrın sonundaki selamet hatırlatılmaktadır.

Bu çalışma için seçilen mesnevi, *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'*nda Mec. 107/2 numarasıyla kayıtlıdır. Oldukça açık, okunaklı ve harekelidir. Bahsi geçen eserin biçim özellikleri Eski Anadolu Türkçesi mahsulü olduğunu göstermiştir. Gelecek zaman eki "-ısar, -iser", emir çekiminde teklik ikinci şahıs "-gıl/-gil", ek fiilin geniş zaman eki "-durur", zarf fiil eki "-uban/-üben" kullanımı buna örnektir. Ayrıca akuzatif ekinin fonksiyonunu "-n"nin üstlendiği de görülür. Genitif eki vokalinin düz yazıldığı örneklere rastlanır. Geniş zaman bildirme fonksiyonuna sahip ekleşmiş yardımcı fiilin hem düz hem de yuvarlak vokalli şekliyle kullanıldığı da olmuştur.

Eserin nazım şekli bölümlerle izah edilmiş, aruz ve kafiye vasıfları incelenmiştir. Eserde çok fazla aruz kusuru olduğu görülür. Bunun nedenini müellifin/müstensihin amacında aramak gerekmektedir. Öyle ki eser halk için yazılmış, öz ön planda tutulmuş, sanat kaygısı yahut estetik zevk arayışından uzak sadece dinî hisleri canlandırmayı hedefleyen bir dil tayin edilmiştir. Dahası mesnevi üzerinde ciddiyetle durularak çalışılmadığı ortadadır. Eser içinde hece ile yazılmış 12 dörtlük "Hazreti İsmâ'îl 'Arafatda Ne Oldugın Beyân" başlıklı bölümde yer almaktadır. Bu bölüm İsmail peygamberin annesine veda konuşmasıdır, ağıt özellikleri taşır.

Eserin yazıldığı dönemde aktif kullanım alanına sahip olup bugün arkaik duruma düşmüş kelimeler metinde dikkat çeker. Fiil ağırlıklı bir anlatım inşa edilmiş ve tasvirlerle ilerleyen sade üslup, zaman zaman edebî sanatlarla da güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bilhassa istifhamın sıklıkla kullanıldığı görülür. Bunun; kurban hadisesinin insan psikolojisinde yaratacağı algılayamama, korku, kaygı ve çaresizliği okura sorularla düşündürme gayretinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Eserdeki yerli öğelere bakıldığındaysa ataya saygı, evlada sevgi gibi kadim hislerin yaşatıldığı görülmüştür. Ayrıca çeşitli deyimler de geçtiği beyit numarası ile verilmiştir. O dönemde dinî bir vakanın sanatla nasıl işlendiğine önemli bir örnek teşkil eden bu mesnevinin farklı beyitler ve dörtlüklerle zenginleştirilmiş yeni nüshası dikkatlere sunulmuştur.

Kaynakça

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügati*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.

Derleme Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları, 1982.

Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

_____. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Hajı Ebrahim, Yasmin. *Manzum Hikâyeler Mecmuası: Kitab-ı Destan, Kız Destanı, Hazâ Kitâb-ı Destân-ı Yohsul*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış YL Tezi, 2018.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Gülsevin, Gürer, Erdoğan Boz. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004.

Güzel, Abdurrahman. *Dinî- Tasavvufi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Kartal, Ahmet. "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 10, 2007, s. 353-432.

Köksal, M. Fatih – Kaçar, Mücahit – İlhan, Mevlüt. *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2018.

Kuran-ı Kerim. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.

Kumartaşlıoğlu, Satı. "Kur'an Kıssalarının Dinî Edebiyata Tesirine Bir Örnek: Dâstân-ı Hazret-i İbrahim". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 36, 2015, s. 249-77.

Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

Mehmed Salâhî. *Kâmûs-ı Osmânî* (haz: Kudret Ayşe Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023.

Tarlan, Ali Nihat. *Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.

Tıetze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I: A-E*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları, 2002.

Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.

İslâm Ansiklopedisi (2012). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Yazıcı Şahin, S. "Hikmet Geleneğinde Yazılmış Kıssa-i Hazret-i İsmâ'îl". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 1, 2016, s.189-225.

Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Karaman/TÜRKİYE
zeynepk@kmu.edu.tr
ORCID

EBÛ SEHL EL MESÎHÎ'YE ATFEDİLEN FİZYONOMİ KONULU BİR ESER: GEVREKZÂDE HÂFIZ HASAN EFENDİ'NİN FİRÂSETNÂME TERCÜMESİ

A WORK ON PHYSIOGNOMY ATTRIBUTED TO ABŪ SEHL AL MASIHI: GEVREKZÂDE HÂFIZ HASAN EFENDI'S TRANSLATION OF FIRÂSETNÂME

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 01.07.2024
Kabul Tarihi: 30.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 01.07.2024
Accepted Date: 30.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Koyuncu, Zeynep. "Ebû Sehl el-Mesîhî'ye Atfedilen Fizyonomi Konulu Bir Eser: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Firâsetnâme Tercümesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 804-837.

Koyuncu, Zeynep. "A Work on Physiognomy Attributed to Abū Sehl al Masihi: Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi's Translation of Firâsetnâme". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 804-837.

10.28981/hikmet.1508469

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU

EBÛ SEHL EL MESÎHÎ'YE ATFEDİLEN FİZYONOMİ KONULU BİR ESER: GEVREKZÂDE HÂFIZ HASAN EFENDİ'NİN FİRÂSETNÂME TERCÜMESİ

A WORK ON PHYSIOGNOMY ATTRIBUTED TO ABŪ SEHL AL MASIHI: GEVREKZÂDE HÂFIZ HASAN EFENDI'S TRANSLATION OF FIRÂSETNÂME

ÖZ

Firâset tecrübe, gözlem ya da ilahi bir lütuf sayesinde olayların iç yüzünü keşfetme ve fiziki özelliklerinden yola çıkarak insanın huy ve davranış biçimlerine dair doğru çıkarımlar yapabilme bilgi ve becerisidir. Batı'da fizyonomi terimi ile adlandırılan, kökeni Eski Yunan'a uzanan; Mısır, İran, Roma ve Hint kültürlerinde yer edinmiş bu kapsamlı bilim, kültürel etkilerle farklı dallar halinde genişler. Nesep belirleme, iz sürme, yön tayin etme, maden ve yer altı sularını bulabilme, koyun kemiğinden savaş-barış ya da kıtlık-bereketi tahmin edebilmeye yarayan farklı konular firâsetin şubeleri arasındadır. Klasik Türk edebiyatında fizyonomi konulu eserlere genel olarak firâsetnâme veya kıyâfetnâme adı verilir ve terim, en kapsamlısı ilm-i firâset, konu daraltılarak ilm-i kıyâfet, ilm-i ebdân, ilm-i simâ gibi terkipler ile karşılanır. İslam dünyasına Yunan'dan çeviri yoluyla aktarılan fizyonomi içerikli eserler, dinî referanslar ile desteklenmiş ve kültürel ögelerle genişletilmiştir. Bunlardan biri de tabip ve filozof Ebû Sehl el Mesîhî (ö. 401/1010-11[?])'ye ait olduğu söylenen ancak kaynaklarda elde edilemediği belirtilen Firâsetnâme'dir. Geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisi, sertabip Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (doğ. 1140?/1727- ö. 1216/1801) türün en eski örneklerden biri kabul edilen bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Mesîhî'nin yanı sıra farklı din ve bilim otoritelerine de atfedildiği görülen ve esasında ilmî bir eser olan Firâsetnâme tercümesi, bir hekimin elinden çıkması ve hedef kitlesinin hekimler olması bakımından benzerlerinden farklı, içerisindeki tahkiye unsurları yönüyle edebî anlamda da dikkate değerdir. Makalede klasik Türk edebiyatının türle ilgili literatüründe Firâsetnâme/Kıyâfetnâme adlarıyla yer alan ancak günümüze kazandırılmamış olan tercüme-telif karışımı, tamamı mensur bu çeviri ayrıntılı olarak tanıtıldı.

Anahtar Kelimeler: *Fizyonomi, Firâsetnâme/Kıyâfetnâme, Ebû Sehl el Mesîhî, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi.*

ABSTRACT

Firâset is the knowledge and ability to discover the inner side of events through experience, observation or divine grace, and to make accurate inferences about human temperament and behavior based on physical characteristics. This comprehensive science, which is called physiognomy in the West, has its origins in Ancient Greece and has found a place in Egyptian, Iranian, Roman and Indian cultures, and expands into different branches with cultural influences. The different subjects such as determining lineage, tracing, determining direction, finding mines and underground waters, predicting war and peace or famine and famine from sheep bones are among the branches of firâset. In classical Turkish literature, works on physiognomy are generally referred to as firâsetnâme or kıyâfetnâme, and the term is used as ilm-i firâset in the most comprehensive sense, and ilm-i kıyâfet, ilm-i ebdân, ilm-i simâ. The works on physiognomy that were transferred to the Islamic world through translation from Greece were supported by religious references and expanded with cultural elements. One of these works is the Firâsetnâme, which is said to belong to the physician and philosopher Abū Sahl al-Masîhî (d. 401/1010-11[?]), but which sources state has not yet been recovered. The last representative of traditional Ottoman medicine, the sertabib Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (b. 1140?/1727 d. 1216/1801) translated this work, considered one of the earliest examples of the genre, into Turkish. The translation of Firâsetnâme, which is attributed to different religious and scientific authorities in addition to Mesîhî and is essentially a scholarly work, is different from its counterparts in that it is written by a physician and its target audience is physicians, and it is also noteworthy in literary terms in terms of its narrative elements. This article introduces in detail this translation in prose, which is a mixture of translation and copyright, which has been included in the literature of classical Turkish literature under the titles Firâsetnâme/Kıyâfetnâme but has not survived to the present day.

Keywords: *Physiognomy, Firâsetnâme/Kıyâfetnâme, Abû Sahl al Masîhî, Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi.*

Giriş

İnsanın dış görünüşü ile iç dünyası arasındaki ilişkiye dair bilgiler MÖ ikinci bin yıllara, Babilliler'e dayandırılır. Sözcük, bir bilim dalı olarak Batı dillerinde physiognomy, physiognomonie, physiognomie gibi imlalarla kullanılmıştır (Anetshofer vd., 2016, 28). Bu kelime eski Yunanca φύσις (physis) doğa, tabiat; karakter, yaratılış, huy, mizaç (Çelgin, 2011, 709), γνώμων (gnomon) bilen, kehanetleri yorumlayan, hüküm veren (Çelgin, 2011, 133) φυσιογνωμονία (physiognomonia) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. "Fizyonomi" kelimesi *Ötüken Türkçe Sözlük*'te "1. İnsan kişiliğinin dışa yansıyan biçim ve görünümleri 2. Bir şeyin veya durumun genel niteliklerini ortaya koyan ana çizgiler; görünüm" (Çağbayır, 2007, 1595) olarak tanımlanmıştır. Fizyonomi, Arapçada firâset ve kıyâfet kelimeleri ile karşılanmaktadır. Aynı sözlükte "firâset" kelimesi "[Ar. firāset / ferāset] 1. Anlama yetisi; çabuk kavrayış 2. Binicilik 3. At yetiştirme bilgisi 4. Yiğitlik; mertlik", "feraset" sözcüğü "1. Anlayış; seziş; idrak" (Çağbayır, 2007, 1595) tanımlanmış; "kıyâfet" kelimesi "1. Bir topluluğun, bir kurumun veya bir ülkenin belirli bir döneme ait giyinme biçimi; giyim 2. Bir elbisenin çeşitli kısımlarının tümü 3. Resmî giyim; üniforma 4. Bir şeyin dış görüntüsü; genel görüntüsü; biçim; şekil; suret", "kıyâfet ilmi" ise "1. Yüze ve dış görünüşe bakarak bir kimsenin iç dünyasını okuma sanatı; ilmü'l-kıyāfe" (Çağbayır, 2007, 2648) şeklinde açıklanmıştır. Macdonald (1999, 640), "firase" sözcüğünün büyük ihtimalle Ârâmiceden Arapçaya geçtiğini zira lugatlerin bu kelimeye eski eserlerden şahit gösteremediğini hatta *Kuran-ı Kerim*'de "firâse"nin geçmediğini söylemektedir. Ayrıca kelimeyi genel manası ile nüfuz-ı nazar, dar anlamda fizyonomi yani eski Arap ıstılahı ile kıyâfe denilen bir bilgi şubesinin karşılığı ve tasavvuf ıstılahından Allâh 'ın evliyaya bağışladığı keşif hasleti olarak üç yönü ile tarif etmiştir.

Arapça firâset ve kıyâfet kelimelerine Farsça "-nâme" eki getirilerek bazı edebî tür isimleri yapılmıştır. Ancak "kıyâfet", "firâset" ve "feraset" kelimelerinin birbiri yerine kullanılmasından doğan karışıklıklar[1], aslında içerik farklılıkları bulunan edebî türleri[2] ve özelde çalışılan bu eseri etkilemiştir.

Bahsedilen karışıklık, Mesîhî'ye atfedilen eserin hem *Firâsetnâme* hem de *Kıyâfetnâme* olarak iki şekilde isimlendirilmesinde de görülmüştür. Esere bu adların kimin tarafından verildiği belirsizdir. Gevrekzâde tercümeden özel bir adlandırma yapmaksızın "zebire" olarak bahsetmiş, "ilm-i firâset" terkibi ile konuyu açıklamış, "kıyâfet" kelimesini "dış görünüş" anlamında kullanmıştır.

[1] Anetshofer vd (2016, 30), birbiri yerine kullanılan bu kelimelerin anlamlarındaki değişimi "Arap âlemindeki kıyâfetü'l-beşerin yerini zamanla firâset [kelimesi] almıştır. Osmanlılar ise belki kıyâfet sözcüğünün Farsçada kazandığı 'dış görünüş, eşkâl, benzerlik' gibi anlamlarına dayanarak fizyonomiye çoğunlukla ilm-i kıyâfet demeyi tercih etmişlerdir." cümleleri ile izah eder.

[2] Gürbüz'ün (2016, 34), türlerin birbirinden ayrıştırılması hususundaki: "Fiziksel özelliklerden hareketle kişilik özelliklerinin tespit edilmesine odaklanan eserlerin 'kıyâfetnâme', bunun yanında ırk, köken, mekân, cinsiyet, davranış vb. özelliklerden hareketle karakter analizi yöntemlerini anlatan eserlerinse 'firâsetnâme' olarak adlandırıldıkları tespiti yapılabilir." görüşü konuya açıklık getirici mahiyettedir.

Dikkat çeken diğer bir husus ise firâset ve tavsifi için eserde kullanılan açıklama cümleleridir:

> "…maʿlūm ola ki taḫḳīḳan ẕikr olunan ʿilm-i firāset ile insanıñ vücūdunuñ heyʾāt ü eşḳāl ü elvān ve aḳvāl ü efʿāl ü aḫlāḳ ve fażāʾil ü reẕāʾilinden nāşī istidlāl olunup ṣarf-ı diḳḳat olunursa cümlesi vāḳıʿa-ı muṭābıḳ ẓuhūr ider. Bu ḳadar zamān kendisiyle ülfet ü ünsiyyet eyleyen kimesne ol keyfiyyātdan ol ḳadar ḫaberdār olamaz zīrā işbu ʿilm-i firāsetden ḫaberdār degildir ki ḥattā maʿlūm-ı ḫāṭırnişānı ola ve keẕālik baʿżıları işbu ẕikr olunan aḫlāḳ ve aḥvāl-i insāniyyeniñ maʿlūm idinüp bilinmesine ṣınāʿat-ı ṣayyādile taʿbīrini idüp nitekim…" (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3a-3b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3a-3b)

Görüldüğü üzere tercümede firâset için "ṣınāʿat-ı ṣayyādile" yani "avcılık" tabiri kullanılmıştır. Mustafa bin Bâli, *Risâle-i Kiyâset-i Firâset*'te firâset kelimesini fürsü's-sebu' eşşâte (koyunun yırtıcı avlayıcısının firâseti) sözünden çıkarılmış olduğunu İmâm Râgıb-ı İsfahânî'den nakl etmiştir (Sarıçiçek, 2014, 127). Gevrekzâde'nin tercümesinde de firâsetin türleri kısmında feres-at, seb-yırtıcı hayvanlar ve şat-koyunun sezgi ve davranışlarına örnekler verilmiştir.

Kıyâfet ve firâset kelimelerinin farklılıklarının ayırt edilebilmesi, tercüme metnindeki tarifin anlaşılması, eserin isimlendirmesindeki karışıklığın giderilmesi ve bu iki sözcükten türetilen tür isimlerinin birbiri yerine kullanılmasının sebeplerinin anlaşılabilmesi için farklı sözlüklerde geçen anlamları[3] dipnotta

[3] Sözlüklerde firâset kelimesinin sezme, basiret, bir durumu tespit etme, avcılık anlamları ile açıklandığı, firâset kelimesinin feraset olarak da geçtiği, kıyâfet kelimesine iz sürme, bir şeyi incelemek, ilm-i kıyâfet terkibi ile fizyonomi anlamı verildiği, ilm-i firâset ve ilm-i kıyâfetin de eş anlamlı gibi kullanıldığı görülmüştür.
Türe dair tanımlarda Akkuş (2007, 128), kıyâfet kelimesinin terim olarak kişilerin fiziki görünüşlerinden ruhsal yapılarına ulaşmaya; mizaç ahlâk ve karakter yapılarını tespite çalışan ilim, ilm-i kıyâfetülbeşer, kıyâfetülisr, ilmülfirase, ilmi menafiülaza anlamlarına geldiğini ve ilmi ayrıntılara inmek için kıyâfe ve firâse kelimelerinin izlenmesi gerektiğini söyler. Canım (2020, 109), Türk edebiyatında bu konuda yazılmış eserlere kıyâfetnâme genel isminin verildiğini bu eserlerin dışında *Vesiletü'l-irfan, Zübdetü'l-irfan, fenn-i kıyâfet* vb. özel adlarla da anılan kıyâfet kitaplarının da kaleme alındığını belirtir. Bu iki kelimeye sözlüklerde verilen anlamlar şöyledir:
Arapça Türkçe Sözlük'te: "فَرَسَ (avını) parçalamak; تَفَرَّسَ birine, birşeye araştırıcı gözle bakmak/incelemek في (birindeki bir özelliği) görmek فَرَس at, فَرَاسَة binicilik, فِرَاسَة feraset, ince görüş; yüz/el vb.nin dış görünümünden insanların kişilikleri ile bilgiler çıkaran ve bunu konu edinen bilim, فَرِيسَة vahşi hayvan avı (Mutçalı, 1995, 653); kıyâfet Arapça قَيَّفَ (birşeyin) izini sürmek; (birşeyi) incelemek, tetkik etmek, (birşeyi) eleştirmek قِيَافَة iz sürme; kıyâfet"tir. (Mutçalı, 1995, 743).
Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye'de, (firâset) "فِرَاسَة rey ve zan ve idrakte dikkat-i nazar edip isabet etmek, ilm-i firâset: ilm-i kıyâfet فَرَاسَة binicilik feninde ve at kısmına mahsus ahvâlde hâzik ve mâhir olmak (Redhouse, 410, 2016); (kıyâfet kelimesi) قِيَافَة hey'et, manzara şekil, sûret, 'ilm-i kıyâfet' ise insanın heyet ve endamından cüsse ve azasından evsaf-ı batınası istihracına dair bilimdir." (Redhouse, 443, 2016).
Kâmûsu'l-muhît Tercümesi Sözlüğü'nde "اَلْفِرَاسَةُ [el-firâset] (كِتَابَةٌ [kitâbet] vezninde) تَفَرُّسٌ [teferrus]ten ismdir ki rey ve zann ve idrâkte dikkat-i nazar ederek musîb olmaya denir." ve " اَلْقِيَافَةُ [el-kiyâfet] (كِتَابَةٌ [kitâbet] vezninde) iz sürüp gitmek manâsınadır." (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 8 Mayıs 2024).
Vankulu Sözlüğü'nde "اَلْفِرَاسَةُ [el-firâset] (fâ'nın kesriyle) İsmdir, bir nesneyi dikkat-i nazar ile idrâk etmek manâsında"dır. (Vankulu Mehmed Efendi, 8 Mayıs 2024).
Yeni Türkçe Lügat'te firâsetin karşılığı "nüfûz-ı fikir, sürat-i intikal, basiret, sadakat, zeka, fetanet, lebabet, bir insanın çehresinden ahlak ve istidadını anlamak ilmi, zebanzedi fâ'nın fethiyledir." (M. Bahaeddin, 1997, 503), feraseti kelimesinin anlamı "binicilik, yiğitlik, mertlik, hamaset, besale" ;

verilmiştir. Hâfız Hasan'ın "firâset" kelimesi üzerinde özellikle durup metin boyunca terim olarak bu kelimeyi kullanması ve eserin içeriği sebebiyle eserin adı bundan sonra "*Firâsetnâme*" olarak kullanılacaktır.

Çavuşoğlu (2004, 10), "kıyâfa" kelimesinin Arapça iz izlemek anlamında "kafâ" kökünden geldiğini, eski Arap kültüründe yerdeki izleri takip ederek onlardan anlamlar çıkaran ve aynı zamanda kişiler arasındaki benzerliklere dayanarak akrabalık derecesini belirleyen "kâyif"ler bulunduğunu, Türk-İslam kültüründe firâset ve kıyâfetin aynı konuları ihtiva ettiğini söyler. Tayşi (2002, 507), Taşköprilizade'nin *Miftâhu's-saʿâde*'sinden naklen özel bir ilim dalı sayılan ilm-i kıyâfenin, ilm-i firâsetle aynı anlamda olduğunu belirtirken Çelebioğlu (1998, 227), Katip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'undan firâsetin istidlâl ve delilden öte zanlar ve tahminlerle yapıldığı görüşünü aktarmıştır.

Sarıçiçek (2014, 31-40), Mustafa bin Bâli'nin konuya dair tanım ve izahını şu şekilde aktarmaktadır: "Mustafa bin Bâli, firâseti şeri ve hükmi olarak ikiye ayırdıktan sonra hükmi firâseti de kendi arasında bölümlendirir. Bu tasnife göre şerî firâset çalışmakla elde edilemez, Allâh vergisidir. Lâkin hükmi firâset sonradan edinilen tecrübe ve çalışma ile kazanılabilir ve başkasından öğrenilebilir. Mustafa bin Bâli'nin ilm-i firâsete yakın ilimler olarak nitelediği ilm-i kıyâfet, kıyâfet-i beşer, kıyâfet-i isr, ilm-i irâfet, ilmü'l-hutûtu eküff ü akdâm, ilmü'l-

---

kıyâfetin tanımı "heyet, manzara, şekil, suret, giyilen esvabın şekli" dir. (M. Bahaeddin, 1997, 571). İki kelimenin de "-nâme" kelimesi ile türemiş halleri sözlükte yer almaz.

Lügat-i Naci'de firâsete anlamak, idrak karşılıkları verilmiş ve fetha-i fa ile yani feraset şeklindeki kullanımın galat olduğu (Muallim Naci, 1995, 561) söylenmiş, kıyâfet ise şekil, heyet, suret sözcükleriyle açıklanıp ilm-i kıyâfete "aza-yı hariciyeden evsaf-ı batıneyi istihrac ilmi" (Muallim Naci, 1995, 609) tanımı yapılmıştır.

Tasavvuf Sözlüğü'nde "el-firâse" firâset, görüş anlamı bilinmeyen hükmü sezmek, bir başka ifade ile idrak olarak tanımlanıp, firâsetin akıl ve düşünce değil kalp kaynaklı bilgi olduğu, hikmet ve basiretten doğduğu, firâset sahibinin idrâk edilemeyen şeyleri akıl gücü veya istidlâl yoluyla değil sırrı aracılığı ile bedihî olarak idrâk edebilmesi (Kaşani, 2004, 433) izahı bulunur ve tanımda yer alan "basiret" kelimesine "firâset" karşılığı verilir bu kelime "basiret bir iç kuvvettir, baş için göz ne ise kalp için de basiret odur." (Kaşani, 2004, 110) şeklinde açıklanır.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde Kuşeyrî'den naklen firâsete kelimesinin kökeninin arslanın ferisesi yani arslanın boğazından yakalayıp parçaladığı av kökünden geldiği, firâset karşısında nefsin ve aklın şüpheye düşme ihtimalinin olmadığı, firâsetin îmânın kuvveti nisbetinde hâsıl olacağı bilgisi verilmiştir. Maddeye "tesebbüt ve nazar" kelimeleriyle mana verilip "hakikat ehlinin ıstılahında yakîn mükaşefesi ve gaybın ayan beyan olmasıdır" (Komisyon, 2006, 271-272) tarifi yapılmıştır.

Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü'nde firâsete, güçlü anlayış, kavrayış (durumdan ve duruştan) hemen anlam çıkarabilme (Tulum, 2023, 190); kıyâfete ise 1.dış görünüş, kılık 2.(birinin) giyim kuşamıyla verdiği görüntü 3. giyecek, giysi 4. insanın yüz hatlarından ve dış görünüşünden yaradılışı, huyu suyu ve davranış özellikleriyle ilgili sonuçlar çıkarma bilgi ve yeteneği (Tulum, 2023, 367) anlamları verilir.

TDK Türkçe Sözlük'te feraset için psikoloji eski terimi olarak 1. Anlayış, seziş, sezgi 2. Zekâ, kıyâfet ise 1.kılık, elbise, giysi 2. Resmî giysi (Komisyon, 2005, 690) anlamları bulunur. Ayrı bir madde başı olan kıyâfetnâme 1.Bir ülkenin veya dönemin giyimlerini anlatan kitap 2. (Edebiyatta) Yüze veya dış görünüşe bakılarak ruhsal durumu anlama bilgisinden söz eden kitap" (Komisyon, 2005, 1172) olarak açıklanır; firâset kelimesi bu sözlükte yer almaz.

ihtilâc, ilmü'l-ektaf, ilmü nüzûlü'l-gays, ilm-i riyâfe, ilmü istinbâtü'l-maâdinin birçok firâsetnâmede kıyâfet ilminin alt dalları sayılır."

Çavuşoğlu (2004, 26), hükmi firâsetin tecrübe ve gözleme dayalı olması ve doğrudan doğruya zahire bakılarak yapılmasından ötürü firâset sayılmayıp tabiat bilimlerine daha yakın olduğu görüşündedir. Mengi (2020, 512) bilim dalı olarak firâsetin kıyâfetten kapsamlı olduğunu ve Türklerin firâset ilminin Arap medeniyet ve coğrafyasına hitap eden ibnü'l-ektâf, ilmü'l-irâfe, ilmü'l-ihtidâ, ilmü'r-riyâfe, ilmü nüzûli'l-gays, ilmü kıyâfeti'l-eser şubelerinden ziyade, ilmü'l-kef, ilmü'l-esârîr, ilmü'l-ihtilâc, ilmü kıyâfeti'l-beşer gibi insanın bedenî ve ruhî yanı ile ilgilenen kısımlarına önem verdiğini belirtmiştir.

Günümüzde bu şubelerin ayrıştırılarak ilmü kıyâfetü'l-beşerin kıyâfetnâme, ilmü'l-ihtilâcın ihtilacnâme/seğirnâme, ilmü'l-kefin (el falı) ve ilmü'l-ektâfın (kemik falı) ise falnâme gibi çeşitli edebî türlere dâhil edildikleri görülmüştür.

1. Arapça ve Çeviri Firâsetnâmeler

Fizyonomiye dair ilk eserin, Aristoteles'e mâl edilen veya onun vefatından birkaç on yıl sonra kimliği belirsiz biri tarafından yazıldığı sanılan *Fysiognomonika* adlı risale olduğu kabul görmüştür (Anetshofer vd., 2016, 28). Eser, Orta Çağ'da Arapçaya çevrilmiştir. Her ne kadar telif ya da tercüme hâli ile mevcut değilse de Araplarda konuyla ilgili ilk eserin İmam Şâfiî (doğ. 150-204/ ö. 767-819) tarafından yazıldığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Yakub b. İshak (ö. 252/866/ [?])'ın *Risâle fi'l-firâse*'si, Ebû Zekeriyya Yuhannâ b. Bıtrîk (ö. 200/815/ [?])'ın Aristoteles'e atfedilen *Kitâbü's-Siyâse fî tedbîri'r-riyâse (Sırru'l-esrâr)*'si, Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/395)'nin *Kitâbü'l-Manṣûrî* adlı eserinin ikinci makalesi ve İbn Sînâ (ö. 428/1037)'nın konuyla ilgili bir risâlesi firâsetnâme/kıyâfetnâme konularındadır. Sonraki başarılı örnekler ise eldeki çalışmanın atfedildiği Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. 401/1010-11 [?])'nin *Firâsetnâme*'si, Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) *Kitâbü'l-Firâse*'si ve Şeyhürrabve ed-Dımaşki (ö. 727/1327?)'nin (*Kitâbü'l-Âdâb ve's-siyâse fî ʿilmi'n-naẓarî ve'l-firâse*)'si olarak sıralanmaktadır. Konuya Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *er-Risâle*'sinde bir bölüm ve Muhyiddin ibnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'nin *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*'de bir bölüm ayrılmıştır (Mengi, 2002, 512-513; Uludağ, 1996, 117).

2. İlm-i Firâset/Fizyoloji'nin Tıbba Etkisine Muhtasar Bakış

Erdemir (1989, 24), hekim ve filozoflardan ilk olarak Hipokrat'ın (MÖ V. yüzyıl) hastalıkların teşhis ve tedavisi için fizyonomiden yararlandığı, MÖ II. yüzyılda yaşayan Eflatun, Platon ve Aristo'nun ardından Eski Roma'da Galen (Câlînûs, MS, I. asır)'in bu ilmin üstatlarından olduğunu belirttikten sonra İbn Sînâ ve Ebû Bekir er-Râzî'nin -hümoral patolojinin -insanın ahlat yapısından doğan fizyonomisinin kişinin tabiatını belirlediğine dair kuramın İslam dünyasındaki en önemli temsilcileri olduğunu söylemektedir.

Tercümenin atfedildiği tabip ve filozof Ebû Sehl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî el-Cürcânî tıp alanındaki çalışmalarıyla ünlüdür.

"İslami tıp sistemindeki fizyoloji modern tıbbın fizyolojisinden temel olarak farklıdır; humoral patoloji üzerine kurulmuştur ve insan bedeninin tüm yapıları, organları, işlevleriyle ilgilidir. Müslüman hekimler teorik tıbbın insan bedeni ve bölümlerini inceleyen dalı anatomiyi, fizyoloji hatta teolojiden bağımsız kabul etmemiştir. Anatomi tıp dışında; felsefe, kelam, tasavvuf ve fıkıh öğrencilerine de okutulmuştur" (Bakar, 2012, 119). Bakar'ın bu tespiti müslümanların tıbbi eğitime verdikleri önemi göstermektedir.

Osmanlı'da devlet memurlarının seçiminde[4] firâset ilminde yararlanıldığı bilgisi ile beraber tababet için fiziki görünüş veya kusurların kıstas kabul edilmediğini belirten Sarı (2021, 197-198), tabibin sahip olması gereken "ferasetin", kelimenin "anlayış, zekâ, zihin uyanıklığı" anlamı ile kullanıldığını, insanın fiziki özelliklerine bakarak şahsiyetine dair çıkarımlar yapmanın hekimliğin doğasına aykırı olduğunu, Osmanlı sarayına hekim seçiminde ilm-i kıyâfet/fizyonominin esas alınmadığını, tabipte aranan vasfın eğitim ve yetenek ile belirlendiğini ifade etmiştir. Dış görünüşün ve bedenî farklılıkların asli etken kabul edilmediğini ise "kambur" lakaplı meşhur bir hekim olan Abbas Vesim'in saray hekimi olması ile vurgulamıştır.

Eseri tercüme eden Reisületibba Hâfız Hasan yaşadığı dönemde sarayda ya da tababette ilm-i firâsetin nasıl değerlendirdiğini beyan etmemiştir.

Yüzler Hali Söyler'in psikiyatri uzmanı yazarları Göka ve Beyazyüz, dış görünüşün karakteri tamamen yansıtamayacağını belirterek kıyâfetnâmelerdeki tutarsızlıklara değinmişlerdir: "Hamdullah Hamdi'nin kıyâfetnâmesinde ten rengi sarı olanın kalbi kötüdür, bu kimsenin işi hainliktir. Aynı esere göre kırmızı ve ince dudaklı olan kişi anlayış sahibidir, uzun boylu olan ise saf kalpli ve (gönlü) temiz biridir. Tüm bu fiziki vasıfları taşıyan ten rengi sarı, dudağı ince ve kırmızı, uzun boylu bir kimsenin kötü kalpli, hainceişler yapan; anlayışlı, saf kalpli, içi temiz olması tuhaftır, çelişkilidir." (Göka-Beyazyüz, 2015, 129). İlm-i kıyâfet veya ilm-i firâsetin büsbütün safsata olmadığı tıbbi bir eğitim almaksızın yetenek, gözlem ya da tecrübe ile bir kadının hamilelik durumunu veya çocuğunun cinsiyetini doğru tahmin edebilen Anadolu insanında görülebilir. Fizyonominin evrenselliğini ve güncelliğini korumasına "erkeklerin sebebi bilimsel olarak açıklanamayan bir sezgi sayesinde kadınların yüzlerine baktıklarında onların yumurtlama döneminde olup olmadıklarını anlayabilmeleri" konulu bir akademik çalışma[5] örnek gösterebilir. Tıp ve fizyonomiye dair derlenen bu bilgilerin ardından konu için kaynaklarda gösterilen farklı müellifler, mütercim ve eser hakkında bilgiler sunulacaktır.

[4] İlm-i kıyâfeden anlayan bilginlerin saraya alınacak hizmetlilerin yüzüne ve dış görünüşüne bakarak adam olma ihtimali olanları içeri alması Fatih Sultan Mehmet Han devrinde uygulanan bir kuraldı (Gelibolulu Mustafa Âli, 1997, 231).
[5] Makale için bk. Lisa L., vd., 2023.

3. Çok Cevaplı Sorular: Eser Kimindir? Orijinal Kaynak Nedir?

3.1. İttifakla Gösterilen Tek Müellif: Ebû Sehl el-Mesîhî

Hristiyan olduğu bilinen Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. 416/1025'ten sonra)[6] tıp yönü ağır basan bir filozoftur. Beyhakî (ö. 565/1169), Ebû Sehl el-Mesîhî'nin Cürcân'da doğduğunu ve tahsilini Bağdat'ta tamamladığını kaydetmiştir (Aktaran, Kaya, 2020, 470). Ancak hiçbir kaynakta Mesîhî'nin erken dönem hayatı ve hocaları hakkında bir bilgi yoktur (Kaya, 2020, 470). Ölüm zamanı da ihtilaflıdır.[7] Bir dönem, Me'mûnî hükümdarı Me'mûn b. Me'mûn ve veziri Ebu'l-Hasen es-Sehlî'nin himayesinde İbn Sînâ, Bîrûnî, İbnü'l-Hammâr ve İbn Irâk gibi önemli bilginlerle birlikte çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir (Kaya, 2020, 467). Başta tıp olmak üzere felsefenin pek çok alanında eserler kaleme alan Ebû Sehl'in, günümüze ulaşan eserleri:

> "1.*el-Kitâbu'l-mie fi's-sınâ'ati't-tıbbiyye*, 2. *et-Tıbbu'l-küllî*, 3. *Kitâbu ızhâri hikmeti'llâh te'âlâ fî halki'l-insân*, 4. *Kitâb fî mâhiyyeti'l-cederî ve tedbîrihî*, 5. *Risâle fî tahkîki emri'l-vebâ' ve'l-ihtirâz anhu ve ıslâhihî izâ vaka'a*, 6. *Risâle fî tahkîki sû'i'l-mizâc mâ hüve ve kem esnâfuhû*, 7. *Kitâbu usûli ilmi'n-nabz*, 8. *Fevâ'id min kavl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî fi'ş-şa'r*, 9. *Risâletü'l-edviye*, 10. *Kitâb fî esnâfi'l-ulûmi'l-hikmiyye*, 11. *Kitâbu erkâni'l-âlem*, 12. *Kitâbu mebâdii'l-mevcûdâti't-tabî'iyye*, 13. *Telhîsu Kitâbi's-semâ ve'l-âlem li-Aristûtâlîs*, 14. *Nevâdiru'l-hukemâ*'dır. Yalnızca isimleri bilinen eserleri ise: 15. *Kitâb fi'n-nefs*, 16. *Kitâb fi'l-ilmi't-tabî'î*, 17. *İhtisâru Kitâbi'l-Mecistî* 18. *Kitâb fi't-ta'bîr* veya *Kitâbu ta'bîri'r-ru'yâ*, 19. *Kitâb fî mebâdii'l-hendese*, 20. *Kitâb fî rüsûmi'l-harekât fi'l-eşyâ zevâti'l-vaz'*, 21. *Kitâb fî sükûni'l-arz ev harekâtihâ*, 22. *Kitâb fi't-tavassut beyne Aristûtâlîs ve Câlînûs fi'l-muharriki'l-evvel*, 23. *Risâle fî delâleti'l-lafz ale'l-ma'nâ*, 24. *Risâle fî sebebi berdi eyyâmi'l-acûz*, 25. *Risâle fî illeti't-terbiye elletî tüsta'melu fî ahkâmi'n-nücûm*, 26. *Risâle fî âdâbi suhbeti'l-mülûk*, 27. *Risâle fî kavânîni's-sınâ'a*, 28. *Risâle fî düstûri'l-hat*, 29. *Risâle fi'l-gazeliyyâti'ş-şemsiyye*, 30. *er-Risâletü'n-nercisiyye*"dir. (Kaya 2020, 473-475).

Görüldüğü üzere el-Mesîhî'nin "firâset" başlıklı müstakil bir eseri yoktur. Kendisine atfedilen firâsetnâme konulu risalenin sıralanan eserler içerisinde bir bölüm olabileceği ihtimali mümkünse bile bu görüş ispata muhtaçtır.

Günümüz araştırmacıları da Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'sine halen ulaşılamadığını bildirmişlerdir (Canım, 2020, 111; Sarıçiçek, 2018, 44; Elbir, 2018, 26; Göka vd., 2015, 117). *Kıyâfetnâme Nümûne-i Enverî*'de Direkçi ve Duyar (2017, 28), İbn Sina'nın hocası Mesîhî'nin konuyla ilgili bir kitabı olduğunun

---

[6] Alper (2004, 313), ö. 401/1010-1011 tarihinin kesin olmadığını aktarır. Ölüm tarihi hakkında detaylı bilgi için bk. Kaya, 2020, 472.

[7] Yahyâ el-Mesîhî'nin 402/1012'de 40 yaşında iken İbn Sînâ ile Ebu'l-Hasen es-Sehlî'nin himayesinde yaşadıkları Gürgenç'ten sebebi bilinmeyen bir zorunluluk gereği ayrılışlarının dördüncü gününde aşırı sıcak havada susuzluktan vefat ettiği rivayet edilir (Kaya, 2020, 470-472). Ölümüne dair detayları içeren bir diğer kaynağa göre, Gazneli Mahmud, Ebü'l-Abbas Me'mûn b. Me'mûn'dan meclisindeki âlimleri kendi sarayına göndermesini istemiş ve diğer âlimler bu davete uymuştur. İbn Sînâ ile Mesîhî ise saraya gitmeme kararı verip Hârizm'de kalmayı da tehlikeli gördükleri için Mâzenderan'a doğru yola çıkmış ve çölde kum fırtınasına tutulmuşlar, bu sebeple Mesîhî hayatını kaybetmiştir (Alper, 2004, 313).

rivayetin ötesine geçmediğini belirtirler. Göka ve Beyazyüz, (2015, 129) "bilgiyi değerli kılma amacıyla sahabeler hatta Hz. Peygamber için asılsız rivayetlerin kullanılagelmesine benzer şekilde, meşhur âlimlerin ve kıyâfetnâme için Mesîhî'nin müellifi gösterilmesine tereddütle bakılmalıdır." görüşündedirler.

Firâsetnâme başlıklandırılıp bölümlendirilmemiştir. Tercümeye firasetin tanımı, önemi, yöntemleri ile başlanmış ve konu bu ilmin alt dalı olan kıyâfetnâme ile bitirilmiştir. Firâsetnâme bölümünde, Ebû Sehl el-Mesîhî müellif olarak gösterilmiştir. Risalenin yazarının Ebû Sehl el-Mesîhî olduğu, metnin üç ayrı yerinde zikredilmektedir:

> "…ve ʿilm-i mezbūru ḳaleme alup ḥāżır eyleyen eṭıbbā-i mücerrebīnden Ebū Sehl Mesīḥī olmaġla bizler daḫi taḥrīr olunan bāb-ı merḳūmdan ve kütüb-i mezbūreden taḥrīr ve işāret idildigi vech üzerine min ġayr-i noḳṣān velā ziyādetin naḳl bi'l-musaṭṭar olaraḳ tercüme olunup işbu zebīrede taḥrīr ve tasṭīr olunmaġla bādī olup eṭıbbā-i zamāna bir yādigār-ı meclis-ārā olmaḳ içün işāretine mübāderet olunmuşdur." (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 4b),

bu ifadenin ardından yine Mesîhî kasdedilerek:

> "…ve imdi ḥekīm-i mezbūr dir ki ʿilm-i firāsetiñ maʿlūm olunacaḳ ʿalāmātınıñ aḫẕına bedʾ ve şürūʿ eylemezden muḳaddem ol fenne ṭālib olan kimesneler içün on nevʿ ḳāʿideniñ beyān u aḫẕına muḥtācdır." (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 4b).

> "…Nitekim işbu zebīreniñ müellifi olan ḥekīm Mesīḥī naḳl idüp ḥiḳāye ider idi ki benim işbu madde reʾyü'l-ʿayn müşāhede idüp gördügüm şeydir ki yevmen mine'l-eyyām bir ṣaḥrāda ricālden bir cemāʿat ile āsūde olup ṣoḥbet iderdik." (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 17b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 18 a).

Tercümedeki bazı anlatıların Mesîhî'ye ait olmayacağı kronolojik açıdan kesin ise de kimden nakledildiği belli değildir. Zira bir tacirin hasım kabileden zannedilip kaçırılması hikâyesinde verilen tarih hicri 661 yılının sonlarıdır, ancak bu tarih Mesîhî'nin ölümünden iki yüzyıl kadar sonradır. Bahsedilen yüzyıl farkı metindeki Fahreddin Râzi referansları için de geçerlidir. Söz konusu anekdotların birinde olayın kahramanları Kırım Han'ı ve veliahtıdır. XV. yüzyıl başından 1783'e kadar Kırım'da hüküm süren hânedanın kurucusu sayılan Hacı Giray'ın adını taşıyan en eski sikke 845 (1441-42) tarihlidir (İnalcık, 2022, 449). Bu alıntının da tercümenin atfedildiği tabip-filozof Ebû Sehl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî'den olması mümkün değildir.

Hâfız Hasan, eserdeki tasarrufundan[8] "pes eṭıbbādan olup vücūd-ı insāniyyeyi tedbīr ve tedāvī ḳaydında olan ṭabīb-i ẕū-fünūna edille-i sāʾireleri

[8] Osmanlıda tercüme anlayışınınn günümüzden farklılığını Paker (2014, 42) "özetle *terceme* hem 'kelimesi kelimesine' dilden dile aktarımı, hem de kaynak metne bir ölçüde bağlı kalarak ama aynı zamanda *terceme* edenin kişisel görüşlerine ya da başka kaynaklara dayanarak genişletilmesini ya da eksiltilerek üretilmesini, başka bir deyişle bir yeniden yazım geleneğini kapsıyordu; kaynak metinden farklılığa değişikliğe işaret eden, çok çeşitli yeniden-yazma pratiklerini kapsayan Osmanlı *terceme* anlayışı günümüzde hâkim olan/saygın sayılan 'kaynak metne tam olarak bağlılık' normuna uygun çeviri anlayışından farklıydı" olarak açıklar. Osmanlı şair ve müelliflerinin neden bu yola başvurduklarını da şu cümlelerle izah eder: "Amaçları muteber, yani kanonik sayılan bir kaynak eseri/eserleri esas alarak içinde bulundukları edebî-toplumsal-tarihsel bağlama uygun gördükleri yeni

maʿlūm edindigi gibi işbu ʿilm-i firāsetden daḫi olduḳça bir nebẕe maʿlūm idinmek lāzım ve lābüdd oldığı ecilden faḳīr-i pür-taḳṣīr ol fende teʾlīf olunan kütüb-i ḳavme naẕar-ı birrle erbāb-ı istiʿdāda yādigār vesīlesiyle ḫayr-ı rūzgār olur żımnıyla bir veche icmāl bir miḳdār taḥrīr ve tasṭīr olındı." (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3a; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3a) ifadesi ile bahsetmiştir.

Hâfız Hasan Efendi tercümenin tamamında kendi yorum ve eklemelerinin nerede başlayıp bittiğini belirtmemiştir. Yine de onun metne yaptığı eklemelere Osmanlı geleneğinde klişe olarak eserlerde yer alan besmele, sebeb-i telif, hatime gibi unsurlar ve tercümede yer alan ayet, hadis ve kelam-ı kibarlar örnek gösterilebilir. Zira, Hristiyan bir âlim olan Mesîhî'nin bu unsurlara yer vermesi mümkün değildir. Tercümedeki anekdotlardan bir başka krolonojik delil Ragıp Paşa (doğ. 1110/1698-1699- ö. 1176/1763)'nın sertabibe anlattığı, Köprülüzade Abdullah Paşa'nın (ö. 1148/1735-36) zamanında geçen Osmanlı-İran savaşına tekabül eden, mekânın Tebriz olduğu anıdır. Bu hatırayı nakledenin Gevrekzâde olabileceğini gösteren ifadeler tarafımızca bold yazı tipiyle yazılarak vurgulanmıştır:

> "…ḫānedānlarında cifr ʿilmi keyfiyyātı miṣillü bir esrār-ı ilāhiyyedir eger böyle olmasaydı faḳīr adam ol ḳadar aḳceyi aḫẕ idüp taʿlīm iderdi **diyü naḳl eyledigi ẕāt bu faḳīre bu ṣūret üzre ḥikāyet eyledigi** limünāsebet basṭ u taḥrīre bādī oldu." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24a).

Bu anının tamamlanıp "insan vücudunun uzuvlarını baştan ayağa tek tek izah edelim ifadesi ile başlayan" fizyonomi/kıyâfetnâme içerikli bölümde saç hakkında açıklamaların ardından İslâm tıbbına büyük etkisi olan Antik Çağ'ın en büyük hekim ve filozoflarından biri olan Galen kaynak gösterilir "Ḥakīm Calinus dirler ki beden-i ādemiyyede başıñ küçük olması ḳuvvet-i dimāġıyyeniñ…didiler." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24b). Cümleye göre Galen'in referansı vücut uzuvlarından yalnızca baş için yapılmış gibi görünmektedir. Kalan uzuv yorumlarının kaynağı açıklanmamıştır.

Yazmaların hatimesinde yeni bir mesele ortaya çıkmaktadır. Gevrekzâde, çevirinin kaynağının Tabibzâde Hasan Efendi tarafından Arapça şerh edilen *Kânûnçe* olduğunu söyler ve kendisinin bu şerhi Türkçeye tercüme ettiğini açıklar. Gevrekzâde dışında hiçbir eski kaynak bu bilgiyi vermez. *Firâsetnâme*'de *Kânûnçe*'nin ya da şarihinin kaynak gösterildiği bir alıntı yoktur. Yapılan taramalarda Tabibzâde Hasan Efendi'ye dair bir bilgi bulunamamıştır.

Kânûnçe çevirileri için ise Acıduman'ın, "*Kânûnçe*'nin Türkçe tıp yazmalarına kaynaklık etmiş olup olmadığı ve Türk tıp tarihi literatüründe yer aldığı gibi Türkçe bir çevirisinin bulunup bulunmadığı konusunun belirlenmesi için" (2018, 333) hazırladığı "Erken Dönem Türkçe Tıp Yazmalarının Kaynaklarından Birisi: Çağmînî'nin Kânûnçe'si" başlıklı mukayeseli bildirisi esas alındı. Acıduman, *Kânûnçe* ile eserin beş farklı çevirisinin bölüm başlıklarını

---

ve farklı sayılabilecek görüşleri, bilgileri gündeme getirmek onları duyurmak bir bilgilendirme yolunu açmaktı; metni kendi uygun gördükleri doğrultuda genişletmek, eksiltmek ve başka kaynaklarla beslemekti…" (Paker, 2014, 43).

karşılaştırmış; benzerlikler ve bölüm sıralarındaki farklılıkları tablo[9] halinde göstermiştir. Tabloda yer alan tıbbi konulardan nabız, karure ve ahlat-ı erbaa unsurlarını, tercümenin girişinde ve bir önceki risalenin devamı ifadesi ile kısmen içeren *Firâsetnâme*, bütününe bakıldığında *Kânûnçe*'den tamamen farklıdır. Edille-i selâse ve ahlat-ı erbaanın kadim tıp eserlerinde bulunabilecek tabii unsurlardan olması sebebiyle bahsi geçen benzerlikleri özel bir karine olarak değerlendiremiyoruz.

Acıduman'ın mukayesesinde yer verdiği Abdulvehhâb'ın *Kânûnçe fi't-tıbb* adlı eseri doktora tezi olarak Nesrin Arı tarafından çalışılmıştır. Bu çalışma ile Gevrekzâde'nin tercümesi karşılaştırıldığında ilk kaidede[10] anlatılan ahlat-ı erbaa unsurları dışında muhteva benzerliği görülmemiştir. *Firâsetnâme*'nin ilk kaidesinde ahlat fazlalığından doğan vücut halleri daha detaylıdır ve kelimelerin Arapçasının tercih edilmesiyle dil ağırlaşmıştır. *Kânûnçe* şerhinin nüshaları[11] dipnotta belirtilmiştir. Fakat Gevrekzâde'nin hatimede verdiği bu bilgiyi doğrulamak mümkün olmamıştır.

Tercümenin hatime bölümünde ilm-i firâsetin âlimleri ve mahirleri olarak İmam Şâfiî'nin ve Fahreddin Râzi'nin isimleri geçmektedir. Ancak bu bilgilerin yanlış değerlendirilmesi veya ismi geçen âlimlerin firâset konulu eseri olması gibi hususlar onların eldeki tercümenin yazarı zannedilmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin, *Kıyâfetü'l-insâniyye fî şemâili'l-Osmaniyye*'de Seyyid Lokman Çelebi, (1998, 14) Gevrekzâde'nin *Firâset*'ini İmam Şâfiî'nin tercümesi olarak tanıtmıştır. Çavuşoğlu[12] (2004, 20) da aynı görüştedir. Turabi (2015, 74) ise İmam Şâfiî'nin hataen müellif zannedildiğini ve tercümenin ona aidiyeti noktasında henüz bir bilgi olmadığını bildirmiştir.

Tercüme; Mesîhî, *Kânûnçe* şarihi Hasan Efendi ve Gevrekzâde dışında Paracelsus'a da nispet edilmektedir. Gevrekzâde Hâfız Hasan, Paracelsus'un Sâlih bin Nasrullah tarafından Arapçaya çevrilen *Tıbb-ı cedîdi'l-kimyâ*'sını *Mürşidü'l-libâs* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Sertabibin ünlü bilim adamı Paracelsus'un

---

[9] Karşılaştırılan çevirilerin tablosu için çalışmanın şu sayfalarına bakılabilir: Acıduman, 2018, 386-405.

[10] İlgili tezin bahsedilen bölümü için bakınız: Arı, 2022, 64-65.

[11] Acıduman ve Arı'nın bahsedilen çalışmaları inceledikten sonra eldeki tercümenin *Kânûnçe* çevirisi olmadığı düşünülmekle birlikte Arı'nın tezinde geçen yazma nüshalardan farklı *Kânûnçe* şerhleri bulunduğu da görülmüştür. Eserin İSAM Türkiye Kütüphaneleri Kataloğu veritabanında "*Şerhu Kanunçe, Şerhu Kânunçe fi't-tıb, Şerhu Külliyâti'l-Kanunçe, Şerhi Kânunçe fi ilmi't-tıb, Şerhu'l-Kânunçe fi't-tıb, Şerhu Kânunçe li-Çağmini*" gibi varyantlarla 12 kaydı bulunmaktadır. 02687-003 Süleymaniye/Ayasofya, 03676 Süleymaniye Ayasofya, 03529 Nurosmaniye Nuruosmaniye, 03577 Süleymaniye, Fatih, V2510 Byz. Devlet Veliyyüddin Efendi, 01512 Süleymaniye Carullah, **01977 TopkapıAhmed III, 01979 Topkapı**, Ahmed III Kit., **01983 Topkapı,** Ahmed III Kitaplığı, 01985 Topkapı, Ahmed III Kit., **01987 Topkapı Ahmed** III Kit., **02051 Topkapı**, Ahmed III Kitaplığı. Bold ile yazılanlar mükerrer kayıtlıdır. Sıralanan yazmaların, tercüme metinde ismi geçen müellif Tabibzâde Hasan'a ait olup olmadığı incelenemedi.

[12] Çavuşoğlu (2004, 20), İstanbul Ü. 2695 nolu *Kıyâfetnâme*'den Gevrekzâde'nin İmam Şâfiî'den yaptığı tercüme olarak bahsettiği bölümde varak bilgisi vermeksizin "insanı vahiy ile bilmek enbiyanın, talih ile bilmek hükemanın ve ulemanın ve 'ilm-i firâset' ile bilmek padişahların ve vüzeranındır." alıntısını kullanır. Bu cümle yazmanın günümüze erişen hâlinde yer almamaktadır. Ancak 2695 nolu nüsha, yirminci varaktan itibaren hatime bölümüne kadar eksiktir.

görüşlerini benimsediği bilinir (Sarı-Zülfikar, 1992, 160-168). Bu ilmî yakınlık ve tek cilt olan yazmada önce *Mürşidü'l-libâs fî tercemei İspagory*a adlı kimya risalesinin, sonra *Firâsetnâme*'nin yer alması ikinci tercümenin de Paraselsus'a ait bir eser olarak gösterilmesine sebep olmuştur. Makelenin nüsha tavsifi bölümünde müellif/müellif gösterilenler hakkındaki detaylar anlatıldı. Tablo 1'de kaynaklarda müellif gösterilen âlimlerin isimleri yer almaktadır:

Tablo1:

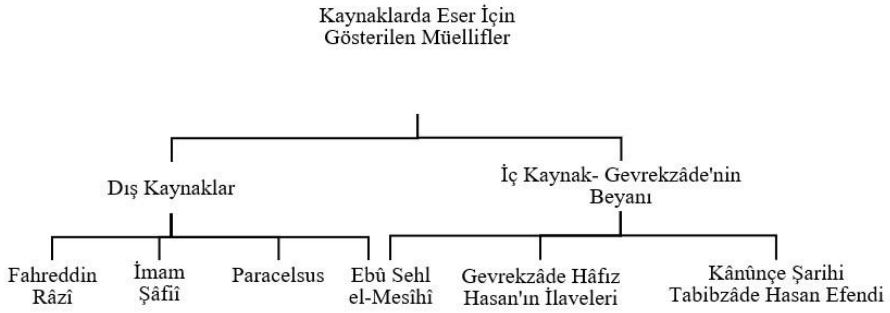

3.2. Gevrekzâde Hâfız Hasan: Hayatı ve Eserleri

Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi (doğ. 1140/1727? ö.1216/1801) geleneksel Osmanlı hekimliğinin son temsilcisidir. Hâfızlık ve medrese eğitiminin ardından Tokatlı Mustafa ile onun damadı İsmâil ve Mehmed Emin Efendilerin yanında tıp tahsilini tamamlamış, III. Mustafa devrinde ordu hekimbaşılığına yükselmiştir. Katıldığı Rusya seferinden sonra etıbbâ-yi hâssa arasına giren Gevrekzâde, Abdülhamid döneminde 10 Rebîülâhir 1200'de (10 Şubat 1786) sertabib oldu ancak III. Selim devrinde azledilerek Halep Mevleviyeti'nde vazifelendirildi (Uslu,1997, 316-317). Ali Haydar Bayat'ın hazırladığı Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılar Listesi'ne göre 33. Sırada olan Hâfız Hasan Efendi, 1786-1789 yılları arasında görev yapmıştır (Sarı, 1998, 162). Hekimbaşılıktan azli sonrasında eser üretmeye ağırlık veren Gevrekzâde çalışmalarının çoğunu III. Selim'e sunmuştur. Hâfız Hasan Efendi Halep'te 1213'te (1798) Edirne mollalığına, ardından Mekke-i Mükerreme pâyesine yükseltilmiştir. Celvetiyye, Nakşibendiyye ve Bayramiyye tarikatlarına mensup olduğu bilinen Gevrekzâde Eyüp'te (Boyacı Sokak) Atâullah Mehmed Efendi hazîresinde medfundur (Uslu,1997, 317). Velud bir bilim adamı olan reîsületıbbâ Hâfız Hasan çeşitli konularda eserler[13] kaleme almıştır. Yazar,

[13]1. *Netîcetü'l-fikriyye fî tedbîri velâdeti'l-bikriyye*, 2. *Risâle fî iskorbüt*, 3. *Dürre mensûriyye fî tercemeti'l-Mansûriyye*, 4. *Gāyetü'l-müntehâ fî tedbîri'l-merdâ*. Eserin adı daha sonra istinsah hatası yüzünden Gāyetü'l-münâ (mennâ) şekline dönüşmüştür. Paracelsus'un (ö. 1541) tıbbî kimya ile ilgili eserinin Arapça tercüme ve şerhinin Türkçe çevirisidir. 5. *Micennetü't-tâûn ve'l-vebâ*, 6. *Aslü'l-usûl terceme-i faslü'l-Fusûl*, 7. *Düstûrü'l-amel fî tedbîri's-sıhha ve'l-ilel*, 8. *Zübdetü'l-kühliyye fî teşrîhi'l-basariyye*, 9. *Risâletü'l-mûsikiyye mine'd-devâi'r-rûhâniyye*, 10. *Risâle-i Tıbbiyye*, 11. *Risâle-i Nikris*, 12. *Mürşidü'l-libâs fî tercemei İspagorya*. Paracelsus'un kitabından bazı pasajlar seçip Arapça'ya tercüme ederek ve aralarına ilâç yapımına dair yeni bilgiler serpiştirerek meydana getirdiği eserinin Türkçe çevirisidir 13. *Vekāyi'nâme*, 14. *Terceme-i Risâle-i Ledünniyye*, 15. *Terceme-i*

Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği başlıklı doktora tezinde (2011, 159), Gevrekzâde Hâfız Hasan'ı XVIII. yüzyılda tıp konusunda gerek Doğu gerekse de Batı'dan yaptıkları tercüme faaliyetleri ile tanınan Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb, Bursalı Alî Münşî Efendi gibi öne çıkan isimler arasında saymış ve "Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlerin Tasnifi" bölümünün 1063-1183 sayfaları arasında, Gevrekzâde'nin eserlerinin isimlerini ve nüsha bilgilerini sıralamıştır. Gevrekzâde'nin çeşitli konulardaki eserleri günümüzde tıbbın yanı sıra Türk dili ve edebiyatı, tarih, İslam tarihi ve sanatları gibi saha araştırmacılarınca incelenmiştir.

3.3. Eserin Çeşitli Kaynaklarda Yer Alışına Dair Kısa Bilgiler

Firâsetnâme'den bahseden literatür bilgileri eserin tercüme olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak tevatürler, nüshalara düşülen notlar, referans gösterilen ilim adamlarının hataen müellif zannedilmesi, son bölümde Hekimbaşı'nın bizzat bu kitabın *Kânûnçe* şerhinin Türkçe çevirisi olduğunu söylemesi gibi sebepler bilgi karışıklığına sebep olmuştur. Hâfız Hasan Efendi'nin hem tercüme yaptığına hem de kendi telifine dair ifadeleri, tercümede hangi bölümün kimden-hangi kaynaktan alındığının yazılmaması ve kendi eklemelerinin, görüşlerinin nerede başlayıp nerede bittiğinin belirsizliği karışıklıkların çözümünü zorlaştırmaktadır.

Görebildiğimiz kaynaklarda esere, çoğunlukla *Firâsetnâme* ismi ile Arap edebiyatı; *Firâsetnâme* ve *Kıyâfetnâme* ismi ile Türkçe tercüme eserler bahsinde yer verilmiştir. Çelebioğlu (1998, 229), Gevrekzâde'nin *Kıyâfetnâme*'sinin İbn Sina'nın muasırı Ebû Sehl el-Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'si olduğunu yazmayı referans göstererek kaydetmektedir. Eser, *Türk Edebiyatında Kıyâfetnâmeler*'de "Arapça kıyâfetnâmeler" başlığı altında, Ebû Sehl el-Mesîhî'nin *Firâsetnâme*'si olarak geçer (Çavuşoğlu, 2004, 40). *Kıyâfetnâme* eserinde Elbir (2018, 26-30), "Arap ve Fars edebiyatındaki firâsetnâmeler" başlığında Hâfız Hasan'a Geverekzade künyesi ile

---

Menâkıbü'l-ârifîn, 16. Kendisine ait bir mecmuada (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 434) yer alan çeşitli konulara dair yedi risâle, 17. *Firâsetnâme*. Bunlardan başka, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı 20 varaklık bir mecmuada çeşitli risâleleri istinsah eden Gevrekzâde'nin *Sırrü'l-esrâr* tercümesi, Mîrhând'dan çevirdiği *Kıssa-i Yûsuf*, *Kısas-ı Enbiyâ-i Benî İsrâîl ve Tahrîb-i Beytülmukaddes* adlı eserlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Uslu,1997, 317-318). Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın eserleri için Şentürk-Kartal, 2004, 410; Okuyucu vd., 2011,105 eserlerin ayrıntılı tanıtımları için ise Turabi, 2015,45-87'ye bakılabilir.

Gevrekzâde ve eserleriyle ilgili bilgi içeren kaynaklar ve eserleri üzerinde yapılan çalışmaları Bayram (2019, 5-6), kronolojik olarak sıralamıştır. Bu kaynaklardan sonra yapılan yayın Gülistan Sincar tarafından 2023'te bitirilen "*Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin hayatı ve Risale-i Nikrîsiyye adlı eserinin değerlendirmesi ve transkripsiyonu*" adlı yüksek lisans tezidir. Sincar (2023, 28-29), tezinde baştabibin ailesi, künyesi, kendisini ismini kaydediş şekilleri hakkında bilgiler vermiştir. Hekimbaşı, incelediğimiz tercümede kendisini "Gevrekzâde'nin oğlu Hâfız Hasan" olarak tanıtır.

Tan (2016, 66), yazar için kullanılan künye varyantlarını Kürek-zâde, Garsunizâde, Kürk-zâde veya Körükzâde, Gürkzâde şeklinde sıraladıktan sonra müellifin *Mürşid-i Libas fi-Tercüme-i İspagorya* eserinde kendi ismini Gevrekzâde olarak harekelenmesinin bu belirsizliği çözdüğü tespitinde bulunur. Sayılanlardan farklı olarak Geverekzâde okuyuşuna (Kurnaz ve Tatcı, 2009, 213; Elbir, 2018, 26-30; Sarıçiçek, 2014, 43-49)'da rastlanıldı.

yer vermiş, Çavuşoğlu ile aynı bilgiyi tekrarlamış, "Türkçe firâsetnâmeler" kısmında eseri *Firâset* adlı tercüme şeklinde kayıt etmiştir.

Sarıçiçek (2014, 43-49), *Risâle-i Kiyâset-i Firâset/ İlm-i Firâset Yüzler Hâli Söyler*'in "Arap Edebiyatında Firâsetnâmeler" başlığının ilk maddesinde İslam dünyasında bu alandaki ilk eserin İmam Şâfiî'ye (150-204/767-819) ait olduğu rivayet edilen ve günümüze ulaşamayan *el-Kafâ* olduğunu, Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın bu eseri çevirdiğinin söylendiğini Yerdelen'den aktarmıştır. Aynı başlığın altıncı maddesinde ise Gevrekzâde'nin kıyâfetnâmesinde bildirdiğine göre Ebû Sehl'in elde nüshası olmayan Arapça bir firâsetnâmesi olduğunu belirtmiştir. Ardından, "Türk Edebiyatında Firâsetnâmeler" başlığında Aristo'nun Büyük İskender için yazdığı ve sonradan Arapçaya tercüme edilen *Te'sîsü's-siyâse fî tedbîri'r-riyâse* adlı eserin dördüncü makalesini Hâfız Hasan'ın *Sırru'l-esrâr*[14]'ın tercümesi olduğunu *Osmanlı Müellifleri* referansı ile kaydetmiştir. Bu çeviri için aynı malumat *Gevrekzâde Müzikle Tedavi ve Amasya Darüşşifa Örneği*'nde Hâfız Hasan'ın henüz bulunmayan eserleri kısmında verilmiştir (Turabi, 2015, 87). Yazar (2011, 1183) da bu eserin nüshasına ulaşılamadığını bildirmiştir. Turabi (2015, 72-74) Hekimbaşı'nın diğer eserleri bahsinde *Firâsetnâme* ve nüshalarını ayrıntıları ile tanıtmış, detaylarını müellif ve nüsha tavsifi kısmında açıkladığımız üzere, Paraselsus ve İmam Şâfiî'nin müellif gösterilmesinin araştırmacıları yanılttığını ifade etmiş, yazmalardan referansla konuya açıklık getirmiştir.

Tez çalışmaları ile Gevrekzâde'nin farklı eserlerini günümüze taşıyan Sincar (2023, 38) ve Tan (2016, 94) müellifin diğer eserleri bölümünde *Firâsetnâme*'den Parecelsus'un tercümesi şeklinde bahsederek sertabibin kendi söylemine istinaden kitabın Tabibzade Hasan Efendi'nin *Kânûnçe* şerhi olduğunu belirtmişlerdir.

Makalenin amacı Gevrekzâde'nin tercümesini tanıtmak olduğundan, yazının sınırlarını aşmamak için Türk edebiyatında firâsetnâme/kıyâfetnâme literatürü ve mevcut eserlerin muhteva açısından kıyaslanmasına[15] yer verilmemiştir.

3.4. Eserin Nüshaları

Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası vardır. Nüshaların ilki İstanbul Üniversitesi yazmalar bölümünde nr. 7085 nolu[16] "Firaşnâme: Mürşidü'l-elibba fi

[14] İSAM veri tabanındaki kayıtdan Süleymaniye Kütüphanesi, Hazret-i Nasuhi Dergâhı Yazmaları bölümünde Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'ye atfedilen 00287-008 nolu "*Tercüme-i Sırru'l-esrâr"* adlı yazmaya ulaşıldı. Yazmanın 59b-60a varaklarından özetle, Galata kadısı Aziz İbrahim bin Yusuf el-Mevlevi H.1133 senesinde sadrazamın meclisinde Aristoteles'in, Büyük İskender'e yazdığı Yunanca öğüt mektuplarından övgü ile bahseder. Sohbet esnasında İskender'in zaferlerine vesile olan bu kıymetli kitabın Abbasi Halifelerinin yedincisi Me'mun bin Reşid'in isteği üzerine, *Sırru'l-esrâr* adıyla Arapçaya çevrildiği dönemin sadrazamına anlatır. Sadrazam merak ile eserin Türkçe tercümesini sorduğunda kendisinin bu işe giriştiğini söyler. Bahsedilen tercümenin Gevrekzâde'nin olmadığı görülmekle birlikte ona ait olduğu söylenilen *Sırru'l-esrâr*'a taranılan kütüphane kayıtlarında rastlanılmadı. Yazma için bakınız: https://portal.yek.gov.tr/works/detail/533720

[15] Literatür için bk. Sarıçiçek, 2014, 45-50, ve Gürbüz, 2016, 30-32. Firâsetnâme ve kıyâfetnâmelerde organların üzerine yüklenen anlamların mukayeseli tablosu için bk. Gürbüz, 2016, 130-186.

[16] http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07085.pdf

tercemeti İspağraba" olarak kayıtlıdır. Tek ciltte yer alan kimya risalesinden sonra gelen eser "Firâsetnâme" olarak isimlendirilir. Toplam 31 varaktır.

Eserin ilk cümlesi: Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

"El-ḥamdüli'llāhi rabbi'l-ʿālemīn ve'l-ʿāḳibetü li'l-muṭṭaḳīn ve'ṣ-ṣālātu ve's-selāmu ʿalā ḫayri ḫalḳıhi Muḥammedin ve ʿalā ālihi ve aṣḥābihi ve etbāʿihi küllühüm ecmaʿīn. Ammā baʿd, maʿlūm-ı saʿādet mersūm buyurula ki bundan aḳdem ẕikr olunan maḳālātda vücūd-i insāniyyede pezīrā-yı ẓuhūr bulan ʿilel ü emrāżıñ teşḫīṣi nabż ve ḳarūra ve taḳrīr-i ʿilel ile müstebān oldığı ẕikr u beyān olunup ve edille-i ṣelāṣeniñ daḫi her birisi nice şurūṭ u ḳuyūd taḥtında münderic ve berāhīn-i müteʿaddideye mündemic ve her biriniñ āḫirine delālātı müeyyed oldığı gibi bir ṣūret-i saḫta yaʿni beşereden daḫi aḫlāṭ-ı erbaʿanıñ keṣret ve ḳılletinden nāşi naẓar u ḳıyās u firāsetle maʿlūm olur ki…"(Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 1b; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695,1b).

Eserin sonu :

"…faḳīr-i pür-taḳsīr zāde-i Gevrek-zāde Ḥāfıẓ Ḥasan maḫlaşları daḫi risāle-i merḳūmuñ ḳabā-yı tāzesin zebān-ı Türkīye tercüme ve ol lisān-ı ʿāvām üzere iksā ile ārāyiş-i ḫilāʿ-i yevmiye eṣvābıyla derpūş-ı ʿāvām-fürūş idüp ve kütüb-i ṭayyibe müṭālaʿāsına heves-kār olan ẕevāt-ı kirām ḥīn-i müṭālaʿālarında vāḳıʿa olan hefevāt u ḳuṣūr u küsūrı ẕeyl-i ʿafv ile rū-pūş ve noḳṣān taʿbīriñ tekmīl-i dil-peẕīr ile ferāmūş buyurmayup taṣḥīḥ ve imlā buyurulmaḳ her vecihle mütemennādır. Vallāhu yeḳūlulḥaḳḳ ve huve yehdissebīl mine'l-mevlā ve niʿme'l-vekīl ve hüve ḥasbuhū"(Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 31a-31b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 20a-20b).

Müstensihi ve İstinsah Tarihi: Nazifzâde Ahmed Hâmid H.1241 (Rebiülahir) 1825 (Kasım-Aralık)

Nüshayla İlgili Açıklamalar

Nüsha tam, talik hatlı, 23 satırlı ve reddadelidir. Kızılkahve deri ciltli eserin iç yüzünde serpme ebru vardır. Hatai motifli serlevhanın bulunduğu varak çift, kalan kısım hatime dâhil tek çizgi ile cetvellidir. Bağlaçlar, iktibas edilen ayet ve hadisler, bölümlerdeki sıralandırma ifadeleri ve cetvel çizgileri kırmızı mürekkeplidir. Dış ölçüleri 215x125 mm., iç ölçüleri 155x63mm'dir.

Nüshanın fihristinde ism-i kitab "*Mürşidü'l-elbâb İsbagorya*", çalışılan bölüm için yazmanın 4a varağında "Firâsetnâme-i lâzıme tabîb Beraklisus tercüme-i reisü'l-etibbâ-i sultânî Gevrekzâde es-seyyid Hâfız Hasan Efendi cem'an aded-i varak 31" ve 22b'deki derkenarda "Ragıb Bey merhumdan mervi bir ganem küreği hikâyesi vardır, 22" yazılmıştır.

Eserin iki farklı kalemle rakamlandırılması[17] literatürde verilen sayfa bilgilerinde karışıklığa neden olmuştur. Kurşun kalemle sonradan yapıldığını düşündüğümüz rakamlandırma ve siyah mürekkepli rakamlar arasında 5 varak fark bulunmaktadır. Kurşun kalemli numara ile kimya risalesi 6-110, siyah mürekkepli

[17] Nüshanın iki farklı kalemle rakamlandırılması bk. Ekler I

hâli ile 1-106 arasında yer alır. Kurşun kalemle rakamlandırılan 111-112. varaklar boş bırakılarak, *Firâsetnâme* 113a yüzünde "Tercemetü Peraklisus Firâsetnâme li-Gevrekzâde" şeklinde başlıklandırılmış ve 114-143. varaklar arasında yer almıştır. Siyah mürekkeple ise 1-31.varaklar arasındadır. Ferağ kaydının altında "Aded-i evrak-ı celb-i kimyevi 106, Aded-i evrak-ı Firâsetnâme 31, Aded-i evrak-ı fihrist 3" olmak üzere toplam 140 varak açıklaması ile toplama işlemi yapılmıştır. 2 vikâye yaprağı toplamaya dâhil edilmemiştir. Nüsha için F kısaltması kullanıldı.

İkinci nüsha[18] İstanbul Üniversitesi Yazmalar bölümünde TY 2695 olarak kayıtlıdır. Kütüphane fişinde ve eserin başlığında "*Kıyâfetnâme*" olarak adlandırılmıştır. Toplamda 20 varak olan bu nüshaya ait tespitimiz nüshanın diğerinden 10 varak eksik olduğudur. Yazmalar daha kalın hatlı 7085'in bir varak önde gitmesi ile birbirini takip ederler. 2695 nolu yazma varak 19b 20. satırda diğerinden kopar. Bu varağın b ve a bölümlerinin orta kısmında, yukarıdan aşağıya kadar uzanan, yazmanın diğer varaklarında olmayan, tamir emaresine benzeyen kahverengi bir birleştirme izi vardır. 7085 nolu nüsha 21a'dan-31a 5.satıra kadar unic olarak devam eder. 2695, 20a'da diğeri ile birleşir; 20b'de nüsha biter. Nüshanın ilk 20 varağında sol üst köşede rakam bulunmakta iken son varakta rakam yoktur. Esere muhtevasına istinaden *Kıyâfetnâme* ismi verildiği göz önüne alındığında, yazmanın tahrife uğrama ihtimali akla gelmektedir. Zira şu an nüshada kıyâfetnâme içeren bölüm bulunmamaktadır. Bahsedilen kopma istinsahtan sonraki bir zamanda meydana gelmiş olmalıdır. Eser elektronik ortamdan temin edildi, fiziken görülemedi.

Yazma 23 satırlı, nefis talik hatlı, çift cetvelle çerçeveli, hatai motifli serlevhalı ve rekabe kayıtlıdır. Dış ölçü 224x153 mm, iç ölçü 172x75 mm'dir. Abdülhak Molla (1786-1854)'nın ve müstensihin temellük kayıtları vr.1a'da bulunur. Nüshanın 1b varağındaki derkenarda Gevrekzâde'den naklen, firâsetten bir önceki risalenin tabip Beraklisus-ı Cermânîye ait tıp konulu bir eser olduğu ve mezkur risalenin içeriği hakkında açıklamalar almaktadır. 4a'da musiki aleti/keman ile ilgili bir derkenar vardır, bu notta Gevrekzâde'den nakille, koyun ve kurt bağırsağından yapılan tellerin ses özellikleri kıyaslanmıştır.

Nüsha, başlangıcı ve sonu anlamı değiştirmeyen az sayıda edisyon kritik farklılıkları ile 7085 ile aynıdır. Her iki nüshada "ammâ, eğer, dahi, imdi, kezâlik, lâkin, meğer, meselâ, pes, vakta ki, ve kezâlik, zira" gibi bağlaç ve edatlar, bazı özel isimler ve kaide rakamları çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 2695 nolu nüshanın özellikle ilk varaklarında, bahsedilen sürh unsurların yeşil mürekkeple de kaleme alındığı dikkati çekmiştir. Nüshada imla özelliği olarak dahi, ahlat, huruc, ahlâk, hilkat, husus, vb. kelimelerin ḫ yerine ḥ harfi ile yazıldığı görülmüştür. Nüsha için İ kısaltması kullanıldı.

Müstensihi ve İstinsah Tarihi: Şerifzade Hafidi Mehmed Emin El-Hasbi Cemaziyelahir 1237 H. (22-23 Şubat) 1822. Yazmanın sonunda:

[18] http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty02695.pdf

Ḥudā ūrā vehişt-i ʿālī merātib/ Ki ḫ̬ande-i fātiḥa ber ḥaḳḳ-ı kātib, "Allâh katip hakkı için fatiha okuyana yüce mertebeler versin." anlamına gelen beyit yer almaktadır.

3.5. Eserin Üslup ve Dil Özellikleri:

Sertabib-i Hassa Hâfız Hasan, amacının eseri Türkçeye kazandırarak sırası ile önce hekimlere, konu ile ilgilenenlere, Arapça bilmeyen daha geniş kitlelere ve halka ulaşmak olduğunu söylemektedir. Ancak tercümenin dili sade değildir. Tercümenin tıp konulu olması ve bilimsel bir nitelik taşıması Arapça kelimeler, kavramlar ve terkiplerin yoğun kullanılmasına neden olmuştur. Teorik bilgi ve kaidelerin anlatıldığı bu kısımlarda dil tabii şekilde ağırlaşmaktadır. Yüklemin, satırlarca süren cümle ya da birbirine bağlı cümlecikleri bağlamasından dolayı bu yapıları anlamlandırmak ve Türkiye Türkçesine çevirmek zorlaşır. Gevrekzâde'nin çeviride muhtevaya göre süslü nesri kullandığı da görülmüştür. Kaidelerin anlatıldığı bölümlerde bilim dili olan Arapça kelimeler baskındır. Farsçaya, ek düzeyinde ve daha az sayıda kelimelerle rastlanmaktadır. Hâfız Hasan Efendi'nin Farsçayı en çok kullandığı bölüm hatime kısmıdır, Reisületibba istediği zaman dili süsleme yeteneğini sergilemektedir. Bahsedilen kısımlardaki sanatlı ve süslü söyleyişin, Farsça betimleme ve tamlamaların kullanımına dair örnek cümle aşağıda, günümüz Türkçesiyle anlatımı ise dipnottadır:[19]

> "…kitāb-ı ṭıbbiyyeden Ḳānūnçe şāriḥi Ṭabīb-zāde Ḥasan Efendi raḥimehullāhi şerḥ eyledigi Ḳānūnçesinde ẕikr u beyānına taṣaddī buyurup lakin şāriḥ-i merḥūm taḥrīr eyledigi şerḥi lisān-ı ʿArabiyye üzere beyān idüp ahālī-i merzbum-ı Rūm ʿindinde zebānzed olmayup olursa daḫi ol fenniñ erbābı ve ʿArabiyyāt ile imrār-ı vaḳt idenler içün ẓāhir oldugıçün fevāid-i ʿām olup naẓar eyleyen erbāb-ı istiʿdāda maẕmūnu ẓāhir ve āşikār olmaḳ içün faḳīr-i pür-taḳsīr zāde-i Gevrek-zāde Ḥāfıẓ Ḥasan maḫlaşları daḫi risāle-i merḳūmuñ ḳabā-yı tāzesin zebān-ı Türkīye tercüme ve ol lisān-ı ʿāvām üzere iksā ile ārāyiş-i ḫilāʿ-i yevmiye eṣvābıyla derpūş-ı ʿāvām-fürūş idüp ve kütüb-i ṭıbbiye müṭālaʿāsına heves-kār olan ẕevāt-ı kirām ḥīn-i müṭālaʿālarında vāḳıʿa olan hefevāt u ḳuṣūr u küsūrı ẕeyl-i ʿafv ile rū-pūş ve noḳṣān taʿbiriñ tekmīl-i dil-pezīr ile ferāmūş buyurmayup taṣḥīḥ ve imlā buyurulmaḳ her vecihle mütemennādır." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 31a-31b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 20a-20b).

Anekdotlar ve kıyâfetnâme kısmındaki organ açıklamaları ise diğer bölümlere göre daha basit, anlaşılır bir üslupla ve kısa cümleler iledir.[20] Bu yedi

[19] Tıp kitaplarından *Kânunçe*'yi Tabib-zade Hasan Efendi -Allah ona rahmet eylesin- dile getirip açıklayarak şerh etti. Ancak merhum şarih, kaleme aldığı şerhi Arap diliyle açıkladı. (Ancak Arapça) Anadolu insanları arasında konuşulmadığından, konuşulsa bile o ilmin erbabı ve vaktini Arapça ile geçirenler için anlaşılır olduğundan umuma faydalı olup (eseri) okuyacak istidat sahiplerine mazmunu açık ve anlaşılır olsun diye Gevrekzâde'nin oğlu mahlasıyla (bilinen) fakir ve çok kusurlu Hâfız Hasan bahsedilen risalenin taze (kumaşını/kaftanını) Türk diline tercüme (edip) herkesin (anlayabileceği) dile (halka satılabilecek uygun bir tarzda) günlük süslü bir kaftan elbise (gibi) giydirdi. Ve tıp kitaplarını incelemeye hevesli olan kıymetli kimselerin, araştırmaları esnasında (bu tercümede) gördükleri yanlışlar, hatalar ve eksiklikleri affedip eklemesi, örtülü kalan ve noksan ifadeleri (de) unutmayarak gönle hoş gelen bir tamamlama ile düzeltmesi ve yazması her bakımdan temenni edilir.

[20] "…işbu fenniñ cümlesi ḳuvve-i bāṣıra ve şiddet-i ḳuvvet-i ḫāfıẓadan neş'et ider bir keyfiyyetdir ve işbu fenniñ aṣḥāb-ı mümāresesi naḳl ve rivāyet olunur ki bu ketf ḫuṣūṣuna ḳavm-i Tatarıñ ziyādesiyle

anekdot[21] 1. Seçkin bir hükümdarın İklimun'un firâset ilmindeki maharetini duyup onun ilmini imtihan etmek kastıyla güvenilir bir adamı aracılığı ile resmini göndermesi üzerine İklumun'un resimdeki hiç tanımadığı kişinin kusurlarını sayması, 2. Bokrat'ın kimliğini gizleyerek İklimun'a tasvirini göndermesi, üstatları Bokrat'ın ahlâkına dair bazı kötü hallerin dile getirmesine sinirlenen talebelerin İklimun'a saldırmaya kalkması üzerine Bokrat'ın hakkındaki analizi doğrulaması, 3. İz ilmine vakıf olan Arap kavminden bir adamın beraberindekilere, çölde kaçmaya çalışan bir tavşanın gebe olduğunu ispatlama hikâyesi, 4. İki kabilenin muharebesi esnasında ticaret için orada bulunan ve hasım kabileden olduğu zannı ile diğer kabilenin esir aldığı adamın kaçıp, toprağı koklayarak vatanına dönebilmesi, 5. Fahreddin Râzi'den nakille kafilesini kaybeden adamın devesi sayesinde çölden kurtuluşu, 6. İlm-i ketfe dair Tatar kalgasının karısının namusuna taalluk eden bir durumu yanlış anlamasından ötürü katil olmaktan son anda döndürülmesinin öyküsü, 7. Mehdi Han, Ragıp Paşa ve ilm-i ketfi bilen bir gencin hesabı karıştırılan para miktarına dair anısıdır. Bu tahkiye unsurlarının akıcı anlatımı bilimsel bir eser olan tercümeyi renklendirmiştir.

Gevrekzâde, çoğunluğu Arapça olan yabancı dillere ait kelimeleri izah etmek için zaman zaman bu sözcüklerin Türkçelerine yer vermiş, konuları açıklamak için "ammâ, eğer, dahi, imdi, kezâlik, lâkin, meğer, yani" vb. bağlaç ve edatları sık kullanılmıştır. Aşağıdaki metinde üstte sıralanan unsurlar unsurlar bold Arapça kelimelerin Türkçe açıklaması örneği ise italik yazı stili ile verildi. Metnin diliçi çevirisi[22] dipnottadır.

---

mahāretleri olup ḥikāyet ẕikr olunduġı gibi derūn-ı suṭūrda beyān olunan şurūṭa riʿāyet itmeleri ḳāʿide-i merʿileri olduġı maʿlūm olmuşdu. Ṣoñralarda fenniñ erbābı olanlar tedāvül-i eyyām ve tekerrür-i ʿamel ile meleke gelüp ol rütbeye resīde olurlar ki bilā-şurūṭ her ne vaḳitde olursa olsun ketfe naẓarları taʿalluḳ eyledigi gibi olacaḳ umūr-ı ḫaberiyyelerine daḫi aḥkām virüp ve vāḳıʿa muṭābıḳ istiḫrāc iderler. Ḥatta bu fenniñ aṣḥābından rivāyet olunur ki Tatar Ḫānıñ biri ḳalġası ile ṭaʿām iderken meydāna ḳuzu kebābı gelüp meger ḳalġa ketf fenninde mahāreti olmaġla ḳuzunuñ küregini aḫẕ idüp ve kendi ḫānesine naẓar eyledikde ʿavratınıñ gö[g]sü üstünde bir erkek görüp derḥāl ṭaʿāmı terk idüp ḫāne ṭarafına rū-berāh olduḳda meger Ḫān daḫi ol fenni ḫūb bilüp ḳalġanıñ böyle telāş ile ṭaʿāmdan ḳalḳtıġından taʿaccüb ile ketf-i mezbūru alup naẓar eyledikde gülüp 'şu ḳalġayı çeviriñ ʿavratınıñ gögsünde bir erkek görmekle ḳatl itmege gitdi ammā yanında beşik var anı ʿacele ile fehm itmediginden ġalaṭ fehm eylemiş. Şimdi dünyāya bir erkek evlādı gelmiş, ḫāṭunuñ gögsünde olan oldur.' didükde nefs'ül-emr ḳalġayı çevirüp ve ḫānesine adam gönderdikde fi'l-vākiʿ bir erkek evlādı dünyāya geldigini ḫaber virdikde ḳalġa Ḫān'a duʿā idüp 'beni bir ʿavrat ṣāḥibi buyurduñ yoḫsa hemān vardıġım gibi bilā emān ḳatl iderdim.' diyü çoḳ şükr ve ṣenā eylemiş diyü naḳl iderler." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 22a-22b).

[21] Metindeki anektod ve hikâyelerin bulunduğu varaklar sırası ile verildi. 7085 nolu nüsha F, 2695 nolu nüsha ise İ harfi ile gösterildi.
1.(İ7 b st.22- İ8b st.3 / F7b st7-F8a st.12), 2 (İ8b st4-İ9a st.14/ F8a st13- F 9a st.14) 3.(İ17b st. 9-İ17b st.22/ F18a st.12- F18a st.22) 4.(İ18a sç17- i18b st.23/ F19a st 4-F19b st 14) 5.(İ19a st12- İ19b st. 8/ F20a st.6-F20b st.6) 6.(F22a st 16- F22b st. 8) 7. (F22b st.9- F24a st.19). Birinci ve ikinci kıssa üçüncü kaide içerisinde, diğerleri onuncu kaideden sonra anlatıldı.

[22] "Bu da bilindi ise insan vücudundaki baştan ayağa varıncaya kadar bütün azalar için firâsetten çıkarılan tüm hükümleri de birer birer anlatıp açıklayalım. Bu hükümlerin her biri bir delile bağlı olduğundan tecrübe ve araştırmalar kapsamında imkânımız doğrultusunda diyebiliriz ki eğer saç leyyin yani yumuşak olursa korkaklığa, sert ise cesarete delildir. İlki yani saçın yumuşak olması mizacın soğuk ve nemli ikincisi yani sert olması mizacın sıcak ve kuru olduğuna delalet eder. Hâkim Galen der ki 'insan bedeninde başın küçük olması zihin kuvvetinin zayıflığını gösterir ama genellikle

"… 'bu **daḫi** maʿlūm olduysa bundan ṣoñra ḫāṣṣaten firāsetden meʾḫūẕ olan aḥḳām-ı küllīyi **daḫi** ʿuẓv-beʿuẓv başdan ayaġa varınca vücūd-ı insāniyyeden her birini birer birer ẕikr ü beyān idelim ʿale's-sebīl-i'l-imkān birer ʿillet taḫtında olduġı ecilden bu ḫuṣūṣda tecrübe ve taḥḳīḳ ẓımnında diriz ki reʾs-i ādemiyede mevcūd olan şaʿr eger *leyyin yaʿnī yumuşaḳ olursa* cebānete delīl olup **eger** ḫuşūnet üzre olursa şecāʿate delīldir. İmdi evvelki **yaʿnī** şaʿrıñ leyyineti mizācıñ burūdet ve ruṭūbetine delālet idüb ikinci yaʿnī ḫaşin olması mizācıñ ḥarāret ve yubūsetine delālet eder. "Ḥakīm Calinus dirler ki beden-i ādemiyyede başıñ küçük olması ḳuvvet-i dimāġıyyeniñ żaʿfına delālet eyleyüp **ammā** ekṣer baş böyle küçük iken anıñ ile berāber şeklinde redāet olup **yaʿnī** sāʾir ādemīleriñ başları gibi intiẓām üzre olmazsa ġāyetle redāet olmaġla işbu ṣūretde olan nevʿ-i ādemî mübālaġa lecūc u cebān ve umūrunda müteḥayyir olurlar. **Ammā** eger başıñ kiber olup ve anıñ ile berāber boynu daḫi ġalīẓ ve ṣadrı vāsiʿ *ve ṣulbu yaʿnī arḳası* ve oġurġası ḳuvvetli olursa bu miṣillü kimseler nihāyet cūd u cevdet u saḫāvet üzre olup **ammā** eger başı büyük olup da sāir meẕkūr olanlar mevcūde olmaz ise ol vaḳtde ḳuvvet-i muṣavvireniñ taṣvīrine delālet itmeyüp belki bedende olan mevād-ı fażiliyyeniñ keṣretine delālet ider. **Pes** bu miṣillü heyʾetde olan kimseler bedenlerinde envāʿ-ı evcāʿ ve nüzulāt ṣāḥibi **yaʿnī** bu ʿilletlere mübtelā-i seriʿ olurlar **ammā** başıñ küçüklügü ve boyuñ raḳīḳ olup ve ṣadrıñ żıyḳ ve ṣulbüñ żaʿīf olmaḳlıġı umūruñ her nevʿinde żaʿf üzre olmasına delālet ider.' didiler." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 24a-24b).

Gevrekzâde'nin bâb rakamları Arapçadır; kaide/bablar içindeki bölüm rakamları ise Türkçedir. Tercümede bir örneği üstteki metinde geçen özel isimler, kaide rakamları ve bağlaç vb. unsurlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır:

"…el-ḳāidetü'ṣ-ṣānī imdi on ḳāʿideden ikincisi aḥvāl-i beden-i insāniyyeden meʾḫūẕ olan infiʿālāt-ı maḫṣūṣa olup ol daḫi iki nevʿ üzere teferruʿ idüp aḥadühümā…" (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 6a-6b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 6b).

"…ve ṣāliṣuhā beş vechiñ üçüncüsü şol aġaçlarıñ dal ve budaġı üzerine çıkmaḳ ile kendüsini daġlar üzerine ilḳā edüp baʿdehu bunları ḫayālinde taṣavvur eylerse elbette vuḳūı netīce-pezīr olur. Ve rābiuha beş vechiñ dördüncüsü taḥḳīḳan şol kimesneler ki ḥamıż ekl eyleyen kimseleri gördükde la-maḥal ol görenin dişleri ḳamaşup aġzı ṣulanur ve keẕālik göz aġrılı kimesneyi gördükde teʾemmül iderse la-maḥale ol fikr-i teʾemmül kendiniñ gözüne teʾṣīr idüp göz aġrır." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 5a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695,5a).

Tercümede arkaik kelime veya atasözü, deyim gibi söz varlığı bulunamadı. Anlama kolaylığı için noktalama işaretleri tarafımızca eklendi.

---

başın böyle küçük olmasıyla birlikte şeklinde bozukluk da olup yani diğer insanların başları gibi düzgün olmayanlar çok alçaktır. Bu görünüşte olan insanlar son derece inatçı, ödlek ve işlerinde kararsızdırlar. Kafanın büyük olması ile birlikte boynu kalın göğsü geniş, sulbü yani arka ve omurgası kuvvetli kişiler son derece cömert, iyi ve eliaçıktır. Ancak başın büyük olması (yla beraber) sayılan diğer vasıflar (kişide) yoksa zihnin kuvvetli olduğu söylenilemez. (Bu durum) belki bedendeki fazilet unsurlarının çokluğunu gösterir. Buna benzer görünüşte olanlar çeşitli ağrılara, sancılara ve bedenden gelen akıntılara, nezlelere (benzer) hastalıklara çok yakalanırlar. Ama başın küçüklüğü, boynun inceliği, göğsün dar ve arkanın, omurganın zayıf olması kişinin her işinde zayıf ve güçsüz olmasına delalet eder.' dediler."

3.6. Eser ve İçeriği

İlk cümlelerde, nüshanın bundan önceki bölümünde anlatıldığı üzere hastalıkların teşhisi için nabız, idrar ve hastalığın beyanı -edille-i selase- olarak adlandırılan üç delile dayandırıldığı, bu üç delilin de belirli şartları içerdiği, herbir şartın diğerini doğruladığı anlatılmıştır. Ahlat-ı erbaanın azlığı ve fazlalığından oluşan hastalıkların teori, kıyas ve firâset ile anlaşılabileceği dört humordan örnekler vererek açıklanır. Özetle kan fazlalığının başta ağırlığa, vücut sinirlerinin çekilerek gerilmesine; balgam fazlalığının deride ziyadesi ile beyazlaşma, bedende gevşeklik, ağızda rutubete, deride yumuşaklığa ve soğukluğa neden olduğu, bir diğer humor olan safra fazlalığında deride sarılık, gözde fazlaca beyazlaşma, ağızda acılık, dilde sertlik, bedende kuruluk ve şiddetli susuzluk, iştah azlığı görüldüğü ve mide bulantısı-kusmanın devam etmesinden dolayı vücutta titremeye yol açtığı söylenir. Son sırada yer alan sevda yani albumin fazlalığının insan bedenindeki sonuçları kuruluk, kanın koyulaşmasından doğan düşünce bozukluğu, zihin gücünün azalmasından kaynaklı hayal kuvvetinin bozulup vesvesenin artmasıdır. Bu humorun fazlalığında mide girişinin zehirlenmesi sebebiyle açlık olmamasına rağmen iştah aşırılığına bağlı idrar rengi siyahlaştığı bildirilir. Ahlat-ı erbaa unsurlarındaki bozuklukların asli fıtrata etkisiyle bedende görülen değişikliklerin özetlendiği, firâsetin bu etkileri anlamaya yönelik teorik ilmin bir şubesi olduğu anlatılır. Ardından Gevrekzâde, firâsetin önemine değinerek insan bedeninin şekil ve şemailini, davranışlarını, eylemlerini kıyâset ve firâsetle anlamanın imkânını; mizacın fark edilip anlaşılması için âlimlerin tecrübe ile çok sayıda kitabı insanlığa hediye ettiklerini beyan eder.

Konunun devamında sebeb-i telif niteliği taşıyan, tercümenin gerekliliğini ön plana çıkaran cümleler yer almaktadır. Gevrekzâde Hasan Efendi'nin firâseti amaç, yöntem, tanım, kapsam açısından ele aldığı görülür. Ona göre hekimlerin, insan vücudunu koruma ve tedavi için çeşitli delilleri öğrendikleri gibi ilm-i firâseti de öğrenmeleri gereklidir. Kendisi bu amaçla, zamanına ve konu ile ilgilenenlere faydalı bir eser bırakmak istemiştir. "Bir kısmını özetleme, bir kısmını ise yazıp düzenleme" ifadesinden eserin tercüme-telif şeklinde oluşturulduğu anlaşılır. Firâsetin kapsamı insan vücudunun görünüşleri, şekilleri, renkleri, sözleri, eylemleri, ahlâkı, erdemleri ve rezilliklerinin tamamının incelenmesidir. Yukarıda izah edilen insanın hâllerinin bilinmesine avcılık becerisi de denir. Bu tanımdan sonra firâsetin öneminin açıklandığı; konunun ayetler, hadis ve sufi görüşü gibi dinî unsurlarla[23] desteklendiği ilgili bölüm gelmektedir:

[23] "…avcılık sanatı da denir. Allahu Teala yüce kitabı Kuran-ı Kerim'de bu konuya işaret edip, doğruluğunu "işte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır" (Hicr 15/75) ayet-i kerimesi ile tasdik etmiştir. (O) başka bir ayetde "kendilerini simalarından tanırsın" (Bakara 2/273) buyurarak yine Kuran-ı Kerim'de "kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin" (Muhammed 47/30) demiştir. Kezâ Allah Subhanehu ve Teala Hazretleri (Kuran-ı Kerim'in) farklı bir yerinde de "rabbinden gelen bir şahit izliyor" (Hûd 11/17) ayeti ile (firâseti) tekit edip açıklamıştır. Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun, peygamberlerin en kıymetlisi hürmete lâyık olan nebi (Muhammed Mustafa) Hazretleri de bu kutlu hadisinde "eğer Allah'ın hükmü olmasaydı, hilekârlık yapan insanların cezası belliydi/ortadaydı" buyurmuşlardır. Yine sufi âlimlerin bazıları da "zan, evrilip çevrilen kalpten meydana gelir; feraset ise Allah'ın nurundandır" demişlerdir. İşte firâset sözünün açıklaması bu sözden türemiş ve alınmıştır. Yani at, yırtıcı hayvanlar ve koyunda var olan feraset ile

> "…ṣınāʿat-ı ṣayyādile taʿbīrini idüp nitekim bu ḫuṣūṣa Ḥaḳ Teʿālā kelām-ı ḳadīm ve Ḳurʾān-ı Kerīminde tenbīh ve işāret buyurup ve ṣıdḳını işbu āyet-i kerīme ile taṣdīḳ buyururlar ki ḳavluhu teʿālā *inne fī ẕālike āyātin lil mutevessimīn* ve bir yerde daḫi ḳavluhu teʿālā *taʿrifuhum bisīmāhum* buyurup ve keẕālik cenāb-ı subḥānehu ve teʿālā bir maḥall-i Ḳurʾāniyyede daḫi ve *le taʿrifennehum fī laḥnil ḳavl* buyurup ve keẕālik bir mevḳiʿde daḫi ḳavluhu teʿālā ve *yetluhu şāhidun minhu* ḳavl-i şerīfi ile teʾkīd ve īżāh buyurmuşlardır. Ve keẕālik Ḥażret-i resūl-i ekrem ve nebiyyi muḫterem ṣallallāhu ʿaleyhi vesellem cenābları daḫi işbu ḥadīṯ-i saʿādeti bu ṣūretde buyurdular *ki fī mutelāʿibeyn inne emrahumā lebeyyinun levlā mā ḥukmullāh* el-ḥadīṯ buyurmuşlardır ve keẕālik ʿulemā-yı ṣūfiyyeniñ baʿżıları daḫi bu ṣūret üzerine buyurmuşlardır ki ḳavluhu eẕ'-ẓannu yaḥṣulu bi taḳlībi'l- ḳalbi ve'l-ferāsetu bi-nūr'i-l-rabbi işbu ḳavl-i firāset meʾāli bu kelāmdan iştiḳāḳ u iḫtilās buyurup yaʿnī feres ve sebʿ ve ṣat bunlarda vāḳiʿ olan firāset u fehm meṣelā fersiñ dost ve düşmeni farḳ ve yırtıcı ḥayvānātı ḥayvānāt-ı sāʾiriñ fehm u tereffüsi ve ṣatıñ yaʿnī ḳoyunuñ ḳurdu bilüp farḳ u iẕʿān etmesi bundan degildir."(Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3b-4a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 3b-4a).

Yüklenen kutsiyet sayesinde firâset, zan gibi yanılma payı yüksek, uydurma bilgilerden ayrıştırılmıştır. Hayvandaki içgüdü ve insana verilen anlama yeteneği karşılaştırılarak insanoğluna hayvanlardan daha önce ve farklı bir kavrama gücü verildiğinden bahsedilir. Tanım ve açıklamalardan sonra firâset çeşitlerine geçilir. İki şubeye ayrılan firâsetin ilk çeşidi "ilham-ı İlahiyye"dir. Bu ilim, insanın doğum saatine rastlayan gaybı bilme hissesine bağlıdır ve ilahi lütufla verilir. İkinci tür firâsetin ise bir "zanaat" olup o bilimin erbabından öğrenilmesi ve öğretilmesi ile elde edilebileceği ifade edilmiştir:

> "…işbu ṣūretde insāna vediʿa olunan firāset fehm u iḫtilās u iẕʿān u maʿārif daḫi iki nevʿ üzerine mebnī olup nevʿ-i evvel insānda ḫāṣıl olan firāsetiñ nevʿ-i evveli evvelā ol bir ḫāṭıradır ki ẕāhirde vücūd -pezīr olup ol daḫi sebebini aṣlā bilmez ve her ne ki ḫāṭırına ḫuṭūr iderse ḫāricde ol ṣūret vücūd bulur. İmdi firāsetiñ bu nevʿine ilhām-ı ilāhiyye taʿbīr iderler ki nitekim Nebiyyi Muḫterem Resūl-i Ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi vesellem "el muʾminu yenẕuru bi nūrillāhi teʿālā" buyurmuşlardır. Ve keẕālik aṣḥāb-ı fenn-i nücūmda māhir olan ẕāt-ı ẕü-fünūn olanlar dirler ki bir kimesneniñ ṭāliʿ-i vilādetinde sehmü'l-ġayb vāḳiʿ olursa ol kimesneniñ fikr u firāseti ġālib olup ve umūr-ı ġāmıżadan olan her ne kelām tefevvühü iderse vāḳıʿa muṭābıḳ ẓuhūr ider deyu ittifāḳ iderler. Nevʿ-i ṣānī imdi insānda vāḳıʿa olan fehm ü firāset ve ḥads ü ḳıyāsetiñ nevʿ-i ṣınāʿat olup ol fenniñ aṣḥābından taʿlīm ve taʿallüm ile ḥuṣūl-peẕīr olur meṣelā vücūd-ı insāniyyeniñ ẕāhirinde mevcūd olan baʿżı elvān ve eşkāl meyānında vāḳiʿ olan keyfiyyātı ḥads u ḳıyās idüp ve keẕālik emzice vü aḫlāḳ u efʿāl-i ṭabīʿiyye meyānını birbiri ile tefrīḳ ve temzīḳ idüp farḳ u iẕʿān ider." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 3b-4a; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4a).

Bu izahtan sonra eserin müellifi Ebû Sehl el-Mesîhî'nin ismi geçmektedir. Hâfız Hasan Efendi bir kez daha eseri tercüme etme amacını ve izlediği yöntemi günümüz Türkçesine aktardığımız hâli ile şöyle açıklamıştır:

> "Firâsete dair telif edilen eserler tedarik edilip dikkatle incelendikten sonra anlaşılan hüküm ve kelimelerin doğruluğundan layığınca haberdar olarak, içindeki hakikat ve

anlayış yani atın dostu düşmanı fark etmesi, arslan kaplan vb. yırtıcıların diğer hayvanları anlaması, koyunun kurdu bilip fark etmesi insana verilen anlama izan yetisi gibi değildir." Metinde geçen hadis kaynaklarda bulunamamış olup çevirisi tarafımızca yapılmıştır.

> incelikler ifade ve izah edilerek zikredilen bu ilmi kaleme alan tecrübeli tabiplerden biri Ebû Sehl el-Mesîhî'dir. Bizler de onun yazdığı bölüm ve bahsedilen kitaplarından eksiksiz ve ilavesiz naklen, eseri tercüme ettik. Yazdıklarımızın meclis içinde yadigâr olmasını arzuladık. Ebû Sehl el-Mesîhî der ki, "bu ilmi edinmek isteyenler başlamadan önce on kuralı bilsin, ihtiyaç anında bu kaideleri hatırında tutsun ve açıklama ya da kıyaslamalarında bir karışıklık yaşamasın." (Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 4b; Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 4b),

bu ifadenin orijinal hâli Mesîhî'nin tanıtıldığı bölümde yer almaktadır.

Eserde bölümler başlıklandırılmamıştır. Tercümeye on kaide ve bu kuralların kendi içindeki bölümleri ile devam edilmiştir.

Birinci Kaide

Tıbbın eski adı ile ilm-i nefs ve felsefeye ait unsurların yoğun olduğu bu kaidede infiâlât-ı nefsiyye ve infiâlât-ı bedeniyyeden bahsedilir. İbn Sina'nın tasnifine benzer idrakin beş kuvveti, terim olarak adlandırılmaksızın bu kuvvetlere ait örnek cümlelerle açıklanmıştır. İnfiâlât-ı bedeniyye ve infiâlât-ı nefsiyye olarak ikiye ayrılan bu kuvvetlerin birbirine bağlı olup, birinin diğerini gerektirdiği savı arslanın dış görünüşü ve davranış biçimi örneği ile desteklenmiştir. İnsan ve hayvanların sureten benzeyen yönlerinin karakteristik açıdan da bağdaştırılmasına yönelik arslan örneği verilmiş, hemen ardından şeklî benzerliğin mutlak doğru olmadığı görüşü kaplan örneği ile açıklanmıştır. "Arslanın geniş göğüslü cesur, şeref sahibi, cömert bir hayvan olması nedeniyle 'geniş göğüslü insanlar cesurdur, cömerttir' çıkarımı yapılabilir. Ancak geniş göğüslü bir hayvan olan kaplan, arslanın aksine tamahkâr ve cimridir. Dolayısı karakter, yalnızca dış görünüşle izah edilmemelidir." görüşü ile bu bölüm bitirilmiştir. İlk kaide nüshalarda F4b st.14- 6a st. 23 / İ5a st.1-6b st.13 arasındadır.

İkinci Kaide

Bu kaide ikiye ayrılarak anlatılmıştır. İlk maddede insan bedenine ait özelliklerden kaynaklanan özel duygu/davranışların ahlâka etkisi açıklanır. İlk maddeye göre insana ait öfke, utanç, sevinç, şehvet gibi çeşitli duyguların bedende kendilerine has hâl ve şekil değişiklikleri vardır. Anlatılan duygu durumları ve batını ahlâk birbirlerine bağlıdır. Bu sayede bir duygu sebebiyle oluşan davranış fark edilip anlaşılabilir. Yüzünde gazap belirtisi olan bir adama "bu kişi sinirlidir" denilebilir. İkinci maddede ise duygu durumlarının bedene yansımaları anlatılır. Gazap etkisindeki bir insanın sesinin kaba, şiddetli hale gelmesinin sebebi, vücudun hararetinin artıp nefes yolu ve menfezlerini genişletmesidir. Tam tersi korku zamanında sesin inceliği ve zayıflığı, vücut ısısının içe dönmesi ve bu sebeple vücudun soğuklaşarak dıştaki menfezler ve nefes unsurlarını tazyik etmesine bağlanır. Böylece vücutta görülen değişikliklerin anlatılan duygu durumlarına bağlı oluşu ispatlanır. Kaide, F6a st.23-7a st.18 / İ6b st.13- İ7b st.10 a varakları arasında yer alır.

Üçüncü Kaide

İnsanın fıtratında vahşi hayvanlarla ortak olan iki özelliğe dair olan bu maddede birbirine zıt olan iki görüş örneklerle izah edilmiştir. İlk görüşe göre

insanın bazı davranışlarının kaynağı hayvani tabiattır. Hayvani nefs de ikiye ayrılır. Bu nefsin ilk türü yaratılış gereğidir. İkincisinin ise irade terbiyesi vb. yöntemlerle değiştirilmesi mümkündür. Fıtratın gayret ile değiştirilebilmesi iki hikâye ile örneklendirilir. İlk kıssa Hipokrat'ın yaşadığı dönemde adaleti, cömertliği ve iffeti ile bilinen seçkin bir hükümdar ve İklimun'un firâseti hakkındadır. Diğer ülkedeki mevkidaşlarına göre üstün vasıfları olan hükümdar, İklimun'un firâset ilmindeki maharetini duyar ve onun gerçekten mahir bir bilgin olup olmadığını denemek ister. Anlatının sadeleştirilmiş hâli şöyledir: Hükümdar bir resmini yaptırır, güvenilir bir adamı ile İklimun'a yorumlaması için gönderir. İklumun, resimdeki kişinin kim olduğundan habersizdir. Resme bakıp, tasvirdeki kişinin zinaya düşkün, hırsızlığa meyilli olduğunu söyler. Adamı, geri dönüp duyduklarını utanç ve üzüntü ile kendisine aktarınca hükümdar, İklimun'un ilmindeki üstünlüğüne, zekâ ve ferâsetine hayran kalır; ona ulaşmak için yola düşer. Padişah, ünlü hâkime ulaştığında İklumun'a ikramlarda bulunur. Kendisi hakkında ne demişse doğru olduğunu ikrar eder. Nefsinde olan bu kötü huyları perhiz ve riyazetle yendiğini söyleyerek ünlü âlimle vedalaşır. Bu hikâyenin imtihan etme kısmı olmaksızın, resme ilaveten mektup gönderildiği detayı içeren benzeri (Sarıçiçek, 2014, 164)'te mevcuttur.

İkinci kıssa da benzer temalıdır. Bokrat kimliğini gizleyip öğrencileri aracılığı ile Şam tarafında yaşayan İklimun'a tasvirini gönderir. İklimun resmin sahibinin ilim ehli, yüksek anlayışlı, zeki ancak zina düşkünü biri olduğunu söyleyince Bokrat'ın talebeleri hocalarına kötü laf gelmesini hazm edemez, İklumun'u yalancılıkla suçlar ve ona saldırırlar. Resmin, üstatları Bokrat'a ait olduğunu açıkladıklarında İklumun ellerinden zor kurtulup "beni üstadınıza götürün, yorumu bizzat onun huzurunda yapacağım" der ve hep beraber Bokrat'a giderler. Bokrat'ın yüzünü kanlı canlı gören İklimun, "resimde biraz tereddütüm vardı ama görünce hiç şüphem kalmadı, ne demişsem doğru" deyince Bokrat'ın öğrencileri daha da öfkelenir; "bu herif ne halt ediyor" diyerek İklimun'u öldürmeye kalkarlar. Bokrat araya girer, hâkim İklimun'u yanına oturtur. Onu över ve kendisi hakkındaki yorumunu doğrular. Zinadan kurtuluş çaresi olarak güzel hiçbir kadının yüzü ve göğsü açık halde yanına gelmesine izin vermediğini; et ve içkiden uzak durduğunu anlatır. Riyazet ve perhiz sayesinde bu kötü işi yapmaya gücü kalmadığını ama yine de güzel bir kadın gördüğünde nefsine yenik düşüp düşmeyeceğinden emin olamadığını söyler. Yaşananlar karşısında şaşkına dönen talebelerin hepsi İklimun'dan helallik ister. Bu ilmi öğrenmek için kendisinden müsaade alıp azim ve gayretle çalışırlar, her biri firâsete dair eserler yazar. Aynı hikâyenin *Keşfü'z-zunûn*'dan naklen varyantı hocalarının kişilik analizinin yapılmasını isteyenlerin Bokrat'ın öğrencileri olduğu şeklindedir, İklimun, doğru söylediğini savunmak için öğrencilerini Bokrat'a geri gönderir. Hocalarının İklimun'u tasdiki ile öykü biter (Çelebioğlu, 1998, 228; Çavuşoğlu, 2004, 39-40). *Firâsetnâme*'de ise olay örgüsü detaylandırılmış, kahramanların muhavereleri canlı ve betimleyici üslupla anlatılmıştır.

Firâsetnâme'deki bu kıssalarda değerler eğitimine de değinildiği anlaşılabilir. Hipokrat'ın kötü huyların nefis terbiyesi ile törpülenebilmesi için bulduğu çözüm yöntemlerine ve yaptıklarına yer verildiği görülür. Ayrıca

öğrencilerin öfke ile hatalı davrandıklarını anladıklarında İklimun'dan özür dileyerek ondan ilim öğrendikleri ve çalışıp ürettikleri anlatılarak olumlu davranış değişikliği gösterdikleri aktarılmış olur.

Kaidedeki diğer görüş, yaratılış kaynaklı hayvani nefsin insan mizacı ve davranışlarına delil gösterilmesinin doğru olmadığına dairdir. Bu görüşe göre hayvani davranışların sebebi asli tabiatlarından öte başka birşeyden kaynaklanmaktadır. Hayvanların, fıtratlarındaki yırtıcılık gibi eylemlerini akıl ya da terbiye ile değiştirebilme yetileri yoktur. Hayvanların dış görünüş ya da tavırlarına benzeyen ya da onlarla ortak olan vasıflarına istinaden, insanlar hakkında hüküm verilebileceği görüşü ise şu şekilde anlatılır: Dağ köpeği ve arslan aç olmasalar bile avlanabilirler. Bu hayvanların vücutları et yönünden hafif, kemik yönünden güçlüdür. İnsanlarda buna benzer dış görünüş varsa bu hayvanların karakterlerine benzemenin kabul edilebilirliğinden bahsedilerek konunun ayetle açıklanacağı söylenmiştir. Ancak devamında bahsedilen ayet yazılmamıştır. Kaide nüshalarda F7a st.18-9a st.22/ İ7b st.10-9b st.10 arasındadır.

Dördüncü Kaide

Dördüncü kaide insanın yaşına bağlı sezgi ve firâset yeteneğine dairdir. Bu bölümde ömürde çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık dönemleri olduğu ve her dönemin kendisine has mizaç ve doğal davranışları beraberinde getirdiği anlatılmıştır. Çocukluk döneminin iki niteliği sevinç ve mutluluk odaklı olmak, ikincisi ise bilgi ve öğrenmeye duyulan merak olarak sıralanır. Bu iki nitelik beş madde ile açıklanır. Esere göre çocukluk, mizacın hararetli ve rutubetin baskın olduğu bir çağdır. Gençlik döneminde hararet ve kuruluğun mizacı etkilemesi neticesinde hiddet ortaya çıkar. Bu dönemin üç madde halinde açıklanan ayrıntıları vardır. Orta yaşlılıkta gençlikten farklı olarak mizaçta hararet azalırsa da yaşlılıkta olduğu gibi tamamen bitmez. Bu dönem, davranışların cesaret ve öfke arasında dengede olduğu bir zaman dilimidir. Yaşlılıkta mizacın soğuk ve kuru olduğunu pek çok felsefeci ve tabibin ittifak ve tecrübe ile onayladığı, insanoğlunun yaşlılığında tecrübe sahibi ve dünyadaki pekçok şeyle alakadar olduğu ifade edildikten sonra, yaşlılık diğer yaş dönemlerinden daha tafsilatlı olarak dokuz madde ile açıklanır. Bu bölüm F9a st.22-13a st.15 / İ9b st.10-13a st.16 kısmındadır.

Beşinci Kaide

Dişilik ve erkeklik kaynaklı durumların anlatıldığı bu bölüm, her cinsin kendisine has bedenî ve davranış özellikleri temalıdır. Erkek bedeninin özellikleri sıralandıktan sonra mukayeseli bir şekilde kadın bedenine geçilir. Kaideye göre erkeklerin kafaları büyük, göğüsleri geniş, boyunları uzun ve kalın, derileri katı, kaburgaları ince ve sağlamdır. Onların omuz başları, yan kemikleri, baldırları ve ayakları büyük; boyları uzun ve enli; vücutlarının çeşitli bölgelerindeki tüyleri siyah ve çoğunlukla kıvırcıktır. Fıtratları cesaretli, acıya dayanıklı, zevk düşkünü, iştahlı, sıkıntı ve çabalamaya dayanıklı olarak tavsif edilen bu cins yaratılış gereği hazımda zorlanmaz. Kadınların ise başları küçük, boyunları uzun ve ince, göğüsleri dar ve küçük; yaratılışları zayıf, karınları ve arkaları büyük, çoğunun baldırları kalın, ayakları güzel, derileri yumuşak, memeleri dışarıdan fark edilebilir ve büyük; koltuk altı ve kasıklarındaki tüyleri az, yumuşak ve çoğunlukla düz ve

sarımtırak diğer bölgelerindeki tüylerin de az önce sayılan vasıflarda olduğu bedenî özellikler olarak sıralanır. Kadınların psikolojik yapılarında ve mizaçlarında hile, su-i zan, yalancılık, sahiplenme, kendilerine eziyet edenlere karşı intikamcılık, yumuşak başlılık, şirinlik, az öfkeli olmak, çabuk yıpranma vardır. Kadın ve erkeklere ait bu vasıflardan kadında erkeğe, erkekte kadına benzerlik görülürse kadının da erkek hükmünde sayıldığı açıklaması ile bölüm tamamlanmıştır. Bu bölümde kadınlar hakkında erkeklere nispeten daha fazla olumsuz davranış özelliğine değinildiği görülmüştür. Kaide nüshalarda F13a st.15-14a st.1 / İ13a st.16- 13b st.22 arasındadır.

Altıncı Kaide

İnsanların milliyet açısından değerlendirildiği, on kaidenin en kısası olan bu bölümde Fars, Türk, Rum ve Hintlilere dair çıkarımlar mevcuttur. Bu kaideye göre sayılan milletlerin herbirinin özel yaratılış ve fıtratlarının yanısıra kendilerine has vücut şekilleri vardır. Fakat bu özelliklerde bir farklılık görülürse durum şahsidir, genellenemez. Kaide nüshalarda F14a st.1-14a st.16/İ13b st.22-14a st.13 arasındadır.

Yedinci Kaide

Bu kaide mizaç yönünden ve bedeni maddelerin (ahlat-ı erbaaya bağlı niteliklerin) aşırılığından kaynaklanan insani durumlar, her insanın kendisine uygun ve özel bir mizacı olduğu ve bu mizaçların bedene sirayet etmesi konuludur. Bölümde özetle "kişi, sıcak veya soğuk tabiatlı, kuru ya da yaş tabiatlı ise o hale mahsus davranışlar gösterebilir; mizacına zıt karakter özellikleri taşımaz" görüşü bildirilmiştir. Kaide nüshalarda F14a st.16- 14b st.3 /İ14a st.13-14a st.21 arasındadır.

Sekizinci Kaide

Nesep ile takvanın davranışa etkisi bu bölümde işlenir. Kaidede, nesep bakımından soylu insanların misafirperver, cömert ve anlayışlı olmayı sevdikleri anlatılmıştır. Bu vasıfları sebebiyle nesepçe soylular mallarından verebilmek, yöneticiler ve diğer insanlara karşı kuvvet ve kudret üstünü olmayı istemek, geçmişteki büyüklerine benzemek gibi doğuştan gelen fıtri özelliklere sahiptirler. Ancak takva bakımından üstün olan kimselerde yukarıda zikredilen vasıfların tersi bulunur. Eğer dindar kökenleri olanlarda nesep bakımından soylu kimselere ait özellikler görülürse bu özellikler soy sopa bağlanır. Zira "külli şeyin yerciʿu ilā aṣlihi" yani "herşey aslına döner" fehvasınca kişinin cömertliği atalarına, pintiliği yine nesebine bağlanır. Kaide nüshalarda F14b st.3- 14b st.19 /İ14a st.21-14b st.12 arasındadır.

Dokuzuncu Kaide

Zenginlik ve fakirlik kaynaklı insanî özellikleri açıklayan bu bölümde zenginlerin ahlâk çeşitleri dört maddede açıklanır. İlk maddeye göre insana başkalarını hor görüp görmeyeceğinin sınanması sebebiyle mal bahşedilebilir. Bu durumdaki kişi, zenginlik ve malı sebebi ile (kibirlenerek) ne isterse yapabileceğini zanneder. İkinci durum zenginin, herkesin kendisine haset ettiğini sanmasıdır. Bu

hallerden üçüncüsü bahsedilen zenginlik ve servetin elde edilme şekline bağlanır. Servet sahibi olmanın ilk yolu babadan veya dededen kalan miras, ikincisi ise kişinin kendi kazancı iledir. Miras ile zengin olanlar cömerttir, hayırlı işler yapar; kendi çalışan hırs sahibi ve cimri olur. Hz. Ali'nin "Önceden zengin olup sonradan fakirleşenle dost olun. Önceden fakir olup sonradan zenginleşene yaklaşmayın. Zira sonradan görende çiğliğin, pintiliğin izleri hâlen vardır" şeklinde Türkçeleştirdiğimiz kelam-ı kibarından destek alınmıştır. Bu başlığın son maddesi ise zenginlerin zalimlik ve haksızlık yaptığı, fakirlerin ise zenginlerin tam zıddı ahlâka sahip olduklarıdır. Kaide nüshalarda F14b st.19-15b st.12 /İ14b st. 12-15b st.2 arasındadır.

Onuncu Kaide

Bu bölüm huylar hakkındadır. İnsanın içten gelen mizacının, yaptıklarına sebebiyet verdiği söylendikten sonra insandaki gizli ve açık huylarla mizacın delillendirilebileceği anlatılır. Kaideye göre çabuk sinirlenen insanların hayal kuvvetlerinin zayıf olmasının nedeni hararettir. Hararet, birden parlayanların düşünme ve hayal kuvvetlerini eksiltir. Kaide nüshalarda F15b st.12-16 a st. 23 /İ15b st.2-16a st.8 arasındadır.

Kaideler bitirildikten sonra konuya, doğru hüküm verebilmek için detaylandırılan yeni açıklamalarla devam edilmiştir. Bu açıklamalardan ilki, doğru çıkarımlar yapabilmek için dört şartın daha olduğudur. Bu şartlardan ilki tek delille hüküm verilmemesi gerektiği; karar verebilmek için iki yahut daha çok delile ihtiyaç duyulduğudur. İkinci şarta göre firâsetten kaynaklanan bazı deliller müşterektir. Örneğin sesi yüksek olan kişinin akciğeri hararet üzeredir. Bu sebeple utanmazlık ve cesaret şekil yönü ile bir gözükebilir. Benzer iki durum arasında farklılık varsa tek delille hareket etmek doğru olmaz. Delilleri çoğaltmak gerekir. Şartların üçüncüsü firâsetten doğan deliller ile diğer deliller çatışma ve zıtlık içinde olduğunda hangisinin öne çıkarılacağına hemen karar verilmemesi konuludur. Örneğin yüz ve gözden çıkarılabilecek delillerden korkaklık anlaşılırken göğsün ön tarafı ve ellerden cesaret ve yiğitlik anlaşılır. Delil çeşitliliği olduğunda yüz ve göz tercih edilir. Çünkü cesaretin kaynağı kalptir; diğer azalar bu hususta delil sayılamaz. Dördüncü şartta hüküm verecek kişinin vasıfları anlatılır. Bu kişi iç ve dış hassalara vâkıf, güçlü hafızalı olmalı, üstün ustalık sahibi ve tecrübeli olmak şartlarını da sağlamalıdır. Şartların bitirilmesinden itibaren firâsetin bölümlerine geçilir. Ancak bu bölümler firâset ilminin günümüzde tasniflenen terimleri halinde değildir. İlimlerin isimleri tercümedeki açıklamalar doğrultusunda tarafımızca yazılıp koyu punto ile gösterildi.

İlk açıklama ***ilmu nuzûli'l-gays*** yani yağmurun öngörülmesine dairdir. Bu ilmi bilenlerin, yağmur ve fırtınayı, bulutlardan gök gürültüsü ve şimşek çıkacağını gökyüzündeki renkler ve şekillere bakarak anlayabildiği ifade edilmiştir. Yetenek ve tecrübe ile kazanılan bu ilimde Arap kavminin çok mahir olduğu vurgulandıktan sonra Arapların üstün olduğu firâsetin bir diğer dalının, iz okuma yeteneği olduğu belirtilmiştir.

İlm-i isr sayesinde hayvanların izi ve dış görünüşlerine bakarak doğru tespitler yapılabileceği, bu ilmi bilenlerin ayak izi, izin yönü, tırnak gibi unsurları

inceleyerek olacakları doğru tahmin ettikleri bildirilmiştir. Bu sayede insan ya da hayvanın ayak izinden; nereden gelip nereye saklandığı, erkeklik veya dişiliği, dişi ise hamilelik durumunun anlaşılması örneği Mesîhî'nin bizzat şahit olduğu bir anıyla perçinlenir. Sebeb-i teliften sonra Mesîhî isminin burada da kullanılması eserin ünlü tabibe ait olduğunu ispatlamaya yönelik olabilir. Bu anıya göre Mesîhî, günlerden bir gün sahrada bir grup insanla birliktedir. Firâset ilmindeki hüneri ile meşhur olan bir kişi de bu topluluktadır. O esnada çölde bir tavşan gören topluluk hayvanı kovalamaya başlar. Firâsete vakıf adam, can havliyle kaçan tavşanın dişi ve gebe olduğunu söyler. İleri bir bölgede tavşanı yakalayan kavim, adamın doğru söylediğini anlar. Bu doğru bilme melekesi görme, hafıza ve tecrübeye bağlanır.

Ardından, Arap kavminin çoğunun iz konusunda hünerli olduklarından kara ve denizde rehberlik edebildiklerinden, gök olaylarını, yıldızlar ve ışık sayesinde anladıklarından, yerde ise toprağı koklayarak doğru yolu bulabildiklerinden bahsedilmiştir ve firâset çeşitlerinden ***ilm'ul-ihtida bi'l- berâri ve'l-akfâr*** yani çöllerde yol bulabilme ve ***ilmu'r-riyafe*** yer altındaki suları bulma konulu bir hikâyeye yer verilmiştir. Bir adam hicri 661 yılında kabilesi ve hasımları bir kabile arasında çıkan muharebede esir düşmüş, bir fırsatını bulduğunda kaçmıştır. Yön bularak, birikintilerden su, bitkilerden yiyecek temin etmiş, hayatta kalabilmiş ve toprağı koklayarak doğru yolu bulmuştur. Adamın, gençken yürüyerek aştığı bu mesafeyi şimdiki yaşlı hâliye binekle dahi alamayacağını söylemesi ile hikâye sonlandırılır.

İlm'ul-ihtida bi'l-berâri ve'l-akfâra dair verilen bir diğer örnek yük ve binek hayvanlarından deve, at, katır ve eşeğin de doğru yolu bulma konusundaki yeteneğidir. Hikâye Harezm bölgesinde, çölde kafilesinden ayrı düşerek yolunu kaybeden bir adam hakkındadır. Çaresiz kalan adam yolunu bulmak için devesinden yardım alır. Adam hayvanın ipini bırakınca deve bazen sağa bazen sola gidip, bazen de dağ tepe geçerek iki fersah mesafe aşar ve sahibini kaybettiği kafileye sağ salim götürmeyi başarır. Anekdotun İmam Fahreddin Râzi'nin firâsete dair bir kitabından aktarıldığı belirtilir.

Firâset şubelerinden yalnızca ***ilm-i ektaf*** metinde terim olarak yer almaktadır. Esere göre ilm-i ketf sayesinde koyunun kürek kemiğine bakılarak olan ve olacaklar tahmin edilebilir. Sonraki senede yaşanacaklar; ucuzluk, kıtlık, padişahların muharebe zamanları bilinebilir. Böylece padişah, vezirleri, âlimler, askerler ve halk arasında geçecek iyi-kötü vakalar tahmin edilir. Gereken önlemler erkenden alınabilir. Konunun devamında ayrıntılı olarak ilm-i ketfin şartları, zamanı, şekli, uygulanması ve bu ilmin kendine has nitelikleri anlatılır. Koyunun kürek kemiği kısmında anlatılan öyküden itibaren 2695 numaralı nüsha kopar. Öykü aşağıda özetlenmiştir:

Tatar hanlarından biri veliahtı ile kuzu kebabı yerken, "kalga" yani Han'ın oğlu kuzunun küreğini alarak kendi evine doğru bakar; karısının göğsünde bir erkek görünce, yemeği bırakarak süratle (bir hışımla) evine yönelir. Han da oğlunun öfkeli ve telaşlı haline şaşırır, aynı kemiği tutup baktığında gülmeye başlar. "Hemen şu kalgayı durdurun. Eşinin göğsünde bir erkek görüp onu öldürmeye gitti ama acelesinden (karısının) yanındaki beşiği fark edemediği için

durumu yanlış anladı. Az önce bir erkek evladı olmuş, eşinin göğsünde olan bebektir." deyince veliahtı çevirmek için adam gönderirler. Görevliler evine ulaşamadan durdurdukları Kalga'ya, oğlunun dünyaya geldiğini haber verdiklerinde Kalga, babası Han'a dua eder. "Eşimi bana bağışladın. Yoksa eve varır varmaz onu acımadan öldürecektim." diyerek masum karısını katletmediğine şükürler eder.

Hikâyelerin sonuncusu, Osmanlı-İran muharebesi esnasında Tebriz'de yerleştikleri konağın sahibi Mehdi Han isminde her ilme vakıf, yıldız ilminde ikinci Ebû Maşer olarak bilinen seçkin bir adamın Ragıp Paşa'yı ziyareti ile başlar. Han, Dağıstan'dan gelen bir genç delikanlı ile arasında geçenleri Paşa'ya anlatır. Ragıp Paşa'nın da merakı üzerine Mehdi Han, genci konağına yemeğe davet eder. 25-30 yaşlarında, köse, kalpaklı bu genç, Paşa'nın niyetine istinaden koynundan kürek kemiği çıkararak Paşa'nın kendisinden rütbece yüksek birinde 15 kese altın alacağı olduğunu söyler. Paşa 13 dese de o, 15'te ısrar eder. Memuriyetinin bitişi sebebiyle birkaç gün sonra oradan ayrılmaya hazırlanan Ragıp Paşa, konağa dönüp defterleri incelediğinde alacağının 15 kese akçe olduğunu hayretle anlar. Bu genci ve Mehdi Han'ı davet ederek ikram ve tazimden sonra durumu anlatır. Kendisi Köprülüzade Abdullah Paşa'nın seraskerliği zamanında nüzul eminidir. Akçeler zimmetinde olan Köprülüzade vefat edince mal varlığı şehir valisine kalır. Bu ölüm sebebi ile Ragıp Paşa'nın Köprülüzade'deki 15 kese akçesi elden gider. Ragıp Bey, öncesinde bu ilme asla inanmadığını söyledikten sonra 30 kese akçe verip bu aziz gençten ketf ilmini öğrenmek ister. Genç ise göğsünden çıkarttığı bir kâğıdı göstererek tüm bildiklerinin bir saatte yazılıp iki saatte öğrenilebileceğini, bunun için hiçbir karşılık istemediğini ancak kendisinden istenileni yapamayacağını anlatır. Bu ilmin Allâh tarafından ihsan edilen bir lütuf olup hanedanlarına verilmiş bir hediye olduğunu söyleyince Paşa "bu gerçekten cifir gibi gizli ve ilahi lütufla elde edilen bir şey, yoksa bu fakir genç o kadar akçeyi reddetmezdi" diyerek kendisini teselli eder.

Bu konunun bitirilmesi ile yeni bir bölüm başlar. F24b-F30b varakları arasında yer alan fizyonomi/kıyâfetnâme olarak ayırabileceğimiz ve eserin hatime bölümüne kadar süren bu kısımda insan vücudunun baştan ayağa kadar her uzvu teker teker açıklanmıştır. Konunun bitiminde eksik nüsha İ, F ile birleşmiştir. Bu maddenin dikkati çeken yönü, diğer kıyâfetnâmelerden farklı olarak sıralanan unsurların oran, şekil, renk açısından değerlendirilmesiyle birlikte ahlat-ı erbaa ve ona bağlı sıcak, soğuk, kuru ya da yaş tabiatlarla ilişkilendirilip tıbbi açıdan yorumlandırılmasıdır. Bu tabiatlar, bazı hayvanların şeklî ve davranış özellikleri örnekleri ile izah edilir. Eserdeki sıralaması, mukayese edilen yönleri ile uzuvlar ve tasnif kıstasları:

"Saçın yumuşaklık-sertliği; başın büyüklük-küçüklüğü, alnın düzlük-kırışıklığı, çehrenin büyüklük-küçüklüğü, kaşın sıklık, gürlüğü, diğer uzuvlara yakınlığı, gözün büyüklük-küçüklük, kısıklık-dışarı çıkıklık ve rengi; ağzın büyüklük-küçüklüğü; dudağın incelik-kalınlık, sarkıklığı, alt ve üst dudağın şekli, büyüklük-küçüklüğü; yüzün rahatlığı-utangaçlığı, üzgünlüğü; yanağın semizlik-zayıflığı; yüzün uzunluk-kısalığı; sesin kalınlık-incelik, tizlik-pesliği; konuşma hızı, konuşma şekli; etin kalınlığı-yumuşaklığı, fazlalığı; beden-kemik yapısı,

karnın şekli, kaburgaların ve göbeğin dolgunluğu; adalelerin incelik-kalınlığı; kolların uzunluk kısalığı; ellerin ve cildin yumuşaklığı-sertliği; vücuttaki etin azlığı-fazlalığı; parmakların kısalığı-uzunluğu, düzlüğü-yassılığı; boyun kemiğinin büyüklüğü-küçüklüğü; ayakların incelik-kalınlık, taraklılığı; tırnak ve parmakların eğriliği, el ve ayak parmaklarının yapışıklığı"dır.

Eserin hatimesinde, sebeb-i telif cümlelerine yakın ifadelerle tercümenin yazılma amacı ve yöntemi bir kez daha açıklanmıştır. Bu izah günümüz Türkçesiyle :

> "Allâh u Teala Hazretleri yarattığı her insana bir suretle birlikte bir de siret vermiştir. İmam Şâfiî, Fahreddin Râzi, hekim filozoflar, nice tabipler tecrübeler ve mukayeseler ile şehirler, beldeler aşarak mizacın hallerini öğrenip kitaplar yazarak kendilerinden sonrakilere yadigâr bırakmışlardır. Basiret sahipleri, insanda şeklî bir işaret gördüklerinde o kişinin dış görünüşünden iç yapısını anlarlar. Kişinin karakterini bilmek ise onun yapabileceklerini doğru tahmin etmeye yarar. Bu ilim sayesinde, bir insana bir iş ya da emanet teslim edilebilir mi yoksa bu kişi güvenilmez mi anlaşılır. Böylece bu ilme vâkıf olan kişi mal, beden, evlat ve ailesine zarar gelmesini engellemiş olur. İnsan mizacına yönelik bir işle uğraşan tabiplerin firâset ilmini bilmeleri çok gereklidir. Zira hastalığa karar verirken edille-i selase dışında, insanın şekil ve görünüşünden de sırlar elde edinilir, böylece ilim üzerine ilim (daha da güzel) bir doğrulama ortaya çıkar. Değerli kitaplar sahibi rahmetli Tabibzade Hasan *Kânûnçe*'yi Arapça şerh etmiş, Gevrekzâde'nin oğlu Hâfız Hasan tarafından bu şerh Türkçeye çevrilmiştir." (Gevrekzâde, İÜ YE, 7085, 30b-31b ; Gevrekzâde, İÜ YE, 2695, 20a-20b) cümlelerini içerir.

Hâfız Hasan Efendi, hatimede Anadolu insanının konuşmadığı bir dile ait olan, yalnızca konuyu bilen ilim sahipleri ve Arap diliyle uğraşanların anlayabildiği bu risaleyi ortaya çıkarıp herkesçe anlaşılır hâle getirmek istediğini belirtmiş, eseri "taze kaftanını" bozmadan Türkçeye çevirdiğini ve halkın anlayabileceği bir hâlde, "günlük bir kıyâfet kadar (az) süslü hâlde, bir giysi gibi" konuyu öğrenmek isteyenlere sunduğunu söyleyerek muhtemel hatalar ve kusurların affedilip örtülmesi, eksik tabirlerin gönle hoş şekilde tamamlanması ricasını da unutmamıştır. *Firâsetnâme* Ahzab Suresi'nin 33/4 : وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ "Hak ve hakikati Allâh söyler, doğru yolu da o gösterir" ayeti ve "Himaye ondandır, o ne güzel vekildir… O (bize) yeterlidir." duası ile hitama erer.

Sonuç

Bilim tarihi incelendiğinde tıp ve felsefe konularının ortak bir disiplin gibi işlendiği görülebilir. İlim ve hikmet kökenli bu iki bilim kolunun kesiştiği alanlardan biri insanın davranışlarını, bedenini, diğer insanları ve doğayı tanımasına yarayan fizyonomidir. Arapçada firâset ve kıyâfe kelimeleri ile karşılanan kadim tıbbın dallarından biri olan fizyonominin divan edebiyatındaki yansımaları kıyâfetnâme/firâsetnâme türlerinde görülür. İlm-i firâsetin alt başlıklarından biri ilm-i kıyâfedir. Makalede işlenen tercüme, on kaidede anlatılan bir firâsetnâmedir. Kaidelerin bitiminde bazı açıklamalar ve firâsetin alt dalları olarak tanımlayabileceğimiz konular ve başlı başına kıyâfetnâme özelliği gösteren bir parça da vardır. Aynı türe dair iki önemli kitaptan ilki Sarıçiçek'in 2014'te

yayınladığı Mustafa Bin Bâli'nin *Risâle-i Kıyâset-i Firâset*'i, ikincisi Gürbüz'ün 2016'da yayınladığı Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin *Firâset-nâme*'sidir. 16. yüzyıla ait bu eserler *Firâsetnâme*'ye nispeten muhteva açısından geniş ve yöntem açısından düzenlidirler. Bu eserler kıyaslandığında en sistemli ve kapsamlısı *Risâle-i Kıyâset-i Firâset* ardından Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin *Firâset-nâme*'si üçüncü ise derleme kelimesi ile niteleyebileceğimiz eldeki tercümedir.

Literatürde hakkında bilgi kirliliği bulunan bu tercüme, Ebû Sehl dışında meşhur bilim adamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Muhtelif kaynaklarda tekrarlanan bilgiler, nüshaya has durumlar, Hâfız Hasan Efendi'nin Mesîhî'den eksiksiz ve ilavesiz tercüme ettiğini söyledikten sonra eserin bir kısmını kendisinin yazıp düzenlediğini belirtmesi ve tam bitirirken de yaptığı çevirinin kaynağını *Kânûnçe* şerhi olarak göstermesi mevcut karışıklığı arttıran etmenlerdir.

Mesîhî'ye ait olması kronolojik olarak mümkün olmayan kısımlar tek müellif olmadığını kanıtlamakla birlikte çevirinin içiçe geçmiş yapısı tercüme-telif ayrımını güçleştirmiştir. Buna ilaveten Mesîhî'ye atfedilen orijinal kaynağın günümüze ulaşamaması sağlama yapmaya imkân vermemektedir. Bu zorluklarla birlikte konu ile ilgili tüm kaynaklarda ismi geçen, meşhur ve mahir bilim adamlarına atfedilen, Osmanlı'nın bilimsel ve kültürel değerlerini ihtiva eden *Firâsetnâme* çevirisini ilim dünyasına tanıtmayı amaçladık. *Firâsetnâme*, müellif gösterilen Mesîhî ve mütercim Gevrekzâde Hâfız Hasan'ın hekim olması, çevirinin hedef kitlesinin başında da hekimlerin yer alması bakımından benzerlerinden farklıdır. Çok yönlü ve üretken bir bilim insanı olan seretıbbâ-i sultânî Hâfız Hasan, edebî eser verme amacı ile yola çıkmasa bile bir edebî türe önemli bir katkıda bulunmuş, tercümedeki hikâyelerle canlı ve akıcı bir anlatımı da yakalamıştır. Gevrekzâde'nin dili kullanma biçimi baştan sona aynı olmadığı gibi sade değildir; ancak o, Türk diline önem verdiğini özellikle ifade etmiştir. Bir hekim olarak hastalara şifa verecek teşhis ve tedavi yöntemlerine katkısı olacağı düşüncesi ile meslektaşlarına ve umuma faydalı olmak isteğini dile getiren Hasan Efendi'nin farklı konulardaki eserlerinin çeşitli ana bilim dalları araştırmacıları sayesinde günümüze ulaştığı ve sertabibin çalışılmayı bekleyen eserlerinin mevcut olduğu elde edilen diğer sonuçlar arasındadır. Tanıtılan eserin tarafımızca kitaplaştırılma çalışması devam etmektedir.

Kaynakça

Acıduman, Ahmet. "Erken Dönem Türkçe Tıp Yazmalarından Birisi: Çağmînî'nin Kânûnçe'si". *XVII. Türk Tarih Kongresi*, Erişim 24 Haziran 2024. https://www.researchgate.net/publication/362569408

Akkuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007.

Alper, Ömer Mahir. "Mesîhî, Ebû Sehl". *DİA*. 29/313-314, 2004.

Anetshofer, Helga vd. "Cinsel İçerikli bir Osmanlı Kıyâfetnâmesi: Ta'rîfnâme-i Zenâne". *Toplumsal Tarih*. (Haziran 2016), 28-37.

Arı, Nesrin. *Abd El-Vahhâb B. Cemâl Ed-Dîn Yûsuf B. Ahmed El-Medâ'î Kânûnçe Fi't-Tıbb*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2022.

Bakar, Osman. *İslâm Bilim Tarihi ve* Felsefesi. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Bayram, Nurgül. *Makâle-i Re'îsü'l-Eshıyâ Hâtem-i Tay ve Anter (Gevrek-Zâde Hâfız Hasan) [çeviri yazılı metin] / Makâle-ï Re'îsü'l-Eshiyâ Hâtem-ï Tay ve Anter (Gevrek-Zâde Hâfiz Hasan)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bursalı Mehmed Tahir ve Akyürek, Ahmed Remzi. *Osmanlı Müellifleri I-III ve Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi*. (Haz. Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa) Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2009.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Çavuşoğlu, Ali. *Kıyâfetnâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Çelebioğlu, Âmil. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: MEB Yayınları,1998.

Çelgin, Güler. *Eski Türkçe Yunanca Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.

Demirhan Erdemir, Ayşegül. "Ahlât-ı Erbaa". *DİA*. 2/24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Gevrekzâde Hasan Efendi, *Firâsetnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yazmaları 7085, 1-31 http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty07085.pdf

Gevrekzâde Hasan Efendi, *Kıyâfetnâme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yazmaları 2695, 1-20b http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty02695.pdf

Göka, Erol-Beyzayüz, Murat. *"Gerçek" İnsanın Yüzünde Yazar mı*? *Batı, İslam ve Bilim Dünyasında Kişiliği Yüzden Tanımak*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

Gürbüz, Mehmet. *Ta'likîzâde Mehmed Subhî Firâset-nâme,* Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Gürbüz, Mehmet. "Ta'likîzâde Mehmed Subhî'nin Firâset-nâme'si". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 12/5 (2017), 165-176. https:// doi.org/10.7827/TurkishStudies.11353

Demirhan Erdemir, Ayşegül. "Ahlât-ı Erbaa". *DİA*. 2/24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

İnalcık, Halil. "Kırım". *DİA*. 25/449-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Kaya, Mehmet Cüneyt. "Ebû Sehl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî ve Kitâb fî esnâfi'lulûmi'l-*hikmiyye'si*". *İslam Tetkikleri Dergisi- Journal of Islamic Review* 10, 2 (2020), 467-499. https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.770552

Kesik, Beyhan. "Köprülü-zâde Abdullah Paşa". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 01.02.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kopruluzade-abdullah-pasa)

Komisyon, *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2005.

Komisyon, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (Ed. Zafer Erginli) İstanbul: Kalem Yayınları, 2006.

Kuran-ı Kerim. Diyanet İşleri Başkanlığı. https://kuran.diyanet.gov.tr.

Macdonald, Duncan Black. "Firâset". *İslam Ansiklopedisi*. 4/640, İstanbul: MEB Yayınları,1998.

Mehmed Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Mengi, Mine. "Kıyâfetnâme". *DİA*. 25/512-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Muallim Naci, *Lugat-i Nâcî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.

Mutçalı, Serdar. *Arapça Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Mütercim Ahmed Âsım Efendi. *El-Okyânûsu'l Muhît Kâmûsu'l-Muhît.* Erişim 8 Mayıs 2024. https://kamus.yek.gov.tr/

Okuyucu, Cihan vd. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2011.

Paker, Saliha. "Terceme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. haz. Hatice Aynur vd. 36-71. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Redhouse, W. James. *Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye*. Ankara: Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2016.

Sarı, Nil- Zülfikar, Bedizel. "The Paracelsusian Influence on Ottoman Medicine in the Seventeenth and Eithteenth Centuries". *Transfer of modern science and technology to the muslim world*. ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. 160-168. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları,[Research Centre for Islamic History Art & Culture (IRCICA)], 1992.

Sarı, Nil. "Hekimbaşı". *DİA*. 17/161-164. *İstanbul*: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Sarı, Nil. "Osmanlı Tıp Tarihi Araştırmalarında Sorunlar". *Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar*. Editörler Arif Bilgin- M. Bedizel Aydın. 167-224. İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2021.

Sarıçiçek, Ramazan. *Mustafa Bin Bâli, Risâle-i Kıyâset-i Firâset/İlm-i Firâset Yüzler Hâli Söyler*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2014.

Seyyid Lokman Çelebi, *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-Osmâniyye*. (Çev. Temelkuran, Tevfik vd. ed. Tülay Duran) İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı, 1999.

Sincar, Gülistan. *Hekimbaşı Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi'nin Hayatı ve Risale-i Nikrîsiyye Adlı Eserinin Değerlendirmesi ve Transkripsiyonu.* Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Şeker, Mehmet. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevaidü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Şentürk, Ahmet Atilla-Kartal, Ahmet. *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.

Tan, Ertuğrul. *XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Vebâ: Örnek Bir Çalışma Olarak Gevrekzâde Hâfiz Hasan Efendi'nin 'Micennetü't-Tâ'ûn Ve'l-Vebâ' İsimli Çalışması*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2016.

Tayşi, Mehmet Serhan. "Kıyâfe". *DİA*. 25/507. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Tercüme-i Sirru'l-Esrâr. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hazret-i Nasuhi Dergahı, 0028/-008, 59-60, https://portal.yek.gov.tr/works/detail/533720

Tulum, Mertol. *Arapça ve Farsça'dan Osmanlı Türkçesi'ne Alıntılar Sözlüğü*. Cilt 1, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Turabi, Ahmet Hakkı *Gevrekzâde Müzikle Tedavi Amasya Darüşşifa Örneği*. Amasya : Amasya Belediyesi, 2015.

Uludağ, Süleyman, "Firâset". *DİA*. 13/117-118. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Uslu, Recep. "Hasan Efendi, Gevrekzâde". *DİA*. 16/316-318). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1997.

Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lugatı.* Erişim 8 Mayıs 2024. https://kamus.yek.gov.tr/

Welling, Lisa L. M.- Orille, Alex "A Preliminary Investigation Into Individual Differences that Predict Men's Preferences for Cues to Fertility in Women's Faces Adaptive Human Behavior and Physiology". *Adaptive*

Human Behavior and Physiology (2023) 284–307. https://doi.org/10.1007/s40750-023-00223-0

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Ek-1 7085 Numaralı Yazmanın İlk Varağı

Ek-2 2695 Numaralı Yazmanın İlk Varağı

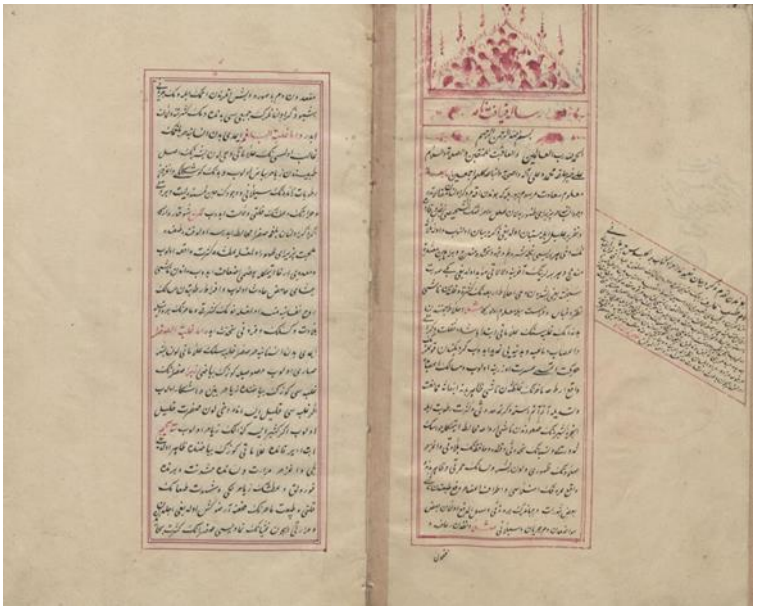

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Arş. Gör. Dr. Murat ASLAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Van/TÜRKİYE
murataslan@yyu.edu.tr
ORCID

MEÇHUL BİR HURÛFÎ MÜELLİFİN RİSÂLE-İ FAZÎLET-İ SÛRETİ'L-FÂTİHA ADLI ESERİ

THE WORK CALLED RISALE-I FAZILET-I SURETI'L-FATIHA BY AN UNKNOWN HURUFI AUTHOR

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 27.04.2024
Kabul Tarihi: 12.07.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 27.04.2024
Accepted Date: 12.07.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Aslan, Murat. "Meçhul Bir Hurûfî Müellifin Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha Adlı Eseri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 838-858.

Aslan, Murat. "The Work Called Risale-i Fazilet-i Sureti'l-Fatiha by an Unknown Hurufi Author". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 838-858.

10.28981/hikmet.1474442

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Arş. Gör. Dr. Murat ASLAN

MEÇHUL BİR HURÛFÎ MÜELLİFİN RİSÂLE-İ FAZÎLET-İ SÛRETİ'L-FÂTİHA ADLI ESERİ

THE WORK CALLED RISALE-I FAZILET-I SURETI'L-FATIHA BY AN UNKNOWN HURUFI AUTHOR

ÖZ

Hurûfîler, İmâdüddîn Nesîmî'den başlayarak Hurûfîlik düşüncesini Farsça'nın yanında Türkçe eserlerle de anlatmaya gayret etmişlerdir. Bunun için pek çok hacimli eser vücuda getiren Hurûfîler, küçük hacimli bazı risaleler de kaleme almışlardır. Bunlardan biri Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha adlı eserdir. Söz konusu eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında 880 numarayla kayıtlı olan 59 varaklık yazmanın 42a-45b sayfaları arasında bulunup 4 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla ve nesir olarak yazılmış metnin müellifi ve telif tarihi belirtilmemiştir. Bu eser Fatiha'nın önemini göstermek, bu sureyi okuyanların cehennem ile sayısız tehlikelerden korunacağını ve pek çok sevap kazanacağını belirtmek üzere kaleme alınmıştır. Müellifin Fatiha suresine yaklaşımı Hurûfîlik anlayışına, sureyi tefsir etme metodu ise Hurûfîlerin kullandığı tevil metoduna benzemektedir. Bu çalışmada öncelikle Hurûfîliğin kısa tarihine, tanımına ve Türkçe Hurûfîlik metinlerinin gelişimine değinilecektir. Ardından Hurûfîlerin Fatiha suresini nasıl yorumladıkları, birincil kaynaklardan örnekler eşliğinde gösterilecektir. Üçüncü olarak Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha adlı risalenin içeriğinden bahsedilecek, metin yorumlanacaktır. Risalenin diğer Hurûfî eserleriyle ortak ve farklı yönlerinden bahsedilecek, böylece bu metnin Hurûfîlik literatürü açısından nasıl bir yer işgal ettiği belirlenmeye çalışılacaktır. Son olarak metnin transkripsiyon alfabesine çevirisi ve orijinal hâli makalenin sonuna eklenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hurufilik, Kur'an, Tevil, Tefsir, Osmanlı Edebiyatı, İslam Düşüncesi.*

ABSTRACT

Starting from Imaduddin Nesimi, Hurufis have tried to explain the thought of Hurufism through Turkish works as well as Persian. For this reason, the Hurufis, who created many works, also wrote some treatises. One of these is the work called Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha. The work in question is found between pages 42a-45b of the 59-leaf manuscript registered under number 880 among the Osman Ergin Manuscripts of the Istanbul Metropolitan Municipality Atatürk Library and consists of 8 pages. The author and copyright date of the text, written in prose and in naskh script, are not specified. This work was written to show the importance of Fatiha and to indicate that those who read this surah will be protected from hell and countless dangers and will gain many rewards. The author's approach to Fatiha is similar to the understanding of Hurufism, and his method of interpreting the Fatiha is similar to the tevil method used by Hurufis. In this study, first of all, the short history of Hurufism, its definition and the development of Turkish Hurufism texts will be discussed. Then, how the Hurufis interpreted the Fatiha will be shown, accompanied by examples from primary sources. Thirdly, the content of the treatise called Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha will be mentioned and the text will be interpreted. The common and different aspects of the treatise with other Hurufi works will be mentioned, thus it will be tried to determine what place this text occupies in terms of Hurufi literature. Finally, the translation of the text into transcription alphabet and its original version will be added at the end of the article.

Keywords: *Hurufism, Quran, Tevil, Tafsir, Ottoman Literature, Islamic Thought.*

Giriş

14. yüzyılda İran'da Fazlullah Esterâbâdî tarafından kurulan Hurûfîlik kimilerine göre yeni bir din kimilerine göre ise İslamî bir tarikattır. Niteliği itibarıyla oldukça ilginç olan bu hareket, Fatih Usluer tarafından, Hurûfîlik üzerine yapılan güncel akademik araştırmaların sonucunda "felsefî-mistik bir akım" olarak kabul edilmiştir (2009, 107). Esterâbâdî, Hurûfîliği İsfahan'da açık bir şekilde yaymaya başlayınca ona ilk olarak yedi kişi iman etmiş (Aksu, 1998, 410), bu sayı zamanla oldukça artmıştır. Taraftarları hızla çoğalan Hurûfîlik; Sünnîliği ve Şiîliği eleştirmesi, *Kur'ân*'ı bâtınî usullerle tevil etmesi ve İslam'a alışılmadık bir şekilde yaklaşması dolayısıyla Sünnî Timurluların dikkatini çekmiştir. İran ve Azerbaycan'ı elinde bulunduran, Anadolu ve Mısır'ı ise fethetme hazırlıkları içerisinde bulunan Timurlular, hâkimiyet alanında böyle bir dinî hareketin bulunmasından ve bu hareketin siyasi bir boyuta evrilmesinden çekinmiş olmalı ki[1] Fazlullah Esterâbâdî 1394'te Nahcivan'daki Alıncak (Elince) Kalesi'nde idam edilmiştir (Bashir, 2013, 11). İdamdan sonra Esterâbâdî'nin taraftarları genel olarak Anadolu ve Suriye'ye göç etmişlerdir (Ballı, 2011, 156).

İlk kaynakları genellikle Farsça kaleme alınan Hurûfîlik, Aliyyü'l-Alâ ve Seyyid Nesîmî gibi önderlerin Anadolu'ya gelip bu düşünceyi yaymaya başlaması sonucunda Türkçe eserlere de konu olmuştur. Naimî mahlasıyla şiirler yazan Fazlullah Esterâbâdî, takipçilerinin şiir yoluyla Hurûfîlik propagandası yapmalarına önem vermiş (Refîî, 2019, 159-160), Nesîmî de ona uyarak hem *Farsça Divan*'ında (Değirmençay, 2013) hem de *Türkçe Divan*'ında (Ayan, 2020) Hurûfîliği anlatmıştır. Yalnızca nazımla yetinmeyen Nesîmî Hurûfîliğe dair *Mukaddimetü'l-Hakâyık* adlı Türkçe mensur bir eser de kaleme almıştır (Seyyid Nesîmî, 2017). Nesîmî'nin müridi Refîî, Hurûfîliği Balkanlarda yayan ilk kişi olup bu düşüncenin temellerini 1408'de telif ettiği *Beşâretnâme* adlı Türkçe mesnevide anlatmıştır. Söz konusu eser otobiyografik içeriğiyle de oldukça dikkat çekicidir (Refîî, 2019a). Şairin bir diğer Türkçe eseri ise *Gencnâme*'dir (Refîî, 2019b). Kısa bir süre sonra Âmiloğlu, Fazlullah Esterâbâdî'nin manzum eseri *Arşnâme*'yi 823/1420'de yine manzum olarak Türkçeye tercüme etmiştir (Âmiloğlu, 2014). Abdülmecid bin Firişte'nin *Işknâme* adlı Türkçe manzum eseri 833/1429'da yazılmıştır ve Fazlullah Esterâbâdî'nin eserlerinden *Câvidânnâme* ve *Muhabbetnâme*'nin bazı bölümlerinin muhtasar çevirilerine dairdir (Usluer, 2009, 87-88). Ferişteoğlu, bu tercümeyi yazmasının nedeni olarak Rumeli'nde Farsça bilenlerin az olduğunu, bu sebeple Esterâbâdî'nin eserlerinin anlaşılamadığını, eserlerin anlaşılabilmesi için onları Türkçeye tercüme ettiğini söyler (Arıkoğlu, 2006, 71). Bunun dışında Ferişteoğlu'nun *Âhiretnâme, Hidâyetnâme, Tercüme-i Hâbnâme* ve *Lügat-i Kânûn-ı İlâhi* adlı Türkçe eserleri de bulunmaktadır (Usluer, 2009, 89-90). Feriştoğlu ile yakın bir zamanda yaşayan Penâhî, Hurûfîlik

[1] Shahzad Bashir, bu konuda şu yorumu yapmaktadır: "Yakalanıp sonunda öldürülmesinin gerçek gerekçesi, Fazlullah'ın yaymaya çalıştığı ideoloji ile zamanla artan popülerliğinin taşıdığı siyasi potansiyeldi. Fazlullah'ın karizmatik kişiliği etrafında bir grubun toplanması, yeni bir siyasi otorite olarak ortaya çıkan Timurlular tarafından olası bir isyan kaynağı olarak görüldü." (Bashir, 2013, 38-39)

düşüncesini 860/1456'da telif ettiği *Şehriyârnâme* adlı Türkçe mesnevide anlatmıştır (Penâhî, 2019).

Hurûfîlik düşüncesi bahsi geçen eserlerin yanında bazı küçük hacimli Türkçe risalelerle de anlatılmıştır. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*'nda görüleceği üzere bu risalelerden ikisi *Hurûfîliğe Dair Bir Risale* (Gölpınarlı, 1989, 105) ve *Hurûfîliğe Dair*'dir (Gölpınarlı, 1989, 112). Katalogda geçmeyen Hurûfî risalelerinden biri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında bulunan *Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha* adlı metindir. *Risale-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha*'yı incelemeye başlamadan önce, Hurûfî metinlerinde Fatiha suresinin nasıl anlaşıldığına ve yorumlandığına değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hurûfî Metinlerine Göre Fatiha Suresi

Bütün her şeyi Arap alfabesinin yirmi sekiz ve Fars alfabesinin otuz iki harfiyle yorumlayan Hurûfîler Fatiha suresine büyük önem vermişlerdir. Surenin yedi ayet olması dolayısıyla insanın yüzündeki yedi adet ümmî hatla ilişkilendirilmesi, namazda Fatiha okumanın farz olması, *Kur'ân*'da ilk sure olarak yer alması, dört kutsal kitabın sırlarını içinde barındırması, hurûf-ı mukattaa[2] ile ilişkisi, Arap alfabesindeki yirmi bir harfle yazılıp yedi harfi içermemesi gibi hususlar Hurûfî metinlerinde sıkça söz konusu edilir.

*Câvidânnâme'*ye göre Fatiha suresi Arap alfabesinin yirmi bir harfiyle yazıldığı için Havva'nın misalidir çünkü Havva'nın yüzünde yirmi bir hat bulunur. Hz. Âdem'de bulunup Havva'da bulunmayan ebî hatlar (iki sakal, iki bıyık, iki burun içi kılı, bir anfeka) yüzdeki hatların yirmi sekiz ve otuz iki ilahi harfe karşılık gelmesi için son derece önemlidir çünkü ancak bu sayede yanak ve saç hatları ayrılabilmektedir. Aksi hâlde sakal hattı saç hattına karışacaktır. Fatiha'da gelmeyen yedi harf, müminlerin cennette Havva'nın suretinde yani sakalsız ve bıyıksız olmalarını sağlayacaktır. Havva'nın yüzünde Fatiha'nın yedi ayetinin misali olan yedi adet ümmî hat bulunur. Bu hatlar ateş, hava, su ve toprak olmak üzere dört unsurdan meydana gelir. Bundan dolayı yedi hat dört ile çarpılır ve böylece Arap alfabesindeki harflerin sayısına ulaşılır. Hz. İbrahim'in ve Hz. Muhammed'in sünnetine uyarak saç hattı ikiye ayrılırsa yani saçtan istiva hattı geçirilirse yüzdeki hatların sayısı sekize çıkar. Sekiz ile dördün çarpımı ise Fars alfabesindeki harflerin sayısını verir. Bu şekilde, Hurûfîlik düşüncesinin temelini oluşturan yirmi sekiz ve otuz iki ilahi harfe ulaşılır. Cennette sekiz kapı olması, Hz. Âdem ve Havva'nın yüzlerinde bulunan sekiz ümmî hatta işaret etmektedir. Cennetin her kapısının üzerinde dört satır yazı olması ise otuz iki ilahi kelimeye işaret etmektedir. Bundan dolayı kim cennete girerse Hz. Âdem'in suretinde ve boyunda olacaktır:

[2] Kesilmiş harfler anlamına gelen hurûf-ı mukattaa, *Kur'an*'daki yirmi dokuz surenin başında, bir cümle veya kelime oluşturmayacak biçimde yer alan harf grupları için kullanılan bir kavramdır. Elif-lâm-mîm, yâ-sîn, tâ-sîn, elif-lâm-râ, hâ-mîm, hâ-mîm-ayn-sîn-kâf gibi harf grupları hurûf-ı mukataaya örnektir. Müfessirler ve İslam âlimleri hurûf-ı mukataanın ne anlama geldiği konusunda düşünce birliği içinde değildir. Selef âlimlerine göre bu harflerin manasını yalnızca Allah bilir. Bundan dolayı hurûf-ı mukattaa üzerine yorum yapılamaz. Bir grup âlim ise *Kur'ân*'ın, üzerine düşünmek üzere indirildiğini söylemiş ve onda yer alan hurûf-ı mukataanın manasını araştırmanın gerekli olduğunu düşünmüştür. (Duman ve Altundağ, 1998, 401-402)

Ve el-hamdüde ki fâtihatü'l-kitâbdır, hilkat-i vech-i Âdem, vech-i Havvâ hilkatinden ma'lûmdur çün ümmü'l-kitâb hilkat-i Havvâ misâlidir ki yirmi bir kelime gelmişdir. Ve yedi kelimeyi Hazret-i İzzet el-hamdüde göndermemişdir ki ث ج خ ز ش ظ ف *dir egerçi cennetde mecmû' emred sûretinde olalar ve bunların vechinde yedi satır olsa gerek bu ma'nâyla Havvâ hilkatinde olurlar ki yedi satır-ı vech-i Havvâ ki her satırı dört satırdır ki hâk u âb u bâd u âteşdir yedi kez dört, yirmi sekiz olur ve çün onun ol yedi satırını hatt-ı istivâ üzerine geçesin ki sünnet-i İbrâhîm aleyhi's-selâmdır, şikâften-i mû-yı fark dahî bunun gibi Hazret-i Risâletin sünnetidir; mû-yı seri iki bölük eylemek ve gîsû örmek sünnet-i hazret aleyhi's-selâmdır tâ sekiz satır zâhir ola fark-ı Havvânın hatt-ı istivâsından ki her hatt dört satır olur ki mecmû' otuz iki satır ola. Ve bu cihetden Hazret-i Risâlet aleyhi's-selâm buyurmuşdur ki cennetin sekiz kapısı ola ve her kapı üzerinde dört satır yazılı ola tâ Âdem ve Havvâ vechinin otuz iki satırının misâli ola ve her kimse ki cennete gide Âdem sûretinde ve Âdem kaddinde gire.* (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, 54)

Farz namazların her rekâtında Fatiha suresinin okunması emredilmiştir. Fazlullah Esterâbâdî, bu emrin otuz iki sayısını açığa çıkarmak için olduğunu düşünür çünkü hazarda kılınan bir günlük farz namazların rekât toplamı on yedidir; bu sayı cuma günleri on beşe düşer. On yedi ile on beşin toplamı otuz ikidir. Böylece Fatiha hazarda ve cuma günü toplam otuz iki kez okunmuş olur: "Ümmü'l-kitâb ondan ötürüdür ki otuz iki kelime adedince salât-ı hazarda on yedi kere ve rûz-ı cumada on beş kere Ümmü'l-kitâb okurlar ki otuz iki ola" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, 68).

Fazlullah Esterâbâdî'ye göre Fatiha suresinin tüm manası elif (ا) harfinde bulunur. Bunun gibi be (ب) ve te (ت) harfinde de bulunur. O hâlde Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin her birinde Fatiha'nın manası mevcuttur. Buradan hareketle, her bir harfte *Kur'ân*'ın her bir suresinin ve dolayısıyla tüm *Kur'ân*'ın manasının bulunduğunu söylemek mümkündür:

Cümle meânî-i el-hamdü ilâ âhirî cemî'-i Kur'an ile medlûl-i elif zımnında mündericdir ki ا *ola ve* بَ*'de dahî buncılayındır ve* تَ*'de dahî ilâ âhiri'l-hurûf buncılayındır pes yirmi sekiz kelimenin mecmûundan her birinde ma'ni-i el-hamdü ve her aşır ve her sûre ki vardır bir kelimede mündericdir.* (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, 79)

Fazlullah Esterâbâdî'nin *Arşnâme* adlı eseri 1420 yılında Âmiloğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu esere göre Fatiha'nın yedi ayeti yedi adet ümmî hatta karşılık gelir. Bundan dolayı Fatiha *Ümmü'l-kitâb*dır (kitabın anası). Havva'nın yüzünde yirmi bir adet hat bulunur (on dört ak hat, yedi adet ümmî hat) ancak yedi adet ebî hat bulunmaz (iki sakal, iki bıyık, iki burun içi kılı, bir anfeka). Fatiha suresi de Arap alfabesinin yirmi bir harfiyle yazılmıştır. Bundan dolayı Fatiha Havva'nın hatlarına karşılık gelir. Ebî hatların Havva'da bulunmaması, Hz. Âdem'in hatlarının bilinmesi açısından son derece önemlidir çünkü yirmi sekiz ilahi harfe işaret eden yirmi sekiz hatta ancak bu şekilde ulaşılır. Aksi hâlde şeytan, vesvesesiyle yanak ve saç hatlarını karıştıracak, böylece hatların sayısı hususunda insanların şüpheye düşmesine neden olacaktır:

Âdemün hattına oldı feth-i bâb
Fâtiha dinilür ve hem Ümmü'l-kitâb

Yeddi âyet oldı el-hamd iy peser
Hem yigirmi bir harf-i dâdger

Oldı bir veçhile ol Ümmü'l-kitâb
Hatt-ı veçhi okınur üç dürlü bâb

Çün yedi hatt Hakk yüzinde kıldı kem
Her salât olmadı ansuz lâ-cerem

Hatt-ı Âdem oldı Havvâdan zühûr
Böyle kısmet Hakdan oldı vech-i nûr

Vech-i Âdemden yedi hatt-ı Hüdâ
Hilkatinden kıldı Havvânun cüdâ

Tâ ola yigirmi bir harf-i kadîm
Bul yüzindedür sırât-ı müstakîm

Fâtiha yigirmi bir harf-i Hüdâ
Oldı Havvânun yüzinde reh-nümâ

Tâ bu yigirmi bire yol bulasın
Âdemün hattına makar olasın

Âdemün yüzindeki hatt-ı Hüdâ
Oldı Havvâdan zuhûr u hem cüdâ

Didi cennet taht-ı pây-ı ümmehât
Bu sebebden bu haberi virdi zât

Hatt-ı Havvâ olmasa buncılayın
Azdırurdı tâlibi dîv-i la'în

Didi oldı fikrün iy tâlib galat
Yohdur Âdem veçhi ottuz ikki hat

'Ârız hattıyıla birdür hatt-ı fark
Yoh durur arada bu bir kıl fark

Bir ola ger hatt-ı 'ârız hatt-ı ser
Cümle yigirmi sekiz olmayıser (Âmiloğlu, 2014, 61-62)

Fatiha'nın aslı Hz. Âdem'in yüzüdür. Kim Hz. Âdem'in yüzündeki yedi ayeti ve bu ayetlerin işaret ettiği yirmi sekiz ilahi harfi okumazsa Allah'ın suretini tanıyamaz, böylece şeytan olarak kalır. Şeytan, Hz. Âdem'in yüzündeki yedi ayeti tanımadığı için ona secde etmemiştir. Bundan dolayı namazda Fatiha suresi okunur ve bu şekilde Hz. Âdem'in yüzü yüceltilir:

Yeddi âyet ma'nîsin vechinde bul
Yeddi âyetdür ki dörder oldı ol

Yeddi âyete yüzidür feth-i bâb
Fâtiha ohındı hem ümmü'l-kitâb

Evvel-i seb'u'l-mesânî iy hakîm
Geldi bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Hakk Te'âlâ kime ki rehber olur
Pes işi Fâtihasuz ebter olur

Ohımadı yeddi âyet Âdemün
Yâ yigirmi sekizinden Hâtemün

Tanımaydı sûret-i Rahmânı ol
Kaldı merdûd-ı ebed şeytânî ol

Secdeye gelmedi ol dîv-i la'în
Olmagıl secdeye gâfil iy emîn

Kıl teveccüh ana kim oldur vücûd
Fâtiha ohı ve ana kıl sücûd (Âmiloğlu, 2014, 97)

İmâdüddîn Nesîmî'nin *Mukaddimetü'l-Hakâyık* adlı eserine göre hurûf-ı mukattaa Allah'ın ismidir ve *Kur'ân* ile diğer kutsal kitapların aslıdır. Yirmi dokuz surenin başında hurûf-ı mukattaa gelmiştir. Fatiha suresi de yirmi dokuz kelimeden meydana gelmiştir. Dolayısıyla Fatiha'nın kelimelerinin sayısı hurûf-ı mukattaanın sayısına denktir. Bundan ötürü *Kur'ân*'da bulunan Allah sırlarının tümü Fatiha'da mevcuttur. Ayrıca *Kur'ân* Arap alfabesinin yirmi sekiz harfi ve lamelif (لا) ile yani yirmi dokuz harf ile yazılmıştır. Fatiha'nın yirmi dokuz kelimesi bu harflere karşılık gelir. Bu nedenle Fatiha *Kur'ân*'ın aslıdır:

> *Ol hurûf-ı mukatta 'âtdur ki Kur'ân-ı Kerîmün aslıdur ve cemî '-i kitâblarun aslıdur ve Hakk Te 'âlânun esmâsı ve esrârıdur (...) Şimdi bil kim Fâtihatü'l-Kitâb yigirmi tokuz lafzdur yigirmi tokuz sûrenün 'adedincedür ki evvelinde mukatta 'ât gelmişdür ve Fâtihanun elfâzı ol hurûfdan mürekkebdür ki mukatta 'âtda gelmişdür. Pes cemî '-i esrâru'l-lâh ki Kur'ânda mevcûddur, Fâtihatü'l-Kitâbda dahi mevcûddur. Bir dahi bu kim Kur'ânun aslı yigirmi tokuz harfdür (...) Fâtihatü'l-Kitâbun elfâzı Ümmü'l-Kitâbun adedince gelmişdür ya 'nî yigirmi tokuz hurûf ki Kur'ânun aslıdur. Bu cihatden adı Fâtihatü'l-Kitâb ve Ümmü'l-Kitâbdur.* (Seyyid Nesîmî, 2017, 58-59)

Hazarda kılınan farz namazların rekât toplamı on yedidir, seferde kılınan farz namazların rekât toplamı ise on birdir. Hazarda ve seferde kılınan farz namazların rekâtlarının toplamı, Hz. Âdem'in yüzünde bulunan yirmi sekiz ilahi harfin sayısına eşittir. Bundan dolayı her namazda Fatiha okunur ve Fatiha'sız namaz kabul edilmez çünkü Fatiha'nın aslı Hz. Âdem'in yüzüdür: "Ya'nî yigirmi sekiz rek'ât salât ki hazarda ve seferdedür ki yigirmi sekiz vech-i kerîm-i Âdem 'aleyhi's-selâm 'adedince kılursın, Fâtihasuz dürüst degüldür" (Seyyid Nesîmî, 2017, 63).

Refî'î, *Beşâretnâme* adlı eserinde Hz. İsa'nın ölüleri Fatiha suresiyle dirilttiğine dair bir hadis aktarır. Şaire göre cahiller ölür ancak Fatiha'nın sırlarıyla tanışan kişi ölümden dirilir:

Ahmed eydür derdlerün dermânıdur
Fâtihayla 'Îsâ öli dirgürür

Ya 'nî câhil kim ölüpdür bî-gümân
Dirilür çün bula Kur'ândan nişân

Câhil ü müşrik ölidür hayy degül
Bir adı lâ-şeydür anun şey degül

Her ki bilmez Âdemi câhildür ol
Ya 'nî Hakdan kendüden gâfildür ol

Âdemi bilmek adın bilmek degül
Bî-haberler gibi dirilmek degül

Âdemi bilmek sözin tutmagımış
Şol k'ana hoş gelmez unutmagımış

Bu yidi âyetde söz çokdur i yâr
Binde birin ger yazam defter tolar (Refî'î, 2019, 70-71)

Ubey b. Ka'b'ın hanımı Ümmü't-Tufeyl tarafından rivayet edilen bir hadise göre Hz. Muhammed şöyle demektedir: "Ben uykuda Rabbimi gür saçlı bir genç suretinde gördüm. Mestli idi. Mestin üzerinde iki altın nalın vardı. Yüzünde de bir altın perde vardı…" (Nûreddîn el-Heysemî, 2015, 229).[3] Hurûfîler bu hadisi, Hz. Muhammed'in Miraç gecesinde Allah'ı sakalsız yani ümmî hatlı bir genç suretinde görmesi olarak yorumlar. Başka bir deyişle Allah, Hz. Muhammed'e Hz. Âdem'in suretinde görünmüş ve böylece yüzdeki yedi adet ümmî hatta dikkat çekmiştir. Hz. Muhammed Allah'ın suretinde Hz. Âdem'in yedi hattını görünce bu hatların kendi yüzünde de olduğunu anlamış ve böylece Allah'a iki yay arası kadar yaklaşmıştır. Bu hakikatten dolayı *Kur'ân*'ın yedi anlamı vardır, yer ve gök yedi kat olarak yaratılmıştır. Yüzün yedi ayrı yerinde yazılı olan yedi hat "nur üstüne nur" (Nûr 24/35)[4] ifadesinin anlamıdır. Allah her şeyi söz konusu yedi hatla yani yedi hattın işaret ettiği yirmi sekiz ilahi harf ile yaratmıştır. Bundan dolayı yaratılan her şey Hak kitabıdır. Bunun gibi, *Kur'ân'*ın başında da yedi ayetten oluşan Fatiha suresi yer alır. Allah'ın, Hz. Âdem'in ve bütün insanların yüzünde yer alan yedi hattı anlayanlar Ümmü'l-Kitâb olarak adlandırılan Fatiha suresini okumuş olurlar:

Mustafâ buyurdı olmaya galat
Didi emred suretinde idi katat

Yiddi hattın Âdemün gördi 'ayân
Kâbe kavseyn itdi kaşından beyân

Bu sebebden yiddi batn oldı kelâm
Anun içün yiddi mushafdur tamâm

Bu yidi hatt ma'nâsın iy kâm-yâb
Anladunsa okudun ümmü'l-kitâb

[3] Heysemî, Taberânî tarafından rivayet edilen bu hadisi İbn Hibbân'a dayanarak uydurma olarak kabul eder çünkü İbn Hibbân, Hazm el-Ensârî'nin Ümmü't-Tufeyl'den bu hadisi işitmediğini öne sürer (Nûreddîn el-Heysemî, 2015, 239).

[4] Bu ifadenin geçtiği âyetin meali tam olarak şöyledir: "Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (Hayreddin Karaman vd., 2020, 78-79)

Bu yidi hat yidi yirde yazludur
Ma'ni-i nurun 'alâ nûrin budur

Ol yidi gökdür ki yiddi yiri var
Yohsa bu gökler tokuzdur âşikâr

Oldı bu seb'a'l-mesânî bî-nutak
Küllü şey'in hâlik illâ vech-i Hak

Hakk kitâbıdur tamâm eşyâ velî
Bu yidi âyetdür anun evveli

Yiddi âyet geldügi ümmü'l-kitâb
Bu sebebden oldı anla bî-hicâb (Refî'î, 2019, 116)

Refîî'nin anlattığı bu konuyu Misâlî'nin *Feyznâme*'sinde de görmek mümkündür (Misâlî, 2019, 235).

Vîrânî Abdal *Fakrnâme* adlı eserinde Fatiha suresinin ilk âyetindeki "rabbü'l-'âlemîn" ifadesini âlemleri besleyici yani anne olarak anlar. *Kur'ân*'ın anası yani Ümmü'l-kitâb Fatiha suresidir. Fatiha suresi yedi ayetten oluştuğu için Seb'u'l-mesânîdir (tekrarlanan yedidir). Fatiha'nın yedi ayeti yedi noktaya, yedi nokta ise elif (ا) harfine işaret eder. Elif (ا) harfi Allah kelâmının tamamıdır yani yüz on dört suredir ve altı bin altı yüz altmış altı ayettir. Dolayısıyla elif (ا) on sekiz bin âlemi içinde taşır. On sekiz bin âlem ise Hz. Âdem'in yüzünde bulunan ilahi harflerle yaratıldığı için bizzat Hz. Âdem'dir. Hz. Âdem ise Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve On İki İmam'a işaret eder. Dolayısıyla Vîrânî Abdal Fatiha suresini önce noktaya ve elif (ا) harfine indirger, buradan hareketle de onun manasını bütün âleme yayar. Neticede Hz. Âdem'e ve ondan hareketle Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye ve On İki İmam'a varır. Böylece Fatiha suresini tüm zamanların ve mekânların hakikatini içerisinde barındıran bir konuma yükseltir:

> *Ey tâlib-i fakr u fenâ! Bir dahi budur ki rabbü'l-'âlemîn dimekden murâd 'âlemlerün issi ve 'âlemleri besleyici dimek olur. İmdi besleyiciden murâd 'âlem-i asıldur, 'âlem-i asıldan murâd anadur, anadan murâd Fâtihadur, Fâtihadan murâd Ümmü'l-Kitâbdur, Ümmü'l-Kitâbdan murâd Seb'u'l-Mesânî, Seb'u'l-mesânîden murâd yedi âyet, yedi âyetden murâd yedi noktadur, yedi noktadan murâd bir elifdür, bir elifden murâd mecmû'-ı kelâmu'l-lâhdur, mecmû'-ı kelâmu'l-lâhdan murâd yüz on dört sûredür, yüz on dört sûreden murâd altı bin altı yüz altmış altı âyetdür ve andan murâd on sekiz bin 'âlemdür ve on sekiz bin âlemden murâd Âdemdür ve Âdemden murâd Muhammed 'Alîdür ve anların âl ü evlâdıdur ve âl ü evlâd-ı Muhammed ve 'Alînün zât-ı şânını fehm u idrâk eylemekdür*. (Vîrânî Abdal, 2015, 111-112)

Hurûfî metinleri arasında tevil yorumlarını en uç noktaya vardıran kişi şüphesiz Muhîtî'dir. Muhîtî'ye göre Fatiha suresinin on ismi vardır. Surede on dört tane de teşdid[5] bulunur. On isim ile on dört teşdid bir gün ve gecenin yirmi dört saati eder. Ayrıca on isim ile on dört teşdid, *İncil*'in yazıldığı alfabedeki yirmi dört harfin sayısına eşittir. Böylece Muhîtî Fatiha suresi ile zaman ve *İncil* arasında bir bağ kurar: "On dört teşdîd ile on ism-i Ümmü'l-kitâb bist u çahâr sâ'at-i leyl ü

[5] Teşdîd "bir harfi çift okutan ve şedde denilen işaretin adı"dır (Devellioğlu, 2016, 1275).

nehârıbeyân ider ki bist u çahâr hurûf-ı İncîldür ki Hazret-i Kelimetu'l-âhun nutkındadur" (Muhîtî, 2014, 246).

Muhîtî Fatiha'nın elli altı harften ve kırk noktadan oluştuğunu, ikisinin toplamının doksan altı yani üç adet otuz iki ettiğini söyler. Bu sayı ise Hz. Âdem'in yüzünde, ellerinde ve ayaklarında bulunan ilahi harflerin sayısına eşittir. Ayrıca, Fatiha'yı oluşturan elli altı harf tekrarsız yazıldığında yirmi iki harf ortaya çıkar. Bu harflerin yirmi biri Fatiha'nın zahirinde, biri ise batınında gelmiştir. Batında gelen harf fe (ف)'dir ve Fazlullah Esterâbâdî'ye işaret etmektedir. Fazlullah adı ism-i azamdır. Bundan dolayı, batınında fe (ف) harfini, zahirinde ise lam (ل) ve dad (ض) harflerini[6] barındıran Fatiha suresi ism-i azamdır:

> *Elli altı harf ve kırk nokta-i Ümmü'l-kitâb toksan altı olur ki üç otuz ikidür. Ya'nî üç otuz iki a'lâm-ı vech u dest u pây-ı Hazret-i Âdemdür 'aleyhi's-selâm ki vücûd-ı Ümmü'l-kitâb ve Fâtihatu'l-kitâbdur. Elli altı harf bî-mükerrer yigirmi iki harf olur 'alâ hâzâ ا ل ح م د ه ر ب ع ي ک ن و س ص ق ط ذ غ ض ت ف bu yigirmi iki harfün yigirmi biri Fâtihatu'l-kitâbun zâhirinde gelmişdür ki Ümmü'l-kitâbdur, ve bir harfi bâtınında gelmişdür ki fîdür. Fî hod evvel-i ism-i mübârek-i Hazret-i Fazl-ı yezdândur ki Hüdâvend-i beyân ve kâşif-i Kur'ândur celle ismüh. Pes bu takdîrce ism-i a'zâm-ı Hüdâ ki ism-i büzürgvâr-ı Fazl-ı yektâ-yı bî-hemtâdur celle ismüh, Fâtihatu'l-kitâb ism-i a'zâmdur. Fî bâtınında, lâm u dâd zâhirinde gelmişdür.* (Muhîtî, 2014, 248-249)

Genel olarak bakıldığında Fatiha suresi Hurûfîler tarafından sırlarla dolu bir hazine gibi düşünülür. Surede bulunan harflerin olduğu kadar bulunmayan harflerin de bir mesajı vardır. Fatiha'nın yedi ayet olması, önemli bir hakikatten dolayıdır. Bu sure ile insan, ilahi harfler, namaz rekâtları ve bunun gibi pek çok unsur arasında bir bağ bulunmaktadır. *Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha* adlı eserde de yukarıda bahsi geçen hususlar çerçevesinde Fatiha suresinin yorumlandığı görülecektir.

Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha Adlı Yazma Eserin Fiziki Özellikleri

Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha adlı metni içeren yazma eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Osman Ergin Yazmaları arasında 880 numarasıyla kayıtlı olup 59 varaktan ibarettir. *Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha* adlı metin bu yazmanın 42a-45b sayfaları arasında bulunup 4 varaktan oluşmaktadır. Nesih hattıyla yazılmış metnin ilk sayfası 15, son sayfası 16, ara sayfaları ise 19 satırdan meydana gelmektedir. Nesir olarak yazılan eserin müellifi ve telif tarihi belirtilmemiştir.

Eserin İçeriği ve Tahlili

Eser, Fatiha suresinin Hurûfî anlayışına ve Hurûfîlerin kullandığı tevil metoduna uygun olarak tefsir edilmesinden ibarettir. Müellif bu risale ile okuyucuya Fatiha'nın önemini anlatmakta, bu sureyi okuyanların her türlü tehlikeden korunacağını ve sayısız sevap kazanacağını göstermek istemektedir.

Müellife göre Fatiha'nın yedi ayet olması ile Allah'ın göğü ve yeri yedişer kat yaratması, Hz. Âdem'in yüzünde yedi adet tılsım (ümmî hat: bir saç, iki kaş,

[6] Üç harf Fazl (فضل) ismini oluşturmaktadır.

dört kirpik) bulunması ve haftanın yedi gün olması arasında bir ilişki mevcuttur. Allah, haftanın her bir gününü bir peygambere ikram etmiştir. Cuma günü Hz. Muhammed'e, cumartesi günü Hz. Musa'ya, pazar günü Hz. İsa'ya, pazartesi günü Hz. Davut'a, salı günü Hz. Süleyman'a, çarşamba günü Hz. Yakup'a ve perşembe günü Hz. Âdem'e düşmüştür (42a). Fatiha suresi yedi ayet olması dolayısıyla ismi geçen yedi peygamberin tüm faziletlerini üzerinde taşır (42b).

Müellif, Fatiha suresinin hesapsız faziletlerini açıklamak için Hz. Musa'ya ait bir kıssayı zikreder. Bu kıssaya göre Hz. Musa *Tevrat*'ı önüne koyarak bu kitabın hakkı için Allah'tan kendisine yol vermesini talep eder. Allah ise, eğer isterse Hz. Musa'ya *Kur'ân'*ın hakkı için yol vereceğini söyler. Bunun üzerine Hz. Musa "*Kur'ân Tevrat*'tan daha mı büyüktür?" diye sorar. Allah, *Kur'ân*'da yedi ayetten oluşan Fatiha suresinin bulunduğunu, bu surenin yedi kat yerden ve yedi kat gökten daha büyük olduğunu ifade eder (42b).

Müellife göre Fatiha'yı sıdk ve ihlasla okuyan kişi yedi cehennemden kurtulur. *Kur'ân'*da Fatiha'dan daha şerefli bir sure yoktur. İsm-i azam Fatiha suresidir. Her surenin bir adı varken Fatiha'nın on adı vardır. Bunlar; el-Hamd, Fatiha, Salavat, Ümmü'l-kitâb, Ümm-i Kur'ân, Sâfiye, Kâfiye, Vâfiye, Seb'u'l-mesânî ve Tesbih'tir. Fatiha'nın on adının olması, onda on kerametin bulunmasından dolayıdır. Dünya ve ahiret nimetleri el-Hamd ismiyle sabit ve devamlıdır. Fatiha ismi, bütün işlerin anahtarının bu surede olduğunu gösterir. Bu surenin terki, dört mezhepte de namazın bozulmasına sebep olduğu için sureye Salavat adı verilmiştir. Namaz, Salavat ile ayakta durur. Fatiha bütün kutsal kitapların aslı olduğu için Ümmü'l-kitâb'dır, *Kur'ân*'ın bütün manasını içerdiği için ise Ümm-i Kur'ân'dır. Fatiha; hastaları iyileştirdiği için Sâfiye, ıstırabı geçirdiği için Kâfiye, kıyamet gününün korkusundan emin kıldığı için Vâfiye, biri Mekke'de ve biri Medine'de olmak üzere iki kez indirildiği için Seb'a'l-mesânî, yedi kat gökteki tüm meleklerin zikri olduğu için ise Tesbih adını almıştır (42b-43a).

Fatiha suresi Arap alfabesinin yirmi bir harfiyle yazılmıştır, yani bu surede yedi harf bulunmaz. Bu harfler se (ث), cim (ج), hı (خ), ze (ز), şın (ش), zı (ظ) ve fe (ف)'dir. Müellif se (ث) harfinin *sübûr* (yok olma) kelimesine işaret ettiğini öne sürer. Bu kelime ona Furkan suresinin on dördüncü ayetini hatırlatır: "Bugün yok olmayı istemeyin" (Furkan 25/14). Böylece, Fatiha okuyanların mahvolma ile işi olmadığını belirtir. Cim (ج) harfinin ise cehenneme işaret ettiğini, Fatiha'yı okuyanların "Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır." (Hicr, 15/43) ayetinde belirtilen kişilerden olmayacağını ve onların cehennemden uzak bulunacağını ifade eder. Hı (خ) harfinin *havf* (korku) kelimesine işaret ettiğini, Fatiha okuyanların hiçbir şeyden korkmayacaklarını belirtir. Ardından şu ayeti zikreder: "Dehşeti her yerden hissedilen bir günden korkarlar." (İnsan 76/7). Ze (ز) harfi "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir." (Duhân 44/43-44) ayetinde belirtilen cehennem yiyeceğine işaret eder. Fatiha okuyanlar zakkum yemekten emin olurlar. Şın (ش) harfi "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd 11/106) ayetinde geçen *şekâvet* (bedbahtlık) kelimesine işaret eder. Fatiha okuyanlar bedbahtlıktan kurtulurlar. Zı (ظ) harfi "Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri

kavurup soyan bir ateştir." (Meâric 70/15-16) ayetinde geçen *lezî* (alevlenen bir ateş) kelimesine işaret eder. Fatiha okuyanların alevlenen ateşte işleri yoktur. Fe (ف) harfi "En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz." (Enbiyâ 21/103) ayetinde geçen *feze'u'l-ekber* (en büyük dehşet) ifadesine işaret eder. Fatiha okuyanlar en büyük dehşetten emin olurlar (43a-43b). Görüldüğü üzere müellif, Fatiha suresinde bulunmayan harfleri bazı ayetlerle ilişkilendirmekte ve buradan anlam çıkarmaktadır. Ortaya çıkan sonuç, Fatiha suresini okuyanların hiçbir zarar görmeyeceği, cehennemden uzak olacağı ve cennete gireceğidir. Müellife göre Fatiha suresinde bulunan harflerin bir anlamı ve mesajı olduğu gibi burada bulunmayan harflerin de bir anlamı ve mesajı bulunmaktadır.

Risalenin devamında müellif, Fatiha suresini meydana getiren kelimeleri tek tek tevil eder. Kelimelerin harf sayısından hareketle bazı manalara ulaşır. Müellife göre "el-hamd" kelimesi beş harften oluşur. Bunun gibi namaz da beş vakittir. Allah, namazda bu kelimeyi dilinden geçirenlerin ibadet esnasında yaptığı bütün hataları affeder. "Allah" kelimesi üç harftir. Bu üç harf "el-hamd" kelimesinin beş harfiyle toplanırsa sekiz harf meydana gelir. Cennette de sekiz kapı vardır. Bu ilişkiden dolayı "elhamdülillah" diyenlerin yüzünde sekiz cennet kapısı açılır yani sekiz adet ümmî hat (iki saç, iki kaş, dört kirpik) aşikâr olur. "Rabb" kelimesi iki harftir. Önceki sekiz harf ile birleştirilirse on harf meydana gelir. Bu on harfi zikreden kişiye Allah tarafından aşere-i mübeşşere sevabı verilir. "El-âlemîn" sekiz harftir. Önceki on harf ile birleştirilirse on sekiz harf oluşur. Bu on sekiz harfi sıdk ve ihlasla okuyan kişiye on sekiz bin âlemin sevabı yazılır. "Er-Rahmân" altı harftir. Önceki on sekiz harfle birleştirilirse yirmi dört harf ortaya çıkar. Bir günde de yirmi dört saat bulunmaktadır. Allah, bu yirmi dört harfi sıdk ve ihlasla okuyan kişinin yirmi dört saat içinde işlediği bütün günahları affeder, günahlarını sevaplarla değiştirir. "Er-Rahîm" altı harftir. Önceki yirmi dört harfle birleştirilirse otuz sayısı meydana gelir. Bir ayda otuz gün bulunmaktadır. Bu otuz kelimeyi sıdk ve ihlasla söyleyen kişiye Allah otuz gün oruç tutan kişinin sevabını verir. "Mâlik-i yevmü'd-dîn" ifadesi on iki harftir. Önceki otuz harf ile birleştirilirse kırk iki harfe ulaşılır. Allah Hz. Âdem'in kalbini cennetin kapısında kırk yıl bırakmıştır. Bahsi geçen kırk iki harfi söyleyen kişi, Hz. Âdem'i ziyaret ve tavaf eden melekler adedince sevap kazanır. "İyyâke na'bud" sekiz harfir. Önceki kırk iki harf ile birleştirince elli harfe varılır. Kıyamet günü elli bin yıldır. "Ve iyyâke nesta'în" on bir harftir. Önceki elli harf ile birleştirilince altmış bir harf ortaya çıkar. Allah yeryüzünde altmış bir adet deniz ve akarsu yaratmıştır. Bu altmış bir harfi okuyan kişiye Allah, altmış bir akarsu ve denizin damlaları adedince sevap yazıp onun günahlarını sevaplara çevirir. "İhdinâ's-sırât" on bir kelimedir. Altmış bir ile on birin toplamı yetmiş iki eder. İnsanlık Allah tarafından yetmiş iki millet olarak yaratılmıştır. Yetmiş iki harfi okuyan kimse yetmiş iki milleti ele geçirir ve onların kötülüklerinden güvende olur. "El-müstakîm" sekiz harftir. Bu harfler öncekilerle toplanırsa seksene ulaşılır. Allah Hz. Şit'e elli ve Hz. İdris'e otuz suhuf vermiştir. Suhufların toplamı seksen eder. Allah, seksen harfi okuyan kişiye seksen suhufun sevabını verir ve ona dosdoğru yolu kolaylaştırır. "Sırâte'l-lezîne en'amte aleyhim" on dokuz harften müteşekkildir. On dokuz harf seksen harf ile toplanınca doksan dokuz harf eder. Allah'ın esmâü'l-hüsnâsı doksan dokuz isimden ibarettir. Kim doksan dokuz harfi okursa Allah'ın doksan dokuz adını okumuşçasına sevap

kazanır. "Gayri'l-magdûbi aleyhim" on beş harftir. Doksan dokuz ile on beş toplanınca yüz on dörde ulaşılır. *Kur'ân*'da yüz on dört sure bulunur. Her kim yüz on dört harfi okursa ona *Kur'ân*'ı hatmetmiş gibi sevap verilir. "Ve lâ'd-dâllîn" on harftir. Yüz on dört ile on toplanınca yüz yirmi dört olur. Allah yeryüzüne yüz yirmi dört bin peygamber göndermiştir. Yüz yirmi dört harfi okuyan kişi yüz yirmi dört bin peygamberin sevabını kazanır, ahirette onlarla dirilir ve onların şefaatine nail olur. "Âmîn" dört harften ibarettir. Bunu okuyan kişiye Allah dört şey verir: 1) Tüm günahlarını affeder. 2) İman verir. 3) İlimleri ona kolaylaştırır. 4) Onu cennete sokup Kevser şarabından içmeyi nasip eder (43b-45b).

Risâle-i Fazîlet-i Sûretü'l-Fâtiha adlı eserin daha önceki Hurûfî metinleriyle büyük bir benzerlik içerisinde olduğu, dolayısıyla müellifin bu eseri kaleme alırken Hurûfîliğe dair metinlerden faydalandığı görülmektedir. Risalenin 42a sayfasında Fatiha suresinin yedi ayeti ile evrenin yedi kat oluşu, insanın yüzünde yedi adet ümmî hat bulunması ve haftanın yedi günden meydana gelmesi arasında ilişki kurulması *Câvidânnâme* (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, 407/310/247), *Beşâretnâme* (Refî'î, 2019, 69), *Mukaddimetü'l-Hakâyık* (Seyyid Nesîmî, 2017, 57-65), *Fakrnâme* (Vîrânî Abdal, 2015, 23-30) ve *Arşnâme Tercümesi* (Âmiloğlu, 2014, 97) gibi pek çok Hurûfî eserinde karşılaşılan bir yorumdur. Müellif 42b ve 43a sayfalarında Fatiha suresinin on isminden bahseder. *Câvidânnâme'*nin Fatiha'ya dair bir bölümünde bu surenin isimlerinden Ümmü'l-kitâb, Fâtihatü'l-kitâb, Sûre-i Salât, Esâs, Vâfiye, Kâfiye, Şâfiye, Sûretü'l-Kenz, Seb'u'l-mesânî ve El-hamd zikredilir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, 405-412). Refîî, *Beşâretnâme*'sinde Fatiha'nın pek çok isminin bulunduğunu ve bunlardan bazılarının Ümmü'l-kitâb, Esâs, Sûre-i Kenz, Salât, Vâfiye, Kâfiye, Sâfiye, Seb'u'l-mesânî ve Sırr-ı Kur'ân olduğunu söyler (Refî'î, 2019, 69-70). Vîrânî Abdal ise Fatiha'nın anasır-ı erbaaya göre dört isminin bulunduğunu söyler. Bu isimler Fâtihatü'l-kitâb, Elhamdülillah, Seb'u'l-mesânî ve Ümmü'l-kitâb'dır (Vîrânî Abdal, 2015, 23-24). *Risâle-i Fazîlet-i Sûretü'l-Fâtiha* adlı metinde geçen Fatiha isimleriyle Fazlullah Esterâbâdî, Refîî ve Vîrânî Abdal'ın bahsettiği Fatiha isimleri üç isim (Salavat, Tesbîh ve Ümm-i Kur'ân) haricinde birbiriyle aynıdır. Bununla beraber Fazlullah Esterâbâdî ve Refîî tarafından söylenen Fatiha isimlerinden Esâs, Sûre-i Kenz, Salât ve Sırr-ı Kur'ân da risalede bulunmaz. Fatiha'nın isimlerine dair metinler arasındaki farklılık, Refîî tarafından Fatiha'nın birçok adı olduğuna dair verilen bilgi sayesinde anlaşılır bir hâl alır (Refî'î, 2019, 70).

Risale müellifi Fatiha'nın isimlerinden Ümmü'l-kitâb'ı açıklarken "Levḥ-i Maḥfūẓda sūre-i Fātiha cemī kitābuñ aṣlıdur" der (43a). Fatiha suresinin *Tevrat, Zebur, İncil* ve *Kur'ân*'ın manasını içinde barındırdığına dair bu düşünceye Vîrânî Abdal'ın *Fakrnâme*'sinde de rastlanır:

> *İmdi bir dahi bu kim Fâtihatü'l-kitâbun asl-ı adedi yigirmi sekiz kelimedür Âdemün cemâli adedince zîrâ kim Âdemün vechinde yigirmi sekiz kitâbet nakş-ı hidâyetle mesturdur ve mektûbdur. Bir dahi lâm-elifdür bununla yigirmi tokuz hurûf olur ve ammâ lâ-elifün kâ'im-i makâmı dört hurûfdur pâ, çâ, jâ, gâ bunlardur ve bunlar Zebûrda ve Tevrâtda ve İncîlde mektûbdur ve Kur'ânda bunların kâ'im-i makâmı lâm-elifdür.* (Vîrânî Abdal, 2015, 121)

Risale müellifi Fatiha'nın isimlerinden olan Ümm-i Kur'ân'dan bahsederken şöyle der: "Beşinci ism ümm-i Ḳurʾāndur zīrā Ḳurʾān-ı ʿaẓīmüñ cemīʿ maʿnāsı mündericdür" (43a). Fazlullah Esterabadi *Câvidânnâme*'de Fatiha'nın *Kur'ân*'ın tümüne denk olduğunu, onun aslını içinde barındırdığını şu cümle ile ifade eder: "Bil ki seb'u'l-mesânî ki Kur'ân-ı azîmdir ol onun için ümmü'l-kitâbdır ki mâder-i cümle meânîdir ve cümlesi onun batnında mevcûddur" (Fazlullah Esterabadi, 2012, 406).

Risale müellifi 43a ve 43b sayfalarında Fatiha'da bulunmayan yedi harfi bu harf ile başlayan ya da bu harfi içinde barındıran birtakım kelimelerle ilişkilendirir, ardından ilgili kelimelerin bulunduğu ayetleri örnek göstererek söz konusu yedi harften Fatiha okuyanların hiçbir şekilde zarar görmeyeceğine dair bir anlam çıkarır. 43b-45a sayfalarında ise Fatiha suresini kelime kelime açıklayarak bu sureyi okuyanların kazanacağı sevaplardan bahseder. Bu tür bir yorum Hurûfî metinlerinde yaygın değildir ancak müellifin sure yorumunda izlediği yöntem, Hurûfîlerin kullandığı tevil yöntemidir (Ballı, 2010, 95). Tevil, *Kur'ân*'ı bâtınî usullere göre yorumlamaktır. Müellif Fatiha'da bulunan ve bulunmayan harflerden, sureyi oluşturan kelime sayısından, bu kelimelerin kaç harfle meydana geldiğinden ve kelime gruplarının harf sayılarından türlü manalar çıkarır. Böylece risalenin içeriğiyle olduğu gibi Fatiha'yı tefsir etme yöntemiyle de Hurûfîlerle birleşir. Dolayısıyla *Risâle-i Fazîlet-i Sûretü'l-Fâtiha* müellifinin Hurûfî olduğu ve Fatiha'yı Hurûfîlik anlayışıyla tefsir ettiği apaçık ortaya çıkar.

Sonuç

Hurûfîler İmâdüddîn Nesîmî'den başlayarak kendi inanç ve anlayışlarını Türkçe eserler yoluyla anlatmaya çalışmışlar ve bu uğurda pek çok metin vücuda getirmişlerdir. Bu eserlerden bazıları geniş hacimli iken bazıları kısa risaleler şeklindedir. Söz konusu risalelerden biri de *Risâle-i Fazîlet-i Sûretü'l-Fâtiha* adlı metindir. Dört varaktan oluşan bu metnin yazarı ve tarihi belli değildir. Müellif, Hurûfîlik anlayışına ve tevil yöntemine dayanarak Fatiha suresini yorumlamıştır. Bu yorumun amacı Fatiha'nın önemini göstermek, bu sureyi okuyanların her türlü tehlikeden kurtulacağını ve hesapsız sevap kazanacağını anlatmaktır. Söz konusu risale ile diğer Hurûfî eserleri arasında paralellikler görmek mümkündür. Fatiha'nın yedi ayet olması ile insanın yüzünde yer aldığı düşünülen ümmî hatlar arasında bağlantı kurulması, *Kur'ân*'ın Fatiha'da münderiç olması ve Fatiha'ya verilen çeşitli isimler bahsi geçen paralelliklerden bazılarıdır. Müellifin Hurûfîlerden ayrıldığı husus, Fatiha suresinin değerini kanıtlamaya çalışırken cehennemden kurtulmayı ve sevap kazanmayı oldukça öne çıkarmasıdır. Hâlbuki Hurûfîler daha çok hakikati idrak etmek, Allah'ın yüzünü müşahede etmek ve tüm kâinatta yirmi sekiz ile otuz iki ilahi harfin işaretlerini okumakla ilgilenmişlerdir. Yine de müellifin kullandığı yöntem tevildir ve bu bakımdan Hurûfîlerin *Kur'ân*'a yaklaşım tarzıyla uyum içerisindedir. Dolayısıyla *Risâle-i Fazîlet-i Sûreti'l-Fâtiha* adlı eserin Hurûfîlik anlayışını yansıttığını ve Hurûfî bir müellif tarafından yazıldığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

Aksu, Hüsamettin. "Hurûfîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/408-412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Âmiloğlu. *Arş-nâme Tercümesi*. haz. Fatih Usluer. İstanbul: Türkiye Yazma ve Basma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Arıkoğlu, İsmail. *Ferişteoğlu'nun Cavidân-nâme Tercümesi: 'Işk-nâme (İnceleme-Metin)* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Ayan, Hüseyin. *Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020

Ballı, Hasan Hüseyin. *Fazlullah Hurûfî ve Hurûfîlik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Ballı, Hasan Hüseyin. (2011). "Hurufilik Nedir?". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*. 4/2 (Aralık 2011), 31-44.

Değirmençay, Veyis. *İmâdüddin Nesîmî ve Farsça Divanı'nın Türkçe Çevirisi*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2013.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2016.

Duman, Zeki, Mustafa Altundağ. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/401-408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

Fazlullah Esterâbâdî. *Câvidân-nâme, Dürr-i Yetîm İsimli Tercümesi*. çev. Derviş Murazâ. haz. Fatih Usluer. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.

Gölpınarlı, Abdülbâki. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Karaman, Hayreddin - Çağrıcı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kâfi - Gümüş, Sadreddin. *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Misâlî. "Feyznâme". *Hurufi Şiirler III*. haz. Fatih Usluer. 231-320. İstanbul: Türkiye Yazma ve Basma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Muhîtî. "Keşf-nâme". *Hurufi Metinleri I*. haz. Fatih Usluer. 246-319. Ankara: Birleşik Yayınları, 2014.

Nûreddîn el-Heysemî. *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. çev. İlker Mermer. Cilt: XII. Ocak Yayıncılık, 2015.

Penâhî. "Şehriyarname". *Hurufi Şiirler III*. haz. Fatih Usluer. 193-229. İstanbul: Türkiye Yazma ve Basma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Refîî. "Beşaretname". *Hurufi Şiirler III*. haz. Fatih Usluer. 35-176. İstanbul: Türkiye Yazma ve Basma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019a.

Refîî. "Gencname". *Hurufi Şiirler III*. haz. Fatih Usluer. 177-192. İstanbul: Türkiye Yazma ve Basma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019b.

Seyyid Nesîmî. *Mukaddimetü'l-Hakâyık (Hakikatlere Giriş)*. haz. Fatih Usluer. İstanbul: Revak Yayınları, 2017.

Usluer, Fatih. *Hurufilik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.

Vîrânî Abdal. *Fakrnâme*. haz. Fatih Usluer. İstanbul: Revak Kitabevi, 2015.

Metin

(42a)[7] Haẕā Risāle-i Faẓīlet-i Sūreti'l-Fātiha

Bismi'l-lāhi'r-raḥmani'r-raḥīm

Elḥamdülillāhi rabbi'l-ʿālemīn ve'ṣ-ṣalavatu[8] ve's-selāmu ʿalā seyyidinā Muhammed ve ālihī ve ṣaḥbihī ecmaʿīn ve baʿd. Bilgil taḥḳīḳā faẓīlet-i Fātiḥatü'l-kitāb lā yüʿadd ve lā yuḥṣādur velākin bu sürenüñ āyāt-ı şerīfesi yedidür ve on dört kelimedür ve yüz yigirmi dört ḥarfdür. Ve yedi āyetüñ şerefine semavāt daḫi yedi ḳat olmuşdur. Ve yedi ḳat yer daḫi anıñ şerefiyledür. Ve ṭılsım-ı Ādem yedi ṭabaḳadur ve yedi aʿżā üzerinedür. Secde daḫi farż oldıġına bunuñ şerefidür. Ve hafta daḫi yedi gündür ve bu yedi günde Allāh teʿālā yedi peyġambere ikrām itmişdür. Cumʿa güni ḥażret-i seyyidi'l-mürselīn Muhammed Muṣṭafā ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi veselleme ikrām eyledi. Ve cumʿa irtesi güni ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Ve bāzār güni ḥażret-i ʿĪsā ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Ve bāzār irtesi güni ḥażret-i Dāvud ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Ve ṣalı güni ḥażret-i Süleymān ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Ve cehārşenbe güni ḥażret-i Yaʿḳūb ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Ve pencşenbe güni ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāma ikrām itmişdür. Maʿlūm oldı ki Fātiha sūresi (42b) yedi āyet olmaġla enbiyā-yı meẕkūr gerek cümle feżāʾili bunda mündericdür ve bu sūre-i şerīfenün ṣevābınıñ ḥaddi ve ḥesābı yoḳdur. Bir gün ḥażret-i Mūsā ʿaleyhi's-selām Tevrāt-ı şerīfi getürüb duʿā iderdi. "Yā Rabb, kitāb-ı şerīfin ḥaḳḳıçün baña yol vir" didi. Nidā geldi ki "Yā Mūsā! İsterseñ saña yol virem. Āḫir zamān peyġamberi ḥażret-i Muhammed Muṣṭafā ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi vesellem Furḳānı ḥaḳḳıçün diyü duʿā it, saña yol virem. Ḥażreti Mūsā ʿaleyhi's-selām münācātda didi ki "Ḥażret-i Muhammed Muṣṭafā ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi vesellemüñ Furḳānı benüm Tevrātumdan büyük midür?" Nidā geldi ki "Yā Mūsā! Muhammed Muṣṭafānuñ Furḳānunda bir sūre vardur, yedi āyetdür ki sebʿu'l-mesānīdür. Yedi ḳat gökden ve yedi ḳat yirden büyükdür ve her kim bu yedi āyet-i kerīme ki Fātihatü'l-kitābdur ṣıdḳ u iḫlāṣ birle oḳısa yedi ṭabaḳa ceḥennem ʿaẕābından emīn ola. Zīrā ki Ḳurʾān-ı ʿaẓīmde sūre-i Fātihadan eşref sūre yoḳdur. İsm-i aʿẓam bu sūredür. Her sürenüñ kelām-ı ḳadīmde bir adı vardur ve bu sūre-i kerīmenüñ on adı vardur. Evvel adı El-ḥamddur, ikinci adı Fātihadur, üçüncü adı Ṣalavatdur, dördüncü adı Ümmü'l-kitâbdur, beşinci adı Ümm-i Ḳurʾāndur, altıncı adı Şāfiyedür, yedinci adı Kāfiyedür, sekizinci adı Vāfiyedür, ṭoḳuzuncu adı Sebʿu'l-meṣānīdür, onuncu adı Tesbīḥdür. Bu sūre-i şerīfenüñ on adı oldıġına sebeb budur ki bu sürede on kerāmet

[7] Parantez içindeki bold sayı ve harfler metnin sayfa numaralarını göstermektedir.

[8] "Ṣalavāt (صلوات)" kelimesi metnin tümünde "ṣalavat 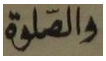 " şeklinde yazılmıştır.

vardur. Evvel dimişlerdir ki El-ḥamd ile dünyā ve āḫiret (43a) niʿmetleri ḳāʾimdür. İkinci ism Fātihadur. Cemīʾ meṣālihüñ miftāḥıdur. Üçüncü ism Ṣalavatdur zīrā meẕāhib-i erbaʿāda terkiyle namāz fāsid olur. Ṣalavat anıñla ḳāʾimdür. Dördüncü ism Ümmü'l-kitābdur. Ümm luġatda aṣla dirler. Levḥ-i Maḥfūẓda sūre-i Fātiha cemīʿ kitābuñ aṣlıdur. Beşinci ism Ümm-i Ḳurʾāndur zīrā Ḳurʾān-ı ʿaẓīmüñ cemīʿ maʿnāsı mündericdür. Altıncı ism Şāfiyedür ki her ḫasta üzerine oḳısalar Allāh teʿālā sūre-i Fātiha ḥürmetine şifā vire. Yedinci ism Kāfiyedür ki maḥall-i iẕṭırābda cemīʿ mühimmātda Fātiha sūresini oḳımaḳ kifāyet ider. Sekizinci ism Vāfiyedür ki sūre-i Fātiha ṣıdḳla ve iḫlāṣla oḳınılur. Kıyāmet güninde Allāh teʿālā ol günüñ ḫavfından emīn eyleye. Ḥaḳḳ teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [9] **يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً** Toḳuzuncu ism Sebʿa'l-meṯānīdür ki iki kerre nāzil olmışdur: Biri Mekke-i Mükerreme ve biri Medīne-i Münevverede. Her ki bu sūre-i şerīfeyi ṣıdḳ u iḫlāṣ birle oḳısa Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā ḥaremeyn-i şerīfin ṯevābın vire. Onuncu ism Tesbīḥdür zīrā semavāt-ı sebʿanıñ cemīʿ ferişteleriniñ tesbīḥi bu sūre-i şerīfedür. Sıdḳ u iḫlāṣla oḳıyanlara cemīʿ feriştehler[10] ʿadedince ṯevāb virile. Ve bir faẓīleti daḫi budur ki bu sūre-i şerīfede maʿrūf-ı teheccīden yedi ḥarf yoḳdur. Evvelā ṯe [ث] yoḳdur ki zīrā ṯe işāret-i ṯübūrdur. Ḥaḳḳ teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurmışdır [11] **لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً** Sūre-i Fātiha oḳıyanlarıñ ṯübūr ile işi yoḳdur. İkinci cim [ج] yokdur ki çim (43b) cehenneme işāretdür ki kelām-ı ḳadīminde Ḥaḳḳ celle ve aʿlā buyurur [12] **اِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَ** Sūre-i el-ḥamd oḳıyanların cehennem ile işleri yoḳdur. Üçüncü ḫı [خ] yoḳdur ki ḫā işāret-i ḫavfdur. El-ḥamd oḳıyan kişi hergiz ḫavf eylemesün. Ḥaḳḳ teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [13] **وَيَخَافُونَ يَوْماً كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيراً** Dördüncü ze [ز] yoḳdur ki Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [14] **اِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ طَعَامُ الْاَثِيمِ** Fātiḥa sūresin oḳıyanlar zaḳḳum yimekden emīn olalar. Beşinci şīn [ش] yoḳdur ki şīn şeḳāvetdendür. Ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [15] **فَاَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ خَالِدِينَ** Sūre-i el-ḥamd oḳıyanlar şeḳāvetden ḫalāṣ olalar. Altıncı ẓā [ظ] yoḳdur ki ẓā işaret-i leẕīdür. Ḥaḳḳ sübḥāne ve teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur ki [16] **اِنَّهَا لَظَىٰ نَزَّاعَةً لِلشَّوَىٰ** Sūre-i Fātiḥa oḳıyanlar leẕīde işleri yoḳdur. Yedinci fā [ف] yoḳdur ki fā fezeʿ-i ekberdendir ki Ḥaḳḳ teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [17] **لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيهُمُ الْمَلٰئِكَةُ** Fātiḫa sūresin oḳıyanlar fezeʿ-i ekberden emīn olalar. Fātiḫa sūresi yedi āyetdür ve on dört kelimedür ve yüz yigirmi dört ḥarfdür

[9] "O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar." (İnsân 76/7)

[10] Bu kelime metinde yanlışlıkla "ferişteḫ " olarak yazılmıştır.

[11] "Bugün yok olmayı istemeyin." anlamına gelen bu Arapça ifade Furkan suresinde geçmektedir. Ayetin tamamının meali şöyledir: " Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!" (Furkân 25/14)

[12] "Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır." (Hicr, 15/43)

[13] "Dehşeti her yerden hissadilen bir günden korkarlar." anlamına gelen bu söz İnsan suresinde geçmektedir. Ayetin tamamının meali şöyledir: Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar." (İnsân 76/7)

[14] "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir." (Duhân 44/43-44)

[15] "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd 11/106). Yukarıdaki Arapça ifadenin son kelimesi olan **خالدين** (sürekli kalacaklardır) ifadesi Hûd suresinin 107. ayetinin ilk kelimesidir.

[16] "Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir." (Meâric 70/15-16)

[17] "En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz." (Enbiyâ 21/103)

ve on dört teşdīddür ve dördi teşdīde-i aşliyyedür. Yigirmi üc elifdür ve üc bādur ve üc tādur ve üc ḥādur ve dört dāldur ve bir ẕāldur ve altı rādur ve iki sīndür ve iki şāddur ve iki ḍāddur ve iki ṭādur ve altı ʿayndur ve iki ġayndur ve bir ḳāfdur ve üc kāfdur ve on sekiz lāmdur ve on iki mīmdür ve on nündur ve dört vāvdur ve dört hādur ve on üc yādur [18]**الحمد** beş ḥarfdür ve namāz daḫı beş vaḳtdur. (44a) Her ki bu beş ḥarfi namāzda dilünden geçüre Allāh subḥāne ve teʿālā her seḥv ki namāzda vāḳiʿ olmışdur ʿafv ide ve bu sūre-i kerīme ḳıyāmet güni Muṣḥaf-ı senīde yazıla. [19]**لله** üc ḥarfdür. Üc ḥarfi beşe iżāfe ile sekiz olur. Allāh teʿālā cennetde sekiz ḳapu yaratdı. El-ḥamdülillāh dinilerek yüzine cennetden sekiz ḳapu açıla. [20]**ربّ** iki ḥarfdür. İkiyi sekize żamm ile on olur. Bu on ḥarfi her ki dilünden ẕikr ide Ḥaḳḳ teʿālā ol kişiye ʿaşere-i mübeşşire şevābun vire. [21] **العالمين** sekiz ḥarfdür. Sekizi ona iżāfe ile on sekiz olur. Her ki bu on sekiz ḥarfi ṣıdḳ u iḫlāṣ ile oḳıya Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā ol kişiye on sekiz biñ ʿālem şevābın vire. [22]**الرّحمن** altı ḥarfdür. On sekizi altıya iżāfe ile yigirmi dört olur. Her ki bu yigirmi dört ḥarfi ṣıdḳ u iḫlāṣ ile dilünden geçüre, Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā gice ile gündüzi yigirmi dört sāʿat yaratdı, her kim yigirmi dört ḥarfi ṣıdḳ u iḫlāṣ birle dilünde ẕikr eylese Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā yigirmi dört sāʿatde ne ḳadar seḥv taḳṣīr vāḳīʿ oldısa ʿafv ide ve seyyiʾātını ḥasenāta tebdīl eyleye. [23]**الرّحيم** altı ḥarfdür. Altı ḥarfi yigirmi dörde iżāfe ile otuz olur ve her ay daḫı otuz gündür ve her kim bu otuz ḥarfi ṣıdḳ u iḫlāṣ ile dilünde revān eylese Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā otuz gün ṣāʾim olanlar şevābun vire. [24] **مالك يوم الدّين** on iki ḥarfdür. On ikiyi otuza iżāfe ile ḳırḳ iki olur. Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā (44b) ḥażret-i Ādem ʿaleyhisselāmuñ ḳalbüni cennet ḳapusında ḳırḳ yıl ḳodı. Cümle melāʾike gelüb ṭavāf iderlerdi. İblīs ʿaleyhü'l-laʿne bir gün didi ki "Melāʾikeye eger Allah teʿālā ḥażretleri emr idüb buña secde idiñiz dise idermisiz?" Melāʾike didiler ki "Allāh teʿālā emr idürse iderüz. İblīs ʿaleyhi'l-laʿne didi ki "Ben itmezem. Henūz secde emr olmamışdı. İbā itdi. Her kim ṣıdḳ u iḫlāṣla bu ḳırḳ iki ḥarfi dilünde cārī eylese ḥażret-i Ādem ʿaleyhi's-selāmı ziyāret ve ṭavāf iden melāʾikeler adedince şevāb vire. [25]**ايّاك نعبد** sekiz ḥarfdür. Ḳırḳ ikiye iżāfe ile elli olur. Ve ḳıyāmet güni elli biñ yıldur. Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā kelām-ı ḳadīminde buyurur [26]**خمسين الف سنة ممّاتعدّون** ve ol günlerüñ heybetünden emīn ola ḳurtıla. [27]**و ايّاكَ نستعين** on bir ḥarfdür. On bir ḥarfi elliye iżāfe ile altmış bir olur. Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā yer yüzinde altmış bir ulu ve ʿaẓīm şular ve deryālar yaratmışdır. Her kim ṣıdḳ u iḫlāṣla bu altmış bir ḥarfi tilāvet idüb dilünde cārī ḳılsa Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā ol şularuñ ve deryālaruñ ḳaṭerātı ʿadedince ol kişiye şevāblar ḥāṣıl olub seyyiʾātı ḥasenāta tebdīl ola. [28]**اهدناالصّراط** on bir ḥarfdür. On biri altmış bire iżāfe ile yetmiş iki olur. Allāh teʿālā cümle insānı yetmiş iki millet ḫalḳ

[18] "Hamd…" (Fatiha 1/2)
[19] "…Allah'a…" (Fatiha 1/2)
[20] "…Rabb'i…" (Fatiha 1/2)
[21] "Âlemlerin…" (Fatiha 1/2)
[22] "Rahman…" (Fatiha 1/3)
[23] "Rahim." (Fatiha 2/3)
[24] "Ödül ve ceza gününün tek hâkimi." (Fatiha 1/4)
[25] "Ancak sana kulluk eder[iz]." (Fatiha 1/5)
[26] Bu ifade Meâric suresinin 4. ayetinde geçmektedir. İlgili ayetin meali şöyledir: "Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar." (Meâric 70/4)
[27] "Yalnız senden yardım dileriz." (Fatiha 1/5)
[28] "Bizi (…) yola (…) ilet." (Fatiha, 1/6)

eyledi. Her kim ṣıdḳ u iḫlāṣ birle bu yetmiş iki ḥarfi tilāvet idüb dilünde (45a) cārī ḳılsa yetmiş iki millet añа musaḫḫar olub şerlerinden emīn ola. [29] **المستقيم** sekiz ḥarfdür. Sekizi yetmiş ikiye iżāfe ile seksen olur. Ḥaḳḳ subḥāne ve teʿālā ḥażret-i Şīt ile ḥażret-i İdrīs ʿaleyhimü's-selāma seksen ṣuḥuf virmişdür kim elli ṣuḥuf ḥażret-i Şīte ve otuz ṣuḥuf ḥażret-i İdrīse virmişdür. Her kim dilünde seksen ḥurūfı revān eylese Ḥaḳḳ teʿālā ol seksen ṣuḥuf şevābun vire ve hem ṣırāṭ-ı müstaḳīmi āsānlıġla geçe biʿavni'l-lah teʿālā. [30]**صراط الّذين انعمت عليحم** on ṭoḳuz ḥarfdür. On ṭoḳuzı seksene iżāfe eyle ṭoḳsan ṭoḳuz olur. Kelām-ı ḳadīminde Ḥaḳḳ celle ve aʿlānuñ ṭoḳsan ṭoḳuz ism-i şerīfi vardur ki ḥażret-i resūl ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi vesellem buyurmışdur ki "Her kim bu ṭoḳsan ṭoḳuz ḥurūfı ṣıdḳ u iḫlāṣla tilāvet idüb dilünde ezber eylese ol kişi ṭoḳsan ṭoḳuz ism-i ʿaẕīmi oḳumışça şevāblar bula." [31] **غيرالمغضوب عليحم**on beş ḥarfdür. On beşi ṭoḳsan ṭoḳuza iżāfe ile yüz on dört olur. Kelām-ı ḳadīmünde daḫi yüz on dört sūre vardur. Her kim bu yüz on dört ḥurūfı dāʾimā dilünde revān eylese Ḥaḳḳ teʿālā ol kişiye yüz on dört sūre-i kerīmeyi tilāvet eylemişçe şevāblar vire ve dīvān-ı aʿmāline yazıla. [32]**ولاالضّالّين** on ḥarfdür. Onı yüz on dört ḥurūfa iżāfe ile yüz yigirmi dört olur. Ḥaḳḳ teʿālā yer yüzine yüz yigirmi dört biñ peyġamber irsāl itmişdür. (45b) Her kim ṣıdḳ u iḫlāṣla yüz yigirmi dört ḥurūfı tilāvet idüb oḳısa ol kişiye yüz yigirmi dört biñ peyġamber şevābı ḳadar şevāb vire ve ḳıyāmet güninde ānlar ile ḥaşr eyleye ve ānlarıñ şefāʿati ol kişinüñ üzerinde ola biʿavni'l-lāhu teʿālā. **آمين** dört ḥarfdür. Her kim bu dört ḥarfi dilünde geçürse ṣıdḳ u iḫlāṣla Ḥaḳḳ teʿālā ol kişiye dört nesne vire: Evvel cümle günāhın ʿafv eyleye. İkinci imān vire. Üçüncü ulūmı āsān ola. Dördüncü cennete girüb şarāb-ı kevşerden naṣīb ola ve ḫod ʿayn ile cennetde ʿıyş itmek naṣīb ola biʿavi'l-lāhi teʿālā. Ve faẕla ve kereme bundan ziyāde bu sūre-i şerīfenüñ şevābına ḥadd ü ġāyet olmaz. Her bir ḥurūfına bu ẕikr olınan şevāb olur diyen ḳāṣırdur. Ehl-i kerem luṭf idüb bu żaʿīf dilünden bu ḳadar ve bu naḥīf elünden bu deñlü tertīb vāḳiʿ oldı. Maʿẕūr ṭutalar. Vallāhu aʿlem bi'ṣ-ṣevāb temmet er-risālet.

[29] "Doğru…" (Fatiha 1/6)
[30] "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna…" (Fatiha 1/7)
[31] "Gazaba uğrayanlarınkine (…) değil." (Fatiha 1/7)
[32] "(…) Sapıklarınkine [değil]." (Fatiha 1/7)

Orijinal Metin

هذا رسالة فضيلت سورة الفاتحة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين وبعد بيلكل تحقيقا فضيلت فاتحة الكتاب لا يعد ولا يحصى در ولكن بو سوره نك آيات شريفه سى يديدر واون دورت كلمه در ويوز يكرمى دورت حرف در ويدى آيتك شرفله سموات دنى يدى قات اولمشدر ويدى قات يردنى انك شرفله وطلسم آدم يدى طبقه در ويدى اعضا اوزرينه در سجده دنى فرض اولديغندن بونك شرفيدر وهفته دنى يدى گوندر ويويدى كونده الله تعالى يدى پيغمبره اكرام ايتمشدر جمعه كونى حضرت سيد المرسلين محمد مصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم اكرام ايلدى وجمعه ايرتهسى كونى حضرت موسى عليه السلام اكرام ايتمشدر وباز اركونى حضرت عيسى عليه السلام اكرام ايتمشدر وباز اراربتهسى كونى حضرت داود عليه السلام اكرام ايتمشدر وصالى كونى حضرت سليمان عليه السلام اكرام ايتمشدر وچهارشنبه كونى حضرت يعقوب عليه السلام اكرام ايتمشدر وپنجشنبه كونى حضرت آدم عليه السلام اكرام ايتمشدر معلوم اولديكه فاتحه سوره سى

يدى

نعتلرى قائمدر ايكنجى اسم فاتحه در جميع مصالحكن مفتاحيدر اوچنجى اسم صلوة در زيرا مذاهب اربعه ده تركيله نماز فاسد اولور صلوة انكله قائمدر دورد نجى اسم ام الكتابدر ام لغتده اصل ديرلر لوح تحفوظده سورهٔ فاتحه جميع كتابك اصليدر بشنجى اسم ام قرآندر زيرا قرآن عظيمك جميع معناسى مندرجدر التنجى اسم شافيه در كه هر خسته اوزرينه اوقسه لرالله تعالى سورهٔ فاتحه حرمتنه شفا بولور يدنجى اسم كافيه در كه محل احتياجده جميع مهماته فاتحه سوره سنى اوقمق كفايت ايدر سكزنجى اسم وافيه در كه سورهٔ فاتحه صدق واخلاصله اوقينلر قيامت كونده الله تعالى اول كونك خوفندن امين ايله حق تعالى كلام قديمنده بيورر يوقون بالنذر ويخافون يوما كان شره مستطيرا طقوزنجى اسم سبع المثانيدر كه ايكى كره نازل اولمشدر بريسى مكه مكرمه ده بريسى مدينه منوره ده هر كيمه بو سورهٔ شريفه صدق واخلاصى برله اوقسه حق سبحانه وتعالى حرمتين شريفين ثوابين اونبش اسم تسميه در زيرا سموات سبعه نك جميع فرشته لرينك تسبيحى بو سورهٔ شريفه در صدق واخلاصله اوقينلر جميع فرشته لرعدد نجه ثواب ويريله وبر فضيلتى دنى بودركه بو سورهٔ شريفه ده معروف تهجيدن يدى حرف يوقدر اولاً يوقدركه زيرا ثم اشارت ثبوردر حق تعالى كلام قديمنده بيورمشدر لا تدعوا اليوم ثبورا سورهٔ فاتحه اوقينلرك ثبور ايله ايشى يوقدر ايكنجى يوقدر كه جهنم

جهنم

جهنم اشارت در كه كلام قديمنده حق جل وعلا بيورر ان جهنم لموعدهم اجمعين سورهٔ الحمد اوقينلرين جهنم ايله ايشلرى يوقدر اوچنجى خ يوقدر كه خا اشارت خوفدر الحمد اوقينلرين كشى خوفندن ايلمسون حق تعالى كلام قديمنده بيورر ويخافون كان شره مستطيرا دورد نجى ذ يوقدر كه حق سبحانه وتعالى كلام قديمنده بيورر ان شجرة الزقوم طعام الاثيم فاتحه سوره سين اوقينلر ذقوم يكدن امين اولورلر بشنجى ش يوقدر كه شين شقاوتدندر حق سبحانه وتعالى كلام قديمنده بيورر فاما الذين شقوا ففى النار خالدين سورهٔ الحمد اوقينلر شقاوتدن خلاصى اولورلر التنجى ظ يوقدر كه ظا اشارت لظادر حق سبحانه وتعالى كلام قديمنده بيورر كه انها لظى نزاعة للشوى سورهٔ فى يوقدر كه فا فوج اكبر دندر كه حق تعالى كلام قديمنده بيورر لا يحزنهم الفزع الاكبر وتتلقاهم الملئكة فاتحه سوره سين اوقينلر فزع اكبردن امين اولورلر فاتحه سوره سى يدى آيتدر واون دورت كلمه در ويوز يكرمى دورت حرفدر واون دورت تشديددر ودورد تشديده اصليه در يكرمى اوچ المفدر واوچ نادر واوچ حادر ودورت نادر واوچ يادر دالدر وبر ذالدر واللى رادر ودايكى سينلر ودايكى صادر ودايكى ضادر ودايكى طادر ودايكى غينلر وبر قافدر واوچ كافدر واون سكز لامدر واون ايكى ميمدر واون نوندر ودورت واودر ودورت هادر واون اوچ يادر احمد بشى حرفدر ونماز دنى بش وقتدر

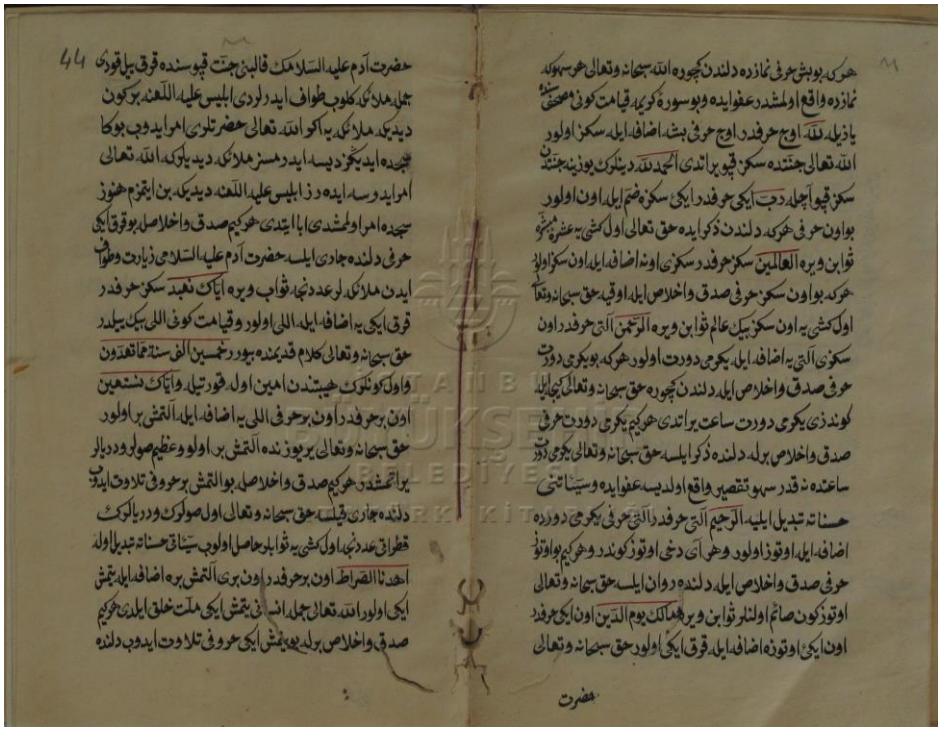

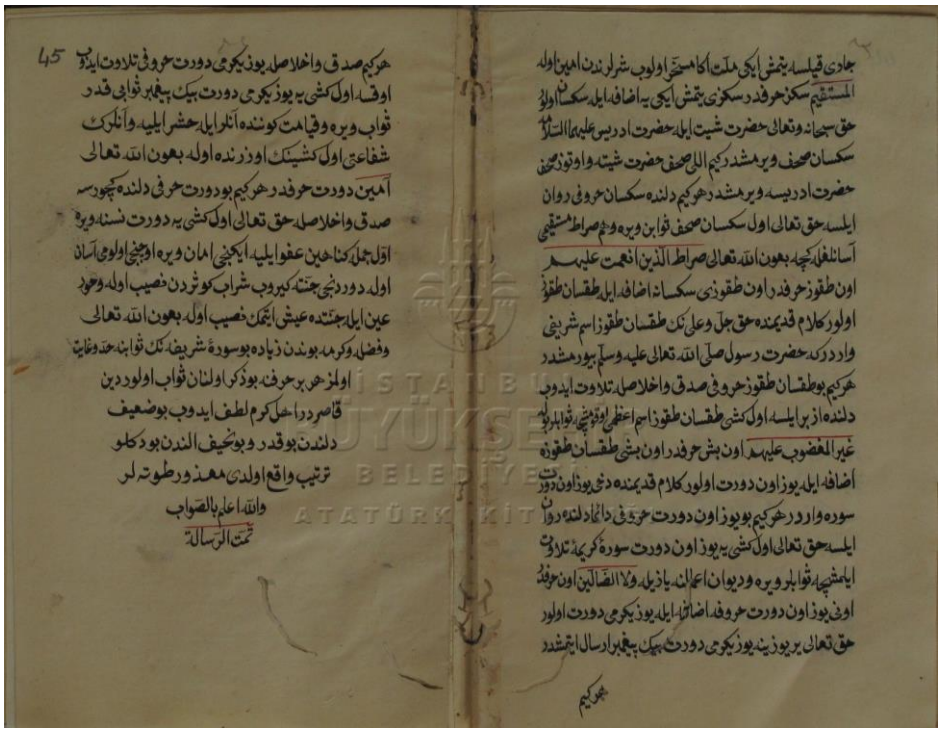

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Musa TOZLU

Giresun Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Giresun/TÜRKİYE
musatozlu@hotmail.com
ORCID

17. YÜZYILDA MEVLEVİ BİR ŞAİR SELÎMÎ DEDE VE DÎVÂNÇESİ

A 17th CENTURY MAWLAWI POET SELÎMÎ DEDE AND HIS DÎVÂNÇE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 06.06.2024
Kabul Tarihi: 02.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 06.06.2024
Accepted Date: 02.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Tozlu, Musa. "17. Yüzyılda Mevlevi Bir Şair Selîmî Dede ve Dîvânçesi". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 859-900.

Tozlu, Musa. "A 17th Century Mawlawi Poet Selîmî Dede and His Dîvânçe". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 859-900.

10.28981/hikmet.1497048

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Musa TOZLU

17. YÜZYILDA MEVLEVİ BİR ŞAİR SELÎMÎ DEDE VE DÎVÂNÇESİ

A 17th CENTURY MAWLAWI POET SELÎMÎ DEDE AND HIS DÎVÂNÇE

ÖZ

Altı asırdan fazla çok geniş bir coğrafyada binlerce sanatçı ve eserle, çok güçlü bir şekilde temsil edilen ve Türk edebiyatında müstesna bir yeri olan döneme klasik Türk edebiyatı denmektedir. Bu dönem edebiyatının eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar hız kesmeden devam etmekte ve her geçen gün yeni bir sanatçı veya eserle karşılaşılmaktadır. Bu çalışmanın konusu da, hayatı ve eserlerine dair çok fazla bilgi bulunmayan 17. yüzyıl şairi Selîmî Dede ve Dîvânçe'sidir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 09288 numarasıyla kayıtlı Mecmû'a-i Âsâr adlı cönk içerisinde Selîmî Dede'ye ait manzum ve mensur eserler mevcuttur. Bu Manzum eserlerden biri de, şairin Divânçe'sidir. Toplam 42 şiirin bulunduğu eser, bahsedilen yazmanın 36a-43a varakları arasındadır. Çalışmanın giriş bölümünde söz konusu cönkün fiziksel özelliklerinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde şairin biyografisine dair tespit edilebilen bilgiler paylaşılırken, ikinci bölümde ise şairin eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ana konusu olan Dîvânçe; Şekil, Dil ve Üslup Özellikleri ile Muhteva Özellikleri başlıkları altında üçüncü bölümde daha detaylı incelenmeye çalışılmıştır. Dîvânçe'nin çeviri yazılı metni ise dördüncü bölümde verilmiştir. Sonuç bölümünde; 17. yüzyılda yaşamış Mevlevi bir şair olan Selîmî Dede'ye ait Dîvânçe'deki şiirlerin, daha çok dini-tasavvufi Türk edebiyatı mahsulü olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte şairin, klasik Türk edebiyatının nazım tekniği ile anlam ve hayal dünyasından da yararlandığı hususunun altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *17. yüzyıl, Mevlevi, Selîmî Dede, Dîvânçe.*

ABSTRACT

Classical Turkish literature is a period that has been represented very strongly with thousands of artists and works in a very wide geography for more than six centuries and has an exceptional place in Turkish literature. Academic studies on the works of literature of this period continue unabated and a new artist or work is encountered every day. The subject of this study is the 17th century poet Selîmî Dede and his Dîvânçe, about whose life and works there is not much information. There are verse and prose works of Selîmî Dede in the cönk named Mecmû'a-i Âsâr, registered in Istanbul University Rare Works Library Turkish Manuscripts 09288. One of this verse works is the poet's Divânçe. The work, which contains 42 poems in total, is between 36a-43a of the manuscript in question. In the introductory part of the study, the physical characteristics of the cönk are mentioned. In the first part, information about the poet's biography is shared, while in the second part, information about the poet's works is given. The main subject of the study Dîvânçe, is analyzed in more detail in the third chapter under the headings of Form, Language and Style Features and Content Features. The translated text of Dîvânçe is given in the fourth chapter. In the conclusion section, it is stated that the poems in the Dîvânçe of Selîmî Dede, a Mawlawi poet who lived in the 17th century, can be evaluated as a product of religious- sufistic Turkish literature. However, it is underlined that the poet also benefited from the prose technique, meaning and imagination of classical Turkish literature.

Keywords: *17th Century, Mawlawi, Selîmî Dede, Dîvânçe.*

Giriş

Türk edebiyatının; Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra başlayan, Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle gelişen, Osmanlı Devleti döneminde altın çağını yaşayıp 19. yüzyıla kadar çok güçlü ve uzun soluklu bir şekilde devam eden dönemine klasik Türk edebiyatı denilmektedir (Taşkesenlioğlu, 2020, 1). Bu dönem ve edebiyat, Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla da bağlantılı olarak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde edebiyat tarihinin sayfaları arasındaki yerini almıştır. Fakat klasik sıfatının hakkını vererek sonraki dönem ve sanatçıları da etkilemiştir. Hatta günümüzde bile bu etkinin sürmüş olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerektir.

Yüzyıllar boyu süren klasik Türk edebiyatı bünyesinde, Balkanlardan Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyada binlerce sanatçı ve eser ortaya çıkmıştır. Bu sanatçı ve eserlere dair yine binlerce de çalışma yapılmıştır. Buna rağmen kütüphanelerin tozlu raflarında gün ışığı görmeyi bekleyen çok sayıda şair ve eser bulunmaktadır. Yazma eser barındıran kütüphanelerin veri tabanlarının erişime açılması ve sayıları her geçen gün artan akademik çalışmalar neticesinde keşfedilmeyi bekleyen çok sayıda sanatçı ve eser gün yüzüne çıkmaktadır. Bu çalışmanın konusu da biyografik kaynaklarda kendisi hakkında çok fazla bilgi olmayan, 17. yüzyılda yaşamış Selîmî Dede ve *Dîvânçe*'sidir.

Selîmî Dede'ye ait *Dîvânçe*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 09288 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Âsâr* adlı cönkün içerisindedir. Şaire ait diğer eserler de bu cönktedir. Baş ve son bölümleri boş olan yazmanın ölçüleri 120 x 195 mm'dir. Cildi kırmızı meşin kaplı olan cönkün kapak içleri ebrulu kâğıtlarla kaplıdır. Zahriyesinde Selîmî Dede'nin adı yazılı olup, 67 varakın 61'inde şairin eserleri yazılıdır. Yine zahriyede iki adet temellük kaydı bulunmaktadır. Kayıtların ilki 1195 tarihli ve Mustafâ Kâmî yazılı bir mühür şeklinde, diğeri ise mührün hemen üzerinde "*Min 'inâyâti'r-rabbâniyye ilâ 'abdi'l-müznib Hâfız Mustafâ Kâmî ibn-i İbrâhîm el-'arîf bi-Miftâhîzâde ğaferelehumâ Cemâziye'l-evvel 1210*" yazılı şekildedir. Cönkün tamamındaki su lekeleri okumayı güçleştirirken, bazı bölümler ise tamamen silinmiştir[1]. Cönkün içerisindeki tüm eserlerin mihrabiyesi vardır. Cetvelli, 21 satır üzerine talik hatla kaleme alınan yazmadaki manzum eserler çift sütun üzerine yazılmıştır. Müstensih kaydı olmayan yazmanın 36a varakında 1084/1673-74 tarihi yazılıdır. Bu tarih, kütüphane kayıtlarında sehven 1204 olarak geçmektedir.

1. Selîmî Dede (ö. 1099 / 1688-89)

Biyografik kaynaklarda hakkında çok az bilgi olan şairin asıl adı Süleyman'dır ve 17. yüzyılda yaşamıştır. Aynı yüzyılın önemli devlet adamlarından Mevlevi / Sofu Mehmed Paşa (ö. 1649)'nın oğludur. Bu bilgi, şaire ait nesepname türündeki *Nazm-ı Neseb-i Nebî* adlı eserin yer aldığı

[1] Bu nedenle, çalışmada sunulan *Dîvânçe* metninde okunamayan yerlere " … " işareti konmuştur.

nüshalardan birinin zahriyesinde mevcuttur. *Hilye-i merhum Selîmî Dede ibn-i Vezîr Mevlevî Mehemmed Paşa* (*Mecmû'atü'r-Resâil*, TY 00621, 1a). Kaynaklarda Mehmed Paşa'nın, Yenikapı Mevlevihanesine mensubiyeti dolayısıyla Mevlevi ve Sofu olarak anıldığından bahsedilir (Erkan, 2019, 515). Şairin eserlerinin olduğu *Mecmû'a-i Âsâr* adlı cönkün istinsah tarihinin 1084 / 1673-74 olması ve bahsi geçen *Nazm-ı Neseb-i Nebî* adlı mesnevide Mevlevi şairlerden *Cevrî* (ö. 1654) ve *Neşâtî* (ö. 1674)'den övgüyle bahsedilmesi, Selîmî Dede'nin 17. yüzyıl şairlerinden biri olduğunun delillerindendir.

Selîmî'nin, Mevlevilik'te 1001 gün hizmet ederek dervişlik payesiyle dergâhta hücresi olan kişilere verilen Dede (Gölpınarlı, 2006, 22) unvanına sahip olması, onun da Mevlevi olduğunun bir delili olarak kabul edilebilir. Nitekim *Mecelletü'n-Nisâb*'da da şair için, *Selîmî mahlas Süleymân Dede el-Mevlevî* (Müstakimzade Süleyman Sadeddin, Halet Efendi, 1762, 259) ibaresi yer almaktadır. Ayrıca şaire ait yukarıda bahsi geçen eserin başlığında *İbtidâ-i Manzûme-i Selîmî Dede el-Mevlevî* ifadesi yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle şairin Mevlevi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Şeyhi Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (Ekinci, 2018, 2, 1616) ve Mehmet Nâil Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî* (Kurnaz - Tatcı, 2001, 1, 447) adlı eserlerinde şairin akıllı ve haysiyetli bir kimse olduğu belirtilerek aşağıdaki beyitler örnek olarak verilir:

Leb-i dilber şarâbdur gûyâ

Dil-i âşık kebâbdur gûyâ

Ebruvân mâh-ı nev cebîn meh-tâb

Ârızı âftâbdur gûyâ

Şairin vefat tarihini *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (Ekinci, 2018, 2, 1616) ve *Sicill-i Osmânî* (Akbayar - Kahraman, 1996, 5, 1529) 1099 (1688-89) olarak gösterir.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde, iki farklı kişiymiş gibi gösterilen Selîmî, Süleyman Selim Dede (Kılıç, 2014-2020) ile Süleyman Bey, Sufi Mehmed Paşa-zâde (Aydın, 2014-2020), aslında aynı kişidir. Söz konusu kişi; bu çalışmaya konu olan *Dîvânçe*'nin sahibi, 17. yüzyılın mevlevi şairlerinden ve Sofu / Mevlevi Mehmed Paşa'nın oğlu Selîmî Dede'dir (Tozlu, 2024, 5).

2. Eserleri

Selîmî Dede'nin eserleri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 09288 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Âsâr* adlı cönkün içerisindedir. Bu nüshada sırasıyla *Nazm-ı Neseb-i Nebî*, 52 beyitlik nasihatname türünde bir mesnevi, *Meraca'l-Bahreyn*, *Dîvânçe* ve *Garîbü'l-Luga* adlı eserler mevcuttur.

2.1. Nazm-ı Neseb-i Nebî

Hz. Peygamber ve nesebi övgüsünde yazılmış 200 beyitlik bir mesnevidir. Kütüphane kayıtlarında hilye olarak gözükse de nesepname türünde bir eserdir. Eserde Hz. Peygamber'in babasından başlayarak dede ve atalarının övgüsü yapılır. Mesnevi, bu türde yazılmış Türkçe ve müstakil ilk eser olması açısından önemlidir. Eser üzerine bir makale çalışması yapılmıştır (Tozlu, 2024).

2.2. Meraca'l-Bahreyn

Mensur bir eser olan *Meraca'l-Bahreyn*, çocukluktan ölünceye kadar Hz. Mevlânâ'nın etrafında gelişen olay ve menkıbelerden bahseder. Ayrıca eserde Şems-i Tebrizi ile olan sohbetler ve Mevlana'ya ait bazı Farsça beyitlerin tercümelerine de yer verilir. Yukarıda bahsedilen cönkün 8a-36a varakları arasında, yazma hâlindedir.

2.3. Dîvânçe

Esere dair ayrıtılı bilgiler çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilecektir.

2.4. Garîbü'l-Luga

Farsça öğrenmek isteyenler için hazırlanmış mensur bir sözlüktür. Farsça madde başları kırmızı ile yazılmış olmasına rağmen silinmiştir. Cönk içerisinde 43b-61b varakları arasında ve yazma halindedir.

3. Dîvânçe

Selîmî Dede'ye ait *Dîvânçe*, *Mecmû'a-i Âsâr adlı* cönkün içinde 36a-43a varakları arasındadır. Harf sırasına göre 42 adet manzume bulunmaktadır. İlk varaktaki mihrabiyenin hemen altında Hz. Peygamber'in şiirle ilgili bir hadis-i şerifinden bir bölüm (... *Muhakkak ki şiir hikmetin ta kendisidir*.) ve şairler ile ilgili övücü ifadeler yazılarak bir nevî dîbâce hüviyeti kazandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca gerek her harften şiir yazma gayreti, gerekse şiirlerin tevhit, münacat ve naat gibi divan / divançe tertibine uygun gelecek şekilde türlerle başlamasından dolayı da, şiirlerin tamamı için *Dîvânçe* adının verilmesi uygun görülmüştür. *Dîvânçe*'ye ait öne çıkan şekil, dil ve üslup özellikleri aşağıdaki başlık altında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. Şekil, Dil ve Üslup Özellikleri

Selîmî Dede, *Dîvânçe'*sine münacat, tevhit ve naat türündeki şiirlerle başlamıştır. Bu durum klasik Türk edebiyatında görülen tertip sırasına da uygunluk göstermektedir. Şair, hemen hemen bütün harflerle şiir yazmaya gayret etmiştir. Şiirlerin harflere göre dağılımı elif (3), be (2), te (3), se (1), cim (2), ha (1), hı (1), dal (2), zel (1), ra (3), ze (1), sin (1), şın (2), sad (1), dad (1), tı (1), zı (1), ayn (1), gayn (1), fe (1), kaf (1), kef (1), lam (1), mim (2), nun (4), vav (1), he (1) ve ye (1) şeklindedir. Tespit edilen 42 şiirin 34'ü gazel, 7'si murabba ve 1'i de koşma nazım şekliyle yazılmıştır. Bu şiirlerde kullanılan aruz kalıpları ve hece ölçüsünü gösterir tablo aşağıda sunulmuştur. Nazım

şekillerinin altındaki numaralar, şiirlerin çalışma metnindeki sıralarını göstermektedir.

BAHR	KALIP	GAZEL	MURABBA	KOŞMA
Hezec	mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün	27		
	mef'ûlü / mefâ'îlü / mefâ'îlü / fe'ûlün	7, 8, 13		
	mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ûlün	6, 17, 19, 30	38	
	mef'ûlü / mefâ'îlün / mef'ûlü / mefâ'îlün	15, 32		
	mef'ûlü / mefâ'îlün		20	
Remel	fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	3, 18, 25, 28	35	
	fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün	9, 12, 14, 16, 21, 22, 23, 26, 29, 31, 37		
	fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün	10, 11		
	fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün	1, 4, 5, 24, 33, 34, 42	41	
Recez	müstef'ilün / müstef'ilün		2, 39, 40	
Hece	11'li			36
Toplam	**11**	**34**	**7**	**1**

Selîmî Dede'nin şiirlerinde, klasik Türk şiir geleneğine paralel olarak en çok mürdef kafiye tercih edilmiştir. Sonrasında sırasıyla mücerred ve müesses kafiye kullanıldığı görülmektedir:

Mürdef Kafiye: *Seni özler seni ḳamu aḥbā**b***

*İntiẓār içre tā ki feṯḥ ola bā**b** (4/1)*

Mücerred Kafiye: *Ey esīr-i nefs ü şeyṭāna uyan ehl-i hevā*

Her ne deñlü cürmüñ olsa ḳıl resūle iltica (3/1)

Müesses Kafiye: *Yine mest olduñ dil-i dīvā**ne** sen*

*Ele alduñ bir ṭolu peymā**ne** sen (37/1)*

Redif, klasik Türk şairlerinin şiirde en çok tercih ettiği âhenk unsurlarından biridir. Selîmî Dede'nin şiirlerinde ek, ek+kelime, kelime ve kelime grubu şeklinde redifler kullanıldığı görülür. Şair, manzumelerinde zaman zaman Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan redifler de tercih etmiştir.

*Mekr-i nefs ile düşürdüñ rūḥı çāh-ı firḳat**e***

*Anuñiçün mübtelāsın dürlü dürlü miḫnet**e***

*Ey Selīmī irmek isterseñ mücār-ı raḥmet**e***

Virdüñ olsun rūz u şeb estaġfirullāh el-aẓīm (35/5)

*Ḳamu derdlilere dermān **iden dost***

*Benüm dermānumı pinhān **iden dost** (13/1)*

Beni ehl-i belā ***ḳılan gönlüm***

Ḳaddümi hem dü-tā ***ḳılan gönlüm*** *(34/1)*

*Ger baña ṣorarsañ ne durur kār-***ı** ***meşāyiḫ***

*Ḥaḳḳ ile beḳā bulmadur efkār-***ı** ***meşāyiḫ*** *(13/1)*

Mecmûʿa-i Âsâr adlı cönk içerisindeki şiirler, tekke şiiri tarzında yazılmıştır. Bu tarzda yazılan şiirlerde amaç, sanat ve hüner göstermekten ziyade okuyucuya dinî bilgiler vermek ve tasavvufi düşünce sisteminin öğretilmesidir. Bu nedenle şiir dili genellikle sadedir. Selîmî'nin şiirlerinde de bu sadelik görülmektedir.

ʿAḳl ile irilmez saña

ʿİlm ile varılmaz saña

Ḳul kendini nice oña

Ḳudret senüñdür Rabbenā (2/4)

Vāʿiẓ sözini ṭutmaz

Anuñla ʿamel itmez

Didügi yola gitmez

Bir yirde ḳarār itmez (20/4)

Bununla birlikte az da olsa şairin dilinin ağırlaştığı yerler de vardır. Şairin sıklıkla başvurduğu iktibas, dildeki ağırlaşmanın nedenleri arasındadır.

Ḳıl taḳarrüb güne gün ṭāʿat ile

Kün mücidden bi'l-ġuduvvi ve'r-revāḥ (12/3)

Selîmî'nin şiirlerinde hâkim olan bilgi verme, nasihat etme ve iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmayı önceleyen didaktik tarz, şiirlerde kullanılan deyimleri de doğrudan etkilemiştir. Tespit edilebilen deyimlerden bazıları şu şekildeddir: Elinden kurtarmak (1/5), baştan aşmak (9/1), lisanını (dilini) tutmak (6/6, 21/4), kulak tutmak (3/5, 35/1), can kulağıyla dinlemek (28/2), sesini kesmek (21/4), sözünü tutmak (41/5), aradan çıkmak (36/2), gözünü ayırmamak (39/1), yüz tutmak (35/2), hebâ kılmak (34/3), hû çekmek (34/4), gama düşmek (17/4), kef saçmak (37/3). Aşığadaki örnekte şair, Hak aşığının içinde bulunması gereken ideal durumu ifade ederken "keyfi yerinde olmak, muradına kavuşmak" anlamlarına gelen "dağ üstü bâğ olmak" deyimini kullanarak, beyte canlılık katmış ve anlamı da etkileyici kılmayı başarmıştır.

ʿĀlem-i ıṭlāḳa düşen ʿāşıḳa

Ḳande kim varsa olur ṭaġ üsti bāġ (29/3)

Şairin şiirlerindeki hâkim üslup didaktik bir tarzdır. Öğüt vermek ve bir şeyler öğretmek amacına dayalı bu tarz şiirlerde, anlamı kuvvetlendirmek ve fikri desteklemek amacıyla iktibas sanatına sıklıkla başvurulur. Selîmî Dede de bu amaçla şiirlerinde iktibasa yer vermiştir. Kullanılan iktibaslarda Hak âşıklarına ve tasavvuf yolunun yolcularına yaptığı tavsiyeleri, ayetlerden yaptığı alıntılarla daha tesirli kılmaya çalışmıştır.

*Çün didi **mā zāġa'l-başar** [2]*

Ḳo ġafleti cānuñ uyar

Ey bī-ḫaber al bir ḫaber

Çeşmüñ ayırma yardan (39/2)

***Fenẓur**[3] didi Ḥaḳḳ aç göziñi eyle temāşā*

Tā ide tecellī saña envār-ı maḥabbet (7/3)

*Çün **tebettel**[4] didi terk it ġayrıyı*

İtme aġyār ile üns ü iḫtilāṭ (26/3)

3.2. Muhteva Özellikleri

Dîvânçe'deki şiirlerin tamamı, dinî-tasavvufi edebiyatımızın örnekleri arasında sayılabilecek özellikte şiirlerdir. Şiirlerin muhtevası da doğal olarak bu özelliğe göre şekil almıştır. Muhteva özellikleri din-tasavvuf, aşk-âşık, nasihat ve şikâyet alt başlıkları açılarak incelenmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Din-Tasavvuf

Selîmî Dede'nin şiirlerinde, Allah'ın gücünün ve birliğinin ifade edildiği tevhid, O'ndan bağışlanma dilenilen münacat ve şairin aşkının yegâne kaynağı olan Allah sevgisi gibi konular çoğunluktadır. Onun şiirlerinde Allah, Rahmân, Rahîm, Kerîm, Kâdir, Azîm, Tevvâb, Ehad, Vedûd, Hâlik, Rab, Mevlâ, İlâh, Hû, Hudâ, Hak, Müsebbibü'l-esbâb, Dost, Nakkâş ve Ferrâş gibi isim ve sıfatlarla anılmaktadır. Şair, tüm mahlûkatı yaratan ve rızıklandıran, yegâne güç sahibi ve terbiyeci olan Allah'ı şu şekilde zikreder:

Ey cümleyi īcād iden

Ḳudret senüñdür Rabbenā

---

[2] Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı. Necm 53/17. Bkz. Karaman vd., 2008.

[3] Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! Rûm 30/50. Bkz. Karaman vd., 2008, 4/322.

[4] Rabbinin adını an, bütün varlığınla ona yönel. Müzemmil 73/8. Bkz. Karaman vd., 2008, 5/484,

Erzāḳını aʿdād iden

Ḳudret senüñdür Rabbenā (2/1)

Selîmî Dede, günahlardan kurtulmak için de sonsuz cömertlik ve merhamet sahibi, tevbeleri kabul eden Allah'a şu şekilde yalvarır:

Ḳıl Selīmīyi maʿṣiyetden pāk

Ey Kerīm ü Raḥīm ü ey Tevvāb (5/5)

Divançe'deki 3 numaralı şiir na't türünde bir gazel olup 9 beyittir. Gazelde, Hz. Peygamber'in tüm günahkârlar için sığınılacak bir yer olduğu (1), Allah'ın ondan razı olunca ümmetine de merhamet ettiği (2) ve miraç ile huzuruna davet ederek cemaliyle onu aziz kıldığından bahsedilir (3). Ayrıca Hz. Peygamber'in pek çok nebi, takva sahibi, temiz ve cömert insanların olduğu bir soydan geldiği, bu durumun ayetle de belirtildiği, peygamberlik nurunun temiz rahimler vasıtasıyla taşındığı, bunun aksini iddia edenin kalp gözünün kör olduğu (4-8) da ifade edilmiştir. Gazelin son beytinde ise şair, gece gündüz daima Hz. Peygamber'e dua ettiğini söyler.

Ey esīr-i nefs ü şeyṭāna uyan ehl-i hevā

Her ne deñlü cürmüñ olsa ḳıl resūle ilticā (3/1)

Atası vü anası ecdād ü ceddātı anuñ

Enbiyā vü etḳıyā vü ṭāhirāt ü esḥiyā (3/4)

Selîmî Dede'nin şiirlerinin tamamı tekke şiiri tarzında olduğu için tasavvufî unsurlar muhtevada önemli yer tutmaktadır. Şair bu unsurları bazen kendine bakan yönüyle ele alırken bazen de öğüt vermek ve bilgilendirmek amacıyla muhatap kabul ettiği tasavvuf yolunun yolcuları olan talip, salik ve Hak âşıklarına yönelik söylemiştir. Aşağıda bu tasavvufi unsurlardan bazılarının şiirlere nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

İslâm tasavvufunun en önemli unsurlarından biri hiç şüphesiz vahdet-i vücut inancıdır. Allah'tan başka bir varlık olmadığını ileri süren bu fikir, şairin mısralarına Bakara Suresi'nin 115. ayetinden yapılan bir iktibas yoluyla şu şekilde yansımıştır:

Cümle ʿālem ṣemme vechullāhdur

Sen diler ṭaġa dilerseñ ṭaşa baḳ (31/3)

Mutasavvıflara göre Allah'tan başka her şeyi ifade için kullanılan siva ya da masiva terimi, şairin dünyasına geleneğe de uygun olarak şu şekilde yansımıştır:

Pāk eyle derūn āyīnesin ḥubb-ı sivādan

Kim ṣādıḳ ola itdügüñ iḳrār-ı maḥabbet (7/4)

Açığa çıkmak, görünmek ve zuhur etmek anlamına gelen tecelli, tasavvufta gayptan gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlar anlamına gelmektedir

(Uludağ, 2001, 341). Selîmî Dede'ye göre tecelliye mazhar olmanın yollarından biri Hak yolunda doğruluk ve kararlılık ile takva boyutlu yol almaktan geçmektedir.

Dirseñ k'ola dil mehbiṭ-i envār-ı tecellī

Ṣıdḳ ile Selīmī ide gör Ḥaḳḳa ʿazīmet (8/5)

Şair, tasavvuf yolunun yolcusuna verdiği bir nasihatte de tecellinin kaynağı olarak zikri gösterir ve salike, nefsin arzularını zikir ile ayaklar altına aldığı takdirde ilâhî nurların tecelli edeceğini söyler:

Pāy-māl eyle hevāñı ẕikr ile

Tā tecellī ide envār-ı ṣalāḥ (12/2)

Tasavvufi terimlerden bir diğeri de fani olmak, yok olmak ve nesnelerin sufinin gözünden silinmesi anlamlarına gelen fenadır. Tasavvufta kulun insan olarak taşıdığı kötü sıfat ve huyları terk ederek olgunlaşmasını da ifade etmektedir (Cebecioğlu, 2014, 161). Selîmî Dede, ilahi aşkı bulan kişinin sevgiliye bakmayacağını, fenadan lezzet alan kişinin de varlığa ihtiyaç duymayacağını şöyle söyler:

Ḥaḳ ile yār olanlar yāri n'eyler

Fenādan leẕẕet alan varı n'eyler (19/1)

Şair, nasihat tarzında söylediği başka bir beytinde de aynı kavrama vurgu yapar ve Hak yolunda beden elbisesini yok etmeden gerçek varlığa erişelemeyeceğini ifade eder.

Ten libāsın rāh-ı Ḥaḳda eyle çāk

Ḥāṣıl ola tā ki ḥaḳḳānī vücūd (14/3)

Tasavvufta kişinin Allah'tan başka her şeyden hatta kendi varlığı ve ahiretten de vazgeçmesi demek olan terk kavramı, nasihat yoluyla bir beyitte konu edilir. Ruhun miracının, terk suyu ile abdest alınıp salik olmakla gerçekleşeceğini Selîmî Dede şöyle söyler:

Āb-ı terk ile bugün sālik olup eyle vuḍūʿ

Ḥāṣıl olsun dir iseñ rūḥ-ı ʿazīze miʿrāc (11/2)

Anmak ve hatırlamak anlamına gelen zikir, tasavvufta Allah'ı anmak, hatırlamak ve O'ndan gafil olmamak demektir. Tasavvufun en önemli özelliklerinden olan zikir, kulu koruyan manevi bir zırhtır (Eraydın, 2016, 126) ve bu tanıma uygun bir şekilde de beyitlerde yer alır.

Dā'imā ḳıl ẕikr-i Ḥaḳḳı ittiḫāẕ

Tā ki ol ḥışn içre cān ola maʿāẕ (16/1)

Ḳorḳma aʿdādan Selīmī çün ola

Saña her dem cünd-i ẕikrullāh silāḥ (12/6)

Selîmî Dede, zikre verdiği önemi belirtmek için şiirlerinden ikisinde bu terimi redif olarak kullanır. Çalışmadaki 40 numaralı şiirin redifinde Hû zikri tercih edilirken; 41 numaralı şiirin redifinde de kelime-i tevhit zikri yer almaktadır.

Mürde dili iḥyā ider

Çeşm-i dili bīnā ider

Hem ʿālim-i esmā ider

Eẕkār-ı Hū envār-ı Hū (40/4)

Ẕākir olanlara ḥimāyet ider

Tāʾib olanlara iʿānet ider

Dil ü cān mülkini ṣıyānet ider

Nuṣret-i lā ilāhe illallāh (41/4)

"Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim..." manasındaki kudsi hadisten iktibas yapılarak tasavvufta terim haline gelen *küntü kenz*, Selîmî Dede'de bir beyitte karşımıza çıkar. Şaire göre felekler ile su, toprak, hava ve ateşin yaratılmasındaki amaç küntü kenzin sırlarının ortaya çıkmasıdır. Bir bakıma kudsî hadisin manzum tercümesi de sayılabilecek beyit şu şekildedir:

Küntü kenz esrārınuñ iẓhārıdur maḳṣūd olan

Āb u ḫāk ü bād u āteş çarḫ-ı mīnādan ġaraż (25/2)

Kur'an-ı Kerim'de Araf Suresi 172. ayette Allah ruhlara *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sorup, *"Evet, öyledir"* cevabını aldığı anlatılır. Mutasavvıflar bu olayın gerçekleştiği yer ve zamanı bezm-i Elest, Elest meclisi, bezm-i ezel vb. şekillerde terimleştirerek kullanmışlardır. Çalışmaya konu olan şiirlerde de bu meclise vurgu yapıldığı yerler vardır. Şair, ezel meclisinde rıza şarabının tadına vardığı için sevgilinin derdiyle kaynaşıp dost olabildiğini söyler:

Selīmī derd-i yār ile anuñçün ülfet itmişdür

K'ezelde cānına añun ṣunılmışdur rıżādan ḥaẓẓ (27/5)

Selîmî Dede yer yer ünlü mutasavvıflardan da şiirlerinde bahsetmiştir. Bu mutasavvıfların doğal olarak onun ruh ve düşünce dünyasına da tesir ettiği söylenebilir. Bu isimlerden *Hallâc-ı Mansûr* (ö. 922) iki beyitte (19/3; 41/1), *Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî* (ö. 1273) bir beyitte (24/5) ve *Pîr-i Nessâc* unvanıyla meşhur *Buharalı Ali Râmitenî* (ö.1318) de bir beyitte (11/3) anılmaktadır. Şair, tek beyitle zikrettiği diğer bir isim olan *Halvetî Şeyhi Ümmî Sinân* (ö. 1568)'ı ise şu şekilde vasf etmiştir:

Şehr-i dili ḳurtarmaġiçün şerr-i ʿadūdan

Var Ümmī Sinān dergehine eyle vedīʿat (8/4)

3.2.2. Aşk-Âşık

Selîmî Dede'nin şiirlerindeki aşk, daima ilahi aşktır. Şairin aşkını ve sevgilisini vasf ettiği beyitlerde tekke şiirinin de bir yansıması olarak siva, terk, ibret, irfan ve mahv gibi tasavvufi terimlere de yer verdiği görülür. Bununla birlikte çalışmanın 32 numaralı şiirinin tamamında aşk ve âşığın hallerinden bahsederken klasik Türk edebiyatının anlam ve hayal dünyasından, mecaz ve mazmunlarından yararlandığı da görülür:

Sevdāñ ile dil mülkin vīrāneye döndürdün

Şemʿ-i ruḫuña cānum pervāneye döndürdüñ (32/1)

Selîmî Dede, kendisine bahşedilen bu aşkın sırlarının defter yapraklarına sığmayacak kadar çok olduğunu; ne kadar gayret etse de bunun zerresini dahi şerh edemeyeceğini şu şekilde ifade eder:

Şerḥ eyleyemem ẕerresin itsem ne ḳadar cehd

Ṣıġmaz varaḳ-ı deftere esrār-ı maḥabbet (7/2)

Şair, Allah'a yalvararak kalbini aşkının nurları ve tecellilerle doldurup onu ferahlatmasını şu şekilde ister:

Nūr-ı ʿaşḳuñla Selīmī bendeñi mesrūr ḳıl

Tā tecellī keşretinden bula ḳalbi ittisāʿ (28/5)

Şairin dünyayı terk edip ahirete meyl etme isteğinin ardında da yine O'na kavuşmak ve O'nun cemalini görebilme arzusu vardır:

Vuṣlat-ı vaṣl-ı Ḫudādur terk-i dünyādan ġaraż

Seyr-i dīdār-ı beḳādur meyl-i ʿuḳbādan ġaraż (25/1)

Klasik Türk edebiyatı ve tekke şiirinde aşk ve akıl mukayese edildiğinde genellikle aşk tercih edilen taraf olmuştur. Her iki şiir türünde de gerçek aşkın ancak gönül ile elde edileceği ve aklın bu yolda sadece bir vasıta olduğu kabul edilir. Selîmî Dede de bu gerçeği şiiriyle ikrar eden bir şairdir:

ʿAḳl ile bu ḥicāb refʿ olmaz

Ḳadeḥ-i dilde olmasa mey-i nāb

Bizi ʿaḳl eyledi esīr-i sebeb

Meded it yā Müsebbibe'l-esbāb (5/2-3)

Hak âşığının özelliklerinden de bahseden şair, onun görünüşte yıkık dökük olduğunu fakat içinde gizli bir hazine sakladığını; harap görünse de aslında onun gül bahçesine sahip olduğunu söyler.

ʿĀşıḳuñ vīrānesinde genc-i pinhān gizlidür

Ẓāhiren vīrān ise anda gülistān gizlidür (18/1)

Gerçek âşıklığın delilinin O'ndan gelecek bela ve dertlerden zevk almak olduğu ve O'ndan gayrıya karşı düşkünlük derecesinde bir yakınlığın söz konusu dahi olmayacağı şu şekilde ifade edilir:

Delīl-i ʿāşık-ı ṣādık çü itmekdür belādan ḥaẓẓ

Velādan bī-naṣīb oldı o k'itmez ibtilādan ḥaẓẓ (27/1)

Yeryüzü ona bir sofra gibi donatılmışken, âşığın geçim derdine düşmesini şair bir ayıp olarak değerlendirmektedir:

ʿĀşıḳa fikr-i maʿīşet ʿaybdur

ʿĀlemi Ḥaḳḳ aña ḳılmışken simāṭ (26/2)

3.2.3. Nasihat

Selîmî Dede'nin şiirlerinin tamamında okuyucu / dinleyiciye bir şeyler öğretmek ve tasavvuf yolunun benimsetilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle şiirlere bir sohbet (ders) ve öğüt verme havası hâkimdir. Bu durum talip, salik ve âşık gibi tasavvuf yolunun yolcularına rehberlik etmeyi ve nasihat etmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu nasihat ve tavsiyelerden bazıları aşağıda verilmiştir.

Şaire göre, tasavvuf yolunun yolcusu olan salikin ilk bilmesi gereken şey şeriatın hükümleridir:

Ḥıfẓ olmayıcaḳ cidd ile aḥkām-ı şerīʿat

Tekmīl olamaz sālike eṭvār-ı ṭarīḳat (8/1)

Selîmî Dede, bu yolun olmazsa olmazlarından biri olarak sadakati de öne çıkarır. Beyitte bir taca benzetilen sadakatin, salikin başında olmadığı takdirde tecelli nurlarının da gönlünde ortaya çıkmayacağı ifade edilir:

Olmayınca ser-i sālikde ṣadāḳatden tāc

Ẓāhir olmaz dil-i zārında o nūr-ı vehhāc (10/1)

Bu yolun yolcuları için yapılan diğer bir önemli tavsiye ise yola yalnız başına çıkılmaması ve bir pîre bağlanılması gerektiğidir:

Yol erine çünki lābüddür refīḳ

Gönlüni bir pīre eyle irtibāṭ (26/4)

Talibin hakikat pazarında değer bulması için bir pirin onun gönlüne nazar etmesine de ihtiyacı vardır:

Sikke urmazsa dil-i ṭālibe pīrüñ naẓarı

Nice mümkin ki bula sūḳ-ı ḥaḳīḳatde revāc (10/2)

Çalışmanın 13 numaralı manzumesi de yine şeyh övgüsünde yazılmış *meşâyîh* redifli bir gazeldir. Şair, nasihat tarzındaki ifadelerinde; şeyhleri kabul etmenin çok büyük bir devlet olduğunu, onları inkâr etmemek

gerektiğini ve onların ölü kalpleri dirilttiğini söyler (13/4). Şeyhlerin meclislerine dâhil olunup uzaktan bakılmaması gerektiği, böylece onların sırlarına da vakıf olunabileceği tasavvuf yolunun yolcusuna yapılan bir diğer tavsiyedir (13/5). Bununla birlikte şair, her görülenin de gerçek mürşit olmadığını ve gerçek mürşidlerin en hayırlılarının en gizli olanları olduğunu şu şekilde nasihat eder:

Her gördügüñi ṣanma Selīmī k'ola mürşid

Zīrā ḳatı gizli durur aḫyār-ı meşāyīḫ (13/6)

Selîmî Dede, beden ile bağlanmış olan ruhun özgürlüğüne kavuşması için nefse daima riyazet ile eziyet edilmesi gerektiğini şu şekilde ifade eder:

Āzād ola tā rūḥ-ı iżāfī çü tenden

İt nefsüñe hem-vāre riyāżetle eẕiyyet (8/3)

Geceleri uykuyla geçirmemek gerektiği, çünkü seher vakitleri ruhlara aşk şarabı sunulduğu bir beyitte ifade edilir (12/1). Benzer bir beyitte de ilahi zevkleri duymak isteyenlerin seher vaktine kadar geceleri zikir ve tefekkürle ihya etmesi gerektiği söylenir (27/2). Geceleri zikir, tefekkür ve ibadetle geçiren bu yolun yolcularının, gündüz vakitlerini de çevresindekilere faydalı olmakla geçirmesi gerekmektedir. Üstünlük, yücelik, mutluluk ve kurtuluşun, etrafındakilere hizmet etmekle gerçekleşeceği şu şekilde ifade edilir:

Ḥaḳ budur kim ḫidmet içre gizlidür

ʿİzz ile rifʿat saʿādetle felāḥ (12/4)

Tasavvufi terimlerle örülü bir başka beytinde Selîmî Dede, görünen, dış dünya (zahir), iç âlem (batın), gizli ve apaçık meydanda olan şeylerin hepsinden maksat mana âleminin maddi âleme tatbik edilmesi olduğunu yani "*Zahir, batının aynasıdır*" sözünün bir temsilcisi olması gerektiğini talibe şöyle öğütler:

Enfüsi āfāḳa taṭbīḳ eylemekdür ṭālibā

Ẓāhir ü bāṭından ü sırr ü hüveydādan ġaraż (25/3)

Şair kendisi üzerinden okuyucuya verdiği başka bir nasihatte, gece gündüz Allah'ın isimlerini çokça zikretmek gerektiğini, böylece sırların açığa çıkacağını ve asıl amacın da O'nu zikrederek O'na kavuşmak olduğunu ifade eder:

Rūz u şeb ol deñlü çek esmā ki sırrı keşf ola

Çün müsemmādur Selīmī ẕikr-i esmādan ġaraż (25/5)

Tarikatin bir denize, salikin dalgıca ve arzu edilen şeylerin de inciye benzetildiği bir beyitte Selîmî Dede, bu denize dalmaktaki amacın o incilerin çıkarılması olduğu, bu yüzden de uyanık olunması gerektiğini öğütlemektedir:

İki ġavṣ itdüñ ṭarīḳat baḥrine āgāh ol

Dürr-i maḳṣūda irişmekdür o deryādan ġaraż (25/4)

Şair, boş yere telaşlandırıp insanların canını sıktığı için sürekli vesvese veren aşağılık kimselerin sözüne kulak asmamak gerektiğini tavsiye eder:

Ḳo erāzil sözini vesveseye uyma ṣaḳın

Düşürür daġdaġaya ḳalbüñi eyler iz'āc (10/4)

3.2.4. Şikâyet

Klasik Türk şiirinde aşktan anlamayan, kaba ve söylemi ile eylemi biribirini tutmayan olumsuz bir tip olarak daima eleştirilen vaiz, Selîmî Dede'nin şiirlerinde de aynı özellikleriyle yer alır. Onun gerçeğe ulaşma yolundaki bütün çaba ve gayretlerinin tamamı aşka nispet edildiğinde bir çan sesi kadar bile değildir:

Vā'iẓüñ taḥḳīḳ ü tedḳīḳi ḳamu

'Aşḳa nisbet olmaya bāng-ı ceres (21/3)

Vaiz, başka bir yerde de sözünü tutmayan, onunla amel etmeyen ve dediği yolda gitmeyen biri olarak eleştirilmektedir:

Vā'iẓ sözini ṭutmaz

Anuñla 'amel itmez

Didügi yola gitmez

Bir yirde ḳarār itmez (20/4)

Şair, bütün ilimleri tahsil etmiş olsa da nefsini hor görmedikçe vuslat kapısının vaize açılmayacağını ifade eder:

Bāb-ı vaṣlı açamaz cem'-i kütüble vā'iẓ

Nefsini ḫ^{v}or idüben ref'-i ḥicāba muḥtāc (10/3)

Selîmî Dede'nin eleştirdiği bir diğer tip ise, gerçek aşktan ziyade dünya lezzetlerinin peşine takılmış keyfince yaşayan kişilerdir. Şair onlara bu huylarından vazgeçip aşk kapısından ders almalarını telkin eder:

Alı gör bāb-ı maḥabbetden sebaḳ

Niçe bir meyl-i nuḳūş ey bü'l-heves (21/2)

Çalışmanın 9 numaralı *el-gıyâs* redifli gazelinin her beytinde şair, farklı bir hususta şikâyet etmektedir. İlk beyitte kendi günahlarının denizler kadar olduğundan şikâyet eden Selîmî Dede, ikinci beyitte zamanında çocuk ve kadınlarla sohbet etmenin, ibadetlerden daha çok tercih edildiğini söyleyerek adeta bir dönem eleştirisi yapmıştır:

Şimdi tercīḥ oldı ṭāʿāt üstine

Ṣoḥbet-i ṣıbyān ü nisvān el-ġıyāṯ (9/2)

Her dönemin sorunu olan dini kullanarak onun üzerinden para kazanan din adamları, aynı gazelin üçüncü beytinde karşımıza çıkmaktadır:

Muḥyī-i dīnüm diyen dīn hadimi

Eylemekde cemʿ-i hemyān el-ġıyāṯ (9/3)

Öğrettikleri hile ve verdikleri yanlış fetvalarla Kur'ân'ın hükümlerinin unutulmasına sebep olan müftüler de Selîmî Dede'nin eleştiri oklarınının hedefi olmuştur:

Keṯretinden müftī-i mācinlerüñ

Ġā'ib oldı ḥükm-i Ḳurʾān el-ġıyāṯ (9/4)

Gazelin son beytinde ise şair, tüm bu olumsuzlukların bir sonucu gibi düşündüğü bir durumdan şikâyet eder. Ona göre her geçen gün bilgisiz insanların sayıları çoğalırken, marifet sahibi insanların sayıları ise azalmaktadır:

Ey Selīmī artmada aṣḥāb-ı şekk

Gitmede erbāb-ı īḳān el-ġıyāṯ (9/5)

3.3. Çeviri Yazılı Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yol

Dönemin dil özellikleri dikkate alınarak çeviri yazılı metni hazırlanan *Dîvânçe*'de, şu hususlara da dikkat edilmeye çalışılmıştır:

1- Şiirlerin yer aldığı varak numaraları sayfa kenarlarında belirtilmiştir.

2- Şiirlerin vezinleri *feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün* şeklinde yazıyla gösterilmiştir.

3- Metne ilave edilen veya düzeltilen bölümler, köşeli ayraç [ ] ile belirtilmiştir.

4- Ayet ve hadislerden yapılan iktibaslar ile diğer Arapça ifadeler eğik yazılmıştır. İktibasların anlamları dipnotlarda gösterilmiştir.

5- Arapça tamlamalar şu şekilde yazılmıştır: *Ulu'l-elbâb* (4/5). Ancak lafza-i celâl (Allah) kelimesi ile yapılan tamlamalarda bu imlaya uyulmamıştır: *Vechullâh* (3/3).

6- Farsça bir ön edat ile bir ismin bir araya gelmesiyle oluşan kelimeler tireli yazılmıştır: *Hem-vâre* (8/3), *pür-nûr* (15/3). Bu ön edatlardan bazıları günümüzde çok yaygın bir şekilde kullanıldığından, sonrasında gelen kelimeye bitişik ve tiresiz olarak yazılmıştır: *Bîçâre* (20/1).

7- Farsça *vâv-ı madûle*ler " ᵛâ " şeklinde gösterilmiştir: *Hᵛâb* (12/1), *hᵛâr* (10/3).

8- Vezin gereği kısa okunması gereken hecelerde zihaf gösterilmemiş, kelimenin imlasına bağlı kalınmıştır.

9- Su lekelerinden dolayı okunamayan yerlere "..." işareti konulmuştur.

4. Dîvânçe

36a

[Ḥarfü'l-Elif]

1

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

1 Ey ʿaṭāsı ʿamīm olan Mevlā
N'eylesün ḳul ki saña lāyıḳ ola

2 Niçe biñ sāle ṭāʿati bir dem
Maḥv ider esse bād-ı istiġnā

3 Böyledür böyledür velī kerem it
Ḳalma noḳṣānuma benüm aṣlā

36b

4 Ḳulzüm-i raḥmetiñe nisbet ile
Ẕerrece gelmeye ẕünūb-ı verā

5 Nefs elinden Selīmīyi ḳurtar
Tā ide eyledügi ʿahde vefā

2

müstefʿilün / müstefʿilün

1 Ey cümleyi īcād iden
Ḳudret senüñdür Rabbenā
Erzāḳını aʿdād iden
Ḳudret senüñdür Rabbenā

2 Kimini āgāh eyledüñ
Maḳbūl-i dergāh eyledüñ
ʿĀṣıḳlara şāh eyledüñ
Ḳudret senüñdür Rabbenā

3 Kimini ṣalduñ esfele
Boynına ṭaḳup silsile

Mümkin mi ki gele yola
Ḳudret senüñdür Rabbenā
4 ʿAḳl ile irilmez saña
ʿİlm ile varılmaz saña
Ḳul kendini nice oña
Ḳudret senüñdür Rabbenā
5 Selīmīye senden meded
İrmezse ey Ḳādir Eḥad
Ḳalur ḍalāletde ebed
Ḳudret senüñdür Rabbenā

3

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Ey esīr-i nefs ü şeyṭāna uyan ehl-i hevā
Her ne deñlü cürmüñ olsa ḳıl resūle ilticā
2 Ümmetine raḥmet eyler aña ikrāmen İlāh
Tā ki ol kān-ı keremden ḥāṣıl olınca rıżā
3 Ḥażretine daʿvet itdi Ḥaḳḳ anı iʿzāz ile
Anda vechullāhı gördi bī-ḥicāb ü bī-ḫafā
4 Atası vü anası ecdād ü ceddātı anuñ
Enbiyā vü etḳıyā vü ṭāhirāt ü esḫiyā
5 Ḥüccet isterseñ ḳulaḳ ṭut ḳavl-i Ḥaḳḳa ey ġabī
Buyurur *fi's-sācidīn*[5] ḳavl-i kerīminde Ḫudā
6 Müslim ile ol gürūhı Ḥaḳ çü tavṣīf eyledi
Mü'min ol ḳo ḳīl ü ḳāli eyleme ġayrı ṣadā
7 Düşmedi erḥām-ı pāküñ ġayrına ol nūr-ı Ḥaḳ
Gerçi niçe ʿaḳl-ı ḳāṣır itdiler bunda ḥarā
8 İḫtilāfāt-ı rivāyātı görüp inkār iden
Nice ḳorḳmaz kim ire çeşm-i derūnına ʿamā
9 Virdi olmışdur Selīmī bendeñüñ leyl ü nehār
Rabbenā ṣallü ʿaleyhi vü ʿaleyhüm dā'imā

[5] "Secde edenler içinde" anlamına gelen ifade Şuara Suresi 219. ayetten iktibastır.

[Ḥarfü'l-Bā]

4

fe'ilātün / mefā'ilün / fe'ilün

1 Seni özler seni ḳamu aḥbāb
İntiẓār içre tā ki feth ola bāb
2 Āteş-i 'aşḳuñ anları yaḳdı
Yandı her birisi bi-ġayr-ı ḥisāb

37a

3 'İlm-i taḥḳīḳe irdiler dilden
Görmediler o fenden özge kitāb
4 Nef'i yoḳ 'ilmi n'eylesün bunlar
'Ayna iren ider mi meyl-i serāb
5 Bu gürūh oldılar ḥaḳīḳatde
Ehl-i taḥḳīḳ ü hem ulü'l-elbāb
6 Ey Selīmī sivāyı terk eyle
Ki budur sālike ṭarīḳ-i ṣavāb

5

fe'ilātün / mefā'ilün / fe'ilün

1 Ola ṣanma cemāl-i yāre niḳāb
Sensin ancaḳ arada setr ü ḥicāb
2 'Aḳl ile bu ḥicāb ref' olmaz
Ḳadeḥ-i dilde olmasa mey-i nāb
3 Bizi 'aḳl eyledi esīr-i sebeb
Meded it yā Müsebbibe'l-esbāb
4 Nā-ümīd eyleyüp 'alāyıḳdan
'Aşḳuñ eyle hemīşe cāna me'āb
5 Ḳıl Selīmīyi ma'ṣiyetden pāk
Ey Kerīm ü Raḥīm ü ey Tevvāb

[Ḥarfü't-Tā]

6

mefāʿīlün / mefāʿīlün / feʿūlün

1 Ḳamu derdlilere dermān iden dost
Benüm dermānumı pinhān iden dost

2 Nedür ḳasduñ murāduñdan ḫaber vir
Vücūdum ḫānesin vīrān iden dost

3 Derūna şerḥa çekdüñ dāġ-ı bāġduñ
Beni esrār ile ḥayrān iden dost

4 Şeh iken taḫt-ı dilde ʿāşıḳ olduñ
Gözümden ḥüsnini seyrān iden dost

5 Tecellī eyledüñ lübbini de Ḳays
Cihānda bī-ser ü sāmān iden dost

6 Lisānum ṭut ḫarāb itdüm cihānı
Selīmīyi bu gün nālān iden dost

7

mefʿūlü / mefāʿílü / mefāʿílü / feʿūlün

1 Ẓāhir olalı çeşmüme gülzār-ı maḥabbet
Çapdı dil ü cān mülkine āşār-ı maḥabbet

2 Şerḥ eyleyemem ẕerresin itsem ne ḳadar cehd
Şıġmaz varaḳ-ı deftere esrār-ı maḥabbet

3 *Fenẓur*[6] didi Ḥaḳḳ aç göziñi eyle temāşā
Tā ide tecellī saña envār-ı maḥabbet

37b

4 Pāk eyle derūn āyīnesin ḥubb-ı sivādan
Kim ṣādıḳ ola itdügüñ iḳrār-ı maḥabbet

5 Mümkin mi Selīmī k'olasın vuṣlata mevṣūl
Maḥv itmeye tā varlıġuñı nār-ı maḥabbet

[6] "Bir bak" anlamına gelen ifade Rum Suresi 50. ayetten iktibastır.

8

mefʿūlü / mefāʿílü / mefāʿílü / feʿūlün

1 Ḥıfẓ olmayıcaḳ cidd ile aḥkām-ı şerīʿat
Tekmīl olamaz sālike eṭvār-ı ṭarīḳat
2 İḥrāḳ ide gör āteş-i ʿaşḳ ile vücūdı
Meşhūduñ ola bunda senüñ vech-i ḥaḳīḳat
3 Āzād ola tā rūḥ-ı iżāfī çe tenden
İt nefsüñe hem-vāre riyāżetle ez̤iyyet
4 Şehr-i dili ḳurtarmaġiçün şerr-i ʿadūdan
Var Ümmī Sinān dergehine eyle vedīʿat
5 Dirseñ k'ola dil mehbiṭ-i envār-ı tecellī
Ṣıdḳ ile Selīmī ide gör Ḥaḳḳa ʿazīmet

[Ḥarfü'<u>s</u>-<u>S</u>ā]

9

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Başdan aşdı baḥr-i ʿiṣyān el-ġıyāṣ̤
Ẓāhir oldı cevr ü ṭuġyān el-ġıyāṣ̤
2 Şimdi tercīḥ oldı ṭāʿāt üstine
Ṣoḥbet-i ṣıbyān ü nisvān el-ġıyāṣ̤
3 Muḥyī-i dīnüm diyen dīn hādimi
Eylemekde cemʿ-i hemyān el-ġıyāṣ̤
4 Keṣ̤retinden müftī-i mācinlerüñ
Ġā'ib oldı ḥükm-i Ḳur'ān el-ġıyāṣ̤
5 Ey Selīmī artmada aṣḥāb-ı şekk
Gitmede erbāb-ı īḳān el-ġıyāṣ̤

[Ḥarfü'l-Cīm]

10

feʿilātün / feʿilātün / feʿilātün / feʿilün

1 Olmayınca ser-i sālikde ṣadāḳatden tāc
Ẓāhir olmaz dil-i zārında o nūr-ı vehhāc

2 Sikke urmazsa dil-i ṭālibe pīrüñ naẓarı
Nice mümkin ki bula sūḳ-ı ḥaḳīḳatde revāc
3 Bāb-ı vaṣlı açamaz cemʿ-i kütüble vāʿiẓ
Nefsini ḫᵛār idüben refʿ-i ḥicāba muḥtāc
4 Ḳo erāzil sözini vesveseye uyma ṣaḳın
Düşürür dağdağaya ḳalbüñi eyler izʿāc
5 Münkirüñ şevketine baḳma Selīmī ṣoñı gör
Ḳaraya bir gün atar anları baḥr-i mevvāc

38a

11

feʿilātün / feʿilātün / feʿilātün / feʿilün

1 Öziñi eyleyi gör ehl-i ṭarīḳe idrāc
Cümleden üstün olasın nitekim dürre-i tāc
2 Āb-ı terk ile bugün sālik olup eyle vuḍūʿ
Ḥāṣıl olsun dir iseñ rūḥ-ı ʿazīze miʿrāc
3 Ḳīl ü ḳālüñ eṣerin görmedi terk itdi anı
Ḥāl ile irdi murādātına Pīr-i Nessāc
4 İʿtirāż itme ṣaḳın pīre ne dirse ṭut gör
Bulayum dirseñ eger derd-i derūnuña ʿilāc
5 Bildügüñ gördügüñ işitdügüñ aġyāruñdur
Ey Selīmī ide gör anları ḫāke idbāc

[Ḥarfü'l-Ḥā]

12

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Leyli ḫᵛāb ile geçürme tā ṣabāḥ
Çün seḥerde ṣunılur ervāḥa rāḥ
2 Pāy-māl eyle hevāñı ẕikr ile
Tā tecellī ide envār-ı ṣalāḥ
3 Ḳıl taḳarrüb güne gün ṭāʿat ile
Kün mücidden bi'l-ġuduvvi ve'r-revāḥ[7]

[7] "Sabah akşam gayret eden ol" anlamında Arapça bir ifadedir.

4 Ḥaḳ budur kim ḫidmet içre gizlidür
ʿİzz ile rifʿat saʿādetle felāḥ
5 Mā-sivā baḥrinde ḳaldı fülk-i dil
Ḫalliṣ Allāhümme v'emded bi'r-riyāḥ[8]
6 Ḳorḳma aʿdādan Selīmī çün ola
Saña her dem cünd-i ẕikrullāh silāḥ

[Ḥarfü'l-Ḫā]

13

mefʿūlü / mefāʿīlü / mefāʿīlü / feʿūlün

1 Ger baña ṣorarsañ ne durur kār-ı meşāyīḫ
Ḥaḳḳ ile beḳā bulmadur efkār-ı meşāyīḫ
2 Olmış ḳamusı mehbiṭ-i envār-ı tecellī
Aʿmāları bīnā ider āṣār-ı meşāyīḫ
3 Dīn ʿilmini gör ġayrısı hep şekk ü gümāndur
Cemʿiyyet-i dil baḫş ider aḫbār-ı meşāyīḫ
4 İnkārı gider eyleyigör ḳalbüñi iḥyā
Devlet aña kim eyleye iḳrār-ı meşāyīḫ
5 Meclislerine dāḫil olup baḳma ıraḳdan
Tā kim olasın maḥrem-i esrār-ı meşāyīḫ
6 Her gördügüñi ṣanma Selīmī k'ola mürşid
Zīrā ḳatı gizli durur aḫyār-ı meşāyīḫ

[Ḥarfü'd-Dāl]

14

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Her kim eyler bunda ifnā-yı vücūd
Oldur olan ṣāḥib-i keşf ü şühūd
38b
2 ʿĀlem-i ıṭlāḳa ir ḳaydı gider
Cehd idüp eyle bugün refʿ-i ḳuyūd

[8] "Allah'ım rüzgarlar ver ve kurtar" anlamında Arapça dua cümlesidir.

3 Ten libāsın rāh-ı Ḥaḳda eyle çāk
Ḥāṣıl ola tā ki ḥaḳḳānī vücūd
4 Eyle tevfīḳüñ Selīmīye refīḳ
Ey Kerīm ü ey Raḥīm ü ey Vedūd

15

mefʿūlü / mefāʿīlün / mefʿūlü / mefāʿīlün

1 Ġafletden uyan ey dil tevḥīd ide gör tevḥīd
Geç cümle ʿalāyıḳdan tevḥīd ide gör tevḥīd
2 Yārüñ saña yār olmaz kāruñ daḫı kār olmaz
Aġyārı derūnuñdan tā itmeyesin tebʿīd
3 Pür-nūr olı mı ṣanduñ dil Ṭūr olı mı ṣanduñ
Tā eylemeye anı nūr-ı Eḥadī tesdīd
4 Maʿmūr olı mı dāruñ teskīn olı mı nāruñ
Tā āb-ı viṣāliyle yār eylemeye tebrīd
5 Mādām Selīmīden maḥv olmaya cān u ten
Ḥaḳḳı göremez muṭlaḳ bir perde ḳalur taḥdīd

[Ḥarfü'ẕ-Ẕāl]

16

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Dā'imā ḳıl ẕikr-i Ḥaḳḳı ittiḫāẕ
Tā ki ol ḥışn içre cān ola maʿāẕ
2 Olmayanuñ virdi olmaz vāridi
Cehd it andan ḥāṣıl eyle iltiẕāẕ
3 Hem-nişīnüñ çün senüñ meẕkūr ola
Kendüñe tevḥīdi ḳıl dā'im melāẕ
4 Çün ire ẕikr-i Ḫudā dilden dile
Dīv olur ol demde ḳahr …[9]
5 Ey Selīmī ẕikre isterseñ urūc
Ehl-i derd ol ḥāṣıl it sūz ü güdāẕ

[9] Bu mısranın son bölümü su lekelerinden dolayı okunamamıştır.

[Ḥarfü'r-Rā]

17

mefāʿîlün / mefāʿîlün / feʿûlün

1 Kimin maḥrem kimini dūr iden yār
Kimin ẕākir kimin meẕkūr iden yār

2 Derūnın kiminüñ ẓulmetle memlū
Kiminüñ ḫalvetin pür-nūr iden yār

3 Kimin sulṭān idüp bir niçe şaḫṣı
Aña ḳul eyleyüp müzd-ver iden yār

4 Kimini düşürüp dünyā ġamına
Kimini faḳr ile mesrūr iden yār

5 Selīmīye tesellī vir kerem ḳıl
Derūnını anuñ pür-şūr iden yār

39a

18

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 ʿĀşıḳuñ vīrānesinde genc-i pinhān gizlidür
Ẓāhiren vīrān ise anda gülistān gizlidür

2 Baḳma İblīsüñ göziyle bunlara taḥḳīr idüp
Key ḥaẕer ḳıl saṭvetinden k'anda sulṭān gizlidür

3 Ḥüccet ehli olmamışlar gerçi ẓāhirde velī
Her birinüñ ḫāṭırında niçe bürhān gizlidür

4 Çünki ʿuzlet itdiler meyl ü hevā-yı ġayrıdan
Şübhesiz bāṭınlarında ʿarş-ı Raḥmān gizlidür

5 Dürr-i maḳṣūda irer bunlarla ülfet eyleyen
Ey Selīmī her birinde baḥr-i ʿummān gizlidür

19

mefāʿîlün / mefāʿîlün / feʿûlün

1 Ḥaḳ ile yār olanlar yāri n'eyler
Fenādan leẕẕet alan varı n'eyler

2 Eger gūş itmese *fenẓur*[10] ḫiṭābın
Cihān bāġında key gülzārı n'eyler
3 Ṣarılmış yārine gelmezden öñdin
Ene'l-ḥaḳ[11] söyleyüp pes dārı n'eyler
4 Bir iş içün gelüpdür bu cihāna
Ol işüñ ġayrı olan kārı n'eyler
5 Bugün ḥayrān-ı ʿaşḳ olmış Selīmī
Ḫayālāt artıran esrārı n'eyler

[Ḥarfü'z-Zā]

20

mefʿūlü / mefāʿīlün

1 Āvāreñ olupdur dil
Bir yirde ḳarār itmez
Bīçāreñ olupdur dil
Bir yirde ḳarār itmez
2 Mümkin mi aña rāḥat
Ṭut k'oldı yiri cennet
ʿAşḳuñla idüp ülfet
Bir yirde ḳarār itmez
3 Ḳayd eyle anı bende
Ārām ide tā anda
Maḳṣūdı hemān sende
Bir yirde ḳarār itmez
4 Vāʿiẓ sözini ṭutmaz
Anuñla ʿamel itmez
Didügi yola gitmez
Bir yirde ḳarār itmez
5 Selīmīye ey sulṭān
İtmezseñ eger derman

[10] "Bir bak" anlamına gelen ifade Rum Suresi 50. ayetten iktibastır.
[11] "Ben Hakkım" anlamında, Hallac-ı Mansur (ö. 309/922)'un öldürülmesine neden olan sözdür.

Gönli gibi ol ḥayrān
Bir yirde ḳarār itmez

[Ḥarfü's-Sīn]

21

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Leẕẕet almaz ʿaşḳ-ı Ḥaḳdan bir meges
Bir kişi bulmaz bu sırra dest-res
2 Alı gör bāb-ı maḥabbetden sebaḳ
Niçe bir meyl-i nuḳūş ey bü'l-heves
3 Vāʿiẓüñ taḥḳīḳ ü tedḳīḳı ḳamu
ʿAşḳa nisbet olmaya bāng-ı ceres

39b

4 Saʿy idüp ẕikri derūna alı gör
Ṣoñra ey dil ṭut lisānuñ sesi kes
5 Ey Selīmī çün didi Ḥaḳ *yelʿabūn*[12]
Ġayrıyı terk it saña Allāh bes

[Ḥarfü'ş-Şīn][13]

22

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Ḫūblarda cilve ger bir ān imiş
Bend iden cān u dili cānān imiş
2 Gice gündüz arayup ṣoyladuġuñ
Bilmedüñ kim sende ol pinhān imiş
3 Ehl-i şehvet aşlına itmez rücūʿ
Ḳalup esfelde ebed nālān imiş
4 Gizleyüp ḳubḥuñ dime görmez beşer
ʿİlmi çün her ẕerrede tābān imiş
5 Evliyāya ḳıl Selīmī iʿtiḳād
Anları inkār iden şeyṭān imiş

[12] "Oyalanıp duruyorlar" anlamına gelen ifade Duhan Suresi 9. ayetten iktibastır.
[13] Bu başlık yazmada *Harf-i Şin* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.

23

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Ey göñül yār ʿaşḳı özge yār imiş
Andan özge her ne var aġyār imiş
2 Ansız olmaz dār-ı tende bir nefes
Kim meṣeldür *cār şümme'd-dār*[14] imiş
3 Her ne maḳṣūd itseñ andan mā-ʿadā
Her biri cāna batar bir ḫār imiş
4 Silk at üstüñden ḳamusın fāriġ ol
Yārdan ġayrı olan hep bār imiş
5 Ey Selīmī ʿaşḳ ile ol āşinā
Yār-ı ʿaşḳ ü ʿaşḳ-ı ḫod dildār imiş

[Ḥarfü'ṣ-Ṣād][15]

24

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

1 Sāḳiyā ṣun dile mey-i iḫlāṣ
Tā ki ḳayd-ı bedenden ola ḫalāṣ
2 Raḥmet eyle aña ki esrükdür
Dün ü gün āh ider ki ibn-i menāṣ
3 Ġālib olmışdur aña ḥubb-ı vaṭan
Eyle ġayruñdan anı istiḫlāṣ
4 İde mi āteşin anuñ teskīn
Vāʿiẓ ü nāṣiḥem diyen ḳaṣṣāṣ
5 Meger ide Selīmī ana ʿilāc
Mevlevīler şehi o ḫāṣṣü'l-ḫāṣ

40a

[14] "Komşu, sonra ev" anlamına gelen Arap atasözünden iktibastır.
[15] Bu başlık yazmada *Harf-i Sâd* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.

Ḥarfü’ḍ-Ḍād

25

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Vuṣlat-ı vaṣl-ı Ḫudādur terk-i dünyādan ġaraż
Seyr-i dīdār-ı beḳādur meyl-i ʿuḳbādan ġaraż

2 *Küntü kenz*[16] esrārınuñ iẓhārıdur maḳṣūd olan
Āb u ḫāk ü bād u āteş çarḫ-ı mīnādan ġaraż

3 Enfüsi āfāḳa taṭbīḳ eylemekdür ṭālibā
Ẓāhir ü bāṭından ü sırr ü hüveydādan ġaraż

4 İki ġavṣ itdüñ ṭarīḳat baḥrine āgāh ol
Dürr-i maḳṣūda irişmekdür o deryādan ġaraż

5 Rūz u şeb ol deñlü çek esmā ki sırrı keşf ola
Çün müsemmādur Selīmī ẕikr-i esmādan ġaraż

[Ḥarfü’ṭ-Ṭā][17]

26

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Ṭālibe evvel gerek şevḳ ü neşāṭ
Tā ki aña ḥāṣıl ola inbisāṭ

2 ʿĀşıḳa fikr-i maʿīşet ʿaybdur
ʿĀlemi Ḥaḳḳ aña ḳılmışken simāṭ

3 Çün *tebettel*[18] didi terk it ġayrıyı
İtme aġyār ile üns ü iḫtilāṭ

4 Yol erine çünki lābüddür refīḳ
Gönlüni bir pīre eyle irtibāṭ

5 Serserī gitme ṭarīḳat yolına
Ey Selīmī ḳıl bu yolda iḥtiyāṭ

[16] “Hazine idim” anlamına gelen ifade; kudsi hadis olduğu rivayet edilen *“Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim ve kainatı yarattım.”* sözünden iktibastır.
[17] Bu başlık yazmada *Harf-i Tâ* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.
[18] “ve yönel” anlamına gelen ifade Müzzemmil Suresi 8. ayetten iktibastır.

[Ḥarfü'ẕ-Ẓā][19]

27

mefāʿīlün / mefāʿīlün / mefāʿīlün / mefāʿīlün

1 Delīl-i ʿāşıḳ-ı ṣādıḳ çü itmekdür belādan ḥaẓẓ
Velādan bī-naṣīb oldı o k'itmez ibtilādan ḥaẓẓ

2 Leyāliyi gel iḥyā eyle ẕikr ü fikr ile ṭālib
Seḥer vaḳti gelürmiş ṭālibine çün Ḫudādan ḥaẓẓ

3 Göñül āyīnesin naḳş-ı sivādan ide gör sāde
Tecellī ide ol yüzden bula nūr-ı żiyādan ḥaẓẓ

4 Tesellī vir baña pīrüm kelām-ı nūr-pāşuñla
Ki cānum ḥaẓẓ ider dā'im benüm şīrīn edādan ḥaẓẓ

5 Selīmī derd-i yār ile anuñçün ülfet itmişdür
K'ezelde cānına anuñ ṣunılmışdur rıżādan ḥaẓẓ

[Ḥarfü'l-'Ayn][20]

28

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Ey ḳamu maḫlūḳı iden ḳudretiyle ibtidāʿ
Mā-sivādan bize luṭf eyle dem-ā-dem inḳıṭāʿ

2 Anuñiçün vird idindüm ism-i ẕātuñ dilde ben
Güş-ı cānum tā ide *lebbeyk*[21] bir kez istimāʿ

3 Bāb-ı vaṣlı feṭḥ iden ẕikr-i cemīlüñdür velī
Her kişi ol loḳmayı mümkin mi itmek ibtilāʿ

40b

4 Ḫālī olmaz bulmada güşişde her dem izdiyād
Her kime kim ḥāṣıl ola ẕikr-i Mevlādan rıżāʿ

5 Nūr-ı ʿaşḳuñla Selīmī bendeñi mesrūr ḳıl
Tā tecellī keşretinden bula ḳalbi ittisāʿ

---

[19] Bu başlık yazmada *Harf-i Zâ* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.
[20] Bu başlık yazmada *Harf-i Ayn* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.
[21] "Buyur, emret" anlamına gelen ifade; telbiye duası denilen *Lebbeyk, Allâhümme lebbeyk. Lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-nimete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek" duasından iktibastır.*

[Ḥarfü'l-Ġayn][22]

29

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Yaḳdı ʿaşḳuñ sīneme dāġ üzre dāġ
Öñüme düşdi benüm gūyā çerāġ
2 Gice gündüz saʿy idenler kām alur
Fā'iz olmaz ʿaşḳuña ehl-i ferāġ
3 ʿĀlem-i ıṭlāḳa düşen ʿāşıḳa
Ḳande kim varsa olur ṭaġ üsti bāġ
4 Nūş iden rūz-ı ezelde cām-ı Hū
ʿAḳla gelüp farḳ ider mi ṣol u ṣaġ
5 Bāz-ı cānuñ kündesidür ḳayd-ı ten
Yoḫsa aña menzil olmazdı ıraġ
6 Her ḳażā ki iḳtiżā eyler rıżā
Çünki yoḳ ayrılmaġa senden mesāġ
7 Ey Selīmī ṣıdḳ ü iḫlāṣ-ı ʿamel
Ḥaḳ yolında eyledi cān yüzin aġ

Ḥarfü'l-Fā

30

mefāʿīlün / mefāʿīlün / feʿūlün

1 Eger bir ʿabd olursa ehl-i inṣāf
Bilür kim olmaz evṣāfını vaṣṣāf
2 Egerçi eyleye biñ dürlü ṭāʿat
Kerem iḥsān daḫı ālāf ālāf
3 Anuñ iḥsānıdur cümle vücūdı
Lisān ü ʿayn ü vech ü ṣadr ü eṭrāf
4 Olur inkār iden küfrān-ı niʿmet
Bu ḳavle muʿterifdür cümle eṣnāf
5 Bunuñ birle Selīmīye Kerīmā
Viṣālüñ devletini eyle irdāf

[22] Bu başlık yazmada *Harf-i Ğayn* şeklinde Farsça tamlamalı yazılıydı. İmla birliği gözetildiğinden bu şekilde yazılmıştır.

Ḥarfü'l-Ḳāf

31

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

1 Naḳş içinde gizlenen Naḳḳāşa baḳ
Ferş içinde seyr iden Ferrāşa baḳ

2 Başduñ ise şehr-i ʿirfāna ḳadem
Ḫūblar vechinde göze ḳaşa baḳ

3 Cümle ʿālem *şemme vechullāh*[23]dur
Sen diler ṭaġa dilerseñ ṭaşa baḳ

41a

4 Geh cemālin ʿarż ider geh setr ider
Çeşm-i ʿibretle bu sırr ü fāşa baḳ

5 Kārı yoḳ ṣanma Selīmīnüñ ṣaḳın
Çeşme-i çeşminden aḳan yaşa baḳ

Ḥarfü'l-Kāf

32

mefʿūlü / mefāʿīlün / mefʿūlü / mefāʿīlün

1 Sevdāñ ile dil mülkin vīrāneye döndürdüñ
Şemʿ-i ruḫuña cānum pervāneye döndürdüñ

2 Rāḥat ḳomaduñ bende ṭāḳat ḳomaduñ tende
Şehr-i bedenüm tā kim ġam-ḫāneye döndürdüñ

3 ʿAşḳuñ dile ulaşdı deryā-yı cünūn ṭaşdı
Şimdi ḳadeḥ-i çeşmüm peymāneye döndürdüñ

4 Luṭfuña nihāyet yoḳ iḥsānuña ġāyet yoḳ
Hicrüñde aḳan yaşum dür-dāneye döndürdüñ

5 Her yirde idüp nāzı keşf itmedesin rāzı
Tā ḳalb-i Selīmīyi büt-ḫāneye döndürdün

[23] "Allah'ın yüzü (zatı) oradadır" anlamına gelen ifade Bakara Suresi 115. ayetten iktibastır.

Ḥarfü’l-Lām

33

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

1 Düşdi dil mülkine ḫayāl-i Cemāl
Rūşen itdi anı hilāl-i Cemāl
2 Ṭālibi ġayrıdan ider meʾyūs
Böyledür ġayret-i kemāl-i Cemāl
3 ʿAṭş-ı tāʾibi maḥv ider cānı
İrmez ise aña zülāl-i Cemāl
4 ʿĀşıḳı ḥīle ile ṣayd eyler
Ṣaḳın ey dil ki çoḳdur āl-i Cemāl
5 Ey Selīmī olur şeh-i ʿuşşāḳ
Kime kim keşf ola cemāl-i Cemāl

Ḥarfü’l-Mīm

34

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

1 Beni ehl-i belā ḳılan göñlüm
Ḳaddümi hem dü-tā ḳılan göñlüm
2 İrmedin ʿīd-i vaṣlına cānum
Yāre evvel fedā ḳılan göñlüm
3 Zühd ü taḳvā vü ʿilm ile ʿamelüm
Yolına hep hebā ḳılan göñlüm
4 Şevḳ ile hū çeküp seḥer vaḳti
Sevdügine nidā ḳılan göñlüm
5 Derdini arturan Selīmīnüñ
Ġayrıdan bī-nevā ḳılan göñlüm

41b

35

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

I

1 Güş-ı hūşuñ ṭut baña ey rācī-i ʿafv-ı Kerīm
Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*[24]
Ḫavf iderseñ ölmedin vādī-i ʿişyānda muḳīm
4 Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*

II

1 Yüz ṭutup dergāh-ı Ḥaḳḳa raḥmetin eyle recā
Kim anuñ bābından özge saña yoḳdur ilticā
Bulmaḳ isterseñ derūn-ı dilde āṣār-ı ṣafā
4 Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*

III

1 Aḳıdursañ çin-seḥerde dīdelerde eşk-i ter
Bāġ-ı dilde ḥāṣıl olur feyż-i Ḥaḳdan mīveler
İtmedin eyyām-ı ʿömrüñ bāġ-ı ʿālemden güẕer
4 Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*

IV

1 Vāẓıb oldı çünki istiġfāra ḫatm-i enbiyā
Vācib oldı ümmete bu işre itmek iḳtidā
Hem buña emr eyledi naẓm-ı kerīminde Ḫudā
4 Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*

V

1 Mekr-i nefs ile düşürdüñ rūḥı çāh-ı firḳate
Anuñiçün mübtelāsın dürlü dürlü miḥnete
Ey Selīmī irmek isterseñ mücār-ı raḥmete
4 Virdüñ olsun rūz u şeb *estaġfirullāh el-ʿAẓīm*

[24] "Azamet sahibi ve yüce olan Allah'tan bağışlanma diliyorum" anlamına gelen bir dua ifadesidir.

Ḥarfü'n-Nūn

36

11'li Hece

I

Ṣıdḳ ile güş eyle bu sözi benden
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan
Bāz-ı cānuñ pervāz itmeden tenden
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

II

Gel fenā meyinden bir cürʿa nūş it
Mest olup deryālar gibi ḫurūş it
Naḳḳāşa nāẓır ol terk-i nuḳūş it
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

42a

III

ʿUlūmuñ efḍali iḳrār-ı Ḥaḳdur
ʿAmel maḥabbet-i ẕāt-ı muṭlaḳdur
Bāb-ı vuṣlat nā-maḥreme muġlaḳdur
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

IV

Esbābuñ żaʿīfe hem kendin ʿāciz
Bunuñ birle olduñ ẕātuña ḥāciz
Budur göstermeyen ol cānibe iz
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

V

Hemmüñ vāḥid ise Ḥaḳḳı bulursın
Kitāb ü sünnetüñ sırrın bilürsin
Düşme her vādīye żāyiʿ olursın
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

VI

ʿAbd istemeyince riḳḳinde şirket
Ziyy ḳabūl ider mi ulūhiyyet
Ehl-i ḥaḳīḳatden budur vaṣiyyet
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

VII

Sehlü'l-mümteniʿdür Selīmī sözi
ʿĀlem-i maʿnādan gelür āvāzı
Ehl-i ṣūret fehm idemez bu rāzı
Cehd eyle ey ṭālib sen çıḳ aradan

37

fāʿilātün / fāʿilātün / fāʿilün

Yine mest olduñ dil-i dīvāne sen
Ele alduñ bir ṭolu peymāne sen
Ṣaḥve geldi mest olanlar ġālibā
Ḳalduñ ancaḳ arada mestāne sen
Esirük nerler gibi kefler ṣaçup
Yine geldüñ şevḳ ile meydāna sen
Gördüñ ancaḳ dostuñuñ şemʿ-i ruḫın
Andan atduñ cismüñi nīrāna sen
Ey Selīmī baḳma ṭaʿn-ı münkire
Cilve ile gel hemān devrāna sen

42b

38

mefāʿīlün / mefāʿīlün / feʿūlün

I

Çü yoḳdur Ḫāliḳā luṭfuña ġāyet
Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden
Ḥabībüñ ḥürmetiçün ḳıl ʿināyet
Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden

II

1 Ezelde alışan luṭf-ı vefāya
Taḥammül ide mi bunca cefāya
N'ola ʿāşıḳlaruñ irse şafāya
4 Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden

III

1 Mükedder dillere baḫş-i zülāl it
Tecellī eyleyüp nāz ü delāl it
Cemālüñ ʿarż idüp defʿ-i melāl it
4 Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden

IV

1 Niçe bir olalum derd ile nālān
Ḥicābı refʿ idüben eyle ḫandān
Cenābuñdan durur her derde dermān
4 Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden

V

1 Selīmīde çü yoḳ bu derde ṭāḳat
Ne mümkindür k'ola yād elde rāḥat
Eyā baḥr-i ʿaṭā kān-ı mürüvvet
4 Ḫalāṣ eyle bizi hicrān elinden

39

müstefʿilün / müstefʿilün

1 Ey sālik-i rāh-ı Ḫudā
Çeşmüñ ayırma yārdan
Cehd eyle ḳıl ʿahde vefā
Çeşmüñ ayırma yārdan
2 Çün didi *mā zāġa'l-baṣar*[25]
Ḳo ġafleti cānuñ uyar
Ey bī-ḫaber al bir ḫaber
Çeşmüñ ayırma yārdan

[25] "Göz ne kaydı" anlamına gelen ifade Necm Suresi 17. ayetten iktibastır.

3 Naḳş u nigār-ı kā'ināt
Cümle ḫayāl ü bī-ṣebāt
Meyl-i vebāl ü seyyi'āt
Çeşmüñ ayırma yārdan
4 Dirseñ gele ʿaşḳ-ı Ḫudā
Ḳıl varuñı aña fedā
Olma sivāya āşinā
Çeşmüñ ayırma yārdan
5 Virdi Selīmī çün saña
Bu devleti Ḥaḳḳ ibtidā
Olsun işüñ ḥamd ü ṣenā
Çeşmüñ ayırma yārdan

43a

Ḫarfü'l-Vāv

40

müstefʿilün / müstefʿilün

1 Ednāları aʿlā ider
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū
Menzillerin bālā ider
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū
2 Ṭālibleri maṭlūb ider
Dost iline mecẕūb ider
Ol devlete mensūb ider
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū
3 ʿĀşıḳları ḥayrān ider
Tā ġayb ilin seyrān ider
Derdlilere dermān ider
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū
4 Mürde dili iḥyā ider
Çeşm-i dili bīnā ider

Hem ʿālim-i esmā ider
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū
İtdi Selīmīye eşer
Tā ẓāhir oldı ḫayr u şer
Şaldı derūnına şerer
Ezkār-ı Hū envār-ı Hū

Ḥarfü'l-Hā'

41

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

I

Pīşvā oldı cünd-i Manṣūra
Ra'yet-i *lā ilāhe illallāh*[26]
Vāṣıl itdi enīsini nūra
Raḥmet-i *lā ilāhe illallāh*

II

Fānī olanları ider bāḳī
Keremi ṭutdı cümle āfāḳı
Mürtefiʿ ḳıldı ḳadr-i ʿuşşāḳı
ʿİzzet-i *lā ilāhe illallāh*

III

Getürür sālike fenā fikrin
Keşf ider ʿārife beḳā fikrin
Maḥv ider dilde mā-sivā fikrin
Heybet-i *lā ilāhe illallāh*

IV

Ẕākir olanlara ḥimāyet ider
Tā'ib olanlara iʿānet ider
Dil ü cān mülkini ṣıyānet ider
Nuṣret-i *lā ilāhe illallāh*

[26] "Allah'tan başka tanrı yoktur" anlamına gelen ifade; Kelime-i Tevhit cümlesi olan *Lâ ilâhe illallâh Muhammeden Resûlullâh*'tan iktibastır.

V

1 Ṭut Selīmī sözin unutma ṣaḳın
Vird idüp ṣıdḳ ile bu seyfi ṭaḳın
Münkirine hemīşe ṣalar aḳın
4 Saṭvet-i *lā ilāhe illallāh*

Ḥarfü'l-Yā'

42

feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün

1 Kimde kim olsa ʿaşḳuñ āṣārı
ʿĀḳıbet ceẕb ider anı yāri
2 Mürde olanları ider iḥyā
Yoġ ider ʿāriyet olan varı
3 Neye baḳsa o yüz ile ʿāşıḳ
Seyr ider anda ḥüsn-i dildārı
4 Sırr-ı ʿaşḳı ṣorarsañ ey ṭālib
O durur cümlede olan sārī
5 Gel Selīmī yeter sözüñ ḫatm it
… bu esrārı[27]

Sonuç

17. yüzyıl şairlerinden olan Selîmî Dede'nin asıl ismi Süleyman'dır. Mevlevi olan şairin babası aynı yüzyılın önemli sadrazamlarından Mevlevi ya da Sofu unvanıyla meşhur Mehmed Paşa (ö. 1649)'dır. Kaynaklarda şairin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olup eserlerine dair iki beyit haricinde bilgi yoktur. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* ve *Tuhfe-i Nâilî*'de şarin akıllı ve haysiyetli bir kişi olduğu belirtilir. Selîmî Dede h. 1099 / m. 1688-1689'da vefat etmiştir.

17. yüzyıl şairi olan Selîmî Dede, mutasavvıf bir şairdir. Mutasavvıflık yönü şairliğinden daha ön plandadır. Diğer mutasavıf şairlerde de görülen okuyucuya / dinleyiciye bir şeyler öğretme ve onları bilgilendirme esasına dayalı didaktik tarz onda da görülmektedir. Şiir onun için dinî bilgilerin öğretilmesi ve tasavvufi düşünce sisteminin benimsetilmesi adına bir araçtır. Bu yüzden eserlerinde sanat ve hüner göstermekten ziyade öğretici olmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte şair, Mevlana'dan tercüme yapabilecek ve mensur bir sözlük yazabilecek kadar da Farsça bilmektedir.

[27] Bu mısranın baş tarafı su lekelerinden dolayı okunamamıştır.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 09288 numarada kayıtlı *Mecmû'a-i Âsâr* adlı yazma, Selîmî Dede'nin eserlerini içermektedir. Bu yazmada şaire ait *Nazm-ı Neseb-i Nebî*, *Meraca'l-Bahreyn*, *Dîvânçe*, *Garîbü'l-Luga* adlı eserleri ile nasihatname türünde yazılmış 52 beyitlik bir mesnevi bulunmaktadır. Söz konusu yazma içerisindeki eserlerin tamamı dinî-tasavvufi edebiyatımızın örnekleri arasında sayılabilecek niteliktedir. Yapılan bu çalışma ile şaire ait eserler hakkında bilgi verilmiş; *Dîvânçe*'sinin çeviri yazılı metni hazırlanarak öne çıkan şekil, dil, üslup ve muhteva özellikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Selîmî Dede'nin *Dîvânçe*'sinde 34 gazel, 7 murabba ve 1 koşma nazım şekliyle yazılmış 42 manzume bulunmaktadır. Şair, bu manzumelerde klasik Türk şiir geleneğine uyarak en çok mürdef kafiyeyi tercih etmiştir. Şiirlerin dili genellikle sadedir. Bunun nedeni ise, şairin genellikle öğüt verme ve dinî-tasavvufi konularda insanları bilgilendirme amacıyla didaktik tarzda şiir yazmasıdır. Bu amaçla yazılan şiirlerde sanat ve hüner gösterme çabası ikinci planda olduğundan dil genellikle sadedir. Bununla birlikte şairin, verilen mesajı kuvvetlendirmek adına yaptığı ikitibaslar zaman zaman şiir dilini ağırlaştırmaktadır. Yine anlam ve hayal dünyasına katkı sağlamak adına deyimlerden de yararlanılmıştır. Deyimlerin kullanımında ise, nasihat etme üslubunun etkisiyle emir kiplerinin sıklıkla tercih edilmesi dikkat çekmektedir. *Dîvânçe*'de yer alan şiirlerin tamamı dinî-tasavvufi içerikli şiirlerdir. Bu nedenle şiirlerdeki muhteva genellikle tevhit, münacat, naat ve nasihat etme tarzında olmuştur. Şiirlerdeki aşk, daima ilahi aşktır. Bu durum da, tarz olarak tekke şiirinin benimsendiğinin bir göstergesidir. Fakat yer yer klasik Türk edebiyatının aşka dair anlam ve hayal dünyasından da yararlanılmıştır. İlahi aşka talip olanlara bolca öğütlerin verildiği şiirlerde, klasik Türk edebiyatının vazgeçilmez konularından biri olan ve bu aşktan anlamayan vaizden de çokça şikâyet edilmektedir. Ayrıca Selîmî Dede, dönemindeki dinî ve sosyal hayattaki bozulmalardan ve insanları yanlış yönlendiren din adamlarından da şikâyet etmektedir. Sonuç olarak *Dîvânçe*; işlediği konu ve konuları ele alış şekilleri açısından dinî-tasavvufi Türk edebiyatı örnekleri arasında sayılmakla birlikte, klasik Türk edebiyatına ait şekil, anlam, mecaz ve hayal dünyasının izlerinin de görüldüğü bir eserdir.

Bu çalışmada; biyografik kaynaklarda hayatı ve eserleri hakkında çok az bilgi bulunan 17. yüzyıl şairi Selîmî Dede ve eserlerine dair bilgi verilmiş, daha önce üzerine bir çalışma yapılmamış olan *Dîvânçe*'sinin çeviri yazılı metni verilerek incelemesi yapılmıştır. Böylelikle kütüphanelerin tozlu rafları arasındaki bir eserin daha ilgililerin istifadesine sunulması amaçlanmıştır.

Kaynakça

Akbayar, Nuri - Kahraman, Seyit Ali. *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.

Aydın, Abdullah. "Süleyman Bey, Sûfî Mehmed Paşa-zâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 14.04.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/suleyman-bey-sufi-mehmed-pasazade.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yay., 2014.

Ekinci, Ramazan. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2018.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Erkan, Davut. "Sofu Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2, 515-517, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2019.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006.

Karaman, Hayreddin, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir (I-V)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2006-2008.

Kılıç, Filiz. "Selîmî, Süleymân Selîm Dede" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 14.04.2024, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/selimi-suleyman-selim-dede.

Kurnaz, Cemal – Tatcı, Mustafa. *Mehmet Nâil Tuman Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. Ankara: Bizim Büro Yay., 2001.

Mecmû'a-i Âsâr. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 09288 / 4, 36a-43a.

Mecmû'atü'r-Resâil. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 00621, 1a.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin. *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nesebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi No: 628, 1762. (Mikrofilm Arşivi)

Taşkesenlioğlu, Lokman. *Klasik Türk Edebiyatı Kavramlar, Şekil ve Tür Bilgisi Ses ve Ahenk Unsurları Anlam ve Mecaz Dünyası.* Ankara: Nobel Yayınevi, 2020.

Tozlu, Musa. "17. Yüzyıl Şairi Selîmî ve Nazm-ı Neseb-i Nebî Adlı Mesnevisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11 / 29 (Mart 2024), 1-21.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Said GÜLER

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İstanbul/TÜRKİYE
omer.guler@medeniyet.edu.tr
ORCID

ŞERH LİTERATÜRÜNDE BİR İNTİHAL VAKASI: PADİŞAHA SUNULMUŞ GÖSTERİLEN TAMAMI Ç/ALINTI BİR KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİNE DAİR

A CASE OF PLAGIARISM IN THE COMMENTARY LITERATURE: AN ENTIRELY PLAGIARIZED COMMENTARY ON THE QASĪDAH AL-BURDAH FALSELY PRESENTED TO THE SULTAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 12.07.2024
Kabul Tarihi: 12.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 12.07.2024
Accepted Date: 12.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Güler, Ömer Said. "Şerh Literatüründe Bir İntihal Vakası: Padişaha Sunulmuş Gösterilen Tamamı Ç/alıntı Bir Kasîde-i Bürde Şerhine Dair". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 901-915.

Güler, Ömer Said. "A Case of Plagiarism in the Commentary Literature: an Entirely Plagiarized Commentary on the Qasīdah Al-Burdah Falsely Presented to the Sultan". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 901-915.

10.28981/hikmet.1515440

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Said GÜLER

ŞERH LİTERATÜRÜNDE BİR İNTİHAL VAKASI: PADİŞAHA SUNULMUŞ GÖSTERİLEN TAMAMI Ç/ALINTI BİR KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİNE DAİR

A CASE OF PLAGIARISM IN THE COMMENTARY LITERATURE: AN ENTIRELY PLAGIARIZED COMMENTARY ON THE QASĪDAH AL-BURDAH FALSELY PRESENTED TO THE SULTAN

ÖZ

Kâ'b b Züheyr'in (ö. 24/645 ?) Kasîde-i Bürde'si dinî, tarihî ve içtimai hayata yansımaları oldukça zengin bir edebî klasiktir. Söylendiği dönemden çok kısa bir süre sonra kaside üzerine yazılan farklı türde eserlerin sayısı bu yansımanın belki de en somut göstergelerinden biridir. İslamiyet'in farklı toplumlar tarafından benimsenmesi bu literatürün çok dilli olarak gelişip serpilmesini netice vermiştir. Osmanlı döneminde kaside üzerine yazılan Türkçe eserler de azımsanmayacak bir yekûn oluşturarak eserin Türk edebiyatında da büyük bir ilgiyle karşılandığını gözler önüne sermektedir.

Tespitlerimize göre Kasîde-i Bürde üzerine Osmanlı döneminde yazılan ilk Türkçe şerh, 17. yüzyılda Üsküdar ve Galata kadılıklarında bulunmuş olan Üsküdârî Ahmed Efendi'ye (ö. 1078/1667) aittir. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde hazırladığı şerhi ona ve nihayet Sultan IV. Mehmed'e takdim eden Ahmed Efendi'nin bu eseri, hem bu alt literatürün ilk eseri olması hem padişaha arz edilmiş olması hem de nitelikli bir kültürel aktarım tecrübesi sergilemesinden ötürü kayda değer bir eser olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışma, bahsedilen eserin, yazımından yaklaşık bir asır sonra başka bir kimse tarafından sahiplenilerek intihale uğradığını ortaya koymaktadır. Kendisini Mehmed Emin Harputî olarak tanıtan bu zat, müellif adı yerine kendi ismini, takdim mercii yerine ise I. Abdülhamid'in adını yazarak metni olduğu gibi kendisine mâletmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde eserin, gerek şerh yazımı gibi klasik dönemin gözde bir formunda kaleme alınmış olması, gerekse bizatihi kaliteli bir metin örneği teşkil etmesinden ötürü intihal edildiği sonucuna varılmış ve bu meyanda bazı tespit ve önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kasîde-i Bürde, Kâ'b b. Züheyr, Ahmed el-Üsküdârî, Mehmed Emin Harputî, Edebî Şerh Geleneği, İntihal.*

ABSTRACT

Qasīdat al-Burdah of Ka'b b. Zuhayr (d. 24/645 ?) is a rich literary classic with significant religious, historical, and social reflections. The proliferation of various works on the qasida shortly after its composition is perhaps one of the most concrete indicators of its impact. The adoption of Islam by diverse societies resulted in the development and flourishing of this literature in multiple languages. During the Ottoman period, the considerable number of Turkish works on the qasida demonstrates the substantial interest it garnered in Turkish literature.

According to our findings, the first Turkish commentary on the Qasīdat al-Burdah during the Ottoman period belongs to Üsküdārī Ahmed Efendi (d. 1078/1667), who served as a judge in Üsküdar and Galata in the 17th century. Prepared under the patronage of Grand Vizier Köprülü Mehmed Pasha and presented to him and ultimately to Sultan Mehmed IV, Ahmed Efendi's work stands out as a noteworthy piece due to its status as the first work in this sub-literature, its presentation to the sultan, and its demonstration of a high-quality cultural transmission experience.

This study reveals that the aforementioned work was appropriated and subjected to plagiarism approximately a century after its composition by an individual identifying as Mehmed Emīn Harputī. This person substituted the author's name with his own and replaced the name of the presenting authority with that of Sultan Abdülhamīd I, thereby claiming the text as his own. Evaluations indicate that the work was plagiarized both due to its composition in the popular form of classical commentary writing and its intrinsic quality as an exemplary text. Consequently, several observations and recommendations are provided in this context.

Keywords: *Qasīdat al-Burdah, Ka'b b. Zuhayr, Ahmed al-Üsküdārī, Mehmed Emin Harputī, Literary Commentary Tradition, Plagiarism.*

Giriş

Sahabeden Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde* yahut *Kasîde-i Bânet Su'âd* adlarıyla maruf ünlü manzumesi, söylendiği dönemden çok kısa bir süre sonra nazire, şerh, haşiye, tercüme, tahmis gibi farklı yazım faaliyetlerine konu edilmeye başlanmış ve bu minvalde asırlar boyunca oldukça zengin bir literatür vücuda gelmiştir. İlk olarak, yazıldığı lisan olan Arap diliyle teşekkül eden bu literatür, İslam devletlerinde tercih edilen edebî dillerin revaç ve olgunlaşma durumlarına bağlı olarak çeşitlenmiş, bu ise söz konusu literatürün çok dilli olarak serpilmesine, dolayısıyla dinî-edebî kültürün önemli bir parçası konumundaki bu eserin çok daha geniş bir kitleyle buluşmasına imkân sağlamıştır.

Tespitlerimize göre *Kasîde-i Bürde* üzerine Türkçe eser yazımı 17. yüzyılda Osmanlı İstanbulu'nda başlamış olup devletin son yıllarına kadar artan bir ilgiyle devam ettirilmiştir. Bu literatüre dair kısa bir süre önce yayımladığımız bir makalede Osmanlı devrinde kaside üzerine şerh, mensur/manzum tercüme, tahmis, şerh tercümesi, nazire tercümesi, haşiye/okuma notu gibi farklı yazım türlerinde toplam 24 adet Türkçe eser tespit etmiştik. Ele aldığımız literatüre dair ilginç bir aidiyet problemini, daha doğrusu bir intihal vakasını ele alacağımız bu araştırma dolayısıyla söz konusu eserleri burada tekrar hatırlatmak yerinde olacaktır:[1]

[1] Listedeki eserler ve bunların yazma nüshaları yahut basım bilgileri için ilgili çalışmamıza müracaat edilebilir: Güler, 2022.

	Müellif	Eser	Tarih	Yazım Türü
1	Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1658-1661	Mensur şerh
2	Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*[2]	1661	Mensur şerh
3	Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1754	Mensur şerh
4	Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1776-1778	Mensur şerh
5	Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd - II]*	1785	Mensur şerh
6	Mollacıkzâde Mehmed Râif Efendi	*Ziyâu'l-fu'âd fî şerhi Bânet Su'âd*	1818'den önce	Mensur şerh
7	Ermiyeli Eyüp Sabri Paşa	*Azîzü'l-âsâr Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd*	1874-75	Mensur şerh
8	Arapzâde Mehmed Emin Efendi	*Bânet Su'âd*	1884-85	Mensur şerh
9	Antakyalı Necib Bey	*İs'âd: Bânet Su'âd Şerhi*	1896-97	Mensur şerh
10	[Belirsiz]	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1845'ten sonra	Mensur şerh
11	Burhâneddin Hüseyin Bey	*Hâzihi'l-Kasîdetü'ş-Şerîfe*	1901	Mensur şerh
12	Arvâsîzâde Seyyid Taha Efendi	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1928'den önce	Mensur şerh
13	[Belirsiz]	*[Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	?	Mensur şerh
14	Abdülbâkî Efendi (Abdî)	*Manzûme-i Tercüme-i Kasîde-i Kâ'b b. Züheyr*	1767	Manzum trc.-şerh
15	Abdülbâkî Efendi (Abdî)	*[Manzûme-i Tercüme-i Kasîde-i Kâ'b b. Züheyr - II]*	1768'den önce	Manzum trc.-şerh
16	Nakîbüleşraf Mehmed Fâiz Efendi	*[Kendisine ait Şerh-i Kasîde-i Bürde içinde]*	1776-1778	Manzum tercüme
17	Yemlihazâde Mustafa Kâmil Efendi	*[Tercüme-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	1877'den önce	Manzum tercüme
18	[Belirsiz]	*[Tercüme-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd]*	?	Manzum tercüme
19	[Belirsiz]	*[Tercüme-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd (eksik)]*	?	Manzum tercüme
20	Kayserili Çivicizâde Gâlib Bey	*Terceme-i Bânet Su'âd*	1906'dan önce	Mensur trc.-şerh
21	Nahîfî Süleyman Efendi	*[Tahmîs-i Kasîde-i Bânet Su'âd]*	1725'ten önce	Tahmis
22	Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi	*Aksa'l-müfâd fî tercemeti'ş-Şerheyn ve Künhü'l-murâd fî beyâni Bânet Su'âd*	1773	Şerh tercümesi
23	Abdülbâkî Efendi (Abdî)	*[Tercüme-i Kasîde-i Zuhru'l-me'âd]*	1768'den önce	Nazire tercümesi
24	Şeyhülislam Mekkî Mehmed Efendi	*[Abdi Paşa'ya ait şerh üzerine]*	1797'den önce	Haşiye/okuma nt.

Tablo 1. *Kasîde-i Bürde* (*Bânet Su'âd*) üzerine Osmanlı döneminde yazılan Türkçe eserler[3]

[2] Bir önceki dipnotta belirtilen çalışmamızın ardından Abdurrahman Abdi Paşa şerhine ait 3 yeni el yazması daha tespit edilmiş ve böylece eserin bilebildiğimiz nüsha sayısı 23'e yükselmiştir. Yeni tespit edilen nüshaların künyeleri şu şekildedir: 1) Medine: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, nr. 2000; 2) Ankara: Millî Kütüphane, Yazmalar, nr. 06 Mil Yz A 1618; 3) İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K1095. Son nüshadan beni haberdar eden Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne teşekkür ederim.

[3] 1923 sonrasında Arabî harflerle basılan yahut yazma hâlindeki eserleri de belirtecek olursak; Ispartalı Zeynelâbidin Bey'in 1928 tarihinde basılan *Hadîka-i Semeretü'l-Fuâd* isimli mensur tercümesi ve gayrimatbu *Kasîde-i Bürde ve Bür'eler* isimli telifi ile Amasya müftüsü Mehmet Sabri Yetkin'in (ö. 1963) Arapça olarak kaleme aldığı ve yine gayrimatbu şerhinde yer alan mensur Türkçe tercümeyi de bu sırada hatırlatabiliriz. Ayrıca kısa bir süre önce yayımlanan ve

Listeden de görülebileceği üzere, 17. yüzyıl ortalarından itibaren oluşmaya başlayan bu literatür, aralarında merkezî görevlerde bulunmuş meşhur simaların da yer aldığı, çoğu ulema sınıfına mensup müelliflerin katkılarıyla kalabalık bir kitaplığa dönüşmüş durumdadır. Sivil ve resmî koleksiyonlar üzerine yapılacak yeni taramalar ve güncel katalog çalışmalarıyla birlikte, burada belirtilen eser sayısının artması oldukça muhtemeldir.

İntihal Meselesi

Tablonun ilk sırasında yer alan Üsküdârî Ramazan Ahmed Efendi'nin (ö. 1078/1667) mensur şerhi, tespitlerimize göre, Osmanlı döneminde *Kasîde-i Bürde* üzerine Türkçe olarak verilen ilk eser gibi görünmektedir. Bu bilgiyi ihtiyatla veriyor oluşumuzun sebebi, eserin muhtemel tarih aralığının (1658-1661), Abdurrahman Abdi Paşa şerhinin tarihiyle (1661) birkaç ay gibi küçük bir zaman diliminde kesişiyor olması dolayısıyladır.

17. yüzyıl ortalarında Üsküdar ve Galata gibi yüksek kadılıklarda (*mevleviyet*) vazife alan şarih Ahmed Efendi'nin bu eserini daha evvel bir makale ile tanıtmış (Güler, 2021a), bir süre sonra da metnin tamamını neşretmiştik (Güler, 2022). *Kasîde-i Bürde* gibi klasik bir Arap kasidesini Osmanlı şiirinin berceste mısraları eşliğinde şerh etme teşebbüsünden ötürü dikkat çekici bir metin örneği olarak boy gösteren bu eser, belki de bu özelliğinden ötürü listedeki yazma eserler içerisinde –Abdi Paşa şerhinden sonra– en fazla nüshaya sahip ikinci eser olarak karşımıza çıkar. Metnin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde şimdiye kadar tespit edebildiğimiz nüsha sayısı 12'dir.[4] Bunda, eserin Sultan IV. Mehmed ve Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa gibi devrin en büyük otoritelerine sunulmuş olmasının da hatırı sayılır bir payı olsa gerektir; Ahmed Efendi, kaside üzerine kaleme aldığı bu şerhi ilk olarak Köprülü Mehmed Paşa'ya, onun vefatından sonra ise mukaddime kısmında gerçekleştirdiği bazı küçük müdahalelerle birlikte bizzat IV. Mehmed'e takdim etmiş, eserin bu her iki versiyonunda da hem kendi adını hem de hami adlarını açıkça beyan etmiştir. Bu kısımları eserin her iki versiyonunda da görelim:

bir kısmı Türkçe olarak kaleme alınmış olan bir haşiye muhtasarını da yakın döneme ait bu eserler arasında zikredebiliriz. Bu son eser için bk. Akdemir - Kiraz, 2024.

[4] Tespit edilen nüshaların künye bilgileri şu şekildedir: 1) Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi (SYEK): Esad Efendi, nr. 924/8, 219b-243a; 2) SYEK: Fatih, nr. 5333/5, 88b-108b; 3) SYEK: Halet Efendi Eki, nr. 104; 4) SYEK: Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1013/1, 1b-18b; 5) SYEK: Laleli, nr. 3657/3, 88b-117a; 6) SYEK: Nuruosmaniye, nr. 4005; 7) SYEK: Nuruosmaniye, nr. 2222/3, 138b-171b; 8) SYEK: Kemankeş, nr. 482; 9) Millî Kütüphane-Ankara, 06 Mil Yz A 2545/5, 27b-43b; 10) İzmir Millî Kütüphane: Türkçe Yazmalar, nr. 1561; 11) Konya Yazma Eser Kütüphanesi: Burdur İl Halk Kütüphanesi, nr. 1072, 109a-136a; 12) Berlin Devlet Kütüphanesi, Ms.or.oct. 3091.

1'inci versiyon **[*Takdim mercii ve zamanı: Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, 1658-1661*]**	**2'nci versiyon** **[*Takdim mercii ve zamanı: Sultan IV. Mehmed, 1663-1667*]**
Sıdk u vefâ erbâbının nâm-dârı ve tarîk-i ilmün emek-dâr u ihtiyârı, ya'nî el-fakīr **Ahmed el-Üsküdârî** *ğafera zünûbehü'l-Bârî* dir: "*Utlubu'l-'ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd*" ve dahi "*Utlubu'l-'ilme ve-lev bi's-Sîn*" hadîs-i şerîflerinün mazmûn-ı münîfleri üzre sığar-ı sinnümden bu ana gelince diyâr-ı Arab u Acem'i geşt ve niçe seyâhat-i kûh u deşt ile niçe kibâr-ı ulemâya yetişüp her birinden okıyup hayr du'âlarını almağla zerre-veş misâl-i âfitâb olan ilm-i şerîflerinden behre-yâb olup üstâdlarımızdan göregeldigümüz tarz üzre talebe-i ilm ile ifâde ve istifâde üzre iken, içlerinden ba'zılar *Bânet Su'âd* kasîde-i şerîfesi ki... Lâkin ol nigâr-ı serv-reftâr u ol mahbûb-ı âlî-mikdâr, şol zamânda revâc ü i'tibâr bulur ki Yanova ve Bozca-ata ve İlimiye fâtihi olan; şevketlü, azametlü pâdişâh-ı *zıllullâhi fi'l-'âlem, mâlikü rikābi'l-ümem, mevlâyi mülûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, hâfizu bilâdillâhi 'an ehli'l-bağyi ve'l-'inâd, nâsıru 'ibâdillâhi 'an ehli'z-zulmi ve'l-fesâd ... elâ ve hüve's-sultân ibnü's-sultân es-sultân el-gâzî Muhammed Hân ibnü's-sultân İbrâhîm Hân ibnü's-sultân Ahmed Hân halledallâhu hilâfetehû ve ebbede saltanatehû mâ dâreti'ş-şuhûri ve'l-ezmân* hazretlerinün vezîr-i a'zam-ı bî-nazîri ve bu fakīrün mu'în ü dest-gîri olan izzetlü ve sa'âdetlü, âlim ü âdil ve gâzî **Muhammed Paşa** *yesserallâhu mâ yahtâru ve mâ yeşâ'* hazretlerinün zîver-i kabûli ile ârâste ve iltifât-ı dil-pezîri ile pîrâste buyurıla. (Üsküdârî, Laleli, 3657/3, 88b-90b)	Sıdk u vefâ erbâbının nâm-dârı ve tarîk-i ilmün emek-dâr u ihtiyârı, ya'nî el-fakīr **Ahmed el-Üsküdârî** *ğafera zünûbehü'l-Bârî* dir: "*Utlubu'l-'ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd*" ve dahi "*Utlubu'l-'ilme ve-lev bi's-Sîn*" hadîs-i şerîflerinün mazmûn-ı münîfleri üzre sığar-ı sinnümden bu ana gelince diyâr-ı Arab u Acem'i geşt ve niçe seyâhat-i kûh u deşt ile niçe kibâr-ı ulemâya yetişüp her birinden okıyup hayr du'âlarını almağla misâl-i âfitâb olan ilm-i şerîflerinden zerre-veş behre-yâb olup talebe-i ilm ile ifâde ve istifâde üzre iken, içlerinden ba'zılar *Bânet Su'âd* kasîde-i şerîfesi ki... Lâkin ol nigâr-ı serv-reftâr, ol mahbûb-ı âlî-mikdâr, şol zamânda revâc ü i'tibâr bulur ki Yanova ve Bozca-ata ve İlimiye ve Varat ve Uyvar fâtihi olan; şevketli, azametli pâdişâh-ı *zıllullâhi fi'l-'âlem, mâlikü rikābi'l-ümem, mevlâyi mülûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, hâfizu bilâdillâhi 'an ehli'l-bağyi ve'l-'inâd, nâsıru 'ibâdillâhi 'an ehli'z-zulmi ve'l-fesâd ... elâ ve hüve's-sultân ibnü's-sultân es-sultân el-gâzî **Muhammed Hân** ibnü's-sultân İbrâhîm Hân ibnü's-sultân Ahmed Hân halledallâhu hilâfetehû ve ebbede saltanatehû mâ dâreti'ş-şuhûri ve'l-ezmân* hazretlerinün zîver-i kabûli ile ârâste ve iltifât-ı dil-pezîri ile pîrâste buyurıla. (Üsküdârî, Esad Efendi, 924/8, 219b-220b)

Tablo 2. Ahmed el-Üsküdârî'nin ilk olarak Köprülü Mehmed Paşa'ya, daha sonrasında IV. Mehmed'e sunduğu *Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd)* şerhinin mukaddime kısımlarının karşılaştırmalı bir gösterimi

Eserin iki versiyonundaki bu ilgili kısımlardan da görüldüğü üzere şarih Ramazan Ahmed Efendi, takdim merciinde yaptığı düzenlemeyle eserini farklı zamanlarda farklı hamilere sunmuştur. Klasik dönemde çeşitli örneklerini

gördüğümüz bu gibi bir uygulama,[5] bugünün şartlarında, yeni baskısı farklı bir yayınevinden neşredilen bir kitabın ikinci baskı ön sözünde tabii olarak farklı bir yayıncıya teşekkür edilmesi durumuna benzetilebilir. Burada hemen belirtmemiz gerekir ki makale başlığı ve bu alt başlıkta yer alan "intihal" kelimesi katiyen Ahmed Efendi'nin bu inisiyatifi için kullanılmış değildir. Bu çalışmayı hazırlamamıza neden olan asıl mesele ise Ahmed Efendi'nin bu şerhini, ondan yaklaşık bir asır sonra tastamam alıp yukarıda nakledilen 2'nci versiyondaki pasaj üzerinde ciddi bazı bilgi değişiklikleri yaparak eseri kendisine mâleden Mehmed Emin Harputî adlı bir kimse dolayısıyladır. Harputî'nin tasarruflarının ardından ortaya çıkan pasaj ise şu şekildedir:

İntihalde bulunan metnin mukaddimesi **[*Sözde takdim mercii ve zamanı: Sultan I. Abdülhamid, 1774-1789*]**
Sıdk u vefâ erbâbının nâm-dârı ve tarîk-i ilmün emek-dâr u ihtiyârı, ya'nî el-fakīr **Mehmed Emîn el-Harputî** *ğafera zünûbehü'l-Bârî* dir: "*Utlubu'l-'ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd*" ve dahi "*Utlubu'l-'ilme ve-lev bi's-Sîn*" hadîs-i şerîflerinün mazmûn-ı münîfleri üzre sığar-ı sinnümden bu ana gelince diyâr-ı Arab u Acem'i geşt ve niçe seyâhat-i kûh u deşt ile niçe kibâr-ı ulemâya yetişüp her birinden okıyup hayr du'âlarını almağla misâl-i âfitâb olan ilm-i şerîflerinden zerre-veş behre-yâb olup talebe-i ilm ile ifâde ve istifâde üzre iken, içlerinden ba'zılar *Bânet Su'âd* kasîde-i şerîfesi... Lâkin ol nigâr-ı serv-reftâr u ol mahbûb-ı âlî-mikdâr, şol zamânda revâc ü i'tibâr bulur ki şevketlü ve azametlü pâdişâh-ı *zıllullâhi fi'l-'âlem, mâlikü rikābi'l-ümem, mevlâyi mülûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, hâfizu bilâdillâhi 'an ehli'l-bağyi ve'l-'inâd, nâsıru 'ibâdillâhi 'an ehli'z-zulmi ve'l-fesâd ... elâ ve hüve's-sultân ibnü's-sultân ibnü's-sultân el-gâzî* ***Abdülhamîd Hân*** *ibnü's-sultân el-gâzî Ahmed Hân ibnü's-sultân el-gâzî Muhammed Hân halledallâhu hilâfetehû ve ebbede saltanatehû mâ dâreti'ş-şuhûri ve'l-ezmân* hazretlerinün zîver-i kabûli ile ârâste ve iltifât-ı dil-pezîri ile pîrâste buyurıla. (Harputî [!], Vahid Paşa, 430, 1b-2b)[6]

Tablo 3. Mehmed Emin Harputî isimli zatın, Ahmed el-Üsküdârî'ye ait *Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd)* şerhini kendisine ait gösterdiği metnin mukaddimesindeki ilgili yerlerin gösterimi

[5] Ahmedî'nin *İskendernâme*'si yahut Hatiboğlu Muhammed'in *Ferahnâme*'si bu bağlamda erken döneme ait en dikkat çekici örnekler arasında yer alır. *Kasîde-i Bürde* literatüründe benzer bir tecrübe, Abdurrahman Abdi Paşa şerhi için de geçerlidir. Abdi Paşa, şerhini evvela Musahib Salih Ağa'ya, birkaç sene sonraysa mukaddime kısmında gerçekleştirdiği bazı müdahalelerin ardından bizzat IV. Mehmed'e takdim etmiştir.

[6] Dijital kataloglarda bu yazma, Ömer b. Ahmed Harputî'nin (ö. 1299/1882) *Kasîde-i Bürde (Bür'e)* üzerine yazdığı Arapça şerhle karıştırılmış ve bu hata sebebiyle de mezkûr şarihin *Asîdetü'ş-şühde şerhu Kasîdeti'l-Bürde* isimli eserinin bir nüshası olarak kaydedilmiştir. Bu hatanın "Harputî" nisbesindeki ortaklık ve şerhe muhatap metinlerin müştereken "Kasîde-i Bürde" adıyla tesmiye edilmesinden kaynaklandığı açıktır. || Yazmayı tedkik etmem için beni haberdar ederek bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan Prof. Dr. Sadık Yazar'a teşekkür ederim.

Görüldüğü üzere Mehmed Emin Harputî, eserin gerçek müellifi olan Üsküdârî Ahmed Efendi'nin adı yerine kendi adını; –2'nci/nihai versiyonuna göre– eserin sunulduğu gerçek hami makamı olan Sultan IV. Mehmed yerine ise Sultan I. Abdülhamid'in adını yerleştirerek[7] *Kasîde-i Bürde* şerhini kendisinin kaleme aldığını ve dönemin padişahına bizzat takdim ettiğini belirtmiş/ima etmiştir.

Ahmed el-Üsküdârî'nin 1'inci beyti şerhi	**Aynı kısmı Mehmed Emin Harputî'nin intihali**
بَانَتْ سُعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولُ مُتَيَّمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفْدَ مَكْبُولُ	بَانَتْ سُعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتْبُولُ مُتَيَّمٌ إِثْرَهَا لَمْ يُفْدَ مَكْبُولُ
***Bānet*, fi'l-i mâzîdür, *fârakat* ma'nâsınadur; zîrâ *bâne–yebînu–beynen ve beynûneten* dirler. *İzâ fâraka firâkan ba'îden*; ziyâde ırağ olduğı vaktde.**	***Bānet*, fi'l-i mâzîdür, *fârakat* ma'nâsınadur; zîrâ *bâne–yebînu–beynen ve beynûneten* dirler. *İzâ fâraka firâkan ba'îden*; ziyâde ırağ olduğı vaktde.**
***Su'âd*, lafzan merfû', anun fâ'ilidür; te'nîs-i ma'nevî, 'alem-i lâ-yunsarifdür, 'Ukāb ve Zeyneb gibidür. Harf-i râbi', te'nîs makāmına kā'imdür. Su'âd, gerek hakīkaten gerekse iddi'â'en şâ'irün mahbûbe-i mühevviyesinün ismidür.**	***Su'âd*, lafzan merfû', *bânet*'ün fâ'ilidür; te'nîs-i ma'nevî, alem-i lâ-yunsarıfdur, 'Ukāb ve Zeyneb gibidür. Harf-i râbi' makāmına kā'imdür. Su'âd, gerekse hakīkaten gerekse iddi'â'en şâ'irün mahbûbe-i mühevviyesinün ismidür.**
***Fe-kalbî*, fâ birkaç ma'nâya gelür. Evvelâ mücerred sebebiyyet içün gelür; *in ci'tenî fe-ene ükrimüke* gibi. İkinci, mücerred atf içün gelür; *câ'enî Zeydun fe-'Amrun* gibi. Üçünci hem atf hem sebebiyyet içün ma'an gelür; Allâhu Te'âlâ Hazretleri'nün ﴿ فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ ﴾ ve dahi ﴿ فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ kavl-i şerîflerindeki gibi. Bu beytde** vâki' *fe-kalbî*'deki **fâ bu kabîldendür. Kalbden murâd, fu'âddur ki ana kalb-i sanavberî dahi dirler; lisân-ı Türkî'de yürek ve gönül dirler.** Bir hâlde sâbit ü ber-karâr olmayup da'imâ takallüb ve ıztırâb üzre olmağla kalb dirler. Ve dahi kalb, akl ma'nâsına da gelür; Allâhu Te'âlâ Hazretleri'nün ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ﴾ kavl-i şerîflerindeki gibi. Zîrâ bunda kalbden murâd fu'âd olsa, cemî'-i efrâd-ı insân zevi'l-i'tibâr olmak lâzım gelürdi. Pes akl, murâd idügi	***Fe-kalbî*'de fâ birkaç ma'nâya gelür. Evvelâ mücerred sebebiyyet içün gelür; *in ci'tenî fe-ene ükrimüke* gibi. İkinci, mücerred atf içün gelür; *câ'enî Zeydun fe-'Amrun* gibi. Üçünci hem atf hem sebebiyyet içün ma'an gelür; Allâhu Te'âlâ Hazretleri'nün ﴿ فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ ﴾ ve dahi ﴿ فَتَلَقَّى آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ﴾ kavl-i şerîflerindeki gibi. Bu beytdeki fâ bu kabîldendür. Kalbden murâd, fu'âddur ki ana kalb-i sanavberî dahi dirler; lisân-ı Türkî'de yürek ve gönül dirler. *Kalbî*, takdîren merfû' mübtedâdur, yâ-yı mütekellime izâfetle ta'rîf kesb eylemişdür.**
	***El-yevm*, zarfiyyet üzre mansûbdur, zarfda âmil-i mu'ahhar *metbûl*'dür. Zarûret-i şi'r içün te'hîr olunmışdur. Gâh olur yevm ıtlâk olunup gündüz murâd olunur ki gece mukābilidür ve gâhî yevm ıtlâk olunup mutlak vakt ve zamân murâd**

[7] Bu esnada elbette ki Yanova, Bozcaada, İlmiye, Varat ve Uyvar fatihi ünvanını da kaldırarak.

müte'ayyin ve mütebeyyindür. ***Kalbî*, takdîren merfû' mübtedâdur, yâ-yı mütekellime izâfetle ta'rîf kesb eylemişdür.**

***El-yevm*, zarfiyyet üzre mansûbdur, zarfda âmil-i mu'ahhar *metbûl*'dür. Zarûret-i şi'r içün te'hîr olunmışdur. Gâh olur yevm ıtlâk olunur, gündüz murâd olunur ki gece mukābilidür ve gâhî yevm ıtlâk olunup mutlak vakt ve zamân murâd olunur; Allâhu Te'âlâ Hazretleri'nün ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ kavl-i şerîflerindeki gibi,** ki ***hasâd*'un yevm-i mu'ayyeni olunmağla mutlak vakt murâd olunduğı zâhirdür. Bu beytde vâki' *yevm*'den murâd, ma'nâ-yı sânîdür, zîrâ adem-i fedâ vü menn ve za'f-ı kalb ü nehâfet-i beden, yevm-i mu'ayyene mahsûs degüldür.**

***Metbûl*, ism-i mef'ûldür, mübtedânun haberidür; muhabbet-i cânân kalbimi imrâz ve iznâ eylemişdür demekdür.** Zîrâ *tebellehu'l-hubbu ve ednâhu* dirler; ışk, za'îf ve haste eyledükde.. Su'âd ismiyle müsemmât olan mahbûbe benden ziyâde ırağ olmağla hasret ü firkat ile kalbim za'îf u haste ve seng-i sitem-ile şîşe-i hâtırum şikestedür demekdür.

***Muteyyemun*, ism-i mef'ûldür; gönlümi abd-i zelîl eylemişdür, zîrâ *teyemmuhû* dirler. *İzâ 'abbedehû ve zellelehû*; ta'bîd ve tezlîl eyledügi vaktde. Tahtında *kalb*'e yâhûd mübtedâ-yı mahzûfa â'id zamîr vardur. Ta'addüd-i haberi tecvîz eyleyen kavlince *kalbî*'nün haber-i sânîsidür yâhûd mübtedâ-yı mahzûfun haberidür ki *hüve*'dür.**

***İsra*, *'akab* ma'nâsınadur; ayağun ökçesidür. Burada mahbûbenün izi murâddur. Beyt;**

İzün tozını kühl-i Sıfâhân'a degişmem
Mâhum yüzüni mihr-i dırahşâna degişmem

***Lem yufde*, fi'l-i muzâri' menfî binâ-yı mechûldür. Fedâ olunmadı, ya'nî menn ü fedâ olunur; Allâhu Te'âlâ Hazretleri'nün ﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾ kavl-i şerîflerindeki gibi, *hasâd*'un yevm-i mu'ayyeni olunmağla mutlak vakt murâd olunduğı zâhirdür. Bu beytde vâki' *yevm*'den murâd, ma'nâ-yı sânîdür, zîrâ adem-i fedâ vü menn ve za'f-ı kalb ü nehâfet-i beden, yevm-i mu'ayyene mahsûs degüldür.**

***Metbûl*, ism-i mef'ûldür, mübtedânun haberidür; muhabbet-i cânân kalbimi imrâz ve iznâ eylemişdür demekdür.**

***Muteyyemun*, ism-i mef'ûldür; gönlümi abd-i zelîl eylemişdür, zîrâ *teyemmuhû* dirler. *İzâ 'abbedehû ve zellelehû*; ta'bîd ve tezlîl eyledügi vaktde. Tahtında *kalb*'e yâhûd mübtedâ-yı mahzûfa â'id zamîr vardur. Ta'addüd-i haberi tecvîz eyleyen kavlince *kalbî*'nün haber-i sânîsidür yâhûd mübtedâ haberidür ki *hüve*'dür.**

***İsra*hâ, *'akab* ma'nâsınadur; ayağun ökçesidür. Burada mahbûbenün izi murâddur.**

***Lem yufde*, fi'l-i muzâri' menfî binâ-yı mechûldür. Fedâ olunmadı, ya'nî menn ü fedâ olunmaduk esîr gibidür.**

***Mekbûl*, ism-i mef'ûldür, bukağılanmışdur demekdür, zîrâ *kebelehû* dirler; *izâ kayyedehû*, takyîd eyledükde. Lafzan merfû', kā'ide-i sâbıka üzre *kalbî* haber-i sâlisidür yâhûd mübteda-yı mahzûfun haberidür.**

Mefhûm-ı Ma'ne'l-Beyt: Gönül, Su'âd'un ardınca ayağı bukağılı esîr gibi zülfi zencîrine bağlanup kalmışdur.

(Harputî [!], Vahid Paşa, 430, 2b-3b)

olunmaduk esîr gibidür. ***Mekbûl*, ism-i mef'ûldür, bukağılanmışdur demekdür, zîrâ *kebelehû* dirler; *izâ kayyedehû*, takyîd eyledükde. Lafzan merfû', kā'ide-i sâbıka üzre *kalbî*'nün haber-i sâlisidür yâhûd mübteda-yı mahzûfun haberidür.** **Mahsûl-i Ma'nâ-yı Mısrâ'-ı Hüzn: Gönül, Su'âd'un ardınca ayağı bukağılı esîr gibi zülfi zencîrine bağlanup kalmışdur.** *Mutavvel* ebyâtından müsnede izâfetle ta'rîfi bahsinde Ca'fer bin Ulbe el-Hârisî, **beyt;** هوايَ مع الركب اليمانين مُصْعدٌ جنيبٌ وجثْماني بمكة مُوْثقُ dedigi gibi. Kalur gider bugün gönül zülf-i yârdan gelmez (Üsküdârî, Hasan Hüsnü Paşa, 1012/1, 2b-3b)	

Tablo 4. Ahmed el-Üsküdârî'nin eserinde kasidenin ilk beytinin şerhi ile bu eseri intihal eden Mehmed Emin Harputî'nin hazırladığı yazmadaki ilgili kısmın bir mukayesesi (Kalın puntolu karakterler her iki metinde de aynı olan, dolayısıyla intihale konu olan ibareleri gösteriyor.)

Bahse konu olan yazma eser ile Ahmed Efendi'ye ait şerhin mevcut nüshaları arasında yaptığımız bir karşılaştırmanın ardından eserin tamamının adı geçen şarihin metninden alındığı tespit edilmiştir. Eserde Ahmed Efendi şerhine herhangi bir ilave durumu söz konusu olmadığı ve asıl eserdeki gibi 57 beytin şerhine eser sonuna kadar yer verildiği, bununla beraber bazı kısımların metinden çıkarıldığı, beyit tercümelerinde Ahmed Efendi'nin kullandığı "Hâsıl-ı Ma'nâ-yı Beyt-i İftirâk", "Hâsıl-ı Ma'nâ-yı Beyt-i bî-Sıdk", "Hâsıl-ı Ma'nâ-yı Beyt-i Hulf-i Va'd" gibi beytin atmosferini tek kelimeyle özetleyen hususi başlıkların da kaldırılarak "Mefhûm-ı Ma'ne'l-Beyt", "Mefhûm-ı Beyt" gibi, şerh metinlerinde standart bir şekilde yer alan genel bir başlıklandırmaya gidildiği, ayrıca esere karakterini veren Türkçe beyitlerin de burada yer almadığı göze çarpmaktadır. Eserin, bu beyitleri asgari ölçüde bünyesinde tutan bazı nüshalarının mevcudiyeti (Hasan Hüsnü Paşa nüshası gibi), mezkûr nüsha veya onunla ilgisi bulunan bir başka nüshanın kaynak alınarak bu yazmanın oluşturulduğunu düşündürmektedir. İlk beyit şerhinin

bir kıyas tablosunu en azından böyle bir nüsha üzerinden göstermek, eserin nasıl bütünüyle intihale uğradığının somut bir göstergesi olacaktır:

Mukaddime ve ana metinden sunduğumuz örnek pasajların ardından mühim sorulardan birine, Mehmed Emin Harputî'nin kim olduğu meselesine de eğilmek gerekir. Metindeki sözde ithaf makamının I. Abdülhamid olması dolayısıyla 1774-1789 yılları arasındaki 15 sene içerisindeki bir zamanda düzenlendiği anlaşılan yazma,[8] Harputî'nin 18. yüzyılda yaşadığını kesinkes ortaya koyar. Klasik ve modern biyografi kaynaklarında hakkında bilgi elde edilemeyen bu zatın,[9] tespit edebildiğimiz kadarıyla bir müstensih olması kuvvetle muhtemeldir. Bunu düşünmemize neden olan ayrıntı ise aynı zatın istinsah ettiği ve *Bürde* şerhi yazmasındaki hat ile aynı elden çıktığı anlaşılan bir başka el yazması eserdir. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 1550/2 numarada, 37b-60b varak yüzleri arasında kayıtlı olan bu eser, Zeynüddin el-Irakī'nin (ö. 806/1404) *Elfiyye* olarak da bilinen *Tabsıratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî* isimli, usûl-i hadise dair ünlü manzumesidir.

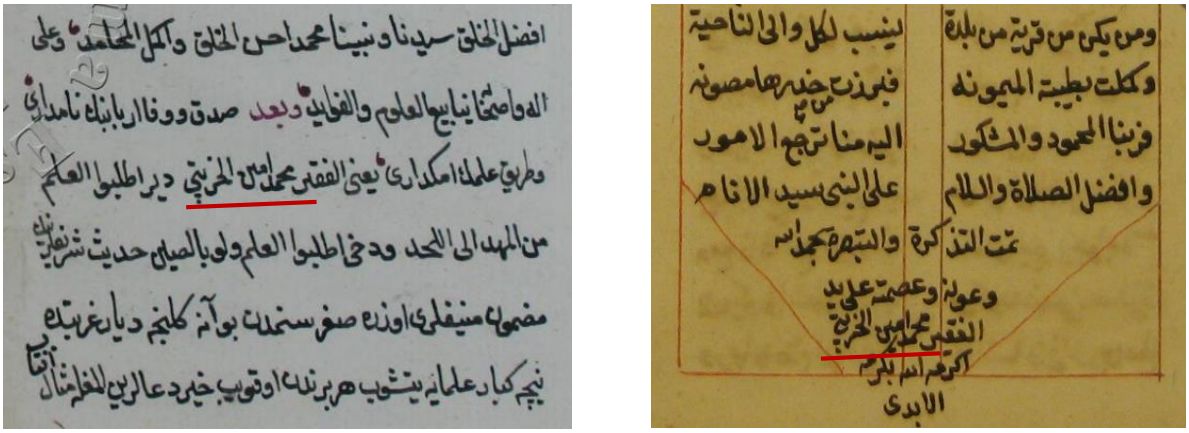

Görsel 1, 2. Mehmed Emin Harputî'nin hattının iki yazma üzerinden karşılaştırılması

Her iki eserde de adı ve nisbesini oldukça benzer bir şekilde yazan Harputî'nin, *Elfiyye*'yi istinsah ettiği tarihin 1184 (1770-71) olması,[10] aynı kişiden söz ettiğimizi doğrular görünmektedir; nitekim kendisi, esasında ona

[8] Nüsha dâhilinde herhangi bir tarih ya da ilave bir kayıt olmaması dolayısıyla bu zaman zarfını daha da daraltmak şimdilik mümkün görünmüyor.

[9] Harputlu meşhur simalara dair hazırlanan ansiklopedik bir çalışmada "Mehmed Emin Harputî" şeklinde kendisinin madde başı yapıldığı; ancak, yalnızca, bu makaleye konu ettiğimiz mâlul metin dolayısıyla bu eserde yer bulduğu, bu metnin de Kâ'b b. Züheyr yerine İmam Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin bir şerhi olarak takdim edildiği görülmektedir. İlgili çalışma için bk. Yapıcı, 2015, 1/655-658.

[10] Eserin mevcut çekimlerinde kadraj dışı kalan istinsah tarihi, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi yetkililerinin, ilgili varağın tam bir çekimini tarafıma iletmeleri neticesinde öğrenilmiştir. Bu vesileyle kendilerine teşekkür ederim.

ait olmayan *Bürde* şerhini I. Abdülhamid'e (1774-1789) sunduğunu ifade etmekteydi. Dolayısıyla isim, nisbe, hat stili ve tarihler arasındaki uyum, bu iki yazmanın da aynı kişi tarafından hazırlandığını ve herhangi bir vazifesini bilemediğimiz bu zatın da en azından bir müstensih olabileceğini akla getirmektedir.

Sonuç Yerine

Kâ'b b. Züheyr'in (r.a) *Kasîde-i Bürde*'si tarih boyunca bütün İslam toplumları tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış olup şiirin tesirlerini çok çeşitli sosyal sahalar üzerinde gözlemlemek mümkündür. Bu etkinin literatürdeki yansımaları ise kaside üzerine pek çok dilde kaleme alınan tercüme, şerh, haşiye, tahmis vb. farklı türde eserlerdir. Bu eserler sayesinde kasidenin geniş ve çok katmanlı bir muhatap kitlenin bedîî ve manevi istifadesine açıldığını kaydedebiliriz. Kasidenin yerli kültüre adapte edilmesi ve eserdeki lirik, edebî ve tarihî içeriklerin mahalli kültür penceresinden daha verimli bir şekilde anlaşılıp idrak edilmesi noktasında, kitlenin ana diliyle verilen şerhlerin oynadığı rol ise oldukça dikkat çekici bir tecrübe olarak karşımızdadır. Kaside üzerine Osmanlı döneminde ilk Türkçe şerhi yazdığını tespit ettiğimiz Üsküdârî Ahmed Efendi'nin eseri de bu alt literatüre öncülük etmesi bakımından kayda değer bir metin örneğidir. Eserin en mütemayiz vasfı, Arapça bir klasik olan bu kasideyi Osmanlı şairlerinin benzer temalar etrafında söylediği şöhretli beyitler eşliğinde şerh etmesi ve ayrıca eserde Türkçe kökenli ve günlük hayatta kullanılan kelimelerin ciddi bir yekûn oluşturmasıdır. Bu bakımlardan cazip bir eserle karşı karşıya olduğumuzu belirtmek gerekir. Eserin tespit edilebilen nüshalarının, emsali metinler arasında dikkat çekici bir sayıyı (*12*) bulması, ayrıca bu nüshalardan bazılarının Şeyhülislam Mehmed Mekkî Efendi, Şekerzâde Seyyid Feyzullah Sermed Efendi gibi meşahirden kimselerin şahsi kütüphanelerine girmesi de bu cazibenin bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Makale, işte bu prestijli eserin, yazıldıktan bir asır sonra, bir başka kimse tarafından sahiplenildiğini ve kendisini Mehmed Emin Harputî olarak tanıtan zatın, eseri bizzat kaleme alıp devrin padişahına sunduğuna yönelik beyan ve iddialarını konu edinerek meseleyi aydınlatmaya çalışmıştır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Harputî'nin, asıl eserdeki mukaddime bölümünde yer alan gerçek müellif (*Ahmed el-Üsküdârî*) adının yerine kendi adını yazdığı, aynı pasajda bulunan gerçek hami ve takdim mercii (*IV Mehmed*) yerine ise kendi devrinin padişahının (*I. Abdülhamid*) ismini verdiği görülmüştür. Eserin ana metni ise Ahmed Efendi'nin eserinin tamamen aynısıdır. Netice itibarıyla eserin, kıymet ve ehemmiyeti dolayısıyla bütün olarak intihal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[11]

[11] Klasik metinlerin içerisinde verildiği geleneğe muttali olan kimselerin takdir edeceği üzere, geçmiş ile günümüz arasındaki intihal kriterleri her bakımdan birbiriyle örtüşmemektedir. Metnin türü/mahiyeti, yazım gayesi, nerede –mesela bir eğitim ortamında mı– kullanılacağı, hususi bir özgünlük iddiası taşıyıp taşımadığı gibi durumlar bu noktada verilecek bir hüküm

Eserin intihale uğramasında, şerh ettiği kasidenin bizatihi değerli bir şaheser olması ve ayrıca şerh metninin de yukarıda belirttiğimiz ilgi çekici özelliklerinin mutlak ve baskın bir rolü olmasının yanı sıra, mukaddime ve ana metin dâhilinde şahsi denebilecek, yani tarihsel ve otobiyografik birtakım ipuçları verebilecek hususi cümlelerin bulunmamasının da kayda değer bir payı olduğunu özellikle dikkatlere sunmak gerekir. Üsküdârî Ahmed Efendi'nin, Üsküdar ve Galata gibi payitahtta bulunan, mahreç mevleviyeti statüsündeki önemli kadılıklarda vazife almış olmasına rağmen bu mansıblara atıfta bulunmayıp serencamını herkes için geçerli olabilecek çok genel ifadelerle aktarıp ismini de son derece yalın bir şekilde sunması,[12] kendisinden bir asır sonra başka bir kişinin ortaya çıkıp sadece bu ismi değiştirerek metni kolayca sahiplenebilmesine imkân tanımıştır.[13] Aynı şekilde metin içerisinde de bu gibi hususi bir kayıt söz konusu değildir.[14]

Burada *Kasîde-i Bürde*'nin gözde bir metin oluşunun yanı sıra, şerh yazımının da prestijli bir faaliyet olduğu meselesine özellikle değinmemiz gerekir. Derin manalara sahip muğlak ve çetrefilli bir metni –hele de dinî ve kültürel hayata mâlolmuş Arapça edebî bir metni– vuzuha kavuşturma iddia ve kabiliyeti, hiç şüphe yok ki şarihi saygın bir mertebeye ulaştıracak, belki de bu itibarla kendisini türlü ihsan ve mansıblara namzet kılabilecektir.[15] Harputî'nin de böylesi bir düşünceyle bu yola tevessül ettiğini düşünebiliriz. Gerek nisbesini aldığı şehir (Harput), gerekse elinden çıkan yazmaların merkez dışında (Kütahya, Manisa) kayıtlı bulunması dolayısıyla bu saygınlığın, merkezde olmasa da taşrada arandığı şeklinde bir değerlendirmede de

açısından belirleyici olabilmektedir. Bu sebeple eski metinlerde görülen her referanssız benzeşmeyi tezcanlı bir şekilde intihal olarak değerlendirmemek gerekir. Ancak, gerçek müellifin tamamen karartılıp eserin bütünüyle sahiplenildiği bu örneğin kesin bir intihal vakası olarak karşımızda durduğunda hiçbir kuşku yoktur.

[12] Şarih Üsküdârî Ahmed Efendi'nin bu şekilde ismini son derece yalın bir şekilde sunmuş olması, ilk etapta eserin kendisine aidiyeti meselesini de problemli bir hâle getirmiş görünse de, önceki çalışmalarımızda çeşitli somut karineler üzerinden tespit ettiğimiz bulgular neticesinde bu meselenin vuzuha kavuştuğu kanaatindeyiz. Bu konuda bk. Güler, 2021b, 21-27.

[13] Sadık Yazar, sunduğu bir tebliğde, Vücûdî mahlaslı Muhammed b. Abdülazîz'in, *Hayâl u Yâr* isimli mesnevîsinin hemen ardından, eserin başkaları tarafından intihal edilmemesi için –dostlarının da tavsiyesi üzerine– esere kendi hasbihâlini, yani bir tür otobiyografisini bir ek olarak yerleştirdiğini dikkatlere sunmuştur. Metni henüz yayımlanmamış olan tebliğin ele aldığı konu için bk. Yazar, 2022.

[14] Mesela, Üsküdârî Mustafa İsâmüddin Efendi'nin aynı kasideye yazdığı şerhte, *Kasîde-i Bürde* dolayısıyla Kâ'b b. Züheyr'e armağan edilen ve Osmanlı sarayındaki Hırka-i Saâdet Dairesi'nde muhafaza edilen hırkayı, kendisinin Huzur derslerine katılması hasebiyle pek çok defa ziyaret ettiğini kaydetmesi metni intihalden koruyabilecek bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

[15] İmam Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinin *(Bür'e)* Türkçe bir şerhi etrafında gerçekleşen benzer bir intihal vakasında da büyük bir ihtimalle bu tarz bir endişe hâkimdir. Leâlî Seyyid Ahmed b. Mustafa'ya ait *Bür'e* şerhinin Mehmed b. Halil'e isnad edilmesi şeklinde ortaya çıkan ve yazmaların yanı sıra basma eserlere kadar uzanan bir başka intihal hadisesini tespit ve tashih etmeye çalışan emsal bir çalışma için bk. Şahin, 2001.

bulunabiliriz.[16] Nitekim mevsuk ve haricî başka bir kaydın elde bulunmayışı dolayısıyla metnin, devrin padişahı Sultan I. Abdülhamid'e aslında hiç sunulmadığı, yalnızca sunulmuş gösterildiği kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, karşılaştığımız yazmanın *Bürde* literatürü bağlamında yeni ve özgün bir çalışmanın ürünü olmadığını, bu gibi metinlerin o literatür üzerine çalışan araştırmacılar tarafından dikkatle ayıklanarak gerektiğinde müstakil çalışmalara konu edilmesi gerektiğini ve konu etrafında çalışma yapacak yeni araştırmacıların yanlışlığa düşmemeleri için eserlerin bu gibi hususları belirtecek notlar eşliğinde kataloglanması[17] gerektiğini ifade edebiliriz.

Kaynakça

Akdemir, Hikmet - Kiraz, Seydi. "Bâcûrî'nin Kaside-i Bürde (Bânet Su'âd) Hâşiyesi ve Yekgûş'un Bu Hâşiyeye Dair Hulâsası". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)* 7/1 (2024), 91-168.

Galata Kadısı Üsküdârî Ahmed Efendi - Nişancı Abdurrahman Abdi Paşa. *Kıl Şefâat Yâ Resûlallâh Hudâ Affeylesin: Osmanlı'nın Bürde Şerhleri - I*. haz. Ömer Said Güler. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Güler, Ömer Said. "Medine'den Boğaziçi'ne Esen Rüzgâr: Üsküdârî Ahmed Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021a), 261-301.

Güler, Ömer Said. *Ka'b b. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021b.

Güler, Ömer Said. "Kasîde-i Bürde (Bânet Su'âd) Üzerine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Eserler". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 8 (2022), 548-592.

Harputî, Mehmed Emin (!). *Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd*. Kütahya: Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, Vahid Paşa, 430.

Şahin, Ebubekir S. "Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde Şerhi ile İlgili Bir İntihal". *Türkoloji Dergisi* 14/1 (2001), 263-269.

[16] Harputî'nin elinden çıkan *Elfiyye* nüshasının içerisinde bulunduğu mecmuadaki ilk eserin, Konya'da bulunan Hâdim Medresesi'nde istinsah edildiğine dair ferağ kaydı, edindiğimiz bu taşra izlenimini biraz daha güçlendiriyor.

[17] Bu tip eserlerin nasıl kataloglanması gerektiği de ayrı bir tartışmaya konu edilebilir. Buradaki bağlam üzerinden gidecek olursak; eseri "Mehmed Emin Harputî" müellif adıyla takdim etmek yanlış olacağı gibi, "Ahmed el-Üsküdârî" müellif adıyla vererek asıl eserin farklı bir nüshası gibi göstermek de yanlış olacaktır. Belki –bu çalışmada da yaptığımız gibi– "Mehmed Emin Harputî **(!)**" şeklinde bir uyarıyla verip, eserin, aslında Üsküdârî Ahmed Efendi'ye ait olduğunu notlar bölümüne yazarak durumu kısaca açıklamak, bu noktada daha isabetli bir yöntem olacaktır.

Üsküdârî, Ahmed Efendi. *Şerh-i Kasîde-i Bürde / Bânet Su'âd*. 1) İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Laleli, 3657/3; 2) İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, 924/8; 3) İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 1012/1.

Yapıcı, Süleyman. *Harput: Bir Havza Kültürünün Mânevî Hüviyeti: Âlim - Müellif ve Mutasavvıfları*. 2 Cilt. Elazığ: Elazığ Belediyesi, 2015.

Yazar, Sadık. "İntihal Korkusu ya da Sahiplenme Endişesi: Vücûdî'nin (ö. 1021/1612) *Hayâl ü Yâr* Adlı Mesnevisindeki Ben Anlatısının Alışılmadık/Garip İşlevi". Sempozyum - Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları, 15-17 Haziran 2022.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TIĞLI

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İstanbul/TÜRKİYE
ftigli@istanbul.edu.tr
ORCID

SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN ÇANAKKALE GAZELİNİ KİM YAZDI?

WHO WROTE THE GALLIPOLI GHAZAL OF SULTAN MEHMED V REŞAD?

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 10.07.2024
Kabul Tarihi: 18.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 10.07.2024
Accepted Date: 18.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Tığlı, Fatih. "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazelini Kim Yazdı?". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 916-934.

Tığlı, Fatih. "Who Wrote the Gallıpoli Ghazal of Sultan Mehmed V Reşad?". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 916-934.

10.28981/hikmet.1514105

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Fatih TIĞLI

SULTAN V. MEHMED REŞAD'IN ÇANAKKALE GAZELİNİ KİM YAZDI?*

WHO WROTE THE GALLIPOLI GHAZAL OF SULTAN MEHMED V RESHAD?

ÖZ

I. Dünya Savaşı (1914-1918) sürerken Sultan V. Mehmed Reşad'ın el yazısı ile Çanakkale cephesinde kazanılan zaferin konu edildiği 5 beyitlik bir gazel yayınlanır. Osmanlı devletindeki şair padişahlar geleneğinin son halkası olarak değerlendirilen bu şiir Mehmed Reşad'ın el yazısı ile dönemin matbuatında yer almış ve etrafında küçük bir edebiyat meydana gelerek tahmisler ve nazire yazılmıştır. Bu ilginin yanı sıra şiirin kimin tarafından yazıldığı ilk günlerden itibaren tartışma konusu olmuş ve değişik isimler tarafından yazıldığı iddia edilmiştir. Bu iddialardan biri de Abdülhak Şinasi Hisar tarafından dile getirilmiş ve Yenikapı Mevlevihanesi Postnişini Abdülbaki [Baykara] Dede'nin ismi zikredilmiştir. Mevlevîliğe yakın ilgisi hatta mensubiyeti olduğu belirtilen Sultan Reşad ile oldukça yakın bir münasebeti bulunan Abdülbaki Dede aynı zamanda bir şairdir.

Sultan Reşad'ın bu gazeline dönemin tasavvufî şahsiyetlerinin özellikle de Mevlevîliğe mensup şahsiyetlerin tahmis ve nazire yazdıklarını görmekteyiz. Bu isimler arasında düşünülen biri de Abdülbaki [Baykara] Dede'dir. Fakat bu isimler arasında yer almaz.

Padişahın mahlasının (Reşad) geçmesi ve bizzat kendi el yazısı ile yazılmış hâli bu şiirin başkası tarafından yazıldığını iddialarını ortadan kaldıracak unsurlar gibi görülse de dönemin özel şartları (propaganda ve kamuoyu oluşturma), padişahın yakın çevresindekilerin şahitlikleri, padişahın bilinen başka bir şiirinin olmaması gibi karineler bunun aksi yönde olduğunu düşündürmektedir. Kim tarafından kaleme alındığı açık bir şekilde bilinmemesine rağmen genel kanaat şiirin padişah tarafından yazılmadığıdır.

Bütün bu tartışmaların neticesinde şiirin padişah tarafından yazılıp yazılmadığı fikri tartışılıp kimin tarafından yazıldığı ve özellikle Abdülbaki [Baykara] Dede'nin padişah ile olan ilişkisi göz önüne alınarak gazele olan yakınlığı ve uzaklığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *V. Mehmed Reşad, Şair Padişahlar, Çanakkale Muharebeleri, Gazel, Abdülbaki [Baykara] Dede.*

ABSTRACT

While World War I (1914-1918) was ongoing, a five-couplet ghazal about the victory in the Gallipoli Campaign was published in the handwriting of Sultan Mehmed V Reshad. This poem is considered as the last link of the tradition of poet sultans in the Ottoman Empire. It was written in Mehmed Reshad's handwriting and appeared in the press of that period. Moreover, a small amount of literary works emerged around it, and tahmises and nazire were written about this poem. In addition to this interest, there has been a matter of debate since the first days of its publication: "Who wrote the poem?". It has been claimed that this poem was written by different names. One of these claims was expressed by Abdülhak Şinasi Hisar. According to him, this poem was written by Abdülbaki [Baykara] Dede who was the Sheikh of Yenikapı Mawlawi Lodge Abdülbaki. Abdülbaki Dede was a poet and had a very close relationship with Sultan Reshad. Sultan Reshad was also interested and even affiliated with the Mawlawi order.

We see that Sufi figures of the period, especially those belonging to the Mawlawi order, wrote tahmis and nazire to this ghazal written by Sultan Reshad. Abdülbaki [Baykara] Dede could be a prominent figure in writing such a tahmis or nazire to Sultan Reshad's poem but he did not write anything about it.

Moreover, there was quite counter evidence which showed that it was written by the Sultan: the Sultan's pseudonym (Reshad), and the fact that it was written in his own handwriting. They can eliminate the claims that this poem was written by someone else. However, the special conditions of the period (propaganda and public opinion formation), the testimonies of the Sultan's close circles, and the fact that there is no other known poem of the Sultan, can also prove that it was not written by Sultan Reshad. Although it is not clearly known who wrote the poem, the general opinion is that the poem was not written by the Sultan.

As a result of all these matters, this article discusses the idea of whether the poem was written by the Sultan or not, its possible author. Then it deals with Abdülbaki [Baykara] Dede's relationship with the Sultan, his possible contribution to the ghazal.

Keywords: *Mehmed V Reshad, The Poet Sultans, The Gallipoli Campaign, Ghazal, Abdulbâkî [Baykara] Dede.*

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından 12-14 Eylül 2019 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi CONGİST'18 Birinci Dünya Savaşının 100. Yılında Savaş ve Toplum –Eve Dönen Asker-* başlıklı sempozyumda aynı anda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

Giriş

Bir kişinin yazdığı açıkça belirtilen ve onun adına yayımlanan bir şiirin kim tarafından yazıldığının sorulması veya başka bir şaire atfedilmesi ilk bakışta tuhaf gelmektedir. Klasik edebiyatta görebileceğimiz gibi tevârüd iddiası veya mahlas benzerliğinin de olmadığını düşünürsek bu durum alışagelmişin dışındadır. Hatta şiirin şairinin el yazısı ile döneminin hemen hemen bütün gazete ve dergilerinde yayımlanması ve şairin isminin mahlas olarak son beyitte yer almasına rağmen çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Edebiyat tarihimizde pek örneği olmayan bu sorgulama yazımızın başlığından da anlaşılacağı gibi Osmanlı padişahlarından şiirle meşgul olduğu iddia edilen Sultan V. Mehmed Reşad için Çanakkale gazelinin[1] yayınlandığı tarihten günümüze değin devam etmiştir.

Gazelin yazılması, neşredilmesi, tercümeleri, etrafında bir tahmis edebiyatı oluşması, daha sonra padişaha aidiyeti hakkındaki iddialar vb. konular ile hiçbir gazel/şiir bu kadar edebiyat tarihimizi meşgul etmemiştir. Bu sebeple aynı zamanda siyasî bir yönü bulunan bu gazelin kimin tarafından kaleme alındığı iddiaları üzerinde duracağız.

Bu makalemizde özellikle şair padişahları konu edinen çalışmalar esas alınıp bir literatür incelemesi yapılarak Sultan Reşad'ın şairliği hakkındaki görüşler tespit edilecektir. Yine padişahın yakın çevresindeki kişilerin yazdıkları hatıratlar başta olmak üzere dönemin şahitliği de göz önüne alıncaktır. Daha sonra gazelin şairi olabileceği söylenen kişiler dönem ve padişah ile olan münasebetleri çerçevesinde değerlendirelecektir. Özellikle padişahın Mevlevîliğe olan muhabbeti sebebiyle Mevlevî isimler daha fazla mercek altına alınacaktır. Bu isimlerden Sultan Reşad'ın Yenikapı Mevlevîhanesi'ne olan samimiyeti sebebiyle son postnişin Abdülbaki Baykara Dede üzerinde durulacaktır.

1. Şair Osmanlı Padişahları ve Şehzadeleri

Diğer Türk devletlerinin hükümdarları gibi Osmanlı Devleti padişahları da şiirle megul olmuştur. Osmanlı padişahlarının ve şehzadelerinin edebiyatla meşgul oldukları, değişik mahlaslarla şiirler yazdıkları ve bunları bir araya getirip divan tertip ettikleri bilinmektedir.

Şair padişahlar tezkirelerde, tarihlerde ve diğer eserlerde ele alınmasına rağmen müstakil olarak özel bir şekilde de incelenmiştir. Bu çalışmalara erken tarihli bir örnek olarak verebileceğimiz Ali Nureddîn'in 1311/1893 tarihli *Kelâmü'l-Mülûk Mülûkü'l-Kelâm* isimli eserinde Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murat, I. Bayezit (Yıldırım), I. Mehmet (Çelebi), II. Murat, II. Mehmet (Fatih), II. Bayezit, I. Selim (Yavuz), Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat, III.

[1] V. Mehmed Reşad tarafından yazılan bu şiirin adlandırılmasında çeşitli kaynaklarda yer alan "Çanakkale gazeli" tabiri kullanılmıştır. Bununla birlikte klasik edebiyat bilgisine göre gazeller isimlendirilmezler. Yazımızda anlatılan konunun daha iyi anlaşılması için ve daha önceki çalışmalar göz önüne alınarak bu isimlendirme kullanılmaya devam edilmiştir.

Mehmet, I. Ahmet, II. Osman (Genç), IV. Murat, II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmut olmak üzere yirmi iki Osmanlı padişahından bahsedilmiştir (Avcı, 2016, 427).

Kendisi de bir şair olan Ali Emirî Efendi de şair Osmanlı padişahlarından bahseden manzum bir eser hazırlamıştır. *Cevâhirü'l-Mülûk* isimli bu eserin diğer eserden farkı ise ihtiva ettiği yirmi beş Osmanlı padişahın on tanesine ait şiirlerine bizzat Ali Emirî tarafından tahmis, tesdis, tesbi ve tetsi' yazılmasıdır. İlk olarak 1330/1912'de yayımlanan eser daha sonra geniş bir inceleme ile yeni harflerle de basılmıştır (Ali Emîrî Efendi, 2013, 23-26).

Bu iki erken örnek dışında şair Osmanlı padişahları ile ilgili güncel ve müstakil çalışmalar da mevcuttur. Sultan Reşad'ın şairliği ile ilgili iddialar kısmında bu eserlerden de bahsedilecektir.

Hanedan mensuplarının divanları üzerine yapılmış çalışmalara baktığımızda padişahlardan Fatih Sultan Mehmed-Avnî 72 (Doğan, 2014); , II. Bayezid-Adlî 144 (Bayram, 2009); Yavuz Sultan Selim-Selîmî Farsça 333 (Tarlan, 1946), Türkçe 9 (Köksal, 2022); Kanunî Sultan Süleyman-Muhibbî 4117 (Yavuz-Yavuz, 2016); III. Murad-Muradî 1565 (Kırkkılıç, 2015); III. Selim-İlhamî 209 (Yılmaz 2001); şehzadelerden Şehzade Cem-Cem 348 (Ersoylu, 1989); Şehzade Bayezid-Şâhî 168 (Kılıç, 2000); Şehzade Korkud-Harîmî 52 (Kılıç, 1996) gazel ile ilk akla gelenlerdir. Yazımızda gazel üzerinden karşılaştırma yapılacağı için bu şairlerin diğer nazım şekilleriyle yazdıkları şiir sayıları özellikle belirtilmemiştir. Bu sayılar sadece niceliksel bir tespit için verilmemiştir. Görüleceği gibi şair padişahların divanlarına bakıldığında gazel sayılarının yazımıza konu olan V. Mehmed Reşad'ın gazelinden farklı olduğuna işaret etmek amacıyla bir karşılaştırma yapılmıştır. Padişahın sadece tek bir gazel yazmasının aidiyet tartışmalarının başlangıç noktalarından biri olduğu da unutulmamalıdır.

2. Şair Osmanlı Padişahlarının Son Halkası Olarak V. Mehmed Reşad

Hayatından bahseden kaynaklarda belirtildiği üzere Sultan V. Mehmed Reşad (1844-1918 [s. 1909-1918]) da uzun süren şehzadeliği yıllarında -tahta 65 yaşında çıktığı düşünülürse- Mesnevî, Mevlevîlik kültürü ve edebiyat ile meşgul olmuştur. Bu ilgisinin neticesinde ismini kullandığı Reşâd mahlasıyla yazdığı beş beyitlik gazel türünde bir şiir ile edebiyat tarihimizde şair padişahlar arasında anılmaktadır. Şair padişahlar zincirinin son halkasına bir şiiri (!) ile dâhil olmuştur. Bu durum divan sahibi padişahlar ile birlikte düşünüldüğünde ilk bakışta şaşırtıcı gelmektedir. Buna rağmen konuyla ilgili eserlerde zincirin son halkası olarak değerlendirilmeye devam edilmektedir.

Şair sultanlar, padişahlar hakkında yapılan belli başlı bazı çalışmalara kronolojik olarak bakarak bu konuda değerlendirmede bulunmak istiyoruz.[2]

[2] Sultan V. Mehmed Reşad'dan bahseden kaynakların çoğunda şairliği ve şiiri hakkında da değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kaynakların çokluğu sebebiyle burada daha çok edebiyat

Şair Osmanlı padişahları hakkında yapılmış erken tarihli öncü bir inceleme olan Saffet Sıdkı'nın ise eserinde Sultan V. Mehmed Reşad'dan bahsedilmez (Bilmen, 1942). Bu yer vermeme durumu şair olarak kabul edilmediğini göstermektedir.

Hilmi Yücebaş ise "**Bazı manzumlar yazmış**, memleketini ve milletini sevdiğini Çanakkale zaferi üzerine yazdığı şu gazel ile ifade etmiştir:" deyip gazelin metnini ve devamında gazelin Fazıl Ahmet Aykaç tarafından tehzil yoluyla yapılmış tahmisinin metnini vermiştir (Yücebaş, 1960, 121-122).

Cemal Kutay da Sultan Reşad hakkında kaleme aldığı uzun bir yazının bir bölümü padişahın şairliğine ve bu şiirine ayırmış ve bu konuda *Bir Şiirin Ardından...* başlığı altında değerlendirmelerde bulunmuştur. Burada "Osmanlı Padişahlarının otuz beşincisi olan Sultan Reşat'ın şiir ve edebiyatla olan alâkası, birçoklarının zannının aksine bilindiğinden daha derindi." denilerek şairliği kabul edilmiştir. Daha sonra da sözü yazılan bu gazele getirerek

> Çanakkale'de mağrur ve azametli düşmanlar grubunu, asla ummadıkları yenilgiye uğratarak yüzgeri ettiğimiz zaman, Ana-Yasa'ya göre Ordu ve Donanmanın da Başkumandanı olan Padişah ve Halife, bu muhteşem netice önünde şükranını ifade için hayatının **İLK ve SON şiirini** yazmıştı.

şiiri padişaha isnat eder (Kutay, 1968, 17). Fakat burada kullanığı ilk ve son kelimelerini büyük harflerle yazarak bir vurgu yapar. Büyük harflerle İLK ve SON vurgusu Kutay'ın da padişahın sadece bir şiire sahip olmasının normalin dışında bir durum olduğunun kabul etmesine delalet etmektedir diye düşünüyoruz.

Şair Osmanlı padişahları hakkında yapılan bir mezuniyet tezinde de *Şairliklerinde Şüphe İddiası Olan Şair Osmanlı Padişahları* kısmında yer verilerek Reşad da zikredilmiş ve hakkında şöyle denilmiştir: "Bir kaç eser, Sultan Reşad'ın bazı manzumeler yazdığına işaret ettiği halde yaptığım araştırmada onun **ancak bir şiirine** tesadüf ettim." (Baltacıoğlu, 1969, 146). Bu çalışmadaki *şüphe iddiası* ibaresi önemlidir.

İsmail Hami Danişmed de gazelin padişaha ait olmadığını devletin I. Dünya Savaşı'na herkesten habersiz bir şekilde girişini anlatırken şu şekilde ifade etmiştir:

> O sırada Saltanat makamında bulunan Sultan Reşad gevşekliğinden dolayı bilinen «İttihat ve Terakki» komitesine daima boyun eğmek âdetinde olduğu için, o bile hiç ses çıkarmamış, işte bundan dolayı savaş meydanlarında seyirci bile olmadığı halde «Gazi» ünvanını almış ve Çanakkale müdafaası hakkında da **bir şiir yazmıştır!** Şiiri fena değildir, hatta güzeldir. Bütün gazetelerde yayınlanmış ve hatta bazı nazîreler bile yazılmıştır. (Danişmend, 1979, 179).

---

ile ilgili olan ve edebî yönüne özellikle vurgu yapan çalışmalar tercih edilmiştir. Yazımızın tamamında olduğu gibi bu bölümde de çalışmalardan yapılan alıntılarda eserlerin imlası esas alınmış, herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bold yazımlar vurgu maksadıyla tarafımdan yapılmıştır.

Burada kullanılan ! (ünlem işareti) ile şiirin padişaha aidiyeti hakkında bir şüpheye sahip olunduğu vurgulamıştır diye düşünmekteyiz.

Yine şair padişahlar hakkında bir incelemesi olan Rüşdü Şardağ da eserinde Sultan V. Mehmed Reşad'dan bahsetmez (Şardağ, 1982). Bu durumdan da Sultan Reşad'ın şair olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

Mustafa İsen'in yakın zamanlarda farklı isimler altında yayımlanan şair sultanlar ile eserlerinde ise Sultan Reşad'a yer verilmiştir. Eserin ilk edisyonunda şair padişahtan şu şekilde bahsedilmiştir: "Sayıları çok olmamakla birlikte **şiir de yazmıştır**." Şiir metinlerinin olduğu kısımda gazelin metni verilmiştir (İsen - Bilkan, 1997, 251, 291).

Yine aynı eserin biraz daha genişletilmiş hâli olan yayında da Reşad'ın şairliğinden "Sayıları çok olmamakla birlikte **şiir de yazmıştır**." kanaati tekrar edilmiştir. Gazelin metni ve nesre çevrilmiş hâli eklenmiştir. (İsen vd., 2012, 227-228).

Eserin üçüncü ve sonuncu edisyonunda da "Sayıları çok olmamakla birlikte **şiir de yazmıştır**. **Bu şiirlerinde Reşad mahlasını kullandı.** Çanakkale zaferi üzerine yazdığı gazel meşhurdur." denilmektedir (İsen - Durmuş, 2021, 264-265). Gazelin metni ve nesre çevirilmiş hâli bu eserde de yer almaktadır.

Şair padişahlar hakkında yazılmış bir makalede şair padişahlar ve kullandıkları mahlaslar sıralanırken "…V. Mehmed, Reşad mahlaslarını kullanmışlardır." denilerek şairliği kabul edilmiştir. Gazelinden bahis yoktur (Kut, 2000, 161).

Coşkun Ak, eserinin I. bölümünde *Şiir Yazdığı Rivayet Edilen Osmanlı Padişahları* bölümünde yer verdiği Sultan Reşad için "Reşad" mahlasını kullanan **Sultan Mehmed'in şairliği hakkında bilgiye rastlanmazken**, Çanakkale şehit ve gazileri için yazdığı şu manzumesi kaynaklarda yer alır" der ve gazelin metnini verir (Ak, 2001, 39). *Rivayet edilen* ibaresinin önemine dikkat çekmek isteriz. İhtiyatlı bir davranış ile kabul etme durumu söz konusudur.

Şair Osmanlı padişahları ile ilgili eserinde İskender Pala, şairliği ve şiiri hakkında herhangi bir yorum yapmadan kısaca hayatından bahsettiği Sultan V. Mehmed Reşad'a ve gazelin metnine yer vermiştir (Pala, 2010, s.y.).

Reşad Ekrem Koçu, Sultan Reşad'ı amcası Abdülaziz ile birlikte bir başlıkta ele alır. Şairliği ve gazeli hakkında şu yorumlarda bulunuyor:

> Şiirle meşgul olduğu **bilinmiyor**. Fakat ona atfedilmiş, **onun ağzından yazılmış** meşhur bir gazel vardır. **Kim yazdı, meçhul**. Ama metin beyitlerdir, usta kalemden çıktığı aydın olarak görülür, felaketli cihan harbi içinde parlak Çanakkale Müdafaası zaferimiz üzerine. **Padişaha el yazısıyla yazdırılmış, altına da imzası koydurulmuş** ve devlet gazetelerinden yayımlanmıştır. (Koçu, 2016, 140).

Son yıllarda Osmanlı hanedan şairleri hakkında bir külliyat hâlinde yapılmış çalışmada[3] da Sultan V. Mehmed Reşad'a şair olarak yer verilmiştir. Külliyatın Osman Bey'den Vahdettin'e kadar olan genel mahiyyeteki ilk kitabında gazeli ve şairliği şu ifadelerle anlatılmıştır:

> Sultan V. Mehmet'in Çanakkale zaferinin ardından **kaleme aldığı** ve daha çok "Manzume-i Humayun" olarak bilinen gazeli onun ne derece **iyi bir şair** olduğunu gözler önüne sermektedir.

denilerek gazelin aidiyetinin ve padişahın şairliğinin tasdik edildiğini görürüz (Gedik, 2021, 384). Yine devamında

> Padişahın şiir bilgisinin ölçülebildiği bu gazelden onun aslında **daha fazla şiir kaleme almış olabileceği ihtimali** ortaya çıkmaktadır. Zira bu nevi bir gazeli yazan kimsenin aslında **başka şiirleri de olmalıdır.**

denilerek şairlik yönünün iyice vurgulandığı görülmektedir (Gedik, 2021, 384). Eserde daha sonra gazelin metni, nesre çevrilmiş hâli ve hakkında özellikle yazılan tahmislere ağırlık verilen bir değerlendirme yer almaktadır.

Türk edebiyatında yer alan şairlerin hayatlarından bahseden ve kullanımındaki ve ulaşımındaki kolaylık sebebiyle son yıllarda araştırmacılar tarafından çokça tercih edilen *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* isimli çevirimiçi kaynakta da Sultan V. Mehmed Reşad'a yer verilmiştir. Bu çalışmada yer alması onun şairliğinin kabulünün bir delilidir. Uzun sayılabilecek bu maddede daha çok padişahın devlet adamlığı yönü, dönemindeki gelişmeler ve mizacı vurgulanmış; sona doğru "Tasavvuf ve edebiyatla da ilgilenen **padişah şiir de yazardı.** Çanakkale zaferi üzerine yazdığı gazel meşhurdur." denilerek şairliğine atıf yapılmış böylelikle şiirin aidiyeti kabul edilmiştir. Daha sonra da *Eserlerinden Örnekler* kısmında ise gazelin metni verilmiştir. (Arslan, 2014).

Sultan Reşad'ın şair padişah geleneğinin son temsilcisi olduğu gazelin *Kelâmü'l-mülûk Mülûku'l-kelâm* başlığı altında yayınlandığı Çiftçiler Derneği Mecmuası'nda da vurgulanmıştır. Şiirin altında yer alan açıklamada: **"Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî tarafından inşâd buyurulup Başkumandan Vekîli Enver Paşa Hazretlerine ihdâ buyurulan** manzume-i garrâ" denilerek gazelin metni verilmiştir. Daha sonra da şu açıklama ile devam edilmiştir:

> Halîfe-i bi'l-hak es-Sultân ibnü's-Sultânü's-Sultân Mehmed Hân-ı Hâmis Efendimiz Hazretlerinin karîha-i hümâyûnlarından sâdır olup zîver-i sütûn-ı mübâhât ettiğimiz manzume-i âlü'l-le'âl, metbû'-ı mufahhamımızın tab'an da cedd-i şâhânleri Yavuz Selîm'in hafîd-i mecîdleri olduğunu isbât etmez mi? **Pâdişâhlarımızın ekseriyeti şâirdir. Her tezkîre-i şu'arâda Selâtin-i Osmâniyyenin eş'âr-ı nefîsesine tesâdüf edilir. Şiir, Hânedân-ı celîlü'l-unvân-ı Osmâniyyede bir ananedir.** Böyle bir **pâdişâh şâir** ve bahâdıra

[3] On kitaptan oluşan bu külliyatın ilk kitabı genel bir inceleme olup geriye kalan dokuz kitabın her biri şair Osmanlı padişahına veya şehzadesine ayrılmıştır: Nihat Öztoprak, Avnî-Fatih Sultan Mehmet; Hasan Kaya, Adlî-Sultan II. Bayezit; Ümran Ay Say, Cem-Cem Sultan; Sebahat Deniz, Muhibbî-Kanûnî Sultan Süleyman; Ozan Yılmaz, Şâhî-Şehzade Bayezit; Hacı İbrahim Demirkazık, Murâdî-Sultan III. Murat; Bünyamin Ayçiçeği, Bahtî-Sultan I. Ahmet; Ersen Ersoy, Fârisî-Sultan II. Osman ve Nusret Gedik, İlhâmî-Sultan II. Selim, 2021.

mâlikiyetinden dolayı milletimizi tebrik ederiz. (*Çiftçiler Derneği Mecmuası*, 11 Eylül 1332/1916, 2).

şeklinde şiir ve diğer şair Osmanlı padişahları özellikle de Yavuz Selim ile bağlantı kurması dikkate değer. Ayrıca gazelin Enver Paşa'ya sunulması da vurgulanmıştır.

Şair padişahlar ile ilgili eserlere baktığımızda kabul, şüphe ve ret olmak üzere bu üç kanaat üzerinden değerlendirildiğini görürüz. Sultan Reşad'ı şair olarak kabul edenler olduğu gibi şairliğine şüphe ile yaklaşanlar da mevcuttur. Buna ek olarak müelliflerin çalışmalarında Sultan Reşad'a hiç yer vermemekle şairliğini kabul etmeme durumu da söz konusudur. Osmanlı dönemi kaynaklarında şairliği ve şiiri ise daha çok *kelâmü'l-mülûk mülûku'l-kelâm (sultanların sözleri, sözlerin sultanı)* ibaresi ile değerlendirilmiştir.

Muhibbî'nin 4117 ve Muradî'nin divanında yer alan 1565 adet gazel düşünüldüğünde Reşad'ın tek gazelinin ne denli şaşırtıcı olduğu ortadadır. Şunu da söylemek gerekir ki bir şairin şiir sayısıyla onun edebiyat hayatı arasında dolaylı veya dolaysız bir bağlantı kurmak da gereksizdir. Zaten yazımızında da esas konusu bu değildir. Fakat ikinci bir şiir/gazel örneğinin olmaması sebebiyle geleneğe bağlı bir edebiyatın temsilcisi olması daha da önemlisi bir hanedan mensubu olarak geçmişteki ataları ile bir karşılaştırma yapmak zorunluluğunu doğurmuştur.

2.1. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli

Çanakkale cephesinde deniz muharebeleri sonunda hüsrana uğrayan düşman orduları karada da mağlup olunca Çanakkale'yi terke mecbur kalmışlardı. Bu zafer karşısında Sultan V. Mehmed Reşad bir şükür nişanesi olmak üzere bir gazel yazar (İddialardan uzak kalarak zahiren şiirin padişah tarafından yazıldığı kabul edilerek bu bölüm yazılmıştır.). Bu hareketin Osmanlı padişahlarının şiir yazma sebepleri arasında ordularına cesaret vermek onları teşvik etmek ve kazandıkları zafer sebebiyle tebrik etmeye uygun olduğunu görürüz (Deniz, 2021, 186-189).

Döneminin hemen hemen bütün gazete ve mecmualarında "Gazel-i Hümâyûn, Manzûme-i Hümâyûn, Manzume-i Garrâ-i Hümayun" gibi değişik başlıklarla yayımlanan şiir savaşın hareketli günlerinde toplum tarafından beğeni ve sevinç ile karşılanır.

Uzun süren şehzadelik döneminde edebiyat ile ilgilenme fırsatını bulmuş olan Sultan Reşad'ın edebî yönünü gösteren bu 5 beyitlik gazel nazım şeklindeki şiir el yazısı ile Harb Mecmuası'nda geniş bir açıklama ile yayınlanmıştır (*Harb Mecmuası*, Temmuz 1332/Temmuz-Ağustos 1916, 162). Harb Mecmuası, Harbiye Nezareti tarafından 27 sayı yayınlanan ve görsel malzemeleriyle ve baskı kalitesiyle dikkati çeken dönemin propaganda araçlarından biriydi. Gazel aynı zamanda "Muhterem kârilere: Hatt-ı dest-i Pâdişâhî ile müzeyyen neşîde-i Hümâyûn bu sayımıza ayrıca bir levha olarak ilâve edilmiştir." açıklamasıyla mecmuadan ayrı olarak bir levha halinde de okuyuculara hediye edilmiştir (bk. Makalenin eki).

Savlet etmişdi Çanakkal'aya bahr ü berden

Ehl-i İslâmın iki hasm-ı kavîsi birden

Lâkin imdâd-ı ilâhî yetişip ordumuza

Oldu her bir neferi kal'a-i pûlâd-beden

Asker evlâdlarımın pîşgeh-i azminde

Aczini eyledi idrâk nihâyet düşmen

Kadr ü haysiyyeti pâmâl olarak etdi firâr

Kalb-i İslâma nüfûz etmege gelmiş-iken

Kapanıp secde-i şükrâna ***Reşâd*** *eyle duâ*

Mülk-i İslâmı Hudâ eyleye dâim me'men (Doğan – Tığlı, 2005, 46)

Günümüz Türkçesiyle Nesre Çevrilişi

Müslümanların güçlü iki düşmanı (İngiltere ve Fransa) birleşerek denizden ve karadan Çanakkale'ye saldırmıştı.

Fakat Allah'ın yardımı ordumuza yetişti ve askerlerimiz çelik bedenli birer kale oldu.

En sonunda, asker evlâtlarımın azmi karşısında düşman âcizliğini anladı.

[Düşman askeri] İslâm'ın kalbini (İstanbul'u) ele geçirmeye gelmişken şerefini ayaklar altına alarak kaçtı.

Reşâd! Şükür secdesine kapan ve Allah'ın İslâm ülkelerini daima güvenli kılması için dua et (Doğan - Tığlı, 2005, 46).

3. Çanakkale Gazeli ve Etrafında Oluşan Edebiyat

Yayımlandığı tarihten itibaren ilgi çeken bu gazele şu isimler tarafından tahmisler yazılmıştır: Üsküdarlı Talat, Ali Emîrî (3 adet), İbrahim Alaeddin [Gövsa], Ahmed Mâhir Efendi, Nigâr Hanım, Sabit Bey, Hâlid Bey, Tevfik Lâmih Bey, Yahya Kemal [Beyatlı], Abdülhalim Çelebi, Mesud Efendi, Doktor Ali Paşa, Tevfik Efendi, Veled Çelebi [İzbudak], Sertabib Sami Bey, Haydar Bey, Yümni Bey, Sabri Efendi [Kalkandelen], Abdülkadir Nasih Bey, Ali Rıdvan [Unar], Feyhân, Nazmî [Ersin] Bey, Fazıl Ahmed [Aykaç], Nâzım, Binbaşı Tahsin Bey, Sami Bey, Vedad Örfî [Bengü]. Şeyh Elif Efendi ise nazire yazmıştır. (Doğan - Tığlı, 2005, 49).

Şiirle iştigal eden Osmanlı padişahları ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz *Cevâhirü'l-Mülûk* müellifi Ali Emirî'yi de üç tahmis ile de tahmis yazanlar arasında görmekteyiz. Eserin 1330/1912'de yayımlandığı ve Çanakkale gazelinin de 1916'da yazıldığı göz önüne alındığında Emirî'nin eserinde Reşad'dan neden bahsetmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte padişahların gazellerine tahmis yazma geleneğini devam ettirerek Çanakkale gazeline üç adet tahmis yazar (Doğan - Tığlı, 2005, 54-56, 79-81, 88-89; Ali Emîrî, 2020, 1200-1205).

Toplumun değişik kesimlerinden tahmis yazanlara baktığımızda bu kişilerin şu şekilde tasnif edebileceğini görüyoruz:

- Saray ve çevresinden olanlar
- Edebiyatçılar
- Askerî tabakaya mensup kişiler
- Mevlevîler ve diğer tasavvufî çevrelere mensup kişiler
- Diğerleri

Bu sınıflandırmada padişahın ve o dönemde edebiyatla ilgilenen kişilerin tasavvufa, tasavvuf ehlinin de edebiyata olan yakın ilgisi sebebiyle mutasavvıflar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Mevlevî tarikatine mensup olanlar ve Reşad döneminin ileri gelenlerinden tasavvufi bağlantıları olan kişilerin yer aldığını görüyoruz:

Sultan Reşad gibi Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Salâhaddin Dede'ye bağlı, Meclis-i Meşâyih reisliği görevinde bulunmuş Sütlüce Sa'dî Dergâhı şeyhi ve Mesnevîhân Elif Efendi,

V. Mehmed Reşad'ın bağlı olduğu/iddia edilen Mevlevî tarikatının önde gelen isimlerinden Konya Çelebisi Abdülhalim Çelebi,

V. Mehmed Reşad'ın bağlı olduğu Mevlevî tarikatının önde gelen isimlerinden Konya Çelebisi Veled Çelebi [İzbudak],

Maarif Nezâreti Kütüphaneler Müfettişi ve Meclis-i Meşayih Reisi Tevfik Efendi (Nakşibendî)

Bu isimlere ilave olarak yine tasavvufî kimlikleri olan şu şahıslar da tahmis yazmıştır:

Osmanlı Donanma Cemiyeti Merkez-i Umûmî âzâsından, Bahriye müsteşar-ı esbâkı Üsküdarlı Talat (Mevlevî)

Şûrâ-yı Evkâf Reisi, Kastamonu mebusu Ballıklıefendizâde Ahmed Mâhir Efendi (Nakşibendî)

Yıldız Kütüphanesi memuru Sabri Efendi [Kalkandelen] (Nakşibendî)

Yayınlanan bu tahmislere ek olarak yeni tespit edilen fakat henüz yayınlanmayan şu iki metin de dikkate değerdir. Bunlardan ilki Mevlevîliğe

mensup Suûdü'l-Mevlevî (Suud Yavsı Ebussudoğlu)'nin yazdığı taştîr (tahmis-i mutarraf)dir. Diğeri ise birazdan konumuzla ilgisi sebebiyle aşağıda bahsedeceğimiz Mücâhidîn-i Mevlevî Alayı'na Kastamonu Mevlevîhanesi postnişini M. Âmil Çelebi ile katılan Hayrî isimli bir şahsın kaleme aldığı tesmîndir. Bu iki metnin de önemi Mevlevîlik ile ilgisi olan kişiler tarafından kaleme alınmasıdır.

Bu isimlerin yanı sıra o dönem Mevlevilîğin önemli simalarından Ahmed Remzi [Akyürek] Dede ve Abdülbaki [Baykara] Dede de tahmis yazma ihtimali olan şahıslardandır. Fakat yapılan incelemelerde ve kendileri hakkında yapılan çalışmalarda yazılmış bir tahmis örneği yoktur (Mazıoğlu, 1987 ve Erdoğan, 2003). Ahmed Remzi [Akyürek] Dede'nin Sultan Reşad zamanında teşkil edilen Mevlevî Taburu (daha sonra alay olacaktır) hakkında bir şiiri (Mazıoğlu, 1987, 104) olmasına rağmen Çanakkale gazeline yazılmış bir tahmisi veya naziresi yoktur (Mazıoğlu, 1987). Ahmed Remzi Dede'nin şiirin yazıldığı tarihlerde Halep Mevlevîhanesi postnişini (1913-1919) olması sebebiyle bu oluşan edebiyata katılamamasının bir sebebi olarak görülebilir. Fakat Abdülbaki [Baykara] Dede bu tarihte İstanbul'da ve padişahın en yakınında idi. Mevlevîliğe mensup olup da şiirle meşgul olan bu iki ismin Çanakkale gazelinin etrafında oluşan bu edebiyata kayıtsız kalmaları düşündürücüdür.

4. Gazeli Kim Yazdı?

Şiirin bizzat padişah tarafından yazılıp yazılmadığı meselesi uzun yıllar gündemi meşgul etmiş, hakkında çeşitli yorumlara konu olmuştur. Döneminde birçok kişi tarafından başka birisine isnat edilen şiirin bizzat padişah tarafından mı veya başkası tarafından mı yazıldığı konusunu henüz aydınlanamamıştır. Edebiyatla uzun yıllar uğraştığı bilinen/iddia edilen Sultan Reşad'ın başka bir şiirinin olmaması da şiirin başkası tarafından yazıldığı yorumlarını desteklemiştir.

Başmabeyincilik görevinde (1909-1912) bulunan Lütfi Simavi hatırlarında bu konuyu şu şekilde anlatıyor:

> Üç sene üç ay devam eden Başmâbeynciliğim esnasında padişahın şiirle iştigal ettiğini görmedim. Binaenaleyh Çanakkale'ye dair hünkâra atf olunan manzumeyi her kim inşâd ettiyse -fikr-i kâsırânemce- müşârünileyhe hidmet etmemiştir. Osmanlı padişahları vakâyii yapar, vakanüvisler tarihlerini yazarlardı. İstanbul'a gelen ecnebi hükümdarânın ve eâzım-ı askeriyyesinin ilk ziyaret ettikleri Çanakkaleye -ki kahramanâne müdafaası harb-i umumîde yegâne iftiharımızdır- hükümdarı götürmeyip Türk askerinin o ma'reke-i uzmâda ibrâz ettiği hamâset hakkında kendisine şiir isnâd etmek doğru bir hareket değildi. (Lütfi Simavi, 1340/1924, 87).

Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan ve Sultan Reşad'ın Başkatipliğinde bulunan (1909-1912) Halit Ziya Uşaklıgil saraydaki hatıralarında padişahtan ayrıntılı bir şekilde bahsetmesine rağmen onun şairliği hakkında hiçbir şey demez (Uşaklıgil, 2019). Yine Uşaklıgil hatıratında

Çanakkale hakkında satırlara yer vermesine rağmen bu gazelden bahsetmez (Uşaklıgil, 2019, 407-408).

Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Sultan Reşad'ın bir yağlı boya tablosunun yapımı üzerine geçen bir konuşmada söylediği sözler de şiirin başkası tarafından yazıldığının bir itirafıdır:

> Siz çok réaliste insanlarsınız. Bakınız geçende ne yaptık: Bizim milletimiz şiirden fazla hoşlanır. Düşmanlar Çanakkale cephesinde mağlup oldular.. **Bu vak'ayı zihinlerde ahenkli kelimelerle tesbit etmek için gayet güzel bir gazel yazdırdık. Bu gazeli zatı şahaneye imza ettirdik. Tesiri pek büyük oldu. O manzumeyi bizzat padişaha yaptırsaydık, tabiî, böyle güzel olmıyacaktı. Bir kanunu, bir iradeyi padişah nasıl imzaladı ise bu şiiri de tıpkı onun gibi imza buyurdu..** Mesele, tesir yapmaktır. (Celal Nuri, 1933, 4).

Bu ifadeler şiirin başkası tarafından yazıldığının en üst düzeyde bir kişi (Sadrazam) ağzından yapılmış bir itiraftır. Bu yönüyle konu hakkındaki tartışmalar içerisinden önemli bir vesikadır. Şairi hakkında bilgi vermese de bu satırlar bizzat şiirin yazılış amacının, ne şekilde kaleme alındığının, şiirden ne hedeflendiğinin ve tahmin edilen sonucun gerçekleştiğinin en açık bir şeklide açıklamasıdır.

Sultan Reşad'ın Başkatipliği vazifesinde (1912-1918) bulunmuş Ali Fuad Türkgeldi ise hatıralarında Çanakkale gazelinden şu şekilde bahseder:

> Çanakkale muzafferiyetinden sonra Sadr-ı âzam SAİD HALİM, Harbiye nâzırı ENVER PAŞA'larla Dahiliye nâzırı TAL'AT BEY'e ve havass-ı vükelâdan diğerlerine Balmumcu köşkünde altı kişilik bir öğle taamı vermiş ve hilâf-ı mu'tadı olarak kendisi de sofraya birlikte oturmuştu.
>
> Yemekten sonra beni çağırarak **Çanakkale hakkındaki manzûmeyi ENVER PAŞA'ya tevdi etmek** üzere verdiği sırada "*Başkâtib, bu adam yemek yemesini bilmiyor; bamya ile su içiyor, hiç bamya ile su içilir mi?"* dedi. (Türkgeldi, 1951, 268).

Bu satırlardan gazelin Sultan Reşad'a yayımlanmak üzere el yazısı ile yazdırıldığını ve Harb Mecmuası'nda neşredilmek üzere Enver Paşa'ya verildiğini tahmin ediyoruz. Gazelden bahsedilen kaynaklarda sürekli bir şekilde Enver Paşa'nın da isminin geçtiğini görüyoruz. Bu da gazelin Enver Paşa'nın isteği üzerine yazıldığı/yazdırıldığı ve padişah tarafından el yazısı ile tebyiz edilerek yayımlanmak üzere Paşa'ya verildiğini gösteriyor.

Bu iddiaları dile getirenlerden biri olan Abdülhak Şinasi Hisar da

> Sultan Reşat'ın bu gazeli bazı mecmua ve gazetelerde elyazısı ile bastırılmıştı. Yazı biraz acemi görülmüş, halbuki metin o zaman için hayli işlek bir lisanla duyulduğundan, gazelin bir başkasının olacağına hükmedenler olmuştu. Ne gariptir ki, hakikati bildiklerini iddia edenlerin hepsi de bu gazeli başka birer şaire atfediyorlardı. Bunlar arasında Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, Üsküdarlı Talat, Nigâr binti Osman ve Ahmet Rasim isimleri duyuluyordu. O zaman ben de, muhtelif sebeplerin tesiriyle, bu gazelin Sultan Reşat yazmamış ise, bir başkasının değil de Yenikapı Mevlevihanesi'nin o zamanki şeyhi Bakî

> Efendi[Abdülbaki Baykara]'ye ait olabileceğine hükmetmiştim. Fakat bu sahada hiçbir kanaate de vasıl olamamıştım (Hisar, 2006, 161).

şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir.

Çanakkale gazelinin Almanya'da neşredilmesi ile ilgili bir yazıya katkı yapmak için yayınlanan bir notta gazelin Sultan Reşad tarafından değil de başka bir şaire yazdırıldığı kabul edilmektedir:

> (İttihat ve Terakkicilerin bu şiiri Yahya Kemal'e yazdırdıklarını anlıyorum.) Hâmiş: Yazı Sultan Reşad'a ait olabilir, belki. Benim senaryom şöyle: Şiir, gazel, manzume olarak adlandırılan satırlar. Yahya Kemal'e yazdırıldı, Padişaha tebyiz ettirildi. Bu, bir propaganda yolu. Çünkü triumvira padişah üzerinde zor kullanmaya alışık (Şahin, 1999, 64).

Bu iddia ile şiirin şairi olma ihtimalinde Yahya Kemal'in de adı tekrar geçmektedir. Bununla birlikte Yahya Kemal'in kendisi ile yapılan bir konuşmada yazdığı tahmis hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: "-Bu şiiri o kadar evvel kaleme almıştım ki artık kendimle alâkasını görmüyorum, dedi." (Uysal, 1959, 20). Şairin şiirinden bu derece uzak kalması ve onu sahiplenmemesi üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu ilgisizliğin sebebinin gazelinin şairi hakkındaki söylentilerde adının geçmesi mi, yoksa gerçekten yazdığı tahmisten dolayı duyulan bir pişmanlık mı olduğunu bilemiyoruz. Konuşmalarda buna dair açık bir bilgi yer almamaktadır.

Şiirin başkası tarafından yazıldığı iddiası sadece yukarıdaki isimlerle sınırlı değildir. Şiirden bahsedilirken mutlaka bir şüphe veya ihtiyat ile başkası tarafından yazıldığı işaret edilir.

Abdülhak Şinasi Hisar'ın söylediği Abdülhak Hamit, Yahya Kemal, Üsküdarlı Talat, Nigâr binti Osman ve Ahmet Rasim ve Baki Dede isimlerinden Yahya Kemal, Üsküdarlı Talat ve Nigar binti Osman'ı tahmis yazanlar arasında görmekteyiz. Bu isimlerden birinin gazelin şairi olduğunu varsayarsak kendi gazelini tahmis etmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Şairlerin kendi gazellerine tahmis yazmaları gelenekte görülse de (Yavuz Oduncu, 2022 ve Yakışır, 2023) burada bu durumun olmadığını düşünüyoruz. Böylelikle gazelin asıl şairinin tahmis yazmayan isimler arasında olduğunu düşünmekteyiz.

Abdülhak Hâmid'den Çanakkale zaferi için bir şiir yazmasını bizzat huzuruna çıktığı Sultan Reşad istemiştir. Bu istek neticesinde Hâmid de daha önceden yazmaya başladığı şiirini [*İlhâm-ı Nusret*] tamamlamıştır. Şiirin tamamlanmasından sonra bizzat padişaha sunulmuş ve huzurunda okunmuştur. (Abdülhak Hâmid'in Hatıraları, 2013, 348). Ahmet Rasim ise yazdığı şarkı güfteleri hariç (Gökman, 1989, 817-837) şiir ile öne çıkan bir isim olmadığından dolayı gazelin asıl şairi olarak değerlendirilmemelidir.

Bu sebeplerden dolayı bu isimlerini bir kenara bırakarak padişaha yakınlığı sebebiyle Hisar'ın en son zikrettiği isim Baki Dede [Abdülbaki Baykara] üzerinde duracağız.

5. Abdülbaki [Baykara] Dede ve Sultan V. Mehmed Reşad

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Sultan Reşad'dan bahseden kaynakların hemen hemen hepsinde onun Mevlevîliğe ilgisi/muhabbeti/mensubiyeti sürekli tekrarlanmışlardır. Daha şehzadeliği esnasından başlayan bu samimi ilgi sebebiyle yolu özellikle Yenikapı Mevlevîhanesi ile kesişmiştir. Aile ile yakın bir ilişkisi olan padişah, intisap ettiği Osman Selahaddîn Dede'ye "peder", Mehmed Celâleddîn Dede'ye "birader" ve Abdülbaki Efendi'ye ise "oğlum" şeklinde hitap edecek kadar samimiyetini açıkça ortaya koymuştur (Erdoğan, 2003, 41). Mevlevîhane'nin son üç postnişini (büyükbaba-baba-oğul) ile bu derece samimi bir yakınlığı olan padişah'a kılıç kuşanma merasimi de Konya Çelebisi Abdülhalim Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir (1909).

Sultan Reşad ile Abdülbaki Dede'nin yakınlığının bir şahitliğini Dede'nin Güzide Hanım ile olan evliliğinde (1912) de görüyoruz. Padişah memnun olduğu bu evlilikten sonra gelin hanımı görmek üzere huzuruna davet ediyor. Güzin Hanım kayınvalidesi ile padişahın huzuruna çıkarılıyor, iltifata ve ihsana nail oluyorlar (Erdoğan, 2003, 55).

Şehzadeliği esnasında başlayarak sık sık ziyaret ettiği Yenikapı Mevlevîhanesi 14 Kasım 1906 tarihinde yandıktan sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın emri ile Mimar Kemaleddin'e yeniden yaptırılmış ve 1913 yılındaki açılışına bizzat padişah da katılmıştır. Açılış merasiminde Abdülbaki Dede ve dervişler padişahı Hünkar kapısı önünde karşılamışlardır. Padişah ve Abdülbaki Dede'nin yakınlığının şahitleri olan bu anın fotoğrafı da çekilerek ziyaret belgelenmiştir. Sultan Reşad ve şehzadelerinin Yenikapı Mevlevihanesini ziyaretleri esnasında çekilmiş fotoğrafları halen Abdülbaki Dede'nin torununun arşivinde yer almaktadır (Işın, 2017, 263-267).

Sultan Reşad'ın Mevlevîlik ile yakın ilgisi ve ilan edilen Cihâd-ı Mukaddes sebebiyle oluşturulan Mücâhidîn-i Mevlevî Alayı (ilk teşkilinde tabur)'na da Binbaşı rütbesi ve Kumandan Vekili sıfatıyla katılan Abdülbaki Dede alayın sancağını Harbiye Nezaretinde yapılan bir tören (13 Şubat 1915) ile teslim alıp Konya'da Alay Kumandanı Veled Çelebi'ye devretmiştir (26 Şubat 1915). Osmanlı Devleti topraklarında yer alan Mevlevîhanelerin postnişinleri ve etrafında topladıkları gönüllülerle meydana gelen bu alay Şam'a 27 Mart 1915 tarihinde ulaşmış ve 4. Ordu'nun maiyetinde Eylül 1918 sonuna kadar görev yapmıştır (Alayın teşekkülü, kadrosu ve diğer ayrıntılı bilgiler için bk. Köstüklü, 2010). Abdülbaki Dede ise Şam'a gidildikten kısa bir süre sonra rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (Erdoğan, 2003, 52).

Bu yakınlığa ve sevgiye son örnek olarak Abdülbaki Dede'nin Sultan Reşad'ın vefatından sonra hece ölçüsüyle yazdığı ve yarım kalan mersiyesini de verebiliriz (Erdoğan, 2003, 201-202).

Yukarıda bahsettiğimiz üzere padişah ile bu kadar samimi ve yakın bir ilişkisi olduğunu gördüğümüz Yenikapı Mevlevîhanesi'nin son postnişini

Abdülbaki Dede Çanakkale gazelinin uzağında kalmıştır. Bu yakın ilişki sebebiyle akla gelebilecek en yakın isimlerden biri olan Abdülbaki Baykara'nın hangi sebeple uzak/ilgisiz kalması muhtemelen Abdülbaki Gölpınarlı'nın şu satırlarında görebileceğimiz mütevazı yönünden kaynaklanmaktadır:

> Her biri birer sanat bediası olan şiirlerini bize âdetâ korka korka gösterir ve bizim hayranlığımıza hayret eder, samimiyetimizi pekâlâ bildiği halde yine şüphelenir ve şiirlerinin fevkalediğini yeminlerle temin ettiğimiz vakit de güler hoşlanır ve bir çocuk gibi sevinirdi. Ya Rabbi; o ne büyük bir çocuktu, o ne büyük bir mütevazi büyüklüktü! (Erdoğan, 2023, 169).

Bu satırlar onun karakteri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Şiirlerini çok rahatlıkla paylaşan, gösteren biri değildir. Kendi yazdığı bir şiirin başkasına isnad edilerek yayınlanması ve o şiire bir tahmis yazması -gerçekten şiirin Abdülbaki Dede tarafından yazıldığını varsayarsak- sıradşı bir hareket olacaktı. Dede de bu tarz bir hareketten kaçınarak bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiş ve tahmis yazmamıştır şeklinde bir yorum yapabiliriz. Bununla birlikte son şiirlerinin bir araya getirildiği *Enfâs-ı Bâkî* (Abdülbâkî Dede, t.y.) isimli eserde, hakkında yapılmış çalışmada (Erdoğan, 2003) ve ailesi tarafından muhafaza edilen kütüphane ve arşivinde de (Erdoğan, 2003, 9) buna dair bir işaretin olmaması sebebiyle şimdilik bu şiir ile hiçbir ilgisi olmadı diyebiliriz. Bildiğimiz Çanakkale gazelinin şairi konusunda Sultan Reşad'ın bu aileye, Mevlevîhaneye bu kadar yakınlığı sebebi ile -Abdülhak Şinasi Hisar'ın da aklına geldiği gibi- Abdülbaki Dede'nin akla gelmesidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yayımlandığı günden itibaren şiirin Sultan Reşad'a aidiyeti tartışılmış ve bu konuda en yakınlarından başlayarak bir çok kişi fikirlerini paylaşmıştır. Genel kanaat şiiri başkasının yazdığı ve padişaha el yazısı ile tebyiz ettirilerek yayımlandığıdır. Bu sebeple Sultan Reşad'dan bahseden kaynaklar şairliğine ve bu biricik şiirine çoğunlukla şüphe ile yaklaşırlar. Hatta bazı kişiler isimler bunun ötesinde şairi hakkında da kanaatlerini isim vererek veya vermeden belirtmişlerdir. Şu ana kadar bildiklerimiz dâhilinde şiirin muhtemelen başka bir şair tarafından kaleme alındığını ve padişaha aidiyetinin sağlamlaştırılması maksadıyla Sultan Reşad'a el yazısı ile yazdırıldığını söyleyebiliriz.

Padişaha yakın kişilerin şahitlikleri başta olmak üzere daha sonraki araştırmacıların çoğunluğu gazelin başkası tarafından yazıldığı konusunda hemfikirdir. Dönemin siyasî ve toplumsal şartları sebebiyle sadece bir edebî eser olmanın ötesinden bir misyon yüklenerek dolaşıma giren bu gazelin kimin tarafından yazıldığı konusu çeşitli tahminlerin ötesine geçememiştir. Değişik isimlerin zikredilmesine rağmen bunu ispat edecek açık ve net bir bilgi veya belgenin elimizde olmaması konunun bu yönünü şimdilik karanlıkta bırakmaktadır. Padişahın Mevlevîliğe olan yakın ilgisinin sebebiyle asıl şairin bu çevreden bir isim olabileceğini düşündürmüştür. Gazele tahmis yazanların arasında önde gelen Mevlevî simaların olması da bu iddiaları kuvvetlendirmiştir. Bu muhtemel isimlerden biri olan Yenikapı Mevlevîhanesi postnişini Abdülbaki [Baykara] Dede'nin de gazelinin şairi olamayacağını

şiirin *Enfâs-ı Bâkî*'de, ailesi tarafından muhafaza edilen arşiv ve kütüphanede ve hakkında yapılmış çalışmalarda bulunmaması gibi sebeplerden dolayı şimdilik söyleyebiliriz.

Şairi konusundaki bu tartışmalara rağmen gazel kendinden beklenen misyonunu -Çanakkale zaferinin geniş kitlelere duyurulmasını- gerçekleştirmiş ve toplumda beğeni ile karşılanmıştır. Yazılan tahmislerin (nazire ve diğer musammatların da) sayısının çokluğu bunun bir göstergesidir.

Bütün bu şüphelere ve kuvvetli delillere rağmen bu belirsizlik durumunu aydınlığa kavuşturacak bir bilgi veya belgenin yardımıyla aksi ispat edilmedikçe Çanakkale gazelinin Sultan V. Mehmed Reşad'a aidiyeti kabul edilmelidir.

Kaynakça

Abdülbâkî Dede. *Enfâs-ı Bâkî*. Der.: Su'ûdü'l-Mevlevî, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emirî Manzum 533/1.

Abdülhak Hâmid'in Hatıraları. Haz.: İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Ak, Coşkun. *Şair Padişahlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Ali Emîrî Efendi. *Cevâhirü'l-Mülûk*. Haz.: İdris Kadıoğlu vd. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, 2013.

Ali Emîrî. *Ali Emîrî Dîvânı*. Haz.: Yazar, Sadık – Arslan, Mustafa Uğurlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Arslan, Mehmet. "Reşâd, V. Mehmed". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim 31 Haziran 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/resad-mehmed

Avcı, İsmail. "Şair Osmanlı Padişahlarına Dair Bir Eser: Kelâmü'l-Mülûk Mülûkü'l-Kelâm". *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/35 (2016), 427-438.

Baltacıoğlu, Şahmeran. *Şair Osmanlı Padişahları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi, 1969.

Bayram, Yavuz. *Amasya'ya Vâlî Osmanlı'ya Pâdişâh Bir Şair: Adlî (Hayatı, Şahsiyeti, Şairliği, Dîvân'ının Tenkitli ve Orijinal Metni).* Amasya: Amasya Valiliği Yayınları, 2009.

Bilmen, Saffet Sıdkı. *Şair Osmanlı Padişahları Edebî Tetkik*. İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1942.

Celâl Nuri. "Sipariş Üzerine Bir Sultan Mehmet Reşat". Osmanlı Devleti Ölürken. *Vakit* (20 Şubat 1933), 4.

Çiftçiler Derneği Mecmuası. "Kelâmü'l-mülûk-Mülûkü'l-kelâm". (11 Eylül 1332/1916), 2.

Danişmend, İsmail Hâmi. *Tarihî Hakikatler*. 1. Cilt. İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, 1979.

Deniz, Sebahat. "Osmanlı Sultanları Niçin Şiir Yazarlar?". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 27 (Aralık 2021), 158-212.

Doğan, Enfel - Tığlı, Fatih. " Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 33, (2005), 41-96.

Doğan, Muhammet Nur. *Fâtih Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Erdoğan, Mustafa. *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi Abdülbâkî Baykara Dede Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Ersoylu, Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

Gedik, Nusret. "Reşâd-Sultan V. Mehmet". *Osman Bey'den Vahdettin'e*. ed. Nihat Öztoprak. 381-387. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021.

Gökman, Muzaffer. *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam Ahmet Rasim*. İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989.

Harb Mecmuası. (Temmuz 1332/Temmuz-Ağustos 1916), 162.

Hisar, Abdülhak Şinasi. *Geçmiş Zaman Fıkraları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Işın, Ekrem (ed.). *Saltanatın Dervişleri Dervişlerin Saltanatı İstanbul'da Mevlevîlik*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007.

İsen, Mustafa - Bilkan, A. Fuat. *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

İsen, Mustafa vd. *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

İsen, Mustafa - Işınsu Durmuş, Tuba. *Kılıcın ve Kalemin Sultanları*. İstanbul: Muhit Kitap, 2021.

Kılıç, Filiz. "Osmanlı Hanedanında Bir Şair: Şehzade Korkut". *Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, (Yaz-1996), 203-219.

Kılıç, Filiz. *Şâhî-Hayatı ve Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Kırkkılıç, H. Ahmet. *Murâdî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Koçu, Reşad Ekrem. *Âşık ve Şair Padişahlar*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2016.

Köksal, Mehmet Fatih. *Savaşta Yavuz Şiirde Selim Yavuz Sultan Selim ve Şiirleri*. İstanbul: Muhit Kitap, 2022.

Köstüklü, Nuri. *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

Kut, Günay. "Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf ve'l Kalem Sahipleri)". *İlmi Araştırmalar* 9 (Ocak 2000), 161-178.

Kutay, Cemal. "Bilinmeyen Düşünce ve Hayatıyla Baş Mabeyincisinin Hatıralarında: Sultan Mehmet Reşat". *Tarih Sohbetleri* 9 (Ağustos 1968), 12-47.

Lütfi Simavi. *Sultan Mehmed Reşâd Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*. İkinci Kısım. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1340/1924.

Mazıoğlu, Hasibe. *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1987.

Pala, İskender. *Şiirin Sultanları-Sultan of Poets*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 2010.

Şahin, Mustafa. "İki Şiir İçin İki Not". Not Defteri. *Toplumsal Tarih* 62 (Şubat 1999), 64.

Şardağ, Rüşdü. *Şair Sultanlar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.

Tarlan, Ali Nihad. *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1946.

Türkgeldi, Ali Fuad. *Görüp İşittiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951.

Uşaklıgil, Halit Ziya. *Saray ve Ötesi*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Uysal, Sermet Sami. *Yahya Kemal'le Sohbetler*. İstanbul: Kitap Yayınları, 1959.

Yakışır, Akif. "Klasik Türk Edebiyatında 'Tahmis-i Hod': Kendi Şiirini Tahmis Eden Şâirler ve Şiirleri". Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi 18 (Nisan 2023), 191-233. https://doi.org/10.28981/hikmet.1198252.

Yavuz Oduncu, Sevgi. "Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Dîvânlarında Kendi Gazellerine Yaptığı Tahmis, Tesdis ve Tesminler". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022), 578-594.

Yavuz, Kemal - Yavuz Orhan. *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

Yılmaz, Kâşif. *III. Selim (İlhamî): Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2001.

Yücebaş, Hilmi. *Şair Padişahlar*. İstanbul: Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıdcılık ve Kitapçılık Yayınları, 1960.

EK

Harb Mecmuası'nın 11. sayısının ilavesi olarak verilen padişahın el yazısı ile Çanakkale gazeli (Yazarın arşivi)

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK

Karabük Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Karabük/TÜRKİYE
selim_gok@hotmail.com
ORCID

15-20. YÜZYIL DİVANLARINDA *KENÂR/DER-KENÂR (ET, EYLE, OL)* YAPISININ ANLAM ÇERÇEVELERİ

SEMANTIC FRAMEWORKS OF THE STRUCTURES *KENÂR/DER-KENÂR (ET, EYLE, OL)* IN DIVANS OF THE 15TH TO 20TH CENTURIES

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 10.07.2024
Kabul Tarihi: 19.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 10.07.2024
Accepted Date: 19.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Gök, Selim. "15-20. Yüzyıl Divanlarında *Kenâr/Der-Kenâr (Et, Eyle, Ol)* Yapısının Anlam Çerçeveleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 935-949.

Gök, Selim. "Semantic Frameworks of the Structures *Kenâr/Der-Kenâr (Et, Eyle, Ol)* in Divans of the 15th to 20th Centuries", *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 935-949.

10.28981/hikmet.1513678

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Öğr. Üyesi Selim GÖK

15-20. YÜZYIL DİVANLARINDA *KENÂR/DER-KENÂR (ET, EYLE, OL)* YAPISININ ANLAM ÇERÇEVELERİ

SEMANTIC FRAMEWORKS OF THE STRUCTURES *KENÂR/DER-KENÂR (ET, EYLE, OL)* IN DIVANS OF THE 15TH TO 20TH CENTURIES

ÖZ

Dildeki kelime, kavram ve tabirlerin; gerçek, mecaz ve yan anlam ilişkilerine bağlı olarak edebî metinlerde kullanılması çok anlamlı yapıların oluşmasını sağlamaktadır. Deyimler gibi gerçek anlamlarından tamamen kopmayan fakat metin bağlamlarına göre anlamları değişen bu yapılar, tarihî seyrinde farklı anlamlar kazanarak özgün birer dil ve edebiyat malzemesi hâline gelmektedirler. Bunun bir örneği olarak bu çalışmada "kenâr/der-kenâr (et-/eyle-/ol-)" çok anlamlı yapısı üzerine değerlendirmeler yapılacaktır. Bu yapı, esasında "kıyı, çevre, sahil uç, köşe, kucak vb" manalarına gelen "kenar" ile "yazı, kucak" manasına gelen "der-kenâr" kelimelerinin "etmek, eylemek, olmak" gibi yardımcı eylemlerle birleşmesinden oluşmuştur. 15-20. yüzyıla ait 211 divanın taranmasından elde edilen klasik şiir örneklerinde de "kenâr/der-kenâr (et-, eyle-, ol-)" yapısının lügat manaları dışında şiir bağlamlarına göre yeni anlamlar kazandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle tespiti yapılan şiir örnekleri manalarına göre sınıflandırılmış, düzyazıya aktarılmış ve bağlam yönünden lügat manalarıyla mukayese edilmiştir. Neticede "yazı/not", "sevgili", "deniz", "inci", "kıyı", "sahil" "tabiat", vb. gibi konulara ilişkin bağlamları sebebiyle bu çalışmanın konusu olan bu yapı; "avlamak/yakalamak", "elde etmek", "el-etek çekmek", "esir olmak", "değerli bir şeyi sararak korumak", "gizlenmek", "mesken/yurt tutmak" vb." gibi yeni pek çok manayı karşılayarak üslup-bağlam-anlam ilişkisini yansıtan bir örnek olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kenar, Der-Kenâr, Haşiye, Yazı, Divan.*

ABSTRACT

The use of words, concepts, and expressions in literary texts, based on their literal, figurative, and secondary meaning relationships, enables the formation of highly meaningful structures. These structures, like idioms, do not completely detach from their literal meanings but change depending on the context of the text. Over time, they acquire different meanings and become original linguistic and literary materials. As an example of this, in this study, evaluations will be made on the polysemous structure of "kenâr/der-kenâr (et-/eyle-/ol-)." This structure essentially originates from the word "kenar," which means "edge, surrounding area, coast, corner, lap," and "der-kenâr," which means "writing, lap," combined with auxiliary verbs such as "etmek (to do)," "eylemek (to perform)," and "olmak (to be)." In the examples of classical poetry obtained from the examination of 211 divans dating from the 15th to the 20th century, it was found that the "kenâr/der-kenâr (et-, eyle-, ol-)" structure acquired new meanings beyond its dictionary definitions according to the poetic contexts. In this framework, the identified poetic examples were first classified according to their meanings, converted into prose, and compared with their dictionary definitions in terms of context. As a result, due to its contextual associations with topics such as "writing/note," "beloved," "sea," "pearl," "shore," "coast," "nature," etc., this structure, which is the subject of this study, has come to reflect the relationship between style, context, and meaning by taking on many new meanings such as "to hunt/capture," "to obtain," "to withdraw from something," "to become a captive," "to wrap and protect something valuable," "to hide," "to take up residence," etc.

Keywords: *Edge, Margin, Footnote, Writing, Divan.*

Giriş[1]

Medeniyet, içtimai hayatın anlaşma sistemlerinden istifade eder. Dilin bu inşada yadsınamaz bir payı vardır. Zira toplumların dilleri, çağlar öncesini günümüze taşıyan yaşantı, his, anlayış ve geleneğin terkibinden oluşan bir söz hazinesine sahiptir. Bu, dilin bir kültür taşıyıcısı olmasıyla ilgilidir. Bu kültür ögelerini, estetik bir anlam dünyasına aktarma gayesi taşıyan edebiyat ise gündelik hayata ait unsurları edebî eserlerde kullanmakta, onların yeni manalar kazanmasına imkân tanımaktadır. Bu şekilde oluşan kelime, kavram ve terimlerin klasik Türk edebiyatı metinlerinde kazandıkları bağlamların tespiti; eser, dönem, şair, şiir ve zihniyet gibi ögelerin anlaşılmasında önemli veriler sunar.

Kenâr/der-kenâr (etmek, eylemek, olmak) klasik şiirde kullanılan çok anlamlı yapılardandır. Farsça *kenâr/der-kenâr* ile Türkçe ek fiillerin terkibinden oluşmuştur. *Kenâr* kelimesi *Kubbealtı Lügati*'nde,

> *"**1.** Bir şeyin bitiş kısmı, bitiş yeri, uçta kalan kısmı; **2.** Bir şeyin bitişini tamamlayan koruyucu veya süsleyici kısım. **3.** Merkezden uzak olan yer, uç, köşe, yan. **4.** Bahsedilen şeyin yakınındaki yer, yan. **5.** Kıyı, sahil. **6.** geo. Bir şekli sınırlayan çizgi parçalarından her biri. **7.** Kucak, kucaklama"* (Ayverdi, 2011, 1664) manalarına gelmektedir.

Redhouse Sözlüğü'nde ise "musattah olan nesnenin nihayeti ve kıyı, sahil ve taraf, canip ve had, hudut, serhat ve libas ve diğer nesne etrafına ilave olunan ziynet" demektir (Redhouse, 2016, 215). Diğer sözlüklerde "kıyı, çevre; sahil; uç, köşe, ücra yer; etraf pervazı, çerçeve, ihata eden çizgi vesaire; kitap veya mektubun kenarlarına yazılan şey, haşiye; kucaklama, âguş" anlamları bulunmaktadır (Şemseddin Sami, 1317, 1184; Toven, 2015, 373). Ayrıca "orta karşılığıdır; kerân da denir"; "kucak"; "uzaklaşmak" manaları da vardır (Şükün, 1984, 3/1582).

Der-kenâr ise "kitabın yahut mektubun ve başka kağıdın asıl yazısında olmayıp kenara yazılmış olan yazı ve nesnenin kenarında olan" (Redhouse, 2016, 72); "bir yazının kenarına çıkma şeklinde yazılmış not, çıkma, çıkıntı, hâmiş, hâşiye" (Ayverdi, 2011, 687-688; Toven, 2015, 142) "kıyıda bulunan, ücra" (Şemseddin Sami, 1317, 1184); "yan, nezd" demektir (YTS, 1983, 133).

Kenâr/der-kenâr etmek Osmanlı'da resmî yazışmalarda kullanılan bir usulü ifade etmektedir:

> *"Gerek Dîvân-ı Hümâyun gerekse maliye kalemlerinde bir meselenin evveliyatı, geçmişteki muameleleri, şartları, verilmiş fermanı varsa ve buna ihtiyaç duyuluyorsa ilgili kalem defterlerinden "der-kenâr ettirilmek" gerekirdi. Bunun için evrakın kenarına "mahallinden der-kenâr oluna", "kaydı kaleminden der-kenâr" vb. gibi ifadeler yazılırdı. Der-kenâr, genellikle belgenin sağ üst köşesine daha ince bir yazıyla yazılır, çok defa istenen sûret aynen kaydedilirdi. XIX.*

[1] Çalışmada **g.** (gazel), **k.** (kaside), **C.** (cilt), **S.** (sayı), **s.** (sayfa), **haz.** (hazırlayan/lar), **çev.** (çeviren/ler), **edt.** (editör), **tkb.** (terkîb-bent), **kt.** (Kıt'a), **TDVİA** (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), **TDV** (Türkiye Diyanet Vakfı) kısaltmaları kullanılmıştır.

> *yüzyılda arzuhallerin üzerine devlet dairelerinde yazılarak verilen resmî cevaba da der-kenâr denirdi. Öte yandan XIX. yüzyılda sadâret yazışmalarında verilen bir emri veya alınan bir kararı tamamlayıcı mahiyette olmak üzere ayrı bir kâğıda yazılan yazı da "kenar" olarak adlandırılmıştır. Bu tür ek yazıların yazıldığı kâğıdın üstünde "kenar" ibaresi yer alırdı" (Çetin, 1994, 75).*

Kenâr/der-kenâr (et-, eyle-, ol-) hem bir yazışma terimi hem de yukarıda zikredilen manalara göre anlam kazanmış çok anlamlı bir yapıdır. Bu yönüyle çok anlamlı yapılar, mana çerçevelerinin çeşitliliği sebebiyle klasik şiirin anlam dünyasını genişleten önemli kaynaklardır. Sözlüklerin içeriğini de geliştirmeye imkân tanıyan bu yapıların anlaşılabilmesi için şiir bağlamlarının doğru anlaşılması gerekmektedir. Bu dikkatle bu çalışmada, 15-20. yüzyıl divanlarında *kenâr/der-kenâr (et-/eyle-/ol-)* çok anlamlı yapısının şiir bağlamlarına göre kazandığı gerçek, yan, mecazi ve terim anlamları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmaya konu edilen yapıya ilişkin anlam çerçeveleri şöyledir:

1. Hâşiye ve Not Yazmak

Bir yazı terimi olarak "kitabın, mektubun, başka kağıdın asıl yazısında olmayıp kenara yazılmış olan yazı" (Redhouse, 2016, 72) manasına gelen *der-kenâr'ı* beytinde kullanan Hâletî (ö. 1566), *"Yanağında sanma yer yer kokulu ayva tüyleri göründü, (onlar) güzellik kitabının (kenarında) kalmışlarıdır, der-kenâr oldu(lar)."* diyerek sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini kitabın kenarındaki *der-kenâr*'a benzetmiştir. Beyitte sevgilinin yüzü bir güzellik kitabı; ayva tüyleri de bu kitabın kenarına kokulu mürekkeple yazılmış yazılardır (bkz.: Sefercioğlu, 1990, 2-8):

"Ruhında sanma yir yir hatt-ı müşkîn âşikâr oldı
Kitâb-ı hüsninün kalmışlarıdur **der-kenâr ol**dı"
[Hâletî, g. 853/1]

Der-kenâr'ın bir diğer anlamı "bir yazının yanına not koymak"tır (Ayverdi, 2011, 688). Terim manasıyla ilgilisine hâli arz eden mektupların yanına düşülen notu da ifade etmektedir. Bu işleme resmî dairelerde *der-kenâr (etmek, ettirmek, olunmak)* da denilmektedir (bkz. Çetin, 1994, 75). *Kubbealtı Lügati*'nde Gevherî'nin (ö. 1730?) "Oku arz-ı hâlim der-kenâr eyle/Huyu güzel sana mâildir gönül" beytini örnek gösteren İlhan Ayverdi (2011, 688), mektubun (aşk mektubunun) yanındaki bu *der-kenâr*'dan bahsetmektedir. Benzer şekilde Fıtnat Hanım da (ö. 1780) *"O güzellik şahına, ricayı der-kenâr ederdi. Lakin hâlini arz etmeye zavallı Fıtnat'ta güç mü var?"* ifadeleriyle bir güzellik sultanından (sevgili) ricada bulunmayı mektubun *der-kenâr edilme*si bağlamıyla işlemiştir:

"Ol şeh-i hüsne recâyı **der-kenâr eyle**rdi lîk
'Arz-ı hâle Fıtnat-ı bîçârede kudret mi var"
[Fıtnat Hanım, g. 16/5]

2. Kucaklamak, Sarmak (Sevgiliyi)

Klasik şiirde sevgili ve âşık ilişkisini anlatan beyitlerde *kenâr/der-kenâr eylemek* yapısı, umumiyetle sevgilinin kendisi yahut belinin kucaklanması manasıyla kullanılmıştır. Mesela Ahî (ö. 1517), beytinde *"Eğer gül ve şaraplarla içkili eğlence istersen yüzü gül, dudağı şarap bir serviyi (sevgiliyi) kucakla."* diyerek güzellik unsurları verilen bir sevgilinin kucaklanmasından bahseder:[2]

"Bir yüzi gül lebi mül servi **kenâr eyle**yigör

'İşret istersen eger güller ile müller ile"

[Ahî, g. 105/2]

Nazmî (1585-86?), Muhyî (ö. 1547-48), Âlî (ö. 1600), Hamdî (ö. 1503) ve Bâkî'den (ö. 1600) alınan beyitlerde de *kenâr/der-kenâr (et, eyle, ol)* yapısı "kucaklamak" manasındadır. Bu örnekler arasında Nazmî (g. 3311/3), Muhyî (g. 188/9), Âlî (kt. 13/19) beyitlerinde maddi imkânsızlığından ötürü âşığın sevgiliyi kucaklayamadığını ima ederler. Nitekim klasik şiirde âşık zengin bir kimse olarak tasvir edilmez. Aksine fakir, düşkün, muhtaç ve kuldur. Can ise onun tek nakdidir (bkz. Kurnaz, 2011, 44; Pala, 2004, 37). Bu bağlamla Nazmî (1585-86?) değerli taşlarla bezenmiş bir kemerden bahsettiği beytinde (g. 3311/3) *"Kemer gibi altın ile gümüş olsa ortaya saçsam o sevgilinin belini kucaklamak mümkün olurdu."* diyerek sevgiliyi kucaklamak için yeterli maddi varlığının olmayışından bahseder. Beyitte tasvir edilen murassa kemer, eski toplum hayatında yüksek tabakanın kullandığı yüksek kıymetteki bir eşya olmasıyla dikkat çekmektedir (Koçu, 1969, 152). Nazmî'nin ikinci beytinde (g. 2330/1) canın ipliğe benzetilmesi ve sevgilinin beline dolanmasına ait bir bağlam söz konusudur. Nitekim can ipliği, sevgiliyle ilgili her şeye dolanır" (Pala, 2004, 377). *Kenâr itmek* bu beyitte de "sarmak" manasındadır. Muhyî (ö. 1547-48) de Nazmî'nin beytinde geçen "kemer", "sîm ü zer", "der-miyan etmek" ifadelerine yer verdiği beytinde (g. 188/9) benzer bir bağlam ortaya koyar: *"(Ey sevgili) Muhyî belini kucaklamak ister (ama) kemer gibi altın ve gümüşü yok. (Ancak) fakire yakışır şekilde gönlü ve canını ortaya koyar."* ifadesiyle sevgiliyi "kucaklamak" için canını ortaya koyacağından bahseder. Âlî'nin (ö. 1600) de *"Eğer onu başkalarından kurtaramam dersen bâri emekli*

[2] Klasik şiirde *kenâr eylemek* yapısının *bûs u kenâr eylemek* olarak kullanıldığı örnekler de sıklıkla tercih edilmektedir. "Öpmek ve kucaklamak/öpüp kucaklamak" manasında kullanılan *bûs u kenâr,* Nazmî (1585-86?), Şeyhülislam Yahya (ö. 1644) ve Mesihî (ö. 1512)'nin beytlerinde geçmektedir: "Güzelsin bil güzellik kadrini öpül kucul 'ömrüm/Güzellerde güzel 'âdetdurur **bûs u kenâr ol**mak" [Nazmî, g. 3312/4]: *(Güzelsin, bil güzelliğinin değerini, ömrüm, öpülüp kucaklan. Güzellerde adet odur ki, öpme ve sarılma olağan şeylerdir.);* "Ârâm idemem **bûs u kenâr eyle**meyince/Sînemde gelüp yâr karâr eylemeyince" [Yahyâ, g. 324/1]; *(Öpüp sarılmadıkça, sevgili gelip gönlümde yer etmedikçe huzur bulamam.);* "Ey Mesîhî bildi maksûduñ durur **bûs u kenâr**/Anuñ için gizlenür senden dehân ile miyân" [Mesihî, k. 14/21]: *(Ey Mesîhî, maksadının öpüşmek ve sarılmak olduğunu biliyor. Bu yüzden ağız ve bel senden gizlenir.)*

maaşıyla beni kucakla!" diyerek sevgili dilinden yazdığı beytinde ise *der-kenâr eylemek* "(maddi bir bedel vererek) kucaklama"yı kastetmektedir:

"Kemer gibi zer-ile sîm olsa der-miyân itsem
Miyânı ol nigârun mümkin olurdı **kenâr ol**mak"
[Nazmî, g. 3311/3]

"Bir bendle miyânun **id**em diyü **kenâr**
Bir kılca kaldı rişte-i cân işte iy nigâr"
[Nazmî, g. 2330/1]

"Diler Muhyî **kenâr id**e miyânın yok kemer gibi
Zer ü sîmi fakîrâne dil ü câñ der-miyân eyler"
[Muhyî, g. 188/9]

"İllerden anı kurtaramam dir iseñ eger
Bârî tekâ'üd ile beni **eyle der-kenâr**"
[Âlî, kt. 13/19]

"Gam ile kaddini ham kılmayan kemer gibi
Miyânın ol sanemün sanma kim **kenâr eyle**r"
[H. Hamdî, g. 35/6]

"Sahn-ı çemende servi **kenâr eyle**sem diyü
Dökilmede saçılmada etrâfa cûy-bâr"
[Bâkî, g. 180/5]

"Kemerüm gibi miyânını **kenâr id**e diyü
Korkaram va'de-i vaslına nigâr ide hılâf"
[Bâkî, g. 231/3]

3. Kucaklamak (Sarmak, Sınırla Etrafını Çevrelemek)

Kenâr "ihata eden çizgi" demektir (Şemseddin Sami, 1317, 1184). Çatalca ise İstanbul'da bir bölgenin adıdır ve iki ucundan bükülmüş intibası

uyandıran fiziki görüntüsüyle ortasındaki bölgeyi çevrelemektedir. Beytinde *kenâr* kelimesinin "uç, sınır" manasına müracaat eden Âlî (ö. 1600), *"Çatalca rintçe belini iki büklüm etmeseydi o cihana hükmeden şahı saramazdı."* diyerek *kenâr eylemek* yapısını "kucaklamak (coğrafi sınırla etrafını çevrelemek, etrafını sarmak)" manasında kullanmıştır:

"Ol şâh-ı cihândârı **kenâr eyle**yemezdi

Kaddini iki bükmese rindâne Çatalca"

[Âlî, g. 1191/3]

4. Değerli Bir Şeyi Sararak Korumak

Uzakdoğu mitolojisinde "hazine ve değerli taşları koruyan varlık" olarak anılan ejderha, Osmanlı döneminde sultanlara özel önden ve arkadan ejderha görüntüsü olan "saltanat kayıkları"nda da bir motif olarak kullanılmaktadır (bkz.: Çetindaş, 2014, 419; Demir, 2019). Âlî (ö. 1600), bahsi edilen bu saltanat kayıklarından bir tanesini inciyi koruyan bir ejderha gibi tasvir etmiş *kenâr etmek* yapısını da "değerli bir şeyi korumak için etrafını sarmak, muhafaza etmek" manasında kullanmıştır. Şair, "*Ejderhanın incileri (korumak için) sardığını biliriz. Varsayalım ki kayık o şahı zarifçe saklamış. Sultan Murat Hazretleri (onun) iri taneli incisidir. İnci taneli kayık onunla öğünürse ne olur?*" diyerek ejderha görünümlü saltanat kayığındaki Sultan Murad'ı inciye benzetmiştir:

"Ejderinden bilürüz genci **kenâr it**dügini

Tutalum saklamış ol şâhı zarîfâne kayık

Dürr-i şehvâresidür hazret-i Sultân Murâd

Öginürse n'ola anuñla güher-dâne kayık"

[Âlî, k. 33/4, 5]

5. Kucaklamak (Köşeye Sıkıştırıp Avlamak)

"Halka avı (çerge salmak), yabani hayvanların bir süre kovalanarak dar bir alanda halkaya alınması ve aynı bölgede büyük bir av şenliği kurulması usulüyle yapılırdı" (Berbercan, 2010, 19-20). Nitekim Osmanlı'da nüfuzu olan padişah, sultan ve beyler, av merasimleri düzenleyerek yabani hayvanlar avlarlardı. Ahî (ö. 1517), beytinde yaban ahusunun avlanmasıyla ilgili bahsi edilen bu avlanma usulüne dair bir tasvir yapar. Bu usulde ceylanı bir köşede tuzağa çekerek canlı olarak "köşeye sıkıştırmak ve ele geçirmek" amaçlanırdı. Beyitte geçen ahudan kasıt, sevgilidir: *"Gözleri ceylan gibi olan (sevgilileri), gel kenara çekip avlamaya niyet edelim. Biz de beyler gibi bir av avlayalım."* diyen şair, *kenar eylemek* fiiline "bir kenarda kucaklamak, bir köşede sıkıştırıp yakalamak, avlamak" gibi anlamlar vermiştir. Mezâkî (ö. 1676) de *"O ki dünya sahrasında aşk çölünün avcısı olur. Vahşi bir ceylan bulur ve onu en sonunda kenara çeker/avlar."* diyerek *der-kenâr eylemek* yapısını "kenara çekmek, avlamak, yakalamak" manasıyla kullanmıştır:

Gözi âhûları gel **'azm-i kenâr eyle**yelüm

Biz de begler gibi bir saydı şikâr eyleyelüm"

[Ahî, g. 70/1]

"O kim sayyâd-ı deşt-i 'ışk olur sahrâ-yı 'âlemde

Bulur bir âhû-yı vahşî vü âhir **der-kenâr eyle**r"

[Mezâkî, k. 8/2]

6. Yakalanmak, Esir Olmak

Hâletî (ö. 1566) beytinde *"Çılgın kalbimin aşkını ortadan kaldırması gerekti. Zira o cefalı şuh (güzel) düşmana yakalandı!"* ifadelerini kullanır. Bağlama göre *der-kenâr olmak* yapısı, düşmana "yakalanmak, esir olmak" manasındadır:

"Dil-i şeydâya lâzım geldi 'ışkın ber-taraf kılmak

Çün ol şûh-ı cefâ-pîşe 'adûya **der-kenâr ol**dı"

[Hâletî, g. 872/2]

7. Elde Etmek

Kenâr/der-kenâr etmek fiili soyut bağlamlarda da kullanılmıştır. Âlî (ö. 1600) *"Ey 'Âlî, şefkat sarayının zifaf odasına kim dahil olmazsa (onun) baht gelinini elde etmesi zordur."* diyerek *kenar eylemek* yapısına "baht gelini" tasavvuru bağlamında "kucaklamak, arzu edilen bir şeyi elde etmek" manasını verir:

"'Âlî 'arûs-ı bahtı **kenâr eylemek** muhâl

Halvet-serây-ı şefkate kim dâhil olmaya"

[Âlî, g. 1331/7]

Bâkî (ö. 1600)'nin diğer örneğinde *kenâr etmek*, "sahile çıkartmak" demektir (Öztürk, 2007, 695). Bu beyitteki "gam denizi"nin de mecazi bir bağlamı olduğundan ilk mısradaki *kenar etmek* "değer verilen bir şeyi elde etmek" manasını taşır. *"Gam denizinin dibinden o cevheri çıkartsam diyen kimse kıyıya çıkmasın çünkü cevher asla kenarda bulunmaz."* şeklinde nesre çevrilen beyitte ikinci mısrada kullanılan *der-kenâr* da "kıyıda köşede, layık olmadığı yerde" manasında kullanılmıştır:

"**Kenâr it**sem diyen ol gevheri ka'r-ı yem-i gamdan

Kenâra çıkmasun hergiz ki gevher **der-kenâr ol**maz"

[Bâkî, g. 195/3]

Divanların taranması esnasında özellikle bir incinin sahile çıkarılması ve istenen değerli şeylerin "elde edilmesi" manasıyla *der-kenâr/kenâr et-, eyle- ol-* yapısı başka örneklerde de sıklıkla kullanılmıştır:

"**İt**mege Hâletî o dürri **kenâr**
Niçe kez bahr-i fikrete taldı"
[Hâletî, g. 857/5]

"Dehân açmaz sadef-veş gayra dil râzın 'ayân itmez
Dür-i maksûdı her kim bahr-i 'ışk içre **kenâr it**di"
[Bursalı Rahmî, g. 215/3]

"Der-kenâr itmege ol gevher-i bahr-ı hüsni
Mevcveş zümre-i 'uşşâkı açar âgûşın"
[Dürrî Ahmed Efendi, g. 60/5]

"Sadef-veş **it**medüm ol dürr-i pâki **der-kenâr** âhir
Beni sâhil-nişîn-i hasret itdi rûzgâr âhir"
[Vahid Mahtumi, g. 72/1]

"Dürr-i maksûdı **kenâr it**mege imkân olsa
Virmedin garka beden fülkini gird-âb-ı ecel"
[Âlî, k. 86/22]

"'Ummân-ı eşke yok yire talma yakînî'yâ
Ol dürr-i pâki **ilet**emez kimse **der-kenâr**"
[Yakînî, g. 26/7]

"La'l-i şîrînin eger **it**mek dilersen **der-kenâr**
Telh-kâm olmak gereksin sâgar-ı sahbâ gibi"
[Hâletî, g. 881/3]

8. Kıyıda Olmak, Kıyıya Vurmak

Klasik şiirimizde Hz. Peygamber ve inci benzerliğine sıklıkla tesadüf edilir. Hatta bir sedefte saklı, büyük ve tek inci manasına gelen "dürr-i yetîm" onun sıfatıdır (Onay, 1992, 136). Atâyî (ö. 1635) bir incinin kıyıya vurması yahut çıkartılması tasvirini namaz kılan bir topluluk ve onlara imamlık eden Hz. Peygamber (as.) bağlamında işlemiştir. Şair, Hz. Peygamber'i "deniz kıyısına vurmuş" bir inci olarak tasavvur eder. Bu inciyi kıyıya ulaştıran ise saf tutmuş cemaatin dalgaya benzetilen oturup kalkma hareketleri yani namaz kılma şekilleridir:

"İmâmetde vücûdı bir güherdür **der-kenâr ol**mış

Namâz içre o saflar oldı mecv-engîz bir deryâ"

[Nevîzâde Atâyî, k. 1/52]

9. Bulmak, Bir Yere Ulaşmak

Âlî (ö. 1600) bir beytinde *"Ey Âlî, en güzel şekilde manalar sahilini buldun, elde ettin. (Çünkü) senin yaradılış rüzgarın umman denizini coşturdu."* diyerek mana sahiline "ulaştığını, orayı keşfettiğini" *kenâr etmek* yapısıyla işlemektedir. Kendi yaradılışını, umman denizini dalgalandıran bir unsur olarak gören şair, bu şekilde sahip olduğu kişilik özelliği yahut meziyete de bir gönderme yapmaktadır:

"**Kenâr it**düñ maʿânî sâhilin ahsente ey ʿÂlî

Getürdi cûşa tabʿuñ rûzgârı bahr-i ʿummânı"

[Âlî, k. 55/15]

10. Kucaklamak (Amacına Ulaşmak, Hedefine Varmak)

Âlî (ö. 1600), *"Ey kan saçan gözyaşı, deniz gibi aktın yeter! O ay'ı, şafak gibi kucakla kıyıya gel."* diyerek âşığın kanlı gözyaşlarının deniz gibi aktığından bahseder. Nitekim sevgiliye duyulan özlemden ötürü gözyaşı nihayete erişmez. Şair de bu durumu nihayete eriştirmek gerekliliğinden bahseder. Bu bağlama göre *kenâr eylemek* "maksadına kavuşmak, hedefine varmak" manasındadır:

"Ey eşk-i hûn-feşân yiter akduñ bahir gibi

Eyle kenâr o mâhı şafakveş kenâra gel"

[Âlî, g. 802/2]

11. Mesken Edinmek, Yurt Tutmak

Tasavvufta istiğnâ, "nefsî unsurlardan arınarak maddeden yüz çevirmek" demektir (Uludağ, 2005, 194). *Kûşe* ise tasavvuf erbâbının inzivaya çekildiği ve onu kemale ulaştıran mevkidir. Bu bağlama göre Âlî (1600)'nin aşağıdaki beytinde geçen "mülk-i istiğnâ", "kanâat Kâf'ı" ve "Ankâ" gibi kavramlar, tasavvufi terminolojiyi içermektedir. Ankâ, maddi varlığı olmayan

vahdete ulaşmış, *fenâ* makamındaki efsanevi bir kuştur ve "edebiyatımızda istiğnanın timsalidir" (Onay, 1992, 40). Bu çerçevede beyitte kanaat Kaf'ını *der-kenâr etmek*, orayı "mesken edinmek, yer tutmak" manasında kullanılmıştır:

"Kendüme bir kûşe buldum mülk-i istignâ gibi

Der-kenâr itdüm kanâ'at Kâfını 'Ankâ gibi"

[Âlî, k. 15/1]

12. Uzakta Durmak/Uzaklaşmak

Ziya Şükün *kenâr* kelimesine "uzaklaşmak" manasını vermiştir (Şükün, 1984, 3/1582). Adlî (ö. 1603) de *"Sen kıyıya gelmeyip uzakta durduğundan beri benim gözümün yaşını kıyısız bir deniz ettin."* ifadeleriyle denize açılmış, yolu gözlenen fakat kıyıya gel(e)meyen birinin tasvirini yapmaktadır. Nedensellik ilkesine göre denizdeki kişi, onu karada bekleyenden uzaktadır. Beytin bağlamı sevgiliyle ilgili olduğundan sevgilinin âşığından uzakta oluşu, hatta kasıtlı olarak uzakta durmayı seçmesi söz konusudur. Bu çerçevede *kenâr* eylemek "uzakta durmak, uzaklaşmak" manasındadır:

"Kenâre gelmeyüben sen **kenâr eyle**yeli

Gözüm yaşını benüm bahr-ı bî-kenâr itdüñ"

[Adlî, g. 65/4]

13. El-Etek Çekmek, Uzak Durmak

Ahmed-i Rıdvan (ö. 1538?) *"Sevgilimin elbisesini tuttum. Bunun için can ve dünyadan el etek çektim."* diyerek *kenâr etmek* yapısını tasavvufi bir bağlamla kullanmıştır. Mürşidin eteğinden tutmak şair için üstün bir haz sağladığından o, can ve dünyadan *der-kenâr et*miş; "el etek çekmiş, uzak durmuş"tur:

"… Çü cân u cihândan **kenâr it**mişem

Nigârînimüñ dâmenin tutmışam"

[Ahmed-i Rıdvan tkb. 1/10]

14. Gizlenmek, Görünmemeye Çalışmak

Edhemî (ö. 1538?) aşağıdaki beytinde *"O ay (sevgili), ben miskine yüzünü göstermeye utanır/çekinir. Eğer yüz yıllarca yol alsam, yine de uygun görmez, kenarda durur."* ifadeleriyle ay yüzlü bir güzelin yüzünü âşığına göstermekten utanmasından bahsetmektedir. Şaire göre bu durum aradan uzun yıllar geçse de değişmeyecek, sevgili kenarda durmayı seçecektir. Bağlama göre beyitteki *kenâr eylemek*, "gizlenmek, görünmemeye çalışmak" manasındadır:

"Yüzin göstermege ol meh men miskîne 'âr eyler

Eger sad-sâle râh olsam revân görgeç **kenâr eyle**r"

[Edhemî, g. 23/1]

15. Bir Bütünün Ayrılmaz Bir Parçası Olmak, Ondan Ayrı Düşünülmemek

Der-kenâr (haşiye) genellikle kitap ya da defterle bütünleşmiş onların kenarına yazılan ve sayfa açıldığında ilk göze çarpan kısımlardır. Kitaba sonradan eklenmesine rağmen kitapla bütünleşmiş bazen de ana metni geçen uzunluklarda yazılmışlardır (bkz. Topuzoğlu, 1997, 420). *Der-kenâr* bir metinde önemli görülen ve açıklanma ihtiyacı duyulan bazen de şerhle karışık şekilde yazıldığından klasik eserlerde mühim bir yere sahiptir (bkz. Yılmaz 2007, 271-304). Rüşdî (ö. 1696), *"Ey gönül, zülfünün bağından kurtulmak ne mümkün? Aşk defterinde adın yine der-kenâr olmuş (ondan ayrı düşünülmez, esasa dahildir)."* diyerek sembolik olarak tasavvur ettiği aşk defterinde sevgilinin adının mütemadiyen bulunduğu ve onun ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder. Nasıl ki âşığın sevgilinin zülüf bağından (ona olan âşkından) kurtulması beklenemez ise onun adının geçmediği aşk kitabı da düşünülemez. Bu nedenle beyitte geçen *der-kenâr olmak*, "bir bütünün ayrılmaz bir parçası olmak, ondan ayrı düşünülmemek" bağlamındadır:

"Kayd-ı zülfünden halâs olmak ne mümkün ey göñül
Defter-i 'aşk içre nâmın **der-kenâr ol**muş yine"

[E. Ahmed Rüşdî, g. 136/4]

Sonuç

Der-kenâr/kenâr (et-/eyle-/ol-) yapısının anlam çerçevesi üzerine yapılan bu çalışmada 15 ila 20. yüzyıl aralığında 211 divanın taranması sonucu elde edilen 35 beyit/bent örneğine göre *kenâr* ve *der-kenâr* kelimelerinin lügatlerde olmayan yeni anlamlar kazandığı, bazı şiir örneklerinde *der-kenâr*'ın *kenâr* ile aynı ya da denk manalara gelecek biçimde kullanıldığı, *kenâr/der-kenâr (et, eyle, ol)* çok anlamlı yapısının da temelde "yazı", "sahil" ve "kucak" kelimeleriyle ilgili olduğu fakat şiir bağlamlarına göre yan/mecaz anlamlar kazandığı tespit edilmiştir. Divanlarda tespit edilen manalar şu şekildedir:

- *Kucaklamak (bir kişiyi, sevgiliyi);*
- *Kucaklamak, kucaklaşmak (maddi bir karşılık vererek);*
- *Bir nesne ile beli sarmak, bele dolanmak (kemer ve bel bağı ile);*
- *Sınırla etrafını çevrelemek;*
- *Etrafını sarmak maharetiyele köşeye sıkıştırmak ve avlamak (sevgiliyi);*
- *Yakalanmak, esir olmak (düşmana);*
- *Elde etmek (değerli bir şeyi);*
- *Korumak amacıyla etrafını sarmak (ejder gibi inciyi ve cevheri);*

- *Kıyıya çekmek/çıkartmak (inciyi);*
- *Kıyıya vurmak (inci gibi);*
- *Manevi olarak halvet etmek, vasıl olmak, erişmek;*
- *Bulmak, bir yere ve amaca ulaşmak;*
- *Mesken edinmek, yurt tutmak;*
- *Kıyıya ulaşmak (manevi olarak kurtuluşa ermek);*
- *Uzakta durmak/uzaklaşmak (âşıktan),*
- *El-etek çekmek, uzak durmak (madi unsurlardan, dünyadan);*
- *Gizlenmek, görünmemeye çalışmak;*
- *Bir bütünün ayrılmaz bir parçası olmak, ondan ayrı düşünülmemek.*

Klasik şiirin anlam dünyasında oluşan bu yeni manalar, sözlük çalışmaları için de birer kaynak teşkil etmektedir.

Kaynakça

Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0, (e.t: 06. 07. 2024).

Arslan, Mustafa. *Muhyî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 09.07.2024).

Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugati-Misalli Büyük Türkçe Sözlük C. 2*. haz. Ahmet Topaloğlu, vd., İstanbul: Kubbealtı, 2011.

Bayram, Yavuz. *Adlî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59923,adli-divanipdf.pdf?0, (e.t: 06. 07. 2024).

Berbercan, M. Turgut. "Türk Dili ve Kültürü Açısından Baburname'de Avcılık". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 42, (2010), Erzurum, 125-145.

Çeçen, Halil. *Fıtnat Hanımın Hayatı, Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996

Çeltik, Halil. *Ahmed-i Rıdvan Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55738,ahmed-i-ridvan-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Çetin, Atilla. "Derkenâr". *TDVİA*. 9/179-180. İstanbul TDV Yayınları, 1994.

Çetindaş, Dilek. "Modern Edebiyatta Yılan-Ejderha-Şahmeran Motifleri". *Yılan Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, 409-427. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.

Demir, Berfu. *Deniz Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Saltanat Kayıklarının ve Sergileme Yaklaşımının Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Erdoğan, Mustafa. *Bursalı Rahmî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Fırat, Sevinç. *Edhemî Divanı ve Tahlili*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Kaçalin, Mustafa S. *Ahî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Kahraman, Bahattin. *Vahîd Mahtûmî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. C. 1-2, 1995.

Karaköse, Saadet.. *Nev'î-zâde Atâyî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0,

Kavruk, Hasan. *Şeyhülislam Yahya Divanı.* E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Kaya, B. Ali. *Azmizâde Hâletî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Koçu, R. Ekrem. *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969

Kurnaz, Cemal. *Divan Edebiyatı ve Türk Kimliği*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2011.

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0, (e.t: 06. 07. 2024).

Mengi, Mine. *Mesîhî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Mermer, Ahmet. *Mezâkî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2021. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/120433,mezaki-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Onay, A. Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemal Kurnaz, Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Öztürk, Furkan. *Bâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük]*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.

Özyıldırım, A. Emre. *Hamdullah Hamdi Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10615,girispdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.

Redhouse, J. William. *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*. haz. Recep Toparlı vd. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

Sefercioğlu, Nejat. "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı 2". *Yeni Defne* 8/96-97, (1990), İstanbul, 2-8.

Şemseddin Sâmi. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet, 1317

Şükün, Ziya. *Farsça-Türkçe Lügat (Gencinei Güftar, Ferhengi Ziya)* C. 3. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1984.

Topuzoğlu, T. Rüştü. "Hâşiye". *TDVİA*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Toven, M. Bahaettin. *Yeni Türkçe Lügat*. haz. Abdülkadir Hayber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015

Tunadurur, Melike. *Edirneli Ahmed Rüşdî Divanı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2012.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005

Üst, Sibel. *Edirneli Nazmî Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 07.07.2024).

Vural, Ramazan. *Dürrî Ahmed Efendi Divanı*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73492,durri-ahmed-efendi-divanipdf.pdf?0, (e. t.: 06.07.2024).

Yılmaz, Ozan. "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 271-304.

YTS. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Zülfe, Ömer. *Yakînî, Divan (İnceleme-Metin ve Çeviri, Açıklamalar-Sözlük)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Saddam ÇOKUR

Milli Eğitim Bakanlığı
Diyarbakır/TÜRKİYE
saddamcokur@gmail.com
ORCID

ŞÂRİHİN KÜTÜPHANESİNDEN: SÜLEYMÂN FEHÎM EFENDİ'NİN SÂ'İB-İ TEBRÎZÎ DÎVÂNINI ŞERH EDERKEN KULLANDIĞI KAYNAKLAR

FROM THE ŞÂRIH'S LIBRARY: THE SOURCES UTILIZED BY SULEYMÂN FEHÎM EFENDI IN HIS COMMENTARY ON SÂ'IB-I TABRÎZÎ'S DÎVÂN

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 02.07.2024
Kabul Tarihi: 28.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 02.07.2024
Accepted Date: 28.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Çokur, Saddam. "Şârihin Kütüphanesinden: Süleymân Fehîm Efendi'nin Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânını Şerh Ederken Kullandığı Kaynaklar". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 950-970.

Çokur, Saddam. "From the Şârih's Library: The Sourches Utilized By Süleymân Fehîm Efendi in His Commentary on Sâ'ib-i Tebrîzî's Dîvân". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 950-970.

10.28981/hikmet.1509057

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Dr. Saddam ÇOKUR

ŞÂRİHİN KÜTÜPHANESİNDEN: SÜLEYMÂN FEHÎM EFENDİ'NİN SÂ'İB-İ TEBRÎZÎ DÎVÂNINI ŞERH EDERKEN KULLANDIĞI KAYNAKLAR *

FROM THE ŞÂRIH'S LIBRARY: THE SOURCES UTILIZED BY SULEYMÂN FEHÎM EFENDI IN HIS COMMENTARY ON SÂ'IB-I TABRÎZÎ'S DÎVÂN

ÖZ

Türk şerh edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Süleymân Fehîm Efendi XIX. yüzyılda eser vermiş bir şair ve şârihtir. XVII. yüzyıl dîvân şâiri Fehîm-i Kadîm ile karıştırılmamak için kendisine Fehîm-i Cedîd demiştir. Süleymân Fehîm Efendi, sebk-i Hindî şâiri olan Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânını şerh ederken başta dinî kaynaklar olmak üzere birçok kaynaktan yararlanmıştır. Fehîm Efendi, şerh yaparken şerhle alakalı âyet ve hadislerin yanı sıra Türkçe-Arapça-Farsça beyit alıntılarına da şerhinde vermiştir. Bu durum şârihin edebî bilgisini gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada Süleymân Fehîm Efendi'nin Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânını şerh ederken kullandığı bu kaynaklar ele alınacaktır. Fehîm Efendi'nin bu kaynakları şerhinde nasıl kullandığı ve şerhini nasıl zenginleştirdiği örneklerle gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Süleymân Fehîm Efendi, Sâ'ib-i Tebrîzî, Şerh, Şerh Edebiyatı, Kaynak.*

ABSTRACT

Süleymân Fehîm Efendi, an eminent figure in Turkish commentary literature, was a poet and commentator who flourished in the 19th century. To distinguish himself from the 17th-century court poet Fehîm-i Kadîm, he adopted the epithet Fehîm-i Cedîd. While explicating the diwan of the Indian style poet Sâ'ib-i Tebrîzî, Fehîm Efendi drew extensively from religious sources and various other references. His commentary not only elucidates Quranic verses and Hadiths relevant to the subject but also includes interpretations of verses in Turkish, Arabic, and Persian, showcasing the poet's literary erudition. This study will examine the sources utilized by Süleymân Fehîm Efendi in his commentary on Sâ'ib-i Tebrîzî's diwan, illustrating how he employed these sources to enrich his commentary.

Keywords: *Süleyman Fehîm Efendi, Sâ'ib-i Tabrîzî, Commentary, Commentary Literature, Sources.*

* Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doç. Dr. Fettah Kuzu danışmanlığında hazırlanan *Süleymân Fehîm Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib'i (Elif Kafiyeli Gazeller) (İnceleme-Metin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Kapalı ve herkesin kolay anlayamayacağı manalar içeren bir metnin daha iyi anlaşılması amacıyla yazılmış eserlere şerh adı verilir. Klasik şerhler, anlaşılması güç olan dinî, tasavvufî veya edebî bir eserin okuyucular tarafından doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak için yazılmış eserlerdir ve bu eserler edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahip metinlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması için yapılan Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri şerhlerin kaynağı olarak düşünülebilir. Tefsirlerden sonra ise hadis, fıkıh, akâid kitapları gibi dinî kitaplar ile mantık, tıp, astronomi gibi lâdinî eserler şerh edilmiştir. Klasik şerh metinlerinin amacı, bir metnin okuyucu tarafından doğru şekilde anlaşılarak değerinin bilinmesini sağlamaktır.

Klasik bir ifadeyle bir şârihin şerh yazmasının sebebi şerh edeceği metni daha iyi anladığını göstermek istemesiyle ortaya çıkar. Şârihin bu anlatımı esnasında hitap ettiği kişiler tarafından daha iyi anlaşılması şerhin kıymetini arttırır. Şerh ettiği metne hakim olamayan bir şârihin başka şârihler tarafından eleştirildikleri de görülmüştür (Çınarcı - Botaliç, 2020, 57). Şerh edebiyatında başta Farsça klasikler olmak üzere birçok eser dönemin şârihleri tarafından şerh edilmiştir. *Mesnevî, Gülistân*, *Bostân*, *Mantıku't-Tayr* ve *Hâfız Dîvânı* en çok şerh edilen eserlerin başında gelmektedir. Fars edebiyatından şerh edilen dîvânlardan biri de Sâ'ib-i Tebrîzî (ö. 1847) Dîvânı'dır. Osmanlı döneminde kaleme alınmış yüzlerce şerh metni mevcuttur.[1] Peki, edebî ve tasavvufî metinlerin şerhine neden ihtiyaç duyulmuştur? Bu soruyu XVII. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinden Kâtip Çelebî (ö. 1657) şöyle izah etmektedir:

- Aslında her yazar, eserini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için yazar.
- Yazarın düşünce ve ifadedeki üstün kabiliyetinin bir yansıması olarak metindeki anlam yoğunluğunun okuyucu tarafından anlaşılmaması.
- Yazarın metninin okuyucu tarafından anlaşıldığı gerekçesiyle ek bilgi verilmemesi.
- Lafzın birden fazla anlama gelecek şekilde mecazlı ve kinayeli bir şekilde yazılmış olması şerh edilme zaruretini ortaya koyar (Kâtip Çelebi, 2007, 1/36-39)

Kâtip Çelebî'nin bu düşünceleri, eldeki şerh metinlerinden hareketle şârihlerin edebî ve tasavvufî metinleri iki ana gaye etrafında şerh ettiklerini göstermektedir. Bunlardan ilki okuyucunun bilgi birikiminin yetersiz kaldığı düşüncesiyle şârihin metindeki kelime ve ibareleri açıklaması, gramer ve kültür unsurları hakkında bilgi vermesidir. Bu tarz şerhlerin eldeki metnin okuyucular tarafından kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak etmen,

[1] Anadolu sahasında yazılmış şerh ve tercüme eserleri için bk. (Yazar, 2011)

şârihin bilgi birikimi ve metni ifade ediş tarzıdır. İkincisi ise özellikle tasavvufî şiir şerhlerinde görülen ve şârihin esas gayesinin eldeki metni açıklamak yerine tasavvuf öğretisini okuyucuya aşılamak istemesidir. Bu tarz şerhlerde şerh metni bir nevi amaç değil araçtır. Edebiyatımızda, Arapça ve Farsça yazılmış metinlere yapılan şerhlere bakıldığında bu şerhlerin esas aldıkları metinlerin yazılışlarına göre dört türde kaleme alındıkları görülür. Bunlar:

- Dîvânlar: Başta Fars edebiyatının büyük şairlerinden Hâfız, Sâ'ib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî ve Örfî-i Şîrâzî'nin divânları ile Arap edebiyatından İbn Fâriz'in dîvânlarına yapılan şerhler

- Dinî-Ahlâkî-Didaktik Tarzda Manzum-Mensur Yazılmış Eserler: Sâdî'nin *Bostân* ve *Gülistân*'ı, Mollâ Câmî'nin *Bahâristân*'ı ve Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* ile *Pendnâme-i Attâr*'ına yapılan şerhler bu niteliktedir. Yine Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si en çok şerh yapılan eserlerin başında gelir.

- Lügatler: *Tuhfe-i Şâhidî*, *Tuhve-i Vehbî*, *Lugât-ı Tarih-i Vassâf* gibi lügatlere yapılan şerhler

- Muhtelif Nazımları Esas Alan Şerhler: *Kasâ'id-i Örfî*, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, *Şerh-i Kasîde-i Tantaraniyye* adlı eserler bu türdendir (Yılmaz, 2007, 278-289)

Klasik şerh metoduyla yazılmış bazı eserler incelendiğinde bu eserlerin akademik kitapları aratmayacak bir kaynak yoğunluğuna sahip oldukları görülecektir. Bu metinler dikkatle incelendiğinde, şârihlerin şerh ettikleri metin hakkındaki görüşlerini bildirirken çeşitli kaynaklar kullandığı, yaptıkları yorumların isabetli olması için sağlam deliller getirdikleri görülmektedir. Bu kaynak kullanımı bazen de yorum yaptıkları metinlerle alakalı başka şâirlerden örnek verdiği beyitler de olabilmektedir. Bu yöntemi XIX. yüzyılda uygulayan bir şair vardır: Süleymân Fehîm Efendi.

Asıl adı Süleymân olan şair, 1203/1788-89'da İstanbul'da doğmuştur. XVII. yüzyıl dîvân şairi Fehîm-i Kadîm ile karıştırılmamak için kendisine "Fehîm-i Cedîd, Süleymân Fehîm-i Sânî ve Hoca Süleymân" diye hitap edilmiştir. Uzun süre Londra'da elçilik yapan *Tefsîr-i Mevâkib* müellifi İsmâil Ferrûh Efendi (ö. 1840)'nin hizmetkârı olarak evinde büyümüş ve ilim ortamında yetişmiştir (Serdaroğlu, 2010, 38/87).

II. Mahmud ve Abdülmecîd devirlerinde Dîvân-ı Hümâyün Mühimme Kalemine girmiş ve ardından bir müddet de Darphâne-i Amire'de çalışmıştır. Sonra Rumeli'ye gönderilmiş ve memuriyetini tamamladıktan sonra uzun bir müddet voyvodalık ve müsellimlik gibi hizmetlerde bulunmuştur (Naci, 2000, 204). Bu sayede Osmanlı Devleti'nin gerek taşradaki gerekse merkezî yönetimdeki durumu hakkında epey bir bilgi sahibi olmuştur. Bunun yanında küçüklüğünden itibaren İsmâil Ferrûh Efendi'nin yalısında bulunması ona dış devletler özellikle de Avrupa hakkında bilgi ve düşünce sahibi olma fırsatı vermiştir (Karaçavuş, 2006, 95).

İstanbul'a dönünce Ortaköy'de İsmâil Ferrûh Efendi'nin reisliğinde ve yalısında kurulan Beşiktaş İlim Cemiyeti'ne devam ederek genç yaşında ders okutacak derecede liyakat kazanmış, devrin meşhur âlim ve ediplerinin yanı sıra meraklılarına ders vermiştir (Yöntem, 1988, 4/537). Öğrencileri arasında Ahmed Cevdet Paşa ve tezkire yazarı Fatîn Dâvud da bulunmaktadır (Serdaroğlu, 2010, 38/87).

Süleymân Fehîm Efendi emekli olduktan sonra Karagümrük'teki konağında sakin bir hayata çekilmiş, gelirleri giderlerini karşıladığı için geçim sıkıntısı da çekmemiştir. Bu durum, Fehîm'e konağında edebî, bilimsel ve sanatsal sohbetler düzenleme ve eğitim etkinliklerinde bulunma fırsatı vermiştir. Evindeki toplantılara katılanlara ve ziyaretine gelenlere Farsça şiirler okutup; entelektüel sohbetlerde bulunmuştur. Ülkenin hem iç işlerinde hem de dış işlerinde bilgi sahibi olması nedeniyle politik konularda da sohbetler yapmıştır. Eğitimci yönü güçlü olan Süleymân Fehîm Efendi'nin evinde yapılan sohbet konularından bir diğeri de eğitim tartışmaları olmuştur (Karaçavuş, 2006, 95). Ömrünün sonuna kadar sakin bir hayat süren şair, 15 Rebiülevvel 1263'te (3 Mart 1847) konağında vefat etmiştir (Serdaroğlu, 2010, 38/87). Yapılan bütün araştırmalara rağmen şârihin mezarı tespit edilememiştir.

Süleymân Fehîm Efendi'nin tespit edilmiş üç eseri vardır. Bunların ilki *Dîvân*'ı, diğeri *Sefînetü'ş-Şu'arâ* ve çalışmamıza konu olan *Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib* adlı eseridir.

Süleymân Fehîm Efendi'nin dîvânı hayatta iken tertip ettiği şiirleri ile öğrencisi Nüzhet Efendi'nin sohbet meclislerinde Fehîm'den duyup yazdırdığı şiirleri içerir. Bu dîvân talik hatla İstanbul'da, Mehmed Saîd'in marifet ve nezaretiyle 1262 Receb'inin son on gününde taş baskı olarak yayımlanmıştır (Torun, 2018, 6). Dîvân, Recep Çelik ve Elvan Torun tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (Çelik, 2012; Torun, 2018).

Devletşâh Tezkiresi'nin bazı ilaveler ile genişletilmiş tercümesi olan *Sefinetü'ş-Şu'arâ* adlı eser, 352 sayfa olup 1233/1817-18 yılında tamamlanmıştır. Fehîm'in yakın arkadaşı hattat Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin öncülüğünde Hâlet Efendi'ye ithaf edilerek basılmıştır. Eserin yazma nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi numara 22 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi numara 347'de kayıtlıdır.

Süleymân Fehîm, *Tezkire-i Devletşâh*'ın anlaşılmasının güçlüğünden bahsederek ilim tahsil edenlere kolaylık sağlama düşüncesiyle bu eseri yazdığını belirtir. Dört tabaka ve bir zeyilden oluşan eser kısa bir dibâce ile başlar, müellifin şiirin nitelikleri hakkındaki görüşlerinden sonra dokuz Arap şairin biyografisi ve şiirlerinden örneklerle devam eder. İlk üç tabakada şairin eseri hazırlarken kullandığı kaynaklarda mevcut sırasıyla yüz kırk altı, dokuz ve otuz yedi şairin biyografisi ve şiirlerinden örnekler vardır. Dördüncü tabakada ve zeyilde diğer kaynaklarda bulunmayan yirmi yedi şairin

hayatından ve şiirlerinden bahsedilmiştir. Eser üzerinde Bilal Şahin bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (Serdaroğlu, 2010, 38/87).

Süleymân Fehîm'in bir diğer eseri, çalışmamıza konu olan Sâ'ib-i Tebrîzî'nin bazı gazellerinin şerhinin yapıldığı eseridir. *Sâ'ib Dîvânı*'ndan seçme gazelleri şerh etmeye başlayan Fehîm Efendi, kaf kafiyeli gazellere kadar olan gazellerden seçtiği şiirleri şerh etmiş ve elif harfli gazellerinin tebyizini ve tashihini tamamlamıştır. Ancak diğer şiirlerin şerhini temize geçirmeye ömrü vefa etmemiştir. Fehîm Efendi'nin yapmış olduğu bu şerhi akrabalarının ve öğrencilerinin isteğiyle öğrencisi Ahmed Cevdet Paşa tamamlayıp Sultan Abdülmecîd'e sunmuş ve bu vesileyle kardeşlerine ve kardeşlerinin çocuklarına maaş bağlanmıştır.

Bu eserin yazma nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 5593-94 ile Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonu 3302'de kayıtlıdır. Eserin müellif hattıyla yazılmış nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 5593'te kayıtlıdır. Şimdiye kadar üç nüshası bilinen eserin yeni bir nüshası tespit edilmiştir. Bu yeni nüsha Ragıp Paşa Kütüphanesi 2755 demirbaş numarasına *Dîvân-ı Sâ'ib Tetimmesi* adıyla Ahmed Cevdet Paşa adına kayıtlıdır.

Bu çalışmada *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı'ndan* seçme elif kafiyeli gazellerin şerhinde kullanılan kaynaklar örneklerle verilmeye çalışılmıştır. Sırasıyla "Dinî Kaynaklar, Diğer Dinî Kaynaklar, Mensur Kaynaklar, Manzum Kaynaklar, Kıssalar, Hikâyeler" başlıkları altında kaynaklar tespit edilmiş ve bu kaynakların kullanımı örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânındaki elif kafiyeli gazellerin şerhinde kullanılan kaynakların dağılımına bakıldığında, başta edebî metinler olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm, hadis, edebiyat, tarih, felsefe gibi kaynakların kullanıldığı görülür. Bu kaynaklar, şârihin hatırı sayılır bir kütüphaneye sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucu şârihin kütüphanesinden çıkmış olduğu temellük kaydından ve şârihin mühründen tespit edilen 23 yazma eser tespit edilmiştir.[2] Söz konusu bu eserler tarafımızca hazırlanan doktora tezinde tanıtılmıştır. Yapılan incelemeler sonucu şârihin şerhinde kaynak olarak kullandığı *Mesnevî-i Şerîf*, *Vehbî Dîvânı*, *Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı* ve *Nevres-i Kadîm Dîvânı* mezkûr yazmalar arasında bulunmuştur.

Verilen bu bilgilerden sonra *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı* şerhinde kullanılan kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

[2] Fehîm Efendi'nin kütüphanesinden çıkmış eserleri bulan ve beni haberdar eden Yazma Eserler Kurumu'ndan Dr. Ensar Karagöz'e teşekkür ederim.

1. Dinî Kaynaklar:

1.1. Kur'ân-ı Kerîm:

Süleymân Fehîm Efendi, *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı'nı* şerh ederken Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak olarak kullanmış ve şerhini desteklemek için yer yer âyet iktibasları yapmıştır. Metinde kullanılan âyetlerden bazıları şu şekildedir:

En tu'eddu'l-emâneti ilâ ehlihâ (en-Nisâ 4/58): Emaneti mutlaka ehline veriniz…

Vekada rebbuke ellâ te'budû illâ iyyâhu (el-İsrâ 17/23): Rabbin kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi emretti…

Kullu nefsin zâ'ikatu'l-mevt (el-Ankebut 29/57): Her canlı ölümü tadacaktır.

Şârih, şerh ettiği beyitte bir âyeti hatırlatan ifadenin geçmesi sebebiyle ifadenin geçtiği âyete gönderme yapmıştır.

Şu'le-i şevk zi-şemşîr negerdâned rûy

Len terânî neşeved bend-i zebân-ı Mûsâ-râ

Len terânî Hazret-i Mûsâ 'aleyhisselâma Tûr'da kıbel-i Hazret-i Bârî'den vârid olan hitâb-ı müstetâbdır. Tafsîli *Kur'ân-ı Kerîm*'de ve *tefsîr-i şer'if*de vardır (100[b]).

Şârih, elif harfli gazellerin şerhinde toplam 22 âyet-i kerîmeden iktibas yapmıştır.

1.2. Hadisler

Süleymân Fehîm Efendi'nin şerhinde kullandığı bir diğer kaynak ise hadislerdir. Şârih yapılan bu hadis iktibaslarıyla şerhini desteklemiştir. Şerhte toplam 13 hadis iktibası vardır. Kullanılan hadislerin bazıları şu şekildedir:

Mûtû kable en temûtû: Ölmeden önce ölünüz hadisi şerifi şerhte en çok tekrar edilen hadistir. Bu hadis, şerhte toplam 8 kez kullanılmıştır.

Ed-dünyâ mezra'atu'l-ahirah: Dünya ahiretin tarlasıdır.

El-bahîlu ba'îdun mine'n-nâsi ba'îden mine'l-cenne: Cimri Allah'tan uzak, insanlardan uzak, cehenneme yakındır.

Evvelu mâ halekellahu nûrî: Allah önce benim nurumu yarattı.

Eddebenî rabbî fe'ahsene te'dîbî: Rabbim beni (dil ve edebiyat hususunda) eğitti ve eğitimimi en iyi şekilde verdi.

Şârih, kullandığı hadisler içerisinde sadece birinin râvîsini belirtmiştir.

Nitekim Ebû Ümâme Hazretleri bu hadîs-i şerifi Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ve 'âlihî efdalu't-tehiyyâ Hazretlerinden rivâyet buyururlar:

İnne eğbete evliyâ'i 'indi lemü'minun hafifu'l-hâzzizü hazzi mine's-salâti ehsene 'ibâdete rabbihî ve atâ'ahû fi's-sırri vekâne ğamîzen fi'n-nâsi lâ yuşâru lehu bi'l-asâbi' vekâne rizkuhû kefâfen fesabere 'alâ zalike summe nekare bi-yedihî fe-kâle: 'Uccilet meniyyetuhû kallet bevâkîhi kalle turâsuhu: Benim indimde dostların en güzeli az mala sahiptir, çokça namaz kılar, Rabbi'nin kulluğunu çok güzel yerine getirir. Gizli yerlerde de ona itaat eder. O insanlar içerisinde gizlidir, ona parmaklarla işaret edilmez. Onun rızkı kifayet edecek derecededir. O rızkının azlığına sabr eder. Allah Resûlü buyurdu ki: Onun ölümü hızlı gelir, geride bıraktığı da azdır (115[a]).

1.3. Tefsîr-Siyer

Süleymân Fehîm Efendi Ebrehe (Kazancı, 1994, 10/79-80) ve Fil vakasını anlatırken tefsîr ve siyer kitaplarına gönderme yapmıştır.

Şöyle rivayet ederler ki Ashametü-n-Necâşî tarafından Ka'be-i Mükerreme'yi tahrîb etmek için ser 'asker olan Ebrehe bin Sabah el-Eşrem'e bî-nihâye filler istishâb edip beyt-i Hazret-i Kayyûm üzerine hücûm eyledükte o gürûh-i mekruh üzerine kıbel-i Cebbâr-ı Celîl'den tayr-i Ebâbil ta'yîn ve tersîl olunup her birinin biri minkârında ve ikisi pençelerinde üçer tâne hurde taş ve her taşta başına düşecek kimsenin ismi mestûr olmağla küffâr-ı hâk-sârı hicâre-i siccîl ve mazhar-ı azâb vebîl edip her birinin farkından girip mak'adından çıkardı. Bu vechle ol kavm-i müstehak-ı levmi cenâb-ı Hakk muzmahil ve perîşân eyledi. Tafsîline hâhişker olan *kütüb-i tefâsir* ve *siyer*e mürâca'at eylesin (28[a]).

Şerhte bahsedilen tefsîr ve siyer kitaplarının isminin zikredilmemesi bir eksiklik olarak görülebilir.

2. Kıssa

Kıssa ve menkıbe anlatma, Doğu edebiyatında sıklıkla kullanılan önemli unsurlardan biridir. Bu uygulama şerhlerde de konuyu anlaşılır kılmak, akılda kalıcılığı sağlamak ve manayı pekiştirmek gibi sebeplerle kullanılmaktadır (M. Yasin, 2019). *Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib-i Tebrîzî*'de de bu durum değişmemiştir. Eserde peygamber kıssaları yer almıştır.

Çünki Hazret-i *Mûsâ* 'aleyhisselâm kıbel-i Rahmân'dan Fir'avnı dâ'ire-i îmâna da'vet ile me'mûr olup da'vet eyledikte izhâr eyledi ki mu'cizât-ı bâhireyi Fir'avn sihrdir diyü inkâr ve zu'munca mukâbele eylemek fikr-i fâsidiyle zîr-i hükümetinde olan sehhârları ihzâr edip sehhârların san'at-ı sihr ile irâ'e eyledikleri eşyâ-yı bâtılayı Hazret-i *Mûsâ*'nın 'asâsı bir ejder olup onları görüp asla havf ve pervâ etmeyerek onları yuttu (83[a]).

Bu beytde *Hazret-i İbrâhim* 'aleyhisselâmı Nemrûd nâra ilkâ eyledikte Cebrâ'il 'aleyhisselâm 'akab-ı semâdan nâzile olup ol Hazret ile vâkı'olan mükâmeleye telmîh vardır. Vakta ki Nemrûd ol Hazreti nâra ilkâ eyledikte Cebrâ'il gelip yâ İbrâhim "*hel leke min hâceten*" diyü su'âlinde ol Hazret "*ammâ ileyk felâ*" diyü cevâb-dâde olduklarında tekrâr Cibrîl-i Emîn dedi ki bu kâr-ı

düşvârda Cenâb-ı girdkâra niçin 'arz-ı hâcet ve istid'â-yı halâs ve selâmet etmezsin? Ol Hazret buyurdu "*İlmuhu bihâli hasbî min su'âlî*" çünki ol Hazret mâsivâ-yı ilâhiyeden kat'-ı nazar ve tevekkül-i tâm eyledi. "*Yâ nâru kunî berden ve selâmen 'ala İbrâhim*" fermânı sâdır olmakla âteş-i mihen ol Hazret'e gülşen olmuştur (27[a]).

3. Hikâye

Şârih Süleymân Fehîm Efendi şerh yaparken yeri geldiğinde beyitlerde isim/kavram olarak geçen hikâyelere yer vermiştir. Şârih, Sâ'ib'in Hızır ile ilgili beytini şerh ederken aşağıdaki hikâyeyi örnek olarak vermiştir.

Hikâye: İskender-i Yunânî âb u hayât cüst u cûsuna 'azîmet eylediğini mu'allimi olan hekîm-i zü-fünûn Aristo ihsâs eyleyip "Cenâbınızın âb-ı hayâtı talebden maksûdunuz nedir? Eger âb-ı hayâtı nûş eyleyip hayât-ı ebediyeye mazhar olayım hülyâsında iseniz zihî hamâkattir. Zîrâ bir vakît gelir ki mevti temennî eylersiniz çünki cenâbınızın İskenderliği bizim gibi asdikâ ve ahibbâ iledir. Bizler birer birer helâk olup karn-ı sânîde gelenler Cenâbınızı İskender bilmezler ve bizim eylediğimiz ihtirâmı hakk-ı 'âlînizde eylemezler ol vakt mevti temenni eylersiniz lâkin dümen-i mevte dest-res olmayıp hayâtınız dûşunuza bâr-ı sakîl olur zîrâ dünyanın zevk u lezâizi ahibbâ ve asdikâ ve ta'allukât ve akrabâ ile olup bunlardan külliyen müfârakat olundukta hayâtından bir lezzet ve 'ömründen bir semere menfa'at bulunmaz" fe'fhem (52[a]).

4. Mensur Kaynaklar

4.1 Haşiye

Fatih dönemi Osmanlı müftüsü ve âlimi olan Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) yazdığı eser (Koca, 2020, 30/252-254). Süleymân Fehîm şerhinde "seng-i yed" kelimesini açıklarken bu kaynaktan yararlanır.

Seng-i yed, Hazret-i Nûh aleyhisselâm ba'de't-turfân ferzendi Yafes'e mağrib ve şimâl tarafına gitmeği icâzet verdikte Yafes peder-i âlî-güherinden niyâz ve istid'â eyledi ki kendiye bir duâ ta'lîm eyleye ki baran murâd ettikte husûlüne vesile bula. Bu hususta Hazret-i Nûh Bârgâh-ı İzzet'e münâcât eyledikte Cibrîl aleyhisselâm der-akab bir ism-i mücâb getirip Hazret-i Nûh ol ism-i şerifi bir taşa nakş ve resm edip oğlu Yafes'e verdikte yağmur murâd ettiği yere vaz edip bi-emrillahi Sübhânehû ve Te'âla derhal yağmur yağardı. O taşa Acem seng-i yed ve seng-i yede ve Arab hacerü'l-matar ve terk-i cedde taşı derler. Molla Hüsrev Kadı *Haşiye*'sinde sure-i Bakara'da "*Fekulne'd-rib bi-'asâke'l-hacer*" (el-Bakara 2/60) âyet-i kerimesi zeylinde Kadı'nın tahkik-i mu'cizat ettiği mahalde zikr eylemiştir (99[b]).

4.2. Fütûhâtü'l-Mekkiyye

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde hesaba çekilmekle ilgili beyti şerh ederken Muhyiddin İbnü'l-Arâbî tarafından kaleme alınan bu eseri kaynak olarak kullanmıştır.

Şeyh-i Ekber hazretleri *Fütûhât*'ın otuz üçüncü babında buyururlar ki; Ârifân ve kâmilân fermûde-i Hazret-i Nebî-i Ekrem'e imtisâlen külle yevmin tekellüm eyledikleri ve işledikleri fi'illerin bir deftere kayd ederlerdi. Pes ba'de salâti'l-işâ evlerine dahil olup nefislerini muhâsebe ederlerdi ve defterlerin der-pîş edip ana nazar iderlerdi. Eger ol 'amel istiğfâra müstahak ise istiğfâr ve eger tövbeye şâyeste ise tövbe ve eger şükre şâyân ise edâ-yı şükr iderlerdi (71[a])

4.3. Tezkiretü'l-Evliyâ

Süleymân Fehîm Efendi, Sâ'ib-i Tebrîzî'nin beytinde geçen İbrahim Edhem Hazretlerinden bahsederken Ferîdüddün Attâr'ın (ö. 618/1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı evliya tezkiresini (Öngören, 2012, 41/74-75) kaynak olarak kullanmıştır.

Edhem Buhârâ meliklerinden bir meliktir ki oğlu İbrâhim târik-i taht u tâc olup tarîk-i fakr u fâkayı ihtiyar eyledi. Kıssası *Tezkire-i Evliyâ*da mufassal muharrerdir (148[b]).

5. Manzum Kaynaklar (Arap, Türk ve Fars Şairlere Ait Şiirler)

Klasik şerhlerde şârihler bazen şerhine konu olan beyti örneklendirmek, yaptığı açıklamayı delillendirmek veya yorumunu ispatlamak gibi amaçlar için; ara sıra da anlaşılması zor olan metnin akılda kalmasını sağlamak amacıyla bazı şairlerin şiirlerini kullanmışlardır. Kullanılan bu şiirlerin şairi gâh belirtilmiş gâh isim verilmeden sadece beyit/mısra verilmiştir. Süleymân Fehîm Efendi de şerhinde manzum kaynakları kullanmıştır. Kendisi de şair olan Süleymân Fehîm Efendi, kaynak olarak kullandığı şiirler arasında kendi şiirlerini de kullanmıştır.

5.1. Süleymân Fehîm Dîvânı

Süleymân Fehîm Efendi, Sâ'ib Dîvânını şerh ederken şerh ettiği beyitlerle ilgili yerlere kendi dîvânından beyitleri örnek olarak vermiştir. Şerhte kullanılan örnek beyitler şu şekildedir.

Şârih Süleymân Fehîm (Serdaroğlu, 2010, 38/87-88) 55[a] numaralı varakta "râz" kelimesinin geçtiği beyti şerh ederken kendi dîvânından alıntı yapmıştır.

Sâf diller hızf-ı esrâr eylemez ifşâ eder

Setr-i mey me'mûl olur mu kâse-i billûrdan (55[a])

Fehîm Efendi, 59[b] numaralı varakta "me-râ" redifli gazeli şerh ederken kendi dîvânından "bana" redifli gazelin bir beytini örnek olarak vermiş ve kendi dîvânını yaptığı şerhte kaynak olarak kullanmıştır.

Seyr-i gül-zâr-ı safâ mecruh eder murğ-ı dili

Hande-i gül neşter-i tedmîrdir sensiz bana (59[b])

Süleymân Fehîm, 61[a] numaralı varakta "nokta-harf" kelimelerinin geçtiği beyti şerh ederken kendi dîvânından beyit örnek vererek dîvânını kaynak olarak kullanmıştır.

Bu takdîrce cem'-i hurûf noktadan hâsıl olup câmi'iyyet-i şu'ûn ve mecmu'-i kâbiliyyet zuhûr ve butûn-ı nokta olur. Hakîr bu beytimizde bu ma'naya işâret etmiş idik. Beyt:

Görürüz noktayı biz cümle hurûfa mebde

Kâ'il-i keşf-i 'ıyân kim dediler işte biziz (61[a])

Şârih, kendi şiirinden toplam 27 beyit alıntısı yapmıştır.

5.2. Nâbî Dîvânı

Süleymân Fehîm, şerhinde "tali'" kelimesinin açıklamasını yaparken Nâbî'nin (Karahan, 2006, 32/258-260) şiirini kaynak olarak kullanmıştır.

Çünki ashâb-ı hünerin tâli'leri dâ'imâ nahsda olup edvâr-ı felekten şikâyet edegeldikleri mütevâtırdır. *Nâbî* merhûm bu makâma münâsip ne güzel demiştir. Beyt:

Zevâlün gussasın çeksin diyü nimet verir yohsa

Felek hâşâ ki erbâb-ı dilin şâd olduğun ister (10[b])

5.3 Nâlî Dîvânı

Süleymân Fehîm, *Sâ'ib Dîvânı'nı* şerh ederken hakkında bilgi sahibi olmadığımız Nâlî adlı bir şâirin beytini örnek olarak yazmıştır.

Tutarsın pendimi kalsın şikest hâtırın bercâ

Tefâhhur gûne-i vaz'-ı imtinân-ı mûmiyâdan geç (25[b])

5.4 Nef'î Dîvânı

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde Mevlevilik ile ilgili açıklama yaparken Nef'i'nin (Akkuş, 2006, 32/523-525) şiirinden alıntı yaparak *Nef'î Dîvânı'nı* kaynak olarak kullanmıştır.

Çünki âyîn-i tarik-i Mevleviyyenin münâsebet-i tâmmesi olduğu ve kevâkib-i seyyâre mânend-i Mevlevî rûz u şeb raks u devrândan hâlî olmayıp güyâ cümlesi ezelî meczûb-ı aşk-ı Mevlevî olduğu muhtâc-ı serd u beyân değildir. Bu bâbda sultân-ı şu'arâ-yı Rûm Nef'î merhûm bu beyti ne güzel demiştir.

Feyz-i isti'dâd-ı zâtın gör ki etmiş tâ ezel

Cezbesi hurşîd u mâh u âsmânı Mevlevî (10[b])

5.5. Nev'î Dîvânı

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde 16. yüzyıl dîvân şâiri Nev'î'nin (Mertol Tulum - Tanyeri, 1977) dîvânından örnek beyit vermiştir. Verilen beyit şu şekildedir:

Cihân ger âteş-i sûzân olursa gam değil Nev'î

İçinde âteş-efrûz olıcak bir bu riyâmız yok (32[a])

5.6. Nevres-i Kadîm Dîvânı

Süleymân Fehîm, "kalemle" ilgili beyti şerh ederken Nevres-i Kadîm'in (ö. 1762) şiirinden örnek vererek Nevres-i Kadîm (Akkaya, 2007, 33/55-57) dîvânını kaynak olarak kullanmıştır. Şârihin kütüphanesinde bulunan bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 3891 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

Ol mahbûbun desti kaleme âşinâ oldu, benim kanıma rakam urdu. Bir perî-ruhsârı ki ben mukaddem anın kitâbını mektebe ilettim ya'nî bir perî-ruhsâr mahbûb henüz mektebe müdâvemete mübâşeret eyledikde mektebe kitâbını ben getirdim ya'nî anın kitâbını mektebe her gün götürmek hizmetinde idim. Vaktâ ki ta'lîm ü ta'allüm-i ilm u hat edip desti kaleme âşinâ oldukda hızmetim mukabilince mücâzât olarak ol perî-çehre mahbûb benim katlime rakam ve fermân tahrîr eyledi. Beyt:

Kendi elimle yâre kesüp verdigim kalem

Fetvâ-yı hûn-ı nâ-hakımı yazdı ibtidâ (86[b])

5.7. Râkım Dîvânı

Süleymân Fehîm, şerhinde "minnet" sözcüğünü açıklarken İbrahim Râkım Efendi'nin (Kesik, 23 Temmuz 2023) şiirini kaynak olarak kullanmıştır.

Bu takdirce bâr-ı minnette kalmak siyâhî ruhsâra bâdî olmakla harâret-i âfitab seni yakarsa yan. Tek tûbâ sâyesine varıp iltica eyleme Minnet husûsunda Râkım bu beyti ne güzel demiştir. Beyt:

Be-minnet zindegî müşkil büved erbâb-ı gayret-râ

Bedr u hîş merden be-zi-memnûn devâ burden (25[b])

5.8. Sünbülzâde Vehbî Dîvânı

Süleymân Fehîm Efendi, Sâ'ib'in şiirlerini şerh ederken Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1809) şiirlerinden örnekler vermiştir. Şârihin şerhinde kaynak olarak kullandığı ve kütüphanesinde bulunan *Sünbülzade Vehbî Dîvânı*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2713 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Sünbülzâde Vehbî'den örnek verdiği beyitler şu şekildedir:

Zevâlinden hayât-ı bî-sebâtın gâfilim hayfâ

Girîbânım egerçi gerdenimde suret-i lâdır (6[a])

Gelmez ki iki yakası bir yere ehl-i rakamın

Sebebi çâk-i girîbânî bu olmuş kalemin (38[a])

Hudâya âb u reng-i la'l u gevher dih beyânem-râ

Der-i gencine-i râz-ı hakikat kun dehânem-râ (48[b])

5.9. Şeyh Galib

Şârih, şerhinde "Çînî-fağfur" kelimelerini açıklarken Şeyh Galib'in (Kalkışım, 2010, 39/54-57) bu kelimelerin geçtiği beyte nazire yazdığını söyleyip beyti örnek olarak kullanmıştır.

Sûret-i Çin be-bîn der-bezm-i rindân bed-nümâst

Be-şikend evvel kadem-i sâkî ser-i fağfûr-râ (53[b])

Şârih, *âb* mazmununu anlattığı şerhinde Şeyh Gâlib'in "âb"la ilgili beytini kaynak olarak kullanmıştır.

Bu mazmûna yakın şu'arâ-yı Rûm'dan Şeyh Gâlib Dede merhûm bu beyti demiştir.

O ider zevkini bu hâne-i sad-nakşın kim

Sâf 'ayine gibi gördügü renge boyanır (107[b])

5.10. Bursalı Tâlib

Şârih, Sâ'ib-i Tebrîzî'nin içinde *mîzân* kelimesi geçen beytini şerh ederken Bursalı Tâlib'in ismini zikretmeden beytinden örnek vermiştir.

Sen niçin kendi cevherini bu mîzân ile vezn etmezsin nitekim demişlerdir:

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz

Kişi noksânını bilmek gibi 'irfân olmaz (93[a])

5.11.Sivâsî

Şârih, şerhinde *haşr* kavramını açıklarken şair ismini belirtmediği bir mısra örneği vermiştir. Yapılan incelemeler sonucu mısranın Sivâsî'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Verilen örnek mısra şudur:

Haşr u neşri bunda gördi nefhâ-i sûr olmadan (83[b])

5.12. Mesnevî-i Şerîf

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) yazmış olduğu tasavvufî konuları içeren (Öngören, 2004, 29/441-448) *Mesnevî*'sini kaynak olarak kullanmıştır. Şârihin kaynak olarak kullandığı ve kütüphanesinde bulunan Mesnevî nüshası Süleymaniye Kütüphanesi

Darulmesnevi Koleksiyonu 242 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Şerhte *Mesnevî*'den alınan örnek şu şekildedir:

Ârif-i Rûm Mesnevî-i Mânevî'yelerinde buyurur. Mesnevî:

Gufte fî darbi'l-mesel ehl-i fünûn

În ki zâhir hest unvân-ı derûn (55[b])

Şârih, *hezl* kavramını açıklarken *Mesnevî-i Şerîf*'i kaynak olarak kullanmıştır. *Mesnevî*'den verilen bir diğer örnek şu şekildedir:

Bu gazelde vâkı'ebyât mine'l-matla ile'l-makta' mezemmet-i zenânda ve hezl suretinde îrâd olunmuş ise de garaz hezl olmayıp ashâb-ı kemâl hezl libâsında ibrâz eyledikleri kelâmlarında niçe me'ânî-i ğâmıza ve esrâr-ı hikmet ta'lim ve beyân buyurageldikleri bâhir ve 'ayândır. Sultânu'l-'arifîn Celâleddin-i Rûmî Hazretleri *Mesnevî-i Şerîfleri*'nin beşinci cildinde muhannes hikâyesinde bu ma'nâya işâret edip bu beyt-i şerîfi buyurmuşlar:

Beyt-i men beyt nîst iklîm-est

Hezl-i men hezl nîst ta'lîm-est (115[a])

5.13. Âsafî

Süleymân Fehîm, "katil" kelimesini açıkladığı kısımda Âsafî (Eroğlu, 22 Temmuz 2023)'nin beytinden alıntı yapmıştır.

Maktülün kable'l-katl gözü bağlandığı hâce Âsafî'nin bu beytinde katı zâhirdir. Beyt:

Kâtil-i men çeşm mî-bended dem-i Bismil me-râ

Tâ be-mâned ârzû-yı rûy-i u der-dil-i me-râ (22[b])

5.14. Esed-i Tûsî

Fehîm Efendi, şerhinde "şeb" kelimesini açıklarken Esedî-i Tûsî'nin (Bilgin, 1995, 11/370) şeb u rûz münazarasını anlattığı beytini kaynak olarak kullanmıştır.

Çünki şeb, esmâ-ı ilâhiyeden Settâr ismine mazhar düşmüş olmakla settârü'l-uyûbdur. Bu bâbda şu'arâ-yı mutakadimînden Esedî-i Tûsî'nin şeb u rûz münâzarası olan üç beyt tahrîr olundu. Nazm:

Setr pûş-est şeb u rûz nümâyende-i uyûb

Râhat-ârâst şeb u rûz fezâyende-i elem

Kavm me-râ sûy-ı münâcât be-şeb bord kelîm

Hem be-şeb geşt cüdâ Lût zi-bîdâd u sitem

Kamer-i çerh be-şeb kerd Muhammed be-dü nîm

Sûy-ı Mi'râc be-şeb reft hem ez-beyt-i Harem (10[a])

5.15. Bahâristân

Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) Sa'dî'nin *Gülistân*'ını örnek alarak yazdığı Farsça ahlakî ve edebî bir eser olup M. Nuri Gençosman tarafından aynı adla Türkçeye tercüme edilmiştir (Okumuş, 1993, 7/94-99).

Süleymân Fehîm Efendi "zen" kelimesini açıklarken bu kaynaktan yararlanmıştır.

Hâsılı zen hakkında ya'nî zenânın mezemmetinde vâkı' olan âsâr ve ahbâr gayr-ı mütenâhî olup hulâsa-i makâl rahne-i fesâd içre gavta-hˇâr-ı hûn-ı germ olmak kâr-ı erbâb-ı irfân ve de'b hıred-mendân değildir Mollâ Câmî Hazretleri *Bahâristân*'da bu bâbda bu kıt'ayı buyururlar. Kıt'a:

Ey zede lâf-ı hıred çend be-şehvet girevî

Gîsû-yı şâhid u zencîr-i cünun cünbânî

Çe cünun bâşed ez-în bîş ki pîş-i zengî

Be-nişînî be-ser-i zânu vü kun cunbânî (115[b])

5.16. Gülistân

Sa'dî-i Şirâzî'nin (ö. 691/1292) yazmış olduğu Farsça ve Arapça şiirleriyle karışık mensur bir eserdir (Çiçekler, 2008, 35/405-407). Süleymân Fehîm Efendi eserinde iki yerde bu eseri kaynak olarak kullanmıştır.

Bu makâma münâsip Şeyh Sa'dî'nin *Gülistân*'ı hikâyâtından bir hikâye tahrîr olundu. Hikâye: Vüzerâ-yı eslâftan biri Zünnûn el-Mısrî Hazretlerinin huzûruna varıp dedi ki ben rûz u şeb pâdişâh hıdmetiyle iştigal üzereyim. Pâdişâhın lutf u keremine ümmîd-vârım ve kahr u gazabından tersnâkım. Bu husûsta zât-ı şerîfinizden teveccüh ve imdâd-ı 'aliyynize muhtacım diyü himmet talep eyledikte Zünnûn el-Mısrî kuddise sırruh Hazretleri gûş edince giryân olarak buyurdu ki eger sen pâdişâhtan havf eylediğin gibi ben Allah Teâla'dan havf edeydim ya'nî ol havfun muktezâsı üzre tâ'at ve ibâdet-i ilahî eylesem mukarrebler zümresinden "*ulâ'ike humu's-sıddîkûn*"[3] cümlesinden ma'dûd olurdum. Nazm:

Ger nebûdî ümîd-i râhat u renc

Pây-ı derviş ber-felek bûdî

Ger vezir ez-Hudâ be-tersîdî

Hem-çîünân ez-melik melek bûdî (72[a])

Süleymân Fehim "sohbet" kelimesini anlattığı bölümde *Gülistân* adlı eserden alıntı yapmıştır.

Bu bâbda Şeyh Sa'dî Hazretlerinin Gülistân'da olan ebyâtı sohbetin tesiri hususunda kâfidir. Ebyât:

[3] ....İşte onlar sıddıklar ve Allah katında şahitlerdir.... (el-Hûd 57/19)

Gül-i hoş-buy der-hamâm rûzî

Resîd ez-dest-i mahbûbî be-destem

Bedû güftem ki müşkî yâ 'abîrî

Ki ez-bûy-i dil-âvîz-i tu mestem

Be-guftâ men gül-i nâçîz budem

Velîkin müddetî bâ-gül nişestem

Kemâl-i hem-nişîn der-men eser kerd

Vegerne men hemân hâkem ki hestem (149[b])

5.17. Sa'dî-i Şîrâzî

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde 116[a] numaralı varaktaki beyti şerh ederken Sa'dî-i Şîrâzî'den (ö. 1292) alıntı yapmıştır.

Nikâh ve mehr-i zenân ki rişte-i pây-ı tecerrüddür merdin re'yi ayağı altında sûzen kırar. Ayak altında sûzen kırılmak topal olup mütekâ'id ve metrûk olmaktan kinâyettir. Hâsılı mehr ve nikâh-ı zenân kayd-ı azîm olmakla ona mukayyed olanların zîr-i pâı re'y ve aklında sûzen kırılmakla topal ve mütekâ'id olup mücerredân gibi zûd-reftâr olur. Menzil-i merâma 'azîmet edemez nitekim Şeyh Sa'dî Hazretleri buyurur Kıt'a:

Ey giriftâr-ı pây-bend-i 'ıyâl

Diger âsûdegî mebend hayâl

Gam-ı ferzend u nân u câme vü kût

Bâzet âred zi-seyr der-melekût (116[a])

5.18. Hâfız-ı Şîrâzî

Süleymân Fehîm Efendi, şerh ettiği beyitte "Cem"i anlatırken Hâfız-ı Şîrâzî'den (Yazıcı, 1997, 15/103-106) mısra vererek Hâfız-ı Şîrâzî'yi kaynak olarak kullanmıştır. Şârihin kaynak olarak kullandığı *Hâfız Dîvânı*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu 2777 demirbaş numarasına kayıtlıdır.

Âyine-i Sikender câm-ı Cem-est binger (38[b])

Şârih, eserinde işin erbabını anlattığı yerde Hâfız-ı Şîrâzî'nin beytinden örnek vermiştir.

Erbâb-ı temyîzin dimağı zükâmdan harâb ve 'alîldir. Bundan murâd erbâb-ı temyîzin ma'ârif-şinâs olmayan mahalde ibrâz-ı kemâl ve ma'arif eylemeden leb-i da'vaya mühür vurup bend etmek evlâ ve ahsendir dimek murâd eylediler. Bu bâbda Hâfız-ı Şîrâzî bu beyti ne güzel demiştir. Beyt:

Hâmuş Hâfız în nüktehâ-yı çün zer-i surh

Nigâh-dâr ki kallâb-ı şehr sarrâf-est (79b)

5.19. Kemâl-i Hucendî

Süleymân Fehîm, şerhinde "bahr" kelimesini açıklarken Kemâl-i Hucendî'nin (Şahinoğlu, 2022, 25/226) beytinden alıntı yapmıştır.

Bahrden murâd ervâh-ı mücerrede ve seylden murâd ervâh-ı gayr-ı mücerrededir. Dâima ervâh-ı mücerrede ervâh-ı gayr-ı mücerredenin mülâkâtı iştiyâkında cûş u hurûşa gelmektedir. Bu bâbda Kemâl-i Hucendî bu beyti ne güzel demiştir. Beyt:

Mî-hurûşed bahr mî-guyed be-âvâz-i bülend

Her ki der-mâ garka kerded âkıbet hem mâ şeved (23b)

5.20. Şevket-i Buhârî

Süleymân Fehîm, şerhinde "Çînî-fağfur" kelimelerini açıklarken Şevket-i Buhârî'nin (Şafak, 2019, EK-2/557-558) beytinden örnek vererek Şevket-i Buhârî'yi şerhine kaynak olarak kullanmıştır.

Nâzımın bu gazelini Şevket-i Buhârî tetebbu edip bu zikr olunan beyte cevabı bu beyttir.

Mutrıb-ı fakrem be-her câ tarh-ı işret efkend

Mansıb-ı Çînî nevâzî mi-dehed fağfûr-râ (53b)

5.21. Lebîd

Süleymân Fehîm, şerhinde "bâtıl" kelimesini anlatırken Müslüman olmuş tek Muallakâ şâiri Lebîd b. Rebîa'nın (Tülücü, 2003, 27/121-122) beytinden alıntı yapıp Lebîd'in şiirini kaynak olarak kullanmıştır.

Niçin Hakkın gayrıya harîm-i kalbe yol verirsin? Niçin varlık sahifesi üzre hatt-ı bâtıl çekiyorsun Şu'arâ-yı Arap'tan Lebîd demiştir. Beyt:

Elâ küllü şey'in mâ halallâhe bâtilu

Ve kullu na'îmin lâ mehâlete zâilu (21b)

Süleymân Fehîm Efendi, şerhinde kullandığı bu kaynakların yanında ismini zikretmeden kullandığı ve okuyucuyu o kaynağa yönlendirdiği kaynaklar da vardır. Örnek olarak vermek gerekirse şârih "devlet" kavramını anlattığı yerde kaynak ismi kullanmadan hikmet kitaplarına yönlendirme yapmaktadır.

Devlet lügatte inkılâb-ı zamân manasınadır ki zamânın hâlden hâle tagayyür ve inkılâbından 'ibârettir ve mâl ve câhın dahi münâvebe cihetiyle ele girdiğinden onlara devlet denir. Ancak beyne'n-nâs devlet-i 'Abbâsiye ve 'Osmâniye ve Selçûkiyye tagayyürleri üzere lafz-ı devlet ne demektir denir ise anı beyân edelim. İttifâkât-ı haseneden hâsıl olam hey'et-i ictimâ'iye devlet

ıtlak olunup onun re'isine pâdişâh ve sultân denir ve hey'et-i ictimâ'iyye-i mezkûrenin a'zâsına ricâl-i devlet ıtlak olunur. Bu hey'et-i ictimâ'iyenin erkânı dörttür. Ehl-i seyf ve ehl-i kalem ve ehl-i ticâret ve ehl-i zirâ'attir. Bunların tafsîlâtı *kütüb-i hikemiyye*de vardır ondan taleb eylesin hâhişger olan.

Şârih tarafından kullanılan kaynağın isminin verilmemesi eksiklik olarak görülebilir.

Bu kaynakların yanında şârih bazen önemli kişilerin sözlerinden de alıntı yapmış ve o kişileri kaynak olarak şerhinde kullanmıştır.

Şârih "hilm" kelimesini açıklarken Büzürcmihr'i kaynak olarak kullanmıştır.

Büzürcmihr demiştir ki; Hilm, milh-i hˇân-ı ahlâktır. Zira hilmin hurûfu kalb olunca milh olur. Nemek çâşnî-bahş-ı ta'âm olduğu gibi hilm zîb-efzâ-yı ahlâk-ı efâzıl-ı kiramdır.

Sonuç

Süleymân Fehîm Efendi'nin *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı* şerhinde kullandığı kaynaklar, şerhlerin çok yönlü metinler olduğunu gösteren örneklerdir. Süleymân Fehîm Efendi'nin şerh anlayışında edebî, tarihî kaynakları kullanma yöntemi bize şunu göstermiştir: Bir metni şerh etmek demek, metni sadece kendi yorumlarıyla açıklamak değildir. Şârihlik yapan müellifler, ileri sürdükleri görüşleri desteklemek amacıyla farklı kaynaklara başvurmak durumundadır. Süleymân Fehîm, bu durumun üstesinden gelmeyi başarmış bir şârihtir.

XIX. yüzyılda kaleme alınan *Şerh-i Dîvân-ı Sâ'ib* adlı eser; içerisinde yer alan âyet ve hadis iktibaslarıyla, Arapça-Farsça şiir alıntılarıyla şârihin Arapça ve Farsça bilgisini gösteren bir eserdir. Şerhte yer alan kaynaklara bakıldığında ilk sırada beyit alıntıları gelmektedir. Verilen örneklerin bazılarının kaynaklarına -hangi şaire ait olduğu veya hangi eserden alındığı gibi- yer verilmezken bazılarında şair ismi belirtilmiştir. Daha sonra en çok kullanılan kaynağın âyet ve hadis olduğu görülmüştür. Mensur eserlerde de durum farklı değildir. Genellikle dinî, tasavvufî nitelik taşıyan bu kaynak eserlerin hangi eserler olduğu kimi zaman belirtilmiş kimi zaman da genel bir kullanım verilerek kaynak ismi yazılmamıştır.

Süleymân Fehîm Efendi'nin Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânını şerh ederken başvurduğu kaynaklar, onun bir kütüphane sahibi olduğunu veya kütüphanelere kolayca ulaşabildiğini göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucu şârihin kütüphanesinden çıkmış 23 yazma eser tespit edilmiştir. Bu yazma eserlerin 15'i Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi koleksiyonunda, 5 tanesi Reşid Efendi koleksiyonunda, 2'si Darülmesnevi koleksiyonunda ve 1 tanesi ise Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda bulunmaktadır. Şârihin şerhinde kaynak olarak kullandığı 4 eserin tespit edilen bu yazmalar arasında olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak İstanbul'daki konağında Farsça hocalığı da yapan Süleymân Fehîm Efendi'nin sebk-i Hindî şairi olan *Sâ'ib-i Tebrîzî Dîvânı*'nı şerh etmede başarılı olduğu görülmüştür.

Kaynakça

Akkaya, Hüseyin. "Nevres, Abdürrezzâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/55-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2007.

Akkuş, Metin. "Nef'î". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/523-525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2006.

Bilgin, Orhan. "Esedî-i Tûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/370. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1995.

Çelik, Recep. *Fehîm-i Sânî (Süleyman Fehîm) ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Çınarcı, M. Nuri - Botaliç, Melinda. "Mesnevî Şerhlerinin Kaynakları". *Al Farabi Journal 8. International Conference on Social Scienses*. ed. Konyrbayeva Gulmira. 57-84. Kazakistan: Farabi Publication, 2020.

Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî-i Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/405-407. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2008.

Eroğlu, Süleyman. "Âsafî". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 22 Temmuz 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asafi

Kalkışım, Muhsin. "Şeyh Galib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/54-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2010.

Karaçavuş, Ahmet. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006.

Karahan, Abdülkadir. "Nâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/258-260. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2006.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-Zünûn*. çev. Rüştü Balcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Kazancı, Ahmet Lütfi. "Ebrehe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/79-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1994.

Kesik, Beyhan. "Râkım, İbrahim Râkım Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 23 Temmuz 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rakim-ibrahim-rakim-efendi

Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/252-254. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2020.

Kur'an-ı Kerîm https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1

M. Yasin, Başçetin. "Klasik Şerhlerin Metodolojisi". *Prof. Dr. A. Halûk DURSUN ANISINA ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU DİL – TARİH – COĞRAFYA 6-8 ARALIK 2019 ANKARA*. 197-225. Ankara: Asos Yayınevi, 2019.

Mertol Tulum - Tanyeri, M. Ali. *Nev'î Divan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Naci, Muallim. *Osmanlı Şairleri*. çev. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2000.

Okumuş, Ömer. "Câmî, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/94-99. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1993.

Öngören, Reşat. "Mevlâna Celâleddin-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2004.

Öngören, Reşat. "Tezkiretü'l-Evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/74-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2012.

Serdaroğlu, Vildan. "Süleyman Fehîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/87-88. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2010.

Şafak, Turgay. "Şevket-i Buhârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/557-558. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2019.

Şahinoğlu, M. Nazif. "Kemâl-i Hucendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/226. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2022.

Torun, Elvan. *19. Yüzyıl Şairi Süleyman Fehim Efendi Divanı: İnceleme, Metin ve Dizin*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Tülücü, Süleyman. "Lebîd b. Rebîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/121-122. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 2003.

Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2011.

Yazıcı, Tahsin. "Hâfız-ı Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/103-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - İSAM Yayınları, 1997.

Yılmaz, Ozan. "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5/9 (2007), 271-304.

Yöntem, Ali Canib. "Fehîm". *İslam Ansiklopedisi*. 4/537-538. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Volkan ARSLAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
İstanbul/TÜRKİYE
varslanv@nku.edu.tr
ORCID

XVI. YÜZYIL MÜELLİFİ HIZRÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN *ERKÂNİYYE* ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE WORK OF THE XVI. CENTURY WRITER HIZRÎ-I BAĞDÂDÎ'S ERKÂNİYYE

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 04.07.2024
Kabul Tarihi: 12.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 04.07.2024
Accepted Date: 12.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Arslan, Volkan. "XVI. Yüzyıl Müellifi Hızrî-i Bağdâdî'nin *Erkâniyye* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 971-1010.

Arslan, Volkan. "A Study on the Work of the XVI. Century Writer Hızrî-i Bağdâdî's Erkâniyye". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 971-1010.

10.28981/hikmet.1510717

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Volkan ARSLAN

XVI. YÜZYIL MÜELLİFİ HIZRÎ-İ BAĞDÂDÎ'NİN *ERKÂNİYYE* ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A STUDY ON THE WORK OF THE XVI. CENTURY WRITER HIZRÎ-İ BAĞDÂDÎ'S ERKÂNİYYE

ÖZ

Hızrî-i Bağdadî biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan 16. yüzyıl şairlerinden biridir. Hayatına dair mevcut bilgiler, şairin Münazara-i Tîğ u Kalem mesnevisinden hareketle derlenen mahdut malumattan ibarettir. Tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda anılmayan şairin Münazara-i Tîğ u Kalem'den sonra tespit edilen ikinci eseri ise Erkâniyye'dir. Hızrî'nin Erkâniyye'si, içinde yer yer manzum parçaların da bulunduğu mensur bir eserdir. Biri Millet Yazma Eser Kütüphanesi, diğeri Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüshası tespit edilen eser, alegorik niteliktedir. Müellifin şahsî bir tecrübeden yola çıkarak oluşturduğu eser, gerek çok katmanlı yapısı ve üst kurmaca unsurlar barındırmasıyla gerek sosyo-politik düzene getirdiği eleştiriler bakımından hem içerik hem yapı yönüyle dikkat çekicidir. Bu makalede mezkur eserin nüshaları tavsif ve mukayese edilerek çeviri yazı metni hazırlanmış ve eser konu, dil ve üslup yönünden incelenmiştir. İnceleme ve neşir öncesinde Erkâniyye yazarı Hızrî'nin kim olduğu meselesi ele alınarak aynı isimle anılan diğer şairlerle karışmaması amaçlanmış, elde edilen veriler araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, Hızrî, Erkâniyye, Yazma Eser.*

ABSTRACT

Hızrî-yi Bagdadî is one of the 16th century poets about whom no information is found in biographical sources. The available information about his life consists of limited information compiled from the poet's Münazara-i Tîğ u Kalem masnavi. The second work of the poet, who is not mentioned in tezkires and other biographical sources, after Münazara-i Tîğ u Kalem, is Erkâniyye. Hızrî's Erkâniyye is a prose work that also contains some verse pieces. The work, of which two copies have been identified, one in Millet Manuscript Library and the other in the Austrian National Library, is allegorical. The work, which is based on a personal experience of the author, is remarkable in terms of both content and structure, both in terms of its multi-layered structure and metafictional elements, and in terms of its criticism of the socio-political order. In this article, the manuscripts of the aforementioned work have been analysed and compared, the text of the translation has been prepared and the work has been analysed in terms of subject, language and style. Before the analysis and publication, the problem of who is the author of Erkâniyya, Hızrî, was addressed in order to avoid confusion with other poets with the same name, and the data obtained were presented for the use of researchers.

Keywords: *Classical Turkish Literature, Hızrî, Erkâniyye, Manuscript.*

* Bu makalenin her merhalesinde engin bilgi ve tecrübesiyle rehberlik eden Prof. Dr. Sadık Yazar Hocam'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca katkıları için başta editör ve hakem heyeti olmak üzere Dr. Seyfullah Koşmaz ve Şeyma Nur Ata'ya teşekkürü borç bilirim.

Giriş

13-19. yüzyıllar arasında güçlü bir gelenek hâlinde varlığını sürdüren klasik Türk edebiyatında manzum ve mensur birçok eser yazılmıştır. Türlü sebeplere bağlı olarak bu eserlerden önemli bir kısmı günümüze ulaşamamış, bir kısmı ise türlü ihmaller sebebiyle henüz keşfedilememiştir. Keşfedilmeyi bekleyen eserlerin bir bölümü, dönemin biyografik ve bibliyografik kaynaklarında zikredilmişken bir bölümü bu kaynaklarda dahi anılmayıp kataloglarda, raflarda, dünyanın herhangi bir yerinde araştırmacılar tarafından fark edilmeyi beklemektedir. Bugüne kadar kültür ve medeniyet tarihimizin eksik bir parçası olarak saklı kalan eserlerden biri de 16. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılan *Erkâniyye* adlı eserdir. İki nüshası tespit edilen eserin Hızrî mahlaslı bir müellife ait olduğu nüshalardaki künye bilgilerinden anlaşılmaktadır. Fakat klasik dönem biyografik ve bibliyografik nitelikteki eserlerde *Erkâniyye* ve müellifine dair herhangi bir bilginin yer almaması ve 16. yüzyılda aynı mahlası kullanan birçok müellifin bulunması *Erkâniyye* yazarı Hızrî'nin kim olduğu sorununu doğurmaktadır.

Bu makalede öncelikli olarak biyografik kaynaklarda anılan Hızrî mahlaslı müelliflere dair bilgiler özetlenip Hızrî mahlaslı müellifler etrafında gelişen literatür değerlendirilecektir. Akabinde eserin tespit edilen nüshaları tavsif edilip tanıtılacak ve nüshalardan devşirilen künye bilgileri, biyografik kaynaklarda ve literatürdeki verilerle karşılaştırılıp *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin kim olduğu tespite çalışılacaktır. Son olarak makalenin sınırlarını dikkate alarak ayrıntılı bir tahliline girişmeden eserin edebiyat tarihimizdeki yerini tespit için genel/ana hatlarıyla konu, dil ve üslup incelemesi yapılıp kurulan tenkitli metni, araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Biyografik Kaynaklarda ve Literatürde Hızrî

Klasik dönem biyografi kaynaklarında 16. yüzyılda yaşamış Hızrî mahlaslı birçok müellife rastlanır.[1] TEİS'te bu yüzyılda yaşamış Hızrî mahlaslı bir şaire daha yer verildiği görülür.[2] Bununla birlikte mezkur kaynaklarda bu

[1] **Hızrî:** (ö.1517-18) Bursa müftüsü Ahmed Paşa'nın oğludur. Asıl adı Hızır Bey'dir. Şiirleri tasavvufîdir. Farsça ve Türkçe şiirleri bir Divan oluşturacak kadardır. **Hızrî:** (ö.1547) Beyhisar'da doğdu. Hayatı hakkında bilgi verişmemiştir. **Hızrî:** (ö.1562-63) Edirne'de doğru. Asıl adı Hızır'dır. Gözü hasta olup havaya baktığından dolayı Tepegöz Hızır Çelebi diye anılır. Bursa Yıldırım Han Medresesinde müderrisken nikris hastalığına tutulduğundan emekli edildi. **Hızrî:** Asıl adı Hızır Bey Çelebi'dir. İlk İstanbul kadısıdır. Hayâli Çelebi ve Kestelli gibi iki büyük adam yetiştirdi. Kadı iken genellikle imzasını manzum atardı. Mezarı Şeyh Vefa Camii civarında ve Necati Bey'in mezarı yakınındadır. Üç dilde (Arapça, Farsça, Türkçe) şiiri vardır. **Hızrî:** İstanbul Galata'ya bağlı Yenihisar'da doğdu. Asıl adı Hızır'dır. Bir demircinin oğludur. Meyhaneden çıkmayan ayyaş biridir. Taşköprülü-zâde'nin danişmendiydi. Mülazım olduktan sonra öldü. Şuh gazelleri vardır. Derbeder biri olduğundan şiirleri toplanmamış, dostlarının cönklerinde kalmıştır. **Hızrî:** Amasya'da doğdu. Katip şairlerdendir. Kânûnî'nin Bağdat seferine katıldı ve bu sırada öldü. Şiiri sadedir. **Hızrî:** Elbistan'da doğdu. Arnavut Şeyh sanıyla tanındı (İpekten vd. 1998, 206-208).

[2] **Hızrî, Hızrî Bey:** Osmanlı şairlerinden olup Köprülü kütüphanesinde 989/1581 tarihinde nazm edilmiş *Âb-ı Hayât* isimli bir manzumesi vardır. Bir divanı olduğu da söylenmiştir (Ördek, 2015).

mahlası taşıyan müelliflerden pek azının eserleri hakkında bilgi bulunur. Asıl adı Hızır Bey Çelebi olan ilk İstanbul kadısı Hızrî'nin Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere üç dilde şiir yazdığı, Bursa müftüsü Ahmed Paşa'nın oğlu olarak anılan Hızrî'nin (ö.923/1517) ise Farsça ve Türkçe şiirlerinin bir divan oluşturacak kadar olduğu, belirtilmiştir. Galata'ya bağlı Yenihisar'da doğan ve bir demircinin oğlu olduğu nakledilen Hızrî mahlaslı diğer bir şairin, meyhaneden çıkmayan ayyaş biri olduğu ve derbederliği yüzünden bir divanda toplayamadığı şiirlerinin dostlarının cönklerinde kaldığı söylenmiştir. Hızrî mahlaslı şairler içinde muayyen bir eserinden bahsedilen yalnızca Amasyalı Hızrî'dir (İpekten vd, 1988). Amasyalı Hızrî hakkındaki ilk bilgilere, diğer biyografik eserlere de kaynaklık ettiği anlaşılan Latîfî'nin tezkiresinde rastlanır. Latîfî onun Amasya'dan, erbab-ı kalem zümresinden ve bu asrın şuarasından olduğunu söyledikten sonra Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı yıl öldüğünü aktarır. Ardından şairliği hakkında bazı tenkitlerde bulunur ve bu fende pek de başarılı olmayıp alt tabaka şairlerden olduğunu belirtir. Mesnevî şairi olup sözlerinin sade ve hayâlden yoksun olduğunu söyleyerek eserlerinden bazı örnekler verir ve paylaştığı birkaç beyti onun *Âb-ı Hayât*[3] isimli kitabından aktardığını iletir (Canım, 2000, 212).

Maalesef ikincil kaynaklarda Amasyalı Hızrî'nin hayatı ve eserleri etrafında birçok hatalı bilginin türediği görülür. İlk defa *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* eserinde ve kaynak olarak bu eseri kullanan birçok çalışmada şairin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne katıldığı ve bu sırada öldüğü söylenmiştir (İpekten vd, 1988). Oysa klasik dönem biyografik kaynaklarda şairin bu sefere katıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur. Söz konusu kaynaklar şairin ölüm yılını doğrudan söylemek yerine onun Bağdat Seferi sırasında vefat ettiğini belirtirler (Canım, 2000, 247-248; Kutluk, 2014, 344; Kurnaz ve Tatcı, 2001, 252; Şemseddin Sami, 2048-2049). Bu durum, şairin Bağdat'a gittiği ve orada vefat ettiği algısının oluşmasına neden olmuştur. Oysa Hızrî'nin Bağdat'a gidip orada öldüğüne dair açık bir ifadeye kaynaklarda rastlanmaz. Öte yandan şairin eserlerine dair türeyen hatalar daha dramatiktir. TEİS'teki maddede şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı başka bir mesnevisinden bahsedilmiş ve buna bağlı olarak mezkur eser, TEES'te de tanıtılmıştır. Oysa klasik kaynaklarda şairin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinin olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmaz. İsabetli edebî tenkitlerde bulunduğu bilinen Latîfî'nin şairin muhtelif eserlerinden örnekler sunduğu Hızrî maddesinde, onun *Âb-ı Hayât* mesnevisindeki bazı beyitlerinden sonra belki de Hamdullah Hamdî'ye öykünerek yazıldığını göstermek için Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sından beyitlere yer verdiği görülür. Zaten Latîfî, bu beyitlerin başında "Ez kıssa-yı Yûsuf u Züleyhâ-yı Ḥamdî" diyerek nakledilen beyitlerin Hamdî'ye ait olduğunu açıkça belirtmiştir (Canım, 2000, 212). Nitekim ilgili beyitlerin Hamdî'nin *Yûsuf u*

[3] Bu mesnevi üzerine 1997 yılında yüksek lisans tezi hazırlayan Maksut Belen, daha sonra tezini *Hızrî Hayatı Sanatı ve Âb-ı Hayât Mesnevisi* adıyla kitaplaştırmıştır (Belen, 2018). Belen ayrıca "XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi" adıyla eser hakkında bir de makale yayımlamıştır (Belen, 2011).

Züleyhâ'sına ait olduğu görülmektedir (Onur, 1991, 68). Özetle söylemek gerekirse Hızrî'nin böyle bir mesnevisi bulunmamaktadır.

Amasyalı Hızrî etrafında oluşan bir diğer hata ise onunla aynı mahlası kullanan başka bir şairin, tıpkı onun gibi *Âb-ı Hayât* adıyla bir mesnevi yazdığına dairdir. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği bir şairin, Osmanlı şuarasının önde gelenlerinden olup Köprülü Kütüphanesinde *Âb-ı Hayât* adıyla *Muhammediyye* hacminde 989/1581 yılında bir manzume yazdığını haber verir (Saraç, 2016). Maksud Belen ise *Âb-ı Hayât* mesnevisi üzerine hazırladığı yüksek lisans tezinde Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı 938/1534 yılında öldüğünü, bu sebeple Bursalı Mehmet Tahir'in 989/1581 yılında nazmedildiğini haber verdiği *Âb-ı Hayât* eserinin ona ait olamayacağını, nitekim yaptığı araştırmalar neticesinde Köprülü Kütüphanesinde böyle bir esere rastlamadığını belirtmiştir (Belen, 1997). Hâl böyle olunca Bursalı Tahir'in "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği şair, Amasyalı Hızrî'den ayrı ve fakat tıpkı onun gibi *Âb-ı Hayât* adıyla mesnevi kaleme alan başka bir şair olarak düşünülüp TEİS'te hakkında madde oluşturulmuştur (Ördek, 2015). Oysa ki Mehmet Tahir'in Köprülü Kütüphanesi'nde olduğunu haber verip Belen'in orada olmadığını söylediği eserin, Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* mesnevisinin bir nüshası olduğu tarafımızca tespit edilmiştir (Âb-ı Hayât, Köprülü-Hacı Ahmed Paşa, 00144-002). Özetle Hızrî mahlaslı iki farklı şairin *Âb-ı Hayât* adlı iki farklı eserinin olması söz konusu değildir. TEİS'te "HIZRÎ, Hızrî Bey" madde başıyla ayrı bir şair olarak gösterilen kişi, Amasyalı Hızrî'den başkası değildir ve ortada sadece bir *Âb-ı Hayât* mesnevisi vardır.

Klasik dönem biyografik kaynaklarda bahsedilmeyen ve henüz TEİS'te de anılmayan Hızrî mahlaslı başka bir şair daha vardır. *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinin müellifi olan şair hakkındaki sınırlı bilgi, şaire dair mezkur eserden derlenen malumattan ibarettir. Eseri yayıma hazırlayan Melike Gökcan, yayımda kullandığı nüshanın serlevhasında "Kâtip Hızrî" ibaresinin kayıtlı olduğunu belirtir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında, şairin yaşlılık dönemlerine denk gelen 976/1568 yılında tamlanan eserin Sultan II. Selim adına düzenlediğini aktarır. Son olarak şairin Bağdatlı olup Kerbelâ'da yaşadığını eserdeki bazı beyitleri referans göstererek dile getirmiştir (Gökcan, 2015). Amasyalı Hızrî ile *Münazara-i Tîğ u Kalem* şairi Katip Hızrî'nin tarz ve üslup yönünden birbirlerine benzediğini söyleyen Gökcan ikisinin de sanatkârane olmayan bir üslupta ve nasihatnameye yakın bir tarzda yazıldıklarını belirtir. Aynı mahlası taşıyan bu iki şairin her ikisinin de katip olması ve hayatlarının bir döneminde Bağdat'ın yer alması, bu şairlerin aynı kişi olmaları ihtimalini akla getirse de Latîfî'nin Amasyalı Hızrî hakkında verdiği bilgilerden hareketle bunun mümkün olmayacağı kanaatine varır. Öte yandan şairin kendini yalnızca "sâhib-i Tîğ u Kalem" şeklinde takdim ettiğini

belirterek şairin tek eserinin *Münazara-yı Tîğ u Kalem* olduğu sonucunu çıkarmıştır (Gökcan, 2015).[4]

Erkâniyye Müellifi Hızrî Kimdir?

Erkâniyye isimli eser, klasik dönem biyografik ve bibliyografik eserlerde anılmadığı gibi Hızrî mahlaslı şairler ve eserleri hakkında yapılan araştırmaların hiçbirinde de bahis konusu edilmemiştir. Yine eserin alegorik niteliği düşünüldüğünde konuya dair en ciddi çalışma olan *Klasik Türk Edebiyatında Alegori* adlı çalışmada da Hızrî'nin *Erkâniyye'*sine rastlanmaz (Açıl, 2018). *Erkâniyye* müellifinin yukarıda bahsedilen Hızrî mahlaslı şairlerden biri mi yoksa onlardan bağımsız ayrı bir kişi mi olduğunu saptamak için, eserin nüshalarında müellife dair derlenecek künye bilgilerinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iki nüshası bulunan *Erkâniyye*'de geçen künye bilgileri söyle özetlenebilir:

Eserin, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 34 Ae Roman 44[5] demirbaş numaralı nüshasında 1[b]'de metnin başladığı sayfasının hemen üzerinde "**min kelāmi Ḫıżr-ı Kātib**" şeklinde müellif adına yer verildiği görülür:

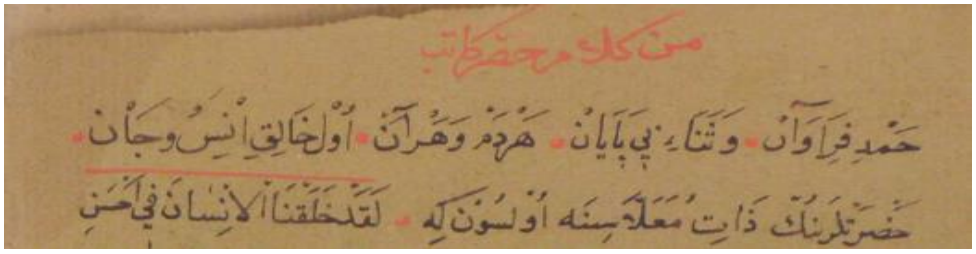

Görsel-1: İstanbul Millet Kütüphanesi, 34 Ae Roman 44 numaralı nüshasının başı.

Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576[6] demirbaş numaralı bir mecmua içerisinde yer alan diğer nüshada ise eserin başladığı 36[a]'da metnin hemen sol üstünde müellif adı "Ḫıżrī-i Baġdādī güfte-est" ifadesi içinde anılmıştır:

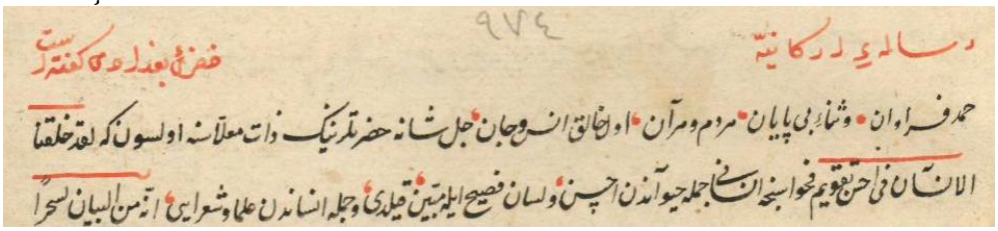

[4] *Münazara-yı Tîğ u Kalem* üzerine yapılan diğer çalışma, yine Gökcan'ın "Hızrî'nin Tîg ü Kalem Mesnevisi" adlı makalesidir (Gökcan, 2015). Hatice Tekler ise Hızrî'nin Tîğ ü Kalem Adlı Münazarasının Söz Varlığı başlıklı yüksek lisans tezinde eseri daha çok dil yönüyle incelemiştir (Tekler, 2021). Ayrıca bu eser, Şeyma Benli'nin Klasik Türk Edebiyatında Münazara adlı doktora çalışmasında ele alınmıştır (Benli, 2021).

[5] Bundan sonra **AE** rumuzuyla anılacaktır.

[6] Bundan sonra **V** rumuzuyla anılacaktır.

Görsel-2: *Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576 numaralı nüshanın başı.*

Ayrıca bu nüshanın ferağ kaydında müellif adı bir kez daha zikredilirken eserin telif ya da istinsah kaydının da anıldığı görülür: **"Kütibe hāze'r-risāletu min şuhūri Recebi'l-mürecceb sene 974, te'līf-i Ḫıżrī-i Baġdādī."**

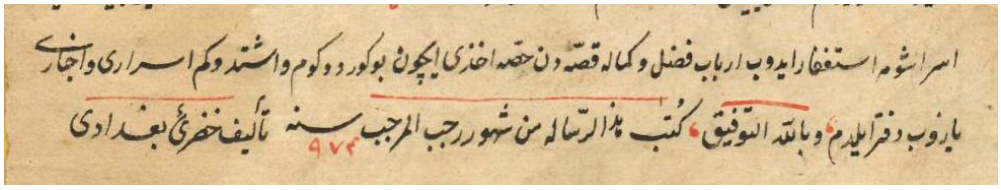

Görsel-3: *Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort, 1576 nolu nüshanın ferağ kaydı.*

Öte yandan eserin 969 (1561/1562) yılında istinsah edilen AE nüshası Ferhad Paşa adına, bundan yaklaşık beş yıl sonra 974 (1566/1567) yılında yazılan V nüshası ise Hüsrev Paşa adına düzenlenmiştir. Ferhad Paşa adına düzenlenen daha erken tarihli AE nüshasında bir vesile ile anılan Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Hüsrev Paşa adına düzenlenen V nüshasında anılmadığı görülür. Bunda, AE nüshasının tertip edildiği 969 yılında henüz hayatta olan padişahın, V nüshasının kaleme alındığı 974 yılından önce vefat etmiş olması etkili olmuş olmalıdır. Bu bağlamda eserin ilk nüshasının, Kânûnî Sultan Süleyman'ın ömrünün son demlerinde yazıldığı, ikinci nüshanın mezkur sultan vefat ettikten sonra tertip edildiği görülür. Ferhad[7] ve Hüsrev Paşa[8] adına tertip edilen nüshaların istinsah tarihleriyle örtüşecek şekilde mezkur paşaların bir vesile ile gerçekten de Bağdat bölgesinde görevli oldukları *Sicill-i Osmânî*'den hareketle anlaşılmaktadır. Bu da eserin 16. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığını doğrulayan başka bir karine olarak yorumlanabilir.

Eserin müellifi olan Hızrî, Bağdatlıdır ya da uzun süre Bağdat'ta yaşamıştır. Katiplik mesleğiyle meşgul olmuştur. Eserin 969 (1561/1562)

[7] Ferhad Paşa (Solak), Enderun'da terbiye edilip I. Selim (Yavuz) ile harpte bulunmuş ve Teke beyi olmuştur. Sonra yükselerek Yemen beylerbeyi oldu. Sonra oradan çağrılıp 951'de (1544) Bağdat beylerbeyi olmuş ve 1952'de (1545) ayrılmıştır. Sonra 967'de (1559-60) Karaman beylerbeyi olup harpte yaralandı. Sonra tekrar Bağdat valisi olup orada vefat eyledi. Kamil, bilgili, tarih bilir, perhizkârdı. Oğlu Mehmed Paşa'dır (Süreyya, C.2, 1996, 519).

[8] Hüsrev Paşa (Köse) Harem'den çıkıp 960'ta (1553) Ayntap beyi sonra beylerbeyi damad-ı padişahî ve defterdar oldu. 967 (1560) tarihlerinde İran sefiri oldu. 970'te (1562-63) Diyarbekir valisi olup 978'de (1570-71) ayrıldı. Sonra 988'de (1580) Erzurum, 990'da (1582) tekrar Diyarbekir, 992'de (1584) Halep ve 994'te (1586) Van valisi olup 995'te (1587) İran Harbi'nde şehit oldu. Emir vermesini bilir ve terbiyeliydi. Serhat işlerine vakıftı (Süreyya, C.2, 1996, 684). **Not**: 16. yüzyılda yaşamış iki Hüsrev Paşa daha vardır. Bunlardan ikisi 1544 tarihinde vefat eden Hüsrev Paşa (Deli) ile 1015'te (1606/07) Kanije beylerbeyi olduktan sonra vefat eden Husrev Paşa (Hadım)'dır. Görev yerleri-yılları ve ölüm tarihleri dikkate alındığında *Erkâniyye*'nin bunlardan biri adına tertip edilme ihtimali oldukça zayıf görülmektedir (Süreyya, C.2, 1996, 683-684).

tarihli ilk nüshası ve bundan yaklaşık beş yıl sonra tertip edilen 974 (1566/1567) tarihli ikinci nüshası 16. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Bu veriler ışığında, *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin yukarıda tartışılan Hızrî mahlaslı müellifler içinde *Münazara-i Tîğ u Kalem* şairi Hızrî ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir. Nitekim *Münazara-i Tîğ u Kalem*'in (976/1568), *Erkâniyye*'nin ikinci tertibinden (974/1566-1567) bir iki yıl sonra yazıldığı görülür. *Münazara-i Tîğ u Kalem*'in serlevhasında da *Erkâniyye*'nin ilk tertibindeki nüshanın başında da müellifin "kâtip" olduğuna dair kayıtlar söz konusudur. Yine *Münazara-i Tîğ u Kalem*'de şairin Bağdatlı olup Kerbelâ'da yaşadığına dair bilgi bulunurken (Gökcan, 2015), *Erkâniyye*'nin V nüshasında iki farklı yerde müellifin Bağdatlı olduğu künyesine eklenen "Bağdâdî" ifadesiyle belirtilmiştir. Bütün bunlara rağmen elbette ihtiyatlı olmakta fayda vardır ve yeni araştırmalarla *Erkâniyye* müellifi Hızrî'nin kim olduğunun daha kesin karinelerle ortaya konulması beklenmelidir. Özetle ve ihtiyatla söylersek *Erkâniyye*, Hızrî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden birkaç yıl evvel kaleme aldığı, müellifin henüz bilinen iki eserinden ilkidir, denebilir. Her iki eserin sembolik unsurlar taşıması da önemli bir benzerlik olarak dikkat çekmektedir.

Hızrî-i Bağdâdî ve Eserleri

Hızrî-i Bağdâdî ve eserlerine dair biyografik ve bibliyografik kaynaklarda bilgi bulunmadığı söylenmişti. Şimdiye kadar onun hayatı ve eserlerine dair bilgiler, Gökcan'ın *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden derlediği bilgilerle sınırlı idi. Buna göre 16. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat, Kerbelâ'da ihtiyarlık dönemini yaşamış olan Hızrî, kâtiplik mesleğiyle meşgul olmuştur. Nitekim *Erkâniyye*'den derlenen biyografik veriler, bu bilgilerle bütünüyle örtüşmektedir. Bununla birlikte *Erkâniyye'*nin özellikle AE nüshası, müellif hakkında yeni biyografik veriler sunmaktadır. Mezkur nüshanın sebebi telifinde olumsuz bir tecrübesini paylaştığı anlatıya göre Hızrî, tıpkı Fuzûlî gibi Kânûnî Sultan Süleyman tarafından kendisine düzenli bir gelir sağlanmış, hayatını onunla idame ettiren şairlerden biridir. Ne var ki bir dönem yakın arkadaşlık kurduğu kimselerden zarar görüp bu gelirden mahrum kalmış, sonrasında bir nevi uzlet hayatı yaşamıştır. Yine gerek sebeb-i teliften gerekse kişisel tecrübesini sembolik ve alegorik bir dille anlattığı eserinden anlaşıldığına göre Hızrî, mutasavvıf yönü ağır basan ve dervişane bir hayatı benimseyen bir kişiliğe sahiptir (AE 3[a]).

Eserlerine gelince Gökcan'ın iddia ettiği gibi onun tek eseri *Münazara-i Tîğ u Kalem* değildir. Kaynaklarda eserleri hakkında bilgiye rastlanmayan Hızrî'nin bu makalenin de konusu olan eseriyle birlikte şu an bilinen iki eseri bulunmaktadır.

1. *Münazara-i Tîğ u Kalem*: Hızrî-i Bağdâdî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinin bilinen tek nüshası Leipzig Gotha Kütüphanesi Oriental yazmalar arasında yer almaktadır. Klasik mesnevi tertip özelliklerini taşıyan eser, 976 (1568) yılında Bağdat'ta kaleme alınmış olup devrin Osmanlı padişahı Sultan II. Selim adına düzenlemiştir. 971 beyitlik eser, "Mefāʿīlün

mefāʿīlün feʿūlün" kalıbında kaleme alınmıştır (Gökcan, 2019). Eser, kalem ile kılıcın birbirine karşı giriştikleri üstünlük mücadelesini konu edinir. Gücü, zenginliği ve ihtişamı temsil eden kılıç, kendindeki bu üstün vasıfları gerekçe göstererek hükümdarlık iddiasında bulunurken bilgi, tecrübe ve aklı temsil eden kalemse bu vasıfları ile kılıçtan üstün olduğunu savunarak asıl hükümdarın kendisi olduğunu iddia eder. Olay örgüsü, diğer kılıç-kalem münazaralarından farklı olarak kılıcın üstünlüğü vurgulanarak son bulur. Kalem, akıl ve devleti tartışırken gördüğü rüyasında gücü ve zenginliğiyle devletin, aklı mağlup ettiğine şahit olunca bu rüyasından etkilenerek iktidarın kılıca ait olduğunu kabullenir ve kılıcın dostu ve yardımcısı olur. Böylece aralarında ittifak sağlanır (Tekler, 2021).

2. *Erkâniyye*: Hızrî-i Bağdâdî'nin *Münazara-i Tîğ u Kalem* mesnevisinden birkaç yıl önce kaleme aldığı bu eser, tasavvufî-alegorik niteliktedir. İki nüshasına ulaşılan eser aşağıda detaylı olarak tanıtılıp tahlil edilecektir.

***Erkâniyye* Nüshalarının Tavsifi**

Hızrî'ye ait *Erkâniyye* adlı eserin, iki nüshası tespit edilebilmiştir. Biri İstanbul Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 34 AE Roman 44'te; diğeri Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort , 1576 demirbaş numaralı bir mecmuada bulunmaktadır.

İstanbul Millet Kütüphanesindeki nüsha, mukavva kapaklı bir risale şeklinde tertip edilmiş olup her bir sayfasında 14 satırın bulunduğu 9 yapraktan oluşmaktadır. Harekeli nesih hatla yazılmış olup reddâdesi düzensiz olarak gösterilmiştir. 1^{b}'de, metnin hemen üzerinde eserin müellifi "**min kelāmi Ḫıżr-ı Kātib**" ifadesiyle anılmıştır. 3^{a}'daki sebeb-i telif kısmında ise eser adı "**Erkâniyye**" olarak zikredilmiştir. Aynı sayfada eserin Ferhad Paşa'ya arz edildiğine dair bir ibare vardır. Sayfalar cetvelsizdir. Eserde durak ve bölüm başlıklarının kırmızı mürekkeple yazıldığı ve iktibasların üzerinin kırmızı mürekkeple çizilerek vurgulandığı görülür. Nüshanın başında yer alan vikaye yaprağında nüshanın Millet Kütüphanesindeki yerini gösteren kaşeden başka herhangi bir kayıt yoktur. 1^{a}'daki zahriyesinde bir dua, metnin bittiği sayfanın sonunda ise şaire ait birkaç beyit kayıtlıdır. Sayfanın sağ kenarında ise nüshanın Ali Emîrî'ye ait olduğunu gösteren temellük mührü vardır. İstinsah kaydı olarak 969 (1561/1562) yılı da bu sayfada yazılıdır.

Başı: 1^{b}

Ḥamd-i firāvān u ṣenā-yı bī-payān, her dem ü her ān, ol Ḫālıḳ-ı ins ü cānn celle şānuhū ḥażretlerinüñ ẕāt-ı muʿallāsına olsun ki "Le-ḳad ḫalaḳne'l-insāne fī aḥseni taḳvīm" feḥvāsınca insānı cümle ḥayvāndan aḥsen ve lisān-ı faṣīḥ ile mübeyyen ḳıldı.

Sonu: 9[a]

Ammā bu ḳıṣṣa-i pür-ġuṣṣadan ehl-i idrāke ḥiṣṣe budur ki māl ü menāli olmayup ṭarīḳ-i irtişā-y-ile bir murāda vāṣıl ve maḳṣūdı olmasa Ḥaḳḳ'uñ rıżā vü raḥmetinden nevmīd olmaya ve bir murādı olduḳda cebre ṭutmaya tevekkül maḳāmında ṣabr seccādesinde sākin ola.

Eserin Avusturya Ulusal Kütüphanesi, Ohne Ort , 1576 demirbaş numaralı bir mecmua içerisinde yer alan diğer nüshası ise mıklepli, kapak yüzeyi ebruli mukavva, sırtı vişne çürüğü renginde olan bir ciltle kaplıdır. Her bir sayfasında 22 satırın bulunduğu 3 yapraktan oluşmaktadır. Eser 36[a]'da başlayıp 38[b]'de bitmektedir. Nesih hatla yazılmış olup reddâdesi yoktur. Eserin başladığı 36[a]'da, metnin sol üstünde eserin müellifi "**Ḫıżrī-i Baġdādī** güfte-est" ifadesiyle, sağ üstünde ise eser adı "**Risāle-i Erkāniyye**" şeklinde kaydedilmiştir. Yine 36[b]'deki sebeb-i telif kısmında eser adı "**Erkāniyye**" olarak zikredilmiştir. Aynı sayfada eserin Hüsrev Paşa adına düzenlendiğini gösteren bir ibare vardır. Sayfalar cetvelsizdir. Eserde durak ve bölüm başlıklarının kırmızı mürekkeple yazıldığı ve iktibasların kırmızı mürekkeple çizildiği görülmektedir. Nüsha üzerinde yer yer sah kayıtlarına rastlanır. Nüshanın hâşiyesinde başka bir eser istinsah edilmiştir. Nüshanın sonunda yer alan ketebe kaydında, "Kütibe hāze'l-risāletü min şuhūri Recebi'l-mürecceb sene 974 (1566/1567); te'līf-i Ḫıżrī-i Baġdādī" ifadesi yazılıdır.

Başı: 1[b]

Ḥamd-i firāvān u şenā-yı bī-payān, her dem ü her ān, ol Ḫālıḳ-ı ins ü cānn celle şānuhū ḥażretlerinüñ ẕāt-ı muʿallāsına olsun ki "Le-ḳad ḫalaḳne'l-insāne fī aḥseni taḳvīm" feḥvāsınca insānı cümle ḥayvāndan aḥsen ve lisān-ı fasīḥ ile mübeyyen ḳıldı.

Sonu: 9[a]

Kendümi bayaġı mekānumda gördüm. Eşkāl-i muzaḫrafātdan ve Ḫayāl Aġa'dan nişān u eṣer görinmeyüp yirlerin[de] yil eser. İşüme istiġfār idüp erbāb-ı faẓl u kemāle ḳıṣṣadan ḥiṣṣe aḫẕı içün bu gördügüm ve işitdügüm esrārı ve aḫbārı yazup defter eyledüm. Ve billāhi't-tevfīḳu.

Nüshalarının Mukayesesi

Erkâniyye nüshaları mukayese edildiğinde nüsha farklarının versiyon oluşturacak yoğunluk ve nitelikte olduğu görülür. Evvela birkaç yerde görülen blok hâlindeki farklılaşmalar bunu destekleyen bir durumdur. Mesela eserin ilk versiyonu olduğu düşünülen AE nüshasının sebeb-i telifinde Hızrî'nin otobiyografisine dair veriler sunan bölüm, V nüshasında kısmen özetlenerek baştan kurulmuştur. Bunda, eserin ilk versiyonu yazılırken henüz hayatta olup Hızrî'ye sabit bir gelir sağlayan Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) eserin ikinci versiyonu oluşturulmadan önce vefat etmesi ve müellifin eserin ikinci versiyonunu oluştururken aradan geçen beş-altı yıllık zaman zarfında yaşadığı talihsiz hadisenin sıcaklığını kaybetmiş olması etkili olmuş olabilir.

AE Nüshası	V Nüshası
…Ḫıżrī-i dil-teşne-i ʿirfān ol fermān-dih-i ins ü cānn ve ṣāḥib-ḳırān-ı zemīn ü zemān aʿnī sulṭān ibn sulṭān Sulṭān Süleymān *ḫalledallāhu mülkehû* ḥażretlerinüñ ḫazīne-i maḳsimü'l-erzāḳından mā-ḳasem olan cihet-i muʿayyene ile ḳanāʿat idüp **Beyt**: Kimse bābın dögmeyüp iḥsān içün Dökmez idüm yüz ṣuyın bir nān içün. Yaʿnī kendü ʿālemümde ve kār u demümde olup kelime-i *"İḫvānu hāẕe'z-zemāni cevāsīsü'l-ʿuyūbi"* kelimesiyle ʿamel idüp bu zemānenüñ ṣol nāme gibi iki yüzlü ve ḫāme gibi iki dillü bī-vefā yārenlerinden ḳaṭʿ-ı iḫtilāṭ idüp lāle gibi dāġ-ı ferāġı baġruma urmışdum. Zīrā zamān-ı esbaḳda ġaflet ü cehlden **[AE 2ᵇ]** hüner-i ṣamtı sehl ṣanup bir şeġāl-i nā-bekār u rūbāh-ı ḥīlekār ile cüzvī müddet ülfet itmekle küllī mażarratın görmiş-idüm. *Laʿnetullāhi ʿaleyhi ve miṣlihī ilā yevmi yubʿaṯūn.* Lā cerem **Beyt:** Her ki-rā esrār-ı kār āmūhtend Mühr gerdend ü dehāneş dūḫtend muḳteżāsınca zebānuma mühr-i sükūt urup müşāhede-i esrārullāh ile mebhūt idüm.	…ve dil-teşne-i āb-ı ḥayāt-ı ʿirfān, Ḫıżrī-i müstemend ü bī-sāmān, kelime-i *"İḫvānu hāẕe'z-zemāni cevāsīsü'l-ʿuyūbi"* muḳteżāsınca ʿamel idüp bu zemānenüñ ṣol nāme gibi iki yüzlü ve ḫāme gibi iki dillü bī-vefā yārenleriyle çendān iḫtilāṭ eylemeyüp ḳaṭʿ-ı inbisāṭ idüp lāle gibi dāġ-ı ferāġı baġruma urup ġonçe-i pür-ḫūn gibi dem-beste ve mir'āt-i sikeşte gibi kimseye ṣūret-i ülfet göstermeyüp her vech-ile kendü ḥālümde kār u demümde olup ṣāmit olmaġla…

Benzer sebeplerle AE nüshasında ikinci bir sebeb-i telif niteliğindeki hâtime bölümündeki dört satırlık bir kısmın V nüshasından çıkarıldığı anlaşılır (**AE 9ᵃ**).

Eserin ilk versiyonu olduğu anlaşılan AE nüshasındaki bazı mensur bölümler, V nüshasında muhtemelen eserin estetik değeri artırılmak için büyük oranda nazma çekilerek, kısmen de genişletilerek yeniden yazılmıştır. Bu süreçte AE nüshasında metnin sonundaki (**9ᵇ**'de kayıtlı) iki beytin de V nüshasında, metne dahil edildiği görülür.

AE Nüshası	V Nüshası
"…Eger bunlar ile refīḳ u hem-tarīḳ olup irticā vü iltimāsuñ bunlaruñ vāsıṭasıyla dilerseñ egerçi kim beş günlük bu cihān-ı fānīnüñ manṣıb u cāhına iḫtimālen irişmek olur; līkin ʿāleminden elemi ve ṣafāsından cefāsı ve bālinden belāsı biñ mertebe ziyāde olduġın muḳadder bilesin. **Beyt**: Ḫudā'dan iste maḳṣūduñ Ḫudā'dan Cüẕāmdur isteyen andan cüdādan Bu bābda mir'āt-ı żamīrüñe ġubār-ı	Ṭarīḳ-ı ḥaḳda yüri pāk-bāz ol Duʿācı bir faḳīr ü bī-niyāz ol İgen daḫı bulara olma ṭālib Degülseñ ger ṭarīḳ-ı ḥaḳda kāẕib Bular şāhān-ı dehrüñ ḳuvvetidür Ġazā yolında beẕl ü himmetidür Bulara put gibi ṭapma hemīşe Elüñ tā urmayasın soñra dişe Taṣarruf çünki Ḥaḳḳ'uñdur her işde Rumūz-ile didüm sen işit işte

inkisār ṭārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyān eyledüm, diyü samt u sükūn ʿālemine vardı. Ben kendözimi yitirüp vālih oldum. Bunlaruñ birisiyle āşinālıġum ve rūşenālıġum olmaduġından murādumdan nevmīd-nisbet ḳalup ḥüzn ʿālemine vardum. Andan baña vaṭanumdan cānibe remz ü işāret yaʿnī delālet idüp icāzet virdi. Allāh yüsellimüke, diyü döndüm." **[AE 9ᵃ]**	Naṣībi bile er faḳr u ġınāsın Her aḥvāl içre ẕikr ide Ḫudāsın **Neşir:** Yaʿnī iy Ḫıżrī-i dervīş ve iy merd-i maʿnā-yı dil-rīş! Bu meẕkūrlar ile dostlıġuñ ve münāsebetüñ olmayup pāye-i menāṣıbdan bī-behre ḳalup iḫvān-ı mesned-nişīn iʿtibārından dūr u mehcūr olduġuña ġam u ġuṣṣa çekme. Her murād u maḳṣūd ki Ḥaḳ celle ve ʿalā dergāhından iste. Ġayrıdan isteyüp Ḥaḳḳ'uñ rıżā vü raḥmetinden nevmīd olma ve bir murāda ṭālib olduḳda cebre [yüz] ṭutma, tevekkül maḳāmında ve ṣabr seccādesinde ol. Bu bābda mir'āt-ı żamīrümüz ki ġubār-ı inkisārī ṭārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyān eyledüm diyü Ḫayāl Aġa ṣāmit olup sükūt ʿālemine vardı. Andan baña vaṭanumdan cānibe remz ü işāret ü delālet idüp icāzet virdi. **[V 38ᵇ]**

Bunlardan başka iki nüsha arasında cümle, ibare ve kelime düzeyinde birçok ekleme, çıkarma ve düzeltme gibi farklılıklar bulunmaktadır (**AE 8ᵃ, AE 8ᵇ)**. İstinsah sürecinin tabiatine uygun olarak ortaya çıkan genel farkların çok ötesinde bir hacme sahip olan bu farklar, ilgili nüshaların eserin standart birer kopyası olmaktan ziyade, iki ayrı versiyonu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Öte yandan AE nüshasının Ferhad Paşa'ya V nüshasının ise Hüsrev Paşa'ya ithaf edildiği dikkate alındığında müellifin hâmi değiştirirken eserinde birtakım tasarruflarda bulunarak yeni bir versiyon oluşturması da olası bir durumdur. Ferhad Paşa'nın Hüsrev Paşa'ya göre daha erken tarihte Bağdat bölgesinde görev yaptıktan sonra vefat etmesi de onun adına düzenlenen nüshanın, eserin ilk versiyonu olduğu fikrini desteklemektedir. Daha önemli başka bir karine ise Ferhad Paşa adına düzenlenen nüshanın sebeb-i telifinde geçen "Ḫıżrī-i dil-teşne-i ʿirfān ol fermān-dih-i ins ü cānn ve ṣāḥib-ḳırān-ı zemīn ü zemān aʿnī sulṭān ibn sulṭān Sulṭān Süleymān ḫalledallāhu mülkehū ḥażretlerinüñ ḫazīne-i maḳsimü'l-erzāḳından mā-ḳasem olan cihet-i muʿayyene ile ḳanāʿat idüp..." ibaresidir. Bu ibareden anlaşıldığına göre Hızrî'ye belirli bir gelir bağladığı anlaşılan Kânûnî Sultan Süleyman, Hüsrev Paşa adına düzenlenen nüshada anılmamıştır. AE nüshasının 969 (1561/1562) tarihli istinsah kaydı göz önüne alındığında Kânûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) bu tarihte hayatta olduğu (Emecen, 2010), buna karşın Hüsrev Paşa adına düzenlenen V nüshasının 974 (1566/1567) tarihli ferağ kaydına bakıldığında ise mezkur padişahın vefat ettiği anlaşılmaktadır. Bu da Hızrî'nin, V nüshasını Kânûnî Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra, eserin ilk versiyonu olan AE nüshasından birtakım değişiklikler yaparak hazırladığını göstermektedir.

Özetle belirtmek gerekirse Ferhad Paşa'ya sunulan 969 (1561/1562) tarihli nüsha eserin ilk versiyonu, bundan yaklaşık beş yıl sonra Hüsrev Paşa adına düzenlenen 974 (1566/1567) tarihli nüsha ise ikinci versiyonu olup her iki versiyon da 16. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiştir. Bu bağlamda

eserin tenkitli metni, İsam *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)* esas alınarak kurulduğundan kılavuza uygun olarak metin tenkidinde eserin güncel versiyonu olan 974 (1566/1567) tarihli V nüshası esas alınmıştır (Açıl vd. 2022).

Eserin Genel Yapısı ve Özeti

Eserde genel olarak bölüm başlıklarının yazılmadığı görülür. Bununla birlikte hamdele, salvele, çeharyâr-i güzîne dua, sebeb-i telif, methiye, âgâz-ı destan ve hâtime bölümlerinin olduğu görülür.

Hamdele: *Erkâniyye*, İslami edebiyatın önemli bir geleneği olan hamdele ile başlar. Yazar, bu bölümde Allah'a sınırsız övgü ve şükürlerini sunar. Allah'ın insanı en güzel surette yarattığı ve ona fasih bir dil verdiği, ayrıca insanlar arasında bilginleri ve şairleri üstün kıldığı bazen ayet bazen hadis iktibaslarıyla destekleyerek belirtir. Ehl-i irfân olan şairlerin dilleri altında hazineler bulunduğunu ve kalplerinin Rahman'ın hazineleri olduğunu vurgular. Ancak kötü niyetli, ahlâkî ve manevî değerlerden yoksun, boş ve anlamsız şeyler söyleyen şairler olduğunu da ekler. Böyle şairlere sapkınların uyduğunu söyleyerek eleştirir.

Salvele (Naat): Ardından Hz. Muhammed'e (sav.) duyulan derin sevginin ifadesi olarak salât u selam getirilir. Peygamber, eşsiz belagati ve mucizeleriyle övülür. Bu bölüm İslam'ın dört halifesine selam ve dua gönderilerek tamamlanır.

Sebeb-i telif: Hızrî, başından geçen talihsiz bir hadiseye yer verdiği sebeb-i telifte biyografisine, himaye sistemine ve dönemin sosyal yapısına yönelik hususlara değinir. Müellif, kendisini hakikate susamış bir ârif olarak sunar. Kânûnî Sultan Süleyman'ın himayesinde, onun ihsanıyla belirli bir gelir elde edip kimseye el açmadan geçindiğini ifade eder. Akabinde parçası olduğu sosyal yapıyı eleştirerek iki yüzlü ve sahtekâr dostlarından duyduğu elemi paylaşır. Kötü niyetli ve sahtekâr insanlarla kurduğu kısa süreli dostluklardan büyük zararlar gördüğünü söyler. Yaşadığı bu olumsuz tecrübeyi gerekçe göstererek herkesten uzaklaşıp yalnızlığı seçtiğini, hakikat sırlarına eren her insan gibi sessizliğe büründüğünü ifade eder. Ancak hakikate ulaşamamış kimseler tarafından sebepsiz yere eleştirilip türlü iftiralara maruz kaldığını belirtir. Dünyevî çıkar peşinde koşan kişilerin dinî değerlerden yoksun riyakâr kimseler olduğunu vurgular. Eserini, gönül ehli kimselere düşmanlık besleyen cahillerin ayıplarını yüzlerine vurup bunların gerçek yüzlerini göstermek amacıyla yazdığını belirtir. Rindlik temasında, hikaye/efsane türünde kaleme aldığı eserini şebistân-ı hayâl tarzında yazdığını belirtir. Bu ibret dolu esere *Erkâniyye* adını koyduğunu söyler.

Methiye: Hızrî kendini aşağılık bir karıncaya, hamisi Ferhad/Hüsrev Paşa'yı ise Hz. Süleyman'a benzeterek kendinin değersiz olduğunu söylerken hamisini yüceltir. Onu adalet ve bilgiyle donatılmış bir veli olarak tasvir eder. Kapısının, Hak kapısı gibi herkese açık olduğunu ve kapısından kimseyi geri çevirmediğini vurgular. Haminin adaletli ve bilgiyle donatılmış bir veli olarak

sunulmasısında, Hızrî'nin yaşadığı haksızlık karşısında bir hamiye duyduğu ihtiyacı gösterir niteliktedir.

Âgâz-ı destân: Bir gece evinde bir başına oturan Hızrî dünyada daha önce hiç söylenmemiş kıymetli bir söz bulmak için gönül levh-i mahfuzunun satırlarına bakar. Ancak, yeni bir söz bulamaz ve bu durum, onu hayret makamına sürükler. Uykuya dalan Hızrî, misal âlemine uçup hayâl ülkesine yolculuk eder ve kendisini rüya âleminde bulur.

Bu yeni dünyada, dalları âlemleri tutan ulu bir ağaç vardır. Ağacın on iki dalı ve her dalında otuzar yaprağı vardır ki yaprakların bir yanı beyaz bir yanı siyahtır. Bu ulu ağaçta binbir çeşit meyve yetişmekte ve ağacın dallarına yuva yapan rengârenk kuşlar, ağacın meyvelerinden yemektedir. İlginç şekilde ne meyvelerden bir eksilme olur ne de kuşların karınları doyar. Güçlü olan kuşlar, zayıf olanların lokmasını başına vurarak elinden alır.

Şahit olduğu bu sahneye şaşıran Hızrî, işin hikmetini anlamaya çalışır. Biraz daha ilerleyince kapısı âriflerin gönlü gibi geniş ve hoş bir hisara varır. Bu hisar, kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmıştır. Bu sırada at üstünde gelen ay yüzlü bir genç, Hızrî'ye selam verir. Kendini Hayâl Ağa olarak tanıtan genç, buranın Kaf Dağı eteğindeki Câbelkâ Kalesi olduğunu ve kendisinin de hisarın sahibi olan Nâmdâr Şah'ın hizmetçisi ve hazinedârı olduğunu söyler. Hızrî'ye dilerse sultanın şehrini gezdirerek gamlı gönlünü şad edeceğini, ayrıca onun akıllı ve erdemli birine benzediğini söyleyerek sultanla tanıştırabileceğini belirtir. Böylece birlikte sultanın sarayına giderler. Hayâl Ağa, Hızrî'ye evvela sultanın hazinelerini gösterir.

Hızrî, hazinenin sağ tarafında altından yapılmış iki sofa görür; sofaların birinde kibriyle Nemrûd'u andıran sarı imameli bir Yahudi, diğerinde ise kurnaz bir papaz oturmaktadır. Her ikisinin de karşılarında binlerce kişi ayakta beklemektedir. Diğer tarafta ise biri ak gümüşten, diğeri kızıl bakırdan yapılmış iki sofa daha vardır. Ak gümüşten yapılmış sofa üzerinde oturan yuvarlak yüzlü, nezaket sahibi bir şeyh, sayısız müride sahiptir. Bakır sofa üzerinde oturan kötü dilli, değersiz adam ise etrafındaki bayağı kimselerle sohbet etmektedir.

Şaşkınlıkla Hayâl Ağa'ya gördüklerinin hikmetini sorar. Gördüklerinin kim olduklarını ve ne iş yaptıklarını öğrenmek ister. Hayâl Ağa bu kişilerin, sultanın en çok değer verdiği sohbet arkadaşları olduğunu söyler ve onlarsız bir an bile yapamadığını belirtir. Devlet erkânının gece gündüz demeden bu kişilere hizmet ettiğini ekler. Bilhassa altın sofa üzerindeki Yahudi'nin, sultanın baş tabibi ve en yakın dostu olduğunu, bu yüzden adını Sultaniye koyup işlerinin tamamını ona havale ettiğini aktarır. Sanatında Eflatun ve Aristo gibi filozofları utandıracak kadar üstün; hikmette, Sokrat ve Bukrat'ı geride bırakacak kadar derin olduğunu belirtir. Sultanın da devlet erkânının da onu görmediklerinde kedere kapılıp dünya kendilerine dar geliyormuş gibi hissettiklerini söyler. Sultana ve devlet erkânına sevgi gösterdiğinde hepsinin, ağızlarını kapayamayacak kadar mutlu olduklarını aktarır. Ayrıca hünerli bir

kâfir olan bu Yahudi'nin, büyücülükte de mahir olup Hazret-i Meryem ve Râbiatü'l-Adeviyye'ya benzer tertemiz kadınları iffetten çıkardığını, Mâlik bin Dinar misali imanlı kimseleri, şeytanî vesveselerle müridi hâline getirdiğini, insanları dünyevî zevklere yönlendirip imanlarını ellerinden aldığını söyler. Çoğunlukla cimrilerle ahbaplık kurup cömertlerle asla dostluk yapmadığını, herkesin onun ayağına geldiğini fakat onun kimsenin ayağına gitmediğini söyler ve Allah'a, Muhammed aleyhi's-selam ümmetini bu kişinin şerrinden koruması için dua eder.

Hayâl Ağa, daha sonra ikinci sofada oturan kızıl benizli, şeytan yüzlü, iman götürücü papazı tanıtır. Onun Frengistan padişahının yakın adamı olup kurnaz ve sihirbaz olduğunu açıklar. Tâ Kızılelma'ya kadar Sakız, Frânçe ve Venedik illerinin onun hükmünde olduğunu söyleyip haçlıların ulusu olarak Roma papası gibi nice insanları türlü vesveselerle müridi haline getirdiğini, onları haç taşıyıp putlara tapmaya zorladığını belirtir. Memleketin ıslahı adına kendisine Balyozluk görevi verildiğini söyler. Kâfirlikte Sarı Cehûd'dan geri kalmayıp padişahın yanında hayli itibarlı olduğunu, cümle ekabiri kendisine tabi kılıp birçoğunu dininden döndürüp kendi kapısına bağladığını açıklar.

Aslen Gümüş kasabasından olup gümüş sofa üzerinde oturan Akça Şeyh'in ise padişahın gönülden müridi olduğunu belirtir. Bu topluluğun önderi olan Akça Şeyh'in, felek gibi sürekli dönüşte, gökyüzü gibi her an cümbüşte olduğunu söyleyip hareketli bir kişiliğe sahip olduğunu vurgular. Hâlde gizli bir hazine, söz söylemede cihan pehlivanı olduğunu açıklar. Sarı Cühûd ve Kızıl Papaz gibi Akça Şeyh de istediğini yaptırmakta kâdirdir. Padişah ve devlet erkanı onun bir sözünü iki etmez. Onun hoşnutluğunu kazanmak için bütün devlet erkânı onu ziyaretgâh edinip el etek öper. Akça Şeyh'in hilekâr iblis ya da onun benzeri olduğunu ifade eden Hayâl Ağa, müritlerini hak yoldan çıkarıp batıla düşürdüğünü, seçkin kimseleri dahi sohbetine kabul etmediğini, huzuruna çıkmak için insanların nice sıkıntılara katlandıklarını söyler. Dışarı çıkıp cihan pazarında dolaşmaya kastettiğinde pazarda ne kadar tüccar ve esnaf varsa Akça Şeyh'in dükkanlarına uğraması için büyük bir arzu duyduğunu, nazarıyla dükkanlarına şeref bahşetmesini umduklarını dile getirerek onun uğradığı dükkan sahiplerinin toplumda en yüksek rütbeye ulaştığını ifade eder. Bütün mürit ve muhiplerinin imanlarını onun yolunda heba ettiklerini belirtir.

Bakır sofa üzerinde oturan Mankur Ağa'nın ise Akça Şeyh'in sadık bir adamı olup emirlerini yerine getirdiğini vurgular. Divane bir şekilde vilayetler gezen mekânsız bir seyyah, evsiz yurtsuz bir fellah olarak dolaştığını söyler. Miskinlerle dostluk kuran Mankur Ağa'nın her işi padişaha bildiren ve Akça Şeyh'in fermanlarını yerine getiren bir kişi olduğunu belirtir. Kumarbaz ve müflislerle dostluk kurup dostlarının da kendisi kadar alçak kişiler olduğunu ifade söyler.

Hayâl Ağa, sultanın hazinesine yaptıkları bu seyahatin sonunda Hızrî'ye bazı nasihatlerde bulunur. Ona, Hak yolda yürümesini, Hak'tan gayrısına el açmayıp yalnız Hakk'a dua eden bir fakir olarak yaşamasını, Hak yolunda

yürürken aldananlardan olmak istemiyorsa bu gördüklerini talep etmemesini, bunlara put gibi tapmamasını öğütler. Er kişinin, fakirliği nasip bilerek her şartta Allah'ı zikretmesi gerektiğini vurgular. Bu kimselerin dostluğundan uzak olduğu için üzülmeyip her ne muradı varsa Allah'tan istemesini, başkalarından isteyip Hak rahmetinden ümit kesmemesini söyler. Bir muradı talep ederken de aşırıya kaçmadan tevekkül makamında olmasını tavsiye edip sükut âlemine geçer. Hayâl Ağa, kılavuzluk ettiği bu yolculuğun sonunda Hızrî'ye icazet verir. Bu esnada Hızrî, uykudan uyanır ve kendini yeniden evinde bulur. Hem Hayâl Ağa'nın hem de dört sofa üzerinde oturan değersiz kişilerin yok olduklarını fark eder.

Hatime: Hızrî, istiğfar edip fazilet ve kemal ehlinin istifadesi için bu kişisel deneyimini yazıp defter eyler.

Eserin Konusu ve Kurgusu

Erkâniyye genel olarak, Hızrî'nin şahsî bir tecrübesine yaslı dönemin sosyal, kültürel ve dinî dinamiklerini irdeleyen tasavvufî bir eserdir. Eserde, riyakârlık, yanlış dostluklar ve cehaletin hâkim olduğu bir toplumun eleştirisi yoğun bir şekilde hissedilir. Yazarın içsel hakikat arayışı, etrafındaki fasık ve cahil insanlardan uzak kalma arzusuyla bütünleşir. Ahlâkî üstünlük ve manevî olgunluk gibi tasavvufî unsurlar, eserin temel konusunu oluşturur. Eserdeki karakterler ve mekânlar, derin sembolik anlamlar taşır. Bu durum, eserin mistik yönünü ön plana çıkarır. Eser, dünyevî çıkarlar peşinde koşan insanları eleştirirken dinî ve ahlâkî değerlere bağlığı yüceltir. Bu değerler, eserin didaktik yönünü ortaya koyarken müellifin okuru doğru yola yönlendirmeyi amaçladığını gösterir.

İlk sahne, kurmaca bir karakter olarak Hızrî'nin bir gece evinde tek başına otururken tefekküre dalıp hakikat arayışıyla başlar. Bu ilk sahne müellifin uykuya dalıp rüya âleminde çıktığı yolculuğun anlatısına dönüştüğünde hikaye alegorik bir anlatıya bürünür. Hikayenin rüya aleminde geçen ilk sahnesinde dünya hayatı, ağaç motifiyle karşılanır. Bu motife göre dünya, dalları dört yana uzanmış ulu bir ağaçla temsil edilir. Ağacın on iki büyük dalı vardır ki bu, bir yılda bulunan on iki aya tekabül eder. Her bir daldaki otuz yaprak bir aydaki otuz günün, her yaprağın bir yüzünün beyaz bir yüzünün siyah olması, gece ve gündüzün sembolüdür. Ulu ağacın dallarındaki meyvelerinden yiyen kuşlarsa insanları temsil eder. Hızrî'nin kurduğu bu sembolik dünyada, ulu ağacın meyveleri azalmadığı gibi kuşların da karınları asla doymaz. Güçlü kuşlar, zayıf kuşların başlarına vurup onların payına düşen meyveleri ellerinden alır. Bu sembolik dünyada, zayıf kuş Hızrî'nin bizzat kendisidir, güçlü kuşlar ise türlü hile ve riyakarlıkla Sultan Süleyman'ın ihsanını elinden alan kimseler olmalıdır. Hızrî çıktığı bu içsel yolculukta bu ilk sahneden payına düşen manayı alarak ilerler. Hikayenin rüyada geçen bu ikinci sahnesi, ilk sahnedeki ağaç motifi etrafında kurulan sembolik anlatının yeni sembollerle açımlanmasıdır. Hızrî biraz daha ilerlediğinde kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmış bir hisara ulaşır. Hisarın kapısını ârifler gönlü gibi geniş olarak nitelemesi, hakikat peşinde koşan bir ârif olarak Hızrî'nin

kendine dair gizil övgüleridir. Bu sahneden itibaren Hızrî'ye Hayâl Ağa adında ay yüzlü bir genç eşlik eder. Hikayenin Hızrî'nin rüyasında/hayâlinde geçiyor olması Hayâl Ağa karakterinin, yine Hızrî'nin kendisinden başka biri olmadığını düşündürür. Nitekim gerek sebeb-i telifte Hızrî'nin kendi kişilik özelliklerine dair söyledikleriyle hikayenin sonunda Hayâl Ağa'nın ona nasıl bir insan olması gerektiği hususunda verdiği nasihatlerle çizdiği ideal insan tipi bütünüyle örtüşür. Yine sebeb-i telifte Hızrî'nin kendisini aldattıklarını söylediği riyakar dostlar/sahte şeyh ile kurgudaki anlatıda insanları doğru yoldan çıkaran riyakar kişiler/şeyhler tamamıyla eşleşir. Rüyada geçen bu manevî yolculukta Hızrî'ye kılavuzluk edenin Hayâl Ağa olması, onun tekamül sürecinde kendi kendine rehberlik eden bir üveysî[9] olabileceğini akla getirir ki Hızrî yine sebeb-i telifte herkesten el etek çekip bir nevi uzlet hayatını benimsediğini aktarır. Öte yandan Hayâl Ağa, buranın Kaf Dağı eteğindeki Câbelkâ Kalesi olduğunu söyler. Câbelkâ, tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak kullanılan efsanevî iki şehirden biridir. Sâlikin hakikate ulaşmak için her türlü alâka ve kayıttan koparak geçmesi gereken menzillerin ilkine Câbelsâ, sonuncusuna Câbelkâ denmiştir. Öte yandan eşyanın esas suretlerinin Câbelkâ'da olduğu söylenmiştir (Uludağ, 1992). Hikaye mekânının Câbelkâ olarak seçilmesi anlatıda birbirine bağlı olarak ilerleyen iki konu için de oldukça stratejiktir. Böylece Hızrî, bir yandan hakikat arayışı için çıktığı içsel yolculukta ulaştığı mertebeyi gösterme, öte yandan sebeb-i telifte kısaca değindiği talihsiz hadisenin hakikatini/esasını sembolik bir dille anlatma imkânı elde eder. Bu bağlamda eserine *Erkâniyye* ismini vermesi de yerinde ve yaratıcı bir tercih olarak okunabilir. Zira *erkân* kelimesinin, "âdet, yol yöntem, usûl, âdap" gibi anlamlarıyla tarikat yahut tasavvuftaki usulü; "bir topluluğun başlıca kimseleri, ileri gelenler, devletin, ordunun sayılı kimseleri" gibi anlamlarıyla da devlet erkanını akla getirmesiyle eserin izleğine uygun zengin çağrışımlar sunduğu görülür. Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi karakterler ise hem kişinin hakikat yolculuğunda aşması; aldanmaması gereken engelleri hem de devrin sosyal düzenindeki ve ahlâk anlayışınızdaki bozulma ve yıkımı gösteren toplumun önde gelen kimselerini temsil etmektedir. Ayrıca müellifin bu karakterleri, anlatının muhtevasına uygun olarak isimlendirdiği görülür. Zira karakterelere verilen isimlerin bir yönüyle dönemde kullanılan paraları çağrıştıracak çekilde seçildiği açıktır. Öte yandan müellifin, şikâyetlerini doğrudan değil de kurgu üzerinden dile getirmesine ve eleştirdiği kişilerin eserin yazıldığı tarihte henüz hayatta olmalarına bağlı olarak nispeten karakater isimlerini bu kimselere çağrışım yapacak şekilde seçmiş olabilceğini de düşündürmektedir.

Eserin kurgusu incelendiğinde, anlatıdaki çok katmanlı yapı dikkat çekicidir. Klasik dönem eserlerinde sıkça rastlandığı üzere burada da hamdele ve salvele bölümlerinde eserin asıl konusunu sezdiren berâat-ı istihlâl

[9] Tasavvufta, Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayıp Müslüman olan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşad edildiği kabul edilir. Bu tür kişilere Üveysî, bu metoda da Üveysîlik denir (Tosun, 2012, 400).

sanatına başvurulduğu görülmektedir.[10] *Erkâniyye*'nin ilgili bölümleri oluşturulurken Allah'ın insanı en güzel şekilde yaratarak ona fasih bir dil verdiği, insanlar arasında ise şair ve ârifleri üstün kıldığı vurgulanır. Gerçek şairlerin kalplerinin Rahman'ın hazinesi olduğu ancak kötü niyetli ve hakikati kavrayamayan şairlerin de bulunduğu belirtilir. Hamdele ve salvele kurgulanırken yer verilen ve birçoğu âyet ve hadis iktibaslarına dayanan bu anlatılar, Hızrî'nin sebeb-i telifte paylaştığı başından geçen hadisenin hikâyesini çağrıştıracak şekilde kurgulanmıştır. Bu kurgu, hamdele ve salvele bölümleriyle sebeb-i telif arasında güçlü bir anlamsal bütünlük oluşturur. Nitekim hamdele ve salvele bölümlerindeki şair ve âriflerin üstün kılındığı, buna rağmen hakikati kavrayamayan kötü niyetli şairlerin de bulunduğu anlatısına paralel olarak sebeb-i telifte gerçek bir şair ve hakiki bir ârif olarak kendisinden bahseden Hızrî'nin, sözde şair ve sahte ârifler tarafından türlü sıkıntılara düşürüldüğü anlatılır. Ancak gelenekte, eserin genel girişindeki hamdele ve salvele bölümlerinde görülen berâat-ı istihlâl sanatıyla sebeb-i telifteki anlatıdan ziyade âgâz-ı destan denilen asıl bölümde ele alınan konuyla irtibat kurulduğu görülür. Bu nadir durum, eserin alışılagelmiş kurgulardan farklı olduğunun ilk işareti olarak kabul edilebilir. Beraat-i istihlâl ile âgâz-ı destandaki alegorik hikaye yerine sebeb-i telifteki anlatıyla anlamsal bağ kurulması, müellifin şahsi tecrübesini hikaye ettiği bu anlatıyı bir nevi eserin asıl konusu haline dönüştürdüğünü söylemeyi mümkün kılar.

Sebeb-i teliflerin bazen bir hikâye gibi kurgulandığı bilinen bir olgudur (İçli, 2022). Farklı işlevleri bulunmakla birlikte eserin kaleme alınma nedeni yahut yazım sürecini açıklayan sebeb-i telifler, hikayenin hikayesi olmakla üst-kurmaca unsuru olarak da değerlendirilmiştir (Kuran, 2006). Bu bağlamda *Erkâniyye*, sebeb-i telifte eserin yazılma nedeninin açıklandığı bölümle âgâz-ı destandaki ana/asıl hikâyenin çok yönlü bir ilişkide olması bakımından klasik dönemde oluşturulan birçok esere oranla ayrıca önemlidir. Eserde sebeb-i telif ile ana/asıl hikâyenin kurgusal iç içeliği yahut organik bütünlüğüne dair, aşağıda maddeler hâlinde sırlanan ilişki biçimleri delil olarak sunulabilir:

1. Sebeb-i telifte müellif-anlatıcı olarak hikayenin hikayesini anlatan Hızrî, asıl hikâyenin başlamasıyla sahneden çekilmez. Hikâyede kahraman-anlatıcı olarak sebeb-i telifteki müellif-anlatıcı rolünü sürdürür.
2. Hızrî'nin sebeb-i telifte tarihî kişiliğine dair yaptığı betimlemeler, asıl hikâyedeki kurmaca kişiliğiyle bütünüyle örtüşür.
3. Asıl hikâyedeki anlatı, Hızrî'nin sebeb-i telifte başından geçen hadisenin konu ve temasını yansıtacak şekilde edebî formla kurgulanmıştır.
4. İkinci bir sebeb-i telif izlenimi veren hâtime, sebeb-i telifteki hikayenin hikayesini devam ettirecek şekilde kurgulanmıştır.

[10] Berâat-ı istihlâl sanatı için bkz. Arslan, 2021.

Asıl hikâyenin ilk sahnesi, klasik edebiyat geleneğinde daha çok sebeb-i teliflerde görülen bir kurguyu başlar.[11] Yukarıda görüldüğü üzere *Erkâniyye*'de sebeb-i telif, hâtime ve ana hikâyenin anlamsal ve kurgusal iç içeliği eserin dikkat çekici özelliklerinden biridir. Bununla birlikte sebeb-i telifteki anlatıdan bağımsız olarak, âgâz-ı destandaki asıl hikâyenin, kendi içinde katmanlı bir yapıya sahip olduğu görülür. Kurmaca bir karakter olarak Hızrî, asıl hikâyenin ilk sahnesinde evinde düşüncelere dalmış bir vaziyette betimlenmiştir. Bu ilk sahnenin devamında Hızrî'nin rüyada geçen yolculuğunu öykülemesiyle anlatı, yeni bir boyut ve yeni bir katman kazanır. Zira rüyada geçen bu yolculuk, alegorik bir anlatımla öyküleştirilmiştir. Asıl hikayenin son sahnesinde ise Hızrî'nin uyanmasıyla rüyadaki yolculuğu öyküleyen alegorik anlatı son bulur. Böylece anlatıda, ilk sahnedeki katmana dönülür. Bütün bu süreç, ana hikâyenin kendi içindeki çok katmanlı yapısını açıkça ortaya koymaktadır.

Eserin girişindeki hamdele ve salvele bölümlerinde berâat-i istihlâl sanatıyla sebeb-i telifte Hızrî'nin şahsî tecrübesine dayalı anlatı arasında kurulan konu ve kurgu ilişkisi, sebeb-i telif ile âgâz-ı destan arasındaki organik bütünlük ve asıl hikayenin kendi içindeki katmanlı yapısı dikkate alındığında, *Erkâniyye*'nin altı adımda gelişen üç katmanlı bir yapıya büründüğü görülür. Bu yapıyı değerlendirirken eserin karmaşık yapısını daha iyi anlamak için anlatıcı rolleri, üst kurmaca, alegorik anlatım, hikâye katmanları ve metin içi bağlara odaklanmak gerekir. Şöyle ki metin boyunca iki ayrı rolde karşımıza çıkan Hızrî, müellif-anlatıcı olarak sebeb-i telifte başından geçen talihsiz hadiseyi hikaye ederken âgâz-ı destan bölümünde kahraman-anlatıcı rolüyle ana kahramanlardan biri olarak hikayeye dahil olur. Bu ikili rol, hikayenin hikayesi (sebeb-i telif/hâtime) ile ana hikaye (âgâz-ı destan) arasında organik bir bütünlük oluşturur ki bu, hem metnin yapısal bütünlüğünü hem de üst kurmaca özelliğini gösteren önemli bir unsurdur. Ayrıca Hızrî'nin sebeb-i telifte betimlenen tarihi kişiliğiyle birebir örtüşen bir kişilik vasfıyla kurmaca bir kişi olarak asıl hikayede yer alması, metnin üst kurmaca özelliğini pekiştirir. Bu örtüşme, okurun müellifin gerçek kimliği ile kurmaca kimliği arasında bağlantı kurmasını sağlarken metnin gerçeklik ile kurmaca arasında gidip gelen bir yapıya dönüşmesine de neden olur. Öte yandan asıl hikayede toplumsal yapıya dair sunulan alegorik anlatının, sebeb-i telifte müellifin şahsî bir tecrübeden hareketle ait olduğu toplumsal yapıyı eleştirdiği anlatının adeta aynada ters-yüz olmuş yansıması olarak kurgulanması, asıl hikaye ile hikayenin hikayesi (sebeb-i telif) arasında konu ve tema bakımından organik bir bağ oluşturarak metnin çok katmanlı yapısını ve üst kurmaca niteliğini pekiştirmiştir. Bütün bunlar, *Erkâniyye*'nin, altı adımda gelişen üç katmanlı yapısını gösterir:

a. Üst katman (birinci katman): Genel girişte berâat-i istihlâl sanatıyla konunun çağrışımlarla sezdirildiği (1. adım), sebeb-i telif ve hâtimede Hızrî'nin müellif-anlatıcı olarak hikayenin hikayesini anlattığı (2 ve 6. adımlar) kısımlar.

[11] Bkz. İçli, 2022.

b. Ara Katman (ikinci katman) : Âgâz-ı destanın alegorik olmayan ilk sahnesi (3. adım) ile Hızrî'nin rüyadan uyanıp kendini evinde bulduğu son sahne (5. adım).

c. Alt Katman (üçüncü katman): Hızrî'nin rüya aleminde şahit olduğu olayları alegorik bir şekilde öyküleştirdiği sahneler (4. adım).

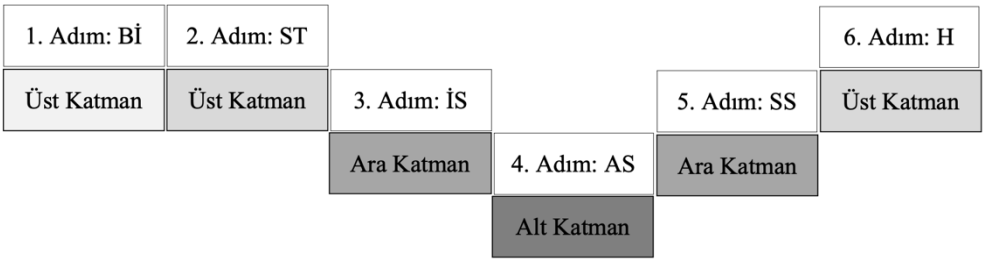

Bİ: Beraat-i İstihlâl // ST: Sebeb-i Telif // İS: İlk Sahne // AS: Alegorik Sahne // SS: Son Sahne // H: Hatime

Grafik-1: *Erkâniyye'de Anlatının Üç Katmanlı Yapısı*

Özetle söylemek gerekirse *Erkâniyye*, bütün bölümler arasında sıkı bir organik bütünlük bulunan ve çok katmanlı yapı sergileyen bir eserdir. Sebeb-i telifte anlatılan hikayenin hikayesi ile ana hikâye arasında yapı, kurgu, anlam ve anlatım yönüyle kurulan güçlü ilişki esere üst kurmaca özelliği kazandırmıştır. Hızrî'nin anlatı boyunca bazen müellif-anlatıcı bazen kahraman-anlatıcı olarak yer alması ise üst kurmaca unsurlarını pekiştiren bir durumdur. Bunlardan bağımsız olarak ana hikayenin ilk ve son sahneleri ile rüyada geçen alegorik sahneler arasında da üst kurmaca ilişkisi görülür ki bu özellik, eserdeki çok katmanlı yapıyı daha da derinleştir. Bu yapısal zenginlik, eserin edebi değerini artırmakla birlikte okurda geleneksel ve modern anlatı tekniklerinin başarılı bir senteziyle oluşturulduğu hissi yaratır.

Eserin Dil, Üslup ve Anlatım Biçimleri

Erkâniyye, Osmanlı inşâ geleneği üslup özelliklerini yansıtan sanatlı bir dille kaleme alınmıştır. Eserde farklı vezinlerde Farsça bir beyit, iki kıta ve kısa bir mesnevi olmak üzere birkaç manzumeye yer verildiği görülür. Ağırlıklı olarak âyet ve hadis olmak üzere Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Fenâî mahlaslı başka bir şairden (AE nüshasına has bir iktibas. Bkz. 9[a]) Arapça, Farsça ve Türkçe iktibaslar yapılmak suretiyle eser, tek düze bir anlatımdan kurtarılmıştır. Seci kullanımı, ses ve anlam sanatlarına sık başvurulması, anlatımı canlı kılan diğer önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Erkâniyye'de zengin ve canlı bir anlatım biçimi kullanılmıştır. Eserin bir hikaye olması sebebiyle anlatının ana omurgasını öyküleme oluşturmuştur. Hızrî'nin bir gece yarısı evinde başlayan içsel yolculuğu, rüyası ve rüyasında karşılaştığı hadiseler kronolojik bir sırayla hikaye edilmiştir. Böylece okuyucunun Hızrî'nin şahsî deneyimine ve karşılaştığı zorluklara eşlik etmesi sağlanmıştır. Metinde özellikle sembolik imgelerin detaylı bir şekilde betimlendiği görülür. Ulu ağaç, hisar, Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi sembolik değeri olan karakter, mekân ve nesnelerin betimlenmesi okuyucunun hayâl gücünü harekete geçirerek, hikayenin geçtiği mekânları ve olayları zihinde canlandırmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu tasvirler, metnin alegorik ve mistik doğasını güçlendirmiştir. Eserde öne çıkan anlatım biçimlerinden biri de diyalogdur. Diyaloglar, karakterlerin düşüncelerini birbirlerine doğrudan ifade etme imkânı tanır. Hızrî ile Hayâl Ağa arasındaki konuşmaların, hikayenin akışını hızlandırdığı ve karakterlerin kişilik ve motivasyonlarını açığa çıkardığı görülür. Ayrıca Hayâl Ağa'nın Hızrî'ye önemli nasihatler verdiği diyaloglar, metnin didaktik doğasını da pekiştirmiştir. Öte yandan eserde monolog anlatım biçiminin hakim olduğu da söylenebilir. Hızrî'nin, hikayenin kahramanlarından biri olarak ben-anlatıcı rolüyle hadiseleri okuyucuya anlatması, bir yönüyle eserin tamamen bir monolog olduğunu da akla getirir. Bundan başka Hızrî'nin kendi iç dünyasında yaşadığı ve hissettiği duygular, monologlar aracılığıyla ifade edilerek okuyucunun, Hızrî'nin içsel çatışmalarını ve manevî arayışını daha derinlemesine anlaması, onun zihnine ve kalbine yakınlaşmasını sağlamıştır.

Metinde yoğun bir sembolizm kullanımı ve alegorik anlatım görülür. Açıl, bir eserin alegorik vasfını taşıması için kişileştirme, iç çatışma ve arayış unsurlarını taşıması gerektiğine dikkat çekerken; kavramın insan gibi konuşturulmasını, kavramın kendine mütenasip ilişkiler ve faaliyetler geliştirmesini, anlatının zamansal ve mekânsal müphemiyet taşıyıp insanın kendini tanıma serüveni biçimdeki kurgusal yapıya sahip olması gerektiğini vurgular (Açıl, 2018, 139). Bu bağlamda *Erkâniyye* alegorinin bütün vasıflarını barındırır. Öte yandan gönül levh-i mahfuzu, ulu ağaç, meyveler, kuşlar, altın, gümüş ve bakır sofalar, sofa üzerindeki Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa, Kaf Dağı, Câbelkâ Kalesi, Hayâl Ağa vs. derin tasavvufî anlamlar taşıyan sembolik unsurlardır. İslam inancına göre levh-i mahfuz, bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitaptır. Hızrî'nin gönül levh-i mahfuzuna bakması, kendi içsel bilgeliğine ve ilahî bilgiye ulaşma çabasını simgeler. Ulu ağaç, dünya hayatını; binbir çeşit meyve, dünyevî nimetleri; renk renk kuşlar, ahlâkî vasıfları ve sosyal statüleriyle birbirinden ayrılan insanı; kıymetli taşlar, altın ve gümüşten yapılmış hisar, maddi zenginliği; ay yüzlü genç olan Hayâl Ağa, safiyet, güzellik ve ilahî rehberliği; altından yapılmış sofalar, maddi zenginlik ve dünyevî gücü; ak gümüşten ve kızıl bakır sofalar, farklı manevî ve ahlâkî durumları; uykudan uyanma, manevî aydınlanmayı ve hakikate ulaşmayı simgeler. Bu uyanış, dünyevî hayatın aldatıcılığından kurtuluşu ve gerçek bilgiye ulaşmayı temsil eder. Metinde tasavvufî anlamlar taşıyan bu iç içe geçmiş semboller ve metaforlar;

Hızrî örneği üzerinden insanın içsel yolculuğunu, hakikat arayışını ve maddî dünyanın hilelerine düşmeden gerçek bilgeliğe ulaşma çabasını anlatır. Özetle söylenecekse *Erkâniyye*, Osmanlı dönemi edebî eserlerinin dil ve üslup özelliklerini yansıtan sanatlı dili ve sembolik anlatımıyla dönemin entelektüel sınıfına yönelik yazıldığı anlaşılan etkileyici bir metindir.

Eserin Edebiyat Tarihindeki Yeri

Sebeb-i teliflerin çok işlevli yapısı dikkate alındığında müelliflerin, kaleme aldığı eserin yazılış amacına, konusuna, dil ve üslup özelliklerine, türüne, tarzına, şekilsel özeliklerine vs. dair türlü bilgiler vermek suretiyle eserinin, tarihi süreçte oluşturulan diğer metinlerle ilgisini, farkını, özgünlüğünü vs. belirterek edebiyat tarihindeki yerini belirlemeye, bir nevi onu gelenek içinde konumlandırmaya giriştiği görülür. Bu yönüyle sebeb-i telifler, gelenekte üretilen eserleri dil, üslup ve muhteva gibi türlü yönlerle inceleyen araştırmacılar için dikkate değer veriler sunmaktadır.

Hızrî'nin eserini *şebistân-ı hayâl* sözüyle betimlemesi *Erkâniyye'*yi nazire geleneği kapsamda incelemeye kapı aralar. Nazire kavramını geniş bir perspektifte ele alan Saliha Paker, gelenekte üretilmiş tercüme eserlerin, Arapça ve Farsça eserlerle kurduğu metinlerarası ilişkiye dikkat çeker. Osmanlı kültürlerarası alanını, bir edebiyat ve kültür dizgesi olarak kavramsallaştıran Peker, bu dizgeyi tercüme ve nazire açısından sorunsallaştırarak sunduğu çerçevede Osmanlı kültürlerarası alanında üretilen eserlerin metinlerarası ilişkisi, kullanılan dilsel ve edebî stratejiler, müelliflerin gerek Osmanlı gerek İranlı diğer şairlerin eserlerine karşılık verme biçimleri gibi ortak unsurlara dikkat çekerek nazire kavramının sınırlarını sorgular (Paker, 2009). Bu durum elbette yalnız tercüme metinler için geçerli değildir. Konu, şekil, kurgu gibi türlü yönlerle başka eserlerle yoğun bir metinlerarası ilişki kurduğu görülen eserlerin, en azından *nazire* kavramı etrafında incelenmesi, eserin edebiyat tarihi içindeki yerini saptamak için önemlidir. Bu bağlamda *Erkâniyye*'nin, Fettâhî'nin (ö. 852/1448 [?]) *Şebistân-ı Hayâl* adlı eseriyle birlikte düşünülmesi önemlidir. Nitekim *Erkâniyye'*nin muhteva, kurgu, dil ve isimlendirme gibi birçok yönden Fettâhî'nin *Şebistân-ı Hayâl*'i ile derin metinlerarası ilişki kurduğu görülür. Birçok bölümden oluşan *Şebistân-ı Hayâl* dinî-tasavvufî bir muhtevaya sahiptir. Eserde dördüncü bâbın ikinci faslından itibaren tasavvufî meseleler ve ahlâka dair hususların işlendiği görülür (Elbir, 2003). *Şebistân-ı Hayâl*'e göre oldukça hacimsiz bir eser olan *Erkâniyye*'nin de tasavvufî ve ahlâkî bir muhtevada olduğu açıktır. Her iki eserde de sâlik, mürîd, fısk, nefs, fakr, fakîr; hasîs, hırs, tamah, gıybet, sefer, ticâret, tâcir ve bezirgân gibi kavramların tasavvufî bağlamda kullanıldığı görülür. Dünyaya bağlılık, çarşıda haksızlık yapanların durumu, pazar ehlinin hâli, zenginlik, makam-mevki sahiplerinin hâli, mal-dârlığın yerilmesi gibi sosyal ilişkiler ve toplumsal ahlâkı etkileyen hususlar ele alınır. Öte yandan hem *Erkâniyye* hem de *Şebistan-ı Hayâl* alegorik nitelikler, hayâlî ve sembolik unsurlar ön planda tutularak kurgulanmıştır. *Erkâniyye*'den farklı olarak *Şebistân-ı Hayâl*'de eserin didaktik yapısı ve

hacminden ötürü birbirinden bağımsız birçok temsilî hikâye söz konusudur. Dil ve üslup yönüyle de iki eserin benzeştiği görülür. Her ikisi de beyt, kıta ve farklı nazım türünde birçok manzumenin yer aldığı mensur eserlerdir. Secili yapıları, âyet ve hadis iktibasları ile inşa türünün birçok özelliğini taşır. Başka bir metinlerarası ilişki ise isimlendirmeye ve tanımlamaya dairdir. Fettâhî, bir gece vakti gönlüne düşen ilhamla eserini yazmaya karar verdiğini belirterek ona *Şebistân-ı Hayâl* adını verdiğini söyler. Hızrî ise *şebistân-ı hayâl* tarzıyla nitelediği eserinde bir gece vakti rüya aleminde çıktığı manevî yolculuğu anlatmıştır. İki metin arasındaki konu, kurgu, dil ve isimlendirmeye/tanımlamaya dair derin ve çok yönlü ilişkiye rağmen *Erkâniyye*'nin *Şebistân-ı Hayâl*'e nazire olduğunu iddia etmek zor bir ihtimal ise de, en azından, "model eser" olarak *Şebistân-ı Hayâl*'e yaslandığını, ondan ilham alınarak yazıldığını söylemek mümkündür. İki metin arasındaki bu çok yönlü ilişki, *Erkâniyye*'nin edebiyat tarihindeki yerini tespit için önemlidir.

Klasik Türk edebiyatında şair ve ediplerin, şikâyet-nâme türünde kaleme aldıkları manzum ve mensur eserlerinde felek, dünya, zaman ve kader gibi kavramlardan; içinde bulundukları ruh halinden, sevgilinin ilgisizliğinden, aşk ve ayrılık acısından; rüşvet, devlet ve din adamlarına yönelik eleştirilerden; makam ve mevki sahiplerinden, şiir ve şairin değerinin anlaşılmamasından; yoksulluktan ve yaşadıkları türlü haksızlıklardan ötürü şikâyet ettikleri görülür (Öztürk, 2023, 365). XVI-XIX. yüzyıl divânlarındaki manzum şikâyet-nâme örneklerini inceleyen Batıislam, on üç şaire ait, toplam otuz iki şikâyet şiiri tespit ettmiş,[12] en fazla şikâyet şiirinin (on altı) XVI. yüzyılda yazıldığına dikkat çekmiştir (Batıislam, 2009, vii).[13] Öte yandan yine XVI. yüzyılda yazılmış olan Fuzûlî'nin mensur *Şikâyet-nâme*'si, bu türün en meşhur örneğidir. Bu bağlamda *Erkâniyye*'nin edebiyat tarihindeki yerini tespit etmek için şikâyetname türündeki eserlerle, bilhassa Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'siyle kurduğu benzerliğe ayrıca değinmek gerekir. *Erkâniyye*'nin sebeb-i telifindeki anlatıdan (AE nüshası), Hızrî'nin, Kanunî Sultan Süleyman'ın tensipleriyle sabit gelir elde ettiği anlaşılır. Ancak birtakım haksızlıklara uğrayarak bu gelirden mahrum olmuştur. Yaşadığı mağduriyete bir müddet sessiz kalsa da sonra Ferhad Paşa'ya sunduğu eserde yaşadığı hadiseyi anlatır. Bu bölüm, bir nevi şikâyet-nâme niteliği gösterir. Hızrî, sebeb-i telifte hadisenin teferruatına girmez, asıl hikayede ise bu acı tecrübeyi alegorik bir kurgu içinde sunar. Eserin bu yönü, Hızrî'den yaklaşık 25-30 yıl önce yine Bağdat'ta yaşayan Fuzûlî'nin benzer bir mağduriyetten sonra kaleme aldığı meşhur *Şikâyetnâme*'sini hatırlatır.[14] Ancak Fuzûlî yaşadığı mağduriyeti eserinde doğrudan dile getirirken Hızrî, edebî bir kurgu içinde

[12] Hâletî-i Gülşenî (1), Bâkî (1), Bağdatlı Rûhî (1), Gelibolulu Mustafa Âlî (3), Cinânî (3), Hayretî (6), Nâbî (2), Râmî (8), Mâhir Abdullah (2), Seyyid Vehbî (1), Haşmet (1), Âsaf (1) ve Keçecizâde İzzet Mollâ (1) (Batıislam, 2009).

[13] Şikâyet-nâme türündeki eserler hakkında yapılan diğer önemli çalışmalar için bkz. Alıcı, 2004, 35-48; Karakoç, 2021, 367-388; Karavelioğlu, 2010, 131-166; Öztürk, 2024, 467-493; Öztürk, 2023, 365-378; Sarı, 2001, 651-665; Yılmaz, 2016, 198-203.

[14] Bkz. Karahan, 1948; Tâhirü'l-Mevlevî, 2020.

alegorik bir anlatımla sahneler. Bu alegorik anlatım, eserin edebîliğini sağladığı kadar Hızrî'nin kendini koruma amacıyla başvurduğu bir yöntem olarak da yorumlanabilir. Ayrıca Hızrî, eserine *Erkâniyye* adını verirken "erkân" kelimesinin bütün anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanmıştır. Kelimenin, "bir topluluğun başlıca kimseleri, ileri gelenler, devletin, sayılı kimseleri" anlamlarına ayrıca dikkat edilmelidir. Anlatıda Sarı Cühûd, Kızıl Papaz, Akça Şeyh ve Mankur Ağa gibi karakterler sultanın en yakın muhipleri olarak anılırken hepsi de riyakâr ve düzenbazdır. Ne var ki devlet erkanı bunlara kendilerini beğendirmek için çırpınır. Bu tablo, Hızrî'nin taşradaki bürokratik düzenden şikayet ettiğini akla getirir. Öte yandan şikâyetnâme özelliği gösteren her iki eserin de Bağdat yöresi şairlerine ait olması edebiyat-sosyoloji bağlamında ayrıca yorumlanmaya değerdir. Fuzûlî ve Hızrî gibi şairlerin sorunlarını eserlerine yansıtmasında, Bağdat gibi merkeze uzak bölgelerde muhtemelen merkezî otoritenin eksikliğini ve zeamet sistemindeki bozulmaların yol açtığı çaresizliği derinden hissetmeleri etkili olmuştur. Bu şikayetler, dönemin sosyo-politik yapısına dair fikir vermesi bakımından da önemlidir. Merkezî otoritenin zayıfladığı taşrada, sosyal düzenin bozulduğunu, bürokratik haksızlık yaşandığını ve sanatçının karşılaştığı zorlukları gözler önüne serer.

Sonuç

Bu makalede 16. yüzyılda Osmanlı sahasında kaleme alınmış ve bugüne değin keşfedilmeyi bekleyen eserlerden biri olan *Erkâniyye* ve onun müellifine odaklanılmıştır. Yapılan incelemeler, eserin biyografik kaynaklarda anılmayan 16. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat'ta yaşamış ve kâtiplik mesleğiyle meşgul olmuş Hızrî-i Bağdâdî'ye (Kâtip) ait olduğunu göstermiştir. Eser-müellif ilişkisini saptamaya dair yapılan incelemeler esnasında Hızrî etrafında gelişen literatürde iç içe geçmiş birçok hatanın oluştuğu görülmüş, birçoğu Amasyalı Hızrî ve eserleri hakkında oluşan bu hatalar, mümkün olduğu oranda sebepleriyle açıklanıp tashih edilmiştir. Bu bağlamda ikincil kaynaklarda Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne katıldığı ve bu sırada öldüğü söylenmişse de klasik dönem biyografik kaynaklarda müellifin bu sefere katıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Amasyalı Hızrî hakkında literatürde oluşan bir diğer hata ise eserlerine dairdir. TEİS'te şairi konu edinen maddede *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinden bahsedilmiş ve mezkur eser, TEES'te de tanıtılmışsa da klasik kaynaklarda şairin *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisinin olduğuna dair bilgiye rastlanmaz. Latîfî'nin tezkiresinde, Amasyalı Hızrî'nin muhtemelen Hamdullah Hamdî'ye öykünerek yazan bir müellif olduğunu göstermek için onun *Âb-ı Hayât* mesnevisinde geçen birkaç beytin ardından, "Ez kıssa-yı Yûsuf u Züleyhâ-yı Ḥamdî" diyerek Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sında geçen birkaç beyti paylaşması, tezkire üzerinde çalışan araştırmacıların yanılmalarına ve Amasyalı Hızrî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı bir mesnevisinin olduğunu sanmalarına neden olmuştur. İlgili beyitlerin Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sında geçtiği tarafımızca da doğrulanmış, böylece Amasyalı Hızrî'ye ait böyle bir mesnevinin olmadığı görülmüştür. Amasyalı Hızrî etrafında oluşan bir diğer hata ise Bursalı

Mehmet Tahir'in, *Osmanlı Müellifleri*'nde "Hızrî Bey" maddesinde paylaştığı bilgilerin, dikkatle tetkik edilmemesinden kaynaklaşmıştır. Bursalı Mehmet Tahir, ilgili maddede Hızrî Bey'in Köprülü Kütüphanesinde *Âb-ı Hayât* adıyla 989/1581 yılında bir manzume yazdığını haber vermiştir. Ancak Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* eseri üzerine hazırlanan yüksek lisans tezinde, Amasyalı Hızrî'nin, Kânûnî'nin Bağdat Seferi'ne çıktığı 938/1534 yılında öldüğünü, bu sebeple Bursalı Mehmet Tahir'in 989/1581 yılında nazmedildiğini haber verdiği *Âb-ı Hayât* eserinin, ona ait olamayacağını, nitekim Köprülü Kütüphanesinde böyle bir esere rastlanmadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda Bursalı Tahir'in "Hızrî Bey" maddesinde konu edindiği kişi, Amasyalı Hızrî'den başka fakat onun gibi *Âb-ı Hayât* adlı bir mesnevi kaleme alan başka bir müellif olarak düşünülüp ve TEİS'te hakkında madde oluşturulmuştur. Ne var ki Mehmet Tahir'in Köprülü Kütüphanesi'nde olduğunu haber verdiği eserin, Amasyalı Hızrî'nin *Âb-ı Hayât* mesnevisinin bir nüshası olduğu görülmüş ve Hızrî mahlaslı iki farklı şairin *Âb-ı Hayât* adlı iki farklı eser telif etmedikleri anlaşılmıştır.

İki nüshası tespit edilen *Erkâniyye*, daha erken tarihli olmakla birlikte müellifin *Münazara-i Tîğ u Kalem* adlı eserinden sonra tespit edilen ikinci eseridir. Nüshalar arasındaki farklar, *Erkâniyye'*nin iki farklı versiyonunun oluştuğunu göstermiştir. Ferhad Paşa'ya sunulan AE nüshası eserin ilk versiyonu olup 1561/1562 tarihlidir. Eserin ikinci versiyonu olan V nüshası ise 1566/1567 tarihli olup Hüsrev Paşa'ya sunulmuştur. Hami değişikliğine bağlı oluşan bu iki versiyon arasındaki farklar, Hızrî-i Bağdadi'nin eseri farklı şartlar altında yeniden kaleme aldığını göstermektedir. Müellifin şahsî tecrübesine yaslanan eserin, ikinci versiyonunda değişen şartlara bağlı olarak eksitmeler ve eklemeler yapıldığı görülmüştür. *Erkâniyye*'nin tenkitli metninin kurulup incelenmesi, klasik Türk edebiyatının eksik parçalarından birinin tamamlanmasına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda müellifin şahsî bir deneyimine dayanan eserin, dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-politik dinamiklerini eleştiren tasavvufî bir eser olduğu görülmüştür. Eserin AE nüshası, müellifin biyografisine dair yeni bilgiler sunmaktadır. Buna göre Hızrî-i Bağdâdî, kendisiyle aynı çağda ve bölgede (Kerbelâ/Bağdat) yaşayan Fuzûlî gibi Kânûnî Sultan Süleyman tarafından kendisine düzenli bir gelir sağlanmışsa da daha sonra merkezi otoritenin zayıfladığı Osmanlı taşrasında zeamet sistemindeki ahlâkî ve bürokratik düzenin bozulmasına bağlı olarak bu gelirden mahrum kalmıştır. Böylece herkesten uzaklaşarak münzevî bir hayatı seçmiştir. Başlangıçta sessiz kalmayı seçse de dah sonra alegorik bir kurgu dahilinde yaşadığı bu olumsuz tecrübeyi anlatma yolunu seçmiştir. Bunda korunma ihtiyacı da etkili olmuş olabilir.

Klasik Osmanlı edebiyatının dil ve üslup özelliklerini yansıtan eserde, 16. yüzyılın genel dil özelliklerine uygun olarak sanatlı bir dil kullanılmıştır. Eserde öyküleme, betimleme, diyalog ve monologlar gibi türlü anlatım biçimleri kullanılarak zengin ve canlı bir anlatım elde edilirken sembolik ve alegorik anlatımla metnin edebîliği artırılmıştır. Altı adımda gelişen üç katmanlı yapısıyla *Erkâniyye*'nin en dikkat çeken yönlerinden biri de

kurgusudur. Berâat-i istihlâl sanatıyla girişte konunun sezdirilmesi, Hızrî'nin müellif-anlatıcı olarak sebeb-i telif ve hâtimede hikayenin hikayesini anlatması, Hızrî'nin kahraman-anlatıcı rolüyle dahil olduğu âgâz-ı destandaki asıl hikayenin alegorik olmayan ilk sahnesi ile Hızrî'nin rüyadan uyanıp kendini evinde bulduğu son sahne ve rüya aleminde şahit olduğu hadiseleri alegorik bir anlatımla öyküleştirdiği sahneler; eserin bölümleri arasında organik bir bütünlük oluşturduğu gibi metnin çok katmanlı yapısını ve üst kurmaca niteliğini de ön plana çıkarmıştır. Bu yapısal zenginlik, eserin edebî değerini artırırken bir yönüyle de geleneksel anlatı teknikleri ile modern dönemlere has zannedilen ve fakat aslında klasik dönem müellifleri tarafından da kullanılıp modern zamanlarda adeta yeniden keşfedilip rağbet gören anlatı tekniklerinin başarılı bir senteziyle oluşturulduğunu gösterir.

Sonuç olarak tasavvufî öğreti içinde toplumsal düzene ve bozulan ahlâka getirdiği eleştiriler, sembolik anlatımı ve çok katmanlı yapısıyla *Erkâniyye*, hem muhteva hem de yapı bakımından Osmanlı sahasında üretilen önemli bir eserdir. Hızrî'nin içsel yolculuğu ve manevî arayışı, okuyucuyu kendi hakikat arayışına davet ederken eserin Osmanlı taşrasında görülen sosyal ve ahlâkî düzenin bozulmasına yönelik eleştirel yönü, onu klasik dönem eserleri içinde önemli bir konuma yerleştiriyor.

RİSÂLE-İ ERKÂNİYYE

Ḥamd-i firâvân u şenâ-yı bî-payân, her dem ü her ân, ol Ḫâlıḳ-ı ins ü cânn *celle şânuhû* ḥażretlerinüñ ẕât-ı muʿallâsına olsun ki *"Le-ḳad ḫalaḳne'l-insâne fî aḥseni taḳvîm"*[15] feḥvâsınca insânı cümle ḥayvândan aḥsen ve lisân-ı fasîḥ ile mübeyyen ḳıldı ve cümle insândan ʿulemâ vü şuʿarâyı *"İnne mine'l-beyâni le-siḥran ve inne mine'ş-şiʿri le-ḥikmeten"*[16] delâyili birle beyân-ı ṣaḥîḥ ile şerîf ü ẕarîf ḳıldı. Ve ṭabâyiʿ-i ehl-i ʿirfânı "*İnne lillâhi kunûzun fî taḥti'l-ʿarşi mefâtîḥuhâ elsinetü'ş-şuʿarâi*[17]" ve daḫı[18] "*Ḳulûbü'ş-şuʿarâ'i ḫazâyinü'r-raḥmân*[19]" maʿnîsi birle maḫzen-i[20] dürr ü gevher ve maʿden-i sîm ü zer eyledi. Ammâ[21] bunlardan ġaraż şol ehlullâh-ı ṣâḥib-esrâr u evliyâ-yı ḥaḳîḳat-güftârdur. Ne ân ki[22] şuʿarâ-yı süfehâ-yı hezl-gûyân-ı erâẕil-i rûzigâr ola ki "*Yeḳûlûne bi-elsinetihim mâ leyse fî ḳulûbihim*[23]" ve daḫı *"ve'ş-şuʿarâ'u*

[15] "Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır" (el-Tîn 95/4).
[16] "Şüphesiz ki beyanın bazısında büyüleyici bir etki ve şiirlerden bazısında hikmet vardır" (Hadis-i Şerif)
[17] "Arşın altında Allah'ın hazineleri vardır ve şairlerin dilleri, bu hazinelerin anahtarlarıdır" (Hadis-i Şerif)
[18] daḫı: -AE.
[19] "Şairlerin kalpleri Rahman'ın hazineleridir" (Hadis-i Şerif)
[20] maḫzen-i: -V.
[21] Ammâ: +ġaraż V.
[22] ân ki: -AE.
[23] "Dilleriyle kalplerinde olmayanı söylerler" (el-Fetih 48/11).

yettebiʿuhumu'l-ġāvūn"[24] zümresinüñ[25] taḥtına dāḫil ola, *el-ʿiyāẕu billāh min şürūri nüfūsinā ve min seyyi'āti aʿmālihim.*[26]

Naʿt-i Resūl[27] ve efḍalü'ṣ-ṣalāvāt ve ekmelü'l-taḥiyyāt ol ḫᵛace-i kāyināt u ṣāḥib-i muʿcizāt aʿnī ol faḫrü'l-enām Muḥammed ﷺ [ʿaleyhi's-selām] ḥażretlerinüñ[28] **[AE 2ᵃ]** üzerine olsun kim ḥażret-i[29] Saḥbān,[30] feṣāḥat-ı kemāl-i bī-nihāyetine şāriḥ ve ḥażret-i[31] Ḥassān[32] belāġat-i cemāl-i[33] pür-leṭāfetine mādiḥ olmış-idi. Ve dürūd-ı bī-ḳıyās hemvāre ervāḥ-ı güzīn-i ḥażret-i[34] çehār-yāre vāṣıl[35] ola.[36]

Ammā[37] ʿaḳīb-i ẕālike bu risāle-i güzīn ü maḳāle-i şīrīn **teʾlīf ü taṣnīf** olınup ḳaleme gelmesine bāʿiṣ budur ki bu kemīne-i kemter ü[38] nātüvān[39] ve dil-teşne-yi āb-ı ḥayāt-ı ʿirfān, Ḫıżrī-i müstemend ü bī-sāmān, kelime-i *"İḫvānu hāẕe'z-zemāni cevāsīsü'l-ʿuyūbi[40]"* muḳteżāsınca ʿamel idüp bu zemānenüñ şol nāme gibi iki yüzlü ve ḫāme gibi iki dillü bī-vefā yārenleriyle çendāñ iḫtilāṭ

[24] +āyātınuñ AE. *"Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar." (Şuara 26/224)*
[25] zümresinüñ: zümresi AE.
[26] el-ʿıyāẕu billāh … aʿmālihim: -AE.
[27] resūl: -AE.
[28]
[29] ḥażret-i: -AE.
[30] Vâil kabilesinin hatip ve şairi Sahban, hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde hitabet, fesahat ve belâgatıyla meşhur olup darbımesellere konu olmuştur.
[31] ḥażret-i: -AE.
[32] Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahâbîdir.
[33] cemāl: -V.
[34] ḥażret-i: -AE.
[35] vāṣıl: -AE.
[36] ola: olsun AE; vāṣıl ola: +bi-minnehī ve keremihī.
[37] ammā: ve AE.
[38] kemter ü: -AE.
[39] Bu kelimeden sonra gelen ve altını çizdiğimiz bölüm AE nüshasında büyük oranda farklı olup şöyledir: Ḫıżrī-i dil-teşne-i ʿirfān ol fermān-dih-i ins ü cān ve ṣāḥib-ḳırān-ı zemīn ü zemān aʿnī sulṭān ibn sulṭān Sulṭān Süleymān *ḫalledallāhu mülkehû (Allah mülkünü ebedi kılsın)* ḥażretlerinüñ ḫazīne-i maḳsimü'l-erzāḳından mā-ḳasem olan cihet-i muʿayyene ile ḳanāʿat idüp **beyt**:

\- [Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün]
e Kimse bābın dögmeyüp iḥsān içün
n Dökmez idüm yüz ṣuyın bir nān içün

Yaʿnī kendü ʿālemümde ve kār u demümde olup kelime-i *"İḫvānu hāẕe'z-zemāni cevāsīsü'l-ʿuyūbi" (Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır)* kelimesiyle ʿamel idüp bu zemānenüñ şol nāme gibi iki yüzlü ve ḫāme gibi iki dillü bī-vefā yārenlerinden ḳaṭʿ-ı iḫtilāṭ idüp lāle gibi dāġ-ı derāġı baġruma urmışdum. Zīrā zamān-ı esbaḳda ġaflet ü cehlden **[AE 2ᵇ]** hüner-i ṣamtı sehl sanup bir şeġāl-i nā-bekār u rūbāh-ı ḥīlekār ile cüzvī müddet ülfet itmekle küllī mażarratın görmiş-idüm, *laʿnetullāhi ʿaleyhi ve miṣlihī ilā yevmi yubʿaṣun (Allah'ın laneti onun ve onun gibilerin üzerine kıyamet gününe kadar olsun)*. Lā cerem **beyt:**

[Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün]
Her ki-rā esrār-ı kār āmūhtend
Mühr gerdend ü dehāneş dūḫtend

(Her kim sırları öğrendi, mühürledi ve ağzını kapadı.) muḳteżāsınca zebānuma mühr-i sükūt urup müşāhede-i esrārullāh ile mebhūt idüm.

[40] "Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır." ﷺ Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır" ﷺ "Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır" ﷺ "Bu zamanın dostları ayıpların casuslarıdır" ﷺ "

eylemeyüp ḳaṭʿ-ı inbisāṭ idüp lāle gibi dāġ-ı ferāġı baġruma urup ġonçe-i pür-ḫūn gibi dem-beste ve mirʾāt-i sikeşte gibi kimseye ṣūret-i ülfet göstermeyüp her vech-ile kendü ḥālümde kār u demümde olup şāmit olmaġla keyfiyyet-i aḥvālüme ve kemmiyyet-i mā fiʾl-bālüme kimsenüñ şuʿūrı vü vuḳūfı olmayup ebnā-yı cinsden geçen şol[41] tabīʿatleri nā-mevzūn u fikretleri azġun **[V 36ᵇ]** ve imlāları bozġun yārānuñ baʿẓı ehl-i buġẓı ki ḳuvvet-i irtişā-y-ile nā-sezā olduḳları mesnede ittikā idüp ehl-i ṣadr olmaġla ʿālem yanlarında bī-ḳadr olmışdur ve cevf-i dimāġları bād-ı ġurūr-ile ṭolmış ve tabīʿatleri pür-fesād olmışdur. **Beyt:**

[Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün]

Kār-ı pākān-rā ḳıyās ez-hod me-gīr

Gerçi bāşed der-nibişden şīr u şīr[42]

nüktesinden[43] bī-ḫaberler. Bu faḳīre dāyimā bilā-sebeb taʿn-ı bīhūdeleri taʿab virürdi.[44] *"Se-yeʿtī zemānin ʿalā ümmetī himmetühüm buṭūnuhüm dīnühüm derāhimühüm*[45]*"* hadīṣi şānlarında muḥaḳḳak olup[46] zer-perest olduḳları hayṣiyyet ile kemāl-i ʿirfāndan bī-behre ḳalup[47] *"Yā ḥasreten ʿaleʾl-ʿibādi mā yeʾtīhim min resūlin illā kānū bihī yestehziʾūn*[48]*"* āyet-i kerīmesine maẓhar düşen nādānlaruñ cehllerinden ehl-i dillere **[AE 3ᵃ]** olan ʿadāvetleri ʿuyūbın mey gibi yüzlerine urup[49] āyīne gibi şekillerine göre ṣūret göstermek-içün yārān-ı ʿirfāna efsāne yüzinden rindāne dāstān-ı ḫoş-makāl ve şebistān-ı ḫayāl resminde ve ṭarzında kān-ı dilden ḳazup ve yazup ʿibret-āmīz ü ḥayret-engīz bir kitāb-ı müsteṭāb eyledüm[50] ve ismini ***Erkāniyye*** söyledüm.[51] *Ve billāhiʾt-tevfīku.*[52]

Fe-ammā evvelā[53] bu mūr-ı ḥaḳīr *ke-riclin min cerād*[54] ol Süleymān-nihād u Ḫusrev-dāniş ü dād, mihr-i sipihr-i burc-i evliyā[55] Ḫüsrev[56] Paşa

---

[41] şol: -V.
[42] "Her ne kadar aslan ve süt aynı yazılsa da sen temiz kişilerin işini kendine kıyas tutma."
[43] nüktesinden: +ve remzinden AE.
[44] virürdi: virüp AE.
[45] "Zaman gelecek ümmetimin himmeti, karınları; dini, paraları olacak."
[46] olup: +ve AE.
[47] ḳalup: +āyet AE.
[48] "O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı" (Yasin, 36/30).
[49] urup: +ve AE.
[50] eyledüm: idüp AE.
[51] söyledüm: didüm AE.
[52] "Ve Allah'ın yardımıyla…"
[53] evvelā: -AE.
[54] "çekirge ayağı mesabesinde"
[55] evliyā: +aʿnī ḥażret-i AE.
[56] Ḫüsrev: Ferhād AE.

refeʿallāhu ḳadrehū ve şereḥa ṣadrahū ve ṭavvele ʿumrehū[57] ḥażretlerinüñ ḥużūr-ı fāyiżü'n-nūrlarına getürdüm. Bu ümīd-ile ki gördüm ol ḥażretüñ bāb-ı Ḥaḳ gibi ḳapusında kimseye redd ve naẓar-ı bed yoḳdur. Ve ẕāt-ı şerīfleri[58] temām derecede göñüller Kaʿbesinüñ ṭavvāfı ve nuḳūd-ı kelāmüñ ṣarrāfıdur.[59] Tā kim bu dürer-i āb-dār-ı pür-ḥikmet ü ġurer-i şāh-vār-ı pür-ʿibret manẓūmesi semʿ-i iltifātlarına lāḥıḳ olup bu bahāne ile şāhāne ʿināyetlerine maẓḥar-ı vāḳiʿ olam.[60]

Bāb-ı maḳālāt-ı hikāyet ü faṣl-ı muḳaddemāt-ı rivāyet budur ki[61] bir gice kāşānemde yaʿnī ġam-ḫānemde oturup levḥ-i maḥfūẓ-ı ḫātıra, mesṭūr u mektūb defātire gibi dīde-i mülāḥaẓa ile naẓar ḳılup gözler idüm ki ʿacabā bu ṭarab-ḫāne-i fānī vü ẓarab-ḫāne-i kānīde bir ḳıymetlü cevher ve raġbetlü sīm ü zer **[AE 3ᵇ]** var mıdur ki üstād-ı sikke-zen-i süḫan-ı devrānī ṣāḥib-ʿiyār-ı meʿānī huzūrına getürmemiş ola deyü **ḳıtʿa:**[62]

[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]

Deḳāyıḳ ʿālemini ẕerre ẕerre

Aradum ḳomadum bir berg-i terre

Dirīġā bulmadum bir söz ki andan

Ḫafī ḳalmış ola şerḥ ü beyandan

Çün bu māli-ḫūlyā-y-ile ve ḫām sevdā-y-ile fikrüm ʿacz ʿālemine ve ḥayret maḳāmına irişdi, bu nevmīdlikden göñlümi ḳayġu[63] ve gözlerümi uyḳu aldı. Murġ-ı revānum miṣāl ʿālemine ṭayerān ve ḫayāl iḳlīmine seyerān eyledi. Nā-gāh kendüzümi ʿālem-i rüʾyāda bir dil-keş ü ḫurrem ṣahrāda seyreyledüm ki āteş-i lāleleri āh-ı ṣādıḳān gibi sūzān ve çemenleri üzre jāleleri eşk-i ʿāşıḳān gibi rīzān olmış; zemīni çerāġ-ı mihrden münevver[64] ve āb u hevāsı misk-i nābdan muʿaṭṭar. Bu ṣaḥrā-yı dil-küşāda, miṣli bulınmaz dünyāda, bir dırāḫt-ı ʿālī bitmiş ve devḥası ʿālemleri ṭutmış, temām on iki budaġı ve her budaġında[65] otuz[66] yapraġı var ve[67] her bir yaprağınuñ bir yanı sefīd ü bir yanı siyāh; tesbīḥi *Lā ilāhe illallāh*.

Fe-ammā, bu dıraḫt üzerinde niçe biñ dürlü mīveler bitmiş ve üzerinde[68] reng reng ḳuşlar yuvalar ṭutmış, bu mīvelerden yirler; **[AE 4ᵃ]** ne bu mīveler

---

[57] refeʿallāhu ḳadrehū ve şereḥa ṣadrahū ve ṭavvele ʿömrehū: edāmullāhu teʿālā AE.
"Allah kadrini yüceltsin, gönlünü ferahlatsın ve ömrünü uzun kılsın."
[58] ẕāt-ı şerīfleri: tābʿ-ı güher-süḫanları AE.
[59] göñüller … ṣarrāfıdur: nuḳūd-ı kelāmüñ ṣarrāfı ve göñüller Kaʿbesinüñ ṭavvāfıdur AE.
[60] olam: +hikāyet AE.
[61] budur ki: +bu efkār-ile AE.
[62] ḳıṭʿa: beyt AE.
[63] ḳayġu:-V.
[64] mihrden münevver: V.
[65] budaġında: yapraġında: V.
[66] otuz: otuzar AE.
[67] ve: - AE.
[68] üzerinde: üzerine AE.

eksilür ve ne bu ḳuşlaruñ tamaʿları kem olur. Ve güçlüsi żaʿīf olanı urup deper, loḳmasın aġzından ḳapar. Bu ʿacāyib ḥikmete müteḥayyir ḳaldum, maʿnāsın mülāḥaẓa eyleyüp bildüm. Andan bir miḳdār ilerü gitdüm, dil-keş ü münaḳḳaş bir ḥişāra yitdüm. Burc u bārūsı laʿl ü **[V 37ᵃ]** cevherden ve dīvārınuñ yapusı sīm ü zerden idi. Ḳapusı ʿārifler ḳalbi gibi küşād, üzerinde yazılu *"Lem yuḫlaḳ miṯluha fī'l-bilād."*[69]

ʿAceb bu ne ḥurrem-ābād olur, nice bilsem ve kimden istifsār ḳılsam diyü biraz ṭurup saġ u ṣola ve her yola nigerān iken nā-gehān[70] ḳarşumdan bir civān-ı māh-ruḫsār u dil-ḫāh-ı çāpük-süvār çıḳagelüp baña selām virdi. Ben daḫı feṯḥ-i kelām idüp didüm: "Billāhi iy yār! Bu ne diyār olur kim ʿömrüm içinde bunuñ gibi ṣaḥrā-yı zībā vü ḳalʿa-yı dil-küşā ve ḥādiṣe-i ʿuẓmā görmiş degülem." Pes ol civān-ı ḫoş-liḳā didi kim: "Bu ḳalʿaya Cābelḳā[71] dirler ve bu ṣaḥrā kūh-ı Ḳāf etegidür. Bu ḳalʿanuñ daḫı, Şāh-ı Nām-dār dirler bir şehriyār, begidür. Ben anuñ muḳbil ḫizmet-kārı ve temām genc ü mālı elümde ḫazīne-dārıyam. Baña[72] Ḫayāl Aġa dirler, çün yanuma yetişdüñ bil ki murāduña irişdüñ.[73]" Ve eyitdi: "Egerçi bir ġarībsin līkin ṣūretde ʿāḳil ü lebībsin ve sīretde fāżıl u edībe beñzersin. Gel benümle seni sulṭāna buluşdurup dīdār görüşdüreyin. **[AE 4ᵇ]** Şehr ü diyārumuz ve yoġ-ile varumuz seyrān ve ġam-gīn gönlüñi şādān eyle."

Andan ben eyitdüm: "İy Ḫayāl Aġa! Devletlü başuña gün ṭoġa, şīrīn sözüñ beñzer bal-ile yaġa, bu diyār-ı ġurbetde[74] senden dönüşüm ve ġayr-ile ḳonuşum yoḳdur, fermān senüñdür." diyü yanına düşüp ḥişāra bile gitdüm. Çün Ḫayāl Aġa-y-ıla[75] sulṭānuñ sarāyına yetdüm, baña eyitdi: "Evvel saña sulṭānuñ ḫazīne-i mālın ve esrār u aḥvālin seyrān itdüreyin ki aḥvāl-i ʿacīb ü minvāl-i ġarīb göresin ve esrāra muṭṭaliʿ olup kendü vü hālüñi ḫoş görüp yirüñde ebsem ṭurasın."

Hemān-dem bismillāh diyüp Ḫayāl Aġa-y-ıla biñ ḥavf u recā-y-ıla[76] ḫazīne-i şehriyāra vü defīne-i Nām-dār'a bile girdüm. ʿAḳlumı başuma dirdüm. Ḫazīnenüñ ṣaġ cānibine naẓar ḳıldum,[77] gördüm ki[78] alṭundan iki ḳıṭʿa müdevver[79] suffalar[80] düzilmiş, tertīb ü teẕhībinde cānlar ezilmiş. Birinüñ üzerinde *"ṣafrā'u fāḳi'un levnuhā tesurru'n-nāẓirīn"*[81] ṣaru ʿimāmelü bir Cühūd, ʿucb ü kibr-ile mânend-i Nemrūd ve birisinüñ üzerinde bir papaz-ı īmān-güdāz

---

[69] "Onun gibi hiçbir şey bu ülkelerde yaratılmamıştır."
[70] nā-gehān: nāgāh AE.
[71] Tasavvufta çeşitli anlamların sembolü olarak kullanılan, surlarla çevrili efsanevî iki şehirden biridir.
[72] baña: benim aduma AE.
[73] irişdüñ: yetişdüñ: V.
[74] diyār-ı ġurbetde: diyārda AE.
[75] Ḫayāl Aġa-y-ıla: +biñ ḫavf u recāyla AE.
[76] Ḫayāl Aġa-y-ıla biñ ḥavf u recā-y-ıla: - AE.
[77] ḳıldum: urdum AE.
[78] gördüm ki: +ḳızıl AE.
[79] müdevver: +mānend-i mihr-i enver AE.
[80] suffalar: suffā-i zībā AE.
[81] "Rengi parlak sarı, bakanların içini açan…" (el-Bakara, 2/69).

be-ġāyet ḳurnaz oturur, ḳarşularında niçeler ayaġın ṭurur. Andan dönüp ḫazīnenüñ ṣol **[AE 5ᵃ]** cānibine naẓar ḳıldum; gördüm bir ṣuffa aḳ gümişden ve bir ṣuffa ḳızıl baḳırdan düzilmiş, bunlaruñ daḫı mülāzemetine niçeler düzilmiş. Ammā gümişden olan ṣuffa üzerinde degirmi yüzlü, müferriḥ sözlü, sikke-ṣūret, ṣāḥib-ʿizzet bir şeyḫ oturur, liḳā-yı feraḥ-baḫşı göñülden ḳayġuyı[82] götürür. Mürīdleri bī-ḥadd ü muḥibleri bī-ʿadd. Ve baḳırdan olan ṣuffa üzerinde bir ḥarīf-i bed-lehçe ki ṣatsañ sekiz kendüsi gibi ancaḳ ider bir aḳçe, bir yektā-yı rūzgār u bī-nevā-yı nā-bekār oturur bir niçe müflis ü cimāre, ol daḫı çeküp kenāre muṣāḥabet ider.

Hemān-dem ki bunları gördüm,[83] elüm elüme urdum ve[84] müteḥayyir olup ṭurdum. Eyitdüm: "Billāhi iy Ḫayāl Aġa, kemāl-i luṭfuñdan baña bu eşkāl-i ʿacīb ü aḥvāl-i ġarībden ḫaber vir.[85] Bunlar kimlerdür ve bunda ne mühim içün ṭururlar. Andan Ḫayāl Aġa işāret idüp didi kim: "Bunlar pādişāhumuzuñ ḫāṣṣa vü merġūb ve cümleden maḥbūb u maṭlūb muṣāḥibleri ve kār-sāz u şifā-sāz ṭabībleridür. Bir dem ü bir sāʿat bunlarsuz olmaġa ṭāḳat u fermān[86] yoḳdur. Erkān-ı devlet ü aʿyān-ı salṭanat bunlaruñ cān u göñülden muḥibleri vü[87] bendeleridür. Ḳaçan-kim içlerinden birisi maʿzūl **[AE 5ᵇ]** u bīmār vāḳiʿ olsa bunlaruñ dem ü ḳademleri berekātında ve yümn-i ʿināyetinde eger maʿzūl ise manṣūb ve bīmār ise zaḥmeti meslūb olup tīmāra vāṣıl belki her murādı ḫāṣıl olur. Mecmūʿ-ı vüzerā vü ümerā ve aġalar u ḳāḍīlar ve defret-dārlar u ṣubaşılar **[V 37ᵇ]** ve sāʾir leşker ü sipāh belki her kāsib ü rencber ü fellāh-ı güm-rāh biñ miḥnet ü meşaḳḳat ve nāle vü āh ile gice vü gündüz bunlaruñ ḫıdmet ü mülāzemetinde zāyirān-ı Kaʿbe-i ḥarem ü ḥāciyān-ı ḳible-i muḥterem gibi teveccüh-i tām birle meşġūller ve rāh-ı ḍalāletde ṣan-kim ġūllardur.[88] Ḫuṣūṣā ol başdaġı altun ṣuffa üzerinde oturan ṣaru ʿimāmelü Cühūd-ı fiʿl-Şemūd u Ẓātü'l-vuḳūd kim görürsin pādişāhumuzuñ baş ṭabībi ve cān-ı ʿazīzi gibi ḥabībidür, ḫazīne-i ḳalbinde anuñ miḥnetden[89] ġayrı raḳībidür. Kendüye maḫṣūṣ-ı tāmmesi olduğu ḥayṣiyyetden iştihār-ı[90] ʿunvān içün adını Sulṭāniyye ḳomışdur. Umūr-ı cumhur-ı memālik-i maḥrūsesin buña tefvīż ü taḳyīd[91] eylemişdür. Ḫaḳḳā ki bu güm-rāhuñ fenn ü ṣanʿatında hezār hezār Eflāṭun[92] u Arisṭo[93] **[AE 6ᵃ]** mülzem[94] ve ḳudret ü ḥikmetinde biñ biñ Soḳrat[95] u Buḳrat[96] lā-yefhemdür. Bir gün ki sulṭān ve erbāb-ı dīvān bunuñ yüzin görmeseler ve

[82] ḳayġuyı: - V.
[83] gördüm: +ve AE.
[84] elüm elüme urdum ve: vālih ü AE.
[85] vir: +ve AE.
[86] fermān: mecālī AE.
[87] ve: +bu V.
[88] ġūllardur: +der-sıfāt-ı sulṭāniyye AE.
[89] miḥnetden: muḥabbetden AE.
[90] İştihār: +nām u: AE.
[91] taḳyīd: taklīd AE.
[92] İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur.
[93] İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan bir başka İlkçağ Yunan filozofudur.
[94] mülzem: -nādim V.
[95] Antik felsefede önemli bir dönüşüm gerçekleştiren Yunan filozofudur.
[96] Tıbbın babası sayılan İlkçağın en ünlü hekimidir.

bir sāʿat bile oturup ṭurmasalar ġamdan beñizleri ṣararur ve ġuṣṣadan göñülleri ḳararur. Dünyā-yı vāsiʿ başlarına dar ve Ḥaḳ'dan mā-ḳasem olan-ile ḳāniʿ olmayup işleri zār olur. Fe-ammā ol-dem ki bunlaruñ birisine meyl ü muḥabbet yüzin gösterüp münāsebet eylese feraḥdan gül-i sūrī gibi gülmekden aġzı yumılmaz ve ḥarekāt-ı nā-hem-vār iẓhār ider kim hīç bir vech-ile umılmaz. **Ḳıṭʿa:**[97]

[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]

Didi Behlūl[98] Hārūnü'r-Reşīd'e[99]

Ṭamaʿ ṭamu ṣıfāṭıdur kişide

Eline girse vāfir sīm-ile zer

Muḥaṣṣal dīnden īmāndan çıḳar er

Neşr: Ve daḫı ʿilm-i nār-ı necātda şunuñ gibi māhir kāfirdür kim daʿvet ü tesḫīr niyyeti birle dāyireye girüp füsūn-kārlıġ-ıla[100] ḳaṣd eyledügi dem, ḳādirdür kim şol serā-perdeler içre[101] yüzlerin güneş görmez ve dāmenlerine bād-ı ṣabādan gāyrı el urmaz Ṣāniye-yi Meryem-i Ṣafiyye[102] ve Rābiʿā-yı ʿAdaviyye[103] miṣüllü muḥaddere nāzenīnleri ve dūşīze ḥūru'l-ʿīnleri sūḫte-i nār-ı iştiyāḳ u şīfte-i ḳurb-ı iḥtirāḳ idüp ḥarem-i ʿīṣmetden **[AE 6ᵇ]** serv-i sehī gibi başı ṭaşra eyleye. Ve daḫı[104] şol sālik-i esrār, Mālik-i Dīnār[105] mānendi geçen meşayiḫ-i ṣavmaʿa-nişīnleri çoḳ demler olur kim iblīs gibi vesvās-ı pür-telbīs ile ṭarīḳ-i Ḥaḳ'dan çıḳarup[106] seyr-i melekūt eylerken tesvīlāt-ı şeyṭānī birle kendüye mürīd ü muḥib idinüp mertebe-i nāsūta indürüp zühdi bināsın ḫarāb ve īmānı ṣafāsın yebāb eyler. Ve daḫı ehl-i cūd u seḫā-y-ıla[107] ṭurup oturmaz ve yanlarına gelse daḫı bir zamān ṭurmaz. ʿĀlem ḫalḳı[108] ayaġına gelür, bu, kimseye varmaz ve ekşer-i evkāt şol zelle-bend olan ḫasīsler-ile hem-dem ve riyā-ḫorlarla maḥremdür. Ḫālıḳu'l-enām Ḥażret-i[109] Muḥammed

---

97 ḳıṭʿa : - AE.

98 Şahsiyeti meçhul sûfî ve hakîmdir. Künyesi, Ebû Vüheyb b. Amr b. el-Mugīre el-Kûfî es-Sayrafî'dir (ö. 183/799 [?]).

99 Abbâsî halifesidir. Künyesi, Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh b. Abdillâh el-Mansûr'dur (ö. 193/809).

100 füsūn-kārlıġ-la: efsūn-kārlıġ-la AE.

101 içre: içinde AE.

102 Hz. Îsâ'nın annesi. İslâm'da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilmiştir.

103 Basralı kadın sûfîdir (ö. 185/801 [?]). Tasavvuf kaynaklarında nâsikât, sâlihât, mütezehhidât diye anılan kadın sûfîler arasında en meşhurudur.

104 daḫı: -AE.

105 İlk zâhidlerdendir. Zühd ve takvânın icaplarını yerine getirip bu esasları halka anlatmaya çalışmıştır.

106 iblīs gibi vesvās-ı pür-telbīs ile ṭarīḳ-i Ḥaḳ'dan çıḳarup: -V.

107 ehl-i cūd u seḫā-y-ıla: cūd u seḫā ehli birle AE.

108 ḫalḳı: - AE.

109 ḥażret: -AE.

ʿaleyhi's-selām ümmetlerin bunuñ şerrinden ve żarārından raḥmeti ve ʿināyeti penāhından[110] maḥfūẓ u maṣūn eylesin. Āmin, yā Rabbe'l-ʿālemīn.

İkinci ṣuffada oturan ḳızıl beñüzlü ve şeyṭān izlü papaz-ı īmān-güdāz ki görürsin be-ġāyet siḥr-bāz u ḳurnaz-ı nā-bekārdur.[111] Firengistān pādişāhınuñ yarar u nām-dār başı berāberi iḫtiyār kimesnesidür.[112] Saḳız u Françe vü Venedik illeri Ḳızılelma'ya degin taḥt-ı ḥükūmetinde olup içlerinde başḳa **[AE 7ᵃ]** sikkesi yürür, adı[113] oḳunur kimesnedür.[114] Āyīn-i[115] ʿĪsā'da olan ehl-i çelīpānuñ başı vü buġı ve deyr-i cihān ṣuret-perestlerinüñ ulu mūġıdur. Ve Ḳızılelma'nuñ Rīm papası gibi niçe niçe[116] nāsı, vesvāsı birle mürīdi idinüp başında ḫaçın ve elinde[117] ʿaṣāsın götürdüp kendüyi boyunlarında ḫaç ve ḳoyunlarında büt gibi[118] ḥıfẓ itdürmişdür.[119] Fe-ammā: **[V 38ᵃ]** pādişāhumuz ile mābeynlerinde ıṣlāḥ-ı memālik içün muṣālaḥat yüzinden balyozlıḳ ṭarīḳiyle bunda ṭurupdur.[120] Bunda olduġı zamānda memālik ü mülk, naẓm u intiẓām üzere olup kimseye[121] ḫalel gelmez.[122] Ammā bu kāfir daḫı faẓl u kemālde[123] belki ḳīl ü ḳālde Ṣaru Cühūd'dan misḳāl-i ẕerre kem ü eksük degüldür. Laṭīfeleri barışur, birbirine büzilür ve her esrāra düzilür. Bunuñ daḫı pādişāhumuza küllī münāsebeti ve rūḥānī muṣāḥabeti vardur.[124] Her vech-ile yanında raġbetlü ve her bābdan ḥürmetlü vü ʿizzetlü kimesnedür. Mecmūʿ-ı ekābir ü aʿyānı kendüye uydurup ve niçe niçe "*menem diger-nīṣt*"[125] diyenleri[126] dīnine döndürüp ḳapusında[127] mübteẕel ve Frengī maraża mübtelā ḳılmışdur.

Ammā ol gümişden olan ṣuffa üzerinde oturan ʿazīz-i ḫoş-lehçe -kim görürsin adına Aḳça Şeyḫ dirler- aṣlda vaṭan-ı aṣlīsi Gümüş-nām **[AE 7ᵇ]** ḳaṣabadandur. Efvāh-ı ʿālemiyānda ve elsine-yi cihāniyānda Aḳça Şeyḫ dimekle meẕkūrdur. Pādişāhumuza[128] cān u dilden mürīd-i irādet-peẕīr[129] olmışdur, muḥabbeti birle ḫazīne-i ḳalbi ṭolmışdur. Bu fırḳanuñ ser-defteridür

---

110 penāhından: penāhında AE.
111 be-ġāyet … nā-bekārdur: -AE.
112 +mecmūʿ AE.
113 adı: idi: V.
114 kimesnedür: -AE; +tamām AE.
115 āyīn-i: dīn-i AE.
116 niçe: -AE.
117 elinde: öñince AE.
118 boyunlarında ḫaç ve ḳoyunlarında büt gibi: ḫaç gibi boyunlarında ve put gibi ḳoyunlarında AE.
119 ḥıfẓ itdürmişdür: götürdüp gice ve gündüz kendüye perestiş itdürür AE.
120 ṭurupdur: durur AE.
121 kimseye: kimesneye AE.
122 ḫalel gelmez: gelmez ḫālel AE.
123 kemālde: kemālin AE.
124 vardur: +ve AE.
125 menem diger-nīṣt: benim AE.
126 diyenleri: +bu melʿūn AE.
127 ḳapusında: bāb-ı mülāzemetinde AE.
128 pādişāhumuza: pādişāhumuzuñ AE.
129 irādet-peẕīr: irādet-peẕīri AE.

ve bu zümrenüñ sālār u serveridür.[130] Ḫānḳāh-ı esvāḳ-ı deverānda felek-i devvār gibi muttaṣıl gerdişde ve çarḫ-ı bī-ḳarār gibi müdām cünbişdedür. Ḥālde genc-i nihān u ḳālde pehlevān-ı cihāndur. Pādişāhumuzuñ ekṣer-i evḳāt muṣāḥabeti bunuñladur. Belki Ṣaru Cühūd ve Ḳızıl Papaz beşīr eyledügi meṣāliḥi ve sāyir ḳażāyāyı bu daḫı dilek ider ve ḥuṣūlin vuṣūle getürmege ḳādirdür.[131] Degme kerre bir sözü iki olmaz. Vüzerā vü ümerā ve ḳużāt u müderrisīn ve sāyir aʿyān-ı güzīn bunuñ bāb-ı saʿādet-meʾābı ṭoprāġın iksīr-i ʿināyet[132] bilüp bir kerre naẓar-ı ḥimāyetine mazhār olmaḳ recāsıyla yüzlerin yire ve ellerin göge götürüp[133] yā Ḳāżīye'l-ḥācāt ve yā Refiʿa'd-derecāt![134] Sen elümüz ṭut, diyü duʿālar idüp ve bi'l-cümle[135] kendüyi ulu ziyāret-gāh u ḳıble-i[136] ḥācet-gāh idinmişlerdür. İblīs-i pür-teblīs kendi[137] veyāḫūd miṣlidür.[138] Mürīdlerin ṭarīḳ-i ḥakdan çıḳarup[139] rāh-ı ḍalālete vü vādī-i nedāmete[140] düşürmişdür. Ve[141] degme kimesneleri kendü ḫalvet-i ḫāṣṣasında[142] **[AE 8ª]** ṣoḥbetine maḥrem eylemez. Ṭālibleri çoḳ riyāżet ü meşaḳḳat çekmek gerekdür ki ḥużūrına yol bula.[143] Eyyāmda bir kerre ṭaşra çıḳup bāzār-ı cihānı geşt eylemek[144] ḳaṣd eylese bāzāruñ mecmūʿ-ı ḫāceleri ve baḳḳāl u ʿaṭṭārları ve sāyir eṣnāfı dükkānlarına[145] zīb[146] ü zīnet virüp[147] şeyḫ efendi şāyed benüm dükkānuma gele, ʿayn-ı iʿtibār ile naẓar ḳıla ve āṣār-ı enẓār-ı şeref-baḫşından[148] istiftāḥ-ı ebvāb-ı beyʿ ü şirā idinmege ʿālī himmetin ricā iderler. Ve her biri, n'olaydı şeyḫ efendi ḥażretleri benüm dükkānuma gelüp[149] ʿālī naẓar ḳılaydı, diyü ḳudūmına envāʿ-ı ḥasretler ve minnetler[150] çekerler. Şeyḫ efendi[151] her ḳanḳısınuñ dükkānına ṭoġrılup varsa[152] ismi fülānü'd-dīn olup cümlenüñ[153] üzerine taṣaddur ider.[154] Ve beyne'l-aʿyān[155] müşīrun bi'l-benān

130 bu fırḳanuñ ser-defteridür ve bu zümrenüñ sālār u serveridür: bu zümrenüñ sālār u serveridür ve bu fırḳanuñ ser-dār u ser-defteridür AE.
131 getürmege ḳādirdür: getürür AE.
132 ʿināyet: devlet AE.
133 yüzlerin yere ve ellerin göge götürüp: ellerin göge yüzlerin yire sürüp AE.
134 u yā refiʿü'd-derecāt: - AE.
135 duʿālar idüp ve bi'l-cümle: -AE.
136 ḳıble-yi: -AE.
137 kendi: kendözi AE.
138 miṣlīdür: ʿaynidür AE.
139 çıḳarup: ırup AE.
140 ve vādī-yi nedāmete: -AE.
141 ve: +şöyle müstaġnī giçer ki AE.
142 ḫāṣṣasında: ḫāṣṣasına ve AE.
143 tālibleri … yol bula: -AE.
144 eylemek: eylemeġe AE.
145 dükkānlarına: dükkānların AE.
146 zīb: pür-zīb AE.
147 virüp: idüp AE.
148 şeref-baḫşından: şerīfinden AE.
149 gelüp: geleydi ve AE.
150 ve minnetler: -AE.
151 şeyḫ efendi: -AE.
152 ṭoġrılup varsa: varup AE; +bir dem otursa cümlenüñ mefḫarı ve muʿteberi olup AE.
153 cümlenüñ: sāyir yoldaşları AE.
154 ider: +ve sūz u sāz anuñla olur AE.

olur. Bu ʿazīzlerüñ[156] ismini ehl-i cihān vird-i zebān ve ẕikrini ġıdā-yı dil ü cān idinüp ḫālis ü muḫlis mürīdleri ve muḥibleridür.[157] Dīn ü īmānların yolında der-bāḫt itmişlerdür.[158]

Ve ol baḳırdan olan ṣuffa üzerinde oturan ḥerīf-i mendebūr ismine daḫı Manḳur Aġa dirler. Egerçi sikke vü ṣūretde bed-lehçe kimesnedür velākin iş-bu Aḳça Şeyḫ'üñ ḫidmetinde sākin **[V 38ᵇ]** ve işine vü yumuşına varur gelür. Mürīdi vü ḫidmet-kār-ı[159] ḳābili ve muḥādeṣe-i[160] muḥātab-ı kāmilidür. Aṣlda mevlidi ve mesken-i me'lūfı baḳır kūresidür. Pūte-yi nār-ı muḥabbetde süzilüp[161] ḳāl olmışdur[162] ve cisminden[163] dāġ-ı felāket urmış ve çoḳ şehr ü vilāyet görmiş **[AE 8ᵇ]** bir seyyāḥ-ı lā-mekān ve bir fellāḥ-ı bī-ḫānümāndur. Fe-ammā şimdiki ḥālde dünyā varlığın ʿaynına almaz ve bulduġın ḫora geçürür,[164] bir pul gerüye[165] ṣalmaz. Muṣāḥabeti miskīnler ile ider, terk ü tecrīd ehli bir ḳalender[166] geçer.[167] İbtidā seyr ü sülūkında bu şehrüñ[168] bāzār başısına gelüp intisāb idüp yumuş oġlanlığın ider,[169] bāzārlıġa müteʿallıḳ eger bir pullıḳ turpa ve tereye ve bi'l-cümle her nereye gönderdiyse boş gelmeyüp[170] başarduġın[171] ve ṣūret-i ḥālin göricek temām mertebede[172] muʿtemedün ʿaleyh idinüp dükkānı içinde mecmūʿ-ı esbāb u metāʿına ḳarışdurup beyʿ u şirā ḥesābında[173] buçuġa ve bir fülusa varınca ḥesābın ṣaḳlayup maṣlaḥat-güẕārlıḳ ʿarż

---

155 ve beyne'l-aʿyān: -AE.
156 ʿazīzlerüñ: şeyḫüñ AE.
157 muḥibleridür: +ḫānumānların ve AE.
158 itmişlerdür: +Naẓm:
[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]
Degül raḥmāni hep şeytānīlerdür
Kimi lūtī kimisi zānīlerdür

Ḍalālet içredür bunlar mü'ebbed
Ḳalupdurlar ṭamu içre muḫalled AE.
159 vü ḫidmet-kār-ı: -AE.
160 muḥādeṣe-yi: -AE.
161 süzilüp: süzüp AE.
162 olmışdur: olmış AE.
163 cisminden: cismine AE.
164 ḫora geçürür: yer AE.
165 gerüye: -AE.
166 ḳalender: ḳalender-meşreb AE.
167 geçer: geçinüp AE; +bu ebyāt-ı pür-nikātı ḥāline münāsib dāyimü'l-āvān vird-i zebān idinüp oḳur ve ḫoş ẕevḳ u neşāṭ-ile raḳs u semāʿ urur.
[Fāʿilātun fāʿlātun fāʿilātun fāʿilun]
Çün tecerrüd ehliyem ben mülk ü mālı neylerem
Tā ḳoyam anı yıġup oġlum uşaġum yolına
ʿĀlemüñ sīm ü zerin hem mülk ü mālın ser-te-ser
Ben Fenā'ī ḳomışam kīr ü ṭaşaġum yolına AE.
168 şehrüñ: şehre gelüp AE.
169 ider: idüp AE.
170 boş gelmeyüp: -AE.
171 başarduġın: başarup AE.
172 temām mertebede: -AE.
173 şirā ḥesābında: şirāda AE.

eylemegin[174] pādişāhumuza iʿlām idüp terbiyet-i tāmmesi berekātıyla pādişāhumuz[175] daḫı ḫazīnesine dāḫil idüp ṣaff-ı niʿālde Aḳça Şeyḫ'üñ ḫużūrında ve ḫidmetinde fermān-ber olup ṭurmışdur. Bu daḫı aṣlına lāyıḳ ve şekline muṭābıḳ kīse-berler ve ḳumār-bāzlar[176] ve müflis ü cimāre ṭāyifesiyle[177] yoldaş u ḥāldaş geçer, nikbetī ḳallāşdur. Āvāreliḳ erḳāmı çehre-i bī-behresinde[178] terḳīm ve bī-nevālıḳ ersāmı cebīn-i ḥazīninde[179] tersīm olmışdur,[180] **[AE 9ª]** bir gedā-yı bī-nevādur. Muṣāḥibleri kendüden aḥḳar ve ḳıymet ü behāda[181] ebterlerdür.[182] Ve āḫirü'l-emr Ḫayāl Aġa[183] banā naṣīḥat idüp didi ki:[184] **Beyt:**

[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]

1 Ṭarīk-i ḥaḳda yüri pāk-bāz ol
Duʿācı bir faḳīr ü bī-niyāz ol

2 İgen daḫı bulara olma ṭālib
Degülseñ ger ṭarīk-i ḥaḳda kāẕib

3 Bular şāhān-ı dehrüñ ḳuvvetidür
Ġazā yolında beẕl ü himmetidür

---

174 maṣlaḥat-güẕārlıḳ ʿarż eylemegin: ḥüsn-i istiḳāmetin AE.
175 pādişāhumuz: pādişāhum V.
176 kīse-berler ve ḳumār-bāzlar: ḳumār-bāzlar ve kīse-berler AE.
177 ṭāyifesiyle: birle AE.
178 çehre-yi bī-behresinde: yüzinde AE.
179 cebīn-i ḥazīninde: cebīninde AE.
180 tersīm olmışdur: -AE.
181 ḳıymet ü behāda: -AE.
182 ebterlerdür: ebterdür AE; +el-ʿiyāzu billāh AE.
183 Ḫayāl Aġa: -AE.
184 didi ki: +eger bunlar ile refīḳ u hem-ṭarīḳ olup irticā vü iltimāsüñ bunlaruñ vāsıṭasıyla dilerseñ egerçi kim beş günlik bu cihān-ı fānīnüñ manṣıb u cāhına iḥtimālen irişmek olur, līkin ʿāleminden elemi ve ṣafāsından cefāsı ve bālinden belāsı biñ mertebe ziyāde olduġın muḳadder bilesin. **Beyt:**
[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]
Ḫudā'dan iste maḳṣūduñ Ḫudā'dan
Cüẕāmdur isteyen andan cüdādan
Bu bābda mirʾāt-ı żamīrüñe ġubār-ı inkisār ṭārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyān eyledüm, diyü samt u sükūn ʿālemine vardı. Ben kendözimi yitirüp vālih oldum. Bunlaruñ birisiyle āşinālıġum ve rūşenālıġum olmaduġından murādumdan nev-mīd-nisbet ḳalup ḥüzn ʿālemine vardum. Andan baña vaṭanumdan cānibe remz ü işāret yaʿnī delālet idüp icāzet virdi. Allāh yüsellimüke [Allah sana selamet versin] diyü döndüm. AE.

4 Bulara put gibi ṭapma hemīşe

Elüñ tā urmayasın soñra dişe

5 Taṣarruf çünki ḥaḳḳuñdur her işde

Rumūz-ile didüm sen işit işte

6 Naṣībi bile er faḳr u ġınāsın

Her aḥvāl içre ẕikr ide Ḫudāsın[185]

Neşir: Yaʿnī iy Ḫıżrī-i dervīş ve iy merd-i maʿnā-yı dil-rīş! Bu meẕkūrlar ile dostlıġuñ ve münāsebetüñ olmayup pāye-i menāṣıbdan bī-behre ḳalup iḫvān-ı mesned-nişīn iʿtibārından dūr u mehcūr olduġına ġam u ġuṣṣa çekme. Her murād u maḳṣūd ki Ḥaḳ celle ve ʿalā dergāhından iste. Ġayrıdan isteyüp Ḥaḳḳ'uñ rıżā vü raḥmetinden nevmīd olma ve bir murāda ṭālib olduḳda cebre [yüz] ṭutma, tevekkül maḳāmında ve ṣabr seccādesinde ol. Bu bābda mir'āt-ı żamīrümüz ki ġubār-ı inkisārī ṭārī olmasun ki aḥvāl bu minvāl üzeredür ki şerḥ ü beyān eyledüm diyü Ḫayāl Aġa ṣāmit olup sükūt ʿālemine vardı. Andan baña vaṭanumdan cānibe remz ü işāret ü delālet idüp icāzet virdi.[186] Beliñleyüp uyḥudan[187] ṭurdum. Kendümi bayaġı mekānumda gördüm. Eşkāl-i muzaḫrafātdan ve Ḫayāl Aġa'dan nişān u eṣer[188] görinmeyüp[189] yirlerin[190] yil eser.[191] İşüme istiġfār idüp[192] erbāb-ı faẓl u kemāle ḳıṣṣadan ḥişşe aḫẕı içün bu

185 5 ve 6. beyitler AE nüshasında, eser tamamlandıktan sonra ikişer kez 9ᵇ'de kaydedilmiştir. Aynı yerde bu iki beyte ilaveten aşağıdaki beyit de iki kez kaydedilmiştir:

[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]
Sözüñdür gerçi Ḫıżrī āb-ı ḥayvān
ʿAceb idrāk ider mi anı ḥayvān

186 **Beyt:**

[Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün]
Ṭarīk-i ḥaḳda yüri pāk-bāz ol
Duʿācı bir faḳīr ü bī-niyāz ol
…

Andan baña vaṭanumdan cānibe remz ü işāret ü delālet idüp icāzet virdi: -AE.

187 beliñleyüp uyḥudan: uyḳudan beliñleyüp AE.

188 nişān u eṣer: nām u nişān AE.

189 eṣer görinmeyüp: ḳalmayup AE.

190 yirlerin: yerinde AE.

191 eser: +ne o vardur ne ḫod bu, hemān bir ḫayāl imiş. Uyḫu içinde görüp sayıḳlamışam AE.

192 istiġfār idüp: tevbe vü istiġfār ḳıldum AE.

gördügüm ve işitdügüm esrārı ve aḫbārı yazup defter eyledüm. *Ve billāhi't-tevfīḳu.*[193]

Kütibe hāẕe'r-risāletu min şuhūri Recebi'l-mürecceb sene 974. Te'līf-i Ḫıżrī-i Baġdādī.[194]

Kaynakça

Açıl, Berat vd. *Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.

Açıl, Berat. *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Alıcı, Lütfi. "Klasik Türk Edebiyatında Sosyal Tenkit Örnekleri Olarak "Yuf" Redifli Şiirler". *İlmî Araştırmalar* 17, (2004), 35-48.

Bayak, Cemal. "Klasik Türk Edebiyatında Şebistân-ı Hayâl ve Yûsufî'nin Şebistân-ı Hayâli". *International Journal of Language Academy* Volume 5/6 (September 2017) 246-258.

Belen, Maksut. "XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XI/1 (Yaz 2011) 99-106.

Belen, Maksut. *Hızrî'nin Âb-ı Hayât Mesnevisi, Metin-İncelemesi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Benli, Şeyma. *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2021.

Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd". *DİA*. 16/258-261. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1997.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Yekta Saraç, İstanbul: TÜBA Yayınları, 2016.

Demirci, Mehmet. "Malik b. Dînâr" *DİA*, 27/505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Elbir, Bilal. *Sururi'nin Şerh-i Şebistan-ı Hayâl'i-Metin İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2003.

Elbir, Bilal. "XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi". *Kastamonu Eğitim Dergisi* 13/2 (Ekim 2005) 623-932.

[193] erbāb-ı faẕl ...eyledüm. *Ve billāhi't-tevfīku:* AE'de bu cümlenin yerine şu bölüm vardır: *Ammā bu ḳıṣṣa-i pür-ġuṣṣadan ehl-i idrāke ḥiṣṣe budur ki māl ü menāli olmayup ṭarīḳ-i irtişā-y-ile bir murāda vāṣıl ve maḳṣūdı olmasa Ḥaḳḳ'uñ rıżā vü raḥmetinden nevmīd olmaya ve bir murādı olduḳda cebre ṭutmaya tevekkül maḳāmında ṣabr seccādesinde sākin ola.*

[194] erbāb-ı faẕl u kemāle ḳıṣṣadan ḥiṣṣe aḫẕı içün...defter eyledüm. *Ve billāhi't-tevfīku:* -AE.

Erkal, Abdulkadir. "Divan Şiirinde Şebistân-ı Hayâl Tarzı Üzerine". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 41 (2009) 35-44.

Faruk, Harman Ömer. "Meryem". *DİA*. 29/236-242. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Gökcan, Melike. "Hızrî'nin Tîg ü Kalem Mesnevisi". *İCONSETE Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Kongresi*, Viyana, 2015.

Gökcan, Melike. *Hızrî Münazara-i Tîğ ü Kalem*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2015.

Hamdullah Hamdî. *Yusuf u Züleyha*. haz. Naci Onur. Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

İçli, Ahmet. "Sebeb-i Teliflerin Önemi ve Analizlerine Dair". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* Sayı 9 (Aralık 2022) 161-192.

İpekten Halûk vd. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: KTB Yayınları, 1998.

Kahya, Esin. "Hipokrat". DİA. 18/119-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1998.

Karakoç, Karden. "16. Yüzyıl Divan Şâiri Fevrî ve Şikâyetnâme'si". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7/2 (Nisan 2021), 367-388.

Karavelioğlu, Murat A. "Sâatî ve Şikâyet-nâmesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23, (2010), 131-166.

Kaplan, Yunus. "Yûsuf-ı Züleyhâ (Hızrî)". *TEES*. Erişim 06. Haziran 2024. https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/yusuf-i-zuleyha-hizri

Kaya, Mahmut. "Aristo". *DİA*. 3/375-378. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Kaya, Mahmut. "Sokrat". *DİA*. 37/352-354. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Kuran, Şeyma Büyükkavas. "Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar". *Turkish Studies* Volume 1/2 Fall (2006) 172-201.

Küçük, Hülya vd. "Râbia el-Adeviyye". *DİA*. 34/380-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Latîfî. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.

Olguner, Fahrettin. "Eflâtun". *DİA*. 10/469-476. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Ördek, Şerife. "HIZRÎ, Hızrî Bey". *TEİS*. Erişim 04 Temmuz 2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hizri-hizri-bey

Öztürk, Uğur. "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Uleması Arasındaki Tarafgirlik ve Rekabete Dair Bir Örnek: Niksârîzâde Mahmud Efendi ve Ganîzâde Nâdirî'nin Mektupları". *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34/1 (2024), 467-493.

Öztürk, Uğur. "Yümnî'nin Mülâzemet Talebiyle III. Murad'a Sunduğu Şikâyet-Nâme". *M, A. Yekta Saraç Armağanı*. ed. Mücahit Kaçar vd. 365-378. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2023.

Paker, Saliha. "Tercüme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Bir Kavramsal Çerçeve Kurmak". *Journal of Turkish Studies*, Volume 33/II. (2009) 89-110.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayrak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C 2, 1996.

Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm* C 3, s.2048-49.

Tâhirü'l-Mevlevî. *Fuzûlî Hakkında Üç Risale*. haz. Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyen Ay yayınları, 2020.

Tekler, Hatice. *Hızrî'nin Tîg ü Kalem Adlı Münazarasının Söz Varlığı.* Osmaniye: Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Tosun, Necded. "Üveysîlik". *DİA*. 42/400-401. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Tuman, Mehmet Nail. *Tuhfe-i Nâilî-Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*. haz. Cemal Kurnaz vd. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.

Sarı, Mehmet. "Divan Şiirinde Rüşvet". *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni-Bildiriler.* haz. Mustafa Argunşah vd. C II. 651-665. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2001.

Uludağ, Süleyman. "Behlûl-i Dânâ". *DİA*. 5/352-353. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman. "Câbelkā-Câbelsâ". *DİA*. 6/525. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,1992.

Yılmaz, Kadriye. "Klâsik Türk Edebiyatında Mizah: Harnâme-Şikâyetnâme Örneği". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*/5 (Ekim 2016), 198-203.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Emre ŞENGÜL

Giresun Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Giresun/TÜRKİYE
emresengul616@gmail.com
ORCID

KELÎMÎ VE YAYIMLANMAMIŞ BİR GAZELİ

KELÎMÎ AND AN UNPUSLIHED GHAZAL

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 27.06.2024
Kabul Tarihi: 05.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 27.06.2024
Accepted Date: 05.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Şengül, Emre. "Kelîmî ve Yayımlanmamış Bir Gazeli". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1011-1021.

Şengül, Emre. "Kelîmî and an Unpuslished Ghazal". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1011-1021.

10.28981/hikmet.1505912

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Emre ŞENGÜL

KELÎMÎ VE YAYIMLANMAMIŞ BİR GAZELİ

KELÎMÎ AND AN UNPUBLISHED GHAZAL

ÖZ

Klasik Türk edebiyatının önemli başvuru kaynakları arasında gösterilen şiir mecmuaları, yazıldıkları dönemin ve derleyicisinin edebî zevkini yansıtan önemli kültür hazinelerimizdendir. Nitekim mecmualarda divan sahibi olmayan ya da divanına henüz ulaşılamayan şairlerin manzumelerine erişmemiz mümkündür. Bununla birlikte mecmualar, kaynaklarda adına rastlanmayan şairlerin tanınmasına olanak sağlamasının yanı sıra divan sahibi şairlerin divan veya divan neşirlerinde yer almayan manzumelerini içermesi yönüyle de kayda değer öneme sahiptir. Dolayısıyla hazine niteliği taşıyan şiir mecmualarının yeni harflere aktarılması metin neşri açısından büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi Y 0385 numarada kayıtlı şiir mecmuasından hareketle 17. yüzyılda yaşamış Kelîmî'nin daha önce yayımlanmamış bir gazeli tarafımızca tanıtılacaktır. Kelîmî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler oldukça sınırlı olmakla beraber kaynaklarda padişahın özel günlerinde hazır bulunan askerler olan solaklar zümresinden olduğu belirtilmektedir. Kaleme aldığı manzumelerinde beşerî duyguları dile getiren Kelîmî, yaşadığı dönemdeki olay ve kişilere de kayıtsız kalmamıştır. Çalışmanın giriş bölümünde mecmua kavramı tanıtılacak ve klasik Türk edebiyatı araştırmaları bakımından önemine kısaca değinilecektir. Birinci bölümde Kelîmî'nin hayatı ve edebî kişiliğine dair bilgiler aktarılacak, ikinci bölümde gazelin yer aldığı mecmua tavsif edilecek, üçüncü bölümde ise gazelin çeviri yazılı metni sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *XVII. yüzyıl, Kelîmî, Şiir Mecmuası, Divan, Yayımlanmamış Gazel.*

ABSTRACT

Poetry magazines, which are among the important reference sources of classical Turkish literature, are among our important cultural treasures that reflect the literary taste of the period in which they were written and their compilers. As a matter of fact, it is possible to access the verses of poets who do not have a divan or whose divan is not yet available. In addition to this, magazines are of considerable importance in that they enable the recognition of poets whose names are not found in the sources, as well as containing verses of poets with divans that are not included in divans or divan editions. Therefore, the translation of poetry magazines, which are treasures, into new letters is of great importance in terms of text publication. In this study, we will introduce a previously unpublished ghazal of Kelîmî, who lived in the 17th century, based on the poetry magazine registered in Yapı Kredi Research Library, number Y 0385. Although the information about Kelîmî's life and literary personality is quite limited, it is stated in the sources that he belonged to the clan of solaks, the soldiers who were present at the sultan's special occasions. Kelîmî, who expressed human emotions in his poems, was not indifferent to the events and people of his time. In the introduction part of the study, the concept of magazine will be introduced and its importance in terms of classical Turkish literature research will be briefly mentioned. In the first part, information about Kelîmî's life and literary personality will be given, in the second part, the collection containing the ghazal will be introduced, and in the third part, the translated text of the ghazal will be presented.

Keywords: *17th Century, Kelîmî, collection of Poetry, Divan, Unpublıshed Ghazal.*

Giriş

Arapça cem‘ kökünden türetilen mecmua sözcüğü sözlükte “toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi, seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap dergi” (Devellioğlu, 2013, 689) anlamlarına gelir.

İslamî kültür geleneği içerisinde mecmua türü, Hz. Peygamber’in hadislerinin kayıt altına alınma gereksiniminin sonucu olarak gelişmeye başlamıştır. Sahabeler, Hz. Peygamber’den duyduklarını imkânları el verdiği kadarıyla ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda kaydetmişlerdir. Başlangıçta hadis derleme geleneği; sahife, cüz ve kitap gibi adlarla anılırken daha sonra ihtiyaçlar doğrultusunda bâblara göre tasnif etme işlemlerine tabi tutularak sürdürülmüş ve tasnif sonucu ortaya konulan eserlere mecmua ile aynı kökten türeyen el-câmi adı verilmiştir. Türk edebiyatında ise mecmuaların şekil veya konu bakımından müstakil eser olarak ne zaman kaleme alındıkları ile ilgili net bir tarih belirtmek oldukça güçtür. Fakat eldeki mevcut bilgilerden hareketle mecmua türünün XV. yüzyılda teşekkül etmeye başladığını söylemek mümkündür. Ömer Bin Mezîd tarafından 1437’de derlenen *Mecmûatü’n-Nezâir* adlı nazire mecmuası Türk edebiyatında türünün ilk örneği olarak kabul görmüştür. XV. yüzyılda nazire mecmuası olarak karşımıza çıkan bu gelenek, XVI. yüzyıldan itibaren farklı şairlere ait, farklı türdeki eserlerin derlendiği defterler şeklinde devam etmiştir. XVI. yüzyılda dönemin edebî muhitinin de etkisiyle mecmuaların sayısında bir artış yaşanmış ve XIX. yüzyıla kadar hatta bu yüzyıldan sonra da varlığını katkı sağlayarak sürdürmüştür (Şenödeyici-Akdağ, 2015, 368).

Klasik Türk edebiyatında edebî bir terim olarak mecmua, çoğu zaman müellifi veya müstensihi belli olmayan, derleyicisinin zevkine göre içeriği oluşturulan, farklı sanatçıların değişik türlerdeki eserlerini ihtiva eden ya da tek bir tür veya form etrafında şekillenen manzum, mensur veya manzum-mensur karışık defterler anlamında kullanılmıştır. Mecmualara alınan şiir veya düzyazıların seçiminde, derleyicinin beğenisi ve dünya görüşü belirleyici ölçüttür. Mecmua derleyicisi, kendi sanat anlayışına bağlı olarak beğendiği şairlerin manzumelerini veya nâsirlerin nesirlerini mecmuasına dahil edebilir. Bu durum, mecmuaların herhangi bir ölçüte göre kaleme alınmadığını, tamamen derleyicinin edebî zevkine göre şekillendirildiğini göstermektedir (Şenödeyici-Akdağ 2015, 367). Mecmualarda divan sahibi olmayan ya da divanına henüz erişilemeyen şairlerin şiirlerine erişmemiz mümkündür. Bununla birlikte kaynaklarda adına rastlanmayan şairlerin tanınmasına olanak sağlamasının yanı sıra divan sahibi şairlerin divan veya divan neşirlerinde yer almayan manzumelerini içermesi yönüyle de kayda değer öneme sahiptir.

Kimi şiirlerin sadece mecmualarda bulunmasının birçok nedeni olabilir: Öncelikle şair, beğenmediği şiirlerini divanına almayı uygun görmemiş olabilir veya bu şiirler karalama halinde kalmıştır ve mecmuayı tertip eden bunları görüp eserine almıştır. Belki bu şiirleri şair, divanını tertip ettikten sonra

kaleme almıştır ya da bunları divanına alması için ömrü vefa etmemiştir. Mecmuayı teşkil eden müstensihin yararlandığı nüsha kaybolmuş veya şairlerin divanlarını neşreden araştırmacılar tarafından görülmemiştir. Müstensihin bu şiirleri ilave etmesi, aynı mahlaslı şairleri karıştırması, bazı şiirlerde sadece mahlasları değiştirmesi de mümkündür. Her ne sebep olursa olsun mecmuaları, tıpkı divanlarda olduğu gibi şairlerin şiirlerini içeren birinci derecede öneme haiz kaynaklardan görmek gerekir (Kesik, 2016, 80). M. Fatih Köksal (2013, 327)'ın da belirttiği üzere "Zira mecmualara hep şüpheyle baktığımız takdirde diğer yazmalara, söz gelimi dîvân nüshalarına da aynı kuşkuyla yaklaşmaktan bizi ne alıkoyacaktır?" Dolayısıyla son yıllarda mecmuaların klasik Türk edebiyatına mensup şairlerle ilgili yeni verilere olanak sağladığını ve edebiyat tarihimize yeni bir ivme kazandırdığını göz ardı etmememiz gerekir. Bu amaç doğrultusunda çalışmamıza konu olan Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi Y 0385'de kayıtlı şiir mecmuasından hareketle 17. yüzyılda yaşamış Kelîmî (Patburun-zâde Eyyüb Çelebi)'nin daha önce yayımlanmamış bir gazeli tarafımızca ilim dünyasına tanıtılacaktır.

1. Kelîmî (Patburun-zâde Eyyüb Çelebi) Hayatı ve Edebî Kişiliği

Asıl adı Eyyüb'dür. "Potburun-zâde/Patburun-zâde" lakabıyla tanınır (Aksoyak, 2015). *Beliğ Tezkire*si'nde "Batburun-zâde" olarak geçer (Abdülkadiroğlu, 1999: 360). Seyrek-zâde Âsım, tezkiresinde şairin asıl adını belirtmeyerek "Kelîm Efendi" ifadesini kullanır. Bununla beraber lakabını ise "Patburun-zâde" olarak kaydeder (Coşkun, 2019, 111). Safâyî, Eyyüb isminin Ebâ Eyyûb-i Ensârî'den geldiğini "Ebâ Eyyûb-ı Ensârî selâtından zuhûr itmüşdür." şeklinde söyler (Çapan, 2005, 509). Güftî, tezkiresinde Kelîmî'nin İstanbullu olduğunu "Yâvenüñ tâze tarh-ı makbûli/Patburun-zâde İstanbûlî" beytiyle açıklar (Yılmaz, 2001, 207). *Safâyî Tezkiresi*'nde yer alan "Meşhur Batburunoğlu'nun karındaşıdur." (Çapan, 2005, 509) ifadesinden şairin "Patburun-zâde" namıyla tanınmış bir kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Kelîmî'nîn doğum yeri, yılı ve eğitim hayatı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte sadece *Safâyî Tezkiresi*'nde eğitimi ile ilgili "Evâil-i hâlinde tahsîl-i maârif idüp…" kaydı yer almaktadır (Çapan, 2005, 509). Bu ifadeden şairin belli bir eğitim gördüğü kanısına varılabilir. Kelîmî, padişahın özel günlerinde hazır bulunan askerler olan solaklar zümresindendir ve bu görevden emekli olmuştur (Aksoyak, 2015). Kelîmî'nin ölüm tarihi hususunda tezkirelerde farklı bilgiler yer almaktadır. Beliğ'de 1080/1663 (Abdülkadiroğlu, 1999, 360), Âsım'da 1089/1672 (Coşkun, 2019, 111), Safâyî'de ise 1098/1686-87 (Çapan, 2005, 509) olarak belirtilir. Fakat Âsım, Safâyî'nin ifade ettiği ölüm tarihinin yanlış olduğuna dikkat çeker. Âsım'a göre yanlışlık Kelîmî'nin ölümü üzerine düşülen tarih mısraının imla ve hesaplanışından kaynaklanmaktadır (Coşkun, 2019, 111).

Kelîmî'nin dünya zevklerine ve güzellere ilgi duyan bir tabiatı vardır. Nitekim, Azra adlı bir yahudi kızına gönül vermiş ona kavuşma amacıyla çok çaba sarf etmiş fakat bu aşk macerasının sonu hicranla bitmiştir (Aksoyak, 2015). Bununla beraber şair, yaşadığı dönemdeki olay ve kişilere kayıtsız

kalmamış, gördüğü olaylar üzerine manzumeler kaleme almıştır (Çelen, 1994, 20). Kelîmî'nin gerek hayatı gerekse edebî şahsiyeti hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Güftî'nin *Teşrîfâtü'ş-Şuarâ*'sı ve *Safâyî Tezkiresi'*nde bu hususta bilgiler mevcuttur. Bunlardan Güftî'nin verdiği hükümler ağır bir yergiden ibarettir. Güftî'ye göre Kelîmî, Rûm ülkesinin "saçma sapan söz üstâdı", bayat sözler söyleyen birisidir. Kelîmî'nin şiirleri, Güftî'ye göre hezeliyâttan ibarettir. Bu hükümlerle şairin kaleme aldığı manzumeler karşılaştırıldığında Güftî'nin değerlendirmelerinin objektif olmadığı kanaati oluşmaktadır. *Safâyî Tezkiresi*'nde şaire daha olumlu yaklaşılmıştır. Safâyî'ye göre Kelîmî, asrın şairlerinin "mu'ciz-beyân" olanlarından biridir (Çelen, 1994, 22).

Kelîmî, mutasavvıf bir şair değildir. Bununla birlikte, şiirlerinde çok az da olsa tasavvuf esintisi hissedilir. Devrindeki birçok şairin aksine daha çok beşerî duyguları ve aşkları dile getirmiştir. Ama o toplumun ve kültürün içinde yaşayan birisi olarak dinî hislerden tamamen kopmamıştır. Baştan sona dinî-tasavvufî duyguları terennüm eden bir tek şiiri "tevhid ile" redifli gazelidir (Aksoyak, 2015). Kelîmî'nin tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*'ı üzerine iki yüksek lisans tez çalışması vardır (Çelen, 1994; Oğuz, 2021). Kelîmî'nin *Dîvân*'ında Fehîm'in iki kasidesine nazîre; Nef'î, Nâbî, Fâizî'nin ve Behçetî'nin birer gazeline tahmis vardır. Ayrıca şair, diğer nazım şekillerine göre bir divan için oldukça fazla sayılabilecek miktarda müfred kaleme almıştır. Müfredlerin toplamı altmış dört adettir (Aksoyak, 2015).

2. Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi Y 0385 Numarada Kayıtlı *Mecmû'a-i Eş'âr*

Dış ölçüleri 180x120 mm ölçülerinde 189 varaktan müteşekkildir. İstinsah tarihi ve derleyeni/müstensihi bilinmeyen mecmuanın 18. yüzyılda tertip edildiği düşünülmektedir. Satır ve sütun sayısı muhtelif, sayfa kenarları cetvelsizdir. Şemseli, yıpranmış kahverengi meşin cilt içerisinde yer alan mecmuanın kâğıt türü aharlı nohudî, yazı türü ise taliktir. Şiir başlıklarında genellikle kırmızı mürekkep tercih edilmekle birlikte yer yer siyah mürekkep de kullanılmıştır. Şirazesi dağılmış, rutubetten zarar görmüş mecmuanın çeşitli yerlerinde bazı sayfalar tahripli ve yırtıktır.

Farklı nazım şekillerinin yer aldığı mecmuada; Ahmed Paşa, Azmî-zâde Hâletî, Bağdatlı Rûhî, Bâkî, Behiştî, Bursalı Rahmî, Derzi-zâde Ulvî, Emnî, Emrî, Fehîm-i Kadîm, Feyzî-i Kefevî, Fuzûlî, Ganî-zâde Nâdirî, Gelibolulu Mustafâ Âlî, Hayâlî, Hayretî, İsmetî, İşretî, Kabûlî, Kadrî, Kâf-zâde Fâ'izî, Kelîmî, Lâmi'î Çelebi, Mantıkî, Nâbî, Nâ'ilî, Necâtî, Nedîm, Nef'î, Nesîmî, Riyâzî, Sabrî Mehmed Şerîf, Şefî'î, Şehrî, Şeyhülislâm Bahâyî, Şeyhülislâm Yahyâ, Taşlıcalı Yahyâ, Tîğî, Tıybî, Usûlî, Ümîdî, Vahdetî, Vecdî, Veysî, Vusûlî, Zâtî, Zuhûrî … gibi 15, 16, 17 ve 18. yüzyıl divan şairlerinin manzumeleri yer almaktadır. Çalışmamıza konu olan Kelîmî'nin gazeli mecmuanın 98b numaralı varağında yer almaktadır.

2.1. Gazelin Kelîmî'ye Aidiyetine Dair Fikirler

Çalışmamıza kaynaklık teşkil eden mecmuada "Kelīmī Raḥimehu'llāh" başlıklı on manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin 9'u (vr. 97b, vr. 100b, vr. 103b, vr. 108b, vr. 117a, vr. 119b, vr. 154b, vr. 158b) Kelîm mahlaslı olup şairin hazırlanmış *Dîvân*'ında yer almaktadır. Fakat Kelîmî mahlaslı bir gazel (vr. 98b) ise mevcut *Dîvân*'da (Çelen, 1994; Oğuz, 2021) ve şairle ilgili çeşitli biyografik kaynaklarda yer almamaktadır. Bu durum aslında Kelîm ve Kelîmî mahlaslı şairlerin aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Nitekim Kelîmî'nin söz konusu *Dîvân*'ındaki manzumeler ile çalışmamıza konu olan gazeli karşılaştırıldığında şairin beşerî duyguları şiirlerinde başarılı bir şekilde yansıttığını, tercih ettiği kelimeler bakımından klasik Türk şiirinin anlam dünyasına hakim olduğunu söylememiz mümkündür.

3. Gazelin Transkripsiyonlu Metni

[98b]

Kelīmī Efendi

Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün

1 Görüp baş çekdügin ḳaddüñ yanında serv-i dil-cūlar
Gümiş zencīre çekmiş bāġ içinde ayaġın cūlar

2 Ne mümkin gerdenüñ öpmek ki anda ey gül-i ra'nā
Ṭolaşmış gül nihālin māra beñzer ca'd-ı gīsūlar

3 Nigāh itdükçe 'aḳl u fikr ü hūşum tārmār eyler
'Aceb bilsem ne siḥr eyler baña ol çeşm-i cādūlar

4 Derūnum fürḳat-i ruḫsār-ı dil-ber yaḳdı sīnemde
Göreyin cā-be-cā dūd-ı siyāhumdur degül mūlar

5 Alaldan gūşe-i çeşm içre 'aḳlum ol gözi fettān
Gice tā ṣubḥ olınca gözlerime girmez uyḫular

6 Kelīmī ġamze-i cellādı ḳasd-ı cāna yetmez mi
Atar müjgān oḳın her dem baña ol iki ebrūlar

Yukarıda transkribe edilmiş gazel ile Kelîmî'nin *Dîvân*'ında yer alan gazeller arasında içerik, tercih edilen kelimeler, anlam dünyası ve nazım

tekniği açısından önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Kelîmî, gazelini oldukça yalın bir dil ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Bunun yanı sıra klasik Türk şiirine mensup şairlerin sıklıkla tercih ettiği "serv-i dil-cû" (b. 1), "gül-i ra'nâ" (b. 2), "çeşm-i câdû" (b. 3), "dûd-ı siyâh" (b. 4) gibi terkiplerden faydalanmıştır. *Dîvân*'ındaki manzumelerinde genellikle beşerî duyguları terennüm eden şair, çalışmamıza konu olan gazelinde de aynı duyguları başarılı bir şekilde yansıtmıştır.

Kelîmî, söz konusu gazelini âşıkâne tarzda kaleme almıştır. Sevgilinin çeşitli güzellik unsurlarına ve özelliklerine değinmiş, bunları etkileyici bir üslupla nazma dökmüştür. Gazelin birinci beytinde şair, sevgilinin boyu ve âşık üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Klasik Türk şiirinde sevgilinin boyu çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Nitekim sevgilinin boyu, uzun ve düzgün olması yönüyle serviye benzetilmiştir. Beyitte âşık, sevgilinin tıpkı servi gibi salınarak yürümesinden dolayı kendinden geçmektedir. Çünkü sevgilinin işveli yürüyüşü âşığa servinin salınışını hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere servi ağaçları, genellikle su kenarlarında bulunan ve yapraklarını dökmeyen bir özelliğe sahiptir. Beyitte şair, akarsuların tıpkı servi gibi salınan sevgilinin güzelliği karşısında kendini zincire bağlayan bir âşık profili çizdiğini belirtmektedir.

Divan şiirinde sevgilinin saçı çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Saç; düzensiz, dağınık, uzun, kıvırcık vb. özellikleriyle âşığın aklını başından alır, onu esir ve perişan eder. Misk ve anberin kokusu bile sevgilinin saçı kadar güzel kokamaz. Bununla birlikte sevgilinin saçı daima siyah renktedir. İkinci beyitte şair, sevgilinin kıvırcık saçının âşık üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Beyitte sevgilinin saçı şekil yönünden yılana benzetilerek nasıl ki gül, fidanı ile bir bütünlük gösteriyorsa sevgilinin dağınık saçının da vücudunu o şekilde sardığını belirtmektedir.

Klasik Türk şiirinde göz, en çok sözü edilen sevgiliye ait güzellik unsurlarındandır. Öyle ki göz; cadı, sâhir, mest, kan dökücü, büyücü vb. gibi özelliklere sahiptir. Sevgilinin gözleri, manalı bakışları ile âşık üzerinde oldukça etkilidir. Bununla birlikte sevgilinin gözü âşıkları etkileme yönüyle daima sihir gücüne sahiptir. Üçüncü beyitte şair, sevgilinin süzgün bakışı ve âşık üzerindeki etkisini dile getirmiştir.

Divan şiirinde âşık, sevgiliye kavuşamamanın verdiği ızdırapla sürekli ah eder. Ah, genellikle âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan siyah bir duman olarak düşünülür. Âşığın bu feryadı, göğe yükselip Allah katına ulaşır. Bununla birlikte âşığın ateşli ahına sevgili kayıtsız kalır ve yüz vermez. Nitekim dördüncü beyitte de şair, âşığın ayrılık acısından dolayı ah çektiğini etkileyici bir üslupla nazma dökmüştür.

Bilindiği üzere göz, sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Zalimlik, nazlanmak, alay etmek, karışıklık çıkarmak vb. özellikler bunlardan bazılarıdır. Sevgili, mahmur bakışlarıyla âşığı etkiler ve ona bakışlarıyla bir

şeyler anlatır. Beşinci beyitte şair, sevgilinin gözü ve âşık üzerindeki etkisinden söz etmektedir.

Son beyitte şair, sevgilinin güzellik unsurlarından gamze ve âşık üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Gamze, sevgilinin süzgün bakışı ile ilgili bir unsurdur. Nitekim, sevgilinin bakışı gamzenin ortaya çıkmasına vesile olur. Gamze, sadece bakışla ilgi bir kavram olmayıp göz, kaş ve kirpiğin bütünlüğünden meydana gelir. Klasik Türk şiirinde gamze, genellikle ok ve kılıca benzetilir. Gamze ok olduğunda yaralamak, öldürmek vb. işlevleri üstlenir. Bir ok olan gamzenin asıl hedefi ise âşığın gönlüdür. Bununla beraber gamzenin ok oluşunun en büyük sebebi ise sevgilinin kirpikleridir. Nitekim sevgili, süzgün bakışıyla yay kaşlarından kirpik oklarını aşığın sinesine atar.

Sonuç

Şiir mecmuaları, kaleme alındıkları dönemin edebî zevkini yansıtan ve bununla beraber divan sahibi olmayan veya daha önce ismi duyulmamış birçok şairin çeşitli nedenlerle divanlarına dahil etmedikleri birçok manzumeyi içermesi yönüyle kayda değer öneme sahiptir. Öyle ki son zamanlarda mecmualar üzerine yapılan çalışmaların artması klasik Türk şiirine mensup şairlere ait mevcut bilgilerin güncellenmesine imkân vermiştir. Bu amaçla incelediğimiz Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi Y 0385 numarada kayıtlı şiir mecmuasında, 17. yüzyılda yaşamış Kelîmî'nin 10 gazeline erişilmiştir. Söz konusu gazellerden 9'u şairin *Dîvân*'ında yer alırken sadece biri *Dîvân*'ında (Çelen, 1994; Oğuz, 2021) ve Kelîmî'den bahseden tezkirelerde yer almamaktadır. Kelîmî'nin mevcut manzumelerine bakıldığında klasik Türk şiiri geleneğini başarılı şekilde yansıttığını, beşerî duyguları terennüm ettiğini ve nazım tekniğine hakim olduğu söylenebilir. Bu çalışma ile mecmuaların edebiyat tarihimiz açısından ne denli önemli kaynaklar olduğu bir kez daha ortaya konulmuş ve Kelîmî'nin daha önce yayımlanmamış bir gazeli ilim dünyasına tanıtılmıştır.

Kaynakça

Abdülkadiroğlu, Abdulkerim (hzl.). *İsmail Beliğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.

Aksoyak, İsmail Hakkı. "Kelîm, Eyyüb Kelîm/Eyyübî Kelîm, Patburun-zâde Eyyüb Çelebi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 11.06.2024. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kelim-eyub-kelim-celebi-eyyubi.

Çapan, Pervin (hzl.). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Asâr Min Fevâidi'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.

Çelen, Ahmet. *Kelîm Hayatı, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Coşkun, Ali Osman (hzl.). *Seyrekzâde Mehmed Âsım Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. E-kitap: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67153,zeyl-i-zubdetu39l-esarpdf.pdf?0

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (30. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 2013.

Kesik, Beyhan. "Bâkî'nin Yayımlanmamış Bazı Şiirleri (Üç Gazel Bir Matla')". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi* 2 (2016), 79-85.

Köksal, Mehmet Fatih. "Bâkî'nin Bilinmeyen Veda Gazeli ve Dîvânında Bulunmayan Bazı Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10 (2013), 319-330.

Mecmû'a-i Eş'âr. İstanbul: Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Nu. Y 0385, 1a-189b.

Oğuz, Yunus. *Kelîm-i Eyyûb (Batburunzâde)'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divan'ı (Tenkitli Metin-İnceleme)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. (18. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları, 2009.

Şenödeyici, Özer-Ahmet Akdağ. "Mecmualar ve Cönkler". *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*. ed. Özer Şenödeyici 367-388. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Yılmaz, Kâşif (hzl.). *Güftî ve Teşrîfâtü'ş-Şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001.

EKLER

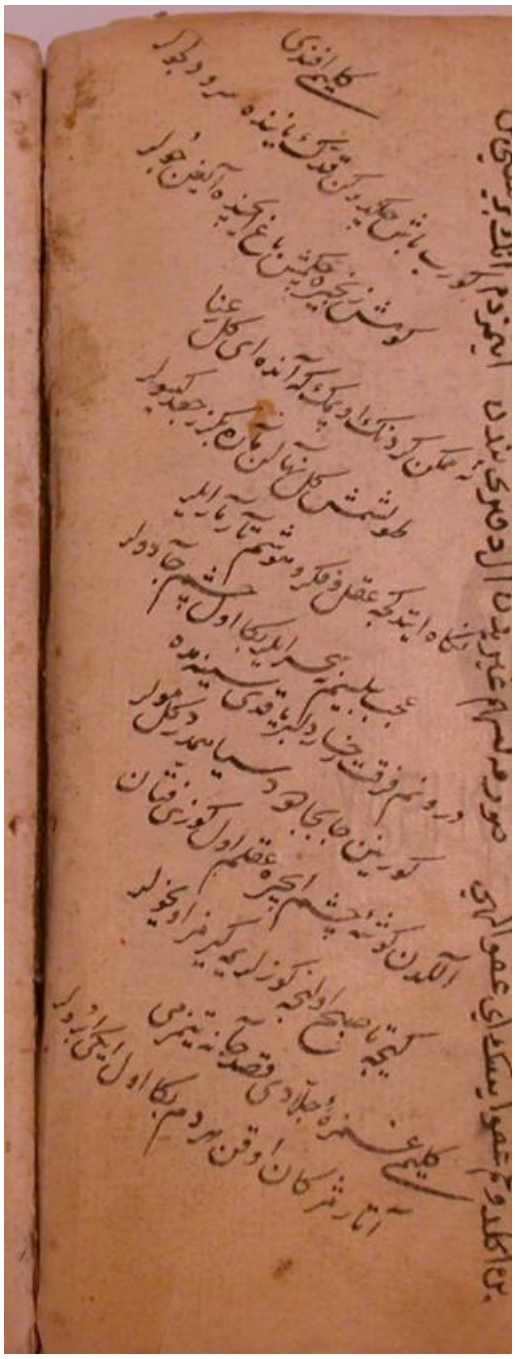

Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Nu. Y 0385, vr. 98b.

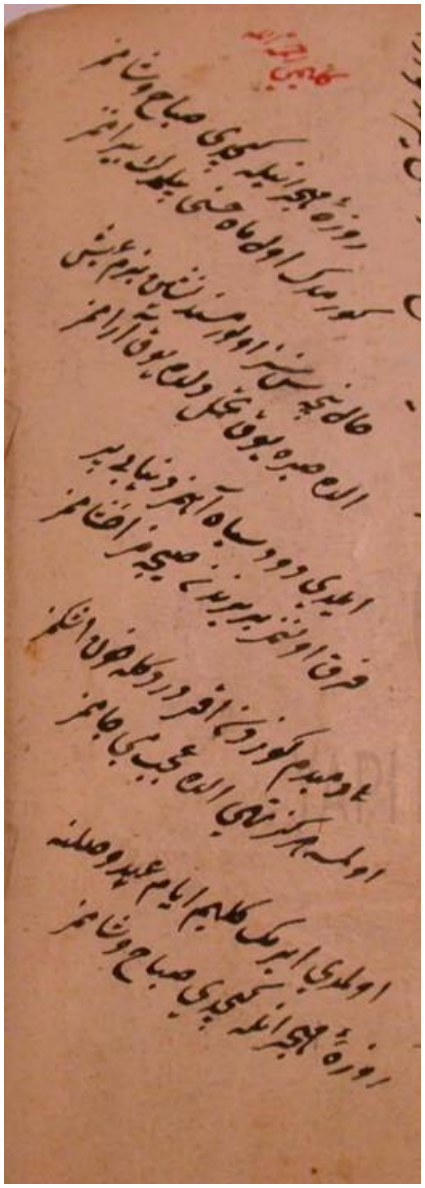

Yapı Kredi Araştırma Kütüphanesi, Nadir ve Yazma Eserler Bölümü, Nu. Y 0385, vr. 100b.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

Batman Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Batman/TÜRKİYE
emintugluk@gmail.com
ORCID

HÂZÂ KİTÂB-I SEGİR-NÂME (İNCELEME-METİN)

HÂZÂ KİTÂB-I SEGIR-NÂME (REVIEW-TEXT)

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 10.07.2024
Kabul Tarihi: 16.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 10.07.2024
Accepted Date: 16.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Tuğluk, Mehmet Emin. "Hâzâ Kitâb-ı Segir-Nâme (İnceleme-Metin)". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1022-1043.

Tuğluk, Mehmet Emin. "Hâzâ Kitâb-ı Segir-Nâme (Review-Text)". *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1022-1043.

10.28981/hikmet.1513731

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK

HÂZÂ KİTÂB-I SEGİR-NÂME (İNCELEME-METİN)

HÂZÂ KİTÂB-I SEGIR-NÂME (REVIEW-TEXT)

ÖZ

Türk edebiyatında insan vücudunun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kasların hafifçe oynamasını yorumlayarak gelecekten haber veren ve bir çeşit fal kitabı niteliğinde kaleme alınan pek çok eser vardır. Bu eserler ihtilâc-nâme, kütüb-i ihtilâc, segir-nâme, seğir-nâme, seyirir-nâme, seyirme-nâme gibi farklı adlarla kaleme alınmışlardır. Türk edebiyatında ilk örnekleri Uygurlar döneminde Uygur harfleriyle görülen segir-nâmelerin Türk edebiyatında yazılan pek çok örneği vardır.

Segir-nâmeler geleceği işaret etmelerinden dolayı insan davranışlarına yön vermede etkili olmuş eserlerdir. Bundan dolayı segir-nâmeler geçmişten günümüze geleceği merak edenler için başvuru kaynakları arasındadır.

Bu çalışmaya konu olan "Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme" adlı eser Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonuna 06 Mil Yz A numarası ile kayıtlı 53 varaktan oluşan "Hâzâ Kitâb-ı Tâʻbirnâme-i İbn-i Sîrîn Allâhu Aʻlem" adlı eserin arkasında yer almaktadır. "Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme" adlı eserin müellifi / müstensihi belli değildir. Eser 6 varaktan oluşmaktadır.

Bu çalışmada 06 Mil Yz A 8103 numaraya kayıtlı segir-nâmenin çeviri yazısı yapılmıştır. Ardından eser imla ve ses bilgisi açısından incelenmiştir. Çalışmanın sonuna ayrıca eserin tıpkıbasımı eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8103, Segir-nâme, İmla, Ses Bilgisi.*

ABSTRACT

In Turkish literature, there are many works that interpret the slight movement of the skin and the muscles just beneath the skin in a part of the human body as a kind of fortune-telling book. These works were written under different names such as ihtilâc-nâme, kütüb-i ihtilâc, segir-nâme, seğir-nâme, seyirir-nâme, seyirme-nâme. There are many examples of segir-nâmes written in Turkish literature, the first examples of which were seen in Uyghur letters during the Uyghur period.

Segir-nâmas are works that have been effective in guiding human behaviour because they point to the future. Therefore, segir-nâmas are among the sources of reference for those who wonder about the future from past to present.

The work titled 'Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme', which is the subject of this study, is located at the back of the work titled 'Hâzâ Kitâb-ı Tâʻbirnâme-i Ibn-i Sîrîn Allâhu Aʻlem', which consists of 53 folios registered in the National Library Manuscripts Collection with the number 06 Mil Yz A. The author/confessor of the work titled 'Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme' is unknown. The work consists of 6 leaves.

In this study, the translation of the segir-nāma registered under the number 06 Mil Yz A 8103 was made. Then the work was analysed in terms of orthography and phonology. A facsimile edition of the work is also added at the end of the study.

Keywords: *National Library 06 Mil Yz A 8103, Segir-nâme, Spelling, Phonetics.*

Giriş

Türk edebiyatında, edebiyatla sosyal hayatın ilişkisini gösteren ve bu anlamda zengin malzeme içeren edebî türler vardır (Tuğluk, 2015, 88). Bu türlerden biri de segir-nâmelerdir. Segirmek, Türkçe Sözlükte "genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kasların hafifçe oynaması" anlamına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2011, 2057). Türk edebiyatında insan vücudundaki segirmeleri konu alan pek çok eser kaleme alınmıştır. "İslam dairesi içindeki Türklerde bedendeki bazı organların oynaması, segirmesi gibi çeşitli hareketlerine bakılarak yorumlarda bulunma işine ilm-i ihtilâc adı da verilmiştir. Türkler arasında geniş bir ilgi görmesinden dolayı Türk edebiyatında segirmelerle ilgili ihtilâc-nâme, kütüb-i ihtilâc, segir-nâme, seyirir-nâme, seyirme-nâme adlarında çeşitli mensur ve manzum eserler ile risaleler kaleme alınmıştır" (Yastı, 2015, 277). Türkçede segir-nâmeler ile ilgili bilinen ilk yazılı metin Uygur dönemine aittir. "10 segirmeyi ihtiva eden 13 satırlık metin, ilk olarak Reşid Rahmeti Arat tarafından transkripsiyonlanmış ve Almancaya çevirisiyle birlikte Turkische Turfan Texte (Türkçe Turfan Metinleri)'nin VII. cildinin 44. sahifesinde 34. metin olarak yayımlanmıştır." (Sertkaya, 2011, 1534).

Segirme inancına Uygur dönemi sonrası eserlerinde de rastlanmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dirse Han'ın eşi, oğlu Boğaç Han'ın hayatından endişe etmesini Dirse Han'a aktarırken gözünün segirmesine şu şekilde vurguda bulunur:

Göksi gözel kaba tağa ava çıkdun

İki vardun bir gelürsin yavrım kanı

Karanu dünde bulduğum oğul kanı

Çıksun benüm görür gözüm

A Dirse Han yaman segrür (Özçelik, 2005, 370).

Yine Kıpçak grubu Türk Dilleri arasında yer alan Karay Türkçesinde segir-nâme örneğine rastlanmıştır. "Radloff'un yapmış olduğu derlemelerden Kırım'da yaşayan Türk topluluklarına ait ürünleri içeren "Proben der Volkslitteratur der Nördlichen Türkischen Stämme"nin yedinci cildinde birçok halk edebiyatı ürünü bulunmaktadır. İbrani harfli mecmuanın 200-203. sayfaları arasında "Sekirme Yoraları" adlı bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm adından da anlaşılacağı üzere bir segir-nâmedir." (Çulha, 2009, 38).

Oğuz Türkçesindeki Arap harfli segir-nâmeler üzerine ilk ilk çalışmayı 1967 yılında Wlodzimierz Zajaczkowski yapmıştır. Zajaczkowski bu çalışmayı Yugoslavya'da bulunan iki yazma üzerine yapmıştır. Bu yazmalardan biri günümüzde Saraybosna, Gâzî Husrev Bek Kütüphanesi 3551 numarada kayıtlı (A1); diğeri ise Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi 733 numarada kayıtlı (A2) bulunmaktadır (Sertkaya 2011, 1535).

1969 yılında Arif Özer, daha önce W. Zajaczkowski'nin yayımladığı, biri tarihsiz, biri de H. 1263 (M. 1847) tarihli iki el yazması eserde yer alan segir-

nâme metinlerinden ve bunların sözlüğünden oluşan yazısını "Türkçe İki Segirnâme Kitabı Üzerine" adıyla yayımlamıştır (Özer, 1969).

1989 yılında Halil Ersoylu, Mevlânâ Müzesinde, 2179 numarayla kayıtlı yazma bir mecmuanın içindeki segir-nâme metnini "Segir-nâme" adıyla yayımlamıştır (Ersoylu, 1989).

1993 yılında Mustafa Tatçı, "Türk Edebiyatındaki Segir-nâme ve Çın-nâme Türlerinden Birer Örnek" adlı yazısında, Ankara Millî Kütüphane, A/97 numarada kayıtlı müellif veya müstensihi belli olmayan "Hazâ Kitâb-ı Seğir-nâme ve Hazâ Çın-nâme" başlığını taşıyan yazma eserleri Latin harflerine aktarmıştır (Tatçı, 1993).

1995 yılında Halil Ersoylu'nun "Segir-nâme II" adıyla ikinci bir yazısı yayımlanmıştır. Bu ikinci çalışma Topkapı Sarayı Kütüphanesinde, 3157 numarayla kayıtlı bir fâl-nâme'nin içinde yer alan segir-nâmenin metin, dil incelemesi, sözlük ve tıpkıbasımından oluşmaktadır (Ersoylu, 1995).

1996 yılında Sadettin Özçelik, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 539 numaraya kayıtlı el yazması mecmuanın içinde yer alan ihtilâc-nâme metnini ve sözlüğünü yayımlamıştır (Özçelik, 1996).

1999 yılında Recep Karaatlı sekiz yapraklık bir segir-nâmenin metnini, dil incelemesi, sözlüğü ve eserin tıpkıbasımıyla yayımlamıştır (Karatlı, 1999).

2007 yılında Yusuf Ziya Sümbüllü "Seğir-nâme ve Seğirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme" adlı bir makale yayımlamıştır. Bu makale Seyfettin Özege Kitaplığına 13060 ve 12080 numarayla kayıtlı segir-nâmelerin metin ve sözlüğünden oluşmaktadır. Yine müstakil bir eser olarak Yusuf Ziya Sümbüllü "Seğir-nâme" adlı kitabında tam metinlerini vermeden 17 segir-nâme nüshasını, bu nüshalarda yer alan uzuvlara göre incelemiştir (Sümbüllü, 2010).

Bunların dışında Kete, 2008, Özyaşamış Şakar, 2010, Sümbüllü ve Gözitok, 2014, Sümbüllü, 2016, Süer, 2011, Yastı, 2015, Daşdemir, 2016, Mert, 2016, Top, 2016, Yalap, 2017, Eroğlu, 2017, Çakmak, 2018; Kurgun, 2018; Polat, 2018, Kılıç, 2018, Tetik, 2019, Kayaokay, 2022 gibi birçok araştırmacı da segir-nâmeler üzerine çalışmışlardır.

1. Hazâ Kitâb-ı Segir-nâme

İncelenen "Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme" adlı eser Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonuna 06 Mil Yz A numarası ile kayıtlı 53 varaktan oluşan "Hâzâ Kitâb-ı Tâʿbirnâme-i İbn-i Sîrîn Allâhu Aʿlem" adlı eserin arkasında yer almaktadır. Tâʿbirnâmenin 53b varağının sonunda kırmızı mürekkeple eserin adı "Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme" olarak yazılmıştır. Segir-nâmenin müellifi / müstensihi belli değildir. Eser 6 varaktan oluşmakta olup her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Eser harekeli nesih ile kaleme alınmıştır.

Segir-nâmede 99 uzvun segirmesi anlatılmaktadır. Her uzvun segirmesi "eğer" bağlacıyla başlamakta, ardından segirmenin hangi anlamı ifade ettiği belirtilmektedir. Segir-nâmede segiren uzuvlar şunlardır: 1. Baş, 2. Başıñ çevresi, 3. Başın ṣağ yanı, 4. Başınuñ ṣol yanı, 5. Başınuñ öñi, 6. Başınuñ ardı, 7. Alnınuñ

ṣaġ yanı, 8. Alnınuñ ṣol yanı, 9. Ense, 10. Ṣaġ ḳulaġı, 11. Ṣaġ ḳulaġınuñ ardı, 12. Ṣol ḳulaġınuñ ardı, 13. Ṣaġ ḳaşı, 14. Ṣol ḳaşı, 15. Ḳaşı arası, 16. Ḳaşı ile ṣaġ gözi, 17. Ṣol ḳaşı ile gözi, 18. Ṣol gözi ḳuyruġı, 19. Ṣaġ gözi ḳuyruġı, 20. Ṣaġ gözi ḳapaġı, 21. Ṣol gözi ḳapaġı, 22. Ṣaġ gözi kirbigi, 23. Ṣol gözinüñ çevresi, 24. Ṣol gözinüñ çevresi, 25. Ṣaġ gözinüñ burnından yanı, 26. Ṣaġ yañaġı, 27. Ṣol yañaġı, 28. Burun, 29. Burnınuñ ṣaġ yanı, 30. Burnınuñ ṣol yanı, 31. Aġzınuñ ṣaġ yanı, 32. Aġzınuñ ṣol yanı, 33. Yuḳaru dudaġı, 34. Aṣaġı dudaġı, 35. Aṣaġı yuḳarı dudaġı ikisi birden, 36. Eñek çuḳurı, 37. Dil, 38. Dilinüñ altı, 39. Alın, 40. Buġazınuñ ṣaġ yanı, 41. Ṣol yanı, 42. Boynı, 43. Ṣaġ cegeni, 44. Ṣol cegeni, 45. Ṣaġ bāzūsı, 46. Ṣol bāzūsı, 47. Ṣaġ baş barmaġı, 48. Şehādet barmaġı, 49. Dördünci barmaġı, 50. Ṣerce barmaġı, 51. Ṣol elinüñ baş barmaġı, 52. Şehādet barmaġı, 53. Orta barmaġı, 54. Dördünci barmaġı, 55. Serçe barmaġı, 56. Ṭırnaḳları, 57. Ṣaġ ḳol, 58. Ṣol ḳoltuġı, 59. Ṣaġ bağırı, 60. Arḳasınuñ ortası, 61. Bögri, 62. Ṣol bögri, 63. İki bögrinüñ ortası, 64. Gögsinüñ ṣaġ yanı, 65. Gögsinüñ ṣol yanı, 66. Gögsi, 67. Gögsi ortası, 68. Gögsi atlı, 69. Yüregi, 70. Ḳurṣaġı,71. Ṣaġ memesi,72. Ḳarnı, 73. Göbegi,74. Oturaḳ yeri, 75. Ẕekeri,76. Ḳuyruġı,77. Ẕekerinüñ dibi, 78. Ṣaġ uyluġı, 79. Ṣol uyluġı, 80. Ṣaġ ḥayāsı, 81. Ṣol ḥayāsı, 82. Ṣaġ ve ṣol ḥayāsı ikisi birden, 83. Ṣol dizi, 84. Ṣaġ incügi, 85. Ṣol incügi, 86. Ṣaġ ṭopuġı, 87. Ṣol ṭopuġı, 88. Ökçesi, 89. Ṣaġ ayaġınuñ baş barmaġı, 90. Ṣaġ ayaġınuñ ikinci barmaġı, 91. Ṣaġ ayaġınuñ üçünci barmaġı, 92. Ṣaġ ayaġınuñ dördünci barmaġı, 93. Ṣaġ ayaġınuñ ṣırça barmaġı, 94. Ṣol ayaġınuñ baş barmaġı, 95. Ṣol ayaġınuñ ikinci barmaġı, 96. Ṣol ayaġınuñ üçünci barmaġı 97. Ṣol ayaġınuñ dördünci barmaġı 98. Ṣol ayaġınuñ ṣırça barmaġı 99. Cümle gövde.

Segir-nâmede segiren uzuvlara karşılık yapılan 99 yorum bulunmaktadır. Bu yorumların 81'i olumlu, 18'i olumsuzdur. Segir-nâmede segiren uzuvlara karşılık yapılan yorumlar şunlardır: 1. Ulu ola, 2. Māl bula, 3. Sefere varup tez gele, 4. Nuṣiret bulup murādına ire, 5. Bir ḳavm üzerine ulu ola, 6. Ḥekim ola, 7. Sefere varup dilegini bula, 8. Ḫayr iş idüp ṣevāb bula, 9. Murādına ire, 10. Bir sehelce ġuṣṣa bula, 11. Çekişe ve nuṣret ola, 12. Bir kimse ile mücādele idüp anuñ sözi üstün ola, 13. Bir dost eylik ile añar ola, 14. Şāẕlıḳ ve devlet bula, 15. Bay ola, 16. Bir dost görüp şāẕ ola, 17. Murādın bula, 18. Bir sebebden ġuṣṣalu ola, 19. Oġlı doġa, şāẕ ola, 20. Ḫayr murādına ire, 21. Eylik idüp şāẕ ola, 22. Ġuṣṣalu ola, bir kimse ile cenge düşüp yene, muẓaffer ola, 23. Ḫayliden görmedügi kimesne göre, 24. Añsuzdan şāẕ ola, 25. Bir gerçek söz eşide, 26. Güzel oġlı doġa, 27. Ḫasta ola, 28. Bir iş işleyüp püşmān ola, 29. Bay olup kimseye muḥtāc olmaya, 30. Ġavġā idüp ḳāḍıya vara, 31. Bir melāmete düşe, 32. Māl bula, 33. Şāẕ ola, 34. Ġāʾib olmış kimse gele, 35. Düşmāna ḳahr eyleye, 36. Bir devletlü anı ḫayr ile añmış ola, 37. Sevdügin öpe, 38. Ḥāceti revā ola, 39. Ḫuṣūmet idüp muẓaffer ola, 40. Ḫuṣūmete düşe, 41. Medḥ ü ṣenā ideler. 42. Kem söz ḥaḳḳında söylemeyeler, 43. Bay ola, 44. Baḫt ve devlet bula, 45. Ġuṣṣaya düşüp tez ḳurtıla, 46. Şāẕ ola, 47. Sefere vāḳiʿ ola, 48. Şāẕ ola, 49. Yolda nesne bulup sevine, 50. Māl bulup elinden tez gide, 51. Ġuṣṣa bula, 52. Bir ḫayr iş işleye, 53. Ġuṣṣalu ola, 54. Eline nesne gire, 55. Evine bir ḳonuḳ gele, 56. Ḥaḳ ḫışm etmiş ola, 57. Şāẕ ola, 58. Ġuṣṣa bula, 59. Şāẕlıḳlar bula, 60. Ḥākimden yardım bula. 61. Ġuṣṣadan emīn ola, 62. Elinden gitmiş māl bula, 63. Bir kimseden nesne gele yāḫūd sefere varup tiz gele, 64. Oġlı doġa, 65. Bögrinüñ bir iş işleyüp şermesār ola, 66. Bir kimesne ile yaḳın ḫışım ola, 67.

ʿAvrat ala, 68. Ḫalḳa eylügi dokuna, 69. Bir sebebden ġuṣṣaya düşe, 70. Ġuṣṣalu ola, 71. Eylik ve devlet bula, 72. Ṣayru ola, 73. Eylik göre, 74. Ṣāẕ ola, 75. Oġlı ola, 76. Ḫasta ise şifā bula, 77. Cimaʿ ide, 78. Eylük bula, 79. Iraḳ yerden dostu gele, 80. Ḫasta ola, 81. Ṣāẕ ola, 82. Murādına ire, 83. Düşmānı helak ola, 84. Ġāfil oġlı ola, 85. Sevine düşmānı helāk olmaġile, 86. Maʿşiyet çok ola, 87. Rızḳ bula, 88. Bir bir dostın göre, 89. Bir yere vara, 90. Ṣāẕ ola, 91. Ġuṣṣalu ola, 92. Sefere varup tiz gele, 93. Bir nesneden ṣāẕ ola, 94. Ṣāẕ ola, 95. Ġuṣṣa bula, 96. Bir sāʿat melul ola, 97. Eylik göre, 98. Ṣāẕ ola, 99. ʿİbādetler idüp maḳbūl ola.

Segir-nâmeler yapısal olarak iki gruba ayrılır: Birinci gruptaki segir-nâmelerde her bir segirmenin tek bir yorumcusu vardır. Bu tür segir-nâmelerde segirme, dile getirilmiş ve segirmenin anlamı açıklanmıştır. R. R. Arat (1936); H. Ersoylu (1985), R. Karaatlı (1999), Y. Z. Sümbüllü (2007), yayımladığı segir-nâmeler bu gruba girmektedir. İkinci gruptaki segir-nâmeler ise karşılaştırmalı metin olarak oluşturulmuştur. Karşılaştırmada önce segirme dile getirilmiş, ardından beş tanınmış tabircinin (İskender-i Zülkarneyn, Dânyâl Peygamber, Ca'fer-ı Sâdık, Selman-ı Fârsî, Süheyl-i Rûmî, Mehîb) segirme hakkındaki görüşü dile getirilmiştir. Bu tür segir-nâmelerde tabircilerin sırası değişebilir. Halil Ersoylu (1992) ve Ayşe Gül Sertkaya (2011)'nın yayımladıkları segir-nâmeler bu gruba girmektedir (Sertkaya, 2011, 1536). Bu çalışmada incelenen segir-nâme birinci gruptaki segir-nâmelere örnektir.

Segir-nâmelerin girişinde verilen bilgilerden hareketle Zülkarneyn ve Dânyâl Peygamberler bu ilmin pirleri kabul edilmektedir. Bir segir-nâmenin giriş kısmında yer alan şu ifadeler segir-nâme ilminin pirinin Zülkarneyn Peygamber olduğunu ispatlar mahiyettedir. "Rivâyetdür ki bir gün İskender-i Zülkarneyn, hükemâların bir araya cem idüp didi ki: Âdemoğlanınun ahyânen azaları hareket idüp seğrise ve seğridüğine hikmet nedür, neye delâlet ider? Diye sual eyledük de, cümle mütehayyir kalup mühlet isteyüp badehu bu ihtilâc-nâmeyi telif edip İskender Şah'a getürüp didiler ki: Ya İskenderiyye şahı Zülkarneyn, senün bu suâlün tecrübeye müteallikdir ve bunun hikmetine Allah Subhanehu ve Teâlâ âlimdür" (Tatcı, 1997, s. 526). İncelenen Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme'nin giriş kısmında Zülkarneyn ve Dânyâl peygamberden bahsetmese de segir-nâmenin sonunda Dânyâl Peygamberin Buhtu'n-nasr'ın (II. Nebukadnezzar) rüyasını yorumlaması ile ilgili bir bölüm bulunması bu düşünceyi doğrulamaktadır.

2. İNCELEME

2.1. İmla (Yazım) Özellikleri

2.1.1. Ünlü harflerin yazımı

2.1.1.1. /a/ ünlüsünün yazımı

Ön seslerde: اَرْدِي ardı (2a-6) آشَاغِي aşaġı (3b-5)

İç seslerde: صَاغْ ṣaġ (2a-8) يَڭَاغِي yañaġı (3a-9)

Son seslerde: اوْلَه ola (2b-1) آڭَا aña (6b-11)

2.1.1.2. /e/ ünlüsünün yazımı

Ön seslerde: اَلْنْدَنْ elinden (4a-11) اَيْلُوكِي eylügi (5a-6)

İç seslerde: اَكْسَه سِي eñsesi (4a-11) سَكْرِسَه segrise (2a-1)

Son seslerde: كوُرَه göre (3a-3) كِمْسَه kimse (3a-1)

2.1.1.3. /ı/ ve /i/ ünlülerinin yazımı

Ön seslerde: اِشْ iş (2a-8) اِيرَاقْ ıraḳ (5b-4)

İç seslerde: وِيردِي virdi (6b-1) قِزْ ḳız (7a-1)

Son seslerde: اوُكِي öñi (2a-5) قُيرُغِي ḳuyruġı (2b-9)

2.1.1.4. /o/ ve /ö/ ünlülerinin yazımı

Ön seslerde: اوُپَه öpe (3b-8) اوُرْتَه سِي ortası (4b-8)

İç seslerde: صوُلْ ṣol (2a-3) كوُزِي gözi (2b-6)

2.1.1.5 /u/ ve /ü/ Ünlülerinin Yazımı

Ön seslerde: اوُلوُ ulu (2a-1) اوُسْتوُنْ üstün (2b-1)

İç seslerde: بوُرْنِي burnı (3a-10) كوُزِينُكْ gözinüñ (3a-6)

Son seslerde: يُقَارُو yuḳaru (3b-3) صَيْرُو ṣayru (5a-11)

2.1.2. Ünsüz harflerin yazımı

2.1.2.1. /b/ ve /p/ ünsüzlerinin yazımı

Ön seslerde: بَايْ bay (2b-4) بوُغَازِينُكْ buġazınuñ (3b-12)

İç seslerde: كوُبَكِي göbegi (5a-11) طُپُوغِي ṭopuġı (5b-12)

Eserde son seslerde b ve p ünsüzüne rastlanmamıştır. Ayrıca zarf-fiil eki -up -üp daima “be” (ب) ile yazılmıştır.

اوُلوُبْ olub (3a-11) وَرُوبْ varub (2a-3)

2.1.2.2. /c/ ve /ç/ ünsüzlerinin yazımı

Eserde ön ve iç seslerde bulunan /ç/ ünsüzü Türkçe kökenli kelimelerde /c/ “cim” (ج) harfi ile yazılmıştır. Ayrıca Türkçe kökenli kelimelerin son seslerinde c ve ç ünsüzüne rastlanmamıştır.

Ön seslerde: جُقْ çoḳ (5b-12) جَوْرَه سِنْ çevresi (3a-4)

İç seslerde: **كَرْجَكْ** gerçek (3a-6) **ايكِنْجِ** ikinci (6a-8)

2.1.2.3. /g/ ünsüzünün yazımı

Ön seslerde: **كَلَه** gele (2a-3) **كُوزَلْ** güzel (3a-7)

İç seslerde: **بُوكْرِي** bögri (4b-11) **كُوكْسِي** gögsi (5a-4)

2.1.2.4. /s/ /ṣ/ ve /s̱/ ünsüzlerinin yazımı

Ön seslerde: **سَوِينَه** sevine (4a-10) **صَاغْ** ṣaġ (4b-5)

İç seslerde: **نَسْنَ** nesne (4b-3) **قُورْصَغى** ḳurṣaġı (5a-8)

Eserde “se” (**ث**) harfi Türkçe kökenli kelime örneklerine rastlanmamıştır.

2.1.2.5. /t/ ve /ṭ/ ünsüzlerinin yazımı

Ön seslerde: **تَزْ** tez (4a-5) **طُپُوغى** ṭopuġı (5b-11)

İç seslerde **اُوتُورَقْ** oturaḳ (5a-12)

Eserde son ve orta seslerde “ṭı” (**ط**) harfine Türkçe kökenli kelime örneklerinde rastlanmamıştır.

2.1.2.6. /ñ/ ünsüzünün yazımı

İç seslerde: **اُوكِي** öñi (2a-5) **آكَار** añar (2b-2)

Son seslerde: **آيَاغِنُكْ** ayaġınuñ (6a-7) **اُوغلُوكْ** oġluñ (7a-1)

Türkçenin aslî seslerinden olan ñ ünsüzü kelime başlarında bulunmamaktadır.

Şeddenin yazımı

Eserde şedde, Arapça ve Farsça kelimelerde kullanılmıştır:

مُعَبِّرلَرِي muʿabbirleri (6b-6) **مُظَفَّر** muẓaffer (3a-1)

2.2. Ses Bilgisi (Fonetik)

2.2.1. Ünlüler

2.2.1.1. Ünlü Uyumları

2.2.1.1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Hâzâ Kitâb-ı Segir-nâme adlı eserde kalınlık incelik uyumu genel olarak korunmuştur.

2.2.1.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

2.2.1.1.2.1. Kelimelerde yuvarlaklaşma sebebiyle düzlük uyumunun bozulması

2.2.1.1.2.1.1. Yapım eklerindeki yuvarlak ünlü sebebiyle yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler

+ġaru, +gerü Yön Gösterme Eki

yuḳaru: Eger *yuḳaru* dudağı segrise ġāʾib olmış kimse gele (3b-3/4).

2.2.1.1.2.1.2. Eski Türkçeden beri yuvarlak ünlü taşıyan kelimeler

altun: Kim *altun*lı gümiş farḳınca ola (7a-1/2).

2.2.1.1.2.2. Eklerde yuvarlaklaşma sebebiyle

2.2.1.1.2.2.1. Ünlüsü aslında yuvarlak olan ekler

-Up zarf-fiil eki

Puṭ bu dünyānuñ bezegidür aña aldan*up* ṭurursın (6b-10/11).

Eger cümle gövdesi segrise ʿibādetler id*üp* maḳbūl ola (6a-12/13).

-dUr bildirme eki

böyle*dür* (4a-4), gerek*dür* (2b-5), bezegi*dür* (6b-10)

2.2.1.1.2.2.2. Ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış olanlar

+lI +lU isimden isim yapma eki

ġuṣṣa*lu* (2b-8), devlet*lü* (3b-6)

+sUz isimden isim yapma eki

añ*suz*dan (3a-4)

nUñ ilgi ekleri

başı*nuñ* (2a-3), ḳulaġı*nuñ* (2b-1), gözi*nüñ* (3a-3)

-Ur, -Ar geniş zaman eki

ṭur*ur*sın (6b-11)

Bu ekin düz ünlülü kullanımlarda düzlük-yuvarlaklık uyumunu sağladığı görülmektedir:

añ*ar* (2b-2)

2.2.1.1.2.2.3. Düz ünlü taşıyan ekler

+(y)I belirtme hâli

dilegin*i* (2a-7)

+I, +sI, teklik 3. şahıs iyelik eki

orta*sı* (4b-8), gög*si* (5a-5), barmaġ*ı* (6a-6)

+lIḳ, +lUḳ isimden isim yapma eki

Eserde düz ünlülü kullanılan örnekler şöyledir:

şāẕ*lıḳ* (2b-3), ey*lik* (5a-11)

Eserde yuvarlak ünlülü kullanılan tek örnek şöyledir:

azġın*luḳ*dan (7a-5)

-dI bilinen geçmiş zaman

Eserde bu ekin düz ünlülü kullanılan örnekleri şöyledir:

şıd*dı* (6b-5), götür*di* (6b-5), uyan*dı* (6b-6), edeme*di*ler (6b-8)

-mIş, -mUş öğrenilen geçmiş zaman

Aşağıdaki örneklerde düz ünlü kullanılmıştır:

añ*mış* (6b-7), et*miş* (4b-5)

-mIş sıfat-fiil eki

Ekin düz ünlü barındıran kullanımları şöyledir:

Bögri segrise elinden git*miş* māl bula (4b-11).

Dudaġı segrise ġāʾib ol*mış* kimse gele (3b-3/4).

-sIn teklik 2. şahıs eki

ṭurur*sın* (6b-11)

2.2.1.2. Ünlü düşmesi

Eserde görülen bazı ünlü düşmesi örnekleri şöyledir:

aġzınuñ< aġız (3b-1), gögsi< gögüs (5a-4), oġlı< oġul (5a-13), burnından< burun (3a-7), ḳarnı< ḳarın (5a-10), uyandı< uyu- (6b-6), alnınuñ< alın (2a-8), boynı< boyun (4a-2)

2.2.1.3. Ünlü birleşmesi (ünlü kaynaşması)

böyle < bu + ile < bu + öyle (4a-4)

nesne < ne + ise + ne (4a-9)

kimesne < kim + ise + ne (5a-4)

kimse < kim + ise (6b-7)

şöyle < şu + eyle (6b-9)

şol < şu + ol (7a-1)

2.2.1.4. Ünlü değişmeleri

2.2.1.4.1. /i/-/e/ meselesi

Eserde /i/ ile yazılıp günümüzde /e/ ile söylenen kelimeler:

gice: Bir *gice* düş gördi kim bir ṭaş götürdi ol puṭa şıddı (6b-4/5).

vir-: Dānyāl Beyġāmber anı ḫaber *vir*di kim (6b-1).

id-: Alnınuñ ṣaġ yanı segrise ḫayr iş *id*üp ṣevāb bula (2a-8/9).

Eserde /e/ ile yazılıp günümüzde /i/ ile söylenen kelimeler:

eşit-: Gözinüñ çevresi segrise bir gercek söz *eşid*e (3a-5/6).

eyi: Ḳulaġınuñ ardı segrise bir dost *eyl*ik ile añar ola (2b-1/2/3).

2.2.1.4.2. u > ı değişimi

Eski Türkçede u-ü ile yazılan kimi sözcüklerin eserde de u-ü ile yazıldığı görülmektedir:

altun < altun: Başı *altun*dan oldıġı oġluñ mâmeleküñdür (6b-11).

2.2.2. Ünsüzler

2.2.2.1. Ünsüz değişmeleri

2.2.2.1.1. k > g değişimi

Eserde tespit edilen k > g değişimi örnekleri şöyledir:

gör- < kör-: Ḳaşı arası segrise bir dost *gör*üp şāẕ ola (2b-5/6).

gice < kiçe: Bir *gice* düş gördi kim bir ṭaş götürdi ol puṭa ṣıddı (6b-4/5).

git- < kit-: Eger ṣol bögri segrise elinden *git*miş māl bula (4b-10/11).

gel- < kel-: Bögrinüñ ortası segrise ol vaḳıt bir kimseden nesne *gel*e (4b-12/13).

gir- < kir-: Dördünci barmaġı segrise eline nesne *gir*e (4b-2/3).

gerek < kergek: Eger ṭırnaḳları segrise ḥaḳ ḫışm etmiş ola tevbe *gerek*dür (4b-4/5).

2.2.2.1.2. ḳ > ḫ değişimi

daḫı < takı: Eger ṣol cegeni segrise *daḫı* böyledür (4a-3/4).

2.2.2.1.3. b > v değişimi

var < bar: Baḫtu n-naṣur'uñ bir putı *var* idi (6b-1/2).

var- < bar-: Eger ṣaġ ayaġınuñ baş barmaġı segrise bir yere *var*a (6a-1/2).

ev < eb: Ṣerce barmaġı segrise *ev*ine bir ḳonuḳ gele (4b-3/4).

2.2.2.1.4. d > y değişimi

ayaḳ < adaḳ: Eger ṣaġ *ayaġ*muñ baş barmaġı segrise bir yere vara (6a-1/2).

eyü < edgü: Eger ṣaġ gözi ḳapaġı segrise *ey*lüki idüp şāẕ ola (2b-11/12).

2.2.2.1.5. t > d değişimi

daḫı < takı: Eger ṣol cegeni segrise *daḫı* böyledür (4a-3/4).

dörd< tört: Eger *dörd*ünci barmaġı segrise yolda nesne bulup sevine (4a-9/10).

düş-< tüş-: Hec kimse *düş*üñ taʿbīrin edemediler (6b-7/8).

dile-< tile-: Eger alnı segrise sefere varup *dile*gini bula (2a-6/7).

Eserde geçen bir kelimede Eski Türkçe döneminde olduğu gibi /t/'li kullanım da mevcuttur.

ṭur-<ṭur-: Puṭ bu dünyānuñ bezegidür aña aldanup *ṭur*ursın (6b-10/11).

2.2.2.2. Ünsüz Türemesi

/y/ Türemesi

işle*y*üp (3a-9), kimse*y*e (3a-11), olma*y*a (3a-11), eyle*y*e (3b-6)

/n/ türemesi

Teklik 3. şahıs iyelik ekinde /n/ türemesi

üzeri*n*e (2a-5), dilegi*n*i (2a-7), eli*n*e (4b-2)

2.2.2.3. Ünsüz Düşmesi

g / ġ düşmesi

ulu < uluġ: Eger başınuñ öñi segrise bir ḳavm üzerine *ulu* ola (2a-4/5).

Kelime başı *y* ünsüzünün düşmesi

ıraḳ < yıraḳ: Eger ṣol uyluġı segrise *ıraḳ* yerden dostu gele (5b-3/4).

Kelime başı *b* ünsüzünün düşmesi

ol- < bol-: Eger ṣol dizi segrise düşmānı helak *ol*a (5b-7/8).

Orta hece ünsüzü *l*'nin düşmesi

otur- < oltur-: Eger *otur*aḳ yeri segrise şāẕ ola (5a-12).

2.2.2.4. Ünsüz benzeşmesi (ünsüz uyumu)

2.2.2.4.1. İmlası kalıplaşmış ekler

+dAn ayrılma hâl eki

sebeb*den* (2b-8), gümiş*den* (6b-3), azġınluḳ*dan* (7a-5)

+dUr bildirme eki

gerek*dür* (4b-5)

2.2.2.5. Ünsüz ötümlüleşmesi

Eserde ünsüz ötümlüleşmesi olarak görülen örnekler şöyledir:

k > g ötümlüleşmesi

gördügi < gördük+i: Kirpigi segrise hayliden *görmedügi* kimesne göre (3a-2/3).

sevdügin< sevdük+in: Eger eñek cukurı segrise *sevdügin* öpe (3b-7/8).

ḳ > ġ ötümlüleşmesi

ḳulaġı< ḳulaḳ+ı: Eger ṣaġ *ḳulaġı* segrise cekişe ve nuṣret ola (2a-11/12).

ḳuyruġı< ḳuyruḳ+ı Ola eger ṣol gözi *ḳuyruġı* segrise oğlı doġa (2b-9/10).

ḳapaġı< ḳapaḳ+ı: Eger ṣol gözi *ḳapaġı* segrise ġuṣṣalu ola (2b-13).

yañaġı< yañaḳ+ı: Eger ṣaġ *yañaġı* segrise ḫasta ola (3a-8).

barmaġı< barmaḳ+ı: Eger orta *barmaġı* segrise ġuṣṣalu ola (4b-1).

ayaġınuñ< ayaḳ+nuñ: Eger ṣaġ *ayaġınuñ* baş barmaġı segrise bir yere vara (6a-1).

olduġı< olduḳ+ı: Başı altundan *olduġı* oğluñ mâmeleküñdür (6b-11/12).

t > d ötümlüleşmesi

gide< git+e: Ṣerce barmaġı segrise māl bulup elinden tez *gide* (4a-10/11).

ideler< it+eler: Buġazınuñ ṣaġ yanı segrise ḥaḳḳında medḥ ü ṣenā *ideler* (3b-12/13).

ardı< art+ı: Eger başınuñ *ardı* segrise ḥekim ola (2a-6).

idüp < it+üp: Eger ṣaġ gözi ḳapaġı segrise eyliki *idüp* ṣāẕ ola (2b-11/12).

3. Haẕā Kitāb-ı Segir-nāme (Metin)

[1b] Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

[2a] (1) Bir ādemüñ başı segrise ulu ola. Eger (2) başıñ çevresi segrise māl bula eger ṣaġ yanı (3) segrise sefere varup tez gele. Eger başınuñ ṣol (4) yanı segrise nuṣiret bulup murādına ire. Eger (5) başınuñ öñi segrise bir ḳavm üzerine ulu ola. (6) Eger başınuñ ardı segrise ḥekim ola. Eger (7) alnı segrise sefere varup dilegini bula. Eger (8) alnınuñ ṣaġ yanı segrise ḫayr iş idüp (9) ṣevāb bula eger ṣol yanı segrise murādına (10) ire. Eñsesi segrise bir sehelce ġuṣṣa bula. (11) Eger ṣaġ ḳulaġı segrise çekişe ve nuṣret (12) ola. Eger ṣaġ ḳulaġınuñ ardı segrise (13) bir

kimse ile mücādele idüp anuñ sözi **[2b]** (1) üstün ola. Eger ṣol ḳulaġınuñ (2) ardı segrise bir dost eylik ile añar (3) ola. Eger ṣaġ ḳaşı segrise ṣāẕlıḳ (4) ve devlet bula. Eger ṣol ḳaşı segrise bay (5) ola, ḳaşı arası segrise bir dost (6) görüp ṣāẕ ola. Eger ḳaşı ile ṣaġ gözi (7) segrise murādın bula. Eger ṣol ḳaşı ile (8) gözi birden segrise bir sebebden ġuṣṣalu (9) ola. Eger ṣol gözi ḳuyruġı segrise oġlı (10) doġa, ṣāẕ ola. Eger ṣaġ gözi ḳuyruġı (11) segrise ḫayr murādına ire. Eger ṣaġ gözi (12) ḳapaġı segrise eylik idüp ṣāẕ ola. (13) Eger ṣol gözi ḳapaġı segrise ġuṣṣalu **[3a]** (1) ola, bir kimse ile cenge düşüp yene, muẓaffer (2) ola. Eger ṣaġ gözi kirbigi segrise ḫayliden (3) görmedügi kimesne göre. Eger ṣol gözinüñ (4) çevresi segrise añsuzdan ṣāẕ ola. (5) Eger ṣol gözinüñ çevresi segrise bir (6) gerçek söz eşide. Eger ṣaġ gözinüñ (7) burnından yanı segrise güzel oġlı (8) doġa. Eger ṣaġ yañaġı segrise ḫasta ola (9) eger ṣol yañaġı segrise bir iş işleyüp (10) püşmān ola. Eger burnı segrise bay (11) olup kimseye muḥtāc olmaya. Eger burnınuñ (12) ṣaġ yanı segrise ġavġā idüp ḳā (13) ḍıya vara. Eger burnınuñ ṣol yanı segrise **[3b]** (1) bir melāmete düşe. Eger aġzınuñ (2) ṣaġ yanı segrise māl bula, ṣol yanı (3) segrise ṣāẕ ola. Eger yuḳaru dudaġı (4) segrise ġāʾib olmış kimse gele. Eger (5) aşaġı dudaġı segrise düşmāna ḳahr (6) eyleye, ikisi birden segrise bir devletlü (7) anı ḫayr ile añmış ola. Eger eñek çukurı (8) segrise sevdügin öpe. Eger dili segri (9) se ḥāceti revā ola eger dilinüñ altı (10) segrise ḫuṣūmet idüp muẓaffer ola. (11) Eger alñı segrise ḫuṣūmete düşe. (12) Eger buġazınuñ ṣaġ yanı segrise (13) ḥaḳḳında medḥ ü ṣenā ideler. Eger ṣol yanı **[4a]** (1) segirse kem söz ḥaḳḳında söylemeye (2) ler. Eger boynı segrise bay ola. Eger ṣaġ (3) cegeni segrise baḫt ve devlet bula eger (4) ṣol cegeni segrise daḫı böyledür. Eger ṣaġ (5) bāzūsı segrise ġuṣṣaya düşüp tez ḳur (6) tıla. Eger ṣol bāzūsı segrise ṣāẕ ola. Eger ṣaġ (7) baş barmaġı segrise sefere vāḳiʿ ola. (8) Eger şehādet barmaġı segrise ṣāẕ ola. (9) Eger dördünci barmaġı segrise yolda nesne (10) bulup sevine. Eger serçe barmaġı segrise (11) māl bulup elinden tez gide. Eger ṣol elinüñ (12) baş barmaġı segrise ġuṣṣa bula. Eger (13) şehādet barmaġı segrise bir ḫayr iş **[4b]** (1) işleye. Eger orta barmaġı segrise ġuṣṣa (2) lu ola. Dördünci barmaġı segrise eline (3) nesne gire. Serçe barmaġı segrise evine bir ḳonuḳ (4) gele. Eger ṭırnaḳları segrise Ḥaḳ ḫışm (5) etmiş ola, tevbe gerekdür. Eger ṣaġ ḳol (6) tuġı segrise ṣāẕ ola eger ṣol ḳoltuġı (7) segrise ġuṣṣa bula. Eger ṣaġ baġırın segrise (8) ṣāẕlıḳlar bula. Eger arḳasınuñ ortası (9) segrise ḥākimden yardım bula. Eger bögri (10) segrise ġuṣṣadan emīn ola. Eger ṣol (11) bögri segrise elinden gitmiş māl bula. (12) Eger iki bögrinüñ ortası segrise ol (13) vaḳit bir kimseden nesne gele yāḫūd sefere **[5a]** (1) varup tiz gele. Eger gögsinüñ ṣaġ yanı (2) segrise oġlı doġa eger ṣol yanı segri (3) se bögrinüñ bir iş işleyüp şermesār (4) ola. Eger gögsi segrise bir kimesne ile yaḳın (5) ḫışım ola. Gögsi ortası segrise ʿavrat (6) ala eger gögsi altı segrise ḫalḳa eylügi (7) dokuna. Eger yüregi segrise bir sebebden (8) ġuṣṣaya düşe eger ḳurṣaġı segrise (9) ġuṣṣalu ola. Eger ṣaġ memesi segrise (10) eylik ve devlet bula. Eger ḳarnı segrise (11) ṣayru ola. Eger göbegi segrise eylik (12) göre. Eger oturaḳ yeri

segrise şāẕ ola. (13) Ẕekeri segrise oġlı ola eger ḳuyruġı **[5b]** (1) segrise ḫasta ise şifā bula. Eger ẕekeri (2) nüñ dibi segrise cimaʿ ide. Eger ṣaġ uylu (3) ġı segrise eylük bula eger ṣol uyluġı (4) segrise ıraḳ yerden dostu gele. Eger (5) ṣaġ ḫayāsı segrise ḫasta ola eger (6) ṣol ḫayāsı segrise şāẕ ola eger ikisi (7) birden segrise murādına ire. Eger ṣol dizi (8) segrise düşmānı helak ola. Eger ṣaġ (9) incügi segrise ġāfil oġlı ola eger ṣol (10) incügi segrise sevine düşmānı helāk (11) olmaġıla. Eger ṣaġ ṭopuġı segrise (12) maʿṣiyet çok ola eger ṣol ṭopuġı segri (13) se rızḳ bula. Eger ökçesi segrise bir **[6a]** (1) bir dostın göre. Eger ṣaġ ayaġınuñ baş (2) barmaġı segrise bir yere vara. İkinci barmaġı (3) segrise şāẕ ola. Eger üçünci barmaġı segri (4) se ġuṣṣalu ola. Eger dördünci barmaġı (5) segrise sefere varup tiz gele. Eger ṣırca (6) barmaġı segrise bir nesneden şāẕ ola. (7) Eger ṣol ayaġınuñ baş barmaġı segrise şāẕ (8) ola. Eger ikinci barmaġı segrise ġuṣṣa bula. Eger (9) üçünci barmaġı segrise bir sāʿat melul (10) ola. Eger dördünci barmaġı segrise eylik (11) göre. Eger ṣırca barmaġı segrise şāẕ ola. (12) Eger cümle gövdesi segrise ʿibādetler idüp (13) maḳbūl ola. Baḫtu'n-naṣṣar düşünde gördi; **[6b]** (1) Dānyāl Beyġāmber anı ḫaber virdi kim Baḫtu (2) n-naṣur'uñ bir putı var idi, altundan (3) gövdesi gümişden ve uyluġı bir inciden (4) dizi zümrüdden. Bir gice düş gördi, (5) kim bir ṭaş götürdi ol puṭa ṣıddı. (6) Çünkim uyandı, muʿabbirleri fakīrdi ve bu (7) düşin ṣordı. Hec kimse düşüñ taʿbīrin (8) edemediler. Dānyāl Beyġāmberi faḳīrdi bu dü (9) şi ṣordı, cevāb şöyle verdi kim: (10) "Ol puṭ bu dünyānuñ bezegidür, (11) aña aldanup ṭurursın. Başı altundan (12) olduġı oġluñ mâmeleküñdür ve gövdesi (13) gümiş olduġı oġlun mâmeleküñdür. Seniñle **[7a]** (1) oġluñ arasında ṣol ḳadar ḳız ola kim (2) altunlı gümiş farḳınca ola ve ol kim bütüñ (3) uyluġı birincdendür, ol Muḥammed Muṣṭafa nişā (4) nıdur kim gele puṭusıda küfürden (5) ve azġınluḳdan ḳurtıla, İslām dīni (6) ẕāhir ola." Temmet.

Sonuç

Bu çalışmada Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonuna 06 Mil Yz A numarası ile kayıtlı segir-nâme türündeki eserin Latin harflerine çeviri yazısı yapılmış, eser imla ve ses bilgisi açısından incelenmiştir.

Eser dil özellikleri olarak 18. yüzyıl dil özelliklerini göstermektedir. İncelenen segir-nâmede cümleler genellikle şartlı birleşik cümle yapısında olup bu cümleyi takip eden cümlenin fiillerinde gelecek zaman ifadesini karşılayan istek eki bulunmaktadır. Segir-nâmede genel olarak cümleler kısa, ifadeler açık ve anlaşılırdır.

Eserde 99 organın segirmesi ile ilgili yorumlarda bulunulmuştur. Eserde segiren organın hangisi olduğunun anlaşılması için organ ayrıntılarıyla (sol, sağ; birinci, ikinci, üçüncü vb.) belirtilmiştir. Eserde her organın segirmesi "eğer" bağlacıyla sağlanmaktadır. Segir-nâmede segiren uzuvlara karşılık yapılan 99 yorum bulunmaktadır. Bu yorumların 81'i olumlu, 18'i olumsuzdur.

Segir-nâmede bazı organlardaki segirmeler yorumlanırken yakın anlamlı cümleler, sıralı cümle şeklinde dizilmektedir:

Eger ṣol gözi ḳapaġı segrise ġuṣṣalu ola, *bir kimse ile cenge düşüp yene, muẓaffer ola* (3a 1-2).

Segir-nâmede bazen farklı organlarda aynı şekilde yorumlanabilecek segirmeler için aynı anlam iki defa yazılmamış, segirmenin kendisinden önceki anlamla aynı olduğunu ifade etmek için (bu) *daḫı böyledür* denilmiştir:

Eger ṣaġ cegeni segrise baḫt ve devlet bula eger ṣol cegeni segrise *daḫı böyledür.* (4a 3-4)

Segir-nâmede genel olarak hangi organın segirdiği ve segirmenin ne anlama geldiği ifade edilmektedir. Ancak bir örnekte segirme ve segirmenin yorumu dışında yapılan yoruma göre ne yapılması gerektiği de belirtilmiştir.

Eger ṭırnaḳları segrise ḥaḳ ḫışm etmiş ola, *tevbe gerekdür.* (4b 5)

Ekler: Tıpkıbasım

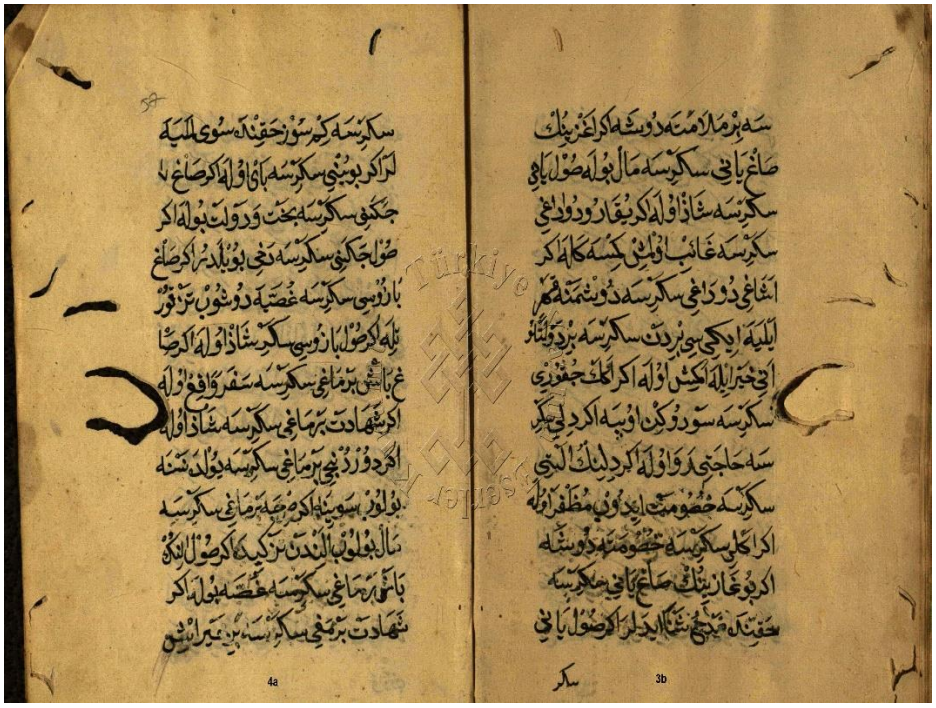

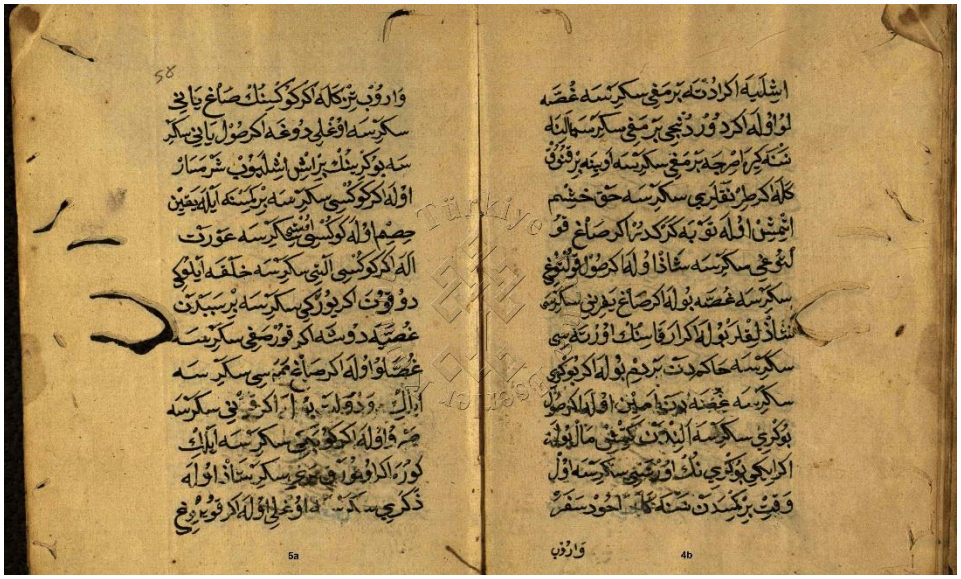

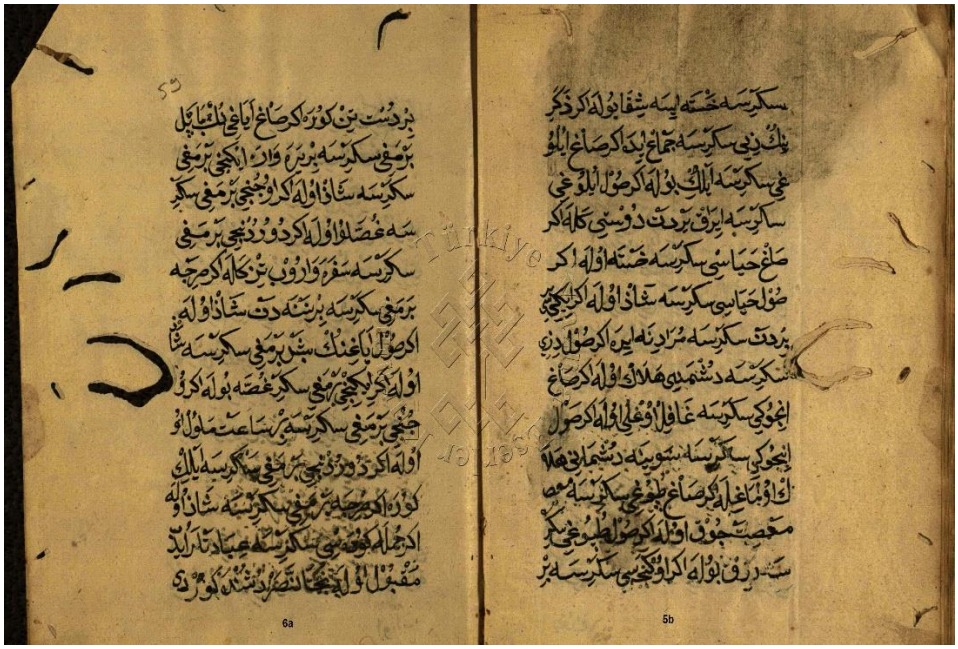

Kaynakça

Çakmak, Serkan. "Vatikan Kütüphanesindeki Türkçe İhtilac-nâme Nüshası". *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2018), 15-64.

Çulha, Tülay. "Karayca Bir İnceleme: Sekirme Yoraları". *Dil Araştırmaları* 4 (2009), 37-55.

Daşdemir, Özkan. "İngiltere Kütüphanelerinde Kayıtlı Dört Seğir-nâme Üzerine". *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2016) 11, 19-46.

Eroğlu, Süleyman. "Seğir-nâme A Copy in Riccardiana Library, Florence". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2017), 671-695.

Ersoylu, Halil. "Segir-nâme II". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1995), 99-145.

Ersoylu, Halil. "Segir-nâme". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (1989), 27–48.

Karaatlı, Recep. "Türkçe Bir Seğir-nâme Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 42 (1999), 89-126.

Kayaokay, İlyas. "Yeni Bir İhtilâc-Nâme-Segir-Nâme Nüshası Üzerine". *ATLAS Journal*, 6 / 26 (2020), 219-239.

Kılıç, Müzahir. "Seğir-nâmeler ve Latif'in Seğir-nâmesi". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 / 2 (2018), 97-104.

Kurgun, Levent. "Bir İhtilâc-nâme Hakkında". *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6 / 14 (2018), 60-75.

Mert, Abdullah. "Bir Seğir-nâme Nüshası". *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 4 / 7 (2016), 220-232.

Özçelik, Sadettin. "Bir İhtilac-nâme Üzerine". *Millî Folklor Dergisi* 31 (1996), 98-111.

Özçelik, Sadettin. *Dede Korkut Araştırmalar-Notlar-Metin-Dizin*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

Özergin, Muammer Kemal "Eski Bir Seyirme-nâme". *Türk Folklor Araştırmaları* 211 (1967), 4331- 4332.

Polat, Kadim. "Yeni Bir İhtilâc-nâme Metni Üzerine Değerlendirmeler". *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 3 / 14 (2018), 127-144.

Sertkaya, Ayşe Gül. "Bilinmeyen Bir Seğir-nâme Yazması", 38. ICANAS, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2011, s. 1533-1560.

Süer, Fatih Ramazan. "Bir Seğir-nâme Örneği". *Turkish Studies* 6 / 4 (2011), 287-304.

Sümbüllü, Yusuf Ziya ve Gözitok, Mehmet Akif. "Gaybî Bir İlim Şubesi Olarak İhtilâc-nâmeler ve Mevlana Sevâdî'nin Manzum İhtilâcnâmesi". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 3 / 6 (2014), 105-131.

Sümbüllü, Yusuf Ziya. "Seğir-nâme ve Segirmek Manaları Üzerine Bir İnceleme". *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi* 32 (2007), 53-69

Sümbüllü, Yusuf Ziya. "Yeni bir İhtilâc-nâme Nüshası Üzerine Değerlendirme". *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6 (2016), 174-196.

Sümbüllü, Yusuf Ziya. *Seğirnâme*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2010.

Tatcı, Mustafa. "Türk Edebiyatındaki Seğir-nâme ve Çın-nâme Türlerinden Birer Örnek". *Türk Dili Araştırmaları* 87 (1993), 237-242.

Tatcı, Mustafa. *Edebiyattan İçeri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Tetik, Bünyamin. "Mehmet İlmî'nin Segir-nâme ve Çın-nâmesi". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Hakemli Dergisi* 3 /2 (2019), 72-85.

Top, Yılmaz "Süleymâniye Kütüphanesi'nde Yer Alan Bir Seğir-nâme Örneği", *Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu* 697-713, Bartın: Bartın Üniversitesi Yayınları, 2016.

Tuğluk, İbrahim Halil. "Arz-ı İhtirâm: Teşekkür-nâme Klâsik Türk Şiirinde Teşekkür İçerikli Şiirler". *Hikmet* 1/2 (2015), 88-100.

Türkçe Sözlük (Haz. Şükrü Halûk Akalın vd.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Yalap, Hakan "Yeni Bir İhtilâc-nâme/ Seğir-nâme Nüshası". *Journal of History Culture and Art Research* 6 / 3 (2017), 682–695.

Yastı, Mehmet. "Yeni Bir Seğir-nâme Yazması Üzerine". *Türkiyat Mecmuası* 25 / 1 (2015), 275-314.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Gül Esra ALPKAYA

Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Diyarbakır/TÜRKİYE
gulunbahcesi@hotmail.com
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: *ALİ EMÎRÎ DİVÂNI*

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 27.06.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Book Review
Received Date: 27.06.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Alpkaya, Gül Esra. "*Ali Emîrî Divânı*". (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme). *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1044-1050.

Alpkaya, Gül Esra. "*Ali Emîrî Divânı*". (Book Review). *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1044-1050.

10.28981/hikmet.1505637

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Gül Esra ALPKAYA

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

ALİ EMÎRÎ DİVÂNI

Yazarlar: Prof. Dr. Sadık YAZAR, Doç. Dr. Mustafa Uğurlu ARSLAN

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2020, 1328 s.
ISBN: 978-975-17-4749-5

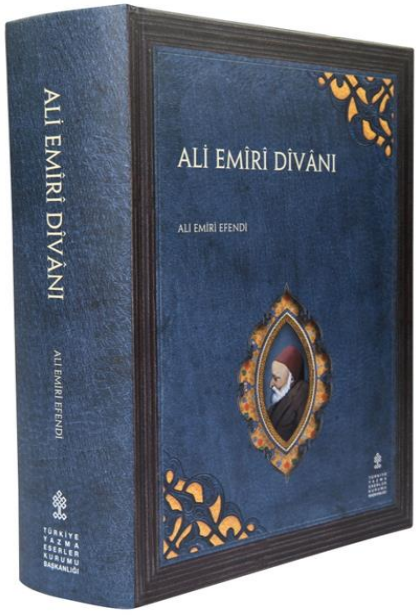

Ali Emîrî Efendi Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları arasında yaşamış önemli kültür ve edebiyat adamıdır. 1274 /M.1857 senesinde Diyârbekir'de dünyaya gelmiştir. Babası nesebi Hz. Peygamber'e kadar uzanan Seyyid Mehmet Şerif'tir. Annesinin adı Zübeyde Hanım olup Hâfız Mehmed Şaban Kâmî Efendi'nin yeğenidir. Çocuk yaşlardan itibaren kitaplara ilgi duyan Emîrî, farklı medreselerden eğitim almış, Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Diyarbakır, Mardin, Harput, Sivas, Selanik, Ankara, Adana, Yanya, Kırşehir, Elazığ, Erzurum, Yemen gibi birçok şehirde memuriyet görevinde bulunmuştur. Bir kitap sevdalısı olan Ali Emîrî yaşadığı her yerde birçok kitap ve el yazmaları toplamış, "değerli dostlarım" dediği kitaplarını Millet Kütüphanesi adını verdiği kütüphaneye bağışlamıştır. Emîrî'nin bağışlamış olduğu en önemli eserlerden biri Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü ve dil bilgisi kitabı sayılan Dîvânu Lugat'it-Türk'tür. Birçok eser kaleme almış velut bir şahsiyet olan Ali Emîrî; edebî ve tarihî çalışmalarda bulunmuş, dönemin çeşitli gazetelerinde makaleler yazmış, dergiler yayımlamış ve edebî tartışmalara da katılmıştır. Eserlerinde ekseriyetle Türk dili, kültürü ve tarihine olan bağlılığını ve sevgisini dile getirmiştir.

Manzum ve mensur birçok eseri olan Ali Emîrî'nin en önemli eserlerinden biri Dîvân'ıdır.

Bu Dîvân Prof. Dr. Sadık Yazar ve Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan tarafından Ali Emîrî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserlerini Türk edebiyatına tanıtmak; Millet Kütüphesi'nde yer alan üç yazma eser dışında, diğer dergi ve gazetelerdeki şiirlerini bir araya getirmek amacıyla "Ali Emiri Divânı" adlı kitap Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından 2020 yılında basılmıştır.

Eser Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayip Erdoğan'ın "Takdim" yazısıyla başlamaktadır. Daha sonra eserin içindekiler bölümü yer almaktadır. Eserin ön sözünde yazarlar çalışmanın amacına, bölümlerine ve Ali Emîrî Divanı'nı oluştururken nasıl bir yol izlediklerine dair bilgiler yer vermektedir.

Tanıtmaya çalıştığımız eser, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Ali Emîrî Efendî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri" adlı başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Ali Emîrî'nin biyografisi oluşturulurken Ali Emirî'nin hayatı hakkındaki en önemli kaynak olan Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid eserindeki otobiyografisinden yararlanılmıştır. Bu eserin yanısıra Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyye adlı eserinin giriş bölümü, Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası, Târih ve Edebiyat Mecmuası adlı dergiler ve diğer ulaşılan tüm eserleri taranmış, büyük bir titizlikle biyografisi oluşturulmuştur.

Ali Emîrî'nin Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası isimli eserinin ihmal edildiği, bu derginin sadece Ali Emîrî'nin şiirlerini neşredip düz yazılar yazdığı bir dergiden çok daha fazlası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bizzat kendisinin verdiği bilgiler iyice taranıp derlenmediği için birbiriyle ilişki kurulmadığından hayatına dair bazı noktaların yanlış anlaşıldığı ve eserlerinin tam bir dökümünün yapılmadığı belirtilmiştir.

Birinci bölüm "Ali Emîrî'nin Hayatı", "Fiziki Özellikleri ve Şahsiyeti", "Kütüphaneciliği", "Divânu Lugâti't-türk ve Ali Emîrî Efendi", "Eserleri" şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. "Ali Emîrî'nin Hayatı" alt başlığında Ali Emîrî hakkında elde edilen bilgilerle soy şeceresi oluşturulmuş, ilim yolculuğunda onu derinden etkileyen şahsiyet ve eserlere, tahsili boyunca aldığı eğitime, kedisinden ders aldığı hocalara yer verilmiştir. Memuriyet hayatı hakkında görev yaptığı yerler, bu yerlerde yaşamış olduğu sıkıntılar ve bu sıkıntılara rağmen gece gündüz çalışarak vatan sevgisiyle görevini yerine getirdiği dile getirilmiştir. Ayrıca liyakatsizliğe karşı dürüst kişiliğine ve memuriyet hayatı boyunca göstermiş olduğu üstün gayet ve çalışkanlığından dolayı devlet tarafından verilen nişanlar kronolojik sırayla verilmiştir. Bu bölüm Ali Emîrî'nin vefatı hakkında bilgilerle son bulmuştur. "Fizik Özellikleri ve Şahsiyeti" alt bölümünde Ali Emîrî'nin fiziki özellikleri, güçlü hafızası, akranlarından farklı olarak oyun oynamakla vakit geçirmeyip her anını okumakla geçirdiği, içki, sigara, nargile gibi kötü alışkanlıkları olmadığı, fen ve teknolojiye karşı duyarsız kalmamakla beraber şiirlerinde fotoğraf, telgraf, vapur, gazete gibi yeniliklere yer verdiği, aşırı hassas ve fevri kişiliği dile getirilmiştir. Ali Emîrî'nin şahsi özellikleriyle ilintili olarak onun kalem ve

dilinin sert olduğu belirtilerek gazete ve dergilerdeki yazıları başta olmak üzere eserlerindeki eleştirileri şahsî, fikrî/ilmî, sosyal ve siyasî tenkitler şeklinde tasnif edilmiştir. Eleştirel kişiliğinin yanında nüktedanlığına, vatanı her şeyden mukaddes gören vatanseverliğine ve ömrünü kitaplarına adadığı kitap sevgisine yer verilmiştir. "Kütüphaneciliği" alt başlığında Ali Emîrî'nin önce memuriyet daha sonra da emekli maaşıyla elde ettiği kitaplar ve sadece kendi kitaplarından oluşan bir kütüphaneden ziyade Doğu Kütüphanesi ile Batı Kütüphanesinden oluşan 100.000 ciltlik bir kütüphane hayal ettiği, kütüphanesindeki kitapları basit bir koleksiyoncu gibi sayıyı çoğaltmak yerine çok hassas davranıp tek tek seçerek biriktirdiği ve 17 Nisan 1916 yılında çoğu nadir eserlerden oluşan binlerce kitabını bağışlayarak Millet Kütüphanesi'ni kurduğu belirtilmiştir. "Divânu Lugâti't-Türk ve Ali Emîrî Efendi" alt başlığında Ali Emîrî'nin bu kıymetli eseri duyma ve satın alma serüvenine yer verilmiştir. "Eserleri" alt başlığında Ali Emîrî'nin vefatından hemen sonra hayatının ve eserlerinin çeşitli çalışmalara konu edildiği fakat alana önemli katkılar sağlayan bu çalışmaların birçoğunda Ali Emîrî'nin eserlerine dair sınırlı kaynaklardan hareket edilerek birinci dereceden kaynaklara yeterince başvurulmadığı; bu nedenle de onun eserlerinin tam olarak tespit edilemediği, yer yer de eserleri hakkında verilen bilgilerde hatalar tespit edildiği belirtilmiştir. Ali Emîrî'nin eserleri hakkında şu ana kadar yapılan çalışmaların titizlikle incelendikten sonra çıkardığı dergilerin bu açıdan dikkatlice okunup kendi kütüphanesinde araştırmalar yapıldığı, eserleri ve projelerinin elden geldiğince eksiksiz olarak tanıtılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Ali Emîrî'nin eserleri genel bir bakış açısıyla dört ana maddede toplanmıştır. Eserler şu başlıklar altında tasnif edilmiştir:

Telif/Tercüme Eserleri

a. Osmanlı Hanedanı Üyelerine Dair Eserleri

i. Cevâhirü'l-Mülûk

ii. Levâmi'u'l-Hamîdiyye

b. Biyografik Eserleri

i. Mir'âtü'l-Fevâ'id fi Terâcimi Meşâhîr-i Âmid

ii. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid

iii. Esâmî-i Şuarâ-yı Âmid

iv. İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şairleri

v. İlmiyye Salnâmesi'ndeki Tercümeihâller

2. Derleme Çalışmaları

a. Durûb-ı Emsâl

b. Mecmau'n-Nezâir/Vesâiku'l-Âsâr

3. Tenkitleri

a. Tenkîdât-ı Edebiyye

b. Vicdannâmeleri

4. Diğer Eserleri

a. Ezhâr-ı Hakîkat

b. Yemen Hâtıratı

c. Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi

d. Enmûzec Tercümesi

5. Çıkardığı Dergiler

a. Âmid-i Sevdâ

b. Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası

c. Târih ve Edebiyat Mecmuası

6. Neşrettiği Eserler

a. Âsafnâme

b. Câm-ı Cem-Âyîn/Silsilenâme-i Osmânî

c. Mardin Mülûk-i Artukiyye Tarihi: Kitâbeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimme

d. Âcâibü'l-letâif

e. Bardahî'nin Câmi'u'l- fürs diye Bilinen Eserinin Beşinci Bölümü

f. Selimiye Câmii

g. Kitâbü'l-İzzi ve'l-Menâfi' li'l-Mecâhidîn bi-Âlâti'l-Hurûbi ve'l-Medâfî'

h. Diğer Neşirleri

7. Projeleri

a. Kitapları

i. Diyârbekir Vilâyetine Dair bir Eser

ii. Âbâü'l-Akvâm

iii. Yemen'deki Türk Müellif ve Şairleri

iv. Teselya Osmanlı Şairleri

v. Yanya Vilâyeti Osmanlı Şairleri

vi. Mevâhibü's-Sülûk

vii. Tuhfetü'l-Beliyye

viii. Diğer

b. Neşir Projeleri

i. Fâtih Divânı'nı Neşretme Projesi

ii. Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni'ndeki Neşir Projeleri

iii. Adile Sultan Külliyatını Neşretme

Eserlerin konusu, tarihi, sayfa sayısı, yer aldığı kütüphane, eserin üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Çıkardığı dergiler sayı, sayfa bilgisi, yazı başlığı olmak üzere tablo halinde verilmiştir.

İkinci bölüm "Ali Emîrî'nin Divân'ı" adlı başlığı taşımaktadır. Bu bölüm " Ali Emîrî'nin Şiirlerinin Yer Aldığı Kaynaklar" ve "Ali Emîrî Dîvânı'ndaki Nazım Biçimleri" şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştır. "Ali Emîrî'nin Şiirlerinin Yer Aldığı Kaynaklar" Ali Emîrî'nin Dîvânı'nı oluşturan şiirleri, kendisi tarafından kurmuş olduğu Millet Kütüphanesi'nde yer aldığı, söz konusu kütüphanenin Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu 37, 38, 39 numaralarda kayıtlıdır. 37 numaralı yazmada hem sayfa hem de yaprak numarası belirtilmiş; kaside, terkibibent, terciibent, tahmis ve tarih nazım biçimindeki şiirlere yer verilmiştir. 39 numaralı yazma sadece gazellerin olduğu müsvedde ya da defter halindedir. 38 numarada kayıtlı bulunan yazma ise Ali Emîrî'nin şiirlerinin derli toplu olduğu bir nüshadır.

Âmid-i Sevdâ, Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası ile Târih ve Edebiyat Mecmuası adlı dergisinde, dönemin başka gazete ve dergilerinde de bulunan şiirlerine yer verilmiştir. "Ali Emîrî Divânı'ndaki Nazım Biçimleri" adlı bölümde, eserde toplam 2965 beyitten oluşan 52 adet kaside bulunduğu, kasidelerde kullanılan 10 farklı aruz vezninin kullanım sayısı, sıklığı ve kasidelerin muhtevası tablo halinde verilmiştir. Dîvânda 2 terkibibent, her bir bendi gazel nazım biçim şeklinde olan tek bir terciibent, 3 müsemmen, 9 müseddes, 4 tesdis, 1 muhammes, 5 murabba, 67 tahmis, 137 kıta nazım biçimiyle yazılmış manzume bulunmaktadır. Musammat nazım biçimiyle yazılmış şiirler; nazım biçimi, bent sayısı, muhtevası ve vezin olarak; tahmis nazım biçimindeki şiirleri; yakınlığı, şair ismi ve tahmis sayı olarak, kıta nazım biçimiyle yazılan şiirleri ise başlık ve tarihin konu olarak sınıflandırılıp tablo haline getirilmiştir. Dîvânda 6393 beyitten oluşan 895 gazel bulunmakta olup 14 farklı aruz vezni kullanılmıştır. Dîvânda bulunan gazellerin beyit sayısı, aruz kalıbı, kafiye türü ve sayısı, kullanılan redifler tablo halinde verilmiştir. Gazellerinde muhteva olarak geleneksel kalıplara bağlı kalmayarak bu konuların dışında birçok temaya yer verdiği, yeni teknolojik aletleri bir manzuma dönüştürme gayreti içinde yazmış olduğu ifade edilmiştir. Şiirlerinde klasik sevgili tipine yer vererek bu sevgilinin elinde telefon tuttuğu, balona ya da uçağa bindiği örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca gazellerinde tevhit, münacat ve naat türünde yaklaşık 70 gazel bulunduğu ve bu türdeki şiirleri hikemi üslupla kaleme aldığı belirtilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü Ali Emîrî'nin şiirleri neşredilmeden önce "Metin Neşrinde Dikkat Edilen Hususlar" başlığı altında Ali Emîrî Dîvânı oluşturulurken nasıl bir çalışma yaptıklarına dair 40 maddeden oluşan bir açıklama bulunmaktadır. Eserin "Metin" bölümünde 52 kaside, 137 kıta/tarih, 895 gazel, 2 terkibibent, 1 terciibent, 3 müsemmen, 6 müseddes, 4 tesdis, 1

muhammes, 67 tahmis, 5 murabba, 50 müfred/musarra, 9 mısra olmak üzere 1232 adet şiir bulunmaktadır. Metin bölümünden sonra eserin yazımında yararlanılan kaynakların isimlerine ve dizine yer verilmiştir.

"Ekler" başlığında Dîvânda yer alan ayet, hadis, ve diğer Arapça cümle ya da ibareler, Ali Emîrî'nin yazdığı nazireler, şiirlerine yazılan nazireler, Ali Emîrî Efendi ve eserlerine dair görseller yer almaktadır.

Eser, Ali Emîrî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserlerinin tanıtılması bakımında zengin içeriğiyle oldukça titiz hazırlanmış olup Türk edebiyatının önemli bir parçası olan Ali Emîrî'yi tanımak isteyen herkes için ciddi bir kaynaktır.

Prof. Dr. Sadık Yazar ve Doç. Dr. Mustafa Uğurlu Arslan tarafından hazırlanan bu eser sadece bir dîvân değil Ali Emîrî'nin külliyatı niteliğindedir. Sayın Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ı göstermiş oldukları üstün gayretlerinden dolayı kutluyor ve bu çalışmanın Türk edebiyatı sahasına hayırlı olmasını diliyoruz.

Kaynakça

Yazar, Sadık - Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Zehra KİŞMİR

Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
Diyarbakır/TÜRKİYE
zehraakismir@gmail.com
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: *ALİ EMÎRÎ, YEMEN HATIRÂTI*

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 28.05.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Book Review
Received Date: 28.05.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Kişmir, Zehra. "*Ali Emîrî, Yemen Hatırâtı*". (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme). *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1051-1053.

Kişmir, Zehra. "*Ali Emîrî, Yemen Hatırâtı*". (Book Review). *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1051-1053.

10.28981/hikmet.1491562

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Zehra KİŞMİR

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

ALİ EMÎRÎ, YEMEN HATIRÂTI

Çevrimyazı-Tercüme: Yusuf Turan GÜNAYDIN

Hece Yayınları, Anı 7, Ankara, 2007, 119 s. ISBN: 978-975-8988-98-3

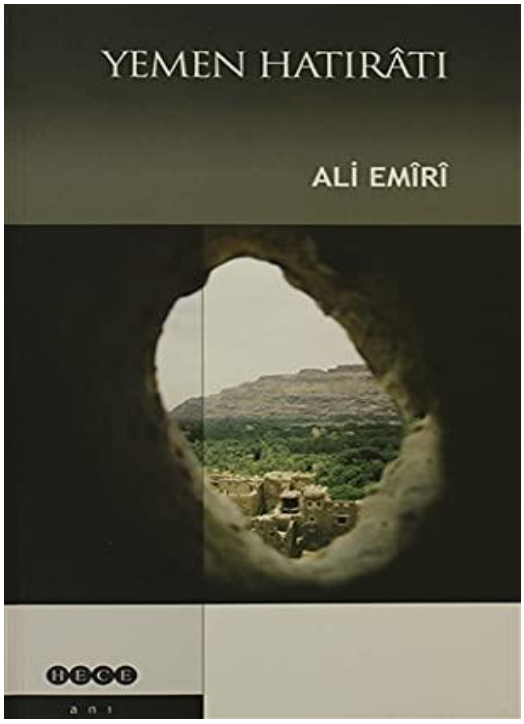

Ali Emîrî Efendi (1857-1924), Daha çok topladığı kitaplarla meşhur olan son devir kitap meraklılarından, Millet Kütüphanesinin kurucusu ve okuma sevdalısı olan önemli bir şahsiyettir. Şair, Edebiyat tarihçisi, kütüphaneci, devlet memuru gibi sıfatlarla tavsif edilir. Türk-İslam dünyasının dil, edebiyat, tarih, coğrafya, tıp, sanat ve pozitif ilimlerle ilgili paha biçilemeyen el yazması eserler; ferman, berat, hat koleksiyonu, cumhuriyet öncesi gazete ve mecmuâlar, ve Fransızca kitaplardan oluşan 30 bine yakın kitap barındıran bir kitaplığı mevcuttur.

Bu eserlerinden biri de Yemen Hatırâtı'dır. Ali Emîrî Yemen'e tayinini ister fakat gitmez. Yemen Hatırâtı'nı Yemen'e ikinci tayini sırasında yazmıştır. Naşirin de belirttiği gibi "Emîrî Efendi Yemen'e dâir bir raporu alıntıladığı ve Yemen'de yapılacak idarî ıslahatın nasıl olması gerektiğini daha önceki ıslahat tedbirlerini eleştirerek anlattığı bölüm, Yemen'de bulunmuş ve oradaki siyasî havayı koklamış bir idarecinin kaleminden çıkmıştır diyebiliriz." Kitabın adındaki "Hatırât" ifadesi ile klasik anlamda aklımıza ilk olarak gezilen görülen yerlerin anı olarak verilmiş eserler, gelmektedir. Yazar Yemen'de görev yaptığı yılları anı niteliğinde değil, bilgi verme yoluna gitmiştir.

Eserin tek yazma nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Efendi Yazmaları, Tarih: 653 numarada kayıtlıdır. Yapıt toplamda 48 varaktır ve rık'a hatla yazılmıştır. Kitabın son sayfalarında varak 1b ve varak 47a'dan örnek metinler verilmiştir.

Eserin ilk baskısı Haziran-2007 tarihinde 119 sayfa olarak yapılmıştır. Eserin yayınevi Öncü Basımevi'dir. Kapak tasarımı Sarakusta'dır. Eserin içindekiler bölümü 45 başlıktan oluşmaktadır. Eserin giriş kısmı Yemen Hatırâtı hakkında ön bilgi ile başlar. Bu bölümde Ali Emîrî'nin Yemen'e gitme nedeni hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Kitabın konusuna değinilmiştir. Yemen Hâtırâtı, özet bir Yemen tarihidir. Şair Yemen tarihini ele alırken Peygamberimiz (s.a.v.) döneminde tayin edilen ilk vali Muaz B. Cebel ile başlatmakta ve o dönemden Osmanlıların son zamanlarına kadar Sana ve Cened bölgelerine ataması yapılan valilerin listesini ortaya koyduktan sonra Yemen'de hükmeden vali ve hanedanlarla ilgili bilgiler vermektedir.

Eser genel olarak Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olsa da bazı bölümleri tamamıyla Arapça yazılmıştır. Ancak Arapça bölümlere sonradan eklediği derkenarlar çoğunlukla Türkçedir ve bu durum da o bölümlerde üslup farklılığı ortaya çıkmıştır. Kitapta bazı paragraflar bütünüyle Arapçadan tercüme edilmiştir. Bazı bölümler de Arapça olmasına rağmen sonradan satır üstlerine eklenen bazı açıklamalar Türkçedir. Metinde geçen yer ve şahıs adlarına yer verilmiştir. Yusuf Turan Günaydın "Kaynakları" bölümünde ise Ali Emîrî'nin kitabına aktardığı bilgiler için Yemen tarihiyle ilgili çok fazla kaynak taradığını belirtmiştir.

Eserde ön bilgiden sonra "Kitabistan Mülkünün Sultanı Ali Emîrî" başlığında Ali Emîrî'nin doğumu ve tahsil hayatı, memuriyet hayatı, eserleri ve hizmetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Kitabın 112 ve 113. sayfalarında 1b ve 47a'dan örnek metinler verilmiştir. Günaydın, okuyucunun veya araştırmacının bilgiye daha çabuk ulaşabilmesi için çalışmasının son kısmında "Dizin" bölümüne yer vermiştir. Okuyucuyu detaylıca bilgilendirmek için dipnotlara yer vermiştir.

Yemen Hatırâtı özet bir Yemen tarihidir. Ali Emîrî, Yemen'le ilgili bütün kaynakları tarayarak konuyla ilgili bilgileri süzmüş ve özet çalışması için kapsamlı bir araştırma yapmıştır.

Günaydın bu çalışmayla, Yemen tarihi üzerinde çalışacak araştırmacılara bir el kitabı sunmuş ve Ali Emîrî'ye ait pek tanınmamış bir esere dikkat çektiğini belirmiştir.

Naşirin ifadesiyle "Kitabistan Mülkünün Sultanı" Ali Emîrî Efendi'yi rahmetle anıyoruz.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Halil İbrahim KIRIK

Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
Diyarbakır/TÜRKİYE
kirikhalil113@gmail.com
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: *TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD*

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 25.06.2024
Kabul Tarihi: 10.09.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Book Review
Received Date: 25.06.2024
Accepted Date: 10.09.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Kırık, Halil İbrahim. "Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid". (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme). *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1054-1058.

Kırık, Halil İbrahim. "Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid". (Book Review). *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1054-1058.

10.28981/hikmet.1505001

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Halil İbrahim KIRIK

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

TEZKİRE-İ ŞU'ARÂ-YI ÂMİD

Müellifi: Ali Emîrî Efendi

Hazırlayan: İdris KADIOĞLU

Sonçağ Yayıncılık, Ankara, 2014, 498 s. ISBN: 978-605-5230-38-8

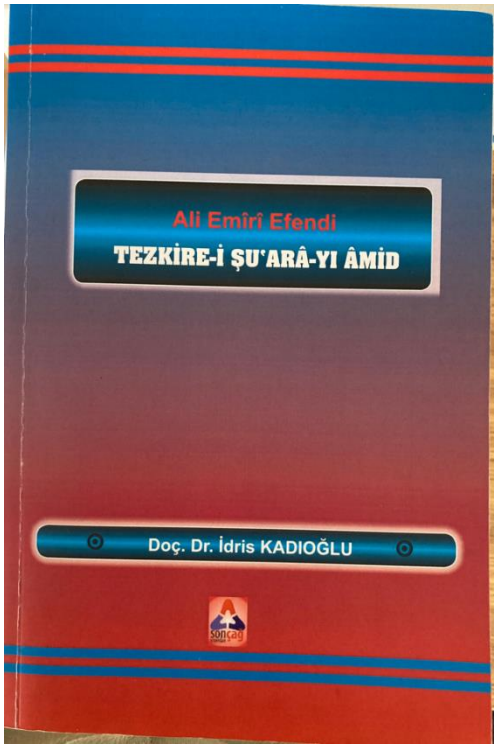

Ali Emîrî Efendi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış; yazar, hattat, telgraf eğitimi almış bir aydın, gazateci ve devlet memurudur. Ali Emîrî Efendi, hem kendi bölgesinin hem de Osmanlı coğrafyasının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir. Görev için gittiği her şehirde kitap toplayan ve bunları edebiyatımıza kazandıran Ali Emîrî Efendi'nin edebiyatımıza en büyük katkısı şüphesiz Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eseri kazandırmış olmasıdır. 31 Mart 1918-30 Eylül 1920 tarihleri arasında otuz bir sayı çıkmış ve 956 sayfalık bir koleksiyondan oluşan Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası adlı dergi; Ali Emîrî Efendi'nin, hem o günleri anlama hem de edebiyat sahasını daha yakından tanımamız açısından bizlere armağan ettiği değerli çalışmalarındandır. Dergide neşredilen yazıların büyük bir kısmı Ali Emîrî'ye aittir ve çoğu imzasızdır. Ona ait olmayan metinlerin bazıları da yazma eserlerden çıkarıp neşrettiği manzumelerdir.

Ali Emîrî Efendi, edebiyat tarihi alanında çok fazla araştırma ve tetkik yapmıştır. Bu araştımaların sonucu olarak Diyarbakır ve çevresinde zengin bir edebiyat kültürünün ve birçok edebî muhitin olduğunun farkına varmıştır. Diyarbakırlı şairler ve sanat adamlarının tarih içerisinde kaybolmasını önlemek isteyen Ali Emîrî Efendi, on sekiz yaşından yirmi bir yaşına kadar telif ettiği Mirâtü'l-Fevâ'id'in şairlerle ilgili bölümünü Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid adıyla yayımlamıştır.

Eser ilk olarak 1909 yılında İstanbul'da Ali Emîrî Efendi tarafından ve Arap harfleri ile neşredilmiştir. Eser 2014 yılında Ankara'da Sonçağ Yayıncılık Mat. Ltd. Şti. tarafından basılmış, günümüz Türkçesi ile neşredilmiştir. Daha sonra 2018 yılında yine Ankara'da T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eser, üç cilt olduğu bilinse de elimizde ancak birinci cildi vardır, diğer iki cildi ise henüz bulunamamıştır. Birinci cildi Zâ harfine kadardır. Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid adlı eser çoğunlukla Klasik Türk Edebiyatı alanında eser veren yaklaşık 79 şairin hayatı, eseri ve edebi kişiliği hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu eserde müellifler ve vasıfları anlatılırken kullanılan tavsif cümleleri tespit edilmiş ve bu cümlelerin dil içi çevirileri yapılmıştır. Eserin önemli başlıkları sırasıyla şöyledir:

1)Ali Emîrî Efendi ve Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid

2)Ali Emîrî'nin Biyografik Eserleri

3)Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'in Kaynakları

4)TŞA'in Şair Tezkireleri Arasındakı Yeri ve Önemi

5)Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'in Şairler Tablosu

6)İfâde-i Mahsûsa

7)Mukaddime

8)Harf-i Elif

9)Harf-i Bâ

10)Harf-i Tâ

11)Harf-i Sâ

12)Harf-i Cîm

13)Harf-i Hâ

14) Harf-i Hâ'

15) Harf-i Dal

16) Harf-i Zâl

17) Harf-i Râ

18) Harf-i Zâ

Eserin kaynaklarını çoğunlukla divânlar, mesnevîler, mecmu'âlar, tezkireler ve tarihler oluşturmaktadır. Eserin içerisinde şairler tablosu bulunmaktadır. Şairler Arap alfabesi sırasına göre verilmiştir. Şairler tablosunun ardından ise kaynakça ve fihrist bölümü verildikten sonra ifâde-i mahsûsa daha sonra mukaddime bölümüne geçilmiştir.

Ali Emîrî Efendi Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'in ifâde-i mahsûsa kısmında o yıla kadar kaleme alınan şair tezkirelerinde bir şehre ait olan şairlerin bir araya getirilmediğini vurgulamıştır. Bu tezkirelerin hemen hemen hiçbirinde Diyârbekirli şairlerin bulunmadığını nakletmiştir. Var olan şairlerin hakkında ise doğru olmayan bilgiler olduğunu belirtmiş ve başka şehirlere atfedildiğini söylemiştir. Bu eksik veya yanlış bilgilerin farkına varan Ali Emîrî Efendi, Diyarbakırlı şairler için bir tezkire yazmak istemiştir.

Şair kitabın Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'in mukaddime kısmında, kitap isminin nasıl verildiğini ve kitabı ne amaçla yazdığını belirtmiştir. Esere dahil edilen şairleri neye göre esere aldığını belirtmiştir. Mukaddime bölümünün sonunda da hayatta olanlara afiyet vefat edenlere de rahmet dilemiştir: Diyârbekir şairlerinin yazdıkları eserlerin tercümesini bitirmeye muvaffak olarak Mir'âtü'l-Fevâ'id fî-Terâcimi Şu'arâ-yı Âmid adını verdiğim tezkirenin bir kitap olmasına ve içinde bulunan bazı kişilerin eserlerinin tercüme durumu altmış ve daha fazla sayfaları ihtiva etmesinin üzerine bunu basitleştirmek amacıyla okunmasının kolay olacağı aklıma geldi. Detaylı bir şekilde anlatılmak suretiyle yazılan eserlerin seçkin kişilerce değeri su götürmez bir gerçek olsa da basitleştirme ve az sözle çok şey söyleme vadisinde yazılanların da ayrı bir önemi vardır. Nitekim geçmişte yazılan birçok kitabın detaylı bir şekilde anlatımı yapıldıktan sonra bir de basitleştirilmiş halinin yazıldığı görülmektedir. Bunun üzerine Mir'ât-ı Fevâ'id' adlı eserin basitleştirilmiş halini de "Tezkire Şu'arâ-yı Âmid" adıyla isimlendirdim. Şairlerimizin edebiyat alemine hizmetleri ve şairlerin kıymetli çalışmaları birbirleriyle yarışma ve münazaralarında büyük yetenekleri olduğu için kitaba alınan nazire örneklerinin izahları lazım gelmişse bile memleketin edebiyat hayatına bağlı olduğundan eserin içine katılmaları gerekli görülmüştür. Başka memleketten olup şehrimizde vefat eden şairlerle şehrimizden diğer memleketlere gidip orayı yurt edinenlerin evlatları ve torunlarından bir şair çıkmışsa soy silsilesinin belli olması için Mir'ât-ı Fevâ'id'deki düzenlemeler suretiyle bu eserde bile yer almıştır. Bir de kendileri memleketimizden olmadığı veya şehrimizde vefât etmediği halde tezkirelerde doğumu veya vefatı şehrimize atfedilen şairler de vardır. Gerçeğin anlaşılması için onlar bile bu eserde yerini almıştır. Allah hayatta olanlara afiyet versin vefat edenlere de rahmet eylesin.

Eserin Harf-i Elif kısmı Ahmed adlı şairle başlamış ve Âhû adlı şairle bitmiştir. Ali Emîrî Efendi bu bölümde 16 şaire yer vermiştir. Harf-i Bâ bölümü Bâkî adlı şairle başlamış, şair Bekrî ile devam etmiş Bey'atî adlı şairle de sona ermiştir. Bu bölümde toplam 3 tane şair vardır. Harf-i Tâ bölümü, Tâ'ib adlı tek şairden mürekkeptir. Harf-i Sâ bölümü de Sânî adlı tek şairden oluşmaktadır. Harf-i Cîm bölümü Câzib adlı şairle başlamış ve Cehdi adlı şairle son bulmuştur.

Müellif bu bölümde 11 şaire yer vermiştir. Harf-i Hâ bölümü Hâsim adlı şairle başlamış, Hamîdî adlı şairle bitmiştir. Bu bölümde ise 15 şair bulunmaktadır. Harf-i Hâ' kısmı Hâlid adlı şairle başlamış ve Hayrî adlı şairle son bulmuştur. Müellif bu bölümde toplam 7 şaire yer vermiştir. Harf-i Dal bölümü ise Dürcî ve Derviş adlı 2 şairden oluşmaktadır. Harf-i Zâl bölümü de Zekâ'î ve Zihnî adlı 2 şairden oluşmaktadır. Harf-i Râ bölümü toplam 17 şairden oluşmaktadır. Bu bölüm Râ'if adlı şairle başlamış, Rûşenî adlı şairle son bulmuştur. Eserin en son kısmı olan Harf-i Zâ kısmı da Zârî ve Zemzem Hânım adlı 2 şairden oluşmaktadır.

Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eserde Ali Emîrî Efendi, birçok şairin doğum ve ölüm yıllarını, doğum yerlerini, mahlaslarını, birçoğunun hangi aileye mensup olduklarını ve asıl isimlerini belirtmiştir. Onların hayatlarına dair bilgi vermiş ve çıkarımlarda bulunmuştur. Devamında ise şiirlerini nakletmiştir. Ali Emîrî Efendi, bu amaçla çeşitli araştırmalar yapmış, gerekli olan kitapları uzun bir süre incelemiş, şehirde bilirkişi olarak gördüğü yaşlı insalara danışmış ve şehrin mezarlarına bilgi toplamak amacıyla çoğu kez ziyarette bulunmuştur. Devamında ise üç yıl zaman zarfı içinde bin beş yüz sayfalık Mir'ât-ı Fevâ'id adlı eseri neşretmiştir.

Eser tarih boyunca unutulmaya yüz tutmuş şairleri muhteva etmesi bakımından önem arz etmektedir. Eserdeki birçok şairin hayatlarına ilişkin çeşitli bilgiler eser yazılmadan önce eksik veya yanlış durumda olması Ali Emîrî Efendi'nin bu eseri neşretme sebeplerinden birisidir. Daha önceden şairlerin hayatlarına dair bilgilerin karanlık veya bulanık havasını dağıtması Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid'i önemli eserler arasına katmıştır.

Yayımlandığı dönemde Diyarbakır ve coğrafyasında ilgi gören Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eserin 1909 yılındaki baskısını Prof. Dr. İdris Kadıoğlu neşretmiştir. Böylece edebiyatımız açısından büyük öneme sahip olan bu eseri edebiyat meraklılarının ve ilgili okuyucuların dikkatine sunmuştur.

Edebiyatımızın geçiş sürecinde olduğu ve yeni edebiyatın ilk şeklini almaya başladığı dönemlerde Meşrutiyet dönemi şair, yazar ve araştırmacılarından olan Ali Emîrî Efendi'nin Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid adlı eserini büyük çaba ve emek göstererek hazırlayan Prof. Dr. İdris Kadıoğlu'nun bu çalışması oldukça kıymetlidir. Bu çalışma saha araştırma ve incelemelerinin hem temelini oluşturacak hem de onlara kaynaklık edecektir. Çalışma, eserin yazıldığı döneme ışık tutan bir eser olma özelliğine sahiptir. O devrin edebi zevkini ve anlayışını günümüze taşımıştır. Günümüз edebiyat okurları ile buluşacak kıymetli bir eser olmuştur. Yazar Prof. Dr. İdris Kadıoğlu'na, edebiyat dünyasına kazandırdığı bu eser için teşekkürü bir borç biliriz. Eserin dil ve edebiyat sahasına hayırlı olmasını dileriz.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Mehmet ÖZER

Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
Diyarbakır/TÜRKİYE
ozer.8839@gmail.com
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: *ALİ EMİRÎ EFENDİ, OSMANLI DOĞU VİLÂYETLERİ -OSMANLI VİLÂYAT-I ŞARKİYYESİ-*

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 13.05.2024
Kabul Tarihi: 30.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Book Review
Received Date: 13.05.2024
Accepted Date: 30.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Özer, Mehmet. "*Ali Emirî Efendi, Osmanlı Doğu Vilâyetleri -Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi-*". (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme). *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1059-1063.

Özer, Mehmet. "*Ali Emirî Efendi, Osmanlı Doğu Vilâyetleri -Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi-*". (Book Review). *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1059-1063.

10.28981/hikmet.1483414

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Mehmet ÖZER

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

ALİ EMİRÎ EFENDİ, OSMANLI DOĞU VİLÂYETLERİ –OSMANLI VİLÂYAT-I ŞARKİYYESİ-

Hazırlayanlar: Prof.Dr. Abdulkadir YUVALI, Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

BKY Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, 246 s. ISBN: 9789944118460

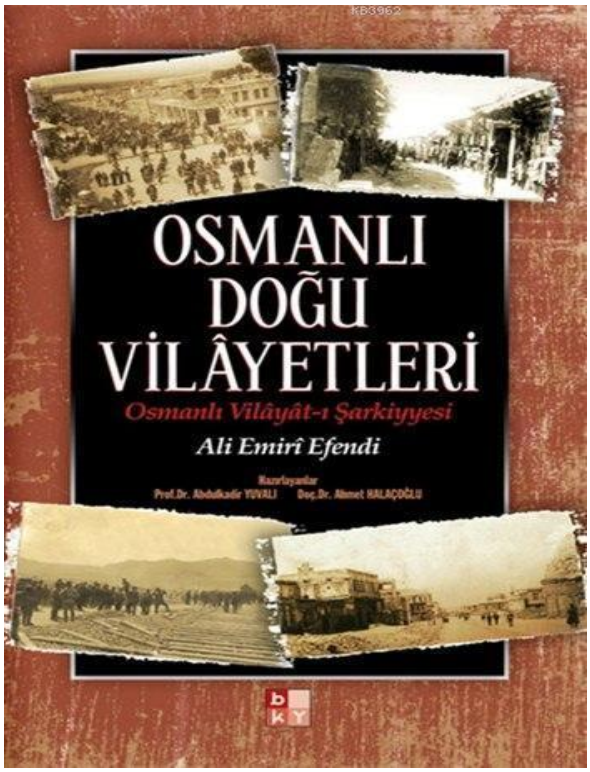

Ali Emirî Efendi 1857 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. İlk eğitimini doğduğu şehirde alan Ali Emirî Efendi daha sonra çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Görevli olduğu süre boyunca bir yandan da ilmî araştırmalar yapmış ve birçok eser kaleme almıştır. Çocukluğundan itibaren büyük bir kitap sevgisi taşıyan Ali Emirî Efendi, devlet görevlisi olarak gittiği yerlerde kütüphaneleri gezerek binlerce yazma ve matbu esere ulaşmıştır.

Osmanlı'nın son dönem aydınlarından olan Ali Emirî Efendi onlarca kitap kaleme almıştır. Bu eserlerden bir tanesi de "Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi" isimli kitabıdır. Ali Emirî Efendi bu eserinde genel olarak doğu illerinden bahsetmek istediğini ancak ekseriyetle Diyarbakır şehrinden bahsettiğini bildirmektedir. Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi'nde Doğu vilayetlerinin genel olarak zengin kültür ve tarihi ile bölgenin Türk hâkimiyetine geçişi, demografik yapı, Ermenilerle ilgili mevzular, vatan sevgisi gibi konular ele alınmıştır.

Eserin baş kısmında hazırlayanların önsözü vardır. Burada eserin ilk olarak Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Evkaf-ı İslâmiye Matbaası'nda 1918 yılında neşredildiği bilgisi verilmektedir. Abdulkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu tarafından bahse konu eserin 1992 yılında sadeleştirilmiş bir şekilde yayınlandığı aktarılmaktadır. Eserin BKY yayınlarından 2008 yılında çıkan ilk baskısının ardından 2015 yılında ikinci baskısının çeşitli düzenlemeler yapılarak yayımlandığı ifade edilmiştir. Buna göre eser hem sadeleştirilmiş hem de orijinal haliyle verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu kitapla ilgili olarak "Milli İstiklâl davamız için önemli" sözü eserin ön sözünde paylaşılmış ve Milli Mücadele öncesi doğu vilayetlerimizin durumunun aydınlanması bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Kitap, önsözden sonra şu kısımlara ayrılmıştır:

Giriş

-Ali Emirî Efendi (Hayatı, Fikrî Yapısı, Eserleri, Osmanlı Doğu Vilâyetleri'nin Sadeleştirilmesinde Takip Edilen Metod)

1-Birinci Bölüm (Osmanlı Doğu Vilâyetleri)

-Doğu Vilâyetlerinden Diyarbakır

-Diyarbakır Vilâyetinin Nüfusu ve Müslim-Gayrimüslim Köyleri

- Birinci Dünya Savaşı Sırasında Diyarbakır'da Yapılan Tahribât ve Adaletsizlikler Hakkında İşittiğimiz Olaylardan Bazıları

-Diyarbakır Vilâyetinin Tarihçesi

-Yavuz Sultan Selim Han'ın Diyarbakır Şehrini Fethi, El-Cezire ve Bütün Kürdistan Ahalisinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Dostluk ve Hizmetleri

- Vatan Sevgisi, Çalışma ve İlim

-Medenileşme Eğilimi ve Yeteneği

-Sonuç

2-İkinci Bölüm (Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi)

-Vilâyât-ı Şarkiyye'den Diyarbekir Vilâyeti

-Diyarbakır Vilâyetinin Mikdâr-ı Nüfusu, Müslim ve Gayrı Müslim Nisbet-i 'Adedi

-Dört Seneden Beri Devam Eden Şu Muharebe vaktinde Diyarbekir Vilâyetinde İcrâ Olunan Tahribât ve Ta'addiyât Hakkında İşitmekte Olduğumuz Vakâyi'den Bir Nebze

-Diyarbekir Vilâyetinin Tarihçesi

-Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri Tarafından Âmid Şehrinin Sûret-i Feth ve Teshîri, Diyarbekir ve El-Cezîre ve 'Umûm Kürdistan Ahalisinin Devlet'i Osmaniye Cânibine İbraz-ı Kemâl-i Musâdakat ve Hüsn-i Hidmetleri

-Vatan Muhabbeti, Sa'y ü Gayret, İlim

-Kabiliyet-i Temeddün ve İsti'dâd-ı Medeniyet

-Netice

Kitabın giriş bölümünde Ali Emirî Efendi'nin hayatı, fikri yapısı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte eserin sadeleştirilmesinde takip edilen metot anlatılmıştır. Önemli bir husus olarak dipnot konusuna değinilmiştir. Buna göre kitabı hazırlayanların vermiş olduğu dipnotların, Ali Emiri Efendî'nin vermiş olduğu dipnotlarla karışmaması için, "(Y. D.)" şeklinde bir kısaltmayla verildiği ifade edilmiştir.

Kitabın birinci bölümü Osmanlı Vilâyat-ı Şarkiyyesi'nin başlangıç bölümüdür. Birinci Bölümdeki sadeleştirilmiş metinde "Osmanlı Doğu Vilayetleri" başlığı altında Ali Emirî Efendi tarafından eserin yazılış amacını anlatılır. Bunun dışında özellikle dönemin siyasi yapısından, dost ve düşman ülkelere, Anadolu'daki nüfus dengesinden, Meşrutiyet rejime kadar birçok konuda bilgiler verilir.

Osmanlı Doğu Vilayetleri, başlığı altında verdiği genel bilgilerden sonra yedi alt başlık ve sonuç kısmıyla eseri tamamlar.

-Doğu Vilâyetlerinden Diyarbakır (s.45-54): Bu bölümde Ali Emirî Efendi doğduğu dönemde Osmanlı Devleti ve onun bir vilâyeti olan Diyarbakır'ın siyasi ve sosyal durumu hakkında bilgi verir. Kısmen düzelen yapının 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile bozulduğunu ve bu yıllarda Islahat Heyeti'nin Diyarbakır'a gönderildiğinden bahsedilir.

-Diyarbakır Vilâyetinin Nüfusu ve Müslim-Gayrimüslim Köyleri (s.55-58) : Başlıkta bahsedilen hususlar rakamlara dayanılarak tablolaştırılmıştır. Ali Emirî Efendi rakamlardan yola çıkarak, Ermenilerin bir devlet değil muhtariyet bile kuramayacağı sonucuna varmıştır.

-Birinci Dünya Savaşı Sırasında Diyarbakır'da Yapılan Tahribât ve Adaletsizlikler Hakkında İşittiğimiz Olaylardan Bazıları (s.58-71): Eserin bu bölümünde Diyarbakır'ın askeri merkez olması sebebiyle merkezde çeşitli tarihi yapıların, kitabelerin zarar gördüğü anlatılır. Köylerde ise Ermenilerin yaptığı zulümden bahsedilir.

-Diyarbakır Vilâyetinin Tarihçesi (s.71-82): Ali Emirî Efendi bu bölümde Diyarbakır'ın tarihi hakkında bilgi verir. Diyarbakır'ın İslamiyet öncesi tarihine pek değinmeden İslamiyet sonrası tarihini anlatır. İslamiyet'ten sonra Diyarbakır'a hâkim olan devlet ve beylikler konu alınmıştır.

-Yavuz Sultan Selim Han'ın Diyarbakır Şehrini Fethi, El-Cezire ve Bütün Kürdistan Ahalisinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Dostluk ve Hizmetleri (s.82-95) : Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında Diyarbakır için yapılan mücadeleler anlatılır. Çaldıran savaşını kaybeden Şah İsmail'in Diyarbakır'dan hemen vazgeçmediğini ve yıllarca şehri kuşatma altında bıraktığından bahsedilir. Ali

Emirî Efendi bu mücadelede Diyarbakır halkının Osmanlı Devleti'nin tarafında durduğunu belirtir.

-Vatan Sevgisi, Çalışma ve İlim (s.95-106): Ali Emirî Efendi, Meşrutiyet'in ilk yıllarında neşrettiğini bildirdiği "Âmid, Diyarbakır, El-Cezîre" dergisinde yayımlanan bir makalesini olduğu gibi kitabın bu bölümüne aldığını bildirmiştir.

-Medenileşme Eğilimi ve Yeteneği (106-114): Ali Emirî Efendi Ermeniler tarafından ortaya atılan, Müslümanların Ermeniler kadar medenileşme yeteneğine sahip olmadıkları, iddialarını çeşitli örneklerle çürütme yoluna gitmiştir. Müslümanların kurduğu büyük medeniyetten bahsetmiştir. Eser boyunca olduğu gibi bu bölümde de yazmış olduğu kitaplardan örnekler verip alıntılar yapmıştır.

-Sonuç (s.114-132): Sonuç bölümünde genel bir değerlendirmenin yanında çoğunlukla Ermeni olaylarına yer verilmiştir. Ali Emirî Efendi, Wilson ilkeleri kapsamında toplanacak olan heyetin dikkatini çekmek için bölge insanın gözüyle tespitlerini dile getirmiştir.

Eserde her ne kadar tarihî bir dönem anlatıyor olsa bile kendisi de bir şair olan Ali Emirî Efendi'nin üslûp tercihi kendisini hissettirmektedir. Olayları anlatırken yapmış olduğu tasvirler ve şiir parçaları dâhil olmak üzere alıntıladığı edebi malzemeler dikkat çekmektedir.

Sadeleştirilmiş olan ilk bölümün ardından eserin orijinal metni ikinci bölümde olduğu gibi verilmiştir. Kitabın son bölümünde Abdulkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu tarafından Bibliyografya, Resimler ve Dizin bölümleri eklenmiştir. Abdulkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu bugün bile milletimiz için çok önemli olan bir konu üzerinde yazılmış kıymetli bir eseri dikkatli bir çalışma neticesinde yayımlamışlardır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Yağmur AKBABA

Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
Diyarbakır/TÜRKİYE
yagmurakbb12@gmail.com
ORCID

KİTÂBİYÂT / BOOK REVIEW

Eser: MARDİN ARTUKLU MELİKLERİ TARİHİ

Makale Türü: Kitap Tanıtım ve Değerlendirme
Yükleme Tarihi: 02.06.2024
Kabul Tarihi: 30.08.2024
Yayımlanma Tarihi: 30.09.2024

Article Information: Book Review
Received Date: 02.06.2024
Accepted Date: 30.08.2024
Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin.**

Atıf/Citation

Akbaba, Yağmur. "Mardin Artuklu Melikleri Tarihi". (Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme). *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 1064-1066.

Akbaba, Yağmur. "Mardin Artuklu Melikleri Tarihi". (Book Review). *Hikmet-Journal of Academic Literature* Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emîrî's Death, (September 2024), 1064-1066.

10.28981/hikmet.1494647

Yayımlanan makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Yağmur AKBABA

KİTÂBİYÂT/BOOK REVIEW

MARDİN ARTUKLU MELİKLERİ TARİHİ

Naşir: Ali Emiri

Hazırlayan: Yusuf Metin YARDIMCI

Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını 2, İstanbul, 2006, 124 s. ISBN: 975-585-599-8

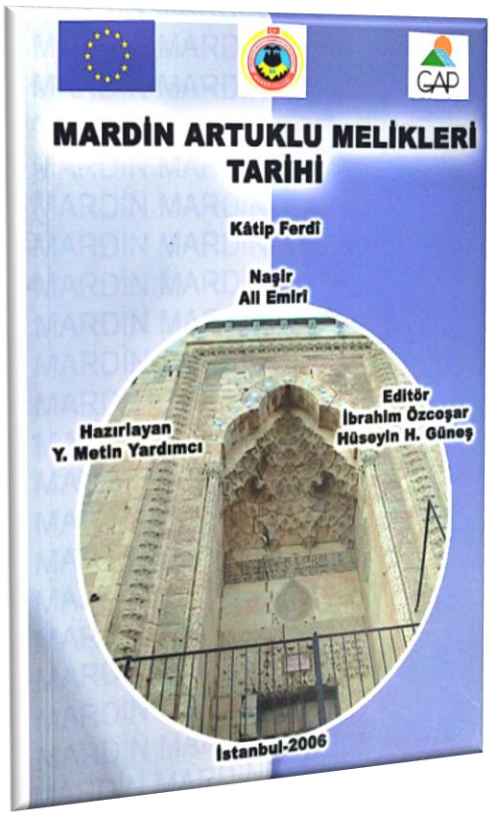

Ali Emîrî (1858-1924) Osmanlı medeniyetinin son dönemlerinde yetişmiş nevi şahsına münhasır ilim, fikir ve sanat adamıdır.

Ali Emîrî, Osmanlı kültür ve edebiyat mirasına ait yüzlerce şairi unutulmaktan kurtaran, on binlerce yazma eseri gelecek nesillerin istifadesine sunmuş sorumluluk bilinciyle hareket eden şahsiyettir.

Ali Emîrî takdim yazısıyla neşretmekte olduğu eserin hikâyesini anlatarak başlamaktadır.

Eser, Kâtip Ferdi imzasıyla 1537 senesinde kaleme alınmıştır. Emîrî, 1915-16 yılında esere bir takım ilaveler yaparak yeniden neşre hazırlamıştır.

Eser Osmanlıca neşredilmiştir. İstanbul'da Kader Matbaası'nda eserin başında Ali Emîrî'nin giriş yazısıyla okuyucuya sunulmuştur.

Tanıtmaya çalıştığımız eser 2006 yılında Yusuf Metin Yardımcı, İbrahim Özçoşar, Hüseyin H. Güneş editörlüğünde hazırlanan eser Naşir Ali Emîrî'nin tertip ettiği Mardin Artuklu Melikleri Tarihi adlı eserin günümüz harfleriyle yeniden neşridir.

Eser, karton kapak ve birinci hamur kâğıda basılmıştır. İçindekiler kısmından sonra eser takdim yazısı, sunuş ile başlamaktadır. Daha ilk sayfada naşirlerle ilgili yapılmış çalışma hacimli bir dipnotla araştırmacıların dikkatine sunulmaktadır. Bu bölümde Ali Emîrî"nin eseri bulduktan sonra düzeltme ve ilavelerle beraber baskıya alındığını, Mardin Artuklu Hükümdarlarının yer aldığı eserden kesitlerle "Mardin Artuklu Melikleri Tarihi'nin" önemine değinmiştir.

Eser, Naşir'in ön sözüyle başlamaktadır. Ali Emîrî 1875 senesinde Diyarbakır'dan Mardin'e hava değişimi için gittiğini, üç sene müddetle ikamet ettiğini aktarmaktadır. Emîrî, eserden şöyle bahsetmektedir; "Mardin'de bulunduğum esnada gerek Artuklu meliklerinin, gerek başka meliklerin cami ve yapıları üzerindeki kitabelerine merak salarak epeyce şeyleri kaydedip yazmıştım. Bir gün Mardin'in eski müftüsü Hacı Kemalettin Efendi'den Mardin'e dair bir tarih olduğunu haber aldım. Müsaadelerini alarak bir Cuma günü giderek söz edilen tarih kitabını gördüm. Gerçekten Kâtip Ferdi imzalı bir zat tarafından "Artuklu Meliklerine " dair 1537 senesinde Türkçe olarak yazılmış mûcez ve muhtasar bir tarih idi. Eserin bir suretini derhal kopyasını çıkarmıştım" sözleriyle bu eseri tanıtır.

Eserde dönemin on altı Artuklu Hükümdarlarına yer verilmiştir. Her bir hükümdarın yaşadığı dönem ve yaptıkları görevler anlatılmaktadır. Eserin içerisindeki metinler ve bunların ehemmiyetine dair kısa bilgilere yer verilmiş, dipnotlarla okuyucuya bu anlamda rehberlik edilmiştir.

Hazırlayıcılar, metni günümüz alfabesine aktarırken metnin dil hususiyetlerine bağlı kalmışlardır. Eserin günümüz alfabesine aktarılmış tıpkıbasım haline de yer verilmiştir.

Manzumelerin daha kolay anlaşılması için eserin son kısmında bir sözlük hazırlanmıştır. Aynı zamanda kadim memleketin tarihi fotoğrafları merak uyandırmıştır. Ahmet Yardımcıya ait bir şiirle okuyucuya Mardin'i tanıtmış, kılavuzluk görevini üstlenmiştir.

Çalışmanın bizce tekmil edilmesi gereken tek yönü, *Kaynakça* kısmının okura kolaylık sağlayacak bir yöntemle yeniden oluşturulması gerektiğidir. Kaynakça bölümünün eserin son kısmında detaylı bir şekilde tekrar yer verilmesi mecmua çalışmak isteyen araştırmacıları yönlendirme açısından önem arz etmektedir. Yusuf Metin Yardımcı'nın bu çalışması saha araştırmalarına kaynaklık edecek ve günümüz okuruyla buluşturacak bir eser olmuştur. Yazarı bu titiz çalışmasından dolayı teşekkür ediyor, eserin dil ve edebiyat sahasına katkı sunmasını temenni ediyoruz.

AMAÇ

Ülkemizde sosyal bilimler alanında akademik çalışmalara yer veren yayıncılık faaliyetleri, nitelik ve nicelik açısından yeterli olmakla birlikte doğrudan bir alanı önceleyen dergilerin henüz hedeflenen düzeyde olmadığı aşikârdır. Bu sebeple **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature)** yayın hayatına başlamıştır.

Dergimizin amacı Türk diline ve edebiyatına dair bilimsel gelişmeleri ilgilileriyle buluşturmak; kültürümüze ait literatürü güncel tutmak; irfan geleneğimizden beslenerek güncel edebî gelişmelere ön ayak olmaktır.

Dergimizin temel amaçlarından biri de Türk dilinin ve edebiyatının sözlü kaynaklarının tarama ve derleme yoluyla kayıt altına alınmasını sağlamak; yazılı kaynaklarının muhtevasını günümüz akademi camiasına eriştirmektir. Bir yandan klasik kültürümüze dair zengin birikimden yararlanmak, diğer yandan güncel gelişmeleri takip ederek dil ve edebiyatımıza katkı sağlamak suretiyle kültür ve edebiyatımıza katkı sağlamak temel amacımızdır.

KAPSAM

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature)

1. **Eski Türk Edebiyatı**
2. **Yeni Türk Edebiyatı**
3. **Halk Edebiyatı**
4. **Türk Dili**
5. **Türk-İslam Edebiyatı**
6. **Çağdaş Türk Lehçeleri**
7. **Dilbilim**
8. **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**

alanlarında hazırlanmış nitelikli akademik çalışma, derleme, tenkit ve kitap tanıtımlarına yer vermektedir.

YAYIN İLKELERİ

1. Hikmet–Akademik Edebiyat Dergisi 2015 yılından itibaren, "Uluslararası Hakemli Dergi" olarak yayın hayatına başlamıştır.

2.Dergi, Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere, yılda iki defa yayımlanır. Ayrıca Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Belirli bir konuyu kapsayan Özel Sayı'nın yayımlanmasına, Yayın Kurulu'nun salt çoğunluğuyla karar verilir.

3. Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4. Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde, Hikmet bütün yayın haklarına sahip olur. Yayınlanmış yazının tamamının tekrar yayın hakkı derginin iznine bağlıdır.

5. Yayınlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur.

6. Dergimizde, "Yeni Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Karşılaştırmalı Edebiyat, Türk-İslam Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri, Halk Edebiyatı, Türk Dili, Dilbilim" gibi edebiyata ait alanlarda hazırlanmış akademik çalışmalara, derleme ve kitap tanıtımlarına yer verilmektedir.

7. Daha önce, ulusal ya da uluslararası kongre ya da sempozyumlarda sunulmuş ve özeti yayımlanmış çalışmalar, bu nitelikleri belirtilerek gönderilebilir.

8. Yazılar, yayın kuruluna gelmeden önce kurallara uygun yazılıp yazılmadığı editör(ler) tarafından kontrol edilir; bir eksik ve/veya yanlış belirlendiğinde, düzeltilmesi için bir ön değerlendirme formu ile yazara iade edilir. Yazar tarafından düzeltilerek geri gönderilen ya da kurallara uygun olarak yazıldığı saptanan yazılar için yayın kurulu tarafından yazının içerdiği alanlarla ilgili iki hakem belirlenir. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda; yazının yayın dosyasına alınmasına, alınmamasına ya da düzeltme istenmesine karar verilir. Durum yazara en kısa sürede bildirilir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 20 gün içinde yapılarak dergiye ulaştırılması gerekmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü hallerde değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Yayın dosyasına alınan yazılar Yayın Kurulu'nun belirlediği sıraya göre yayınlanır.

9. Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Yayımlanacak her yazının başına 250 sözcükten fazla olmayacak şekilde Türkçe ve yabancı dilde Öz (Abstract) ve Anahtar kelimeler (Keywords)

konulmalıdır. Anahtar kelimeler ise 5'er kelime olmalıdır.

ETİK KURALLAR

Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi (Journal of Academic Literature)'nin Araştırma ve Yayın Etiğine İlişkin Kuralları şu şekildedir:

1. Dergimize gönderilen her yazı, teknik yayın kurulunun ön kontrolünden sonra editör kurulunun dışında iki bağımsız hakeme gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin olumlu kanaat belirtmeleri üzerine yazı tekrar yayın kurulunda değerlendirilir ve gerekli telif ve etik belgelerin temininden sonra yazı yayımlanmak üzere düzenleme/mizanpaj aşamasına geçirilir. Gerekli düzenlemelerden sonra yazının doi numarası temin edilerek yayın sırasına alınır.

2. Dergimize gönderilen her yazı intihal tespit programında taranarak değerlendirilir. Asgari koşulların altında kalan makaleler değerlendirilmez. İntihal tespiti için iThenticate programı kullanılır. Bu sistem aracılığıyla makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığı veya herhangi bir intihal içermediği teyit edilir.

3. Dergimize gönderilen makalelerde kişisel verilen korunmasına özen gösterilmelidir. Bu doğrultuda dergi yönetimi, makalelerdeki görsellere/deneklere ilişkin kişisel verilerin korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Makalenin muhtevasında kullanılan kişisel veriler, bireylerin açık rızası olmadığı takdirde yayımlanmaz. Bu çerçevede yazar, editör kurulu, yayın kurulu ve hakemler söz konusu bireysel verileri korumaktan sorumludur.

4. Dergimize gönderilen makalelerin fikir özgürlüğü ve mülkiyet hakları gibi hususlar saygındır. Dergi yönetimi yayımlamaya uygun bulduğu tüm makalelerin fikri mülkiyet hakkını korumakla, olası ihlallerde derginin ve yazarların haklarını savunmakla yükümlüdür. Ayrıca derginin yayın ve editör kurulu makalelerdeki içeriklerin başka yayınların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi adına gerekli önlemleri almakla da yükümlüdür.

5. Yayımlanmak üzere gönderilen yazılarda temel insan haklarına ve hayvan haklarına saygı esas olmalıdır. Bu çerçevede makalelerde kullanılacak deneklere ilişkin etik kurul onayı mutlaka alınmalıdır. Bu çerçevede dergi yönetimi yazılarda insan ve hayvan haklarının korunmasını sağlamakla yükümlüdür. Makalelerde kullanılan deneklerle ilgili etik kurul onayı veya deneysel araştırmalarla ilgili yasal izinlerin olmadığı durumlarda söz konusu makaleyi reddetmekle yükümlüdür.

6. Dergimize gönderilen yazılarda yayın etiğine ilişkin dikkat edilmesi gereken kurallar YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8'deki "Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler" başlığında verildiği gibidir. Yazarların aşağıda ayrıntıları verilen hususlardan ciddiyetle sakınmaları gerekir:
a) İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya
tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak.
b) Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek.
c) Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek.
ç) Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak.
d) Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak.
e) Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gerekçesiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların

isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek.
f) Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek. İnsan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayınlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak.

7. Dergimize gönderilen yazılar için, COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınacaktır.

Yazar:
a. Yayımlanan çalışmanın her türlü yayın hakkı Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi'ne aittir. Dergimize gönderilen yazılar için telif hakkı talep edilmez.
b. Dergiye gönderilen yazılar, daha önce yayınlanmamış veya bir başka dergiye yayın için gönderilmemiş olmalıdır. Yani yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların özgün olması gerekir. Daha önce, ulusal ya da uluslararası kongre ya da sempozyumlarda sunulmuş ve özeti yayımlanmış çalışmalar, bu nitelikleri belirtilerek gönderilebilir.
c. Dergimize gönderilen çalışmalar, bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı olmamalıdır. YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde belirtilen kurallara titizlikle riayet edilmelidir.
d. Hikmet Yayın Kurulu, bir yazının ön kontrol, değerlendirme süreci ve düzenleme süreci devam ederken yazar/lar/dan makalenin etik durumuna ilişkin ek belge isteyebilir.
e. Hikmet Yayın Kurulu, değerlendirme süreci başlamış bir yayındaki yazar sorumluluklarının değiştirilmesini (yazar ekleme/çıkarma, sıra değiştirme) kabul etmez.
f. Hikmet Yayın kurulu, yayımlanmak üzere gönderilen makale sahiplerinin bu koşullara uymayı kabul ettiklerini var saymaktadır.

Yayıncı-Editör:
a. Hikmet Editör Kurulu derginin kalite standartlarını yükseltmeye aracılık edecek argümanları geliştirir.
b. Hikmet Editör Kurulu yazar-hakem ilişkilerinin sağlıklı yürümesini sağlar.
c. Hikmet Editör Kurulu okuyucu ve yazarların bilgi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çaba sarf eder.
d. Hikmet Editör Kurulu akademik fikir çeşitliliğini ve bilimsel düşünce özgürlüğünü savunur. Aynı zamanda fikri mülkiyet hakları ile etik standartları gözeterek dergi işleyişini sürdürmeye gayret eder.
e. Hikmet'in yayın politikası gereği tüm yayın süreçleri şeffaf bir şekilde sürdürülür. Herhangi bir sebeple düzeltme, değiştirme ve açıklama gerektiren konularda yayın politikası gereği şeffaflığı gözetir.

Hakem
a. Hikmet Yayın politikasına göre dergimizde "Kör Hakemlik ve Değerlendirme Süreci" işlemektedir. Bu süreç içerisinde yaşanabilecek olumsuz durumlarda editör kurulu yetkilidir. Hukuki süreçler dışında dergi yönetimi hakem gizliliğini esas tutar.
b. Hikmet'e gönderilen her yazı teknik yayın kurulunun ön kontrolünden sonra editör kurulunun dışında iki bağımsız hakeme gönderilir. Hakemlerden birinin olumsuz kanaat belirtmesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme ya da son kararı vermesi için editöre yönlendirilir. Her iki hakemin de olumsuz kanaat belirtmesi üzerine yazı reddedilir.
c. Her yazı için belirlenen hakemler, o yazının muhtevasına göre belirlenir.
d. Dergi yönetimi hakemleri tarafsız, bilimsel ve nesnel bir dille çalışmayı değerlendirmeleri için teşvik eder.
e. Dergimize gönderilen makalelere atanan hakemleri zamanında dönüş yapmaları ve ilgili makaleyi bilimsel ölçütleri göz önünde tutarak değerlendirmeleri esastır.
f. Dergimize gönderilen bir makaleye atanmış olan hakemlerin asgari nezakete uygun değerlendirme yapmaları, ilmî olmayan veya hukukî sonuçları olabilecek mesnetsiz değerlendirmelerden sakınmaları gerekir.

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMÎRÎ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

YAZIM KURALLARI

1. Hakemlik sürecine alınacak makalenin yazı metninde yazarı çağrıştıracak **(ad, soyad, adres vb.) hiçbir bilgi bulunmamalıdır**. Yazarla ilgili bilgi yayın aşamasında editör tarafından talep edilecektir.

2. İlgili editör gerekli gördüğü yazım düzeltmelerini kendisi yapabilir. Yine yabancı bir dilde yazılan özeti gerekli görmesi durumunda düzeltebilir.

3. Derginin yayın etiği ile ilgili hususlar "**Etik Kurallar**" başlığı altında ayrıntılı olarak belirtildiği gibi şu hususlara riayet edilmesi gerekmektedir:
a. Dergimize gönderilen her yazı, teknik yayın kurulunun ön kontrolünden sonra editör kurulunun dışında iki bağımsız hakeme gönderilir. Hakem değerlendirmelerinin olumlu kanaat belirtmeleri üzerine yazı tekrar yayın kurulunda değerlendirilir ve gerekli telif ve etik belgelerin temininden sonra yazı yayımlanmak üzere düzenleme/mizanpaj aşamasına geçirilir. Gerekli düzenlemelerden sonra yazının doi numarası temin edilerek yayın sırasına alınır.
b. Dergimize gönderilen her yazı intihal tespit programında taranarak değerlendirilir. Asgari koşulların altında kalan makaleler değerlendirilmez. İntihal tespiti için Turnitin programı kullanılır. Bu sistem aracılığıyla makalelerin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığı veya herhangi bir intihal içermediği teyit edilir.

4. Bilimsel çalışmalar ve ekleri (fotoğraf, şekil, tablo vs.), Microsoft Office 2010 ve üzeri bir programda Cambria veya Times Yazı Tipi, **11 punto 1 satır aralığı** ile yazılmış olmalı (**Özet ve Abstract 9 punto 1 satır aralığı**). Farklı yazı tipi kullananlar yazı tipini destekleyen fontları da eklemelidir.

5. Yazının pay ayarları: **üst: 4cm, sol: 4cm, sağ: 4cm, alt: 4cm**, paragraf aralığı: önce 6nk; sonra 6nk; satır aralığı: tek olmalıdır.

6. Çalışmalar, derginin **http://dergipark.gov.tr/journal/375/submission/start** adresinden elektronik olarak gönderilmelidir.

7. Çalışmanın başına, 250 sözcükten fazla olmayacak şekilde Türkçe ve yabancı dilde Öz (Abstract) ve Anahtar kelimeler (Keywords) konulmalıdır.

8. Çalışmalardaki sıralama şu şekilde düzenlenmelidir:

TÜRKÇE BAŞLIK
Öz
Anahtar Kelimeler
İNGİLİZCE BAŞLIK
Abstract
Keywords
Giriş
Bölümler
Sonuç
Kaynakça

9. Makalelerdeki dipnotlar, bilimsel yazılardaki kaynakça yazım kurallarına uygun olarak hazırlanıp metin içerisinde verilmelidir. (bk. Kaynakça yazımı).

10. Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarını bağlar. Yazıların bütün hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

11. Yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez.

12. Gönderilecek bilimsel çalışmaların 20 sayfayı aşmaması önerilir. Bir sayıda aynı yazara ait birden çok makale yayımlanamaz.

13. Çalışmaların Nisan sayısı için en geç Mart başına kadar, Ekim sayısı için en geç Eylül başına kadar elektronik ortamda dergiye ulaşması gerekmektedir.

KAYNAKÇA YAZIMI

NOT: Arapça, Farsça, Türkçe eser adları, yer adları, özel isimler vb. kavramların yazımı;
Dinî, edebî, kültürel kavram ve kısaltmalarının yazımı;
Hicrî, Milâdî, Rûmî tarihlerin yazılışı; Latin ve Arap rakamlarının rakamların yazımı;
Çevriyazı usulleri;
Dil ve imlâ ilgili hususlar;
Dizin, veritabanı, atıf ve alıntılar ile ilgili hususlar konusunda **İSNAD ATIF SİSTEMİ 2. EDİSYON**'da belirtilen teamüllere riayet edilecektir.
Daha ayrıntılı bilgi için https://www.isnadsistemi.org/section/isnad2/ adresini ziyaret edebilirsiniz.